PETAVII

OPUS DE THEOLOGICIS DOGMATIBUS

TOMUS TERTIUS

Cet ouvrage, par les corrections et les additions considérables qui y ont été opérées, est devenu la propriété des Editeurs, qui se réservent tous leurs droits. Toute contrefaçon ou imitation, quelle que soit la forme sous laquelle elle se présente, sera poursuivie rigoureusement, conformément aux lois.

Hoc in opere tam multa sunt aut correcta aut addita, ut id suum Editores reddiderint et, quidquid suorum jurium sit, sibi vindicent. Itaque, si quis idem aut furto ediderit aut quoquo modo erit imitatus, in crimine erit et de injuria postulabitur.

DIONYSII

PETAVII

OPUS DE THEOLOGICIS DOGMATIBUS

A J.-B. THOMAS

in Seminario Virdunensi Theologiæ Professore

recognitum et adnotatum

TOMUS TERTIUS

DE TRINITATE, LIB. IV-VIII.

Property of
CLgA
Please return to
Graduate Theological
Union Library

ALMA COLLEGE
208.8
LIBRARY
P441
Alma, California

BARRI-DUCIS, L. GUERIN & SOCII, EDITORES

M DCCC LXVII

39172

Property of
Clgd
Please return to
Graduate Theological
Union Library

PETAVII THEOLOGICA DOGMATA.

DE TRINITATE.

LIBER QUARTUS

IN QUO COMMUNES PERSONIS TRIBUS NOTIONES PROPRIETATESQUE DECLARANTUR.

PROŒMIUM.

I. Quæ adversus sanctæ consubstantialisque Trinitatis fidem humanæ sunt inventa opinionis erroribus, quæque ad illam propugnandam peti e sacris litteris præsidia possint, superioribus tribus libris attigimus. Nunc omnis illius explananda ratio est; et, quatenus de ea intelligendo disputandoque consequi fas est hominibus, partim ex earumdem auctoritate litterarum, partim ex veterum Conciliorum Patrumque decretis, ad ejus notitiam erudiendus est theologus; quod in sequentibus libris suscipimus. Quorum præsens ea continebit, quæ universe de sanctissima Trinitate disseruntur, et sunt personis tribus communia. Ac primum omnium certa quædam vocabula declarare oportet, quæ in hoc mysterio theologorum usu contrita sunt; cujusmodi est apud Græcos οὐσία, ὑπόστασις, φύσις, apud Latinos *substantia*, *persona*, *natura*, ac reliqua generis ejusdem, quorum necessario patefacienda vis est ac notio: « Ut quia malignitas instinctu diabolicæ fraudulentiæ excitata, veritatem rerum per naturæ nomina eludit, nos naturas nominum proferamus, » ut ait sanctus Hilarius[1]. Qui et hoc prudenter admonet, nullam tantis in rebus explicandis usurpandam esse vocem, quæ non Dei nobis significatione præscripta sit[2]: « Ut ne ultra præfinitionem Dei sermo de Deo sit. » Quippe[3] « non relictus est, *inquit*, hominum eloquiis de Dei rebus alius, quam Dei sermo. Omnia reliqua et arcta, et conclusa, et impedita sunt, et obscura. Si aliquis aliis verbis demonstrare hoc, quam quibus a Deo dictum est, volet, aut ipse non intelligit, aut legentibus non intelligendum relinquit. » Neque vero qui hoc dicit, nullum, nisi diserte in divinis litteris expressum, assumendum esse vocabulum existimat; sed hoc unum requirit, uti re saltem ac potestate Dei illud sermo contineat; quod uberius postea, maxime cum de ὁμοουσίῳ, *consubstantiali*, agetur, contra Arianos et hujus ætatis hæreticos ostendendum erit.

II. Atque ut ab ipso rei capite disputatio nostra proficiscatur, sciri illud imprimis convenit, quidquid de sanctissima Trinitate vel cognoscendo capitur, vel dicendo a nobis explicatur, ad duo fastigia pertinere. Nam quædam Deo ipsi per sese tribuuntur, ac sunt communia

[1] Lib. 1. de Trinit.

[2] Lib. 1. de Trinit. — [3] Lib. 7. sub fin.

personis tribus; quædam privatim unicuique conveniunt, per quæ invicem discernuntur ac discrepant. Primum genus naturam ipsam complectitur, sive essentiam, quam Græci οὐσίαν et φύσιν vocant; tum absolutas et ab omni respectu liberas velut affectiones, quas *perfectiones* et *attributa* moris est dicere, ut sunt immensitas, æternitas, bonitas, sapientia, justitia. Posterius *personales*, ut vocant, *proprietates* ac *notas*, quas vulgo *notiones* appellant. Græci variis utuntur nominibus. Vocant enim [1] ἰδιώματα [2] γνωρίσματα, vel γνωριστικὰς ἰδιότητας, [3] σημεῖα, ἰδιάζοντας χαρακτῆρας, vel τὸ ἰδιάζον τῶν χαρακτήρων, et γνωριστικὰ τῆς κατὰ τὴν φύσιν ἰδιότητος σημεῖα, vel τὸ ἰδιάζον ἑκάστου σημεῖον, vel τῆς ἑκάστου ὑπάρξεως σημεῖον, et τὸ ἰδιαζόντως ἐπιθεωρούμενον, hoc est *notæ et characteres, sive formæ, vel propria signa, quibus distinguuntur invicem personæ, et una ab alia dignoscitur;* quæ omnia Basilius usurpavit in Epistola 43. Gregorius Nyssenus [4] γνωριστικὰ τῶν ὑποστάσεων ἰδιώματα vocat. Alii [5] χαρακτηριστικὰ τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, aut [6] ἰδιότητας τῶν ὑποστάσεων. Item [7] προσώπων ποιότητας, *personarum qualitates*. Alias [8] τὰ ἐπουσιώδη, *quæ ad essentiam velut adjuncta sunt*. Dicitur et σφραγὶς, hoc est sigillum, libro de Expositione fidei, qui Justino tribuitur. Theodorus Abucara in Opusculo secundo nominat ὁριστικὰς ἰδιότητας, *determinantes proprietates*. Basilius quoque, μορφὰς, id est formas aut figuras, in secundo contra Eunomium his verbis: « (1) Nam proprietates notæ quædam et formæ, quæ in substantia considerantur, dividunt quod est commune propriis characteribus; at ejusdem communionem substantiæ non discindunt. » Eodem modo Tertullianus *formas* nominat proprietates personarum et species, contra Praxeam scribens [9]. « Tres autem, *inquit*, non statu, sed gradu, nec substantia, sed forma, nec potestate, sed specie; unius autem substantiæ, et unius status, et unius potestatis, quia unus Deus, ex quo et gradus isti, et formæ, et species in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti deputantur. »

III. Ejusmodi sunt proprietates illæ, quæ σχετικαὶ dicuntur, et τῶν πρός τι, *relativas* Latini vocant, ex quibus personæ, sive hypostases aut constituuntur, aut certe dignoscuntur et explicantur. Ac tametsi interdum universe τὰ ὑποστατικὰ proprietates eæ nuncupantur, quæ a priori genere distant, quod οὐσιώδεις continet, et absolutas; nihilominus a quibusdam proprietates istæ personarum bifariam scinduntur. Quædam enim ὑποστατικὰ vocantur ἰδιώματα, hoc est « (2) proprietates, quæ maxime propriæ sunt personarum, et eas constituunt, » ut ait Calecas; velut est « paternitas, quæ personam Patris subsistentem facit. » Aliæ sunt, quæ tantummodo designant, et dignosci faciunt personam aliquam, sed non constituunt; verum constitutæ jam quodammodo accidunt, ut *ingenitum* esset quod ceteroqui, cum negatio sit, ut idem scribit Calecas, personam efficere non potest. Tum quæ ab Latinis *activa spiratio*, Græcis προβολὴ dicitur, quæ *personalis* quidem proprietas est, sed non ὑποστατικὴ, vel συστατική. Itaque « (3) tres sunt omnino, *inquit idem*, proprietates, quibus persona Patris afficitur, ingenitum esse, Patrem esse, necnon spirantem, vel producentem, ex quibus Ingenitum, quod principii expers significat, etsi hoc ipso Pater a Filio et Spiritu sancto discernitur, non constituit personam Patris, sed eam tantummodo designandi vim habet, et est nota, quæ illam jam subsistentem sequitur, velut propria simpliciter, etc. » Demum, remotis ceteris, solam paternitatem ὑποστατικὸν esse ἰδίωμα concludit; sicut Filii personam constituit υἱότης, Latini *filiationem* nominant, alii *filietatem;* ut inter alios Rathramnus Corbeiensis [10], ex monasterio, quod Adhelardus Corbeiensis abbas monasterii in Gallia, ejusdem cum suo nominis condidit in Germania, ut in illius vita testis est Paschasius Radbertus. Latini theologi proprietates utrasque personarum *notiones* appellare solent; atque ita videri possit Augustinus nominare, dum in quinto de Trinitate, capite 5, sic scribit: « Alia notio est, qua intelligitur genitor, alia qua ingenitus. » Verum notio hic communi significatione pro

(1) BASIL. contra Eunom. pag. 70. Αἱ γάρ τοι ἰδιότητες χαρακτῆρές τινες καὶ μορφαὶ ἐπιθεωρούμεναι τῇ οὐσίᾳ διαιροῦσι μὲν τὸ κοινὸν τοῖς ἰδιάζουσι χαρακτῆρσι, τὸ δὲ ὁμοφυὲς τῆς οὐσίας οὐ διακόπτουσι.

(2) CALECAS cap. 38. lib. contra Græc. Καὶ αὐτὸ τὸ ἰδικὸν ἴδιον, ὅπερ ἰδιαίτατα τὸ τοῦ Πατρὸς ὑφίστησι πρόσωπον.

(3) CALEC. Τριῶν τοίνυν κοινῇ περὶ τοῦ Πατρὸς λεγομένων, τοῦ τε ἀγέννητον εἶναι, καὶ τοῦ Πατέρα, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ πνέοντα ἢ προβολέα, τὸ μὲν ἀγέννητον, ὃ δηλοῖ τὸ ἀναίτιον, εἰ καὶ κατὰ τοῦτο τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ διακρίνεται, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς οὐχ ὑφίστησι πρόσωπον, σημαντικὸν δὲ μόνον, καὶ γνώρισμα αὐτοῦ ἐστιν ἤδη ὑφεστηκότι ἑπόμενον, ὡς ἴδιον ἁπλῶς.

[1] Basil. 2. cont. Eun. pag. 70. etc. Leont. de Sect. init. — [2] Basil. ib. — [3] Id. ep. 43. — [4] Nyss. 1. con. Eun. pag. 3. — [5] Dam. 1. de fide, c. 10. [6] Chrysos. Hom. 5. de Incomprehen. — [7] Isid. Pelus. lib. 2. ep. 142. — [8] Dam. in Dialect. c. 5. et Abucara Opusc. 28. — [9] Tertul. cont. Prax. c. 2. — [10] Rathr. l. 3. de Sp. sancto.

ἐννοίᾳ et intelligentia sumitur; quasi dicat, alia ratione intelligi, et cogitatione percipi.

IV. Ex ejus tamen auctoritate *notiones* suas scholastici theologi non male statuerunt; quas ita definit sanctus Thomas[1], ut sit *notio id, quod est propria ratio cognoscendi divinam personam.* Cujusmodi quinque esse vult, *innascibilitatem, paternitatem, filietatem, communem spirationem*, quam vocant *activam spirationem*, et *processionem*, quæ *passiva spiratio* dicitur. Græce ita nuncupantur[2], ἀγεννησία, πατρότης, υἱότης, προβολή, ἐκπόρευσις. Ex quibus σχέσεις, sive relationes esse quatuor postremas observat idem, tres autem *personales*, id est ὑποστατικὰς, quæ totidem personas constituunt, suntque *paternitas, filietas, processio;* reliquæ duæ *personarum notiones*, non *personales* appellantur, quoniam personæ non constant ex iis, etsi ad illarum intelligentiam spectant, et sunt *Ingenitum*, ac *spiratio*, vel προβολή. Sed de Ingenito veteres aliter loquuntur, qui et σχετικὸν interdum esse nomen asserunt, et idem plane cum *paternitate* significare. De quo agemus in libro sequente; de προβολῇ vero, sive productione Spiritus sancti, in sexto libro; ex quo plenius intelligentur ea, quæ de duplici illo genere proprietatum diximus. De *notione* porro, ejusque nominis, et quod ei respondet, græci τῆς ἐπινοίας usu et potestate, in primo de Deo libro uberrime disputavimus. Nunc generalia quædam nomina, ut instituimus, explicanda sunt, ne rerum contemplationi vocum ambiguitas obsistat.

CAPUT PRIMUM.

De nominibus, quæ a græcis theologis adhibentur ad Trinitatis explicandum mysterium, velut sunt, οὐσία, ὑπόστασις; quarum notiones declarantur. Οὐσίαν aliter philosophi gentiles, aliter Christiani sumpserunt. Hypostasim plerique cum οὐσίᾳ confuderunt, etiam Nicæni Patres, contra quam Basilius credidit. Post usus obtinuit, ut ab illa distingueretur.

I. Ad intima et arcana Trinitatis explicanda dogmata, quod deinceps aggredimur, viam nobis præstruemus certis enucleandis vocibus; in quibus maximorum certaminum et quæstionum summa consistit. Neque nos, lectoresve nostros istius operæ pigere debet, qui hoc esse verissimum scimus, quod prudenter animadvertit Theodorus Abucara[3], «(1) Iis, qui verorum dogmatum amatores defensoresque sunt, necessariam esse vocabulorum, in quibus occupantur maxime philosophi, distinctionem et explanationem. Nam accurata illarum notitia destituti complures, qui sapientes habebantur, a veritate aberraverunt, et ad absurda quædam ac blasphema delapsi sunt, atque ab recta in Deum fide ceciderunt. » Nec sine laude aliqua scripsit illaudatus alioquin auctor Epicurus in Physicis ad Herodotum, «(2) ante omnia nosse oportere, quæ sunt subjecta vocibus; » ut habeamus, ad quod « referentes ea, quæ in opinione vel dubio posita sunt, dijudicemus; ut ne temere ac confuse nobis in infinitum efficiant omnia; neve inanes sine re voces habeamus. Necesse est enim primam in unaquaque voce notionem considerari. »

Ex iis vocibus, græcæ primum expendendæ sunt, quo plus contentionis habuerunt; tum Latinis usitatæ. Græcarum duæ sunt celeberrimæ, οὐσία et ὑπόστασις: quas nonnulli de Deo vetuere dici, et illam præsertim, ut alibi docuimus[4]; quod duplici de causa factum ab illis meminimus. Nam Catholicos excellentia summæ majestatis impulit, ut ab ea οὐσίας nomen ablegarent, quod supra οὐσίαν esset, ut ait in-

(1) ABUC. Τοῖς τῶν ἀληθινῶν δογμάτων ἐρασταῖς τε καὶ προασπισταῖς ἀναγκαία καθέστηκεν ἡ τῶν φωνῶν, περὶ ἃς εἰ φιλόσοφοι μάλιστα καταγίνονται, διάκρισίς τε καὶ διασάφησις. Τὴν γὰρ τούτων ἀκριβῆ γνῶσιν πολλοὶ τῶν δοκούντων εἶναι σοφῶν ἀγνοήσαντες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, καὶ εἰς ἀτοπίας καὶ βλασφημίας ἐξώκειλαν, καὶ τῆς εἰς τὸ Θεῖον ὀρθῆς πίστεως ἐξέπεσον.

(2) EPICURUS. Πρῶτον μὲν οὖν τὰ ὑποτεταγμένα τοῖς φθόγγοις, ὦ Ἡρόδοτε, δεῖ εἰληφέναι, ὅπως ἂν τὰ δοξαζόμενα ἢ ἀπορούμενα ἔχωμεν, εἰς ἃ ἀνάγοντες, ἐπικρίνειν, καὶ μὴ ἄκριτα πάντα ἡμῖν εἰς ἄπειρον ἀποδεικνύωσιν, ἢ κενοὺς φθόγγους ἔχωμεν. Ἀνάγκη γὰρ τὸ πρῶτον ἐννόημα καθ' ἕκαστον φθόγγον βλέπεσθαι.

[1] S. Thom. 1. p. q. 32. art. 3. — [2] Dam. l. 1. c. 9 et seq. — [3] Opusc. 2. — [4] Lib. 1. de Deo, c. 7.

ter alios Gregorius Nazianzenus Oratione duodecima [1], et Joannes Damascenus [2]. Ariani vero, ut ὁμοούσιον vocabulum, quod terrori sibi erat, ex usu Christianorum excuterent, οὐσίαν dici de Deo prohibuerunt ob eamdem causam, qua se nostrates etiam hæretici commoveri jactitant, ut certas voces condemnent, quibus catholicorum dogmatum velut tesseræ continentur : quod in Scripturis nominatim non erant expressæ. De qua re paulo post. Fuit et alia causa, ob quam οὐσίας nomen nostrorum aliqui usurpari de Deo nollent, quod οὐσία, qualem a philosophis et principe illorum Aristotele sumpsimus, subjecta sit accidentibus, unde et *substantia* dicitur ; ut Victorinus in primo contra Arium [3], et Boetius [4] indicant; in Deo vero accidens est nullum.

Verum, ut recte Cyrillus ratiocinatur [5], quia τὸ ὄν de Deo dicitur, idque sibi nomen, tanquam proprium defendit Exodi tertio; merito vox οὐσίας, quæ ab illo deflexa est, eidem attribuitur. Nihil enim prohibet, quominus ipsum per sese vocabulum vel οὐσίας, vel *esse*, absolutum ab omni ista fæce, ac sincerum, Deo congruat, ut nec derivationem ac manationem intelligamus ullam, neque mutationem ex vicissitudine accidentium, sed nudam rei, ut cum Vigilio loquar [6], *extantiam*, et ab eo, quod nihil est, sejunctionem ac recessum; quo sensu non modo proprie Deo, sed insigni præ ceteris omnibus ratione competit, quia solus sic est, ut cum *nihilo* commercium habeat nullum; cetera et ab nihilo ducta, et in nihilum reditura, si Deus sinat, tum etiam, cum sunt maxime, nihil esse dicantur. Inde est, quod Gregorius Nazianzenus [7] οὐσίας nomen potius, quam φύσεως, id est *naturæ*, Deo accommodandum existimat, ut et Isidorus Hispalensis [8] essentiam potius, quam substantiam.

II. Quoniam autem nomen οὐσίας mutuo a philosophis sumpsere nostri, interest scire, quo utrique sensu istud usurparunt. Nam non eadem apud utrosque vis est illius, ut Anastasius in Ὁδηγῷ [9], Theorianus in legatione ad Armenos [10] testatur. « (1) Exteri, *inquit*, sapientes individuum, sive hypostasim, et quod unum est numero, definiunt usiam; quod sane divini Patres non admittunt. Quippe Patres illi deiferi usiam et naturam esse dicunt universalia, quam scriptores exteri formam, sive speciem appellarunt. Ideo in sancta Trinitate naturam unam, et usiam esse professi sunt, hypostases vero tres, natura nimirum et usia plures hypostases continente. » De altera significatione, quam Patribus assignat, paulo post. Ad primam autem et externorum philosophorum propriam quod attinet, non est dubium, quin illi οὐσίαν imprimis dici putarint singularem individuamque substantiam, quam et *primam* idcirco nominarunt. Auctor ejus rei et appellationis est Aristoteles, qui in libro Categoriarum, capite de substantia, « (2) Substantiam, quæ maxime propria, ac primo et præcipue ita vocatur, eam esse » scribit, « quæ neque de subjecto aliquo dicitur, neque in subjecto inest aliquo, ut hic homo, hic equus. » Idem secundas substantias genera vocat et species, quæ de primis et singularibus dicuntur. Verum Christiani scriptores aliter fere utuntur hoc nomine; et οὐσίαν appellant non singularem individuamque, sed communem individuis substantiam; primam vero, hypostasim. Pauci hanc etiam οὐσίαν nominant.

Ignatius martyr in epist. ad Magnesianos, ita sumpsisse videtur, cum ait, « (3) Non enim locutionis articulatæ vox est, sed operationis divinæ, substantia genita. »

Pierius item martyr et presbyter, Pamphili martyris præceptor, cum de Patre et Filio catholico more sentiret, οὐσίας et φύσεις duas esse dicebat, ut refert Photius [11]; « (4) usiæ et naturæ vocabulo hypostasim significans, ut ex sequentibus et antecedentibus constare » dicit; « non autem Ariano in eo dogmati favens. »

(1) THEORIAN. Ἐγὼ πλείστην ἐν τούτοις διαφορὰν τῶν ἔξω πρὸς τοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας ὁρῶ. Οἱ γὰρ ἔξω σοφοὶ τὸ ἄτομον, ἤτοι τὴν ὑπόστασιν, καὶ τὸ ἓν τῷ ἀριθμῷ, οὐσίαν ὁρίζονται· ὅπερ οἱ θεῖοι Πατέρες οὐ παραδέχονται. Οὐσίαν γὰρ οἱ θεοφόροι Πατέρες, καὶ φύσιν τὰ καθόλου λέγουσι, ἅ τινα οἱ ἔξω εἶδος ὠνόμασαν. Διὸ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος μίαν φύσιν καὶ μίαν ὑπόστασιν ἐδογμάτισαν, ὑποστάσεις δὲ τρεῖς· ὡς τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας πολλὰς ὑποστάσεις περιεχούσης.

(2) ARISTOT. Οὐσία δέ ἐστιν ἡ κυριώτατά τε, καὶ πρώτως, καὶ μάλιστα λεγομένη, ἥ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται, μήτε ἐν ὑποκειμένῳ τινί ἐστιν· οἷον ὁ τίς ἄνθρωπος, καὶ ὁ τίς ἵππος.

(3) IGNAT. Οὐ γάρ ἐστι λαλίας ἐνάρθρου φώνημα, ἀλλ' ἐνεργείας θείας οὐσία γεννατή.

(4) PHOTIUS. Ἀλλὰ περὶ μὲν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εὐσεβῶς πρεσβεύει· πλὴν οὐσίας δύο, καὶ φύσεις δύο λέγει· τῷ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως ὀνόματι, ὡς δῆλον ἔκ τε τῶν ἑπομένων καὶ προηγουμένων τοῦ χωρίου, ἀντὶ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχ ὡς Ἀρείῳ προσανακείμενοι, χρώμενος.

[1] Pag. 398. — [2] Lib. 1. c. 8. — [3] Tom. 4. Bibl. PP. col. 199. — [4] Lib. de duabus nat. — [5] Dial. 1. p. 392. — [6] Lib. 1. con. Eutych. sub init. — [7] Lib. ad Evagr. de Divinit. — [8] Lib. 7. Orig. — [9] Anast. c. 6. p. 96. — [10] P. 110. — [11] Cod. 119.

Nec ab usu isto τῆς οὐσίας abhorrere videtur interdum Epiphanius; velut Hæresi 76 in confutatione argumenti quinti Anomœorum principis Aetii, ubi de Filii persona sic loquitur: « (1) Unde nos neque creatam dicimus usiam sive substantiam, neque alienam, tanquam facta sit, sed substantialiter genitam, nec a genitore diversam. Ob id increata permanet, non facta, sed ex ipsa Dei substantia genita, nec tempori subjecta. Non enim tempori subjectus est is, qui revera genuit, ut in tempore producat substantiam. » Antiochena præterea Synodus in epistola synodica contra Paulum Samosatenum [1], οὐσίαν, pro supposito videtur accipere.

III. Gregorius quoque Nyssenus libro duodecimo adversus Eunomium [2], τὴν μὴ γεννηθεῖσαν οὐσίαν appellat Patrem, *non genitam usiam*. Et in primo editionis Gretseri [3], cum Eunomius τρεῖς οὐσίας nominasset, respondet ita :« (2) Si quidem discrimen illud usiarum sic intelligat, ut non in Sabellii impietatem incurrat, uni subjecto tria accommodans nomina, et seipsum assentiri, neque quemquam piorum ei dogmati refragari; tametsi solis vocabulis et sermonis sola pronuntiatione errare videatur, usias pro hypostasibus usurpans. » Non igitur pugnaret admodum Gregorius, si quis οὐσίας plures in Deo esse diceret, dum de re ipsa recte alioqui statueret.

Eodem spectat, quod Athanasius in Expositione fidei profitetur [4], « (3) se non, ut Sabelliani faciunt, μονοούσιον affirmare Filium, non vero ὁμοούσιον, eo ipso tollentes Filium. » Sabellius, qui μονοούσιον dicebat Deum, οὐσίαν cum persona confundebat. Alioqui non damnaret hoc Athanasius, quod sane verum est, unam et solam esse οὐσίαν Patris et Filii. Sed nimirum intellexit οὐσίαν pro persona fuisse sumptam.

Apud Anastasium Sinaitam, in capite sexto libri, qui Ὁδηγὸς inscribitur [5], Scholion adnotat, Sabellium ex Aristotelicis decretis « (4) naturam pro hypostasi sumpsisse, unam hypostasim asserentem esse sanctæ Trinitatis. » Nimirum ὑπόστασιν secundum posteriorem vocis istius usum accepit Anastasius, quo personam significat. Non enim ceteroqui damnandus foret Sabellius, si hypostasim unam esse diceret, secundum priorem et antiquam notionem, hoc est essentiam; ac nisi cum ea personam etiam intellexisset unam.

Eusebius Cæsariensis in secundo, quarto, et quinto de Demonstratione, dum voces istas οὐσιῶσαι et οὐσίωσιν ad Filii ac divini Verbi productionem adhibet, οὐσίαν videri potest cum persona confudisse, pro eo atque fautor Arianæ fuit hæresis. Possunt tamen hæc ipsa vocabula commodo sensu ad eumdem usum accommodari, ut nonnulli Catholici fecerunt; de quo alias [6].

IV. Igitur Aristotelis ac philosophorum ceterorum opinione perfusi Trinitatis hostes hæretici, impium dogma Christianam in fidem invexerunt. Etenim Sabellium, et qui ante hunc errorem eumdem tutati sunt, arbitror οὐσίαν μίαν, sive μονοούσιον Θεὸν plane Aristoteleo sensu defendisse, ut substantiam primam, sive individuam in Deo singularem et solitariam esse dicerent, tam secundum essentiam, quam secundum existendi subsistendive modum, quoniam talis ab philosophis οὐσία prima ponebatur.

Sic post illos Arius tres quidem οὐσίας, adeoque personas asseveravit, sed inæquales, et harum unicam Dei veri ac supremi propriam; in quo ille cum Sabellio et Paulo Samosateno conveniebat. Ita denique Tritheitæ, qui emersere postea, cum eorum principe Philopono, tametsi personas tres æquales ac divinas constituebant, οὐσίας nihilominus totidem, sive φύσεες prædicabant, ut ex Nicephoro liquet [7]. Anastasius denique Sinaita, in eo libro, quem Ὁδηγὸν nominavit [8], testis est hæreticos omnes, qui vel contra catholicam de Trinitate fidem, vel contra Incarnationis dogma nefarium movere bellum, ex illo Aristoteleæ doctrinæ fonte fluxisse; ut vel hoc ipso hæreticorum antistites, et, ut cum Tertulliano loquar, patriarchas

(1) Epiphan. Ἐντεῦθεν οὐ κτιστὴν φαμεν τὴν οὐσίαν, οὐδὲ ἀλλοτρίαν ὡς ποιητὴν, ἀλλὰ γεννητὴν οὐσιωδῶς, καὶ οὐκ ἀλλοίαν παρὰ τὸν γεγεννηκότα. Διὸ καὶ ἄκτιστος διαμένει, καὶ οὐ ποιηθεῖσα, ἀλλὰ γεννηθεῖσα ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας Θεοῦ· οὐ χρόνῳ ὑποπίπτουσα· οὐ γὰρ ὁ γεννήσας ἐν ἀληθείᾳ, χρόνῳ ὑπέπεσεν, ἵνα χρονικὴν ὑποστήσηται οὐσίαν.

(2) Nyssen. Εἰ μὲν οὖν οὕτω λέγει τὴν τῶν οὐσιῶν πρὸς ἀλλήλας διαφορὰν, ὡς μὴ δοκεῖν τῇ ἀσεβείᾳ τοῦ Σαβελλίου συμφέρεσθαι, ἐνὶ τῷ ὑποκειμένῳ τρεῖς ἐφαρμόζοντος προσηγορίας, καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα, καὶ οὐδεὶς τῶν εὐσεβούντων ἀντιλέγει τῷ δόγματι. Πλὴν ἔσον μόνοις τοῖς ὀνόμασι, καὶ τῇ προφορᾷ τοῦ λόγου πλημμελεῖν δοκεῖ, οὐσίας ἀντὶ ὑποστάσεων ὀνομάζων.

(3) Athan. Οὔτε γὰρ υἱοπάτορα φρονοῦμεν ὡς οἱ Σαβέλλιοι, λέγοντες μονοούσιον, καὶ οὐχ ὁμοούσιον, καὶ ἐν τούτῳ ἀναιροῦντες τὸ εἶναι Υἱόν.

(4) Schol. Anast. Καὶ Σαβέλλιος ὁμοίως τὴν φύσιν λέγων ὑπόστασιν, μίαν ὑπόστασιν εἶπεν τῆς ἁγίας Τριάδος.

[1] Tom. 1. Bibl. PP. græcolat. p. 301. E. — [2] P. 301. B. — [3] P. 67. [4] P. 301. — [5] P. 98.— [6] Lib. 4. c. 19.— [7] Lib. 18. c. 47. — [8] P. 96.

philosophos liceat agnoscere. Cyrillus Alexandrinus [1] libro Thesauri 19 οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ pro *persona Filii* sumpsit; cujus verba et sententiam enodabimus postea capite 11. hujus libri.

Verum prætermisso illo vocis οὐσίας usu, qui perpaucorum est e Catholicis, ac gentilium proprius, jamdudum Ecclesiæ consuetudine receptum id est, ut hoc οὐσίας nomen significet, quod in cujusque rei definitione ponitur, quam *naturam*, aut *essentiam*, aut etiam *substantiam* vocant. Siquidem οὐσία ab eo, quod est εἶναι, vel τὸ ὄν deflectitur; quod Aristoteles appellare solet τὸ τί ἦν εἶναι, hoc est, quod affertur, ac respondetur sciscitanti, quid res quæque sit. Nam substantivum verbum ἦν pro ἐστὶ attico more sumitur; quasi dicat, τί ἐστι τὸ εἶναι τοῦ πράγματος, vel τί ἐστιν ὅσον κατὰ τὸ εἶναι. Præter quam rei essentiam, inest etiam ὕπαρξις, quam *existentiam* aut *extantiam* vocant, et hujus insuper modus, qui τρόπος τῆς ὑπάρξεως dicitur, vel ὑποτατικὸν ἰδίωμα, latinæ scholæ *subsistentiam* vel *subsistendi modum* nominant. Itaque Maximus martyr in Dialogo primo [2], ex iis, qui Athanasio falso tribuuntur, « (1) divinam essentiam, sive deitatem *ait* esse τὸ τὶ εἶναι, hypostasim vero τὸ εἶναι. » Atque hoc modo sanctus Thomas Aquinas in libro de Ente et essentia, et alibi passim, *essentiam* ab *existentia* discernit, et hanc *esse* simpliciter vocat.

V. Ut autem quid invicem ista duo discrepent, οὐσία et ὑπόστασις, exponamus, de hypostasi nonnulla seorsim expromenda sunt; cujus in usu major etiam apud veteres, quam in οὐσίας vocabulo varietas incidit. Ac sciendum est, quod Socrates in Historia ecclesiastica [3] refert, apud exteros elegantioresque græcæ linguæ scriptores nomen hypostasis non in ea sumi notione, quam ecclesiasticorum illi usus asseruit, sed alia significare omnia; porro recentiores philosophos pro οὐσίᾳ illo uti solere. Verum Leontius libro de Sectis, actione septima, duas præcipuas et utiles instituto nostro significationes nominis illius affert; quarum prior est, ut sit id omne, quod revera et solide, ac simpliciter existit, non adumbrate ac specie tenus. Sic enim colorum alii veri sunt, qui ὑπόστασιν habere dicuntur, alii apparentes, qui sunt ἀνυπόστατοι. Altera est, ut id intelligatur, quod per sese extat; quales sunt primæ et individuæ substantiæ, exclusis ab hujus comprehensione vocis accidentibus, quæ hypostases non dicuntur. Joannes quoque Damascenus in Dialecticæ capite 42, « (2) Nomen, *inquit*, hypostasis duo significat. Interdum simplicem extantiam; qua in notione idem est usia et hypostasis. Unde quidam e sanctis Patribus naturas ipsas appellarunt, nempe hypostases. Alias extantiam illam, quæ est per sese, et propriam habet consistendi rationem. Atque in ista significatione individuum designat numero differens. » Vide capita 11, 29, 30 ejusdem libri, ubi eadem fere tradidit. Sed de utraque plenius postea. Id modo considerandum est, quod et Socrates recentiores sensisse philosophos ait, et nos antiquioribus theologis placuisse diximus, ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ passim haberi. Etsi non satis hoc declarat ille, qualem intelligat οὐσίαν, eamdemne, quam in Categoriis exponit Aristoteles, ἄτομον, individuamque substantiam, an essentiam et naturam. Verum ut, hoc omisso, quid veteres Patres de illa senserint, inquiramus potius, occurrit imprimis Irenæus; qui libro quinto capite 36. sic scribit, ut ex Andrea Cæsariensi in sextum Apocalypsis, Arethas in Commentariis refert: « (3) Non enim substantia, neque essentia creaturæ delebitur. Verus est enim et firmus, qui illam constituit. » Vetus interpres Irenæi tum ὑπόστασιν *substantiam* posuit, tum pro οὐσίαν *materiam;* ut ὕλην legisse videatur.

Item in fragmentis Irenæi nuper editis, « (4) Mutatio vero ipsius, quoniam mortalis et corruptelæ cum sit obnoxia, immortalis et incorrupta fit, non ex propria substantia, sed secundum Domini operationem. » In his ὑπόστασιν pro *substantia* et *natura* sumit Irenæus. Quanquam in hoc posteriore loco potest esse *productio* ipsa, vel *conditio*, id est *procreatio*. Dionysius pontifex Romanus apud Athanasium [4], contra Sabellianos disputans, eos deinde redarguit, qui ex adverso pugnantes, divinita-

(1) Maxim. Ἀλλ' ἡ θεότης τὸ τί (fort. ἦν) εἶναι σημαίνει· ἡ δὲ ὑπόστασις, τὸ εἶναι.

(2) Damasc. Dial. cap. 42. Τὸ τῆς ὑποστάσεως ὄνομα δύο σημαίνει· ποτὲ μὲν τὴν ἁπλῶς ὕπαρξιν, καθ' ὃ σημαινόμενον ταὐτόν ἐστιν οὐσία καὶ ὑπόστασις· ὅθεν τινὲς τῶν ἁγίων Πατέρων εἶπον αὐτὰς φύσεις, ἤγουν τὰς ὑποστάσεις· ποτὲ δὲ τὴν καθ' αὑτὸ καὶ ἰδιοσύστατον ὕπαρξιν· καθ' ὃ σημαινόμενον τὸ ἄτομον δηλοῖ τῷ ἀριθμῷ διαφέρον.

(3) Iren. Οὐ γὰρ ἡ ὑπόστασις, οὐδὲ ἡ οὐσία τῆς κτίσεως ἀφανισθήσεται. Ἀληθὴς γὰρ καὶ βέβαιος ὁ αὐτὴν συστησάμενος·

(4) Id. Μετασχηματισμὸς δὲ αὐτῆς, ὅτι θνητὴ καὶ φθαρτὴ οὖσα, ἀθάνατος καὶ ἄφθαρτος γίνεται, οὐκ ἐξ ἰδίας ὑποστάσεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν.

[1] Cyr. lib. 19. Thes. p. 185.— [2] Tom. 2. Athan. p. 151. D. [3] Lib. 3. c. 7. — [4] Lib. de Decr. Nic. Syn. p. 421.

tem, « (1) ejusque singularem principatum tres in virtutes, ac distinctas hypostases, et deitates secabant. »

Sed et Origenes ante hunc ὑπόστασιν pro *natura* sumpsit. « (2) Ut autem, *inquit*, omnia Dei dona multis partibus majora sunt mortali quavis substantia, etc. » Et quod præcipuum est, Nicæni ipsi Patres non aliter hypostasin usurparunt in Expositione fidei, dum ita pronuntiant : « (3) Eos autem, qui dicunt, Erat aliquando, quando non erat; et antequam nasceretur, non erat; et quia ex nullis substantibus factus est, aut ex alia subsistentia, vel substantia etc., anathematizat catholica et apostolica Ecclesia. » In quibus Nicæna Synodus ὑπόστασιν cum οὐσίᾳ, id est *subsistentiam* cum *substantia* confundere videtur.

Quanquam reclamat Basilius in Epistola 78, qui Marcellum Ancyranum, et alios quosdam Sabellianæ fautores hæresis, ex illis Nicæni Concilii verbis patrocinium quæsisse opinionis suæ refert. Proinde οὐσίαν et ὑπόστασιν negat, ἐκ παραλλήλου, et tanquam idem significantes voces adhibitas esse. Nam si eadem esset ambarum significatio, quid attinebat simul illas adhiberi? Quare perspicuum est, ait, « (4) eo quod alii negarent, Filium e substantia esse Patris, alii neque ex ejus substantia, et ex alia insuper hypostasi esse dicerent; utramque illos opinionem tanquam alienam a sensu ecclesiastico rejecisse. »

Verum si quis rem propius consideret, a Basilio dissentiendum putabit. Primum, quia contra solum Arii dogma Symboli clausulam istam addidisse Patres liquido constat. At nec Arius ipse, nec ulli alii per id tempus Filium ab alia persona, quam Patris, originem traxisse docuerunt. Neque hoc alii, quam prisci illi hæretici senserunt, Valentinus ejusque similes, qui ex collatitia velut stipe ab Æonibus conflatum esse Jesum asserebant. De quibus nihil omnino pronuntiare voluit Nicæna Synodus; ac si de illis cogitasset, non tam leviter eos perstrinxisset. Deinde quod Basilius objicit, si una et eadem notio esset istorum nominum, opus non fuisse ambo ponere, nihil est. Non enim frustra utrumque nomen expressum est. Quippe cum eamdem φύσιν, id est *naturam*, alii ὑπόστασιν, alii οὐσίαν vocarent, ne quis in voculis contentiose fucum deinceps faceret, utramque posuerunt; maxime cum Arius ejusque socii in epistola, quam ad Alexandrum episcopum suum scripserant [1], τρεῖς εἶναι ὑποστάσεις, *tres esse hypostases*, hoc est *substantias*, sive οὐσίας, nominatim dixissent. Quod si Basilii ista ratio valeret, ne illud quidem reprehensionis expers foret, quod in eodem symbolo, cum Patres dixissent, damnare se illos, qui *fuisse aliquando* putarent, *quando non erat* Filius, statim id subjiciunt; quod idem significat, *et antequam nasceretur non erat;* necnon, *quia ex nullis substantibus factus est.* Sed non est otiosa rei propemodum ejusdem diversis locutionibus iterata mentio, neque istic, neque in ὑποστάσει et οὐσίᾳ. Ad hæc Athanasius in epistola ad Africanos [2] scribit, Nicænos Patres, contra Eusebianorum versutias, vocem τοῦ ὁμοουσίου in Symbolo posuisse, ut varias, quæ in Scripturis occurrunt, loquendi formulas exprimerent, atque inter alias, quod χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως capite primo epistolæ ad Hebræos dicitur. Ergo οὐσίαν interpretandam esse ὑπόστασιν putarunt, de quo agemus postea.

VI. Est et illud ad Nicæni Concilii indagandam sententiam, et adversus Basilii interpretationem firmissimum argumentum, quod qui isti Synodo interfuere Patres aliqui, aut paulo certe postea floruerunt, tum collecti aliis in Synodis, tum seorsim singuli, ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ sumpserunt; quod nunquam fecissent, si contrarium apud Nicæam antea decrevissent.

Extat apud Theodoretum in ecclesiastica Historia [3] epistola synodica Concilii Sardicensis, et in ejus fine appendix quædam catholicæ adversus Arianos professionis summam continens; quæ tamen apud Athanasium deest, ut libro primo monui. Ibi vero ὑπόστασις diserte cum οὐσίᾳ confunditur. Etenim damnatos ob id Aria-

(1) DION. papa. Διαιροῦντας, καὶ κατατέμνοντας, καὶ ἀναιροῦντας τὴν μοναρχίαν εἰς τρεῖς δυνάμεις τινὰς, καὶ μεμερισμένας ὑποστάσεις, καὶ θεότητας τρεῖς.

(2) ORIG. Philocal. cap. 1. pag. 50. Ὥσπερ δὲ πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ δωρήματα εἰς ὑπερβολὴν μείζονά ἐστι τῆς θνητῆς ὑποστάσεως.

(3) Nicæn. Conc. Τοὺς δὲ λέγοντας, Ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν· καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας, etc., τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία.

(4) BASIL. ep. 78. pag. 890. Εἰ γὰρ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐδήλουν ἔννοιαν αἱ φωναί, τίς χρεία ἦν ἑκατέρων; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι, ὡς τῶν μὲν ἀρνουμένων, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς, τῶν δὲ λεγόντων, οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως· οὕτως ἀμφότερα ὡς ἀλλότρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος ἀπηγόρευσαν.

[1] Apud Ath. l. de Syn. p. 682.

[2] P. 721. — [3] Lib. 2. Hist. c. 6.

nos ab sese docent, quod « (1) differentes esse hypostases assererent, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et easdem separatas. Nos autem hanc accepimus edoctique sumus, eamque catholicam habemus traditionem, et fidem, et professionem, unam esse hypostasim, quam ipsi hæretici usiam nominant, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Et si quærant, quænam sit Filii hypostasis, fatemur hanc ipsam esse, quam solam esse Patris omnes agnoscunt. » Ac deinceps bis terve unam esse Patris et Filii hypostasim affirmant.

Romanum item Concilium [1] sub Damaso collectum episcoporum nonaginta, « (2) Spiritum sanctum ejusdem hypostasis et usiæ esse » definit « cum Patre ac Filio. »

Sed imprimis hoc ipsum persuadet Athanasius, qui Nicæni Concilii, cujus magna pars fuit, mentem et sententiam perspectam habuit. At is ὑπόστασιν haud temere alium in sensum usurpat, quam pro οὐσίᾳ, sive essentia, plerisque in libris, quos longe post Nicænæ tempora Synodi conscripsit; id utique minime facturus, si verum existimasset, quod de ista Synodo Basilius credidit. Sic in epistola ad Africanos [2], « (3) Hypostasis, *ait*, est usia, neque significationem habet aliam, nisi hoc ipsum, quod est, quam Hieremias vocat extantiam, his verbis: Et non audierunt vocem extantiæ. Nam hypostasis et usia idem est cum extantia. Est enim et existit. »

Et in oratione quinta contra Arianos [3]: « (4) Ut autem unum est principium, et ideo unus Deus; ita plane ac revera una est, quæ vere est, essentia, et hypostasis una, quæ dicit: Ego sum, qui sum. »

Item in libro de Synodis [4], Basilium Ancyranum et Semiarianos collaudat, quod non longe a vera professione distent, ut qui una cum Nicænis Patribus Filium asserant « (5) ex usia esse Patris, et non ex altera hypostasi; » ex quo sequitur esse ὁμοούσιον.

VII. Atqui Basilius iste cum Semiarianis suis ὑπόστασιν nihil aliud esse definit, nisi οὐσίαν apud Epiphanium [5] Hæresi 73, « (6) Hanc igitur, *inquit*, hypostasim Patres usiam nominarunt. » Neque tamen perinde atque Athanasius, et ceteri Catholici, unam esse personarum trium ὑπόστασιν putarunt, sed tres, ut in eadem Hæresi [6] ex illorum libello intelligitur, ubi τὰς ἰδιότητας τῶν ὑποστάσεων nominant, et [7] οἰκείαν ὑπόστασιν, id est *peculiarem hypostasim* Filio tribuunt.

Denique in subscriptione [8] Basilius adjecit, « (7) per omnia similem esse Filium, non solum secundum voluntatem, sed etiam secundum hypostasim, et secundum extantiam, et secundum esse. » Nimirum qui Filium non ὁμοούσιον, sed similem οὐσίᾳ fatebatur, duas ut οὐσίας, sic ὑποστάσεις affirmabat, οὐσίαν idem esse putans cum ὑποστάσει. Nam ibi τὸ εἶναι, quod cum ὑποστάσει confert, pro οὐσίᾳ sumpsit. Cum igitur Athanasius Basilium laudet, quod ex usia Patris, et non ex altera hypostasi dicat esse Filium, Basilius autem hypostasim idem esse cum usia pronuntiet; quis non videt ex opinione Athanasii, Nicænam Synodum ista duo promiscuè usurpasse? Ita porro ὑποστάσεις tres Basilius iste dixit, quomodo et Ariani in formula Antiochiæ edita per tempus Encæniorum [9], « (8) propriam nominatarum personarum in baptismo hypostasim, et ordinem, et gloriam, » ut sint « hypostasi tria, concordia vero unum. » Hic enim ὑπόστασιν eamdem cum οὐσίᾳ fecerunt. Vide omnino Semiarianorum disputationem apud Epiphanium in Hæresi illa 73.

(1) Syn. Sardic. Καὶ ὅτιπερ τὸ τῶν αἱρετικῶν σύστημα φιλονεικεῖ διαφόρους εἶναι τὰς ὑποστάσεις τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ εἶναι κεχωρισμένας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην παρειλήφαμεν, καὶ δεδιδάγμεθα, καὶ ταύτην ἔχομεν τὴν καθολικὴν παράδοσιν, καὶ πίστιν, καὶ ὁμολογίαν, μίαν εἶναι ὑπόστασιν, ἣν αὐτοὶ οἱ αἱρετικοὶ οὐσίαν προσαγορεύουσι, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ εἰ ζητοῖεν, τίς τοῦ Υἱοῦ ἡ ὑπόστασίς ἐστιν, ὁμολογοῦμεν ὡς αὖτη ἦν ἡ μόνη τοῦ Πατρὸς ὁμολογουμένη.

(2) Rom. Conc. Χρὴ δὲ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως καὶ οὐσίας καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πιστεύειν.

(3) Athan. Ἡ δὲ ὑπόστασις οὐσία ἐστὶ, καὶ οὐδὲν ἄλλο σημαινόμενον ἔχει, ἢ αὐτὸ τὸ ὄν, ὅπερ Ἱερεμίας ὕπαρξιν ὀνομάζει λέγων· Καὶ οὐκ ἤκουσαν φωνὴν ὑπάρξεως. Ἡ γὰρ ὑπόστασις καὶ οὐσία ὕπαρξίς ἐστιν. Ἔστι γὰρ καὶ ὑπάρχει.

(4) Idem orat. 5. Ὥσπερ δὲ μία ἀρχὴ, καὶ κατὰ τοῦτο εἷς Θεός· οὕτως ἡ τῷ ὄντι, καὶ ἀληθῶς, καὶ ὄντως οὖσα οὐσία καὶ ὑπόστασις μία ἐστὶν ἡ λέγουσα, Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν.

(5) Idem libro de Synod. Καὶ γὰρ ὁμολογοῦντες ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι, καὶ μὴ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως τὸν Υἱὸν, etc.

(6) Epiph. Ταύτην οὖν τὴν ὑπόστασιν οὐσίαν ἐκάλεσαν οἱ Πατέρες.

(7) Basil. Ancyr. apud Epiph. Κατὰ πάντα δὲ, οὐ μόνον κατὰ τὴν βούλησιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπόστασιν, καὶ κατὰ τὴν ὕπαρξιν, καὶ κατὰ τὸ εἶναι.

(8) Antioch. formula. Σημαινόντων ἀκριβῶς τὴν οἰκείαν ἑκάστῳ τῶν ὀνομαζομένων ὑπόστασίν τε, καὶ τάξιν, καὶ δόξαν· ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἕν.

[1] Apud Theod. l. 2. c. 22. et Soz. l. 6. c. 21. Nicephor. l. 11. c. 31.— [2] Athan. p. 719. E.— [3] P. 302. C.— [4] P. 705. [5] Eph. Hær. 73. n. 12. — [6] N. 16. — [7] N. 21. — [8] N. 22. — [9] Apud Athan. lib. de Syn. p. 668.

Rursus Athanasius in libro, quo unum esse Christum probat [1], ὑπόστασιν aliter, atque in superioribus, pro persona sumpsisse videtur, dum illos redarguit, qui de Incarnatione prave sentientes, « (1) pro una hypostasi Domini nostri Jesu Christi duas hypostases et personas, et pro sancta Trinitate quaternitatem inepte simul et impie constituunt. » Quod in sequentibus [2] usurpare pergit, ubi unam ait esse hypostasim et personam Christi. Quem quidem locum [3] centuriatores Magdeburgenses ex Athanasii oratione quinta contra Athanasium citant. Sed alterius est orationis, cujus inscriptio est, Ὅτι εἷς ὁ Χριστὸς, quæ est homilia in Natalem Christi, ut ex ejus fine constat. Neque vero Athanasii videtur esse; quod ex stilo conjicimus, qui et diffusior est, et minus simplicitatis affectationisque plus habet, quam qui Athanasii germanus est, cujus nativam elegantiam ac sponte fluentem nulla potest imitatio consequi. Tum ex eo, quod Marcellum Ancyranum statim cum Paulo Samosateno, tanquam certum et confessum hæreticum, conjungit, cum tamen de Marcello non tam sinistre judicarit Athanasius, ut libro primo demonstratum est.

Poterit etiam aliquis nobis objicere, quod idem Athanasius Oratione 5 [4] Sabellii opinionem explicans, ait ipsum « (2) Patrem eumdem esse cum Filio dicere, et contra Filium esse Patrem, unum quidem hypostasi, nomine vero duo. » Hic enim ὑπόστασις persona videtur esse, sed non est; verum latius accepta vox illa id omne significat, quod revera extat, et non specie appellationeque tenus; itaque τῷ ὀνόματι est opposita; « Reipsa, *inquit*, et substantia unum esse dicit, sed solo differre nomine. » Ita sub finem ejusdem orationis [5], dum ait, « (3) se non hypostasim divellere Dei Verbi ab homine ex Maria genito, » naturam ipsam ac substantiam divini Verbi intelligit. At paulo ante [6], cum dicit, « (4) Prophetam paternam ὑπόστασιν clara voce pronuntiasse de ipso, ac dixisse : Et mittam Filium meum Christum, etc. » non substantiam sic appellat, ut latine reddit interpres, sed ut explicat idem Athanasius τὴν ὑπόσχεσιν, id est promissionem. Euthymius in Panoplia parte 1. tit. 9. citat Athanasii locum ex libro contra Valentinos, in quo ὑπόστασιν pro persona sumere videtur, cum ait, « (5) Filium ac Deum dici esse passum, propter unam divinitatis hypostasim, quæ et naturæ humanæ facta est hypostasis. »

Ad summam non puto Athanasium τὴν ὑπόστασιν unquam pro mera persona, et ut ab οὐσίᾳ distinguitur, sumpsisse, sed pro natura et substantia, quamvis ex consequenti etiam interdum subsistendi modum comprehendat. Nam qui circumferuntur Athanasii dialogi contra Arium, in quibus ex communi et recentiore sententia perspicue ab οὐσίᾳ τὴν ὑπόστασιν separat, non sunt illi Athanasii, sed Maximi martyris, ut græci scriptores indicant, de quo postea.

Hypostasim pro οὐσίᾳ Epiphanius quoque æqualis illorum temporum sumit; ut in Ancorato : « (6) Si, *inquit*, dicas consubstantiale, vim Sabellii dissolvisti. Nam ubi est consubstantiale, unam substantiam significat. »

Rursus in Hæresi nona et sexagesima, quæ est Arianorum : « (7) Hoc enim, *inquit*, videlicet ignorant, idem esse hypostasim, et substantiam dicere; » quod deinde confirmat. Et in Hæresi 74 [7], « (8) Trinitas hæc sancta nominatur, quæ sunt tria, una concordia, una divinitas, ejusdem virtutis, ejusdem hypostasis. »

Cyrillus item Hierosolymitanus Catechesi sexta [8], cum ait, « (9) Deum esse multinominem, et omnipotentem, et uniusmodi hypostasis; » et in eadem pagina bis eamdem vocem repetens, ad essentiam refert.

Tum Gregorius Nazianzenus Oratione 34 [9], ubi Deum secundum naturam suam cognosci non posse demonstrat, etsi non ignoremus illum esse immutabilem et incorruptum, et si

(1) ATHAN. Καὶ ἀντὶ μιᾶς ὑποστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύο ὑπιστάσεις καὶ πρόσωπα καὶ ἀντὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, τετράδα ἀπρεπῶς καὶ παρανόμως φρονήσαντες.

(2) ATHAN. orat. 5. Μαίνεται δὲ καὶ Σαβέλλιος λέγων τὸν Πατέρα εἶναι Υἱὸν, καὶ ἔμπαλιν τὸν Υἱὸν εἶναι Πατέρα, ὑποστάσει μὲν ἕν, ὀνόματι δὲ δύο.

(3) Idem. Οὐ τὴν ὑπόστασιν χωρίζων τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπου.

(4) Idem. Ἀνωθεν τοῦ προφήτου σαφῶς ἐκβοήσαντος τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν περὶ αὐτοῦ, καὶ εἰπόντος· Καὶ ἀποστελῶ τὸν Υἱόν μου τὸν Χριστόν.

(5) ATHAN. apud Euth. Αὐτὸς μὲν ὁ Υἱὸς καὶ Θεὸς πεπονθέναι λέγεται διὰ τὴν μίαν ὑπόστασιν τῆς θεότητος, ἥ τις καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει γέγονεν ὑπόστασις.

(6) EPIPH. Ancor. num. 6. Ἐὰν γὰρ εἴπῃς τὸ ὁμοούσιον, ἔλυσας Σαβελλίου τὴν δύναμιν. Ὅπου γὰρ τὸ ὁμοούσιον, μιᾶς ὑποστάσεως ἐστὶ δηλωτικόν.

(7) Idem hær. 69. num. 70. Οὐκ ἴσασι δὲ ὅτι καὶ ὑπόστασις καὶ οὐσία ταὐτόν ἐστι τῷ Λόγῳ.

(8) Idem hær. 74. Τριὰς αὕτη ἁγία καλεῖται, τρία ὄντα, μία συμφωνία, μία θεότης, τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τῆς αὐτῆς ὑπεστάσεως.

(9) CYRIL. Hieros. Τὸν πολυώνυμον, καὶ παντοδύναμον, καὶ μονοειδῆ τὴν ὑπόστασιν.

[1] P. 519.— [2] P. 520. BC. et 521. ver. 1.— [3] Cent. 4. c. 4. col. 186. — [4] P. 317. — [5] P. 523. D. — [6] P. 322. D. — [7] N. 4. et in Acor. n. 67.— [8] P. 49. — [9] P. 542.

quæ alia de Deo, vel circa Deum prædicantur; rationemque ita reddit, « (1) quod præterea studiose considerandum sit, quid illi secundum naturam et hypostasim existenti conveniat, neque principium habere, neque a se unquam desciscere, neque fine ullo terminari, sed totum esse complecti. » In iis videtur ὑπόστασιν usurpare da communi essentia et natura.

VIII. Præterea Cyrillus Alexandrinus in eadem significatione nomine ὑποστάσεως est usus, ut sit idem quod φύσις, id est natura, vel οὐσία, idque plurimis in locis. In Anathematismo tertio de duodecim, « (2) Si quis, *ait*, in uno Christo dividit hypostases post unionem, sola ipsas conjunctione, quæ est secundum dignitatem, sive auctoritatem, vel potestatem copulans, et non potius concursu eo, qui est secundum naturalem unionem, anathema sit. »

Eodem sensu et ὑπόστασιν Orientales in anathematismi hujus confutatione sumpserunt; qui hoc in illo reprehenderunt, quod cum antea naturas in Christo duas agnovisset, eas nunc εἰς μίαν ὑπόστασιν, in unam hypostasim confundat, naturali unione, quasi ex duabus una fiat natura et hypostasis. Quin etiam, quod mirandum magis est, cum in Anathematismo quarto Cyrillus damnasset eos, qui dicerent, « (3) in personas duas sive hypostases distribuendas esse voces illas, quæ in evangelicis apostolicisve scriptis aut de Christo usurpantur a Sanctis, aut ab ipso de seipso dicuntur, et alias tanquam homini, præter illud Verbum, quod ex Deo Patre genitum privatim intelligitur, attribuit, alias velut Deo dignas soli Verbo a Deo Patre genito, anathema sit : » hæc, inquam, Theodoretus refellens, ὑποστάσεις, et πρόσωπα sic et a Cyrillo posita putavit, et posuit ipse, tanquam nihil ab eo, quod est φύσις, distarent. Sane Cyrillus in apologia anathematismi primi contra Theodoretum, satis ostendit, se ὑπόστασιν non pro *persona*, id est *perfecte subsistente natura*, sed pro re, et eo, quod vere, et non adumbrate, solave opinione extat, accipere. Ait enim, « (4) rerum, id est ὑποστάσεων concursum esse factum, ut Incarnationis mysterium reipsa factum esse credatur; non autem similitudines simpliciter non extantes, neque formas in se convenisse unione dispensatoria. »

IX. Sic in libro tertio contra Nestorium [1], « (5) unam *ait* personam non fieri, cum unaquæque ὑπόστασις quod sibi proprium est aufert, separatim posita. »

Item in libro decimo Commentariorum in Joannem [2] ὑπόστασιν, cujus character a Paulo [3] dicitur Filius, interpretatur οὐσίαν.

Ad hæc in scholiis de Incarnatione [4], « (6) Quod autem naturæ, *inquit*, sive hypostases inconfusæ manserint, hinc discimus; » quem locum in Ὁδηγῷ [5] citat Anastasius Sinaita. Ubi etiam adnotat [6], Cyrillum hypostases non προσωπικὰς, id est *personales*, intelligi voluisse, sed ὑπάρξεις, sive ὑφιστάμενα πράγματα, hoc est *res existentes* et *subsistentes*.

Idem de Cyrillo aliisque Patribus tradit Euthymius in Panoplia [7], cujus verba, quia græce nondum extant, hic referam. « (7) Usum autem esse beatum Cyrillum, et alios Patres indifferenter duobus istis nominibus, cum de humana suscepta natura disputarent, minime dubitamus. Abusi enim sunt, ut partim hypostasin pro usia, partim usiam pro hypostasi proferrent. » Et allusit potissimum ad celeberrimam illam ad Successum epistolam Cyrilli ejusdem, quæ turbas maximas concitavit. In

(1) NAZIANZ. Τί γὰρ ὄντι αὐτῷ κατὰ τὴν φύσιν, καὶ τὴν ὑπόστασιν, ὑπάρχει τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχειν, μηδὲ ἐξίστασθαι, μηδὲ περατοῦσθαι, ἀλλ' ὅλον τὸ εἶναι περιλαμβάνειν, λείπεται προσφιλοσοφεῖν.

(2) CYRIL. Εἴ τις ἐπὶ τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ διαιρεῖ τὰς ὑποστάσεις μετὰ τὴν ἕνωσιν μόνῃ συνάπτων αὐτὰς συναφείᾳ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἤγουν αὐθεντίαν, ἢ δυναστείαν, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον συνόδῳ τῇ καθ' ἕνωσιν φυσικὴν, ἀνάθεμα ἔστω.

(3) CYR. anath. 4. Εἴ τις προσώποις δυσὶν, ἤγουν ὑποστάσεσι, τάς τε ἐν τοῖς Εὐαγγελικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς συγγράμμασι διανέμει φωνάς, ἢ ἐπὶ Χριστῷ παρὰ τῶν ἁγίων λεγομένας, ἢ παρ' αὐτοῦ περὶ ἑαυτοῦ· καὶ τὰς μὲν ὡς ἀνθρώπῳ παρὰ τὸν ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγον ἰδικῶς νοουμένῳ προσάπτει, τὰς δὲ ὡς θεοπρεπεῖς μόνῳ τῷ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγῳ, ἀνάθεμα ἔστω.

(4) CYRILLUS, apologia p. 548. A. Οὐ γὰρ ὁμοιότητες ἁπλῶς ἀνυπόστατοι καὶ μορφαὶ συνέβησαν ἀλλήλαις καθ' ἕνωσιν οἰκονομικὴν· ἀλλὰ πραγμάτων, ἤγουν ὑποστάσεων γέγονε σύνοδος· ἵνα καὶ ὁ τῆς ἐνανθρωπήσεως λόγος ἀληθῶς γενέσθαι πιστεύηται.

(5) Idem lib. 3. contra Nestor. Πῶς ἂν ἐν ἀποτελεῖται πρόσωπον, τὸ ἀμφοῖν ἑκατέρας ἡμῖν ὑποστάσεως φερούσης ἴδιον, ὡς ἀνὰ μέρος κειμένης ;

(6) CYRIL. Ὅτι δὲ ἀσύγχυτοι μεμενήκασιν αἱ φύσεις, ἤγουν ὑποστάσεις, ἐντεῦθεν εἰσόμεθα.

(7) EUTHYM. Κεχρῆσθαι δὲ πολλάκις τὸν μακάριον Κύριλλον καὶ ἑτέρους Πατέρας ἀδιαφόρως τοῖς δυσὶ τούτοις ὀνόμασιν ἐπὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, οὐκ ἀμφιβάλλομεν. Κατεχρήσαντο γὰρ, πῇ μὲν τὴν ὑπόστασιν ἀντὶ οὐσίας, πῇ δὲ τὴν οὐσίαν ἀντὶ ὑποστάσεως ἐκφωνοῦντες.

[1] Cap. 6. p. 70. edit. Rom. — [2] P. 823. — [3] Heb. 1. — [4] Tom. 5. oper. Cyr. p. 785. — [5] Cap. 10. p. 178.

[6] Idem notat. et c. 22. p. 342. — [7] Par. 1. Tit. 2. p. 60. Lat. edit.

hac enim *hypostases duas*, id est naturas Christi diserte nominat. « (1) Porro modum ipsum, quo incarnatus est, *inquit*, et homo factus Christus, si quis curiosius inquirat, consideret Deum Verbum ex Deo *servi formam suscepisse, et in similitudinem hominum factum esse*, sicut scriptum est [1]. Atque hac sola ratione intelligi potest naturarum, sive hypostaseon differentia. Non enim idem utique in naturali qualitate sunt divinitas et humanitas. »

Longe autem usitatius est ὑποστάσιν pro οὐσίᾳ, quam οὐσίαν pro ὑποστάσει sumere; hoc enim paucissimi duntaxat ex antiquis fecerunt, quos si qui post Nicænam maxime Synodum imitati videntur, qui γεννητὴν οὐσίαν, aut ejusmodi scripserunt aliquid, possunt ad communem et receptam accommodari sententiam, uti suo loco declarabitur. Interim admirari subit Cyrillum tam promiscue vocabulo hypostaseos usum esse, cum Basilius, et Gregorii ambo, Nazianzenus et Nyssenus, aliique, sed Basilius imprimis, fere semper ab οὐσίᾳ separaverint. Nisi quod Athanasii popularis ac decessoris sui id amore et exemplo fecisse videtur.

X. Ex Latinis, qui hypostasim cum οὐσίᾳ confuderint, duo insigniter commemorandi sunt, Marius Victorinus Afer in opusculo de Homousio : « Ergo, *inquit*, hæc nemo negat, hoc esse græce οὐσίαν vel ὑπόστασιν dicunt, nos uno nomine latine substantiam dicimus; » qui et in secundo libro adversus Arium idem docet.

Tum Hieronymus, qui in epistola 57. ad Damasum copiosissime de ea re, ac significatione illius vocabuli disserit, ac demonstrat idem esse atque usiam; proindeque tres hypostases dicere metuit; de qua Hieronymi controversia agemus postea.

Pæne illud exciderat, quod sane prætermittendum non videtur, Gelasium Cyzicenum in actis Nicæni Concilii [2], ex totius Synodi mandato ac decreto respondentem Hosium inducere, ac τριάδα ὑποστάσεων prædicantem; quod et postea [3] per Leontium episcopum Patres profitentur. Ex quo Anastasius Sinaita mutuatus est, quod scripsit, Nicænos Patres definiisse « (2) tres hypostases sive personas in sancta et consubstantiali Trinitate. » Sed nunquam istud ab Nicæna Synodo definitum, ac ne obiter quidem injectum est : quin potius contrarium illa significavit, ut contra Basilii sententiam paulo ante demonstravimus. Gelasius porro Cyzicenus auctor est futilis, ac nullius judicii; qui si quid habet veri, id tanquam fucus ex alienis scriptis corrasit; pleraque autem prorsus inepta et absona de suo contulit, quæ tamen ex nescio quibus actorum Nicænorum commentariis domi paternæ a se repertis expressisse nugatur; quæ nonnullis imposuisse viris ceteroquin eruditis observavimus, ut ea pro Nicænorum Patrum decretis ac sententiis referrent, quæ ab illorum usu ac mente sunt alienissima.

XI. Venio jam ad illos, qui ὑπόστασιν ab οὐσίᾳ separant, qui ut antiquitate cedunt prioribus, sic eos numero superant. Sunt enim propemodum infiniti, e quibus aliquot recensendi sunt.

Imprimis autem Constantinopolitanum primum, et œcumenicum secundum Concilium in epistola synodica, quam ad Damasum aliosque Romæ congregatos episcopos scripsit, (3) ex legitima Christiani baptismi formula concludit, unam esse Patris, et Filii, ac sancti Spiritus οὐσίαν, « in tribus perfectis hypostasibus, sive tribus perfectis personis. »

Deinde Concilium Chalcedonense [4] in fidei Expositione μίαν ὑπόστασιν in Christo prædicans, personam intellexit, ut et Concilium Constantinopolitanum secundum, et quintum œcumenicum, dum canone 5 et 8 unam in Christo subsistentiam, quæ græce est ὑπόστασις, constituit.

Et in Concilio 6 contra Monothelitas pluribus in locis idem asseveratur, ut in epist. Agathonis papæ [5], in epist. Sophronii [6]; ac demum in Expositione fidei [7].

Sic apud Theodoretum Valentinianus Valens, et Gratianus in epistola ad episcopos Asianos,

(1) Cyr. Alexand. epist. 2. ad Success. pag. 120. edit. Rom. Concil. Τὸν δὲ τρόπον, ὃν ἐσαρκώθη τε καὶ ἐνηνθρώπησεν, εἰ περιεργάζοιτό τις, καταθρήσειεν ἂν τὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν Λόγον δούλου τε λαβόντα μορφήν, καὶ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενον, καθὰ γέγραπται. Καὶ κατ' αὐτὸ δὴ τοῦτο καὶ μόνον νοηθείη ἂν ἡ τῶν φύσεων, ἤγουν ὑποστάσεων διαφορά· οὐ γάρ που ταὐτὸν ἐν ποιότητι φυσικῇ θεότης καὶ ἀνθρωπότης.

(2) Anastas., in Ὁδηγ. cap. 22. Ἰδοὺ γὰρ πατρικῶς καὶ μάλα συνοδικῶς, πρόσωπα εἶναι τὰς ὑποστάσεις ὁρίζεται, τοῖς ἐν Νικαίᾳ ἁγίοις Πατράσιν ἑπόμενος τοῖς λέγουσιν τρεῖς εἶναι ὑποστάσεις, ἤτοι πρόσωπα ἐπὶ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος.

(3) Concil. Constant. apud Theodoret. lib. 5. cap. 9. Δηλαδὴ θεότητός τε, καὶ δυνάμεως καὶ οὐσίας μιᾶς τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πιστευομένης, ὁμοτίμου τε τῆς ἀξίας, καὶ συναϊδίου τῆς βασιλείας, ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσιν, ἤγουν τρισὶ τελείοις προσώποις.

[1] Philip. 2. 7. — [2] Parte 2. c. 12. — [3] Ibid. c. 21.

[4] Act. 5. sub. fin. — [5] Act. 4. — [6] Act. 11. — [7] Act. 18.

ex mente Illyricianæ Synodi, tradunt, «(1) unam esse et eamdem usiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti in tribus personis, hoc est in tribus perfectis hypostasibus. » Atque hunc Romanæ et Gallicanæ Synodorum consensum esse docent.

Ex Patribus autem primum Dionysius Alexandrinus episcopus scriptor pervetus occurrit, qui ὑπόστασιν pro substantia per se existente, sive οὐσία, cujusmodi a philosophis prima dicitur, sumpsit. Ut in responsione ad quæstionem quartam Pauli Samosateni, de duobus hircis agens, qui Levitici decimo sexto, ante tabernaculum sisti jubentur, (2) eos vocat ὑποστάσεις duas. Et de tribus personis Trinitatis loquens, « (3) Duæ, *inquit*, hypostases, (Patris scilicet et Filii,) inseparabiles sunt, et subsistens Patris spiritus, qui erat in Filio. Nonnunquam tamen pro οὐσίᾳ posuit; ut cum in quinta responsione dicit, Sethum ἐκ τῆς ὑποστάσεως, *ex hypostasi lumborum Adami* fuisse, quemadmodum Filius character vocatur hypostasis paternæ. Eodem spectat, quod ἐνυπόστατον appellat id, *quod per se subsistit*, hoc est, quam ceteri vocant ὑπόστασιν, ut postea pluribus exponam.

Sic hujus cognominis alter, areopagita dictus, multo disertius et constantius tres hypostases in sancta Trinitate prædicat. Ut in secundo capite libri de Ecclesiastica hierarchia : « (4) Ter, *inquit*, ipsum mergit antistes, ad tres ejus, qui initiatur, demersiones et emersiones trinam divinæ felicitatis invocans hypostasim. » Et alibi μονάδα τρισυπόστατον appellat, *unitatem trisubsistentem*. Vide caput primum libri de Divinis nominibus, ubi ὑπόστασιν in ea significatione plus semel usurpat. Alexander episcopus Alexandrinus, is, qui Arium initio damnavit, in epistola ad cognominem Alexandrum Constantinopolitanum episcopum [1], hypostasim pro persona videri potest usurpasse, cum « (5) proprio modo constantem hypostasim Filii significasse Joannem *ait*, his verbis: In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, » etc. Et postea, « Patris et Filii duas esse hypostasi naturas » *ait*. De quo postea.

XII. At præ omnibus istud ipsum discrimen accurate defendit magnus Basilius plurimis in locis [2], quos paulo post referam, cum de hypostasis personæve ratione pressius disputabitur. Cujus ea est opinionis summa, quam plerique deinceps omnes amplexi sunt, hoc inter οὐσίαν et ὑπόστασιν interesse, quod οὐσία generale quiddam sit, et commune, ac minime definitum, ut est homo universe pro specie sumptus : hypostasis vero proprium aliquid, singulare, ac definitum, quod ex illo communi, et peculiaribus cujusque notis, ac proprietatibus veluti componitur, qualia sunt, quæ ἄτομα dicuntur, quæ sunt primæ et individuæ substantiæ, ut Socrates, Plato; qui præter communem cum ceteris essentiam, habent qualitates, et proprias, quibus ab illis differunt.

Gregorius Nazianzenus crebro idem affirmat, esse in Deo μίαν οὐσίαν, et ὑποστάσεις τρεῖς; e quibus illam significare ait [3], τὴν φύσιν τῆς θεότητος, *naturam deitatis*, has vero, τὰς τῶν τριῶν ἰδιότητας, *trium proprietates*. Et alibi [4], Deum ἓν τῇ οὐσίᾳ, τὰ δὲ τρία ταῖς ὑποστάσεσι, *unum esse usia, tria hypostasibus*.

Gregorius alter Nyssenus episcopus in primo libro adversus Eunomium, editionis posterioris [5], ὑπόστασιν, simili ab οὐσίᾳ discrimine sejunxit, ut supra memini. Epiphanius Hæresi 73, num. 34, diserte τρεῖς ὑποστάσεις, μίαν οὐσίαν, μίαν θεότητα ex catholica et Nicæna professione definit. Quem et Basilius Epistola 325, quam ad eum scribit, collaudat, quod in litteris quas Antiochia ad se scripserat, *necesse esse* dixisset *tres hypostases confiteri*.

Isidorus item Pelusiota, « (6) Naturæ, *inquit*, identitas hypostasibus dividitur; hypostaseon vero proprietas in unam usiam copulatur. »

XIII. Sic Chrysostomus passim idem prædicat. Ut in homilia secunda, in Epistolam ad Hebræos, et illa Pauli verba, *character substantiæ* : « (7) Hic, *inquit*, nulla re differentem si-

(1) THEODORET. lib. 4. cap. 7. Μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐν τρισὶ προσώποις, τουτέστιν ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσιν.

(2) DION. Alex. respon. ad propos. 4. Pauli Samos. Ἦσαν γὰρ αἱ δύο ἅμα ὑποστάσεις τῶν χειμάῤῥων προσδεδεμέναι τῷ θυσιαστηρίῳ.

(3) Idem. Αἱ δύο ὑποστάσεις ἀχώριστοι, καὶ τὸ ἐνυπόστατον τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα, ὃ ἦν ἐν τῷ Υἱῷ.

(4) DION. cap. 2. de Eccl. hier. Τρὶς μὲν αὐτὸν ὁ ἱεράρχης βαπτίζει, ταῖς τρισὶ τοῦ τελουμένου καταδύσεσι καὶ ἀναδύσεσι τὴν τρισσὴν τῆς θείας μακαριότητος ἐπιβοήσας ὑπόστασιν.

(5) ALEXAND. Τὴν γὰρ ἰδιότροπον αὐτοῦ ὑπόστασιν ἐδήλωσεν εἰπὼν, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Idem. Οὐδὲ τὰς τῇ ὑποστάσει δύο φύσεις μίαν εἶναι σαφηνίζων.

(6) ISID. Pelus. Ἡ μὲν γὰρ ταυτότης τῆς φύσεως ὑποστάσεσι διαιρεῖται· ἡ δὲ τῶν ὑποστάσεων ἰδιότης εἰς μίαν οὐσίαν συνάπτεται.

(7) CHRYSOST. Ἐνταῦθα γὰρ τὸ ἀπαράλλακτον δεικνὺς τοῦτό

[1] Apud Theod. lib. 1. c. 3. — [2] Epist. 43. et 340. et 391. — [3] Naz. Orat. 21. in S. Athan. p. 595. D. et Orat. 1. ad Cledon. [4] Orat. 32. p. 520. D. et Orat. 29. p. 499 et 480. Et Orat. 29. p. 630. — [5] Edit. Gret. p. 67 et 125.

militudinem ostendens istud ait, et ad propriam notam prototypi deducens te, ac docens, in sua hypostasi per se illum existere. »

Amphilochius apud Anastasium Sinaitam [1], de Christo, « Duplex, *ait*, erat secundum naturam, non secundum hypostasim. » Idem Amphilochius, « (1) Qui non confitetur, *inquit*, tres hypostases in una substantia (porro non aliam dico substantiam, præter divinitatem, nec alteram divinitatem, præter substantiam; verum ut sic accuratius loquamur, substantiam nominamus, ut ne aliam et aliam dicamus divinitatis speciem, occultata Trinitate) iste perperam sentit. »

Theodoretus in Dialogo primo scribit, etsi apud exteros scriptores ac philosophos nihil inter οὐσίαν et ὑπόστασιν distet, tamen apud christianos theologos illud instar esse generis, et commune esse pluribus, hoc vero peculiare, ac demum ita concludit : « (2) Nam hypostasim, et personam, et proprietatem idem significare dicimus, sanctorum Patrum definitiones secuti. »

Accedit auctor illius sermonis Ὅτι εἷς ὁ Χριστὸς, qui Athanasio hactenus tribuitur, de quo supra. Hic enim ὑπόστασιν cum persona confundit.

Cyrillus quoque tum multis in locis, tum in dialogo primo de Trinitate [2], hypostasim et οὐσίαν eodem, quo illi, modo sejungit, ac fuse discrimen istud explicat. Idem tamen in secundo contra Nestorium ambigue hoc vocabulo utitur, ut nescias οὐσίαν, an πρόσωπον interpretari malis. Vide novæ editionis græcolatinæ paginas 33 et 34.

Ephræmius Antiochenus apud Photium [3] in eadem est sententia, cujus et fautores affert Basilium, Athanasium, Julium papam, et Cyrillum. Sed ut de Basilio et Cyrillo concedimus, sic de Athanasio et Julio merito dubitamus, ut cum, de φύσει agetur, paulo post exponam.

Tum Eulogius Alexandrinus apud eumdem Photium [4], ubi late de hoc argumento disserit. Necnon Maximus martyr [5], pæne omnibus in libris, quibus Monothelitas, et Acephalos, Arianosve confutavit, Anastasius Sinaita, in Ὁδηγῷ, Joannes Damascenus ubique fere [6], Leontius libro de Sectis, Theodorus Abucara [7], Theodorus Hagiopolitanus [8], Theorianus in legatione ad Armenos, Euthymius in Panoplia, Thalassius monachus [9], Demetrius Cydonius libro de processione Spiritus sancti, Manuel Calecas, auctor sermonis de Sancta Deipara, qui inter opera Athanasii extat [10]. Idem et de Græcis testatur Augustinus libro 5 de Trinitate, cap. 8. Et Boetius libro de Duabus naturis, ait Græcos ita loqui solitos : « Usiæ in generalibus esse possunt; in particularibus solis subsistunt. »

Ex græcorum itaque theologorum concordi opinione liquet, οὐσίαν idem esse cum natura et essentia rei cujusque, et eam pluribus esse communem; ὑπόστασιν autem eamdem illam esse, sed proprietatibus definitam, et uni alicui affixam individuo, sive individuum ipsum ex usia et proprietatibus conflatum. Quæ proprietates an sint accidentia mera, postea considerandum erit *.

φησι, καὶ πρὸς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ πρωτοτύπου παραπέμπων σε, καὶ διδάσκων ὡς ἐν ὑποστάσει ἐστὶ καθ' ἑαυτόν. Amphil. Διττὸς τὴν οὐσίαν, οὐ διττὸς τὴν ὑπόστασιν.

(1) Amphiloch. apud Damasc. in Eclog. cap. 1. Ὁ μὴ ὁμολογῶν τρεῖς ὑποστάσεις ἐν μιᾷ οὐσίᾳ (οὐχ ἑτέραν δὲ λέγω οὐσίαν παρὰ τὴν θεότητα· οὐχ ἑτέραν δὲ θεότητα παρὰ τὴν οὐσίαν· ἀλλὰ διὰ τὸ οὕτως ἀκριβοῦν οὐσίαν καλεῖμεν, ἵνα μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο εἶδος εἴπωμεν τῆς θεότητος, τῆς Τριάδος κρυπταζομένης), ὁ τοιοῦτος ῥᾳδιουργεῖ.

(2) Theodoret. Τὴν γὰρ ὑπόστασιν, καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τὴν ἰδιότητα ταὐτὸν σημαίνειν φαμὲν, τοῖς τῶν ἁγίων Πατέρων ὅροις ἀκολουθοῦντες.

[1] In Ὁδηγῷ p. 148. — [2] P. 408 et seq. et in 2. contra Nestor. p. 35.— [3] Cod. 229. p. 426. edit. Aug.— [4] Cod. 230. p. 456. et seq. — [5] In Dial. 1. qui Athan. tribuitur, et in Opusc. cont. Monoth.

[6] Ut in. l. 1. et 3. de Fide, et in Dialec. c. 5. lib. de Duabus volunt. — [7] Opus. 2. — [8] Tom. 4. Bibl. PP. — [9] In fine tom. 2. Bibl. PP. græcolat. Cent. 4. num. 88. — [10] Tom. 2. p. 812.

* Diversas vocis *hypostaseos* vel subsistentiæ significationes sic recenset commentator Conimbricensis : « Verbum *subsistere* ex Div. Thoma in 1. dist. 23. Quæst. 1. art. 1. et 1. Pars. Quæ t. 75, art. 2, ad primum, et secundum, et aliis locis atque auctoribus, sex præsertim modis usurpatur. Primo, dicitur subsistere id, quod habet verum esse, et non apparens : quo sensu dixit Aristoteles in libro de Mundo ad Alexandrum : Eorum, quæ in aere cernuntur, quædam specie tenus esse, quædam subsistere, id est, verum esse habere. Secundo, idem valet, ac morari, Job. cap. 1. *Si mane me quæsieris, non subsistam.* Tertio, pro eo quod alicui subest; dicimus enim fundamentum subsistere, reliqua eminere. Quarto, accipitur pro esse per se, id est, non in subjecto inhæsionis; qua significatione utitur divus Thomas 1. Sentent. loco citato. Quinto, pro esse entis substantialis completi, quod non est in alio, ut pars in toto, aut forma in subjecto, ita Scotus in quodlibet 4, art. 2. Sexto et ultimo, pro esse per se incommunicabiliter, quo pacto sola supposita singularia subsistere dicuntur; in hac eadem acceptione frequentissime usurpatur subsistentia, præsertim a recentioribus, pro illo modo substantiali, qui est formalis causa per se incommunicabiliter subsistendi. » (Comment. in Prædicament. Arist. cap. v. 9. 1. A. 1.) (E.)

CAPUT SECUNDUM.

Quid sit φύσις, cujus varia significatio traditur. Interdum pro hypostasi sumpta. De eo, quod est πρόσωπον : quemadmodum id a Sabellio intellectum sit. Rursus de ὑποστάσει et ἐνυποστάτῳ. Tum de ὑπάρξει, quæ interdum pro οὐσίᾳ, alias pro ὑποστάσει usurpatur. Quatenus voces istæ e Scripturis colligantur ; fœdus error Socratis de Alexandrina Synodo.

I. Quemadmodum οὐσίαν cum ὑποστάσει capite antecedenti comparavimus, ita hoc in ipso φύσιν cum προσώπῳ.

Φύσιν Gregorius Nazianzenus minus proprie Deo convenire putat quam οὐσίαν. « (1) Quam (inquit de Patris, et Filii, ac Spiritus sancti loquens natura) recte quispiam usiam potius, quam φύσιν appellet. » Quod idem et Dionysium existimasse in capite secundo libri de Divinis nominibus, Maximus in Scholiis adnotavit. Nam Deum dixit « (2) ad naturam usque pro sua benignitate descendisse, ac revera substantiam accepisse. » Verum non magis φύσιν ablegavit a Deo, quam οὐσίαν. Ibi enim ὑπὲρ οὐσίαν, id est *supra omnem usiam*, et ὑπερούσιον, et ἀπάσης οὐσίας ἐξῃρημένον Deum esse dicit. Itaque videndum, an idcirco φύσιν potius, quam οὐσίαν a Deo removerint, quod φύσιν ab eo, quod est φῦναι, id est *nasci*, deflexum sit, sicut *natura* ab eo, quod est *nasci ;* ut propterea Latini quidam hanc de Deo vetent usurpari, ut postmodum dicam. Item quod φύσις, ut ait Euthymius in Panoplia [1], « (3) etiam de iis, quæ non consistunt, dicitur ; ut cum dicimus talem esse mendacii naturam ; » οὐσία vero nonnisi de rebus existentibus. Est et alia causa, quod φύσις, ut docet Aristoteles [2], « principium est motus et quietis iis, in quibus primis inest, et non ex accidenti. » In Deo vero motus est nullus.

II. Vox ista nihilominus φύσεως passim ab veteribus attribuitur Deo, ipsoque adeo Gregorio Nazianzeno. Ut in Oratione 32 [3], ubi τὸ ἄναρχον, *principii expers*, negat esse φύσιν Dei, sicut neque ἀρχήν. « (4) Hæc enim, *ait*, circa naturam sunt, non natura ipsa. » Porro, « Natura, *inquit*, tribus est una, Deus. » Et in epistola prima ad Cledonium [4] : « (5) Naturæ sunt duæ, Deus et homo, quemadmodum et anima et corpus ; non tamen duo filii, nec dii. » Quin etiam Athanasius in libro de Incarnatione Verbi, sub finem, « (6) Una est, *inquit*, natura Trinitas, et ideo unam usiam præsentes etiam Synodi apostolice perscribunt. » Et Basilius [5], « (7) Nullum est, *inquit*, nomen unum, quod totam Dei naturam complexum idonee possit efferre. » Tum in calce libri ejusdem, τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον, *naturæ sine ulla discrepantia unitatem*, et τῆς φύσεως οἰκειότητα, *naturæ conjunctionem*, Patrem inter et Filium appellat.

Non minus Basilii germanus frater Gregorius Nyssenus φύσιν divinitati tribuit. Nam adversus Eunomium disserens, hunc ait hæreticum « (8) bonam Patris naturam eripere Filio. » Et subinde eumdem redarguens, « (9) Hi sunt, *inquit*, qui hoc ipso, quod affirmant, non illum esse id, quod est natura genitoris, congruos ei se honores deferre simulant. » Sic in libro quarto ἀκτιστον φύσιν, *increatam naturam* nominat, et θείαν φύσιν, *divinam naturam ;* atque alibi passim eo nomine utitur, ut et ceteri fere.

Joannes Damascenus in Dialectica [6] refert, « (10) externos philosophos inter οὐσίαν et φύσιν hanc differentiam ponere, quod οὐσία significet

(1) NAZIANZ. ad Evagr. pag. 717. Ἦν ἄν τις ὀρθῶς οὐσίαν μᾶλλον, ἢ φύσιν καλοίη.

(2) DIONYS. Ὅθεν ἐπειδὴ καὶ ἕως φύσεως ὑπὸ φιλανθρωπίας ἐλήλυθε, καὶ ἀληθῶς οὐσιώθη.

(3) EUTHYM. Ἡ μὲν οὐσία οὐδέποτε λέγεται κατὰ ἀνυπάρκτων· ἡ δὲ φύσις πολλάκις. Φύσιν γάρ, φησίν, ἔχει τὸ ψεῦδος τοιαύτην.

(4) NAZIANZ. Περὶ γὰρ τὴν φύσιν, οὐ ταῦτα φύσις. MOX, Φύσις δὲ τοῖς τρισὶ μία, Θεός.

(5) Idem orat. 51. Φύσις μὲν γὰρ δύο, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος· ἐπεὶ καὶ ψυχὴ καὶ σῶμα· υἱοὶ δὲ οὐ δύο, οὐδὲ θεοί.

(6) ATHAN. Ὅτι μία φύσις ἡ Τριὰς, καὶ κατὰ τοῦτο μίαν οὐσίαν, καὶ αἱ νῦν σύνοδοι γράφουσιν ἀποστολικῶς.

(7) BASIL. Ἓν μὲν οὐδέν ἐστιν ὄνομα, ὃ πᾶσαν ἐξαρκεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν περιλαβὸν ἱκανῶς ἐξαγγεῖλαι.

(8) NYSSEN. in fine libri 3. cont. Eun. Ὁ τῆς ἀγαθῆς φύσεως τοῦ Πατρὸς ἀφανίζων.

(9) MOX : Οὗτοί εἰσιν οἱ διὰ τοῦ μὴ εἶναι αὐτὸν λέγειν ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ γεννήσαντος φύσις, τιμᾷν προσποιούμενοι ταῖς καθηκούσαις τιμαῖς.

(10) DAMASC. Οἱ μὲν ἔξω φιλόσοφοι κατὰ τὸν προλελεγμένον λόγον διαφορὰν εἶπον οὐσίας καὶ φύσεως, οὐσίαν μὲν εἰπόντες,

[1] Part. 1. Tit. 2. — [2] Lib. 2. Phys. c. 1. — [3] P. 520. [4] Orat. 51. p. 739. — [5] Lib. 1. cont. Eun. p. 18. — [6] Cap. 30.

simpliciter esse ; φύσις vero usiam a substantialibus differentiis in certa specie constitutam ; adeo ut, præterquam quod est simpliciter, habeat etiam, ut taliter sit. » Ejusmodi esse infimam, quam vocant, speciem, ut angelum, hominem. Verum « (1) sanctos Patres, hoc omisso discrimine, commune illud, quod de multis dicitur, sive speciem, quam specialissimam vocant, appellare speciem, usiam, et naturam, et formam, ut sunt angelus, homo, equus, canis, et id genus alia. Nam usia ab eo, quod est εἶναι, dicitur, et φύσις ab eo, quod est πεφυκέναι. » Idem sunt autem εἶναι et πεφυκέναι.

Anastasius quoque Sinaita [1] φύσιν ex usu catholicæ Ecclesiæ scribit (2) esse veram rei alicujus extantiam. Siquidem φύσει, id est *natura*, hoc ab Apostolo esse dicitur, quidquid est revera, non specie tenus apparet, ut sit τὸ τῶν πραγμάτων ἐνούσιον, essentia rerum. Addit et φύσιν dici ἀπὸ τοῦ πεφυκέναι, et οὐσίαν, quasi οὖσαν, et ambo promiscuo in usu versari. Ergo φύσιν, οὐσίαν, et ὕπαρξιν pro eodem usurpat; cum tamen philosophi οὐσίαν idem esse atque ὕπαρξιν velint, φύσιν autem ab ea diversam. Itaque in catholicorum Patrum usu Damascenus cum Anastasio concordat. Sed quod externos philosophos ait Damascenus οὐσίαν nihil aliud credidisse, quam ὕπαρξιν simplicem, vereor ut obtinere possit. Etenim οὐσίαν in capite antecedenti demonstravimus, ab Aristotele aliisque vulgo philosophis, maxime propria notione individuam ac determinatam substantiam significare.

Auctor libri de Definitionibus, qui Athanasii operibus adjunctus est [2], eadem de φύσει et οὐσίᾳ cum Damasceno et Anastasio perhibet, nec ambas differre invicem ; et uberrime de illarum vocum notione disserit. Necnon Theorianus in legatione ad Armenos.

III. Quocirca duæ sunt usitatæ significationes τῆς φύσεως : altera, ut sit idem cum οὐσίᾳ, ut apud Latinos natura et essentia, atque hoc modo passim usurpatur : altera ut sit id, quod reipsa, non opinione aut specie tenus extat. Ut cum Paulus dicit [3] : (3) *Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non sunt dii, serviebatis.* Et in epistola ad Ephesios [4] : (4) *Et eramus natura filii iræ.* Atque ita Cyrillus φύσεως et φυσικοῦ nominibus utitur, dum quod in tertio anathematismo dixerat, φυσικὴν ἕνωσιν, id est *naturalem unitionem*, esse duarum in Christo subsistantiarum, ab Orientalibus reprehensum ita defendit : « (5) Quod si dicamus naturalem unitionem, veram intelligimus, cum ita vocem hanc usurpare divina Scriptura consueverit. Scribit enim alicubi sanctus Apostolus : Et eramus natura filii iræ, » ut et ceteri.

Sic Epiphanius in hæresi Anomœorum [5], Aetium appellans, « (6) Quoniam, *inquit*, vere nunquam illum possedisti, quod ad timorem, fidem, spem, et charitatem in illum. »

Pachomius quidam monachus in libello de Dogmatibus, « (7) Natura, *inquit*, est generalis res, quæ comprehendit hypostases sibi subjectas. Vel, natura est vera rerum existentia. »

Est et alia, præter duas istas, φύσεως significatio, qua pro hypostasi sive persona sumitur ; quæ ut infrequentior est, sic exemplis aliquot illustranda videtur. Imprimis Alexander episcopus Alexandrinus in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum [6] : « (8) Cujusmodi est, *inquit*, Ego et Pater unum sumus ; quod Dominus ait, non ut Patrem se esse pronuntiaret, neque ut duas hypostasi naturas unam esse declararet. » Hic φύσεις appellat hypostases sive personas sanctæ Trinitatis. Et paulo post, de Deo et creaturis loquens, « (9) Inter quæ

τὸ ἁπλῶς εἶναι· φύσιν δὲ, οὐσίαν εἰδοποιηθεῖσαν ὑπὸ τῶν οὐσιωδῶν διαφορῶν, καὶ μετὰ τοῦ ἁπλῶς εἶναι, καὶ τὸ τοιῶσδε εἶναι ἔχουσαν.

(1) Id. Οἱ δὲ ἅγιοι Πατέρες παρεάσαντες τὰς πολλὰς ἐρεσχελίας, τὸ μὲν κοινὸν, καὶ κατὰ πολλῶν λεγόμενον, ἤγουν τὸ εἰδικώτατον εἶδος οὐσίαν, καὶ φύσιν, καὶ μορφὴν ἐκάλεσαν, οἷον ἄγγελον, ἄνθρωπον, ἵππον, κύνα, καὶ τὰ τοιαῦτα· καὶ γὰρ καὶ ἡ οὐσία παρὰ τὸ εἶναι λέγεται· καὶ ἡ φύσις παρὰ τὸ πεφυκέναι· τὸ δὲ εἶναι καὶ πεφυκέναι ταὐτόν ἐστι.

(2) Anast. Καὶ φύσις μέν ἐστι κατὰ τὸ φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας ἀληθὴς πράγματος ὕπαρξις.

(3) Paulus. Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς.

(4) Id. ad Eph. Καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς.

(5) Cyril. in defens. anath. 3. pag. 519. edit. Rom. Εἰ δὲ δὴ λέγομεν φυσικὸν τὴν ἕνωσιν, τὴν ἀληθῆ φαμεν, ἔθος ἐχούσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς οὕτω κεχρῆσθαι τῇ λέξει. Γράφει γάρ πού τισιν ὁ θεσπέσιος Παῦλος· Καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.

(6) Epiph. Ἐπειδὴ φύσει κατὰ τὸν αὐτοῦ φόβον, καὶ πίστιν, καὶ ἐλπίδα, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀγάπην, οὐδέ ποτε αὐτὸν ἐκτήσω.

(7) Pachom. Φύσις μὲν οὖν ἐστι, τὸ καθολικὸν πρᾶγμα, καὶ περιεκτικὸν τῶν ὑπ' αὐτὴν ὑποστάσεων. Ἡ, φύσις ἐστὶν ἀληθὴς πραγμάτων ὕπαρξις.

(8) Alexand. Οἷόν ἐστι τὸ, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν· ὅπερ φησὶν ὁ Κύριος, οὐ Πατέρα ἑαυτὸν ἀναγορεύων, οὐδὲ τὰς τῇ ὑποστάσει δύο φύσεις μίαν εἶναι σαφηνίζων.

(9) Ibid. Ὧν μεσιτεύουσα φύσις μονογενὴς, δι' ἧς τὰ ὅλα ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν ὁ Πατὴρ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἡ ἐξ αὐτοῦ ὄντος Πατρὸς γεγέννηται.

[1] In Ὁδηγῷ, p. 30. — [2] Tom. 2. oper. Ath. p. 52 et seq. — [3] Gal. 4. 8.

[4] Eph. 2. 3. — [5] In Confu. 5. p. 941. — [6] Apud Theod. l. 1. Hist. c. 3.

unigenita, *inquit*, interveniens natura, per quam universa de nihilo fecit Pater Dei Verbi, quæ ex ipso existente generata est. »

Cyrillus vero sæpissime nomine φύσεως pro hypostasi abusus est. Ut in libro tertio contra Nestorium [1], « (1) Sed forte, *inquit*, objiciet aliquis : Quomodo illa sancta et adoranda Trinitas in tres hypostases distinguitur, et unam tamen Deitatis absolvit naturam? Quoniam, dixerim ego, eadem essentia, quæ necessario consequitur naturarum differentiam in unam deitatis naturam, fidelium mentem revocat. » Qui locus mirificus est. Nam et φύσιν triplicem in Deo, et propter eamdem οὐσίαν singularem constituit.

Et in dialogo secundo de Trinitate [2], « (2) Filium *ait* propriæ naturæ pulchritudinem ostendere, » eodem loquendi genere, quo subinde ἰδίαν ὕπαρξιν *propriam extantiam* dixit, et « (3) manifestam ac minime confusam trium hypostaseon in propriis extantiis proprietatem conservandam esse. » Quanquam ibidem *unam et consubstantialem* appellat *omnium reginam naturam*.

IV. Eodem spectat et celebris illa, ac tot tantisque deinde contentionibus agitata Cyrilli ejusdem sententia in epistola prima ad Successum : In Christo Domino « (4) unam esse Dei Verbi incarnatam naturam; » φύσιν enim ibi pro ὑποστάσει sive persona sumpsisse Cyrillum, enixe probat Ephræmius Antiochenus patriarcha apud Photium [3]. Atque idem usurpasse Athanasium et Julium Romanum pontificem affirmat; illum quidem in epistola ad Julianum (corrige Jovinianum) imperatorem; hunc vero in epistola ad eos scripta, qui divini Verbi incarnationem oppugnabant. Sed epistola utraque falsa est et supposititia. Nam apud Athanasium in epistola, quæ extat, ad Jovinianum [4], nihil tale legitur. Et Leontius libro de Sectis, actione octava, negat dictum illud esse Athanasii, quod ex oratione quadam perbrevi citabant hæretici, ei, quod Ephræmius affert, simile, quatenus *unam in Christo* dicit *esse naturam incarnatam*. Idem etiam Julii papæ epistolam illam non Julii esse, sed Apollinaris hæretici confirmat ex Gregorii Nysseni testimonio, qui in libro contra Apollinarem multa ex epistola ista, tanquam ab Apollinari scripta, commemorat ac refellit. Denique primum omnium e sanctis Patribus eo genere usum esse loquendi Cyrillum asserit, quod sæpius Apollinaris usurpaverat, μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην. Atqui Cyrillus ipse contrarium docet, qui Patres ante se similiter esse locutos ait. Joannes porro Damascenus Cyrilli verba explicans [5], φύσιν ibi non putat ὑπόστασιν significare, sed naturam communem in una aliqua consideratam hypostasi, ac Leontium Byzantinum suffragatorem adhibet, qui perinde φύσιν a Cyrillo non ὑπόστασιν, sed essentiam illic appellari voluit. Quæ opinio fit eo verisimilior, quod cum Græci plerique Christi ὑπόστασιν σύνθετον, id est *compositam* esse dicant, negent tamen iidem φύσιν esse σύνθετον, et qui hoc asserebant, Eutychianos ac Monothelitas acerrime refutabant; de quo alias dicetur.

Agit hac de re et vocabulo φύσεως pluribus Anastasius Sinaita in Ὁδηγῷ [6]. Ubi Aristotelem, græcosque reliquos philosophos φύσιν pro persona, et personam pro φύσει usurpare scribit, idque Ario, Severo, ac ceteris hæreticis fraudi fuisse. Ac deinde [7] latius probat, φύσιν a Patribus aliter sumi, ut sit οὐσία sive *essentia;* potissimum a Cyrillo, cujus in decimo capite [8] multa loca profert, in quibus πρόσωπον significare nullo modo potest.

Ad extremum, illud observabimus, Gregorium Nazianzenum videri posse φύσιν pro hypostasi posuisse in quodam versu, ubi de Filio loquens, (5) *natura*, inquit, *genitori æqualis*. Nisi quemadmodum Cyrillum Damascenus interpretatur, φύσιν illic naturam intelligat divinam, qua in una persona subsistit, quomodo capitur in iis loquendi formulis, *Deus de Deo*, *Deus æqualis est Deo*. Non enim dii sunt propterea duo, sed una eademque natura significatur in distinctis personis subsistens, ac diversis affecta proprietatibus.

Solet interdum et εἶδος vocabulum pro φύσει,

(1) CYRIL. Ἀλλ' ἴσως ἐρεῖ τις, πῶς ἡ ἁγία καὶ προσκυνουμένη Τριὰς διορίζεται μὲν εἰς τρεῖς ὑποστάσεις, μίαν δὲ θεότητος ἀποτελεῖ φύσιν; Ὅτι ἂν τῇ τῶν φύσεων διαφορᾷ τὸ ταὐτὸν εἰς οὐσίαν ἀναγκαίως ἐπόμενον, εἰς μίαν θεότητος ἀνακομίζει φύσιν τῶν πιστευόντων τὸν νοῦν.

(2) CYR. dial. 2. Τὸ τῆς ἰδίας φύσεως ἐκφαίνοντα κάλλος.

(3) Ibid. Οὕτω τε σαφῆ καὶ ἀσύγχυτον τὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν ὑπάρξεσιν ἰδικαῖς ἰδιότητα τηρῶν, μίαν τε καὶ ὁμοούσιον τὴν ἁπάντων βασιλίδα προσκυνήσεις φύσιν.

(4) CYRIL.ep. 1. ad Suc. Ἀλλ' ἕνα φαμὲν Υἱὸν, καὶ, ὡς οἱ Πατέρες εἰρήκασι, μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην.

(5) NAZIANZ. carm. 2. Arcan. pag. 1052. Φύσις γεννητορος ἴση.

[1] Cap. 6. p. 70. edit. Rom. — [2] P. 423. A. — [3] Cod. 238. p. 408. ed. Græc. et 414. et cod. 239.— [4] Tom. 1. Ath. p. 398. [5] Lib. 3. c. 11. — [6] Cap. 6. — [7] Cap. 6. — [8] Anast. in Ὁδηγῷ c. 10. p. 154.

vel οὐσίᾳ poni; ut ab Athanasio in libro de Synodis, ubi « (1) non esse duos idcirco deos *ait*, quod una sit species divinitatis. » Sane Cyrillus in dialogo 7. de Trinitate φύσεως nomen duplici notione accipit, tam pro natura, quam pro supposito, paucis adeo in versibus : « (2) cum et in unaquaque persona totam » dicit « intelligi φύσιν una cum eo, quod proprium est, videlicet secundum hypostasim, et manere unamquamque trium personarum hoc ipsum, quod est, naturali cum ceteris unione, quas in propria natura possidet. »

V. Sequitur id, quod ad φύσιν adjungere proposuimus, προσώπου nomen, quod sine ulla controversia particularem et individuam, minimeque communem pluribus, ac per se subsistentem rem indicat; neque ut hypostasis, pro natura vel essentia capitur aliquando. Ea porro vox, ut et apud Latinos *persona*, complexionem quamdam proprietatum vel qualitatum animi corporisque significat, ac rerum insuper externarum, velut fortunarum, patriæ, generis; cujusmodi attributa et circumstantiæ sunt, quibus unus aliquis homo ab quovis alio discernitur. Sic enim ἄτομοι, et *individuæ* substantiæ communibus subjectæ formis, cum in natura et essentia conveniant, variarum conditionum qualitatumque concursu a se invicem separantur. Atque hæc ipsa vocabula πρόσωπον, et *personam* a theatris esse translata scribit Boetius. Ibi enim [1] personæ dicuntur ludii et histriones, qui eos, per quos actæ celebratæque sunt fabulæ, specie ipsa imitationeque referunt; ac multiplices illas, quas dixi, proprietates qualitatesque singulorum, quam proxime licet, adumbrare conantur, cum gestu ipso corporis et habitu, tum oris conformatione, figuraque membrorum; quam larvis circumpositis, quæ et personæ dictæ sunt, olim propius assimulasse dicuntur, quod capite tertio rursus explicabitur. Hoc si sensu *persona* capiatur, licet eumdem hominem plures vicissim suscipere personas, modo regis ac principis, modo servi, divitis item, aut mendici; ut cum eadem sit illius cum hypostasis, tum natura, varia sit ac dissimilis persona. In quo Sabelliani quondam calumniandi latebram invenerunt; qui cum unam prorsus et singularem divinitatis οὐσίαν et ὑπόστασιν esse vellent, tamen προσώπων, et personarum varietatem assumi nonnunquam ab illa sentiebant. Nam eumdem aiebant Deum, hoc est unicam hypostasim alias pro Patre se gessisse, alias Filii vel Spiritus sancti personam sive speciem induisse.

VI. Testis est hujus rei Basilius; qui Antiochenos Paulini episcopi partiarios redarguens, quod hypostases tres negarent, ac personas tantummodo plures admitterent, idem ait docuisse Sabellium, nimirum « (3) unum hypostasi esse Deum, sed ei varias, ab Scriptura personas accommodari pro usus ac negotii, quod identidem gerebatur, propria conditione : adeo ut modo Patri congruentes sibi voces assumat, quoties istiusmodi persona opus est : modo Filio consentaneas, quando ad rerum nostrarum procurationem, aut alias dispensatorias functiones sese demittit : modo denique Spiritus sancti personam induat, cum ex ejusmodi persona profectas tales voces tempus exegerit. Quod si etiam apud nos inveniantur aliqui, qui unum esse subjecto Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum asserant, perfectas vero personas tres fateantur; nonne manifestam et invictam demonstrationem afferre videbuntur, ut hæc, quæ de nobis jactantur, vera esse confirment? » Et Epistola 391 : « (4) Qui, *inquit*, usiam et hypostasim idem esse statuunt, coguntur personas tantummodo fateri esse diversas, et in eo ipso, quod hypostases tres dicere verentur, Sabellii impietatem non viden-

(1) ATHAN. lib. de Syn. pag. 714. Ὥστε διὰ τοῦτο μὴ λέγειν δύο θεοὺς, ἀλλ' ἕνα Θεὸν, ἑνὸς ὄντος εἴδους θεότητος.

(2) CYRIL. dial. 7. pag. 641. Ὥστε καὶ ἐν ἑκάστῳ τὴν ὅλην νοεῖσθαι φύσιν, μετὰ τοῦ προσεῖναι καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ· δῆλον δὲ ὅτι τὸ καθ' ὑπόστασιν· μένει γὰρ ἕκαστον τοῦθ' ὅπερ ἐστὶν ἑνώσει τῇ πρὸς τὰ ἕτερα φυσικῇ, κἀκεῖνα πλουτοῦν ἐν ἰδίᾳ φύσει.

(3) BASIL. ep. 349. pag. 1129. Ἕνα μὲν εἶναι τῇ ὑποστάσει τὸν Θεὸν, προσωποποιεῖσθαι δὲ ὑπὸ τῆς Γραφῆς διαφόρως, κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς ὑποκειμένης ἑκάστοτε χρείας. Καὶ νῦν μὲν τὰς πατρικὰς ἑαυτῷ περιτιθέναι φωνὰς, ὅταν τούτου καιρὸς ᾖ τοῦ προσώπου· νῦν δὲ τὰς Υἱῷ πρεπούσας, ὅταν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐπιμέλειαν, ἢ πρὸς ἄλλας τινὰς οἰκονομικὰς ἐνεργείας ὑποβαίνῃ· νῦν δὲ τὸ τοῦ Πνεύματος ὑποδύεσθαι προσωπεῖον, ὅταν ὁ καιρὸς τὰς ἀπὸ τοιούτου προσώπου φωνὰς ἀπαιτῇ. Ἐὰν οὖν καὶ παρ' ἡμῖν φανῶσί τινες ἐν τῷ ὑποκειμένῳ Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα λέγοντες, τρία δὲ πρόσωπα τέλεια ὁμολογοῦντες, πῶς οὐχὶ σαφῆ καὶ ἀναντίῤῥητον δόξουσι παρέχεσθαι τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἀληθῆ εἶναι τὰ λεγόμενα περὶ ἡμῶν;

(4) Id. ep. 391. pag. 1172. Οἱ δὲ ταὐτὸν λέγοντες οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, ἀναγκάζονται πρόσωπα μόνον ὁμολογεῖν διάφορα, καὶ ἐν τῷ περιίστασθαι λέγειν τρεῖς ὑποστάσεις, εὑρίσκονται μὴ φεύγοντες τὸ τοῦ Σαβελλίου κακὸν, ὃς καὶ αὐτὸς πολλαχοῦ συγχέων τὴν ἔννοιαν, ἐπιχειρεῖ διαιρεῖν τὰ πρόσωπα, τὴν αὐτὴν ὑπόστασιν λέγων πρὸς τὴν ἑκάστοτε παρεμπίπτουσαν χρείαν μετασχηματίζεσθαι.

[1] Lib. de duabus nat. et una pers. Chr.

tur effugere, qui et ipse passim propriam notionem confundens, personas distinguere conatur, unam et eamdem hypostasin affirmans, pro eo atque res tulerit, varie transformari. » Idem et Gregorius Nazianzenus testatur in calce orat. 21. quæ est in sanctum Athanasium, eos, qui personas tres profiterentur, Sabellianæ insimulatos esse perfidiæ, Arianæ autem eos, qui hypostases tres agnoscerent. Igitur Sabellius τρία πρόσωπα, sed ἀνυπόστατα constituit, hoc est personas tres, quæ per se distinctæ non existerent, vel subsisteret, ac sola specie adumbrationeque constarent. Ex adverso vero Catholici non personas utcumque tres, sed τρία ἐν ὑποστάσει πρόσωπα, vel ἐνυπόστατα profitebantur, sicque ad προσώπων, ac personarum vocabula, hypostaseon insuper trium adjungenda esse nomina pugnabant. Est enim ὑπόστασις, id quod non longe ante significavi, solidum aliquid, quod reipsa extet, non specie tenus appareat. Proinde ὑπόστασιν habent, et ἐνυπόστατα dicuntur, quæ ad hunc existunt modum; e contrario autem ἀνυπόστατα, quæ in se, vereque talia non sunt, qualia videntur, sed fictam et imitatricem habent verorum imaginem. Ita Plotinus [1] φωνὰς πραγμάτων ἀνυποστάτων appellat *voces rerum non extantium*, quibus nihil subest solidi. Et Gregorius Nyssenus lib. 1. contra Eunomium, aranearum telas « (1) speciem habere texturæ » dicit, « at nihil in iis esse, quod extet revera. Et qui tetigerit, nihil subsistens ac solidum attinget. »

VII. Non alio sensu nomen ὑποστάσεως Apostolus posuit in epistola ad Hebræos [2], ubi fidem definit (2) *sperandarum rerum substantiam*. Quod ita declarat Chrysostomus [3]: « (3) Nam quia quæ spe præcipiuntur, non videntur extare, fides ipsis extantiam tribuit, vel potius non tribuit, sed ipsa est earum essentia. Velut resurrectio mortuorum nondum advenit, neque adhuc in extantia est, sed spes (forte fides) illam in anima nostra subsistere facit. » Et Theodoretus fidem ait « (4) monstrare tanquam subsistentia, quæ nondum facta sunt. » Tum pulchre Œcumenius ad eumdem locum, « (5) Fides, *inquit*, est ipsa substantia et usia, id est essentia vel extantia rerum quæ sperantur. Nam quoniam ea, quæ in spe sunt, non habent extantiam, ut quæ nondum sint præsentia, fides est velut essentia quædam ipsorum, et substantia; dum esse illa et adesse quodammodo efficit eo ipso, quod esse creduntur. » Siquidem « (6) certa illa persuasio dubitationis expers, quod nondum tempore præsens est, tanquam si jam adesset, cogitationi nostræ exhibet, et quæ expectantur, pene sub aspectum perducit, » ut ait Proclus in epistola ad Armenos. Et Hugo Victorinus [4], necnon supposititius Beda in Boetium de Trinitate: « quia per fidem in nobis subsistunt speranda. Ea enim nos facit sperare, quæ non videntur. »

Ad hanc ὑποστάσεως significationem respexit Cyrillus in libro primo contra Julianum, cum de Patre, et Filio, ac Spiritu sancto loquitur: « (7) Nihilominus, etsi subsistit singillatim unaquæque personarum illarum, existens revera id, quod esse dicitur, consubstantialis ipsa ratio, in indifferentem illas naturam colligit. » Hic enim rationem vocabuli τῆς ὑποστάσεως tacite reddit, cum ideo singulas ait subsistere, quia reipsa id sunt, quod esse dicuntur. Hinc, opinor, explicandum illud est, quod Epiphanius, ut supra memini, modo eamdem hypostasim tribus personis assignat, ut cum sanctissimam Trinitatem τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως, *ejusdem virtutis, ejusdemque hypostasis esse* scribit [5]; alias tres in illa hypostases agnoscit. Nam in priore loco ὑπόστασιν pro extantia et ὑπάρξει potuit usurpare. Id enim commune est tribus, ut verum ac solidum habeant existendi modum, neque sola specie adumbrationeque constent.

(1) GREG. Nyss. Σχῆμα τοῦ ὑφάσματος· ὑπόστασις δὲ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ σχήματι. Ὁ γὰρ ἁψάμενος, οὐδενὸς ὑφεστῶτος ἅπτεται.

(2) PAULUS. Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις.

(3) CHRYS. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίδι ἀνυπόστατα εἶναι δοκεῖ, ἡ πίστις ὑπόστασιν αὐτοῖς χαρίζεται. Μᾶλλον δὲ οὐ χαρίζεται, ἀλλ' αὐτή ἐστιν ἡ οὐσία αὐτῶν. Οἷον ἡ ἀνάστασις οὐ παραγέγονεν. Ἀλλ' ἡ ἐλπὶς (lor. πίστις) ὑφίστησιν αὐτὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ.

(4) THEODORET. in ep. ad Hebr. Καὶ δείκνυσιν ὡς ὑφεστῶτα τὰ μηδέπω γεγενημένα.

(5) ŒCUM. Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ὑπόστασις γίνεται, εἶναι αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι.

(6) PROCLUS. Τῆς ἀναμφιβόλου πληροφορίας τὸ μή πω παρὸν τῷ χρόνῳ ὡς ἐνεστὼς ἤδη, τῷ λογισμῷ ἐγχειριζούσης, καὶ σχεδὸν τὰ προσδοκώμενα ὑπ' ὄψιν ἀγούσης.

(7) CYR. 1. contra Jul. Πλὴν εἰ καὶ ὑφεστήκασιν ἰδικῶς τῶν ὠνομασμένων ἕκαστον τοῦτο ὑπάρχον κατὰ ἀλήθειαν, ὅπερ εἶναι καὶ λέγεται, ἀλλ' ὅ γε τῆς ὁμοουσιότητος λόγος εἰς ἀπαράλλακτον αὐτὰ συναγείρει φύσιν.

[1] Enn. 6. l. 8. c. 7. p. 740. — [2] Cap. 11. — [3] Hom. 21. in ep. ad Hebr. — [4] In Sum. sent. tract. 1. c. 1. — [5] Hær. 74. n. 4.

VIII. Præterea ὑπόστασις productionem rei alicujus, et extantiam, atque in rerum naturam extra potestatem causarum emersionem exitumque significat. Ita Gregorius Nyssenus [1] Eunomii verba illa perpendens, γεννηθῆναι τὴν οὐσίαν, *gigni usiam*, priori vocabulo gignendi doceri ait, τὸ ἔκ τινος, *ex aliquo esse*; posteriori, τῆς οὐσίας intelligi τὸ ὑποκείμενον, *rem subjectam*, ᾧ ἐκ τοῦ τινός ἐστιν ἡ ὑπόστασις, *cui ab aliquo communicatur*, *hoc ipsum*, *uti extet*, et in rerum natura consistat. Ac paulo post, « (1) Abelem *ait* generatione productum, Adamum sine generatione, » et utrobique verbo ὑποστῆναι utitur. Et in quinto libro, τὴν πρώτην τοῦ Μονογενοῦς ὑπόστασιν nominat, *primam et divinam unigenæ Filii Dei productionem et extentiam*. Ut sit idem plane, quod ὕπαρξις. Unde Gregorius idem in libro Catechetico [2] ἀνυπαρξίαν opponit οὐσίᾳ. Sic apud Epiphanium [3] Semiariani, qui hypostasis naturam recte accurateque declarant, « (2) proprietates personarum subsistentes et existentes » vocant. Et subinde, « (3) subsistentis et existentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti proprietates personarum subsistentium hypostases appellant Orientales. » Gregorius item Nyssenus alibi, « (4) Unigeniti Filii e Patre ὑπόστασιν generationis, *ait*, vocabulo nuncupant. » Quo sensu eamdem vocem plus semel usurpavit Alexander episcopus Alexandrinus in epistola sua [4]; qui, quod Esaiæ 53. 8. scriptum est, *Generationem ejus quis enarrabit?* explicans, ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου posuit. Nam et Arius ejusque socii in epistola, quam illi obtulerant, post execrandam illam blasphemiam, qua dicunt, « (5) non fuisse, antequam fieret, » addiderant « eumdem sine tempore ante omnia genitum solum a Patre substitisse, » hoc est productum fuisse, sive οὐσιωθῆναι. Iidemque τρεῖς ὑποστάσεις, *tres hypostases* in Deo inesse asserunt, quod ex eorum mente idem erat, ac τρεῖς οὐσίας.

Athanasius quoque ὑπόστασιν pro ὑπάρξει in oratione tertia posuit, cum ait, « (6) omnia ex nihilo ὑπόστασιν habere. » Et ante hos omnes Dionysius Alexandrinus et Antiocheni Patres, qui contra Paulum Samosatenum epistolas ediderunt.

IX. Quocirca vis et notio τῆς ὑποστάσεως ad πρόσωπον adjuncta, plenam absolutamque divinarum personarum significationem continet; cum aut ἐνυπόστατα πρόσωπα, aut ὑφεστῶτα dicuntur, vel, ut Gelasius Cyzicenus ait [5], τρία πρόσωπα καθ' ὑπόστασιν ἀληθινὴν, *tres personas secundum veram extantiam*; sive, ut Sophronius Hierosolymitanus in epistola ad Sergium Constantinopolitanum episcopum, quæ in Actione 11. Synodi sextæ elgitur, προσωπικαὶ ὑποστάσεις, *personales hypostases*. Quæ loquendi rationes indicant personas illas, quas certarum concursus proprietatum ac notarum efficit, non unum et simplex habere τὸ ὑποκείμενον, neque diversas solum ejusdem individui functiones, et ἐνεργείας, quibus appellationes variæ competant; ceu cum idem homo regis, ac servi, militisve personam agere dicitur, ut visum est Sabellio; sed diversitatem illam et multiplicitatem in subjecto esse revera, ac tria omnino ex se distincta, et subsistentibus proprietatibus separata consistere. Est enim aliud ὑπόστασις, aliud ἐνυπόστατον, et ὑποστατικόν. Ἐνυποστατικὸν duobus modis intelligitur, ut ait Damascenus [6]; vel quod simpliciter existit in rerum natura, qua ratione non tantum substantiæ, sed etiam accidentia vocantur ἐνυπόστατα, quibus opposita sunt τὰ ἀνυπόστατα, quæ non habent extantiam, sed ficta sunt et adumbrata; vel id dicitur, quod, etsi per se solumque non subsistit, neque est ὑπόστασις, non est tamen accidens, sed in hypostasi subsistit, tanquam ejus pars, aut quoquo modo ad illam pertinens, et unum aliquid in ea et cum ea componens. Sic anima rationalis, vel materia in Petro non est ὑπόστασις, sed ἐνυπόστατος. At τὸ ὑποστατικὸν vel est ad οὐσίαν adjecta proprietas ὑπόστασιν complens et efficiens, ut Damascenus idem docet; vel, ut Theodorus Abucara [7], idem quod ἐνυπόστατον.

Atque hæc duplex τοῦ ἐνυποστάτου significatio ex totidem τῆς ὑποστάσεως notionibus oritur, quas supra declaravimus, secundum quas aut id esse

(1) Gregor. Nyss. lib. 5. p. 169. Τοῦ τοίνυν Ἀβὲλ γεννητῶς ὑποστάντος etc. Mox : ἀγεννήτως τὸν Ἀδὰμ ὑποστῆναι.

(2) Epiph. hær. 73. num. 17. Τὰς ἰδιότητας τῶν προσώπων ὑφεστώσας καὶ ὑπαρχούσας.

(3) Mox : Ὑφεστῶτος τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου τὰς ἰδιότητας προσώπων ὑφεστώτων ὑποστάσεις ὀνομάζουσιν οἱ Ἀνατολικοί.

(4) Nyss. 12. contra Eun. Καὶ τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ μονογενοῦς ὑπόστασιν τῷ τῆς γεννήσεως διασημαίνουσι ῥήματι.

(5) Athan. ex Ario lib. de Syn. pag. 682. Οὐκ ἦν πρὸ τοῦ γεννηθῆναι, ἀλλ' ἀχρόνως πρὸ πάντων γεννηθεὶς μόνος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπέστη.

(6) Athan. orat. 3. pag. 204. Καὶ πάντων ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἐχόντων τὴν ὑπόστασιν.

[1] Lib. 2. con. Eun. pag. 84. D. — [2] Cap. 21. — [3] Lib. 12. con. Eun. p. 300. — [4] Apud Theodor. l. 1. c. 3.

[5] Lib. 2. de Actis Nic. c. 12. — [6] Dialect. c. 44. — [7] Opuscul. 29.

dicitur, quod reipsa, non specie tenus extat; aut id, quod per se subsistit. Neutro modo ex illis ambobus τὸ ἀνυπόστατον interdum Patres usurpant, sed ut idem sit, quod ὑπόστασις, hoc est per se consistens substantia, non, ut accidens, inhærens alteri. Ita Chrysostomus et Cyrillus usi sunt, et ante hos Dionysius Alexandrinus, ut postea pluribus exponam. Nam de vocabulis istis plenius erit agendum, eo quod maximarum rerum ex iis momenta pendent. Atque eodem etiam modo dici ostendemus τὸ ἀνυπόστατον *id, quod per se non subsistit,* etsi verum sit.

X. Quamvis autem ὑπόστασις et πρόσωπον ex communi usu theologorum idem reipsa significant, ratione tamen nonnihil distant, non solum, quia ὑπόστασις generale nomen est omnium, quæ per se extant et subsistunt, persona vero solis ratione utentibus convenit; sed alia insuper ex causa, quam Theorianus in Legatione declarat. Nam ὑπόστασις res est *existens per se*, ac *substantiva*, ex οὐσίᾳ et proprietatibus constans, πρόσωπον est eadem ὑπόστασις, «(1) qua per actiones et proprietates suas manifestum et distinctum ab aliis ejusdem naturæ consortibus sui præbet indicium. Veluti Michael archangelus, quando cum diabolo contendebat de Mosis corpore, et cum divinas illas prædictiones aperiebat Danieli, unam se nobis personam ab reliquis angelis sejunctam esse monstrabat. Itaque notitia cujuspiam, quæ ex ejus efficientia nobis inest, docet nos ut personam idipsum nominemus, quod efficit. Atque hæc ab illa cognitione, quæ per sensus habetur, ad eam, quæ intelligentia fit, translata est appellatio. Quoniam enim singulos homines ex ea vultuum forma, quæ in unoquoque cernitur, ab reliquis hominibus discernimus per oculorum contuitum; ideo quod propriis actionibus et proprietatibus ab iis, quæ sunt ejusdem substantiæ, separatur, personam vocavimus. » Singulari quadam notione, et sane observatione digna, προσώπου vocabulum Cyrillus Alexandrinus in primo libro in Joannem posuit, verba illa declarans: *Et habitavit in nobis.* « (2) Omnes, *inquit*, eramus in Christo, et communis persona humanitatis in ipso reviviscit. » Ibi πρόσωπον pro communi natura et substantia certis et naturalibus definita, ac designata proprietatibus sumpsit. Nec tam proprie nomen illic ὑποστάσεως conveniret. Nam hypostasis singulare aliquid et individuum significat; πρόσωπον idem hoc, qua suis actionibus et proprietatibus agnoscitur, et ab aliis secernitur. Quod si eædem proprietates et actiones speciei sunt totius, potest et ad illam personæ nomen accommodari; ut si dicam, Christum ex humani generis persona aliquid egisse dixisseve, utputa pendentem in cruce id, quod est in Psal. 21. pronuntiasse, *Deus Deus meus, quare me dereliquisti? longe a salute mea verba delictorum meorum.* Nam peccata omnium in sese hominum transtulit. Sed de προσώπῳ rursum postea dicam, cum *personæ* latina vox exponetur.

XI. Sequitur ὑπάρξεως nomen, quod a græcis theologis, itidem ut ὑπόστασις, varie acceptum legitur. Ac primaria quidem ejus notio *extantiam* rei, sive ut vulgo loquuntur, *existentiam* designat: ut apud Cyrillum, cum ait creatas res « (3) effectione opificis ad extantiam esse productas. » Et Dialogo 5 [1]. « (4) Ut enim transitum ad esse sortitæ sunt ab eo, per quem omnia; et non alterum habent opificem, nisi eum, per quem ad extantiam producta sunt, quæ ad hoc ut essent vocata sunt; » ὕπαρξις ibi idem est, ac τὸ εἶναι hoc est *esse*, quod pro *extantia* ponere consuevit S. Thomas. Et in lib. 1. commentariorum in Joannem, « (5) Locus enim velut est aliquis creatarum rerum, quem ratione consi-

(1) THEORIAN. in Legat. pag. 16. Πρόσωπον δέ ἐστιν, ὃ διὰ τῶν οἰκείων ἐνεργημάτων τε καὶ ἰδιωμάτων ἀρίδηλον, καὶ περιωρισμένην τῶν ὁμοφυῶν αὐτοῦ παρέχεται τὴν ἐμφάνειαν· οἷον Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ὅτε τῷ διαβόλῳ διεκρίνετο περὶ τοῦ Μωϋσέως σώματος, καὶ ὅτε τὰς θείας ἐκείνας προῤῥήσεις ἐνέπτυσσε τῷ Δανιὴλ, ἓν πρόσωπον ἀποκεκριμένον τῶν λοιπῶν ἀγγέλων ὄντα ἡμῖν ἐδείκνυ. Ἡ οὖν διὰ τῆς ἐνεργείας ἐγγινομένη τινὸς ἡμῖν γνῶσις, πρόσωπον τοῦτο αὐτὸ τὸ ἐνεργοῦν καλεῖν ἡμᾶς ἐκδιδάσκει. Καὶ τοῦ ἐκ τῆς κατ' αἴσθησιν γνώσεως, ἐπὶ τὴν κατ' ἔννοιαν μετήχθη τὸ ὄνομα. Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς καθ' ἕκαστον ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἐπιφαινομένης ἑκάστῳ ἰδέας τῶν προσώπων, τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων διακρίνομεν, κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὁράσεως, τούτου χάριν καὶ τὸ δι' οἰκείων ἐνεργειῶν τε καὶ ἰδιοτήτων τῶν ὁμουσίων διαιρούμενον, πρόσωπον ἐκαλέσαμεν.

(2) CYR. 1. in Joan. pag. 96. Πάντες γὰρ ἦμεν ἐν Χριστῷ, καὶ τὸ κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς αὐτὸν ἀναβιοῖ πρόσωπον.

(3) CYRIL. dial. 2. pag. 437. Ἦγουν ἐνεργείᾳ δημιουργικῇ παρενεχθέντα πρὸς ὕπαρξιν.

(4) Idem dial. 5. Ὥσπερ γὰρ τὴν εἰς τὸ εἶναι πάροδον δι' οὗ τὰ πάντα διεκληρώσατο, καὶ οὐχ ἕτερον ἔχει δημιουργὸν τὸν δι' οὗ παρήχθη πρὸς ὕπαρξιν τὰ κεκλημένα πρὸς γένεσιν.

(5) Id. in Joan. pag. 76. Τόπος γὰρ ὥσπερ τίς ἐστι τοῖς γενητοῖς ἐπινοίᾳ θεωρούμενος τὸ μὴ εἶναί ποτε· ἀφ' οὗ δὲ τρόπον τινὰ πρὸς τὸ εἶναι βαδίζοντα, τόπον ἕτερον ἤδη τὸν ἐν ὑπάρξει λαμβάνει.

[1] Pag. 579.

deramus, hoc ipsum aliquando non esse ; a quo ad esse quodammodo transeuntes, alium jam locum in extantia capiunt. » Porro ut ὑπόστασιν ostendimus alias id, quod personis est commune, significare, id est οὐσίαν sive φύσιν, alias id, quod peculiare est, nempe proprium existendi modum ; sic ὕπαρξις in utrumque cedit usum ; imprimis οὐσίαν singularibus communem significat apud Athanasium in epistola ad Africanos (1), cujus verba capite superiori descripsimus ; in quibus ὑπόστασιν, οὐσίαν et ὕπαρξιν idem esse docuit. Et in libro de salutari adventu Jesu Christi, Christum hominem « ostendisse se, non in divisione personarum, sed in extantia deitatis et humanitatis. » Et paulo post : « (2) Quodnam ex istis in homines beneficium redundavit, nisi in identitate extantiæ, et naturæ novitate visus est Dominus ? » Cyrillus etiam Alexandrinus in dial. de Trin. « (3) Contrariæ, *inquit*, nullo modo invicem sunt naturæ. Cœli autem extantia sive extantiæ ratio cum aliis minime pugnabit. »

Joannes Damascenus in Dialectica scribit, philosophos exteros id, « (4) quod est singulare, appellasse hypostasim ; quod generalius est, et hypostases comprehendit, vocasse naturam ; simplicem autem extantiam, nominasse usiam. » Quem locum postea declarare conabimur. Theorianus in legatione ad Armenos non aliter ὕπαρξιν intellexit : « (5) Quorum, *inquit*, una est natura, communis est ratio ; quorum autem ratio communis est, et extantia ipsa consubstantialis est. » Sophronius in epistola ad Sergium Constantinopolitanum, « (6) identitatem substantiæ, et cognationem extantiæ » pro eodem usurpat.

XII. At vero ὕπαρξιν pro eo, quod est proprium et singulare in unaquaque substantia, sæpius usurpatum videas. Ut a Basilio in Epistola 43, dum ait, « (7) hypostasim propriam esse singulorum extantiæ notam. » Et in libro quarto contra Eunomium[1], *Ingeniti* nomen, et hujus generis alia τῆς ὑπάρξεως esse propria dicit, non οὐσίας.

Sic in eadem illa Epistola 43, quod Apostolus dixit[2], Filium esse χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως, exponit, ut sit χαρακτηρισμὸς τῆς ὑπάρξεως : Hypostasim vero ibi non οὐσίαν et communem essentiam interpretatur, sed peculiarem existendi modum. Itaque Filium sic appellari ait, non tanquam propria ὑπάρξει et ὑποστάσει careat, sive « (8) tanquam per propriam Patris notam unigeniti extantia designetur. » Tum in oratione contra Sabellianos, etc.

Cyrillus Alexandrinus crebro ὕπαρξιν hac significatione posuit. Libro quinto in Joannem[3] agens de Verbo divino, sive Λόγῳ, ait non esse « (9) minime subsistens, sed substantivum, et vivens, tanquam quod propriam in Patre et cum Patre habet extantiam. » Sic in Paschali epistola 15. « (10) Et subsistit quidem, atque in extantia propria intelligitur. » Et libro nono in Joannem[4], « (11) habet in seipso Patrem, hoc est Patris naturam in extantia fert propria. » Sic in dialogo secundo de Trinitate[5], ὕπαρξιν ἰδίαν dixit : « (12) Et manifestam, minimeque confusam trium hypostaseon in peculiaribus extantiis proprietatem. »

Sic enim ὕπαρξιν ἰδίαν personis attribuit, sicut passim ὑπόστασιν ἰδίαν in eodem dialogo[6], et ὑφεστηκὸς ἰδικῶς[7]. Tum in Thesaurorum lib. 32. « (13) Cum sit igitur in propria, *inquit*, extantia Pater, sit

(1) ATHAN. ad Afric. pag. 719. Ἐπειδὴ καὶ φύσει ὅλῃ τοῦ Λόγου ἐν ἐπιδείξει μορφῆς τῆς ἀνθρωπίνης σαρκὸς τῆς ὁρωμένης τοῦ δευτέρου Ἀδὰμ, οὐκ ἐν διαιρέσει προσώπων, ἀλλ' ἐν ὑπάρξει θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος.

(2) Ibid. pag. 501. Τίς δ' ἐν τούτοις ἀνθρώπων εὐεργεσία, εἰ μὴ ταὐτότητι ὑπάρξεως καὶ φύσεως καινότητι ὤφθη ὁ Κύριος ;

(3) CYRIL. Ἐναντίαι γὰρ οὐδαμῶς ἀλλήλαις αἱ φύσεις· οὐρανοῦ δὲ ὕπαρξις, ἤγουν ὁ τῆς ὑπάρξεως λόγος οὐ διαμαχεῖται τοῖς ἄλλοις.

(4) DAMASC. in dial. pag. 640. Ὥστε τὸ μὲν μερικώτερον, ἐκάλεσαν ὑπόστασιν. Τὸ δὲ καθολικώτερον καὶ περιέχον τὰς ὑποστάσεις, ἐκάλεσαν φύσιν. Τὴν δὲ ἁπλῶς ὕπαρξιν, ἐκάλεσαν οὐσίαν.

(5) THEORIAN. pag. 77. Ὧν μία φύσις, κοινὸς ὁ λόγος. Ὧν δὲ κοινὸς ὁ λόγος, καὶ ἡ ὕπαρξις ὁμοούσιος.

(6) SOPHRON. in act. 11. sextæ Syn. pag. 164. Τὸ μὲν διὰ τὴν φύσιν, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ταὐτότητα, καὶ τὸ συγγενὲς τῆς ὑπάρξεως.

(7) BASIL. ep. 43. pag. 812. Εἰ γὰρ ἡ ὑπόστασις τὸ ἰδιάζον τῆς ἑκάστου ὑπάρξεως σημεῖόν ἐστι.

(8) Idem : Εἴπερ τῷ ἰδιάζοντι τοῦ Πατρὸς, καὶ ἡ τοῦ Μονογενοῦς χαρακτηρίζεται ὑπόστασις.

(9) CYRIL. 5. in Joan. Καὶ ἐπείπερ ἐστὶν οὐκ ἀνυπόστατος ὥσπερ ὁ ἀνθρώπινος, ἀλλ' ἐνούσιός τε καὶ ζῶν, ὡς ἰδίαν ἔχων ἐν Πατρὶ, καὶ μετὰ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν.

(10) Idem in pasch. 15. Καὶ ὑφέστηκε μὲν, καὶ ἐν ὑπάρξει νοεῖται τῇ καθ' ἑαυτόν.

(11) Idem 9. in Joan. Ἔχει δ' αὖ πάλιν ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, τουτέστι τὴν τοῦ Πατρὸς φύσιν ἐν ὑπάρξει τῇ ἰδίᾳ φορεῖ.

(12) Idem dial. 2. pag. 423. A. Οὕτω τε σαφῆ καὶ ἀσύγχυτον τὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν ὑπάρξεσιν ἰδικαῖς ἰδιότητα τηρῶν.

(13) CYRIL. lib. 32. Thes. pag. 310. Ὄντος οὖν ἐν

[1] Pag. 92. — [2] Heb. 1. — [3] P. 527. — [4] P. 784. — [5] P. 421 et seq. P. 447. A. — [6] P. 421. — [7] P. 434.

autem et in propria extantia Filius. » Et paulo post « (1) unamquamque personam proprie in singulari extantia considerari ait. » Et inl ibro undecimo in Joannem, capite 12, τὴν κατ' ἰδίαν ὕπαρξιν, et τὴν καθ' ἑαυτὸν ὕπαρξιν appellat, hoc est peculiarem et cum aliis minime communem extantiam personæ cujuslibet. Necnon dialogo primo de Trinitate, « (2) Cum sit, *inquit*, et subsistat uterque, et propriam habere dicatur extantiam, substantiæ identitas unitatem moderatur. » Et in primo contra Nestorium [1].

Gregorius vero Nyssenus insigniter usus est eodem nomine τῆς ὑπάρξεως in libro de Communibus notionibus. « (3) Nam dicere, *inquit*, substantiam talem, nihil aliud est, quam dicere extantiam vitæ participem, ad distinctionem illius, quæ non est ejusmodi; vel extantiam natura factam ad ratiocinandum, ut discernatur ab ea, quæ differt eo ipso, quod bruta est; vel extantiam, quæ insignita est, tanquam nota, facultate hinniendi. » Joannes item Damascenus libro de duabus Christi voluntatibus, « (4) Quia diversa est, *inquit*, cujusque personæ extantia, tres sunt hypostases. »

Eodem referendæ sunt tritæ illæ locutiones Græcorum usu, τρόπος τῆς ὑπάρξεως, vel τρόπος διάφορος τῆς ὑπάρξεως, *modus extantiæ*, hoc est, *proprietates personæ*. Idem Damascenus, « (5) Etsi, *inquit*, quælibet per se subsistit, hoc est perfecta est hypostasis, et suam proprietatem, id est extantiæ modum differentem obtinet, tamen essentia unitæ sunt et naturalibus proprietatibus. »

Constantinus Pogonatus in edicto de fide, quod in sexta Synodo Patribus oblatum et approbatum legitur in actione 18. « (6) Et de sancta, *inquit*, atque immaculata carne ipsius (virginis Mariæ), in propria extantia carnem accipiens consubstantialem nobis. »

XIII. Ad extremum scire convenit, Arianos οὐσίας et ὑποστάσεως nomina vehementer aversatos esse, et quoad in ipsis fuit, obliterare studuisse; cum negarent tribuenda hæc esse Deo, quæ nusquam in sacris libris extarent. Quare in plerisque illis fidei formulis, quas subinde, damnatis prioribus, reconcinnare solebant, quæque a nobis primo libro [2] commemoratæ sunt, nomen οὐσίας partim sine ulla mentione prætermerunt, ut in prima omnium, quæ Antiochiæ per Encænia est edita, et in quibusdam aliis; partim expresse repudiarunt, quod in Scriptura non legeretur, ac simplicius, quam par erat, a Nicænis Patribus adhibitum fuisset; ut in ea, quæ apud Sirmium paucis ab Arianis concepta est [3] anno 357, et in altera, quæ eadem in urbe post biennium condita est [4] et consulibus notata. Contra quos Semiariani primum, qui ὁμοιούσιον asseverabant, apud Epiphanium [5] ita disputant : Tametsi οὐσίας vocabulum aperte non contineatur in sacris litteris, nihilominus vi ac significatione comprehendi. Ut, cum Deus Moysem alloquens, *Ego sum*, inquit, *qui sum*, ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Ex quo Patres οὐσίας nomen deflectere coacti sunt, ut Paulum Samosatenum excluderent; qui Λόγον id est *Verbum* aut *Sermonem* sic esse volebant Filium Dei, ut non per se subsisteret, sed uti sermo noster, sola prolatione constaret, ac subinde transiret. Quam ob causam, aiunt, Patres illi, qui contra Paulum Samosatenum sententiam dixerunt, Filium οὐσίαν dicere coacti sunt; « (7) ut ostenderent eum subsistentiam habere, et existere, atque esse; ut discrimen ejus, quod existentia per sese caret, ab eo, quod existit, οὐσίας vocabulo demonstrarent. » Ita quidem illi, qui οὐσίαν cum

ἰδίᾳ ὑπάρξει τοῦ Πατρὸς, ὄντος δὲ πάλιν ἐν ἰδίᾳ ὑπάρξει τοῦ Υἱοῦ.

(1) Ibid. pag. 312. Καὶ ἰδιαζόντως ἐν ὑπάρξει μοναδικῇ νοουμένη.

(2) Idem dial. 1. de Trinit. pag. 408. Ἀλλ' ὄντος τε, καὶ ὑφεστηκότος ἑκατέρου, καὶ ἰδίαν ἔχειν λεγομένου τὴν ὕπαρξιν, ἡ τῆς οὐσίας ταὐτότης βραβεύει τὴν ἕνωσιν.

(3) Gregor. Nyssen. lib. de Com. not. tom. 1. pag. 920. Τὸ γὰρ λέγειν οὐσίαν τοιάνδε, οὐδὲν ἕτερον λέγομεν, ἢ ὕπαρξιν ζωῆς μετέχουσαν, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς μὴ τοιαύτης· ἢ ὕπαρξιν λογίζεσθαι πεφυκυῖαν, πρὸς διάκρισιν τῆς ἀλογίᾳ διαφερούσης· ἢ ὕπαρξιν τὸ χρεμετιστικὸν ἔχουσαν χαρακτηριστικόν.

(4) Damasc. pag. 472. Ἐπειδὴ μὲν διάφορος ἡ ἑκάστου ὕπαρξις, τρεῖς ὑποστάσεις εἰσίν.

(5) Idem lib. 3. de Fide, cap. 5. Εἰ γὰρ καὶ ἑκάστη καθ' ἑαυτὴν ὑφέστηκεν, ἤγουν τελεία ἐστὶν ὑπόστασις, καὶ τὴν οἰκείαν ἰδιότητα, ἤτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον διάφορον κέκτηται· ἀλλ' ἥνωνται τῇ τε οὐσίᾳ καὶ τοῖς φυσικοῖς ἰδιώμασι.

(6) Const. imp. act. 18. sextæ Syn. pag. 289. Καὶ ἐκ τῆς ἁγίας καὶ ἀμώμου σαρκὸς αὐτῆς ἐν τῇ οἰκείᾳ ὑπάρξει, σάρκα λαβόντα τὴν ἡμῖν ὁμοούσιον.

(7) Epiph. hær. 73. num. 12. Ἠναγκάσθησαν οἱ Πατέρες, οἱ κρίναντες Παῦλον τὸν Σαμοσατέα, ἐπὶ τῷ τούτῳ αἱρετισμῷ, ἵνα δείξωσιν ὅτι ὁ Υἱὸς ὑπόστασιν ἔχει καὶ ὑπάρχων ἐστὶ, καὶ ὢν ἐστι, οὐχὶ δὲ ῥῆμά ἐστιν, οὐσίαν εἰπεῖν καὶ τὸν Υἱὸν, τὴν διαφορὰν τοῦ τε καθ' ἑαυτὸν ἀνυπάρκτου, καὶ τοῦ ὑπάρχοντος τῷ τῆς οὐσίας ὀνόματι ἐπιδεικνύντες.

[1] Pag. 5. — [2] Cap. 9. — [3] Athan. de Syn. p. 695. — [4] Id. p. 674. — [5] Hær. 73. n. 12.

hypostasi et persona promiscue habebant, ut supra meminimus; quod qui secus faciunt, eos necesse est hypostasis et personæ mentionem adjungere.

At Catholici nonnulli etiam nomen istud οὐσίας in sacris litteris non deesse contendunt. Velut Ambrosius[1]; cujus hæc verba sunt: « An negare possunt οὐσίαν lectam, cum et panem ἐπιούσιον Dominus dixerit[2]: et Moyses scripserit[3] ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος? Aut quid est οὐσία, vel unde dicta nisi οὖσα ἀεί, quod semper maneat?» Verum levius id argumentum est, quam ut eo persuaderi possit οὐσίας vocem in Scripturis nominatim exprimi. Melius id alii demonstrant ex eo, quod Deus ipse ὁ ὤν appellatur, ut initio capitis hujus exposui, ac sanctus Athanasius disputat in epistola ad Africanos[4].

XIV. Sic et hypostasis vocem de divinis personis usurpari iidem hæretici vetuerunt; eamque juxta cum οὐσίᾳ proscripserunt in fidei formula, quam post Seleuciense conciliabulum Acacius, et Eudoxius, aliique Constantinopoli editam, Ariminum ad Occidentalium Synodum miserunt, ut testatur Athanasius[5]. Qui in epistola illa ad Africanos ὑπόστασιν probat in Scripturis sanctis reperiri; primo quia ὑπόστημα, quod idem est, apud Jeremiam occurrit his verbis, τίς ἐστι ἐν τῷ ὑποστήματι αὐτοῦ; vulgo legitur[6] τίς ἔστη ἐν τῷ ὑποστήματι Κυρίου; latinus noster: *Quis stetit in consilio Domini?* hebraice בסוד, quod *consilium*, vel *secretum* significat. « Tamen LXX. et Theodotio substantiam sive subsistentiam interpretati sunt, » ait Hieronymus; qui et Latinos quosdam asserit ex hoc loco probare nomen *substantiæ* de Deo dici, ut appareat ὑπόστημα etiam a Latinis ibidem de *substantia* intellectum fuisse. Verum non tam personam, quam ipsam Dei οὐσίαν, communem personis tribus, *hypostema*, perinde ut *substantia*, eo in loco significat, si quid divinitati insitum intimumque vox ista declarat. Sed non est necesse. Nam ὑπόστημα et ὑπόστασιν videntur græci Bibliorum interpretes quadam sermonis proprietate nominasse cœtum et consessum hominum de re aliqua deliberantium, sive stationem eorumdem aliquo in loco commorantium. Etenim ὑπόστασις inter alia ἐνέδραν, hoc est, *insidias*, quas etiam Latini *subsessas* vocant, significat; ut ex Sophocle Irenæus grammaticus apud Socratem[7] observat. Sic etiam Græci iidem interpretes ὑπόστημα et ὑπόστασιν pro militum statione præsidioque sumpserunt; ut 1. Reg. 13. 23. et 14. 1. Tum 2. Reg. 23. 14. *stationem Philistæorum* מצב, Sixtiana Biblia vocant ὑπόστημα. Complut. τὸ σύστημα.

Pergit Athanasius, et ὑπόστασιν Dei appellari substantiam, ex eodem illo Jeremiæ capite probat; cujus in 22 commate legitur, καὶ εἰ ἔστησαν ἐν τῇ ὑποστάσει μου: *si stetissent in substantia mea*; בסודי, *in consilio meo*, vel *consessu*, itidem ut in superiore versu. Quare non multum ad rem pertinet; uti nec alia loca, quæ nonnulli proferunt, ut e Ps. 88. com. 48, et Psal. 138. com. 14, Job. 22. com. 20. Ibi enim de Deo non agitur. Validius id persuadet ex epistola Pauli ab Hebræos ille locus, quem adjungit[8]: *Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus*: καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Nam hic Dei Patris substantiam ὑπόστασιν appellat, cujus expressa est imago Filius.

XV. Quare impudentissime fecerunt Ariminenses illi, qui, ut scribit Athanasius, tam ὑποστάσεως quam οὐσίας nomina usurpari vetuerunt, quasi nulla eorum in sacris libris fieret mentio; præsertim cum eadem ista vocabula in aliis conventiculis fideique formulis non dubitaverint exprimere, ut libro primo meminimus[9]. Sed et Arius ipse, ejusque impietatis ac damnationis participes, in libello, quem Alexandro episcopo Alexandriæ obtulerunt, τρεῖς ὑποστάσεις esse dixerunt in Deo. Ut omittam complures ex antiquis, hac eadem usos esse hypostasis voce, quod refert Athanasius libro de Synodis[10]. Hic vero Socratis historici haud mediocris notandus, ac vitandus est error, qui libro Ecclesiasticæ historiæ tertio, cap. septimo, scribit in Alexandrina Synodo, quæ post Constantii obitum ab Athanasio aliisque celebrata est, de qua postea pluribus, decretum esse, «(1) cum de Deo sermo est, iis vocabulis οὐσίας et ὑποστάσεως, uti non oportere. » Etenim « usiæ quidem nomen nusquam in sacris litteris ex-

(1) SOCRAT. Διὰ τοῦτο ἐν ταύτῃ τῇ συνόδῳ περὶ οὐσίας τε καὶ ὑποστασεως τάδε ἀπεφήναντο. Οὐκ ἐπὶ Θεοῦ δεῖν ἔφασαν ταύταις χρῆσθαι ταῖς λέξεσιν. Οὐσία μὲν γὰρ μηδὲ ὠνομάσθαι ὑπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων. Τῷ δὲ τῆς ὑποστάσεως ὀνόματι καταχρήσασθαι τὸν Ἀπόστολον τῇ τῶν δογμάτων ἀνάγκῃ. Καθ' ἕτερον δὲ λόγον πρόσπαραλαμβάνειν τὰς λέξεις ἐδογμάτισαν, ὅτ' ἂν τὴν Σαβελλίου δόξαν ἐκβάλλωσιν· ἵνα μὴ στενώσει τῶν λέξεων, ὡς ἐν πρᾶγμα τριώνυμον νομίζωμεν, ἀλλ' ἕκαστον τῶν ὀνομαζομένων περὶ τῆς Τριάδος ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεολογεῖτο.

[1] 3. de Fide, c. 7. — [2] Mat. 6. — [3] Exo. 19. — [4] P. 719. — [5] De Syn. p. 697. et ad Afric. cit. — [6] Jerem. 23. 18. — [7] Lib. 3. c. 7. — [8] Cap. 1. — [9] Cap. 9. — [10] P. 421 et seq.

pressum fuisse; hypostasi vero coactum uti Apostolum declarandi dogmatis necessitate: nihilominus alia ratione assumendas illas esse voces, cum Sabelli opinionem propulsare placet, ne angustiis dictionum inclusi, sic tanquam trinominem rem habere nos putemus, sed eorum, quæ nominantur, unumquodque in propria hypostasi Deum esse profiteamur. » Nihil vidi negligentius scriptum hac Socratis narratione. Nam cum non aliunde, quam ex synodica Concilii ejusdem epistola illam expresserit, non intellexit, quæ mens Athanasii ac ceterorum illic esset. Extat epistola hæc apud Athanasium, in qua inter cetera, de iis agentes episcopis, qui tres hypostases in Deo ponebant, aiunt «(1) eos in invidiam adductos ab aliis,» qui unam asserebant, «quod in Scripturis non essent, et ideo suspicionis aliquid haberent voces istæ.» Verum «ab sese rogatos illos esse, ne plus aliquid exigerent, quam quod inest in Nicæna professione.» Hic sine dubio locus ille est, unde Socrates collegit, ab Alexandrina illa Synodo dictiones has οὐσίαν et ὑπόστασιν supprimi jussas esse. Atqui dupliciter aberravit. Nam neque Athanasius ejusque socii ἀγράφους esse voces ipsimet asserunt, sed quod una pars objiciebat alteri simpliciter referunt; neque, quod caput est, ἀγράφους λέξεις intellexerunt οὐσίαν et ὑπόστασιν (de οὐσίᾳ enim neque quæstio ibi fuit, neque mentio) sed τρεῖς ὑποστάσεις. Quia, etsi ὑπόστασις in sacris litteris habetur, non tamen τρεῖς ὑποστάσεις in iisdem leguntur. Præterea quale illud erat, ut de ἀγράφῳ præscriberet Athanasius, contra vocabula illa duo, eaque propterea repudianda censeret, qui, ut supra demonstravimus, non solum in Scripturis illa contineri summa contentione pugnavit; sed etiam et Arianos interdum usu illorum interdicentes acerrime reprehendit? Denique qui utramque dictionem usurpatam ab Nicæna Synodo meminisset, et ex harum altera summam propemodum confectam illic catholicæ professionis; potuitne tam sui et Catholici nominis immemor repente fieri, ut easdem illas oblitterandas, quia scriptæ non erant, una cum aliis episcopis decerneret? Quid erat aliud, quam fidei causam prodere, et Arianis ultro id tribuere, de quo tamdiu, tantoque conatu, ac tam atroci conflictu cum Ecclesia catholica dimicabant; nec extorquere hactenus potuerant, ut οὐσίας nomen, et quod inde est consequens, etiam ὁμοουσίου, quia ἄγραφον erat, e fidei symbolo et usu Christianorum eximeretur? Hæc qui non vidit, quid aliud quam cæcum, ac præcipitem in historia scribenda, Socratem; qui hunc secuti sunt, parum attentos in tanti momenti re fuisse putabimus?

CAPUT TERTIUM.

De nominibus, quibus latini theologi in sacrosanctæ mysterio Trinitatis utuntur: ac primum de substantia, subsistentia, persona, existentia, natura, et re naturæ, re, ac genere, tum supposito.

I. Exposui superiori capite Græcorum vocabula, quæ ad sanctissimæ dogma Trinitatis explicandum ab iis solent adhiberi. Latina modo supersunt, quibus Occidentis Ecclesiæ suam de eadem illa sententiam professæ sunt, uti vocibus disparem, sic re consentaneam et concordem; tametsi propter linguarum dissimilitudinem, quod alteri alteros non caperent, ingens inter illos altercatio nonnunquam orta sit, quæ pæne mutuam amborum communionem abscidit, qua de controversia paulo post. Prius enim, ut instituimus, nomina ipsa declaranda sunt; hæc autem sunt præcipua, substantia, subsistentia, persona, existentia, natura.

Substantiam proprie Deo non tribui docet Augustinus [1], quia de his rebus hoc nomen intelligitur, «in quibus subjectis sunt ea, quæ in aliquo subjecto esse dicuntur, sicut color aut forma in corpore.» Atqui nihil in Deo subsistit, tanquam in subjecto. «Nefas est enim dicere, ut subsistat, et subsit Deus bonitati suæ; atque illa bonitas non substantia sit, vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas

(1) ATHAN. tom. 1. pag. 447. Οὐς γὰρ ἐμέμφοντό τινες, ὡς τρεῖς λέγοντας ὑποστάσεις, διὰ τὸ ἀγράφους καὶ ὑπόπτους ἐντεῦθεν εἶναι τὰς λέξεις, ἠξιοῦμεν μηδὲν πλέον ἐπιζητεῖν τῆς κατὰ Νίκαιαν ὁμολογίας.

[1] 7. de Trinit. c. 5. Vide Mag. Sent. 1. Dist. 8.

sua, sed in illo sit, tanquam in subjecto. Unde manifestum est, Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatiore intelligatur essentia; quod vere ac proprie dicitur ita, ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est. » Hinc substantiæ nomen, ut et consubstantialis, repudiabant hæretici. « Quippe aiunt (verba sunt Ambrosii [1]), cum omnis substantia contraria recipiat : Deus vero, qui nihil diversum admittere potest, substantia dici non debet. » Sed hoc facile refellit Ambrosius, quia non omne, quod substantia dicitur, ejusmodi censetur. Nam « et diversa genera rerum, et diversa corpora animalium; » et ut Apostolus ait [2], *Non omnis caro, una atque eadem caro; sed alia hominum, alia pecorum, alia volucrum. Et corpora cœlestia, et corpora terrestria*; ex quo ita concludit : « Si ergo ea, quæ a Deo facta sunt, diversas qualitates substantiarum suarum habent, tu putas in Deo talem esse substantiam, qualem habet aliquid horum, quod factum est, ut possit contraria recipere? Absit. » Hic Ambrosii liber falso Gregorio Nazianzeno inscribitur, et Oratio ejus nona et quadragesima numeratur, atque ab Ruffino interpretata ponitur.

II. Cyrillus item Alexandrinus in libro tertio Thesauri indicat (1) non eodem modo, ac philosophi utuntur, οὐσίας nomen in Deum transferri, quia contraria non recipit Deus, quod proprium esse volunt illi τῆς οὐσίας. Sed οὐσίαν eatenus de illo dici, quoniam *est*. Anselmus etiam in Menologio [3] « summam essentiam, quæ nullis subjacet accidentibus, proprie *ait* non posse dici substantiam, nisi substantia ponatur pro essentia. »

Victorinus Afer in libro quarto contra Arium, non modo adhibendum istud esse vocabulum divinis in rebus asserit, sed etiam auctoribus Scripturis id fieri. « In supernis quidem, *ait*, et circa Deum maxime, quasi humilem et alienum, et in posterioribus nomen non credunt convenire substantiæ. Sed cur a nobis fugiatur hoc verbum, cum esse cuique, hoc ei sit esse substantiam? Et in Jeremia Deus loquens, ita dicit [4], *Quod si in mea substantia staretis, videretis verbum meum.* »

Et Sœbadius in libro contra Arianos multa Scripturæ loca refert, in quibus vox illa legitur; ut et Victor episcopus in Fidei ratione Hunerico regi oblata [5]. Tum latissime Ambrosius in libro tertio de Fide, capite septimo. Atque inter cetera testimonia, etiam illud Jeremiæ capite 23, 18. et 22. afferunt, quod superiori capite jam expendimus, ubi ὑπόστασις, vel ὑπόστημα græce legitur. Tum alterum ex capite nono ejusdem [6], (2) *Non audierunt vocem substantiæ a volucribus cœli, et usque ad pecora.* Ita LXX qui ὕπαρξιν hic habent, eaque vox *substantiam*, id est *possessionem* significat. Hoc enim sensu sæpe in latinis Bibliis *substantia* ponitur. Qua exceptione usi sunt Ariani contra Catholicos substantiæ vocabulum ex Scripturis approbantes. Quod et Ambrosius observavit loco citato. « Aiunt enim inveniri quidem in divinis voluminibus nomen substantiæ (verba sunt Sœbadii); sed non statim pertinens ad eamdem speciem, quæ inducatur. Ibi enim per substantiæ vocabulum aut virtutem aut divinitatem significari. » Puto *aut divitias* legendum, pro *aut divinitatem*, ut sequentia demonstrant. Nam *pares utriusque divitias* esse probat. Sed sunt alia iis certiora; et expressiora Scripturæ loca, in quibus substantiæ nomen usurpatur. Ut in epistola ad Hebræos, *Et figura substantiæ ejus.* Psalmo item 138. 15. *Et substantia mea in inferioribus terræ.* Græce utrobique est ὑπόστασις. Ut alia præteream, quæ iidem illi, quos citavi, Patres commemorant.

III. Igitur substantiæ vox, itidem ut Patris, ut Filii, ut aliæ complures, sic in divinis usurpatur, ut quod in rebus creatis, unde illa transfertur, imperfectum infimumque cernitur, id ab ejus notione segregetur, quod universe de istiusmodi vocabulis explicant apud Epiphanium [7] Semiariani; dum οὐσίας, et ὁμοουσίου nomina contra meros Arianos vindicant.

Sed hoc ipsum nomen diversum apud latinos Patres usum, et significationem obtinet. Nam alias pro οὐσίᾳ, sive essentia, aut natura sumitur; alias pro persona, quemadmodum et οὐσίαν capite superiori demonstravimus interdum singularem, et per se subsistentem, ac separatam ab omnibus esse substantiam; nonnunquam vero pro natura et essentia solere accipi. Imprimis

(1) CYRIL. in Thes. pag. 18. Εἰ οὐσίαν λέγοντες ἐπὶ Θεοῦ τῇ τῶν φιλοσόφων ἔπονται δόξῃ, ἴδιον ἔσται Θεοῦ τἀναντία δέχεσθαι. Εἰ δὲ εἶναι τὸν Θεὸν σημαίνειν βουλόμενοι, τῷ τῆς οὐσίας, καθὰ καὶ ἡμεῖς, χρῶνται ὀνόματι.

(2) HIER. 9. 10. etc. Οὐκ ἤκουσαν φωνὴν ὑπάρξεως ἀπὸ πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, etc.

Amb. l. de Filii div. c. 4. Vide Epiph. Hær. 73. nu. 17. — [2] 1. Cor. 15. 39. — [3] Cap. 26.

[4] Jer. 23. 18.— [5] Tom. 4. Bibl. PP. col. 403.— [6] Jer. 9. 10. — [7] Hær. n. 3.

οὐσίαν id esse quod substantiam, satis indicat, quod latini theologi *substantiam* et *consubstantiale* nuncupant id, quod Græci οὐσίαν, et ὁμοούσιον appellant; quod declarant Ariani illi, qui Sirmii, quo forte imperatoris conveniendi gratia convenerant, fidei formulam ediderunt, in qua οὐσίας, ὁμοουσίου, et ὁμοιουσίου nomina supprimi jusserunt. « (1) Ceterum, quia multos commovet, *inquiunt*, vox latine quidem dicta substantia, græce autem οὐσία; hoc est, ut diligentius cognoscatur illud, quod homousion vel homœusion dicitur, nullam eorum penitus mentionem oportet fieri; neque de his explicare in Ecclesia, ob hanc causam, et ob hanc rationem, quod in sacris litteris de iis scriptum extat nihil, quodque ista humanam cognitionem ac mentem hominum excedunt. » Quæ sic ab Hilario latine sunt reddita in libro de Synodis : « Quod vero quosdam haud multos movebat de substantia, quæ græce usia appellatur, id est, ut expressius intelligatur, homousion dicitur, aut homœusion, nullam omnino fier oportere mentionem, nec quemquam prædicare, ea de causa et ratione, quod nec in divinis Scripturis contineatur, et quod super hominis scientiam sit. » Atque in eodem libro de Trinitate loquens Hilarius, ait, « non unum esse subsistentem, sed unam substantiam non differentem. » Tertullianus c. 18. lib. de carne Christi, « utramque substantiam Christi, et carnis, et spiritus » appellat; et, « duarum substantiarum conditionem. » Victorinus Afer [1] : « Quid dicimus esse substantiam, sicut sapientes et antiqui definierunt? quod subjectum, quod est aliquid, quod est in alio non esse. » Et paulo post, « Nunc autem fatemur, quod sit ibi substantia, quæ habet secundum proprium significatum hoc aliquid ὄν esse. » Ambrosius item Epist. 63. « Trinitatem *ait* unius esse substantiæ, majestatis, divinitatis. » Et libro de Filii divinitate passim ea significatione substantiæ nomen posuit, præsertim his in verbis : « Ergo ipsum, quod est, hoc erit substantia hujus rei, quæ esse defenditur. » Et in libro tertio de Fide, cap. 7, substantiam pro divinitate sumit; et « non esse Filium insubstantivum » docet, « qui aliis dedit habere substantiam. » Hic *substantiam* interpretatur, ὑπόστασιν, hoc est rei *extantiam*, sive *esse*, non simpliciter, sed quæ per se, non more accidentis existit. Ruffinus in supplemento Eusebianæ Historiæ [2], « Substantia, *inquit*, ipsa rei alicujus naturam rationemque, qua constat, designat; subsistentia autem uniuscujusque personæ hoc ipsum, quod extat et subsistit, ostendit. »

Augustinus quoque [3], « Est tamen (Deus) sine dubitatione substantia, vel, si melius hoc appellatur, essentia, quam Græci οὐσίαν vocant, etc. Sed aliæ, quæ dicuntur essentiæ, sive substantiæ, capiunt accidentia, quibus in eis fiat vel magna, vel quantacumque mutatio; Deo autem aliquid ejusmodi accidere non potest, et ideo sola est incommutabilis substantia, vel essentia, quæ Deus est. » Et in Psal. 68. « Dicitur homo, dicitur pecus, dicitur terra, dicitur cœlum, sol, luna, lapis, mare, aer; omnia ista substantiæ sunt, eo ipso, quo sunt. Naturæ ipsæ substantiæ dicuntur. Deus est quædam substantia. Nam quod nulla substantia est, nihil omnino est. Substantia ergo aliquid esse est. Unde etiam in fide catholica contra venena quorumdam hæreticorum sic ædificamus, ut dicamus, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius substantiæ esse, etc. » Hoc sensu Lactantius nomen substantiæ in libro secundo, capite decimo sumpsit, cum de tempore agens, « Præteriti, *inquit*, est origo, præsentis substantia, futuri dissolutio. »

Sœbadius Aginnensis in libro contra Arianos [4], « Substantia enim, *ait*, dicitur id, quod semper ex sese est, hoc est, quod propria intra se virtute subsistit, quæ vis uni et soli Deo competit. » Alludit ad οὐσίας etymon, cujus alibi meminimus, nempe οὐσίαν dici quasi οὖσαν ἀεί. Cui consentaneus est Rusticus diaconus in disputatione contra Acephalos [5], « Per se subsistens, *ait*, cum de Deo dicitur, significat, quod nullius alterius ad id, ut sit, indiget. Cum vero de creaturis, nequaquam; a Creatore enim esse sumpserunt, et in ipso vivimus, movemur, et sumus. Substantia vero, id est οὐσία, cum de

(1) Sirmiensis professio apud Athan. de Synod. pag. 695. Ἐπειδὴ δὲ πολλούς τινας κινεῖ περὶ τῆς λεγομένης Ῥωμαϊστὶ μὲν σουβσταντίας, ἑλληνιστὶ δὲ λεγομένης οὐσίας· τοῦτέστιν ἵν' ἀκριβέστερον γνωσθῇ, τὸ ὁμοούσιον, ἢ τὸ λεγόμενον ὁμοιούσιον· οὐ χρή τινα τούτων παντελῶς μνήμην γίνεσθαι, οὐδὲ περὶ τούτων ἐξηγεῖσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν, καὶ διὰ τοῦτον τὸν λογισμόν, ὅτι ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς οὐ γέγραπται περὶ τούτων, καὶ ὅτι ταῦτα ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν καὶ τῶν ἀνθρώπων νοῦν ἐστιν.

[1] Lib. 2. con. Arium col. 199. — [2] Lib. 1. c. 29.— [3] Lib. 5. de Trinit. c. 2.

[4] Tom. 4. Bibl. PP. col. 171.— [5] Tom. 4. Bibl. PP. col. 804. Act. 17. 18.

Deo dicitur, ab eo, quod sit semper, nominata est. Quippe οὐσία est, quæ semper est, in creaturis vero minime. » Faustus Rhegiensis [1] : « Sicut in subsistentia triplex est, quia sibi quisque subsistit ; ita in substantia simplex, quia unus seipsum præcedere nesciens, nec posteriorem recipit, nec priorem. » Sic Fulgentius libro contra Fastidiosum, « unam sanctæ Trinitatis *ait* manere substantiam, » et *substantialiter* opponit ei, quod est *personaliter*. Auctor Breviarii fidei adversus Arianos [2], « Creduntur ergo tres personæ, sed non tres substantiæ. » Quod ipsum docet et Paschasius diaconus [3], tres esse scribens « hypostases, vel subsistentias, sed non tres substantias. » Ita in symbolo, quod dicitur Athanasii, eadem trium personarum substantia prædicatur.

IV. Alii substantiam id appellant, quod Græci ὑπόστασις, Latini personam. Sic Hilarius, quod græce ita conceptum erat ab Arianis in Antiochensi formula, ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ, ἕν, his verbis reddidit : « Ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum. » Quæ statim exponens ait illos, ut Sabellii errorem excluderent, ac ne « Pater solus atque unus idem atque ipse haberet et Spiritus sancti nomen, et Filii, idcirco tres substantias esse dixisse, subsistentium personas per substantias edocentes, non substantiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti diversitate dissimilis essentiæ separantes. »

Ad hunc modum Joannes Maxentius in Dialogo secundo [4], tres in Deo substantias agnoscit ; et Sabellium notat, « qui, sicut unam naturam, sic unam et substantiam sive personam asserit Trinitatis. » Item, « Nisi forte nominibus tantum, et non substantiis, sive personis Trinitatem juxta Sabellium, sicut superius dictum est, et Paulum Samosatenum, esse contendis. » Joannes quoque secundus papa in epistola ad Avienum, etc. « Unum enim ex sancta Trinitate Christum esse, hoc est unum de tribus sanctæ Trinitatis personis sanctam esse personam, sive substantiam, quam Græci ὑπόστασιν dicunt, in his exemplis evidenter ostendimus. » Augustinus item [5], « A Græcis quidem, *ait*, dicitur una essentia, tres substantiæ ; a Latinis una essentia, vel substantia, tres personæ. » Hic *substantiam* appellat, quam Græci nominant ὑπόστασιν, quod et vocabuli hujus originem propius attingit. Idem toto illo capite sæpius repetit, substantiam pro persona promiscue capiens, et initio octavi libri ; nec non Isidorus Originum 7. « Fides, *inquit*, apud Græcos de Trinitate hoc modo est ; una οὐσία, ac si dicatur una natura, aut una essentia ; tres hypostases, quod resonat in latinum tres substantias. Nam latinitas proprie non dicit de Deo nisi essentiam ; substantiam vero non proprie dicit, sed abusive ; quoniam vere substantia apud Græcos persona intelligitur, non natura. » Atqui eodem isto libro non semel *substantiam* sumit pro *essentia*, communique tribus natura ; ut cum in 1 capite *unam et coæternam substantiam* Trinitati tribuit, et sequenti capite Arianos reprehendit, qui « ea, quæ dicta sunt, ut ad se invicem personæ referantur, volunt nomina esse naturæ atque substantiæ. » Tum de Christo, « Sic autem Dei Filio conjuncta est humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona. » Et capite 4. *propria*, sive *essentialia* vocabula, quæ de Deo dicuntur, ea esse vult, « quæ ipsam substantiam significant ; » *appellativa* vero, sive *relativa*, « quibus hoc significatur, quod ad se invicem referuntur, non ipsa substantia, qua unum sunt. » Anselmus etiam præfatione in Menologium. « Quod enim dixi, Trinitatem posse dici tres substantias, Græcos secutus sum, qui confitentur tres substantias esse in una persona (leg. essentia) eadem fide, qua nos tres personas in una substantia. Nam hoc significant in Deo per substantiam, quod nos per personam. »

Et in capite 25. ac 26. *substantiam* pro *essentia* usurpari admonet. Quid quod et Isidorus idem Hispalensis in libro 1. de Different. num. 2. et seq. substantiam aperte pro essentia sumit ? tametsi num. 4. perleve utriusque discrimen adnotat. Ait enim ex quorumdam sententia nominari substantiam, « quod non ab alio, sed ex se est, id est quod propria in se virtute subsistit. Essentia vero in Deo idcirco est dicta, quia semper est, nec incipiens aliquando, nec desinens est, sed esse semper proprium ejus est. » Ubi una eademque natura *substantia* et *essentia* variis de causis appellatur. Victorinus Afer [6] negat « oportere dicere duas personas, unam substantiam ; sed duo, Patrem et Filium, ex una substantia ; dante patre a sua substantia filio substantiam in hoc, in quo genuit filium. » Et eodem in libro, « Non enim oportet dicere, nec fas est dicere

[1] Ep. 5. — [2] In Opuscul. Dog. p. 83. — [3] Lib. 1 de Sp. S. c. 4.

[4] Tom. 4. Bibl. PP. col. 485. — [5] 7. De Trin. c. 4. — [6] 1. con. Ari. col. 187. Tom. 4. Bibl. PP.

unam esse substantiam, tres esse personas. Si enim ista ipsa substantia et egit omnia, et passa est, Patripassiani ergo et nos absit. » Quod non eo dicit, quasi substantia personam potius quam naturam significet, sed ut Sabellii excludat hæresim, qui sic unam substantiam, sive naturam inesse Deo volebat, ut non ea in alteram ac distinctam hypostasim gignendo transfunderetur. Idcirco *duo ex una substantia* dici malebat, ut invicem distinctas in eadem essentia personas, et subsistentes agnosceres, quarum una ab altera producta sit; non autem simpliciter *personas tres, unam substantiam;* ne sub *personæ* usu et appellatione, Sabelliana illa, de qua superiore dixi capite, calumnia delitesceret. At idem in tertio, *unam esse substantiam, subsistentias tres*, scribit. Igitur apud Latinos *substantia* de eo, quod commune est personis tribus, hoc est natura et essentia, frequentius usurpatur ac melius, quam de persona vel hypostasi.

V. Boetius vero [1] græca omnia, latinaque nomina, quibus in explicanda Trinitate utimur, pluribus exponens, imprimis quid substantia a subsistentia differat, ita declarat: « Neque enim pensius subtiliusque intuenti idem videbitur esse subsistentia, quod substantia. Nam quod Græci οὐσίωσιν vel οὐσιῶσθαι dicunt, id nos subsistentiam vel subsistere appellamus. Quod vero illi ὑπόστασιν vel ὑφίστασθαι, id nos substantiam, vel substare interpretamur. Subsistit enim, quod ipsum accidentibus, ut possit esse, non indiget. Substat autem id, quod aliis accidentibus subjectum quoddam, ut esse valeant, subministrat. Sub illis enim stat, dum subjectum est accidentibus. Itaque genera, vel species subsistunt tantum. Neque enim accidentia generibus speciebusve contingunt. Individua vero non modo subsistunt (nam neque ipsa indigent accidentibus, ut sint), informata enim sunt jam propriis et specificis differentiis; et accidentibus, ut esse possint, ministrant, dum sunt scilicet substantia. » Proinde subsistentiam vocat id, quod græci theologi οὐσίαν nominant, vel φύσιν, *naturam* et *essentiam*, tam universe consideratam, cujusmodi sunt genera et species, quam in individuis extantem; dum per se ipsa, sine complexione accidentium, ac sola spectatur; at substantiam illam eamdem appellat essentiam, quam in individuis ita contemplamur, ut subjecta sit accidentibus, et iis afficiatur. Quare ὑπόστασιν *substantiam*, et ὑφίστασθαι *substare* esse dicit; essentiam vero οὐσίαν, *subsistentiam* οὐσίωσιν. Tum subjicit: « Ideo autem ὑποστάσεις Græci individuas substantias vocaverunt, quoniam ceteris subsunt, et quibusdam quasi accidentibus suppositæ subjectæque sunt; atque idcirco nos quoque eas substantias nuncupamus, quasi suppositas, quas ὑποστάσεις. » Denique paucis interpositis: « Unde etiam dicimus, *ait*, unam esse οὐσίαν, vel οὐσίωσιν, id est essentiam, vel subsistentiam, sed tres ὑποστάσεις (ita legendum pro eo, quod male in vulgatis est οὐσιώσεις), id est tres substantias. Et quidem secundum hunc modum dixere unam Trinitatis essentiam, tres substantias, tresque personas. » Tum ista pertexit: « Nisi enim tres in Deo substantias ecclesiasticus loquendi usus excluderet, videretur idcirco de Deo dici substantia, non quod ipse ceteris rebus quasi subjectum supponeretur, sed quod idem omnibus uti præesset, ita etiam quasi principium subesset rebus, dum eis omnibus οὐσιῶσθαι vel subsistere subministrat. » Quæ postrema non satis cum antecedentibus cohærent. Nam negat ex usu loquendi ecclesiastico, usurpari *tres substantias*, cum tamen contrarium semel iterumque jam dixerit. Sane Cyrillus Alexandrinus, in secundo contra Julianum, ὕπαρξιν, id est *existentiam* ait esse οὐσίωσιν. Ceterum quod de discrimine *substantiæ* ac *subsistentiæ* Boetius docet, hoc Victorinus [2] inter *existentiam* et *substantiam* constituit et existentiam vocat id, quod alter *subsistentiam* nominat. « Et dant (inquit de sapientibus et antiquis loquens) differentiam existentiæ et substantiæ; existentiam quidem, et existentialitatem præexistentem subsistentiam sine accidentibus; puris et solis ipsis, quæ sunt in eo, quod est, solam esse, quod subsistat; substantiam autem subjectum cum iis omnibus, quæ sunt accidentia in ipsa separabiliter existentia. »

At Richardus Victorinus lib. 4. de Trinitate, cap. 4, non probat dici tres in Deo subsistentias, et unam substantiam. Sed personas tres usurpare mavult; in quo minime est audiendus. Vide et Ottonem Frisingensem libro primo de gestis Friderici, cap. 53, ubi accurate de persona et subsistentia disputat, ac Boetium secutus, οὐσίαν ait, esse latine *essentiam*, οὐσίωσιν *subsistentiam;* et ab ὑποστάσει distinguit. De quo postea.

VI. Est autem animadversione dignum, aliter fere ab antiquioribus theologis, quam ab Scholasticis usurpari hæc vocabula *subsisten-*

[1] Lib. de duab. nat.

[2] 1. Adver. Arium col. 199. edit. ult. Tom. 4. Bibl. PP.

tiæ et *existentiæ*. Nam isti pro *abstractis*, ut vocant, nominibus hæc habere solent; ut sint modificationes quædam naturæ, sive essentiæ, quos *modos* vulgo nuncupant, et ex utriusque complexu componi putant eam, quam personam, vel etiam substantiam individuam appellant. Etenim existentiam paulo generalius accipiunt, ut sit modus, quo res quæpiam extra causæ suæ potentiam producta consistit, quæ tam accidenti, quam substantiæ convenit; tametsi huic, quam illi, perfectius congruat, et potiori jure tribuatur. Subsistentiam vero modum ejusmodi constituunt, quo res quæpiam producta sic existit, ut per se sit, et non alteri inhæreat; unde solis substantiis competit. At veteres *subsistentiam* et *existentiam* pro *concretis*, ut dici solet, nominibus sumpserunt, et cum *persona* ac *substantia* confuderunt. De subsistentia manifeste id constat ex antecedentibus Patrum testimoniis, ut Victorini, Boetii, Paschasii, Fausti, Ruffini.

Accedat his Ambrosius [1], qui sic loquitur : « Sabellius enim docuit unam subsistentiam esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unamque trinominem personam. Sed dum omnes unam esse personam reputat, nihil esse unamquamque designat. » Tum Joannes Maxentius, qui in Professione fidei [2], *subsistentiam* idem ait esse, quod *personam*; atque ita deinde loquitur, « Nos autem unum et idem sentientes subsistentiam esse quod et personam non dicimus Trinitatem in Christo inhabitare; sicut consueverunt Theodori Mopsuestiensis et Nestorii sectatores, quasi quid extra Trinitatem sit Christus; sed Deum Verbum unigenitum filium Patris, Dominum nostrum Jesum Christum, qui pro nobis passus est carne, unum de tribus subsistentiis unius divinitatis esse credimus. »

Ad hæc Facundus Hermianensis ex Gregorio Nazianzeno, « (1) Deum cum nomino, uno lumine illustramini, simul et tribus. Tribus quidem, secundum uniuscujusque proprietates, sive subsistentias, sicut placet aliquibus dicere, sive personas. » Et idem antea [3] in Christo unam esse subsistentiam dixerat, « quæ naturarum adunatione, id est divinitatis et humanitatis existat. »

Synodus Mediolanensis [4], cui Mansuetus ejus urbis episcopus præfuit, Trinitatem profitetur « unius essentiæ uniusque substantiæ in tribus subsistentiis sive personis. » Et paulo post : « Credimus autem ipsum Dei Verbum, hoc est filium Patris sine initio genitum, eumdem unum ex tribus subsistentiis de sancta Trinitate æternum Filium. » Et Christum asserit duas habere « naturas in una subsistentia, sive persona. » Romana quoque Synodus, sub Agathone, act. 4. sextæ Synodi, ad imperat. Constantinum scribens, profitetur « unitatem quidem essentiæ, trinitatem vero personarum, sive subsistentiarum, etc. » ac subinde, non trium « nominum subsistentiam, sed trium subsistentiarum unam substantiam. » Rusticus diaconus in libro contra Acephalos, « tres item subsistentias ob hoc confiteri » se dicit, « quod non in eo, quod quid est secundum naturam, sed in eo, quod qualiter sit, unumquodque distinguatur. » Ac subinde subsistentiam latius explicans, idem ac personam esse demonstrat, et subjectum proprietatum omnium; de qua re capite sequenti. Anastasius Bibliothecarius præfatione in septimam Synodum, quam e græco vertit, « Sed et illud notandum, quoniam ubicumque in hujus Synodi textu subsistentiam posui, personam intelligi volui. Quod enim græce hypostasis dicitur, hoc nonnulli personam, nonnulli vero subsistentiam interpretati sunt. Porro subsistentiam multi personam, multi vero substantiam etiam intellexerunt. At illos ego secutus sum, qui subsistentiam non substantiam, sed personam intelligi voluerunt (magni quippe sunt); ubicumque græce in hoc codice hypostasim reperi, in subsistentiam transtuli, hanc personam, sicut et alii quamplurimi, volens intelligi. »

VII. De existentia, tametsi rariora, nonnulla tamen suppetunt exempla; velut est Victorini locus ille, quem adduximus, in quo existentiam idem ait esse ac subsistentiam sine accidentibus. Tum quod græci Patres ὕπαρξιν quæ proprie est *existentia*, pro ὑποστάσει sumunt, sive *persona*; ut Basilius [5], et alii superiori a nobis capite citati, quibus adjungendus est Richardus sancti Victoris ad Lutetiam monachus [6]; quanquam is de existentia paulo subtilius enucleatiusque disputans, ad hunc fere modum

(1) FACUNDUS lib. 1. Greg. Nazianz. orat. 39. pag. 630. Θεοῦ δὲ ὅταν εἴπω, ἑνὶ φωτὶ περιαστράφθητε, καὶ τρισί. Τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ἰδιότητας, ἤγουν ὑποστάσεις, εἴ τινι φίλον καλεῖν, εἴτε πρόσωπα.

[1] Amb. in Symbol. Apost. c. 2. — [2] Tom. 4. Bibl. PP. — [3] P. 13.

[4] In Exposit. fidei in sexta Synodo, pag. 11. edit. Rom. — [5] Epist. 43. — [6] 4. de Trin.

explicat, ut non solam subsistentiam personamve, sed etiam essentiam demonstret. Quippe [1] in substantiis, quæ personæ dicuntur, duo consideranda esse dicit; quale quid sit; et unde habeat ut sit. In priore, natura illius inquiritur ac definitio; in posteriore, rei ipsius origo. « Illa consideratio versatur circa modum essendi; ista vero versatur circa modum obtinendi: » quam idem vocat *obtinentiam*, quæ est « modus, quo quis obtinet, quod substantialiter est, vel naturaliter habet; » hoc est [2], ut vel ab alio id habeat, quæ sit alia substantia, velut creatæ res omnes; vel per semetipsam, non ab alia substantia, quod soli divinæ convenit. Jam existentiæ nomine utrumque contineri ait [3], tam id, quod pertinet ad rationem essentiæ, quam quod spectat ad rationem obtinentiæ. Etenim existere, unde ducitur existentiæ vocabulum, componitur ex particula *ex* et *sistere*. Sistendi vox id significat, quod per se est, non in alio, ut in subjecto. Nam accidentia non tam *sistere* dicuntur, quam *insistere*, hoc est alicui subjecto inhærere. Est autem *sistere* simpliciter in se esse, sive idipsum subjectum esse possit, quod proprie *subsistere* vocatur, unde est nomen *subsistentiæ*, nec non *substantiæ*, sive nulli alteri subjiciatur; quorum illud creatis, hoc increatæ ac divinæ existentiæ tribuitur. Quocirca existendi vocabulum significat, « ex aliquo esse substantialiter, » vel [4], « quod habet substantiale esse ex aliqua proprietate; » quæ in origine, vel obtinendæ naturæ modo, ac ratione spectatur.

VIII. Secundum hæc Richardus existentiam dupliciter usurpari admonet. Esse enim aliam communem pluribus, aliam incommunicabilem. « Nam angelicæ et humanæ naturæ commune est non esse ex se, sed aliunde; solius vero Dei est, non aliunde, sed ex seipso esse. Existentia vero incommunicabilis est, quæ nonnisi alicui personæ convenire potest. » Sic in Deo alia est existentia communis, alia minime communicabilis. Ad priorem pertinet, quod divina natura « habet substantiale, imo supersubstantiale esse sine creatione, sine inchoatione, » vel quod sit « substantia illa, quæ non est ab aliqua alia substantia, sed a semetipsa. » Quippe, ut jam dictum est, existentia est substantia non simpliciter, sed cum aliqua proprietate originis, ut vel ab alio sit, vel a semetipsa; cumque proprietas illa, quæ est esse a semetipso, communicabilis sit, ac tribus personis competat, existentia, quæ ex ea proprietate petitur, communis sit oportet. Posterioris generis [5], id est incommunicabilis existentia, dicitur substantia divina cum incommunicabili sive personali proprietate, velut in Patre, quod a nullo sit, tanquam a principio, in Filio, quod ab alio tanquam generante procedat. Hæc enim personalis est proprietas. Ea vero quotuplex est, totidem sunt peculiares, et non communes existentiæ. Ex quibus efficitur [6], personam nihil aliud esse, quam *incommunicabilem existentiam*. Deinde [7] quid substantia, subsistentia, et existentia sint, exponit. Substantiam ait esse « substantiale, vel supersubstantiale esse; substantiale, in quantum tale quid est, quod consistit in semetipso: » hoc est quod per se est, et non in altero, tanquam in subjecto; « supersubstantiale vero, in quantum ei nihil inest, velut in subjecto. » Id enim substantiæ proprium est, ut sit accidentium subjectum. Divina porro natura nulli accidenti subjicitur. Atque hoc modo *substantia* naturam vel *essentiam* proprie significat, non *personam*. Interdum tamen [8] substantia personam ipsam exprimit, quod a Græcis ait usurpari maxime; quod ea ratione fit, quoniam personalibus proprietatibus subest, quæ inhærentium subjecto accidentium nonnullam habent similitudinem; ex quo *substantia* a *substando* et *subsistentia* a *subsistendo* dicta deducitur. Ita tres a Græcis *substantiæ*, a nostris *subsistentiæ*, vel, quod aptius significat, *personæ* nominantur; ut sit substantia idem, quod existentia communis; subsistentia, existentia incommunicabilis. Ceterum quod dixerat, proprietates personales inesse personis, unde substantiæ et subsistentiæ vocantur, minus id proprie affirmari significat, quoniam proprietates illæ, cum inesse dicuntur, non tam subsistere dant, quam existere. « Et idcirco, *inquit*, personæ rectius dicuntur existentiæ, quam substantiæ vel subsistentiæ. » Hæc fere Richardus, qui *existentiam* cum *substantia* idem esse revera, sed modo quodam significandi paululum discrepare demonstrat, eamdemque, ut generalius accipitur, substantiam esse secundum Latinorum usum: ut autem angustius, ac velut proprietatibus restricta sumitur, esse subsistentiam, aut personam, sive substantiam, quo sensu a Græcis adhibetur; utrobique tamen præter substantiam, assignificare quamdam originis proprietatem, ut vel aliunde sit, et esse illud substantiale habeat,

[1] Cap. 11. — [2] Cap. 16. — [3] Cap. 12. — [4] Cap. 16. — [5] Cap. 17. — [6] Cap. 18. — [7] Cap. 19. — [8] Cap. 20.

vel a semetipso. Essentia denique illud ipsum esse simpliciter absolutumque declarat.

IX. Porro ut *existentia*, *subsistentia*, et interdum etiam *substantia* pro persona sumitur, quæ ex natura, vel essentia communi tribus, et proprietate personali coalescit, ac quodammodo componitur; sic interdum *naturæ* et *essentiæ* vocabula paululum ab usitata deflecti notione videas, et si minus ad personas ipsas, certe ad aliquid significandum, quod personis singulis est peculiare, transferri. Etenim Augustinus [1] « essentiam de essentia, et sapientiam de sapientia » esse Filium asserit, idemque esse Verbum, ac natam sapientiam, cum essentialiter sapientia sit; Verbum autem relative, quod vox *nata* demonstrat. Quem locum ex Augustini septimo de Trinitate Magister sentent. attulit [2]. Sed de his ac similibus dicendi formulis, quæ a plerisque usurpatæ Patribus, offensionis habere nonnihil videntur, erit cum plenius agemus. At in breviculo historiæ Eutychianorum, essentiæ nomen pro persona sumitur his verbis : « Cum catholica fides verum Deum, verumque hominem Christum Dei filium esse fateatur, non unius naturæ, sed unius essentiæ atque personæ. » Sic Paschasius diaconus in libro primo de Spiritu sancto, capite octavo, « Non dixit genitum, *inquit*, ne Filium crederes; non dicit genitum, ne Patrem putares. Sed ad essentiæ distinctionem, procedere eum ex Patre testatus est. » Et capite decimo : « Si non alter alterum sine permixtione sui penetrat incorporea suæ claritatis unione, erit confusa divinitas. Permixtio enim tollit essentiæ triplicis proprietatem : infusio vero mutua distinctam ostendit essentiam. »

Posset et hoc sensu vox *essentiæ* ab Gregorio papa posita videri libro 16. Moralium, capite 5, cum de terra cœloque, in fine mundi transituris agens, « Utraque, *ait*, per eam, quam nunc habent, imaginem transeunt, sed tamen per essentiam sine fine subsistunt. » Sed est verisimilius, *essentiam* ibi naturam et substantiam significare, sive potius extantiam et ὕπαρξιν ; quemadmodum apud eumdem in libro 18. Moralium, capite 27, « Aliud quippe illis est (inquit de creatis rebus, præsertim hominibus loquens) esse, aliud vivere; quia in ipso parente primo essentiam habuere per initium, vitam per accessum. » Est ergo communior hæc et usitata magis *essentiæ* significatio, ut idem sit, quod οὐσίας, et τὸ τί ἦν εἶναι, quod in Deo ipsa ejus est *extantia*, sive existentia, et ὕπαρξις. Etsi in creatis rebus saltem ratione ista differunt ὕπαρξις et οὐσία, sive natura.

Sed quod ad *naturæ* vocabulum spectat, non est ignorandum, quosdam dici de Deo noluisse, eo quod *natura* a *nascendo* derivata sit, sicut græca vox φύσις ab eo, quod est φύεσθαι, id est *nasci*. Lactantius in secundo libro, capite 8, de materia loquens, probat eam non a se, sed a Deo extitisse. « Quam, *inquit*, vim potuit habere, nullo dante? quam naturam, nullo generante? Si habet vim, ab aliquo eam assumpsit. A quo autem sumere, nisi a Deo, potuit? Porro, si habuit naturam, quæ utique a nascendo dicitur, nata est. » Ideo naturam Deo tribuere noluit in libro de ira Dei, capite 15, « Nolo enim, *ait*, naturam dicere, quia Deus noster nunquam creditur natus. » Hinc tergiversandi data est Arianis occasio, « ut ejusdem naturæ, cujus Pater est, non esse contenderent Filium. » Quos sic refellit Augustinus contra Maximinum scribens [3]. « Sed forte, quia natus non est, ideo eum non vultis esse naturam. Putatis enim, quod a nascendo natura sit dicta. Scitote ergo, quod unaquæque res esse dicitur per substantiam, hoc esse utique per naturam. Certe si non putatis esse dicendum ejusdem Filium, cujus Pater est, esse naturæ, dicite, cujus Pater est, substantiæ, et ad causam, quæ inter nos agitur, sufficit nobis. »

Ambrosius in libro de Incarnatione Christi, cap. 8, cum Arianis objicientibus, « non esse scriptum, Dei esse substantiam atque naturam, » pressius pedem confert, ac tam *substantiam* ostendit legi in capite primo epistolæ ad Hebræos, quam *naturam* in secunda ad Timotheum, cap. 1. 4. *Ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ ;* necnon ad Galatas 4. *His qui natura non sunt dii, servistis.* Sed hoc posteriore loco *natura* idem est, quod *revera* et *proprie*, uti supra meminimus. Augustinus libro secundo de moribus Manichæorum, capite secundo ; « Nam et ipsa natura, *inquit*, nihil est aliud, quam id, quod intelligitur in suo genere esse aliquid. Itaque, ut nos jam novo nomine ab eo, quod est esse, vocamus essentiam, quam plerumque substantiam etiam nominamus; ita veteres, qui hæc nomina non habebant, pro essentia et substantia naturam vocabant. »

X. Cum naturæ vocabulo connexum est *rei* nomen, sive utroque juncto, *rei naturæ*, quo

[1] Lib. 7. de Trin. c. 2. et lib. 15 c. 14. — [2] In. 1. Dist. 5. [3] Aug. l. 3. con. Max. c. 15.

usus est Hilarius in octavo libro. Sed quo sensu id usurpaverit, cum sit alioqui perspicuum, dubium fecerunt theologi quidam de Schola, qui magistro non auscultantes, a vero itidem aberrarunt. Magistrum dico Sententiarum [1], qui recte Hilarii mentem accepit, ut dicam paulo post. Verba Hilarii sunt hæc: « Non idem est natura, quod naturæ res, sicuti non idem est homo, et quod hominis est; nec idem est ignis, et quod ignis ipsius est, et secundum hoc non idem est Deus, et quod Dei est. » Hunc locum luculenter exposuit Magister Sententiarum, et eos redarguit, qui non idem esse naturam et personam ex eo colligebant, « intelligentes per rem naturæ personam, et nomine naturæ divinam naturam. » Ad quam vocum duntaxat interpretationem (nam de re ipsa recte sentiunt), adhæsere Scholastici, principe eorum præeunte sancto Thoma [2]. Qui suppositum, rem naturæ, subsistentiam, et hypostasim idem significare putat; ac *rem naturæ* dici substantiam, « secundum quod supponitur alicui naturæ communi; secundum vero quod supponitur accidentibus, dici hypostasim vel substantiam. » Sic etiam sancto Thoma antiquiores alii, ac deinde recentiores opinati sunt. Sed qui Hilarium paulo attentius legat, merito repudiatam ab Magistro judicabit sententiam istam, etsi non satis perspicue, quid tandem *naturæ res* esset, exposuit. Equidem *naturæ rem* ab Hilario non dubito nominari id, quod conjunctum est cum natura, et ab ea vel oritur, vel quoquo modo cum ea nectitur, sive proprietas illius est, sive quiddam ex ipsa consequens. Sic natura hominis est, ipsa hominis substantia, vel essentia; *res naturæ* hominis proprietas quælibet ejusdem, et quidquid naturam consequitur. Sic Bernardus [3], sive quis alius in epistola de vita solitaria ad fratres de monte Dei, « Virtus, *inquit*, quoniam naturæ res est, cum venit in animum aliquando, non venit sine labore, etc. » Sic Tertullianus in primo contra Marcionem, capite quarto: « Divinis forsitan comparabuntur humana; Deo non item. Aliud enim Deus, aliud quæ Dei. » Deus est natura ipsa Dei. Quæ autem Dei sunt, sive divina, sunt Dei proprietates, et quæ naturæ illius consectaria sunt; quorum in hominibus quædam similitudines imitationesque sunt, ut bonitatis, potentiæ.

XI. Hanc esse mentem Hilarii series ipsa demonstrat orationis. Propositum enim illi est ostendere, Filium unum esse cum Patre, non voluntate solum et consensione, sed unitate naturæ. Hoc autem inter alia probat ex illis Christi verbis [4], in quibus Spiritum sanctum pollicetur apostolis suis, qui illa ipsa doceat et annuntiet, quæ tum capere non poterant. *Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur. Quoniam de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia, quæcumque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Jam vero cum dicit, *De meo accipiet*: et alibi [5], *et mea omnia tua sunt, et tua mea sunt*, vox illa *mea*, vel *meum* naturam ipsam, sive naturæ unitatem indicat. Quod sic argumentando colligit. Paulus in octavo capite epistolæ ad Romanos, *spiritum Christi* eumdem vocat et *spiritum Dei*, sive *spiritum ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis.* At vero spiritus Dei naturam ipsam Dei exprimit, sive quod idem est reipsa cum natura Dei, non autem aliquid ad naturam pertinens, quod sine ea communicari possit. Nam spiritus Dei nomen interdum Patrem et Filium significat. Quare naturam ipsam Dei contineat oportet; quæ certa proprietate modificata, tertiam Trinitatis personam constituit, quæ reipsa sit idem cum communi natura vel essentia. Unde cum spiritus Dei in Christo sit, et idem Dei Spiritus, qua persona tertia est, de eo, quod Filii est, accipiat, hoc est de natura et divinitate, quam Pater Filio ita communicat, ut una vim transfundat ejusdem producendi Spiritus, necesse est unam in Patre Filioque naturam esse; quia vocabulum illud *meum* non potest aliquid significare, quod Dei sit, et ab ipsa divinitate vel natura Dei separatum; eo quod natura Dei, et res naturæ, sive quod ex natura Dei procedit, reipsa non differunt; quemadmodum in rebus creatis. « Deus enim, ait Hilarius, se omnem per sua edocet, et sua non aliud, quam se esse significat, ut ubi sua insint, ipse esse intelligatur. » Hinc ille mutuus nexus, ac cohærens ordo, quem Græci ἀλληλουχίαν vocant apud eumdem Hilarium: « Habitat in nobis Christus, *inquit*, et habitante Christo, habitat in nobis spiritus Christi: habitante tamen in nobis spiritu Christi, non alius tamen spiritus habitat, quam spiritus Dei. Quod si per Spiritum sanctum Christus in nobis esse intelligitur, hunc tamen ita spiritum Dei, ut spiritum Christi esse noscendum est. Et cum per naturam Dei natura ipsa habitet in nobis, indiffe-

[1] In. 1. Dist. 34. — [2] In 1. Par. qu. 29. art. 2. — [3] Bernard. ad fratr. de mon. col. 1040.

[4] Joan. 16. 23. — [5] Joan. 17. 10.

rens natura Filii esse credetur a Patre, cum Spiritus sanctus, qui et spiritus Christi, et spiritus Dei est, res naturæ demonstretur unius. » Hic naturæ rem vocat Spiritum sanctum, quoniam ex natura Dei, quæ est in Patre, et quam a Patre Filius habet, oritur, id est accipit. Ex quo unum esse natura Patrem et Filium, erudite colligit Hilarius; tum esse Deum ipsummet Spiritum sanctum. « Quæro nunc igitur, *ait*, quomodo non ex natura unum sunt. A Patre procedit Spiritus veritatis, a Filio mittitur, et a Filio accipit. Sed omnia, quæ, habet Pater, Filii sunt; et idcirco, qui ab eo accipit, Dei spiritus est; sed idem et spiritus Christi est. Res naturæ Filii est, sed eadem res et naturæ Patris est. » Spiritum sanctum naturæ Patris ac Filii rem appellat, quod ex amborum una et eadem natura accipit, id est procedit, et oritur, et est reipsa idem cum natura. Quare, quod universe antea pronuntiare visus est, *Non idem est natura, quod naturæ res*, etc. id de solis creatis rebus intelligendum est, ut bene Magister sententiarum animadvertit; non de Deo, in quo naturam et rem naturæ idem esse demonstrat; tametsi intelligentiæ ac rationis nonnulla sit distinctio. Sic in libro nono, « Christum mediatorem *ait*, utrumque unum existentem, » id est « Deum et hominem, ex unitis in idipsum naturis, naturæ utriusque rem eamdem esse: » hoc est ad utramque naturam pertinere, et ex utraque conflari.

XII. Ceterum rei vocabulum per sese pro natura et οὐσία ab Latinis usurpatur, ut et χρῆμα apud Græcos, sive πρᾶγμα. In epistola synodica Romani Concilii a Damaso, aliisque episcopis ad Illyricos missa, « (1) Pater et Filius unius dicuntur esse divinitatis, unius virtutis et rei; ἑνὸς χρήματος, » inquit. Sic Aristophanes in Nubibus, τὸ χρῆμα τῶν νυκτῶν ὅσον ἀπέραντον, *Res noctium ista quam infinita.* Verum apud Theodoretum in eadem epistola, pro ἑνὸς χρήματος, scriptum est ἑνὸς χαρακτῆρος, *unius characteris.* Nihilominus existimo vocabulum χρήματος minime rejiciendum esse. Nam et ita Gelasius Cyzicenus loquitur in actis Nicæni Concilii: « (2) Simul autem existit, *inquit*, cum Patre Filioque Spiritus sanctus, qui ejusdem est substantiæ, ejusdemque rei, cujus est Pater et Filius. » Sic Hugo Etherianus libro primo de Spiritu sancto, cap. 11, de divinis personis agens, « Neque tres diversæ res esse creduntur, *ait*, etsi actu personæ tres existant, secundum tres proprietates, quæ rerum non introducunt sectionem, aut divisionem, sed proprium a communi distinguunt. » Augustinus libro primo de Doct. Christ. capit. 5. *Trinitatem* vocat *unam quamdam summam rem.* Nihilominus idem in tractatu 40. in Joannem, « Ipse est Pater, *inquit*, ipse est Filius: duo sunt nomina, sed res una. » Quod et Magister sententiarum usurpat; et Lateranense Concilium Innocentio tertio Pontifice celebratum, in Decreto fidei statuit « unam quamdam rem esse Patrem, Filium, et Spiritum sanctum. » Item « quamlibet trium personarum esse illam rem, videlicet substantiam, essentiam, sive naturam divinam. » Verum Rusticus diaconus in disputatione contra Acephalos, « Res, *inquit*, et personam significat, et naturam. Et una igitur res Christus, et duæ, magis vero ipse quidem res una est, quippe ut una persona, in duabus vero naturis agnoscitur. » Et Anselmus in libro de Incarnatione Verbi, capite tertio, personas tres secundum communem essentiam unam esse rem fatetur, secundum proprietates, res esse tres. « Solemus enim usu dicere rem, quicquid aliquo modo dicimus esse aliquid. » Et Theodorus Abucara Opusculo secundo tam Deum ait esse πρᾶγμα, quam tres hypostases esse τρία πράγματα.

Superest *generis nomen*, quod pro natura sumi interdum solet ab Hilario et Prudentio. Hic in Hamartigenia ita canit,

> Fons unicus orbis,
> Naturalis apex, generisque et originis auctor.

Et mox,

> Non amor adscitus sociat, nec jungit utrumque
> Conjurata fides, pietas sed certa, genusque
> Unum, quod Deus est, summam revocatur ad unam.

Item,

> Non tamen iccirco duo Numina, nec duo rerum
> Artifices, quoniam generis dissensio nulla est.

Hilarius in septimo libro: « Universa, *inquit*, nativitas non potest non in ea esse natura, unde nascitur. Non affert externi generis substantiam, quia ex uno subsistit alienum. Quod

(1) Apud Sozom. lib. 6. cap. 23. Ὥστε τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μιᾶς θεότητος, μιᾶς ἀρετῆς καὶ ἑνὸς χρήματος πιστεύεσθαι.

(2) GELASIUS part. 2. cap. 12. Συνυπάρχει δὲ ὡσαύτως τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ τοῦ αὐτοῦ χρήματος ὄν, εἴπερ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός.

autem alienum a se non est, id unum est genere naturæ. » Et in octavo libro, « Neque alterius generis Deus est, *inquit*, sed Pater et Filius unum sunt. »

Sic Facundus Hermianensis [1] ex Eustathio Antiocheno refert, « homines Christo similes esse genere. » Eusebius quoque, qui Emissenus vulgo nuncupatur, in homilia prima de Symbolo, « Tres, *inquit*, videntur in distinctione, sed unum probantur esse in genere. » Auctor libri de Definitionibus sub nomine Athanasii, « (1) Natura, *inquit*, et οὐσία, et genus, et forma unum sunt. » Quod Pachomius quidam monachus in libello Dogmatico refert, etc. ex Scriptura probat, quæ [2] *secundum genus creata esse* dicit *animantia*. Paschasius diaconus libro primo de Spiritu sancto, capite secundo, « Conceptus est potentia (ait de Christo loquens), non substantia; operatione, non participatione ; virtute, non genere. » Ita Cicero in secundo Academicarum quæstionum, « Rerum natura non patitur, ut non suo quoque genere sit tale, quale est. » Ac Lucretius in primo libro,

Omnia quando
Paullatim crescunt, ut par est, semine certo,
Crescendoque genus servant.

Tertullianus in libro de carne Christi, capite 13, « Argilla excreta, *inquit*, testæ vocabulum suscipit, nec communicat vocabulo pristini generis, quia nec cum ipso genere. » Et capite 16. carnem Christi ait fuisse « genere, non vitio, Adæ. » Et in libro de Resurrectione carnis, capite 57, « Prius est genus, quam casus. »

Hinc illa priscis usitata locutio est orta, ut *consubstantiali*, *degenerem* opponerent, tanquam a genere, id est natura desciscentem. Ita sæpe Hilarius et Ambrosius. Velut in octavo de Trinitate Hilarius, « Nec per sacramentum, *ait*, dispensationis unum sunt, sed per naturæ nativitatem, dum nihil in eo ex se Deus eum gignendo degenerat. » Ambrosius de Filio loquens in secundo libro de Hexaemero, capite quinto, « Nihil in illo, *inquit*, naturæ degeneris invenitur, cujus opus a paterna non degenerat voluntate. »

Ita Græci ἑτερογενῆ καὶ ἔκφυλον dicunt fore Filium, nisi sit ὁμοούσιος, hoc est *degenerem* et *monstruosum*. Ut Cyrillus Alexandrinus libro secundo in Joannem, « (2) E contrario, *inquit*, non mediocre dedecus est, degenerem et abhorrentem a natura sua illum habere, quem ex seipso genuit. » Et in decimo ejusdem operis ὁμοούσιον opponit τῷ ἀλλογενεῖ.

Sequitur *suppositi* nomen, quod minus latinorum Patrum usu contritum est, in ea significatione, qua passim in scholis auditur, ut sit *hypostasis* vel *persona*. Apud Ambrosium tamen occurrit libro in symbolum Apostolorum, capite 13. « Hanc (inquit de humana loquens anima ab Christo suscepta) pro totius humani generis salute in unitate suppositi assumpsit. »

Postrema vox est *formæ*, Græcis μορφὴ, quam Apostolus pro natura posuit in capite secundo epistolæ ad Philippenses, ut Vigilius libro secundo contra Eutychen observat. Nam formas in Christo duas distinguit Apostolus. Ita Leo papa in celebri illa ad Flavianum epistola, quæ est 10, « Agit enim utraque forma cum alterius communione, quod proprium est, » et in Epistola 97, quem utrumque locum Agatho papa citavit in epistola ad Imperatores, quæ est actione quarta Synodi sextæ.

(1) Lib. de Definit. pag. 52. tom. 2. Athan. Φύσις, καὶ οὐσία, καὶ γένος ἓν ἐστι.

(2) Cyr. pag. 188. Ἐκ δὲ τῶν ἐναντίων αἶσχος οὐ μικρὸν ἑτερογενῆ τε καὶ ἔκφυλον ἔχειν τὸν ἐξ αὐτοῦ, etc. Ita libro 1. contra Nest. pag. 3. tom. 6.

[1] Facun. lib. 11. p. 462 et seq.

[2] Gen. 1.

CAPUT QUARTUM.

De personæ vocabulo; tum de controversia Catholicorum super hypostasi triplici, et Antiocheno schismate indidem conflato; Alexandrina Synodo; Hieronymi dubitatione, et ceteris eodem spectantibus.

I. Nunc de *personæ* nomine ac significatione dicendum superest, quam accurate Boetius explicat [1]. Ac *personam* docet imprimis, neque accidentibus convenire, neque substantiis omnibus, sed iis tantummodo, quæ rationis sunt participes, sive corporeæ sint, sive corporis expertes; tum iis, quæ singulares sunt, non autem universalibus naturis. Ex quo personæ definitionem sic absolvit: « Quocirca si persona in solis substantiis est, atque in his rationalibus; substantiaque omnis natura est, nec in universalibus, sed individuis constat; reperta est personæ diffinitio, *naturæ rationabilis individua substantia*. » Paulo post vero pro *substantia* subsistentiam ponit. Hujus deinde vocis originem a comœdiis tragœdiisque repetit, in quibus fictos hominum vultus ac larvas inducebant; quæ personæ a personando dictæ circumflexa penultima, atque ab sono, « quia concavitate ipsa major necesse est volvatur sonus; » quod ex Gellio [2] mutuatus videtur. Eas personas Græcos ait vocare πρόσωπα, παρὰ τὸ πρὸς τὰς ὤπας τίθεσθαι, « quod obtegant vultum. Sed quoniam personis inductis histriones individuos homines, quorum intererat, in tragœdia vel comœdia repræsentabant, id est Hecubam, vel Medeam, vel Simonem, vel Chremetem; idcirco ceteros quoque homines, quorum certa pro sui forma esset agnitio, et Latini personas, et Græci πρόσωπα nuncupaverunt. » Addit Græcos felicius hoc ipsum, quod Latini *personam* nominant, per vocabulum ὑπόστασιν exprimere. Est autem, quod ad præsentem usum vocis istius attinet, magis ambigua προσώπου dictio, quam personæ. Nam πρόσωπον et *faciem*, sive *vultum*; et ὑπόστασιν, *subsistentiam*, aut *personam* significat. Qua etiam ex notione transferri ad divinas hypostases προσώπου vocabulum Gelasius Cyzicenus indicat in secundo de actis Nicænæ Synodi [3]. « (1) Quippe (inquit apud eum Leontius cum philosopho disputans) cœlum et terram προσώπου habere ex Scripturæ testimonio constat; quemadmodum Dominus ipse in Evangeliis ad Scribas et Pharisæos verba faciens dixit [4]: *Hypocritæ, faciem cœli et terræ dijudicare nostis*, et cetera. Quidquid enim per se subsistit, quatenus per se subsistit, propriæ naturæ personam, sive faciem, sive figuram habere dicitur. »

II. Ut de personæ nomine potissimum agam, ejus præcipua sunt significata duo; alterum, ut certam substantiæ conditionem; alterum, ut substantiam ipsam singularem exprimat. Priori modo, quo rei alicujus et substantiæ qualitatem vel affectionem significat, multi veterum personæ vocabulum in usum acceperunt. Eustathius Antiochenus in lib. 6. adversus Arianos apud Facundum Hermianensem [5], duas in Christo personas illo sensu confitetur: « Dum sederit, *ait*, Filius hominis in sede majestatis suæ [6], alia quidem videtur loqui persona, de altera autem facit manifeste sermonem. » Ergo quod Facundus expendit, « in Christo alteram Dei, alteram hominis intelligi personam voluit. » Sic Ambrosius in libro secundo de Fide, capite quarto, « Et miraris, *inquit*, si ex persona hominis Patrem dixit majorem qui in persona hominis se vermem dixit esse, non hominem? » Ita enim personam, id est πρόσωπον ambo dixerunt, ut cum vulgus ait: Ex persona alicujus loqui, vel agere, aut personam aliquam suscipere. Sic Theophilus ait (2) Filium assumpta Patris persona cum Adamo collocutum.

(1) GELASIUS. Καὶ γὰρ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ πρόσωπον ἔχειν μεμαρτύρηται, καθὰ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις πρὸς τοὺς γραμματεῖς καὶ φαρισαίους διαλεγόμενος ἔφη· Ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς οἴδατε δοκιμάζειν, καὶ τὰ ἑξῆς· πᾶν γὰρ τὸ ὑφεστὸς, ἐφ' ὅσον ὑφίσταται, πρόσωπον ἔχειν λέγεται τῆς οἰκείας φύσεως σχῆμα.

(2) THEOPH. in 1. ad Autol. Ὁ δὲ Λόγος αὐτοῦ, etc. ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου τῶν ὅλων, οὕτος παρεγίνετο εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ.

[1] Lib. de duab. nat. — [2] Lib. 5. c. 7. — [3] P. 775. edit. Rom.

[4] Luc. 12. 56. — [5] Lib. 11. p. 463. — [6] Mat. 19. 28.

Nec absimili ratione Tertullianus in secundo adversus Marcionem, capite 27, cum dixisset Christum in Patris « auctoritate et nomine Deum fuisse, qui videbatur Dei filius, » mox ait sic : « Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur. » Ibi persona idem est, atque auctoritas, et nomen. Ut cum Athanasius inquit, « (1) Joelem ex persona Patris dicere: Effundam de Spiritu meo. »

III. Est de hac personæ significatione mirificus et inquisitione non indignus locus Paschasii diaconi in secundo libro de Spiritu sancto [1]; ubi duas in Christo substantias, unam vero ait esse personam, et cur una sit, rationem ita reddit : « Denique quando Verbum transit in carnem, et hominis habitum Deus induit, etsi [2] *in circuitu ejus tabernaculum ejus*, et splendorem suum tenebris nostræ fragilitatis involvit, et ponit tenebras latibulum suum, Dei quidem et hominis duplex substantia est, sed tamen una persona. Quamobrem? Quia dum formam servi accipiens famulo Deus jungitur, minoris humilitas intra reverentiam majoris absconditur, et superioris lumine exinanita consumitur, ac sic proprietatem personæ humanitas divinitate abumbrante vel eminente non obtinet. Ibi ergo potest esse personarum parilitas, ubi meritorum ac dignitatum consistit æqualitas. » Deinde paucis interjectis, « De duabus, *ait*, rationalibus diversisque substantiis, præsertim de Dei et hominis, de creatoris et creaturæ, una fieri non potest; de duabus vero personis una fieri potest, sicut legimus caput et corpus, Christum et Ecclesiam unam tenere personam. [3] *Erunt enim*, inquit, *duo in carne una.* Et sicut apud nos homines, filius patrisfamilias juxta patrem, vel servus juxta dominum personæ propriæ locum non habet; ita in Deo et homine gemina quidem substantia; sed non gemina persona est, quia persona personam consumere potest, substantia vero substantiam consumere non potest. Siquidem persona res juris est, substantia res naturæ. » Hæc Paschasius, qui *personam* non pro hypostasi sumpsit, sed pro qualitate et conditione, quæ juris est alicujus, hoc est quam propriam habet, et qua censetur quispiam, ut est domini et servi status; vel patris et filii. Hæc enim nomina affectionem quamdam atque ἕξιν indicant, quæ naturæ ac substantiæ accidit. Sic regis et subjecti, doctoris ac discipuli *personæ* nominari possunt. Quærenti igitur, quid causæ sit, cur personæ in Christo non sint duæ, cum sint duæ substantiæ, respondet Paschasius, id eo fieri, quod inferioris substantiæ persona, id est status et dignitas velut absorbetur et consumitur, splendore divinitatis offusa; quemadmodum lumen lucernæ luce solis obscuratur et vanescit, atque ut persona servi cum domini persona, vel filii cum patris comparata, nulla fit. Augustinus itidem tractatu 24. in Joannem [4] : « Venit ipse unus, *inquit*, utramque personam in se portans, sacerdotis et regis. » Sic in tractatu ad Psalmum 36 [5].

IV. Sed hæc Paschasii ratio minus est exacta. Neque enim prohibere potest, quin reipsa sint in Christo personæ duæ; quamvis una longe minor altera sit, et in ejus quodammodo fulgore delitescat. Sicut filii ac servi status et conditio, ac jus etiam quoddam illorum est, quamdiu in aliena sunt potestate; adeo ut certarum rerum potestatem habeant, uti peculii, in quibus potest illis injuria fieri, quæ sine jure intelligi nequit. Quin etiam jurisconsulti personam vocant, non modo liberum caput, sed et servile. Velut [6] *personam patris vel domini*, et [7] *personam filii*. Tum universe [8] *summa*, inquiunt, *de jure personarum divisio hæc est, quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi.* Quocirca mirari subit, Paschasium de divinis personis talia per id tempus scripsisse, quo hæc jam erant plurimorum illustrata monimentis, ac toto orbe Christiano cognita. Non enim personæ nomen personarumve numerus ad distinguendas divinitatis hypostases assumitur a Patribus ea notione, qua jus, qualitatem, functionem, affectionemque significat; quo sensu plures personas eadem et singularis capere natura potest vel hypostasis. Sic enim nihil ab Sabelliano errore catholica fides abhorreret. Sed tum scilicet ea intelligitur natura, quæ per se, perfecte, separatimque consistit. Bene itaque Hugo Etherianus observat [9], « aliter apud grammaticos accipi personam, et aliter apud theologos. Etenim in grammatica quælibet res persona nuncupari potest, sive per se subsistat, sive per aliud, sive substantia sit, sive accidens. » Apud theologos vero personæ nomen nonnisi substantiam si-

(1) ATHAN. de humana nat. susc. pag. 468. Καὶ ἐν τῷ Ἰωὴλ ἐκ προσώπου Πατρὸς λέγει· Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου.

[1] Tom. 9. Bibl. PP. c. 4. lib. 2. — [2] Psal. 37. 1. — [3] Gen. 2. 29. — [4] P. 87. D. — [5] P. 128. col. 1. — [6] Lib. 11. D de Legat. 1. — [7] Lib. 19. § servus D. de stipul. serv. — [8] Lib. 3. D de statu homin. et l. 1. Inst. Just. Tit. 3. — [9] Lib. 2. con. Græc. c. 19.

gnificat, non tamen sine qualitate vel functione aliqua. Nam utrumque potestas istius appellationis continet, quod Boetius agnovit, dum personæ vocabulo « homines significari » asserit, « quorum certa pro sui forma esset agnitio, » hoc est, qui certis proprietatibus et notis ab aliis discernuntur; cujusmodi formas et notas χαρακτῆρας Græci vocant. Non igitur *persona* solas istas notas proprias significat; sed una cum iis substantiam, quam afficiunt, ac singularem constituunt, et ab reliquis separant.

V. Ex quo Laurentii Vallæ acris vehementisque potius, quam prudentis litteratoris castiganda temeritas est, qui Boetium reprehendere est ausus [1], quod personam ita, ut dixi, definierit, *rationabilis naturæ individuam substantiam*. Ipse vero contendit personam esse qualitatem, qua alius ab alio differimus tum in animo, tum in corpore. Deinde tres in Deo sunt personæ, non et tres substantiæ. Unde concludit personam non significare substantiam. Ad hæc « nulla vox meram substantiam significat; neque ulla res est mera substantia. » Sed hæc argumenta jocularia sunt, et boni sensus inania. Etenim *personæ* vox utrumque, ut jam dictum est, exprimit. Nam est ex eorum genere, quæ complexa vel *concreta* nomina vulgo nuncupant; quorum significatio est duplex, uti subjectam substantiam indicent cum qualitate aliqua eam afficiente. Qualitatem hic voco laxius usurpato nomine de eo omni, quod ad naturam et essentiam adjungitur, quoque individuæ substantiæ invicem distinctæ sunt. Hoc enim modo Patris vox qualitatem substantialem et σχετικὴν significat proprie, oblique vero communem tribus substantiam, quæ proprietatis et qualitatis accessione modificatur, atque ex communi propria fit. Quocirca non minus in sanctissima Trinitate personæ nomen usitatam illam, et cujusmodi Laurentius Valla defendit, significationem obtinet, quam in rebus humanis. Nam et Filii, exempli causa, personam cum dicimus, peculiarem ejus conditionem, ac proprietatem ostendimus; quod a Patre genitus est, quod ad eum comparatur, quod principio et origine non caret. Sed hoc interest, quod ratio ipsa Patris, quam *paternitatem* vocamus, in Deo subsistens est aliquid et *substantivum*, non accidens. Ideo persona illic utraque notione, hoc est directa et obliqua, substantiam significat. Siquidem et οὐσία sive essentia substantia est, et relationes substantiæ sunt, quatenus substantiæ nomen non solam, ut Valla putat, essentiam indicat. Unde et tres substantiæ a nonnullis dictæ sunt, de quo dicetur postea *.

VI. Ceterum indocte Laurentius iste Valla personam negat pro substantia sumi, solamque putat rei significare qualitatem apud latinos auctores. Nam et Cicero in Lucullo eo sensu posuit, quem Valla reprehendit, cum excusat se, quod in dialogis iis, quos de Philosophia scripsit, loquentes introducat viros graves, et reipublicæ principes. « Ac vereor, *inquit*, ne talium personarum, cum amplificare velim, imminuam etiam gloriam. » Et paulo post, « Restat ut iis respondeam, qui sermonibus « ejusmodi nolint personas tam graves illigari.» Quin etiam Lactantius [2], itidem ut Boetius, ceterique vulgo Patres ac theologi, *utramque personam* Patris nominavit ac Filii, tametsi non eamdem utriusque substantiam esse crediderit, ut est dictum superiore libro **.

[1] Valla l. 6. Eleg. c. 34.

[2] Lact. l. 4. c. 29.

* Circa *personæ* definitionem a Boetio traditam, animadvertendum est substantiam poni, non pro essentia vel natura, sed pro substantia prima, nempe singulari, per se existente, quæ nec de aliquo subjecto dicitur, nec in subjecto aliquo inest. Hanc esse Boetii mentem manifeste colligitur ex addita voce *individua*, per quam, ait S. Thomas, substantia trahitur ad standum pro substantia prima (1. p. q. 29. a. 1). Unde præfata definitio, *rationalis naturæ individua substantia*, idem significat quod *suppositum rationale*. Objectioni vero a Laurentio Valla propositæ, scilicet definitione Boetiana tres in Deo induci substantias, sic occurrit Suarius: « Respondeo vocem (substantia) esse ambiguam; nam et essentiam et suppositum significare potest, juxta Aristotelem (5. Metaph.) et notavit ad hoc propositum D. Thomas 1. p. q. 27, a. 2, et q. 30. a. 1. Et Joannes quidem theologus latinus, in sessione 19. Concilii Florentini. Unde fit, si vox illa sumatur pro essentia, non esse in Deo plures, sed unam substantiam, et hoc definiunt dicta concilia, et infra latius disputabitur. Si vero sumatur pro supposito, admitti posse tres substantias, et ita loquuntur posteriores Patres. Propter ambiguitatem vero, et quia vox illa simpliciter dicta, juxta communem modum loquendi de hoc mysterio, magis videtur significare essentiam, ideo absolute non est illa locutio proferenda, sed cum aliquo addito, quod æquivocationem tollat, ut si dicamus tres esse substantias incommunicabiles, sive quid simile. » (De Sanctis. Trinit. Myst. lib. 1. cap. 11. 11.) (E.)

** Hæc Petavii argumentatio obscuritate non caret. Auctor probare intendit, ex Lactantio, personam a Latinis sæpe poni pro substantia, nec tantum pro qualitate, sicque ratiocinatur : Lactantius Patrem et Filium duas asserit esse personas; porro credidit Patrem et Filium duas esse substantias; ergo personam ponit pro substantia. Hæc autem interpretatio, quod attinet ad distinctionem substantiarum in Trinitate, citatis Lactantii verbis, saltem prima fronte, parum consentanea videtur : « Una, *inquit*, utrique (Patri et Filio) mens, unus spiritus, una substantia. » Deinde subdit : « Unum Deum esse tam Patrem quam Filium, Esaias, in illo exemplo quod superius posuimus, ostendit cum diceret : *Adorabunt te, et in te precabuntur, quoniam in te Deus est, et non est alius Deus præter te.* Sed et alio oco

Sane jurisconsulti personam appellare solent ipsam individuam hominis substantiam, et Vallam silere jubent; ut cum dicunt [1], *Omne jus, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.* Item [2] *Actio* apud eosdem *aut in rem esse* dicitur, *aut in personam.*

Ceterum quid in Deo *personæ* notio supra divinam *essentiam* ac naturam adjiciat, postea declarabitur. Id enim scire in præsentia satis est, *personam* ad hoc significandum adhiberi, quod in Trinitate singulare est, minimeque commune, atque ex propriis cujusque conditionibus, non ex iis, quæ secundum naturam congruunt, trium numerum discrimenque constare. Ob id *personas tres* potius, quam substantias dici oportere latini Patres admonent; tametsi substantias plures interdum numerent. « Nam hæc duo nomina, ait Anselmus [3], aptius eliguntur ad designandam pluralitatem in summa essentia; quia persona non dicitur, nisi de individua rationali natura, et substantia principaliter dicitur de individuis, quæ maxime in pluralitate subsistunt. »

VII. Nec est prætermittendum perleve discrimen inter ὑπόστασιν et πρόσωπον a Græcis traditum; quod Damascenus, et post eum totidem verbis Theorianus in legatione ad Armenos exponit. Ubi postquam ὑπόστασιν esse docuit substantiam, sive rem subsistentem, quæ congerie certorum accidentium afficitur, mox πρόσωπα ita definit, ut sit id, « (1) quod per operationes et proprietates suas manifestum et distinctum ab aliis ejusdem naturæ consortibus indicium sui præbet. » Igitur ὑπόστασιν substantiam volunt individuam esse, et solis individuis proprietatibus affectam; nihil autem molientem, ac velut inertem; personam vero eamdem substantiam, ut est actuosa et efficiens aliquid; quod ad priorem illam personæ notionem proxime videtur accedere. Declarant hoc exemplo Gabrielis ac Pauli. Nam Gabriel cum B. Virgine colloquens, et solus illic ex omni angelorum numero consistens, per hanc loci præsentiam et collocutionem ab ejusdem naturæ ceteris disjungitur. Sic Paulus [4] e gradibus pro concione verba faciens, ac solus ibidem stans, propriis quibusdam notis et actionibus ab reliquis hominibus separatur. Hæc Damascenus; qui in eo dissentit a Boetio, quod hic [5] non modo personæ nomen solis vindicat præditis ratione substantiis. Nam « Græcum, *ait*, de irrationalibus animalibus ὑπόστασιν non dicere, sicut nos de eisdem nomen substantiæ prædicamus; quoniam nomen hoc meliori applicatum est, ut aliqua id, quod est excellentius, tametsi non descriptione naturæ, secundum id, quod ὑφίστασθαι atque substare est, at certe ὑποστάσεως vel substantiæ vocabulis discerneretur. » Joannes vero Damascenus ὑπόστασιν tam de brutis, quam de ratione præditis usurpari asserit; πρόσωπον etiam non peculiari usu solis rationalibus attribuit, sed una cum ὑποστάσει et ἀτόμῳ, etiam ratione carentibus commune videtur facere. Est tamen illud Boetii de persona non minus in græco προσώπου vocabulo verum. Quis enim equi vel bovis πρόσωπον appellari unquam audiit, cum vox ista individuam designet substantiam?

Paschasius Radbertus in Vita Adelhardi abbatis Corbeiensis [6], personæ vocem ea, quam Damascenus usurpat, significatione posuit, personam dicens « considerari nomine, natione, patria, genere, dignitate, fortuna, corpore, institutione, moribus, vita; quomodo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit, affectione, arte, conditione, etc. » Quibus rebus, ac velut adjunctis et accidentibus etiam hypostases constare, Græci fere sentiunt, ut jam dixi [7].

VIII. Facit ad hanc personæ notionem insignis locus Vincentii Lirinensis; qui cum de unitate personæ in Christo dissereret, prudenter adjecit: « Sed cum personam sæpius nominamus et dicimus, quod Deus persona homo

(1) DAMASC. Dialect. cap. 43. et Theorian. in legat. Πρόσωπον δέ ἐστιν ὃ διὰ τῶν οἰκείων ἐνεργημάτων τε καὶ ἰδιωμάτων ἀρίδηλον, καὶ περιωρισμένην τῶν ὁμοφυῶν αὐτοῦ παρέχεται τὴν ἐμφάνειαν.

[1] Just. l. 1. Inst. Tit. 2. et l. 1. D. de stat. hom. — [2] Lib. 4. Inst. Tit. 6. — [3] Mono. 76.

[4] Act. 21. 40. — [5] Boet. in lib. de duabus nat. — [6] Pasch. Radbert. col. 1668. — [7] Sup. c. 2.

similiter ait: *Sic dicit Deus rex Israel, et qui eruit eum Deus æternus: Ego primus et ego novissimus, et præter me non est Deus.* Cum duas personas proposuisset, Dei regis, id est Christi; et Dei Patris, qui eum post passionem ab inferis excitavit, sicut ostendisse diximus Oseam prophetam, qui ait: *Et de manu inferorum eruam eum:* tamen ad utramque personam referens, intulit, *Et præter me non est Deus,* cum posset dicere, præter nos: sed fas non erat plurali numero separationem tantæ necessitudinis fieri. Unus enim est solus, liber, Deus summus, carens origine, quia ipse est origo rerum; et in eo simul et Filius et omnia continentur. » (Divin. Inst. l. IV. c. 29.) Cum vero divinitatis ac substantiæ unitatem in distinctione personarum, comparationibus naturalibus explicare conatur, ita balbutit Lactantius, ut ejus verba, rigorose sumpta, unitatem specificam potius quam unitatem numericam, ut loquuntur Scholastici, significare videantur. (E.)

factus sit, vehementer verendum est, ne hoc dicere videamur, quod Deus verbum sola imitatione actionis, quæ sunt nostra susceperit, et quidquid illud est conversationis humanæ, quasi adumbratus, non quasi verus homo fecerit; sicut in theatris fieri solet, ubi unus plures effingit repente personas, quarum ipse nulla est. Quotiescumque etenim aliqua suscipitur imitatio actionis alienæ, ita aliorum officia aut opera patrantur, ut tamen hi, qui agunt, non sint ipsi, quos agunt. Neque enim, ut, verbi gratia, secularium et Manichæorum utamur exemplis, cum actor tragicus sacerdotem effingit aut regem, sacerdos aut rex est; nam desinente actu, simul et ea, quæ susceperat persona, desistunt. Absit hoc a nobis nefarium sceleratumque ludibrium, etc. » Ac paulo post : « Abjiciatur ergo tota penitus personæ illius intelligentia, quæ fingendo imitatione suscipitur; ubi semper aliud est, et aliud simulatur; ubi ille, qui agit, nunquam is est, quem agit. Absit etenim, ut hoc fallaci modo Deus verbum hominis personam suscepisse credatur : sed ita potius, ut incommutabili sua manente substantia, et in se perfecti hominis suscipiendo naturam, ipse caro, ipse homo, ipse persona hominis existeret, non simulatoria, sed vera, non imitativa, sed substantiva, non denique, quæ cum actione desisteret, sed quæ prorsus in substantia permaneret. » Quocirca persona hypostasis est, sive individua substantia agens et moliens aliquid, ac certis insignita notis actionis, loci, temporis, et id genus ceteris, quæ ex natura et essentia ceu fonte prodeunt. Cujusmodi affectiones et proprietates ex humana profectas natura Christus habuit, ideoque verus homo, non imitatione sola extitit; quia fundus illarum qualitatum non personalis est proprietas, sed natura sive sua, sive aliena proprietate subsistens.

IX. Facundus Hermianensis [1] auctor est, personæ nomen tum in Ecclesia adhiberi cœpisse, cum est orta Sabellii hæresis. « Nam sic, *inquit*, Ecclesia Christi, etiam cum necdum ad distinctionem Patris, et Filii, et Spiritus sancti uteretur nomine personæ, tres credidit et prædicavit, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. » Mox : « Personarum autem nomen, nonnisi cum Sabellius impugnaret Ecclesiam, necessario in usum prædicationis assumptum est; ut qui semper tres crediti sunt et vocati, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, uno quoque simul et communi personarum nomine vocarentur. » Verum ex iis, quæ capite primo commemoravi de *personæ* usu, et Sabellianorum fuco, satis apparet, non eos personarum multitudini adversatos fuisse. Dummodo personas easdem per se subsistentes ac subjecto diversas esse non affirmarent Catholici, hoc est τρία πρόσωπα ἐνυπόστατα, vel tres hypostases non facerent. Quocirca verius est, quod idem Facundus continenti oratione subjicit, *subsistentiæ* vocem contra Sabellianos per idem tempus usurpari cœpisse; « quoniam Ecclesiæ placuit, ad significandam Trinitatem, et hoc nomen distinctioni personali tribuere. » Nam, ut Gregorius Nazianzenus meminit; « (1) qui tres personas profiterentur, iis Sabellianus error impingi consueverat; ii autem, qui tres hypostases defenderent, Arianæ perfidiæ affines esse credebantur. » Potest tamen Facundi opinio illa sic exponi; ut, exorta Sabellii hæresi, quæ unum ac singulariter subsistentem asseverabat Deum, cum Catholici personas distinctas ex adverso illis opponerent, ii personæ vocabulum stulta illa tergiversatione conati sint eludere, ac se eatenus amplecti responderint, ut ne separatim subsistentes esse putarentur. Sane ad Sabellianam retundendam hæresim, personæ vocabulum sedulo adhibet auctor libri de Trinitate, qui vulgo Novatiano inscribitur; cum sit alterius illo recentioris, sed tamen antiqui. Nam [2] Christum *secundam* ait *esse personam post Patrem*, idque pluribus Scripturæ testimoniis demonstrat.

Hæc personarum trium vel totidem hypostaseon professio magnas in Oriente turbas concivit; imo Orientis et Occidentis Ecclesias inter se commisit; cum Græci tres hypostases et unam usiam asseverarent, Latini unam hypostatim sive usiam, personas tres; qua ex controversia natum esse Antiochenæ illud Ecclesiæ dissidium, refert Basilius [3], in quo catholicarum partium duo eodem tempore constituti sunt episcopi. Quod ut planius intelligatur, paulo diligentius exponendum videtur.

X. Cum ob catholicæ fidei constantiam, et Nicæni professionem dogmatis in exilium ejectus esset Eustathius Antiochenus episcopus, Constantio imperatore, anno 340, ut ex Athanasio colligitur [4], ac suffectus ei ab Arianis esset suarum partium antistes; complures hæreticorum communionem veriti, ab eccle-

(1) NAZIANZ. orat. 21. sub fin. Εἶτα Σαβελλισμὸς ἐνταῦθα ἐπενοήθη τοῖς τρισὶ προσώποις, καὶ Ἀρειανισμὸς ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσι.

[1] Lib. 1. p. 19. — [2] Cap. 21. — [3] Epist. 349. — [4] Epist. ad Solit. p. 629.

siasticis cœtibus abstinebant, ac separatim suos ipsi conventus agebant, ut scribit Theodoretus [1]; qui Eustathiani ex eo nominati sunt. Postea, cum Eudoxius arianus, Antiochena relicta sede, Constantinopolitanam, submoto Macedonio, vacuam occupasset, Antiochiæ Meletius fit episcopus, qui cum Semiarianis sentire videbatur; ob idque Acacii Cæsariensis, Georgii Laodiceni, et Eudoxii ipsius opera, qui eadem labe contacti erant, illo e Sebastia translatus est anno 340. Sed [2] cum Nicænum deinde dogma tueri cœpisset, nihilominus Eustathiani, quod ab hæreticis ordinatus esset, ad eum se adjungere noluerunt. Itaque tres in partes Antiochena scissa est Ecclesia. Nam alii erant Ariani: Catholicorum vero alii Eustathii, alii Meletii sectatores. Brevi post tempore Meletius ob desertum arianæ sectæ patrocinium ab Constantio relegatur, ejusque loco Euzoius, qui cum Ario primum damnatus erat, episcopus consecratur. Inde mortuo Constantio [3], cum Juliani edicto omnibus, qui ab Constantio relegati erant, concessus esset reditus, Eusebius Vercellensis et Lucifer Calaritanus, qui in vicina Ægypto loca deportati fuerant, varias in partes abiere. Eusebius Alexandriam ad Athanasium accurrit, qui eo post Georgii necem redierat. Lucifer delegatum pro se diaconum suum misit Alexandriam, qui communi concilio interesset. Ipse Antiochiam abiit, ubi conciliandarum studio partium Paulinum creat episcopum, virum sanctum et hoc gradu dignissimum, ratus in concordiam revocari posse hanc Ecclesiam, si talis ordinaretur antistes, in quem pars utraque consentire posset. Sed eum spes fefellit [4]. Nam nihilo magis restituta est Ecclesiæ pax; et cum subinde Meletius Antiochiam revertisset, pro uno in parte catholica episcopi fuere duo: in totum vero, annumerato Ariano Euzoio, tres [5]. Alexandriæ porro per idem tempus ab Athanasio, Eusebio Vercellensi, aliisque numero paucis, sed fidei integritate et confessione præclaris celebrata est Synodus: in qua decretum est, ut, perfidiæ auctoribus rejectis, reliqui episcopi, ac clerici, si resipiscere vellent, pristinos gradus reciperent. Deinde legati ab Synodo missi sunt Antiochiam Eusebius Vercellensis, et Asterius, aliique cum synodicis litteris, quæ apud Athanasium [6] leguntur, et ad Eusebium alterum, puto Samosatenum, Luciferum, aliosque directæ, de quibus paulo post [7]. Eusebius Vercellensis, cum Antiochiam venisset, ibique contra pollicitationem creatum a Lucifero cognovisset episcopum, pudore et indignatione commotus abscessit, cum neutra parte communicare volens. Tunc Meletius ab exilio regressus, quia numerosior cum eo populus erat, ecclesias tenuit, ait Ruffinus [8]. Socrates vero ecclesias omnes urbicas Euzoium obtinuisse scribit, præter unam exiguam, quam Paulinum, ob ejus venerationem, habere permisit: Meletium vero extra urbem conventus suos celebrasse. Sic igitur Antiochiæ catholici duo fuerunt episcopi. Lucifer offensus Eusebio, quod factam a se ordinationem improbasset, cœpit ipse et illud damnare, quod in Alexandrino Concilio constitutum erat, de sacerdotibus ab hæresi reversis pristinum in gradum recipiendis: ex quo Luciferianum schisma originem accepit.

XI. Apud Athanasium in fine epistolæ synodicæ subscripsisse leguntur diaconi duo Luciferi Herennius, et Agapetus: totidemque Paulini, diaconi Maximus et Calemerus. Porro missa dicitur epistola ad Eusebium Vercellensem, Luciferum Sardiniæ episcopum, Asterium Petræ in Arabia, etc., scripta autem ab Athanasio et iis, qui cum ipso erant, nempe Eusebio ipso, et Asterio, ac reliquis. Ex quo manifestum est Luciferum prius Antiochiam adiisse ac Paulinum ordinasse, quam Alexandrina Synodus haberetur: Eusebium quoque Vercellensem, peracto Concilio, prius excurrisse Antiochiam, quam eodem epistola mitteretur.

Jam vero auctor est Basilius (1) dissidium illud Antiochenum ex eo natum esse, quod alii unicam et singularem hypostasim in Deo profiterentur: alii tres. Nam ad Terentium comitem scribens ait imprimis, se nullo pacto deduci posse a communione Meletii, quamvis Paulinus ab Romano Pontifice et Occidentalibus episcopis litteras acceperit, quibus ratus illi fiebat episcopatus; necnon ab Athanasio, qui cum Meletio hactenus communicare noluerat. Tum « haud parvi momenti se quæstiones illas ducere, ob quas initio schisma conflatum est. » Quippe hoc ipso, quod unica hypostasis in Deo ponitur, occasionem Arianis præberi, qui propterea τὸ ὁμοούσιον repudiabant, quod id se-

(1) BASIL. ep. 349. pag. 1129. Οὐ μέν τοι τούτου γε ἕνεκεν δυνάμεθα ἑαυτοὺς πεῖσαί ποτε, ἢ Μελέτιον ἀγνοῆσαι, ἢ τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίας ἐπιλαθέσθαι, ἢ τὰ ζητήματα, ὑπὲρ ὧν ἐξ ἀρχῆς ἡ διάστασις γέγονε, μικρὰ ἡγήσασθαι.

[1] Lib. 1. c. 32. Sozom. 4. cap. 28. Vide l. 1. hujus Operis, c. ult. — [2] Socr. 2. c. 44. — [3] Ruffin. 1. c. 27. — [4] Ruff. ib. c. 30. — [5] Ruff. c. 28 et seq. — [6] P. 447. — [7] Ruff. c. 30. — [8] Lib. 3. c. 8.

cundum hypostasim asseri ab Catholicis interpretabantur; quasi singularem in Deo hypostasim eo vocabulo declararent, quæ varias identidem functiones et personas obiret, ac modo consentaneas Patri voces usurparet, modo Filio, alias Spiritui sancto, cum subjecto revera essent idem. Addit Occidentales eam calumniam veritos, cum hypostasim promiscua significatione cum οὐσίᾳ caperent, ob linguæ suæ angustias græcum usiæ nomen expressisse. Scripserat eadem de re ad Basilium Epiphanius, cui ille 325 epistola respondet; qua hortanti, ut relicto Meletio, se ad Paulinum adjungeret, rescribit, adduci non posse se, id ut faceret; tum hoc probat, quod tres ab Epiphanio hypostases in Deo esse dicerentur.

XII. Ex his apparet, in Alexandrino Concilio, quod ab Athanasio, Eusebio Vercellensi, aliisque celebratum diximus, ut Antiocheno illi schismati remedium adhiberent Patres, merito de illa unius, triumve hypostaseon quæstione disceptasse. Qua de re fuse scribit Athanasius in epistola synodica, cujus paulo ante memini; ubi episcopos, qui Antiochiæ erant, hortatur, ut in concordiam revocent Catholicos omnes, sive tres, sive unam in Deo hypostasim asseverent, dummodo reipsa et sententia nihil ab Nicæna professione discordent; neque formulam quamdam fidei tanquam ab Sardicensi editam Synodo recipiant; cum Synodus ista nullam fidei novam professionem condere voluerit, ne Nicænæ obrogaretur. Porro (1) diligentem inquisitionem a se habitam fuisse de his, qui tres hypostases, et qui unam constituerent. Igitur qui tres defendebant, interrogatos esse, num sic tres hypostases statuerent, quomodo Ariani, ut eas invicem alienas peregrinasque ponerent sic, ut unaquæque hypostasis per seipsam separata consisteret, quemadmodum creaturæ reliquæ, et qui ex hominibus nascuntur. At illos respondisse, nequaquam se ita credere; verum ideo tres asseverare hypostases, quod Trinitatem non voce tenus esse defenderent, sed revera talem esse, ac subsistere adeo, ut Pater vere esset, ac subsisteret, Filius item vere existens ac subsistens, necnon Spiritus sanctus haberetur. Neque se propterea tres deos, aut tria principia, sed Trinitatem in una οὐσίᾳ, et ὁμοούσιον confiteri. Qua illorum probata ratione, vertisse se ad illos aiunt, qui unicam hypostasim tuerentur; sciscitatosque, num, ut Sabellius olim faciebat, ita ipsi hoc assererent, ac Filium ἀνούσιον, id est *substantia carentem*, et Spiritum sanctum ἀνυπόστατον, *non subsistentem* asserere vellent. Ad hæc vero subjecisse illos, longe se alia sentire. Nam idcirco singularem Trinitatis hypostasim statuere, quod ὑπόστασιν idem esse cum οὐσίᾳ putarent. Quibus auditis, vehementer assensisse partis alterius homines; atque ita convenisse omnes, ut ne aliam fidei formulam verborumque conceptionem exigerent, præter eam, quam Nicæna Synodus expresserat. Hæc synodica Alexandrini Concilii; cui Paulinus deinde subscripsit.

XIII. Ruffinus de eadem agens Synodo [1]: « Sed et de differentia substantiarum, *inquit*, et subsistentiarum sermo eis per Scripturam motus est: Græci οὐσίας, et ὑποστάσεις vocant. Quidam etenim dicebant, substantiam et subsistentiam unum videri: et quia tres substantias non dicimus in Deo, nec tres subsistentias dicere debeamus. Alii vero, quibus longe aliud substantia, quam subsistentia significare videbatur, dicebant, quia substantia ipsa rei alicujus naturam rationemque, qua constat, designet; subsistentia autem uniuscujusque personæ hoc ipsum, quod extat et subsistit, ostendat. Ideoque propter Sabellii hæresim tres esse subsistentias confitendas: quod quasi tres subsistentes personas significare videretur, ne suspicionem daremus, tanquam illius fidei sectatores, quæ Trinitatem in nominibus tantum, et non in rebus ac subsistentiis confitetur. » Sic Nazianzenus [2] ad centum et quinquaginta episcopos, qui in Constantinopolitana Synodo convenerant, verba faciens, ambas inter se partes conciliat. Et in encomio magni Athanasii, studium ejus in resarcienda Ecclesiæ concordia prædicans, ita rem omnem explicat (2). « Nam cum usia sive substantia una, et hypostases

(1) ATHAN. pag. 449. Ἀνακρίνειν δὲ ὅμως τούτους διὰ φιλονεικίαν, μὴ ἄρ' ὡς Ἀρειομανῖται λέγουσιν ἀπηλλοτριωμένας καὶ ἀπεξενωμένας ἀλλήλων, καὶ ἑκάστην καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασιν διῃρημένην, ὡς ἔστι τὰ τε ἄλλα κτίσματα, καὶ οἱ ἐξ ἀνθρώπων γεννώμενοι.

(2) NAZIANZ. orat. 32. pag. 395. Τῆς γὰρ μιᾶς οὐσίας καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων λεγομένων μὲν ὑφ' ἡμῶν εὐσεβῶς· τὸ μὲν γὰρ τὴν φύσιν δηλοῖ τῆς θεότητος· τὸ δὲ τὰς τῶν τριῶν ἰδιότητας· νοουμένων δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς ὁμοίως, ἀλλ' οὐ δυναμένοις διὰ τὴν στενότητα τῆς παρ' αὐτοῖς γλώττης καὶ ὀνομάτων πενίαν, διελεῖν ἀπὸ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀντεισαγούσης τὰ πρόσωπα, ἵνα μὴ τρεῖς οὐσίαι παραδεχθῶσι, τί γίνεται; ὡς λίαν γελοῖον ἢ ἐλεεινόν; πίστεως ἔδοξε διαφορὰ ἡ περὶ τὸν ἦχον μικρολογία. Εἶτα Σαβελλισμὸς ἐνταῦθα ἐπενοήθη τοῖς τρισὶ προσώποις, καὶ Ἀρειανισμὸς ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσι, τὰ τῆς φιλονεικίας ἀναπλάσματα

[1] Lib. 1. Hist. c 29.

[2] Orat. 32. p. 520.

tres a nobis pie dicerentur (quod alterum divinitatis naturam, alterum trium proprietates declaret), atque eodem quidem modo apud Italos intelligerentur; ceterum ob linguæ illius angustiam et verborum inopiam, hypostasim ab usia distinguere non possent, eoque factum esset, ut pro ea, ne tres substantias admittere viderentur, personarum vocabulum inducerent, quid tandem contigit? Res profecto ridicula, vel potius miseranda. Diversæ fidei speciem præbuit levis illa et jejuna de vocum sono altercatio. Hinc deinde et Sabellianismus ob tres personas excogitatus est, et Arianismus ob tres hypostases; quorum utrumque pertinax contendendi studium effinxerat. » Mox, annitente Athanasio, pacem inter ambos ait esse constitutam. Hanc eamdem inopiam et angustiam latini sermonis affert Acacius Berœensis in epistola ad Cyrillum (1); propter quam tres hypostases dicere nequiverint, qui illo utebantur.

XIV. Quanquam non omnino sublata ista discordia est, sed Antiochiæ diu postea Catholicos exercuit; quod testatur Hieronymus [1], qui se scribit hominem Romanum ab Syris et Antiochensibus exagitatum esse, quod hypostases tres aperte profiteri nollet, veritus ne hac voce usia significaretur. « Non novi, *inquit*, Vitalem; Meletium respuo; ignoro Paulinum.» Nempe tres isti Antiochiæ tum suæ quisque partis erant episcopi. [2] Vitalis enim Meletii presbyter Flaviano succensens ejusdem partis et ordinis, ad Apollinarem defecit, et episcopus postea factus est illius sectæ. « Nunc igitur, proh dolor! (pergit Hieronymus) post Nicænam fidem, post Alexandrinum juncto pariter Occidente decretum trium hypostaseon ab Arianorum præsule et Campensibus, novellum a me homine Romano nomen exigitur. Qui, quæso, ista Apostoli prodidere? qui novus magister gentium Paulus hæc docuit? Interrogamus, quid tres hypostases posse arbitrentur intelligi. Tres personas subsistentes aiunt. Respondemus, nos ita credere. Non sufficit sensus; ipsum nomen efflagitant, quia nescio quid veneni in syllabis latet. Clamamus, si quis tres hypostases, aut tria enhypostata, hoc est tres subsistentes personas non confitetur, anathema sit. Et quia vocabula non ediscimus, hæretici judicamur. Si quis autem hypostasim unam intelligens, non in tribus personis usiam hypostasim dicit, alienus a Christo est. » Postea quid hypostasis proprie sit, exponit: « Decernite, si placet, obsecro. Non timebo tres hypostases dicere. Si jubetis, condatur nova post Nicænam fides, et similibus verbis cum Arianis confiteamur orthodoxi. Tota sæcularium litterarum schola nihil aliud hypostasim, nisi usiam, novit. Et qui, rogo, ore sacrilego tres substantias prædicabit? Una est Dei et sola natura, quæ vere est. Id enim, quod subsistit, non habet aliunde, sed suum est. Cetera, quæ creata sunt, etiamsi videantur esse, non sunt, quia aliquando non fuerunt; et potest rursum non esse, quod fuit. Deus solus, qui æternus est, hoc est, qui exordium non habet, essentiæ nomen vere tenet. Idcirco et ad Moysem de rubo loquitur: Ego sum qui sum; et rursum: Qui est, me misit. » Denique, « Sufficiat, *inquit*, nobis dicere, unam substantiam, tres personas subsistentes, perfectas, æquales, coæternas. Taceantur tres hypostases, si placet, et una teneatur. Non bonæ suspicionis est, cum in eodem sensu verba dissentiunt. Sufficiat nobis memorata credulitas. Aut si rectum putatis, tres hypostases cum suis interpretationibus debere nos dicere, non negamus; sed, mihi credite, venenum sub melle latet. » Hæc Hieronymus; qui eo maxime suspectam habuit hanc trium hypostaseon professionem, quod cum reipsa et significatione idem, quod Meletii sectatores, defenderet; illi tamen insisterent, ut ipsas voces *trium hypostaseon* ederet.

XV. A Meletii vero parte Hieronymum potissimum esse vexatum inde colligitur, quod *Arianorum præsulem* et *Campenses* nominet. Nam Meletius ab Arianis ordinatus olim fuerat. Et *Campenses*, ut opinor, illius partiarios vocat, quod ecclesiis urbicis exclusi, extra urbem in campis conventus suos haberent; ut ex Socrate supra commemoravimus [3]. Quod autem ad Paulinum attinet, is Alexandrinæ Synodi decretum approbarat, eique subscripserat, adeoque tam *hypostases tres*, quam *unam hypostasim* affirmari posse decreverat eo sensu, quem synodica epistola posuerat. Quam Paulini professionem describit Epiphanius [4], eamdem omnino cum ea, quæ inter Athanasii opera syno-

(1) In epist. Cyril. tom. 5. par. 2. pag. 64. Ἠκολούθησε δὲ τοῖς δυτικοῖς θεοφιλέσιν ἐπισκόποις, τῷ ἐστενῶσθαι τὴν Ῥωμαϊκὴν φωνὴν, καὶ μὴ δύνασθαι πρὸς τὴν ἡμετέραν τῶν Γραικῶν φωνὴν τρεῖς ὑποστάσεις λέγειν.

[1] Epist. 57. ad Damascen. — [2] Sozom. 6. cap. 25. Epiph. Hær. 77. num. 20.

[3] Lib. 3. c. 8. — [4] Hær. 77. num. 21.

dicæ Alexandrini Concilii subjecta legitur. Acacius vero Berœensis in epistola ad S. Cyrillum [1] scribit, Paulinum *tres hypostases* diserte noluisse dicere, et cum Occidentalibus episcopis consensisse.

Quin etiam Epiphanius eodem loco pluribus exponit, quemadmodum ambos episcopos, Vitalem et Paulinum, conciliare invicem frustra tentaverit; ac demum Vitalem de Trinitate alioqui recte sentientem, de Incarnatione perperam cum Apollinare pronuntiantem animadverterit. Quo tempore suspicor Epiphanium ad Basilium scripsisse, ut eum ad ineundam cum Paulino concordiam induceret; cui ille vicissim rescripsit, eaque est 325 inter Basilianas. Hæc enim ad Epiphanium Antiochiæ degentem missa videtur. Tandem Paulinus, uti dixi, Damasi impetrata communione, Occidentis Ecclesiarum una societatem est adeptus, necnon Athanasii et Epiphanii, quos Hieronymus secutus est; qui ab eodem presbyter ordinatus est; et cum illo ipso, ac cum sancto Epiphanio Romam ad Synodum accessit, ut ipsemet testatur [2]; cum Meletio vero Orientales fere communionem colebant, ut inter alios Basilius [3], ambo Gregorii, Nyssenus, et Nazianzenus, ac ceteri. Athanasius vero illius communionem refugit; quod Basilius ad Epiphanium scribens [4] non sine dolore commemorat. Idem porro Athanasius cum ceteris, qui ex Alexandrina Synodo ad Antiochenses scripserunt, in epistola synodica, hortantur illos, uti cum Paulino communicent. Ad extremum [5] Meletius, cum a Valente denuo relegatus, eo mortuo, ab Gratiano revocatus esset, cum Paulino communionem iniit, ea conditione mutuo accepta, ut alterutro vita functo, alter in solidum Ecclesiam obtineret; quod tamen, Meletio Constantinopoli per œcumenicæ secundæ Synodi tempus mortuo, Flavianus in locum Meletii ordinatus ratum habere noluit, atque ita rursus Antiochiæ schisma renovatum est; [6] quod tandem Theophili Alexandrini opera sublatum est, qui Flavianum cum Siricio papa conciliavit.

XVI. Antequam ab hac de tribus hypostasibus quæstione discedam, libet illud expendere, quod Græci plerique jactitare solent, Latinos linguæ suæ inopia et angustia, διὰ τὸ στενὸν τῆς ἑαυτῶν γλώττης, cunctatos esse, tres hypostases usurpare, ut Basilius loquitur [7] et Gregor. Nazianzenus [8], necnon Acacius ad Cyrillum scribens [9]; quibus e Latinis suffragatur Boetius libro de Duabus naturis; quasi adeo sit inops latina lingua, ut nulla satis idonea nomina reperire potuerit, quibus οὐσίαν et ὑπόστασιν distingueret. Atqui οὐσίαν recte *essentiam* vel *substantiam*; ὑπόστασιν *subsistentiam* Latini reddiderunt. Quanquam Richardus Victorinus [10] haud probat tres dici subsistentias, et unam substantiam; mavultque tres personas prædicari. Sed sive subsistentias, sive personas tres proferre libet, non minus apte id latinus faciat, quam græcus suas ὑποστάσεις efferens. Nam quod ad οὐσίαν spectat, si ea vox ad Aristotelis ceterorumque philosophorum usum exigatur, minus quam latina *essentiæ*, Deo convenire videbitur. Quippe οὐσίαν individuam ac singulariter existentem substantiam magis, quam communem appellari censuerunt. Verum uti græcorum theologorum usus obtinuit, ut vox οὐσίας naturam ipsam et essentiam, ὑπόστασις id, quod multiplex et particulare est, in Trinitate significaret; sic idem dicendi ac scribendi magister usus latinis theologis concessit, ut pro οὐσίᾳ *essentiam*, ac post etiam *substantiam*; pro ὑποστάσει *subsistentiam personamque* dicerent. Neque dubium est, quin *personæ* nomen ad hoc institutum accommodatius sit, quam ὑπόστασις.

Illud Latinorum haud paucorum sermone contritum est, Græcos tres substantias et unam essentiam consuevisse dicere; quod Augustinus asserit his verbis [11]: « Itaque loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Græcis, una essentia, tres personæ; quia, sicut jam diximus, non aliter in sermone nostro, id est latino, essentia, quam substantia solet intelligi. » Idemque Boetius [12] et Richardus [13] affirmant; quod ita græce concipitur, μία οὐσία, τρεῖς ὑποστάσεις. Verum qui potius *unam essentiam*, quam *substantiam unam* Græcos dixisse putabimus? cum utique τὴν οὐσίαν id intellexerint, quod Latini *substantiam* nominant, ut illi ipsi declarant in ea fidei formula, quam supra commemoravimus [14]. Itaque non, ut Richardus ex Augustino refert, Græci aliter substantiam, quam Latini accipiunt, sed οὐσίαν plane substantiam interpretantur. In quo sane mira est latinorum quorumdam Patrum ἀπροσεξία, qui in eodem contextu sermonis græca vocabula οὐσίας et ὑποστάσεως, eodem latino *sub-*

[1] Extat in Concil. Ephes. et est 15. inter epist. Cyr. — [2] Hier. in ep. Paulæ. — [3] Epist. 325. et 349. etc. — [4] Epist. 325. — [5] Socr. 5. c. 5. Vide Rationarium nostrum lib. 6. c. 9. — [6] Rat. temp. 6. cap. 9.

[7] Epist. 349. — [8] Orat. 21 et 32. — [9] Extat epist. inter Cyrillianas 15. — [10] Lib. 4. de Trinit. c. 4. — [11] 7. de Trin. c. 4. — [12] Lib. de duabus nat. — [13] 4. de Trinit. c. 20. — [14] In Sirmi. profess. c. 9. libri 1.

stantiæ nomine reddiderunt. Sic Hilarius in libro 6 de Trinitate, Arii ejusque sociorum epistolam et fidei professionem Alexandro urbis Alexandrinæ oblatam episcopo latine referens, quæ apud Epiphanium [1] græce legitur; quod illi scripserant, esse τρεῖς ὑποστάσεις Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, sic vertit : « Quapropter tres substantiæ sunt Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. » At idem tamen quod in græco ita concipitur, οὐδὲ ὡς Μανιχαῖος μέρος ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς τὸ γέννημα εἰσηγήσατο, interpretatur : « Nec sicut Manichæus partem unius substantiæ Patris natum exposuit. » Et subinde μέρος τοῦ ὁμοουσίου vertit *partem ejus unius substantiæ*, quasi οὐσία et ὑπόστασις sint *substantia*, cum ibi distinguere prorsus oportuerit.

CAPUT QUINTUM.

De vocabulo τοῦ ὁμοουσίου, id est *consubstantialis;* quod olim, et ante Nicænam Synodum a Catholicis et hæreticis usurpatum : qua ratione ab illis etiam rejectum initio; postea vero ab Nicæna Synodo receptum. Hujus opportunitas ad refellendas hæreses. Ideo ab Arianis oppugnatum acerrime. Quorum argumenta contra ipsum omnia dissolvuntur. Tum vis ejus, et potestas exponitur. Quatenus adversus Arianos, et Sabellianos usui sit. De συνουσίῳ, et ταὐτουσίῳ.

I. Ex οὐσίας nomine per compositionem deflexa sunt ὁμοουσίου et ὁμοιουσίου nomina, ut ab latino *substantiæ* fit *consubstantiale*. Quibus in vocibus Catholicorum cum Arianis controversia omnis ac discrimen professionis utriusque resedit. Neque vero ὁμοουσίου nomen ab Nicænis Patribus excogitatum est, sed longe ante ab veteribus usurpatum; ut Athanasius confirmat in libro de decretis Nicænæ Synodi [2], et in libro de sententiis Dionysii contra Arianos, et de Synodis, ubi Dionysium Alexandrinum ait in epistola ad cognominem Dionysium Romanum pontificem dixisse, Christum esse ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, *consubstantialem Deo*, quod et Romanus alter Dionysius ab eo exigebat. Et in epist. ad Paulum Samosatenum, quæ extat hodieque, « (1) consubstantialem dici Filium Patri ab antiquis » affirmat Dionysius ille. Quin etiam Theognostus scriptor eruditus in secundo Hypotyposeon, « (2) Filium » dixit « non ex non extantibus, sed ex Patris substantia productum esse. »

II. At non solos Catholicos eam vocem usurpasse, sed hæreticos etiam Nicæna antiquiores Synodo reperio. Nam Athanasius in libro de Synodis Arim. et Seleuc. testis est; (3) Paulum Samosatenum, qui Christum asserebat minime ex æterno Deum extitisse, sed in tempore, eo usum argumento, « quod, nisi ita esset, consequens foret, illum esse Patri consubstantialem, adeoque tres esse substantias, unam primariam, duas ex illa derivatas. » Sic enim ὁμοούσιον interpretabatur, quomodo in rebus creatis et corporeis usuvenit, ut ab una aliqua substantia diversa et separata altera propagetur. Ideo qui adversus Paulum Samosatenum convenere Antiochiam episcopi numero septuaginta, ut Athanasius [3], vel, ut scribit Hilarius, octoginta, decrevere, Filium non esse ὁμοούσιον, *consubstantialem* Patri, eo videlicet sensu, quo Paulus id Samosatenus intellexerat, quemadmodum et Basilius Epistola 300 declarat. Qua illorum auctoritate plurimum deinde usi sunt Ariani, et qui ex Catholicis supprimendam amore concordiæ vocem illam arbitrati sunt; ut Athanasius et Hilarius ostendunt. Eusebius quoque Cæsariensis in epistola, quam ad Cæsarienses suos ex Nicæna Synodo scripsit, testis

(1) DION. ad Samos. Καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ εἰρημένον ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων.

(2) THEOGN. apud Athan. lib. de decr. Nic. Syn. p. 420. Οὐκ ἐξωθέν τίς ἐστιν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία, οὐδ' ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισήχθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας.

ATHAN. de Syn. pag. 708. Τοῦ Παύλου σοφίζεσθαί τε θέλοντος καὶ λέγοντος· Εἰ μὴ ἐξ ἀνθρώπου γέγονεν ὁ Χριστὸς Θεὸς, οὐκοῦν ὁμοούσιός ἐστι τῷ Πατρὶ, καὶ ἀνάγκη τρεῖς οὐσίας εἶναι, μίαν μὲν προηγουμένην, τὰς δὲ δύο ἐξ ἐκείνης.

[1] Hær. 69. n. 7. — [2] P. 421 et 438 et 439 et 707.

[3] Lib. de Syn. in fine.

est, « (1) veterum nonnullos doctos et illustres episcopos ac scriptores, cum de Patris et Filii divinitate agerent, usos esse consubstantialis vocabulo. » Quo illius testimonio Athanasius ad Africanos scribens nititur [1]. Ceterum Hilarius in fine libri de Synodis, Paulum Samosatenum refert nomen illud ὁμοουσίου confessum esse. « Male, *inquit*, ὁμοούσιον Samosatenus confessus est; sed nunquid melius Ariani negaverunt? » Quod ea ratione potuit admittere, qua Sabellius, cui in Trinitatis dogmate consentaneus erat, uti scilicet unicam substantiam divinitatis et οὐσίαν poneret; a qua plane separandus esset Christus, qui ne ὁμοούσιος Deo constitueretur, in tempore Deus esse cœpisset. Quod enim eodem sensu ὁμοούσιον Verbum esse Samosatenus affirmarit, quo Sabellius, ibidem Hilarius ostendit, cum illum dicit ὁμοούσιον esse Filium docuisse, quod in Antiochena Synodo Patres usurpari vetuerunt; « quia per hanc unius essentiæ nuncupationem solitarium atque unicum sibi esse Patrem, et Filium prædicabat * .»

III. Atque uti catholici præsules in Antiocheno Concilio acceptam illam ab hæretico vocem ὁμοουσίου, ac prava interpretatione detortam funditus repudiarunt; quia nondum legitimus, ac probabilis illius constabat usus; sic e contrario ex hæretico perinde arreptam ore, catholici apud Nicæam episcopi libenter amplexi sunt, eamque pro orthodoxæ fidei tessera deinceps haberi voluerunt; cujus rei fidem faciunt Athanasius et Ambrosius. Athanasius

(1) Euseb. Cæsar. in epist. apud Socrat. lib. 1. Ἐπεὶ τῶν παλαιῶν τινὰς λογίους καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους καὶ συγγραφέας ἔγνωμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολογίας τῷ τοῦ ὁμοουσίου συγχρησαμένους ὀνόματι.

[1] P. 721.

* Duo distinguendi sunt errores Pauli Samosateni, alter circa Trinitatem, alter circa Incarnationem. Circa Trinitatem, cum Sabellio consentit, docens Patrem, Filium, et Spiritum sanctum non esse tres personas realiter ab invicem distinctas, sed diversa nomina et attributa unius et ejusdem personæ divinæ, sub diversis aspectibus aut in diversis suis operationibus spectatæ. Verbum igitur est quædam virtus Patris in ipso manens, absque propria personalitate. Et in hoc sensu Paulus agnoscebat Filium Patri consubstantialem. De Paulo Samos. sic habet Epiphanius : « Est autem hæc illius opinio : Deum Patrem, et Filium, ac Spiritum sanctum unum esse Deum; Verbum Dei, ejusque Spiritum inesse Deo perpetuo, sicut hominis in corde proprium verbum inesse cernimus. Filium Dei subsistentiam habere per sese nullam, sed in Deo subsistere : id quod Sabellio quoque placuit, et Novato, et Noeto, aliisque nonnullis : quanquam non eodem cum istis modo, sed diverso quodam ille sentiat. Ad hæc, Dei Verbum in terras delapsum, in Jesu, qui homo merus esset, habitasse. Ita unus, inquit ille, Deus est : neque aut Pater est Pater, aut Filius Filius, aut Spiritus sanctus Spiritus est sanctus. Imo vero Deus unus est Pater, et hujus in ipso Filius, ut est in homine sermo. » (Hæres. 65. n. 1.)

Circa Incarnationem, Paulus cum Ebionitis consentit, divinitatem a Christo abjudicans, ac Nestorio præludit, loco unionis hypostaticæ statuens unionem moralem tantum Verbi cum homine Christo. Modo eum audivimus dicentem Verbum in Jesu, qui merus esset homo, mansionem fecisse. Item, teste Athanasio (De Synod. p. 707.), asserebat « Christum non ex æterno sed ex tempore Deum extitisse, » ac proinde, non nisi improprio ac metaphorico sensu Deum vocari. Unde Patripassianis, saltem ex hac parte, annumerandus non est, tametsi alias cum eis consentiat.

Quo verum sensu Patres Antiocheni, Paulum Samosatenum anathemate plectentes, vocem *consubstantialis*, imo ipsam Filii cum Patre consubstantialitatem repudiaverint, diverso modo a scriptoribus ecclesiasticis traditur. Alii volunt consubstantialitatem fuisse rejectam in sensu Sabelliano quem Paulus intendebat, nempe in sensu distinctionis personalis exclusivo. Rem ita se habuisse colligunt ex Concilio Ancyrano Semiarianis conflato, et ex S. Hilarii testimonio Semiarianos sic alloquentis : « Id addidistis quod patres nostri, cum Paulus Samosatenus hæreticus pronuntiatus est, etiam homousion repudiaverunt : *quia per hanc unius essentiæ nuncupationem solitarium atque unicum sibi esse Patrem et Filium prædicabat.* » (De Synod. c. 81.) « Quis, inquit idem Hilarius, secundum Samosatenum, in Christo renatus, et Filium confessus ac Patrem, quod *Christus in se sibi et Pater et Filius* sit confitebitur? » (Ibid. c. 82.) Deinde subdit : « Et hoc sane nunc quoque profanissimum Ecclesia recognoscit, Patrem et Filium in his nominum professionibus ad unionis ac singularis solitudinem *negata personarum proprietate* revocare. » His verbis prosequitur, cap. 86, « Male Homousion Samosatenus *confessus* est, sed numquid melius Ariani negaverunt? »

Juxta Athanasium, quem sequitur S. Basilius, Samosatenus, nedum consubstantialitatem confiteretur, eam e contra Catholicis objiciebat tanquam absurdum ex æterna Christi divinitate defluens consectarium. Quæstio movebatur, non de Verbo seu Filio, in Patre manente, sed de Jesu Christo, quem merum hominem Paulus asserebat, sicque contra Catholicos arguebat : Si Christus est ab æterno Deus, ergo est Patri consubstantialis; ergo tres admittendæ sunt in divinis substantiæ, una antecedens quæ deinde divisa fuit in duas alias, Patrem scilicet et Filium, ut nummi aurei ex eadem massa in eos divisa conflati sunt. Eamdem, teste Hilario, movebant Ariani difficultatem contra Homousion a Nicænis Patribus sancitum. « De homousio vero, quod est unius substantiæ, tractantes (episcopi Ancyrani in eorum synod. epist.) primum idcirco respuendum pronuntiastis, quia per verbi hujus enuntiationem substantia prior intelligeretur, quam duo (Pater et Filius) inter se partiti essent. » (De Synod. c. 81.) Quomodo sive Ariani, sive Samosatenus consectarium illud e consubstantialitate Filii cum Patre eruerint haud perspicimus. Quorum argumentatio ex crassa et materiali consubstantialitatis notione procedebat; et in hoc sensu, juxta Athanasium, Patres Antiocheni homousion repudiaverunt, negantes Filium esse Patri consubstantialem, cum ea vocis significatione, quam illis objiciebat Samosatenus.

Hæc Athanasii explicatio satis intricata videtur. Ceterum Athanasius ingenue fatetur se acta Concilii Antiocheni non legisse. Postremo ex eo quod Concilium Antiochenum homousion repudiaverit, nullatenus inde labefactatur Nicæna definitio, tum quia Patres Antiocheni Patresque Nicæni eamdem vocem *homousios* sensu plane diverso interpretabantur, tum quia Concilium Antiochenum, utpote particulare, contra Synodum œcumenicam prævalere non potest. (E.)

quidem [1] hanc illius sanciendi vocabuli causam fuisse prodit, quod cum episcopi catholici in Nicæna Synodo inter se deliberarent, quanam verborum formula veram fidei professionem conciperent, ut Arianam perfidiam extinguerent; primum iis in mentem venit dicere, Filium esse Deum de Deo, et unigenitum, et hujus generis alia, quæ ex Apostolo colliguntur. Sed cum Eusebius Nicomediensis gregales suos admonuisset, non esse, quod his assentiri vererentur, propterea quod res omnes creatæ perinde sunt a Deo; id animadvertentes Patres apertius enuntiasse, « ex substantia Patris esse Filium. » Deinde cum illud etiam addi placuisset, « Filium esse potentiam et imaginem Patris, eique per omnia similem et immutabilem, » ne huic quidem subscribere detrectarunt Ariani, quod hæc omnia nobiscum illi essent communia. Tum vero ad istorum penitus labefactandam hæresim, de communi sententia additum esse nomen ὁμοουσίου, id est *consubstantialis*, ut non solum ei similis, sed ejusdem omnino cum illo naturæ, essentiæ, ac substantiæ crederetur. Ambrosius vero [2] auctor est Eusebium ipsum Nicomediensem in quadam epistola vocem illam posuisse tanquam absurdam, et ex eo tamen consequentem, quod verus Dei Filius increatusque dicatur : « Nam quid est aliud, *inquit*, cur ὁμοούσιον Patri nolint Filium dicere, nisi quia nolunt verum Dei Filium confiteri ? Sicut auctor ipsorum Eusebius Nicomediensis epistola sua prodidit, dicens, Si verum, *inquit*, Dei filium et increatum dicimus, ὁμοούσιον eum Patre incipimus confiteri. Hæc cum lecta esset epistola in Concilio Nicæno, hoc verbum in tractatu fidei posuerunt Patres, quod id viderunt adversariis esse formidini; ut tanquam evaginato ab ipsis gladio, ipsorum nefandæ caput hæresis amputarent. »

IV. Ab iis initiis profectus, vocabuli istius usus magnas deinceps opportunitates catholicæ professioni attulit. Nam paucis istis syllabis hæresum omnium, quæ sanctissimam Trinitatem oppugnabant, propulsata sunt, eversaque commenta; ac discrimen inter partes constitutum, ut alieni adulterinique discernerentur ab germanis et legitimis Christianis, hoc est catholicis; cum ambage omni submota disputationis, unius pronuntiatione voculæ isti fidem suam approbarent; eamdem illi rejiciendo, hæreticos se esse proderent. Hinc Athanasius [3] τὸ ὁμοούσιον merito στηλογραφίαν κατὰ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν vocat, hoc est « columnam vel cippum, in quo illorum impietas proscribitur, ac velut trophæum de ea superata prostrataque statuitur. » Et in eodem libro, « (1) Vocis, *inquit*, istius exquisita ratio cum omnem ipsorum simulationem, siquidem illum dicant ex Deo esse, redarguit; tum omnes eorum argutias, quibus simplices circumveniunt, excludit. Sane quum omnia sophisticis calumniis adulterare et immutare possint ad arbitrium, solam hanc dictionem, ut quæ ipsorum convincit hæresim, reformidant; quam quidem Patres pro munimento et arce contra omnia illorum impia commenta scriptam objecerunt. » Quod hic refert Athanasius, hoc unum esse vocabulum, quod Ariani nullo fuco depravare potuerunt, egregie confirmat Ambrosius his verbis [4]; « Denique et nunc possent ὁμοούσιον, sicuti et cetera, verbo tenus nominare, si haberent quomodo illud ad aliam intelligentiam scævo sensu perverterent. Sed cum viderent se in hoc verbo concludi, nullam omnino mentionem hujus fieri voluerunt. » Epiphanius de præstanti illa voce hæc memoranda prædicat : « (2) Ut serpens, *inquit*, bituminis odorem refugit, aut cervæ halitum, aut gagatæ lapidis suffitum, aut styracis suffitum; sic Arius et Sabellius illam veritate constantem consubstantialis professionem exosam habet. » Et in Ancorato [5] vocat σύνδεσμον πίστεως, id est vinculum fidei. Marius Victorinus in secundo adversus Arium, *murum et propugnaculum*. Ac fuit hæc propemodum unica tessera Catholicarum partium, ob quam ab Arianis et similibus pestibus Homousiani per ludibrium appellari

(1) ATHAN. de Syn. pag. 709. Ἡ γὰρ τῆς λέξεως ταύτης ἀκρίβεια τήν τε ὑπόκρισιν αὐτῶν, ἐὰν λέγωσι τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ῥητὸν, διελέγχει· καὶ πάσας αὐτῶν πιθανότητας, ἐν αἷς ὑφαρπάζουσι τοὺς ἀκεραίους, ἐκβάλλει· πάντα γοῦν δυνάμενοι σοφίζεσθαι, καὶ μεταποιεῖν ὡς θέλουσι, ταύτην μόνην τὴν λέξιν, ὡς διελέγχουσαν αὐτῶν τὴν αἵρεσιν, δεδίασιν, ἣν εἰ Πατέρες ὥσπερ ἐπιτείχισμα κατὰ πάσης ἀσεβοῦς ἐπινοίας αὐτῶν ταύτην ἔγραψαν.

(2) EPIPH. hær. 69. num. 70. Ὥσπερ γὰρ μισεῖ ὁ ὄφις τὴν ὀσμὴν τῆς ἀσφάλτου, καὶ τὴν πνοὴν τῆς ἐλάφου, καὶ τὸ θυμίαμα τοῦ γαγάτου λίθου, καὶ τὸ κάπνισμα τοῦ στύρακος; οὕτω καὶ Ἄρειος καὶ Σαβέλλιος μισεῖ τὸν λόγον τῆς ἐν ἀληθείᾳ ὁμολογίας τοῦ ὁμοουσίου.

[1] Lib. de Decr. Syn. Nic. p. 415. et seq. et ad Afr. p. 720. et seq. Vide et lib. de Syn. pag. 708.

[2] 3 de fide, c. 7. — [3] Athan. de Synod. Arim. 700. — [4] Lib. de Filii Div. c. 4. — [5] Num. 6.

solebant, quod testatur Augustinus in libro contra sermonem Arianorum c. 46. «Et tamen, si quis istorum, inquit ille, qui nos Homousianos vocant, filium suum, non cujus ipse esset, sed diversæ diceret esse naturæ, exheredari se ab eo mallet filius, quam hoc putari. Quanta itaque impietate isti cæcantur, qui cum confiteantur unigenitum Dei Filium, nolunt ejusdem naturæ, cujus est Pater, confiteri, sed diversæ atque imparis, et multis modis rebusque dissimilis; tanquam non de Deo natus, sed ab illo de nihilo sit creatus, ac per hoc et ipse creatura sit, gratia filius, non natura: Ecce qui nos, quasi macula novi nominis, vocant Homousianos, nec seipsos, cum ita sentiunt, intuentur insanos.» Græce item Ὁμοουσιαστὰς vocabant, ut est in Dialogo 1. Maximi [1], qui sub Athanasii titulo editus est. Fulgentius vero in libro contra objectiones Arianorum, responsione 7, « Mirum est autem eos, *inquit*, qui pro unius substantiæ credulitate volunt nos Homousianos dici, quomodo se nolunt Triusianos pro tribus et diversis substantiis appellari.» Liberius certe pontifex in Epist. 11. fidem catholicam testatur « vi et nomine Consubstantialis comprehensam, tanquam propugnaculum firmum et inexpugnabile, omnes impetus et nefarias pestiferæ opinionis Arii machinas retudisse repressisseque.» Hac unica suppressa voce, Constantino Arius illusit [2], a quo fidei sui confessionem postulatus fuerat, et in integrum jussu illius restitutus est.

V. Itaque machinas omnes et impetus ad illam abolendam dictionem adhibuerunt hæretici; ac repetitis sæpe fidei professionibus, ex usu Christianorum tentarunt eripere. Ac tria quatuorve præsertim contra illam objicere consueverant. Imprimis, quod in Scripturis nullo loco prodita extaret, ac ne ipsum quidem οὐσίας nomen. Huic vero bifariam Patres occurrunt. Primum adversus illos excipiunt, ab iis etiam ipsis, qui ἀγράφου litem intendunt, voces aliquot nusquam scripto proditas usurpari; velut ἐξ οὐκ ὄντων *ex non extantibus* esse Filium: *fuisse quando non erat.* Item, *Dei voluntate productum esse.* « (1) Nam si penitus excludenda putant vocabula omnia non scripta, ait Athanasius, cur, cum Arius tantum acervum dictionum, quæ nusquam in Scripturis occurrunt, accumulaverit; quales sunt, ex non extantibus; et, non erat Filius, antequam gigneretur; et, erat quando non erat; et, mutabilis est; et, ineffabilis est, atque invisibilis Pater suo Filio; et, Filius ne suam quidem novit substantiam, et cetera, quæ in ridiculo impioque commentario suo Arius evomuit ex opinione sua, non illi contradixerunt?» Nec solum impias ac nefarias voces ἐξ ἀγράφων adhibebant hæretici; sed alias insuper aut tolerabiles, aut pias, et cum Catholicis communes. Ut cum ἀγέννητον, *ingenitum* dicebant Patrem; ἐκ τῆς οὐσίας, *de substantia Patris* extitisse Filium. Tum vero quidam illorum ὁμοιούσιον, *substantia similem.* Quod Athanasius ibidem pergit objicere, necnon Epiphanius [3], Ambrosius [4], Cyrillus [5], Nazianzenus [6]. Secundo etsi totidem syllabis in Scriptura vox ista non compareat, ejus tamen vim et sententiam reperiri docebant. Quippe Filium a Patre procedere, et ejus unigenitum, ac verum, propriumque esse Filium, sacræ litteræ testantur, quæ omnia, et ejusdemmodi cetera, τοῦ ὁμοουσίου nomen exprimit. Ita sanctus Athanasius disserit lib. de decr. Nic. Syn. [7].

VI. Sed luculentissime omnium Gregorius Nazianzenus, qui inter cetera ita scribit Orat. 37. «(1) Quid causæ est, cur litteræ tantoperes servias, judaicæque sapientiæ teipsum adjungas, relictisque rebus, syllabas consecteris? Quod si te bis quinque, aut bis septem dicente, decem aut quatuordecim ex verbis tuis colligerem; aut ex eo, quod animal ratione præditum et mortale diceres, hominem esse concluderem, an tibi nugari viderer? Nequaquam profecto, quum tua dicerem. Neque enim hæc

(1) ATHAN. lib. de Syn. pag. 702. Εἰ γὰρ ἐκβλητέα νομίζουσι τὰ μὴ γεγραμμένα, διὰ τί τῶν περὶ Ἄρειον τοσοῦτον ῥημάτιων συμφερτὸν τὸ, ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ τὸ, οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς πρὶν γεννηθῇ· καὶ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν· καὶ τρεπτός ἐστι καὶ ἀῤῥητος, καὶ ἀόρατος ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ· καὶ ὁ Υἱὸς οὐκ οἶδεν οὐδὲ τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν· καὶ ὅσα ἐν τῇ γελοίᾳ καὶ ἀσεβεῖ αὐτοῦ (for. συγγραφῇ) τὰ ἑαυτοῦ φρονῶν ἐξήμεσεν Ἄρειος, οὐκ ἀντειρήκασιν; Vide et lib. de decret. Nic. pag. 414. et epist. ad. Afr. pag. 721.

(2) NAZIANZ. orat. 37. pag. 605. Πῶς οὕτω σὺ λίαν δουλεύεις τῷ γράμματι, καὶ γίνῃ μετὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς σοφίας, καὶ συλλαβαῖς ἀκολουθεῖς ἀφεὶς τὰ πράγματα; Εἰ δὲ σοῦ τὰ δὶς πέντε λέγοντος, ἢ τὰ δὶς ἑπτὰ, τὰ δέκα συνῆγον, ἢ τεσσαρεσκαίδεκα ἐκ τῶν λεγομένων· ἢ ἐκ τοῦ ζῶον λογικὸν θνητὸν, τὸν ἄνθρωπον· ἆρα ἄν σοι ληρεῖν ἐνομίσθην; καὶ πῶς τὰ σὰ λέγων; οὐ γὰρ τοῦ λέγοντος μᾶλλον οἱ λόγοι, ἢ τοῦ λέγειν συναναγκάζοντος.

[1] Tom. 1. Oper. Ath. p. 155. — [2] Extat Arii professio apud Socr. l. 1. cap. 26.

[3] Hær. 69. n. 70. — [4] De div. Fil. c. 3. — [5] Lib. 1. Dial. de Trin. — [6] Orat. 37. p. 606. — [7] P. 415 et seq.

verba magis sunt ejus, qui loquitur, quam illius, qui loquendi necessitatem affert, etc. » Sic et Ambrosius in libro de divinit. Filii [1], et Augustinus Epistola 174, Fulgentius in Responsione ad Arianos, Cyrillus Dialogo 1 [2]. Atque hac ratione contra Semiarianos potissimum pugnant, qui vel plurima Filio tribuebant, ex quibus consequens illa vox erat; vel rem nomine ipso significatam ita fatebantur, ut ab usu nominis temperandum dicerent, ne quid non scriptum de summa divinitate sermone ipso proferrent. Hilarius itaque in libro contra Constantium Augustum, qui ex hac secta fuit, eodem modo ista dissolvit. « Nolo, *inquit*, verba, quæ scripta non sunt, dici. Hoc tandem rogo, quis episcopis jubeat? et quis apostolicæ prædicationis vetet formam? Dic prius, si recte dici putas : Nolo adversum nova venena novas medicamentorum comparationes : nolo adversum novos hostes nova bella : nolo adversum novas insidias consilia recentia. » Ac subinde illud aptissime : « Novitates vocum, sed profanas, devitari jubet Apostolus [3]. Tu cur pias excludis? cum præsertim ab eo dictum sit : Omnis scriptura, divinitus inspirata, utilis est. Innascibilem scriptum nusquam legis. Nunquid et hoc negandum erit, quia novum est? Decernis similem Patri Filium. Evangelia non prædicant. Quid est, quod non refugis hanc vocem? In uno novitas eligitur; in alio submovetur. Ubi impietatis occasio patet, novitas admittitur; ubi autem religionis maxima et sola cautela est, excluditur. »

Marius Victorinus in secundo adversus Arium [4], utroque modo oppugnatores illius nominis repellit. Nam et ab iis ipsis usurpari quamplurimas voces objicit, citra scripti auctoritatem; ut sunt, *Deus de Deo*, *lumen de lumine;* necnon ὅμοιον κατ' οὐσίαν, sive ὁμοιούσιον, et quamvis non totidem litteris ac syllabis illud in Scriptura non extet, extare tamen ea, ex quibus istud efficitur. « Si ideo, *inquit*, dicitis lumen de lumine, quia et Deus lumen dictus, et Christus lumen, et item Pater Deus, et Christus Deus dictus, id quidem manifestum; verum de Deo non lectum, lumen de lumine. At licuit sumere. Liceat ergo de lectis non lecta componere. » Tum ostendit in Scripturis legi nomen οὐσίας, et ab ea derivatum ἐπιούσιον et περιούσιον, « quod eodem modo denominatum est. Et hoc nomen omnes excludit hæreticos. Necessario ergo positum est a majoribus. » Mox illud egregie : « Magnum miraculum; verbum vos hæreticos facit, vel potius sonus verbi, quod græce dicitur. » Et vero quid est « contentiosius, ait Augustinus [5], quam ubi de re constat, certare de nomine? » Vide et Victorem episcopum in fidei ratione ad Hunericum [6].

VII. Rursus ad ὁμοούσιον criminandum vocabulum invidiosæ quædam illius notiones explicationesque proferebantur; quas creatis ex rebus petitas, quibus accommodari usus ipsius solet, ad divina transferebant. Nam imprimis Ariani id in illa voce reprehendebant, per eam Sabellii et Samosateni significari ac roborari perfidiam, qui esse μονοπρόσωπον, et una hypostasi constare Deum asserebant. Hoc enim declarare nomen ὁμοουσίου causabantur, aiebantque « Patrem et Filium in his nominum professionibus ad unionis ac singularis solitudinem, negata personarum proprietate, revocari, » ut loquitur Hilarius [7]. « Tanquam ipse sit Pater, qui et Filius, ex infinitate videlicet sua protensus in Virginem; ex qua corpus assumens sibi, in eo corpore, quod assumpsit, filii nomen addiderit, » scribit idem initio quarti libri. Quippe οὐσίαν et ὑπόστασιν idem esse statuebant, quod Basilius refert Epistola 78.

Deinde si ὁμοούσιος Patri dicatur esse Filius, sequi putabant, generationem hujus creaturarum esse similem, in qua substantiæ quædam desectio fit. Nam pars ejus in Filium a Patre transfusa videbitur. Sic Arius argumentabatur in epistola, quam cum suis Alexandro episcopo Alexandriæ obtulit; in qua profitebatur « (1) non esse Filium, ut Manichæus volebat, ejusdem cum Patre substantiæ partem; » vel, ut vertit Hilarius lib. 6, « Nec sicut Manichæus, partem unius substantiæ Patris natum exposuit. » Tum ista subtexit; « (2) Quod si istiusmodi loquendi rationes (Ex utero; et a Patre exivi; et venio) quasi consubstantialis partem aut emissionem cum nonnullis accipiamus, compositus erit, ac divisibilis Pater et mutabilis. Imo illorum opinione corpus, et, quoad in ipsis est, quæ corpori consentanea sunt, patietur expers cor-

(1) Epiph. hær. 69. num. 7. Οὐδ' ὡς Μανιχαῖος μέρος ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς τὸ γέννημα εἰσηγήσατο.

(2) Ibid. num. 8. Καὶ εἰ τὸ, ἐκ γαστρὸς, καὶ τὸ, ἐκ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω, ὡς μέρος τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ὡς προβολὴ ὑπό τινων νοεῖται, σύνθετος ἔσται ὁ Πατὴρ, καὶ διαιρετὸς, καὶ τρεπτὸς, καὶ σῶμα κατ' αὐτοὺς, καὶ τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς τὰ ἀκόλουθα σώματι πάσχων ὁ ἀσώματος Θεός.

[1] Cap. 3 et 4. — [2] Cyr. dial. 1. p. 39 et seq. — [3] 2 Tim. 3. — [4] Tom. 4. Bibl. PP. col 222.

[5] August. ep. 174. — [6] Tom. 4. Bibl. PP. col. 403. — [7] Lib. de Syn.

poris Deus. » Eamdem ὁμοούσιον interpretandi falsitatem Athanasius refellit [1], et Basilius [2], Cyrillus item Alexandrinus multis in locis maxime in Thesauri libro nono, ubi inter alia, contra τὸ ὁμοῦσιον hoc adversarios objecisse refert : « (1) Si Pater et Filius sint ὁμοούσιοι, divinam naturam sectionem quamdam admittere, et in dualitatem dividi. Neque enim aliter consubstantialem esse posse. »

VIII. Eusebius Cæsariensis in epistola, quam ad Ecclesiam suam Nicæam scripsit [3], refert, τὸ ὁμοούσιον in illa Synodo a se, aliisque, qui prius resistebant, admissum, postquam intellectum est, ipsomet interpretante Constantino, (2) non *sic* ὁμοῦσιον dici Dei Filium, uti in creatis rebus usuvenit, in quibus divisio aliqua incidit, ac sectio, decisioque substantiæ ; quam nimirum calumniam Ariani isti vocabulo struxerant. Ad hæc in plerisque fidei formulis, dum de Filii productione mentionem facerent, addere hoc solebant, illum ἀπαθῶς, sine ulla passione esse genitum, quasi hujus cautione vocis veram, proprieque dictam generationem, ac τοῦ γεννήματος significationem excluderent, quæ citra passionem ne cogitari quidem posse. Unde et si de Patris substantia esse Filium quidam ex illis, uti Semiariani, faterentur, non eodem modo ac genitum, sed ut præcipua factum ratione oriri indidem asseverabant, ut demonstrat Tractatus perbrevis contra hypocrisim Meletii, qui Athanasio tribuitur.

Sozomenus narrat Constantium imperatorem, etsi similem esse substantia Filium assereret, ὁμοουσίου vocem respuisse, quod ab Eusebio, aliisque principibus Arianorum jactaretur, nomen illud « (3) de corporibus proprie intelligi, velut hominibus, et ceteris animalibus, arboribus, et plantis, quæ ab similibus participatione gignuntur. At ὁμοιούσιον de rebus incorporeis usurpari, uti Deo, et angelis, quorum unumquodque per sese, ac secundum substantiam propriam intelligitur. »

Socrates in eodem illo loco, ubi Eusebii epistolam illam ad Cæsarienses suos describit, auctor est, Arianos τὸ ὁμοούσιον id appellari dixisse, quod aliquo ex his tribus modis oritur, « (4) vel partitione, vel profluvio, vel propagatione. Propagatione quidem, ut ab radicibus germen ; profluvio vero, sicut paterni filii ; partitione, ut auri glebæ duæ, vel tres. » Aliam ex Platonis doctrina calumniam contra ὁμοούσιον molitur, taciteque significat Eusebius in libro undecimo de Præparatione evangelica. Ubi summum illud bonum, quem unicum, ac supremum nominat Deum, intelligitque Patrem, ait « (5) non esse οὐσίαν, sed eam excedere antiquitate et virtute supergressum ; adeo ut nec ista dicantur illi ὁμοούσια, sed neque ingenita. » Loquitur autem de substantiis omnibus intelligibilibus ab illo summo Patre distinctis, adeoque de Filio, et Spiritu sancto, quæ sunt οὐσίαι νοηταί, ac propterea cum eo adæquari nequeunt, qui οὐσίᾳ omni præstantior est.

Quarto nomen homousii dicebant rem quamdam, et naturam significare, quæ sit anterior iis, qui eam participant. « Tanquam prior substantia, vel usia materiæ alicujus extiterit, quæ participata duobus, et in utroque consumpta, utrumque illum et naturæ anterioris, et rei esse testetur unius. Atque idcirco improbare se homousii aiunt confessionem, quod enuntiatio ejus neque Filium a Patre distinguat, et posteriorem Patrem materia, quæ sibi de Filio sit communis, ostendat, » ait Hilarius sub initium quarti libri.

Sic Eunomius vocem illam τοῦ ὁμοουσίου invidiose interpretatur apud Basilium. « (6) Non enim, *inquit*, dixerimus, communem quidem

(1) CYRIL. 9. Thes. pag. 68. Ἡ μία θεοτης ἄρα τομήν τινα χωρήσασα γέγονεν εἰς δυάδα. Οὐ γὰρ ἑτέρως ὁμοούσιος εἶναι δύναται. Vide et lib. 4. pag. 24. et lib. 6. Thes. pag. 43. et l. 16. p. 175. et ep. Pasch. 12. p. 171.

(2) EUSEB. in ep. ad Cæsar. Ὃ καὶ αὐτὸς ἡρμήνευσε λέγων, ὅτι μὴ κατὰ τὰ τῶν σωμάτων πάθη λέγοι, τὸ ὁμοούσιον, οὔτε οὖν κατὰ διαίρεσιν, οὔτε κατὰ τινα ἀποτομὴν, ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι.

(3) SOZOM. lib. 3. cap. 18. Τὸ μὲν γὰρ ὁμοούσιον ἐπὶ σωμάτων κυρίως νοεῖσθαι, οἷον ἀνθρώπων, καὶ τῶν ἄλλων ζώων, καὶ δένδρων, καὶ φυτῶν, οἷς ἐξ ὁμοίου ἡ μετουσία, καὶ ἡ γένεσίς ἐστι. Τὸ δὲ ὁμοιούσιον ἐπὶ ἀσωμάτων, οἷον ἐπὶ Θεοῦ, καὶ ἀγγέλων, ἑκατέρου πρὸ ἑαυτοῦ κατ' ἰδίαν οὐσίαν.

(4) SOCRAT. lib. 1. cap. 6. Ἐπεὶ γὰρ ἔφασκον ὁμοούσιον, εἶναι ὅ ἐκ τινός ἐστιν, ἢ κατὰ μερισμὸν, ἢ κατὰ ῥεῦσιν, ἢ κατὰ προβολήν. Κατὰ προβολὴν μὲν, ὡς ἐκ ῥιζῶν βλάστημα· κατὰ δὲ ῥεῦσιν, ὡς οἱ πατρικοὶ παῖδες· κατὰ μερισμὸν δὲ, ὡς βώλου χρίσίδες δύο, ἢ τρεῖς.

(5) EUSEB. de Præpar. pag. 319. Cr. edit. Τότε ἀγαθὸν μὴ εἶναι οὐσίαν, ἀλλ' ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, πρεσβείᾳ, καὶ δυνάμει ὑπερέχον· ὥστε μὴ ὁμοούσια αὐτὰ τίθεσθαι, ἀλλὰ μηδὲ ἀγέννητα νομίζειν.

(6) EUNOM. apud Basil. lib. 1. cont. Eun. p. 29. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο ἂν εἴποιμεν ὡς κοινὴ μὲν ἀμφοῖν ἡ οὐσία, τάξει δὲ, καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις ὁ μὲν ἐστι πρῶτος, ὁ δὲ δεύτερος. Ἐπειδή γε δεῖ προσεῖναι ἐν τοῖς ὑπαρέχουσι τὸ τῆς ὑπεροχῆς αἴτιον.

[1] L. de Syn. p. 705. — [2] Ep. 300.

[3] Extat apud Socr. l. 1.

utriusque esse substantiam, ordine vero, et temporis antecessione hunc esse priorem, illum posteriorem ; quoniam certe oportet in omnibus, quæ excedunt, aliquam esse causam excessus.»

Quod Eunomii commentum Basilius ita, ut diximus, exponit, ac refellit. « (1) Sic igitur communem, *inquit*, substantiam sic intellexit, ac locutus est, quasi ex præcedenti materia distributionem quamdam, ac divisionem in ea, quæ ex ipsa sunt, constituat, ne nos quidem ipsi sententiam ejusmodi recipimus. »

Athanasius quoque sic illorum argumentum explicat : « (2) Qui dicit consubstantialem, tria significat; substantiam aliquam præsubjectam, duosque ex illa genitos consubstantiales esse; atque ita concludunt : Si Filius consubstantialis est Patri, necesse est ante eos subjectam esse substantiam, ex qua gignantur; adeo ut non sit alter eorum Pater, alter Filius, sed ambo invicem fratres. » Idem et Basilius scribit Epist. 300, necnon Marius Victorinus lib. 1. adversus Arium [1]. Hinc apud Epiphanium Hæresi 69. num. 7, Arius, ejusque socii in libello, quem Alexandro episcopo suo obtulerunt, inter cetera dicunt, se non, ut Manichæus, asserere, ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς τὸ γέννημα, quod Hilarius ita latine reddidit, in libro sexto; « Nec, sicut Manichæus, partem unius substantiæ Patris natum exposuit; » tanquam ὁμοούσιον id significaret, *quod partem substantiæ* habet ex toto resectam. Auctor dialogi secundi contra Macedonianos [2], qui Athanasio inscribitur [3], eadem illa de ὁμοουσίῳ sibi objicientem Macedonianum inducit ac refellit.

IX. Hæ sunt fere nominis illius falsæ notiones, ob quas ab eo se abhorrere dicebant hæretici. Sed eas facile refellebant antiqui Patres, qui de hac, et ceteris vocibus, quibus ad res divinas explicandas utimur, exceptionem istam potissimum adhibebant, quam Hilarius exponit initio quarti : « Non ignoramus autem, *inquit*, ad res divinas explicandas, neque hominum elocutionem, neque naturæ humanæ comparationem posse sufficere. Quod enim inenarrabile est, id significantiæ alicujus finem, et modum non habet; et quod spirituale est, id a specie corporalium, exemploque diversum est. Tamen cum de naturis cœlestibus sermo est, illa ipsa, quæ sensu mentium continentur, usu communi et naturæ, et sermonis sunt eloquenda; non utique dignitati Dei congrua, sed ingenii nostri imbecillitati necessaria; rebus scilicet, verbisque nostris ea, quæ et sentimus, et intelligimus locuturi. » Eodem modo Sozomenus respondet in loco illo, quem paulo ante commemoravi. Nam ridiculam plerisque visam esse illam Eusebii, aliorumque tergiversationem. « (3) Quippe ex apparentibus aiebant peti oportere nomina, quæ intelligibilibus accommodentur, ac nullum dictionis esse periculum, nisi peccetur in sensu. » Igitur quæ ab rebus creatis, et corporeis transferuntur nomina, et ad divinas explicandas accommodantur, ab nativa illa originis suæ fæce purganda sunt; ut quidquid in his, unde sunt petita, rebus impurum et imperfectum cernitur, id ab divinis illis, et cœlestibus cogitatione separetur. « Ut cum aliquid ex humanis comparationibus proferimus, ait Hilarius, non secundum naturas corporales de Deo sentire credamur, nec passionibus nostris spiritualia comparare, sed potius rerum visibilium speciem ad intelligentiam invisibilium protulisse. » Athanasius itidem de illa ipsa ὁμοουσίου appellatione loquens, (4) eximendum ab ejus notione docet id omne, quod est concretum, et corporeum; et hoc solum exprimendum, eliquandumque esse, quod in usu illius proprie spectatur, nimirum propriam cum Patre filii germanitatem, et Verbi ad Deum habitudinem. « (5) Atque uti

(1) BASIL. ibid. Εἰ μὲν οὖν τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας οὕτω νοήσας εἶπεν, ὡς ἐξ ὕλης προϋπαρχούσης διανομήν τινα κατὰ διαίρεσιν εἰς τὰ ἀπ' αὐτῆς νοεῖν, οὔτ' ἂν αὐτοὶ καταδεξαίμεθα τὴν διάνοιαν ταύτην.

(2) ATHAN. Ὁ λέγων ὁμοούσιον, τρία λέγει· οὐσίαν τινὰ προϋποκειμένην, καὶ τοὺς ἐκ ταύτης γεννωμένους ὁμοουσίους εἶναι· καὶ ἐπιλέγουσιν· ἐὰν ὁ Υἱὸς ὁμοούσιος ᾖ τῷ Πατρὶ, ἀνάγκη προ ὑποκεῖσθαι αὐτῶν οὐσίαν, ἐξ ἧς ἐγεννήθησαν, καὶ μὴ εἶναι τὸν μὲν Πατέρα, τὸν δὲ Υἱὸν, ἀλλ' ἀμφοτέρους ἀδελφούς.

(3) SOZOM. lib. 3. cap. 18. Ἐκ γὰρ τῶν φαινομένων ἔφασκον χρῆναι καὶ περὶ τῶν νοητῶν τὰ ὀνόματα μεταλαμβάνειν, λέξεως τε τὸν κίνδυνον μηδένα εἶναι, ἢν μὴ περὶ τὴν ἔννοιαν ἡ ἁμαρτία γένηται.

(4) ATHAN. de decr. Nic. Syn. pag. 419. Ἐξηρήσθω δὲ πάλιν ἐν τούτοις πῶς λογισμὸς σωματικὸς· φαντασίαν τε πάσης αἰσθήσεως ὑπερβάντες, καθαρᾷ τῇ νοήσει, καὶ μόνῳ τῷ νῷ νοῶμεν Υἱοῦ πρὸς Πατέρα τὸ γνήσιον, καὶ Λόγου τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἰδιότητα.

(5) MOX : Ὡς γὰρ τὸ γέννημα, καὶ τὸ Υἱὸς, οὐκ ἀνθρώπινον· ἀλλ' ὡς Θεῷ πρέπον ἐστὶν, εἴρηταί τε, καὶ ἔστι· τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ ὁμοουσίου ἀκούοντες, μὴ εἰς τὰς ἀνθρωπίνας αἰσθήσεις πίπτοντες, μερισμούς, καὶ διαιρέσεις τῆς θεότητος λογιζώμεθα. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ ἀσωμάτων διανοούμενοι, τὴν ἑνότητα τῆς φύσεως, καὶ τὴν ταὐτότητα τοῦ φωτὸς μὴ διαιρῶμεν.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 199.— [2] To. 2. Athan. p. 244.

[3] Anud Euthy. Pan. par. 2. tit. 13.

cum fetum, sive germen, aut Filium audimus, nihil humanum, sed cujusmodi Deo convenit, dici et inesse cogitamus; ita cum ὁμοούσιον audimus, quod est consubstantiale, caveamus, ne ad humanos sensus revoluti, partitiones quasdam divinitatis, divisionesque cogitemus, sed tanquam de corporis expertibus animo versantes, unitatem naturæ, et identitatem lucis minime dividamus. » Quin et ipsa τοῦ κτίζειν, *creandi* vel *fabricandi* notio, cum ad Deum ex usu rerum infimarum traducitur, segreganda est ab imperfecta omni, et creatarum rerum propria conditione, ut idem Athanasius alibi [1] demonstrat. Videndus et Basilius Epistola trecentesima. Cyrillus etiam Alexandrinus libro quarto Thesauri, argumento illo, et similitudine creationis, vel fabricationis utitur. Nihil enim homo condere, architectarive potest, nisi ex aliqua materia; et tamen cum *creandi*, vel condendi notionem ad Deum transferimus, aliter de eo judicamus. « (1) Dicant igitur, *inquit*, quid causæ sit, cur cum de generatione agitur, nihil amplius homine velint habere Deum; cum autem de condendo sermo est, non jam illi, quæ sunt hominis propria, tribuant. Quod si factor est eo modo, qui Deo convenit; erit eodem et generator. » Præclare igitur non in istos tantum, sed in omnes prorsus hæreticos, qui humanis momentis, et ex captu suo divina metiuntur, convenit illud Clementis Alexandrini : « (2) Infideles, *ait*, ut videtur, de cœlo, et eo, quod non est aspectabile, omnia trahunt in terram, manibus revera petras, et quercus apprehendentes, ut ait Plato. Omnia enim, quæ ejusmodi sunt, apprehendentes, id esse solum affirmant, quod appulsum, et contactum habet; idem esse definientes corpus, et substantiam. »

Quamobrem ὁμοούσιος id unum in Filio significat, unam et eamdem essentiam, sive substantiam illius esse, quæ Patris sit, etsi persona, sive hypostasis alia sit utriusque; quam falso Sabellius, et Paulus Samosatenus ideo confundebant, quod οὐσίαν, et ὑπόστασιν, sive æquipollentes illis voces, nihil omnino differre crederent. Toletana Synodus XI, contra illam substantiæ sectionem hoc decreto pugnat. « Nec enim eumdem Filium Dei, pro eo quod de Patre sit genitus, desectæ naturæ portiunculam nominamus; sed perfectum Patrem perfectum Filium, sine imminutione, sine desectione genuisse asserimus, quia solius divinitatis est, inæqualem Filium non habere. Intellige duratione, et perfectione ab ortu ipso. »

X. Nam quod ad sectionem illam, ac partitionem substantiæ attinet, quæ ad ὁμοουσίου significationem videtur adhærescere, ne ejusmodi aliqua temere fingatur in Deo, recte provisum esse docet Athanasius eo ipso, quod idem Dei filius, λόγος et σοφία, *Verbum*, et *Sapientia* Patris appellatur, «(3) ex quibus illa de Patre generatio neque passioni, neque divisioni obnoxia cognoscitur. Etenim verbum ne in hominibus quidem pars est illorum; neque cum passione ex ipsis progreditur, nedum Dei Verbum, quem filium suum esse significavit Pater. » Eodem pertinent et aliæ similitudines, quibus incorrupta illa, expersque passionis Filii generatio declarari solet. Ut cum *lumen de lumine*, et *ex sole splendor* emanans assumitur. Egregie ad hanc sententiam disserit Basilius Ancyranus, ac Semiariani reliqui in synodica Ancyrani Concilii, cujus decreta in libro de Synodis approbavit, explicavitque S. Hilarius; totam vero epistolam descripsit Epiphanius Hær. 73 [2]. In ea porro recte illi declarant, quemadmodum, cum aut creator inferiorum rerum Deus appellatur, aut unigeniti Filii Pater, ab iis vocabulis intelligendo secernere oporteat omnia, quæ in infimis et creatis rebus cum eorum notionibus implicata cernuntur, ut ea tantummodo seligantur, quæ perfectionis aliquid continent. Velut si ex *creatione*, et *creatore* id unum exprimamus, quod voces istæ significant, productionem rei cujuspiam, sine ulla producentis mutatione, qui et ipse

(1) CYRIL. Alex. lib. 4. Thess. pag. 29. Ἡ λεγέτωσαν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τοῦ γεννᾶν οὐδὲν ἀνθρώπου πλέον ἔχειν βούλονται τὸν Θεόν· ἐπὶ δὲ τοῦ κτίζιν οὐκέτι τὰ ἀνθρώπου προσάπτουσιν αὐτῷ. Εἰ δὲ ποιητής ἐστιν, ὡς πρέπει Θεῷ, ἔσται καὶ γεννήτωρ κατὰ τὸν ἴσον τρόπον.

(2) CLEM. Alex. 2. Strom. pag. 267. Οἱ δὲ ἄπιστοι, ὡς ἔοικεν, ἐξ οὐρανοῦ, καὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἕλκουσιν εἰς γῆν, ταῖς χερσὶν ἀτεχνῶς πέτρας, καὶ δρῦς περιλαμβάνοντες, κατὰ τὸν Πλάτωνα. Τῶν γὰρ τοιούτων ἁπτομένοι πάντων, διϊσχυρίζονται τοῦτ' εἶναι μόνον, ὅπερ ἔχει προσβολήν, καὶ ἐπαφήν τινα, ταὐτὸν σῶμα, καὶ οὐσίαν, ὁριζόμενοι.

(3) ATHAN. lib. de Syn. pag. 705. Λόγος γάρ ἐστι, καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς· ἐξ ὧν τὸ ἀπαθὲς, καὶ τὸ ἀμέριστον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννήσεως γνωρίζεται. Λόγος γὰρ οὐδὲ ὁ τῶν ἀνθρώπων μέρος ἐστὶν, οὐδὲ κατὰ πάθος ἐξαὐτῶν προέρχεται, μή τι γε ὁ τοῦ Θεοῦ, ὃν Υἱὸν εἶναι ἑαυτοῦ ὁ Πατὴρ ἐδήλωσεν.

[1] Lib. de Syn. Arim. et Sel. p. 713.

[2] Num. 2. et seq.

perfectus intelligitur; illud vero detrahamus, quod in creaturis nomen idem cogitationi nostræ objicit, separatam a producente rei productæ subsistentiam, et cum materia conjunctionem, aliaque generis ejusdem. Tum ex Patris, ac Filii, et generationis nominibus excludamus id ipsum, quod in creaturis animadvertitur, profluvium, sectionemque substantiæ, indidemque ortam personarum, et hypostaseon varietatem; ac solum illud assumamus, quod a divina majestate non abhorret, perfectam in substantia similitudinem. Hæc illi, qui solum ὁμοιούσιον, et *similitudinem substantiæ* vindicabant Filio. Nos non solam *substantiæ similitudinem*, sed *identitatem* insuper ex illa vocum proprietate sumemus, quam ὁμοούσιον declarat. Vide et Cyrillum Alexandrinum iis locis, quos citavimus.

XI. Illud vero ridiculum est, quod contra ὁμοούσιον ab Arianis objectum, tertio loco commemoravimus, naturam aliquam, vel substantiam illo vocabulo demonstrari, quæ velut separata in plures participes tribuatur. Hoc enim nihil est necesse fieri. Quippe vel unus a patre genitus ὁμούσιος ei dicitur, ut Athanasius disputat[1], et sive uni, sive pluribus essentia, naturaque communicatur, nequaquam ab iis separata, vel anterior existit; ipsa vero generantis persona origine saltem eo, quod genitum est, prior intelligitur, uti postea latius exponetur; et Marius Victorinus in primo adversus Arium[2], hanc Arianorum calumniam refellit, ac negat necesse esse, quod isti jactitabant, posito homousio, sequi præexistentem esse substantiam.

Discussis cavillationibus Arianorum et falsarum interpretationum calumniis, vera, sinceraque τοῦ ὁμοουσίου vis, et potestas Catholicorum usui relinquitur, cujus constituendi hæc de Scripturis ratio ab Nicænis Patribus inita est, ut testatur Athanasius[3]. Cum enim et *Deus*, et *de Deo*, et *Filius*, et *unigenitus*, adeoque singulari modo a Patre productus in sacris libris legeretur; primum ἐκ τῆς οὐσίας *de essentia*, vel *substantia* Patris illum esse, statuerunt, et in symbolo professi sunt. Quippe ἐκ τοῦ Θεοῦ, *de Deo* esse, nihil aliud est, ut Athanasius (1) disputat, quam de ejus esse substantia, vel οὐσίᾳ; quoniam Deus sua est οὐσίᾳ. Nam et ὁ ὢν appellatur. Neque nos aliud intelligimus, cum Deum, vel Patrem nominamus, quam ipsam ejus, qui est, *substantiam*, aut *essentiam*, cum nihil aliud de Deo informare cogitando possimus. Sed accedit γεννήματος, id est *fetus*, et *unigeniti*, ac *filii* proprietas; quæ sic illum de patris esse *substantia*, et *usia*, demonstrat, ut non extrinsecus factus sit, neque diversam ab illo sortitus essentiam, sed ex intimo processerit; hoc est, ut Scriptura loquitur, *ex utero*, et eamdem prorsus, atque individuam substantiam, sine ulla differentia rei ullius acceperit. Non enim ποίημα est, sive *opus*, vel *factura*, quæ ab facientis substantia plane diversam habet essentiam; neque ex interiore illius natura generatione profunditur, sed extrinsecus existit.

Jam vero si ἐκ τῆς οὐσίας, *de substantia* Patris est Filius, ac singulare hoc et eximium præ creatis habet omnibus; non id alia voce commodius, aptiusque potuit exprimi, quam ut ὁμουσίος, *consubstantialis* appellaretur. Hæc enim ingenuum et nativum Patris esse fetum, hoc est γέννημα, demonstrat Filium, ut idem docet Athanasius; (2) nihilque cum iis, quæ creata sunt, et facta, illi esse commune. Itaque sanctus Hilarius[4] ideo negatum ait ab Arianis esse *homousion*, « ne ex substantia Patris Deus Filius natus, sed secundum creaturas ex nihilo conditus prædicaretur. »

XII. Ex adverso vero Catholici, quia Deus est ipsum, quod est; id autem est substantia ejus rei, quæ esse defenditur; ac Filius de eo est ipso, quod Deus est, verusque Filius, in Patre, et in eo Pater; ideo ὁμοούσιον vocarunt, id est unius substantiæ cum Patre. Sicut ipse Dominus ait[5], *Ego in Patre, et Pater in me*[6]. *Ego et Pater unum sumus;* et[7], *Ego de Patre exivi;* et[8], *Qui me videt, videt et Patrem*, ut totidem fere verbis scribit Ambrosius[9]. Cyrillus item inde homousion appellatum asserit, « (3) quod Filius Dei, ac Patris natus ex ipsa sub-

(1) ATHAN. de Syn. pag. 700. Ἀλλ' ἀκούοντες τὸ Πατὴρ, καὶ τὸ Θεὸς, καὶ τὸ παντοκράτωρ, οὐχ ἕτερόν τι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαινομένην νοοῦμεν.

(2) ATHAN. de Syn. pag. 709. Ἵνα καὶ τὸ γνήσιον ἀληθῶς ἐκ τούτου γνωσθῇ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μηδὲν κοινὸν ἔχῃ πρὸς τοῦτον τὰ γεννητά. Vide et pag. 712. Et epist. ad Afric. pag. 723. Et lib. de decr. Syn. Nic. p. 419. et seq.

(3) CYRIL. dial. 1. de Trin. pag. 391. Ὡς ἐξ αὐτῆς ἀναφὺς τῆς οὐσίας ἡμῖν τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, οὐ ἐκφύλος ἔσται, κατὰ τὸ αὐτοῖς εὐ ἔχειν δοκοῦν, οὔτε μὴν ἀθνεῖς τοῦ γεγεννηκότος· ἀλλ' ὁμοούσιός τε αὐτῷ, σύμμορφος τε, καὶ ὁμοφυής.

[1] Lib. de Syn. p. 713. — [2] Victor. l. 2. col. 198. — [3] L. de Syn. et L. de Decr. Nic. — [4] L. de Syn. sub fin.

[5] Joan. 14. — [6] Joan. 10. — [7] Joan. 16. — [8] Joan. 14. — [9] L. de Fil. Div. c. 4.

stantia, non alterius naturæ, neque etiam externus ab eo sit, qui genuit, sed conformis, et æqualis naturæ. » Nam neque ἑτερουσιον, neque ἀλλοτριούσιον, hoc est *alterius*, vel *alienæ substantiæ* Filium dici convenit; cujusmodi creaturæ sunt, ne, ut ait Athanasius[1]; ὄγρανον ἑτεροφυὲς et ἑτερούσιον cum impiis Arianis Deum Filium esse fateamur. Ob id ergo nomen illud ὁμοουσίου necessario Patres apposuerunt; quo uno hæreses omnes evertuntur, quæ contra Dei Filium ab nefariis capitibus excogitatæ sunt. Nam non solum Arium, eosque, qui creaturam esse, et ex non extantibus prodiisse volebant, redarguit, sed etiam Sabellium, et Samosatenum; quamvis eadem usi voce, perperam eam interpretari conati sunt. « (1) Quippe tollit ὑπόστασεων identitatem ut docet Basilius, perfectamque personarum intelligentiam inducit. Non enim idem sibi ipsi consubstantiale est, sed alterum alteri. Proinde recte ac religiose admodum usurpatur, cum et hypostaseon proprietatem discernat, et naturæ sine ulla diversitate communionem exprimat. » Quod et Epiphanius animadvertit, qui particulam ὁμοῦ « (2) non de uno, ac singulari posse dici » *asserit;* « sed eo vocabulo ὁμοούσιον, duo significari perfecta, quæ nec a se invicem diversa, nec ab unitate sua sunt aliena. » Ut autem Sabellii quam Marcellus Ancyranus instauravit, falsa excluderetur opinio, qui τὸ ὁμοούσιον ad personarum tollendam diversitatem pertinere volebat; Nicæni Patres prudentissime quædam alia symbolo suo addiderunt, *Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero*, ut Basilius explicat Epistola 78. His enim formulis satis ostenderunt, alium esse gignentem, exempli causa, Deum, vel lucem, alium genitum; ita tamen ut Deus ac lux utrobique esset.

XIII. Denique cum οὐσία, sive substantia Dei, Deus ipse sit, ac quidquid est in Deo, hoc est Dei æternitas, immensitas, omnipotentia, bonitas, veritas, sapientia, et si quid aliud vero ac summo Deo tribuitur; qui ὁμοούσιον, id est *ejusdem substantiæ* Filium esse cum Deo ac Patre dixerit, hunc et divinitate præditum eadem, et æternitate, veritate, bonitate, omnipotentia, ceterisque dicit, quæ Ariani Filio impie ac nefarie detrahebant. Pluribus hoc Cyrillus exponit in nono Thesauri libro : ac de æternitate præsertim id esse consequens docet. « (3) Ut enim si ad Patrem accessisset, *inquit*, in tempore, non esset consubstantialis; ita quia illud verum non est sed semper erat cum ipso, omnino consubstantialis erit. » Tum paucis interjectis, « (4) Non enim erit aliquid coæternum Patri, quod non est naturaliter ex ipso; ne etiam istud creaturis inesse dicamus, quod inest divinæ soli naturæ. Quamobrem etsi Filius principium habet Patrem suum; tamen quatenus ex principio est, concurrentem cum ipso habens extantiam, non erit ei dissimilis substantia. Nam quia est ex principio, ideo consubstantialis principio. Porro quod est Patri consubstantiale, id aventitium non est in tempore, ne et Pater ipse talis esse reperiatur. »

XIV. Sed de ὁμοουσίου vocabulo, et proprietate pulcherrime Marius Victorinus in secundo libro adversus Arium[2], tum in peculiari, ac perbrevi tractatu de *Homousio recipiendo* disputat, iisdem pene utrobique verbis, ac sententiis, quarum est hæc summa. Deum esse fatemur omnes; sed et Christum fatemur esse : atque hoc modo dico, est Deus, est Christus. « [3] Quid est autem istud esse? lumen esse, Spiritum esse, Deum esse, λόγον esse fatemur. » Hoc autem est οὐσία, vel ὑπόστασις latine *substantia*. « Est autem substantia Dei lumen, Spiritus, Deus. Item substantia Christi est λόγος, lumen, Christus. Hinc omnes vere dicimus, Christum verum lumen de vero lumine, Deum de Deo : recte ergo dicitur ejusdem esse substantiæ, hoc est ὁμοούσιον : fatemini ergo ὁμοούσιον, cum dicitis lumen de lumine, Deum de Deo. » Postea nomen istud ὁμοούσιον ex duabus componi voculis

(1) BASIL. ep. 300, pag. 1070. Ἀναιρεῖ γὰρ τὴν ταυτότητα τῆς ὑποστάσεως, καὶ εἰσάγει τελείαν τῶν προσώπων τὴν ἔννοιαν. Οὐ γὰρ αὐτό τί ἐστιν ἑαυτῷ ὁμοούσιον, ἀλλ' ἕτερον ἑτερῷ. Ὥστε καλῶς ἔχει, καὶ εὐσεβῶς τῶν τε ὑποστάσεων τὴν ἰδιότητα διορίζουσα, καὶ τῆς φύσεως τὸ ἀπαράλλακτον παριστῶσα.

(2) EPIPH. hær. 69, num. 70. Τὸ δὲ ὁμοῦ οὐχ ἕνα πάλιν σημαίνει, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ὁμοουσίου δύο σημαίνει τέλεια, ἀλλ' οὐκ ἀλλοῖα ἀλλήλων ἐστιν, οὐδὲ ἀλλότρια τῆς αὐτῶν ἑνότητος.

(3) CYRIL. 9. Thes. pag. 67. Καὶ ὥσπερ εἰ προσγεγονὼς ἐφαίνετο οὐκ ἂν ἦν ὁμοούσιος· οὕτως ἐπεὶ μὴ τοῦτό ἐστιν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ σὺν αὐτῷ, πάντως ἔσται καὶ ὁμοούσιος.

(4) Ibid. Οὐ γὰρ ἔσται τι συναΐδιον τῷ Πατρὶ, μὴ ὂν ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς· ἵνα μὴ καὶ τοῖς κτίσμασι τοῦτο προσεῖναι λέγωμεν, ὃ μόνῃ πρόσεστι τῇ θείᾳ φύσει. Οὐκοῦν κἂν ἀρχὴν ὁ Υἱὸς ἔχῃ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἀλλὰ καθὸ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐστι, σύνδρομον αὐτῇ τὸ εἶναι ἔχων, ἀνόμοιος οὐκ ἔσται κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῇ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐστι, διὰ τοῦτο καὶ ὁμοούσιος τῇ ἀρχῇ. Τὸ δὲ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, ἐπιγεννητὸν οὐκ ἔστι· ἵνα μὴ τοῦτο ὢν εὑρίσκηται καὶ αὐτός.

[1] Athan. de Decret. p. 419.— [2] To. 4. Bib. PP. col. 255.

[3] Libr. de Homousio col. 155

ait, ὁμοῦ, et οὐσία. Ὁμοῦ tale est, ut cui jungitur, nunc significet eamdem rem ambo esse, nunc simul cum re rem esse. Nam cum dico ὁμοειδῆσ, vel ὁμώνυμος, significo ejusdem speciei, vel nominis duo quædam esse. Qua ratione ὁμοούσιον ejusdem substantiæ, vel essentiæ rem esse demonstrat. Rem vero esse cum re significat, ut cum dico ὁμήλιξ, ὁμότροφος, *simul ætate*, vel *simul nutritus*. Atque hoc etiam sensu ὁμοούσιον erit *simul substantiale*, vel *consubstantiale*. Ex priori significatione damnatur Arius, qui dixit, « ex nihilo productum esse Filium; » posteriore idem ille, cum dixit, « fuisse, quando non erat. » Quippe si et semper, et in principio fuit Pater, simul cum eo Filium oportet fuisse, qui sit ὁμοούσιον. Idem etiam in 4. adversus Arium [1] : « Hoc est enim ὁμοούσιον ὁμοῦ οὐσίαν ἔχον, simul substantiam habens, paremque existendi vim, atque virtutem, eamdemque substantiæ naturam, nullo tempore præeunte; quod nos consubstantiale dicimus. » Quamobrem « adversus utrumque sacrilegium » Arii, quo et Filium diversæ a Patre substantiæ, atque *ex non extantibus* factum esse docuit, et in tempore productum, non ex æterno genitum, « verbi hujus potentia repugnat, » ut Victorini verbis utar, « quo ὁμοούσιον dicitur. » Et « o docti episcopi ! (jure idem exclamat) o sancti ! o fidem spiritu confirmantes ! o verbum vere verbum Dei, quod (for. *quo*) Deus, et λόγος ostenditur simul ex æterno; et semper eadem, (for. *una eademque*) quæ substantia. » Nec solum Arii venenis medetur ista vox, sed etiam Sabellii, ut ex Basilio, et Epiphanio paulo ante memini; tametsi Ariani hoc se odio Sabellii facere dictitarent, ut ne vocem illam admitterent : quos Ambrosius [2], præter superiores istos, refellit sic : « Frustra autem verbum istud propter Sabellianos declinare se dicunt, et in eo suam imperitiam produnt ; ὁμοούσιον enim aliud alii, non ipsum est sibi. Recte ergo ὁμοούσιον Patri Filium dicimus, quia verbo eo et personarum distinctio, et naturæ unitas significatur *. »

XV. Ceterum quæ de hoc ὁμοουσίου vocabulo veteres prædicant, eam vim ejus esse, ut ad Trinitatis explicandum dogma pene unicum sufficiat, et ad Arii confutandam hæresim, nec non Sabellii; quod et unam trium esse substantiam, et tres nihilominus esse distinctos significet : id per se, ac propria sua notione neutiquam illi convenit, sed quatenus in Deo, ac de Deo ista vox usurpatur. Etenim vera illius, et nativa significatio non minus iis in rebus valet, quæ numero discrepantes in eamdem includuntur speciem, quam quæ eadem numero constant substantia. Quippe vox ista unam substantiam, sive naturam indicat, quæ in pluribus individuis una esse dicitur. Lucifer Calaritanus [3] « ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, quod dicunt Græci, nos, *inquit*, Romani dicimus unius substantiæ cum Patre. » Quamobrem eatenus contra Arianos, et Sabellianos valet, quod Filium significat de Patris esse substantia, non ex alia; neque extrinsecus operis instar effectum, neque vel ex nihilo, aut materia quapiam. Ita Victor episcopus in fidei ratione ad Hunericum regem : « Ad hanc impietatis professionem, quæ contra fidem emerserat, refellendam, et penitus abolendam ὁμοούσιον sermo græcus positus est, quod interpretatur unius substantiæ, vel essentiæ, significans Filium non ex nullis extantibus, nec ex alia substantia, sed de Patre natum esse. » Quam nominis potestatem egregie synodica Concilii Parisiensis exponit [4] : quod insigne gallicanæ fidei, professionisque monimentum ab Hilario descriptum legitur in ejus fragmentis. Edita est autem anno Christi 362, ac de ὁμοουσίου voce sic loquitur : « Nam homoousion sermonem ad veram, et legitimam ex Deo Patre unigeniti nativitatem sumus amplexi, detestantes secundum Sabellii blasphemias ipsam unionem, neque aliquam partem Patris esse Filium intelligen-

[1] Col. 241. et 244. — [2] Ambros. l. 3. de Fide. c. 7.
[3] Lucif. in lib. de non parc. in De. delinq. p. 281.

[4] Extat. Tomo 1. Conc. Gall. p. 16.

Tria igitur asseruit ac declaravit Concilium Nicænum Patris ac Filii *omoousion* definiens.

1° Asseruit perfectam Patris ac Filii æqualitatem, non tantum contra Arianos qui naturam divinam Verbo, detrahebant, sed contra Subordinatistas, qui Filii divinitatem ejusque æternam e substantia Patris generationem confitentes, eum tamen natura Patre minorem ponebant. 2° Asseruit eamdem esse ac numerice unam Patris ac Filii essentiam, ac proinde Patrem et Filium neque sejunctos neque divisos, nec juxta vel extra invicem positos, sed in se mutuo existentes, quasi invicem immeare, utpote non specifice tantum, sed numerice unam habentes substantiam. Substantialis unitas Patris ac Filii, hoc sensu intellecta, implicite in æqualitate personarum, voce homoousios enuntiata, continetur et ex illa manifeste fluit. Positis enim pluribus substantiis divinis, ab invicem distinctis et æqualibus, sequitur plures esse Deos, pluraque entia infinita, quod repugnat tum rectæ rationi, tum declarationi ipsius concilii, initio Symboli profitentis se credere *in unum Deum*. 3° Concilium hoc vocabulo homoousios asserit divinarum personarum distinctionem contra Sabellianos. Etenim æqualitas duorum terminorum implicat distinctionem, sive substantialem, sive personalem ; « homoousion aliud alii, non ipsum est sibi, » ait Ambrosius, (loc. cit.) Porro nulla est nec esse potest essentiæ vel substantiæ distinctio inter Patrem et Filium. Superest ergo ut ab invicem distinguantur ut persona a persona. (E.)

tes, sed ex toto, atque perfecto innascibili Deo, totum atque perfectum unigenitum Deum natum, unius a nobis idcirco vel usiæ, vel substantiæ cum Deo Patre confessum, ne creatura potius, aut adoptio, aut appellatio videretur. Et quia ex ipso esset, ut ex Patre Filius, ut ex Deo Deus, ut ex virtute virtus, ut ex spiritu spiritus, ut lumen ex lumine. »

XVI. Nihil accuratius, nihil plenius, pulchriusque vocis hac interpretatione, quæ opportunitatem ejus ad obterenda Sabellii, Ariique commenta demonstrat. Nam illud ὁμοῦ non confusionem, vel ut loquuntur, *unionem* significat. « Ita ut non unio divinitatis, aiunt paulo post, sed unitas intelligatur; quia unio sit singularis, unitas vero secundum nativitatis veritatem plenitudo nascentis sit. » Quod eo sensu dicunt, ut Filius sic natus e Patre credatur, non ut portione aliqua substantiæ recisa, ut fit in corporum generatione, sed tota, plenaque communicata substantia, verus ex Patre Deo Deus originem capiat Filius. Quæ cautio Arianorum calumniæ aditum obstruit, profluvia nescio quæ, portionesque substantiæ, ac sectiones stolide cogitantium; tum etiam Sabellianorum jugulum petit, dum unionem, id est singularitatem excludit, unitatem recipit, quæ seperationem, ac divulsionem alterius ab altero prohibet. « Quia quod unius est substantiæ (id est ὁμοούσιον) separari non potest, etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis, ait Ambrosius [1]. Singularitatem hanc dico, quæ græce μονότης dicitur; singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. » Hanc Sabellianam conturbationem, confusionemque συνούσιον appellat Cæsarius in responsione ad Interrogationem decimam [2] : « (1) Crede, *inquit*, homoousion, id est, consubstantialem esse Patri Filium, non synusion, secundum Sabellii proverbium. » Atqui τὸ συνούσιον potest idem videri, quod ὁμοούσιον, quatenus ὁμοῦ in similibus compositionibus idem est ac *simul*. Non enim Toletanos Patres [3] audiemus, quod ad ὁμοουσίου etymum spectat; etsi de re ipsa recte, et cum aliis Patribus concordissime ita statuant. « Hic etiam unius cum Patre substantiæ creditur, propter quod et homousios Patri dicitur, hoc est ejusdem cum Patre substantiæ; ὁμὸς enim græce unum, οὐσία vero substantia dicitur, quod utrumque conjunctum sonat una substantia. Nec enim de nihilo, neque de alia aliqua substantia, sed de Patris utero, id est de substantia ejus, idem Filius genitus, et natus esse credendus est. » Verum constituenda vox aliqua fuit, quæ catholicam fidem ab Sabelliana perfidia distingueret, et hujus confusionem eliderent.

XVII. Hujusmodi est τὸ συνούσιον, quod Cæsarius ille ab Epiphanio didicit; qui in Ancorato Filium ait esse οὐ συνούσιον, ἀλλ' ὁμοούσιον. Quia prior vox τὴν συναλοιφὴν, id est *confusionem* personarum significat; posterior vero, « (2) non extra Patrem esse genitum, ut nonnulli cavillantur, qui Filium non ex rei veritate esse, sed adoptione statuunt. Porro fidei vinculum est, consubstantialem profiteri. Si enim consubstantialem dixeris, vim omnem Sabellii dissolvis. Nam ubi consubstantiale est, unam hypostasim significat. » Hic Epiphanius hypostasim cum οὐσίᾳ promiscue sumpsit, ut ipse alias, et plerique per id tempus solebant, quod supra docui [4].

Idem alio loco ταὐτοούσιον dixit pro συνούσιον. « (3) Neque ταὐτοούσιον, *inquit*, appellamus, ne vox ista a nonnullis usurpata, Sabellianum ad dogma trahatur. » Addit et novam τοῦ ὁμοουσίου interpretationem : « (4) Homousion, *inquit*, dicimus, ut sancta fides habet, ut particula ὁμοῦ perfectas esse personas significet; quoniam Filius ex Patre, perfectus ex perfecto, perfectus itidem est Spiritus sanctus. » Quæ notatio nominis sic intelligenda est, non ut vox ὁμοῦ *perfectum* proprie significet; id enim sit absurdum : sed quod unitatem, et convenientiam naturæ ejusdem exprimat, quæ in singulis integra est. Itaque in propagatione corporatarum rerum corpus ipsum, et materia non ex toto derivatur ab generante in id, quod gignitur,

(1) CÆSAR. Πίστευε οὖν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, μὴ συνούσιον, κατὰ τὴν Σαβελλίου παροινίαν. for. παροιμίαν.

(2) EPIPH. in Ancor. n. 6. Οὐ συνούσιος, ἀλλ' ὁμοούσιος, τουτέστιν οὐκ ἔξωθεν τοῦ Πατρὸς γεννηθείς, ὥς τινες εἰρωνίᾳ φερονται, θέσει θέλοντες, εἶναι τὸν Υἱὸν, καὶ οὐκ ἀληθείᾳ. Σύνδεσμος δὲ τῆς πίστεως ὁμοούσιον λέγειν. Ἐὰν γὰρ εἴπῃς τὸ ὁμοούσιον, ἔλυσας Σαβελλίου τὴν δύναμιν· ὅπου γὰρ ὁμοούσιον, μιᾶς ὑποστάσεως ἐστι δηλωτικόν.

(3) EPIPH. hær. 76. n. 7. Καὶ οὐ λέγομεν ταὐτοούσιον, ἵνα μὴ ἡ λέξις παρὰ τισι λεγόμενη Σαβελλίῳ ἀπεικασθῇ.

(4) Ibid. Ὁμοούσιον δὲ φαμεν, ὡς ἔχει ἡ ἁγία πίστις· ἵνα ἀπὸ τοῦ ὁμοῦ σαφῶς σημανθῇ τὰ τέλεια· ὅτι ὁ Υἱὸς ἐκ Πατρὸς τέλειος ἐκ τελείου, τέλειον δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

[1] Ambr. 5. de Fide, c. 1. col. 186. — [2] Tom. 1. Bibl. PP. Græcolat. p. 353.

[3] Tolet. Conc. undecimum in Conf. fid. — [4] Cap. 1.

sed ejus pars aliqua desecta et avulsa ; essentia vero et natura in solidum transfunditur : Ideo perfectus est homo, qui ab homine gignitur. Atque hoc propria et germana notione vocis includitur. Denique Basilius in secundo contra Eunomium demonstrat, ὁμοούσιον communitatem significare naturæ, vel essentiæ, quam communitatem interpretatur sic, ut sit, « (1) essentiæ rationem unam et eamdem in utrisque spectari; ut si Patris substantia ratione subjecti esse lux intelligatur, etiam Unigeniti substantiam lucem esse profiteamur, et qualemcumque in Patre quis inesse dicat naturæ rationem, eadem accommodetur et Filio. Ad hunc modum, si communio substantiæ intelligatur, eam nos admittimus. » Hoc vero etiam in iis locum habet, quæ eadem comprehensa specie, naturas habent singulares. Unde et hæc ὁμοούσια vocantur. Nam et Plotinus cum dixisset, « (2) animam sempiternæ ac diviniori naturæ esse cognatam, quatenus corporis est expers, » mox ait, divinum quoddam esse bonum prudentiam, et virtutem. « Prudentia, *inquit*, et virtus vera non potest inesse in vili quapiam, mortalique re, sed necesse est divinum ejusmodi esse, utpote quod divinis rebus plenum sit propter cognationem, et unitatem substantiæ. » Sic τὸ ὁμοούσιον dixit de iis, quæ numero saltem differentes naturas sortiuntur.

Verum cum ad Deum, ejusque propriam substantiam, ac substantiæ communionem significandam a creatis rebus ea vox attollitur, majorem quamdam, et arctiorem unitatem exprimit; ut non specie solum, sed etiam numero eadem in utrisque natura sit. Non enim multiplicari divina potest essentia, uti plures sint naturæ; quia neque plures esse possunt dii, quorum unus sit altero prior, aut posterior. Sed si cui communicatur individuo, ac personæ, ex toto communicatur, eademque numero, et singularis, cum proprietatibus omnibus, adeoque æternitate ipsa; ut perinde necesse sit æternum esse, qui ex æterno nascitur, ac Deum esse qui ex Deo.

CAPUT SEXTUM

De nomine τοῦ ὁμοίουσιου, id est *substantia similis;* quæ ejus origo fuerit; variæ in illa ludificationes Arianorum. Semiariani proprius ad catholicum dogma illud accommodarunt, sed subdole. Catholici quomodo eodem vocabulo usi sunt, ac varia de eo illorum judicia. Athanasius id oppugnat, necnon alii. Quidam tamen approbarunt, præsertim Hilarius : quatenus cum recta fide consentiat. De *identitate* essentiæ, quod est ταὐτοούσιον, et æqualitate, Alchuvini de ea sententia notatur.

I. Cum ὁμοούσιον, et *consubstantiale* in Nicæna constitutum Synodo tam hæreticos, quam etiam catholicos nonnullos offenderet, idque unum ad ineundam, sanciendamque partium concordiam moræ esse putaretur; visum est quibusdam, hoc professionis idoneum fore temperamentum, si ὁμοιούσιον, una addita litterula, pro ὁμουσίῳ diceretur, hoc est *similis*, non *ejusdem* cum Deo Patre *substantiæ*. Quam quidem vocem non eodem sensu omnes, et animo receperunt. Etenim Ariani, tam deteriores illi qui merum Arii virus expresserant sub ipsum nascentis illius hæresis initium, quam eodem e grege commodiores alii, quos *Semiarianos* vocarunt, aliter de hujus significatione nominis arbitrati sunt, quam Catholici complures, qui ab eo vocabulo non abhorrebant. Ac Nicænæ Synodi tempore scribit Athanasius [1], cum in eo Patres essent, ut certam fidei professionem conderent, quæ Arianam perfidiam prorsus elideret, decrevisse primum, ἐκ τοῦ Θεοῦ, *ex Deo* esse Filium. Cui cum Euse-

(1) Basil. 2. contra Eunom. pag. 29. Εἰ δὲ οὕτω τις ἐκλαμβάνοι τὸ τῆς οὐσίας κοινὸν, ὡς τὸν τοῦ εἶναι Λόγον ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐπ' ἀμφοῖν θεωρεῖσθαι· ὥστε καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν φῶς ὁ Πατὴρ τῷ ὑποκειμένῳ νοοῖτο, φῶς καὶ τὴν τοῦ μονογενοῦς οὐσίαν ὁμολογεῖσθαι· καὶ ὃν περ ἂν τις ἀποδῷ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸν τοῦ εἶναι Λόγον, τὸν αὐτὸν τοῦτον καὶ τῷ Υἱῷ ἐφαρμόζειν· εἰ οὕτο τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας λαμβάνοιτο, δεχόμεθα.

(2) Plot. Enn. 4. lib. 7. cap. 10. Οτι δὲ τῇ θειοτέρᾳ φύσει συγγενὴς ἡ ψυχὴ, καὶ τῇ ἀϊδίῳ, δῆλον μὲν ποιεῖ καὶ τὸ μὴ σῶμα αὐτὴν δεδεῖχθαι.

Mox : Φρόνησις γὰρ, καὶ ἀρετὴ ἀληθὴς θεῖα ὄντα οὐκ ἂν ἐγγένοιτο φαύλῳ τινι, καὶ θνητῷ πράγματι· ἀλλ' ἀνάγκη θεῖον τὸ τοιοῦτον εἶναι, ἅτε θείων μεστὸν αὐτῷ διὰ συγγένειαν, καὶ τὸ ὁμοούσιον.

[1] Lib. de Dec. Nic. Syn. pag. 416. Vide et epist. ad Afric. 720 et seq.

bius Nicomediensis, ejusque gregales, non gravate essent assensi, quod nihil ea vox illorum obesset hæresi, quatenus id unum declarabat, Filium non ab alio, neque alterius interventu, sed ab ipsomet Patre esse productum; ea cavillatione conspecta, additum ab iis esse τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας, *hoc est e substantia*, ut solus ex Dei, Patrisque substantia productus ac genitus, adeoque Filius haberetur. Postea cum id etiam addi placuisset, « (1) Imaginem Patris esse Verbum, ac per omnia sine ulla diversitate simile; » Eusebium ne huic quidem reclamasse, quod diceret, etiam hominem Dei imaginem appellari. Ob id demum ad eludendam penitus hominum vafritiem, inter Patres convenisse, ut ὁμοούσιος *consubstantialis* vocaretur; « (2) ut non tantum similem esse Filium, sed eumdem etiam assimilatione ipsa ex Patre esse monstrarent. »

II. Quocirca similem Patri Filium esse germani illi, ac sectæ principes Ariani eo sensu fatebantur, ut non in substantia, vel essentia similitudo ista constaret, sed in consensione voluntatis, atque doctrinæ, vel in virtute, ut idem Athanasius confirmat [1]. In quo nihil illi præcipuum, et a creaturis diversum attribuebant. Alias, quod ridiculum magis, et ineptum est, ob id unum similem esse fingebant, « (3) quod talem eum constituere Pater, qualis est ipse, voluerit; quemadmodum domus in certam conformata speciem, velut imago est cogitationis artificis, » aiunt apud Cyrillum hæretici; tanquam exemplaris et ideæ, quæ est in artifice Dei sapientia, similis dicatur Filius, non autem οὐσίας ipsius. Eodem spectat, quod Eunomius imaginem et sigillum aiebat esse Filium ἐνεργείας, id est *actionis* Dei; quod Basilius [2], et Gregorius Nyssenus [3] refellunt, necnon Cyrillus Alexandrinus lib. 3. in Joannem, capite quinto [4], ac nos de ea re dicemus alio in loco.

Rursus similem esse voluntatis aliter interpretabantur, et quidem stolidissimo sensu, quem refert Hilarius [5] in Concilio Seleuciensi se a quodam episcopo Arianarum partium non sine stupore audisse, *Christum Deo similem non esse, sed similem Patri esse.* « De quo cum iterum interrogarem, *inquit*, tunc hæc ita locutus est: Dico eum dissimilem Deo esse, similem Patri posse intelligi; quia Pater voluisset creaturam istiusmodi creare, quæ similia sui vellet; et idcirco similem Patri esse, quia voluntatis potius esset Filius, quam divinitatis. » Quem locum libro primo commemoravimus [6]. Atque hanc similitudinis explicandæ perfidam cavillationem Constantio imperatori, qui eam amplexabatur, audacter exprobrat. « O fallax, *inquit*, blandimentum tuum! Paleis enim aquas tegis, et foveas cespitibus occultas, et escis laqueos supponis. Satisfacere ignorantibus putas, quia dicis similem Patri secundum Scripturas. »

III. Alii, qui propius ab Catholicis partibus aberant, similem in omnibus, et ipsa adeo substantia, prædicabant Filium, sine ullo plane discrimine, quod ἀπαραλλάκτως dicitur. Ita Semiariani, et eorum princeps Ancyræ episcopus Basilius, in Ancyrano conciliabulo decreverunt, quod Epiphanius in Hæresi 73. descripsit, et Hilarius multum commendavit in libro de Synodis. Ibi enim dimidiati isti catholici, formulam illam fidei, quam ab Osio Cordubensi per vim expressam publicarant Aetii, et Eunomii fautores Anomœi, pluribus anathematismis insectantur, asseruntque Filium Patri per omnia sine ulla differentia esse similem, adeoque natura, et οὐσίᾳ; a qua voce impii sic abhorrebant, ut eam funditus abolere niterentur. Tum idem postea Basilius in conventiculo quodam Sirmiensi coram Constantio celebrato ante Ariminensem Synodum, professioni fidei, cui Marcus Arethusius, Valens, et Ursacius, ceterique ita subscripserant, ut vel (4) *similem esse per omnia*, vel tantum *similem esse Patri Filium* dicerent, in ea verba consentit, ut scriberet, *similem esse Filium Patri per omnia.* « Per omnia vero, non solum secundum voluntatem; sed secundum hypostasim, et secundum existentiam, et secundum hoc quod est esse, utpote Filium, secundum divinas

(1) Εἰκόνα τοῦ Πατρὸς τὸν Λόγον ὅμοιόν τε καὶ ἀπαράλλακτον αὐτὸν κατὰ πάντα τῷ Πατρί.

(2) Ἵνα μὴ μόνον ὅμοιον τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ ταὐτὸν τῇ ὁμοιώσει ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι σημαίνωσι.

(3) Cyril. lib. 13. Thes. pag. 134. Ὅτι διὰ τὸ θελῆσαι μόνον τὸν Πατέρα τοιοῦτον ὑποστῆσαι τὸν Υἱὸν, ὁποῖός ἐστιν αὐτὸς, τὴν πρὸς αὐτὸν ὁμοίωσιν ἔχει. Ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ οἶκος εἰς εἰδός τι, καὶ σχῆμα μεταπεποιημένος ὥσπερ εἰκών ἐστί τῆς τοῦ δημιουργήσαντος ἐννοίας.

(4) Apud. Epiph. hær. 73. n. 22. Ὅμοιον ὁμολογῶν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ κατὰ πάντα. Κατὰ πάντα δὲ, οὐ μόνον κατὰ τὴν βούλησιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπόστασιν, καὶ κατὰ τὴν ὕπαρξιν, κατὰ τὸ εἶναι, ὡς Υἱὸς, κατὰ τὰς θείας γραφάς.

[1] Lib. de Syn. p. 709 et seq. — [2] Lib. 4. con. Eun. — [3] Lib. 1. con. eumd.

[4] Cyrill. pag. 304. — [5] Hila. l. 1. ad Const. — [6] Lib. 1 c. 10.

Scripturas, etc. » Acacius quoque [1] Eusebii Cæsariensis discipulus et successor, contra Marcellum scribens, qui Filium negabat Dei Patris imaginem esse secundum divinitatem, ac similitudinem evertebat, idem asserit, unaque illud explicat; quid sit ἀπαραλλάκτως. « (1) Jam cum nulla re discrepare dicitur, non perinde est, ac si ingenitam esse fateremur, sed illud solum ostenditur, ad paternæ bonitatis, et divinitatis, et actionis omnis exemplar exactissime, absolutissimeque esse illam expressam. »

IV. Usque adeo vero illam *essentiæ similitudinem*, et τὸ ὁμοιουσιον amplexati sunt, ut vel adversus τοῦ ὁμοουσίου professionem, ea tanquam propugnaculo uterentur; vel si τὸ ὁμοούσιον usurpare cogerentur; idipsum ad ὁμοιούσιου notionem interpretando deflecterent. Sane Eusebius Cæsariensis, cum in Concilio Nicæno ad ὁμοουσιον approbandum Constantini eum auctoritas, et imperium urgeret, maligna, et veteratoria tergiversatione ita declaravit ad Cæsarienses suos epistolam scribens, quam Socrates descripsit [2]. Nam, cum rationes exponeret, ob quas τὸ ὁμοούσιον inseri passus esset in fidei symbolum, cum alia quædam nimis jejune de hujus potestate vocis explicat, tum hoc ipsum, « (2) significare id, quod dicitur, consubstantialem esse Patri Filium, nullam habere Dei Filium cum rebus factis, et creatis similitudinem, sed ei soli, qui genuit, Patri modis omnibus assimilari. » Quod antecedenti capite referebamus: ut et illud Constantii imperatoris, qui ut Sozomenus in quarto libro, capite 18, refert, cum initio Nicænam professionem, ac τὸ ὁμοούσιον secutus esset, et postea sententiam mutavit, proque eo τὸ ὁμοιούσιον ascivit; quem etiam, ait, Eusebii (Cæsariensem, opinor, intelligit) et aliorum auctoritate commotum, hoc illi anteposuisse; quod homoousion ad corpora proprie pertinet, quæ similis cujusdam participatione, talia dicuntur; homœusion vero de rebus corpore carentibus usurpatur, ut Deo, et angelis, quæ per se secundum propriam substantiam ita denominantur. His igitur assensum imperatorem ait, repudiato homoousio, homœusion elegisse. Addit et fabellam Arianorum sequenti capite, de Constantino, qui paulo ante mortem alterum Concilium cogere statuerat, in quo controversia illa de integro disceptaretur. Quo mortuo, Constantium in eam curam successisse, et Ariminensem convocasse Synodum; quæ sunt anilium lucubrationum inania commenta.

V. Ceterum antequam τὸ ὁμοιούσιον, et illam *naturæ similitudinem* ad usum perfidiæ suæ, fraudemque nectendam Catholico dogmati traxissent Ariani, nonnulli veterum naturæ conjunctionem illam, sive unitatem potius, qua cum Patre copulatur Filius, quamque verbis istis expressit ipse [3], *Ego et Pater unum sumus*, similitudinis, et imaginis ratione declararunt. Ut Alexander episcopus Alexandriæ ad cognominem Constantinopolitanum episcopum scribens, vim illius sententiæ, ex qua deinde τὸ ὁμοούσιον exculpsere Catholici, ad similitudinem refert. Nam idcirco dictum illud ait a Christo, « (3) quod ita natus sit Filius, ut paternam effigiem exacte retineat, ut qui omnimodam ipsius natura sua similitudinem expresserit, ac sit nulla re discrepans imago Patris, et prototypi expressa figura. » Verum ubi insidias in isto vocabulo tendere cœperunt hæretici, falsam horum interpretationem, ὁμοούσιον nihil esse, quam ὁμοιούσιον asserentium, nostrorum plerique detestati sunt. Ut inter alios Athanasius (ita enim inscribitur) in brevissimo tractatu [4], cujus titulus est, *Contra hypocrisim Meletii, etc.* ubi illos refutat, qui ὁμοούσιον idem esse volebant, atque ὅμοιον τῇ οὐσίᾳ « (4) ut alteram substantiam Deo assimilatam inducerent. » Quod opusculum non esse Athanasii, libro primo demonstravimus. Videtur autem adversus Antiochenum Concilium editum, quod Joviano imperante celebratum est. Cum enim post Juliani apostatæ necem, ad catholicum imperatorem rerum summa rediisset, isque Nicænam professionem manifeste præseferret, atque Athanasium coleret; Arianorum principes aliqui,

(1) EPIPH. hær. 73. num. 7. Τὸ δὲ ἀπαραλλάκτως εἰπειν οὐχ οἷόν τι καὶ ἀγεννήτως, ἀλλ' ὅτι ἐκτυπῶς, καὶ ἀκριβῶς ὡμοιωμένην πρὸς πατρικὴν ἀγαθότητα, καὶ θειότητα, καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν.

(2) EUSEB. in epist. ad Cæsar. apud Socr. lib. 1. pag. 176. græc. edit. Παραστατικὸν δὲ εἶναι τῷ Πατρι τὸ ὁμοούσιον, τὸ μηδεμίαν ἐμφέρειαν πρὸς τὰ γενητὰ κτίσματα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐμφαίνειν· μόνῳ δὲ τῷ Πατρὶ τῷ γεγεννηκότι κατὰ πάντα τρόπον ἀφομοιοῦσθαι.

(3) ALEXAND. apud Theodor. lib. 1. hist. cap. 3. Αλλ' ὅτι τὴν πατρικὴν ἐμφέρειαν ἀκριβῶς πέφυκε σώζειν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, τὴν κατὰ πάντα ὁμοιότητα αὐτοῦ ἐκ φύσεως ἀπομαξάμενος, καὶ ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Πατρὸς τυγχάνων, καὶ τοῦ πρωτοτύπου ἐκτυπος χαρακτηρ.

(4) ATHAN. contra Melet. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἐξηγούμενος τὸ ὁμοούσιον ὡς ὅμοιον τῇ οὐσίᾳ, ἑτέραν τὴν οὐσίαν λέγει, Θεῷ δὲ ὡμοιωμένην.

[1] Apud Epiph. Hær. 73. n. 6 et seq. — [2] Lib. 1. c. 9. [3] Jo. 10. 30. — [4] Tom. 1. Athan. p. 448.

quorum dux erat Acacius Cæsariensis, homo vafer, ac subdolus, tempori serviendum putantes, Antiochiam venerunt ad Meletium, quem apud Jovianum in magna esse gratia videbant, in eaque urbe conventu habito, Nicænam fidem, ac τὸ ὁμοούσιον ratum esse decreverunt. Sed iidem tamen hujus ipsius vocabuli similem, ac paulo antea posuimus, sententiam aperuerunt. Sic enim loquuntur : « (1) Quandoquidem et illud, quod quibusdam peregrinum in illa videtur, consubstantialis nomen, tutam et commodam apud patres interpretationem habuit; quæ id unum demonstrat, ex Patris substantia genitum esse filium; tum eumdem Patri esse substantia similem adeo, ut passio nulla in generatione illa inexplicabili cogitetur, etc. » Huic professioni subscripti leguntur Meletius Antiochenus, Eusebius Samosatenus, Acacius Cæsariensis, aliique plures. Atqui opusculo huic, quod diximus, Athanasii, titulus iste præfixus est : ἔλεγχος τῆς ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον (καὶ) τὸν Σαμοσατέα τῶν κακοδόξων περὶ τοῦ ὁμοουσίου. *Confutatio hypocrisis Meletii, et Eusebii Samosateni, ac sociorum male de fide sentientium de consubstantiali.* Tum ostendere nititur, non esse satis ad catholicæ fidei integritatem asserere, Filium Patri similem esse, vel ὁμοιούσιον *substantia similem;* neque porro ferendos esse, qui ὁμοούσιον exponant, ut sit ὅμοιος τῇ οὐσίᾳ, ac denique qui ad professionem ὁμοουσίου qualicumque sensu receptam adjiciunt ἀπαθῶς, id est *sine passione* id fieri; quod callide usurpari ab illis ait, non ut passionis expertem affirment Deum, quod minime sit necesse, cum ea de re dubitet nemo, sed ut veram generationem, proprieque dicti Filii notionem excludant, tanquam citra passionem consistere neutra possit. Ex quibus conjectura fit nostra probabilis, brevem hunc tractatum adversus Antiochenam illam Synodum scriptum fuisse, in qua iidem illi, qui inscripti sunt huic opusculo, subscripserunt episcopi; et, quod ibidem refellitur, in synodica sua posuerunt; ὁμοούσιον nihil esse aliud, quam ὅμοιον τῇ οὐσίᾳ, ac « nullam prorsus intercessisse passionem. »

Igitur Antiochenus iste conventus verbo Nicænam fidem, et τὸ ὁμοούσιον admisit, reipsa sustulit; ac τὸ ὁμοιούσιον adscivit, dum utriusque promiscuam esse significationem statuit. Hinc S. Hieronymus in Chronico ita scribit, « Synodus Antiochiæ a Meletio, et suis facta, in qua homoousio, anomœoque rejecto, medium inter hæc homœousion Macedonianum dogma vindicaverunt. » Sic omnino legendum, non ut erudito viro placebat, *homiusio et homeusio rejecto*, quod quid sit, divinare nemo potest. Nam Græce unica tantummodo vox est ὁμοιούσιον, quod est homœusion. At debent esse duæ, et quidem oppositæ, quas inter medium sit homœousion.

VI. Ceterum Catholici de ὁμοιούσιῳ illo varie judicarunt. Quidam enim funditus rejiciendum putarunt, quod de divina substantia pronuntiari nullo modo debeat. Sic in opusculo illo *contra hypocrisim Meletii, etc.* ubi ideo refellitur; quoniam id, quod alteri simile dicitur, non est idem cum eo, velut homo ad imaginem, similitudinemque Dei factus est. Quinetiam canis lupo similis est, et stannum argento, et æs auro; non tamen eadem est in illis natura. « (2) Proinde non est, *inquit*, Deo similis Filius, cum Deus sit, sed unum et idem; sicut scriptum est : Ego et Pater unum sumus, ubi divinitatem interpretatur unitatem. »

Docet hoc Athanasius idem alio loco pluribus, eruditeque disputat his verbis : « (3) Nam et vos scitis ipsi, nec ambigere quisquam potest, nomen similis de substantiis non usurpari, sed de figuris et qualitatibus dici. Nam in substantiis non similitudo, sed identitas affirmari debet. Sic homo homini similis dicitur, non secundum substantiam, sed secundum figuram, et formam. Quod enim ad substantiam attinet, ὁμοφυεῖς, id est, ejusdem naturæ sunt. Ac rursus homo cani nequaquam similis dicetur, sed natura diversus. Quocirca quod est ὁμοφυὲς, id est ejusdem naturæ, etiam ὁμοούσιον erit, id est con-

(1) Synod Antioc. apud Socrat. lib. 3. cap. 25. et Sozom. lib. 6. cap. 4. Οπότε καὶ τὸ δοκοῦν ἐν αὐτῇ τισι ξένον ὄνομα, τὸ τοῦ ὁμοουσίου φαμὲν, ἀσφαλοῦς τετύχηκε παρὰ τοῖς πατράσιν ἑρμηνείας, σημαινούσης ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη, καὶ ὅτι ὅμοιος κατ' οὐσίαν τῷ Πατρί· οὔτε δὲ ὡς πάθους τινὸς περὶ τὴν ἄῤῥητον γένεσιν ἐπινοουμένου, etc.

(2) ATHAN. in confut. hypocr. Melet. pag. 446. Θεῷ οὖν οὐχ ὅμοιος ὁ Υἱὸς, Θεὸς ὤν. Ἀλλ' ἕν, καὶ τοῦτο (ταὐτὸ) ὡς γέγραπται· ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν· καὶ θεότητα ἡρμήνευσε τὴν ἑνότητα.

(3) ATHAN. de Syn. pag. 714. Οἴδατε γὰρ καὶ ὑμεῖς, καὶ οὐδ' ἄν τις ἀμφιβάλλοι, ὅτι τὸ ὅμοιον οὐκ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἐπὶ σχημάτων, καὶ ποιοτήτων λέγεται ὅμοιον. Ἐπὶ γὰρ τῶν οὐσιῶν οὐχ ὁμοιότης, ἀλλὰ ταὐτότης ἄν λεχθείη. Ἄνθρωπος γοῦν ἀνθρώπῳ ὅμοιος λέγεται οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ σχῆμα, καὶ τὸν χαρακτῆρα. Τῇ γὰρ οὐσίᾳ ὁμοφυεῖς εἰσι. Καὶ πάλιν ἄνθρωπος κυνὶ οὐκ ἄν ὅμοιος λέγεται, ἀλλ' ἑτεροφυής. Οὐκοῦν τὸ ὁμοφυὲς, καὶ ὁμοούσιον· τὸ δὲ ἑτεροφυὲς καὶ ἑτεροούσιον. Διὸ καὶ ὁ λέγων ὅμοιον κατ' οὐσίαν, ἐκ μετουσίας τοῦτο λέγει ὅμοιον. Τὸ γὰρ ὅμοιον ποιότης ἐστὶν, ἥτις τῇ οὐσίᾳ προσγένοιτ' ἄν. Τοῦτο δὲ τῶν ποιημάτων ἴδιον ἂν εἴη· ταῦτα γὰρ ἐκ μετοχῆς ὁμοιοῦται τῷ Θεῷ.

substantiale; quod autem ἑτεροφυὲς, diversæ naturæ est, erit ἑτερούσιον, diversæ substantiæ. Unde qui secundum substantiam simile dicit participatione quadam simile esse definit. Nam simile qualitas est quædam, quæ substantiæ advenit. Hoc vero factarum rerum proprium est, quæ propter participationem fiunt similes Deo.»

VII. Quamobrem tribus, quatuorve argumentis τὸ ὁμοιούσιον, id est *substantiæ similitudinem* impugnat Athanasius. Imprimis quod similitudinis notio ταὐτότητα, hoc est identitatem excludit. Quæ enim similia sunt, non sunt ejusdem cum iis, quorum sunt similia, naturæ ac substantiæ, ut crystallus adamanti similis, stannum argento, quæ multum inter se natura distant. Deinde quod si similis substantia dicatur Patri Filius, consequens est duas esse substantias, ut in opusculo illo contra Meletium scriptum est, et iis verbis, quæ indidem descripsimus. Ad hæc similitudo non usurpatur, nisi secundum qualitates; substantia vero per se similis non dicitur. Quibus argumentis nonnunquam et alii Patres uti solent.

Basilius Epistola 141 [1], Filium Patri neque similem, neque dissimilem proprie esse dicit, eo quod similitudo qualitatis est, quæ nulla sit in Deo. « (1) Porro identitatem naturæ confitentes, et consubstantiale recipimus, et compositionem effugimus; cum is, qui secundum substantiam Deus est, et Pater, eum genuerit, qui secundum substantiam Deus est, et Filius.»

Marius quoque Victorinus libro primo adversus Arium, « Impii, *inquit*, et illi rursus, qui dicunt ὁμοιούσιον (ita enim legendum, non ὁμοούσιον), esse Filium Patri. Substantia enim, secundum quod substantia est, non est alia, ut sit similis ad aliam. Eadem enim est in duabus, et non est similis, sed ipsa. Sed alia cum sit; non quo substantia est, similis dicitur, sed secundum quamdam qualitatem. » Ac mox ita, « Substantia autem, secundum quod substantia est, non recipit similem esse, aut dissimilem. Juxta quod autem receptibilis est qualitatis, similis, aut dissimilis dicitur, in potentia sua, vel existentia manente substantia vel eadem, vel diversa. Quid autem vero illa substantia vel Dei, vel τοῦ Λόγου, nunquid receptibilis est dissimilitudinis, ut dicatur similis esse? Sed impossibile. Nec similes ergo. Non igitur ὁμοιούσιον. » Multa deinceps alia ad idem argumentum disputat obscure, ut solet, Victorinus, ac pene barbare. Accedit ad styli pravitatem librariorum incuria, editionumque menda frequens, quæ difficilem de auctoris istius sententia conjecturam facit. Ac passim in illo loco, unde ista selegimus, ὁμοούσιον scriptum est, ubi ὁμοιούσιον legi omnino debet.

VIII. Illud ab eodem [2] animadversum prætereri non licet; frustra esse Arionitas (an Ariomanitas legendum?) qui cum ὁμοούσιον ab Nicæna comprobatum Synodo repudient, pro eo τὸ ὁμοιούσιον recens excogitatum substituerint, eoque inter cetera nitantur, quod capite antecedenti memoravimus, ubi τὸ ὁμοιούσιον constituitur, ibi esse *præexistentem*, aliquam *substantiam*, cujus participatione *consubstantialia* velut inferiora dicantur. Contra quos merito instat ille, idem et de ὁμουσίῳ posse vicissim hujus defensoribus objici. « Quid ergo dicit, *inquit*, dicens : Præexistit substantia, (2) ὁμοούσιον est? Quid vero si ὁμοιούσιον est, non necesse est, sic intelligere, quod præexistat substantia, a quo duo ista substantia similia facta sunt? et secundum tuam rationem, et tu in idipsum incurris, quod metuis in ὁμοούσιον. An tibi soli licet intelligere ὁμοιούσιον, Patre dante substantiam Filio, nobis autem non est ista excogitatio, ὁμοούσιον esse, Patre causa existente ad hoc, ut sit Filius? » Addit ad eosdem convincendos homœusiastas ex Esaia petitum argumentum; apud quem Deus ita loquitur [3] : *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit similis.* Quinam igitur et Deus substantia diversus a Patre Deo Filius est, et eidem substantia similis, cui Deus nullus est similis? Tum illud etiam adjicit Athanasio, aliisque consentaneum; non dici aliquid alteri substantia simile, vel dissimile, sed qualitate. « Quid est, *inquit*, esse substantia simile? ex ipsa ista substantia, secundum quod ista ipsa substantia est, idem est non simile. Simile enim qualitate efficitur, quæ similitudo, colore, habitu, affectione, virtute, forma similitudo est. » Et in libro tertio, « Substantia, *inquit*, in eo, quod substantia est, maxime si sit ejusdem generis, et hæc in duo-

(1) BASILIUS. Καίτοι ἡμεῖς κατὰ τὸν ἀληθῆ Λόγον, οὔτε ὅμοιον, οὔτε ἀνόμοιον λέγομεν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί. Ἑκάτερον γὰρ αὐτῶν ἐπίσης ἀδύνατον. Ὅμοιον γὰρ καὶ ἀνόμοιον κατὰ τὰς ποιότητας λέγεται· ποιότητος δὲ τὸ θεῖον ἐλεύθερον. Ταὐτότητα δὲ τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, καὶ τὸ ὁμοούσιον ἐκδεχόμεθα, καὶ τὸ σύνθετον φεύγομεν, τοῦ κατ' οὐσίαν Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸν κατ' οὐσίαν Θεὸν, καὶ Υἱὸν γεγεννηκότος.

(2) *Lego* si ὁμοούσιον est.

[1] Pag. 926. — [2] Ibid., col. 198.

[3] Isa. 41.

bus, pluribusque sit, hæc eadem, non similis dicitur esse substantia. Ut anima substantia est, sint licet multæ animæ, in eo, quod animæ sunt, una est illis, eademque substantia. » His assentientem Ambrosium audiamus, et Semiarianos τοῦ ὁμοουσίου patronos gravi oratione castigantem [1]. « Denique, *inquit,* sublato ὁμοούσιον, id est unius substantiæ vocabulo, ὁμοιούσιον, id est similem factori suo posuerunt, cum aliud sit similitudo, aliud veritas. Nam et homo ad imaginem, et similitudinem Dei factus est, nec tamen Deus est; nec quod Deus est, homo extitisse credendus est. Ita et Filium Dei similem volunt, ut eum aliunde similem, non de ipsa una sancta, et beata Patris substantia dicant. Qui si de Patris substantia non est, ἐξ οὐκ ὄντων est, id est de nullis extantibus, ut idem Arius tradidit. Sublato enim eo, quod Pater est, undecumque fuerit Filius, necesse est ut et initium ex nihilo, et ortum ex tempore habeat. » Cyrillus item in dialogo primo de Trinit. plene de eodem argumento disputat [2].

IX. Alii tamen et ὅμοιον κατὰ πάντα, *per omnia similem*, et *essentia,* vel *substantia similem*, id est ὁμοιούσιον, Patri Filium esse non modo non negarunt, sed ex Patris, et Filii, ac generationis proprietate collegerunt. Sic Athanasius orat. 2. cont. Arian. « (1) Quomodo, *inquit,* amplius exaltari poterat, qui est in Patre, et Patris per omnia similis? » Et orat. 3. « (2) Nam cum sit Dei Filius, consequens est, ut sit similis ipsius. Cum autem similis sit omnino dominus et rex erit. Quippe ipse dicit: Qui vidit me vidit et Patrem. » Et in eadem oratione. « (3) Nam principio insitum fuit in cujusque animo, et sempiternum, Deum habere Filium Verbum, sapientiam, virtutem; atque hæc esse ipsius imaginem, et splendorem. Ex his porro, quæ dicta sunt, oritur, ut sit semper; ut ex Patre; ut sit substantia similis ei, qui genuit; nec ulla operis, vel creaturæ in istis notio continetur. » Rursus oratione 4. « (4) Sed ne quis, *ait*, videns Filium habere omnia, quæcumque habet Pater, ob nulla re discrepantem similitudinem, et identitatem eorum, quæ habet, deceptus, Sabellii impietatem sequatur, etc. ac mox, sempiternus est ejus Filius; qui quidem ob similitudinem Patris habet perpetuo, quæcumque habet ab ipso; cum autem Filius sit, ex Patre habet, quæ proprie habet. »

At vero oratione 2. contra Arianos [3], demonstrat Filium imaginem esse Patris; ideoque omnia in sese continere, expressaque habere, quæ sunt in Patre, ut sit sempiternus, immortalis, omnipotens Deus, etc. ut verum sit, quod scriptum est: *Qui videt me, videt et Patrem meum.* Hoc enim in divinitate necessario consequens est, quoniam *æternitas, omnipotentia*, ac reliquæ perfectiones ipsa Dei substantia sunt. Proinde non potest imago esse perfecta Dei, nisi æternitatem illius, ceteraque habeat omnia, uti in secundo libro demonstravimus: « Quia diversitatem substantiæ geniti ex substantia Patris Filii similitudo non recipit, et omnem in se divinitatis paternæ, qualis, et quanta est, formam invisibilis Dei Filius, et imago complectitur; et hoc est vere esse Filium, paternæ scilicet formæ veritatem coimaginatæ in se naturæ perfecta similitudine retulisse, » ut scribit Hilarius in libro de Synodis. Quo in libro Semiarianorum, qui Ancyræ, Basilio ejus urbis episcopo præside, conventum habuerunt, decreta commendat, quibus Filium Patri per omnia sine ulla discrepantia esse similem, ac substantia etiam ipsa, constituerunt.

X. Hoc vero plane catholicum esse dogma pluribus Hilarius ostendit. Imo vero utile esse docet, non solum unam substantiam Filii et Patris asserere, sed etiam similem; ne in Sabellii delabamur errorem, qui personæ solitudinem, et unionem invexit, præsertim cum ex eo, quod similis dicatur, consequens sit æqualem esse. Sed et similitudo ipsa diversitatem, non identitatem personarum arguit: « Numquid non id est, esse simile, quod æquale? Si unum dico, habet et unici suspicionem. Si similem dixero, habet indifferentis comparationem. Inter similem, et unum

(1) ATHAN. orat. 2. pag. 166. Ποῦ οὖν πλεῖον εἶχεν ὑψωθῆναι ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ὤν, καὶ ὅμοιος κατὰ πάντα τοῦ Παθρός;

(2) Idem. pag. 199. Υἱὸς γὰρ ὢν τοῦ Θεοῦ ὅμοιος ἂν εἴη αὐτοῦ. Ὅμοιος δὲ ὤν, πάντως ἐστὶ καὶ κύριος, καὶ βασιλεύς. Αὐτὸς γὰρ φησὶν· ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς, ἑώρακε τὸν Πατέρα.

(3) Idem. pag. 213. Τὸ μὲν γὰρ σπειρόμενόν ἐστιν ἐξ ἀρχῆς ἑκάστῃ ψυχῇ, καὶ ἀΐδιον, ὅτι ὁ Θεὸς Υἱὸν τὸν Λόγον, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν ἔχει, καὶ ταῦτά ἐστιν αὐτοῦ εἰκὼν, καὶ ἀπαύγασμα. Φύεται δὲ εὐθὺς ἐκ τῶν ῥηθέντων τὸ ἀεὶ· τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς· τὸ ὅμοιον τῆς οὐσίας τοῦ γεννήσαντος, καὶ οὐδὲ μία περὶ ποιήματος, ἢ κτίσματος ἐν τούτοις ἔννοια.

(4) Idem orat. 4. pag. 278. Ἵνα οὖν μή τις βλέπων τὸν Υἱὸν ἔχοντα πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐκ τῆς ἀπαραλλάκτου ὁμοιότητος καὶ ταὐτότητος ὧν ἔχει, πλανηθεὶς, κατὰ Σαβέλλιον ἀσεβήσῃ, etc.

Ib. Καὶ ὁ ἀΐδιος Υἱός ἐστιν ὁ διὰ μὲν τὴν ὁμοιότητα τοῦ Πατρὸς, ἔχων ἀϊδίως ἅπερ ἔχει παρ' αὐτοῦ; διὰ δὲ τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει ἅπερ ἰδίως ἔχει.

[1] Amb. lib. de Divinit. Fil. c. 2. — [2] Pag. 392 et seq.

[3] Pag. 151.

quæro, quem locum habeat æqualis, et interrogo, utrum similitudinis potius, aut solitudinis res sit. Non est æqualitas in dissimilibus, nec similitudo est intra unum. Aut quid differunt, similis, et æqualis, ut ab uno iterum discernatur æqualis? Non sunt itaque dissimiles æquales. Et quid aliud possunt esse similes, quam æquales, cum in dissimilibus non sit æqualitas? Prædicantes itaque, fratres charissimi, similem Filium in omnibus Patri, nihil aliud, quam æqualem prædicamus. Perfectæ æqualitatis habet significantiam similitudo. » Declarat hoc deinde generationis exemplo creatis e rebus assumpto, velut Adami, et Sethi; qui etsi diversa ratione producti, ita similitudinem habere inter se dicuntur, ut et æqualitatem habeant. « Omnis enim filius secundum naturalem nativitatem æqualitas patris est, quia est et similitudo naturæ. » Atque hoc potissimum contra Semiarianos valet; qui similem dicebant Patri secundum essentiam, et substantiam Filium. Quippe nulla divinæ substantiæ similis esse potest substantia, nisi divina sit, ac Deus, quoniam creata omnis substantia, vel alia, quam divina, divinæ dissimilis est. « Si ergo naturam neque aliam (colligit idem) neque dissimilem ei, quem impassibiliter generabat, dedit, non potest aliam dedisse, nisi propriam. Ita similitudo proprietas est, proprietas æqualitas est, et æqualitas nihil differt. Quæ autem nihil differunt, unum sunt, non unione personæ, sed æqualitate naturæ. »

Quin et Arianos insuper alios, qui similitudinem essentiæ detrahentes, virtute tantummodo similem esse fatebantur, illa ipsa, quam dabant, similitudine virtutis egregie refellit[1]: « Stulti, *inquit*, atque impii non intelligentes, non nisi ex naturæ similitudine similitudinem esse virtutis. Neque enim aliquando inferior natura superioris a se, potiorisque naturæ virtutem consequetur. Aut quid hæc asserentes de omnipotente Patre Deo profitebuntur, si virtuti suæ virtus naturæ inferioris exæquatur? Non enim potest negari, quin Filius idem possit, cum dixerit: Quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter. Sed similitudini virtutis naturæ similitudo succedit, cum dicit: Sicut enim Pater habet vitam in semetipso; ita et Filio dedit vitam habere in semetipso. In vita naturæ et essentiæ significatio est; quæ sicut habetur, ita data esse docetur ad habendum. Tenet ergo vitæ similitudo virtutis similitudinem. Similitudo enim virtutis non potest esse dissimilis naturæ, atque ita necesse est, ut essentia similitudo virtutis similitudinem consequatur*. »

XI. Quamobrem magna vis est omnino *similitudinis secundum essentiam et substantiam*, id est ὁμοιουσίου, ad *consubstantialis* adstruendam fidem; et quemadmodum vocum illarum inter se, sic etiam significationum summa est affinitas, præsertim si vocabulum ἀπαραλλάκτως, *sine ulla differentia* conjungatur, ut dicatur Filius ὅμοιος κατ' οὐσίαν ἀπαραλλάκτως. Sic Basilius Epistola 41. definit his verbis. « (1) Ego vero, si quid privatim sentiam, dicendum mihi est, hæc vocabula simile substantia, dummodo adjunctum habeant, citra ullam varietatem, prorsus amplector, tanquam eodem cum ὁμοουσίου, id est consubstantiali pertinentia, secundum sanam τοῦ ὁμοουσίου notionem; qua ratione Nicæni Patres cum dixissent, lumen de lumine, et Deum verum de Deo vero, et id genus alia,

(1) Basil. ep. 41. pag. 803. Ἐγὼ δὲ, εἰ χρὴ τοὐμὸν ἴδιον εἰπεῖν, τὸ ὅμοιον κατ' οὐσίαν, εἰ μὲν προσκείμενον ἔχει τὸ, ἀπαραλλάκτως, δέχομαι τὴν φωνὴν, ὡς ταὐτὸν τῷ ὁμοουσίῳ φέρουσαν, κατὰ τὴν ὑγιῆ δηλονούτι τοῦ ὁμοουσίου διάνοιαν· ὥσπερ καὶ τοὺς ἐν Νικαίᾳ φήσαντας, φῶς ἐκ φωτός· καὶ, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, καὶ τὰ τοιαῦτα, μονογενῆ προσειπόντας ἐπαγαγεῖν ἀκολούθως τὸ ὁμοούσιον. Οὔτε οὖν φωτὸς πρὸς φῶς, οὔτε ἀληθείας πρὸς ἀλήθειαν ποτε, οὔτε τῆς τοῦ μονογενοῦς οὐσίας πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπινοῆσαί τινα παραλλαγὴν δυνατόν. Εἴτισ οὕτως, ὡς εἶπον, ἐκδέχοιτο, προσίεμαι τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Εἴτις δὲ τοῦ ὁμοίου τὸ ἀπαραλλάκτον ἀποτέμοι, ὅπερ οἱ κατὰ τὴν Κωνσταντίνου πόλιν πεποιήκασιν, ὑποπτεύω τὸ ῥῆμα, ὡς τοῦ μονογενοῦς τὴν δόξαν κατασμικρῦνον. Καὶ γὰρ καὶ ἀμυδραῖς ἐμφερείαις, καὶ πλεῖστον τῶν ἀρχετύπων ἀποδεούσαις, τὸ ὅμοιον πολλάκις ἐπινοεῖν εἰωθαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἧττον εἶμαι κακουργεῖσθαι τὸ ὁμοούσιον, οὕτως καὶ αὐταις τίθεμαι.

[1] Ad. Athan. 6.

* His S. Athanasii verbis sequentem notulam adnectit Alethinus: « Videant eruditi an hæc non significent duas numero substantias, nam, una eademque numero substantia non dicitur sibi esse *similis*, sed una atque eadem esse. Digna hæc sunt, quæ accurate expendantur. » Reponent eruditi, 1° Alethini animadversionem nihil ad rem facere. Quæstio enim non est utrum una eademque substantia dici possit similis. Athanasius utitur argumento, ut aiunt logici, *ad hominem* contra quosdam Arianos, qui similitudinem essentiæ detrahentes, virtute tantummodo Filium esse Patri similem fatebantur; eosque refellere intendit et, ait Petavius, egregie refellit ex illa ipsa, quam dabant, similitudine virtutis. 2° Esto unam eamdemque numero substantiam dici non posse sibi similem, unitas substantiæ non prohibet quominus similes dicantur duæ personæ hanc unam substantiam habentes, et ab invicem realiter distinctæ. (E.)

atque unigenitum appellassent, consentanee τὸ ὁμοούσιον, id est consubstantiale subjecerunt. Sane neque luminis ad lumen, neque veritatis ad veritatem unquam, neque unigeniti substantiæ ad Patris substantiam comparatæ, ulla potest vel fingi cogitatione diversitas. Quare si quis ita, ut dixi, intelligat, ejus vocem admitto. Sin est, ut quispiam ab simili τὸ ἀπαραλλάκτον, id est sine ulla diversitate separet, quod Constantinopolitanæ Synodi episcopi fecerunt, suspecta mihi similitudinis vox redditur, ut quæ unigeniti gloriam imminuat. Etenim obscuris plerumque similitudinibus, et plurimum ab archetypo discrepantibus, nomen ὅμοιον accommodare consuevimus. Unde cum minus calumniæ sit obnoxium nomen ὁμοουσίου, sic etiam ipsemet assentior. » Hic ille Constantinopolitanam Synodum eam intelligit, cujus formula decimo a nobis loco recensita est inter Arianas professiones in libro 1. cap. 9. Nam ibi ὅμοιον simpliciter Filium Patri, qui genuit, esse decreverunt, οὐσίας voce proscripta. Quanquam ex eo, quod et *Pater* prima Trinitatis persona dicitur, et *Filius unicus*, vel *unigenitus* secunda, etsi nihil addatur amplius; satis illa ipsa naturæ vel substantiæ similitudo, ac τὸ ὁμοούσιον insuper ostenditur, uti libro secundo, cap. 11. disputavimus. Proinde recte S. Leo Epist. 10. ad Flavianum [1] docet his Symboli sententiis, quibus profitemur nos *credere in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus unicum*, Arianam omnem elidi perfidiam. « Cum enim Deus et omnipotens, et æternus creditur Pater, consempiternus eidem Filius demonstratur, in nullo a Patre differens; quia de Deo Deus, de omnipotente omnipotens, de æterno natus est coæternus, non posterior tempore, non inferior potestate, non dissimilis gloria, non divisus essentia. » Ex quo minime id mirum videtur, cur S. Hilarius decretum illud Ancyranæ Synodi a Basilio, et aliis Semiarianis editum, tanti fecerit, nihil ut a catholica, et Nicæna professione discrepare statueret.

XII. Agit de hac substantiæ similitudine latissime Cyrillus Alexandrinus tum aliis in locis, tum in tertio libro commentariorum in Joannem [2], et adversus Arianos similem esse Patris Filium ἐνεργείᾳ duntaxat adstruentes, totis viribus decertat, et naturæ, substantiæque istam esse similitudinem ostendit. Idem insuper in dialogo primo [3] Semiarianorum illud ὁμοιούσιον castigat, quatenus excepta natura et substantia, adventitia quapiam perfectione, et qualitate similem Patris esse Filium asserebant itidem, ut nos Dei similes efficimur. Verum, si in omnibus, citra differentiam ullam, adeoque natura similis dicatur, non dubitat, quin naturæ unitas, et identitas sequatur, quod est ὁμοούσιον. « (1) Quæ enim invicem naturalem in omnibus habent similitudinem, ea nulla ratio ab eo prohibebit, ut naturali inter se cognatione contineantur. » Idipsum et in secundo commentariorum in Joannem [4] docet, et in Thesaurorum nono capite libri primi, ut ab Euthymio citatur [5]; ubi scribit, « (2) Quod autem in omnibus simile est, etiam consubstantiale est. » Sic etiam Augustinus libro tertio contra Maximinum, capite 15. « Nam si per omnia, *inquit*, similem diceretis, consequenter intelligeremini, quod eos diceretis, etiam unius ejusdemque esse naturæ, sive substantiæ. » Item, « Quomodo enim dicitis, et verum Filium vos profiteri, et Patri similem non negare, quando eum negatis unius cum Patre esse substantiæ? » Rursus, « Quomodo autem Filium Patri similem dicitis, cui Patris substantiam dare non vultis? Nonne similis homini est pictura, vel statua, et tamen Filius dici non potest, quia diversa substantia est? Homo nempe ad Dei similitudinem factus est, tamen, quia non est unius, ejusdemque substantiæ, non est verus Filius. Si ergo vultis Dei Filium verum confiteri, prius illum, ac præcipue dicite unius, ejusdemque substantiæ, ut tanquam verum Filium, et Dei Filium per omnia similem Patri esse dicatis. Nam quem substantiam putatis habere diversam, plus eum dissimilem, quam similem dicitis, et omnino verum Filium denegatis. » Et synodica Concilii Parisiensis, quod Hilarii tempore celebratum est [6]: « Similitudinem quoque ejus ad Deum Patrem non inviti audientes, *ait*, quippe cum imago invisibilis Dei sit. Sed eam solum similitudinem dignam ad Patrem intelligentes, quæ veri Dei sit ad verum Deum. »

(1) Cyril. dial. 1. de Trin. pag. 394. Τὰ γὰρ πρὸς ἄλληλα τὴν εἰς πᾶν ὁτιοῦν ὁμοίωσιν ἔχοντα φυσικὴν, οὐδεὶς ἂν, οἶμαί που, τῆς πρὸς ἄλληλα φυσικῆς οἰκειότητος ἀποτεμεῖ λόγος.

(2) Cyril. apud Euthym. Τὸ δὲ ὅμοιον κατὰ πάντα καὶ ὁμοούσιον.

[1] Cap. 2. — [2] Cyril. lib. 3. in Joan. c. 5. p. 300 et seq. — [3] Pag. 393.

[4] Lib. 2. cap. 6. p. 219. — [5] Euth. Panop. part. 1. tit. 11. p. 398. — [6] To. 1. Conc. Gall. p. 17.

XIII. Quapropter τὸ ὁμοιούσιον, et similitudinem substantiæ quicumque ex antiquis Patribus segregandum ab usu catholicæ professionis arbitrati sunt, id eatenus fecerunt, si eo sensu intelligatur, quem dimidiati illi Ariani propositum habebant, ut non exacta, neque perfecta, et ut cum illis loquar, οὐσιώδης, et φυσικὴ sit ista similitudo, sed superficiaria, et in qualitate aliqua, vel affectione, aut proprietate consistens, quæ ad substantiam accedit. Quod si bona fide similem quis substantia profiteretur Patri Filium, hoc est κατὰ πάντα, et ἀπαραλλάκτως, satis iidem habebant; neque quidquam interesse putabant, inter illud nomen, et τὸ ὁμοούσιον. Qua in re disputanda plurimi illi sunt, præsertim Cyrillus in Thesauris, et ex eo, ceterisque, Euthymius in Panopliæ parte prima, titulo 11.

Hinc illa quoque contra τὸ ὁμοιούσιον argumenta, quæ ex Athanasio potissimum attuli, explicari facile poterunt, si ad illam, quam dixi, perfectionem similitudinis exigatur vox ista.

Nam quod secundo loco propositum est, consequens videri, ut duæ sint substantiæ, si substantia sint similes duo; de illa inchoata, et adumbrata, non perfecta similitudine vere est dictum. In hac autem nihilo magis nos movet, quam in ὁμουσίῳ, in quo una consubstantialium duorum est substantia, sicut duorum in substantia, perfecte similium est una substantia, si quidem ἀπαραλλάτως, id est nullo penitus interjecto discrimine similes habeantur.

Tertium denique argumentum, quod similitudinem sola qualitate metitur, valet in ea similitudine, quam rudem, minimeque perfectam creatis in rebus aspicimus; non in illa, de qua modo agimus, absoluta, exactaque, quæ nihil ab ea, quam vocant ταυτότητι, liceat identitatem appellare, distat.

XIV. De qua quidem *identitate* libet hoc etiam observatione dignum adnotare; videri posse dissidere invicem veteres quosdam, dum alii ab sanctissimæ Trinitatis mysterio vocem illam longius excludunt, alii autem adhibent. Basilius epistola 141[1], in divinis negat esse ὁμοιότητα, id est *similitudinem*, sed esse ait ταυτότητα, id est identitatem. Gregor. item Nazianzenus Oratione 37[2], magis in Deo esse ταυτὸν, ἢ ἀφομοίωμα putat, hoc est *idem quam simile*. Cyrillus item ταυτότητα τῆς οὐσίας agnoscit libro tertio commentariorum in Joannem[3]. Et libro quinto[4] τῆς οὐσίας ταυτότητα, et φύσεως ἀπαραλλάκτον ὁμοιότητα conjungit, id est *substantiæ identitatem*, et *naturæ nulla re discrepantem similitudinem*. Marius etiam Victorinus libro primo contra Arium, « ex substantia, secundum quod ipsa substantia est, idem esse *dicit*, non simile. » Athanasius quoque libro de Synodis[5], ταυτότητα non similitudinem usurpari probat. Atqui Epiphanius[6], quem superiori capite commemoravimus, ταυτοούσιον in personis divinis dici non patitur, quod tamen ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς οὐσίας deductum sit. Verum non repugnant invicem sanctissimi illi Patres; cum qui superioribus refragari videtur Epiphanius, eo sensu vocem illam rejiciat, quem Sabelliani præseferebant, ut cum reipsa sit in Deo persona eadem, ac natura, sive substantia, secundum id totum, quod re est, unicam et eamdem asseverarent esse substantiam, hoc est personam eamdem non minus, quam essentiam.

XV. Juvat illud etiam, quod apud Albinum Flaccum de eadem similitudine legi, diligentius expendere. Scribit ille in secundo libro de Trinitate[7], « Melius esse, videri æqualitatem de divinis dicere personis, quam similitudinem (ob illa Apostoli verba[8], *Non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo :* quamquam utrumque inveniatur. Quia una quælibet substantia, secundum quod substantia est, non est alia, ut sit similis ad aliam. Nec enim in sancta Trinitate substantia substantiæ similis est, sed una, et ipsa, eadem est substantia Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Nec sunt tres substantiæ similes, sed una trium æqualiter. Nec Pater Filio prior, nec Filius Patre posterior, sicut Ariani voluerunt. Nam Abraham, et Isaac, licet unius sint substantiæ secundum humanitatem, tamen Abraham prior est tempore, et Isaac posterior. Quamvis hi sint similis substantiæ, tamen illa similitudo substantiæ in filio Isaac posterior est tempore, etc. Addunt quoque Dialectici, quod omne simile receptibile possit esse similitudinis, sicut duo homines, quamvis similis sint substantiæ, dissimiles tamen possunt esse moribus. Ideo non possunt recte per omnia æquales dici, et sunt duæ substantiæ in eis divisæ, unusquisque in sua substantia plenus homo. In Patre vero, et Filio, et Spiritu sancto, non est similis substantia substantiæ, sed una æqualis per omnia, et ideo ὁμοούσιος, id est unius substantiæ, non ὁμοιούσιος, id est similis substantiæ, sicut hæretici voluerunt. »

In his Alchuini verbis partim negligenter,

[1] Pag. 926. — [2] Pag. 591. — [3] Cap. 5. pag. 302. — [4] Pag. 525.

[5] Pag. 714. — [6] Hær. 76. Num. 7. — [7] Alcuin. lib. 2. c. 3. — [8] Phil. 2.

aut absurde dicta multa sunt, partim vere quidem, sed nihil ad rem spectantia. *Melius esse* dicit *æqualitatem de divinis dicere personis, quam similitudinem.* Cur? Si utrumque scriptum est, ut idem fatetur; non utique male similis esse dicitur. *Melius* si sic intelligeret, ut sit ad vitandam hæreticorum cavillationem, et commendandam Christi divinitatem aptius, ferrem ita loquentem. Nunc disputare sic pergit, ut non unum altero melius videatur, tanquam et hoc bonum sit, quo melius illud judicat, sed ut ne ipsum quidem bonum sit, quocum confertur, sed sit illud altero, velut malo, melius. Nam deinceps probat, in substantia, etiam divina, non dici similitudinem. Si de substantia usurpari similitudo non potest, maxime divina, quomodo *scriptum invenitur*, similem esse personam unam alteri? An id Scripturæ docent, quod sit falsum, dicique nequeat? Nam et Filium imaginem esse Patris, et ejus similem, luculenter, ac sæpius, addo et dissertius inculcant[1], quam hoc, quod perinde certum est tamen, esse eidem æqualem Deum. Illud vero quam incuriose, ac parum attente, quod ea ratione probat, quod vult, non dici de substantia simile, vel dissimile; ut ex eadem id sit consequens, quod minime vult, ne æqualitatem quidem dici posse; tum vero alia potius omnia, quam id, de quo agitur, argumentatione sua concludat. « Substantia, *inquit*, substantiæ similis non est, quia quælibet substantia, secundum quod substantia est, non est alia, ut sit similis ad aliam. » Primum id universe verum non est, si tam creata, quam etiam divina comprehenditur. Etenim creatæ omnes substantiæ sub eadem specie aliæ sunt atque aliæ, numero duntaxat. Itaque similes appellari possunt. Aut si ideo similes non vocantur, quia una sunt, eademque substantia, quod est natura vel essentia, ne æquales quidem esse poterunt, quia, ut nihil simile sibi, ita nec æquale potest esse. Sunt enim vocabula ejusmodi, simile vel æquale, τῶν πρὸς τι, hoc est *relativa*, quæ nonnisi in diversa, et opposita invicem congruunt. Ad hæc substantia, siquidem pro natura, vel essentia sumitur, ut intellexisse videtur Alchuinus, neque est æqualis in Deo, neque similis, neque ὁμοούσιος. Nam una tantum est, quæ cum altera proinde comparari, et ad eam referri nequit. Sed neque catholica fides, neque Patres, aut theologi, dum hæc affirmant de Deo, similitudinem, æqualitatem, vel τὸ ὁμοούσιον, et ὁμοιούσιον, eo sensu dicunt, ut velint substantiam substantiæ esse similem, aut ὁμοούσιον, ac reliqua; sed unam personam cum altera comparatam similem et æqualem, et ejusmodi esse cetera pronuntiant. Quis unquam ὁμοούσιον, id est *consubstantialem* esse dixit οὐσίαν, hoc est *essentiam*, vel *substantiam*? Facit igitur absurde prorsus Albinus Flaccus, qui quod de personis dicitur, id ad substantiam refert; et « In Patre, et Filio, et Spiritu sancto non esse similem substantiæ substantiam, *ait*, sed unam æqualem per omnia, et ὁμοούσιον. » Nihilo certe magis æqualis substantia, id est natura, vel consubstantialis, quam similis, et ὁμοούσιον dicitur. Quemadmodum autem persona una alteri similis aut æqualis, in eadem, et indivisa substantia dici possit, sequente libro propria quæstione disputabitur.

CAPUT SEPTIMUM.

Usiæ, sive substantiæ, et hypostasis discrimen ex antiquorum opinione uberius exponitur, qui usiam commune aliquid esse dicunt, hypostasim particulare quiddam, et individuum.

I. Quod et catholica fides habet, et antiquorum Patrum auctoritate traditum accepimus, id superiori omni sermone patefactum est, Deum cum cogitamus, aut dicimus, duo quædam occurrere mentibus nostris; quorum alterum commune tribus, idemque; alterum singulorum proprium est, et in unoquoque distinctum. Hinc merito Nyssenus Gregorius,

[1] Vide lib. 2. de Trin. sup. c. 12. et postea lib. 5. c. 9.

« (1) hoc ipsum, quod revera est, » nimirum Deum « unum *ait* esse, et non unum. Nam essentiæ quidem ratione unum est; ideoque nos ad unum respicere nomen Dominus ipse præcepit : at personarum proprietatibus, quibus una ab alia discernitur, in Patris, et Filii, et Spiritus sancti fidem distinguitur; sicut absque separatione partitum, et sine confusione sit unitum. » Nunc tempus est, ut illud ipsum quale sit inquiramus, per quod multiplex fit, et distinctum id, quod alioquin unum est, ac simplicissimum, cujus summa disputationis hæc erit, ut quæ sit personalium proprietatum conditio, ac velut natura, hoc est τὸ τί ἦν εἶναι, declaremus quomodo possumus. Hujus vero creatarum ex rerum similitutidine notitia capitur. In iis porro substantiæ nomen duobus modis dicitur, ut Aristoteli [1], ceterisque philosophis placet. Nam est altera communis, et ab individuis cogitatione mentis avulsa : altera singularis, qualia sunt individua formis, generibusque, hoc est prioribus istis substantiis, subjecta, quæ et magis, quam illæ, proprium hoc sibi substantiæ nomen assumunt. Ea sunt, quæ a Græcis appellantur ἄτομα, vel ἄτομοι οὐσίαι eædemque generatim, et in substantiis omnibus ὑποστάσεις, in rationabilibus personæ dicuntur. Hinc a Boetio persona ita definitur, ut sit *rationabilis naturæ individua substantia.* Quam rem in superioribus capitibus [2] nonnihil attigimus, atque ex veterum theologorum decretis ostendimus, individuas substantias hominum, et personas ex natura communi, certisque componi, ac constare proprietatibus, sive conglobatione quadam rerum plurimarum, quæ in nullum alterum cadere possunt; quod τῶν ἰδιοτήτων ἄθροισμα Porphyrius appellat. Hoc vero nunc uberius, pleniusque declarandum est, quid οὐσίαν inter, et ὑπόστασιν intersit, sive personam, primum absolute, et in genere, deinde quatenus in Deo considerantur. Cujus quæstionis accurata, diligensque tractatio tum in ea disputatione, quæ de sacrosanctæ mysterio Trinitatis suscipitur, tum etiam cum de Incarnatione agitur, prorsus est necessaria adeo, ut hoc in uno capite tota fere utriusque ratio, ac summa consistat.

II. Atque ut more, institutoque nostro, ab inquirendis, et illustrandis de eo antiquorum placitis ordiamur, in hoc uno Græcorum præsertim omnium judicia, opinionesque concordant, οὐσίαν, id est *essentiam,* sive *substantiam,* aut *naturam,* quam φύσιν vocant, generale esse aliquid, et commune, ac minime definitum; ὑπόστασιν vero proprium, singulare, circumscriptum, quod ex illo communi, et peculiaribus quibusdam notis, ac proprietatibus veluti componitur. Quas etiam proprietates accidentia esse statuunt, quorum coacervatione, et in idem concursu fiunt, quæ dicuntur individua, sive hypostases, aut personæ.

Græcorum, qui ita sentiunt, Patrum primus in medium adducetur magnus ille Basilius; qui epistolam de hoc argumento luculentam scripsit ad Gregorium fratrem Nyssæ episcopum, in qua id, quod dixi, longa, et eleganti oratione declarat.

« (2) Nam nominum, *inquit,* alia sunt, quæ de pluribus, iisque differentibus numero dicuntur, et generaliorem habent significationem, ut homo. Qui enim hoc pronuntiat, communem eo vocabulo naturam indicans, non certum aliquem loquendo circumscripsit, qui hoc nomine proprie discernatur. Quippe nihilo magis Petrus homo est, quam Andreas et Joannes, et Jacobus. Quare significati communitas ad omnes similiter pertinens, qui sub eodem nomine continentur, subdistinctione opus habet, per quam non hominem universe, et infinite, sed Petrum, vel Joannem internoscamus. Alia nomina peculiarem aliquam notionem habent, per quam non naturæ com-

(1) Greg. Nyssen. II. cont. Eunom. pag. 3. B. Εἰς κατανόησιν τοῦ ὄντος· ὅπερ καὶ ἕν ἐστι, καὶ οὐχ ἕν. Τῷ μὲν γὰρ λόγῳ τῆς οὐσίας ἕν ἐστι· διὸ καὶ εἰς ἓν ὄνομα βλέπειν ὁ δεσπότης ἐνομοθέτησε· τοῖς δὲ γνωριστικοῖς τῶν ὑποστάσεων ἰδιώμασιν, εἰς Πατρὸς τε, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος πίστιν διήρηται, ἀδιαστάτως τε μεριζόμενον, καὶ ἀσυγχύτως ἑνούμενον.

(2) Basil. ep. 43. Πάντων τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἐπὶ πλειόνων, καὶ τῷ ἀριθμῷ διαφερόντων λεγόμενα πραγμάτων, καθολικωτέραν τινὰ τὴν σημασίαν ἔχει· οἷον ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ τοῦτο εἰπὼν, τὴν κοινὴν φύσιν διὰ τοῦ ὀνόματος δείξας οὐ περιέγραψε τῇ φωνῇ τόν τινα ἄνθρωπον, τὸν ἰδίως ὑπὸ τοῦ ὀνόματος γνωριζόμενον. Οὐ γὰρ μᾶλλον Πέτρος ἄνθρωπός ἐστιν, ἢ καὶ Ἀνδρέας, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἰάκωβος. Ἡ οὖν κοινότης τοῦ σημαινομένου ὁμοίως ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπὶ (ὑπὸ) τὸ αὐτὸ ὄνομα τεταγμένους χωρήσασα, χρείαν ἔχει τῆς ὑποδιαστολῆς, δι' ἧς οὐ τὸν καθόλου ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸν Πέτρον, ἢ τὸν Ἰωάννην ἐπιγνωσόμεθα. Τὰ δὲ τῶν ὀνομάτων ἰδικοτέραν ἔχει τὴν ἔνδειξιν, δι' ἧς οὐχ ἡ κοινότης τῆς φύσεως ἐνθεωρεῖται τῷ σημαινομένῳ, ἀλλὰ πράγματός τινος περιγραφὴ μηδεμίαν ἔχουσα πρὸς τὸ ὁμογενές, κατὰ τὸ ἰδιάζον, τὴν κοινωνίαν· οἷον ὁ Παῦλος, ἢ ὁ Τιμόθεος. Οὐκέτι γὰρ ἡ τοιαύτη φωνὴ ἐπὶ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως φέρεται, ἀλλὰ χωρήσασα τῆς περιληπτικῆς σημασίας, περιγεγραμμένων τινῶν πραγμάτων ἔμφασιν διὰ τῶν ὀνομάτων παρίστησιν.

[1] Arist. in Categ. cap. de subst.

[2] Vide c. 1 et 3. hujus libri.

munitas in re significata perpenditur, sed rei cujuspiam circumscriptio, nullam in eo, quod proprium est, cum iis, quæ eadem sunt natura prædita, communionem habens : veluti Paulus, aut Timotheus. Non enim jam vox ejusmodi ad naturæ communitatem pertinet; sed ab generali et complectente omnia notione separatam rerum quarumdam definitarum significationem certis vocabulis exprimit. » Igitur Paulus, Timotheus, Silvanus ὁμοούσιοι sunt (pergit idem.) Nam quæ in uno essentiæ, naturæve ratio redditur, eadem in ceteris valet. At si quis generali, communique omnium conditione cognita, singulorum proprietates intueri velit, non eadem ratio, qua unus aliquis dignoscitur, ac discernitur, penitus in omnibus reperitur, etsi in aliquibus consentiat. Ut in historia Jobi, Scriptura, cujusmodi tandem iste fuerit, explicare volens, primum generale nomen usurpavit ἄνθρωπος, *vir*, vel *homo erat;* tum proprias illius notas subjecit, quibus ab aliis distinguitur, nomen, patriam, mores, liberos, fortunas, etc. (1) Atque hoc ipsum, ait Basilius, est, quod ὑπόστασιν dicimus, quæ communem, neque circumscriptam naturam, et essentiam apparentibus quibusdam proprietatibus certa in re declarat, ac definit.

III. Ad hunc modum illa omnia, quæ Deo per se conveniunt, et quæ divinam ejus naturam, essentiam, et absolutas conditiones, quæ vocantur *attributa*, spectant, ea sunt peræque in personis tribus, nec in ulla discrepant. Sunt autem præterea in unaquaque proprietates quædam et notæ; ut in Patre, quod a nullo principio sit, quod Filium generet; in Filio, quod a Patre gignatur; in Spiritu sancto, quod procedat. Ea porro σημεῖα, et γνωρίσματα communem illam naturam definiunt, et ad unam peculiarem, subsistentemque personam, atque ab ceteris distinctam applicant.

Sic in Epistola 349. « (2) Quæ est ratio communis, *inquit*, ad proprium, eamdem habet usia ad hypostasim. Nam unusquisque nostrum et secundum communem usiæ rationem, esse participat, et secundum peculiares sibi proprietates talis, vel talis existit. Sic in Deo usiæ ratio communis est; velut bonitas, divinitas, et si quid aliud intelligatur. At hypostasis in proprietate paternitatis, aut filietatis, aut virtutis sanctificantis cernitur. » Tum in Epistola 391 eamdem differentiam οὐσίας, et ὑποστάσεως enarrat, et oportere ait ad id, quod commune est, quod proprium, et singulare est, adjungere, uti catholica de singulis personis fides constet : « (3) Commune est deitas; proprium est paternitas; utroque ergo conjuncto ita profitendum est : Credo in Deum Patrem; » quod et in reliquis eodem modo facere convenit. Vide et librum de Spiritu sancto capite 18. Gregorius item Nazianzenus non uno in loco μίαν οὐσίαν, et ὑποστάσεις τρεῖς asseverat; e quibus illam significare ait[1] τὴν φύσιν τῆς θεότητος, *naturam divinitatis;* has vero τὰς τῶν τριῶν ἰδιότητας, *trium proprietates*. Et alibi[2] Deum ἐν τῇ οὐσίᾳ, τὰ δὲ τρία ταῖς ὑποστάσεσι, *unum usia, tria hypostasibus* definit. Gregorius item Nyssenus libro primo contra Eunomium eodem[3] modo rem istam explicat, et ad id, quod commune est, accessionem fieri proprietatum asserit, quibus singulæ constituuntur, et invicem distinguuntur hypostases, necnon in libro de Communibus notionibus[4].

IV. Cyrillus Alexandrinus in primo dialogo de Trinitate, οὐσίας et ὑποστάσεως differentiam hanc affert, quod οὐσία sit natura communis, sive hominis species; hypostasis, individuum quodlibet sub illa specie comprehensum. « (4) Substantiæ significatio, *inquit*, ad commune aliquid pertinere videtur; hypostasis vero nomen de unoquoque, verbi gratia, sub illo communi comprehensorum enuntiatur, et dicitur. » Quod exemplo deinceps illustrat. « (5) Definimus, *inquit*, hominem, animal rationale,

(1) Basil. ibid. Τοῦτο οὖν ἐστιν ἡ ὑπόστασις, οὐχ ἡ ἀόριστος τῆς οὐσίας ἔννοια, μηδεμίαν ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ σημαινομένου στάσιν εὑρίσκουσα. Ἀλλὰ τὸ κοινόν τε, καὶ ἀπερίγραπτον ἐν τῷ τινῶν πράγματι διὰ τὸ ἐπιφαινιμένων ἰδιωμάτων παριστῶσα, καὶ περιγράφουσα.

(2) Basil. Ὃν ἔχει λόγον τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἴδιον, τοῦτον ἔχει ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν. Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν καὶ τῷ κοινῷ τῆς οὐσίας λόγῳ τοῦ εἶναι μετέχει, καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἰδιώμασιν ὁ δεῖνά ἐστι, καὶ ὁ δεῖνα. Οὕτω κἀκεῖ ὁ μὲν τῆς οὐσίας λόγος κοινός· οἷον ἡ ἀγαθότης, ἡ θεότης, καί εἴ τι ἄλλο νοεῖτο· ἡ δὲ ὑπόστασις ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς πατρότητος, ἢ τῆς υἱότητος, ἢ τῆς ἁγιαστικῆς δυνάμεως θεωρεῖται.

(3) Basil. ep. 391. pag. 1171. Κοινὸν ἡ θεότης, ἴδιον ἡ πατρότης· συνάπτοντας δέ λέγειν· πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα.

(4) Cyril. dial. 1. de Trin. pag. 408. Οὐκοῦν τῆς οὐσίας ἡ δήλωσις κατὰ κοινοῦ τινος ἔοικεν εἶναι πράγματος, τὸ δὲ τῆς ὑποστάσεως ἑκάστου τυχὸν ὄνομα, τῶν ὑπὸ τοῦτο τὸ κοινὸν κατηγορεῖται, καὶ λέγεται.

(5) Mox : Ὁριζόμεθα τὸν ἄνθρωπον ζῶον λογικὸν, θνητὸν, κατὰ τὸν αὐτῷ πρέποντα τιθέμενοι λόγον, καὶ τοῦτο, τῆς οὐ-

[1] Orat. 21 de S. Athan. p. 595. D. et Orat. 1. ad Cledon.— [2] Orat. 32. pag. 520. D. Vide et Orat. 29. pag. 489 et 490. et Orat. 39. pag. 660. — [3] Pag. 14. — [4] Tom. 1. pag. 920.

mortale, secundum congruentem illi rationem; atque hoc substantiæ definitionem esse dicimus, quæ ad omnes particulatim subsistentes pertinet. Sub hoc igitur generali, nimirum homine, sive hominis definitione, cadit, opinor, Thomas, et Marcus, aut exempli gratia, Petrus, et Paulus. Et substantia quidem hoc pacto significatur: nondum tamen clara, et manifesta fiet eorum, quæ singillatim intelliguntur, expressio. Homo enim simpliciter dictus non est Petrus, et Paulus. Sed qui Thomam, aut Petrum dixerit, id, quod significatum est, extra substantiæ terminos non statuet. Nam homo nihilo secius erit; verum in tali, exempli causa, specie, et in propria hypostasi, ac particulatim versari demonstraverit. Igitur substantia et de omni homine, utpote quæ communem generationem continet: hypostasis vero de uno convenientius intelligetur. »

Consonat his Theodoretus in primo dialogo adversus hæreses, qui Ατρεπτος inscribitur, ubi statim initio discrimen οὐσίας, et ὑποστάσεως accurata oratione ita declarat; « (1) Secundum externam, *inquit*, sapientiam nullum inter ambas discrimen est. Nam et usia id, quod est, significat, et quod subsistit, hypostasis. At secundum doctrinam Patrum, quam habet differentiam a proprio commune, vel genus a specie, aut individuo, eam habet οὐσία ab ὑποστάσει. » Mox explicata notione speciei et individui, ac singularis hominis, ita colligit : « (2) Ut ergo nomen istud, homo, communis naturæ est appellatio; sic divinam substantiam, sanctam significare Trinitatem accepimus; hypostasim vero personam aliquam exprimere, velut Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti. Etenim hypostasim, et personam, et proprietatem idem significare dicimus, sanctorum Patrum definitiones secuti. »

V. Ephræmius Antiochenus patriarcha apud Photium, usiam vocat genus, sive speciem, et ab hypostasi discrepare ait, « (3) quod illa commune aliquid significat, hæc autem personam, et, quod externi philosophi nominant, singulare. » Accedit et Eulogius Antiochiæ patriarcha apud eumdem Photium codice 230, ubi late de hypostasi, et proprietatibus personarum disputat. Et Leontius Byzantinus [1] in confutatione Nestorii, et Eutychis, et libro de Sectis, actione prima. Necnon auctor libri de Definitionibus, qui inter (4) Athanasii opera cusus est, « Usia, *inquit*, genus, natura, forma, una res est; persona vero, et character, hypostasis, individuum, et proprium, etiam ipsa sunt unum. Nam et natura potest in seipsa continere plures hypostases. Quippe homines nos uno constantes corpore, et uno spiritu, unius omnes naturæ sumus, et usiæ; hypostases vero multæ. » Mox : « Et natura quidem, atque usia dicitur universalis; hypostasis autem particularis, » quod subinde copiosius enarrat.

Maximus quoque martyr quamplurimis in locis eadem sentit; ut in dialogo primo de Trinitate [2] (nam dialogi isti, qui a Beza editi, et Athanasio inscripti sunt, Maximo tribuuntur, ut a Demetrio Cydoniata libro de processione Spiritus sancti capite tertio [3]) οὐσίαν ait esse *humanitate*, sive ἀνθρωπότητα, quæ in multis inest singularibus, iisque communis est; ὑποστάσιν autem esse quemlibet hominem, et indi-

σίας ὅρον εἶναί φαμεν, κατὰ παντὸς ἰοῦσαν τῶν κατὰ μέρος ὑφεστηκότων. Ὑπὸ οὖν τὸ κοινὸν δὴ τουτί, τουτέστι τὸν ἄνθρωπον, ἤτοι τοῦ ἀνθρώπου τὸν ὅρον, πίπτει μὲν, οἶμαι, Θωμᾶς τε, καὶ Μάρκος, ἢ, φέρε εἰπεῖν, Πέτρος τε, καὶ Παῦλος. Καὶ τὴν μὲν οὐσίαν ὧδέ κατασημάναι τις ἂν· τῶν δὲ καθέκαστον νοουμένων οὔπω σαφῆ τε, καὶ ἐναργῆ τὴν δήλωσιν ἐποιήσατο. Οὐ γὰρ ἔτι ἄνθρωπος ἁπλῶς, τοῦτό ἐστι Πέτρος, καὶ Παῦλος· Θωμᾶν δὲ, ἢ Πέτρον εἰπὼν, τῶν μὲν τῆς οὐσίας ὅρων οὐκ ἐξοίσει τὸ δηλούμενον· ἄνθρωπος γὰρ οὐδὲν ἧττόν ἐστιν· ἐν εἴδει δὲ ὄντα τῷ τοιῷδε τυχὸν, καὶ ἐν ὑποστάσει τῇ ἰδικῇ, καὶ μεμερισμένως ὑπέδειξεν. Ἡ οὐσία τοιγαροῦν καὶ καθ' ἀνθρώπου παντὸς, ἅτε δὴ τὸν κοινὸν τοῦ γένους ὠδινοῦσα λόγον· ἡ δὲ ὑπόστασις καθ' ἑνὸς ἂν νοεῖτο πρεπωδέστερον.

(1) Theodoret. Κατὰ μὲν τὴν θύράθεν σοφίαν οὐκ ἔχει (διαφοράν)· ἥ τε γὰρ οὐσία τὸ ὂν σημαίνει, καὶ τὸ ὑφεστὸς ἡ ὑπόστασις. Κατὰ δέ γε τῆν τῶν Πατέρων διδασκαλίαν, ἣν ἔχει διαφορὰν τὸ κοινὸν ὑπερ τὸ ἴδιον, ἢ τὸ γένος ὑπερ τὸ εἶδος, ἢ τὸ ἄτομον, ταύτην ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν ἔχει.

(2) Ibid. Ὥσπερ τοίνυν τὸ ἄνθρωπος ὄνομα κοινόν ἐστι ταύτης τῆς φύσεως ὄνομα, οὕτω τὴν θείαν οὐσίαν, τὴν ἁγίαν Τριάδα σημαίνειν εἰλήφαμεν· τὴν δέ γε ὑπόστασιν, προσώπου τινὸς εἶναι δηλωτικήν· οἷον ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὴν γὰρ ὑπόστασιν, καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τὴν ἰδιότητα ταὐτὸν σημαίνειν φαμὲν τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὅροις ἀκολουθοῦντες.

(3) Ephræmius apud Phot. cod. 229. pag. 426. edit. Hœsch. Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ τῆς διαφορᾶς, ἣν ἡ οὐσία, καὶ τὸ γένος, καὶ τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὑπόστασιν ἔχει, διαλαμβάνει· ὅτι τὰ μὲν τὸ κοινὸν δηλοῦσι, τὰ δὲ τὸ πρόσωπον, καὶ ὃ λέγεται τοῖς ἔξω καθ' ἕκαστον.

(4) Athan. tom. 2. pag. 53. Ἡ μὲν οὐσία, καὶ τὸ γένος, καὶ ἡ φύσις, καὶ ἡ μορφὴ, ὡς εἴρηται, μία ἐστί· τὸ δὲ πρόσωπον, καὶ ὁ χαρακτὴρ, καὶ ἡ ὑπόστασις, καὶ τὸ ἄτομον, καὶ τὸ ἰδιὸν ἓν ἐστι. Καὶ γὰρ ἡ φύσις δύναται ἔχειν ἐν ἑαυτῇ πλείους τὰς ὑποστάσεις· Καὶ γὰρ οἱ ἄνθρωποι ἐξ ἑνὸς σώματος ὄντες, καὶ μιᾶς πνοῆς πάντες, μιᾶς ἐσμεν φύσεως, καὶ οὐσίας· ὑποστάσεις δὲ πολλαί, etc. Καὶ ἡ μὲν φύσις, καὶ ἡ οὐσία λεγεται καθολικὴ· ἡ δὲ ὑπόστασις μερική.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 969.

[2] Tom. 2. Ath. p. 143 et 151.— [3] P. 461. edit. Rom.

viduum. Et in opusculo de Definitionibus [1] inter illa edito, quæ contra Monothelitas inscribuntur, substantiam, sive naturam definit « id, quod commune est, et universale, ac de pluribus, et numero differentibus prædicatur. » Hypostasim autem, sive personam « particulare, et proprium significare, *ait*, tanquam in seipsis circumscriptionem, sed non in pluribus prædicationem naturaliter habentia. » Anastasius Sinaita in eo libro, cui nomen est Ὁδηγός, « (1) Cujusvis, *inquit*, rei natura est quiddam commune; at hypostases sunt ea, quæ propria sunt; » quod multis deinceps exemplis explicat. Vide Explicationem orthodoxæ fidei ex Anastasio, et Cyrillo confectam, quæ a Beza primum edita est.

VI. Sic Joannes Damascenus sæpe idem inculcat, tum οὐσίαν, et naturam esse id, quod commune est singularibus multis; hypostasim vero individuum, et singulare; tum hypostasim constitui ex οὐσίᾳ, sive communi, et accidentium conglobatione, quæ cujusque propria sit. « (2) Quæ communia et universalia sunt, *inquit*, prædicantur de subjectis sibi particularibus. Igitur commune est substantia, ut species; particulare vero, hypostasis; particulare vero dicitur, non quod aliquam partem habet naturæ, aliam non habet; sed particulare numero, tanquam individuum. Numero enim, non natura differre dicuntur hypostases. Prædicatur autem substantia de hypostasi, quoniam in unaquaque hypostaseon ejusdem speciei perfecta inest substantia. Ideo non differunt invicem hypostases secundum substantiam, sed secundum accidentia, quæ sunt characteristicæ proprietates, characteristicæ inquam, hypostasis, non naturæ. Etenim hypostasim definiunt, substantiam cum accidentibus. Quare hypostasis, quod commune est cum proprietate habet, et ut per seipsam existat. Substantia vero secundum se hypostasis non est, sed in hypostasibus consideratur. »

Tum eodem capite, « (3) Omnis, *inquit*, substantia communis est omnibus, quæ sub ipsa continentur, hypostasibus. Nec inveniri potest particularis, et propria singularis alicujus natura, sive substantia; alioqui necesse esset easdem hypostases et consubstantiales, et diversarum substantiarum dicere; tum sanctam Trinitatem et consubstantialem, et diversæ substantiæ secundum divinitatem dicere. Eadem ergo natura in unaquaque hypostaseon spectatur. »

Sic in libro de duabus Christi voluntatibus, de natura et hypostasi similiter disserit, et hanc definit οὐσίαν μετὰ συμβεβηκότων, *substantiam cum accidentibus*; tum Dialecticæ capite nono et vicesimo. Et in Isagoge dogmatica capite septimo. « (4) Hypostasis, *inquit*, est et individuum, et persona, velut Pater, Filius et Spiritus sanctus; species vero illa comprehendens est supersubstantialis, et incomprehensibilis divinitas. »

VII. Theodorus Abucara in Opusculo secundo, præ ceteris accurate, ac subtiliter οὐσίαν, et ὑπόστασιν, et utriusque discrimen explanat. Imprimis enim voces, quibus utuntur philosophi, bifariam partitur. Alias quippe philosophicas vocat, alias logicas; priores sunt substantia, animal, homo, Petrus: logicæ sunt genus maxime generale, species, natura, substantia, individuum, hypostasis, persona. Vulgus dialecticorum ea vocat nomina *primæ* et *secundæ intentionis*. Differunt autem invicem sic. Quidquid commune est in philosophicis vocibus, tam nomen, quam definitionem in ea, quæ sibi sunt subjecta, derivat; ut animal communicat homini, equo, et bovi tum nomen ipsum, tum definitionem suam. In logicis vero, quod commune est, neque nomen, neque rem nominis in inferiora transfundit. Non

(1) ANAST. in Ὁδηγῷ, pag. 23. Κοινότης γάρ ἐστιν ἡ φύσις ἑκάστου πράγματος, ἴδια δέ εἰσιν αἱ ὑποστάσεις.

(2) DAMASC. lib. 3. cap. 6. Τὰ κοινὰ καὶ καθολικὰ κατηγοροῦνται τῶν αὐτοῖς ὑποκειμένων μερικῶν. Κοινὸν τοίνυν ἡ οὐσία, ὡς εἶδος, μερικὸν δὲ ἡ ὑπόστασις· μερικὸν δέ, οὐχ ὅτι μέρος τῆς φύσεως ἔχει, μέρος δὲ οὐχ ἔχει· ἀλλὰ μερικὸν τῷ ἀριθμῷ, ὡς ἄτομον. Ἀριθμῷ γὰρ καὶ οὐ φύσει, διαφέρειν λέγονται αἱ ὑποστάσεις. Κατηγορεῖται δὲ ἡ οὐσία τῆς ὑποστάσεως, διότι ἐν ἑκάστῃ τῶν ὁμοειδῶν ὑποστάσεων τελεία ἡ οὐσία ἐστί. Διὸ οὐδὲ διαφέρουσιν ἀλλήλων αἱ ὑποστάσεις κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὰ συμβεβηκότα, ἃ τινά εἰσι τὰ χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα· χαράκτηρ γὰρ ἐστι τὸ ἴδιον. Χαρακτηριστικὰ δὲ ὑπιστάσεως, καὶ οὐ φύσεως. Καὶ γὰρ τὴν ὑπόστασιν ὁρίζονται, οὐσίαν μετὰ συμβεβηκότων. Ὥστε τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος ἔχει ἡ ὑπόστασις, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὴν ὑπαρξαι· ἡ οὐσία δὲ καθ' ἑαυτὴν οὐχ ὑφίσταται, ἀλλ' ἐν ταῖς ὑποστάσεσι θεωρεῖται.

(3) Ib. Πᾶσα γὰρ οὐσία κοινή ἐστι τῶν ὑπ' αὐτῆς περιεχομένων ὑποστάσεων, καὶ οὐκ ἔστιν εὑρειν μερικὴν, καὶ ἰδιάζουσαν φύσιν, ἤτοι οὐσίαν, ἐπεὶ ἀνάγκη τὰς αὐτὰς ὑποστάσεις, καὶ ὁμοουσίους, καὶ ἑτεροουσίους λέγειν, καὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα, καὶ ὁμοούσιον, καὶ ἑτεροούσιον κατὰ τὴν θεότητα λέγειν. Ἡ αὐτὴ τοίνυν φύσις ἐν ἑκάστῃ τῶν ὑποστάσεων θεωρεῖται.

(4) DAMASC. Εστι μὲν οὖν ὑπόστασις μὲν καὶ ἄτομον, καὶ πρόσωπον, οἷον, ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· περιεκτικὸν δὲ αὐτῶν εἶδος, ἡ ὑπερούσιος καὶ ἀκατάληπτος θεότης.

[1] P. 93 et seq.

enim species, quæ generi subjicitur, generis appellationem, ac definitionem obtinet; neque individuum vocatur species. Præterea differunt, quod in philosophicis vocibus quidquid definitur, statim in seipso veram esse definitionem ostendit; ut homo definitur animal ratione præditum, eamque definitionem in se veram esse demonstrat. At logica vox definitionem propriam non in se, sed in philosophica voce esse veram approbat. Siquidem species est, quæ prædicatur de multis numero differentibus, in quibus, quid sit, quæritur. Hoc autem, si ad ipsam referatur speciem, est falsum; non enim vox ipsa species de multis dicitur; sed homo, cui convenit, ut sit species, de singulis hominibus prædicatur.

His ad hunc modum expositis, docet, « (1) rem omnem, cui convenit, ut sit forma, sive species extrema, postquam speciei nomen accepit, appellari naturam, et substantiam. Idcirco omnia, quæcumque ipsam participant, ejusdem naturæ, ejusdemque substantiæ esse dicuntur. » Quæ autem in genere conveniunt, non dici ait ejusdem naturæ, vel substantiæ, ut Socrates, et Bucephalus. Itaque non genus, sed infimam, quam vocant, speciem, φύσιν et οὐσίαν nominari, a qua ὁμοφυεῖς, et ὁμοούσιοι vocantur. Quin et οὐσίαν vocabulum dupliciter sumit. Primum universe, et ut genus est, definiturque (2) *res per se existens, nec ad sui existentiam indigens alio;* deinde proprie, quatenus ab illo ὁμοούσια, *ejusdem substantiæ* nuncupantur ea, quibus tribuitur. Cujusmodi sola est infima species; velut substantia et οὐσία Petri, Pauli, et ceterorum hominum, est humana natura. Hæc latius Theodorus Abucara, qui et in Opusculo 28. de eodem argumento disserit, et οὐσίαν communem esse naturam ait, ὑπόστασιν singularem, individuamque substantiam. Quod opusculum sub Theodori Hagiopolitani nomine latine est editum in Bibliothecæ Patrum tomo quarto.

VIII. Euthymius in Panoplia « (3) Usia, *inquit*, et natura, et genus, ac species, forma, et figura idem sunt in Deo, secundum divinos Patres. Rursus vero hypostasis, persona, character, proprietas, et individuum idem sunt. Atque usia quidem, et natura de omnibus dicuntur æqualiter subjectis, quatenus omnes homines unius usiæ sunt, et naturæ; hypostasis vero, et persona, et individuum est, quod proprie per seipsum subsistit, et divisionem citra corruptionem non recipit. » Ac paulo post, « (4) Quam habet, *inquit*, differentiam commune a proprio, et universale a particulari, et non definitum a definito, eamdem habet et natura ab hypostasi. »

Subscribit et Thalassius monachus [1]; et Theorianus in legatione ad Armenos, « (5) Natura, *inquit*, de universalibus, et communibus dicitur, non de particularibus, et individuis. Homo quiddam est universale; nam de Petro, et Paulo, et omnibus particularibus hominibus prædicatur. »

Manuel item Calecas libro de Spiritu sancto, capite 24. et 25, ubi differentiam οὐσίας, et ὑποστάσεως ex Basilio tractat. « (6) Ejus, *inquit*, quod est commune, ratio ad substantiam reducitur; Hypostasis autem peculiaris est uniuscujusque nota. » Quæ sunt Basilii verba ex epistola 43. ad fratrem suum Gregorium; quibus idem ille Calecas adjungit et illa Damasceni. « (7) Hypostasis est commune cum proprio. » Utrumque locum cum aliis quibusdam, quæ et Calecas refert, citat etiam Demetrius Cydones in libro de processione Spiritus sancti, capite secundo. Michael Psellus in Politicis versibus, quos in veteri codice reperi,

ᵛ Ἀλλη δέ ἐστιν ὑπόστασις, καὶ ἕτερον οὐσία.

(1) ABUCARA opusc. 2. Πᾶν πρᾶγμα, καθ' οὗ τάττεται τὸ εἰδικώτατον εἶδος, φύσις τε ὀνομάζεται, καὶ οὐσία. Διὸ καὶ πάντα, ὅσα ἐπίσης αὐτοῦ μετέχουσι, ὁμοφυῆ τε λέγεται, καὶ ὁμοούσια.

(2) Idem. ᵛHς ὁ ὅρος, πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν.

(3) EUTHYM. par. 1. tit. 2. Οὐσία, καὶ φύσις, καὶ γένος, καὶ εἶδος, καὶ μορφὴ ταὐτόν ἐστι ἐπὶ Θεοῦ κατὰ τοὺς θείους Πατέρας. Ὑπόστασις δὲ πάλιν, καὶ πρόσωπον, καὶ χαρακτὴρ, καὶ ἰδιότης, καὶ ἄτομον ταὐτόν. Καὶ οὐσία μὲν, καὶ φύσις κατὰ πάντων ἐπίσης λέγονται τῶν ὑποκειμένων, καθὸ πάντες ἄνθρωποι μιᾶς οὐσίας, καὶ φύσεως. Ὑπόστασις δέ ἐστι, καὶ πρόσωπον, καὶ ἄτομον τὸ ἰδιοζόντως καθ' ἑαυτὸ ὑφεστὸς, καὶ διαίρεσιν χωρὶς φθορᾶς μὴ ἐπιδεχόμενον.

(4) Ibid. Οὐ ταὐτὸν οἶδεν ὁ τῆς Ἐκκλησίας ὅρος, καὶ νόμος φύσιν, καὶ ὑπόστασιν. Ἦν γὰρ ἔχει διαφοραν τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἰδικὸν, καὶ τὸ καθολικὸν πρὸς τὸ μερικὸν, καὶ τὸ ἀόριστον πρὸς τὸ ὡρισμένον, ταύτην ἔχει καὶ ἡ φύσις πρὸς τὴν ὑπόστασιν.

(5) THEORIAN. pag. 84. Ἡ φύσις ἐπὶ τῶν καθόλου, καὶ κοινῶν λέγεται, οὐκ ἐπὶ τῶν μερικῶν, καὶ ἀτόμων. Ὁ οὖν ἄνθρωπος καθόλου ἐστί. Κατὰ γὰρ Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ πάντων κατὰ μέρος ἀνθρώπων κατηγορεῖται.

(6) CALECAS, lib. de Sp. S. cap. 24. Ὁ μὲν τῆς κοινότητος λόγος εἰς τὴν οὐσιαν ἀνάγεται. Ἡ δὲ ὑπόστασις τὸ ἰδιάζον ἑκάστου σημεῖόν ἐστι. Ex Basilio in epistola ad Gregorium Nyss.

(7) DAMASC. lib. 3. cap. 6. Ὑπόστασίς ἐστι τὸ κοινὸν μετὰ ἰδιάζοντος.

[1] Tom. 2. Bibl. PP. Græcol. Gentur. 4. Num. 88.

Ἡ μὲν οὐσία τὸ κοινόν ὑποστάσεως εἶδος.
Ἡ δὲ ὑπόστασίς ἐστιν ἓν πρόσωπον, καὶ μόνον.

Item,

Οὐσία μὲν οὖν, καὶ μορφὴ, καὶ φύσις ἐν τῷ λόγῳ.
Ἄτομον δὲ καὶ πρόσωπον, ἓν σὺν τῇ ὑποστάσει.

Alia est hypostasis, et aliud usia.
Usia quidem est communis hypostasis species;
Hypostasis vero est una persona, et sola.

Item illud :

Usia ergo, et forma, et natura, ratione sunt unum.
Individuum vero, et personæ idem sunt cum hypostasi.

Pachomius quoque Monachus in sermonibus dogmaticis, « (1) Natura, *inquit*, est universalis res, quæ subjectas sibi hypostases complectitur. Vel natura est vera rerum extantia. Hypostasis vero est usia cum quibusdam proprietatibus numero differens ab iis, quæ ejusdem sunt speciei. »

Denique in Florentina Synodo Michael Ephesinus istud ipsum commemoravit obiter, in eoque putare se dixit Græcos, Latinosque convenire.

IX. Verum quod ad Latinos spectat, minus illi hoc expresse, diserteque, quam græci auctores, explicant; neque hoc facile apud illos legas, naturam, sive substantiam, aut essentiam, hoc est οὐσίαν, esse aliquid universale, cujusmodi est hominis natura communis; hypostasim vero individuum, sub illa comprehensum, de quo mox. Ex iis tamen hoc loco complectar aliquos, qui id clarius elocuti sunt.

Boetius in libro de duabus naturis et una persona Christi, Græcorum adhibens testimonium, sic illud exponit : « Atque uti græca utar oratione in rebus, quæ a Græcis agitatæ latina interpretatione translatæ sunt, αἱ οὐσίαι ἐν μὲν τοῖς καθολικοῖς εἶναι δύνανται, ἐν δε τοῖς κατὰ μερος μόνοις ὑφίστανται, id est, essentiæ in universalibus quidem esse possunt, in solis vero individuis et particularibus substant. Intellectus enim universalium rerum ex particularibus sumptus est. Quocirca cum ipsæ substantiæ in universalibus quidem sint, in particularibus vero capiant substantiam, jure substantias particulares ὑποστάσεις appellaverunt. »

Rusticus diaconus in disputatione contra Acephalos [1], « In sermone, quem de definitionibus contra Acephalos simul, Nestorianosque conscripsi; demonstratum est, *inquit*, quod natura quidem communem, sicut dici solet, speciem repræsentet, persona vero sit concursus eorum, quæ describunt subsistentiam rationalem. » Maxentius in dialogo 1. « Discernitur, *inquit*, a natura persona; quia personæ unam rem individuam naturæ significant; natura vero communem cognoscitur declarare materiam, ex qua plurimæ possunt personæ subsistere. »

Hugo Etherianus libro primo contra Græcos, capite undecimo, « Persona quod singulare est, et per se, manifestat, concursumque insignitivarum proprietatum, secundum rationem ex proprietatibus consideratam, ut individuum a communi secernit, et indicat. »

At Augustinus in quinto de Trinitate, capite octavo, Græcorum illam sententiam de οὐσίας et ὑποστάσεως discrimine levissime perstrinxit, nec diligentius exposuit; « Dicunt quidem, *ait*, et illi hypostasim; sed nescio quid volunt interesse inter usiam, et hypostasim ita, ut plerique nostri, qui hæc græco tractant eloquio, dicere consueverint, μίαν οὐσίαν, τρεῖς ὑποστάσεις, quod est latine, unam essentiam, tres substantias. »

X. Est igitur Græcorum fere enucleata illa, et subtilis explicatio οὐσίας, et ὑποστάσεως, ex qua tria fere capita colliguntur, quæ ad Trinitatis, et assumpti hominis declaranda dogmata incredibilem lucem afferunt.

Primum est, οὐσίαν commune aliquid esse, non particulare, hypostasim vero idem, quod individuum, vel singulare communi subjectum. Hanc porro universalem, communemque naturam, quæ οὐσία vocatur, partim solam putant esse speciem citimam, quam *infimam*, et *specialissimam* Scholæ nominant; partim etiam genus annectunt. Alii neutrum concedunt. Joannes certe Damascenus in eodem Dialecticæ libro, contraria scripsisse videri potest. Nam in capite quinto, ubi de quinque vocibus disserit, « (2) Sancti, *inquit*, Patres speciem, et genus vocant naturam, et formam, et usiam. »

(1) PACHOM. mon. in libro nondum edito. Φύσις μὲν οὖν ἐστι, τὸ καθολικὸν πρᾶγμα, καὶ περιεκτικὸν τῶν ὑπ' αὐτὴν ὑποστάσεων. Ἡ φύσις ἐστὶν ἀληθὴς πραγμάτων ὕπαρξις· ὑπόστασις δέ ἐστιν οὐσία μετά τινων ἰδιωμάτων ἀριθμῷ τῶν ὁμοειδῶν διαφέρουσα.

(2) DAMASC. Οἱ δὲ ἅγιοι Πατέρες τὸ εἶδος, καὶ τὸ γένος ἐκάλεσαν φύσιν, καὶ μορφὴν, καὶ οὐσίαν.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 845.

At in capite undecimo, « (1) Ista, *inquit*, interjecta summum inter genus, velut substantiam, et species infimas, ut hominem, et bovem, genera sunt, et species subalternæ. Hæc autem dicuntur substantivæ, et naturales differentiæ, et qualitates, quæ superiora dividunt, et inferiora constituunt, ac species infimas specificant, constituentes ipsas, et naturam ab natura dirimentes. Natura porro in specie infima collocatur. » Sic in libro de duabus Christi voluntatibus : « (2) Natura quidem, *ait*, ut placet sanctis Patribus, commune quiddam est, et infinitum, sive infima species, ut homo, equus, bos; hypostasis vero est quiddam singulare, et per se subsistens : usia quædam cum accidentibus. » Hic solam extremam speciem ait esse naturam; illic etiam genus adscribit. Cui posteriori assentitur Euthymius; ubi variorum Patrum sententias colligens, ita scribit : « (3) Usia, natura, genus, species, et forma idem est in Deo, ut divini Patres asserunt. » Quæ et in libro de Definitionibus, inter opera Athanasii leguntur (4). At priorem sententiam Theodorus Abucara secutus est in Opusculo secundo; ut supra docuimus. Nam ea sola οὐσία dici meretur, cujus qui sunt participes, ὁμοούσιοι vocantur. Nemo autem hunc hominem consubstantialem esse dixerit hujus equi, vel canis. Quare non putat, οὐσίαν, id est substantiam hujus hominis appellari posse animalis naturam, sed humanam, quæ est infima species. Potest tamen utrumque, verum esse. Nam si οὐσία completa, et absoluta sumitur, sola hoc nomen species infima obtinere debet. Unde etiam forte factum est, ut *natura* interdum *forma* dicatur; quemadmodum φύσις εἶδος. Est autem εἶδος, et *forma* idem, quod species. Hinc etiam Boetius in libro de Duabus naturis, « Natura, *inquit*, est cujuslibet substantiæ specificata proprietas. » Sin pars essentiæ, et οὐσίας in partem itidem appellationis hujus admittitur, οὐσία nominari potest etiam genus quodlibet, quo *gradus* aliquis *essentiæ* continetur. Sic enim philosophi vocare solent eas, quas dicunt, *metaphysicas partes*, ex quibus natura componitur.

Ex hoc Græcorum decreto, quod οὐσίαν commune, sive universale aliquid esse statuit, quoddam velut corollarium nectitur : singularia omnia, et individua, quæ sub eadem infima specie comprehenduntur, non solum ὁμοούσια, id est *ejusdem substantiæ*, vel *essentiæ* dici, sed una tantum οὐσίᾳ constare, et idcirco plurali numero commune de iis formæ nomen dici proprie non debere, veluti tres homines, aut equos tres. Ita Gregorius Nyssenus Cyrillus, Joannes Damascenus, Theodorus Abucara, Theorianus, et alii quidam, quos postea nominatim appellabimus, cum in eorum sententiam inquiremus.

Proximum est et illi alterum hoc, quod ab Græcis nonnullis traditum, non minus παράδοξον habetur : humanam a Christo naturam assumptam non singularem fuisse, sed universalem, ut Ephræmius Antiochenus episcopus apud Photium [1], Victorinus, Abucara, aliique sentiunt.

Negant hoc tamen aliqui Græcorum : qui τὰ καθόλου vim nullam habere dictitant, ac merito non esse οὐσίαν existimant; de qua re magis idoneo in loco dicturi sumus.

XI. Alterum opinionis illius consectarium est, ὑπόστασιν omnem ex duobus esse compositam, communi videlicet natura, et proprietate. Sed hæc in Deo compositio sola ratione, et ἐπινοίᾳ constat, non re; ut in secundo libro Partis prioris ostendimus, ubi de Dei simplicitate agitur.

Jam vero proprietatem istam, quæ hypostasim constituit, Græci fere, sed et Latini quidam conglobationem esse volunt, et concursum accidentium, sive qualitatum, quæ sic in unam coeunt individuam substantiam, ut in alia nulla reperiri possint; quod esse Græcorum illius opinionis corollarium potest tertium. Joannes Damascenus id passim prædicat; ut in Dialecticæ capite secundo et quadragesimo, et initio libri de Duabus voluntatibus, « (5) Fieri, *inquit*, non potest, ut una, et eadem hypostasis careat propriis notis, quibus constat, et ab reliquis hypostasibus discernitur, videlicet hypostaticis

(1) Idem cap. 11. Dial. Ταῦτα τὰ μέσα τοῦ γενικωτάτου γένους, ἤτοι τῆς οὐσίας, καὶ τῶν εἰδικωτάτων εἰδῶν, ἤτοι ἀνθρώπου, βοῦ, γένη εἰσὶ, καὶ εἴδη ὑπάλληλα. Ταῦτα δὲ λέγονται οὐσιώδεις, καὶ φυσικαὶ διαφοραὶ, καὶ ποιότητες, διαιρετικαὶ τῶν ἐπάνω, καὶ συστατικαὶ τῶν ὑποκάτω, καὶ εἰδοποιοὶ τῶν εἰδικωτάτων εἰδῶν, συνιστῶσαι αὐτὰ, καὶ διαιροῦσαι φύσιν ἀπὸ φύσεως· ἡ δὲ φύσις ἐπὶ τοῦ εἰδικωτάτου τάττεται.

(2) Damasc. Φύσις μὲν οὖν ἐστι κατὰ τοὺς ἁγίους εἰπεῖν Πατέρας, τὸ κοινὸν, καὶ ἀόριστον, ἤτοι τὸ εἰδικώτατον εἶδος, οἷον ἄνθρωπος, ἵππος, βοῦς· ὑπόστασις δὲ τὸ μερικὸν, καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστὸς, οὐσία τις μετὰ συμβεβηκότων.

(3) Euthym. Panop. par. 1. tit. 2. Οὐσία, καὶ φύσις, καὶ γένος, καὶ εἶδος, καὶ μορφὴ, ταὐτόν ἐστιν ἐπὶ Θεοῦ κατὰ τοὺς θείους Πατέρας.

(4) Tom. 2. Ath. pag. 52. et 53. necnon apud Anastasium Sinaitam in Ὁδηγῷ, pag. 30.

(5) Damasc. lib. de Duabus volunt. Ἀδύνατον δι' αὖ πάλιν τὴν μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ὑπόστασιν μὴ κεχρῆσθαι τοῖς χαρακτηριστικοῖς, καὶ συστατικοῖς αὐτῆς, καὶ ἀφοριστικοῖς ἑκ

[1] Cod. 229. p. 424

proprietatibus. Atque hæc accidentia, et ad substantiam adjuncta vocare mos est harum rerum peritis; quorum congeries in alia hypostasi considerari non potest. »

Et in Dialectica[1], de accidente loquens, vocat illud τὴν ἐπουσιώδη διαφοράν, *differentiam advenientem substantiæ*, ut ab οὐσιώδει differentia secernat, quæ cum genere componit speciem, id est οὐσίαν. Rursus cum accidens aliud sit separabile, aliud, quod separari nequit, hoc posterius nominat « (1) characteristicam proprietatem. Hæc enim propria nota hypostasim perficit, nimirum individuum. Est autem individuum, quod ex substantia, et accidentibus per se subsistit, numero separatum ab iis, quæ sub eadem sunt specie. » Idem asserit et in libro de duabus voluntatibus, quem locum supra descripsi. Theorianus in Legatione ad Armenos, « (2) Hypostasis est, *inquit*, res subsistens, et substantiva, in qua congeries accidentium, tanquam in uno subjecto, re, et actu subsistit. Est igitur usia res ipsa, quæ est, hypostasis vero tum ipsum, quod est, tum quæ in eo, velut ex accidente, considerantur. »

Videas et antiquiores idem græcorum theologorum tradere. Sic Basilius in Epistola 43, cujus ante meminimus. Chrysostomus quoque in homilia prima ad priorem epistolam Pauli ad Timotheum, « (3) Similis est, *inquit*, Patri Filius, sed non itidem, ut in Deo; major enim hic propinquitas. Illic enim, etsi substantia sunt idem, tamen multis aliis differunt, colore, habitu, prudentia, tempore, proposito voluntatis, iis, quæ insunt in animo, iis, quæ in corpore, externis rebus, ac pluribus aliis invicem distant, quam inter se conjunguntur. At in Deo nullum est ejusmodi discrimen. »

Hanc hypostasis naturam ab externa philosophia didicerunt nostri. Siquidem individuam substantiam, quam eamdem esse atque hypostasim arbitrati sunt, non aliunde constitui, quam ex concursu et multitudine proprietatum istarum, Porphyrius tradidit « (4) Individua, *inquit*, dicuntur ejusmodi, quod e proprietatibus unumquodque constat, quarum congeries nunquam in ullo alio reperiri potest. » Quasnam autem proprietates intelligat, exponit Ammonius elegans, et doctus interpres, « (5) Veniamus, *inquit*, ad individuum, veluti Socratem. Proprietates ipsius sunt, quod sit philosophus, quod calvus, quod ventriosus, quod Sophronisci filius, quod Atheniensis, et si quid est hujus generis. Horum itaque quodlibet per se quidem in aliis inesse potest. Nam sunt et alii calvi, et simi, et philosophi, et Athenienses, et si forte, Sophronisci quoque filii. At vero congeries ex omnibus conflata, ut idem sit philosophus, calvus, simus, ventriosus, et in tali ortus tempore, soli inest Socrati, et nulli alteri. » Atque hoc Boetius ex Latinis significat in libro de Duabus naturis.

τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων, τοῖς ὑποστατικοῖς, φημὶ, ἰδιώμασι. Συμβεβηκότα δὲ ταῦτα, καὶ ἐπουσιώδη καλεῖν ἔθος τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς· ὧν τὸ ἄθροισμα ἐφ' ἑτέρας ὑποστάσεως θεωρηθῆναι ἀμήχανον.

(1) Idem cap. 5. Dialect. Τοῦτο τὸ ἀχώριστον συμβεβηκὸς λέγεται χαρακτηριστικὸν ἰδίωμα. Τοῦτο γὰρ ἀφόρισμα ἀποτελεῖ τὴν ὑπόστασιν, ἤγουν τὸ ἄτομον. Ἄτομον δέ ἐστι τὸ ἐξ οὐσίας, καὶ συμβεβηκότων καθ' αὑτὸ ὑφιστάμενον, ἀριθμῷ τῶν ὁμοειδῶν κεχωρισμένον.

(2) Theorian. pag. 16. Ὑπόστασις δέ ἐστι πρᾶγμα ὑφεστὸς τε, καὶ οὐσιῶδες, ἐν ᾧ τὸ τῶν συμβεβηκότων ἄθροισμα, ὡς ἐν ἑνὶ ὑποκειμένῳ πράγματι, καὶ ἐνεργείᾳ ὑφέστηκεν. Ἔστιν οὖν ἡ οὐσία, αὐτὸ τὸ ὂν πρᾶγμα· ἡ δὲ ὑπόστασις καὶ αὐτὸ τὸ ὄν, καὶ τὰ τούτῳ ὡς κατὰ συμβεβηκὸς ἐπιθεωρούμενα.

(3) Chrys. hom. 1. ad Timoth. pag. 251. Ὁμοιός ἐστιν Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἀλλ' οὐχ οὕτως, ὡς ἐπὶ Θεοῦ· πλείων γὰρ ἐγγύτης ἐκεῖ. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ, εἰ καὶ τῇ οὐσίᾳ ταὐτόν εἰσιν, ἀλλ' ἑτέροις πολλοῖς διεστήκασι, χρώματι, σχήματι, συνέσει, χρόνῳ, προαιρέσει τοῖς περὶ ψυχὴν, τοῖς περὶ τὸ σῶμα, τοῖς ἐκτὸς, καὶ πλείοσιν, ἑτέροις διεστήκασιν ἀλλήλων ἢ συνάπτονται πρὸς ἀλλήλους· ἐκεῖ δὲ τούτων οὐδέν ἐστι τῶν διαφραγμάτων.

(4) Porphyr. Instit. cap. 2. Ἄτομα δὲ λέγεται τὰ τοιαῦτα, ὅτι ἐξ ἰδιοτήτων συνέστηκεν ἕκαστον, ὧν τὸ ἄθροισμα οὐκ ἂν ἐπ' ἄλλου τινός ποτε τὸ αὐτὸ γένοιτο.

(5) Ammon. in Porphyr. Ἐλθωμεν ἐπὶ τὸ ἄτομον, οἷον, τὸν Σωκράτην. Ἰδιότητες αὐτοῦ, τὸ φιλόσοφον, τὸ φαλακρὸν, τὸ προγάστορα, τὸ Σωφρονίσκου Υἱὸν, τὸ Ἀθηναῖον, καὶ εἴ τι τοιοῦτον. Ἕκαστον οὖν τούτων, καθ' αὑτο μὲν δύναται καὶ ἄλλοις ὑπάρχειν. Εἰσὶ γὰρ καὶ ἄλλοι φαλακροὶ, καὶ σιμοὶ, καὶ φιλόσοφοι, καὶ Ἀθηναῖοι, εἰ τύχοι δὲ, καὶ Σωφρονίσκου υἱοί. Τὸ δὲ ἐκ πάντων ἄθροισμα, τὸ φιλόσοφον, τὸ σιμὸν, τὸ προγάστορα, καὶ ἐν τῷδε γενέσθαι τῷ χρόνῳ, μόνῳ Σωκράτει ὑπάρχει, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ.

[1] Cap. 5 et 42.

CAPUT OCTAVUM.

Exponitur vera, et accurata hypostasis ratio, ejusque proprietates omnes; substantiam esse τὸ τί ἦν εἶναι rei, hypostasim esse substantiam per se, ac perfecte existentem. Non constare hanc ex accidentibus, et quo sensu id ab antiquis usurpatum fuerit. Hypostasim esse substantiam cum modo quodam existendi, ex eorumdem veterum sententia docetur. Quid sit ἀνυπόστατον, et ἐνυπόστατον, et quatenus hoc ab hypostasi discrepet.

I. Hæc sunt de hypostasi universe, et ut creatis, ac divinis communiter convenit, ab antiquis tradita. Ex quibus propria illius gradatim, ac velut per partes informanda notio est. Imprimis enim constat publico quasi consensu omnium, substantiam esse id, quod Græci post Aristotelem philosophi nominant τὸ τί ἦν εἶναι rei, nostri barbarissantes, *quidditatem* vocant, quoniam sciscitanti, quid sit res, illud ipsum respondetur; hypostasim vero, esse τὸ εἶναι, id est *esse*, nempe reipsa extare, et in rerum natura consistere. Maximus martyr in Dialogo primo, ex iis, qui Athanasio perperam vindicantur, « (1) Aliud est hypostasis, et aliud deitas; non ut alia sit, et alia res, sed quod aliud significet hypostasis, aliud deitas. Nam hypostasis ipsum esse significat; divinitas, aliquid esse. »

Quæ Maximi verba ad calcem Opusculi octavi et vicesimi Theodori Abucaræ adscripta sunt, et in Bibliotheca Patrum [1] Theodoro Hagiopolitæ inscribuntur. Sic Ruffinus libro primo Ecclesiasticæ historiæ, capite 29, « Substantia, *inquit*, ipsa rei alicujus naturam, rationemque, qua constat, designat; subsistentia autem uniuscujusque personæ hoc ipsum, quod extat, et subsistit, ostendit. »

II. Altera hypostasis conditio est, ut existat per se, non in alio, vel per aliud, quod eam sustentet, et fulciat. Joannes Damascenus hypostasi tribuit « (2) per seipsam existere; at substantia per seipsam minime subsistit, sed in hypostasibus spectatur. » Quod etiam tradit in Dialecticæ capite 42, quod est de hypostasi.

Leontius Byzantinus libro primo contra Nestorium et Eutychem: « [2] Natura rationem essentiæ recipit; Hypostasis vero rationem per se essentiæ. » Hunc per se existendi statum Cyrillus Alexandrinus voce hac ἰδιοσύστατον explicare solet. Ut in libro nono commentariorum in Joannem, ad hæc verba Christi, [3] *Non creditis, quia ego in Patre, et Pater in me est?* « (3) Unumquemque esse id, quod est, et nominatur apud nos, proprie consistendo, credimus. » Et in libro 11. ad illa verba [4], *Quia a Deo exivi*, quæ ita declarat, « (4) Quod autem ait, a Deo exivi, hic vero rursus significare putabimus sive idem, ac si diceret, natus sum, et ex substantia ejus effulsi, processione ejusmodi, qua sum; et intelligor proprie, ac per me consistens, non tamen omnino sejunctus.»

Et in dialogo secundo de Trinitate: « (5) Quod est alicujus, et per se subsistit, aliud utique est ab eo, cujus est. » Tum multis interjectis, « (6) Effulsit enim modo quodam, qui intelligentiam omnem superat, et quem oratione nemo potest assequi, ex Patris substantia Filius, non per sectionem, aut divisionem genitoris, suam existentiam diversam, et aliam habens, verum ita, ut in propria existat hypostasi; eo

(1) In tom. 2. Athan. pag. 139. Αλλό ἐστιν ὑπόστασις, καὶ ἄλλο θεότης, οὐχ ὡς ἄλλο πρᾶγμα, καὶ ἄλλο· ἀλλ' ὡς ἄλλό τι σημαινούσης τῆς ὑποστάσεως, καὶ ἄλλο τῆς θεότητος. Ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασις τὸ εἶναι σημαίνει, ἡ δὲ θεότης τί τό εἶναι. Vide et pag. 151. et seq.

(2) Damasc. lib. 3. cap. 6. Ὥστε τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος, ἔχει ἡ ὑποστασις, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὴν ὑπάρξαι. Ἡ οὐσία δὲ, καθ' ἑαυτὴν οὐχ ὑφίσταται, ἀλλ' ἐν ταῖς ὑποστάσεσι θεωρεῖται.

(3) Cyril. 9. in Joan. pag. 784. Ἀλλ' εἶναι μὲν ἕκαστον τοῦθ' ὅπερ ἐστι, καὶ κατωνόμασται παρ' ἡμῖν ἰδιοσυστάτως πιστευόμεν.

(4) Cyril. 2. in Joan. pag. 939. Τὸ δὲ, ὐξῆλθον παρὰ Θεοῦ, ἐνταῦθα δὴ πάλιν οἰησόμεθα δηλοῦν, ἢ ὅτι γεγέννημαι, καὶ ἐξέλαμψα τῆς οὐσίας αὐτοῦ, κατὰ πρόοδον μὲν τὴν πρὸς τὸ εἶναί τε, καὶ νοεῖσθαι τυχὸν ἰδιοσυστάτως, οὐ μὲν εἰς ἅπαν διηρημένως.

(5) Idem dial. 2. de Trin. pag. 421. Τὸ γὰρ τινος ὄν, καὶ ὑπάρχον ἰδιοσύστατος, ἕτερόν που πάντος ἐστὶ παρὰ τὸν οὗ ἐστι.

(6) Ibid. pag. 446. Ἐξέλαμψε γὰρ τρόπῳ τε τῷ ὑπερ νοῦν, καὶ ὡς οὐκ ἄν τις φράσαι, τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ὁ Υἱὸς, οὐ κατὰ μερισμὸν, ἢ διαίρεσιν τοῦ γεγεννηκότος, τὴν ἰδίαν ὕπαρξιν ὡς ἑτέραν ἔχων, ἀλλ' ὑπάρχων μὲν ἰδιοσυστάτως· γεννηθεὶς δὲ οὕτως, ὡς ἂν ἀποτέκοι τὸ ἀσώματον, ὃ τομῆς τέ ἐστι, καὶ μερισμοῦ παντελῶς ἀπείρατον.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 1142. — [2] Leont lib. 1. tom. 4. Bibl. PP. col. 960. — [3] Joan. 14. 11. — [4] Joan. 16. 27.

vero modo natus, quo res corporis expers potest gignere, quæ sectione, ac divisione prorsus caret. »

III. Tertium illud est, ut sit perfecta, et completa substantia, quam Græci vocant αὐτοτελῆ. Dionysius Alexandrinus in epistola ad Paulum Samosatenum, « (1) Sic igitur, *inquit*, et forma Dei, et Verbum ipsius non possunt homo esse perfectus, sive persona. » Hæc conditio ab hypostasis complexu partem excludit, quæ tametsi substantia sit singularis, atque ex proprietatibus, et communi natura constet, in quo cum hypostasi convenit non tamen est perfecta, neque complementum habet ultimum. Ita Theodorus Abucara Opusculo 29, inter id, quod ὑποστατικὸν vocat, ut est pars substantiam componens, et ὑπόστασιν distinguit, « (2) quod hypostasis non sit pars cujuspiam. » Tum subinde : « At non sufficit naturam componi ex propriis notis ad constituendam hypostasim; sed ad hoc concurrere insuper oportet, ut non sit pars. » Eadem causa humanam in Christo naturam hypostasim esse prohibet, ut tum idem Theodorus demonstrat, tum sanctus Thomas opusculo contra Græcos. « [1] Non omnis, *inquit*, substantia particularis hypostasis dicitur, sed solum illa, quæ ab aliquo principaliori non habetur. Manus enim hominis substantia est quædam particularis, non tamen potest dici hypostasis, nec persona, quia habetur a principaliori, quod est homo; alioquin in quovis homine essent tot hypostases, vel personæ, quot membra, vel partes. Humana ergo natura in Christo non est accidens, sed substantia, non universalis, sed particularis; nec tamen hypostasis dici potest, quia assumitur a principaliori, scilicet a Dei verbo. » Similia quædam explicat in compendio Theologiæ, c. 211. Atque, ut hæc hypostasis proprietas illustretur magis, et adversus hæreticorum calumnias theologus noster instructior sit, quoniam perfectus quidam per sese existendi modus hypostasi congruit, in quo a parte discrepat, ipsa *perfecti* notio ex rerum naturæ fontibus haurienda nobis est, cujus interpres erit Aristoteles. Hic in quarto libro Metaphysicæ *perfectum* definit sic : « (3) Perfectum est illud, extra quod non potest ulla accipi particula. Velut tempus uniuscujusque perfectum hoc dicitur, extra quod non potest ullum tempus accipi, quod pars sit istius temporis. » Quod Asclepius in Commentariis ad hunc locum ita declarat : « (4) Velut exempli gratia, definita est hominum vita centum et viginti annis. Hoc igitur tempus perfectum est in hominibus. Nihil enim extra capi potest ipsius. Nam fieri nequit, ut humana natura in præsenti vita spatium illud excedat annorum centum et viginti. » Et ut universe loquamur, perfectum illud est, cui nihil deest eorum, quæ in suo genere illi congruunt. « (5) Unumquodque enim (pergit Aristoteles) tum est perfectum, et omnis substantia tunc est perfecta, cum secundum propriæ virtutis speciem, nulla deest pars ejus magnitudinis, quam natura sua requirit. » Ut si humani corporis statura quatuor, vel quinque cubitis circumscripta sit (ait Asclepius) perfecta tunc erit, cum ad quinque perveniet, quoniam ultra progredi non potest. Quod non solum de extensione, et quantitate proprie dicta intelligi oportet; sed de qualibet alia metaphorice sumpta, quam utcumque metimur, ac per partes dividimus. Hoc sensu *plenum* ab Augustino [2] vocatur, quod « tantum est, ut aliquid ei jam non sit addendum. »

IV. Quamobrem, cum substantia id ex natura sua habeat, ut per sese constet, et existat (6): « Nam accidentia nequaquam per se ipsa, sed in aliis existentia considerare quis potest, » ait Cyrillus Alexandrinus; id autem multis modis, et quasi gradibus distinctum in rebus ipsis appareat, quoniam alia per se eatenus existunt, quod non accidentium instar hæreant

(1) Dion. Alexand. Οὕτως ἄρα ὅτι καὶ ἡ μορφὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἄνθρωπος εἶναι οὐ δύναται αὐτοτελὴς, ἤγουν πρόσωπον.

(2) Theod. Abuc. Διαφέρουσι δὲ ὅτι ἡ μὲν ὑπόστασις οὐκ ἔστι μέρος τινὸς, etc. Αλλ' οὐκ ἀρκεῖ τὸ συγκεῖσθαι τὴν φύσιν τοῖς ἰδιώμασιν εἰς γένεσιν ὑποστάσεως, ἀλλὰ δεῖ συνδραμεῖν εἰς τοῦτο καὶ τὸ μὴ εἶναι μέρος.

(3) Aristot. lib. 4. Metaph. cap. 16. Τέλειον λέγεται, ἓν μὲν οὗ μὴ ἔστιν ἔξω τι λαβεῖν, μηδὲ ἓν μόριον· οἷον χρόνος τέλειος ἑκάστου οὗτος, οὗ μή ἐστιν ἔξω λαβεῖν χρόνον τινά, ὃς τούτου μέρος ἐστὶ τοῦ χρόνου.

(4) Asclepius. Οἷον εἰ τύχοι ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ὥρισται μέχρι τῶν ἑκατὸν εἴκοσι ἐνιαυτῶν. Οὗτος τοίνυν ὁ χρόνος τέλειός ἐστιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔξω λαβεῖν αὐτοῦ. Οὐ γὰρ δυνατόν ἐστι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν τῷ νῦν βίῳ ὑπερβῆναι τὰ ἑκατὸν εἴκοσι ἔτη.

(5) Arist. ibid. Ἕκαστον γὰρ τότε τέλειον, καὶ ἡ οὐσία πᾶσα τότε τελεία, ὅταν κατὰ τὸ εἶδος τῆς οἰκείας ἀρετῆς μηδὲν ἐλλείπῃ μόριον τοῦ κατὰ φύσιν μεγέθους.

(6) Cyril. dial. 2. pag. 433. Τὰ ἐν τάξει τῶν συμβεβηκότων, ἃ καὶ ἐνόντων ἁπλῶς κατηριθμήμενα, ἥκιστα μὲν σφίσιν αὐτοῖς ἑτέρως δὲ μᾶλλον ἐνυπάρχοντα καταθρήσαι τις ἄν.

[1] Opusc. 2. cap. 6.

[2] August. Tract. 102. in Joan.

in subjecto, tametsi a toto aliquo separata non extent; alia sejuncta manent, sed nihilominus σχέσιν quamdam, et habitudinem habent natura sibi insitam, ut cum aliis rebus copulentur ad totum aliquod efficiendum, uti materia, et forma quædam, qualis anima est hominis; summus, ac perfectus existendi per se gradus est substantiæ, cum ita seorsim ab aliis omnibus existit, ut ad nullam rem aliam naturali habitudine comparetur, velut sociam, comparemque partem, quacum in totius compositionem veniat. Hujusmodi est hypostasis. « Nam per se unum est, » ait Otto Frisingensis [1], quod nec actu, nec natura potest, potuit, poterit, cum alio ad constituendum totum concurrere. » Etenim, ut scribit Joannes Damascenus (1), « omne id, quod ex imperfectis coalescit, omnino compositum est. Ex perfectis autem hypostasibus non potest fieri compositio. » Sed perfectum in substantia dupliciter dicitur; natura, et extantia, sive extansiæ modo. Quorum posterius intelligendum est, cum de hypostasi loquimur. Nam natura alioquin hominis in Christo perfecta est, et est (2): « Christus idem divinitate perfectus, et humanitate perfectus, » ut ait Eulogius Alexandrinus. Quatenus vero perfectum atiquid, aut non perfectum appellandum sit, ex hac regula dignosci jubet Joannes Damascenus: « (3) Imperfecta, *inquit*, diximus, quæ non servant speciem rei, quæ ex ipsis absolvitur. Nam lapis, et lignum, et ferrum, singula per se ex propria natura perfecta sunt. Sin ad illam domum, quæ ex istis absolvitur, comparentur, imperfectum est horum quodlibet. Non enim unumquodque per sese est domus. »

Hæc magis ad exemplum allata sunt ex populari usu, atque sensu, quam ad limatam exactæ rei naturam. Etenim non id omne, quod in compositionem venit qualemcumque rei alterius, non est perfectum, aut ab hypostasis ambitu segregandum est; sed cum ea res, quæ ex illa componitur, unum est per se, sive natura, non ex accidenti, et coacervatione quadam, vel humano artificio. Itaque lapis, et ferrum hypostases sunt; quia domus non est unum quiddam proprie, ac naturaliter, sed *contactu* ut loquitur Aristoteles: « (4) Secundum se, *inquit*, continua sunt, quæcumque non sunt unum contactu. Si enim posueris invicem tangentia se ligna, non dices ea unum esse, neque lignum, neque corpus, neque aliud omnino continuum. » Quare nihil causæ fuit, cur Otto Frisingensis, quem paulo ante citavimus, negaret beryllum, quæ est gemma, non esse *plenarie individuam substantiam*, tanquam ideo, quod cum alia re singulari convenire potest in totius cujusdam compositionem. Id enim minime obstare debet, cum per se sit una, et individua substantia, perfecteque subsistat. Atque hoc rursus ex Joanne Damasceno, in illo, quem proxime adduximus, loco sciri necesse est, cum dicimus hypostasim hoc habere, ut cum nulla re alia in ejus, quod per se sit unum, compositionem venire queat, hoc de ea re intelligendum esse, quæ et ipsa sit hypostasis. Ait enim Damascenus, « ex perfectis hypostasibus componi nihil posse. » Itaque cum eo, quod non sit hypostasis, potest hypostasis aliqua unum quippiam per se constituere, ut in Christo perfecta Verbi hypostasis unam cum humana natura, quæ persona non est, personam efficit.

V. Postrema hypostasis proprietas est, ut subjecta sit accidentibus, quod *substare* vocant, unde et substantiæ ortum est vocabulum, necnon *suppositi*. Boetius in libro de Duabus naturis; « Quod vero illi ὑπόστασιν, *inquit*, vel ὑφίστασθαι, id nos substantiam, vel substare interpretamur. Subsistit enim, quod ipsum accidentibus, ut possit esse, non indiget. Substat autem id, quod aliis accidentibus subjectum quoddam, ut esse valeant, subministrat. Sub illis enim stat, dum subjectum est, accidentibus. Itaque genera, vel species subsistunt tantum; neque enim accidentia generibus, speciebusque contingunt. Individua vero non modo subsistunt, nam neque ipsa indigent accidentibus, ut sint; informata enim sunt jam propriis, et specificis differentiis, et accidentibus, ut esse possint, ministrant, dum sunt scilicet substan-

(1) DAMASC. lib. 1. cap. 10. Πᾶν γὰρ ἐξ ἀτελῶν συγκείμενον σύνθετον πάντως ἐστίν· ἐκ δὲ τελείων ὑποστάσεων ἀδύνατον σύνθεσιν γενέσθαι.

(2) EULOG. apud Phot. cod. 320. pag. 442. Καὶ τέλειον εἶναι τὸν αὐτὸν ἐν θεότητι, καὶ τέλειον ἐν ἀνθρωπότητι.

(3) DAMASC. ibid. Ἀτελῶν δὲ εἴποιμεν τῶν μὴ σωζόντων τὸ εἶδος τοῦ ἐξ αὐτῶν ἀποτελουμένου πράγματος. Λίθος μὲν γὰρ, καὶ ξύλον, καὶ σίδηρος, ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ τέλειόν ἐστι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν, πρὸς δὲ τὸ ἐξ αὐτῶν ἀποτελούμενον οἴκημα ἀτελὲς ἕκαστον αὐτῶν ὑπάρχει. Οὐδὲ γὰρ ἐστιν ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ οἶκος.

(4) ARIST. lib. 4. Metaph. cap. 6. Καθ' αὑτὰ δὲ συνεχῆ, ὅσα μὴ ἁφῇ ἓν. Εἰ γὰρ θείης ἁπτόμενα ἀλλήλων ξύλα, οὐ φήσεις ταῦτα εἶναι ἕν, οὔτε ξύλον, οὔτε σῶμα, οὔτε ἄλλο συνεχὲς οὐδέν.

[1] Otto lib. 1. de gest. Frid. cap. 53.

tia. » Hic Boetius inter hoc, quod est subsistere, et substare, adeoque subsistentiam inter, et substantiam discernit; ac subsistere proprium vult esse, sive τὸ τί ἦν εἶναι categoriæ illius, quam substantiam vocant; substare vero, individuorum, sive hypostaseon.

Sic Rusticus diaconus in disputatione contra Acephalos, « Individuam subsistentiam *ait* esse velut fundamentum, in quo incumbunt, quæ circa sunt reliqua, sicut ipsum nomen ostendit; et tanquam maxime propriam causam, in qua universa, quæ accidentia nominantur, ut color, ut mores, ut habitus, et dispositiones, et quæ iis sunt similia, et proprietates confluunt ipsæ. Interempto enim primo subjecto eorum, quæ circa sunt, individuorum, nihil ultra esse possibile est, a maxima vero causa, ut sit unum quodque, id vero est, in quo incumbit ipsa tollietas, nominatur; id est, ab illo subjecto, quod tanquam fundamentum est iis, quæ circa sunt, tota consistentia subsistentia nominatur. » Hoc vero, quod illi asserunt, substantiam primam, sive hypostasim subjici accidentibus, non sic interpretandum est tanquam accidentia hæreant in tota illa substantia. Nam ad ejus partem interdum adhærescunt, ut sunt spirituum propriæ qualitates, quarum subjectum sola in homine est anima. Sed nimirum accidentia illa toti substantiæ tribuuntur, deque ea prædicantur; quod *subjectum attributionis* Scholæ nuncupant, uti prius illud *inhæsionis*. Quoniam igitur partes illæ compositæ substantiæ, quæ peculiaribus formis, et accidentibus privatim afficiuntur, in illa, quam constituunt, substantia natura sua continentur, in eaque vel insunt reipsa, vel ut separatim existant, ad eamdem tamen insitam et ingenitam propensionem retinent; ideo partibus primum istis, tum accidentibus, quæ sunt propria partium, subesse, ac supponi dicuntur individuæ illæ substantiæ, et hypostases, quæ propterea vulgo *supposita* nominantur. Hinc apud Græcos ὑπόστασις id, quod omnium postremum est, imumque significat, ac velut basis, et fundamenti loco subjectum omnibus, ac suppositum.

Ex quo illud consectarium efficitur, si presse, enucleateque res ista tractetur, non esse verum, quod Græcos fere tradere supra meminimus, hypostases constare ex accidentibus, quæ sint proprietates, vel formæ, quibus constituuntur, et ab οὐσίᾳ, vel substantia discrepant. Nam si hypostasis velut solum et fundamentum est omnium accidentium, ante illa sit, et consistat oportet, quam accidentes illas formas excipiat, et sustineat; de quo non multo post accuratius dicam.

VI. Est hæc recepta fere in Scholis * de hypostasi sententia, cum sit, ut antea demonstratum est, ex duobus contexta, uno communi, quod est natura ipsa, altero proprio; hoc quod proprium est, et accedit ad commune, esse modum quemdam existendi. Quod equidem arbitror esse verissimum; eoque magis, quod ita fere græci Patres consuevere dicere. Basilius in libro secundo contra Eunomium differentias personarum appellat *modos proprietatem indicantes*. « (1) Non enim, *inquit*, modi proprietatem indicantes simplicitatis rationi officient. » Et in homilia contra Sabellianos *modum existentiæ* nominat. « (2) Cur non, *inquit*, cum omnibus et de modo extantiæ Spiritus sancti, ignorantiam, quæ periculo caret, absque ullo pudore confiteris? » Agit autem de eo, an sit ἀγέννητον, aut γενῆτὸν, aut κτιστὸν Πνεῦμα, hoc est, *Ingenitus*, an *genitus*, vel *creatus Spiritus*, e quibus priores duæ proprietates sunt personarum. Quare *modos extantiæ* vocat proprietates hypostaseon. Gregorius item Nyssenus in libro ad Ablabium, ubi causam inquirit, cur non sint tres dii, cum fratre suo consentiens, quæ duo diximus in hypostasim concur-

(1) Basil. 2. contra Eunom. pag. 71. Οὐ γὰρ δὴ οἱ δεικτικοὶ τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ τρόποι τὸν τῆς ἁπλότητος λόγον παραλυπήσουσι.

(2) Idem tom. 1. hom. 27. contra Sabell. pag. 609. Τί οὐχὶ μετὰ πάντων καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑμάρξεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἀκίνδυνον ἄγνοιαν ἀνεπαισχύντως ὁμολογεῖς;

* Scolasticam hypostaseos, vel suppositi definitionem sic exponit et explicat Polmanus (Brev. Theol. pars I, n. 372) : « *Suppositum* est individua substantia completa incommunicabilis. *Suppositum* sic dictum quia supponitur omnibus aliis, tam accidentibus, ut imum subjectum inhæsionis; quam substantiis universalibus, ut ultimum subjectum prædicationis. Nam omnes substantiæ illi essentialiter insunt, et de eo prædicantur, tanquam de ultimo subjecto essentiali. Exempli gratia, Joannes est homo, animal, corpus, substantia. Item *suppositum* quia supponitur essentiæ : ut quæ non potest per se seorsim existere, nisi in eo subsistat. Est *individua*, prima et singularis. *Substantia*, ens per se subsistens et non in subjecto inhæsionis. Substantia, inquam, intellectualis, vel non intellectualis. *Completa*, per se non ordinata tanquam pars, vel compars ad alterius substantiæ realem constitutionem. *Incommunicabilis*, quæ non potest communicari ulli inferiori determinatiorive prædicationis subjecto, per modum formæ informantis. Nam quidquid potest pluribus communicari, sive cum sui multiplicatione (uti omnis natura vere universalis, tam abstracte quam concrete sumpta), sive absque sui multiplicatione (uti essentia divina communis tribus personis), id suppositi rationem non habet, quia non subest omnibus aliis. » (E.)

rere, essentiam et proprietatem, ea sic distinguit, ut sit essentia idem, atque τί εἶναι, *esse aliquid*, proprietas autem τὸ πῶς εἶναι, *quodammodo esse*. « (1) Alia est ergo ratio ejus, quid res sit; alia ejus, quomodo sit. Igitur ingenito modo esse aliquid dicere: quomodo id sit, ostendit; quid sit autem, ea voce simul non indicat. »

Demonstrat hoc ipsum plane, ac luculenter auctor Expositionis fidei, quæ Justino martyri inscribitur; ubi de personarum divinarum differentia disputat, easque substantia unum esse dicit, modo vero existendi plures, et differentes. « (2) Non igitur, *inquit*, idem est cum Patre Filius, et Spiritus sanctus; quoniam hæc nomina Ingenitum, genitum, et procedens, non sunt essentiæ propria, sed modi existentiæ; modus autem existentiæ nominibus istis velut notis designatur; at essentiæ significatio Dei vocabulo continetur adeo, ut differentia Patris a Filio, et Spiritu sancto in modo existendi posita sit; esse autem idem, ratione substantiæ conveniat. » Declarat hoc subinde Adami exemplo (3), cujus *proprius existendi modus* fuit, Dei manibus esse formatum; natura vero, seu essentia, esse hominem. Ex quo fortasse concludat aliquis, τρόπον ὑπάρξεως ab auctore illo vocari *modum originis*, sive *productionis*, quo aliquid a causa sua, principioque processit. Ac verum id quidem est, sed nihilominus etiam hypostasis est illa nota propria. Nam paulo post istas ipsas proprietates « (4) Ingenitum, genitum, et procedens non essentiam indicare *dicit*, sed hypostases significare. Sunt enim idonea illa ad distinguendas nobis personas, et Patris, ac Filii, et Spiritus sancti privatam ostendendam hypostasim. »

VII. Sed imprudens locum unum alterumve. Basilii sane insignem prætermisi. In illo de proprietate personæ sancti Spiritus disserens, quæ iis verbis in Scripturis exprimitur *Spiritus oris ejus*; « (5) Sed et, *inquit*, os nominatur, quatenus Deo convenit, et Spiritus substantia vivens sanctificandi jus habens, unde cognatio quidem illius ostenditur, sed modus existentiæ tacitus custoditur. » Alter locus est in quarto libro contra Eunomium: « (6) Si is, qui ingenitum Patrem, et genitum Filium, inquit, dixerit, substantias significavit; idem cum existentiæ modum exprimere volet, quinam aliter, quam illa ratione declarare poterit? Igitur existentiæ modus est ingenitum, non substantiæ nomen. » Modum ecce vocat existendi, hoc est τρόπον τῆς ὑπάρξεως, proprietatem, qua hypostasis constat. Addit Auctor quæstionum et responsionum ad Orthodoxos, qui Justino tribuitur, *modum existentiæ hypostasis*; « (7) Differentia autem est, *ait*, in sancta Trinitate, secundum modos existentiæ hypostaseon. »

Maximus item martyr apud Euthymium differentiam illam, qua diversæ personæ in eadem substantia invicem distant, appellat modum existentiæ: « (8) Eamdem, *inquit*, revera monadem et Trinitatem et dictam, et intellectam: illud quidem ratione substantiæ; hoc vero secundum existentiæ modum; totam monadem eamdem distinctam hypostasibus. » Quem locum citat Demetrius Cydones libro de Spiritu sancto capite 3. Joannes item Damascenus non raro genere utitur eodem loquendi; ut in primo de Fide orthodoxa, capite nono, proprietates divinarum personarum vocat τρόπους τῆς ὑπάρξεως. Et in capite undecimo, perfectam hypostasis rationem definit modo existentiæ « (9)

(1) GREGOR. Nyssen. tom. 2. ad Ablab. pag. 459. Ἄλλος οὖν ὁ τοῦ τί ἐστι, καὶ ἄλλος ὁ τοῦ πῶς ἐστι λόγος. Τὸ οὖν ἀγεννήτως εἶναι τι λέγειν πῶς μέν ἐστιν ὑποτίθεται; τί δέ ἐστι τῇ φωνῇ ταύτῃ οὐ συνενδείκνυται.

(2) JUSTIN. in Exposit. fid. pag. 292. edit. Comm. Οὐ ταὐτὸν οὖν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι τὸ μὲν ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ ἐκπορευτὸν, οὐκ οὐσίας ὀνόματα, ἀλλὰ τρόποι ὑπάρξεως· ὁ δὲ τρόπος τῆς ὑπάρξεως τοῖς ὀνόμασι χαρακτηρίζεται τούτοις· ἡ δὲ τῆς οὐσίας δήλωσις τῇ Θεὸς ὀνομασίᾳ σημαίνεται· ὡς εἶναι τὴν διαφορὰν τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα, κατὰ τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον· τὸ δὲ ταὐτὸν κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον.

(3) Ibid. Ἀλλ' ἡ διάπλασις τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως δηλοῖ· τὸ γὰρ ὅπως ἐγένετο σημαίνει

(4) Ibid. Ὥστε τὸ ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ ἐκπορευτὸν, οὐκ οὐσίας δηλωτικὰ, συμαντικὰ δὲ τῶν ὑποστάσεών ἐστι. Ἱκανὰ γὰρ ἡμῖν διακρίνειν τὰ πρόσωπα, καὶ τὴν Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰδιαζόντως δεικνύειν ὑπόστασιν.

(5) BASIL. cap. 18. lib. de Sp. S. pag. 189. D. Ἀλλὰ καὶ τὸ στόμα θεωπρεπῶς, καὶ τὸ Πνεῦμα οὐσία ζῶσα, ἁγιασμοῦ κυρία. Τῆς μὲν οἰκειότητος δηλουμένης ἐντεῦθεν, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀῤῥήτου φυλασσομένου.

(6) Idem lib. 4. contra Eun. pag. 92. Εἰ ἀγέννητον τὸν Πατέρα, καὶ γεννητὸν τὸν Υἱὸν εἰπών τις, τὰς οὐσίας ἐδήλωσε, τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν εἰπεῖν θελήσας, πῶς ἂν ἑτέρως εἰπεῖν δυνήσεται ἢ οὕτως; ὑπάρξεως οὖν τρόπος τὸ ἀγέννητον, καὶ οὐκ οὐσίας ὄνομα.

(7) JUSTIN. resp. ad Quæst. 129. Διαφορὰ δὲ ἐστιν ἐν μὲν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι κατὰ τοὺς τρόπους τῆς τῶν ὑποστάσεων ὑπάρξεως.

(8) MAXIM. apud Euthym. in Panop. par. 2. tit. 2. pag. 48. Lat. Αλλὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἀληθῶς μονάδα, καὶ Τριάδα καὶ λεγομένην, καὶ νοουμένην. Τὸ μὲν τῷ κατ' οὐσίαν λόγῳ, τὸ δὲ, τῷ καθ' ὕπαρξιν τρόπῳ, ὅλην μονάδα τὴν αὐτὴν μεμερισμένην ταῖς ὑποστάσεσιν.

(9) DAMASC. lib. 1. cap. 11. Ἕνα γὰρ Θεὸν γινώσκομεν, ἐν μόναις δὲ ταῖς ἰδιότησι τῆς τε πατρότητος, καὶ τῆς υἱότητος, καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, κατά τε τὸ αἴτιον, καὶ τὸ αἰτιατὸν, καὶ τὸ τέλειον τῆς ὑποστάσεως, ἤτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον, τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν.

Unum, *inquit*, Deum cognoscimus in solis quidem proprietatibus paternitatis, filietatis, et processionis, secundum causam, et id, quod a causa ortum est, ac perfectionem hypostasis, id est existentiæ modum, differentiam intelligimus. » Manifeste Damascenus perfectam, ultimamque rationem hypostasis, hoc est complementum ejus, definit existendi modo; ne quis id, quod paulo ante attigi, ὑπάρξεως τρόπον velit esse *productionis modum*, sive rationem, modumve, quo extitit. Quod etsi interdum sic explicari possit; non valet tamen in omnibus; ut cum τὸ ἀγέννητον modum esse dicunt Patres illi τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πατρός. Non enim productio illic, vel emanatio quædam existentiæ significari potest, sed fixa, et solida personæ consistentis extantia.

Clarius hoc idem et capite 13. demonstrat, ubi de personarum proprietatibus loquens, *ingenito*, *genito*, *et procedente*, sic scribit : « (1) Quæ quidem non substantiæ significandæ vim habent, sed mutuam habitudinem, et existentiæ modum. » Sic in libro de duabus Christi voluntatibus hypostaseon creatarum discrimen constituit in modo *existentiæ*, quem vocat « (2) divisam, et proprie consistentem hypostasim. » Hinc Manuel Calecas libro de processione Spiritus sancti contra Græcos, differre ait οὐσίαν et ὑπόστασιν κατὰ τὸ ἁπλῶς καὶ πῶς; id est *ut absoluta res a modo*. Et ante omnes illos Alexander Alexandriæ episcopus, in epistola ad cognominem Alexandrum Constantinopolitanum, Filii hypostasim *proprio modo subsistentem* appellat : « (3) Nam proprio, *inquit*, modo subsistentem hypostasim designavit dicens : In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum. » Ubi ὑπόστασιν, ut jam superius notavimus, pro ὑπάρξει, et *extantia* sumit, quæ notio temporibus illis usitata fuit.

Huc illud Tertulliani referendum arbitror, quod frequenter apud eum legitur [1], *modulo alterum* esse Filium, *non numero*. Vel [2] *modulo alium ab alio*. Vel [3] *modulum derivationis;* quod jam libro primo, capite quinto scripsimus. Nam modus quidam existendi significatur in Filio, quatenus *portio* quædam est, non *plenitudo divinitatis;* ut ille falso credidit. Unde *modi* vox tantummodo Filio tribuitur ab eodem, non Patri. Quippe *modulus* delibatum aliquid, ut ita dixerim, e pleno, ex ejus mente significat. Quasi aliud sit τὸ ἁπλῶς, *quod simpliciter dicitur*, et est *absolutum*, aliud id, quod modificatum est, ac velut restrictum. Quod non de Filio diceret, sentiretve Tertullianus, si eamdem numero, et individuam in utroque naturam inesse crederet. Sed vide caput illud nostrum quintum primi libri hujus Operis.

VIII. Quamobrem tot antiquos summosque theologos secuti, merito illud asseveramus; propriam hypostasis rationem in modo quodam existendi sitam esse, quo substantia singularis per se extat, idque perfecte, ut neque hæreat in subjecto, velut accidens; neque pars sit totum aliquod reipsa componens, vel ad componendum facta natura; sed per semetipsam constet, neque cum alia hypostasi unum quiddam naturale, et proprie dictum constituat.

Quod autem ad communem illam Græcorum spectat sententiam, quæ hypostases conglobatione quadam definit accidentium; quod de individuis Porphyrius, aliique confirmant; si accidentia intelligas, cujusmodi in exemplum afferre solent, quæ sunt qualitates quædam ad subjectam adhærentes substantiam; ad communem notitiam hæc illorum referenda est oratio. Sunt enim occultæ nobis, et abstrusæ interiores, si quæ sunt, individuorum, vel substantiarum differentiæ; qualitates vero, et cetera proprie dicta sic accidentia in sensus incurrunt, et in propatulo versantur. Ideo nihil, præter hæc, afferre possumus, quo hypostases earumque discrimen mutuum declaremus. Verum dupliciter accidentis vox sumi consuevit. Alterum enim est, quod *physicum* vocant, idque revera est accidens, et in subjecto hæret, ut sunt ea, quæ in categorias novem vulgo tribuuntur. Alterum est, quod *metaphisicum* nominant aliqui, et universe id amplectitur, quod est extra rei substantiam, vel essentiam, ideoque accidit ei, et adventitium censetur; sive reipsa, proprieque sit accidens, sive substantia, vel *substantiale*, ut loquuntur, quippiam. Talis est extantia rei, et ὕπαρξις, qua sub-

(1) DAMASC. lib. I. cap. 13. Ἄτινα οὐκ οὐσίας εἰσὶ δηλωτικὰ, ἀλλὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου.

(2) Idem lib. de Duab. volunt. pag. 471. Ὁ δὲ τρόπος τῆς ὑπάρξεως, καὶ ἡ ὑποτετμημένη, καὶ ἰδιοσύστατος ὑπόστασις.

(3) ALEXAND. apud. Theodor. lib. 1. cap. 3. Τὴν γὰρ ἰδιότροπον αὐτοῦ ὑπόστασιν ἐδήλωσαν εἰπὼν· ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν.

[1] Tert. in Apol. c. 21.

[2] Tert. con. Prax. c. 9. — [3] Ib. c. 14.

stantiæ in rerum natura sunt, et existunt, postquam e causarum sinu, ac potentia sunt emersæ; tum etiam τρόπος, ille τῆς ὑπάρξεως, *existendi modus* perfectæ proprius substantiæ, et ejusmodi eam faciens, qui ab substantia divelli potest; ut in humana Christi substantia usuvenit, quæ modo illo caret proprio, et alieno fulcitur. Itaque accidit illi, et accidens dicitur, non prioris generis, sed posterioris.

IX. Hunc igitur per sese consistendi modum, propriam esse differentiam hypostasis, χαρακτηριστικὴν ἰδιότητα, quæ illam ab οὐσίᾳ discernit, tum ex iisdem illis græcis Scriptoribus conficitur, qui proprietates, hoc est ἰδιότητας, sive ἰδιώματα ὑποστατικὰ vocant τρόπους τῆς ὑπάρξεως, ut jam ostendimus, tum ex Joannis Damasceni disertis ad hanc rem testimoniis. Hic in libro primo, hypostases creatas communis naturæ ait esse participes, nec in se invicem esse, sed proprietatibus differre plurimis, loco, tempore, sententia, robore, forma seu figura, et reliquis, quibus discernuntur, propriis notis: « (1) Maxime autem, *inquit*, omnium eo ipso, quod non in se invicem, sed separatim existunt. » Itaque præter accidentia, quibus, velut signis, personas dignoscimus, habent hoc eædem, ut separatim subsistant, et conjunctionem personæ alterius excludant. Quod ipsum aliud nihil est, nisi modus quidam existendi, ab conglobatione illa qualitatum, et accidentium diversus. Qui quidem modus in creatis substantiis communionem excludit etiam individuæ substantiæ; in divina vero, non nisi personæ. Quare in libro tertio, capite sexto, hypostasim generali descriptione ita designat, ut divinis perinde, ut creatis, accommodari possit. Postquam enim tritum illud Græcorum usu tradidit, hypostases non φύσει, hoc est *natura* differre, sed numero, et accidentibus adeo, ut ὑπόστασις definiatur οὐσία μετὰ συμβεβηκότων, *substantia cum accidentibus*, adjungit statim: « (2) Quare hypostasis, quod commune est, habet cum proprio: tum hoc etiam obtinet, ut existat per sese. Usia vero per se neutiquam subsistit, sed in hypostasibus spectatur. » Per se igitur existere substantiam, idem est, ac per se subsistere, et hoc modo ab eadem substantia hypostasis differt.

X. Pertinet ad perfectæ illius substantiæ, sive hypostasis pleniorem colligendam notitiam, genus alterum cum ea contendere imperfectæ, minimeque completæ substantiæ; quæ tum ἀνυπόστατος, tum contrario nomine ἐνυπόστατος appellari solet. Supra, cum de hypostasis vocabulo verba faceremus, observabamus ὑπόστασιν interdum dici de eo quod est reipsa non specie tenus, et adumbrate, sed solidam habet extantiam, ut sit idem ac τὸ ὄν; alias pro eo sumi, quod est per sese, perfecteque subsistit. Totidem modis usurpari demonstravimus ambo illa nomina ἀνυπόστατον, et ἐνυπόστατον. Nam τὸ ἀνυπόστατον id significat primo, quod vere non extat, sive accidentis in genere, sive substantiæ; deinde id, quod perfecte non subsistit, sed in altero, et cum altero, ut pars quælibet totius substantiæ. Dionysius Alexandrinus, aliique episcopi in epistola ad Paulum Samosatenum, « (3) Ratio hominis, et sapientia, et potestas ac forma, partes sunt unius hominis, per se non subsistentes; sed unaquæque earum non est homo, neque filius hominis. Sic igitur et forma Dei, et Verbum ejus esse non potest homo perfectus, id est persona; forma autem Dei, et Verbum cum ipso Deus, et Filius Dei subsistens est Verbum Patris. » Hic τὸ ἀνυπόστατον vocat quod non est αὐτοτελὲς πρόσωπον, ut ex eodem supra diximus, hoc est persona per se perfecte subsistens; hanc vero ἐνυπόστατον etiam appellat. Quod cum Paulus calumniari instituisset [1], qui et humanam Christi naturam ἐνυπόστατον, sive ὑπόστασιν esse volebat; contradicit illi Dionysius, et utrumque dici de homine, qui est in Christo, non patitur. Cyrillus Alexandrinus in commentariis in Joannem, « (4) Ipse est enim, *inquit*, vivens et subsistens consilium, et voluntas genitoris. » Tum paucis interpositis, « Quoniam ipse Deus est, et Verbum, et sapientia Dei, et Patris, quæ in ipso

(1) Damasc. lib. 1. cap. 11. Πλέον δὲ πάντων τῷ μὴ ἐκ ἀλλήλαις, ἀλλὰ κεχωρισμένως εἶναι.

(2) Damasc. lib. 3. cap. 6. Ὥστε τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος ἔχει ἡ ὑπόστασις, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὴν ὑπάρξαι. Ἡ οὐσία δὲ καθ' ἑαυτὴν οὐχ ὑφίσταται, ἀλλ' ἐν ταῖς ὑποστάσεσι θεωρεῖται.

(3) Dion. Alex. Λόγος γὰρ ἀνθρώπου, καὶ σωφία, καὶ δύναμις, καὶ μορφὴ ἀνυπόστατα μέρη τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου θεωρεῖται· ἀλλ' οὐκ ἄνθρωπος ἕκαστον τῶν εἰρημένων, οὔτε υἱὸς ἀνθρώπου· οὕτως ἄρα ὅτι καὶ ἡ μορφὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἄνθρωπος εἶναι οὐ δύναται αὐτοτελὴς, ἤγουν πρόσωπον· ἡ δὲ μορφὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος μέτ' αὐτοῦ Θεὸς, καὶ Υἱὸς Θεοῦ, ἐνυπόστατος Λόγος ἐστὶ τοῦ Πατρός.

(4) Cyril. lib. 5. in Joan. cap. 3. pag. 527. Αὐτὸς γὰρ ἐστιν, ἡ ζῶσα, καὶ ἐνυπόστατος βουλή τε, καὶ θέλησις τοῦ γεννήσαντος αὐτόν, etc. Mox: Ἐπείπερ ἐστὶν αὐτὸς Θεὸς, καὶ Λόγος, καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, τὰ ἐν αὐτῷ διαλέγεται. Καὶ ἐπείπερ ἐστὶν οὐκ ἀνυπόστατος, ὥσπερ ὁ ἀνθρώπινος, ἀλλ' ἐνουσίος τε, καὶ ζῶν, ὡς ἰδίαν ἔχων ἐν Πατρὶ καὶ κατὰ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν, etc.

[1] In Propos. 3. Pauli, et Resp. Dion. Vide et Prop. ac resp. 7.

sunt, eloquitur. Et quia non caret propria subsistentia, sicut humanum verbum, sed subtantivum est, et vivens, tanquam propriam habens in Patre, et cum Patre extantiam. » Vides ut ἀνυπόστατον id vocet, quod non per se absolute substitit, cui τὸ ἐνυπόστατον opponit, quod idem et ἐνοὐσιον nominant.

XI. Joannes item Damascenus in Dialectica, cap. 29, τὸ ἀνυπόστατον et ἐνυπόστατον bifariam sumi asserit. Nam et ἐνυπόστατον id vocari, quod est simpliciter inr erum natura, sive substantia sit, sive accidens; tum quod per se subsistit, et hypostasis, sive individuum dicitur. Similiter etiam τὸ ἀνυπόστατον idem esse primo ac nihil, vel quod non est; secundo esse accidens, quod non subsistit per se. Quæ repetit in capite 44. Ut autem ὕπαρξις idem fere significat, quod ὑπόστασις, sic τὸ ἀνύπαρκτον itidem usurpatur ut τὸ ἀνυπόστατον. Itaque Basilius Ancyranus apud Epiphanium τὸ ἀνυπόστατον vocat id, quod existit quidem, sed non perfecte, neque est ὑπόστασις, aut οὐσία. « (1) Coacti sunt, *inquit*, Patres, qui Paulum Samosatenum ob talem hæresim condemnarunt, ut ostenderent, Filium hypostasim habere, et existentem esse, et ejusmodi, qui sit, non autem dictionem aliquam usiam vocare Filium, ut hoc usiæ nomine differentiam ejus, quod per se non existit, et existit, exprimerent. Etenim dictio per semetipsam non existit, et non potest esse filius Dei; alioqui multi erunt Filii Dei. Nam Pater multa, omnium confessione, Filio locutus est. » In his verbum οὐσίαν pro ἐνυπόστατον Basilius Ancyranus usurpat; quemadmodum Cyrillus paulo ante citatus, ἐνοὐσιον pro eo, quod est ἐνυπόστατον. Ne quis ad Semiarianam hæresim respiciens, cujus fuit Basilius antistes, putet id suo quodam jure fecisse, ut nullum inter οὐσίαν, et ὑπόστασιν discrimen poneret.

XII. Quamobrem veteres τὸ ἐνυπόστατον pro substantia per se extante, sive hypostasi plerumque dixerunt. Ac Dionysius Alexandrinus ἐνυπόστατον Christum, et ἐνυπόστατον πνεῦμα nominat, hoc est hypostases, et personas. Tum episcopi, qui in Antiochena Synodo Paulum Samosatenum damnarunt, in epistola ad hunc scripta dicunt, Patrem « (2) genuisse Filium tanquam viventem efficientiam, et subsistentem, efficientem omnia in omnibus. » Chrysostomus homilia secunda in epistolam ad Hebræos verba illa declarans, *Figura substantiæ ejus*, ita scribit, « (3) Sicut Pater est subsistens, et ad subsistendum nullius indiget, ita et Filius. »

Cyrillus quoque Alexandrinus in libro Thesauri octavo [1], οὐσιῶδες, ὑποστατικὸν, ἐνυπόστατον, ἐνούσιον promiscue sumpsit pro eo, quod per se subsistit, et propriam habet hypostasim, dum adversus hæreticos ostendit Filium distinctam esse hypostasim a Patre; atque illis omnibus opponit τὸ ἀνυπόστατον. Interdum tamen τὸ ἐνυπόστατον ab hypostasi discernitur, idque significat « (4) proprie, quod non per se consistit, » nec est tamen accidens, « sed in hypostasi consideratur. Velut species, sive natura hominum, in hypostasi propria minime spectatur, sed in Petro, et Paulo, ac ceteris hominum hypostasibus (ait Joannes Damascenus.) Item illud, quod cum alio essentia differente ad totius alicujus productionem componitur, et unam efficit compositam hypostasim. Velut homo ex anima et corpore compositus est, nec anima sola dicitur hypostasis, neque corpus, sed enhypostata. Quod autem ex ambobus perficitur, hypostasis amborum dicitur. Hypostasis enim proprie id, quod per seipsum privatim consistens subsistit, et est, et dicitur. » Addit et enhypostaton appellari etiam naturam, quæ ab altera sic assumpta est, ut in ea extantiam habeat, neque puncto ullo temporis per se substiterit, ut humana in Christo natura, quæ proinde non est ὑπόστασις, sed ἐνυπόστατον; hujus autem hypostasis est Deus Verbum. Hæc Damascenus, ex

(1) Basil. Ancyr. apud Epiph. hær. 73. n. 12. Ἠναγκάσθησαν οἱ Πατέρες οἱ κρίναντες Παῦλον τὸν Σαμοσατέα, ἐπὶ τῷ τοιούτῳ ἐρωτισμῷ (Cor. αἱρετισμῷ) ἵνα δείξωσιν ὅτι ὁ Υἱὸς ὑπόστασιν ἔχει, καὶ ὑπάρχων ἐστὶ, καὶ ὢν ἐστι, οὐχὶ δὲ ῥῆμά ἐστιν, οὐσίαν εἰπεῖν, καὶ τὸν Υἱὸν, τὴν διαφορὰν τοῦ τεκεῖν ἑαυτὸν ἀνυπάρκτου, καὶ τοῦ ὑπάρχοντος τῷ τῆς οὐσίας ὀνόματι ὑποδεικνύντες. Τὸ μὲν γὰρ ῥῆμα καθ' ἑαυτὸ ἀνύπαρκτόν ἐστι, καὶ οὐ δύναται εἶναι Υἱὸς Θεοῦ· ἔπει πολλοί γε οὕτως ἔσονται Υἱοὶ Θεοῦ. Πολλὰ γὰρ ὁ Πατὴρ ὁμολογεῖται λαλῶν τῷ Υἱῷ, etc.

(2) Synod. Antioch. Γεννήσαντες μὲν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ὡς ζῶσαν ἐνέργειαν, καὶ ἐνυπόστατον ἐνεργοῦντα τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

(3) Chrys. hom. 2. in epist. ad Hebr. pag. 436. Ὥσπερ ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἐνυπόστατος, καὶ πρὸς ὑπόστασιν οὐδενὸς δέομενος, οὕτω καὶ ὁ Υἱός.

(4) Damasc. Dialect. cap. 44. Κυρίως δὲ ἐνυπόστατόν ἐστιν τὸ καθ' ἑαυτὸ μὲν μὴ ὑφισταμένον, ἀλλ' ἐν ταῖς ὑποστάσεσι θεωρούμενον. Ὥσπερ τὸ εἶδος, ἤγουν ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει οὐ θεωρεῖται, ἀλλ' ἐν Πέτρῳ, καὶ Παύλῳ, καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν ἀνθρώπων ὑποστάσεσιν· ἢ τὸ σὺν ἄλλῳ διαφόρῳ κατὰ τὴν οὐσίαν εἰς ὅλου τινὸς γένεσιν συντιθέμενον, καὶ μίαν ἀποτελοῦν ὑπόστασιν σύνθετον· εἶον ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς ἐστι, καὶ σώματος συντεθειμένος· καὶ οὔτε ἡ ψυχὴ μόνη λέγεται ὑποστάσις, οὔτε τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐνυπόστατα. Ὑπόστασις γὰρ κυρίως τὸ καθ' ἑαυτὸν ἰδιοσυστάτως ὑφισταμένον ἐστί τε, καὶ λέγεται.

[1] Cyril. Thes. 8. p. 61 et 62.

quibus hypostaseos ratio, et natura perspicue constat, quæ in modo illo per se, ac separatim existendi posita est. Leontius Byzantinus in libro adversus Nestorium et Eutychem [1]; « Non est idem, *ait*, hypostasis, et enhypostaton, id est, quod est in subsistente : sicut aliud est substantia, et aliud esse in substantia. Siquidem hypostasis aliquem unum declarat; esse autem enhypostaton declarat substantiam, sed non aliquem unum; et hypostasis quidem personam definit proprietatibus designantibus; enhypostaton vero significat, non esse accidens, quod in alio habet, ut sit, et non in se cernitur. »

Theodorus Abucara Opusculo secundo, et vicesimo nono τὸ ἐνυπόστατον vocat ὑπιστατικὸν, idque ejusmodi esse dicit, quod aliud perficit, ut corpus est ὑποστατικὸν hominis. « (1) Habent autem commune hoc ambo illa, (inquit idem Opusculo 29.) ut componantur ex natura, et proprietatibus; differunt tamen, quia hypostasis non est pars alicujus, hypostaticum vero pars est. Verbi gratia, Petrus non est pars alicujus, quare hypostasis est, corpus autem Petri pars est, quare hypostaticum, et non hypostasis est corpus Petri, quamvis natura est cum proprietatibus. Sed non satis est compositam esse naturam cum proprietatibus ad productionem hypostasis; sed oportet concurrere ad hoc, ut et pars non sit. » Anastasius Sinaita in libro, qui inscribitur Ὁδηγὸς, id est, *Viæ dux* [2], ἐνυπόστατον eodem modo explicat, et addit, proprietates personarum divinarum esse ἐνυπόστατα, non hypostases, quatenus videlicet cogitatione nostra, et ratione divelluntur ab essentia. Jure id quidem. Nam hypostasis quælibet ex natura, et proprietate suo modo componitur, et hæc illam perficit, quod τὸ ἐνυποστάτου proprium est. Maximus quoque martyr in Definitionibus, quæ intra opuscula tredecim contra Monothelitas editæ sunt, similia tradidit de hypostasi, et enhypostato.

Denique Psellus in Politicis versibus, quæ de hoc vocabulo dicta sunt, ita perstringit :

Τὸ δὲ γε ἐνυπόστατον πολυσήμαντον, ἄναξ !
Ἐστι γὰρ ἐνυπόστατον τὸ ἀληθὲς ὑπάρχον.
Καὶ αὖθις ἐνυπόστατον τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας,
Ἤγουν τὸ εἶδος, δέσποτα, τὸ ἐπὶ τοῖς ἀτόμοις
Πραγματικῶς ὑφεστηκὸς, οὐ ψιλῇ ἐπινοίᾳ.
Ἐστι δὲ ἐνυπόστατον, οὗ πλέον φροντιστέον,
Ὅπερ ἐστὶ συγκείμενον μετ' ἄλλου διαφόρου
Κατὰ οὐσίαν, δέσποτα, εἰς σύστασιν προσώπου
Ἑνὸς, καὶ ὑποστάσεως μιᾶς γένεσιν, ἄναξ.
Ὑπόστασις δὲ πέφυκε κυριολογουμένη
Πρᾶγμα ἰδικσύστατον, ἓν μᾶλλον πρόσωπόν τε.

Enhypostaton vero multa significat, o Rex!
Est enim enhypostaton, quod verum est.
Et rursus enhypostaton commune substantiæ,
Videlicet species, Domine! in individuis
Reipsa subsistens, non simplici cogitatione.
Est et enhypostaton, quod amplius curandum,
Quod est compositum cum alio differente
Secundum essentiam, Domine! ad constituendam personam
Unam, et hypostasis unius productionem, o Rex!
Hypostasis vero natura sua est, si proprie sumatur,
Res per se consistens, et una magis persona.

Rusticus diaconus in disputatione contra Acephalos [3] τὸ ἐνυπόστατον illo modo sumptum *substantivam rem* appellare videtur, eamque distinguit a substantia. Ac denique « substantivum quidem esse Christum, *ait*, non tamen unam substantiam. Unam siquidem personam dicimus substantivam, sicut si aliquis, verbi gratia, dicat, hunc mundum non esse insubstantivum; non tamen ex hoc ejus unam cogeretur affirmare substantiam. » Quæ τοῦ ἐνυποστάτου notio in priorem e duabus supra commemoratis incidit, ut id absolute significet, quod utcumque subsistit, sive in una, sive in pluribus substantiis, hoc est naturis; adeoque sit idem, quod hypostasis.

(1) ABUCARA. Καὶ κοινὸν ἀμφοτέρων ἐστὶ τὸ συγκεῖσθαι ἐκ φυσεως, καὶ ἰδιωμάτων. Διαφέρουσι δὲ, ὅτι ἡ μὲν ὑπόστασις οὐκ ἔστι μέρος τινός· ὥστε ὑποστατικὸν ἐστι· τὸ δὲ σῶμα τοῦ Πέτρου μέρος ἐστί· Πέτρου γὰρ ἐστιν· ὥστε ὑποστατικὸν καὶ οὐχ ὑπόστασίς ἐστι τὸ σῶμα τοῦ Πέτρου. Καὶ τοι φύσις ἐστι μετὰ ἰδιωμάτων. Ἀλλ' οὐκ ἀρκεῖ τὸ συγκεῖσθαι τὴν φύσιν τοῖς ἰδιώμασιν εἰς γένεσιν ὑποστάσεως, ἀλλὰ δεῖ συνδραμεῖν εἰς τοῦτο καὶ τὸ μὴ εἶναι μέρος.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 1960. — [2] Anast. in ὁδηγῷ p. 36. — [3] Tom. 4. Bibl. PP. col. 624.

CAPUT NONUM.

De personæ trita illa definitione, qua dicitur *rationalis naturæ individua substantia*. Richardi Victorini de illa judicium, et ejus supervacua correctio. Veterum opinio de differentia usiæ, et hypostasis capite octavo proposita tractatur, et exponitur. Mira Gregorii Nysseni, et aliorum sententia de unitate substantiæ in pluribus individuis, adeo ut plures homines haud satis recte dici putaverint. Et obiter de natura humana, quam Christus assumpsit, disseritur, ecquid universalis, an individua sit; quo sensu universalem esse Patres asserant, individuam negent.

I. Sed unus ex antiquorum nobis decreto superest scrupulus, quod illorum plerosque dicentes audivimus, οὐσίαν, sive naturam, commune quiddam esse multis, quod universale vocant; hypostasim vero idem, atque individuum, sive singulare. Qua imbutus opinione Boetius [1], tritam illam, ac celebrem personæ, quæ hypostasi, tanquam genere continetur, definitionem condidit, ut sit *rationalis naturæ individua substantia*, uti prorsus idem sit, quod prima substantia; cui etiam subscribit Anselmus in Monologio [2]. Sed huic definitioni contradicunt aliqui, imprimisque Richardus Victorinus [3], qui contra eam opponit, substantiam divinam, cum non sit nisi una sola, individuam esse, neque tamen esse personam. Quocirca in sequentibus capitibus alias personæ definitiones instituit, maxime divinæ. Ab hac enim substantiæ vocabulum idcirco removet, quod id significet subesse accidentibus; qualia Deo inesse nulla possunt. Proinde personam divinam ait esse *Naturæ divinæ incommunicabilem existentiam*. Existentiæ vero nomen eo sensu accipit, qui est a nobis expositus in superiori capite, ut sit substantiale quiddam cum originis proprietate, hoc est res aliqua substantialis vel ab nullo, vel ab alio trahens originem. Cum autem existentia alia communis sit, etiam in divinis personis (in his enim una divinitatis est substantia) alia singularis; hæc proprie intelligitur cum incommunicabilis dicitur, quia pluribus nequit esse communis. Idem [4] personam paulo aliter ita definit, ut sit *existens per se solum juxta rationalis existentiæ modum*. Etenim « persona nunquam recte dicitur, nisi unus aliquis solus a ceteris omnibus singulari proprietate discretus. »

Verum Richardus postea [5] Boetii definitionem sic explicat, ut et sola sufficiat, nisi quod in Deo magis *existentiam*, quam *substantiam* usurpari velit. Igitur « si dividuum, *inquit*, dicamus tam illud, quod per plures personas, quam illud, quod per plures substantias potest distribui, et a pluribus communiter, et a singulis integraliter possideri: illud vero dicamus individuum, quod non nisi soli uni possit aptari, si, inquam, juxta hunc modum dividuum, et individuum velimus accipere, poterimus fortassis non inconvenienter dicere, quoniam quam verum est, quod quælibet creata persona est rationalis naturæ individua substantia, tam verum est, quod quælibet persona increata est rationalis naturæ individua existentia. » Quamobrem *individuum* in illa definitione non solam divisionem, vel partitionem excludit, sed etiam communicationem, sive communis alicujus in subjectas, ac singulares partes, sive partis unius in alteram partem, quacum in unius compositionem totius conjungitur; uti forma cum materia; sive quis alius modus est, qui a perfectæ, ac separatim existentis substantiæ conditione abhorreré videtur. Nam quod in substantiæ nomine conflictatur Richardus, et in divinis rebus existentiam dici magis approbat, sane id levissimum est. Non enim vocabulorum usus, et acceptio semper origini congruit; cumque ab humanis, et creatis sint petita rebus omnia nomina, quibus ad divina declaranda humana imbecillitas utitur, necesse est, quantumvis illa selecta, et exquisita capias, cum ad altiora ista transtuleris, quodam velut infimorum pulvere sordescere. Igitur ἄτομον, quod est *individuum*, non id solum significat, quod in plura distribui, ac multiplicari non potest, cum sit una res, eademque numero; qua ratione substantia, vel natura divina merito *individua* censetur. Sed hoc imprimis, quod convenire pluribus, deque iis prædicari nequit. Ejusmodi enim, ut nomen interpretando sic dicam, sectio, ac divisio, ab dialecticis præsertim attenditur, qui commune,

[1] Boet lib. de duabus naturis. — [2] Ans. Monol. c. 76. — [3] Rich. l. 4. de Trin. c. 21. — [4] Cap. 24. — [5] Cap. 23.

ac singulare metiuntur prædicandi, enuntiandique vi, ac formula, et quod de pluribus dicitur, id *universale* nominant, quod de uno tantum, *individuum*, ut in Isagoge Porphyrius docet, capite de specie. Quare frustra hanc hypostasis personæque definitionem emendare Richardus instituit.

II. Hac confecta quæstionis parte, superest altera, quæ ad οὐσίαν, naturamque pertinet, quid hæc intersit ab hypostasi, et quomodo οὐσίαν dixerint antiqui generale esse quiddam, et commune pluribus. Qua in re quorumdam oratio sane difficilem habet explicationem; qui universe de quacumque natura id asserunt, etiam divina. Et ut disceptari res tota melius possit, communitas illa, sive ut trito jam verbo utar, unitas essentiæ, ac naturæ duobus modis intelligitur. Quædam enim naturæ dicitur unius, quod sub una forma, vel specie continentur, ut sunt homines duo, Socrates, et Plato, quorum est una specie natura, sed numero diversa. Singuli enim naturam habent propriam, quæ et substantia dicitur, non tamen κατὰ τὸ τί ἦν εἶναι, hoc est definitione distinctam. Alia vero *unitas* est, quæ singularitas vocatur, efficitque, uti res una numero et individua sit, atque hæc unum proprie constituit. Nam quæ priore modo unum appellantur, magis multa sunt, quam unum; quippe multiplicia sunt ex se, et in unum sola ratione, et ἐπινοίᾳ confluunt. Utro ergo genere τοῦ ἑνὸς personarum plurium una, et eadem natura dicatur, adeoque divinarum, hic a nobis inquiritur. Complures antiquorum, ut jam supra demonstravi, generatim loquentes, naturam docuerunt communem sic esse, ut est quælibet species individuis communicata pluribus; imo οὐσίαν nihil aliud esse, quam speciem ultimam. Hinc autem consectarium hoc esse sane παράδοξον ostendimus, uti plures homines numero unam, et eamdem habeant essentiam, ideoque ne homines quidem plurativo numero dici debeant, sed unus homo. Quod etsi perabsurdum videtur, et abhorrens a consuetudine communi; multi hoc tamen asseverare non dubitant. Imprimis autem Gregorius Nyssenus [1] in eo libello, cujus argumentum et inscriptio est, Cur non sint tres dii, quem ad Ablabium scripsit. Cum enim quæsisset, cur non similiter deos tres nominamus, atque homines tres, cum sit utrobique plurium eadem natura; primam ponit quam non probat, vulgarem et indoctam rationem, ideo fieri, ne cum gentilibus deorum multitudinem videamur asciscere. Sed eam propterea rejicit, quod nondum causam explicet, cur cum divinitatem tribus esse communem fateamur, non tamen deos tres appellemus ejusdem divinitatis, naturæque participes.

III. Exponit deinde, quid ipse sentiat, ac non uno modo respondet. Primum enim communis sermonis reprehendit usum, quo, qui natura divisi non sunt, iis naturæ nomen ipsum plurali accommodamus numero, cum dicimus *homines multi*. Id enim non multo secus est, ac si *plures humanas naturas* dixeris. Nam inest in multis hominibus eadem natura, in quam conveniunt invicem; etsi proprietatibus divisi sunt, quæ hypostases vocantur. « (1) Hypostaseon, *inquit*, ratio, propter eas proprietates, quæ in unoquoque considerantur, partitionem recipit, et per compositionem spectatur in numero. Natura autem una est, secum ipsa conjuncta, et individua, exacteque unitas; quæ nec accessione crescit, nec subtractione minuitur, sed id, quod est, unum cum sit, vel in multitudine sectionis apparet expers, et continuata, et integra, neque cum singularibus, qui ejus sunt participes una dividitur. Atque uti plebs, populus, exercitus, concio, singulari vocabulo nuncupantur, cum eorum quodlibet in multitudine intelligatur; ita, si accuratius loqui velimus, homo itidem unus proprie dici poterit, tametsi, qui in eadem natura demonstrantur, multitudo sint. » Quæ cum sic habeant, multo quidem fore consultius asserit, si consuetudinis illius pravitas emendetur, ut non plures appellemus homines, quos eadem natura continet. Sed quoniam id est difficile, nec mutari potest, quod se diuturno usu corroboravit, reliquum esse, ut in creatis, et inferioribus istis usurpari sinamus illud ipsum; a divinis vero repellamus, ubi periculo majore peccatur. Ex his Gregorii Nysseni verbis, ea

(1) GREG. Nyss. tom. 2. pag. 449. Αλλ' ὁ μὲν τῶν ὑποστάσεων λόγος, διὰ τὰς ἐνθεωρουμένας ἰδιότητας ἑκάστῳ, τὸν διαμερισμὸν ἐπιδέχεται, καὶ κατὰ σύνθεσιν ἐν ἀριθμῷ θεωρεῖται. Ἡ δὲ φύσις μία ἐστὶ αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν ἡνωμένη, καὶ ἀδιάτμητος, ἀκριβῶς μονὰς, οὐκ αὐξανομένη διὰ προσθήκης, οὐ μειουμένη δι' ὑραιρέσεως· ἀλλ' ὅπερ ἐστὶν ἐν οὐσα, κἂν ἐν πλήθει φαίνηθαι, ἄσχιστος, καὶ συνεχὴς, καὶ ὁλόχληρος, καὶ τοῖς μετέχουσιν αὐτῆς τοῖς καθ' ἕκαστον οὐ συνδιαιρουμένη. Καὶ ὥσπερ λέγεται λαὸς, καὶ δῆμος, καὶ στράτευμα, καὶ ἐκκλησία μοναχῶς πάντα, ἕκαστον δὲ τούτων ἐν πλήθει νοεῖται· οὕτω κατὰ τὸν ἀκριβέστερον λόγον, καὶ ἄνθρωπος εἷς κυρίως ἂν ῥηθείη, κἂν οἱ ἐν τῇ φύσει τῇ αὐτῇ δεικνύμενοι πλῆθος ὦσιν, etc.

[1] Greg. Nyss. to. 2. p. 447.

fuisse mens ejus ostenditur, naturam illam, quæ individuis communis est pluribus, velut est humana, exacte unam esse, imo unitatem, nec pro singularium numero divisam, sed velut ἐν ἀτόμῳ consistere; denique collectione hanc unitatem confici, quemadmodum multi homines unum populum, vel exercitum facere dicuntur. Quod si par esse divinitatis ratio existimetur, reipsa videbitur idem, quod Joachimus abbas asserebat, sequi, unitatem naturæ, essentiæ, vel substantiæ divinæ « non esse veram, ac propriam, sed quasi collectivam; quemadmodum dicuntur multi homines unus populus, et multi fideles una Ecclesia. » Sic enim in Concilio Lateranensi [1] Joachimi error exponitur. Certe non alio genere unitatis divina essentia constare ex ista sententia videtur, quam quo natura hominis, ac quælibet alia species, quæ ratione tantum, et ἐπινοίᾳ unum aliquid est, cum sit reipsa multiplex.

IV. Subjicit huic, quam explicavimus, rationi alteram Gregorius, ex ἐνεργείας, id est actionis singularitate sumptam, de qua paulo post. Tum [2] velut alteri isti diffidens, ad priorem revertitur, et in eo commorari se dicit, ut communis natura non recte usurpetur numero multitudinis, cum plures homines dicuntur, « (1) Nam ea, *inquit*, sola composita, et collecta numerantur, quæ in propria circumscriptione spectantur; porro circumscriptio in superficie corporis, et magnitudine, ac loco, et figuræ, ac coloris differentia comprehenditur; quod autem extra hæc consideratur, circumscriptionis est expers, quæ talibus rebus efficitur. Jam quod minime circumscribitur, ne numeratur quidem: quod autem non numeratur, in multitudine considerari non potest. » Affert ad hoc probandum ex auro petitum exemplum. Hoc enim si in plures figuras, formasque dividitur, unum aurum dicitur; nec aura plura, sed aurei solidi plures. Ita cum multi in eadem demonstrantur hominis natura, uti Petrus Jacobus, et Joannes, eos non plures homines appellari convenit; tametsi aliter consuetudo fert, quæ in istiusmodi, ubi nullum est periculum, dissimulari potest, in divinis autem idcirco tolerari non debet; ne si deos multos nominemus, naturarum in iis diversitas inesse credatur. Hæc fere Gregorius, quibus plane id affirmat, quod supra posui, sic unam esse divinitatem, et naturam Dei, quomodo una est hominis, vel auri, vel formæ alterius; quarum singulæ per sese consideratæ, et ab singularibus abstractæ, cum neque loco, neque tempore, neque quantitate, vel alia re circumscribantur, neque in numerum, neque in multitudinem cadunt, sed singulariter efferuntur. Quoniam autem individua sola, sive hypostases, iis ipsis loci, ac temporis, ceterarumque rerum notis, et qualitatibus prædita sunt, hisque circumscribuntur; ideo sola hæc differentiam accipiunt, et numero, ac multitudine continentur *.

V. De eodem argumento scripsit et libellum alterum Gregorius idem, qui *de communibus notionibus* inscribitur; ubi similia tradit, ac disertius etiam, et uberius ea de re loquitur. (2) Primum enim Dei nomen ita singillatim accommodari personis tribus ait, ut etsi harum quamcumque nominemus Deum, non dicamus tamen Deum, et Deum, et Deum, eo quod unus sit Deus, hoc est natura una, quam vox illa *Deus* significat. (3) Cum igitur natura ipsa per hypostases minime dividatur, ne nomen quidem ipsum plurali efferri numero debet.

(1) Μόνα γὰρ κατὰ σύνθεσιν ἀριθμεῖται, ὅσα κατ' ἰδίαν περιγραφὴν θεωρεῖται· ἡ δὲ περιγραφὴ ἐν ἐπιφανείᾳ σώματος, καὶ μεγέθει, καὶ τόπῳ, καὶ τῇ διαφορᾷ τῇ κατὰ τὸ σχῆμα, καὶ χρῶμα καταλαμβάνεται. Τὸ δὲ ἔξω τούτων θεωρούμενον, ἐκφεύγει τὸν διὰ τῶν τοιούτων περιγραφήν. Ὃ δὲ μὴ περίγραφεται, οὐκ ἀριθμεῖται. Τὸ δὲ μὴ ἀριθμούμενον, ἐν πλήθει θεωρηθῆναι οὐ δύναται.

(2) Nyssen. lib. περὶ κοινῶν ἐννοιῶν, pag. 914. Τὸ δὲ Θεὸς ὄνομα, ἀπολύτως, καὶ ὡσαύτως κατηγορεῖται ἑκάστου τῶν προσώπων ἄνευ τοῦ, καὶ, συνδέσμου· ὥστε μὴ δύνασθαι ἡμᾶς λέγειν Θεὸν, καὶ Θεὸν, καὶ Θεὸν.

(3) Ibid. Μὴ διαιρουμένης δὲ τῆς οὐσίας ἐν ἑκάστῳ τῶν προσωπῶν, ὥστε καὶ τρεῖς εἶναι οὐσίας κατὰ τὰ πρόσωπα, δῆλον ὅτι οὔτε τὸ ὄνομα διαιρεθήσεται, ὅπερ σημαίνει τὴν οὐσίαν, οὔτε τὸ Θεὸς εἰς τὸ εἶναι τρεῖς Θεούς.

[1] Cap. 2.

[2] Nyss. c. 457.

* Hanc Gregorii Nysseni aliorumque Græcorum sententiam medio ævo renovarunt *Reales*, sic dicti quia docebant genera et species suam in individuis retinere universalitatem, esseque ipsam individuorum essentiam, illis realiter communem, licet principiis individuantibus contractam. Quam sententiam amplexi sunt alii ob rationes philosophicas quas referre nostri instituti non est, alii ob rationes theologicas, nempe ut mysteria fidei christianæ, trinitatem personarum in unitate substantiæ, et peccati originalis ex Adamo in posteros transmissionem, expeditius ab adversariorum objectionibus vindicarent. Controversiam inter Nominales ac Reales exortam dirimendi non est hic locus. Ceterum neque veritas, neque defensio fidei catholicæ ab aliquo systemate philosophico pendet Communiter sentiunt philosophi distinctione suppositorum necessario induci vel supponi substantiarum pluralitatem, in rebus creatis; nihil autem inde argui potest contra distinctionem personarum in unitate essentiæ infinitæ. (E.)

Siquidem non plures sunt οὐσίαι; et ut Pater est οὐσία, Filius est οὐσία, Spiritus sanctus est οὐσία, non sunt tamen οὐσίαι tres, sed una; ita Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus, non tamen tres sunt dii, sed unus Deus. Et hactenus quidem recte. Sed addit mox quiddam, quod perplexam rem facit. « (1) Neque enim, *inquit*, Petrum, et Paulum, et Barnabam tres usias, id est substantias dicimus, sed unam. Et unam dicentes substantiam, cujus est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, consentanee dicimus unum Deum. » Ad hæc. quod cujusvis animo statim occurrit, id sibi objicit Gregorius: « (2) Quinam igitur Petrum, et Paulum, et Barnabam tres nominamus homines, cum sint unius essentiæ, quam vocabulum hominis indicat? » Respondet huic inquisitioni, (3) id abusione quadam sermonis fieri, et consuetudine vulgi, non propria, et exacta ratione; propterea quod personæ illæ quibus hominis vox attribuitur, non sunt sempiternæ, sed oriuntur, et occidunt adeo, ut nunc his, nunc illis nomen hominis, et natura conveniat. « (4) Ideo et plures, et pauciores homines dicere cogimur, quia mutatio ipsa personarum, et varietas communem loquendi extorquet usum, etiam præter ipsam essentiæ rationem, ita ut cum personis essentias quodammodo numeremus. » At vero in sacrosancta Trinitate nequaquam id usuvenit, quia nulla in personas cadit mutatio, nec earum augetur, aut minuitur numerus. Deinde quod personæ omnes humanæ non ab una, eademque proxime oriuntur, sed ex aliis aliæ. At in Trinitate ab uno principio proxime oriuntur ceteræ. Ad hæc personæ creatæ variis modis a se mutuo dirimuntur, tempore, loco, animi proposito, actione, perpessione, et ceteris ejusdem generis, cujusmodi nulla inest in Deo diversitas. Quare non perinde, atque tres personas divinas, sic tres essentias dicimus, at propter illam rerum, quæ accidunt homini, varietatem, eo labimur, ut non modo personas hominis tres, sed tres etiam homines dicamus. « (5) Est igitur, *inquit*, Petrus, et Paulus, et Barnabas, secundum id, quod est homo, unus homo; et secundum hoc ipsum, quod est homo, plures esse nequeunt. Dicuntur autem multi homines abusione quadam, et non proprie. Quod vero abusione loquendi usurpatur, nemo prudens ei præferat, quod proprie dicitur. » Huic communis usui locutionis Scripturam servire, et tanquam cum infantibus balbutire, ibidem Gregorius docet, quoties plurativo numero homines pronuntiat. Plura eodem spectantia ad usque libri finem pertexit, uti singulos homines, quia οὐσίᾳ, sunt unum; non plures esse, sed unum proprie hominem demonstret.

VI. Cyrillus Alexandrinus libro nono commentariorum in Joannem[1] non aliter judicat, qui personarum divinarum naturam eamdem similitudine approbat hominum plurium; quos quidem homines natura negat esse distinctos. « (6) Petrus, *inquit*, est Petrus, et non Paulus, et Paulus, non est Petrus; verum tamen indistincti manent natura. Una est enim in ambobus ratio substantiæ, et eadem citra varietatem ullam habent, quæ ad naturalem unitatem colligantur. » Quod apertius, et sane mirabilius in primo de Trinitate dialogo declarat, dum unam itidem Patris, et Filii naturam ex exemplo asseverat hominum plurium: « (7) Quinam, *inquit*, eadem essentia tua et una intelligatur esse? Non enim fas est in hominibus, qui unam, et eamdem consubstantialitatis nacti sunt rationem, unam et unam dicere substantiam, et unicuique rei tribuere veluti pro-

(1) Ib. Οὐδὲ γὰρ Πέτρον, καὶ Παῦλον, καὶ Βαρνάβαν τρεῖς οὐσίας φαμὲν, ἀλλὰ μίαν. Καὶ μίαν λέγοντες οὐσίαν, ἧς ἐστι Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ἕνα ἀκολούθως φαμὲν Θεόν.

(2) Ibid. pag. 916. Τί οὖν λεκτέον πρὸς ἐκεῖνο, ὅτι Πέτρον, καὶ Παῦλον, καὶ Βαρνάβαν τρεῖς φαμὲν ἀνθρώπους, etc. Αὐτοὺς μιᾶς οὐσίας ὑπάρχοντας, ἧς ἐστι τὸ ἄνθρωπος δηλωτικόν.

(3) Ibid. Τοῦτό φαμεν, ὅτι καταχρηστικῶς, καὶ οὐ κυρίως τοῦτο λέγομεν διὰ τινὰ συνήθειαν, etc.

(4) Ibid. Ἀναγκαζόμεθα καὶ πολλοὺς λέγειν ἀνθρώπους, καὶ ὀλίγους, τῇ τροπῇ, καὶ ἀλλοιώσει τῶν προσώπων ἐκκρουσθείσης τῆς κοινῆς συνηθείας, καὶ παρὰ αὐτὸν τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ὥστε συναριθμεῖν τοῖς προσώποις τινὰ τρόπον καὶ οὐσίας.

(5) Idem Nyss., pag. 917. D. Ἔστι δὲ καὶ Πέτρος, καὶ Παῦλος, καὶ Βαρνάβας, κατὰ τὸ ἄνθρωπος, εἷς ἄνθρωπος, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο, κατὰ τὸ ἄνθρωπος, πολλοὶ οὐ δύνανται εἶναι· λέγονται δὲ πολλοὶ ἄνθρωποι καταχρηστικῶς, καὶ οὐ κυρίως. Τὸ δὲ καταχρηστικῶς λεγόμενον οὐκ ἂν τοῖς εὖ φρονοῦσι τοῦ κυρίως προτιμηθείη.

(6) Cyril. lib. 11. in Joan., pag. 798. Ὁ Πέτρος γὰρ Πέτρος ἐστὶ, καὶ οὐ Παῦλος, καὶ ὁ Παῦλος οὐ Πέτρος. Μένουσι γε μὴν ἀδιάκριτοι κατὰ τὴν φύσιν. Εἷς γὰρ ἐπ' ἀμφοῖν τῆς οὐσίας ὁ λόγος, καὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἔχει τὰ πρὸς ἑνότητα φυσικὴν συνδούμενα.

(7) Cyril. dial. 1., pag. 409. Πῶς γὰρ ἂν ἡ αὐτὴ μία, καὶ τοι (for. καὶ) μία οὖσα νοηθείη ἄν; οὐ γὰρ θέμις ἐπ' ἀνθρώπων, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τῆς ὁμοουσιότητος λαχόντων λόγον μίαν καὶ μίαν οὐσίαν εἰπεῖν, καὶ ἑκάστῳ τῶν ὄντων, καθάπερ ἴδιόν τινα λόγον τὸν τῆς κοινότητος ἀπονέμειν.

[1] P. 783 et 798.

priam quamdam, ac peculiarem rationem eam, quæ ad communitatem pertinet.» Ergone unam et unam singularium hominum naturam nefas est dicere, sed unam omnium et eamdem, et ad eum modum in personis divinis sese res habet? Id quidem Cyrillus docet. Et non minus perspicue Maximus martyr in primo dialogorum de sancta Trinitate, qui sub Athanasii titulo cusi sunt. Ibi enim « (1) Petrum, Paulum, et Timotheum tres esse hypostases, *ait*, et humanitatem unam. » Tum instanti Anomæo, si sic tres personæ divinæ sunt, ut homines tres, sequi tres esse deos, respondet Petrum, Paulum, et Timotheum non esse tres homines; quia fideles unum cor, et una anima dicuntur esse, ac, nonnisi ubi dissidia sunt, ibi tres nominari. Sed hæc ratio ad similitudinem tantummodo valet, non ad proprietatem; qua usos esse scimus Hilarium, Augustinum, et alios Patres, non ut ejusdemmodi in divinis personis unitatem adstruerent, sed ut comparatione hujus, quæ tam diversis in individuis cernitur, multo in illis certiorem, et arctiorem inesse monstrarent. Itaque missa illa voluntatum consensione, et, ut ita dixerim, unitate, redit ad naturæ identitatem Maximus; et, « (2) quemadmodum, *inquit*, non sunt duæ humanitates Petri, et Pauli, sic non sunt divinitates duæ Patris, et Filii. » Tum longius progressus, « (3) Alia et alia est, *ait*, hypostasis Patris, et Filii, sed non alia et alia immortalitas. Etenim nos aliam et aliam habemus hypostasim, sed non aliam et aliam humanitatem. Et hypostasis Petri homo est, et hypostasis Pauli homo est; duæ sunt hypostases, non duæ humanitates. Tum nos aliam et aliam habemus hypostasim, non autem aliam et aliam immortalitatem, quam per unum baptismum accepimus. Si enim alia et alia est immortalitas, etiam alius atque alius baptismus est, et alia atque alia fides; nec[1] *est unus Dominus, una fides, unum baptisma.* »

VII. Huc pertinet quorumdam veterum illa comparatio cum auro, divinitatis; quam Eusebius, qui falso Emissenus appellari consuevit, in homilia prima de Symbolo sic reddit: « Sic complectitur unitas Trinitatem, quomodo, verbi gratia, si trium solidorum personæ uno ejusdem auri exprimantur metallo. Tres videntur in distinctione, sed unum probantur esse in genere; tres videntur numero, sed unum cognoscuntur in merito. Triplex quidem substantia, sed (non) una materia est; numerari potest, sed distingui non potest. » Augustinus item[2], « Unde etiam in fide catholica contra venena quorumdam hæreticorum sic ædificamus, ut dicamus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius substantiæ esse. Quid est unius substantiæ? Verbi gratia, si aurum est Pater, aurum et Filius, aurum et Spiritus sanctus. » Sic in libello compendiariæ fidei explicationis[3], qui Anastasio patriarchæ Antiocheno, et Cyrillo Alexandrino tribuitur, postquam expositum est personarum esse trium unam essentiam, et naturam, mox istud additur, « (4) Et essentia quidem, sive natura id, quod commune est, designat; hypostasis autem, sive persona, quod singulorum proprium est, declarat. Ut exempli gratia sic dicamus, in homine: Omnes homines unius, et ejusdem naturæ sumus, una et eadem natura omnium est; siquidem omnes homines ex anima intelligente, et corpore constamus; hypostasibus vero multis, et infinitis, et innumerabilibus. »

VIII. Verum illa postremorum trium verba nihil perplexum continent, et de speciei ejusdem unitate interpretari licet, quod ad creatas res attinet, quæ divinæ singularitatem communione speciei unius imitantur. Duo sunt Auctores, qui superiora illa, Nysseni præsertim Gregorii, paradoxa propius assecuti sunt, ut sub eadem hominis forma plures esse naturas individuorum, vel etiam homines negarent. Joannes Damascenus in libro tertio de Fide ortho-

(1) MAXIM. mart. in dial. 1. tom. 2. Athan. pag. 139. Ὡς Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ Τιμοθέου τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ μία ἀνθρωπότης.

(2) MAXIM. ibid. pag. 152. Ὡς γὰρ οὐκ εἰσὶ δύο ἀνθρωπότητες Πέτρου καὶ Παύλου, οὐδὲ δύο θεότητες Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.

(3) Ibid. Ἄλλη καὶ ἄλλη ὑπόστασίς ἐστι Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐχὶ ἄλλη καὶ ἄλλη ἀθανασία. Καὶ γὰρ ἡμεῖς ἄλλην καὶ ἄλλην ἔχομεν ὑπόστασιν, ἀλλ' οὐχὶ ἄλλην, καὶ ἄλλην ἀνθρωπότητα. Καὶ ἡ ὑπόστασις Πέτρου, ἄνθρωπός ἐστιν, καὶ ὑπόστασις Παύλου, ἄνθρωπός ἐστιν· καὶ δύο εἰσὶν ὑποστάσεις, καὶ οὐ δύο ἀνθρωπότητες· καὶ ἄλλην, καὶ ἄλλην ὑπόστασιν ἔχομεν, οὐχὶ δὲ ἄλλην καὶ ἄλλην ἀθανασίαν, ἣν διὰ τοῦ ἑνὸς βαπτίσματος ἐλάβομεν. Εἰ γὰρ ἄλλη, καὶ ἄλλη ἀθανασία, ἄλλο καὶ ἄλλο βάπτισμα, καὶ ἄλλη, καὶ ἄλλη πίστις, καὶ οὐκ ἔστιν εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα.

(4) ANAST. et CYR. Καὶ ἡ μὲν οὐσία, ἤτοι φύσις τὸ κοινὸν χαρακτηρίζει, ἡ δὲ ὑπόστασις, ἤτοι τὸ πρόσωπον, τὸ ἴδιον ἑκάστου σημαίνει· ὡς ἐπὶ ἀνθρώπου φέρε εἴπωμεν, ὅτι καὶ πάντες ἄνθρωποι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως ἐσμεν, μία καὶ αὐτὴ παρὰ πᾶσιν ἐστιν. Πάντες γὰρ ἄνθρωποι ἐκ ψυχῆς τε νοερᾶς, καὶ σώματος συνεστήκαμεν, ὑποστάσεων δὲ πολλῶν, καὶ ἀπείρων, καὶ ἀναριθμήτων.

[1] Eph. 4. 7. — [2] Aug. in Ps. 68.

[3] Editus est Græce et Latine a Beza.

doxa, capite octavo « (1) Sciendum est, *inquit*, numerum esse differentium rerum. Impossibile est enim ea numerari, quæ in nihilo differunt; ac secundum id, quod differunt, numerantur. Velut Petrus, et Paulus, secundum quod uniuntur, non numerantur. Quippe ratione naturæ uniti, duæ naturæ dici minime possunt : at hypostasi cum differunt, duæ hypostases dicuntur. » Meminit subinde naturarum in Christo duarum, quas ob id hypostases non esse duas asserit; quia hypostasi in unum conveniunt, cum alioqui naturæ sint duæ, quoniam in naturæ genere invicem distant. Et antea capite sexto, « (2) numero, *ait*, non natura differre hypostases omnes. » Tum in libro de duabus Christi voluntatibus, « (3) Alius est, *inquit*, Petrus, et alius est Paulus; alia hypostasis, et alia; non autem alia natura Paulus, alia et Petrus. Nam omnes homines unius sunt naturæ. »

Alter est Theodorus Abucara, qui in Opusculo secundo, Petrum, Paulum, et Joannem dici homines plurali numero vetat : « (4) Ut si velimus, *ait*, numerare Petrum, et Paulum et Joannem, non dicimus tres homines; quoniam horum quidem unusquisque homo est, sed homo non est ullus istorum. Nam minora de majoribus non prædicantur, sed majora de minoribus. Non enim dixeris, hominem ipsum esse Petrum, sed Petrum dices esse hominem. Igitur si Petrum, Paulum, Joannem dices esse tres homines, numerabis id, quod non proposueras numero subjicere. Jam enim diximus, hominem non esse ullum istorum. » Quæ Theodori ratio satis est obscura, sed sic intelligenda videtur : In omni enuntiatione, quæ *subjecto* constat et *prædicato*, (sic enim vocant) quidquid inest prædicato, inest etiam subjecto; non autem vicissim, quod subjecto convenit, prædicato necesse est tribui. Cum igitur majus de minori, hoc est commune de singulari dicatur, non autem singulare de communi, ut homo de Petro, non Petrus de homine; proprium vero sit singularium, multiplicitas, eo quod hypostases, in quibus multitudo cernitur individua sint; natura autem communis una sit; non debemus sic loqui, Petrus, Paulus, et Joannes tres sunt homines; quoniam ternarius numerus ex individuis petitur, quæ de homine non prædicantur; unde nec, quod illis inest, in hunc transit. At dicimus Petrus, Paulus, et Joannes sunt homo; quoniam naturæ, ut ita dicam, unitas simul cum natura ipsa derivatur in singulos. Paulo post, vero ad sanctissimæ Trinitatis personas dictum illud accommodat : « (5) Eodem modo, *inquit*, demonstratur, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum non esse tres Deos, licet horum quilibet Deus sit perfectus; quemadmodum unusquisque illorum homo perfectus est. Verum non dicuntur tres homines : igitur Pater, et Filius, et Spiritus sanctus tres sunt hypostases, sicut et illi. »

Ex eodem fonte manavit, quod idem Theodorus subinde concludit, ex eo, quod hypostasis, utpote particulare quiddam, de natura, quæ est commune aliquid, non dicitur, sed natura de hypostasi, sequi Patrem quidem esse Deum, vel Filium Deum, sed non vicissim « (6) divinitatem, sive Deum esse Patrem. Si enim Deus esset Pater, prorsus Filius non esset Deus; non enim reciprocatur prædicatio, ut omnes intelligunt, quoniam Pater quidem est

(1) DAMASC. lib. 3. cap. 8. Ιστέον δὲ, ὡς ὁ ἀριθμὸς τῶν διαφερόντων ἐστι. Καὶ ἀδύνατον ἀριθμεῖσθαι τὰ κατὰ μηδὲν διαφέροντα· καθ' ὃ δὲ διαφέρουσι, κατὰ τοῦτο καὶ ἀριθμοῦνται. Οἷον ὁ Πέτρος, καὶ ὁ Παῦλος καθ' ὃ μὲν ἥνωνται, οὐκ ἀριθμοῦνται. Τῷ λόγῳ γὰρ τῆς φύσεως ἑνούμενοι, δύο φύσεις οὐ δύνανται λέγεσθαι· καθ' ὑποστάσιν δὲ διαφέροντες, δύο ὑποστάσεις λέγονται.

(2) Id. lib. 3. cap. 6. Ἀριθμῷ γὰρ, καὶ οὐ φύσει διαφέρειν λέγονται ὑποστάσεις.

(3) Idem in lib. de Duab. volunt. Αλλος γάρ ἐστιν ὁ Πέτρος, καὶ ἄλλος ὁ Παῦλος. Ἄλλη ὑπόστασις καὶ ἄλλη, οὐκ ἄλλη δὲ φύσις ὁ Παῦλος, καὶ ἄλλη ὁ Πέτρος. Πάντες γάρ οἱ ἄνθρωποι μιᾶς φύσεώς εἰσι.

(4) THEODOR. ABUC. tom. 1. bibl. PP. græcol. pag. 376. Οἷον βουλοίμεθα Πέτρον ἀριθμῆσαι, καὶ Παῦλον, καὶ Ιωάννην, οὐ φαμὲν γὰρ ἄνθρώπους· ἐπειδὴ ἕκαστος μὲν αὐτῶν ἐστιν ἄνθρωπος· ἄνθρωπος δὲ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς τούτων. Τὰ γὰρ ἐλάττω τῶν μειζόνων οὐ κατηγορεῖται, ἀλλὰ τὰ μείζω τῶν ἐλαττόνων. Οὐκ ἔστι γὰρ ἂν εἴποις τὸν ἄνθρωπον εἶναι Πέτρον, ἀλλὰ τὸν Πέτρον εἴποις ἂν εἶναι ἄνθρωπον. Εἰ τοίνυν Πέτρον, καὶ Παῦλον, καὶ Ιωάννην εἴποις εἶναι τρεῖς ἀνθρώπους, ἠριθμηκὼς ἔσῃ ὃ μὴ προέθου καθυποβάλλειν ἀριθμῷ. Προέφημεν γὰρ τὸν ἄνθρωπον μὴ εἶναι μηδένα τούτων.

(5) Idem. Κατὰ τοῦτον δὴ τὸν τρόπον ἀποδείκνυται μὴ εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα τρεῖς Θεοὺς, εἰ καὶ τούτων ἕκαστον Θεός ἐστι τέλειος, ὥσπερ ἕκαστος ἐκείνων ἄνθρωπος τέλειος, ἀλλ' οὐ λέγονται τρεῖς ἄνθρωποι. Ὁ Πατὴρ τοίνυν, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρεῖς εἰσιν ὑποστάσεις, ὥσπερ κἀκεῖνοι.

(6) Ibid. Οἷον ἡ θεότης, ἤγουν ὁ Θεὸς, οὐκ ἔστι Πατήρ· εἰ γάρ ἐστι Πατὴρ, πάντως οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς Θεός. Οὐ γὰρ ἀντιστρέφει ἡ κατηγορία, ὡς πᾶσιν εὔδηλον. Ὅτι ὁ Πατὴρ μέν ἐστι Θεὸς, Θεὸς δὲ οὐ πάντως ἐστὶ Πατήρ. Καὶ ὁ Υἱὸς, Θεός ἐστιν. Ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὥστε Θεὸς οὐκ ἔστιν οὐδὲν τῶν τριῶν τούτων. Ἀλλ' οὐδὲ ὅλα τὰ τρία ἐστὶ Θεός. Εἰ γὰρ Θεὸς Πατήρ ἐστιν, Υἱός τε, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· Πάντως πᾶν ὃν Θεὸς, ἔστι Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀλλ' ἕκαστος τούτων Θεὸς ὑπάρχων τέλειος, οὐχ ἔστιν ἄλλα τὰ τρία (Cor. ὅλα τὰ τρία).

Deus, et Filius est Deus, similiter et Spiritus sanctus. Quare Deus non est ullum trium istorum; sed neque universa hæc tria sunt Deus. Nam si Deus Pater est, et Filius, et Spiritus sanctus; omnino quidquid est Deus, erit Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Verum quilibet istorum ita perfectus est Deus, ut non sit universa tria. » Hæc Theodori ratiocinatio utcumque ferri poterit, si quis Dei vocabulum præcise, absoluteque consideret, qua est distractum quiddam ab individuis, et commune, vel si ὁλικῶς, et *ex toto* spectetur. Ita enim Pater, exempli causa, non est Deus confuse, universeque sumptus, et in statu illo, quem *logicum* idem Theodorus nominat, nostri *secundæ intentionis*, sive *formalem*, et ut tribus convenit. Non enim Pater cum Deo adæquatur; tametsi reipsa unum sit, et idem, hoc est una, et simplicissima res cum ipso. Si Pater Dei notionem exæquaret, esset idem personæ tres; quemadmodum paulo ante scripsit Theodorus, si homo esset Petrus, eumdem Petrum fore tres simul, quibus nomen hominis, et natura competit, Petrum, Paulum, et Joannem. Sic Opusculo 38. idipsum inculcat, unam in divinis personis inesse deitatem, sicut una in Petro, et Paulo, ceterisque inest humanitas, imo et in renatis, ac baptizatis immortalitas. Quæ totidem verbis enarrat Maximus in dialogo primo, qui inter Athanasii opera cusus est, cujus verba supra descripsimus : Theorianus quoque in disputatione cum Armeniis « (1) unam *ait* omnium hominum esse naturam; » et inde probat, quod una sit omnium definitio, quæ naturam explicat. « Nam individua propriam nullam habent definitionem. »

X. Hactenus græcorum theologorum sententia, quibus favet Ambrosius in quinto de Fide, capite primo. Atque hoc illi freti principio, naturam esse commune aliquid, longius progressi sunt, ut in pluribus individuis unam esse crederent : ex quo consectarium istud effecerunt, non debere plures homines appellari eadem natura prædita hominis individua. Cui decreto publica philosophorum vox reclamat; qui singulares naturas, et individuas sub eadem specie plures esse numero sentiunt, quæ secundum hoc ipsum, in quo unum sunt, numerantur. Nam et una specie natura, sive unus homo specie, dicuntur homines omnes, et iidem numero plures homines, sive naturæ particulares humanæ plures numero vocantur. Neque vero similiter hoc habet atque populus, aut exercitus, et alia generis hujus, quæ *collectiva* nomina dicuntur. Hæc enim totius multitudinis e singulis collectæ vocabula sunt, et hujus integri componentes partes sunt individua quælibet; sicut partes ternarii sunt monades tres, quæ singulæ non sunt ternarii. Hominem vero cum dicimus, naturam quamdam significamus, non e singulis, tanquam partibus, coagmentatam, sed ab his omnibus sola ratione divulsam, et unam non re, ut ait Joannes Damascenus [1], sed cogitatione factam, quæ in unoquoque individuo tota consistit. Quo fit, ut singuli commune nomen hominis accipiant, quia sunt partes, non ἐνεργείᾳ, et συνθέσει, id est *actu*, et *compositione*, quas integri partes *integrantes* vocant, sed δυνάμει, quod est *potentia*, vel *subjectione*. Itaque communis illa natura hominis, quam universe animo complectimur, non velut membratim secta, per individua spargitur, cum ad ea consideratione nostra demittitur; sed reipsa, et simpliciter multæ sunt singulares naturæ, quæ similitudinem, vel communionem habent inter se proprietatum, ob quam velut una notio informatur ex omnibus; quæ, ut cogitatione duntaxat unum aliquid est, ita cogitatione ad singulas deinde partes applicatur.

XI. Hanc naturæ communitatem, et universalem statum, erudite declarat Otto Frisingensis, cum Gilberti Porretani causa disputat in libro 1. de gestis Friderici, cap. 53. Cum enim dixisset, « In naturis proprietatem substantialem aliam universalem, aliam esse singularem, vel individualem, vel particularem; » de priore mox ita loquitur : « Universalem vero dico, non ex eo, quod in pluribus sit, quod est impossibile; sed ex hoc quod plura in similitudine vivendo, ab assimilandi unione universalis, quasi in unum versalia dicitur. » Ut hæc ridicula nominis est notatio, sic res ipsa verissima, et ad id de quo agimus, opportuna, *universalem* dici *naturam*, non quod una reipsa sit, et numero pluribus in individuis, sed quia

(1 THEOR. pag. 86. Ὁ οὖν ἄνθρωπος καθόλου ἐστι. Κατὰ γὰρ Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ πάντων τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων κατηγορεῖται. Διὸ καὶ μία φύσις λέγεται. Πάντες γὰρ ἄνθρωποι ἐκ ψυχῆς λογικῆς εἰσι, καὶ σώματος, καὶ ὅρον τοῦ ἀνθρώπου ἐπιδέχονται, ὅς ἐστι, ζῷον λογικὸν θνητόν. Ὁ δὲ ὅρος τὴν φύσιν τοῦ ὑποκειμένου πράγματος δηλοῖ. Διὰ τοῦτο τὰ ἄτομα ἴδιον ὅρον οὐκ ἔχουσιν.

[1] Damasc. lib. 1. de fide, cap. 11.

propter similitudinem plurium inter se, quædam in animo contemplantis illorum unitas existit; quatenus in unam quodammodo notionem congregata coeunt. Atque ut laxior, vel contractior est illa communio, similitudoque multorum, eo magis, minusve sunt unum; idque, in quo conveniunt, ac similia sunt, latius patet, aut angustius circumscribitur. Sic generalior est natura corporis, ac minus habet de illa similitudinis unitate, quam animalis; hæc minus, quam hominis. Hic vero ultimus est communitatis gradus, et similitudinis summus, quoniam deinceps non similitudo, sed dissimilis in individuis varietas occurrit. Idcirco Boetius, « Species, *inquit*, est forma individuorum, et ultima similitudo. Post hanc enim non similitudo, sed dissimilitudo potius occurrit. » Quapropter naturam, id est φύσιν, et οὐσίαν Græci, ut supra memini, complures infimam speciem esse dixerunt, quod hæc infinitam superiorem amplitudinem, et similitudinis unitatem sic in se collectam, ac restrictam habet, ut proxime subjectam sibi inferiorum multiplicitatem effugiat.

XII. Hujus quæstionis appendicula quædam est illa altera veterum aliquot ex opinione nata, cujus antea meminimus: ecquid humana in Christo natura singularis fuerit, an communis? Communem fuisse nonnulli scripserunt. Ut Ephræmius Antiochenus patriarcha apud Photium, [1] codice 229, ubi Eutychianorum quorumdam calumniam propulsat, beati Leonis epistolam ad Flavianum imperite redarguentium, tanquam Deum, et hominem in Christo personas constitueret duas. Verba Leonis [2]: « (1) Sicut enim Deus non mutatur miseratione, ita homo non consumitur dignitate. Agit enim utraque forma cum alterius communione, quod proprium est. » Hæc verba græce translata sic sunt, ut ob linguæ proprietatem articuli præfixi sint vocabulis, *Deus*, et *homo*, unde cavillandi ansam acceperunt hæretici, uti Leonis epistolam, quod Nestorianam redoleret heresim, repudiandam dicerent. Siquidem articuli vim habent ejusmodi, ut singulare, ac definitum quippiam, adeoque hypostasim designent. At Ephræmius Athanasii, Gregoriorum, Epiphanii, et Chrysostomi auctoritate contendit, non hoc articulos efficere, ut diversæ in Christo habendæ sint personæ, sed naturæ; et, quod humanam spectat, constare, « (2) nequaquam particularem, et individuum significari hominem, sed communem, et generalem; » nec raro præfixis articulis vocabulo Dei, non tamen personas, sed naturam indicari communem. Ergo communis in Christo, non singularis homo extitit. Cui et Joannes Damascenus accedit in tertio libro de Fide orthodoxa cap. 6. Nam, quod Apostolus scribit [3], *convivificatos esse* nos Christo, tum, *ut conresuscitavit, et consedere fecit in cœlestibus;* ita Damascenus exponit, « (3) non ut omnes hominum hypostases surrexerint, et consederint a dextris Patris, sed quatenus tota nostra natura in Christi erat hypostasi, etc. Quinetiam istud affirmamus, ex communibus substantiis unionem esse factam. Omnis enim substantia communis est omnibus sub ipsa comprehensis hypostasibus; neque reperiri potest particularis et propria natura, sive substantia; alioqui necesse sit, easdem hypostases et ejusdem substantiæ, et diversarum substantiarum dicere, itemque sanctam Trinitatem, et ejusdem substantiæ, et diversarum secundum divinitatem asserere. Quare eadem natura in qualibet hypostaseon spectatur. »

XIII. Hic locus Damasceni insignis est ad illam, quam dixi, Græcorum intelligendam opinionem; qui et rationem continet, quæ hoc persuasit ipsis, naturam generalem esse aliquid, non singulare. Veriti sunt enim, ne, si suam in unoquoque individuo substantiam, et essentiam agnoscerent, ut quot singularia sunt, totidem sint οὐσίαι, jam homines singuli non ὁμοούσιοι solum, sed etiam ἑτεροούσιοι inter se dicerentur; quod et specie eædem, et numero

(1) Græca Leonis interpretatio apud Phot. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἐλεεῖν ὁ Θεὸς τροπὴν οὐκ ὑφίσταται· οὕτως ὁ ἄνθρωπος τῷ μεγέθει τῆς θείας δόξης οὐκ ἀναλίσκεται· ἐνεργεῖ γὰρ ἑκατέρα μορφὴ κατὰ τῆς θατέρου κοινωνίας, ὅπερ ἴδιον ἔσχηκε.

(2) Ephræm. Καὶ δηλοῦντες διὰ τῆς τοιαύτης προταγῆς τῶν ἄρθρων, οὐ τόν τινα ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸν ὁλικόν. Οὐδὲ τὴν τοῦ Πατρὸς, ἢ τὴν τοῦ Υἱοῦ ὑποστασιν, ἀλλὰ τὴν κοινὴν φύσιν.

(3) Damasc. lib. 3. cap. 6. Λέγομεν δὲ τὴν φύσιν ὑμῶν ἐγηγέρθαι ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀνεληλυθέναι, καὶ κεκαθικέναι, ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, οὐ καθὸ πᾶσαι αἱ τῶν ἀνθρώπων ὑποστάσεις ἀνέστησαν, καὶ ἐκάθισαν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καθὸ πᾶσα ἡ φύσις ἡμῶν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ὑποστάσει, etc. Καὶ τοῦτο δὲ φαμὲν, ὅτι ἐκ κοινῶν οὐσιῶν ἡ ἕνωσις γέγονε. Πᾶσα γὰρ οὐσία κοινή ἐστι τῶν ὑπ' αὐτῆς περιεχομένων ὑποστάσεων· καὶ οὐκ ἔστιν εὑρεῖν μερικὴν, καὶ ἰδιάζουσαν φύσιν, ἤτοι οὐσίαν. Ἐπεὶ ἀνάγκη τὰς αὐτὰς ὑποστάσεις καὶ ὁμοουσίους καὶ ἑτεροουσίους λέγειν· καὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα, καὶ ὁμοούσιον, καὶ ἑτεροούσιον κατὰ τὴν θεότητα λέγειν. Ἡ αὐτὴ τοίνυν φύσις ἐν ἑκάστῃ τῶν ὑποστάσεων θεωρεῖται.

[1] Phot. cod. 229. pag. 424. edit. Gr. — [2] Leo ep. 10 c. 4. [3] Eph. 25.

diversæ in ipsis constituerentur οὐσίαι. Hoc vero si in hominibus concederent, etiam in Deum rati sunt oportere transferri; quandoquidem ad declarandum Trinitatis mysterium, ejusque tribus in personis unitatem substantiæ, usu tritum, et commodissimum exemplum de hominum natura capi consueverat. Quare negandum hoc potius arbitrati sunt, plures in hominibus singulis οὐσίας inesse, quam hoc committendum, ut idem et affirmari de Deo merito posset, quod de homine faterentur. Sed nihil hoc erat, si animadverterent, multo esse majorem unitatem divinæ essentiæ, quam humanæ; hujus enim, nonnisi ἐπινοίᾳ, et fictione quadam animi et cogitationis, illius reipsa constare. Itaque naturam hominis non unam numero, sed specie, divinam autem numero unam esse; quod postea demonstrabitur. Redeundum enim est ad id, quod Damascenus ex Apostolo commemorat, in homine Christo singulos comprehendi homines. Cui similia passim apud veteres occurrunt, ut Athanasium [1], Hilarium [2], Leonem, et ceteros. Ac Marius quoque Victorinus in libro tertio adversus Arium [3], *universalem et carnis, et animæ rationem* assumpsisse Christum asserit. « Sed cum carnem, *inquit*, sumpsit, universalem λόγον carnis sumpsit. Nam idcirco omnis carnis potestas in carne triumphavit; et idcirco omnis subvenit carni, etc. Item et universalem λόγον animæ. »

XIV. Theodorus item Abucara in Opusculo secundo, (1) pressius et limatius hanc quæstionem explicans, ostendit, quemadmodum Filius Dei *rem communem assumpserit;* ac plura de eorum statu, et conditione, quæ universalia vocantur, expromit; esse videlicet ἀσώματα, id est *minime corporea*, etiam illa, quibus subjecta individua corpora sunt; ut sunt genera omnia, speciesque rerum corporatarum. Ex quo hæretici Catholicis insultabant. Si enim naturam communem hominis suscepit Filius Dei; communis autem natura corpus non est; sequitur ne carnem quidem, vel corpus induisse. Quod ut absurdum, impiumque vitarent, cogebant fateri, corpus ab illo sumptum esse singulare, et individuum; Id autem non aliud esse præter hypostasim. Theodorus vero respondet, corpus aliud esse natura, aliud definitum, ac determinatum proprietatibus suis, « (2) Corpus igitur, et quæ subjecta corpori sunt communia, velut animatum, animal, homo, incorporea dicuntur; quoniam horum unumquodque sub sensus non cadit, sed mente percipitur. Non enim insunt ipsis proprietates determinantes, per quas subjiciantur sensibus. Porro individua, de quibus illa prædicantur, corpora sunt, ut quæ sub sensus cadunt; habent enim determinantes proprietates. Verum et si corpus commune, et quidquid communi continetur, eo quod sensu nullo modo, mente vero sola comprehenditur, incorporeum vocatur, natura tamen corpus est. » Paulo item postea docet naturas, quæ sunt in Christo, neque communes esse, neque particulares. Nam si communes constituas, instabunt hæretici, Christum esse omnes divinitatis hypostases; quod sit absurdum. Si particulares esse malis, totidem erunt hypostases. Neutrius ergo generis esse dicit, « (3) sed communem rem quampiam, ut, quod utrimque dictu est incommodum, effugiat. Communem porro rem istam, neque esse hypostases omnes, nec unam hypostasim, sed id, quod spectatur, et reperitur ex toto in unaquaque suarum hypostaseon.»

XV. Joannes vero Damascenus in libro tertio, capite undecimo, naturam quamcumque, velut humanam, trifariam considerat: « (4) Aut

(1) ABUC. Εἰ δὲ κοινὸν πρᾶγμα προσειληφέναι τὸν Υἱόν φαμεν, ἐπεμβαίνουσιν ἡμῖν

(2) ABUCARA, ibid. Τὸ σῶμα τοίνυν, καὶ ὅσα ὑπὸ τὸ σῶμά ἐστι κοίνα, οἷον ἔμψυχον, ζῶον, ἄνθρωπος, ἀσώματα καλεῖνται· ἐπειδὴ τούτων ἕκαστον αἰσθήσει μὲν οὐχ ὑποπίπτει, ἀλλὰ νοῖ καταλαμβάνεται· οὐ γάρ εἰσιν αὐτοῖς ἰδιότητες ὁριστικαὶ, καθ' ἃς αἰσθήσει καθυποβληθήσονται. Τὰ μέν τοι ἄτομα, καθ' ὧν ταῦτα κατηγορεῖνται, σώματά ἐστι, ὡς ὑπὸ τὴν αἴσθησιν πίπτοντα· ὁριστικὰ γὰρ ἔχουσιν ἰδιώματα. Πλὴν εἰ καὶ τὸ κοινὸν σῶμα, καὶ ὅσον ἐστὶν ὑπὸ τὸ κοινὸν, διὰ τὸ μηδαμῶς αἰσθήσει, ἀλλὰ νῷ μόνῳ εἶναι ληπτὸν, ἀσώματον λέγεται, ἀλλ' οὖν φύσει σῶμα καθέστηκεν.

(3) Idem. Διὸ τοῖς τῆς ἁγίας συνόδου προμάχοις, καὶ ὑπερασπισταῖς ἀναγκαῖον ἀποδεῖξαι τὴν φύσιν μήτε κοινὴν, μήτε μερικὴν λέγεσθαι, ὡς ἐκεῖνοί φασιν. Ἀλλὰ κοινὸν πρᾶγμα φεῦγον τὴν ἀτοπίαν ἑκατέρων· ὅπερ οὐκ ἔστιν οὔτε πᾶσαι αἱ ὑποστάσεις, οὔτε μία ὑπόστασις· ἀλλὰ τὸ θεωρούμενόν τε, καὶ εὑρισκόμενον ἐν ἑκάστῃ τῶν ἑαυτοῦ ὑποστάσεων.

(4) DAMASC. lib. 3. cap. 11. Ἡ φύσις ἡ ψιλῇ θεωρίᾳ καταυοεῖται· καθ' ἑαυτὴν γὰρ οὐχ ὑφέστηκεν· ἡ κοινῶς ἐν πᾶσαις ταῖς μονειδέσιν ὑποστάσεσι, ταύτας συνάπτουσα· καὶ λέγεται ἐν τῷ εἴδει θεωρουμένη φύσις· ἡ ὁλικῶς ἡ αὐτὴ ἐν προσλήψει συμβεβηκότων ἐν μιᾷ ὑποστάσει. Καὶ λέγεται ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένη φύσις, ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ ἐν τῷ εἴδει θεωρουμένῃ. Ὁ οὖν Θεὸς Λόγος σαρκωθεὶς οὔτε τὴν ἐν τῇ ψιλῇ θεωρίᾳ καταυουμένην φύσιν ἀνέλαβεν, οὐ γὰρ σάρκωσις τοῦτο, ἀλλ' ἀπάτη, καὶ πλάσμα σαρκώσεως· οὔτε τὴν ἐν τῷ εἴδει θεωρουμένην, οὐ γὰρ πάσας τὰς ὑποστάσεις ἀνέλαβεν· ἀλλὰ τὴν ἐν ἀτόμῳ τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ ἐν τῷ εἴδει.

[1] Athan. lib. de Incarn. — [2] Hilar. lib. 8. de Trinit.

[3] Vict. l. 3. cont. Ar. col. 247. Tom. 4. Bibl. PP.

enim simplici consideratione spectatur; (nam per se non subsistit) aut communiter in omnibus speciei ejusdem hypostasibus, quas conjungit, et dicitur in specie considerata natura. Vel ex toto eadem in assumptione accidentium in una hypostasi, ac dicitur in individuo spectata natura, quæ est eadem cum ea, quæ in specie consideratur. Deus itaque Verbum incarnatum neque naturam assumpsit in sola consideratione spectatam; non enim hoc esset incarnatio, sed deceptio, et fictio quædam incarnationis: neque illam, quæ in specie cernitur; nam non omnes hypostases assumpsit: sed eam, quæ individuo inest, et est eadem cum ea, quæ est in specie.»

Et in capite 30. Dialecticæ (1), philosophos exteros, ait, triplicem veluti naturæ statum distinguere: primus est particularis et individuæ, quam hypostasim appellarunt: secundus universalis naturæ, et hypostases comprehendentis, quam φύσιν vocarunt; tertius ejusdem naturæ, qua simplex est, extantia, et hoc modo substantiam ab illis esse dictam. Quæ philosophorum sententia hanc habet interpretationem: οὐσία, sive *substantia*, aut *essentia* idem est ac τὸ ὄν absolute. Nam accidens proprie non est τὸ ὄν, sed τοῦ ὄντος affectio quædam. Sola vero substantia *esse* dicitur, et τὸ ὄν vocatur. Ac secundum generalem illam notionem, et, ut summum est categoriæ genus, cum ὑπάρξει convenit, quæ est extantia rei absoluta, universeque spectata, quæ per genera subjecta, earumque species, et individua sive hypostases diffunditur. Sunt enim hæc omnia οὐσίαι quædam, quia *sunt*, et *existunt*, et ὄντα, id est *entia* proprie dicta, et primaria nominantur. At φύσις, ut ibidem Damascenus ait, est, quæ proxime continet hypostases, nempe species ultima, quæ communem, et infinitam τῆς οὐσίας rationem certa, et determinata notione definit. Hunc nos Damascenum locum, quem supra commemoravimus, hoc sensu capiendum arbitramur. Verum Damascenus, triplici illa neglecta ratione, in ea conquiescit, quam a sanctis Patribus adhibitam esse confirmat, ut species ultima promiscue dicatur οὐσία et φύσις, et μορφὴ; individuum autem ὑπόστασις. Quod ex superiore ejusdem sententia conformandum est ita, ut species ista, naturaque communis non vaga, laxaque spectetur, qua individua continet omnia, sed ut in uno aliquo inest, in quo nuda proprietatibus iis, quibus individua constant, et absoluta cogitatur.

Declarat hoc erudite Euthymius in Panoplia, sub finem tituli septimi partis primæ. «(2) Aut universalem, *inquit*, hominem, aut particularem, Verbum, ac Deus assumpsit. Si universalem, non fuisset aspectabilis. Nam universalis natura videri non potest; quinetiam hypostases plures habuisset, siquidem de pluribus universale dicitur. Ac ne nobiscum quidem ejusdem foret substantiæ; quippe et nos individua sumus. Tum ejusmodi pleraque absurda sequerentur. Superest igitur, ut neutrum assumpserit, sed naturam particularis hominis, hoc est individui, ipse factus hypostasis ipsius. Ceterum natura particularis hominis est ipsa quidem communis, sed in individuo.»

XVI. Sed de humana Christi natura alias, si Deus dederit, agemus; de divinæ vero singularitate postea hoc in ipso libro. Nunc illud unum admoneo, aliam esse rationem naturæ communis, quam creatis ab individuis cogitatione sola secernimus, tum ad eadem applicamus; atque est divinæ, quæ personis tribus convenit. Hæc enim re est ipsa singularis, non tamen hypostasis, aut persona; quia proprietate caret ea, quæ personam constituit, quam esse τρόπον τῆς ὑπάρξεως, id est *modum existendi* perfecte, et ut Græci loquuntur, αὐτοτελῶς, supra demonstravi. In quo turpiter lapsum esse Philoponum constat. Tritheitarum hæresis architectum, qui idem prorsus divinæ, humanæque communis naturæ judicium esse statuens, quod in hac recte animadverterat, pessime ad illam transtulit. Nam apud Nicephorum Callisti de utraque Christi natura disserens: «(3) Naturam humanitatis cum Verbo copulatam esse *dicit*, quæ sit illa maxime particularis extantia, quam solam ex omnibus Verbum assumpsit.» Et hactenus quidem quod erat philosophiæ, in qua plurimum excelluit, consentaneum, vidit, na-

(1) Idem cap. 30. Dialect. Ὥστε τὸ μὲν μερικώτερον, ἐκάλεσαν ὑπόστασιν· τὸ δὲ καθολικώτερον, καὶ περιέχον τὰς ὑποστάσεις, ἐκάλεσαν φύσιν· τὴν δὲ ἁπλῶς ὕπαρξιν ἐκάλεσαν οὐσίαν.

(2) Euthym. par. 1. tit. 7. Τὸν καθόλου ἄνθρωπον, ἢ τὸν μερικὸν ὁ Λόγος ἀνέλαβε, καὶ Θεός. Εἰ μὲν τὸν καθόλου, οὐκ ἂν ἦν ὁρατός· ἡ γὰρ καθόλου φύσις ἀόρατος. Ἀλλὰ καὶ ὑποστάσεις ἂν εἶχε πολλάς. Κατὰ πλειόνων γὰρ τὸ καθόλου· καὶ οὐδ' ἂν ἡμῖν ἦν ὁμοούσιος. Ἄτομα γὰρ ἡμεῖς. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα συνέβαινεν ἄτοπα. Εἰ δὲ τὸν μερικὸν, δύο εὑρεθήσεταί ἔχων ὑποστάσεις. Λοιπὸν οὖν οὐδέτερον ἀνέλαβεν. Ἀλλὰ φύσιν μερικοῦ ἀνθρώπου, τουτέστιν ἄτομου, γενόμενος αὐτὸς ὑπόστασις ταύτης. Ἡ δὲ τοῦ μερικοῦ ἀνθρώπου φύσις, κοινὴ μέν ἐστιν. Ἐν ἀτόμῳ δέ.

(3) Niceph. lib. 18. cap. 47. Καὶ φύσιν πάλιν ἀνθρωπότητος λέγομεν ἡνῶσθαι τῷ Λόγῳ τὴν μερικωτάτην ἐκείνην ὕπαρξιν, ἣν μόνην ἐκ πασῶν ὁ Λόγος προσείληφε, δογματίζομεν.

turam hominis, quæ est in Christo, ut et aliam cujuslibet singularis hominis, μερικὴν, id est *particularem* esse, non communem. Itaque prius illud explicarat; Naturam omnem id, quod est, bifariam dici: « (1) Primum cum uniuscujusque naturæ rationem ipsam per sese contemplamur, velut hominis naturam, vel equi in nullo individuorum extantem. Deinde cum illam ipsam communem naturam in individuis existentem intuemur, et maxime particularem in quolibet illorum extantiam capientem, neque cuiquam alteri, nisi illi, ac soli deinceps convenientem. » Præclare Philoponus naturam hominis in quovis individuo singularem, minimeque communem inesse docet, sive communem quidem in sese; ut autem singularibus proprietatibus afficitur, particularem. Quod ad veterum sententiam illustrandam, et cum rei veritate conciliandam multum valet. Qui cum naturam sive in Christo, sive in ceteris hominibus, communem esse dictitant, eam per se, ac sola cogitatione ab individuorum proprietatibus abductam intelligunt, cum sit reipsa singularis, vel, ut brevius Euthymius, aliique colligunt, communis in quovis individuo. Cum autem μερικὴν, id est *individuam* eamdem esse negant, de perfecto naturæ statu, completaque ejus extantia, vel subsistentia prorsus loquuntur, ut capite superiori vidimus. Verum quod ejusdemmodi in tribus divinis personis esse naturam, ac divinitatem asserit eodem in loco Philoponus, indignum non solum Theologo, sed etiam Christiano philosopho in errorem lapsus est, cujus etiam auctor fuisse perhibetur. Nam secus est de divina natura, sive substantia, ac de ceteris sentiendum, de qua re postea.

XVII. Cæterum antiqui illi Patres, et imprimis Gregorius Nyssenus, a quo reliqui deinde philosophandi, loquendique de communi illa natura regulam sumpserunt, certis de causis eo abrepti videntur vi disputationis, uti suam cuique individuo negarent inesse naturam, adeoque dici non paterentur homines tres. Nam cum Ariani, et horum improbissimi Anomœi duplici in errore versarentur, quod et numero plures in personis divinis inesse naturas putarent, et specie diversas; priore dissimulato, qui minus habebat impietatis, ac periculi, posteriorem, in quo perfidiæ summa consistit, potissimum agressi sunt. Quamobrem in id unum intenti animo fuerunt, ut τὸ ὁμοούσιον, hoc est essentiæ, sive substantiæ communionem, et æqualitatem statuerent; quæ si vim spectes nominis, constat sibi etiam in iis, quæ sub eadem specie comprehensa, solo numero discrepant. Hinc illud Augustini in secundo contra Maximinum, capite sexto : « Diversa quidem substantia est Deus Pater, et homo mater; non tamen diversa substantia est Deus Pater, et Deus Filius, sicut non est diversa substantia homo mater, et homo filius. » Itaque tum naturæ hominis exemplo frequenter ad id usi sunt, ut unam in personis pluribus naturam posse esse monstrarent; unam, inquam, quod satis tunc habebant, specie, et æqualem sic, ut nulla esset alia præstantior; tum ex Patris appellatione, ac Filii, generationis item, et similium argumenta sumpserunt, quæ ad hoc unum pertinebant, quod tum agebatur, ut dixi, ut naturæ cognationem, et æqualitatem, sive εἰδικὴν ἑνότητα, hoc est *speciei unitatem* probarent, quam solam præcise, et ex vi communis notionis τὸ ὁμοούσιον significat, ut dicam paulo postea. His præstructis disputationi suæ, quod adversarii identidem obstreperent, ex catholicorum dogmate, in quo tres sunt æquales invicem personæ ejusdem naturæ consortes, sequi, deos esse tres æquales invicem (cum ipsimet unum verum, ac summum, tres autem impares, et gradu diversos ponerent). uti se adversus illorum importunitatem defenderent, negare instituerunt, tres dici oportere non modo deos, sed ne homines quidem eo, quod una utrobique natura sit in pluribus. Unam porro cum dicerent, magis ad eorum, contra quos certabant, opinionem, ac mentem, quam ad philosophiæ præscriptionem sermonem suum dirigebant. Quare οὐσίαν ipsam, et naturam communem, et eamdem esse dixerunt in omnibus individuis, quæ et ὁμοούσια idcirco forent, et natura distarent nihil, sed qualitatibus, et proprietatibus, quæ naturæ accidunt, ut et supra testibus iisdem veteribus probavi, et cum de divinæ naturæ singularitate disseram, rursus ostendam. Maxime autem divisione corporum inter se homines differre singulos, cum natura sint unum, iidem existimarunt; de quo Cyrillus Alexandrinus libro nono commentariorum in Joannem capite primo sic scribit :

(1) Ibid. ex Philop. pag. 873. Οὐκοῦν ἑκάστη φύσις οὐ μοναχῶς λέγεται τοῦθ' ὅπερ ἐστὶν, ἀλλὰ διχῶς· καθ' ἕνα μέν τρόπον, ὅταν τὸν κοινὸν ἑκάστης φύσεως λόγον, αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ θεωρῶμεν. Οἷον τὴν ἀνθρώπου φύσιν, ἢ τὴν ἵππου ἐν οὐδενί τῶν ἀτόμων γινομένην. Ἕτέραν δέ, ὅταν αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν κοινὴν ἐν τοῖς ἀτόμοις γινομένην κατίδωμεν, καὶ μερικωτάτην ἐν ἑκάστῳ λαμβάνουσαν ὕπαρξιν, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ, πλὴν ἐκείνῳ, καὶ μόνῳ λοιπὸν ἐφαρμοζουσαν.

« (1) Non enim alii natura sumus ab iis, quos genuimus; neque porro naturali diversitate ab iis disjungimur, tametsi corporum varietate distamus. Itaque beatum Abrahamum videat is, qui natum ex illo filium aspexerit. Verum in homine forsitan magnum quoddam inest discrimen, cum unusquisque quodammodo contrahatur, et ad singularitatem conformatione sua se recipiat, nec alius in alio corporaliter insit natura; etsi communis omnibus essentiæ ratio inesse videatur. » Quo fortassis illa nonnullorum opinio spectat, velut sancti Thomæ, quæ individuorum multiplicationem solam ad materiam, velut causam, et originem refert.

Ad extremum illud insuper tenendum est, οὐσίαν, et ὑπόστασιν ex Græcorum sententia, nonnisi ratione, et ἐπινοίᾳ, non autem reipsa differre. Quod Basilius in secundo contra Eunomium tradidit [1], necnon Maximus martyr in dialogo primo contra Anomœos, ut Demetrius Cydonis adnotat in libro de processione Spiritus sancti. « (2) Cum enim Anomœus dixisset : (verba sunt Demetrii) : Aliud est substantia, et aliud hypostasis; sanctus Maximus respondet, Aliud et aliud sunt, non ut res. Illo vero objiciente : Igitur fiet compositio; sanctus occurrit : Aliud, et aliud dixi, non ut rem; sed ita, ut aliud significet substantia, et aliud hypostasis. Sicut granum frumenti dicitur, et est semen, et fructus. Porro aliud quiddam significat semen, et aliud fructus. » Hæc Maximus in primo dialogorum, qui vulgo Athanasio tribuuntur. Quod autem de discrimine οὐσίας, et ὑποστάσεως universe docet. Id multo magis in Deo locum habet, ut in libro secundo tomi primi demonstravimus, cum de Dei simplicitate sermo nobis esset.

CAPUT DECIMUM.

Ecquid personarum proprietates naturale quiddam, et substantiale sint. Id quatenus dici possit. Tum an formæ sint accidentes. Opinio de ea re Augustini expenditur. Easdem esse relativas, non absolutum quiddam significare ex antiquorum decretis asseritur.

I. Quæ de hypostasi universe moveri quæstio solet a Philosophis, estque a nobis diligenter excussa superioribus capitibus, ea, cum de Deo agitur, peculiarem habet causam disputandi. Ibi enim personæ tres, vel hypostases, similiter ac creata, duplicem notionem continent; ac præter naturam ipsam communem, proprietates insunt iis aliquæ, quibus constituuntur, invicemque distant. De quibus hoc in capite investigandum nobis est, ut quid istæ sint proprietates, plenius, ac limatius explicemus; hoc est an substantivum aliquid sint, ut Ruffinus in Symbolum loquitur, an accidens; tum utrum absolutum quippiam, an σχετικὸν. De eo itaque veterum indaganda sententia est.

Ac videntur proprietates illas φυσικὸν quiddam, et οὐσιώδες, id est naturale, et substantiale constituere. Epiphanius Hæresi 57, quæ est Noetianorum, « (3) Ego, *inquit*, et Pater unum sumus; » Hæc vocabula, « Ego, et Pater, addito articulo ὁ, et interjecta copula, et, significant, Patrem natura esse patrem, et Filium natura filium. » Cyrillus item Alexandrinus Dialogo secundo, (4) dum adversus Anomœos probat

(1) Cyril. lib. 9. in Joan. pag. 784. Οὐ γὰρ ἕτεροι κατὰ φύσιν ἐσμὲν πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν γεννήματα· οὔτε μὴν εἰς ἀλλοτριότητα μεριζόμεθα φυσικὴν, εἰ καὶ τῇ τῶν σωμάτων ἑτερότητι διεστήκαμεν. Διόπερ ἴδοι τις ἂν τὸν μακάριον Αβραὰμ ὁ τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Υἱὸν ἑωρακώς. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν ἀνθρώπου τυχὸν πολλή τις ἐστὶν ἡ διακοπὴ, συστελλομένου τρόπον τινὰ, καὶ ἀναχωροῦντος μεμορφωμένως ἑκάστου πρὸς τὸ ἰδίως ἔχειν, καὶ φαίνεσθαι, καὶ οὐκ ἐμπεφυκότος τῷ ἑτέρῳ σωματικῶς, εἰ καὶ κοινός ἅπασιν ὁ τῆς οὐσίας ὁρῶτο λόγος.

(2) Demetr. lib. de process. Sp. S. cap. 2. pag. 456. Τοῦ γὰρ Ανομοίου εἰπόντος, ἄλλό ἐστιν οὐσία., καὶ ἄλλο ὑπόστασις· ὁ Θεῖος Μάξιμος ἀποκρίνεται· Ἄλλο καὶ ἄλλο οὐχ ὡς πρᾶγμα. Κἀκείνου εἰπόντος· οὐκοῦν σύνθεσις· ὁ ἅγιος ἐπάγει· Ἄλλο καὶ ἄλλο εἶπον οὐχ ὡς πρᾶγμα, ἀλλ' ὡς ἄλλό τι σημαινούσης τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τῆς ὑποστάσεως. Ὡς ὁ κόκκος τοῦ σίτου λέγεται, καὶ ἐστι σπέρμα, καὶ καρπός. Ἄλλο δέ τι σημαίνει τὸ σπέρμα, καὶ ἄλλο ὁ καρπός.

(3) Epiph. hær. 57. num. 3. pag. 482. Τὸ δὲ, ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ, ὄντος τοῦ ἄρθρου τοῦ, ὁ, καὶ τοῦ, καὶ, ἀναμέσον, σημαίνει Πατέρα φύσει Πατέρα, καὶ Υἱὸν φύσει Υἱόν.

(4) Cyril. dial. 2. pag. 456. Ὅσα ἐστὶν οὐσιωδῶς ὁ Θεὸς, καὶ Πατὴρ, οὐκ ἐξ ἐπιδόσεως ἔχει τῆς κατὰ θέλησιν, τετραμμένης ἐπὶ τὸ ἄμεινον, οὐδὲ τὸ εἶναι Πατὴρ, θελητικῶς κεκτήσεται.

[1] Basil. lib. 2. contra Eunom. pag. 71.

Filium nequaquam libera voluntate a Patre esse genitum, argumentum ducit inde, quod quidquid οὐσιωδῶς, id est *substantive*, est Deus, ac Pater, hoc non accessione quadam habet, aut voluntate; adeoque nec ut Pater sit, voluntate obtinet, quemadmodum neque ut bonus sit, et sanctus. Quod et ratione ista probat. « (1) Si enim, *inquit*, negant substantive genitorem esse, funditus evertent extantiam Filii, qui non citra generationem ut esset obtinuit. Ac si ideo, quia voluit, Filium genuit, ipse substantiam suam genitalem effecit ».

Pressius instat in eo, et contra catholicam fidem disserit hæreticus apud Theodorum Abucaram. « (2) Igitur Patris, *inquit*, nomen quanam ratione inest in Patre? Si quidem substantive, erit et in Filio. Sin tanquam adveniens aliquid substantiæ, poterit ergo cogitari aliquando non esse pater. Ac rursus, si quæ ita prædicantur, tanquam advenientia substantiæ, posteriora sunt substantiis; natura igitur Patri convenit, ut sit Pater, atque adeo Filius erit pater, necnon et Spiritus. »

II. Hoc potissimum argumento catholicum dogma labefactare conati sunt Ariani, ut Dei Filium non e Patris substantia prodiisse monstrarent, neque ex natura sua genuisse Patrem, sed sola voluntate, et imperio, uti creatas res ceteras, ita Verbum suum edidisse; quod si id in natura sua insitum haberet Pater, ut gigneret alterum, cuicumque eadem natura convenit, etiam in eo vim illam inesse genitalem oporteat; ac proinde Verbum ipsum, et Spiritum sanctum personas alias gignere, si eadem in illis natura cernitur.

Catholici autem ex adverso negare institerunt, proprietates illas οὐσίαν esse, sed quiddam esse fassi sunt, quod naturæ additum sit, velut accidens. Quare nomina, quibus illæ significantur, « propinquitatis esse, non naturæ, » docet Augustinus[3]. « Unde non ab eis rationabiliter dici, ideo Dei Patris, et Filii naturam esse diversam, quia iste Pater est, ille Filius*. »

Cyrillus vero Alexandrinus libro 31. Thesauri, objicienti hæretico, nomen *Ingeniti*, quod personæ Patris proprietatem indicat, ejus significare substantiam, quia non significat accidens, quod in Deo nullum est; (3) respondet, etsi revera nihil divinæ substantiæ accidit, necesse tamen videri, ejusmodi tanquam accidentia in Deo cogitare, quamvis reipsa non accidant. Itaque κατὰ ἐπινοίαν συμβεβηκὸς,

(1) Idem. Εἰ μὲν γὰρ οὐκ εἶναί φασιν οὐσιωδῶς γεννήτορα, ἀναιρήσουσιν εἰσάπαξ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ἀγεννήτως τὸ εἶναι λαχόντος, etc. Εἰ δὲ φύσιν οὐκ ἔχων τὴν γεννητικὴν ἀληθῶς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ βουλήσει κεκίνηται πρὸς τὸ δύνασθαι γεννᾷν, ὥρα λέγειν ἤδη πῶς, ὡς αὐτός που τάχα τὴν ἰδίαν εἴργασται φύσιν γεννητικὴν ἀποφήνας.

(2) Theod. Abuc. opusc. 28. Αἵρετ. Τὸ οὖν Πατὴρ ὄνομα πῶς πρόσεστι τῷ Πατρὶ; Εἰ μὲν οὐσιωδῶς, ἔσται καὶ τῷ Υἱῷ. Εἰ δὲ ἐπουσιωδῶς, ἔσται ἄρα ποτὲ ἐπινοούμενος Πατὴρ μὴ εἶναι. Καὶ πάλιν εἰ τὰ ἐπουσιωδῶς κατηγορούμενα, ὕστερα τῶν οὐσιῶν, φύσει ἔτι ἔσται τῷ Πατρὶ τὸ Πατὴρ. Καὶ ἔσται ὁ Υἱὸς Πατὴρ, ὁμοίως καὶ τὸ πνεῦμα.

(3) Cyril. lib. 31. Thesauri, pag. 263. Ὁρῶμεν δὲ ὅτι πολὺς ἡμᾶς ἀναγκάζει λόγος, ὡς συμβεβηκότα τὰ τοιαῦτα νοεῖν ἐπὶ Θεοῦ, καὶ εἰ μὴ πάντως συνέβη.

[1] August. ep. 66.

* Ad intelligentiam hujus controversiæ et eorum quæ in hoc capite et seq. continentur, quædam prænotanda sunt de modo quo proprietates personales de Deo prædicantur. Proprietas personalis est forma positiva uni personæ propria, illiusque constitutiva, scilicet, personam divinam constituens in esse personæ, eamque personaliter distinguens ab aliis. Porro unum de altero tripliciter prædicari potest, *essentialiter*, *accidentaliter* et *substantialiter*. Quinam ex illis prædicandi modis proprietatibus in Deo conveniat breviter declarandum est.

1° Proprietates non prædicantur de Deo *essentialiter*. Illud enim omne et solum essentialiter de re aliqua prædicatur quod est de conceptu essentiali hujusce rei; atqui proprietates personales non sunt de conceptu essentiali divinitatis. Essentia enim divina tota tribus personis est communis, proprietates vero singulis personis peculiares sunt. Concilium Lateranense, cap. *Firmiter*, et cap. *Damnamus*, Concilium Florentinum et alia dicunt Patrem communicasse Filio totam essentiam non vero relationem. Ergo paternitas aliæque proprietates personales, filiatio et spiratio passiva, non intrant in rationem essentiæ. (V. Suarez de SS. Trinitate, l. IV, c. V. Vasquez, comment. in primam Part. T. II, Disput. CXXI.) Objicitur proprietates ab essentia divina realiter non distingui. Porro quæ in re sunt omnino idem, sunt etiam idem essentialiter; ergo, unum est de essentia alterius et e converso. Reponunt theologi proprietates ab essentia, non realiter quidem, sed virtualiter esse distinctas, virtualem autem distinctionem, cum reali æquivaleat, sufficiens præbere fundamentum cur unum non sit de conceptu essentiali alterius, nec de illo essentialiter prædicetur.

2° Proprietates de Deo non prædicantur *accidentaliter*, nempe vel tanquam aliquid substantiæ jam constitutæ adveniens, vel tanquam forma contingens quæ in subjecto esse potest et non esse. Etenim compositio substantiæ et accidentis a divina simplicitate omnino est aliena.

3° Proprietates de Deo prædicantur *substantialiter*. Substantiale, prout distinguitur ab essentiali, intelligitur quidquid pertinet ad constitutionem suppositi, quod est totum substantiale et substantia completa. Subsistentia, neque est essentia neque accidens, sed est modus substantialis, seu complementum substantiæ in linea substantiali, quo nempe natura substantialis, licet singularis et integra quoad constitutionem speciei, ita perficitur et completur, in ratione subsistentis, ut fiat sui juris et alteri incommunicabilis. Porro proprietas in divinis illud est quo persona divina constituitur in esse personæ et ab aliis distinguitur. Ergo proprietas merito concipitur tanquam modus substantialis, quo natura divina ultimo terminatur, et quasi contrahitur ad esse personale. In hoc sensu, paternitas est aliquid substantiale, et de Deo prædicatur substantialiter. Idem dicendum est de filiatione et spiratione passiva. (E.)

id est *notione, ac cogitatione nostra*, quæ rem, ut est in se, non assequitur, inesse quiddam velut accidens, declarat paulo post [1]; et qui istud negabant, Anomœos inexplicabilibus sese implicare laqueis ostendit. Proinde nomina quamplurima, quæ in Deum cadunt, « (1) non substantiam ipsam significare, sed aliquid eorum, quæ sunt circa substantiam. »

III. Sed cum bifariam prior hæc pars quæstionis pateat (nam et sit, necne personalis proprietas aliquid οὐσιῶδὲς, ac naturæ insitum, quæritur, et an sit inter accidentia numeranda); horum quod est primum, non magnam habet controversiam. Quippe certo illud constat, etsi reipsa idem sit cum substantia, vel natura Dei, hoc est una cum ea sit, et simplicissima res; tamen τῇ ἐπινοίᾳ, hoc est cogitatione, modoque intelligendi nostro ab illa differre *. Itaque φύσις unica est, et singularis personarum trium, proprietates vero tres. Ideo proprietates istæ, uti ex se, ac revera sunt ipsa φύσις, et οὐσία, ratione tamen, et ἐπινοίᾳ non sunt, neque φυσικαὶ, vel οὐσιώδεις appellari queunt, nisi quatenus φύσις ei est opposita, quod adventitium est, et voluntate sola inditum alicui, cum eoque connexum. Quemadmodum illa nescio quæ divinitatis affectio (ita enim concipimus animo), qua pater hominum, vel creator omnium reipsa et est, et dicitur, non est φύσει. Non enim ex omni æternitate id Deus habuit, sed certo tempore. Quare, « (2) multorum, ait Cyrillus Hierosolymitanus, Pater est Deus abusione vocis, unius solius natura, et ex rei veritate unigenæ filii, ac Domini nostri Jesu Christi pater; non in tempore pater ut esset adeptus, sed semper Unigenæ Pater. »

Sic enim (3) *natura*, et *usia* id vocatur, *quod cuique primum inest*, ut ait Aristoteles : nimirum quod non in tempore accidit, et nunquam non in illo fuit.

Verum est altera ratio propria magis, et erudita, ob quam et φύσει pater esse Deus dicitur, et οὐσιώδὴς, sive φυσικὴ proprietas ista personæ; quod ἐκ τῆς οὐσίας, vel φύσεως, ex natura et substantia sua filium gignat. Nam « (4) Sic tanquam e fonte, ait Cyrillus Alexandrinus, ex natura sua Filium emisit. » Et, « (5) Non posset, ait idem, filius ex rei esse veritate prorsus intelligi, nisi ex genitoris effulsisset substantia. Ejusmodi enim est, nec alia in omnibus veræ filietatis definitio, ac ratio. » Igitur quia generatio omnis proprie dicta est origo ex substantia, et natura, ut postea fusius edisseram, idcirco φυσικὴ et οὐσιώδὴς est Patris appellatio, ut et Filii, nec non Spiritus sancti; qui et ipse, diverso licet modo, e Patris, Filiique substantia procedit.

IV. Memorabilis est hac de re Cyrilli ejusdem Alexandrini locus in libro decimo nono Thesaurorum [2], dignusque, quem attente consideremus. Objicit apud eum Eunomius, videri Verbum, sive Filium Patri non esse ὁμοούσιον, quia, si ejusdem, atque hic, ille esset substantiæ, Pater etiam Verbum diceretur. Huic Cyrillus respondet, constare ex Joannis Evangelio, Verbi appellationem propriam esse Filii, « (6) eamque maxime ipsi convenire, et ejus imprimis significare substantiam. Ait enim : In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Vides ut hoc nomen significandæ substantiæ vim habeat, et hoc ipsum, nominari Verbum, id, quod est secundum na-

(1) Idem ibid. pag. 266. Ἀλλὰ τούτων ἕκαστον οὐ τῆς οὐσίας ἐστὶ σημαντικὸν, καθάπερ ἤδη πρεῖπομεν, ἀλλά τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν σημαίνει.

(2) Cyril. Hieros. catech. 7. pag. 65. Εστι τοίνυν ὁ Θεὸς πολλῶν μὲν καταχρηστικῶς Πατὴρ. Ἑνὸς δὲ μόνου φύσει καὶ ἀληθείᾳ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, Κυρίου δὲ ἡμῶν Ιησοῦ Χριστοῦ Πατὴρ, οὐ χρόνοις τὸ Πατὴρ εἶναι κτησάμενος, ἀλλ' ἀεὶ Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς τυγχάνων.

(3) Arist. 2. Phys. cap. 1. tex. 7. Δοκεῖ δὲ ἡ φύσις, καὶ οὐσία τῶν φύσει ὄντων ἑνίοις εἶναι τὸ πρῶτον ἐνυπάρχον ἑκάστῳ.

(4) Cyril Alex. lib. 2. in Joan. pag. 228. Καθάπερ ἀπὸ πηγῆς τῆς οἰκείας φύσεως ἀνέντα τὸν Υἱόν.

(5) Ibid. pag. 229. Ἀλλ' οὐδ' ἂν ὅλως Υἱὸς ὑπάρχων νοεῖτο κατὰ ἀλήθειαν, εἰ μὴ ἐκ τῆς τοῦ τεκόντος ἐξέλαμψεν οὐσίας τοιοῦτος γὰρ, καὶ οὐχ ἕτερος ἐν πᾶσιν ὁ τῆς ἀληθοῦς ὑιότητος ὅρος τε, καὶ τρόπος.

(6) Ibid. Καὶ ποῦ τὸν Ιωάννην, ὦ βέλτιστε, θήσεις, Λόγον ἀποκαλοῦντα τὸν Υἱὸν, καὶ ταύτην αὐτῷ κυριωτάτην ἀνατιθέντα τὴν ἐπωνυμίαν, καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μάλιστα σημαντικήν; Φάσκει γὰρ· ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Ὁρᾷς ὅπως τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ παρασταστικόν ἐστι τοῦνομα, καὶ τὸ καλεῖσθαι Λόγον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ φίσιν σημαίνει. Θεὸς γὰρ ἦν ὁ Λόγος, φησίν. Εἰ δὲ μὴ φύσεως εἴη καὶ τῆς οὐσίας δηλωτικὸν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ, Λόγος, ὄνομαν σημαίνει τι πάντως ἕτερον.

[1] August. p. 164.

[2] Cyr. Thes. p. 185.

* Duplex distinguitur distinctio rationis : alia *rationis ratiocinantis*, seu mere mentalis, quæ a mente dumtaxat pendet, neque ullum in rebus invenit fundamentum (hæc distinctio locum habet cum intellectus idem objectum duplici idea, confusa una, altera distincta sibi objicit); alia *rationis ratiocinatæ*, quæ habet extra mentem, in re ipsa, fundamentum. Dicitur etiam *virtualis* quia viget ubi res ita varios perfectionis gradus sua simplicitate complectitur ut pluribus æquivaleat. Et de distinctione virtuali intelligenda sunt verba auctoris cum ait proprietatem personalem cogitatione modoque intelligendi nostro ab essentia divina differre. (E.)

turam, exprimat. Deus enim, inquit, erat Verbum. Quod si naturam, et substantiam minime significet in Filio Verbi vocabulum, plane aliud quiddam significat. » Tum appellationes illas huic opponit, quæ non ipsam rei οὐσίαν, sed proprietatem, et affectionem denotant, velut studium, et institutum, ut cum Paulus vocatur apostolus. At ejusmodi non esse contendit illam τοῦ λόγου. Itaque nihil, præter οὐσίαν, designare. Quæ omnia totidem verbis legantur in Excerptis septimi, et octavi libri commentariorum in Joannem. Cyrillus ergo personæ proprium nomen naturam ipsam, hoc est φύσιν et οὐσίαν significare putat. Atqui contra res habet. Nam si οὐσίαν, et nihil aliud declarat, erit communis personarum omnium appellatio, sicut est οὐσία communis; et, quod vult, obtinebit Eunomius. Quare mirificus est iste Cyrilli locus, ac tum ceterorum Patrum, tum ejus ipsius opinioni minime consentaneus, nisi prudenter explicetur. Etenim commune est illud antiquorum decretum, quod libro primo tomi antecedentis exposui, nomina propria notionum, sive personalium proprietatum, non ipsam significare substantiam, nisi ex obliquo, quamvis reipsa sint idem cum ea. Repetatur id, quod Cyrillus ipse libro Thesauri primo et tricesimo tam luculenter asseverat, (1) nomina ista personarum propria, non quid Deus sit secundum substantiam, significare, sed ejus habitudinem, ac relationem. Quocirca ne sibi, ac ceteris adversari Cyrillum existimes, sic a nobis mens ejus interpretanda videtur. Οὐσίας vocabulum nonnumquam substantiam ipsam, aut essentiam præcise absoluteque significat, sive τὸ τί ἦν εἶναι rei; alias eamdem, ut per se reipsa individua, ac singularis existit; cujusmodi est primæ, ac secundæ substantiæ discrimen apud dialecticos. Igitur proprietas ipsa subsistendi, sive τρόπος τῆς ὑπάρξεως, ratione differt ab οὐσίᾳ priori intellecta sensu, nec eam proprie, ac directe significat; posteriore vero si sumatur οὐσία, ad ejus τὸ τί ἦν εἶναι pertinet proprietas. Ita candor ab corpore diversus est, nec ad ejus naturam, ac definitionem spectat; sed ejusdem tamen, ut candidum est, componit essentiam. Non enim sine candore intelligi, vel definiri candidum potest. Hoc sensu candor οὐσιώδης est corpori candido. Sic proprietas personæ Patris, hoc est paternitas, vel Filii, hoc est *filietas*, aut λόγος, non ipsam Dei naturam, atque essentiam secundum se significat; sed ut certa persona est, ut puta hic, vel ille, Pater videlicet, aut Filius, οὐσιώδης est proprietas ipsa, et in illius definitione ponitur.

Atque huc forte pertinet, quod Paschasius diaconus in libro primo de Spiritu sancto, capite 10. scribit : « Ad substantiam pertinet, quod subsistit; ad personas pertinet, quod proprie sibi unaquæque subsistit. » Etenim substantiæ absoluta notio hoc unum habet, ut res non accidentis instar inhæreat; hypostasis vero, sive persona, uti perfecte subsistat, de quo supra diximus.

Non vanam esse de Cyrilli mente conjecturam nostram, confirmat idem paullo post, (2) dum nomina distinguit sic. Cum enim substantiam, id est οὐσίαν, omnia significent, id tamen non uno facere modo asserit. Nam alia magis universe res exprimere; alia communem notionem in plura, et singularia partiri. Velut *hominis* vox simpliciter, « absoluteque dicta, universum significat hominum genus, sive usiam ipsam. At nomina Pauli, vel Petri, Jacobi, aut Cephæ, in singulos humanitatem dividentia, plures homines efficere. » Nimirum communia vocabula, ut *homo*, οὐσίαν ipsam per se, ac solam indicant; singularia vero, et ὑποστατικὰ, eamdem in multis subsistentem, in eaque distributam. Quare cum particularia nomina differre ab communibus necesse sit; (non enim ταυτότης, hoc est *identitas*, ut vocant, significationis in utrisque cernitur) nominum vero discrimen ex diversa eorem significatione, quam *formalem* dialectici appellant, peti debeat; necesse est *formalem* itidem amborum significationem esse diversam; non esset autem, si singularium appellationes naturam ipsam proprie ac primario, sive directe, oblique vero quæ sunt cujusque propria designent. Id enim communia ipsa faciunt. Ideo hoc, quod dixi, certissimum est, individuorum nomina proprietates ipsas extandi, per se, ac recta notione declarare, adeoque relationes in divinis, quibus illic personæ constant.

Huic est consentaneum, quod Cyrillus in

(1) Cyril. lib. 31. Thes. pag. 226. Ἀλλὰ τούτων ἕκαστον οὐ τῆς οὐσίας ἐστὶ σημαντικὸν, καθάπερ ἤδη προείπομεν· ἀλλά τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν σημαίνει.

(2) Idem ibid. pag. 180. Σημαντικὰ μὲν τὰ ὀνόματα τῶν οὐσιῶν ἐστι, τὰ πρῶτα δὴ μάλιστα, καὶ τὰ κυριώτατα· ἀλλὰ πολλὴν ἄν τις ἐν τούτοις ἴδοι τὴν διαφοράν. Τὰ μὲν γὰρ καθολικώτερον τὰ ὄντα σημαίνει, καὶ γενικὴν ποιεῖται τὴν δήλωσιν· τὰ δὲ εἰς τὸ καθ' ἓν τὰ καθόλου σημαινόμενα διατέμνοντα, πολλὰ τὰ ὄντα φαίνεσθαι ποιεῖ. Οἷον φέρε εἰπεῖν, τὸ ἄνθρωπος ὄνομα ἁπλῶς τε, καὶ ἀπολελυμένως λεγόμενον, σύμπαν σημαίνει τὸ ἀνθρώπειον γένος ἢ τὴν οὐσίαν αὐτὴν· τὸ δὲ Παῦλος τυχὸν, ἢ Πέτρος, Ἰάκωβος, ἢ Κηφᾶς, εἰς τὸ καθ' ἕνα σχίζον τὴν ἀνθρωπότητα, πολλοὺς εἶναι τοὺς ἀνθρώπους ποιεῖ.

dialogo primo de Trinitate [1], nomina ista personarum, ut sunt Pater, et Filius, negat dignitatem, et excellentiam aliquam exprimere; alioqui omnibus tribuenda fore personis. Atqui, si οὐσίαν, naturamque significarent, profecto dignitatis et præstantiæ alicujus, illis notio subesset.

V. Sed jam alterum paucis itidem exponam, an sit proprietas ipsa personarum; sive relatio, sive alterius forma generis est; substantivum aliquid, an accidens; postea vero an relatio sit, necne, videremus. Ac primus in medium procedet Augustinus, qui de hac quæstione subtilius, quam ceteri, more suo disputavit.

Ex hujus vero decretis id primo loco constituendum est, quæ de Trinitate dicuntur [2], ea partim ad se, vel in seipsis, partim ad invicem, sive ad alterutrum dici. *Ad se* illa dicuntur, quæ absolute, ac citra ullam σχέσιν, et habitudinem ad alterum, affirmantur; ut Deus, bonus, verus, et id genus alia; *ad alterum*, quæ relativa sunt, et σχετικὰ, ut Pater, Filius, etc. quorum in notionibus rerum aliarum, quæ ex adverso respondent, est adjuncta significatio. Jam priora illa secundum substantiam dici, Augustinus asserit; posteriora non secundum substantiam, neque tamen secundum accidens. Itaque inter substantiam, et accidens medium quoddam genus est, quod *ad aliquid*, seu *relativum* vocatur. Cum enim Arianorum argumentum hoc attulisset in quinto libro [3], « Quidquid de Deo dicitur, vel intelligitur, non secundum accidens, sed secundum substantiam dicitur. Quapropter ingenitum esse Patri secundum substantiam est, et genitum esse Filio secundum substantiam est. Diversum est autem ingenitum esse, et genitum esse. Diversa est ergo substantia Patris, et Filii »; huic ita respondet [4]: « In Deo nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne, quod dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut Pater ad Filium, et Filius ad Patrem, quod non est accidens; quia et ille semper Pater, et ille semper Filius. » Tum nonnullis interjectis, « Si vero quod dicitur Pater, ad seipsum diceretur, non ad Filium; et quod dicitur Filius, ad seipsum diceretur, non ad Patrem; secundum substantiam diceretur et ille Pater, et ille Filius. Sed quia et Pater non dicitur Pater, nisi ex eo, quod est ei Filius; et Filius non dicitur nisi ex eo, quod habet Patrem, non secundum substantiam hæc dicuntur; quia non quisque eorum ad seipsum, sed ad invicem, atque ad alterutrum ista dicuntur, neque tamen secundum accidens, quia et quod dicitur Pater, et quod dicitur Filius, æternum, atque incommutabile est eis. Quamobrem quamvis diversum sit patrem esse, et filium esse, non est tamen diversa substantia; quia hæc non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile. » Quamobrem personarum proprietates secundum substantiam dici negat Augustinus; non tamen accidentia putat esse, quoniam in Deo « nihil secundum accidens dicitur, quia nihil ei accidit; nec tamen omne, quod dicitur, secundum substantiam dicitur. In rebus autem creatis, atque mutabilibus, quod non secundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur, » ut idem antecedenti in capite scripsit. Medii ergo cujusdam erunt generis. Sed in vocabulo substantiæ nescio quid ambiguitatis latere mihi videtur, quod Augustinum in eam sententiam induxit. Nam substantia, quod Græcis οὐσία significat, alias pro essentia, et natura sumitur; alias id exprimit, quod non inhæret, ut accidens; sed aut subsistit, aut ipsa subsistendi forma est, eique ex adverso accidens opponitur. Ac priori modo intellexit Augustinus, cum πατρότητα, et υἱότητα, *hoc, quod est esse Patrem*, *vel Filium*, secundum substantiam negavit dici. Non enim ad essentiam spectat alterutra, vel utraque proprietas; alioqui tres personæ totidem singulæ proprietates obtinerent; quia singulis essentia tribuitur. Sunt tamen substantiale quippiam, hoc est substantiales modi, quibus personæ subsistunt, quæ cum essentia ipsa una sunt eademque res, etsi invicem reipsa discrepant; quod in hoc mysterio singulare est, ac mirabile. Itaque substantiæ, priori illa ratione, ut essentiam significat, opposita non est accidenti; sed posteriore tantum, secundum quam medii inter id, quod essentiale est, et quod ex accidenti convenit, generis, conditionisque dicitur. Solent tamen ejusmodi a philosophis inter accidentia numerari, quæ *metaphysica* nominantur. Quo genere comprehenduntomne illud, quod non est ipsa rei essentia, sed eam consequitur, aut quoquomodo ad eam cogitatione saltem accidit. Nam in priori, proprieque dicto genere accidentis, paternitatem, verbi gratia, non esse collocandam, docet inter alios Arnobius in dissertatione cum Serapione. « Deus est, *inquit*, immutabilis, et permanens:

[1] Cyril. Dial. 1. pag. 415. — [2] Aug. 5 de Trin. c. 5 et l. 6. c. 2. — [3] Cap. 3. — [4] Cap. 5.

nihil in se recipit novum. Semper enim fuit et Deus, et Pater, nec illi hoc nomen paternitatis accessit; quoniam omne, quod accidens est, recedere potest; et quod recedere potest, etiam deficere potest. Divinitas autem, quæ immutabilis perseverat, nihil in se accidenti aliquo recipit. Hoc enim est hodie, quod semper fuit. »

VI. De his subsistendi modis, ac formis, quibus personæ tres constituuntur, a seque mutuo separantur, id in quæstionem venit, sintne relationes meræ, an etiam absolutum nonnihil habeant, et ex utroque complexæ sint. Posterius hoc paucissimi quidam e Schola theologi vel opinati sunt, vel probabile judicarunt; a quibus merito dissentiunt ceteri, nec est omnino tolerabilis, aut theologi cujusquam patrocinio digna sententia. Imo imperitus potius error est, quem latinæ, græcæque pariter Ecclesiæ doctorum consensus abjudicavit. Omnes enim, qui quidem ea de re commentati sunt, sic existimant, quidquid in divinitate est absolutum, id esse commune personis tribus, minimeque distinctum. Solam autem relationem, et mutuam habitudinem, quam σχέσιν nominant, discrimen efficere. Præter hanc, indivisum, et communicabile id omne esse, quod in Deo spectatur, eique tribuitur.

Atque ut ab Augustino ordiar, cujus proxime mentionem fecimus, perspicuum est, solam ab eo relativam proprietatem definiri, quæ communi cum essentia composita personam constituat, nec absolutam rei ullius formæve notionem in divinitate vel fingi cogitando posse, quæ non tribus ex æquo conveniat. Demonstrat hoc imprimis ille locus, quem adduximus, ac similes alii, in quibus ea, quæ de Deo prædicantur, ad genera duo revocat : alterum eorum, quæ ad se dicuntur, vel per se ; alterum eorum, quæ ad aliud, et ad invicem dicuntur: prioris generis absoluta sunt omnia, quæ secundum substantiam, hoc est naturam, et essentiam competunt, adeoque communia sunt; posteriora relativa nominat, cujusmodi est quod Pater, aut Filius appellatur.

Itidem et in septimo ejusdem operis [1], « Et propterea non eo Verbum, *inquit*, quo sapientia; quia Verbum non ad se dicitur, sed tantum relative ad eum, cujus Verbum est, sicut Filius ad Patrem. Sapientia vero eo, quo essentia, et ideo quia una essentia, una sapientia. Quoniam vero et Verbum sapientia est; sed non eo Verbum, quo sapientia; Verbum enim relative, sapientia vero essentialiter intelligitur; id dici accipiamus, cum dicitur Verbum, ac si dicatur, nata sapientia, ut sit Filius, et imago. Et hæc duo cum dicuntur, id est nata sapientia, in uno eorum, quod nata est, et Verbum, et imago, et Filius intelligatur, et in his omnibus nominibus non ostendatur essentia, quia relative dicuntur; at in altero, quod est Sapientia, quoniam et ad se dicitur; seipsa enim sapiens est, etiam essentia demonstretur. » Hic aperte, præter essentiam, et id, quod secundum naturam convenit, nihil in Deo nisi relativum agnoscit Augustinus. Nam quidquid est, quo Filius constituitur, duobus istis continetur nominibus, *nata Sapientia;* quorum hoc essentiam, vel ejus naturalem perfectionem indicat, illud relationem originis. Sic in sequente libro [2], quæ prius a se erant disputata, colligens, « Diximus, *inquit*, alibi ea dici proprie in illa trinitate distincte ad singulas personas pertinentia, quæ relative dicuntur ad invicem, sicut Pater, et Filius, et utriusque donum Spiritus sanctus. Non enim Pater trinitas, aut Filius trinitas, aut trinitas donum. Quod vero ad se dicuntur singuli, non dici pluraliter tres, etc. » ac mox commune esse tribus ait, « quidquid non ad invicem relative, sed ad se singuli dicuntur; hoc enim secundum essentiam dicitur. » Igitur quidquid secundum essentiam non dicitur, relative dicitur. Ad hæc in libro 11. de Civit. Dei [3], « Sed ideo simplex, *ait*, dicitur, quoniam quod habet, hoc est; excepto quod relative quæque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo ergo ad seipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet; sicut ad seipsum dicitur vivens, habendo utique vitam, et eadem vita ipse est. » Cum ergo id omne, quod absolute dicitur, habeat, et sit Deus, imo quælibet personarum trium ; consequens est, relativa sola, et quæ ad alterum dicuntur, ab hac lege secerni, esseque singularum propria. Tum in tractatu 39. in Joan. « Hoc solo, *inquit*, numerum insinuant, quod ad invicem sunt, non quod ad se sunt. » Et sermone 58. de verbis Domini secundum Joannem ; « Nec alia aliqua causa est, *inquit*, quæ divisionem faciat personarum, nisi quod hic ingenitus est, et ille genitus, id est, hic Pater est, et ille Filius : quia Pater semper Pater est, nunquam Filius, quia, ut diximus, non est genitus, sed

[1] Lib. 7 de Trinit. c. 2.

[2] Cap. 1. — [3] Cap. 10.

ipse genuit. Et Filius semper Filius est, nunquam Pater, quia non genuit, sed genitus est.» Vide et epistolam 66. ejusdem, necnon enarrationem Psal. 68.

VII. Deinde illud inter omnes convenit, per id solum, quod proprium est, non commune tribus, personam quamlibet constitui, et ab alia distingui *. At proprietas omnis relativam notionem habet, et ad alterum dicitur. Testatur hoc Hilarius [1], qui dum Patri coæternum esse Filium eo probat, quia et Pater auctor est, et natus est Filius; utrumque hoc et esse proprium docet, et relativam habere rationem, seseque mutuo respicere. « Ubi enim Pater auctor est, ibi et nativitas est. At vero ubi auctor æternus est, ibi et nativitatis æternitas est; quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab æterno auctore æterna nativitas est; » ac deinde; « Quod ergo nisi ex utroque non consistit, id in omnibus nisi utrumque non permanet; quia in aliquo alterum non relinquatur, quod id ipsum alterum in aliquo non possit esse sine altero. » Tum ista subjicit: « Si itaque habes in cognitione, vel sensu Deum, in cujus cognitionis sacramento *Proprium est, quod Pater est*, non semper Patrem esse Filii unigeniti; habes et in intelligentia, et scientia, non semper Filium esse, qui genitus est. » Postea interjectis pluribus, « Ut igitur, *inquit*, Deo Patri proprium est esse sine nativitate, ita et Filio debitum est, per nativitatem semper esse. Nativitas autem nihil aliud, quam Patrem, neque Pater aliud, quam nativitatem enuntiabit. » Demum sub libri finem, nullam nisi relativam, propriam esse personarum ambarum notionem, his verbis ostendit. « Solus itaque hic pius de Deo sermo est; scire Patrem, et cum eo eum, qui ex eo est Filius. Neque sane aliud de Deo, præterquam Patrem eum esse unigeniti Dei, et creatoris docemur. Ultra se itaque infirmitas humana non tendat; et loquatur hoc solum, in quo solo ei salus est; ante carnis sacramentum in Domino Jesu Christo hoc se semper scire, quod natus est. » Itaque nulla est alia peculiaris Filii nota, et proprietas, qua a Patre dignoscatur, ac separetur, quam Filii, nati, et geniti. Patris itidem nulla, quam Patris, auctoris, ac generantis; quæ omnia secundum totum id, quod sunt, ad alterum referuntur. Faustinus in libro con. Arian. cap. 3. « Ostenditur, *ait*, unitas divinitatis in Patre, et Filio, sicut et omnipotentiæ, et quidquid omnino divinæ substantiæ est; hoc solo differens a Patre Filius, quod ille Pater est, hic Filius; id est quod ille genuit, et hic natus est. » Fulgentius in libro de Trinitate ad eamdem sententiam disertissimus est, « Pater, *ait*, non sibi est, sed Filio. Filius non sibi est, sed Patri. Spiritus alicujus est adspirantis; ergo ad Patrem Filiumque refertur. Ista itaque relativa nomina Trinitatem faciunt; essentialia vero nullo modo triplicantur. » Item in libro de fide ad Pet. cap. 1. « Quia igitur aliud est genuisse, quam natum esse, aliudque est procedere, quam genuisse, vel natum esse, manifestum est, quoniam alius est Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus. Trinitas itaque ad personas Patris, et Filii, et Spiritus sancti refertur, unitas ad naturam. » Vide ejusdem fragmentum ex libro quinto contra Fabianum [2]; et ex libro Quæstionum de processione Spiritus sancti. Et in libro Respons. adversus Arianos, sub initium, proprietatem personarum vocat id, quod Pater, et Filius appellantur. Tum, « Pater, *inquit*, et Filius relativa sunt nomina, quæ naturam gi-

[1] Lib. 12.

[2] Fulg. Fragm. p. 300.

* Personæ divinæ dari *constitutivum* aliquod negarunt nonnulli theologi, inter quos Gregorius (in I, dist. 26 et 27). Et ratio eorum est quia constitutio realem implicat compositionem constituentis et constituti; hujusmodi autem compositio cum omnimoda personæ divinæ simplicitate stare nequit. Ergo, inquiunt, persona divina per seipsam solam et tota est et ab aliis distinguitur. Reponunt theologi constitutione personarum recte intelecta nullam induci compositionem realem. Cum enim dicitur personam relatione vel proprietate constitui, nihil aliud significatur nisi personam, ex vi illius proprietatis, suum habere formaliter esse personale. Hoc autem loquendi modo nulla inducitur realis distinctio inter proprietatem constituentem et personam constitutam.

Cum asserit auctor per id solum quod proprium est, non commune tribus, personam constitui, id intelligendum est de constitutivo formali, quo scilicet personæ divinæ formaliter constituuntur non solum in esse personæ, sed talis personæ ab aliis distinctæ. Persona adæquate sumpta constat essentia et proprietate « Vix potest intelligi constitutio ex aliquo, ut forma, quin aliud aliquid adjungatur cum quo fiat constitutio. Quod in præsenti declaratur, quia hæc constitutio divinæ personæ ex parte proprietatis solum est ad incommunicabiliter subsistendum in divina natura; ergo, oportet ut in ea includatur natura, ut alterum constitutionis extremum. Unde, non recte dicitur proprietas constituere personam, ut forma totius; quia non constituit essentialiter, sed tantum personaliter... Ergo necesse est ut intelligamus cum proprietate convenire divinitatem ad constituendam personam, ex parte naturæ; quia non est persona nisi sit rationalis naturæ incommunicabilis subsistentia ». (Suarez de SS. Trinitate, lib. VII, c. IV, n. 11.) Essentia igitur divina se habet ut personæ adæquate sumptæ constitutivum materiale; proprietas ut constitutivum formale. Ceterum constitutiva illa non nisi virtualiter distinguntur; ergo constitutio personæ ex essentia et proprietate non fit per compositionem realem, sed virtualem. (E.)

gnentis, genitique non separant, sed unam sine dubitatione significant. Relativum vero illud dicitur, quod ad aliud agnoscendum referimus, ut dum unum nominavimus, alium demonstremus. » Ac subinde ait, « illud nomen Patri semper esse, Filioque commune, non quo relatio personalis ostenditur, sed quo substantialis proprietas demonstratur. » Et cum hominum exemplo demonstrasset, proprietates illas relativas Patris et Filii, nullum naturæ discrimen inferre, ita concludit : « In Patre ergo Deo, et Filio Deo personarum proprietate servata, impossibile non dicatur, quod documento etiam cujuslibet hominis comprobatur ; sed discernamus, quid ad relationem, quid ad substantiam pertinere noscatur. Relationis enim sunt nomina Pater, et Filius ; substantiæ vero nomen unum est, quod dicitur Deus. Relationis ergo nomina singula retinent ; substantiæ vero nomen unum communiter possident. » Boetius in lib. de Trinit. « Facta quidem est Trinitatis numerositas in eo, quod est prædicatio relationis ; sed servata est substantiæ unitas in eo, quod est indifferentia vel substantiæ, vel operationis, vel omnino ejus, quæ secundum se dicitur, prædicationis. Ita igitur substantia continet unitatem, relatio multiplicat trinitatem ; atque ideo sola sigillatim proferuntur, atque separatim, quæ relationis sunt. » Vide et opusculum ejusdem, utrum Pater, et Filius, ac Spiritus sanctus de divinitate substantialiter prædicentur. Ruffinus in apologia ad Anastasium papam, initio [1], « Quod unius naturæ sit, unius deitatis, unius ejusdemque virtutis, atque substantiæ ; nec inter Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum sit prorsus ulla diversitas, nisi quod ille Pater est, et hic Filius, et ille Spiritus sanctus : Trinitas in personis subsistentibus, unitas in natura. »

VIII. Isidorus Hispalensis libro de Differentiis [2], « In relatione personarum, *inquit*, Trinitas est ; in substantia vero naturæ unus Deus est, Pater scilicet, et Filius, et Spiritus sanctus. » Toletanum concilium XI idem copiose declarat ; ut cum ita decernit : « In relativis personarum nominibus Pater ad Filium, Filius ad Patrem, Spiritus sanctus ad utrosque refertur ; quæ cum relative tres personæ dicantur, una tamen naturalis substantia creditur. » Tum paucis interpositis, « in relatione personarum numerus cernitur, in divinitatis vero substantia, quid enumeratum sit, non comprehenditur. Ergo hoc solo numerum insinuant, quod ad invicem sunt ; et in hoc numero carent, quod in se sunt. » Albinus Flaccus Alchuvinus in libro primo de Trinit. cap. 8. et 12, idem sentit, et « Habent, inquit cap. 12, singulæ in sancta Trinitate personæ aliquid proprium, quo inseparabili æqualitate aliquam in se ostendant proprietatem. Pater solus Pater, et Filius solus Filius, et Spiritus sanctus solus Spiritus sanctus. Et Pater hoc habet proprium, quod ex omnibus, quæ sunt, solus est, qui ab alio non est ; ac per hoc solus est in paternitatis persona, non in deitatis essentia. Unigenitus vero Filius Dei hoc habet proprium, quod ex solo, id est Patre, consubstantialiter, et coessentialiter solus genitus est, et in hoc est personæ suæ proprietas. Spiritus sanctus itaque hoc habet proprium, quod ex Patre, et Filio æqualiter procedit. »

Anselmus in libro de processione Sp. S. « Hæc itaque sola causa pluralitatis, *inquit*, est in Deo, ut Pater, et Filius, et Spiritus sanctus dici non possint de invicem, sed alii, sicut ab invicem : quia prædictis duobus modis est Deus de Deo, quod totum potest dici relatio. Nam quomodo Filius existit de Deo nascendo, et Spiritus sanctus procedendo, ipsa diversitate nativitatis, et processionis referuntur ad invicem, ut diversi, et alii ab invicem, et quando substantia habet esse de substantia, duæ fiunt ibi relationes insociabiles. » Paulo post vero clarius id explicat his verbis : « Supradicta vero relationis oppositio, quæ ex eo nascitur, quia supradictis duobus modis Deus de Deo est, prohibet Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum de invicem dici, et propria singulorum aliis attribui. Sic ergo ejus unitatis, et hujus relationis consequentiæ se contemperant, ut nec pluralitas, quæ sequitur relationem, transeat ad ea, in quibus prædictæ sonat simplicitas unitatis ; nec unitas cohibeat pluralitatem, ubi eadem relatio significatur, quatenus nec unitas amittat aliquando suam consequentiam, ubi non obviat aliqua relationis oppositio ; nec relatio perdat quod suum est, nisi ubi obsistit unitas inseparabilis. » Idem in sequentibus non minus perspicue demonstrat. Richardus Victorinus libro 4. de Trinit [3]. primum docet tripliciter variari existentiam cujusque rei, qua persona constat ; aut secundum solam rei qualitatem ; aut secundum solam rei originem : aut secundum utriusque concursionem. « Secundum solam rei qualitatem varia-

[1] Tom. 4. Oper. Hier. col. 913. — [2] Differen. 2. [3] Cap. 13.

tur existentia, quando pluribus personis est una, eademque origo per omnia, singulis tamen singularis, propriaque substantia. Secundum solam rei originem est illa varietas existentiæ, quando pluribus personis est unum, idemque indifferens esse; inveniuntur tamen secundum originem mutuam ad invicem differentiam habere. Tam secundum rei qualitatem, quam secundum ejus originem variatur existentia, ubi singulis personis est substantia singularis, et propria, et origo diversa. » Deinde [1] hoc postremo modo variari asserit hominum existentias, et personas, quæ suas quæque qualitates habent, quibus discrepant; tum aut diversis parentibus, aut non eadem ex substantiæ portione gignuntur. Secundus modus angelis convenit, qui omnes eamdem nacti sunt originem, et sola qualitate differunt. Primus denique varietatis modus divinis personis tribuitur [2]; in quibus nihil omnino dissimile est, vel inæquale. Nam « quibus per omnia est unum, et idem, et summe simplex esse, nullo modo possunt aliqua qualitatis differentia ab invicem distare. » Proinde sola origine, vel originis modo invicem distant. Hæc Richardus; qui *qualitatem* nominat id, quod *absolutum* nos dicimus; nempe quod habitudinem, ac σχέσιν non significat. Ex quo sequitur personas divinas sola σχέσει differre, et habitudine mutua, qua invicem referuntur. Hoc enim est originis modus. Atque idem alio in loco [3], « Nihil aliud est, *inquit*, Patris persona, quam substantia ingenita; nihil aliud Filii persona, quam substantia genita. » In quo consentaneus est Augustino, qui [4], ut supra demonstravi, Verbum nihil aliud esse dicit, nisi *natam sapientiam;* quorum duorum nominum prius, quod est *nata*, relativum aliquid, posterius essentiam significat.

IX. Sanctus Bernardus Epistola 190. quam contra Petrum Abailardum scripsit, aperte personas sola vel origine, vel relativa proprietate distingui prædicat his verbis. « Nam quod alter ex altero, vel alter ad alterum veracissime dicitur, personarum sane designatio est, non unitatis divisio. » Tum: « Alia illa sunt profecto vocabula, quæ non ad seipsos dicuntur, sed ad alterutrum, et ideo est cuique suum, et non commune cum altero. Nam qui Pater est, Filius non est; et qui Filius est, Pater non est; quoniam non quod ad se, sed quod ad Filium Pater est, Patris nomine designatur; et item nomine Filii, non quod ad se Filius, sed quod est ad Patrem, exprimitur. Non sic potentia, non sic sapientia, neque alia multa, quæ ad se dicuntur Pater, et Filius, non singulariter alter respectu alterius. » Sic Bruno sermone primo de Trinitate, « Personalis proprietas hæc est, ut Pater genitor, Filius genitus; Spiritus vero sanctus nec genitor, nec genitus, sed ab utroque procedens credatur, et intelligatur. »

Sic in Lateranensi concilio, Innocentio tertio Pontifice, decretum est contra Joachimum abbatem, divinitatem unam esse rem; « quæ res non est generans, neque genita, nec procedens; sed est Pater, qui generat, Filius, qui gignitur, et Spiritus sanctus, qui procedit; ut distinctiones sint in personis, et unitas in natura. » Ita quidquid proprium est, et distinctum, tribus illis proprietatibus, personisque continetur.

Florentinum vero disertioribus verbis idem asseverat, dum in Decreto fidei ita statuit; « Omnia, quæ Patris sunt, ipsum Patrem unigenito Filio suo gignendo dedisse, præter esse Patrem. » Nihil autem, nisi σχετικὸν, ea vox Patris, significatioque complectitur, atque ideo nihil absolutum, et quod ad se dicitur, non utrique commune est. Plura ad eum sensum ab Joanne Latinorum theologo disputantur in eodem Concilio, sessione præsertim 18, ubi ita loquitur: « (1) Persona ex substantia, proprietatibusque consistit. Nunc igitur, quoniam secundum intelligentiam, et ratione distinguntur, (essentia et proprietates), hæc essentia personis communicatur; at proprietates nullo modo communicant. Atque hoc ex vi relationis oritur. » Ejusdemmodi et alia pleraque deinceps explicat Joannes, et Bessario cardinalis, quæ nos missa facimus.

X. Post latinos Patres, quos ideo primo loco recensuimus, quia nobis Augustini mentio primum inciderat, cujus testimonio ceterorum deinde ejusdem generis adjunximus, græci omnes pari cum illis, et eadem in sententia versantur. Qui cum de sanctissima Trinitate, ac personis in ea tribus, et harum a se invicem discrimine loquuntur; sic fere disputant.

(1) Ex Florent. conc. Ὥστε ὑφίστασθαι τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς οὐσίας, καὶ τῶν ἰδιωμάτων. Νῦν οὖν ἐπειδὴ διαστέλλονται κατὰ τὴν ἐπινοίαν, ἡ κατὰ λόγον, αὕτη ἡ οὐσία κοινοῦται τοῖς προσώποις· ἀλλὰ τὰ ἰδιώματα κατ' οὐδένα τρόπον κοινωνοῦσι· καὶ τοῦτό ἐστιν ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ἀναφορᾶς.

[1] Cap. 14. — [2] Cap. 15. — [3] Lib. 6. c. 22. — [4] 7 de Trinit. c. 2.

Duo illic esse, ratione intelligentiaque discreta; quorum alterum commune tribus est, et unum, quod est natura, sive essentia, quam divinitatem vocant : alterum proprium, cujusmodi sunt ἰδιότητες, vel ἰδιώματα, hoc est *proprietates*. Ex amborum vero complexu, et copulatione πρόσωπον, et ὑπόστασιν existere. Iidem porro hoc posterius, quod ad communem accedit essentiam, σχετικόν, ac *relativum* esse, non *absolutum*, prædicant; nec aliud esse, quam πατρότητα, υἱότητα, et προβολὴν, *paternitatem*, *filietatem*, et *processionem*. Declarat hoc Basilius imprimis in epistolis illis [1], quas in primo libri hujus capite citavimus, cum de hypostasi sermonem faceremus, præsertim in 349, ubi cum οὐσίας ad ὑπόστασιν eam esse rationem dixisset, quæ est ejus, quod commune est, ad proprium; « (1) hypostasim *ait* in proprietate cerni paternitatis, filietatis, et virtutis sanctificantis, » quæ Spiritui sancto peculiaris tribuitur. Tum in Epistola 391. « (2) Commune, *inquit*, est deitas, proprium est paternitas; utroque ergo copulato, dicere oportet : Credo in Deum Patrem. » Ergo ἰδιώματα, vel ἰδιότητες, hoc est proprietates, quæ personas constituunt, nihil aliud sunt, quam relationes paternitatis, filietatis, et sanctificationis, quas Basilius, in Epistola 349, « (3) separatas personæ cujusque notas, et characteras » nominat.

Gregorius quoque Nazianzenus multis in locis idem istud repetit, unam, et communem personis tribus esse divinitatem, ac naturam; ἰδιότητας vero, hoc est *proprietates*, esse distinctas, ex quibus appellationum diversitas oritur. Ut in Oratione 23. « (4) Commune est enim Patri quidem, et Filio, et Spiritui sancto, non esse factos, necnon divinitas ipsa; at Filio, et Spiritui sancto commune est produci a Patre. Proprium est autem Patris quidem esse ingenitum; Filii vero generatio; Spiritus sancti processio. » Et Oratione sequenti admonet, cum legitur illud, *Ego et Pater unum sumus*, « (5) essentiæ conjunctionem ob oculos habendam; cum autem Patris, et Filii, et Spiritus sancti nomen auditur, proprietates tres esse cogitandas. »

Item Oratione 29. « (6) Adoramus igitur Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, ita ut proprietates distinguamus, divinitatem autem unam faciamus. » Tum Orat. 32. « (7) Tres esse personas distinctas *ait*, non naturis, sed proprietatibus. »

Sed disertius Oratione 37. percontanti Ariano, quid tandem deesset Spiritui sancto, quominus esset Filius, « (8) deesse nihil » respondet; « neque enim dee sse rem ullam Deo; verum manifestationis, ut ita dicam, mutuæque eorum relationis differentia, differentem et ipsorum fecit appellationem. Non enim (addit) Filius est Pater. Sed non defectus propterea ullus intelligitur, nec essentiæ summissio, verum illud ipsum, non esse genitum, et esse genitum, et procedere, huic quidem Patris, isti vero Filii, illi Spiritus sancti appellationem indidit, ut inconfusa proprietas hypostaseon trium in una divinitatis natura, et dignitate servetur. Neque enim Filius est Pater, quippe unus est Pater, sed hoc est, quod Pater; neque Spiritus sanctus est Filius, quia ex Deo est; unus enim est Unigenitus; sed hoc est, quod Filius. Tria hæc unum divinitate sunt, et unum hoc proprietatibus sunt tria. » Denique Orat. 39. hæc tria vocabula, *ex quo*, *per quem*, et *in quo*, quibus

(1) Basil. epist. 349. Ὁ μὲν τῆς οὐσίας λόγος κοινὸς, οἷον ἡ ἀγαθότης, ἡ θεότης, καὶ εἴ τι ἄλλο νοῆτο· ἡ δὲ ὑπόστασις ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς πατρότητος, τῆς υἱότητος, ἢ τῆς ἁγιαστικῆς δυνάμεως θεωρεῖται.

(2) Idem ep. 391. Κοινὸν ἡ θεότης, ἴδιον ἡ πατρότης· συνάπτοντας δὲ λέγειν· πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα.

(3) Basil. ep. 349. ἀφωρισμένους περὶ ἕκαστον χαρακτῆρας·

(4) Gregor. Nazian. orat. 23. pag. 422. Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ γεγονέναι, καὶ ἡ θεότης· Υἱῷ δὲ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρός. Ἴδιον δὲ, Πατρὸς μὲν ἡ ἀγεννησία, Υἱοῦ δὲ ἡ γέννησις, Πνεύματος δὲ ἡ ἔκπεμψις.

(5) Idem orat. 24. pag. 430. Καὶ ὅταν μὲν ἐγὼ, καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἰσμεν ἀναγινώσκῃς, τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας ἐνοπτριζόμενος, etc. ὅταν δὲ τὸ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ὄνομα, τὰς τρεῖς ἰδιότητας.

(6) Orat. 29. pag. 489. Προσκυνοῦμεν οὖν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὰς μὲν ἰδιότητας χωρίζοντες, ἑνοῦντες δὲ τὴν θεότητα.

(7) Orat. 32. pag. 521. Τὸ τρία τὰ εἶναι διαιρούμενα οὐ φύσεσιν, ἀλλ' ἰδιότησιν.

(8) Orat. 37. pag. 597. Τί οὖν ἐστι, φησὶν, ὃ λείπει τῷ Πνεύματι, πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; οὐ λείπειν φαμέν. Οὐ γὰρ ἐλλιπὴς Θεός. Τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, ἡ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκε.

Mox : Οὐ γὰρ Υἱὸς ὁ Πατὴρ· ἀλλ' οὐκ ἐλλείψεως ταῦτα πόθεν· οὐδὲ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ὑφέσεως· αὐτὸ δὲ τὸ μὴ γεγενῆσθαι, καὶ τὸ γεγενῆσθαι, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι τὸν μὲν Πατέρα, τὸν δὲ, Υἱὸν, τὸν δὲ τοῦθ' ὅπερ λέγεται Πνεῦμα ἅγιον προσηγόρευσεν. ἵνα τὸ ἀσύγχυτον σώζηται τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν τῇ μιᾷ φύσει τε, καὶ ἀξίᾳ τῆς θεότητος. Οὔτε γὰρ ὁ Υἱὸς Πατήρ. Εἷς γὰρ Πατὴρ· ἀλλ' ὅπερ ὁ Πατήρ· οὔτε τὸ Πνεῦμα Υἱὸς ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ· εἷς γὰρ ὁ μονογενής· ἀλλ' ὅπερ ὁ Υἱός· ἓν τὰ τρία θεότητι, καὶ τὸ ἕν, τρία ταῖς ἰδιότησιν.

[1] Epist. 43. 349. 391.

Pater, Filius, et Spiritus sanctus exprimuntur, « (1) non naturas secare *dicit*, sed unius, et inconfusæ naturæ proprietates velut notis quibusdam, et characteribus ostendere. » Ac subinde *gignere*, *gigni*, et *procedere*, proprietates esse ait, quæ moveri, et invicem permutari nequeunt.

XI. Sed Gregorii alterius Nyssæ episcopi, et utriusque amicissimi, illius etiam germani, luculenta de ea re est oratio in primo contra Eunomium. Nam ibi temeritatem hæretici illius redarguit, quod cum triplicem divinarum personarum appellationem Deus nobis in Evangelio patefecerit, iisque baptismum consignaverit, quæ sunt Patris, Filii, et Spiritus sancti nomina; alias iste, ac scriptis minime proditas appellationes usurpare audeat. « (2) Atqui unaquæque, *inquit*, vocum istarum, secundum nativam, et propriam notionem intellecta, Christianis est regula veritatis, pietatisque lex. Nam cum multa sint alia nomina, quibus Deus significatur in historia, prophetia, et lege; ceteris omnibus relictis, Dominus Christus, qui ad ejus, quod est, fidem adducere nos poterat, has voces proponit, satis esse demonstrans, si in Patris, et Filii, et Spiritus sancti appellatione permaneamus, ad ejus, quod est revera, perceptionem; quod quidem et unum est, et non unum. Nam essentiæ ratione est unum. Ideo in unum nomen respicere Dominus lege sua constituit; sed secundum proprietates, quibus hypostases dignoscuntur, in Patris, et Filii, et Spiritus sancti fidem dividitur sine separatione partitum, et citra confusionem unitum. Nam cum Patris nomen audimus, hanc notionem animo concipimus, quoniam nomen istud non in se tantum intelligitur, sed etiam habitudinem quamdam ad Filium propria vi, et significatione declarat. Non enim separatus Pater, et per sese, comprehendi animo potest, nisi simul et Filius in ipsa Patris appellatione jungatur. Quare dum Patrem discimus, eadem voce fidem etiam in Filium edocti sumus. »

Hic Gregorii locus eximius est, et habet ejus, quod hactenus docemus, argumentum insigne: divinas hypostases, et personas per σχετικὸν aliquid, non absolutum, constitui, invicemque distingui. Siquidem vocabula, quibus separatim personæ tres appellantur, quæ quidem a Deo in sacris libris prodita sunt, relativa sunt omnia, nec absolutam notionem continent; velut illa Patris, Filii, et Spiritus sancti, quæ sunt præcipua, et κυριώτατα personarum nomina, quorum professione, vi, et efficientia Christiani fiunt, ac cœlesti in baptismo satu generantur. Non enim aliorum appellatione nominum primum illud, et maxime necessarium constare sacramentum Christus voluit. Quamobrem ut ad unam, eamdemque Filii cum Patre substantiam approbandam magna vis inest in verbis illis, quibus legitimam baptismatis formam Christus adstrinxit; quod et personæ tres æquali invicem jure, et auctoritate junguntur, et in nomine Patris, ac Filii, quod ὁμοούσιον aliquid, et æquale significat, non ut Ariani garriebant, ingeniti, ac geniti, vel increati, et creati, baptismus tribuitur; ut adversus hæreticos istos argumentatur Athanasius [1]; sic ad divinarum personarum qualitatem, proprietatemque dijudicandam ista ipsa pertinere debet baptismi formula, ut non alterius illam conditionis habeamus, quam quæ Patris, Filiique nominibus significata traditur.

XII. Commendat hanc Patris appellationem et Filii pluribus is, quem dixi, S. Athanasius, et utramque maxime propriam, ac reliquis anteponendam omnibus, eodem quo usi sumus, argumenti genere demonstrat. Nam et Patris vocabulum sæpe, ac luculenter in sacris litteris expressum legitur: « (3) Et eo fidei nostræ

(1) NAZIANZ. orat. 39. pag. 630. Τοῦ, ἐξ οὗ, καὶ δι' οὗ, καὶ ἐν ᾧ μὴ φύσει τεμνόντων, ἀλλὰ χαρακτηριζόντων μιᾶς, καὶ ἀσυγχύτου φύσεως ἰδιότητας.

(2) GREG. Nyss. lib. 1. con. Eun. pag. 3. Ἑκάστη γὰρ τῶν κλήσεων τούτων διὰ τῆς προσφυοῦς σημασίας νοουμένη κανὼν ἀληθείας, καὶ νόμος εὐσεβείας τοῖς χριστιανοῖς γίνεται. Πολλῶν γὰρ ὄντων, καὶ ἄλλων ὀνομάτων, οἷς τὸ θεῖον διασημαίνεται, ἐν ἱστορίᾳ τε, καὶ προφητείᾳ, καὶ νόμῳ, πάντα καταλιπὼν ὁ δεσπότης Χριστὸς, ἡμᾶς προσάγεσθαι δυνάμενος τῇ περὶ τοῦ ὄντος πίστει, ταύτας τὰς φωνὰς παρατίθεται, ἀρκεῖν ἀποφηνάμενος παραμένειν ἡμᾶς τῇ τοῦ Πατρός τε, καὶ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κλήσει, εἰς κατανόησιν τοῦ ὄντως ὄντος. Ὅπερ καὶ ἓν ἐστι, καὶ οὐχ ἕν. Τῷ μὲν γὰρ λόγῳ τῆς οὐσίας ἓν ἐστι. Διὸ καὶ εἰς ἓν ὄνομα βλέπειν ὁ δεσπότης ἐνομοθέσε. Τοῖς δὲ γνωριστικοῖς τῶν ὑποστάσεων ἰδιώμασιν, εἰς Πατρός τε, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος πίστιν διήρηται, ἀδιαστάτως τε μεριζόμενον, καὶ ἀσυγχύτως ἑνούμενον. Ὅταν γὰρ ἀκούσωμεν Πατέρα, ταύτην ἀναλαμβάνομαι τὴν διάνοιαν· ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο οὐκ ἐφ' ἑαυτοῦ νοεῖται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν σχέσιν διὰ τῆς ἰδίας ἐμφάσεως ἀποσημαίνει. Οὐ γὰρ ἂν Πατὴρ κεχωρισμένος ἐφ' ἑαυτοῦ νοηθείη, μὴ Υἱοῦ συνημμένου διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐκφωνήσεως. Πατέρα οὖν μαθόντες, τῇ αὐτῇ φωνῇ, καὶ τὴν εἰς Υἱὸν πίστιν συνεδιδάχθημεν.

(3) ATHAN. orat. 2. Καὶ τὸ κεφάλαιον δὲ τῆς πίστεως ἡμῶν εἰς τοῦτο συντείνειν ἠθέλησεν, οὐ κελεύσας ἡμᾶς βαπτίζεσθαι, οὐκ εἰς ὄνομα ἀγεννήτου, καὶ γεννητοῦ, οὐδὲ εἰς ὄνομα ἀκτίστου,

[1] Orat. 2. p. 162.

summam pertinere voluit, cum nos baptizari minime jussit in nomen geniti, et ingeniti, neque in nomen increati, et creaturæ, sed in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Hoc enim modo perfectionem adipiscentes et nos, qui e conditarum rerum numero sumus, deinceps in filios adoptamur. Quin et Patris nomen cum dicimus, ex hoc ipso nomine Verbum etiam, quod est in Patre, cognoscimus. » Itaque merito tria illa vocabula κανὼν τῆς ἀληθείας et νόμος τῆς εὐσεβείας ab Gregorio Nysseno dicuntur; quibus personalium proprietatum τὸ τί ἦν εἶναι metiri, ac dijudicare nos oportet. Sic et reliqua Patris, ac Filii nomina, quæ in Scriptura divinitus patefacta sunt, relationem sonant, ut in sequente libro diligentius exponetur, ac presertim λόγου, quod insigniter Filio tribuitur. Id enim σχετικὸν esse, ambo Gregorii Naz. [1] et Nyss. [2] ostendunt; tum *imaginis*, ἀπαυγάσματος, et, ut uno verbo colligam, quidquid nominum est, quod θεοπρεπῶς de Filio in sacris libris dicitur, hoc est quod divinam ejus personam proprie, et sine ulla ad externam in res creatas efficientiam comparatione, ac respectu significat, id plane est σχετικὸν, ut erudite Gregorius Nyssenus explicat [3]; qui cum Filii vocabula cetera, quæ ad res creatas, earumque procurationem referuntur, velut sunt pastor, petra, medicus, et ejus generis alia, secrevisset ab iis, quæ « (1) congruenter Deo tribuuntur, ac sine respectu ullo ad res infimas, quæ providentia ejus administrantur, sed quæ proprie ad unigenitum Deum accomodantur, » hujus posterioris generis vocabula commemorat his verbis : « (2) At vero Filius, et dextera, et Unigenitus, et Verbum, et Sapientia, et virtus, et ejusmodi omnia, quæ ad aliquid dicuntur, tanquam in relativa quadam conjugatione una cum patre omnium nominatus appellatur. Quippe Dei virtus nominatur, et Dei dextera, et Dei sapientia, et Patris filius, et Unigenitus, et Verbum apud Deum, et quæcumque sunt ejusmodi. » Quibus id ostendit, omnia nomina, quibus proprie, ac per se secundam Trinitatis personam exprimunt sacræ litteræ, non absolutam habere notionem, sed relativam. Vide ejusdem Nysseni librum primum ex Gretseri editione [4]. Et in libro de Communibus notionibus : « (3) Non enim tempore dividuntur a se invicem personæ divinitatis, *inquit*, neque loco, non voluntate, non studio, non instituto, non actione, non affectione aliqua ex iis, quæ in hominibus spectantur, sed hoc solum, quod Pater pater est, et non filius; Filius est filius, et non pater; similiter et Spiritus sanctus, neque pater, neque filius. » Chrysostomus quoque in priorem ad Timotheum, quæ sunt οὐσιώδη personis divinis, non aliam admittere differentiam ostendit, quam quæ mutua ex habitudine sumitur. Cum enim dixisset, Patrem et Filium ex æquo incorruptos esse; mox, in quo differentia posita sit, inquirit, et quod adversarii respondent, approbare se dicit, in eo differre quod « (4) ipse Pater a nullo alio, talis ut esset, accepit; Filius vero a Patre id habeat. » Et in oratione 5. contra Anomæos, « (5) Nominum, *inquit*, alia sunt communia, alia propria; communia quidem, ut eamdem sine differentia substantiam ostendant; propria vero, ut hypostaseon proprietatem certa notatione definiant. Igitur nomina Patris, et Filii propria sunt cujusque hypostasis : Dei vero, et Domini communia. »

XIII. Epiphanius passim [5] Deum ita unum esse prædicat, ut sit personarum Trinitas; unum autem secundum essentiam, divinitatem, et cetera, quæ communia sunt; tria vero

καὶ κτίσματος, ἀλλ' εἰς ὄνομα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Οὕτω γὰρ τελειούμενοι καὶ ἡμεῖς ἐκ ποιημάτων ὄντες υἱοποιούμεθα λοιπὸν, καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς δὲ ὄνομα λέγοντες, ἐπιγινώσκομεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ τὸν ἐν αὐτῷ τῷ Πατρὶ Λόγον.

(1) GREG. Nyss. 2. con. Eun. pag. 98. Ὅσαι δὲ τὸ θεοπρεπὲς ἑρμηνεύουσι, καὶ δίχα τῶν οἰκονομουμένων πρσφυῶς, καὶ κυρίως ἐφαρμόζονται τῷ μονογενεῖ Θεῷ.

(2) GREGOR. Nyss. ibid. pag. 99. Υἱὸς δὲ, καὶ δεξιὰ, καὶ μονογενὴς, καὶ λόγος, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα, ὅσα πρός τι λέγεται, καθάπερ ἐν συζυγίᾳ τινὶ σχετικῇ, τῷ Πατρὶ πάντων συνονομαζόμενος λέγεται. Θεοῦ γὰρ δύναμις ὀνομάζεται, καὶ Θεοῦ δεξιὰ, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ Πατρὸς Υἱὸς, καὶ μονογενὴς, καὶ λόγος πρὸς τον Θεὸν, καὶ ὅσα τοιαῦτα.

(3) NYSS. tom. 1. pag. 917. Οὔτε γὰρ χρόνῳ διαιρεῖται ἀλλήλων τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος, οὔτε τόπῳ, οὐ βουλῇ, οὐκ ἐπιτηδεύματι, οὐκ ἐνεργείᾳ, οὐ πάθει οὐδενὶ τῶν τοιούτων, οἷάπερ θεωρεῖται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἡ μόνον ὅτι ὁ Πατὴρ Πατήρ ἐστι, καὶ οὐχ Υἱός· Υἱός, Υἱός ἐστι καὶ οὐ Πατήρ, ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδὲ Πατὴρ, οὐδὲ Υἱός.

(4) CHRYSOST. hom. 4. in 1. ad Timoth. pag. 265. Τίνος οὖν ἕνεκεν ἡ διαφορά; ὅτι αὐτὸς μὲν, φησὶ, παρ' οὐδενὸς ἐγένετο τοιοῦτος, ὁ δὲ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρός. Καὶ ἡμεῖς τοῦτο ὁμολογοῦμεν.

(5) CHRYSOST. tom. 6. Savil. pag. 417. Τῶν γὰρ ὀνομάτων τὰ μέν ἐστι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια. Κοινὰ μὲν ἵνα τὸ ἀπαράλλακτον δείξῃ τῆς οὐσίας· ἴδια δὲ, ἵνα τὴν ἰδιότητα χαρακτηρίσῃ τῶν ὑποστάσεων. Τὸ μὲν οὖν Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, ἴδιον ἑκάστης ὑποστάσεως· τὸ δὲ Θεὸς, καὶ κύριος, κοινόν.

[1] Orat. 36. p. 590. — [2] Orat. Cat. c. 1. — [3] Libr. 2 con. Eun. p. 98 et seq.

[4] Pag. 78. — [5] Epiph. Hær. 62. n 3. et 4. et Hær. 63. n. 7. p. 615. et Hær. 69. n. 69.

eo ipso, quod Pater, Filius, et Spiritus sanctus vocantur. Et in Ancorato, nec non Hæresi 74 [1]. « (1) Tria igitur ista sunt, aut ex ipso, aut ab ipso, aut ad ipsum, quæ in unoquoque digne intelliguntur, prout seipsas personæ illæ revelant. » Ubi diversitatis, ac multiplicitatis in Deo rationem relativis istis adscribit originibus, ac proprietatibus, quas solas a Deo revelatas esse dicit. Tum in eadem Hæresi [2] Trinitatem dicit esse Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, quemadmodum Christus apostolos docuit, cum eis baptismi formam tradidit. Apud eumdem Epiphanium [3] Basilius Ancyranus, et alii Semiariani præclare id intellexerunt, ac declararunt, asserentes hypostases ab Orientalibus in Deo plures constitui, « (2) ut personarum proprietates subsistentes, et existentes ostenderent; » quas quidem proprietates subinde πατρικῇ αὐθεντίᾳ, *paterna auctoritate*, Filii, et Spiritus sancti vocabulis explicant. Theodoretus in primo Dialogo, cum dixisset, hypostasim, personam, et proprietatem unum et idem esse, « (3) Mox, *ait*, ea, quæ de divina natura dicuntur, communia esse Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut sunt Deus, Dominus, opifex, omnipotens, et id genus alia; quæ vero hypostases significant, non jam ea sanctæ Trinitatis esse communia, sed illius hypostasis unumquodque esse, cujus est proprium; velut nomen hoc pater, et ingenitus, Patris utrumque proprium est: tum filii nomen, et unigenitus, et Deus verbum, non Patrem exprimunt, neque Spiritum sanctum, sed Filium; ac denique Spiritus sanctus, et Paracletus, hypostasim Spiritus sancti declarant. » Ergo ἰδιότητες, quæ sunt hypostaseon propriæ notæ, relativis istis nominibus, ac notionibus continentur *.

Cyrillus in fine dialogi primi de Trinitate [4], « (4) Nam Pater, *inquit*, Pater, et non Filius,

(1) EPIPHAN. Οὐκοῦν τρία ταῦτα ὄντα, ἡ ἐξ αὐτοῦ, ἢ παρ' αὐτοῦ, ἢ πρὸς αὐτὸν, ἑκάστῳ ἀξίως νοούμενα, καθὼς ἑαυτὰ ἀποκαλύπτει.

(2) EPIPH. Διὰ τοῦτο γὰρ ὑποστάσεις εἰ ἀνατολικοῖ λέγουσιν, ἵνα τὰς ἰδιότητας τῶν προσώπων ὑφεστώσας, καὶ ὑπαρχούσας γνωρίσωσιν.

(3) THEOD. dial. 1. Ὅσα τοίνυν περὶ τῆς θείας λέγεται φύσεως, κοινὰ ταῦτά ἐστι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οἷον τὸ Θεὸς, τὸ κύριος, τὸ δημιουργὸς, τὸ παντοκράτωρ, καὶ ὅσα τούτοις ἐστὶ παραπλήσια, etc. Ὅσα δ' αὖ τῶν ὑποστάσεων ὑπάρχει δηλωτικὰ, οὐκέτι ταῦτα τῆς ἁγίας Τριάδος κοινά. Ἀλλ' ἐκείνης ἐστὶ τῆς ὑποστάσεως, ἧς ἐστιν ἴδιον· οἷον τὸ Πατὴρ ὄνομα, καὶ τὸ ἀγέννητος τοῦ Πατρός ἐστιν ἴδια. Καὶ αὖ πάλιν τὸ Υἱὸς ὄνομα, καὶ τὸ μονογενὴς, καὶ τὸ Θεὸς λόγος, οὐ τὸν Πατέρα δηλοῖ, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα ἅγιον, ἀλλὰ τὸν Υἱόν. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, καὶ ὁ Παράκλητος τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως ὑπάρχει δηλωτικά.

(4) CYRIL. in fine dial. 1 de Trin. p. 416. Πατὴρ γὰρ ὁ Πατὴρ, καὶ οὐχ Υἱὸς, ὅτι γεγέννηκεν. Υἱὸς δὲ αὖ πάλιν ὁ Υἱὸς, καὶ οὐ Πατὴρ, ὅτι γεγέννηται. Φέρε γὰρ, εἰ δοκεῖ, βραχὺ

[1] N. 4. — [2] N. 11. — [3] Hær. 73. n. 17.

[4] Cyr. Dial. 1. p. 416

* Personas divinas relationibus constitui in omnium confesso est, non vero eadem est theologorum consensio de modo explicandi officium relationum in constituendis ac distinguendis personis. Ad intelligentiam hujusce controversiæ, prænotandum est relationes personales dupliciter spectari posse, in concreto, scilicet, et in abstracto. Relatio, sensu concreto sumpta, non est in divinis, sicut in creatis, forma quædam accidentalis, rei quæ ad aliam refertur adveniens, sed est ipsamet substantia divina, non ut absoluta est, tribusque personis communis, sed prout est ad alterum relativa. Relationes igitur in Deo substantivæ sunt ac subsistentes. Pater et Filius et Spiritus sanctus eadem numero sunt essentia divina; Pater vero formaliter est Pater prout est substantiva relatio ad Filium (paternitas); Filius formaliter est talis quatenus est relatio substantiva ad Patrem (filiatio); idem valet de spiratione passiva qua Spiritus sanctus formaliter constituitur in esse personali. Paucis verbis, persona in divinis constituitur essentia prout se habet ad alterum; ergo formaliter in esse personali per relationem constituitur.

Relationes autem in abstracto sumptæ, et abstractis nominibus significatæ, dupliciter iterum considerari possunt, nempe, quatenus personis inhæreat, divinamque naturam, ut formæ quædam hypostaticæ. Afficiunt, seu secundum esse *in;* et quatenus alterum respiciunt personasque ad invicem referunt, seu secundum esse *ad*. Quæritur ergo an sub hoc vel illo respectu relatio personam constituat, seu, accuratius loquendo, constituere concipiatur. Cum enim esse *in* et esse *ad* sint a parte rei, in divinis relationibus, unum quid et idem, quæstio non tam de re ipsa quam de nostro concipiendi ordine movetur.

His præstabilitis, alii, cum Suarez, personas divinas constitui docent relationibus sub propria et formali relationis ratione, seu secundum esse *ad*. (De Trinit. lib. VI, cap. VII.) Alii, præcipuum e Thomistis, opinantur constitui personas relationibus, non sub conceptu formæ exercite referentis, sed sub conceptu entitatis, seu formæ afficientis subjectum, et hypostatice subsistentis. Utriusque sententiæ patroni plurimas subtilissimasque proferunt rationes a quibus referendis abstinemus.

Turnelius mediam quasi viam inire videtur. In personis divinis distinguit rationem communem et quasi generieam personæ, et rationem propriam et quasi specificam talis personæ, puta Patris, aut Filii, etc. Hac autem præmissa distinctione, sequentem statuit conclusionem : Persona divina, in ratione communi et quasi generica personæ considerata, constituitur per relationem, ut est forma quædam hypostatica, seu per relationem secundum esse *in* spectatam : at vero, considerata in ratione quasi specifica talis personæ, constituitur per relationem formalem, quatenus respicit terminum, seu per relationem secundum esse *ad*. v gr Pater in ratione communi personæ concipitur a nobis constitui per paternitatem, quatenus est forma hypostatica : Pater vero in ratione explicita et singulari Patris constituitur per respectum ad Filium. (De SS. Trinit. Quæst. sexta, art III.) Cæterum, recte observat Turnelius formam illam hypostaticam non esse aliquid absolutum, sed relativum, haud distincte, sed confuse et inadæquate concceptum; relationemque secundum esse *in*, et relationem formaliter sumptam secundum esse *ad*, licet differant in modo significandi, et secundum conceptus magis vel minus explicitos, in re tamen significata non differre, neque unam concipi seu intelligi posse sine altera, implicite saltem ac confuse cognita. (E.)

quia genuit; Filius autem iterum Filius, quia genitus est. Age enim, si placet, parumper a Patre, quod Patris est, per imaginationem, et sermonem amoveas, et iterum a Filio, quod Filii, o amice, quomodo nobis utriusque persona significari poterit?» Mox, « Solitarie autem, et vere Pater significatur, dum intelligitur, quod genuit; solitarie autem, et vere Filius, dum intelligitur, quod genitus sit. Itaque proprium alteri, quod ejus, et solius; quamvis alia indiscriminatim de eis dicantur.» In libro vero secundo demonstrat, nullum aliud nomen personam Patris proprie declarare, vel Filii, et Spiritus sancti, quam illud ipsum, in quod baptizari nos Christus voluit, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Proinde nec ingenitum, neque quodlibet aliud, quod usurpant hæretici, ad exprimendas personas idoneum videri.

XIV. Etenim eorum, quæ dicuntur de Deo, quædam ait esse communia, quæ naturam ipsam significant; alia propria cujusque personæ. « (1) Ac si quis divinam naturam nominet, integram nobis, ut in uno significato, statim nobis expressit sanctissimam Trinitatem, quæ in una intelligitur deitate; sed nondum determinate unius privatim personam indicat. At vero, si quis Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum nominet, non ex iis, quæ sine ullo discrimine tota natura divinitatis est, declarationem facit; sed ex iis, quibus sanctæ Trinitatis eadem essentia in propriis hypostasibus dignoscitur, dum ista loquendi ratio eorum, qui intelliguntur, unicuique suum, ac proprium nomen attribuat, et quæ substantia sunt unita in propriis hypostasibus, constituat.» Idem in libro septimo Thesauri apertissimis verbis idipsum declarat. « (2) Est enim, *inquit*, Pater in sua proprietate; et est Filius in peculiari sua proprietate, hanc solam habens ab generante differentiam. Nam Pater per sese est, et non est Filius; Filius vero per sese est, et non est Pater; verum in eo solo a Patre distans, ipsam quidem naturæ paternæ proprietatem gerit, etc.» Et libro nono ejusdem operis, « (3) Quidquid de una persona, Patris, vel Filii, dicitur, in utramque competere *ait*, excepto solo Patris, et Filii nomine, ac re.» Tum libro 23. « (4) Habet, *inquit*, naturaliter, utpote proprium ipsius Verbum, et splendor, omnia quæ sunt illius, excepto eo, quod est esse, dicique Patrem.» Item in libro 11. commentariorum in Joannem, « (5) Nihil esse *dicit*, quod Filium a Patre dividat, ac differre faciat, quominus in omnibus similis, æqualisque sit, præter hoc unum, quod Pater est.» Idque ipsum sæpius repetit; ut in libro octavo, et decimo contra Julianum, et in libro contra Anthropomorphitas, capite 6. et 18.

Maximus martyr in primo dialogo de Trinitate, qui vulgo Athanasio adscribitur, interroganti Anomæo, « (6) Nullane ergo differentia est Patris, et Filii, et Spiritus sancti?» In Orthodoxi persona respondet: « In natura, nulla; in voluntate, nulla. In eo, quod est gignere, et gigni, emitti, et procedere, inest aliqua.»

Joannes Damascenus libro de Fide orthodoxa, « (7) In omnibus, *inquit*, unum sunt Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, excepto eo, quod est ingenitum esse, et genitum, et proce-

τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐν ἐννοίαις, καὶ λόγῳ, τὸ, Πατὴρ, ἀποστήσαντες, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ, Υἱὸς, ἐννοῶμεν, ὦ τᾶν, τὸ ὅπως ἂν ἡμῖν ἀναμέρος τὸ ἑκατέρου πρόσωπον κατασημήναι τις ἂν, etc. Mox: Μόνως δὲ, καὶ ἀληθῶς ὁ Πατὴρ σημαίνεται, διὰ τοῦ νοεῖν ὡς τέτοκε· μόνως δὲ καὶ ἀληθῶς ὁ Υἱὸς· διὰ τοῦ νοεῖσθαι γεγεννημένος· ἴδιον οὖν ἑκατέρῳ τὸ αὐτοῦ, καὶ μόνου, καί τοι τῶν ἄλλων οὐ διωρισμένως ἐπ' ἀμφοῖν λεγομένων.

(1) Cyril., dial. 2. de Trinit. pag. 422. Κοινὰ γὰρ, ἵν' οὕτως εἴπω, τῆς ὅλης θεότητος λέγοιτ' ἂν τὰ τῇ οὐσίᾳ τῇ ἄνω προσπεφυκότα. Καὶ τὴν θείαν μέν τις εἰ κατονομάσειε φύσιν, ὁλόκληρον ἡμῖν, ὡς ἐν ἑνὶ τῷ σημαινομένῳ, παρέδειξεν εὐθὺς τὴν ἁγίαν Τριάδα, τὴν ἐν μιᾷ θεότητι νοουμένην. Πλὴν οὖπω διεσταλμένος τὸ ἑνὸς πρόσωπον ἰδικῶς. Πατέρα δὲ, καὶ Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον λέγων, οὐκ ἀφ' ὧν ἐστιν ἀδιακρίτως ἡ πᾶσα τῆς θεότητος φύσις, ποιεῖται τὴν δήλωσιν, ἀλλ' ἐξ ὧν τὸ τῆς ἁγίας Τριάδος διαγινώσκεται ταὐτὸν εἰς οὐσίαν ἐν ὑποστάσεσιν ἰδικαῖς, ἑκάστῳ τῶν νοουμένων ἀποκρίνοντος τοῦ λόγου τὸ αὐτῷ πρόσηκον ὄνομα, καὶ ἐν ἰδικαῖς τιθέντος ὑποστάσεσι τὰ οὐσιωδῶς ἡνωμένα.

(2) Idem in 7. Thes. pag. 60. Ἔστι γὰρ ὁ Πατὴρ ἐν τῇ αὐτοῦ ἰδιότητι. Καὶ ἔστιν ὁ Υἱὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ ἰδιότητι, ταύτην ἔχων μόνην πρὸς τὸν γεγεννηκότα τὴν διαφοράν. Ὁ μὲν γὰρ Πατὴρ καθ' ἑαυτὸν ἐστι, καὶ οὐκ ἐστιν Υἱὸς. Ὁ δὲ Υἱὸς καθ' ἑαυτόν ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι Πατήρ. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο μόνον, ὡς πρὸς τὸν πατέρα τὴν διαστολὴν ἔχων, φέρει μὲν αὐτὸ τῆς πατρικῆς φύσεως τὸ ἰδίωμα, etc.

(3) Idem, lib. 9. Thes. pag. 70. Ἀλλ' ὡς ἐπ' ἀμφοῖν χωρεῖν δυναμένου παντὸς, ὅπερ ἂν ἐφ' ἑνὸς λέγοιτο, δίχα μόνης τῆς τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας τε, καὶ πράγματος.

(4) Idem, lib. 23. pag. 225. Ἔχει γὰρ φυσικῶς ἴδιος ὢν αὐτοῦ λόγος, καὶ ἀπαύγασμα, πάντα τὰ αὐτοῦ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι, καὶ λέγεσθαι πατήρ.

(5) Idem, lib. 11 in Joan. cap. 2. pag. 930. Διατέμνοντος γὰρ, ἤτοι διιστάντος οὐδενὸς εἰς ἀλλοτριότητα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ὅσον ἦκεν εἰς τὸ κατὰ πᾶν ὁ, τιοῦν ὅμοιόν τε, καὶ ἴσον, δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατέρα.

(6) Tom. 2. oper. Athan. pag. 140. AN. Οὐκ ἔστιν οὖν διαφορὰ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. ΟΡΘ. Ἐν τῇ φύσει οὔ, ἐν τῷ θελήματι οὔ. Ἐν τῷ γεννᾶν, καὶ γεννᾶσθαι, καὶ ἐκπέμπειν, καὶ ἐκπορεύεσθαι, ναί.

(7) Damasc., lib. 1. cap. 11. Ὅτι κατὰ πάντα ἓν εἰσιν ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, καὶ τῆς γεννήσεως, καὶ τῆς ἐκπορεύσεως· ἐπινοίᾳ δὲ τὸ διῃρημένον. Ἕνα γὰρ Θεὸν γινώσκομεν· ἐν μόναις δὲ ταῖς ἰδιότησι τῆς τε

dere; cogitatione vero divisio constat. Nam unum Deum cognoscimus, sed in solis proprietatibus Paternitatis, Filietatis, et Processionis, ac secundum rationem principii, et ejus, quod est ex principio, et perfecti, hypostasis, sive modi existendi discrimen intelligimus. » Eadem fere leges et in 13 capite, et libro tertio, capite 5. Hoc ipsum docet et Emmanuel Calecas, libro contra Græcos, capite 25, et Demetrius Cydones libro de processione Spiritus sancti, capite secundo. Vide et in sexta Synodo tum Agathonis epistolam, actione 4, et Sophronii, actione 11, necnon edictum Constantini Pogonati, actione 18, in quibus illud idem significatur. Auctor ille, qui sub Justini nomine *fidei expositionem* scripsit, « (1) Non igitur, *ait*, idem cum Patre Filius est, et Spiritus sanctus; quoniam ingenitum, et genitum, et procedens non sunt essentiæ nomina, sed modi quidem existentiæ. Modus autem existentiæ nominibus istis velut notis distinguitur. At essentiæ notio Dei vocabulo significatur, adeo ut Patris a Filio et Spiritu sancto differentia in existentiæ modo posita sit; identitas vero in essentiæ ratione. »

XIV. Hoc vero singulare est Zachariæ Mitylenæi elegantissimi scriptoris, quod relationes in solis rebus corporatis inesse putat; in Deo vero, expertibusque corporis substantiis nullas esse, atque hoc modo conatur id, quod de æternitate mundi ab gentilibus objectum erat, solvere; dum ex eo, quod Deus creator est, idque ex æterno, ne ulla fiat in illo mutatio, creatoris autem notio habitudinem quamdam habet ad res creatas, probare studebant, etiam creatas res ex omni fuisse æternitate. « (2) Nam, quæ simul sunt, *inquit*, ex illorum genere sunt, quæ ad se mutuo referuntur. Quæ autem invicem referuntur, cum natura corporea implicantur. Est autem Deus res quædam expers corporis. Quare non est simul Deus, ac mundus; siquidem Deus non est corpus, quocum relationes conjunctæ sunt. » Hoc nemo dubitat esse falsum. Non enim referri ad aliud corpora sola dicuntur; et in Deo relationes inesse, fidei res est, non opinionis.

CAPUT UNDECIMUM.

Quid significet vox personæ : absolutum, an relativum aliquid. Prius Augustino, et aliis visum esse ; et id tamen minus esse probabile. Personam ergo proprie, et directe relativum quippiam significare ; neque notionem quamdam personæ, tanquam genus, de divinis personis prædicari.

I. Hujus, quam de personarum proprietatibus instituimus, disputationis consectaria sunt duo; quorum ad illustranda superiora illa necessaria videtur enodatio. Nam hoc primum inquiri a nobis oportet, vox ipsa personæ quid significet, hoc est, relativa an absoluta sit ei subjecta notio. Deinde num, præter relativas proprietates tres, quibus hypostases constare docuimus, alia quædam communis tribus, et absoluta sit, quæ naturam ipsam per sese quodammodo, et ut captus fert nostræ cognitionis, afficiat. Est enim quæstio utraque celebris, deque ea theologorum in libris est magna certatio.

De priore uti primo loco dicatur, hoc ante omnia statuendum est, *personæ* vocem ex eorum esse nominum genere, quæ *concreta* dicuntur, hoc est e duobus complexa, quorum alterum subjecti instar est, alterum formæ, quæ subjectum afficit. Itaque quamvis reipsa

πατρότητος, καὶ τῆς υἱότητος. καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, κατά τε τὸ αἴτιον, καὶ τὸ αἰτιατὸν, καὶ τὸ τέλειον, τῆς ὑποστάσεως, ἤτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον, τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν.

(1) JUSTINUS. Οὐ ταὐτὸν οὖν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὅτι τὸ μὲν ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ ἐκπορευτὸν οὐκ οὐσίας ὀνόματα, ἀλλὰ τρόποι ὑπάρξεως. Ὁ δὲ τρόπος τῆς ὑπάρξεως τοῖς ὀνόμασι χαρακτηρίζεται τούτοις· ἡ δὲ τῆς οὐσίας δήλωσις τῇ Θεὸς ὀνομασίᾳ σημαίνεται, ὡς εἶναι τὴν διαφορὰν τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον. Τὸ δὲ ταὐτὸν, κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον.

(2) ZACHAR.. Mityl.. lib. de Opif. mundi. Τὰ γὰρ ἅμα τῶν πρός τι. Τὰ δὲ πρός τι τῇ σημαντικῇ συνέζευκται φύσει· ὁ δὲ Θεὸς ἀσωμάτόν τι χρῆμα, καὶ νοερόν. Οὔκ ἄρα ἅμα Θεὸς, ἅμα κόσμος. Ἐπεὶ μήτε σῶμα ὁ Θεὸς, ᾧ τὰ πρός τι συνέζευκται.

nihil in Deo sit hujusmodi, nec ulla pars, aut compositio; nos tamen sic eum cogitatione describimus, quasi quiddam insit in illo, quod subjecti vicem habeat, quiddam alterum, formæ. Quare persona divina ex natura, sive essentia, velut subjecto, et proprietate, quæ tanquam forma est relativa, componitur. Sed ambigitur, utram partem proprie, ac per se, directaque notione persona significet. Sicut cum *album* dicimus, vel *calidum*, etsi duo animo concipimus, corpus, quod ea qualitate perfusum est, et qualitatem ipsam; magis tamen proprie qualitas, quam materia, significari dicitur. Nam hæc confuse tantum, illa distincte, et explicate isto vocabulo declaratur. Hoc ne idem in *personæ* nomine sentiamus, intercedit Augustinus, et cum eo theologi nonnulli, horumque dux Lombardus sententiarum Magister, qui personæ absolutam magis, quam relativam significationem tribuere videntur.

II. Etenim Augustinus in septimo de Trinitate [1], personam ad se dici, non ad alterum, docet; quod ipsum est absolute, ac secundum essentiam, vel substantiam dici, non secundum relationem. « Non enim aliud est Deo esse, aliud personam esse, inquit ille, sed omnino idem. Nam si esse ad se dicitur, persona vero relative, sic dicamus tres personas, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, quemadmodum dicuntur aliqui tres amici, aut tres propinqui, aut tres vicini, quod sint ad invicem, non quod unusquisque eorum sit ad seipsum. Quapropter quilibet ex eis amicus est duorum ceterorum, aut propinquus, aut vicinus, quia hæc nomina relativam significationem habent. Quid ergo non placet, ut dicamus, Patrem personam esse Filii, et Spiritus sancti? aut Filium personam esse Patris, et Spiritus sancti? aut Spiritum sanctum personam esse Patris, et Filii? Sed neque persona ita dici solet, neque in hac Trinitate, cum dicimus personam Patris, aliud dicimus, quam substantiam Patris. Quocirca, ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est, sed quo est; ita et persona Patris non aliud, quam ipse Pater est; ad se quippe dicitur persona, non ad Filium, vel Spiritum sanctum, sicut ad se dicitur Deus, et magnus, et bonus, et justus, et si quid aliud ejusmodi. Et quemadmodum hoc illi est esse, quod Deum esse, quod magnum, quod bonum esse; ita hoc illi est esse, quod personam esse. » Hic Augustinus manifeste personam *ad se* dici asserit; hoc est absolutam habere significationem, et substantiam, sive essentiam sonare, non proprietatem. Nam alioqui Pater Filii persona diceretur, si persona Patris proprie relationem exprimeret.

At enim si ad se persona dicitur, et substantiam significat, uti *magnus*, *bonus*, non solum tres personæ dicentur, sed una persona, sicut unus magnus, et bonus. Imo tres personas dici nihilo magis licebit, quam magnos, bonos, vel deos tres. Hoc enim subinde sibi Augustinus objicit eodem in sexto capite; tum vero in antecedente quarto, ubi quærit, quid tres sint, et quid commune habeant. Nam si tres personæ dicantur, persona generale nomen erit, ut est revera, cum etiam homini sit cum Deo communis. Cur igitur, sicut tres personas usurpamus, quia persona communis vox est, ita non dicimus tres deos? aut, ut dicimus unum Deum, non unam itidem personam nominamus? Hæc ubi argute, ac subtiliter more suo disputavit Augustinus, ita denique respondet: Factum id esse loquendi consuetudine, ut tres personas potius, quam unam personam diceremus, et non unam personam, sicut unam essentiam, cum tam commune sit substantiæ, vel personæ vocabulum, quam essentiæ. Græcos enim substantiam id appellare putat, quod Latini personam vocant. « Quid igitur restat, *ait* [2], nisi ut fateamur loquendi necessitate partita (parta) hæc vocabula, cum opus esset copiosa disputatione adversum insidias, vel errores hæreticorum? Cum enim conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quod in secretario mentis pro captu tenet, de domino creatore suo, sive per piam fidem, sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa æqualitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quædam non poterat dicere, quod Sabellius quia dixit, in hæresim lapsus est, etc. » Mox: « Quæsivit quid tria diceret; et dixit substantias, sive personas; quibus nominibus non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem noluit, ut non solum ibi unitas intelligatur ex eo, quod dicitur una essentia, sed et trinitas, ex eo, quod dicuntur tres substantiæ, vel personæ. Nam si hoc est Deo esse, quod subsistere, ita non erant dicendæ tres substantiæ, ut non dicuntur tres essentiæ; quemadmodum, quia hoc est Deo esse, quod sapere, sicut non tres essentias, ita nec tres sapientias dicimus. Sic enim, quia hoc illi est Deum esse, quod est esse, tam tres es-

[1] Cap. 6.

[2] Libr. 7. c. 4.

sentias, quam tres deos dici fas non est. Si autem aliud est Deo esse, aliud subsistere, sicut aliud Deo esse, aliud Patrem esse, vel dominum esse : quod enim est, ad se dicitur; Pater autem ad Filium, et dominus ad servientem creaturam dicitur; relative ergo subsistit, sicut relative gignit, et relative dominatur. Ita jam substantia non erit substantia, quia relativum erit. Sicut enim ab eo, quod est esse, appellatur essentia; ita ab eo, quod est subsistere, substantiam dicimus. Absurdum est autem, ut substantia relative dicatur. Omnis enim res ad seipsam subsistit; quanto magis Deus? etc. »

III. Hæc igitur Augustini sententia est, tam absolute, ac per sese usurpari posse personam unam, vel unam substantiam, quam dicitur una essentia, vel sapientia; sed usu loquendi aliter institutum esse, uti tres solummodo personæ, non autem una diceretur, quo scilicet in promptu vox esset aliqua, qua id, secundum quod tria sunt, explicari posset *. Quam ad Augustini rationem Fulgentius alludens [1], « Sed, cum quæreretur, *inquit*, a Patribus, et diceretur, Quid tria? nec essentias, nec substantias, nec naturas dicere ausi sunt, ne aliqua forte diversitas crederetur essentiarum, aut naturarum, aut substantiarum; sed dixerunt tres personas, unam essentiam, uti una essentia declararet Deum, tres autem personæ sanctam Trinitatem ostenderent. » Ibi tres substantias nominari vetat, contra quam Augustinus factum asserit, de qua re supra meminimus. Idem et ad Ferrandum scribens, Inquisitione 1, docuit : « Vix autem unum (nomen singulare) reperiri potuit humani sermonis inopia, ut saltem tres diceret esse personas, ne, si vel hoc non diceretur, Trinitas esse nullatenus crederetur, et in illa omnimoda taciturnitate fidei periculum nasceretur. »

Lombardus item in primo Sententiarum [2] hanc Augustini doctrinam amplectens, et explicans, personæ nomen affirmat dici secundum substantiam, quod est secundum essentiam, vel ad se. Porro [3], cum quidquid ad se Deus dicitur, substantialiter dicatur; idque ipsum nunquam pluraliter efferatur, sed singulariter, etsi de unoquoque prædicetur, sicut dicimus, Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus, non tamen dicimus, tres sunt dii, sed unus Deus; ab hac communi conditione personæ nomen excipitur; hoc enim unum ex omnibus, quæ substantialiter dicuntur, et ad se, pluraliter, non singulariter in summa accipitur. « Dicimus enim, Pater est persona; Filius est persona; Spiritus sanctus est persona; nec tamen dicitur, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus sunt una persona, sed tres personæ. » Hæc Magister sententiarum, qui varietatis hujus causam affert eam, quam ex August. supra posui; tum ex eodem alteram e quarto capite libri septimi depromptam : Ideo tres deos non dici, quia Scriptura contradicit; quæ Deum unum esse prædicat [4]. Tres autem personas usurpari, non quia Scriptura dicit, sed quia non contradicit.

IV. Hugo Victorinus [5] eamdem, ac Magister sententiarum, quæstionem injicit; itidemque ut ille censet, « Hoc solum nomen esse, quod

[1] Lib. de Trinit. — [2] Dist. 23 et 25. [3] Dist. 22. — [4] Deut. 6. — [5] Hugo Tract. 1. Sum. sent. c. 9.

* Quæ loco citato asserit Augustinus, de significato vocis *personæ*, doctrinæ ex eodem depromptæ ac præcedenti capite recensitæ de constitutione ac distinctione divinarum personarum, nullatenus adversantur. Audivimus eum e proprietatibus relativis personarum constitutionem repetentem; nunc quæstionem movet de vocis personæ significatione, utrum, scilicet, relativa, an absoluta sit ei subjecta notio. Animadvertit vocem personæ, ex usu communi de substantiis *ad se* consideratis usurpari, nihilque relativum per se significare. Ergo si sola attendatur nominis significatio, persona dicitur de Patre et Filio et Spiritu sancto, prout ad se sunt et considerantur. Unde infert Augustinus solo usu loquendi institutum esse ut tres dicerentur personæ, non una persona. Integra vero manet doctrina a S. Doctore præstabilita de officio relationum in constituendis ac distinguendis personis.

Non consentiunt theologi de significato formali vel materiali, directo vel indirecto, vocis *personæ* in divinis Controversia de nomine magis quam de re ipsa videtur, utpote exorta ex æquivocatione verborum formaliter et materialiter, directe et indirecte, quæ non eodem sensu ab omnibus accipiuntur. Tria sunt in personis divinis consideranda, essentia, subsistentia et relatio. Essentia est aliquid absolutum tribus personis commune; ratione igitur essentiæ persona divina est ad se, non ad alterum. Subsistentia, præcise sumpta, abstrahit a relatione, compelitque supposito ut tale est, sive proprietate absoluta, sive relatione constituatur. Subjectum vero subsistentiæ in divinis est relatio. Etenim, proprietates personales in Deo sunt relationes subsistentes. Porro tria hæc vocabula *personæ*, diverso tamen modo, significantur. Observandum est duplex esse alicujus nominis significatum; alterum directum, quod in casu recto explicari solet; alterum indirectum, quod dicitur connotari, et explicatur in casu obliquo. Ita in definitione personæ : *rationalis naturæ individua substantia*, duo postrema vocabula directum enuntiant personæ significatum; dum *rationalis natura* non directe sed in obliquo connotatur. Rursus bifariam potest aliquid directe significari; tum formaliter, cum explicatur expresse ipso nomine; tum etiam materialiter, cum non exprimitur distincte, sed continetur ut subjectum et materiale significati formalis.

His positis, nomen persona significat formaliter et directe subsistentiam, essentiam vero significat in obliquo, seu connotat indirecte; materialiter vero simul et directe significat relationem. Ita Vasquesius. (Comment. 1, disput. CXXVII, c. II) « Id enim, inquit, quod incommunicabiliter subsistit, est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, qui relationem significant directe, sed alio modo quam persona : hoc enim nomen non exprimit hypostasin sub nomine relativo, sed sub conceptu subsistentiæ, sive hæc sit relatio, sive absolutum. » (E.)

cum dicatur de singulis ad se, pluraliter, non singulariter accipitur in summa, » ac cetera ejusdemmodi. Sed rursus ambigit, cur « cum dicamus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum tres esse personas, non possumus dicere tres rationales substantias. » Nec satis dilucide respondet. Ait autem, « quando per se dicitur, Pater est persona, Filius est persona, » sic exponi, « Pater est persona, id est rationalis substantia, sed per additionem restringi significationem, ut, Filius est alia persona, id est discretus per aliam proprietatem : Pater, et Filius, et Spiritus sanctus sunt tres personæ, id est discreti per tres proprietates. Sicut enim cum dicitur, Filius est Deus, non distinguitur a Patre, sed cum additur, Filius est Deus de Deo, jam fit distinctio ita; cum dicitur, Pater est persona, Filius est persona, nondum fit distinctio, sed cum additur alia persona, vel per pluralem tres personæ, jam distinctio notatur. »

Auctor etiam ille, qui sub Bedæ nomine vulgatus scholia edidit in librum Boetii de Trinitate [1], similiter atque illi sentit, ac scribit. Tum hoc addit, « Quod Augustinus dicit, Persona dicitur ad se, sic intelligendum esse, id est non dicitur in respectu. Non enim ideo dicitur dici ad se, quod sit datum ex identitate essentiæ. » Quibus verbis docet personæ nomen absolutam habere significationem, non relativam ; neque tamen propterea essentiæ nomen esse, vel substantiæ, sed hoc habere peculiare, ut cum ad se, non ad aliud dicatur, non tamen substantiam denotet. Quod non aliunde, quam hominum consensu, institutoque factum esse, cum Augustino censuit. Ac paulo post idem scriptor affirmare videtur, personæ nomen proprie non constare personali distinctione ; hoc est non eam in notione sua involutam habere ; sed hoc significare, quod *habet personalem distinctionem*, quasi dicat vocabulum esse complexum, sive, ut vocant, *concretum*. Huic opinioni quidam de Schola theologi suffragantur ; quibus placet, relationem duo significare, essentiam, et habitudinem ad alterum. Qua igitur essentiam exprimit, per eam constitui personam ; distingui vero ab alia, qua respectum, ac σχέσιν habet. Hæc enim diversa esse probat, qui sic sentit, Bellarminus [2] exemplo Adami, qui cum solus esset, prius ejus est constituta, quam ab aliis distincta persona. Cujusmodi Adami exemplo utitur etiam Beda ille supposititius, et nescio quid inconditum, obscurumque ad eam sententiam expromit.

V. Equidem invitus facio, ut ab Augustini, aliorumque gravissimorum virorum sententia discedam. Sed me græcorum, latinorumque Patrum, nec non Conciliorum auctoritas sentire aliter cogit ; quæ id profecto dici non patitur, personæ vocabulo eam subjici notionem, quæ essentiam, hoc est substantiam, naturamque proprie exprimat, ut ad se dicatur, non ad alterum. In quo nominis *substantiæ* ambiguitas illa notanda est, de qua non semel admonui. Nam alias essentiam, naturamve significat ; alias hypostasim, vel naturam eamdem singularibus proprietatibus affectam. Ac priore sensu illi omnes intelligendi sunt, qui *personam* ad se, et secundum substantiam dici voluerunt ; quoniam ad se dicitur hoc solum, quod ad essentiam pertinet, ut supra demonstravimus. At hoc ipsum minime consentaneum est, personæ vocem proprie, ac directe secundum essentiam dici. Huic enim vel Augustinus ipse refragatur, a quo hæc tradita regula est in quinto libro de Trinitate, cap. 8. « Quapropter illud præcipue teneamus, quidquid ad se dicitur præstantissima illa, et divina sublimitas, substantialiter dici ; quod autem ad aliquid, non substantialiter, sed relative ; tantamque vim esse ejusdem substantiæ in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, ut quidquid de singulis ad seipsos dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Quemadmodum enim Pater Deus est, et Filius Deus est, et Spiritus sanctus Deus est, quod secundum substantiam dici nemo dubitat, non tamen tres deos, sed unum Deum dicimus eamdem ipsam præstantissimam Trinitatem. Ita magnus Pater, magnus Filius, magnus Spiritus sanctus ; non tamen tres magni, sed unus magnus. » Ac quibusdam interpositis, « Quidquid ergo ad seipsum dicitur Deus, et de singulis personis singulariter dicitur id est de Patre, et Filio, et Spiritu sancto ; et simul de ipsa Trinitate ; non pluraliter, sed singulariter dicitur. Quoniam quippe non aliud est Deo esse, et aliud magnum esse, sed hoc idem illi est esse, quod magnum esse ; propterea sicut non dicimus tres essentias, sic non dicimus tres magnitudines, sed unam essentiam, et unam magnitudinem. »

Quare si *personæ* vocabulum ad se, et secundum substantiam, hoc est essentiam, dicitur, non potest evitari, quin Pater, Filius, ac Spiritus sanctus, perinde una persona nominentur, ac personæ tres. Siquidem non aliud

[1] Tom. 8. Operum Bedæ. — [2] Lib. 2. de Christo c. 1.

est Deo esse, et aliud personam esse. Neque vero quominus ita loquamur, communis obstabit usus; quia nec impedire potuit, quin substantiæ tres, ut et hypostases, in sermonis consuetudinem aliquando venerint, quamvis initio ab utraque Christiani Patres abhorrerent. At profecto vel unus ex his repertus est, qui unam Trinitatis personam, vel πρόσωπον usurparet; quod quia nemo fecit hactenus, hoc ipsum indicio est, non licere, neque personam dici substantialiter, sed relative.

VI. Etenim, quod ab illa generali regula nominum eorum, quæ secundum essentiam dicuntur, personæ vocabulum excipi Lombardus ait, hoc illi minime concedimus. Si enim hoc nomina significant, et in eo potestas iis subjecta consistit, ad quod proprie declarandum sapientum ea usus hominum, et auctoritas assumpsit; scimus, ex quo transferri ad divina vox ista personæ cœpit, nunquam pro eo sumptam esse, quod commune est tribus, sed pro eo, quod est multiplex, et distinctum. Atqui non recens est vocabuli istius usus in explicanda divinitate, sed antiquissimus, nulli ut ætate cedat illorum, quæ theologorum hac in re consuetudo detrivit; qualia sunt substantiæ, et essentiæ, quæ duo non diu esse, quod in usum venerunt, scribit Augustinus [1]. Tum apud Græcos ὑποστασεως, quod postremum serius aliquanto in ea significatione fixum est, quam deinceps obtinuit, ut id quod in Trinitate proprium est, exprimeret. Nam perdiu pro natura, vel essentia usurpatum est a Patribus, ut antea monstravimus [2]. Personæ vero nomen, quod in libro de Trinitate extat [3], qui inter opera Tertulliani Novatiano inscriptus legitur, et est vetusti non minus scriptoris, quam elegantis, et latini, qui ita loquitur: « Christum secundam esse personam post Patrem; » hæc inquam *personæ* vox a nemine unquam mortalium, uti neque græca πρσσώπου, aliter usu recepta est, quam ut, quod est in Deo singulare, ac distinctum, referret. Hoc docti pariter et indocti perpetua, et constanti sermonis lege sanxerunt.

VII. Unde ergo suspicati sunt ii, quos contra disputamus, nomen hoc dici secundum essentiam, vel substantiam; sed consensu quodam eruditorum ad significandas proprietates esse restrictum? Ut ita credi posset, producendi essent, qui alio sensu, quam vulgo fit, nomen illud usurpassent, ac varietas in usu ejus aliqua notanda veterum, ut in substantiæ, et hypostasis vocibus solet. At id nunquam poterunt. Itaque cur in nominum eorum numerum personam referant, quæ ad se, et secundum substantiam dicuntur, causæ nihil habent. Neque vero probare illud possumus, quod in illo Augustini loco legitur, « Non esse aliud Deo esse, aliud personam esse. » Nam etsi quidquid in Deo est, reipsa Deus sit, et una sit eademque simplicissima res essentia Dei, atque persona, et quidquid aliud in illo est, ac de eo dicitur; tamen intelligentia, et, ut græci Patres loquuntur, ἐπινοίᾳ, cognitioneque nostra quædam fit horum omnium distinctio, ut non idem sit prorsus esse Deo, quod personam esse, vel Patrem, aut Filium esse; quamvis idem sit Deo esse, quod magnum esse, vel sapientem, et si quid est aliud, quod ad se, absoluteque dicitur. Quod quidem Augustinus ipse nos docuit his verbis [4]; « Quapropter, non quia Pater non est Filius, et Filius non est Pater, aut ille ingenitus, ille autem genitus, ideo non una essentia; quia his nominibus relativa eorum ostenduntur. Uterque autem simul una sapientia, et una essentia, ubi hoc est esse, quod sapere, non autem simul uterque Verbum, aut Filius; quia non hoc est esse, quod Verbum esse, aut Filium esse; quia jam satis ostendimus, ista relative dici ». Eodem modo neque idem erit esse Deo, quod personam esse, quia persona relative dicitur.

Huic consentaneum est, quod in libro quæstiuncularum de Trinitate inter Augustini opera legitur [5]; qui liber, etsi Alchuini est, non Augustini, ex ejus tamen doctrina decerptus est. Ibi ergo ita scriptum est: « Interrogatio. Dum tres personas dicimus, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, quare non tres deos, nec tres omnipotentes, nec tres bonos, nec tres magnos dicere fas est? Responsio. Quia Deus, et omnipotens, et magnus, et bonus, et æternus substantialia nomina sunt, et ad se dicuntur; ideo non licet ea plurali numero dicere, sed singulari: et omne nomen, quod substantiam Dei, vel essentiam significat, semper singulari numero proferendum est. Pater autem, et Filius, et Spiritus S. relativa sunt nomina, et ideo tres personæ recte dicuntur. »

VIII. Nam quod Pater persona dicitur, et Filius persona, et Spiritus sanctus persona, ut sit tribus nomen commune personæ, non ideo generalis aliqua est ei vocabulo subjecta notio, quæ quidem distincta sit, ac de tribus ita dicatur, ut Deus, ut magnus; aut non personæ si-

[1] 7. de Trin. c. 6. — [2] Cap. 1. hujus libri. — [3] Cap. 21. — [4] Lib. 7. de Trinit. c. 2. — [5] Tom. 3.

gnificatio singulare aliquid sonat, minimeque communicabile pluribus. Sed sic illa vox habet, ut hæc *individuum*, vel *singulare*. Nam et ita loquimur, Petrus est individuum, Paulus est individuum, neque propterea individui notio aliqua distincta, ac velut e pluribus collecta conficitur. Quin etiam S. Thomas [1] tale esse quippiam existimat, quale est, quod individuum vagum a dialecticis vocatur, quod sola ratione commune est, reipsa vero singularem, ac definitum existendi modum significat, sicut persona, subsistendi. Quocirca perinde est, cum dicimus, Pater est persona, Filius est persona, ut cum sic loquimur, Petrus est aliquis homo, Paulus est aliquis homo. Fit enim utrobique consequens : Igitur duæ sunt personæ, Pater, et Filius, et duo quidam homines Petrus, et Paulus, non vero Pater, et Filius sunt una persona, vel unus aliquis homo Petrus, et Paulus.

Atque hæc Basilii omnino sententia est, non habere ὑπόστασιν, sive personam, communem aliquam notionem ab inferioribus abstractam, sed per se, ac suapte conditione circumscriptam, et singularem esse. Hic enim in epistola 43. ad Gregorium Nyssenum fratrem, οὐσίας, et ὑποστάσεως discrimen exponens, quiddam ait esse commune pluribus, et infinitum, ut cum hominem dico; alterum privatum, et singulare, ut est Petrus, Silvanus, et ceteri, qui suis quique proprietatibus constant, ac secernuntur invicem. Jam vero οὐσίαν, sive essentiam illud generale esse, communeque multis; ὑπόστασιν vero, quod singulare est, et proprium. « (1) Nam qui hominem dicit, confusam quamdam, et in varia dispersam intelligentiam infinitate significationis auditui nostro subjicit; adeo ut natura quidem vocabulo ipso declaretur, at res subsistens, et singulariter nomine isto significata neutiquam exprimatur. At qui Paulum dixerit, demonstravit in re per nomen significata subsistentem naturam. Hoc igitur est hypostasis, non illa essentiæ infinita notio, quæ nullam ex communitate significati stationem invenit, sed ea potius, quæ quod commune, minimeque circumscriptum est, in re aliqua singulari iis, quæ cernuntur, proprietatibus exprimit, ac definit. » Hæc Basilius, cujus verba duabus de causis descripsi; tum ut quod agimus planum facerem, hypostasim, ac personam per se suapte singularitate definitam esse, neque communem habere notionem, cujusmodi generis est, aut formæ; tum ut intelligeremus, falso ab nonnullis asseri, personam hoc in loco Gregorium Nyssenum (nam inter hujus opera epistola ista Basilii ponitur) affirmare idipsum, quod S. Thomas docuit, velut individuum esse vagum; quasi ibi Basilius agnoscat « indefinitam quamdam essentiæ subsistentiam, quæ nullam propter communionem ejus, quod significatur, stationem inveniat. » Verum nulla istic mentio fit *indefinitæ subsistentiæ*, quæ essentiæ tribuatur, sed est ἀόριστος τῆς οὐσίας ἔννοια; quæ vox ἔννοια in græco perperam omissa est in editione operum Gregorii Nysseni, idque fraudi fuit interpreti. Basilius vero infinitam essentiæ notionem appellat, quæ est naturæ communis, ñullis adstrictæ singularibus, individuisque proprietatibus; quam idcirco nullam στάσιν habere dicit, hoc est in nulla certa, definitaque re singulari consistere.

Porro Dionysius, et qui ejus verba descripsit, Antiochus, Homilia 1, quæ est de fide, hoc ipsum suadent, nullam ex iis, quæ propria sunt, communem notionem informari posse. Quippe duo discernunt in Deo; quorum alia conjuncta sunt, et ἡνωμένα, hoc est communia tribus personis, alia divisa, et propria; tum ita scribit : « (2) Porro de tota divinitate conjunctim ista dicuntur; superbonum, superdeum, supersubstantiale, supervivum, supersapiens, cumque iis omnia nomina, quæ causam, et efficientiam significant, ut sunt bonum, honestum, ens, vivificans, sapiens, et id genus alia, quæ ex bono congruis petita donis, bonorum omnium causam, et originem cognominant. At propria, et distincta sunt hæc, Patris super-

(1) Basil. epist. 43. pag. 807. Ὁ γὰρ ἄνθρωπον εἰπὼν, ἐσκεδασμένην τινὰ διάνοιαν τῷ ἀορίστῳ τῆς σημασίας τῇ ἀκοῇ ἐνεποίησεν· ὥστε τὴν μὲν φύσιν ἐκ τοῦ ὀνόματος δηλωθῆναι, τὸ δὲ ὑφεστὸς, καὶ δηλούμενον ἰδίως ὑπὸ τοῦ ὀνόματος πρᾶγμα μὴ σημανθῆναι. Ὁ δὲ Παῦλον εἰπὼν, ἔδειξεν ἐν τῷ δηλουμένῳ ὑπὸ τοῦ ὀνόματος πράγματι ὑφεστῶσαν τὴν φύσιν. Τοῦτο οὖν ἐστιν ἡ ὑπόστασις, οὐχ ἡ ἀόριστος τῆς οὐσίας ἔννοια, μηδεμίαν ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ σημαινομένου στάσιν εὑρίσκουσα· ἀλλὰ τὸ κοινόν τε, καὶ ἀπερίγραπτον ἐν τῷ τινι πράγματι διὰ τῶν ἐπιφαινομένων ἰδιωμάτων παριστῶσα, καὶ περιγράφουσα.

(2) Dion. de Divin. nom.. cap. 2 et S. Antiochus tom. 1. bibl. PP. græcol. pag. 1029. Καὶ τὰ μὲν ἡνωμένα τῆς ὅλης θεότητός ἐστι, τὸ ὑπεράγαθον, τὸ ὑπέρθεον, τὸ ὑπερούσιον, τὸ ὑπέρζωον, τὸ ὑπέρσοφον, μεθ' ὧν καὶ τὰ αἰτιολογικὰ πάντα, τὸ ἀγαθὸν, τὸ καλὸν, τὸ ὄν, τὸ ζωογονοῦν, τὸ σοφὸν, καὶ ὅσα ἐκ τῶν ἀγαθοπρεπῶν αὐτῆς δωρεῶν ἡ πάντων ἀγαθῶν αἰτία κατονομάζεται· τὰ δὲ διακεκριμένα· τοῦ Πατρὸς ὑπερούσιον ὄνομα καὶ χρῆμα, καὶ Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος, οὐδεμιᾶς ἐν τούτοις ἀντιστροφῆς, ἢ ὅλως κοινότητος ἐπεισαγομένης.

[1] 1 p. q. 30. art. 4.

substantiale nomen, et res; necnon Filii, et Spiritus sancti; in quæ nulla omnino vel qualiscumque communicatio potest invehi. » In his ergo, quæ sunt propria, cujusmodi personæ sunt, hoc est proprietates, et, ut Dionysius ait, in his omnibus, quæ in Deo distinctionem, ac diversitatem faciunt, nihil commune fingi potest, ac concipi.

Theodorus denique Abucara nomen individui, cum λογικῶς usurpatur, hoc est, secundum *intentionem*, ut vocant, *secundam*, « (1) infinite dici *ait* de Petro, Paulo, hoc equo, hoc albo, hoc circulo, ac reliquis omnibus, quæ non dividuntur omnino, hoc est, de nullo prædicantur ».

IX. Jam vero personæ vocabulum directa, et, ut loqui solent, formali significatione, non essentiam, sed proprietatem relativam in Deo notare; illam autem obscure tantum assignificare, iisdem fere ex antiquorum testimoniis evincitur, quæ superioribus capitibus allata sunt; in quibus de hypostasi, ac persona disseruimus. Est enim, quod inter theologos omnes convenit, idem persona, quod hypostasis, nisi quod hæc latius patere, quam illa creditur; ut sit quasi genus hypostasis, ejusque species persona sit. Quod si est verum, necesse est, quod de hypostasi dicitur, id affirmari de persona. Generis enim natura, et proprietas, derivatur in ea omnia, quæ sunt sub genere. Ita quod hypostasis habet, ut « (2) propriam singulorum existentiæ notam » significet, id personæ conveniet. Atqui propria divinarum personarum nota ex antiquorum omnium decreto relativa est, non absoluta, ut capite antecedenti probatum est. Idem quoque Basilius diserte scribit in secundo adversus Eunomium, individuorum, et personarum appellationes, veluti Petrum, et Paulum, « (3) non substantias ipsas significare, sed proprietates, quæ singulos, velut propriæ notæ, designant. Igitur cum, exempli gratia, Petrum audimus, non ejus substantiam intelligimus ex isto nomine, etc., sed proprietatum, quæ circa ipsum spectantur, notionem informamus. » Quod subinde latius explicat, et Petri pronuntiato nomine, vel Pauli, statim occurrere nobis, *ait*, varias illorum proprietates; velut, quod his orti parentibus, quod hujus vitæ, et instituti; quod his prædíti moribus, et id genus alia, quam vocat τῶν ἰδιωμάτων συνδρομήν, id est *concursum propriarum notarum*, « (4) quarum nulla, *inquit*, substantia est ipsa. » Quin idipsum firmissimo, et sane necessario concludit argumento, Eunomii dictum refellens, qui ita scripserat; « (5) Quorum nomina differunt, ea contrarias habere substantias. » « Id enim si verum foret, *ait*, oportere omnino, Paulum, et Petrum, et omnes penitus homines diversæ ab sese invicem esse substantiæ. » Ac denique colligit sic : « (6) Quamobrem ex dictis perspicuum est, in Patre, ac Filio non substantiam ipsa significare nomina, sed proprietates exprimere, adeo ut nullus jam locus relinquatur ei sententiæ, quæ ex nominum varietate substantiarum invehit oppositionem. » Egregia sane ratio, et id, quod volumus, præclare conficiens. Si enim personæ vox essentiam ipsam, ac substantiam directe significaret, sicut personæ tres dicuntur, sic essentiæ tres.

X. Sane Augustinus Epistola 66. non aliter Arianorum argumentum diluit, quo Patris, et Filii naturam probabant esse diversam, eo quod « iste Pater est, ille Filius; » nisi hoc uno, quod Patris, et Filii nomina non substantiam significant. « Quis enim non videat, *inquit*, ista vocabula non in seipsis demonstrare naturas, sed alterius ad alterum significare personas? Tale est etiam illud, quod simili loquuntur errore : Ideo Filium alterius esse naturæ, diversæque substantiæ, quia Pater Deus non est de altero Deo, Filius autem Deus est quidem, sed de Patre Deo. Et hic enim non indicatur substantia, sed origo; id est non quid sit, sed unde sit quisque, vel non sit. » Agitur autem hic de directa, et, ut vocant, *formali* notione vocis, non obliqua, et confusa. Neque enim vel Augustinus, vel alii Patres negarent

(1) Theod. Abuc. opusc. 1. pag. 375. tom. 1. bibl. PP. græcolat. Εἰ δέ τις ἄτομον εἴποι ὄνομα περιθέον, καὶ περιφερόμενον, ἀορίστως παραδείκνυται ἐπὶ Παύλου, καὶ Πέτρου, καὶ τοῦδε τοῦ ἵππου, καὶ τοῦδε τοῦ λευκοῦ, καὶ τοῦδε τοῦ κύκλου, καὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίως, τῶν μὴ τεμνομένων παντάπασιν, ἤγουν τῶν ἄλλων κατηγορουμένων.

(2) Basil. epist. 43. Ὑπόστασις τὸ ἰδιάζον τῆς ἑκάστου ὑπάρξεως σημεῖόν ἐστι.

(3) Id. lib. 2. con. Eunom. pag. 40. Ὅθεν καὶ αἱ προσηγορίαι, οὐχὶ τῶν οὐσιῶν εἰσι σημαντικαὶ, ἀλλὰ τῶν ἰδιοτήτων, αἳ τὸν καθ' ἕνα χαρακτηρίζουσιν. Ὅταν γοῦν ἀκούσωμεν Πέτρου, οὐ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ νοοῦμεν ἐκ τοῦ ὀνόματος, etc. ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων, ἃ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται, τὴν ἔννοιαν ἐντυπούμεθα.

(4) Ibid. Ὧν οὐδέν ἐστιν οὐσία.

(5) Ibid. pag. 41. Καὶ τοί γε, εἴπερ ἀληθὲς ἦν, ὅτι ὧν τὰ ὀνόματα διενήνοχεν, ἐναντίως ἔχουσιν αἱ οὐσίαι, ἐχρῆν δήπου καὶ Παῦλον, καὶ Πέτρον, καὶ ἁπαξαπλῶς ἀνθρώπους ἅπαντας ἑτερουσίους ἀλλήλοις εἶναι.

(6) Ibid. Φανερὸν τοίνυν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι καὶ ἐπὶ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ οὐχὶ οὐσίαν παρίστησι τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων ἐστὶ δηλωτικά· ὥστε μηδεμίαν εἶναι χώραν τῷ λόγῳ ἐκ τῆς τῶν ὀνομάτων παραλλαγῆς τὴν τῶν οὐσιῶν ἐναντίωσιν παρεισάγοντι.

nomina Patris, et Filii naturam ipsam, et essentiam, utcumque et ex obliquo significare; cum nemo pater esse possit, nisi substantia aliqua constans; sed ea non distincte, cum dicitur pater, exprimitur. Sic igitur qui relationem, vel personam asserunt substantiam designare, de distincta significatione loqui debent, si quid efficere volunt; et iisdem tum ab aliis Patribus, tum ab Augustino contradicitur. Qui etiam « personam alterius ad alterum » comparari dicit; quod cum priori illius decreto non satis congruit. Ceterum personarum propria nomina non οὐσίαν significare docet Theodorus Rhaituensis presbyter in Isagoge ad Anastasium: « (1) Nomen, *inquit*, Filii hypostasis significandæ vim habet, non substantiæ. »

Auctor etiam ille, qui Expositionem fidei scripsit, quæ Justino adscribitur, pluribus demonstrat, nomina propria personarum in Deo « (2) non significare substantiam, sed vim habere separandarum personarum, ac præterea existendi modum indicare. » Cui Damascenus assentitur, illa ipsa vocabula docens « (3) non substantiam exprimere, sed mutuam inter se habitudinem, et existendi modum. » Gregorius item Nazianzenus [1] proprietates, quæ sunt ἰδιότητες, nihil aliud esse, quam ὑποστάσεις ait, et πρόσωπα; quod et Theodoretus scribit [2], et alii passim. Proprietates autem personarum in Deo sunt relationes, ut caput antecedens docuit. Non enim iis assentior, qui [3] cum *subsistentiæ*, id est proprietati, quæ personas subsistentes facit, duplex officium assignent, alterum constituendi, distinguendi alterum; relationem in Deo, qua essentiam includit, constituere personam putant; qua relationem, et habitudinem ad alterum, distinguere. Quod sic ab aliis exponitur: Relationem, ut ad se dicitur, constituere; distinguere vero, quatenus ad alterum dicitur.

XI. Verum eadem omnino res, ac forma utroque officio constituendi, ac secernendi fungitur; estque id philosophorum in Scholis usu tritum, eo quamlibet rem ab alia distingui, quo talis in se constituitur. Sic homo ab animante bruto non alio discrepat, quam quo homo fit, hoc est ratione; neque vel fingi cogitando forma, sive notio altera potest, qua ab reliquis separatur specie diversis, quam illa ipsa vis rationis, a qua rationabilis vocatur. At si relatio, qua includit essentiam, personam constituit; erit essentia forma ipsa, ratioque personæ. Itaque cum una sit essentia, necesse est unam esse personam. Nam causa, quæ *formalis* appellatur, una si est, et simplex, unum et simplicem communicatione sui habet effectum, ut quæ multiplex est, multiplicem. Deinde Pater eatenus persona est, qua est Pater. Non est autem Pater, qua essentiam habet; alioqui, cum essentia nihil sit aliud, quam ipse Deus, Pater esset, quatenus Deus est, et idem esset illi, Patrem esse, quod Deum esse. Hoc vero dictu nefas est, ut ex Augustino supra meminimus. Nam ex eo sequeretur Filium esse Patrem, et Spiritum sanctum. Hinc Cyrillus Alexandrinus in Excerptis libri septimi, et octavi in Joannem [4], « (4) Pater, *inquit*, non quia Pater est, miracula facit, sed quia Deus est natura. Similiter et Filius, non quia Filius, sed ut Deus ex Deo, potest ipse Patris opera facere. » Atqui, si Patris vox substantiam significaret, et quatenus eam significat paternitatis relatio, personam constitueret, sine dubio Pater, qua Pater est, uti Deus esset, sic quæ Dei propria sunt, obtineret; quorum illud est unum, miracula facere.

Item hoc ipso persona proprie, præciseque constituitur, quod in Deo plurative dicitur. Nam pluralitatis ratio tota ex proprietate, personaque petitur, ut in superioribus animadvertimus; eadem porro « pluralitas relationem sequitur, ait Anselmus [5]; et unitas ibi est, ubi non obviat aliqua relationis oppositio. » Quo ille, quem ibidem adduximus, Boëtii locus [6] pertinet: « Substantia continet unitatem, relatio multiplicat trinitatem; atque ideo sola singillatim proferuntur, atque separatim, quæ relationis sunt. » Hoc illi ab Augustino didicerunt; qui tractatu 39. in Joannem ita scribit: « Hoc solo numerum insinuant, quod ad

(1) THEODOR. tom. 1. bibl. PP. græcol. Τὸ δὲ Υἱὸς ὄνομα ὑποστάσεως ὑπάρχει σημαντικόν, καὶ οὐ φύσεως.

(2) JUSTIN. in Exposit. fidei, pag. 293. edit. Comel. Καὶ ταῦτα μὲν ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ τὴν οὐσίαν αὐτὴν δηλοῦν τὸ ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ ἐκπορευτὸν, ἀφοριστικὰ δὲ τῶν ὑποστάσεων εἶναι, πρὸς τῷ καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως διασημαίνειν

(3) DAMASC. lib. 1. de Fide, cap. 13. Ἄτινα οὐκ οὐσίας εἰσὶ δηλωτικὰ, ἀλλὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου.

(4) CYRIL. Ἐπεὶ δὲ ὁ Πατὴρ οὐκ ἐπειδὴ Πατήρ ἐστι, ποιεῖ τὰ θαύματα, ἀλλ' ἐπειδὴ Θεός ἐστι φύσει· καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα, οὐκ ἐπειδὴ Υἱὸς, ἀλλ' ὡς Θεός ἐκ Θεοῦ, δύναται καὶ αὐτὸς τὰ τοῦ Πατρὸς ἔργα ποιεῖν.

[1] Nazianz. Orat. 39. pag. 630. — [2] Theodor. Dial. 1. — [3] Ut Bellar. l. 2. de Christo. c. 15.

[4] Cyr. p. 665. — [5] Lib. de Proces. Sp. sancti. — [6] Lib. de Trin.

invicem sunt, non quod ad se sunt. » Etenim, « (1) Numerus, ut ait Damascenus, eorum est, quæ differunt. » Cum ergo persona per id constituatur, quod multiplicat, et singillatim, ac separatim proferri, numerarique facit; per relationem, qua relatio est, non ut eadem est cum essentia, constituitur. Hoc recte Fulgentius agnoscens [1], Trinitatis, id est numeri, et multiplicitatis originem personæ tribuit, cum ita scribit ad Petrum : « Trinitas vera non esset, si una, eademque persona diceretur Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Si enim sicut est Patris, et Filii, et Spiritus sancti una substantia, sic esset una persona, nihil omnino esset, in quo veraciter Trinitas diceretur. » Sic Isidorus libro septimo Origin. capite quarto, *essentialia* vocabula ea dicit esse, « quæ ipsam substantiam significant; appellativa vero, sive relativa, quibus hoc significatur, quod ad se invicem referuntur, non ipsa substantia, qua unum sunt. » Idem tradidit et Toletana synodus XI, in Professione fidei, iisdemque Augustini verbis.

XII. Ceterum ut relationis in Deo notio peculiare quiddam habet, cujus nullum creatis in rebus exemplum cernimus, ita etiam et personæ. Nam relatio, qualem in rerum natura cognoscimus, modus quidam a plerisque philosophis constituitur rei subjectæ accidens, per quam illa comparatur ad alteram, quam ex adverso respicit. At in Deo, etiam quatenus ab essentia, ratione, et ἐπινοίᾳ distinguitur, per se subsistens est relatio, per eamque essentia ipsa subsistit. Eodem modo personæ vox creatis in rebus absolutum aliquid significat; in Deo relativum; sed ejusmodi, quale privatim illi convenire diximus, hoc est subsistens. Proinde cum persona in quacumque natura id, quod in ea distinctum est, significet; in divinis autem tota distinguendi ratio sumatur ex relationibus originis; persona divina proprie, ac directe relationem significat, non simpliciter, qua relatio est, sed qua talis est relatio, divina videlicet, per seque subsistens, ut recte S. Thomas explicat in prima parte [2]. Qui hoc præterea tradit, personæ nomen essentiam ipsam obliqua significatione declarare; recta autem relationem, non præcise, qua relatio est, sed quatenus subsistens est relatio. Tum ut essentia divina eadem res est cum hypostasi, quæ in divinis relatione distinguitur, « personam *ait* essentiam in recto significare, relationem in obliquo. » Quem in sensum Augustini verba illa, quæ supra retuli, interpretari studet; cum is personam asserit, et ad se dici, et significare substantiam. Hoc enim verum esse, quatenus in Deo idem est essentia cum hypostasi.

Verum benigna magis hæc est Augustini interpretatio, quam certa, vel hujus menti, orationique congruens. Non enim eo sensu, quem *materialem* vocant dialectici, sed *formali*, ista disseruit; quod inde constat, quia diversam ait esse rationem essentiæ, et personarum, nec non vocabulorum, quæ utrobique spectant, ut sunt magnus, bonus, sapiens; vel Pater, Filius, Verbum, et hujus generis alia, quorum omnium significatio rem eamdem designat, variis modis ab humana intelligentia cognitam, ac sola ratione divisam. Igitur cum hoc affirmat, non esse idem in Deo hoc, quod est esse, et Verbum, aut Filium esse, quoniam hæc relative, et ad alterum, illa secundum substantiam, et ad se dicuntur; proprie, ac præcise loquitur, et humanæ intelligentiæ rationem habet; non id spectat, quod per sese rei ipsi convenit.

Libet hic Toletani concilii XI verbis, ea quæ sunt a nobis dicta, confirmare : nomina personarum, velut Patrem, et Filium, non ad se dici, neque substantiam exprimere. « Quod enim Pater est, ait synodus in Confessione fidei, non ad se, sed ad Filium est; et quod Filius est, non ad se, sed ad Patrem est. Similiter et Spiritus sanctus non ad se, sed ad Patrem et Filium relative refertur in eo, quod Spiritus Patris et Filii prædicatur. » Nullam ergo vocabulorum istorum notionem agnoscit, qua ad se dicantur, vel substantiam directe significent.

XIII. Eidem porro S. Thomæ dictum illud alterum Augustini merito displicet, quod et nos superius exclusimus : nomen hoc personæ ex vi sua significare essentiam in Deo, sicut hoc nomen Deus, vel sapiens; sed ut hæreticis occurri posset, consensisse Catholicos, ut pro relativis usurparetur, idque plurali numero, vel cum partitione; ut cum dicimus tres personas, vel, alia est persona Patris, alia Filii. Hoc, inquam, quod ab Augustino scriptum esse antea demonstravi, tacito nomine reprehendit S. Thomas, quod si nativa, propriaque notio vocis *personæ* esset *substantia*, sive *essentia*, major ex illo Catholicorum usu data hæreticis esset occasio calumniandi, neque illi facile conquiessent. Sed quid ei respondebi-

(1) Damasc. lib. 3. cap. 8. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἀριθμὸς τῶν διαφερόντων ἐστί.

[1] Lib. de Fide ad Petrum c. 1. — [2] Qu. 29. Art. 4.

mus, quod Augustinus objicit : si in Deo persona ad alterum, et non ad se dicatur, ac relationem per se significet ; ita esse pronuntiandum, *Pater est persona Filii ; Filius est persona Patris ?* quod absurdum videtur. Verum hoc illud est, quod paulo ante monebamus, *personæ* vocabulum creatis ex rebus esse translatum ; easque nativam esse illius, ac velut patriam sedem. Ideo, cum nulla creatarum substantiarum proprietas personalis relatione constet, nihil ex prima sua impositione tale intelligentiæ nostræ subjicit, sed quiddam instar absoluti ; postquam autem velut e proprio solo in peregrinum trajici cœpit, et ad divinas subsistentias accommodari, quas solæ relationes constituunt, castiganda consuetudo est humani sensus, et ad id, quod subjectæ rei proprium est, vocabuli istius exigenda notio. Quocirca, cum de divinis personis agetur, ita loqui non dubitem : Pater persona est ad Filium ; Filius persona est ad Patrem ; Spiritus sanctus ad utrumque persona est ; quod hunc sensum continet : Pater non est persona, nisi comparatus ad Filium ; Filius item ad Patrem. Quippe idem est Patri personam esse, quod esse Patrem ; hoc vero non est Pater, nisi relatus ad Filium. Quod si quem moveat, quod non perinde hoc usurpatur, *Pater persona est Filii ;* scire debet, relativa pleraque non eadem enuntiari formula. Non enim dicimus, id, quod majus est, minoris esse majus, sed minore ; neque qui victus est ab aliquo, victum illius esse, sed ab illo ; et multa hujus generis, quæ in magna casuum varietate eamdem habitudinis mutuæ significationem exhibent. Adde hujus enuntiati, *Pater est persona Filii*, propriam, et directam videri hanc sententiam ; ut persona Patris sit ipsa persona Filii ; quod impium est, et Sabellianam hæresim sapit. Quod si quis ita illud intelligi vellet : quidquid est in Patre, qua persona dicitur, hoc ad Filium referri, tolerabilis esset ista propositio ; tametsi propter et novitatem, et Sabellianæ periculum hæresis minime usurpanda sit, atque ita, uti dixi, concipienda potius, ut Pater ad Filium persona dicatur ; quemadmodum Augustinus ipse loquitur epistola 66, quem locum superius descripsimus. Ait enim Patris et Filii nomina « non in seipsis demonstrare naturas, sed alterius ad alterum significare personas. »

CAPUT DUODECIMUM.

An sit in Deo quarta quædam subsistentia. Docetur nullam esse ex veterum auctoritate. Similiter et existentiam esse unicam.

I. Affinis est superioribus omnibus disputationibus, ex iisque consequens illa quæstio : sint in divinis, necne, subsistentiæ plures tribus ; ita ut præter singulares tres, et relativas, una sit communis absoluta, quæ in personas tres conveniat. Hæc lis inter Scholasticos orta primum est, nec apud antiquiores theologos ulla de hac re fuit altercatio. Nam nemo Catholicorum veterum, ac Patrum extitit, qui unicam in Deo subsistentiam auderet asserere ; qui quidem eo nomine distinctum aliquid intelligeret ab essentia, et ejusmodi, quale deinceps ea voce significari communis Ecclesiæ usus instituit. Juvat tamen proprium inquisitioni isti caput attribuere ; ac Scholasticorum aculeis, et tortuoso illo genere disputandi relicto, quid ex Patrum decretis consequens sit, de eo breviter exponere.

Neque vero longius nobis circumducenda est oratio. Non enim ambigere licet homini utcumque illorum lectione trito, quin præter tres, nullum penitus agnoverint subsistendi modum, quam vulgo *subsistentiam* vocant ; quamvis extra Scholasticorum usum subsistentiæ nomen itidem, ut *substantiæ*, et *hypostasis*, non ex eorum sit genere, quæ *abstracta* dicuntur, sed eorum potius, quæ *concreta* nominant ; de quo jam dixisse memini [1]. Sed nos philosophorum, ac theologorum more loquentes, *subsistentiam* appellemus formam illam, a qua *subsistens* res aliqua dicitur. In quo rursus cautione est opus, ne ambigua sit oratio. Habet enim substantia omnis natura sua, ut per se sit, hoc est non insit alteri acci-

[1] Cap. 3.

dentis more, tanquam subjecto; quæ illius est intima, et naturalis conditio. Itaque ne humana quidem in Christo natura proprietate ista caret; quæ, cum accidens non sit, eo, quod est substantiæ proprium, carere non potest. Hanc si subsistentiam appellant theologi isti, qui communem nescio quam personis tribus inferunt, re nobiscum sentiunt, verbo discrepant. Sed hoc perperam, et contra morem antiquitatis usurpant. Est enim subsistentiæ, sive proprietatis illius, et formæ, quæ subsistentem facit, ista notio, ut sit certus existendi modus, quo singularis substantia per se cohæret, ac consistit, fitque hypostasis, vel suppositum, aut persona. Ita modificatio quædam est extantiæ illius, quæ per se est, ac propria substantiæ, ad hoc ipsam promovens, ut persona sit, et hypostasis.

II. Ex quo contra illorum, quos dixi, theologorum vel sententiam, vel loquendi certe modum, et usum, hoc primum argumentum ducitur. Etenim antiqui omnes Patres, omnia Concilia, quorum de sancta Trinitate paulo accuratior extat oratio, tres, non amplius, proprietates, ac modos agnoscunt, quibus divinitas, sive essentia Dei, ac natura subsistit. Hæc ipsa porro, quæ in Deo propria, singularia, multiplicia discernuntur, non eadem appellatione notata sunt ab omnibus. Nam alii hypostases, alii personas, alii substantias, quidam subsistentias dixerunt; ac diu magnum de his vocibus in Ecclesia certamen extitit. Post vero quam semel ita placuit, hypostasis, et personæ, ac subsistentiæ nomina ad illud significandum, quod in Deo trinum est, adhiberi; nihilo magis hypostases, aut personæ, subsistentiæve quatuor apud græcos, latinosque Patres auditæ sunt, quam una trium; quin e duobus istis prius Nestorianis objiciebant, eosque duas in Christo personas profitentes, quartam ad Trinitatem adjungere dicebant; posterius, tanquam Sabellianum, iidem sine controversia respuerunt; ut Ambrosius nominatim, in capite secundo libri de symbolo Apostolorum, quem in tertio hujus libri capite citavimus, una cum aliis pluribus, qui tres tantummodo subsistentias, vel hypostases in Deo, non unam aliquam communem personis tribus agnoscunt.

III. Etsi autem subsistentias, et hypostases pro *concretis*, ut loquuntur, nominibus Patres illi sumpserint, non minus tamen adversus quartam istam a complexione subjecti liberam, communemque formam illorum auctoritates valent. Primum quia hoc ipsum, quod ejus non meminerunt, quod nihil præter essentiam, et naturam commune esse personis tribus voluerunt, magnum præjudicium habet, nullam ab iis singularem, et communicabilem subsistentiam, hoc est subsistendi modum in Trinitate constitui. Deinde forma ista, cujusquemodi est, complexum aliquod, vel *concretum* efficere, ac denominare debet. Id autem nullum esse potest aliud, nisi *subsistens*. Nam a *subsistentia subsistens* ita dicitur, ut ab extantia, vel existentia fit existens. At unum esse subsistens in Trinitate, nemo unquam dixerit; quemadmodum neque Trinitatis unam hypostasim, aut personam. Sed subsistentes tres, totidemque subsistentias in una substantia Latini, Græci ὑποστάσεις τρεῖς, et τρισυπόστατον Τριάδα nominarunt, et ἰδιότητας, hoc est *proprietates* totidem. Sane Hilarius in libro de Syn. post expositam Sirmiensis concilii fidem, asserit catholicum dogma « non unum subsistentem, sed unam substantiam non differentem » admittere. Ac nemo est, qui non subsistentiam personarum propriam esse sentiat; aut ita essentiæ non tribuat, ut in tribus personis tantummodo subsistat. Sic Hieron. Epist. 57. « Illa sola natura est perfecta, et in tribus personis deitas una subsistit. » Tum Faustus Regiensis [1], « Sicut in subsistentia triplex est, *inquit*, quia sibi quisque subsistit; ita in substantia simplex, quia unus seipsum præcedere nesciens, nec posteriorem recipit, nec priorem. » Prudentius item in Apotheosi,

> Sic tamen hæc constare tria, ut ne se pare ductu
> Treis faciam; tribus his subsistat sed Deus unus.

Eodem et pleraque alia referenda sunt loca, quæ in superioribus capitibus attulimus, præsertim in tertio, in quo de substantia, et subsistentia, et hac quidem, omnium confessione, triplici egimus.

IV. Sed imprimis expendere id oportet, quæ sit, ex Patrum illorum sententia, proprietatis ejus, vel formæ ratio, atque conditio, a qua subsistens denominatur aliquid. Nam ex eo melius intelligetur, nullam omnino, præter singulares tres, ab illis subsistentiam agnosci. Igitur plerique omnes, ut in superioribus capitibus observamus [2], essentiam, sive naturam ab hypostasi hoc modo secernunt. Illam aiunt communem esse, nec ulla peculiari proprietate definitam, quasi vagam, et minime determinatam, quæ scilicet nullibi consistat, neque

[1] Epist. 5. — [2] Vide c. 1. et 8.

στάσιν habeat, ut ex Basilii epistola 43. docuimus; at ὑπόστασιν eamdem aiunt esse naturam, quatenus subsistit, hoc est in certa, definitaque re consistit. Ut cum hominem dico, nihil ὑφεστὸς, hoc est *subsistens*, ac definitum nomino, sed *infinitam quamdam notionem*, ἀόριστον ἔννοιαν, concipio, ut Basilius loquitur, quæ nusquam per sese consistit. Paulum vero cum dico, vel Petrum, *demonstratur in re per nomen significata natura subsistens*, hoc est certa, et definita, in qua intelligentia nostra consistit. Quam quidem naturæ singularitatem, ac finitionem proprium esse subsistentiæ, hoc est formæ illius, a qua subsistens res nominatur, et formalem, ut loqui solent, effectum, intelligunt omnes. Non enim alius vel tenuissima significatione demonstratur a Patribus. Quem iidem insuper accidentibus, et eorum conglobationi assignare solent, ut in septimo libri hujus capite demonstravimus, ut sit id, quod *subsistens* vocamus, natura cum accidentibus, vel proprietatibus; cujusmodi proprietas in Deo nulla unica, communisque, sed triplex ab illis constituitur. Quis igitur subsistentiæ illi communicabili locus esse potest in Deo? aut ejus unde mentio, vel auctoritas petitur, cum ex constanti Patrum decreto, personarum tribus proprietatibus cogitando separatis, per se nondum divinitas ipsa consistat?

Præterea subsistentia omnis in Deo relativa est; quod ex Patrum consensu capite septimo declaravimus. Nam illi duo tantum in divinitate distinguunt : unum, quod est substantia, vel essentia : alterum, quod est subsistendi modus; quod in Opere dogmatico Bessario refert, (1) et hunc de communi Patrum sententia sola relatione constare dicit, eaque triplici, ita ut ex essentia, et proprietate relativa juncta sit persona, vel hypostasis. Longe autem ab eo veteres absunt, ut essentiam ipsam absoluta proprietate subsistere per se, et citra personas, existiment. Quippe « subsistentia uniuscujusque personæ » sola est causa, « cur extet, ac subsistat; sicut substantia rei alicujus naturam, rationemque, qua constat, designat, » ut scribit Ruffinus [1]. Proinde quidquid illud est, quod præter naturam, et rationem, hoc est essentiam, in Deo discernitur, ut sit velut forma subsistendi; personale est id, et multiplex *.

(1) Bessario, libro Dogm. cap. 6. pag. 188. Conc. Flor. Ἄλλο δέ τι παρὰ τὰς ἀναφορὰς, καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς θείοις οὐκ ἔστιν.

[1] Lib. 1. Hist. c. 29.

* Plerique theologi sententiæ, quam hoc in capite tuetur Petavius, assentiuntur; non desunt tamen auctores, et quidem gravissimi, v. gr. Scotus, Cajetanus, Suaresius, etc. « qui sentiunt divinam naturam, sicut essentialiter ex vi suæ perfectionis absolute existit, ita etiam subsistere, neque emendicare, ut ita dicam, subsistentiam a personis. » (Suar. comm. in 3 P. Disput. XI, sect. III, 3.) Quorum argumenta breviter exponere juvat. Sed quædam prænolanda sunt quibus aperiatur controversiæ status. Auctores supra memorati discrimen aliquod statuunt inter subsistentiam et ultimum illud substantiæ complementum quo fit incommunicabilis. Unde essentiæ divinæ, secundum se consideratæ, vindicant subsistentiam quidem, non vero incommunicabilitatem; subsistentiam enim hoc sensu intellectam aiunt, cum ipsamet essentia, tribus personis communicari. Quorum igitur sententia hac propositione concluditur : in Deo secundum se considerato, ac relationibus et personis præintellecto, datur subsistentia essentialis, absoluta et communis. Hanc conclusionem tum auctoritate Patrum, tum argumentis theologicis firmare conantur. — *Auctoritate Patrum*, nempe Agathonis in Epistola synodica, actione 4 Synodi VI generalis relata, scribentis : « Confitemur..... trium personarum unam subsistentiam; » Athanasii, Epiphanii, Hieronymi, Sardicensium et aliorum, unam tantum in Deo hypostasim statuentium; Hilarii (l. V et VII, de Trinit), Boetii (l. de duab. Naturis), Anastasii (Patr. in compend. fidei expositione), ipsi deitati, seu naturæ divinæ secundum se, subsistentiam tribuentium; denique S. Augustini dicentis (l. 7, de Trinit., c. 4 et 5), Deum ad « seipsum subsistere. » — *Argumentis theologicis*, quorum tria præcipua seligimus. 1° Essentia divina, prout intelligitur ante personas, est in se perfecta omni perfectione, quia infinita est; ergo eadem ratione concipi debet subsistens : subsistentia enim perfectio quædam est. 2° Quod in Deo relationibus præintelligitur est ipse Deus, pro concreto deitatis sumptus; atqui concretum naturæ involvit subsistentiam. 3° Actus Dei ad extra, cum sint indivisa totius Trinitatis opera, referuntur ad Deum relationibus præintellectum; atqui actiones sunt subsistentium; ergo, antecedenter ad relationes, datur in Deo subsistentia absoluta.

Opponunt alterius sententiæ patroni innumera traditionis testimonia, quibus Patres modo subsistentiam absolutam diserte negant (Cyrill. Alex., l. 8. Thes. — Hilar. de Synod., n. 64. — Damasc. in epist. de Trisagio; — Sophron. v. Labb., t. VI, p. 857. C.); modo omnem subsistentiam volunt esse quid speciale, proprium, ac distinctum (Nyssen. in Or. cathec., c. 1; — Theodoret. Dialog. Immutabilis, 1); modo testantur se, præter hypostases, personas, ac relationes, non admittere aliud in Deo quam essentiam, naturam ac substantiam (Cyrill. Alex. Dialog. 3, de Trinit. — Sophron. loc. cit. — Nicæna Synod. II, Tarasius in professione fidei, v. Labb., t. VII, p. 163.). Argumenta autem in gratiam subsistentiæ absolutæ ex traditione desumpta, alia fundantur in lectione mendosa, cujusmodi est, in Epist. Agathonis, *subsistentia* pro *substantia* quæ rectius in probatissimis exemplaribus legitur; alia oriuntur ex ambigua significatione vocabuli *subsistentia*, quæ in textibus allatis, ponitur modo pro essentia (Athan., Epiph., Hieronym.); modo pro existentia a se; modo pro substantia (Hilar., Boet., Anast., August., locis nuper citatis.).

Si ratione theologica expendatur, sententia ponens in Deo subsistentiam absolutam invenitur inutilis, contradictoria, et nociva. — *Inutilis.* Nam, ex una parte, subsistentia illa, quæ essentiæ infinitæ, ratione ipsius infinitudinis, tribuenda censetur, non illud omne præstat quod exigit ratio substantiæ infinitæ. Substantia enim infinita, qua talis, exigit, non tantummodo subsistentiam absolutam et communicabilem, sed ultimum illud existentiæ complementum quo natura individua redditur incommunicabilis. Ex altera parte, quidquid subsistentiæ absolutæ tribuitur præstant et efficiunt relationes, quibus essentia consti-

V. De *existentia* quoque similis oritur quæstio. Nam aut triplex ea ponitur pro eo, ac tres sunt proprietates, quibus Dei natura subsistit, ut eadem sit *existentia* et *subsistentia :* aut una est personis communis tribus; aut præter hanc, qua existit essentia, tres sunt aliæ personis totidem attributæ. Rursus cum sint, ut antea memini, theologi quidam, qui divinas personas absolutis proprietatibus effici, ac distingui censeant, eosdem necesse est, si quidem personam quamque suam habere velint existentiam, absolutas tres in Deo constituere.

Quod si veterum de hac re Patrum auctoritas agitur, magis est ut unicam iis existentiam, quam aut tres, aut una amplius, probari putemus. Cujus rei duo sunt argumenta. Primum, quoniam hoc ipsum, quod existentiæ nomine significatur, ex illorum opinione, Dei est essentia, hoc est id proprie, ac præ ceteris nominibus vox ista declarat, quod de natura Dei consequi intelligendo possumus. Nam reliqua Dei qualitates, et affectiones potius indicant, quam ipsum esse, quod est essentia; ut cum bonum, aut justum, aut omnipotentem dicimus, non ipsam Dei naturam, sed ei superfusas qualitates, ac certas conditiones intelligimus. Hoc vero, quod est *esse*, ac τὸ ὄν, vel ὁ ὤν, et, quod idem est, *existere*, vel *existens*, qualitatem, proprietatemque nullam, sed essentiam ipsam Dei per sese demonstrat. Etenim *essentia* fit ab eo, quod est *esse*, sicut οὐσία ἀπὸ τοῦ εἶναι. Huc illa pertinent, quæ ex capite tertio Exodi, tam nostri, quam Hebræi, de Dei appellatione disputant, quæ in secundo libro tomi prioris attigi.

VI. Ex Hebræis autem omnibus erudite locum hunc illustrat R. Moses Maiemonides in libro primo More Nebochim, capite 61, ubi tetragrammaton nomen, quod fit a substantivo verbo היה, quod est *esse*, maxime esse Dei proprium confirmat, neque communicabile; quoniam Dei substantiam, et essentiam ipsam significat, sive aliquid, quod nulli creatæ rei cum Deo potest esse commune. Id autem est *existendi necessitas.* Reliqua nomina non essentiam indicant, sed attributa, sive substantiam ipsam, quatenus proprietatibus variis afficitur. Igitur nomen illud litterarum quatuor יהוה, tum אהיה *ero*, vel, *Ego sum qui sum*, et alia, formæ et originis ejusdem, quibus solis Dei natura, et essentia, quantum quidem capere possumus, exprimi putatur, existentiam significant; de quo R. Mosis verba necessario hic adscribenda sunt, cum de illo agit Dei nomine, *Ego sum, qui sum.* « (1) Atque hoc nomen, *inquit*, derivatum est a verbo esse, quod idem est atque existere. Nam significat existentiam. Neque est in hebraica lingua discrimen ullum, sive *esse*, sive *existere* dicas. » Hæc Moses.

Qui quod de hebraica lingua dicit, idipsum de linguis ceteris usurpare licet. Nulla est enim, quæ non verbum substantivum *esse* adhibeat ad id, quod est *existere.* Atqui nonnunquam aliud intelligi volumus, quam ipsum, ut dici consuevit, *actum existendi.* Ut cum ita loquimur, *Socrates est homo*, *Homo est animal.* Tum enim verbum *est*, non idem valet atque *existit*, sed τὸ τί ἦν εἶναι significat, quam in Scholis *quidditatem* nominant; vel est copula ejus, quod attribuitur, et prædicatur, cum eo, quod subjicitur, nullam aut existentiam, aut differentiam temporis includens. Cum autem sic enuntio : *Socrates est;* vel *Mundus est;* utrumque in præsenti existere tempore verbum *est* indicat.

(1) R. Moses, 1. More Neb. cap. 36. וזה השם כגון מן היה והוא המציאות כי היה מורה על עניין ההויה ואין הפרש בין אמרך היה או נמצא בלשון העברי.

tuitur in esse personali. — *Contradictoria,* quia repugnat subsistentia communicabilis. Proprium enim est subsistentiæ ultimo complere ac terminare substantiam : substantia autem ultimo completa, eo ipso fit alteri incommunicabilis. — *Nociva.* Subsistentia enim absoluta, cum sit naturæ intellectualis complementum, omnes habet conditiones ad personam constituendam requisitas; ergo vel ponendæ sunt in Deo quatuor personæ, vel unica erit persona tribus relationibus terminata. Neutrum vero fidei catholicæ consentaneum est.

Neque rem evincunt argumenta modo in contrariam partem prolata. *Non primum;* nam, « infinitas essentiæ, inquit Vasquesius, in eo non est ut omnis perfectio tam personalis quam essentialis formaliter ei conveniat ratione ipsius; nam ratione ipsius solum ei convenit perfectio essentialis, non autem hypostatica, quæ est subsistentiæ : hæc enim est perfectio personæ quam secum habet conjunctam. » (In I, Disp. 125, c. 6.) *Non secundum.* Fatemur equidem individuum deitatis concretum cogitatione nostra præcedere personas, saltem distincte et explicite conceptas. Certum est etiam nomina concreta naturarum, hic homo, hic Deus, directe significare naturam et connotare personam in qua subsistit natura; persona autem connotata non est hoc vel illud suppositum singulare et determinatum, sed persona in universum. Porro, nulla enus inde sequitur subsistentiam, confuse ac universaliter nomine Dei concreto connotatam, esse subsistentiam absolutam, tribus personis commonem, potiusquam ipsas personalitater tribus relationibus constitutas. *Non tertium.* Opera Dei ad extra ideo sunt toti Trinitati communia, quia Deus operatur ad extra quatenus subsistit in tribus personis, non quia subsistit antecedenter ad personas.

Et hæc sufficiant. Qui autem plura de ista controversia legere voluerit consulat Suar. (In III. P. Disp. XI) et Vasquez (In I. P. Disp. 125 et 156), Turnelium (De Trinit. Quæst. VIII, art. 1). (E.)

VII. Sic in illis, quæ de Verbo Dei, ac Filio Joannes in Evangelio scribit : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* Item, *Hoc erat in principio apud Deum.* Ubi vox *erat* pro existentia sumitur, et Verbi cum eo, a quo producitur, communem ostendit æternitatem. Chrysostomus enim [1] priora ista, *In principio erat Verbum*, demonstrare putat τὸ ἀίδιον ; hæc vero, *Hoc erat in principio apud Deum*, τὸ συναίδιον. Idem et plerique alii Patres affirmant, quos secundo libro retuli [2] ; qui et infinitam significationem inperfecti temporis expendunt. Nam cum dicitur *erat*, nullum initium existendi ponitur, ac nulla plane differentia temporis exprimitur, quod ad significandam æternitatem longe est aptissimum. Quare Plutarchus in tractatu de Ei apud Delphos, cujus locum exscripsit Eusebius [3], negat ei, *quod est*, sive τῷ ὄντι, convenire substantivum verbum, cum ei pars aliqua, vel differentia temporis adjungitur. « (1) Tum enim declinationes quædam, ac transitus, et mutationes fiunt ejus, quod natura sua in eo quod est, manere non potest. Verum Deus est, si ita loqui licet ; et est in nullo tempore ; sed per immobilem æternitatem, ac temporis expertem, et indeclinabilem ; cujus nihil prius, neque posterius, neque futurum, neque præteritum, neque antiquius, neque recentius ; sed unus existens unice nunc sempiternitatem explet ; ac solum id esse, quod ipsi convenit, revera est, quod neque fuit, neque futurum est, neque cœptum est, neque desinet. »

VIII. Atque hoc multo magis ex Catholicorum conflictu cum Arianis, ac tota illa controversia cognoscitur ; quæ in eo posita fuit, quod Ariani Dei Filium ex omni æternitate fuisse, hoc est extitisse negabant ; ideoque fuisse dicebant aliquando vel tempus, vel simile aliquid temporis, cum non esset, ac de non extantibus esse factum. Contra quos Nicæni Patres ita decreverunt [4] ; « Eos autem, qui dicunt, Erat quando non erat (quod est, fuit aliquando spatium quo nondum erat), et priusquam nasceretur, non erat, et quia ex nullis extantibus factus est, etc. hos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia. » Non alia vocibus istis *erat*, vel *fuit*, subjecta est potestas, quam *existentiæ*, qua res actu est, et de causæ suæ, vel principii potentia in rerum naturam exiisse dicitur. Hoc enim agebatur, non utrum Filius secundum essentiam fuisset ab æterno, sed an extitisset actu, in quo sita est æternitas, quæ nihil aliud est, quam duratio quædam existentiæ. Nam et plerique sunt philosophi, qui rerum essentias ex omni æternitate fuisse sentiunt. Sed præcipuum aliquid tribuendum est Deo, ut existat etiam ex æterno, in eoque posita sit illius essentia ; quod dum Filio vel detrahere, vel vindicare student, utrimque illa, quæ dixi, constituta sunt, et ad idem probandum a Catholicis assumpta Joannis illa verba ; quæ res demonstrat esse unum et idem in Deo hoc, quod existere, et quod esse dicitur, sive essentiam, et existentiam ; unde cum una sit, eademque personarum trium essentia, existentiæ plures esse non possunt. Declarat hoc Gregorius Nazianzenus, cum de sancti Spiritus divinitate disserens, ita colligit : « (2) Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, Pater. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, Filius. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, alius Paraclitus. Erat, erat, et erat ; sed unum erat ; lux, et lux, et lux, sed lux una, Deus unus. » Ut ergo lux, et divinitas una trium est ; sic esse, quod est existere, in tribus est unum.

Dionysius vero cap. secundo libri de Divinis nominibus, idem asserit, qui cum in Trinitate quiddam esse commune atque in tribus unum, aliud multiplex et diversum esse dixisset, mox, quæ prioris sunt generis, enarrans ; τὴν ὕπαρξιν, id est *existentiam* inter alia percenset. « (3) Unitum quidem est, *ait*, in uni principe

(1) PLUTAR. apud Euseb. Ταῦτα γὰρ ἐκκλίσεις τινὲς, καὶ μεταβάσεις, καὶ παραλλάξεις τοῦ μένειν ἐν τῷ εἶναι μὴ πεφυκότος. Ἀλλ' ἔστιν ὁ Θεὸς, εἰ χρὴ φάναι, καὶ ἔστι κατ' οὐδένα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον, καὶ ἄχρονον, καὶ ἀνέγκλιτον, καὶ οὐ πρότερον οὐδέν ἐστιν, οὐδὲ ὕστερον, οὐδὲ μέλλον, οὐδὲ παρωχημένον, οὐδὲ πρεσβύτερον, οὐδὲ νεώτερον· ἀλλ' εἷς ὢν ἑνὶ τῷ νῦν τὸ ἀεὶ πεπλήρωκε. Καὶ μόνος ἐστὶ τὸ κατ' αὐτὸ ὄντως ὄν, οὐδὲ γεγονὸς, οὐδὲ ἐσόμενον, οὐδὲ ἀρξάμενον, οὐδὲ παυσόμενον.

(2) Orat. 37. pag. 594. Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ Πατήρ· ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ Υἱός· ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὁ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ ἄλλος Παράκλητος. Ἦν καὶ ἦν, καὶ ἦν· ἀλλ' ἓν ἦν· φῶς καὶ φῶς, καὶ φῶς· ἀλλ' ἓν φῶς, εἷς Θεός.

(3) DIONYS. Ἡνωμένον μέν ἐστι τῇ ἑναρχικῇ Τριάδι, καὶ κοινὸν, ἡ ὑπερούσιος ὕπαρξις, ἡ ὑπέρθεος θεότης, ἡ ὑπεράγαθος ἀγαθότης.

[1] Hom. 4. in Joan. — [2] Cap. 8. — [3] Lib. 11. de Præp. p. 311. — [4] Symb. Nic. apud Hilar. lib. de Syn.

Trinitate, et commune, supersubstantialis existentia, superdivina deitas, superbona bonitas. » Igitur tam unica est, auctore Dionysio, personarum trium existentia, quam divinitas, quam bonitas, etc. Proclus etiam in commentariis ad Timæum Platonis, voculam ἦν significare dicit « (1) æternum, et plenissimum. »

IX. Magnum et hoc argumentum est unius, ac simplicis existentiæ, quod ex veterum altercatione illa ducitur, quam de hypostasi acrem incidisse supra commemoravi. Cum enim Catholicorum alii unam esse, alii plures hypostases contenderent; qui unicam asserebant, ὑπόστασιν prorsus idem esse volebant, atque ὕπαρξιν, hoc est *existentiam*, ut Athanasius, et Hieronymus. Nam ὑπόστασις sæpius id significat, quod revera extat; nec specie tenus adumbratum est, sed cohærens est, ac solidum; quemadmodum colores ii habere dicuntur ὑπόστασιν, qui reipsa sunt, carere ὑποστάσει, qui apparent solum, nec revera consistunt. Quod sic interpretantes, ὑπόστασιν, sive ὕπαρξιν nihil ab οὐσίᾳ differre censebant. Quam illorum rationem ceteri, qui ab illis dissentiebant, mox ut intellexerunt, rediere cum illis in concordiam, et ὑπόστασιν hoc sensu, ut et ὕπαρξιν, hoc est *existentiam* sive *esse*, unicum in Deo professi sunt. Itaque sanctus Hieronymus de hypostaseos singularitate pugnans, postquam nihil aliud hypostasim esse nisi usiam dixit, mox ista scribit : « Una est Dei, et sola natura, quæ vere est. Id enim, quod subsistit, non habet aliunde, sed suum est. Cetera, quæ creata sunt, etiamsi videantur esse, non sunt, quia aliquando non fuerunt; potest rursus non esse quod fuit. » Et Cyrillus initio libri 9. contra Julianum hunc redarguit, quod ἀνυπόστατον, *non subsistentem* Dei Filium faceret; « quoniam, *inquit*, illius existentiam tollit e medio, ἀναιρεῖ γὰρ αὐτοῦ τὴν ὕπαρξιν. » Subjicit illa de Exodi tertio, *Ego sum qui sum*, etc. Idem Cyrillus in dialogo *de Incarnatione Unigeniti*, contra Sabellianos disserens, nomen τοῦ ὑφεστῶτος ambigua significatione sumpsit, ut idem sit, quod ὑπάρχον. Etenim Filium ὑφεστῶτα, id est *subsistentem* negari ab illis ait; et ideo non subsistens quippiam in utero Virginis suscepisse carnem, sed « (2) vocem, sive sermonem non existentem, neque propria subsistentia cohærentem illum esse. » Ac mox : « (3) Quod enim non subsistit, *inquit*, in æquo est cum eo, quod nihil est, vel potius nihil est omnino. » Sic τὸ ὑφεστὼς, id est subsistens cum eo confudit, quod habet ὕπαρξιν, id est *existit*. Quod et deinceps facit. Quamobrem ὑπόστασις, quatenus pro existentia capitur, non solum una est ex Patrum omnium sententia, sed etiam divinitatem ipsam, et essentiam significat. Hinc recte Nyssenus Greg.[1] ἀνυπαρξίαν, quod est *existentia carere*, opponit οὐσίᾳ. Et Joannes Damascenus[2] ὑπόστασιν interdum ait esse « simplicem existentiam, qua ratione idem est ὑπόστασις, quod οὐσία, vel substantia. Unde et quidam sanctorum Patrum dicebant naturas hypostases. » Igitur quicumque ὑπόστασιν de sola usurpabant existentia, et unam esse confitebantur, nec ab οὐσίᾳ distinguebant. Nam qui plures hypostases tuebantur, hi, præter existentiam, et essentiam, personarum proprietates in notionem hypostasis includebant. Eodem modo *substantiæ* nomen, hoc est οὐσίας, hoc interdum significat, quod reipsa est, et existit, ut apud Augustinum ad Psal. 68. qui « substantiam intelligi *ait* illud, quod sumus, quidquid sumus. » Tum, « Naturæ ipsæ substantiæ dicuntur. Deus est quædam substantia; nam quod nulla substantia est, nihil omnino est; » cui *insubstantiam*, et *insubstantiale* Maxentius opponit[3], cum ait naturam communem, quæ in plura individua spargitur, « insubstantialem a crassioribus mentibus æstimari. » Tum, « insubstantiam non esse summæ et incomprehensibilis Trinitatis naturam, quæ quum sit una, et singularis, in tribus personis subsistit. » Hoc Græci ἀνούσιον vocant, quod nihil est, neque est usquam. Eoque sensu, cum adversus Sabellianos disputant Patres, λόγον, id est *Verbum Dei*, alii οὐσιώδη, id est *substantivum* nominant, alii ἐνυπόστατον *subsistentem*; quo utroque nomine docent non esse προφορικὸν, *prolatitium*, transcuntemque sermonem, ac nostratis similem, qui usu ipso, officioque consumitur; sed solidum, ac per se statum habentem. Sic, ut alios omittam, Gregorius Nyssenus Verbum Dei οὐσιώδη δύναμιν *substantialem vim* appellat, « (4) quæ ipsa per sese propria in hypostasi consideratur. »

(1) PROCL. pag. 110. Τὸ αἰώνιον καὶ ὑπέρπληρες.

(2) CYRIL. tom. 5. pag. 686. Ἀνύπαρκτόν τε, καὶ ἰδικῶς οὐχ ὑφεστηκότα φανταζονται τὸν μονογενῆ, καὶ οὐκ εἶναι μὲν ἐν ὑποστάσει τῇ καθ' ἑαυτόν, ῥῆμα δὲ ἁπλῶς, καὶ λόγον.

(3) Ibid. Τὸ γάρ τοι μὴ ὑφεστὼς, ἐν ἴσῳ τῷ μηδενὶ, μᾶλλον δὲ παντελῶς οὐδέν.

(4) NYSSEN. catech. orat. cap. 3. Δύναμιν οὐσιώδη αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην.

[1] Orat. Cathec. c. 21.

[2] Dialect. c. 25. — [3] Dial. 1.

Hoc modo οὐσία idem est fere, quod ὕπαρξις, vel existentia; quemadmodum et Richardus Victorinus existentiæ nomen accepit, cujus nos sententiam capite tertio libri hujus exposuimus. Nam existentiam generali confusaque notione sic explicat, ut partim essentiam, et naturam, partim personam, id est eamdem naturam personali affectam proprietate significet. Unde aliam putat esse communicabilem existentiam, quæ est substantia a semetipsa habens ut sit, quod Deo ipsi convenit, et ejus essentiæ, quæ ab nulla causa producitur; aliam propriam et incommunicabilem, quæ est substantia hæc eadem cum singulari proprietate. Quare nihil hic Richardi locus eos adjuvat, qui præter communem existentiam, tres alias personarum proprias, et distinctas conantur inducere.

X. Quo in loco præteriri non debet, *existentiam*, quæ quidem proprie a philosophis appellatur, ab *essentia* nonnisi ratione, cogitationeque differre. Nihil enim est aliud præterquam essentia, quæ reipsa, et, ut loquuntur, actu est in rerum natura. Res enim nihil est, hoc est, non est, antequam est actu; et quandiu tantum apta est ut sit, ac potestate causæ continetur. Quod autem non est, essentia non est; quia ab eo, quod est *esse*, essentia, sicut ἀπὸ τοῦ εἶναι οὐσία deflectitur. Non debet igitur essentia vocari, nisi quod reipsa est, et existit. Quod enim potest esse, nondum est. Verum cogitatione duo quædam discernimus, ut sit aliud, quod Græci τὸ τί ἦν εἶναι vocant; quæ est rei definitio, vel, ut barbarisantes nominant, *quidditas rei;* quam nos ab omni differentia temporis liberam, absolutamque spectamus; atque hæc essentia proprie dicitur; aliud rei ejusdem extra causarum potestatem emersio, qua esse revera, actuque incipit, eaque vocatur existentia. Quocirca nulla vere nominatur existentia, nisi subsit ei quippiam, quod in genere τοῦ ὄντος aliquo censetur; quod sit ejus τὸ τί ἦν εἶναι, sive *quidditas*, et *essentia*, idque ipsum inquirenti, quid res illa sit, ejusque definitio, responderi possit. Itaque proprietates illæ, quibus existentia modificatur, velut quæ *subsistentiæ* dicuntur, peculiares existentias non habent; sed eam afficiunt, quæ essentiæ tribuitur, ut et ipsam essentiam, cujus non minus modi sunt quidam, quam existentiæ. Proinde neque essentiam, neque existentiam habent suam ac propriam isti, qui dicuntur, existendi modi; quamvis, ut nonnullis placet, res sint aliquæ, et in genere τοῦ ὄντος habeantur. Hoc enim nomen laxius interdum accipi solet, et id significat, quod utcumque est; etsi nec essentia proprie, nec existentia præditum est, sed utriusque propria est affectio. Sane proprietates illæ relativæ, quibus personæ constant, tres sunt, et a se mutuo reipsa differunt, neque potestate, sed actu consistunt; non tamen peculiarem essentiam, aut existentiam habent; sed mediæ cujusdam conditionis sunt, et inter id, quod τὸ ὄν dicitur, a quo οὐσία, et quod nihil est, interjectæ.

XI. Hoc equidem, Augustino fretus auctore [1], affirmare non verear. Quippe proprietates easdem, nimirum hoc, quod est Patrem esse, vel Filium, neque secundum substantiam dici asserit, neque secundum accidens; hoc est neque substantias esse, neque accidentia, sed medii alicujus generis, ut suo loco demonstravi [2]. Atqui substantiales a plerisque vocantur, latius usurpato substantiæ vocabulo; quatenus non inhærent accidentium more, ac subsistentium per sese personarum conficientes sunt formæ. Sic has ipsas proprietates generali itidem τοῦ ὄντος ambitu contineri patiar, non angustiore, ac proprio; cui essentia, et existentia tribuitur. Etenim si, ut argumentari video nonnullos theologos, ideo personales istæ proprietates peculiarem habent existentiam, quia per se, et ab essentia, naturaque sejunctæ, non sunt nihil, sed res aliquæ, et ὄντα, vel, ut loqui solent, *entia;* quidquid autem est actu, id existit, et si distinctum est actu, distinctam habet existentiam; si hac, inquam, ratione contendant, et pro numero personarum, triplicem existentiam fateri nos cogant, hoc ab eis vicissim extorquebimus, totidem ut essentias in Deo esse concedant. Nam non minus essentia ei, quod est, sive οὐσία τῷ ὄντι, quam existentia convenit; imo propior, ut ita dicam, est illa, quam ista. Quippe sine οὐσία, et eo, quod τὸ τί ἦν εἶναι dicitur, nulla τοῦ ὄντος informari notio potest; sine existentia vero, hoc est existendi actu, potest. Etenim omnis veri perceptio, quæ mente, intelligentiaque fit, atque omnis contemplatio rerum, et scientia, sola in earum natura, essentiaque sistit; neque utrum ortæ, productæque sint, considerat; in quo est illarum existentia posita. Quin etiam sic a Platone, et Aristotele traditum: philosophia omnis accepit res ipsas, quatenus singulares sunt, existuntque actu, in scientiam non cadere, propter et infinitatem earum, et mutabilitatem, ipsiusque adeo scientiæ naturam, quæ generalibus in rebus, et eodem modo

[1] Lib. 5. de Trinit. cap. 5. — [2] Cap. 10. hujus libri.

semper habentibus, perpetuisque consistit. Igitur cum ab ejus, quod est, notione minus essentiæ ratio, quam existentiæ deduci, avellique possit, si ex eo consequens est, propriam inesse rei existentiam, quod res est, et utcumque habet, ut sit; hoc est, ut non sit nihil: idem et de essentia consequens fiet, ac perinde tres in Deo erunt essentiæ, præter absolutam et communem, atque existentiæ tres; quod quia ferri non potest, ut in Deo plures una sint essentiæ, ne relativæ quidem; aut ut personæ ipsæ differre invicem essentia dicantur: neque concedi alterum debet, ut vel adjuncto relativi nomine, existentiæ plures esse credantur.

XII. Hic multa nobis opponuntur ab iis, qui contra sentiunt; sed ejusmodi sunt, ut iis respondere nullus labor sit, si illa priora teneamus. Nisi id forte nos movet, quod quidam objicit: Veteres, inquit, Patres aliud esse Deum asserunt, aliud Patrem esse. Unde ita scribit Augustinus [1]: « Quidquid est Pater, quod Deus est, hoc est Filius, hoc Spiritus sanctus; cum autem Pater est, non illud est, quod illud est. » Et alio in loco [2], « Aliud est Deo esse, aliud Patrem esse. » Ubi verbum *esse* pro existentia sumptum videtur. Ad hæc, et ejusdemmodi cetera, id in promptu est habendum: substantivum verbum esse ὁμωνύμως, et ambigue poni sæpius, ut id etiam significet, quod utcumque habet, ut sit, neque est nihil; tametsi non exquisita illa τοῦ ὄντος ei notio congruat, quæ τὸ τί ἦν εἶναι cum existendi actu complectitur. Ac profecto in illis Augustini, ac similibus verbis, non magis peculiarem existentiam, quam essentiam peculiarem, verbum *esse* demonstrat. Id enim valet: aliud esse quod vox illa *Deus* significat, et quod illa altera *Pater*. Hoc autem non est proprie, directeque actus existendi, sed notio ipsa, et quiddam, ut in istis, essentiæ simile. Quare, ut paulo ante dixi, quidquid de existentia iis ex locis concluditur, idem et de essentia colligi poterit, ut ea perinde triplex censenda sit, atque existentia; aut, si illud insolens est, nefasque dictu, nihil magis in altera concessum putetur.

Sic et ista diluenda sunt eorumdem argumenta, cum ita disputant: Existentiam nihil esse aliud, nisi actu rem esse. Est autem paternitas res aliqua, eademque est actu. Quare privatam existentiam habet, cum sit actu ab essentia distincta. Verum ad illud prius redeundum est, *rei* vocabulum, ut et *esse*, et *actum*, et si quæ sunt alia, non eadem usurpari ratione; neque solum id actu esse, quod essentia constat, existentiaque proprie sumptis, sed modos etiam existendi, subsistendique, actu esse dici, quia id reipsa sunt, quod sunt neque tamen existentiam propriam obtinent, uti nec essentiam. Quod in divinis præcipue locum habet. Ibi enim essentia absolutum aliquid est, nec ad alterum dicitur. Par est autem existentiæ notio, quæ est ad se, non ad aliud. Ideo personarum proprietates, quæ mere sunt relativæ, communem, et absolutam habent existentiam, ut essentiam, naturamque communem; alteram non habent; nisi cui forte placeat, existentiæ nomen latius extendere; quod qui instituerit, idipsum et in essentia vitare non poterit, ac demum de usu vocabulorum omnis erit reliqua contentio. Huc illud spectat, quod Rusticus diaconus in disputatione contra Acephalos scribit [3]: « Res et personam, *inquit*, significat, et naturam. Et una igitur res Christus, et duæ; magis vero ipse quidem res una est, quippe ut una persona, in duabus vero naturis agnoscitur. » Vide Theodorum Abucaram [4] de rei, id est πράγματος vocabulo subtilius disputantem.

XIII. Postremo non parum conducet ad existentiæ constituendam in personis divinis rationem, ea repetere, quæ de ὑπάρξει dicta sunt capite secundo; unde veteres constet nomen illud partim pro extantia sumpsisse, quæ τῇ ἀνυπαρξίᾳ ex adverso respondet, partim pro ὑποστάσει, nonnunquam etiam pro οὐσίᾳ. Quæ varietas notionum moderari debet judicio nostro, ut quid de existentiæ multitudine, vel singularitate Patres sentiant, prudenter æstimemus. Est ad hanc cautionem illustrandam, formandaque theologorum judicia, insignis Alexandrini Cyrilli locus in dialogo secundo de Trinitate, ubi τὸ ἀγέννητον, quæ est personæ Patris proprietas, non esse accidens dicit, quia nullum Deo inest accidens; tum si qua sunt in rebus accidentia, aut iis naturaliter insita, non ea propriam ὕπαρξιν habere. Posteriora hæc Cyrilli verba, nam reliqua suo loco jam adnotavimus, hic describi melius fuerit: « (1) Et si quidem acci-

(1) CYRIL. dial. 2. p. 421. Καὶ εἴπερ ἐστι τὰ σύμβεβηκότα ἢ καὶ φυσικῶς ἐνόντα ταῖς τινῶν οὐσίαις, οὐκ ἐν ὑπάρξει δὴ πάντως αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τῇ ἰδίᾳ, καὶ διωρισμένῃ. Καθάπερ ἐπ' ἀνθρώπου νοοῦμεν, ἤγουν ἐφ' ἑτέρου τῶν ὄντων τινός· ὁρᾶται·

[1] In Ps. 68. — [2] 7. de Trin. c. 4.

[3] Tom. 4. Bibl. PP. col 806. — [4] Theodor. Abucar. Opus. c. 2

dentia sunt, *inquit*, et naturaliter insita quorumdam substantiis, non utique per se existentiam habent propriam, ac determinatam; quemadmodum in homine intelligimus, sive in aliquo alio ex iis, quæ sunt; sed potius circa eorum, quæ sunt, substantias cernuntur, vel magis in ipsis. Ecquem in Deo locum habere putandum est Ingenitum? Nam si Ingenitum ipsum est per sese, et in extantia propria positum; est autem hoc, ut illi asserunt, proprium Dei, et Patris; diversum quippiam erit ab eo, cujus est proprium. Nam quod alicujus est, et proprie constitutum existit, diversum plane est ab eo, cujus est; atque ita demum duplicatur simplex natura Patris, eaque nobis ex Patre, et Ingenito componitur. » Hoc loco Cyrillus Ingenitum, quæ, ut dixi, proprietas est personæ Patris, non habere propriam ὕπαρξιν probat; quod etsi accidens esset, cujusmodi non esse jam statuit, non illam tamen haberet, eo quod accidentia, et omnia, quæ substantiam afficiunt, non habent peculiarem ὕπαρξιν, sed circa substantiam sunt. Si hoc universe, absoluteque diceret Cyrillus, ea quæ circa substantiam sunt, velut accidentia, carere extantia propria, reclamarent philosophi, qui propriam esse docent in accidentibus ὕπαρξιν. Sed talem extantiam intelligit Cyrillus, quæ per se sit, et, ut loquitur, ἰδιοσυστάτως, cujusmodi est ὑπόστασις, sive αὐτοτελὴς ὕπαρξις, de qua superius actum est. Talem ergo personarum proprietatibus merito detrahit; quod eo facit, ut hæreticos refellat, qui ἀγέννητον et γεννητόν, vel, ut Latini melius, *paternitatem*, et *filietatem*, aliud et aliud esse volebant, ac duas esse substantias. Cyrillus vero «(1) differentiam hanc nominum, non Dei ut est Deus, diversitatem exprimere *dicit*, sed tantummodo declarare, non esse hujusmodi, hoc est genitum. » Quare modo, non extantia propria, absolutaque discrepant. Non igitur illo ex loco satis arbitror, quod nunc volumus, confici posse, non habere personas divinas existentiam propriam. Non enim de tali existentia hic agimus, quæ perfecta, et completæ substantiæ propria sit, sed quæ formis, et imperfectis rebus, ex quibus quasi componitur quippiam, congruit *.

CAPUT TERTIUMDECIMUM.

Quibus de causis, cum tres sint in divinitate personæ, unus sit tamen Deus. Eæ quinque potissimum afferuntur. Harum prima declaratur, quæ est naturæ singularitas, et unitas, non specifica, quod veteres aliqui significare videntur, sed numerica, quæ primum ex Græcis asseveratur.

I. Quod apud Cyrillum [1] Julianus universe de Christiana religione scripsit, eam ab gentilium ac Judæorum abhorrentem placitis, mediam inter ambos incedere; hoc ut ab homine nefario malevole, ita vere esse dictum, cum de Trinitate præsertim agitur, Nyssenus Grego-

δὲ μᾶλλον περὶ τὰς τῶν ὄντων οὐσίας, ἤγουν ἐν αὐταῖς. Ποῖον ἔχειν ἐν Θεῷ τόπον τὸ ἀγέννητον ὑποτοπητέον; εἰ γάρ ἐστί τι τὸ ἀγέννητον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἐν ὑπάρξει τῇ ἰδίᾳ κείμενον· ἔστι δὲ τοῦτο, καθάπερ ἐκεῖνοί φασιν, ἴδιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρός· ἕτερον ἂν εἴη παρὰ τὸν, οὗ ἐστιν ἴδιον· τὸ γάρ τινος ὄν, καὶ ὑπάρχον ἰδιοσυστάτως, ἕτερόν που πάντως ἐστὶ παρὰ τὸν, οὗ ἐστι, καὶ δεδίπλωται λοιπὸν ἡ ἁπλῆ τοῦ Πατρὸς φύσις ἐκ Πατρὸς ἡμῖν, καὶ ἀγεννήτου συντεθειμένη.

(1) CYRIL., ibid. 421. Πλὴν ἔν γε τοῖς τοιούτοις ἡ τῶν ὀνομάτων διαφορὰ οὐχ ἑτερότητά ὡς Θεοῦ, καθὸ Θεοῦ, ὑπεμφήνειεν ἄν, σημαίνει δὲ μόνον, ὅτι μὴ τοιόσδε ἐστὶ, τουτέστι μὴ γεγεννημένος.

[1] Cyril. l. 2. con. Jul.

* Hæc quæstio : an sint in Deo tres existentiæ relativæ, in alia generaliori continetur : quænam nomina de SS. Trinitate possint aut debeant sive singulariter, sive pluraliter enuntiari. Solutio pendet ex illa generali regula : cum una sit essentia divina tribus personis realiter distinctis communicata, nomina de SS. Trinitate singulariter vel pluraliter efferenda sunt, prout essentiam vel personas seu relationes significant. Vel igitur ita se habent, sive ex se, sive ex usu communi, ut aliquid absolutum sonent, ac proinde ad solam essentiam referantur; vel ita usurpari possunt, sive sine addito, sive cum aliquo adjuncto, ut modum significandi relativum induant. Si prius, pluraliter efferri nequeunt, ut patet; si posterius, ad personas referuntur, sen-

rius affirmat [1]. Quo in mysterio « (1) nullo id sermone consequi posse nos *dicit*; quemadmodum res eadem numerabilis sit, et numerum fugiat; tum ut distincta cernatur, et in unitate nihilominus intelligatur; atque et hypostasi disjuncta, et subjecto minime divisa sit; ac rursus aliud sit illud, cujus et Verbum est, et Spiritus. Porro cum id, quod distinctum in illis est, animo conceperis, rursus naturæ singularitas partitionem respuit, adeo ut neque monarchiæ dominatus in diversas divinitates secetur, neque cum judaico dogmate fides nostra consentiat, sed inter duas opiniones interjecta veritas procedat, et utramque sectam ita destruat, ut ab utraque, quod utile est, assumat. Etenim judaicum dogma cum Verbi professione, tum fide, quæ est in Spiritum sanctum, evertitur; at gentilium in multos deos distracta superstitio per hoc extinguitur, quod inane commentum multitudinis naturæ singularitas excludit. Rursus igitur e judaica persuasione naturæ singularitas maneat; ex gentili autem errore solum discrimen hypostaseon; et utrinque congruenti remedio impia curetur opinio. Est enim velut medicina quædam iis, qui circa unum aberrant, Trinitatis numerus; iis vero, qui in multitudinem dispersi sunt, singularitatis ratio. » Hæc non minus vere, quam eleganter Gregorius. Sed et Athanasius eadem illa professione, « (2) Judæos pariter rubore perfundi, et gentilium confutari calumnias » asserit « arbitrantium, nos, cum Trinitatem dicimus, perinde plures deos confiteri. » Et Gregorius alter Nazianzenus, « (3) neque in arctum apud nos redigi divinitatem *ait*, neque in infinitum diffundi. Illud enim parcum, ac jejunum; hoc confusum; illud judaicum prorsus; hoc ethnicum, ac multorum deorum cultum redolens. » Vide et Basilium oratione contra Sabellianos [2], etc.

Hujus ergo singularis, ac stupendi mysterii, et catholici dogmatis in eo summa consistit, ut neque singularem, ac solitarium Deum judaico more credamus, neque plures tamen asseramus deos, cujusmodi gentilium, et qui ab iis proximi sunt, hæreticorum, ac præsertim Arianorum error invexit. Nam etsi Deus est Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus; non tres tamen dii sunt, sed unus est Deus, ut sit mira quædam, « (4) et ænigmati similis, » ut Basilius loquitur, « trium istorum discreta conjunctio, et conjuncta discretio. »

II. Id quemadmodum fiat, etsi neque intelligentia capi, neque sermone declarari potest; quoniam « verborum significantiam rei ipsius natura consumit, ait sanctus Hilarius [3], sensus contemplationem imperspicabile lumen obcæcat; intelligentiæ capacitatem, quidquid fine nullo continetur, excedit; » tamen pro humani captus angustiis, et ratione certa explicatur a Patribus, et non uno genere similitudinis adumbratur. Utrumque complectar hoc, et sequentibus capitibus, exponamque primum ex illorum sententia, cur, cum tres omnino personæ sint, quibus singillatim Dei et natura, et appellatio tribuitur, non eæ tres dii sint

(1) GREGOR. Nyssen. orat. cat. cap. 3. Μὴ μέν τοι δύνασθαι λόγῳ διασαφῆσαι τὴν ἀνέκφραστον ταύτην τοῦ μυστηρίου βαθύτητα, πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἀριθμητόν ἐστι, καὶ διαφεύγει τὴν ἐξαρίθμησιν, καὶ διῃρημένως ὁρᾶται, καὶ ἐν μονάδι καταλαμβάνεται, καὶ διακέκριται τῇ ὑποστάσει, καὶ οὐ μεμέρισται τῷ ὑποκειμένῳ· καὶ ἄλλο πάλιν ἐκεῖνο, οὗ καὶ ὁ Λόγος ἐστὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα· ἀλλ' ἐπειδὰν τὸ διακεκριμένον ἐν τοῦτοις κατανοήσεις, πάλιν ἡ τῆς φύσεως ἑνότης τὸν διαμερισμὸν οὐ πρσίεται· ὥστε μήτε τὸ τῆς μοναρχίας σχίζεσθαι κράτος εἰς θεότητας διαφόρους κατὰ τεμνόμενον, μήτε τῷ Ἰουδαϊκῷ δόγματι συμβαίνειν τὸν λόγον, ἀλλὰ διὰ μέσων τῶν δύω ὑπολήψεων χωρεῖν τὴν ἀληθειαν, ἑκατέραν τε τῶν αἱρέσεων καθαιροῦσαν, καὶ ἀφ' ἑκατέρας παραδεχομένην τὸ χρήσιμον. Τοῦ μὲν γὰρ Ἰουδαίον καθαιρεῖται τὸ δόγμα τῇ τε Λόγου παραδοχῇ, καὶ τῇ πίστει τοῦ Πνεύματος· τῶν δὲ ἑλληνιζόντων ἡ πολύθεος ἐξαφαγίζεται πλάνη, τῆς κατὰ φύσιν ἑνότητος παραγραφομένης τὴν πληθυντικὴν φαντασίαν. Πάλιν δ' ἂν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ὑπολήψεως ἡ τῆς φύσεως ἑνότης παραμενέτω· ἐκ δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ κατὰ τὰς ὑποστάσεις διάκρισις μόνη, θεραπευθείσης ἑκατέρωθεν καταλλήλως τῆς ἀσεβοῦς ὑπονοίας. Ἔστι γὰρ ὥσπερ τις θεράπεια τῶν μὲν περὶ τὸ ἓν πλανωμένων ὁ ἀριθμὸς τῆς Τριάδος· τῶν δὲ εἰς πλῆθος ἐσκεδασμένων, ὁ τῆς ἑνότητος λόγος.

(2) ATHAN. orat. 4. contra Arian. p. 262. Ἐξ ὧν καὶ τοὺς πρόσθεν Ἰουδαίους δυσωπεῖν δυνάμεθα, καὶ τῶν Ἑλλήνων διαλύειν κατηγορίαν, φασκόντων, καὶ νομιζόντων διὰ τὴν Τριάδα λέγειν καὶ ἡμᾶς πολλοὺς. Vide et Epist. ad Serap. p. 366.

(3) NAZIAN. orat. 13. pag. 210. Ἵνα μήτε στενὴ μένῃ ἡ θεότης, μήτε εἰς ἄπειρον χέηται. Τὸ μέν γὰρ ἀφιλότιμον· τὸ δὲ ἄτακτον· καὶ τὸ μὲν Ἰουδαϊκὸν παντελῶς, τὸ δὲ Ἑλληνικὸν, καὶ πολύθεον. Vide et orat. 1. pag. 16.

(4) BASIL. epist. 43. Καί τινα ἐπινοῦμεν, ὥσπερ ἐν αἰνίγματι καινὴν, καὶ παράδοξον διάκρισίν τε συνημμένην, καὶ διακεκριμένην συνάφειαν.

[1] Cathech. Orat. c. 3.

[2] Basil. To. 1. p. 601. — [3] Init. lib. 2.

sum relativum præ se ferunt, ac proinde de SS. Trinitate pluraliter efferri possunt et debent. An vero *existentia* in prima vel secunda classe collocanda sit, controvertitur inter theologos. Plerique sentiunt nomina transcendentia, *res*, *aliquid*, *ens*, cum addito *relativum* pluraliter de Deo enuntiari posse; quia modum significandi relativum contrahunt; ac proinde recte dici esse in Deo tres res relativas, tria aliqua relativa, tria entia relativa. Idem vero de existentia dicendum videtur. (E.)

totidem, sed unus tantummodo nominetur Deus.

Cujus rei causas apud illos animadverti quinque, sive unius potius et ejusdem illustrandæ modos totidem. Harum est præcipua, fonsque, et origo ceterarum, quæ ex naturæ, sive substantiæ, aut essentiæ communione ducitur. Secunda ex singularitate ἐνεργείας, id est *actionis*. Tertia ex unitate principii. Quarta, quæ ad Filii, et Patris unicam divinitatem ostendendam proprie spectat, ex imaginis, et exemplaris conditione petitur. Quintus locus est, qui ex mutua comprehensione, sive insessione personarum efficitur; quam περιχώρησιν græci theologi solent dicere. In his quinque explicandis utiliter opera nostra collocabitur. Inest enim iis et ad veterum sensus investigandos, et ad Trinitatis patefaciendum mysterium quiddam studio non indignum.

Igitur prima est causa, cur tres minime sint dii, quamvis singulis nomen idem accommodetur *Deus;* quod tribus communis sit, eademque natura, vel substantia, hoc est divinitas eadem. Declarat hoc Athanasius, Arianos refellens, qui Catholicos incusabant, quod duo quædam esse dicerent Patrem, et Filium; ac duos ab iis affirmari deos inde colligebant. Quod ille esse consequens negat, « (1) quoniam ut qui Patrem, et Filium dicit esse duo, unum dicit Deum; ita qui unum dicit Deum, duo profitetur eo ipso, quod Pater et Filius divinitate sint unum. » Sic in libro de communi essentia Patris, Filii, et Spiritus sancti [1], et alibi sæpe, naturæ communionem obstare docet, ne dii tres appellentur. Et Gregorius Nazianzenus [2], Basilius [3], Epiphanus [4], Cyrillus [5], Damascenus [6], Hilarius [7], Ambrosius [8], Augustinus [9], Cæsarius [10], aliique passim causam inquirentes, cur non tres dii sint, unitati id essentiæ, substantiæ, naturæque ac divinitatis assignant. « (2) Substantiæ identitas, ait Cyrillus, in unitatem colligit. »

III. Sed communitas hæc, sive ut trito jam verbo utar, unitas essentiæ, ac naturæ, duobus modis intelligitur. Quædam enim naturæ dicuntur unius, quod sub uno genere, formave continentur, ut sunt homines duo, Socrates et Plato; quorum eadem specie natura est, sed numero diversa. Singuli enim essentiam habent propriam, quæ et substantia dicitur, non tamen κατὰ τὸ τί ἦν εἶναι, hoc est definitione distinctam. Alia vero unitas est, quæ singularitas vocatur, efficitque, uti res una numero, et individua sit; atque hæc unum proprie constituit. Nam quæ priore modo unum appellantur, magis multa sunt, quam unum; quippe multiplicia sunt ex sese, et in unum sola ratione, et ἐπινοίᾳ confluunt. Utro ergo genere τοῦ ἑνὸς personarum trium una divinitas, et natura definiatur a Patribus, hic a nobis explicandum est. Ac fuit nonnullorum opinio, qui pro hæreticis deinceps habiti, et Tritheitæ nominati sunt, personas tres unum esse specie, non numero Deum; ita ut singulis sua numero divinitas, et natura conveniat, sine ullo essentiæ, vel definitionis, dignitatisque discrimine; non secus atque homines tres unum essentia dicuntur, in qua par, eademque est illorum conditio; nec unus altero potior est, aut deterior. Cujus erroris principem fuisse Philoponum, imo ab Semiarianis propagatum hunc esse, et ab ceteris clarius, ac distinctius postea propositum, in fine libri primi demonstravimus. Atqui falsissimæ hujus opinionis quædam apud antiquos Patres jacta semina videri possunt; non illos solum, qui Ariana tempora præcesserunt; quorum de Trinitate non satis accurata vel sentiendi, vel loquendi ratio, ac disciplina fuit; sed eos quoque, qui cum maxime grassantibus Arianis extiterunt, et illorum perfidiam scriptis suis oppugnarunt. Etenim οὐσίαν, id est, *naturam*, vel *substantiam*, commune quiddam esse, et universale, complures illorum arbitrati sunt, ut est hominis species; hypostasim vero, naturam eamdem certis illigatam proprietatibus, et ex communi singularem, individuamque factam; de qua illorum opinione fuse disputatum a nobis est in decimo capite, quatenus universe, ac de omni natura tam creata, quam divina ita illi statuunt.

IV. Nunc vero speciatim de hac sola demonstrandum idem illud est : naturam divinam, quæ in personis inest tribus, non ratione, cogitationeve sola, quemadmodum quæ universalia dicimus unum quidpiam esse, sed per se,

(1) ATHAN., orat. 5. pag. 307. D. Ἀλλ' ὥσπερ ὁ λέγων Πατέρα, καὶ Υἱὸν δύο, ἕνα Θεὸν λέγει· οὕτως ὁ λέγων ἕνα Θεὸν, δύο φρονεῖ, τῷ Πατέρα, καὶ Υἱὸν ἕν ὄντας τῇ θεότητι, etc.

(2) CYRIL. 1. in Jul. pag. 146. Ἡ τῆς οὐσίας ταὐτότης συλλέγει πρὸς ἕνωσιν.

[1] Pag. 374. — [2] Orat. 12. pag. 204. et Or. 13. p. 211. et Or. 40. p. 668. — [3] 3. con. Eun. p. 79. et Ep. 43. — [4] Hær. 57. N. 4. — [5] 10. contra Jul. et Dial. 3. — [6] L. 3 de Fide c. 8. — [7] L. 7 et 9. et in Ps. 122. — [8] De Fil. Divin. — [9] Lib. 1. de Trin. c. 4. et alibi passim. — [10] Cæsar. Dial. 1. Inter. 3. et 11.

absoluteque unam, et singularem, atque individuam esse rem triplici proprietate subsistentem. Imo vero, quod « extra significantiam sermonis est extra, sensus intentionem, extra intelligentiæ conceptionem, » ut Hilarii verbis [1] utar; illam ipsam naturam, essentiamque divinam cum tribus personis, et proprietatibus unam esse, et simplicissimam rem, quam vel Deum unum, vel Trinitatem appellamus, hoc est Patrem, Filium, et Spiritum sanctum. Decrevit hoc Lateranensis synodus [2] Innocentio tertio Pontifice, adversus Joachimum abbatem; qui Petrum Lombardum reprehenderat in Sententiis asserentem [3], « Quamdam summam rem esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; et illam non esse generantem, neque genitam, neque procedentem. » Quod Joachimus ideo non probabat, « quia non tam Trinitatem, quam quaternitatem adstruebat in Deo, videlicet tres personas, et illam communem essentiam, quasi quartam. » Proinde « manifeste protestabatur » abbas iste, « quod nulla res est, quæ sit Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. » Contra quem Lateranense decretum ita statuit : « Nos autem sacro, et universali Concilio approbante, credimus, et confitemur cum Petro, quod una quædam res est, incomprehensibilis quidem, et inæstimabilis, quæ veraciter est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, tres simul personæ, ac singulatim quælibet earumdem. Et ideo in Deo Trinitas est solummodo, non quaternitas; quia quælibet trium personarum est illa res, videlicet substantia, essentia, sive natura divina, quæ sola est universorum principium, præter quam aliud inveniri non potest; et illa res non est generans, neque genita, nec procedens, sed est Pater, qui generat, Filius, qui gignitur, et Spiritus sanctus, qui procedit. » Paulo vero ante hæc, idem decretum definierat, « Hanc sanctam Trinitatem secundum communem essentiam individuam, et secundum personales proprietates esse discretam. » Est igitur individua, hoc est singularis res, essentia divina; non modo sola, et quatenus a personarum proprietatibus cogitando secernitur, sed etiam cum iisdem sumpta conjunctim. Est enim Deus unus, hoc est singularis, et individuus; non quomodo multi homines unus homo dicuntur, sed ut quilibet illorum unus est; ita tamen, ut hic ipse unus, ac singularis Deus, tres personæ sint reipsa distinctæ; quod omnem admirabilitatem superat; nec ei, quod simile sit, in ullo rerum genere investigari potest.

V. Præclare hoc sanctus Augustinus, quod de divinæ essentiæ individua singularitate dixi, demonstrat in septimo de Trinitate; et quam ex Græcis fere colligi docuimus, speciei similem naturæ vel unitatem, vel communitatem redarguit, cum sic disserit [4] : divinam essentiam, si cum personis comparetur, neque genus esse, cujus illæ sint species, neque speciem, cujus eadem individua sint personæ. Nam si genus essentia, vel species foret; primum tres essentiæ dici possent, « sicut appellantur tres equi, eademque animalia tria, cum sit species equus, animal genus; » aut sicut in specie, « Abraham, Isaac, et Jacob tria individua dicuntur, necnon tres homines, et tres animæ. » Deinde « si essentia genus est, una essentia jam non habet species; sicut quia genus est animal, unum animal jam non habet species. » Atqui Pater, Filius, et Spiritus sanctus personæ tres sunt unius essentiæ. Si autem species est essentia, « sicut unus homo in aliquos singulos homines subdividi non potest, quia unus homo jam singulus homo est; ita nec una essentia in tres substantias, vel personas subdividitur, quod falsum esse constat. »

Sed neque personæ tres una essentia dicuntur sic, tanquam statuæ tres unum aurum, « quasi secundum communem, eamdemque materiam; » quod per se manifestum est. Denique non esse velut speciem naturam divinam, personas autem individua, probat hoc argumento; quia in humana specie « non tantum est unus homo, quantum tres homines simul; et plus sunt aliquid homines duo, quam unus homo. Et in statuis æqualibus plus est auri tres simul, quam singulæ statuæ; et minus est auri una, quam duæ. At in Deo non ita est. Non enim major essentia est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus simul, quam solus Pater, aut solus Filius; sed tres simul illæ substantiæ, sive personæ, si ita dicendæ sunt, æquales sunt singulis; quod animalis homo non percipit. » Hæc Augustinus; in quibus ab Gregorio Nysseno, et Damasceno dissentit, ac reliquis, qui Petrum, Paulum, et Joannem tres homines dici negant oportere, sed hominem unum; eo quod « illius ratione, in quo sunt unum, numerari non debent, » ut Damascenus loquitur, ac propterea personas tres unum Deum appellari, non plures deos existi-

[1] Lib. 2. de Trin. — [2] Cap. 1. — [3] In 1. Sent. Dist. 5. [4] 7. Trin. cap. 6.

mant. Verum plura hominis individua, in eo ipso, in quo unum sunt, plures dicuntur homines, ut recte Augustinus animadvertit, et idem in divinis personis usurpari, nihil prohiberet, si par earum esset ratio; quod illorum verba præ se ferunt. Quippe sola individuorum propria singularitas, quam *numericam unitatem* vocant, pluralem in communi vocabulo numerum excludit; quemadmodum in duabus naturis accidit, quæ in Christo una hypostasi continentur, singularique persona; et ideo non personæ plures appellantur, sed una tantum numero. Itaque non eadem est consociatio Petri, ac Pauli in unam hominis naturam, quæ est ambarum Christi naturarum in eamdem hypostasim: quoniam illic speciei propria est unitas, quæ in communi nomine numerum multitudinis admittit; hic vero *numeralis*, et exquisita, quæ eum numerum adhiberi non patitur.

VI. Quamobrem, quod jam supra, capite decimo, de illa ipsa veterum loquendi ratione meminimus, hoc vero loco non modo non otiose, sed etiam necessario repetendum est, si ad exactam philosophiæ regulam, qui de Deo habetur, sermo dirigatur; non sic ejusdem substantiæ, id est ὁμοούσιοι, sunt personæ tres, uti Petrus, Paulus, et Joannes; quod tamen antiqui in omni fere sua disputatione ponunt, quam contra Arianos instituunt. Neque vero culpandi ob id illi erunt, aut inscitiæ damnandi; tanquam numeralem unitatem divinæ essentiæ funditus ignorarint; ac solam ejus, quæ in natura inest humana, similem agnoverint. Nam et priorem illam intellexerunt, uti mox ostendam; et prudenter nihilominus hac sunt in exemplum usi posteriore, specieique propria. Etenim sic illi adversus Arianos obnitendum sibi esse meminerant, ut scirent Sabellianam quoque pestem esse vitandam, in quam ab illa fugienti præceps lapsus erat, ac lubricus. Itaque modum hunc adhibendum orationi suæ putarunt, ut summam illam conjunctionem, et, ut Gregorius Nyssenus loquitur, ἀκριβῆ μονάδα, parcius inducerent, ne Sabellianæ solitudini, ac singularitati locus dari videretur; alteram vero, quæ speciei convenit, libentius usurparent; quæ cum ad Arianorum retundendam insaniam satis illis erat, tum ab Sabelliani suspicione dogmatis, et calumnia longe eos abesse monstrabat.

Fuit enim, ut in primo maxime libro docuimus, Arii hæc hæresis; solum Patrem vere, ac proprie esse Deum, et natura divina, essentiaque præditum, Filii autem, ac Spiritus sancti neque æqualem, neque perfecte similem, nedum unam esse, eamdemque naturam, aut substantiam, sed ambos infinitis partibus inferiores, et a primo creatos, ne ipsos quidem inter se unius esse dignitatis, et essentiæ. Proinde tres esse non hypostasi tantum diversos, sed etiam specie, ac natura, planeque inæquales, ac dissimiles. Quamobrem ad illorum coarguendum errorem satis id fuit, trium personarum sic unam demonstrare esse naturam, quomodo individuorum est plurium in eadem specie, velut angelorum, aut hominum. Nam ex eo divinitatis æqualitas sequitur, quoniam ea, quæ sub una specie comprehenduntur, æqualia sunt invicem; neque, quod ad essentiam, et naturalem conditionem attinet, alterum est altero perfectius. Sic homo homini, aurum auro natura par est, neque inest in singulis essentiæ, ac nativæ diginitatis ulla diversitas; quamvis proprietatibus, et singularibus notis invicem distent. Quemadmodum Adamus origine, procreationisque modo differebat ab Setho filio, necnon qualitatibus certis et affectionibus propriis, cum essentia eadem esset amborum. Non enim Sethus minus homo, quam Adamus fuit; neque humanæ essentiæ gradu, et ordine secundus ab eo, vel inferior est habitus; tametsi paterni appellatione nominis, ac dignitate prior illo, potiorque Adamus esset; quæ res ad essentiam, naturamque minime spectat. Quare, ut in ceteris inferiorem, minoremque Patre concederemus esse Filium; essentia tamen, et substantia nihil inter se differrent, sed æquales omnino forent, si itidem, ut Adamus, ac Sethus, sub eadem specie continerentur.

VII. Jure ergo Basilius Eunomium refellens, qui ut dignitatis ordine, sic natura tertium asserebat esse Spiritum sanctum, negat esse consequens, ut, si dignitate posterior sit, natura quoque sit inferior. « (1) Quid enim ne-

(1) Basil. 3. contra Eunom. Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιώματι, καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει; ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν ἕως ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος· φύσει δὲ τῇ τρίτῃ χρῆσθαι οὔτε παρὰ τῶν ἁγίων γραφῶν δεδιδάγμεθα, οὔτε ἐκ τῶν προειρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατὸν συλλογίσασθαι. Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρός, ὅτι ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ, καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ Πατὴρ, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόοδος, καὶ προσαγωγὴ πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Πατέρα· φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία. Οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τε τάξει, καὶ τῷ ἀξιώματι (ἵν' ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν) οὐκέτι ἂν εἰκότως ὡς ἀλλοτρίας ὑπάρχον φύσεως.

cesse est, *ait*, si dignitate, graduque tertius est Spiritus, tertium eumdem esse natura? Etenim dignitate secundum esse ab Filio, pietatis forte ratio tradit; naturam autem usurpare tertiam, neque sacris e litteris didicimus, neque ex iis, quæ ante dicta sunt, consequenti argumentatione potest effici. Ut enim Filius ordine is quidem secundus est a Patre, quoniam ab eo productus est; tum etiam dignitate, quia principium, et causa ipsius, ut sit, est Pater, necnon quia per ipsum ad Deum, Patremque accessus fit, ac perductio; non tamen natura secundus est, quoniam una est in utroque divinitas. Sic nimirum et Spiritus sanctus, etsi ordine ac dignitate posterior est Filio; (ut hoc interim concedamus) non est tamen consentaneum ex eo alienæ ipsum esse naturæ. »

Sic Augustinus in libro contra sermonem Arianorum, capite 18, eosdem refellens hæreticos, qui Patrem velut imperatorem esse volebant, Filium ut judicem, Spiritum sanctum ut advocatum; ex hoc ipso concludit, in divinis personis inesse naturæ æqualitatem. « Proinde judex, *ait*, imperatore etiamsi potestate minor est, non minus homo est, nec minus, quam judex, homo est advocatus, etiamsi officio videtur judici esse subjectus. Patris ergo, et Filii, et Spiritus sancti, etiamsi disparem cogitent potestatem, naturam saltem confiteantur æqualem. »

Atque ut intelligamus, id contra hæreticos istos potissimum valuisse, in eoque præcipuam vim collocasse Patres, ut æqualem Patri natura, excellentiaque Filium esse defenderent, citra expressam singularitatis mentionem, licet ex eo conjicere. Etenim Nicæni illi præsules, quibus nemo melius Arianæ sectæ arcana cognovit; nemo, qua re opprimenda maxime foret, acrius dijudicare potuit; nihil in professionis suæ formula spectarunt aliud, nisi ut æqualitatem illam essentiæ, dignitatis, æternitatis adstruerent. Testatur hoc ὁμοουσίου vox ipsa, quæ arx quædam fuit catholici dogmatis. Hæc enim æqualitatem potius essentiæ, quam singularitatem significat, ut capite quinto docui. Deinde cetera ejusdemmodi sunt in illo decreto; ut « quod nullum unquam fuisse tempus » aiunt, « quo nondum erat; non ex alia hypostasi vel usia, neque ex nihilo esse factum. » Igitur satis in eo ipso magnum contra hæreticos istos argumentum fuit, æquale, et ὁμοούσιὸν esse Deo Patri Verbum, quod eodem saltem jure, ac modo una amborum esse natura debeat, quo gignentis, et geniti, patris, ac filii creatis in rebus una esse cernitur. Verum major quædam, et arctior in Deo naturæ conjunctio, quam hæc speciei propria, plerisque veterum ex locis concluditur; cujusmodi nonnulla hic expromam, quæ individuam, ac singularem substantiam personarum trium significant, adeoque Trinitatem ipsam unum esse Deum eo unitatis genere, quod individuis convenit, nisi quod personarum, et hypostaseon discrimen cum illa ipsa singularitate consistit.

VIII. Primum Athanasius verba illa Joannis expendens[1], *Sicut Pater habet vitam in semetipso; sic et Filio dedit vitam habere in semetipso;* ita scribit: « (1) Nam qui omnia dedit Filio Pater, rursus hæc habet omnia. Quippe divinitas Filii, Patris est divinitas. Atque ita Pater in Filio rerum omnium providentiam gerit. » Quod posterius paulo post uberius enarrabitur. Idem, initio quintæ Orationis, « (2) Patrem et Filium duos esse *dicit*; sed unitatem divinitatis individuam, minimeque scissam. » Cui consentanea sunt ejusdem illa ex libro de decretis Nicænæ Synodi, « (3) Non oportere, tres in deitates partiri admirabilem, ac divinam unitatem. » Rursus in quinta Oratione Arianos refutans, qui, quod Patrem, et Filium duo esse Catholici profiterentur, duos ab iis affirmari deos objiciebant; sic in eos argumentum retorquet. « (4) Si is, qui Patrem, et Filium cognoscit, duos asserit deos; consequens est, ut qui unum dicit, tollat Filium, et Sabellium imitetur. Nam si ille, qui dicit duo, gentiles sequitur; igitur qui unum dicit, Sabellium exprimit. At hoc minime verum est;

(1) ATHAN. orat. 4. pag. 278. Καὶ γὰρ πάντα δεδωκὼς ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ, πάντα πάλιν ὁ Πατὴρ ταῦτα ἔχει. Ἡ γὰρ τοῦ Υἱοῦ θεότης τοῦ Πατρὸς θεότης ἐστὶ. Καὶ οὕτως ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ τὴν τῶν πάντων πρόνοιαν ποιεῖται.

(2) ATHAN. orat. 5. pag. 302. Ὥστε δύο μὲν εἶναι, Πατέρα, καὶ Υἱὸν, μονάδα δὲ θεότητος ἀδιαίρετον καὶ ἄσχιστον.

(3) Idem pag. 422. Οὔτ' οὖν καταμερίζειν χρὴ εἰς τρεῖς θεότητας τὴν θαυμαστὴν, καὶ θείαν μονάδα.

(4) ATHAN. orat. 5. pag. 307. Εἰ ὁ Πατέρα, καὶ Υἱὸν γινώσκων, δύο θεοὺς λέγει, ὥρα καὶ τὸν λέγοντα ἕνα, ἀναιρεῖν τὸν Υἱὸν, καὶ σαβελλίζειν. Εἰ γὰρ ὁ λέγων δύο, ἑλληνίζει, οὐκοῦν ὁ λέγων ἕν, σαβελλίζει. Τοῦτο δὲ οὐκ ἔστι· μὴ γένοιτο. Ἀλλ' ὥσπερ ὁ λέγων Πατέρα, καὶ Υἱὸν δύο, ἕνα Θεὸν λέγει· οὕτως ὁ λέγων ἕνα Θεὸν, δύο φρονεῖ, τῷ Πατέρα, καὶ Υἱὸν ἐν ὄντας τῇ θεότητι, καὶ τῷ ἐξ αὐτοῦ, ἀμέριστον, καὶ ἀδιαίρετον, καὶ ἀχώριστον εἶναι τὸν Λόγον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς.

[1] Joan. 5. 26.

absit. Sed quemadmodum qui Patrem, et Filium profitetur duos, unum esse dicit Deum; sic qui unum Deum dicit, duos intelligit, quoniam Pater, et Filius divinitate sunt unum, et quod ab ipso procedens, neque sectum ab eo, nec divisum, sed inseparabile sit a Patre Verbum. » Ubi quod divinitate unum ait esse Patrem, et Filium, de ea sola, quæ speciei convenit, unitate non potest accipi. Alioqui non id adjungeret, Filium a Patre sectum, ac divisum non esse, neque ab eo separari, cum individua quælibet sub eadem comprehensa specie ab iis, unde propagata sunt, divisa sint, ac separata. Et in eadem oratione Patrem, et Filium δύο εἶναι scribit, μονάδα δὲ τῆς θεότητος ἀδιαίρετον, *unitatem divinitatis indivisam;* quem locum in libro superiore, fine capitis decimi, posuimus. Rursus in libro de Communi essentia personarum trium, in eoque capite, quo probat, non esse tres deos, ad hunc modum argumentatur : Quandoquidem Deus in Scripturis plures homines ejusdem participes naturæ singulari vocabulo *hominem* appellat, ut cum ita loquitur [1] : *Non permanebit spiritus meus in homine, quia caro est;* multo id magis in tribus divinitatis personis esse dicendum, « (1) ubi indivisa est dignitas, unum regnum, una vis, et consilium, et efficientia, quæ Trinitatem a creatura discernit. » Sed apertius in Expositione fidei, « (2) Neque tres hypostases, *inquit,* separatim divisas, uti corporum more in hominibus, cogitare licet; ne, quemadmodum gentiles, deorum multitudinem inducamus. » Quod subinde apposita similitudine declarat : « Ut enim fluvius ex fonte ortum habens, ab eo non dividitur ; nam una amborum est aqua, quamvis formæ duæ sint, duoque nomina; sic neque Pater Filius est, neque Filius Pater. Siquidem Pater, Filii pater est, et Filius Patris filius. Atque ut fons non est fluvius, neque fluvius fons, sed ambo una, eademque sunt aqua, quæ ex fonte manat in fluvium; ita divinitas, quæ ex Patre transfunditur in Filium, perenniter, et sine divisione continuatur. » Prorsus in tribus personis unam, et individuam substantiam, ac naturam Athanasius agnoscit; non cujusmodi in tribus est hominibus, aut in diis pluribus, si Dei species esset ulla communis pluribus; sed quemadmodum una fontis aqua est, et fluvii, quæ continua cum sit, neque interrupta, non specie tantum, sed numero etiam aqua una censetur.

IX. Gregorius vero Nazianzenus disertissime hoc idem asseverat; præsertim Oratione 37. Cum enim dixisset, « (3) Nobis unus est Deus, quoniam una est divinitas; » tum, « (4) Individua in dividuis, ut uno verbo dicam, est divinitas; ac velut in tribus solibus sibi cohærentibus una lucis est commistio, et temperatio; » mox objicit sibi, « (5) Quid autem dixerint forte; nonne et apud gentiles una est divinitas; ut docent qui plenius apud illos, perfectiusque philosophantur; et apud nos universum genus, una est humanitas? Et tamen dii sunt plures, non unus, sicut et homines plures. » Hæc ἔνστασις causæ jugulum petit; et id, quo de agimus, continet; cui sic occurrit : « (6) Verum illic communitas unitatem habet, cogitatione sola considerabilem; singularia autem et tempore, et affectionibus, atque adeo potentia, et facultate plurimum inter se divisa sunt. » Igitur non perinde una est divinitas in tribus personis, ut in pluribus individuis natura communis, sed reipsa singularis, neque numero divisa. Itaque paulo post addit, « (7) unitatem habere quamlibet personam non minus cum ea, quacum jungitur, quam secum, propter essentiæ, et potentiæ identitatem. Atque

(1) ATHAN. de Com. essent. pag. 375. Ὅπου δὲ ἀμέριστος ἡ ἀξία, μία βασιλεία, μία δύναμις, καὶ βουλὴ, καὶ ἐνέργεια, ἰδιάζουσα τὴν Τριάδα ἀπὸ τῆς κτίσεως, ἕνα λέγω Θεόν.

(2) Idem in Expos. fid. pag. 395. Οὔτε τρεῖς ὑποστάσεις μεμερισμένας καθ' ἑαυτὰς, ὥσπερ σωματοειδῶς ἐπ' ἀνθρώπων ἐστὶ λογίσασθαι, ἵνα μὴ πολυθείαν ὡς τὰ ἔθνη φρονήσωμεν. Ἀλλ' ὥσπερ ἐκ πηγῆς ποταμὸς γεγεννημένος, οὐ διηρέθη, καί τοι δύο σχήματα, καὶ δύο ὀνόματα τυγχανόντα· οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ Υἱός ἐστιν, οὔτε ὁ Υἱὸς Πατήρ ἐστιν. Ὁ γὰρ Πατὴρ, Υἱοῦ Πατήρ ἐστι, καὶ ὁ Υἱὸς, Πατρὸς Υἱός ἐστιν. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ πηγὴ ποταμὸς, οὐδὲ ὁ ποταμὸς πηγὴ, ἀμφότερα δὲ ἕν, καὶ ταὐτόν ἐστιν ὕδωρ τὸ ἐκ τῆς πηγῆς εἰς τὸν ποταμὸν μετοχετευόμενον, οὕτως ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν θεότης, ἀῤῥεύστως καὶ ἀδιαιρέτως τυγχάνει.

(3) GREGOR. Nazianz. orat. 37. pag. 601. Ἡμῖν εἷς Θεὸς, ὅτι μία θεότης, καὶ πρὸς ἓν τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, κἂν τρία πιστεύηται, etc.

(4) Item. Ἀλλ' ἀμέριστος ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης, καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις.

(5) Τί δαὶ οὐχὶ καὶ παρ' Ἕλλησι, φαῖεν ἄν, μία θεότης, ὡς οἱ τὰ τελεώτερα παρ' ἐκείνοις φιλοσοφοῦντες, καὶ παρ' ἡμῖν ἀνθρωπότης μία, τὸ γένος ἅπαν; ἀλλ' ὅμως θεοὶ πολλοὶ, καὶ οὐχ εἷς, ὡς δὴ καὶ ἄνθρωποι.

(6) Ibid. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἡ κοινότης τὸ ἓν ἔχει μόνον ἐπινοίᾳ θεωρητόν· τὰ δὲ καθ' ἕκαστον πλεῖστον ἀλλήλων καὶ τῷ χρόνῳ, καὶ τοῖς πάθεσι, καὶ τῇ δυνάμει μεμερισμένα.

(7) Ibid., pag. 602. Ἀλλὰ τὸ ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἔχει πρὸς τὸ συγκείμενον, ἢ πρὸς ἑαυτὸ τῷ ταὐτῷ τῆς οὐσίας, καὶ τῆς δυνάμεως. Καὶ οὕτως ὁ τῆς ἑνώσεως λόγος, ὅσον ἐφ' εἷς ἡμεῖς κατειλήφαμεν.

[1] Gen. 6. 3.

hæc unionis hujus ratio est, quantum quidem ipsi percipimus. » Præclara, et illustris oratio, quæque personarum unitatem inter se, quæ ad essentiam, naturamque attinet, mirifice describit. Nam quæ arctior, magisque singularis, et individua dici unitas potest, quam ut persona quælibet non magis secum una sit, quam cum duabus reliquis. Vide ad hunc locum Eliæ Cretensis scholia. Sic in Oratione 32, « (1) unam trium *ait* esse naturam, » non ut in nobis una dicitur. « (2) Quorum enim natura simplex est, et esse idem, his proprie vox uniùs convenit. » Ac deinde « tres hypostases ita nos profiteri » asserit, « ut non tres usias, sed ùnam, eamdemque constituamus trium. » Idem et in aliis plerisque locis repetit [1]. Ut in carmine tertio Arcanorum [2],

Ἐν τρισσοῖς φαέεσσιν ἴη φύσις ἐστήρικται.
Οὔτε μονὰς νήριθμος, ἐπεὶ τρισὶν ἵστατ' ἐν ἐσθλοῖς.
Οὔτε Τριὰς πολύσεπτος, ἐπεὶ φύσις ἔστ' ἀκέαστος.
Ἡ μονὰς θεότητι, τὰ δ' ὧν θεότης τρισάριθμα, etc.
Μηδὲ θεῶν ἀγορῇ τερπώμεθα τῇ πολυάρχῳ.

In tribus luminibus una natura firmata est.
Neque unitas numeri expers, quandoquidem tribus stat in bonis.
Neque Trinitas multiplici honore colenda, quoniam natura non [dividitur.
Unitas in deitate, ea vero, quorum est deitas, tria numerantur, etc.
Neque deorum cœtu delectemur, multiplex imperium obtinente.

X. Basilius quoque unam, eamdemque numero naturam in tribus inesse demonstrat in libro de Spiritu sancto; ubi ita Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum singillatim nominari Deum asserit, ut in colligendo numero nequaquam deos tres appellemus. « (3) Non enim componendo numeramus, ut ab uno ad multitudinem summa succrescat, dicamusque unum, duo, tria, vel primum, secundum, et tertium, » et cetera. Quibus verbis individuam Dei unitatem, et μονάδα ἀδιαίρετον divinitatis, ut Athanasius loquitur, Basilius adstruit. Nam si tres essent numero distinctæ divinitates, ut angeli tres, vel homines; prorsus ab uno ad ternarium summa consurgeret, ac primus, secundus, tertiusque diceretur Deus; præsertim cum in personis illis tribus, gradus quidam sint originis; ac ratione saltem prior censeatur una, quam altera. Unde si distinctæ essent numero naturæ, non solum persona una posterior altera, et ab ea producta, sed illius etiam natura et posterior origine, et ab alia propagata diceretur; quemadmodum ab Adamo tam individua ipsa Sethi natura, quam ipsius persona procreata dicitur. Verum naturæ divinæ singularitas efficit, ut unus tantum, percensitis tribus, colligatur Deus; neque primus, secundus, ac tertius numeretur.

Sic in Epistola 141 [3], hæreticos insequens, qui τὸ τρίθεον Catholicis objiciebant, respondet, « (4) Nos unum Deum non numero, sed natura, profiteri. Quidquid enim numero unum dicitur, hoc revera unum non est, neque natura simplex. » Quod inductione confirmat, primum ipsius mundi, qui ex variis, ac dissimilibus collectus partibus unus numero dicitur; deinde hominis cujuslibet, qui et ipse diversis constans partibus numero unus appellatur; denique angeli, cujus in hypostasi natura, vel substantia ab sanctitate discernitur, non enim qualitates ei insitæ idem sunt cum ejus essentia. Ob id unus numero non est Deus, inquit, sed natura. Itaque numerus in illum non cadit. Numerus enim solius est quanti, quod cum natura corporea conjunctum est. Simplici vero, et incircumscriptæ naturæ μονὰς, et ἑνὰς convenit, quam *singularitatem* et *unitatem* vertentes nominare licet. Hanc vero μονάδα, et ἑνάδα subinde vocat ταυτότητα φύσεως, *identitatem naturæ*. Est igitur, ex Basilii sententia, singularis, et individua divinitatis substantia. Nam μονὰς, et ἑνὰς de unitate illa, quæ speciei propria est, usurpari nequit. De hac unitate, ac Trinitate pulchre Amphilochius in epistola ad Seleucum iambicis scripta versibus, qui nondum, opinor, editi sunt :

[4] Μονὰς γὰρ ἐστὶ καὶ Τριὰς ἀΐδιος
Πατὴρ σὺν Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ τῷ Πνεύματι.
Τριὰς προσώποις, εὐκρινὴς μονὰς φύσει.
Μήτ' οὖν ἀριθμῶν συγχέῃς ὑποστάσεις·
Μήτ' αὖ σὺ Θεὸν προσκυνῶν τέμῃς φύσιν.

(1) NAZIANZ. orat. 32. pag. 320. Φύσις δὲ τρισὶ μία, Θεός, etc.

(2) Οἷς δὲ ἁπλῆ φύσις, καὶ τὸ εἶναι ταὐτὸ, τούτοις καὶ τὸ ἓν κύριον.

(3) BASIL. de Sp. S. cap. 18. Οὐ γὰρ κατὰ σύνθεσιν ἀριθμοῦμεν ἀφ' ἑνὸς εἰς πλῆθος ποιούμενοι τὴν παραύξησιν, ἕν, καὶ δύο, καὶ τρία λέγοντες· οὐδὲ πρῶτον, καὶ δεύτερον καὶ τρίτον.

(4) BASIL. epist. 141. Πρὸς δὲ τοὺς ἐπηρεάζοντας ἡμᾶς τὸ τρίθεον, ἐκεῖνο λεγέσθω, ὅτι περ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν οὐ τῷ ἀριθμῷ, ἀλλὰ τῇ φύσει ὁμολογοῦμεν. Πᾶν γὰρ ὃ ἓν ἀριθμῷ λέγεται, τοῦτο οὐχ ἓν ὄντως, οὐδ' ἁπλοῦν τῇ φύσει ἐστίν.

[1] Ut Orat. 13. p. 211. Orat. 21. p. 380. Orat. 24. p. 428. Orat. 32. p. 520. et Orat. 40. p. 668. — [2] Greg. Nazian. p. 164. Carm.

[3] P. 925. — [4] Amphil. apud Joan. Dam. in Ecl. c. 1.

Φύσει γὰρ ὄντως ἡ Τριὰς οὐ τέμνεται,
Μία Τριὰς γὰρ εἷς Θεὸς παντοκράτωρ.
Τοῦτ' ἔστι λεπτὸν εὐσεβὲς μυστήριον.
Σὺ δ' ἀκλινῶς φύλαττε τὴν μέσην ὁδὸν,
Ὡς χρὴ διαιρῶν, καὶ συνάπτων ὡς θέμις.
Συνάπτεται γὰρ ἡ Τριὰς ἀσυγχύτος,
Ὥσπερ ἀτμήτως ἡ μονὰς χωρίζεται.
Ἡ γὰρ φύσις ἄτμητος· αἱ δ' ὑποστάσεις
Ἀεὶ μένουσι παντελῶς ἀσύγχυτοι.

Namque monas est, et sempiterna Trinitas
Cum Patre Natus, cumque sancto Spiritu.
Trinitas personis, non confusa unitas natura.
Tu ne ergo numerans misceas hypostases :
Deumve adorans rite, naturam seces.
Natura quippe revera Trias non secatur.
Una Trias etenim est unus omnipotens Deus.
Subtile idipsum est, et pium mysterium.
Tu vero indeclinabiliter tene mediam viam,
Ut oportet dividens, et conjungens qua fas est.
Conjungitur enim Trinitas sine ulla confusione :
Sicut insecabiliter monas secernitur.
Natura enim individua est. At hypostases
Semper manent penitus inconfusæ.

Quod brevius exprimunt Græci, cum dicunt « unitatem in Trinitatem collatari, et Trinitatem in unitatem colligi. » De quo Dionysius Alexandrinus scribit sic : « (1) Sic ergo nos et in Trinitatem individuam collatamus monadem ; et rursus Trinitatem nulla re diminutam in monadem summatim colligimus. »

XI. Quæ duo nomina eidem Dei substantiæ Dionysius attribuit. « (2) Unitas est, *ait*, unifica unitatis omnis. » Et quibusdam interjectis, *monadem*, et *henadem* dicit appellari, « (3) propter simplicitatem et unitatem excellentis impartilitatis ; » cujus ad imitationem « partibiles » quæ in natura nostra insunt, « diversitates colligi, et in divinam singularitatem, atque unionem congregari » asserit. Quamobrem major est divinæ essentiæ unitas, et singularitas, quam cujuslibet individui, velut unius hominis ; cum hujus unitas ad illam sic, tanquam exemplar, expressa sit ; quod falso utique diceretur, si sola specie esset una. Vide et cap. 5. operis ejusdem de Divin. nom. ubi de monade, quæ rerum est principium omnium, fuse Dionysius disserit ; ut et cap. 13. Quod autem μονὰς, et ἑνὰς non id, quod specie est unum, sed singulare, et individuum significet, declarat imprimis Proclus Constantinopolitanus ad Armenos scribens, « (4) Ut enim monas in duas monadas secari non potest ; quæ enim in hæc dividitur, monas non erit ; sic quod unum est exquisito genere unionis, nunquam in duo dividitur. » Itaque μονὰς, et quod perfecte unum dicitur, individuum est, non εἰδικόν, alioqui in plura distribueretur, quæ multo perfectius unum esse dicerentur singula, quam illud specie duntaxat unum. Tum in divinis hac ratione monstratur. Nam si una specie divinitas esset, non autem individua ; non minus personis unitas, quam naturæ conveniret ; trinitas vero naturæ similiter ac personis.

Est enim personæ ratio, ex multorum opinione, generalis, et quasi specie una. Ideo μονὰς, et ἑνὰς eodem illi jure, ac naturæ tribueretur, si hæc non majore, quam illa, unitate constaret. Atqui unitas essentiæ soli, non trinitas ; personis vero trinitas, non unitas attribuitur ; ex quo illud existit, quod in Athanasii symbolo canitur : *ut unitas in trinitate, et trinitas in unitate veneranda sit.* Quod symbolum Joannes Cyparissiota citat hunc in modum [1] : « Magnus Athanasius in expositione fidei in prima Synodo, ait, etc. » quasi in actis Nicæni concilii comprehendatur. Sed μονὰδα, vel ἑνάδα, cum τριάδι, itidem ut symbolum istud, complures Patres usurpant, præter eos, quos proxime commemoravimus, Athanasium, ac Dionysium ; velut Epiphanius qui sic loquitur : « (5) Confitemur trinitatem, unitatem in trinitate, et trinitatem in unitate, unam divinitatem Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Gregorius quoque Nazianzenus : « (6) Unum enim sunt non hypostasi, sed divinitate, unitas in trinitate adorata, et trinitas in unitatem collecta. » Auctor ille, qui Justini nomine fidei

(1) Dionys. Alex. apud Damasc. ibid. Οὕτω μὲν ἡμεῖς εἴς τε τὴν Τριάδα τὴν μονάδα πλατύνομεν ἀδιαίρετον, καὶ τὴν Τριάδα πάλιν ἀμείωτον εἰς τὴν μονάδα συγκεφαλαιούμεθα. Vide de hac locutione quæ dixi tom. 1. lib. 2. cap. 8. § 17. et seq.

(2) Dion. cap. 1. de Div. nom. Ἑνὰς ἑνοποιὸς ἁπάσης ἑνάδος.

(3) Ibid. Ὡς μονάδα μὲν, καὶ ἑνάδα, διὰ τὴν ἁπλότητα, καὶ ἑνότητα τῆς ὑπερφυοῦς ἀμερίας, ἐξ ἧς ὡς ἑνοποιοῦ δυνάμεως ἑνιζόμεθα, καὶ τῶν μεριστῶν ἡμῶν ἑτεροτήτων ὑπερκοσμίως συμπτυσομένων, εἰς θεοειδῆ μονάδα συναγόμεθα, καὶ θεμιμήντον ἕνωσιν.

(4) Procl. Ὥσπερ γὰρ ἡ μονὰς οὐκ ἂν τμηθείη εἰς μονάδας δύο· ἡ γὰρ εἰς ταῦτα διαιρουμένη οὐκ ἂν εἴη μονὰς, ἀλλὰ δυάς· οὕτω τὸ ἓν κατὰ τὴν ἄκραν ἕνωσιν οὐκ ἂν διαιρεθείη εἰς δύο.

(5) Epiph. hær. 62. num. 3. Ἀλλὰ ὁμολογοῦμεν τὴν Τριάδα, μονάδα ἐν Τριάδι, καὶ Τριάδα ἐν μονάδι, μίαν θεότητα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος.

(6) Nazianz. in fine orat. 12. Ἓν γὰρ οὐχ ὑποστάσει, ἀλλὰ θεότητι, μονὰς ἐν Τριάδι προσκυνουμένη, καὶ μονὰς εἰς Τριάδα ἀνακεφαλαιουμένη.

ἔκθεσιν edidit : « (1) Unitas enim in trinitate intelligitur, et trinitas in unitate cognoscitur. » Synesius item Hymno tertio, « (2) Cano te unitas ; Cano te trinitas. Unitas es, trinitas cum sis ; Trinitas es, unitas cum sis. » Antiochus Homilia 1 [1], *monadem*, et *unitatem* vocat, « (3) propter simplicitatem, et unionem excellentis impartilitatis, ex qua, tanquam unifica vi, unum efficimur. » Sic Maximus monachus [2] Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum appellat τρισυπόστατον μονάδα, *ter subsistentem unitatem*, nec non μονάδα, et Τριάδα ἀδιαίρετον. Tum Anastasius Sinaita lib. 1. de rectis fidei Dogmat. « celebrari laudibus *ait* unitatem in trinitate, et in unitate trinitatem, admirabili prorsus unione simul, et divisione subsistentem. » Ac multi alii Græcorum eodem μονάδος, et ἑνάδος, vel ἑνότητος utuntur vocabulo ; propter μίαν θεότητα personarum trium, vel ταυτότητα τῆς φύσεως, aut οὐσίας, ut efferre solent. Sic Zacharias Mitylenæus in libro de Opificio mundi [3]. Thalassius item monachus, « (4) Monas usque ad triadem apud ipsos, *ait*, mota remanet monas, et trias usque ad monadem collecta manet trias ; quod est admirabile. »

Item Agatho papa, et reliqui episcopi in Synodica epistola, quam e Romano concilio scripserunt ad Constantinum Pogonatum, quæ est in Actione VI sextæ Synodi, profitentur « Trinitatem in unitate, et unitatem in trinitate ; unitatem quidem essentiæ, trinitatem vero personarum, sive subsistentiarum, Deum Patrem confitentes, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, non tres deos, sed unum Deum. »

XII. Est ergo singularis illa, et individua, ac numeri omnis expers. Quod Boetius in eo libello, qui inscribitur, *Quomodo Trinitas est unus Deus, et non tres dii*, eruditissime declarat ; atque ex intimis Theologiæ, philosophiæque principiis propositam hoc in capite quæstionem enucleat, ut digna sit ejus disputatio, cujus hic summam explicemus : « Pater, *inquit*, Filius, Spiritus sanctus, unus Deus, non tres dii. Cujus conjunctionis ratio est indifferentia. Eos enim differentia comitatur, qui vel augent, vel minuunt, ut Ariani ; qui gradibus meritorum Trinitatem variantes distrahunt, atque in pluralitatem deducunt. Principium enim pluralitatis alteritas est, præter alteritatem enim nec pluralitas, quid sit, intelligi potest. » Subjicit deinde triplicem diversitatis, et conjunctionis, vel ut loquuntur, *identitatis* modum. Primus est secundum genus ; ut cum homo unus genere cum equo dicitur, ab lapide diversus ; proximus est secundum speciem ; tertius ratione numeri ; « cujus differentiam accidentium varietas facit. Nam tres homines neque genere, neque specie, sed suis accidentibus distant. » Porro cum omne esse ex forma sit, ac secundum propriam formam unumquodque esse dicatur, divina autem substantia sine materia forma sit ; sequitur illam esse id, quod est, quod in nullum alterum convenit. Nam quævis alia res « habet esse suum ex his, ex quibus est, id est ex partibus suis, et est hoc atque hoc, id est partes suæ conjunctæ, sed non hoc, vel hoc singulariter ; ut cum homo terrenus constet ex anima, et corpore, corpus et anima est, non vel corpus, vel anima. Quod vero non est hoc, atque hoc, sed tantum est hoc, atque est id quod est, vere unum est, in quo nullus numerus, nullum in eo aliud, præterquam id quod est. » Hoc vero neque est multiplex, quia simplicissimum est ; neque subjectum fieri potest, quia mera est forma. Forma vero, quæ est sine materia, subjectum esse non potest. Quod si qua in Deo, hoc est natura divina, differentia foret ; inesset et compositio partium, quarum altera communis, velut materia esset, altera instar formæ, in qua essentiæ proprietas constaret. Hoc vero in eo esse nequit, quod est id, quod est. Quare « nulla in eo diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudo, atque idcirco nec numerus. Deus vero a Deo, nullo differt, nec vel accidentibus, vel substantialibus differentiis in subjecto positis distat. Ubi vero nulla est differentia, nulla est omnino pluralitas. Quare nec numerus ; igitur unitas tantum. Nam cum tertio repetitur Deus, cum Pater, et Filius, et Spiritus sanctus nuncupantur, tres unitates non faciunt pluralitatem numeri in eo, quod ipsæ sunt, si ad-

(1) JUSTIN. in Ἐκθέσει. Μονὰς γὰρ ἐν Τριάδι νοεῖται, καὶ Τριὰς ἐν μονάδι γνωρίζεται.

(2) SYN. Ὑμνῶ σε μονάς· ὑμνῶ σε Τριάς. Μονὰς εἶ, Τριὰς ὤν· Τριὰς εἶ, μονὰς ὤν.

(3) ANTIOCH. Ὡς μονάδα μὲν καὶ ἑνάδα, διὰ τὴν ἁπλότητα, καὶ ἑνότητα τῆς ὑπερφυοῦς ἀμερίας, ἐξ ἧς, ὡς ἑνοποιοῦ δυνάμεως, ἑνιζόμεθα.

(4) THALASS. mon. hecatontade 4. 93. Ἡ μονὰς μέχρι Τριάδος παρ' αὐτοῖς κινουμένη μένει μονάς· καὶ ἡ Τριὰς μέχρι μονάδος συναγομένη μένει Τριάς· ὃ καὶ παράδοξον.

[1] Tom. 1. Bibl. PP. Græcolat. — [2] Centur. 1. cap. 1. 3. et 4.

[3] Tom. 1. Bibl. PP. Græcolat. pag. 357. et 366.

vertamus ad res numerabiles, ac non ad ipsum numerum. Hæc enim unitatum repetitio, iteratio potius est, quam numeratio ; velut, si ita dicamus, ensis, mucro, gladius, repetitio quædam est ejusdem, non numeratio diversorum. Velut si dicam sol, sol, sol, non tres soles effecerim, sed unum toties prædicaverim. » Hæc, et his plura ad idem argumentum depromit Boetius ; qui Deum unum non numero, sed natura dici vult, quoniam nullus ibi numerus est, ubi nulla differentia est, cujusmodi in Deo est nulla naturæ. Itaque Ruffinus in Symbolo, Deum ait « unum esse non numero, sed universitate, hoc est non ut unus homo dicitur, quia plures esse possunt, sed ut dicitur unus sol, quia plures esse nequeunt. » Quod eo scripsisse videtur, ne quis sic unum numero Deum dici crederet, quomodo apud ethnicos unus numeratur Deus, qui inter multos censetur, quibuscum numerum facit. At noster, verusque Deus singularis est, differentiæque omnis expers. Ideo plurali appellari numero non potest. Quippe « (1) voces omnes aliquid significantes, et nomina ad id instituta sunt, ut res ipsas invicem secernant », ut ait Ammonius. Quare ubi una, simplicissimaque res est, secundum id, quod in ea simplex est, uno et singulari vocabulo significari debet. Nam pluralitas numeri pluralitatem quoque rerum subjectarum indicat. Quæ, quia nulla inest in Deo, secundum propriam Dei notionem, quæ οὐσίαν sonat, ut Justini nomine edita fidei Ecthesis docet, ideo plurali efferri numero vox ista non debet.

XIII. Ceterum tametsi numerum solis rebus quantis inesse Basilius existimet [1] ; personis tamen divinis accommodatur, secundum id, in quo plures sunt, et invicem distinctæ, ipsomet auctore Basilio ; qui in oratione contra Sabellianos, numerari personas ait, ac duo esse numero Patrem, et Filium ; quod utique Christus ipse demonstrat his verbis [2], *Solus non sum, sed ego, et qui misit me Pater. Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est. Ego sum, qui testimonium perhibeo de meipso, et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.* Igitur duos expresse numeravit Christus. « (2) Numera, inquit Basilius, personas, si lubet. Ego sum, ait, qui testimonium perhibeo, ecce jam unus. Et testimonium perhibet de me, qui misit me ; ecce duo. Neque ego sum, qui sic audacter numero ; sed Dominus ipse nos docuit dicens : In lege vestra scriptum est, etc. » Et paulo post : « (3) Tametsi enim duo sunt numero, natura tamen divisi non sunt ; neque qui duas personas dicit, alienationem inducit. Unus est Deus, et Pater ; unus Deus, et Filius, et non dii sunt duo ; quoniam identitatem habet Filius ad Patrem. Non enim aliam in Patre divinitatem intueor, aliam in Filio ; neque alteram naturam illam, et alteram hanc. Quocirca uti perspicua tibi fiat personarum proprietas, numera seorsim Patrem, et seorsim Filium. Ut autem in deorum multitudinem minime dissiperis, unam in ambobus profitere substantiam. Sic et Sabellius cadit, et Anomeus obteretur. » Epiphanius item Spiritum sanctum, « (4) appellatione tertium, æqualem divinitate esse » scribit : « (5) Sed nemo id existimet, quoniam dicit unum et unum, aliquid de Trinitatis detraxisse numero, quod Spiritus sancti non meminerit. » Ergo numerus in personis, ac proprietatibus cernitur ; in natura vero, ac substantia, singularitas.

XIV. De qua re aliud Basilii testimonium præteriri non debet ; est enim cumprimis illustre, quod quidem ex Epistola ejus 43. petitur. Nam illic inter Patrem, Filium, et Spiritum sanctum « (6) nullam omnino sectionem, aut divisionem, vel cogitatione concipi posse » dicit ; cujusmodi profecto non solum cogita-

(1) Ammon. in Porphyr. de 5. voc. Ἰστέον δὲ ὅτι αἱ σημαντικαὶ φωναὶ, καὶ τὰ ὀνόματα εἰώθασι χωρίζειν τὰ πράγματα ἀπ' ἀλλήλων.

(2) Basil. contra Sabell. pag. 603. Ἀρίθμησον εἰ βούλει, τὰ πρόσωπα. Ἐγὼ, φησὶν, εἰμὶ ὁ μαρτυρῶν· Εἷς. Καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με· δύο· καὶ οὐκ ἐγὼ οὕτω τολμηρῶς ἀριθμῶ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ κύριος ἐδίδαξεν, εἰπών· Ἐν τῷ νόμῳ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι ἀνθρώπων δύο ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.

(3) Ibid. pag. 604. Εἰ γὰρ καὶ δύο τῷ ἀριθμῷ, ἀλλὰ τῇ φύσει οὐ διέζευκται. Οὐδὲ ὁ τὰ δύο λέγων πρόσωπα, ἀλλοτρίωσιν ἐπεισάγει. Εἷς Θεὸς, (ὅτι) καὶ Πατὴρ· εἷς Θεὸς δὲ καὶ ὁ Υἱός· καὶ οὐ δύο θεοί. Ἐπειδὴ ταὐτότητα ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Οὐ γὰρ ἄλλην ἐν Πατρὶ καθορῶ θεότητα, καὶ ἄλλην ἐν Υἱῷ· οὐδ' ἑτέραν φύσιν ἐκείνην, καὶ ἑτέραν ταύτην. Ἵνα μὲν οὖν τρανωθῇ σοι τῶν προσώπων ἡ ἰδιότης, ἀρίθμει ἰδίᾳ Πατέρα, καὶ ἰδίᾳ Υἱόν. Ἵνα δὲ μὴ εἰς πολυθεΐαν ἀποχισθῇς, μίαν ὁμολόγει ἐπ' ἀμφοῖν τὴν οὐσίαν. Οὕτω καὶ Σαβέλλιος πίπτει, καὶ ὁ Ἀνόμοιος συντριβήσεται.

(4) Hær. 62. num. 14. Τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ, ἴσον τῇ θεότητι.

(5) Et hær. 57. num. 5. Ἀλλὰ μηδεὶς νομιζέτω, ἐπειδὴ λέγει ἕνα, καὶ ἕνα μὴ ἄρα παρέλιπε τὸν ἀριθμὸν τῆς Τριάδος, ἐπειδὴ οὐκ ὠνόμασε τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

(6) Basil. epist. 43. Οὐ γάρ ἐστιν ἐπινοῆσαι τομὴν, ἢ διαίρεσιν κατ' οὐδένα τρόπον.

[1] Epist. 141.

[2] Joan. 8. 16.

tione, sed etiam reipsa foret divisio, si naturæ tres essent individuæ revera distinctæ. Ac deinde sic scribit : « (1) Verum inexplicabilis quædam, et incomprehensa in illis invenitur et communio, et distinctio, adeo ut neque hypostaseon differentia continuationem naturæ dissociet, neque substantiæ communio proprietatem notionum confundat. » In his notandum illud est, quod divinæ naturæ τὸ συνεχὲς attribuit, id est *continentem unitatem*, et *individuam*. Quam rem præclara similitudine cœlestis arcus illustriorem facit, de qua alias dicetur. In hanc ipsam naturæ unitatem testimonium sumemus ab Epiphanio. Qui in Hæresi 69, « (2) induci *ait* a Christo intelligentiam nostram in unam divinitatis unitionem Patris, et Filii, et Spiritus sancti ; neque ad partitiones quasdam, et deorum multitudinem, hominum cogitationes demitti, sed ad unam unitatem attolli. » Et in Ancorato, « (3) Etenim cum Filium, et Patrem, *inquit*, nominamus Deum, duos deos non dicimus. Siquidem unus nobis est Deus, ut beatus Moses asserit [1], *Dominus Deus tuus, Dominus unus est*. Quare Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, non deos appellamus. Nam nulla est in Deo multitudo deorum. »

Damasus papa apud Theodoretum in Anathematismis, ex Tripartitæ interpretatione : « (4) Si quis non dixerit Patris, et Filii, et Spiritus sancti unam deitatem, potestatem, divinitatem, virtutem, unam gloriam, dominationem, imperium, unam voluntatem, et veritatem, anathema sit. » Hanc porro deitatem unam dici non specie, sed individuo, declarat in sequentibus : « (5) Si quis autem deitatem diviserit, Deum Patrem dicens, et Deum Filium, et Deum Spiritum sanctum ; affirmans deos dici, et non Deum propter unam deitatem, ac potestatem, quam esse credimus, et novimus, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Deum unum in tribus hypostasibus, etc. anathema sit. » Nimirum ita est una divinitas, ut ea dividi, ac separari non possit.

Cyrillus libro 10. contra Julianum de Filio loquens, « (6) Unum est, *ait*, ad suum genitorem identitate naturali ; tametsi secundum hypostasim propriam existat, et intelligatur. » Idem etiam disertius in quarto ejusdem operis, Julianum incessens, qui plures a Mose deos agnitos dicebat, similes inter se, ejusdemque dignitatis consortes, « (7) Non ignoravit, *inquit*, Moses unum Deum, hoc est naturam divinitatis unam, adorari in sancta, et consubstantiali Trinitate, nimirum in Patre, et Filio, et Spiritu sancto. Quamvis enim nominatorum quodlibet personis, et propriis hypostasibus hoc ipsum, quod est, esse creditur; Pater enim est Pater, et Filius Filius, et Spiritus Spiritus ; nihilominus identitas essentiæ ad unitatem colligit. » Sed apertissime in dialogo 6. de Trinitate paulo post initium, singularitatem illam divinitatis ostendit. Cum enim identitatem substantiæ separationis expertem in Deo posuisset, ista subjunxit : « (8) Non enim secernitur Pater a Filio, sicut angelus ab angelo, neque sicut nobiscum aliquis ab aliquo, totus a toto distinctus est. » Alioqui « duos fore deos

(1) Ibid. Ἀλλά τις ἄῤῥητος, καὶ ἀκατανόητος ἐν τούτοις καταλαμβάνεται καὶ ἡ κοινωνία, καὶ ἡ διάκρισις· οὔτε τῆς τῶν ὑποστάσεων διαφορᾶς τὸ τῆς φύσεως συνεχὲς διασπώσης· οὔτε τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν κοινότητος τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων ἀναχεύσης.

(2) Epiph. hær. 69. num. 77. Πρῶτον μὲν διὰ τὸ ἀναγαγεῖν ἡμῶν τὴν διάνοιαν εἰς μίαν ἕνωσιν θεότητος, Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ μὴ εἰς μερισμοὺς, καὶ πολυθεΐαν καταγαγεῖν τὸν τῶν ἀνθρώπων λογισμὸν, ἀλλὰ ἀναφέρειν εἰς μίαν θεότητα.

(3) Idem in Ancor. num. 6. Οὐδὲ γὰρ ἐὰν εἴπωμεν τὸν Υἱὸν, καὶ τὸν Πατέρα, δύο θεοὺς λέγομεν. Εἷς γάρ ἐστιν ἡμῶν ὁ Θεὸς, ὥς φησιν ὁ μακάριος Μωσῆς· Κύριος ὁ Θεός σου, κύριος εἷς ἐστιν. Οὐ θεοὺς λέγομεν, Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱὸν, Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὐ θεούς. Οὐδὲ γὰρ πολυθεΐα ἐν Θεῷ.

(4) Damas. in Syn. apud Theodor. lib. 5. cap. 10. Εἴ τις μὴ εἴπῃ, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μίαν θεότητα, ἐξουσίαν, δυναστείαν μίαν, δόξαν, κυριότητα μίαν, βασιλείαν μίαν, θέλησιν, καὶ ἀλήθειαν, ἀνάθεμα ἔστω.

(5) Mox : Εἴ τις δὲ μερίσει θεότητα, Θεὸν τὸν Πατέρα λέγων ἀνὰ μέρος, καὶ Θεὸν τὸν Υἱὸν, καὶ Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ διιχνρίσαιτο θεοὺς λέγεσθαι, καὶ οὐ Θεὸν, διὰ τὴν μίαν θεότητα, καὶ δυναστείαν, ἣν περ εἶναι πιστεύομεν, καὶ οἴδαμεν, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Θεὸν ἕνα ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, etc. ἀνάθεμα ἔστω.

(6) Cyril. lib. 10. contra Jul. Ἓν γάρ ἐστι πρὸς τὸν αὐτοῦ γεννήτορα ταυτότητι φυσικῇ, καί τοι καθ' ὑπόστασιν ἰδίαν ὑπάρχων, καὶ νοούμενος.

(7) Cyril. 4. contra Jul. Οὐκ ἠγνόησεν ὁ Μωσῆς ὅτι Θεὸς εἷς, ἤτοι μία φύσις θεότητος ἐν ἁγίᾳ, καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι προσκυνεῖται, ἔν τε τῷ Πατρὶ, φημὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Εἰ γὰρ καὶ τῶν ὠνομασμένων ἕκαστον, προσώποις τε καὶ ἰδικαῖς ὑποστάσεσι τοῦθ' ὅπερ ἐστὶν εἶναι πιστεύεται· Πατὴρ γὰρ ὁ Πατὴρ, καὶ Υἱὸς ὁ Υἱὸς, καὶ Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα· ἀλλ' οὐχ ἡ τῆς οὐσίας ταυτότης συλλέγει πρὸς ἕνωσιν.

(8) Cyril. lib. 6. dial. de Trin. pag. 592. Οὐδὲ γὰρ ἂν διορίζοιτο τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ὥσπερ ἄγγελος ἀγγέλου, καὶ μὴν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος ὅλος ὅλου διεστηκὼς τυχόν, καὶ διαμπὰξ ἐλάσει διαφορᾶς ὁ λόγος, ἀναμέρος ὁλοτρόπως ἑκατέρου ἱστάς. Ἦ γὰρ ἂν εἶεν καὶ δύο θεοί, μιᾶς δὲ καὶ μόνης οὔσης τε, καὶ νοουμένης θεότητος, etc.

[1] Deut. 6. 4.

ait, quum tamen una, et sola intelligatur deitas. » Vide et librum ejusdem contra Anthropomorphitas; etsi non videtur esse Cyrilli, nec eo titulo recte inscribitur. Sed quicumque ejus est auctor, unam ait esse divinitatem in hypostasibus tribus. Non enim ita Filium a Patre genitum esse, quomodo in hominum genere filii propagantur a parentibus. « (1) Nam in istis id, quod gignitur, in peculiarem diversitatem penitus recedit; at non eo modo de Deo, et Patre genitum esse dicimus Filium. » Quippe sic ex ipso processit, ut in ipso sit. In commentariis item ad Joannem, « (2) Quum una, *inquit*, Dei natura ab omnibus credatur, non potest profecto sanctissima Trinitas identitate substantiæ non contineri. » Et subinde, « (3) Fides nostra nullum deorum numerum suscipit, sed unus est Deus Pater, et ad eamdem unitatem Filius una cum Spiritu sancto conscendit. » Idem libro nono commentariorum in Joannem confert unitatem illam naturæ, qua plures sub eadem hominis specie constare dicuntur, cum ea, qua personæ tres unus sunt Deus, ac latum inter ambo discrimen esse dicit, quod homines, etsi eamdem naturam habeant, multis tamen rebus dividuntur a se mutuo. « (4) At in Deo vero non sic res habet. Nam proprie, ac per se Pater est Pater, et non Filius; et rursus Filius similiter, qui est ex ipso, et non Pater. Et Spiritus est Spiritus proprie. Verum in unam deitatis naturam conveniente, collectaque sancta Trinitate, unus in nobis est Deus. » Idem etiam uberrime disserit in 5 dialogo de Trinitate [1], et in dial. 6. aliisque passim in locis.

Theodorus Mopsuestenus apud Facundum Hermianensem [2], « Unum est, *inquit*, aliquid natura, sicuti Filius et Pater; manet autem personarum discretio : essentia quidem inseparabiliter existente una, personæ propriam habent discretionem, etc. » S. Ephræm in Confessione, et sui ipsius reprehensione [3]; « Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, tres quidem sunt personæ; sed una substantia, et una divinitas. Quamobrem et unus Deus est sancta, et consubstantialis Trinitas. » Vide et Theodoretum oratione secunda contra Græcos [4]; et Gregorium thaumaturgum in Confessione fidei; auctorem Expositionis fidei, quæ Justino martyri tribuitur; nec non Quæstionum et responsionum ad orthodoxos, quæstione 17. et 129.

Isidorus Pelusiota Epistola 143. libri 2. tres in Deo hypostases, et unam naturam ita esse definit, « (5) ut quæ singulariter dicuntur, identitatem naturæ significent; quæ autem singularem excedunt numerum, personarum proprietatem indicent, quæ in unam essentiam colligitur. Etenim diversas naturas constituere, gentilium est; unam autem personam, sive unam hypostasim, judaicum. At personas in sanctam Trinitatem ita collatare, ut in unam substantiam colligas, rectissimum est, ac verissimum dogma. » Vide ejusdem Epistolam 27. libri tertii.

XVI. Sed ante hos omnes commemorandus ille nobis est, quem imprudentes omisimus; quique de singularitate divinæ substantiæ haud satis perspicue dixisse visus est, Gregorius Nyssenus. Qui quidem aliis in locis idipsum, quod superiores isti omnes, et quos deinceps nominabimus, antiqui Patres, ea de re pronuntiavit; maxime autem in oratione Catechetica, ubi mysterii illius altitudinem in eo contemplatur, « (6) quod idem et sub numerum cadit, et numerationem effugit; quodque

(1) Cyril. contra Anthropom. cap. 18. Ἀναχωρεῖ γὰρ τὸ γεννώμενον εἰς ἰδικὴν ἑτερότητα τὴν εἰς ἅπαν ὁλοσχερῶς. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς γεννηθῆναί φαμεν τὸν Υἱόν.

(2) Idem lib. 1. in Joan. cap. 3. pag. 20. Ἀμήχανον γὰρ, μιᾶς εἶναι παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμένης θεοτητος, μὴ πάντως εἰς ταὐτότητα φύσεως τὴν ἁγίαν ἀναβαίνειν Τριάδα.

Ibid. pag. 21. Ἀλλ' οὐκ εἰς πολύθεον ἀριθμὸν ἡ πίστις. Εἷς δὲ Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἀναβαίνοντες εἰς ἑνότητα τὴν πρὸς αὐτὸν τοῦ Υἱοῦ, δῆλον δὲ ὅτι καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(4) Cyril. 9. in Joan. pag. 783. Ἐπὶ δὲ Θεοῦ τοῦ κατὰ φύσιν ἐννοήσεις, οὐχ οὕτως. Ἰδιαζόντως μὲν γὰρ Πατήρ ἐστιν ὁ Πατήρ, καὶ οὐχ Υἱός· καὶ πάλιν ὁμοίως Υἱὸς ὁ ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐ Πατήρ· καὶ Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα ἰδίως. Ἀλλ' εἰς μίαν θεότητος φύσιν συνιούσης τε, καὶ συνειλεγμένης τῆς ἁγίας Τριάδος, εἷς Θεὸς ἐν ἡμῖν.

(5) Isidor. Pelus. Ὡς εἶναι τὰ μὲν ἑνικῶς λεγόμενα τῆς ταὐτότητος τῆς φύσεως παραστατικά. Τὰ δὲ ὑπερβαίνοντα τὸν ἑνικὸν ἀριθμὸν τῆς τῶν ὑποστάσεων ἰδιότητος τῆς εἰς μίαν οὐσίαν συναναγομένης. Τὸ μὲν γὰρ διαφόρους φύσεις ὑποτίθεσθαι, ἑλληνικόν· τὸ δ' ἓν πρόσωπον, ἤγουν μίαν ὑπόστασιν, Ἰουδαϊκόν· τὸ δὲ πλατύνοντα εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα τὰς ὑποστάσεις, εἰς μίαν οὐσίαν συνάγειν, ὀρθότατόν ἐστι, καὶ ἀληθέστατον δόγμα.

(6) Greg. Nyss. orat. cat. pag. 481. Πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἀριθμητόν ἐστι, καὶ διαφεύγει τὴν ἐξαρίθμησιν, καὶ διηρημένος ὁρᾶται, καὶ ἐν μονάδι καταλαμβάνεται, καὶ διακέκριται τῇ ὑποστάσει, καὶ οὐ μεμέρισται τῷ ὑποκειμένῳ· καὶ ἄλλο πάλιν ἐκεῖνο, οὗ καὶ ὁ Λόγος ἐστὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἀλλ' ἐπειδὰν τὸ διακεκριμένον ἐν τούτοις κατανοήσεις, πάλιν ἡ τῆς φύσεως ἑνότης τὸν διαμερισμὸν οὐ προσίεται. Ὥστε μήτε τὸ τῆς μοναρχίας σχίζεσθαι κράτος εἰς θεότητας διαφόρους κατατεμνόμενον, μήτε τῷ Ἰουδαϊκῷ δόγματι συμβαίνειν τὸν λόγον· ἀλλὰ διὰ μέσων τῶν

[1] Cyr. in Dial. 5. pag. 574. — [2] Facun. l. 9. p. 393. [3] Ephr. p. 604. — [4] P. 36 et seq.

et divisim spectatur, et in unitate comprehenditur; hypostasi distinguitur, et subjecto non dividitur. Cumque rursus aliud sit illud, cujus est Verbum, et Spiritus; tamen quod distinctum in iis est, cum intellexeris, naturæ unitas partitionem excludit, adeo ut neque monarchiæ dominatus scindatur, in diversas sectus divinitates, neque cum judaico dogmate catholica doctrina consentiat; sed inter duas opiniones media procedat veritas, quæ utramque sectam evertit, et ab utraque, quod utile est, colligit. Nam judaicum dogma destruitur tum eo, quod Verbum admittitur, tum fide in Spiritum sanctum. Gentilium autem multiplicibus de diis aboletur error, quod naturæ unitas multorum deorum imaginationem auferat. Rursus autem ex judaica opinione naturæ unitas maneat, ex gentili superstitione solum discrimen hypostaseon; ita ut impio decreto congruum utrumque remedium adhibeatur. Est enim velut quædam medicina, eorum quidem, qui in uno errant, Trinitatis numerus; eorum vero, qui in multitudinem sparguntur, unitatis ratio. » Hæc Gregorius Nyssenus; in quibus aperte, accurateque individuam naturæ, et essentiæ singularitatem explicat, et omnem, quam ex superioribus illius verbis ceperamus, suspicionem partibilis unitatis abstergit; cujusmodi in humana natura, vel alia quavis specie a philosophis ponitur. Apud Joannem Cyparissiotam [1] alter Gregorii Nysseni locus affertur ex libro, *quæ sit Christiani professio*. Sed ille in tractatu, sive epistola de Trinitate ad Eustathium medicum, legitur, quæ inter Nysseni opera extat [2], nec non inter Basilii epistolas collocatur ordine 80. Qua in epistola cum alia pleraque de eodem argumento traduntur, ac naturæ singularitas ostenditur, tum ea, quæ Cyparissiota commemorat. « (1) Nam qui condemnat eos, qui unam divinitatem asserunt, necesse est ut vel multas dicenti, vel nullam prorsus, assentiatur. Non enim aliud quiddam, præter id, quod dictum est, excogitari potest. Atqui neque multas dicere, Scripturæ doctrina permittit; quæ sicubi divinitatis meminit, singulariter eam exprimit. Quale est illud [3]: *In eo habitat omnis plenitudo divinitatis*, Et alio loco [4]: *Nam invisibilia ejus a creatione mundi ex operibus intellecta conspiciuntur, et sempiterna ipsius vis, et divinitas.* Quare si in multitudinem extendere numerum divinitatum ad eos solos pertinet, qui laborant errore multitudinis deorum, universe vero divinitatem negare, atheorum proprium est; quænam illa ratio est, quæ nos propterea in invidiam adducit, quod unam divinitatem profitemur? » Hactenus Nyssenus, vel Basilius; nunc reliquos audiamus.

XVII. Proclus Constantinopolitanus in epistola ad Armenos « (2) Arii insaniam » notat, « dividentem impartibilem Trinitatem. »

Maximus item martyr in centuria secunda de Charitate, Tritheitas rejicit tres deos asseverantes: « (3) Oportet enim, *ait*, et unum retinere Deum, et tres hypostases confiteri, ut ait magnus Gregorius, et unamquamque cum sua proprietate. Nam dividitur quidem, sed individue, ait idem; et conjungitur quidem, sed divisim. Propterea mirabilis est et divisio pariter, et unitio. Alioqui quod habet admirationis, si ut homo homini unitus est, et ab eo separatus, ita et Patri Filius; neque quidquam inest amplius? »

δύο ὑποληψεων χωρειν την ἀληθειαν, ἑκατεραν τε τῶν αἱρεσεων καθαιρουσαν, καὶ ἀφ' ἑκατερας παραδεχομενην τὸ χρησιμον. Τοῦ μεν γαρ Ἰουδαίου καθαιρειται τὸ δογμα, τῇ τε τοῦ Λογου παραδοχῇ, καὶ τῇ πιστει τοῦ Πνευματος. Τῶν δὲ ἑλληνιζόντων ἡ πολυθεος ἐξαφανιζεται πλανη, τῆς κατὰ φυσιν ἑνοτητος παραγραφομενης τὴν πληθυντικὴν φαντασιαν. Πάλιν δὲ αὖ ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ὑπολήψεως ἡ τῆς φυσεως ἑνοτης παραμενέτω· ἐκ δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ κατὰ τὰς ὑποστάσεις διάκρισις μόνη, θεραπευθείσης ἑκατέρωθεν καταλλήλως τῆς ἀσεβοῦς ὑπονοίας. Ἔστι γαρ ὥσπερ τις θεραπεία τῶν μεν περὶ τὸ ἓν πλανωμένων, ὁ ἀριθμὸς τῆς Τριάδος. Τῶν δὲ εἰς πλῆθος ἐσκεδασμένων, ὁ τῆς ἑνότητος λόγος.

(1) Basil. epist. 80. quæ est tom. 2. Gregor. Nyss. pag. 440. Ὁ γαρ καταγινώσκων τῶν μίαν λεγόντων θεότητα, ἐξ ἀνάγκης ἢ τῷ πολλὰς λέγοντι, ἢ τῷ μηδεμίαν συνθήσεται. Οὐ γάρ ἐστι δυνατὸν ἕτερόν τι παρὰ τὸ εἰρημένον ἐπινοῆσαι. Ἀλλ' οὔτε πολλὰς λέγειν συγχωρεῖ ἡ τῆς γραφῆς διδασκαλία, εἴ που καὶ μέμνηται μοναχῶς τῆς θεότητος μνημονεύουσα· ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Καὶ ἑτέρωθι· τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεότης. Εἰ οὖν εἰς πλῆθος ἐκτείνειν τὸν ἀριθμὸν τῶν θεοτήτων, μόνων τῶν τὴν πολύθεον πλάνην νενοσηκότων ἐστί· τὸ δὲ καθόλου ἀρνεῖσθαι τὴν θεότητα τῶν ἀθέων ἂν εἴη· τίς λόγος ἐστὶν ὁ διαβάλλων ἡμᾶς ἐπὶ τῷ μίαν ὁμολογεῖν θεότητα.

(2) Procl. Τὴν Ἀρείου μανίαν διαιροῦσαν τὴν ἀμέριστον Τριάδα.

(3) Maximus. Χρὴ γὰρ καὶ τὸν ἕνα Θεὸν τηρεῖν, καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν, κατὰ τὸν μέγαν Γρηγόριον, καὶ ἑκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος· καὶ γὰρ διαιρεῖται μὲν, ἀλλ' ἀδιαιρέτως κατὰ τὸν αὐτόν· καὶ συνάπτεται μὲν, διηρημένως δέ· καὶ διὰ τοῦτο παράδοξος καὶ ἡ διαίρεσις, καὶ ἡ ἕνωσις. Ἐπεί τί ἔχει τὸ παράδοξον, εἰ ὡς ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ ἡνώται, καὶ κεχώρισται, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί, καὶ οὐδὲν πλέον;

[1] Dec. 9. c. 2. — [2] Tom. 2. p. 438. [3] Col. 1. — [4] Rom. 2. 20.

Mediolanensis synodus, cui Mansuetus ejus urbis episcopus præfuit, in Epistola synodica ad Constantinum Pogonatum, quæ est initio sextæ Synodi, « Profitemur, *inquit*, nos credere in indivisibilem sanctam Trinitatem, hoc est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum, ita unum, ut trinum, et ita trinum, ut unum : Trinitatem in distinctis, atque discretis personis, hoc est Patrem, ex quo omnia ; Filium, per quem omnia ; Spiritum sanctum, in quo omnia ; unius tamen divinitatis, unius essentiæ, uniusque substantiæ. »

Sophronius item Hierosolymitanus in epistola ad Sergium Constantinopolitanum, quæ est in actione undecima sextæ Synodi, « (1) Trinitatem, *inquit*, in unitate credimus, et unitatem in trinitate glorificamus : Trinitatem quidem ob tres subsistentias ; unitatem vero ob singularitatem divinitatis. Etenim sancta Trinitas numerabilis est personalibus subsistentiis ; sanctissima vero unitas est extra numerationem omnem. » Ac paulo post, « (2) Idem enim et numerabile quidem tribus suis subsistentiis ; effugiens autem numerum singularitate deitatis. Nam singularitas ipsius substantiæ, et naturæ numerari omnino respuit, ne differentiam deitatis inducat, adeoque substantiæ, ac naturæ, et ex monarchia, id est unius principatu, deorum multitudinem efficiat. Etenim numerus omnis differentiam habet adjunctam ; atque omnis differentia, et distinctio congenitum una secum infert numerum. Numeratur ergo beata Trinitas non substantiis, ac naturis, aut diversis deitatibus, tribusve dominationibus. Absit. Sicut insaniunt Ariani, et novi Tritheitæ, id est triplicis deitatis antistites furiose latrant, dum naturas tres, ac dominatus tres, et tres similiter deitates inaniter prædicant. » Alludit autem ad exortam superiore seculo Tritheitarum hæresim, auctore Joanne Philopono, qui deos tres, id est personas æquales, et ὁμοουσίους asserebat ; in quo ab Ario dissidebat, qui unum e tribus solum, verum, ac summum agnoscebat Deum ; reliquos duos voce tenus, ac reipsa creaturas esse dicebat. Solent tamen sancti Patres Ario Tritheismum impingere ; ut præter illos, quorum ante meminimus, Mansuetus episcopus, sive potius Synodus Mediolanensis paulo ante commemorata ; cujus in synodica sic habetur : « Cujus tempore (Constantini M.) dum pestifer morbus, et omni calliditate grassantior, intolerabilis Arii tyrannidis in Dei Ecclesia serpere cœpisset, qui tres naturas in sancta Trinitate, hoc est tres deos ausus est prædicare, etc. » Tum in fidei Confessione distinctius hoc idem explicans, « Non tres naturas, *inquit*, introducentes, ut Arius blasphemat, qui tres deos prædicavit, excellentiorem, minorem, et inferiorem. »

Plura Sophronius ibidem, et alia de eodem argumento disserit, ut unicam, et singularem essentiam ac deitatem, non tres esse demonstret. Idemque docet, ac latius explicat Constantinus Pogonatus imperator Edicto, quod est in actione ejusdem Synodi 18. et ultima [1]. Joannes Cyparissiota [2] Synodi illius sextæ testimonium refert, quod est in Epist. Sophronii, his verbis : « (3) Neque vero tres aliquos deos novimus, sive tres quasdam naturas, aut tres aliquas substantias, aut tres aliquas deitates scimus, non congeneres, non ejusdem formæ, vel disparis. Sed nec omnino deos, aut naturas, aut substantias, aut deitates novimus, vel cognoscentes scimus. Sed et qui has habet, aut sapit, aut novit, eum anathemate damnamus. »

XVIII. Anastasius Sinaita libro primo de rectis fidei Catholicæ dogmatibus, multus est in eo demonstrando, pro hypostaseon numero, ac diversitate, non multiplices, ac diversas esse naturas, neque eas particulares dici ; alio-

(1) Sophr. act. 11. Synod. sextæ pag. 161. Τριάδα γὰρ ἐν μονάδι πιστεύομεν, καὶ μονάδα ἐν Τριάδι δοξάζομεν. Τριάδα μὲν ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσιν· μονάδα δὲ, τῷ μοναδικῷ τῆς θεότητος. Ἥ τε γὰρ ἁγία Τριὰς ἀριθμητὴ ταῖς προσωπικαῖς ἐστιν ὑποστάσεσιν· ἥ τε παναγία μονὰς πάσης ἐκτός ἐστιν ἀριθμήσεως.

(2) Ibid. pag. 162. Τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ ἀριθμητόν ἐστι, καὶ διαφεύγει τὴν ἐξαρίθμησιν· ἀριθμητὸν μὲν ταῖς ἑαυτοῦ τρισσαῖς ὑποστάσεσι· διαφεῦγον δὲ τῷ ἑνικῷ τῆς θεότητος τὴν ἀρίθμησιν. Τὸ γὰρ ἑνικὸν αὐτοῦ τῆς οὐσίας, καὶ φύσεως ἀριθμεῖσθαι παντελῶς οὐκ ἀνέχεται, ἵνα μὴ καὶ διαφορὰν εἰσοίσῃ θεότητος, καὶ λοιπὸν οὐσίας, καὶ φύσεως, καὶ πολυθεΐαν τὴν μοναρχίαν ἀπεργάσοιτο· πᾶς γὰρ ἀριθμὸς τὴν διαφορὰν κέκτηται σύνοικον, καὶ πᾶσα διαφορὰ, καὶ διάκρισις τὸν ἀριθμὸν συνεπάγεται σύμφυτον. Ἀριθμεῖται γοῦν ἡ μακαρία Τριὰς οὐκ οὐσίαις, καὶ φύσεσι, καὶ διαφόροις θεότησιν, ἥ τρισσαῖς κυριότησιν· ἄπαγε· ὡς Ἄρειοι μαίνονται, καὶ οἱ τῆς νέας τριθεΐας λυττῶσιν ἡγούμενοι, οὐσίας τρεῖς, καὶ φύσεις τρεῖς, καὶ τρεῖς κυριότητας, καὶ τρεῖς ὁμοίως κενολογοῦντες θεότητας.

(3) Sophron. in act. 18. Synod. sex. pag. 163. Οὔτε δὲ τρεῖς τινας θεοὺς ἐπιστάμεθα, ἥ τρεῖς τινας φύσεις, ἥ τρεῖς τινας οὐσίας, ἥ τρεῖς τινας θεότητας εἴδαμεν, οὐχ ὁμογενεῖς, οὐχ ὁμοειδεῖς, οὐχ ἑτεροειδεῖς. Ἀλλ' οὔτε δὲ ὅλως θεοὺς, ἥ φύσεις, ἥ οὐσίας, ἥ θεότητας ἔγνωμεν, ἥ γινώσκοντας εἴδαμεν. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἔχοντα, ἥ φρονοῦντα, ἥ γινώσκοντα τοῖς ἀναθέμασι βάλλομεν.

P. 289.

[1] Cypar. Dec. 9. c. 2.

qui, quod absurdissimum judicat, non unam fore, sed tres essentias. Deinde, « Veritatem, *inquit*, detorquet, ac depravat quisquis pro uno tres opinatur esse deos. Sed enim ille censet subsistere deos, qui personas nominatim dicit suas habere peculiares naturas. Quod si ipsis personis peculiares naturæ essent, Deus autem natura; quum Propheta dicat, Deus autem noster in cœlo, et in terra; Et, Cognoscant, quia tu Dominus Deus solus; de quo utique trium dicit hoc? Neque enim adjecit significationem multitudinis; peculiares autem naturæ subindicant multitudinem. Quod si sermo est de divina essentia, quæ unica est, et simplex; hanc porro eloquia divina unum Deum appellant; etsi tres proprietates habet, profecto natura una est, et pariter essentia divinitatis. Quod si una est; nemo adstruat, particulares esse essentias; si quis ejurat, et respuit nominatim statuere multitudinem deorum. Siquidem origo numerosæ multitudinis deorum demonstrata est irrepsisse ex eo, quod nominatim posuerint particulares naturas. » Addit peculiarem a se librum editum esse « adversus eos, qui dicunt tres essentias, » cum hæc recens *hæresis* esset exorta. Sed et in eodem libro nefarium ait esse « sentire partiales essentias; unam », quippe « individuam esse substantiam. » Idem Anastasius una cum Cyrillo in compendiaria fidei explicatione, quæ ex utroque græce, latineque publicata est, (1) sæpe hoc inculcant, neque tres esse naturas, sed unam φύσιν, et θεότητα, « (2) quæ in tria distinguitur propter hypostases; et in unitatem incurrit, habita essentiæ ratione. »

Cæsarius Dialogo 1. ad interrogationem 3. « (3) Neque tres hypostases, *ait*, totidem in naturas secant unam divinitatis substantiam; neque una substantia in unam personam collecta est; » quam deinde vocat τριάδα ἐν μονάδι, *Trinitatem in unitate*. Porro Cæsarius iste vulgo perperam inscribitur Gregorii Nazianzeni frater. Est enim multo recentior, ut qui Trisagii hymni meminerit [1], qui Proclo Constantinopolitanam Ecclesiam administrante sub annum Christi 447. cœlitus allatus dicitur.

XIX. Damascenus vero egregie, eruditeque id affirmat in primo de Fide orthodoxa, cap. 11. (4) Ibi enim primum hoc constituit, aliud esse reipsa considerare, et aliud ratione, vel cogitatione. Tum in eo differre ait creatas res a Deo, quod in illis hypostaseon distinctio in re sit. « Nam reipsa Petrus a Paulo discrepare cernitur; communitas autem, et naturæ conjunctio, atque unio, ratione, et cogitatione spectatur. Quippe mente hoc concipimus, Petrum et Paulum ejusdem esse naturæ, ac communem habere naturam unam; quoniam unusquisque ipsorum animal est rationabile, mortale. Proinde communis ipsa natura ratione considerabilis est; at singillatim unaquæque et per partes, hoc est per se ipsa, separata est, ac multis prædita, quæ ipsam ab altera disjungunt, » cujusmodi sunt proprietates, ac notæ particulares; « tum vero præ ceteris eo ipso, quod non insunt invicem, sed separatim existunt. Unde et duo, et tres homines dicuntur, et multi. Hoc vero in omni re creata videre licet. At vero in sanctissima Trinitate contra res habet. Ibi enim, quod commune est, et unum, reipsa consideratur, ob æternitatis communionem, et identitatem substantiæ, actionis, voluntatis, et ob consilii conspirationem, et identitatem potestatis, facultatis, bonitatis. Non dixi similitudinem, sed identitatem. » Reliqua capitis eodem pertinent; in quibus demonstrat, unam, et singularem, et eamdem esse trium personarum οὐσίαν, atque inter alia memorabile id usurpat:

(1) ANAST. et CYRIL. Λέγοντες οὖν τρεῖς ὑποστάσεις, ἤτοι πρόσωπα τρία, οὐ λέγομεν τρεῖς οὐσίας, ἢ τρεῖς φύσεις, ἢ θεοὺς τρεῖς, ἀλλ' ἕνα Θεὸν, μίαν οὐσίαν, ἤτοι φύσιν ὁμολογοῦμεν.

(2) Et, Διαιρουμένη μὲν εἰς τρία διὰ τὰς ὑποστάσεις· εἰς μονάδα δὲ καταντῶσα, διὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον.

(3) CÆSARIUS. Καὶ οὔτε αἱ τρεῖς ὑποστάσεις εἰς τοσαύτας φύσεις τέμνουσι τὴν μίαν τῆς θεότητος οὐσίαν. Οὔτε ἡ μία οὐσία εἰς ἓν πρόσωπον, καὶ μίαν ὑπόστασιν συνελήφθη.

(4) DAMASC. Χρὴ δὲ εἰδέναι ὅτι ἕτερόν ἐστι τὸ πράγματι θεωρεῖσθαι, καὶ ἄλλο τὸ λόγῳ, καὶ ἐπινοίᾳ. Ἐπὶ μὲν οὖν πάντων τῶν κτισμάτων ἡ μὲν τῶν ὑποστάσεων διαίρεσις πράγματι θεωρεῖται. Πράγματι γὰρ ὁ Πέτρος τοῦ Παύλου κεχωρισμένος θεωρεῖται· ἡ δὲ κοινότης, καὶ ἡ συνάφεια, καὶ τὸ ἓν, λόγῳ καὶ ἐπινοίᾳ θεωρεῖται. Νοοῦμεν γὰρ τῷ νῷ, ὅτι ὁ Πέτρος, καὶ ὁ Παῦλος τῆς αὐτῆς εἰσι φύσεως, καὶ κοινὴν μίαν ἔχουσι φύσιν. Ἕκαστος γὰρ αὐτῶν ζῶον λογικὸν θνητὸν, etc. Αὕτη οὖν ἡ κοινὴ φύσις τῷ λόγῳ ἐστὶ θεωρητή. Οὐδὲ γὰρ αἱ ὑποστάσεις ἐν ἀλλήλαις εἰσίν. Ἰδίᾳ δὲ ἑκάστη, καὶ ἀναμέρος, ἤγουν καθ' ἑαυτὴν κεχώρισται, πλεῖστα τὰ διαιροῦντα αὐτὴν ἐκ τῆς ἑτέρας ἔχουσα, etc. Πλέον δὲ πάντων τῷ μὴ ἐν ἀλλήλαις, ἀλλὰ κεχωρισμένως εἶναι. Ὅθεν καὶ δύο, καὶ τρεῖς ἄνθρωποι λέγονται, καὶ πολλοί. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ πάσης ἐστὶν ἰδεῖν τῆς κτίσεως. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος, τὸ ἀνάπαλιν· ἐκεῖ γὰρ τὸ μὲν κοινὸν, καὶ ἓν, πράγματι θεωρεῖται, διά τε τὸ συναΐδιον, καὶ τὸ ταὐτὸν τῆς οὐσίας, καὶ τῆς ἐνεργείας, καὶ τοῦ θελήματος, καὶ τὴν τῆς γνώμης σύμπνοιαν, τήν τε τῆς ἐξουσίας, καὶ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος ταυτότητα. Οὐκ εἶπον ὁμοιότητα, ἀλλὰ ταυτότητα.

[1] Ad Interrog. 29.

« (1) Unumquodque illorum nihilo minus ad alterum se habet, quam ad seipsum; hoc est in omnibus unum sunt Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, exceptis proprietatibus ingeniti, geniti, et procedentis. » Ita ergo, quod in Deo commune est, se habet. « Quod vero distinctum est, cogitatione sola divisum est, *inquit*. Unum quippe cognoscimus Deum. » In quo tota differentia solis in proprietatibus consistit; personæ autem sic in sese insunt mutuo, ut exceptis, quas dixi, proprietatibus, nullius omnino rei discrimen habeant. Denique nullam ait esse substantiæ sectionem, adeo ut « (2) indivisa sit in divisis ipsa divinitas; » et, cum una sit, atque eadem, tria sint tamen ea, quibus inest. Hæc fere Damascenus. Qui quod asserit, sola cogitatione, non re, esse divisas hypostates, sic est intelligendus, ut essentia, et substantia non sint divisæ; tametsi proprietates ipsæ per sese re, non ratione distinguantur. Vide et libri tertii c. 5.

XX. Theodorus item Abucara Opusculo 1. negat, hypostasim in Deo esse μερικὴν φύσιν, hoc est *particularem naturam*. Id enim si esset, « (3) necese foret, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum tres numerari particulares naturas, ac tres dici deos, et divinitates tres; quæ est summa omnium blasphemia, sive potius Christianæ professionis absoluta negatio. »

Idem in Epist. quam Thomæ Hierosolymitani patriarchæ nomine scripsit arabice, et Michael Syncellus græce vertit, « (4) Non est, *inquit*, constituendum, naturam idem esse, atque hypostasim; vel hypostasim idem, quod naturam. Alioqui nobis omnibus Christianis id accidet, ut Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum tres naturas esse dicamus, quemadmodum tres sunt hypostases; aut unam illos hypostasim habere, sicut habent unam naturam; utrumque autem a Christiana professione est alienum, quoniam alterum Arii, alterum Sabellii dogma est. Porro veritatis iste sermo est, ut ait Gregorius theologus, unitatem esse in trinitate, et trinitatem in unitate adorandam. Est igitur monas, id est unitas, naturæ unitas, non unitas hypostasis, Trinitas vero hyspostaseon trinitas, non trinitas naturarum. »

Constantinus Harmenopulus in Professione fidei orthodoxæ : « (5) Trinitatem in unitate credimus, et unitatem in trinitate celebramus: Trinitatem quidem, ut in tribus personis, et hypostasibus divinitas spectetur; unitatem vero, quatenus hæc unius sunt substantiæ, ac divinitatis, et unus Deus. Etenim unum Deum credimus, quamvis in Trinitate noscatur; et unum Dominum confitemur, etsi in tribus hypostasibus ostendatur. Ac neque in tres divinitates, neque in tres dominatus una divinitas, et unus dominatus exorbitat. Sed neque Deus est alter præter personas istas tres, quæ sunt Pater, Filius, et Spiritus sanctus; quæ personæ non substantiis, naturisque numerantur, sed hypostasibus, et proprietatibus intelligibilibus, ac perfectis. Quippe sanctissima Trinitas personis dividua, individua est substantia, et divinitate. »

Postremo Joannes ipse Cyparissiota Decade 9. c. 9. « Una, *inquit*, ut diximus, est essentia Trinitatis, et una solum semper. Hæc igitur essentia singularissima trium, etc. » Et cap. 10. « Atque hoc est illud mirum in modum ingens, et arcanum, atque abditum, et quod nulli naturæ in ulla re contingit, quomodo trium per-

(1) Ἓν γὰρ ἕκαστον αὐτῶν ἔχει πρὸς τὸ ἕτερον οὐχ ἧττον ἢ πρὸς ἑαυτό. Τοῦτέστιν ὅτι κατὰ πάντα ἕν εἰσιν ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, καὶ τῆς γεννήσεως, καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, etc. Ἐπινοίᾳ δὲ τὸ διῃρημένον· ἕνα γὰρ Θεὸν γινώσκομεν, etc.

(2) Idem Damasc. Ἀμέριστος γὰρ ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης.

(3) Theod. Abuc. opusc. 1. pag. 382: tom. 1. bibl. PP. græcol. Εἰ γὰρ φύσις μερικὴ, κατ' ἐκείνους νοουμένη, ὑπόστασίς ἐστιν, ἀνάγκη πᾶσα κατ' αὐτούς, τόν τε Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τρεῖς μερικὰς ἀριθμεῖσθαι φύσεις, καὶ τρεῖς ὁμολογεῖσθαι θεοὺς, καὶ τρεῖς θεότητας· ὃ δὴ βλασφημιῶν ἐστιν ἁπασῶν ἀκροτάτη, μᾶλλον δὲ τοῦ Χριστιανισμοῦ παντελὴς ἄρνησις.

(4) Theod. Abuc. opusc. 4. pag. 393. Μὴ ποιητέον δὲ τὴν φύσιν ὑπόστασιν, ἢ τὴν ὑπόστασιν εἶναι φύσιν. Εἰ δὲ μὴ, πάσιν ἡμῖν τοῖς Χριστιανοῖς συμβήσεται λέγειν τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρεῖς φύσεις, ὥσπερ εἰσὶ τρεῖς ὑποστάσεις· ἢ μίαν αὐτοὺς ἔχειν ὑπόστασιν, ἓν τρόπον μίαν ἔχουσι φύσιν. Ἀμφότερα δὲ τῆς τῶν Χριστιανῶν ὁμολογίας ἀλλότρια· ἐπειδὴ τὸ μὲν Ἀρείου, τὸ δὲ Σαβέλλιου πέφυκε φρόνημα. Ὁ μέντοι τῆς ἀληθείας λόγος, ὡς θεολόγος ἔφη Γρηγόριος, μονὰς ἐστιν ἐν Τριάδι, καὶ Τριὰς ἐν μονάδι προσκυνουμένη. Ἐστὶ μὲν οὖν μονὰς τῆς φύσεως μονὰς, οὐ μονὰς τῆς ὑποστάσεως. Ἡ δὲ Τριὰς, τῶν ὑποστάσεων Τριὰς, οὐ Τριὰς τῶν φύσεων.

(5) Harmenop. Τριάδα γὰρ ἐν μονάδι πιστεύομεν, καὶ μονάδα ἐν Τριάδι δοξάζομεν· Τριάδα μὲν, ὡς ἐν τρισὶ προσώποις, καὶ ὑποστάσεσι τὴν θεότητα θεωρουμένην· μονάδα δὲ, ὡς μιᾶς ὄντα ταῦτα οὐσίας τε, καὶ θεότητος, καὶ ἕνα Θεόν· ἕνα γὰρ Θεὸν πιστεύομεν, κἂν ἐν τριάδι γινώσκηται· καὶ ἕνα κύριον ὁμολογοῦμεν, κἂν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι δείκνυται· καὶ οὔτε εἰς τρεῖς θεότητας, οὔτε εἰς τρεῖς κυριότητας ἡ μία θεότης, καὶ ἡ μία κυριότης ἐκφέρεται. Οὔτε μὴν ἕτερός τίς ἐστιν ὁ Θεὸς παρὰ τὰ τρία ταῦτα πρόσωπα, ἅπερ ἐστὶν ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐκ οὐσίαις ταῦτα, καὶ φύσεσιν ἀριθμούμενα, ἀλλ' ὑποστάσεσι, καὶ ἰδιότησι νοεραῖς, καὶ τελείαις. Ἡ γὰρ παναγία Τριὰς τοῖς προσώποις διαιρουμένη, ἀδιαίρετός ἐστι τῇ οὐσίᾳ, καὶ τῇ θεότητι.

sonarum, et, si fas est dicere, trium subjectorum una est essentia actu, sola, et tota in unaquaque persona, ut si una persona absolute existeret. Unam essentiam actu dico magis unam, quam quæ est maxime omnium singularis. »

Quid quod et Joannes Philoponus Tritheitarum, ut ferunt, auctor, tamen de divinæ naturæ unitate, ac singularitate testimonium dixit in sexto libro de mundi Opificio, capite quinto? Ibi enim verba illa Geneseos capitis primi declarans, *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram*, totius Trinitatis, id est naturæ singularis Dei imaginem esse hominem asserit. « (1) Ipsum, *inquit*, solum imaginem Dei factum esse, hoc est unius deitatis, quæ est in Trinitate. Unde in resumptione, a numero plurali transiit ad singularem, propter singularitatem deitatis. »

CAPUT QUARTUMDECIMUM.

Eadem divinæ essentiæ singularitas ex latinis Patribus adstruitur, aliisque rationibus demonstratur.

I. Catholicis Græcorum Patribus, qui singularem in personis tribus divinitatem asserunt, Latini subjiciendi sunt, qui perinde non specie tantum unam illam esse, sed etiam individuam, apertius profitentur. Horum primus citandus est Hilarius, qui in 7. de Trin. ita scribit : « Filius namque Dei Deus est; hoc enim significatur ex nomine. Non duos deos connumerat nomen unum, quia unius, atque indifferentis naturæ unum Deus nomen est. Cum enim et Pater Deus est, et Filius Deus est, et proprium naturæ nomen in utroque sit; uterque unum sunt. Quia quum subsistat Filius ex nativitate, naturæ unitatem tamen conservat in nomine; nec ad professionem duorum deorum nativitas Filii credentium fidem cogit, quæ Patrem, et Filium unius profitetur et nominis. » Hic *unam et indifferentem naturam* Patris, ac Filii esse testatur, ut quamvis unus nascatur ex altero, non tamen plures numerentur dii; quod verum esse non potest, nisi unica, singularisque sit divinitas. Et in 8. verba illa Christi ex c. 17. 21. Joannis expendens, *Sicut tu Pater in me, et ego in te; ut et ipsi unum sint in nobis;* docet multo majorem Patris, et Filii unitatem esse, quam sit hominum inter se. « Sed quia soli Patri, et Filio ex natura proprium est, ut unum sint, quia Deus ex Deo, et unigenitus ex innascibili, non potest nisi in originis suæ esse natura, ita ut et in substantia nativitatis suæ, qui genitus est, existat, neque aliam, ac diversam divinitatis nativitas habeat, quam ex qua profecta est, veritatem. » Proinde major est Patris, et Filii unitas, quam quæ speciei communione censetur. « Apostolica igitur fides (ait idem in septimo) sive Patrem prædicabit, prædicabit Deum unum, sive Filium confitebitur, confitebitur Deum unum; quia et eadem, atque indissimilis Dei natura sit in utroque; quod dum et Pater Deus, et Filius Deus est, et unum sit naturæ nomen utrisque, unus utrumque significat. Nam ex Deo Deus, vel in Deo Deus, nec duos deos perficit, cum unus ex uno in naturæ nomine unius maneat; nec in solitarium Deum deficit, cum unus, et unus in significatione non solus sit. » Atque hoc insuper alio in loco declarat [1]: « Deus enim uterque unus est, non ut unus divisus in duos sit, aut uterque ipse sit, ut nuncupatio sola fecerit Patrem, et Filium, non natura gignendi; sed idcirco Deus unus, quia neque duo innascibiles, neque unigeniti duo, sed unus ex uno, et ambo unum, non dissimili scilicet, aut differenti a se substantia divinitatis in utroque. » Sic idem paulo ante scripserat : « Pa-

(1) PHILOP. Ἀλλ' αὐτὸν μόνον εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι, τουτέστι τῆς ἐν Τριάδι μιᾶς θεότητος· ὅθεν καὶ ἐν τῇ ἐπαναλήψει ἀπὸ τοῦ πληθυντικοῦ μετῆλθεν ἐπὶ τὸ ἑνικὸν, διὰ τὸ μοναδικὸν τῆς θεότητος.

[1] In Psal. 122.

ter autem Filium, quem ex se genuit, non separat a se differentia divinitatis. » Et in libro de Synodis[1]; « Deorum numerositate damnata, et Deo tantum uno prædicato, negari Deus filius Dei non potest. Verum naturæ istud præstat genuina proprietas, ut nomen, quod negatur, ad numerum debeatur essentiæ, etc. Sed nos, cum duos deos negamus, diversitatem in Patre, et Filio naturalis abominamur essentiæ; quia id, quod non est Deus præter me, impiam de falsis diis perimit opinionem. Cum vero unum Deum confitentes, Filium quoque Deum dicimus, nihil diversum per substantiam in utroque sub uno nomine prædicamus. » Tum quibusdam interjectis, « Una igitur substantia, si non personam subsistentem perimet, nec unam substantiam partitam in duos dividat, religiose prædicabitur. »

Lucifer Calaritanus æqualis Hilarii non semel[2] « unam esse deitatem » affirmat Patris et Filii; atque[3] « et perfectam esse divinam Trinitatem, et unam habere substantiam. » Marius Victorinus lib. 1. con. Arium, « eamdem substantiam » amborum esse dicit, ac cetera omnia. « Dei enim eadem ipsa est et potentia, et substantia, et divinitas, et actio. Omnia enim, et unum simplex. » Quibus verbis ostendit summam esse unitatem, ac singularem substantiæ divinæ, quæ est eadem in utroque. Et in quarto libro « Deum *ait* esse unum, et solum. » Illa vero tria, hoc est personas tres, « non copulatione consistere, sed necessario unum esse, nec ullo modo alterum. » Et in libro 3. « Omnia ergo ibi substantialiter simplicia, inconnexa, unum, nec numero unum, sed ante numerum unum, id est ante unum, quod est in numero, hoc est plane simplex solum sine phantasia, quod est alterum. » Idem in Hymno primo,

Hinc substantia unum ambo, fons Deus, flumen Filius.

Et

Hinc singulis vera, hinc tribus una substantia est,
Progressa a Patre Filio, et ingressa a Spiritu.

Et in tertio Hymno : « Una igitur Deus, λόγος, spiritusque substantia est, manens in tribus, existensque ter in omnibus tribus. Hoc autem et forma, et cognoscentia est. Sic triplicatur omnis simplex singularitas. »

[1] Art. 49. — [2] Lib. de non conven. cum hæret. — [3] Lib. de non parcen. in Deum delinq. Et in lib. quod mor. sit. pro Dei Fil. — [4] Cap. 5.

Ambrosius item libro in symb. Apost.[4] « Adoremus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; in Filio Patrem, in Spiritu autem sancto Patrem, et Filium intelligentes; distinguentes, antequam conjungamus, et jungentes, antequam dividamus, unitatem in trinitate venerantes, et trinitatem in unitate confitentes. » Tum lib. 1. de Fide, c. 11. « Unum ergo Deum, non duos, aut tres deos dicimus, ut impia Arianorum hæresis, dum criminatur, incurrit. Tres enim deos dicit, qui divinitatem separat Trinitatis, etc. Non enim dividitur unitas, nec scinditur. » Ac subinde, « Est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum, quod unum est, nec multiplex, quod indifferens. Etenim, si *omnium credentium*, sicut scriptum est[5], *erat anima una, et cor unum; si omnis, qui adhæret Domino, unus spiritus est,* ut Apostolus dixit[6]; si vir, et uxor in carne una sunt; si omnes homines, quantum ad naturam pertinet, unius substantiæ sumus; si hoc de humanis Scriptura dicit, quia multi unum sunt, quorum nulla potest esse cum divinis comparatio; quanto magis Pater, et Filius in divinitate unum sunt, ubi nec substantiæ, nec voluntatis ulla est differentia? Namque aliter quomodo unum Deum dicimus? Diversitas plures facit, unitas potestatis excludit numeri quantitatem, quia unitas numerus non est. » Et in quarto libro, capite secundo, « Non sunt, *inquit*, duæ divinitates, sed una divinitas. » Vide et libri quinti caput primum. Sed eximius est ejusdem locus in libro de Dignit. cond. hum. cap. 2. « Sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus est, non tamen tres dii sunt, sed unus Deus tres habens personas; ita et anima intellectus, anima voluntas, anima memoria, non tamen tres animæ in uno corpore, sed una anima tres habens dignitates. » Ac postea : « Ex quo ergo, et qui ex eo, et quo se diligunt ipsa duo, tria sunt; et illa tria ideo unum, quia sic sunt ex uno illa duo, ut tamen ab eo non sint separata; et ipsum ipsa quod ipse; et ipsum ipse quod ipsa; et non ipsum ipsa qui ipse; et non ipsa ipse quæ ipsa. Ista duo Deus est; et ipse Deus tria est; et unumquodque horum trium Deus est; et omnia tria illa non dii, sed Deus est. » Et in Exhortat. ad cler. super Ecclesiastæ cap. 4. « Tria enim, quæ non sunt composita, non rumpuntur. Trinitas itaque incompositæ na-

[5] Act. 4. — [6] 1. Cor. 6.

turæ rumpi non potest, quia Deus unum, et simplex, et incompositum est quidquid est. » Ubi naturam bonitatis incompositam esse cum dicit, unam numero, ac singularem necessario demonstrat. Nam si plures essent, numerum utique, et compositionem facerent. Et in caput 3. epistolæ ad Gal. « Sive enim Pater, sive Filius, Deus unus est. Deus enim naturæ nomen est, et potestatis, quam in Patre et Filio individuam manere ipsa nominum ratio docet. »

Hieronymus epistola 57. ad Damasum, unam usiam, sive hypostasim agnoscit, aut substantiam, personasque tres. « Tota, *inquit*, secularium litterarum schola nihil aliud hypostasim, nisi usiam, novit. Et quis, rogo, ore sacrilego tres substantias prædicabit? Una est Dei, et sola natura, quæ vere est. » Ac mox : « Sed quia illa sola natura est perfecta, et in tribus personis deitas una subsistit, quæ est vere, et una natura est; quisquis tria esse, hoc est tres esse hypostases, id est, usias dicit, sub nomine pietatis tres naturas conatur asserere. »

Philastrius Brixiensis in Hæresi 45. « Trium itaque harum personarum una est veritas, majestas, et substantia, æqualitas, et divinitas sempiterna. Qualis est enim immensa, et inenarranda Patris persona, talis est Filii, talis est sancti Spiritus; ut in distinctione nominum, ac trium personarum non sit aliqua naturæ diversitas. »

Transeo ad Augustinum; cujus in 11. de Civit. Dei, cap. 24, verba sunt ista : « Credimus, et tenemus, et fideliter prædicamus, quod Pater genuerit Verbum, etc. Atque hoc totum et Trinitas sit propter proprietatem personarum, et unus Deus propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam; ita tamen, ut etiam, cum de singulis quæritur, unusquisque eorum et Deus, et omnipotens esse respondeatur; cum vero de omnibus simul, non tres dii, vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens; tanta est ibi in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se voluit prædicari ». Et disertissime in concione 1. ad Psal. 68. « Quæris, quid sit Pater? respondetur, Deus. Quæris, quid sit Filius? respondetur, Deus. De solo Patre interrogatus, Deum responde; de utroque interrogatus, non deos, sed Deum responde. Non sicut in hominibus : quæris, quid sit pater Abraham? respondetur homo; substantia ejus respondetur. Quæris, quid sit filius ejus Isaac? respondetur homo, ejusdem substantiæ Abraham, et Isaac. Quæris, quid sit sit Abraham, et Isaac? Non respondetur homo, sed homines. Non sic in divinis; tanta enim ibi est substantiæ societas, ut æqualitatem admittat, pluralitatem non admittat. » Et in epistola 66. ad Maximum : « Propter unam, eamdemque naturam, atque inseparabilem vitam, ipsa Trinitas, quantum ab homine potest, fide præcedente, intelligitur unus Dominus Deus noster. » Tum postea : « Et hæc omnia nec confuse unum sunt, nec distincte tria sunt; sed cum sint unum, tria sunt, et cum sint tria, unum sunt. Proinde qui tam multis cordibus fidelium suorum donavit, ut essent cor unum, quanto magis conservat in seipso, ut sint hæc tria, et singula Deus, et simul omnia non tres dii, sed unus Deus? » Hinc apparet Augustinum unam, et singularem agnovisse divinitatem, non quo modo plura sub eadem specie hominis individua unum esse dicuntur, sed ut individua quælibet essentia numero est una. Sic etiam in primo de Trinitate. c. 4, catholicam esse fidem ait, « Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius, ejusdemque substantiæ, inseparabili æqualitate divinam insinuare unitatem; ideoque non esse tres deos, sed unum Deum. » Et in libro de agone Christiano, cum dixisset[1], « Credamus ergo in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; hæc æterna sunt, et incommutabilia, id est unus Deus; unius substantiæ, trinitas æterna; » mox ista subjicit; « Nec eos audiamus, qui indignantur, et stomachantur, quia non tres deos colendos dicimus. Nesciunt enim, quod sit una, eademque substantia, et phantasmatibus suis illuduntur; quia solent videre corporaliter animalia tria, vel quæcumque corpora tria locis suis esse separata. Sic putant intelligendam substantiam Dei, et multum errant, etc. » Ac subinde Arianos rejicit, qui non solum tres essentias ponebant, sed etiam Filium, et Spiritum sanctum inferioris gradus, ac dignitatis esse. Unde priores illi, quos audiendos non esse dixit, ob id unum exclusi sunt ab Augustino, quod naturas, et essentias, quamlibet æquales, numero tamen tres inducerent. Atque hoc in lib. cont. serm. Arian. capite 34, tom. 6, evidenter asserit, ubi quod Ariani pugnabant non esse unum et idem Patrem, et Filium, « ex parte, *inquit*, aliqua verissime dicunt; sed ea contra Sabellianos, non contra Catholicos dicunt. Illi enim unum et eumdem dicunt Filium esse, qui Pater est.

[1] Cap. 14.

Nos autem Patrem gignentem, et Filium genitum duas dicimus esse personas, sed non duas, diversasque naturas. Non ergo unus, et idem est Pater, et Filius, sed unum sunt Pater, et Filius. » Legendum et caput sextum libri septimi de Trinitate.

IV. Paulinus vero epistola 27. ad Victricium : « Cum ergo fides, et confessio tua (ut credimus, atque confidimus) coæternam Trinitatem unius divinitatis, et substantiæ, et operis, et regni esse testetur; cumque Patrem Deum, et Filium Deum, et Spiritum sanctum Deum, ut est qui est, et erat, et venturus est, qui misit te, sicut Moysen, et apostolos, evangelizare gentibus bona Domini; quod ita, ut ipse a Deo doctus es, doces, unitatem Trinitatis sine confusione jungens, et trinitatem ipsius unitatis sine separatione distinguens ita, ut nulla alteri persona conveniat, et in omni persona trium Deus unus eluceat, et tantus quidem Filius, quantus et Pater, quantus et Spiritus sanctus, sed semper quisque sui nominis proprietate distinctus, individuam retinet in virtutis, et gloriæ æqualitate concordiam. » Maximus Taurinensis hom. 6. in Epiphania. « Tria quidem hæc, fratres, unius fidei mysteria recenseamus, quæ per unum Dominum dignatio Trinitatis implevit. Neque enim aliquando in operatione virtutum abesse sibi unitas potest; aut unquam separari ab invicem poterit, quod deitate est indivisum. »

Gaudentius Brixianus sermone 7. de Exodo, « Unus est enim Deus, ubi deitatis nulla divisio est. Per omnes libros sanctarum Scripturarum et Patrem Deum, et Filium Deum, et Spiritum sanctum Deum legimus, non deos; quia deos non sinit dici unitas majestatis. Est enim sola in Trinitate personarum distinctio, non naturæ diversitas. »

Petrus Chrysologus Sermone 88. « Sic est alius persona, ut sit ipse substantia; sic est ipse substantia, ut nulla sit confusio Trinitatis; sic est unitas Trinitatis, ut nulla sit confusio Trinitatis; sic est unitas Trinitatis, ut nulla sit in deitate distantia. Sic in se est, et sine se tota Trinitas non est, ut insit in Patre, et Filio, et Spiritu sancto personalitas diffinita, non separata divinitas ».

Faustinus quoque contra Arianos[1], « Sed cum dicit, *inquit*, qui me videt, videt et Patrem, sicut Patris, et Filii non unam ostendit esse personam, ita unam ostendit esse deitatem, cum in Patris, et Filii substantia nulla diversitas invenitur. » Tum subinde « inseparabilem unitatem » appellat, « quod uterque, id est Pater, et Filius, æqualiter, et indivise, neque secundum portionem, Deus unus; et pluralitatem, secundum hoc, quod unus Pater est, et unus Filius. »

V. Vincentius Lirinensis Commonitorii capite 18. Ecclesiam catholicam ait « unam divinitatem in Trinitatis plenitudine, et Trinitatis æqualitatem in una atque eadem majestate venerari. » Tum[2], « In Deo, *inquit*, una substantia, sed tres personæ. In Christo duæ substantiæ, sed una persona. In Trinitate alius, atque alius, non aliud, atque aliud. In Salvatore aliud, atque aliud, non alius, atque alius. Quomodo in Trinitate alius, atque alius, non aliud, atque aliud? Quia scilicet alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti. Sed tamen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, non alia atque alia, sed una, eademque natura. Quomodo in Salvatore aliud, atque aliud, non alius, atque alius? Quia videlicet altera substantia divinitatis, altera humanitatis, sed tamen deitas, et humanitas non alter, et alter, sed unus idemque Christus. » Igitur una, et singularis est in personis divinis essentia, vel substantia, sicut duæ sunt individuæ, ac singulares in una Christi persona. Hæc enim ambo inter se mysteria comparantur; et utrobique unitas, vel binarius eodem usurpantur modo, ut singularis, et individua natura vel una, vel duplex numero significetur. Rursus vero Maximus Taurinensis hom. de sancto Eusebio, « Qui videt, *inquit*, me, videt et Patrem. Quomodo, fratres, in Patre, Filioque ejus unus esse poterat, et indiscretus aspectus, nisi esset ei una, et indiscreta substantia? » Et paulo post, « At venerandus iste pater, qui legerat dixisse Dominum : Ego in Patre, et Pater in me est; sciens in hac doctrina personarum esse distinctionem, non naturæ distantiam, Patris Filiique ejus, qui non unus, sed unum sunt, indissociabilem tenuit, et docuit unitatem. » Sanctus Leo papa serm. 3. de Nativit. c. 2. « Deitas autem, quæ una est in Trinitate Patris, et Filii, et Spiritus sancti, omnem opinionem inæqualitatis excludit. Nihil ibi habet æternitas temporale, nihil natura dissimile, una illic voluntas est, eadem substantia, par potestas, et non tres dii, sed unus est Deus, quia vera inseparabilis est unitas, ubi nulla potest esse diversitas. »

Et in Epist. 93, cap. 1, Sabellianam hæresim

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 667.

[2] Cap. 19.

contrariam ait esse catholicæ fidei, « quæ Trinitatem unitatis sic homousion confitetur, ut Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum sine confusione indivisos, sine tempore sempiternos, sine differentia credat æquales, quia unitatem in Trinitate non eadem persona, sed eadem implet essentia. » Eucherius Lugdunensis homil. 2. de Symbolo, « Pater, Filius, et Spiritus sanctus, Deus, Deus, Deus; ter unus Deus iterari potest, discerni non potest. Cum dixeris Pater, Filius, Spiritus sanctus, personas explicuisti; cum dixeris Deus, substantiam demonstrasti. Tu vero vigilanter observa, quomodo et distinguas, et jungas. Cum diximus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, ne æstimes unam credere te debere personam. Item cum dicimus unum Deum, ne putes, esse plures naturas. »

VI. Idem passim et Fulgentius affirmat velut in responsione ad Arianorum objecta; ubi[1] cum Ariani ex eo, quod alius est Pater, et alius Filius, itemque Paracletus, unum non posse esse Deum objicerent; sic ille ex adverso profitetur : « Vera, et æterna substantia, de qua vera nativitas extitit, sicut generando minui, dividique non potuit, ita in se tota permanens, totam se coæternæ veritati nativitatis indulsit, ut scilicet gignentis, genitique non solum æqualitas absque diversitate consisteret, sed etiam sine confusione, detrimentoque naturalis unitas permaneret. » Ac demum ita concludit : « Digne itaque Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, personarum proprietate servata, unum colimus Deum, quoniam fides vera nec tres deos recipit, quod faciunt pagani multicolæ, nec Deum suum creatum asserit, quod cultores prædicant creaturæ. » Hic duo quædam ab catholica fide segregat Fulgentius : alterum, deorum multitudinem quamlibet æqualium inter se, qui gentilium proprius est error : alterum, eorumdem inæqualitatem, ut alius creator sit, alius creatus; quod Ariani defendebant. In libro etiam ad Donatum, cum alia multa ejusdem generis posuit, tum hæc capite 12, « Si quem vero audieris, ita tres personas Patris, et Filii, et Spiritus sancti dicere, ut velit tres naturas istarum trium personarum asserere, Arianum hæreticum sine dubitatione intellige. » Tum in libro de Fide ad Petrum[2], libro de Trinitate, et aliis in locis idem exprimit.

Idacius adversus Varimadum[3] pluribus Scripturæ testimoniis unitatem divinitatis, et personarum trinitatem demonstrat; præsertim quod, cum ternario numero quædam propria personarum explicentur, ad unum aliquod, et singulare eadem illa rediguntur, ut in baptismi formula trinitas in tribus vocabulis, unitas in uno nomine significatur. Jam a nobis commemoratus est capite superiori Boetius; cujus ex libello, *Quare non sunt tres dii*, verba descripsimus.

VII. Joannes Maxentius in libello contra Acephalos[4], hæreticis duas esse naturas in Christo negantibus, quod numerus omnis divisionem habet, sic occurrit, ut in sanctissima Trinitate dicat ita esse numerum, ut tamen non divisio sit, sed unitas naturæ. « Deinde, *inquit*, si nullatenus ea, quæ secundum aliquid discernuntur, et numerantur, possunt in unitate subsistere, quæro, et Pater, et Filius, Spiritus sanctus, qui non reipsa, sed cognitione tantum ab invicem discernuntur, quomodo non in divisione, sed in naturæ unitate subsistant. Quod si hi tres unum sunt, et personarum suarum proprietates integras, et perfectas inconfuse custodiunt, nec in divisione, sed in unitate subsistunt, restat, ut jam non omnia, quæ secundum cognitionem numerantes discernimus, etiam rebus ipsis nefarie dividamus. » Ubi, quod personas tres « cognitione tantum discerni » asserit, sic intelligi debet, ut a se invicem separatæ sint, et quasi divulsæ sola intelligentia, cum reipsa, et secundum essentiam unum sint, quemadmodum idem naturas in Christo duas sola cognitione discerni dicit in Dialogo secundo; et Cæsarius Dial. 1, quæst. 94, solem et lucem ait esse τῇ ἐπινοίᾳ χωριστὰ, *cogitatione separabilia*, etsi reipsa indivisa sint. Quod si diversis numero constarent naturis, plane, absoluteque, non sola cognitione, discernerentur. Ad hæc in Dialogo 2, Maxentius idem, « Trinitatem, *inquit*, secundum personas et discernimus, et numeramus, quam tamen secundum naturam, quæ una, et sola est, nec discernimus, nec numeramus; quia unitas, sive singularitas, seu certe (quod melius dici puto) unio divinitatis nec discernitur, nec numeratur. »

Rusticus diaconus disputat. contra Acephalos[5], « Trinitas, *inquit*, personarum, non naturarum trinitas est. Et rursus dualitas non personarum, sed naturarum, dicitur circa Dominum Jesum Christum. Si igitur duas personas dicentes, Patrem, et Spiritum sanctum similiter duas

[1] Object. 7. — [2] Cap. 1. 2. etc. — [3] Tom. 4. Bibl. PP. initio.

[4] Tom. 4. Bibl. PP. 461. A. — [5] Tom. 4. Bibl. PP.

naturas diceremus (quod est blasphemum) Filii esse personas, aut e converso, duas dicentes Filii esse naturas, duas, quod absit, similiter diceremus naturas Patris, et Spiritus sancti, tunc calumniis vestris occasionem non absque verisimilitudine dederimus.» Quin idem postea[1] Acephalos istos redarguit, qui tres personas totidem aiebant esse naturas: « Est autem non minus manifeste ex synodicis sanctorum Patrum doctrinis colligere, quia non sint tres naturæ sanctæ Trinitatis, sed una solaque. Si enim tres essent sanctæ Trinitatis naturæ, esset omni modo, ut tu quoque dixisti, et Filii una, et individua divina natura.»

VIII. Sed finis non erit, si auctoritates singulorum hic exscribam, quæ sunt innumerabiles, maxime recentiorum[2], ex quibus paucæ istæ sufficiunt, ut quod propositum erat, agnoscatur, divinitatem, sive naturam personis tribus communem, unam esse non specie, sed numero, et individuam ac singularem. Ut enim recte scripsit Agobardus[3], «Non est alia deitas Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti, sed una trium deitas, et icirco vere unus Deus. Nam si esset alia, et alia, non esset unus.» Quod quidem duobus insuper argumentis efficitur, quæ ex eorumdem Patrum sententia, disputationeque ducuntur. Alterum, quod plerique catholicam fidem mediam inter duas hæreses incedere dixerunt, Sabellianorum, et Arianorum, et ex utraque, quod utile, ac pium est, decerpere, sublato eo, quod falsum est, ac nefarium. Etenim Sabellius unam, et individuam dicebat trium esse naturam similiter, ac personam; Arius naturas tres perinde, ac personas. Medii inter ambos Catholici, naturam vel essentiam unam, personas tres asserebant. Utrinque ergo colligendum, quod commodum sit, et consentaneum vero dogmati, Patres affirmant, repudiandum vero, quod alienum est, et impium; velut ab Sabellianis vel Judæis unitatem naturæ; ab Arianis trinitatem personarum esse capiendam. Sic Athanasius, Basilius, Gregor. Nazianzenus, Nyssenus, Cyrillus, quos superius adduximus, aliique passim; qui quidem unitatem illam, quam naturæ divinæ tribuunt, singularem, et perfectam intelligunt. Etenim Sabellius unam numero essentiam, ut et personam statuebat. Quare cum eamdem, quam ille ponebat, unitatem, in sola essentia inesse sentiant Patres; non specie sola, sed etiam numero, unam volunt in Deo esse naturam. Ex adverso vero, quia tres naturas, ut et personas, numero diversas Ariani profitebantur, eaque re gentiles imitabantur, qui deorum multitudinem invehunt; iidem illi catholici Patres trinitatem, ac multiplicitatem ab essentia segregantes, et solis personis assignantes, plures numero dici naturas prohibent, etiam ἐμοτίμους et dignitate, ac divinitate pares. Atque ut hic illorum sensus apertius constet, præter ea, quæ ante descripsimus, eorum testimonia, pauca hoc loco proferemus, quæ de numerica unitate perspicue loquuntur.

IX. Gregorius Nazianzenus Athanasii fidem collaudans, utrisque illum hæreticis strenue restitisse hunc in modum prædicat: «(1) Cum hoc intelligeret, *inquit*, tria hæc in unum contrahere, impii erroris esse, novique dogmatis Sabellii, qui primus divinitatis contractionem excogitavit; et rursus tria, quantum ad naturam, distrahere, nihil aliud esse, quam portentosam divinitatis sectionem introducere; hanc rationem tenuit, ut et unum, quantum ad divinitatem, pulchre servaret, et tria, quantum ad proprietates, pie doceret; nec aut per unum deitatem confunderet, aut per tria distraheret, sed intra pietatis metas consisteret, immodicam in utramque partem inclinationem et oppositionem vitans.» Igitur neque naturæ dividendæ ac multiplicandæ sunt, neque personæ confundendæ. Idem et Oratione 32.[4] disputat, et in prima[5].

(2) Isidorus Pelusiota libro 1, epistola 143, scribit, vetus Testamentum tres in Deo hypostases, naturam unicam docere; « ut et Ju-

(1) Greg. Nazianz. orat. 21. pag. 380. Ἀλλ' εἰδὼς τὸ μὲν εἰς ἀριθμὸν ἕνα τὰ τρία συστέλλειν, ἀθεότητος ὄν, καὶ τῆς Σαβελλίου καινοτομίας, ὃς καὶ πρῶτος θεότητος συστολὴν ἐπένοησε· τὸ δὲ τὰ τρία διαιρεῖν φύσεσι, κατατομὴν θεότητος ἔκφυλον· καὶ τὸ ἓν καλῶς ἐτήρησε· θεότητι γὰρ· καὶ τὰ τρία εὐσεβῶς ἐδίδαξεν· ἰδιότησι γάρ· οὔτε τῷ ἑνὶ συγχέας, οὔτε τοῖς τρισὶ διαστήσας, ἀλλ' ἐν ὅροις μείνας τῆς εὐσεβείας· τῷ φυγεῖν τὴν ἄμετρον ἐπὶ θάτερα κλίσιν τε, καί ἀντίθεσιν.

(2) Isidor. Pelus. Ἵνα καὶ Ἰουδαίων στηλιτεύσῃ τὴν ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου οὐχ ὑγιῆ ἔννοιαν. Οἷς καὶ Σαβέλλιος ἠκολούθησεν, ἴσως ἐκ τῆς ἄγαν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητος, εἰς τὸ μίαν ὑπόστασιν δογματίσαι νευρωθείς, καὶ Ἑλλήνων ἐξοστρακίσαι τὴν πολυθεΐαν, ὧν Ἀρείος, καὶ Εὐνόμιος ἑάλωσαν εἶναι φρονηταὶ, τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφορὰν, εἰς τὴν οὐσίαν παραλόγως ἑλκύσαντες.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 844. et seq. — [2] Vide Concil. Later. c. Firmit c. 1. Tolet. 11. Alchuinum l. 1. c. 3. 9. 12. et l. 2. c. 1. et 3. 14. 15. Ansel. de Proces. Sp. S. Bern. 5. de Cons. c. 7. 8. 9. et alios innumeros.

[3] Serm. de Trinit. — [4] P. 520. — [5] P. 16

dæorum minime sanam de una persona sententiam traducat, quorum sequens vestigia Sabellius, ob ingentem Filii cum Patre æqualitatem, ad unam personam profitendam forte confirmatus est; et gentilium in diis asseverandis pluribus excludat errorem, quorum Arius, et Eunomius discipuli esse convicti sunt, qui hypostaseon discrimen ad essentiam stulte, absurdeque traxerunt. »

Faustinus etiam libro contra Arianos [1], ex illorum conflictu fidei veritatem adstruit, « quæ et pluralitatem personarum intelligit, et unitatem deitatis in hac pronunciatione Domini dicentis, Ego, et Pater unum sumus. »

Sed omnium disertissime Fulgentius libro ad Donatum [2], cujus hic verba ponenda sunt. « Si quem vero audieris, ita tres personas, Patris, et Filii, et Spiritus sancti dicere, ut velit tres naturas istarum trium personarum asserere, Arianum hæreticum sine dubitatione intellige. Verum est enim, quod Sabelliani de natura Patris, et Filii, et Spiritus sancti credunt; sed falsum est, quod tres personas esse non credunt. Verum est etiam, quod Ariani tres personas Patris, et Filii, et Spiritus sancti dicunt; sed falsum est, quod istarum trium personarum tres naturas persuadere contendunt. Perverse itaque Ariani naturam Trinitatis dividunt, et personas Sabelliani confundunt; cum ita sit una natura Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut non una persona; quia alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti. »

X. Alterum argumentum ex dissidio illo sumitur, quo Catholici inter se altercati sunt, uti supra capite tertio meminimus; cum alii unam divinitatis hypostasim, alii tres esse defenderent. Etenim qui unicam asserebant, id eo dicebant, quod hypostasim pro οὐσίᾳ, et natura caperent; quod ubi aliarum partium Catholicis planum facere potuerunt, statim ad pacem, concordiamque reditum est. Porro qui unam hypostasim in Deo constituebant, ii singularem quamdam eo vocabulo naturam, et essentiam intelligebant; qui autem tres hypostases usurpabant, totidem proprietates, et subsistentias personarum in una, et eadem essentia. Quippe de singularitate naturæ, et individua unitate inter ambos constabat; quam qui ab trium hypostaseon mentione abhorrebant, scindi putabant ab aliis, ac dividi, ut in hominum specie communis natura humanitatis in plures individuas, singularesque tribuitur. Ut autem secus illos sentire didicerunt, et eadem, unicaque manente natura, personas tantummodo distinguere, idque hypostasis voce significare; pacem cum illis, fœdusque redintegrarunt. Quæ omnia præsertim ex Athanasio constant, atque epistola illa synodica, quæ ex Alexandrino concilio ad Antiochenos data est; tum ex aliis scriptoribus, quos capite quarto produximus. Ex quibus id colligitur, constantem, ac perpetuam veterum illorum Patrum fuisse sententiam, non sola specie, sed numero, unam, et individuam esse divinitatem.

XI. Quanquam in ejusmodi nominum usu, cum *singularem*, et *individuam* Dei esse naturam dicimus, proprietas est observanda significationis, ne sic singularis credatur esse natura, ut communis esse nequeat; et sic individua, ut in una tantum existat persona, vel hypostasi; qui fuit Sabellianorum, ac similium hæreticorum error, ob quem nonnulli Patres, istis repudiatis vocibus, ita divinitatem unam esse docuerunt, quomodo natura quælibet, communis pluribus, una dicitur, velut humana, cujus ex æquo participes sunt homines omnes; nec de numerica, quam vocant, unitate solius essentiæ, satis aperte sunt locuti; quidam etiam singularem Deum esse perspicue negarunt, aut singularitatem a divinitate rejecerunt, ut Hilarius non uno in loco [3], et Ambrosius [4], et Augustinus [5], aliique. Nonnulli individuam Dei substantiam appellari noluerunt. Quorum omnium haud est obscura, vel iis, quæ dicta sunt, adversa ratio. Nam singularitatem pro solitudine usurparunt, quam personarum multitudo non patitur; atque idem est singularem, vel individuam non esse deitatem, ac non uni personæ convenire, sive in una subsistere, ut inter alios declarat Ambrosius lib. 5. de Fide c. 1. « Evidens est igitur, *ait*, quia quod unius est substantiæ, separari non potest, etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis; singularitatem hanc dico, quæ græce μονότης dicitur; singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. » Quo itidem sensu Patrem, et Filium ταὐτούσιον dici vetant aliqui, ut Epiphanius; quod etsi proprie est *unius, ejusdemque substantiæ*, tamen sic ab illis sumitur, ut personarum solitudinem habeat, quomodo et Hilarius *unitatem*, non *unionem* inesse profitetur [6]. « Atque ita sacramentum, *ait*, Dei nec in solitudine, nec in diversitate consistit, cum

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 669. — [2] Cap. 12. — [3] Lib. 7 et 8. [4] 5. de Fide cap. 1 et 2. — [5] Libr. 7. de Trinit. cap. 4. — [6] Hilar. lib. 9.

neque aliter Deus deputetur, qui ex Deo cum naturæ suæ proprietate subsisterit; neque in unione maneat, quem Patrem nativitatis veritas docet confitendum. » Etenim unio pro solitudine, et personæ singularitate ponitur. Ut in septimo ejusdem operis, « unicum, et solitarium » non vult esse Deum, « quando neque unio prædicato Deo Patre, et Deo Filio reperietur, neque sub indiscretæ naturæ demonstratione deorum diversitas conveniret. » Et Sabellium ibidem asserit, ex his verbis, *Qui me videt, videt et Patrem*, « indiscretæ et indissimilis in Patre, et Filio naturæ arripere unionem, non intelligentem naturalem unitatem sub nativitatis significatione monstrari. » Tum, « Æqualitas, *inquit*, nunquam ibi esse credetur, ubi unio est; nec tamen illic reperietur, ubi differat. Ita similitudinis æqualitas nec solitudinem habet, nec diversitatem. » E contrario vero Maxentius [1] *unionem*, et *singularitatem* divinitati tribuit his verbis; « Trinitatem autem, sicut jam superius dictum est, secundum personas, et discernimus, et numeramus; quam tamen secundum naturam, quæ una, et sola est, nec discernimus, nec numeramus, quia unitas, et singularitas, seu certe, quod melius dici puto, unio divinitatis nec discernitur, nec numeratur. » Sed et Anselmus in fine libri de processione Spiritus sancti, dum sic loquitur, « Quare Pater, et Filius, et Spiritus sanctus per hoc, quia cum est Deus in Deo, non est nisi unus Deus, servant in deitate ad similitudinem unius hominis singularitatem. » Quæ omnia conciliari facile queunt, si causas animadvertimus, ob quas veteres contraria in speciem illa dixerunt.

CAPUT QUINTUMDECIMUM.

De secunda causa, propter quam personæ tres unus sunt Deus, quæ est actionis et efficientiæ unitas non solum secundum speciem, sed etiam individua, quæ ex græcis, et latinis Patribus adstruitur. Paschasii diaconi de ea parum commoda sententia. Item tertia causa, cur unus sit Deus, exponitur, que est unitas principii, nimirum quod Pater principium sit personarum ceterarum. Cur hunc ἕνωσιν Trinitatis appellet Gregorius Nazianzenus; deque ea re Theodori Abucaræ sententia declarata. Denique quarta causa, quæ ex imagine ducitur, explicatur.

I. Nunc ceteræ causæ persequendæ sunt, ob quas unam esse trium personarum naturam, ac deitatem, Patres ostendunt. Harum est prima ἐνεργείας, hoc est *actionis*, vel *operationis* unitas. Etenim natura quælibet propriam habet agendi vim et efficientiam, quam οὐσιώδη ἐνέργειαν a Græcis appellari diximus, lateque eam exposuimus in tertio libro de Deo. Est autem ejusmodi operatio, quæ ex ipsis naturæ, sive essentiæ principiis existit, adeoque cernitur in omnibus, quibus est natura communis, ut in viventibus ipsa vivendi actio, sentiendi in animantibus, in intelligentibus substantiis rationis, ac voluntatis usus. Quocirca pro eo ac diversa natura est, nativæ quoque actionis illius, et ingenitæ varietas incidit; ut ubi specie est eadem natura, specie quoque sit eadem actio, numero vero sit hæc una, cum est una illa numero. « Quæ enim inter se sunt ejusdem operationis, et efficientiæ, ac cognitionis, et omnino idem patiuntur, nullam naturæ differentiam recipiunt, » ait Hippolytus in libro contra Beronem et Helicem [2]. Ac frequens illa quidem est apud veteres theologos argumentandi ratio, quæ ex ἐνεργείας unitate naturæ in Deo unitatem colligit. Sed non semper de individua et singulari illorum intelligendæ sunt sententiæ, verum de ea, quæ secundum speciem convenit, plerumque locuti sunt. Quod iisdem de causis fecerunt, atque eos instituisse diximus [3], cum de natura tribus in personis una eademque disputant. Tum enim sic Arianis repugnare cupientes, ut ne Sabellianis assentiri viderentur, de sola contendunt æqualitate personarum, et naturæ convenientia, omissa individua unitate; quæ tamen diserte ab nonnullis asseritur. *Quippe unitas operationis unitatem dat essentiæ*, ut pluribus Patrum testimoniis Martinus papa I approbavit in Lateranensi concilio [4].

[1] Dial. 2. Tom. 4. Bibl. PP. — [2] Hippol. Tom. 4. Bibl. PP. col. 953.

[3] Cap. 10. hujus libri. — [4] Consul. 4. Tom. 4. Concil. p. 716 et seq.

II. Ac naturam quidem in tribus inesse eamdem, et unam saltem eo modo, quo eadem et æquali constant homines tres, tunc probant, cum in personis iis inesse dicunt τὸ συμφυὲς, καὶ σύνθρονον, καὶ ὁμότιμον, ut Gregorius Nazianzenus loquitur [1], hoc est *ejusdem esse naturæ, consessus, gloriæ, et honoris;* eoque spectant omnia illa Scripturæ testimonia, quibus Filium, ac Spiritum sanctum verum esse probant Deum, quod eadem faciant, quæ Pater efficere dicitur, ut est creare, sanctificare, et hujus generis alia, de quibus in secundo libro [2]. Sic Didymus, in secundo libro de Spiritu sancto [3], « Ejusdem operationis esse Spiritum sanctum *ait*, cujus est Pater, et Filius, et in eadem operatione unam esse substantiam, et reciproce eorum, quæ ὁμοούσια sunt, operationem quoque non esse diversam. » Basilius quoque in secundo adversus Eunomium, « (1) Quorum sunt eædem operationes, *inquit*, eorum et una est substantia. Operatio vero Patris et Filii una est. Velut est istud, Faciamus hominem; et rursus, Quæcumque enim Pater facit, hæc et Filius similiter facit. Igitur una est substantia Patris, et Filii. » Et in epistola ad Eustathium medicum : « Igitur, *inquit*, operationis unitas in Patre, et Filio, et Spiritu sancto substantiam nulla re differentem evidenter oste

Gregorius item Nyssenus oratione tertia in Orationem dominicam Spiritum sanctum ejusdem ac Filium naturæ esse probat ex efficientia, quæ in utroque est eadem. « (2) Quorum autem una est efficientia, eorum natura ipsa penitus est eadem. Nam omnis efficientia facultatis est effectum. Si igitur tam efficientia, quam facultas est una, quinam diversitatem naturæ suspicari possumus? » Cyrillus etiam Alexandrinus passim eodem utitur argumento, ut in libro quartodecimo Thesauri [4]; et in 32, ubi Filium esse naturæ ejusdem cum Patre demonstrat, quia similiter atque hic charitatem, et gratiam, aliaque dona hominum infundit animis. « (3) Non enim unam esse concedemus naturalem efficientiam Dei, et creaturæ, ne quod factum est, ad divinam evehamus substantiam, neve e contrario divinæ naturæ excellentiam in creaturis congruentem detrudamus locum. Quibus enim efficientia, et vis citra ullam diversitatem inest eadem; necesse est, unitatem in iis servari speciei. » Quoniam, ut in eodem libro scribit, « (4) quæ secundum naturam ab mutua inter se cognatione sejuncta sunt, diversam quoque habent efficientiam. »

III. Hæc, et hujus generis reliqua testimonia, quæ nos prætermittere brevitatis amor hortatur, satis sunt ad unam in personis divinis approbandam substantiam specie saltem; quod ne Tritheitæ quidem, ex Joannis Philoponi secta, gravate concedent, tametsi speciei unitate constituta, etiam individua, et singularis sequitur, ut in primo libro de Deo, capite secundo demonstratum est. Verum ejusdem illius individuæ substantiæ testes adhibeamus veteres, qui ejus diserte meminerunt, paucos numero, sed idoneos, et alioqui in tam vulgata, tamque nota re non valde necessarios; nisi quod suscepti operis ratio ne a pervagatis quidem istis, et communibus abstinere nos funditus sinit. Acce ditquorumdam error, hoc etiam tempore, scriptorum; qui de Trinitate ceteroqui cum catholica regula consentientes, de personarum actione perabsurde sentiunt. Quos antequam refellamus, prius antiquorum aliquot, quorum auctoritati etiam ipsi plurimum tribuunt, proferendæ sunt sententiæ.

Atque ut universe primum quamplurimorum, imo omnium fere græcorum, latinorumque Patrum testimonia colligam, singularem ἐνέργειαν trium personarum omnes illos

(1) Basil. lib. 2. contra Eunom. Ὧν αἱ αὐταὶ ἐνέργειαι, τούτων καὶ ἡ οὐσία μία· ἐνέργεια δὲ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, μία· ὡς τὸ ποιήσωμεν ἄνθρωπον· καὶ πάλιν· ἃ γὰρ ἂν ὁ πατὴρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. Ἆρα καὶ οὐσία μία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.
Idem in epist. Eustath. Οὐκοῦν ἡ τῆς ἐνεργείας ταὐτότης ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος δείκνυσι σαφῶς τὸ τῆς οὐσίας ἀπαράλλακτον.

(2) Greg. Nyss. in Orat. dom. orat. 3. pag. 738. tom. 1. Ὧν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, καὶ ἡ φύσις πάντως ἡ αὐτὴ τούτων ἐστίν. Πᾶσα γὰρ ἐνέργεια δυνάμεως ἐστὶν ἀποτέλεσμα. Εἰ οὖν καὶ ἐνέργεια, καὶ δύναμις μία, πῶς ἐστιν ἑτερότητα φύσεως νοῆσαι;

(3) Cyril. Alex. lib. 32. Thes. pag. 268. Οὐ γὰρ δήπου μίαν εἶναι φυσικὴν τὴν ἐνέργειαν δώσομεν Θεοῦ, καὶ ποιήματος· ἵνα μήτε τὸ ποιηθὲν εἰς τὴν θείαν ἀνάγωμεν οὐσίαν, μήτε μὴν τῆς θείας φύσεως τὸ ἐξαίρετον εἰς τὸν τοῖς γεννητοῖς πρέποντα κατάγωμεν τόπον. Οἷς γὰρ ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ δύναμις ἀπαραλλάκτως μία, τούτοις ἀνάγκη, καὶ τὴν τοῦ εἴδους ἑνότητα σώζεσθαι.

(4) Cyril. ibid. pag. 327. Ὅτι τὰ κατὰ φύσιν τῆς ἀλλήλων ὁμογενείας διεστηκότα, διάφορον ἔχει καὶ τὴν ἐνέργειαν. Vide et lib. ult. Thes. pag. 357. Et dial. 3. de Trin., pag. 468. et dial. 5. pag. 563. et lib. 4. contra Nestor. pag. 79.

[1] Gregor. Naz. Orat. 26. p. 445. — [2] Cap. 12 et 14. — [3] Inter Opusc. Hier. col. 18. — [4] Cyr. lib. 14. Thes. p. 144.

eatenus agnovisse constat, quod Filium, necnon Spiritum sanctum, vim, hoc est δύναμιν, et efficientiam, id est ἐνέργειαν Patris esse dixerunt; quod de Christo nominatim Apostolus in priore ad Corinthios, primo capite prædicat, ubi illum vocat *Dei virtutem*, *et Dei sapientiam*. Quod etiam de Spiritu sancto eadem Scriptura testatur, ut in libro quarto de Deo, ejusque proprietatibus, capite quarto docuimus. Quamobrem, cum, ut Scriptura nos docet, et ejus interpretes antiqui omnes asserunt, nihil agat Pater, nisi per Filium, et Spiritum sanctum, tanquam agendi vim, et potentiam suam, (quod quemadmodum intelligi debeat, capite illo quarto declaravimus) manifestum est unam eamdemque numero actionem a personis oriri tribus, quæ quidem aut naturalis est, aut extrinsecus funditur. Nam de iis, quas *personales* operationes vocant, paulo post agam. Præter illa veterum loca, quæ illic attuli, Athanasius modo citandus est, qui hujusmodi argumentatione unam, et individuam esse deitatem, et Spiritum sanctum Deum esse demonstrat, ita scribens ad Serapionem : « (1) Similis est ipsi sibi, et indivisa natura (Trinitas), unaque ejus operatio. Nam Pater per Verbum in Spiritu sancto omnia facit; atque ita sanctæ Trinitatis servatur unitas. Ita unus Deus in Ecclesia prædicatur, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus. » Quem locum citat Joannes Cyparissiota Decade nona, capite decimo. Gregorius item Nyssenus, in ejus argumenti libro ad Ablabium, causam eamdem uberrime disserit, cur dii tres minime sint, nimirum operationis unitatem. Quippe *Dei*, ac *divinitatis* vocabula non naturam, et essentiam significare, sed actionem, ut et nomina omnia, quæ imponimus Deo. Accidit autem, uti plures homines, etsi eadem et natura præditi sint, et facultate, vel arte, velut rhetorica, per sese tamen agant, separatimque singuli; at in Deo personæ tres eadem operantur actione; « (2) propterea que in agentium multitudinem actionis nomen minime dividitur; quoniam non separatum cujusque, ac peculiare circa aliquam rem studium est, sed quidquid fit, quod vel ad nostri providentiam, vel ad universitatis administrationem, constitutionemque pertinet, per tres quidem fit, non tamen tria sunt, quæ fiunt. » Quod paulo post latius exponit; omnem illam curam, et providentiam, ac moderationem creatarum rerum asserens « (3) unicam esse, non tres, quæ ab sancta Trinitate peragitur; non tamen pro numero personarum, quæ in fide considerantur, trifariam dividitur. »

Et in libro de Communibus notionibus personas tres divinas cum pluribus ejusdem speciei, ac naturæ hominibus conferens, affirmat hos quidem, tametsi ὁμοούσιοι sint, ejusdemque naturæ consortes, plures tamen dici homines, quod multis rebus separantur ut tempore, ortu, ac ceteris. « (4) At in sancta Trinitate res aliter se habet, etc. Non enim tempore dividuntur a se invicem personæ deitatis, neque loco, non voluntate, non instituto, non operatione, non affectione ulla ejusmodi, quæ consideratur in hominibus. »

Gregorius Nazianzenus Oratione 13, « (5) Deum unum esse tres personas *ait* simul intellectas ob eumdem motum actionis, eamdemque naturam. »

Et Oratione 29. retineri ait « (6) unitatem Dei eo ipso, quod una et eadem defenditur motio deitatis, et voluntas cum identitate naturæ. » Quem locum totidem verbis exscripsit Joannes Damascenus in libro primo, capite undecimo.

IV. Cyrillus Alexandrinus lib. primo in

(1) ATHAN. in ep. ad Serap. pag. 336. Ὁμοία δὲ ἑαυτῇ, καὶ ἀδιαίρετός ἐστι τῇ φύσει, καὶ μία ταύτης ἡ ἐνέργεια. Ὁ γὰρ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ. Καὶ οὕτως ἡ ἑνότης τῆς ἁγίας Τριάδος σώζεται· καὶ οὕτως εἷς Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κηρύττεται, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσι.

(2) GREG. Nyss. ad Ablab. pag. 454. Διὰ τοῦτο εἰς πλῆθος τῶν ἐνεργούντων τὸ ὄνομα τῆς ἐνεργείας οὐ διασχίζεται· ὅτι οὐκ ἀποτεταγμένη ἑκάστου, καὶ ἰδιαζουσά ἐστιν ἡ περί τι σπουδή. Ἀλλ' ὅπερ ἂν γίνεται τῶν εἴτε εἰς τὴν ἡμετέραν πρόνοιαν φθανόντων, εἴτε πρὸς τὴν τοῦ παντὸς οἰκονομίαν καὶ συστασιν, διὰ τῶν τριῶν μὲν γίνεται, οὐ μὴν τρία ἐστὶ τὰ γινόμενα.

(3) MOX. Ἀλλὰ πᾶσα πρόνοια, καὶ κηδεμονία, καὶ τοῦ παντὸς ἐπιστασία, τῶν τε κατὰ τὴν αἰσθητὴν κτίσιν, καὶ τῶν κατὰ τὴν ὑπερκόσμιον φύσιν, ἥ τε συντηρητικὴ τῶν ὄντων, καὶ διορθωτικὴ τῶν πλημμελουμένων, καὶ διδακτικὴ τῶν κατορθουμένη, μια ἐστι, καὶ οὐχὶ τρεῖς, παρὰ μὲν τῆς ἁγίας Τριάδος κατορθουμένη, οὐ μὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ πίστει θεωρουμένων προσώπων τριχῇ τεμνομένη, etc.

(4) GREGOR. Nyssenus lib. de Com. not. pag. 917. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος, etc. Οὔτε γὰρ χρόνῳ διαιρεῖται ἀλλήλων τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος, οὔτε τοπῳ, οὐ βουλῇ, οὐκ ἐπιτηδεύματι, οὐκ ἐνεργείᾳ, οὐ πάθει οὐδενὶ τῶν τοιούτων, εἴπερ θεωρεῖται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων.

(5) GREG. Nazianz. orat. 13. pag. 211. C. Θεὸν τὰ τρία μετ' ἀλλήλων νοούμενα τῷ ταὐτῷ τῆς κινήσεως καὶ τῆς φύσεως. Vide orat. 29. pag. 490.

(6) Idem orat. 29. pag. 490. Τηροῖτο δ' ἂν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, εἷς μὲν Θεὸς, etc. Καὶ κατὰ τὸ ἕν, καὶ ταὐτὸ τῆς θεότητος, ἵνα οὕτως ὀνομάζω, κίνημά τε, καὶ βούλημα, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα.

Joannem, illa Evangelii verba declarans, *Omnia per ipsum facta sunt,* Filium docet esse « (1) vim, ac robur Patris, » quocum et Spiritu sancto efficit omnia : quemadmodum flos cum odore suo fragrantiam diffundit. Nam quod Christus Joannis capite 5. dicit, *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*, hoc ille idem exponit sic, « (2) Non seorsim, ac per sese operari aliquid circa ea, quæ sunt, Deum ac Patrem dicit Filius; seipsum vero rursum similiter operari citra Patrem, ac velut quiescente quodammodo substantia illa, ex qua est. Ita enim duo essent omnino opifices, et non unus, si privatim quisque, ac separatim operatur. » Tum postea, « (3) Quoniam uterque alter in altero est, *inquit*, naturaliter, ac necessario, nimirum operante Patre Filius operatur, tanquam virtus ejus naturalis, et substantiva, et subsistens. Similiter operante Filio, operatur et Pater, tanquam fons artificis Verbi in proprio fetu naturaliter existens, velut ignis in calore ex se ipso prodeunte. »

Et in decimo libro commentariorum in eumdem Joannem, « (4) Ubicumque, *ait*, naturæ identitas in rationibus nulla re penitus distinctis cernitur, ibi non est actio divisa, etsi varie, ac diverse exerceri intelligatur ab aliquo. Cum autem substantia una, vera scilicet, et naturalis deitas, in tribus hypostasibus intelligatur, in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, nonne perspicue id extra controversiam est, quodcumque unius personæ opus esse dicatur, hoc totius, uniusque esse deitatis effectum, secundum naturalis virtutis, ac potentiæ rationem ? »

Joannes Damascenus libro primo de Fide, capite undecimo, id, quod commune est, et unum in Deo, reipsa, non cogitatione sola, unum esse dicit, atque aliter, quam in genere, ac specie accidit, quæ ratione sola sunt unum ; quod in Deo fieri asserit, « (5) Propter coæternitatem, et identitatem substantiæ, et operationis, ac voluntatis, consiliique conspirationem, et propter potestatis, ac virtutis, et bonitatis identitatem. Non dixi similitudinem, sed identitatem, et eumdem motionis exsultum. »

Idem in libro de duabus Christi voluntatis : « (6) In Patre, *inquit*, et Filio, et Spiritu sancto, quoniam differens est extantia cujusque, tres sunt hypostases; quoniam vero non privato modo, neque separata electione, ac divisim unaquæque vult, et operatur, sed singulariter, non tres dii sunt, sed unus Deus. » Atque hic locus latissime patet. Nam qui contra Monothelitas duas in Christo voluntates esse docuerunt græci, ac latini Patres, tum privatim singuli, tum in sexta Synodo simul universi, hoc unico fere argumento sunt usi, quod ubicumque naturæ diversæ sunt, ibi et ἐνεργείας esse differentes oportet; proinde ut in Christo naturarum, ita operationum esse discrimen. At in sacrosancta Trinitate, ubi personæ tres sunt, et una simplexque natura, unam esse trium ἐνέργειαν. Hoc Maximus martyr; hoc Joannes ipse Damascenus ; hoc Leontius ; hoc Synodus omnis Constantinopolitana sexta decrevit. « Hic status est evangelicæ, atque apostolicæ fidei, regularisque traditio (ait Agatho papa in epistola synodica Romani concilii, quæ est in actione 4. sextæ Synodi) ut confitentes sanctam, et inseparabilem Trinitatem, id est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unius esse deitatis, unius naturæ, et substantiæ, sive

(1) Cyril. Alex. lib. 1. in Joan. pag. 45. Ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς καὶ μόνος ἡ ἰσχὺς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, ὡς Υἱὸς, ὡς μονογενὴς τὰ πάντα ἐργάζεται, συνεργαζομένου δηλονότι, καὶ συνόντος αὐτῷ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πάντα γὰρ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι.

(2) Ibid. Οὐ γὰρ ἰδίᾳ μὲν, καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖν τι περὶ τὰ ὄντα τὸν Θεὸν, καὶ Πατέρα φησὶν ὁ Υἱὸς, ἑαυτὸν δὲ πάλιν ὁμοίως ἐργάζεσθαι λέγει δίχα τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀτρεμούσης τρόπον τινὰ τῆς ἀφ' ἧς ἐστιν οὐσίας. Εἶεν γὰρ ἂν οὕτως δύο δὴ πάντως, καὶ οὐχ εἷς ὁ δημιουργὸς, εἴπερ ἀνὰ μέρος ἑκάτερος, καὶ κεχωρισμένως ἐργάζεται, etc.

(3) Ibid. pag. 47. Ἐπειδή περ ἑκάτερος ἐν ἑκατέρῳ φυσικῶς τέ ἐστι, καὶ ἀναγκαίως, ἐργαζομένου δηλονότι τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ὡς δύναμις φυσικὴ τε, καὶ οὐσιώδης, καὶ ἐνυπόστατος αὐτοῦ· ἐργαζομένου δὲ ὁμοίως τοῦ Υἱοῦ καὶ ὁ Πατὴρ ἐργάζεται, ὡς πηγὴ τοῦ δημιουργοῦντος Λόγου ἐνυπάρχουσα φυσικῶς τῷ ἰδίῳ γεννήματι, ὡσπερανεὶ καὶ τὸ πῦρ τῇ ἐξ αὐτοῦ προϊούσῃ θερμότητι.

(4) Idem lib. 10. pag. 859. Ὅπου γὰρ φύσεως ταυτότης ἐν ἀπαραλλάκτοις ὁρᾶται λόγοις, ἐκεῖ τὸ τῆς ἐνεργείας οὐ μεμερισμένον, κἂν ποικίλως τε, καὶ διαφόρως ἐνεργεῖσθαι τυχὸν νοοῖτό τινι. Μιᾶς δὲ οὐσίας, τουτέστι, τῆς ἀληθοῦς καὶ κατὰ φύσιν θεότητος ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι νοουμένης ἔν τε τῷ Πατρὶ, φημὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, πῶς οὐ σφόδρα τρανὲς ἀνενδοιάστως ἔχει, ὡς ὅπερ ἂν ἑνός τι τυχὸν ἐνέργημα λέγηται, τοῦτο τῆς ὅλης ἐστὶ, καὶ μιᾶς θεότητος ἀποτέλεσμα, κατά γε τὸν ἐν δυνάμει τῇ φυσικῇ λόγον.

(5) Joan. Damasc. lib. 1. cap. 11. Διά τε τὸ συναίδιον, καὶ τὸ ταὐτὸν τῆς οὐσίας, καὶ τῆς ἐνεργείας, καὶ τοῦ θελήματος, καὶ τὴν τῆς γνώμης σύμπνοιαν, τήν τε τῆς ἐξουσίας, καὶ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος ταυτότητα. Οὐκ εἶπον ὁμοιότητα, ἀλλὰ ταυτότητα, καὶ τὸ ἐν ἅλμα τῆς κινήσεως.

(6) Idem in lib. de Duab. volunt. Ὥστε ἐπὶ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἐπειδὴ μὲν διάφορος ἡ ἑκάστου ὕπαρξις, τρεῖς ὑποστάσεις εἰσίν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἰδιοτρόπως, οὐδὲ ἀδιαιρέτως καὶ ἀποτετμημένως ἑκάστη θέλει, καὶ ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἑνιαίως, οὐ τρεῖς θεοὶ, ἀλλ' εἷς Θεός.

essentiæ, unius eam prædicemus et naturalis voluntatis, virtutis, operationis, dominationis, majestatis, potestatis, et gloriæ. Et quidquid de eadem sancta Trinitate essentialiter dicitur singulari numero, tanquam de una natura trium consubstantialium personarum, comprehendamus regulari ratione hoc institui. » Sophronius item patriarcha Hierosolymitanus in epistola ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham, quæ est in actione 11. Synodi ejusdem, « (1) Nos, *inquit*, unum principium, unam novimus deitatem, unum regnum, unam potestatem, unam virtutem, unam actionem, unam voluntatem, unam dominationem, unam motionem, sive omnium, quæ sunt post ipsam, procreatricem, sive providentem, sive componentem, atque conservatricem. »

V. Ex latinis Patribus illam actionis unitatem, unicuique personæ secundum proprietatem suam attributam, egregie Hilarius enarrat in nono libro. « Sed naturæ, *inquit*, cui contradicis, hæc unitas est, ut ita per se agat, ne a se agat; et ita non ab se agat, ut per se agat. Intellige agentem Filium, et per eum agentem Patrem. Non ab se agit, cum Pater in eo manere monstratur. Per se agit, cum secundum Filii nativitatem agit ipse, quæ placita sunt. Infirmus sit non a se agendo, nisi adeo ipse agit, ut quæ agit placeant. Non vero sit in unitate naturæ, si non quæ ipse agit, et in quibus placet, non per se agit, sed manens in eo ad agendum Pater edocet. Ita et manendo docet Pater, et Filius agendo non ab se agit; et non ab se agens Filius, cum quæ placita sunt facit, ipse agit. Ac sic unitas naturæ retinetur in agendo, dum et ipse operans non operatur ab se, et ipse ab se non operans operatur. » Et alibi non minus accommodate ad rem nostram, ex iis Christi verbis [1], *Omnia, quæcumque Pater facit, eadem et Filius similiter facit,* « quibus eorumdem operum communio demonstratur, » naturæ unitatem colligit. « Hæc est veræ, *inquit*, nativitatis intelligentia, et fidei nostræ, quæ ex naturæ divinæ unitate, unius, indifferentisque divinitatis veritatem in Patre, et Filio confitetur, absolutissimum sacramentum, ut eadem faciendo Filius similiter faciat, et similiter faciendo, eadem sint ipsa, quæ faciat; quia sub una hac significatione testantur et similiter facta nativitatem, et eadem facta naturam. » Sic in ejusdem Hilarii fragmento quodam, quod in Bibliotheca Patrum græce, latineque est editum, « (2) Quemadmodum hæc sancta Trinitas individua est substantia, sic et operibus est individua; licet ex operibus Dei quædam singulariter aliquibus personis congruant. »

Ambrosius item [2] ex unitate potestatis, et operationis naturæ unitatem asserit. « Diversitas, *inquit*, plures facit, unitas potestatis excludit numeri quantitatem; quia unitas numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium est. » Postea rursus, « Operationis, *inquit*, unitas non facit pluralem divinitatem, sicut ipse Dominus ostendit, dicens [3], *Credite mihi; quia ego in Patre; et Pater in me; alioqui vel propter opera ipsa credite.* Et hic advertimus, quod unitatem divinitatis per unitatem operum designaverit. » Idem in cap. nono in Symbolum [4], « Sancta et inseparabilis Trinitas nunquam aliquid extra se singillatim operari novit. » Et subinde, « Cum ergo singillatim, *ait*, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus aliqua operari dicuntur, omnia pariter tres personæ operantur. »

VI. Augustinus in tractatu 20. in Joannem, « Catholica fides, *ait*, hoc habet firmata Spiritu Dei in sanctis ejus, contra omnem hæreticam pravitatem, quia Patris, et Filii opera inseparabilia sunt. Quid est, quod dixi? Quomodo ipse Pater, et Filius inseparabiles sunt, sic et opera Patris, et Filii inseparabilia sunt. Quomodo Pater, et Filius inseparabiles sunt? Quia ipse dixit: Ego, et Pater unum sumus. Quia Pater, et Filius non sunt duo dii, sed unus Deus, Verbum, et cujus est Verbum, unus et unicus, etc. Adhuc planius dicam, quid sit, opera inseparabilia sunt. Non dicit catholica fides, quia fecit Deus Pater aliquid, et fecit Filius aliquid aliud. Sed quod fecit Pater, hoc et Filius fecit, hoc et Spir. S. fecit. Per Verbum enim facta sunt omnia. » Vide et tract. 110. Et tractatu in Psal. 108, ait nec

(1) SOPHRON. in action. 11. sextæ Syn. pag. 163. Ἡμεῖς γὰρ μίαν ἀρχὴν τὴν μίαν ἴσμεν θεότητα, μίαν βασιλείαν, μίαν ἐξουσίαν, μίαν δύναμιν, μίαν ἐνέργειαν, μίαν βούλησιν, μίαν θέλησιν, μίαν δεσποτείαν, μίαν κίνησιν, εἴτε τῶν μετ' αὐτὴν ὄντων ἁπάντων δημιουργικὴν, εἴτε προνοητικὴν, εἴτε συστατικὴν καὶ συντηρητικὴν.

(2) HILAR. tom. 1. bibl. PP. græcol. pag. 544. Ὥσπερ γὰρ αὐτὴ ἡ ἁγία Τριὰς ἀδιαίρετός ἐστι τῇ οὐσίᾳ· οὕτω καὶ τοῖς ἔργοις ἐστὶν ἀδιαίρετος, εἰ καί τινα τῶν τοῦ Θεοῦ ἔργων ἰδίως τισὶ τῶν προσώπων ἁρμόζουσιν.

[1] Joan. 5. 19. — [2] Ambros. l. 1. de Fide. c. 2. [3] Jo. 14. 11. — [4] Vide et c. 4. et 10.

aliud Patrem, aliud Filium facere; nec « aliter Patrem, aliter Filium ; » ut non actio tantum ipsa, vel opus idem sit utriusque, sed etiam agendi modus.

Sic in serm. 11. de verb. Dom. cap. 16, de Spir. S. donis, eorumque largitione loquens, sic illa dici ait, « ut tamen inseparabilis intelligatur operatio Trinitatis; ita ut, cum operatio Patris dicitur, non eam sine Filio, et Spir. S. intelligatur operari. etc. » Quod pluribus deinceps illustrat, et « Ita, *inquit*, singulorum in Trinitate opera Trinitas operatur, unicuique operanti cooperantibus duobus, conveniente in tribus agendi concordia, non in uno deficiente efficacia peragendi. »

Tum in serm. 63. cap. 3. et sequentibus idem argumentum copiosissime pertractat; ac personas, exempli causa, tres Incarnationem operatas esse demonstrat, etsi solus carnem suscepit Filius. Itaque operatio ista trium personarum fuit; incarnatio Verbi solius. Sic in lib. con. serm. Arian. cap. 15.[1] hanc ipsam operum, naturæque in divinis personis unitatem commendat. « Non quod invalidus sit, *inquit*, unusquisque eorum sine aliis, quod operatur, implere, sed non potest operatio esse divisa, ubi non solum æqualis est, verumetiam indiscreta natura; ita ut, cum tres sint ac eorum singulus quisque Deus sit, tres tamen dii non sint. » Sic in primo de Trinitate Augustinus[2], « sicut inseparabiles sunt » personæ tres, « ita inseparabiliter operari » scribit. Toletana quoque Synodus undecima in Confessione fidei, « Tria ergo ista unum sunt, natura scilicet, non persona, *inquit*, nec tamen tres istæ personæ separabiles æstimandæ sunt, cum nulla ante aliam, nulla post aliam, nulla sine alia, vel extitisse, vel quippiam operata esse aliquando credatur. Inseparabiles enim inveniuntur et in eo, quod sunt, et in eo quod faciunt. » Vide et Alchuvinum lib. de Trin. 1. c. 14. et lib. 2. cap. 9. Nam testium abunde est, ut in re apud Christianos minime dubia; qui inter fidei rudimenta primum illud imbiberunt, unam et eamdem personarum esse trium essentiam, non specie, sed numero, et individuo; quemadmodum unus et singularis est numero Deus. Ex quo conficitur, unam eamdemque esse vim, ac virtutem agendi, quam omnipotentiam vocant; ut propterea nihil seorsim una moliri persona possit, quod non omnes communiter faciant, non consensione tantummodo voluntatis, et concordia, qualis in multis etiam hominibus inesse dicitur; sed actionis unitate, quæ neque reipsa, neque modo efficiendi secari, ac dividi potest.

VII. In quo parum mihi accuratus fuisse videtur Paschasius diaconus, qui in libr. 1. de Spiritu sancto cap. nono, postquam ex operum communione probavit, Spiritum sanctum ejusdem cum Patre, ac Filio divinitatis esse, ita sibi objicit: « Sed forte dicas : Major est Spiritus sanctus, cujus majora, et nobiliora sunt opera. » Cui sic respondet : « Non ita est. Nam id moris est Trinitatis, ut cui personæ administrandæ rei committit officium, ei peractæ adscribat effectum; ac si opus sit forte diversum, sed commune propositum ; et si est in singulis speciale factum, manet in tribus generale consilium. Ac propterea, si distinctum habet in operatione negotium, unum tamen tenent in ordinatione consensum. » Quibus verbis communem esse personarum trium operationem significat eatenus, quod quidquid ab una sit, id communi consilio, ac sententia geritur. Quod non est satis, nisi et eadem, ac singularis efficiencia ponatur, quam antiquorum illa, quæ supra commemoravi, testimonia persuadent.

Nec me præterit, interdum ἐνεργείας nomine, sive *actionis*, eas operationes vocari, quæ interiores, sive *notionales* et ὑποστατικαὶ dicuntur, neque sunt communes tribus, ut est *generatio*, et *spiratio;* tum certas divinarum personarum applicationes ad externorum molitionem operum, quæ illarum propria sunt, ut est humanæ naturæ susceptio, quæ soli Dei Filio convenit. De quibus ita scribit auctor libri de Trinitate et unitate Dei[3] : « Singulorum autem opera dicuntur, quæ ad unamquamque manifestantur pertinere personam, sicut natus ex Virgine nonnisi Filius ; et vox de nube : Tu es Filius meus dilectus, ad solius personam pertinet Patris ; et in specie corporali columbæ solus apparuit Spiritus sanctus. » Verum non sunt ista, qua certæ personæ sunt affixa, efficientiæ, vel actiones aliquæ. Quod si quam adjunctam habent, hanc ipsam tota Trinitas elaborat. Nam et « illam carnem solius Filii, ait scriptor idem, et illam vocem solius Patris, et illam speciem columbæ solius Spiritus sancti, universa Trinitas operata est. » At vero operationes illæ, quæ personarum quarumdam propriæ sunt,

[1] Tom. 6. quæ eadem leges in l. de Trinit. et unit. Dei in Append. c. 9. vide et c. 12. — [2] Cap. 4.

[3] Cap. 9. Tom. 4. Oper. Aug.

ut est generatio, vel spiratio, alterius sunt generis; nec de iis modo loquimur, sed illis duntaxat, quæ extra Deum profusæ in opus aliquod transeunt, vel, ut generatim complectar, de iis, quæ ad personas, earumque notiones proprias minime spectant. Quæ sine ulla varietate prorsus eædem, eodemque modo a tribus personis oriuntur.

VIII. Ut hæc Catholicos inter certissima sunt, utpote ex ipsis Christianæ fidei ducta principiis; sic eorum non minus indocta, quam ab Ecclesia Christi damnata ratio, qui cum unam, eamdemque personarum trium naturam, voluntatem, et omnipotentiam fateri se dicant, operationes tamen earum, quales exposui, aiunt esse diversas. Quorum e numero Joannes Henricus Bisterfeldius, qui contra Joannem Crellium superiore anno librum edidit, non dubitavit ista scribere [1] : « Quamvis autem intellectus, voluntas, aliæque divinæ proprietates in omnibus personis sint eædem, operationes tamen ipsarum sunt diversæ; quia, ut modo subsistendi, ita et modo agendi differunt. Nec operationes ad extra ratione modi agendi sunt eædem; multo minus illæ, quæ specialem relationem includunt ». Hæc sunt falsa, neque vel tirone digna Theologiæ. Nam si tum natura una est in tribus, eademque numero, tum voluntas, et agendi vis, ac facultas; nonnisi uniusmodi, et simplex oriri ab illa potest actio. Si operationes sunt diversæ, naturæ diversæ sint oportet; quemadmodum adversus Monothelitas argumentari Patres solent. Ergo e contrario, ubi una est, eademque natura, nonnisi una est efficientia, vel actio; sive ut Nazianzenus, aliique Græci dictitant, μία κίνησις, *una motio*. « Neque enim separata sunt dona, vel opera inseparabilis Trinitatis, » ut ait Augustinus [2]. Modi vero illi, quos τρόπους τῆς ὑπάρξεως appellant, qui sunt σχετικοί, et personarum proprii, nequaquam foras exeunt; nec in externam derivantur effectionem operum, ut eam afficiant, ac modificent.

IX. Tertio ex unitate principii, a quo velut a fonte divinitas existit, et ad idem revocatur; ejus individua unitas asseritur. Quamvis enim tres sint, quibus Dei nomen, et natura communis est; tamen, quoniam unus ex illis ceterorum est principium, a quo οὐσιωδῶς, hoc est de ejus substantia propagantur, et interiori productione, non externa; fit ut unica, singularisque divinitas in tribus inesse dicatur. Quo argumentationis genere multum utitur Athanasius, imprimisque Orat 4. [3] Nam Judæorum, ac gentilium calumniam, Christianos ob Trinitatis professionem, tres asseverare deos opinantium, eo refelli dicit, quod tria principia, tresve patres Christiani non constituant, sed unicum principium, cujus ex intima substantia procedit Filius : Arianos autem criminationi illi magis obnoxios esse πολυθεότητος, καὶ ἀθεότητος, *multiplicis, vel nullius potius divinitatis;* quoniam et Filium extrinsecus satum, et Spiritum sanctum ex nihilo procreatum existimant; quo fit, ut plures deos διὰ τὸ ἑτεροειδὲς, id est *ob naturarum diversitatem* esse sentiant. Non enim una potest illorum esse substantia, inter quos nulla cognatio est, nec originis habitudo, sive σχέσις, ob quam eadem in pluribus natura consistit. Sic initio quintæ Orationis « (1) duo quidem *ait* esse Patrem, et Filium; divinitatis autem individuam, et insecabilem unitatem : atque hoc modo unum esse principium divinitatis, non duo principia. » Ac paulo post : « (2) Unum esse principium » dicit, ideoque « Deum unum. » Item « (3) unum idcirco esse Patrem, et Filium, quod Filius non aliunde, sed a Patre genitus sit. » Et, « propterea duo hæc unum esse, quod consubstantialis sit Filius Patri, et ex ipso Patre sit Verbum. »

Basilius quoque contra Sabellianos disputans Oratione 27. « (4) Quod ad essentiam, *inquit*, attinet, idem sunt, quoniam ex Patre Filius est, non imperio factus, sed ex natura genitus. » Tum postea : « Non duo sunt dii. Non enim patres duo. Porro qui duo principia constituit, duos prædicat deos. »

X. Sed et Gregorius Nyssenus [4] simili ratione concludit non tres esse deos, sed unum;

(1) Athan. orat. 5. pag. 302. Ὥστε δύο μὲν εἶναι, Πατέρα καὶ Υἱὸν, μονάδα δὲ θεότητος, ἀδιαίρετον, καὶ ἄσχιστον. Ἀσεβεῖν δ' ἂν οὕτως μία ἀρχὴ θεότητος, καὶ οὐ δύο ἀρχαί.

(2) Mox vero. Ὥσπερ δὲ μία ἀρχὴ, καὶ κατὰ τοῦτο εἷς Θεός.

(3) Ibid. pag. 304. Ἐν δὲ ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.

Item pag. 307. Εἰ δὲ τὰ δύο ἕν, ἀνάγκη δύο μὲν εἶναι, ἓν δὲ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ κατὰ τὸ ὁμοούσιον εἶναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Λόγον.

(4) Basil. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταὐτὸν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, οὐ προστάγματι ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς.

Mox. Οὐ δύο θεοί· οὐδὲ γὰρ δύο πατέρες. Ὁ μὲν ἀρχὰς εἰσάγων δύο, δύο κηρύττει θεούς.

[1] Bisterfeldius lib. 1. sect. 2. cap. 27. pag. 275. — [2] Aug. ep. 105. p. 176. D. 1.

[3] P. 262. — [4] Orat. ad Ablab. quod non sunt tres dii p. 456.

quod et bonitas, et reliqua, quibus personæ tres insigniuntur, et divinitas ipsa ab uno principio derivantur. Hinc præclare Gregorius alter Nazianzenus Patrem appellat *unionem;* propterea quod unitatis in Trinitate causa est productio, et unius ex altera personæ processio, sive principii unitas. « (1) Natura est, *inquit,* una tribus, Deus. Unio vero, Pater, ex quo, et ad quem, quæ deinceps sunt, referuntur. »

Idem et Orat. 37. « (2) Nobis unus est Deus, quoniam una divinitas, atque ad unum ea, quæ ex eo sunt, referuntur, etiamsi tres personæ credantur. »

Et Orat. 29. « (3) Unum Deum eatenus retineri *ait,* quod ad unum principium Filius, et Spiritus sanctus referuntur. »

Accedat his Epiphanius, qui contra Noetianos agens : « (4) Nonne vides, *inquit*, his ipsis verbis [1], *Unus Deus, ex quo omnia, et nos per ipsum*, quemadmodum unum principium demonstret, ne ad plura cogitanda principia transferat animum; et ad deorum suspicandam denuo multitudinem, mentem hominum errore deceptam inani multorum deorum commemoratione revocet? » Hic sanctus Epiphanius idcirco censet ab Apostolo personas tres sub uno, et singulari Dei vocabulo memorari, ne quis plura esse principia, et, quod ex eo consequens est, deos esse plures existimet. Quo et illa μοναρχία pertinet, quam idem Epiphanius, Eusebius [2], aliique græci Patres in sacris litteris commendari censent, cum et unus Deus summo studio prædicatur, et a plurium suspicione avocantur homines. Qua voce non, ut alias solet, unicus, et singularis principatus, vel dominatus exprimitur, sed principii unitas, et singularitas. Sic in Dialogo primo Cæsarius [3] Mosem scripsisse dicit, *Dominus Deus tuus*, *Dominus unus est;* ut ad μοναρχίαν, et θεογνωσίαν nos eveheret, hoc est, *unici principii professionem, Deique notiam.* Quod quidem principium unicum Pater est, ad quem Filius, et Spiritus sanctus, tanquam auctorem, causamque referuntur, ut Damascenus loquitur. « (5) Propterea neque tres deos, *inquit*, dicimus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, sed unum potius Deum sanctam Trinitatem, cum ad unam causam referantur Filius, atque Spiritus sanctus. »

Sic θεαρχίας vocabulum usurpat sæpius Dionysius, ut in primo capite libri de Divinis nominibus; ubi Maximum interpretem non audio asseverantem, Dionysium « (6) ubique θεαρχίαν nominare reginam omnium Trinitatem, quod iis, qui dii vocantur, imperet, angelis videlicet, et sanctis. » Verum in illo ipso capite primo de Divinis nominibus, θεαρχίαν satius sit interpretari divinum principium, cum τὰς ἀγαθουργοὺς τῆς θεαρχίας προόδους appellat, id est *beneficas*, vel *boni effectrices divini principii processiones*. Hoc enim proprium est principii boni, ut vim suam, et efficientiam, ac bonitatem extra se diffundat, ac derivet.

XI. Rursus Novatianus in libro de Trinitate, capite 31, unitatem Dei perinde approbat ex eo, quod Filius non sit *innatus,* quod est, ἀγέννητος, neque a se, vel aliunde, quam a Patre. « Si enim natus non fuisset innatus, comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in utroque ostensa, duos faceret innatos, et ideo duos comprobasset et deos, etc. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est, sed ex Patre est, quia genitus est, sive dum Verbum est, sive dum virtus est, sive dum sapientia est, sive dum lux est, sive dum filius est, et quidquid horum est, dum non aliunde est, quam, sicut diximus jam superius, ex Patre, Patri suo originem suam debens, discordiam divinitatis de numero duorum facere non potuit, qui ex illo, qui est unus Deus, originem nascendo contraxit. » Cui et Fulgentius adstipulatur in libro contra objectiones Arianorum sub initium. « Quo-

(1) Greg. Nazianz. or. 32. pag. 520. A. Φύσις τοῖς τρισὶ μία, Θεός. Ἕνωσις δὲ ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ καὶ πρὸς ὃν ἀνάγεται τὰ ἐξῆς.

(2) Idem orat. 37. pag. 601. Ἡμῖν εἷς Θεὸς, ὅτι μία θεότης, καὶ πρὸς ἓν τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, κἂν τρία πιστεύηται.

(3) Idem orat. 29. pag. 490. Τηροῖτο δ' ἂν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, εἷς μὲν Θεός. Εἰς ἓν αἴτιον καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἀναφερομένων.

(4) Epiph. hær. 57. num. 5. Οὐχ ὁρᾷς, ὅτι εἷς Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν, πῶς τὴν μίαν ἀρχὴν σημαίνει; ἵνα μὴ εἰς πολλὰς Ἀρχὰς τρέψῃ τὴν διάνοιαν, καὶ εἰς πλυθεΐαν ἀγάγῃ παλιν τὸν πλανηθέντα νοῦν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῇ κενοφωνίᾳ τῆς πολυθεΐας.

(5) Damasc. lib. 1. cap. 11. Διὸ οὐδὲ τρεῖς θεοὺς λέγομεν, τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἕνα δὲ μᾶλλον Θεὸν, τὴν ἁγίαν Τριάδα, εἰς ἓν αἴτιον Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος ἀναφερομένων.

(6) Maximus in cap. 1. de Divin. nom. Θεαρχίαν καλεῖ πανταχοῦ τὴν παμβασιλίδα Τριάδα, διὰ τὸ καὶ τῶν λεγομένων θεῶν ἄρχειν ἀγγέλων, φημὶ, καὶ ἁγίων.

[1] 1. Cor. 8. 6. — [2] Vide que de Euseb. l. 1. retulimus.

[3] Cæs. l. 1. Dial. ad int. 4.

niam si ambo vocarentur, *inquit*, patres, essent profecto natura dissimiles. Unusquisque enim ex semetipso constaret, et communem substantiam cum altero non haberet, nec deitas una esset, quibus una natura non esset. » Hinc Priscillianistæ, qui *Filium innascibilem* esse dicebant, *duo principia* constituebant, ut est in Toletano primo concilio, in professione Symphosii episcopi : « In duobus enim ingenitis (ait idem Fulgentius in responsione ad quintam objectionem Arianorum) diversa divinitas invenitur. In uno autem genito ex uno ingenito naturalis unitas demonstratur. » Quare merito idem libro ad Monimum secundo, capite 11, « In illa, *inquit*, una substantia Trinitatis unitas est in origine, æqualitas in prole, in charitate unitatis, æqualitatisque communio. »

Ambrosius libro de Dignitate conditionis humanæ, cap. 2, eamdem illam causam brevi, et arguta oratione sic complectitur : « Ideo autem dicitur Deus pater, qua ipse est, ex quo; et sapientia est, qua ordinantur omnia; et dilectio, qua se volunt omnia ita manere, ut ordinata sunt. Ex quo ergo, et qui ex eo, et quo se diligunt ipsa duo, tria sunt, et illa tria ideo unum, quia sic sunt ex uno illa duo, ut tamen ab eo non sint separata; sed ex ipso sunt, quia non a se; et in ipso, quia non separata; et ipsum ipsa, quod ipse, et ipsum ipse, quod ipsa; et non ipsum ipsa, qui ipse; et non ipsa ipse, quæ ipsa. »

XII. Ceterum hæc ipsa ratio, qua divinæ substantiæ unitas a Patribus demonstratur, si absolute, universeque spectetur, non tam numero unam esse, quam specie, illam ostendit. Habet enim generalem concludendi vim in omnibus, præsertim vita, animaque præditis, in quibus proprie dicta generatio cernitur. Nam hæc naturæ communionem, et unitatem requirit, sed non singularitatem. At eadem generatio in divinis unitatem aliam, quam singularem, et quæ numerica dicitur, habere nequit. Neque enim plures numero vel dii, vel divinitates esse possunt. Itaque cum Filium Pater revera, proprieque gignat, eamdem illi numero, quam habet, substantiam, naturamque communicat. Unde ex propria divinitatis, divinæque generationis conditione, ac natura, vis ac robur argumentationis illius petitur, quatenus non qualemcumque essentiæ unitatem, sed singularem, et numeralem inesse personis tribus colligit. Ad hunc modum intellecta luculenter ab Hilario concluditur his verbis [1] : « Non enim Patri adimitur, quod Deus unus est, quia et Filius Deus sit. Est enim Deus ex Deo, unus ex uno; ob id unus Deus, quia ex se Deus. Contra vero, non minus per id Filius Deus, quia Pater Deus unus sit. Est enim unigenitus Filius Dei, non innascibilis, ut Patri adimat, quod Deus unus sit; neque aliud ipse, quam Deus, quia ex Deo natus est; de quo quamvis ambigi non oporteat, quin nascendo ex Deo Deus sit, per quod fidei nostræ Deus unus est, etc. » Igitur propterea Deus unus est, non plures numero, quamvis et Pater Deus sit, et Filius Deus, quod hic ab illo genitus non aliam, ac diversam, sed unam, eamdemque numero substantiam acceperit. Quod nisi unus ab altero, et ex ipsius gigneretur substantia, vitari non posset, quin duo essent dii; quorum singuli propriam divinitatem haberent, et numero distinctam, quamvis rebus omnibus æquales inter se, et sub una comprehensi proxima specie fingerentur. Quod idem alio in loco declarat Hilarius [2]. « Non erit, *inquit*, in Dei unius veritate Deus unus, si extra naturam unius Dei veri, alterius generis, et non secundum nativitatem naturalis sibi Deus verus existat. » Et in septimo libro : « Nam ex Deo Deus, vel in Deo Deus, nec duos deos perficit; cum unus ex uno in naturæ nomine unius maneat; nec in solitarium deum deficit, cum unus et unus in significatione non solus sit. » Tum in fine ejusdem libri, « Unius in Patre, et Filio divinitatis sacramentum nativitatis natura consummat, dum Dei Filius nihil aliud, quam Deus est. Et idcirco non in deos duos unigeniti generatio deputatur, quia in Deum Filius Dei nascens, naturam in se Dei se gignentis exhibuit. »

XIII. Quocirca fundamentum illius argumentationis in eo situm est, quod neque plures numero divinitates esse possunt, et, quod inde est consequens, si vera, perfectaque generatione, vel qualibet alia οὐσιώδει productione communicatur alteri, non nisi eadem numero, quæ inest in producente, in eo esse possit, quod producitur. « (1) Ad hunc modum, quæ ex Patre manat in Filium divinitas, sine ullo fluore, et indivisim existit, »

(1) ATHAN. in Expos. fid. pag. 295. Οὕτως ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν θεότης ἀῤῥεύστως, καὶ ἀδιαιρέτως τυγχάνει.

[1] Hil. l. 2.

[2] Hil. l. 9.

ut scribit Athanasius. Quam totam complexionem erudite Fulgentius adversus Arianos his verbis exequitur [1] : « Quod si vera est, *inquit*, paternitas Patris, vera est etiam nativitas prolis. Et si est Filii vera nativitas, inter Patrem, Filiumque substantialis non potest esse diversitas. Vera enim et æterna substantia, de qua vera nativitas extitit, sicut generando minui, dividique non potuit, ita in se tota permanens, totam se coæternæ veritati nativitatis indulsit, ut scilicet gignentis, genitique non solum æqualitas absque diversitate consisteret, sed etiam sine confusione, detrimentoque naturalis unitas permaneret. Divinæ quippe nativitatis et nomen, et veritas, sicut discretam monstrat gignentis, genitique personam, sic diversam non sinit putari substantiam. » Hoc vero, ab Hilario passim usurpatum, tum in fine septimi libri sic exponitur; « Tenet etenim naturæ veritas proprietatem, ut quod ex Deo est, Deus sit, et nec demutatio sit nativitas, nec diversitas, dum et Filius non in naturam externam, ac dissimilem patri Deo subsistit, nec Pater alienum quid a se nativitati unigeniti acquirens, sed universa potius, quæ sua sunt, sine damno impertientis indulsit. Atque ita nec natura Dei caret, dum non aliunde, quam ex Deo Deus est; nec a Deo differt, dum non aliud ipse, quam Deus est ». Tum initio octavi, « Hunc, *inquit*, ex Evangelio responsionis ordinem sumpsimus, ut veram ex Deo Patre nativitatem unigeniti Dei doceremus; quia per eam et verus Deus esset, neque a natura unius veri Dei esset alienus, ac sic neque Deus negari posset, neque ipse alius Deus dici; quia et Deum nativitas præstaret, et natura in eo unius Dei ex Deo, eum in Deum alterum non separaret. »

XIV. Postremo Theodorus Abucara (1) subtiliter, et enucleate hoc ipsum argumentum unitatis explicat ex principii singularitate sumptum, atque illam Gregorii Nazianzeni sententiam, qua Patrem ἕνωσιν Trinitatis appellat. Etenim quia Pater principium, et origo est reliquarum personarum, ideo commune sibi nomen Dei, tanquam proprium vendicare dicit, quod ad ipsum referuntur Filius, et Spiritus sanctus. Unde in Scripturis, cum Dei vocabulum absolute, infiniteque ponitur, nulla adjuncta personali proprietate, Patrem significat. Ut cum Apostolus scribit [2], *Nam etsi sunt, qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra, siquidem sunt dii multi, et domini multi; nobis tamen unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Porro Deum ob id Patrem peculiari ratione dici asserit, « (2) quod sit unitio, sive explanatio, et quasi summa Trinitatis, ut ait Gregorius theologus. » Rursus sic ad Patrem referri Filium, et Spiritum sanctum ex eodem Gregorio Theodorus ait, « (3) ut Pater ad ipsos vicissim non referatur; quippe Filius, et Spiritus, Patris; non autem Pater, ipsorum dicitur. Velut Filius Dei, sapientia Dei, verbum Dei, virtus Dei, brachium Dei, dextra Dei. Sic et Spiritus perinde vocatur Spiritus Dei, digitus Dei. Quare ad ipsum Patrem referuntur, non autem Pater ad ipsa. » Quæ Theodori oratio haud satis accurata videri posset, dum vicissim negat referri Filium, et Spiritum ad Patrem, aut illum amborum dici, sicut illius ambo. Sed sic, opinor, id interpretandum est, ut referri idem sit ac redigi velut ad principium, et originem, sive ad summam; unde et Patrem ἀνακεφαλαίωσιν vocat Trinitatis, quam Gregorius ἕνωσιν nominarat; quod ut in ponendis calculis ad caput et summam omnia reducuntur, quam ἀνακεφαλαίωσιν appellant, in qua ad unitatem, quæ sunt multiplicia, rediguntur; sic personarum numerus unum ad caput et principium, id est Patrem revocatur, in quo, et a quo una est, singularisque divinitas. Hoc modo ceteri ad Patrem, hic ad illos non refertur, tanquam ad principium; quamvis propter habitudinem mutuam, et σχέσιν invicem se respiciunt, ad seque comparantur. Nam quod Patrem ait non ipsorum dici, sicut ipsi Patris; id de solo *Dei* nomine, puto, intelligi voluit. *Deum* enim, cum absolute ponitur,

(1) Theod. Abuc. opusc. 42. tom. 1. bibl. PP. græcol. pag. 435. Ὅθεν οἱ Ἀπόστολοι, καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ ἁγία Γραφή, ὅτ' ἂν εἴπῃ ὁ Θεός, οὕτως ἀπολύτως, καὶ ἀπροσδιορίστως, καὶ ὡς ἐπίπαν σὺν ἄρθρῳ, καὶ χωρὶς ἰδιώματος ὑποστατικοῦ, τὸν Πατέρα δηλοῖ.

(2) Ibid. Θεὸς δὲ ἐξαιρέτως λέγεται, ἐπειδὴ ἡ ἕνωσις, ἤτοι ἀνάπτυξις, καὶ ἀνακεφαλαίωσις τῆς Τριάδος ὁ Πατὴρ ἐστὶν, ὡς εἶπεν ὁ Θεολόγος.

(3) Ibid. Ἕνωσις ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ πρὸς ὃν ἀναφέρεται τὰ ἐξ αὐτοῦ· ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς λέγονται, οὐχὶ ὁ Πατὴρ αὐτῶν· εἷον ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σοφία τοῦ Θεοῦ, Λόγος τοῦ Θεοῦ, δύναμις τοῦ Θεοῦ, βραχίων τοῦ Θεοῦ, δεξιὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσαύτως, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, δάκτυλος τοῦ Θεοῦ. Εἰς αὐτὸν οὖν Πατέρα ἀναφέρονται, οὐχὶ ὁ Πατὴρ εἰς αὐτά.

[1] In Resp. con. Arian. ad 7. object.

[2] 1. Cor. 8. 5.

sine ulla personali notione, Patrem significare asserit. Itaque Filius simpliciter appellari solet *Filius Dei*, *sapientia Dei*, *virtus Dei ; Spiritus* item *Dei*, et *digitus Dei*. Pater autem non solet dici pater Dei, nisi personali adjuncta nota, puta Filii. Sapientia vero Dei, vel omnipotentia Dei, vel amor nunquam dicitur, ne hoc quidem modo, ut quasi *personaliter* ita concipiantur, *sapientia ingenita Dei*, vel *omnipotentia principalis*, quemadmodum Filius aut absolute *sapientia*, *et omnipotentia Dei,* aut *genita, productave* utraque dicitur; quamvis sapientia, omnipotentia, et amor sit non minus Pater, quam Filius, et Spiritus. Sed quoniam omnia ista sic habet, imo sic est, ut ab aliis non acceperit; non eorum hoc, quod illa est, esse dicitur, sed absolute, et infinite nominatur.

XV. Quarto unum esse Deum, ac divinitatem unicam, tametsi plures sint, qui hac appellatione censentur, ex imaginis natura veteres ostendunt; idque argumentum ad Patrem, Filiumque proprie pertinet; quamvis nonnulli etiam Spiritui sancto rationem imaginis assignent, de quibus septimo libro dicetur. Unam igitur amborum esse divinitatem probant ex eo, quod Filius vera, et substantiva sit imago Patris, sive *substantiæ*, aut, ut loquitur Apostolus[1], *hypostasis* paternæ. Causam hanc, et originem unitatis, quam secundum divinitatem, οὐσίαν et Catholici in Patre, Filioque constituunt, libenter Ariani quoque sunt amplexi; velut harum princeps partium, Cæsareensis Eusebius; qui ut libro primo demonstravi[2], unum nihilominus esse Deum, etsi præter Patrem Deus quoque esset Filius, ratione illa disputabat, quod et rex similiter unus esse dicatur, quamvis et is, qui vere rex est, et hujus effigies idem regis nomen obtineant. Sed quo sensu id ab illo, Arianisque ceteris usurpatum fuerit, ac quid fraudis, et periculi sub illa professione lateret, capite eodem exposui.

Catholici vero Patres meliori mente simili argumenti genere sunt usi, ut Athanasius, Basilius, Cyrillus, aliique, quos libro secundo, capite undecimo laudavimus; quibus et Prudentium addimus, qui in Hamartigenia canit sic,

> Forma Patris veri verus stat Filius, ac se
> Unum rite probat, dum formam servat eamdem.

Ceterum argumentum istud, quod ex unitate imaginis cum exemplari, ad divinæ in Patre ac Filio substantiæ identitatem assumitur, absolute, universeque non procedit. Neque enim imago quælibet idem numero, ac singulare id habet cum archetypo, in quo hujus expressa est effigies. Sed adjungenda præterea est divinæ generationis, vel productionis substantialis ratio, quæ id proprie requirit, ut quod eo modo producitur, non similitudinem solum, sed identitatem etiam habeat substantiæ; qua de re vide quæ secundo a nobis libro disputantur[3].

CAPUT SEXTUMDECIMUM.

De περιχωρήσει, quam *circuminsessionem* vocant. Explicatur ejus notio perperam a quibusdam intellecta; et quid sit, ex antiquorum sententia docetur. Eam non in locali præsentia sitam esse, sed in unitate substantiæ. Varia de illa Græcorum, ac Latinorum loca declarantur.

I. Quintum argumenti genus, quo unam esse, singularemque divinitatem, ac Deum unum, antiqui Patres approbant, quamvis tres sint, quibus appellatio ista conveniat, ex eo depromitur, quod in se invicem tres personæ sint, hoc est unaquæque non minus in aliis, quam in seipsa sit; velut in Patre Filius, et in Filio Pater, adeo ut mutuo existant in se, et, ut ita loquar, immeent invicem, atque penetrent, quemadmodum Christus ipse testatur his verbis[4], *Ego in Patre, et Pater in me est.* Quocirca ὁμοούσιον esse Patri Filium, et unam, eamdemque non specie sola, sed numero, esse illorum essentiam, ac divinitatem, inde Patres

[1] Hebr. 1. — [2] Cap. 12. N. 6. [3] Lib. 2. c. 11. — [4] Joan. 14. 10.

colligunt, quod unus insit in altero. Sic Hilarius [1] τὸ ἀδιαίρετον utriusque, quod alter ab altero nihil differat, quæ naturæ est unitas, ex eo demonstrat. « Alter ab altero nihil differens, *inquit*, quia vita viventis in vivo est. » Hæc enim verba, *Vita viventis*, quod est Filius, *in vivo est*, nempe Patre, mutuam in se declarant existentiam. Et in septimo libro, sub finem, idem Christi testimonium, et argumentum contra Arianos urget. Nam cum paulo ante Christus ita locutus esset, *Pater in me manens, ipse facit opera;* subinde adjicit, *Non creditis, quia ego in Patre, et Pater in me est?* quæ sic expendit Hilarius : « Pater operatur in Filio; sed et Filius opus Patris operatur. Ne ergo per virtutis efficientiam, et non per naturæ, quæ secundum nativitatem est, proprietatem Pater in Filio et operari crederetur, et loqui, ait : Credite mihi, quoniam ego in Patre, et Pater in me est. » Igitur vera in Filio divinitas, et eadem inesse, quæ est in Patre, verbis istis ostenditur : *Ego in Patre, et Pater in me est.* Quod et tota sermonis Dominici series illo in capite demonstrat. Etenim Christus ideo ista dixit, *in Patre se, et in se esse Patrem*, ut Philippo satisfaceret, a quo rogatus erat, ut Patrem ostenderet. Hoc vero supervacaneum esse respondet; quoniam qui se videat, hoc est mentis acie contempletur, una et Patrem videat. Quod non esset consequens, nisi unum, idemque essent ambo. Hanc porro unitatem, vel identitatem potius, hisce verbis approbat, quibus in se mutuo inesse ambos asserit. Igitur ex illa in se existentia mutua naturæ unitatem adstruit. « Non enim sufficerat dixisse, addit Hilarius, Qui me videt, videt et Patrem : nisi intelligentiam nostram eousque protenderet, ut cum Patrem nosceremus in Filio, Filium tamen esse meminissemus in Patre; ne transfusio potius alterius in alterum existimaretur, quam per generationem, nativitatemque unitas ejusdem in utroque naturæ. »

II. At non solum ad unitatem essentiæ colligendam, quo Ariana impietas refellitur, utilis ille est locus; sed etiam ad personarum diversitatem, et Sabellii convincendam hæresim, ut ibidem docet Hilarius. Nisi enim duo illi, distinctique essent, non unus in altero inesse diceretur, sed ambo unus, et idem. Cyrillus item Alexandrinus in libro Thesauri 12, « (1) eo ipso, quod ait Christus, hunc in illo, et illum in hoc videri, identitatem deitatis, et unitatem substantiæ monstrari » *dicit;* « cum autem alterum in altero inesse asserit, excludi illud, ne quis unum aliquid esse numero putet; » præsertim cum duorum æqualitas, quæ nonnisi inter diversos reperitur, iisdem significetur in verbis. Siquidem eo ipso, quod non solum in se Patrem esse dixit, sed se esse adjecit in Patre, æqualem se illi esse monstravit, ut Maldonatus observat; quod « haud scire se *ait*, an quisquam aliús animadverterit. » Verum idipsum tanto ante Hilarius attigit illo in loco, quem proxime descripsi; dum non solum in Filio Patrem esse, sed etiam vicissim in Patre Filium, dixisse Christum adnotat, ut naturæ unitatem ostenderet, et idem clarius Cyrillus exposuit, libro 9. in Joannem, cap. 40.

Rursus illud, quod initio posui, unitatis argumentum ex mutua in se amborum existentia Marius Victorinus adducit initio libri secundi adversus Arium, ita loquens : « Sed cum fatemur singulos duos, unum tamen Deum dicimus; et ambos unum Deum, quod et Pater sit in Filio, et Filius in Patre. » Sed et Ambrosius lib. 10. in Lucam, ad cap. 20, « Et Pater dominus, et Filius dominus : Dixit Dominus Domino meo; sed non duo domini; sed unus Dominus, quia et Pater Deus, et Filius Deus; sed unus Deus, quia Pater in Filio, et Filius in Patre. » Et Bernardus sermone 5. de verbis Esaiæ, « Ego in Patre, ait Filius, et Pater in me est. Non potuit expressius substantiæ unitas commendari. Ubi enim uterque in altero, nihil quasi exterius licet, nihil interius cogitari. Simplicissimam magis credi necesse est in ambobus substantiæ unitatem. » Et Damascenus lib. 3. cap. 5. cujus verba paulo post afferemus.

Quod quidem argumentum non *a priori*, ut vulgo dicunt, sed *a posteriori* sumitur. Neque enim causa est, cur una divinitas, unusque Deus ambo sint, quod insint in se invicem; sed potius ex eo, quod una sit amborum divinitas, efficitur, ut illi in se invicem existant. Quæ res paulo hic latius enarranda est, ut quid mutua ista sit existentia, et in quo posita, ex antiquorum Patrum opinione tractemus; cujus disputationis ab eo

(1) Cyril. Thes. pag. 109. Ἵνα διὰ μὲν τοῦ, τοῦτον ἐν ἐκείνῳ, κἀκεῖνον ἐν τούτῳ φαίνεσθαι, τὴν ταὐτότητα τῆς θεότητος, καὶ τῆς οὐσίας τὴν ἑνότητα δείξῃ· διὰ δὲ τοῦ ἕτερον ἐν ἑτέρῳ εἶναι, μὴ ἕν τι ἐν ἀριθμῷ νοηθῇ.

[1] Lib. 2. de Trinit.

declarando nomine capiemus initium, quod ei rei Græci tribuerunt, Latini vero quidam neque recte intelligunt, et ex falsa illius explicatione nihilo veriorem subjectæ rei notionem adepti sunt.

III. Est ea Græcorum vox περιχώρησιν, quam latini de Schola theologi *circuminsessionem appellare consueverunt*, ait Bellarminus [1], qui hanc ita definit, ut sit *intima*, et *perfecta inhabitatio unius personæ in alia*. Genebrardus item [2], qui plene, accurateque rem omnem explicat, περιχώρησιν et « circuminsessionem illam dici posse unionem » existimat, « qua unum existit in alio, non tantum per naturæ participationem, sed etiam per plenam, et intimam præsentiam. Hoc inexistentiæ, ut sic dicam, genus nostri circuminsessionem appellant; quia per illud aliqua, quamtumvis a se invicem absque separatione distinguantur, in se absque confusione insunt, seque veluti immeant; ut cum Deus illapsu suo in piorum mentes se insinuat, infunditque substantialiter; aut cum impurus spiritus in animos abreptitiorum, quos ἐνεργουμένους vetus Ecclesia nominavit, introit, atque illabitur. » Addit et corporum exemplum immortalitate, gloriaque beatorum, quæ alia corpora penetrant, tum angelorum, qui in se invicem immeare, et inhærere possunt. Hæc Genebrardus. Quare περιχώρησιν proprie esse definiunt existentiam rei unius in alia, sive præsentiam mutuam, quæ velut ad locum, vel id, quod *ubi* vocant, respectum, comparationemque habeat. Sic enim scholasticus quidam scriptor loquitur [3]. « Circuminsessio quidditative, formaliterque consistit in præsentia intima, et inseparabili, atque perpetua, secundum immensum ubi. » Hic περιχώρησιν, *circuminsessionem* latine reddidit, recentiores alios secutus [4], quasi ab eo, quod est *circuminsidere* originem traxerit. Id autem est circumplecti aliquid, et circumsistere, vel circumfundi, quemadmodum locus rem in se locatam ambit, et continet. Hoc modo si solus Pater *circuminsidere* dicatur Filium, major, et quodammodo capacior fit, quasi hunc intra se cohibeat. Sed cum non solus Pater Filium, sed etiam Filius Patrem circuminsideat, mutua comprehensio amborum, et æqualitas proinde significatur.

IV. Ea si recte posita vox esset, ac vocis potestas, περιχωρεῖν ab ea τοῦ χωρεῖν significatione ductum, quæ est *capere*, active sumeretur, et cum accusandi casu jungeretur. Atqui contra res habet. Non enim dicitur περιχωρεῖν τι, vel περιχωρεῖν ἄλληλα, sed cum præpositione εἰς, περιχωρεῖν εἰς ἄλληλα. Usus est eo verbo Gregorius Nazianzenus primum Orat. 14, (1) ubi rerum omnium esse satietatem asserit, etiam jucundissimarum, velut somni, et cantionis; « et cuncta, *inquit*, in se invicem incurrunt, ac redacta vertuntur. » Hic ea, quæ sunt invicem contraria, περιχωρεῖν εἰς ἄλληλα, et περιτρέπεσθαι ait, id est in se mutuo converti, atque in sua loca vicissim succedere, quia se alternis excludunt. Ita Maximus martyr in scholiis ad caput 5. Dionysii de Divinis nominibus, ea κατ' ἀντιπεριχώρησιν dici ait, « (2) quæ sibi succedunt invicem, ut nox, et dies, æstas, et ver, et similia. » Quare non istic valet *immeare*, ac se mutuo *penetrare*, sed quasi per orbem, et circuitum alia in aliorum venire locum, quæ nunquam simul, et in eodem loco consistunt. Sic alibi Nazianzenus : « (3) Vita et mors, tametsi plurimum inter se dissidere videantur, in se tamen incurrunt invicem, atque altera in locum subit alterius. » Nam vita mortem utique non penetrat, aut vitam mors, nec in unam altera subit, ut in ea maneat; verum περιχωρεῖν εἰς ἄλληλα dicuntur, quia sibi per vices occurrunt, ac succedunt. Denique in epistola prima ad Cledonium, quæ est Orat. 51, naturas in Christo duas, ut et earum appellationes misceri invicem, et inter se vicissim commeare dicit; ac propterea, quæ unius propria sunt, communicari cum altera. Ibi περιχωρεῖν εἰς ἀλλήλας dicuntur αἱ φύσεις, quod est immeare invicem, ac sese pervadere adeo, ut sejungi, ac divelli nequeant. Hunc locum paulo post describemus, in quo usus est verbi περιχωρεῖν ad illam, de qua agimus, personarum divinarum conjunctionem aptior. Damascenus vero in-

(1) GREG. Nazianz. pag. 216. Καὶ πλησμονὴ πάντων, οὐ τῶν ἀλγεινῶν μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ἡδίστων· καὶ πάντα εἰς ἄλληλα περιχωρεῖ τε, καὶ περιτρέπεται.

(2) MAXIMUS in Dion. pag. 225. Γίνεται δὲ καὶ τὰ ἐν γενέσει, καὶ φθορᾷ πάντα, καὶ ὅσα κατὰ ἀντιπεριχώρησιν· οἷον ἡ νὺξ, ἡ ἡμέρα, θέρος καὶ ἔαρ, καὶ τὰ τοιαῦτα.

(3) NAZIANZ. orat. 19. pag. 315. B. Ζωὴ γοῦν καὶ θάνατος, ταὐθ' ἁπερλέγεται πλεῖστον ἀλλήλων διαφέρειν δοκοῦντα, εἰς ἄλληλα περιχωρεῖ πως, καὶ ἀντικαθίσταται.

[1] Lib. 2. de Christo. c. 5. — [2] L. 2. de Trin. p. 103. — [3] Ruiz D. 107. de Trin. Sect. 7. N. 9.

[4] Suar. 4. Trin. cap. 16. Vasq. Tom. 2. Par. 2. Disp. 169. c. 2.

terdum περιχωρεῖν εἰς ἄλληλα dixit, ut in tertio libro [1], cum de duabus in Christo naturis loquitur; alias περιχωρεῖν ἐν ἀλλήλαις, ut in sequenti capite, de iisdem naturis, τὴν ἐν ἀλλήλαις περιχώρησιν dixit libro primo, cap. 11. de divinis personis agens, quod minus græce usurpatum ab illo arbitror, nisi ἐν ἀλλήλοις idem sit, quod εἰς ἄλληλα: non autem mutuam inhabitationem, et collocationem significet; qualis est rerum simul, et in se mutuo manentium, ac se complectentium. Quamobrem non est περιχώρησις, si universe loquamur, mutua in se rerum, velut personarum divinarum, existentia, et immeatio, sive penetratio; sed habitudo ejusmodi, ut aut eædem res velut per orbem in se invicem incurrant, alternisque succedant, siquidem contrariæ sunt, nec simul esse possint; aut posita una, etiam et altera ponatur, ac vicissim consequentia valeat. Quemadmodum in his, quæ relata dicuntur, inest περιχώρησις; nam si Pater est, etiam Filius erit; et si Filius est, erit Pater; quæ περιχώρησις non efficit, ut res una in altera sit, sed ut opposita sit ei, atque ex adverso respondeat.

V. Tametsi S. Thomas [2] eorum, quæ secundum relationem opposita sunt, esse unum in altero secundum intellectum ait; nimirum quia sine altero intelligi alterum nequit. At in divinis περιχώρησις unius personæ in alteram adjunctum hoc habet, ut una reipsa existat in altera, et eam intime pervadat, adeo ut, una posita persona, poni alteram necesse sit; vel ut separari invicem, ac seorsim esse nequeant. Atque hoc non ratione loci, vel ejus, quod *ubi* nominant, proprie fit, ut illis, quos paulo antea memoravi, theologis placet, qui περιχώρησιν intimam, ac mutuam esse volunt personarum præsentiam, ejusque causam referunt in Dei immensitatem, et *ubi* illud, ut vocant, infinitum; quibus assentiri equidem non possum. Nam etsi loci, et *ubi* notio omnis excludatur animo, ac solæ per se, absoluteque spectentur hypostases divinæ; nihilominus tamen περιχώρησις, et mutua in seipsis existentia personarum illic erit. Quippe et una posita, poni necesse erit alteram, nec a se invicem separari potuerunt, et altera intime conjuncta erit alteri, in eaque inerit, et existet. Deinde aut immensitas illa utrobique esse debet, hoc est in duobus vel pluribus, quæ κατὰ περιχώρησιν in se dicuntur existere; vel in uno tantum. Si unum ex iis, quæ copulantur, immensum esse ad περιχώρησιν satis est; erit in Deo, et creatis omnibus eadem illa περιχώρησις, et circuminsessio, vel existentia mutua, quæ divinis personis velut peculiaris attribuitur. Nam Deus ipse immensum habet *ubi*, quod creata nulla res effugit, ex quo mutua illa, et intima præsentia consequetur; quod est absurdissimum. Sin est, ut ad περιχώρησιν, et *circuminsessionem*, quam ex Damasceno, Græcisque ceteris afferunt, utrobique immensitatem requiri dixerint; tam Gregorio Nazianzeno, quam eodem illo Damasceno auctore refellentur, qui et ambas in Christo naturas, quarum altera duntaxat immensum habet *ubi*, perinde, ut hypostases in Trinitate, εἰς ἀλλήλας περιχωρεῖν asserit, atque in se invicem existere. Non est igitur *ratio formalis*, sive *quidditas* τῆς περιχωρήσεως, et *circuminsistentiæ* in *ubi* immensitate posita, sed in intima aliqua conjunctione, atque οὐσιώδει, hoc est *substantiali* nexu; quatenus τὸ οὐσιῶδες oppositum est accidenti. Itaque ad περιχώρησιν, et mutam illam ἐνύπαρξιν, quæ in Deo, Christoque cernitur, necessaria sunt duo. Alterum, ut sit nonnulla copulatorum distinctio, hoc est ut ea, quæ in se invicem existunt, duo sint quædam reipsa, et non sola cogitatione diversa; nam quod simpliciter unum est, in seipso inesse, aut in se immeare non dicitur. Alterum, ut in aliquo οὐσιώδει sine ullo discrimine conveniant, unumque sint, et idem, cujusmodi essentia est, aut personalis proprietas, sive hypostasis. Ex utroque illo περιχώρησις ea, qua de agimus, efficitur; sive amborum in se invicem existentia, et inseparabilis, atque individua copulatio, cujus intima, et absoluta ratio est, sine ulla comparatione, respectuque ad locum, aut *ubi*, vel ejus immensitatem. Hanc περιχωρήσεως rationem recte Dionysius Alexandrinus explicat in libro de Reprehensione et defensione apud Joannem Damascenum: «(1) Nominum, *inquit*, illorum, quæ dixi, quodlibet inseparabile est, nec

(1) Dionys. apud Dam. in Eclog. cap. 1. Τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεχθέντων ὀνομάτων ἕκαστον ἀχώριστόν ἐστι, καὶ ἀδιαίρετον τοῦ πλησίου. Πατέρα εἶπον· καὶ πρὶν ἐπάγαγω τὸν Υἱόν, ἐσήμανα τοῦτον ἐν Πατρί. Υἱὸν ἐπήγαγον· καὶ εἰ μὴ προειρήκειν τὸν Πατέρα, πάντως ἂν ἐν τῷ Υἱῷ προείλητο. Ἅγιον Πνεῦμα προσέθηκα· ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν, καὶ διὰ τίνος ἦκεν ἐφήρμοσα. Οἱ δὲ οὐκ ἴσασιν ὅτι μήτε ἀπηλλοτρίωται Πατὴρ Υἱοῦ ἢ Πατήρ. Προκαταρκτικὸν γάρ ἐστι τῆς συναφείας τὸ ὄνομα· οὔτε ὁ Υἱὸς ἀπῴκισται τοῦ Πατρός· ἡ γὰρ Πατὴρ προσηγορία δηλοῖ τὴν κοινωνίαν· ἔν τε ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐστι τὸ Πνεῦμα, μήτε τοῦ πέμποντος, μήτε τοῦ φέροντος δυνάμενον ὑστερεῖσθαι.

[1] Cap. 4.

[2] 1. Par. qu. 42. art. 3.

a proximo dividi potest. Patrem dixi, et priusquam Filium subjiciam, hunc in Patre significavi. Filium subjeci, et nisi Patrem ante nominassem, prorsus tamen in Patre mentio illius anticipata fuisset. Adjeci Spiritum sanctum, sed una et unde, et per quem venit, apposui. At isti nesciunt, neque Patrem alienum esse a Filio, qua Pater est; hoc enim vocabulum principalem causam conjunctionis significat; neque Filium a Patre divelli, siquidem appellatio ipsa Patris communionem ostendit. Tum in illorum manibus inest Spiritus sanctus, cum neque a mittente, neque ab ferente possit abesse. »

VI. Ad hunc modum existentiam mutuam, qua in Patre Filius, et in Filio Pater inesse dicitur, veteres explicant, ejusque causam ab essentiæ unitate, et identitate repetunt, quatenus ad eam proprietates originis, vel personales accedunt. Tum περιχώρησιν et ἐνύπαρξιν istam σύγκρασιν, et ἕνωσιν, *commistionem*, et *unionem* appellant, ut intimum aliquid, et non *ubi* solo definitum, ac velut extrinsecus assumptum, in illius essentia, et notione designent. Sane Gregorius Nazianzenus in illa oratione, quam jam antea citavimus, περιχώρησιν, quæ duabus in Christo naturis convenit, ita declarat. Nam ea, quæ alterius propria sunt, accomodari dicit alteri, « (1) commistis naturis perinde ac nominibus, atque ob arctissimam conjunctionem vicissim inter se commeantibus. » Quem Gregorii locum mutuatus est Theodorus presbyter Rhaithuensis, cum de Incarnatione agit : « (2) His, *inquit*, naturis in unum commistis, atque ob conjunctionem, et unionem inter se commeantibus, similiter et appellationes invicem communicantur. » Igitur περιχώρησις, et mutua naturarum in se ipsis existentia, ut et nominum, proprietatumque communio, ex ejus, in quo conveniunt, junctæque sunt invicem, unitate proficiscitur, ob συμφυΐαν, ait, et ἕνωσιν in eadem, ac singulari persona; quo fit, ut, quæ Deo proprie conveniunt, homini tribuantur, et vicissim, quæ sunt hominis, Deo, ut et Damascenus exponit. « (3) Atque hic est, *inquit*, communionis proprietatum modus, dum unaquæque natura, quæ sibi propria sunt, communicat alteri, propter identitatem hypostasis, et illarum mutuam inter se commeationem. » Jacobus Faber interpres περιχώρησιν ibi vertit *in invicem immanentiam*, *et insessionem*, haud quidem recte, ut jam observavimus; ex quo theologi quidam essentiam illius, *immensitate ubi*, et *præsentia* definiendam putarunt, cum sit intelligenda potius mutua, et indivisa conjunctio.

VII. Idem porro Damascenus τῆς περιχωρήσεως, quæ in Trinitate sacrosancta ponitur, naturam, ac rationem explicat; asserens naturam, et essentiam unam ac simplicem esse, hypostases autem solis tribus differre proprietatibus, « (4) easdemque secedere a se invicem, ac separari non posse; et unitas, et in se invicem sine ulla confusione commeantes novimus, ita ut et citra confusionem unitæ sint, (tres enim sunt, etsi uniuntur) et sine separatione discretæ. » Cujus subinde causam ita subjicit, « Quamvis enim per se quæque subsistat, hoc est perfecta sit hypostasis, et suam proprietatem, hoc est existendi modum diversum habeat, tamen unitæ sunt essentia, et naturalibus proprietatibus; et eo ipso, quod non separatur Filius, neque a paterna hypostasi recedit, unus Deus et sunt, et esse dicuntur. » Ergo περιχώρησις in divinis ex unitate essentiæ oritur, et naturalium omnium proprietatum, et in eo consistit, quod dividi ac separari persona una non potest ab altera; sed citra confusionem, ac servato discrimine, insunt in se invicem. Ex quo fieri Damascenus asserit, ut unus ambo sint Deus; nempe, quod ea proprietas ex essentiæ unitate profluat, propter quam in personis pluribus unus est Deus.

Ad hæc in primo libro, capite 11, ita disserit : « (5) Etenim in sese invicem insunt hy-

(1) GREGOR. Nazianz. orat. 51. pag. 740. Κιρναμένων ὥσπερ τῶν φύσεων, οὕτω καὶ τῶν κλήσεων, καὶ περιχωρουσῶν εἰς ἀλλήλας τῷ λόγῳ τῆς συμφυΐας.

(2) THEOD. Rhait. tom. 1. bibl. PP. Græcol. pag. 325. Κιρναμένων οὖν τῶν τοιούτων φύσεων, καὶ περιχωρουσῶν εἰς ἀλλήλας τῷ λόγῳ τῆς συμφυΐας, καὶ τῆς ἑνώσεως, κιρνῶνται, καὶ περιχωρεῦσιν εἰς ἀλλήλας ὡσαύτως καὶ κλήσεις.

(3) DAMASC. lib. 3. cap. 4. Καὶ οὗτός ἐστιν ὁ τρόπος τῆς ἀντιδόσεως, ἑκατέρας φύσεως ἀντιδιδούσης τῇ ἑτέρᾳ τὰ ἴδια, διὰ τὴν τῆς ὑποστάσεως ταὐτότητα, καὶ τὴν εἰς ἄλληλα αὐτῶν περιχώρησιν.

(4) DAMASC. lib. 3. cap. 5. Ἀνεκφοιτήτους δὲ αὐτὰς, καὶ ἀδιαστάτους ἀλλήλων, καὶ ἡνωμένας, καὶ ἐν ἀλλήλαις ἀσυγχύτως περιχωρούσας ἐπιστάμεθα· καὶ ἡνωμένας μὲν ἀσυγχύτως (τρεῖς γὰρ εἰσὶν εἰ καὶ ἥνωνται), διαιρουμένας δὲ ἀδιαστάτως. Εἰ γὰρ καὶ ἑκάστη καθ' ἑαυτὴν ὑφέστηκεν, ἤγουν τελεία ἐστὶν ὑπόστασις, καὶ τὴν εἰκείαν ἰδιότητα, ἤτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον διάφορον κέκτηται, ἀλλ' ἥνωνται τῇ τε οὐσίᾳ, καὶ τοῖς φυσικοῖς ἰδιώμασι, καὶ τῷ μὴ διΐστασθαι, μηδὲ ἐφοιτᾷν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, καὶ εἷς Θεός εἰσί τε, καὶ λέγονται.

(5) DAMASC. Ἐν ἀλλήλαις γὰρ αἱ ὑποστάσεις εἰσὶν, οὐχ ὥστε συγχεῖσθαι, ἀλλ' ὥστε ἔχεσθαι, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον· ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί.

postases, non ut confundantur, sed ut sibi hæreant, secundum Domini sermonem dicentis : Ego in Patre et Pater in me est. » Ac paulo post : « (1) Uniuntur enim, ut diximus, non ita uti confundatur, sed ut in invicem hæreant ; ac mutuam in se commeationem habent, sine ulla confusione, commistioneque ; neque porro extra se consistunt, aut secundum substantiam secantur, cujusmodi divisionem Arius instituit. Indivisa quippe in divisis, ut uno verbo dicam, est divinitas. » Hic veram, germanamque rationem attigit τῆς περιχωρήσεως, et existentiæ in seipsis mutuæ personarum, nempe ut, salva distinctione proprietatum, indivisæ, et inseparabiles sint, ac sibi mutuo cohæreant ; quod ex unitate substantiæ, et οὐσίας oritur. Vide et librum 1. c. 19.

VIII. Atque hoc ex Athanasii potissimum doctrina Damascenus, aliique mutuati sunt, qui ad illam ἐνύπαρξιν, περιχωρήσεως vocabulum adjunxerunt. Nam Athanasius in Orat. 4, Arianos incessens, « (2) Cum, *inquit*, Filium germanum e Patre esse non sentiant, de germano Filio mentiuntur, cui soli dicere convenit : Ego in Patre, et Pater in me. Est enim Filius in Patre, quatenus intelligere licet, eo ipso, quod totum id, quod est Filius, substantiæ Patris proprium est : quemadmodum ex luce splendor, et ex fonte fluvius, adeo ut qui videt Filium, videat id, quod proprium est Patris, et intelligat esse Filii ex Patre derivari, et sic in Patre esse. Est autem et in Patre Filius, quoniam quod Patris proprium est, hoc ipsum est Filius, sicut in splendore sol, et in verbo mens, et in fluvio fons. Ad hunc enim modum, qui contemplatur Filium, contemplatur id, quod Patris substantiæ proprium est, et agnoscit Patrem esse in Filio. Nam cum id quod proprium est, nempe divinitas Patris, sit esse Filii, consequens est ut et Filius in Patre sit, et Pater in Filio. Etenim propterea merito, cum ante dixisset, et Ego et Pater unum sumus, adjecit, Ego in Patre, et Pater in me, ut et identitatem divinitatis, et substantiæ unitatem ostenderet. » Hæc Athanasius ; quem locum attulit Joannes Cyparissiotus [1], cujus in græco fuisse videtur, τοῦ γὰρ εἴδους, καὶ τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς οὔσης τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ. Nam Turrianus interpres latine sic vertit : « Cum enim species, et divinitas Patris sit essentia Filii : » cui et Nannius Athanasii interpres assentitur. Verum melius in Athanasii græco codice legitur τοῦ γὰρ ἰδίου, quam τοῦ εἴδους. Nam de eo, quod secundum essentiam Patris proprium est, agit Athanasius, qui et veram rationem indicavit, cur in se mutuo personæ sint, ac quid περιχώρησις illa valeat ; nimirum, quod ipsa eadem Patris substantia sit in Filio, ut ea in alterutro conspecta, videri alterum necesse sit. Hoc enim proprie est, ut supra docui, περιχώρησις mutua et necessaria copulatio ; quæ id efficit, ut uno posito, consequens sit poni alterum, et ut invicem separari non modo intelligentia, uti quæ relata dicuntur, sed etiam reipsa, nequeant.

Sic in eadem oratione sanctus Athanasius ex eo, « (3) quod divinitas, et proprietas (substantialis) Patris, et plenitudo divinitatis illius, est esse Filii, » consequi illa omnia dicit, quæ in Scriptura de Filio prædicantur, ut æqualis sit Patri, ut in Filio sit Pater, in eoque omnia illa faciat, quæ fieri dicuntur a Filio, ut qui Filium videt, videat et Patrem. « (4) Atque ita est Pater in Filio. Sed et proprietas, ac divinitas illa, quæ ex Patre est in Filio, et in Patre Filium ostendit, et inseparabilem ab eo semper esse. »

Tum in oratione 5 : « (5) Quemadmodum qui dicit Patrem et Filium duo, unum dicit

(1) Ibid. Ἑνοῦνται γάρ, ὡς ἔφαμεν, οὐχ ὥστε συγχεῖσθαι, ἀλλ' ὥστε ἔχεσθαι ἀλλήλων, καὶ τὴν ἐν ἀλλήλοις περιχώρησιν ἔχουσι δίχα πάσης συναλοιφῆς, καὶ συμφύρσεως, οὐδὲ ἐξισταμένων, ἢ κατ' οὐσίαν τεμνομένων, κατὰ τὴν Ἀρείου διαίρεσιν. Ἀμέριστος γὰρ ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης.

(2) ATHAN. or. 4. pag. 253. Μὴ φρονοῦντες γὰρ Υἱὸν γνήσιον εἶναι ἐκ Πατρὸς, καταψεύδονται τοῦ γνησίου, ᾧ μόνῳ ἁρμόζει λέγειν, ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. Ἔστι γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ὥς γε νοεῖν ἔξεστι, ἐπειδὴ σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἴδιόν ἐστιν, ὡς ἐκ φωτὸς ἀπαύγασμα, καὶ ὡς πηγῆς ποταμός· ὥστε τὸν ὁρῶντα τὸν Υἱὸν ὁρᾷν τὸ τοῦ Πατρὸς ἴδιον, καὶ νοεῖν ὅτι τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄν, οὕτως ἐν τῷ Πατρί ἐστι· ἔστι δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, ἐπειδὴ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἴδιον, τοῦτο ὁ Υἱὸς τυγχάνει ὢν, ὡς ἐν τῷ ἀπαυγάσματι ἥλιος, καὶ ἐν τῷ λόγῳ ὁ νοῦς, καὶ ἐν τῷ ποταμῷ ἡ πηγή. Οὕτω γὰρ ὁ θεωρῶν τὸν Υἱὸν, θεωρεῖ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸ ἴδιον, καὶ νοεῖ ὅτι ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ ἐστι. Τοῦ γὰρ ἰδίου τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς οὔσης τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, ἀκολούθως ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί ἐστι, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ εἰκότως εἰρηκὼς πρότερον· ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν· ἐπήγαγε τὸ, ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί, ἵνα τὴν μὲν ταὐτότητα τῆς θεότητος, τὴν δὲ ἑνότητα τῆς οὐσίας δείξῃ.

(3) ATHAN. orat. 4. pag. 255. Ἡ θεότης, καὶ ἡ ἰδιότης τοῦ Πατρὸς τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἐστι, etc. Τὸ πλήρωμα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος, ἐστὶ τὸ εἶναι τῷ Υἱοῦ, etc.

(4) Ibid. Καὶ οὕτως ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ ἐν Υἱῷ ἰδιότης, καὶ θεότης δείκνυσι τὸν Υἱὸν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸ ἀεὶ ἀδιαίρετον αὐτοῦ.

(5) Idem orat. 5. pag. 307. Ἀλλ' ὥσπερ ὁ λέγων Πατέρα

[1] Lib. 9. c. 8.

Deum; ita qui dicit unum Deum, agnoscit duo : pro eo, quod Pater et Filius divinitate sunt unum, quodque ex ipso procedens Verbum impartibile, et inseparabile sit a Patre. » Hanc mutuam in se personarum existentiam Cyrillus Alexandrinus aliis in locis explicat; ut libro primo in Joannem [1]; et libro tertio [2]. Et libro Thesaurorum 33 [3]. Et in dialogo de Incarnatione [4] probat inde contra Sabellianos Filium aliquid esse per se subsistens, quod alioqui non recte dixisset, *Ego in Patre, et Pater in me est.* »

IX. Jam Basilius Epistola 43. personarum περιχώρησιν, et συνάφειαν haud aliter expressit, cum illas « (1) ordine quidem, consequenter, secundum naturam, conjunctim » profiteri nos ait, « tribus in unum, idemque commistis, ac temperatis. » Itaque qui unam aliquam de tribus acceperit, reliquas necessario, et consequenter accipere; « (2) quemadmodum qui catenæ alicujus extremum arripit, alterum quoque extremum simul attrahet. » « (3) Proinde qui Filium, exempli gratia, vere sumpserit, habebit ipsum utrinque secum adducentem hinc Patrem suum, inde Spiritum sanctum. Non enim ille, qui in Patre semper est, abscindi a Patre poterit; neque ab suo unquam Spiritu divelletur, qui in ipso operatur omnia. Similiter et qui Patrem admiserit, etiam Filium, et Spiritum S. potestate simul admittit. Non enim potest aliqua ullo pacto excogitari vel sectio, vel divisio, ut sive Filius absque Patre intelligi, sive Spiritus a Filio sejungi queat. Sed nescio quæ in istis animadvertitur, quæ neque verbis explicari, neque mente comprehendi potest, communio pariter, ac disjunctio. »

Hæc Basilius; in quibus περιχωρήσεως naturam, et proprietatem graphice describit, cujusmodi supra demonstravimns. Quin etiam alio in libro [5], ideo in se invicem esse Patrem, et Filium affirmat, « (4) quod et hic talis est, qualis est ille; et ille talis, qualis hic est, » nimirum, ut mox subjicit, quod una sit, et individua natura.

Præclare hoc Dionysius explicat libro de Divin. nominibus, capite secundo, dum ea, quæ sunt personis communia tribus, et distincta, referens, inter alia, « (5) una est et communis, *ait*, mutua in se invicem, si sic loquendum est, uniprincipalium hypostaseon mansio, et stabilitas, universe supra omnem modum unita, ac nulla parte confusa, quemadmodum facium lumina, ut sensibilibus, et appositis utar exemplis, quæ in una domo sunt, ac tota in se totis invicem sunt pura, atque sincera, et exactam a se ipsis peculiariter subsistentem habent distinctionem, unita distinctione, et unione distincta. Itaque videmus, in domo cum plures sunt faces, in unum esse conjuncta omnium lumina, et uno ac minime distincto fulgore splendescere. Nemo autem, opinor, posset certæ cujuspiam facis lumen ab aliis ex aere omnia complectente lumina secernere, et

καὶ Υἱὸν δύο, ἕνα Θεὸν λέγει· οὕτως ὁ λέγων ἕνα Θεὸν, δύο φρονεῖ, τῷ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἓν ὄντα τῇ θεότητι, καὶ τῷ ἐξ αὐτοῦ ἀμέριστον, καὶ ἀδιαίρετον, καὶ ἀχώριστον εἶναι τὸν Λόγον ἀπὸ τοῦ Πατρός.

(1) BASIL. ep. 43. pag. 809. Ἀκολούθως μὲν, κατὰ τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ φύσιν, τῶν τριῶν κατὰ ταὐτὸν συγκεκραμένων ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο.

(2) Ibid. Ὥσπερ ἐξ ἁλύσεως ὁ τοῦ ἑνὸς ἄκρου ἁψάμενος, καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεπεσπάσατο.

(3) Ibid. Καὶ εἰ τὸν Υἱὸν ἀληθινῶς τις λάβοι, ἕξει αὐτὸν ἑκατέρωθεν πῆ μὲν, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, πῆ δὲ τὸ ἄγιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον. Οὔτε γὰρ ὁ τοῦ Πατρὸς, ὁ ἀεὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὢν, ἀποτμηθῆναι δυνήσεται. Οὔτε τοῦ Πνεύματός ποτε διαζευχθήσεται τοῦ ἰδίου ὁ πάντα ἐν αὐτῷ ἐνεργῶν. Ὅσαύτως δὲ καὶ ὁ τὸν Πατέρα δεξάμενος, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα συμπαρεδέξατο τῇ δυνάμει· Οὐ γὰρ ἔστιν ἐπινοῆσαι τομὴν, ἢ διαίρεσιν κατ' οὐδένα τρόπον· ὡς ἢ Υἱὸν χωρὶς Πατρὸς νοηθῆναι, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ διαζευχθῆναι, ἀλλά τις ἄῤῥητος, καὶ ἀκατανόητος ἐν τούτοις καταλαμβάνεται καὶ ἡ κοινωνία, καὶ ἡ διάκρισις.

(4) BASIL. contra Sabell. Οὔτως γὰρ ἐν ἐκείνῳ, κἀκεῖνος ἐν τούτῳ. Ὅτι καὶ οὗτος τοιοῦτός ἐστιν, οἷος ἐκεῖνος, κἀκεῖνος, οἷος οὗτος.

(5) DIONYS. Ἡνωμένον μέν ἐστι, καὶ κοινὸν ἡ ἐν ἀλλήλαις, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, τῶν ἑναρχικῶν ὑποστάσεων μονὴ, καὶ ἵδρυσις ὁλικῶς ὑπερηνωμένη, καὶ οὐδενὶ μέρει συγκεχυμένη, καθάπερ φῶτα λαμπτήρων, ἵνα αἰσθητοῖς καὶ οἰκείοις χρήσωμαι παραδείγμασιν, ὄντα ἐν οἴκῳ ἑνὶ, καὶ ὅλα ἐν ἀλλήλοις ὅλοις ἐστὶν ἀκραιφνῆ, καὶ ἀκριβῆ τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἰδικῶς ὑφισταμένην ἔχει διάκρισιν, ἡνωμένα τῇ διακρίσει, καὶ τῇ ἑνώσει διακεκριμένα. Καὶ γοῦν ὁρῶμεν ἐν οἴκῳ πολλῶν ἐνόντων λαμπτήρων πρὸς ἕν τι φῶς ἑνούμενα τὰ πάντων φῶτα, καὶ μίαν αἴγλην ἀδιάκριτον ἀναλάμποντα. Καὶ οὐκ ἄν τις, ὡς οἶμαι, δύναιτο τοῦδε τοῦ λαμπτῆρος τὸ φῶς ἀπὸ τῶν ἄλλων, ἐκ τοῦ πάντα τὰ φῶτα περιέχοντος ἀέρος διακρῖναι, καὶ ἰδεῖν ἄνευ θατέρα θάτερον, ὅλων ἐν ὅλοις ἀμιγῶς συγκεκραμένων. Ἀλλὰ καὶ ἕνα εἴ τις τῶν πυρσῶν ὑπεξαγάγοι τοῦ δωματίου, συνεξελεύσεται καὶ τὸ οἰκεῖον ἅπαν φῶς, οὐδέν τε τῶν ἑτέρων φώτων ἐν ἑαυτῷ συνεπισπώμενον, ἢ τοῦ ἑαυτοῦ τοῖς ἑτέροις καταλεῖπον. Ἦν γὰρ αὐτῶν, ὅπερ ἔφην, ἡ ὅλων πρὸς ὅλα παντελὴς ἕνωσις ἀμιγὴς καθόλου, καὶ οὐδενὶ μέρει συμπεφυρμένη. Καὶ ταῦτα ὄντως ἐν σώματι, τῷ ἀέρι, καὶ ἐξ ἑνύλου τοῦ πυρὸς ἠρτημένου τοῦ φωτὸς, ὅπου γε καὶ τὴν ὑπεριδρύσθαι φαμὲν ὑπερούσιον ἕνωσιν οὐ τῶν ἐν σώματι μόνον ἑνωσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ψυχαῖς, καὶ ἐν αὐτοῖς νόοις, etc.

[1] Pag. 12 et 37. — [2] Pag. 302. — [3] Pag. 334. B. — [4] Tom. 5. p. 687.

[5] Tom. 2. in Homil. 17. contra Sabell. p. 606.

alterum intueri sine altero; cum tota sint in totis sine mistione temperata. Quinetiam si unam quispiam facem e cubiculo subtrahat; proprium illius una omne lumen exibit sic, ut nullam alienorum luminum partem auferat secum, aut aliis relinquat e suo. Erat enim, ut supra memoravi, totorum perfecta cum totis unio permistionis omnis expers, neque ulla parte confusa. Atque hæc revera in corpore contingunt aereo, ubi lumen ex concreto cum materia igne dependet; cum tamen illam supersubstantialem unionem eminere ducimus, non modo supra uniones illas, quæ cernuntur in corporibus, sed eas etiam, quæ in animabus ipsis, et in ipsis mentibus existunt, etc. » Hactenus Dionysius; qui apta, et egregia similitudine mutuam in se ipsis personarum existentiam declarat, ex naturæ identitate, et proprietatum distinctione profectam. Hunc porro locum Euthymius [1] descripsit ex capite secundo de distincta et unita Theologia. Quam et aliis exemplis plerique veterum illustrare conantur, velut fontis, et fluminis; tum colorum, qui admirabiliter distincti, conjunctique cernuntur in iride. Atque hæc eodem spectant omnia, ut intelligamus τὴν περιχώρησιν, et ἐνύπαρξιν ex unitate substantiæ ortam, in intima, et absoluta copulatione personarum prius, quam in *ubi immensitate* consistere.

X. Harum similitudinum paucis obiter perstrictis, Cæsarius eodem modo rem illam exponit. Nam his verbis, *Ego in Patre, et Pater in me est*, « (1) eamdem substantiam, et nulla re diversam divinitatem, ac parem fortitudinem significari » dicit. Cyrillus item Alexandrinus plerisque in locis περιχώρησιν istam explicat. Ut libro primo commentariorum in Joannem, Filium esse in Patre, et Patrem in Filio, viderique alterum in altero docet, « (2) Non propter solam similitudinem substantiæ, ut et Filium in Patre velut characterem contemplemur, aut velut archetypum in Filio Patrem; verum et Filium per generationem e Patris emicantem substantia, et ex ea proprie existentem, ac subsistentem Deum Verbum profitebimur; Patrem vero rursus in Filio, tanquam in consubstantiali fetu, etc. » Addit, « (3) Non alia ratione intelligi posse unum omnino Deum esse, si unaquæque Trinitatis persona in omnimodam proprietatem recedat, et ab naturali cum altera conjunctione, ac substantiva ad eam habitudine penitus abducta nominetur Deus. » Paulo post etiam περιχώρησιν velut definiens, eam appellat « (4) mutuam in se personarum immissionem. » Et apud Euthymium ex eodem libro commentariorum in Joannem: « (5) Ita, *inquit*, alicubi Salvator ait, se in Patre esse quidem ipsum, et in seipso esse similiter Patrem. Verum perspicuum id omnibus est, non sic intelligendum hoc esse, uti, tanquam corpus in corpore, vel vas in vase, ita Pater in Filio capiatur, vel Filius vicissim quodammodo immittatur in Patrem. Sed hic in illo, et in hoc ille videtur, pro identitate substantiæ nulla re differente, et naturali unitate, ac similitudine. »

XI. Quibus Cyrilli verbis, etsi sola illa τῆς περιχωρήσεως notio, quæ corporum propria est, diserte, expresseque refellitur; valet tamen illius ratio ad eam quoque, quam supra notavi, theologorum improbandam opinionem, qui illam solam loci, sive τοῦ ποῦ, quod est *ubi*, immensitate metiuntur. Quæ ut seorsim, ac per se τῆς περιχωρήσεως notionem non implet; ita cum naturæ identitate, quæ vis est ejus propria, conjuncta, ad eamdem pertinet, imo ex naturæ unitate fit etiam illa secundum loci immensitatem consequens mutua in sese personarum extantia. Declarat hoc eximius Euthymii locus in Panoplia; qui τὴν περιχώρησιν paucis, sed accuratis verbis explicat sic: « (6) In se autem invicem inesse personas dicimus,

(1) CÆSAR. resp. ad quæs. 3. Τὸ ταὐτὸν τῆς οὐσίας, καὶ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θεότητος, καὶ ἰσοσθενὲς ἐν τούτοις δηλῶν.

(2) CYRIL. lib. 1. in Joan. pag. 46. Οὐ γὰρ δήπου κατὰ μόνην τὴν ὁμοιότητα τῆς οὐσίας ὡς χαρακτῆρα τὸν Υἱὸν ἐν Πατρὶ θεωρήσομεν, ἢ αὖ πάλιν ὡς ἀρχέτυπον ἐν Υἱῷ τὸν Πατέρα· ἀλλ' Υἱὸν μὲν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεννητῶς ἐκλάμποντα, καὶ ἐν αὐτῇ, καὶ ἐξ αὐτῆς ἰδιοσυστάτως ὑπάρκοντα, καὶ ὑφεστῶτα Θεὸν Λόγον παραδεξόμεθα· Πατέρα δὲ πάλιν ἐν Υἱῷ, ὡς ἐν ὁμοουσίῳ γεννήματι, etc.

(3) Ibid. Ἐπεὶ πῶς ἂν ὅλως καὶ εἷς ὑπάρχειν νοοῖτο Θεὸς, εἴπερ ἕκαστον τῶν σημαινομένων ἀναχωρήσει μὲν εἰς ἰδιότητα παντελῆ, ὁλοκλήρως δὲ τῆς πρὸς τὸ ἕτερον συμφυΐας τε, καὶ σχέσεως οὐσιώδους ἀπεννενεγμένων ὀνομάζοιτο Θεός;

(4) Ibid. pag. 47. Τὴν εἰς ἄλληλα τῶν σημαινομένων, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀντεμβολήν.

(5) CYRIL. apud Euthym. Panop. par. 1. tit. 11. p. 392. lat. edit. Οὕτως που φησὶν ὁ Σωτὴρ, ὡς εἴη μὲν αὐτὸς ἐν Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ δὲ ὁμοίως ἐν αὐτῷ. Ἀλλ' ἔστι παντί που δῆλον, ὡς οὐ προσήκει νοεῖν καθάπερ σῶμα ἐν σώματι, ἢ σκεῦος ἐν σκεύει, οὕτω χωρητὸν ἐν Υἱῷ τὸν Πατέρα, ἢ αὖ πάλιν τὸν Υἱὸν ἀντεμβιβάζεσθαι τρόπον τινὰ τῷ Πατρί. Οὕτος δὲ ἐν ἐκείνῳ, κἀκεῖνος ἐν τούτῳ φαίνεται ὡς ἐν ταὐτότητι τῆς οὐσίας ἀπαραλλάκτῳ, καὶ τῇ κατὰ φύσιν ἑνότητί τε καὶ ὁμοιότητι.

(6) EUTHYM. Panop. par. 1. tit. 2. Ἐν ἀλλήλαις δὲ ταύτας φαμὲν, διά τε τὴν ἀλληλουχίαν αὐτῶν, καὶ τὸ φεράλληλον, καὶ διὰ τὸ ἀπερίγραπτον, καὶ ἀχώρητον τόπῳ· ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν μίαν τούτων θεότητα.

[1] Euth. Pan. par. 1. Tit. 2.

tum ob earum mutuam cohærentiam, et quod invicem continent; tum quod loco circumscribi, capique nequeant; tum denique quod una sit illarum divinitas. » Vide eumdem Euthymium [1] egregie id exponentem ex Maximo martyre.

Quin etiam Cyrillus Alexandrinus in septimo Thesauri, « (1) naturalem Filii locum esse » Patrem ait. Cui consentaneus est Hieronymus in commentario ad caput tertium Ezechelis ita scribens : « Filius locus est Patris, sicut et Pater locus est Filii, dicente domino Salvatore : Ego in Patre, et Pater in me. » Sed primaria, et nativa τῆς περιχωρήσεως ratio in naturæ, vel substantiæ communione sita est, qua « (2) Filius cum Patre quodammodo commisceri, ac temperari » dicitur ab eodem Cyrillo. Qui et permultis in locis [2] mutuam illam ἐνύπαρξιν personarum substantiæ unitate metitur. Ex hac tamen et immensitatis illa, sive loci, vel, ut loqui amant, τοῦ ποῦ, id est *ubi*, ταὐτότης sequitur. Hinc idem Cyrillus dialogo tertio de Trinitate causam reddit, cur ubique tam Filius sit, quam Pater, nec unus sine altero universa compleat.

Huc etiam spectant illa loquendi genera, quibus multum veteres utuntur; ita distinctas esse personas divinas, ut nulla sit earum disjunctio. « (3) Dividuntur, *inquit*, sed non divise. » Et Joannes Damascenus, « (4) dividi, *ait*, sine ulla distantia. » Sic Ambrosius lib. 2. de Fide, c. 2. « Pater et Filius, *inquit*, distinctionem habent, ut Pater, et Filius; separationem divinitatis non habent. » Et Tertullianus contra Praxeam capite octavo, « Prolatum, sed non separatum. » Toletana quoque Synodus undecima, « Inseparabiles inveniuntur in eo, quod sunt, et in eo, quod faciunt. »

XII. Ut ex Latinis paucos commemorare pergam, non enim testibus pluribus opus est, Hilarius imprimis in secundo libro, brevi, sed accurata sententia totam illam, cujusmodi volumus, περιχωρήσεως, et existentiæ mutuæ rationem complectitur. « Perfectus, *inquit*, a perfecto, quia totus a toto : non divisio, aut discissio, quia alter in altero; et plenitudo divinitatis in Filio. » Nullam inter ambos esse divisionem ait; quod Athanasius [3] τὸ ἀδιαίρετον, καὶ ἀμέριστον, καὶ ἀχώριστον vocat, quia totus a est toto; et plenitudo divinitatis est in Filio; quod πλήρωμα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος idem Athanasius appellat. Sic idem Hilarius initio libri tertii, « Non duo, *inquit*, unus, sed alius in alio, quia non aliud in utroque. Pater in Filio, quia ex eo Filius : Filius in Patre, quia non aliunde quod Filius Unigenitus in Ingenito, quia ab Ingenito Unigenitus. Ita in se invicem, quia ut omnia in ingenito Patre perfecta sunt, ita omnia in Filio unigenito perfecta sunt. » Quoniam ergo tota ipsa, quanta est, divinitas, quæ nonnisi unica, et singularis esse potest, a Patre communicatur Filio; idcirco neuter ab altero separari potest, non solum loco, et *ubi*, sed nec intima, et ab omni loci contemplatione absoluta, atque in se spectata amborum existentia, secundum quam alter esse dicitur in altero; longe, opinor, diverso, præstantioreque modo, quam in mundo, creatisque rebus omnibus esse, et existere dicitur Deus; qui etsi propter immensitatem suam ab illis abesse nequeat, nec ab eo, quamdiu sunt, istæ; nihilominus divisa, ac separata sunt invicem eo divisionis genere, quo Pater a Filio minime sejungitur.

Rursus in septimo libro idem Hilarius, « Insunt, *ait*, sibi invicem, dum non est, nisi ex Patre nativitas : dum in Deum alterum natura vel exterior, vel dissimilis non subsistit : dum Deus ex Deo manens, non est aliunde quod Deus est. » Et subinde : « Filius in Patre est, et in Filio Pater, non per transfusionem, refusionemque naturarum, sed per viventis naturæ perfectam nativitatem. » Quod postea sub libri finem disertius exponit : « Ut cum Patrem, *inquit*, nosceremus in Filio, Filium tamen esse meminissemus in Patre; ne transfusio potius alterius in alterum existimaretur, quam per generationem, nativitatemque unitas ejusdem in utroque naturæ. » Item, « Certe si quid afferat ambiguitatis caro, et corpus, et passio, vel operibus credatur, Deum in Deo esse, unum eos esse, dum naturæ virtute uterque in se est, et neuter sine altero

(1) CYRIL. lib. 7. Thes. pag. 51. Καὶ ἵνα οὕτως εἴπω, τόπος αὐτῷ φυσικὸς ὁ Πατήρ.

(2) Idem lib. 32. Thes. pag. 328. Ὡς ἀνακεκράσθαι τρόπον τινὰ κατ' οὐσίαν αὐτῷ.

(3) MAXIM. cent. 2. de Charit. cap. 29. Διαιρεῖται μὲν, ἀλλ' οὐ διηρημένως.

(4) JOAN. Dam. lib. 3. cap. 5. Ἡνωμένας μὲν ἀσυγχύτως, διαιρουμένας δὲ ἀδιαστάτως.

[1] Euth. Par. 1. Panop. Tit. 2. p. 47. — [2] Vide Dial. 3. de Trin. pag. 466. Dial. 5. pag. 558. Dial. 6. pag. 621. lib. 2. in Joan. pag. 168. lib. 3. pag. 306. lib. 9. pag. 795. et 782. Et lib. Thes. 12. pag. 113. Et lib. contra Anthropom. cap. 18.

[3] Orat. 5. p. 307.

est, dum et Pater nihil ex suis amittit in Filio, Filius totum sumit ex Patre, quod Filius est.» In se ergo invicem sunt eo ipso, quod natura una cum sit amborum, alter ex altero nascitur. Quemadmodum et in octavo libro unum esse Deum probat inde, quod « Pater in Filio sit, et Filius in Patre per inseparabilis naturæ unitatem, non confusam, sed indiscretam, neque permixtam, sed indifferentem, neque cohærentem, sed existentem, neque inconsummatam, sed perfectam. Nativitas est enim, non divisio; et Filius est, non adoptio; et Deus est, non creatio, etc. Tenens hanc itaque manentis in Patre Filii, et Patris in Filio fidem, unum Deum Patrem, et unum Dominum Christum sibi esse Apostolus prædicat. » Sic in nono libro : « Credendus est Pater in Filio, et Filius in Patre, per naturæ unitatem, per virtutis potestatem, per nativitatis generationem. » Et in libro primo contra Constantium, erudite *inesse atque esse commune esse* dicit. «Nam Pater in me est, *inquit*, et ego in Patre, æqualitas est; quæ vicissitudinem æqualitatis expressit, dum inesse, atque esse commue est. »

XIII. Quod autem περιχώρησις a Genebrardo, aliisque theologis ad mutuam præsentiam refertur, corporumque similitudine declaratur infusorum invicem, ac sese penetrantium, idipsum septimo in libro Hilarius excludit. Simul etiam illud ipsum repetit, quod τὴν περιχώρησιν proprie declarat, *nihil differre et esse, et inesse*. « Non est corporalium naturarum, *inquit*, ista conditio, ut insint sibi invicem; ut subsistentis naturæ habeant perfectam unitatem; ut manens unigeniti nativitas a paternæ divinitatis sit inseparabilis veritate. Unigenito tantum istud Deo proprium est, et in sacramento veræ nativitatis fides ista est, et spiritualis virtutis hoc opus est, nihil differre, et esse, et inesse. Inesse autem non aliud in alio, ut corpus in corpore; sed ita esse, ac subsistere, ut in subsistente insit, ita vero inesse, ut et ipse subsistat. »

Quanquam nec illud diffitendum est, ut jam dixi, περιχώρησιν, ac mutuam existentiam personarum, quasi per localem præsentiam, et *ubi*, interdum a Patribus explicari. Sed hoc facilioris, clariorisque intelligentiæ causa faciunt; quod aliter exponi ista nequeant, et a rudioribus percipi. Sic Paschasius diaconus lib. 1. de Spiritu sancto cap. 10. de Spiritu sancto loquens, « Si creatura, *inquit*, esset, quomodo penetrare posset incorpoream naturam omnia penetrantem? Capax enim sui est Trinitas, sicut ego in Patre, et Pater in me. » Et Hieronymus in cap. 3. Ezechielis, « Filius, *inquit*, locus est Patris, et Pater locus est Filii, dicente Domino salvatore, Ego in Patre, et Pater in me. » Faustinus adversus Arianos scribens, illud a Christo usurpatum ait, *Ego in Patre, et Pater in me;* « non utique per quamdam passivam confusionem, sed quia consequens est, ut, ubi Pater est, illic esse cognoscatur et Filius; et ubi Filius est, illic etiam Patrem extare cognoscas. » At idem paulo post demonstrat, mutuam illam existentiam absolute, et citra immensitatis notionem in naturæ unitate, et communione divinitatis ab se constitui. « Et ideo ait, Ego in Patre, et Pater in me. Cum enim omnia, quæ sunt paternæ virtutis, et deitatis, habeantur in Filio, Pater in Filio est, et Filius in Patre. »

Marius Victorinus lib. 4. adversus Arium itidem hoc, quod est in invicem existere, declarat his verbis : « Ergo quia insunt sibi, et licet Pater cum sit, Filius non sit; rursusque, cum Filius, qui est ejus, cujus est filius, Pater non sit, tamen vi rerum, et substantiæ parilitate, cum vivere vita sit, et vita sit vivere, merito divina Salvatoris voce pronuntiatum est, Et ego in Patre, et Pater in me. » Ob substantiæ parlitatem, quod est το ὁμοούσιον, et quia vivere, quod Patri tribuit, idem est ac vita, quam assignat Filio, ideo Patrem in Filio, et in Patre Filium dicit existere. Vide et librum secundum, cujus sub finem ambos illos in se inesse mutuo dicit, quia eadem in utroque virtus est, et substantia. «Item Filius, qua filius est, in Patre esse non potest. Pater, *inquit*, quo pater est, in Filio esse non potest, sed quo virtutis (for. quod) substantiæ sibi est, hoc est in altero. Inde alterum in altero unum redditur etiam subsistentibus singulis; unum tamen, quia idem in utroque intelligitur, et nominatur. » Ac subinde ex eo, quod dicitur Filius esse in Patre, et Pater in Filio, concludit dici etiam Deum in Deo, lumen in lumine, quod idem sit in utroque.

XIV. Quod autem scriptum est ab eo, *Pater quo pater est, in Filio esse non potest;* et vicissim : *Filius, quo filius est, in Patre esse non potest*, non sic interpretandum est, quasi Filius, ut filius, non sit in Patre. Est enim revera in Patre etiam proprietas ipsa personæ Filii, id est filietas, quatenus eadem res est cum substantia communi; quemadmodum et paternitas inest in Filio; non tamen paternitas est filietas, aut Pater Filius; de quo vide Demetrii Cydonis librum de processione Spiritu sancti, capite 4, in quo subtilissime rem istam

explicat. Verum hoc Victorinus unum sibi voluit, propter eamdem in utroque naturam, et essentiam, dici Patrem esse in Filio, et Filium in Patre, at non eodem modo esse alterum in altero, propter eamdem in utroque proprietatem; quoniam et sunt duæ, non una tantum, et singulæ personæ singulis constant; non autem duabus quælibet; sicut eadem essentia singulas, adjuncta proprietate, constituit.

Sic et illud Consentii in epistola ad Augustinum castigandum fuit[1], « Pater ergo, et Filius, et Spiritus sanctus majestate ubique sunt, quia unum sunt; personis tantum apud se sunt, quia tres sunt; » quod illi respondens, respuendum esse docuit Augustinus. Id enim perinde dici, « quasi aliud sit Pater, aliud divinitas ejus, quæ illi communis est cum Filio, et Spiritu sancto. » Quocirca personarum distinctio non ad id valet, ut vel una ibi esse queat, ubi non sit alia, vel sola ubique sit essentia, persona autem non ubique; sed ut nulla sit confusio. Nimirum unitas essentiæ, vel identitas potius, hoc efficit, ut omnes et in se mutuo, et simul sint; proprietatum vero diversitas, ut tanquam alius in alio esse dicantur, quo in utroque περιχώρησις tota consistit. Pulchre hoc a Petro Chrysologo declaratum est in Sermone 88. « Sed dicis, *inquit*, et si in ipso est, quomodo est alius? Hæretice sic est alius persona, ut sit ipse substantia: sic est ipse substantia, ut nulla sit confusio Trinitatis. Sic est unitas Trinitatis, ut nulla sit in deitate distantia, sic in se est, et sine se tota Trinitas non est, ut insit in Patre, et Filio, et Spiritu sancto personalitas definita, non separata divinitas. »

Fulgentius quoque libro de Fide ad Petrum, capite primo, « Per hanc unitatem naturalem, *inquit*, totus Pater in Filio, et Spiritu sancto est; totus Filius in Patre, et Spiritu sancto est; totus quoque Spiritus sanctus in Patre, et Filio. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est; quia nemo alium aut præcedit æternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate. »

XV. Atque idem Fulgentius uberrime hoc idem pertractat argumentum in libro 3. ad Monimum; ubi Arianos quosdam redarguit asserentes, Filium, sive Verbum, sic esse apud Deum, ut tamen in Deo minime sit[2]. « Ac per hoc, ex eo quod apud illum esset, non tamen in illo esse, extra illum, non intra illum esse, etc. Et ob hoc nec unius esse cum Patre substantiæ. Quoniam quidquid sic apud aliquem est, ut in illo non sit, profecto sic apud illum est, ut unius cum eo substantiæ esse non possit. » Contra quos toto libro disputat Fulgentius, ac probat, idem esse *apud Deum*, quod *intra Deum*, vel *in Deo*. Præsertim quoniam[3] « ipse Filius, qui est verbum Deus, non solum Patrem in se, sed etiam se in Patre esse testatur. » Ac subinde docet, quid sit discriminis inter hæc, hominem esse apud alterum, a quo maxime diligitur, et esse Verbum apud Patrem: « Homo enim apud hominem sic est, ut non solum apud eum non esse possit, sed etiam, cum apud eum est, in ipso substantialiter esse non possit. Vere enim, qui sic apud alium est, extra illum est, quia, cum est apud illum sinceritate dilectionis, loco discernitur, quantolibet affectu sibi uterque jungatur. Sed sic est Verbum apud Deum, sicut in mente verbum, sicut in corde consilium. Cum enim mens apud se verbum habet, utique cogitando habet, quia nihil aliud est apud se dicere, quam apud se cogitare. Cum ergo mens cogitat, et cogitando verbum intra se generat, de sua substantia generat verbum; et sic illud verbum generat de se, ut genitum habeat apud se. Nec minus aliquid habet verbum, quod ex mente nascitur, quam est mens, de qua nascitur; quia quanta est mens, quæ generat verbum, tantum est etiam ipsum verbum. Sicut enim de tota mente nascitur verbum; sic intra totam permanet natum. Et quia, cogitante mente, non est ejus aliquid, ubi in ea verbum non sit; ideo verbum tantum est, quanta est mens ipsa, de qua est, et cum apud illam est, in illa est, et quanta illa est, tantum etiam verbum est, quia de tota, et in tota est. Tantumque est ipsum verbum, quanta simul est et mens ipsa cum verbo. Neque enim sic de illa verbum nascitur, ut ab ea localiter secernatur. » Hæc Fulgentius; qui quod illam verbi existentiam in mente per hoc, quod est esse localiter, exponit, magis explicandi gratia facit, quam quod nihil requiri præterea putet. Revera enim recte probatur non inesse aliquid in altero, quomodo Filius in Patre est; cum illud loco ab isto separari dicitur. Neque tamen hoc satis est, in eodem esse loco, ut illa περιχώρησις habeatur; sed illud insuper accedat oportet, quod in sequenti capite docet, cum ait, « illud Verbum, quod Deus est, sic apud Deum esse, de quo est, ut per unitatem naturæ in Deo sit, et per

[1] Ep. 221. Aug. — [2] Fulg. 3. ad Mon. c. 1. [3] Ib. c. 7.

eamdem unitatem unus cum illo Deus sit. »

XVI. Alchuvinus lib. 1. de Trinit. cap. 14. ad personarum περιχώρησιν illustrandam utrumque adhibet, et immensitatem Dei, et unitatem essentiæ : « Deus ergo per immensitatem naturæ suæ, *inquit*, totam creaturam suam et implet, et continet; ac per hoc totum, quidquid est, implet Pater, totum Filius, totum Spiritus sanctus. Quapropter et Filius, et Spiritus sanctus naturaliter unus est Deus. Inseparabilis igitur naturæ unitas non potest separabiles habere personas. Hæc vero summæ Trinitatis, atque individuæ unitatis natura, quæ sola est ubique tota, sicut ubique inseparabilem habet unitatem naturæ, vel operis, sic separationem non potest recipere personarum. »

Sed omnium optime rem illam aperit Anselmus in capite libri de processione Spiritus sancti, docetque nos, quemadmodum fiat, ut, quamvis Patri Filius, et Spiritus sanctus, hoc est personæ uni duæ addantur aliæ, nihilominus unus sit Deus : « Quippe, *inquit*, si puncto punctum addimus sine intervallo, aut æqualem lineam in æquali linea, aut superficiem æqualem in æquali superficie collocamus, non fit nisi unus punctus, una linea, una superficies, etc. Hoc itaque modo, quamvis non sint plures æternitates, si tamen dicitur æternitas in æternitate, non est nisi una æternitas, et lumen in lumine unum tantum lumen est. Eodem modo quæcumque de Dei dicuntur essentia, si in se replicentur, nec quantitatem augent, nec pluralitatem admittunt. Quoniam autem Deus est æternitas, sicut extra æternitatem nihil est omnino, ita extra Deum penitus non est aliquid. Atque sicut æternitas non est nisi una æternitas in æternitate; sic Deus in Deo unus et solus est Deus. Habemus autem ex vera fide, Deum esse de Deo, nascendo, et Deum de Deo, procedendo. Sed quoniam non est aliquid extra Deum; cum nascitur Deus de Deo, vel cum procedit Deus de Deo, non erit nascens, vel procedens extra Deum, sed manet in Deo. Quoniam ergo Deus in Deo non est nisi unus Deus, cum nascitur Deus de Deo, unus solus est Deus gignens, et genitus; cum procedit Deus de Deo, unus tantummodo Deus est, et procedens, et de Deo quo procedit. »

LIBER QUINTUS.

IN QUO PERSONÆ PRIMÆ, ID EST, PATRIS, PROPRIÆ NOTIONES ET VOCABULA DECLARANTUR.

—

CAPUT PRIMUM.

De nominibus τοῦ ἀγεννήτου, et ἀγενήτου, quibus multum usi sunt Ariani, qui ea ab gentilibus acceperunt. Quid inter se differant; necnon γεννητὸς, et γενητὸς : quorum omnium usus apud plerosque promiscuus fuit. Γεννᾷν interdum esse, *opus efficere*. Variæ significationes τοῦ ἀγεννήτου, quæ ad tres revocantur, eæque sigillatim explicantur. Eusebii in illis fucus, et calomnia. Discrimen ἀγεννήτου per duplex νν, et ἀγενήτου per simplex ν, observatum a quibusdam.

I. Omnium nominum, quæ ad primam Trinitatis explicandam personam usurpata sunt a theologis, fuisse nullum arbitror vel Græcorum usu majore tritum, vel acrioribus inter eos jurgiis exceptum, quam ἀγεννήτου vocabulum, quod Latini partim [1] *ingenitum* vocant, partim [2] *infectum*, vel [3] *inoperatum*, alias *innatum*, aut [4] *innascibile;* aut [5] *non natum* aut [6] *ab origine liberum*. Nullum certe fuit, quod hæretici libentius adhiberent, quodque non solum personæ illi primæ, sed etiam divinæ ipsi naturæ, et essentiæ proprium magis, atque intimum putarent; adeo quidem, ut in eo divinitatis positam esse dicerent rationem, ac notam, qua qui careret, Deum hunc esse volebant non eo jure, quo qui optimo, sed vocabulo tenus, aut adoptione, aut imitatione veri, aut comparatione, et habitudine quadam, quæ naturæ proprietatem excluderet. Ex hæreticis porro id imprimis adamarunt, ac celebrarunt Arianorum pessimi Aetiani, vel Eunomiani, qui et Anomœi, et Athei cognominati sunt, quod Filium inæqualem Patri, ac dissimilem facerent Deum, hoc est nullum. Testantur hoc vehementes illæ super hoc nomine disputationes Aetii, et discipulus ejus qui fuit, Eunomii, apud Basilium, Gregorium Nyssenum, Cyrillum, et omnibus antiquiorem Athanasium, sed imprimis Epiphanium; qui in illorum Hæresi [7] septem et quadraginta de hac una voce Aetii argumenta commemorat, argutis cavillationibus, et calumniis referta; quæ ad triginta sex redacta Nicetas in quintum Thesauri sui librum contulit [8].

II. Sed illius usum nominis a patriarchis suis, uti Tertullianus eos appellat, hoc est gentilibus, hæreticos accepisse docet Athanasius [9] « (1) Ut per occasionem nominis istius inter facta, et creata Dei Verbum annumerarent; per quod illa ipsa sunt producta, quæ facta sunt.» Sic mundum hunc, et materiam ἀγέννητον dicebat Aristoteles; Plato ideas, vel οὐσία ἀγεννήτους hoc est infectas, minimeque productas, ut Ambrosius [10], et in Thesauro [11] Nicetas observat. Et Atticus Platonicus apud Æneam Gazæum, Platonem refert, « (2) mundum hunc putasse, non ingenitum esse, neque sempiternum, sed a potentiore, et perfectiore, qui antiquissimus

(1) ATHAN. Ἐχρήσαντο παρ' Ἑλλήνων λοιπὸν τὴν λέξιν τοῦ ἀγεννήτου· ἵνα προφάσει καὶ τούτου τοῦ ὀνόματος ἐν τοῖς γεννητοῖς πάλιν καὶ τοῖς κτίσμασι συναρίθμωσι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, δι' οὗ αὐτὰ τὰ γενητὰ γέγονεν.

(2) ÆNEAS tom. 1. bibl. græcolat. pag. 402. Τοιοῦτον δὲ αὐτὸν ὄντα οὐκ ἀγέννητον, οὐδ' ἄϊδιον εἶναι· ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μείζονος τὴν δύναμιν, καὶ τελειοτέρου Θεοῦ, τοῦ πρεσβυτάτου καὶ νοητοῦ γεγονέναι. Ὁρατὸν γὰρ ὄντα, καὶ ἁπτὸν, καὶ πάντα σωματοειδῆ, ἀμήχανον ἦν ἀγέννητον εἶναι. Ὧν γὰρ ἡ οὐσία βοηθείας δεῖται τῆς παρ' ἑτέρου πρὸς τὸ εἶναι, πῶς ταῦτα μὴ ὁμολογοῦμεν γεγονέναι τε, καὶ ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος διασώζεσθαι. Τὸν δὲ Ἀριστοτέλην καὶ γελοῖον ἀποκαλεῖ, ὁμολογοῦντα μὲν τόδε τὸ πᾶν ὁρατὸν εἶναι, καὶ ἁπτὸν, καὶ σωματοειδὲς, ἀγέννητον δὲ ἄφθαρτον εἶναι φιλονεικοῦντα.

[1] Ambros. lib. de Incarn. cap. 8 et 9. Aug. 5. de Trin. cap. 5. — [2] Iren. Interp. l. 4. c. 7. — [3] Ambros. lib. de Incarn. cap. 9. — [4] Novat. de Trin. cap. 31. et Prudent. in Apotheo. — [5] Hilar. l. 4 et 11.

[6] Id. l. 12. Id. lib. 4. — [7] Hær. 76. — [8] Lib. 5. c. 39. — [9] Lib. de Decr. Nic. Syn. p. 424. et Or. 11. cont. Arian. p. 158. 159. 161. — [10] Lib. de Incarn. c. 9. — [11] L. 5. c. 43. Nazianz. Or. 35. p. 369.

est, et intelligibilis Deus, esse factum. Quippe cum et aspectabilis, et tactilis sit, atque omnino corporeus sit, fieri non potuisse, ut esset ingenitus. Nam quorum substantia ope alterius indiget, ut existat; qui fieri possit, ut non illa et esse facta confiteamur, et ab eo conservari, qui fecerit? Porro idem ridiculum appellabat Aristotelem, qui cum hunc mundum visu pariter, et tactu percipi, ac corporeum esse fateretur, nihilominus ingenitum, et incorruptum esse pugnabat. » Julianus quoque desertor apud Cyrillum[1] Mosem arguebat, quod de angelis, ac mundo certi nihil docuisset, an facti essent, hoc est ἀγέννητοι, an γενητοὶ, vel γεγονότες. Ab illis auctoribus hæretici veteres, uti dogmata sua, ita usum istius vocabuli mutuati sunt. Ut Basilides, qui ut testis est Epiphanius, *Ingenitum* aiebat « (1) unum esse solum omnium patrem. » Et Valentinus supremum illum αἰώνων omnium principem, quem Βυθὸν nominabat ἀγέννητον esse dicebat, ut Irenæus[2] ab Epiphanio[3] citatus prodidit, quem Tertullianus[4] interpretatur *innatum*. Paulus item Samosatenus, a quo proxime Ariani contra Filium insanire didicerunt, Patrem ἀγέννητον appellabat, eodem, quo Arianos fecisse, studio scribit Athanasius: ut Dei Filium e Virgine natum « (2) recentem, ac creaturam esse monstraret, » ait Dionysius Alexandrinus. Ita enim impius iste disputabat, quomodo et Ariani paulo post. « (3) Quinam igitur quod crescit, et roboratur, hoc dicis et antecedere secula, et cum ingenito Patre principii expers et coæternum esse? »

Manichæi similiter materiam ἀγέννητον esse dicebant, et, ut Chrysostomus loquitur (4), *ingeniti prærogativa* honorabant. Nihilominus veteres aliqui eam vocem usurpasse de Deo leguntur, ut Irenæus in fragmentis libri 4. cap. 73.

III. Ad extremum Ariani nomen idem crebro, ac præ ceteris inculcarunt, maxime Anomœi, eorumque principes Aetius, et Eunomius. Quare ἀκρόπολιν, et τεῖχος τῆς καταφυγῆς, id est *arcem*, ac *murum perfugii* hæreticorum istorum vocat Gregorius Nazianzenus[5]. Nyssenus vero (5) *propugnaculum, unde in catholicum dogma impressionem faciebat* Eunomius. Basilius πρῶτον στοιχεῖον, *primum elementum blasphemiæ ipsorum*. Usus est ea voce passim et Eusebius Cæsariensis[6], qui et Deum appellat (6) ἀγέννητον, hoc est *naturam innatam*, vel *ingenitam*, et *Verbum ingenitæ naturæ esse* dicit *imaginem*. Imprimis autem usurpari vox ab illis ista cœpit, postquam impiæ, ac profanæ illæ sententiæ consensu omnium, et convicio explosæ sunt, quibus Dei filium *de non extantibus fuisse* jactabant, et *fuisse aliquando tempus, cum non esset*. « (7) Postquam enim, ut ait Athanasius, confidere desierunt vocibus istis, de non extantibus, et non erat, antequam gigneretur, ingeniti vocabulum finxere sibi, ut Filium γενητὸν, id est factum esse, coram simplicioribus usurpantes, eadem rursus ipsa verba, de non extantibus, et non erat aliquando, significent. » Quocirca cum nemo dubitaret, idque Catholici ultro concederent, Patrem ἀγέννητὸν esse, hoc est *ingenitum*, secundum omnes nominis istius acceptiones, de quibus mox agetur; Filium autem, et Spiritum sanctum peræque constaret ἀγεννήτους non esse, quoniam ab aliquo principio producti sunt; sumebant, id quod ex usu gentilium scriptorum inveteraverat, τὸ ἀγέννητον idem esse, ac summum, et omnium parentem, et procreatorem Deum, qui et unicus, ac singularis esset, et ab eo γενητὰ omnia facta, genita, procreata dicerentur. Inter quæ præstantes quasdam, et eximias aiebant esse naturas, dissimili ac reliquas modo, conditioneque factas; quæ, quod excellentiæ divinæ plus ceteris essent participes, Dei appellationem obtinerent; quale esse Dei verbum Arianorum pessimi, solum putabant; qui inter illos tolerabiliores erant, etiam Spiritum sanctum. Itaque ἀγέννητον pro-

(1) Epiph. hær. 24. nu. 1. Ὅτι φησὶν ἓν ἐν τὸ ἀγέννητον, ὅ μόνος ἐστὶ πάντων Πατήρ.

(2) Dion. Alex. ep. contra Paul. Sam. in resp. 5. Τὸ δὲ εἰπεῖν αὐτὸν ἀγέννητον Πατέρα· ἵνα διὰ τούτους, φησὶ, δείξῃ πρόσφατον, καὶ κτίσμα.

(3) Paul. Sam. ibid. Πῶς οὖν τὸ αὔξον, καὶ κραταιούμενον λέγεις, ὅτι προαιώνιον, καὶ συνάναρχον τῷ ἀγεννήτῳ Πατρὶ, καὶ συναΐδιον;

(4) Chrysost. tom. 5. Savil. hom. 1. Τῆς ἀγεννησίας πρεσβείοις ἐτίμησαν.

(5) Greg. Nyss. lib. 1. contra Eun. edit. Grets. pag. 155. Καὶ τοῦτο πεποίηται τῆς κατὰ τοῦ δόγματος ἡμῶν καταδρομῆς ὁρμητήριον. Vide Epiph. hær. 73. n. 19 et hær. 76. object. 5.

(6) Euseb. lib. 5. de Demons. pag. 128. Λόγον εἰκόνα τῆς ἀγεννήτου φύσεως.

(7) Athan. orat. 2. pag. 160. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκέτι παῤῥησίαν ἔχουσιν ἐν τῷ λέγειν, ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ, ἐπενόησαν αὐτοῖς τὴν τοῦ ἀγεννήτου λέξιν· ἵνα τὸν Υἱὸν γενητὸν παρὰ τοῖς ἀκεραίοις λέγοντες, αὐτὰ πάλιν τὰ ῥήματα τὰ ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ, οὐκ ἦν ποτε, σημαίνωσιν.

[1] Lib. 3. cont. Jul. — [2] Lib. 1. c. 1. — [3] Hær. 31. Num. 10 et 13. — [4] Lib. con. Valent. — [5] Orat. 37. p. 606. — [6] Euseb. 5. de Demonst. p. 134.

priam Dei esse notam, imo substantiam ejus, et essentiam asserebant, idemque esse dicere ἀγέννητον, quod *Deum*. Hinc adversus Catholicos sæpe ista jactabant: (1) *Nos duo ingenita non dicimus* hoc est *deos duos*, ut refert Athanasius. Atque ut quod ἀγέννητον est, opponitur ei, quod est γεννητὸν, neque possunt ambo in uno et eodem reperiri; sic neque Θεὸν cum eo, quod est γεννητὸν, congruere posse colligebant, nisi abusione quadam nominis; quod Eunom. subdole contendebat apud Greg. Nyssenum, efficere hoc argumentatione sua studens, « (2) quidquid non est ingenitum, neque Deum esse; ac tantum distare unigenitum Deum, qui ingenitus non est, ab eo, ut sit Deus, quantum et ingenitus abest ab eo, ut sit, aut appelletur genitus. »

IV. Sic Basilius in primo Antirrhetico adversus Eunomium (3) scribit hæreticum istum libentius τοῦ ἀγεννήτου vocabulum adhibuisse, quam Patris, quod in illo negatio sit, quæ ἀντίθεσιν, id est *oppositionem* significat « ut quam in nominibus exprimi contrarietatem ostenderet, eamdem in ipsam transferret Patris Filiique substantiam. »

Gregorius item Nyssenus, « (4) Cur igitur, *inquit*, innascibilitatem, tanquam solam congenitam dignitatem attribuunt Patri, ceteris omnibus repudiatis? Nimirum, ut oppositione ingeniti et geniti dissimilitudinis modum improbe adstruant. »

Item alibi (5), propensiores in illud nomen fuisse idcirco docet, « quod significatio ejus absoluta » sit, et nullam cum Filio communionem indicet. Ambrosius libro de Incarnationis mysterio, capite nono, de Arianis loquens, « Neque enim, *ait*, discretionem faciunt ingeniti, et inoperati; neque distantiam volunt esse inter genitum, vel creatum, modo ut creaturam Filium dicant. » Itaque cum Arius, ejusque socii in libello, quem obtulerunt Alexandro Alexandriæ episcopo, Filium scripsissent esse γέννημα, ἀλλ' οὐχ ὡς ἓν τῶν γεννημάτων, Hilarius latine posuit, *facturam, sed non sicuti ceteras facturas*, ad illorum mentem respiciens. At subinde pro eo, quod illi dicunt, se non, ut Manichæus, ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς τὸ γέννημα introducere, vertit Hilarius, « Nec, sicut Manichæus partem unius substantiæ Patris natum exposuit, » γέννημα *natum* interpretatus, non facturam.

V. Antequam de hac hæreticorum cavillatione, ac miris ludificationibus, et artibus dico, quas in una illa voce struxerunt; ejus primum usus, ac proprietas debet animadverti, quam pauci ex veteribus assecuti sunt; qui si paulo eam attentius observassent, minus cum hæreticis negotii, et contentionis habuissent. Duo sunt nomina, quæ voce, ac scriptura simillima, dissimili sunt notione prædita, γεννητὸς et γενητὸς, quorum prius ab eo fit, quod est γεννάω, posterius ab γίγνομαι. Γεννάω proprie est *gignere*, vel *generare*, unde γέννησις *generatio*, et interdum etiam *nativitas*, ut et γενεᾶν non solum est *gignere*, vel *generare*, sed etiam *in lucem edere;* quod de femina plerumque dicitur. Quare Matthæi 2. quod latine redditum est, *Cum natus esset Jesus in Bethlehem*, græce sic habetur, τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος. Et apud Lucam[1], *Elizabeth impletum est tempus pariendi, et peperit filium.* Græce, καὶ ἐγέννησεν Υἱόν. Inde et γεννητὸς tam *genitum* valet, quam *natum*, quemadmodum et *genitus* idem sæpe est, ac *natus;* quod Laurentius Valla demonstrat[2]. Alterum nomen γενητὸς ab eo derivatum, quod est γίγνομαι, latius patet. Nam hoc universe significat, quod producitur, et initium habet existendi, quocumque id modo fiat, sive generatione, sive procreatione, sive effectione. Hinc nomen γένεσις *generationem*, vel *nativitatem* significat; ut apud Matthæum[3]: *Liber generationis Jesu Christi*, Βίβλος γενέσεως. Et in

(1) Athan. orat. 4. pag. 263. Καὶ γὰρ, καὶ τὸ σοφὸν αὐτῶν, ὅπερ εἰώθασι λέγειν, οὐ λέγομεν δύο ἀγέννητα, φαίνονται πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκεραίων λέγοντες. Φάσκοντες γὰρ, οὐ λέγομεν δύο ἀγέννητα, λέγουσι δύο θεοὺς, καὶ τούτους διαφόρους ἔχοντας φύσεις.

(2) Greg. Nyss. lib. 6. contra Eun. pag. 193. Δεικνὺς διὰ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ μὴ ἀγέννητον Θεὸς οὐκ ἔστι· καὶ ὅτι τοσοῦτον ἀπέχει ὁ μονογενὴς Θεὸς, διὰ τὸ γεννητὸν εἶναι, τοῦ εἶναι Θεὸς, ὅσον καὶ ὁ ἀγέννητος τοῦ γεννητὸς εἶναι, ἢ λέγεσθαι.

(3) Basil. in lib. 2. contra Eun. Τῷ δὲ αὐτῷ εἴδει πάλιν τοῦ τεχνάσματος ἐπιμένει, τῷ ἀγεννήτῳ λέγων μὴ εἶναι πρὸς τὸ γεννητὸν σύγκρισιν, οὐχὶ τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ· ἵνα ἢν περ ἂν ταῖς φωναῖς ταύταις ὑπάρχουσαν ἀντίθεσιν ἐπιδείξῃ, ταύτην ἐπ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μετενέγκῃ.

(4) Greg. Nyss. lib. 1. contra. Eun. edit. Grets. pag. 119. Καὶ διὰ τί μόνον συμφυὲς ἀξίωμα τὴν ἀγεννησίαν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς δογματίζουσι, τὰ λοιπὰ παρωσάμενοι; ἵνα τῇ πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντιδιαστολῇ, τὸν τῆς ἀνομοιότητος κακουργήσωσι τρόπον. Idem repetit et pag. 155.

(5) Idem lib. 1. contra Eunom. pag. 30. Ἐπειδὴ τούτου τοῦ ὀνόματος ἄσχετόν τε, καὶ ἀκοινώνητόν ἐστι πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ σημαινόμενον.

Cap. 1. 57. — [2] Annot. in Mat. c. 1. [3] Cap. 1.

mathematicorum, astrologorumque prædictionibus γένεσις pro nativitate, sive natalitio cœli situ solet accipi. Sed frequentiore in usu est γένεσις pro *generatione*, ut in Aristotelicis libris περὶ γενέσεως, καὶ φθορᾶς, quam γενητὸς pro eo, quod generatur. Hoc enim generalem habet notionem, ac de eo dicitur, quod utcumque fit, et cum initio aliquo producitur; minus autem pro *genito* sumitur, nisi quatenus ad commune productionis genus refertur. In quo differt a γενητὸς, vel γέννημα. His enim nominibus ea proprie declarantur, quæ vera generatione propagata sunt, ut sunt filii, ac fetus animantium; rarius autem, nec nisi tropice, ac translatitie de artis operibus, effectisque dicuntur. Quemadmodum librorum auctores a Græcis vocantur *patres*, et libri ipsi *filii*. Ut Synesius Epistola prima, παῖδας ἐγὼ λόγους ἐγεννησάμην, *filios ego libros genui*, vel *in lucem edidi*. Habet enim similitudinem aliquam generationis, animi commentatio, et librorum elucubratio, præsertim sanctioris illius, ac mentis propriæ, qua verbum gignitur. Cetera vero artis opera non usitatius γεννήματα vocentur, quam παῖδες, aut quam artifices ipsi πατέρες; quod in illis insolentius est, neque vulgarem tropum continet.

VI. Ad summam, verbum ipsum γενέσθαι, et γεγονέναι, et nomen γένεσις, gignendi, vel *generandi* notionem communius obtinent; at γενητὸν rarius usurpatur de eo, quod proprie gignitur, nisi quatenus fit ipsum in rebus creatis, et cum ante non esset, incipit existere. Pro eo vero γενητὸν, et γέννημα sæpius in sermonem venit. At γεννάω proprie est *gignere;* interdum etiam *opus efficere*. Sic enim Philo Judæus in libro de Cherubinis haud longe ab initio de stellis loquens, ait « (1) illas ordinem non deserere, quem qui eas genuit, in mundo præstituit. » Et paulo post scribit, Deum « (2) bonitate sua universum hoc genuisse. » Gregorius Nyssenus libro primo contra Eunomium [1], γεννήσεως nomen, et quæ ab eadem origine varie deflectuntur, laxa et generali notione sumpsit pro quacumque rei productione. Itaque plures illius species enumerat, quarum una est procreatio, et effectio : « (3) Cum, inquit, de Scriptura loquens, de conditrice vi mentionem facit, generationem vocat hanc actionem. » Itaque γέννησιν cum γενέσει confundit. Et quod est in Psalmo 148, *Ipse dixit, et facta sunt*, αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγεννήθησαν, quæ est communis tam cusorum, quam scriptorum codicum lectio, legit ille ἐγεννήθησαν, et significari asserit τὴν διὰ τῆς κτίσεως γέννησιν, *generationem, quæ per creationem fit.*

Huic affine est, quod Latini *gignere*, vel *generare* pro eo sumunt, quod est *efficere*, *creare*, et extra se, ac non de sua substantia producere. Plato in Timæo, cum de rerum omnium, ac mundi procreatione disputat, γενέσεως, et τοῦ γίγνεσθαι vocibus utitur; quem Cicero interpretans [2], *gignendi* vocabulum, vel *generandi* passim pro illis posuit. « (4) Quid est, *inquit*, quod semper sit, neque ullum habet ortum, et quod gignatur, nec unquam sit. » Item, « (5) Omne, quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est. Nullius enim rei causa remota reperiri origo potest. » Sic Boetius [3] :

> Constat æterna, positumque lege est,
> Ut constet genitum nihil.

Sic e contrario *factum* pro nato posuit Apostolus capite quarto Epistolæ ad Galatas. (6) *Misit*, inquit, *Filium suum factum ex muliere, factum sub lege;* quod Cassianus [4] observat, qui et aliorum locorum exemplis utitur, velut e Psalmo 44, (7) *Pro patribus tuis facti sunt tibi filii.* Vulgo tamen legitur, *nati sunt*, ut et græce ἐγεννήθησαν. Item Joannis 8, *Antequam Abraham fieret, ego sum.* « In quo scilicet, ait Cassianus, evidenter dixisse noscitur, priusquam nasceretur, ego sum, facti nomine rem nativitatis ostendens, quia efficientiam facti habet, quidquid non indiget, ut fiat. » De vocabulo γενέσθαι, et similibus, memorandus est Athanasii locus, qui in Catena græca in Job citatur ad illa verba (8) *Natique sunt ei septem*

(1) PHILO de Cherub. pag. 86. Τάξιν οὐ λείποντες, ἣν ὁ γεννήσας αὐτὰς Πατὴρ ἔταξεν ἐν κόσμῳ.

(2) Ibid. Καὶ ἀγαθότητι μὲν τὸ πᾶν γεγεννηκέναι, Et lib. de sacrif. Abelis et Caini, pag. 109. edit. græcolat.

(3) GREG. Nyssen. lib. 1. contra Eun. pag. 28. Ὅταν μὲν γὰρ περὶ τῆς κατασκευαστικῆς λέγει δυνάμεως, γέννησιν μὲν ὀνομάζει τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν.

(4) PLATO in Tim. Τί τὸ ὂν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, καὶ τί τὸ γιγνόμενον μὲν, ὂν δὲ οὐδέποτε;

(5) Ibid. Πᾶν δὲ αὖ τὸ γινόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίνεται. Παντὶ γὰρ ἀδύνατον χωρὶς αἰτίου γένεσιν σχεῖν.

(6) GAL. 4. 4. Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον.

(7) Psal. 44. 17. Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησαν οἱ υἱοί σου.

(8) JOB. 1. 1. Ἐγένοντο δὲ αὐτῷ υἱοὶ ἑπτὰ, καὶ θυγατέρες τρεῖς.

[1] L. 1. con. Eun. p. 27 et 28. — [2] Cic. lib. de Univ.

[3] Boet. 2. de Consol. Metro. 3. — [4] Cassian. 6. de Incarn. c. 8.

filii. et tres filiæ. Ubi Athanasius adnotat [1], non statim auditis verbis istis γενέσθαι, ποιηθῆναι, ceterisque talibus, creaturam esse cogitandam, vel opificium ; aut quibus illa tribuuntur, non legitimos esse, ac generatione productos filios.

VII. Hinc facilis est existimatio de ambobus illis vocabulis, quæ jurgiorum in Ecclesia tamdiu semina præbuerunt, ἀγέννητος, et ἀγένητος; quorum illud proprie, et usitate *ingenitum* sonat, hoc est *non genitum*, neque *generatione productum*, sive alioquin æternum sit, sive in tempore genitum ; ἀγέννητος vero infectum dicitur, imo vero sæpius ab Græcis antiquioribus, et elegantioribus pro eo capitur, quod nunquam extitit. Sic (1) Agatho apud Aristotelem.

> Hoc uno quippe etiam Deus privatur,
> Ut infecta reddat, quæcumque semel facta sunt.

Vel

> Ut ea nunquam fuisse faciat, quæ semel fuerunt.

Hæc si diligentius olim plerique Græcorum observare voluissent, Arianorum argutias verbo uno refutassent. Nam ἀγέννητον Patrem esse solum sine cunctatione faterentur ; Filium vero ἀγέννητον perinde ut Patrem esse dicerent, hoc est non γενητὸν, quatenus ea vox initium aliquod, ut diximus, existendi significat, quod pauci ex illis animadverterunt, plerique autem omnes promiscue hæc accipiunt ; quod paulo hic explicare latius multum ad hanc illustrandam disputationem pertinebit.

VIII. Ἀγέννητον itaque, sive ἀγένητον variis modis apud græcos Patres intelligitur. Tres ab Athanasio oratione secunda contra Arianos [2], et in libro de Synodi decretis afferuntur (2), et ab Cyrillo [3]. Primum enim id ita nominatur, quod nondum extitit, sed potest existere, ut ex ære scapha, vel statua. Deinde quod nec existit, nec potest existere, velut triangulum quadrilaterum. Tertio, quod existit quidem, sed neque est γενητὸν, hoc est factum, neque principium habuit existendi, sed est sempiternum, et incorruptum. Ita sanctus Athanasius. At Cyrillus, « (3) quod quamvis sit, et subsistat, nunquam tamen ex aliquo fuit. » Porro Ariani, ut Athanasius refert [4], tertiam significationem, quibusdam additis, ita concipiebant, « Ingenitum id esse, quod non habet existendi causam, » vel, « principium ; quodque iis, quæ producta sunt, et γενητὰ dicuntur, causa est, ut existant. » Asterius vero sophista quartam illam notionem ita concipiebat, ut Athanasius or. 2. refert, ἀγέννητον esse, quod non factum est, sed est semper.

Gregorius Nyssenus [5] duobus modis usurpari dicit ἀγέννητον. Nam et ita vocari, quod est ἀνύπαρκτον, hoc est quod nec est, nec esse potest, ut sunt figmenta, scyllæ, chimæræ, centauri biformes ; et quod sine ulla causa, et principio subsistit, sicut γενητὰ vocantur animalia, quæ gignuntur. His consentaneus est auctor illius homiliæ, quæ inter Chrysostomi opera ponitur [6] ; qui tres affert significationes nominis ejusdem. Prima ut sit τὸ μὴ γεννώμενον, « quod non gignitur. » Secunda ut sit, quod nondum est, sed erit aliquando, ut mortuorum resurrectio nunc, inquit, est ἀγέννητος. Nam esse potest, eritque, sed nondum est facta, μηδέπω γεννώμενη, *nondum genita*. Tertia quod neque est, neque futurum est, ut sunt monstra.

IX. Aliter notionum illarum partitionem Nicetas instituit [7]. Primum enim, id esse ingenitum, et genitum, quod increatum, et creatum ; atque hoc modo discrepare invicem. Secundo pro ἀγεννησία et γεννήσει accipi, et tunc idem non esse. Postremo pro naturis ipsis usurpari ; et sic eas idem esse. Sicut sapiens, et insipiens, et si non idem significant, in eadem tamen natura consistunt. Hæc Nicetas ; cujus in divisione posteriora duo membra, quæ ab Gregorio Nazianzeno desumpsit [8], ex usu loquendi petita sunt, quo *complexa* nomina, quæ *concreta* dicuntur, sæpe pro abstractis veniunt ; ut cum candidum, aut nigrum pro candore, aut nigrore dicimus ; alias vero subjectum significant cum ea forma, quæ illud afficit, ac denominat. Sic ergo *ingenitum*, et *genitum* proprietates ipsas *ingeniti*, et *geniti*, ac notiones declarat. Interdum

(1) AGATHO apud Arist. 6. Eth. cap. 2. Τούτου μόνου γὰρ καὶ Θεὸς στερίσκεται, Ἀγένητα ποιεῖν ὅσα' ἂν ᾖ γεγενημένα.

(2) ATHAN. de decret. Syn. pag. 424. Διαφόρους γὰρ σημασίας ἔχειν τὸ ὄνομα ἀκήκοα. Λέγεσθαι γάρ φησιν ἀγέννητον, τὸ μήπω μὲν γενόμενον, δυνάμενον δὲ γενέσθαι· καὶ πάλιν τὸ μήτε ὑπάρχον, μήτε δυνάμενον εἰς τὸ εἶναι γενέσθαι. Καὶ τρίτον ἐστὶν αὐτοῦ σημαινόμενον, τὸ ὑπάρχον μὲν, μήτε δὲ γεννητὸν, μήτε ἀρχὴν ἐσχηκὸς εἰς τὸ εἶναι, ἀλλ' ἀΐδιον ὄν, καὶ ἀδιάφθορον.

(3) CYRIL. Τὸ ὑπάρχον μὲν, καὶ ὑφεστηκὸς, μὴ μὴν γεγενημένον ὑπό τινος.

[1] Catena in Job edita Londini 1637. — [2] Orat. 2. con. Ar. p. 159. — [3] Lib. 1. Thes. c. 1. — [4] L. de Syn. decr. — [5] Lib. 6. con. Eun. p. 195. — [6] To. 5. ed. Sav. p. 751. — [7] Lib. 5. Thes. c. 43. — [8] Orat. de Fil.

substantiam ipsam, quæ appellatur ingenita, vel genita.

Dionysius vero capite nono libri de Divinis nominibus (1), cum inter alia Dei nomina ἀγέννητον posuisset, diversas ejus significationes obiter injecit; prima est, ut id sit, quod nondum extitit, sed futurum est aliquando; secunda id, quod imperfectum est, et nondum elaboratum, velut turris Babel, ait Maximus in Scholiis. Sic etiam Latini *infectum* vocant, quod nondum factum est, id est rude adhuc nec expolitum; ut *infectum aurum*, *infecta lana*, etc. tertio, quod ab hoc, vel illo non est factum; quarto quod non est hoc, vel illud, etsi aliud sit; ut si dicas, Barnabam non fuisse unum de duodecim apostolis; denique quod nullo modo est, nec esse potest, qualia sunt poetica portenta, *centauri*, *scyllæque biformes*, Deum porro ἀγέννητον dici, non aliqua ex istis notione, sed absolute, et omni ratione. Proclus item gentilis philosophus libro secundo commentariorum in Timæum Platonis (2), nomen γενητὸν pluribus modis usurpari ait; ac primum id esse, quod in tempore cœpit, quacumque ratione extiterit, sive generatione, sive alia quapiam; deinde id, quod a causa aliqua processit; tertio quod substantiam habet non simplicem, sed compositam; quarto quod, et si nondum factum est, natura tamen sua potest fieri. Totidem itaque modis ex adverso dicetur et τὸ ἀγένητον. Atque ille quidem γενητὸν id esse docet, quod qualicumque ex principio ortum habet, sive ex aliqua causarum quatuor; ut quod ex partibus constat, (3) velut materia et forma, vel ab aliquo efficitur, vel finis alicujus gratia, quibus ex principiis omnibus constat id, quod initium habet in tempore. Nam quædam esse putat, quæ in tempore minime cœperunt, et tamen ab aliquo producta sunt, cujusmodi esse mundum, Platoni Proclus assensus est.

X. Ex his omnibus significationum generibus illius tantum hoc loco rationem habebimus, quod ab Athanasio, et Cyrillo tertio loco positum, secundo ab Nysseno, primo ab Chrysostomo et Niceta memoratur; secundum quod τὸ ἀγέννητον, et γενητὸν comparationem, et habitudinem exprimunt ad auctorem, et originem, sive creatione, et effectione, sive naturali generatione res oriri, vel non oriri dicitur. Atque hoc modo duo sunt animadvertenda; alterum τὸ ἀγέννητον et γενητὸν a plerisque confundi cum ἀγεννήτῳ, γενητῷ, de quo jam monuimus; alterum, quæcumque de variis illarum vocum potestatibus veteres afferunt, ea triplicem ad significationem posse revocari. Aut enim simpliciter pro eo, quod *infectum* est, capitur ἀγέννητον, hoc est, quod effectione, vel creatione causæ alicujus existendi non habet initium, ut sit idem plane, quod ἀγέννητον, et ei respondeat ex adverso τὸ γενητὸν, quatenus idem valet ac τὸ γενητὸν, vel ποιητὸν aut ποίημα. Aut id significat ἀγέννητον, quod ab nullo gignitur, id est proprie dicta generatione non producitur; cui contrarium est τὸ γενητὸν, vel γέννημα, quod vera generatione ortum accipit. Denique latius usurpatur ἀγέννητον, ut sit id, quod omnis prorsus originis est expers, nec ab ulla causa vel principio quovis modo producitur; atque ita tam generationem excludit proprie dictam, quam effectionem, quemadmodum et quod illi est oppositum τὸ γενητὸν, vel γέννησις pro omni productione sumitur. Hi sunt generales usus, ac præcipui nominum istorum, quibus hæc Patres consueverunt accipere; quos illorum testimoniis aliquot illustrare convenit, ut nobilis illa, quam dixi, de iis vocibus conflictio tanto magis appareat.

XI. Primam dixi notionem illorum esse nominum, ut ἀγέννητον sit non factum, aut creatum; γενητὸν factum. Sic interpretatus est Dionysius Alexandrinus, cujus ex disputatione contra Paulum Samosatenum paulo ante verba posui. Quippe Paulus iste Patrem sic ἀγέννητον vocabat, ut idem esset, atque increatus, cui opponeretur πρόσφατον, καὶ κτίσμα, quod est recens, et creatum. Eodem quoque sensu perpetuo fere Eusebius Cæsariensis accipit (4). Ut

(1) Dion. cap. 9. de Div. nom. 1. Ἀγέννητον, οὐχ ὡς μήπω γενόμενον, ἢ ἀτελείωτον, ἢ ὑπὸ τοῦδε, ἢ τοῦδε μὴ γενόμενον, οὐδ' ὡς μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν· ἀλλ' ὥσπερ παναγέννητον, καὶ ἀπολύτως ἀγέννητον, καὶ ἀεὶ ὄν.

(2) Procl. lib. 2. in Tim. p. 85. Ἔτι τοίνυν τὸ γενητὸν τῶν πολλαχῶς ἐστι λεγομένων. Καὶ γὰρ τὸ πολυθρύλλητον τοῦτο ἀρχὴν ἔχον χρονικήν, γενητὸν ἀποκαλεῖται, κἂν τε διὰ γενέσεως ἐπὶ τὸ ὂν ἀφικνεῖται, κἂν τε χωρὶς γενέσεως, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης. Καὶ τὸ ἀπ' αἰτίας προῖὸν πᾶν καλεῖται γενητόν. Καὶ τὸ σύνθετον κατὰ τὴν οὐσίαν καλεῖται γενητόν. Καὶ τὸ φύσιν ἔχον γενητὴν, κἂν μὴ ᾖ γεγονός· οἷον δή ἐστι καὶ τὸ φύσιν ἔχον ῥατὴν, κἂν μὴ ὁρώμενον.

(3) Ibid. pag. 87. Τὸ μὲν γάρ ποτε γεγονὸς, καὶ ἀπὸ τῆς χρονικῆς ἀρχῆς ἤρξατο, καὶ ἀπὸ τῆς ποιητικῆς, καὶ ἀπὸ τῆς τελικῆς, καὶ ἀπὸ τῆς ὑλικῆς, καὶ ἀπὸ τῆς εἰδικῆς· πολλαχῶς γὰρ τῆς ἀρχῆς λεγομένης, κατὰ πάσας ἤρξατο τῆς γενέσεως.

(4) Euseb. 4. de Demonstr. pag. 100. Τούτους δὴ οὖν παραλαβὼν ὁ καθηγεμὼν, καὶ προστάτης ἁπάντων τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐπεὶ τὴν μόνου τοῦ Πατρὸς, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ὑψίστου θρησκείαν ἀνεκαλεῖτο τῶν ὁρωμένων ἁπάντων ἀνωτάτω, ἐπέκεινά τε οὐρανοῦ, καὶ πάσης γενητῆς οὐσίας, τοὺς ὑπηκόους ἤρεμα, καὶ πράως ἀνακαλούμενος, μόνον τε αὐτοῖς τὸν ἀγέννητον καὶ τῶν ὅλων ποιητὴν Θεὸν τὸν Ὕψιστον παραδιδοὺς εὐσεβεῖν.

in libro 4. de Demonstr. evang. Verbum Dei filium ait, antequam carnem susciperet, antiquos illos patriarchas, ac sanctos omnes ad unius, ac supremi numinis revocasse cultum, « supra cœlum, atque omnem factam naturam, subjectos sibi sensim, ac leniter evocantem; ac solum iis proponentem ingenitum, et effectorem omnium Deum, ac summum, ad venerationem, atque cultum. » Hic ἀγέννητον, et ποιητὴν opponit τοῖς γεννητοῖς, id est factis, et creatis. Quin eodem in libro [1] τὴν τοῦ γεννητοῦ φύσιν ἅπασαν productam naturam omnem, ac multo magis humanam, ingenita vi, ac virtute inferiorem esse τῆς ἀγεννήτου δυνάμεως ἀπολειπομένην asserit; ac priore illa Verbum ipsum comprehendit, tametsi præstantiore quodam modo productum illum esse dicit alio in loco [2], ut propterea Filii nomen obtineat.

Sed initio libri hujus quarti [3] planius mentem suam aperit. Postquam enim Patrem appellavit solum ἀγέννητον, et supremum omnium Deum; hunc ipsum dicit postea omnibus, quæ sunt γενητὰ, subsistendi, existendique causam esse, eaque sic voluntate sua, et certo consilio procreasse, ut ante illa primum omnium inter γενητὰ produxerit Verbum, ut id velut fundamentum jaceret eorum, quæ deinceps erat facturus. Quem quidem appellat «(1) perfectum perfecti artificis opus, et sapientis sapientem architectationem; » necnon « αὐτολόγον, et αὐτοσοφίαν, per se verbum, ac per se sapientiam, et si quid per se pulchrum, ac per se bonum, in his, quæ γεννητὰ sunt, fas est intelligere. » Hic prorsus γενητὸν et γεννητὸν promiscue habuit; idemque esse voluit γέννημα, atque ἀρχιτεκτόνημα, δημιούργημα, et ποίημα. Ita capite 6. docet ἀγέννητον illum Deum, ac Patrem, cum sciret multiplicem fore, quam destinabat animo, τῶν γεννητῶν οὐσίαν, *genitorum*, id est, *creatorum substantiam*; neque ingeniti, et incomprehensi luminis splendorem ferre posse, eo quod γεννητὴ sit, vim quamdam produxisse mediam, et interjectam, quæ ad illorum captum magis accommodata, ambo inter se copularet extrema, et hanc fuisse unigenitam, ac primogenitam δύναμιν, hoc est, *vim*, *ac potentiam*.

XIII. Idem Arianæ virus hæresis inspersit in libris, quos contra Marcellum Ancyranum scripsit [4]. Nam sæpius τὰ γενητὰ, et γεννητὰ confundit, creatasque res vocat τὰ λοιπὰ γεννητὰ, *genita cetera*, quibus antecellere dicit Verbum Dei filium. Tum [5] ἀγέννητον cum eo, quod est ἀΐδιον, hoc est, *ingenitum* cum *æterno* unum esse significat; Marcellumque redarguit arbitrantem, τὸν λόγον esse ἀΐδιον, id est *æternum*. « (2) At Marcellus, *ait*, ratus æternum esse ipsum Dei verbum, hoc est ingenitum, non semel definiit; non animadvertens, si quidem diversum a Deo Verbum esse dixerit, æterna fore duo, neque jam unicum fore principium. Sin unicum esse pronuntietur æternum, et idem esse cum Deo Verbum asserit, merum se dogma Sabellii professurum, quatenus Patri filium unum eodem atque ille modo constituit.» Vides quo consilio tam iste, quam Ariani ceteri, τὸ ἀγέννητον soli Patri tanto studio vendicarint, ac Filium γεννητὸν, vel γέννημα nominarint, et cur ἀγένητον cum ἀγεννήτῳ, γενητὸν cum γεννητῷ permiscuerint. Id enim ea mente fecerunt, ut æternitatem adimerent Filio, et eum creatarum in rerum ordinem relegarent. At sanctus Athanasius adversus illos disputans [6] sic ἀγέννητον, et ἀγέννητον confundit, uti duo significare dicat; alterum, id quod principio omni caret; alterum, quod non est opus, vel creatura, sed sempiternum γέννημα. Unde quosdam ait ex antiquis Patribus negasse Filium esse ἀγέννητον secundum priorem notionem, quia principium habet; alios ἀγέννητον dixisse, quia creatus, vel factus non erat. Cujus rei luculentum testem citat Ignatium, qui de Christo sic scribit, « (3) Unus medicus est, carnalis et spiritualis, genitus, sive factus, et ingenitus, etc. » Eodem plane modo in oratione contra Arianos secunda (4), cum tres τοῦ ἀγεννήτου significationes, et quartam illam Asterii commemorasset,

(1) EUSEB. 4. Demonst. pag. 94. Καὶ δὴ τῶν ὄντων ἁπάντων πρῶτον ὑφίστησιν αὐτοῦ γέννημα, τὴν πρωτότοκον σοφίαν, ὅλην δι' ὅλου νοεράν, καὶ λογικὴν, καὶ πάνσοφον· μᾶλλον δὲ αὐτονοῦν, καὶ αὐτολόγον, καὶ αὐτοσοφίαν, καὶ εἴ τι δὲ αὐτοκαλὸν, καὶ αὐτοαγαθὸν ἐπίνοειν ἐν γεννητοῖς θέμις, τοῦτο πρῶτον αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ θεμέλιον τῶν μετὰ ταῦτα γενησομένων προβάλλεται, τὸ τέλειον τελείου δημιούργημα, καὶ σοφοῦ σοφὸν ἀρχιτεκτόνημα, ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸν γέννημα.

(2) EUSEB. lib. 2. de eccl. Theol. cap. 12. Ὁ δὴ Μάρκελλος οἰηθεὶς ἄΐδιον εἶναι αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τοῦτ' ἔστιν ἀγέννητον, πολλάκις ὡρίσατο, οὐ συνορῶν ὅτι εἰ μὲν ἕτερον τοῦ Θεοῦ Λόγον φάσκοι, δύο ἔσται ἄΐδια, ὁ Λόγος, καὶ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔτι ἔσται ἀρχὴ μία· εἰ δὲ ἓν λέγοι ἄΐδιον, τὸν αὐτὸν ὁριζόμενος εἶναι τὸν Θεὸν τῷ Λόγῳ, γυμνὸν τὸν Σαβέλλιον ὁμολογήσει υἱοπάτορα τὸν ἕνα, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον ἐπάγων.

(3) IGNATIUS martyr. Εἷς ἰατρός ἐστι σαρκικὸς, καὶ πνευματικὸς, γενητὸς, καὶ ἀγένητος.

(4) ATHAN. orat. 2. pag. 159. Ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς οὕτω κατὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν ἀγέννητος ἂν λεχθείη· οὔτε γὰρ τῶν γεννητῶν, οὔτε ποίημά ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἀΐδιος συνέστι τῷ Πατρί.

[1] P. 111. — [2] Lib. 1. de Eccl. dogm. c. 10. — [3] P. 93. — [4] Lib. 1. c. 9 et 10. — [5] Lib. 2. c. 3. — [6] L. de Syn p. 709.

quas paulo ante posui, Filium dicit ἀγέννητον esse; quia non est τῶτ γεννητῶν, ex numero factorum, neque opus; sed ab æterno est cum Patre.

XIV. Basilius quoque (1) τὸ ἀγένητον, vel ἀγέννητον dici ait id, quod nulla circumscriptione metiri possumus, quamvis infinita retro secula consideremus; quod ejus dictum adversus Eunomii calumniam tuetur Gregorius Nyssenus, qui et ipse passim τὸ ἀγέννητον ad eamdem significationem retulit.

Alexander item episcopus Alexandrinus in epistola ad cognominem Byzantii episcopum dicebat, « (2) id, quod est semper, et ante secula, idem esse cum ingenito. » Et Clemens Alexandrinus in secundo Stromateon [1] τὸ γεννητὸν, id est creaturas a Deo factas, opponit τῷ ἀγεννήτῳ. Pro eodem dicitur et ἀγενὴς, ea forma, qua et μονογενὴς, et οἰκογενὴς, ab Eusebio in libro quarto de Demonstratione evangelica [2], ubi nominat ἀγενῆ θεότητα, id est, ut loquitur Maximus Taurinensis in homilia de Symbolo, *ingenitam deitatem, et innascibilem.* « In Deo, inquit Maximus, natura innascibilis, in Patre unigeniti veritas, in omnipotente plenitudo virtutis ostenditur. Est namque per ingenitam deitatem omnipotens, et per omnipotentiam Pater. » Sic Plato in Timæo [3] ἀγενὲς opponit ei, quod est γεγονέναι, hoc est, *non factum*, ei, *quod factum est.*

Cyrillus Alexandrinus in tertio contra Julianum [4], τὰ γεννητὰ de creatis rebus usurpat, quæ γεννητὰ paulo post nominat [5], quibus τὸ ἀγένητον opponit; tametsi in scriptis codicibus γεννητὰ, et ἀγέννητον legerim. Sic in secundo libro Filium ἀγένητον vocat, quem tamen γεννητῶς ex Patre ait procedere.

Sed ut ad Ignatium redeam, ejusque locum illum, quem affert Athanasius, haud scio, an in vulgatis illius epistolis extet. Legitur tamen in undecima, quæ est ad Ephesios, quiddam illius simile de medico Christo, sed longe aliter expressum : « (3) Medicus, *inquit*, est noster solus verus Deus, qui est ingenitus, et inaccessus, universorum Dominus, unigenæ Pater, et genitor. Habemus medicum, et Dominum nostrum Deum Jesum Christum, qui est ante secula Filius unigenitus, et Verbum, etc. » Ibi ἀγένητον appellat Patrem, et Filium; eamque vocem et alibi usurpat. Scimus autem Ignatii epistolas variis in locis aliter ab antiquis lectas, quam hodie in codicibus habentur.

XV. Secunda nominum illorum acceptio est, ut ἀγένητον sit *non genitum*, vel *ingenitum*, sive *non natum*, aut *innatum*; γεννητὸν vero *genitum*, vel *natum*, ita ut geniti, native vocabula proprie sumantur pro eo, quod vera generatione producitur. Quo sensu Patrem ἀλόχευτον in hymnis appellat Synesius, hymno primo, eumque dicit ὑπερουσίοις λοχείαις genuisse filium supersubstantiali partu. Hunc sensum præclare explicat Augustinus in 5. de Trinitate capite 7. « Cum, *inquit*, dicitur ingenitus, idem est, ac non genitus. At genitus idem est, ac Filius : proinde ingenitus nihil aliud est, quam non Filius. Sed latine non dicitur Infilius. » Epiphanius vero contra Origenem contendens, in eoque reprehendens, quod γεννητὸν Θεὸν appellasset Filium, quasi idem, ac κτιστὸν esse voluisset, pro eo ac suspecta est in aliis illius fides, ista subjecit : « (4) Quod enim argutiis circumvenire nos suis, ac dicere nonnulli volunt, idem esse γεννητὸν cum γεννητῷ, cum de Deo agitur, nequaquam audiendum est, sed creatis duntaxat in rebus. Aliud enim est γεννητὸν, aliud γεννητόν. » Mox γεννητὸν interpretatur ποιητὸν, quod est *factum*, vel κτιστὸν, id est, *creatum*, et eo sensu abjudicat a Dei Filio, eique τὸ γεννητὸν attribuit. Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi undecima [6] ἀγέννητον exponit, ut sit ὁ Πατέρα μὴ ἔχων, qui patrem non habet. Eodemque respicit et alter ejusdem nominis Alexandrinus, qui ἀγέννητον vocari Patrem ait, « (5) quod ab nullo genitus est, sed est citra generationem, per generationem habens ex seipso, et in seipso proprium Filium. » Basilius item in

(1) Basil. lib. 1. contra Eunom. pag. 15. Ὅταν γὰρ εἰς τοὺς κατόπιν αἰῶνας ἀποβλέψωμεν, ὑπερεκπίπτουσαν πάσης περιγραφῆς εὑρίσκοντες τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, ἀγέννητον αὐτὴν λέγομεν.

(2) Alexand. apud Theodor. lib. 1. Τὸ ἀεὶ καὶ πρὸ αἰώνων ταὐτὸν εἶναι τῷ ἀγεννήτῳ.

(3) Ignat. epist. ad Ephes. Ἰατρὸς δὲ ἡμῶν ἐστιν, ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὁ ἀγέννητος, καὶ ἀπρόσιτος, ὁ τῶν ὅλων κύριος, τοῦ δὲ μονογενοῦς Πατὴρ καὶ γεννήτωρ. Ἔχομεν ἰατρὸν καὶ τὸν κύριον ἡμῶν Θεὸν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, τὸν πρὸ αἰώνων Υἱὸν μονογενῆ, καὶ Λόγον.

(4) Epiph. hær. 64. num. 8. Ὡς γάρ τινες ἡμᾶς βούλονται σοφίζεσθαι, καὶ λέγειν, ἴσον τὸ γεννητὸν εἶναι τῷ γεννητῷ· οὐ παραδεκτέον δὲ ἐπὶ Θεοῦ λέγειν· ἀλλ' ἐπὶ τὰ κτίσματα μόνον. Ἕτερον γάρ ἐστι γεννητὸν, καὶ ἕτερον γεννητόν.

(5) Cyril. Alexand. dial. 2. pag. 420. Ὅτι μὴ ἐγεννήθη πρός τινος· ἀλλ' ἔστιν ἀγεννήτως, γεννητῶς ἔχων ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ἐν ἑαυτῷ τὸν ἴδιον Υἱόν.

[1] Pag. 264. — [2] Eus. l. 4. de Dem. p. 123. — [3] Vid. Proum l. 2. Comm. p. 66.

[4] P. 97. — [5] P. 98. — [6] P. 98.

quarto adversus Eunomium, eodem sensu interpretatus est, atque etiam ex eo, quod ἀγέννητος Pater dicitur, concludit non esse Filium creaturam, sed γέννημα, id est, *genitum*, sive fetum; alioqui non posset appellari Pater ἀγέννητος, si nullum esset γέννημα. « (1) Si, *inquit*, creatura, et non genitura esset Filius, cum etiam omnia, quæ sunt, creaturæ sint, frustra ingenitus appellatur Pater; quandoquidem nulla erit omnino genitura, cum qua comparatus dici possit ingenitus. Quare justius increatus, quam ingenitus nominari debeat. »

XVI. Præclare hoc prorsus et ingeniose Basilius. Ut enim increatus frustra Deus appelletur, si nulla creatura sit, aut esse possit; ita ingenitus, id est, generatione nulla productus frustra dicetur comparatione alterius personæ divinæ, si nulla est genita. Quare cum Ariani ἀγέννητον Patrem vocari contenderent, quatenus ad Filium refertur, necesse est γεννητὸν, id est, *generatione productum* esse Filium, ut mutua inter ambos oppositio servetur. Hanc enim adeo persequebantur illi in vocabulis usurpandis, ut inde conficere studerent, dissimilem esse Patris Filium; ut ex iisdem, ac ceteris Patribus constat, observatque inter alios auctor Homiliæ 99. quæ est de Adamo[1], quomodo animam acceperit: « (2) Cedo, *inquit*, differentiam Adami ab iis, qui ex ipso procreati sunt. Igitur Adamus et γεννητὸς est, id est factus, et ingenitus; γεννητὸς quidem, quia factus est; ingenitus vero, quatenus non est genitus. Factus enim est, et formatus, sed non est genitus. Mulier neque genita est, neque formata; etc. »

Gregorius quoque Nyssenus libro primo contra Eunomium, bifariam sumi τὸ ἀγέννητον ait: « (3) Cum enim tam ea, quæ gignuntur, quam quæ efficiuntur, dicantur produci; quidquid generatione non subsistit, nihil obstat, quin ἀγεννήτως, id est, ingenito modo subsistere dicatur, sola generationis considerata significatione. » Atque idcirco Filium ἀγέννητον appellari posse concedit.

Athanasius itidem orat. 2. contra Arianos (4) non obscure discrimen illud indicat τοῦ ἀγεννήτου, et ἀγενήτου; ex eoque respondet Arianorum percontationi super ἀγεννήτῳ, non sequi Filium esse γεννητὸν, id est, *factum*, si Pater ἀγέννητος dicatur; sed esse γέννημα; quoniam ei, quod est ἀγένητον, *infectum*, et *increatum*, non potest simile esse γεννητὸν, *creatum* vel *factum*; verum γέννημα, quod et ipsum ἀγένητον est, τοῦ ἀγεννήτου, et ἀγενήτου simile est, et effigies expressa.

Gregorius Nazianzenus (5) eodem modo τὸ ἀγεννητον, et γεννητὸν intellexit. Nam Patris propriam ait esse τὴν ἀγεννησίαν, Filii τὴν γέννησιν, Spiritus sancti τὴν ἔκπεμψιν. Deinde (6) Filium ait non γεγονέναι. « Alioquin enim Deus non esset. » Et alio in loco, inter ἀγέννητον Patris, et γεννητὸν Filii proprium, medium constituit τὸ ἐκπορευτὸν, quod non est γεννητόν. Quare τὴν γέννησιν, et τὸ γεννητὸν proprie accipit, quatenus veram, propriamque generationem significat; non qualemcumque productionem, et ortum ab altero, tanquam a principio.

XVII. Omnium denique disertissime Joannes Damascenus ambarum vocum differentiam explicat: « (7) Sciendum enim est, *ait*, τὸ ἀγέννητον, quando per unicum ν scribitur significare id, quod est increatum, sive non factum; ἀγέννητον vero cum duplici νν, demonstrare id, quod non est genitum. Jam secundum priorem notionem substantia differt a substantia. Nam

(1) Basil. 4. contra Eunom. pag. 93. Εἰ κτίσμα, καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱὸς, καὶ πάντα δὲ τὰ ὄντα κτίσματα, μάτην ἀγέννητος ὁ Πατὴρ λέγεται, οὐκ ὄντος ὅλως γεννήματος, πρὸς ὃ καλεῖται ἀγέννητος. Δικαιότερον οὖν ἄκτιστος, ἢ ἀγέννητος λέγοιτ' ἄν.

(2) Chrysot. Δὸς οὖν διαφορὰν τοῦ Ἀδὰμ πρὸς τοὺς ἐξ αὐτοῦ· ὁ γὰρ Ἀδὰμ καὶ γενητός ἐστι, καὶ ἀγέννητος· γενητὸς, καθὼς ἐγένετο· ἀγέννητος, καθὼς οὐκ ἐγεννήθη· καὶ ἐγένετο, καὶ ἐπλάσθη, ἀλλ' οὐκ ἐγεννήθη· ἡ δὲ γυνὴ οὔτε ἐγενήθη, οὔτε ἐπλάσθη.

(3) Gregor. Nyssen. 1. contra Eun. edit. Grets. pag. 122. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ μὲν τικτόμενα, τὰ δὲ κατασκευαζόμενα γίνεται, τὸ μὴ διὰ γεννήσεως ὑφεστὸς οὐδὲν κωλύει ἀγεννήτως ὑφεστάναι λέγειν, κατὰ μόνον τὸ τῆς γεννήσεως σημαινόμενον.

(4) Athan. orat. 2. pag. 159. Οὐκοῦν εἰ ἀγέννητος ὁ Θεὸς, οὐ γενητὴ, ἀλλὰ γέννημά ἐστιν ἡ τούτου εἰκὼν, ἥ τις ἐστὶν ὁ Λόγος αὐτοῦ, καὶ ἡ σοφία. Ποία γὰρ ἐμφέρεια τῷ γεννητῷ πρὸς τὸ ἀγέννητον;

(5) Nazianz. orat. 43. pag. 422. Ἴδιον δὲ Πατρὸς μὲν ἡ ἀγεννησία· Υἱοῦ δὲ ἡ γέννησις· Πνεύματος δὲ, ἡ ἔκπεμψις.

(6) Mox. Φοβήθητι χρόνον, καὶ κτίσιν. Οὐ γὰρ Θεὸς, εἰ γέγονε.

(7) Damasc. lib. 1. de fide cap. 9. Χρὴ γὰρ εἰδέναι, ὅτι τὸ ἀγένητον δι' ἑνὸς ν γραφόμενον, τὸ ἄκτιστον, ἤτοι τὸ μὴ γενόμενον σημαίνει. Τὸ δὲ ἀγέννητον διὰ τῶν δύο νν γραφόμενον, δηλοῖ τὸ μὴ γεννηθέν. Κατὰ μὲν οὖν τὸ πρῶτον σημαινόμενον, διαφέρει οὐσία οὐσίας. Ἄλλη γὰρ οὐσία ἡ ἄκτιστος, ἤτοι ἀγένητος, διὰ τοῦ ἑνὸς ν· καὶ ἄλλη ἡ γενητὴ, ἤτοι κτιστή. Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον σημαινόμενον, οὐ διαφέρει οὐσία οὐσίας. Παντὸς γὰρ εἴδους ζώων ἡ πρώτη ὑπόστασις ἀγέννητός ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἀγένητος. Ἐκτίσθησαν γὰρ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ, τῷ λόγῳ αὐτοῦ παραχθέντα εἰς γένεσιν. Οὐ μὴν ἐγεννήθησαν, μὴ προυπάρχοντος ἑτέρου ὁμοειδοῦς, ἐξ οὗ γεννηθῶσι.

[1] Tom. 5. Oper. Chrys. edit. Sav. p. 650.

alia est substantia increata, sive infecta, quæ ἀγένητος cum unico ν dicitur; alia quæ γενητὴ vocatur, hoc est facta et creata. At secundum posteriorem notionem substantia non discrepat a substantia. Quippe in omni animalium specie prima condita natura ἀγέννητος, id est, non genita dicitur, sed non ἀγένητος, infecta. Siquidem ab opifice creatæ sunt, Verbo ipsius ad ortum deducta, non tamen genita sunt, cum nullum ante alterum existeret, a quo gignerentur. » Et in lib. 4. eadem plenius repetit; ubi τὸ ἀγέννητον, καὶ τὸ γενητὸν per unicum ν concepta significare dicit τὸ ἄκτιστον καὶ κτιστὸν, et esse naturæ propria; ἀγέννητον autem, et γενητὸν cum duplici νν, non esse naturæ nomina, sed personæ, cum sint idem, ac genitum esse, et non genitum. Proinde divinam naturam esse ἀγέννητον, id est, *increatam;* cetera post ipsam esse γενητὰ, id est, *creata.* At ἀγέννητον in solo Patre considerari, γενητὸν in Filio. Hæc Joannes Damascenus. Quæ totidem verbis exscripta leguntur in libro quodam de sancta Trinitate, quem ante annos triginta sub Cyrilli nomine Augustæ Vindelicorum Joannes Wegelinus edidit. Sed nihil aliud, præter excerpta Joannis Damasceni, continet. Extat in tomo sexto operum Cyrilli editionis nuperæ. Idem discrimen τοῦ ἀγενήτου, et ἀγεννήτου late declarat Hugo Etherianus libro secundo contra Græcos, capite quinto. « Ingenitum, *inquit*, quoniam per unum ν apud Græcos scribitur, quantum hoc nomen increatum significat, et non solum divinæ naturæ, si sic dicatur, verum tribus competit personis. Etenim natura pariter cum personis incausata est. Cum autem per duo νν ἀγέννητον scribitur, soli proprie Patri, non Filio, non Spiritui, neque alicui creaturæ convenit. » Verum eam affert rationem, cur Patri soli conveniat; et ita vocem illam ἀγέννητον interpretatur, ut non ad secundam, sed ad tertiam potius, de qua mox, ingeniti notionem referri debeat.

Parem quoque differentiam inter τὸ γενηθὲν, et γεννηθὲν observabat impius Nestorius, cujus ex quaternione 24. libri cujusdam lecta sunt nonnulla in Ephesina synodo [1], in quibus verba illa Matthæi primo, τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν etc. *Quod enim in ea natum est*, alias ita scribi adnotat, τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γενηθὲν, et cum prior vox *genitum*, posterior *factum* significet, neutrum sic intelligi oportere contendit, ut in personam ipsam Verbi conveniat, sed in carnem, quæ in Virginis utero vel genita, vel a Spiritu sancto creata sit.

In latina editione Cyrilli, libro Thesauri undecimo eadem extabat observatio τοῦ ἀγεννήτου cum duobus νν, vel unico scripti. Sed ea minime in græco leguntur [2], ut aliunde intrusa fuisse verisimile sit.

XVIII. Tertia denique vocum illarum interpretatio est, ut sit ἀγέννητον *omnis penitus originis expers, ac principii* ita, ut ab nullo producatur, sitque idem, quod ἄναρχον. Ita S. Basilius in secundo adversus Eunomium; ubi τὸ ἄναρχον καὶ ἀγέννητον promiscue sumit, ac sic definit. « (1) Ingenitum est, quod nullum principium habet, neque causam existendi. Æternum vero, quod omni tempore, ac seculo secundum esse antiquius est. Unde Filius neque ingenitus est, et est æternus. » Et in primo libro vocabulum Patris idem esse cum ἀγεννήτῳ docet. « (2) Nam qui vere est Pater, et solus, ex nullo est altero, *inquit*. Quod autem ex nullo est, idem est cum Ingenito. » Rursus, « (3) Sicut quia vita illi sine ullo est termino, *inquit*, incorruptum eum vocamus; sic quod in illo est expers principii, ingenitum dicimus. » Ἄναρχον igitur idem est atque ἀγέννητον; quod tamen posteriore hoc loco sumpsisse videtur sic, ut in Filium quoque conveniat, quemadmodum et quod illi oppositum est ἄφθαρτον. Vide ejusdem Basilii verba, quæ ad primam τοῦ ἀγεννήτου notionem accommodata supra descripsimus. Nam si ἀρχὴ pro *initio* capiatur, non minus ἄναρχος, et ἀγέννητος, ut et ἄφθαρτος Filius est, quam Pater. Quamobrem τὸ ἄναρχον ut sit peculiare Patris, ut et ἀγέννητον, non initio, sed principio, sive origine carentem significare debet, hoc est τὸ ἐξ οὐδενὸς, ut idem Basilius postea declarat [3]. Et auctor Expositionis fidei, quæ inter opera Justini extat, qui « (4) modum existendi proprium Patris, » dicit esse, « quod ex nullo altero genitus sit, idque

(1) Basil. 2. contra Eun. pag. 55. Ἀγέννητον μὲν γὰρ λέγεται τὸ μηδεμίαν ἀρχὴν ἑαυτοῦ, μηδὲ αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι· ἄϊδιον δὲ τὸ χρόνου παντὸς καὶ αἰῶνος κατὰ τὸ εἶναι πρεσβύτερον. Ὅθεν καὶ ὁ Υἱὸς καὶ οὐκ ἀγέννητος, καὶ ἄϊδιος.

(2) Idem lib. 1. pag. 10. Ὁ γὰρ ὄντως Πατὴρ, καὶ μόνος, ἐξ οὐδενός ἐστιν ἑτέρου. Τὸ δὲ ἐξ οὐδενὸς, ταὐτόν ἐστι τῷ ἀγεννήτῳ.

(3) Idem pag. 15. Ὡς οὖν τὸ ἀτελεύτητον τῆς ζωῆς, ἄφθαρτον, οὕτω τὸ ἄναρχον αὐτοῦ ἀγέννητον ὠνομάσθη.

(4) Auctor Exposit. fid. pag. 293. edit. græcolat. com. Εἰ μὲν γὰρ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ζητοίης, ἐξ οὐδενὸς ἑτέρου γεγεννημένον ὁρῶν, ἀγέννητον προσαγορεύσεις.

[1] Par. 2. Act. 1. p. 359. ed. Rom. — [2] L. 31. Thes. p. 262.

[3] Lib. 1. con. Eun. p. 25.

appellari ingenitum. » Ita etiam Gregorius Nazianzenus[1] τὸ ἄναρχον propriam notionem Patris constituit, hoc est, *principii expers*. Sicut Filii τὴν γέννησιν, Spiritus sancti, πρόοδον. Gregorius Nyssenus in primo contra Eunomium, quæ ex causa, et principio aliquo ortum habent, ea communi γενέσεως et γεννήσεως nomine complectitur; cujus deinde varias exponit species. Ex quo consequens est, ἀγένητον, vel ἀγέννητον latiorem itidem in usum procedere, ut sit id, quod nullam prorsus originem habet.

Sic in alterius editionis primo libro contra Eunomium, τὸ ἀγέννητον demonstrare ait, « (1) nullum Patre superius esse principium, vel causam. » Quod in duodecimo libro repetit[2]. Vide et librum ejusdem ad Ablabium, *de eo, quod non sint tres dii*[3]. Maximus martyr in Dialogo primo, qui Athanasii nomine circumfertur, τὸ ἀγέννητον consentanee explicat τὸ γενεσιουργὸν οὐκ ἔχον, *quod auctorem suæ originis non habet*.

XIX. Theodoretus in libro secundo contra Græcos τὸ ἀγέννητον de Patre proprie sic usurpat, idque ex Græcorum veterum sententia. « (2) Sin credimus, *inquit*, esse aliquid ingenitum, et principio carens, atque causa, credi igitur oportet ex mente existente genitum esse Verbum, et processisse Spiritum sanctum. » Hujus etiam notionis auctor ab illo citatur Timæus Locrensis, qui sic scribit : « (3) Unum principium omnium est ingenitum. Nam, si genitum fuisset, non jam esset principium, sed illud potius, unde esset ortum. » Laudat et Parmenidem Eleatem (4), qui *mundum* ἀγέννητον *statuat* ita canens,

Solum, unigenitum, immotum, et ingenitum.

Accedit et Plutarchus in libro de Ei apud Delphos : « (5) Quid igitur est, *inquit*, æternum, ingenitum, et incorruptum? cui nullum tempus affert mutationem. » Hoc in loco Theodoretus τὸ ἀγέννητον, et ἀγένητον promiscuo usu accipit, ut idem sit, atque *initii pariter expers, et principii*, quemadmodum gentiles philosophi intelligere potuerunt. Nam nihil esse suspicabantur ἀγένητον, id est *non factum*, sive *increatum*, nisi idem ἀγέννητον, id est *sine generatione, productioneve ulla esset existens*. Itaque quod Parmenides ἀγένητον vocavit, de quo dubitari non patitur metri necessitas, id Theodoretus ab eo ἀγέννητον nominari asserit; nisi forte ἀγένητον etiam ipse scripsit; sæpe enim pro altera vocum istarum ab operis scriptore altera substituitur, ut apud Cyrillum Alexandrinum non uno in loco deprehendimus. Sed de vocibus, ac scribendi modo non magna debet esse controversia; dum res ipsa constet; ut sit ἀγέννητος non personalis quidem, sive hypostatica proprietas Patris, sed *notio* quædam ejus, ut ait Joannes Cyparissiotus[4], « non habentis causam; quod ipse solus est Pater non habens causam. » Quam notionem Hilarius in carmine in Genesim ita describit :

Nec jam Patris est Pater alter,
Tu capitis caput, et primi tu fontis origo,
Primus apex rerum, primus sator omnia condens,
Nec tamen ex alio ducis genus.

XX. Joannes item Damasc. in primo libro eamdem illam notionem non dissimili sensu explicat : « (6) Etenim Pater, *ait*, causæ, sive principii expers, et ingenitus. Non enim est ab aliquo; a seipso enim habet esse, nec eorum, quæ habet, quidquam ab altero habet. Sed ipse potius principium est, et causa omnibus, ut sint, et ut naturaliter certo modo sint. » Ex iis tribus ἀγεννήτου notionibus, primam et tertiam libenter assumebant Ariani, non tanquam primæ in Trinitate personæ, sed ut divinitatis ipsius vere, proprieque dictæ characterem, ac notam, ita ut verus minime habendus ille Deus esset, qui ab alio productus, ἀρχὴν, hoc est vel *initium*, vel *principium*, et *originem* haberet. Quod, ut illis de prima significatione concedimus, sic de tertia falso omnino dicitur; recte-

Μοῦνον, μονογενές τε, καὶ ἀτρεπὲς, ἠδ' ἀγένητον.

(1) Idem lib. 1. edit. Gret. pag. 163. Ὡς τοῦ μὲν ἀγεννήτου τὸ μηδεμίαν αὐτοῦ ὑπερκεῖσθαι ἀρχὴν, καὶ αἰτίαν ἐνδεικνυμένου.

(2) Theod. lib. 2. contra Græcos pag. 36. Εἰ δὲ πιστεύομεν εἶναί τί ἀγέννητον καὶ ἄναρχον, καὶ ἀναίτιον, πιστευτέον ἄρα, ὡς ἐκ τοῦ νοῦ γε ὄντος ἐγεννήθη ὁ Λόγος, καὶ προῆλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(3) Timæus. Μία ἀρχὰ πάντων ἐστὶν ἀγέννητος. Εἰ γὰρ ἐγένετο, οὐκ ἂν ἦν ἔτι ἀρχὰ, ἀλλ' ἐκείνα, ἐξ ἃς ἀρχὰ ἐγένετο.

(4) Theod. ib. Παρμενίδης δὲ ὁ Ἐλεάτης, καὶ τὸν κόσμον ἀγέννητον εἶναι λέγων βεᾷ.

(5) Plutarch. apud. eumd. Theodor. Τί οὖν ἐστι τὸ ἀΐδιον, ἀγέννητον, καὶ ἄφθαρτον; ᾧ χρόνος οὐδεὶς μεταβολὴν ἐπάγει.

(6) Damasc. 1. de Fide. Ὁ μὲν γὰρ Πατὴρ ἀναίτιος, καὶ ἀγέννητος. Οὐ γὰρ ἔκ τινος· ἐξ ἑαυτοῦ γὰρ τὸ εἶναι ἔχει· οὐδέ τι τῶν ὅσα περ ἔχει, ἐξ ἑτέρου ἔχει· αὐτὸς δὲ μᾶλλον ἐστιν ἀρχὴ, καὶ αἰτία τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ πῶς εἶναι φυσικῶς τοῖς πᾶσι.

[1] Orat. 13. p. 211. — [2] Nyss. 12. con. Eun. p. 339. [3] Pag. 459. — [4] Joan. Cyp. Dec. 9. c. 5.

que Damascenus [1] ἀγένητον, et γενητὸν uno ν conceptum, φύσεως ait esse; posteriori vero modo οὐ φύσεως, ἀλλ' ὑποστάσεως, *non naturæ, sed hypostasis, ac personæ*. Nam increatum esse, ad essentiam Dei pertinet, uti creatum esse ad rerum ceterarum. At ab nullo alio produci, aut ab aliquo generari, vel procedere, proprietas est hypostasis discrimen faciens, non naturæ, vel essentiæ. Quod Orat. 35. [2] Gregorius Nazianzenus explicat. Sic τὸ ἀΐδιον *sempiternum*, quod idem cum ἀγεννήτῳ esse volebant Ariani, ac duo negabant ἀΐδια posse dici, ut Eusebius Cæsariensis facit [3], primæ significationis proprium est, non secundæ, aut tertiæ. Etenim quidquid factum est, et ποίημα vocatur, id æternum esse non potest; quod autem ab æterno principio gignitur, aut naturali origine procedit, quod οὐσιωδῶς a Græcis appellatur, illud συναΐδιον esse debet. Ita sanctus Basilius ἀγέννητον in tertia notione non idem valere quod ἀΐδιον ostendit in eo loco, quem ex secundo adversus Eunomium paulo ante protulimus.

CAPUT SECUNDUM.

Præcipuæ cavillationes Arianorum super vocibus *ἀγεννήτου*, et *γεννητοῦ*, proponuntur, ac dissolvuntur; non esse sitam in illis Patris, ac Filii essentiam, sed esse notiones personarum. Neque vero *οὐσιώδεις*, id est *substantivas* esse; neque generis, aut differentiæ, aut definitionis instar esse. Ingenito quatenus, et quid sit contrarium. Quo sensu hæretici *τὸ ἀγέννητον* dixerunt esse Deo *οὐσιῶδες*. Excutiuntur veterum contra hæreticos argumenta, vel ad eos responsa super iisdem vocibus.

I. Quamvis ea, quæ de ἀγεννήτου, et γενητοῦ nominibus superiore capite tradita sunt, satis esse queant ad hæreticorum propulsandas calumnias; non erit tamen inutile, pauca quædam informare illorum argumenta, ex iisdem ducta vocibus, et ad singula responsiones accommodare sanctorum Patrum, ut quæ generatim illic exposita sunt, enucleatius hoc in capite, ac per partes explicentur.

Horum omnium argumentorum caput illud erat, τὸ ἀγέννητον ipsam esse Dei naturam, et essentiam, τὸ γεννητὸν vero, Filii; sive, quod idem arbitrabantur, ἀγεννησίαν, et γέννησιν. Quæ duo cum opposita sint invicem, amborum etiam naturas, et οὐσίας differre necesse est, neque ὁμοουσίους esse. Sic Aetius, et Eunomius colligebant [4]. Patrem enim φύσει ἀγέννητον esse dicebant, Filium γεννητόν; proinde φύσει dissimiles, sive οὐσίᾳ videri. Etenim « non esse verisimile dicunt, ait Ambrosius, ut Filius, qui ex Patre est, et ex se causam non habet ut sit, sed ex Patre, similis sit Patri, cum Pater ex alio causam non habeat; Filius autem, ut ipsi assignant, esse non potuerit, nisi hoc ipsum ex Patre, ut esset, acceperit. » Nam quod uterque sit οὐσίᾳ idipsum quod dicitur, probant sic apud Augustinum [5]: « Quidquid de Deo dicitur, vel intelligitur, non secundum accidens, sed secundum substantiam dicitur. Quapropter ingenitum esse, Patri secundum substantiam est; et genitum esse, Filio secundum substantiam est. Diversum est autem ingenitum esse, et genitum esse. Diversa est ergo substantia Patris, et Filii. » Ex quo furoris, ac perfidiæ suæ summam ita conficiebant: « (1) Cum ingenita sit sapientia Dei, nec esse aliud ejus sit, quam esse ingenitam; quisquis scit hoc esse Deum, ipsum Deum perfecte cognoscere. Siquidem ipse quoque Deus ingenitum se esse non ignorat. Nulla igitur scientiæ differentia est, quum et ipse, et nos sic ipsum habere noverimus, » ut refert Cyrillus [6]. Hæc enim Eunomiorum non tam ridicula quam vecors, et insana vox fuit, nihilo plus se cognoscere, ac de se intel-

(1) CYRIL. lib. 31. Thes. pag. 260. Ἀγένητός ἐστιν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ εἶναι αὐτῇ. Οὐκοῦν, ὁ γινώσκων ὅτι περ τοῦτο εἴη Θεὸς, εἴσεται πάντως αὐτόν· οἶδε δὲ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ἀγένητον. Οὐδὲν οὖν τὸ παραλλάττον, αὐτοῦ μὲν περὶ ἑαυτοῦ τοῦτο δοξάζοντος, ἡμῶν δὲ αὖ πάλιν οὕτως ἔχειν αὐτὸν πιστευόντων.

[1] Lib. 4. c. 7. — [2] Pag. 568. — [3] Lib. 4. con. Marc. c. 12. — [4] Basil. 4. con. Eun. Greg. Naz. Orat. 35. Nyss. l. 6. 9. et 12. Cyr. l. 1. Thes. c. 3. et 4. et l. 31. et Dial. 2. de Trin. Ambr. lib. de Incarn. c. 9.

[5] Lib. 5. de Trin. c. 3. — [6] Lib. 32. Thes. p. 260.

ligere Deum, quam de eo ipsi comprehenderent; quippe cum simplicissima res Deus sit, Deique natura, quæ tota una illa *Ingeniti* voce consistit. Est autem ea conditio rerum simplicium, ut non per partes intelligantur, quas nullas habent, sed vel tota sciantur, vel tota nesciantur.

II. Adversus hæc catholici Patres imprimis ita præscribébant, nequaquam in ista τοῦ ἀγεννήτου voce, ac notione Dei sitam esse naturam, neque ἀγέννητον, ac γεννητὸν proprie subjectas res, ac substantias significare diversas, sed διάφορον ὕπαρξιν, *differentem illarum existentiam* vel *existendi modum*, ut docet Basilius [1]. Ac tametsi ambo ista vocabula diversam, imo contrariam significationem habeant, ἀγέννητον, et γεννητὸν, sive potius ἀγεννησία, et γέννησις, non ideo in essentiam, ac naturam discrimen illud redundat. Nam, ut ait Cyrillus, « (1) differentia secundum aliquid non mutat esse ipsum substantiæ, » cum ea, quæ alioqui sunt ὁμοούσια, ut individua eidem subjecta formæ, plerisque qualitatibus, et adjunctis invicem discrepent; quæ, quoniam non sunt ipsa hominis essentia, sed circa illam sunt, nullam essentiæ diversitatem faciunt. Itaque τὸ ὑποκείμενον unum est, et idem; quæ autem circa hoc versantur, diversa. Ita Gregorius Nazianzenus Oratione 35. « (2) Quid, *inquit*, per ingenitum, et genitum intelligis? Si enim ingeniti, ac geniti proprietatem ipsam; non sunt idem. Sin autem ea, quibus hæc insunt; quid vetat, quominus idem sint? quandoquidem insipientia, et sapientia inter se quidem non sunt eadem, verum circa eumdem sunt hominem, nec substantias scindunt, sed circa eamdem substantiam scinduntur. » Proinde circa substantiam, vel essentiam, ut ibidem Nazianzenus ait, inest hæc differentia, non in substantia ipsa. Neque vero necesse est, ut quæ certa proprietate discrepant, se totis dissideant, ac nihil commune habeant.

Etenim, ut ait Cyrillus Alexandrinus, « (3) non universe quidquid genitoris proprietatibus contrarium esse videtur, id inesse genito videtur. Quemadmodum Deus est Pater; huic autem repugnans, et oppositum est non Deus. Et tamen Deus est Filius, quamvis Pater sit Deus. Similiter cum rex sit Pater, rex etiam est Filius. Eademque ratio est in incorrupto, invisibili, et incorporeo, et quæcumque alia divinæ naturæ conveniunt. » Porro « genitus, et ingenitus, significatio est deitatis, non ipsa deitas. Naturæ est appellatio, non natura, ingeniti, et geniti nuncupatio. Ad hoc valet, ut quis ex quo subsistat, intelligas, et non Patrem ex Filio, sed Filium ex Patre esse cognoscas; principium ex principio, et unum est, et initio caret. Quomodo si dicas, Deus ex Deo; non tamen duo dii, sed unus dicitur. Genitus ergo, et ingenitus, et ex utroque procedens, personas indigitat, non naturas. Majestas enim, quæ Patri est indiscreta cum Filio, et Spiritu sancto, distingui nominibus potest, ordinari gradibus non potest, » ait Faustus Rhegiensis [2] Quare omnia, quæ divinitatis propria sunt in Patre, excepta Ingeniti conditione, reperiuntur in Filio, ut et Gregorius Nyssenus libro primo contra Eunomium declarat [3].

III. Quemadmodum autem varius iste modus existendi nullum in essentia discrimen faciat, ostendere solent Patres exemplo Adami, et Evæ, atque utriusque posterorum. « (4) Nam si, ut Basilius argumentatur, quæ diversam ejus, quod sunt, existentiam habent, differentem et essentiam habent, non erunt consubstantiales inter se homines. Etenim alia est Adami existentia, qui de terra formatus est; alia Evæ; quæ de costa facta est, Abelis alia, qui ex parentum complexu ortum habuit; alia ejus, qui de Maria natus est, ex virgine sola. »

(1) Cyril. lib. 9. Thes. pag. 73. Καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἡ κατά τι διαφορὰ τὸ εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας οὐκ ἀνατρέπει.

(2) Nazianz. orat. 5. pag. 568. Πῶς λέγεις τὸ ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν; εἰ μὲν γὰρ τὴν ἀγεννησίαν αὐτὴν, καὶ τὴν γέννησιν· οὐ ταὐτόν. Εἰ δὲ οἷς ὑπάρχει ταῦτα, πῶς οὐ ταὐτόν; ἐπεὶ καὶ τὸ ἄσοφον, καὶ τὸ σοφὸν ἀλλήλοις μὲν οὐ ταὐτὰ, περὶ ταὐτὸν δὲ τὸν ἄνθρωπον· καὶ οὐκ οὐσίας τέμνει, περὶ δὲ τὴν αὐτὴν οὐσίαν τέμνεται.

(3) Cyril. lib. 5. Thes. pag. 33. Ἄλλως τε οὐ πάντως ὅπερ ἂν τοῖς γεννήσαντος ἰδιώμασιν ἐναντίον εἶναι δοκῇ, τοῦτο τῷ γεννηθέντι φαίνεται πρόσον. Ὡς γοῦν ἐστιν ὁ Θεὸς Πατὴρ, τὸ δὲ ἀντιπίπτον τούτῳ καὶ ἀντικείμενον οὐ Θεός. Ἀλλ' ἔστι Θεὸς καὶ ὁ Υἱὸς, καί τοι τοῦ Πατρὸς ὄντος Θεοῦ· βασιλέως τε ὄντος ὁμοίως τοῦ Πατρὸς, βασιλεύς ἐστι καὶ ὁ Υἱός. Ὁ δὲ αὐτὸς σώζεται λόγος ἐπί τε τοῦ ἀφθάρτου, καὶ ἀοράτου, καὶ ἀσωμάτου, καὶ ὅσα τοιαῦτα πρόσεστι τῇ θείᾳ φύσει.

(4) Basil. 4. contra Eunom. pag. 92. Εἰ τὰ διάφορον τὴν ὕπαρξιν τοῦ εἶναι ἔχοντα, διάφορον ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν, οὐδὲ οἱ ἄνθρωποι ὁμοούσιοι. Ἄλλη γὰρ ὕπαρξις Ἀδὰμ ἐκ γῆς πλασθέντος· ἄλλη δὲ Εὔας ἐκ πλευρᾶς γενομένης· ἄλλη δὲ Ἄβελ, ἐκ συνδυασμοῦ γάρ· ἄλλη δὲ τοῦ ἐκ Μαρίας, ἐκ παρθένου μόνης.

Idem pag. 93. Οὐδὲν δὲ κωλύει διαφόρων ὀνομάτων μίαν οὐσίαν εἶναι· ὡς καὶ τὸ ἐναντίον διαφόρων οὐσιῶν τῆς κτίσεως ἓν ὄνομα. Vide et Dam. lib. 1. cap. 9.

[1] Lib. 4. con. Eun. p. 92 et 95. et Nyss. l. 6. con. Eun. —
[2] Faust. Rheg. ep. 16. Tom. 3. Bibl. PP. col. 360.

[3] Greg. Nyss. l. 1. ed. Gret. q. 117.

Porro, quod idem postea dicit, « nihil obstat, quin diversis nominibus eadem subjecta sit substantia; ut e contrario diversæ creatarum rerum substantiæ uno nomine censentur. » Tractat hunc locum copiose, eleganterque Gregorius Nyssenus in secundo adversus Eunomium [1]. Quippe Adamus secundum præcipuam ejus vocabuli notionem ἀγεννήτως extitit; Abel γενητῶς. Atqui eamdem uterque naturam, et naturæ rationem, ac definitionem sortitus est; nec major, minorve secundum essentiam altero est alter. Sic etiam Athanasius [2], et imprimis Ambrosius lib. de Incarnat. cap. 9. Hoc vero nominum ratio ipsa demonstrat. Nam vox ista *genitus* Deum, ac divinitatem, hoc est Dei essentiam non exprimit : « Quod enim dicitur genitus, ait Fulgentius [3], non hoc est nomen divinitatis in Filio, sed nomen est nativitatis in Deo; ut quem constat de Patre naturaliter genitum, constet non aliud esse, quam Deum. » Similiter *ingenitus* significationem essentiæ non habet. Velut « (1) quoniam omnis homo implumis est, ut disputat Cyrillus Alexandrinus, non in eo, quod pennis caret, sita est ejus essentia. Sed est ridiculum vel ista cogitare; quoniam homo est, ideo est animal rationale, mortale; et quia est homo, ideo pennis caret, etc. Quamobrem, posita substantia, omnia dicuntur, quæ de ipsa prædicantur. »

Basilius quoque, « (2) Quemadmodum, *inquit*, cum de hominibus loquimur, ac dicimus, hunc ab illo genitum fuisse, non quid quisque sit, sed unde sit, explicamus. Sic et in Deo vox ingeniti, non quid sit, sed non esse ab alio ipsum, significat. » Ac si quis interrogetur, ait idem, quid sit Adamus, hoc est quæ sit natura ejus, et essentia; non bene respondebit, esse eum, qui non ex parentum copulatione, sed a Deo solo de terra procreatus sit. Non enim quomodo in rerum naturam prodierit; sed quid sit, quæritur. Quippe aliud est dicere, quid res sit, aliud quomodo sit; et hæc ratione diversa sunt, ut ait Gregorius Nyssenus [4], Ambrosius quoque lib. de Incarn. cap. 9.

Deinde, quod ad ἀγεννήτου nomen attinet, non in eo sitam esse Dei naturam ostendunt veteres, eo quod nihil aliud, nisi negationem, sive remotionem ejus, quod non est, significat. « (3) Non enim, quid ipsius substantia sit, sed quid non sit, declarat. Porro nulla substantia ex iis, quæ non est, sed ex iis, quæ est, cognoscitur; quemadmodum immortalis, et incorruptibilis, et immutabilis, non illius essentiam exprimit, sed hoc solum, nequaquam illum mori, corrumpi, mutari, quod creatis rebus accidit. » Ita Basilius. Gregorius quoque Nazianzenus, « (4) Quomodo, *inquit*, Dei essentiam dicis non ejus, quod est, positionem, sed ejus, quod non est, detractionem? Vox enim ingeniti hoc significat, eum generationis expertem esse, non autem declarat, quidnam natura sua sit, id quod generatione caret. » Eadem affert et Cyrillus in Thesauri maxime primo, et tricesimo primo, et in dialogo secundo de Trinitate.

IV. Tertio contra ἀγέννητον illud Basilius ita colligit. « (5) Ἀγέννητον vel substantia est, vel accidens (nam præter hæc, nihil esse potest). Atqui non est substantia. Siquidem neque quod ex opposito ei respondet, substantia est. Etenim genitus dicitur Filius, non quatenus substantia, sed quatenus est genitus. Porro, si est acci-

(1) Cyril. lib. 31. Thes. pag. 261. Καὶ πάλιν, ἐπειδή περ πᾶς ἄνθρωπος ἄπτερός ἐστιν, ἐν τῷ ἄπτερος εἶναι τὸ εἶναι ἔχει. Ἀλλ' ἔστι γελοῖον τὰ τοιαῦτα καὶ μόνον ἐννοεῖν· ἐπειδὴ γὰρ ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο καὶ ζῶον λογικὸν θνητόν. Καὶ ἐπειδὴ ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο ἄπτερος, etc. Οὐκοῦν ὑποκειμένης τῆς οὐσίας, πάντα λέγεται τὰ ἐπ' αὐτῇ κατηγορούμενα.

(2) Basil. 1. contra Eunom. pag. 25. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς περὶ τῶν ἀνθρώπων λόγοις, ὅταν λέγωμεν ὅτι ὁ δεῖνα ἐκ τοῦδε γέγονεν, οὐ τὸ τί ἐστιν ἑκάστου, ἀλλὰ τὸ ὅθεν γέγονε διηγούμεθα. Οὕτω καὶ ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ, ἡ ἀγέννητος φωνή, οὐ τὸ τί, ἀλλὰ τὸ μηδαμόθεν αὐτοῦ σημαίνει. Vide et lib. 2. pag. 46.

(3) Basil. lib. 4. contra Eunom. pag. 94. Οὐ τί ἐστιν ἡ οὐσία αὐτοῦ λέγουσιν· ἀλλὰ τί οὐκ ἔστιν. Οὐδεμία δὲ οὐσία ἐξ ὧν οὐκ ἔστι γνωρίζεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐστι. Καὶ τὸ ἀθάνατος γάρ, καὶ τὸ ἄφθαρτος, καὶ τὸ ἄτρεπτος, οὐ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι μὴ ἀποθνήσκει, μήτε φθείρεται, μήτε τρέπεται ὡς τὰ κτίσματα, δηλοῖ.

(4) Gregor. Nazianz. orat. 35. pag. 569. Ἔπειτα πῶς οὐσίαν Θεοῦ λέγεις οὐ τὴν τοῦ ὄντος θέσιν, ἀλλὰ τὴν τοῦ μὴ ὄντος ἀναίρεσιν; τὸ γὰρ μὴ ὑπάρχειν αὐτῷ γέννησιν ὁ λόγος δηλοῖ, οὐχ ὁ τὴν φύσιν ἐστὶ παρίστησιν, οὐδ' ὑπάρχει τὸ μὴ ἔχον γέννησιν. Vide et orat. 32. pag. 519. et orat. 34. pag. 542.

(5) Basil. 4. contra Eunom. Τὸ ἀγέννητος ἡ οὐσία ἐστὶν, ἢ συμβεβηκὸς· (παρ' αὐτὰ οὐδὲν ἂν εἴη.) Ἀλλ' οὐσία μὲν οὐκ ἔστιν. Οὔτε γὰρ τὸ ἀντιδιαστελλόμενον αὐτῷ. Γεννητὸς γὰρ ὁ Υἱὸς, οὐ καθὸ οὐσία, ἀλλὰ καθὸ ἐγεννήθη. Εἰ δὲ συμβεβηκός· ἢ συμπέφυκεν, ἢ ἐνδέχεται ὑπάρχειν, καὶ μὴ ὑπάρχειν. Ἀλλ' εἰ μὲν συμπέφυκεν, ἀνάγκη τῷ Θεῷ καὶ οὐσία καὶ συμβεβηκὸς εἶναι. Ἐξ ἀνάγκης γὰρ τὰ τοιαῦτα συμβαίνει οἷς συμβέβηκεν. Εἰ δὲ ἐνδεχομένως, ἔσται καὶ ἀγέννητός ποτε, καὶ γεννητός.

[1] P. 85. — [2] Lib. de Dec. Nic. Syn. p. 407. Item Aug. Tom. 6. l. 1. cont. Max.

[3] Lib. ad Thrasim. — [4] Lib. ad Ablab. quod non sint tres dii. p. 459.

dens, vel natura est insitum, vel inesse potest, et non inesse; si natura insitum, necesse est in Deo substantiam et accidens esse. Nam necessario iis accidunt ista, quibuscumque accidunt. Quod si contingenter inest, et ingenitus erit interdum, et genitus. » Hæc Basilius.

Verum nimis late patere videtur hæc argumentatio, ut et de eo, quod est *Pater*, vel *Filius*, idem possit objici. Aut enim Pater, dicet aliquis, substantia est, aut accidens; tum similiter cetera concludet, ut neque substantiam probet esse, neque accidens. Sed huic jam occurrimus ex Augustino [1]; et paternitatem neque substantiam esse, neque accidens, sed interjectum aliquid ostendimus. Cum autem hoc ipsum, quod dicitur, *Ingenitum*, neque nihil sit, et Patri proprie competat, non debet ab eo penitus excludi, quod illa ratio Basilii efficere videtur; sed ad genus aliquod eorum, quæ de Deo, divinisque personis dici possunt, referri; quemadmodum recte Joannes Cyparissiotus facit [2], qui iis Patrum allatis argumentis, et testimoniis, quæ partim adduximus, partim paulo post afferemus, ita concludit; « Ex his patet, primum quidem ingenitum in Trinitate, quæ supra substantiam est, neque substantiam esse, neque proprietatem hypostaticam Dei Patris. Hypostatica enim hypostasim, sive personam exhibent. Personam autem definiunt commune cum quadam proprietate, vel substantiam cum accidente. Si autem ingenitum neque substantia est, nec accidens, nullam personam exhibet, sive ostendit; et idcirco neque proprietas hypostatica est; notio tamen est Patris non habentis causam, quod ipse solus est Pater causam non habens. » Notio igitur est τὸ ἀγέννητον in Patre, quoniam ad ejus notitiam conducit; non autem *personalis*, ut vocant, est *proprietas*, quia personam non constituit; quemadmodum libro superiore ex ipsius Basilii opinione docui, cujus proinde in illa ratiocinatione mens ista fuit ostendere, personam Patris minime ex *Ingeniti* notione constare, tanquam forma aliqua, et proprietate vel substantiali, vel accidente, licet ad Patris dignoscendam personam conferat, eoque inter notiones adscribatur.

V. Quin etiam contra eumdem Eunomium valet hoc Basilii argumentum, qui simili partitione usus est. « (1) Ingeniti nomen, ait iste apud Cyrillum, aut essentiam Dei ostendit, aut accidens ei aliquid significat; accidens autem Deo nullum inesse potest. Perfecta enim est ex seipsa. Ipsa ergo substantia Dei significatur Ingeniti nomine. » Huic Cyrillus respondet, etsi divinæ substantiæ nihil accidat, tamen quædam a nobis, ac pro modulo intelligentiæ nostræ velut accidentia tribui. Ut quod reipsa *creator* appelletur, postquam universa procreavit, cum ante creasset nihil. « (2) Cur ergo frustra contenditis, *ait*, nullo modo Ingenitum accidere Deo dici posse, quum multa in essentia ejus, accidentium specie, ac similitudine considerentur? » Ac subinde: « (3) Cum igitur non omnia, quæ in Deo sunt, et de Deo dicuntur, substantiam significent, reliquum est, ut voce, modoque dicendi accidentia esse dicamus. Non enim potest humana natura majus aliquid, quam pro suo modulo de Deo dicere. Nostro ergo proprio modo intelligimus, et majorum exempla constituimus ea, quæ in nobis sunt, sicut qui in minima tabella cœlestem circulum describunt. » Quæ Cyrilli opinio ab illa Augustini non discrepat [3], quæ inter substantiam, et accidens medium quiddam constituit in Deo relativum, et proprium personæ cujuslibet. Id enim revera non est accidens, sed nec οὐσία, verum modus quidam οὐσίας: quod de ἀγεννήτῳ multo magis affirmabimus, quia nomen est ἀφαιρετικὸν, nihil in re ponens, sed quod non inest detrahens; quare accidentis instar id animo concipi nihil vetat.

VI. At idem Cyrillus τὸ ἀγέννητον, οὐσίαν vel οὐσιῶδες aliquid non esse vehementius hoc pacto contra Eunomium demonstrat. « (4) Nam quid-

(1) CYRIL. lib. 31. Thes. pag. 263. Τὸ ἀγέννητος ὄνομα, φασίν, ἤ τι παραστατικὸν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ νοηθήσεται, ἢ σημαίνει τι τῶν συμβεβηκότων αὐτῇ. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲν τῇ θείᾳ συμβέβηκεν οὐσίᾳ. Τελεία γὰρ ἐξ ἑαυτῆς. Τὸ ἀγέννητόν ἄρα τῆς οὐσίας ἔσται δηλωτικόν.

(2) Ibid. Τί μάτην περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἐπισυμβεβηκέναι λέγειν τῷ Θεῷ τὸ ἀγέννητον διατείνεσθε, ἐν τῷ τοιῷδε σχήματι φαινομένων τινων τῶν ὅσα περ ἐστὶ κατ' οὐσίαν αὐτῷ;

(3) Ibid. pag. 264. Εἰ τοίνυν οὐχ ὅσα προσεῖναι λέγεται κατὰ φύσιν τῷ Θεῷ, ταῦτα πάντως ἔσται αὐτοῦ καὶ οὐσία, λείπεται λέγειν αὐτὰ τῇ οὐσίᾳ συμβεβηκότα, μέχρι μόνης φωνῆς οὕτω νοούμενα. Οὐκ ἔχει γὰρ ἡ ἀνθρώπου φύσις μεῖζόν τι τῶν καθ' ἑαυτὴν λέγειν ἐπὶ Θεοῦ. Διὸ δὴ τοῖς ἰδίοις ἔθεσιν ἐπ' αὐτοῦ κεχρήμεθα, τὰ καθ' ἑαυτοὺς μειζόνων ὑπόδειγμα ποιούμενοι, ὥσπερ οἱ ἐν μικρῷ πίνακι τὸν οὐρανῶν καταγράφοντες κύκλον.

(4) CYRIL. lib. 31. Thes. pag. 261. Πᾶν ὅπερ κατηγορεῖτο κατά τινος, ὡς τὸ τί ἐστιν εὖ μάλα σημαῖνον, ἢ ὡς γένος, ἢ ὡς εἶδος, ἢ ὡς διαφορὰ, ἢ ὡς ὅρος ἔσται, δεῖ γὰρ πάντως ἓν εἶναι τῶν εἰρημένων.

[1] Lib. 4. cap. 10. Num. 5. — [2] Dec. 9. c. 5.

[3] Vide l. 4. nostrum c. 11.

quid ita dicitur de alio, ut quid sit, essentialiter significet, vel sicut genus, vel sicut species, vel sicut differentia, vel sicut definitio de ipso prædicatur. Horum enim quatuor unum aliquid esse debet. » Tum singillatim probat nihil horum esse *Ingenitum;* non genus, aut speciem, quoniam de multis ambo prædicantur, illud specie differentibus, hoc numero. Ingenitum vero de Deo solo dicitur. Quæ Cyrilli argumentatio, ut vim aliquam habeat, *Ingenitum* in illa significatione debet accipere, quam de tribus tertiam capite superiori posui; hoc est, ut sit illud, quod omni principio caret, et ἄναρχον dicitur. Hoc enim uni tantummodo Patri convenit, ac proinde singulare est. Quod si in secunda notione capiatur, ut sit, quod a nullo genitum est; erit id commune pluribus. Nam creatæ res complures nulla generatione propagatæ sunt. Sin ad priorem significationem referas, τὸ ἀγέννητον οὐσιῶδες aliquid erit in Deo, quatenus *negantia* vocabula ad οὐσίαν pertinere possunt. Nam infectum, et increatum esse, Dei essentiæ convenit. Sed in personis commune tribus est, non Patri peculiare.

Non esse differentiam inde probat Cyrillus [1], quod ejusmodi in iis solis rebus, quæ compositæ sunt, cernitur; Deus vero simplicissimus est. Alio item in loco demonstrat sic. Omnis enim differentia in substantia versatur, cujus generalem rationem contrahit, et specie aliqua circumscribit : « (1) Quare substantia præsupposita differentiæ postea intelliguntur. Si ergo ingenitum differentia est; quæratur substantia, cujus differentia est. » Postremo definitionem non posse esse hinc efficit; primum (2) quia definitio non unum vocabulum, sed oratio est; tum quia privativa nomina, non quid est, sed quid non est, significant. Deinde omnis definitio ex genere, atque differentia constat, quæ duo singulari in voce non continentur. Hæc Cyrillus in primo, et undecimo Thesauri; quæ itidem in dialogo secundo de Trinitate latius edisserit (3). Ex quibus id est validissimum, quod [2] *unius rei* negatio non sufficit ad significandam essentiam, quod definitio facere debet. Hæc enim, non qnid non est, sed quid est, quod proponitur, quærit. *Ingeniti* autem vox, non quid est Deus, sed quid non est, significat. Nam quia genitus non est, ideo ingenitus est. Sed nec ab oppositis definitio sumitur. Non enim definitur album, quod nigrum non est. At ingenitum dicitur, quod non est genitum. Rursus definitio cum definito convertitur, ut et homo omnis animal sit rationis particeps; et animal omne particeps rationis homo sit. Ingenitum vero non omne Deus est. Nam et alia multa ingenita sunt, ut Cyrillus objicit [3]. Basilius vero [4], qui eodem argumento probat neque definitionem esse, neque proprium opponit, Filium, qui cum Deus etiam ab Eunomianis haberetur, non esset *ingenitus*. Uterque *Ingeniti* nomen in secunda significatione sumpsit. Quod si in prima usurpetur, cum Deo convertitur, sed una Filium cum Patre comprehendit; etsi id non concederet Eunomius, Arianique ceteri, qui eum solum vere, ac proprie Deum esse crediderunt, qui principio omni careret. Itaque Basilii ratio de Filio minus contra illos procedit.

VII. Oppugnat Eunomianos eodem argumenti genere Gregorius Nazianzenus [5]; quod οὐσία proprium esse debet aliquid, non commune cum aliis rebus genere diversis; ἀγέννητον autem multis convenit. Necnon Gregorius alter Nyssenus [6]. Sed hic ἀγέννητον latius interpretatur, ut ad illa etiam extendat, quæ revera nec sunt, nec esse possunt, uti chimeræ, minotauri.

Ceterum universe neque substantiam, neque οὐσιῶδες aliquid τὸ ἀγέννητον esse, Cyrillus ex natura, et proprietate τῆς οὐσίας probare studet [7]. Etenim docet Aristoteles in Categoriis (4), substantiæ nihil esse contrarium. Ingenitum autem opponitur genito.

Verum aliud est contrarium, quod ita proprie vocatur, et est secundum oppositorum genus apud eumdem Aristotelem [8], ut sunt al-

(1) CYRIL. lib. 2. Thes. pag. 18. Οὐκοῦν προϋποκειμένης τῆς οὐσίας διαφοραὶ προσεπινοοῦνται. Εἰ τοίνυν διαφορὰ τὸ ἀγέννητον, ζητείσθω καὶ ἡ οὐσία, τίνος ἐσται διαφορά. Ἀμήχανον γὰρ οὐσίας φορέσαι λόγον τὴν διαφοράν.

(2) CYRIL. lib. 31. Thes. pag. 262. Πᾶς μὲν γὰρ ὅρος λόγος ἐστὶ τὸ τί ἐστι κατ' οὐσίαν τὸ σημαινόμενον ἀποδιδούς. Τὸ δὲ ἀγέννητος οὐ λόγος ὢν ἀλλ' ὄνομα φαίνεται. Vide et lib. 3. Thes.

(3) Idem dialog. 2. de Trin. pag. 428. Εἰ δὴ οὖν ἐπὶ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον μόνον ἡμῖν τὸ μὴ γεγεννῆσθαι δηλοῖ, πῶς ἂν ὅρου δύναμιν ἔχοι, οὐχὶ τί ἐστι, ἀλλὰ τί οὐκ ἔστι, κατασημαίνον.

(4) ARIST. in Cat. cap. de subst. Ὑπάρχει δὲ ταῖς οὐσίαις καὶ τὸ μηδὲν αὐταῖς ἐναντίον εἶναι.

[1] Ibib. — [2] Ibid. — [3] Dial. 2. de Trinit. — [4] Lib. 4. con. Eun. p. 96.

[5] Orat. 35. p. 569. — [6] Lib. 6. con. Eun. p. 195. — [7] Lib. 3. Thes. p. 16. — [8] In categ. cap. de Oppos.

bum, et nigrum; aliud contrarium late, universeque sumptum pro quolibet oppositionis genere. Quare quod substantiæ nihil esse contrarium dicitur, id ad priorem pertinet modum. Non enim substantiæ contrarium est aliquid, itidem ut calori frigus. Sed oppositum tamen aliquid est in quarta oppositorum specie, quam *contradictionem* nominant, ὡς κατάφασις, καὶ ἀπόφασις, secundum *affirmationem*, et *negationem;* quæ per omnia rerum genera vagatur. Nam homini opponitur non homo. Sic ergo τῷ γεννητῷ, siquidem οὐσιῶδες quippiam esse fingatur, opponetur τὸ ἀγέννητον, quod et ipsum οὐσιῶδες erit, quatenus negatio id esse potest. Quippe negationes', tametsi essentiam minime constituant, quod οὐσίαι rerum solidum, atque extans aliquid, et, ut vocant, *positivum* requirant, non autem ἀφαιρετικὸν, et *negativum*, cum negatio τοῦ ὄντος, ac proinde τῆς οὐσίας ablatio sit, non οὐσία; nihilominus ad essentiam modo quodam suo referuntur, et οὐσιώδεις sunt, quatenus id, quod ab essentia est alienum, removent. Est enim homini, exempli causa, naturale et οὐσιῶδες non esse brutum, vel lapidem. Tum differentia omnis οὐσιώδης, quæ ad genus adjuncta naturam rei, definitionemque complet, præter id quod *positivum* est, et essentiam proprie constituit, negationem præterea complectitur eorum omnium, quæ id non sunt, quod res esse dicitur. In quo differentiæ, ac distinctionis vis est, ac notio posita. Tritum enim illud est in philosophorum libris, per hoc differre quodlibet ab alio, per quod ejus essentia constituitur. Ita τὸ ἀγέννητον nihil hac ex parte prohibet οὐσιῶδες esse.

VIII. Atque ut de istiusmodi veterum contra Eunomianos disputatione, ac de horum opinione paulo subtilius agatur, non sic istos insaniisse arbitror, ut τὸ ἀγέννητον, sive ἀγεννησίαν, hoc est negationem ipsam veram, ac præcisam Dei esse putarent essentiam. Alioqui Deum *nihil* prorsus esse dicerent, id est rem nullam, nedum substantiam; quod nemo, nisi amens, ac furiosus somniare possit. Sed neque τὸ γεννητὸν, aut γέννησιν illos existimo sic οὐσιώδη esse Filii, vel creatarum rerum intellexisse, ut eo solo definiretur, aut ipsamet οὐσία, et τὸ τί ἦν εἶναι diceretur. Non enim ignorare poterant, τὴν γέννησιν nihil esse præter τρόπον τῆς ὑπάρξεως, *existendi modum*, sive *productionem*, quæ ab re utique producta, et ejus essentia discrepat. Quocirca γέννησιν, sive γένεσιν (nam utrumque confundebant) rebus omnibus a primario, soloque ac vero Deo diversis, quem τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, ac Patrem interpretabantur, intimam, et οὐσιώδη esse volebant, quatenus id earum proprium esset, ut a Deo fierent. Siquidem et nos naturalem, et essentialem creaturarum omnium conditionem hanc agnoscimus, quod creatione producantur; ac τὸ κτιστὸν prorsus οὐσιῶδες est illis; non tamen ipsa est earum essentia vel τὸ τί ἦν εἶναι. Cum igitur creaturæ cuilibet, ac naturæ omni, quæ ab vero, sempiternoque Deo discrepat, proprium sit, et essentiale, hoc est non adventitium, et accidens, ut effectione, creationeque producatur; ideo τὸ γεννητὸν, sive γενητὸν, itidemque γέννησιν, ac γένεσιν aiebant οὐσιώδη, imo οὐσίαν esse rerum illarum, adeoque Filii Dei, quod naturaliter hoc habeant, ut a Deo procreentur. Ex quo consequens id erat, τὸ ἀγέννητον, hoc est quod a nullo producitur, estque ἄναρχον, et *principii expers*, quia τοῦ οὐσιώδους negatio est, οὐσιῶδες et ipsum esse Deo Patri; quemadmodum *increatum* et *infinitum*, et si quæ alia sunt ἀφαιρετικὰ nomina, ad essentiam Dei referre consuevimus; non ut ipsammet in illis essentiam Dei, ac naturam positam esse credamus, sed quod ex ipsa, cujusquemodi demum est, illius essentia consequantur. Hoc autem eo magis in Deo, quam in creatis rebus nobis permittimus, ut hæc ἀφαιρετικὰ pro essentialibus habeantur, quod illius natura penitus ignota sit, meliusque negando, ac removendo quod non est, quam quod esse videtur affirmando, declarari possit, ut in libro de divinis nominibus Dionysius affirmat.

IX. Atque hæc vera sunt, si ἀγέννητον pro eo sumatur, quod increatum, infectum est, et ἀγένητον. Hac enim significatione sola, de tribus capite superiori positis, ad ipsam spectat essentiam Dei, et οὐσιώδης est divinitatis nota: non in secunda, vel tertia, quod impie contendebant Ariani. Hæc præ oculis habenda sunt, ut de plerisque aliis Cyrilli, aliorumque Patrum argumentis judicare possimus, quibus Eunomianos incessunt. Velut est hoc Basilii in quarto con. Eunom. « (1) Si ingenitus a genito Filio ex opposito distinctus altera substantia est; etiam increatus a creato ex opposito distinctus altera substantia est. Proinde et Ingenitus est substantia, et increatus substantia. Deus ergo non una erit substantia, sed

(1) BASIL. 4. contra Eun. pag. 92. Εἰ ὁ ἀγέννητος πρὸς τὸν γεννητὸν Υἱὸν ἀντιδιαστελλόμενος ἑτέρα οὐσία ἐστὶ, καὶ ὁ ἄκτιστος πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιαστελλόμενος ἑτέρα οὐσία ἐστὶν· ἔσται οὖν καὶ ἀγέννητος οὐσία, καὶ ἄκτιστος οὐσία. Δύο οὖν Θεὸς, καὶ οὐ μία οὐσία.

duæ. » Verum, quod ad creatum, et increatum attinet, cum idem prorsus ex Eunomianorum, Arianorumque sententia sint, quod *Ingenitum*, et *genitum;* novum essentiæ discrimen non faciunt. Quare vis erit argumenti major, si alia negantia vocabula sumantur, quæ notione diversa sunt, ut immortalis, infinitus, incomprehensus; quomodo hanc ipsam adversus Eunomium disputationem urget Gregorius Nazianzenus Orat. 35. et Cyrillus lib. 31. Thesauri; meminitque Nicetas lib. 5. Thesauri, c. 43. Nam cur *ingenitum* potius Dei essentia sit, quam reliqua ista, præsertim quæ soli Deo conveniunt, neque creatis rebus communia sunt, cujusmodi est infinitum, incomprehensum, ita contra Catholicos præscribebant apud Nicetam hæretici, ideo *ingenitum* essentiam Dei potissimum continere, quod soli Deo competat; immortale vero, innocens, et alia quædam aliis rebus attribuantur; cui sic Nicetas occurrit, imo Greg. Naz. ex quo id mutuatus est ille, *ingenitum* ab Aristotele et Platone aliis rebus assignari. Sed hoc nihil est. Validior itaque ratio hæc erit, si ἀφαιρετικὰ nomina, quæ dixi, solius Dei propria ponantur. Hunc igitur in modum constituta ratio contra Arianos, eatenus vim habebit, si Ingenitum eo sensu Dei essentiam, vel substantiam esse putabat Eunomius, ut ipsum τὸ τί ἦν εἶναι Dei in eo consisteret, non autem, si eo, quem dixi, modo οὐσιώδης esse vellet, quo scilicet negationes id esse possunt. Ita enim non una tantum, sed plures, imo infinitæ negationes οὐσιώδεις erunt, quæ nullum per se *positivum*, ut vocant, *attributum* significant, sed alienas duntaxat naturas, et proprietates excludunt. Quippe homo quilibet οὐσιωδῶς est non equus, non leo, non lapis, non quantitas, non candor. Uno verbo, quot res sunt, naturæque vel existentes reipsa, vel quæ existere possunt, totidem earum negationes in essentiam cadunt hominis, quæ non hoc ipsum est, quod res illæ.

X. Simile est judicium et de argumentis istis : (1) Si ingenitum substantia est, genitum quoque necessario substantia erit. Quum autem utrumque substantiam significet, unde cognoscemus alterum non esse genitum, alterum genitum esse, quum omnia nihil aliud, quam substantiam significent? Aliis ergo nominibus erit opus, quæ possint ostendere Deum ingenitum a nulla esse origine, quum ipsum ingenitum nihil aliud, quam substantiam Dei significet. Ita Cyrillus, nec non Basilius[1]. Atqui si genitum, et ingenitum idem esse ponamus, quod infectum et factum, possunt οὐσιώδη esse, illud Deo, hoc rebus creatis. Modi, inquam, existendi isti duo naturales et insiti sunt. Quippe ὁ τοῦ ὄντος λόγος, quæ *entis ratio* dicitur, communis, et quasi generica est essentia rerum omnium; quæ hoc ipso res sunt, quod existunt, vel existere possunt. Tum *increati entis* essentia intelligitur in eo, quod a seipso sit, hoc est fiat a nullo, quod ἀγέννητον vocant; creati vero, quod a Deo fiat. Itaque οὐσιώδεις illi modi sunt. Sed non plenam, atque integram continent οὐσίαν, sed ejus tantum universalem, ac generis similem naturæ gradum, qui τοῦ ὄντος utrobique notionem consequitur.

Rursus, si ἀγέννητος est οὐσία, inquit Basilius[2]; etiam γεννητὸς, et γέννημα erunt οὐσία. Proinde omnia γεννήματα erunt ὁμοούσια, adeoque Filius Dei ejusdem erit cum rebus infimis, creatisque substantiæ. Hoc, etsi est impium[3], et absurdum, tamen non negabit Eunomii, vel Arii discipulus; quamvis revera ὁμοούσια non dicantur, quæ in sola τοῦ ὄντος proprietate generali confusaque, invicem conveniunt; sed quæ subjectos, ac propiores gradus communes habent. Nihilominus creatæ omnes substantiæ ὁμοούσιοι vocari possunt non absolute, sed quadamtenus, propter eamdem, cujus sunt participes, generis naturam.

Præterea istud ipsum ἀγέννητον sic retorquet in hæreticum Basilius[3] : Si est ἀγέννητον Dei οὐσία, et γέννημα Filii, non erit creatura, id est κτίσμα, Filius. Item si Filius est natura γεννητὸς, Pater erit natura γεννήσας, hoc est generans. Ita creator non erit Filii. Hic τοῦ γεννᾷν significatio secunda de tribus assumitur; quæ est generatio proprie dicta; ex qua recta id, quod pugnat Basilius, efficitur. Sed Eunomius aliter eam vocem interpretabatur, qui γέννημα idem esse volebat, ac ποίημα.

XI. Ad hæc Greg. Nyssenus[4] ἀγέννητον, et γεννητὸν non esse οὐσίας ostendit in hunc modum. Cum enim ita loquimur : Hic genitus est, vel non

(1) Cyril. Alex. lib. 3. Thes. p. 17. Εἰ τὸ ἀγέννητον οὐσίαν Θεοῦ σημαίνει, ἀλλ' οὐ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν οὐσίαν, καὶ τὸ γεννητὸν εἰκότως οὐσίαν, ἀλλ' οὐ τὸ γενέσθαι. Οὐσίαν δὲ σημαινόντων ἑκατέρων, πόθεν γνῷ τις τὴν ποιοῦσαν, τὴν δὲ γενομένην, ἅπαξ τῶν ὀνομάτων οὐδὲν δηλούντων, ἀλλ' ἢ μόνον οὐσίαν;

[1] Libr. 4. con. Eun. p. 92. — [2] Libr. 2. con. Eun. p. 46. — [3] Libr. 4. con. Eun. p. 94.

[4] Libr. 6. con. Eun. p. 198 et seq.

est genitus, duo quædam exprimimus : alterum, quod demonstrativo pronomine significatur, nempe τὸ ὑποκείμενον, *subjectum* : alterum, id quod inest subjecto, et hoc afficit. Aliud ergo de eo, quod est, intelligimus, aliud de eo, quod in illo cernitur. Quin etiam in omni nomine, quod Dei naturæ tribuitur, verbum *est* tacite semper intelligitur ; ut cum dicimus justus, incorruptus, immortalis, ingenitus, et cetera, quamvis substantivum verbum taceatur, est tamen in loquentis animo ; alioqui stulta, et incondita fit oratio. Exempli causa, Propheta sic loquitur [1] : *Deus, judex justus, et fortis, et longanimis ;* nisi subaudiatur *est*, non cohæret sermo. Eo vero intellecto, duo hæc indicat, τὸ ὄν, adeoque τὴν οὐσίαν, *subjectam substantiam*, et ἐνέργειαν, *actionem*, proprietatemve, quæ in subjecta re spectatur. Sic igitur, cum ἀγέννητον, et γεννητὸν dicimus, alterum mente concipimus τὸ ὄν, et ὑποκείμενον, alterum τὸ προσὸν τῷ ὑποκειμένῳ, *quod inest subjecto*. Quare neutrum horum est τὸ ὄν, vel οὐσία. Hæc Greg. Nyssenus. Verum eodem modo concluseris, ne definitionem quidem οὐσίαν esse rei ; vel οὐσιώδη. Siquidem nulla sine verbo, *est*, concipi, aut explicari potest. Ut eum dico : Homo est animal rationis particeps ; duo itidem continet oratio, τὸ ὄν, sine τὸ ὑποκείμενον, et quod inest in ipso, deque eo prædicatur ; ac nulla est omnino propositio, quamvis οὐσιώδης, quæ non duplici termino constet, altero *subjecto*, altero *prædicato* ; tum verbi copula, ut in libro περὶ Ἑρμηνείας docet Aristoteles. Neque hoc obstat, quominus οὐσία rei, et *essentia* propositionibus istis explicetur, eaque subjecto inesse dicatur ; quia etsi una, eademque res sit τὸ ὄν, sive ὑποκείμενον, et ejus οὐσία, quæ est *natura* vel *essentia*, vel τὸ τί ἦν εἶναι ; nihilominus λόγῳ, id est mente, et ratione ista discernimus ; quod discrimen ad enuntiandam propositionem satis est. Sic ergo τὸ ἀγέννητον, et γεννητὸν, sive ἀγεννησία, et γέννησις, si in prima notione sumantur, ut sint *increatum*, et *creatum*, οὐσιώδη esse poterunt, nec ab οὐσίᾳ reipsa discrepabunt, alterum Dei, alterum creaturæ, quemadmodum paulo ante demonstravimus. Sane apud Basilium [2] Eunomius ipse diserte asserit Deum Patrem esse οὐσίαν ἀγέννητον : « Immo vero, *inquit*, substantia ipse est ingenita, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν οὐσία ἀγέννητος. » Itaque τὸ ἀγέννητον nihil, nisi prædicatum, ut vocant, οὐσιῶδες esse volebant.

XII. Præter hæc adversus τὸ ἀγέννητον, et γεννητὸν, quod tantopere jactabant Ariani, ut in ea velut arce perfidiæ suæ consisterent, crebro illud Patres opponebant, quod est profecto validissimum ; nusquam in sacris libris eas voces contineri, cum alia complura sint ibi nomina, quibus appellavit se Deus, appellarique voluit, præcipue vero Patris, Filii, et Spiritus sancti ; quæ proinde multo κυριώτερα censeri debent, ac frequentius, et libentius usurpari, atque ad catholici dogmatis interpretationem adhiberi, quam ambigua illa, et plena rixarum. Quod argumentum non eo pertinet, nullo ut vocabulo fas sit uti, quod in sacris litteris non legatur expressum, uti stolide temporis hujus hæretici garriunt, qui suapte voce, usuque convincuntur. Nam et ipsi ἄγραφα multa usurpare coguntur. Sed duplex in illo vis erat adversus Arianos. Primum quod, cum illi τὸ ὁμοούσιον eo se rejicere profiterentur, quod scriptis non esset proditum ; tamen ἀγέννητον, et γεννητὸν, vel γέννημα, quæ nec ipsa scripta sunt, in omni sermone proferrent. Sic Athanasius [3] Arianos, Basilius [4] Eunomium redarguit, nullis se appellationibus uti jactitantem, nisi ex doctrina sancti Spiritus acceptis. Ambrosius itidem Arianos eodem argumento verberat libro de Incarn. c. 8. et 9. Et ante hos Dionysius Alexandrinus in responsione ad quintam Samosateni quæstionem, hoc ei objicit, nullo in loco Scripturæ dici Patrem ἀγέννητον. Deinde quod *Patris* appellatio longe simplicior sit, ac fucum omnem, et calumniam respuat ; *Ingeniti* vero subdola, anceps, et malitiosa, ac propter notiones varias, serendis pugnis, et contentionibus opportuna. Quare cum prior illa *Patris* vox sæpe, ac diserte in sacris litteris ab ipso Domino pronuntiata sit, altera vero nusquam tradita ; huic illa jure debet anteponi.

XIII. Sed audiamus Athanasium brevi hæc, sed arguto, et rotundo sermone torquentem : « (1) Etenim vox, *inquit*, ista (Ingeniti) in Scriptura non extat, et est suspecta ; multiplicemque significationem continet adeo, ut si quis de

(1) ATHAN. orat. 2. contra Ar. pag. 161. Καὶ γὰρ τοῦτο μὲν ἄγραπτον, καὶ ὕποπτον, καὶ ποικίλην ἔχον ἐστὶ τὴν σημασίαν· ὥστε τοῦ ἐρωτωμένου περὶ αὐτοῦ εἰς πολλὰ τὴν διάνοιαν περιφέρεσθαι· τὸ δὲ, Πατὴρ, ἁπλοῦν, καὶ ἔγγραφον, καὶ ἀληθέστερον, καὶ σημαῖνον μόνον τὸν Υἱόν ἐστι.

[1] Ps. 149. — [2] Libr. 1. con. Eun. — [3] Lib. de Dec. Nic. Syn. pag. 414. et Orat. 2. p. 158.

[4] Lib. 1. con. Eun. pag. 43. Gregor. Nazianz. Orat. 37.

ea interrogetur, in varia distrahi mentem illius necesse sit. Patris vero nomen simplex est, scriptis proditum, et idipsum verius, ac solum designans Filium. » Addit *Ingenitum* a Græcis, et gentilibus Arianos accepisse ; *Patrem* autem nominare, ipsum docuisse nos Christum, qui neutiquam orare jussit, *Ingenite, qui es in cœlis*, sed *Pater noster, qui es in cœlis :* Tum baptizare præcepit, *In nomine Patris, et Filii,* non *Ingeniti*, ac *geniti*. Quæ adversus *Ingeniti* vocabulum exceptiones veterum usu contritæ sunt [1]. Quos inter acerrime Basilius Eunomianos hoc dilemmate conficit : « (1) Nam si τὸ ἀγέννητον Dei nomen est, et quidem essentiam significans ; vel Deus essentiam cognoscens suam, nomen ignoravit essentiæ, vel nomen illud sciens, audientibus illusit. Ait enim : *Dominus omnipotens nomen meum.* Et a Mose interrogatus, quod esset nomen suum, dixit: *Ego sum qui sum. Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob. Hoc mihi nomen æternum.* David item : *Dominus nomen tibi.* Ingeniti vero nomen neque ipse sibi, neque Sanctorum ullus attribuit. Quod si nec illusit, nec ignoravit, (utrumque enim dictu est impium) Ingenitum non est nomen ipsius. » Paulo post idem non minus acute, « (2) Si est, *inquit,* Deus ingenita substantia, et Christus genita substantia, et Spiritus sanctus creata substantia; nomina ista Pater, Filius, et Spiritus sanctus vacua erunt substantiis vocabula. Baptizent igitur in ingenitum, genitum, et creaturam. Res enim valentiores sunt nominibus. » Certe Christus, ut ibidem Basilius animadvertit [2], testatur [3], se nomen Patris sui *manifestasse hominibus.* Quare si τὸ ἀγέννητον adeo proprium est illius nomen, id præ ceteris indicari debuit.

Præterea, « (3) Si creatura est, et non genitura Filius, sed et omnia, quæ sunt, creaturæ censentur ; ait idem Basilius [4], frustra Pater ingenitus dicitur, cum nulla sit omnino genitura, cujus comparatione dicatur ingenitus. Justius ergo increatus appelletur, quam ingenitus. »

XIV. Est et illud ejusdem : Si Deus erat aliquando, antequam esset Pater, postquam Pater cœpit esse, idipsum ut Pater esset, assumpsit. Ita Deus quidem ingenitus est ; Pater vero genitus. Quare idem erit ingenitus, et genitus, cum tamen sit simplex. In his Basilius ἀγέννητον pro eo cœpit, quod est ἄναρχον, γεννητὸν pro eo, quod principium habet. Sed idem et de *creatore* potest Catholicis objici. Nam et Deus ab æterno fuit, et in tempore creator esse cœpit. Verum contra hæreticos ista vim habent, qui talia nomina οὐσίας esse volebant. Dei autem οὐσία et simplex est, et immutabilis. At Catholici creatoris nomen non οὐσίας esse putant, sed ἐνεργείας, externæque actionis.

Ad extremum, ut hunc locum absolvam, quod Eunomiani tantopere contendebant, non esse substantiæ ejusdem Patrem, et Filium, quoniam ille sit ἀγέννητος, hic γεννητὸς, Victor Carthaginensis [5], in Fidei ratione ad Hunericum edita, prudenter, docteque conclusisse videtur, contrarium potius esse consequens, ut si ambo essent ingeniti, magis invicem differrent. « Sed forsitan objicitur, *inquit*, cum ingenitus Pater sit, genitus Filius, non fieri posse, unam eamdemque esse substantiam geniti, atque ingeniti, cum utique si, sicut ingenitus Pater est, ingenitus esset et Filius, tunc magis diversa possit esse substantia ; quia unusquisque a seipso subsistens, communem substantiam cum altero non haberet. » Recte id quidem Victor. Nam ipsa unius ab altero generatio facit, ut similis substantiæ sint, imo ejusdem, hoc est ὁμοούσιοι, cum hæc sit natura generationis. Quod si neuter ab altero produceretur, plane invicem dissimiles essent, seque totis differrent.

(1) BASIL. lib. 4. contra Eun. p. 93. Εἰ τὸ ἀγέννητον ὄνομα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἢ τὴν οὐσίαν τὴν ἰδίαν εἰδὼς ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα τῆς οὐσίας ἠγνόησεν, ἢ καὶ τὸ ὄνομα εἰδὼς, τοὺς ἀκούοντας ἠπάτησε, Κύριος γὰρ, φησὶ, παντοκράτωρ ὄνομά μου. Καὶ παρὰ Μωσέως ἐρωτηθεὶς, τί ὄνομα αὐτῷ, φησὶν, ἐγώ εἰμι ὁ ὤν· καὶ πάλιν· Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ· τοῦτό μοι ὄνομα αἰώνιον. Καὶ Δαβίδ· κύριος ὄνομά σοι. Ἀγέννητον δὲ ὄνομα οὔτε αὐτὸς ἑαυτῷ, οὔτε τις τῶν ἁγίων εἴρηκεν. Εἰ δὲ οὔτε ἠπάτησεν, οὔτε ἠγνόησεν (ἀσεβὲς γὰρ τι τοιοῦτον εἰπεῖν) τὸ ἀγέννητον οὐκ ὄνομα αὐτοῦ.

(2) MOX : Εἰ ὁ Θεὸς ἀγέννητος οὐσία, καὶ ὁ Χριστὸς γεννητὸς οὐσία, καὶ ὁ Παράκλητος κτίσμα οὐσία, τὸ Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα ὀνόματα μόνον χωρὶς οὐσιῶν. Βαπτιζέτωσαν οὖν εἰς ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ κτίσμα. Τὰ γὰρ πράγματα τῶν ὀνομάτων ἰσχυρότερα.

(3) BASIL. ibid. Εἰ κτίσμα, καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱὸς, καὶ πάντα δὲ τὰ ὄντα κτίσματα· μάτην ἀγέννητος ὁ Πατὴρ λέγεται, οὐκ ὄντος ὅλως γεννήματος, πρὸς ὃ καλεῖται ἀγέννητος. Δικαιότερον οὖν ἄκτιστος, ἢ ἀγέννητος λέγοιτ' ἄν.

[1] Epiph. Hær. 76. pag. 941. Basil. 4. con. Eun. Gregor. Nyss. l. 6. con. Eun. Cyril. 2. Dial. Idac. com. Varim. Alcuin. l. 1. de Trin. cap. 15.

[2] P. 95. — [3] Jo. 17. — [4] P. 93. — [5] Tom. 4. Bibl. PP. col. 405.

CAPUT TERTIUM.

Reliqua Eunomianorum argumenta, et calumniæ in eadem voce deteguntur. Sitne Ingenitum negans, an privans vocabulum. Esse posterioris generis ostenditur. Item quæritur, an absoluta sit, an relativa Ingeniti notio, et relativa esse monstratur ; et quatenus cum Filio, aut creaturis comparetur. Aliæ Eunomii, et Aetii ludificationes, et præstigiæ discussæ.

I. Nunc de eadem τοῦ ἀγεννήτου voce, reliqua Eunomianorum argumenta persequar, ut eo magis illius proprietas intelligatur.

Apud Basilium [1] Eunomius οὐσίαν τοῦ ἀγεννήτου vocabulo comprehendi, et esse Deum proprie ἀγέννητον οὐσίαν ita concludit. Etenim ἀγέννητος neque κατ' ἐπίνοιαν de Deo dicitur, quia non humana notione, commentove hoc illi nomen inditur; neque κατὰ στέρησιν, *secundum privationem*. Nam privativum non est, quoniam privantia vocabula ea detrahunt, quæ natura conveniunt, et posteriora sunt habitibus; γέννησις autem, cujus privatio deberet esse, Deo secundum naturam non convenit; neque pars est essentiæ, quia Deus simplicissimus est; neque additum aliquid essentiæ, cum nihil in Deo tale fingi queat. Reliquum est ergo, ut tota ipsa, quanta est, essentia Dei sit ἀγέννητος.

Ex hac hæretici argumentatione unum illud expendemus, quod de στερήσει, id est *privatione* objicit. Nam cetera jam explicata sunt, cum de ἐπινοίαις ageremus. Basilius itaque primum exceptione vim illius rationis elevat; quod non ex sacris litteris, atque ex doctrina sancti Spiritus, sed ex humana philosophia, et Aristotelicis categoriis profecta sit. Tum respondet, ejusdemmodi plura esse nomina, quæ de Deo dicuntur; ut sunt ἄφθαρτος, *incorruptus*, ἀθάνατος, *immortalis*, ἀόρατος, *invisibilis*; quæ, ut στερητικὰ nominentur, non referre sua dicit, dum eadem intelligatur et τοῦ ἀγεννήτου esse conditio. Quidquid enim de ἀγεννήτῳ ab illis opponitur, idipsum et adversus ista valet. Sed callide in una τοῦ ἀγεννήτου voce commorari eos asserit, quæ ad circumveniendos imperitos visa est aptior. Deinde nominum, quæ Deo tribuuntur, alia esse docet affirmantia, quæ id, quod inest illi, significant; alia, quæ id, quod non inest, ab eoque abhorret, indicant; hujus posterioris generis sunt immortale, incorruptum, et ἀγέννητον; « (1) quod declarat, non esse generationem in Deo. Ejusmodi autem sive ablativum, sive exclusivum, aut negativum appellare volueris, non repugnabimus. Nam non significare aliquid eorum, quæ insunt Deo, nomen ἀγεννήτου, satis ex iis, quæ dicta sunt, intellectum esse arbitror. At substantia non est eorum, quæ non insunt; sed ipsum esse Dei, quod inter ea, quæ non sunt, referre, summæ est vecordiæ. Nam si essentia inter ea numeratur, quæ non sunt; vix aliud erit ex iis, quæ dicuntur. » Quocirca τὸ ἀγέννητον ex genere negantium esse vocabulorum Basilius contendit, neque de στερήσεως proprietate diligentius inquirit.

Gregorius vero Nazianzenus [2], id assumens, τὸ ἀγέννητον, et γεννητὸν opponi, tanquam στέρησιν, et ἕξιν, ex eo concludit, non esse οὐσίαν Patris, et Filii, quoniam οὐσίαι invicem non sunt oppositæ; deinde quod, cum ἕξις prior, et antiquior sit, quam στέρησις, inde sequeretur, Filium Patre esse priorem.

Basilium vero propugnans frater ejus Nyssenus Gregorius [3], Eunomium falsi redarguit; qui hoc tanquam scriptum a Basilio reprehendebat, Deum privatione generationis ἀγέννητον vocari, perinde quasi naturalis esset Deo generatio, et ἀγεννησία eo, quod est naturale, Deum privaret. Tum [4] de nominibus, quæ Deo tribuuntur, longius disputans, illa ipsa, quæ posui, ἄφθαρτον, ἀγέννητον, ἀθάνατον et similia, solam eorum, quæ non conveniunt, separationem indicare dicit; neque multum curat, an hæc στερητικὰ, an ἀφαιρετικὰ, id est *ablativa*, an simpliciter *aientia* vocentur, dum id unum significent, quid non sit Deus, non quid sit. Nam quod Eunomius asserebat, privationem melio-

(1) Basil. lib. 1. contra Eun. p. 19. Τό γε μὴν ἀγέννητον, τῶν μὴ προσόντων ἐστὶ σημαντικόν. Δηλοῖ γὰρ τὸ μὴ προσεῖναι γέννησιν τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ εἴτε ἀφαιρετικὸν, εἴτε ἀπαγορευτικὸν, ἢ ἀρνητικὸν, ἤ τι τοιοῦτον βούλοιτό τις προσαγορεύειν, οὐ διοισόμεθα· ὅτι δὲ οὐ τῶν ὑπαρχόντων τῷ Θεῷ σημαντικόν ἐστι τὸ ἀγέννητον, ἀρκούντως εἴρηται δηλοῦσθαι τοῖς εἰρημένοις· εἰ δὲ οὐσία οὐχ ἕν τι τῶν μὴ προσόντων ἐστὶν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐν τοῖς μὴ οὖσι καταριθμεῖν, παρανοίας ἐστὶ τῆς ἀνωτάτης· εἰ γὰρ ἡ οὐσία ἐν τοῖς μὴ οὖσι, σχολῇ γ' ἂν ἄλλο τι των λεγομένων εἴη.

[1] Lib. 1. p. 15. 17. 20. Epiph. Hær. 76. n. 10.

[2] Orat. 35. pag. 570. — [3] Lib. 12. p. 423. — [4] P. 426 et seq.

rum esse, non deteriorum, proinde si ἀγέννητον privatio sit τῆς γεννήσεως, meliorem fore γέννησιν : hoc Nyssenus verum non putat, quoniam et ἀθάνατος, et ἄφθαρτος, quæ Deo competunt, στερητικῇ notione prædita sunt, neque mors, vel corruptela illis antecedit. Tum si eadem ista privationem non significant mortis, et corruptelæ, consequens erit, utrique obnoxium esse Deum.

III. Atqui Eunomii cavillatio de iis solis, quæ proprie vocantur privantia, procedit; quæ quidem, ut inter alios docet Epiphanius [1], ἕξεως alicujus, cujus res capax sit, remotionem exprimunt. Ἕξις porro sine dubio melior est privatione sui. Quod enim naturale est, ei præstat, quod contra naturam est; cujusmodi proprie dicta est privatio. At vero ἀγεννησία, ut et ἀθανασία, et ἀφθαρσία, in Deo non sunt στερητικά. Non enim rem auferunt, cujus natura capax sit Deus, sed sunt negantia, κατ' ἀντίφασιν opposita, hoc est ἀφαιρετικά, et ἀποχωριστικά, ut iidem Patres appellant; quæ quidem infinite patent, ac tam meliora, quam deteriora detrahunt. Fit autem usu quodam sermonis, ac populari consuetudine, ut στερήσεως nomen sæpe latius usurpetur pro simplici ἀφαιρέσει, ac negatione. Sic enim Agatho versibus illis, quæ supra commemoravi [2], Deum ait στερίσκεσθαι, *privari* ea vi, et potestate, ut infecta reddat, quæ jam facta sunt; nec aliter aut Basilius, aut si quis alius, ἀγεννησίαν στέρησιν esse significavit, interpretandus erat. Unde stulta, et puerilis est Eunomii περιεργία, qui de exacta τῆς στερήσεως notione contra illos excepit. Nam nihil aliud, uti dictum est, curant veteres illi, qui de ἀγεννήτῳ contra Eunomianos disputant, quam hac voce non illud declarari, quod est Deus, ac ne proprietatem quidem ejus, quam certe nomina θετικὰ significare debent, quæ *positiva*, et *aientia* dicuntur; sed hoc solum, quid non sit, ac quid de eo negetur. Hæc autem, quæ θετικὰ dicuntur, et ἀφαιρετικὰ, cujusmodi nominibus Nyssenus utitur, mere ἀντιφατικὰ sunt, non στερητικὰ. Sic etiam Cyrillus [3] intelligendus est, qui ex negativa illa τοῦ ἀγεννήτου proprietate sæpius probat, non esse substantiam Dei in eo positam. Itidem et Augustinus [4], *Ingenitum* negativum ait esse nomen, et idem valere, quod *non Filius;* ac similiter opponi, ut homo et non homo. Albinus quoque Flaccus [5], « Pater, *inquit*, secundum affirmationem, Ingenitus secundum negationem dicitur. » Nicetas in quinto Thesauri, c. 52, putat Ingenitum, et genitum opponi invicem, ut privationem, et habitum. Nam neque ut contraria; quia contrariorum unum fit ex altero, et alteri succedit, ut album ex nigro, et vicissim; at *ingeneratio* non fit ex *generatione;* neque hæc ex illa; neque ut relata, quia ambo non referuntur invicem; neque ut negatio affirmationi opponitur, neutra enim vocibus istis exprimitur. Sed non est audiendus Nicetas, siquidem proprie dictam στέρησιν, et ἕξιν intelligat, ut paulo ante demonstravi. Affirmatio porro, et negatio etsi non exerta, expressaque per substantivum verbum, tamen tacita continetur, ut in istis, *homo* et *non homo*, qui sunt termini contradictionis; sic etiam *Ingenitus*, vel *non genitus* et *genitus*, ut paulo post ex Augustino planum fiet. Itaque negativam, et affirmativam, hoc est ἀντιφατικὴν vim continent.

Animadverti tamen hoc unum volumus, ἀγέννητον pro diversa significatione, quam supra descripsimus, non unam, eamdemque vim habere ἀφαιρετικὴν, sed nonnunquam magis ad ea, quæ στερητικὰ nominantur, accedere. Etenim si pro eo capiatur, quod est increatum, aut infectum, simplicissima negatio est rei prorsus abhorrentis a Deo. Sin est id, quod vera generatione non existit, proprietatem detrahit, quæ ab Dei natura non omnino est aliena, sed ei quoque convenit, non tamen naturaliter, aut οὐσιωδῶς. Atque hoc modo στερήσεως quamdam similitudinem habet in Patre, quatenus natura, sive essentia caret in eo proprietate illa, quam habet in Filio. Non est tamen absolute στέρησις, quia Patrem non privat ea conditione, quam naturaliter obtinere debet.

IV. Item apud Augustinum [6] tali argumento utuntur Ariani, « Pater ad Filium dicitur. Ingenitus autem ad seipsum, et genitus ad seipsum dicitur. Et ideo si quidquid ad seipsum dicitur, secundum substantiam dicitur, diversum est autem ingenitum esse, et genitum esse, diversa igitur substantia est. » Hic primum recte S. Augustinus istorum, qui sic disputant, cæcitatem redarguit, qui « non intelligant, de Ingenito quidem aliquid se dicere, quod diligentius pertractandum sit; quia nec ideo quisque Pater, quia ingenitus; nec ingenitus ideo, quia Pater; et propterea non ad aliquid, sed ad se dici putatur ingenitus; genitum vero mira cæcitate non advertunt dici non posse, nisi ad aliquid. Ideo quippe Filius, quia genitus; et quia Filius, utique genitus. Sicut autem Filius ad Patrem, sic genitus ad genitorem refertur; et sicut Pater ad Filium,

[1] Hær. 76. N. 19. — [2] Cap. 1. hujus lib. — [3] Lib. 2. Thes. c. 2. et Dial. 2. de Trinit.

[4] Lib. 5. de Trinit. c. 7. — [5] Lib. 1. de Trinit. c. 15. — [6] Lib. 5. de Trinit. c. 6.

ita genitor ad genitum. » Quamobrem ut de solo Ingenito contendant, quod ad se dici sentiunt, ita colligunt. « Si aliquid ad seipsum dicitur Pater, quod ad seipsum dici non potest Filius, et quidquid ad seipsum dicitur, secundum substantiam dicitur, et ad seipsum dicitur Ingenitus, quod dici non potest Filius; ergo secundum substantiam dicitur Ingenitus, quod Filius quia dici non potest, non ejusdem est substantiæ. »

V. Omnis itaque de *Ingeniti* voce quæstio est, an ad aliud dicatur, et σχετικὴν notionem habeat; an ad se, et secundum substantiam dicatur. De quo non idem veteres existimarunt. Nam Gregorius Nazianzenus absolutam ejus esse significationem adeo putat, ut ex eo demonstret non idem esse *Deum*, et *Ingenitum;* neque hoc essentiam declarare. « (1) Si enim idem esset, oporteret omnino, quandoquidem Deus aliquorum Deus est, itidem et aliquorum esse ingenitum; aut quia nullius est ingenitum, neque Deum esse aliquorum. Nam quæ penitus eadem sunt, similiter efferuntur. Atqui Ingenitum non est aliquorum; quorumnam enim foret? et Deus est aliquorum. Est enim omnium; quinam ergo idem esse possunt Deus, et Ingenitus? » Verum σχετικὴν esse τοῦ ἀγεννήτου significationem ceteri fere omnes assentiuntur; qui rursus bifariam scissi sunt. Namali i habitudinem illam ad res creatas referunt; alii ad Filium. Priorem sententiam Athanasius tuetur iis verbis: « (2) Etenim hæc ipsa Ingeniti dictiuncula, non ad Filium comparatam habet notionem, quidquid isti susurrent, sed ad genita, » quod itidem habere dicit, ut omnipotens, ut dominus; quæ non ad Filium, sed ad res conditas pertinent. « (3) Ut autem ingenitum, pergit idem, comparationem ad ea quæ sunt genita, significat; sic et Pater Filium exprimit. Et is quidem, qui factorem, et opificem, et ἀγέννητον nominat Deum, ad condita, creataque respicit, eaque animo comprehendit; qui autem Deum Patrem vocat, statim Filium contemplatur, et intelligit. » Sic in libro de decretis Nicænæ synodi, qui ἀγέννητον dicit, eum ex creatis rebus nominare Deum asserit, non autem ex Filio; quemadmodum qui architectum appellat, non filium ejus, si quem habet, ea voce complectitur, sed externum tantum opus, quod ille fabricatur. Cyrillus quoque in Thesauro, « (4) Nomen, *inquit*, Patris, Filii nomen necessario intellectum in seipso inducit. Nomina enim hujusmodi, alterum per alterum intelliguntur, nomen vero Ingeniti, quod Deus scilicet genitus non sit, genitorum, atque factorum memoriam opponit. » Ex quo efficit, « (5) multo melius esse inde appellare Deum, unde Filii quoque cognitio sequitur, quam inde, unde creaturarum mentio subditur, quæ nihil ad cognitionem sanctæ Trinitatis conducit. »

At vero Basilius ἀγέννητον non ad creaturas, sed ad Filium referri censet in eo loco, quem superiori capite adduximus; ubi ita disputat, si quidem creatura sit, et non γέννημα Filius, frustra ἀγέννητον appellari Patrem, cum nullum sit γέννημα, cujus comparatione dicatur. Ita satius fore ἄκτιστον eum nominare, quam ἀγέννητον. Quin et Cyrillus in secundo dialogo de Trinitate[1], Ingenitum ad id, quod proprie genitum est, hoc est Filium referre videtur. Imo ex eo contra Eunomianos concludit, ab omni æternitate Filium extitisse, quoniam Pater ingenitus non in tempore esse cœpit, sed ex æterno; cum tamen nulla dum creata res esset.

VI. Verum omnium eruditissime S. Augustinus[2] illius vocis significationem explicat, ac fucum omnem Arianæ cavillationis elidit. Ait enim, Ingenitum negationem esse geniti. Genitum porro relationem esse; adeoque Ingenitum, quod nihil aliud est, quam non genitum, negationem esse relationis. Quippe genitus idem est quod Filius; et ingenitus, quod non Filius, aut, si consuetudo sermonis

(1) NAZIAN. orat. 35. pag. 570. Ὅτι δὲ οὐ ταὐτὸν ἀγέννητον, καὶ Θεὸς, ὧδε ἂν μάθοις. Εἰ ταὐτὸν ἦν, ἔδει πάντως, ἐπειδή τινων Θεὸς ὁ Θεὸς, τινῶν εἶναι καὶ τὸ ἀγέννητον· ἢ ἐπεὶ μηδενὸς τὸ ἀγέννητον, μηδὲ τὸν Θεὸν εἶναί τινων. Τὰ γὰρ πάντη ταὐτὰ, καὶ ὁμοίως ἐκφέρεται. Ἀλλὰ μὴν οὔ τινων τὸ ἀγέννητον. Τίνων γάρ; καί τινων Θεὸς ὁ Θεός. Πάντων γάρ. Πῶς οὖν ἂν εἴη ταὐτὸν, Θεὸς, καὶ ἀγέννητον;

(2) ATHAN. orat 2. pag. 160. Καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο τοῦ ἀγεννήτου λεξείδιον οὐ πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει τὴν σημασίαν, κἂν οὕτοι γογγύζωσιν, ἀλλὰ πρὸς τὰ γενητά.

(3) ATHAN. ibid. Ὥσπερ δὲ τὸ ἀγένητον πρὸς τὰ γενητὰ σημαίνεται· οὕτως καὶ ὁ Πατὴρ δηλωτικόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ὁ μὲν ποιητὴν, καὶ δημιουργὸν, καὶ ἀγένητον ὀνομάζων τὸν Θεὸν, τὰ κτίσματα, καὶ τὰ γενητὰ βλέπει, καὶ καταλαμβάνει· ὁ δὲ τὸν Θεὸν Πατέρα καλῶν εὐθὺς τὸν Υἱὸν θεωρεῖ, καὶ νοεῖ.

(4) CYRIL. lib. 1. Thes. pag. 13. Τὸ Πατὴρ ὄνομα, τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ πάντως ἔννοιαν ἐν ἑαυτῷ συνεισφέρει. Τὰ γὰρ τοιαῦτα δι' ἀλλήλων σημαίνεται. Τὸ δὲ ἀγέννητος ὄνομα, τῷ μὴ γεγενῆσθαι Θεὸν, τὴν τῶν γενητῶν ἀντιπαρατίθησι μνήμην.

(5) Ibid. Πολὺ δὴ κρεῖττον, ἀφ' ὧν ἡ περὶ τοῦ Υἱοῦ τίκτεται γνῶσις, σημαίνεσθαι τὸν Θεὸν, ἢ ἐξ ὧν ἡ τῶν ποιημάτων ἀναχαίνεται μνήμη, συντελοῦσα πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδέν.

[1] Cyril. Dial. 2. p. 432.

[2] Libr. 5. de Trinit. c. 6. et 7.

pateretur, quod infilius. «Negativa porro, *ait*, ista particula, non id efficit, ut quod sine illa relative dicitur, eadem præposita substantialiter dicatur, sed in tantum negatur, quod sine illa aiebatur, sicut in ceteris prædicamentis. Velut cum dicimus, homo est, substantiam designamus. Qui ergo dicit, non homo est, non aliud genus prædicamenti enuntiat, sed tantum illud negat. Sicut ergo secundum substantiam aio, homo est, sic secundum substantiam nego, cum dico, non homo est, etc. Quæ cum ita sint, si substantialiter aierem, dicendo Filius, substantialiter negarem, dicendo non Filius. Quia vero relative aio, cum dico, Filius est, ad Patrem enim refero; relative nego, si dicam, non Filius. Ad parentem enim eamdem negationem refero, volens ostendere, quod ei parens non sit. At si quantum valet, quod dicitur Filius, tantumdem valet, quod dicitur genitus, sicut prælocuti sumus; tantumdem ergo valet, quod dicitur non genitus, quantum valet quod dicitur non Filius. Relative autem negamus dicendo non Filius; relative igitur negamus dicendo non genitus. Ingenitus porro, quid est nisi non genitus? Non ergo receditur a relativo prædicamento, cum ingenitus dicitur. Sicut enim genitus non ad seipsum dicitur, sed quod ex genitore sit, ita cum dicitur ingenitus, non ad seipsum dicitur, sed quod ex genitore non sit, ostenditur. In eodem tamen prædicamento, quod relativum vocant, utraque significatio vertitur. Quod autem relative pronuntiatur, non indicat substantiam. Ita quamvis diversum sit genitus, et ingenitus, non indicat diversam substantiam; quia sicut Filius ad Patrem, et non Filius ad non Patrem refertur; ita genitus ad genitorem, et non genitus ad non genitorem referatur necesse est.» Hæc Augustinus; cujus locum, quamlibet prolixum, necessario hic adscripsimus, quod plenissime litem omnem decidit, et Arianorum versutias discutit. Hic vero τὸ ἀγέννητον accepit in ea notione, quæ secundo loco posita est a nobis, quæque proprie dictæ generationi est opposita; quomodo et ex Græcis intellexerunt ii, qui ἀγέννητον ad Filium, et τὸ γέννημα referri dixerunt, non ad creaturas. Sicut ex adverso, qui ἀγέννητον comparari cum creatis rebus, non cum Filio contendunt, primam illius significationem observant, qua idem est ἀγέννητον, quod *inoperatum*, ut ait Ambrosius [1] vel *infectum*; γεννητὸν vero *factum*. Quocumque autem modo sumatur, σχετικὴν notionem habere debet. Nam quæ κατ' ἀντίφασιν opponuntur, in his negativus terminus necessario alterum, qui θετικὸς est, includit, ac significat, neque sine eo potest animo concipi. Est vero σχέσις, et comparatio duplex: altera, quæ ei congruit, qua negativus est τῆς ἀντιφάσεως terminus; hic enim, etiam citra relativam oppositionem, σχετικὸς est, ut *non homo* comparatur ad hominem, nec sine eo potest intelligi: alteram habet, quatenus sub communi genere oppositorum, ad eam speciem, quæ est τῶν πρός τι, reducitur, ut recte animadvertit Augustinus. Quemadmodum enim genitus relative oppositus est genitori, sic non genitus non genitori.

VII. Rursus instat Eunomius apud Basilium[2]: Lumen, virtus, potentia, et alia, quæ de Patre dicuntur, vel diversum aliquid significant ab eo, quod est ἀγέννητον in eodem Patre, vel prorsus idem. Si diversum, existet aliquid ex utroque compositum. Atqui, quod σύνθετον est, id est *compositum*, non potest esse ἀγέννητον. Sin ambo unum idemque sunt; quantum ab γεννητῷ distat ἀγέννητον, tantum distabit lumen a lumine, et δύναμις ab δυνάμει. Non ergo erunt ὁμοούσιοι. Nam eadem est vis argumentationis, si pro lumine substantiam, et οὐσίαν assumas. Quare apud Cyrillum de substantia idipsum sic proponitur. «(1) Sed non potest fieri, inquit Aetius, ut identitas substantiæ in Patre, et Filio conservetur, quum Pater ingenitus sit, Filius autem genitus. Nam si erunt consubstantiales, in nullo differet quod genitum est, ab Ingenito; quod si dabitur, quid prohibebit, Patrem quoque genitum esse, et Filium similiter ingenitum?» Sed Cyrillus haud recta petitioni resistit; unum illud e Scripturis probans, natura eumdem esse cum Patre Filium. Basilius vero docte, ac solide respondet, ἀγέννητον quidem opponi γεννητῷ, κατὰ τὴν ἄκραν ἀντίθεσιν, *summa oppositione*; adeo ut simul esse nequeant, hoc est eidem subjecto convenire, nempe personæ; non sequi tamen, ut quæ

(1) CYRIL. Alex. lib. 10. Thes. pag. 79. Καὶ πῶς ἂν δύναιτο, φησὶ, ταὐτότης οὐσίας ἐπί τε Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ σώζεσθαι, εἴ γε ὁ μὲν Πατὴρ ἀγέννητός ἐστι, γεννητὸς δὲ ὁ Υἱός; ἀνάγκη γὰρ πᾶσα λέγειν, ἐν οὐδενὶ παραλλάττειν τὸ ἀγέννητον πρὸς τὸ γεννητόν. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲν κωλύσει καὶ τὸν Πατέρα γεννητὸν εἶναι λέγειν, καὶ τὸν Υἱὸν ἀγέννητον, καὶ συγκέχυται τὸ πᾶν.

[1] Lib. de Incarn. c. 9.

[2] Lib. 2. con. Eun. p. 66.

illis adjuncta sunt omnia, similiter repugnent; in quo falli dicit Eunomium, « (1) arbitrantem ea, quæ contrariorum consequentia sunt, eamdem secum habere pugnam, quam et contraria ipsa; ut si visum lux consequitur, cæcitatem tenebræ sequentur. » Atqui id universe non valet. Non enim, sicut ex eo, quod vigilet quis, consequens est ipsum vivere; ita ex eo, quod dormiat, mori ipsum est necesse. Cui consentaneus est Greg. Nazianzenus[1]; qui objicienti Eunomio, non idem esse τὸ ἀγέννητον, et τὸ γεννητὸν, respondet, si ἀγεννησίαν αὐτὴν, et τὴν γέννησιν intelligas, idem non esse. Sin eos intelligas, quibus hæc insunt, unum et idem esse; quemadmodum τὸ ἄσοφον, καὶ τὸ σοφὸν, *sapiens et insipiens*, non eadem sunt invicem, sunt tamen circa eumdem hominem; neque substantiam scindunt, verum circa eamdem substantiam scinduntur. Et vero, quod acute Basilius opponit, etsi inter ingenitum, et genitum nonnulla sit contrarietas, quam vel ipsa vocum ratio significat, tamen lux luci neque pronuntiatione ipsa nominum, neque notione est opposita; quod ipsum et de substantia plures veterum contra Eunomianos afferunt[2]; quippe substantia substantiæ non opponitur, ut auctor est Aristoteles[3]. Quare, ut in eadem hominis specie, ac natura versantur ea, quæ opposita sunt, neque propterea diversa fit essentia; sic in eadem Dei substantia contrariæ illæ notiones spectantur, sed non in eadem hypostati, sive persona. Ac sunt quidem reipsa unum, idemque τὸ ἀγέννητον, sive potius, *generans*, vel *paternitas*, et *lumen*, aut *divinitas* in Patre, itidemque τὸ γεννητὸν, et *lumen*, ac *divinitas* in Filio. Non tamen idem sunt invicem; quod est in hoc mysterio singulare.

VIII. Nam quod idem argumentatur Eunomius, Deum fore compositum, si ἀγεννησία diversum aliquid ab luce, vel οὐσία significet, nihil hoc est, etsi plurimum se in hoc loco jactabat hæreticus; cujus apud Gregorium Nyssenum talis est collectio. « (2) Quoniam *inquit*, ingenitus dicitur Deus, est autem natura simplex idem; quod vero simplex est, compositionem nullam recipit prorsus in Deo, qui secundum naturam simplex est; ingeniti vox, quæ illi convenit, nomen erit naturæ ipsius, ac substantiæ, neque aliud erit natura, quam ἀγεννησία. »

Contra quem Gregorius, ut superiore libro diximus, haud satis plena disputatione contendit, non eamdem esse significationem τοῦ ἀγεννήτου, et τοῦ ἁπλοῦ, *Ingeniti*, ac *simplicis;* sed ambobus diversam subesse notionem; illi quidem *ab nulla causa*, *vel principio habere*, *ut sit;* huic vero *esse compositionis expers.* Itaque non sequi ex eo, quod sit simplex, esse ἀγέννητον, vel ἀγεννησίαν. Ac deinceps totus in eo est, ut non eamdem esse demonstret notionem τῆς ἁπλότητος et ἀγεννησίας. Atqui non præcise, ac simpliciter, et, ut dialectici aiunt, *in sensu formali*, Eunomii ratio id efficit, ex eo, quod simplex sit Deus, esse ἀγέννητον; quemadmodum si ex eo, quod simplex est, probaret ipsum compositione, ac partibus carere; verum ex consequenti, sive, ut iidem dialectici loquuntur, *in sensu causali.* Est enim consequens : Dei substantia est simplex, et eadem est ἀγέννητος, vel ἀθάνατος; ergo est ἀγεννησία, vel ἀθανασία. Nisi quod negantia sunt ista nomina, minusque rem ideo declarant. Sed assumantur alia, quæ sint aientia, vel θετικά. Recte igitur hoc modo procedet argumentatio : Deus est simplex, et idem est sapiens; ergo est ipsa sapientia, quamvis non eadem sit notio divinitatis, quæ est sapientiæ. Ita quamvis simplicitas diversum aliquid exprimat ab Ingeniti proprietate; tamen hoc facit, ut nulla sit compositio, atque ideo ut quidquid est in Deo, ipse sit Deus.

IX. Sed neque Gregorius idem exacte satis adversus Eunomium disputat, si propterea quod et simplex est Patris substantia, et ἀγέννητος, nihil est præter ἀγεννησίαν, itidem sequi, quoniam et creator est, et opifex, idemque simplex, esse ipsam creationem, et effectionem, κτίσιν, καὶ δημιουργίαν, adeoque κτίσμα καὶ δημιούργημα, *creaturam*, et *opus*. In quo primum ambiguitatem habet illius oratio. Siquidem κτίσιν, et δημιουργίαν, quæ est creatio, et *effectio*, hoc est actiones ipsas, productionesque cum operibus effectisque confundit. Quod quamvis apud græcos Patres usitatum sit, ut κτίσις pro re creata, et δημιουργία

(1) Basil. 2. contra Eun. pag. 67. Οἴεται γὰρ ὅτι τὰ τοῖς ἐναντίοις ἑπόμενα τὴν αὐτὴν ἔχει πρὸς ἄλληλα μάχην, ἥνπερ ἂν ἔχῃ καὶ τὰ ἡγούμενα, καὶ ὅταν τῷ ἑτέρῳ τῶν ἐναντίων τὸ ἐναντίον ὑπάρχῃ, τῷ ἑτέρῳ πάντως τὸ ἐναντίον ἀκολουθήσει. Οἷον εἰ τῇ ὁράσει τὸ φῶς ἕπεται, τῇ τυφλότητι σκότος.

(2) Greg. Nyss. lib. 12. contra Eunom. pag. 301. Φασὶν ἀγέννητον τὸν Θεὸν ὀνομάζεσθαι, ἁπλοῦν δὲ εἶναι τῇ φύσει τὸ θεῖον· τὸ δὲ ἁπλοῦν μηδεμίαν ἐπιδέχεσθαι σύνθεσιν. Εἰ οὖν ἀσύνθετος κατὰ τὴν φύσιν ἐστὶν ὁ Θεὸς, ᾧ τοῦ ἀγεννήτου ἔπεστιν ὄνομα, αὐτῆς ἂν εἴη τῆς φύσεως ὄνομα τὸ ἀγέννητον. Καὶ ἔστιν οὐδὲν ἕτερον εἰ μὴ ἀγεννησία, ἡ φύσις.

[1] Orat. 35. p. 568. — [2] Vide c. sup.

[3] In Categ. c. de Subst.

pro effecta re sumatur; sicut et latini creaturam vocant, quod creatum est, et creationem ipsam, ut apud Paulum [1] : *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intelligibilia, conspiciuntur,* ἀπὸ κτίσεως id est *a creatione mundi;* etsi ergo sic plerumque capiantur, nihilominus ibi distinguenda ista sunt. Nam ne in sempiterna quidem generatione sequitur, Patrem, qui re idem est cum ea productione, qua Filium gignit, idem re esse cum genito. Multo ergo minus consequens est, idem illum esse cum creato, effectoque opere, tametsi idem esse cum creatione, effectioneque putetur, hoc est cum actione, qua extra se aliquid efficit. Quod quidem nonnulli philosophi, ac theologi sentiunt, quibus ita placet, actionem in agente esse, non in patiente, contra quam in Physicis docet Aristoteles [2]. Illi ergo creationem in Deo ipsam esse Dei substantiam ita concedent, ut a creata re diversam statuant; sicut voluntatis in Deo actio ipsa, quam *volitionem* in Scholis appellant, nos *volentiam* fortasse latine magis interpretemur, prorsus una, eademque res est cum Deo, Deique substantia, non tamen cum actionis ejus effecto, ac termino.

Quocirca potest Eunomii cavillationi responderi sic, ut in libro superiore jam fecimus. Nomen *Deus* ancipitem habet usum, atque interdum communem tribus naturam, et divinitatem significat, aut tres simul personas cum eadem essentia, interdum vero personam aliquam de tribus. Ac priore quidem sensu Deus neque ingenitus est præcise, neque genitus, sed vel abstractus ab utroque, ratione, ac θεωρίᾳ τοῦ νοῦ, si solam divinitatem significet; vel ingenitus simul, et genitus, imo et spiratione productus; quemadmodum contra Joachimum abbatem Lateranense concilium docuit, « unam quamdam esse rem, quæ veraciter est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, tres simul personæ, ac singulatim quælibet earum. » Tum addit, « Et illa res non est generans, neque genita, nec procedens; sed est Pater, qui generat, Filius, qui gignitur, et Spiritus sanctus, qui procedit. » Quod si Deus posteriore usurpetur modo, ac de Patre solo accipiatur, tum idem erit, quod ἀγέννητος, sive ἀγεννησία, vel potius idem, quod πατρότης, *paternitas*. Sed non inde concludet Eunomius, ἀγεννησίαν, vel paternitatem ipsam esse Dei naturam, aut essentiam, quatenus communis est personis tribus.

X. Ex his etiam Eunomii cavillus iste, qui est apud Basilium [3], et Epiphanium, eliditur. « (1) Si consubstantialis est Patri Filius; est autem ingenitus Pater, et Filius genitus; eadem ergo substantia est ingenita simul, et genita. »

Quem sic refellit Basilius : Tum id verum fore, « (2) si Filium diceremus partem esse Patris adeo, ut divisa ipsa substantia ingenita esset, et genita. Atqui nos totum ex toto, genitum ex ingenito esse defendimus, amboque esse perfecta, non ex uno aliquo partes duas. » Quam Basilii rationem equidem haud satis capio. Nam, si divisa in partes substantia foret, ut in hominis specie, creatisque ceteris usuvenit; nulla vis esset argumenti, quod Eunomius facit. Non enim una simpliciter substantia, vel natura esset, sed duæ numero diversæ, quarum esset altera genita, altera ingenita; quod in Adamo, ac Setho cernitur. In divinis autem, quo magis una est et eadem, non solum specie, sed etiam numero substantia, eo magis procedit conclusio, unam eamdemque substantiam ingenitam esse pariter, et genitam. Quod negandum non est. Sicut eadem substantia, hoc est divinitas, Pater est, et Filius, et Spiritus sanctus, ut Lateranense concilium asserit. Id enim singulare est in Deo, cujus essentia cum personarum proprietatibus eadem res est, etsi proprietates sint invicem distinctæ.

XI. Hinc illa quoque confutantur, quæ Aetius apud Epiphanium inculcat [4], Deum ὅλως καὶ οὐσιωδῶς, id est *penitus*, et *secundum substantiam*, aut *essentiam*, esse ἀγέννητον, et γεννητικόν. Itaque, cum totam ipsius substantiam occupent istæ proprietates, nullum locum relinquere τῇ γεννήσει, adeoque non esse οὐσιωδῶς γέννημα Dei verbum. Hæc, inquam, facile depelluntur ex iis, quæ supra posita sunt. Nam οὐσιωδῶς, hoc est *secundum essentiam*, non est ἀγέννητος, neque γεννητικὸς Deus, si a proprietatibus naturam, uti fas est, cogitatione separes,

(1) BASIL. Εἰ ὁμοούσιος, φασίν, ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί, ὁ Πατὴρ δὲ ἀγέννητος, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητός· ἡ αὐτὴ ἄρα οὐσία ἀγέννητος, καὶ γεννητή.

(2) Ibid. Ἀλλ' οὐ μέρος φαμὲν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ὡς διαιρουμένην τὴν οὐσίαν ἀγέννητον καὶ γεννητὸν εἶναι· ἀλλ' ὅλον (ἐξ) ὅλου, γεννητὸν ἐξ ἀγεννήτου. Τέλεια δύο, καὶ οὐ δύο μέρη ἐξ ἑνός τινος.

[1] Rom. 1. 20. — [2] Lib. 3. cap. 3. — [3] Libr. 4. con. Eun. pag. 95. Epiphan Hær. 76. Confut. 5.

[4] Hær. 76. c. 7. et 8.

aut certe οὐσιωδῶς simul est ἀγέννητος, et γεννητὸς, et ἐκπορευτὸς, quatenus divinitas una, eademque res est cum proprietatibus personarum. Deinde οὐσιωδῶς illud ambiguæ est interpretationis. Vel enim essentiam ipsam significat a proprietatibus utcumque distinctam, et hoc sensu falsum est, Patrem οὐσιωδῶς esse ἀγέννητον, et Filium γέννημα; vel latius usurpatur de eo, quod non est accidens, atque hoc modo tam Pater ἀγέννητός est, vel γεννητικὸς οὐσιωδῶς, quam Filius γεννητός; de qua re libro superiori jam dixi.

Ejusdem generis sunt, ac similiter eluduntur argumenta reliqua, quæ ex Aetio descripsit, et confutavit Epiphanius, ex eoque Nicetas, quæ omnia ludicra sunt, et mera, ut Aristoteles loquitur, τερετίσματα, nec habent quidquam præter tinnulas, et canoras vocum argutias, quæ in id conspirant omnes, uti Deus, Paterve φύσει, hoc est natura, et essentiæ ratione is esse videatur, qui secundum personæ proprietatem esse creditur. Tum uti τὸ ἀγέννητον ipsa sit οὐσία Dei, non negatio, vel privatio; atque ut notiones omnes, et vocum, quæ iis exprimendis appositæ sunt, significationes tollantur e medio, et ad nudam ipsam essentiam universa redigantur.

XII. Sed una superest Eunomii argumentatio, quæ paululum ab antecedentibus differt. Non enim τὸ ἀγέννητον contendit οὐσιῶδες aliquid, et *substantivum*, sive *essentiam* ipsam exprimere, verum eo ipso, quod asserebant Catholici, ad eos impugnandos utitur; nempe idem significare vocabulum istud, ac nomen Patris, esseque ὑποστατικὸν, quod frequenter inculcare nostri solebant. At ex eo sic apud Gregorium Nyssenum argumentatur Eunomius, « (1) Si vox Patris, et vox Ingeniti eamdem vim habent; quæ autem vim habent eamdem nomina, idem omnino natura sua significant; porro Ingenitum, ex illorum opinione, significat, ab nullo Deum esse; necessario sequitur, nomen Patris significare itidem ex nullo esse Deum, non autem hunc genuisse Filium. » Verum Gregor. Nyssenus captiosam hanc argutiam facile dissolvit; respondetque duas illas voces rem eamdem exprimere, non eodem modo. « (2) Neque enim alia nomina, quæ mutuam communionem habent, per omnia notionibus conveniunt. Nam imperatorem simul et domini expertem, suique juris appellamus, et subjectis civibus præsidentem; neque falso de ipso dicitur, imperatoris vocabulum una et expertem domini significare; neque necessarium esse putamus, ut si id, quod est, sui juris esse, et nulli parere, illa voce significatur, non jam dominatus in subjectos imperii vocabulo declaretur. Quippe medium inter utramque notionem stat nomen imperii, ut partim id significet, quod est domino carere, partim subjectis præesse. » Sic igitur *Patris* nomen duplici velut notione stipatum esse dicit, ut et τὸ ἀγέννητον, id est *principii expers* significet, et unigeniti Filii genitorem. Hæc Gregorii Nysseni pulchra, eruditaque disputatio nec omittenda nobis est visa, et cum de Patris vocabulo dicetur sequenti capite, fiet illustrior.

XIII. Sed nec alterum prætermiserim allatum ab Eunomio, et ab Gregorio confutatum ita, ut ejus sit animadversione digna responsio. Refert enim hic Eunomium affirmasse, Filium « (3) Non eo dici genitum, quod a Patre genitus est, neque ingenitum ideo, quod non est genitus; sed genitum vocari eo quod generatione sit, ut ita dixerim, substantiatus.» Quod ambigue sane captioseque dictum est ab Eunomio. Etenim si quod ait Filium οὐσιῶσθαι per generationem, id κατ' ἐνέργειαν, id est *active*, ut sic loquar, intelligeret, non esset arguendus; nam generatione, ac productione Filius a Patre substantiam accipit. Verum ille sic interpretabatur, ut in ipsam Filii substantiam, et τὸ τί ἦν εἶναι, *generationem*, et *esse genitum* includeret, hoc est *formaliter substantiari* per generationem, non *active*, putaret Filium, quod ineptum erat, ac falsum. Post hæc de nominibus ipsis Patris, ac Filii, geniti, et ingeniti subtilius, accuratiusque disserens Gregorius,

(1) Greg. Nyss. lib. 1. contra Eun. edit. Grets. pag. 136. Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ, φησὶ, τῷ ἀγεννήτῳ ταὐτὸν κατὰ τὴν δύναμιν· τὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἔχοντα δύναμιν τῶν ὀνομάτων ταὐτὸν πάντως καὶ σημαίνειν πέφυκε· σημαίνει δὲ τὸ ἀγέννητον κατ' αὐτοὺς τὸ ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Θεόν. Ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ Πατὴρ, σημαίνει τὸ, ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Θεὸν, οὐχὶ δὲ τὸ γεγεννηκέναι τὸ Υἱόν.

(2) Nyss. ibid. Οὐδὲ γὰρ τὰ λοιπὰ τῶν ὀνομάτων, ὅσα τὴν πρὸς ἄλληλα κοινωνίαν ἔχει, καὶ διὰ πάντων ταῖς ἐννοίαις συμφέρεται, ἐπεὶ καὶ αὐτοκράτορα, καὶ ἀδέσποτον τὸν βασιλέα καλοῦμεν, καὶ τὸν αὐτὸν τῶν ὑποχειρίων ἡγούμενον· καὶ οὔτε ψεῦδός ἐστι περὶ αὐτοῦ λέγειν, ὅτι ἡ τοῦ βασιλέως φωνὴ σημαίνει καὶ τὸ ἀδέσποτον· οὔτε ἐπάναγκες εἶναι φάμεν, εἰ τὸ αὐτοκρατές τε, καὶ ἄναρχον διὰ ταύτης τῆς φωνῆς σημανθείη, μηκέτι τὸ κατὰ τῶν ὑπηκόων κράτος διὰ τῆς βασιλείας σημαίνεσθαι. Μέσον γὰρ ἑκατέρων τῶν ὑπολήψεων ὂν τῆς βασιλείας τὸ ὄνομα, πῇ μὲν τὸ ἀδέσποτον, πῇ δὲ τὸ ἀρχικὸν τῶν ὑποτεταγμένων ἐνδείκνυται.

(3) Idem pag. 155. Οὐκ ἐπειδὴ γεγέννηται, γεννητὸν, οὐδ' ὅτι μὴ γεννηθεὶς ἐστιν, ἀγέννητον λέγεσθαι συντιθέμενος· ἀλλὰ τὸν μὲν ἐκ τῆς γεννήσεως οὐσιῶσθαι λέγειν.

probat nequaquam ex illorum affectione de personarum statu judicandum esse. (1) Veluti quia Pater prius intelligitur, quam Filius, non istum ipsum vocabulorum ordinem ad ullam subjectarum iis vocibus rerum dignitatem, gradumque pertinere. Postea sic invicem duo ista nomina comparat, ἀγέννητον, et γεννητόν, ut mentis intelligentia, et ἐπινοίᾳ prius esse censeat τὸ γεννητὸν, quam ἀγέννητον; quoniam ea vocabula, quæ θέσιν significant, priora sunt iis, quæ ἀναίρεσιν sonant, hoc est *aientia negantibus;* sicut prius scientia intelligitur, quam inscitia. Non tamen propterea prior est reipsa Filius, quam Pater. Quod profecto verum est. Nam neque creatura idcirco prior est Deo, quod immortalem cogitari, dicique, vel infinitum, vel invisibilem posterius sit, quam mortalem, finitum, et visibilem. Et, ut universe complectar, negantia omnia nomina ex affirmantibus oriuntur; nec ideo proprietates illæ Dei, quæ negando melius, ac præstantius, quam affirmando declarantur, ut alibi docuimus, natura sunt posteriores iis, quæ creatis rebus congruunt. Cujus rei non alia ratio est, nisi quod tum Dei, tum divinarum notitia rerum, e creatis rebus a nobis capitur. Quare posterius inventæ sunt voces, quibus exprimuntur ea, quæ ad Deum attinent, quæ creaturis impositæ sunt. Ex quo Eunomianorum stulta calumnia discutitur; qui, quæ vocabulorum propria, iisque insita sunt, ad res ipsas significatas sophistarum more transferrent; de qua cavillatione agit initio Elenchorum sophisticorum Aristoteles.

CAPUT QUARTUM.

De vocabulo Patris, quæ est primaria appellatio personæ primæ. Non esse Deo indignum, ac multo justius illi, quam creaturis competere; imo paternitatis rem, et nomen a Deo in creaturas profectum. Præstantius hoc idem nomen esse, quam Dei; ac majorem facere Deo injuriam, qui Patrem neget, quam qui creatorem. Filii æternitas ex eo monstratur. Non est vox ἐνεργείας, sed σχέσεως. Generatio divina an ἐνέργεια dici debeat. Quid differat generatio ab actione, et creatione. Pulchra ratio ex Patris vocabulo petita ad Filii æternitatem adstruendam. Indidem et substantiæ, ac rerum omnium æqualitas, et unitas adstructa. Comparatur deinde cum Ingeniti voce, et multo præstare illi ostenditur.

I. Ingeniti, vel innati, hoc est ἀγεννήτου vocabulo, quod primæ personæ declarandæ, ac distinguendæ ab veteribus attributum est, subjicienda sunt reliqua; et inter hæc, quod omnium præstantissimum, maximeque proprium nomen est, *Patris.* Est enim primaria ista personæ, sive hypostasis illius appellatio; quæ quidem sola in Scripturis nominatim expressa legitur, idque sæpius; ac cum Deo præstanti quadam ratione convenit, tum personalem in illo notionem, uti Deo dignum est, hoc est, ut græce dici solet, θεοπρεπῶς, directe, ac per se significat; ceteras vero divinitatis notas, communesque tribus secundo, ac consequenter includit.

Primum igitur, quod ea vox *Patris*, quatenus primæ in Trinitate personæ peculiarem notionem, et proprietatem indicat, toties in novo Testamento, et quidem sola, concipitur; multum id valere putarunt antiqui theologi, cum ad illius commendandam nominis dignitatem, tum ad Arianorum refrenandam audaciam; qui Patris, ac Filii vocabulis minus sæpe, ac libenter uti consueverant, quam *Ingeniti;* quod ipsum non solum ἄγραφον est, sed etiam ambiguum, et calumniis obnoxium, de qua re plura dixi in tribus primis capitibus.

Idem porro vocabulum *patris* neque indignum esse Deo, et huic primario competere, ab eoque in hominum genus usum illius, proprietatemque transiisse, gravissimi Patres affirmant. Athanasius quidem in secunda disputatione contra Arianos negat inter homines dici proprie patrem, vel filium, nec in iis appellationes istas consistere; quoniam idem fiat pater qui fuit filius. « (2) Verum in divini-

(1) GREG. Nyss. ibid. pag. 156. Μὴ γὰρ ὅτι προεπινοεῖται τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τῆς πίστεως, διὰ τοῦτο καὶ τὴν τῶν ὀνομάτων τάξιν ἀξιούτω τις τῇ τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς προσώπων ἀξίᾳ, καὶ τάξει συνδιατίθεσθαι.

(2) ATHAN. orat. 2. pag. 151. Ἐπὶ δὲ τῆς θεότητος οὐκ ἔστιν οὕτως. Οὐ γὰρ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς. Οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ ἐκ Πατρός ἐστιν. Διὸ οὔτε γεννᾷ τὸν γεννησόμενον Πατέρα· οὔτε ὁ Υἱὸς ἐξ ἀπορροίας ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὔτε ἐκ γεννηθέντος Πατρὸς

tate non sic accidit. Non enim Deus est ut homo. Nam neque Pater ex patre est altero. Ideo nec eum gignit, qui sit futurus pater; neque Filius ex fluxione Patris est, aut ab genito Patre genitus. Quare non in hoc generatur, ut gignat. Unde sola in divinitate Pater proprie est pater, et Filius proprie filius est; in iisque solis hoc consistit, ut et Pater semper pater sit, et Filius sit semper filius. » Sed in epist. ad Serapionem de Spiritu sancto, uberius hoc idem explicat. Nam et Patrem in divinitate talem ait esse, ut patrem habeat nullum; et Filium ejusmodi, ut filium alterum non gignat. « (1) Ob id, *inquit*, solus, et unus Pater solius, et unius Filii pater est. Atque in sola deitate istud, Patrem esse, ac Filium, consistit, et semper est. Nam inter homines, si quis pater dicitur, ille alterius filius fuit; et si quis hujus filius, ille vicissim alterius pater appellatur; adeo ut in hominibus proprie non servetur patris, et filii appellatio, etc. »

II. Sic Faustinus libro contra Arianos, « Deus, *inquit*, solus proprie verus est pater, qui sine initio, et fine pater est. Non enim aliquando cœpit esse, quod Pater est, sed semper pater est, semper habens filium ex se genitum, sicut et semper verus est Deus sine initio, et fine perseverans. Ergo, sicut vocabulum veri Dei solus obtinet, qui sine initio et fine solus Pater vocatur; ita intelligamus et verum vocabulum filii Dei. Apud homines enim, qui filius est, cœpit esse, quod filius est, et morte patris amittit hoc vocabulum; frequenter autem et de filii vocabulo transit in vocabulum patris, cum genuerit filium. Non ergo est proprium, et verum vocabulum filii in creatura, qui et esse cœpit filius, et potest hoc vocabulum non habere vel patris occasu, vel cum idem ipse transfertur in vocabulum patris, etiam antequam conditio mortis obveniat. Solus autem filius Dei verus est filius, existens hoc sine initio, sine fine, semper habens patrem, et nunquam ipse, ut est unigenitus, generans accipit vocabulum Patris. » Gregorius vero Nazianzenus cum iisdem illis de causis, Patris, ac Filii nomina solis convenire proprie divinis personis asserit; tum quod solus Pater sine matris consortio Filium genuerit. Ac licet hic illius verba describere : « (2) Patrem, *ait*, vere Patrem; ac multo quidem verius, quam qui apud nos id nomen obtinent; tum quia singulariter, nam peculiari quodam id modo est, et non ut corpora; tum quia solus, non enim ex copulatione; tum quia solius, est enim unigenitus; tum quia solum, nec enim ipse, priusquam pater esset, fuit filius; tum quia in totum pater, et totius (quod de nobis certo affirmari nequit,) tum quia ab initio, nec enim posterius pater esse cœpit. Filium, vere filium, quod et solus sit, et solius, ac singulari modo, et solum (non enim simul est et pater,) et in totum filius, et totius, et ab initio, quod nunquam cœpit esse filius. »

Idem Gregorius in orat. 35. quæ est prima de Filio, « (3) Quis est igitur Pater, qui principium non habuit? *inquit*. Qui neque ut esset principium habuit ullum. Qui autem aliquando esse cœpit, hic quoque paternitatis suæ principium habuit. Quamobrem nec pater postea extitit, quandoquidem nec esse aliquando cœpit; et pater proprie est, quia non etiam filius; quemadmodum vicissim Filius proprie filius, quia non etiam pater. Nam quod ad nos attinet, neutro nomine proprie appellari possumus, quoniam utrumque sumus; neque hoc potius, quam illud, nec ex uno, sed ex utroque parente nascimur, ac proinde dividimur, etc. » Basilius quoque, « (4) Qui revera, *inquit*, pater est, et solus, e nullo est altero. »

III. Hinc esse factum plerique veterum theologorum asserunt, ut apostolus Paulus paternitatem in Deo primum, proprieque residere,

γεγέννηται. Διὸ οὐδὲ γεγέννηται εἰς τὸ γεννᾶν. Ὅθεν καὶ ἐπὶ τῆς Θεότητος μόνης ὁ Πατὴρ κυρίως Πατήρ ἐστι, καὶ ὁ Υἱὸς κυρίως Υἱός ἐστι. Καὶ ἐπὶ τούτων καὶ μόνων ἔστηκε τὸ, Πατὴρ ἀεὶ Πατὴρ εἶναι, καὶ τὸ Υἱὸς ἀεὶ Υἱὸς εἶναι.

(1) ATHAN. tom. 1. pag. 357. Διὸ καὶ μόνος, καὶ εἷς Πατὴρ, μόνου καὶ ἑνὸς Υἱοῦ Πατήρ ἐστι· καὶ ἐπὶ μόνης θεότητος τὸ Πατὴρ, καὶ τὸ Υἱὸς ἔστηκεν, καὶ ἔστιν ἀεί· τῶν μὲν γὰρ ἀνθρώπων εἰ πατὴρ λέγεταί τις, ἀλλ' ἑτέρου γέγονεν υἱός. Καὶ εἰ υἱὸς λέγεται, ἀλλ' ἑτέρου λέγεται πατήρ· ὥστε ἐπ' ἀνθρώπων μὴ σώζεσθαι κυρίως τὸ πατρὸς, καὶ υἱοῦ ὄνομα.

(2) NAZIANZ. orat. 23. pag. 421. Ἀληθῶς Πατέρα τὸν Πατέρα, καὶ πολύ γε τῶν παρ' ἡμῖν ἀληθέστερον, ὅτι μόνως· ἰδιοτρόπως γὰρ, καὶ οὐχ' ὡς τὰ σώματα· καὶ μόνος· οὐ γὰρ μετὰ συζυγίας· καὶ μόνου· μονογενὴς γὰρ· καὶ μόνον· οὐ γὰρ Υἱὸς πρότερον· καὶ ὅλον Πατὴρ, καὶ ὅλου· τὸ γὰρ ἡμέτερον ἄδηλον· καὶ ἀπ' ἀρχῆς· οὐ γὰρ ὕστερον. Ἀληθῶς Υἱὸν τὸν Υἱον, ὅτι μόνος, καὶ μόνου, καὶ μόνως, καὶ μόνον· οὐ γὰρ καὶ Πατήρ. Καὶ ὅλον Υἱὸς, καὶ ὅλου, καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὔποτε τοῦ εἶναι Υἱὸς ἠργμένος.

(3) GREG. Nazianz. orat. 35. pag. 564. Τίς οὖν ἐστι Πατὴρ οὐκ ἠργμένος; ὅς τις οὐδὲ τοῦ εἶναι ἤρξατο. Ὃ δὲ τὸ εἶναι ἤρξατο, τούτῳ καὶ τὸ εἶναι Πατήρ. Οὔκουν Πατὴρ ὕστερον, οὐ γὰρ ἤρξατο· καὶ Πατὴρ κυρίως, ὅτι μὴ καὶ Υἱός. Ὥσπερ καὶ Υἱὸς κυρίως, ὅτι μὴ καὶ Πατήρ· τὰ γὰρ ἡμέτερα, οὐ κυρίως, ὅτι καὶ ἄμφω. Οὐ γὰρ τόδε μᾶλλον, ἢ τόδε, καὶ ἐξ ἀμφοῖν ἡμεῖς, οὐχ ἑνός, ὥστε μερίζεσθαι, etc.

(4) BASIL. 1. contra Eun. pag. 10. Ὁ γὰρ ὄντως Πατὴρ, καὶ μόνος ἐξ οὐδενός ἐστιν ἑτέρου.

ab eoque similitudine quadam in homines transisse, scripserit in epistola ad Ephesios, capite tertio. De quo Cyrillus Alexandrinus audiendus est; qui in libro primo in Joannem ita scribit : « (1) Paternitatis nomen non habet Deus ex nobis, sed nos potius ab illo videmur accepisse. Fidelis est quippe sermo Pauli clamantis : *Ex quo omnis paternitas in cœlo et in terra nominatur.* » Idem scribit et in libro secundo [1]; necnon in Thesauri 32 [2], et in dialogo secundo de Trinitate [3]. Sic Athanasius in secunda Oratione [4], eodem Pauli testimonio, non imitatione hominum dici Patrem Deum, sed hujus illos potius, affirmat; ut et Joannes Damascenus libro primo de Fide capite 9. Ita etiam Hieronymus intellexit; qui in caput tertium epistolæ ad Ephesios, latius edisserit, quemadmodum « paternitatis nomen ex semetipso Deus largitus est omnibus, » sicut « essentiæ suæ nomen, ac substantiæ. Sicut ergo solus bonus bonos facit, et solus immortalis immortalitatem tribuit, et solus verus veritatis nomen impertit; ita solus Pater, qui creator est omnium, et universorum causa substantiæ præstat ceteris, ut patres esse dicantur. » Cum autem et *in cœlis paternitas nominari* dicatur ab Apostolo, id Hieronymus explicat sic : dici etiam angelos superiores adoptione patres inferiorum. « Potest ergo et hoc dici, ex eo quod Deus pater Domini nostri Jesu Christi juxta substantiam pater est, et unigenitus non est adoptione filius, sed natura, ceteræ quoque creaturæ paternitatis nomen adoptione meruerunt. » Qui locus Hieronymi rationem illam, qua plerique veteres contra Arianos utuntur, nobis in memoriam revocat. Solent enim ex eo probare, Patrem e sua substantia genuisse Filium, et hunc naturalem illius esse, non adoptivum; quod prius sit naturalis, quam adoptiva paternitas, cum hæc ab illa derivata, nominataque fuerit. Deinde cum humanis in rebus patres proprie dici intelligantur ii, qui e substantia sua similes sibi, ac veros homines gignunt; multo magis in Deum convenire, ut verum, et consubstantialem sibi Filium genuerit, cujus prorie et est, et vocatur pater. Ita Cyrillus in iisdem locis, quæ paulo ante memoravimus, et nominatim in commentariis in Joannem [5].

Quanquam alias πατριὰς nomen pro familia, quam Hebræi משפחת vocant, usurpari solet, cujus meminit Hieron. Atque ita nonnulli Apostolum interpretantur, ut Chrysostomus, OEcumenius, Theophylactus, et Maximus interpres Dionysii in caput primum libri de Divinis nominibus; etsi Dionysius priore magis sensu intellexisse videtur, quem et Theodoretus amplectitur. Auctor carminis adversus Marcionem, quod Tertulliano inscribitur, latina voce *patriam* reddit, sic dicens in quarto libro,

Ex quo omnis patria in cœlo, terraque vocatur.

Nec aliter vulgatus interpres locis aliquot Psalmorum, ut in 95, *Afferte Domino Patriæ gentium.* De quo Hieronymus. Verum Basilius in libro 5. adversus Eunomium ait, « (2) neque Filii, neque generationis nomina propria esse divinitatis, sed ex humana similitudine provecta. » Quod minime repugnat iis, quæ supra ex aliis Patribus adduximus. Nam de appellationibus istis loquitur Basilius, quæ sunt rebus ipsis posteriores, et ex creaturis, quarum usui et tractationi innutriti sumus, capiuntur.

IV. Hanc vero Patris appellationem, ac Filii, magni idcirco Christiana omnis antiquitas duxit, eamque ceteris omnibus anteposuit, quibus personæ ipsæ divinæ significari possunt; et qui utramque, quantum poterant, aut eripere ex usu Christianorum, aut elevare nitebantur, hæreticos Arianos acriter redarguit. Non repetam hic, quæ alias ea de re commemoravimus. Illud ex Gregorio Nysseno non puto prætereundum; qui Eunomium refellens, fraudulenter ait ipsum Patris ac Filii dissimulasse nomina, ne vel appellatione ipsa naturæ statim æqualitatem proderet. (3) Atqui vox ista « Filii omnium est accommodatissima, ut quæ ab ipsa veritate tradita sit. » Sed hoc ideo fecisse illum objicit, « (4) quod omnes

(1) CYRIL. 1. in Joan. cap. 3. pag. 24. Τὸ τῆς πατριᾶς, ἤτοι πατρότητος ὄνομα οὐκ ἐξ ἡμῶν ἔχει Θεὸς, ἀλλ' ἡμεῖς μᾶλλον ἐξ αὐτοῦ λαβόντες ὁρώμεθα. Πιστὸς δὲ ὁ λόγος Παύλου βοῶντος ὡδὶ· ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἔν τε οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. Vide et Pasch. orat. 12. pag. 174.

(2) BASIL. 5. contra Eunom. pag. 122. Οὐδὲ γὰρ Υἱὸς, οὐδ' ἡ γέννησις ἴδιον θεότητος. Ἀλλ' ἐξ ἀνθρωπίνης ὁμοιώσεως ἀνῆκται.

(3) GREG. Nyss. lib. 1. contra Eun. edit. Grets. pag. 60. Καί τοι τί προσφυέστερον ὄνομα τοῦ παρ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ὠνομασμένου; ἀλλ' ἀντιδογματίζει τοῖς εὐαγγελίοις, οὐχ Υἱὸν ὀνομάζων.

(4) Idem. pag. 54. Ἀλλὰ παντὶ πρόδηλον οἶμαι τὴν αἰτίαν, εἶναι τὴν αἰτίαν τῆς ταύτης ὀνοματοποιίας, ὅτι πάντες ἄνθρωποι πατρὸς, καὶ υἱοῦ προσηγορίαν ἀκούσαντες, εὐθὺς τὴν οἰκείαν αὐτῶν, καὶ φυσικὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν ὑπ' αὐτῶν τῶν ὀνομάτων ἐπιγινώσκουσι.

[1] Cyr. in Joan. c. 8. p. 229. — [2] P. 281. — [3] P. 432. — [4] Ath. Or. 2. p. 153. — [5] Cyr. l. 1. p. 91.

homines, audito patris, et filii vocabulo, statim propriam, et naturalem inter ipsos habitudinem ex ipsis vocabulis agnoscunt. » Itaque præstantius esse nomen Patris, ac Deo convenientius, quam ipsummet Dei, pulcherrime demonstrat Cyrillus Alexandrinus in libro undecimo in Joannem, ubi illa Christi verba declarat [1], *Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo.* Hoc enim nomen, *Patris* esse vocabulum docet. « (1) Manifestavit, *inquit*, nomen Patris Filius, quatenus in eam notionem, ac sinceram contemplationem nos induxit, ut intelligeremus, non solum Deum illum esse revera, id enim, et ante Christi adventum, vulgo prædicabatur per divinam Scripturam; sed hoc insuper, præterquam quod Deus est, eumdem quoque esse non ementitâ appellatione Patrem, qui in seipso, et ex seipso proprium habeat fetum cum natura sua concurrentem, atque coæternum. » Si igitur eo ipso, quod Christus Deum Patrem esse docuit, proprie dictum, non abusione quadam, et communi ac laxa significatione, qua creatorem et opificem vox ista complectitur, claritatem illi majorem ac splendorem attulit; consequens est, inesse in Patris appellatione augustius quiddam, et excellentius, quam in altera, Dei.

V. Quare statim Cyrillus ista pertexit : « (2) Nomen autem Patris magis proprie Deo convenit, quam Dei, hoc enim dignitatis, illud autem substantivæ proprietatis notionem continet. Nam qui Deum dicit, universorum dominum indicat; qui autem Patrem nominat, quod ad proprietatem spectat, attingit; ostendit enim illum genuisse. » Atque hoc deinceps Christi exemplo, et verbis approbat, qui Patris vocabulo sæpius est usus, et, cum hactenus in vetere Testamento obscure, ac per ambages significatus esset Filius, ejusque proprie dictus genitor, ac pater, idem ille Christus manifeste Deum appellavit patrem suum; et hunc præcipua sibi ratione defendit. « (3) Hæc enim, addit mox, plenissima Dei cognitio, ac summi rerum omnium principii, non in eo solum posita est, ut sciamus esse Deum, sed etiam eumdem esse patrem, et cujus sit pater; ita ut una et Spiritus sanctus in notitiam nostram subeat. Etenim scire hoc unum, illum esse Deum, non nobis potius, quam iis, qui legi subjecti sunt, congruat. Non enim hoc Judaicæ sapientiæ modum excedit. » Sic in Thesauri libro quinto Eunomianos arguit, qui Deo patri solum Dei nomen tribuentes, digniori illum appellatione fraudabant, nimirum Patris, quam præstare alteri ea ratione confirmat; quod « (4) Deus cum dicitur, ad ea comparatur, quæ sunt servilis conditionis, et creata natura constant; Pater vero ad Filium refertur, etc. Est autem multo præstabilius, patrem esse geniminis, ac tanto quidem, quanto filius opere est præstantior. » Plura deinde ad idem argumentum affert, ut Patris appellationem Dei nomini antecellere demonstret, ut inter alia, quod in baptismo non alio, quam Patris nomine vocari instituerit.

VI. Quapropter, ut præclare Guillelmus Parisiensis episcopus disserit [2], majorem Deo facit injuriam, qui patrem illum negat unigeniti Filii, quam qui creatorem. « Si quis, *inquit*, negaret Deum creasse mundum, non est dubium, quin intolerabiliter blasphemaret. Cum igitur incomparabiliter major sit gloria ipse Filius genitori suo, quam mundus creatori, et tanto utique major, quanto ipse Filius major est mundo; a parte incomparabilitatis nequius blasphemat, qui negat Deum patrem genuisse Filium, quam qui negat eum creasse mundum.» Ex eo vero id, quod dixi, sequitur, nomen Patris tum creatoris, tum etiam Dei vocabulo esse melius et honorificentius. Hoc enim ad res creatas habitudinem quamdam significat ex prima institutione sui, ut postea dicetur; Patris autem vox Dei ad Deum com-

(1) Cyril. lib. 11. in Joan. cap. 7. pag. 961. Πεφανέρωκε γὰρ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, εἰς ἔννοιαν δηλονότι, καὶ εἰς ἀκραιφνῆ θεωρίαν καταστήσας ὑμᾶς, οὐχ ὅτι μόνον εἶη Θεός· ἐκηρύττετο γὰρ τοῦτο καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας, διὰ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς· ἀλλ' ὅτι πρὸς τῷ Θεὸς εἶναι κατὰ ἀλήθειαν, καὶ Πατήρ ἐστιν οὐ ψευδωνύμως, ἔχων ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἐξ ἑαυτοῦ τὸ ἴδιον γέννημα, σύνδρομόν τε, καὶ συναίδιον τῇ ἰδίᾳ φύσει.

(2) Cyril. ead. pag. Κυριώτερον δέ πως ὄνομα τῷ Θεῷ τὸ, Πατὴρ, ἢ Θεὸς· τὸ μὲν γάρ ἐστι τῆς ἀξίας σημαντικὸν, τὸ δὲ, τῆς οὐσιώδους ἰδιότητος ἔχει τὴν δήλωσιν. Θεὸν μὲν γάρ τις εἰπὼν, τὸν τῶν ὅλων ἔδειξε κύριον. Πατέρα γε μὴν ὀνομάσας, τῶν τῆς ἰδιότητος ἅπτεται λόγων. Πεφανέρωκε γὰρ ὅτι γεγέννηκεν.

(3) Cyril. ibid. pag. 962. Πληρεστάτη γὰρ γνῶσις ἡ περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς, οὐκ ἐν τῷ εἰδέναι μόνον, ὅτι Θεός ἐστιν, ἀλλ' ὅτι καὶ Πατήρ, καί τινος ἐστὶ Πατὴρ, συνεισβαίνοντος δηλονότι, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὸ μὲν γὰρ εἰδέναι μόνον ὄντα τὸν Θεὸν, οὐχ ἡμῖν ἂν πρέποι μᾶλλον, ἢ τοῖς ὑπὸ νόμον. Φρονήσεως γὰρ Ἰουδαϊκῆς οὐχ ὑπερίσχει τὸ μέτρον.

(4) Id. in 5. Thes. pag. 39. Θεὸς μὲν γὰρ ὡς πρὸς τὰ δοῦλα, καὶ τὰ γενητὴν ἔχοντα τὴν οὐσίαν ἔχει τὴν σχέσιν· Πατὴρ δὲ, ὡς πρὸς Υἱὸν, etc. Κρεῖττον γὰρ τὸ Πατέρα γεννήματος εἶναι, καὶ τοσοῦτον, ὅσῳ ποιήματος Υἱὸς διαφέρει.

[1] Joan. c. 17. 6.

[2] Guill. Paris. lib. de Fide. c. 3.

parationem habet, ac propterea divinitatis insignia, et ornamenta omnia complectitur.

Imprimis enim, quod sæpius inculcamus, verum ac naturalem infert Filium Patris appellatio, ac vicissim Patrem Filii. « (1) Nam patrem nemo dixerit, nisi jam existat filius, ait Athanasius. At qui conditorem dicit Deum, non prorsus ea, quæ facta sunt, indicat. Est enim ante opera sua conditor. Qui autem Patrem nominat, statim una cum Patre Filii extantiam significat. » Præclare hoc Athanasius. Siquidem conditor, ut et architectus, et medicus, et universe artificum vocabula omnia magis δύναμιν, id est *facultatem*, quam ἐνέργειαν significant. Quare priusquam artem suam exerceant, vel absoluto jam opere, non minus, quam inter agendum, iis nominibus appellantur. At patris vox *relativa* est, et σχετικὴ, quæ respondentem sibi ex adverso filium, ad quem referatur, non nasciturum, sed jam natum, et existentem requirit. Non enim δύναμιν exprimit, sed generationem primum, quæ reipsa sit, aut fuerit; deinde fructum ipsum generationis, ac fetum nonnisi extantem. Quippe, mortuo filio, pater esse desinit, etsi actu genuerit; at conditor, et architectus, etiam diruto, extinctoque opere, vocatur; imo nondum eo constructo, dummodo sit in artificis potestate. Basilius in libro 4. adversus Eunomium, eodem modo discrimen explicat opificis, et patris; atque, ut minime sequitur ex eo, quod sit æternus opifex, ipsum perinde esse opus æternum; ita si Pater æternus sit, necessariam esse demonstrat æternitatem Filii. « (2) Etenim cum opifice non simul existit, *inquit*, opificium, neque cum navium architecto, navis. Nam fabricatio (id est fabricandi vis) inest in opifice; opus autem post opificem. Patrem vero pronuntiare non possumus, si non est Filius. Et qui patrem dixerit, non simpliciter patrem, sed certi alicujus patrem dicit. » Vide omnino Cyrillum Alexandrinum in fine dialogi secundi de Trinitate. Et Athanasium Oratione secunda [1].

VII. Ex quo Filii τὸ συναΐδιον, hoc est æternitatis cum Patre collegium, antiqui theologi concludunt; quoniam si ex æterno Deus Pater fuit, Filium etiam ex æterno habuit existentem, et genitum. Est et alia differentia duplicis illius appellationis, *Patris*, et *Conditoris*, quam veteres tradunt, ex qua eadem Filii æternitas ostenditur; nimirum quod conditoris vox, et similes, actionem significent, qua opus efficitur, non ex ipsa operantis substantia, sed extrinsecus productum; Patris autem vocabulum gignendi actum ex ipsa producentis substantia designat.

Cyrillus Alexandrinus in libro Thesauri octavo decimo, fuse, ac subtiliter de duobus illis *gignendi*, et *creandi* vocabulis disserit; quorum Ariani promiscuas esse notiones volebant; (3) Contra quos affirmat ille *gignere* esse *producere ex seipso*, vel de sua substantia; creare autem ἔξωθεν, id est *extrinsecus moliri*. Paulo etiam postea [2] δημιουργὸν, id est *conditorem*, ait esse nomen ἐνεργείας, id est *actionis*; Patrem vero, nomen σχέσεως, id est *habitudinis*, vel *relationis*. (4) Quippe ἐνέργειαν interpretatur ποίησιν, id est *effectionem*; σχέσιν vero naturalem habitudinem. Ideo proxime ante dixit, ποιεῖν esse ἐνεργείας, at *gignere esse naturæ*. Indidemque colligit, « Cum φύσις non sit idem cum ἐνεργείᾳ, non idem esse gignere, quod efficere. » Quamobrem σχέσιν omnino vocat naturæ habitudinem, quam illa ex generatione interius accipit, cum effectio sit externum quiddam. Vide quæ a nobis in secundo libro de immutabilitate Dei disputata sunt [3]; ubi de creatoris appellatione diximus.

VIII. Non esse nomen ἐνεργείας vocabulum Patris, sed σχέσεως, didicit ab Gregorio Nazianz. Cyrillus, et ejus oratione 35, cujus locus si cum illo Cyrilli conferatur, uterque ab altero lucem accipiet. Apud Gregorium igitur Eunomius ancipiti hoc argumento catholicam causam aggreditur. « (5) Patris, *inquit*, vox vel substantiæ nomen est, vel actionis, tanquam utrinque constrictos nos habituri sint: ac siquidem

(1) ATHAN. orat. 4. pag. 255. Πατέρα γὰρ οὐκ ἄν τις εἴποι μὴ ὑπάρχοντος Υἱοῦ. Ὁ μέν τοι ποιητὴν λέγων τὸν Θεὸν, οὐ πάντως καὶ τὰ γενόμενα δηλοῖ. Ἔστι γὰρ καὶ πρὸ τῶν ποιημάτων ποιητής. Ὁ δὲ Πατέρα λέγων, εὐθὺς μετὰ Πατρὸς σημαίνει καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ ὕπαρξιν.

(2) BASILIUS 4. contra Eunomium pag. 90. Οὐ γὰρ τῷ οἰκοδόμῳ συνυπάρχει τὸ οἰκοδόμημα, οὐδὲ τῷ ναυπηγῷ τὸ σκάφος. Ἡ μὲν γὰρ δημιουργία ἐν τῷ δημιουργῷ· τὸ δὲ δημιουργούμενον μετὰ τὸν δημιουργόν· Πατέρα δὲ εἰπεῖν ἀδύνατον, μὴ ὄντος Υἱοῦ. Καὶ εἰπὼν Πατέρα, οὐχ ἁπλῶς Πατέρα, ἀλλά τινος λέγει Πατέρα.

(3) CYRIL. 18. Thes. pag. 184. Εἰ παρ' οἷς τοῦ γεννᾶν τὸ κτίζειν ἕτερον, παρὰ τούτοις τὸ ἐξ ἑαυτῶν γεννᾶν, ἔξωθεν δὲ κτίζειν ὑπάρχει.

(4) Id. pag. 184. Ἀλλὰ τὸ μὲν ποιεῖν, ἐνεργείας ἐστὶ, φύσεως δὲ, τὸ γεννᾶν· φύσις δὲ, καὶ ἐνέργεια οὐ ταὐτόν. Οὐχ ἄρα τῷ γεννᾶν τὸ ποιεῖν ταὐτὸν ἔσται.

(5) NAZIANZ. orat 35. pag. 572. Ὁ Πατὴρ, φησὶν, οὐ-

[1] Pag. 157. — [2] Idem. p. 185. [3] Cap. 8.

substantiæ esse dixeremus, fateri cogamur diversæ ab illo substantiæ esse Filium, quoniam una est substantia Dei; hanc vero, ut aiunt isti, Pater occupavit. Sin actionis esse nomen asseramus, effectum esse, non genitum, assensuri simus. Ubi enim est efficiens, ibi prorsus est opus effectum. Tum vero mirari se dicent, quemadmodum idem cum efficiente esse possit effectum. » Respondet Gregorius, « (1) neque substantiæ nomen esse Patris appellationem, neque actionis, sed relationis, ac modi cujusdam, quo se habet Pater ad Filium. Nam ut apud nos appellationes istæ germanam quamdam conjunctionem, et necessitudinem indicant; ita illic quoque genitum, ac genitorem eamdem naturam habere demonstrant. » Deinde respondet, « sive substantiæ nomen est Pater, non alienaturum a se Filium, sed introducturum potius, secundum communes notiones, et vim illorum vocabulorum. Sive actionis esse malumus, ne sic quidem vincendos ab illis esse Catholicos. Nam hoc ipsum id efficiet, ut sit eadem in ambobus substantia; tametsi absurda sit alioquin hujusmodi actionis opinio.»

In his duo sunt animadvertenda : alterum, affirmare, perinde ac Cyrillum, Gregorium Nazianzenum, Patris vocem neque substantiæ esse, neque actionis, sed esse σχέσεως, id est, *relationis :* alterum, non putare ἐνέργειαν vocari posse generationem, sive productionem, qua personæ divinæ originem accipiunt. Elias porro Cretensis [1] ad hunc locum existimat, Gregorium ideo absurdum judicasse, actionis nomen illic usurpari, quod cum actionum aliæ sint, « quæ semper concurrunt cum efficiente, ut cum homine respirare; aliæ posterius accedant, ut domum extruere posterius est architecto; ad hunc alterum modum respiciens hic Gregorius, cogitationem hanc absurdam esse dixerit, ne Filius existimari possit ab his, qui non recte rem expendunt, esse ortu posterior. » Verum hæc Eliæ ratio non videtur idonea satis; neque Gregorium puto ob illam solam, vocabulum ἐνεργείας a divina generatione rejicere, sed ob eam, cujus expresse meminit; quod ἐνέργεια sit idem, ac ποίησις, id est *effectio*, cujus vera, et οὐσιώδης proprietas est, ut ἔξωθεν sit, id est non ex ipsa substantia, cum sit generatio εἴσωθεν. Ita Augustinus libro de natura boni contra Manichæos, capite 27, distinguit illud, quod est ex se producere, ab eo, quod est de se: « Ex ipso, *inquit*, non hoc significat, quod de ipso. Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso; non autem omne, quod ex ipso est, recte dicitur de ipso. Ex ipso enim cœlum et terra, quia ipse fecit ea; non autem de ipso, quia non de substantia sua. Sicut aliquis homo, si gignat filium, et faciat domum, ex ipso filius, ex ipso domus; sed filius de ipso, domus de terra et ligno. » Est igitur *de ipso* idem, ac *de sua substantia*, et ἔσωθεν; *ex ipso* vero, tam de hoc, quam de eo dicitur, quod ἔξωθεν producitur. « Æternus Pater, ait Ambrosius libro in Symbolum, capite 11, Filium genuit coæternum, nec extrinsecus natum aut factum, ut hæretici mentiuntur, sed ex propria substantia Patris generatum vera fides habet. » Itaque tametsi hujus generis actio sit aliqua, quæ eodem momento, quo causa efficiens esse incipit, existat, nihilominus ποίησις, et ἐνέργεια nominabitur. E contrario vero οὐσιώδεις, id est *substantivæ* sunt operationes, et non censentur ἐνέργειαι, quibus e substantia sua producit aliquid id, quod operatur, etsi tempore sint eo posteriores. Quare nihil temporis mensura ad illarum actionum naturam, et discrimen attinet, sed modus operandi. Vide Cyrillum Alexandrinum in quinto Thesauri [2].

IX. Est hac de re utilis, et erudita disputatio Cyrilli in dialogo secundo de Trinitate; in qua probat, id quod hoc in capite agimus, generationem, id est, operationem ipsam gignendi non accidere Deo, tanquam adventitium quiddam ei jam constituto, ac subsistenti additum, quemadmodum in homine, creatisque rebus evenit. Nam « (2) simul Deus est, et simul

σίας, ἢ ἐνεργείας ὄνομα· ὡς ἀμφοτέρωθεν ἡμᾶς δήσοντες. Εἰ μὲν οὐσίας φήσωμεν, συνθησομένους ἑτεροούσιον εἶναι τὸν Υἱόν, ἐπειδὴ μία μὲν οὐσία Θεοῦ· ταύτην δὲ, ὡς οὗτοι, προκατείληφεν ὁ Πατήρ. Εἰ δὲ ἐνεργείας, ποίημα σαφῶς ὁμολογήσοντας, ἀλλ' οὐ γέννημα. Οὗ γὰρ ὁ ἐνεργῶν, ἐκεῖ πάντως καὶ τὸ ἐνεργούμενον. Καὶ πῶς τῷ πεποιηκότι ταὐτὸν τὸ πεποιημένον, θαυμάζειν φήσουσι.

(1) Greg. Nazianz. ibid. pag. 573. Οὔτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατὴρ, ὦ σοφώτατοι, οὔτε ἐνεργείας· σχέσεως δὲ, καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ. Ὡς γὰρ παρ' ἡμῖν αἱ κλήσεις αὗται τὸ γνήσιον, καὶ οἰκεῖον γνωρίζουσιν· οὕτω κἀκεῖ τὴν τοῦ γεγεννημένου πρὸς τὸ γεγεννηκὸς ὁμοφυΐαν σημαίνουσιν. Ἔστω δὲ ὑμῶν χάριν καὶ οὐσία τις ὁ Πατὴρ, συνεισάξει τὸν Υἱὸν, οὐκ ἀλλοτριώσει, κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας, καὶ τὴν τῶν κλήσεων τοῦτων δύναμιν. Ἔστω καὶ ἐνεργείας, εἰ τοῦτο δοκεῖ, οὐδὲ οὕτως ἡμᾶς ἀναιρήσετε. Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐνεργητικὸς ἂν εἴη τὸ ὁμοούσιον· εἰ καὶ ἄτοπος ἄλλως ἡ τῆς περὶ τοῦτο ἐνεργείας ὑπόληψις.

(2) Cyril. dial. 2. pag. 457. Ἅμα γάρ ἐστι Θεὸς, καὶ ἅμα Πατὴρ, οὐχ ὑστερίζουσαν ἔχων τοῦ εἶναι τὴν γέννησιν· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ εἶναι Πατὴρ, καὶ ὑφεστὼς, καὶ νοούμενος.

[1] Elias in 35. Orat. Naz. nota 63.

[2] P. 38

Pater, generationem non habens substantia posteriorem, sed una et est, et subsistit, intelligiturque Pater. » Etenim non prius est potentia gignens, quam actu reque ipsa gignat; sed simul et est, et generare potest, et actu ipso generat. Unde etiam adstruit, non antecessisse Filii generationem voluntatis in Patre actionem aliquam, ut fit in hominibus; in quibus nihilominus οὐσιώδης, et naturalis est actio gignendi; multumque dissimilis actionis, et ἐνεργείας illius, quæ operis est efficiens, ut est architectatio, et ad aliud quodvis faciendum motio. Quamvis enim utraque progressionem habet a potentia ad actum; differunt tamen ea, qua dixi, ratione, quod generatio, cum sit motio ad aliquid proferendum ex ipsa substantia, mutationem quamdam affert οὐσιώδη, cum actu id, quod potentia continebatur, exerit; at ædificatio, quia non ex artificis ipsa substantia elicit aliquid, sed extrinsecus molitur, nullam substantiæ ejus, a quo proficiscitur, affert varietatem. Ex quo concludit etiam illud, (1) quandoquidem mutationis est expers divinitas, non prius Deum esse, nec intelligi esse Patrem, quam hoc ipsum, quod dicitur Pater; ac proinde eadem cum Patre Filium æternitate constare, quia nec Pater esse sine Filio potest. Hæc latius in eo loco Cyrillus, ut et in quinto Thesauri[1]. Vide et Ambrosium lib. 1. de Fide, c. 5, ubi ex immutabilitate Patris demonstrat, non ante Deum fuisse, quam Patrem. Et Cyrillum Hierosolymitanum Cathechesi 11, necnon Gregorium Nyss. in 1. contra Eunomium ex editione Cretseris[2]. Hilarius item in lib. 12. « Qui non semper Pater est, *inquit*, non semper et genuit. Ubi autem semper Pater est, semper et Filius est.

X. Ad quæ id insuper adjungimus, præter constantiam et immutabilitatem, causam esse alteram, cur nec prius Pater cogitari Deus possit, quam Pater; nec sit patre Deo posterior Filius. Etenim proprietas ipsa patris, non, ut in creatis evenit, ad hypostasim accedit jam existentem, sive personam, sed eam ipsam constituit, eoque nomine οὐσιώδες aliquid vocari potest, non quatenus οὐσία essentiam, naturamve significat; (ita enim recte Gregorius Nazianzenus Eunomio concedendum non putavit, Patris nomen οὐσίαν exprimere;) sed ut ei opponitur, quod est accidens, et quatenus differentia est ὑποστατική, qua constat hic Deus, qui est Pater. Hinc idem Cyrillus φυσικήν, et οὐσιώδη operationem putat esse generationem, et naturam Patris vocat φύσιν γεννητικήν: Patrem ipsum οὐσιωδῶς ait esse genitorem. « (2) Nam si negant esse substantialiter genitorem, ait ille, existentiam Filii funditus tollent; qui non citra generationem ut esset habuit, sed est, et subsistit a Patre, secundum sacrarum litterarum fidem. Quod si naturam non habens vere genitalem Deus et Pater, voluntate motus est ad id, ut posset gignere; utique dicendum erit, suam ipsum forte naturam genitalem fecisse, et ad eum statum, in quo non erat, transtulisse, adeoque seipso antiquior jure censebitur. » Itaque concludit φύσει, et οὐσιωδῶς, id est naturaliter, et substantive genitorem esse Patrem. Sic Fulgentius in libro de fide ad Petrum capite primo. « Unus est Deus, *inquit*, Deus pater, qui solus essentialiter de seipso unum Filium genuit; et unus Filius, qui de uno Patre solus est essentialiter genitus; et unus Spiritus sanctus, qui solus essentialiter de Patre, Filioque procedit. » Hinc Waldensis tomo 1. doctrinalis Fidei, lib. 1, capite secundo, ait « secundum essentiam esse Patrem, et secundum essentiam esse Filium. »

Ex eo vero consequens est, nunquam non fuisse Deum patrem, quin pater esset, duplici illa de causa; quarum posteriorem rarius antiquos Patres expressisse video, quæ tamen præcipua est; nec nisi ab illis agnita, qui de hypostaticis proprietatibus, et de personarum constitutione limatius, ac subtilius disputarunt. Prior autem frequentissima est apud illos, dum sæpe hoc inculcant, nisi ab æterno Pater, adeoque Filius extitissent, mutationis aliquid in divinitatem inferri. « (3) Nisi enim concedimus, ait Joannes Damascenus, ab ini-

(1) Cyril. ibid. pag. 459. Ὁ μὲν γὰρ οὐκ ἐφ' ἑαυτῷ κεκίνηται· τῆς ἐνούσης δὲ μᾶλλον ἐπιστήμης αὐτῷ τὴν ἔκφανσιν περὶ τὰ ἔξω ποιεῖται. Ὁ δέ ἐστιν οὐσιωδῶς ἐφ' ἑαυτῷ οἱονεὶ κινούμενος, καὶ μετάστασίν τινα, καὶ τροπὴν περὶ αὐτὴν ἡμῶν ἐργάζεται τὴν φύσιν, ἤτοι τῆς φύσεως τὴν ἐφ' ὁτῳοῦν ἐνέργειαν τε, καὶ δύναμιν.

(2) Cyril. dial. 2. pag. 456. D. Εἰ μὲν γὰρ οὐκ εἶναι φάσιν οὐσιωδῶς γεννήτορα ἀναιρήσουσιν εἰσάπαξ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ἀγεννήτως τὸ εἶναι λαχόντος, ἀλλ' ὄντος τε, καὶ ὑφεστηκότος ἐκ Πατρός, κατά γε τὴν πίστιν τῶν ἱερῶν γραμμάτων. Εἰ δὲ φύσιν οὐκ ἔχων τὴν γεννητικὴν ἀληθῶς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, βουλήσει κεκίνηται πρὸς τὸ δύνασθαι γεννᾷν, ὥρα λέγειν ἤδη πως, ὡς αὐτός που τάχα τὴν ἰδίαν εἰργάσατο φύσιν γεννητικὴν ἀποφήνας, καὶ εἰς ὅπερ οὐκ ἦν ἐνεγκών. Καὶ δὴ νοεῖτ' ἂν εἰκότως καὶ ἑαυτοῦ πρεσβύτερος.

(3) Joan. Damasc. lib. 1. cap. 7. Καὶ εἰ μὴ ἐξ ἀρχῆς δῶμεν τὸν Υἱὸν συνυπάρχειν τῷ Πατρὶ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένον, τροπὴν τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως παρεισάγομεν, ὅτι μὴ ὢν Πατὴρ, ὕστερον ἐγένετο Πατήρ.

[1] Cyril. 5. Thes. p. 37.

[2] Nyss. 1. con. Eun. p. 142. et seq.

tio Filium existere cum Patre, ab ipso genitum, mutationem hypostasi Patris affingimus, quod cum ante pater non esset, postea factus est pater. »

XI. Hilarius in duodecimo de Trinitate, ad utramque illam rationem respectum habuit, cum dissimilem probat esse divini Verbi, ac ceterorum filiorum conditionem; ut hi non semper cum parentibus fuerint, Dei autem filius nunquam non extiterit cum Patre; hujus porro discriminis causam affert istam, quod Deus semper sit, hoc est sit æternus; quod autem tale est, necessario illa, quæ dixi, habet in sese, ut nec mutationem capiat ullam, et ex alienis, adventitiisque non constet. Verba Hilarii, quibus id affirmat, luculenta sunt. « Et quis igitur ambiget, *inquit*, quin, quæ in rebus humanis nata sunt, aliquando non fuerint? Sed aliud est ex eo nasci, qui non fuit, aliud ex eo nasci, qui semper est. Infantia enim omnis, cum antea non fuisset, cœpit in tempore; quæ rursum in pueritiam excrescens, post etiam adolescentiam coegit in patrem, et non semper pater est, qui ante in adolescentiam per pueritiam, et in pueritiam per infantiam cœptam profecerit. Ergo qui non semper pater est, non semper et genuit. Ubi autem semper pater est, semper et filius est. Si itaque habes in cognitione, vel sensu Deum, in cujus cognitionis sacramento proprium est, quod pater est, non semper patrem esse Filii unigeniti; habes et in intelligentia, et scientia, non semper Filium esse, qui genitus est. Quod si Patri semper proprium est, quod semper pater est; necesse est Filio semper proprium esse, quod semper est filius. Et quomodo in sermonem nostrum, atque intelligentiam cadet, ut non fuerit, antequam nasceretur, cui proprium est, semper esse quod natus est? » Prorsus amboilla, quæ supra posui, complexus est Hilarius, cum et æternitatem commemoravit, quæ cum immutabilitate conjuncta sit oportet: et proprium esse docuit tam Patri, ut pater sit, quam Filio, ut sit filius, hoc est οὐσιῶδες, et non ex accidenti congruens.

XII. Alii τὸ συναίδιον ex eorum, quæ ad se invicem dicuntur, et relata vocantur, natura colligunt; quia non potest pater esse, intelligive, quin sit filius. Quod non prohibet, quin origine prior sit Pater; tum etiam ratione, ac mentis humanæ cogitatione. Quippe « intelligentia humani ingenii, ut se exerat, et res capiat, rebus vel simul existentibus, vel simul fusis, et ortus, et diversos ortus, et quasi tempus attribuit, » ait Marius Victorinus in quarto contra Arianos. Hujus theologorum argumenti aliquot hic exempla referam, quo res magis illustretur. Hilarius, quem paulo ante citavimus in eodem libro, « Aut enim non semper Pater, si non semper et Filius, *inquit*, aut si semper Pater, semper et Filius; quia, quantum Filio temporis, ne semper filius fuerit, abnegabitur, tantum Patri deest, ne semper pater sit; ut, licet semper Deus, non tamen et Pater in ea fuerit infinitate, qua Deus est. » Et Athanasius, « (1) Cum enim sit æternus Pater, æternum erit et illius Verbum, ac sapientia. » Nempe quia eo ipso, quod est Verbum, et expressa Dei sapientia, Filius est, ut in sexto libro plenius explicabitur; quare ex æterno Patris appellationi, quæ et ipsa sit æterna, respondet. « Cum enim Patrem dixeris, ejus etiam Filium designasti, quia nemo ipse sibi pater est; cum Filium nominas, etiam Patrem ejus fateris, quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filio. Semper igitur Pater, semper et Filius, » ait Ambrosius [1]. Sic Agnellus episcopus Ravennas in epistola ad Armenium [2], ex eo, quod Deus immutabilis est, probat nunquam non Patrem fuisse, adeoque Filium. « *Ego sum*, *qui sum* [3] (*ait*) id est immutabilis, et semper idem. Non heri Deus tantum, hodie vero Deus et Pater; sed semper fuit Deus et Pater; et semper fuit, cujus esset Pater. Si enim accessisset ei, ut esset Pater, vim passus esset, ut inciperet esse, quod non erat. At est blasphemum ita sentire. » Mansuetus item Mediolanensis episcopus [4] una cum tota Mediolanensi synodo in epistola ad Constantinum Pogonatum imperatorem: « Cum autem dicimus Deum Patrem omnipotentem, non potest hujus nominis evacuari sacramentum; quia cum dicimus Patrem, Filium demonstramus; et cum dicimus Filium, Patrem declaramus; et cum dicimus æternum Patrem, æternum Filium demonstramus. Nam si non invenimus initium vocabuli hujus paterni nominis, quando Pater sit dictus, consequenter ostenditur, quia nec initium geniti reperiemus. »

(1) ATHAN. orat. 2. pag. 140. Ἀϊδίου γὰρ ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἀίδιος ἂν εἴη καὶ ὁ τούτου Λόγος, καὶ ἡ σοφία.

[1] Amb. 1. de Fide c. 5. — [2] Tom. 3. Bibl. PP. col. 117. — [3] Exod. 3

[4] In sexto Synod. Constantin. p. 15.

Maximus martyr in enarratione Dominicæ orationis, apud Euthymium[1], de personarum τῇ συναϊδιότητι loquens, « (1) Relatio, *inquit*, vim habet ejusmodi, ut una significet alterum; ea, quorum et est et dicitur, posteriora se invicem considerari non sinens. » Faustus vero Rhegiensis, « Hoc ipsum, *ait*, Filii nomen ex Patris derivari nomine creditur, nec tamen posterius invenitur; quia nisi iste nasceretur, pater ille non diceretur. Ecce nomen, quod absolute coævum (est) illi est, a quo est; et cum Filius ex Patre sit, Patri nomen Filius facit; adquirit genitori vocabulum pietatis persona nascentis, cum hoc ex illo sit, nec hoc posterius, nec aliud probatur antiquius. » Toletana quoque synodus undecima, « Sempiternus, *inquit*, Pater, sempiternus et Filius. Quod si semper pater fuit, semper habuit filium, cui pater esset; et ob hoc Filium de Patre natum sine initio confitemur. » Refert Sozomenus libro 7, capite 17, inter Eunomianos ortum aliquando dissidium; cum alii Deum, antequam Filius existeret, patrem negarent appellari debuisse, quod vox illa sit τῶν πρός τι; alii patrem nihilominus fuisse defenderent. Credo quod potentia saltem pater esset, ut alicubi ex Eunomio adnotavit Cyrillus.

XIII. Nec solum æternitatis societas ex illis Patris, et Filii nominibus asseritur; sed et naturæ, et proprietatum omnium, ac divinitatis denique totius communio, vel unitas potius, et τὸ ὁμοούσιον probatur. Nam si hic pater est, et iste filius « unigenitus de Patre natus, hoc est, quod Pater secundum naturam, secundum substantiam. Qui autem dicit eum, propterea quia natus est, ideo alterius esse naturæ, negat verum Filium, » ut ait Augustinus libro primo contra Maximinum. Fulgentius quoque, « Verus enim Deus est, *inquit*, qui natura Deus est, natura autem Deus est, qui deitatem ex æternitate veræ nativitatis habuit, non ex gratia donationis possedit. Quod enim nascitur, connexum est genere; quod vero adoptatur, sola provehitur largitate. » Vide cap. 10. libri secundi hujus operis.

Imprimis autem commendat appellatio illa Patris, et Filii, personarum æqualitatem, ut non substantia, vel dignitate rei ullius altera antistet alteri. Quod ex Joannis capite 5. 18. Cyrillus asseverat. In quo Judæi voluisse Christum interficere dicuntur; *quia non solum solvebat Sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* Nam, ut ait Cyrillus, « (2) quod naturaliter procedit ab aliquo, æquale est ratione essentiæ illi, a quo procedit. » Neque obstat, quod, ut plerique veterum opinati sunt, et nos libro secundo, capite secundo commemoravimus, Pater Filio major esse dicitur, qua pater est. Non enim major ab illis dicitur eo ipso, in quo æquales esse constanter volunt, nempe natura, et substantia, sed tantummodo proprietate majorem concedunt esse Patrem, sive quia origine prior est, sive quo alio modo, qui nihil perfectam amborum æqualitatem interpellat. Itaque tametsi major utcumque Pater Filio dicitur ab nonnullis Patribus, non solum respectu ad humanam hujus naturam habito, sed etiam ratione divinitatis, ut iidem loquuntur, genitæ, hoc est qua genitus est et Filius, non tamen excellentiorem fas est Patrem putare, ut Calvinus cum sua illa ὑπεροχῇ conticescat, quam alibi refellimus. Interest enim inter τὸ μεῖζον, et τὸ ὑπέρεχον, ut indicat Chrysostomus homilia quinta in epistolam ad Philippenses; dum Christianos ad animi modestiam, et humilitatem excitans, « (3) Non solum, *inquit*, simpliciter majorem te ipsum esse puta, sed etiam antecellere; quod summæ est præstantiæ. » Atque idem homilia sequenti Arianos verberat, qui majorem, minoremque venditabant Deum, et gentilium superstitionem in Ecclesiam inferebant. « (4) Atqui nusquam, *ait*, in Scripturis minorem invenies Deum, sed ubique magnum. Nam si parvus, quomodo Deus est? Et si nullus homo parvus est, et magnus, sed una est omnium natura, cujus unius naturæ si quis non

(1) MAXIM. Ἡ γὰρ σχέσις συνενδείξεως κέκτηται δύναμιν, τὰ, ὧν ἐστί τε, καὶ λέγεται σχέσις, μετ' ἀλλήλα θεωρεῖσθαι μὴ συγχωροῦσα.

(2) CYRIL. Alex. 32. Thes. pag. 321. Τὸ ἔκ τινος φυσικῶς προελθὸν, ἴσον ἐστὶ κατὰ τὸν τοῦ πως εἶναι λόγον, τῷ ἐξ οὗ πέρ ἐστι. Vide eumdem lib. 1. in Joan. pag. 26.

(3) CHRYS. hom. 5. ad Phil. pag. 28. Μὴ τοίνυν ἁπλῶς νόμιζε μείζονά σου εἶναι, ἀλλὰ καὶ ὑπερέχειν. Ὅπερ ἐστὶ σφοδρᾶς ὑπερβολῆς.

(4) Idem hom. 6. pag. 32. Μέγας μὲν γὰρ καὶ μικρὸς παρ' αὐτοῖς Θεός· εἰ δὲ καὶ παρ' ὑμῖν οὐκ οἶδα. Παρὰ μὲν γὰρ ταῖς γραφαῖς οὐδαμοῦ εὑρήσεις· ἀλλὰ μέγαν μὲν πανταχοῦ, μικρὸν δὲ οὐδαμοῦ. Εἰ γὰρ μικρὸς, πῶς καὶ Θεός; εἰ μικρὸς οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος, καὶ μέγας, ἀλλὰ μία φύσις, καὶ εἴ τι οὐκ ἔστι τῆς φύσεως ταύτης τῆς μιᾶς, οὐκ ἄνθρωπος· πῶς ἂν εἴη μικρὸς Θεὸς, καὶ μέγας ὁ μὴ ὢν ἐκείνης τῆς φύσεως; ὁ μικρὸς ὢν, οὐ Θεός. Πανταχοῦ γὰρ μέγας λέγεται παρὰ τῇ γραφῇ.

[1] Panopl. Par. 1. Tit. 2. p. 49. Lat.

est particeps, non est homo; qui tandem parvus erit Deus, et magnus, qui non sit illius naturæ? Qui parvus est, non est Deus. Ubique enim magnus in Scriptura vocatur. »

XIV. Jam si Patris appellatio tot, ac tantas in se dotes, opportunitatesque continet, ut vel Dei ipsius, quo nihil augustius videtur, nomini præferatur ab antiquis Patribus; evidens est, multo magis anteponendam eam esse vocabulo *Ingeniti*, quo tantopere gloriabantur Anomœi, ut obliterato Patris nomine, unum illud vindicarent Deo. Atqui, præter illa, quæ de *Ingeniti* voce tribus primis capitibus exposuimus, quæ, quantum in illa captionis ac periculi sit, ostendunt; accedit illud quoque, quod Basilius scribit, si quid boni ad usum pietatis insit in *Ingeniti* nomine, id in *Patris* vocabulo comprehendi, cum illa omni, quam habet alterum, offensione careat. « (1) Ego vero, *inquit*, etiam Ingeniti appellationem, etsi magnopere cum intelligentia nostra congruere videatur; tamen, quia nusquam in Scriptura illam invenio, et quia primum blasphemiæ illorum est elementum, silentio tradendam esse merito dixerim; præsertim cum Patris vox eadem cum Ingenito potestate prædita sit; et propter relationem, Filii insuper notionem conjunctam secum inferat. » Quam in Basilii sententiam intemperanter invehitur Eunomius apud Gregorium Nyssenum [1], qui fratris sui causam acerrime propugnat, et de Ingeniti voce paria cum eo sentit, et adversus communem hostem disserit. Atque inter alia, quod institutæ modo disputationis interest, animadvertit, « (2) Patris nomen principium significare, a quo, ut sint, habent universa; quod si superiorem aliquam causam agnosceret, non proprie diceretur Pater. »

XV. Etenim qui proprie, et excellenter, ac primario pater est, nullum alium patrem, vel auctorem habet ac principium, a quo originem capiat, nihil ut aliud proprie sit, quam pater; quemadmodum et Filius, ut non vulgari, communique cum ceteris ratione, sed eximia, et singulari filius sit, nullius alterius filii pater esse debet. Horum autem prius soli Deo patri, posterius soli Filio congruit, ut initio capitis hujus diximus. Quo fit, ut Ingeniti notio in Patris nomine comprehendatur, in Deo duntaxat; quod Basilius, et Gregorius Nyssenus (3), ac Nazianzenus, aliique Patres affirmant, et ideo Patris vox soli Deo patri conveniat, ut et Filii, Verbo. Atque hinc adversus hæreticos parata responsio est, dum illud inquirunt, cur Filius itidem, ut ab alio genitus est, alterum non gignat filium, ut in creatis evenit. Cui sic a nostris occurritur, ut vicissim interrogent, cur non et Pater alium genitorem habeat, id quod peræque in hominibus usuvenit. Sed ex iis, quæ proposita sunt, par est ad utrumque responsio; illam videlicet patrum, et filiorum alternam in eadem persona vicissitudinem iis solis convenire, qui nec proprie, neque excellenti modo nomina hæc usurpant, in Deo secus rem habere; ubi summa, et archetypa ratio inest appellationis utriusque.

Namque homines inter (canit Sedulius [2]) natum genitore minorem
Lex carnalis habet; quoniam pater ipse parentis
Filius ante fuit; mox et qui Filius est nunc,
Adforet esse Pater. Sic per genus omne nepotum
Et nova progenies, et avi numerantur avorum.
At Dominus, Verbum, virtus, sapientia, Christus,
Et totum commune Patris de lumine lumen,
De solo solus; cui nec minus est Patre quidquam,
Nec quo crescat, habet; genitus, non quippe creatus.

Postremo illud etiam libenter adnotaverim: Sicut Patris appellatio tam Ingenito, quam ceteris personæ primæ nominibus anteferenda est, propter et Scripturæ auctoritatem, qua illa sancita est, et plerasque alias opportunitates, quas perstrinximus; sic etiam Filii nomen eodem jure pluris esse faciendum, quam reliqua omnia secundæ propria personæ. De quo late Basilius in secundo adversus Eunomium[3]; ubi hæreticum istum redarguit, quod Filium γέννημα, id est *fetum*, sive *genituram* nominabat. Hanc vero vocem ille repudiat multis de causis, quas omittimus. Verum etsi præferenda isti est, ut jam dixi, vox τοῦ Υἱοῦ, id est *Filii;* non tamen damnanda penitus est γεννήμα-

(1) Basil. lib. 1. contra Eunom. pag. 10. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίαν, κἂν τὰ μάλιστα δοκῇ ταῖς ἐννοίαις ἡμῶν συμβαίνειν, ἀλλ' οὖν ὡς οὐδαμοῦ τῆς γραφῆς κειμένην, καὶ πρῶτον στοιχεῖον οὖσαν τῆς βλασφημίας αὐτῶν, σιωπᾶσθαι ἂν δικαίως ἀξίαν εἶναι φήσαιμι, τῆς Πατρὸς φωνῆς ἴσον δυναμένης τῷ ἀγεννήτῳ, πρὸς τῷ καὶ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔννοιαν συνημμένως ἑαυτῇ διὰ τῆς σχέσεως συνεισάγειν.

(2) Greg. Nyss. lib. 1. contra Eun. pag. 135. edit. Grets. Πατέρα γὰρ ἀκούσαντες, τὸν αἴτιον τοῦ εἶναι τοῖς πᾶσιν εὐθὺς ἐνοήσαμεν· ὃς εἴπερ ἄλλην τινὰ ὑποκειμένην αἰτίαν εἶχεν, οὐκ ἂν κυρίως Πατὴρ ὠνομάσθη.

(3) Vide Gregor. Nyss. ibid. pag. 146. Οὕτω καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς προσηγορία, διπλῆν ἡμῖν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὴν σημασίαν παρέχεται, τήν τε πρὸς τὸν Υἱὸν νοουμένην, καὶ τὸ μηδεμιᾶς αὐτὸν ἐξῆφθαι προεπινοουμένης αἰτίας.

[1] Nyss. l. 1. cont. Eun. p. 133. edit. Gret — [2] Lib. 1.

[3] Basil. l. 2. p. 43. et seq.

τος appellatio, qua plurimum utuntur antiqui Patres, et imprimis Athanasius Oratione secunda[1]; ac vicissim utilitatem suam habet, dum ad illam τοῦ Υἱοῦ additur. Possunt enim filii adoptione sola cogitari, id est θέσει, non γόνῳ. Quod ne de Dei filio suspicari falso possit aliquis, prudenter ab antiquis theologis τῆς γεννήσεως, et τοῦ γεννήματος nomina identidem adhiberi solent.

CAPUT QUINTUM.

De aliis primæ personæ nominibus, ac primum de principio; cujus vocis variæ notiones explicantur, quatenus Patris proprium sit, ut sit ἀρχή, vel ἀναρχος. Principium interdum pro principatu sumi. Nonnumquam vox ἀρχὴ propria fit Filii, et qua ratione. De αἰτίῳ, et causa. Personalia nomina interdum ex habitudine ad creaturas usurpari. De voce ἀναίτιον. Causæ appellatione quemadmodum Latini usi sint. De auctore, et αὐθέντῃ : quid auctor significet ; et quatenus de Deo dici debeat. De locutione ista, Pater est a se, vel sibi dedit principium, et similibus. De vocibus radicis, fontis, capitis.

I. Est Patris appellationi connexa, proximaque vox *principii*, cujus ambigua est notio, et idcirco ante omnia distinguenda ; ne in ludicra, et inani concertatione disputatio nostra versetur. Ac primum varietas illa ponenda, quam in quarto Metaphysicorum tradit Aristoteles, capite primo ; ubi τῆς ἀρχῆς nomen septem ait modis usurpari. Primo enim sumitur pro initio, unde sit motus, ut principium viæ, quod nonnisi θέσει, id est *hominum institutione* constat, ut adnotat Asclepius in commentariis. Nam idem potest esse initium, et finis, ut in via, quæ Athenis Thebas, aut Thebis Athenas ducit. Rursus principium est, unde rem auspicari commode possumus, ut in disciplinis id, quod docendi usu, et ordine primum est, atque hoc etiam non natura, sed hominum instituto principium dicitur. Tertio, pars illa rei, a qua fieri, et existere incipit ; ut in navi carina, in animali cor, vel cerebrum. Quarto, unde primum res aliqua fit, ita tamen, ut pars hujus minime sit, sive id, a quo motus vel mutatio oritur ; ut gignens, ac pater principium est filii, convicium pugnæ. Quinto, cujus nutu, ac voluntate movetur, ac mutatur id, quod movetur, ut sunt principes reipublicæ, ac magistratus. Sexto principia sunt artes, præsertim architectonicæ. Denique principia dicuntur, ex quibus res primum cognoscitur, ut sunt principia, et hypotheses, ac definitiones in demonstrationibus. Quæ omnes principiorum differentiæ ad duo fastigia revocari possunt, ut alia sint proprie dicta, et naturalia, alia ex accidenti, atque usu hominum, et instituto. Ad has omnes principii significationes addenda videtur illa, quæ temporis initium continet. Sed ad primam referri potest, cujus ex uno tantum genere viæ exemplum petiit, cum etiam ad temporis initium pertinere possit, a quo motus proficiscitur. Ceterum principii ratio in hanc summam fere concludítur (1), *ut sit aliquid primum*, *unde res aut est*, *aut fit*, *aut cognoscitur*, ut ait Aristoteles.

II. Igitur vox ἀρχὴ celebres habet, maximeque considerandas notiones duas : alteram, ut sit principium, a quo aliquid oritur, quocumque id modo fiat, hoc est sive in tempore, sive ex omni æternitate, dum ab aliquo originem capiat : alteram, ut sit initium existendi, quando res, quæ antea non erat, esse jam incipit. In his duabus significationibus tota inter Catholicos, et Arianos controversia, et horum ludificatio vertitur ; indeque sentiendi ac loquendi de divinis personis metienda ratio est, cum de ἀρχῇ, et ἀνάρχῳ agitur, hoc est de *principio*, et eo, quod *expers* est *principii*. Nam si ἀρχὴ pro initio sumitur posteriore modo, non est ἀρχὴ Filii Pater, sed uterque est ἀναρχος, hoc est *initiabilis*, ut Hilarius loquitur in quarto libro ; et Petrus Chrysologus, Sermone 60, Hæreticorum hanc esse vocem ait, « Filium, quia generatur, principium a genérante sumere. » Sic

(1) ARIST. 4. Met. cap. 1. Πασῶν μὲν οὖν κοινὸν τῶν ἀρχῶν, τὸ πρῶτον εἶναι, ὅθεν ἢ ἐστιν, ἢ γίνεται, ἢ γινώσκεται.

[1] P. 145. 147. 157.

enim idem erit ἀναρχον, quod æternum, eique id erit oppositum, quod ἀρχὴν habet; quemadmodum τὸ ἀγέννητον opponitur γενητῷ, id est *infectum*, vel *increatum facto*, et *creato*. Hoc vero sensu neque Pater, neque Filius ἀρχὴν habet, sed uterque est ἄναρχος. Sic ista nomina ἀρχὴν, et ἄναρχον, Cyrillus Alexandrinus usurpavit in libro 5. Thesauri, (1) cum et «impie loqui» scribit «eos, qui ab initio aliquo cœpisse generare Deum asserunt.» Et mox, «(2) Ut Pater ipse initio caret, minimeque factus est; sic Verbum, quod ex ipsius substantia processit, initio carens, expers erit temporis, neque factum, uti nec ille, qui ipsum genuit.» Ariani porro ἀγέννητον, hoc est *ingenitum*, quod cum ἀγεννήτῳ permiscebant, idem esse volebant atque ἄναρχον, tanquam nihil habere principium possit, quod sit æternum, neque principii vis alia sit, quam ut ab eo fiat aliquid, quod antea non erat. Itaque subdola est Arii, ejusque sociorum expostulatio in epistola, quam ad Eusebium Nicomediensem scribunt. «(3) Nos, *inquit*, ob id insectantur, quod diximus, Principium habet Filius; Deus autem caret principio. Principium proprie esse, quod principio caret[1].»

III. (4) Gregorius Nyssenus in libro primo contra Eunomium admonet, «cum vox ἀρχῆς in magno sit significationum ambitu, interdum τοῦ ἀνάρχου appellationem non abhorrere ab unigenito Filio. Nam quando in voce ἀνάρχου nihil intelligitur aliud, nisi id, quod ex nullo penitus principio habet, ut subsistat; hoc ipsum solius esse Patris proprium confitemur. Cum autem de reliquis principii significatis inquisitio fit, quoniam et creationis principium est, et temporis, et ordinis; etiam in iis unigenitum Filium omni principio superiorem esse testamur, ut supra omne creationis principium et temporis notionem, et ordinis consecutionem illum esse credamus, per quem omnia facta sunt. Itaque quem ratione subsistentiæ non expertem esse principii putamus, in reliquis omnibus carere principio fatemur; et Patrem quidem principio carentem, et ingenitum, Filium vero principio quidem eo, quem diximus, modo carentem, non tamen ingenitum esse dicimus.» Hæc Nysseni verba rem totam accurate, ac penitus explicant, ex quibus apparet, τὸ ἄναρχον, id est *principii expers*, interdum commune esse personis omnibus, quando idem est, quod ἀγέννητον, id est *infectum*, vel *increatum;* alias proprium esse Patris, neque personæ alteri convenire, ut cum pro eo sumitur, *quod a nullo oritur*. Vel, ut uno verbo complectar, cum sit origo duplex, quam vox ἀρχὴ designat, altera creationis, sive effectionis, naturalis altera productionis; priore modo usurpata vox ἀρχῆς tribus personis congruit; posteriore, soli Patri; qui cum Filio ac Spiritu sancto universa procreat, solus autem ambos istos alio genere producit. Hinc existit illa *principii unitas*, quam tantopere Ariani pariter et nostri disputando contriverunt, hoc est ἀρχὴ μία, vel μοναρχία, de qua nos alibi[2] jam scripsimus. Ac Patri velut præcipuum assignari solet, ut sit *omnium principium*, tam creatorum, quam increatorum, quia fons est, et origo τοῦ ὄντος, id est entis universi. In quo τῆς ἀρχῆς, id est *principii* vocabulum, non minus, quam *entis*, ambigue, et ὁμωνύμως, vel saltem ἀναλόγως adhibetur, ut tam creaturis, quam divinis personis utrumque conveniat.

IV. Theodoretus in quinto libro adversus Hæreses (5), propriam notionem tribuit Patri, ut sit principium. Sic etiam Gregorius Nazianzenus passim, maxime in oratione prima de Filio; in qua τὸ ἄναρχον, quod idem videlicet sit ἀρχὴ, in solum Patrem competere docet. «(6) Et quomodo, inquit de personis divinis loquens, non

(1) CYRIL. Thes. 5. pag. 35. Οἱ ἀπό τινος ἀρχῆς ἄρχεσθαι τοῦ γεννᾶν οἰόμενοι τὸν Θεὸν λίαν ἀσεβοῦσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν ψυχάς.

(2) Ibid. Ἀλλ' ὥσπερ αὐτὸς ἄναρχός ἐστι, καὶ ἀγένητος, οὕτω καὶ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προελθὼν Λόγος ἄναρχος, ἄχρονος ἔσται, καὶ ἀγένητος, ὥσπερ ὁ ἀποκυήσας αὐτόν.

(3) ARII epist. Διωκόμεθα δὲ ὅτι εἴπομεν, ἀρχὴν ἔχει ὁ Υἱός· ὁ δὲ Θεὸς ἄναρχός ἐστι.

(4) NYSSEN. lib. 1. edit. Gret. pag. 118. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολύσημος ὁ τῆς ἀρχῆς λόγος, καὶ εἰς πολλὰ ταῖς ἐπινοίαις φερόμενος, ἔστιν ἐν οἷς φαμὲν καὶ τῷ μονογενεῖ Υἱῷ μὴ ἀπεμφαίνειν τὴν τοῦ ἀνάρχου προσηγορίαν. Ὅταν μὲν γὰρ τὸ μὴ ἐξ αἰτίου τινὸς τὴν ὑπόστασιν ἔχειν ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ ἀνάρχου νοῆται, τοῦτο μόνου τοῦ Πατρὸς ἴδιον ὁμολογοῦμεν. Ὅταν δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ τῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς σημαινομένων ἡ ἐξέτασις ᾖ· ἐπειδὴ καὶ κτίσεως τινὸς ἐπινοεῖται ἀρχὴ, καὶ χρόνου, καὶ τάξεως· κἀν τούτοις καὶ τῷ μονογενεῖ προσμαρτυροῦμεν τὸ ὑψηλότερον ἀρχῆς εἶναι, ὡς ὑπὲρ πᾶσαν κτίσεως ἀρχὴν, καὶ χρόνου ἔννοιαν, καὶ τάξεως ἀκολουθίαν εἶναι πιστεύειν τὸν δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· ὥστε τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως μὴ ἄναρχον, ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ὁμολογούμενον ἔχειν τὸ ἄναρχον· καὶ τὸν μὲν Πατέρα καὶ ἄναρχον, καὶ ἀγέννητον· τὸν δὲ Υἱὸν ἄναρχον μὲν κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον, οὐ μὴν καὶ ἀγέννητον.

(5) THEODORET. Μίαν εἶναι τῶν ὅλων ἀρχὴν, καὶ ἡ παλαιὰ, καὶ ἡ καινὴ διδάσκει γραφή.

(6) NAZIANZ. orat. 35. pag. 563. Πῶς οὖν οὐ συνάναρχα, εἰ συναΐδια; ὅτι ἐκεῖθεν, εἰ καὶ μὴ μετ' ἐκεῖνον. Τὸ μὲν ἄναρχον, καὶ ἀΐδιον· τὸ δὲ ἀΐδιον, οὐ πάντως ἄναρχον, ἕως ἂν εἰς ἀρχὴν ἀναφέρηται τὸν Πατέρα. Οὐκ ἄναρχα οὖν τῷ αἰτίῳ.

[1] Bern. in 5. de Consid. c. 6.

[2] Lib. 4. c. 16.

sunt simul cum Patre principii expertes, si coæterni sunt? Quia inde procedunt, etsi non post illum sunt. Quod enim principio caret, æternum est; quod autem æternum est, non protinus caret principio, quamdiu ad Patrem, velut ad principium refertur. Ergo illi, quantum ad causam, non carent principio.» Et oratione 36. «(1) Proprium, *inquit*, ejus, qui principio caret, nomen est Pater; ejus autem, qui citra ullum principium genitus est, Filius.» Hic ἀρχὴ, et ἄναρχος ancipitem habent notionem. Nam ἄναρχος cum Patri proprie tribuitur, originem excludit omnem; cum autem Filio convenit, solam eam, quæ non est generatio. At Zacharias Mitylenæus constantius voce eadem est usus: «(2) Pater, *inquit*, expers principii, et ingenite; Fili sine principio genite; Spiritus Dei sine principio a Patre procedens.» Ubique servavit eamdem principii notionem, quam Gregorius diversam posuerat.

Agit de hac principii appellatione, quatenus Patri soli congruit, accuratissime Cyrillus Alexandrinus sub initium libri primi commentariorum in Joannem; (3) ubi hoc docet, principium esse Filii «nulla alia ratione, quam ut est id, ex quo.» Ideo nec obstare, quin eamdem cum Patre Filius æternitatem possideat. Habet etiam nomen ἀρχῆς apud Græcos ambiguitatem alteram, quam et Latini interdum retinent. Nam et imperium, ac principatum significat, quod ab Latinis quibusdam etiam *principium* vocatur. Ita Tertullianus libro contra Hermogenem, c. 19. «Nam et in græco, *ait*, principii vocabulum, quod est ἀρχὴ, non tantum ordinativum sed et potestativum capit principatum. Unde et ἄρχοντας dicunt principes, et magistratus. Ergo secundum hanc quoque significationem principium pro principatu, et potestate sumetur.» Sic Ambrosius[1] Isaiæ locum illum[2] ita concipit: *Puer natus est nobis, cujus principium super humeros ejus.* Et Severus Sulpicius[3]: «Dictumque responso Domini est duos in his populos prænuntiari, et majorem minoris subdendum esse principio.» Nec aliter in Psalmo 109. intelligendum est: *Tecum principium in die virtutis tuæ.* Qua ex ancipiti vocis potestate Theodorus Abucara[4] haud satis firmum argumentum extraxit, uti Filium Patri συναΐδιον esse contra Saracenos ostenderet. Nam cum Deus Pater ἄρχων, id est *princeps*, dicatur, quod principatum habeat, idque natura, et ex æterno illi congruat; non hoc, inquit, comparatus ad res creatas obtinet: alioqui principatum habere cœpisset in tempore, et creaturis acceptum illum referret; tum rex aliquis ἄρχων, id est *princeps*, non dicitur eorum, quæ naturæ sunt diversæ, velut asinorum, sed hominum. Quare Deus Pater ἄρχων similiter erit, non creaturarum, sed coæterni, consubstantialisque Filii, qui ἀρχόμενος, et συνάναρχος, ac συναΐδιος appellabitur. Ita Theodorus; qui mira, et perplexa ambiguitate ἀρχῆς, et ἄρχοντος vocabula sumpsit; quin etiam perplexe, ac parum consentanee Filium eumdem et ἀρχόμενον, et συνάναρχον facit. Nam non possunt hæc uni duo tribui, nisi ὁμωνύμως, ac plane dispari significatione. Hæc vero significatio τῆς ἀρχῆς, una est e septem, quas ex Aristotele supra commemoravi, et ordine quinta.

V. Ceterum nonnulli Patres nomen ἀρχῆς Filio, tanquam proprium, et διακριτικὸν arrogant, et τῷ ἀνάρχῳ velut oppositum subjiciunt. Gregorius Nazianzenus oratione 32, quam dixit in synodo Œcumenica secunda episcoporum 150. Ubi personas tres distinguit sic: «(4) Quod principii, *inquit*, expers est, et principium, et id, quod cum principio est, unus est Deus. Neque id, quod est expers esse principii, ejus est natura, qui expers dicitur, vel Ingenitum. (Nam nulla natura in eo sita est, quod non esse dicitur, sed in eo ipso quid sit. Est enim ejus, quod est, positio; non ejus, quod non est, sublatio.) Nec principium, eo quod principium est, ab experte principii dirimitur. Non enim natura est ipsi esse principium; sicut nec illi expers esse principii. Hæc enim circa naturam sunt, non ipsa natura. Eodem modo id, quod cum experte principii, et principio est, non

(1) Item orat. 36. pag. 590. Ἴδιον δὲ τοῦ μὲν ἀνάρχου Πατὴρ, τοῦ δὲ ἀνάρχως γεννηθέντος, Υἱός.

(2) ZACHAR. lib. de Mundi opificio pag. 366. Πάτερ ἄναρχε, καὶ ἀγέννητε· Υἱὲ ἀνάρχως γέγεννημένε· Πνεῦμα Θεοῦ προελθὸν ἀνάρχως ἐκ Πατρός.

(3) CYRILL. l. in Joan. pag. 12. Ὅτι δὲ καὶ ὡς ἀρχὴ τοῦ Υἱοῦ κατὰ μόνον τὸ ἐξ οὗ λέγεται.

(4) NAZIANZ. orat. 32. pag. 519. Ἄναρχον, καὶ ἀρχὴ, καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, εἷς Θεός· οὔτε τοῦ ἀνάρχου τὸ ἄναρχον φύσις, ἢ τὸ ἀγέννητον. Οὐδεμία γὰρ φύσις ὅτι μὴ τόδε ἐστὶν, ἀλλ' ὅτι τόδε· ἡ τοῦ ὄντος θέσις, οὐχὶ τοῦ μὴ ὄντος ἀναίρεσις· οὔτε ἡ ἀρχὴ τῷ ἀρχὴ εἶναι, ἀνάρχου διείργεται. Οὐ γὰρ φύσις αὐτῷ ἡ ἀρχὴ, ὥσπερ οὐδὲ ἐκείνῳ τὸ ἄναρχον. Περὶ γὰρ τὴν φύσιν, οὐ ταῦτα φύσις, καὶ τὸ μετὰ τοῦ ἀνάρχου, καὶ τῆς ἀρχῆς, οὐκ ἄλλο τι, ἢ ὅπερ ἐκεῖνα. Ὄνομα δὲ, τῷ μὲν ἀνάρχῳ, Πατὴρ· τῇ δὲ ἀρχῇ, Υἱός· τῷ δὲ μετὰ τῆς ἀρχῆς, Πνεῦμα ἅγιον· φύσις δὲ τοῖς τρισὶ μία.

[1] Lib. 3. in Luc. col. 44. — [2] Cap. 9. — [3] Lib. 1. Hist. — [4] Opus. 2.

aliud est omnino, quam quod illa. Nomen porro ejus, qui principio caret, est Pater; principii, Filius; ei, qui est cum principio, Spiritus sanctus; at natura tribus est una.» Elias Cretensis in scholiis ad hunc Gregorii locum adnotat, «Filium appellari principium, quia creaturarum omnium est conditor; qua ratione etiam Pater principium dici possit, secundum illud, Principium ex principio.» Quinam ergo differunt? Non hoc quidem explicat Elias. Sed ex iis, quæ in libro tertio de Deo disputata sunt, apparet, Filium peculiari dici modo principium, quoniam idea est, et exemplar, sive ars divina, qua Pater universa molitur. Atque hoc sensu veteres aliqui Mosis illa verba[1] declarant, *In principio creavit Deus cœlum, et terram*, ut sit, *In Filio*. Ut Augustinus[2], Hieronymus, Junilius, Eucherius, Beda, et Origenes homilia 1. in Genesim. Sic alii Sapientiam interpretantur, ut Acacius[3], et Methodius[4]; quod eodem relabitur. Est enim Filius artifex omnium Sapientia, ut in Proverbiis traditur[5]. Unde Proclus Oratione secunda[6] Filium nominat αὐθέντην δημιουργὸν id est *principalem opificem*. Et Fortunatus in carmine de Paschate,

cum Patre cœvus
Quo sumpsit mundus cum Patre principium.

Hæc autem notio, ac proprietas secundæ personæ, quam affert Elias, ut sit *principium de principio*, eadem est cum Filii proprietate, vel geniti. Augustinus porro ea utitur in tertio contra Maximinum Arianum, capite 17. «Pater, *inquit*, principium non de principio; Filius principium de principio. Sed utrumque simul, non duo, sed unum principium.» Necnon Faustus Rhegiensis Epistola 16. «Principium, *ait*, ex principio, et unum est, et initio caret.» Hinc duo non esse principia, vel tria in divinis, sed unum tantum, colligunt antiqui, ut Athanasius Oratione 5. ubi illa Joannis, *In principio erat Verbum*, sic enarrat, tanquam scripserit, *In Patre erat Filius*. Vide librum antecedentem capite 16. Greg. Nazianzenus Oratione prima, τὸν Πατρὶ ἀρχὴν, velut peculiarem notionem, tribuit, non qua res creatas respicit, sed ut divinitatis, et bonitatis, quæ inest in Filio, ac Spiritu sancto, principium est. «(1) Alioqui parvorum, *inquit*, et indignorum esset principium, vel potius parve, et indigne, si non divinitatis esset principium, et bonitatis, quæ in Filio, et Spiritu sancto consideratur.» Quæ iisdem verbis repetit in Oratione 29. Ubi et Filium ἀρχὴν τῶν ὅλων, *universorum*, quæ scilicet creata sunt, principium appellat, eaque velut proprietate quadam illum afficit. Adde Clementis Alexandrini dictum initio septimi libri Stromateon; ubi Filium vocat «(2) temporis expers, principiique principium, ac primitias omnium, quæ sunt.»

VI. Quamobrem hoc inter Filium, et Patrem interest in communi ratione principii; quod Pater principium dicitur comparatus ad Filium; Filius ad res creatas. Utrobique vero principii non absoluta, sed relativa notio est. «Omne enim principium, ait Maximus martyr apud Joannem Cyparissiotum[7], aliquorum principium est, significatque habitudinem, et non effectionem ipsius substantiæ. Talia enim sunt, quæ referuntur ad aliquid, ut dextrum, et sinistrum. Quare sapientia Dei, quæ substantia est, non est aliquorum principium; (ante creaturam enim habet essentiam sapientia Dei,) cum autem acceperit habitudinem ad creaturas, tunc efficitur principium viarum Dei ad faciendum, et providendum in opera, quæ ab auctore existunt; quæ nihil conferunt sapientiæ ipsi, ut sit sapientia, sed habitudo, secundum quam principium, et effectio dicitur, tunc extitit, cum effecta extiterunt. Principium enim non antecedit ea, quorum existit principium, etc.» Ita celebrem illam Salomonis sententiam e Proverbiorum octavo capite, interpretatur ille, ut cum Sapientia creatam se dicit εἰς ἀρχὴν, *in principium*, idem sit, atque ut principium esset viarum Domini, hoc est creationis, qua Deus extra se quodammodo procedit. Nihil autem debet obstare, quod non ex æterno, sed in tempore, habitudo illa principii Filio convenit, quominus ad personam illius distinguendam accommodetur a Patribus. Nam hoc illi respicere solent, quod virtute, ac δυνάμει, et secundum οὐσιώδεις λόγους, id est *substantivas rationes*, personis competit. Velut quod Verbum sapientia sit, et idea Patris, in qua creaturæ omnes, velut

(1) NAZIANZ. orat. 1. pag. 17. Μικρῶν γὰρ ἂν εἴη, καὶ ἀναξίων ἀρχὴ, μᾶλλον δὲ μικρῶς τε, καὶ ἀναξίως, μὴ θεότητος ὢν ἀρχὴ, καὶ ἀγαθότητός, τῆς ἐν Υἱῷ, καὶ Πνεύματι θεωρουμένης. Vide et orat. 29. pag. 490.

(2) CLEM. Alex. 7. Strom. Τὴν ἄχρονον ἄναρχον ἀρχήν τε, καὶ ἀπαρχὴν τῶν ὄντων τὸν Υἱόν.

[1] Gen. 1. — [2] Aug. 11. conf. c. 9. et l. 12. c. 19. 20. 28. Hieron. in quæst. in Gen. — [3] In catena. Apud. Phot. col. 235. pag. 497. — [5] Prov. 8. — [6] Procl. orat. 2. p. 102. — [7] Joan. Cyp. dec. 3. c. 2.

in exemplari causa, ex æterno continentur, quæ nonnisi per ipsum, eo, quo subsistit, modo, producendæ sunt. Ac moris interdum est veteribus τὰ διακριτικὰ, et ὑποστατικὰ τῶν προσώπων, hoc est *differentias hypostaticas*, et *constituentes personarum*, ab effectis, et relationibus arcessere, quas nonnisi in tempore ab creaturis capiunt, ut mox dicam, cum de causæ vocabulo agetur; quod non ultra differendum est.

VII. Principium, quod Græcis est ἀρχὴ, etiam ab iisdem αἴτιον, vel αἰτία nominatur, quam Latini *causam* appellant. Et quidem Aristoteles quarto Metaphysicæ, capite primo, (1) tam late nomen *causæ* patere, quam *principii* asserit. Etenim *causæ*, inquit, *omnes principia sunt*. Sed intercedit Asclepius in commentario ad illum locum; idque Aristotelem non ex rei veritate, neque ex opinione sua, sed ex vulgi sensu dixisse refert. « (2) Nam amplior principii significatio, quam causæ. Ideo priore loco, et ante causam commemoravit principium. Etenim quidquid est causa, idipsum et principium est; non tamen vicissim quidquid est principium, id causa esse debet. Siquidem principium, quod ratione situs dicitur, et viæ, principium quidem est, sed causa esse non potest. Quare ad vulgi opinionem respiciens Philosophus æqualiter patere dixit causæ vocabulum. » Ac genera causarum sunt usitata quatuor, quæ ibidem percenset Aristoteles. Igitur τοῦ αἰτίου vox non minus, quam τῆς ἀρχῆς, ad divinas personas accommodari solet. Gregorius Nazianzenus [1] imprimis personas tres proprietatibus distinguit istis, αἰτίῳ δημιουργῷ, et τελειοποιῷ, *principio*, vel *causa*, *opifice*, et *perficiente*. Quæ tria comparationem, et σχέσιν ad res creatas, non intimam, ac mutuam inter se personarum habitudinem significare videntur; ita nimirum, uti Patri τὸ αἴτιον adscribatur, quia fons, et origo est τοῦ ὄντος, tam ejus, quod increatum est, quam quod creatum. Ideo S. August. lib. 83. quæst. 16. « Deus, *inquit*, omnium, quæ sunt, causa est. Quod autem rerum omnium causa est, etiam sapientiæ suæ causa est; nec unquam Deus sine sapientia sua. Igitur sempiternæ suæ sapientiæ causa est sempiterna; nec tempore prior est, quam sua sapientia. » Hic Patrem non solum ἀρχὴν, id est principium Filii, sed etiam causam, hoc est originem appellat; itidemque est et Spiritus sancti : adeoque vis omnis, et efficientiæ, qua personæ tres creata omnia producunt; quæ Pater ipse per Filium creat, et per Spiritum sanctum perficit. Nam utrumque dici solet a theologis, Patrem per Filium, et Spiritum sanctum moliri aliquid, aut Patrem, et Filium, ac Spiritum sanctum communiter id facere. Sed loquendi prior ratio principium, ac velut fontem divinitatis, et actionis esse Patrem indicat. Ideo peculiari modo hoc ei tribuitur, ut sit αἰτία, effectrix causa rerum procreatarum, eaque propria esse potest illius notio, quatenus per alias duas personas agere dicitur, veluti creare, sanctum facere; non autem istæ per Patrem.

VIII. Atque hoc sensu Basilius easdem illas personarum proprietates non ad mutuum inter se respectum, sed ad res creatas retulit. Cum enim de cœlestium spirituum procreatione verba faceret, ita loquitur, « (3) In horum vero creatione cogita mihi principalem causam eorum, quæ fiunt, Patrem; conditricem vero, Filium; perfectricem autem, Spiritum; adeo ut et voluntate Patris administratorii spiritus existant, et effectione Filii eo perducantur ut sint, et præsentia Spiritus sancti perficiantur. Porro angelorum perfectio sanctificatio est, in eaque perseverantia. Ac nemo me existimet vel tres originales hypostases ponere, vel mancam Filii actionem dicere. Nam unum est eorum, quæ sunt, principium, quod per Filium efficit, et in Spiritu perficit. » Ita Basilius personarum proprias illas notiones, quibus Gregorius Nazianzenus utitur, ex rebus creatis assumpsit. Verum Elias Cretensis in Commentariis [2] Nazianzenum aliter interpretatus est : « Vocat, *inquit*, causam tam unigeniti Verbi,

(1) ARIST. 4. Met. cap. 1. Ἰσαχῶς δὲ καὶ τὰ αἴτια λέγεται. Πάντα γὰρ τὰ αἴτια ἀρχαί.

(2) ASCLEP. Ἰστέον ὅτι κατὰ τοὺς πολλοὺς αὐτοὺς ὁσαχῶς λέγονται αἱ ἀρχαί, τοσαυταχῶς καὶ τὰ αἴτια· κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν οὐχ οὕτως ἔχει· ἐπὶ πλέον γάρ ἐστιν ἡ ἀρχὴ τοῦ αἰτίου. Διὸ καὶ προέταξεν τὴν ἀρχὴν τοῦ αἰτίου. Εἴ τι μὲν γὰρ αἴτιον, τοῦτο καὶ ἀρχή· οὐκ εἴ τι δὲ ἀρχὴ, τοῦτο καὶ αἴτιον· ἡ γὰρ ἀρχὴ ἡ θέσει, καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν, ἀρχὴ μὲν ἔστιν, αἴτιον δὲ εἶναι οὐ δύναται. Ὡς οὖν πρὸς τοὺς πολλοὺς εἶπεν ὁ Φιλόσοφος, ἰσαχῶς δὲ καὶ τὰ αἴτια λέγεται.

(3) BASIL. lib. de Sp. S. cap. 16. Ἐν δὲ τῇ τούτων κτίσει, νόησόν μοι τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν τῶν γενομένων, τὸν Πατέρα· τὴν δημιουργικὴν τὸν Υἱόν· τὴν τελειωτικὴν τὸ Πνεῦμα· ὥστε βουλήματι μὲν τοῦ Πατρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ὑπάρχειν, ἐνεργείᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ εἰς τὸ εἶναι παράγεσθαι, παρουσίᾳ δὲ τοῦ Πνεύματος τελειοῦσθαι. Τελείωσις δὲ ἀγγέλων, ἁγιασμὸς, καὶ ἡ ἐν τούτῳ διαμονή· καὶ μηδεὶς οἰέσθω με, ἢ τρεῖς εἶναι λέγειν ἀρχικὰς ὑποστάσεις, ἢ ἀτελῆ φάσκειν τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνέργειαν. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὄντων μία δι' Υἱοῦ δημιουργοῦσα, καὶ τελειοῦσα ἐν Πνεύματι.

[1] Greg. Nazianz. Orat. 25. p. 428.

[2] Orat. 24. N. 13.

quam Spiritus sancti Patrem, non quidem effectricem, nec artificialem, sed naturalem; illius nimirum, ut Patrem; hujus autem, ut productorem, sic tamen, ut ipse nec natura, nec tempore, nec alia ulla re præcedat. » Et quidem Gregorius idem paulo post αἰτίαν, quam propriam Patri notionem assignaverat, ad Filium referri demonstrat, cum sic ait : « (1) Quod si omnia, quæcumque Pater habet, Filii sunt, excepta causa; quidquid item Filius habet, idem quoque Spiritus sancti est, si filietatem excipias. » Atqui notiones aliæ duæ, quæ primæ isti τῆς αἰτίας, vel τοῦ αἰτίου respondent in personis reliquis, manifeste ad creaturas respiciunt, *opifex*, et *consummator* vel *perfector*. Non dubium est, quin Gregorius τὸ αἴτιον, vel αἰτίαν, late sumpserit, ut nos docuimus, pro origine, ac fonte, vel principio ejus, quod est, hoc est τοῦ ὄντος, et οὐσίας, tam increatæ, quam creatæ; qua ratione ἀμωνύμως accipitur, ut et *producendi* vocabulum, quod tam de procreatione, quam de æterna generatione, ac spiratione dicitur.

IX. Basilius porrò αἴτιον, et αἰτίαν alibi per comparationem ad Filium usurpat. Ut cum ait, « (2) Nos autem secundum causarum habitudinem ad ea, quæ ex illis oriuntur, Patrem collocari ante Filium asserimus. » Et eodem in libro majorem dici Patrem κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον, *ratione causæ*. Tum, « (3) Vox ipsa Patris, *inquit*, quid aliud significat, nisi hoc, quod causa est, et principium ejus, qui ex ipso genitus est? » Sic Gregorius Nyssenus, « (4) Cum dicimus causam, et quod est ex causa, iis vocabulis naturam minime significamus. Non enim eamdem quis rationem causæ, et naturæ reddiderit. » Sed αἰτίαν, et αἴτιον apud Græcos esse *principium*, ac pro æterna personarum productione accipi, non est, quod pluribus ostendam. Res enim usu contrita est, et nonnulla ejus exempla libro secundo hujus operis allata sunt. Interdum tamen αἰτίας significationem Græci iidem a divinis abjudicare videntur. Damascenus enim de Christi natura duplici loquens, « (5) Unus est, *inquit*, qui et illud, et hoc est similiter. » Illud quidem semper « a Patre est sine causa, hoc vero factus postea propter benignitatem. » Hic ἀναιτίως Filium a Patre genitum asseverat, quod interpres *causaliter* vertit. Sed non sic intelligendus est Damascenus, ut αἰτίαν Filii Patrem esse nolit. « (6) Quippe » capite sequenti « hypostaseon differentiam in his solis tribus proprietatibus consistere *ait*, causæ experte, ac paterna; causata, et filiali; causata, et processiva. » Quocirca causam illic pro fine, vel ratione rei factæ accipit. Nam Gregorium Nazianzenum imitatus est, qui Oratione 35. de utraque Christi natura, et generatione sermonem instituens, priorem, et sempiternam, nullam ob causam fuisse; posteriorem, certam causam habuisse dicit. « (7) In principio erat absque ulla causa; (quæ enim Dei causa possit afferri?) at postea quoque certa de causa natus est; nimirum ut tu, homo contumeliose, salutem assequaris. » Atque ita causæ nomen Joannes Cyparissiotus accepit Decade tertia, capite septimo.

X. Parcius *causæ* vocabulo Latini sunt usi pro principio, ac processionis origine. Non desunt tamen, qui sic appellant. Victorinus Afer lib. 1. adversus Arium : « Æqualis, *inquit*, Patri, sed major Pater, quod ipse dedit ipsi omnia, et causa est ipsi Filio, ut sit, ut isto modo sit. » Hilarius vero aliquot in locis, ut in libro 11. « causam nativitatis » Filii Patrem vocat. Et in 12. de æterna Filii generatione verba faciens : « Et ex causa licet perfecta, atque indemutabili nascens, necesse est ex causa in causæ ipsius proprietate nascatur. » Augustinus quoque in eo loco, quem paulo ante retuli [1], causam genitæ Sapientiæ Patrem nominat. Utitur et Anselmus [2], et Richardus Victorinus [3], licet ille dubitet, an « dici debeat Deus habere principium, aut causam. Princi-

(1) NAZIANZ. eadem orat. 24. Εἰ δὲ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ ἐστι, πλὴν τῆς αἰτίας, πάντα δὲ ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος πλὴν τῆς υἱότητος.

(2) BASIL. 1. contra Eun. pag. 31. Ἡμεῖς δὲ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτετάχθαι τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φαμέν.

(3) Ibid. pag. 35. Τὸ δὲ Πατὴρ τί ἄλλο σημαίνει, ἢ οὐχὶ τὸ, αἰτία εἶναι, καὶ ἀρχὴ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντος;

(4) NYSSEN. ad Ablab. tom. 2. pag. 459. Αἴτιον δὲ, καὶ τὸ ἐξ αἰτίου λέγοντες, οὐχὶ φύσιν διὰ τῶν τοιούτων ὀνομάτων σημαίνομεν. Οὐδὲ γὰρ τὸν αὐτὸν ἄν τις αἰτίας καὶ φύσεως ἀποδοίη λόγον.

(5) DAMASC. lib. 3. cap. 4. Εἷς γάρ ἐστιν ὁ κἀκεῖνο, καὶ τοῦτο ὁμοίως ὑπάρχων· τὸ μὲν ὢν ἀεὶ ἀναιτίως ἐκ Πατρός· τὸ δὲ γενόμενος ὕστερον διὰ φιλανθρωπίαν.

(6) DAMASC. lib. 3. cap. 5. Διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων ἐν μόναις ταῖς τρισὶν ἰδιότησιν, τῇ ἀναιτίᾳ, καὶ πατρικῇ, καὶ αἰτιατῇ υἱϊκῇ, καὶ τῇ αἰτιατῇ, καὶ ἐκπορευτῇ ἐπιγινώσκομεν.

(7) NAZIANZ. orat. 35. pag. 575. Ἐν ἀρχῇ ἦν ἀναιτίως· τίς γὰρ αἰτία Θεοῦ; ἀλλὰ καὶ ὕστερον γέγονε δι' αἰτίαν. Ἡ δὲ ἦν, τὸ σὲ σωθῆναι τὸν ὑβριστήν.

[1] Lib. 83. q. 16. — [2] Lib. de Proc. Sp. S.

[3] Lib. 5. de Trin. c. 7.

pium namque videtur non nisi rei incipientis esse, et causa, non nisi effectus; » mox tamen principium, causamque vocari concedit Patrem Filii, et utrumque Spiritus sancti, quatenus de Patre Filius est, et de ambobus, tanquam uno principio, causaque una, Spiritus sanctus. Richardus vero passim hoc in usu habet; ut cum ait[1], id, « quod non potest esse prius temporaliter » in divinis, « posse esse prius causaliter, et eo ipso naturaliter; » tum, « unam personam esse causam alterius. » Et[2] differre procedendi modos, quibus personæ duæ producuntur, pro « causæ alietate. » Hugo vero Etherianus tribus in libris, quos contra Græcos pro Latinis edidit, *causam* passim appellat Filii Patrem, et utrumque Spiritus sancti. Denique causam appellare personam unam alterius, Græcis tanquam peculiare tribuitur, cum Latinis minus consuetum sit, ut ait S. Thomas opusculo contra Græcos [3], et Florentinum concilium, cujus definitio ab Eugenio concepta sic habet[4]: « Filium esse secundum Græcos quidem causam, secundum Latinos vero principium subsistentiæ Spiritus sancti, sicut et Patrem. » Cur Latini *causæ* vocabulo libentius abstineant, rationem explicat S. Thomas in Opusculo, et in prima Parte, quod in nullo alio genere causæ de usitatis quatuor appellari causa Filii possit Pater, nisi efficientis; at ejusmodi diversam essentiam habet ab eo, cujus est causa. Deinde quod in divinis, quo communiora nomina sunt, eo magis conveniunt; minus autem, quæ magis sunt propria. Ita vocabulum ὁ ὤν, *qui est*, quod maxime est commune, imprimis Deo competit. Hoc modo *principii* vox, quæ communior est, quam *causæ*, in Deum potius cadit. Laxiorem esse *principii*, quam causæ notionem, tum supra ex Asclepio monuimus, tum hoc etiam exemplo constare potest. Etenim lineæ principium, non causa, punctum dicitur; atque hoc ipso vocabulo in iis etiam utimur, quæ neque natura, et essentia ullo modo discrepant, neque mutuo dependent; quod utrumque causa significat; principium autem nihil, nisi originem unius ab altero, cum ei productionis subjecta notio est.

Nihilominus quosdam invenimus Patres non dubitasse dicere Filium a Patre pendere, ut Gregorius Nazianzenus in Carmine de Filio (1).

> Nil erat ante Patrem magnum. Nam cuncta coercet
> Amplectens, et qui pendet de Patre.

Et Cyrillus Alexandrinus dialogo 3. de Trinitate dixit Filium ἐξημμένον, id est, « (2) pendentem esse substantialiter ab eo, qui genuit. » Sed hoc nihil est. Nam et proxime ante dixit, Filium « (3) pendere ab naturali habitudine ad nos, secundum carnem. » Denique, quod de efficiente causa dictum est a S. Thoma, potest ita componi, ut ad illud genus referatur, quicumque originis est auctor. De causæ nomine vide Gersonium lib. de Exam. doct. par. 1. consid. 1.

XI. Sequitur *auctoris* nomen, quod perinde, ac *principii*, magis familiare esse Latinis, docet S. Thomas in opusculo [5]. Nam Græci vel nullum habent, quod illi respondeat, vel, si quod proprie ad illud accommodarunt, eo minime in divinis utuntur. Docet hoc Theodorus Gaza libro de mensibus [6]; ubi Græcos ex Latinorum consuetudine animadvertisse dicit, carere se nomine, quod latinum hoc *auctoris* exprimeret. Itaque ad eam significationem aliunde transtulisse τὸν αὐθέντην; quæ vox proprie *parricidam*, ac *cædis patratorem* significabat. Sed nemo Patrem αὐθέντην τοῦ Υἱοῦ dixerit. Quamobrem frustra sunt recentiores quidam de Schola theologi, qui ut Patrem auctorem appellari posse demonstrent, testes Græcos Patres adhibent, Dionysium, Athanasium, Gregorium Nazianzenum, Eusebium, et ceteros. Nam eorum duntaxat interpretes *auctoris* nomen assumpserunt; Græci illi ἀρχῆς, vel αἰτίου, vel γενεσιουργοῦ, vel etiam πατρὸς, aut similibus utuntur. Quare Latinorum hæc appellatio propria est. In qua usurpanda, cautione est opus aliqua. Siquidem *auctor* is interdum dicitur, qui jure ac dignitate antecedit, penes quem in alterum est potestas; ut tutores, quia pupillis præsunt, auctoritatem in eos habent. Sic Livius [7], « Majores, *ait*, nostri nullam ne privatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum; » quod ita Cicero declarat [8]: « Mulieres omnes, propter infirmitatem consilii, majores in tuto-

Nazianz. carm. 2. Arcan. pag. 161.

Οὐδὲν ἔην μεγάλοιο Πατρὸς πάρος. Ὡς γὰρ ἅπαντα
Ἐντὸς ἔχει, καὶ Πατρὸς ἀπήορος.

(2) Cyril. dial. 3. pag. 501. Καὶ οὐσιωδῶς ἐξημμένος τοῦ γεγεννηκότος.

(3) Ibid. Ἐξημμένος δὲ τῆς πρὸς ἡμᾶς κατὰ σάρκα φυσικῆς σχέσεως.

[1] Lib. 5. c. 7. — [2] Lib. 6. c. 17. — [3] Cap. 1. et in 1. part. q. 33. ar. 1. — [4] In litteris union. Vide et Sess. 25.

[5] Cap. 1. — [6] Pag. ed. nostr. 302. — [7] Dec. 4. lib. 4. — [8] Orat. pro Mur.

rum potestate esse voluerunt.» Tertullianus quoque[1] primores, ac magistros Ecclesiæ *auctores* vocat. «Sed quum ipsi auctores, id est ipsi diaconi, presbyteri, et episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum, Fugite de civitate in civitatem? Itaque quum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes?» Hic auctores vocat duces, et antesignanos, quibus inferiores sunt alii. Hoc vero sensu Pater Filii auctor appellari non potest.

XII. Quare Cerealis in libro contra Maximianum[2] Patrem esse auctorem negat. «Patri, *inquit*, non est auctoritas, quia voluntas nulla est. Pater enim nec volens, nec nolens genuit, sed natura.» Recte id quidem, si auctoritas pro jure, ac dignitate aliqua majore sumatur, ut solet. Est enim jus in voluntate, arbitrioque situm, quod in res libere a se procreatas exercet Deus; in Filium vero, quem natura, et necessario produxit, habet nullum. Rursus eodem capite idem ex eo concludit, quia nunquam alter sine altero fuit; quod eodem relabitur. Itaque prudenter contra Maximinum Arianum de hac voce præscribit Augustinus[3]: «Sed habet, inquis, Dei filius auctorem Patrem. Si propterea Deum patrem Deo filio dicis auctorem, quia ille genuit, genitus est iste, quia iste de illo est, non ille de isto, fateor et concedo. Si autem per nomen auctoris minorem vis facere Filium, Patremque majorem, nec ejusdem substantiæ Filium, cujus est Pater, detestabor, et respuam; quia et Filius hominis, in quantum est filius, habet auctorem, de quo natus est, Patrem; nec tamen ideo non est ejusdem substantiæ, cujus est Pater.» Quare *auctor* appellari potest Pater, «quia de ipso est Filius, non est autem ipse de Filio; et quia de illo, et Filio sic procedit Spiritus sanctus, ut ipse hoc dederit Filio, gignendo eum talem, ut etiam de eo procedat Spiritus sanctus,» ut idem alibi loquitur[4]. Etenim quidquid habet Filius, id accepit a Patre; neque[5] *quicquam a seipso facere potest. Non potest*, inquit[6], *Filius a se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Proinde omnium, quæ dixit, ac fecit, auctoritas ad Patrem refertur, tanquam ad fontem, et radicem, atque originem. «Quia enim potentia Filii de Patre est, ait idem[7], ideo et substantia Filii de Patre est; et quia substantia Filii de Patre est, ideo potentia Filii de Patre est. Non alia potentia est in Filio, et alia substantia; sed ipsa est potentia, quæ substantia; substantia ut sit, potentia ut possit. Ergo quia Filius de Patre est, ideo dixit, *Filius non potest a se facere quicquam.* Quia Filius non est a se, ideo non potest a se.» Hinc de se ipse[8]: *Ego*, inquit, *veni in nomine Patris mei, et non accipitis me;* hoc est Patris auctoritate. Sic enim *auctores* apud jurisconsultos[9] vocantur, *a quibus jus in nos transiit.* Adde Augustini locum Christum sic loquentem introducentis: «Ergo, *inquit*, qui misit me, cujus auctoritate, tanquam paterna, incarnatus sum, mecum est; non me reliquit.»

XIII. Ad hunc modum Hilarius et auctoris, atque auctoritatis notionem, et illum S. Joannis locum intellexit; cujus hæc verba sunt in nono de Trinitate: «Si paternæ in se naturæ auctoritate, quod gerit, gerente Patre agit, qui usque modo operatur in sabbato; extra crimen operis est Filius, in quo paternæ operationis præfertur auctoritas. Non enim ad infirmitatem retulit, *non potest*, sed ad auctoritatem.» Atque in eodem libro: «Cum enim innascibilis Deus ad perfectam divinæ beatitudinis nativitatem unigenito Deo auctor sit, auctorem nativitatis esse sacramentum paternum est. Ceterum non habet contumeliam, qui se auctoris sui esse imaginem genuina nativitate consummat.» Quin idem alibi passim *auctoris* nomen adhibet, ut in quarto libro sub initium: «In uno, ex quo, auctoritatem innascibilis intelligit: In uno, per quem, potestatem nihil differentem ab auctore veneratur.» Et in eodem, ista de Ps. 44. explicans, *Propterea unxit te Deus Deus tuus:* «Tuus, *inquit*, relatum est ad auctorem; te vero ad ejus, qui ex auctore est, significationem. Est enim Deus ex Deo.» Et alibi[10]; «Ex Patre enim exiens, neque aliam nativitatis habuit naturam, neque nullam, sed eum sibi testatur auctorem, ex quo se profitetur exisse.» Item in septimo, «Ita, *inquit*, imago est, ut non differat genere, sed significet auctorem.» Et in nono, «Naturalis igitur filio Dei, et congenita omnis potestas est; quæ cum data sit, non alienata est per id ab auctore, quia data est; cum quod est auctoris, hoc datum sit.» Et in duodecimo; «Cum natus sit, *inquit*, Patrem testatur auctorem.» Tum, «Si non æternum, jam nec Pater, qui generationis est auctor, æternus est.» Sic in libro de Synodis: «Patri subjectus est, ut auctori.» Prudentius in Apotheosi,

[1] Lib. de fuga in pers. c. 11. — [2] Lib. adv. Max. c. 9. — [3] 3. con. Max c. 14. Vid. et c. 15. — [4] Cap. 5. [5] Joan. 5. 30. — [6] Ib. 19. — [7] Tract. 20. in Joan. — [8] Joan. 5. 43. — [9] Lib. 136. in fl. D. de diver. reg. — [10] Lib. 6.

Sic fit, ut æternum credamus cum Patre Christum Illo auctore satum, cui nullus præfuit auctor.

Et ante,

Qui Pater est, gignendo Pater, tum Filius, ex hoc Filius auctore, ut genitus quod sit Patre summo.

Et argute S. Augustinus ser. 11. de ver. Dom. secund. Mat. «Insinuatur nobis in Patre auctoritas, in Filio nativitas, in Spiritu sancto Patris, Filiique communitas, in tribus æqualitas.» Huc illa veterum multorum sententia, interpretatioque referenda est[1], qui Patrem etiam secundum divinitatem majorem esse Filio dixerunt, non essentia, aut perfectione aliqua, sed *auctoritate*, hoc est *origine;* quoniam a Patre Filius est, non a Filio Pater. Hinc Sœbadius Patrem majorem esse putat, «quia solus hic auctor sine auctore est.» Faustus quoque Rhegiensis[2], «Ipse, inquit, de Patre loquens, et sibi auctor, et Filio, quia una origo est et fontis, et fluminis. Ex iis, quæ absque initio habent, communio est, transfusio non est.» Sed, quod auctorem sibi, hoc est suæ essentiæ Patrem esse dicit, minime proprie loquitur; nec eodem modo, quo auctor est Filio, sibi auctor existimandus est, verum negatione sola, quia nullum habet auctorem; quasi dicat, a se illum habere, non ab alio.

XIV. Frequens est loquendi modus ille apud veteres, ut Pater a seipso dicatur ortum habuisse; quo usum Orpheum perhibet Cyrillus Alexandrinus libro primo contra Julianum. «(1) Unus est, *inquit*, ex seipso genitus, αὐτογενής, vel αὐτογέννητος, » ut explicat Cyrillus. Synesius vero[3] longe audacius Patrem vocat Υἱὸν ἑαυτοῦ, *Filium suimetipsius.* Lactantius libro 1. c 8. tum ex seipso, tum ex aliis similia quædam affert. «Verum, quia fieri non potest, *inquit*, quin id, quod sit, aliquando esse cœperit, consequens est, ut, quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit procreatus; ideoque ab Apolline αὐτοφυὴς, a Sibylla αὐτογενὴς, et ἀγέννητος, et ἀποίητος nominatur; quod Seneca vir acutus in Exhortationibus vidit. Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est optimum in nobis, animam debeamus. Alius nos edidit, alius instruxit. Deus ipse se fecit.» Ibidem et Apollinis citat oraculum, cujus hoc principium est (2).

Ex se ortus, non edoctus, sine matre.

Idem Lactantius libro secundo, capite 8. «Ex seipso est, *ait*, et ideo talis est, qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus.» Zeno Veronensis in Sermone primo, «Solus Deus est itaque principium, qui ex seipso dedit sibi ipse principium.» Sic Hieronymus in caput tertium epistolæ ad Ephesios, «Deus vero, qui semper est, *inquit*, nec habet aliunde principium, et ipse sui origo est, suæque causa substantiæ, non potest intelligi aliunde habere, quod subsistit.» Et Hilarius sub initium secundi libri de Patre, «Ceterum esse in sese est, non aliunde, quod est, sumens; sed id, quod est, ex se, atque in se continens.» Tum Hilarius alter in carmine ad Leonem papam, de Genesi,

Ex se principium cui contigit.

Zacharias Mitylenæus, «(3) Habet, *inquit*, ex seipso, esse id quod est.» Rathramnus monachus Corbeiensis libro tertio contra Græcos, «Sui namque principium est, *ait*, ex sese consistens, nec habet aliquid præcedens. Est enim universitatis principium, fons, et origo.» Ita «proprium esse Patris, ait Alcuinus[4], quod solus est Pater, et quod ab alio non est, nisi a se.» Quæ sermonis ratio minime, ut dixi, propria est. Nam si «quod a semetipso sit, accipiat, ut Hilarius scribit[5], nemo sibi ipse et munerator, et munus est.» Quo respiciens Gregorius Nazianzenus Oratione 29. «(4) Expers ergo principii Pater. Non enim aliunde, nec a seipso esse habet.» Quare negans, ut dixi, non affirmans notio huic locutioni subjicitur, ut a seipso Patrem esse, vel habere divinitatem, vel seipsum fecisse, sit idem atque ab nullo communicatam altero substantiam habere, cum in reliqua omnia ipse transfundat. Unde et principii, et auctoris nomina, ut et Patris, peculiari quodam sibi jure defendit.

XV. Accedunt et alia ejusdemmodi vocabula, quibus eadem proprietas ostenditur, velut ra-

(1) ORPHEUS apud Cyril. pag. 26. Εἷς ἐστ' αὐτογενής. Ibid. Cyril. Ἕνα τοίνυν καὶ τοῦτον αὐτογέννητον διὰ πάντων τε, καὶ ἐπὶ πάντας ὀνομάζει Θεόν.

(2) Αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ.

(3) ZACHAR. tom. 1. bibl. PP. græcol. pag. 350. Ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ τὸ εἶναι ὅ ἐστι.

(4) NAZIANZ. pag. 490. Ἄναρχος οὖν ὁ Πατὴρ· οὐ γὰρ ἑτέρωθεν αὐτῷ, οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι.

[1] Epist. ad Ruricium. Tom. 3. Bibl. PP. — [2] Vid. l. 2. superiorem c. 2.

[3] Syn. Hym. 3. p. 323. — [4] Alcuin. in Qu. de Trinit. p. 762. — [5] Hilar. lib. 2.

dix, fons, caput. Tertullianus libro contra Praxeam, capite 8. « Nec dubitaverim, *inquit*, Filium dicere et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium; quia omnis origo parens est, et omne, quod ex origine profertur, progenies est; multo magis sermo Dei, qui etiam proprie nomen Filii accepit. Nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a Deo sermo. » Ambrosius libro 10. in Lucam [1], « Dominus Pater, quia radix est Filii, » Et in quarto de Fide, cap. 5. « Fons Pater Filii est, radix Pater Filii est. » Ita Basilius, « (1) Est quidem Pater, *inquit*, perfectum habens esse, et nullius egens, radix, et fons Filii, et sancti Spiritus. » Cyrillus item Alexandrinus passim [2] (2) ῥίζαν id est *radicem* Filii Patrem appellat, ac fontem; uti dialogo de Trinitate tertio.

Caput vero Patrem Filii vocat Ruffinus in Symbolum : « Et cum ipse sit omnium caput, *inquit*, ipsius tamen caput est Pater. » Hilarius non ille Pictaviensis, sed alius, in carmine ad Leonem papam,

> Tu capitis caput, et primi tu fontis origo;
> Primus apex rerum, primus sator omnia condens,
> Nec tamen ex alio ducis genus.

Adde Dionysium, qui capite secundo libri de Divinis nominibus [3] vocat Patrem πηγὴν τῆς θεότητος, *fontem divinitatis*. Et Filium ac Spiritum sanctum, « (3) germina a Deo sata, ac velut flores divinitatis Deum producentis. » Epiphanius item in Ancorato [4], Filium πηγὴν ἐκ πηγῆς, *fontem e fonte* nominat.

CAPUT SEXTUM.

De æterna Filii productione, quæ generatio dicitur. Non illam accuratius explorandam esse, quomodo antiqui theologi censuerint. Tum de vi, et proprietate vocabuli istius, quam male hæretici interpretati sunt. Esse propriam in Deo generationem ex generali ejus significatione demonstratur; tum de divinæ naturæ fecunditate.

I. Si est ulla Christianæ pars religionis, quæ simplicem a nobis de sola auctoritate fidem, non ex ratione comprehensionem exigit; hæc ipsa est profecto, de qua nunc agimus, æterna Filii productio, quæ in divinis Scripturis generationis nomen accepit. Tot enim, tamque singularibus est conferta rebus, atque ab usu sensuum, consuetudineque vitæ reliqua sic abductis, ut ad eam niti per se, et erigi nulla nostra conjectura possit. De qua scire illud unum ex divini verbi interpretatione licet, esse in Deo generationem aliquam, qua et vere, proprieque Pater sit, appelleturque, qui gignit; et qui gignitur, Filius; cujusmodi vero illa sit, neque capit humanæ imbecillitas mentis, neque sermonis inopia consequitur. « Divina enim generatio, ait Victor Uticensis [5], inenarrabilis est, non ignorabilis. Nam usque adeo non est ignorabilis, id est non ignoratur, unde sit, ut et Pater de ipso genuisse, et Filius de Patre se natum sæpissime protestetur; quod nullus omnino ambigit Christianus. » Quod ante ipsum iisdem pene verbis Hilarius attigit [6] : « Perfecta scientia est, *inquit*, sic Deum scire, ut licet non inenarrabilem, tamen non ignorabilem scias. Credendus est, intelligendus est, adorandus est, et his officiis eloquendus est. » Hoc vero unicum officium profiteri fides

(1) Basil. tom. 1. hom. 27. contra Sabell. pag. 606. Ἔστι μὲν γὰρ ὁ Πατὴρ τέλειον ἔχων τὸ εἶναι, καὶ ἀνενδεές, ῥίζα, καὶ πηγὴ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(2) Cyril. dial. 3. pag. 475. Τὸν Υἱὸν, τὸν οἱονεὶ ῥίζαν ἔχοντα, καὶ πηγὴν τὸν γεννήτορα. Et pag. 501. et 511. necnon lib. 2. in Joan. pag. 228. ubi πηγὴν vocat; et dial. 2. pag. 422. ubi ῥίζαν.

(3) Dion. cap. 2. de Div. nom. pag. 268. Ὅτι μὲν πηγαία θεότης ὁ Πατὴρ· ὁ δὲ Ἰησοῦς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τῆς θεογόνου Θεότητος, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, βλαστοὶ θεόφυτοι, καὶ οἷον ἄνθη.

[1] Col. 201. D. — [2] Cyr. Dial. de Trin. 2. p. 422. et Dial. 4. pag. 511 et 545. — [3] Cap. 2. pag. 264. — [4] Num. 19. — [5] In Rat. fid. ad Huneric. Tom. 4. Bibl. PP. — [6] Lib. 2.

debet, uti idem paulo post ait, « id unde quæritur, incomprehensibile sibi esse se scire. »

II. In quo veterum theologorum sanctissimorum, et eruditissimorum hominum laudanda, et imitanda modestia est, qui hoc uno contenti, quod et simplex fidei disciplina tradidit, et in sacris litteris ostenditur, nefas esse judicarunt, ultra hoc inquirendo, disputandoque progredi; ac neque modum generationis illius, et rationem perscrutari Catholicos passi sunt; et hoc ipsum scire se profitentes hæreticos, præsertim Eunomianos, partim invictis argumentis, partim ludibriis oppresserunt.

Athanasius certe furoris, et impietatis hanc audaciam esse gravi oratione testatur : « (1) Indecorum est, *ait*, quærere, quomodo ex Deo Verbum existat, aut quomodo sit Dei splendor, aut quomodo generet Deus, et quis sit modus generationis Dei. Insanus enim sit, qui talia audeat, cum inexplicabilem rem, ac divinæ naturæ propriam, solique ipsi, et ejus Filio cognitam, oratione sua declarare conetur. Perinde est enim, ac si iidem inquirerent, ubi sit Deus, et quomodo sit Deus, et cujusmodi sit Pater. Sed ut tale aliquid sciscitari impium est, et eorum proprium, qui ignorant Deum; ita neque fas est, in Filii percontanda generatione eamdem audaciam sumere. »

Sic Basilius in hæreticos invectus, qui tres a Catholicis asseverari deos dicebant : « (2) Credis, *inquit*, genitum esse? ne quære quomodo. Si enim licet quærere, quomodo Ingenitus est ingenitus; licet quærere quomodo genitus sit, qui est genitus. Quod si quæstioni isti nullus locus relinquitur, quomodo ingenitus non sit genitus; eodem modo neque qui genitus est inquirendum relinquet, quo modo sit genitus. Ne quære, quæ invenirì nequeunt. Non enim reperies, etc. Sin audire me non vis, sed contentiose pergis; rideo te, vel potius temeritatem tuam defleo. » Et, « Crede iis, quæ scripta sunt; quæ scripta non sunt, desine quærere. »

Gregorius item Nazianzenus orat. 1. de Filio : « (3) Quomodo genitus est? (idem enim indignabundus repeto) Dei generatio honoretur silentio. Abunde tibi magnum est scire, eum esse genitum; quo autem modo genitus sit, ne ipsis quidem angelis, nedum tibi intelligere concesserim. Vis declarem, quomodo? Ut scit Pater, qui genuit, et Filius, qui genitus est. Quod supra hæc est, nube tegitur, et hebetudinem tuam effugit. »

Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi 11. « (4) Deum quidem habere Filium, crede; quinam vero id fiat, ne curiose quærito; non enim quærendo reperies. Non extollas te, ne decidas. Quæ mandata sunt tibi, ea solum cogita. » Vide et Cyrillum alterum Alexandrinum, dialogo secundo de Trinitate[1]. Et ante hos omnes Irenæum lib. secundo, c. 48, qui illud usque adeo ignotum esse dicit, ut sciant id, « neque Angeli, neque Archangeli, neque Principes, neque Potestates, nisi solus, qui generavit Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio ejus cum sit, quicumque nituntur generationes et prolationes enarrare, non sunt compotes sui, ea, quæ inenarrabilia sunt, enarrare promittentes. »

III. Parem e Latinis cautionem adhibet Ambrosius[2], qui et « de generatione Dei quæstiones seri » non vult, vel, ut alibi vocat[3], « quæstionum tormenta. » Et « impossibile esse » dicit « generationis istius scire secretum. » Tum; « Licet scire quod natus sit; non licet discutere, quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet; hoc quærere metus est. » Augustinus item, sive quis alius auctor libri contra Felicianum, cap. 8. « Hoc fides

(1) ATHAN. orat. 3. pag. 214. Ἀλλ' οὐδὲ πρέπει ζητεῖν πῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ Λόγος, ἢ πῶς ἀπαύγασμά ἐστιν τοῦ Θεοῦ, ἢ πῶς γεννᾷ ὁ Θεὸς, καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Θεοῦ γεννήσεως. Μαίνοιτο γὰρ ἂν τις τοιαῦτα τολμῶν, ὅτι πρᾶγμα ἄῤῥητον, καὶ φύσεως ἴδιον Θεοῦ, μόνῳ τε αὐτῷ, καὶ τῷ Υἱῷ γινωσκόμενον, ἀξιοῖ λόγῳ αὐτῷ ἑρμηνευθήναι· ἴσον γάρ ἐστι τοὺς τοιούτους ζητεῖν, ποῦ ὁ Θεὸς, καὶ πῶς ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ ποταπός ἐστιν ὁ Πατήρ· ἀλλ' ὥσπερ τὸ τοιοῦτον ἐρωτᾶν ἀσεβές ἐστι, καὶ ἀγνοούντων τὸν Θεὸν, οὕτως οὐ θέμις οὐδὲ περὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γεννήσεως τοιαῦτα τολμᾶν.

(2) BASIL. tom. 1. hom. 29. pag. 623. Πιστεύεις ὅτι γεγέννηται; μὴ ζήτει, πῶς; εἰ γὰρ ἐνδέχεται ζητεῖν ὁ ἀγέννητος πῶς ἀγέννητος, ἐνδέχεται ζητεῖν, καὶ ὁ γεγεννημένος, πῶς γεγέννηται. Εἰ δὲ οὐ καταλείπει ζήτησιν, πῶς ἀγέννητος οὐ γεγέννηται, οὕτως οὐδὲ ὁ γεγεννημένος καταλείπει ζητεῖν, πῶς γεγέννηται. Μὴ ζήτει τὰ ἀνεύρετα· οὐ γὰρ εὑρήσεις, etc. Εἰ δὲ μὴ θέλεις, ἀλλὰ φιλονεικεῖς· καταγελῶ σου, μᾶλλον δὲ κλαίω σου τὴν τόλμαν.

Et, τοῖς γεγραμμένοις πίστευε. Τὰ μὴ γεγραμμένα, μὴ ζήτει.

(3) NAZIANZ. orat. 35. pag. 567. Πῶς γεγέννηται; πάλιν γὰρ τὸ αὐτὸ φθέγξομαι δυσχεραίνων. Θεοῦ γέννησις σιωπῇ τιμάσθω. Μέγα σοι τὸ μαθεῖν ὅτι γεγέννηται. Τὸ δὲ πῶς οὐδὲ Ἀγγέλοις, μὴ ὅτι γέ σοι ἐνιδεῖν συγχωρήσωμεν. Βούλει παραστήσω τὸ πῶς; ὡς εἶδεν ὁ γεννήσας Πατὴρ, καὶ ὁ γεννηθεὶς Υἱός. Τὸ δὲ ὑπὲρ ταῦτα νέφει, τὴν σὴν διαφεῦγον ἀμβλυωπίαν.

(4) CYRIL. Hieros. pag. 101. Ὅτι μὲν ὁ Θεὸς Υἱὸν ἔχει, τοῦτο πίστευε· τὸ δὲ πῶς, μὴ πολυπραγμόνει· ζητῶν γὰρ οὐχ εὑρήσεις. Μὴ ἑξύψου σαυτὸν, ἵνα μὴ πέσῃς. Ἃ παρεσταύχθη σοι, ταῦτα διανοοῦ μόνα.

[1] P. 443. — [2] Lib. 6. in Luc. col. 116.

[3] Lib. 1. de Fide. c. 5.

credat, intelligentia non requirat; ne aut non inventum putet incredibile, aut repertum non credat singulare. » Ita Petrus Chrysolog. sermone 59. «Quod scire licet, discutere non licet; credere convenit, non convenit perscrutari; » et serm. 61. « Cognoscens de Patre genitum, quomodo sit genitus, non requiras. » Hilarius quoque libro secundo *de inenarrabili generatione Filii* dicturus, « Æstuo, *inquit*, differor, hebesco, et unde incipiam nescio. Nescio enim, quando natus sit Filius, et nefas est mihi nescire, quod natus sit. » Idemque temerarium hujus sacramenti scrutatorem ex rerum creatarum inscitia redarguit, quod « æquanimiter imperitus in suis, insolenter in Dei rebus ignarus sit. » Et, « non erubescimus stultitiæ? non nosmetipsos irreligiositatis arguimus, etc. Quæris, quomodo secundum spiritum natus sit Filius; ego te de corporeis rebus interrogo. » Simili argumento Ruffinus utitur in Symbolo; et eodem Anomœorum vecordiam castigat Chrysostomus oratione prima de Incomprehensibili : « (1) Novi, *inquit*, quod Filium genuit; quomodo autem, ignoro. Novi, quod ex ipso sit Spiritus; quomodo vero sit ex ipso, nescio. Cibis vescor, et quomodo in pituitam, in sanguinem, in humorem, in bilem vertantur, ignoro. Hæc ipsa, quæ quotidie manducantes cernimus, ignoramus, et Dei substantiam curiose perscrutamur? »

Ad extremum Prudentius illos ipsos castigat in Apotheosi his versibus, qui sola tanti mysterii fide minime contenti, causas etiam investigare studeant.

Pergunt ulterius scrutantes, quid sit idipsum,
Gignere, si fas est humanos tendere sensus
Usque ad secretum, quod tempora cuncta, diesque
Prævenit antiquos, et principium super ipsum
Eminet, et, quodcumque potest homo quærere, transit.
Cum sit difficilis via, noscere principiorum
Semina, cui dabitur mortali exquirere, quidnam
Ultra principium Deus egerit? aut quo pacto
Ediderit Verbum, quod principio caret omni?
Hoc solum scimus, quod traditur esse Deus, quem
Non genitus genitor generaverit, unus et unus, etc.

IV. Par est aliorum, quos omittimus, judicium veterum, unum hoc de æterna Filii generatione scire se profitentium, eam esse aliquam in Deo, quæ ei, quod producitur, et originem afferat, et appellationem Filii : neque causam præterea, cur ita sit, vel modum, ac rationem oportere quærere. Quæ cum asserunt, non eos putandum est theologorum nostrorum damnare studium, qui, cur productio Filii generatio sit potius, quam Spiritus sancti processio, ratione aliqua consequi conantur *. Primum, quia illorum hæc oratio contra hæreticos, ac præsertim Eunomianos tota confertur; qui causas inquirebant, non cur sit, sed cur non sit habenda Verbi vera, propriaque generatio; idque ex illius generationis causis, principiisque probabant, quam in creatis rebus cernimus. Nostri vero non ad illam oppugnandam, sed ad propugnandam, atque explicandam probabiles modos exqui-

(1) CHRYS. tom. 6. edit. Savil. pag. 391. Οἶδα ὅτι Υἱὸν ἐγέννησε· τὸ δὲ πῶς, ἀγνοῶ. Οἶδα ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ· τὸ δὲ πῶς ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἐπίσταμαι. Βρώματα ἐσθίω· τὸ δὲ πῶς μερίζονται εἰς φλέγμα, εἰς αἷμα, εἰς χυμὸν, εἰς χολὴν, ἀγνοῶ. Ταῦτα ἅπερ βλέπομεν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐσθίοντες, ἀγνοοῦμεν, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονοῦμεν.

* Inde occasionem accipit Alethinus observatam a Patribus modestiam Scholasticis commendandi, eorumque in inquirendis rebus divinis præsumptionem ac temeritatem redarguendi. Ii sane a mente et exemplis Patrum alieni sunt, qui, humani intellectus aciem plus æquo extollentes, id definire audent quod, cum rationi sit inaccessum, nulla revelatione postea clarius factum est; aut argumentis speculativis, e philosophia depromptis, vim tribuunt pariendi absolutam de veritate dogmatum certitudinem, etiam seposita revelatione; aut denique, dum rationales dogmatum explicationes proponunt, totam iisdem veritatis revelatæ plenitudinem contineri, vel adæquatam ejus intelligentiam inde exoriri, temere arbitrantur. Ast usum rationis et sanæ philosophiæ in veritatibus fidei, præsupposita revelatione, explicandis, dilucidandis, ac persuasibilioribus reddendis, Patres nunquam damnarunt, imo et summopere commendarunt. Quorum innumera recensere testimonia supervacaneum foret. Duo tantum proferre liceat, alterum Augustini, alterum Vincentii Lirinensis, quibus ea omnia, quæ ad usum rationis in dogmatum investigatione pertinent, complectuntur.

« Si a me aut a quolibet doctore non irrationabiliter flagitas, ait August. in epistola ad Consentium, ut quod credis intelligas, corrige definitionem tuam, non ut fidem respuas, sed ut ea quæ fidei firmitate jam tenes, etiam rationis luce conspicias... Et ideo rationabiliter dictum est per Prophetam : *Nisi crederideritis, non intelligetis*. Ubi procul dubio discrevit hæc duo, deditque consilium quo prius credamus, ut id quod credimus intelligere valeamus... Si autem jam fidelis rationem poscat, ut quod credit intelligat, capacitas ejus intuenda est, ut secundum rationem redditam sumat fidei suæ, quantum potest, intelligentiam, majorem, si plus capit, minorem, si minus; dum tamen, quousque ad plenitudinem cognitionis perfectionemque perveniat, ab itinere fidei non recedat. » Quid sit autem *intelligentia fidei*, alibi luculenter exponit Augustinus. « Illa omnia quæ primo credidimus, nihil nisi auctoritatem secuti, partim sic intelligimus ut videamus esse certissima; partim sic ut videamus fieri posse, atque etiam fieri oportuisse. » Hic S. Doctor triplicem enuntiat rationis usum, quatenus nempe finis intentus est ut videamus objectum fidei esse, 1° *certum* : qui est usus rationis positivus, 2° *non impossibile* : qui est usus negativus, 3° *necessarium*, saltem necessitate late sumpta, quæ dicitur convenientiæ : qui est usus rationis positivus simul et negativus.

Consonat Lirinensis : « Intelligatur, te exponente, illustrius, quod antea obscurius credebatur. Per te posteritas intellectum gratuletur, quod ante vetustas non intellectum venerabatur. Eadem tamen quæ didicisti doce, ut cum dicas nove, non dicas nova. » (Commonit. cap. 22.) (E.)

runt. Tum illi divinitatem se omnem, ac Dei essentiam plane, ac penitus intelligere dicebant; ex eaque scientia constare sibi, nullam in Deo propriam esse generationem. Catholici magis exempla quædam, ac similitudines creatis ex rebus adjungi a se putant, cum causas istas edisserunt, quam rationes, ut vocant, *a priori*, vel, ut Græci appellant, ἐπιστημονικοὺς λόγους. Tum est autem humana reprehendenda ratio, cum aut contra fidem nititur, aut se ejus arcana non tam illustrare, atque ab calumnia defendere, quam comprehendere posse confidit. Quocirca non æternam solum Verbi generationem a Patre, quomodo facta sit, inquiri vetant iidem Patres; sed etiam alteram, qua de matre homo natus est. Ut Chrysologus Ser. 61. « Ergo quod natus est, confitendum est; quomodo natus est, tacendum est, quia quod secretum est, sciri non potest; quod clausum est, nescit aperiri; quod singulare est, non refertur exemplo. » Quibus et similibus loquendi modis id unum cavetur, ne quis perfecte intelligi, ac comprehendi divina hæc arcana credat. Ergo ad evertendam generationis in divinitate fidem multa opponebant hæretici, ex naturæ usu, ac sensuum experientia petita; cum non alium generationis modum posse esse crederent, quam qui in corporum propagatione cernitur. Is autem neque Deo congruens est, neque propter summam ejus naturæ simplicitatem, ac perfectionem cadere in illum potest. Hic vero præ cæteris divisionem, ac decisionem substantiæ, sive sectionem, tum profluvium, ac passionem, hoc est τομὴν, et διαίρεσιν, ac πάθος, et ἀπόῤῥοιαν objicere solebant, sine quibus generationem esse nullam arbitrabantur. Negabant hæc se Deo pati tribui, ne mutabilis sit, et aliqua sui parte minuatur. Itaque naturalem, ac necessariam generationem, quæ ex natura, vel substantia sit, cujusmodi in productione filiorum inest, in Deo non esse; sed eum solius voluntatis actione, eaque libera Verbum edidisse. Quæ quidem libro secundo, capite quinto jam libata leviter a nobis, et perstricta hic, ubi proprius est hujus argumenti locus, paulo explicare plenius non gravabimur.

V. Igitur Alexandro episcopo, aliisque Catholicis invidiam facere primum Arius cum suis conatus est; cum ab illo propter hæresim ab Ecclesia esset ejectus; voces aliquot culpans, quas ab eis ad exprimendum generationis divinæ sacramentum usurpatas meminerat. Nam in epistola, quam ad Nicomediensem Eusebium scripsit, pulsum se injuste esse ab episcopo queritur, quod ei assentiri nollet publice ista prædicanti, « (1) Semper Deus, semper Filius, simul est Pater, simul et Filius. » Item, « neque cogitatione, neque momento aliquo Filium Deus antecedit : semper Deus, semper Filius; ex ipso Deo Filius est. » Deinde tam Alexandrum, quam ceteros Catholicos illudit, quod « (2) Filium partim eructationem, partim ingenitam προβολὴν, id est productionem » dicerent. Ac postremo ita se credere profitetur, « (3) Filium non esse ingenitum, neque ingeniti ullo modo partem, sed neque ex subjecto aliquo, sed sola voluntate, ac consilio ante tempora, et secula subtitisse. » Tum, « (4) propterea vexari se, quod dixerint, e non extantibus esse Filium, quod se usurpare ideo, quia neque Dei pars est, neque ex subjecta ulla re. » Et in altera epistola, quam iidem ad Alexandrum Alexandriæ episcopum scripserunt, quam in sexto libro de Trinitate latinè redditam Hilarius intexuit, hæc inter alia de Filio profitentur : « (5) Creaturam Dei perfectam, sed non sicut unam de creaturis; facturam, sed non sicuti ceteras facturas; nec, ut Valentinus, prolatione natum Patris commentatus est; nec sicut Manichæus, partem unius substantiæ Patris natum exposuit; nec sicut Sabellius, qui unionem dividens, ipsum dixit Filium, quem et Patrem. Sed nec sicut Hierarchas (*Hieracas*) lucernam dixit de lucerna, vel lampadem in duas partes. Nec eum,

(1) Apud Epiph. hær. 69. num. 6. Ἐπειδὴ οὐ συμφωνοῦμεν αὐτῷ δημοσίᾳ λέγοντι· ἀεὶ Θεὸς, ἀεὶ Υἱός· ἅμα Πατὴρ, ἅμα Υἱός, etc. Οὔτ' ἐπινοίᾳ, οὔτ' ἀτόμῳ τινὶ προσάγει ὁ Θεὸς τοῦ Υἱοῦ· ἀεὶ Θεὸς, ἀεὶ Υἱός· ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός.

(2) Ibid. Τὸν Υἱὸν λεγόντων οἱ μὲν ἐρυγὴν, οἱ δὲ προβολὴν ἀγέννητον.

(3) Ibid. Ἡμεῖς δὲ τί λέγομεν, καὶ φρονοῦμεν, καὶ ἐδιδάξαμεν, καὶ διδάσκομεν; ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἔστιν ἀγέννητος, οὐδὲ μέρος ἀγεννήτου κατ' οὐδένα τρόπον· ἀλλ' οὔτ' ἐξ ὑποκειμένου τινὸς, ἀλλ' ὅτι θελήματι, καὶ βουλῇ ὑπέστη πρὸ χρόνων, καὶ πρὸ αἰώνων.

(4) Διωκόμεθα δὲ, ὅτι εἴπομεν, ἀρχὴν ἔχει ὁ Υἱὸς, ὁ δὲ Θεὸς ἄναρχός ἐστι. Διὰ τοῦτο διωκόμεθα, καὶ ὅτι εἴπομεν, ἐξ οὐκ ὄντων ἐστί. Οὕτω δὲ εἴπομεν, καθότι οὐδὲ μέρος Θεοῦ ἐστιν, οὐδὲ ἐξ ὑποκειμένου τινός.

(5) Epiph. num. 7. Ὑποστήσαντα δὲ ἰδίῳ θελήματι ἄτρεπτον, καὶ ἀναλλοίωτον, κτίσμα τοῦ Θεοῦ τέλειον, ἀλλ' οὐχ ὡς ἓν τῶν κτισμάτων· γέννημα, ἀλλ' οὐχ ὡς ἓν τῶν γεννημάτων· οὐδ', ὡς Οὐαλεντῖνος, προβολὴν τὸ γέννημα τοῦ Πατρὸς ἐδογμάτισεν. Οὐδ' ὡς Μανιχαῖος μέρος ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς τὸ γέννημα εἰσηγήσατο. Οὐδ' ὡς Σαβέλλιος ὁ τὴν μονάδα διαιρῶν ὑιοπάτορα εἶπεν. Οὐδ' ὡς Ἱεράκας λύχνον ἀπὸ λύχνου· ἢ ὡς λαμπάδα εἰς δύο· οὐδὲ τὸν ὄντα πρότερον ὕστερον γεννηθέντα, ἢ ἐπικτισθέντα εἶτ' Υἱόν.

qui fuit ante, postmodum natum, vel supercreatum in Filium. » Denique; « (1) Si enim, *inquit*, quod ex ipso, et quod ex utero, et quod ex Patre exivi, et veni, velut partem ejus unius substantiæ, et quasi prolationem extendens intelligitur; compositus erit Pater, et divisibilis, et convertibilis, et mutabilis, et corpus secundum illos, et quantum in ipsis est, consequentia corporis sustinens sine corpore Deus.»

VI. Ad hunc modum veteratores isti Catholicorum verba, et sententias per summam indignitatem, et calumniam traducebant, quasi portionem quamdam substantiæ suæ Patrem dicerent communicasse Filio, vel eamdem dilatasse, aut emisisse. Ideo in plerisque fidei professionibus nominatim iis anathema dicebant, qui Filium aiebant partem esse ingeniti Dei, ac Patris, et ex ejus substantiæ vel divisione, vel collatione prodiisse; quasi ὁμοουσίου et *consubstantialis* vox, sive hoc, quod *ex substantia natum esse* dicitur, non aliter interpretari debeat. Proinde in Sirmiensi synodo contra Photinum [1], anathemate damnantur, qui dicunt, « (2) substantiam Dei dilatari, et contrahi. » Et, « Si quis dilatatam substantiam Dei Filium dicat facere, aut latitudinem substantiæ ejus, Filium nominet. » Et Eusebius Nicomediensis in epistola ad Paulinum Tyri episcopum, quam Victorinus commemorat [2], Catholicos perstringit, « tanquam unum in duo divisum, » vel « corporale aliquid, quod partiatur, assererent. » Tum « ex ipso, vel ab ipso Patre fuisse, sicuti partem ejus, aut ex effluentia substantiæ. » Eunomius similiter apud Nyssenum, « (3) Filii substantiam a Patre genitam esse » dicit, « non extentione prolatam, non incremento perfectam, non mutatione formatam. » Quæ omnia ex calumniosa τοῦ ὁμοουσίου interpretatione profecta sunt, ut Hilarius nos docet [3]; quod ut in infamiam, odiumque vocarent, aiebant ab antiquis hæreticis, ut Sabellianis, inventum fuisse, ut in eo Pater intelligeretur « ex infinitate sua protensus in Virginem. » Item, « secundum verbi hujus significationem, ex divisione paternæ substantiæ esse Filium existimari, ita ut in duos sit res una divisa: et ideo substantiæ dicantur unius, quia portio desecta de toto, in natura ea sit, unde desecta est; nec posse in Deum cadere divisionis passionem, quia et demutabilis erit, si imminutioni per divisionem fiat obnoxius, et imperfectus efficietur, perfectionis suæ in portionem alteram decedente substantia. » De qua re libro superiore jam diximus.

VII. Verum contra ludicras istas hæreticorum cavillationes, jure idem Hilarius exclamat: « O stultos atque impios metus, et irreligiosam de Deo sollicitudinem. » Nam et *generationis*, et *consubstantialis* nomina sic de usu communi, et creatarum rerum similitudine translata sunt, ut illis detrahatur hoc omne, quod inest crassum, et cum materiæ fæce concretum, cum ad divina transeunt *; atque hoc solum assumatur, ex seipso Patrem similem sibi, ejusdemque substantiæ propagasse Filium; quod Patres omnes contra Arianos excipiunt. « (4) Tuas illas, inquit Gregorius Nazianzenus, fluxiones, et divisiones, et sectiones prius abjice, ac de incorporea illa na-

(1) Ibid. Καὶ εἰ τὸ, ἐκ γαστρὸς, καὶ τὸ, ἐκ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἦκω, ὡς μέρος τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ὡς προβολὴ ὑπό τινων νοεῖται, σύνθετος ἔσται ὁ Πατὴρ, καὶ διαιρετὸς, καὶ τρεπτὸς, καὶ σῶμα κατ' αὐτοὺς, καὶ τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς τὰ ἀκόλουθα σώματι πάσχων ὁ ἀσώματος Θεός. Vide eumdem Epiph. hær. ead. num. 15.

(2) Sirm. Synod. Εἴ τις τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ πλατύνεσθαι, ἢ συστέλλεσθαι φάσκει, ἀνάθεμα ἔστω. Εἴ τις πλατυνομένην τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν λέγει ποιεῖν, ἢ τὸν πλατυσμὸν τῆς οὐσίας αὐτοῦ Υἱὸν ὀνομάζει, ἀνάθεμα ἔστω.

(3) Nyssen. lib. 3. pag. 109. Γεγεννῆσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν, οὐ κατὰ ἔκτασιν προβληθεῖσαν, οὐ κατὰ αὔξησιν τελειωθεῖσαν, οὐ κατὰ ἀλλοίωσιν μορφωθεῖσαν.

(4) Nazianz. orat. 35. pag. 567. Κατάβαλέ σου τὰς ῥεύσεις, καὶ τὰς διαιρέσεις, καὶ τὰς τομὰς, καὶ τὸ ὡς περὶ σώματος διανοεῖσθαι τῆς ἀσωμάτου φύσεως· καὶ τάχα ἂν ἄξιόν τι διανοηθείης Θεοῦ γεννήσεως. Vide eumd. carm. 2. Arcan. pag. 162.

[1] Apud Hil. lib. de Syn. Socr. lib. 2. c. 30.

[2] In Præf. con. Arian. — [3] Lib. 4. de Trin. init.

* Ea est humani intellectus conditio ut, ab inferioribus ad superiora progredieus, res suprasensibiles nonnisi per conceptus analogicos ab ordine inferiori abstractos et ad superiorem, vi alicujus similitudinis, translatos aliquatenus cognoscat. Quemadmodum igitur substantias mere intellectuales, ipsas etiam divinas perfectiones, concipimus ex quadam analogia et comparatione cum attributis quæ, tum in nobismetipsis, tum in rerum universitate, deprehenduntur, ita res et veritates ordinis supernaturalis per conceptus hujusmodi ex ordine naturali depromptos intelligimus. Sic etiam æternam Verbi divini generationem ex analogia imperfecta cum generatione viventium in ordine sensibili aliquo modo intelligere valemus. Cum vero præfata analogia imperfectæ similitudinis limites non prætergrediatur, hinc oritur humanæ cognitionis imperfectio, quoties ad ordinem intelligibilem, et, a fortiori, ad supernaturalem assurgere mens nostra conatur. Sedulo advertendum est conceptus illos ad res superiores, speciatim vero ad divina, transferendos non esse absque prævia emendatione, qua, scilicet, quidquid in eis remanserit crassi ac materialis eliminetur. (E.)

tura, quasi de corporea, disputare desine; atque ita fortasse dignum aliquid generatione divina concipere animo queas. » « Non hæc sunt in Deo corporaliter æstimanda, ait Ambrosius[1]. Incomprehensibiliter generatur Filius, impassibiliter generat Pater, et tamen ex se generavit, et ante omnem intellectum generavit Deus verus Deum verum. » Præclare quoque ad hanc mentem Petrus Chrysologus[2]. « Sed dicit hæreticus, quomodo Pater, si non præcedit? quomodo Filius, si non sequitur? quomodo non dat initium, qui generat? quomodo, quod generatur, principium a generante non sumit? Hoc ratio docet, hoc natura probat. Erras, hæretice, hoc habet humana ratio, non habet hoc divina; hoc accipit natura mundi, deitatis non recipit hoc natura, etc. » Atque hanc ipsam hæreticorum calumniam solida, et invicta ratione Patres iidem refellunt; quod et litterarum sacrarum auctoritate, et communi usu, etiam hæreticorum ipsorum, multa in Deum alia conferuntur ex creaturarum similitudine, quæ diverso, atque his modo, præstantissimæ illi naturæ conveniunt. Ut cum Deus oculos, os, aures, et uterum, aliaque id genus habere dicitur; « quibus partium nuncupationibus, » utimur, ut scribit Hilarius[3], « ut per corporalium ministeria virtus efficientiarum incorporalium sentiatur. » Quam rem copiose, eruditeque pertractat Gregorius Nyssenus qui generationis vocabulum variis notionibus accommodari divinæ productioni asserit, ut ex iis, quæ imbecillitas animi nostri capere potest in rebus infimis, cælestium illorum qualemcumque notitiam informare possimus. Ideo Scriptura « (1) et oculum, et supercilia, et aurem, et digitos, et manum, et dextram, et brachium, ac pedem, calceamenta, et ejusmodi alia de Deo narrat; quorum nihil secundm usitatam intelligentiam in divina natura deprehenditur. Sed ad id, quod facile a nobis percipi potest, disciplinam perducens, tritis hominum consuetudine vocibus res illas, quæ significationem excedunt omnem, definit; dum proportione quadam per singula, quæ de Deo prædicantur, ad altiorem quemdam sensum evehimur. » Sic vivere, ac vitam habere dicimus Deum, ut Theodorus Abucara scribit; præcisis omnibus, quæ in viventibus creaturis, unde hæc appellatio desumpta est, impura, ac Deo indigna cernuntur, « (2) Habet enim divinitas in se, ait idem, ea, quæ in nobis præstantissima sunt, exclusis iis passionibus, et affectionibus, quæ ex illis sequuntur. » Ad hæc ipsum *creandi* nomen, quod est κτίζειν, quo Ariani plurimum utebantur, cum de hominibus pariter usurpetur, ac de Deo, non eodem utrobique modo intelligitur, ut contra illos instat Athanasius[4]; neque propterea denegandum illi Deo putant, quod in hominibus, unde ducitur, adjunctas habet conditiones, proprietatesque varias, quas Dei natura non recipit. Quare diversa itidem erit generatio Dei, atque hominis, ut idem concludit. De quo apud Epiphanium docte, et catholice, alioqui non catholici, et ex dimidio Ariani disputant, ut alio loco meminimus. Et Cyrillus, « (3) Si, ut homo, cum fluxu quodam generat, etiam, ut homo, laboriose creabit. Quod si absurdum est; non enim laboriose Deus velut homo quidquam creat; nec ipsum dicendum etiam erit, sicuti hominem generare. Sed in hoc humanam quoque naturam excedet, sine ulla partitione gignens. » Vide Isidorum Pelusiotam libro tertio, epistola 355, ubi hac de re agit ex professo. Adhibent et alia quædam exempla minime naturalium rerum, præsertimque generationis illius, qua sanctissima Virgo Deum genuit, ac peperit; a qua pleraque absunt, quæ in communi hominum generatione locum habent, ut Gregorius Nyssenus libro adversus Eunomium tertio[5], et Augustinus, sive quis alius auctor libri contra Felicianum[6]: « Si ergo novo more, *inquit*, nullo exemplo, secundum carnem natus docetur ex corpore,

(1) NYSSEN. 7. contra Eunom. pag. 211. Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασι τοῦτο ποιεῖ, ὅταν σωματικῶς διαγράφῃ τὸ θεῖον, ὀφθαλμὸν, καὶ βλέφαρα, καὶ οὖς, καὶ δακτύλους, καὶ χεῖρα, καὶ δεξιὰν, καὶ βραχίονα, καὶ πόδα, καὶ ὑποδήματα, καὶ τὰ τοιαῦτα περὶ Θεοῦ διεξιόντα, ὧν οὐδὲν κατὰ τὴν πρόχειρον ἔννοιαν ἐν τῇ θείᾳ καταλαμβάνεται φύσει. Ἀλλὰ πρὸς τὸ ἡμῖν εὐσύνοπτον τὴν διδασκαλίαν ἄγουσα, ταῖς τετριμμέναις ἐν τῇ συνηθείᾳ τῶν ἀνθρώπων φωναῖς, τὰ ὑπὲρ πᾶσαν σημασίαν πράγματα διορίζει, ἀναλογικῶς ἡμῶν δι' ἑκάστου τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων, πρός τινα ἀναγομένων ὑψηλοτέραν ὑπόνοιαν.

(2) THEOD. Abuc. opusc. 3. Προδιεστειλάμεθα τὸ θεῖον κεκτῆσθαι τὰ παρ' ἡμῖν τιμιώτατα, ἄνευ τῆς ἐπακολουθούσης αὐτοῖς τῶν παθημάτων, καὶ συμπτωμάτων συμβάσεως.

(3) CYRIL. in sexto lib. Thes. pag. 43. Εἰ γὰρ ὡς ἄνθρωπος τίκτει ῥευστῶς, δημιουργήσει καὶ ὡς ἄνθρωπος μετὰ πόνου. Εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπον· οὐ γὰρ ὡς ἄνθρωπος, ὁ Θεὸς δημιουργεῖ· οὐ δὲ ὡς ἄνθρωπος ἆρα γεννήσει. Ἀλλὰ τὴν ἀνθρώπου φύσιν κἀν τούτῳ πάλιν ἀναβήσεται γεννῶν ἀμερίστως. Vide et lib. 5.

[1] Lib. 1. de Fide c. 5. — [2] Serm. 60. — [3] L. 12. — [4] L. de Decr. Syn. p. 408. — [5] P. 108. — [6] Cap. 8.

quid mirum, si non secundum consuetudinem humani partus processit ex Patre? »

VIII. His in eum modum constitutis, et Arianorum tergiversatione convicta, veram ac propriam in divinis inesse generationem ita veteres colligunt. Primum enim divinitatem ipsam, hoc est naturam, et essentiam Dei, non sterilem, et infecundam esse statuunt, sed genitali vi præditam, et communicabilem; tum propriam *generationis* notionem, dempto eo, quod imperfectum est, in divini Verbi productionem reipsa competere. Ex his, quod prius est, naturæ divinæ fecunditatem Damascenus his verbis explicat. « (1) Impossibile est Deum fecunditate naturali destitutum esse dicere. » Porro « fecunditas in eo sita est, ut ex ipso, hoc est e propria substantia, secundum naturam simile generet. » Athanasius vero Arianos coarguens, qui Patrem nihil aliud, nisi δημιουργὸν, et κτίστην, *opificem*, et *conditorem* esse dicebant, neque γεννητικῆς et καρποτόκου οὐσίας, *genitabilis*, *fecundæque substantiæ;* inde eos oppugnat, quod nisi generandi vim habeat, ne creandi quidem habere possit. « (2) Quod si, *inquit*, non fecunda est, sed sterilis divina substantia, ut illi volunt, sic tanquam lux non illuminans, aut fons siccus, quomodo non eos pudet, cum procreatricem efficientiam illi tribuunt; ac detracto eo, quod secundum naturam est, non erubescunt id præseferre, quod ex voluntate pendet? » Quæ Athanasii ratio ex theologicis principiis ita deducitur: Cum enim quidquid Pater molitur, per Verbum suum efficiat, sine quo nihil omnino potest agere; Verbum autem nonnisi vera, proprieque dicta generatione producat, uti mox pluribus docebitur, consequens est, tum in eo generationem priorem esse procreatione, tum nisi Filium generet, nihil prorsus illum procreare posse.

IX. Accedit et Cyrillus; qui ex eo, quod perfectus est Pater, fecunditatem, ac generandi vim habere demonstrat. « (3) Perfectus est, *ait*, non solum quia Deus, sed etiam quia Pater. Quare qui Deum negat Patrem esse, is fecunditatem aufert a divina natura; ut jam perfecta non sit, quæ generandi virtute careat. Notio ergo perfectionis, fecunditas est; et sigillum, quod Patris ostendit perfectionem, Filius est, qui ex Deo prodit. » Hæc vero Cyrilli argumentatio, ex paterni in Deo nominis significatione sumitur. Etenim tam Deus, quam Pater proprie est, ac perfecte. Quare, ut eo ipso, quod Deus est, habet illa vere, ac perfecte, quæ Dei sunt propria; sic etiam quatenus Pater est, ea, quæ sunt propria nominis illius, obtinere debet. Hoc autem est, ex seipso, et intima sua substantia gignere similem sibi, et consubstantialem Filium; non extrinsecus adscitum, et quasi adventitium acquirere, quod opifici, et creatori convenit. Rursus igitur, ut vere ac perfecte creator est Deus, quoniam res omnes et essentia ab seipso diversas, ac dissimiles, et inferiores naturæ conditione, et tempore posteriores, consilio et voluntate condidit; ita proprie, perfecteque Pater est, quia neque substantia dissimilem, neque perfectione disparem, adeoque coæternum, et consubstantialem Filium naturaliter genuit, non arte, consilioque fabricavit. Quem locum eleganter imprimis, et copiose contra Anomœos explicant in Ancyrana synodo Basilius, aliique Semiariani apud Epiphanium[1].

Atque idem sequenti capite Cyrillus, fecunditatem illam, ac genitalem vim ex mentis, et intellectus proprietate contemplari jubet. « (4) Nam si stultum est arbitrari, nihil ab humano intelleclu prodire, quia et Dominus hoc asserit[2], et res ipsa clamat; quomodo non erit absurdum, supremum intellectum, qui Deus est, quique omnem intellectum excedit, infecundum opinari, aut generationem ipsius cor-

(1) DAMASC. lib. 1. cap. 8. Ἀδύνατόν γὰρ τὸ, Θεὸν εἰπεῖν ἔρημον τῆς φυσικῆς γονιμότητος. Ἡ δὲ γονιμότης, τὸ ἐξ αὐτοῦ, ἤγουν ἐκ τῆς ἰδίας οὐσίας ὅμοιον κατὰ φύσιν γεννᾷν.

(2) ATHAN. orat. 2. pag. 186. Εἰ δὲ μὴ καρποτόκος ἐστὶν αὐτὴ ἡ θεία οὐσία, ἀλλ' ἔρημος κατ' αὐτοὺς, ὡς φῶς μὴ φωτίζον, καὶ πηγὴ ξηρὰ, πῶς δημιουργικὴν ἐνέργειαν αὐτὸν ἔχειν λέγοντες, οὐκ αἰσχύνονται; καὶ ἀναιροῦντες δὲ τὸ κατὰ φύσιν, πῶς τὸ κατὰ βούλησιν προβάλλοντες οὐκ ἐρυθριῶσιν;

(3) CYRIL. 5. Thes. pag. 37. Τέλειος δὲ, οὐχ ὅτι μόνον ἐστὶ Θεὸς, ἀλλ' ὅτι καὶ Πατήρ. Εἰ γὰρ ἀφέλοις τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι Πατέρα, ἀναιρήσεις τῆς θείας φύσεως τὸ καρποτόκον, ἵνα μηκέτι τὸ τέλειον ἔχοι, λείποντος αὐτῇ τοῦ γεννᾷν. Γνώρισμα τοίνυν τῆς τελειότητος ἡ καρποτοκία, καὶ σφραγὶς τῷ Πατρὶ τοῦ εἶναι τέλειον, ὁ ἐξ αὐτοῦ προελθὼν ἀχρόνως Υἱός. Vide et dial. 1. de Trin. pag. 413.

(4) CYRIL. 6. Thes. pag. 45. Εἰ τοίνυν ἀσεβὲς εἰπεῖν τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καρπὸν οὐκ ἔχειν, καὶ τοῦ κυρίου φάσκοντος, καὶ αὐτοῦ δὲ βοῶντος τοῦ πράγματος· πῶς οὐκ ἄτοπον τὸν ὑπὲρ πάντα νοῦν ἄκαρπον εἶναι λέγειν, καὶ τῆς πρεπούσης αὐτῷ καρποφορίας ἀποστερεῖν; ἢ εἰ λέγεται γεννᾷν, ὑποκεῖσθαι ταῖς τῶν σωμάτων ἀνάγκαις ὑπολαμβάνειν, καὶ οὕτως αὐτὸν ὡς σῶμα γεννᾷν, οὐδὲ τοῦ ἐν ἡμῖν ὑπάρχοντος νοῦ κατὰ τὸν τῶν σωμάτων γεννῶντος νόμον;

[1] Hær. 73. n. 7.

[2] Matt. 12.

porum legibus subjicere, præsertim quum ipse noster intellectus non corporis more generet*? »

X. Jam quod alterum est, divini Verbi productionem vere, proprieque dici generationem, ex hujus nominis germano usu, ac notione, Patres colligunt, qui diligenter animadverti debet, ut quod οὐσιῶδες ei est, et insitum, ab eo secernatur, quod in certa tantummodo specie, non universe, ac secundum genus illi congruit. Qui igitur ad eam solam generationis formam respiciet, quæ in creatis rebus, et cum materia conjunctis accidit, (quod philosophi veteres, et, qui nihil supra illos sapiebant, Ariani, et Sabelliani fecerunt) nullam in Deo generationem esse putabit. Hanc enim Aristoteles ita describit, ut sit « (1) ex subjecto, sive termino non existente, in existentem secundum contradictionem facta mutatio. » Subjectum autem sive ὑποκείμενον appellat id, quod affirmans vocabulum significat; *non subjectum* vero, τὸ μὴ ὑποκείμενον, quod negativa vox exprimit, ut Themistius in Paraphrasi declarat (2). Hos philosophi vulgo *terminos affirmantes*, ac *negantes* nominant. Affirmantes sunt, calidum, frigidum, nigrum, album, et universe id, quod existit; negantes non calidum, non frigidum; etc. Sed Aristoteles generationem distinguit duplicem; quarum altera simpliciter generatio dicitur, altera quadamtenus, et secundum partem. Nam cum e non albo fit album, non simpliciter gigni dicitur, quia jam erat, sed affectum qualitate altera. Ideo secundum contraria, non contradictoria fit ista conversio; cum autem ex non aqua fit aqua, quoniam aquæ οὐσία ipsa nondum erat, absoluta secundum contradictionem est generatio. Proinde generatio simpliciter dicta ab eodem philosopho definitur, « (3) ex eo, quod omnino non est, in substantiam facta mutatio, per quam res simpliciter fieri, non aliquid fieri dicitur. » Ita et Damascenus in dialogo de Manichæis, et Dialecticæ capite 61. Ad hanc generationis definitionem Arius, ejusque participes adhæserunt; indeque famosum illud, et a Patribus damnatum carmen erupit, « de non extantibus venisse Filium; » « ac, fuisse aliquando, cum nondum existeret. » Quare procul à divinis est arcenda generationis ista ratio, quæ solis rebus creatis, corruptionique subjectis accidit; ac simplicior quædam, et communior advocanda; quoniam, ut quæque vox, vocisque notio maxime generalis est, et a singularibus conditionibus abducta, eo aptior est, quæ ad Deum transferatur, ut alibi diximus.

XI. Itaque generationem universe sic explicat Gregorius Nyssenus, (4) ut ortum rei significet *ex aliqua causa*, *sive principio*. Docet deinde varie dici, ex aliqua causa rem existere, atque ita plures esse modos generationis, quos ille quatuor enumerat; iisque Deum in sacris uti litteris ait, ad divinam Filii productionem exprimendam; ita ut, quod ex unaquaque forma idoneum capi potest, et ab infirmarum conditione rerum cogitando secerni, id unum adhibeatur. Prima generationis species iis convenit, quæ ex arte constant, et materia; ut ædificia, aliaque artium opera. Secunda eorum est, quæ fiunt ex natura et materia; velut animantia ex se mutuo gignuntur, rudem molem fingente, atque elaborante natura. Tertia in iis cernitur, quæ ex fluxione materiæ propagantur; in quibus et quod pri-

(1) ARIST. 5. Phys. cap. 1. tex. 7. Ἡ μὲν οὖν ἐξ οὐχ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον μεταβολὴ κατ' ἀντίφασιν, γένεσίς ἐστι.

(2) THEMISTIUS. Λέγω δὲ ὑποκείμενον μὲν τὸ καταφάσει δηλούμενον· κατάφασιν δὲ τὸ θερμὸν, τὸ ψυχρὸν, τὸ μέλαν, τὸ λευκὸν, τὸ ὑπάρχον ὅλως. Εἰ δὲ τὸ ὑποκείμενον ἡμῖν κατάφασιν σημαίνει, δῆλον ὡς τὸ μὴ ὑποκείμενον, ἀπόφασιν ἂν σημαίνοι.

(3) ARIST. ibid. Ἡ δ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἁπλῶς εἰς οὐσίαν γένεσις ἁπλῶς· καθ' ἣν ἁπλῶς γίνεσθαι, καὶ οὔ τι γίνεσθαι λέγομεν.

(4) GREG. Nyssen. 7. contra Eun. pag. 210. Ὅτι μὲν οὖν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναί τινος τὸ ὄνομα τοῦτο παρίστησι, παντὶ δῆλόν ἐστι.

* Deus est vivens; imo ipsamet est vita essentialis, incommutabilis, infinita. Secluso autem SS. Trinitatis mysterio, notio Dei viventis aut penitus evanescit, aut in absurda pantheismi deliria delabitur. Vita enim est essentialiter aliquid actuosum, alicujus termini productivum; productio autem veram et realem implicat distinctionem principium inter et principiatum. An igitur ponenda sit in divinis productio, proindeque realis distinctio et pluralitas? Hic anceps et dubia hæret humana ratio. Quomodo stare poterit distinctio realis cum omnimoda essentiæ divinæ simplicitate? Philosophi qui mysterium Trinitatis ignorant aut respuunt, dum aliunde vitam essentialiter Deo competere probe intelligunt, mundum ipsum ponunt divinæ fœcunditatis terminum, vitam infinitam cum mundana permiscentes. Mundus autem, si ad eum vita infinita necessario terminetur, jam non est *a Deo* per creationem, sed *de Deo* per aliquam naturæ divinæ communicationem aut emanationem. Nec igitur mirum philosophos Christianæ religionis nescios, aut illi infensos, fere omnes pantheismi labe fœdari. Tres in Deo sunt personæ consubstantiales, Pater, Filius a Patre genitus, Spiritus sanctus ab utroque procedens: hæc est vita divina, in se absoluta, in se beata et perfecta, a creaturis nullatenus pendens, sibimetipsi plene sufficiens. Mysterium Trinitatis tutissimum est rationis humanæ contra pantheismi deliria præsidium. (E.)

marium est, hoc est, a quo alterum oritur, nulla re minuitur; et quod ab eo profluit, per seipsum spectatur; cujusmodi est radii ab sole diffusio, splendoris ab face, vel odoris ab unguento. Quartum genus est, in quo principium materiæ, corporisque est expers; productio vero ipsa sub sensus cadit, ac per corpus efficitur; ut cum mens, quæ spiritualis est, per instrumenta corporis sermonem parit. His quatuor generationis modis constitutis, docet Nyssenus in Scripturis totidem Deo tribui productionis, effectionisque formas, ut quod in unaquaque crassum, imperfectumque est, aliarum adjunctione corrigatur, ac sincera quædam ex omnibus, ac Deo digna notio colligi possit. Sic vim illam omnium procreatricem generationis γεννήσεως vocabulo explicat. *Ipse*, inquit[1], *dixit, et facta sunt,* ἐγεννήθησαν. Nec minus in sempiterna Verbi productione *generationis* adhibet nomen, ac *Filii;* ab quibus procul excludenda est omnis materiæ, loci, temporis, ac ceterorum admistio, quibus implicata est infimarum rerum generatio. Ad hæc tertium quoque genus assumit, cum Filium splendorem paternæ gloriæ nominat, et unguenti fragrantiam, aut vaporem Dei. Tum etiam postremum; ut cum Joannes *verbum*, sive *sermonem* vocat Filium; quod ipsum adjunctis plerisque sic munit, ut ne diffluens per aerem, et nostri similis sermo iste videatur. Nam et Deum hunc appellat, et solidum, ac manentem, hoc est subsistentem esse demonstrat, ac Patri similem in omnibus, et æqualem. Hæc Nyssenus; quem in quarta illa specie video externi, et subjecti sensibus exemplo sermonis uti maluisse, quam interioris, quod verbum mentis vocare consuevimus. Huic enim generationis nonnulla similitudo tribuitur a Patribus; eaque propius ad divinam generationem accedit, ac propterea frequens ejus apud theologos usus est. Nam illa sermonis externi productio magis ad explicandum assumpti hominis sacramentum usurpari debet. Sed de ea re postea fusius. Interim quintus ad superiores quatuor adjungendus est generationis modus, de quo deinceps plurimum agetur.

Ceterum generatio, quæ tot in formas, modosque distribuitur, latissime sumitur, et qualemcumque rei originem significat, etiam accidentium, et artis operum, ac reliquorum; in quibus non ipsa substantia, sed ejus qualitas quædam, et affectio producitur. Quare γέννησις, et, quod ab ea fit, τὸ γεννητὸν itidem accipiuntur, ut γίνεσθαι, et τὸ γενητὸν; ex quibus τὸ ἀγέννητον, vel ἀγένητον laxiori illa interpretatione ab veteribus usurpatum supra docuimus[2]. Ergo alia quæpiam angusta magis, et enucleata ratio generationis inquirenda est, quæ sit ad Verbi originem declarandam aptior; eique appellationem ipsam Filii proprio jure defendat. Quæ res quoniam uberiorem tractationem postulat, in sequens caput rejicietur.

CAPUT SEPTIMUM.

Generationis propria magis explicata notio, ejusque conditiones propositæ, quarum prima declaratur, ut sit e substantia. Arianorum et Catholicorum super ea conflictus. Veram generationem de natura esse, et ad eam significandam pertinere, quod ex utero genitus dicatur. Quæ loquendi ratio ex consensu Patrum asseritur ad sempiternam Verbi generationem referri; et qui contra sentiunt, imperiti quidam castigantur. Hinc etiam exorta consubstantialis vox illustratur. Monstruosum fore fetum, nisi eadem constet substantia. Ideo Arianos veram negare generationem. Naturalem filium priorem esse adoptivo.

I. Generationem ab infinita illa, quam superiori capite tradidimus, notione secretam, prorsus magis sumptam Damascenus his verbis explicat: « (1) Generatio est cum extrinse-

(1) DAMASC. lib. 1. cap. 8. Γέννησις μὲν γάρ ἐστι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος προάγεσθαι τὸ γεννώμενον ὅμοιον κατ' οὐσίαν· κτίσις δὲ, καὶ ποίησις, τὸ ἔξωθεν, καὶ οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ κτίζοντος, καὶ ποιοῦντος γίνεσθαι τὸ κτιζόμενον, καὶ ποιούμενον ἀνόμοιον παντελῶς κατ' οὐσίαν.

[1] Ps. 148.

[2] Hoc lib. c. 1. et seq.

cus, neque ex generantis substantia, quod genitum est, producitur simile substantia. Creatio vero, et effectio, cum e substantia creantis, et facientis sit, quod creatur, et efficitur, prorsus dissimile substantia. » Ex quibus hæc informari potest definitio : *Generatio est rei alicujus ex alterius substantia in similem substantiam facta productio.* A qua non multum discrepat trita illa Scholasticorum usu, et a sancto Thoma posita [1], ut sit *Origo alicujus viventis a principio vivente conjuncto, secundum naturæ similitudinem*, nisi quod ad sola viventia restringitur. Ex quibus triplex colligitur generationis conditio; prima est, ut sit ex producentis substantia; altera, ut simile natura vel substantia sit, quod oritur; tertia, ut conjunctum sit principium a quo producitur; quæ nos tria singillatim exponemus, et in divinam cadere Verbi generationem docebimus.

Igitur generatio primum ἐκ τῆς οὐσίας, e substantia, naturave esse debet, in quo a creatione differt, et effectione, ut ait Damascenus; quod in istis extrinsecus oritur aliquid, non ex interiore manat, neque ex ipsa substantia profunditur; unde neque filius appellatur. « (1) Nam quod naturaliter ex aliquo nascitur, non extrinsecus acquiritur, id pro filio agnoscit natura, eaque vocabulo est huic subjecta notio, » ut scribit Athanasius. Basilius item : « (2) Quod efficitur, non ex substantia efficientis existit; quod autem gignitur, ex ipsamet generantis est substantia. Non est igitur idem efficere, ac generare. »

II. Atque hoc ex communi sensu hominum, usuque præclare demonstrat Athanasius eodem illo libro. Etenim homo condere, vel facere domum dicitur, et idem filium gignere; neque quisquam invertere sic audeat, ut dicat, domum quidem, vel navem gigni ab artifice; filium vero condi ab eodem, aut effici. Cui verborum proprietati Scriptura serviens, de creatis quidem rebus ita loquitur [2] : *In principio Deus fecit, vel creavit cœlum et terram.* De Filio vero Patrem ipsum sic dicentem introducit [3], *Ex utero ante luciferum genui te.* Hæc Athanasius. Quod Ariani potissimum oppugnabant, neque ferre poterant, dici quicquam de Dei substantia gigni, vel ex ejus natura, sed ejus voluntate, et efficientia universa fieri. Testatur hoc sectæ illius antesignanus Eusebius Nicomediensis in epistola ad Paulinum Tiri episcopum, quam Victorinus Afer in operis sui, quod adversus Arianos scripsit, præfatione posuit. Ibi enim Filium Dei negat ex ejus substantia natum esse, sed conditum, fundatum, et factum esse; neque pro eo, quod natus, aut genitus dicitur, sequi, « ipsum ex substantia paterna fuisse, et habere ex ipso identitatem naturæ; » quippe non de Deo solum illum Scriptura natum esse ait, sed etiam homines [4] : *Deum, qui te genuit, dereliquisti;* quæ quidem usurpat, « non naturam ex natura exponens, sed naturæ uniuscujusque eorum, quæ generata sunt, ex ejus voluntate generationem. Nihil est enim de substantia ejus; cuncta autem voluntate ejus; cuncta autem voluntate ejus facta. » Hæc Eusebius Nicomediensis. At Catholici ex adverso, cum de Verbi generatione disserunt, diligenter hoc inculcant, *de seipso*, vel *de substantia sua*, vel *de eo, quod est*, Patrem genuisse Filium. Augustinus epist. 66. « Non sic ex Deo Patre unigenitus Filius, quemadmodum ex illo est universa creatura, quam ex nihilo creavit. Hunc quippe de sua substantia genuit, non ex nihilo fecit, nec eum ex tempore genuit, per quem cuncta tempora condidit. » Atque idem, vel potius alter (neque enim Augustinus videtur) in libro contra Felicianum [5], « Nativitatem, *inquit*, filii Dei, ortumque rimantibus, hæc, nisi fallor, occurrunt, id est, ut aut ex Patre sit, aut ex nihilo, aut ex altero, aut ex seipso. Horum quæso consequentiam videamus. Si ex seipso, non recte filius dicitur, qui non natus, sed ingenitus prædicatur. Si ex nihilo, creatura cum ceteris, non creaturæ auctor ostenditur. Si ex altero, non ejus, cui credimus, sed nescio cujus incogniti Patris filius prædicatur. Quod si præter hæc quatuor, non potest inveniri quintum, nec de his, propter evidentem blasphemiam tria prædicari penitus possunt, restat ut substantialiter de Patre sit genitus. »

III. Hilarius vero, « Hic ergo ingenitus, *ait*, ante omne tempus ex se Filium genuit, non ex aliqua subjacente materia, quia per Filium omnia; non ex nihilo, quia ex se Filium, etc. » Sic Victor episcopus in pro-

(1) ATHAN. 6. de decret. synod. Nic. pag. 408. Τὸ γὰρ ἔκ τινος φύσει γεννώμενον, καὶ μὴ ἔξωθεν ἐπικτώμενον, Υἱὸν οἶδεν ἡ φύσις, καὶ τοῦτο τοῦ ὀνόματός ἐστι τὸ σημαινόμενον.

(2) BASIL. lib. 4. contra Eunom. pag. 88. Τὸ ποιούμενον οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος. Οὐ ταὐτὸν ἄρα τὸ ποιεῖν, καὶ τὸ γεννᾶν.

[1] In 1. Par. q. 27. Ar. 2. — [2] Gen. 1. — [3] Ps. 109.

[4] Deut. 32. — [5] Tom. 6. lib. contra Felic. c. 6.

fess. fidei ad Hunericum [1] : « Profitemur itaque Patrem de se seipso, hoc est de eo, quod ipse, sempiterne, atque ineffabiliter Filium genuisse; non extrinsecus, non ex nihilo, non ex alia genuisse materia, sed ex Deo natum esse. Et qui de Deo natus est, non aliud est, quam id, quod Pater est. »

Idipsum et aliis loquendi modis exprimunt, qui nonnihil communi ab usu recedunt; ut cum « essentiam de essentia, vel divinitatem de natura esse natam » asserunt, de quibus postea dicam. Hæc enim, et similia declarant, Filium de Patris substantia prodire, quia gignitur, eaque generationis est ratio, ut quod oritur, ejusdem sit cum gignente naturæ, ac substantiæ. Quod ad veterum theologorum sententiam aptissime docet Aristoteles : « (1) Hoc, *inquit*, in viventium operibus maxime est naturale; eorum quidem, quæ perfecta sunt, et non mutila, vel quæ non sponte nascuntur, alterum tale facere, quale est ipsum, velut animal animal, plantam itidem plantam, ut quod æternum, ac divinum est, quoad possunt, participent. » Quamobrem et ipse « genuit quod est, qui ceteris dedit ut gignerent quod sunt, » ut recte concludit Augustinus [2]. *Numquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam? dicit Dominus. Si ego, qui generationem ceteris tribuo, sterilis ero* [3]? Nam qui vere genitus est, ac proprie dicta nativitate originem cepit, « non potest aliud esse, quam est ille, qui genuit, » ut Petrus Chrysologus ait [4]. Recte enim Ambrosius [5], « Proprietas, *inquit*, generationis, expressio veritatis est; » cum, ut Hilarius scribit, « omnis generatio a generante non sit aliena, dum ad id, quod maneat, subsistit ex eodem.

IV. Hanc generationis in Deo veram, propriamque rationem, ut Scriptura declaret, non solum *gignendi*, ac *generationis* vocabulis utitur, sed expressius quiddam adjicit, et ex intima generationis in animantibus proprietate sumptum; dum ex utero genitum esse Filium testatur a Patre. Quod enim hoc modo nascitur, id ex generantis oritur substantia, et ejusdem cum eo naturæ est, et essentiæ. Sic [6] Athanasius Oratione 5. ubi ventris nomine ait τὸ ἴδιον, καὶ γνήσιον significari, hoc est *proprium et genuinum esse fetum*. Nam, ut Basilius Seleuciensis ait, « (2) Venter, et conceptus, et partus, lata via est, et regia naturæ, ac legitima propagatio humanæ generationis. » Et autor dialogi cum Ario, qui inter illius opera editus est, « (3) nullam aliam ob causam nominari ventrem, nisi ut ostendat, Filium ipsum ex Patris substantia esse genitum. » Cyrillus item [7], ut « quasi germana nativitate ex ipsa substantia Patris enatum esse Filium » demonstraret. De quo et Hilarius sic scribit [8] : « Deinde cum significatur ex utero, interrogo, an credi possit esse natus ex nihilo, cum nativitatis veritas per corporalium efficientiarum nomina reveletur. Non enim membris corporalibus consistens Deus, cum generationem Filii commemorasset, ait : Ex utero ante luciferum genui te; sed inenarrabilem illam unigeniti ex se Filii nativitatem ex divinitatis suæ veritate confirmans, ad intelligentiæ fidem locutus est, ut de divinis suis rebus secundum humanam naturam humanæ naturæ sensum ad fidei scientiam erudiret; ut cum ait, ex utero, non ex nihilo creatio substitisse, sed ex se unigeniti sui naturalis doceretur nativitas. » Et alio in lib. pulcherrime idipsum explicat [9]. « Proprietas, *inquit*, humanarum nativitatum intra causas uteri continetur, etc. Sed quia nobis spiritus de spiritu nativitatem prædicabat, sensum nostrum generationum instruit exemplo, non in exemplum nativitatis, sed ad intelligentiam generationis. » Tum acute ita disserit, quemadmodum « per hæc nostrorum corporum membra, operationum suarum nobis Deus momenta significans, sensum nostrum usu intelligentiæ communis edocuit. » Itaque manus, oculos, et cor, aliaque Deo Scriptura tribuit, quibus certorum operum efficientia, vel cognitio, vel alia quæpiam actio declaratur, ita tamen, ut eo omni detracto, quod crassum, imperfectum, et corporeum est, vera nihilominus operatio, et quod illis vocibus subjectum est, reipsa insit in Deo. Vere enim intelligit, et videt, et vult, ac cogitat, et molitur aliquid; tametsi nullum habet usum illarum partium, quibus istæ notiones accommo-

(1) ARIST. 2. de An. cap. 4. Φυσικώτατον γὰρ τῶν ἐν τοῖς ζῶσιν ἔργων, ὅσα τέλεια, καὶ μὴ πηρώματα, ἡ τὴν γένεσιν αὐτόματον ἔχει, τὸ ποιῆσαι ἕτερον οἷον αὐτὸ· ζῶον μὲν ζῶον, φυτὸν δὲ φυτόν· ἵνα τοῦ ἀεὶ, καὶ τοῦ θείου μετέχωσιν, ᾗ δύνανται.

(2) BASIL. Seleuc. orat. de Caino, et Abel. Γαστὴρ λοιπὸν, καὶ σύλληψις, καὶ ὠδῖνες, καὶ τόκοι, ἡ πλατεῖα λεωφόρος τῆς φύσεως, ἡ ἔννομος γεωργία τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως.

(3) ATHAN. tom. 1. p. 98. Δι' οὐδὲν οὖν ἕτερον γαστέρα ὀνομάζει, ἢ ἵνα παραστήσῃ αὐτὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεγεννῆσθαι.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. — [2] Epist. 66. — [3] Isa. 66. 9. — [4] Hom. 1. de S. Euseb. Verc. — [5] L. 10. in Luc. col. 201. — [6] Tom. 1. p. 319. — [7] Dial. 2. de Trinit. — [8] Libr. 6. de Trinit. — [9] Lib. 12.

dantur. Eodem modo, licet nullus in Deo sit uterus, nulla corporum propria conditio, vera tamen generatio est, veraque nativitas, quam uteri vox significat. « Non quod ex utero genuerit, ait Hilarius, sicut nec per manum agat, nec per cor velit; sed quia per significationem horum vere omnia et agat, et videat, et velit; ita per significationem uteri vere ex se genuerit, quem genuit, non per causam uteri, sed ad veritatis genuinæ professionem; sicuti nec per causas corporum aut velit, aut videat, aut agat, sed utatur his partium nuncupationibus, ut per corporalium ministeria virtus efficientiarum incorporalium sentiatur. »

Augustinus libro secundo contra Maximinum, capite 7. « Illa, *inquit*, ineffabilis generatio etiamsi ex utero Patris accipitur, hoc significatum est, quia de seipso, hoc est, de substantia sua Deus Deum genuit, sicut ex utero matris, quando natus est, homo hominem genuit; ut intelligeremus, in utraque generatione non diversas ejus, qui natus est, et eorum, de quibus natus est, esse substantias. » Idem tradit et in tertio libro, capite 18. Et Homilia 43. de quinquaginta, capite tertio : « Pater, *inquit*, dicit ad Filium, Ex utero ante Luciferum genui te? Quid est, Ante Luciferum? Per Luciferum significantur tempora. Ergo ante tempora, ante omne, quod ante dicitur, ante omne, quod non est, vel ante omne, quod est, etc. » Vide et enarrationem in Psal. 109. Eucherium libro de formulis Spirit. intell. Victorem in professione fidei ad Hunericum.

V. Est autem illa de sempiterna Verbi generatione uteri interpretatio tam apud antiquos Patres constans, et usitata, nemini ut Catholico aliter explicare liceat. Quamobrem imprudenter, ne quid dicam gravius, nuperus quidam scriptor, qui locum illum Psalmi 109. negat, ad illam ipsam Filii æternam nativitatem referri, sed ad falsam, et absurdam, ac nefaria implicatam hæresi nescio quam, qua eumdem Dei filium, post cœli terræque conditum, ante primæ diei opus, et lucis initium, hominem factum esse commentus est. De quo erroris portento alias, si videbitur. Nunc, quod in præsens agitur, uteri nomine, ac similitudine nihil a Propheta significari, nihil intelligi aliud fas esse dico, quam quod græci, latinique Patres omnes docent, illam ex æterno Verbi, ac filii Dei generationem e Patris substantia. Ita enim, præter pauca illa, quæ attuli, testimonia veterum, innumera alia demonstrant, e quibus nonnulla perstringam.

Dionysius Alexandrinus in synodica ad Paulum Samosatenum, « (1) Deus enim manifestatus est in carne, *inquit*, factus ex muliere; qui ex Deo Patre genitus est ex utero ante Luciferum, velut e corde Verbum ex Patre editum. » Alexander episcopus Alexandriæ, in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum episcopum, « (2) Quid illud, Ex utero ante Luciferum genui te, nonne palam ostendit naturalem partus paterni filietatem? » Basilius l. 5. contra Eunomium luculenter idipsum asserit [1]. Epiphanius item Hæresi 69. n. 15. Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 11. Eusebius l. 4. de Demonstratione, capite 14. Cyrillus Alexandrinus dialogo secundo de Trinitate [2], et lib. secundo in Joannem; tum libro nono Thesauri [3], et lib. 32 [4], necnon Paschali epistola 12. Maximus martyr dialogo 1. de Trinit [5]. Theodoretus in commentario ad Psalmum 109. Ambrosius quoque passim, ut in 1. de Fide, cap. 5. et 9, et libr. 3. cap. 4, et libr. 4. cap. 4. Hieronymus in caput Isaiæ 55 [6]. Faustinus libro contra Arianos, capite secundo. Fulgentius in libro Responsionum ad objectiones Arianorum, in responsione nona; ubi, « Multum, *inquit*, fallitur, qui hujus Scripturæ locum divinæ nativitati non credit convenire, etc. » Toletanum concilium 2. « Nec enim de nihilo, neque de aliqua alia substantia, sed de Patris utero, id est de substantia ejus, idem Filius genitus, vel natus esse credendus est*. »

(1) Dion. Alexand. tom. 1. bibl. græcol. pag. 276. Θεὸς γὰρ ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, γενόμενος ἐκ γυναικὸς, ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου, ὡς ἀπὸ καρδίας Λόγος τικτόμενος ἐκ Πατρός.

(2) Alexander apud Theodor. lib. 1. Hist. cap. 3. pag. 531. Τί δὲ καὶ τὸ, ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε, οὐχὶ ἄντικρυς τῆς πατρικῆς μαιεύσεως φυσικὴν ἐνδείκνυται υἱότητα;

[1] P. 111 et 123. ac 134. — [2] P. 443. — [3] P. 76. — [4] P. 273. — [5] Tom. 2. Athanasii. — [6] Col. 386.

* Miratur Alethinus « Athanasium et alios plerosque tam secure et tanto consensu hunc Psalmi CIX locum laudasse, quasi quidquam contra Arianos probaret. Ariani enim reponere poterant hunc versum aliter translatum esse ab Aquila et Symmacho, adeoque in hebraicis verbis posse alium sensum latere quam in græcis, qui sane alius plane est, ut doctissimi interpretes recentiores agnoverunt. » Fallitur Socinianus adnotator, falluntur illi « doctissimi interpretes, » dum existimant versionem Septuaginta esse a textu hebraico alienam. « Septuaginta hic duntaxat secuti sunt sensum ad illuminandum mysterium divinitatis Christi et æternæ ejus generationis, idque fidissime et prophetice, non quod aliter legerint quam nunc habet veritas

Denique nemo interpretum antiquorum, aut recentiorum, qui Psalmos enarrarunt, aliter de loco illo censuit; ac videndus inter ceteros Chrysostomus. Quocirca temerarium est aretalogorum, neque tolerabile facinus; qui in Valentinianorum, ac Marcionitarum, et Manichæorum dogma prolapsi, dum cœleste Christo corpus affingunt, ad hoc verba illa Davidis accommodanda statuunt. Quorum *petulantiam* (ita enim nominat) Tridentina synodus in decreto tertio sessionis quartæ refrenare debuit; quo decreto « contra unanimem consensum Patrum, ipsam Scripturam sacram interpretari vetat. » Sed danda fortasse venia est homini imperito, atque imprudentia magis, et inscitia, quam improbitate peccanti. Nos ad instituta redeamus.

VI. Ex illo fonte, consubstantialis, quod est ὁμοούσιον, vocabulum, ac significatio profluxit; quia naturalis omnis, et proprie dicta generatio eamdem substantiam, ac naturam derivat in id, quod gignitur. Quod Hilarius in libro undecimo egregie his verbis explicat. « Ignorat, *inquit*, Deum Christum, qui ignorat Deum natum. Deum autem nasci non est aliud, quam in ea natura esse, qua Deus est; quia nasci, cum causam nativitatis ostendat, non disproficit tamen in genere auctoris existere. Quod autem non disproficit in genere, debet quidem auctori causam nativitatis suæ; naturam tamen ex se non amisit auctoris, quia nativitas Dei neque aliunde, neque aliud est. Quæ si aliunde est, non nativitas est. Si vero aliud est, non Deus est. Cum autem ex Deo Deus est, per id Deus pater Deo filio et nativitatis ejus Deus est, et naturæ Pater, quia Dei nativitas et ex Deo est, et in ea generis est natura, qua Deus est. » Rursus idem in septimo libro: « Tenet enim naturæ veritas proprietatem, ut quod ex Deo est, Deus sit, et nec demutatio sit nativitas, nec diversitas, dum et Filius non in naturam externam, ac dissimilem patri Deo subsistit; nec Pater alienum quid a se nativitati unigeniti acquirens, sed universa potius, quæ sua sunt, sine damno impertiens indulsit. Atque ita nec natura Dei caret, dum non aliunde, quam ex Deo Deus est; nec a Deo differt, dum non aliud ipse, quam Deus est; quia et nativitas Dei consistit in Filio, nec per nativitatem Dei amisit ex se Dei natura, quod Deus est. » Erudite sane hoc in loco S. Hilarius totam divinæ illius generationis, ac τοῦ ὁμοουσίου rationem exposuit. Nam quia naturalis generatio, sive nativitas naturæ ipsius communicatio est, nec alterius, aut diversæ ab ea, quæ inest in generante; necesse est id, quod a Patre Deo vere gignitur, eo ipso, quod gignitur, Dei naturam, hoc est divinitatem habere, et esse Deum. Atque ita Fulgentius in tertio ad Trasimundum : « Quod enim dicitur genitus, non hoc est nomen divinitatis in Filio, sed nomen est nativitatis in Deo; ut quem constat de Patre naturaliter genitum, constet non aliud esse, quam Deum. » Quod ipsum nonnulli Patres ut exprimant, Dei filium aiunt non esse *degenerem*; ut Ambrosius. « Ergo, *inquit*, non degener, in quo unitatis summa majestas; non alienus, in quo proprietas generationis expressio veritatis est. » Et Augustinus [1], « Non est degener ab uno Deo Patre Deus unicus Filius. » Et eodem libro [2] : « Non se vult Deus ita laudari patrem, ut Filium dicatur de seipso generasse degenerem. » Tum Hilarius [3], anathema merito esse dicit eos, « qui putent essentiam Patris a se in Filio degenerasse gignendo. »

VII. Sed pulcherrime in Arianos hoc ipsum urget Augustinus [4]. « Si, *inquit*, sancta Scriptura cogente permittitis, ut verus filius sit, rogamus, permittite, ut degener non sit. Et degener quomodo? Audiant Catholici, unde erubescant hæretici. Filius viri fortis, si non habeat fortitudinem, degener dicitur; tamen homo est, quod et pater ejus est; atque in dissimili vita, non est tamen aliena substantia. Vos unigenitum Dei filium ita degenerem vultis, ut ipsam Patris ei substantiam denegetis. » Bernardus item sermone primo de adventu,

[1] Lib. 3. contra Max. c. 14. — [2] Cap. 25. — [3] Lib. de Syn.

[4] Tom. 6. lib. 2. contra Max. c. 6.

hebraica. Nam his hebraicis, *Merehem mischar lecha tal ialduthecha*, id est : *Ex utero, ab aurora tibi* (est) *ros adolescentiæ tuæ*, hæc nostra plane respondent : *Ex utero ante Luciferum* (stellam auroræ) *genui te*. Ros enim metaphorice, ut docet R. Selomo, designat suavitatem, hilaritatem, dulcedinem; et hac metaphora utuntur, ut nos floris, quando dicimus aliquem esse in flore ætatis. Est ergo sensus facilis et perspicuus : *Ex utero* (meo, e mea substantia), *ab aurora* (ab auroræ ortu, quando scilicet auroræ stella, quam Luciferum appellamus, producta est), *tibi est ros adolescentiæ tuæ*. Tu eras ex utero meo et mea substantia, in rore adolescentiæ ab ipso Luciferi ortu. Tu jam eras in flore juventutis, vel in suavitate et dulcedine adolescentiæ. Tu jam *me oblectabas* (Prov. 8, v. 30) cum producerem auroram, *ludebas coram me omni tempore;* tu denique jam eras natus mea magna voluptate. Si Christus erat in flore adolescentiæ, in vigore et suavitate juventutis, quando stellæ procreatæ sunt, ergo erat jam genitus. Quis non igitur cernit has propositiones esse æquipollentes : *Ex utero ab aurora tibi ros adolescentiæ tuæ*, et : *Ex utero ante Luciferum genui te*, ad illud Michææ repræsentandum : *Et egressus ejus a diebus æternitatis* (c. 5, v. 2). » (Genebrardus, in Ps. CIX.) (E.)

« Neque enim fas est, *inquit*, Dei filium degenerem suspicari; sed æqualis fateri necesse est altitudinis, et ejusdem penitus dignitatis. » Gregorius Nyssenus libro primo contra Eunomium [1], hunc ipsum hæreticum arguit, quod νόθον, id est *spurium*, et *adulterinum* illum faceret, qui a Patre sit genitus. Cyrillus quoque libro 10. Thesauri præclare disserit sic : « (1) Si quidquid genuit non spurium, consubstantiale sibi ipsi genuit : Deus autem genuit unigenitum, non spurium ; ergo consubstantialem sibi genuit. Sin gignit quidem, sed spurium ; ita genuit, ut non gigneret. Pejus enim est, præter naturam esse, quam universe genitum non esse. » Et libro secundo in Joannem turpe esse Patri dicit, si « (2) alterius naturæ, ac degenerem gignat Filium ; » quod in nulla rerum natura cernitur. Erit ergo « monstruosa generatio, » ut loquitur Vigilius in disputatione Athanasii cum Ario [2], « suæ naturæ proprietatem minime servans. » Ut « si homo pecudem gignat, vel si cujuslibet generis pecus alterius generis pecudem generet, id est, si bos generet asinum, etc. » Et Augustinus [3], « Si ergo Filius alterius substantiæ est, quam Pater, monstrum generavit Pater. Quando enim creatura, id est mulier, parit, quod non est homo, monstrum dicitur. Ut autem non sit monstrum, hoc est qui natus est, quod est ille qui genuit ; id est homo et homo, equus et equus, columba et columba, passer et passer. » Item Homilia 43. de L. « Ergo ex utero hoc processit, quod erat ipse, qui genuit. Nam si aliud erat, qui genuit, aliud autem ex utero processit, monstrum est, non filius, » hoc est τερατολογίας οὐ μακράν, *haud procul a prodigio*, ut Cyrillus loquitur.

VIII. Atque hoc quidem ex generationis natura petitum argumentum tam firmum, invictumque est, ut ex eo præcipuum Arianæ robur hæresis evertatur. Itaque cum hoc potissimum telo naturalem æqualitatem Filii, ac τὸ ὁμοούσιον, et veram divinitatem expugnare se crederent, quod Scripturæ Patri subjectum esse Filium, eique cultum et obsequium adhibere demonstrant, adeoque minorem esse; nihil e contrario aliud opponebant Catholici, quam utcumque se habeat Filius, tamen a Patre esse genitum. Illa vero omnia, dummodo vera generatio ab illis agnoscatur, nihil substantiæ proprietati, et æqualitati officere, ut recte Augustinus animadvertit [4]. « Quantumvis, *ait*, obsequatur Deo patri Deus filius, quoniam video, te non intelligere, quanta sit in illa generatione geniti, et genitoris æqualitas, nunquid ideo est diversa natura patris hominis, et hominis filii, quoniam filius obsequitur patri? Hoc est omnino intolerabile in vobis, quia de obsequio Filii diversam vultis probare substantiam Patris, et Filii. Prorsus alia quæstio est, utrum sint unius, ejusdemque substantiæ Pater, et Filius ; et alia quæstio est, utrum Patri Filius obsequatur. Interim verum Filium non negemus ; quia nullo modo verus est Filius, si non est ipsius, et Patris una, eademque natura. » Et Hilarius in 9. « Numquid professio hæc (qua majorem esse Patrem fatetur) aufert Filio naturæ æqualitatem, quam nativitas genuina consummat? » Quocirca, cum hoc hæretici prorsus intelligerent, quod luculenter explicat Nyssenus Gregorius [5], omne id, quod vere gignitur, et γέννημα proprie vocatur, esse ὁμοούσιον, atque ὁμογενὲς, *ejusdem substantiæ*, et *naturæ* cum eo, quod generat ; tum Filii nomen eamdem naturæ germanitatem exprimere; neque verum Filium, neque generationem esse veram asserebant ; sed Filium, itidem ut homines, et angeli Dei filii nominantur in sacris litteris ; nativitatem vero, ac generationem similiter abusione quadam usurpari, quæ reipsa sit effectio, nihil ex interno derivans, sed extrinsecus moliens. Contra quos, ut reliqua prætermittam, quæ libro secundo jam exposui, illud præterea theologi veteres excipiunt; eo ipso, quod per abusionem, ac translationem Patris, Filiique vocabula sumuntur, dum et creatæ res filiorum nomine censentur, et Deus illarum pater dicitur ; sequi, prius hæc ipsa nomina proprie, ac naturaliter usurpari. Omnis enim translatio ab eo, quod proprie dicitur, ad alienum, propter similitudinem, usus ac significationis est

(1) Cyril. 10. Thes. p. 83. Εἰ πᾶν ὃ ἐγεννήσεν οὐ νόθον, ὁμοούσιον ἑαυτῷ γεγέννηκε. Γεγέννηκε δὲ ὁ Θεὸς τὸν μονογενῆ, οὐκ ὄντα νόθον· ὁμοούσιον ἄρα ἑαυτῷ γεγέννηκεν. Εἰ δὲ γεννᾷ μὲν, νόθον δὲ, γεννήσας οὐ γεγέννηκε. Χεῖρον γὰρ τὸ παρὰ φύσιν τοῦ μηδόλως γεγεννῆσθαι.

(2) Idem. lib. 2. in Joan. p. 188. Αἶσχος οὐ μικρὸν ἑτερογενῆ τε, καὶ ἔκφυλον ἔχειν τὸν ἐξ αὐτοῦ. Vide et pag. 217.

[1] Nyss. l. 1. cont. Eun. p. 6. edit. Grets. — [2] Tom. 2. Oper. Athan. col. 380. — [3] To. 10. Ser. 51. de Verbis Domini sec. Joan. Vide et l. 3. con. contra Maxim. c. 18.

[4] Lib 3. cont. Max c. 18. Vide et Hom. 43. de 50. c. 3. — [5] Lib. 2. cont. Eun. p. 90. et seq.

mutatio. Oportet igitur, ante Patrem appellari proprie Deum, et esse aliquem, qui germanus, naturalisque sit Filius, quam earum appellationum similitudo capiatur. « (1) Adoptivi, ait Cyrillus, non essent omnino filii, nisi ante naturalis extitisset, et vera generatio consequentis imaginis archetypum in seipsa monstraret. »

IX. Atque, ut oratione secunda disserit Athanasius, antiquius est ut in rebus creatis, sic in divinis, id, quod naturale est, eo, quod ex voluntate proficiscitur. « (2) Quare, si quod prius est, quod scilicet est naturale, non extitit, pro eo, ac stulta fert illorum opinio; quomodo id, quod posterius est, et est secundum voluntatem, existere poterit? » Atque, ut pie imprimis, et catholice non catholici præsules apud Epiphanium [1] disputant, quæ et καταχρηστικῶς, et ὁμωνύμως, *abusione quadam nominis*, et *homonymia* dicuntur, ab alîquo derivantur, quod κυρίως, et οὐσιωδῶς, *proprie*, et *secundum substantiam* dicitur. Atqui Deus primario, et antecedenti, excellentique ratione vocatur Pater unigeniti Filii, et ab eo per similitudinem, ac translationem, patres appellantur in terra, ut Apostolus docet [2] : *Hujus*, inquit, *gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cœlis, et in terra nominatur.* Proinde, cum in hominum genere per translationem ab summo patre, dicantur patres eorum, quos de sua substantia generant, similes sibi; multo magis is, unde significationis translatio petitur, proprie, ac naturaliter e sua substantia similem sibi gignere putandus est eum, qui sit proprie Filius.

Quin etiam Cyrillus in tertio libro Thesauri contendit, solum Deum proprie de sua substantia gignere, non autem creatas res. « (3) Nam quod revera est, et secundum substantiam gignere potest, Deus est. Ipse enim de ipso dicit : Ego sum, qui sum; tanquam cetera non sint, antequam fiant, sed voluntate Dei ad hoc, ut essent, perducta sint. Igitur quod revera est, cui et esse maxime propria est appellatio, ipsum etiam solum secundum substantiam gignet. » Probat hoc deinceps ex eo, quod non omnia, quæ sunt, gignendi habent facultatem, sed ea tantum, quibus hoc a Deo concessum est. Atque ita concludit denique : « (4) Igitur Deus est id, quod proprie gignit e seipso, nos autem id ex imitatione illius habemus. Quinam igitur absurdum non sit, hoc quidem, quod imitatione alterius id facit, ex seipso gignere; ipsum vero archetypum, ad quod conformatum est istud, non ex seipso, sed extrinsecus habere, ut gignat? » Quo in loco Cyrillus erudite generandi vim in solo Deo inesse proprie, demonstrat, quoniam solus est proprie. Est autem via quædam, et cursus ad τὸ εἶναι, generatio, et productio. Quare necesse est, etiam hanc Deo præcipuo jure competere. Sic etiam fecunditatem alibi proprie, et excellenter naturæ convenire divinæ scripsit, ut nos superius adnotavimus, ceteris imitatione ejus, ac similitudine.

(1) Cyril. dial. 2. pag. 439. Θετοὶ δὲ οὐκ ἂν εἶεν ὅλως υἱοί, μὴ τοῦ κατὰ φύσιν προϋφεστηκότος, καὶ τῆς ἀληθοῦς γεννήσεως τῆς ἐσύστερον εἰκόνος προϋφαινούσης ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀρχέτυπον.

(2) Athan. orat. 2. pag. 187. Εἰ τοίνυν πρότερον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ φύσιν, οὐχ ὑπῆρξε, κατὰ τὴν ἐκείνων ἄνοιαν, πῶς τὸ δεύτερον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ βούλησιν, γένοιτ' ἄν.

(3) Cyril. Alex. lib. 13. Thes. pag. 133. Ὅτι τὸ ὄντως ὂν, καὶ κατ' οὐσίαν τίκτειν δυνάμενον, τὸ θεῖόν ἐστιν· αὐτὸ γὰρ δὴ περὶ ἑαυτοῦ φησιν· ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, ὡς τῶν ἄλλων ἁπάντων οὐκ ὄντων μὲν πρὶν γενέσθαι, βουλήσει δὲ θείᾳ πρὸς τὸ εἶναι παρενεχθέντων. Οὐκοῦν τὸ ὄντως ὂν, ᾧ καὶ τὸ εἶναι κυριώτατον ὄνομα, αὐτὸ δὴ καὶ μόνον κατ' οὐσίαν γεννήσει.

(4) Ibid. Οὐκοῦν τὸ κυρίως τίκτον ἐξ ἑαυτοῦ, τὸ θεῖόν ἐστιν· ἡμεῖς δὲ κατὰ μίμησιν τὴν ἐκείνου· εἶτα πῶς οὐκ ἄτοπον τὸ μὲν κατὰ μίμησιν, τίκτειν ἐξ ἑαυτοῦ, τὸ δὲ ἀρχέτυπον, πρὸς ὃ καὶ μεμόρφωται, μὴ ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἔξωθεν ἔχειν τὸ γεννᾷν.

[1] Hær. 73. quæ est Semiaria. Num. 5.

[2] Eph. 3. 14.

CAPUT OCTAVUM.

De duabus generationis conditionibus; quarum prima est, ut sit simile, quod gignitur; quæ similitudo in natura sola consistit; idque ex veterum auctoritate monstratur. Eadem similitudo ex philosophicis fontibus, et Aristotele declaratur, quæ in Deo potissimum, et insigni ratione cernitur; maxime quia Verbum est, quod gignitur. De tertia conditione generationis, ut sit a principio conjuncto, quatenus in divina reperitur. De προβολῇ et Hieracæ opinione. Nullam esse substantiæ divisionem in illa generatione; quemadmodum lucis exemplum ad illam conveniat. De transfusione, sive ἀποῤῥοίᾳ; quam partim rejecerunt Patres, partim bono sensu in Deum contulerunt.

I. Altera generationis est conditio, ut ei, quod gignit, simile sit id, quod gignitur; et hoc ipsi ex modo, ac vi generationis conveniat. In quo veteres omnes consentiunt, qui propterea filium ex natura sua imaginem esse dicunt. (1) Athanasius certe in libro de decretis Nicænæ synodi Arianos irridet, qui dissimilem esse Patris Filium, et ab eo factum, non genitum asserebant; « cum nemo, nisi amens, domum imaginem appellet architecti, aut filium dicat genitoris esse dissimilem; quin potius filium omnes patris imaginem, domum vero artis esse opus fateantur. »

Basilius vero contra Eunomium agens, qui generationem a Deo removebat, quod in creatarum rerum propagatione multa ei sint adjuncta crassa, et indigna Deo; respondet, secretis iis, et recisis, quæ terrenum aliquid, ac vile significant, solam ejus proprietatem, et essentiam superesse, quæ Deo tribuitur; hanc autem propriam, ac subjectam generandi vocabulo notionem, esse *similitudinem secundum essentiam*, *vel substantiam*. « (2) Constat enim, si quis attentius consideret, hæc nomina Patris, et Filii, non esse ejus naturæ, ut corporeas passiones proprie, ac primo objiciant animo; sed si per se, solaque pronuntientur, mutuam duntaxat habitudinem præseferre. Pater enim est, qui alteri, ut sit, secundum similem sibi naturam principium dedit; Filius autem, qui per generationem ab altero sui esse principium accepit. » Et Hilarius, libro 9, Filium vere, ac proprie dici, non abusione et nuncupative docet; quia « per nativitatem tenet id natura, quod suum est, et ex se per imaginem referens, quod in se est, dum et imago est actoris, et veritas; quia perfecta nativitas perfectam imaginem præstat, et plenitudo divinitatis corporaliter inhabitans naturalem obtinet veritatem. » Tum in libro de Synodis : « Cum enim unigenitus Filius, et imago invisibilis Dei sit, necesse est, per speciem, atque naturam similis essentia sit. » Mox addit : « Hoc vere est, esse filium, paternæ scilicet formæ veritatem coimaginatæ in se naturæ perfecta similitudine retulisse. » Sed et Ambrosius [1] « Deum esse Filium *ait* secundum imaginis unitatem. » Et lib. 1. in Hexaemeron, capit. 8. « generationum progressiones *ait* ex ejusdem generis vel auctoribus, vel causis creatas, in similitudinem sui referri auctoris. »

II. Præclare hoc apud Epiphanium Semiariani, et ὁμοουσίου patroni contra Anomœos explicant; qui simili ac Basilius ratione contendunt, a voce *gignendi* omnia illa separanda, cum ad divina transfertur, quæ in creatarum rerum generatione minus sincera, et perfecta cernimus; ut iis detractis, liquida, et propria illius notio constet, quæ in similitudine consistit. « (3) Ita, *inquit*, in Patrem, et Filium, corporeis omnibus rejectis, sola ejus generatio, quod simile, et secundum substantiam animal est, transferetur, quoniam pater omnis

(1) Athan. pag. 410. Οὐδὲ πάλιν τὴν μὲν οἰκίαν, εἰκόνα τοῦ κτίζοντος, τὸν δὲ υἱὸν, ἀνόμοιον τοῦ γεννῶντος. Ἀλλὰ μᾶλλον μεν υἱὸν, εἰκόνα τοῦ πατρὸς ὁμολογήσει, τὴν δὲ οἰκίαν, τέχνης εἶναι δημιούργημα.

(2) Basil. lib. 2. contra Eun. Τὸν μὲν τρόπον, καθ' ὃν ἐγέννησεν ὁ Θεὸς, ὡς ἄῤῥητον, καὶ ἀπερινόητον ἀφιέντα· πρὸς δὲ τὴν καθ' οὐσίαν ὁμοιότητα ἐκ τῆς τοῦ γενναῖν προσηγορίας ὁδηγούμενον. Καί τοι γε φανερὸν σκοπουμένῳ, ὅτι οὐ σωματικῶν παθῶν κυρίως, καὶ πρώτως ἔννοιαν ἐμποιεῖν ταυτὶ πέφυκε τὰ ὀνόματα, ὁ Πατὴρ λέγω, καὶ ὁ Υἱός· ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰ μὲν λεγόμενα, τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν ἐνδείκνυται μόνην. Πατὴρ μὲν γάρ ἐστιν ὁ ἑτέρῳ τοῦ εἶναι κατὰ τὴν ὁμοίαν ἑαυτῷ φύσιν τὴν ἀρχὴν παρασχών· Υἱὸς δὲ ἐξ ἑτέρου γεννητῶς τοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν ἐσχηκώς.

(3) Epiph. hær. 73. num. 14. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκβεβλημένων τῶν σωματικῶν πάντων, παραληφθήσεται μόνη ἡ ὁμοίου, καὶ κατ' οὐσίαν ζώου γενεσιουργία· ἐπειδὴ πᾶς πατὴρ ὁμοίας οὐσίας αὐτοῦ νοεῖται πατήρ.

[1] Lib. in Luc.

sui similis substantiæ pater intelligitur. » Atque idem contra Anomœos disputans Epiphanius[1], « (1) Si, *inquit*, Filium omnino genuit, fieri non potest, quin Patri sit æqualis, ac similis. Quidquid enim gignit, simile sibi gignit, nec solum simile, sed ita æquale, ut sit idem. Nam homo hominem generat, et Deus Deum. »

Sed similitudo omnis dupliciter dicitur : aut enim in natura, et essentia consistit : aut in iis, quæ naturam sequuntur; ut in hominum genere primum natura similes sunt parentum filii, quia homo hominem gignit, deinde figura et lineamentis, vultuque ipso, et specie corporis, tum indole, ac moribus. Quo ex duplici genere, prius ad definitionem, et essentiam generationis attinet, ut neque sine naturæ similitudine generatio sit ulla, et, si desint ceteræ, sola ista sufficiat. Dici hoc propter theologos quosdam scholasticos convenit ; qui in exponenda usitata illa definitione generationis, similitudinis notionem, quæ ad eam adhibetur, negant in naturæ unitate sitam esse, sed *in specie*, *ac similitudine repræsentationis*. « Quocirca eo magis, aut minus perfectus filius sui patris aliquis esse dicitur, non quo perfectior, aut minus perfectus homo est, sed quo magis, aut minus ipsum patrem repræsentat. Ideoque, cum aliquis parum patrem suum repræsentat, (nam nullus est, qui non aliquo modo ipsum imitetur) dicere solemus, eum non esse filium sui patris, et cum magis matrem, quam patrem repræsentat, dicimus magis esse filium matris, quam patris. » Hæc Vasquezius [2]. Cui et favere videtur Origenes in primo libro Periarchon, capite secundo. « Interdum, *inquit*, imago dicitur ejus, qui genuit, is, qui natus ; cum in nullo similitudinem lineamenta ejus, qui genuit, in eo, qui natus est, mentiuntur. »

III. Atqui non solum ex veterum auctoritate, sed communi etiam sensu perspicue constat, veram, ac propriam rationem *filii*, ac τὸ οὐσιῶδες ejus in hoc uno consistere, quod sit expressa, et producta similitudo paternæ substantiæ ; et quamvis cetera consequi solent, ut parentum in aliis similes sint filii, eorumque speciem, ac mores imitentur; nihil est hoc tamen necesse. Etenim si quempiam hominem gigni cogitemus homine ab altero, qui neque vultu, neque corporis forma, et specie, neque indole genitorem referat; num aut ipsum *filium* esse non putabimus, quia nullam, præterquam naturæ, similitudinem gerit; aut minus filium, quam quemvis alium, qui sit patris simillimus? Non opinor. Erit enim cum proprie, vereque filius, tum haud minori jure, quam ceteri. Neque vero filii exacta, sinceraque notio magis, aut minus admittit, sed *in indivisibili*, ut loquuntur, posita est; ut immerito Vasquezius ista subjecerit, « Quare non crescit perfectio filiationis ex perfectione substantiæ, sed ex perfectione similitudinis repræsentantis. » Quæ, si de perfecta similitudine substantiæ dicuntur, vera sunt; sin ad alia pertinent, quæ substantiam comitantur, minime necessaria sunt. Est ergo filius is duntaxat, qui paternam substantiam repræsentat; quod qui perfectissime facit, is demum perfectissimus est filius. Hoc vero in eadem specie incrementum non capit. Sed si divina generatio cum humana conferatur, quemadmodum hanc illa longe superat ; sic qui per illam producitur, filii rationem excellentiori, quam alter, jure sortitur. De qua re paulo post. Nam huic sermoni prævertendum illud est, ut penes substantiam solam illam spectari similitudinem ostendamus ex Patribus, quæ in generationis definitione ponitur. Tametsi nullis novis testimoniis opus habemus. Nam quæ et hoc capite, et in aliis passim adduximus, quibus τὸ ὁμοούσιον, vel generationis in Deo proprietatem illustravimus, nullius alterius, quam substantiæ vel naturæ, requiri similitudinem arguunt. Hujus enim fere mentionem unius faciunt.

IV. Sane Hilarius quid sit vere esse filium definiens, hoc esse dicit [3], « paternæ formæ veritatem coimaginatæ in se naturæ perfecta similitudine retulisse. » Et eodem in libro [4] Ancyranæ Semiarianorum synodi canonem, sive anathematismum septimum approbat, in eos editum, qui « patrem dissimilis essentiæ dicunt, sed similis efficaciæ. » De quo Hilarius ita scribit : « Neque enim pater per id dicetur Deus, si habeat virtuti, atque efficaciæ suæ similem creationem ; sed si genuerit non dissimilis, atque alienæ a se essentiæ naturam ; quia diversitatem paternæ naturæ nativitas naturalis non recipit. » Vides ut exclusa alia

(1) Idem. Εἰ μὲν γὰρ ὅλως γεγέννηκεν ἐξ αὐτοῦ τὸν Υἱόν, ἀδύνατον μὴ εἶναι ἴσον τῷ Πατρὶ, καὶ ὅμοιον. Πᾶν γὰρ τὸ γεννῶν ὅμοιον ἑαυτῷ γεννᾷ, καὶ οὐ μόνον ὅμοιον, ἀλλ' ἴσον τῇ ταυτότητι. Ἄνθρωπος μὲν γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ, καὶ Θεὸς Θεόν.

[1] Hær. 76. Nu. 6. — [2] Vasq. in 1. p. disp. 113. c. 1. et 7. n. 45.

[3] Lib. de Syn. — [4] Ad anath. 7

omni similitudine, (quod enim de virtute, et efficacia dicit Hilarius, id ad quamlibet aliam proprietatem convenit) eam solam, quæ naturæ est, ac substantiæ, generationis esse propriam asserit, et in ejus essentia contineri. Ad hæc eodem in libro de similitudine agens ea, quæ Filio tribuitur, et ad veram generationem, ac nativitatem pertinet, in natura, et essentia sitam esse demonstrat. Quærit enim « cujusmodi similitudinem, et effigiem suam Adam in Seth genuerit; » ac respondet in eo positam esse, « quia non est natura dissimilis; » ex quo et æqualitas intelligitur, quoniam « similitudo res ipsas naturales coæquat per similitudinem non indifferentis essentiæ. Omnis itaque filius secundum naturalem nativitatem æqualitas patris est, quia est et similitudo naturæ. » Gregorius vero Nazianzenus[1] explicans appellationem hanc Filii, qua εἰκὼν, *imago* dicitur, causam ejus esse ait τὸ ὁμοούσιον. Luculenter etiam Gregorius alter Nyssenus idipsum docet, dum Arianorum fraudem retegit similem esse Patri Filium affirmantium. Etenim triplex similitudinis genus discernit[2]: primum eorum, quæ natura, et genere diversa, in aliquo duntaxat, quod naturam consequitur, utcumque conveniunt, velut colore, lineamentis, externaque figura; atque hoc modo exemplari suo imago similis est; et effigies illa, quæ intuenti se in speculo respondet, ei quamsimillima videtur. Rursus alia similitudo est citra naturam, qua homo ad similitudinem Dei factus dicitur, quæ potest et ad prius illud genus referri. Tertio denique similis dicitur Adami Seth, et filii ceteri parentum similes, quæ est naturæ, substantiæque propria, eoque modo Filium Dei, Patris appellari similem Nyssenus affirmat, hoc est ejus substantiæ, et ὑποστάσεως, non *operationis*, et *efficaciæ;* quod Eunomius prædicabat. Addatur et Augustini disertissimus ad eamdem rem locus ex libro tertio contra Maximinum, capite 15. « Nec vultis nosse, *inquit*, ad ostendendum verum Filium, quantum valeat una, eademque substantia; etiamsi filius hominis homo in quibusdam similis, in quibusdam sit dissimilis patri; tamen quia ejusdem substantiæ est, negari verus filius non potest, et quia verus est filius, negari ejusdem substantiæ non potest. »

V. Sed nihil est, quod antiquorum Patrum, imo illorum temporum Ecclesiæ communem ea de re sensum magis ostendat, quam conflictus ille cum Arianis Catholicarum partium. Siquidem Patri Verbum divinum esse simile, qui in illa secta desperati penitus non erant, facile concedebant, velut sapientia, bonitate, potentia, et ceteris, quæ penes Deum esse cogitando fingimus; solam οὐσίαν excipiebant, qui Filium Dei non proprie, sed ὁμωνύμως, et pari ac nos jure esse dictitabant. At vero Catholici, tum qui ad eos propius accedebant, Semiariani, qui verum, ac proprie dictum defendebant Filium, cum reliquis, tum præsertim essentia, substantia, et οὐσίᾳ aiebant esse similem; quod filius nemo dici possit, nisi qui sit substantia similis, eaque sit illi vocabulo proprie subjecta notio. De qua controversia, Catholicorumque professione, multa in primo, et quarto libro diximus ex Epiphanio, Hilario, Basilio, Gregorio Nysseno, et plerisque aliis, unde liquido illud intelligitur, solam eam similitudinem, quæ sit κατ' οὐσίαν, ad definitionem generationis, et essentiam referri.

Quod ex eo quoque cognoscitur, quod nonnulli Patrum contra eosdem hæreticos pugnant, etsi Filius Patre inferior esse dicatur in reliquis, ut æternitate, potentia; tamen si et vera generatio est, et proprie dictus filius, ejusdem cum ipso fore substantiæ, adeoque similem natura; quemadmodum in hominum filiis, quamvis ætate posteriores, nihilominus vere sunt filii, quia naturæ similitudinem obtinent, ut inter alios Augustinus[3] supra a nobis productus contra Maximum objicit. De quo legenda sunt omnino, quæ S. Hilarius super Orientalium decretis contra Anomœos in Ancyrano concilio editis exposuit in libro de Synodis; tum quæ S. Epiphanius ad idem habet argumentum Hæresi 73. Nam Catholici, et imprimis Hilarius, valde Semiarianorum sententiam probant, quod Filium Dei, quem alii similem Patris simpliciter asserebant, vel sola voluntate, aliisque rebus similem; illi οὐσίᾳ, et ὑποστάσει, et τῷ εἶναι similem esse dicebant, utpote Filium.

VI. Sic igitur res habet: Natura in viventium generatione, quantum in se est, quamsimillimum id, quod gignitur, generanti facere studet; ac præcipue quidem eo tendit, ut naturam eamdem exprimat in filio, deinde ut in ceteris quoque perfectam similitudinem efficiat; quod his verbis declarat Aristoteles: « (1) Et ut parentum proles sit similis, rationi congruit. Simile est enim id, quod accedit ad

(1) ARIST. lib. 1. de Gener. anim. cap. 19. Καὶ τὸ ὅμοια γίνεσθαι τοῖς γεννήσασι τὰ ἔκγονα, εὔλογον. Ὅμοιον γὰρ

[1] Orat. 36. p. 591. — [2] Lib. 1. con. Eun. p. 46.

[3] Lib. 3. con. Max. c. 18.

partes, ei, quod remanet. Itaque semen manus, vel vultus, vel totius animalis, est non definita manus, aut vultus, aut totum ipsum animal; et cujusmodi unumquodque illorum est actu, tale est potestate semen. » Quocirca, cum semen ex tota viventis substantia dimanet, non totum duntaxat animal, sed ejus etiam partes singulas potestate continet, et hoc agit, ut easdem prorsus, ac similes transfundat in genitum. Sed quemadmodum, dum homo gignitur, eodem puncto temporis, quo ille constituitur, omnes ejus proprietates existunt, ut et ridendi, admirandique sit capax, et ad disciplinam aptus; neque tamen iis in qualitatibus hominis essentia ponitur, neque, si quis definitionem quærat hominis, respondere oportebit, eum ad ridendum, discendumque esse factum, sed præcise sola ipsius essentia proferetur; sic, etsi viventium, animantiumque generatio, præter naturæ similitudinem, aliorum insuper omnium, quoad potest, assequi conatur; illius tamen essentia sola naturæ similitudine circumscribitur, quæ, utut ceteræ desint, veram, ac proprie dictam generationem efficit, ea sola si abest, quamvis reliquæ omnes suppetant, nulla prorsus est generatio. Chrysostomus homilia tertia in epistolam ad Colossenses[1], de hac imaginis proprietate iis, quæ dixi, simillima quædam disputat. Imaginem, qua imago est, etiam apud nos nihil discrepare a prototypo debere. Sed hoc humanam industriam non posse consequi, Deum vero nulla re aberrare, deficere.

VII. Jam quod in creatarum propagatione rerum, propter materiæ imbecillitatem, variosque casus, nunquam accidit, ut præter naturam perfecta sit in ceteris similitudo genitorum; hoc ipsum in divina generatione absolutissimum cernitur, idque eo, quod attributa, quæ dicuntur Dei, uti bonitas, æternitas, potentia, nihil ab natura ipsa discrepant, sed una sunt cum ea, simplicissimaque res; ex quo Filius, qui imago est Patris, non hujus solum naturæ, et essentiæ, sed etiam bonitatis, potentiæ, ac reliquarum omnium proprietatum, quæ idem prorsus cum natura sunt, expressa similitudo nascitur. Ac propterea omnibus omnium generationibus hac ex parte divina antecellit, eique generationis natura, et definitio præ ceteris convenit; quia præstantissimam, et nulla re deficientem in genito similitudinem generantis exprimit; « quia perfecta nativitas, » ut ait Hilarius[2], « perfectam imaginem præstat. » Quam rem Chrysostomus indicat homilia prima in priorem ad Timotheum : « (1) Similis est, *inquit*, filius patri, sed non sic, ut in Deo cernitur. Propior enim hic est accessio. Nam illic, etsi substantia sint idem, tamen plerisque aliis discrepant, colore, figura, prudentia, tempore, proposito voluntatis, iis, quæ in animo, iis, quæ in corpore consistunt; item externis, aliisque pluribus invicem distant, quam invicem conjunguntur. Illic vero nihil est istiusmodi separationum. » Ergo similitudo in creaturis sola substantia continetur. De quo rursus consulendus est Greg. Nazianzenus, qui causam reddit, cur Filius imago Patris appelletur. « (2) Hæc enim, *inquit*, est imaginis natura, ut exemplar suum imitando referat. Quanquam hic imago exemplar suum expressius refert. Illic enim rei vivæ, ac motu præditæ, mortua, et motus expers imago est; hic autem vivi exemplaris viva quoque est effigies, multoque minus a Patre differens, quam Seth ab Adamo, filiusque omnis a parente suo. Hujusmodi namque simpliciuin rerum natura est, ut non partim inter se similes sint, partim dissimiles, sed totæ totas repræsentent, eademque potius sint, quam similes. »

Potest et ex ipso divinæ generationis modo constare, quanto potiore, quam ceteris, jure generationis ei natura conveniat. Quippe intelligentiæ divinæ fetus est sempiternus Dei Filius; et verbum mentis, quod cognitione producitur; estque natura sua propria rei ob-

τὸ προσελθὸν πρὸς τὰ μέρη, τῷ ὑπολειφθέντι. Ὥστε τὸ σπέρμα ἐστὶ τὸ τῆς χειρὸς, ἢ τὸ τοῦ προσώπου, ἢ ὅλου τοῦ ζώου, ἀδιόριστος χεὶρ, ἢ πρόσωπον, ἢ ὅλον ζῶον· καὶ οἷον ἐκείνων ἕκαστον ἐνεργείᾳ, τοιοῦτον τὸ σπέρμα δυνάμει.

(1) Chrys. hom. 1. in 1. ad Timoth. pag. 351. edit. Savil. Ὁμοιός ἐστιν υἱὸς τῷ πατρὶ, ἀλλ' οὐχ οὕτως ὡς ἐπὶ Θεοῦ. Πλείων γὰρ ἐγγύτης ἐκεῖ. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ, εἰ καὶ τῇ οὐσίᾳ ταὐτὸν εἰσιν, ἀλλ' ἑτέροις πολλοῖς διεστήκασι, χρώματι, σχήματι, συνέσει, χρόνῳ, προαιρέσει, τοῖς περὶ ψυχὴν, τοῖς περὶ σῶμα, τοῖς ἐκτὸς, καὶ πλείοσιν ἑτέροις διεστήκασιν ἀλλήλων, ἢ συνάπτονται πρὸς ἀλλήλους· ἐκεῖ τούτων οὐδέν ἐστι τῶν διαφραγμάτων.

(2) Nazianz. orat. 37. Αὕτη γὰρ εἰκόνος φύσις, μίμημα εἶναι τοῦ ἀρχετύπου, καὶ οὗ λέγεται· πλὴν ὅτι καὶ πλέον ἐνταῦθα. Ἐκεῖ μὲν γὰρ, ἀκίνητος κινουμένου. Ἐνταῦθα δὲ, ζῶντος, καὶ ζῶσα, καὶ πλέον ἔχουσα τὸ ἀπαράλλακτον, ἢ τοῦ Ἀδὰμ ὁ Σὴθ, καὶ τοῦ γεννῶντος παντὸς τὸ γεννώμενον. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν ἁπλῶν φύσις, μὴ τῷ μὲν ἐρικέναι, τῷ δὲ ἀπεοικέναι· ἀλλ' ὅλον ὅλου τύπον εἶναι, καὶ ταὐτὸν μᾶλλον, ἢ ἀφομοίωμα.

[1] Pag. 103. ver. 33.

[2] Lib. 9.

jectæ similitudo, et imago. Ideo præ reliquis omnibus generationi illi similitudinis ratio congruit, quæ tanto perfectior est, quanto et mens ipsa, quæ intelligit, præstantior est, et quod intelligit, excellentiori cognitione complectitur. Etenim, ut scribit Augustinus[1], « tanquam seipsum dicens Pater, genuit Verbum sibi æquale per omnia. Non enim seipsum integre, perfecteque dixisset, si aliquid minus, aut amplius esset in ejus Verbo, quam in ipso. Ibi summe illud agnoscitur est, est; non, non. Et ideo verbum hoc vere veritas est, quoniam quidquid in ea scientia, de qua genitum est, et in ipso est. » Vide Cyrillum Alexandrinum lib. 3. in Joan.[2] ubi fuse contra Anomœos demonstrat, non ἐνεργείας solum esse similem Filium, sed paternæ ipsius substantiæ.

VIII. Tertia demum conditio generationis, definitionisque pars est, *ut sit a conjuncto principio;* hoc est, ut generantis ipsa substantia, saltem aliqua sui parte, derivetur in genitum, ut non sola vis gignentis, et efficientia, quod est accidens quoddam, in adjacentem materiam extrinsecus imprimatur, sed pars aliqua generantis, ut in creatis accidit, ab ipso decisa, nativa, et insita vi, in ejusdem similitudinem elaboretur. Hoc enim differt inanimatorum generatio ab ea, quæ viventium propria est, ut S. Thomas explicat in quarto contra Gentiles[3], quod ab illis non aliter emanat, ac gignitur aliud, quam actione unius in alterum. Sic enim ignis ignem generat, dum admotam materiam calore, siccitateque sua extrinsecus afficit, et immutat, nulla substantiæ suæ parte transfusa, quæ vim illam genitalem continet, estque conjunctum cum genito principium, imo fit ipsummet genitum. Quæ autem animata sunt, ac viventia, cum seipsa movent ad generandum, non externa duntaxat, ut illa superiora, tum partem sui desecant, ac trajiciunt, velut arbores, ab quibus manat humor, ac succus, qui duratus in semen, terræque mandatus, et propagatricem vim illam cum materia deferens, similem adolescit in stirpem. Quod idem et in animantibus evenit. Nam generatio, etiam in istis, vegetabilis animæ facultatis propria est. Itaque semen, cum sit generantis ipsa substantia, potestate totum illud est, quod est generans, ut ex Aristotele paulo antea dixi. (1) Qui insuper eodem in libro marem, ac feminam idcirco generationis esse principia docet, quod partem illam a se substantiæ suæ decidunt, et communicant alteri.

IX. Hic ille vero locus est, in quo plurimum sese jactabant Arius, ac similes hæretici, qui veram in Deo generationem, verumque negabant esse Filium; quod non alium generandi modum agnoscerent, quam qui decisione, profluvioque fit substantiæ, hoc est ἀποῤῥοίᾳ, καὶ τμήσει, ut loquitur Athanasius[4], et aliis similibus, quos capite superiori perstrinximus. Ex quo Catholicorum dogmati invidiam facere solebant, eosque Valentini, vel Manichæi, et ejusdemmodi hæreticorum asseclas vocabant. Ac famosam illam Valentini προβολὴν imprimis objiciebant, quam *prolationem* vertit Hilarius[5]; apud quem Arius in epistola sua profitetur, se ὁμοούσιον propterea negare Filium, ne, ut Valentinus, prolatione natum Patris asseveret; aut, sicut Manichæus, partem unius substantiæ Patris natum esse; aut sicut Sabellius unionem dividens, ipsum dicat esse Filium, quem et Patrem; aut, sicut Hierarchas, lucernam e lucerna, vel lampadem in duas partes. Hæc Hilarius ex Arii epistola, cujus ex Epiphanio supra meminimus[6].

Hanc vero προβολὴν, *prolationemque* Valentini male quosdam intellexisse in animadversionibus ad Epiphanium ostendimus; nihilque aliud sibi velle, quam propagationem ejusmodi, quæ fit a pluribus, decerpta, ac delibata quadam e singulis parte, et in unum collata. Valentinus enim Jesum aiebat ab Æonibus omnibus « ex ære collatitio in honorem, et gloriam patris, » atque « ex omnium defloratione constructum, » ut ait Tertullianus[7]. Quare « (2) corpoream quamdam, et passione conjunctam procreationem » vox ista significabat, ut apud Eusebium Marcellus ait. Sic Manichæus divinam substantian partibilem esse, et a tenebrarum principibus absorptam ejus esse particulam asserebat. Hieracas vero (ita enim

(1) ARISTOT. 1. de Gen. anim. cap. 2. Τῷ γὰρ ἀποκρίνεσθαι τὸ τοιοῦτο μόριον ἀπὸ τοῦ θήλεος, καὶ τοῦ ἄῤῥενος, καὶ ἐν τούτοις τὴν ἀπόκρισιν εἶναι, καὶ ἐκ τούτων, διὰ τοῦτο τὸ θῆλυ, καὶ τὸ ἄῤῥεν ἀρχαὶ τῆς γενέσεως εἰσίν.

(2) EUSEB. lib. 1. contra Marcel. cap. 4. Φυλαξάμενοι τῶν αἱρετικῶν τὴν ἀσέβειαν, οἱ σωματικήν τινα, καὶ παθητικὴν κατεψεύσαντο τοῦ Θεοῦ τὴν τεκνογονίαν, τὰς προβολὰς δογματιζόντες.

Idem in lib. 4. de Dem. pag. 114.

[1] Lib 15. de Trinit. c. 14. — [2] Cyr. 3. in Joan. c. 5. p. 302. — [3] Cap. 11. — [4] In Expos. fid. p. 394. — [5] Libr. 6. sub init. — [6] Hær. 69. n. 7. — [7] Lib. con. Valent. c. 12. Iren. lib. 1. c. 1. Epiphan. Hær. 31. n. 13. 2.

scribendum est, non *Hierarchas*) etsi totam in Filium trajici substantiam Patris diceret, diversam tamen volebat esse numero, ut cum fax e face succenditur. Quæ nugacium hæreticorum commenta longe a Deo removenda sunt. « Impassibilis est enim ille, qui genuit, et imago invisibilis Dei est ille, qui natus est,» ut scribit Hilarius [1]. « Est enim unus ex uno, ait idem [2]; non est portio, non est defectio, non est diminutio, non derivatio, non protensio, non passio, sed viventis naturæ ex vivente nativitas est. »

Et in eodem libro sexto de Hierarcha plenius : « Hierarchas nesciens unigeniti nativitatem, nec evangelicorum sacramentorum virtutem adeptus, unius lucernæ duo lumina prædicavit, ut lychnorum bipartita divisio substantiam Patris et Filii æmularetur, quæ ex unius vasculi unguine accenderetur in lumen, tanquam esset substantia exterior, ut oleum in lucerna continens luminis utriusque naturam; vel certe ut lampas papyro eidem intexta, utroque capite luceret, essetque media materies, lumen ex se utrumque protendens. » Mox veram divinæ generationis formam opponit illi sic : « Vera fidei professio est, ita Deum ex Deo natum, ut lumen ex lumine, quod sine detrimento suo naturam suam præstat ex sese, ut det quod habet, et quod dederit habeat, nascaturque quod sit, cum non aliud, quam quod est, natum sit; et nativitas acceperit, quod erat, nec ademerit, quod accipit, fitque utrumque unum, dum ex eo, quod est, nascitur, et quod nascitur, neque aliunde, neque aliud est. » Et paulo post : « Deus, ut est Deus, quod est permanet, et permanens Deus, Deum genuit. Non continetur ut lampas et lampas, aut lychnus et lychnus exteriore natura. Unitas est, non ex connexione porrectio.

X. Tractat hunc locum egregie S. Athanasius libro de decretis Nicænæ synodi; cujus hic proinde verba describam : « (1) Sic aliter, *inquit*, se habet hominum generatio, aliter Filius a Patre oritur. Etenim progenies hominum partes sunt quodammodo gignentium; quoniam natura ipsa corporum non est simplex, sed fluida, et ex partibus composita; effluuntque, cum generant, homines; et vicissim cum aluntur, cibi in eos, et potus influunt; quam ob causam multorum per tempora filiorum patres fiunt homines. Deus autem, cum sit impartibilis, impartibiliter est, et passionis expers Filii pater. Nam nec effluxio ulla est ejus, quod est incorporeum; nec influxio in ipsum est; ut in hominibus. Sed cum natura sit simplex, unius est et solius Filii pater. » Quamobrem nulla fit in divina generatione neque substantiæ divisio, ut in creaturis, nec essentiæ multiplicatio, quæ in iisdem cernitur. Nam divisio in istis proprie nulla fit essentiæ; quod observat Gregorius Nyssenus, qui Eunomii verba reprehendit, asserentis, « (2) patrem, cum generat, propriam non partiri substantiam; » et sic eum refellit. « Cujus enim, *ait*, in generando propria essentia partitur? Essentia enim hominum quidem est humana natura. In brutis autem universe natura rationis expers, specie vero, ut in bobus, et ovibus, ac brutis omnibus, ea, quæ secundum proprietatum differentias spectatur. Quodnam igitur illorum per partum propriam essentiam partitur? Nonne semper manet per successionem posterorum in singulis animantibus integra natura? » Ex quo absurdum esse dictu colligit, hominem sic ab homine propagari, ut generantis essentia non dividatur; Dei vero Filium unigenitum ideo nolle ex Patre esse revera, ne incorrupta per illum hujus natura mutiletur. Quo in loco Gregorii ambiguus est usus vocabuli τῆς οὐσίας. Nam et *substantiam* rei, et *essentiam*, sive τὸ τί ἦν εἶναι significat; priori sensu partibilis est οὐσία, et revera in generatione dividitur,

(1) ATHAN. lib. de Decret. pag. 409. Οὕτως ἄλλως ἐστὶν ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις, καὶ ἄλλως ἐστὶν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός. Τῶν μὲν γὰρ ἀνθρώπων τὰ γεννήματα μέρη πως τῶν γεννώντων εἰσί. Ἐπεὶ καὶ αὐτὴ τῶν σωμάτων ἡ φύσις οὐχ ἁπλῆ τίς ἐστιν, ἀλλὰ ῥευστὴ, καὶ ἐκ μερῶν ἔχει τὴν σύνθεσιν. Ἀπορρέουσί τε ἄνθρωποι γεννῶντες, καὶ πάλιν ἐπιῤῥεῖ τὰ ἐκ τῶν τροφῶν εἰς αὐτοὺς εἰσαγόμενα· δι' ἣν αἰτίαν καὶ πολλῶν κατὰ καιρὸν τέκνων γίνονται πατέρες οἱ ἄνθρωποι. Ὁ δὲ Θεὸς ἀμερὴς ὢν ἀμερίστως ἐστὶ, καὶ ἀπαθὴς τοῦ Υἱοῦ Πατήρ· οὔτε γὰρ ἀπορροή τοῦ ἀσωμάτου ἐστὶν, οὔτ' ἐπιῤῥοή τις εἰς αὐτὸν γίνεται, ὡς ἐπ' ἀνθρώπων. Ἁπλοῦς δὲ ὢν τὴν φύσιν, ἑνὸς καὶ μόνου τοῦ Υἱοῦ Πατήρ ἐστι.

(2) GREG. Nyss. l. contra Eunom. pag. 18. Eun. Οὐκ ἐν τῷ γεννᾷν τὴν οὐσίαν μερίζει.

Ibidem. Τίνος γὰρ ἐν τῷ γεννᾷν ἡ ἰδία οὐσία μερίζεται; οὐσία γὰρ ἐπὶ μὲν τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· ἐπὶ δὲ τῶν ἀλόγων, γενικῶς μὲν ἡ ἄλογος, ἰδικῶς δὲ ἐπὶ τῶν βοῶν, καὶ ἐπὶ τῶν προβάτων, καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἀλόγων κατὰ τὰς τῶν ἰδιωμάτων διαφορὰς θεωρουμένη. Τί τοίνυν ἐκ τούτων μερίζει τὴν ἰδίαν οὐσίαν διὰ τοῦ τόκου; οὐκ ἀεὶ μένει διὰ τῆς διαδοχῆς τῶν ἐπιγινομένων ἐφ' ἑκάστου τῶν ζώων ἀκεραία ἡ φύσις;

[1] Lib. 2.

[2] Lib. 6.

ideoque filius pars esse parentis dicitur; posteriore non dividitur, sed ei, quæ est in patre, similis in filio producitur, ac solo numero diversa.

XI. Eodem argumento et Hilarius [1] utitur, quod ex ignis, et luminis exemplo petit: « Quæro itaque nunc, *ait*, utrum divisio, ac separatio sit, cum ignis ex igne est; aut numquid abscinditur natura ne maneat, aut non sequitur natura ne insit, cum accenso lumine ex lumine per quemdam quasi nativitatis profectum naturæ nulla defectio sit, et tamen sit lumen ex lumine? Aut numquid hoc non manet in eo, quod ex sese sine defectione subsistit? aut non hoc inest in eo, unde non recisum est, sed cum unitate substantiæ naturalis exivit? Et quæro, an non unum sint, cum lumen ex lumine nec divisione separabile sit, nec genere naturæ? » Quæ non sic intelligenda sunt, tanquam in ignis, ac luminis accensione eadem utrobique sit numero natura. Hoc vero Hilarii, et Cyrilli exemplum, etsi minus propriam generationis, quæ in Deo est, rationem explicat, quia neque viventis a vivente est origo, neque ipsa generantis substantia transit in genitum; (ut de inanimatorum omnium generatione supra docuimus). aptius tamen est ad exprimendam illius hac ex parte similitudinem, quod nulla istic eveniat substantiæ partitio, vel fluxio, cujusmodi in viventium productione cernitur. Idcirco libentius talia exempla veteres adhibent, ac sæpe φῶς ἐκ φωτός, *lumen de lumine* esse dicunt, hoc est *Deum verum de Deo vero*, ut Victor Uticensis exposuit in Professione fidei [2]. « Namque ut et evidentius nobis divinæ generationis impassibilitas insinuaretur, Deum ex Deo, lumen ex lumine, filium profitendum accipimus. Si ergo in efficientia visibilis, ac mundani luminis tale aliquid non invenitur, ut, lumine ex lumine sumpto, et per quamdam generationis nativitatem exorto, ipsam luminis originem, quæ ex se lumen aliud dedit, nec minui, nec ullum omnino detrimentum ministrati ex se luminis perpeti potuit; quanto rectius, et melius de divini, et ineffabilis luminis natura credendum est, quæ ex seipsa lumen generans minui omnino non potuit? »

XII. Hinc apparet, qua de causa eadem illa similitudo ex igne, ac lumine translata, et ab Catholicis usurpata sit, et in Hieraca damnata. Hic enim diversam numero naturam a Patre derivatam aiebat in Filium, et quodammodo profusam; Catholici vero prorsus eamdem in utroque esse dicebant sine ullo discrimine, quemadmodum nulla luminum, igniumque differentia est. Unde *communionem* hanc, non *transfusionem* esse scribit Faustus Regiensis ad Ruricium [3]. « Ipse, *inquit*, et sibi auctor, et Filio; quia una origo est et fontis, et fluminis. Ex his, quæ absque initio habent, communio est, transfusio non est. » Quod ante hunc Hilarius ita declaravit [4]: « Filius in Patre est, et in Filio Pater, non per transfusionem, refusionemque naturarum, sed per viventis naturæ perfectam nativitatem. »

Hæc *transfusio* a Græcis ἀπόῤῥοια vocatur; quam Patres interdum a divina generatione procul rejiciunt. Alexander episcopus Alexandriæ in epistola ad Byzantinum episcopum ejusdem nominis, negat « (1) gigni a Patre Filium similiter, ac corpora, sectionibus, ac defluctionibus ex divisione factis, ut Sabellio, et Valentino videtur. » De Sabellio, quemadmodum ἀπόῤῥοιαν, id est *defluxionem*, (ita enim Glossarium græcolatinum habet, Epiphanius libro 1. Tripartitæ, capite 14. *divisionum effluxiones*) in Verbi productionem intulerit, amplius cogitandum. Nam nullam iste generationem rei ex re, sed speciem, et adumbrationem commentus videtur. Valentinus autem προβολὰς introduxit, quæ sunt meræ ἀπόῤῥοιαι, ut supra meminimus, et rursum dicemus in septimo libro, cum agetur de προβολῇ, quæ est Spiritus sancti *processio*. Cyrillus Alexandrinus libro sexto Thesauri, « (2) Deum » asserit « non ut hominem gignentem minui quodammodo defluxionibus. »

XIII. Nonnunquam tamen ἀποῤῥοίας vocabulum bono sensu, ac citra suspicionem erroris a Patribus adhibetur. Ut apud Athanasium Theognostus Filii generationem declarans, in secundo libro Hypotyposeon ita scripsit. « (3) Non est, *inquit*, extrinsecus excogi-

(1) ALEXAND. apud Theodoret. lib. 1. cap. 4. Οὐ κατὰ τὰς τῶν σωμάτων ὁμοιότητας, ταῖς τομαῖς ἢ ταῖς ἐκ διαιρέσεων ἀποῤῥοίαις, ὥσπερ Σαβελλίῳ, καὶ Βαλεντίνῳ δοκεῖ.

(2) CYRIL. Alex. 6 Thes. pag. 43. Εἰ γὰρ αἰεὶ καθάπερ ἄνθρωπον τίκτοντα, τὸν Θεὸν ἐλαττοῦσθαί πως ταῖς ἀποῤῥοίαις, etc.

(3) ATHAN. lib. de decret. Nicæn. pag. 410. Οὐκ ἔξωθέν τίς ἐστιν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία· οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισήχθη· ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἔφυ· ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμίς· οὔτε γὰρ τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε ἡ ἀτμὶς αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστὶν, ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος, οὔτε ἀλλότριον· ἀλλὰ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, οὐ μέρισμον ὑπομεινάσης

[1] Lib. 7. — [2] Tom. 4. Bibl. PP.

[3] Tom. 3. Bibl. PP. — [4] Lib. 7.

tata Filii substantia, neque ex non extantibus introducta, sed ex Patris nata substantia est; quemadmodum splendor luminis, aut vapor aquæ. Non enim splendor, neque vapor ipsa est aqua, vel sol ipse; neque vero alienum aliquid, sed effluxio est substantiæ Patris, non ut divisionem passa sit Patris ipsa substantia. Nam ut sol idem permanens non minuitur, defluentibus ab eo radiis; ita nec Patris substantia mutationem sustinuit, imaginem habens sui Filium. »

Origenes quoque in primo libro Periarchon capite secundo, Filium nominat *aporrhœam gloriæ Dei*, et *omnipotentiæ*. Sed neuter ea notione vocem usurpavit istam, qua hæretici alii hanc in opinione sua ponebant, alii falso Catholicis affingere solebant. Nam illi « generationem Christi, quæ supra omnia est, asserentes ex philosophiæ traditionibus colligendam, » decisionem ac defluxionem nescio cujus ab uno in alterum transeuntis fingebant substantiæ, ut Valentinus, et æonum patroni. Isti Catholicos, quasi in eadem causa essent, insimulabant. Sed longe alia mens nostrorum fuit, qui proinde lucis similitudinem libenter ad istas propulsandas calumnias adhibuerunt; ita tamen ut, ne fraudi aliunde rudibus esset illa comparatio, nominatim interdum, quid in utroque dissimile inesset, admonerent. Ut Cyrillus in sexto libro Thesauri, cujus hic verba describam : « (1) Pater, *inquit*, Filium ex seipso coruscavit, sine ulla partitione, vel separatione, veluti sol splendorem ex se emissum. Verum interest, quod iste non per se consistit, neque substantia ipse per sese perfectus est. Siquidem in sole habet esse suum. At divinus ille fœtus hoc unum de exemplo trahit, quod e Patre sine divisione, ac separatione procedit, propriam habet extantiam neutiquam a Patre sejunctam, sed in Patre et cum Patre intellectam, et extantem. »

Maximus item Taurinensis homilia 1. de Eusebio Vercellensi, « Iterum quia lumen dicitur, *inquit*, ne forte eum, velut radium solis, aut splendorem lucernæ, alieno putares lucere fulgore, ait de ipso beatus Joannes evangelista, cui arcanum Dei et videre, et revelare concessum est, dicens, Erat lumen verum. Verum lumen ait, ut scias illum, non cujuscumque, creaturalis, deficientisque luminis esse fulgorem, sed a vera luce veritatem esse, quod lumen est. »

CAPUT NONUM.

De proprietatibus aliquot divinæ generationis, quæ ex ejus ratione superius exposita colliguntur. Eamdem numero naturam in illa communicari Filio. Tum hunc eumdem a Patre non separari, quæ est περιχώρησις ; nec ulla re minorem, sed prorsus æqualem. Ad hæc generationem illam ex æterno esse, deque hac re Arii cavillatio. Explicantur causæ, cur æterna sit illa generatio ; et Eunomianorum argumenta diluuntur. Generatio eadem an sit ἐνέργεια, et operatio. Hanc illi tribui ; non tamen opus dici Filium. In quo distet a generatione actio illa, quæ proprie operatio vocatur Non esse prius potentia generantem Patrem, quam actu. Perfectum a Patre gigni Filium ; et quæ sit rei hujus ratio. Non prius Patrem Deum fuisse, quam Patrem. Item ex Filii æternitate adstruitur generationis æternitas. Deinde quod generatio sit quædam Patris locutio, quæ esse debet æterna. Tum quod Pater ipse ex æterno sit. Præterea generationem eamdem nec desiisse, et in perpetuum fore, nec tamen ideo imperfectam esse, monstratur. Esse gignenti id, quod gignitur, æquale. Alia proprietas divinæ generationis, ut ab uno principio sit. Cur pater potius, quam mater dicitur Deus.

I. Exposui, qua ratione vera in Deo sit generatio, utque multo sit etiam, quam in rebus creatis perfectior, et appellatione sua dignior; deinceps quædam disputationis illius consectaria colligam, ac divinæ generationis proprietates quasdam aperiam, partim communes cum reliquis viventium originibus, partim peculiares. Quæ oratio cum ad illu-

τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. Ὡς γὰρ μένων ὁ ἥλιος ὁ αὐτὸς οὐ μειοῦται ταῖς ἐκχεομέναις ὑπ' αὐτοῦ αὐγαῖς· οὕτως οὐδὲ ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἀλλοίωσιν ὑπέμεινεν, εἰκόνα ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν Υἱόν.

(1) CYRIL. Alex. 6. Thes. pag. 47. Ὁ Πατὴρ ἐξέλαμψεν ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Υἱὸν, ἀμερίστως τε, καὶ ἀδιαστάτως, ὥσπερ οὖν καὶ ὁ ἥλιος τὸ ἐξ αὐτοῦ πεμπόμενον ἀπαύγασμα. Ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν οὐκ ἰδιοσύστατον, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἐντελὲς αὐτὸ καθ' αὐτό· ἔχει γὰρ ἐν τῷ ἡλίῳ τὸ εἶναι· τὸ δὲ θεῖον γέννημα μόνον ἔχον ἐκ τοῦ παραδείγματος τὸ ἐκ Πατρὸς προελθεῖν ἀμερίστως, καὶ ἀδιαστάτως, ἰδίαν ἔχει τὴν ὕπαρξιν οὐ κεχωρισμένην τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐν Πατρὶ, καὶ μετὰ Πατρὸς νοουμένην ὑπάρχουσαν.

strandum magis ac magis catholicum dogma pertinebit, tum ad Arianam convincendam hæresim. Contra quam id imprimis fundamenti loco statuendum est, quod hactenus demonstrare conati fuimus: tam æternam Verbi productionem proprie dictam esse generationem, quam ipsum vere, proprieque, non tropice dici Filium. Id enim tum hoc in quinto libro, tum in secundo declaravimus [1].

Hinc primum illud consentaneum est, eamdem in utroque esse naturam, et οὐσίαν, quod Græci dicunt ὁμοούσιον; nec eamdem solum specie, ut in creatarum rerum generatione omni accidit, sed, quod in divina singulare est, etiam numero. Ut, quod recte Faustus Regiensis dixit [2], *communio naturæ* quædam, non *transfusio* sit ista generatio. Non enim natura ipsa, vel essentia per sese producitur, sed *communicatur;* eademque prorsus, quæ est in Patre, subsistit in Filio. Quod pulchre his verbis Hilarius explicat [3]. « Nativitas autem Dei, quæ ex Deo in Deum extitit, non quæ non erant, tenet, sed quæ in Deo manebant, et manent, obtinuit veritate nascendi. Non ergo, qui non erat, natus est, sed ex his, atque in his, quæ Dei erant, Deus natus existit. » Quo etiam in loco erudite cavillationem Arii refellit; qui in Fidei professione, ut antea notavimus, inter alias hæreses, quarum vitandarum gratia suum se dogma posuisse dicebat, nonnullorum meminerat, eumdem, qui ante fuerat, natum esse putantium. « Nec, qui fuit ante, postmodum natum, vel supercreatum in Filio; » quasi id ex Catholicorum sententia consequens fiat, qui naturam eamdem, quæ erat in Patre, per generationem extitisse volunt in Filio.

II. Contra hanc autem astutiam, ita catholicam causam tuetur Hilarius : « Deus, qui ex Deo natus est, non utique natus ex nihilo est, neque de non extantibus natus est; sed nativitatis suæ viventem habuit naturam. Nec idem Deus, qui erat, sed Deus ex Deo, qui erat, natus est. Et nativitas habuit originis suæ in ipsa sua nativitate naturam. » Gregorius item Nyssenus adversus Eunomium eadem illa jactantem, Filii οὐσίαν ante suam generationem in rerum natura non fuisse, fuse disputat, « (1) non novam aliquam usiam, et ab ea diversam, quæ in Patre sit, ab eo esse genitam. » Etenim si non eadem numero substantia, vel natura, quæ est in Patre, per generationem illam esse dicatur in Filio, dii erunt duo, sua quique natura, proprietatibusque prædíti; quod neque fieri posse, et catholicæ fidei, ac sacris litteris esse contrarium supra demonstravimus. Ex quibus « hunc responsionis ordinem sumpsimus, » ut cum Hilario [3] loquar, « ut veram ex Deo Patre nativitatem unigeniti Dei doceremus, quia per eam et Deus verus esset, neque a natura unius veri Dei esset alienus, ac sic neque Deus negari posset, neque ipse alius Deus dici; quia et Deum nativitas præstaret, et natura in eo unius Dei ex Deo, eum in Deum alterum non separaret. » Inde autem et illud sequitur, non separari a Patre Filium, sed ambos in se esse mutuo, quoniam singularis est natura. « Invicem sunt, inquit Hilarius [4], cum unus ex uno est, quia neque unus uni aliud per generationem, quam quod suum est, dedit, neque unus ab uno aliud per nativitatem obtinet, quam unius. » Ex quo etiam duos deos non effici ait, etsi Pater Deus, et Filius Deus appelletur : « quia eadem atque indissimilis Dei natura sit in utroque; quod dum et Pater Deus, et Filius Deus est, et unum sit naturæ nomen utrisque, unus utrumque significat. Nam ex Deo Deus, vel in Deo Deus, nec duos deos perficit, cum unus ex uno in naturæ nomine unius maneat; nec in solitarium Deum deficit, cum unus et unus in significatione non solus sit. » Fulgentius item in libro de fide ad Petrum, cap. 1. « Per hanc unitatem naturalem totus Pater in Filio, et Spiritu sancto est, totus Filius in Patre, et Spiritu sancto est, totus quoque Spiritus sanctus in Patre, et Filio. »

III. Quæ mutua in alterutro amborum existentia, et περιχώρησις, atque inseparabilis conjunctio declaratur ab Athanasio ex eo quoque, quod tota, quæ in Patre est, plenitudo divinitatis per generationem communicatur et Filio. « (2) Igitur, *inquit*, in Patre Filium esse, et

(1) GREG. Nyss. lib. 7. contra Eun. pag. 209. Ἀλλ' ὅτι μὲν οὐ καινή τις οὐσία παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐγεννήθη ἔξω τῆς ἐν αὐτῷ τῷ Πατρὶ θεωρουμένης, ἱκανῶς οἶμαι διὰ τῶν προειρημένων ἡμῖν ἀποδεδεῖχθαι.

(2) ATHAN. contra Sabell. pag. 513. Οὐκοῦν ἐν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν εἶναι, καὶ τὸν Πατέρα ἐν τῷ Υἱῷ, τοῦτό ἐστι, καὶ οὐδὲν ἕτερον, τὸν Υἱὸν εἶναι Θεὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένον, Θεὸν ὄντα κατὰ τὴν φύσιν, ὅπερ ὁ Πατὴρ, καὶ δεικνύντα τὸ πατρῷον εἶδος ἐν ἑαυτῷ, καὶ δεικνύμενον ἐπὶ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως. Εἷς οὖν, καὶ εἷς, καὶ ἡ δυὰς οὐ μεμέρισται τῇ φύσει, ἀνενδεὴς οὖσα τῇ τελειότητι· ὅλον μὲν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος ὁ Πατὴρ ὡς Πατήρ. Ὅλον δὲ τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος ὁ Υἱὸς ὡς Υἱός. Ἐπεὶ δι' ἀμφοτέρων ἐν εἴδος νοεῖται ὁλοκλήρως ἐν ἀμφοτέροις δεικνύμενον. Vide Cyrillum dial. 2. de Trin. pag. 466.

[1] Cap. 10. — [2] In fin. cap. super.

[3] Lib. 6. — [4] Lib. 7.

Patrem in Filio, hoc nihil aliud est, quam esse Dei Filium eum, qui ex Deo genitus est, Deum naturaliter existentem idipsum, quod est Pater, et paternam in se monstrantem speciem, ac vicissim in paterna hypostasi monstratum. Unus igitur, et unus, et dualitas non dividitur natura, cum ob perfectionem suam nullius egeat. Universa quidem plenitudo divinitatis Pater est, ut pater; universa vero plenitudo divinitatis est Filius, ut filius; quandoquidem per ambos una forma intelligitur, quæ integre in ambobus ostenditur. » Quod ex Apostolo transtulit, qui in Filio dicit [1] *omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter;* quibus verbis significari putat Hilarius [2], « naturæ in eo Dei ex Deo veritatem, dum in eo Deus est, non aut per dignationem, aut per voluntatem, sed per generationem verus, et totus corporalis secundum sui plenitudinem manens; dum id, quod ipse est, id etiam per nativitatem Dei in Deum natum est; neque diversum, aut differens aliquid in Deo est, cum id, quod est, corporaliter habitet in Christo, et quidquid inhabitat corporaliter, idipsum secundum divinitatis est plenitudinem; » ut sit σωματικῶς idem, quod *integre*, ac *perfecte*, quasi non pars insit aliqua totius, veluti corporis, sed ipsummet solidum, et integrum. Nam in sanctis « quamvis divinitas habitet, ait Augustinus [3]; non tamen sicut in capite, quod est Christus, omnis plenitudo divinitatis. Nam et in nostro corpore inest sensus singulis membris; sed non tantus, quantus in capite, ubi prorsus omnis est quinquepartitus. » Quamobrem quia « (1) Filius, qui est et existit absque principio, ex æterno prodiens a Patre, accipere dicitur omnia, quæ Patri natura insunt; » et quoniam « (2) omnia, quæ Pater est, Filius similiter est, præterquam quod pater non est, » ut scribit Cyrillus; imo quia, ut Christus ipse testatur [4], *Omnia quæcumque habet Pater*, Filii sunt; idcirco verum est, quod idem Christus ait [5], *Ego in Patre, et Pater in me est;* et quod Joannes in Evangelio refert, *Verbum erat apud Deum*, et *Hoc erat in principio apud Deum.* His enim verbis « sempiternæ divinitatis in Patre, et Filio inseparabilis unitas edocetur, » ait Ambrosius [6]. Quod si ab æterno cum Patre, et in Patre Verbum erat, ac Filius; nunquam ab eo separatus est. « De Patre enim processit Filius, » ut Petri Chrysologi [7] verbis utar, « non recessit, nec successurus Patri prodivit ex Patre, sed prodivit mansurus in Patre. » Nam si Filius vere Deus est, utpote ab vero Deo vera, et propria generatione productus, quod in superioribus diligenter ostendimus, veram in se divinitatem habeat oportet, non aliam utique, vel numero diversam ab ea, qua Deus est Pater, quia plures esse nequeunt; sed neque mancam ac defectam ulla sui parte, vel proprietate, ac perfectione minorem aliqua, quia nihil in Deo est, quod non totus ipse Deus, ac divinitas sit ipsa. Proinde nihil in Patre est omnino, præter paternitatem, quod non in Filio sit, imo ipse sit Filius. Ac si vel minima in eorum aliquo perfectio esset, quæ abesset ab altero, propter quam minor, aut non æqualis esset, ne Deus quidem esset, quia imperfectus esset. « Non potest autem imperfectus Deus esse, ut ait Ambrosius [8]; qui enim minor est, imperfectus utique est, cui desit aliquid, quo majorem possit æquare. » Itaque « plenus e pleno » natus est Filius, ut ibidem loquitur Ambrosius; « et totus ex toto, et perfectus a perfecto, » ut Hilarius [9]; « quia qui habet omnia, dedit omnia; neque idcirco existimandus est non dedisse, quia habeat, vel non habere, quia dederit. » Et interjectis quibusdam, « Perfectus, *ait*, a perfecto, quia totus a toto, non divisio, aut discissio, quia alter in altero, et plenitudo divinitatis in Filio est. » Et Augustinus [10]: « Quia perfectus est Pater, perfectum Filium genuit. » Nam quod illa Christi verba [11], *Omnia, quæcumque habet Pater, mea sunt*, de ipsa divinitatis substantia, et plenitudine intelligenda sint, inde constat, quod, ut idem Hilarius observat [12], proxime ante dixerat, de Spiritu sancto loquens, *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet;* quibus ista subjecit: *Omnia, quæcumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Quia enim Spiritus sanctus a Patre procedit, et procedendo naturam, et substantiam accipit, quæ eadem et Filii substantia est, ideo de suo accepturum esse dixit. « Deum enim

(1) Cyril. 14. Thes. pag. 140. Ὢν γὰρ καὶ ὑπάρχων ἀνάρχως, καὶ ἀϊδίως ἐξ αὐτοῦ προελθὼν, λαμβάνειν λέγεται τὰ πρόσοντα αὐτῷ φυσικῶς.

(2) Ibid. pag. 142. Πάντα ὧν ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατήρ.

[1] Col. 2. 9. — [2] Lib. 8. in fine. — [3] Epist. 56. ita et Aug. — [4] Joan. 16. 15. — [5] Joan. 14. 10. — [6] Lib. 1. de fide. c. 5. — [7] Ser. 57. — [8] Lib. 1. de fide. c. 5. — [9] Lib. 2. vide et lib. 9. — [10] Lib. 3. con. Max. c. 15. — [11] Joan. 16. 15. — [12] Lib. 9.

(id est divinitatem) in his ostendit intelligendum esse, quæ sua sunt, in virtute, in æternitate, in providentia, in potestate, » ait Hilarius. Hæc enim omnia ipsa sunt divinitas. Proinde « gignendo dedit potentiam Pater Filio, inquit Augustinus [1], sicut omnia, quæ habet in substantia sua, gignendo dedit ei, quem genuit de substantia sua. »

IV. Tertio, id etiam generationi illi divinæ proprie convenit, ut ex æterno sit; neque aut initium habuerit unquam, aut finem habitura sit; adeoque qui per illam producitur Filius, æternus sit et ipse non minus, quam Pater. Huic Catholicorum professioni vehementius obluctabantur Ariani, putantes neque generationis nomen ipsum, neque Filii cum illa posse consistere; sed ingenitos duos ita constitui, quasi idem esset τὸ ἀγέννητον, quod ἀΐδιον, et τὸ συναγέννητον, quod συναΐδιον. Hinc Arius in epistola ad Eusebium Nicomediensem [2], quam in Præfatione Victorinus posuit [3], pulsum se ab Alexandro queritur injuste, quod consentire nollet ipsi publice dicenti « (1) semper Deus, semper Filius, simul Pater, simul Filius, cum Deo ingenite semper existit; semper genitus, Ingenitogenitus; neque cogitatione, neque momento ullo Deus Filium antecedit: semper Deus, semper Filius, ex ipso Deo Filius. » Hæc Arii calumnia ex eo manavit, quod Catholici nullum fuisse tempus dicerent, quo non esset Filius; quod illi interpretabantur ἀγεννήτως esse, ac proinde Filium esse ἀγεννητογενῆ, quod Victorinus vertit *Ingenitogenitum*, hoc est, ut arbitror, ingenito modo genitum, ut ex conflictione contrariarum vocum catholici dogmatis absurditatem convincerent. Quanquam fieri potuit, ut Alexander, aliique Catholici Filium ἀγένητον, id est, *infectum*, *increatumque* dicerent, et ἀγενητογενῆ, hoc est non eo modo productum, ut factus, aut creatus dici debeat. Sed Alexander in epistola, quam ad cognominem dedit Constantinopolis episcopum [4], strenue calumniam istam repellit: « (2) Nullus, hoc semper, *inquit*, ad suspicionem Ingeniti sumat, sicut putant, qui sensus animæ cæcatos habent. Nam neque erat, neque semper, neque ante sæcula, idem est, quod Ingenitum. »

Et Hilarius in duodecimo libro copiose contra eamdem Arianorum captionem disputat; qui hoc objicere solebant: Catholicos, « quum semper Filium fuisse dicant, neque aliquando fuisse, quod non fuit, sine nativitate eum per id, quod semper fuerat, prædicare, quia humani sensus opinio id, quod semper fuit, non patiatur, ut natum sit. » At ille contra eos latissime contendit, « Aliud esse sine auctore esse semper æternum; aliud quod Patri, id est auctori est coæternum. » Item, « Omne, quod semper est, etiam æternum est, sed tamen non omne, quod æternum est, etiam innatum est. Quia quod ab æterno nascitur, habet æternum esse quod natum est. Quod autem non natum est, id cum æternitate non natum est. » Ac Cyrillus Alexandrinus libro sexto in Joannem simili ratione, « (3) ideo Filium æternum esse » dicit, « quia ex æterno sit Patre genitus, quippe inferre secum substantive paternum ornamentum. » Itaque « (4) concurrit cum Filii extantia ejus productio, atque a principio extitit, » ut ait Gregorius Nazianzenus, hoc est cum illa sic adæquatur, ut nunquam non gignatur a Patre, nec aliquando gigni desinat, ut duntaxat extet. Neque vero « (5) quod natura sua comparatum est ad gignendum, ut scribit Cyrillus, ex non gignendo procedit ad gignendum, neque quandoquidem gignere novit, gignere omnino desinit, siquidem et ignis gignit ex se naturaliter sibi insitum calorem, et lumen; neque vero ex non calido ad calidum processit, sed simul ac factus est ignis, erant etiam in eo, quæ ipsius propria sunt. »

V. Hujus æternitatis causa multipliciter a Patribus redditur. Sed imprimis ex ipsa gene-

(1) ARII epistola. Ἐπειδὴ οὐ συμφωνοῦμεν αὐτῷ δημοσίᾳ λέγοντι ἀεὶ Θεὸς, ἀεὶ Υἱὸς, ἅμα Πατὴρ, ἅμα Υἱὸς, συνυπάρχει ὁ Υἱὸς ἀγεννήτως τῷ Θεῷ· ἀειγενὴς, ἀγενητογενὴς· οὔτ' ἐπινοίᾳ, οὔτ' ἀτόμῳ τινὶ προάγει ὁ Θεὸς τοῦ Υἱοῦ· ἀεὶ Θεὸς, ἀεὶ Υἱὸς, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός.

(2) ALEXAND. Ἀλλὰ μή τις τὸ, ἀεὶ, πρὸς ὑπόνοιαν ἀγεννήτου λαμβανέτω, ὡς οἴονται οἱ τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια πεπωρωμένοι. Οὔτε γὰρ τὸ ἦν, οὔτε τὸ ἀεὶ, οὔτε τὸ πρὸ αἰώνων ταὐτόν ἐστι τῷ ἀγεννήτῳ.

(3) CYRIL. lib. 6. in Joan. pag. 579. Ἀλλ' ὡς ἔχων καύχημα, τὸ ἐξ ἀϊδίου γεννηθῆναι Πατρὸς, ἀΐδιός τε διὰ τοῦτο ὑπάρχων καὶ αὐτός. Ἐπάγεται γὰρ οὐσιωδῶς τὸ τοῦ τεκόντος ἀξίωμα.

(4) GREGOR. Nazianz. orat. 35. pag. 567. Ἐνταῦθα δὲ σύνδρομον τῷ εἶναι τὸ γεγεννῆσθαι καὶ ἀπ' ἀρχῆς.

(5) CYRIL. Alex. lib. 5. Thes. pag. 36. Οὐ πάντως δὲ τὸ τίκτειν πεφυκὸς, ἐκ τοῦ μὴ τίκτειν εἰς τοῦτο πρόεισιν· οὐδὲ ἐπειδὴ τίκτειν οἶδε, πάντως καὶ καταπαύει· καὶ γοῦν γεννᾷ μὲν ἑξ ἑαυτοῦ τὸ πῦρ τήν τε κατὰ φύσιν προσοῦσαν αὐτῷ θερμότητα, καὶ τὸν φωτισμόν· οὔτε δὲ ἐκ τοῦ μὴ εἶναι θερμὸν εἰς τοῦτο προῆλθεν· ἀλλ' ἅμα γέγονε πῦρ, καὶ ἦν αὐτῷ τὰ αὐτοῦ.

[1] Lib. 3. con Max. c. 12. — [2] Apud Epiph. Hær. 69. n. 6. [3] Tom. 4. Bibl. PP. — [4] Apud Theodor. l. 1. c. 4.

rationis divinæ conditione petitur, quæ non est actio quædam, sive ἐνέργεια, ut supra capite quarto dicere ingressi sumus, quod paulo nunc plenius explicandum est. Igitur cum Eunomius Catholicis instaret sic : « (1) Si coæternus est Filius Patri ; consequens est, Patrem nunquam ad illum generandum actuosum fuisse, sed semper otiosum. Quo pacto ergo genitus est ? Si autem actuosus fuit, et genuit, necesse omnino est, ut, quod genitum est, existendi principium habeat. » Cum hoc, inquam, objectaret Eunomius, Cyrillus ita respondet : (2) primum non esse hanc appellandam ἐργασίαν, id est *effectionem ;* « neque ἐργάτην dici Patrem, sed genitorem, quia non extrinsecus factus est Filius. » Unde nec ἐνεργὸς, id est « actuosus unquam circa Filium Pater fuit, cum ejusmodi ne in nobis quidem sit lex generationis. » Hic ἐργασίαν recte negat Cyrillus appellari generationem. Quæ vox græca latine est *operatio*, ut est in Glossario veteri. Operatio autem ab opere dicitur, ut ἐργασία ἀπὸ τοῦ ἔργου. Jam vero Filium nemo opus Patris dixerit, uti neque Patrem *operarium*, quod est ἐργάτης. Operationes tamen nemo est, qui non æternas personarum divinarum productiones nominet, in quo latina proprietas contemnitur. Est enim *operatio* idem, quod *fabricatio*, id est ἐργασία. Nam in eodem Glossario græcolatino ita legitur, ἐργάσιμος, *Fabricabilis*. Hujus autem efficientiæ propria est nota τὸ ἔξωθεν, quod extrinsecus, et non ἔσωθεν, id est *e substantia* fiat operis molitio, ut supra docui. Itaque statim addit, « (3) Operari enim dicimur, quæ extra nos sunt ; gignere autem, quæ ex nobis ipsis. » Quod autem ἐνεργὸν dici negat Patrem, et ἐνέργειαν Filii generationem, non concedent alii, qui illas ipsas intestinas Dei operationes, ac personarum productiones ἐνεργείας nuncupant. Sed ne tota sit de verbis contentio, mox illud remittit, ἐνέργειαν vocari τὴν γέννησιν, « (4) ob id maxime, quod sine affectione, vel passione genuit Pater. » Quam ob causam etiam creationem nonnulli veterum appellari passi sunt eamdem generationem, quod in hominibus generatio cum passione conjuncta sit ; creatio vel effectio operis, quantum ex se est, ἀπαθῶς fiat. Verum, quatenus sit ἐνεργητικὴ, declarat mox Cyrillus. « Sed ut efficiens est, *inquit*, ita et naturalis, et substantiva est, et ab hypostasi separari non potest. Ex quo necesse est, tametsi efficienter gignat Filium Pater, æqualem illum huic esse, quandoquidem a propria ipsius hypostasi separari non potest generatio. »

VI. Etenim divina generatio non est proprie actio quædam, ut in creatis usuvenit, potentiæ, et agendi facultati accidens, ut prius Pater posse dicatur gignere, quam reipsa gignat. Sed actu ipso semper generans est Pater, ut eodem in loco declarat Cyrillus [1]. Et in dialogo secundo de Trinitate ait Patrem « (5) esse simul potentia, et actu Patrem. » Nimirum quod aliter de divina illa loqui generatione, aut eam capere non possumus, quam ut naturalem quamdam fecunditatem, vimque genitalem inesse cogitemus, quæ se actu ipso explicet, dum gignit Filium. Quare in eodem dialogo [2] Patrem ait habere φύσιν ex sese γεννητικὴν, *naturam genitalem*, hoc est quæ possit gignere, non autem ejusmodi hanc esse voluntate sua. Quam generandi facultatem more intelligendi nostro ab illo dictam interpretamur, cum in re nihil insit ejusmodi, sed totum actus occuparit ; ex quo consequens sit, eum, qui actu semper est pater, et ex omni æternitate, filium itidem actu, ac semper extantem habere. Declarat hoc idem is, qui Justinus inscribitur, in quæstione 16. ad Orthodoxos, ubi inquirenti, ecquid genitum in Deo generante non sit posterius, uti in nobis fit, cum perinde atque in nobis, sequi illic existimemus, consubstantiale esse id, quod gignitur ; res-

(1) CYRIL. lib. 5. Thes. p. 41. Εἰ συναΐδιός ἐστιν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, οὐδέποτε ἄρα γέγονεν ἐνεργὸς ὁ Πατὴρ, περὶ τὸ τίκτειν αὐτὸν, ἀεὶ δὲ ἀργὸς. Πῶς οὖν ἐγεννήθη ; εἰ δὲ γέγονεν ἐνεργὸς, καὶ ἔτεκεν, ἀρχὴν ἕξει πάντως τοῦ εἶναι τὸ γεννηθέν.

(2) Idem Cyril. Εἰ μὲν περί τινος τῶν πεποιημένων ὁ λόγος ἦν, ὦ οὗτοι, καλῶς ἐργάτην ἡμῖν εἰσφέρετε τὸν Θεὸν ; καὶ οὐχὶ μᾶλλον γεννήτορα. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐργασίαν τινὰ γεγενῆσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁμολογοῦμεν εἰς τὸν Υἱόν· γεγεννῆσθαι γὰρ αὐτὸν ἐκ τῆς οὐσίας, οὐκ ἔξωθεν πεποιῆσθαι φαμὲν· πῶς οὐ διαῤῥήδην βλασφημεῖτε λέγοντες, ἐνεργὸν γεγενῆσθαί ποτε τὸν Πατέρα περὶ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, τοῦτον οὐκ ἐχούσης τὸν νόμον τῆς γεννήσεως οὐδὲ ἐφ' ἡμῶν ;

(3) Ibid. Τὰ μὲν γὰρ ἔξωθεν ἐργαζόμεθα· τίκτομεν δὲ τὰ ἐξ ἑαυτῶν.

(4) Ibid. Ἵνα μὴ σφόδρα φιλόνεικοί τινες εἶναι δοκῶμεν, συνθησόμεθά τοῖς χριστομάχοις ἐνεργητικὴν εἶναι λέγουσι τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὸ μὴ ἐκ πάθους τετοκέναι τὸν Πατέρα. Ἀλλ' ὥσπερ ἐστὶν ἐνεργητικὴ, οὕτω δὴ φυσική τε, καὶ οὐσιώδης, καὶ τῆς ὑποστάσεως ἀχώριστος. Ἀνάγκη τοιγαροῦν, κἂν τέκῃ τὸν Υἱὸν ἐνεργητικῶς ὁ Πατὴρ, εἶναι πάντως αὐτὸν συναΐδιον· προείρηται γὰρ ὅτι τῆς ἰδίας ὑποστάσεώς ἀχώριστον ἔχει τὸ τίκτειν.

(5) Dial. 2. pag. 458. Ὁ γὰρ εἶναι πεφυκὼς δυνάμει τε, καὶ ἐνεργείᾳ Πατήρ.

[1] Pag. 41.

[2] Pag. 456.

pondet aliam esse nostri rationem, ac Dei est. Etenim nos, utpote « (1) qui prius existimus, quam gignimus, post extantiam gignimus. Deus vero simul existit et gignit. Ideo non est apud Deum postextantia geniti, quia neque præextantia gignentis. » Quibus verbis ratio illa continetur, cur homines non statim, atque in rerum natura sunt, gignant; nimirum quod et ipsi ab aliis ante sunt geniti. Nam et gignuntur, et gignunt. Itaque prius δυνάμει sunt gignentes, quam ἐνεργείᾳ. Ideo non statim atque sunt ipsi, eorum existunt filii. Ex quo videtur ita castigandus ille locus, quemadmodum ad marginem adnotavimus. Facit ad eamdem sententiam, quod in Toletana synodo undecima profitentur Patres; « Nec enim eumdem filium Dei, pro eo quod de Patre sit genitus, desectæ naturæ portiunculam nominamus; sed perfectum Patrem, perfectum Filium, sine defectione, sine diminutione genuisse asserimus, quia solius divinitatis est inæqualem Filium non habere. »

VII. Habet autem et illud argumentum rationem alteram, quæ optime declarat, cur simul atque Pater existit, una et Filius sit; contra quam in creatis rebus fieri cernimus. Hæc enim, quæ ab aliis propagantur, antequam alia ex sese procreent, imbecilla prius, et imperfecta sunt. Natura enim ab imperfectis progreditur. Est autem actus, id est ἐνέργεια, vel ἐντελέχεια perfectior, quam δύναμις, cum hæc illius gratia sit; quod (2) Aristoteles nono Metaphysicæ demonstrat. Quamobrem, « (3) quæ natura nobis obveniunt, » ut idem alio in loco tradidit, « eorum facultates prius accipimus; postea vero actiones reddimus; id quod in sensibus apparet. » Atque hoc etiam in generatione ipsa cernimus; « (4) Videmus enim, ut scribit Cyrillus, in iis, quæ a Deo facta sunt, quæcumque generandi facultatem habent partito, (hæc enim lex est corporum) et quando certam ad mensuram pervenerint, tum demum actu ipso gignere, velut hominem, rationis expers animal, et plantam. Hæc enim parva cum sunt, gignere nequeunt; sed cum perfecta sunt, hoc ipsum faciunt. Quid igitur obstabat, quominus substantia Patris, perfecta cum esset, id gigneret, quod ex ipsa natum est, tanquam ipsi coæternum? Non enim dici illud potest, Patris substantiam in tempore perfectionem adeptam esse, quæ semper eodem modo habeat, ac neque accessione indigeat ulla, neque decessionem capere possit. Quocirca mirari potius illos oportuit, si non Deo coæternum esset, quod ex ipso natum est; non e contrario ita sciscitari, quandonam genuit Filium. Quippe Patri, utpote nunquam non perfecto, maxime convenit sine tempore gignere. » Quod argumentum Plotinus affert, ex eoque descripsit Eusebius. « (5) Quæcumque perfecta sunt, *inquit*, aliquid generant; quod autem semper est perfectum, semper gignit, et sempiternum. » Et postea, « (6) Nam et eum, qui perfectus esset, generare oportuit, neque tantam vim sterilem esse. »

VIII. Gregorius vero Nyssenus libro primo adversus Eunomium, hæreticum hunc arguit, quod aliud nescio quid fuisse Patrem assereret, antequam et pater esset, et filium haberet. (7) Nam quid tandem illud esse potuit, quærit. Ac si perfectum ex æterno eumdem fuisse concedant, « (8) quinam perfectus fuit, qui nondum pater esse potuerit? » Breviter, et rotunde contorquet idem hoc argumentum Athanasius:

(1) Just. quæst. 16. ad Orth. Ἡμεῖς, ὡς προηγουμένην τῆς γεννήσεως ἔχοντες τὴν ὕπαρξιν, μετὰ τὴν ὕπαρξιν γεννῶμεν· ὁ δὲ Θεὸς ἅμα τῷ ὑπάρχειν ἐγέννησε. Διὸ οὐκ ἔστι παρὰ τῷ Θεῷ μεθύπαρξις γεννήματος· ἐπειδὴ οὐδὲ προὔπαρξις γεννήσεως. Sed corrigendum putem, ὡς προηγουμένην ἔχοντες τῆς ὑπάρξεως τὴν γέννησιν, etc.

(2) Arist. 9. Met. cap. 9. Ὅτι δὲ καὶ βελτίων, καὶ σπουδαιοτέρα τῆς σπουδαίας δυνάμεως ἡ ἐνέργεια, ἐκ τῶνδε δῆλον.

(3) Idem. 2. Eth. cap. 1. Ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τὰς τούτων πρότερον κομιζόμεθα· ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν· ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον.

(4) Cyril. Alex. loco cit. pag. 42. Ὁρῶμεν ἐν τοῖς πεποιημένοις παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι περ ὅσα τοῦ γεννᾶν τὴν δύναμιν ἔχει μεμερισμένως· οὕτος γὰρ σωμάτων νόμος· καὶ ὅταν εἰς μέτρον ἡλικίας ἔλθῃ φανερὸν, τότε καὶ ἐνεργὸν ἴσχει τὸ τίκτειν, οἷον ἄνθρωπος, ζῶον ἄλογον, καὶ φυτόν· ταῦτα γὰρ μικρὰ ὄντα τίκτειν οὐ δύναται· τελειούμενα δὲ, καὶ τοῦτο ποιεῖ. Τί οὖν ἐκώλυε τελείαν οὖσαν τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, τίκτειν τὸ ἐξ αὐτῆς ἀχρόνως ὡς συναίδιον αὐτῇ; οὐ γὰρ δήπου φήσειεν ἄν τις ὡς ἐν χρόνῳ τὸ τέλειον ἔσχεν ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία, ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσα, καὶ οὔτε προσθήκης τινὸς δεομένη, οὔτε μείωσιν ὑποστῆναι δυναμένη. Ἔδει τοιγαροῦν ἀποθαυμάζειν αὐτοὺς, εἰ μὴ συναίδιον ἦν τῷ Θεῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἐκ τῶν ἐναντίων ἐπερωτᾶν τὸ, πότε γεγέννηκε τὸν Υἱόν. Τῷ γὰρ ἀεὶ τελείῳ Πατρὶ τὸ γεννᾶν ἀχρόνως πρεπωδέστατον. Vide et dial. 2. in fine.

(5) Plotin. Eun. 5. lib. 1. cap. 6. et Euseb. lib. 11. de Præp. pag. 315. Καὶ πάντα δὲ ὅσα ἤδη τέλεια, γεννᾷ· τὸ δὲ ἀεὶ τέλειον, ἀεὶ, καὶ ἀΐδιον γεννᾷ.

(6) Id. cap. 7. Καὶ γὰρ τέλειον ὄντα, γεννᾶν ἔδει, καὶ μὴ δύναμιν οὖσαν τοσαύτην ἄγονον εἶναι.

(7) Greg. Nyssen. lib. 2. contra Eunom. edit. Grets. pag. 142. Εἰ γάρ ἄλλο τι ἦν ὁ Θεὸς πρὸ τοῦ γενέσθαι Πατὴρ, τί ἐροῦσιν οἱ προστάται τοῦ δόγματος; ἐν ποίᾳ καταστάσει θεωρεῖσθαι φήσουσι; τί ὄνομα τῇ διαγωγῇ; παῖς, νήπιον, βρέφος, μειράκιον;

(8) Ibid. Εἶτα πῶς τέλειος, μήπω Πατὴρ εἶναι δυνάμενος;

« (1) Hominum est, *inquit*, proprium, in tempore generare, ob imperfectionem naturæ; Dei vero soboles æterna est, quia natura semper est perfecta. »

Idacius Clarus in libro adversus Varimadum [1]. « Si ergo, secundum vos, primo Deus singulariter subsistendo, *inquit*, et postea pater est dictus filium generando, ergo ipsum Patris nomen nequaquam erit æternum, quod ad suæ appellationis vocabulum ex tempore sumpsit initium. Si secundum te ita est mutabilis, et proficiet, erit mutabilis deinde, quia ex Dei nomine in Patris nuncupationem transivit. Proficiens ergo, quia cum se in Dei nomine positum minus perfectum videret, ad cumulum suæ perfectionis, conficientium modo, Patris sibi nomen adjecit. »

Eusebius item, qui Emissenus vulgo dicitur, homilia 1. de Symbolo. « Sicut semper Deus, ita semper et Pater. Dividi a se, ac separari duo ista non possunt; ne injuria fiat divinitati, et plenitudini paternæ, si aliquid ei postea videatur adjectum. Nova appellatione naturæ, videbitur aliquid adserere; videbitur defuisse aliquid Deo de perfectione, qui Patris nomen putat cœpisse de tempore. »

Eodem prorsus modo ratiocinatur et Cyrillus Alexandrinus libro 10. Thesauri [2]. Et alibi, « (2) signum *ait* esse perfectionis, fructum edere, ac velut quoddam sigillum, quod ejus perfectionem obsignat, esse Filium sine tempore ex illo prodeuntem. Neque enim perfectum esse duntaxat, quia Deus est, sed etiam quia Pater. Nam si hoc ipsum, esse Patrem, detrahas naturæ divinæ, auferes ei fecunditatem, ut jam perfecta esse desinat, cum ei desit generatio. »

IX. Rursus generationis æternitas potest ex Filii divinitate probari; quam veram, proprieque dictam esse in secundo, et tertio libro demonstravimus. Nam Filius citra generationem intelligi non potest. Ut ergo Filius ex omni est æternitate; ita et generatio æterna sit oportet. Porro æternum debere esse Filium, satis ex eo constat, quod sæpius repetere cogimur, quia naturaliter, et ex Patris substantia gignitur, ac cum ipsam eamdem, quæ est in Patre, divinitatem accipit, tum sapientiam, bonitatem, ac cetera omnia, præter id, in quo a Patre discernitur : sic æternitatis ejusdem fiet cum illo particeps. « Æternum quippe, et sine initio, ait Fulgentius [3], quod de Patris natura natus existit; et æternum, ac sine initio est, quod Spiritus sanctus de natura Patris, Filiique procedit. Ob hoc ergo tres unum recte credimus, et dicimus Deum, quia una prorsus æternitas, una immensitas, et una naturaliter est trium personarum divinitas. »

Gregorius quoque Nyssenus in septimo contra Eunomium demonstrat, (3) æternitatem, hoc est perpetuitatem existendi, veram esse, propriamque Dei, quantum capere possumus, notionem, et essentiam; adeo ut tantumdem impietatis sit dicere, fuisse aliquando, cum non esset Deus, aut ab omni retro æternitate non fuisse; quantum si dicas, desiturum aliquando Deum, et olim non futurum. Nam utrobique interrumpitur illa continuatio, quam diximus, æternitatis. Et Isidorus Pelusiota libro tertio epist. 18. « (4) Nihil, *inquit*, divinæ naturæ tam proprium est, nec quod expressius eam notet, et insigniat, quam æternitas. » Quare cum Dei Verbum unigenitus sit, et verus Dei Filius, ac verus ipse Deus, eadem cum illo æternitate præditus sit oportet, quæ nec initium habeat, neque finem sit habitura. « (5) Ut enim lumen de lumine, vita de vita, et ex bono bonus, et sapiens, et justus, et potens, et in aliis id genus talis est ex tali; sic ex æterno plane æternus existit, » ait Gregorius Nyssenus.

X. Præterea inde etiam generationis, ut et Filii, æternitas petitur, quod et illa locutio sit quædam, et hic verbum Patris; utrumque vero

(1) ATHAN. orat. 2. pag. 145. Ἀνθρώπων μὲν γὰρ ἴδιον τὸ ἐν χρόνῳ γεννᾷν διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς φύσεως· Θεοῦ δὲ ἀΐδιον τὸ γέννημα, διὰ τὸ ἀεὶ τέλειον τῆς φύσεως.

(2) CYRIL. 5. Thes. pag. 37. Τέλειος δὲ οὐχ ὅτι μόνον ἐστὶ Θεός· ἀλλ' ὅτι καὶ Πατήρ· εἰ γὰρ ἀφέλοις τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι Πατέρα, ἀναιρήσεις τῆς θείας φύσεως τὸ εἶναι καρπογόνον, ἵνα μηκέτι τὸ τέλειον ἔχοι, λείποντος αὐτῇ τοῦ γεννᾷν· γνώρισμα τοίνυν τῆς τελειότητος ἡ καρπογονία· καὶ ἡ σφραγὶς τῷ Πατρὶ τοῦ εἶναι τέλειον, ὁ ἐξ αὐτοῦ προελθὼν ἀχρόνως.

(3) GREG. Nyssen. lib. 7. pag. 205. Οὐκοῦν τοῦτο μόνον θεῖον εἶναι ὡς ἀληθῶς πιστεύειν οἰόμεθα δεῖν, ὃ κατὰ τὸ ἀΐδιον τε, καὶ ἄρατον ἐν τῷ εἶναι καταλαμβάνεται· καὶ πᾶν τὸ περὶ αὐτὸ θεωρούμενον ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει, οὔτε προσγινόμενον, οὔτε ἀπογινόμενον. Ὥστε εἴ τις λέγοι περὶ Θεοῦ, ὅτι πρότερον μὲν ἦν, νῦν δὲ οὐκ ἔστιν, ἢ ὅτι νῦν μὲν ἔστι, πρότερον δὲ οὐκ ἦν, ἐπίσης ἄθεον κρίνομεν τῶν εἰρημένων ἑκάτερον. Κολοβοῦται γὰρ ὁμοίως δι' ἀμφοτέρων ὁ τῆς ἀϊδιότητος λόγος, καθ' ἑκάτερον μέρος τῷ ἀνυπάρκτῳ περικοπτόμενος.

(4) ISIDORUS Pelus. lib 3. epist. 18. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἴδιον, καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς θείας φύσεως, ὡς τὸ ἀΐδιον.

(5) GREGOR. Nyssen. lib. 1. contra Eunom. pag. 164. Ὡς γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς, καὶ ζωὴ ἐκ ζωῆς, καὶ ἐξ ἀγαθοῦ ἀγαθὸς, σοφός τε, καὶ δίκαιος, καὶ δυνατὸς, καὶ τἄλλα πάντα· ὡσαύτως ἐκ τοιούτου τοιοῦτος· οὕτω καὶ ἐξ ἀϊδίου πάντως ἀΐδιος.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 292. — [2] Pag. 78. [3] Lib. de Fide ad Pet. c. 1.

æternum est in Deo. « Quænam est, inquit Augustinus serm. 1. de Nat. Domini, illa generatio, qua in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum? Vel quod est hoc verbum, quod dicturus antea non silebat; quo dicto non siluit, qui dicebat; quod est verbum sine tempore, per quod facta sunt tempora? Verbum, quod labia nullius aperuit cœptum, clausitve finitum? » Ut ergo ab æterno intelligit Pater, neque vel momento sine intellectione fuit; (neque enim potentia in Deo est ad intelligendum aliqua, sed purus, ac simplex est actus, cujus in ea, quam nostri *actualem intellectionem* vocant, vita, et essentia consistit,) necesse est, tam generationem, quæ est intellectio, et locutio, quam Verbum, qui est intellectionis terminus, itidem ex æterno fuisse. Quæ ratio postea clarius explicabitur, cum de Verbo agemus. Interim, ut quam sit illud consequens, nemo dubitare possit, testem adducemus eum, qui sola duce natura facile id agnovit, professusque est, Platonem apud Alcinoum; qui de illius ideis disputans, eas ait esse *intellectiomes Dei sempiternas, et perfectas.* « (1) Esse autem ideas, *inquit*, ita probant. Nam sive intellectus est Deus, sive intelligibilis, insunt ipsi notiones, eæque sempiternæ, et immutabiles; quod si ita est, ideæ sint oportet. »

XI. Denique ex ipsa Patris appellatione generationis vicissim æternitas concluditur, ut de Filio superius ostendimus. Nam filius sine generatione nullus est. Porro, ut ibidem diximus, si Filius ex æterno non fuit, sed eum in tempore gignere cœpit æternus Pater, necesse est, hunc ex æterno patrem non fuisse, sed ante Deum, post vero patrem. Ita Ambrosius contra Arianos disserit in libro de Symbolo [1]: « Quod Pater est, esse non cœpit; et si non cœpit, nec Filius cœpit. » Et in primo de Fide [2], « Nam si Pater, *inquit*, esse cœpit, Deus ergo primo erat, postea pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus? Si enim ante Deus, postea pater; utique generationis accessione mutatus est, etc. Pia namque mens generationem sine tempore asserit, ut et sempiternum Patrem cum Filio dicat, nec aliquando asserat, esse mutatum. » Et Augustinus [3]. « Non possumus aliter confiteri æternum Patrem, nisi confiteamur etiam et Filium coæternum. Ex filio pater dicitur; et qui semper pater fuit, semper filium habuit. »

Sed Hilarius [4] imprimis uberi, et accurata oratione id explicat; cujus inter alia verba ista sunt: « Quod ex æterno natum est, id si non æternum natum est, jam non erit et Pater auctor æternus. Si quid igitur ei, qui ab æterno Patre natus est, ex æternitate defuerit, idipsum auctori, non est ambiguum defuisse; quia, quod gignenti est infinitum, infinitum est etiam nascenti. » Ac deinde: « Qui non semper pater est, non semper et genuit. Ubi autem semper pater est, semper et filius est. Si itaque habes in cognitione, vel sensu, Deum, in cujus cognitionis sacramento proprium est, quod pater est, non semper patrem esse filii unigeniti; habes et in intelligentia, et scientia, non semper filium esse, qui genitus est. Quod si semper Patri proprium est, quod semper est pater; necesse est Filio, semper proprium esse, quod semper est filius. » In his Hilarii verbis notandum illud est, quod æternitatem Filii ex eo probat, quia « proprium est Dei Patris, ut sit pater; et hoc in ejus cognitionis sacramento proprium est. » Quocirca, quemadmodum Dei nomen, vel potius τετραγράμματον illud, et ἀνεκφώνητον, יהוה, quod nullam ad res creatas vel certi temporis functiones σχέσιν, et comparationem indicat, sed ipsammet declarat essentiam, ex omni æternitate convenit Deo, neque adventitium est. Sic Patris, et Filii vocabula, quæ personas ipsas divinas, sine ulla ad creaturas habitudine, demonstrant, æterna sunt. Proinde et generatio ex æterno fuerit oportet. Cyrillus item in libro 8. contra Julianum [5], æternitatem Filii ex Patris æternitate comprobat, quod ex omni æternitate sit pater; et etiam δημιουργὸς, quæ omnia, nisi Filius existat, esse non potest. Δημιουργὸν vero ex æterno dici Patrem intellige sic, quod ab æterno res in tempore facere decreverit. Hoc vero sine Filio minime potuit. Itaque « qui Patrem confitetur æternum, necessarium est, ut et Filium ei perhibeat coæternum, » ait Petrus Damiani [6].

XII. Sed nec unquam desiit, aut in omnem æternitatem desinet. Est enim interior, et immanens actio, sive quo alio nomine divina illa

(1) ALCINOUS cap. 9. Εἶναι γὰρ τὰς ἰδέας νοήσεις Θεοῦ αἰωνίους τε, καὶ αὐτοτελεῖς. Ὅτι δὲ εἰσὶν αἱ ἰδέαι καὶ οὕτω παραμυθοῦνται. Εἴτε γὰρ νοῦς ὁ Θεὸς ὑπάρχει, εἴτε νοερὸν, ἔστιν αὐτῷ νοήματα, καὶ ταῦτα αἰώνιά τε, καὶ ἄτρεπτα. Εἰ δὲ τοῦτο, εἰσὶν αἱ ἰδέαι.

[1] Cap. 4. — [2] Cap. 5. — [3] Tom. 10. Serm. 191. de Temp. Vide Cœrealem c. 9. Tom. 4. Bibl. PP.

[4] Lib. 12. — [5] P. 264. B. — [6] Opusc. 1. c. 1.

productio vocatur; unde est idem cum Deo, atque adeo desitura nunquam. Itaque perpetuo Pater Filium gignit. Hinc adversus Arianos Augustinus Epistola 174. « Quid ergo dicemus? *inquit*. Si natus est Filius Dei de Patre, jam Pater destitit gignere; et si destitit, cœpit. Si autem cœpit gignere, fuit aliquando sine Filio. Sed nunquam fuit sine Filio, quia Filius ejus sapientia ejus est, qui candor est lucis æternæ. Ergo semper gignit Pater, et semper nascitur Filius. » Eamdem prorsus argumentationem instruit Cyrillus Alexandrinus in 10. Thesauri; et alii plerique. Hinc etiam Rupertus in sexto de glorificatione Trinitatis, capite 6, quod scriptum est, *Ego hodie genui te*, sic accipit, ut sit « in æternitate, in immutabilitate. Sicut enim illi est esse, et non fuisse, aut futurum esse, etc. Sic in genitura ejus neque heri, neque cras admittet intellectus fidei nostræ, sed solum hodie. » Vide et Damascenum libro 1. cap. 8, et Augustinum in illum Psalmi locum. Atenim imperfecta erit generatio. Ita sibi Augustinus objicit; nec aliter dissolvit, quam prærscriptione divinæ generationis, quæ prorsus enarrari non potest, neque animo comprehendi. At Theodorus Abucara plenius respondet; qui (1) primum generationem Filii nullum initium habere dicit; quod in Deo χρονικῶς ista non dicantur, *genuit* et *genitus est*, sed αἰωνίως. Itaque non tanquam præterita usurpantur, sed ut semper præsentia. Sicut cum dicimus, *Erat Deus*, non præteritam Dei significamus existentiam; est enim semper. Postea, quod oppositum erat, imperfectam fore generationem, negat ille; quippe nec imperfectam esse Patris, ac Filii ὑπαρξιν, quia finem non habet. Atqui id potius est summe perfectum, quod ex seipso finem habet, atque in fine semper est, nec eum extrinsecus accedentem capit. Deinde cum gigni Filium, nihil sit aliud, quam habere ὕπαρξιν, id est existentiam a Patre; semper autem a Patre Filius habeat existentiam; ideo nunquam non gignitur. Addit et *gignendi* vocabulum in nobis viam quamdam significare ad obtinendam ὕπαρξιν; at in Filio Dei non viam significare, qua ad ὕπαρξιν perveniat, sed ipsammet ὕπαρξιν, ac modo solum ista differre: quod ipsum *esse*, cum per se sumitur, sit existentia; cum autem ex Patre esse intelligitur, gigni dicatur. Ita non est absonum, gigni perpetuo Filium, hoc est a Patre habere semper ut sit. Nam quod argumentantur insuper hæretici, aut existentem Filium genuisse Patrem, aut nondum existentem, itidem esse ait, ac si quis requirat, utrum existentis Filii principium fuerit Pater, an non existentis; cui sit ita respondendum: (2) quoniam Pater principium semper est, ut existat Filius; eumdem semper existentis Filii esse principium, ac proinde existentem genuisse. Nam gignere non significat in Deo ex eo, quod non est, ad id, quod est producere, sed simpliciter tribuere esse; quod utrumque cum sit æternum, nullum ante se ei, quod non est, intervallum relinquit. Sed neque ἀτελὴς, hoc est *imperfecta* est illa generatio, quasi nihil producat. Existit enim Filius, qui et semper gignitur. Unde ἀτελὴς eo sensu appellari potest, quod numquam desinat, neque ullo fine claudatur.

XIII. Gregorius papa in libro Moralium 29, capite primo, quiddam ait, quod huc omnino pertinet: « Dominus Deus noster Jesus Christus, *inquit*, in eo, quod virtus et sapientia Dei est, de Patre ante tempora natus est; vel potius quia nec cœpit nasci, nec desiit, dicamus verius semper natus. Non autem possumus dicere, semper nascitur, ne imperfectus videatur. At vero, ut æternus designari valeat, et perfectus, semper dicamus et natus: quatenus et natus ad perfectionem pertineat, et semper ad æternitatem. » Verum Origenes homilia 6. in Hieremiam, verbum Dei « semper ex Patre nasci » dicit, ad idque illud accommodat, quod est Proverbiorum octavo, *Ante omnes colles generat me*; « non

(1) THEOD. Abuc. op. 26. Εἰ μὲν γὰρ χρονικῶς ἐλέγετο ἐπὶ Θεοῦ τὸ ἐγέννησε, καὶ ἐγεννήθη, ἄπορον ἦν τὸ λεγόμενον. Ἐπεὶ δὲ ὁ εὐσεβὴς νοῦς αἰωνίως ὑποτίθησι ταῦτα, οὐκέτι ὡς παρελθόντα ληπτέον αὐτὰ, ἀλλ' ὡς ἀεὶ ὄντα. Ὥσπερ γὰρ ἦν ὁ Θεὸς οὐχ ὡς παρελθοῦσαν ἔχων τὴν ὕπαρξιν· καὶ γὰρ ἔστιν ἀεί· οὕτως τὸ ἐγέννησε, καὶ ἐγεννήθη.

Ibid. Αἱρετ. ἀτελὴς ἄρα ἡ γέννησις, εἰ ὁ μὲν ἀεὶ γεννᾷ, ὁ δὲ γεννᾶται. Ὀρθοδ. οὐ μὲν οὖν. Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ ἀεί ἐστιν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Υἱός. Ἀτελὴς ἄρα κατὰ σε ἡ ὕπαρξις τοῦ τε Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι οὐ λαμβάνει πέρας. Μᾶλλον δὲ τοῦτό ἐστι τὸ τελείοτατον, τὸ οἴκοθεν ἔχον τὸ τέλος, καὶ ἀεὶ ἐν τέλει ὄν, καὶ οὐκ ἔξωθεν ἐπιγινόμενον. Ἔτι δὲ, ἐπὶ τὸ γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν, οὐκ ἄλλο σημαίνει, ἢ τὸ ἔχειν τὴν ὕπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀεὶ δὲ πατρόθεν ἔχει τὴν ὕπαρξιν, ἀεὶ ἄρα γεννᾶται.

Mox: Τὸ γὰρ γεννᾶσθαι ὁμώνυμον. Ἐπὶ μὲν γὰρ ἡμῶν ὁδός ἐστιν εἰς ὕπαρξιν· ἐπὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν σημαίνει, καὶ οὐχὶ ὁδὸν εἰς ὕπαρξιν· μόνῳ δὲ τῷ τρόπῳ διαφέρουσι. Τὸ γὰρ εἶναι αὐτὸ καθ' αὐτὸ μὲν λαμβανόμενον ὕπαρξίς ἐστιν· ὡς δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς νοούμενον, γεννᾶσθαι λέγεται.

(2) Ib. Ἐπεὶ οὖν ὁ Πατὴρ ἀεὶ αἴτιός ἐστι τοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν, δῆλον ὅτι ἀεὶ τοῦ Υἱοῦ ὄντος ἐστὶν αἴτιος αὐτοῦ ὁ Πατήρ. Ὥστε ὄντος αὐτοῦ ἦν αἴτιος αὐτοῦ ὁ Πατήρ· τοῦτο δὲ ταὐτόν ἐστι τῷ, ὄντα αὐτὸν γεγέννηκεν. Ὄντα ἄρα αὐτὸν γεγέννηκε.

ut quidam, *inquit*, male legunt, generat. » Sane in græco est γεννᾷ με, latine *parturiebat*, in Hebræo חוללתי, hoc est *formata sum*. Sed non magna vis est loci istius, qui de æterna generatione non est intelligendus. Nec tamen reprehendendus est, qui sic loquitur, *Filius nascitur semper*, dum ea nativitas verbis illis subjiciatur, qualem hactenus exposuimus. Auctor scholiorum in Boetium de Trinitate, quæ inter Bedæ opera cusa sunt eodem fere modo, quo Theodorus Abucara, respondet quæstioni illi, *utrum possit dici, Pater gignit, vel gignet Filium, vel Spiritus procedet.* « Ad hoc, *inquit*, dicimus, quod nullum verbum ad loquendum de Deo translatum, tempus consignificat. Non enim dicitur Pater genuit Filium, eo quod, genuit, significat præteritionem; sed quia consignificat perfectionem, ut scilicet denotet perfectionem generationis Filii a Patre. Elegit ergo Ecclesia sancta dicere, Pater genuit Filium, ut per perfectum præteritum denotetur perfectio generationis; non autem gignit, vel gignet, ne per præsens, vel futurum generationis insinuetur imperfectio. » Subinde vero addit, in processione Spiritus Sancti uti Ecclesiam præsenti tempore, « eo scilicet, quod quotidie dat nobis illum Deus. » Sed hoc leve est. Itaque non minus de Filio dicitur, Pater eum gignit, quam de Spiritu sancto, Pater et Filius spirant Spiritum sanctum, aut *Spiritus procedit;* dum ea sit loquendi cautio, ut absolute, et sine ulla temporis differentia usurpari verbum illud appareat. Ut cum dicimus, *Deus est*, aut existit. Quid quod ipsemet Gregorius in libro 23. ejusdem operis Moralium, « semper nasci Filium » diserte asserit. « Quia enim unigenitus Filius idem verbum Patris, *ait*, et perfectione natus dicitur, et pro æternitate semper nasci perhibetur; sacra Scriptura libere dicere de Deo consuevit, quia locutus est, et loquitur. In eo enim, quod perfectum Verbum genuit et locutus est Pater; in eo autem, quod semper gignit, utique loquitur. » Hinc illud explicari potest, quod Augustinus in libro Octoginta trium quæstionum quæstione 37. scripsit; « Melior est semper natus, quam qui semper nascitur; quia qui semper nascitur, nondum est natus, et nunquam natus est, aut natus erit, si semper nascitur. Aliud est enim nasci, aliud natum esse. Ac per hoc nunquam filius, si nunquam natus; Filius autem, quia natus, semper est filius; semper igitur natus. » Vere illud quidem Augustinus, filium Dei semper natum esse contendit, adeoque non nasci semper, eo scilicet nascendi modo, quo id, quod nasci dicitur, nondum natum intelligitur. Hoc autem in creatis rebus ita se habet, quarum generatio ἀτελὴς est. At divina, quia perfecta est, præcipuum hoc obtinet, idem ut semper natum sit, quod semper nasci dicitur.

XIV. Ad hæc generationi divinæ inest hoc etiam, ut æquale sit generanti, quod gignitur. « Æqualitas enim nonnisi ex eadem est natura, » inquit Hilarius [1], et eam, ut ibidem dicit, « nativitas genuina consummat. » Tum [2], « quia Deo patri in eo, quod ex Deo Deus est natus, æqualis est, est etiam æqualis in honore. » Hinc acute Bernardus, homilia tertia de Adventu, « Altissimus, *inquit*, Deus pater, quamvis omnipotens sit, non potuit tamen vel æqualem sibi condere creaturam, nec inæqualem gignere Filium. » Vide Cyrillum Alexandrinum libro 1. in Joannem capite tertio. Hæc autem æqualitas cum in natura præcipue, tum in ceteris deinde nativis proprietatibus consistit. Nam « cum Pater, ut ait Augustinus [3], omnia quæ habet, gignendo dederit, æqualem utique genuit, quoniam nihil minus dedit. Quomodo ergo tu dicis, quia ille dedit, ille accepit, ideo æqualem Patri Filium non esse, cum eum, cui data sunt omnia, et ipsam æqualitatem videas accepisse? » Ac tametsi *beatius esse* dixerit Christus [4], *dare*, *quam accipere*; tamen, « ubi, qui dedit, gignendo dedit, et qui accepit, nascendo accepit, non inopi subventum est, sed ipsa copia generata est. Nec potest, qui accepit, ei, qui dedit, esse inæqualis, quia et hoc accepit, ut esset æqualis. » Vide et cap. 15, et Cyrillum in Thesauro, præsertim libro 4. et 5, et libro 1. in Joannem capite tertio, ubi de Filii æqualitate, ac perfectione accurate disserit. Hinc sæpe Patres *perfectum a perfecto* esse Filium dicunt, ne quis generationem, quam perpetuam, et sempiternam esse demonstravimus, obstare putet illius, qui gignitur, absolutæ perfectioni. « Est, inquit Hilarius libro secundo, progenies ingeniti, unus ex uno, verus a vero, vivus a vivo, perfectus a perfecto, virtutis virtus, sapientia sapientiæ, gloria gloriæ. » Et in tertio, « Igitur perfecti Patris perfectus Filius, et ingeniti Dei genita progenies, qui ab eo, qui habet omnia, accepit omnia, Deus a Deo, Spiritus a Spiritu etc. » Tum in septimo eleganter idem:

[1] Lib. 9. — [2] Lib. 12.

[3] Lib. 3. con Max. c. 14. — [4] Act. 20. 35.

« Non exæquatur, ac similis est Deo creatura, neque ei naturæ alienæ potestas comparatur. Sola ei nativitas Filii non improprie per similitudinem creditur æqualis. Nam quidquid extra eum est, cum contumelia ei honoratæ virtutis æquabitur. Si enim aliquid, quod non ex ipso est, reperiri potest simile ei, ac virtutis ejusdem, amisit privilegium Dei sub consortio coæqualis; jam non erit Deus unus, a quo indifferens sit Deus alius. At vero non habet contumeliam proprietatis æqualitas, quia suum est, quod sui simile est; et ex se est, quod sibi ad similitudinem comparatur; nec extra se est, quod, quæ sua sunt, potest; et profectus dignitatis est, genuisse potestatem, nec alienasse naturam. » Ac generatione quidem vera, et substantiva Filium a Deo Patre productum esse, æqualemque adeo, nec minus perfectum, certum ex eo fit, quod alioqui non diceretur verus Deus. « Opus enim aliud sit necesse est ab artifice, ait Tertullianus libro secundo contra Marcionem, capite 9, id est inferius artifice. Nec urceus enim factus a figulo, ipse erit figulus. » De perfecto rursus perfecti Patris ac divini genitoris Filio, nec incrementis quibusdam adolescente, Cyrillus Hierosolymitanus in undecima Catechesi scribit sic: « (1) Filius Dei perfectus natus est. Quod enim nunc est, hoc etiam est ab initio, sine principio genitum, etc. Imperfecta est, o homo, tua generatio, nam successione fit accessio. At illic rem habere aliter existima, neque gignentem imbecillitatis accusa. » Vide Athanasium Oratione secunda.

XV. Habet hoc præterea generatio illa divina singulare, quod ab uno tantum Patre gignatur Filius, neque ἐκ συνδυασμοῦ nascatur, ut animalia omnia perfecta. In quo « ridiculi » erant Ariani, ut scribit Hilarius[1], « præscribentes Deo, cum assererent ex uno nasci nihil posse, quia universarum rerum ex duorum conjunctione nativitas est, Deum autem indemutabilem nullam ex se nativitatem tribuere posse nascenti; quia nec accessioni id, quod non demutatur, obnoxium sit, nec solitarii, atque unius natura id in se habeat conditionis, ut generet. » Verum id inest peculiare, uti dixi, generationi isti, quod ab uno principio proficiscatur. Est enim immanens actio, quæ extrinsecus minime profunditur, et mentis cognitio simplex, atque eadem semetipsum intuentis, et contemplantis Patris; ut sit idem et intelligens, et quod intelligitur, imo et intellectio ipsa, cujus proinde terminus neutiquam ex diversis oritur, sed ex uno et simplicissimo fonte; quocum unum et ipse natura est, et essentia, tametsi non se ipse producat, sed ab alio gignatur; « Pater enim nunquam sine Filio, et tamen sine Filio Pater genuit Filium, » ut ait Isidorus[2].

Cum autem ab uno solum Filius ortum acceperit, is patris potius, quam matris appellatione censetur; quoniam penes marem principium est motus, ac generationis, ut scribit Aristoteles[3]. Quare ut origo ipsa generationis æternæ, ac principium exprimatur, pater dicitur Deus, tametsi de matris nomine, ac proprietate trahit aliquid; dum *ex utero genuisse* dicitur. Hæc appellationis ratio in opusculo quodam de Trinitate traditur[4], quod Augustino inscriptum est, ac græce, latineque est editum in bibliotheca Patrum, « (2) In Patre, *inquit*, est principalis causa prolis, et ideo a principali sexu debuit jure hoc nomine appellari. » Sic Anselmus Monologii capite 40. eamdem causam affert, « quia prima, et principalis causa prolis semper est in patre. Nam si maternam causam quolibet modo semper paterna præcedit, nimis est incongruum, ut illi parenti adaptetur nomen matris, cui ad gignendam prolem nulla alia causa aut sociatur, aut præcedit. » Cur autem filius potius, quam filia nominetur, ibidem rationem ita reddit Anselmus; « quod filius semper similior est patri, quam filia. Nihil autem similius est alteri, quam summo Patri proles sua. » Cui consentit et Augustinus ille græce, latineque editus[5]. Nam cur filius sit potius, quam frater, cum sit Patri coæternus, facilis est causa, quam Athanasius Oratione secunda ita refert: « (3) Non enim ex aliquo antecedente principio Pater, et Filius nati sunt, ut fratres existimen-

(1) CYRIL. Hieros. Cat. 11. pag. 95. Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τέλειος ἐγεννήθη. Ὅπερ γὰρ νῦν ἐστι, τοῦτο καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐστι, γεγεννημένον ἀνάρχως, etc. ἀτελὴς, ἄνθρωπε, ἡ σὴ γέννησις· ἐκ προκοπῆς γὰρ ἡ πρόσληψις· ἐκεῖ δὲ οὕτω μὴ νόμιζε· μηδὲ ἀσθένειαν κατηγόρει τοῦ γεγεννηκότος.

(2) AUGUST. tom. 1. bibl. græcol. pag. 541. Ἀεὶ ἐν τῷ Πατρί ἐστιν ἡ ἀρχοειδὴς αἰτία τοῦ τέκνου. Διὰ τοῦτο καὶ τῷ τοῦ ἀρχοειδεστέρου ἐν τοῖς γονεῦσιν ὀνόματι προσηκόντως ἔδει καλεῖσθαι.

(3) ATHAN. Οὐ γὰρ ἔκ τινος ἀρχῆς προϋπαρχούσης ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθησαν, ἵνα καὶ ἀδελφοὶ νομισθῶσιν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ ἀρχὴ τοῦ Υἱοῦ, καὶ γεννήτωρ ἐστί.

[1] Lib. 8. — [2] Lib. 1. Differ. n. 3. — [3] Lib. 1. de gen. anim. c. 2.

[4] Tom. 1. Bibl. PP. Græcol. p. 541. — [5] Pag. 542.

tur; sed Pater principium Filii, et genitor est.» Quæ verba Cyrillus in quarto Thesauri libro descripsit[1].

XVI. Postremo quæ de divina generatione hucusque longiori disputatione percurrimus, versibus aliquot complexus est Prudentius[2], quos hic melius sit adscribere :

Hoc solum scimus, quod traditur esse Deus, quem
Non genitus Genitor generaverit, unus et unum,
Integer integrum, non cœptum, sed tamen ortum,
Et comperpetuum Patri retro, sed Patre natum.
Sed nec decisus Pater est, ut pars Patris esset
Filius, extendens nec se substantia tractim
Produxit, minuitve aliquid de Numine pleno,
Dum mutata novum procudit portio Natum.
Non convertibilis, nec demutabilis unquam
Est Deus, aut gignendo aliquid sibi detrahit; atqui
Totus et ex toto Deus est, de lumine lumen.
Quando autem lumen sine lumine? quando refulgens
Lux fulgore caret? Quando est ut proditus ignis
Ignem diminuat? quando Pater, et Deus, et lux
Non lucis Deus, et Pater est? qui, si Pater olim
Non fuit, et serum genuit post tempora Natum,
Fit novus; inque novum jus proficit; absit ut unquam
Plenus proficiat, qui non eget incremento.
Et Deus, et genitor, lumenque, et gloria semper
Ille fuit; nec post sibi contulit, ut Pater esset,
Sic fit, ut æternum credamus cum Patre Christum
Illo auctore satum, cui nullus præfuit auctor.

Jam quæ de generatione sempiterna Verbi hactenus exposui, eadem et de processione Spiritus sancti usurpari possunt, habita ejus, quod proprium illi est, ratione. Imprimis vero ipsam et ex omni æternitate fuisse, et nunquam esse desituram, quod Paschasius diaconus probat in primo de Spiritu sancto, capite 10. « Sed interrogas, *inquit*, utrum semper Spiritus ex Patre procedat. Semper cum illo, semper ex illo; sicut calor ex igne, ita sine intermissione profertur, ut egredi sciat, separari nesciat. Nam si non esset Spiritus sancti processio sempiterna, localis videretur esse substantia. » Esset enim, ut natura, et proprietatibus omnibus, ita loco circumscriptus, nec immensus.

[1] Pag. 23.

[2] Prud. in Apoth.

LIBER SEXTUS,

IN QUO SECUNDÆ PERSONÆ TRINITATIS, QUI EST FILIUS, PROPRIÆ NOTIONES AC VOCABULA DECLARANTUR.

—

CAPUT PRIMUM.

De nominibus secundæ personæ propriis; imprimisque de *Verbo*, sive λόγῳ, cujus notiones variæ declarantur. Melius *Verbum*, quam *Sermo* de Filio usurpatur; idque in usu frequentius est. Sermo vero non tantum de incarnato Filio dicitur. De duplici verbo, vel sermone, interiore, et prolatitio. Utrumque ad exprimendam Filii personam adhiberi a Patribus; sed illud imprimis congruere.

I. Divinæ generationis universe hactenus tradita ratio est, quatenus commune illi vocabulum, ac subjectam vocabulo definitionem convenire monstravimus; nunc eamdem nominatim magis, ac proprie declarabimus, expositis quibusdam appellationibus, quibus et secundæ personæ proprietas, et modus ipse generationis exprimitur. Sunt autem innumera ista nomina, quæ Scripturæ passim ad Filium accommodare solent; quorum alia divinam ejus substantiam, alia assumptam hominis naturam, alia ex utroque complexam personam respiciunt, cujusmodi multa ab Gregorio Nazianzeno percensentur in fine Orationis 36 [1], Ambrosio libro de Filii divinit. cap. 6, Origene tomo primo in Joannem ad illa, *In principio erat Verbum;* Augustino sermone secundo de Trinitate, tomo 10, ac Theodoreto in quinto libro adversus hæreses [2]. Ambrosius vero [3] nomina illa, quæ ad Christi divinitatem pertinent, trifariam distribuit. « Sunt enim nomina quædam, quæ evidenter proprietatem deitatis ostendunt; sunt quæ similitudinem Patris, et Filii; sunt etiam, quæ perspicuam divinæ majestatis exprimunt unitatem. Proprietatis itaque sunt, generatio, Deus, Filius, Verbum. Similitudinis, splendor, character, speculum, imago unitatis æternæ, sapientia, virtus, veritas, vita. » Ita duodecim existunt nomina, totidem ab illo comparata gemmis, quæ in pectorali summi Pontificis fuerunt; ex quibus tria seligemus, hoc est de unoquoque genere singula, quæ sunt, *Verbum*, vel potius λόγος, *Imago, Sapientia;* quibus patefactis, intima generationis notio, ac Filii proprietas intelligetur.

II. Ex iis præcipuum illud est τοῦ λόγου, quod ab gentilibus etiam philosophis usurpatum, et in pretio habitum esse demonstrant Eusebius [4], Theodoretus [5], ex iisque Eugubinus [6], necnon Philo passim, ut idem adnotavit. Atque istud ipsum in veteri Testamento sæpius, quam *Filii*, nomen auditum, testis est Rupertus libro 6. de glorificatione Trinitatis, capite 17. Nec id mirum est, cum neque *Patris* cognitum vulgo fuerit, propria illa notione, qua ad unigenitum Filium refertur, sed novæ legi reservatum sit, ut alibi diximus. Igitur unum apud Græcos vocabulum λόγος pluribus inter Latinos et nominibus, et sensibus exprimitur, quæ sunt præcipue quatuor. Aut enim ratio est, qua qui utuntur, ratiocinari, et rationales esse dicuntur; aut causa, quæ redditur, rei cujuspiam; aut essentia ejus, ac definitio; aut sermo, tam interior, quod verbum proprie dici solet, quam interioris interpres, qui sermo, vel oratio magis appellatur; quintam suggerit Hieronymus Epistola 103. ut sit *supputatio*, ita scribens ad Paulinum : « λόγος enim græce multa significat. Nam et verbum est, et ratio, et supputatio, et causa uniuscujusque rei, per quam sunt singula, quæ subsistunt, quæ universa recte intelligimus in Christo. »

[1] Pag. 590. — [2] Cap. 2. — [3] In præf. lib. 2. de Fide. — [4] Euseb. 11. Præp. — [5] Serm. 2. contr. Græc. — [6] Lib. 1. de Per. Phil. c. 26. et seq.

Est et alia quædam λόγου significatio propria Græcorum, Latinis inaudita, qua λόγοι pro doctrinis, et eruditionis artibus sumuntur. Quo quidem sæpe græci Patres respiciunt, dum Λόγον, quæ est Trinitatis persona secunda, nominant; ut inter alios Gregorius Nazianzenus, qui in prima invectiva contra Julianum imperatorem, a quo λόγοις, id est doctrinarum studiis interdictum erat Christianis, eleganter ad utramque notionem allusit, Verbi Dei, et politiorum litterarum : « (1) Nou enim, *inquit*, Λόγῳ, id est Verbo tantum gratia ea, quæ per verba rependitur, aptissima et congruentissima est, utpote, præter alia vocabula, quibus appellatur, hoc quoque nomine, ac nominis vi, et facultate singulariter gaudenti; verum etiam pœna hæc illi pulchre convenit, ut pro eo scelere, quod in doctrinas comisit, doctrinarum sermone crucietur, quas ratione utentibus communes omnibus, tanquam proprias, Christianis invidit, præter omnem maxime rationem de doctrinis illis statuens. » In his mira est varietas notionum uni subjecta λόγου vocabulo, quam latina copia nequit assequi. Nam et pro ratione, et pro sermone, vel oratione, et pro doctrinis usurpavit.

Sic Isidorus Pelusiota, « (2) Quia una, *inquit*, cum aliis magnis, et admirandis nominibus, divinæque ipsius naturæ magnificentiam, quatenus fas est, significantibus, etiam Λόγος appellari dignatus est, doctrinas non odit, neque sapientia sapientiam abdicat. » Athanasius item sub initium libri 5. contra Arianos ait, Filium ex Patre esse, « (3) tanquam ex Deo Deum, ex sapiente sapientiam, ex rationali rationem. »

Itaque græci nonnulli Patres, cum de Filio Dei loquuntur, qui Λόγος dicitur, ambigue nomen istud usurpant; ut cum Patri coæternum esse probant, quia nunquam Pater ἄλογος fuit, quod Gregorius Nazianzenus [1], et Nyssenus [2], ac Damascenus [3] adstruunt. Nam vox ista, cum ad aures accidit, nihil prius occurrit animo, quam *expers rationis*, qua rationales dicimur. At illi non tam *ratione carentem* intelligunt, quam *Verbo*, sive *sermone*, et quidem interiori, hoc est cognitione, ac notione, uti mox ostendam. Atque ita Philo Judæus in libro, *Quod deterior insidietur potiori*, ἄλογον sumpsit pro eo, qui sermone, non qui ratione careat, dum Mosem se ἄλογον dixisse refert. Vel certe λόγον pro expressa ratione, ac sapientia sumunt, hoc est sapienti, et rationali, atque intelligibili ἐννοίᾳ, sive notione. Sic Lactantius [4] : « Λόγος enim, *ait*, et sermonem significat, et rationem, quia ille est et vox, et sapientia Dei. » Et Augustinus in libro de Quinque hæresibus, capite sexto, *In principio erat Verbum.* « Melius græce dicitur Λόγος. Logos quippe verbum significat et rationem. » Ambrosius in libro de Filii divinitate [5] : « Ratio quædam est, *inquit*, quæ apud Græcos Λόγος nuncupatur, quæ inter Patrem, et Filium personas, vel vocabula distinguit, quia et ipse Filius ratio dicitur; » quæ verba apud Augustinum quoque extant in sermone secundo de Trinitate [6], qui totus ex illo libro concinnatus est. Idem vero et inter Gregorii Nazianzeni orationes, 49. ponitur, quasi e græco translatus a Ruffino. Paschasius quoque diaconus in primo de Spiritu sancto, c. 9. Filium *rationem* esse dicit.

III. Dionysius in libro de Divinis nominibus Λόγον interpretatur continentem, ac permeantem omnia rationem : « (4) Λόγος, *inquit*, in sacris litteris celebratur Deus, non solum quia rationis, et mentis, ac sapientiæ distributor est, sed etiam quia causas omnium in sese simpliciter ante complexus est : et quia contendit, ac penetrat omnia, ut sacræ litteræ testantur. » Quem locum enarrens Maximus, ideo vocari Λόγον ait, « (5) quoniam naturæ totius rationes insunt illi, tanquam causæ, ac principio crea-

(1) Nazianz. orat. 3. pag. 51. Καὶ γὰρ οὐ τῷ Λόγῳ μόνον ἡ διὰ λόγου χώρις οἰκειοτάτη, μετὰ τῶν ἄλλων, ὧν ὀνομάζεται, καὶ ταύτῃ χαίροντι τῇ προσηγορίᾳ διαφερόντως, καὶ τῇ δυνάμει τῆς κλήσεως· ἀλλὰ κἀκείνῳ πρέπουσα δίκη, λόγῳ κολάζεσθαι ὑπὲρ τῆς εἰς λόγους παρανομίας, ὧν κοινῶν ὄντων λογικοῖς ἅπασιν, ὡς ἰδίων αὐτοῦ χριστιανοῖς ἐφθόνησεν.

(2) Isid. Pelus. lib. 3. epist. 376. Μετὰ τῶν ἄλλων ἐπωνυμιῶν τῶν μεγάλων, καὶ θαυμαστῶν, καὶ τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως τὴν μεγαλοπρέπειαν, ὡς ἐνδέχεται, σημαινουσῶν, καὶ Λόγος κληθῆναι κατηξιώσας, οὐ μισεῖ τοὺς λόγους, οὐδὲ ἡ σοφία τὴν σοφίαν ἀποκηρύττει.

(3) Athan. orat. 5. pag. 303. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ Θεός ἐστι, καὶ ἐκ σοφοῦ σοφία, καὶ ἐκ λογικοῦ λόγος.

(4) Dionys. cap. 7. de Div. nom. Λόγος δὲ ὁ Θεὸς ὑμνεῖται πρὸς τῶν ἱερῶν λογίων, οὐ μόνον ὅτι καὶ λόγου, καὶ νοῦ, καὶ σοφίας ἐστὶ χορηγός· ἀλλ' ὅτι καὶ τὰς πάντων αἰτίας ἐν ἑαυτῷ μονοειδῶς προείληφε· καὶ ὅτι διὰ πάντων χωρεῖ διϊκνούμενος, ὡς τὰ λόγιά φησιν.

(5) Maxim. Οἱ γὰρ λόγοι φύσεως ἁπάσης ἐν αὐτῷ εἰσιν ὡς αἰτίῳ πάσης δημιουργίας. Δι' αὐτοῦ γὰρ πάντα. Αἵ τε γὰρ ἰδέαι, καὶ τὰ παραδείγματα ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερα ἐν ἑτέρῳ· ἀλλὰ νοησεις ἀΐδιοι οὖσαι, καὶ λόγοι ποιοῦντες τὰ πάντα, τουτέστι φύσις. Καὶ ἡ φύσις γὰρ λόγος, αἰτίαν ἔχων, καὶ φύσιν, ὡς οὐκ εἰκῇ, καὶ μάτην αἱ φύσεις τῶν ὄντων εἰσί.

[1] Orat. 35. p. 574. — [2] Orat. Cat. c. 1. — [3] Lib. 1. c. 6. — [4] Lib. 4. c. 9. — [5] Cap. 6. — [6] Tom. 10.

turæ omnis. Per ipsum enim existunt omnia. Quin et ideæ, atque exemplares formæ in illo sunt, quæ sunt æternæ notiones, ac rationes omnium effectrices, adeoque natura ipsa. Siquidem natura ipsa ratio est causam, naturamque continens; quoniam non temere, ac frustra naturæ sunt existentium rerum. » At Augustinus[1] « rationem » minus recte vocari Filium asserit, « quam verbum, ut significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quæ per verbum facta sunt, operativa potentia. Ratio autem, etsi nihil per illam facit, recte ratio dicitur. »

Gregorius vero Nazianzenus[2] filium Dei ὅρον καὶ λόγον τοῦ Πατρὸς nominat, id est *definitionem*, et *rationem*. Tum alio in loco fuse nominis illius interpretationem edisserit. « (1) Verbum, *inquit*, appellatur, quod sic ad Patrem se habet, ut sermo ad mentem, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verumetiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, vimque enuntiatricem. Fortasse etiam, quia eodem modo se ad Patrem habet, quo definitio ad definitum. Nam definitio quoque λόγος dicitur. Qui enim Filium intellexit, ait, (hoc enim significat illud, Qui vidit) etiam intellexit Patrem; ac brevis et compendiosa, facilisque naturæ paternæ declaratio Filius est. Omne enim quod genitum est, genitorem suum tacita quadam voce definit. Quod si quis etiam, quia rebus inest omnibus, λόγον appellari velit, a ratione non abhorrebit. Quid est enim, quod non Verbo conditum sit? » Igitur definitio naturæ paternæ, ac proprietatis ideo Filius dicitur, quoniam expressa est illius imago, eamque declarat; quemadmodum definitio rem definitam explicat, et efficit, ut ea mente capiatur, et intelligatur. Quippe relata sese mutuo explicant, ac per se invicem definiuntur. Sic Isidorus Pelusiota libro tertio, epistola 18. ὅρον, καὶ λόγον τοῦ Πατρὸς vocat Filium. Et Marius Victorinus libro 4. contra Arium, λόγον ait esse « definitum et definitorem, » quia definit, et continet omnia; ut hæc illi notio congruat, dum ad res creatas refertur.

IV. Ex omnibus vero nominis illius interpretationibus, ea maxime propria est, et recepta, ut sit λόγος *verbum*, sive *sermo;* quod utrumque in usu est Latinorum veterum; hoc quidem Tertulliani[3], Novatiani, sive alterius auctoris in libro de Trinitate, capite 31, Cypriani[4], Lactantii[5], et aliorum. Augustinus quoque sermone 108. in Joannem, in quibusdam codicibus ita scriptum esse testatur. Et Paulinus in Natali 6. sancti Felicis.

> Christe Deus Felicis ades; da nunc mihi verbum
> Sermo Deus.

Rusticus quoque diaconus initio disput. contra Acephalos : « Si ergo modis omnibus sic Verbum sempiternum est, sicut Pater, impassibilisque idem Dei sermo, et invertibilis, sicut Pater, etc. » Sed longe frequentior est, usuque tritior appellatio *Verbi*, et ad personam ipsam divinam, ejusque productionem declarandam aptior. Quare non satis prudenter Erasmus fecit, qui in latina novi Testamenti versione posterioris editionis, ita posuit, *In principio erat sermo*, et in Annotationibus mirari se dicit, «cur Verbum Latinis placuerit magis, quam Sermo. » Quod et Calvinus, Beza, aliique hæretici postea secuti sunt. Verum præstat, uti dixi, verbum, quam sermonem, nominare Filium. Non enim temere, ac sine gravi aliqua causa; cum λόγος alioquin orationem, ac sermonem potius, quam verbum significet; tamen cum de Filio agitur, hoc sæpius, quam illud usurpatur jam tum ex antiquis temporibus, præsertim constituta jam catholicæ fidei disciplina; postquam exorta, conjunctaque Arianorum hæresi, Trinitatis in Ecclesia mysterium clarius intelligi, prædicarique cœpit. Quo ex tempore parcius ab Latinis adhibita *sermonis* est dictio, nec nisi a paucis, et interdum, atque obiter, cum iidem ipsi sæpe, ac constanter et *Verbum* appellent secundam Trinitatis personam, et apud Joannem ita legant, *In principio erat Verbum.* Ita enim et ex antiquioribus illis, quorum testimoniis innititur Erasmus, non semel nominavit Tertullianus. Velut in libro de Præscript. c. 13. ubi Patrem ait « omnia condidisse per Verbum suum primo omnium emis-

(1) NAZIANZ. orat. 36. pag. 590. Λόγος δὲ ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς, καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. Τάχα δ' ἂν εἴποι τις, ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. Ὁ γὰρ γενόμενος, φησὶ, τὸν Υἱόν· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακώς· γενόμενος τὸν Πατέρα καὶ σύντομος ἀπόδειξις, καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως ὁ Υἱός. Γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. Εἰ δὲ καὶ διὰ τὸ ἐνυπάρχειν τοῖς οὖσι, λέγοι τις, οὐχ ἁμαρτήσεται τοῦ λόγου· τί γάρ ἐστιν, ὃ μὴ λόγῳ συνέστηκε ;

[1] Tom. 4. lib. 83. qu. c. 63. — [2] Orat. 38. p. 620. et Orat. 42. p. 682.

[3] Tertul. con. Herm. cap. 20. et con Prax. c. 15. — [4] Cypr. l. 2. Testim. con. Jud. c. 3 et lib. de unit. Eccl. — [5] Lib. 4. c. 8.

sum. Id Verbum filium ejus appellatum, etc.» Et in libro de carne Christi, capit. 17. et 18. ubi et Joannis verba ista refert, *Verbum caro factum est*, ac sequenti capite, « Et ex Deo natus est merito, quia verbum Dei, et cum verbo Dei spiritus. » Idem habet et capite 21. Novatianus item in libro de Trinitate [1] Filium Dei, cui sermonis vocabulum, quasi aliud agens adspersit, *Verbum* sæpius appellat, et λόγον Joannis ea voce repræsentat. « Nam et vocatur, *inquit*, nomen ejus verbum Dei, nec immerito : Eructavit, inquit, cor meum verbum bonum etc. » ac deinceps eodem, et sequentibus capitibus [2] legit, *Et Verbum caro factum*, et *In principio erat Verbum*. Lactantius quoque [3], « Merito, *inquit*, sermo, et verbum Dei dicitur etc. » et subinde huic illa de Psalmis attribuit: *Eructavit cor meum verbum bonum*, et, *Verbo Dei cœli solidati sunt*, *etc.* « Contestans videlicet, nulli alii opera Dei esse nota, nisi Filio soli, qui est verbum Dei. » Mox etiam, « Joannes, *inquit*, ita tradidit : In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : » Tum sequenti capite : « Sed melius Græci λόγον dicunt, quam nos verbum, sive sermonem. »

V. Post Nicænam vero synodum, cum, ut dixi, sanctissimæ Trinitatis clarior esse notitia cœpisset, non temere aliter, quam et Verbum nominarunt Dei filium, et apud Joannem ita legerunt; pauci sermonem, idque raro. Marius Victorinus Afer, qui Constantio imperante floruit, cum sæpius græcum nomen λόγος usurpet de Filio, non semel Verbum appellat. Ut in primo adversus Arium [4], « Verbum igitur, *inquit*, et vox Filius est, » et, « Verbo enim virtutis fiunt omnia ; » et in tertio idem vocabulum adhibet. Lucifer Calaritanus [5], « Christum Dei filium, Dei verbum » vocat. Hilarius quoque passim omnibus in libris eodem utitur, præsertim in secundo, ubi initium Evangelii Joannis enarrat; et in septimo; « Verbi, *inquit*, appellatio in Dei filio de sacramento nativitatis est, etc. » Sic Sœbadius, Faustinus in libro contra Arianos [6], et Idacius Clarus. Ambrosius item, Hieronymus, Augustinus, Ruffinus, Philastrius, Gaudentius, Zeno Veronensis, ut recentiores alios nominatim non percenseam, aut non aliter quam Verbum, aut rarissime, Dei filium nuncupant; quod magnum præjudicium habet adversus illos, quos supra retuli, qui non modo *sermonem* pro *verbo* substituere ausi sunt apud Joannem, sed etiam Latinos reprehendere, qui *verbum* potius quam *sermonem* adsciverunt. In quo imperitiam non minus suam produnt, quam vanitatem, ac temeritatem. Ut enim demus apud profanos auctores λόγον sermonem magis esse, quam verbum; tamen ut in reliquis doctrinis et artibus, sic in Theologia, multa sunt vocabula, quæ medio ex usu petita, paulo aliter, ac vulgus solet, usurpantur. Sane *Verbi* nomen usu jam inveteratum, et communiter receptum fuisse vel Ausonius ipse poeta fidem facit, qui in Eidyllio 1. ita cecinit :

> Tu Verbum Pater alme tuum, natumque, Deumque
> Concedis terris totum, similemque, paremque.

Quamobrem tametsi *sermonis* vocabulum ab nonnullis Patribus tributum sit Filio, hoc tamen tempore nonnisi temere, atque etiam ridicule anteponatur alteri, quod et multo usitatius est, et ex aliquot sæculis jam solum in Ecclesia retinetur, et ad significandam Filii personam longe est aptius. Etenim Verbum cum dicitur, non ad externam loquelam, qui est proprie sermo, comparatur; quæ ex pluribus dictionibus constat : sed ad interiorem animi notionem, et ἔννοιαν, quæ a philosophis *verbum mentis*, non *sermo* nominatur ; quæ res est natura simplex, et uniusmodi, non, ut oratio, diversis texta partibus. Quare multo magis divina notio, quæ simplicissima est, Verbi sibi nomen vindicare debet potius, quam sermonis; cum unico verbo, non autem repetitis, ac pluribus, Deus Pater omnia dixerit, ac fecerit; quod postea declarabitur.

VI. Credunt aliqui Sermonis vocem magis accommodari Christo, qua est persona composita; Verbum autem proprie dici de ipsa persona divina secundum se; a quibus equidem dissentio. Nam si ratio ducatur, qua mente, ac notione Patres illi qui sermonem appellarunt Dei Filium, hoc nomen ei tribuerint, nullam invenies, nisi illam ipsam, qua vel iidem, vel ceteri Verbum nominarunt. Quid enim Tertullianus spectavit aliud, cum sermonem vocavit, tum in illis, quæ adnotavimus, locis, tum in Apologetico, capite 21? « Apud vestros quoque sapientes, inquit gentiles alloquens, λόγον, id est sermonem, atque rationem constat artificem videri universitatis. » Et subinde, « Et nos etiam sermoni, atque rationi, itemque virtuti,

[1] Novat. cap. 13. de Trinit. — [2] Cap. 14. 16. 19. 20. et seq. — [3] Lact. lib. 4. c. 8.

[4] Tom. 4. Bibl. PP. col. 214. — [5] Lucif. in l. Morien. esse pro Dei filio. p. 313. — [6] Cap. 1. et 4.

per quæ omnia molitum Deum ediximus, propriam substantiam Spiritum inscribimus. » Item in libro de Oratione, « Dei spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, sermo rationis, et ratio sermonis, et Spiritus, utrumque Jesus Christus Dominus noster. » In his omnibus locis *Sermo* nihil aliud est, quam Verbum, ac divinam ipsam personam designat. Et quia sermo idem est ratio, hinc *sermo rationis* et *ratio sermonis* dicitur. Sic apud Augustinum, præter illa, quæ ex eo citavimus, in 12. contra Faustum, cap. 35. « Misit, *inquit*, sermo Dei legem per servum suum, nec profuit in peccatis mortuo generi humano; etc. » Et Theophilus Alexandrinus in epistola prima Paschali, interpretante Hieronymo, « Filium Dei, id est rationem, et sermonem, ac virtutem ejus, ad ea tantum, quæ rationabilia sunt, pervenire. » Arnobius denique in disputatione cum Serapione, « Sermo, *inquit*, Patris nunquam a Patre discedens, homo quippe fieri dignatus est, etc. « Nec minus vox ῥῆμα apud Paulum in epistola ad Hebræos[1] pro Verbo sumitur, ut Cyrillus in Thesauris exponit[2]; nec aliud, quam divina ipsa Filii persona, in iis omnibus exprimitur.

Postremo non est prætereundum, vocabulum λόγου proprie cogitationem animi, et mentis, ut vulgo nominant, significare verbum. In quo a λέξει distinguitur. Quod Ammonius in commentario ad librum Aristotelis de Interpretatione, ex tertio Platonis de Republica probat. Nimirum λόγον esse διάνοιαν, λέξιν vero τὴν ἀπαγγελίαν, id est orationem, quæ est interpres cogitationis. Plerumque tamen ambo ista eodem τοῦ λόγου nomine continentur, atque hoc pacto λόγος duplex solet constitui: alter externus, qui et προφορικὸς, Latinis, ut Hilario, aliisque, *prolatitius* vocatur; alter internus, quæ est expressa mentis cognitio et notitia, quam Græci ἔννοιαν vocant, et hoc verbum, ut dixi, proprie nuncupatur; quoniam, ut Anselmus notat[3], « nullum aliud verbum sic dicitur rei simile, cujus est verbum, aut sic exprimit, quomodo illa similitudo, quæ acie mentis rem ipsam cogitantis exprimit. »

VII. Ac nonnulli quidem ex antiquioribus, quos libro primo operis hujus recensui, videntur Dei Filium intellexisse prolatitium verbum, ac sermonem, quem identidem Pater expromeret, cum dicere aliquid vellet, ac facere; quam Tertulliani, Lactantii, et aliorum mentem fuisse comperimus, et hujus præsertim, qui Deum in rebus procreandis vocalem emisisse sonum ait, et hoc ejus verbum fuisse. Simile quippiam de voce extrinsecus a Deo missa in singulis fabricandis operibus, a Theodoro Mopsuesteno proditum refert, ac refutat Philoponus[4]. Sed hoc divinum esse Verbum, ac Filium, Theodorus non putavit. Quin et Arius Catholicis illudens, qui Filium Dei λόγον esse Patris volebant, ita eos in Sotadeis canticis, et in Thalia sua derisit; « (1) Multa verba loquitur Deus; quodnam igitur ex istis verbis Filium, et Verbum unigenitum Patris esse dicimus? » Etenim Arius ita Dei verbum agnoscebat, ut eum negaret esse filium Dei; quod eodem in loco scribit Athanasius.

At catholici Patres Filium Dei esse verbum sentiunt, non externum, et foras erumpens, atque in tempore productum, et ab ipso Deo separatum; sed interius, et cum ipso, atque in ipso Patre subsistens. Plerique tamen cum de verbo Dei agunt, et cum nostro comparant, externum et prolatitium assumunt, ut Athanasius Oratione tertia[5]; ubi pro naturæ conditione λόγον itidem intelligi ait oportere. Quare uti homo ortum habet e nihilo; sic ejus verbum desinit, nec est sempiternum. Deus vero, qui æternus est, æternum habet et verbum. Deinde « (2) nostrum, *inquit*, e syllabis contexitur; ac neque vivit, neque aliquid molitur, sed solum loquentis mentem exprimit; itaque transit, ut nusquam deinde compareat; quippe quod, antequam proferretur, omnino non erat. Ideo neque vitam habet, neque actionem, ne-

(1) ATHAN. lib. de Decret. syn. Nic. pag. 413. Ἐκεῖνο λοιπὸν ἔχουσιν ὑπολειπόμενον, ὃ καὶ ἐν ἀσματίοις Ἄρειος, καὶ ἐν τῇ ἑαυτοῦ Θαλίᾳ ὡς ἐπαπορῶν μυθολογεῖ· πολλοὺς λαλεῖ λόγους ὁ Θεός· ποῖον αὐτῶν ἄρα λέγομεν ἡμεῖς Υἱὸν, καὶ Λόγον μονογενῆ τοῦ Πατρός;

(2) ATHAN. orat. 3. pag. 213. Καὶ ὁ μὲν τῶν ἀνθρώπων λόγος ἐκ συλλαβῶν ἐστι συγκείμενος· καὶ οὔτε ζῇ, οὔτε τι ἐνεργεῖ· ἀλλὰ μόνον ἐστὶ σημαντικὸς τῆς τοῦ λαλοῦντος διανοίας, καὶ μόνον ἐξῆλθε, καὶ παρῆλθε μηκέτι φαινόμενος· ἐπειδὴ οὐδὲ ἦν ὅλως πρὶν λαληθῇ. Διὸ οὔτε ζῇ, οὔτε τι ἐνεργεῖ, οὔτε ὅλως ἄνθρωπός ἐστι ὁ τῶν ἀνθρώπων λόγος, etc. Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐχ ὡς ἄν τις εἴποι, προφορικός ἐστιν, οὐδὲ ψόφος ῥημάτων· οὐδὲ τὸ προστάξαι Θεὸν, τοῦτο ὁ Υἱός ἐστιν· ἀλλ' ὡς φῶς, καὶ ἀπαύγασμα.

Ibid. Καὶ οἱ μὲν λόγοι τῶν ἀνθρώπων οὐδέν εἰσιν εἰς ἐνέργειαν. Διὸ καὶ οὐδὲ διὰ λόγων, ἀλλὰ διὰ χειρῶν ἄνθρωπος ἐργάζεται, ὅτι αὐταὶ μὲν ὑπάρχουσιν, ὁ δὲ λόγος αὐτῶν οὐχ ὑφίσταται.

[1] Hebr. 1. 3. et cap. 11. 3. — [2] P. 293. — [3] Monol. c. 9. — [4] Philop. 1. de mundi opif. c. 22.

[5] Pag. 213. Vide et Orat. 5. init.

que prorsus homo est, etc. At vero Dei verbum non, ut quispiam dixerit, prolatitium est, neque vocum strepitus, neque ipsa Dei jussio Filius est; sed ut lumen, et splendor. » Addit præterea, « hominum sermones nullam efficacitatem habere. Ideo neque verbis, sed manibus opera facere homines, quoniam manus existunt; verba autem non existunt; » His consentanea reliqua pertexit.

VIII. Gregorius quoque Nyssenus libro 12. contra Eunomium similiter disserit, uti naturæ naturam, sic verbum verbo præstare, « (1) ac nostrum, si cum divino conferatur, esse nihil. Hoc enim in principio non erat, sed una cum natura nostra conditum est; neque in propria subsistentia spectatur. Sed, quemadmodum alicubi magister ait, cum linguæ strepitu evanescit; neque opus aliquod intelligi potest istius verbi, sed in voce duntaxat, litterisque subsistit. » Basilium hic vocat magistrum Greg. Nyssenus; qui [1] similiter ad exemplum divini Verbi nostrum illud assumit, quod extrinsecus sonat. Idipsum et alio in loco pluribus explicat Nyssenus idem Gregorius, nempe in Oratione catechetica, c. 1. in qua Judæum ad Christianam fidem instituens, ad secundæ personæ notitiam sic eum adducit. Deum enim, qualemcumque tandem hic agnoscit, non utique ἄλογον esse, hoc est *verbi*, sive *sermonis expertem*; qua notione ἄλογον etiam Dionysius accipit cap. 1. mysticæ Theol. Proinde cum sermonem habeat, eum naturæ ipsius consentaneum esse debere. Ut enim sapientia, vita, virtus, et cetera, quamvis Deo pariter, ac rebus creatis attribuantur, non eodem modo de utroque dicuntur, sed pro cujusque dignitate; « (2) Sic etsi Dei verbum appelletur, non in ejus, qui loquitur, impulsu consistere putabitur, ut ad modum nostri in nihilum evanescat. Sed ut natura nostra mortalis, mortale et ipsa verbum habet; sic immortalis, et semper manens natura sempiternum habet, et consistens verbum. » Quem locum imitatus est Damascenus in libro primo de fide Orthodoxa, cap. 6.

Cyrillus item Alexandrinus libro in Joannem nono [2], et undecimo [3], eadem usus est similitudine sermonis externi; nec non Theodorus Ancyranus in oratione Ephesi habita in festo S. Joannis [4]. Et Hilarius lib. 2. ac plerique alii. Utrumque vero tam externum, quam interius, ad generationem Filii declarandam pulchre Cyrillus idem Alexandrinus accommodat in sexto Thesauri. « (3) Sermo, *inquit*, iste prolatitius, quo utimur, in mentem, et ex mente gignitur; ac videtur quidem diversus esse ab eo, qui in corde versatur, quatenus extra os existit, velut e profundo missus in lucem. Est autem rursus in ipso, eique similis in omnibus. Etenim videre licet in sermone cogitationem illam, quæ cordis sermo dicitur, ac vicissim in mente verbum adhuc tacitum. Ita Filius Dei, sine divisione procedens a Patre, character est, et expressa figura proprietatis ipsius. Verbum enim est hypostatice existens, et vivens ex vivo Patre. » Idem leges et in quarto libro Thesauri [5]. Vide Augustinum sermone 24. de Diversis; et Gelasium in actis Nicænæ synodi [6].

IX. Propius tamen ad divini Verbi similitudinem illud interius, et in anima consistens verbum mentis accedit, atque ab eruditis Patribus eo libentius adsciscitur. Habet enim plures opportunitates, et similitudinum rationes; quod et spiritale est, minimeque per sese cadit sub sensus; et in mente, unde procedit, manet, nec ab ea disjungitur; et sine eo mens esse nulla, nec ullo temporis spatio potest. « (4) Prodit, inquit, Cyrillus Alexandrinus, ex mente verbum, quoniam autem eo mens est,

(1) Greg. Nyss. lib. 12. contra Eun. pag. 349. et seq. Οὕτω καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος πρὸς τὸν ὄντος ὄντα λόγον κρινόμενος ἐστιν οὐδέν. Οὗτος μὲν γὰρ ἐν ἀρχῇ οὐκ ἦν, ἀλλὰ τῇ ἡμετέρᾳ συγκατεσκευάσθη φύσει, οὔτε κατ' ἰδίαν θεωρεῖται ὑπόστασιν. Ἀλλ', ὡς φησί που ὁ διδάσκαλος, τῷ ψόφῳ τῆς γλώσσης συναφανίζεται· οὔτε ἔργον ἐστὶ τούτου νοῆσαι τοῦ λόγου· ἀλλ' ἐν μόνῃ φωνῇ, καὶ γράμμασι τὴν ὑπόστασιν ἔχει.

(2) Nyssen. cap. 1. Catech. Οὐκοῦν κἂν λόγος Θεοῦ λέγηται, οὐκ ἐν τῇ ὁρμῇ τοῦ φθεγγομένου καὶ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν νομισθήσεται, καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἡμετέρου μεταχωρῶν εἰς ἀνύπαρκτον· ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἡμετέρα φύσις ἐπίκηρος οὖσα, καὶ ἐπίκηρον τὸν λόγον ἔχει· οὕτως ἡ ἄφθαρτος, καὶ ἀεὶ ἑστῶσα φύσις ἀΐδιον ἔχει, καὶ ὑφεστῶτα τὸν λόγον.

(3) Cyril. lib. 6. Thes. pag. 47. Ὁ λόγος οὗτος ὁ προφορικὸς, ᾧ κεχρήμεθα, εἰς νοῦν, καὶ ἐκ νοῦ γεννᾶται, καὶ δοκεῖ μὲν ἕτερος εἶναι παρὰ τὸν ἐν καρδίᾳ στεφόμενον, καθὸ ἔξω στόματος γίνεται, πεμπόμενος ὥσπερ ἐκ βάθους εἰς φῶς· ἔστι δὲ πάλιν ἐν αὐτῷ, καί ὅμοιος αὐτῷ κατὰ πάντα. Ἔστι γὰρ ἰδεῖν ἐν τῷ λόγῳ τὸν ἐν καρδίᾳ κληθέντα λογισμὸν, καὶ πάλιν ἐν τῷ νῷ τὸν λόγον ἔτι σιωπῶμενον. Οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀμερίστως ἐκ Πατρὸς προελθὼν, χαρακτήρ ἐστι καὶ ὁμοίωμα τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ, Λόγος ὢν ἐνυπόστατος, καὶ ζῶν ἐκ ζῶντος Πατρός.

(4) Cyril. dial. 2. pag. 451. Πρόεισι μὲν γὰρ ἐκ νοῦ λόγος· ἐπειδὴ δέ ἐστι νοῦς, ὅτι λόγον δὲ αὖ, ἐπειδὴ μεμέστωται νοῦ· πῶς νοοῖτό ποτε, δίχα μὲν λόγου νοῦς, λόγος δὲ νοῦ τητώμενος;

[1] Basil. Tom. 1. Hom. 16. in princ. Joan. pag. 506. — [2] Pag. 808. — [3] Pag. 964.

[4] In Ephes. Conc. p. 262. edit. Come. — [5] Pag. 81. — [6] Par. 2. c. 20.

quo verbum habet; verbum vero eo quod mente repletum est, quinam intelligi potest vel sine verbo mens, vel verbum mentis indigens? » Verum Augustinus inter omnes et uberius, et expressius hunc locum exornat; et humani verbi naturam, ac cum divino convenientem proprietatem erudite declarat. Velut in tractatu primo in Joannem, « Quid est, *inquit*, illud in corde tuo, quando cogitas quamdam substantiam vivam, perpetuam, omnipotentem, infinitam, ubique præsentem, ubique totam, nusquam inclusam? Quando ista cogitas, hoc est verbum de Deo in corde tuo. Numquid autem hoc est sonus ille, qui quatuor litteris constat, et duabus syllabis? Ergo quæcumque dicuntur, et transeunt, soni sunt, litteræ sunt. Hoc verbum transit, quod sonat. Quod autem significavit sonus, et in cogitante est, qui dixit, et in intelligente est, qui audivit; manet hoc transeuntibus sonis. » Sic in 15. de Trinitate, capite 10, solum ἐνδιάθετον, et intimum hominibus verbum, ad declarandam divini Verbi proprietatem, ac generationem adducit. « Quicumque cupit, *ait* [1], ad qualemcumque similitudinem Dei verbi, quamvis per multa dissimilem, pervenire, non intueatur verbum nostrum, quod sonat in auribus, nec quando voce profertur, nec quando silentio cogitatur, etc. Sed transeunda sunt hæc, ut ad illud perveniatur hominis verbum, per cujus qualemcumque similitudinem, sicut in ænigmate, videatur utcumque Dei verbum. » Et paulo post : « Perveniendum est ergo ad illud verbum homnis, ad verbum rationalis animantis, ad verbum non de Deo natæ, sed a Deo factæ imaginis Dei, quod neque prolativum est in sono, neque cogitativum in similitudine soni, quod alicujus linguæ esse necesse sit; sed quod omnia, quibus significatur, signa præcedit, et gignitur de scientia, quæ manet in animo, quando eadem scientia intus dicitur, sicuti est. Simillima est enim visio cogitationis visioni scientiæ. Nam quando per sonum dicitur, vel per aliquod corporale signum, non dicitur sicuti est, sed sicut potest videri, audirive per corpus. »

Hoc igitur verbum humanæ mentis, cujus signum est quod foris sonat, quæque ab eodem « vox verbi » nominatur [2], « verbumque et ipsum propter illud, a quo, ut foris appareret, assumptum est; » hoc, inquam, verbum [3] « ex ipsa scientia, quam memoria tenemus, nascitur, et ejusmodi est omnino, cujusmodi est illa scientia, de qua nascitur. » Quam definit ita, ut sit « formata cogitatio ab ea re, quam scimus; » et alio loco [4], « conceptam rerum veracem notitiam » appellat. Tum alibi [5], gigni ait hoc verbum ex scientia rerum, quas perceptas, et cognitas in thesauro memoriæ condidit. « Tunc enim est verbum simillimum rei notæ, de qua gignitur, et imago ejus, quoniam de visione scientiæ visio cogitationis exoritur, quod est verbum linguæ nullius, verbum verum de re vera, nihil de suo habens, sed totum de illa scientia, de qua nascitur. » Sic igitur divinum Verbum ex Dei patris scientia formata notitia est, et ἐγκάρδιον φῶς, hoc est *lumen cordis*, ut Dionysius loquitur [6], quoniam intima est illius cognitio, non extrinsecus profusa. Sed multum interest inter nostram, ac Dei scientiam; ut idem disputare pergit Augustinus [7]. Nam neque in tempore scit Deus, sed ex æterno omnia cognoscit; neque « ideo novit res, quia sunt, sed ideo sunt, quia novit; nec aliter ea scivit creata, quam creanda. » Ideo immutabilis, et eodem se modo semper habens est Dei scientia, utpote quæ est ipsamet ejus essentia; quod his verbis idem exponit : « Quæ autem scientia Dei est, ipsa et sapientia : et quæ sapientia, ipsa essentia, sive substantia. Quia in illius naturæ simplicitate mirabili non est aliud sapere, quam esse; sed quod est sapere, hoc est et esse. » Huic vero sic humanam opponit et nostram : « Nostra vero scientia in rebus plurimis propetera et amissibilis est, et receptibilis, quia non hoc est nobis esse, quod scire, vel sapere; quoniam esse possumus, etiamsi nesciamus, neque sapiamus ea, quæ aliunde didicimus. » Hinc de Verbo divino ita concludit : « Propter quod, sicut nostra scientia illi scientiæ Dei; sic et nostrum verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi verbo Dei, quod natum est de Patris essentia. Tale est autem, ac si dicerem, de Patris scientia, de Patris sapientia; vel, quod expressius est, de Patre scientia, de Patre sapientia. »

Ex his, quantum quidem capi a nobis potest, divini Verbi productio, et proprietas intelligitur. Sed utriusque comparatione, ac ceteris, quæ deinceps proponenda sunt, multo erit perspicua magis.

[1] Cap. 11. — [2] Lib. 15. de Trinit. c. 11. — [3] Ibid. c. 10. — [4] Lib. 9. de Trinit. c. 7. — [5] Lib. 15. Trinit. c. 12. — [6] L. de myst. The. c. 3. — [7] Lib. 15. Trinit. c. 13.

CAPUT SECUNDUM.

Comparantur inter se Verbum divinum, et creatum ; ac primum explicantur ea, in quibus conveniunt ; ex quo illius ratio magis intelligitur ; tum in quo ambo invicem distent. Utrumque esse relativum : sed divinum solum ex essentia procedere. An locutio sit ipsum Verbum. Divinum esse οὐσιώδες, non item creatum.

I. Divinum illud Verbum, quod secundæ personæ maxime competit, quædam habet nostri similia, quædam vero diversa, planeque singularia. Commune hoc utrique est, ut sit expressa cognitio, et intellectio, sive terminus cognitione productus, atque interiore locutione dictus, similitudinem habens objectæ rei, quæ mente percipitur. Mens enim nostra ut rem quampiam intelligat, speciem illius, ac formam recipit, et visorum quorumdam impressione formatur, quæ species, rerum etiam corporearum, et materia constantium, corporis ac materiæ sunt expertes. Ita fit, ut ea, quæ foris, et in seipsis inanimata sunt, delata per eas formas ad animos nostros, interiusque suscepta, vitam quamdam habere dicantur, quatenus vivæ, ac spirantes eorum effigies mente ac memoria conduntur. « Arca enim, ait Augustinus [1], in opere non est vita ; arca in arte vita est ; quia vivit anima artificis, ubi sunt ista omnia, antequam proferantur. » Hæc ipsa scientia est, ut idem asserit Augustinus [2], ex qua verbum mentis deinde nascitur, sive interior cogitatio, « quæ ejusmodi sit omnino, cujusmodi est illa scientia, de qua nascitur. Formata quippe cogitatio ab ea re, quam scimus, verbum est quod in corde dicimus, quod nec græcum est, nec latinum, nec linguæ alicujus alterius ; sed cum id opus est, in eorum quibus loquimur, perferre notitiam, aliquod signum, quo significetur, assumitur. » Augustinus item in tractatu 14. in Joannem [3], luculenter illud explicat, quid sit Verbum divinum, et quemadmodum verbi nostri similitudine declaretur. Cujus inter cetera notanda ista sunt : « Quando ergo concipis verbum, quod proferas, rem vis dicere ; et ipsa rei conceptio in corde tuo jam verbum est. Nondum processit, sed jam natum est in corde, et manet, ut procedat, etc. Quomodo tu verbum, quod loqueris, in corde habes, et apud te est, et ipsa conceptio spiritalis est. Nam sicut anima tua spiritus est, ita et verbum, quod concepisti, spiritus est ; nondum enim accepit sonum, ut per syllabas dividatur, sed manet in conceptione cordis, et in speculo mentis. Sic Deum edidit Verbum, hoc est genuit Filium. Et tu quidem ex tempore gignis verbum etiam in corde : Deus sine tempore genuit Filium, per quem creavit omnia tempora. Cum ergo Verbum Dei filius sit ; Filius autem locutus est nobis, non verbum suum, sed verbum Patris ; se nobis loqui voluit, qui verbum Patris loquebatur. »

II. Omne itaque verbum mentis expressa est imago et similitudo cognitæ rei. « Quamcumque enim rem mens seu per corporis imaginationem, seu per rationem cupit veraciter cogitare, ejus utique similitudinem, quantum valet in ipsa sua cogitatione, conatur exprimere, » ait Anselm. [4] qui et paulo ante ita scripserat [5] : « Etenim omnia hujusmodi verba, quibus res quaslibet mente dicimus, id est cogitamus, similitudines, et imagines sunt rerum, quarum verba sunt. » Quare, « cum mens rationalis seipsam cogitando intelligit, ut idem ait [6], imago ipsius nascitur in sua cogitatione, imo ipsa cogitatio sui est imago ad sui similitudinem, tanquam ex ejus impressione formata. » Hæc autem sive rei alterius, sive sui ipsius *expressa* species, ac forma *locutio*, sive *dictio* nominatur. « Siquidem nihil aliud est apud se dicere, quam apud se cogitare, » ait Fulgentius [7] ; quod Anselmus [8] hunc in modum declarat : « Illa autem forma rerum, quæ in ejus ratione res creandas præcedebat, quid aliud est, quam rerum quædam in ipsa ratione locutio ? veluti cum faber facturus aliquid suæ artis opus, prius illud intra se dicit mentis conceptione. Mentem autem, sive rationis conceptionem, locutionem sic intelligo, non cum voces rerum significativæ cogitantur, sed cum res ipsæ vel futuræ, vel jam existentes acie cogitationis in mente conspiciuntur. »

III. Ubi recte conspiciendi verbo est usus. Hæc enim locutio nihil a visione differt ; quod

[1] Tract. 1. in Joan. Vide Ansel. Monol. c. 8. et 9. — [2] 15. de Trinit. c. 10. — [3] Pag. 52. c. 2. — [4] Ansel. Monol. c. 31. — [5] Cap. 29. — [6] Monol. c. 31. — [7] Lib. 3. ad Mon. c. 7. cont. Fastid. c. 15. — [8] Cap. 9.

eleganter explicat Augustinus[1] : « Nec tamen, *inquit*, quia dicimus locutiones cordis esse cogitationes, ideo non sunt etiam visiones exortæ de notitiæ visionibus, quando veræ sunt. Foris enim, cum per corpus hæc fiant, aliud est locutio, aliud visio. Intus autem cum cogitamus, utrumque unum est. Sicut auditio, et visio duo quædam sunt inter se distantia in sensibus corporis, in animo autem non est aliud atque aliud videre et audire; ac per hoc, cum locutio foris non videatur, sed potius audiatur, locutiones tamen interiores, hoc est cogitationes, visas dixit a Domino sanctum Evangelium, non auditas. » Porro uti, cum mens diversas ab sese res, inferioresque cognoscit, iis ipsis excellentius est verbum, quo illas apud se loquitur; unde corporeæ res præstantiorem in nobis, animique nostri cogitatione, quam in seipsis existendi modum habere dicuntur, quoniam illic spiritus quodammodo, vitaque sunt, ut disserit Augustinus tractatu primo in Joannem; ita, quod scribit idem[2], « cum se mens ipsa novit, » et intelligit, « sic est eadem notitia verbum ejus, ut ei sit par omnino, et æquale, atque identidem; quia neque inferioris essentiæ notitia est, sicut corporis, neque superioris, sicut Dei. Et cum habeat notitia similitudinem ad eam rem, quam novit, hoc est, cujus notitia est; hæc habet perfectam, et æqualem, quia mens ipsa, quæ novit, est nota. Ideoque et imago, et verbum est, quia de illa exprimitur, cum cognoscendo eidem coæquatur, et est gignenti æquale, quod genitum est. » Quocirca Verbi divini productio similiter se habet, ac verbum mentis creatæ, quo se ipsa cognoscit, et dicit. Ut enim hoc mentis simile est, eique par, et æquale; sic « tanquam seipsum dicens Pater genuit Verbum sibi æquale per omnia, ait Augustinus[3]. Non enim seipsum integre, perfecteque dixisset, si aliquid minus, aut amplius esset in ejus verbo, quam in ipso. Ibi summe illud agnoscitur, est est, non non; et ideo verbum hoc vere veritas est, quoniam quidquid in ea scientia, de qua genitum est, et in ipso est. » Et auctor libri de Cognitione veræ vitæ, qui inter Augustini opera legitur[4] : Summus Pater Verbum suum seipsum cogitando genuit, quod in Patris, et Spiritus sancti essentia simul coessentiale subsistit. » Sunt et alia similitudinis utriusque capita, propter quæ Λόγου, ac *Verbi* nomen ad divinam generationem, personamque potissimum translatum esse Patres existimant. In his præcipuum, maximeque decantatum est, quod nulla in utriusque productione passio sit, et affectio corporeæ propria generationis. Exponit hoc Athanasius in libro de decretis Nicænæ synodi, cum sic ait : « (1) Hic vero est verbum Patris, in quo impatibilitatem, et impartibilitatem Patris intelligere possumus. Verbum enim ne hominum quidem, per passionem, aut partitionem gignitur, nedum Dei. » Et in idem consentiunt Basilius[5], Gregorius Nyssenus[6], Chrysostomus[7], Cyrillus[8], Damascenus[9], Isidorus Pelusiota libro tertio, epistola 18. et 141, Theodoretus[10], Theodotus in oratione in natalem Domini[11], Maximus Taurin.[12] Rursus uti verbum creatum ex mente, aut memoria sic oritur, ut in ea permaneat, neque diremptum, ac separatum existat, quamvis ab illa sit diversum; sic et divinum Verbum, uti Damascenus explicat : « (2) Quemadmodum, *inquit*, verbum nostrum a mente gignitur, nec idem est omnino, quod ipsa mens, nec plane diversum. Nam cum a mente proficiscatur, aliud est, quam mens; et cum mentem ipsam indicat, non est prorsus ab illa diversum; sed cum sit unum natura, aliud tamen subjecto est. Sic et Dei verbum, qui Filius est, quatenus propria subsistit persona, ab eo distinguitur, a quo genitum est; quatenus autem illa in se exprimit, quæ cernuntur in Deo, unum natura cum illo est. »

IV. Præterea verbum mentis totam in se mentem continet, atque exprimit, cujus est imago; ut cum se integre perfecteque comprehendit animus noster, quidquid in ipso est, id in cogitatione, ac verbo ipso repræsentatur.

(1) ATHAN. pag. 409. Λόγος δέ ἐστιν οὗτος τοῦ Πατρὸς, ἐν ᾧ τὸ ἀπαθὲς, καὶ ἀμερὲς τοῦ Πατρὸς νοεῖν δυνατόν. Λόγος γὰρ οὐδὲ ὁ τῶν ἀνθρώπων κατὰ πάθος, καὶ μέσος γεννᾶται, μή τι γε ὁ τοῦ Θεοῦ.

(2) DAMASC. lib. 1. cap. 6 Ὥσπερ γὰρ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ προερχόμενος οὔτε διῳλου ὁ αὐτός ἐστι τῷ νῷ, οὔτε παντάπασιν ἕτερος· ἐκ τοῦ νοῦ μὲν γὰρ ὢν, ἄλλος ἐστὶ παρ' αὐτὸν· αὐτὸν δὲ τὸν νοῦν εἰς τὸ ἐμφανὲς ἄγων, οὐκέτι παντάπασιν ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν νοῦν· ἀλλὰ κατὰ τὴν φύσιν ἓν ὢν, ἕτερόν ἐστι τῷ ὑποκειμένῳ. Οὕτω καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃς ἐστιν ὁ Υἱὸς, τῷ μὲν ὑφεστάναι καθ' ἑαυτὸν, διῄρηται πρὸς ἐκεῖνον, παρ' οὗ τὴν γένεσιν ὑπόστασιν ἔχει· καὶ τῷ δὲ αὐτὰ δεικνύειν ἐν ἑαυτῷ, ἃ περὶ τὸν Θεὸν καθορᾶται, ὁ αὐτός ἐστι κατὰ τὴν φύσιν ἐκείνῳ.

[1] Lib. 15. de Trin. c. 10. — [2] Lib. 9. de Trin. c. 11. — [3] Lib. 15. de Trin. c. 14. — [4] Tom. 9. S. Aug. c. 16. — [5] Hom. 16. in princip. Evang. Joan. p. 506. — [6] Lib. 3. con. Eun. p. 107. [7] Hom. in Joan. 2. — [8] Lib. 1. Th. c. 5. et 7. et Dial. 2. de Trinit. — [9] Lib. 1. de Fide. c. 9. — [10] Theodoret. 5. con. Hæret. 3. — [11] In Actis Eph. Syn. p. 262. — [12] Orat. in S. Eus.

Eodem modo Dei verbum totum in se Patrem exprimit, ac continet. « (1) Manens, inquit Basilius, tota mens in proprio statu verbum totum, et perfectum emittit; ac procedens verbum totam mentis, aqua gignitur, vim in seipso complectitur. » Hanc et proxime superiorem utriusque verbi similitudinem graphice describit Fulgentius [1], quem hic legi haud abs re arbitror fore. « Sic est, *ait*, Verbum apud Deum, sicut est in mente verbum, sicut in corde consilium. Cum enim mens apud se verbum habet, utique cogitando habet, quia nihil aliud est apud se dicere, quam apud se cogitare. Cum ergo mens cogitat, et cogitando verbum intra se generat, de sua substantia generat verbum, et sic illud verbum generat de se, ut genitum habeat apud se; nec minus aliquid habet verbum, quod ex mente nascitur, quam est mens, de qua nascitur; quia quanta est mens, quæ generat verbum, tantum est etiam ipsum verbum. Sicut enim de tota mente nascitur verbum, sic intra totam permanet natum. Et quia cogitante mente, non est ejus aliquid, ubi in ea verbum non sit; ideo verbum tantum est, quanta est mens ipsa, de qua est; et cum apud illam est, in illa est, et quanta illa est, tantum etiam verbum est, quia de tota, et in tota est; tantumque est ipsum verbum, quanta simul est et mens ipsa cum verbo; neque enim sic de illa verbum nascitur, ut ab ea localiter secernatur. Nativitas quippe illa, quæ ostendit quid sit, et de qua sit, ipsa ostendit, quod extra eam, de qua natum est, esse non possit, nec in aliquo minus sit, sed sic de ipsa sit, ut apud ipsam, et in ipsa sit; tantumque sit de illa, quantum in illa, et tantum in illa, quantum cum illa. »

V. S. Augustinus [2] aliam amborum similitudinem declarat in eo positam, « quod sicut de illo Verbo (divino) dictum est : Omnia per ipsum facta sunt; ubi Deus per unigenitum Verbum suum prædicatur universa fecisse; ita hominis opera nulla sunt, quæ non prius dicuntur in corde. » Sed rursus, « est et hæc in ista similitudine verbi nostri, similitudo verbi Dei, quia potest esse verbum nostrum, quod non sequatur opus; opus autem esse non potest, nisi præcedat verbum. Sic et Verbum Dei potuit esse nulla existente creatura, creatura vero nulla esse potest, nisi per ipsum, per quod facta sunt omnia. »

Ad hæc in eo conveniunt, quod utrumque relativum est, et habitudinem habet ad dicentem; quare et ab eo diversum est, et eadem nihilominus natura constat, saltem similitudine, ac repræsentatione, dum se mens ipsa contuens, et intelligens, sui effigiem exprimit. Proinde Gregorius Nyssenus in oratione Catechet. « (2) Verbum hoc, *ait*, aliud est ab eo, cujus est verbum. Nam hoc quoque est aliquo modo ex iis, quæ ad aliquid dicuntur; quandoquidem oportet omnino cum verbo etiam verbi Patrem subaudiri. Non enim esset verbum, nisi verbum esset alicujus. Quare si notionis habitudine, ac relatione discernit auditorum mens et ipsum verbum, et id, ex quo existit, nihil est nobis utique periculi, ne Verbi mysterium cum Græcorum pugnans opinionibus conveniat cum iis, qui favent partibus Judæorum. » Nec minus diserte Augustinus [3] : « Sicut Filius ad Patrem refertur, non ad seipsum dicitur; ita et Verbum ad eum, cujus verbum est, refertur, cum dicitur Verbum. Eo quippe Filius, quo Verbum, et eo Verbum, quo Filius. » Et subinde, « Verbum non ad se dicitur, sed tantum relative ad eum, cujus verbum est, sicut Filius ad Patrem. » Esse autem ita diversum ab dicente, ut cum eo natura sit idem, Damascenus antea nos docuit.

Denique similia sunt in eo quoque, quod ambo ἀπαθῶς, *citra perpessionem aliquam*, oriuntur a mente, ut supra dicebamus. Quæ ratio frequens est apud veteres : adeo ut causam illam in præcipuis habeant, cur Filio Dei nomen sit ex verbi nostri similitudine petitum, de quo paulo ante meminimus.

VI. Nunc ea, quæ sunt in utroque Verbo dissimilia, contemplemur. Quorum illud primum, ac præcipuum est, quod creatum verbum non ex ipsa procedat essentia dicentis, sed ex ejus scientia, et cognitione, quæ naturæ accidit. Neque enim homo, exempli causa,

(1) Basil. hom. 16. in Joan. init. pag. 506. Μένων ὅλως ὁ νοῦς ἐν τῇ ἰδίᾳ συστάσει, ὅλον τὸν λόγον, καὶ ἀπηρτισμένον ὑφίστησι· καὶ προελθὼν ὁ λόγος πᾶσαν τοῦ γεννήσαντος νοῦ τὴν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ περιέχει.

(2) Greg. Nyss. Orat. Catech. cap. 1. pag. 479. Ὁ δὲ λόγος οὗτος ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν οὗ ἐστι λόγος· τρόπον γάρ τινα τῶν πρός τι λεγομένων καὶ τοῦτό ἐστιν, ἐπειδὴ χρὴ πάντως τῷ λόγῳ καὶ τὸν πατέρα τοῦ λόγου συνυπακούεσθαι. Οὐ γὰρ ἂν εἴη λόγος μὴ τινὸς ὢν λόγος. Εἰ οὖν διακρίνῃ τῷ σχετικῷ τῆς σημασίας ἡ τῶν ἀκουόντων διάνοια αὐτόν τε τὸν λόγον, καὶ τὸν ὅθεν ἐστίν, οὐκέτι ἂν ἡμῖν κινδυνεύοι τὸ μυστήριον ταῖς ἑλληνικαῖς μαχόμενον ὑπολήψεσι τοῖς τὰ Ἰουδαίων πρεσβεύουσι συνενεχθῆναι. Vide et librum 2. contra Eun. pag. 98. Et Cyrillum lib. 1. in Joan. pag. 36.

[1] Fulgent. lib. 3. ad Monim. c. 7.

[2] Lib. 15. de Trinit. c. 1. — [3] Lib. 7. de Trinit. c. 2.

secundum naturam, et essentiam suam, actu est intelligens, sed adventitia quædam in eo qualitas est scientia, ex qua verbum oritur. In Deo vero scientia, et intelligentia, ipsa illius est essentia, sive substantia; scientiam dico, non quæ habitus sit, aut habitui similis, ac δύναμις, sive facultas, sed quæ sit actus, idemque simplicissimus intelligendi, ac sciendi. Est enim purus quidam, ut dici solet, actus, ac potentiæ omnis expers. Nam actus, quem ἐντελέχειαν Aristoteles vocat, dupliciter usurpatur eodem auctore[1]. Aut enim sic est, ut scientia; aut ita, ut scire, et contemplari, quæ ἐνέργεια nominatur. Quo posteriore modo, cum de Deo loquimur, actus sumitur. Ita Deus, ac divina substantia ipsa est intellectio, et cognitio tam sui, quam rerum omnium; qua ex intellectione Verbum oritur, tanquam proprius, ac nativus ejus terminus; quod ideo ex Dei essentia, et substantia procedere, ac nasci dicitur. Augustinum præclare, ut solet, ista declarantem paulo ante laudavimus ex decimo quinto libro de Trinitate, capite decimo tertio, ubi quid inter nostram, et divinam scientiam intersit, pluribus aperit.

Anselmus in Monologio[2] eamdem intellectionem, sive locutionem, qua Verbum gignitur, ipsam Dei esse substantiam, hac ratione, et verbis istis demonstrat: «Sed cum pariter ratione docente sit certum, quia quidquid summa substantia fecit, per aliud non fecit, quam per semetipsam; et quidquid fecit, per intimam locutionem fecit, sive singula singulis verbis, sive potius uno verbo simul omnia dicendo, quid magis necessarium videri potest, quam hanc summæ essentiæ locutionem non esse aliud, quam summam essentiam?» Ceterum ita in sequentibus disserit idem, ut locutionem ipsam Verbum esse productum videatur dicere; velut capite octavo et vicesimo, cum ait, «hanc locutionem impossibile esse inter creata contineri, quoniam quidquid creatum subsistit, per illam factum est,» tum, «locutionem suam spiritui summo consubstantialem esse, ut non sint duo, sed unus spiritus.» Ad hæc in sequenti capite locutionem istam dicit «unum esse verbum, quo dicuntur, et per quod facta sunt omnia.»

VII. Verum ita locutio, sive intellectio, «nam locutio nihil aliud potest intelligi, quam ejusdem spiritus intelligentia, qua cuncta intelligit,» ut ibidem scribit Anselmus[3], una res est, eademque cum Verbo; ut tamen, aliorum theologorum sententia, notione differat. Est enim intellectio, qua Pater producit Filium, ipsa ejus essentia, substantiaque personis communis tribus; quemadmodum personæ tres cum essentia una sunt, ac simplicissima res, quamvis a se mutuo reipsa illæ discrepent. Sed ea essentia diversis est affecta notionibus; et quatenus sic, quasi fluxus quidam, et progressio ad terminum intelligitur a nobis, *generatio* vocatur, sive *locutio*, ac *dictio*, *Verbique productio;* et hoc modo solius est propria Patris, non communis personis tribus. Nam est ipsa relatio paternitatis. Ut autem mera est rei cognitæ perceptio, neque Verbi productrix, ac termini, tribus personis convenit, quæ omnes eadem ac simplici notitia, hoc est ipsamet essentia, et se, et res omnes intelligunt; imo intelligentia ipsa sua sunt, et cognitio. Proinde duobus modis *intelligere* in Deo dicitur, ut in scholis theologi docent; qui alterum *essentiale*, alterum *notionale* nuncupant; atque hoc posterius, quod est loqui, sive *dicere*, dupliciter itidem accipitur; vel *active*, ut sit verbi productio; vel *passive*, ut sit productionis terminus, verbumque ipsum; quo sensu *locutionis* nomen usurpari solet pro eo, quod sermocinatione, tanquam dicentis actione profertur, et in loquentis, audientisve notitia formatur. Sic igitur interpretandus erit Anselmus, cum locutionem videtur cum Verbo, hoc est illius termino confundere.

VIII. Etenim uti generatio, et alia quælibet actio ab eo differt, quod gignitur, et efficitur; sic divina illa productio, quæ *dictio*, et *locutio* vocatur, ab eo, quod producitur, et dicitur, notione aliqua distinguitur. Hinc Pater sæpe loqui, ac dicere Verbum, et eructare, hoc est gignere, tam in sacris litteris, quam communi sanctorum Patrum usu dicitur. Ut proinde ipsum dicere, ac loqui nonnihil ab termino, quod est verbum, discrepare oporteat. Ex hoc amborum verborum discrimine aliud sequitur, quod nostrum sive interius, sive externum, et prolatitium, non subsistit, neque habet ὑπόστασιν, sed accidens quoddam est, quo per se non existit; sed nec vitam habet, neque rationem, aut sapientiam, aut naturales ejusmodi conditiones, quales in eo sunt, a quo proficicistur. Quamvis enim hominis, vel angeli perfecte se cognoscentis, dicentisque verbum, totum illud repræsentat, atque exprimit, quod in ipso est, ac rationem, intelligentiam, sapientiam, voluntatem, aliaque naturalia ejus ornamenta

[1] Lib. 2. de Anima c. 1. Tex. 2 et 5.

[2] Cap. 11. — [3] Cap. 28.

continet; hoc tamen extrinsecus duntaxat, et, ut loquuntur, *objective*, vel *secundum intentionem* habet, non *formaliter*, ut ipsum per se vivens, rationale, sapiens sit; quippe accidens est, et qualitas quædam, cujus in essentiam proprietates istæ non cadunt, nisi specie, ac repræsentatione; uti speculum viventem, et agentem, ac moventem sese hominem refert, cum per se ipsum, et, ut Græci dicunt, οὐσιωδῶς, sit illorum omnium expers. Divinum autem verbum, quoniam ex ipsa Dei substantia vera generatione oritur, eaque generatio ipsamet est substantia gignentis, non actio aliqua substantiæ superfusa; ideo οὐσιωδῶς, et subsistens est, ac vivum, intelligens, sapiens, nec ulla essentiæ proprietate a producente diversum.

IX. Quod uberrima oratione Athanasius explicat, ac probat in hunc modum : «(1) Verbum, *inquit*, non dissolubiliter, neque simpliciter vox est significativa, sed substantiale verbum est, et substantialis sapientia, quæ revera est Dei Filius. Nam nisi substantialis est, erit Deus loquens in aerem, atque corpus, nihil hominibus amplius habens. Quoniam vero non est homo, neque verbum ejus ex humana imbecillitate metiendum est. Ut enim una substantia principium est; ita unum et substantiale, ac subsistens ejus est verbum, et sapientia. Quemadmodum enim ex Deo Deus est, et ex sapiente sapientia, et ex rationali ratio, sive verbum, et ex patre filius; sic ex subsistentia subsistens, et ex substantia substantialis, ac substantia præditus, et existens ab existente. Quoniam nisi substantialis esset sapientia, et substantia præditum verbum, existensque filius, sed simpliciter sapientia, et verbum, et filius in Patre; esset ipse Pater e sapientia compositus, et verbo. Quod si verum est, superiora illa absurda consequentur; tum sui ipse pater erit; ac se ipse gignens Filius, et a seipso genitus; vel certe merum nomen est Verbum, et Sapientia, et Filius; neque is, de quo dicuntur ista, vel potius, qui est ista, subsistit. » Hæc Athanasius. In quibus ἐνυπόστατον esse Dei verbum, demonstrat ex eo primum, quod nisi ita foret, vox quædam esset similis nostræ, ac Deus ipse corporeus; quæ ratio tametsi minus solida videri potest, quod, ut superiori capite dictum est, cum interno potius nostrate, quam cum exteriore verbo divinum componitur; valet tamen adversus Sabellianos, ac reliquos ejusmodi, qui verbum Dei, quatenus ab loquente Deo distinguitur, nihil aliud putabant esse, quam sermonem interventu creaturæ alicujus foras a Deo prodeuntem. Verum quoniam illud ipsum verbum in Scripturis ita declaratur, ut a Deo exire dicatur, et eructari, et ex interiori manare; consequens erit ex illa hæreticorum opinione, corporeum esse Deum, ac more nostro sermonem emittere. Neque enim internus ille, et in mente permanens ad creandi officium, et rerum efficientiam solus sufficit, nisi ex sese aliquid profundat. Sequitur altera ratio, quæ propius rem spectat, et est priore firmior; quod nisi subsistens esset Dei verbum, et nata sapientia; compositus esset Deus. Si enim immanens in eo itidem, ut in nobis, esset actio, expressa illa notitia, quæ verbum dicitur, neque sua, et ab intelligente Patre diversa hypostasi subsisteret; hæreret utique in illo, more accidentis; aut si substantiale aliquid esset, pars quædam substantiæ illius foret. Nam si eadem ipsa, simplexque Patris substantia, sive hypostasis esse dicatur, idem se ipse gignet, ac producet; aut certe nuda erunt, et inania nomina Pater, et Verbum, quæ unius et ejusdem vocabula personæ sint, functiones varias obeuntis; quæ omnia cum absurda sunt, tum scripturis adversantur.

X. Gregorius Nyssenus in Catechetica oratione[1] non minus exquisita id argumentatione colligit. Nam Dei verbum inde esse concludit, quod non sit ἄλογος, hoc est *sermonis expers* Deus; quare λόγον habet, eumdemque congruentem naturæ suæ. Sicut cum vita, virtus, sapientia, ceteraque translata ex hominum usu tribuuntur

(1) ATHAN. orat. 5. pag. 302. Λόγος οὐ διαλελυμένος, ἢ ἁπλῶς φωνὴ σημαντικὴ, ἀλλ' οὐσιώδης λόγος, καὶ οὐσιῶδης σοφία, ἥ τις ἐστὶν ὁ Υἱὸς ἀληθῶς· εἰ γὰρ δὴ μὴ οὐσιώδης εἴη, ἔσται ὁ Θεὸς λαλῶν εἰς ἀέρα, καὶ σῶμα, οὐδὲν πλέον ἔχων τῶν ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος, οὐκ ἂν εἴη οὐδὲ ὁ λόγος αὐτοῦ κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν. Ὥσπερ γὰρ μία οὐσία ἡ ἀρχὴ, οὕτως εἷς οὐσιώδης, καὶ ὑφεστὼς ὁ ταύτης λόγος, καὶ ἡ σοφία. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ Θεός ἐστι, καὶ ἐκ σοφοῦ σοφία, καὶ ἐκ λογικοῦ λόγος, καὶ ἐκ Πατρὸς Υἱός· οὕτως ἐξ ὑποστάσεως ὑποστατὸς, καὶ ἐξ οὐσίας οὐσιώδης, καὶ ἐνούσιος, καὶ ἐξ ὄντος ὤν. Ἐπεὶ εἰ μὴ οὐσιώδης σοφία, καὶ ἐνούσιος λόγος, καὶ ὢν Υἱὸς, ἀλλ' ἁπλῶς σοφία, καὶ λόγος, καὶ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, εἴη ἂν αὐτὸς ὁ Πατὴρ σύνθετος ἐκ σοφίας, καὶ λόγου. Εἰ δὲ τοῦτο, ἀκολουθήσει τὰ προειρημένα ἄτοπα. Ἔσται δὴ καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς αὐτὸς ἑαυτὸν γεννῶν· ἡ ὄνομα μόνον ἐστὶ λόγος, καὶ σοφία, καὶ Υἱὸς, οὐχ ὑφέστηκε δὲ καθ' οὗ λέγεται ταῦτα, μᾶλλον δὲ ὅς ἐστι ταῦτα.

[1] Cap. 1. Vide et l. 12. con. Eun. pag. 350.

Deo, non similiter in eo habere, et inesse putantur, ut in nobis, sed excellentiori ratione; quod et de λόγῳ, ac verbo cogitare nos oportet. Nam natura nostra, quia caduca est, et mutabilis, neque sempiternum, neque subsistens parit verbum. Deus autem, ut æternus est, sic æternum, et subsistens habet verbum, non ut lapides, et inanima quæque subsistunt, sed vivum, et intelligens; imo, quia simplex est, vitam ipsam, et intelligentiam, adeoque potentiam, bonitatem, ac reliqua omnia, quæ sunt in Deo. Hæc enim non tam in verbo sunt, quam hæc ipsa illud est; quod et a producente diversum sit oportet, quia verbum omne relationem significat; et nihilominus essentia, et essentiæ proprietatibus unum, idemque cum eo, quia neque plures naturæ sunt in divinitate, neque vitæ, neque sapientiæ, bonitatesque plures. Hæc fere Gregorius, cui similia leges apud Damascenum[1], quæ et Cyrillo inscribuntur in pseudepigrapho libro, De sacrosancta Trinitate[2].

Apud Epiphanium quoque Basilius Ancyranus, et reliqui episcopi tam vere, quam erudite in eamdem sententiam disputant (1). Nam pro eo, quod Paulus Samosatenus, et Marcellus Ancyranus Dei filium revera negabant esse Filium, vel subsistens Verbum, uti nihil aliud esset, quam sermo ex ore prodiens, ac transiens; ideo coactos fuisse Patres aiunt, οὐσίας uti nomine, tametsi in sacris litteris minime sit expressum, ut ejus verbi, quod fluxum, caducumque est, ab eo, quod solidum est, ac manens, discrimen notarent. Quippe Deus in Scriptura locutus sæpius dicitur, ac plura verba protulisse; sed ea non sunt οὐσίαι, hoc est *substantiæ*, sed pronuntiandi actiones, externaque indicia, quibus voluntatem suam Deus significat. Propterea, ut iidem annotant[3], *creandi* vox in sacris libris adhibetur ad explicandam divini verbi productionem, ut esse solidum aliquid, et subsistens, hoc est ἐνυπόστατον et ἐνούσιον, ac πάγιον existimetur, non præteriens, ac transvolans. Quod enim creatur, id est opus aliquod, et subsistit, ac manet, neque cum actione ipsa desinit. Atque eodem modo Meletius apud Epiphanium id interpretatur.

Sed et Zeno Veronensis sermone primo de æterna Filii generatione, hunc a Patre *procreatum* dixit. Vide caput primum libri secundi hujus operis.

XI. Hinc verbum Dei, ac Filium καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένον, *per se substantiatum*, ut ita dicam, *esse*, scribit Eusebius Cæsariensis, libro 4. Evangelicæ demonstrat. capite tertio, ubi plura de eodem argumento disserit. Necnon Cyrillus Hierosolymitanus Cathechesi 11 : « (2) Genuit, *inquit*, Pater Filium, non ut in hominibus mens verbum generat. Etenim mens in nobis subsistens est; verbum autem loquendo prolatum, et in aera diffusum, perit. Nos autem novimus Christum genitum verbum, non prolatitium, sed verbum subsistens vivens; non labris prolatum, sed ex Patre ab æterno, et ineffabiliter, atque in propria hypostasi genitum. » Vide Cyrillum alterum Alexandr. id passim prædicantem, ut in libro 17. [4] et 19. [5] Thesauri. Appellatur itaque propterea Λόγος ἐνυπόστατος, καθ' ἑαυτὸν ὑφεστὼς, et φυσικὸς, nec non οὐσιώδης; qua voce usus est Nilus capit. 49. de Oratione, ubi λόγον pro ratione accipit. « Capessimus, *inquit*, virtutes propter rationem eorum, quæ aguntur ; rationes vero propter rationem substantialem, id est Deum. » Λόγον οὐσιώδη scripsit; quæ vox etiam pro ratione sumi solet.

Sic Isidorus Pelusiota λόγον ἐνυπόστατον esse demonstrat ex eo, quod et ipsummet Verbum verba sua in Scripturis habere dicitur. « (3) Verbum autem cum sit, subsistens est, et suam habet proprietatem. Non esse porro subsistentia carens, ex eo intelligitur, quod Verbum ipsum habere se verba dicit, ita loquens : Qui audit verba mea. Si igitur Verbo sua sunt verba, non est expers substantiæ. »

Tum [6] eo quoque spectare gignendi, ac τοῦ γεννήματος, adeoque *Filii*, et hujus generis alia

(1) Epiph. hær. 73. num. 12. Ἵνα μὴ οὖν ἀπατῶντες τοὺς ἁπλουστέρους, τὸν Υἱὸν ταὐτὸν λέγωσιν οἱ αἱρετικοὶ τοῖς λόγοις τοῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ λαλουμένοις, τὸ διάφορον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὡς πρὸς τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ὑποδεικνύντες οἱ πατέρες, τὸν Υἱὸν, φημὶ, οὐσίαν ἐκάλεσαν, οὕτως τὴν διαφορὰν περιεστῶντες, ὅτι ὁ Θεὸς ὢν ἐστι, καὶ οἱ λόγοι, οὓς λαλεῖ, ὄντες, ἀλλ' οὐκ οὐσίαι Θεοῦ, λεκτικαὶ δὲ ἐνέργειαι· ὁ δὲ Υἱὸς Λόγος ὢν, οὐχὶ ἐνέργεια λεκτικὴ ἐστι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' Υἱὸς ὢν, οὐσία ἐστιν.

(2) Cyril. Hieros. cat. 11. pag. 96. Ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ τὸν Λόγον, οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώποις γεννᾷ νοῦς λόγον. Ὁ μὲν γὰρ νοῦς ἐν ἡμῖν ἐνυπόστατός ἐστιν, ὁ δὲ λόγος λαληθεὶς, καὶ εἰς ἀέρα διαχυθεὶς, ἀπόλλυται. Ἡμεῖς δὲ οἴδαμεν τὸν Χριστὸν γεννηθέντα Λόγον οὐ προφορικὸν, ἀλλὰ Λόγον ἐνυπόστατον ζῶντα, οὐ χείλεσι λαληθέντα, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς ἀϊδίως, καὶ ἀνεκφράστως, καὶ ἐν ὑποστάσει γεννηθέντα.

(3) Isidor. Pelus. lib. 3. epist. 141. Λόγος δέ ὢν ἐνυπόστατός ἐστι, καὶ οἰκείαν ἰδιότητα ἔχει. Ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν ἀνυπόστατος αὐτὸς ὁ Λόγος, λόγους ἔχειν φράζει, λέγων· ὁ ἀκούων τοὺς λόγους μου. Εἰ οὖν ὁ Λόγος λόγους ἔχει, οὐκ ἔστιν ἀνυπόστατος.

[1] Dam. l. 3. c. 6. — [2] Cap. 5. — [3] Ibid. n. 3. — [4] Cyril. p. 177.

[5] P. 191. — [6] Vide Hilarium de Syn. ad Anath. 5.

nomina, passim veteres contra Sabellii, ac Pauli Samosateni hæresim ostendunt; ut ne quis Verbum Dei ἐνέργειαν esse solam existimet, sed perfectam, ac stabilem, et a generante diversam ὑπόστασιν. « Ne Verbum ipsum, ait Maximus Taurinensis sermone in natalem S. Eusebii Vercellensis, non substantiam veritatis, sed prolativum loquentis Dei putares esse sermonem, dicitur Filius. » Et auctor libri de Trinitate, qui Novatianus inscribitur, « Sermo, *inquit*, Filius natus est, qui non in sono percussi aeris, aut tono coactæ de visceribus vocis accipitur, sed in substantia prolatæ a Deo virtutis agnoscitur. » Idemque, ut Hilarius scribit [1], « est progenies ingeniti, unus ex uno, verus ex vero, vivus a vivo, perfectus a perfecto, virtutis virtus, sapientia sapientiæ, gloria gloriæ, imago invisibilis Dei, forma patris ingeniti. »

XII. Præterea differunt in eo, quod creatum verbum non est perpetuum, neque cum ævo illius adæquatur, a quo producitur; sed identidem oritur, atque interit. Divinum autem sempiternum est, et immutabile, tanquam ab immutabili prolatum, et sempiterno. « Semel locutus est Deus, ait Bernardus [2], semel utique, quia semper : una enim, et non interpolata; sed continua, et perpetua locutio est. » Nam « summus ille Spiritus, ait Anselmus in Monologio [3], sicut est æternus, ita æterne sui memor est, et intelligit se ad similitudinem mentis rationalis; imo non ad ullius similitudinem, sed ille principaliter, et mens rationalis ad ejus similitudinem. At si æterne se intelligit, æterne se dicit. Si æterne se dicit, æterne est verbum ejus apud ipsum. » Et in 46 capite : « Quoniam namque mens humana non semper se cogitat, sicut sui semper meminit, liquet, cum se cogitat, quod verbum ejus nascitur de memoria. Unde apparet, quia si semper se cogitaret, semper verbum ejus de memoria nasceretur. Rem etenim cogitare, cujus memoriam habemus, hoc est mente eam dicere; verbum vero rei est ipsa cogitatio, ad ejus similitudinem ex memoria formata. Hinc itaque liquido animadverti potest de summa sapientia, quæ sic semper se dicit sicut semper sui memor est; quia de æterna memoria cœternum verbum nascitur. »

Ideo S. Augustinus [4] divinum illud verbum cogitationem non dici ait; « ne aliquid esse quasi volubile credatur in Deo, quod nunc accipiat, nunc recipiat formam, ut verbum sit, eamque possit amittere, etc. Cogitatio quippe nostra perveniens ad id, quod scimus, atque indeformata, verbum nostrum verum est, et ideo verbum Dei sine cogitatione debet intelligi, ut forma ipsa simplex intelligatur, non habens aliquid formabile, quod esse etiam possit informe. » Proinde magis ad illius divini verbi similitudinem accessurum dicit verbum nostrum, quod in æternæ statu felicitatis habebimus. « Fortassis enim volubiles non erunt nostræ cogitationes, ab aliis in alias euntes, atque redeuntes, sed omnem scientiam nostram uno simul conceptu videbimus. » Bernardus tamen in serm. de S. Benedicto cogitationem vocat Filium. « Pater, *inquit*, non exiit, sed Filius a Patre processit, et venit in mundum; ut qui prius erat cogitatio pacis in corde Patris, fieret et ipse pax nostra in utero matris. »

Hinc et quartum discrimen existit, quod creata verba multa sint, neque unicum par esse possit omnibus; at divinum singulare est, et unum, quod dicendis, efficiendisque rebus omnibus solum per sese sufficit. Hinc Arium temere, et impie jactitantem, « Deum multos proferre sermones, » interrogantemque, quis sit ex istis omnibus Dei Filius, redarguit Athanasius [5], quod de Deo sic, tanquam homine, sentiat; « (1) quasi non sufficiat unum ex Deo verbum ad omnem ex voluntate Patris creationem, et providentiam implendam. Si enim Deus plura verba loquitur, hoc ipsum imbecillitatem omnium arguit, quod unumquodque usum alterius præstare nequeat. Sin verbo unico dicatur uti, quemadmodum revera utitur; hoc et ad ostendendam Dei virtutem pertinet, et verbi perfectionem, quod ab illo prodiit. » Et in quinto libro contra Arianos, docet: « (2) Sicut una substantia est

(1) ATHAN. Πρῶτον γὰρ τοιαῦτα λαλοῦντες περὶ Θεοῦ, μικροῦ δεῖν ἄνθρωπον τὸν Θεὸν ὑπολαμβάνουσιν, οὕτω λαλοῦντα, καὶ παραμείβοντα τοὺς προτέρους τοῖς δευτέροις λόγοις, ὥσπερ οὐκ ἀρκοῦντος ἑνὸς τοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ λόγου, πᾶσαν τὴν ἐκ τοῦ βουλήματος τοῦ Πατρὸς δημιουργίαν, καὶ τὴν τούτου πρόνοιαν πλῆρῶσαι. Τὸ μὲν γὰρ πολλοὺς αὐτὸν λαλεῖν λόγους, ἀσθένεια τῶν πάντων ἐστὶν, ἑκάστου λειπομένου τῆς τοῦ ἑτέρου χρείας· τὸ δὲ ἑνὶ κεχρῆσθαι λόγῳ τὸν Θεὸν, ὡς καὶ ἔστιν ἀληθῶς, τοῦτο καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν δείκνυσι, καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ λόγου τὴν τελειότητα.

(2) Idem orat. 5. initio. Ὥσπερ γὰρ μία οὐσία ἡ ἀρχὴ, οὕτως εἷς οὐσιώδης, καὶ ὑφεστὼς ὁ ταύτης λόγος, καὶ ἡ σοφία.

[1] Lib. 2. — [2] Serm. de verb. 3. Abac. — [3] Monol. 30. — [4] Lib. 15. de Trinit. c. 15.

[5] Lib. de Decret. Nic. Syn. p. 413.

principium, sic unum esse substantiale et subsistens ejus verbum, ac sapientiam. »

In eo præterea discrepant verba illa, quod creatum nullum extrinsecus per sese opus efficit. Ideo non verbis tantum ac sermonibus, sed manibus artifices utuntur ad opera sua fabricanda. Divinum per sese, ac nullius adminiculo omnia perfecit. [1] *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Ita Magnus Athanasius Oratione tertia [2].

Denique differunt eo ipso, quod verbum nostrum semel, divinum perpetuo gignitur. Nam generatio divina, ut initio, sic exitu caret, et in omnem perseverat æternitatem, uti supra memoravi. Atque hoc discrimen ab Hugone Victorino notatum est in Summa sententiarum [3]. Postremo de illa dictione Dei, et singulari Verbo, quo et omnia dicit, et ab æterno dicit, legendus Augustinus in tractatu ad Psalmum 44. ubi inter alia [4], « Dicere, *inquit*, Dei æternum est. Tu dicis aliquid modo, quia tacebas paulo ante, vel ecce nunc nondum verbum profers; cum autem proferre cœperis, rumpis silentium quodammodo, et generas verbum, quod antea non erat. Non sic Deus genuit Verbum. Dicere Dei sine initio est, et sine fine, et tamen unum Verbum dicit. Dicat alterum, si quod dixit, transierit. Cum vero et a quo dicitur, manet, et quod dicitur manet, et semel dicitur, et non finitur, et ipsum semel sine initio dicitur, nec bis dicitur, quia non transit, quod semel dicitur. » Et 22 tractatu in Joannem [5] : «Quomodo Pater Filio dicit, quando Filius verbum Patris est? Quidquid nobis Pater dicit, verbo suo dicit. Verbum Patris Filius est. Ipsi Verbo quo alio Verbo dicit? Unus est Deus, unum Verbum habet, in uno Verbo omnia continet. » Vide et tract. 40. in idem Evangelium [6].

CAPUT TERTIUM.

De interno sive ἐνδιαθέτῳ, et prolatitio verbo accuratius disputatur. Cur ad explicandam divini proprietatem nonnulli hoc posterius aptius esse judicarunt. Qua ratione Sabellius Filium ἐνδιάθετον λόγον esse dixerit; Arius vero negaverit. Utrum Pater Verbum dici possit, ac Filius Verbum de Verbo; quo sensu ita veteres quidam locuti sint. Origenis insignis quidam locus de Verbi, sive λόγου appellatione declaratur.

I. Quamvis divini Verbi similius sit internum, et ἐνδιάθετον, ut appellant, verbum, quam προφορικὸν, quod est *prolatitium*, ut ex antecedenti capite constat; complures tamen arbitror posteriore hoc magis usos esse, vel solo, vel cum altero conjuncto, tribus præcipue de causis. Quarum una est, quod externum ad institutum suum accommodatius esse duxerunt. Est enim notius, et familiarius, quam internum, quod reconditum est, et abstrusum. Itaque hoc ipsum discernere pauci possunt, nec nisi philosophia paululum eruditi; illud vero nemo est hebes adeo, quin intelligat. « Verbum enim pronuntiatum intelligere vel vulgaris quivis potest, » ait Origenes [7]. Deinde cum in illam verbi, sermonisve proprietatem intuerentur, qua id habet, ut sit mentis, et cogitationis interpres, melius externo et prolatitio, quam interiore verbo posse id exprimi putarunt. Nam Dei Filium idcirco λόγον vocari quidam dixerunt, ut jam memini, quod est Patris interpres, ac per illum iste cognoscitur. « Potest, inquit Origenes [8], Filius etiam sermo esse, eo quod renuntiet occulta Patris sui, qui mens existit perinde, atque Filius, qui vocatur sermo. Ut enim apud nos sermo nuntius est earum rerum, quæ a mente cernuntur; sic ille Dei sermo, qui Patrem agnovit, (nemine alioqui mortalium absque duce in eum intendere valente) Patrem agnitum revelat. » Ita Gregorius Nazianzenus in Oratione 36. λόγον ait nominari Filium, διὰ τὸ ἐξαγγελτικὸν, quæ est *vis enuntiatrix*; atque ita Semiariani apud Epiphanium, quorum verba paulo post reddemus. Augustinus item copiose id in libro de Fide et symbolo, capite tertio declaravit : « Verbum,

[1] Joan. 1. — [2] Pag. 214. — [3] Tract. 1. c. 7. — [4] Pag. 163. c. 1. — [5] Pag. 82. A. 1. — [6] Pag. 123. — [7] Orig. To. 1. in Joan. p. 166. — [8] Ibid. p. 171.

inquit, Patris ideo dictum est, quia per ipsum innotescit Pater. Sicut ergo verbis nostris id agimus, quum loquimur, ut noster animus innotescat audienti, et quidquid secretum in corde gerimus, per signa hujusmodi ad alterius cognitionem proferatur; sic illa sapientia, quam Deus Pater genuit, quoniam per ipsam innotescit animus secretissimus Patris, verbum ejus convenientissime nominatur. » Ac paulo post : « Quid enim aliud molimur, nisi animum ipsum nostrum, si fieri potest, cognoscendum, et perspiciendum animo auditoris inferre, ut in nobis quidem ipsi maneamus, nec recedamus a nobis, et tamen tale judicium, quo fiat in altero nostra notitia, proferamus : ut quantum facultas conceditur, quasi alter animus ab animo, per quem se indicet, proferatur. Id facimus conantes et verbis, et ipso sono vocis, et vultu, et gestu corporis, tot scilicet machinamentis id, quod intus est, demonstrare cupientes, quia tale aliquid proferre non possumus; et ideo non potest loquentis animus penitus innotescere, unde etiam mendaciis locus patet. Deus autem Pater, qui verissime se indicare animis cogniturus et voluit, et potuit, hoc ad seipsum indicandum genuit, quod est ipse, qui genuit. »

II. Tum Richardus Victorinus libro de Trinitate sexto, capite 12, uberius hanc rationem explicat, causamque reddit, cur solus Filius Verbum nominetur. « Ecce dicamus, *inquit*, quod proferentis verbum sensus, et sapientiæ ipsius, a quo profertur, solet esse indicativum. Recte ergo Verbum dicitur, per quem Patris, qui fons sapientiæ est, notitia manifestatur. » At enim, objicit sibi, etiam per Spiritum sanctum manifestatur Pater. Respondet, « Quia Verbum nascitur de corde solo, et ipso propalatur proferentis intentio. Jure igitur solius Patris sola genitura Verbum nominatur, per quod ipse qui principalis est sapientia, manifestatur. » Sed de Spiritu sancto sequente libro, in quo et illud exponetur, græcos Patres nonnullos verbum Filii appellasse Spiritum sanctum. Quod, si solam vim declarandi, et ad notitiam proferendi respicis, usurpari ab illis potuit. « Ipse enim est, qui nos omnia docet, et suggerit, et in omnem veritatem introducit, » ut ait Richardus. Verum alia est, propriaque Filii ratio, cur sit Verbum; quod dictione, id est generatione proferatur. Porro Richardus ibidem observat, « idem esse verbum et quod corde concipitur, et quod voce profertur. Quid est enim vox, nisi verbi vehiculum, vel, si magis placet, verbi indumentum? Numquid est alius aliquis homo indutus, et alius aliquis, cum fuerit exutus? Ac si aurem haberet aliquis ad locutionem cordis, quemadmodum habet ad locutionem oris, non omnino opus haberet, ut ei exterior locutio fieret. » Hinc igitur illa, quam diximus, appareret causa, ob quam sæpe verbi, ac sermonis externi similitudo ab antiquis assumitur, quod ad captum nostrum, et intelligentiam sit aptior.

III. Est etiam alia paulo illa quidem reconditior, et exquisitior ratio, propter quam externum, et προφορικὸν verbum magis ascivere veterum aliqui, quam internum, et quod ἐνδιάθετον nominant; quod posterius hoc Sabellianorum calumniis visum est opportunius. Et ut aliquanto copiosius hunc illustremus locum, in quo fructus constabit operæ, sciri necesse est, in utroque *verbi* genere ab hæreticis insidias esse comparatas catholico dogmati, ac vocem ἐνδιάθετον alio atque alio sensu, modoque sumptam, partim suspectam fuisse nostris, partim ab iisdem receptam. Nam Sabelliani « (1) nomine tenus, ait Basilius, confitentes Filium, reipsa autem, vereque ejus extantiam negantes, Judaismum instaurant. Etenim, cum Verbum confitentur, cum eo, quod mente conceptum est, illud comparant, et Sapientiam vocantes, similem esse dicunt illi habitui, qui in eruditorum anima conflatur. Ac propterea personam constituunt unam Patris, et Filii, et Spiritus sancti; quandoquidem unus etiam homo dicitur, neutiquam divisus ab eo, quod inest, verbo, et sapientia. »

Igitur Sabellius, qui personam eamdem esse volebat Patris et Filii, hunc ἐνδιάθετον λόγον esse contendebat, ut quemadmodum concepta in animo nostro notio, et cogitatio, a nobis persona non distinguitur; sic a Patre Filius persona minime differret. Arius autem, et hujus discipuli Aetius, et Eunomius, qui non modo persona, sed etiam natura separabant utrumque, Filium negabant ἐνδιάθετον λόγον esse, sed diversum ab eo constituebant alterum, cui se ille communicasset.

(1) Basil. hom. 27. contra Sabell. tom. 1. pag. 602. Ὀνόματι μὲν ὁμολογοῦντες Υἱὸν, ἔργῳ δὲ, καὶ ἀληθείᾳ τὴν ὕπαρξιν ἀθετοῦντες, τὸν Ἰουδαϊσμὸν πάλιν ἀνανεοῦνται. Καὶ γὰρ ὅταν ὁμολογῶσι Λόγον, τῷ ἐνδιαθέτῳ αὐτὸν παρεικάζουσι. Καὶ σοφίαν λέγοντες, ὁμοίαν εἶναι λέγουσι τῇ ἕξει τῇ ἐν ψυχῇ τῶν πεπαιδευμένων συνισταμένῃ· καὶ διὰ τοῦτο πρόσωπον ἓν Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ· ἐπειδὴ καὶ ἄνθρωπος εἷς λέγεται, οὐ διαιρούμενος ἀπὸ τοῦ ἐνυπάρχοντος λόγου, καὶ τῆς σοφίας.

Testis est Cyrillus libro primo in Joannem, ubi Eunomii verba refert ita garrientis : « (1) Unigenitus Dei Filius non est ex se proprie Verbum ejus, sed internum illud Verbum Dei, ac Patris in ipso movetur, et est semper. Qui autem ab illo genitus dicitur Filius, internum ejus verbum excipiens, tum discendo novit omnia; tum ad ejus similitudinem dicitur, et est Verbum. » Proinde Filium Dei asserebat esse προφορικὸν, id est *prolatitium* verbum Patris, aut sermonem; « (2) qui particeps interioris, eoque repletus, paternàm enuntiat, declaratque substantiam. »

IV. Ad hanc controversiam pertinet illa quæstio, utrum Pater λόγος, aut Verbum appellari possit, ita ut quemadmodum Sapientia de Sapientia, et lumen de lumine, ita λόγος ἐκ λόγου, *Verbum de Verbo* usurpari debeat. Sane quidam ex antiquis affirmare videntur. Irenæus libro secundo, capite 48, Patrem, sive mentem loquentem ait esse Verbum. « Deus autem, *inquit*, totus existens mens, et totus existens Logos, quod cogitat, hoc et loquitur, et quod loquitur, hoc et cogitat. Cogitatio enim ejus Logos, et logos mens, et omnia concludens mens, ipse est Pater. » Hic erit ἐνδιάθετος ille λόγος, hoc est verbum, sive interior sermo, et cogitatio, eademque cum mente, e qua proficiscitur; quod et titulus ostendit in veteri codice sequentibus præfixus : « Ostensio quoniam Nus logos, et logos Nus, et Nus ipse est Pater omnium. »

Ambrosius vero *Verbum de Verbo* dici posse Filium eodem jure pronuntiat in libro de Filii divinitate, capite 5. « Hæc est autem, *ait*, nominis ratio, ut in Patre, et Filio unitatem substantiæ credas, licet rem ipsam, quæ est inenarrabilis, definire non possis : ut sive lumen de lumine dicas, sive verbum de verbo, sive Spiritum de Spiritu, sive dominum de domino, quodcumque de eo dixeris, unius tamen essentiæ Patrem, et Filium credas. »

Marius item Victorinus Afer [1], Patrem ipsum esse *Verbum* asseverat, sed *silens;* Filium autem *Verbum sonans*, et *operans*. Et, « Pater, *inquit*, per Filium, et Filius virtute Verbi Patris facit omnia, id est secum loquens, Verbum per Verbum in manifesto loquens facit omnia. » Tum in quarto libro [2] scribit, in Patre esse infinitum esse, et vivere incognitum, et indiscretum, quod nihil aliud sit, quam esse, atque in eo λόγον inesse suum, sed latitantem, et occultum. Porro, « cum foris esse cœperit, tunc forma, *inquit*, apparens imago Dei est, Deum per semet ostendens, et est λόγος, non jam inde πρὸς τὸν Θεὸν λόγος, etc. » Ubi eumdem λόγον, antequam produceretur, intimum in Patre, ac latentem ait fuisse; tum deinde prodiisse. Quinetiam [3] duos esse λόγους, « unum, per quem unumquodque sit : alium, per quem quomodo sit; tamen quia eadem vi quomodo, et quidque sit, necessario fit unus λόγος, idem valente forma, quod substantia. » Nam Patrem velut substantiam esse putat, et merum esse, infinitumque, ac λόγον interiorem, et arcanum; Filium vero formam definientem, adeoque definitum esse, et formatum. Proinde, « cum idem sit forma istius substantiæ, quod ista ipsa substantia; substantialis enim forma est; idem erit Filius, quod Pater; aut neque Pater, neque Filius ante egressum foras, sed unum ipsum solum. » Hanc vero productionem, qua λόγος ἐκ λόγου, intelligentia de intelligentia, vita de vita prodit, « progressionem esse, non natalem; aut, si placet, natalis magis apparentiam, et manifestationem. » Ad hæc [4], Patrem velut potentiam, et quietem esse, et Filium, tanquam actum et motum; processionemque in divinis actum esse de potentia; ac cetera ejusdemmodi, partim obscure, partim minus recte, catholiceque prolata missa facimus.

V. At Marcellus Ancyranus, Filium Dei Logon ipsum esse dicebat, secundum quem intelligitur λογικὸς Pater, ut ei objicit Eusebius [5]. Ubi incertum est, an λόγον *rationem* esse velit, a qua *rationalis* dicitur, an *sermonem*, a quo *sermocinalis*. Fuit enim Marcelli hæc opinio, uti libro primo vidimus [6], Filium esse λόγον insitum Patri, quo, ut dici solet, *formaliter* λογικὸς vocatur; quod tam de ratione, quam sermone nihil vetat intelligi.

Ariani vero (3) λόγον duplicem, duplicemque σοφίαν statuebant; alterum in ipso Patre resi-

(1) Cyril. ex Eun. lib. 1. in Joan. pag. 30. Ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς οὐκ ἔστιν αὐτοκυρίως ὁ λόγος αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ μὲν ἐνδιάθετος λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐν αὐτῷ κινεῖται, καὶ ἔστιν ἀεὶ· ὁ δὲ ἐξ αὐτοῦ γεννηθῆναι λεγόμενος Υἱὸς τὸν ἐνδιάθετον αὐτοῦ λόγον δεχόμενος, πάντα τε οἶδεν ἐκμαθών, καὶ καθ' ὁμοιότητα τὴν ἐκείνου λόγος καλεῖται, καὶ ἔστιν.

(2) Idem pag. 31. Ἕτερός ἐστιν ὁ Υἱὸς παρὰ τὸν ἐνδιάθετον, ἤτοι τὸν ἐν κινήσει νοματικῇ λόγον, οὗ μετέχων, καὶ ἀναπιμπλάμενος καλεῖται λόγος ὁ προφορικὸς, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐκφαντικὸς, τουτέστιν ὁ Υἱός.

(3) De hoc Athanas. orat. 1. pag. 124. Προστιθέασι δὲ τοῦτο, ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτὸς ὁ ἐν τῷ Πατρὶ φύσει, καὶ ἴδιος

[1] Vict. l. 3. con. Arium. col. 231. et seq. — [2] Col. 246. et seq. — [3] Lib. 4. col. 250. — [4] Lib. 1. col. 196. — [5] Eus. l. 2. de Eccles. Theol. c. 3. et 14. — [6] Lib. 1. c. 13.

dentem λόγον, naturalem ipsius, et proprium, per quem et universitatem rerum omnium, et λόγον alium condidit; alterum a Patre, et insito λόγῳ procreatum, qui et λόγος nominatur, et σοφία, κατ' ἐπίνοιαν, hoc est *sola animi cogitatione;* λόγος quidem, propter rationales creaturas; sapientia, propter eas, quibus sapientiam communicat. Ita scribit Athanasius Oratione prima, et tertia [1], et in libro de sententia Dionysii. Cyrillus item Alexandrinus libro primo in Joannem, capite 4, ut paulo ante memini. Et ut idem in libro 16. Thesauri commemorat [2], alteram δύναμιν, et σοφίαν, id est *virtutem*, *et sapientiam* in Deo inesse Patre dictitabant, et a Christo Domino diversam.

Græci porro Patres, quorum λόγος, ut jam dixi, ancipitem habet notionem, multo magis λόγον in Patre esse, sive potius ipsum esse λόγον indicant trito illo, quo passim usi sunt, argumento, ob id sempiternum esse Dei verbum, nec in tempore procreatum, quoniam Pater nunquam fuit ἄλογος. Sed tum λόγος non personæ notio est, sed rationem, et οὐσιῶδες aliquid significat, ut postea, cum agemus de Sapientia, constabit. Hic autem λόγος, sive Verbum, propriam vim habet, ac soli Filio congruentem. Ideo *Verbum de Verbo* dici non posse asserit Augustinus libro de Trinitate sexto, capite secundo: « Quia hoc solum de eis dici non potest, illud de illo, quod simul ambo non sunt: sicut Verbum de Verbo dici non potest: quia non sunt simul ambo Verbum, sed solus Filius. » De quo etiam fuse Cyrillus Alexandrinus in primo commentariorum in Joannem, capite quarto. Nimirum λόγος, qua est intellectionis terminus, in solam cadit personam secundam. Ut autem ratio est, vel cogitatio, utrique, imo tribus personis congruit. Ac Verbum de Verbo, vel λόγος ἐκ λόγου, potest dici, utrobique οὐσιωδῶς accepto nomine, sive in ejusdem repetitione, primum κατ' ἐπίνοιαν, postea οὐσιωδῶς. Siquidem Verbum persona, de Verbo Patre, id est ratione, vel intelligentia oritur.

Ac memorabile est, quod Cyrillus in quarto Thesauri posuit, « (1) appellationem Filii significare ex Patre esse Filium; illam autem Verbi, et Sapientiæ, in Patre. » Quod non aliter verum est, nisi quia Pater σοφία est, et λόγος; et utraque dictio etiam οὐσιωδῶς sumitur. Nam alioqui si λόγος secundum notionem capitur, non minus ex Patre esse, quam *Filii* vox indicat. Habet enim σχέσιν quamdam, ut antea diximus, si illo modo ponatur; quia sermo alicujus est sermo, vel ut relatio magis appareat, *dictum*, sive *dictio* alicujus est dicentis.

VI. Sed ut appellatio ista τοῦ λόγου plenius explicetur, commemoranda est hoc loco uberrima de illa Origenis disputatio [3], tomo secundo in Joannem, dum hæc Evangelii verba declarat, *In principio erat Verbum.* Ibi enim nonnulla, more suo, futilia, et ineptæ περιεργίας plena depromit; quibus enucleatis, fiet, id quod quærimus, usus illius vocabuli, ac proprietas illustrior. Primum itaque de *principii* agit nomine, quod ab Joanne positum est; ac cum varia sint Christi cognomina, ei soli, quod est *sapientia*, convenire asserit notionem *principii;* adeo ut « ne principium quidem existat, in quantum est λόγος, id est verbum, vel ratio. Quandoquidem verbum, vel ratio in principio erat; adeo ut audacter ausit quis dicere, antiquiorem omnibus, quæ excogitantur, nominibus primogeniti omnis creaturæ, sapientiam esse. » Non est opus pluribus ad refellendam commenti istius inanitatem. Etenim si, ut videtur, sapientiæ voce eam intellexit, qua Deus sapiens dicitur, ut in Scholis mos est loqui, *formaliter;* origine prior est Sapientia, quam λόγος secundum notionem acceptus. Non enim Verbum, sive nata sapientia, illa est ipsa sapientia, qua Pater est sapiens, uti postea docebitur. Tametsi si λόγος perinde, ut Sapientia (nam et hæc secundum notionem interdum dicitur) οὐσιωδῶς usurpetur, ut sit *ratio*, vel aliquid ejusmodi commune personis tribus; nihil ab *Sapientia* discrepat, neque prior una est altera. Priorem autem cum dicimus, aut alteram ab altera differre, non reipsa, sed κατ' ἐπίνοιαν, et origine solâ utrumque intelligi volumus; de quo identidem, ne erret, admonendus est lector. Quamobrem supervacanea, et inutilis est ista Origenis animadversio. Nam λόγος non minus *principii* rationem meretur, quam Sapientia; si quidem *principii* vox ad res effectas,

οὐσίας, καὶ ἡ ἰδία σοφία αὐτοῦ λόγος, ἐν ᾗ τοῦτον πεποίηκε τὸν κόσμον· ἄλλ' ἄλλος μὲν λόγος ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ἴδιος, καὶ ἄλλη ἐν τῷ Πατρὶ ἀϊδία αὐτῷ σοφία, ἐν ᾗ σοφίᾳ καὶ τοῦτον τὸν λόγον πεποίηκεν. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ κύριος κατ' ἐπίνοιαν λέγεται λόγος, διὰ τὰ λογικά, καὶ κατ' ἐπίνοιαν λέγεται σοφία, διὰ τὰ σοφιζόμενα.

(1) CYRIL. 4. Thes. pag. 31. Διὰ μὲν τοῦ καλεῖσθαι Υἱὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦ καλεῖσθαι σοφία, καὶ λόγος, τὸ ἐν αὐτῷ γνωρίζων.

[1] Orat. 3. p. 215. — [2] Cyr. 16. Thes. p. 177.

[3] Orig. To. 2. Operum. a col. 165.

creatasque referatur, ut facit Origenes. Ac Filius Dei, qua *Verbum* est, et λόγος, vis est efficiens Patris, hoc est *principium*, uti pluribus in tertio libro de Deo, ejusque proprietatibus exposui.

VII. Post hæc Origenes longissimam orationem explicat de λόγου nomine; ac mirari se dicit, cur ex tot appellationibus Christi, quæ sunt in sacris libris innumeræ, Christiani fere solam adsciverint τοῦ λόγου, ac tanquam propriam illius adoptaverint, prætermissis ceteris; quam etiam ruditatem appellans insectari pergit [1], maxime quod ex illo nomine, quid sit Filius Dei, non satis intelligatur, et pro eo atque usurpari ista solent [2], *Eructavit cor meum verbum bonum*, videri possit, « Filium Dei paternam esse prolationem tanquam in syllabis positam. Et idcirco, *ait*, hypostasim et subsistentiam illi, si accurate ipsos interrogemus, non tribuentes, neque essentiam ejus explanantes, nondum dicimus talem, vel talem, sed quomodocumque essentiam, etc. » Quo loco *Verbum*, sive λόγον, Origenes non putat esse Filii proprium, nec ejus hypostasim significare, neque οὐσίαν explicare, sed videri potius prolatitium quiddam. Sed fallitur, ut ea demonstrant, quæ de nomine isto copiose a nobis exposita sunt. Nam nullum peræque proprium est Filii Dei; neque aptius vel ad personæ proprietatem directe, vel ad ipsam divinam substantiam, et οὐσίαν oblique significandam. Siquidem eo ipso, quod est λόγος a Deo productus, non potest non ab eo esse distinctus, neque non ejus, cujus imago est, perfecte similis, idemque adeo cum ipso, et ὁμοούσιος. Cur autem proprium id magis Filii Dei sit habitum, quam cetera, quæ ibidem recenset Origenes, velut *ostium*, *lux*, *vita*, et cetera; non illa solum ratio impulit: sed multo magis, quod Joannes initio Evangelii declaravit, non illud ex communium, et appellativorum genere esse, sed proprium, et διακριτικὸν, non secus ac *Filii*. Verum Origenes in sequentibus [3] demonstrat, λόγον a se ea sumi notione, qua *rationem* significat; et quemadmodum *vita*, et *lux* nominatur, quia vitam et lucem hominibus impertit, sic λόγον vocari, id est *rationem*, quatenus *ejus sunt participes omnes homines*. Vel certe si λόγος pro sermone accipiatur, ideo sic vocari, « quod renuntiet occulta Patris sui, qui mens existit perinde, atque Filius, qui vocatur sermo. Ut enim apud nos sermo nuntius est earum rerum, quæ a mente cernuntur; sic ille Dei sermo, qui Patrem agnovit, nemine alioqui absque duce intendere in eum valente, Patrem agnitum revelat. » Ita mirum non est negasse Origenem, vocabulum τοῦ λόγου proprium, et οὐσιώδες esse Filii potius, quam aut *sapientiæ*, aut *lucis*, aut id genus cetera. Verum scire debuit, veram ac germanam proprietatem illius magis in comparatione, et habitudine ad Patrem, quam ad res externas, creatasque consistere.

VIII. Habet autem et τοῦ λόγου, etiam qua ad res creatas refertur, notionem alteram Origenes [4], quæ Filii Dei proprietatem magis continet, quam illa rationis, aut sermonis: « eo quod secundum sapientiam, et secundum figuras collectionis intelligentiarum, quæ sunt in ipsa, fiant omnia. Opinor enim, sicut domus, et navis fabricatur, vel ædificatur juxta figuras, et formas mentibus eorum, qui structuræ præsident, conceptas, domo, navique principium sumentibus ab his figuris, et rationibus, quæ sunt in artifice; sic universa facta fuisse juxta rerum futurarum rationes jam antea a Deo manifestatas in sapientia. Omnia enim in sapientia fecit. » Hæc est *idea*, quem et λόγον, id est *rationem*, sive descriptionem futuri operis appellant: cujusmodi Verbum Deique esse Filium veteres affirmant, uti tertio in libro de Deo diximus. Nec satis emendata ista sunt Origenis, quæ mox subjicit. « Dicendumque est, Deum, cum animatam sapientiam, ut ita loquar, creasset, illius curæ permisisse, ut ex figuris, et speciebus, quas ipsa habebat (opinor), subsistentiam, et plasmationem, et formas præberet entibus, et materiæ. » Quæ si ab alio scripta essent, quam ab Origene, possent commode accipi, et vero debent, ut de illius invidia, quoad licet, detrahamus. Licet igitur *creatam* intelligere a Patre *sapientiam*, σοφίαν ἔμψυχον, hoc est genitam, ut in secundo libro, capite secundo docuimus. Tum quod « illius curæ permisisse » Patrem ait, (græce sic erat, τῇ ἐκείνου ἐπιμελείᾳ ἐπιτρέψαι) id valet, per illam quæ vellet, omnia condidisse.

[1] Ibib. p. 166. K. — [2] Ps. 44.

[3] Ibib. p. 171. — [4] Orig. lib. p. 165. C.

CAPUT QUARTUM.

De locutione divina ; Arii impium de ea dictum, nec non Semiarianorum minus animadversum. Quomodo divinæ personæ invicem loquantur ; qua item ratione Pater Verbo mandare dicatur. Omnes personas per Verbum loqui, et intelligere, quinam verum sit. Verbum produci ex notitia rerum omnium etiam creatarum, ad easque referri ; non tamen earum similitudinem, aut verbum esse.

I. Superest illa Verbi contemplatio, quatenus sermo quidam est internus, sive alterius expressa notio : quarum sit rerum expressio : soliusne divinitatis, an rerum insuper a Deo procreatarum. Et quoniam utrobique est locutio quædam, cujus terminus Verbum dicitur ; de ipsa prius locutione pauca perstringenda sunt, quæ sit illius ratio. Etenim Arius in Sotadeis per ludibrium ista jactabat, non unam locutionem esse Patris, nec unum λόγον, sed plures, quia sæpius in Scripturis locutus fuisse legitur. Totidem ergo λόγους procreasse putandus est. Arii verba ex Athanasio sunt ista. « (1) Multa verba Deus loquitur. Ecquod ex iis Filium, et unigenitum Patris Verbum nos esse dicimus? » Ita Cyrillus in dialogo de incarnatione Unigeniti, quosdam hæreticos ait existimasse, « (2) Verbum, quod a Deo processit, per se non subsistere, ac sermonem simpliciter, et in sola prolatione intellectum, in homine fuisse. »

Est hac de re Basilii Ancyrani [1], Georgii Laodiceni, et aliorum Semiarianorum insignis sententia, in commentario quodam, quem Ancyrani conciliabuli synodicæ subjecerunt, qui Epiphanio ipsi librariorum culpa hactenus tributus fuerat. In eo commentario declarant, quemadmodum οὐσίας nomen, etsi in Scriptura non sit expressum, tamen Filio Dei merito a Patribus assignetur. Id enim fieri ex eo censent, ut ostendatur, (3) λόγον ejusmodi, sive *verbum* non esse transiens, qualia multa commemorantur in Scripturis, quibus Pater Filium est allocutus. Ut igitur verbum illud, qui est Dei Filius, ostenderent non esse ῥῆμα, καὶ φθέγμα, id est *vocabulum*, ac *locutionem ex ore prolatam*, οὐσίαν nominarunt. Etenim ῥῆμα, id est *vocabulum*, « per sese extantiam non habet, neque potest Dei esse Filius. Alioqui multi ad hunc modum erunt Dei filii. Nam multa Pater ad Filium, ex omnium confessione, locutus est. Ut cum dicit : fiat Firmamentum : Fiant luminaria : Educat terra; et, Faciamus hominem, etc. Itaque Pater Filio loquitur. Et verba quidem Dei, quæ Filio loquitur, non sunt filii. Filius autem, ad quem loquitur Pater, præter alia nomina, quibus religiose appellatur, ut sunt panis, vita, resurrectio, etiam verbum nuncupatur ; quoniam interpres est Dei voluntatum. » Sic illi verba ista, sive sermones, quibus Filium allocutus est Pater, non *substantias Dei*, sed λεκτικὰς ἐνεργείας, hoc est *locutionis efficientias* esse voluerunt.

Quod nemo mirari debet, si quidem de isto hæreticorum genere illa legerit, quæ in primo libro, capite 10, scripsimus. Cognoscet enim illos diversam esse Filii a Patre substantiam existimasse, quamvis nonnihil de Arii blasphemia remisissent. Itaque, quod erat consentaneum, putasse, Patrem identidem alloqui Filium, et « verbum, ac sermonem suum ad ipsum dirigere ; » quemadmodum angelis loquens, vel hominibus, significationes quasdam dat in tempore voluntatis suæ, quas vel in eorum mentibus imprimit, vel extrinsecus ostendit.

(1) ATHAN. lib. de Synod. pag. 413. Πολλοὺς λαλεῖ λόγους ὁ Θεός. Ποῖον αὐτῶν ἆρα λέγομεν ἡμεῖς Υἱὸν, καὶ Λόγον μονογενῆ τοῦ Πατρός.

(2) CYRIL. tom. 5. pag. 679. Ὥστε καὶ ἀνυπόστατον τὸν ἐκ Θεοῦ φασὶν εἶναι λόγον, ῥῆμα δὲ ἁπλῶς τὸ κατὰ μόνην νοούμενον προφορὰν ἐν ἀνθρώπῳ γενέσθαι.

(3) EPIPH. hær. 73. num. 12. Ἵνα δείξωσιν ὅτι ὁ Υἱὸς ὑπόστασιν ἔχει, καὶ ὑπάρχων ἐστὶ, καὶ ὢν ἔστι, οὐχὶ δὲ ῥῆμά ἐστιν, οὐσίαν εἰπεῖν (ἠναγκάσθησαν) καὶ τὸν Υἱὸν, τὴν διαφορὰν τοῦ τε καθ' ἑαυτὸν ἀνυπάρκτου, καὶ τοῦ ὑπάρχοντος, τῷ τῆς οὐσίας ὀνόματι ἐπιδεικνύντες· τὸ μὲν γὰρ ῥῆμα καθ' ἑαυτὸ ἀνύπαρκτόν ἐστι καὶ οὐ δύναται εἶναι Υἱὸς Θεοῦ. Ἐπεὶ πολλοί γε οὕτως ἔσονται υἱοὶ Θεοῦ. Πολλὰ γὰρ ὁ Πατὴρ ὁμολογεῖται λαλῶν τῷ Υἱῷ· ὅταν λέγῃ, γενηθήτω στερέωμα· γενηθήτωσαν φωστῆρες· ἐξαγαγέτω ἡ γῆ· καὶ, ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Ὥστε ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ λαλεῖ. Καὶ οἱ μὲν λόγοι τοῦ Θεοῦ, οὓς λαλεῖ τῷ Υἱῷ, οὐκ εἰσὶν υἱοί. Ὁ δὲ Υἱὸς, πρὸς ὃν λαλεῖ ὁ Πατὴρ, μετὰ τῶν ἄλλων εὐσεβῶς καλεῖται ἄρτος, καὶ ζωὴ, καὶ ἀνάστασις· ἔτι καὶ λόγος ὀνομάζεται, ἐπειδὴ ἑρμηνεύς ἐστι τῶν τοῦ Θεοῦ βουλημάτων.

[1] Apud Epiph. Hær. 73. Num. 12.

II. Sic illis multo detestabiliores Anomœi apud Cyrillum libro primo in Joannem[1], Filium Dei non esse interius illud Patris verbum inde concludebant, quod Christus ipse testetur[2], se verbum, sermonemve Patris servare; tum quod sibi mutuo loquantur Pater et Filius; ut cum Joannis 12. Christus, *Clarifica*, dixit, *Filium tuum*. Et Pater, *Clarificavi*, inquit, *et iterum clarificabo*. Cyrillus vero totus in eo est, ut probet, nullum esse aliud ἐνδιάθετον verbum, præter Filium unigenitum, ne duo sint in divinitate filii; si quidem ἐνδιάθετος ille λόγος sit ἐνυπόστατος, hoc est *per se subsistat*, hypostasim habens propriam; tum ἀμέσως, interjectoque medio nullo, Filium ait cum Patre conjungi, a quo et oritur. Demum, « (1) Si est in Patre sermo quidam internus a Filio distinctus, consequens esse, ut et Filius internum in se sermonem habeat, utpote imago Patris, et nulla in re discrepans hypostasis illius character. Sic etiam Spiritus sanctus, eadem rationis consecūtione, proprium et ipse sermonem habebit. Ita duplicata jam nobis Trinitas erit, et composita demum apparebit divina natura. » Recte hoc postremum Cyrillus, siquidem cum Catholicis res illi sit, qui unam numero in personis essentiam fatentur. Ariani vero non negabunt, esse itidem in Filio suum quemdam λόγον ἐνδιάθετον, ut est in angelis, et hominibus; sed ἐνυπόστατον eo sensu minime esse dicent, quo persona quæpiam, et hypostasis per se subsistit; sed eo potius, quo ita nominatur id, quod in hypostasi aliqua non accidentis instar existit, ut libro superiore docui. Quare ne hoc quidem sequi, quod objicitur, plures in Trinitate esse filios, si plures in ea sermones adstruantur. Id enim Filium esse duntaxat, quod priore modo vocatur ἐνυπόστατον, ac distinctum habet, propriumque subsistendi modum. Quemadmodum sapientia, vel omnipotentia, quam inesse Patri iidem illi hæretici profitebantur, non tamen ab ipsis ἐνυπόστατον aliquid, sive distincta ab illo persona constituebatur. Verum adversus Semiarianos, et similem per omnia, etiam substantia, Filium asseverantes, procedet argumentatio illa Cyrilli; uti libro secundo pluribus ostensum est, capite undecimo.

Eadem fere ab Eunomianis objecta de duplici Verbo, vel Sermone, Cyrillus refellit[3]; ac nominatim illud, quod et in illo, quem citavimus, in Joannem commentario proposuit; quod mutuo invicem Pater, et Filius loquantur. Sed hoc levissimum est, et facile ab Cyrillo dissolvitur. Non enim propria est, et Deo naturalis ista locutio, sed externa quædam significatio per creaturam edita, ut in octavo libro demonstrabitur. Tum ad Christum hominem sermones istiusmodi diriguntur. Ac denique non ut reipsa se habet interior ille personarum invicem sermo, sed ut capi a nobis potest, figurate, et quibusdam imaginibus adumbratur.

III. At idem postremo Cyrillus erudite, et ut præstante theologo dignum est, rationem explicat, qua divinæ inter se personæ loquuntur, de Patre agens ac Filio; et hunc docens non dici λόγον, nostratis instar, sola prolatione constantem, quamvis « (2) ex nostra consuetudine sic illum Scripturæ nominent. Loquitur enim Pater ad Filium arcano quodam modo, naturaliter id habentem, ut voluntatem ejus sciat, a quo genitus est; neque sermonem expectat, qui occultam illius voluntatem explicet, quoniam et ipse Sermo est. » Hunc locutionis modum præclare Gregorius Nyssenus explicat libro duodecimo contra Eunomium similitudine speculi. « (3) Quemadmodum, *inquit*, si quis seipsum intueatur in speculo, omnino ad prototypum imago formabitur adeo, ut causa formæ illius, quæ est in speculo, sit ea forma, quæ in hoc speculum intuetur; ac neque moveatur, neque inclinetur ex sese,

(1) CYRIL. pag. 39. Εἴπερ οὖν, κατὰ τήν τινων ἀβουλίαν, ἐνυπάρχει τῷ Θεῷ, καὶ Πατρὶ λόγος τις ἕτερος ἐνδιάθετος παρὰ τὸν Υἱόν, ἔξει πάντως καὶ ὁ Υἱὸς λόγον ἐνδιάθετον ἐν ἑαυτῷ, ὡς εἰκὼν αὐτοῦ καὶ ἀπαράλλακτος τῆς ὑποστάσεως χαρακτὴρ, καθὼς γέγραπται. Ἔξει δὲ ὁμοίως αὐτῷ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ τὴν ἴσην τῶν νοημάτων ἀναλογίαν. Γέγονεν οὖν ἡμῖν ἡ Τριὰς ἐν διπλῷ, καὶ ἐν συνθέσει λοιπὸν ἡ θεία φαίνεται φύσις.

(2) CYRIL. lib. 19. Thes. pag. 192. Οὐκ εἰδὼς ὅτι κατὰ μὲν τὴν ἡμετέραν συνήθειαν οὕτως αὐτὸν αἱ θεῖαι κηρύττουσι φραφαί. Διαλέγεται δὲ ἀῤῥήτως Πατὴρ πρὸς Υἱόν, ἔχοντος αὐτοῦ φυσικῶς τὸ εἰδέναι τοῦ τεκόντος τὴν βούλησιν, οὐ λόγον ἐκφαίνειν δυνάμενον τὰ κεκρυμμένα περιμένοντος· ἐπεὶ καὶ αὐτός ἐστιν ὁ Λόγος.

(3) GREG. NYSS. lib. 12. contra Eunom. pag. 345. Ὥσπερ εἴ τις ἑαυτὸν ἐν κατόπτρῳ βλέποι, κατὰ πάντα τρόπον πρὸς τὸ πρωτότυπον καὶ ἡ εἰκὼν μορφωθήσεται, ὡς αἰτίαν τῆς ἐν τῷ κατόπτρῳ μορφῆς εἶναι τὴν ἐνορῶσαν μορφὴν, καὶ μήτε κινεῖσθαι, μήτε ἐπικλίνεσθαι καθ' ἑαυτὴν τὴν εἰκόνα, μὴ τοῦ ἀρχετύπου τῆς ἐπικλίσεως ἢ τῆς κινήσεως ἄρξαντος· εἰ δὲ κινηθείη τὸ προηγούμενον, συγκίνεσθαι πάντως καὶ τὸ ἐν τῷ κατόπτρῳ δεικνύμενον. Οὕτω φαμὲν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἀοράτου, τὸν Κύριον, πρὸς πᾶσαν θελήματος κίνησιν ἀμέσως τε, καὶ ἀδιαστάτως συνδιατίθεσθαι τῷ Πατρί. Ἠθέλησέ τι ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ὢν Υἱὸς εἶδε τὸ τοῦ Πατρός· μᾶλλον δὲ αὐτὸς τοῦ Πατρὸς ἐγένετο θέλημα, etc.

[1] Cyr. l. 1. in Jo. c. 4. p. 38. — [2] Joan. 8.

[3] Cyr. lib. 19. Thes. 187. et seq.

nisi archetypum inclinationis illius, vel motionis principium dederit. Quod si id, quod est principale, motum fuerit; tum necesse sit moveri id, quod est in speculo. Eodem modo dicimus, et imaginem Dei invisibilis Dominum, ad omnem voluntatis motionem, sine medio ullo, et intervallo cum Patre affici. Voluit aliquid Pater; et qui est in Patre Filius, vidit Patris voluntatem, vel potius ipse voluntas est Patris. » Tum postea : « (1) Non igitur opus habet verbo voluntatem Patris discere, cum sit ipse Patris Verbum, secundum sublimiorem Verbi notionem. » Hæc Gregorius Nyssenus, quæ pulcherrime, quantum humano ingenio, et oratione declarari tanta res potest, rationem aperit, qua Pater loquitur Filio; quod non verbo, vel sermone altero fit, sed communicatione ipsa naturæ, quacum omnia Filius accipit, quæ in Patre sunt, sapientiam, cognitionem, voluntatem, jussionem; creandi, vel in tempore faciendi aliquid consilium, et propositum. Hæc enim omnia, quæ ex æterno fuerunt in Deo Patre, et unum idemque sunt cum essentia divina, una cum eadem essentia manant in Filium.

IV. Dabo hujus reconditi, et stupendi mysterii interpretem, et enarratorem idoneum Augustinum; qui in libro secundo de Trinitate capit. 5. luculenter exposuit, quemadmodum Pater Filium miserit, et humanum corpus assumere voluerit. Cujus nos integrum locum reservabimus octavo libro, cum de personarum missione disputabimus; nunc eam partem illius libabimus, in qua locutionis et significationis divinæ voluntatis ratio continetur. Hoc enim ipsum, quod sive « jussit, » sive « rogavit, » sive « admonuit », inquit Augustinus, « verbo utique factum est. Dei autem verbum, ipse est Dei Filius. Quapropter cum eum Pater verbo misit, a Patre et Verbo ejus factum est, ut mitteretur, etc. Quis enim se tam sacrilega induat opinione, ut putet temporale verbum a Patre factum esse, ut æternus Filius mitteretur, et in carne appareret ex tempore? Sed utique in ipso Dei verbo, quod erat in principio apud Deum, et Deus erat, in ipsa scilicet sapientia Dei, sine tempore erat, quo tempore illum in carne apparere oporteret, etc. »

Basilius quoque M. simillime atque isti omnes, et eodem, quo frater ejus Nyssenus Gregorius, exemplo speculi rem totam illustrat in libro de Spiritu sancto, capite octavo, dum hujusmodi Christi verborum sententiam explicat[1] : *Ego ex meipso loquutus sum nihil.* Et[2], *Sicut dixi mihi Pater, ita loquor* : Et, *Quemadmodum mandavit mihi Pater, sic facio.* Cujus verba jam alibi[3] descripta sunt, ut et Didymi, qui idem in libro de Spiritu sancto secundo perhibet : nempe « loqui Patrem, et audire Filium; vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre, et Filio, consensusque significationem esse. » Quod etiam de Spir. S. asserendum ait. Nec prætermitti debet elegans Cyrilli Alexandrini locus; qui illam locutionis, hoc est cognitionis proprietatem in quinto libro commentariorum in Joannem, ejusdem fere generis, ac Basilius, et Nyssenus, similitudine declarat, nempe picturæ. « (2) Non enim, *inquit*, itidem, ut nos cognoscimus, Filius Patrem cognoscit. Sola enim animi cogitatione ad Dei contuitum pervenit creata natura, neque congruentes sibi terminos excedens, in rationibus omni sermone majoribus divinam occultari naturam vel invita sinit. At unigenitus ex Deo Patre natus Filius totum in seipso contemplatur genitorem, et ejus, qui se genuit, essentiam in propria natura depingens, ita ipsum novit, uti verbis exprimi non potest. » Est igitur intelligentia Filii, qua Patrem cognoscit, non notio, sive actio mentis, sed expressio quædam similis substantiæ. Ubi et illud obiter notabis, quod ante monuimus, φύσιν οἰκείαν a Cyrillo pro persona, vel hypostasi sumi, et ab οὐσίᾳ discerni, quod singulari observatione dignum. Sic Catena græca in Psalmum secundum, quod ex Christi persona dictum est, *Dominus dixit ad me*, sic explicat : « (3) Dixit hoc loco posuit

(1) Mox : Οὐ χρήζει τοίνυν λόγῳ μαθεῖν τοῦ Πατρὸς τὸ θέλημα αὐτὸς ὢν τοῦ Πατρὸς ὁ Λόγος, κατὰ τὴν ὑψηλοτέραν σημασίαν τοῦ λόγου.

(2) Cyrill. 5. in Joan. pag. 450. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἡμεῖς γινώσκομεν, κατὰ τὸν αὐτὸν, οἶμαι, τρόπον εἶδεν ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα. Μέχρι γὰρ ἐννοίας μόνης ἐπὶ τὴν θεοπτίαν ἡ τῶν γεννητῶν ἔρχεται φύσις, καὶ τοὺς αὐτῇ πρέποντας ὅρους οὐχ ὑπερτρέχουσα, ἐν ἀῤῥήτοις κρύπτεσθαι λόγοις, καὶ οὐχ ἑκοῦσα τῇ θείᾳ φύσει παραχωρεῖ. Ὁ δὲ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς πεφυκὼς μονογενὴς ὅλον ἐν αὐτῷ θεωρεῖ τὸν γεννήσαντα, καὶ τὴν τοῦ τεκόντος οὐσίαν ἐν τῇ οἰκείᾳ φύσει ζωγραφῶν, εἶδεν οὕτως αὐτὸν, ὡς οὐκ ἔστιν εἰπεῖν.

(3) Cat. a P. Cord. edita pag. 23. Πάλιν τὸ εἶναι ἐνταῦθα ἐπὶ πράγματος λέγει· ἀντὶ τοῦ ἀπεφήνατό με ἡ τοῦ

[1] Joan. 12. 49. — [2] Joan. 12. 50.

[3] Lib. 2. c. 4. et l. 3. c. 8.

pro re ipsa, quasi dicat, Patris natura me Filium declaravit, non ut mandato aliquo trajecta sit in me adoptionis dignitas, sed ut substantia ipsa paternæ in me subsistentiæ formam exprimat. »

V. Sic ergo *mandati* vox, et *præcepti*, aut *jussionis*, aut ejusdemmodi vocabula, cum ab catholicis doctoribus usurpantur, atque a Patre edita esse Filio dicuntur, intelligere oportet, ut loqui, vel mandare aliquid Filio, sit Filium gignere, et naturam ei communicare, in qua illud est, quod præcipi nostro more dicitur, sive ipsum Verbum producere, quod Patris mandatum, id est βούλημα nominatur, ut postea dicam. Porro Filius cum loquitur Patri, seipso loquitur; quia ipsum est Verbum, sive sermo, quo personæ tres loqui dicuntur. De hoc subtilis est Augustini disputatio in primo de Trinitate, cap. 12. « Non aliud est, *inquit*, mandatum Patris, aliud Verbum Patris. Nam et verbum hoc appellavit, et mandatum. Videamus ergo, ne forte, quod ait, Ego non ex me locutus sum, hoc intelligi voluerit, Ego non ex me natus sum. Si enim Verbum Patris loquitur, seipsum loquitur, quia ipse est Verbum Patris. Plerumque enim dicit, Dedit mihi Pater; in quo vult intelligi, quod eum genuerit Pater, non ut tanquam jam existenti, et non habenti dederit aliquid: sed ipsum dedisse ut haberet, genuisse est, ut esset. Non enim sicut creatura, ita Dei Filius ante incarnationem, et ante assumptam creaturam unigenitus, per quem facta sunt omnia, aliud est, et aliud habet, sed hoc ipsum est, quod est id, quod habet. » Non est igitur consequens, Verbum, cum loquitur, aliud verbum edere, cum ipsum sit unicum, et complectens omnia Verbum, quo Pater omnia dixit, et ipsum se dicit, non producendo, ut Pater, sed nascendo, et existendo. Ac denique Spiritus sanctus eodem verbo loquitur, non utique gignendo, vel producendo, sed procedendo; quatenus cum natura omnia, quæ naturæ insunt, accipit, adeoque Verbum ipsum, et quidquid per Verbum loqui potest, quod nonnisi Verbum est.

VI. Verum Anselmus in Monologio, cap. 60, enucleatius hoc arcanum explicat. Quærit enim, cur cum « Pater et Filius, et Spiritus sanctus unusquisque seipsum, et alios ambos dicat, sicut se, et alios intelligit, non sint in summa essentia tot verba, quot sunt dicentes, et quot sunt, qui dicuntur. Si enim plures homines unum aliquid cogitatione dicant, tot ejus videntur esse verba, quot sunt cogitantes; qui in singulorum cogitationibus ejus est, etc. » Ac tandem ita respondet, « Non esse tres dicentes, quamvis singulus quisque sit dicens; nec esse plura, quæ dicuntur, cum unusquisque seipsum et alios duos dicit. Nihil autem aliud esse summo spiritui hujus dicere, quam quasi cogitando intueri, sicut nostræ mentis locutio nihil aliud est, quam cogitantis inspectio. Cum ergo constet, quia sicut pertinet ad ejus essentiam scientia, et intelligentia; sic ejus scire, et intelligere non est aliud, quam dicere, id est, semper præsens intueri, quod scit, et intelligit; necesse est, ut, quemadmodum singulus Pater, singulus Filius, et singulus eorum Spiritus est sciens, et intelligens, et tamen hi tres simul non sunt plures scientes, aut intelligentes, sed unus sciens, et unus intelligens; ita singulus quisque sit dicens, nec tamen sint tres dicentes simul, sed unus dicens. » Deinde « cum hi tres dicuntur, *inquit*, vel a seipsis, vel ab invicem, non sunt plura, quæ dicuntur. Quid namque ibi dicitur, nisi eorum essentia? Si ergo illa una sola est, unum solum est, quod dicitur. Ergo unum solum est in illis, quod dicit, et unum, quod dicitur. Una quippe sapientia est, quæ in illis dicit, et una substantia, quæ dicitur; consequitur non ibi esse plura verba, sed unum. » Addit præterea, nonnisi unum posse esse Verbum, « quod sic nascitur ex eo, cujus est Verbum, ut etiam vera ejus dici possit imago, et vere Filius ejus sit. » Ideo non dici trium Verbum, sed unius tantum, « quia imago est et Filius ejus, cujus est verbum; et patet, quod nec imago, nec Filius suimet, nec a se procedentis Spiritus congrue dici potest. »

Quocirca ex illis Anselmi summa ista colligitur: tres personas se, et alias intelligere, hoc est *dicere*, per Verbum; quod[1] « ipsum non singulorum, aut omnium simul; sed unius tantum sit Verbum, » id est ab uno solo productum. Verum, ut jam docere memini, *dicendi* vox dupliciter ab Anselmo sumitur; aut secundum essentiam, aut secundum notionem. Priore modo idem est omnino, quod *intelligere*, et ita trium una est *dictio*, sive intellectio; suntque tres, unus dicens. Posteriore vero, modum quemdam intelligendi significat, hoc est *intellectionem* ejus, quod intelli-

Πατρὸς φύσις Υἱὸν, οὐ προστάγματος εἰς ἐμὲ μεταβιβάσαντος τὸ τῆς υἱοθεσίας ἀξίωμα, ἀλλ' αὐτῆς τῆς οὐσίας ἀποδειξάσης τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς ἐπ' ἐμὲ χαρακτῆρα.

[1] Ansel. ibid. c. 61.

gitur, similitudinem, atque imaginem exprimentem; sive intellectionem fecunditate quadam præditam, qua rei objectæ similitudinem, velut terminum, profert, quæ est vera generatio, uti sequente libro plenius exponam.

VII. At Gregorius papa lib. 23. Moral. capit. 11. *loqui*, quod est idem, ac *dicere*, proprie tribuit Patri, dum idem esse putat ac gignere. Nam illa verba Jobi [1] explicans, *Semel loquitur Deus, et secundo idipsum non repetit*, « Loqui, *inquit*, Dei, est Verbum genuisse. Semel autem loqui Dei, est verbum aliud, præter unigenitum, non habere. Unde et apte subditur; et secundo ipsum non repetit, quia videlicet hoc ipsum verbum, id est Filium, nonnisi unicum genuit. »

Et alibi [2] de Filio, « Ipse vox, *inquit*, quia eum Pater gignendo dixit: Filius meus es tu, ego hodie genui te; Et de quo scriptum est: In principio erat Verbum. » Sed et Richardus Victorinus [3] locutionis auctorem esse solum Patrem asserit. « Nam solus Pater dicit. » Nimirum dicere, ac loqui, si simpliciter pro eo, quod est intelligere, sumitur, et in Verbo fit, hoc est notione illa, quæ in Verbum, velut terminum, desinit, et a personis fit tribus. Sin est Verbum ipsum, ac terminum dicendo proferre, solus ejus est auctor Pater.

Enim verò dici ista utrumque possunt, et humano sermone, humanisque mandari auribus: « Sed hujus tam sublimis rei secretum, ait Anselmus [4], transcendit omnem intellectus aciem humani, et idcirco conatum explicandi, qualiter hoc sit, continendum puto. Quid enim tam incomprehensibile, quam id, quod supra omnia est? » Verum quia « etsi intueri minime valemus, mirari tamen illa possumus; illius autem nativitatis vim jam mirari posse, aliquatenus videre est, » ut ait Gregorius [5], quò magis tam profunda Dei arcana mirando videamus; quoniam, quod erat e duobus primum, cujusmodi sit divina illa locutio, dictum est; de altero modo pauca reddamus, quarum sit rerum expressio Verbum illud.

VIII. De quo disputanti non multis opus est. Etenim cum et unicum sit, et personarum trium; et per illud unum dicantur, hoc est intelligantur omnia, ut supra demonstravi; necesse est in illo comprehendi omnia. Id autem imagine, ac repræsentatione fit. Siquidem Verbum nihil aliud est, præter similitudinem, et expressionem rei cognitæ. Omnium igitur, quæcumque tandem sunt, aut esse possunt, similitudo est Verbum illud; quatenus in ea, cujus est imago, Dei substantia continentur. Augustinus libro 15. de Trinitate, capite 14. « Verbum ergo Dei Patris unigenitus filius, per omnia Patri similis, *inquit*, et æqualis, Deus de Deo, lumen de lumine, sapientia de sapientia, essentia de essentia, est hoc omnino, quod Pater; sed ei nosse de Patre est, sicut esse. Nosse enim, et esse illi unum est. Et ideo Patri, sicut esse non est a Filio, ita nec nosse. Proinde tanquam seipsum dicens, Pater genuit Verbum sibi æquale per omnia. Non enim seipsum integre, perfecteque dixisset, si aliquid minus, aut amplius esset in ejus verbo, quam in ipso, etc. » Item. « Quidquid in ea scientia est, de qua genitum est, et in ipso est. Quod autem in ea non est, nec in ipso est. » Item: « Novit itaque omnia Deus Pater in seipso, novit in Filio. Sed in seipso tanquam seipsum; in Filio tanquam verbum suum, *quod est de his omnibus, quæ sunt in seipso.* Omnia similiter novit et Filius in se scilicet, tanquam ea, quæ nata sunt de iis, quæ Pater novit in seipso. In Patre autem tanquam ea, de quibus natæ sunt, qua Filius novit in seipso. Sciunt ergo invicem Pater et Filius, sed ille gignendo, iste nascendo. Et omnia, quæ sunt in eorum scientia, in eorum sapientia, in eorum essentia, unusquisque eorum simul videt, non particulatim, aut singillatim, velut alternante conspectu hinc illuc, et inde huc, et rursus inde, vel inde in aliud atque aliud, ut aliqua videre non possit, nisi non videns alia; sed, ut dixi, simul omnia videt, quorum nullum est, quod non semper videt. »

Quibus ex Augustini verbis multiplex ratio conficitur, ob quam Verbum ipsum ex rerum etiam creatarum cognitione procedit. Primum enim imago est, ut dixi, tum substantiæ, et hypostasis divinæ, quæ est Pater, tum eorum omnium, quæ in ea quoquomodo continentur. At creata omnia, tanquam in causa, et idea continentur in Deo. Quare necesse est eadem in imagine, ac Verbo repræsentari. Referri autem, ac repræsentari non aliter possunt, quam dictione, ac locutione, quæ est cognitio, e qua Verbum oritur, ut proinde ex illarum rerum intelligentia nosci necesse sit Verbum. Deinde novit omnia per Verbum Pater, et in Verbo. Ergo omnia comprehendi oportet in Verbo, quod, uti dictum est, non-

[1] Job. 33. 14. — [2] Lib. 32. Mor. c. 6. — [3] Lib. 6. de Trin. c. 12.

[4] Monol. c. 2. — [5] Greg. l. 23. Mor. c. 11.

nisi dictione, cognitioneque fit. Ad hæc, omnia per Verbum suum condidit Pater, nimirum tanquam per ideam, et exempla; in quo delineata, descriptaque sunt opera omnia : *In ipso condita sunt*, ait Apostolus [1], *universa in cœlis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates; omnia per ipsum, et in ipso creata sunt.*

IX. Libet hic auctoris illius, qui de Cognitione veræ vitæ scripsit [2], locum quemdam adscribere, in quo divini Verbi hanc, de qua loquimur, proprietatem, pulchre mihi declarasse videtur. « Tripliciter, *ait*, Verbum intelligitur. Verbi gratia, cum hoc verbum, homo, homo profert ore; aut cum idem verbum, homo, absque motu linguæ in corde suo formatur; aut cum res ipsa, quam significat illud verbum, homo, qualis sit intellectu cogitatur. Hoc tertio modo Deus Verbum suum genuit, cum seipsum cogitando dixit. Et quia totam mundi formam eadem cogitatione creavit, ideo dicitur, quod omnia in Verbo suo fecerit. » Addit et Verbum nihil aliud esse, quam cogitationem, et artem, et sapientiam Patris.

Augustinus porro libro 11. de Civitate Dei, capite 10, illustri sententia nobis ad eamdem argumentationem præit, dum et « infinitos rerum intelligibilium thesauros, » ac « rationes rerum, etiam visibilium, et mutabilium » inesse ait in Sapientia, per quam omnia facta sunt; et nihil Deum nescientem facere, sed « ea utique fecisse, quæ noverat. » Ex quo sequitur, rerum omnium similitudines inesse Verbo. Hunc Augustini locum libro tertio de Deo, ubi de hujus scientia disputatum est, attulimus.

Hinc Augustinus idem libro 83 Quæstionum, quæstione 63. melius ait esse λόγον latine interpretari *Verbum*, quam *rationem*, « ut significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quæ per Verbum facta sunt, operativa potentia. » Habet igitur appellatio Verbi respectum etiam ad res creatas, tanquam causæ ad rem effectam, sive exemplaris ad opus artis; quod totum imagine, et expressione constat. Addit Origenes [3], etiam quatenus imago est, ad nos dici, quibus videlicet Patrem revelat: quatenus autem veritas est, ad Patrem comparari; quod minus accurate dictum est. Rursus ex æqualitate ipsa Filii, aut Verbi cum Patre idem efficitur, quam Augustinus loco illo paulo ante descripto eo definit, « quod nihil minus, aut amplius sit in ejus Verbo, quam in ipso. » Etenim « nascitur de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus, ait Zeno Veronensis [4], totum Patris habens, nihil derogans Patri. » Tum, « Pater, *inquit*, in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili scilicet sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum, omnibus, quæ habet, habentem Filium paria procreavit. » Quod profecto minime verum esset, nisi « et se, et omnia in Verbo suo dicendo expressisset Pater. » Sic Fulgentius libro tertio ad Monimum, capite 7. « Nec minus aliquid, *inquit*, habet verbum, quod ex mente nascitur, quam est mens, de qua nascitur; quia quanta est mens, quæ generat Verbum, tantum est etiam ipsum Verbum. Sicut enim de tota mente nascitur Verbum, sic intra totam permanet natum. »

X. Anselmus in Monologio latius hoc argumentum pertractat, ac primum docet [5], Verbum divinum, quam Dei esse locutionem putat, ut supra referebamus, non ex pluribus constare verbis, sed unum esse verbum; quod cum locutio ista sit consubstantialis loquenti, nonnisi simplex esse spiritus potest. Cujus et altera ab Ambrosio ratio redditur [6], « quia si multa verba, multi et filii. » Deinde quærit an similitudo sit Verbum illud non solum Dei, a quo gignitur, sed etiam creatarum omnium rerum, quæ per illud dicuntur et intelliguntur, adeoque procreantur. Respondet autem [7], non esse similitudinem, neque verbum rerum conditarum; ac si nulla earum esset, aut esse posset, nihilominus ipsius divinæ, ac summæ essentiæ similitudinem, ac verbum futurum. Porro [8], eodem illo Verbo, « quo dicit seipsum, dicere quæcumque fecit. » Ergo « si et seipsum, et ea, quæ facit, consubstantiali sibi Verbo dicit; manifestum est, quia Verbi, quo se dicit, et Verbi, quo creaturam dicit, una substantia est. » Mox [9] : « Verbum autem, quo creaturam dicit, nequaquam similiter est verbum creaturæ, quia non est ejus similitudo, sed principalis essentia; consequitur igitur, ut ipsam creaturam non dicat verbo creaturæ. » Demum capite 33. explicat, « quomodo tam differentes res, scilicet creans, et creata essentia, dici possint uno verbo. » Nimirum, « quia ipsa est summa sapientia, et summa ratio, in qua sunt omnia, quæ facta sunt; quemadmodum opus,

[1] Col. 1. 16. — [2] Tom. 9. Oper. Aug. c. 14. pag. 404. — [3] Orig. l. 1. Periar. c. 2. — [4] Serm. 1. de æter. Fil. gener. — [5] Ansel. Monol. c. 29. — [6] Amb. de Incarnat. Dom. c. 3. — [7] Ansel. Mon. c. 30. — [8] Ibid. c. 31. — [9] Ibid. c. 32.

quod fit secundum aliquam artem, non solum quando fit, verum et antequam fiat, et postquam dissolvitur, semper est in ipsa arte, non aliud, quam quod est ars ipsa. Idcirco cum ipse summus Spiritus dicit seipsum, dicit omnia, quæ facta sunt. Nam et antequam fierent, et cum jam facta sunt, et cum corrumpuntur, seu aliquo modo variantur, semper in ipso sunt, non quod sunt in seipsis, sed quod est idem ipse. Etenim in seipsis sunt essentia mutabilis secundum mutabilem rationem creata; in ipso vero sunt ipsa prima essentia, et prima veritas, cui prout magis utcumque illa similia sunt, ita verius, et præstantius existunt. »

Hinc ergo concluditur, Verbum Dei ita rerum omnium in se continere similitudines, ut tamen creatarum similitudo, et imago dici non debeat, quia sic illas repræsentat, quomodo in Dei essentia comprehenduntur. Hoc vero modo non sunt mutabiles, nec a divina ipsa natura differunt. Quare non potest mutabilis rei similitudo esse increata res, et immutabilis. Hoc vero in sequenti capite plenius explicabitur, in quo de imagine, et similitudine accurate disserimus.

CAPUT QUINTUM.

De vocabulo imaginis, et characteris, aliisque eodem pertinentibus, quæ Filii propria sunt. Imaginis proprietates duæ; similitudo, et productio ad hoc ipsum, ut repræsentet prototypum; utrumque inesse Verbo. Patrem non esse imaginem Verbi. Verbum dici comparatum ad res creatas, quorumdam opinio. De voce, et proprietate *characteris*, et quo sensu Filio tribuitur. Item de signaculo. Explicatur Ezechielis locus, *Tu signaculum similitudinis*, perperam a nonnullis acceptus. Hebraica in iis verbis mendose concepta. Disputatur obiter, an idem sit esse *imaginem*, et *ad imaginem*. Veterum multorum opinio utrumque distinguentium. Cur ad imaginem Verbi homo præcipue conditus dicatur. Similitudinis vox ab Hilario cur ab divinis rejecta.

I. Nomen alterum est Filii proprium, *imago*, vel *figura*, vel *species*, Græcis εἰκών, μορφή, χαρακτὴρ, εἶδος, et si qua sunt similia; quorum primum in epistola secunda ad Corinthios, capite 4. 54. legitur; et in capite 1. epistolæ ad Colossenses, commate 4. Secundum nomen, Philip. 2. 6. Tertium, ad Hebr. c. 1. 3. Quartum, quod est εἶδος, ex Joannis cap. 5. 37. colligit Cyrillus Alexandrinus in duodecimo Thesauri. Ibi enim Christus Judæos castigans, (1) *Neque vocem*, inquit, *ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis*. De quibus ita Cyrillus: « (2) Hæc ergo omnia Filius est, vox, et species, et verbum Patris. Quod si species est, perspicuum est, etiam imaginem esse, et characterem. » Sic Justinus martyr in dialogo cum Thryphone, angelum illum, qui cum Jacobo luctatus est [1], Filium Dei esse putat; atque idcirco loco ipsi nomen inditum *Phanuel*, quod Septuaginta interpretantur εἶδος Θεοῦ. Quia *Vidi Deum*, inquit, *facie ad faciem*. Quo illud etiam pertinet, quod alibi notavimus, quosdam Patres πρόσωπον, id est *vultum*, vel *faciem* Dei, intellexisse Filium, quod per eum agnoscatur Pater, uti homo quilibet ex vultu. Vide Cyrillum Alexandrinum in dialogo 5. de Trinitate [2]. Hilarius initio libri secundi, *speciem*, tanquam propriam, attribuit Filio. « Infinitas, *inquit*, in æterno, species in imagine, usus in munere. » Quæ sic ab Augustino [3] citantur ex Hilario, « Æternitas in Patre, species in imagine, usus in munere. » Ubi *speciem* interpretatur *pulchritudinem*, quæ est imaginis propria. Hæc enim « pulchra dicitur, si perfecte repræsentet rem, quamvis turpe sit, » ait sanctus Thomas [4].

Joannes Damascenus, in libro primo de Imaginibus, imaginem definit sic: « (3) Imago itaque

(1) JOAN. 5. 37. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.

(2) CYRIL. 12. Thes. pag. 117. Ταῦτα τοίνυν πάντα ἐστὶν ὁ Υἱὸς, φωνὴ καὶ εἶδος, καὶ λόγος τοῦ Πατρός. Εἰ δὲ εἶδός ἐστι, δῆλον ὅτι καὶ εἰκὼν, καὶ χαρακτήρ. Vide Dial. ejusdem 5. de Trin. pag. 557. 558.

(3) DAMASC. Εἰκὼν μὲν οὖν ἐστιν ὁμοίωμα χαρακτηρίζον τὸ πρωτότυπον μετὰ τοῦ καὶ τινὰ διαφορὰν ἔχειν πρὸς αὐτό. Οὐ γὰρ κατὰ πάντα ἡ εἰκὼν ὁμοιοῦται πρὸς τὸ ἀρχέτυπον. Εἰκὼν τοίνυν ζῶσα, φυσικὴ, καὶ ἀπαράλλακτος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, ὁ Υἱὸς, ὅλον ἐν ἑαυτῷ φέρων τὸν Πατέρα, κατὰ πάντα ἔχων τὴν πρὸς αὐτὸν ταὐτότητα, μόνῳ δὲ διαφέρων τῷ αἰτιατῷ.

[1] Gen. 32. — [2] P. 559. — [3] Aug. l. 6. de Trinit. c. 10.

[4] 1. Par. quæst. 39. art. 8.

similitudo est sic exemplar exprimens, ut nonnullam ab eo differentiam habeat. Non enim in omnibus imago assimilatur archetypo. Proinde imago vivens, naturalis, et nulla re discrepans invisibilis Dei Filius est, totum in se ferens Patrem, omnimodam cum eo habens identitatem; ac solo eo discrepans, quod est a principio. » Quod in tertio libro latius diffundit, ibique varias imaginum species explicat; quarum prima, et præcipua est *naturalis*, quam reliquæ consequuntur.

II. Porro quæ sit hujus vocabuli vis et potestas, utque non hæreticorum faveat errori, sed catholicam magis professionem adstruat, si recte id intelligatur, sparsim in secundo [1], et quarto libro [2] hujus operis ostendimus. Nunc de eo quædam adjungemus instituto huic opportuna, quo secundam Trinitatis personam declarare aggredimur, ejusque proprietates, ac notiones expendere. Atque illud ante omnia notari volumus, esse hoc nomen ad ambas illas convincendas hæreses aptissimum, quæ utrinque sitam in medio catholicam oppugnant fidem, Sabellianos, inquam, et Arianos. Nam veræ, proprieque dictæ imaginis ea ratio est, ut cum duo inter se diversa, tum naturæ communione juncta significet. Quippe conditiones imaginis sunt duæ; altera, ut similitudinem habeat cum exemplari; altera, ut ad hoc ipsum producatur, ut illud repræsentet, hoc est id ei ex vi, et natura productionis suæ competat, ut archetypum referat; quæ duæ proprietates totidem, uti dixi, hæreses excludunt. Etenim imago omnis alterius imago est; nec esse quicquam imago sui, vel sibi ipsi simile, hoc est repræsentare se, dicitur. Sic Ambrosius [3] Arianos primum redarguit, Filium imaginem esse confitentes Patris, et eumdem dissimilem asserentes : « Imaginem, *inquit*, Apostolus dicit, et Arius dicit esse dissimilem. Cur imago, si similitudinem non habet? » Mox diversum a Patre esse Filium ita docet : « Vides ergo, quia dum imago dicitur, Patrem significat esse, cujus imago sit Filius? quia nemo potest ipse sibi imago sua esse. »

Idem et uberius, et erudita oratione confirmat Chrysostomus; atque ambas illas, et secum invicem, et a catholico dogmate dissidentes hæreses eodem telo conficit, dum illa Pauli ad Hebræos verba declarat, χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ; atque inter alia, « (1) Character, *inquit*, alius est a prototypo; alius autem non omnino, sed eo solum, quod subsistit; quandoquidem character hoc loco nullam ab eo discrepantiam esse significat, cujus est character, ac per omnia similem esse. » Et quidem cum talis imago sit Patris Filius, cujusmodi intelligentis sese verbum imago dicitur, necessarium est perfectam huic inesse similitudinem, uti sæpe docuimus [4]. Omnis autem similitudo habitudo quædam est unius ad alterum, ac relatio, quæ nonnisi inter distinctos cernitur; quemadmodum et imago, et verbum ex genere sunt eorum, quæ ad aliud dicuntur, ut ex antecedentibus liquet.

III. Porro ex vi, et nativa conditione productionis suæ hoc imaginem habere, ut auctorem repræsentet; adeoque Verbum εἰκόνα, et imaginem ideo nominari, quoniam ita procedit a Patre, ut eum necessario exprimat, antiqui omnes theologi demonstrant; qui imaginem dici verbum Dei asserunt, quatenus a Patre gignitur. Ita Gregorius Nazianzenus, cujus testimonium jam adduximus : « (2) Imago, *inquit*, dicitur, tanquam consubstantialis Patri; et quia ex illo est, non autem ex hoc Pater. Est enim natura hæc imaginis, ut sit imitatio quædam exemplaris, et ejus, cujus imago dicitur. » Quocirca ut aliquid imago sit alterius, necesse est, ut ab eo originem traxerit, nec qualemcumque originem, sed eam, quæ ex vi sua, et proprietate similitudinem afferat ei, quod producitur, qualis est generatio; quod in sequentibus exponam pluribus, cum de processione sancti Spiritus agetur. Nunc in Filio Dei hoc universe monstremus, eatenus esse imaginem, quatenus a Patre oritur. Atque hoc inter alios accurate sanctus Augustinus [5]; qui imaginis, similitudinis, et æqualitatis discrimen explicat. Nam « ubi est imago, continuo similitudinem esse, non æqualitatem *ait;* ut in speculo est imago hominis, quia de illo expressa est; est etiam necessario similitudo, non tamen æqualitas; quia multa desunt imagini, quæ tamen insunt illi rei, de qua expressa est. Ubi æqualitas continuo similitudo, non continuo imago; velut in duobus ovis paribus, quia inest æqualitas, inest et similitudo; quæcum-

(1) Chrys. hom. 2. in epist. ad Heb. Ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἄλλος τίς ἐστι παρὰ τὸ πρωτότυπον· ἄλλος δὲ οὐ πάντη, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐνυπόστατον εἶναι. Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ χαρακτὴρ τὸ ἀπαράλλακτον δηλοῖ οὗ ἐστι χαρακτὴρ, τὸ ὅμοιον κατὰ πάντα.

(2) Nazianz. orat. 36. pag. 591. Εἰκὼν δὲ ὡς ὁμοούσιον, καὶ ὅτι τοῦτο ἐκεῖθεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτου Πατήρ. Αὕτη γὰρ εἰκόνος φύσις, μίμημα εἶναι τοῦ ἀρχετύπου, καὶ οὗ λέγεται.

[1] Cap. 11. — [2] Cap. 6. — [3] Lib. de Fide. c. 4.

[4] Vide et l. 2. c. 11. — [5] Tom. 4. lib. 8. qu. 74.

que enim adsunt uni, adsunt et alteri; imago tamen non est, quia neutrum de altero expressum est. Ubi similitudo non continuo imago, non continuo æqualitas; » quod ovi exemplo docet, quia ovum omne, in quantum ovum, alteri ovo simile est; sed neque imago, quia de illo expressum non est, nec æquale, quia potest unum altero esse longius. Quibus ista subjungit : « Potest ergo esse aliqua imago, in qua sit etiam æqualitas; ut in parentibus, et filiis invenitur imago, et æqualitas, et similitudo; » sed ita tamen, ut parens tempore præcedat : « In Deo autem, quia conditio temporis vacat; non enim potest recte videri Deus in tempore generasse filium, per quem condidit tempora; consequens est, ut non solum sit imago ejus, quia de illo est, et similitudo, quia imago, sed etiam æqualitas tanta, ut nec temporis quidem intervallum impedimentum sit. » Eodem spectat quod Hieronymus libro primo contra Pelagianos docet [1], « aliud esse similitudinem, aliud æqualitatem; illud picturam, hoc esse veritatem. »

IV. Ergo imago propterea Patris est Filius, et intelligentis verbum; quia de illo oritur alterum, et exprimitur. « (1) Non enim extrinsecus picta est imago Dei, ait Athanasius; sed ipse Deus genitor est ejus. » Et Basilius [2]. « (2) Qui est imago Dei invisibilis. Imago non inanimata, nec manu fabricata, nec artis, vel commentationis opus, sed imago vivens, imo vero ipsa vita, non in figuræ similitudine, sed in ipsa substantia identitatem retinens. » Quin idem erudite alio in loco [3] veram imaginem vel in creaturis ipsis, ut in homine, non eam esse demonstrat, quæ manibus elaboratur, industriaque artificis, sed quæ generatione producitur. « (3) Si, *inquit*, e rebus humanis imagines accipiat, inveniet non ex operibus artificis ad intelligentiam ejus nos substantiæ deduci, sed ex eo, qui genitus est, naturam generantis agnoscere. Non enim ex domo architecti substantia potest percipi, sed ex genitura facile est naturam gignentis intelligere. » Cum igitur imaginis in eo natura sit, ut archetypum referat, hoc autem nonnisi generatione assequatur imago vera, proprieque dicta, quæ videlicet non externam tantummodo figuram, ac speciem, sed naturam ipsam, et substantiam exprimit; necesse est, eamdem generatione produci, ut sit « imago genita filius, » ut idem loquitur [4]. Hinc putida illa, sed de re tamen verissima, nominis υἱὸς originatio ab auctore allata quæstionum, quæ inter Athanasii spuria leguntur [5], υἱὸν dici quasi οἷον, quod sit talis, qualis est Pater. Quin etiam exeo constare potest, ad imaginis essentiam requiri, ut ab altero producta sit, quod ideo filius imago patris appelletur, non item filii pater; etsi utrique invicem similes dicantur, quando ab imaginis proprietate notio similitudinis abstrahitur.

V. Qua de re Dionysii, ejusque interpretis Maximi præclara sententia est; quorum ille in eo libro, qui est de Divinis nominibus, ex theologorum omnium consensu definit, Deum nullius rei dici similem, cum omnibus divinam similitudinem impertiat. « (4) Hæc enim, *ait*, Deo similia esse dicendum est, et secundum divinam imaginem, et similitudinem. Neque enim Deum istis similem esse dicemus; quoniam neque homo imaginis suæ similis est. Quippe in his, quæ ejusdem sunt ordinis, fieri potest, ut et similia ipsa sint invicem, et de utroque reciproce similitudo dicatur, ut sint ambo sibi mutuo similia secundum primariam similitudinis speciem; at in causa, et iis, quæ ab causa producuntur, reciprocationem non admittemus. » Quem ad locum Maximus notat in iis, quæ dicuntur ὁμοταγῆ, id est ὁμοφυῆ, « (5)

(1) ATHAN. orat. 2. pag. 151. Οὐ γὰρ ἔξωθέν ἐστι γραφομένη τοῦ Θεοῦ εἰκών· ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς γεννητής ἐστι ταύτης.

(2) BASIL. Εἰκὼν οὐκ ἄψυχος, οὐδὲ χειρόκμητος, οὐδὲ τέχνης ἔργον, καὶ ἐπινοίας· ἀλλὰ εἰκὼν ζῶσα, μᾶλλον δὲ αὐτοοῦσα ζωή, οὐκ ἐν σχήματος ὁμοιότητι, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τὸ ἀπαράλλακτον ἔχουσα.

(3) BASIL. Ἢ εἴπερ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων τὰς εἰκόνας λαμβάνει, εὑρήσει οὐκ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου ἐν περινοίᾳ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γινομένους ἡμᾶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννηθέντος τὴν τοῦ γεγεννηκότος φύσιν ἐπιγινώσκοντας. Οὐ γὰρ ἐκ τῆς οἰκίας τὴν οὐσίαν τοῦ οἰκοδόμου καταλαβεῖν δυνατόν· ἐκ μέν τοι τοῦ γεννήματος νοῆσαι ῥᾴδιον τοῦ γεγεννηκότος τὴν φύσιν.

(4) DION. cap. 9. de Div. nom. Ταῦτα γοῦν ῥητέον ὅμοια τῷ Θεῷ, καὶ κατὰ θείαν εἰκόνα, καὶ ὁμοίωσιν· οὐδὲ γὰρ αὐτοῖς τὸν Θεὸν ὅμοιον, ὅτι μηδὲ ἄνθρωπος τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι ὅμοιος. Ἐπὶ γὰρ τῶν ὁμοταγῶν δυνατὸν καὶ ὅμοια αὐτὰ ἀλλήλοις εἶναι, καὶ ἀντιστρέφειν ἐφ' ἑκάτερα τὴν ὁμοιότητα, καὶ εἶναι ἀμφω ἀλλήλοις ὅμοια κατὰ προηγούμενον ὁμοίου εἶδος· ἐπὶ δὲ τοῦ αἰτίου, καὶ τῶν αἰτιατῶν οὐκ ἀποδεξόμεθα τὴν ἀντιστροφήν.

(5) MAXIM. Ὁμοταγῶν φησι τῶν ὁμοφυῶν, ἐξ ὧν ἡ ὁμοιότης ἀντίστρεφοι· οἷον Πέτρος Παύλῳ ὅμοιος κατὰ τὴν φύσιν, καὶ ἀντιστρόφως Παῦλος Πέτρῳ ὅμοιος· ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τῆς τούτου εἰκόνος οὐχ ὁ αὐτὸς λόγος· οὐ γὰρ ὁ τῆς οὐσίας λόγος ὁ αὐτὸς ἐπ' ἀμφοῖν· ὅπερ ἐκάλεσε προηγούμενον ὁμοίου εἶδος· ὁ δὲ ἄνθρωπος καὶ ἑτέρως λέγεται οὐχ ὅμοιος τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι, ὅτι ἡ εἰκὼν μὲν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου γέγονεν ὁμοιότητα, καὶ οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν ταύτης.

[1] Col. 833. C. — [2] Lib. 1. con. Eun. p. 28. — [3] Lib. 2. con. Eun. p. 75.

[4] Lib. 2. p. 54. C. — [5] Tom. 2. Ath. p. 359.

quæ eadem natura, naturæque gradu censentur, conversim dici similitudinem, veluti Petrus Paulo similis est natura, et vicissim Paulus Petro similis; at in homine, et ejus imagine non eadem est ratio. Neque enim essentiæ ratio eadem est in ambobus, quam (Dionysius) primariam appellat similitudinis speciem. Quinetiam homo alia de causa non esse imaginis suæ similis dicitur, quoniam imago quidem ad similitudinem hominis est facta : homo vero nequaquam ad imaginis suæ similitudinem factus dicitur. » Quocirca similitudinis vocabulum, quatenus cum imaginis notione jungitur, reciproce, conversimque non dicitur, quemadmodum nec effigies. Non enim Petrus effigies vocatur imaginis suæ, proindeque nec ejus similis, quia ad ejus similitudinem non est expressus; quod si absolute inter se comparentur, sine ullo ad expressionem, atque imaginem respectu, tum lineamentis, aut colore, ac figura similes dici possunt; non secus, ac si Pauli pater sit Petrus, id si ignoretur, non minus Petrus Pauli similis dicetur, quam Paulus Petri. Sed ubi Petrum patrem esse constiterit; tam similis Pauli filii non dicetur, quam nec ejus imago, vel effigies. Huc attinet Epicuri castigatio illa apud Ciceronem in primo de Natura deorum, quod « maluerit deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram pervenisse ad deos. Dii enim semper fuerunt, nati nunquam sunt, siquidem æterni sunt futuri : at homines nati; ante igitur humana forma, quam homines ea, qua erant forma, dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra divina dicenda est. »

VI. Hinc apparet, Verbum Dei proprie imaginem nominari Patris sui; Patrem vero nequaquam imaginem vocari, neque Filii sui, quia ab eo non est genitus, neque alterius cujuspiam, quia ab nullo productus est.

Sed est imago duplex, ut Origenes notat[1]; « Interdum enim dicitur ea, quæ in materia aliqua, id est ligni, vel lapidis depingi, vel exculpi solet. Interdum imago dicitur ejus, qui genuit te, qui natus, cum in nullo similitudinem lineamenta ejus, qui genuit, in eo, qui natus est, mentiuntur. » Ad primum genus refert, quod dictum est[2], hominem ad imaginem, et similitudinem Dei factum esse. Ad secundum, quod Filius Dei ejus imago dicitur, quemadmodum Sethus Adami[3]. « Quæ, *inquit*, imago etiam naturæ, ac substantiæ Patris, et Filii continet unitatem. » Sed hæc postrema Ruffini interpolationem olent. Nam aliter sensit Origenes, ut libro primo demonstravi ex Hieronymi epistola ad Avitum. Quippe ad primum potius imaginis genus pertinere credidit Dei Filium, siquidem, ut ait Hieronymus, « non natum esse » putavit ipsum, « sed factum; » eumdemque « comparatum Patri, non esse veritatem; apud nos autem, qui Dei omnipotentis non possumus recipere veritatem, imaginariam veritatem videri. » Quæ sic Ruffinus expressit; « Imago ergo est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem, veritas : quantum autem ad nos, quibus revelat Patrem, imago est, per quam cognoscimus Patrem. » Sed ea non videntur Origenis esse, sed ex Ruffini correctione, qui horrendam illam blasphemiam amputare voluit, et quod ille scripserat, « Filium cum Patre comparatum non esse veritatem, sed apud nos imaginariam esse veritatem, » ita commutavit, ut comparatus cum Patre, veritas sit; quantum autem ad nos, imago; quia Patrem nobis repræsentat.

VII. Atque hoc posterius, etsi haud absurdum, non tamen accurate dictum est. Nam imago non est Filius eo solum, ac primario, quod nobis Patrem refert, quasi nominis illius ratio ab creatis rebus, et extrinsecus ducta sit. Tametsi similiter veteres quidam λόγον, id est *verbum*, aut *sermonem* nominari Dei Filium existimarunt, « quia per illud Pater innotescit, » ut ait Augustinus[4]; vel quia paterna nobis arcana nuntiavit, ut Theophylactus. Hinc Cyrillus Alexandrinus idcirco *characterem* dici *paternæ substantiæ* ait, « (1) quod per ipsum, et in ipso naturam Patris contemplari possumus. » Quod quidem, si δυνητικῶς, et, ut in scholis vulgo loquuntur, *in actu primo* intelligitur, verissimum est. Talis enim est imago Filius, ut per ipsum, et in ipso cognosci queat natura gignentis. Sic Origenes, aut Ruffinus supra in Origenis libro primo Periarchon, capite secundo, a nobis citatus; quæ totidem descripta verbis habet auctor libri de Incarnatione, qui in appendice tomi 4. operum Augustini legitur capite 9. Verum et Verbum, et imago proprie dicitur, quatenus Patrem respi-

(1) CYRIL. dial. 6. pag. 588. Ταῦτη τοι καὶ ἔστι χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρός· δι' αὐτοῦ γὰρ, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν τοῦ Πατρὸς φύσιν καταθρήσαιμεν ἄν.

[1] Lib. 1. Periar. c. 2. — [2] Gen. 2. — [3] Gen 4. — [4] Tom. 3. lib. de fide et Symb. c. 3.

cit, quamvis nemo eum intelligat. Neque aut Augustinus, aut Theophylactus, aut si quis alius catholicus tale aliquid usurpavit, sic est interpretandus, ut ideo solum Verbum, vel imaginem appellari crediderit, quod hominibus, angelisve significet Patrem; quemadmodum Marcellus Ancyranus, qui, ut ei objicit Eusebius [1], imaginis rationem in carne Christi sitam esse volebat, quia sola caro est aspectabilis; adeoque priusquam carnem susciperit, imaginem non fuisse; tanquam nulla sit imago, nisi externa, et sensibus patens. Imperite id quidem. Dei enim Filius imago Patris, et figura substantiæ ejus, eo præcise dicitur, quod ab illo genitus, totum illud est, quod est Pater; hoc uno excepto, quod ipse est Filius, ille Pater, ut inter alios Cyrillus affirmat [2]. Est autem « (1) incorporeus Deus, ait idem, et sine specie, et sine quantitate, et sine magnitudine, et super mentem, et rationem. » Justinus item in Dialogo, « (2) λόγον inde nominari » dicit, « quod Patris colloquia defert ad homines. » Talis itaque propria, et naturalis, et ab eo genita imago sit oportet, ut sit *imago Dei invisibilis*, quod Apostolus ait [3]. Non enim sic est imago Dei, uti homo, vel angelus, qui factæ, non natæ sunt, genitæque imagines; ideoque naturam ipsam Dei, et οὐσίαν non participant. « Imagines, ait Hilarius [4], ceteræ ex diversis metallis, aut fucis, aut generibus, reddunt eorum species, quorum sunt imagines institutæ. Sed numquid, ut imagines veræ sint, exæquari possunt inanima viventibus, et vel picta, vel sculpta; vel fusa? Filius autem Patris non secundum hæc imago est; qui viventis vivens imago est, et ex eo natus non habet naturæ diversitatem, et in nullo diversus tenet naturæ ejus, in qua non diversus est, potestatem. Quod ergo imago est, eo proficit, ut Deum Patrem unigeniti Dei significet nativitas; significet autem, ut forma et imago invisibilis Dei, et per hoc non amittat naturæ unitam similitudinem, quia nec careat virtute naturæ. » De eodem imaginum discrimine agit Cyrillus libro 2. in Joannem, cap. 141, et Epiphanius Hær. 76. n. 3.

VIII. Hujus non adumbratæ, sed expressæ, ac nativæ similitudinis vim in eo declarari, theologi veteres putant, quod non simpliciter εἰκὼν, id est *effigies* et *imago*, dicitur, sed [5] χαρακτὴρ, *expressa imago*, quam latinus interpres *figuram* vertit; cujus vocabuli proprietatem præclare Basilius expendit in secundo adversus Eumonium [6], eoque significari dicit, « (3) non imitatione figuratam esse hanc imaginem, sed sic, tanquam sigillo quodam, totam Patris naturam impressam esse Filio. » Idcirco « (4) totum in se Patrem exhibet, ex tota illius gloria resplendens. » Nam, ut Hilarius scribit [7], « Signaculorum ea natura est, ut omnem impressæ in se speciei explicent formam, et nihil minus ex eo in se habeant, unde signantur; et dum totum accipiunt, quod imprimitur, totum ex se præferunt, quidquid impressum est. » Proinde characteris nomen nulla re ab archetypo evariare demonstrat, sed in omnibus similem esse Filium, ut Chrysostomus (5), Photius, Theophylactus in commentariis ad hanc epist. Basilius item [8], et Gregorius Nyssenus [9] observant. Propterea Gregorius papa libro 32. Moralium, capite 18. primi illius, ac rebellis angeli, qui Ezechielis 28. describitur, eximiam speciem luculenter exprimi docet verbis istis commatis 12. *Tu signaculum similitudinis.* « Multa enim, *inquit*, de ejus magnitudine locutus, primo verbo cuncta complexus est. Quid namque boni non habuit, si signaculum Dei similitudinis fuit? De sigillo quippe anuli talis similitudo imaginaliter exprimitur, qualis in sigillo eodem essentialiter habetur. Et licet homo ad similitudinem Dei creatus sit, angelo tamen quasi majus aliquid tribuens, non eum ad similitudinem Dei conditum, sed ipsum signaculum Dei similitudinis dicit, ut quo subtilior est in natura, eo in illo similitudo Dei plenius credatur expressa. »

IX. Quare in illis Ezechielis verbis quiddam ἐμφαντικώτερον habet *signaculi* vox, ut sit idem ac *sigillum*, vel *annulus*, ut est in hebræo. Hujusmodi enim figuram imprimit alteri, hoc est similitudinem sui, cum ipsum prototypi sit imago. Quippe in anulo hominis, exempli

(1) CYRIL. pag. 234. Τὸ γάρ τοι θεῖον, ὡς ἔφην, ἀσώματον, ἀνείδεόν τε, καὶ ἄποσον, καὶ ἀμέγεθες, καὶ ἀπαξαπλῶς ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον.

(2) JUST. pag. 280. vers. 41. Καὶ λόγον καλοῦσιν, ἐπειδὴ καὶ τὰς παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁμιλίας φέρει τοῖς ἀνθρώποις.

(3) BASIL. Οὐκ ἐκτυπωθεῖσαν διὰ μιμήσεως· ἀλλ' ὥσπερ ἐν σφραγίδι τινὶ τῆς ὅλης φύσεως τοῦ Πατρὸς ἐναποσημανθείσης τῷ Υἱῷ.

(4) MOX, Διόπερ καὶ ὅλον ἐν ἑαυτῷ δείκνυσι τὸν Πατέρα, ἐξ ὅλης αὐτοῦ τῆς δόξης ἀπαυγασθείς.

(5) CHRYSOST. Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ χαρακτὴρ τὸ ἀπαράλλακτον δηλοῖ οὗ ἐστι χαρακτὴρ, τὸ ὅμοιον κατὰ πάντα.

[1] Lib. 4. con. Marc. c. 23. — [2] Lib. 10. con. Jul. — [3] Col. 1. 15. — [4] In fine 7. — [5] Hebr. 1. — [6] P. 54. — [7] Lib. 8. [8] Epist. 43. quæ et Nysseno tribuitur. — [9] Apud Theophil. et Orat. 1. con. Eun.

causa, imago sculpitur, cujus deinde similitudo in cera, aut alia quavis materia anuli impressione formatur. Itaque Tyrii illius principis, et, qui mystice in eo describitur, primi illius angeli desertoris pulchritudo, et excellentia monstratur eo ipso, quod primigenia in illo Dei imago fuisse dicitur, ab archetypo, nullo interjecto, velut applicatione ipsa divinitatis inscripta. In ceteris vero per eumdem hunc anulum, sive signaculum, trajecta, non a Deo ipso communicata. Hebræa verba hodie perperam leguntur, et tum ab Davide Kimhio, tum ab recentioribus prava interpretatione fœdantur, qui hunc rabbinum sequi maluerunt, quam chaldæum, quam R. Selomoh, recte, et ad mentem latini nostri interpretis hunc enarrantes locum. Hebræi in vulgatis codicibus sic legunt אתה חותם תכנית; quod Kimhius exponit sic in commentario, et in Radicibus : « (1) Tu sigillas, et perficis summam; » quasi diceret : tu claudis, et obsignas perfectionem omnem; quia in te summa est, et numeris omnibus absoluta, ut sit translatum ab iis, quæ jam perfecta, et elaborata signantur. Hebræum nomen תכנית exponunt *numerum, summam*, a verbo תכן. Sed derivativa ista in ית a quiescentibus *lamed he* formantur potius, et omnino תבנית legendum cum Hieronymo, et R. Selomoh, necnon chaldeo, ut paulo post dicam. Est autem תבנית *forma,* sive *figura* a verbo בנה. Itaque puncta vocalia aliter scribenda, ut sit חותם תבנית, *sigillum*, vel *anulus similitudinis,* id est quo *similitudo*, atque *effigies* imprimitur. Ad hunc modum legit, interpretatusque est R. Selomoh, his verbis : « (2) ad obsignandam et imprimendam omnem effigiem, et formam. » Jonathan quoque paraphrastes chaldæus : « (3) Tu similis es instrumento formæ. » Quod ego anulum, et signaculum intellexerim potius, quam vas figuratum, ut vulgo faciunt. Nam מנא est idem, quod Hebræis כלי, non solum *vas,* sed etiam *instrumentum.* Itaque appellat eleganter anulum *instrumentum formæ*, quo scilicet figura imprimitur. Græci ἀποσφράγισμα ὁμοιώσεως. Quod bifariam accipiunt. Nam aut figuram intelligunt, quæ sigillo est expressa, atque ita Theodoretus accepit; aut formam ipsam anuli, quæ similitudinem exprimit, quod hebræo magis respondet.

X. Hoc modo ille iste, qui sub specie Tyrii principis adumbratur, velut sigillum dicitur, quod Dei figuram excellenter continet. Nimirum qualem se esse putabat, et videri volebat, talem eum irridens Propheta depingit. Revera autem in Dei Filium similitudo ista convenit, qui de se ita loquitur : (4) *Hunc enim Pater signavit Deus.* Quæ verba apud Cyrillum Alexandrinum [1] Hæreticus exponit in hunc modum; tanquam Pater sigilli instar sit, quod impressum ceræ, aut idoneæ alteri materiæ, solam sui similitudinem inussit, integrumque recipitur ab eo, qui eo utitur, nulla ejus jactura facta. At ille potius sic, Filium esse *characterem*, sive *anulum,* aut *signaculum,* « (5) quo per fidem reformamur ad Deum; et Filio, qui est imago Patris, conformes efficimur, ut in nobis verum sit, quod dicimur ad similitudinem, et imaginem facti esse conditoris. » Mox Filium « (6) characterem esse » dicit, « in quo signat nos Deus; quandoquidem vultus ejus nominatur. » Hilarius in libro octavo, hanc ipsam χαρακτῆρος, et signaculi notionem, ac similitudinem amplectitur; sed cum eo, ut divini illius signaculi discrimen ab communibus ita declaret : « Verum hoc, *inquit*, ad divinæ nativitatis non proficit exemplum; quia in signaculis et materies sit, et diversitas, et impressio, per quam mollioribus naturis validiorum generum species imprimuntur. »

Basilius similiter in quinto libro contra Eunom. « (7) Divinus, *ait*, character non sicut humanus est, sed vivens, ac vere existens imago imaginis effectrix, per quam omnia, quæ participant, imagines Dei constituuntur. » Quod Apostoli sententia probat ita scribentis [2] : *Quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui : ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Cyrillus Alexandrinus

(1) R. D. Kim. בושלים תחכנית כי כלי שלם בו
(2) R. Selom. לחתים ולטביע כל חבנית וצורה
(3) Ibid. paraphr. chal. את זכוי למנא דצורתא
(4) JOAN. 6. 27. Τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.
(5) CYRIL. lib. 5. in Joan. pag. 302. Φῶς δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὴν κτίσιν δυήκουσαν χάριν, δι' ἧς ὡς πρὸς Θεὸν ἀναπλαττόμεθα διὰ πίστεως, εἰσνεῖ σημάντρῳ τινὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν συμμορφίαν ἀναλαμβάνοντες δι' αὐτοῦ

ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Πατρός· ἵνα σώζηται καλῶς ἐν ἡμῖν τὸ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ εἰκόνα γεγενῆσθαι τοῦ κτίσαντος.
(6) Ibid. Ἐπειδὴ δὲ ὁμολογουμένως πρόσωπόν ἐστι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Υἱός, εἴη δήπου πάντως αὐτὸς καὶ ὁ χαρακτὴρ, ἐν ᾧ σφραγίζει Θεός.
(7) BASIL. lib. 5. contra Eun. pag. 116. Θεῖος δὲ χαρακτὴρ οὐχ οἷος ὁ ἀνθρώπινος, ἀλλὰ ζῶν, καὶ οὕτως ὢν εἰκὼν εἰκονοποιὸς, ᾗ πάντα τὰ μετέχοντα εἰκόνες καθίστανται Θεοῦ.

[1] Cyril. l. 5. in Joan. p. 301.

[2] Rom. 8.

lib. 1. in Joannem, « (1) Non enim aliter possemus, *inquit*, corruptionem evadere nos, qui terreni gestamus imaginem, nisi pulchritudo imaginis cœlestis illius impressa nobis esset, ex eo, quod vocati sumus ad filiorum Dei adoptionem. Nam participes illius redditi, per spiritum obsignati sumus ad similitudinem ipsius, et ad exemplarem formam illius imaginis conscendimus, ad quam nos esse factos divina Scriptura testatur. » Sic in Dialogo 5. cum Filium dixisset esse πρόσωπον, id est *vultum* Patris : « (2) Obsignati, *inquit*, sumus sancto Spiritu ad effigiem, et similitudinem vultus Patris, hoc est Filii ; » et postea, « (3) Characterem divinum in nobis suscepimus, eoque ditati sumus. Per ipsum enim conformati sumus ad Deum. Species autem illa omnium suprema, nimirum Filius, per Spiritum animis nostris imprimitur. » (4) Philo quoque Judæus sub initium libri de Opificio mundi, τὸν Λόγον, id est *Verbum Dei*, cujusmodi tandem capere animo potuit, vocat « archetypum sigillum. »

XI. Hinc illud frequens apud sanctos Patres, non aliter imaginem nos esse Dei, quam participatione Filii ejus : « (5) Et imago et gloria Dei vocati sumus, verba sunt Athanasii, sed non propter nos ipsos, verum propter imaginem, veramque gloriam Dei habitantem in nobis, quod est Verbum Dei ; quod nostra causa postea caro factum est, ejus gratiam appellationis adepti sumus. » Etenim, ut Ambrosius ait [1], « nisi per imaginem Dei ad imaginem Dei esse non potes. » At vero « (6) Dei imago, ait Clemens Alexandrinus, Verbum est ipsius, et germanus mentis filius verbum divinum, luminis archetypum lumen ; porro imago Verbi homo est. » Respexit autem ad illa Mosis verba [2], *Ad imaginem Dei creavit illum;* quo Dei nomine Verbum ipsius complures intellexerunt. Ac Philo quidem causam, cur ad imaginem Verbi Dei conditus sit, hanc attulit, quod ad supremi Dei, ac Patris imaginem creata res nulla formari queat; cujus verba supra descripsi [3], cum hujus et Platonicorum de Trinitate sententiam exponerem. E Christianis idem sentit Origenes [4] : « Quæ est ergo alia, *inquit*, imago Dei, ad cujus imaginis similitudinem factus est homo, nisi Salvator noster, qui est primogenitus omnis creaturæ ? etc. Sicut enim qui viderit imaginem alicujus, videt eum, cujus imago est ; ita et per verbum Dei, quæ est imago Dei, Deum quis videt. Et ita verum erit, quod dixit, qui me videt, videt et Patrem. Ad hujus ergo imaginis similitudinem homo factus est; et propterea Salvator noster, qui est imago Dei, misericordia motus pro homine, qui ad ejus similitudinem factus fuerat, videns illum, deposita sua imagine, maligni imaginem induxisse, ipse motus misericordia, imagine hominis assumpta, venit ad eum, etc. » Sic Athanasius in libro de Incarnatione, Verbum Dei, hominis a peccato erigendi gratia, necessario venisse dicit, « (7) ut ipse, tanquam imago Patris, hominem recrearet ad imaginem Dei factum. » Marius quoque Victorinus in primo adversus Arium [5], « Homo, *inquit*, non imago Dei, sed secundum imaginem. Solus enim Jesus imago Dei, homo autem secundum imaginem, hoc est imago imaginis. » Ambrosius tract. in symb. Apost. c. 16. « Verbum siquidem Dei, quod Dominus Christus est, etc. ad imaginem suam, quam prius ipse condiderat, venit. »

XII. Tertullianus vero libro contra Praxeam [6], ad imaginem quidem Filii factum ait homi-

(1) CYRIL. lib. 1. in Joan. pag. 91. Οὐ γὰρ ἦν ἑτέρως διαφυγεῖν τὴν φθορὰν, τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ τοὺς φορέσαντας, εἰ μὴ τῆς εἰκόνος τῆς ἐπουρανίου, διὰ τοῦ κεκλῆσθαι πρὸς υἱοθεσίαν, τὸ κάλλος ἡμῖν ἐνεσημάνθη· μέτοχοι γὰρ γεγονότες αὐτοῦ διὰ τοῦ Πνεύματος κατεσφραγίσθημεν εἰς ὁμοιότητα τὴν πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰς τὸ ἀρχέτυπον τῆς εἰκόνος ἀναβαίνομεν σχῆμα, καθ' ἣν περ ἡμᾶς καὶ πεποιῆσθαί φησιν ἡ θεία γραφή.

(2) Idem dial. 5. pag. 554. Κατεσφραγίσμεθα γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πρὸς ἐμφέρειαν καὶ ὁμοίωσιν τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς, τουτέστι τοῦ Υἱοῦ.

(3) Ibid. pag. 557. Καὶ χαρακτῆρα τὸν θεῖον εἰσοικισάμενοι, καὶ πεπλουτηκότες ἐν ἑαυτοῖς. Μεμορφώμεθα γὰρ δι' αὐτοῦ πρὸς Θεὸν, εἶδος δὲ τὸ πάντων ἐπέκεινα, καὶ ὑπέρτατον, τουτέστιν ὁ Υἱὸς, διὰ Πνεύματος ἐνσημαίνεται ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς.

(4) PHILO pag. 4. edit. Geneven. Ἡ ἀρχέτυπος σφραγὶς, ὃν φαμεν εἶναι κόσμον νοητὸν, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ ἀρχέτυπον παράδειγμα, ἰδέα τῶν ἰδεῶν, ὁ Θεοῦ Λόγος.

(5) ATHAN. orat. 4. pag. 259. Καὶ εἰκὼν, καὶ δόξα Θεοῦ ἐχρηματίσαμεν· ἀλλ' οὐ δι' ἑαυτοὺς πάλιν, διὰ δὲ τὴν ἐνοικήσασαν ἡμῖν εἰκόνα, καὶ ἀληθῆ δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἥ τις ἐστὶν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ δι' ἡμᾶς ὕστερον γενόμενος σάρξ, ταύτης τῆς κλήσεως ἔχομεν τὴν χάριν.

(6) CLEM. Alex. Protrep. pag. 46. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν ὁ Λόγος αὐτοῦ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ νοῦ γνήσιος ὁ θεῖος λόγος, φωτὸς ἀρχέτυπον φῶς· εἰκὼν δὲ τοῦ Λόγου ὁ ἄνθρωπος.

(7) ATHAN. tom. 1. pag. 47. Ὅθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος δι' ἑαυτοῦ παρεγένετο, ἵν' ὡς εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρὸς τὸν κατ' εἰκόνα ἄνθρωπον ἀνακτίσαι δυνηθῇ.

[1] Lib. 1. de Fide. c. 4. et l. 5. c. 3. — [2] Gen. 1. 27. — [3] Lib. 1. c. 2. — [4] Hom. 1. in Gen. Vide et l. 6. contra Cel. p. 328. — [5] Tom. 4. Bibl. PP. col. 192. — [6] Cap. 12.

nem, at non quatenus imago est invisibilis Dei, sed quia homo futurus erat certior, et verior : « Erat, *inquit*, ad cujus imaginem faciebat; ad Filii scilicet, qui homo futurus certior, et verior, imaginem suam fecerat dici hominem, qui tunc de limo formari habebat, imago veri, et similitudo. » A quo non abludit Eustathius Antiochenus [1] in tractatu de his verbis, *Dominus creavit me initium viarum suarum*, etc. ubi hunc Apostoli locum expendens [2], *Nam quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis filii sui*, notat (1) Apostolum non scripsisse, conformes filii Dei, sed conformes imaginis filii sui; ostendentem, aliud esse filium, aliud imaginem ipsius; ac Filium imaginem esse Patris; quoniam similes ab similibus gignuntur, suntque geniti filii veræ gignentium imagines; hominem vero, quem gestat, imaginem esse filii; porro aliam esse imaginem factam, aliam naturalem, et generatione productam. Neque vero incorporeum sapientiæ spiritum conformem dici posse corporeis hominibus, sed hominem, qui spiritu corporatus est, et eadem cum ceteris habet membra, eamdemque formam. Hæc Eustathius : a quo non abhorret Augustinus in libro 14. de Trinitate, cap. 18. Vide Primasium, et Anselmum in commentariis ad illum Apostoli locum. Prudentius quoque in Apotheosi,

Christus forma Patris ; nos Christi forma, et imago,
Condimur in faciem Domini bonitate paterna.

Cyrillus Alexandrinus libro primo contra Julianum, de iis ipsis verbis agens, *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram*, eodem sensu accipit : « (2) Imago, *inquit*, est Dei et Patris Filius, ad quem et nos conformati sumus. » Sic Hieronymus in primum Ezechielis, « Faciamus enim, *inquit*, hominem ad Imaginem, et Similitudinem nostram. Imago autem, et similitudo Dei, non est corporis forma, sed mentis, descripta ad similitudinem veræ imaginis Christi, qui est imago Dei invisibilis. »

Sed de hoc Geneseos loco alias inquirendum erit. Nunc illud asserimus, minus quidem probari interpretationem illam, quæ imaginem ibi proprie de Filio usurpandam putat. Verum ut adhibeatur, nequaquam congruit, ut Verbum ipsum intelligatur, quatenus carne olim induendum erat; sed ut tolerabilis ea ratio sit, divina ipsa Verbi natura, et hypostasis assumenda, cui utcumque propter rationem, intelligentiam, aliaque præstantiora corpore ornamenta, similis homo esse dicatur; de quo pluribus Epiphanius, Basilius, Gregorius Nyssenus, Chrysostomus, Theodoretus, Philoponus, Augustinus, Ambrosius, Rupertus, aliique disputant, quos suo loco consulemus.

XIII. Nam quod ad imaginem Filii potissimum fictus homo dicitur, si stricte, et accurate loquimur, non ad hujus magis, quam aliarum personarum imaginem est factus. Divinitatis enim ipsius effigiem, non personæ cujuspiam præ ceteris gerit. Itaque *faciamus hominem ad imaginem nostram* dixit sive Deus Pater, sive tota ipsa Trinitas; non *ad imaginem tuam*, ut adversus Anthropomorphitas Cyrillus ostendit. Quanquam causa peculiaris est, ob quam ad imaginem Filii formatus homo dici possit, quam ille sic exponit : « (3) Quod si aliquid haud absurde dicere oportet, necesse erat, nos, qui Dei filii appellandi eramus, ad imaginem Filii potius fieri; ut et filiationis in nobis character exprimeretur. » Accedit, eo quod imaginis ratio soli Filio congruit, quemadmodum et Verbi. Sed et Sapientia eidem proprie tribuitur. Quare cum et Filii dignitatem, et divinæ pariter imaginis communicare Deus homini voluerit; similes eos naturalis, ac germani Filii sui facere constituit, non natura solum, sed etiam gratia; quæ similitudo sapientia maxime continetur. De quo Athanasii luculentus est locus, quem hic describam :

(1) EUSTATH. Οὐ γὰρ εἶπεν ὁ Παῦλος συμμόρφους τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· ἄλλο μέν τι δεικνυων τὸν Υἱὸν εἶναι, ἄλλο δὲ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Ὁ μὲν γὰρ Υἱὸς τὰ θεῖα τῆς πατρῴας ἀρετῆς γνωρίσματα φέρων, εἰκών ἐστι τοῦ Πατρὸς· ἐπειδὴ καὶ ὅμοιοι ἐξ ὁμοίων γεννώμενοι, εἰκόνες οἱ τικτόμενοι φαίνονται τῶν γεννητόρων ἀληθεῖς. Ὁ ἄνθρωπος, ὃν ἐφόρεσεν, εἰκών ἐστι τοῦ Υἱοῦ, τῷ καὶ ἐξ ἀνομοίων κηρογραφεῖσθαι χρωμάτων εἰκόνας, καὶ τὰς μὲν εἶναι θέσει χειροτεύκτους, τὰς δὲ φύσει, καὶ ὁμοιότητι γεγεννημένας. Ἄλλως τε καὶ αὐτὸς ὁ τῆς ἀληθείας τοῦθ' ὑπαγορεύει θεσμός· οὐ γὰρ τὸ ἀσώματον τῆς σοφίας πνεῦμα σύμμορφον τοῖς σωματικοῖς ἀνθρώποις ἐστίν, ἀλλ' ὁ τῷ πνεύματι σωματοποιηθεὶς ἄνθρωπος χαρακτήρ, ὁ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἰσάριθμα μέλη φορῶν, καὶ τὴν ὁμοίαν ἑκάστοις περιβεβλημένος ἰδέαν.

(2) CYRIL. 1. contra Jul. pag. 22. Εἰκὼν γάρ ἐστι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Υἱός, πρὸς ὃν καὶ ἡμεῖς μεμορφώμεθα.

(3) CYRIL. contra Anthropom. cap. 6. Εἰ δὲ χρή τι καὶ οὐκ ἀπιθάνως εἰπεῖν, ἀναγκαῖον ἦν μέλλοντας υἱοὺς ὀνομάζεσθαι Θεοῦ ἡμᾶς, κατ' εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ μᾶλλον γενέσθαι, ἵνα καὶ ὁ τῆς υἱότητος ἡμῖν ἐμπρέπῃ χαρακτήρ.

[1] Apud Theodoretum in Dial. 1. con. Hær. fol. 4.

[2] Rom. 8

« (1) Unigenita ergo, et exemplaris, Dei sapientia, creatrix, et opifex est omnium. Omnia enim, inquit, in sapientia fecisti. Impleta est terra creatura tua. Verum ut non solum existant producta, sed bene etiam existant, placuit Deo, ut sapientia sua se ad creaturas accommodaret, ut figuram quamdam, et speciem imaginis suæ communiter universis, tum singulis imprimeret; ut et sapientia prædita, et digna Deo, facta ab eo opera monstrentur. Nam ut Verbi, qui Dei filius est, imago est verbum nostrum; sic ejusdem, qua illius est sapientia, imago est, quæ nobis inest sapientia; in qua id habentes ut sciamus, et sapiamus, capaces fimus opificis sapientiæ, per eamque Patrem ipsius possumus cognoscere. »

Denique, quia et per Verbum suum universa procreavit Deus, et præ reliquis omnibus hominem, cui et rationem, id est λόγον impertiit; merito ad imaginem τοῦ Λόγου, id est divini Verbi, vel rationis creati dicimur, « de cujus effectu et nos, et angeli rationales sumus, » ut ait Rupertus [1].

XIV. Ad extremum refelli ex iis omnibus illa Anomœorum tergiversatio potest, debetque, qui cum similem esse Patris Filium omnino negare non possent, frigidum illud commenti sunt, non esse imaginem substantiæ, sed vel notionis, vel voluntatis, vel alterius cujuspiam, quod insit in Patre. De notione, sive idea contendit Eunomius apud Cyrillum Alexandrinum libro 13. Thesauri : « (2) Quemadmodum, *inquit*, domus ad certam constructa speciem, tanquam imago est cogitationis ejus, qui condidit. » Sed ridicula hæc fabula statim ab Cyrillo eodem exploditur (3); quoniam notio illa Patris non potest ab ejus esse substantia diversa, ne non simplex sit, sed compositus.

Deinde non erit perfecta similitudo, si non substantiam ipsam exprimat, sed superficiaria, et communis cum rebus ceteris. Sic in Dialogo 5. [2] eodem argumento jugulat id, quod de similitudine voluntatis ab iisdem afferri solebat; quoniam θέλησις, id est voluntatis ipsa motio, nihil in Deo differt ab ejus substantia. Præterea naturalis est imago Patris Filius. Ideo naturam ipsam, et substantiam, non lineamenta solum, externamque speciem illius exprimit; quæ nulla prorsus in Deo sunt.

Basilius quoque libro primo adversus Eunomium, eodem modo disserit. Nam cum dixisset Eunomius « (4) idcirco nec æqualem, nec similem esse Patri Filium, quia quantitatis, et qualitatis est expers; » sic illi Basilius respondet : « (5) Ego vero in hoc ipso pono similitudinem, quod sicut Pater ab omni compositione liber est, ita et Filius simplex omnino, et incompositus. Et similitudinem non secundum identitatem speciei considerari arbitror, sed secundum substantiam ipsam. Nam quibuscumque forma, et figura circumposita est, iis secundum formæ identitatem inest similitudo. Natura vero, quæ forma, et figura caret, superest ut similitudinem in substantia ipsa, et æqualitatem, non in commensu molis, sed in virtutis identitate possideat. »

XV. Eleganter item Cyrillus alibi, « (6) Non externis dignitatibus nobis Filius ad Patris æqualitatem conformatur, neque sic, tanquam in tabula quadam picta effigies, solis colorum variegata formis, regis figuram imitando mentitur. Sed est character, et imago

(1) ATHAN. orat. 3. pag. 247. Ἡ μὲν οὖν μονογενὴς, καὶ αὐτοσοφία τοῦ Θεοῦ κτίζουσα, καὶ δημιουργός ἐστι τῶν πάντων. Πάντα γὰρ, φησὶν, ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεως σου. Ἵνα δὲ μὴ μόνον ὑπάρχῃ γενόμενα, ἀλλὰ καὶ καλῶς ὑπάρχῃ, ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς συγκαταβῆναι τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν τοῖς κτίσμασιν, ὥστε τύπον τινὰ καὶ φαντασίαν εἰκόνος αὐτῆς ἐν πᾶσί τε κοινῇ, καὶ ἑκάστῳ ἐνδεῖναι· ἵνα καὶ σοφὰ τὰ γενόμενα, καὶ ἄξια τοῦ Θεοῦ ἔργα δεικνύηται. Ὡς γὰρ Λόγου, ὄντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν ἐστιν ὁ ἡμέτερος λόγος, οὕτως ὄντος τῆς σοφίας αὐτοῦ εἰκὼν, πάλιν ἐστὶν ἡ ἐν ἡμῖν γενομένη σοφία· ἐν ᾗ τὸ εἰδέναι, καὶ φρονεῖν ἔχοντες, δεκτικοὶ γινόμεθα τῆς δημιουργοῦ σοφίας, καὶ δι' αὐτῆς γινώσκειν τὸν αὐτῆς Πατέρα δυνάμεθα.

(2) CYRIL. 13. Thes. pag. 134. Ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ οἶκος εἰς εἶδός τι καὶ σχῆμα μεταπεποιημένος, ὥσπερ εἰκὼν ἐστι τῆς τοῦ δημιουργήσαντος ἐννοίας.

(3) Ibid. Ἔσται γὰρ ἡμῖν σύνθετος καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἐκ τε οὐσίας, καὶ νοήματος.

(4) EUN. apud Basil. 1. contra Eun. pag. 33. Διὰ τοῦτο οὔτε ἴσος, φησὶν, οὔτε ὅμοιος, ἐπειδὴ καὶ ἄποσός ἐστι, καὶ ἀνείδεος.

(5) BASIL. Ἐγὼ δὲ κατ' αὐτὸ τοῦτο τὴν ὁμοιότητα τίθεμαι· ἐπειδὴ ὥσπερ ὁ Πατὴρ συνθήκης ἐστὶ πάσης ἐλεύθερος, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ἁπλοῦς παντελῶς, καὶ ἀσύνθετος· καὶ τὸ ὅμοιον μὴ κατὰ τὴν τοῦ εἴδους ταυτότητα θεωρεῖσθαι, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν. Ὅσα μὲν γὰρ μορφὴ καὶ σχῆμα περίκειται, τούτοις, κατὰ τὴν ταυτότητα τοῦ εἴδους, ἡ ὁμοιότης. Τὴν δὲ ἀνείδεον, καὶ ἀσχημάτιστον φύσιν ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ λείπεται ἔχειν τὴν ὁμοιότητά, καὶ τὸ ἴσον μὴ ἐν τῇ ὄγκων παραμετρήσει, ἀλλ' ἐν τῇ ταυτότητι τῆς δυνάμεως.

(6) CYRIL. lib. 9. in Joan. pag. 771. Οὐκοῦν οὐ τοῖς ἔξωθεν ἀξιώμασιν ὁ Υἱὸς ἡμῖν εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς ἰσότητα σχηματίζεται· καὶ οὐ καθάπερ τις ἐν πίνακος γραφῇ, μόναις ἡμῖν ταῖς τῶν χρωμάτων ἰδέαις καταποικίλλεται τὴν τοῦ βασιλέως πλαττόμενός τε, καὶ ψευδόμενος μορφήν· ἀλλ' ἔστι χαρακτὴρ, καὶ εἰκὼν ἀληθῶς τοῦ τεκόντος αὐτὸν, ἐν ἰδίοις, καὶ φυσικοῖς ἀγαθοῖς τὴν τοῦ Πατρὸς φύσιν ἐμφανῆ καθιστάς.

[1] Lib. 1. de Trinit. et Oper. c. 10.

[2] P. 554. et seq.

revera illius, a quo genitus est, in propriis, nativisque bonis naturam Patris manifestam exhibens. » Denique sciendum illud est, Hilarium in libro primo contra Constantium, « similitudinem inter Patrem, et Filium prædicari » nolle, quod ea vox æqualitatem naturæ videtur excludere. Hinc de homine scriptum esse in libro Genesis non tantum « ad imaginem Dei esse factum, sed etiam ad similitudinem, ne veritatis proprietas existimaretur, cui ad imaginem similitudo esset adjuncta. » Tum, « Mihi, *inquit*, similitudo, ne unioni detur occasio, sancta est; sed tibi a me non concedenda est, quia æqualem eumdem, et similem postea fatebor pie. Similem autem Patri, similem quoque et Deo, religiose prædicabo. Similem vero ita, ut similitudini hoc dictum semper anteferam : Ego et Pater unum sumus. Tu autem his omnibus contradicis, quia similitudinem excusatione defendis. » Ex quibus apparet, qua ratione similitudinem usurpari de Deo noluerit; nimirum sic, uti ab hæreticis adhiberi solebat; et cum adversus eos disputandum esset. Alioqui si inter Catholicos, et bona fide res agatur; non solum ferret, sed etiam magni vocem illam faceret; nec ab eo, quod est ὁμοούσιον, vel æquale, distare quidquam putaret, ut in libro superiore, cap. 6. ex eodem demonstravimus.

CAPUT SEXTUM.

Qua ratione Filius Dei imago Patris dicitur, ac cujusmodi, et ad quid comparata in eo similitudo sit. Ubi locus ille Pauli ad Hebræos 1. declaratur. *Qui cum sit splendor gloriæ ejus, et figura substantiæ ejus.* Quid ibi ὑπόστασις significet. Variæ de ea sententiæ; sed veterum concordes esse monstratur. Imaginis vera, et propria ratio declarata. Hypostasim in illis Pauli verbis esse naturam, non personam; quod multis antiquorum testimoniis, et argumentis adstruitur.

I. Imago omnis similitudo quædam est, ut ex antecedente disputatione liquet. Est autem similitudinis ratio non absoluta, sed relativa, quæ ad aliud necessario comparatur. Quare eadem et imaginis natura sit oportet; quod Augustinus multis in locis animadvertit, velut in septimo de Trinitate [1]. « Quid autem, *ait*, absurdius, quam imaginem ad se dici. » Et in quinto [2], « Relative dicitur filius, relative dicitur et verbum, et imago. » Et Hilarius in libro de Synodis [3] : « Neque enim ipse sibi quisquam imago est, sed eum, cujus imago est, necesse est, ut imago demonstret. Imago itaque est rei ad rem coæquandæ imaginata, et indiscreta similitudo. » Anselmus item : « Verbum namque hoc ipsum, quod verbum est, aut imago, ad alterum est; quia nonnisi alicujus verbum est, aut imago. » Quod et superioribus in capitibus ostendimus. Verum creatis in rebus imago omnis proprie dicta; cujusmodi est ea, quæ per generationem existit, ac filii nomen asciscit; naturam, et essentiam ut eamdem specie cum exemplari habet, ita numero, reque ipsa diversam. At in Deo unica est, et singularis, simplexque divinitas in tribus indivisa, distinctis licet numero personis. Ex quo imaginis, et similitudinis ratio difficilius illic intelligitur. Nam cum Patris imago Filius, ac Verbum dicitur, eique similis; cujus proprie similitudinem exprimat, et in quo dicatur similis, quæritur. Duo sunt enim, quibus persona quæque constat, quatenus mente ista capere possumus : essentia, quæ divinitas est; et relatio, sive proprietas, quæ cum essentia personam, et hypostasim constituit. Cujus erit igitur imago, similisve Filius? An essentiæ, ac naturæ? At non potest; nam una, et eadem est in utroque; rei autem non ad eamdem, sed ad alteram rem, ac diversam similitudo est, et imago, ut paulo ante dixi. An proprietatis, ut exempli causa, paternitatis? At nec illud verum est; esset enim et pater, qui est filius; quia paternitati similis est paternitas, non filiatio, quæ magis est dissimilis.

II. Atque hæc ipsa quæstio ex Apostoli potissimum verbis oritur, qui ad Hebræos scribens [4], ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως, vocat

[1] Cap. 1. — [2] Cap. 13. — [3] Ad 1. Anathem. Synodi Ancyr. Vide Mag. in 1. Dist. 27. et 29.

[4] Cap. 1. 3.

Christum, hoc est *splendorem gloriæ, vel majestatis, et figuram seu characterem substantiæ.* Nam quid illic vox *hypostasis* significet, et quæ sit ei subjecta potestas, ambigitur; quod alii essentiam ipsam intelligunt, alii subsistentiam, et personam; et utrique antiquos interpretes, ac Patres, tanquam et ipsos opinionibus divisos, in partes trahere student. Sed non sunt; imo in idem consentiunt, si ad eorum verba prudenter animum advertimus.

Hypostasim quidem interpretari personam Patris asserunt[1] Basilium, Athanasium, Epiphanium, Gregorium Nyssenum, Chrysostomum, Theodoretum, Theophylactum, OEcumenium, et ex Latinis Hilarium. At essentiam intelligere quosdam interim ex illis, ut Epiphanium, Athanasium, Hilarium; tum Cyrillum, Eusebium Cæsariensem, Ambrosium, et Ephesinam synodum.

Verum neque illi dissident invicem, ut jam dixi, et in verbis, ac modo loquendi potius, quam in re conflictus iste recentiores theologos exercet; ac denique, si præcise loquimur, magis est ut ὑπόστασιν pro essentia, et natura, quam pro persona, sive proprietate ipsa sumptam putemus: quod hoc modo licet exponere. Imago omnis, ut supra docui, alterius, ac diversæ rei est imago, sed ita diversæ, ut nihilominus idem sint ambo secundum id, quod imago repræsentat. Nam nisi in uno aliquo congruant, in eoque sint idem, neutrum imago erit alterius. De perfecta imagine loquor, cujusmodi vera, et substantiali generatione producitur, ne quis ad pictam, vel sculptam manibus effigiem recurrat animo, quæ proprie imago dici non meretur. Quanquam ne ipsa quidem *identitate* ista (ita enim ταυτότητα latine dicamus quomodo possumus) carere potest, ut qua ratione imago est, idem sit quodammodo cum exemplari.

III. Hoc enim docet Athanasius oratione 4. contra Arianos, ubi Filii cum Patre τὸ ὁμοούσιον exemplo regis, et imaginis ejus insigniter explicat. « (1) In imagine, *inquit*, species regis inest, et forma; et in rege inest species, quæ est in imagine. Etenim nulla re dissimilis est species, quæ est in imagine, adeo ut qui imaginem intuetur, regem in ipsa contempletur; ac rursus qui regem videt, hunc esse, qui sit in imagine, cognoscat. Ex eo porro, quod similitudo non discrepat, si quis post imaginem regem velit aspicere, huic imago posset dicere: Ego, et rex unum sumus. Ego enim in illo sum, et ille in me; et quod vides in me, hoc in illo cernis; et quod in illo vidisti, hoc in me vides. » Cyrillus itidem in quinto Dialogorum: « (2) Nihil est, quod imaginem cum suo exemplari, et exemplar cum sua imagine diversa esse faciat, secundum quod in similitudine, et specie idem sunt. » Verum ut imaginis hoc genus minime perfectum est, sic non exquisita ejus, et archetypi est identitas, sed adumbrata et tropica; quia nec exactam similitudinem habet, ac sola figura, qualitate, aut quantitate, aut habitu, ac proportione, ut ait Cyrillus[2], non natura, et substantia respondet. Quod genus similitudinis, ut et identitatis, *intentionale* vulgo in scholis nominant, nos *repræsentativum* appellare possumus. Cujusmodi ab Semiarianis, et Homœusiastis, imprimisque ab Eusebio Cæsariensi intellectum esse docuimus[3], cum Filium dicerent per omnia Patris esse similem, adeoque substantia ipsa, et οὐσίᾳ. Nam duas non solum numero diversas, sed etiam specie, imo genere toto discrepantes naturas, et essentias ponebant; alteram increatam, immensam, æternam, quæ sola, et simpliciter Deus esset; alteram inferiorem, et ab summa illa derivatam, ac procreatam, quamvis excellentiore aliquo modo, ac creata cetera; ut propterea generatio dicatur illius productio, et qui per eam existit, filius insigniter appelletur. Hanc porro prioris illius, ac non dignitate solum, sed ævo quoque superioris, similem esse, et ejus imaginem externa tantum repræsentatione, ac specie: ob idque Deum, et ipsum esse, non οὐσιωδῶς, quasi divinitatem propriam habeat, ac suam: sed quatenus Deum verum fert: ut propterea nec duo sint dii, sed unus; quemadmodum et regis imago rex dicitur; neque tamen reges sunt duo, nec imago ipsa

(1) ATHAN. orat. 4. pag. 254. Ἐν γὰρ εἰκόνι, τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος, καὶ ἡ μορφὴ ἐστι· καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ δὲ, τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστιν. Ἀπαράλλακτος γάρ ἐστιν ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως ὁμοιότης· ὥστε τὸν ἑνορῶντα τῇ εἰκόνι ὁρᾶν ἐν αὐτῇ τὸν βασιλέα, καὶ τὸν πάλιν ὁρῶντα τὸν βασιλέα, ἐπιγινώσκειν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ἐν τῇ εἰκόνι. Ἐκ δὲ τοῦ μὴ διαλλάττειν τὴν ὁμοιότητα, τῷ θέλοντι μετὰ τὴν εἰκόνα θεωρῆσαι τὸν βασιλέα εἴποι ἂν ἡ εἰκὼν, ἐγὼ καὶ ὁ βασιλεὺς ἕν ἐσμεν· ἐγὼ γὰρ ἐν ἐκείνῳ εἰμὶ, κἀκεῖνος ἐν ἐμοί· καὶ ὃ ὁρᾷς ἐν ἐμοὶ, τοῦτο ἐν ἐκείνῳ βλέπεις· καὶ ὃ ἑώρακας ἐν ἐκείνῳ, τοῦτο βλέπεις ἐν ἐμοί.

(2) CYRIL. dial. 5. pag. 554. Εἰκόνι μὲν γὰρ πρὸς τὸ ἀκριβῶς ἰσότυπον, ἰσοτύπῳ δὲ αὖ πρὸς ἐμφερεστάτην εἰκόνα, τὸ διαλλάττον οὐδὲν, κατά γε, φημὶ, τὸ ἐν ὁμοιώσει τε, καὶ ὡς ἐν εἴδει ταὐτόν.

[1] Ruis disp. 23. Sect. 3. Esthius, a Lapide, Justinian.

[2] Lib. 2. in Joan. c. 14. — [3] Lib. 1.

naturam regis, et substantiam intime, et οὐσιωδῶς complectitur. Hæc germana mens Eusebii fuit, et Arianorum quorumdam, qui minus impii, ac semicatholici habiti sunt, uti pluribus in primo libro declaravimus.

IV. Quocirca inest in imagine omni tam diversitas, quam identitas cum exemplari, et archetypo; et hæc posterior eo major est, quo perfectior est imago, ut in animantibus, ac creatis omnibus, quæ gignuntur invicem. Hæc enim unam, et eamdem habent naturam, et essentiam, sed specie duntaxat, cum reipsa numero sint plures, ac separatæ. Perfectissima vero imago, similitudoque naturæ, perfectissima identitate constat, quæ non specie sola, sed etiam numero eamdem substantiam, et οὐσίαν continet; quod in solo Deo cernitur, quo in uno perfectam esse tum generationem, tum Patris, Filiique proprietatem supra demonstravimus. Hinc perfectam similitudinem nihil ab æqualitate, et identitate naturæ differre, passim Hilarius, aliique veteres affirmant, quos in secundo libro, et hoc etiam ipso citavimus, e quibus complures Semiarianorum opinionem, ac decreta super absoluta Filii similitudine pro Catholicis admittunt, tanquam τὸ ὁμοιούσιον idem sit plane, quod ὁμοούσιον, hoc est simile substantia non aliud sit, quam idem substantia.

Ceterum imago quælibet sic ad exemplar refertur, ut sint in eo discernenda cogitatione duo; alterum est archetypum ipsum, seu persona, quæ repræsentatur; alterum id, in quo similitudo ipsa consistit, hoc est forma, et proprietas, secundum quam similis dicitur; quod utrumque eodem modo sæpius effertur. Nam et imaginem Alexandri vocamus formæ, staturæ, coloris, ac figuræ illius effigiem; et imago Sethus est non Adami solum, sed etiam naturæ, quæ in eo est, et indolis, aut virtutis; quod ipsum et de filiis omnibus usurpari solet. Quæ duæ imaginis σχέσεις ita invicem conjunctæ sunt, ut cum alterius imaginem esse aliquid audimus, velut Alexandri pictam tabulam, aut Adami Sethum, statim animo feramur ad id, in quo similitudo posita est, prout genus est imaginis. Cum enim duplex, ut ante collegimus, imago sit, una naturalis, quæ generatione oritur, altera constans arte; cum de priore sermo est, ut cum filium dicimus imaginem esse patris, subinde nobis occurrit similitudo naturæ, et in utroque eadem hominis essentia; cum autem ab Apelle pictam, aut a Lysippo sculptam Alexandri imaginem audimus, non naturæ in utroque similitudinem cogitamus, sed figuræ, uti dictum est, et habitus externi. Hinc illud Basilii citatum ab Joanne Damasceno libro primo de Imaginibus: « (1) Quod igitur ratione imitationis hic est imago, illic naturaliter est Filius. Et quemadmodum in rebus, quæ arte constant, in ipsa forma sita est similitudo; sic in divina, et compositionis experte natura, in divinitatis communione copulatio consistit. »

V. His velut jactis fundamentis, ad id, quod erat propositum, revertamur. Negamus invicem discrepare veteres illos, qui Patris imaginem, aut figuram dicunt esse Filium, ab iis, qui paternæ substantiæ, aut essentiæ, aut bonitatis imaginem appellant, et utrumque recte, ac catholice dici; tum in illo Pauli interpretando loco, ubi ὑποστάσεως χαρακτὴρ Filius nominatur, concordes inter sese Patres esse; ac denique ὑποστάσεως vocabulum magis pro οὐσίᾳ sumi, quam pro persona, quatenus directe, et, ut vulgo loquuntur, *formaliter*, personalem proprietatem significat. Hic igitur explicanda duo sunt, quid sit apud Apostolum ὑπόστασις, et quo sensu Patris imago, vel paternæ essentiæ dicatur Filius. De priore sic statuimus, ὑπόστασιν a Paulo nominari *substantiam*, hoc est essentiam, et naturam, quam οὐσίαν dicimus. Qua in opinione est Guillelmus Esthius, ut alios omittam. Idque hoc argumento persuadet, quod cum epistola illa scriberetur, nihil dum aliud ὑπόστασις significabat, quam essentiam, ut et nos fuse in quarto libro superiore demonstravimus [1]. Cum hoc utatur argumento Esthius, itaque sentiat de hypostasis significatione, satis indicat, quod de Dionysio librorum de cœlesti Hierarchia, ceterorumque scriptore judicium fecerit. Nam apud eum ὑπόστασις pro persona non semel sumitur; ut cum in septimo capite libri de cœl. Hierar. et in primo libri de Divin. nom. Deum vocat οὐσίαν τρισυπόστατον. Atque Hieronymus quidem testatur, hypostasim communi usu nihil ab οὐσίᾳ differre, cujus verba in eodem tertio libro citavimus [2].

(1) BASIL. lib. de Sp. S. cap. 18. apud Damasc. Ὁ οὖν ἐστιν ἐνταῦθα μιμητικῶς ἡ εἰκὼν, τοῦτο ἐκεῖ φυσικῶς ὁ Υἱός. Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν τεχνητῶν, κατὰ τὴν μορφὴν ἡ ὁμοίωσις, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς θείας, καὶ ἀσυνθέτου φύσεως, ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς θεότητός ἐστιν ἡ ἕνωσις.

[1] Cap. 1.

[2] Cap. 4.

Addit et Syrum paraphrasten Esthius vertere *imago essentiæ*, צלבוא דאיתותה. Quanquam vox איתותה pro ὑπάρξει potest accipi, hoc est rei *extantia*, ut infinite tam essentiam ipsam, sive τὸ τί ἦν εἶναι quam existentiam, ac modum essentiæ significet. Quare ὑπόστασιν videtur Syrus intellexisse naturam, et οὐσίαν existentem, ac subsistentem; hoc sensu « Filium imaginem esse naturæ, et essentiæ subsistentis in Patre; » quæ germana est, et sincera loci illius interpretatio. Neque enim ὑπόστασις ibi *persona* esse potest, prout *in concreto* nomen hoc sumitur, idemque est ac *pater;* aut *in abstracto*, quatenus *personalitatem*, et, ut modo loquuntur, *subsistentiam*, nempe *paternitatem* exprimit; sed quatenus *essentiam* ipsam, et *naturam* indicat, quam his modis, velut formis, affectam cogitatione fingamus.

VI. Quod ex ipso contextu orationis apparet; quæ in hanc sententiam brevi compendio redigitur: « Deus Pater, postquam variis modis per patriarchas, et prophetas locutus est, tandem per Filium locutus est nobis, qui est splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus. » Hic nimirum ὑπόστασις, sive substantia non ipse Pater est, si præcise loquimur, sed aliquid, quod est in Patre, quodve Pater quodammodo continet; proprietas, inquam, aliqua, sed οὐσιώδης, vel οὐσία ipsa, modo quodam abstractionis intellecta, quemadmodum et δόξα, hoc est *gloria*, sive *majestas*, cujus splendor est Filius, in ipsa Patris persona comprehenditur, tanquam naturalis conditio, quæ relucet in Filio, velut in imagine, ac speculo. Sane cum Sethus Adami patris imago dicitur, nullus est, qui propriam, et, ut dicunt, formalem notionem Adami putet esse vel *personalitatem* ipsam, et *subsistentiam* singularis illius hominis, vel individuam hanc naturam, prout *personalitate* est affecta; verum directus ac proprius vocabuli istius intellectus est, natura, et essentia singularis, et subsistens, quatenus rationalis est, et hominis natura, vel humanitas dicitur. Itaque duo sunt distinguenda in usu *concretorum* nominum; alterum, proprietas ipsa significationis, quæ est *formalis*, et directa notio; alterum, conditio quædam ad formalem exprimendam notionem necessaria. Ut cum *album* dicimus parietem, huic voci subjecta notio propria, et directa, color est parieti superfusus; conditio vero, sine qua concipi animo non potest, singularis est existentia coloris illius, ut et subjecti, quod afficit; quæ ambo sic discernimus, ut prior *significatio*, posterior *assignificatio* nominetur. Atque hoc in concretorum usu nominum cernitur. In abstractis vero multo id magis locum habet; ut si dicam, Adamus Sethum genuit imaginem substantiæ suæ. Hic enim substantia τὸ οὐσιῶδες aliquid demonstrat, nec aliud, quam humanitatem ipsam, sive rationalem naturam, sed cum ea conditione, quatenus singulari subest existentiæ, ac subsistentiæ. Nam non alterius, quam hujus, et in hoc subsistentis essentiæ, figuram refert genitus filius.

VII. Atque ut pressius pedem conferamus, nomen *hypostasis*, quod ex genere est concretorum, duo quædam continet, naturam ipsam, sive essentiam, et existendi proprietatem, quæ in Deo absoluta non est, sed σχετικὴ, meraque relatio, ut supra docuimus [1]. Quæro igitur, cum Filius Patris appellatur χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, *figura substantiæ ejus*, an substantia præcise sit proprietas ipsa relativa, quæ subsistentia hodie dicitur. At absurdum est. Non enim Filius est imago paternitatis, nec ejus similis, imo vero oppositus est ei, ab eaque reipsa filiatio differt. An Pater ipse, vel hic Deus, prout proprium habet subsistendi modum, ita ut formalis notio sit proprietas essentiam connotans? Sed hoc perinde est ridiculum. Nam dicitur Filius figura substantiæ Patris, hoc est, quam Pater habet. Pater autem non habet patrem, neque est in patre; tum, quod contra priorem significationem objectum est, idem et adversus istam valet. Neque enim Patris, ut pater est, imago est Filius, sed ut est Deus, cum ea tamen conditione, ut sit singularis, et subsistens. Itaque Sophronius Hierosolymitanus proprietates appellat personarum *dissimilitudines* : « (1) Dissimilitudinem, *inquit*, proprietatum, quæ citra confusionem unamquamque personarum propria nota designant. » Et Joannes Damascenus in oratione tertia de Imaginibus, « (2) Filium *ait* esse imaginem nativam, et nulla re discrepantem Patris, per omnia ei similem, excepta Ingeniti proprietate, et paternitate. » Ac profect-

(1) SOPHRON. act. 11. syn. 6. Τὸ τῶν ἀσυγχύτως ἕκαστον χαρακτηριζόντων πρόσωπον ἰδιωμάτων ἀνόμοιον.

(2) JOAN. Damasc. Ἔστι μὲν ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς φυσικὴ, καὶ ἀπαράλλακτος, κατὰ πάντα ὁμοία τῷ Πατρὶ, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, καὶ τῆς πατρότητος.

[1] Lib. 4.

si proprietatis hypostaticæ Patris similitudo esset in Filio, valeret id, quod Ariani adversus utriusque similitudinem apud Athanasium objiciunt, oportere Filium ipsum gignere, ut sit Patris similis. Siquidem pater et ipse deberet esse. Superest igitur, ut *substantia ejus* nihil sit aliud, quam natura, et essentia, hoc est divinitas existens, ac subsistens in illo; propter quam solam similis ejus est Filius. Atque ut idipsum clarius explicetur, fingamus in lacte, ac nive candorem eumdem esse numero; tum si lac nivis esse simile dicatur, vel ejus, quod in nive est, profecto neque subjectum ipsum corpus, qui dici illud audierit, mente concipiet, neque candorem præcise, ac formaliter, ut inhæret nivi, sed ut talis est color; ita tamen, ut et singularitas ejus, et existentia tacite cogitetur. Similis est ratio in illis Apostoli verbis : *Filius est imago substantiæ Patris*, sive *quæ est in Patre*. Hæc enim ostendunt eamdem prorsus numero in Filio esse substantiam, hoc est essentiam, quæ inest in Patre. His accedit, quod, ut libro superiore dixi, Paulus alio in loco τὴν ὑπόστασιν itidem sumpsit pro οὐσίᾳ, id est pro extantia rei, quæ non specie tenus adumbrata sit, sed solida; ut cum ad Hebræos scribens[1], fidem esse dicit τῶν ἐλπιζομένων ὑπόστασιν. Et in alia epistola[2], τὴν ὑπόστασιν τῆς καυχήσεως, *substantiam gloriationis*, vocat *segetem*, *et argumentum gloriolæ*, hoc est causam justam, et reipsa extantem, non fictam, aut ementitam. Ad hæc Paulus hunc locum videtur expressisse e libro Sapientiæ[3], ubi similiter legitur ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, *Splendor*, *vel refulgentia lucis æternæ*, *et imago bonitatis ipsius*. Bonitas autem οὐσίαν magis, quam personam significat. Præterea dicitur eatenus imago Patris Filius, qua ejusdem est cum illo substantiæ, quod est ὁμοούσιος. Ideo Gregorius Nazianzenus; « (1) Imago est, *inquit*, tanquam consubstantialis Patri; » at ex sola οὐσίᾳ nominis illius origo petitur. Neque consubstantialis dicitur, quod ejusdem sit personæ; id enim impium est. Igitur neque imago personæ, ut est persona, vocari debet, sed naturæ, et οὐσίας. Huc pertinet quod Theodoretus in Dialogo secundo Filium ait sic esse Patris imaginem, ut non omnia in se habeat, quæ sunt in Patre, velut paternitatem, et alias proprias ejus notiones. Quippe « (2) imaginem non habere omnia, quæ sunt in archetypo. » Ex quo sequitur, id, cujus gratia imago dicitur, non esse hypostasim ipsam, qua hypostasis est, hoc est secundum id, quod proprium est, sed communem substantiam.

VIII. Operæ pretium est, non tam Pauli interpretandi gratia, (non enim pluribus est opus) quam ut imaginis ratio penitus intelligatur, quædam commemorare loca veterum Patrum, quibus aut illa Pauli verba declararunt, aut similes sententias expresserunt. Imprimis vero Chrysostomus audiendus est; qui in commentariis ad epistolam Pauli ad Hebræos, ἀπαύγασμα vocari ait, « (3) eo quod ex ipso sine perpessione, integro manente, nec diminuto oritur. » Quod autem refulgentia lucis, ac splendor, qui Græcis ἀπαύγασμα dicitur, per se non subsistit, hoc est, non est ἐνυπόστατον, ideo statim subjecisse, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως, *et figura substantiæ ejus;* « ut ostenderet, quemadmodum subsistens est Pater, et ad subsistendum nullius est egens, et esse Filium. Hic enim, inquit, demonstrare volens, nulla in re dissimilem esse, istud adjecit, ut te ad propriam figuram prototypi transmitteret, ac doceret, ipsum in sua subsistentia per se consistere. » Paulo post vero ait (4) Apostolum nomine ἀπαυγάσματος æqualitatem essentiæ notare voluisse, cognationemque cum Patre. Ita ipsum et οὐσίαν singularem expressisse, et ὑπόστασιν, ad hypostases duas demonstrandas. « Nam character, sive figura diversa est a prototypo, diversa vero non omnino, sed eo ipso, quod est subsistens. Quandoquidem, et hoc loco characteris nomen in nullo dissimilem esse

(1) NAZIANZ. orat. 36. pag. 591. Εἰκὼν δὲ ὡς ὁμοούσιον.

(2) THEODORET. pag. 60. Ἡ εἰκὼν οὐ πάντα ἔχει ὅσα τὸ ἀρχέτυπον ἔχει.

(3) CHRYS. hom. 2. in epist. ad Heb. Ἀλλ' ὅρα πρὸς τί αὐτὸ ἐκλαμβάνει, καὶ οὕτω καὶ αὐτὸς δέχου· ὅτι ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ἀπαθῶς, ὅτι οὐ μειωθέντος, οὐδὲ ἐλαττωθέντος. Et mox : Τί δέ φησι; καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· δηλῶν διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ὅτι ὥσπερ ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἐνυπόστατος, καὶ πρὸς ὑπόστασιν οὐδενὸς δεόμενος, οὕτω καὶ ὁ Υἱός. Ἐνταῦθα γὰρ τὸ ἀπαράλλακτον δεικνὺς τοῦτό φησι, καὶ πρὸς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ πρωτοτύπου παραπέμπων σε, καὶ διδάσκων ὡς ἐν ὑποστάσει ἐστὶ καθ' ἑαυτόν.

(4) CHRYS. Διὰ δὲ τοῦ ἀπαυγάσματος τὸ ἴσον ἐσήμανε τῆς οὐσίας καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἐγγύτητα. ἐννόησον τὴν λεπτότητα τῶν εἰρημένων· οὐσίαν μίαν ἔλαβε, καὶ ὑπόστασιν, εἰς δύο ὑποστάσεων παράστασιν. Mox : Εἶτα ἐπήγαγεν ὅτι καὶ χαρακτήρ. Ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἄλλος τίς ἐστι παρὰ τὸ πρωτότυπον· ἄλλος δὲ οὐ πάντη, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐνυπόστατον εἶναι· ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ χαρακτὴρ τὸ ἀπαράλλακτον δηλοῖ οὗ ἐστι χαρακτὴρ, τὸ ὅμοιον κατὰ πάντα.

[1] Cap. 11. 1. — [2] 2. Cor. 11. 17.

[3] Cap. 7. 26.

demonstrat ejus, cujus est character, imo per omnia similem. »

Quem locum Chrysostomi, ut et alia quædam, imitatus est Isidorus Pelusiota; qui utrumque nomen assumpsisse dicit Apostolum, ut et ἀπαύγασμα τῆς δόξης vocaret, et χαρακτῆρα τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, « (1) illud quidem, ut æternum esse, vel potius coæternum ostenderet; hoc vero ut subsistentem esse doceret, et veris ac germanis notis insignem. Nam, ut ne splendor non per se subsistere putetur, characteris addita vox subsistentiam promittit; » quod et brevius epistola 58. declarat. His consentaneus est Theodoretus, qui verba illa, *Et figura substantiæ ejus*, sic enarrat : « (2) Per se subsistit, totum in se Patrem ostendens. In se enim patrios characteres continet. Huic simile est, quo Philippo a Domino dictum est[1] : *Qui vidit me, vidit et Patrem meum.* » Ac subinde : « Porro autem adjecit etiam, eum esse characterem substantiæ, utrumque simul docens, nempe quod per se subsistit, et in se paternos ostendit characteres. » Vide et Isidorum Pelus. epist. 355. libri tertii.

IX. Videntur illi quidem ὑπόστασιν intellexisse personam potius, quam οὐσίαν. Sed non est ita. Primum enim personæ Patris imaginem Filium esse sentiunt, non quatenus est persona, vel ut tali proprietate præditus est, sed qua divinitatem habet propria subsistentem hypostasi, uti supra diximus. Proinde ratio similitudinis in exemplari non est proprietas personalis, sed essentia. Deinde cum Filium aiunt imaginem esse subsistentiæ Patris, eo quod per se ipse subsistit eodem modo, quo Pater; subsistentiam interpretantur non de proprietate ipsa, qui tanquam modus quidam cogitatur a nobis essentiæ additus, quique ratione saltem a prima et individua substantia secernitur : ut in homine, quem Verbum assumpsit, singularis est substantia, sine propria, id est creata proprietate subsistendi; sed intimam, innatamque substantiæ primæ, et οὐσιώδη proprietatem intelligunt, a qua ejus definitio petitur, hoc est *gradum*, ut vocant, *essentialem.*

Quocirca Damascenus « (3) Filium *ait* et characterem vocari paternæ hypostasis, quod perfectus sit, et subsistens, et per omnia Patri similis, excepto eo, quod est ingenitus. » Ubi vides a similitudinis, et imaginis notione personalem proprietatem excipi. Sic etiam Athanasius sub initium libri 5. contra Arianos : « (4) Ut enim ex Deo Deus est, et ex sapiente sapientia, et ex rationali ratio, et ex Patre Filius; sic ex subsistentia subsistens, et ex substantia substantivus, et essentialis, et ex ente ens. »

Quo in loco Athanasius ὑπόστασιν, et οὐσίαν pro substantia, et ejus naturali et essentiæ ingenita proprietate sumpsit, qua differt ab accidente, ac per se subsistere natura potest; nec alieno adminiculo indiget, hoc est non inhæret accidentis more, modoque. Id enim contendit Athanasius, Verbum divinum non esse quippiam fluxum, ac transiens, vel inhærens Patri, ut in nobis verbum interius, et cogitatio nostra. Itaque οὐσιώδη et ὑφεστῶτα Λόγον proxime ante nominavit, id est *substantivum*, et *subsistentem*, sive solidum, et in extantia permanentem.

Ita Cyrillus Alexandrinus in libro de recta in Christum fide ad Theodosium, fuse demonstrat Christum non esse ἀνυπόστατον Λόγον, vel ἀνύπαρκτον, hoc est *non subsistens, vel non extans Verbum.* Quod etiam ex imaginis proprietate persuadet. « (5) Siquidem imagines tales esse debent, qualia sunt archetypa. Ita enim, et non aliter habere se illas oportet. Quare si non sub-

(1) ISID. Pelus. lib. 3. epist. 130. Τὸ δὲ διὰ τὸ ἀΐδιον, μᾶλλον δὲ συναΐδιον· τὸ δὲ διὰ τὸ ἐνυπόστατον, καὶ διὰ τὸ γνησίοις χαρακτῆρσιν ἐμπρέπειν. Ἵνα γὰρ μὴ τὸ ἀπαύγασμα ἀνυπόστατον νομισθῇ, ὁ χαρακτὴρ τὴν ὑπόστασιν ἐγγυᾶται.

(2) THEODORET. in ep. ad Heb. Καθ' ἑαυτὸν γὰρ, φησὶν, ὑφέστηκεν, ὅλον ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν Πατέρα. Τούτῳ ἔοικε τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Φίλιππον εἰρημένον· ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα μου. Μοχ : Προστέθεικε δὲ ὅτι καὶ χαρακτήρ ἐστι τῆς ὑποστάσεως, ἀμφότερα κατὰ ταὐτὸν διδάσκων, ὅτι καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑφέστηκε, καὶ ἐν ἑαυτῷ δείκνυσι τοὺς πατρικοὺς χαρακτῆρας.

(3) JOAN. Damasc. lib. 1. de Fide, cap. 9. Υἱὸς δὲ καὶ χαρακτὴρ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως διὰ τὸ τέλειον, καὶ ἐνυπόστατον, καὶ κατὰ πάντα ὅμοιον τῷ Πατρὶ εἶναι, πλὴν τῆς ἀγεννησίας.

(4) ATHAN. lib. 5. con. Arian. pag. 303. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ Θεός ἐστι, καὶ ἐκ σοφοῦ σοφία, καὶ ἐκ λογικοῦ λόγος, καὶ ἐκ Πατρὸς Υἱός· οὕτως ἐξ ὑποστάσεως ὑπόστατος, καὶ ἐξ οὐσίας οὐσιώδης, καὶ ἐνούσιος, καὶ ἐξ ὄντος ὤν.

(5) CYRIL. in 1. par. concil. Eph. pag. 30. tom. 2. Concil. græcol. Καί τοι πῶς τοῦτό ἐστιν οὐχ ἅπασιν ἐναργὲς, αἱ δὲ εἰκόνες, ὡς τὰ ἀρχέτυπα ; δεῖ γὰρ οὕτως αὐτὰς, καὶ οὐχ ἑτέρως ἔχειν. Οὐκοῦν εἰ μὴ ἐνυπόστατος ἡ εἰκὼν, μήτε μὴν ἐν ὑπάρξει νοοῖτο τῇ καθ' ἑαυτὸν ὁ χαρακτὴρ· ἀνυπόστατον εἶναι δώσουσιν, ὡς ἐξ ἀναγκαίου λόγου, καὶ τὸν οὗπερ ἐστὶν ὁ χαρακτὴρ, καὶ τὸ τῆς εἰκόνος ἀκαλλὲς ἀναδραμεῖται πάντως ἐπὶ τὸ ἀρχέτυπον.

[1] Joan. 14.

sistens est imago, neque in propria extantia intelligitur esse character; etiam illum minime subsistentem esse necessario concedent, cujus est imago, et character; et imaginis vitium omnino ad archetypum recurret. »

X. Etenim substantiæ omnis in eo sita est natura, ut per se subsistat, quod est, in nullo, tanquam subjecto, hæreat velut accidens; quæ ratio, et *essentialis*, ut loquunturr, gradus in primis, ac singularibus substantiis singularis est, nec ab illis separari potest. Præter hunc vero, sive modus aliquis existendi, sive alia quædam proprietas personalis, de qua libro quarto egimus, accedit, quæ ab creata substantia divelli potest; ut in humana Christi natura contigit, quæ alienæ hypostasis adminiculo fulta, proprio subsistendi modo caret. Sic igitur Filius imago paternæ substantiæ dicitur, quia similiter ut ille per se subsistit, quod idem est, ac si dicas, illum perinde ac Patrem esse subsistentiam, eamque cohærentem per se, ac solidam, non fluxam, et transeuntem, neque inhærentem alteri; quæ omnia τοῦ ἐνυποστάτου vocabulum exprimit, ut Sabellii, et Patripassianorum convincatur error. Quod recte Theophylactus his verbis explicat : « (1) Dicit ergo eum esse characterem, hoc est figuram substantiæ ejus; ut quemadmodum Pater in sua persona subsistens nullius alterius indiget ad sui perfectionem, sic et Filius. » Nec minus apposite Photius : « (2) Figura, *inquit*, substantiæ ejus, tanquam totam in seipso exprimens essentiam, et existentiam. Deus est, potestatem habet, omnipotens, artifex; et si quid aliud est, quod tanquam propria nota paternam existentiam delineat, excepto eo, quod Pater est, omnia est Filius. » Ita Sœbadius libro contra Arianos sub finem, Filium ait imaginem Patris, hoc est « Dei sermonem esse, non sonum vocis, sed rem substantivam, ac per substantiam corpulentivam. Non enim sine substantia consistit, quod de tanta substantia fecit. Nihil ergo vacuum de pleno, nihil inane de solido, quia Dei sermo spiritus Dei instructus est, et, ut evidentius dicam, sermonis corpus est Christus. Corpus enim spiritus, sed corpus sui generis. » Hic Sœbadius faciendi verbo usus est in divina generatione. De hac enim loquitur; et corpus usurpavit pro substantia, cum dixit, « sermonis corpus esse Christum, » hoc est, in Christo, ut est Verbum, et sermo, hunc ipsum sermonem non inanem, et fluxum esse, sed « substantivum, et corpulentivum. » Ergo figura est substantiæ, quia paternas in se dotes omnes, omnipotentiam, bonitatem, et ante omnia hæc essentiam eamdem, et existentiam obtinet, nec ulla re discrepat; tum quod similiter, atque ille, per se subsistit, quod substantiis omnibus convenit.

XI. Eodem et Basilii oratio pertinet, epistola 43. quæ est de differentia οὐσίας et ὑποστάσεως, quod opusculum inter Gregorii Nysseni opera legitur[1]; ubi ὑπόστασιν sumit pro natura subsistente, cujus character et imago Filius est. « (3) Proinde qui pulchritudinem, *inquit*, imaginis animadvertit, et cognovit, plenam archetypi intelligentiam habet, et qui filii quasi formam mente concipit, paternæ hypostasis effigiem animo describit, per hunc illum intuens; non ut Ingeniti proprietatem, quæ est in Patre, in effigie perspiciat; alioqui prorsus idem esset, minimeque diversum. Sed ingenitam pulchritudinem contemplatur in genita. » Quocirca sic est imago Patris Filius, ejusque hypostaseos, ut sola ejus essentia, et quod οὐσιῶδες est, in Filio cernatur, hoc est intimum sit ejus substantiæ, et, ut ita dixerim, συνουσιωμένον, atque ad ejus integritatem pertinens; proprietas vero personalis illius, quæ est ἀγεννησία, vel paternitas, quasi extrinsecus in eo spectetur; quoniam, ut est eorum natura, quæ invicem referuntur, cognosci, viderique Filius non potest, quin simul cognoscatur et Pater. Quod paulo ante citata verba sic Basilius exponit : « (4) Adeo ut, qui oculis animæ imaginem

(1) THEOPHYL. Φησὶν οὖν· καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐστιν· οἷον, ὥσπερ ἐστὶν αὐτὸς ἐνυπόστατος, οὐδενὸς δεόμενός εἰς τελείωσιν, οὕτω καὶ ὁ Υἱός.

(2) PHOTIUS. Κα χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, οἷον ὅλην ἐν ἑαυτῷ ἀπομάξας τὴν οὐσίαν, καὶ τὴν ὕπαρξιν. Θεός ἐστιν, ἐξουσιαστής ἐστι, παντοδύναμος, δημιουργὸς, καὶ εἴ τι ἄλλο τὴν πατρικὴν ὕπαρξιν χαρακτηρίζει, πλὴν τοῦ εἶναι Πατὴρ, πάντα ἐστὶν ὁ Υἱός.

(3) BASIL. tom. 2. Greg. Nyss. pag. 469. Οὐκοῦν ὁ τῆς εἰκόνος κατανοήσας κάλλος, ἐν περινοίᾳ τοῦ ἀρχετύπου γίνεται· καὶ ὁ τοῦ Υἱοῦ τὴν οἱονεὶ μορφὴν τῇ διανοίᾳ λαβὼν, τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως τὸν χαρακτῆρα ἀνετυπώσατο, βλέπων διὰ τούτου ἐκεῖνον· οὐ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ ἀπεικονίσματι βλέπων· ἡ γὰρ ἂν διὸλου ταὐτὸν ἦν, καὶ οὐχ ἕτερον· ἀλλὰ τὸ ἀγέννητον κάλλος ἐν τῷ γεννητῷ κατοπτεύσει.

(4) BASIL. ibid. Ὥστε τὸν τῷ χαρακτῆρι τοῦ μονογενοῦς διὰ τῶν τῆς ψυχῆς ὀμμάτων ἐνατενίσαντα, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως ἐν περινοίᾳ γενέσθαι, οὐκ ἐπαλλασσομένης, οὐδὲ συναναμιγνυμένης τῆς θεωρουμένης (ἐν) αὐτοῖς ἰδιότητος, ὥστε ἢ τῷ Πατρὶ τὴν γέννησιν, ἢ τῷ Υἱῷ τὴν ἀγεννησίαν ἐπιμορφάζειν, ἀλλ'

[1] Tom. 2. p. 460.

unigeniti contuitus fuerit, paternam quoque hypostasim mente comprehendat; sed ita ut non alternet, aut misceatur proprietas, quæ in ipsis cernitur; sic tanquam vel in Patre nativitas, vel in Filio innati proprietas informetur; verum ut, quatenus licet, alterum ab altero sejungentes, per se solum capiamus, quod reliquum est. Non enim potest nominari Filius, quin Patrem una complectamur animo, cum ita se habeat hæc appellatio, ut propter habitudinem Patrem simul ostendat. »

Jam Athanasius non uno in loco demonstrat, essentiæ ratione, et ejus proprietatum dici imaginem Filius. Velut Oratione secunda [1], « (1) Talem, *inquit*, esse oportet imaginem, qualis imaginis Pater. Age ergo videamus, quæ sint Patris, ut et imaginem agnoscamus, an sit ipsius. Æternus est Pater, immortalis, potens, lumen, rex, omnipotens, Deus, Dominus, creator, et factor; hæc inesse oportet in imagine, ut revera, qui Filium viderit, videat et Patrem. »

Epiphanius quoque diserta, et copiosa oratione idem asserit, cum adversus Anomœos Filii cum Patre similitudinem, et eamdem substantiam propugnat. Siquidem Catholicos ait (2) non nudam similitudinem profiteri, sed ejusmodi, quæ identitatem potius significet. Nam et alia pleraque dici similia Deo, quæ non sunt eadem, ut cum regnum cœlorum grano sinapis simile dicitur, aut decem virginibus, in quibus eadem natura non cernitur; at Filius ita Patri similis est, ut ea similitudo nihil ab identitate, æqualitateque discrepet. Et paulo post duplicem ait esse imaginem. « (3) Altera est, quæ coloribus effigiatur, altera genitali consubstantialitate constat; utpote cum genitus Filius ad Patrem generis sui notam, et characterem exprimat; et assimilatio ipsa demum idem esse reperiatur cum identitate, et consubstantialitate, et expressione. »

XII. Præclare hoc quidem, quod ἀπεικόνισμα, id est ipsum τὸ τί ἦν εἶναι, et rationem imaginis nihil in Filio esse putat aliud, quam ταυτότητα, et ὁμοουσιότητα; quod verum non est, nisi imago sit essentiæ potius ratione, quam subsistentiæ. Quo et alter ille locus Athanasii spectat, quem supra retuli ex Oratione 4, ubi [2] quod Christus ait, *Ego et Pater unum sumus*, declarat similitudine imaginis, ac regis, quæ unum quodammodo dici queunt, quatenus eadem inest in ambobus species, ac forma. « (4) Unde, *inquit*, cum et Filius imago sit Patris, necessario id intelligitur, divinitatem, et proprietatem Patris esse hoc ipsum, quod est Filius. » Manifestum est autem ibi *proprietatem Patris* non personalem intelligi, sed οὐσιώδη, cujusmodi sunt, quæ *attributa* dicuntur *essentialia*. Quemadmodum et Cyrillus Alexandrinus in 12. Thesauri usurpavit; ubi illum Athanasii locum, et eamdem imaginis similitudinem expressit; quam ita demum concludit: « (5) Etenim proprietatem paternæ substantiæ sine ulla differentia habens Filius, accurata est imago Patris, et forma genitoris, totum in sese ostendens illum, a quo genitus est. » Ergo Patris est imago Filius ea ratione, qua paternæ substantiæ, hoc est essentiæ, proprietates in se continet.

Utitur et imaginis comparatione Basilius in homilia 17. contra Sabellianos, et Arianos, ubi ὑπόστασιν in illo primi ad Hebræos capitis loco, de eo, quod est essentia Patris, interpretatur: « (6) Illic, *inquit*, cum audieris imaginem, splendorem intellige gloriæ. Quid est autem

ὡς ἐνδεχόμενόν ἐστι, τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου διαζεύξαντας, ἐφ' ἑαυτοῦ μόνον λαβεῖν τὸ λειπόμενον. Οὐδὲ γάρ ἐστι δυνατὸν Υἱὸν ὀνομάσαντα μὴ καὶ Πατρὸς ἐν περινοίᾳ γενέσθαι, σχετικῶς τῆς προσηγορίας ταύτης καὶ τὸν Πατέρα συναναφαινούσης.

(1) ATHAN. orat. 2. pag. 151. Τοιαύτην γὰρ εἶναι δεῖ τὴν εἰκόνα ὡς ἔστιν ὁ ταύτης Πατήρ. Φέρε τοίνυν ἴδωμεν τὰ τοῦ Πατρὸς, ἵνα καὶ τὴν εἰκόνα ἐπιγνῶμεν, εἰ αὐτοῦ ἐστιν. Ἀΐδιός ἐστιν ὁ Πατήρ, ἀθάνατος, δυνατὸς, φῶς, βασιλεὺς, παντοκράτωρ, Θεὸς, κύριος, κτίστης, καὶ ποιητής. Ταῦτα εἶναι δεῖ ἐν τῇ εἰκόνι, ἵνα ἀληθῶς ὁ τὸν Υἱὸν ἑωρακὼς ἴδῃ τὸν Πατέρα.

(2) EPIPH. hær. 76. num. 2. Καὶ οὐδ' ὅτι ἡμεῖς τῷ ὁμοιώματι ἐπερειδόμεθα· ὑπὲρ γὰρ τὴν ὁμοίωσιν οἴδαμεν τὸν Υἱὸν πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς ταὐτὸν τῇ θεότητι, καὶ ἴσον, καὶ οὐδ' ὅλως ἠλλοιωμένον,

Et mox: Τοῦ δὲ Υἱοῦ ὁμοίου ὄντος τῷ Πατρὶ, καὶ ὑπερομοίου, διὰ τὸ ταὐτὸν εἶναι πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ ἴσον Πατρὶ, οὐ τὸ ὅμοιον συνιστᾷν ἡμῖν μόνον ἐπιμελὲς πεφιλοτίμηται, ἀλλὰ ταὐτὸν, καὶ ἴσον, ὡς Θεὸν ἐκ Θεοῦ, καὶ Υἱὸν ἐκ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἀλλοῖον τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένον.

(3) Idem. Καὶ γὰρ καὶ ἀνθρώπου εἰκὼν λέγεται, καὶ οὐχ ὁμοία. Ἡ μὲν γάρ ἐστι διὰ χρωμάτων ἀπεικαζομένη· ἡ δὲ διὰ τῆς γεννητικῆς ὁμοουσιότητος, ὡς τοῦ γεννωμένου Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα χαρακτηρίζοντος τὸ γένος, ἀπεικονίσματος δὲ λοιπὸν εὑρισκομένου ταὐτότητός τε, καὶ ὁμοουσιότητος, καὶ ἐκτυπώματος.

(4) ATHAN. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ Υἱὸς εἰκὼν ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ νοεῖν, ὅτι ἡ θεότης, καὶ ἡ ἰδιότης τοῦ Πατρὸς, τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἐστι.

(5) CYRIL. 12. Thes. pag. 111. Τὸ γὰρ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἀπαραλλάκτως ἔχων ὁ Υἱὸς, εἰκὼν ἐστι τοῦ Πατρὸς ἀκριβὴς, καὶ μορφὴ τοῦ γεννήσαντος, ὅλον ἐν ἑαυτῇ δεικνῦσα τὸν γεγεννηκότα.

(6) BASIL. tom. 1. pag. 605. Ἐκεῖ δὲ ὅταν ἀκούσῃς

[1] Pag. 151. A.

[2] Pag. 254.

splendor? quæ gloria? Ipse statim explicavit Apostolus dicens, Et figura substantiæ. Idem est ergo substantia cum gloria ; cum splendore vero figura. Qare perfecta manente, neque diminuta gloria, perfectus æque splendor procedit; et ad hunc modum imaginis ratio ita, uti Deo congruit, accepta, unitatem nobis divinitatis ostendit. »

XIII. Jam χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως dici Filium, quod essentiam ipsam Patris referat, docet insuper Gregorius thaumaturgus in Expositione fidei, ubi Filium vocat χαρακτῆρα, καὶ εἰκόνα τῆς θεότητος, *Figuram, et imaginem divinitatis.* Origenes in primo Periarchon, capite secundo [1], ubi duplicem distinguit imaginem, unam elaboratam arte, alteram naturalem, qua, « imago dicitur ejus, qui genuit, is, qui natus; » atque ad hanc posteriorem pertinere Dei Filium asserit. « Quæ imago, *inquit*, etiam naturæ, ac substantiæ Patris, et Filii continet unitatem. » Alexander item Alexandriæ episcopus in epistola encyclica adversus Arium ait Filium « (1) omnimodam cum Patre similitudinem expressisse ex ipsa natura. »

Memorabilis est et Cyrilli Alexandrini locus ex libro primo Thesauri, cum eo collatus, quem ex epistola Basilii 43. paulo ante retulimus. Illic enim Cyrillus ἀγέννητον, id est *non factum* esse Verbum docet, quia Pater ejus est ἀγέννητος ; atque ita loquitur : « (2) Si Filius est, *inquit*, imago est nulla re discrepans Patris ; adeo ut hic in illo appareat, sicut scriptum est [2], *Qui vidit me, vidit et Patrem;* necesse est dicere, non esse factum eum, qui ex non facto patre prodiit. Alioqui quomodo in eo, qui factus est, videri unquam posset ille, qui non est factus? Si enim archetypum in imagine cernatur; erit omnino tale illud, qualis est ista. » Quamobrem Filius, qua est imago, est *increatus*, et hanc naturæ paternæ proprietatem habet. At Basilius in epistola illa 43. ait, in eo, quod imago archetypi similis est, in illa non videri τὴν ἀγεννησίαν, hoc est, proprietatem personæ Patris, qua ingenitus dicitur, et quæ hypostasim ejus constituit. Igitur χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως non est figura personæ, qua persona est, sed qua tali est substantia, naturaque prædita. Vide eumdem Cyrillum libro 32. Thesauri [3], nec non in homilia Paschali 12. et 13. Idem libro 9. in Joannem χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως interpretatur τῆς οὐσίας, ut et in Paschali 4. Tum in 12. Thesauri ait, « (3) Filium solius essentiæ similitudinem ferre in se, et naturæ characteres. Ita enim verius esse Patris imaginem, ut possit dicere : Ego in Patre, et Pater in me est; et, Qui vidit me, vidit et Patrem meum. » Sic in libro 7. commentariorum in Joannem [4], et libro 11. capite 7, Filium vocat [5] ἀῤῥήτου φύσεως χαρακτῆρα, *ineffabilis naturæ figuram*, et cap. 8 [6], χαρακτῆρα τῆς οὐσίας.

XIV. Valet etiam ad idem probandum, quod similitudinis illa ratio, propter quam imago, et figura Patris appellatur Filius, idem prorsus esse cum naturæ identitate, aut hanc ex illa necessario consequentem esse antiqui Patres affirmant; de quo vide, quæ in secundo [7], et quarto libro [8] disputavimus. Tum Cyrillus Alexandrinus in dialogo 5. de Trinitate, Filium ait « (4) in identitate esse omnimoda cum Patre, propter naturalem similitudinem, et essentiæ velut identitatem. » Quod ipsum Epiphanius quoque scripsit in eo loco, quem paulo ante citavimus [9]. Unde colligas similitudinem illam imaginis, quæ identitatem habet utriusque, in natura esse spectandam, in qua sola ambo sunt idem. Sic etiam, quod in illis locis disputavimus, similitudo ista, in qua consistit imaginis proprietas, æqualitatem personarum indicat. Atqui æqualitas non secundum personalem proprietatem dicitur, sed secundum naturam, ut Augustinus in libro 5. de Trinitate, capite 6. asserit. Quare nec simi-

εἰκόνα, ἀπαύγασμα νόει τῆς δόξης. Τί δὲ τὸ ἀπαύγασμα; καὶ τίς ἡ δόξα; αὐτὸς εὐθὺς ἑρμήνευσεν ὁ Ἀπόστολος λέγων· καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως. Ταὐτὸν οὖν ἐστι τῇ δόξῃ μὲν ἡ ὑπόστασις, τῷ ἀπαυγάσματι δὲ ὁ χαρακτήρ. Ὥστε τελείας μενούσης, καὶ μηδὲν μειουμένης τῆς δόξης, τέλειον πρόεισι τὸ ἀπαύγασμα. Καὶ οὕτως ὁ τῆς εἰκόνος λόγος θεοπρεπῶς παραδεχθεὶς τὴν ἑνότητα ἡμῖν παρίστησι τῆς θεότητος,

(1) ALEX. in epist. apud Theodor. lib. 1. cap. 4. Τὴν κατὰ πάντα ὁμοιότητα αὐτοῦ ἐκ φύσεως ἀναμαξάμενος.

(2) CYRIL. 1. Thes. pag. 12. Εἰ τοῦ Πατρὸς εἰκὼν ἀπαράλλακτός ἐστιν ὁ Υἱός, ὡς ἐκεῖνον ἐν αὐτῷ φαίνεσθαι, κατὰ τὸ· ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε καὶ τὸν Πατέρα· ἀνάγκη λέγειν ἀγέννητον εἶναι τὸν ἐξ ἀγεννήτου προελθόντα Πατρός. Ἐπεὶ πῶς ἂν ἐν τῷ γεννητῷ ὀφθείη ποτὲ τὸ ἀγέννητον; εἰ γὰρ τὸ ἀρχέτυπον ἐν τῷ μιμήματι φαίνοιτο, ἔσται πάντως κατὰ τοῦτο κἀκεῖνο.

(3) CYRIL. 12. Thes. pag. 114. Ἀνάγκη φέρειν τὴν ὁμοιότητα μόνης τῆς οὐσίας, καὶ τοὺς τῆς φύσεως χαρακτῆρας. Οὕτω γὰρ ὄντως ἀληθέστερον εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἀναδειχθήσεται, ὡς καὶ δύνασθαι λέγειν· ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· καὶ πάλιν, ὁ ἑωρακώς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα.

(4) CYRIL. dial. 5. pag. 553. Ὅτι δέ ἐστιν ἐν ταυτότητι τῇ κατὰ πάντα τῷ Θεῷ, καὶ Πατρὶ, διὰ τὴν φυσικὴν ἐμφέρειαν, καὶ τὸ τῆς οὐσίας οἱονεὶ ταυτοειδές, etc.

[1] To. 1. p. 424. H. 1. — [2] Joan. 14. — [3] Pag. 280. — [4] Pag. 675. — [5] Pag. 960. — [6] Pag. 968. — [7] Cap. 11. — [8] Cap. 6. — [9] Hær. 76. N. 2.

litudo aliter, quam secundum naturam convenit. Denique Maximus martyr in dialogo secundo de Trinitate, diserte Apostoli locum illum, de quo disputamus, enarrans, « (1) Figura, *inquit*, substantiæ nihil aliud est, quam imago essentiæ. »

Longum sit percensere omnes, qui imaginem dici Filium existimant, ratione naturæ solius, ac naturalium omnium proprietatum, non autem personalium; quorum haud pauca sparsim collecta sunt his in libris[1] testimonia, quorum nonnulla imaginem essentiæ, vel naturæ, aut bonitatis, aut veritatis paternæ, aut alterius denique, quod οὐσιῶδες sit, Filium nominant. Est autem illustris præsertim Hilarii locus in lib. de Synodis ad anathem. 24. « Omnibus, *inquit*, creaturis substantiam voluntas Dei contulit, sed naturam Filio dedit ex impassibili, ac non nata substantia. Talia enim cuncta sunt creata, qualia esse Deus voluit. Filius autem natus ex Deo talis subsistit, qualis et Deus est; nec dissimilem sui edidit natura naturam. Sed ex substantia Dei genitus, naturæ secundum originem attulit essentiam, non secundum creaturam voluntatis essentiam. » Et in libro 11, quem locum alibi citavimus; ubi « Deum » vocat « viventis Dei vivam imaginem, et beatæ naturæ plenissimam formam, et innascibilis substantiæ unigenitam nativitatem; quæ nisi perfectam paternæ beatitudinis habeat formam, et absolutam naturæ totius referat speciem, non est in imaginis veritate. » Ambrosius quoque[2] *characterem substantiæ* interpretatus est *naturæ*. « Dicunt, inquit de Arianis loquens, non esse scriptum, Dei esse substantiam, atque naturam, cum utique Filium Dei Patris esse splendorem gloriæ, et characterem substantiæ ejus Scriptura testetur. » Et in libro 6. Hexaem. cap. 7. « Imago Dei virtus est, non infirmitas; imago Dei sapientia est; et imago Dei justitia est. Sed sapientia divina est sempiterna justitia. Imago Dei est solus ille, qui dixit : Ego et Pater unum sumus. » Nimirum quatenus virtus, sapientia, justitia est; quæ sunt οὐσιώδη. Et libro 1. de Fide, cap. 4. « Imago bonitatis, quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. » Ac mox : « Vides, quam imaginem dicat. Imago ista veritas est; imago ista justitia est; imago ista Dei virtus est, etc. » Et in libro tertio, capite septimo tam aperte, ut nemo quidquam disertius, « De substantia, *inquit*, autem, imperator Auguste, quid loquar, unius Filium cum Patre esse substantiæ; cum imaginem paternæ substantiæ Filium legerimus, ut in nullo secundum divinitatem a Patre intelligas discrepare? » Sic Epiphanius[3] idem esse ait ὑπόστασιν, et οὐσίαν, eoque locum Apostoli refert, ut sit idem χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως, et οὐσίας: quomodo et Gregorius thaumaturgus accepit[4], a quo Filius appellatur χαρακτὴρ, καὶ εἰκὼν θεότητος, *character, et imago deitatis;* quem in eadem professione *Patris imaginem* nuncupat.

Quod autem ad idem demonstrandum Eusebii Cæsariensis, vel Sirmiensis synodi, ac similium auctoritates adferunt quidam, id eo non facimus, quoniam istos scimus plures in Deo non subsistentias solum, ac personas, sed etiam οὐσίας, ac naturas agnovisse; ut in primo hujus operis libro planum fecimus. Proinde essentiæ ad essentiam, hoc est diversæ rei ad diversam, similitudinem, et imaginem esse voluerunt.

XV. Quin et illud magnopere persuadet, imaginem dici Filium propter solam essentiam, quod idem sit in Scripturis *imago*, et *forma*, ut εἰκὼν, ac μορφὴ, aut etiam σχῆμα, quem *habitum* latinus reddidit. At Filius Dei forma, et μορφὴ ratione solius essentiæ dicitur, non personalis proprietatis, ut ex eo concluditur, quod ad Philippenses scribit Apostolus : (2) *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo.* Ubi nomen *Deus* pro Patris persona sumitur. Hinc vero perspicuum est formam Dei, sive imaginem, ac similitudinem, ad solam essentiam pertinere. Nam *forma Dei* proportione respondet *servi*, sive *hominis formæ;* ut tam vere, proprieque de illo Dei, ac Patris forma dicatur, quatenus ab illo genitus est; quam forma servi, id est hominis, quatenus ab homine est ortus. Atqui secundum solam naturam forma, et imago servi, et hominis illi tribuitur, per quam solam matris est similis; non ratione personalis proprietatis,

(1) MAXIM. dial. 2. tom. 2. Athan. pag. 165. Τὸ γὰρ, χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἀλλ' ἢ εἰκὼν τῆς οὐσίας.

(2) PAULUS ad Phil. 2. 6. Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ.

[1] Vide lib. 2. cap. 11. et lib. 4. cap. 6. — [2] Lib. de Incarn. c. 8.

[3] Hær. 69. N. 70. — [4] In Conf. fid.

sive subsistentiæ creatæ, quam nullam habuit; neque vero femina fuit, quæ erat personalis conditio matris. Igitur et forma Dei solam Patris essentiam respicit, sed subsistentem, non tamen ut est subsistens; idque apud Paulum vox ὑπόστασις significare debet.

Certe vocabulum τῆς μορφῆς apud eumdem Apostolum in epistola ad Philippenses pro οὐσίᾳ sumitur, ut ex Basilio Ephræmius Antiochenus apud Photium observat, necnon ex Amphilochio Iconii episcopo, Chrysostomo, Proclo Constantinopolitano, Cyrillo Alexandrino, Cyriaco Paphi episcopo. Cyrillus item in dialogo primo de Trinitate [1] ὁμοούσιον, id est *consubstantialem*, declarat per σύμμορφον, et ὁμοφυῆ.

XVI. Huic argumento, cujus vis est sine dubio maxima, pondus addit auctoritate sua sanctus Hilarius in decimo de Trinitate verbis istis: « Accepisse autem formam servi eum, qui esset in Dei forma, de contrariis comparatur; ut quanta veritas est manere in Dei forma, tanta veritas sit accepisse formam servi. Ad proprietatem enim naturæ intelligendam significatione verbi ad id communis impellimur. In forma enim servi est, qui et in forma Dei est, et cum hoc naturæ, illud dispensationis sit, in ejusdem tamen est veritatis proprietate; quod utrumque est; ut tam verus sit in Dei forma, quam verus in servi. Ut vero assumpsisse formam servi non aliud est, quam hominem natum esse; ita in forma Dei esse, non aliud est, quam Deum esse; unum tamen, eumdemque non Dei defectione, sed hominis assumptione profitentes, et in forma Dei per naturam divinam, et in forma servi ex conceptione Spiritus sancti, secundum habitum hominis repertum fuisse. » Cui quidem Hilarii loco germanum alterum Gregorii Nysseni alibi protulimus [2], in quo præter alia scribit, μορφὴν Θεοῦ, *formam Dei*, ipsam Dei οὐσίαν exprimere. Sed et Augustinus libro 1. de Trinitate, capite 1. « Si ergo ita accepta est forma servi, ut non amitteretur forma Dei, cum et in forma servi, et in forma Dei idem ipse sit Filius unigenitus Dei Patris, in forma Dei æqualis Patri, in forma servi mediator Dei, et hominum homo Christus Jesus; quis non intelligat, quod in forma Dei etiam seipso major est, in forma autem servi etiam seipso minor est? » Et in secundo ejusdem operis, capite primo, regulam figit, « quomodo intelligatur Dei filius, et æqualis Patri secundum Dei formam, in qua est, et minor Patre secundum servi formam, quam accepit, etc. quia forma servi accepta, formam Dei non amisit. » Qua in re considerandum etiam est, quod ad propositam quæstionem imprimis attinet, cum Christus una sit persona, et unicam personalem proprietatem increatam divinam habeat, qua natura utraque subsistit, adeo ut eadem persona tam Deo, ac Patri, quam homini, ac matri similis, et utriusvis imago, sive forma dicatur; non tamen Christum, qua divina subsistentia, vel, ut ita dicam, *personalitate* præditus est, dici matris similem, aut hominis imaginem; sed quatenus veram in se continet hominis naturam. Non igitur similitudinis, et imaginis ratio personalem proprietatem includit in *servi forma*. At eodem modo *in forma Dei* est comparatus cum Deo, quo *in forma hominis* cum homine collatus. Ergo neque imago Dei est, ut est hypostasis, sive persona, sed ut natura Deus est.

XVII. Potest et ex imaginis ratione illa, quæ homini convenit, argumentum peti, quo in Filio dici secundum essentiam probetur. Etenim homo ad imaginem, et similitudinem Dei factus dicitur proportione quadam, uti Filius imago est Dei: quod sic Patres explicant, ut vel Filium imaginem Dei genitam esse, hominem vero factam asserant; vel Filium imaginem esse Dei ac Patris, hominem vero ad hanc imaginem factum. Horum prius ab Augustino ponitur in septimo de Trinitate, capite 7. « Cujus imaginis, *ait*, exemplo et nos non discedamus a Deo, quia et nos imago Dei sumus, non quidem æqualis; facta quippe a Patre per Filium, non nata de Patre sicut illa; » posterius multis veterum testimoniis illustratum est antecedenti capite. Ex utroque autem argumentatio ista ducitur. Cum enim imago omnis id, quod in exemplari est, exprimere, ac suo modo continere debeat; homo, qui imago Dei similiter est, ac Filius, non aliud habet, ac repræsentat in sese, quod quidem in archetypo sit, quam quod Filius exhibet, in quantum imago est uterque.

At homo imago Dei vocatur, quia id, quod est Deo naturale, et οὐσιῶδες imitando refert. Hoc autem non uno modo declaratur a Patribus. Quidam in anima collocant imaginem, ac similitudinem, quatenus rationalis, et immortalis est, ac spiritalis, materiæque expers, et virtutis, sapientiæque capax, ut Eusebio placet

[1] P. 391.

[2] Lib. 2. cap. 11. p. 172.

(1) [1] et Basilio [2]. Alii in mentis vigore, « quod anima nostra libera est, et diffusis cogitationibus, atque consiliis huc, atque illuc vagatur, quæ considerando spectat omnia, » ut ait Ambrosius. Nonnulli [3] τῷ ἀρχικῷ, hoc est *summo dominandi jure*, *ac principatu* definiunt; quod in bruta omnia, terræque, ac maris incolas animantes imperium acceperit. Ita Chrysostomus [4], Isidorus Pelusiota [5], Cyrillus [6], Cæsarius [7]. Alii hæc omnia, vel eorum pleraque conjungunt. Quæ profecto non ad personales proprietates Dei pertinent, sed ad ejus essentiam, et naturam. Igitur Verbum Dei Patris imago non alia de causa vocatur, nisi quod essentiam eamdem, quæ est in Patre, ejusque proprietates omnes obtinet.

Rursus cum antiquorum aliqui sic imaginem esse Filii, aut ad ejus imaginem factum esse hominem velint, quemadmodum imago Patris est Filius, ut antecedenti capite docuimus; homo vero non personalis Filii proprietatis similitudinem adumbret, sed naturæ, et eorum, quæ sunt οὐσιώδη; consentaneum est, eadem de causa Patris imaginem existimari Filium.

XVIII. Facit ad hoc illustrandum, quod multi veterum unam esse Patris, et Filii, imo sanctissimæ Trinitatis imaginem asserunt, ad quam homo est factus. Basilius, « (2) Filii etenim, *inquit*, et Patris necesse prorsus est unam esse formam; ita tamen, ut quomodo Deo dignum est, formæ nomen accipiatur, non ut in corporea aliqua figura, sed in divinitatis proprietate collocetur. »

Et Hilarius [8], ac Fulgentius [9]; ex quibus Lombardus colligit [10], nomen imaginis dici aliquando secundum essentiam. Quibus insignem Faustini locum [11] libet adjungere. « Nemo, *inquit*, non unam imaginem Patris, et Filii annuntiavit; et ideo unum Deum novit dicere in confessione fides catholica, non tamen ut per confessionem unius Dei Filius negetur esse, quod Deus est; quia sicut Pater Deus est, ita et Filius Deus. Nam si non sicut Pater Deus est, ita et Filius Deus, quomodo illis una imago est secundum Moysem, vel quomodo secundum Paulum in forma Dei Christus est æqualis existens Deo? Sed et Joannes cum Verbum Deo adserit in principio apud Deum esse, non extra Deum esse, per hanc verbi Dei a Deo inseparabilitatem idem mihi videtur significare, quod in significantia imaginis, et formæ est. Nam si per unam imaginem, eamdemque formam, Patris et Filii inseparabilitas ostenditur, cur non cum Joannes Dei, et Dei inseparabilitatem annuntiat, per hoc, quod ait, et Verbum erat apud Deum, et hoc erat in principio apud Deum, unam imaginem, eamdemque formam Patris, et Filii significasse credatur? » Hæc Faustinus; qui eodem sensu dici putat a Mose, unam esse Patris, ac Filii imaginem, ad quam creatus homo est, quo Paulus in forma Dei fuisse Christum ait, hoc est in imagine vel imaginem Dei. Epiphanius item in Ancorato [12], unam esse trium personarum imaginem docet. Necnon auctor sermonis de Trinitate, qui est inter Augustini opera 38. de Tempore, qui verbis illis *ad imaginem nostram*, ait « ostendi unam naturam esse, ad cujus imaginem homo fiebat, non unam esse personam. » Vide Ambrosium libro 1. de Fide, cap. 4. et lib. 3. cap. 7.

XIX. Neque vero personarum ob id proprietates miscentur invicem, quod figuram, vel imaginem essentiæ dici interpretamur a Paulo, ut eodem consensu Erasmus, Calvinus, ac Beza in commentariis epistolæ illius existimant; qui propterea figuram personæ significari volunt: Beza vero etiam in latina sua versione *character personæ* posuit. Quin et posteriores duo negant hæc verba de ipsa interiori secundum essentiam, ac divinitatem similitudine Filii accipi debere, sed ut in assumpta carne cernitur; ac nostra præcipue causa imaginem Dei nominari Christum, quoniam in ipso majestatem Dei, et splendorem intuemur, tanquam in imagine, quam alioqui videre in sese nequeamus. In quo consentaneum habent Origenem libro primo Periarchon, cap. 2. ubi duplicis statuæ similitudine utitur. Quæ præpostera interpretatio eo repudianda magis est, quod et communis eam Patrum refellit usus, qui ex eo loco passim τὸ ὁμοούσιον, et identitatem naturæ comprobant,

(1) EUSEB. quod sit ψυχὴ λογικὴ, καὶ ἀθάνατος, καὶ νοῦς ἀπαθὴς· καθ' ὅσον ἄϋλος, καὶ ἀσώματος, νοερά τε, καὶ λογικὴ τὴν οὐσίαν καθέστηκεν, ἀρετῆς οὖσα, καὶ σοφίας δεκτική.

(2) BASIL. hom. 9. in Hexaem. Υἱοῦ μὲν γὰρ, καὶ Πατρὸς πᾶσα ἀνάγκη τὴν αὐτὴν εἶναι μορφὴν, θεοπρεπῶς δηλονότι τῆς μορφῆς νοουμένης, οὐκ ἐν σχήματι σωματικῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς θεότητος.

[1] In Catena Gr. in Gen. — [2] Hom. 10. in Hexaem. — [3] Libr. 6. in Hexaem. c. 8. — [4] Hom. in Gen. et l. de Virg. cap. 46. et alibi passim. — [5] Lib. 3. ep. 95. — [6] Lib. con. Antropo. c. 2. et 3. — [7] Qu. 104. — [8] Lib. 5. de Trin. — [9] Lib. de Fide. c. 1. — [10] In 1. Dis. 28. G. — [11] Tom. 4. Bibl. PP. col. 666. — [12] Epiph. Ancor. N. 28.

tum Verbi divinitatem, et æqualitatem cum Patre; quod argumentum, si vera est hæreticorum istorum explanatio, funditus evertitur. Nam ex eo, quod in Christi humana natura divinæ fulgorem substantiæ, claritatemque conspicimus sic, tanquam in imagine; non est consequens, Deum esse ipsum, vel eamdem in eo substantiam esse, quæ est in Patre; imo vero contrarium inde concluditur, si imaginis ratio sola hominis in Christo natura, hoc est creata re, definiatur. Creatura quippe a plerisque Patribus natura ipsa, quæ in Christo est, humana censetur, ut suo loco videbimus. At vero Dei germana, et consubstantialis, et æqualis imago, creata res esse nulla potest, ut Athanasius, et reliqui fere omnes Arianis objiciunt, dum et hunc, et similes alios Scripturæ locos proferunt, in quibus imago, vel similitudo Patris ac Dei, esse Filius ostenditur; quod sæpe, ac copiose supra demonstravimus. Neque enim fingi causa potest ulla, cur imaginis, ac figuræ notio ad humanam Christi naturam referatur in illo potius epistolæ ad Hebræos loco, quam in reliquis, ut in secunda ad Corinthios [1], ubi *imago Dei;* aut in ea, quæ est ad Colossenses [2], ubi *imago Dei invisibilis* appellatur. Itaque nusquam Filius secundum id, quod Deus est, vera, et naturalis imago Patris dicetur, ac Dei; neque ex imaginis proprietate recte Patres argumentari potuerunt, ut et Filii divinitatem, et identitatem essentiæ contra Arianos adstruerent. Vides quo principes istos hodiernæ perfidiæ stultus, et importunus novitatis amor induxerit.

XX. Nobis constat Filium secundum naturam, et essentiam divinam, sed subsistentem, imaginem esse perinde subsistentis Patris, ac Dei, quatenus Deus est, et ratione solius essentiæ; quod græce sic explicari potest, imaginem esse ἐνυποστάτου essentiæ, non ὑποστάσεως, quatenus præcise *hypostasis* personalem proprietatem significat. Horum vero discrimen præclare, ac subtiliter exponit Leontius Byzantinus lib. 1. contra Nestorium et Eutychem [3]; ubi adversus Nestorium ostendit, humanam Christi naturam ἐνυπόστατον esse, non tamen ὑπόστασιν. « Qui igitur dicit, *inquit*, Non est natura sine hypostasi, verum dicit; non tamen recte concludit, cum concludit, quod non est sine hypostasi, hypostasim esse; ut si quis dicat non carere corpus figura, quod verum est; deinde non recte concludat, figuram ergo esse corpus, et non potius cerni in corpore. Natura igitur, id est substantia, nunquam sine hypostasi esse poterit; non tamen natura est hypostasis, quia neque remeat. Natura enim rationem essentiæ recipit; hypostasis vera rationem per se essentiæ. » Eamdem differentiam in capite 8. libri 4. de Trinitate commemoravimus. Uti ergo si vera esset illorum opinio, qui hominem ad imaginem Dei factum eo dici putant, quod ad Christi jam tum designati hominis effigiem fabricatus sit; vere ad humanæ illius naturæ imaginem creatus diceretur, vel ad hominis subsistentis, tametsi non propria, nec humana, creataque subsistentia; unde nec imaginem haberet homo hypostasis illius, quatenus præcise proprietatem personalem significat, sed naturæ quocumque tandem modo subsistentis, sed subsistentis tamen. Eodem modo Filius Patris est imago propter solam ejus naturam, et essentiam, eamque subsistentem; adeoque imago est essentiæ subsistentis. Hoc vero non magis absurdum videri potest, quam quod a multis usurpari libro quarto didicimus [4], essentiam, vel naturam gignere, aut gigni, nascive, vel divinitatem; aut *essentiam de essentia*; aut illud denique tritum usu communi, et imprimis catholicum, *ex substantia,* hoc est *ex essentia vel natura Filium a Patre gigni*, quod est ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ut est in Nicæno symbolo. Quod Cyrillus ita declarat: (1) « Qui ex natura sua, quasi quodam ex fonte, filium edidit; licet ex æterno esse cum ipso, in Scriptura omni asseratur, » de qua natura sic proxime ante locutus erat, « (2) Filium enim honorantes, ipsam naturam Patris in Filio fulgentem honorabimus. » Igitur quamvis una, et singularis in utroque natura sit, nihilominus ex hac eadem natura gigni, nascique dicitur Filius, et Pater Filium gignere. Et eodem loco, paucis interjectis, « (3) Deus ex Deo nascitur, sicut etiam homo ex homine; nec frustrabitur suprema Dei, ac Patris natura, ut dissimilem sui fructum producat. » Illud vero præclare, quod idem habet eodem in

(1) Cyril. 2. in Joan. pag. 228. Καθάπερ ἀπὸ πηγῆς τῆς οἰκείας φύσεως ἀνέντα τὸν Υἱὸν, εἰ καὶ συνυπάρχων ἀϊδίως αὐτῷ διὰ πάσης ὁρᾶται τῆς ἁγίας Γραφῆς.

(2) Ibid. Αὐτὴν γὰρ ἤδη τιμῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ἁλωσόμεθα φύσιν, καλῶς ἐν Υἱῷ διαλάμπουσαν.

(3) Ibid. pag. 229. Θεὸς γὰρ ἐκ Θεοῦ τεχθήσεται, καθάπερ οὖν ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου τυχὸν, καὶ οὐ διαψεύσεται τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ἡ τὰ πάντα ὑπερκειμένη φύσις, τὸν αὐτῇ μὴ πρέποντα τεκοῦσα καρπόν.

[1] Cap. 4. Vér. 4. — [2] Cap. 1. 15.

[3] Tom. 4. Bibl. PP. col. 960. — [4] Cap. 2. in fine.

libro, Patrem eo sensu dici ab Joanne demonstrare se Filio, (1) « quia totum seipsum in natura Filii sic pingit, ut quæcumque in se habeat, in Filio demonstret. » Sic etiam Augustinus [1], « Filium *ait* æqualem essentiam cum Patre possidere. »

XXI. Ex iis omnibus facillimum est ei respondere, quod ad illis, qui secus sentiunt, opponitur, velut Bellarmino; qui in libro secundo de Christo, capite quarto, ratiocinatur ita. Ejus imaginem esse Filium, cujus est filius; esse autem non essentiæ filium, sed Patris; quod sane concedimus. Est enim revera Patris imago, tanquam ejus, qui repræsentatur; etsi non qua pater est, refertur, sed qua Deus. Quod alias ita declarant : Imaginem esse Patris, ut id est, quod exprimitur; id vero, quo exprimitur, ipsam ejus esse divinitatem.

Indidem vero falli quoque non dubium est Bisterfeldium Albensem in Dacia professorem, qui in libro primo contra Joannem Crellium anabaptistam, sectione secunda, capite 30, Filium existimat non esse imaginem Patris *ratione essentiæ*, quoniam eo modo est idem, sed *ratione subsistentiæ*, qua est ei simillimus. Quod utrumque ex antecedenti tota disputatione convincitur. Nam et *subsistentia*, hoc est personali proprietate, non est Patris similis, sed diversus omnino, et essentiæ solius ratione similis est non minus, quam idem cum Patre.

CAPUT SEPTIMUM.

Richardi Victorini falsa de imagine opinio refellitur; ac multo magis ostenditur, ejus notionem in essentiæ, ac naturæ similitudine esse sitam; atque antecedentium capitum doctrina corroboratur.

I. Sed ut liquidius nobis de imaginis ratione constet, consideranda sunt hoc loco, quæ de eodem argumento Richardus Victorinus eruditus, ac subtilis theologus in sexto de Trinitate libro disseruit. Hic enim capite 20. quærit, in quo sita sit imaginis notio; ac primum negat in eo versari, quod Filius Patris sit « in potentia, sapientia, et bonitate per omnia similis, et omnino æqualis; » quod sic refellit. « Si, *inquit*, ex hac consideratione diceretur Filus imago Patris sui, cur non eadem ratione Spiritus sanctus dicitur imago Patris simul, ac Filii? Nam, ubi dictum est, qualis Pater, talis Filius, statim adjunctum est, talis Spiritus sanctus, etc. » Quocirca minus proprie dici putat similitudinem, aut imaginem, aut etiam æqualitatem in divinis ob substantiam, vel omnipotentiam, vel æternitatem, vel cetera, quæ sunt οὐσιώδη. Ideo subinde, « quæ minus proprie dicta erant, evidentiori expressione corrigi. Hinc est quod, ubi præmittitur : æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus; quasi ad veritatis expressionem, statim annectitur: et tamen non tres æterni, sed unus æternus; » quod idem et in *omnipotentis* appellatione fit, et in *Dei*. Siquidem « ubi est, *inquit*, simplex unitas, et summa simplicitas, quid ibi facit qualis, et talis? Nihil recte dicitur sibiipsi æquale. Ubi vera unitas est, non tam æqualitas, quam identitas convenienter dici potest. » Ac mox : « In humana natura substantia Filii convenienter dici potest imago Patris sui; quoniam alia est substantia Patris, alia Filii. In divina autem natura una, eademque est substantia Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Quæ igitur comparatio esse potest, ubi vera unitas est? In summa namque simplici unitate non potest similitudo, vel dissimilitudo inesse. » Demum imaginis paternæ rationem inquirendam in eo esse docet, « ubi est mutua congruentia, non sine differentia aliqua, » hoc est in proprietate aliqua personali; quam in eo constituit, quod cum Patri, ac Filio commune sit « plenitudinem divinitatis habere; proprium sit Patri non accepisse,

(1) Ibid. pag. 222. Ὅλον ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ γεννήματος φύσει ζωγραφῶν, καὶ τὰ ἰδίως αὐτῷ προσπεφυκότα δεικνύων ἐν ἑαυτῷ.

[1] Tom. 10. Ser. 192. de temp.

sed dare; proprium Filio tam accepisse, quam dare. Convenientia itaque est in dando, differentia vero in accipiendo. »

II. Hinc apparet, ideo Richardum putare imaginem Patris esse Filium, quod cum hic ab illo differat in eo, quod Pater a nullo divinitatem acceperit, Filius acceperit; in eo tamen conveniant, quod, ut Pater naturam suam cum altero communicat, qui est Filius, ita Filius eamdem dat Spiritui sancto. Hæc Richardus. Quæ et contraria sunt his, quæ tanto rationum, et auctoritatum pondere hucusque statuimus; et sine dubio falsa-sunt, ac cum veterum omnium Patrum, Conciliorumque, atque ipsius decretis Ecclesiæ pugnantia. Principio quod in potentia, sapientia, et substantia similem, aut æqualem Patri proprie dici Filium non judicat, haud satis considerate facit. Quid enim magis antiquorum omnium usu, scriptis, ac sermone contritum est, quam et essentia, et sapientia, et bonitate, et æternitate, et per omnia denique similem esse Filium Patris? Repetantur omnia illa Patrum testimonia, quæ tot capitibus exposita sunt. Ut cum Gregorius Nazianzenus[1] εἰκόνα id est *imaginem* vocari Filium ait, ὡς ὁμοούσιον, *quatenus est consubstantialis*. Hic si Richardi valet argumentatio, ubi summa est identitas, neque imaginem, neque æqualitatem proprie dici; male ista scripsit Gregorius. Nam ὁμοούσιος idem est, atque *ejusdem substantiæ*. Si ergo præcise eo ipso, quod ejusdem est cum Patre substantiæ, ejus imago nominatur; falsum est, quod Richardus docet, ea ratione imaginem non esse, qua idem est cum Patre. Sic Athanasius, sic Gregorius alter Nyssenus, sic Hilarius, et ad unum omnes, quos illic citavimus, una voce pronuntiant, rationem ipsam imaginis, ac similitudinis, et æqualitatis in eo consistere, quod non modo commune habet uterque, sed idem prorsus, ac singulare. Imo vero τὸ ὁμοούσιον, et unitatem amborum in essentia colligunt ex eo, quod propria, perfectaque sit imago Patris Filius, adeoque solus hoc sibi nomen defendat; creaturæ vero proprie imagines non sint, ne creaturarum quidem aliarum, a quibus oriuntur, uti libro secundo demonstravimus; quo quid esse potest Richardi opinioni magis adversum, qui in humana, id est creata natura convenienter dici Filium asserit imaginem Patris sui, quoniam alia est substantia Patris, alia Filii; in divina vero proprie dici negat, quia summa ibi est unitas, et identitas? Atqui Patres illi diserte tam imaginis, et similitudinis, et æqualitatis ejus, quæ de Filio dicitur, notionem eamdem esse cum identitate volunt, quam ob hoc ipsum proprie, ut jam dixi, vocari imaginem Dei Filium; ac Patris et Filii nomina in solam competere divinitatem; ceteris cum imaginis nomen, tum Filii, ut et Patris, abusione quadam, et illius imitatione tribui. « Similitudo, ait Hilarius in octavo, proprietas est; proprietas æqualitas est; et æqualitas nihil differt. Quæ autem nihil differunt, unum sunt, non unione personæ, sed æqualitate naturæ. »

III. Accedant his, quæ de ὁμοουσίου, et ὁμοιουσίου controversia a plerisque Patrum agitata sunt; cum quidem dici essentia similem, maxime adjuncto eo, ut *per omnia sit similis*, hoc est, ὅμοιος ἀπαλλάκτως κατὰ πάντα, καὶ κατ' οὐσίαν, nihil differre vellent ab eo, quod est ὁμοούσιος, idemque substantia. In quo adstruendo totus versatur Hilarius, præsertim in libro de Synodis; ut de Athanasio, Basilio, Epiphanio, aliisque taceam, quos in libro quarto, capite sexto adduximus, cum de ὁμοιουσίῳ sermo nobis esset. Nam quod Richardus opponit, si id verum sit, in substantia, eoque, quod secundum eam dicitur, imaginem esse positam, etiam Spiritum sanctum imaginem fore Patris, ac Filii; ex argumentatione hac ipsa opinio nostra probatur, et illius evertitur. Etenim nonnulli Patres, ut Basilius, aliique, quos suo loco commemorabimus, Spiritum sanctum imaginem vocant Filii. Quod non alia de causa sentiunt, nisi quod eadem, quæ a Patre est accepta, substantia, per Filium, et a Filio derivatur in Spiritum sanctum, non utique ob personalem aliquam proprietatem, quam nullam habet cum Filio communem Spiritus sanctus. Proinde qui sic loquuntur, imaginem in οὐσίᾳ, et iis, quæ οὐσιώδη sunt, non in subsistendi proprietate constituunt.

Jam illud quale est, quod Richardus scribit, « Ubi est simplex unitas, et summa simplicitas, quid ibi facit qualis, et talis? » Quasi nulla similitudinis comparatio inter Patrem, et Filium sit in iis, quæ eadem sunt in utroque, ut puta substantia, æternitate, omnipotentia. Atqui vel Athanasii symbolum ipsum, quod Richardus eo loco citavit, demonstrat in essentia præsertim, et essentiæ proprietatibus comparationem institui, quæ vocibus illis exprimitur *talis*, et *qualis*. Cum enim dixisset, « Qualis Pater, talis Filius, talis Spiritus sanctus, » mox in quo talis unus sit, qualis est alter, declarat in sequentibus : « Increatus

[1] Orat. 36. p. 590.

Pater, æternus Pater, omnipotens, Deus, Dominus. » In eo sunt itaque similes, invicemque conferuntur, quod est idem in tribus, non in eo, quod diversum habent singuli; cujusmodi nihil isto loco memoratur.

IV. Quod autem opponitur; « nihil recte dici sibiipsi æquale; » tum, « ubi vera unitas est, non tam æqualitatem, quam identitatem convenienter dici; » item, « In summa simplici unitate, non posse similitudinem, vel dissimilitudinem inesse; » hæc omnia quam maxime veterum Patrum decretis, ac sententiis refragantur, quas magno numero supra percensuimus; tum paulo ante refutata sunt. Constitutum enim est, imaginem rei alicujus esse cum re altera similitudinem, a qua diversa sit. Ideo nihil proprie imago sui dicitur, ut ex Hilario docuimus. Sed nihilominus perfecta similitudo eorum, quæ reipsa distinguuntur invicem, potest in eo consistere, quod in utroque unum est et idem; ut in Deo fit, in quo similitudo, et imago nihil ab æqualitate, et identitate differt, ut Hilarius, aliique, quos laudavimus, ostendunt. Discernamus ea solum in imagine duo, quæ sub initium capitis antecedentis exposuimus; nempe id, quod imago directe, et in recto dicitur, (hoc enim reipsa diversum sit oportet, ut Filius Patris est imago) et id, in quo sita est utriusque comparatio; quod unum simplicitér, idemque in ambobus existit.

Postremo ratio illa, quam Richardus affert, imaginis in Filio, falsa est, ne quid dicam acerbius; dum in eo sitam putat, quod personæ Filii proprium est; nempe quod ut Pater essentiam, quam accepit a nullo, communicat alteri, ita Filius acceptam a Patre similiter dat Spiritui sancto; ubi « convenientiam esse *ait* in dando; differentiam vero in accipiendo; » hoc enim postulare imaginis naturam, ut in uno conveniant, in altero separentur. Verum tantum abest, ut in illo conveniant, ac similes sint, quod ut Pater Filium gignit, ita Filius producit Spiritum sanctum; ut vel maxime dissimiles sint. Non enim Filius Spiritum sanctum itidem generat, ut a Patre gignitur, sed dissimili ratione producit. Non est ergo in ea productione similis Patri Filius. Deinde non animadvertit, qui sic argumentatur, Richardus, se in id recidere, cujus vitandi gratia novum illud commentum explicarat. Nam productio illa, qua Pater, et Filius Spiritui sancto communem substantiam tribuunt, una est et eadem in utroque; neque enim duplex est spiratio perinde, ac paternitas, et filiatio. Quare si propterea « ex substantiæ, et bonitatis, et omnipotentiæ consideratione non potest Filius imago Patris dici, » quia summa est substantiæ unitas, et identitas, atque ex personali proprietate ducenda est imaginis notio; non erit imago Patris Filius eo ipso, quod substantiam dat Spiritui sancto, cum *activa*, ut vocant, *spiratio* non sit personalis proprietas Filii, quatenus cum Patre confertur, uti conferri debet, dum illius imago dicitur. Sin est ut imago nihilominus ob eam *spirationem* vocari possit, quoniam ex alia proprietate differt, qua non gignit Filius, ut eum Pater gignit; nihil ergo prohibet, quin similiter ejus ratione, quod in ambobus idem est, hoc est essentiæ, imago dici queat Filius, cum adjuncta sit communi huic substantiæ proprietas personalis, qua a Patre distinguitur.

V. Ceterum hæc illa contra Richardum disputatio quoddam Arianorum adversus Catholicos argumentum in memoriam revocat, ac Patrum in eo dissolvendo aptam huic loco sententiam; unde majorem in modum confirmari, quæ sunt a nobis explicata, possunt. Sic enim opponebant hæretici, ut est apud Athanasium: « (1) Si genitus est a Patre Filius, et imago ejus, similisque ei per omnia; debet omnino, quemadmodum ipse est genitus, ita quoque de se gignere, ipseque fieri alicujus filii pater. » Huic ita præscribit Athanasius, non esse divinæ generationis eamdem conditionem, atque humanæ, creatorumque propriæ. In hac enim qui propagantur ex aliis, primum filios esse; deinde cum se corroborarunt, et ipsos aliorum parentes fieri, quoniam natura sunt mutabiles, neque in eodem statu consistunt; propterea neque vere, proprieque esse patres, aut filios, quia in alterutro constanter non hærent, sed in aliud transeunt; ut eorum natura, quæ per se caduca est, successione perpetuitatem quamdam obtineat. At in Deo aliter id habere; atque ut Pater ab alio non est; ita Filium gignere, qui alium de se filium minime producat. Illic ergo tantum veram patris, et filii appellationem inesse. Proinde qui sic quærat, cur Filius alterum non gignat filium, tam absurde facere, quam si percontetur, cur Pater ex altero patre non sit ortus. Denique in eo maxime demonstrari Filium esse imaginem, et characte-

(1) ATHAN. orat. 2. pag. 15. Εἰ γέννημά ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρός, καὶ εἰκών, καὶ ὅμοιός ἐστι κατὰ πάντα τοῦ Πατρὸς, ὀφείλει πάντως, ὥσπερ γεγέννηται, γεννᾷν καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ γίνεσθαι καὶ αὐτὸς Πατὴρ Υἱοῦ.

rem Patris, quod similiter atque ille non mutetur, neque ab filii proprietate desciscat. Hæc Athanasius. Ex quibus primum ea causa colligitur, cur Filius itidem, ut in hominibus, alterum non gignat filium; quod non ἐξ ἀποῤῥοίας, profluvio quodam, ac desectione substantiæ ex Patre nascitur, sed totam ipsam, et eamdem accipit; adeoque sola hac generatione tota genitalis naturæ fecunditas exhauritur. Quæ ratio tum melius intelligitur, si qualis ista generatio sit, expendimus. Est enim intellectio, ac verbi productio; quod non solum unicum a Patre producitur, quia non pluribus opus habet, cum uno se, aliaque comprehendat omnia; sed nec alterum fundit ex sese, quoniam verbi verbum esse non potest, cum hoc sit primigenium illud, quod alterum esse fingetur, nec sit in infinitum facienda progressio. Deinde imaginis, et characteris vim in eo constituit Athanasius, quod in ambobus est idem, nempe in ἀτρεψίᾳ et immutabilitate, quæ est naturalis, non personalis proprietas, contra quam Richardo videtur.

Cyrillus in decimo tertio Thesauri eamdem, quam Athanasius, Arianorum sibi argumentationem objicit, eodemque modo respondet. « (1) Nemo sanus dixerit, dissimilem videri Patris Filium, quod non similiter genuerit, neque filii factus sit pater. Quin potius ob idipsum admirabilem quamdam, et exactissimam videbit in Filio Patris imaginem. Ut enim Pater, invariabilis et immutabilis cum sit, semper manet Pater, et in Filium non convertitur: ita quod ex ipso procedit Verbum Filius; manet hoc ipsum, quod est, illam Patris immutabilitatem vel hoc ipso demonstrans in seipso; atque in eo Patri similis. »

VI. Ex hoc vero loco nostra illa de imaginis natura firmatur opinio, et Richardi, aliorumque convincitur; qui substantiæ imaginem negant esse Filium. Etenim si Filius Patris, ut pater est, id est ratione personalis proprietatis imago foret, patrem eum esse similiter oporteret; paternitatis enim similis est, ut jam dixi, non filiatio, sed paternitas. Nec Ariani aliunde sibi persuaserant, tali se argumento Catholicos expugnare posse, quam quod ex ὁμοουσίου professione, et identitate substantiæ consequens putabant, nihil in Patre esse, quod non esset in Filio; imo quod non esset Filius, adeoque patrem esse; unde et homousiani Sabellianam impingebant hæresim. Proinde cum quidquid habet a Patre Filius, id habeat quatenus imago naturalis est illius, expressaque similitudo; talem ab Catholicis fingi credebant imaginem Filium, ut perfecte totum Patrem exprimeret, hoc est non modo substantiam ipsam, sed etiam paternitatem; essetque et ipse pater. Cum hoc ergo Catholici ex adverso negarint, ex eo quod una sit essentia utriusque, eaque in imagine comprehensa, sequi imaginem Patris esse Patrem, necesse est non illos perinde paternitatis, personalisve proprietatis similitudinem inesse Filio putasse, atque essentiæ, bonitatis, lucis, ac ceterorum, quæ οὐσιώδη sunt, quorum in Filio expressam esse speciem, tam luculenter asserebant. Siquidem, ut recte, et ad mentem nostram aptissime scribit Hilarius [1], « qui imago est, ut vere imago sit, speciem necesse est, et naturam, et essentiam, secundum quod imago est, in se habeat auctoris. » Animadvertenda ista sunt, « secundum quod imago est. » Id est enim, quod in scholis auditur, « secundum præcisam, et formalem rationem imaginis, ac repræsentationis. » Hoc quia divinitas est, ideo Deus est Filius; quia bonitas, æternitas, sapientia, idcirco bonus est, æternus, sapiens Filius. Si ipsa personalis proprietas, id est paternitas, vel *activæ generationis* notio esset, ut putat Richardus, id in quo similitudo posita est, esset et profecto Filius pater itidem, ut bonus, ut sapiens, ut Deus.

VII. At etiam Pauli ad Hebræos locum illum, qui disputationem hanc exercet, Richardus in eodem attigit libro [2], et secundum ea, quæ de imagine dixerat, majori etiam absurditate, quo sensu *figura substantiæ* vocetur, explicat. Hæc enim summa est ejus orationis: Duplicem esse figuram; unam quæ est in archetypo, et ejus substantiam informat; alteram imaginis figuram, quæ illud repræsentat, ut in speculo alia est figura intuentis se hominis, alia imaginis; porro ubi gemina est substantia, diversam esse informantem, ac repræsentantem figuram. « Sed Patris et Filii est una, eademque

(1) CYRIL. 13. Thes. p. 124. Οὐκ ἄν τις εἴποι νοῦν ἔχων, ἀνόμοιον φαίνεσθαι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, ἐπεὶ μὴ καὶ αὐτὸς ἐγέννησε, μηδὲ Υἱοῦ γέγονε Πατήρ· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ διὰ τοῦτο θαυμαστήν τινα, καὶ ἀκριβεστάτην ὄψεται τοῦ Πατρὸς ἐν Υἱῷ τὴν εἰκόνα. Ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἄτρεπτός τε, καὶ ἀναλλοίωτος ὢν ἀεὶ μένει Πατὴρ, καὶ εἰς Υἱὸν οὐ μεταβάλλεται· οὕτως ὁ ἐξ αὐτοῦ Λόγος Υἱὸς προελθὼν μένει καθ' ὅπερ ἐστὶ, τοῦ Πατρὸς τὸ ἀναλλοίωτον καὶ διὰ τούτου δεικνύων ἐν ἑαυτῷ, ὅμοιος ὢν καὶ κατὰ τοῦτο Πατρί.

[1] Lib. de Syn. ad Anath. 1.

[2] Cap. 21.

substantia. Juxta itaque hunc modum non potest Filius dici paternæ substantiæ figura. » Sed neque figura dici potest informans Patrem; nam « eum utique eo ipso formosum redderet; et tunc non tam Filius a Patre, quam Pater a Filio pulchritudinem acciperet. » Quare ita rem exponit : Spiritalem ait naturam formosam, aut deformem fieri ex voluntate sua. Formosam autem fieri bonitate, benignitate, et ejusmodi reliquis. Atqui « eadem perfectionis forma potest, *inquit*, informare animam tuam, et animam meam. Si itaque juxta voluntatis similitudinem, Patris, ac Filii conformitatem, vel configurationem quærimus, absque dubio, et sine omni contradictione inveniemus, quod sicut Pater vult habere personam procedentem de se, cui possit impensæ sibi dilectionis delicias communicare, ita Filius similiter et habere vult, et habet pro voluntate. » Ita Richardus *figuram substantiæ Patris* esse Filium interpretatur, similiter atque ille, de se alium velle producere; tanquam similitudo ista in voluntatis actione sita sit, qua uterque vult producere Spiritum sanctum. Hæc enim inest ambobus, cum differentia proprietatum, quod alter a se habeat, alter a Patre. Cujus quidem opinionis falsitas iisdem, quibus superior, argumentis convincitur. Nam neque, quod vult, assequitur, ut in proprietate aliqua similitudinis ratio consistat; quippe producere Spiritum sanctum, una et simplex est, communisque duorum, non propria singulorum notio. Quare in eo similes erunt, in quo alter ab altero non differt. Deinde quid absurdius, quam ob eumdem præcise voluntatis actum figuram dici Filium paternæ substantiæ? Erit enim hæc voluntatis similitudo, non naturæ; quod Ariani libenter audiunt; quos eo nomine veteres, imprimisque Athanasius insectantur.

VIII. Postremo suapte confessione Richardus induitur, dum in capite 22. eadem illa Apostoli verba, *figura substantiæ*, idem ait valere, ac si diceret, *figura substantiæ ingenitæ*, vel *ingenitæ personæ;* tum quosdam sui temporis redarguit, quibus non placebat dici, « quod substantia gignat substantiam, vel sapientia sapientiam; » hos vero antiquorum testimoniis oppugnat, qui sæpissime ita sunt locuti. Cum autem objecisset sibi, « Si Filii substantia est genita, substantia Patris ingenita, quomodo utriusque erit una, eademque substantia? » Sic respondet : « Absque dubio substantia Filii est genita, substantia Patris ingenita, nec ingenita substantia est genita, nec genita est ingenita; nec tamen sequitur, ut ibi sit alia, et alia substantia, sed alia et alia persona. » Hic neque consentaneus est sibi, et suapte voce refellitur. Si enim *substantiæ* nomen iis in Apostoli verbis non naturam ipsam significat, quia secundum hanc imago dici non potest, cum sit eadem, sed proprietatem personalem, ut paulo ante docuit; cur nunc asserit non aliam atque aliam, sed unam esse substantiam? hoc enim dicere est, unam esse personam. Sin est verius, substantiam a Paulo intelligi naturam, ergo in natura similes erunt, ob eamque Patris imago Filius appellabitur, quod ab Richardo negatum vidimus. Præterea cum, ut eodem capite refert, Filius ex substantia Patris Deus ante sæcula dicatur genitus, neque substantiæ unitas obstet, quin substantia de substantia genita pronuntietur, vel sapientia de sapientia; non magis obstare poterit, quominus substantia imago sit substantiæ, vel sapientia sapientiæ, quamvis una sit, eademque substantia, vel sapientia. Non enim aliud est, unum alterius esse imaginem, quam esse Filium, et ab illo genitum. Cujus ergo rationis est, nolle in essentia, et substantia sitam esse imaginis notionem, quod eadem sit; velle in eo, « quod eamdem, quam ista, de se personam, et eodem modo producit, et ejusdem doni causa, et origo, auctor, et principium existit, » quæ est una, et eadem utriusque proprietas?

CAPUT OCTAVUM.

Ecquid Pater voluntate genuerit Filium. Catholicorum cum Arianis de eo conflictus ; quorum illi asserebant : horum alii dissimili mente fassi sunt, atque etiam ex omnipotentia productum a Patre dixerunt, aut ex charitate, aut ejusmodi aliquid. Petri Abælardi falsa sententia notatur. Explicatur Gregorii Nysseni de ea re locus insignis ; tum aliorum Patrum, qui ad hæreticos refellendos illud usurparunt, aut qui ex suapte mente locuti sunt, ac Patrem dixerunt sine invidia omnia ex voluntate communicasse Filio. Alii vero istud ipsum negarunt, voluntate Patris genitum. De *concomitante*, ut vocant, voluntate, qua Pater vult generare Filium, quam σύνδρομον Græci nominant. De ea Cyrilli, et Plotini illustrata loca, et hujus reprehensa sententia. Explicatur ratio, qua Pater velle dicitur Filium gignere ; tum, quod ab aliis usurpatur, Filium esse voluntatem, et consilium Patris. Conciliantur inter se Patres illi, qui contraria sensisse videntur. Quid sit naturale, et quemadmodum cum voluntario consentiat. Maxentius notatus. Explicatur locus quidam S. Ephrem, et ab erroris suspicione purgatur. Tum quod Clemens ait, inter Patrem et Filium μεσιτείαν nullam intercedere, idipsum declaratur.

I. Richardi Victorini locus ille superiori allatus capite, in quo similem dicit Patri esse Filium, et imaginem ejus, quatenus ut Pater consortem habere vult personam unam, ita et Filius ; quæstionis nobis alterius occasionem dabit : ecquid voluntate Filium genuerit Pater, uti mente, et intelligentia genuisse constat.

Qua in re prima cum Arianis conflictio Catholicorum fuit. Illi enim Patrem volebant decreto quodam liberæ voluntatis ita produxisse Filium, ut neque ex æterno, neque naturaliter, atque ex ipsa illius substantia procederet ; quamvis præstantiore quodam, ac creata cetera, modo prodiisset. Ita S. Athanasius Oratione 4.[1] qui hæreticos ait absterritos a profanis illis usurpandis vocibus, « ex nihilo productum esse Filium, » aut « fuisse tempus aliquando, cum non esset, » ad alias minus suspectas, sed perinde impias, receptum habuisse, ut « voluntate productum » dicerent « a Patre. » Gregorius item Nazianzenus Orat. 35.[2] qui illorum etiam dilemma proponit : Aut volens Pater Filium genuit, aut nolens. Si posterius ; ergo vim passus est. Si prius ; igitur θελήσεως, id est voluntatis est Filius ; quod et Epiphanius in Ancorato [3], et Cyrillus dialogo secundo de Trinitate, et in Thesauris, et Augustinus, aliique referunt, quos lib. 2. cap. 5. commemoravi. Quocirca voluntate Patris editum ante omnia tempora Filium profitebatur Arius, ut in epistola sua posuit, quam Eusebio Nicomediensi, et Alexandro Alexandriæ episcopo scripsit, « (1) Voluntate, et consilio ante tempora substitisse. » Idcirco non esse συναΐδιον, *coæternum* Patri, quasi media inter utrumque voluntas intercederet ; ut Athanasius [4], Gregorius Nyssenus [5], Cyrillus [6], ac ceteri testantur ; ac non Patris, sed ejus voluntatis esse similem aiebant, ait Cyrillus [7]. In quo primum ethnicos imitabantur, e quibus Mercurius ille Trismegistus apud August, serm. de quinque Hæresibus, cap. 3. « Filium benedicti Dei, atque bonæ voluntatis esse dicebat ; » tum veteres hæreticos, imprimisque Valentinum, ut Athanasius Orat 4. [8] iis objicit, quatenus antecedentem, ut ille, voluntatem introducebant ; qua de hæresi Gnosticorum plura sunt apud Iræneum, et Epiphanium [9], ac Tertullianum [10]. Idem et Eusebius Cæsariensis docuit [11], ut libro primo demonstravimus.

II. Porro antiqui Patres haud pauci numero, quos libro 1. percensuimus, Filium Dei voluntate Patris esse productum asseverarunt ; ut Justinus, Athenagoras, Theophilus, Tertullianus, et qui sub Novatiani nomine editus est auctor libri de Trinitate, cap. 31, Lactantius, nondum scilicet Trinitatis professione distincte, perspicueque cognita. Post Arii vero vulgatam, et Nicænis decretis confossam hæresim, non defuere, qui idem illud ex Catholicis, aut Arium certe non aperte propugnantibus, auderent asserere. Marius Victorinus in primo adversus Arium [12], « Est autem lumini, *inquit*, et spiritui imago non a necessitate naturæ, sed voluntate magnitudinis Patris. Ipse enim seipsum circumterminavit, etc. Filius ergo in

(1) ARIUS in epist. apud Epiph. hær. 9. n. 6. Ὅτι θελήματι, καὶ βουλῇ ὑπέστη πρὸ χρόνων.

[1] P. 294. — [2] P. 265. — [3] N. 51. — [4] Orat. 4. pag. 300. — [5] Lib. 7. cont. Eun. p. 207. — [6] Dial. 2. — [7] In 1. Th. c. 9. et Dial. 5.

[8] Pag. 300. — [9] Hær. 31. — [10] Lib. con. Valent. — [11] Vide 4. de Demonst. c. 2. l. 1. cont. Marc. — [12] Tom. 4. Bibl. PP. col. 200. C.

Patre imago, et forma, et Λόγος, et voluntas Patris; juxta quod voluntas Patris, Filius. Omnis enim voluntas progenies est; juxta quod universalis voluntas, unigenitus, etc. Sic igitur voluntate Patris, voluntas apparuit ipse Λόγος, Filius. Est igitur Dei voluntas Λόγος cum ipso, qui semper est, et ad ipsum ipsa voluntas filietas est. Pater ergo, cujus est voluntas; Filius autem voluntas est, et voluntas ipse est Λόγος: Λόγος ergo Filius. » Atque eodem in libro [1] potentiam ait naturalem omnem in Deo esse voluntatem. Itaque cum vita, qui Pater est, semetipsam moveret, ut scilicet alterum produceret, eam motionem fuisse voluntatem. « Si ergo movit vita semetipsum, motio autem voluntas; patria ergo motio, et patria voluntas, quoniam patria potentia vita. » Concilium Sirmiense, in decreto fidei contra Photinum edito in anathematismo apud Hilarium quinto et vicesimo [2]. « (1) Si quis nolente Patre natum dicat Filium, anathema sit. Non enim coactus Pater, vel naturali necessitate ductus, cum nollet, genuit Filium; sed mox (ut) voluit, sine tempore, et impassibiliter ex se congenitum demonstravit. »

III. Quo in canone hæreticorum licet indolem, ac morem cognoscere, qui ut virus suum clam, et latenter insinuent, falsam opinionem suam cum ejus, quæ apertiorem, ac damnatam ab omnibus impietatem habet, detestatione sententiæ solent exponere; quemadmodum Valens, et Ursacius, qui creatum a Patre Filium esse credebant, non hoc simpliciter in Ariminens iconcilio promulgare ausi sunt, sed subdole id, quod vulgo invidiosum erat, adjecerunt: Non esse creatum a Patre Filium, sicut creaturas ceteras; quoniam in creaturarum ceterarum ordinem revocare Dei Filium, id plane impium, atque execrandum est. Ita etiam Sirmienses isti Patres, cum et voluntate libera Patris genitum esse vellent Filium, scirentque naturaliter, et ex substantia ipsa dici eumdem a Catholicis esse productum, non ab invito tamen coactove; hoc posterius sumpserunt, damnaruntque, qui dicerent, nolente, et invito Patre prodiisse, quo minus offensionis haberet, Patrem voluntate sua genuisse dicere. At Hilarius, qui in libro de Synodis professiones illas Arianorum, quæ nonnullam speciem pietatis haberent, pro Catholicis commendavit, ut recentem e Sirmio blasphemiam refelleret; istam etiam contra Photinum illic alias editam probavit, et pie est interpretatus. Quare canonem illum a Concilio scriptum esse testatur, ne « data hæreticis occasio videretur, ut necessitatem Deo Patri gignendi ex se Filii adscriberent, tanquam naturali lege cogente, invito se ediderit. » Mox addit: « Sed hæc passionum non est in Deo Patre conditio, cum inenarrabili, et perfecta nativitate Filii nec voluntas sola genuit Filium, nec demutata, aut coacta imperio naturalis legis essentia est; etc. Sed ante tempora omnia Pater ex naturæ suæ essentia impassibiliter volens, Filio dedit naturalis nativitatem essentiæ. » Proinde ita voluntate genitum esse Filium sentit Hilarius, ut nihilominus naturaliter, et ex ipsa substantia sit ortus.

IV. Idem porro aliis in locis generationem Filii voluntati, vel charitati, et omnipotentiæ Patris adscribit, ut in tertio de Trinitate: « Sed incomprehensibiliter, *inquit*, inenarrabiliter, ante omne tempus, et sæcula unigenitum ex his, quæ ingenita in se erant, procreavit, omne, quod Deus est, per charitatem, atque virtutem nativitati ejus impartiens; ac sic ab ingenito, perfecto, æternoque Patre, unigenitus, et perfectus, et æternus est Filius. » Mox productum sic esse Filium docet, « ut voluit, qui potuit, ut scit, qui genuit. » Atque in sexto libro, « Omnipotentem te scio, ait æternum alloquens Patrem, nec consciæ tibi tantum, atque ipsi unigenito tuo nativitatis inenarrandæ expecto rationem. Impossibile enim tibi nihil est, et genitum a te Filium omnipotentiæ tuæ virtute non ambigo. Ambigens enim, jam omnipotentem te negabo. Bonum te etiam ex nativitate mea didici; atque ob id, non invidum te bonorum tuorum in unigeniti tui nativitate esse confido. » Sic Petrus Chrysologus, Serm. 60. et 61, Symbolum explicans, æqualitatem Filii ex Patris omnipotentia concludit. « Omnipotens, ait Serm. 61, potest omnia; et si omnia potest, quod in se, ex se, et semper secum habeat Filium, quis negabit? » Ambrosius lib. 4. de Fide cap. 4. contra Arianos concludit non fore omnipotentem Patrem, si Filium generare non potuit, sed creavit.

(1) SIRM. concil. Εἴ τις μὴ θελήσαντος τοῦ Πατρὸς γεγεννῆσθαι λέγοι τὸν Υἱόν, ἀνάθεμα ἔστω. Οὐ γὰρ βιασθεὶς ὁ Πατὴρ, ὑπὸ ἀνάγκης φυσικῆς ἀχθεὶς ὡς οὐκ ἠθέλησεν, ἐγέννησε τὸν Υἱόν, ἀλλ' ἅμα τε ἠβουλήθη, καὶ ἀχρόνως, καὶ ἀπαθῶς ἐξ ἑαυτοῦ αὐτὸν γεννήσας ἐπέδειξεν.

[1] Col. 212. D.

[2] Lib. de Syn. et apud Anath. de Syn. p. 694. et Epiph. Hær. 73.

Maximus Taurinensis in homilia de expositione Symboli, « Creditis, *inquit*, in Deum Patrem omnipotentem. In Deo natura innascibilis, in Patre unigeniti veritas, in omnipotente plenitudo virtutis ostenditur. Est namque per ingenitam deitatem omnipotens, et per omnipotentiam pater. » Ibi *innascibilem* putat Abælardus [1] idem esse, atque increatum. Sed potest intelligi sic, ut proprietatem significet, et modum existendi in Patre; de quo in primo isto Symboli articulo agitur. Porro Maximus ex omnipotentia Patris consequentem facit Filii generationem.

V. Eodem spectat et multorum veterum argumentatio; qui similiter æternitatem Filii, et naturæ, proprietatumque omnium perfectam æqualitatem probant ex eo, quod Pater sit omnipotens, infinitæque bonitatis, quæ invidia vacat. Ita Origenes lib. 1. Periarchon, cap. 2. Et Gregorius Nyssenus in primo contra Eunomium, posterioris editionis, hæreticum hunc refellit asseverantem, minorem, quam pro Patris vi, ac potentia, Filium esse productum. « (1) Quis enim infelix adeo est, *inquit*, ut ne divinam quidem, et beatam illam naturam ab invidiæ affectu immunem esse affirmet? Quæ est igitur consentanea ratio, cur hæc ad eum modum ab universorum Deo constituta fuissent in unigenito Filio, atque Spiritu sancto? » Ambrosius lib. 5. de Fide, cap. 7. « Si minorem generavit Deus Filium, minus contulit. Si minus contulit; aut minus voluit, aut minus potuit. Sed nec infirmus, nec invidus Pater, quia nec voluntas, ante Filium, nec potestas. » Quæ posteriora Ambrosii eam vim habent, idcirco non minorem, quam ipse sit, Filium voluisse Patrem gignere; neque sibi æqualem non potuisse, quoniam nulla sine Filio voluntas est, aut potestas in Patre. Quæ ratio nonnihil est obscura. Videtur enim voluntatem illam, qua Pater Filium producere voluit, aut potestatem, qua potuit, ipsum esse putare Filium; quod minime consentaneum sit. Verum ex adversariorum opinione, et principiis ita ratiocinari videtur Ambrosius. Nam illi Filium a Patre procreatum in tempore certa voluntatis destinatione, et potentia volebant. Atqui Filius ipsa est Patris virtus, ac potentia, imo, ut plerique loquuntur, voluntas ejusdem ipsa, hoc est consilium. Hoc modo recte concludit Ambrosius; quia de potestate ibi agitur, qua extrinsecus, et voluntatis suæ consilio opus aliquod efficit.

VI. Est inter Hieronymi spuria [2], epistola 18, quæ est Explanatio fidei ad Cyrillum; ubi idem argumentum contexitur. « Si enim plus minusve, *inquit*, aut tale aliquid invenitur, excepto hoc, quod genuit Pater Filium, et excepto hoc, quod Filius non a semetipso natus est, sed de Patre natus est proprie, non in tempore, sed semper, non aliunde, sed de sua substantia; forte secundum verbum eorum, aut invidens, aut impotens Pater putatur, insuper et temporalis agnoscitur. » Quibus ex verbis Abælardus [3] hoc Hieronymum sentire colligit, « juxta naturam vel modum existentiæ, non operationis, hanc quasi propriam Patri adscribi potentiam; quod solus ipse per se subsistere queat, vel a seipso existere habeat, hoc est non ab alio; ceteras vero duas in Trinitate personas ab ipso necesse sit esse, nec per se habeant subsistere. » Quod sane non sequitur, neque hoc ista verba suadent, proprietatem illam personæ Patris, qua nullo est ab alio, sed a seipso, nescio quam potentiam esse, quæ in Patre sit solo, et cujus gratia proprie dicatur omnipotens, ut ibidem disputat Abælardus. Quod nemo illi, qui aut catholicus sit, aut quod dicat noverit, concedendum existimet. Est quidem in Patre potentia quædam generandi, ratione duntaxat, et pro captu intelligentiæ nostræ, eidem attributa, cum reipsa potentia sit nulla, sed totum actus occuparit, ut alias diximus. Verum *omnipotens* non ab intestina illa, et naturali operatione, ac necessaria dicitur, sed ab ea, qua voluntate sua, et extrinsecus, et sic tanquam ex arte, molitur aliquid, ut in libro tertio de Deo, ejusque proprietatibus exposui.

Porro cum *omnipotentis* vox non tantum, immo non ex primaria impositione nominis, quidvis faciendi, ac producendi potestatem significet, sed in omnes, et in omnia summam potentiam, et imperium, quod illi respondens græcum παντοκράτορος vocabulum indicat, ut illic ostendimus; potest eatenus *omnipotens* dici proprie, ac secundum personæ suæ notionem Pater, quod ab eo procedant omnia, ac fons

(1) Nyss. Grets. pag. 108. Καὶ τίς οὕτως ἄθλιος, ὥστε μηδὲ τὴν θείαν τε, καὶ μακαρίαν φύσιν καθαρεύειν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν φθόνον πάθους ὑπολογίζεσθαι; ποῖα οὖν εὐπρεπὴς αἰτία τοῦ ταῦτα οὕτω παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ Πνεύματος διατετάχθαι;

[1] Abæl. lib. 1. Introd. c. 10.

[2] Tom. 4. Oper. Hier. col. 832. — [3] Loco sup. cit.

quidam sit, et origo totius entis, adeoque potentia sua, et principii quadam amplitudine comprehendat omnia creata pariter, et increata. Sed hanc ipsam continentem universa potentiam, qua est οὐσιῶδες aliquid, et citra notionem, cum Filio, ac Spiritu sancto communicat. Ideo non minus ambobus istis, quam illi, omnipotentis appellatio convenit, tametsi peculiari modo in Patrem competat.

VII. Ita S. Augustinus contra Maximinum Arianum disputans[1]: « Prorsus ad hunc articulum res colligitur, ut Deus Pater æqualem sibi gignere Filium aut non potuerit, aut noluerit. Si non potuit, infirmus; si noluit, invidus invenitur. Sed utrumque hoc falsum est. Patri ergo Deo verus Filius æqualis est. » Et c. 23. « Tantum enim, quantus est ipse, et talem, qualis est ipse, si non potuit gignere, quomodo Deus est? Si noluit, quomodo bonus est? » Basilius item in secundo adversus Eunomium, « (1) Si honestum, et decorum est Dei beatitudini patrem esse, quomodo ergo a principio, quod decebat, ipsi non aderat? Aut enim melioris ignorationi, aut impotentiæ hunc defectum imputabunt. Ignorationi quidem, si postea quod est melius adinvenit : impotentiæ vero, si sciens, atque intelligens, quod optimum est, assequi non poterat. » Quam Basilii rationem illudens nefarius Eunomius apud Gregorium Nyssenum [2] instabat exemplo mundi istius, quem similiter probare possimus ex æterno fuisse, cum neque ignoratio, neque imbecillitas, aut aliud quippiam moram afferre potuerit, quominus a Deo procrearetur. Et eodem sane argumento gentiles philosophi apud Zachariam Mitylenæum [3] mundi æternitatem adstruebant. Sed huic objectioni præscribit Gregorius, aliam esse creatarum rerum conditionem, aliam unigeniti Filii, neque quod de hoc uno verum est, id ad cetera posse transferri; quæ quidem responsio illustrari potest observata productionis utriusque differentia. Nam generatio Filii, etsi voluntate fiat, ut et Nyssenus, et alii quidam existimant, quod subinde fusius enarrabitur; tamen naturalis est Deo, non adventitium, et accidens aliquid. Naturalem dico, non ut essentia sit, aut essentiæ proprietas; sed ut intelligamus non esse accidens, verum οὐσιῶδες, et ad substantiam Patris pertinens, sine quo talis esse substantia, ac persona non potuit.

VIII. Quod autem hæretici inde concludebant, non esse coæternum Patri Filium, quod inter utrumque interjecta erat voluntatis actio, Gregorius idem Nyssenus refellens, ita voluntate Patris existere confitetur Filium, ut nullum inter ambos interpositum sit spatium. « (2) Neque enim, *ait*, hæc immediata conjunctio voluntatem Patris excludit, tanquam necessitate quadam naturæ, et citra voluntatem Filium habuerit; neque voluntas Filium a Patre disjungit, velut medium quoddam intercurrens spatium. Quare neque ab fidei dogmate licet excludere in Filii generatione voluntatem ejus, qui genuit, tanquam angustiis quibusdam arctata sit in cohærentia unitatis Filii cum Patre; neque indisjunctam cohærentiam dissolvere, quando voluntas in generatione spectatur. » Mox imbecillitatis hoc esse nostræ dicit, quod non eodem tempore habere aliquid, et id velle possimus. Nam nunc quidem velle nos quippiam, quod non habemus, ea vero post consequi, quæ minime vellemus. « At in simplici, *inquit*, et omnipotenti natura simul omnia, et eodem momento intelliguntur, et velle bonum, et habere, quod velit. Omnino enim efficax, et essentiæ insita, et subsistens in immortali natura spectatur bona, et sempi-

(1) BASIL. pag. 48. Καί τοι εἰ μὲν καλὸν, καὶ πρέπον τῇ μακαριότητι τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι Πατέρα, πῶς οὐκ ἐξ ἀρχῆς τὸ πρέπον αὐτῷ παρῆν; ἢ γὰρ ἀγνοίᾳ τοῦ βελτίονος, ἢ ἀδυναμίᾳ πάντων λογιοῦνται τὴν ἔλλειψιν· ἀγνοίᾳ μὲν, εἴπερ ὕστερον ἐξεῦρε τὸ βέλτιον· ἀδυναμίᾳ δὲ, εἴπερ εἰδὼς, καὶ συνιεὶς ἀπετύγχανε τοῦ καλλίστου.

(2) GREGORIUS Nyssenus 7. contra Eun. pag. 207. Οὔτε γὰρ ἡ ἄμεσος αὕτη συνάφεια ἐκβάλλει τὴν βούλησιν τοῦ Πατρὸς, ὡς κατά τινα φύσεως ἀνάγκην ἀπρομαιρέτως τὸν Υἱὸν ἐσχηκότος· οὔτε ἡ βούλησις διίστησι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ὥς τι διάστημα μεταξὺ παρεμπίπτουσα. Ὡς μήτε ἐκβάλλειν τοῦ δόγματος τὴν ἐπὶ τῷ Υἱῷ βούλησιν τοῦ γεννήσαντος, οἷον στενοχωρουμένην ἐν τῇ συναφείᾳ τῆς τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἑνότητος· μήτε μὴν τὴν ἀδιάστατον διαλύειν συνάφειαν, ὅταν ἐνθεωρῆται τῇ γεννήσει βούλησις.

Ibid. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁπλῆς, καὶ παντοδυνάμου φύσεως, ὁμοῦ τὰ πάντα καὶ κατὰ ταὐτὸν νοεῖται, καὶ τὸ θέλειν τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἔχειν ὅπερ ἠθέλησε· πάντα γὰρ ἐνεργὸν, καὶ ἐνούσιόν, καὶ ἐνυπόστατον τῇ ἀϊδίῳ φύσει τὸ ἀγαθόν τε, καὶ τὸ ἀΐδιον ἐνθεωρεῖται θέλημα, οὔτε ἀπό τινος ἰδιαζούσης ἀρχῆς ἐγγινόμενον, οὔτε δίχα τοῦ θελητοῦ νοηθῆναι δυνάμενον. Οὔτε γὰρ ἐνδέχεται παρὰ τῷ Θεῷ ἢ τὸ ἀγαθὸν θέλημα μὴ εἶναι, ἢ μὴ συνεῖναι τῷ θελήματι.

Ibid. Ἐπεὶ οὖν φύσει ἀγαθὸν, μᾶλλον δὲ παντὸς ἀγαθοῦ ἐπέκεινα ὁ μονογενὴς Θεὸς, οὐκ ἀβούλητον δὲ τῷ Πατρὶ τὸ ἀγαθὸν, φανερῶς ἀποδείκνυται διὰ τούτων, ὅτι καὶ ἄμεσός ἐστι τοῦ Υἱοῦ ἡ πρὸς τὸν Πατέρα συνάφεια, καὶ οὐκ ἐξωθεῖται, οὐδὲ ἐξείργεται ὑπὸ τῆς ἀδιαστάτου συναφείας τὸ βούλημα τὸ τῇ ἀγαθῇ φύσει διὰ παντὸς ἐνυπάρχον.

[1] Lib. 3. c. 8. — [2] Lib. 7. con. Eun. p. 217.

[3] Tom. 1. Bibl. PP. Græcol. p. 314. et seq.

terna voluntas; neque ab aliquo proprio principio ingeneratur, neque sine voluntario potest animo concipi. Neque enim in Deum cadit vel bonam voluntatem non esse, vel bonum simul cum voluntate non adesse. » Demum ita colligit : « Quoniam igitur natura bonum, vel, ut rectius dicam, supra omne bonum Unigenitus est, non est autem involuntarium Patri bonum; perspicuum inde fit, tum immediatam esse Filii cum Patre conjunctionem, tum non expelli, nec excludi ab individua cohæsione voluntatem, quæ bonæ naturæ semper inest. »

Atque hoc apposito deinceps ostendit exemplo : ut si ignis rationem habeat, ac voluntatem, eodem tempore et splendorem profundet ex sese, et eum volet profundere; nec impedit quidquam, quominus id, quod velit, efficiat. Aut ut eodem momento cernimus oculis, et cernere volumus; sic in illa inexplicabili, et omni cogitatione sublimiori natura, æternam Patris consideramus existentiam, et eodem momento voluntatem, qua vult Filium, et ipsummet, quem vult, Filium.

IX. Ac pleraque sane veterum loca, in quibus talis argumentatio proponitur, nihil accipi sic prohibet, ut ex sensu, opinioneque sua non loquantur, sed eo utantur, quod dant adversarii, atque ex ipsorum eos oratione convincant. Nam cum dicerent Filium a Patre non naturaliter, sed sponte, ac voluntate esse genitum, uti homines liberis, quando volunt, operam dant; id illi sumentes, indidem efficiebant, æqualem, et consubstantialem esse genitum, ne illa ipsa Patris effectrix voluntas aut imbecilla videatur, aut maligna; tum hoc etiam, nunquam non apud Patrem extitisse Filium, ne tanto ille bono, vel quod nondum gignere posset, caruisse dicatur, vel inscitia, aut invidia suppressisse. Ita enim apud Gregorium Nyssenum Eunomius. « (1) Tunc, *inquit*, pulchrum, et decorum fuit generare Filium quando voluit, ita ut nulla de eo quæstio sit apud prudentes, cur non prius genuerit. » Contra quem disputans Basilius tum illa posuit, quæ paulo ante descripsimus, tum quæ apud eumdem in quarto contra hæreticum illum disserit sic : « (2) Si Deus non gignit, ideo non gignit, vel quia non potest, vel quia non vult. Sed si quidem non potest, minor est generante, ac perfecta natura, præterquam quod imbecillus est. Quod si potest, et noluit, quod habet natura, voluntate cohibuit. Quare etsi nondum genuit, tamen cum voluerit, aliquando generabit. » Gregorius quoque frater illius, ex eo sic interpretando commemorat. « (3) Quod natura bonum est, pium non est in Deo semper fuisse non credere. Nullam enim videre se causam, propter quam consentaneum sit bonum bono non adesse, neque propter potestatis defectum, neque propter voluntatis infecunditatem. »

X. Sic Augustinus [1] Maximino Ariano ita loquente, « Homo si posset perfectum mox generare filium, non parvulum generaret; » hoc in illum retorquet : « Sed ut contra te non sit quod loqueris, agnosce æqualitatem Patris, et Filii, quia et homo, si posset, filium mox generaret æqualem, nec expectaret annos, per quos in forma filii posset voluntas ejus impleri. Deus ergo cur non æqualem genuit Filium, cui nec anni necessarii fuerunt, per quos adimpleretur, nec omnipotentia defuit? An forte noluit? Ergo, quod absit, invidit. Sed non invidit; æqualem ergo genuit, ac per hoc unius, ejusdemque substantiæ, quandoquidem homo, qui propterea, quia non potest, non gignit æqualem, ejusdem tamen substantiæ gignit filium cujus est ipse. » Quod idem et c. 18. et 23. repetit.

Rursus vero Nyssenus idem Gregorius, in octavo libro, ex eo, quod Eunomius scripserat, Patrem genuisse Filium, quando ipsi libitum est, sic hominem concludit : « (4) Siquidem tunc genuit Filium, quando voluit, ut ait adversarius; voluit autem quod bonum est semper; porro concurrentem habet cum vo-

(1) EUNOM. apud Nyssen. lib. 8. cap. 228. Τότε γὰρ, φησὶ, καλὸν, καὶ πρέπον γεννῆσαι τὸν Υἱὸν, ὅτε ἐβούλετο, μηδεμιᾶς ἐκ τούτου ζητήσεως ἐγγινομένης τοῖς σώφροσιν τοῦ διὰ τί μὴ πρότερον.

(2) BASIL. 4. contra Eun. pag. 90. Εἰ ὁ Θεὸς οὐ γεννᾷ, ἢ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πάντως, ἢ διὰ μὴ βούλεσθαι. Ἀλλ' εἰ μὲν οὐ δύνατας, ἥττων γεννητικῆς, καὶ τελείας φύσεως, πρὸς τὸ καὶ ἀδυναμεῖν. Εἰ δὲ δυνάμενος οὐκ ἐβουλήθη, ὁ φύσει ἔσχεν, βουλήσει κατέσχεν. Ὥστε εἰ καὶ μή ποτε ἐγέννησε, βουληθεὶς ἄρα γεννήσει ποτέ.

(3) NYSSENUS l. 7. con. Eun. p. 218. Ὅτι τὸ μὲν φύσει καλὸν οὐκ εὐαγές ἐστι μὴ ἀεὶ ἐν τῷ Θεῷ πιστεύειν εἶναι. Μηδὲ γὰρ αἰτίαν ὁρᾶν τινα, καθ' ἣν εἰκός ἐστι τὸ ἀγαθὸν τῷ ἀγαθῷ μὴ παρεῖναι, μηδὲ κατὰ δυνάμεως ἔλλειψιν, μήτε κατὰ τὴν τῆς βουλῆς ἀγονίαν.

(4) NYSS. l. 8. con. Eun. p. 231. Εἰ γὰρ τότε ἐγέννησε τὸν Υἱὸν, ὅτε ἐβούλετο, καθὼς φησιν ὁ ἀντίπαλος· ἐβούλετο δὲ τὸ ἀγαθὸν ἀεί. Σύνδρομος δὲ τῇ βουλήσει ἡ δύναμις· ἀεὶ ἄρα ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς γεγένηται, τοῦ ἀεὶ καὶ βουλομένου τὸ καλὸν, καὶ δυναμένου ἔχειν ὃ βούλεται.

[1] Lib. 3. c. 15.

luntate potestatem; igitur semper cum Patre Filius intelligetur, qui et semper velit bonum, et habere possit quidquid velit. » Quæ quidem argumentatio laxior esse, ac nimium patere videtur. Ita enim colligere licebit : nihil non ex æterno fuisse, quia bonum illud est omne, quod quovis tempore molitus est Deus. Sed quemadmodum fulcienda illa sit, ut pondus suum, ac vim obtineat, paulo post aperiam.

Agnellus quoque Ravennas episcopus in epistola ad Armenium, Arianos ita repercutiendos esse demonstrat : « Deinde, *inquit*, etiamsi hoc ipsum illi consentiat, quia voluntate genuit, cogere illum potest Catholicus, aut ut dicat, antequam vellet generare Filium, noluit, et ideo non genuit; aut voluit, et non potuit. Si noluit, bonum est quod noluit. Si autem voluit, et blasphemum est, ut dicatur : fuit Deus quando bonum noluit, et non potuit; est blasphemum, ut dicatur, aliquando voluisse, et non potuisse Deum. »

XI. Verum extra controversiam, ac per sese ita quidam ex illis arbitrati sunt, non necessitate, sed voluntate genitum a Patre esse Filium. Sane Gregorius Nyssenus eodem illo loco [1] id unum reprehendit, et oppugnat in Eunomiana sententia, quod assereret, Patrem ante Filium extitisse, ac nondum eo genito, primum voluisse, inde eo pervenisse, ut pater fieret; a quo errore velle se ait ipsos ad rectam sententiam deflectere. « (1) Quippe intimam illam, nullo interposito, Filii cum Patre copulationem non excludere paternæ voluntatis actionem, tanquam naturæ quadam necessitate, ac citra voluntatem, Filium habuerit; neque voluntatis actionem dirimere a Patre Filium, quasi intervallum quoddam inter ambos intercedens. » Itaque non naturæ necessitate gigni putavit Filium, sed sponte, ac voluntarie, ita tamen, ut voluntatis hæc actio ne momento quidem Filium antecedat; quod ignis exemplo illo declaravit, cui ratio insita sit, ac voluntas. Basilius item in calce Homiliæ 29. ex animi sententia idem informat argumentum. « (2) Deus, *inquit*, qui concurrentem habet cum voluntate potestatem, dignum seipso genuit, ac cujusmodi volebat, genuit. » Cyrillus Alexandrinus libro Thesauri nono luculentissime hanc ratiocinationem instruit sic. Cum enim Ariani genitum a Patre Filium esse cum Catholicis sentiant; ex eo illos arguit, qui consubstantialem negant. « (3) Aut enim, quia non aliter potuit, talem ipsum genuit; aut quia noluit. Si non potuisse dicant, pudeat illos tantam substantiæ Patris inferre contumeliam, dum imbecillitatis eam arguunt. Sin alterum malunt, ut noluisse potius affirment consubstantialem sibi generare Filium; alia ratione contumeliosi sunt, pravam ac turpissimam rem illi tribuentes, in melioribus faciendis negligentiam. Nam si melius erat consubstantiale, quam quod non est ejusmodi; nonne blasphemiam omnem superat dicere, substantiam divinam circa illa, quæ sunt præstantiora, et congruentiora, pigrari; ac non potius id voluisse, quod melius est, quam quod ita sese non habet? Atqui potest omnia facere Pater, et id mavult, quod melius est. Nihil ergo prohibet, consubstantialem esse Filium. » Idem et in primo commentariorum in Joannem repetit, capite tertio [2].

XII. Eodem spectant illa Hilarii loca, quæ antea posuimus, in quibus fatetur, sponte, ac voluntate, non necessitate genitum esse a Patre Filium, sed ita tamen, ut naturaliter, hoc est ex ipsa Patris substantia prodierit; quod negabant hæretici. Sic Ambrosius libro 5. de Fide, cap. 7. « Si minorem generavit Deus Filium, minus contulit. Si minus contulit, aut minus voluit, aut minus potuit. » Sed nec infirmus, « nec invidus Pater, quia nec voluntas ante Filium, nec potestas. » Ausonius quoque, sive

(1) NYSSEN. Βουλόμεθα γὰρ τοὺς λέγοντας πρότερον βεβουλῆσθαι τὸν Πατέρα, εἶθ' οὕτως ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ γενέσθαι Πατέρα, καὶ διὰ τούτου τὸ μεταγενέστερον τῷ Λόγῳ κατασκευάζοντας, πείσαι δι' ὧν ἂν γένοιτο δυνατὸν ἡμῖν ὑποδειγμάτων μετάγειν πρὸς τὸ εὐσεβὲς τὴν διάνοιαν. Οὔτε γὰρ ἡ ἄμεσος αὕτη συνάφεια ἐκβάλλει τὴν βούλησιν τοῦ Πατρὸς, ὡς κατὰ τινὰ φύσεως ἀνάγκην ἀπροαιρέτως τὸν Υἱὸν ἐσχηκότος· οὔτε ἡ βούλησις διίστησι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ὥς τι διάστημα μεταξὺ παρεμπίπτουσα.

(2) BASIL. tom. 1. Ὁ δὲ Θεὸς σύνδρομον ἔχων τῇ βουλήσει τὴν δύναμιν ἐγέννησεν ἄξιον ἑαυτοῦ. Ἐγέννησεν ὡς αὐτὸς εἶδεν.

(3) CYRIL. 9. Thes. pag. 68. Ἀδυνατήσας ἄρα τοιοῦτον αὐτὸν γεννᾷ, ἢ μὴ θελήσας. Εἰ μὲν οὖν ἀδυνατήσας λέγουσιν, αἰσχυνέσθωσαν τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν ὑβρίζοντες, δι' ὧν αὐτῇ προσάπτειν τὸ μὴ δύνασθαι τετολμήκασιν. Εἰ δὲ ἐπὶ θάτερον μεταστήσονται, καὶ μὴ ἐθελῆσαι φήσουσιν ὁμοούσιον αὐτῷ γεννῆσαι τὸν Υἱὸν, ἑτέρως ὑβρίζουσι, πράγμα χαλεπὸν, καὶ τὸ πάντων αἴσχιστον περιτιθέντες αὐτῷ, τὸν ἐπὶ τοῖς ἀμείνοσιν ὄκνον. Εἰ γὰρ κρεῖττον ἦν τὸ ὁμοούσιον τοῦ μὴ τοιούτου, πῶς οὐκ ἔσται δυσφημίας ἁπάσης ἐπέκεινα τὸ λέγειν ὀκνῆσαι περὶ τὰ κρείττονα καὶ πρεπωδέστερα τὴν θείαν οὐσίαν, καὶ μὴ μᾶλλον ἐθελῆσαι τὸ κάλλιον, ἢ τὸ μὴ οὕτως ἔχον; Ἀλλὰ πάντα δύναται ποιεῖν ὁ Πατὴρ, καὶ θέλει μᾶλλον τὸ κρεῖττον. Οὐδὲν οὖν ἐστι τὸ κωλύον ὁμοούσιον εἶναι τὸν Υἱόν.

Lib. 7. con. Eun. p. 206. et seq.

[2] Cyril. 1. in Joan. p. 28.

Paulinus in carmine matutino ad Deum Patrem,

> Nate Patris summi, nostroque salutifer ævo,
> Virtutes patrias genitor cui tradidit omnes,
> Nil ex invidia retinens, plenusque datorum.

Augustinus libro 83 Quæstionum, quæstione 50. « Deus, quem genuit, *inquit*, quoniam meliorem se generare non potuit, (nihil enim Deo melius) generare debuit æqualem. Si enim voluit, et non potuit, infirmus est. Si potuit, et non voluit, invidus est. Ex quo conficitur, æqualem genuisse Filium. » Vide et sermonem 40. de Tempore, cap. 6, ubi Filium potestate, et prudentia probat æqualem esse Patri. Quippe « Injustus est, *inquit*, Deus, si minori prudentiæ potestatem dedit æqualem. Si prudentia æquales sunt, sed minor est Filius potestate, invidus est Deus; quia æquali prudentiæ potestatem dedit minorem. » Tum in libro de natura boni contra Manichæos, cap. 1. « Quia justus est, *ait*, ei, quod de se genuit, ea, quæ de nihilo fecit, non æquavit. »

Æneas denique Gazæus in Theophrasto, Patrem « (1) ideo sine passione genuisse » dicit, « quia non necessitate genuit. ».

Sed huic veterum argumentationi, ex natura, et conditione productionis illius robur est addendum. Est enim naturalis. Naturæ autem id est proprium, quatenus opposita est libero, et ad utrumque facultatem habenti, ut vim omnem exerceat, et quantum potest, enitatur in agendo. Ut si ignis voluntate esset præditus, si quidem naturali actione propagaret ex sese alterum ignem, naturam omnem suam, et quidquid in se habet, in eum generando transfunderet. Quare tametsi voluntate genitum a Patre Filium nonnulli antiquorum dixerint; quia naturalis eadem est illa productio; æqualitatem, ac τὸ ὁμοούσιον amborum inter se nihilominus retinet.

Eodem sensu illa quoque interpretanda sunt, quæ veterum aliqui scripserunt : Patrem amore, et charitate produxisse Filium; quod præter Hilarium, quem supra commemoravi, Maximus martyr asseverat : « (2) Patrem enim *ait* ex charitate progressum ad distinctionem hypostaseon. » Et Cæsarius [1] ἀγάπην Πατρὸς, *charitatem Patris* appellat Filium. Alii « voluntatem Patris, » ut Faustinus [2]. Augustinus [3] « notitiam cum amore, » vel « amatam notitiam. » Gregorius vero Nazianzenus, etsi non affirmat, dubitat tamen, « (3) an generatio sit ipsa generandi voluntas. » Et Cyrillus multis in locis [4] Verbum « voluntatem Patris viventem, ac subsistentem » esse dicit.

XIII. Richardus denique Victorinus plenissime ita sentit, et explicat, divinas personas duas a prima voluntate, et quadam omnipotentiæ, ac charitatis largitate productas. Nam in tertio de Trinitate, personarum pluralitatem affirmat imprimis ex eo, quod id perfectæ bonitatis, et felicitatis ratio exigit, ut sint plures ejusdem boni participes, qui se summe diligant, ac mutua communione fruantur; quod cum capite 2. et 3. disputasset, in quarto nihil esse dicit, quod communicationem istam prohibeat. Unde enim istud accideret? « An quia communicantem habere non possit, cum velit? an quia habere nolit, cum possit? Sed qui absque dubio omnipotens est, per impossibilitatem excusari non potest. Sed quod constat non esse ex defectu potentiæ, numquid non erit ex solo defectu benevolentiæ? » et cetera; quæ deinde latius prosequitur, asserens ideo, quia communicare vult Pater, quæ in se habet, duas ex se propagare personas; tum in 11 ac 12 capitibus, utriusque productionem ad charitatem, et amorem refert. Rursus in libro quinto, cap. 7. idem repetit, hinc oriri personarum pluralitatem, quod plenitudo bonitatis, et charitatis, quæ inest plenitudini divinitatis, exigit ut condignum habeat, « ut sit, quem possit, et merito debeat ut seipsum diligere. Si igitur primordialem personam veraciter constat esse summe bonam, nolle omnino non poterit, quod summa charitas exigit. Et si veraciter constat eam omnipotentem esse, quidquid esse voluerit, non poterit non esse. Exigente itaque charitate condignum habere volet, et exhibente potestate, habebit quem habere placet. » Item in sexto libro capite 17. producendi modum esse ait omnipotentiam, et utrumque illum, quo et Filius, et Spiritus sanctus procedit, « in voluntate constare. »

XIV. At ex adverso antiqui bene multi Filium

(1) ÆNEAS : Οὐ πάθει γεννήσας· οὐ γὰρ ἐξ ἀνάγκης.

(2) MAXIM. ad cap. 2. de Div. nom. Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ κινηθεὶς ἀχρόνως, καὶ ἀγαπητικῶς προῆλθεν εἰς διάκρισιν ὑποστάσεων.

(3) NAZIANZ. orat. 1. de Filio. Ἆρ' γέννησις ἴσως καὶ ἡ τοῦ γεννᾶν θέλησις.

[1] Dial. 1. Inter. 39. — [2] Lib. 1. con. Arian. cap. 1.

[3] Lib. 9. de Trin. c. 10. — [4] Lib 1. Th c. 5. et lib. 5. c. 3

voluntate Patris productum esse negant, ut qui naturaliter extiterit. Sic Athanasius in Oratione 4, ubi hæreticos id usurpare queritur, quod nusquam sit in Scriptura, voluntate Filium esse genitum, quasi voluntatis antecesserit actio, neque coæternus sit Patri Filius, neque nullo interposito ab eo sit productus; quod ea ratione probat [1], quia Dei voluntas, seu *velle Dei* in Verbo ejus est, per quod omnia facit. Ideo non potest ipsum voluntate produci, ne alterum verbum requiratur, per quod illud existat. Et in Oratione secunda discrimen hoc inter creaturas, et creatorem Filium statuit, quod illæ voluntate fiunt, quando visum est opifici, « (1) nec existunt necessario. At Filius non voluntate producitur, sed substantiæ proprietas est, et substantiæ fœtus. » Et multis interpositis in eadem oratione, prius id esse dicit, quod secundum naturam est, quam quod ex voluntate oritur; « (2) transcendit enim voluntatem id, quod naturaliter Patri convenit, ut sit Verbi sui genitor. Quare si id, quod est prius, et naturale, non erat; quonam pacto id, quod posterius est, secundum voluntatem extitit? » At Oratione quarta illud Anomœorum cavillum exponit, ac diluit: Nisi voluntate Patris extitit Filius, consequens esse, ut necessitate, ac nolens habuerit Filium. Verum illos respondet « (3) id quod oppositum est voluntati animadvertentes, id, quod majus, ac sublimius est, non aspicere. Ut enim opponitur voluntario id, quod est præter animi sententiam; ita sublimius est, et prius voluntate id, quod est secundum naturam. » Quare non ex voluntate produci Filium asserit, sed neque ingratiis, et præter voluntatem; verum medio quodam modo inter utrumque, quod est *naturaliter*. Quod in eadem oratione, interjectis pluribus, ita declarat: « (4) Num igitur, quoniam natura, non ex voluntate Filius existit, sequitur jam, ut præter voluntatem, Patrique invito, ac nolenti Filius sit? Minime vero, etc. Ut enim bonus esse non ex voluntate cœpit, non tamen invitus, ac nolens bonus est. Quod enim est, hoc cum voluntate sua est. Ita quod existit Filius, etsi non ex voluntate cœperit, non tamen invito illi, ac præter voluntatem existit. Nam ut volens est propriam hypostasim, sic et Filius, qui ejus substantiæ proprius est, non est illi præter voluntatem. » Sic etiam Basilius [2] φύσει, *natura*, non βουλήσει, *voluntate* esse Filium asserit, idemque [3] ei, quod est φύσει, opponit τὸ γεννητὸν, *factum* et *adventitium*. Nam γεννητὸν cum γενητῷ confundit.

XV. (5) Epiphanius Hæresi 69. num. 26. tritæ illi Arianorum percontationi, « Volens, an nolens Pater Filium genuerit », respondet, « neque volentem, neque nolentem genuisse, sed in natura, quæ omnem deliberationem superat. Natura enim inest ipsi divinitatis, quæ neque voluntate indiget, neque absque voluntate quidquam agit, sed simul ex seipsa habet omnia, neque ulla re deficitur. » Et in Ancorato luculenter eamdem argumentationem hæreticorum pertractat, qua Catholicos intercludere conabantur, sciscitantes, volens, an nolens Pater Filium genuisset. Nam « (6) si responderes, nolentem; ergo, » statim inferebant, « necessitati Deum subjicimus; necessitate, » inquam, « naturæ actum est divinum numen, non libertate voluntatis suæ, etc. quod si diceres volentem genuisse, voluntatem præcessisse concederes Verbi generationem. » Ad hæc respondet Epiphanius, « (7) nequaquam inesse Deo talia. Itaque nec volentem genuisse, neque

(1) Athan. orat. 2. pag. 157. Διὸ καὶ τὸ μὲν ποίημα οὐκ ἀνάγκη ἀεὶ εἶναι. Ὅτε γὰρ βούλεται ὁ δημιουργὸς ἐργάζεται. Τὸ δὲ γέννημα, οὐ βουλήσει ὑπόκειται, ἀλλὰ τῆς οὐσίας ἐστὶν ἰδιότης, καὶ τῆς οὐσίας γέννημά ἐστιν.

(2) Ibid. pag. 187. Ὑπεραναβέβηκε δὲ τῆς βουλήσεως τὸ πεφυκέναι, καὶ εἶναι αὐτὸν Πατέρα τοῦ ἰδίου Λόγου. Εἰ τοίνυν πρότερον ὅπερ ἐστὶ κατὰ φύσιν, οὐχ ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἐκείνων ἄνοιαν, πῶς τὸ δεύτερον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ βούλησιν, γένοιτ' ἄν;

(3) Ibid. pag. 296. Τὸ μὲν γὰρ ἀντικείμενον τῇ βουλήσει ἑωράκασι· τὸ δὲ μεῖζον, καὶ ὑπερκείμενον οὐ τεθεωρήκασιν. Ὥσπερ γὰρ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ὑπέρκειται καὶ προηγεῖται τοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν.

(4) Ibid. pag. 300. Ἆρ' οὖν, ἐπεὶ φύσει, καὶ μὴ ἐκ βουλήσεως ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ἤδη καὶ ἀθέλητός ἐστι τῷ Πατρὶ, καὶ μὴ βουλομένου τοῦ Πατρός ἐστιν ὁ Υἱός; οὐμενοῦν, etc. Ὡς γὰρ τοῦ εἶναι ἀγαθὸς ἐκ βουλήσεως μὲν οὐκ ἤρξατο, οὐ μὴν ἀβουλήτως, καὶ ἀθελήτως ἐστὶν ἀγαθός· ὃ γάρ ἐστι, τοῦτο καὶ θελητὸν αὐτῷ ἐστιν· οὕτω καὶ τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν, εἰ καὶ μὴ ἐκ βουλήσεως ἤρξατο, ἀλλ' οὐκ ἀθέλητον, οὐδὲ παρὰ γνώμην ἐστὶν αὐτῷ. Ὥσπερ γὰρ τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ἐστὶ θελητὴς, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος ὢν τῆς αὐτοῦ οὐσίας, οὐκ ἀθέλητός ἐστιν αὐτῷ.

(5) Epiph. hær. 69. Οὔτε οὖν θέλων ἐγέννησεν, οὔτε μὴ θέλων· ἀλλὰ ἐν τῇ ὑπὲρ βουλὴν φύσει· φύσις γάρ ἐστιν αὐτῷ θεότητος οὔτε βουλῆς ἐπιδεομένη, οὔτε ἄνευ βουλῆς τι πράττουσα, ἀλλ' ἅμα ἐξ αὐτῆς τὰ πάντα ἔχουσα, καὶ οὐδὲν λείπουσα τῶν ὄντων.

(6) Idem Ancor. num. 51. Θέλων οὖν ἐγέννησεν, ἢ μὴ θέλων· ἐὰν εἴπωμεν μὴ θέλων, ἀνάγκῃ περιβάλλομεν τὸ θεῖον· καὶ ἐὰν εἴπωμεν ὅτι θέλων, διδόαμεν ὅτι ἦν τὸ θέλημα πρὸ τοῦ Λόγου, etc. καὶ ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐ θέλων ἐγέννησεν, ἄρα ἀνάγκῃ φύσεως ἦκται τὸ θεῖον, καὶ οὐκ ἐλευθεριότητι θελήματος.

(7) Ibid. Οὐκ ἔστι δὲ τούτων οὐδὲν εἰς Θεὸν, ὡς ὑπολαμ-

[1] Pag. 296.

[2] In 1. con. Eun. p. 9[illegible]. — [3] Pag. 91.

nolentem, sed naturæ quadam excellentia. Excedit enim divina natura deliberationem, neque tempori subjicitur, neque necessitate ducitur. » In iis βουλῆς nomen, etsi proprie *consilium* est, tamen pro fixa, et deliberata voluntate sumitur. De hac enim, non de solo consilio istic agitur. Genuit ergo non voluntate, ac deliberatione, neque consultatione usus aliqua, ut in humanis rebus assolet; quod subinde addit Epiphanius; sed præstantia quadam naturæ, quæ neque deliberationem, neque necessitatem patitur, hoc est, ut postea loquitur, « (1) excellenti quadam, et inexplicabili sua natura. » Ubi Turrianus [1] ex veteri codice legit, ἐν τῇ ὑπὲρ βουλήν. Sed cum paulo ante scripserit, ἀλλ' ὑπερβολῇ φύσεως, nihil mutandum censuerim.

(2) Gregorius Nyssenus Eunomium asserentem Filium opus esse voluntatis paternæ, ut et Spiritum sanctum voluntatis Filii, refellit inde, « quod omnia voluntatis opera non sint effecta naturæ. »

Cyrillus item Alexandrinus multis in locis copiosam de ea re tractationem explicat, ut in septimo Thesauri [2]; ubi voluntate non esse genitum Filium, variis argumentis efficit. Tum in dialogo secundo de Trinitate [3], et in oratione undecima Paschali. Huc illud referendum est Didymi in libro contra Manichæos [4]: « In iis, *inquit*, quæ ad substantiam pertinent, non assumitur voluntas. Nullus enim dicit, voluntate esse animal, aut lapidem. Hæc enim οὐσιώδη sunt, id est ad substantiam pertinentia, quare nihil hic voluntatis est. In illis enim sunt ea, quæ ad voluntatem spectant, in quibus est voluntas. »

XVI. Ambrosius item libro 4. de Fide, capite 4, neque ex voluntate, neque ex necessitate censet generari Filium a Patre, sed sublimiori quodam modo, itidem ut Athanasius. Nam Arianorum calumniam jam a nobis allatam refellens, « Ergo, *inquit*, nec invitum dixerim, nec volentem, quia generatio non in voluntatis possibilitate est, sed in jure quodam, et proprietate paterni videtur esse secreti. Nam sicut bonus Pater non aut ex voluntate est, aut necessitate, sed super utrumque, hoc est natura; ita non generat ex voluntate, aut necessitate Pater. »

Augustinus idipsum habet in 15 libro de Trinitate, cap. 20. Et auctor libri de Trinitate et unitate Dei, qui extat inter ejus opera [5], c. 2. erudite rationem hujus rei sic exponit: « Nec voluntate, nec necessitate genuit Pater Filium; non necessitate, quia necessitas in Deo non est; non voluntate, quia voluntas præire sapientiam non potest, quæ est Filius. Igitur prius est rationabiliter sapere, quam rationabiliter velle. Unde nec voluntate, nec necessitate, sola sapientia Pater genuit Filium, » quæ totidem verbis in altero libro peræque pseudepigrapho leguntur in calce tomi 4. Augustini in Dialogo 65 quæst. cap. 7. Et in appendice de Diversis [6]: « Pater Filium genuit non voluntate, non necessitate, sed natura. »

Fulgentius in libro responsionum contra Arianos probat, Filium ex voluntate Patris natum non esse; quia « si ex seipso illum genuit, non potuit voluntas generationem præcedere, quia nefas est credere, in Deum aliquid, quod non semper fuit, noviter accidisse. Unde cognoscitur quoniam Deus omnem quidem creaturam de nihilo condidit voluntate sua; Filium vero substantia genuit, vel natura. » Et in libro tertio ad Monimum, c. 8. « Nos Deus voluntarie genuit, quia voluntas generationem præcessit; in unigeniti autem generatione, nulla generantis præcessit voluntas, ubi sine initio naturali permanet æterna nativitas. » Quod adversus Arianos procedit, qui Patrem aiebant diu extitisse sine Filio; postea sponte ipsum, ac voluntate sua produxisse. Hoc enim modo oriri creaturarum proprium est; quod ait Augustinus libro contra Felicianum, capite 7. ubi « inter Filium, et creaturam ista, *inquit*, discretio est, quia ille ex Patre substantialiter gignitur; creatura non ex substantia facientis, sed ex sola voluntate, ac potestate perficitur. » Cui et Maximus martyr consonat Capitum theologicorum centuria 1. numero 2.

Addendum est et Toletanum concilium undecimum in Professione fidei: « Hinc etiam Filius Dei, *inquit*, natura est filius, non ado-

θάνεις, ὦ κενόδοξε. Παρὰ Θεῷ γὰρ ταῦτα οὐκ ἔστιν· οὔτε θέλων τοίνυν ἐγέννησεν, οὔτε μὴ θέλων, ἀλλ' ὑπερβολῇ φύσεως· ὑπερβαίνει γὰρ ἡ θεία φύσις βουλὴν, καὶ οὐχ ὑποπίπτει χρόνῳ, οὔτε ἀνάγκῃ ἀγεται.

(1) Mox : Ἀλλ' ἐν τῇ ὑπερβολικῇ, καὶ ἀφράστῳ αὐτοῦ φύσει.

(2) Nyssen. 1. contra Eun. edit. Grets. Πάντα δὲ τὰ ἔργα προαιρέσεως, οὐ φύσεως ἀποτελέσματα.

[1] Ad lib. 8. Const. Ap. c. 12. — [2] Pag. 50. et seq. — [3] Pag 454. et seq.

[4] Tom. 2. Bibl. PP. col. 871. — [5] Tom 4. — [6] Tom. 10. August. Serm. 47.

ptione, quem Deus Pater nec voluntate, nec necessitate genuisse credendus est, quia nec ulla in Deo necessitas cadit, nec voluntas sapientiam prævenit. » Necnon Arnobius in disputatione cum Serapione Ariano ; « Necessitatem, *inquit*, qui patitur, Deus omnino nec dici debet, nec credi. » Mox de voluntate sic : « Si prior est sapientia, quam voluntas, præcessit Filius voluntatem, et ante est genitus, quam genitor aliquid vellet, aut nollet ; quia quando voluntas cœpit, jam sapientia, quam ipse confessus es, erat anterior. » Atqui Filius, auctore Apostolo [1], *Dei, virtus est, et Dei sapientia.*

Agobardus item in libro contra Felicem, hoc ipsum, quod iste in scheda sua posuerat, « In vero Filio de substantia Patris genito, voluntas nativitatem præire non potest, ubi natura præcedit ; sed neque necessitate, quæ in Deo utique non est ; » reprehendit, ac « superfluam, et vanam interrogationem » esse dicit. Tum hæc addit : « Naturæ, quæ initio caret, et incremento non indiget, quod est habere, hoc est esse, et quod est esse, perpetuum est ; et sicut nullum finem, ita nullam recipit mutabilitatem. Non ergo in illo natura præcedit voluntatem, neque voluntas consilium, neque consilium verbum ; quia sicut numquam fuit sine verbo, ita numquam fuit sine sapientia, sine consilio, sine voluntate, vel quidquid veraciter de Deo dici potest. » Rupertus in libro de voluntate Dei, cap. 8. « Illud tantum, quod est super omnia, ultra omnia, extra omnia, omnipotens, *inquit*, non potentialiter, aut voluntarie fecit, sed naturaliter genuit. Horum quæ dicimus, a nota imagine Dei, scilicet ab homine, documentum capiamus. Ecce homo et naturaliter generare, et operari potest voluntarie. Quod generat, aliud esse non potest, quam quod est ipse ; quod operatur, nullatenus esse potest id, quod est ipse. »

XVII. Ex quo duplicem in Deo voluntatem, id est voluntatis operationem in scholis theologi discernunt ; alteram præcedentem, et natura, tempore, et æternitate priorem eo, quod producitur ; qualis est ea, qua Deus creata omnia produxit ; alteram *concomitantem*, ut vocant, quæ non præcedit, sed comitatur id, quod producitur. Ita S. Thomas [2], qui cum aliquid ex voluntate fieri dicitur, dupliciter ait intelligi : « Uno modo, ut ablativus designet concomitantiam tantum ; sicut possum dicere, quod ego sum homo mea voluntate, quia scilicet volo me esse hominem. Et hoc modo potest dici, quod Pater genuit Filium voluntate, sicut et est voluntate Deus, quia vult se esse Deum, et vult generare Filium. Alio modo sic, quod ablativus importet habitudinem principii, sicut dicitur, quod artifex operatur voluntate, quia voluntas est principium operis. Et secundum hunc modum dicendum est, quod Deus Pater non genuit Filium voluntate, sed voluntate prædixit creaturam. » Hæc S. Thomas, qui ad idem ostendendum, Hilarii testimonium affert ex libro de Synodis, sive potius Sirmiensis contra Photinum synodi canonem 24. « Si quis voluntate Dei, tanquam unum aliquid de creatura factum dicat Filium, anathema sit. » Verum callide hoc Ariani hæretici jactitabant, non ut Filium, quod ad originem, et producendi modum attinet, dissimilis esse ac creata omnia conditionis putarent, quippe qui a Patre factum illum assererent, et coæternum negarent ; sed quod longe ceteris excellentior esset factus, tum nullius interventu operis alterius, sicut creaturæ per Verbum fabricatæ sunt. Proinde non sola *concomitante* voluntate productum esse Filium, ut una etiam naturæ necessitate prodierit, Sirmienses illi, Arianique reliqui credebant ; sed prorsus libere, ita ut natura saltem Pater Filium præcederet, et posset, si ita visum esset, non producere. Ut autem Catholicorum fidem in invidiam adducerent, qui naturaliter, et ex substantia, et necessario genitum esse dicebant Filium, necessitatem illam sic interpretabantur, tanquam ab invito, et coacto, præterque voluntatem genitum esse defenderent ; quod in sequenti anathematismo iidem Sirmienses condemnant : « Si quis nolente Patre natum dicat Filium, anathema sit. Non enim coactus Pater, vel naturali necessitate ductus, cum nollet, genuit Filium, sed mox, ut voluit, sine tempore, et impassibiliter ex se eum genitum demonstravit. » Quare voluntas ista, quam necessitati opponunt Sirmienses præsules, mera est libertas, ac non solum violento, et coacto contraria, sed etiam ei, quod ita naturæ est consentaneum, ut ex arbitrio, consilioque minime pendeat. Quæ fuit Eusebii Cæsariensis opinio tum aliis in locis, tum in quarto de demonstratione Evangelica, capite tertio, ubi « a volente Patre Filium extitisse *ait*, ac de ejus consilio, et virtute ; » quod frustra laborant aliqui, ut ad verum, et catholicum

[1] 1. Cor. 1. 24.

[2] In 1. par. q. 41. art. 2.

sensum referant. Fuit enim, ut in primo libro fuse demonstravimus, Ariano veneno imbutus Eusebius.

XVIII. Apud Cyrillum Alexandrinum *concomitantis* illius voluntatis mentionem aliquam invenio, sed non eo sensu, quo theologi isti recentiores accipiunt. Locus est in secundo dialogo, quem supra[1] majori ex parte descripsimus. In quo Patrem esse dicit οὐσιωδῶς γεννήτορα, id est *substantia ipsa genitorem*, et habere φύσιν γεννητικήν, *genitalem naturam*, neque, ut talis sit, ex ejus voluntate fieri: «(1) Alioqui seipso, *inquit*, esse antiquior, siquidem jam existens, ac subsistens, id quod est esse voluit, nimirum pater. Sed hæc in montem, ut aiunt, fluctumque jaciantur, quæ intolerabili laborant absurditate. Nos autem recte ratiocinantes asserimus, supervacaneum, et imperitum esse, putare Patrem vel citra voluntatem, vel voluntarie esse genitorem, cum id sit natura potius, et substantia. Est enim non citra voluntatem illa ipsa, quæ est naturaliter, concurrentem habens cum natura voluntatem, ut sit ea, quæ est.» Perspicuum est hoc loco σύνδρομον, id est *cum natura concurrentem*, idcirco voluntatem dici ab Cyrillo, quod tempore non antecedat, nec sequatur, sed simul sit. Idque inde constat, quod alioqui docet, antiquiorem fore seipso Deum, ut qui prius esse voluerit, quam esset. Quare cum οὐσιωδῶς Pater sit, non potuit velle se esse patrem; neque posterior est generatio, quam esse ipsum id, quod est; quod in sequentibus explicare pergit. Sic in septimo Thesauri, «(2) Patrem *ait* velle suam hypostasim; non tamen ex ulla voluntate id, quod est, esse. Ita Filius ex Patris substantia procedens, non ei adest citra ipsius voluntatem, tametsi nullo modo voluntas generationem illius præcurrere videatur.» Quare σύνδρομος opponitur ei, quod est προδραμεῖν, vel προηγεῖσθαι, ut Athanasius simili in re loquitur, Valentini dogma id esse scribens προηγουμένην aliquam fuisse βούλησιν, id est *antecedentem voluntatis deliberationem*, qua Filium voluerit gignere.

XIX. Utitur eadem illa voce Plotinus de summo bono disputans, et quiddam commemorat, quod ad rem præsentem facit. Nam summum illud bonum, quod est Deus, tale esse dicit, ut «(3) sit voluntatis ejus actio idem plane cum essentia sua. Quod si ita est, quemadmodum voluit, ita et est ipsum. Quare non magis, quomodo natura comparatum est, vult, et agit, quam quemadmodum vult et agit, ita substantiam habet suam.» Mox ita pergit: Cum unaquæque res bonum appetat; hoc ipsum, id est bonum, malle esse, quam id, quod est. Itaque summum bonum, quia nihil præter se appetit, seipsum vult, ac suam extantiam. Idcirco voluntaria est illi substantia sua, eique voluntate suppetit. Debet enim in illo id esse primario, ac præcipue, quod in ceteris inest. At hæc, uti dictum est, bona esse volunt, et eum boni statum voluntate obtinent. Quare summum bonum idipsum non acquirit quidem, sed est voluntate sua. «(4) Quapropter concurrit quodammodo secum Deus, volens ipse esse, et hoc, quod vult, existens; ac voluntas ejus, et ipse, unum est et idem.»

Apparet Plotinum putasse, Deum hoc ipso esse, quod se esse vult, ac seipsum quodammodo producere, et hoc appellare σύνδρομον, id est concurrentem cum actu voluntatis extantiam. Quod putidum est, ac ridiculum, et seipsum evertit. Non enim Marsilio Ficino assentior existimanti, Plotinum velle, «Christianorum more, Deum per voluntatis actum aliquam in se producere, ut ita dixerim, subsistentiam.» Quod de Spiritus sancti persona intelligitur. Sed multum hoc ab illo Plotini discrepat. Quippe Spiritus sanctus sua se voluntate non producit, sed ab alio, et reipsa differente producitur. Nec est omnino res ulla, quæ seipsam aut voluntate, aut cognitione producat. Id enim manifestam habet repu-

(1) CYRIL. dial. 2. de Trinit. pag. 456. Καὶ δὴ νοοῖτ' ἂν εἰκότως ἑαυτοῦ πρεσβύτερος, εἴ γε ὢν, καὶ ὑφεστηκὼς, ὅπερ ἐστὶν εἶναι βεβούληται, φημὶ δὴ Πατήρ. Ἀλλ' εἰς ὄρος μὲν ἐρρίφθω, καὶ κῦμα ταυτί, φορητὴν οὐκέτι νοσοῦντα τὴν ἀτοπίαν. Ἡμεῖς δὲ, τοῖς ἐξ ὀρθότητος ἑπόμενοι λογισμοῖς, φαμὲν ὅτι περιττὸν ἂν εἴη καὶ ἀμαθὲς, τὸ γοῦν ἀνεθελήτως, ἢ θελητῶς γεννήτορα ὑπάρχειν οἴεσθαι τὸν Πατέρα, φύσει δὲ μᾶλλον, καὶ οὐσιωδῶς. Ἔστι γὰρ οὐκ ἀνεθελήτως ἅ ἐστι φυσικῶς, σύνδρομον ἔχων τῇ φύσει τὴν θέλησιν τοῦ εἶναι ὅ ἐστιν.

(2) Idem 7. Thes. pag. 56. Καὶ καθάπερ ὁ Πατὴρ, τῆς ὑποστάσεως τῆς ἑαυτοῦ θελητής ἐστιν, οὐκ ἐκ βουλήσεως τινὸς τοῦτο ὢν ὅπερ ἐστίν· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθών, οὐκ ἀθελητός ἐστιν αὐτῷ, εἰ καὶ βούλησις οὐδαμοῦ τῆς γεννήσεως προδραμοῦσα φαίνεται.

(3) PLOTIN. Enn. 6. lib. 8. cap. 13. Αἱ δὲ ἐνέργειαι ἡ οἷον οὐσία αὐτοῦ, ἡ βούλησις αὐτοῦ, καὶ ἡ οὐσία ταὐτὸν ἔσται. Εἰ δὲ τοῦτο, ὡς ἄρα ἐβούλετο, οὕτω καὶ ἔστιν. Οὐ μᾶλλον ἄρα ὡς πέφυκε βούλεταί τε, καὶ ἐνεργεῖ, ἢ ὡς βούλεταί τε, καὶ ἐνεργεῖ, ἡ οὐσία ἐστὶν αὐτοῦ.

(4) Ibid. Καὶ σύνδρομος αὐτὸς ἑαυτῷ θέλων αὐτὸς εἶναι, καὶ τοῦτο ὢν ὅπερ θέλει, καὶ ἡ θέλησις καὶ αὐτὸς ἕν.

gnantiam. Itaque stulta est, et communis sensus expers Platonici istius ratio. Cujus in verbis συνδρόμου vocabulum absolute ponitur, ut non minus naturæ et originis, quam temporis antecessionem excludat. At recentiores, qui *concomitantem voluntatem* usurpant, non temporis, sed naturæ solius ordinem spectant. Nam de tempore, de quo nulla quæstio est, supervacaneum erat dicere. Verum antiqui illi Patres, ut jam docui, qui συνδρόμου voce, aut simili aliqua sunt usi, in illo, de quo agimus, negotio, solam temporis antegressionem segregare voluerunt.

Ita Gregorius Nyssenus libro in Hexaemeron ait, « (1) in divina natura concurrere cum voluntate efficiendi vim, etc. » Mox : « Quare statim ac facienda deliberavit, nulla interposita mora, concurrit rerum effectrix vis, quæ cogitata perficiat, et sine ullo intervallo, continenter conjunctum cum voluntate opus ostensum est. » Quæ verba notionem illam τῆς συνδρομῆς, quam a Patribus usurpari diximus, egregie demonstrant, eam nimirum, quæ temporis differentiam tollit, non rationis, intelligentiæque nostræ ordinem. Etenim certum est, priorem in Deo ratione saltem esse voluntatem, quam efficientiam. Proinde cum ait Gregorius, ambas concurrere, hoc unum vult, simul ac Deus actu quodammodo aliquid existere voluit, nullo temporis interjecto spatio statim fieri.

XX. Porro cur nostri voluntatem illam, qua Pater generare vult Filium, concomitantem vocent, equidem non video. Nam quo modo eam explicant, consequens potius videtur; quippe prius est ratione, Deum esse, quam ipsum velle esse se; prius item bonus est, et justus, et sapiens, quam se talem esse velit; prius, inquam, non natura, sed ratione, quemadmodum prius est Pater, quam Filius; neque eo sensu *concomitanter* existere cum Patre dicetur Filius, id enim esset origine, ac ratione esse simul. Multo minus exempla de nobis, vel angelis petita congruunt, quæ et ab illis afferri solent. Neque enim *concomitante* voluntate vult homo esse Socrates, sed plane consequente, ut et angeli, qui natura saltem prius sunt, quam se esse intelligant, ac velint. Quod ad Deum vero pertinet, etsi naturæ, nedum temporis, ordo sit nullus, quo prius esse dicatur Pater Filio, vel prius voluisse gignere, quam gigneret; nihil tamen prohibet, quin prior origine, ac ratione sit in Patre voluntas gignendi Filium, quam Filius; quemadmodum prior est *intellectio*, qua seipsum cognoscit Pater, producitque Verbum, quam ipsummet Verbum; prius item origine, ac ratione Pater est Deus, et divinitas est in Patre, quam communicetur Filio; ita et voluntas gignendi Filii prius in Patre sit, quam gignatur Filius. Siquidem Dei essentia actus est simplex, ut intelligendi, sic volendi; et quidquid vult, actu vult secundum essentiam, citra notiones, ac proprietates, quæ secundum essentiam minime dicuntur.

Proinde sicut Deus Pater, quoniam secundum essentiam actus est intelligendi, et intellectio, totum id, quod est, et τὸ ὂν dicitur, comprehendens, ideo prius ratione et se, et Verbum cognoscit, quam sit ipsum Verbum; ita cum sit essentia sua βούλησις, sive actus volendi, totum id amplectens, quod est, et cujus auctor est; necesse est prius origine et ratione velit Filium, ejusque productionem, quam actu ipso sit Filius. Quocirca antecedente voluntate Pater vult Filium, ejusque productionem, non comitante, solave, uti dicunt, complacentia : sicut antecedente intellectione seipsum, omniaque sua intelligit, quoniam utrumque essentia ejus est.

XXI. Hinc Augustinus[1] recte Filium dici ait consilium de consilio, et voluntatem de voluntate. « Quidam, *inquit*, ne filium consilii, vel voluntatis Dei dicerent unigenitum Verbum, ipsum consilium, seu voluntatem Patris idem Verbum esse dixerunt. Sed melius, quantum existimo, dicitur consilium de consilio, et voluntas de voluntate, sicut substantia de substantia, sapientia de sapientia. » Ita expressissime S. Augustinus, et quidem ex sententia sua, de quo miror dubitasse nonnullos[2]. Quare uti Pater, quatenus est sapientia, prius origine se, et Filium intelligit, quam producat actu ipso; ita qua voluntas est, prius ipsum vult, ejusque generationem, quam actu generet. Quod autem Augustinus non probat absolute dici voluntatem Patris Filium, sed voluntatem de voluntate, id statim explicat; « ne scilicet

(1) NYSSEN. tom. 1. pag. 6. Ἐπὶ τῆς θείας φύσεως σύνδρομός ἐστι τῇ βουλήσει ἡ δύναμις, etc. ὥστε ὁμοῦ ἔγνω τὸ δέον γενέσθαι, συνέδραμεν ἡ ἐξεργαστικὴ τῶν ὄντων ἰσχὺς τὸ νοηθὲν εἰς ἐνέργειαν ἄγουσα, καὶ οὐδὲν μετὰ τὴν γνῶσιν ἐφυστερίζουσα· ἀλλὰ συνημμένως, καὶ ἀδιαστάτως συναναδείκνυται τῇ βουλῇ τὸ ἔργον.

[1] Lib. 15. de Trinit. c. 20.

[2] Ruis Disp. 93. de Trinit. Sec. 5.

Filius dicatur Patrem facere sapientem, vel volentem, si non habet Pater in substantia sua consilium, vel voluntatem; » hoc est ne *formalis*, et *essentialis*, ut vocant, sapientia, vel voluntas Patris habeatur Filius; de qua re sequenti capite proprie dicetur. Nihil tamen obstat, quin ut sapientia notionalis intelligitur Filius, cum *sapientia Patris* rite, et catholice vocatur; sic etiam *voluntas Patris* eodem modo nominetur, nempe voluntas essentialis, qua notione procedentis per generationem afficitur; ut dicatur voluntas genita, sicut sapientia genita. Quod Faustinus in libro contra Arianos explicat his verbis [1] : « Pie ergo dictum est, quod Filius voluntas est Patris, sicut idem ipse est sapientia Dei. Et tamen, si adhuc movet hic sensus, intende ad ea, quæ dicimus. Certe Dei sapientia Christus est. Quid autem est Dei voluntas, quam Dei sapientia? Non enim in Deo aliud voluntas, et aliud sapientia. In hominibus quidem potest esse voluntas, non tamen hæc ipsa sapientia, quia voluntas hominis eruditione, et meditatione, et profectu ad sapientiam sibi possibilem pervenit; Dei autem voluntas non eruditione, non meditatione, non profectu ad sapientiam pervenit, sed ipsa nihil indigens, naturaliter substantiva sapientia est. Unde et Christus, Dei sapientia existens, Dei quoque voluntas est; quia in Deo non aliud voluntas, et aliud sapientia. »

Cerealis vero, quamquam vitio forte librariorum haud satis sincerus est locus, ac Patrem dicat [2] nec volentem, nec nolentem genuisse Filium, nihilominus voluntatem hunc esse Patris affirmat, indeque colligit, Patrem auctorem non esse Filii, hoc est eo majorem, et anteriorem; « quia Pater sine voluntate esse non potuit. » Quod et Origenes olim existimavit; qui in primo de Principiis, cum Filium asserit per voluntatem esse productum, tum ipsum esse velut voluntatem quamdam ex ejus mente procedentem; quod dictum, pro cetera hominis indole, constat haud sincere ab illo esse prolatum. Præclare enim, et opportune ad hoc institutum S. Athanasius admonet, eorum verba, qui voluntatem Dei in Filii generationem invehunt, prout ii sunt, qui loquuntur, æstimanda esse. « (1) Ejusmodi enim si quis forte jaciat e Catholicis, ac recta fide præditis, nihil fore suspectum, quia simpliciorem verborum enuntiationem catholicus sensus evincit; quando vero ab hæreticis eadem illa proficiscuntur, suspicione non carere. »

Quocirca adversus Arianam cavillationem, qua voluntate Patris, et consilio productum aiebant Filium, hac se præscriptione tutati sunt veteres aliqui, ut hunc ipsam esse voluntatem Patris, ipsumque dicerent esse consilium; ex quo id efficiebant, non eo priorem esse Patrem; quia sine voluntate, consilioque esse non potuit. Quo argumento nititur et Cyrillus in septimo Thesauri; ubi Filium « (2) vivens *ait* esse Patris consilium, per quod universa fecit. Quare si consilium, et voluntas Patris est, quomodo generationem suam voluntas præcedet? Videbitur enim ipse seipsum fecisse. Et qui nondum factus erat, secundum hæreticos, de seipso deliberasse videbitur; quod si absurdissimum est, non ergo voluntate, ut creaturæ, factus est; sed erat, ut consilium Patris, in Patre, cum proprium paternæ sit essentiæ quiddam. » Et mox : « Non ergo voluntate natus est, sed ipse voluntas Patris est; » quod et sæpius inculcat isto in libro, nec non dialogo 5. de Trinit. Eodemque usus est argumento et Ambrosius 5. de Fide, c. 7. Gregorius quoque Nyssenus [3] Filium ait esse τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, *voluntatem Patris*, ut et Marius Victorinus libro primo adversus Arium. Quod alias ita efferunt, (3) voluntatem Patris esse in Filio, ut Athanasius Orat. 4 [4]. De qua re, et locutione veterum alibi diximus.

XXII. Sed ut quæstioni tandem huic modum adhibeamus, facile esse dicimus antiquos illos omnes inter se conciliare, qui aut Filium asserunt a Patre naturaliter, ac sine voluntate genitum esse, aut non necessario, sed voluntate.

(1) ATHAN. orat. 4. pag. 294. Τοῦτο δὲ εἰ μέν τις τῶν ὀρθῶς πιστευόντων ἁπλούστερον ἔλεγεν, οὐδὲν ἦν ὑποπτεῦσαι περὶ τοῦ λεγομένου, νικώσης τῆς ὀρθοδόξου διανοίας τὴν ἁπλουστέραν τῶν ῥημάτων προφοράν· ἐπειδὴ δὲ παρ' αἱρετικῶν ἐστιν ἡ φωνὴ, ὕποπτα τῶν αἱρετικῶν τὰ ῥήματα.

(2) CYRIL. pag. 54. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ζῶσα βουλὴ τοῦ Πατρὸς, ἐν ᾗ τὰ πάντα ἐργάζεται, etc.

MOX : Εἰ βουλὴ, καὶ θέλημα τοῦ Πατρός ἐστιν ὁ Υἱὸς, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, πῶς ἡγεῖται θέλησις τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ; αὐτὸς γὰρ ἑαυτὸν ἔσται πεποιηκώς, καὶ ὁ μήπω γεγονὼς, κατὰ τοὺς χριστομάχους, περὶ ἑαυτοῦ φανεῖται βουλευόμενος. Εἰ δὲ τοῦτο λέγειν ἄτοπον, οὐκ ἄρα βουλήσει γέγονεν, ὥσπερ τὰ ποιήματα· ἀλλ' ἦν ὡς βουλὴ τοῦ Πατρὸς, ἐν αὐτῷ, αὐτὸ τῆς οὐσίας ὑπάρχων τοῦ γεννήσαντος τὸ ἴδιον.

(3) Ibid. Οὐκ ἄρα βουλήσει γέγονεν· ἀλλ αὐτός ἐστιν ἡ τοῦ Πατρὸς βούλησις.

[1] Cap. 1. Tom. 4. Bibl. PP. — [2] Lib. adver. Max. c. 9. To. 4. Bibl. PP.

[3] Nyss. l. 12. p. 345. — [4] P. 296. B.

Nam utrique voluntatem illam rejiciunt a generatione Filii, quæ libera sit, et cum deliberatione, atque utriuslibet potestate conjuncta; qualem ad producendas creatas res habuisse Deum intelligimus quomodo possumus. Sed eam admittunt, quæ necessaria sit, neque naturalem oriendi modum excludat. Naturale id voco, non solum, quod naturæ consentaneum est, aut ex naturali principio oritur; ita enim et liberæ hominum electiones naturaliter fieri dicuntur, quia natura insitum est homini, ut libere agat, eligatque, quod ei placitum fuerit; verum ejusmodi hoc appello, quod uni affixum, ac determinatum est, ita ut integrum non sit amplecti alterum. Hoc eo necesse est observare, quod ambigue conflictatur illo in loco Maxentius Dialogo 2.[1] ubi contra Nestorianum disputans asserentem, « Deum Verbum naturaliter humanæ naturæ unitum credere, impium esse, » quia « quidquid fit naturaliter, non voluntate, sed necessitate fieri intelligitur; et ideo si naturaliter Deus Verbum propriæ carni unitus est, non jam misericorditer, sed impulsu naturali hoc fecisse credendus est, » tanquam ea, quæ naturaliter dicuntur, necessitate fiant, non voluntate; respondet, hæc ipsa « compositæ, et passibilis naturæ esse propria; impassibili autem, et incompositæ non est aliud naturaliter, aliud voluntarie quippiam facere, sed prorsus unum, atque idipsum est. Quia ibi non aliud est natura, aliud voluntas, sed natura voluntas est, et voluntas natura. Idcirco Deus Verbum, cui nulla voluntas est accidens, aut natura passibilis, quum dicitur naturaliter carni unitus, non necessitate, sed voluntate creditur hoc fecisse. Alioquin quæro, utrum naturaliter Deum credas esse, an voluntarie. Si enim voluntarie dixeris, sequitur ut non sit naturaliter Deus. Si autem naturaliter pergis asserere; erit ergo juxta nos Deus necessitate, non voluntate; quod de Deo credere magna dementia est. » Hæc Maxentius, qui in verbi ambiguitate se jactat.

XXIII. Etenim naturalis est quidem Deo, ut et homini, voluntas, ac quidquid voluntate fit, naturaliter, hoc est naturali facultate fit; quamvis libere geratur. Sed naturale alio sensu dicitur, quod una re definitum est sic, ut ejus contrarium fieri nequeat, ac proinde necessario fit, non tamen ingratiis, aut coacte. Sicut voluntas omnis naturaliter, ac necessario bonum appetit; aut beati Deum amant sponte, ac voluntate, sed necessario, quia nec odisse possunt, nec ab amando desistere, in quo necessitatis est sita ratio; sic et Deus naturaliter, ac necessario, et voluntarie nihilominus Deus est, non utique antecedente voluntate, sed consequente; quia prius est ratione Deum esse, quam intelligere, adeoque velle esse se. Neque Deo indignum haberi debet, necessario esse Deum; imo summæ dignitatis est, aliter esse non posse. Quod autem aliter esse non potest, id necessario est. Sed necessarium pro invito, et coacto, sive violento perperam usurpavit Maxentius, quemadmodum id, quod sine voluntate fit, quod ἀθέλητον appellant, *minime voluntarium*, Athanasius cum eo confundit, quod invito, ac renitenti accidit, et *coactum* dicitur, cum ita scribit Oratione 4. « (1) Non ideo, quod natura, et non ex voluntate Filius existit, ipsum esse Patri ἀθέλητον, id est contra voluntatem ejus, ac nolente illo. » Quod probat, quia Filius a Patre mittitur, et amatur. Perinde vero non esse ἀθέλητον Patris Filium ait, atque ipsimet, uti bonus sit, aut Deus, non est ἀθέλητον, etsi talis ex voluntate esse non cœpit; ac cetera ejusmodi, quæ superius adduximus.

Sic Theodoretus in confutatione Anathematismi tertii Cyrilli, cum hic σύνοδον φυσικὴν, hoc est *naturalem concursum* dixisset esse duarum in Christo naturarum, castigandum hoc putavit, quod ea vox *naturalis* coactum aliquid significet. « (2) Quare, si naturalis factus est formæ Dei, et formæ servi per unionem concursus; sequitur necessitatis cujusdam vi coactum, non humanitate adductum Deum Verbum cum forma servi copulatum fuisse. » Quod Cyrillus facile confutavit. Non enim id omne, quod naturaliter fit, coacte fit. Velut rationalis est homo natura sua, non tamen contra voluntatem suam, et coactione quadam; ubi ἠναγκασμένον pro necessitate illa sumpsit, quæ violenter accidit, quemadmodum et Maximus martyr in disputatione cum Pyrrho : « (3) Nam si,

(1) ATHAN. pag. 300. Ἆρ' οὖν, ἐπεὶ φύσει καὶ μὴ ἐκ βουλήσεως ἐστιν ὁ Υἱὸς, ἤδη καὶ ἀθέλητός ἐστι τῷ Πατρὶ, καὶ μὴ βουλομένου τοῦ Πατρός ἐστιν ὁ Υἱός; οὐ μὲν οὖν.

(2) THEODOR. contra anathem. 3. Εἰ τοίνυν φυσικὴ γέγονε τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς, καὶ τῆς τοῦ δούλου μορφῆς ἡ καθ' ἕνωσιν σύνοδος, ὑπ' ἀνάγκης τινὸς βιαζόμενος, ἀλλ' οὐχὶ φιλανθρωπίᾳ κεχρημένος ὁ Θεὸς Λόγος συνήφθη τῇ τοῦ δούλου μορφῇ.

(3) MAXIM. in disp. cum Pyr. pag. 680. tom. 8. Ann. Baron. Εἰ γὰρ κατ' αὐτὴν τὸ φυσικὸν πάντως καὶ ἠναγκασμένον, φύσει δὲ Θεὸς ὁ Θεὸς, φύσει ἀγαθὸς, φύσει δη-

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 474.

inquit, secundum hanc propositionem, quidquid est naturale, necessitate est expressum; porro Deus natura Deus est, natura bonus, natura opifex : necessitate Deus erit Deus, et bonus, et opifex; quod vel cogitare, nedum dicere, extremæ est blasphemiæ. Quis enim necessitatem inferat? » Verum Cyrillus nomen φυσικῆς usurpatum a se dicit pro eo, quod est *vera*, et *non confusa*. Anselmus porro initio libri de Concordia præscientiæ et gratiæ cum libero arbitrio, necessitatem distinguit duplicem, nec omnem esse cum vi conjunctam probat.

XXIV. At S. Ephræm oratione de Confessione et suiipsius reprehensione[1], *necessitatis* nomen ambigue sumit, ac parum perspicue loquitur. Nam primum ait, creatas res omnes non necessitate esse factas; quia « necessitas liberam excludit voluntatem. Ipse autem suapte voluntate fecit illa, non autem aliqua coactus necessitate; et singula fecit, sicut voluit; propriam autem voluntatem habet; quæ nulli necessitati subjecta est, atque ideo non sunt illi coæterna, quæ fecit. Nam si voluntas ipsius necessitati conjuncta esset; coæterna quoque forent ei, quæ ab ipso sunt procreata. » Hic necessitatem intelligit, quæ libertati opponitur. Atqui subinde Filii generationem ita declarat : « Quoniam, *inquit*, prævidit nihil eorum, quæ fecit, ipsum capere posse, produxit Filium sine principio ex substantia sua, et Spiritum sanctum, non ex necessitate, vel causa aliqua, sicut diximus, cum de Verbo ageremus, ut bonitatis ipsius plenitudinem acciperet; quia naturaliter ipsum ex substantia sua genuit. Omnis autem natura ejus a necessitate, et causa est aliena, ac libera; et maxime, quia voluntati naturam admiscuit, et utramque bonitati conjunxit. Nam bonitas plenitudinem ostendit, quia genuit, a quo essentialiter caperetur. Natura vero dignitatem, quia non indignus, quia capit, nempe Filius, utpote non factus. At voluntas necessitatem exterminavit; quia non propter aliquid est genitus, sed ut semper perfectum esset æternitatis mysterium, et ut non asseramus voluntate necessitati subjecta naturaliter genitum esse Dei Filium. » Hoc vero loco necessitatis nomen non itidem, ut prius, usurpat pro eo, quod libertati opponitur, sed pro eo, quo quis indiget, et necessario comparat, ut aliud obtineat; quomodo artifici necessarium est instrumentum, ut opus suæ artis efficiat, et ut Ariani Filium a Patre ideo factum asserebant, ut creatas res alias moliretur; quod, ut quidam etiam ex antiquissimis aiebant, manantem ab solo Patre Deo, nullo interjecto, vim et efficacitatem creatura nulla caperet. Contra quos Ephræm contendit, Patrem sola bonitate inductum, non necessitate, hoc est indigentia, et alterius potiundæ rei gratia, produxisse Filium. Ac subinde in ejus rei testimonium, quod scilicet « non necessitate, aut alia quacumque causa Pater Filium genuit, sed natura ab omni necessitate remota, ac libera, » processisse dicit Spiritum sanctum, « alium consortem, » et quidem « volentem » hunc « produxisse » Patrem « ex substantia sua, non genuisse. » Ceterum utramque illam productionem non in tempore esse factam ait; neque Patrem ambobus esse priorem : « Quod porro post Filium, Spiritum sanctum dicimus, id non temporis, sed personæ est significativum, cum Spiritus, et Verbi una et eadem sit principii expers essentia (1), atque substantia. » Mox: « Quapropter et coæterna sanctissimæ Trinitati est divinitas. Pater, et Filius, et Spiritus sanctus tres quidem sunt personæ, sed una substantia, et una divinitas. Quamobrem et unus Deus est sancta, et consubstantialis Trinitas. » Hæc satis indicant pie et catholice de Trinitate sensisse beatum Ephræmum, quamvis nulla necessitate, sed voluntate genitum esse dicat Filium, ac processisse Spiritum sanctum. Non enim necessitatem illam sustulit, quæ libero est opposita, sed pro indigentia sumpsit. Quippe creaturas dicit non ex necessitate productas esse, quod alioqui coæternæ essent. Igitur cum Filium, et Spiritum sanctum coæternos esse statuat, necessitate productos existimavit.

XXV. Est et alia necessitatis notio, quam a generatione Filii veteres illi rejiciunt, nimirum ea, quæ adjunctam non habet ejus, quod geritur, notitiam, ac voluntatem, ut sunt naturales propagationes ab inanimis rebus, aut inanimatorum simili modo factæ, quales in Deo fuisse negant; qui cum essentia sua simplicissimus sit intelligendi actus et volendi, hoc ipsum, quod gignebat, intellexit, ac voluit. Quo Nysseni maxime pertinet exemplum ab igne sumptum; qui si sensu ac ratione esset præditus, ignem alium sciens, volensque produceret.

Hanc tamen gignendi voluntatem, quæ pro-

μιουργὸς, ἀνάγκη ἔσται ὁ Θεὸς Θεὸς, καὶ ἀγαθὸς, καὶ δημιουργός· ὅπερ καὶ ἐννοεῖν, μή τι γε λέγειν, ἐσχάτης ἐστὶ βλασφημίας. Τίς γὰρ ὁ τὴν ἀνάγκην ἐπάγων;

(1) Συνάναρχος ὕπαρξις.

[1] P. 603.

ductionem Filii non solum comitata est, sed etiam ratione præcessit, et origine; quomodo Pater Filio prior habetur; nequaquam amorem appellem, sed necessariam, ac naturalem electionem, quam προαίρεσιν vocant, quæ ab amandi actu discernitur.

At qui ex adverso Filium asserunt non esse voluntate productum, eam voluntatem respuunt, quæ et libera est, atque ad opposita pertinet; quemadmodum creaturas condidit Deus, cum eas non facere posset; et est adventitia, minimeque coæterna, sed tum, quando libuerit, suscepta; quæ non potest naturalis in Deo esse, neque ex substantia, et essentia proferre quippiam. Cujusmodi voluntatem, velut mediam, inter auctorem operis, et opus ipsum intercedere, Patres iidem adnotant; qui propterea Arianos refellunt, quod μεσιτεῦσαι aliquid, id est interjectum fuisse dicerent inter Patrem et Filium. De quo luculenter scriptum est ab Athanasio cum plerisque in locis, tum in Oratione 4. ubi « (1) furere » dicit « eum, qui inter Patrem, atque Filium voluntatem interponat, et consilium. Nam ita dicere : ex voluntate extitit; primum hoc significat, illum aliquando non extitisse; deinde propensionem ad utrumque præsefert adeo, ut cogitare quispiam possit, potuisse ipsum etiam Filium nolle producere. » Cui consentanea passim apud Basilium, Gregorium Nyssenum, Cyrillum, et alios occurrunt.

XXVI. Hujusmodi voluntatis interpositionem, ac μεσιτείαν Patrem inter et Filium apud Clementem ab Jacobo apostolo damnari, Franciscus Turrianus, et scholastici quidam putant, quibus non assentior. Dicit apud illum inter cetera Jacobus Zebedæi filius Deum Patrem alloquens : « (2) Quia omnia ex nihilo produxisti per unigenitum Filium tuum; ipsum vero ante omnia sæcula genuisti voluntate, et potentia, et bonitate sine ullo medio, Filium unigenitum, Deum Verbum. » Turrianus in Explanationibus ad hunc locum adnotat ἀμεσιτεύτως, id est, *nullo interjecto medio*, dici Patrem genuisse Filium, quia nulla præcessit voluntatis actio, quæ se velut mediam interponeret, ut in creatarum productione rerum accidit. Verum aliud in animo Clemens ille habuit; qui quidem discrimen hoc inter productionem Filii, et creaturarum fuisse significat, quod Filius ab ipsomet Patre per alium nullum productus fuerit; mundus autem, et creatæ res omnes a Patre per Filium. Quod Eusebius Cæsariensis, et cum eo Ariani passim usurpabant, et vere alioqui, catholiceque dictum prava interpretatione vitiabant, asserentes Filium, tamquam primarium instrumentum, prius a Patre conditum, ac per ipsum deinde reliqua. Ideo μονογενῆ vocari Filium, quod a solo Patre nullius sit alterius adminiculo factus; de quo plura dixi in secundo hujus operis libro [1]. Porro Clemens idem in septimo libro, c. 36, Deum Patrem alloquens, et creatas res ab eo percensens, ait illius esse ἀμεσίτευτον ἔργον, *opus sine intermedio;* quod ad voluntatem nonnisi falso referas. Ita ergo loquitur, ut nullius interventu creaturæ, nulloque instrumento res omnes a Deo Patre conditas esse significet.

(1) ATHAN. pag. 300. Μαίνοιτο γὰρ ἄν τις μεταξὺ τιθεὶς Πατρός, καὶ Υἱοῦ βούλησιν, καὶ σκέψιν, etc. Τὸ μὲν γὰρ λέγειν, ἐκ βουλήσεως γέγονε, πρῶτον μὲν τὸ μὴ εἶναί ποτε τοῦτον σημαίνει· ἔπειτα δὲ, καὶ τὴν ἐπ' ἄμφω ῥοπὴν ἔχει, καθάπερ εἴρηται, ὥστε δύνασθαί τινα νοεῖν, ὅτι ἠδύνατο καὶ μὴ βούλεσθαι τὸν Υἱόν.

(2) CLEM. 8. const. cap. 12. Τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· αὐτὸν δὲ πρὸ πάντων αἰώνων γεννήσας βουλήσει, καὶ δυνάμει, καὶ ἀγαθότητι ἀμεσιτεύτως Υἱὸν μονογενῆ, Λόγον Θεόν.

[1] Cap. 12.

CAPUT NONUM.

De Sapientia, quæ proprie Filio tribuitur. An ipsa sapientia, qua Pater sapiens est, sit Filius. Hoc nonnulli veterum significasse videntur, qui et inde argumentando, Filium coæternum esse Patri colligunt; quorum expenduntur sententiæ; neque solum id de sapientia, bonitate, etc. usurpant, sed etiam de λόγῳ, quod personale videtur. Explicatur Augustini sententia quædam ab nonnullis theologis accepta perperam; ac demum ejusdem sententia comprobatur: non ea sapientia, quæ est Filius, sapientem esse Patrem; et qui contra sentire videntur, verum ad sensum accommodantur.

I. Tertium nominum genus, quæ de Filio Dei Scripturæ, teste Ambrosio, prædicant, uti capite primo supra meminimus, « perspicuam divinæ majestatis unitatem exprimit, » veluti sunt, *sapientia*, *virtus*, *veritas*, *vita*. Hæc enim plane eadem sunt in utroque, imo in tribus, quamvis Filio proprie tribuantur, qui *Dei sapientia*, ac *Dei virtus* dicitur [1]; isque se *veritatem*, ac *vitam* esse declarat [2].

In quo primum illud inquiri debet, quemadmodum ista dicantur, et quem sensum habeant: utrum scilicet ea ipsa sapientia, et qua sapiens Pater dicitur; aut vita, qua vivit; et virtus, qua fortis, ac potens est, sit ipse Filius. Ac nos quidem sapientiam in Deo, et vim, ac cetera similia sic animo describimus, quasi forma sit quædam substantiam illius afficiens, et ex utroque tamquam compositum aliquid existat; quod aliter revera se habet. Est enim Deus hoc, quod est sapientia, et virtus, et vita; nec harum, et essentiæ, vel substantiæ ulla est diversitas. Verum ratione nihilominus ista separantur, hoc est non uno modo subjecta sunt intelligentiæ nostræ; quippe essentiam ipsam, et οὐσίαν quasi subsistens cogitamus aliquid, et subjacens; sapientiam vero, velut afficientem, et formantem. Ex quo existit illa quæstio: an cum Filius sapientia, et virtus Dei vocatur, in modum qualitatis illius animo concipi debeat, qua sapiens est Pater; aut potentia, qua potens; aut vita, qua vivit. Quod similiter et de λόγῳ quæritur, quem non solum *sermonem*, sed etiam *rationem* interpretamur; de hac vero dubitatur, an ratio ipsa, qua rationalis est Pater, sit ejus λόγος, ac Filius.

Omitto vetustissimos scriptores illos, qui libro de Trinitate primo [3] a nobis adducti sunt; quique Filium insitam, et interiorem esse Patris sapientiam, ac λόγον arbitrati sunt; qui cum hactenus in ipso Patre contineretur, foras deinde productus sit ad res omnes procreandas, et prolatione generatus.

Præter hos vero plerique extiterunt alii, qui sic existimasse videntur, Filium ipsam esse sapientiam, aut vim, ac potentiam, aut vitam, rationem, et hujus generis alia, a quibus Deus ipse, Paterve, sapiens, potens, vivens, rationalis, et cetera nominatur. Ita Origenes ab Athanasio allatus in libro de decretis Nicænæ synodi, cujus in libro primo meminimus. Et in primo de Principiis, capite secundo, ubi sempiternum, ac ne momento quidem posteriorem esse Patre Filium inde probat, quod Filius sit ipsa Patris sapientia, qua carere numquam ille potuit.

Sic Alexander episcopus Alexandrinus in epistola ad Constantinopolitanum episcopum cognominem, eodem argumento confutat Arianam illam blasphemiam, fuisse aliquando, cum non esset Filius. Quod argumentum, etsi refellit Augustinus [4], ut postea dicemus, a multis tamen usurpatur antiquis Patribus, ut Athanasio; qui de sapientia id argumentatione tali colligit Oratione prima: « (1) Si enim est, *ait*, in Patre sapientia altera, quam Dominus, sapientia producta est in sapientia; ac si sapientia est Dei Verbum, et Verbum in Verbo productum est; tum si Verbum Dei est Filius, etiam Filius in Filio factus erit. » Et in Oratione tertia: « (2) Nonne, *inquit*, furiosior est, qui vel in cogitationem suam admittit, Deum aliquando ἄλογον, id est rationis, vel sermonis expertem, et ἄσοφον, id est sapientia carentem

(1) ATHAN. orat. 1. pag. 127. Εἰ ἄλλη ἐστὶν ἡ ἐν τῷ Πατρὶ σοφία παρὰ τὸν Κύριον, καὶ ἡ σοφία ἐν σοφίᾳ γέγονεν· εἰ δὲ σοφία ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, εἴη ἂν καὶ ὁ Λόγος ἐν Λόγῳ γεγονώς. Καὶ εἰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ Υἱός, εἴη ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Υἱῷ ποιηθείς.

(2) Id. Ἢ πῶς οὐ μαίνεται πλέον ὁ κἂν ἐνθυμούμενος ἄλογον, ἢ ἄσοφόν ποτε τὸν Θεόν.

[1] 1. Cor. 2. — [2] Jo. 14. 6. — [3] Cap. 3. et 5.

[4] Aug. l. 6. de Trin. cap. 1.

fuisse? » In quinta autem tale ex eo conficit argumentum : « (1) Sic igitur dicendum est. Aut Deus sapiens, minimeque irrationalis est; aut contra sapientiæ, et rationis expers. Si hoc secundum probas; statim absurditas apparet. Sin prius ponitur, interrogandum est, quomodo sapiens est, et non irrationalis; an sic, ut extrinsecus rationem, et sapientiam acquisierit, an ut ex se habuerit. Si extrinsecus, erit aliquis, qui illi ante dederit, adeoque priusquam acciperet, irrationalis erat, et insipiens. Sin ex sese habuit; manifestum est, non ex nihilo processisse, neque fuisse tempus aliquando, cum non erat. Semper enim erat. » Mox respondentibus, Patrem proprium quemdam in seipso λόγον, ac propriam habere sapientiam, per quam Christus est factus; ita occurrit Athanasius, ergo mentiri dicentem illum, *Ego in Patre, et Pater in me est*, cum sit alter in Patre. Item cum dicitur, *Et Verbum caro factum est*, de eo intelligi, *per quem omnia facta sunt*, quique est in Patre; non autem de eo, qui Christus a nobis dicitur, siquidem diversus est ab illo. Tum multis interjectis, « (2) aliud esse » docet « sapientem Deum, aliud sapientiam; sicut non idem est Pater, qui et Filius. Est enim indecorum, eumdem suimetipsius esse patrem. »

II. Basilius quoque libro quarto contra Eunomium : « (3) Si est, *inquit*, Christus Dei virtus, et sapientia; hæc autem increata, et coæterna sunt Deo; (non enim fuit aliquando sapientiæ, ac virtutis expers) increatus, et coæternus est Deo Christus. »

Sic Basilii frater Nyssenus Gregorius in septimo contra Eunomium [1], indidem probat æternitatem, ac τὸ συναΐδιον Filii, quod cum sit « lux, beatitudo, vita, incorruptio, justitia, sanctificatio, virtus, veritas, etc. » si quis Filium dicat aliquando non extitisse, consequens erit, non fuisse lumen, non virtutem, non incorruptionem, non alia omnia, quæ insunt Deo. Et in octavo [2], ex eo, quod Filius sit plenitudo boni omnis, semper ipsum in Patre fuisse contendit; quoniam bono numquam vacuus esse potuit Deus. Quæ ratio summit, Filium ipsam esse bonitatem, qua bonus est Pater.

Ad hæc in fine ejusdem octavi libri [3] demonstrat non esse factum Filium; quod alioqui, antequam extitisset, neque veritas fuisset, neque lux intelligibilis, neque vitæ fons; ac si lux nondum erat, necessario tenebræ fuerint; ut et mendacium nondum orta veritate; vita itidem nondum producta, mors fuit; et malum, antequam bonum extaret. Objiciente autem Eunomio, tametsi nondum esset Filius, non idcirco fuisse tenebras, eo quod Pater ipse sit lux ingenita; respondet Gregorius, saltem ei lumini, quod est Filius, suas esse tenebras oppositas, quarum depellendarum gratia lux illa procreata sit. Qua argumentatione non valde urgetur Eunomius, qui instare hoc modo poterat, depulsis semel tenebris, ab primaria, et ingenita luce, nihil opus fuisse ab secunda repelli. Ita porro lucem appellari Filium; quemadmodum et angelos quidam arbitrati sunt illam esse lucem, quæ primo die verbis istis a Deo facta est, *Fiat lux;* quod Augustino non displicet [4]. Quare aliter constringendus est Eunomius, uti paulo post demonstrabimus. Vide ejusdem Gregorii Nysseni librum primum contra Eunomium a Gretsero editum [5].

III. Gregorius Nazianzenus Oratione 35. similiter, « (4) Non enim Pater, *inquit*, sine ratione fuit aliquando; nec unquam fuit, quin Pater esset; nec unquam non verus, non sapiens, non vi carens, vitæ indigus, splendore, ac bonitate destitutus fuit. »

Cyrillus item Alexandrinus passim in eodem illo commoratur. Ut in lib. 4. Thesaurorum, et in libro quartodecimo ejusdem operis : « (5) Vita, *inquit*, quam in seipso Pater habet, non est a Filio diversa; ac vicissim quæ inest in

(1) Idem orat. 5. pag. 304. Λεκτέον οὖν, ὁ Θεὸς σοφὸς, καὶ οὐκ ἄλογός ἐστιν, ἢ τοὐναντίον ἄσοφος, καὶ ἄλογος. Εἰ μὲν οὖν τὸ δεύτερον, αὐτόθεν ἔχει τὴν ἀτοπίαν. Εἰ δὲ τὸ πρῶτον, ἐρωτητέον πῶς ἐστι σοφὸς, καὶ οὐκ ἄλογος· πότερον ἔξωθεν ἐσχηκὼς τὸν λόγον, καὶ τὴν σοφίαν, ἢ ἐξ ἑαυτοῦ. Εἰ μὲν οὖν ἔξωθεν, ἔσται τις ὁ προδεδωκὼς αὐτῷ, καὶ πρὶν λαβεῖν, ἄσοφος καὶ ἄλογος. Εἰ δὲ ἐξ αὐτοῦ, δῆλον ὅτι οὐκ ἐξ οὐκ ὄντων, οὐδ' ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν.

(2) Athan. ibid. pag. 307. Οὐ γὰρ καθ' Ἕλληνας ὁ αὐτὸς σοφὸς, καὶ σοφία ἐστὶν, ἢ ὁ αὐτὸς Πατὴρ, καὶ Λόγος ἐστίν· ἀπρεπὲς γὰρ αὐτὸν ἑαυτοῦ Πατέρα εἶναι.

(3) Basil. pag. 97. Εἰ Θεοῦ Χριστὸς δύναμις, καὶ σοφία, ταῦτα δὲ ἄκτιστα, καὶ συναΐδια Θεῷ (οὐ γὰρ ἦν ποτε ἄσοφος, καὶ ἀδύναμος), ἄκτιστος, καὶ συναΐδιος Χριστὸς Θεῷ.

(4) Gregor. Nazianz. orat. 35. pag. 574. Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ἄλογος ἦν· οὐδὲ ἦν ὅτε οὐ Πατὴρ· οὐδὲ ἦν ὅτε οὐκ ἀληθὴς, ἢ ἄλογος, ἢ ἀδύνατος, ἢ ζωῆς ἐνδεὴς, ἢ λαμπρότητος, ἢ ἀγαθότητος.

(5) Cyril. lib. 14. Thes. pag. 145. Ἡ ζωὴ ἄρα, ἣν ἔχει ὁ Πατὴρ ἐν ἑαυτῷ, οὐχ' ἑτέρα τίς ἐστι παρὰ τὸν Υἱόν. Καὶ πάλιν ἡ ἐν Υἱῷ ζωὴ οὐχ ἑτέρα τίς ἐστι παρὰ τὸν Πατέρα.

[1] P. 215. et 216. — [2] P. 230. — [3] P. 240. et seq.

[4] Lib. 2. de Gen. ad lit. c. 22. — [5] P. 142.

Filio vita, non est a Patre diversa. » Nam alioqui non simplex esset, sed compositus Pater. Et in libro 32. ex eo, quod Christus est *sapientia*, et *virtus Patris*, si idem ex nihilo sit factus, consequens esse dicit, « (1) aliquando sapientia, et potentia caruisse Patrem, et eas adeptum esse postea, cum productus est Filius. » Quod ipsum insigniter repetit in dialogo 4. de Trinitate [1], et in primo commentariorum in Joannem, capite tertio [2]; ac passim alibi.

Joannes vero Damascenus idem illud plenius asseverat his verbis : « (2) Non est Patri verbum aliud, neque sapientia, vel virtus, nisi Filius, qui est sola virtus Patris. »

Ambrosius libro de Symbolo, capite 2 [3], Arianos similiter refellit, ita loquentes : « Erat aliquando tempus, quando non erat; et antequam nasceretur, non erat. Numquidnam potuit esse tempus, *ait*, quando Pater sine vita, sine sapientia, sine virtute, sine verbo, quod Christus est, fuerit? » In libro quoque secundo in Hexaemeron, cap. 3, Patrem dixisse Filio ait, ut crearet omnia, id est « brachio suo, virtuti suæ, sapientiæ suæ, justitiæ suæ. » Sœbadius libro contra Arianos : « Qui ergo probaverit sine verbo, sine sapientia, sine ratione, sine virtute, sine spiritu aliquando Patrem fuisse, is probavit cum Patre, et in Patre Filium ante omne principium non fuisse. » Et mox : « Totum igitur defuit Patri, si aliquid defuit de toto. Defuit autem, si Filius suus, hoc est virtutum suarum plenitudo initio non caret. » Faustinus item libro cont. Arian. cap. 6. « Valde impium est credere, quod aliquando Deus sine sua fuerit sapientia. »

Idacius Clarus libro contra Varimadum [4] : « Sacrilegium est, *inquit*, dicere Patrem lucem sine splendore, aut fortem sine virtute, aut sapientem aliquando sine sapientia sua fuisse; cujus perfecta divinitas nihil ad perfectionem suam (ex) accidentibus rebus assumpsit, quem in semetipso continere, quæ sua sunt, rationalis universitas credendo cognoscit. » Cerealis item libro adversus Maximum, cap 9, [5] æternitatem Filii ex Patris æternitate probat, quia ipse est voluntas Patris; Pater autem sine voluntate esse non potuit. Sic Breviarium fidei antiquissimi auctoris inter Opuscula dogmatica editum, Deum Patrem cum Filio suo una voluntate cuncta, et una operatione perfecisse docet, quia hoc est sapientia, et virtus Patris.

IV. Quin et Augustinus ipse libro de Fide et symbolo, c. 2. hoc ipso usus est argumento : « Neque ex tempore genitus, *inquit*, quia sempiternus Deus sapiens, sempiternam secum habet sapientiam suam. » Et in oratione contra quinque Hæreses, c. 6. « Vides ergo, quia semper erat, de quo tu audes dicere, non erat. Aut si dicis Deum aliquando sine verbo, aut sine ratione fuisse, jam non Filio tantum, sed et Patri adversarius eris. » Eusebius ille, qui falso Emissenus dicitur, in homilia prima de Symbolo : « Sicut autem esse non potest sol sine splendore, vel ignis sine calore, vel immortalitas sine æternitate, vel æternitas sine immortalitate, vel virtus sine fortitudine. Sicut, inquam, esse non potest vel ratio sine sapientia, vel veritas sine justitia, vel bonitas sine misericordia; ita numquam potuit esse Pater sine Filio; omnes enim istæ virtutes continentur in Filio. » Agnellus episc. Ravennas in epist. ad Armenium contra hæreticos scribens [6], qui Patrem aiebant, « sua voluntate genuisse Filium quia, si noluisset, non eum genuisset, » sic disputat : « Ad hæc exigendum est, ut dicat, Quando voluit generare Filium, habueritne virtutem generandi, et sapientiam hoc ipsum volendi. Si dixerit, non habebat, confutas blasphemum. Si dixerit, habebat, obtines victoriam. Filius enim, ut dicit Apostolus, Dei Patris virtus est, et sapientia. Nam qui dicit, virtutem non habuit, blasphemat; qui dicit, sapientiam non habuit, blasphemat. » Arnobius in conflictu cum Serapione, similiter non esse creatum probat Filium; quia si sapientia crearetur, Pater antea esset insipiens. Vide et Hugonem Victorinum [7], qui ipsammet Patris esse sapientiam Verbum indicare videtur.

Non dispar est eorum ratio, qui Spiritum sanctum ipsam Dei Patris, ac Filii esse sanctitatem asserunt, ideoque coæternum et ipsum esse Patri, ac Filio. Ita Ambrosius libro de Symbolo, cap. 1, et Gregorius Nazianzenus Oratione 37 [8].

V. Sed de sapientia, potentia, virtute, bonitate, ac reliquis, quæ divinam essentiam sequuntur, ac tribus sunt communia personis,

(1) Idem lib. 32. Ἀνάγκη συνομολογεῖν ἄσοφον μέν ποτε, καὶ ἀδύνατον εἶναι τὸν Θεὸν, ὕστερον δέ πως γενέσθαι τοῦτο, πρὸς τὸ εἶναι ποτε κληθέντος τοῦ Υἱοῦ.

(2) DAMASC. lib. 1. cap. 13. Οὐκ ἔστι τῷ Πατρὶ λόγος, σοφία, δύναμις, θέλησις, εἰ μὴ ὁ Υἱός, ὅς ἐστιν ἡ μόνη δύναμις τοῦ Πατρός.

[1] P. 539. — [2] P. 20. — [3] Tom. 4. — [4] Tom. 4. Bibl. PP. col. 292. — [5] Tom. 4. Bibl. PP. col. 397.

[6] Tom. 3. Bibl. PP. — [7] Erudit. Theol. Tract. 1. c. 6. et l. 1. de Sacram. p. 3. c. 21. — [8] Pag. 594.

non tam mirum videtur, in hunc modum ista pronunciari, ut ipsa Patris sapientia, qua sapiens est, appelletur Filius ; quod, qua ratione dicatur, postea declarandum erit. Illud ab usu communi remotius est, idem et de λόγῳ ab veteribus usurpari, non solum quatenus rationem, sed etiam quatenus Verbum significat, quod personale nomen est. Græci quidem, ut ex iis locis constat, quæ proxime sunt allata, multum eo utuntur argumento ad demonstrandam Filii æternitatem, quod numquam Pater ἄλογος fuerit. Id vero, quo sensu capiatur, ambiguum est. Nam aut *rationem* intelligunt, aut *sermonem*, ac *verbum;* et potest tam hæc, quam illa notio illorum dictis attribui. Ut cum Athanasius orat. 2. contra Arianos, (1) τὸν λόγον non esse Patri adventitium, aut eo posteriorem probat, quia Pater numquam ἄλογος fuit; ac proinde, quia τὸν λόγον negant, eorum interrogationem esse ἄλογον. Ubi vox ista λόγος *rationem* significare videtur. Nam secundum illam notionem ab λόγος derivatur ἄλογος, quod est alienum a ratione, et insipiens. Ita et Gregorius Nazianzenus orat. 35. quæ est prima de Filio.

Gregorius vero Nyssenus in oratione Catechetica, rudem hominem instruens, eum ad secundæ personæ notitiam, ac professionem inducit eo argumento, quod qualiscumque tandem cogitatur Deus, non potest esse ἄλογος, adeoque λόγον habet; quam vocem subinde ad sermonem refert, ut et ejus imitatione Damasc. lib. 1. cap. 6. et alii complures.

VI. Verum, omissa Verbi appellatione, ac reliquis, quæ relativæ sunt, in absolutis exercenda quæstio est, velut sapientia, bonitate, magnitudine, ac ceteris ; explorandumque, num ea sapientia, et magnitudine, quæ Filius est, Pater sapiens dicatur, et magnus. De quo fuse, ac subtiliter disserit Augustinus in sexto, et septimo de Trinitate.

Nam initio sexti, catholicos Patres ait, qui contra priores Arianos disputabant asserentes « fuisse tempus, quando non erat Filius, hanc ratiocinationem inseruisse : Si Dei Filius virtus; et sapientia Dei est, nec unquam Deus sine virtute, et sapientia fuit, coæternus est Deo Patri Filius. Dicit autem Apostolus, Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam; et Deum aliquando non habuisse virtutem, aut sapientiam, dementis est dicere. Non igitur erat tempus, quando non erat Filius. » Quæ eadem est illa ratio, quam bene multos ex antiquis Patribus usurpasse supra demonstratum est. At ex ea quædam absurda consequi, ibidem docet Augustinus. Primum ad id nos coget ista ratiocinatio, « ut dicamus Deum Patrem non esse sapientem, nisi habendo sapientiam, quam genuit, » ita ut per se non sit ipsa sapientia. Deinde, si non est sapientia per se, sed gignendo Filium, non dicetur Filius sapientia de sapientia, sicut dicitur Deus de Deo, lumen de lumine, sed tantum genitor sapientiæ. « Quod si tenemus, cur non et magnitudinis suæ, et bonitatis, et æternitatis, et omnipotentiæ suæ generator sit, ut non sit ipse sua magnitudo, et sua bonitas, et sua æternitas, et sua omnipotentia, sed ea magnitudine magnus sit, quam genuit, et ea bonitate bonus, et ea æternitate æternus, et ea omnipotentia omnipotens, quæde illo nata est, sicut non ipse sua sapientia est, sed ea sapientia sapiens est, quæ de illo nata est? » Hinc etiam consequens esse concludit idem, ut Pater id solum esse dicatur in *seipso,* hoc est singulus, et solus, quod ad Filium dicitur, nimirum quod relativum est, veluti Pater, vel genitor, vel principium Filii; « quidquid autem aliud dicitur, cum Filio dicatur, vel potius in Filio. » Ita ergo solus quidem Pater dicetur, aut genitor, solus item Filius aut Verbum; non autem solus Pater appellabitur Deus, omnipotens, aut sapiens, sed cum Filio; ut quod scriptum est, *Verbum erat apud Deum,* hunc sensum habeat, « Verbum, quod solus est Filius, erat apud Deum, quod non solus est Pater; sed Pater et Filius simul Deus. » Ex quo regula ista oritur, « Quidquid ad se dicuntur, non dicitur alter sine altero, id est, quidquid dicuntur, quod substantiam eorum ostendat, ambo simul dicuntur. Si hæc ita sunt; jam ergo nec Deus est Pater sine Filio, nec Filius Deus sine Patre, sed ambo simul. » Hoc est, si vera sit illa regula, non poterit dici, « Pater est Deus, » quin una jungatur et Filius, « Pater cum Filio Deus est. » Hæc Augustinus c. 1. et 2. libri sexti.

VII. Quæ sic a theologis quibusdam intelliguntur, tanquam serio, atque ex animi sui sententia Augustinus ista scripserit, ac decreverit. Alcuinus enim in primo de Trinitate, cap. 7. illam ipsam Augustini sententiam, ac reliqua secundi capitis sexti libri descripsit, ut et Magister sententiarum[1]; ac velut generalem regulam uterque proposuit eorum, quæ ad se, et eorum, quæ relative dicuntur. Quod et apud

(1) ATHAN. pag. 154. Ἀρνούμενοι γὰρ τὸν λόγον, ἄλογον ἔχουσι καὶ τὴν ἐρώτησιν.

[1] Lib. 1. Dist. 27.

August. legitur homilia 38. de Tempore; quæ in appendicem merito rejecta est a Lovaniensibus tomi 10. estque ordine 30. Porro isti omnes ita illud Augustini dictum intellexerunt, tanquam hoc velit : Quidquid ad se dicuntur Pater et Filius, non dici unum sine altero, hoc est ambos simul dici, non autem alterutrum separatim, nisi adjuncto dici altero. In quo verum quidem dicunt; sed male Augustinum interpretantur, et plurimum ab illius mente discedunt. Nam aliud voluit, ac tanquam consectarium falsæ opinionis adduxit, ipsum utique falsum. Non, inquam, ex opinione sua ita scivit ille : Patrem, exempli causa, non posse dici sapientem, aut bonum, nisi nominatim exprimatur et Filius, quasi solus, et singulus dici id nequeat. Sed tanquam consequens istud posuit ejus, quod quidam asserebant, Filium esse sapientiam eam, qua Pater est sapiens, ita ut sapientiam suam genuerit, et magnitudinem, et omnipotentiam, qua sapiens est, et magnus, et omnipotens. Hinc enim concluditur, per se, ac sine Filio non esse sapientem, aut magnum, aut omnipotentem, sed solummodo patrem sapientiæ. Quod ut est revera, sic absurdum duxit Augustinus; idque verbis istis significavit : « Itane ergo dicimus, ut Pater sit generator magnitudinis, hoc est generator virtutis, vel generator sapientiæ suæ; Filius autem magnitudo, virtus, et sapientia; Deus vero magnus, omnipotens, sapiens, ambo simul? Quomodo ergo Deus de Deo, lumen de lumine? Non enim simul ambo Deus de Deo, sed solus Filius de Deo, scilicet ex Patre; nec ambo simul lumen de lumine, sed solus Filius de lumine Patre. » Quocirca libro illo sexto quæstionem proposuit Augustinus, ac dubitationem informavit suam, et quid utrinque consequens, ac consentaneum foret, exposuit; atque, ut solet, ex aliis in alia digressus, nondum ea dissoluta, librum terminavit. Tum in sequenti eamdem de integro quæstionem repetiit, « utrum et singula quæque in Trinitate persona posset et per seipsam, non cum ceteris duabus dici Deus, aut magnus, aut sapiens, aut verus, aut omnipotens, aut justus, et si quid aliud dici de Deo non potest non relative, sed ad seipsum; an vero non dicantur ista, nisi cum Trinitas intelligitur. » Etenim quia Christus ab Apostolo dicitur [1] *Dei virtus, et Dei sapientia,* quæritur, an sit ita pater virtutis, et sapientiæ suæ, ut ea sapientia sit sapiens, quam genuit, atque adeo an Pater singulus sit sapiens; an ita sit sapiens, quomodo dicens. Verbo enim, quod genuit, dicens est; porro non singulus dicens intelligitur, sed cum eo verbo, quod genuit, sine quo non est utique dicens. « Itane et sapiens, sicut dicens, ut ita sit sapientia, sicut verbum; et hoc sit verbum esse, quod est esse sapientiam; hoc etiam esse virtutem; ut virtus, et sapientia, et verbum idem sit, et relative dicatur, sicut Filius, et imago; atque ille non singulus potens vel sapiens, sed cum ipsa virtute, et sapientia, quam genuit; sicut non singulus dicens, sed eo verbo, et cum eo verbo, quod genuit; atque ita magnus ea, et cum ea magnitudine, quam genuit? » Quoniam autem non est illi aliud esse, et aliud Deum, aut magnum, aut sapientem esse; sequitur essentiam Patris esse Filium, sicut est verbum, et imago; ac proinde, quæ causa illi est, ut sapiens sit, ipsa illi causa est, ut sit; quod fieri non potest, nisi gignendo eum, aut faciendo. Sed neque genitricem, neque conditricem Patris ullo modo quisquam dixerit sapientiam. Itaque aut Christus non erit Dei virtus, et sapientia; aut Pater non erit pater virtutis, et sapientiæ suæ; quod utrumque est impium. Addit his et alia quædam absurda, impiaque consectaria; velut quod si Filius sit essentia Patris, ad eum essentia relative dicatur; ideoque ne essentia sit quidem, cum relativum ab essentia diversum sit. Deinde in omni relativo aliud est essentia, aliud id, quod refertur; ut in Domino aliud est homo, aliud id, quod Dominus dicitur.

VIII. His ad eum modum acute, ac subtiliter expensis, sub primi capitis finem, et in sequenti, quæstionem ita decidit : Tam Patrem singulum esse sapientiam, quam Filium; ut quemadmodum lumen de lumine, et utrumque unum lumen, sic intelligatur sapientia de sapientia, et utrumque sit una sapientia. « Pater, igitur, ait cap. 2, et Filius simul una essentia, et una magnitudo, et una veritas, et una sapientia. Sed non Pater, et Filius simul ambo unum Verbum, quia non simul ambo unus Filius; » quia Verbum, Imago, Filius non ad se, id est absolute, sed ad Patrem, ac relative dicitur; et propterea non eo verbum, quo sapientia, quia sapientia eo, quo essentia dicitur. Itaque cum dicitur Verbum, idem est ac si dicatur *nata sapientia.* « Et hæc duo cum dicuntur, id est nata sapientia, in uno eorum, quod nata est, et Verbum, et imago, et Filius intelligatur; et in his omnibus nominibus non ostendatur essentia, quia relative dicuntur. At in altero, quod est sapientia, quo-

[1] 1. Cor. 1.

niam et ad se dicitur, seipsa enim sapiens est, etiam essentia demonstretur; et hoc ejus esse, quod sapere. Unde Pater et Filius simul una sapientia, quia una essentia, et singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia. »

Ad extremum capite tertio causam affert Augustinus, cur cum Pater peræque sapientia sit, ac Filius, tamen in Scripturis nunquam fere de sapientia quidquam dicitur, nisi ut ostendatur a Deo genita, vel creata; « quia, *inquit*, illa nobis sapientia commendanda erat, et imitanda, cujus imitatione formamur. » Quippe « Filius factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, qua temporaliter nos ad illum convertimus, id est ex aliquo tempore, ut cum illo maneamus in æternum; » quemadmodum et per ipsum, atque ejus imitatione sumus imago Dei. Propterea « cum pronuntiatur in Scripturis, aut enarratur aliquid de sapientia, sive dicente ipsa, sive cum de illa dicitur, Filius nobis potissimum insinuatur. »

IX. Ex hac Augustini disputatione liquet, Patrem non dici sapientem ea sapientia, quam genuit, si formali, ut aiunt, sensu istud usurpetur. Alioqui cum sapientia idem sit, quod essentia, Filius esset essentia Patris, et a Filio Pater essentiam haberet, hoc est ut esset, et saperet; tum vero Pater esset Filius, cum sit sapientia, et omnipotentia sua. Merito igitur Augustinus in primo Retractationum, cap. 26, revocavit id, quod in libro Octoginta trium quæstionum dixerat, quæst. 23. « Deum dici sapientem, quod ipse eam genuerit, qua sapiens dicitur, sapientiam. » Duobus enim modis ab forma quapiam appellationem trahi, velut castum dici ab castitate, « vel quod eam gignat, ut ea sit castum castitate, quam gignit, et cui principium, atque causa est, ut sit; vel ut participatione castitatis castum sit, quod potest aliquando esse non castum. » Priore modo Deum nominari vel bonum, vel sapientem, vel æternum ibi Augustinus affirmat, quod æternitatis ipsius est auctor, et bonitatis, et sapientiæ. Verum hoc retractavit Augustinus, ac se « melius istam quæstionem in libro postea de Trinitate tractasse » dicit.

Ac non solum in sexto, et septimo, quos citavimus, sed etiam in decimoquinto libro operis ejusdem [1] de hoc argumento disserens, plenius demonstrat, non esse sapientem Patrem ea sapientia, quam genuit; atque in eo distare ab imagine sua, quæ homo est, sanctissimam Trinitatem, « quod sive mentem dicamus in homine, ejusque notitiam, et dilectionem, sive memoriam, intelligentiam, voluntatem, nihil mentis meminimus, nisi per memoriam, nec intelligimus, nisi per intelligentiam, nec amamus, nisi per voluntatem. » At in Deo non ita se res habet. « Quis enim audeat dicere Patrem nec seipsum, nec Filium, nec Spiritum sanctum intelligere, nisi per Filium, vel diligere, nisi per Spiritum sanctum; per se autem meminisse tantummodo vel sui, vel Filii, vel Spiritus sancti, eodemque modo Filium nec sui, nec Patris meminisse, nisi per Patrem, nec diligere, nisi per Spiritum sanctum, per se autem nonnisi intelligere et Patrem, et seipsum, et Spiritum sanctum; similiter et Spiritum sanctum per Patrem meminisse et Patris, et Filii, et sui, et per Filium intelligere et Patrem, et Filium, et seipsum, per se autem nonnisi diligere et se, et Patrem, et Filium; tanquam memoria sit Pater et sua, et Filii, et Spiritus sancti; Filius autem intelligentia et sua, et Patris, et Spiritus sancti; Spiritus vero sanctus charitas et sua et Patris, et Filii? » Quæ quidem absurda esse colligit; quod alioqui « Pater, exempli gratia, non sit sapiens de seipso, sed de Filio, nec sapientia sapientiam genuerit, sed ea sapientia Pater dicatur sapiens esse, quam genuit. Deinde si hoc est Deo esse, quod sapere, et ea illi essentia est, quæ sapientia, non Filius a Patre, quod verum est, sed a Filio potius habet Pater essentiam, quod absurdissimum, atque falsissimum est. » Quocirca Patrem esse sapientem ait ea sapientia, quæ est ipse; et Filium sapientiam esse Patris de sapientia, quod est Pater, de quo genitus est Filius. Item « Pater intelligens est ea, qua ipse sua est intelligentia; Filius autem intelligentia Patris, de intelligentia genitus, quod est Pater. »

X. Atque ut uno verbo colligam, eadem prorsus est ratio sapientiæ, ac ceterorum, quæ de Patre dicuntur, quæ est essentiæ. Ut igitur nemo dixerit Patrem esse, id est essentiam habere per Filium, vel esse τὸ ὂν ea οὐσίᾳ, et essentia, quæ est Filius, si præcise, ac formaliter loquimur; sic neque sapiens est, aut bonus ea sapientia, et bonitate, quam genuit, sed ea, quæ est ipse, et quam ratione, et origine prius habet, quam Filius, eique gignendo communicat.

Nam quod ad veteres illos attinet, qui sic disputant, ideo συναΐδιον esse Patri Filium, quia nunquam Pater sine sapientia, virtuteque sua extitit, neque lux sine splendore suo, et hujus

[1] Cap. 7.

generis alia; recte ab illis usurpantur ista, si non *formali*, ut appellant, sensu, sed *causali*, vel *illativo* capiantur. Quamvis enim Filius, qua filius est, non sit illa ipsa sapientia, qua Pater est sapiens; necessario tamen cum illa conjungitur, ab eaque oritur. Quippe sapientia, vel intelligentia, quæ est in Patre, imo quæ est Pater, *actus* est simplex, non habitus, aut facultas. Porro actus omnia sapiendi, intelligendique, expressam notionem, sive sapientiam, hoc est Verbum, necessario complectitur; neque sine illo potest vel animo concipi. Merito itaque Patres æternitatem Verbi ex Patris æternitate concludunt. « (1) Nunquam enim mens erit sine Verbo, ait Cyrillus [1], nec Verbum, nisi mentem in se formatam habeat, intelligi potest; » quod et in libro quinto Thesauri uberius explicat. Atque ut sapientiam illam, qua *formaliter* sapiens est Pater, ex æterno in Patre fuisse recte inde concludimus, quia nunquam sine sapientia Pater extitit; sic etiam natam ex ea, expressamque sapientiam ex omni æternitate fuisse, non minus necessario probamus, quod actu ipso sapiens esse, id est intelligere, sine expressa notione, ac Verbo non potuit; præsertim cum Patrem esse sapientem, eo ipso, quo pater est, hoc est secundum proprietatem, et hypostasim suam, nihil sit aliud, quam esse dicentem; quod ne intelligi quidem potest sine expressa notione, ac Verbo, tanquam, termino; adeo ut Verbum sic tanquam extrinseca quædam forma dici possit, a qua Pater habet, ut sit dicens, vel intelligens actu. Quod præclare sanctus Thomas animadvertit [2], cum ita ratiocinatur: « Res omnes communiter denominari a suis formis, sicut album ab albedine, et homo ab humanitate; » quare « omne illud, a quo aliquid denominatur, quantum ad hoc, habet habitudinem formæ. Ut si dicam, iste est indutus vestimento, iste ablativus construitur in habitudine causæ formalis, quamvis non sit forma. » Eodem modo denominari aliquid ab eo dicit, quod ab eo procedit; non solum tanquam actio, ut cum ignis calefaciens calefactione dicitur; sed etiam velut terminus, ut cum arbor florere floribus dicitur, quamvis non sint arboris forma, sed effectus. Itaque quoties in actionis cujuspiam notione peculiari quidam effectus includitur, ab eo, tanquam externa quadam forma, principium producens appellationem accipit. Sicut arbor florens dicitur a floribus; ad eumque modum sapiens, et intelligens, hoc est dicens, vocatur Pater ab expressa, nataque sapientia, quod est Verbum Filius. Sic illa verissima sunt, quæ antiqui de Filii æternitate disputando conficiunt, non fuisse ἄλογον, vel ἄσοφον Patrem. Nam revera expers fuisset rationis, aut sermonis, ac sapientiæ, nisi actu ipso intellexisset ab æterno; quod sine Verbo nequit fieri. Quod autem negatur ab aliis, præsertimque ab Augustino, Patrem esse sapientem sapientia genita, non minus est verum, si in sensu formali proprie dicto id interpretemur; vel secundum essentiam, non proprietatem ac notionem; quod in eodem, quem citavimus, loco tradit sanctus Thomas.

Namquod ad λόγον spectat, quæ vox græca magis est ambigua, quam latina *Verbi*, si secundum notionem, personalemque proprietatem intelligatur, multo magis secundum *illationis*, ut jam diximus, sensum, antiquorum illa Patrum argumentatio debet accipi, nisi ex æterno productus a Patre fuerit λόγος, sequi ἄλογον fuisse aliquando Patrem. Nimirum quia rationalis esse, et uti ratione sua non potuit, nisi τὸν λόγον, qui est terminus dictionis, et ἐνεργείας illius οὐσιώδους, οὐσιώδης et ipse, produceret. Atque hoc modo Athanasius Oratione secunda æternitatem Filii approbat; quoniam « (2) simul atque Pater est, necesse est ejus esse imaginem, et characterem. » Quod sane *causali* sensu interpretandum est, non *formali*. Vide quæ de λόγῳ in quarto libro, cap. 10. n. 4. diximus; et in sexto libro, capite tertio.

(1) CYRIL. 4. in Joan. pag. 413. Ἄλογος γὰρ οὐκ ἔσται ποτὲ νοῦς· ἀλλ' οὐδὲ λόγος οὐκ ἔχων τὸν ἐν αὐτῷ μορφωθέντα νοῦν.

(2) ATHAN. pag. 150 Καὶ τῆς ὑποστάσεως ὑπαρχούσης πάντως εὐθὺς εἶναι δεῖ τὸν χαρακτῆρα, καὶ τὴν εἰκόνα ταύτης.

[1] Lib. 4. in Joan. c. 42.

[2] In. 1. Par. qu. 37. Art. 2.

CAPUT DECIMUM.

Exponuntur formulæ istæ loquendi, *nata sapientia*, *natura genuit naturam*, *essentia de essentia*, etc. in quibus personam non proprie, ac directe significari asseritur, sed oblique : recta autem substantiam. Sitne Spiritus sanctus amor ille, quo se Pater, et Filius diligunt. Magistri sententiarum hæsitatio ab Richardo derisa. Ea vero quæstio dissolvitur. Retractantur deinde loquendi formulæ illæ, *essentia de essentia*, etc. Toletanæ XV. synodi cum Benedicto papa contentio declaratur super istis vocibus, Filium esse *voluntatem de voluntate*.

I. Ad ea, quæ de sapientia, voluntate, ceterisque, quæ personis communia sunt tribus, exposui in antecedentibus duobus capitibus, multum conducet præsens disputatio; in qua sensus eorum inquiritur, quæ ab antiquis bene multis usurpata scimus, *nata sapientia*, vel *genita*, tum *nata sapientia de sapientia*, aut simpliciter *sapientia de sapientia*, *lumen de lumine*, vel *essentia de essentia*. Sic enim martyr Ignatius οὐσίαν γεννητὴν, id est essentiam, sive *substantiam genitam, natamve* dixit epist. 3, et Gregorius Nyssenus [1] γέννησιν τῆς οὐσίας, *generationem essentiæ* probavit. Hilarius [2] « naturæ ex natura gignente nativitatem; » necnon « essentiæ de essentia nativitatem, et naturam unigenitam ex innascibili genitam essentia. » Item, « Vita, inquit in libro de Synodis ad Anathematismum 4, in unigenito, quæ ex Patre generata est, essentia intellecta, ita similitudinem essentiæ ad essentiam significari connectitur. Tali confessione originis suæ indiscretæ naturæ perfecta nativitas est. Quod enim in utroque vita est, id in utroque significatur essentia, et vita quæ generatur ex vita, id est essentia, quæ de essentia nascitur, dum non dissimilis nascitur, scilicet quia vita ex vita est, etc. » Sic Augustinus [3] « essentiam de essentia » dixit, et « divinitatem Filii de natura Patris esse natam. » Et alibi [4], « de seipso genuisse Patrem id, quod est. » Fulgentius [5] « substantiam de substantia. » Item [6], « Filium essentialiter natum esse » de Patre. Et [7] « naturam genitam. » Idatius præfatione libri contra Varimadum, « Naturam de se Filium generare. » Anselmus Monologii capite 43. « Natam essentiam de Patris essentia. » Athanasius quoque Oratione 5. [8] οὐσίαν οὐσίας Πατέρα, *essentiam essentiæ Patrem* dixit. Non enim οὐσίαν pro hypostasi, sive *prima substantia*, ut Aristoteles, usurpavit Athanasius. Sic Epiphanius [9], σοφίαν ἐκ σοφίας, ζωὴν ἐκ ζωῆς.

II. Quibus in loquendi generibus illud imprimis tenendum, cum dicitur *nata sapientia de sapientia*, vel *lumen de lumine*, vel *essentia de essentia*, falli quosdam, qui ista vocabula, significare personas existimant, quasi ille sit sensus, persona illa, quæ *nata sapientia*, *id est Verbum proprie dicitur*, *nata*, *vel genita est de ea persona*, *quæ est ingenita sapientia*. Quod verum non puto : sed utrobique id, quod est essentia, et absolute, atque ad se dicitur, exprimi. Id enim ex Augustino colligitur, qui eam quæstionem ceteris accuratius, ac subtilius instituit; cujus loca illa, quæ adduximus, præsertim e septimo libro de Trinitate, non obscure significant, sapientiam, quæ Filio proprie tribuitur, et nata dicitur, ab essentia nihil differre, nec minus Patri convenire, quam Filio, utriusque salva proprietate, quam genitæ, vel natæ, et innatæ, atque ingenitæ vocabula demonstrant. Est enim nata, et innata sapientia una prorsus, eademque sapientia, hoc est essentia; quia tam essentia de essentia, quam sapientia de sapientia ab Augustino dicitur. Proinde sapientia non hic præcise Verbum est, sive expressa sapientia, nisi cum *natæ* vox additur. Sed perinde se habet, ac cum Deus de Deo, æternus ex æterno, bonus ex bono, lumen de lumine, et hujus generis cetera dicuntur; quorum notionibus subest οὐσιῶδες, et absolutum quippiam, etsi personales proprietates ex obliquo significentur.

Quanti porro momenti sit, notata, et observata hæc habere, constat ex Toletano concilio XV, et Flavii Egicanis regis epistola, quam ab Juliano Toletano dictatam ad synodum direxit; quæ apologiam, ac purgationem continet super nonnullis capitibus, quæ Benedictus papa Sergii antecessor in illius fidei possessione,

[1] Nyss. 2. con. Eun. p. 84. — [2] Hil. de Syn. et 9. de Trin. — [3] Lib. 7. de Trinit. c. 2. — Lib. de Fide et Sym c. 3. et Ep. 66.

[5] Lib. de Fide ad Petr. c. 2. — [6] Ibid. c. 1. et 13. — [7] Ibid. c. 2. — [8] P. 304. — [9] In Ancorato p. 75.

per Petrum regionarium Romanæ Ecclesiæ ante biennium missa, notaverat, tanquam incautius, ac minus catholice concepta. E quibus primum illud erat, « Voluntas genuit voluntatem, sicut sapientia sapientiam. » In quo Benedictus papa non probavit, dici « voluntatem ex voluntate; » quia, etsi « verbum, et voluntas de mente procedit, non tamen mens de verbo, aut voluntate. » At Julianus respondet, Romanum Pontificem sic illa verba intellexisse, quasi « relativum aliquid aut ad humanæ mentis comparationem » exprimerent, cum tamen « secundum essentiam » usurpentur, in qua « hoc est Deo esse, quod velle, hoc velle, quod sapere. Quod tamen de homine dici non potest. Aliud quippe est homini id, quod est, sine velle, et aliud velle etiam sine sapere. » Adjungit ad id probandum Athanasii dictum, quo idem esse Dei voluntatem asserit, quod naturam. Tum ita concludit : « Filius igitur Dei de essentia Patris natus est essentia de essentia, sicut natura de natura, et substantia de substantia; et tamen nec duæ essentiæ, nec duæ naturæ, nec duæ substantiæ possunt dici, sed una essentia, natura, atque substantia. Sicut et lumen de lumine non duo lumina, sed unum lumen; sicut essentia de essentia, non duæ essentiæ, sed una essentia; sicut natura de natura, non duæ naturæ, sed una natura; sic et voluntas de voluntate. » Quamobrem in istis locutionibus, *sapientia de sapientia*, *voluntas de voluntate*, utrobique secundum essentiam, non secundum proprietatem, nomina sumuntur.

III. Idem et Anselmus adstruit in Monologio, ubi[1] eamdem rationem esse dicit sapientiæ, et essentiæ, quæ in utroque plane est eadem, adeo quidem, ut « alter alterius dicatur essentia, » non « quasi alter non possit subsistere per se, sed per alterum : sed ad designandum quam habent communionem summe simplicis, summeque unius essentiæ, sic congrue dici, et intelligi potest, quod sic est alter idipsum, quod alter, ut alter habeat essentiam alterius. Hac itaque ratione, quoniam utique non aliud est habere essentiam, quam essentiam esse, sicut habet alter alterius essentiam, ita est alter alterius essentia; id est, idem esse est alteri, quod alteri. » Sic et sapientia dici potest altera alterius, quia una et eadem est utriusque sapientia; adeoque, ut alter alterius habet sapientiam, ita alter alterius est sapientia. « Sicut enim Pater, ait idem, habet essentiam, et sapientiam, et vitam in semetipso, ut non per alienam, sed per suam essentiam sit, per suam sapientiam sapiat, per suam vitam vivat; ita gignendo dat Filio essentiam habere, et sapientiam, et vitam in semetipso, ut non per extraneam, sed per suam essentiam, sapientiam, et vitam subsistat, sapiat, et vivat. » Nihilominus in sequenti 44 capite, magis esse consentaneum ait, « Filium dici essentiam Patris, quam Patrem essentiam Filii. Quoniam namque Pater a nullo habet essentiam, nisi a seipso, non satis apte dicitur habere essentiam alicujus nisi suam; quia vero Filius essentiam suam habet a Patre, et eamdem habet Pater, aptissime dici potest habere essentiam Patris. » Nam « neuter aliter habet essentiam, quam existendo essentia. » Ideo, « sicut aptius intelligitur habere Filius Patris essentiam, quam Pater Filii; ita convenientius dici potest Filius Patris essentia, quam Pater Filii. » Denique, « Similiter, *inquit*, est Filius Patris essentia, virtus, et sapientia, sicut veritas, et justitia. »

In his omnibus liquet, sapientiam, et essentiam, ac reliqua, secundum naturam accipi, nec aliud esse vel essentiam de essentia, vel sapientiam de sapientia, quam, eamdem essentiam, et sapientiam, quæ est in Patre, communicari Filio, et ejus fieri propriam, ut est Patris, non alienam. Filium autem dici Patris essentiam, et sapientiam, hoc est, « eamdem essentiam habere cum Patre, sed hanc ipsam habere de Patre. » Addit tamen mox capit. 45. alio sensu dici Filium Patris sapientiam, et scientiam, quoniam « est Verbum, id est perfecta intelligentia, sive perfecta totius paternæ substantiæ cognitio, et scientia, et sapientia; id est quæ ipsam Patris intelligit essentiam, et cognoscit, et scit, et sapit. » Et quoniam « ipsa substantia Patris est intelligentia, et scientia, et sapientia, et veritas; » Filius est « intelligentia intelligentiæ, scientia scientiæ, sapientia sapientiæ, et veritas veritatis; » nimirum quia Deus secundum essentiam est actus intelligendi, ac sciendi, idipsum est Pater, et Filius; sed ille a se hoc est, hic ab altero.

IV. Non dissimilis est, et eadem perstringenda disputatione quæstio de amore, ac Spiritu sancto. Etenim non minus amor essentia Dei est, quam sapientia, et scientia. Unde dubitari potest, an Spiritus sanctus amor ille sit, quo se Pater, ac Filium diligit, et vicissim diligitur a Filio; an uti Filius sapientia est e sapientia, sive nata sapientia de sapientia, ita

[1] Cap. 43.

Spiritus sanctus amor sit ex amore procedens. Quod a Richardo Victorino peculiari in opusculo, tum a Petro Lombardo, et S. Thoma disputatur, quæstione ita concepta; ab Richardo quidem, *Quomodo Spiritus sanctus est amor Patris, et Filii;* ab S. Thoma [1], *Utrum Pater, et Filius diligant se Spiritu sancto.* Porro hujus disceptandæ quæstionis occasionem dedit Augustinus; qui cum doceat, Patrem non sapere, nec dici sapientiam ea sapientia, quam genuit, qui est ejus Filius, eo quod Deo hoc sit esse, quod sapere; non habeat autem ut sit a Filio, quod capite superiori diximus; idem tamen asserit, Spiritum sanctum ab utroque diversum, eum esse, quo se Pater, ac Filius diligunt: « Manifestum est, *inquit* [2]; quod non aliquis duorum est, quo uterque conjungitur, quo genitus a gignente diligatur, generatoremque suum diligat; sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alicujus, sed suo proprio servantes unitatem in vinculo pacis. » Sed et Ambrosius tractatu in Symbolum, sub initium, « Unus est diligens eum, qui ab ipso est; unus est dilectus ab eo, a quo est; una est dilectio utriusque Spiritus sanctus. Idem tamen Deus. » Hanc quæstionem Magister sententiarum [3] inexplicabilem putat, ejusque se difficultate obrui fatetur; quem tacito nomine ideo Richardus irridet, qui ne ipse quidem ex ea se expedit. Nam neque satis intelligenter, quid velit, explicat; et hoc ipsum, quod utcumque de ejus responsione capimus, nihil ad rem facit. Quippe status iste propositæ quæstionis ab illo ponitur: quomodo verum sit, quod Augustinus dicit, quod Pater Spiritu sancto diligat Filium, et Filius eodem Spiritu diligat Patrem suum, cum tamen idem dicat Patrem non sapere ea sapientia, quæ Filius est; quoniam si ea sapientia, quæ Filius est, saperet, non tam Filius a Patre, quam Pater a Filio esset, quibus est idem esse, quod sapere. Atqui idem etiam illis est esse, quod diligere. Quare non se diligent eo amore, vel dilectione, quæ est Spiritus, qui ab utroque habet esse, ne et ab ipso uti diligere, sic esse dicantur accipere. Huic igitur Richardus ita satisfacit: Aliud esse *facere*, aliud *fieri;* interesse itidem « inter erudire, et erudiri; inter sapientem facere, et sapiens fieri. » Patrem ergo « ea sapientia, quæ Filius est, non sapere, nec sapientem fieri; » alioqui « ab ipso procul dubio esset, cui idem est esse, quod sapere, quod sapientem esse. » Sed per Filium erudire, et sic « ea sapientia, quæ Filius est, aliquid facere; nec tamen sequi ut a Filio sit. Sicut itaque Pater Filio erudit, nec tamen sequitur, ut a Filio sit; sic Spiritu sancto diligit, nec tamen sequitur, ut a Spiritu sancto sit. » Jam quo sensu dicat, Patrem Spiritu sancto diligere, paulo post distinctius explicat: « Dicitur, *inquit*, Pater Spiritu sancto diligere, non quod per eum amorem habeat, sed exhibeat; non quod amorem ab eo accipiat, sed per eum impendat. » Quæ omnia pertinent eo, ut Pater et Verbo sapere dicatur, quia per illud sapientes facit, et Spiritu sancto diligere, quia per eum amorem impendit; tanquam ad externas, creatasque res utrobique habitudo sit, et comparatio; et Pater Verbo sapiat, dum nos sapientes facit, diligat Spiritu sancto, dum nos per eum vel diligit, vel diligentes facit; quod posterius intellexisse Richardus debuit, ut utrinque similitudo respondeat. Siquidem *erudire*, et *sapientem facere*, quod per Verbum Pater efficere dicitur, non est actio, quam theologi vocant *ad intra*, sed *ad extra*. Unde et *diligere*, quod per Spiritum sanctum facere Pater, et Filius dicuntur, non videtur intima illorum actio, hoc est *ad intra*, sed *ad extra*. Quanquam perplexe ibi Richardus loquitur; qui Spiritum sanctum esse amorem utriusque scribit; ideoque Patrem dici recte Spiritu sancto, hoc est suo amore diligere, ut et Filium sua dilectione amare.

V. Quamobrem si eatenus Patrem Verbo suo sapere, et intelligere, et Spiritu sancto ambos diligere Richardus asserit, quatenus sapientiam, et dilectionem foras profundunt, ac derivant in res conditas; non recte disputat. Sin eo sensu id accipiat, ut Pater Verbo non *formaliter*, ut aiunt, sit sapiens, sed sapientiam suam, ut ita dixerim, exerendo sapientiam exprimat, quæ expressa sapientia, vel intelligentia, hoc est notio, Verbum, et Filius dicitur; itidemque Spiritu sancto non *formaliter* sit diligens, sed dilectionem suam exprimat, quæ expressa dilectio sit Spiritus sanctus: vere, ac consentanee loquitur. Quod hoc uno verbo complectemur, Patrem Verbo sapere, sive potius intelligere, tanquam termino, non forma ipsa sapientiæ, intellectionisve. Similiter Patrem, et Filium diligere Spiritu sancto, velut termino, non forma dilectionis. Etenim Augustinus, cujus ex dictis orta est, ut jam admonuimus, ista quæstio, Patrem et Filium mutuo

[1] In 1. Par. qu. 37. art. 2.

[2] Aug. 6. de Trinit. c. 5. — [3] In 1. Disp. 371.

se Spiritu sancto, non solas res creatas, diligere, perspicue fatetur.

At Magister sententiarum quæstionem hanc « absolvere nolens, sed errorem excludens, » hoc unum affirmat, « non esse dictum Patrem diligere Filium, vel Filium Patrem ea dilectione, quæ ab utroque procedit, quæ non est aliquis eorum, sed tantum Spiritus sanctus, tanquam ea dilectione Pater sit, vel Filius. Sed sic ea Pater diligit Filium, et Filius Patrem, ut etiam Pater per se, ea, quæ ipse est, dilectione diligat. Sic et Filius; non autem sic, ut Pater per se non diligat, et Filius, sed per eam tantum. » Quod ita brevius a theologis solet efferri : Patrem et Filium vel diligere *essentialiter*, vel *notionaliter*; priore modo non diligere Spiritu S. tanquam sit ipsa *formalis*, et *essentialis* dilectio, sed posteriore tantum, utpote qui sit dilectionis terminus. Quæ est S. Thomæ disputatio[1] asserentis id, quod superiori postremo capite diximus, quando in actione aliqua effecta res, sive terminus includitur, et assignificatur; ut sine eo intelligi nequeat; principium producens tam ab illo, quam ab actione ipsa nomen accipere. Ut quoniam *florendi* vocabulum in sua notione *flores* continet, ideo florere dicimus arborem floribus perinde ac *floritione*, ut ita dicam, ipsa; sic igitur Pater diligere se Spiritu sancto, vel Filium dicitur, quatenus *diligere* secundum notionem accipitur, ut idem sit, ac dilectionem producere, sive amorem, qui est Spiritus sanctus. Quare tam Spiritu sancto, id est amore, quam dilectione diligere Pater dicitur. Quod in istis vocibus, *esse sapientem*, *intelligentemve*, locum habere negat S. Thomas; quia non aliter, quam secundum essentiam usurpantur. Ideo non potest dici, « Patrem intelligentem esse, vel sapientem Filio. » Ceterum si eo modo loquamur, « Pater sapit, vel intelligit Filio, » ac sic interpretemur, « sapientiam exerit, et intelligit per Verbum, qui Filius est, » non minus admitti potest, quam illud de Spiritu sancto. Nam *esse sapientem*, aut *intelligentem* ad modum habitus, et formæ dicitur, hoc est essentiæ, non actionis terminum producentis.

VI. Verum ut quæ ad Spiritum sanctum attinent seponam interim, et ad ea revertar, quæ de Filio, ac Verbo ab antiquis dicta notavimus, constat in locutionibus istis οὐσίαν ἐξ οὐσίας, *substantiam de substantia*, vel *essentiam de essentia*, et similibus, non proprie, et, ut dixi, directe personas indicari, quod Andreas Rhodius in Florentino concilio sessione 19. credidit[2], sed ipsam potius essentiam, et naturam, ita tamen, ut in persona aliqua subsistens intelligatur. Etenim natura vel essentia, quæ est in Patre, utique natura, et essentia est, non persona, a qua ratione distinguitur. Nec tum solum essentiæ notio istiusmodi subjecta vocibus intelligitur, cum a personis et proprietatibus abstrahunt id, quod significant; sed etiam cum proprietatum cum illis est implicata significatio. Ut cum dicimus, *Deus hominem assumpsit*, nomen istud *Deus* divinitatem, et naturam proprie ac directe; subsistentiam vero velut oblique designat. Naturam enim in certa hypostasi existentem indicat. At Verbum, sive Filius e contrario proprietatem hypostaticam directa notione, obliqua vero naturam significat. Hinc illæ apud theologos usitatæ locutiones, *Pater de substantia sua gignit Filium*, *Filius e Patris substantia gignitur*. In quibus vox ista *substantia*, quamvis reciproco pronomine restricta, et certa definita persona videtur, directe nihilominus essentiam exprimit; personam ex obliquo, ut loqui solent, *connotat*.

Neque vero qui hæc dicunt, aut ista, quæ initio capitis attuli, *naturam natura gignit*, aut, *essentia de essentia nascitur*, sic intelligendi sunt, tanquam proprie gigni, producive naturam velint. Ut enim recte Euthymius docet, « (1) Gigni non est naturæ, sed hypostasis. Nam si esset naturæ, neutiquam in eadem natura genitum consideraretur, et ingenitum. » De quo scriptor ille legendus, qui sub Bedæ nomine commentarios edidit in Boetii librum de Trinitate. Quare sic enuntiationes istæ declarandæ sunt, ut hoc significent, Patrem gignendo Filium suam ipsi communicasse naturam. Hoc enim est *gignere naturam*, derivare eam in Filium; et *natura genita* idem est ac generatione transfusa; non autem altera ei similis ex illius vi, ac naturali potentia profecta, ut in rebus creatis usuvenit. Hoc ipsum Hilarii ex libro quarto verba illa demonstrant : « Nihil nisi natum habet Filius, » quod est, nihil nisi nascendo communicatum,

(1) Euthym. in par. 1. Panopl. tit. 7. in fine. Τὸ γὰρ γεννᾶσθαι, οὐ φύσεως, ἀλλ' ὑποστάσεως. Εἰ γὰρ τῆς φύσεως ἦν, οὐκ ἂν ἐν τῇ αὐτῇ φύσει τὸ γεννητὸν ἐθεωρεῖτο, καὶ τὸ ἀγέννητον.

[1] In 1. Par. quæst. 37. art. 2.

[2] Pag. 120. edit. Græc.

et acceptum. Augustinus vero libro 7. de Trinitate cap. secundo, docet in iis verbis, *nata sapientia*, « in uno eorum eo quod nata est, Verbum, et imaginem, et Filium intelligi; et in his omnibus nominibus non ostendi essentiam, quia relative dicuntur. At in altero, quod est sapientia, quoniam et ad se dicitur, seipsa enim sapiens est, etiam essentiam demonstrari. » Quare certum est, quod supra diximus, in istis loquendi rationibus, *nata est natura*, vel *sapientia*, id, quod est essentia, vel natura significari, cum adjuncta proprietate.

Hinc recte Vigilius in secundo contra Eutychem[1], « Gemina, *inquit*, nativitas geminam uni Christo dedit naturam, dum qui Deus est de Patre, idem et homo est de matre. » Si ergo nativitas illi naturam, id est divinitatem dedit; jure ab Augustino, aliisque nata, et genita dici potuit, et essentia de essentia; quemadmodum Cyrillus καρπὸν τῆς οὐσίας, id est *fructum essentiæ* Filium plus semel appellat[2]. Et Joannes Damascenus in libro de Duabus voluntatibus, eumdem Filium « (1) habere » dicit « esse a Patre, et omnia quæ habet. »

VII. Ceterum locus ille Toletanæ synodi XV. quem initio capitis adduximus, diligenter expendendus est. Nam non satis apparet, quæ vis sit argumentationis illius, qua Benedictus papa Hispanorum præsulum verba illa redarguit, *Essentia de essentia*, *sapientia de sapientia*, *voluntas de voluntate*, præsertim vero postrema illa, *voluntas de voluntate*. Sic autem disputat : « Naturali ordine cognoscitur, quia Verbum ex mente originem ducit, sicut ratio, et voluntas; et converti non possunt, ut dicatur, quia sicut Verbum, et voluntas de mente procedit, ita et mens de Verbo, aut voluntate. » Nimirum putavit Benedictus, illos nomina ista, *voluntatis*, *sapientiæ*, *et essentiæ*, non absolute usurpasse, sed cum notione, ac proprietate, ut is sensus sit : Voluntas, quæ est Filius, de Voluntate est, quæ est Pater. Ita enim reciproca non potest esse pronuntiatio. Est autem, si simpliciter dicas, Voluntas est ex voluntate. Nam utrobique eadem est significatio. Verum non idcirco reciprocatio fit, si ad absolutam notionem proprietas intelligatur addita. Non enim ab voluntate illa, quæ est a voluntate, illa est voluntas, a qua voluntas esse dicitur; sed etsi una est voluntas, proprietatibus tamen invicem separantur. Jam quod Toletani illi Patres addunt, se non illa dixisse « secundum comparationem mentis humanæ, » qua usus erat Benedictus, interpretandum est sic. Cum ex similitudine mentis humanæ, quæ voluntatem producit, assumi soleret exemplum ad explicandam personarum divinarum proprietatem, ac differentiam : Benedictus papa credidit, Hispanos ita loquentes, *Voluntatem de voluntate*, priorem illam vocem *Voluntatis* pro *mente* sumpsisse, posteriorem vero pro *Verbo;* quod, ut græci Patres loqui solent, est βουλή, id est non *consilium* modo, sed etiam *voluntas* Patris. Ita enim cavenda reciprocatio est; neque promiscue de altero enuntiatur alterum. At Hispani respondent, se ista nomina non « secundum relativum, » vel, quod idem est, « secundum comparationem » accepisse « mentis humanæ, » sed secundum essentiam. » Itaque cavendum, ne sic illa verba *secundum comparationem mentis humanæ* intelligamus, tanquam existimaverint, processione ex mente, vel intelligentia Patris in Filio, et ex voluntate Patris ac Filii in Spiritu sancto, non reipsa consistere, sed sola mentis nostræ cogitatione, ita ut absolute, præciseque loquendo, tam *per intellectum* procedere dici possit Spiritus sanctus, quam Filius; et hic *per voluntatem* non minus, quam Spiritus sanctus. Hoc enim falsum est; quia tametsi nullum reipsa discrimen insit in Deo voluntatis, et intelligentiæ, et ab utroque substantiæ; non tamen permisceri proprietates originum invicem debent, quarum differentia non ex mentis humanæ cogitatione oritur, sed tantummodo declaratur; cum interim reipsa fiat in infinita illa, simplicique natura, quod nonnisi obscure, confuseque potest a nobis animo comprehendi.

(1) DAM. pag. 475. Ἐκ τοῦ Πατρὸς οὖν ἔχει τὸ εἶναι, καὶ πάντα ὅσα ἔχει.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. col. 501.

[2] Ut lib. 10. in Joan. p. 844.

CAPUT UNDECIMUM.

An Filius a seipso essentiam habeat, sitque αὐτόθεος. Explicatur vis pronominis αὐτὸ in talibus vocabulis. Calvinus, ejusque partiarii perperam de eo statuerunt, nec recte excusantur a nonnullis Catholicis. Itaque Calvini potissimum sententiæ refutantur, necnon Beza, Danæus.

I. Ad æternam Filii generationem, ac personam liquidius explicandam, illa nobis pertractanda quæstio est, an a seipso Filius essentiam habeat; hoc est an a seipso Deus esse dici queat, quod Græci αὐτόθεον vocant. Etenim si essentia ipsa nihil aliud est, quam divinitas, et vicissim divinitas aliud quam essentia, quocumque tandem modo essentia Filio convenit, eodem et Deus esse modo censebitur. Qua in controversia disceptanda primum illud inquirendum est, quis de ea veterum Patrum sensus extiterit; tum quid recentiores eadem de re judicarint.

Igitur Filium αὐτόθεον dici debere ex Athanasio primum efficitur; qui in fine Protreptici[1] illum nominat αὐτοσοφίαν, αὐτολόγον, αὐτοδύναμιν, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθειαν, αὐτοδικαιοσύνην, αὐτοαρετὴν, αὐτοαγιασμὸν, αὐτοζωήν. Atqui *sapientia*, *lux*, *justitia*, *veritas*, *vita* idem sunt omnino, quod essentia, et divinitas. Unde si per se vita est, et sapientia; per se item, et a se Deus, hoc est αὐτόθεος putandus est. Sic in libro de incarnatione Verbi[2], Dei Filium vocat αὐτοζωὴν, et in oratione 5. contra Arianos[3], et in oratione ad illa verba, *Quæcumque dixerit verbum*, etc.[4] Tum αὐτοσοφίαν oratione 3[5]. Gregorius item Nazianz.[6] Spiritum sanctum, cujus eadem est, quæ Filii, ratio, quod ad propositam quæstionem attinet, appellat αὐτοκίνητον, αὐτοδύναμον, αὐτοάγαθον. Theodoretus contra anathematismum 4. Cyrilli Verbum vocat αὐτοσοφίαν. At vero Athanasius idem Oratione 5. sub initium, negat Filium αὐτοσοφίαν, vel αὐτολόγον dici debere, « (1) alioquin idem esset sui ipsius pater, et filius. »

II. Hæc facile conciliantur invicem, si vim pronominis istius αὐτὸ in compositione spectemus. Etenim si sic interpretemur, ut a nullo principio prodeuntem, sed ἀγέννητον substantiam, aut bonitatem, aut sapientiam, et id genus alia significet, non erit αὐτόθεος, neque αὐτοσοφία, neque αὐτολόγος Filius, ut postremo illo loco orationis 5. scripsit Athanasius. Hoc enim Sabellianæ proprium est hæresis, nullam neque personæ differentiam, neque originem admittere. Verum si αὐτὸ id solum demonstret, quod non μετοχῇ, *participatione* divinitatem habet, aut *sapientiam*, ac reliqua, quibus ista vox annectitur; neque ut ἕξιν, aut σχέσιν, hoc est *tanquam habitum*, *aut affectionem*, ut in angelis, et hominibus accidit, quorum natura, creata et effecta, participatio quædam est divinitatis, eademque sapientia, et bonitate, velut qualitatibus, et affectionibus perficitur; hoc sensu Filius est αὐτόθεος, et αὐτοσοφία, et cetera, quatenus essentiam ipsam, et fontem τοῦ εἶναι, et bonitatis, et sapientiæ generatione ipsa communicatum accipit a Patre. *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum*[7] Filio, hoc est divinitatis particulam quamdam, et imaginem aspergit; sed eamdem, quam in se, et a se habet essentiam, bonitatem, ac sapientiam in solidum confert. Quod Athanasius docet in fine Protreptici; ubi Filium αὐτοσοφίαν, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθειαν, et cetera esse dicit, « (2) quatenus, *inquit*, non participatione est omnia ista, neque extrinsecus advenientia possidet, quemadmodum ii, qui ipsius sunt participes, et per ipsum sapientes fiunt, ac potentes, et rationales in ipso redduntur. Sed est ipsissima sapientia, ipsissima ratio, vel Verbum, ipsissima virtus, ac Patris propria, ipsissimum lumen, ipsissima veritas, ipsissima justitia, et virtus ipsissima. » Quibus verbis causam eam, quam dixi, egregie declarat, cur αὐτόθεος, et αὐτοσοφία nominetur; nempe quia non participationem quamdam divinitatis accipit, hoc est naturam,

(1) ATHAN. orat. 5. pag 303. Ἐκτὸς εἰ μὴ ἄν τις εἴποι αὐτοσοφίαν εἶναι, καὶ αὐτολόγον τὸν Θεόν. Ἀλλ' εἰ τοῦτο, εἴη ἂν αὐτὸς ἑαυτοῦ Πατὴρ, καὶ Υἱός.

(2) ATHAN. in Protrep. pag. 36. Οὐ κατὰ μετοχὴν ταῦτα ὤν, οὐδὲ ἔξωθεν ἐπιγινομένων τούτων αὐτῷ, κατὰ τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας, καὶ σοφιζομένους δι' αὐτοῦ, καὶ δυνατοὺς, καὶ λογικοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους. Ἀλλ' αὐτοσοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις ἰδία τοῦ Πατρός ἐστιν, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή.

[1] P. 36. — [2] P. 52. et 53. — [3] Pag. 322. — [4] Pag. 772. [5] Pag. 247. 248. 249. — [6] Orat. 44. p. 711. — [7] Joan. 3. 34.

et sapientiam ad archetypæ, et primigeniæ illius exemplar expressam, sed archetypum ipsum. Proinde non vivus tantum, aut sapiens, aut potens dicitur, uti creatæ res, sed vita ipsa, et sapientia, et potentia, ut idem Athanasius observat[1] ex illis ad Martham Domini verbis, *Ego sum vita*. Ideo enim αὐτοζωὴ, *ipsa per se vita* nominatur. Hanc ipsam rationem similium appellationum perstringit Gregorius Nazianzenus loco citato[2], cum de Spiritu sancto disserit, quod nimirum sit μεταληπτὸς, οὐ μεταληπτικὸς, *participatus*, *non participans*. Quin et Catena græca calamo scripta in Joannis Evangelium, ejusque caput primum, verba illa declarans, *De plenitudine ejus accepimus omnes*, causam ita reddit: « (1) Quod scilicet non participatum habet donum, sed ipsissimus fons, ipsissima radix omnium est bonorum, ipsissima vita, ipsissima lux, ipsissima veritas; non in seipso continens divitias, sed etiam in alios omnes effundens, et cum effuderit, plenus nihilominus manens. »

III. In libro tertio tomi primi, ubi de divinis ideis egimus, ostendimus Dionysium duplex genus exemplarium, formarumque constituere, quas ideas plerumque nominant: alterum est essentia divina, vel Deus ipse: alterum productum a Deo; cujusmodi est forma quædam ab singularibus semota, cujus ista participatione talia fiunt, ac denominatur; ac posteriores has ideas diximus addita voce αὐτὸ sic efferi, αὐτοζωὴ, αὐτουσία, αὐτοσοφία. Ex quibus colligitur, etiam illos, qui de Filii divinitate non rectam, et catholicam sententiam habuerunt, ut Origenem, et Eusebium Cæsariensem, non gravate Verbum iisdem affecisse nominibus, ut αὐτοσοφίαν vel αὐτοδύναμιν vocarent; neque propterea putandos esse cum Ecclesia catholica consentire. Nam et Origenes libro 6. contra Celsum [3], Christum appellat αὐτοσοφίαν, et tomo primo in Joannem [4], *ipsam potentiam*, quod est αὐτοδύναμις. Eusebius vero Cæsariensis eumdem Filium αὐτοφῶς nominat, id est *ipsissimum lumen*. Neque propterea parem illum summo Deo, ac Patri fecerunt, quem quidem Origenes eodem in Joannem [5] ait vocari αὐτόθεον, singulari quadam ratione addito articulo ὁ. Denique αὐτὸ in similibus compositis germanam ipsam, et nativam aut essentiam, aut essentiæ proprietatem, et qualitatem significat, quæ causa est, et origo ceterarum, quæ illius participatione, efficientiaque tales existunt. Sic αὐτόχρημα Μακκαβαῖον dixit Synesius [6] de homine, qui ipsissimum Machabæum refert generositate animi, et mortis contemptu pro patriis ritibus obeundæ. Chrysostomus item [7] αὐτοθηρίον vocat non hominem, sed *ipsissimam feram*, propter immanitatem, ac truculentiam, et [8] αὐτολίθον, qui ob animi duritiem, non lapidis similis, sed ipsissimus esse lapis videtur. Et Cyrillus Alexandrinus [9] Christum αὐτόχρημα ἀγαθὸν, *ipsissimum bonum* appellat. Sic αὐτοάγαθὸς, et αὐτόσοφος dicitur, qui non partem aliquam, aut effectum primigeniæ in se bonitatis habet, aut sapientiæ, sed illam ipsam bonitatem et sapientiam, quæ est ipsa divinitas; atque adeo αὐτόθεος vocatur, qui ipsissimam in se divinitatem habet. Quo sensu Filius his omnibus vocabulis afficitur; quoniam sic a Patre gignitur, ut non aliam quampiam divinitatem, vel numero diversam aut sapientiam, aut vitam accipiat, sed illam ipsam, qua Pater Deus est, et sapiens, ac vivens. Atque hoc præclare Christus ipse his verbis exposuit Joannis 5. *Sicut Pater vitam habet in seipso, sic et Filio dedit vitam habere in seipso*. Quoniam, ut ait Cyrillus, « (2) naturaliter natus ex Patre, omnia nascendo, quæ Patri naturalia sunt, naturaliter consequitur. » Tum multo expressius Augustinus [10], « Deus, cum Verbum genuit, id quod est ipse, genuit, neque de nihilo, neque de aliqua jam facta, conditaque materia, sed de seipso id, quod est ipse. » Quod Magister sententiarum ita declarat [11]: « Pater genuit Filium, qui est illud, quo Pater est. Nam quod Pater est, et Filius hoc est, sed non qui Pater est, et Filius hic est. »

IV. Hoc ipsum et græci Patres indicant, qui Filium vitam, et sapientiam, et justitiam esse dicunt, non ut habitus sit, aut aptitudo quædam, et qualitas, sed substantia viva, et efficax. Ita Basilius in secundo contra Eunomium (3). Athanasius vero [12] οὐσιώδη, et λόγον ge-

(1) Catena regia M. S. Ὅτι οὐ μεθέκτην ἔχει τὴν δωρεάν· ἀλλ' αὐτοπηγὴ, καὶ αὐτορίζα πάντων ἐστὶ τῶν ἀγαθῶν, αὐτοζωὴ, καὶ αὐτοφῶς, καὶ αὐταλήθεια, οὐκ ἐν ἑαυτῷ συνέχων τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὑπερβλύων αὐτὸν, καὶ μετὰ τὸ ὑπερβλύσαι μένων πλήρης.

(2) Cyril. lib. 14. Thes. pag. 139. Καὶ καθὸ ἐκ Πατρὸς φυσικῶς γεγεννημένος, ἐπάγεται πάντα τὰ ἴδια τοῦ Πατρός.

(3) Basil. 2. contra Eunom. pag 54. Καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ δικαιοσύνη Θεοῦ, οὐχ ὡς ἕξις, οὐδ' ὡς ἐπιτηδειότης, ἀλλ' οὐσία ζῶσα, καὶ ἐνεργής.

[1] Orat. 5. p. 322. A. Vide et Orat. 4. p. 225. — [2] Orat. 44. p. 711. D — [3] Pag. 318. — [4] Pag. 170. H. — [5] Pag. 173. — Ep. 4. — [7] Hom. 2. in Epist. ad Rom.

[8] Hom. 27. in 1. ad Cor. ad c. 11. v. 23. — [9] Cyr. par. 2. Glaphyr. l. 2. p. 248. — [10] Tom. 3. lib. de fide et Sym. c. 4. — [11] Lib. 1. Dist. 5. — [12] Orat. 5. p. 303.

neratione illa Filium existere probat ; quia « (1) uti ex Deo Deus est, et ex sapiente sapientia, et ex rationali ratio, sive Verbum ; sic ex subsistentia subsistens, et ex substantia substantialis, et substantiam habens, et existens ab existente. » Proinde quemadmodum Pater est vita, et sapientia, et bonitas, et divinitas subsistens ; sic et Filius. Potest igitur αὐτόθεος, imo αὐτοθεότης nominari, quia « Christus sic est Deus, ut sit etiam divinitas sua, » ait Fulgentius [1]. Augustinus ser. 64. de verbis Domini secundum Joannem cap. 6. « Sicut enim Pater, *inquit*, habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso. Non participando, sed in semetipso. Non enim nos habemus vitam in nobis ipsis, sed in Deo nostro. Ille autem Pater vitam in semetipso habet, et talem genuit Filium, qui haberet vitam in semetipso : Non fieret vitæ particeps, sed ipse vita esset, cujus nos vitæ participes essemus, plane ut haberet vitam in semetipso, et esset ipse vita. » Et in libro de Fide et symbolo, cap. 4. « Naturalis ergo Filius de ipsa Patris substantia unicus natus est, idem existens, quod Pater, Deus de Deo, lumen de lumine ; nos autem non lumen naturaliter sumus, sed ab illo lumine illuminamur, ut sapientia lucere possimus. »

V. Quod ad recentiores attinet, non parva Catholicorum est cum hæreticis altercatio, maxime Calvino, Beza, et eorum asseclis. Etenim Genebrardus in libro primo de Trinitate acerrime illos insectatur, et *autotheanos* nominat, quod Filium a seipso divinitatem, et essentiam habere dicerent ; cujus erroris meminit et Guillelmus Lindanus [2]. Bellarminus vero [3] quod ad Calvinum spectat, eum reipsa de Trinitate recte sentientem, verbis tantummodo peccasse putat. Ego vero, dum Calvini, Bezæ, et Lamberti Danæi, amborum discipuli scripta diligentius relego, non verbi tantum, sed dogmatis, ac rei controversiam versari arbitror. Video enim istos sic interdum de hoc mysterio recte, et ut catholica fides postulat, loqui, ut in aliis pessime non dicant modo, sed etiam sentiant. Itaque magis est, ut ex pravis istis suspecta illa fiant, quæ sincera videntur, quam hæc ad illorum tegendam impietatem satis firma, et idonea judicentur. Neque enim cum de eadem re pugnantia invicem, ut sæpe fit, profitentur hæretici, ac mendacia veris admiscent, præjudicium ex iis, quæ recta sunt, ad excusanda illa, quæ falsa, impiaque sunt, solet ac debet fieri. Quippe « hæretici, ut scribit Theophilus Alexandrinus, interpretante Hieronymo [4], « quamvis scripserint aliqua, quæ ecclesiasticæ fidei non repugnent, tamen non erunt absque crimine, et in iis, quæ principalia sunt, et ad salutem credentium pertinent, ecclesiasticæ fidei repugnantes. » Calvinus, ut ab illo primum ordiar, quædam de Trinitate non incommode scripsit tum Institutionum libro primo, tum in opusculis, quæ contra Servetum, ac Gentilem, contraque Polonos edidit. Sed idem absurda quædam iis adspersit, ac nefaria, cujusmodi sunt hæc [5] : « Sermo semper fuit Deus. Unde sequitur non ei fuisse datum, ut esset. Similiter quum pronunciat Christus ipse : Antequam fieret Abraham, ego sum, sibi profecto essentiam absque principio vindicat. » Et alio loco [6] : « Si Pater suum esse habet a seipso, Filius suum esse habet a Patre, Spiritus ab utroque ; an non tres essentiæ emergunt, atque ita una discerpitur ? » Hinc apparet, quo sensu αὐτόθεον, et αὐτοούσιον pugnet esse Filium ; nempe quod a se, non a Patre, hunc habere velit essentiam, quod dictu est impium. Siquidem ab eo habet essentiam, a quo est genitus ; quoniam generatio ejusdem est naturæ communicatio, vel specie, ut in creatis rebus fit, vel numerò, ut in divina Verbi productione. Neque enim vel cogitando concipi potest generatio, quin naturæ, et essentiæ communicatio quædam occurrat animo. Quippe nihil aut est, aut intelligi potest sine essentia sua ; nec aliud est esse, quam essentiam habere. Igitur a quo res habet ut sit, ab eo essentiam accipit. In quo vere, proprieque dicta generatio ab reliquis productionibus secernitur, quod illa sit οὐσιώδης, hoc est substantia, et natura per eam acquiritur ; reliquæ nonnisi accidentia, qualitates scilicet, aut quantitates subjectis afferunt.

VI. Quinetiam Calvinus ipse non solum in primo Institutionum, cap. 13. § 23. diserte scribit, Patrem communicasse Filio essentiam suam, quem locum citat Bellarminus ; sed etiam in Explicatione perfidiæ Valentini gen-

(1) ATHAN. orat. 5. pag. 303. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ Θεός ἐστι, καὶ ἐκ σοφοῦ σοφία, καὶ ἐκ λογικοῦ λόγος, καὶ ἐκ Πατρὸς Υἱός, οὕτως ἐξ ὑποστάσεως ὑπόστατος, καὶ ἐξ οὐσίας οὐσιώδης, καὶ ἐνούσιος, καὶ ἐξ ὄντος ὤν.

[1] Inquis. 2. ad Ferr. — [2] Dial. 2. Dubitan. — [3] Lib. 2. de Christo c. 19. — [4] Lib. Paschas. 1.

[5] Lib. de Impietate Gentilis in Opusc. p. 672. — [6] In Adm. ad fratres Polonos p. 685.

tilis [1], « Quid jam, *inquit*, reperies, in quo Patrem a Filio distinguas. Non erit certe essentia. Nam si eam communicavit cum Filio, vel in solidum, vel ex parte communicavit. Si ex parte, dimidium nobis Deum fabricas, etc. » Cum idem sit communicare essentiam, ac dare; *essentia* autem idem sit, atque *esse;* qui essentiam communicat, esse utique dat. Proinde dat essentiam Pater Filio, neque eam habet a se Filius; ut non falsa solum, et absurda, sed etiam contraria secum Calvinus loquatur. Qui et illud perperam in primo Institutionum [2] Patribus affingit : « Nunc eos Patrem Filii principium esse tradere; nunc Filium a seipso et divinitatem, et essentiam habere; » quorum prius est verum, posterius falsum, neque ab ullo Catholico pronuntiatum. Sed neque nominatim citavit ullum Calvinus, qui ita scriberet. Qui enim ad oram adnotati sunt, Augustinus homilia 38. de Tempore, et epistola 174. ad Pascentium, et in Psalmum 109. ac tractatu 39. in Joannem; ac Cyrillus libro 7. de Trinitate (quod, quid sit nescio; nam de Trinitate tot libros non scripsit Cyrillus; ac videtur Thesauri libros sic appellare, quandoquidem a dialogis de Trinitate illos separat) et lib. 3. Dialogorum; isti, inquam, nihil ejusmodi memorant, « Filium a seipso et divinitatem, et essentiam habere; » quibus verbis subdole, et imperite Calvinus hæc addit; « adeoque unum esse cum Patre principium; » tanquam idem sit, « unum esse cum Patre principium, » quod « a seipso divinitatem, et essentiam habere. » Sane Augustinus in Psalmum 109. et tractatu 39. in Joannem, Deum Patrem, et Filium unum docet esse principium, sicut unum Deum, non duo principia, uti nec deos duos. Neque tamen Filium a se dicit habere divinitatem, et essentiam. Sunt enim ambo hæc magnopere diversa. Quippe non eodem sensu Filius unum cum Patre principium dicitur, quo Pater Filii principium; quod est divinitatem, et essentiam communicare Filio. Illud comparationem habet ad res creatas, quarum personæ tres unum, idemque sunt principium, hoc autem ad Filium dicitur Pater; quod non est commune Filio.

VII. Sed mira insuper est vel calumnia, vel hallucinatio Calvini, dum ista duo, *ad se*, et *a se* promiscue capere videtur; itemque ista *ad alium*, et *ab alio*, quæ solet Augustinus in explicando Trinitatis mysterio libenter adhibere, ut in locis illis, quæ Calvinus citat, necnon in libris de Trinitate; ut in 5. cap. 5. 6. et 7. et in lib. 6. cap. 2. et in 7. cap. 1. 2. et alibi passim. Ad se enim ea dici intelligit Augustinus, quæ secundum substantiam, et essentiam, absoluteque dicuntur; ad alium autem, quæ secundum relationem. At Calvinus in illo, quem adduximus, Institutionis loco, bene illa dicit ab Augustino conciliari, quæ inter se contraria videntur a Patribus usurpari; nempe, « nunc Patrem Filii principium esse, nunc Filium a seipso divinitatem, et essentiam habere; » in Psal. 68. cum ait, « Pater ad se Deus dicitur, ad Filium dicitur Pater. Quod dicitur ad Filium Pater, non est Filius; quod dicitur Filius ad Patrem, non est Pater; quod dicitur ad se Pater, et Filius ad se, est idem Deus. » Ex iis Augustini verbis concludit hoc modo Calvinus : « Ergo quum de Filio sine Patris respectu simpliciter loquimur, bene et proprie ipsum a se esse asserimus, et ideo unicum vocamus principium; quum vero relationem, quæ illi est cum Patre, notamus, Patrem Filii principium merito facimus. » Atqui in illo Augustini loco littera nulla est, quæ Filium a se esse dicat, aut a se essentiam habere. Nisi ergo *ad se* idem esse, atque *a se*, et *ad alium* idem, atque *ab alio* Calvinus existimasset, illa Augustini sententia non esset usus. Quod quam absurde fecerit, nemo non videt. Quocirca falsa, et impia illa vox est, « Filium a se divinitatem, et essentiam habere, » vel « a se esse. » Nec minus conscelerata hæc argumentatio, qua idem utitur [3] : « Si Pater suum esse habet a seipso, Filius suum esse habet a Patre, Spiritus ab utroque; an non tres essentiæ emergunt ? » Quæ mera est Arianorum, ac præsertim Eunomianorum cavillatio, contra quam Basilius, ac Gregorii ambo, Nazianzenus, et Nyssenus, imo Patres omnes enixe pugnant. Augustinus quidem tractatu 14. in Joannem, Christum ait lumen esse non illuminatum, sed illuminans. « Lumen autem illuminans a seipso lumen est, et sibi lumen est, et non indiget alio lumine, ut lucere possit; sed ipso indigent cetera, ut luceant. » Sed cum a seipso illuminare dicit, hoc tantum significat, non participatione alieni luminis illuminare, sed ex propria natura, et substantia. In quo ab Joanne Baptista differt, qui etsi lumen erat, non tamen illuminans, sed illuminatum, eo quod luce lucebat aliena.

[1] In Opusc. p. 665. — [2] Cap. 13. § 19.

[3] Calvin. in Admo. ad fratr. Pol. p. 685.

VIII. Nec illud Calvinum juvat, quod essentia Filii principium non habet, neque genita dicitur, ut et Lateranense concilium decrevit. Multum enim ista discrepant, *essentia Filii principium non habet; et Filius essentiam non habet a principio.* Quinetiam *genitam essentiam* eo sensu plerique veteres dixerunt, quod sit generatione transfusa, vel communicata potius, ut in superioribus ostendimus. At Lateranensis synodus eatenus *genitam* dici *essentiam* non probat, quatenus hoc significat, existendi originem habere. Hoc enim modo nefas est dictu, gigni essentiam Filii, quod Valentinus gentilis asserebat; (ut est apud Calvinum in illius Prothesi 11. [1]) qui et solum Patrem ideo dicebat esse αὐτοθεον, id est « a nullo superiore numine essentiatum, sed a seipso Deum. » Putida vox, et barbara, quam ille sic intelligebat, ut esset informare individua, quæ in divinitate subsistunt. Quippe Patrem ipsam esse dicebat essentiam; ac negabat a persona Patris (quam sophisticam vocabat) genitum esse Filium : « Quamobrem, inquit Gentilis [2], assero Patrem esse ipsam unicam essentiam : Verbum autem splendorem gloriæ Dei, et expressam imaginem substantiæ illius, hac ratione a Patre distinctum, quod Pater (ut ait Christus) est solus verus Deus, et essentiator, hoc est informator individuorum. » Quod perplexum, et inextricabile commentum est. Ita enim nonnisi personæ duæ erunt, quæ ab communi informantur essentia, nempe Filius, et Spiritus sanctus, quorum forma, et essentia sit Pater; hunc enim individuum esse personamve non putat Gentilis. Vel certe *essentiare* pro eo sumetur, ut sit procreare, et essentiam producere, quomodo Calvinus exponit, ex eoque Gentili invidiam facit. Anastasius sinaïta, « (1) Naturam » dicit « causam, et generatricem esse hypostaseon, quæ insunt ipsi. Ideo ὑποστάσεις vocantur, quod naturæ subsunt. » Quod non satis accurate dictum videtur, præsertim si universe de tribus hypostasibus intelligatur. Non enim hypostasis Patris ab natura divina gignitur. Potest tamen de Filii hypostasi istud usurpari, quatenus a Patre ex substantia gignitur; estque natura ipsa principium, quo gignitur. Verum de Spiritu sancto ne hoc quidem modo dici hoc potest, ad quem generatio non pertinet.

IX. Ceterum si *essentiare* sic acciperet, ut esset *communicare essentiam*, et eum producere, qui essentiam haberet, tolerabilis vox esset; aut si eo sensu dicatur, quo Græci οὐσιοῦν exprimunt et οὐσιοῦσθαι, quod de substantia intelligunt, vel subsistente essentia. Itaque Genebrardus in primo de Trinitate [3] verbum illud *essentiandi* eatenus tuetur, ut significet, Filium a Patre esse; et Eusebium Cæsariensem [4] imprimis testem citat, asserentem Christum ante Luciferum a Deo genitum, et οὐσιωμένον. Qua voce usus est in secundo de demonstratione Evangelica [5], τὴν πρὸς αἰῶνος οὐσίωσιν Christi nominans. Et in quarto libro, capite tertio, Filium esse dicit, καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένον. Et in quinto libro, capito secundo, « (2) Verbum divinum per se οὐσιῶσθαι » asserit, eamque vocat πρώτην οὐσίωσιν. Sed in istis locis verbum οὐσιῶσθαι nequaquam *essentiatum esse* verterim, si communem essentiæ notionem sequi velim, quæ est τὸ τί ἦν εἶναι rei alicujus, aut ejus natura; verum *substantiatum* malim, hoc est *per se subsistens, ac cohærens editum.* Ita enim docere voluit, non esse Filium, ut Sabelliani fingebant, κατ' ἐπίνοιαν, et sola cogitatione a Patre diversum, sed per se, ac solide subsistentem, uti substantia quæpiam individua reipsa ab altera distinguitur, tanquam res ab re altera. At Chrysostomus homilia 13. in epistolam ad Ephesios οὐσίωσιν sumpsit pro rei productione, cum existere incipit. Nam virtutis οὐσίωσιν appellat hanc ipsam virtutem, « (3) quæ ex non extantibus ad hoc ut sit producitur. »

Sic Dionysius, quem idem Genebrardus laudat, οὐσίωσιν, et οὐσιοῦσθαι pro simplicis essentiæ communicatione accipit, (4) ut cum οὐσιώσεις, et ζωώσεις, et σοφοποιήσεις appellat, *essentiæ*, *vitæ*, *ac sapientiæ transfusiones*, quæ ab summo principio derivantur, atque eodem capite τὴν αὐτοζωὴν non dici proprie vivere, neque τὸ αὐτοφῶς illumi-

(1) ANAST. in ὁδηγῷ. Ἡ οὖν φύσις ἐστὶν ἡ κυρία, καὶ αἰτία, καὶ γεννητικὴ τῶν ὑποστάσεων τῶν ἐν αὐτῇ. Καὶ διὰ τοῦτο ὑποστάσεις λέγονται, ὡς ὑπὸ τὴν φύσιν ἱστάμεναι.

(2) EUSEB. 5. Dem. pag. 136. Ὁ δέ γε τοῦ Θεοῦ Λόγος καθ' ἑαυτὸν οὐσίωταί τε, καὶ ὑφέστηκε.

(3) Chrysost. hom. 13. in epist. ad Ephes. pag. 830. Τὴν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραχθεῖσαν.

(4) DION. cap. 2. de Div. nom. Καὶ ζῆν εἴ τις φαίη τὴν αὐτοζωὴν, ἢ φωτίζεσθαι τὸ αὐτοφῶς, οὐκ ὀρθῶς ἐρεῖ κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον· εἰ μή που καθ' ἕτερον ταῦτα εἴποι τρόπον, ὅτι περισσῶς, καὶ οὐσιωδῶς προένεστι τὰ τῶν αἰτιατῶν τοῖς αἰτίοις.

[1] Pag. 635. Explic. perfid. Val. Gen. — [2] Apud Calvin. ibid. p. 660.

[3] Pag. 56. — [4] Lib. 1. Hist. c. 4. — [5] Pag. 53.

nari, uti neque ignis uri, vel calefieri; « nisi quatenus excellenti quadam ratione, et secundum essentiam, quæ sunt in effectis, prius in causis inesse dicuntur. » Οὐσιωδῶς hic inesse ait, quod non participatione alicujus, vel derivatione, quasi adventitium habetur, sed naturaliter insitum est, et ingenitum, imo ipsa est rei natura, et essentia.

X. Igitur *essentiare* si sic intelligas, ut sit essentiam communicare alteri, vel alterum producere, qui essentiam, et subsistentiam habeat : potest usurpari de æterna Filii generatione, ut et *substantiare*. In quo rursum Calvinus errat [1]; qui quod Valentinus gentilis dixerat, Patrem *essentiatorem* esse Filii, non aliter exponit, quam ut creare significet. « Quid est, *inquit*, essentiare nisi creare ? Actus enim essentiandi necessario id secum trahit, ut qui ante non erat, incœperit esse. Unde sequitur, Christum non alio jure Deum censeri, nisi quod dono accepit, quod non habebat. » Ubi præter modum effertur, dum ita sentit, non aliter posse communicari essentiam, nisi ita, ut cui communicatur esse hoc incœperit, ac mera sit creatio communicatio omnis essentiæ; quam ob causam Filium a se essentiam habere, atque a se Deum esse non dubitavit dicere. In quo et ejus, et Autotheanorum, ut eos Genebrardus vocat, consistit error; qui mihi non verbi solum, et locutionis, ut Bellarmino placet, sed prorsus rei videtur esse, et quidem gravissimus. Id enim in Trinitate funditus delet, et evertit, quod alioquin aperte profiteri videatur, generari a Patre Filium. Neque enim generatio sine alicujus rei communicatione potest animo concipi; rei porro non alterius, quam naturæ, essentiæ, substantiæ, cum sit οὐσιώδης, id est *substantialis* productio, in eoque ab reliquis propagationibus, quæ secundum qualitatem, et quantitatem fiunt, generatio discrepet. Ceterum si generatione communicatur essentia Filio; utique hic a Patre essentiam habet, non a se. Alioquin aut non gigneretur, aut non ab alio gigneretur. Hinc recte Damascenus, « (1) Omnia, *inquit*, quæcumque habet Filius, et Spiritus sanctus a Patre habet, etiam ipsum esse. » Est autem esse idem, quod essentia. Jam si essentiam habet a Patre, non a seipso, a Patre profecto Deus est, non a seipso. Hoc est enim Deum esse, Dei essentiam habere. Quare neutrum catholica fides admittit, aut a se essentiam habere Filium, aut a se Deum esse, quod illis αὐτόθεος significat.

Neque propterea vel creari censendus est Filius, vel alieno dono, ac precario Deus est, vel denique essentia plures una sunt; quæ pro opinione sua Calvinus, Beza, et qui contra Genebrardum de hac quæstione scripsit, Lambertus Danæus Genevensis minister opponunt. Quasi non aliter expedire ista possimus, quam ita, uti hæc argumenta præscribunt.

XI. Atqui non sic communicari essentia dicitur a Christianis (qui enim aliter sapit, eum Christianum vis arbitror) ut vel altera, quam quæ est in Patre, detur, atque ab eo dimanet essentia; aut posterius tempore aliquo, vel spatio transeat in Filium, quam eam possidet Pater; quod utrumque in hominum, atque animantium reliquorum procreatione accidit. Prius autem in eorum productione, quæ orta de causis, ut natura posteriora sunt, sic sunt simul tempore; quo modo lux a sole, calor ab igne, statim ac cœperunt esse, diffunduntur. Pater autem Deus Deum Filium sic ex omni æternitate generat, ut eamdem numero, quam habet, essentiam illi tribuat; neque vel puncto temporis, aut æternitatis ullo, vel natura sit anterior, sed sola ratione, et origine, ut ait Novatianus libro de Trinitate [2]. Unde non satis apte auctor idem « divinitatem traditam, et porrectam » a Patre Filio scripsit in calce libri; quod de creaturis melius usurpavit capit. 23. quibus « divinitatem » ait a Christo esse « porrectam. » Proinde ridicule facit Calvinus, qui non alio modo, quam creatione essentiam ab alio posse accipi putat. Nec minus inepte tam iste, quam ejus discipuli hoc ipsum quod dicitur, « habere esse ab alio, » nihil aliud esse dicunt, quam « precario esse Deum. » Ita Beza in libro de Unitate essentiæ divinæ [3], « Majus esse *ait* non esse aliunde, quam habere suum esse ab alterius esse, sive precario Deum esse. » Et Lambertus Danæus in responsione ad Genebrardum [4], nisi Filius, ac Spiritus sanctus a se habeant essentiam, solum ait Patrem fore verum Deum; Filium autem, et Spiritum sanctum [5] « Fictitios, emendicatos, deificatos, precario, ac mutuative deos; neque a seipsis deitatem, neque omnipotentiam, neque omni-

(1) Dam. lib. 1. cap. 10. Πάντα οὖν ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι.

[1] Lib. de Impietate Val. Gent. p. 672. — [2] Cap. 31. — [3] In Opusc. p. 647.

[4] Pag. 27. et seq. et 40. — [5] Dan. p. 40.

scientiam habere. » Tum : « Qualis autem obsecro est iste Deus, qui omnia quæ habet, alieno beneficio, non suo jure; aliena concessione, non sua virtute ; emendicatione, non sua potentia habet? et qui non a se, sed ab alio habet, ut sit Deus, Deus non futurus, nisi alius hoc ei gratuito donasset? » Atqui non solum impia, sed inscitiæ plena est ista causatio. Neque enim lux a sole dimanans, aut ab igne calor, precario, ac de eorum voluntate (ut intelligentes fingamus ambos, quod alibi cum Patribus fecimus) hoc ipsum, quod sunt, habent, sed necessario. Idque multo in divinis productionibus magis locum habet, quo magis necessariæ sunt. Tum, ut recte Gregorius Nazianzenus ait, non minus amplum, et honestum est Filio, sic a Patre produci, quam Patri ab nullo alio produci. Postremo neque plures ideo fiunt essentiæ, quod aliunde Filius eam accipiat. Non enim alteram, aut ab una, eademque, quæ est in Patre, diversam obtinet; neque hæc ipsa sic gignitur, ut per generationem existat, sed ut communicetur existens.

XII. Atenim nisi essentiam habeat a se Filius, erit in Deo essentia, et essentia, etiam seclusa relatione. Item in divina essentia, id est re una simplicissima, aliquid erit ex se subsistens, aliquid non ex se subsistens. Tum essentia Filii erit deitatis Patris filia. Rursus, « geniti, et ingeniti appellationes constituentur esse, dicique respectu ipsius essentiæ, et deitatis; non autem ratione personæ, et τρόπου ὑπάρξεως. » Denique Filius Dei falso nominabitur Jehovah. « Nam si a se Deus non est, quomodo Deus erit? » Hæc fere sunt argumenta, quibus Calvini, ac Bezæ præceptorum suorum, suamque adeo causam approbat Lambertus Danæus [1]; quæ cassa omnia sunt, et inepta. Etenim quod ad primum attinet, de quinque istis (nam cetera duo paulo ante refellimus) tametsi genitam dicamus essentiam, eo sensu, quem plus semel expressimus, nempe ut non existat generatione, sed existens in alio, communicetur alteri, nullum est periculum, ne alia atque alia constituatur essentia. Eadem quippe numero in Patre est a nullo, nullius-que productione ; in Filio est a Patre, ac per veram, propriamque generationem. In secundo ridicule conflictatur Danæus, ac vocis ambiguitate fucum facit. Nam *ex se* multis modis dicitur, quemadmodum quod ei ex adverso respondet, *ex aliquo*, vel *ex alio*. Hoc autem in profanis litteris vel efficientem causam, atque artificem designat, ex qua opus effectum prodiit, vel materiam, ex qua fit aliquid. In Scripturis vero principem etiam causam, ac supremam omnium rerum. Ut cum Paulus ita scribit [2] : *Unus Deus, ex quo omnia*, uti Basilius contra Pneumatomachos observat [3]. Totidem itaque modis et *ex se* dicitur. Proinde si sic usurpetur *ex alio*, ut sit ex efficiente aliquo, et opifice, ac procreante; non est dubium, quin *ex se* sit Filius, uti ἀγέννητον, vel potius ἀγένητον appellari posse supra demonstravi ; quatenus ei, quod est effici, ac de nihilo creari, utraque vox opponitur. Sin *ex alio* tanquam principio producente, ac generante, et essentiam, ac divinitatem communicante dicitur, non est ex se Filius, sed ex alio subsistens. Ab eo quippe habet ut sit et subsistat, a quo producitur. Quocirca futilis est hæc vocum, ac syllabarum aucupatio, quæ « (1) haud simplex tamen, ac mediocre tendit ad malum, ait Basilius de his ipsis voculis agens, sed profundum habet, et obtectum adversus pietatem consilium. »

XIII. Tertio quod objicitur, essentiam Filii divinitatis, quæ est in Patre, fore filiam, si illam Filius habet a Patre, eodem modo dissolvitur. Id enim utcumque dici posset, si diversa numero in Filio essentia foret. At non est, sed eadem, quam non gignendo producit Pater, sed communicat.

Sic et illud absurdum est, et inane, quod quarto loco posui de geniti, et ingeniti vocabulis, quæ non ad essentiam proprie attinent, sed personam, nisi hæc ipsa paulo laxius accipere velimus, ut non simplicem rei productionem *geniti* vox significet, neget ingeniti ; sed communicationem ac transfusionem.

Postremum illud de *Jehovæ* nomine eadem opera refellitur. Quanquam vox ista barbara, et in usum ante annos aliquot accepta, ignota veteribus fuit. Sed quocumque tandem modo tetragrammaton illud nomen exprimatur, non minus Filio, quam Patri congruit, ut et *Deus;* quod utrumque vocabulum, etsi Patri plerumque in Scripturis tribuitur, pertinet tamen etiam ad illum, qui ita vere Deus est, ut ab alio divinitatem, et essentiam habeat. Est au-

(1) BASIL. lib. de Sp. S. cap. 2. Ἡ περὶ τὰς συλλαβὰς καὶ τὰς λέξεις τῶν ἀνδρῶν τούτων μικρολογία οὐχ ἁπλῆ τίς ἐστιν, ὡς ἂν τῷ δόξαι, οὐδὲ εἰς μικρὸν τοῦ κακοῦ φέρουσα, ἀλλὰ βαθεῖαν ἔχει, καὶ συνεσκιασμένην βουλὴν κατὰ τῆς εὐσεβείας.

[1] Pag. 40. et seq. — [2] 1. Cor. 8.

[3] Lib. de Sp. S. c. 2. 3. et 4.

tem tum ad perfidiam, tum ad inscitiam implicata ista vox, « Si a se Deus non est, quomodo Deus erit? » Nam aut Filio divinitatem eripit, aut Deum ex Deo Patre negat esse genitum. Pauca hæc ad argumenta Danæi; quæ itidem et Calvini sunt, et Bezæ, et si qui alii Filium Dei αὐτοούσιον, et αὐτόθεον eo sensu, quem repudiavimus, appellant. Quorum est et reliqua minime cohærens oratio [1], « Personæ ratione Filium esse a Patre; essentiæ vero respectu non esse Filium a Patre. » Quasi aliter a Patre persona Filii esse possit, quam ut ab eo id habeat, sine quo persona ne concipi quidem animo potest, hoc est naturam, et essentiam. Deinde Lambertus ipse Danæus asserit [2], « essentiam, quatenus in personis ipsis est, atque reipsa subsistit, relativeque consideratur, eam a se esse, in Filio autem a Patre. » Tum postea [3] Calvini dictum probat ex epistola ad fratres Lausannenses : « Cum personæ notantur, vere dici fateor, Verbum seu Filium Dei a Patre esse etiam secundum æternam suam essentiam. »

XIV. Atqui si essentia, ut in Filio est, a Patre est, ac secundum essentiam Filius est a Patre; falsum est, quod ab illis inculcatur, Filium essentiam habere a se, aut a se esse Deum, ideoque dici αὐτόθεον, et αὐτοούσιον. Quæ quidem vocabula haud recte interpretando detorquent. Calvinus enim αὐτοουσίαν nihil esse aliud affirmat [4] quam *essentiæ singularitatem;* quod etsi illius significatione continetur, non tamen solum. Lambertus vero Danæus [5] cum multa de vocis αὐτὸς in istiusmodi compositione garrit, tum hoc indicare asserit, non alieno beneficio adeptum esse, vel extraneum, et adventitium, aut foris illatum; quod ut verum est, sic ad rem nihil attinet. Non enim beneficii jure, vel ut insulse jactare solent, precario Filius essentiam habet a Patre, aut quasi adventitiam, alienamque rem; sed naturaliter, ac proprio jure, quatenus vera generatione producitur. Hoc modo αὐτόθεος, et αὐτοούσιος est, imo αὐτοουσία, et αὐτοθεότης. Sin istis nominibus sic utantur, ut a seipso, non ab alio essentiam, ac divinitatem haberi quoquo modo significent; solus hæc Pater sibi vindicabit, non Filius. Itaque Cyrillus in epistola Paschali 8. de Filii divinitate, et omnipotentia loquens, utrumque declarat, et non aliunde hæc illum habere, et a Patre tamen accepisse : « (1) Non adventitiam divinitatis dignitatem habens, sicut nos, quando deos Scriptura nos appellat, sed substantialiter potius existentem in ipso; tanquam ei, qui secundum naturam Deus est, et ejus a quo genitus est, proprietatis hæres. Habet autem et ut omnia facere possit, non ab altero acceptum, sed velut virtutum Dominus, atque ex substantia Dei, et Patris. »

CAPUT DUODECIMUM.

Hæreticorum inter se conflictus super antecedentis capitis quæstione. Richardi Victorini contra Magistrum sententiarum velitatio; deque Lateranensis synodi decreto contra Joachimum abbatem, et hujus errore. Richardus ab hæreticorum imperita criminatione defenditur. Varia Patrum loca perperam ab iisdem usurpata.

I. Hic illud intueri operæ pretium puto, quam parum inter se, quod ad propositam quæstionem attinet, concordes sint hæretici. Nam Calvinus, ejusque fautores ab eo vehementius abhorrent, ut vel generans, vel genita essentia dicatur; quod ut vitarent, eo sunt prolapsi, ut ne ab alio quidem essentiam accipere Filium dicerent, uti superiore capite docui. At Lutherus libro de Captivit. Babylon. inter alia « multa perperam ab Ecclesia deter-

(1) CYRIL. in Pasch. 8. Οὐκ ἐπακτὸν ἔχων τὸ τῆς θεότητος ἀξίωμα, καθάπερ ἡμεῖς, ὅταν ἡμᾶς λέγῃ ἡ θεία Γραφὴ θεούς· οὐσιωδῶς δὲ μᾶλλον ἐνυπάρχον αὐτῷ, ἅτε δὴ καὶ ὄντι κατὰ φύσιν Θεῷ, καὶ τῆς τοῦ γεννήσαντος ἰδιότητος κληρονόμῳ. Ἔχει δὲ καὶ τὸ πάντα δύνασθαι δρᾷν, οὐ παρ' ἑτέρου λαβὼν, ἀλλ' ὡς τῶν δυνάμεων κύριος, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρός.

[1] Dan. p. 27. — [2] Pag. 27. — [3] Pag. 34. et 35. — [4] In expl. perf. Val. Gent. — [5] Pag. 64.

minata, » istud enumerat [1] : « Essentiam divinam nec generari, nec generare. » Et Philippus Melanchthon vere dici putat [2] « nasci essentiam, quæ Filius est; sicut in Symbolo dicitur, Deus de Deo, lumen de lumine. » Tum huic argumento, quod opponitur : Idem seipsum non gignere; quare cum essentia sit eadem, non posse essentiam gignere essentiam; respondet, « Idem, quatenus est incommunicabile, non gignere se, sed idem, quod est communicabile, communicari genito. Est autem essentia communicabilis, ideo communicatur genito. » Cujus sententiam approbat, illustratque Christophorus Pezelius ejus discipulus [3]; imo eam pervertit, et obscurat falsis, et absurdis pluribus admistis. Etenim quo sensu nasci essentiam interpretatus est Melanchthon, etsi id minus proprie dicitur, tolerari tamen potest, præsertim si aut græcum οὐσίας ex Aristotelis mente, aut latinum *substantiæ* nomen assumitur. Nam οὐσίαν γεννητὴν, et οὐσίαν ἐξ οὐσίας, et substantiam ex substantia gigni, veteres passim usurpant; quod in *essentiæ* vocabulo nonnihil offensionis habet, quanquam et hoc posterius quidam etiam ex illis assumpserunt. Si igitur essentiam pro subsistente natura, hoc est hypostasi Patris, aut Filii velis accipere, nulla nisi de verbis controversia jam erit; quibus modum aliquem Lateranensis synodus adhibuit. Hunc sensum Philippus exprimit, dum essentiam, quatenus incommunicabilis est, dici gignere confirmat. Nam essentia, ut est incommunicabilis, nihil est præter hypostasim. Rursus, quod idem Philippus habet, essentiam gigni, id est communicari per generationem, verissimum est; eoque modo tam Augustinus, quam alii nobis intelligendi videntur, qui generare, vel gigni asserunt essentiam.

II. At Pezelius cum alia falso, uti diximus, et inepte ad magistri sui doctrinam accumulat, tum ista : Quando hæc controversia inter Sententiarios, et Scholasticos agitatur, id quæri : « Quæ res constituat personam Filii, seu quæ res sit terminus generationis æternæ, hoc est, quæ res sit, quæ gignitur, num relatio tantum, an essentia. » Item : « Sententiarii, *inquit*, dicunt essentiam nec constituere personam, nec esse terminum generationis. Itaque relatione dicunt constitui personam. » Hæc sunt falsissima. Nemo enim theologus dubitavit unquam, quin persona ex essentia constet, et ad illius notionem necessaria, eique intima sit essentia. Relatione itidem sola, citra essentiam, constitui personam neque ullus asserit, nec nisi ridicule potest defendi. Denique perperam statum quæstionis informat, dum idem esse ait quærere, an essentia gignat, aut gignatur; et, quæ res personam constituat. Vel essentiam non posse dici terminum generationis, nisi proprie ipsa gignatur.

Est enim terminus generationis, ac cujuslibet productionis duplex : alter proprius, et integer, quem *adæquatum* vocant, hoc est res illa, quæ gignitur existitque generatione ipsa; ea vero persona est, nempe Filius ex essentia, et proprietate constans, qui solus vere, ac directe gigni dicitur : alter *formalis* terminus appellatur, hoc est id, quod generatione illa communicatur, ac derivatur in genitum. Sed utcumque de verbis statuatur, tenendum illud est, verum, proprium, et adæquatum terminum divinæ generationis neque essentiam, neque relationem esse, sed personam Filii ex utroque complexam. Proinde neque gigni, neque gignere essentiam sic, ut existere generatione ipsa fingatur; verum eatenus, ut existens communicetur Filio, vel existat in Filio.

III. Hoc vero modo, dixi supra, interpretandos, conciliandosque esse Patres, qui essentiam, aut sapientiam, aut divinitatem genitam, græceque οὐσίαν γεννητὴν dixerunt, vel quod aliquanto usitatius, commodiusque, quam essentia, dicitur, *substantiam genitam*. De quo posteriore disputat accurate Richardus Victorinus [4], ac theologos quosdam perstringit ætatis suæ, qui negabant, « substantiam gignere substantiam, » vel « sapientiam sapientiam. » Substantiam autem perspicue pro essentia sumit, et quatenus a persona distinguitur. Atque hos ipsos communi Patrum omnium auctoritate refelli ait. Creditur autem ad Petrum Lombardum, æqualis qui fuit Richardi, illa hujus reprehensio pertinere. Siquidem in primo Sententiarum, distinct. 5, Magister affirmat, essentiam non gignere essentiam, et Augustinum, ceterosque qui aliter pronuntiasse videntur, explicat eo sensu, ut essentiam de essentia natam esse, vel substantiam de substantia, sit, Filium, qui est sapientia, et substantia, de Patre natum esse, qui est eadem substantia, et sapientia; idque S. Thomas [5], ac ceteri complexi sunt. Quod uti vere dictum est, sic ad veterum interpretandam mentem minus accommodatum est, quam quod paulo

[1] To. 2. Op. fol. 70. — [2] In Enar. Sym. Nic. et alibi passim. — [3] Par. 1. Arg. et Object. de art. fidei de Discrim. trium pers. — [4] Lib. 6. de Trin. c. 22. — [5] In 1. part. qu. 39.

ante posui. Neque vero causæ satis habuit Richardus, cur Magistrum sententiarum argueret; qui re consentiens, verbo solum pugnabat, genitam essentiam ab essentia dici nolens, ne sic producta putetur in Filio, ut extiterit productione ipsa, atque alia et diversa numero essentia sit in Filio, quomodo persona. Dicam amplius, ne verbis quidem, ac modo loquendi ab Richardo discrepare Lombardum; neque hunc ab illo notatum, ac designatum videri. Proinde quod plerique omnes Scholastici, ac theologi sentiunt, adversus Richardi doctrinam pro Magistri dogmate Lateranensem præjudicasse synodum, haud equidem assentior.

IV. Non enim καθόλου, absoluteque essentiam de essentia, vel potius substantiam de substantia gigni (quod habet Richardus) negat illa synodus, itave loquentes condemnat; neque absolute itidem fidei decretum est, « Quod essentia, seu divinitas non generat, aut generatur, » ut plures ex synodi sanctione, ac Joachimi damnatione colligunt, præsertim Suarez [1], Vasquez [2], Canariensis [3], et ante hos Argentina [4]. Verum essentiam divinam absolute, ac per sese, et ut a personis tribus abstracta, præcisaque spectatur, Lateranensis synodus intellexit; non autem ut in quaque persona consideratur, et est peculiari affecta proprietate. Id enim ex causa illius decreti, et occasione cognoscitur. Nam adversus Joachimum abbatem editum illud est, qui in Petrum Lombardum fuerat commotior, quod is ita scripsisset, « Quoniam quædam summa res est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; et illa non est generans, neque genita, neque procedens. »

Quæ verba ex primo Lombardi libro, distinctione 5. deprompta vulgo feruntur, nec tamen illic extant, sed hæc sola : « Unam et summam quamdam rem esse divinam essentiam, » ideoque non dici « divinam essentiam genuisse essentiam, ne eadem res seipsam genuerit; » quæ longe ab illis discrepant. Nihilominus Joachimus ex Lombardi doctrina collegisse videtur, quod reprehensione dignum credidit, « Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum quamdam summam esse rem, quæ neque sit generans, etc. » hoc est unam, et eamdem esse substantiam, et essentiam, seu naturam divinam, ut Lateranense decretum explicat. Hoc vero Joachimus oppugnat eo argumento, quoniam inde concluditur quaternitas, non Trinitas. Siquidem præter Patrem, qui genuit, et Filium, qui gignitur, et Spiritum sanctum, qui procedit, summa illa res in numerum venit, quæ neque gignit, neque gignitur, neque procedit. Ipse autem personas tres non solum relationibus, proprietatibusque separabat, sed etiam naturis, et essentiis, quas numero distinctas in tribus ita constituebat, una ut esset natura, et essentia, non vera et propria unitate, sed quasi collectiva; « quemadmodum dicuntur multi homines unus populus, et multi fideles una anima. » Ita substantiam, vel essentiam Joachimus eo modo consideravit, quo communis est, neque uni personæ affixa, vel certa proprietate devincta; qua sane ratione neque generat, neque generatur. At eadem, si ut est in Patre consideretur, generat; si ut in Filio est, gignitur, hoc est gignendo communicatur.

V. Porro Lateranense concilium in Joachimi opinione illa damnanda similiter essentiam accepit; nimirum in eo statu, quo communis est, ut ex ejus verbis ostenditur. Quod si quis essentiam in qualibet etiam persona, et cum singulis proprietatibus conjunctam ab illo spectatam esse pertinacius contendat; non tamen efficiat, ut essentiam dici genitam, aut generantem vetuerit omnino, ac pro hæretico habuerit, etiam illo sensu, quo plures antiquos usurpasse ista constat. Quare ex Joachimi errore, quod decreto illo damnatur, Synodi mens interpretanda est. Cum igitur distinctam numero divinitatem, et naturam inesse Filio Joachimus putaret, eam non minus genitam, et productam a Patre credidit, quam personam ipsam, adeo ut generatione ipsa principium habuerit existendi, sicut Filii persona. Existit enim generatione Filius, nec esse habet aliunde, quam a Patre. Proinde generantis, et geniti, et procedentis vocabula, stricta et usitata creatis in rebus notione sumpsit, quatenus productione res accipit ut existat. Quocirca Lateranenses Patres eodem modo voces illas usurparunt, ac merito hæreticum id esse pronuntiarunt. Quippe essentia neque sic gignit essentiam, ut ei absolutam existentiam tribuat; neque sic gignitur, ut existat. Sed generare, cum ad essentiam pertinet, est generando communicare; gigni est communicari. Filius vere, ac proprie a Patre gignitur; essentia autem ejus non eodem modo gigni dicitur, sed generatione accipi. Vel gignere est dare substantiam; gigni est datam accipere, ut ejusdem decreti verbis utar. Atqui non ali-

[1] Lib. 6. c. 7. N. 10. — [2] In Schol. ad locum cit. S. Tho. [3] Ibid. — [4] In 1. Dist. 5.

ter aut Richardus, aut antiqui omnes Patres essentiam de essentia, vel substantia gigni dixerunt.

VI. Frustra ergo sunt Scholastici quidam, qui Richardi sententiam decreto illo notatam existimant, ut inter cetera Franciscus Maironis in scholiis ad lib. 15. Augustini de Trinitate, cap. 20. cujus hic verba describam, quæ et Genebrardus in primo de Trinitate refert [1]: « Intelligendum est, quod cum de ista quæstione fuerit controversum inter Magistrum sententiarum, et Richardum de Sancto Victore, et Magister negaverit essentiam gignere, et Richardus affirmaverit, Augustinus magis pendet in partem Richardi. Quia tamen abbas Joachim sequens Richardum, inseruit errorem contra unitatem deitatis, ponens ipsam collectam in tribus personis, passa est detrimentum in capitulo, Firmiter credimus. Unde accipitur documentum, quod adjungens errorem alicui opinioni susceptibili, ipsam dissipat ex adjunctione. » Hæc ille neque multum eleganter, et parum accurate, ac vere. Non enim Magister sententiarum a Richardo, nedum Augustino, re discrepat; ac ne verbo quidem, si *gignendi* vox ea significatione sumatur, quam proxime ante posui; neque Lateranense decretum contra ambos illos quidquam facit. Sed et falsum est, Joachimum Richardi sententiam secutum. Hic enim unitatem substantiæ, hoc est essentiæ, et quidem numericam, ubique commendat in personis tribus; a quo Joachimus abhorruit. Itaque de sola loquendi ratione, ut multum, inter illos controversia est, cum de re ipsa summa sit concordia, quod essentiam ex essentia genitam dici negent alii, alii sentiant; utrique autem generatione nullum existendi principium essentiæ dari fateantur. Sed ut mea fert opinio, ne de locutione ipsa quidem inter se pugnant; neque Lateranensis synodus absolute dici prohibet generantem aut genitam essentiam; sed tum eo sensu, atque ea gignendi notione, quam qui decreto illo damnabatur, Joachimus intelligebat; tum ut essentia, vel substantia communiter, et a personis abstracta spectatur, non autem ut proprietatibus est affecta.

VII. Quamobrem, quod pace tanti viri dictum velim, S. Thomas Joachimi opinionem non recte satis interpretatus est in prima parte quæstione 39. articulo 5. ubi abstracta cum concretis nomina comparans, illud ipsum inquirit, dicine possit essentia generare. Sic enim scribit: « Respondeo dicendum, quod circa hoc erravit abbas Joachim, asserens, quod sicut dicitur: Deus genuit Deum, ita potest dici, quod essentia genuit essentiam, considerans, quod propter divinam simplicitatem, non est aliud Deus, quam divina essentia. » Atqui longe ab eo Joachimus abfuit, ut propter divinam simplicitatem promiscuum assereret usum esse talium locutionum. Non enim vel de solo modo loquendi litigabat ille; vel divinam simplicitatem causam esse dicebat, cur ita loqui liceret. Imo contrarium potius existimabat, essentiam ab essentia gigni, quia non una numero, ac simplex trium esset personarum essentia, sed totidem, quot personæ sunt.

Rursus in opusculo contra Græcorum errores, capite 4. idem S. Thomas putat Joachimi sententiam super loquendi formula ista, *Essentia generat essentiam*, convenire cum usu illo, et consuetudine sermonis, quem ex Athanasio, Basilio, Cyrillo memoravit, cum passim ita illi prædicant, « usiam, sive essentiam generari ab usia, » vel « sapientiam a sapientia;» de quo capite 10. supra diximus. Atqui toto cælo distant antiqui illi Patres græci, ac latini ab Joachimi impietate, et inscitia, quæ ad Philoponi, et Tritheitarum descivit insaniam, ut ex antecedentibus liquet. Neque putandum est, Lateranensem synodum decreto suo, quo Joachimi damnavit errorem, veteres illos complexam fuisse, qui nihil cum isto commune unquam habuerunt.

VIII. Temere igitur, absurdeque Lambertus Danæus in libro contra Genebrardum, Richardum intemperanter exagitat, quod essentiam divinam gignere, ac gigni scripserit; etsi ille non essentiam, sed substantiam ingenitam, ac genitam dixit. Tamen non erat, quod tam acerbe expostularet, aut illius vitandi gratia, alterum in illud confutatum a nobis, et hæreticum incurreret, Filium a se, non ab alio essentiam habere. Quod alienum a catholica professione, et antiquis inauditum, frustra ille Patrum veterum auctoritate conatur asserere. Nam quos dicti sui testes citat [2], ii tale nihil vel littera ulla significant, imprimisque Cyrillus, quo uno maxime nititur. Hic enim adversus Arianos hoc solum contendit, ut et reliqui omnes, Filium non a Patre, itidem ut creatas res, productum, naturam, ac substantiam, quæque consequentia sunt, bonitatem, sapientiam, reliquaque accepisse, velut gratuita quæ-

[1] Pag. 55.

[2] Dan. p. 50. et seq.

dam dona, et liberaliter concessa, sed ea naturaliter, ac vera generatione esse transfusa. Hoc enim nihil prohibet, quin et vere, ac naturaliter Deus sit, nihilo minus quam Pater; imo divinitas, et bonitas, et sapientia, et lumen; sed ita, ut sit Deus de Deo, sapientia de sapientia, lumen de lumine. Hæc una interpretatio ad omnia illa valet argumenta, quæ ex Cyrillo, ac reliquis incassum movet. Quorum nemo, ut dixi, Filium a se divinitatem, ac sapientiam, ceteraque habere scripsit; quin diserte tam hic ipse, quam reliqui, quorum testimoniis Danæus utitur, contrarium prædicant, e quibus pauca in specimen adducam.

IX. Cyrillus itaque libro primo in Joannem, capite 6, Filium ait per naturam esse vitam. « (1) Fons, *inquit*, vitæ apud solum Deum est, etc. Per naturam ergo Filius vita est; » hoc autem, qua ratione sit, mox explicat, « ut Deus, *ait*, ex Deo, et vita ex vita. » Ergo natura Filii, quæ est vita, ex natura Patris est, quæ similiter est vita. Proinde vitam, hoc est naturam habet a Patre, non a seipso, Filius. Inde enim habet ut sit, a quo esse dicitur. Subinde vero demonstrat Filium non participare vitam, cum vita ipse sit; adeoque creaturam non esse, cujus proprium est vitæ esse participem. Quod acute Theodoretus ita declarat [1], Deum οὐσίᾳ esse ἀθάνατον, non μετουσίᾳ· οὐ γὰρ παρ' ἑτέρου τὴν ἀθανασίαν ἔχει λαβών. « Essentia, non participatione immortalem esse. Non enim ab altero acceptam habet immortalitatem. » Nimirum quia Filius naturam ipsam numero eamdem, ac vitæ fontem, qui in Patre est, accipit, non rivulum aliquem, hoc est efficientiam naturæ divinæ, qua creatæ res a Deo propagantur. Quod artificis exemplo declarat Athanasius, qui opus artis suæ non eadem ratione moliri, qua Filium gignere dicitur; quoniam in opere faciendo solam naturæ suæ efficientiam derivat, in altero naturam ipsam, ac fontem efficientiæ eumdem, quem in se habet, non numero tamen, sed specie. Ita Deus in creaturis fabricandis solam vim exerit naturæ suæ, ac potentiæ; in Filium autem naturam ipsam, et potentiam, eamdemque numero, quam habet, hoc est, plenitudinem divinitatis effundit. Unde tam Filius vita est, fonsque divinitatis, quam Pater; quod ipsum tamen non ex sese habet, ut Pater, sed ab alio. Quæ res, ab theologastris istis hæreticis non animadversa, fraudi illis fuit, ut dicerent, Filium a seipso, non ab alio divinitatem habere.

X. Rursus idem Cyrillus c. 7. lib. 1. in Joann. « (2) Deum, *inquit*, naturaliter, et bonorum Patris substantialium hæredem nobis etiam per hæc Filium Evangelista demonstrat; » nempe per hæc Joannis verba, *Et vita erat lux hominum*. Igitur si Filius, ut Deus, hæres est substantiæ, naturæque Patris, quæ est divinitas, non a se eam habet, sed a Patre.

Tum eodem capite Filium ait natura esse lucem perinde ac Patrem, sed lucem de luce. Naturam ergo non a seipso habet, sed a Patre. Ex quo id etiam sequitur, quod iidem illi negant hæretici, tam naturam ex natura, sive essentiam de essentia dici posse, quam lucem ex luce.

Et libro 11. cap. 2. Filium dicit, quæ sunt Patris, secundum naturam attrahere; quod est, non a se habere, sed ab alio accipere; idque etiam in Spiritus sancti processione luculenter enarrat.

Sed libro Thesauri quarto decimo, cap. 2. in confutandis Arianis, hæreticorum nostrorum arctius ora præstringit. Ita enim objicientibus : Non posse Filium essentialiter Patri esse similem, et eo esse posteriorem, quoniam ab ipso dante multa recipit; hunc in modum respondet : « (3) Cum hoc dicit Filius : Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic et Filio dedit habere vitam in semetipso; nulla re prorsus evariantem similitudinem, quam habet cum genitore, apertissime demonstrat. Sic enim habet vitam, ut eam Pater habet, nempe

(1) CYRIL. 1. in Joan. pag. 51. Παρὰ μόνῳ τῷ Θεῷ πηγὴν ζωῆς εἶναι λέγων, etc. Οὐκοῦν ζωὴ κατὰ φύσιν ὁ Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ ζωὴ ἐκ ζωῆς.

(2) CYRIL. pag. 53. Καὶ διὰ τούτων ἡμῖν ὁ μακάριος Εὐαγγελιστὴς Θεὸν ὄντα κατὰ φύσιν ἐπιδεικνύει τὸν Υἱόν, καὶ τῶν τοῦ γεννήσαντος ἀγαθῶν κληρονόμον.

(3) CYRIL. lib. 14. Thes. pag. 141. et seq. Λέγων ὁ Υἱὸς τὸ, ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ δέδωκεν ἔχειν ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, τὴν ἀπαράλλακτον ὁμοιότητα δεικνύει σαφῶς, ἣν ἔχει πρὸς τὸν γεννήσαντα. Ἔχει γὰρ οὕτω τὴν ζωὴν, ὥσπερ καὶ ὁ Πατὴρ, φυσικὴν δηλονότι, καὶ οὐσιώδη. Τὸ δὲ δέδωκε προσθεὶς, τὴν ἐξ αὐτοῦ φυσικήν τε, καὶ οὐσιώδη σημαίνει πρόοδον. Οὐ γὰρ δήπου δέδωκεν ὁ Πατὴρ, ὥσπερ τι τῶν αὐτῷ προσόντων ἀφελομένος, καὶ οὐκ ἔχοντι προστεθεικὼς τῷ Υἱῷ, κατὰ σωματικὴν ἀποτομὴν, ἢ διάστασιν τὴν ἔκ τινος ἑτέρου πρὸς ἕτερον, ἢ τοπικῶς, ἢ διαιρετικῶς νοουμένην· ἀλλ' ὥσπερ δίδωσι τὸ φυτὸν τῷ ἐξ αὐτοῦ προελθόντι καρπῷ τὴν αὐτῷ κατὰ φύσιν προσοῦσαν ποιότητα φορεῖν. Οὕτως ὁ Υἱὸς εἰληφέναι παρὰ Πατρὸς τὰ αὐτῷ προσόντα νοεῖται, πάντα ὧν ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατήρ.

[1] Dial. 3.

naturalem, et substantivam. Quod autem additum est, *dedit*, naturalem, et substantivam ab ipso processionem significat. Non enim utique Pater sic dedit, tanquam aliquid, quod prius inerat, sibi detrahens, et non habenti adjiciens Filio, velut corporea quadam abscissione, vel separatione unius ab altero, sive secundum locum, sive secundum modum divisionis intellecta; sed similiter ac planta prodeunti ab sese fructui insitam sibi qualitatem ferre tribuit. Ita Filius intelligitur accepisse a Patre, quæ sibi insunt, cum sit omnia, quæcumque Pater est, præter hoc ipsum, quod est, Patrem esse. » Ac paulo post : « (1) Quocirca non obstabit quominus Filius ista sit naturaliter, quæ et esse Pater dicitur; quod de hoc solo illa dicantur. Omnia enim, quæ Patri insunt naturaliter, ac necessario ad Verbum, quod ex ipso procedit, transeunt. »

XI. Plura ex Cyrillo ejusdemmodi colligi poterant; sed hæc satis sunt, ut et falso dictum esse appareat, Filium a seipso, non a Patre essentiam, ac divinitatem habere; et de Danæi vel inscitia, vel impudentia constet, qui præcipuum illius sententiæ fautorem Cyrillum non dubitavit asserere, quo nemo gravius, ac disertius eam oppugnat. Nam quod ejus locum illum citat [1], « Vitam non aliter possidet Filius, quam si esset Pater; » indeque concludit Cyrillum velle, « Qua ratione Deus Pater essentiam, et vitam, et potestatem habet, eadem quoque ratione, et Filium Deum ea omnia habere; quia sit non tantum similis, aut ejusdem essentiæ, et naturæ; sed quia sit identitas essentiæ in tribus illis personis. Et quod differentia quædam inter personas ponitur, eam non secundum essentiam, sed secundum relationem inveniri; » (hæc enim Danæi verba sunt) dupliciter captiosa est oratio. Tum enim voces istæ, *Qua ratione*, etc. *eadem ratione*, etc. ambiguam habent significationem; tum hæ, *differentia non secundum essentiam invenitur, sed secundum relationem*. Quarum in ancipiti sensu hæresis illa calumniandi latebram habet, ut iisdem patefactis, suapte sponte palam ejus falsitas proditura sit.

Quod igitur *eodem modo*, vel *eadem ratione* Patrem ait essentiam et vitam habere, qua Filium; verum id est, si modus ille, ac ratio οὐσιώδης intelligatur, hoc est essentiam ipsam consequens, et communis tribus. Est enim divinitatis modus quidam ejusmodi, velut est increatum esse, indivisibile, et simplex. Nam Filius perinde citra creationem, ac divisionem habet essentiam, ac Pater, et si qui alii modi sunt, qui secundum essentiam dicuntur. Qui autem secundum relationem, ac personales proprietates usurpantur, non sunt communes ambobus, sicut ingenitum et genitum. Quippe Filius non eadem ratione habet essentiam, qua Pater; quatenus ἀγεννήτως ille eam habet, iste γεννητῶς. Quo et ista pertinent, de quibus nostra instituta quæstio est, *a se habere*, vel *ab alio*; tantumdem enim, ac priora illa valent. Siquidem *a se habere*, est ἀγεννήτως ἔχειν : *ab alio*, est γεννητῶς, cum de Filio agitur. Quocirca tam est absurdum, imo impium, asseverare, Filium a se divinitatem, et essentiam habere, quam dicere, habere illam *ingenito modo;* quod Patres omnes præsertim græci, damnare, ac detestari solent.

XII. Jam illud alterum, *differentiam non secundum essentiam inveniri, sed secundum relationem*, sensum perinde duplicem continet. Aut enim significat differentiam omnem, et proprietatem personalem, sive notionem ab relatione, tanquam a fonte, proficisci; non autem ab essentia, et eo, quod est in divinis absolutum; aut essentiam nulla ejusmodi affici differentia, neque proprietatem personalem ad illam adhærescere. Quorum prius est verum, posterius falsum. Tametsi enim essentia principium est unitatis, nec ullam differentiam parit, sed solum id, quod relativum est, uti pluribus in secundo libro declaravimus; nihilominus proprietates omnes personales, et notiones essentiam afficiunt, ac modificant adeo, ut eadem illa manens, et invariata per sese, varias rationes induat, ac modos ab quibus diversas trahit appellationes. Nam eadem essentia, quatenus paternitate, ut ita dicam, imbuitur, aut ἀγεννησίᾳ, Patris est persona; ut autem cum filiatione conjungitur, Filius est. Vel, quod eodem recurrit, eadem essentia ab paternitatis proprietate habet, ut non ab alio communicetur, ab filiatione vero, ut ab alio derivetur. Hinc Dionysius c. 2. de Divinis nominibus, θεότητα, id est *divinitatem*, ut in

(1) Idem pag. 143. Οὐκοῦν οὐκ ἀποστερήσει τὸν Υἱὸν τὸ εἶναι ταῦτα φυσικῶς, ἅπερ ἂν λέγοιτο καὶ ὁ Πατὴρ, εἰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ μόνον τάττοιτο. Φθάσει γὰρ πάλιν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ προελθόντα Λόγον πάντα τὰ αὐτῷ προσόντα φυσικῶς τε, καὶ ἀναγκαίως.

[1] Dan. p. 52.

Patre est, θεογόνον, hoc est *Dei genitalem*, vocat; ut in Filio est, υἱικὴν, *filialem*. Proinde stulte concluditur, Filium a seipso, non ab alio essentiam consequi, ex eo quod differentia omnis ab relatione pendet.

Quemadmodum corpus idem hominis, nulla sui varietate, diversos modos recipit; ac subinde sessione affectum sedere dicitur, statione stare; iisque modis corpus ipsum varie conformatur, et pro quolibet habitu diversas appellationes accipit; sic essentia prorsus eadem ac simplex, diversis adjunctis proprietatibus, non easdem ἐνεργείας, ac denominationes suscipit.

Denique frivola est Calvini, Bezæ, Danæi, et id genus theologastrorum exceptio, Filium, quatenus Deus est, a se essentiam habere; quatenus vero persona est, ab alio. Quasi hoc ipsum, quod est personam esse, quippiam sit ab essentia separatum, aut sine hac vel cogitari possit. Atqui persona nihil aliud est, quam essentia hoc vel illo modo affecta, et, ut persona est, Deus est Filius. Quare ab eodem habet ut Deus sit, a quo habet ut persona sit.

XIII. Atenim Cyrillus Dialogo tertio, Filium « (1) a se vitam, et immortalitatem possidere » dicit. Quod enim « vita, et immortalitate caret, et a se hoc non habet, mortale erit omnino, et aliunde sumit vitam, quasi ab alio datam. » Ita enim Danæus objicit [1]. Verum *a se* hoc loco tantumdem est ac *naturaliter*, et secundum essentiam; hoc est, uti mox explicat, « (2) Substantialem esse vitam, et insitam immortalitatem, non adventitium bonum. » Quippe fontem ipsum vitæ, et immortalitatis, hoc est, αὐτοζωὴν et αὐτοαθανασίαν, ut et αὐτοθεότητα, Pater communicat Filio, non rivulum aliquem, aut principii efficientiam, quomodo creatæ res vita, et immortalitate donantur; ut quod paulo ante statuimus, illud ipsum, quod est a se, vel οὐσιωδῶς, sumatur quatenus creaturis opponitur, vel secundum notionem; quod de ἀγεννήτου vocabulo antiqui Patres observarunt.

At etiam Damasceni locum pro se Danæus objicit, ubi de Spiritu sancto agens ait, eum « virtutem essentialem esse, quæ a seipsa sit. » In quo mirus est hominis stupor. Nihil enim tale Damascenus scripsit. Verba ejus ista sunt; Spiritum sanctum non esse nostri similem spiritus, qui in aerem spargitur, minimeque subsistit : « (3) Sed esse virtutem quamdam substantivam, ipsam per sese in propria spectatam hypostasi, ex Patre procedentem, et in Verbo acquiescentem. » Danæus vero græca ista αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς, *quæ per se ipsa sit*, pessime interpretatus est, *quæ a seipsa sit*, tanquam esset ἀφ' ἑαυτῆς, quod sequens oratio refellit. Nam si hæc ipsa virtus *a Patre procedit*, non utique *est a seipsa*. Quin etiam Damascenus idem, c. 9. libri primi, Patris a Filio discrimen in eo situm esse dicit, quod sit ἀγέννητος, quod sic explicat : « (4) Non enim ex alia hypostasi habet esse; » Filius autem sit γεννητὸς, « quoniam ex Patris substantia sine initio, ac tempore genitus est. » Igitur si ἀγέννητος est, qui esse non habet ab alio; γεννητὸς erit, qui esse habet ab alio. Proinde Filius, qui hoc posterius est, non a se, sed ab alio habet τὸ εἶναι, hoc est *esse*, vel *essentiam*.

XIV. Præter hunc, Basilium Danæus citat ita scribentem de Filio : πότ' οὖν εἰς τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Πατρὸς παρήχθη; *Quandonam ergo ad hoc ut esset a Patre productus est?* Unde colligit, Filium, qua Deus est, esse a Patre non habere. Atqui incredibilis est hæretici istius in eo citando loco temeritas, et oscitantia. Etenim verba illa Basilius ex Eunonii persona sibi objicit. Quippe coæternum esse Patri Filium contra illum adstruit, quamvis ab eo sit productus; cum ex adverso pugnaret Eunomius, « Si ab æterno erat Filius, non potuisse gigni. » Ita ergo percontantem inducit Eunomium : Si ex omni æternitate Filius est, « quandonam ad esse a Patre productus est? » cui statim respondet : « Ex quo Pater est. » Sed integrum Basilii locum præstat hic describere. Nam et alioqui Danæi, et Calvini, ceterorumque dogma, quod hic oppugnamus, disertissime redarguit sic, ut nullum contra se testimonium illustrius afferre Danæus potuerit.

« (5) Sed si erat, inquit Eunomius, non est genitus. Respondeamus ergo, Imo quoniam genitus est, erat; cum esse ingenitum non habeat, existens porro semper, et coexistens Pa-

(1) CYRIL. dial. 3. de Trin. pag. 482. Τὸ ζωῆς καὶ ἀθανασίας τετιμένον, οἴκοθέν τε τοῦτο οὐκ ἔχον, θνητὸν ἔσται πάντως, καὶ εἰσκεκριμένον ἔχει τὸ ζῆν, ὡς παρ' ἑτέρου δοτόν.

(2) Ibid. Οὐσιώδη τὴν ζωὴν, καὶ ἔμφυτον τὴν ἀθανασίαν, οὐκ εἰσποίητον ἀγαθὸν.

(3) DAMASC. lib. 1. de Fide cap. 7. Ἀλλὰ δύναμιν οὐσιώδη, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην, ἐκ τοῦ Πατρὸς παρερχομένην, καὶ ἐν τῷ Λόγῳ ἀναπαυομένην.

(4) DAM. Μόνος γὰρ ὁ Πατὴρ ἀγέννητος· οὐ γὰρ ἐξ ἑτέρας ἐστὶν αὐτῷ ὑποστάσεως τὸ εἶναι. Καὶ μόνος ὁ Υἱὸς γεννητός· ἐκ τῆς Πατρὸς γὰρ οὐσίας ἀνάρχως, καὶ ἀχρόνως γεγέννηται.

(5) BASIL. 2. contra Eun. pag. 54. Ἀλλ' εἰ ἦν, φησὶν,

[1] P. 55.

tri, a quo etiam existendi causam habet. Quandonam igitur ad esse a Patre productus est? Ex quo pater est. Atqui ex æterno, inquit, est pater. Ex æterno igitur est Filius, genitaliter ingeniti, quæ est in Patre, proprietati conjunctus. » Ex his Danæi primum inscitia detegitur, qui Eunomii instantiam pro Basilii sermone, ac sententia sumpsit; deinde perspicuum est, eumdem affirmare Basilium, Filium a Patre essentiam habere. Id enim est τὸ εἶναι, *esse*, sive ὕπαρξις : quod utrumque non ἀγέννητον, id est *a se*, uti Pater, habere dicit Filium, sed a Patre. Est igitur γεννητὸν τὸ εἶναι Filii, hoc est *generatione communicatum;* ac proinde non *a se*, ut isti putant, sed *ab alio*.

XV. Ridicule quoque Danæus idem Augustinum depravat [1], ejus verba sic referens ex quinto de Trinitate, cap. 8. « Quicquid a se dicitur præstantissima illa, et divina sublimitas, et de tribus, et singulis æqualiter pariter, et substantialiter dicitur. » Verum Augustinus aliter scripsit : « Quapropter, *inquit*, illud præcipue teneamus, quicquid ad se dicitur præstantissima illa, et divina sublimitas, substantialiter dici; quod autem ad aliquid, non substantialiter, sed relative. » Ubi Augustinus *ad se*, et *ad aliquid* ita invicem comparat; ut prius sit idem, atque absolute, et sine σχέσει et habitudine ad alterum, qualia sunt, quæ secundum essentiam dicuntur; posterius sit *relativum*; atque istis vocibus passim illo in libro eo sensu utitur. Danæus vero piaculari audacia pro eo, quod est *ad se*, *a se* substituit. Et mirum est Augustini ab eo mentionem factam, qui tam sæpe, ac luculenter docet, Filium et essentiam, et sapientiam, et id omne, quod est, a Patre accepisse. Velut in quinto de Trinitate, capite 15. « Filius *inquit*, non tantum, ut sit filius, quod relative dicitur, sed omnino ut sit, ipsam substantiam nascendo habet. » Et in septimo, capite 2, Verbum ait esse « natam sapientiam; » sapientiam porro in ista complexione dici *ad se*, hoc est secundum essentiam, et absolute. « Unde Pater, *inquit*, et Filius simul una sapientia, quia una essentia; et singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia. » Non est igitur Filius sapientia, vel essentia *de se*, vel *a se*; quod idem est atque habere sapientiam, vel essentiam *a se;* sicut non est Deus *a se*, sed Deus de Deo, et quod idem est, lumen de lumine; quod utrumque secundum essentiam dicitur. Hinc Augustinus alio in loco [2] : « Dominus Christus dicitur lumen ex lumine. Lumen ergo quod non ex lumine, et lumen æquale, quod ex lumine, simul unum lumen, non duo lumina. » Et libro 15. de Trinitate, capite 26. « Patrem » ait Filio « præstare essentiam. »

XVI. Postremo Anselmum opinionis suæ vindicem profert Danæus [3], et quidem absurdissime. Nam neque ad rem facit locus illius, quem citat; et alia passim extant ejusdem Anselmi loca, in quibus contrarium aperte, graviterque demonstrat : « Summam, ait Danæus, omnium naturarum naturam, et substantiam a se sine alterius naturæ auxilio esse quicquid est, vere affirmat Anselmus [4]. » Credo equidem. Sed quid deinde? An naturæ alterius auxilio erit quidquid est Filius, si a Patre habeat ut sit Deus? Non enim natura est altera Patris, quam Filii. Et perspicuum est, de Deo absolute loqui Anselmum citra personarum discrimen, ac proprietatem; ac summæ illius naturæ, quæ communis est, existentiam cum naturarum ceterarum, hoc est creatarum, existentia conferre. « Tantum, inquit Anselmus, omnino distat summa substantia ab his, quæ non sunt idem, quod ipsa. Cumque sola omnium naturarum habeat a se sine alterius naturæ auxilio esse, quidquid est; quomodo non est singulariter absque suæ creaturæ consortio, quidquid ipsa est? » Nec minus alienus est locus alter Anselmi, quem ex cap. 17. Monologii Danæus affert. « Quidquid ex aliquo, vel per aliquid incipit esse, non est omnino idem illi, ex quo, et per quod incipit esse. » Unde sic concludit hæreticus : « Ergo si illa essentia divina est in Patre a se, in Filio autem ab alio; alia atque alia sit illa essentia necesse est. « Nec animadvertit de eo loqui Anselmum, quod incipit esse, et utique creatum est; Filium autem sic a se non esse, aut essentiam habere, ut sine initio ullo a Patre eam acceperit.

XVII. Ceterum Anselmus idem manifeste Autotheanos istos jugulat, et quod hactenus exposuimus, validissime comprobat in cap.

οὐ γεγέννηται. Ἀποκρινώμεθα τοίνυν, ὅτι ἐπειδὴ γεγέννηται, ἦν, οὐκ ἀγέννητον ἔχων τὸ εἶναι, ὢν δὲ ἀεὶ, καὶ συνὼν τῷ Πατρὶ, ἐξ οὗ δὲ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἔχει. Ηὁτε οὖν εἰς τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Πατρὸς παρήχθη; ἀφ' οὗ ἐστιν ὁ Πατήρ. Ἀλλ' ἐξ ἀϊδίου, φησὶν, ὁ Πατήρ· ἐξ ἀϊδίου τοίνυν δὲ ὁ Υἱὸς, γεννητῶς τῇ ἀγεννησίᾳ τοῦ Πατρὸς συναπτόμενος.

[1] Pag. 59. — [2] Tract. 29. in Joan.

[3] P. 60. — [4] Monol. c. 25.

43. libri ejusdem ; ubi non minus per se esse, ac perfectum esse Filium quam Patrem asserit, quamvis ab hoc ille sit. « Non enim, *inquit*, idcirco minus perfecta est essentia vel sapientia Filius, quia est essentia nata de Patris essentia, et sapientia de sapientia. Sed tunc minus perfecta essentia, vel sapientia esset, si non esset per se, aut non saperet per se. Sicut enim Pater habet essentiam, et sapientiam, et vitam in semetipso, ut non per alienam, sed per suam essentiam sit, per suam sapientiam sapiat, per suam vitam vivat ; ita gignendo dat Filio essentiam habere, et sapientiam, et vitam in semetipso, ut non per extraneam, sed per suam essentiam, sapientiam, et vitam subsistat, sapiat, et vivat. Alioquin non erit idem esse Patris, et Filii, nec erit par Patri Filius. » Et capite sequenti magis ait congruere, dici Filium essentiam Patris, quam Patrem essentiam Filii ; « quoniam Pater a nullo habet essentiam, nisi a seipso ; Filius vero essentiam suam habet a Patre. » Et in opusculo de processione Spiritus sancti multis in locis, « Filium » dicit « a Patre essentiam habere. » Plura sunt alia ejusdem-modi apud Anselmum ; sed et Hilarium, Fulgentium, ac latinos omnes, græcosque Patres, quorum nonnulla sparsim hoc ipso, et superioribus in libris adduximus. Quin Danæus ipse[1], « cum tota pia, et erudita vetustate » concedit, « personæ ratione esse genitam in Filio essentiam, » quod unum contendimus ; eoque posito, ruit illud, quod cum Calvino, Bezaque præceptoribus suis affirmat, Filium, ut est Deus, a se esse non ab alio ; vel essentiam a se habere, non a Patre. Etenim non aliter Deus est, quam ut in ipso est essentia, sive divinitas. Quare si non alio modo inest ipsi, quam ut ab alio est, hoc est γεννητῶς ; (hoc enim est esse genitam essentiam, ab alio esse) neque Deus a se erit, sed ab alio. Quippe Filius, ut Filius est, ac persona, non est ipsa essentia communis, et a personis τῇ ἐπινοίᾳ, hoc est *cogitatione* præcisa ; quo modo neque genita est, neque ingenita, quatenus ingenitum *notionaliter*, ut dicunt, accipitur. Sed essentia est proprietate tali conjuncta ; per eamque Deus est, et divinitatem habere dicitur. Proinde si hac ratione genita est, et ab alio habetur ; Filius neque Deus est a se, neque essentiam habet a se, sed a Patre, quod temere, ac contra seipsos hæretici illi scribunt, ac sentiunt.

[1] Pag. 46.

LIBER SEPTIMUS

IN QUO DE PROCESSIONE SANCTI SPIRITUS AGITUR.

—

CAPUT PRIMUM.

Historica narratio controversiarum, quæ de processione Spiritus sancti, hoc est ejus principio, sunt exortæ. De Theodoreto, qui a solo Patre putavit procedere. Gallicana concilia de eadem re habita. Photii hæresis, et schisma ; quod deinceps Græci complexi sunt. Barense concilium, et Anselmi strenua per illud opera. Lateranense concilium Innocentio III. Pontifice, in quo de concordia est actum ; tum in Lugdunensi maxime, Gregorio XII. sedente. De Nicephoro Blemmyde, et Joanne Becco. Michaelis Palæologi studium, ac labor in restituenda concordia. De Florentino concilio.

I. Primarum Trinitatis personarum duarum, Patris et Filii, proprietates totidem libris expositæ sunt, quinto hujus operis, et sexto. Tertia nunc persona restat, cujus propria septimus hic debet ; imprimisque procedendi modum, quo a Patre, Filioque sic originem accipit, ut a neutro generetur, neque vel amborum, vel alterutrius sit filius. In hac vero processione tractanda, nihil prius occurrere solet, quam celebris illa cum Latinis controversia Græcorum ; in qua non ipsa Spiritus sancti divinitas, et cum Patre æqualitas, ac Filio, in discrimen vocatur ; sed tota de modo procedendi, vel auctore, ac principio utrinque suscepta contentio est. Cujus pugnæ, ac controversiæ, nostro, et ut arbitror bono, more, primum historia proponenda videtur, paulo ea repetita quidem altius ; tum ambarum partium rationes, et momenta ponderabimus ; quibus pro captu nostro accurate dijudicatis, demum processionis ipsius, et originis naturam, rem omnium, quæ versantur in Theologia, difficillimam explicare conabimur.

De processione Spiritus sancti, eaque controversia, utrum a Patre solo, an etiam ab Filio originem habeat, hæc sunt, quæ apud antiquos reperiebamus. Prima illius mentio, quæ quidem disertis, et expressis verbis concepta sit, apud Theodoretum legitur in disputatione contra Cyrillum, et ejus anathematismi noni confutatione. Nam cum Cyrillus in Nestorium, et eos omnes anathema dixisset, qui Christum Spiritu sancto tanquam aliena vi usum esse docerent ad facienda miracula, et non potius « illius esse proprium » agnoscerent illum ipsum Spiritum ; Theodoretus hanc anathematismi particulam, qua « proprium esse Filii Spiritum » dixerat Cyrillus, calumniari sic instituit : « Proprium esse Filii Spiritum sanctum, » si hoc sensu intelligatur, quod sit ὁμοφυὲς, et a Patre procedat, esse verissimum. « (1) Sin ita, ut ex Filio, aut per Filium extantiam habeat, id esse blasphemum et impium. » Hanc Theodoreti futilem sine dubio, ac temerariam sententiam, in responsione sua dissimulavit Cyrillus, quod minime id tunc agebatur ; ac satis hoc illi erat ad institutam contra Nestorium disputationem, Spiritum sanctum esse Filii proprium, non adventitium, et quasi ex accidente illi inditum.

II. Post hæc, sopita ista controversia, demum Iconoclastarum grassante hæresi, instaurata videtur imperante Constantino Leonis Isaurici filio Copronymo, sub ejus annum 27. Etenim annales nostri hoc ipso anno, qui Christi est DCCLXVII. Pipino Francorum rege, testantur, « quæstionem ventilatam inter Græcos, et Romanos (verba sunt Adonis in chronico) de Trinitate ; et utrum Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio. » Quod concilium in villa Gentiliaco, quæ ad Lutetiam est, habitum fuisse, Regino demonstrat. Neque plura de hoc conventu ex historia constant. Post annos duos et quadraginta, Christi DCCCIX. rursus

(1) THEODOR. in confut. Anath. 9. Cyr. Εἰ δὲ ὡς ἐξ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχον ὡς βλάσφημον τοῦτο, καὶ ὡς δυσσεβὲς ἀποῤῥίψομεν.

de eadem quæstione synodus Aquisgranis celebrata proditur in Adonis chronico, et annalibus Adelmi, sive Ademari. Actum igitur est in illa synodo, mense Novembris, « de processione Spiritus sancti : utrum sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, (ait Ado.) Hanc quæstionem Joannes monachus Hierosolymitanus moverat; (Adelmus non eum Hierosolymitanum monachum, sed Hierosolymis ab illo commotam refert) cum regula, et fides ecclesiastica firmat, Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere, non creatum, non genitum, sed Patri et Filio coæternum, et consubstantialem. » Hunc porro Joannem Pithœus suspicatur fuisse Damascenum illum sanctissimum, et eruditissimum monachum, qui Spiritum sanctum nequaquam ἐκ τοῦ Υἱοῦ, id est *e Filio* existere, disertissime post Theodoretum professus est; de qua illius sententia post agemus [1]. Hujus definiendæ causa controversiæ, scribit Adelmus legatos a Carolo M. Romam missos esse Bernharium episcopum Wormacensem, et Adalardum abbatem monasterii Corbeiæ; quibus addendus est Jesse Ambianensis episcopus, ut ex actis Collationis cum Leone papa liquet. Missi autem sunt ad Leonem tertium Romanum pontificem, quocum colloquium habuerunt super additione illa syllabarum quatuor ad Symbolum facta, *Filioque*, quæ nuper in Galliis recepta cum Symbolo cantari in Missa cœperat. De qua additione postea. Apparet autem ex actis Collationis illius non de ipsa Spiritus sancti processione litigatum Romæ fuisse, sed de vocis ad Symbolum adjectione, quam Leo pontifex improbavit; etsi de re ipsa, et origine Spiritus sancti ex utroque concordaret. Ex quo conjici potest, in Aquisgranensi illa synodo non de processione ipsa, sed de nova ad Symbolum additione deliberatum fuisse. Nam si de eo mota fuisset quæstio, an a Patre, et Filio procederet Spiritus sanctus, de eo Romanum pontificem interrogassent legati, qui ob id ipsum, quod in concilio disputatum erat, missi referuntur. Nunc de processione ipsa, ut jam dixi, consentiunt invicem; de additione duntaxat altercantur. Hanc igitur solam in synodo pertractatam fuisse verisimile est, quantum quidem ex actis illis constat.

III. Vehementius post hæc eodem illo sæculo jactata ista quæstio est, et in apertam erupit hæresim, auctore præsertim Photio spadone [2]; qui ejecto sancto Ignatio, in sedem Constantinopolitanam per vim, et ambitionem intrusus est anno Christi DCCCLVIII. Imperabat tunc in Oriente Michael Theophili, ac Theodoræ filius; qui Bardæ avunculi pessimo usus consilio, Theodoram matrem, quacum annis quatuordecim rempublicam feliciter administrarat, redegit in ordinem. Tum adscitum sibi Bardam, ac Cæsaris ornatum nomine, ac dignitate, rerum summæ præfecit. Hic vero Ignatium, cum nulla ratione persuadere illi posset, ut Theodoram tonderet invitam, simul ob incestam cum nuru stupri consuetudinem communione ab eo prohibitus, ab episcopatu repulit, eique Photium ex laico suffecit, qui anno DCCCLXI. Ignatium in conciliabulo damnavit. Cujus rei gratia ab Nicolao papa damnatus ipse, vicissim in Nicolaum ex synodo sententiam dixit anno DCCCXLIII. Exinde odio furens in Romanam Ecclesiam, varias in eam calumnias commentus est, ac multa illi tum crimina, tum capita hæresum objecit. Horum unum istud fuit, de quo agimus, quod Spiritum sanctum ex Patre, Filioque procedere Latini dicerent. Quibus acceptis, Nicolaus ad Hincmarum Remensem archiepiscopum, ac ceteros episcopos, qui in regno erant Caroli Calvi, prolixam scripsit epistolam [3]; in qua rei totius accuratam narrationem instituit, atque illos hortatus est, ut de iis, quæ ab Photio proposita erant, diligenti per synodos tractatione facta, quidquid statuissent, Romam ad se per scriptum mitterent. Data hæc epistola legitur 10. calendas Novembris, indictione 1. qui est annus Christi DCCCLXVII. Paulo post vero mortuus est Nicolaus, idibus Novembris. At Constantinopoli, occiso Barda anno DCCCLXVI. Basilius Macedo a Michaele in collegium imperii assumptus est. Isque anno sequenti, Michaele sublato, solus rerum potitus est; ac dejecto Photio, Ignatium pristinæ dignitati restituit. Photius anno DCCCXIX, in œcumenica octava synodo condemnatus est. Quæ antequam fierent, Michaele adhuc superstite, communi hujus et Basilii imperatorum nomine criminationes illas contra Nicolaum, et latinam Ecclesiam ab Photio subornatas esse, Romamque missas, ex Rathramno Corbeiæ majoris monacho constat; qui libros quatuor pro Ecclesia Romana contra imperatores illos scripsit. Cujus operis initium est : « Oppositorum, quibus Michael, et Basilius Græcorum imperatores Romanam Ecclesiam infamare conantur, vel falsa, vel hæretica, vel superstí-

[1] Cap. 17. libri hujus. — [2] Curopal. Zon. Cedr.

[3] Tom. 3. Conc. Gall. pag. 331.

tiosa, vel irreligiosa fore cognoscuntur. » Tum de singulis, quæ in epistola Nicolai leguntur, disputat; imprimis autem de processione Spiritus sancti. Fit autem libri illius adversus Nicolaum a Photio editi mentio in octava Synodo, quæ contra Photium habita est, actione 8. necnon in canone 6.

IV. Quamobrem plena, et aperta contentione in catholicum dogma primus est invectus Photius; idque multis argumentis, ac sophisticis astutiis labefactare est aggressus, quas ex ejus libro commemorat, ac dissolvit Hugo Etherianus[1]. « Hic enim est, *ait*, qui post Theodoritum in æquorea puteum fodiens arena, non semina, sed venena sepeliendo, diri valde languoris fidei Christianorum causa factus est. » Exinde græcum omne nomen in illam conspiravit opinionem, eamque velut publicam tesseram habuit, qua se ab Latinis disjungeret. Ac deinceps multa inter ambas partes inita sunt certamina, partim obscura, partim illustria; quæ si percensere singula cupiam, neque modum habeat hic labor, neque lectori magnum fructum afferat. Licet tamen hic aliqua memorare, præsertim publica, quæ scitu non indigna credimus. Ex his autem insigne maxime fuit, quod anno MXCVII. in Barensi synodo gestum est, Urbano secundo Pontifice. In quo Anselmus Cantuariensis episcopus utilem Romanæ Ecclesiæ navavit operam, multumque veræ laudis inde reportavit. Nam cum Græci pro suo dogmate contra Latinos strenue decertarent, eosque disputando acrius urgerent; productus in publicum Urbani jussu Pontificis Anselmus, erudite ac subtiliter de ea quæstione disseruit, et adversariorum impetum, atque audaciam compressit, ut illius vitæ scriptor Edmerus, et Willelmus Malmesburiensis in primo libro de gestis Anglorum pontificum referunt. Ac summam postea disputationis illius in librum redegit; qui *de Processione Spiritus sancti contra Græcos* inscribitur. Quem credibile est Hildeberti rogatu Cenomanensis episcopi ab eo confectum. Nam ille in epistola 21. sic Anselmum alloquitur: « Appulsorum relationibus didici, vos in concilio Barensi sermonem habuisse de Spiritu sancto, quem calumniosa Græcorum versutia a Filio minime procedere fabulatur. Quod igitur adversus hanc illorum dementiam in præfato promulgastis concilio, succincto tractatu deprecor annotari. Et quia ipsi latinorum Patrum testimonia non suscipiunt, his auctoritatibus opus flagitatum mutare non tædebit, quas græca calliditas et suas fateatur, et nostras. » Tum in epistola sequente Anselmo gratias agit de eodem misso ad se opusculo.

V. Post Innocentio tertio Pontifice, Græci ad Ecclesiæ Romanæ communionem reversi sunt, ut ex decretis Lateranensis concilii, capite quarto colligitur. Sed ut levia, et mobilia sunt illorum ingenia, non diu in fide, ac concordia manserunt; sed subinde pristinum in schisma, et errores suos relapsi sunt. Exinde post annos circiter tres et triginta, eadem Latinos inter et Græcos instaurata contentio est, Joanne Duca Theodori Lascaris genero Nicææ in Bythinia Græcis imperante, quo, ab Latinis occupata Constantinopoli, sedem ille imperii sui transtulit. Auctorem hujus habeo Nicephorum Gregoram in quinto Historiæ. Qui de Manuele Palæologo, et Joanne Becco paulo post patriarcha facto loquens, refert, imperante Manuele, renovatam illam ipsam Latinos inter Græcosque controversiam, post annos 25. quam, Joanne Duca imperatore, plurimum agitata fuerat. De posteriore illo Manuelis ac Becci tempore orto certamine dicam postea. De eo vero, quod Joanne regnante accidit, memorabile est, quod Nicephorus Gregoras ibidem narrat, Nicephorum Blemmydem virum præstantissimum, et pietate, eruditioneque per id tempus facile principem, pro Latinorum dogmate stetisse. Et operæ pretium est historicum illum hic legi suis verbis ista prodentem, ut recentiores Græculi discant a suis, qui, et quales viri ei, quod oppugnant, dogmati patrocinati sint. « (1) At imperatori, *inquit*, tandem venit in mentem, rem eamdem ante annos quinque et viginti, Joanne Duca imperante, a Latinis agitatam fuisse; ac tum doctum virum extitisse Nicephorum Blemmydem divinarum litterarum peritissimum, qui cum se in otium contulisset, multa e sacris litteris testimonia colligere cœpit, quæ Latinorum dogmati suffragari videbantur, et ad ea nonnulla dispu-

(1) NICEPH. GREG. lib. 5. pag. 92. edit. Col. Allob. Ὀψὲ δὲ ἐπὶ νοῦν ἀναβιβασάμενος ὁ βασιλεὺς, ὡς καὶ πρὸ πέντε καὶ εἴκοσι ἐτῶν, ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα βασιλείας, ἡ τοιαύτη παρὰ Λατίνων ἐκινήθη ὑπόθεσις· καὶ ἦν τηνικαῦτα σοφὸς ἀνὴρ Νικηφόρος ὁ βλημμύδης, θείων γραφῶν ἐμπειρότατος, ὃς σχολῇ δεδώκως ἑαυτὸν, ἤρξατο συλλέγειν πολλὰς παρὰ τῶν θείων γραφῶν μαρτυρίας συγκροτεῖν δοκούσας τῷ τῶν Λατίνων δόγματι, καὶ λογογραφεῖν ἐπὶ τούτοις, λάθρα μὲν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν· ἐλογογράφει δὲ οὖν ἔστιν ἅ.

[1] Lib. 2. contra Græc. c. 15.

tare, clam id quidem faciens ob vulgi opinionem ; sed quædam tamen interim scribens. » Neque vero sola de Scripturis testimonia selegit ille, verum etiam e scriptis sanctorum Patrum, ut subinde Nicephorus Gregoras testatur ; cujus verba, quoniam ad Beccum pertinent, cum de hoc agetur, paulo post referam.

VI. Est hoc vero maximum adversus Græcos Latinorum hostes in illa causa præjudicium, quod tantus vir, quantum istum Blemmydem fuisse prædicant, hoc est omnium ætatis suæ, ut illi volunt, sanctissimus, ac doctissimus, Latinorum opinioni subscripsit ; Græcos vero populares suos erroris coarguit. Etenim illustre de hoc ipso Blemmyda testimonium, cum egregii cujusdam ab eo editi facinoris narratione perhibet Nicephorus idem Gregoras in secundo iibro [1] ; ubi refert ab illo pulcherrimum templum domesticis ædificatum sumptibus, eique asceterium, hoc est monasterium adjunctum, sanctorum ac divinorum virorum domicilium, quibus ille præerat. Eo cum Marcesina Joannis Ducæ imperatoris concubina visendi simul, et adorandi gratia, cum ingenti pompa, et comitatu venisset, fores ob os occludi jussisse Blemmydam, nefas esse ducentem, meretricis vestigiis sacrum illud pavimentum pollui. De quo cum furibunda mulier apud imperatorem quæsta esset, eum lacrymis obortis, culpam suam confessum, juste hanc sibi contumeliam illatam dixisse ; nec se ideo viro justo mali aliquid inferre posse. De quo insuper tale ibidem præconium intexuit : « (1) Vir iste porro multis erat insignitus virtutibus, summaque doctrina præditus, tam profana, quam Græci celebrant ; quam sacra, cujusmodi Christianæ antistites Ecclesiæ ad utilitatem nostram in commune proposuerunt. » Hæc de Blemmyda paulo diligentius adnotavimus. Ejusdem Nicephori Blemmydæ honorificam quoque mentionem facit Manuel Calecas ; qui monachum illum vocat, et « (2) duos ab eo libros de Spiritu sancto scriptos esse refert ad imperatorem Theodorum Lascarim, viro utique, cujus celebre nomen est apud omnes ob virtutem, et sapientiam. Quibus in libris Spiritum sanctum demonstrat, dici ab sanctis Patribus, e Filio, ac per Filium extantiam habere. » Nos istius Blemmydæ professionem fidei penes nos habemus, in qua nondum catholicum illud dogma comparet, sed suorum more a Patre dicit eum procedere. Hæc de Blemmyda paulo, ut dixi, uberius ; quod in ejus commemoratione duplex adversus Græcos recentiores argumentum inde colligitur : primum ex auctoritate summi viri, et illorum ipsorum prædicatione celeberrimi : tum ex Scripturis, ac sanctorum Patrum monimentis, quorum ille quamplurima testimonia congesserat. Et vero melius, quam hodiernæ Græciæ fæces ac quisquiliæ, illorum mentem, ac sententiam intellexerat, utpote luculenter utroque genere doctrinarum eruditus.

VII. Nunc ad Beccum, et repetitam de processione Spiritus sancti controversiam veniamus [2]. Michael Palæologus Commenus Andronici Palæologi filius, Joanni Lascari puerulo tutor a Theodoro Lascari illius patre datus, Constantinopolim, a Latinis ante annos occupatam octo et quadraginta, recuperavit anno 1261. Post, orbato luminibus pupillo, imperium, quod pro tutore hactenus gesserat, suo nomine administrare cœpit. Qui cum a Carolo Siciliæ rege, S. Ludovici fratre, Orientis rebus imminente male sibi metueret, ad Romanum pontificem, et Ecclesiarum inter se concordiam respexit. Erat tunc pontifex Gregorius X. qui Græcis impense favebat ; cujus hortatu, promissisque confirmatus Michael, totus in sarciendam pacem incubuit. Sed patriarcha Josepho, ac Clericis, necnon plerisque principum acerrime resistentibus, partim eos blandimentis, ac promissis delinire, partim exiliis, ac proscriptionibus, variisque pœnis ad suam voluntatem trahere conatus est. Repugnabat imprimis Joannes Beccus Ecclesiæ Chartophylax, ac reliquos auctoritate sua continebat, ne imperatori cederent ; quippe « (3) excellenti vir ingenio, ut de eo Nicephorus idem Gregoras prodidit, et in doctrinæ studiis ab ineunte versatus ætate ; præterea tantis naturæ donis ornatus, quantis quisquam alius illius ætatis. »

(1) Niceph. Greg. Ἀνὴρ δὲ οὗτος πολλαῖς περιηνθισμένος ταῖς ἀρεταῖς, καὶ πολλῇ τῇ σοφίᾳ ἐξησκημένος, ὁπόσην τε Ἑλλήνων ὑμνοῦσι παῖδες, καὶ ὁπόσην οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας προστάται, καὶ ῥήτορες ἐς ἡμετέραν ὠφέλειαν προὔθηκαν.

(2) Calecas. Καὶ δηλοῦσιν οἱ τοῦ μοναχοῦ Νικηφόρου τοῦ βλεμμύδου δύο λόγοι, οὗ μέγα ἐπ' ἀρετῇ, καὶ σοφίᾳ παρὰ πᾶσιν ὄνομα, πρὸς βασιλέα Θεόδωρον τὸν Λασκάρην περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος συγγεγραμμένοι, ἀποδεικνύντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν αὐτὸ παρὰ τῶν ἁγίων θεολογεῖσθαι.

(3) Niceph. Greg. lib. 4. pag. 92. Ἐν τούτοις μέν τοι τοῖς καιροῖς μεγάλης ἦν ἐκκλησίας χαρτοφύλαξ ὄνομα Βέκκος, συνετὸς ἀνὴρ ἐν τοῖς μάλιστα, καὶ λόγου, καὶ παιδείας τρόφιμος, τοσούτοις δὲ καὶ παρὰ φύσεως συγκεκροτημένος χαρίσμασιν, ὅσοις τῶν τότε ἀνθρώπων οὐδείς.

[1] Pag. 33.

[2] Nicephor. Greg. l. 4.

Hic igitur tot naturæ, doctrinæque præsidia adversus imperatorem, et Latinorum dogma conferebat; et quæ ad hoc propugnandum ab adversariis argumenta proferebantur, mira facilitate diluebat. « (1) Ille vero, inquit Gregoras, ingenii, et orationis copia, cunctos, ut ita dicam, permiscebat auditores, et proposita ab illis argumenta sic, tanquam Penelopes telam, retexebat. Nam græcarum, (id est profanarum) litterarum scientia erant qui illum superarent; sed acumine ingenii, et linguæ celeritate, usuque dogmatum ecclesiasticorum, omnes cum eo comparati, pueri videbantur. »

VIII. Hoc historici græci de Becco, græco itidem homine, judicium, egregiumque præconium notandum, ac memoria retinendum est. Plurimum enim ad causam nostram pertinet domestico illum potius, quam alieno teste sic ornari. Beccum igitur Imperator cum omni fere propinquitate in teterrimos carceres conjicit, ut eum vel invitum assentiri sibi cogeret. Post in mentem illi venit, quæ ab Nicephoro Blemmyde pro Latinorum sententia collecta Scripturæ, ac Patrum testimonia fuerant, quæque ad ea commentatus idem erat, ut supra docui, ad Beccum mittere. Quæ cum « (2) attente, ac studiose ille legisset, et solerter apud se perpendisset, (verba sunt Gregoræ) libros illos sanctorum dari sibi petiit, ex quibus Blemmydes sententias istas collegerat; iisque lubentissimo Imperatore acceptis, in eo occupabatur, ut accurate illos legeret, expenderet, et ad verbum conferret. Itaque brevi tempore tantam vim testimoniorum confecit, ut integra volumina complere posset. Et qui dudum tanquam gladius anceps contra Latinos pugnabat, mutata sententia, in eorum modo partes victoriam inclinaret. » De hoc Becci commentario dicam postea. Nunc institutum narrationis ordinem, et Græcorum cum Latinis de quæstione illa consensionem persequar.

IX. Imperator talem nactus adjutorem facile quod voluit ab suis partim impetravit, partim extorsit. Missi sunt ad Pontificem legati (ut refert Georgius Pachymeres[1]) Germanus (3), qui quondam patriarcha fuerat, Theophanes Nicææ metropolita, Georgius Acropolita e senatorio ordine magnus Logotheta, cum aliis quibusdam. (4) Qui Augusto mense ineunte solventes Constantinopoli, (ita enim Κρόνιον mensem interpretor apud Pachymerem) « aliena anni tempestate, » naufragium fecerunt, ac Romam denique pervenerunt. Profectis legatis, cum Josepho patriarcha, qui quominus cum Latinis concordaret, jurisjurandi religione tenebatur, pactus est Imperator, ut tantisper, dum ab legatis Romæ aliquid actum esset, pontificatu cederet, et in monasterio privatus degeret, ac si inter legatos et Latinos conveniret, abdicaret se penitus; sin pacis, et concordiæ spes falleret, pontificatum resumeret. Hæc anno mundi 6782. indictione secunda, Hecatombæonis 11. gesta esse refert Pachymeres[2], qui annus esse debet Christi 1274, Augustique, vel Julii dies 11, cum ineunte mense legati, uti diximus, Romam navigassent; siquidem Κρόνιος idem est cum Hecatombæone. Sed cum iidem illi legati ad concil. Lugd. quod anno illo eodem 1274. celebratum est, missi sint ab imperatore Michaele, non bene cum historia, et actis illius synodi Pachymeri convenit. Et alioqui multa sunt in ea animadversione digna, quæ in præsens omittimus. Satius ducimus ad actorum fidem narrationis nostræ cursum dirigere. Lugdunense itaque concilium a Greg. X. papa est indictum, cum ad res alias ecclesiasticas ordinandas, tum ad græcæ Ecclesiæ cum latina instaurandam pacem, et amicitiam. Inchoatum est Maii septimo, anno 1274, cum Græcorum legati nondum venissent. Qui Junii die 24. tandem adfuerunt, litteras afferentes ab imperatore Michaele Palæologo, necnon a græcis omnibus episcopis et clericis

(1) NICEPH. GREG. ibid. Ἀλλ' ἐκεῖνος τῇ εὐθηνίᾳ τοῦ νοῦ, καὶ τῆς γλώττης, ἅπασαν συγκυκῶν, ὡς εἰπεῖν, ἀκοήν, ἀνέλυε τὰ τούτων πρεσβήματα, καθάπερ τινὰ Πηνελοπης ἱστόν. Ἑλληνικῆς μὲν γὰρ παιδείας ἕνεκα ἦσαν οἱ τότε προεῖχον αὐτοῦ· φύσεως δὲ ἐξυπτι, καὶ γλώττης δρεμῳ, καὶ ἀσκησει δογματων ἐκκλησιαστικῶν, πᾶῖδες ἀνδρὶ παραβαλλόμενοι πάντες ἐδόκουν ἐς αὐτόν.

(2) NICEPH. GREG. pag. 93. Ἅπερ αὐτὸς ἀναγνοὺς μετὰ πολλῆς ἀγχινοίας, τὰς τῶν ἁγίων ἐζητήκει βίβλους, ἐξ ὧν ὁ Βλεμμίδης τὰς μαρτυρίας ἦν ἐκείνας ξυνειλοχώς· καὶ μάλα ἀσμένως παρὰ τοῦ βασιλέως τὸ ἐνδόσιμον εἰληφότι, ἔργον ἦν αὐτῷ τοῦ λοιποῦ ἐπιμελῶς αὐτὰς ἐπιέναι, καὶ ἀνιχνεύειν, καὶ κατὰ λέξιν ἐπιστατεῖν· ὡς ἐν ὀλίγῳ τοσούτον αὐτὸς συνηθροικέναι μαρτυριῶν ὁρμαθὸν, ὡς ἱκανὸν εἶναι βίβλους ὅλας πληρεῖν. Καὶ ὁ πρὶν μάχαιρα δίστομος κατὰ Λατίνων ἱστάμενος, πρύμναν ἤδη κρουσάμενος ἑτεραλκέα τὴν νίκην ποιεῖται. Vide et Pachym. Frag. pag. 329. et seq.

(3) PACHYM. in Fragm. pag. 334. Οἱ δ' ἦσαν ὁ πατριαρχεύσας Γερμανὸς, καὶ ὁ Νικαίας Θεοφάνης, καὶ τῶν συγκλητικῶν ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης, ὁ προκαθήμενος τοῦ βεστιαρίου Παγάρετος, καὶ ὁ μέγας διερμηνευτὴς Βερβριώτης.

(4) Idem pag. 349. Ἐκεῖνοι γὰρ παρὰ καιρὸν πλεύσαντες. Κρονίου γὰρ ἀρχομένου μηνὸς ταῖς ναυσὶν ἐμβάντες ἀπέπλεον.

[1] In Frag. a nobis edito. p. 349.

[2] Frag. p. 335.

Constantinopolitano patriarchæ subjectis. Nam patriarcha ipse, ut cum Romano pontifice pacem faceret, adduci non potuerat; quod horum litteræ testantur. Quamobrem Michaelis imperatoris, græcorumque præsulum nomine legati Romano pontifici fidem, et obsequium jurejurando polliciti sunt, ac nominatim processionem Spiritus sancti a Patre, et Filio professi sunt; quam Michael in litteris suis accurate complexus est. Hæc ex actorum monimentis Lugdunensis concilii.

X. Pace et quiete inter Ecclesias ad hunc modum constituta, Josephus patriarchatum licet invitus deposuit, eique substitutus est Joannes Beccus ex Chartophylace; quem mutata sententia, Latinorum de processione dogma secutum esse supra meminimus, postquam e Scripturis, ac sanctorum Patrum scriptis diligentius perlectis comperit, verius id esse, fideique catholicæ magis consentaneum. Hujus Becci patriarchæ commentarium de Spiritus sancti processione ab utroque, pro Latinis contra Græcorum errorem, reperi in vetusto codice bibliothecæ regiæ, in duodecim capita distinctum; quæ nihil præter Patrum testimonia continent, ad argumentorum, et probationum genera totidem accommodata. Præclarum opus, et imprimis utile, ex quo plurima nos loca decerpsimus, quæ huic libro mandavimus, præsertim Cyrilli, antequam græce esset editus in lucem. Postea vero Romæ idem ille Becci liber vulgatus est a Petro Arcudio, una cum aliis ejusdem argumenti, quibus titulum hunc inscripsit, *Opuscula aurea Theologica*. Sed multo uberior, ac distinctior est in regio codice, quam Romæ editus. Contra hunc librum scripsit Gregorius Palamas Thessalonicensis episcopus, qui quinquaginta circiter annis post Beccum floruit sub Joanne Cantacuzeno; de quo in primo libro tomi prioris diximus. Palamam rursus confutavit Bessario. Utrumque opusculum inter aurea illa Romæ publicatum est. Nos paulo pluribus ista prosequi necesse putavimus, ut duorum exemplo summorum, et in omni eruditionis genere florentissimorum virorum, ut illi ipsi prædicant, Græci tandem sapere discant, ac tantæ auctoritati cedere. Nicephorum Blemmydem, et Joannem Beccum intelligo, de quibus perhonorificum Gregoræ testimonium adduximus. Cui quidem multo major de Becco fides est habenda, quam Georgio Pachymeri, qui in fragmentis a nobis editis contra atque Nicephorus Gregoras de Becco scripsit, (1) eum sacrarum litterarum minore, quam græcarum, id est exoticarum, scientia fuisse præditum; eaque de causa pristina de sententia facile esse deductum.

XI. Ceterum Græcorum, ac Latinorum pax illa, quia metu magis ab illis expressa, quam sponte expetita fuerat, diuturna non fuit. Vixit post Lugdunensem synodum annis circiter novem Michael Palæologus, ac mortuus anno Christi 1283, cum in castris esset, ab Andronico filio ne plebeio quidem ritu sepultus est, sed jussu illius haud procul a stativis noctu a paucis cadaver humo est obrutum, tantum ut ne a feris laniaretur. Quod ob Romanæ communionis invidiam factum esse scribit Gregoras in quinto libro. Itaque statim ad pristinam dissensionem, et perversum dogma relapsi sunt Græci; Beccoque exauctorato, Josephus in sede est repositus. Tum vero de illis omnibus, qui Michaelem imperatorem secuti, Latinorum ad partes defecerant, severa, imo crudelis est quæstio habita, quam Nicephorus Gregoras libro sexto attigit. Cum enim Andronicus patrii Græcorum dogmatis ingens præ se studium ferret, et ad pristinam formam revocare Ecclesias cuperet, ac popularis alioqui studeret esse; nimiam seditiosis, ac turbulentis ordinis utriusque viris licentiam in episcopos, ac primores alios fecit impune grassandi. Itaque complures exauctorati sunt episcopi, ac clerici; multi relegati; non pauci proscripti, ac fortunis exuti omnibus. Quorum e numero fuit, ut ipse testatur, Manuel Calecas, auctor eruditus, et catholicus, cujus habeo volumen egregium pro Latinis adversus Græcos, in quo de processione sancti Spiritus uberrime, accuratissimeque disputat, nihil ut hoc de argumento scribi possit doctius, ac subtilius. Vixit ergo insignis iste scriptor Lugdunensis concilii tempore. Cujus etiam decreta, et constitutam Ecclesiarum omnium assensu pacem, et concordiam post Michaelis obitum turbari, ac violari queritur ab illis ipsis, qui synodo illi subscripserant; et qui in Romana communione perseverabant, spoliatos rebus omnibus, exilio, fame, atque egestate confici; e quibus unum se, ut dixi, esse memorat. Secundum hæc variæ, ac minutæ aliæ velitationes partium inter se fuerunt, sed obscuræ, et privatim magis, quam publice susceptæ, quas accuratius persequi non est consilii. Postremo cum Romana Ecclesia Græci rursus inito fœdere

(1) PACHYM. in Fragm. pag. 330. Καὶ ἡ αἰτία τὸ ἐφ' ἑλληνικαῖς σχολάζοντι, μὴ θείαις γραφαῖς ἐγγενέσθαι οἱ ἐμμελετῆσαι.

sociati sunt in concilio Ferrariensi, sive Florentino, imperante Joanne Palæologo Constantinopoli, qui cum patriarcha, aliisque Græciæ primoribus ei synodo interfuit anno MCDXXXIX. Eugenio IV. Pontifice. In ea, post multas, et eruditas altercationes, in quibus Marcus Ephesinus Græcorum causam pervicacissime defendit, tandem pax est confecta, et de processione sancti Spiritus in eamdem cum Latinis professionem coiere Græci. Quarum rerum seriem non putavi diligentius exponendam esse, cum ad manum sint Acta ipsa synodalia græce, latineque edita. Verum post concilium, Marco Ephesino, qui concordiæ subscribere noluerat, aliisque seditiosis obnixe contra illud agentibus, paulo post ad ingenium rediere Græci. Constantinopolis ipsa post annos circiter 14. a Turcis expugnata, et Orientis imperium funditus est extinctum.

CAPUT SECUNDUM.

De addita voce *Filioque* ad symbolum Constantinopolitanum; quo tempore id factum videatur. De eo falsa quorumdam opinio. Prius hoc in Galliis, et Hispaniis, quam Romæ receptum. Leonis tertii cum Francorum legatis super ea re collatio. De symbolis in Missa cantari solitis. Photii encyclica virulenta contra Romanam Ecclesiam. Rathramni monachi tempus, et liber contra Græcos. Videri Nicolai primi ætate Romanos additamentum illud admisisse.

I. In Florentino concilio, cum acerrime, ac subtilissime inter utrosque disputatum est, tum disputationis capita præcipua fuere duo de processione Spiritus sancti : Alterum an a Patre solo, ut Græci pugnant; an etiam a Filio procedat, quod Latini sentiunt : Alterum an, utcumque processio hæc habet, fas Latinis fuerit in symbolum Constantinopolitanum inculcare voculam unam, *Filioque*, ut ita publice canatur : *Qui ex Patre*, *Filioque procedit*. Horum prius, quod majoris est altero momenti, plenius a nobis toto hoc fere septimo libro pertractabitur. De posteriore vero, quantum necesse videtur, hoc est brevius, postea dicetur. Non enim multum ad rei summam interest. Sed quæ ad hujus additamenti pertinent historiam, perinde his paucis, ut solemus, enarrabimus.

Quonam tempore, quove auctore, Occidentis Ecclesia publice in Ecclesia canere, vel Symbolo voculam illam intexere cœpit, non satis compertum esse, testis est Antonius in Chronico [1]. Quod enim dicere ausi sunt aliqui, id in secunda œcumenica synodo Constantinopoli esse factum, pro ridiculo merito ducitur. Manuel Calecas in libro contra Græcos, (1) Damasum ejus additamenti facit auctorem; idque institutum ab illo scribit ad novam compescendam hæresim quam υἱοπατρίας vocant; « quod Filium affirmaret Patrem esse Spiritus sancti, et hunc Patris nepotem. Idcirco Damasus Romanus episcopus, collecta synodo, ad Symbolum adjecit, a Filio procedere Spiritum sanctum, ut illud refelleret, quod gigni dicebatur a Filio. » Hujus rei testem citat historicum quemdam nomine Σκυλίτζην. Josephus vero Methonensis in Confutatione epistolæ encyclicæ Marci Ephesini [2], historicum illum vocat Georgium Aristinum; qui memoriæ prodidit, statim post secundam œcumenicam Synodum, Damasum ad Symbolum istud addidisse. Genebrardus quoque in libro tertio de Trinitate [3] idem refert ex historia Alexii Aristini.

II. Sed hoc falsissimum est. Longe enim id postea factum est, ut vel ex eo constat, quod Romanus Pontifex post aliquot secula, cum primum de eo consultus est, vehementer improbarit, uti mox dicam. Quinetiam ratio illa,

(1) CALEC. Ὁ μὲν γάρ φησιν, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην σύνοδον ἡ τῆς υἱοπατρίας λεγομένη αἵρεσις ἀνεφάνη λέγουσα τὸν μὲν Υἱὸν Πατέρα τοῦ Πνεύματος εἶναι, αὐτὸ δὲ τοῦ Πατρὸς υἱωνόν. Καὶ τηνικαῦτα διὰ τοῦτο Δάμασος ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος σύνοδον συναθροίσας, τῷ συμβόλῳ προσέγραψεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πρὸς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ γεννᾶσθαι ἀνθιστάμενος.

[1] Par. 3. Tit. 22. Sect. 13.

[2] Tom. 8. Conc. edit. Paris. pag. 948. — [3] Pag. 205.

quam affert Calecas, nihil habet virium. Non enim *procedere a Filio* ei adversatur, quod est gigni a Filio; sicut a Patre Filius tam procedere, quam gigni dicitur. Sed fortasse Calecas non a Filio tantum, sed etiam a Patre procedere, Damasum adscripsisse voluit. Quod utrum generationem excludat, in sequentibus exponam.

Ceterum iidem Calecas, et Josephus, aliique Græci catholici, Maximi etiam martyris testimonio probare nituntur, haud ita recentem, ut Græci alii Romanæ communionis hostes putant, additionem illam videri. Siquidem in epistola quadam ad Marinum, iste ipse, qui Heraclii, et Constantis ejus filii tempore floruit, hoc est circa annum Christi DCXL, sanctissimus martyr Latinorum causam sublevat, quod Spiritum sanctum dixerint a Filio procedere. Verum de Symbolo, et additione Maximus verbum nullum, sed de solo dogmate, cujus apud Latinos antiquissima est professio. Quare nihil ad rem Maximi locus ille spectat. Est illud quidem satis exploratum, non solum veteres Patres privatim, ac singulos in Occidente longe antea docuisse, Spiritum sanctum ex ambobus procedere; sed etiam synodos integras id in fidei professione posuisse, ut inter alias Toletana prima fecit anno Christi CD, vel potius (ut recte Petrus Pithœus vir eruditissimus in opusculo de processione sancti Spiritus animadvertit ex Bracarensis primi præfatione) Calleciensis anno Christi CDXLVII, Toletana tertia Ricaredo regnante, anno Christi DLXXXIX, et quarta anno DCXXXIII, Maximi martyris tempore, et undecima anno DCLXXV. Verum in Symbolo ipso nihil adjecerunt, neque publice id in Ecclesia cani præceperunt. Quod quidem, quando primum institutum sit, hactenus ignotum est.

III. Constat tamen prius in aliis Occidentis Ecclesiis, quam in Romana id usu receptum. De Gallicana quidem illustre testimonium habetur ex Actis legationis e synodo Aquisgranensi ad Leonem papam tertium[1], Carolo Magno imperante, anno Christi DCCCIX; de qua supra mentionem fecimus. Tum igitur, post longam altercationem, cum Romanus Pontifex displicere sibi significasset, quod innovatum aliquid in Symbolo fuisset, idque publice caneretur, tandem ita discessum est, ut idem Pontifex legatos hortaretur in hæc verba: « Si prius, quam ita cantaretur, interrogatus essem; ne insereretur, utique respondissem. At nunc, quod tamen non affirmando, sed vobiscum pariter tractando dico, quantum menti occurrit, ita mihi videtur posse utrumque fieri, ut paulatim in palatio, quia in nostra sancta Ecclesia non cantatur, cantandi consuetudo ejusdem Symboli intermittatur; sicque fiat, ut, quod idipsum ut cantaretur, non quælibet imperantis auctoritas, sed potius audiendi id fecerat novitas, si dimittatur a vobis, dimittetur ab omnibus; et ita fortasse, quantum esse potest, non incongrue utrumque fieri possit; ut quod jam nunc a quibusque prius nescientibus recte creditur, credatur; et tamen illicita cantandi consuetudo sine cujusque fidei læsione tollatur. »

Hinc igitur apparet, sub illud tempus in Galliis, et forte in aliis etiam provinciis, Symbolum cum addita illa voce *Filioque* cani publice cœpisse. Hoc Romana postmodum Ecclesia ab illis accepit, una cum ritu ipso Constantinopolitani symboli publice canendi in Missa; quem ritum haud scio an non Galli et Germani ab Hispanis acceperint. Scribit enim Joannes Biclariensis, Justinum secundum, anno primo imperii sui, qui est Christi DLXV, « Symbolum Constantinopolitanum centum quinquaginta Patrum in omni catholica Ecclesia a populo concinendum intromisisse, priusquam Dominica dicatur oratio. » Quod post annos quatuor et viginti Hispanorum Ecclesiæ, Ricaredo rege auctore, susceperunt ex decreto canonis secundi Toletanæ tertiæ synodi, anno Christi DLXXXIX. quarto Ricaredi ejusdem. Nam illo canone constituerunt Patres, « ut per omnes Ecclesias Hispaniæ, et Galliciæ secundum formam Orientalium Ecclesiarum concilii Constantinopolitani 150 episcoporum Symbolum recitetur, ut priusquam Dominica dicatur oratio, voce clara a populo decantetur. » At Walafridus Strabo in libro de rebus Ecclesiasticis, capite 22. scribit apud « Gallos, et Germanos, post dejectionem Felicis hæretici, sub gloriosissimo Carolo Francorum rege damnati, idem Symbolum latius, et crebrius in Missarum cepisse officiis iterari. » Constantinopolitanum, inquam, symbolum, quod, ut idem paulo ante dixit, « aptius videbatur modulis sonorum, quam Nicænum. » Quandonam vero Romana primum Ecclesia idem symbolum Constantinopolitanum auctum illo vocabulo receperit, et quo auctore Pontifice, haud satis constare dixi.

IV. Photius in encyclica epistola, quam contra Nicolaum ad Orientales sedes primarias scripsit, quæ extat in regia bibliotheca, et sic in-

[1] Tom. 2. Conc. Gall. p. 256. Vide supra N 2.

scribitur, Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοῦς ἀρχιερατικοὺς θρόνους, significare videtur, vel ab Nicolao primo, vel circa ejus tempora institutum fuisse. Nam inter cetera, quæ de Latinis calumniose jactat, ea posuit, quæ ab Hugone Etheriano in 2 libr. cap. 17. descripta sunt; sed haud satis integre translata de græco. « (1) Præter illa, quæ commemoravimus, *inquit*, absurda, sacrum etiam, et sanctum Symbolum, cui synodica omnia, et œcumenica suffragia inexpugnabile robur addiderunt, adulterinis rationibus, et non sinceris sermonibus, non sine incredibili audacia falsare aggressi sunt : O mali dæmonis machinamenta ! Spiritum sanctum non ex Patre solum, sed etiam e Filio procedere vanissime prædicantes. » Quæ verba indicant, in Symbolum jam tum novitatis aliquid admissum. Quinetiam Rathramnus Corbeiensis monachus in libro secundo pro Romana Ecclesia con. Græcos, quem circa annum DCCCLVIII. scripsit, Photii tempore, illud ipsum, tanquam ab illis objectum, corrupti Symboli crimen diluit. Postquam enim dixit, in Constantinopolitana synodo contra hæreticos decretum esse, « Spiritum sanctum a Patre procedere, et esse coadorandum; » mox ita pergit : « Dein Ariana repullulante vesania, volenteque confirmare, non esse rectæ fidei, Spiritum sanctum dicere de Patre procedere, hoc quia videretur esse blasphemum, quoniam duorum profiteretur pater esse, id est Filii, et Spiritus sancti, hanc quoque blasphemiam propellendam decernentes Ecclesiæ doctores, superaddidere Symbolo, Spiritum sanctum de Filio quoque procedere ; ne si de Patre tantum procedens diceretur, putaretur filius, nec diceretur Spiritus Filii. » Nimirum in ea fuisse sententia videtur, quam supra quibusdam probari diximus, additionem illam paulo post Constantinopolitanum primum concilium intextam fuisse Symbolo. Scripsit autem Rathramnus, ut jam dictum est, opus illud, post acceptam Nicolai encyclicam, quam ad Hincmarum, et alios episcopos in regno Caroli Calvi constitutos miserat anno DCCCLXVII. ut eos hortaretur ad refellendas Græcorum calumnias adversus Romanam Ecclesiam objectas a Michaele imperatore et Basilio in epistola quadam ad se scripta. Qua in epistola[1] accusari Latinos a Græcis Nicolaus asserit, quod « Spiritum sanctum ex Patre, Filioque procedere dicant. » De Symbolo vero tacet. At Manuel Calecas, quem Lugdunensis synodi, et Gregorii XII. ætate floruisse docuimus, Photium in encyclica sua testis est, illud de Symbolo Romanis Pontificibus exprobrasse. Quanquam ille longe, ut jam dixi, ante Nicolaum, adeoque Damasi tempore additum fuisse in Symbolo Filii nomen existimat, ejusque mentionem ab Maximo fieri in epistola ad Marinum. Quod non est ita; nam solius dogmatis meminit. Antonius itidem in Chronico[2] apertissime rem totam explicat. Refert enim Photium in illa Synodo latrocinali, quam contra Nicolaum subornavit, inter cetera crimina istud posuisse, « quod apposuerit ad Symbolum, Spiritum sanctum a Filio procedere; » qua de causa ex concilii tertii, id est Ephesini decreto, excommunicatum esse eumdem statuit. Cui et Petrus Pithœus subscribit in erudito illo opusculo, quod de processione sancti Spiritus elucubravit. Sed de Symboli negotio, et argumentis adversus προσθήκην illam, agemus sub hujus libri finem. Ita enim partienda res fuit, ut hic tantum nudam persequamur historiam; quæ autem ultro citroque disputando solent argumenta proferri, ea postmodum explicemus.

(1) PHOTIUS in Encyclica epistola. Πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἀτοπήμασι, καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον σύμβολον, ὃ παρὰ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκομενικοῖς ψηφίσμασιν ἄμαχον ἔχει τὴν ἰσχὺν, νόθοις λογισμοῖς, καὶ παραγράπτοις λόγοις, καὶ θράσους ὑπερβολῇ, κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν. Ὧ τῶν τοῦ πονηροῦ μηχανημάτων· τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλά γε καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι κενολογήσαντες.

[1] Extat Tomo 3. Conc. Gallic.

[2] Par. 3. Tit. 22. c. 13. §. 10.

CAPUT TERTIUM.

Spiritum sanctum a Patre, Filioque procedere, græcorum Patrum testimoniis adstruitur : Epiphanii, qui ab nupera calumnia vindicatur; Gregorii Nysseni; Didymi; Cyrilli Alexandrini. De duobus locis Gregorii Nysseni, et Basilii accurata disputatio.

I. De processione sancti Spiritus Græci a Latinis in eo discrepant, quod hi a Patre illum, et Filio; isti solo a Patre procedere per Filium existimant. Latinorum causæ Patres imprimis omnes fere patrocinantur Latini nominis, ac linguæ; tum vero plerique Græcorum, qui similiter ac Latini ab utroque produci asserunt Spiritum sanctum; reliqui etsi minus id aliquanto diserte significant, tamen ex eorum dictis hoc ipsum ratiocinando deducimus. Nos pro Latinis contra Græcos, imo vero pro Græcis catholicis contra gentis ejusdem hæreticos prælium aggressuri, Græcos ipsos antiquiores primam in aciem educemus. Tum quæ ad illorum eludenda testimonia afferre Græci solent, exponere, ac refutare conabimur. Latinorum deinde instruemus agmen; quorum propositis auctoritatibus, ad eamdem sententiam præcipua, et firmissima quæque argumenta succedent. Rursus in græcorum Patrum dictis explicandis eum ordinem tenebimus, iis ut primus locus detur, quæ a Filio Spiritum oriri palam ac dilucide profitentur; sequantur ea, quæ non iisdem illud verbis nos docent, sed idem fere significantibus, aut necessariam ejus rei consequentiam habentibus.

II. Primus ex illo testium genere aderit Epiphanius, quo nemo apertius locutus est. Is in Ancorato ita scribit : « (1) Jam vero cum Christus ex Patre credatur Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo, sive ambobus, ut Christus his verbis asserit [1] : *Quia a Patre procedit;* Et, *Hic de meo accipiet*, etc. » Nihil hoc loco afferri potest expressius. Nam Spiritum sanctum sic e Christo procedere dicit, quomodo Christus ex Patre, hoc est Deus ex Deo. Item ab utroque prodire ait; idque iisdem ex Evangelii verbis asserit, quibus Latini contra Græcos utuntur, *Hic de meo accipiet.* Hunc locum Gennadius citat [2], et Bessario [3]; et ante hos Joannes Beccus patriarcha Constantinopolitanus in Collectaneis sententiarum de Spiritu sancto [4].

Idem Epiphanius Spiritum sanctum παρ' ἀμφοτέρων, *ab ambobus* esse, bis eadem pagina repetit in Ancorato [5]. Ac posteriore in loco diligenter expendenda illius verba sunt. Cum enim quæsisset, cur Spiritus sanctus non sit filius, adeoque filii duo sint; respondet : « (2) Tu quis es, qui contradicas Deo? Nam si Filium vocat eum, qui ab ipso; Spiritum vero sanctum, qui ab ambobus, etc. » Hic de productione substantiæ, ac personæ Spiritus sancti agitur; non de donorum, et charismatum profusione, quæ interdum Spiritus nomine censentur, ut Græculorum tergiversationi locus esse nequeat; de qua postea. Etenim cum Filium dicit ex ipso esse; originem et processionem non aliam intelligit, quam οὐσιώδη. Proinde neque cum de Spiritu sancto loquitur, et παρ' ἀμφοτέρων esse dicit, de altera id interpretari licet, ut et Bessario loco citato colligit.

At etiam clarius eodem in libro, sub ejus initium, « (3) Spiritus, *inquit*, Dei, et Spiritus Patris, et Spiritus Filii, non compositione aliqua, quemadmodum in nobis anima, et corpus, sed inter Patrem, Filiumque medius, ex Patre, et Filio appellatione tertius. » Manifeste Spiritum sanctum ex Patre, Filioque esse declarat. Nam particula ἐκ productionem substantialem, et originem significat; atque ita passim eodem in libro ab Epiphanio sumitur. Ut cum paulo ante [6] Filium ait esse Θεὸν ἐκ Θεοῦ, itidemque Spiritum sanctum. Tum ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος, *ex eadem divinitate* esse Filium et

(1) EPIPH. in Ancor. num. 67. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησιν ὁ Χριστός· ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ, οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.

(2) EPIPH. in Ancor. num. 71. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· οὐκοῦν φαμὲν δύο εἶναι υἱούς· καὶ πῶς μονογενής; μενοῦνγε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων.

(3) Idem num. 8. in Ancor. Πνεῦμα γὰρ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ· οὐ κατά τινα σύνθεσιν, καθάπερ ἐν ἡμῖν ψυχὴ, καὶ σῶμα, ἀλλ' ἐν μέσῳ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ.

[1] Joan. 15. 26. et 16. 24. — [2] Libr. 1. con. Gr. — [3] Libr. Dogm. c. 7. in Conc. Flor. — [4] Cap. 1. — [5] P. 75. — [6] N. 6.

Sp. S. Et, « (1) Spiritus sanctus semper est, non genitus, non creatus, non frater, non patruus, non avus, non nepos, sed ex eadem substantia Patris, et Filii, Spiritus sanctus. *Spiritus enim est Deus*[1]. » Item [2], « Deum verum de Deo vero » esse Filium ait ex Nicæno symbolo, et « Spiritum ex Patre procedere, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, » et alia ejusdemmodi, in quibus præpositio ἐκ ad substantialem productionem adhibetur.

Idem Epiphanius, « (2) Spiritus, *inquit*, sanctus, Spiritus veritatis, est lumen tertium a Patre, et Filio. » Rursus cum multi in Scripturis appellentur spiritus, ut *Spiritus timoris*, *Spiritus compunctionis*, etc. « (3) Solus, *ait*, Spiritus sanctus appellatur a Patre, et Filio procedens, Spiritus veritatis, et Spiritus Dei, Spiritus Christi. » Præterea idem Epiphanius, « (4) Igitur, *inquit*, si a Patre procedit, et de meo, ut ait Dominus, accipiet, quemadmodum nemo novit Patrem, nisi Filius, neque Filium, nisi Pater; ita dicere audeo, neque Spiritum, nisi Pater, et Filius, a quo procedit, et a quo accipit; et neque Filium, ac Patrem, nisi Spiritus sanctus, qui vere glorificat, qui docet omnia, qui testatur de Filio, qui a Patre, et ex Filio. »

Et in Hæresi 74. « (5) Porro Spiritus sanctus, *ait*, ex ambobus, Spiritus e Spiritu. Deus enim est Spiritus. » Utrobique ex ambobus, Patre ac Filio, Spiritum sanctum docet existere; atque in posteriore loco παρ' ἀμφοτέρων idem valere, quod ἐξ ἀμφοτέρων, et οὐσιώδη, id est *substantivam* productionem exprimere, satis indicat, quod explicandi causa subjicit Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος. Nam ideo Spiritum e Spiritu dicit oriri, quia *Deus Spiritus est*, ut Christus ait [3]. Spiritus vero sanctus a Deo est, quia est a Patre, et Filio. Quare præpositiones istæ παρὰ, et ἐκ, manifeste processionem et originem significant. Sic in eadem Hæresi postea, « (6) Spiritum *ait* a Patre esse, et ex Filio; » ubi παρὰ, Græcis ipsis fatentibus, substantivam productionem declarat. Siquidem a Patre non aliter existit. Igitur et in aliis locis, ubi παρὰ τοῦ Υἱοῦ, vel παρ' ἀμφοτέρων posuit, substantiva itidem origo monstratur, quam altera vocula ἐξ attributa Filio significat. Sed expressissimus, et pulcherrimus omnium locus est in Hæresi 62. quæ est Sabellianorum, ubi ita scribit : « (7) Non alienus est a Patre, et Filio, sed ex eadem substantia, ex eadem divinitate, ex Patre, et Filio, cum Patre et Filio, subsistens semper Spiritus sanctus. »

Cum tot sint, ac tam diserta Epiphanii testimonia de processione sancti Spiritus a Patre, Filioque, ut nemo clarius, ac dilucidius etiam latinorum Patrum locutus sit; quis non nupero exercitatori succenseat, qui in exercitationibus ad priorem ad Corinthios, cap. 5. Epiphanium ait « non cogitasse σχέσιν » illam, quam habet Spiritus S. ad Patrem et Filium, « qui cum Græcis, suoque more, ex solo Patre sancti Spiritus processionem profitetur ? » Quod esse falsissimum, superiora illa bene multa Epiphanii loca testantur.

III. Epiphanio subjiciendus est Gregorius Nyssenus, cujus eximius est locus in calce libri primi contra Eunomium, qui seorsim a Gretsero nostro editus est; ubi de personarum ordine, ac differentia in sancta Trinitate disserens, sola inter se origine, ac principii, sive causæ ratione distare ait : « (8) Porro, *inquit*,

(1) Idem num. 7. Πνεῦμα ἅγιον ἀεὶ, οὐ γεννητὸν, οὐ κτιστὸν, οὐ συνάδελφον, οὐ πατράδελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔκγονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, Πνεῦμα ἅγιον· Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός.

(2) Idem num. 71. et Hær. 74. num. 8. Καὶ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα ἀληθείας, ἔστι φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ.

(3) Idem Ancor. num. 72. et Hær. 74. n. 9. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα μόνον καλεῖται ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, Πνεῦμα ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ.

(4) Ibid. Εἰ τοίνυν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ, φησὶν ὁ Κύριος, λήψεται, ὃν τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὕτω τολμῶ λέγειν ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς παρ' οὗ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὗ λαμβάνει· καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον ἅπαντα, τὸ μαρτυροῦν περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

(5) Idem Hær. 74. num. 7. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος· Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός.

(6) Ibid. num. 10. Ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὃ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

(7) Epiph. Hær. 62. num. 4. Οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἐνυπόστατον ἀεὶ Πνεῦμα ἅγιον.

(8) Greg. Nyss. lib. 1. contra Eunom. pag. 164. Ὁ δὲ αὐτὸς ἡμῖν καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος, ἐν μόνῃ τῇ τάξει τὴν διαφορὰν ἔχων. Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάσεις ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς χώραν οὐκ ἔχουσιν· ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξηρημένου, ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν.

[1] Jo. 4. — [2] N. 8. [3] Jo. 4. 24.

idem nobis et de Spiritu sancto dicendum est; cujus in solo ordine differentia constituta est. Nam ut Patri conjunctus est Filius, et cum ex illo esse habeat, non tamen posterius existit; sic etiam Spiritus sanctus proxime hæret Filio, qui sola cogitatione, secundum rationem principii, prius consideratur productione Spiritus. Nam temporum iutervalla in illa vita, quæ seculum omne præcedit, locum non habent; adeo ut, detracta principii ratione, nulla re sancta Trinitas a seipsa dissideat. » Vel hic locus ad frangendam Græcorum pervicaciam unus instar omnium esse potest. Nam quatuor docet, quæ a Filio procedere Spiritum sanctum aperte declarant. Primum est, solo ordine differre Spiritum sanctum ab duabus reliquis personis; cujusmodi ordo non alius est, quam originis, ac processionis, uti postea constabit. Alterum est, quemadmodum cum Patre copulatus est Filius, ita ut, licet esse ab illo habeat, non tamen posterius existat; sic cum unigenito hærere Spiritum sanctum. Hoc enim græca vox sonat ἔχεσθαι. Proinde uti cum Patre Filius non alia ratione conjunctus est, quam quia esse ab eo accipit; ita Spiritus sanctus eamdem ob causam Filio copulatur; quod et subinde explicat, dum, quod tertium est e quatuor, diserte asserit, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον, hoc est *ratione principii, vel causæ* priorem considerari Filium, quam Spiritum sanctum. Quarto denique, sublata ratione principii nullam in Trinitate differentiam esse dicit; ex quo sequitur, nisi principium sit alter alterius, nullum inter Filium, ac Spiritum sanctum fore discrimen.

IV. Huic geminus est alter ejusdem Gregorii locus ex epistola ad Ablabium, qui hic omnino describendus est. « (1) Quod si quis calumnietur orationem, quasi ex eo, quod non admittat differentiam circa naturam, mistionem quamdam, et confusionem hypostaseon facientem; hoc adversus hanc accusationem respondebimus, nos ita naturam diversitatis expertem asserere, ut eam differentiam, quæ ex ratione principii, ejusque, quod est a principio, petitur, minime denegemus. Quo uno alterum ab altero discerni comprehendimus, quod videlicet alterum credamus esse principium, alterum ex principio. Ac rursus ejus, quod est ex principio, discrimen aliud intelligimus. Nam aliud proxime, et sine medio ex primo est; aliud vero per illud, quod proxime est a primo, ut et Unigeniti proprietas sine ambiguitate maneat in Filio, et ex Patre Spiritum esse non dubium sit, cum et Filii interpositio proprietatem ipsi servet Unigeniti, neque ab naturali ad Patrem habitudine Spiritum excludat. Porro cum principium et quod est ex principio dicimus, nequaquam iis nominibus naturam significamus (non enim quispiam eamdem principii, sive causæ, et naturæ rationem esse censeat,) sed eam solum, quæ secundum existendi modum est, differentiam ostendimus. » Tum sub finem : « (2) Talem ergo differentiam in sancta Trinitate profitentes, ut aliud principium, aliud ex principio esse credamus; non jam amplius accusari poterimus, quod per communionem naturæ rationem hypostaseon confundamus. Quoniam igitur hypostases sanctæ Trinitatis principii ratio distinguit, quæ aliud expers principii, aliud ex principio existens dici postulat; divina autem natura invariata et indivisa secundum omnem considerationis modum intelligitur; propterea una proprie divinitas, et unus Deus, ac cetera omnia Deo digna vocabula singulariter efferuntur. » Et hic locus ostendit, nullam in personis Trinitatis aliam esse differentiam, quam quod altera principium sit, altera ex principio. Proinde cum Spiritus principium esse Filii dici nequeat, ac vel tale quid cogitare nefas habeatur; necesse est Filium esse principium Spiritus sancti. Cum autem ratio principii, et ejus, quod a principio est, non naturam, sed existendi modum significet, ut ait Gregorius;

(1) Idem. tom. 2. pag. 459. Εἰ δέ τις συκοφαντοίη τὸν λόγον, ὡς ἐκ τοῦ μὴ δέχεσθαι τὴν κατὰ φύσιν διαφορὰν, μίξιν τινὰ τῶν ὑποστάσεων, καὶ ἀνακύκλησιν κατασκευάζοντα· τοῦτο περὶ τῆς τοιαύτης ἀπολογησόμεθα μέμψεως, ὅτι τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου· καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης. Αἴτιον δὲ, καὶ ἐξ αἰτίου λέγοντες, οὐχὶ φύσιν διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων σημαίνομεν· οὐδὲ γὰρ τὸν αὐτὸν ἂν τις αἰτίας, καὶ φύσεως ἀποδοίη λόγον· ἀλλὰ τὴν κατὰ τὸ πῶς εἶναι διαφορὰν ἐνδεικνύμεθα.

(2) Ibid. Τὴν οὖν τοιαύτην διαφορὰν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος λέγοντες, ὡς τὸ μὲν αἴτιον, τὸ δὲ ἐξ αἰτίου εἶναι πιστεύειν, οὐκετ' ἂν ἐν τῷ κοινῷ τῆς φύσεως τὸν τῶν ὑποστάσεων λόγον συντήκειν αἰτιαθείημεν. Ἐπειδὴ τοίνυν τὰς μὲν ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος ὁ τοῦ αἰτίου διακρίνει λόγος, τὸ μὲν ἀναιτίως εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου πρεσβεύων, ἡ δὲ θεία φύσις ἀπαράλλακτός τε, καὶ ἀδιαίρετος διὰ πάσης ἐννοίας καταλαμβάνεται· διὰ τοῦτο κυρίως μία θεότης, καὶ εἷς Θεὸς, καὶ τὰ ἄλλα πάντα τῶν θεοπρεπῶν ὀνομάτων μοναδικῶς ἐξαγγέλλεται.

idem erit τὸ ἐξ αἰτίου, et certo modo esse ex principio. Quare Spiritus sanctus a Filio erit, tanquam a principio.

Hunc locum Hugo Etherianus adduxit [1]; quem, ut et antecedentem, miror in Florentina synodo esse prætermissum; nam nullus expressior, atque illustrior afferri potest. Itaque Joannes Beccus e Græcis ante annos fere quadringentos, et Calecas contra popularium suorum errorem attulerunt; multo autem mirandum magis est, Græcos ipsos tam luculenta auctoritate convictos mutire hactenus audere. Vide insignem alium locum ejusdem Gregorii Nysseni ex primo contra Eunomium editionis Gretseri [2].

V. Tertius auctor est Dydimus, cujus extant de Spiritu sancto libri tres longe eruditissimi, latine a S. Hieronymo redditi. Horum in secundo Christi verba illa declarans, *Non enim loquetur a semetipso*, sic scribit : « Hoc est non sine me, et Patris arbitrio; quia inseparabilis a mea, et Patris est voluntate. Quia non ex se, sed ex Patre, et me est. Hoc enim ipsum, quod subsistit, a Patre, et me illi est. » Deinde quid sit personam unam loqui alteri declarans, « Spiritus quoque sanctus, *ait*, qui est spiritus veritatis, spiritusque sapientiæ, non potest Filio loquente audire, quæ nescit, cum hoc ipsum sit, quod profertur a Filio, id est procedens a veritate, consolator manans de consolatore, Deus de Deo Spiritus veritatis procedens. » Ac nonnullis interpositis, ubi hæc ex Evangelio Joannis verba protulit [3], *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet ;* « Rursum hic, *inquit*, accipere, ut divinæ naturæ conveniat, intelligendum. Quomodo ergo Filius dans non privatur his, quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis; sic et Spiritus non accipit, quod ante non habuit. Si enim, quod prius non habebat, accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere, quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere id, quod suæ naturæ fuerat, cognoscendum est; et non dantem, et accipientem, sed unam significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his, quæ ei dantur a Patre; neque alia substantia est Spiritus sancti, præter id, quod datur ei a Filio. » Hæc Didymus; quæ sane Latinorum dogma evidenter affirmant.

VI. Quartus erit Cyrillus, cujus bene multa loca sunt, quibus passim Græci utuntur catholici propugnatores dogmatis, Joannes Beccus, Bessario, Gennadius. Imprimis libro primo τῶν ἀντιῤῥητικῶν πρὸς Παλλάδιον, qui primus est e septemdecim, qui interrogatione, et responsione constant, colloquente Palladio, ac de lapsu, et conversione hominis inscribitur, sub initium probat, animam hominis non esse Spiritum sanctum, quod sit mutabilis : « (1) Mutabilis autem nullo modo, *inquit*, Spiritus est, aut si mutationis morbo laborat, ad ipsam Dei naturam hæc labes pertinebit; siquidem est Dei et Patris, et Filii ille, qui substantialiter ex utroque, nimirum ex Patre per Filium, profluit Spiritus. » Ergo Spiritus sanctus ab utroque οὐσιωδῶς *secundum substantiam* profunditur, hoc est *procedit*. Non enim de temporali Spiritus sancti emissione, hoc est donorum, et charismatum largitione, Cyrillum interpretari poterunt Græci : primum quia non est οὐσιώδης ista Spiritus processio, neque οὐσιωδῶς profluit, cum in creaturas effunditur; deinde quia Cyrilli argumentatio nulla prorsus est, nisi de ea processione loquatur, per quam ex ipsa Patris, ac Filii substantia Spiritus sancti substantia oritur, ut et ipsa similiter, atque illa, mutationis expers, hoc est ὁμοούσιος asseratur. Quippe si ad solam illam, quæ identidem fit in tempore, missionem, communicationemque Spiritus sancti respicimus, magis erit, ut mutabilis, et a Patris, et Filii substantia alienus existimetur, cum subinde in alios, atque alios effundatur, et ab iis plerumque recedat, in quos emissus venerat. Igitur ἐξ ἀμφοῖν, id est ex utroque profluit.

Rursus in commentariis ad Joelem Cyrillus idem Spiritum sanctum ex Filio esse testatur : « (2) Nam qua Deus, et ex Deo secundum naturam est, *inquit*, Filius, (natus enim

(1) Cyril. lib. 1. de Adorat. pag. 9. Τρεπτὸν δὲ οὔ τοι που τὸ Πνεῦμά ἐστιν· ἢ εἶπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος ἀναδραμεῖται τὴν θείαν φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, εἴτουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον Πνεῦμα.

(2) Cyril. in Joel. cap. 2. pag. 227. Ἡ μὲν γάρ ἐστι Θεὸς, καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς, (γεγέννηται γὰρ ἐκ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς) ἴδιον αὐτοῦ τε, καὶ ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.

[1] Lib. 3. c. 13.

[2] P. 78. et seq. — [3] Jo. 16.

est ex Deo, et Patre) proprius ipsius est, et in ipso Spiritus, quemadmodum utique et in ipso intelligitur Deo, ac Patre. » Item in libro ad Theodosium imperatorem de recta fide, qui inter acta Ephesinæ synodi extat, (1) Christum probat vere esse Deum, neque Spiritum sanctum tanquam alienum dare, sed velut proprium, qui ex ipso sit, et per ipsum.

VII. Sic in responsione ad Orientalium objecta ad anathematismum 9. « (2) Omnia, *inquit*, existens, quæcumque est Pater, excepto eo solo, quod pater est; et proprium habens, qui ex ipso est, et substantialiter inest ei, Spiritum sanctum, divina miracula faciebat. » Utrobique Spiritum sanctum ait esse ἐξ αὐτοῦ, id est *a Filio;* quod de temporaria profusione Spiritus sancti, ac missione falso Græci interpretari solent. Nam eodem jure loca omnia, quæ a Patre procedere Spiritum eumdem asserunt, de donorum illius largitione, non substantiali processione, licebit accipere. Imo et quæcumque Filium a Patre, vel ex Patre prodiisse declarant, referemus ad illius adventum in carne suscepta; sicque dogmatis utriusque catholici firmamenta, ac præsidia omnia detrahemus. Sed de hac tergiversatione Græcorum postea pluribus. Nunc quod est peculiare testimonii illius, quod ex libro ad Theodosium imperatorem sumptum est, animadverti volumus, non posse de temporali missione, ac donorum effusione intelligi, quod ibi dicitur, « ex ipso, et per ipsum esse Spiritum sanctum, » sed de sempiterna, et substantiali ejus productione necessario accipi. Nisi enim sic interpretemur, inepta erit ταὐτολογία, et ludicra prorsus argumentatio, imo nulla. Quippe id agit eo loco Cyrillus, ut Christum, etiam assumpta carne, unicum, naturalemque esse Dei Filium probet inde, quod, quæ Dei propria sunt, habeat, ut Spiritum sanctum tribuat, non tanquam administer ac servus, alienum, sed utpote Deus, proprium sibi, « ut qui sit ex ipso, et per ipsum. » Hic si præpositio *ex* temporalem Spiritus sancti, ac donorum ejus communicationem significat, nihil efficit Cyrillus; quinetiam ridicule, quod controversum est, ad hujus ipsius probationem adducit. Nam temporalem illam, quæ fit in baptismo, Spiritus sancti missionem a Christo plena auctoritate, non servili conditione administrari ex eo concludet, quod ab ipso, et per ipsum temporali itidem missione procedit Spiritus. Quod frivolum est et insulsum. Itaque necesse est, ut substantialem productionem adhibeat, ex qua sola consequens fit, Christum, non tanquam alienum quiddam, largiri Spiritum sanctum; sed velut proprium, utpote quod ex se, ac per se sit. Etenim ex eo, quod Spiritus sanctus a Christo naturaliter, et secundum substantiam oritur, ut ἐξ αὐτοῦ esse dicatur, sequitur hunc ab illo, velut proprium, suopte jure, et auctoritate mitti; non autem sequitur ex eo, quod temporali missione tribuitur.

VIII. Huic affinis est alter Cyrilli locus, ex 34. Thesauri, et eo capite, quod inscribitur, *Ex substantia Patris et Filii esse Spiritum sanctum.* Sic igitur Cyrillus: « (3) Cum ergo Spiritus sanctus in nobis existens, conformes nos efficiat Deo, procedat autem ex Patre, et Filio, perspicuum est, divinæ ipsum esse substantiæ, substantialiter in ipsa, et ex ipsa procedentem, quemadmodum utique flatus ille, qui ex ore hominis excurrit. » Non potest hæc processio Spiritus sancti alia fingi, quam substantialis, qua ex Patre, Filioque progredi dicitur, ἐκ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, cum hoc subinde interpretans dicat οὐσιωδῶς ἐξ αὐτῆς προϊὸν; ut sit idem procedere ex Patre, et Filio, quod procedere ex substantia Patris, et Filii. Proinde cum ex substantia utriusque οὐσιωδῶς, id est *substantialiter* procedat; consequens erit ipsum ex Patre, et Filio substantialiter procedere. Sane hic Cyrilli locus eximius est, et ἀναντίῤῥητος; qui quidem a Joanne Becco ante annos fere quadringentos allatus est in capite primo Testimoniorum contra Græcos, et a Manuele Caleca, capite 23. magni operis, quod adversus eosdem scripsit. Ubi et aliud citat testimonium Cyrilli non minus insigne, quod in eodem Thesauri libro reperitur. « (4) Cum igitur legem fert Christus, *inquit*, Spiritus ipse, utpote qui in

(1) Idem in conc. Eph. pag. 26. edit. græc. Οὐ τὸ ἀλλότριον τοῖς βαπτιζομένοις ἐνιέντα Πνεῦμα δουλοπρεπῶς, καὶ ὑπουργικῶς· ἀλλ' ὡς Θεὸν κατὰ φύσιν μετ' ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω τὸ ἐξ αὐτοῦ τε, καὶ δι' αὐτοῦ.

(2) Idem. Πάντα ὑπάρχων ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ, καὶ ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, εἰργάζετο τὰς θεοσημείας.

(3) Cyril. lib. 34. Thes. pag. 345. ex capite. Ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτε τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γενόμενον συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόεισι δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ, καὶ ἐξ αὐτῆς προϊὸν, ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ τὸ ἐξ ἀνθρωπείου στόματος ἐκτρέχον ἐμφύσημα.

(4) Cyril. ibid. pag. 354. Νομοθενοντοῦς τοιγαροῦν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς ὑπάρχον τὸ Πνεῦμα, αὐτὸ νομοθετεῖ. Græci illi auctores legunt τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ.

ipso, et ex ipso naturaliter existit, legem fert. » Hæc ὕπαρξις, id est *existentia*, vel *productio*, ne fingi quidem alia potest, quam origo, vel processio Spiritus sancti; quod vocabulum φυσικῶς evincit. *Naturaliter* enim *existere* ab aliquo, est oriri ab eo, atque produci. Nec ad missionem, quæ in tempore fit, referri hoc potest, ut recentiorum Græcorum habet calumnia, quam alius ex eodem libro locus evidentius refellit : « (1) Necesse est, *ait*, fateri, Spiritum e substantia esse Filii. Nam ut ex ipso naturaliter existens, et in creaturam ab ipso missus, renovationem efficit, complementum nempe sanctæ Trinitatis. Quod si ita est, Deus ergo et ex Deo est Spiritus, et non creatura. » Hic et « naturaliter existere Spiritum a Filio » dicit, et hanc ipsam existentiam ab missione distinguit, ne Græcorum cavillatio locum habeat. Tum quod illis ex verbis concludendo subjicit, plane rem demonstrat. Probat enim Spiritum sanctum Deum esse, et ex Deo, quoniam existit ex Filio; nam nullam ibi mentionem Patris expressit. Talis ergo sit oportet existentia illa, et illa processio, ut per eam, ejusque vi id habeat, ut sit Deus, hoc est Dei naturam, et divinitatem accipiat ab eo communicatam, a quo existit. Prorsus igitur oritur a Filio Spiritus sanctus, et est invictum illud testimonium, quod eludere versutia nulla Græcorum potest.

IX. Ad hæc in dialogo septimo de Trinitate, Spiritum sanctum in eo distare ait a creaturis, quod hæ participatione sanctitatis alienæ sanctæ fiant; at Spiritus sanctus neutiquam adventitia sanctitate perfusus sit, sed substantivam ipsam, id est οὐσιώδη, sanctitatem accipiat a Christo; quod verbis illis significari putat [1], *De meo accipiet*. Cum igitur ille, quocum loquentem se facit, objecisset : Quoniam Christus dixit, « (2) Spiritum de suo accepturum, videri participem esse Filii. » Cyrillus ita respondet : « Minime vero; multum, opinor, abest. Qui enim ex ipso est, et in ipso, et ipsius proprius, quomodo unquam participabit ipsum, et perinde atque externa quadam habitudine sanctificabitur, alienusque secundum naturam futurus est ab eo, cujus etiam proprius esse dicitur ? »

Item in commentariis in Joannem « (3) similitudinem *ait* nulla re discrepantem esse Filii cum proprio suimetipsius Spiritu, qui ab ipso naturaliter profunditur. » Ubi cum dicat, κατὰ φύσιν, *naturaliter profundi Spiritum a Filio*, nonnisi naturalis, et οὐσιώδης processio significatur. Alioqui temporalis illa missio, donorumque largitio non minus a Spiritu sancto fit, quam a Filio, et Patre.

Præterea libro de recta fide ad Reginas, qui est inter acta Ephesini concilii, « (4) Vivificatio, *inquit*, attribuenda est, et jure quidem meritissimo, non ipsi utique naturæ corporis, etsi id proprium Verbi fuerit, quod ex Deo natum est, sed supremæ potius virtuti, ac naturæ creatas res omnes superanti, tanquam ex persona Dei ac Patris, ex quo prodiit Filius, æqualis et similis ipsi per omnia; procedit autem per ambos et vivificans Spiritus. » Jam ut processio Filii, de qua Cyrillus hic loquitur, prorsus naturalis intelligitur illius a Patre productio; sic et Spiritus sancti ex utroque processio, quam subjicit, naturalis debet videri.

X. Præterea in dialogo sexto de Trinitate : « (5) Deinde quomodo in nobis Filius per Spiritum sanctum habitat? quomodo autem, quod melius est secundum naturam, per seipsum deterioris participationem efficiet? ac si divinæ reddimur naturæ participes, cum Spiritum

(1) Ibid. pag. 358. Ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας ὁμολογεῖν τοῦ Υἱοῦ. Ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον, καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον, τὸν ἀνακαινισμὸν ἐργάζεται, συμπλήρωμα τῆς ἁγίας ὑπάρχον Τριάδος. Εἰ δὲ τοῦτο, Θεὸς ἄρα, καὶ ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐ ποίημα.

(2) Cyril. dial. 7. de Trin. pag. 657. Μέτοχον οὖν ἄρα, φασί, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Β. Ἥκιστά γε, πολλοῦ γε, οἶμαι, καὶ δεῖ. Τὸ γὰρ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ, καὶ ἴδιον αὐτοῦ, πῶς ἂν αὐτοῦ μεταλάχοι πώποτε, καὶ ἐν ἴσῳ τοῖς θύραθεν σχετικῶς ἁγιάζοιτο, καὶ ἀλλότριον ἔσται κατὰ φύσιν, οὗ καὶ ἴδιον εἶναι λέγεται;

(3) Cyril. 2. in Joan. pag. 126. Ἀπαράλλακτον τὴν ὁμοιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ κατὰ φύσιν προχεόμενον Πνεῦμα. Sic in epistola ad Nestorium, pag. 74.

(4) Idem. Ἀναθετέον οὖν ἄρα τὴν ζωοποίησιν, καὶ μάλα εἰκότως, οὐκ αὐτῇ που πάντως τῇ τοῦ σώματος φύσει, κἂν εἰ γέγονεν ἴδιον τοῦ ἐκ Θεοῦ φύντος λόγου· δυνάμει δὲ μᾶλλον τῇ ὑπερτάτῃ καὶ φύσει τῇ ὑπὲρ τὴν κτίσιν, ὡς ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, ἐξ οὗ πέφηνεν ὁ Υἱὸς, ἴσος τε, καὶ ὅμοιος κατὰ πάντα αὐτῷ. Πρόεισι δὲ δι' ἀμφοῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ζωοποιοῦν.

(5) Idem. Εἶτα πῶς ἡμῖν Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐλίζεται; πῶς δὲ τὸ ἄμεινον κατὰ φύσιν τὴν τοῦ χείρονος ἐμποιήσει μέθεξιν δι' αὐτοῦ; καὶ εἰ θείας φύσεως ἀποτελούμεθα κοινωνοὶ τὸ Πνεῦμα δέχομενοι, πῶς ἐν δεύτεροις τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς; ἢ πῶς ἄμεινον αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ δὲ μᾶλλον ὡς αὐτός τε, καὶ παρ' αὐτοῦ ὅλην ἔχον αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὴν αὐτοῦ μέθεξιν ἐμποιοῦν;

[1] Joan. 16. 14.

recipimus, quomodo secundas habet a Filio Spiritus? aut quomodo melior hic illo est, et non magis tanquam ipse, et ab ipso totam habens ipsius efficientiam, et ipsius participationem ingenerans? » Hic Spiritum sanctum ait παρ' αὐτοῦ, a Filio nimirum existere, ab eoque efficientiam ipsius habere; quod nonnisi naturali productione fieri potest.

Sic in dialogo decimo ad eumdem Hermiam, (ut quidem a Joanne Becco citatur; non enim plures septem hac inscriptione vulgo sunt editi) Cyrillus ex Filio esse Spiritum his verbis asserit. « (1) Itaque Dominus noster Jesus Christus de omni, opinor, fideli, ac bono, Veniemus, inquit, ego et Pater, et mansionem apud eum faciemus. Et, In hoc cognoscimus, quoniam in nobis est, e Spiritu, quem dedit nobis. Etenim domestico, et in sese habitante, naturali, veroque Deo eatenus ditatur quispiam, quatenus Spiritum ipsius accipit, non ut alienum aliquid, et substantialiter separatum, sed ejusmodi, quod ex ipso, et in ipso, ac proprium est ipsius, et æqualem cum ipso dominatum gerit. » Ex his recta concluditur, quoniam non alia ratione Deum in se habere dicitur aliquis, quam quod ex ipso procedentem, et in ipso residentem Spiritum habet ipsius; Filius autem Dei itidem, ut Pater, mansionem facit in homine; ex ipso procedere Spiritum sanctum.

Quod in sequentibus declarat idem Cyrillus: « (2) Misit, *inquit*, ad nos e cælo Paracletum, per quem, et in quo nobiscum est, et in nobis habitat, non tanquam peregrinum in nos effundens, sed substantiæ tam ipsius, quam Patris sui proprium Spiritum. » Igitur per Spiritum sanctum Christus in nobis habitat, atque adeo Spiritus ab ipso procedit, ut ex anterioribus verbis apparet. Neque vero, quod ἐξ αὐτοῦ, id est a Filio, procedere dicit Spiritum sanctum, calumniari Græcus potest, ut de temporaria missione id accipiat. Huic enim contextus repugnat orationis ipsius, quæ non peregrinum, atque ab substantia Filii alienum esse Spiritum ex eo colligit, quoniam ab ipso procedit. Quare necesse est οὐσιώδης intelligatur ista processio, hoc est ejusmodi, quæ substantiæ Filii conjunctum, et ὁμοούσιον illum constituat; quod temporalis missio non efficit.

XI. Sed pulcherrimum ejusdem Cyrilli, et invictum plane testimonium religio sit omittere, quod est in 10. comment. in Joannem, et a Joanne Becco descriptum est. Ibi cum dixisset, Spiritum sanctum esse *Spiritum Christi*, *et mentem ipsius*, atque ideo *nosse omnia*, *quæ sunt in ipso*; statim ista subjicit: « (3) Itaque tanquam sciens ea, quæ in voluntate sunt Unigeniti, omnia nobis nuntiat, non eam habens ex disciplina notitiam, ne ministri partes obire videatur, et alterius deferre sermones; sed tanquam ipsius Spiritus, uti modo dicebamus; et nullo docente sciens omnia, quæ sunt ejus, ex quo, et in quo est, divina sanctis mysteria patefacit: uti nimirum humana mens omnia, quæ sunt in homine, cognoscens, prolatitio verbo foras enuntiandi voluntates ipsius ministerium præstat animæ, cujus est mens, cum diversum quiddam ab illa notionibus esse videatur, ac nominetur, non sit tamen altera natura, sed velut pars totum complens, et in anima existens, et, ut creditur, ex ipsa prodiens. »

Præclarus omnino locus; atque haud scio, an ullus possit esse disertior, aut ad Græcorum cavillationes eludendas opportunior. Quippe ad particulas ἐξ οὗ, et ἐν ᾧ substantivum addidit verbum, de quo in Epiphanii verbis a Latinis adductis calumniam struxerat Ephesinus Marcus in Florentina synodo. Proinde ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστι, *existit e Filio Spiritus*. Id autem οὐσιωδῶς interpretandum esse tota illa disputatio convincit.

(1) Idem dial. 7. pag. 641. Καὶ γοῦν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς περὶ παντὸς, οἶμαι, πιστοῦ τε, καὶ ἀγαθοῦ· Ἐλευσόμεθα, φησὶν, ἐγώ τε, καὶ ὁ Πατὴρ, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. Καὶ, ἐν γε τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν. Ἔνοικον γὰρ καὶ ἐνυπολισμένον καταπλουτοίη τις ἂν τὸν φύσει τε, καὶ ἀληθῶς ὄντα Θεὸν, οὐκ ἀλλότριόν τι, καὶ διεσπασμένον οὐσιωδῶς αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα λαβών· ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ τε, καὶ ἐν αὐτῷ, καὶ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ τὴν ἴσην ὡς πρὸς αὐτὸν κυριότητα φοροῦν.

2) Ibid. Ἔπεμψε δὲ ἡμῖν ἐξ οὐρανοῦ τὸν Παράκλητον, δι' οὗ, καὶ ἐν ᾧ μεθ' ἡμῶν ἐστι, καὶ ἐν ἡμῖν αὐλίζεται, οὐκ ἀθνεῖον ἡμῖν ἐγχέων, ἀλλὰ τὸ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ τῆς Πατρὸς αὐτοῦ ἴδιον Πνεῦμα.

(3) Cyril. 10. in Joan. pag. 837. Ἐπειδὴ γάρ ἐστι Πνεῦμα Χριστοῦ, καὶ νοῦς αὐτοῦ, etc. οἶδε πάντα τὰ ἐν αὐτῷ.

Mox: Οὐκοῦν ὡς εἰδὸς τὰ ἐν τῇ βουλήσει τοῦ μονογενοῦς, πάντα ἡμῖν ἀναγγέλλει, οὐκ ἐκ μαθήσεως ἔχον τὴν εἴδησιν, ἵνα μὴ φαίνηται διακόνου τάξιν ἀποπληροῦν, καὶ τοὺς ἑτέρου τυχὸν διαπορθμεῖον λόγους· ἀλλ' ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, καθάπερ ἀρτίως εἰρήκαμεν, καὶ εἰδὸς ἀδιδάκτως πάντα τὰ ἐξ οὗ, καὶ ἐν ᾧ περ ἐστὶ, τὰ θεῖα τοῖς ἁγίοις ἀποκαλύπτει μυστήρια· καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς πάντα γινώσκων τὰ ἐν αὐτῷ, διακονεῖ πρὸς τὸ ἔξω, λόγῳ τυχὸν τῷ προφορικῷ τὰ θελήματα τῆς ψυχῆς, ἧς ἐστι καὶ νοῦς, ἕτερον μὲν τι παρ' αὐτὴν ταῖς ἐπινοίαις ὁρώμενός τε, καὶ ὀνομαζόμενος, ἕτερος δὲ κατὰ φύσιν οὐκ ὤν. Ἀλλ' ὡς μόριον τοῦ παντὸς συμπληρωτικὸν, ἐν αὐτῇ τε ὑπάρχον, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀναφύεσθαι πιστευόμενον.

Tum etiam quod ἐν ᾧ conjunxit cum ἐξ οὗ. At illud ἐν ᾧ substantialem in Filio Spiritus existentiam indicat. Ergo et ἐξ οὗ substantialem ab eodem processionem exprimet.

Georgius Pachymeres in septimo Historiæ ex Cyrillo verba illa citat, quæ sunt expressissima : « (1) Spiritus ex utroque essentialiter est. » Quibus simillima sunt nonnulla, quæ superius attulimus.

Philo Carpathius in commentario ad Canticum canticorum, « Os, *inquit*, Dei Patris est Filius. Propterea cum Deus et ipse sit æqualis natura Patri, Verbum appellatur, quoniam quæcumque vult Pater, per Filium loquitur, creat, conditque simul, ac servat, una cum divino illo Spiritu, qui a Patre, Filioque procedit. »

XII. Sic duo sunt alia Patrum testimonia a Græcis adducta catholicis, quæ in nostris libris desiderantur; quorum prius est Gregorii Nysseni ex homilia tertia in orationem Dominicam : « (2) Nam et Filius, *inquit*, exivit a Patre, ut ait Scriptura; et Spiritus ex Deo, et a Patre procedit. Sed quemadmodum sine principio esse, cum sit Patris solius, Filio et Spiritui convenire non potest, sic e contrario a principio esse, quod est proprium Filii et Spiritus, in Patre considerari natura non patitur. Jam cum Filio, et Spiritui sancto commune sit, ut non ingenito modo existant, ne qua in subjecto confusio spectetur, rursus incommunicabilem in eorum proprietatibus differentiam invenire possumus, ut et quod commune est servetur, et quod proprium est non confundatur. Etenim unigenitus Filius ex Patre in Scriptura sacra dicitur, et hactenus ejus proprietatem illius doctrina definit. At Spiritus sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse perhibetur. Si quis enim, ait, spiritum Christi non habet, hoc non est ipsius. Igitur Spiritus, qui ex Deo est, etiam Dei spiritus est. At Filius, cum ex Deo sit, non jam filius Spiritus aut est, aut dicitur : neque hæc relativa consecutio convertitur. » Hactenus Gregorius Nyssenus ex oratione, ut dixi, tertia in *Pater noster*, cujus initium est : « (3) Cum magnus ille Moses ad eam sacrorum disciplinam, quæ in monte instituebatur, populum Israeliticum adduceret. » Qui locus etiam ab Hugone Etheriano [1] majori ex parte refertur ex oratione tertia. Verum in vulgata Nysseni editione græcolatina, secunda ponitur illa oratio, cujus initium ex Joanne Becco deprompsi, non tertia. Sed neque in eadem secunda, neque in ceteris quatuor, (sunt autem quinque omnes numero) verba ista reperiuntur. In quibus expressissima illa sunt : « At sanctus Spiritus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse perhibetur; quæ omisit Hugo. Manuel autem Calecas capite 17. particulam ejusdem loci refellens, hoc est, ὁ μονογενὴς, Υἱὸς ἐκ τῆς ἁγίας γραφῆς ὀνομάζεται, usque ad ista, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται, tribuit orationi illi in Pater noster, cujus initium est, ὁ τὴν σκιὰν τῶν μελλόντων περιέχων νόμος, quæ tertia est in editione græcolatina; neque tamen in ea verba ista leguntur. Ac similiter et ille particulam ἐκ germanam, non adscititiam esse contendit.

XIII. Nos in veteri codice bibliothecæ regiæ, in quo græca erant opuscula varia, et inter hæc Joannis Becci, et Bessarionis contra Græcorum dogma de processione sancti Spiritus libelli quidam, synodicam testificationem reperimus Constantinopoli factam, de S. Gregorii Nysseni loco illo ab Ecclesiæ referendario dedita opera corrupto. Qui cum ab Græcorum hæresi ad Romanæ concordiam Ecclesiæ rediisset, fassus est se, cum illarum esset partium, Xiphilini œconomi vetustissimum codicem nactum, in quo erant Gregorii Nysseni opera, particulam ἐκ scalpro abrasisse ex illo loco, quem ex homilia in orationem Dominicam attulimus; ac cum inter se deliberarent Patres, quid facto opus esset, atque utrum deletam hanc vocula rescribi oporteret; placuisse nihil in scri-

(1) CYRIL. Τὸ ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς ὑπάρχειν.

(2) GREGOR. NYSSEN. Ὅ τε γὰρ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθεν, καθώς φησιν ἡ γραφὴ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Ἀλλ' ὥσπερ τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι, μόνου τοῦ Πατρὸς ὂν, τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ Πνεύματι ἐναρμοσθῆναι οὐ δύναται· οὕτω τὸ ἔμπαλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἴδιόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει. Κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ Πνεύματι τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μή τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθείη, πάλιν ἐστὶν ἀμικτον, τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθείη, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθείη. Ὁ γὰρ μονογενὴς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἁγίας γραφῆς ὀνομάζεται, καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἵστησιν αὐτῷ τὸ ἰδίωμα· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. Εἰ γάρ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, φησὶν, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Οὐκοῦν τὸ μὲν Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεοῦ Πνεῦμα ἐστὶν· ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὤν, οὐκέτι καὶ τοῦ Πνεύματος οὔτε ἐστὶν, οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὕτη.

(3) NYSS. Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς τῇ κατὰ τὸ ὄρος μυσταγωγίᾳ τὸν Ἰσραηλίτην λαόν.

[1] Lib. 2. c. 3.

ptura mutandum, ne qua fraudis deinde suspicio posteris relinqueretur, sed hanc apud Acta referendarii confessionem litteris prodendam. Hæc illi. Ego vero, cum illum Gregorii locum diligentius intueor, in eam opinionem adducor, alienam ab isto esse præpositionem ἐκ, scripsisseque Gregorium τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. Ita enim consequens oratio postulat, cum e contrario Filium dicit sic ex Patre esse, ut non dicatur Spiritus : Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, οὐκέτι καὶ τοῦ Πνεύματος οὕτε ἐστὶν, οὔτε λέγεται. Non dicit ἐκ τοῦ Πνεύματος, quod consentaneum erat, si quidem ante scripsisset, Spiritum et esse ex Deo, et esse ex Filio. Scripsit ergo, Spiritum et esse ex Deo, et esse Filii; ut ei respondeat ex adverso, Filium et esse ex Deo, et non esse Spiritus. Quanquam hæc sermonis formula, quæ *Spiritum Filii* nominat, idem valet atque, *ex Filio*, ut postea docebitur. Sed aliter scripto concepisse Gregorium arbitror, quam nostris videtur.

XIV. Locus alter est Basilii in tertio contra Eunomium, plurimum Græcorum, et Latinorum disputatione jactatus, præsertim in Florentina synodo. Nam hujus in codicibus varia lectio est. Et quoniam momenti maximi est ad propositam quæstionem, diligenter hic a nobis explicandus est.

Basilius itaque Eunomii, ut solet, verba primum describit initio tertii libri : « (1) Cum vero hæc de unigenito dicta sufficiant; consequens est, ut de paracleto deinceps agamus, non ut citra examinationem multorum sequamur opinionem, sed ut sanctorum in omnibus doctrinam teneamus, a quibus cum dignitate, et ordine tertium ipsum esse didicerimus, etiam natura tertium esse credidimus. » Tum ad ea ita respondet : « (2) Cum multorum opinionem contemnat, qua Spiritum sanctum glorificant, sanctorum se doctrinam tenere simulat, et qui eam sibi tradiderint, etiam nunc tacet; quemadmodum et in iis sermonibus, quos de Unigenito instituit, fecisse probatus est. Deinde dicit, se ab sanctis quidem didicisse, tertium illum ordine esse, ac dignitate; per se vero credidisse, etiam tertium esse natura. At quinam isti sancti sint, quibusve libris eam doctrinam mandaverint, non potest dicere. Fuitne unquam homo sic audax, qui de divinis dogmatibus novitates induceret? Quid enim necesse est, si dignitate, et ordine tertius est Spiritus, tertium ipsum esse natura? Nam dignitate secundum esse a Filio, (ut qui esse ab illo habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ex illa causa pendeat) pietatis sermo * fortasse * tradit; verum tertiam usurpare naturam neque ab sacris litteris edocti sumus, neque ex supradictis consequenter potest colligi. Nam ut Filius ordine quidem est secundus a Patre, quoniam ab eo est; et dignitate, quoniam principium, et causa existendi ipsi Pater est, tum quod per ipsum accessus est, et introductio ad Deum, et Patrem; natura vero non est secundus, quia una est in utroque divinitas. Eodem modo Spiritus sanctus, etsi posterior Filio est ordine, ac dignitate *, ut hoc omnino concedatur a nobis *, non tamen perinde id, tanquam alienæ naturæ sit, habebit. »

XV. Hic Basilii locus magna, ut dixi, contentione partium agitatus est in Florentina synodo, quod mira in libris lectionis esset varietas. Quidam enim ea non habebant, quæ parenthesi clausimus, habebant ea, quæ asteriscis utrimque stipavimus; cujusmodi sunt typis excusi nostrates omnes, nisi quod desunt in iis voculæ tres post τὴν διδασκαλίαν πεποίηνται, nempe εἰπεῖν οὖκ ἔχει, quas ex Manuele Caleca supplevimus[1], deleta interrogatione, quam Parisiensis

(1) Eyn. Ἀρκούντων δὲ ἡμῖν τοσούτων περὶ τοῦ μονογενοῦς, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ περὶ τοῦ Παρακλήτου λοιπὸν εἰπεῖν, οὐ ταῖς ἀνεξετάστοις τῶν πολλῶν ἀκολουθοῦντας δόξαις, τὴν δὲ τῶν ἁγίων ἐν ἅπασι φυλάσσοντας διδασκαλίαν, παρ' ὧν τρίτον αὐτὸ ἀξιώματι, καὶ τάξει μαθόντες, τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει πεπιστεύκαμεν.

(2) Basil. Ἀτιμάζων γὰρ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν, ἣ δοξάζουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσποιεῖται τὴν τῶν ἁγίων φυλάσσειν διδασκαλίαν, καὶ τοὺς ταύτην αὐτῷ παραδεδωκότας ἀποσιωπᾷ καὶ νῦν· ἅπερ κἂν τοῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς λόγοις ποιῶν ἀπεδείχθη. Εἶτα φησὶ, παρὰ μὲν τῶν ἁγίων μεμαθηκέναι τὸ τρίτον εἶναι τῇ τάξει, καὶ ἀξιώματι, παρ' ἑαυτοῦ δὲ πεπιστευκέναι καὶ τὸ τρίτον εἶναι τῇ φύσει. Τίνες δὲ οἱ ἅγιοι, καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποίηνται, εἰπεῖν οὐκ ἔχει. Ἆρα γέγονεν οὕτω τολμηρὸς ἄνθρωπος, τὰς περὶ τῶν θείων δογμάτων καινονομίας εἰσηγούμενος; τίς γὰρ ἀνάγκη εἰ τῷ ἀξιώματι, καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει; Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ, (παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον) παραδίδωσιν * ἴσως * ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος· φύσει δὲ τῇ τρίτῃ χρῆσθαι οὔτε παρὰ τῶν ἁγίων γραφῶν δεδιδάγμεθα, οὔτε ἐκ τῶν προειρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατὸν συλλογίσασθαι· ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ, καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ Πατὴρ, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόοδος, καὶ προσαγωγὴ πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Πατέρα· φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία. Οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τε τάξει, καὶ τὸ ἀξιώματι, * ἵν' ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν, * οὐκέτ' ἂν εἰκότως ὡς ἀλλοτρίας ὑπάρχων φύσεως.

[1] Libro M S. c. 10.

addit editio. Aliis in libris inerant ea, quæ parenthesi continentur; aberant, quæ inter asteriscos posita sunt. In actis Florentinæ synodi [1], cum hæc periocha ex tertio Basilii libro contra Eunomium a Joanne Latinorum patrono esset allata itidem, ut posteriores habent libri; Marcus Ephesius græci dogmatis propugnator exceptione usus est, mendosos ac falsatos esse codices asserens, unde ea lectio a Joanne prompta erat, et ejusmodi quatuor, vel quinque esse Constantinopoli libros; sed alios ibidem extare sinceros amplius mille, qui priorum lectionem exprimerent; quam et alteri præferendam aiebat ideo, quod cum oratione reliqua minime cohæreant illa, quæ parenthesis habet. Cum enim jactaret Eunomius, ab sanctis eam se doctrinam accepisse, quæ Spiritum sanctum dignitate, et ordine tertium faceret, ex ea vero colligere se diceret, etiam natura esse tertium; Basilius primum quærit, quinam illi sancti sint, a quibus priorem illam doctrinam se didicisse confirmat. Deinde quamvis vera hæc esse concedatur, non esse consequens ait, ut, si dignitate, et ordine posterior est, sit etiam natura posterior. Ad hunc modum explicata Basilii sententia, pugnabat Marcus, non videri consentaneum, ut ejus doctrinæ, quam a sanctis falso dici traditam asserebat, causam, et probationem adduceret, demonstraretque, Spiritum sanctum ordine, ac dignitate esse tertium; quod parenthesis verba probant. Adde reliqua verba, quæ asteriscis inclusimus, quæ dubitationem significant, ἴσως, et ἵνα ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν, tum his similia, quæ postea leguntur. « (1) Etsi, *inquit*, Spiritus sanctus dignitate, et ordine posterior est, ut aiunt, ὡς λέγουσι; » quasi id non ex animi sui sententia dicat, sed ex aliorum placitis; quod ipse per concessionem usurpet, ut ex abundanti Eunomii argumentationem obruat. Quare absurdum esse Marcus aiebat, ejus a Basilio probationem afferri, quod nonnisi καθ' ὑπόθεσιν injecerit.

Contra hæc Joannes pro Latinis respondet; primum codicem illum, quo usus est, antiquissimum esse, notæque perbonæ sic, ut omnem suspicionem falsationis excludat, ut qui ante sexcentos annos, quam Florentina synodus haberetur, et ante exortam de Spiritus sancti processione controversiam scriptus fuerit, et quidem in membranis, non in chartis. Addebat hunc Constantinopoli advexisse Nicolaum Cusanum cardinalem. Quod autem ad sententiam attinet, negabat dubitasse, aut pro incerto habuisse Basilium, an Spiritus sanctus posterior sit Filio dignitate, atque ordine, et a Patre tertius: neque id in Eunomii argumento reprehendisse, sed hoc solum, quod inde consequens putabat iste, etiam natura esse tertium. Plura ad eamdem disputationem ambo illi afferunt, quæ ex actis Florentinis peti possunt.

XVI. Mihi vero accuratius de Basilii loco illo cogitanti certissima res videtur, veriorem eam esse lectionem, quam Latini proferebant; quam autem Græci tuebantur, falsam, ac dedita opera corruptam fuisse; adeoque in nostris libris priorem restituendam, quam et codicum vetustissimorum auctoritas commendat, et non solum Hugo Etherianus agnoscit [2], sed etiam Græci ipsi catholici, Joannes Beccus [3], Gennadius [4], et Manuel Calecas in libro quem pro Latinis contra Græcos edidit, cujus e decimo capite quædam hic exscribam: « (2) Quod si quis, *inquit*, additamentum hoc esse dicit, (nimirum quod parenthesi conclusimus) calumniatur. Primum enim in antiquissimis libris ista lectio deprehenditur, quorum tanta est vetustas, ut eos ante schisma perscriptos esse quivis fateatur; quorum aliqui lituras etiam exhibent, cum quidam doctoris sententiam, tanquam spuriam, calumniati essent, ob idque ferre in scripturam grassati, ut contradicere possent. Sed et consequentia sermonis, et phrasis ipsa valde cohærens est, et doctoris proposito consentanea. » Quare si quibus in libris interjecta illa non leguntur, fraude id esse factum apparet (ut idem paulo post asserit) eorum hominum, qui ad opinionem suam locum illum accommodare studuerunt, demptis quibusdam, et aliis insertis.

Cujus rei argumenta nobis ista suppetunt. Imprimis quod Basilius numquam dubitavit, quin ordine, et dignitate secundus a Filio, et

(1) BASIL. Οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ καὶ ἀξιώματι, καὶ τάξει ὑποβέβηκεν, ὡς λέγουσι.

(2) CALECAS cap. 10. Εἰ δὲ τοῦτο προσθήκην τις εἶναί φησιν, συκοφαντεῖ. Πρῶτον μὲν ἐν τοῖς παλαιοτάτοις βιβλίοις οὕτως ἔχον εὑρίσκεται· ἃ διὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ πρὸ τοῦ σχίσματος πᾶς τις ἂν εἴποι γεγράφθαι· ὧν τινὰ καὶ ἀπελειμμένα ὁρᾶται, τινῶν τὴν τοῦ διδασκάλου ῥῆσιν ὡς νόθον διαβαλόντων, καὶ διὰ τοῦτο σιδήρῳ κατὰ τῶν γραμμάτων χρησαμένων πρὸς τὴν ἀντιλογίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ συνέχεια καὶ ἡ τοῦ λόγου φράσις λίαν σύμφωνός ἐστι, καὶ συνᾴδουσα τῇ τοῦ διδασκάλου ἐπαγγελίᾳ.

[1] Sess. 20. 1. — [2] Lib. 3. cap. 13. [3] In cap. 1 — [4] Lib. 1.

a Patre tertius sit Spiritus sanctus perinde, ac Filius a Patre secundus est, ut postea demonstrabitur; et videri interim potest epistola illius trecentesima ad Canonicas, cujus in fine nefas esse dicit Spiritum sanctum ante Filium collocare, aut aliter, quam ordine tertium a Patre; quod similiter et alii Patres docuerunt. Ideo supposititia sunt omnia illa vocabula, quibus in Basilii citatis verbis dubitationis de ea re aliquid exprimitur. Quod adeo ex illis ipsis verbis, etiam ut a Græcis interpolata sunt, manifeste convincitur. Etenim Spiritum sanctum eodem modo tertium esse a Patre, ut secundus est Filius, aut falsum putavit Basilius, aut de eo dubitavit, aut denique verum arbitratus est. Non id falsum judicasse ex eo saltem ostenditur, quod ἴσως, id est « fortasse in pietatis doctrina contineri » dicat, ut Græci in suis codicibus legunt. Sed neque dubitavit; cum alio in loco, ut diximus, diserte hoc, asseveranterque tradiderit. Restat igitur, ut ita reipsa senserit, et, quod ex eo consequens est, a Filio procedere Spiritum sanctum. Non enim secunda, vel tertia persona ab alia dicitur, nisi ab ea procedat, uti post explicabitur. Sane ut observat Calecas, si Basilius non a Filio secundum, et a Patre tertium esse Spiritum existimasset, sed a solo Patre sine interventu Filii procedere; poterat adversus Eunomium firmius, validiusque contendere, tam secundum ordine a Patre esse Spiritum sanctum, quam Filium. Sic enim hæretico isti prorsus os præcluderet affirmanti se a sanctis didicisse, tertium ordine, et dignitate esse a Patre Spiritum, præsertim si neminem hoc sanctorum dixisse constabat.

XVII. Quamobrem vel ex hoc uno liquet, Basilii mentem hanc fuisse, Spiritum ordine, ac dignitate secundum esse post Filium, quemadmodum Filius Patre posterior est. Neque enim *dignitatis* vox absterrere quempiam debet, quasi divinitatis imminutio sit. Siquidem in Filio utrumque gradum Basilius admittit et τάξεως, et ἀξιώματι; et ambo sic interpretatur, ut « ordine secundus sit » a Patre, quoniam ab ipso oritur; « dignitate » vero, quoniam « principium, et causa essendi » sit ipsi. Quo sensu Christi verba illa plerique veterum accipiunt, *Pater major me est,* ut libro secundo declaravimus. Quare etsi nihil aliud expressisset Basilius, ac tametsi parenthesi clausa illa verba delerentur; sufficeret ad latini dogmatis auctoritatem, quod Spiritum sanctum τάξει, et ἀξιώματι secundum numeraret a Filio, cum ex eo illius ab hoc origo monstretur. Nam quod Marcus Ephesius, Græcique ceteri pugnant, Basilium perspicue demonstrare, non se ei credere, quod Eunomius ex sanctorum testificatione dicebat, « tertium esse dignitate, et ordine Spiritum sanctum, » cum de eo percontetur, quinam illi sancti sint, a quibus hoc se accepisse confirmat, nec ullos esse significet, non multum hoc moramur. Primum enim saltem hoc verisimile putavit, cum, ut illorum codices habent, « fortasse pietatis hoc sermonem tradere » velit; quod de hæresi, falsoque dogmate nunquam diceret. Deinde verba ipsa Basilii diligentius attenderent, quæ sic explicanda sunt. Aiebat Eunomius, se in disputatione sua de Spiritu sancto non vulgi placita sequi, sed sanctorum doctrinam, quæ affirmaret, natura tertium esse Spiritum. Quamvis enim expressis, ac dissertis verbis sancti illi minime istud asseveraverint, prudenter hoc tamen æstimandum reliquisse ex eo, quod ordine, dignitateque tertium illum posuerint. Basilius vero primum hoc incusat, quod, cum universe professus sit, se quod a sanctis traditum esset, velle proponere, nullum tamen certum auctorem nominet, qui tale commentum de tertio naturæ gradu constituerit; deinde argumentationem illam examinat, qua sanctis doctrinam istam tribuit, eamque futilem, et inanem esse contendit.

Proinde quod Basilius objicit, « Quinam vero illi sancti sint, et quibus libris eam doctrinam mandaverint, non potest dicere, » non debet ad illud prius referri, quod ex Patribus attulit, « Ordine ac dignitate tertium esse Spiritum sanctum. » Alioqui minime cohærebit oratio, ut sequentia demonstrant. Statim enim concludendo sic exclamat : « Fuitne unquam homo sic audax, qui de divinis dogmatibus novitates induceret? » Quæ explanatio cum eo connexa est, quod proxime præcedit, « neque quemquam sanctorum, qui hoc diceret, testem citatum, neque quo in libro; » quod audaciæ summæ, ac temeritatis accusat. Quid illud tandem? Nimirum quod subjicit, « ex eo, quod ordine, ac dignitate tertius sit, perinde et natura esse tertium. Hoc, inquam, est temerarium illud, et nove dictum, ac præter sanctorum mentem, de quo, ubinam ab iis proditum esset, siluisse queritur Eunomium. Nam et particula causalis γὰρ in his verbis τίς γὰρ ἀνάγκη, causam continet, cur sit τολμηρὸς, qui talia dixerit, quæ subinde posuit, « tertium esse natura, si sit ordine, et dignitate tertius. » Quocirca verba ista, τίνες δὲ οἱ ἅγιοι, καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν ποποίηται, εἰπεῖν οὐκ ἔχει, cum sequentibus, τίς γὰρ

ἀνάγκη εἰ τῷ ἀξιώματι, καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει, necessario copulanda sunt. Si enim divulsa essent, scripsisset τίς δὲ, non τίς γάρ. At hæc posteriora non expresse traditum illud a sanctis de tertio gradu ordinis, et dignitatis vellicant, sed quod ex eo concluditur, de naturæ gradu. Ergo neque priora alio quam ad eamdem conclusionem pertinent.

XVIII. Hæc loci hujus est sententia. Manuel vero Calecas dupliciter respondet [1]. Aut enim Basilium velle dicit, nondum de ordine illo liquido aliquid a sanctis proditum fuisse, quemadmodum postea factum est; cum ante Athanasii, et Basilii tempora nemo istud definite, aperteque scripserit; ut non doctrinam ipsam allatam e sanctis ab Eunomio falsitatis arguat, sed eam, quamlibet veram, falso tamen sanctis iis imputari dicat. Aut certe, quod magis probat, non qualemcumque gradum ordinis, et dignitatis ex sanctorum placitis ostentabat Eunomius; sed eum, qui substantiarum differentias amplectitur, quod solum Basilius impugnat. Sed neutra Calecæ probanda ratio est, ut ex superioribus constat. Non prior, quia sancti illi, quos Eunomius citat, apostoli, et evangelistæ maxime videntur; at isti tertium ordine, et ἀξιώματι, ut quidem hæc vox a Catholicis usurpatur, esse Spiritum apertissime demonstrant. Non posterior, quia Basilii doctrinæ, et verbis quam maxime refragatur; qui sub ambiguo saltem concedit, ἀξιώματι tertium esse Spiritum sanctum; quod de substantiæ gradu, et dignitate nunquam concederet, imo execraretur, ac pro hæretico damnaret. Deinde frivola esset ejus argumentatio, non sequi, natura esse tertium ex eo, quod τάξει, et ἀξιώματι tertius putetur, si ordo et ἀξίωμα substantiæ discrimen habeat; nam illud recte, ac necessario sequeretur. Quod posterius miror non animadvertisse Calecam, ut ne hac in secunda responsione duarum malarum pejore potissimum acquiesceret.

XIX. His omnibus antiquorum Patrum testimoniis, quæ Spiritum ἐκ τοῦ Υἱοῦ, *ex Filio* existere aperte docent, addenda sunt et alia, quæ a Becco, Caleca, aliisque promuntur.

Auctor homiliæ de incarnatione Domini, quæ Chrysostomo tribuitur a Photio, sed inter dubias a Savillio [2] conjicitur, « (1) Venit, *inquit*, ad nos Christus, dedit nobis Spiritum qui est ex ipso, et assumpsit nostrum corpus. » Ita apud Beccum, et Calecam, et in Savilliana editione. Ac Photius expuncta præpositione ἐξ, legit τὸ αὐτοῦ Πνεῦμα.

(2) Anastasius Sinaita Antiochenus episcopus in primo de rectis Dogmatibus, « At vero Dominus, *inquit*, ostendens ex semetipso Spiritum existere, insufflans discipulis, dixit : Accipite Spiritum sanctum. »

(3) Symeon Metaphrastes in martyrio S. Dionysii, sub initium : « Et in cælos Christus meus attollitur, et ad paternum thronum revertitur, et procedentem a se Spiritum ad infideles deducendas gentes, in discipulos immittit. »

(1) Phot. cod. 277. Ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα, καὶ ἀνέλαβεν τὸ ἡμέτερον σῶμα.

(2) Anastas. Καὶ μὴν ὁ Κύριος δεικνὺς αὐτὸ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχειν, ἐμφυσῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγε· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

(3) Sym. Met. Καὶ εἰς οὐρανοὺς ὁ ἐμὸς Χριστὸς ἀναφέρεται· καὶ πρὸς τὸν πατρικὸν ἐπάνεισι θρόνον· καὶ τὸ ἐκπορευόμενον αὐτοῦ Πνεῦμα ἐπὶ τῇ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν καταπέμπει τοῖς μαθηταῖς ὁδηγίᾳ.

[1] Cap. 10.

[2] Tom. 5. Hom. 134.

CAPUT QUARTUM.

Græcorum Patrum alia testimonia, ex quibus Spiritus sancti processio ab utroque suadetur. Quod Filius fons hujus dicitur, et ab eo profluere Spiritus sanctus. Quod e substantia Filii procedere. Quod esse Filii, vel ejus proprius. Refelluntur Græculorum falsæ interpretationes vocis *proprii*. Item quod consubstantialis vocatur Filio, quæ ratio fuse declaratur. An consubstantialia dicantur ea solum, quorum unum est ab alio; ut Basilius, et Cyrillus docent. Consubstantiale duobus modis dici. Hugo Etherianus, Calecas, et Demetrius notati.

I. Sequuntur auctoritates illæ græcorum Patrum, quæ Spiritum sanctum a Filio procedere, hoc est existentiam habere, aliis loquendi modis, sed eamdem fere vim habentibus ostendunt. Tales eæ sunt imprimis, quæ Filium docent fontem esse Spiritus sancti, et hunc ab illo scaturire, profundi, profluere, prodire, ac cetera ejusdemmodi continent vocabula, quæ substantialem processionem significant.

Athanasius igitur in libro de Humana natura suscepta [1], pluribus e Scriptura locis allatis, in quibus Deus fonti, Spiritus sanctus aquæ comparatur, ut Joannis 7. 38. *Qui credit in me, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Et cap. 4. 13. *Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et Psalmo 35. 10. *Quoniam apud te est fons vitæ*: ex iis ita colligit: « (1) Noverat enim (David) apud Patrem Filium esse fontem Spiritus sancti. Ac per Hieremiam Filius dicit [2]: Duo mala fecit populus meus : Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, etc. »

Chrysostomus vero copiose hoc in homilia quadam explicat, ubi eadem illa fere de aqua testimonia proferens, « (2) Ob id, *inquit*, Salvator ostendit, seipsum fontem esse vitæ, et aquam vivam esse Spiritum sanctum. » Mox eumdem Spiritum ait esse ex Deo, tanquam ex fonte, ut Hieremiæ verba illa demonstrant : « (3) Vides, *inquit*, fontem aquæ Deum, aquam autem vivam Spiritum sanctum; fons aquæ vivæ Pater est; flumen ex fonte procedens Filius; aqua fluminis Spiritus sanctus. »

II. Cyrillus in commentariis in Joannem [3] eadem verba declarans, Christum esse fontem, Spiritum sanctum aquam, interpretatur. Et dialogo septimo, sub finem observat, quemadmodum Pater apud Hieremiam [4] fontem se aquæ vivæ nominat, ita Christum Joannis 7. itidem se appellare fontem: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat, etc. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Quæ Joannis in Evangelio verba interpretationem esse superiorum illorum Hieremiæ, Cyrillus asserit, (4) et ad sancti Spiritus « naturam, et efficientiam » referri.

Solent et a Græcis orthodoxis citari acta Nicæni concilii in disputatione Leontii episcopi Cæsareæ Cappadociæ cum philosopho, qui locus apud Gelasium Cyzicenum actorum illorum scriptorem legitur (5). In quo similitudo ista fontis, fluminis, et aquæ latius edisseritur; atque inter alia Spiritum ait ἀναβλύζειν, id est *scaturire* ex Filio; idque ex Joannis verbis probat: *Si quis sitit, veniat ad me*, et, *Hoc autem dixit de Spiritu, etc.*

Eodem pertinent et alia verba, quibus Spiritus sancti processio a Patre, Filioque declaratur; quæ aquæ de fonte manantis eruptio-

(1) ATHANAS. Οἶδε γὰρ παρὰ τῷ Θεῷ Πατρὶ ὄντα τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὡς καὶ διὰ Ἱερεμίου ὁ Υἱὸς λέγει· δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου· ἐμὲ ἐγκατέλιπε πηγὴν ὕδατος ζῶντος, etc.

(2) CHRYS. tom. 5. pag. 684. Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ δείκνυσιν ἑαυτὸν πηγὴν ζωῆς, καὶ ὕδωρ ζῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(3) Idem. Ὁρᾷς πηγὴν ὕδατος τὸν Θεὸν, ζῶν δὲ ὕδωρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πηγὴ ὕδατος ζῶντος ὁ Πατήρ· ποταμὸς ἐκ τῆς πηγῆς προερχόμενος, ὁ Υἱὸς· ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(4) CYRILLUS. Ὁ δὴ διατρανῶν εὖ μάλα, καὶ καθιστῶν ἐναργές ὁ θεσπέσιος, καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης εἰς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος φύσιν τε, καὶ ἐνέργειαν ἀποφέρει, λέγων· τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος, οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν.

(5) GELASIUS lib. 2. cap. 22. Ὅτι δὲ ἐξ αὐτοῦ ἡμῖν ἀναβλύζον ἐστί, σαφέστατα ἐν Εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν αὐτὸς ὁ Κύριος, εἰπών· ἐάν τις διψᾷ ἐρχέσθω πρός με, etc.

[1] Pag. 469. — [2] Jer. 2. 13. — [3] Lib. 5. p. 470. et seq. — [4] Cap. 2.

nem indicant, ut προχεῖσθαι, προϊέναι, et cetera. Hæc enim non minus processioni Spiritus a Filio, quam a Patre, tribuuntur.

Ita Cyrillus in epistola ad Nestorium : « (1) Quamvis enim Spiritus in subsistentia propria sit, quatenus Spiritus est, et non Filius ; est tamen ab ipso non alienus. Profunditur autem ab ipso, non minus profecto, quam ex Deo, et Patre. » Qui locus eo pluris est faciendus, quod ibidem de eo Cyrillus agit, quod οὐσιῶδες est Spiritui sancto. Nam consubstantialem esse Filio probat ex eo, quod ab ipso perinde, atque a Patre profluit. Ergo substantialis processio significatur, non externa illa charismatum largitio, quæ non minus ab ipsomet Spiritu, quam a Patre, Filioque proficiscitur, neque substantiam ipsius attingit. Vide et alia Cyrilli testimonia superiori allata capite, in quibus Spiritus sanctus προχεῖσθαι, et προϊέναι dicitur a Filio, sicut et a Patre. Velut in primo disputationum cum Palladio ; ubi ἐξ ἀμφοῖν προχεῖσθαι, *ex ambobus profluere* dicitur. Et in secundo commentariorum in Joannem, προχεῖσθαι ἐκ Υἱοῦ. In secundo vero Thesaurorum, προϊέναι ἐκ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, *procedere ex Patre, et Filio*. Et ad Reginas, προϊέναι δι' ἀμφοῖν, *per ambos procedere*.

III. Jam vero omnia ista vocabula, quibus persona quæpiam πηγὴ, id est *fons* alterius esse dicitur, et hanc πηγάζειν, *scaturire facere* ; vel hæc ab illa προχεῖσθαι, προϊέναι, ἀναβλύζειν, *profundi*, *prodire*, aut *erumpere*, substantialem emanationem significant, ac processionem ejusmodi, qua persona subsistentiam accipit ; quam ἐκπόρευσιν appellant græci theologi. Idque ex antiquorum testimoniis ostenditur.

Athanasius in oratione secunda luculenter τῆς πηγῆς significationem ejusmodi commendat, dum Patrem Filii esse fontem asserit ; indeque concludit, Filium ex æterno extitisse, hoc est ab illo fonte manasse ; et Arianos contradicentes redarguit, quod fontem illum aliquando fuisse siccum velint. « (2) Nonne igitur, *inquit*, impie loquitur, qui dicit : Erat aliquando, cum non esset Filius ? Perinde est enim, ac si diceret : Erat aliquando fons ille siccus ; erat sine vita, et sapientia. At ejusmodi fons esse nequit. Quod enim e seipso non gignit, non est fons. » Tum in libro ad Serapionem de Spiritu sancto [1], et in oratione contra Sabellianos, Patrem vocat « (3) radicem et fontem Filii, et Spiritus sancti. » Basilius item in homilia adversus eosdem, Deum ait esse ῥίζαν καὶ πηγὴν, id est *radicem et fontem* Spiritus sancti. Ut et Cyrillus in Paschali epistola 11. Et libro primo in Joannem, « (4) Filium in Patre, tamquam in fonte inesse » dicit. « Nam in istis vocabulum fontis tantummodo id ex quo significat. » Et capite 5. Patrem vocat « (5) fontem artificis Verbi. » Item in libro primo contra Nestorium, matrem appellat « (6) fontem carnis Filii sui, » hoc est causam ; nec non Dialogo primo [2].

Maximus quoque martyr centuria prima capitum Theologicorum, capite 4, Patrem esse dicit « (7) genitorem Filii, Spiritus vero sancti fontem. »

Sic Lactantius libro secundo, capite 8. « Quod ortum est, habuit fontem, unde oriretur. »

Basilius itidem in quinto contra Eunomium, « (8) Spiritus, *ait*, sanctus nihil in seipso habens adventitium, sed ex æterno habens omnia, tamquam Spiritus Dei, et ex ipso progressus, principium hunc habens, tanquam sui fontem, indeque scaturiens. Sed et ipse quoque fons est bonorum illorum, quæ recensuimus. Verum ille, qui ex Deo scaturit, subsistens est ; hæc vero dona, quæ ex ipso manant, illius sunt efficientiæ. » Quo ex loco perspicuum est, notionem huic voci πηγῆς subjectam, principium, id est τὸ αἴτιον, causamque continere. Siquidem Deum fontem esse Spiritus sancti declarat eo

(1) Cyril. Εἰ γὰρ καὶ ἔστιν ἐν ὑποστάσει τὸ Πνεῦμα ἰδικῇ, καθὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ οὐχ Υἱὸς, ἀλλ' οὖν ἐστι οὐκ ἀλλότριον αὐτοῦ. Προχεῖται δὲ παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρός.

(2) Athan. orat. 2. pag. 149. Πῶς τοίνυν οὐκ ἀσεβεῖ ὁ λέγων, ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς ; ἴσον γάρ ἐστιν εἰπεῖν· ἦν ποτε ἡ πηγὴ ξηρά· ἦν χωρὶς τῆς ζωῆς, καὶ τῆς σοφίας. Ἡ δὲ τοιαύτη οὐκ ἂν εἴη πηγή. Τὸ γὰρ μὴ ἐξ αὐτοῦ γεννῶν, οὐκ ἔστι πηγή.

(3) Athan. orat. contra Sabell. pag. 515. Ἀλλ' ἔστι μὲν ὁ Πατὴρ, τέλειον ἔχων τὸ εἶναι, καὶ ἀνελλιπὲς, ῥίζα, καὶ πηγὴ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος.

(4) Cyril. l. in Joan. pag. 12. Ἀδικήσει δὲ ὅλως οὐδὲν τὸ ὡς ἐν πηγῇ τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὑπάρχειν ἐννοεῖν. Μόνον γὰρ τὸ ἐξ οὗ τὸ τῆς πηγῆς ἐν τούτοις ὄνομα σημαίνει.

(5) Idem pag. 47. Πηγὴ τοῦ δημιουργοῦντος Λόγου.

(6) Idem lib. 1. contra Nestor. cap. 4. Ἀλλ' ἡ τεκοῦσα γυνὴ καί τοι μόνης οὖσα πηγὴ τῆς σαρκὸς, etc.

(7) Maxim. Εἷς Θεὸς, ἐνὸς Υἱοῦ γεννήτωρ Πατὴρ, καὶ Πνεύματος ἑνὸς ἁγίου πηγή.

(8) Basil. cap. ult. lib. 5. contra Eunom. pag. 141. Οὐδὲν ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἐπίκτητον· ἀλλ' ἀϊδίως πάντα ἔχων ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνὸς, αἴτιον αὐτὸν ἔχον ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ, κἀκεῖθεν πηγάζον. Πηγὴ δὲ καὶ αὐτὸ τῶν προειρημένων ἀγαθῶν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον, ἐνυπόστατόν ἐστι· τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα, ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσι.

[1] Pag. 359.

[2] Pag. 395.

ipso, quod sit ejus αἴτιον, hoc est *principium*. Tum ipsummet Spiritum sanctum πηγὴν esse dicit donorum et charismatum, quorum utique causa est, et efficiens principium.

IV. Chrysostomus item in homilia quadam de Spiritu sancto, quæ sic incipit, χθὲς ἡμῖν, ὦ φιλόχριστοι, vim, et proprietatem earum vocum accurate sic explicat : « (1) Quæ est vis vocabuli processionis ? Ut generationis nomen Scriptura prætermittat, ne filium appellet ipsum, Spiritum sanctum nominat, qui a Patre procedit. Inducit ipsum procedentem, velut aquam a fonte manantem, secundum illud, quod de paradiso dictum est [1] : *Fluvius autem egreditur ex Edem* ; egreditur, et scaturit. Pater fons aquæ vivæ dicitur secundum prophetam Jeremiam dicentem [2], etc. Qui a Patre procedit. Quid procedit? Spiritus sanctus. Quomodo ? Sic, tanquam aqua de fonte. Unde hoc? Quia Spiritus sanctus aqua vocatur. Ait Salvator : Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ipsius fluent aquæ vivæ. Et hanc aquam interpretans Evangelista, subjicit : Hoc autem dicebat de Spiritu, quem accepturi erant credentes in ipsum. Si igitur Joannes evangelista declarans Spiritum sanctum, dixit aquam vivam ; Pater vero dicit, Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ ; fons est Spiritus Pater. Ob id etiam ex Patre procedit. » Ad hæc Chrysostomi verba tam diserta, et luculenta nihil est opus addere, ut hanc fontis, emanationisque de fonte, et aliorum ejusmodi similitudinem principium substantiale esse monstremus, a quo persona profluens habet ut existat, in seque subsistat.

Sic auctor dialogi primi Macedoniani cum orthodoxo, qui inter Athanasii opera editus est, Spiritum sanctum ait esse « (2) natura sanctum, natura bonum, natura incorruptum, natura immortalem, tanquam Spiritum Dei, et ex ipso scaturientem, hoc est procedentem. » Igitur πηγάζειν idem est, quod ἐκπορεύεσθαι, hoc vero substantialem processionem significat.

Tum in altero dialogo, qui est de Trinitate secundus contra Anomœum, egregie ad mentem nostram sic loquitur : « (3) Spiritum sanctum ingenitum dicimus, quia effectorem non habet : non tamen principio carentem. Habet enim principium Deum, non ut effectorem ; sed ut sui ipsius fontem. Nam uti fons, quam emittit aquam, eam non extrinsecus efficit, sed a seipso scaturire faciens habet ; sic etiam Deus fons est Spiritus sancti ; ut dictum est, et præbitor ipsius, non ipsum extrinsecus assumens, sed ex seipso manare faciens. » Quamobrem cum Filius πηγὴ, id est *fons* dicatur Spiritus sancti, et hic ex illo πηγάζει, et ἀναβλύζειν, nihil aliud significari potest, quam οὐσιώδης a Filio processio, cujusmodi a Patre esse cognoscitur.

V. Secundo persuadent hoc ipsum loca illa veterum, quæ Spiritum sanctum asserunt ἐκ τῆς οὐσίας, *ex substantia* esse Filii, vel Patris simul, ac Filii. Etenim locutionis istius vis hæc est, ut substantivam personæ unius ex altera processionem, et originem significet ; ex persona, inquam, alterius, et hypostasi, ne Græculorum tergiversatio locum hic habeat, qui aliud esse volunt ἐκ τῆς οὐσίας esse, aliud ἐκ τῆς ὑποστάσεως.

Quod quidem iis ex Patrum testimoniis efficitur, quæ Filii generationem, et οὐσιώδη productionem a Patre non aliter declarant, quam ut ex Dei, vel Patris substantia extitisse dicant. De qua re luculenta est Nicænorum Patrum auctoritas, qui in symbolo suo ita scripserunt. « (4) Et in unum Dominun Jesum Christum filium Dei, genitum ex Patre, uni-

(1) CHRYS. tom. 6. pag. 729. Τίς δὲ ἡ δύναμις τοῦ ἐκπορεύεται ; ἵνα τὸ τῆς γεννήσεως ὄνομα παρέλθῃ ἡ Γραφή· ἵνα μὴ Υἱὸν αὐτὸν καλέσῃ, λέγει Πνεῦμα ἅγιον, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Εἰσάγει αὐτὸ ἐκπορευόμενον ὡς ὕδωρ ἀπὸ πηγῆς βρύον, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τοῦ παραδείσου· ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ. Ἐκπορεύεται, καὶ πηγάζει. Ὁ Πατὴρ πηγὴ ὕδατος ζῶντος· λέγεται κατὰ τὸν προφήτην Ἱερεμίαν τὸν λέγοντα, etc. Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· τί ἐκπορεύεται ; τὸ Πνεῦμα· τὸ ἅγιον. Πῶς ; ὡς ἀπὸ πηγῆς ὕδωρ. Πόθεν τοῦτο ; ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὕδωρ καλεῖται. Λέγει ὁ Σωτὴρ· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος. Καὶ ἑρμηνεύων ὁ Εὐαγγελιστὴς τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἐπάγει· τοῦτο δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ Πνεύματος, οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. Εἰ τοίνυν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης σαφηνίζων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἶπε τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν, ὁ δὲ Πατὴρ λέγει, ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, πηγὴ τοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.

(2) ATHAN. tom. 2. pag. 234. Φύσει ἅγιον, φύσει ἀγαθὸν, φύσει ἄφθαρτον, φύσει ἀθάνατον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πηγάζον, ἤτοι ἐκπορευόμενον.

(3) Idem pag. 178. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ λέγομεν ἀγέννητον. Οὐ γὰρ ἔχει γενεσιουργὸν, ἀλλ' οὐκ ἀναίτιον. Ἔχει γὰρ αἴτιον τὸν Θεὸν, οὐκ ὡς γενεσιουργὸν, ἀλλ' ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ. Καθάπερ γὰρ ἡ πηγὴ οὐ γενεσιουργεῖ ἔξωθεν ὃ χορηγεῖ ὕδωρ, ἀλλ' ἐξ ἑαυτῆς πηγάζουσα ἔχει, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς πηγὴ τοῦ Πνεύματός ἐστιν, ὡς εἴρηται, καὶ χορηγὸς αὐτοῦ, οὐκ ἔξωθεν αὐτὸ προσλαμβάνων, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ πηγάζων.

(4) NIC. symb. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός.

[1] Gen. 2.

[2] Cap. 1.

genitum, hoc est ex substantia Patris. » (1) Quam ἐπεξήγησιν contra subdolam Eusebii Nicomediensis, et sodalium ejus calumniam dedita opera Patres adjecisse narrat Athanasius [1]; quod expressius, quam si simpliciter ex Deo esse dicatur, Filii cum Patre germanitatem significet. Citatur ejusdem Athanasii locus ab Joanne Becco ex epistola, quæ hoc initium habet : *Recte fecisti, quod mihi commotam a te quæstionem exposuisti*, ubi inter alia ista scripsit [2] : « (2) Non extrinsecus quæpiam est inventa Filii substantia, neque ex non extantibus introducta; sed ex Patris substantia ortum habuit, velut a luce splendor, aut ut vapor ex aqua. »

Sic in dialogo disputationis cum Ario apud Nicæam habitæ apud Athanasium eumdem, Davidis illa verba, *Ex utero ante Luciferum genui te*, dicuntur « (3) significare nativitatem Filii ex paterna substantia. » Et subinde. « (4) Nulla igitur alia de causa ventrem nominat, quam ut demonstret, Filium ipsum ex Patris genitum esse substantia. » Item : « (5) Cum igitur Scriptura dicit : Ex utero genitum esse Filium, germanitatem Filii ex divina hypostasi significat. » Hæc ex dialogo illo Beccus attulit, qui liber falso Athanasio inscribitur. Idem porro Beccus epistolam synodi Hierosolymitanæ ad Ecclesiam Alexandrinam laudat; quæ sic incipit : *Omnibus nobis ex diversis provinciis in unum congregatis;* ubi ista legi dicit : « (6) Qui enim Arianam hæresim damnarunt, agnoscunt non creaturam esse Verbum, sed fetum ex substantia prodeuntem; et substantiam Patris principium, et radicem, et fontem esse Filii. » Qui locus etiam a Demetrio citatur in libro de processione Spiritus sancti [3].

VI. Verum synodus ista Hierosolymitana ab Arianis celebrata est anno Christi 335. in Ecclesiæ dedicatione, quam sub Martyrii nomine Constantinus extruxerat; neque synodica illius, quam Athanasius descripsit [4], tale quidquam habet, ac dogmaticum nihil omnino continet; sed tantummodo Arium, et qui cum eo ab catholica communione ejecti fuerant, Imperatoris jussu restitutos in integrum esse testatur, eorum approbata fide. Tantum abest, ut ea in epistola sua posuerint, quæ a Becco commemorantur. Sed nihil istis auctoritatibus opus est. Nam satis aliunde constat, cum persona aliqua ἐκ τῆς οὐσίας, *ex substantia* procedere personæ alterius dicitur, nihil esse aliud, quam ab ea secundum substantiam existere, ac produci. Quod cum ceteri passim græci Patres significant, tum Damascenus; qui « (7) solum *ait* Filium esse genitum; quippe qui e substantia Patris sine ullo principio, ac tempore sit genitus. Solum item Spiritum e substantia Patris, non genitum, sed procedentem. » Sic etiam Cyrillus Alexandrinus libro 31. Thesauri Spiritum sanctum « (8) ex Patris *ait* esse substantia, vel essentia. » Et in libro secundo contra Nestorium, « (9) Verbum, *inquit*, cum sit natura Deus, et ex ipso, id est e substantia ipsius, factum est caro. » Igitur *ex Deo*, et *ex Dei substantia* prodire, unam et eamdem habent notionem. Quod et libro 9. in Joannem Cyrillus idem docet : « (10) Quomodo, *inquit*, non est ex Deo Spiritus, id est ex ipsius substantia? » Citantur et ab Emmanuele Caleca, capit. 27, Cyrilli varia loca, ex quodam capite de æternitate Filii. Ut cum ait « (11) ipsum tamquam

(1) ATHAN. de Syn. pag. 701. Ἐκ μὲν γὰρ τούτου τὸ γνήσιον ἀληθῶς Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα γνωρίζεται.

(2) Idem in oratione, cujus initium est : Καλῶς ἐποίησας δηλώσας μοι τὴν γενομένην παρὰ σοῦ ζήτησιν. Οὐκ ἔξωθέν τίς ἐστιν ἐφευρετεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισήχθη· ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἔφυ, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, καὶ ὡς ὕδατος ἀτμίς.

(3) Tom. 1. Athan. pag. 98. Οὐκοῦν ὁ Θεὸς λέγων πρὸς τὸν ἴδιον Υἱὸν διὰ τοῦ Προφήτου· ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε, σημαίνει τὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας γέννησιν τοῦ Υἱοῦ.

(4) MOX : Δι' οὐδὲν οὖν ἕτερον γαστέρα ὀνομάζει, ἢ ἵνα παραστήσῃ αὐτὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεγεννῆσθαι.

(5) MOX : Ὅταν οὖν φάσκει ἡ Γραφὴ· ἐκ γαστρὸς γεγεννῆσθαι τὸν Υἱόν, τὴν ἐκ τῆς θείκης ὑποστάσεως γνησιότητα τοῦ Υἱοῦ σημαίνει.

(6) SYNODICA epist. Hier. conc. quæ sic incipit : Πᾶσι μὲν ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθοῦσιν ἐξ ἐπαρχιῶν διαφόρων, etc. Οἱ γὰρ τὴν Ἀρειανικὴν αἵρεσιν ἀναθεματίσαντες, γινώσκοντές εἰσι μὴ κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας γέννημα εἶναι τὸν Λόγον, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς ἀρχὴν, καὶ ῥίζαν, καὶ πηγὴν εἶναι τοῦ Υἱοῦ.

(7) DAMASC. Μόνος ὁ Υἱὸς γεννητὸς, ἐκ γὰρ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἀνάρχως, καὶ ἀχρόνως γεγέννηται. Καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον.

(8) CYR. pag. 335. Διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρός.

(9) Id. lib. 2. con. Nestor. p. 56. tom. 6. Ὅτι Θεὸς ὢν φύσει, καὶ ἐξ αὐτοῦ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, γέγονε σὰρξ ὁ Λόγος.

(10) Lib. 9. in Joan. pag. 813. Πῶς οὐκ ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, τοῦτ' ἔστιν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ;

(11) Idem. Ἦν ἄρα τῷ Πατρὶ συναΐδιος ὁ Υἱὸς, ὥσπερ ἀπό τινος πηγῆς τῆς πατρῴας ἀναβλύζων οὐσίας.

[1] L. de Dec. Nic. Syn. p. 415. et lib. de Syn. p. 701. — [2] Cap. 11. — [3] Cap. 6. — [4] L. de Syn. p. 686.

ab fonte aliquo, ex paterna scaturire substantia. » Item : « (1) Hic enim ex Patris substantia prodiens, patrem eum statim, qui se genuit, ostendit. » Tum : « (2) Totum esse Filii ex Patris substantia prodit. » Item : « (3) Quæ enim passio circa solem fieri videtur, cum lumen parit? Quænam in igne divisio accidit, cum ex seipso illuminationem suam emittit? Quod si istæ res et citra divisionem generant, et quæ ex sese prodeunt, citra passionem emittunt; nonne multo magis illarum conditor naturæ suæ splendorem emittit? » Vide Bessarionem libro de processione Spiritus sancti.

VII. In his, et similibus Patrum testimoniis nihil aliud est, ex substantia, vel usia Patris gigni, aut prodire Filium, vel Spiritum sanctum, quam ex ejus hypostasi, ac persona, ut vel Græculi ipsi fatebuntur. Atqui eodem modo veteres iidem asserunt, ex substantia Filii procedere Spiritum sanctum. Cyrillus enim Joannis verba illa declarans, *Non enim loquetur a semetipso*, hoc inter alia scribit : « (4) Non enim alienus ab Unigeniti substantia Spiritus sanctus intelligitur; procedit vero naturaliter ex ipsa, cum nihil præter illum aliud sit, quod ad naturæ identitatem attinet, quamvis in propria forte subsistentia intelligatur existens. » Tum postea. « (5) Propterea addidit : Quæ ventura sunt, nuntiabit vobis; tantum non ita dicens : Id signum erit vobis omnino ex mea substantia Spiritum sanctum, ac velut mentem esse meam, quod ventura dicet vobis, quemadmodum et ego. »

Rursus ex Thesauris citantur hæc a Joanne Becco : « (6) Tanquam enim e substantia existens illius, qui sanctis eum præbet, nimirum Filii. » Item, « Necesse est deinceps fateri, ex substantia ipsum existere Filii, ac Dei, cum omnem ejus vim, et efficientiam habeat. » Ac rursus, « (7) Necesse est Spiritum confiteri ex substantia esse Filii. » Et [1], « Igitur ex substantia Filii Spiritus est. » Item in eodem libro Thesauri 31. (8) ex eo, quod Paulus Spiritum Christi nominat, ita concludit : « (9) Hinc habes, ex Salvatoris substantia Spiritum sanctum esse, nec alienum ab unius deitatis essentia. »

Alii ex amborum, Patris scilicet, ac Filii, substantia dicunt existere Spiritum sanctum, ut Epiphanius superiori a nobis capite citatus [2], necnon Cyrillus in secundo Thesaurorum capite illo, cujus inscriptio est : *Ex substantia Patris, et Filii esse Spiritum sanctum.* Quocirca fatendum est, ex utriusque tum οὐσίᾳ, tum persona et hypostasi prodire, et existere Spiritum sanctum ; idque οὐσιωδῶς, ut Cyrillus expresse loquitur in plerisque locis, quos antecedens caput ostendit.

VIII. Tertio ex iis Patrum sententiis, quæ Spiritum sanctum proprium esse Filii, vel substantiæ Filii declarant, substantialis illius ab hoc processio colligitur. Etenim idcirco Filium a Patre produci, vel existere nonnulli ex illis asserunt, quoniam proprius est Patris, vel substantiæ paternæ. Sic Athanasius ab Joanne Becco citatus in oratione prima contra Arianos, cujus initium est, Αἱ μεν αἱρέσεις, etc. quæ tamen secunda in vulgatis inscribitur, sic ait : « (10) Quoniam enim Verbum proprium est natura substantiæ Dei, ex ipso est, et in ipso. » Tum in eadem oratione passim ἴδιον τῆς οὐσίας, id est *proprium substantiæ Patris* esse Verbum, aut Filium, pro eodem usurpat, atque a Patre esse productum. « (11) Filius, *in-*

(1) Item. Ὁ μὲν γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς προελθὼν Πατέρα εὐθὺς ἔδειξε τὸν γεννήσαντα.

(2) Item. Σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας πρόεισι.

(3) Tum. Ποῖον γὰρ πάθος περὶ τὸν ἥλιον ὁρᾶται γινόμενον, ὅτε τίκτει τὸ φῶς; ποῖος συμβαίνει περὶ τὸ πῦρ μερισμὸς, ὅταν ἐκπέμπει τὸν ἐξ ἑαυτοῦ φωτισμόν; εἰ δὲ ταῦτα γεννᾷ μὲν ἀμερίστως, ἐκπέμπει δὲ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀπαθῶς· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὁ τούτων ποιητὴς τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἐκπέμπει τὸ ἀπαύγασμα.

(4) Cyr. 10. in Joan. pag. 925. Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται Πνεῦμα, πρόεισι δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοοῖτο τυχὸν ἰδιοσυστάτως.

(5) Ibid. pag. 926. Διὰ γάρ τοι τοῦτο προστέθεικεν, ὅτι καὶ τὰ ἐρχόμενα εὐαγγελεῖ ὑμῖν· μονονουχὶ λέγων, ὅτι σημεῖον τοῦτο ἔσται ὑμῖν, ὅτι δὴ πάντως ἐκ τῆς ἐμῆς οὐσίας τὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ οἷον ἐμός ἐστι νοῦς, τὸ ἐρεῖν αὐτὸν τὰ ἐρχόμενα, καθάπερ ἐγώ.

(6) Id. in 31. Thes. pag. 336. Ὡς γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχον τοῦ χορηγοῦντος αὐτὸν τοῖς ἁγίοις τοῦ Χριστοῦ δηλαδή.

Item : Ἀναγκη λοιπὸν ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν αὐτὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ, καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τήν τε δύναμιν, καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔχον.

(7) Idem. Ἀναγκη τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ Υἱοῦ.

(8) Id. Οὐκοῦν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

(9) Ibid. pag. 334. Δέχου μοι πάλιν ἐντεῦθεν ὀρθὰς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰς ἐννοίας, ἵνα δὴ καὶ ἐκμάθῃς ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχον οὐσίας, καὶ τῆς μιᾶς θεότητος οὐκ ἀλλότριον.

(10) Athan. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ἐστιν ἴδιος φύσει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ τέ ἐστι, καὶ ἐν αὐτῷ.

(11) Athan. orat. 2. pag. 140. Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει

[1] Cap. 1.

[2] Ancor. num. 7.

quit, verus natura 'germanus est Patris, proprius ejus substantiæ, Sapientia unigenita. » Idque opponitur ei, quod est ἔξωθεν, extrinsecus produci : « (1) Non igitur Verbum creatura est, sed solus Patris proprius. Item : « (2) Non peregrinus, sed Patris substantiæ proprius est; » atque ejusmodi complura ibidem loca sunt, quæ hoc efficiunt, propriam esse substantiæ alicujus personæ personam alteram, idem esse, atque ab ea procedere. At vero Spiritus sanctus proprius Filii, vel substantiæ Filii non raro ab illis vocatur. Athanasius certe in epistola ad Serapionem insigniter hoc docet : « (3) Ergo, *inquit*, non ex creatarum rerum genere est Spiritus sanctus ; ac demonstratum est, magis proprium ipsum esse Filii, neque alienum a Deo. » Idem : « (4) Quod si Filius, quoniam ex Deo est, proprius est substantiæ ipsius ; necesse est et Spiritum, qui ex Deo dicitur, proprium esse Filii secundum substantiam. » Cyrillus Alexandrinus libro nono commentariorum in Joannem ad illa Evangelistæ verba : *Et ego rogabo Patrem*, etc. « (5) Nonne, *inquit*, dicendum est, imo omnino credendum, quia una cum Patre naturalibus deitatis bonis substantialiter Filius communicet, eodem modo Spiritum habere, quo Pater habere intelligitur, non adventitium, neque deforis? Stultum enim, atque furiosum est ita sentire. Sed quemadmodum unusquisque nostrum proprium in seipso spiritum continet, et ab intimis visceribus ad exteriora profundit. Propterea corporaliter Christus sufflavit, ostendens hoc signo, quia quemadmodum ab ore humano corporaliter humanus spiritus procedit, sic ex divina substantia congruenter divinitati Spiritus, qui ab ea est, profunditur. »

IX. Hic tametsi Cyrillus mentionem inserat profusionis illius, qua dona Spiritus sancti extrinsecus a Deo communicantur, pertinet hoc tamen ad intimam, et substantialem processionem Spiritus ejusdem, qua « ex divina Filii substantia profunditur, » uti flatus noster ex visceribus nostris emittitur ; præsertim cum externa illa Spiritus sancti missio ab æterna, et substantiali processione minime discrepet, quod ad personam ipsam attinet, quæ mittitur, uti postea dicetur. Ad hæc Spiritus sancti dona nequaquam ex divina substantia profunduntur ; unde necesse est οὐσιώδη esse manationem illam, de qua Cyrillus loquitur, ut ex ea Spiritum demonstret non adventitium esse Filio, sed ex ejus interiore substantia proficisci. Atque hoc præclare Cyrillus idem in decimo commentariorum in Joannem adstruit. « (6) Nam quum Spiritum veritatis, *inquit*, id est suum (ipse enim veritas est) paracletum appellaverit, ex Patre ipsum procedere ait. Nam sicut Filii Spiritus est naturaliter in ipso manens, et per ipsum procedens, sic certe Patris quoque Spiritus est. » Et mox : « Credere namque debemus, quoniam Spiritus sic proprius Filii est, sicut sane ipsius quoque Dei Patris. » Tum in eodem libro, verba hæc interpretans : *Quum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem :* « (7) Vide, *inquit*, ut vigilanti voce usus est ; vide, quam prudenter loquitur. Cum enim ante dixisset, venturum ad ipsos Paracletum, Spiritum veritatis ipsum nominavit, hoc est suimetipsius. Est enim ipse veritas. Ut autem scirent discipuli, non alienum, ac peregrinum ipsius adventum, sed seipsum alio modo daturum promittere ; Spiritum veritatis, id est

γνήσιός ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ, σοφία μονογενής.

(1) Ibid. Οὐκ ἄρα κτίσμα ἐστὶν ὁ Λόγος, ἀλλὰ μόνος ἴδιος τοῦ Πατρός.

(2) Ibid. Οὐ ξένος, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐστὶν ἴδιος.

(3) ATHAN. ad Serap. pag. 364. Ἆρα οὖν, οὐ τῶν κτισμάτων ἐστὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ δέδεικται μᾶλλον ἴδιον εἶναι τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὐ ξένον τοῦ Θεοῦ. Vide et pag. 345.

(4) Ibid. Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς, ἐπειδὴ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐστιν, ἀνάγκη καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ἴδιον εἶναι κατ' οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ.

(5) CYR. 9. in Joan. pag. 810. Τῶν γὰρ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς κοινωνὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὅνπερ ἂν νοοῖτο καὶ ὁ Πατὴρ, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδὲ ἔξωθεν· εὐθὺς γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν οὕτω φρονεῖν· ἀλλ' ὡσπερ καὶ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ Πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγχνων εἰς τὸ ἔξω προσχέει. Διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνὺς ὅτι καθάπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρωπείου πρόεισι τὸ Πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπρεπῶς προχεῖται τὸ ἐξ αὐτῆς.

(6) CYRIL. 10. in Joan. pag. 910. Ἰδοὺ γὰρ ἰδοὺ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν ἑαυτοῦ τὸν Παράκλητον εἰπὼν, παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν ἐκπορεύεσθαι φησίν. Ὥσπερ γάρ ἐστιν ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ φυσικῶς ἐν αὐτῷ τε ὑπάρχον, καὶ δι' αὐτοῦ προϊὸν· οὕτω καὶ τοῦ Πατρός.

Ibid. Πιστεύειν δὲ μᾶλλον ἀκόλουθον, ὡς ἐπεί περ ἴδιόν ἐστιν αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, ἀποστέλλει τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς πρὸς ἁγιασμόν.

(7) Ibid. pag. 925. Βλέπε ὡς ἐγρήγορεν ἡ φωνή· ὅρα τοῦ λόγου τὴν νῆψιν. Προειρηκὼς γὰρ ἥξειν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὠνόμασεν αὐτὸν, τουτέστιν ἑαυτοῦ. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ἀλήθεια. Ἵνα δὲ εἰδεῖεν οἱ μαθηταὶ, ὡς οὐκ ἀλλοτρίαν, καὶ ξένην αὐτοῦ ἐπιφοίτησιν, ἀλλ' ἑαυτὸν ἑτέρως ἐπιδώσειν ἐπαγγέλλεται, Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν ἑαυτοῦ τὸν Παράκλητον ἀποκαλεῖ. Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται Πνεῦμα. Πρόεισι δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον ὅσον εἰς ταὐτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοεῖται τυχὸν ἰδιωσυστάτως.

sui ipsius, Paracletum nominat. Non enim alienus ab Unigeniti substantia Spiritus sanctus intelligitur. Sed ex ipsa naturaliter procedit, nihil ab ipso diversum existens, quantum ad naturæ identitatem attinet, etsi per se consistens fortassis intelligitur. » Longum esset omnia percensere loca, in quibus Cyrillus substantiæ Filii proprium dicit esse Spiritum sanctum, vel Filii proprium. Ut in nono Anathematismo; ubi « proprium ipsius esse Spiritum » ait. Et ad eumdem Anathematismum Theodoreto respondens, « (1) perinde esse Filii Spiritum *ait*, atque ipsius Patris; » idque in libro etiam ad Reginas docet [1]. Tum in libro contra Nestorium quarto plus semel. Quin etiam sæpius Filii proprium esse dicens Spiritum sanctum, addit explicandi gratia, ex ipso esse, ut antecedenti capite demonstravimus; quod recte Manuel Calecas observavit [2]. Adjungamus illustrem S. Maximi locum, quem Beccus adducit ex tractatu de candelabro Zachariæ prophetæ, in quo ista scribit: « (2) Nam Spiritus sanctus, quemadmodum natura Dei est, ac Patris secundum substantiam; sic est Filii secundum substantiam, tanquam qui ex Patre substantialiter per Filium genitum inexplicabili modo procedat. » Quocirca fatendum est, Spiritum sanctum, qui et ex Filii substantia procedere, et substantiæ Filii proprius esse dicitur, aut etiam Filii Spiritus, originem a Filio ducere; quemadmodum ex eo, quod Filius proprius Patris, ejusque substantiæ dicitur, ex eodem oriri ab Athanasio colligitur, ut paulo ante didicimus.

X. Hunc locum erudite pertractarunt Manuel Calecas in libro contra Græcos, cap. 22. et Demetrius Cydones in libro de processione Spiritus sancti, capite 10. Qui hoc probant, non posse ista dici, Spiritum sanctum esse *Filii Spiritum*, vel *proprium Filii*, nisi principii, et ejus, quod oritur a principio, inter ambos intercedat ratio. Primum, quia ἀναφορικῶς, id est *secundum relationem* usurpantur ista; at relatio nulla est in divinis, nisi ex origine petita. Deinde « (3) cum unum alterius dici, vel hoc hujus proprium (ait Calecas, et iisdem fere verbis Demetrius) in divinis, rejecta materia, et iis, quæ materiam consequuntur, neque tanquam membrum, neque ut possessio, neque ratione alicujus excellentiæ, vel alterius cujuspiam affinitatis queat; sed ratione sola principii, et ejus, quod est a principio, in quo uno alterum ab altero discerni comprehendimus; perspicuum est, cum dicimus, Spiritum sanctum proprium esse Filii, id sola illa principii ratione dictum intelligi posse. » Non enim idcirco ita loquimur, quod sint invicem ὁμοούσιοι, id est *ejusdem substantiæ;* quia si vera hæc esset ratio, non minus Filius dici posset esse Spiritus sancti, vel ejus proprius, quam hic illius. At est inauditum, Filium esse proprium Spiritus sancti. Prorsus igitur alterum ideo dicitur, quod a Filio procedat Spiritus, non a Spiritu Filius. Hæc illi; quibus et Bessario in libro de processione sancti Spiritus accedit [3]; et ante hos omnes Anselmus in libro de processione Spiritus sancti idipsum erudite pertractavit capite 13. Sed neque ob id proprius Filii Spiritus sanctus dicitur, quod ab illo donatur, ac mittitur; primum quod istud ipsum, donari, ac mitti, originis indicium est ejus, quod mittitur, a mittente, ut sequens liber ostendet. Deinde ita Calecas disputat: « (4) Donari Spiritum sanctum, res est, quæ fit in tempore; at proprium esse Filii Spiritum sanctum, sempiternum est quippiam. Non potest autem, quod in tempore fit, causa illius esse, quod est æternum. Nam si homini, quod ei proprium est, inest semper, quandiu vivit; multo magis hoc in divino Verbo accidet. » Hoc posterius argumentum Calecæ non satis concludit. Nam et donum appellatur Spiritus sanctus ex habitudine quadam ad res creatas, quibus tribuitur; et est nihilominus personalis in eo doni notio. Siquidem non tam id spectatur, quod reipsa, et *actu* communicatur, quam quod ejusmodi est ex vi processionis suæ, ut sit communicabile, vel donabile. De

(1) CYRIL. Ἦν γὰρ, καὶ ἔστιν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρός.

(2) MAXIM. Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὥσπερ φύσει κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρός· οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστὶν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον.

(3) CALEC. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖς θείοις τόγε τοῦδε· τῆς ὕλης καὶ τῶν αὐτῇ παρεπομένων ἀπελήλαμένων· οὔθ' ὡς μέλος, οὔθ' ὡς κτῆμα, οὐδὲ κατά τινα ὑπεροχὴν, καὶ τοιαύτην ἄλλην εἰκειότητα λέγεται, κατὰ δὲ μόνον αἴτιον, καὶ αἰτιατὸν, ἐν ᾧ μόνον τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου διακρίνεσθαι καταλαμβάνομεν· φανερὸν ὅτι καὶ τὸ λέγεσθαι ἴδιον εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τῆς αἰτίας λόγον δύναται καταλαμβάνεσθαι.

(4) CALEC. ibid. Ἀλλὰ τὸ μὲν χορηγεῖσθαι, ἔγχρονον· τὸ δὲ ἴδιον εἶναι αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αἰώνιον. Οὐκ ἂν δὲ τὸ ἔγχρονον αἰτία τοῦ ὑπὲρ χρόνον εἴη. Εἰ γὰρ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἀεὶ σύνεστιν αὐτῷ ἐφ' ὅσον ζῇ, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τοῦτ' ἔσται.

[1] Pag. 158. et 166. edit. Græc. Conc. Eph.

[2] Cap. 21. — [3] In Opuscul. aureis p. 228.

quo libro sequente pluribus. Possent igitur eodem modo respondere Græci, ideo proprium dici Filii Spiritum sanctum, non contra hujus illum, quoniam dari potest a Filio. Sed cur non et a Spiritu Filius, ut ejus merito proprius appelletur; hujus vero probabilem afferre causam nequeunt, nisi ad originem, ac principium referant.

XI. Quarto ex eo veteres aliqui processionem a Filio sancti Spiritus affirmant, quod ὁμοούσιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, id est *consubstantialis Filio Spiritus* sit. Nam ὁμοούσια duo appellari debere negant, nisi inter quæ ratio est ejusmodi, quæ est causæ vel principii ad id, quod ex principio oritur; quod græce vocant αἴτιον καὶ αἰτιατόν. Unde fratres inter se ὁμοουσίους dici non putant, quia neuter ex altero propagatur. Ita Basilius in epistola trecentesima ad Canonicas, ubi de Nicæni concilii decreto agens, quod Patri Filium ὁμοούσιον esse statuit, de eadem voce sic loquitur: « (1) Non enim quæ fraternam cognationem habent invicem, consubstantialia inter se dicuntur, ut quidam existimant; sed tunc, cum principium, et quod est a principio, ejusdem naturæ sunt, consubstantialia nominantur. » Sic etiam Cyrillus Alexandrinus in dialogo primo de Trinitate; qui ex eo consequi dicit Filium a Patre procedere, quod ei sit ὁμοούσιος. « (2) Nam si consubstantialis, *inquit*, est Patri Filius, ex ipso, et in ipso secundum naturam, ac substantialiter existit. » Quamobrem cum Spiritus sanctus consubstantialis Filio dicatur a Patribus, sequitur inter eos rationem, et habitudinem intercedere τοῦ αἰτίου, καὶ αἰτιατοῦ, ut græci theologi loquuntur, ac proinde Spiritum sanctum a Filio, velut principio, proficisci. Ex iis autem, qui Spiritum sanctum ὁμοούσιον esse Filio diserte asserunt, unus omnium instar potest esse Cyrillus, cujus hæc verba sunt ad illa Joannis 16. *Quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* « (3) Verum, quoniam consubstantialis Filio est, proceditque per eum, omnem ipsius in omnibus perfectissimam habens efficientiam, et virtutem; ideo dicit: De meo accipiet. » Et in libro 4. con. Nestorium, c. tertio, « (4) Consubstantialis est, inquit de Spiritu sancto loquens, Deo et Patri, necnon et Filio ipsi; ac Deus esse, et ex Deo creditur. » Sic etiam Cyrillus alter Hierosolymitanus, Catechesi 17, Spiritum eumdem ὁμοούσιον Patri et Filio esse scribit. Et vero, cum ἐκ τῆς οὐσίας, *e substantia* Filii procedere Spiritum sanctum plerisque in locis Cyrillus idem scripserit, ut supra demonstravi, necessario sequitur ὁμοούσιον esse Filio. Siquidem hac ipsa ratione Filium Patri ὁμοούσιον esse Cyrillus ipsemet, et alii veteres probant, quod ab ipso ducat originem. Etenim Cyrillus ad illa Joannis 6, *Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam*, etc. hæc adnotat: « (5) Quod enim ex Patre genitus sit Filius, coget nos omnino vel invitos consubstantiale ipsi tribuere. » Ac nihil usu veterum contritum magis est, quam ideo ὁμοούσιον Patri Filium esse, quod ex ejus substantia prodierit; de quo lib. secundo[1] late disputavimus. Nunc unicum S. Basilii locum afferemus ex homilia contra Sabellianos, et Arium, atque Eunomianos: « (6) Cum vero, *inquit*, unam substantiam dixero, cave duo intelligas ex uno partita, sed ex Patre, ut principio, subsistentem Filium. Non Patrem, et Filium ex una superposita natura. Non enim fratres illos dicimus, sed Patrem et Filium profitemur. Substantiæ porro identitas ideo inest, quoniam ex Patre Filius non jussione factus est, sed natura genitus. » Quo in loco Basilius significat τὸ ὁμοούσιον, id est naturæ identitatem ex eo derivari, quod Filius a Patre sit productus; ac nisi principii, et ejus, quod ortum habet a principio, ratio intercederet, fratres ambos illos fore. Quocirca cum Filius, ac Spiritus sanctus fratres non sint invicem, necesse est alterum alterius esse principium.

XII. Verum ista Basilii, et Cyrilli argumen-

(1) BASIL. epist. 300. Οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ὁμοούσια ἀλλήλοις λέγεται· ὅπερ τινὲς ὑπειλήφασιν· ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἴτιον, καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὕπαρξιν ἔχων τῆς αὐτῆς ὑπάρχῃ φύσεως, ὁμοούσια λέγεται.

(2) CYRIL. dial. 1. Ὁμοούσιος γὰρ εἴπερ ἐστὶν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἐξ αὐτοῦ τε, καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν, καὶ οὐσιωδῶς ἐστιν.

(3) CYRIL. lib. 11. in Joan. pag. 929. Ἐπειδὴ δὲ ὁμοούσιόν τέ ἐστι τῷ Υἱῷ, καὶ πρόεισι θεοπρεπῶς ἐξ αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασι τελεωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτό φησιν· ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.

(4) CYRIL. contra Nest. Ὁμοούσιον γάρ ἐστι τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· καὶ μὴν καὶ αὐτῷ τῷ Υἱῷ· καὶ Θεὸς εἶναι, καὶ ἐκ Θεοῦ πιστεύεται.

(5) CYRIL. 4. in Joan. pag. 336. Τὸ γὰρ ἐκ Πατρὸς γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν, ἀναγκάζει δὴ πάντως καὶ οὐχ ἑκόντας ἡμᾶς ἀποδοῦναι, τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ.

(6) BASIL. Ὅταν δὲ εἴπω μίαν οὐσίαν, μὴ δύο ἐξ ἑνὸς μερισθέντα νόει, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ὑποστάντα· Οὐ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἐκ μίας οὐσίας ὑπερκειμένης. Οὐ γὰρ ἀδελφα λέγομεν· ἀλλὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμολογοῦμεν. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταὐτὸν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς οὐ προστάγματι πεπιθεὶς, ἀλλὰ ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς.

[1] Cap. 10.

tatio non incuriose prætereunda est, quæ hoc habet : ea sola dici ὁμοούσια, quorum unum originem capit ab altero. Hoc enim falsum videtur. Nam homines, etiam alienissimi, qua homines sunt, et eadem natura, sive substantia constant, ὁμοούσιοι dicuntur. Quamobrem adjuvanda hæc illorum ratio est adjuncto illo, quod ex Caleca[1], Bessarione[2], ac Demetrio Cydone[3] colligitur. Docent enim illi, ὁμοούσιον dupliciter usurpari : Primum communiter de iis, quæ utcumque eamdem habent substantiam, etsi unum ab alio propagatum non fuerit; ut Petrus et Paulus. « (1) Sed hoc consubstantialis genus, ait Calecas, non proprie consubstantiale vocatur. Sed id solum, quod alterum cum altero ita copulat, tanquam per ipsum, aut ex ipso naturaliter existens, ac substantive. » Altero ergo modo, et proprie τὸ ὁμοούσιον de iis accipitur, quæ originis habitudine junguntur. Quod solum genus τῆς ὁμοουσιότητος in Deum convenit. Etenim prius illud ea, quæ sunt ὁμοούσια, fraternitatis necessitudine conjungit invicem, ut Basilius docet; quemadmodum homines plures fratres inter se nominantur. At in Deo nulla esse potest ejusmodi cognatio; quæ profecto tum erit, eodem auctore Basilio, si *consubstantiales* personæ sine mutuo respectu originis habeantur, hoc est nisi una procedat ab altera. Itaque Filius, et Spiritus sanctus, ex Græcorum recentiorum opinione, fratres invicem erunt, si Basilio credimus. Jam vero ex hoc posteriore modo τῆς ὁμοουσίοτητος consectaria ista sunt, ut unum alterius dicatur esse, vel ejus proprium; nec vicissim, ac reciproce etiam hujus illud; quod in priore non fit. Non enim magis Petri Paulus est, quam Petrus Pauli, si naturæ communionem spectes. In divinis autem, quia τὸ ὁμοούσιον ex productione, et origine petitur, Filium Patris proprium esse dicimus, non Patrem Filii; quatenus *proprii* vox id significat, quod origine est posterius altero, eique, quod est, et habet, acceptum refert; detracto tamen eo omni, quod imperfectum est, et obnoxium nescio quid, inferiusque sonat; quod rerum est creatarum proprium.

XIII. Verum duo hic subtilius invicem secernere oportet, quæ fallere propinquitate possunt. Aliud est enim affirmare, ideo ὁμοούσιον esse unum alteri, quoniam ab illo est, et oritur; aliud ideo esse ab aliquo, producique, quoniam consubstantiale est ipsi. Hoc enim posterius id assumit, quod ex Basilio, ac Cyrillo paulo ante referebamus, ea proprie vocari ὁμοούσια, quorum unum oritur ab altero; propria, inquam, et restricta notione τῆς ὁμοουσιότητος. Nam alioqui, quæ sub eadem infima specie comprehenduntur individua, ea sunt ὁμοούσια, velut homines duo; quod Basilius ipse fatetur in epistola 43. ubi Paulum, Timotheum et Silvanum « (2) consubstantiales esse invicem *ait*, quoniam eadem penitus essentiæ ratione describuntur. » Et Cyrillus Alexandrinus lib. 1. in Joannem, c. 4. idem tradit, necnon Gregorius Nazianz. orat. 37. Sed est peculiaris quædam τοῦ ὁμοουσίου ratio personis divinis sola conveniens, ut diximus. Cujus discriminis, et τοῦ ὁμοουσίου notionis non multi veterum meminerunt. At vero prior argumentatio, quæ ex eo probat ὁμοούσιον esse unum alteri, quoniam ex eo oritur, communis est omnium græcorum, latinorumque Patrum; qui adversus Arianos inde Filii æqualitatem, et substantiæ cum Patre *identitatem*, ut sic dicam, asseverant, quemadmodum ex libro secundo, et quarto hujus operis liquet. Atqui nonnulla sunt ab catholicis theologis exposita, cum de illa ipsa, quam modo pertractamus, processione sancti Spiritus agunt, quæ argumento illi robur, auctoritatemque detrahunt; imo quidam aperte eam impugnant, ut Hugo Etherianus libro secundo contra Græcos, c. 20. in quo Photii argumenta diluit; qui Spiritum sanctum et Patri consubstantialem esse dicebat, et Filio, sed non eodem modo. Nam Patri consubstantialis est eo, quod ex ipso procedit; Filio vero, non « quia procedit ex ipso, sed quoniam ex una, et indivisibili causa ante secula æqualiter utrique progressio. » Adversus hunc Hugo primum ita contendit : Absurdum esse, consubstantiale dici æquivoce de Filio, et Spiritu sancto, et non eadem ratione. Deinde falsum esse, idcirco consubstantialem esse Spiritum Patri, quoniam ab ipso procedit. Etenim « nullam possident differentiam in eo, quod consubstantiales sunt. Quare non quia procedit, consubstantialis est

(1) CALEC. Καὶ δὴ καὶ ἡ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης ἐστι· ἀλλ' ἡ συνάπτουσα τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ὡς δι' αὐτοῦ, ἢ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχον φυσικῶς τε, καὶ οὐσιωδῶς.

(2) BASIL. epist. 43. pag. 806. Καὶ εἰσὶν ἀλλήλοις ὁμοούσιοι, οἱ τῷ αὐτῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ὑπογραφόμενοι.

[1] Cap. 22. — [2] In libr. Dogm. qui est in Sess. 25. Flor. Conc. c. 6.

[3] Lib. de Proces. Spir. S. p. 524.

Patri Spiritus. » Deinde, « quoniam consubstantialis est Spiritus Patri, non differt a Patre; quoniam vero procedit, differt a Patre. Ergo quoniam procedit, non est ei consubstantialis. » Hæc ille. In quo fugit eum ratio.

XIV. Non enim animadvertit, se in ambiguo conflictari, dum hoc adstruit, non ideo consubstantialem esse Spiritum Patri, quod ab ipso procedat; quoniam tantum abest, ut ab alio procedere causa sit, cur sit consubstantialis, ut eo ipso, quod consubstantialis est, nihil ab illo differat; quatenus autem ab eo procedit, non sit consubstantialis, sed ab eodem differat. Verum causa dupliciter dicitur, aut *formaliter*, aut *efficienter*. Ut si nectam sic : *Petrus homo est, quia anima præditus est rationis participe;* formam afferam, quæ hominem illum facit, causamque formalem. Sin ita concludam : *Petrus homo est, quia ab homine genitus;* hoc ad efficientiam causam pertinet. Sic in divinis hæc enuntiatio : *Filius consubstantialis est Patri, quia Deus est, formalem* habet consequentiam; hæc autem, *Filius consubstantialis est Patri, quoniam ab eo genitus est,* non formalem continet, sed tanquam efficientis causæ propriam, vel producentis potius. Non enim efficientiæ locus est in divinis originibus. Ex quo Hugonis captiosa conclusio patet, qui de formali consecutione intellexit id, quod usurpari de altera debuit. Nam consubstantialem dici Spiritum Patri, eo quod a Patre procedit, verissimum est, si producentem causam, vel potius principium spectes. Non enim a Deo nisi Deus procedere potest, adeoque consubstantialis Deo. Falsum autem, si sic interpreteris, tanquam processio ipsa forma sit, quæ consubstantialem reddat Filium; sive proprietas personalis. Quippe Filius non est Deus, eo præcise, quod filius est, vel propter *filietatem*. Sed divinitate Deus est, quæ ab hac, ratione distinguitur.

XV. Ab hac Hugonis Etheriani ut argumentatione, sic etiam reprehensione non alieni sunt Græcorum recentiorum, et catholicorum eruditissimi duo, Manuel Calecas, et Demetrius Cydones: quorum ille in capite secundo, popularium suorum dictum hoc refellens, Spiritum sanctum propterea dici *proprium Filii*, quod ei sit consubstantialis; substantialis autem idcirco, quod ab eodem principio prodeat; sic illud oppugnat. Antiquos ait Patres eam causam afferre, «(1) cur Filius proprius sit Patris, quoniam ex ipso est; itemque cur Spiritus proprius sit Filii, quoniam in ipso, et per ipsum naturaliter procedit, et ex ipso est. Quod quidem Filii cum Patre, et Spiritus sancti cum Filio consubstantialitatem ostendit. Etenim non propterea quod consubstantialis est, ideo est ex ipso. Siquidem secundum id, quod consubstantiale dicitur, unum sunt, nec ullus ordo, vel habitudo, vel processio consideratur; quandoquidem una substantia, et illud unum per se indivisibile est. Sed quia ex ipso est, idcirco consubstantialis est. Nam consubstantiale ex illa principii, et a principio exorti cognatione sequitur. »

Demetrius vero similiter probat non dici Filii Spiritum, ejusque proprium, eo quod illi consubstantialis est; « (2) propterea quod una amborum est substantia, neque unum alterius esse secundum hanc dicitur, etc. » Ac subinde : « Neque qua consubstantialia sunt, ad se invicem dicuntur. Hoc enim modo sunt unum, neque ad aliquid dicuntur. Etenim relatio in duobus spectatur. Unum porro, quatenus reipsa est unum, relative non dicitur ad seipsum. Sed videlicet, qua personæ sunt, ad invicem certo ordine comparantur, ac secundum immutabilem hunc, et sempiternum ordinem, quem ad se mutuo habent, hoc istius esse dicitur; et hoc istius hoc vel illud, utputa imago, vel virtus, etc. » Hæc Græcorum longe doctissimi theologi; qui mihi tamen, dum nimis subtiliter enucleare ista volunt, secum ipsi pugnare videntur. Imprimis enim, quod scribit Calecas, non ideo quod consubstantialis una persona est alteri, protinus ab ea proce-

(1) CALEC. Μάλιστα καὶ διαῤῥήδην παρὰ τῶν ἁγίων εἰρημένου, ὡς μὲν Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἐξ ἐκείνου, τὸ δὲ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ φυσικῶς προϊὸν, καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄν. Ὅπερ ἐμφαίνει καὶ τὴν μὲν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν δὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν ὁμοουσιότητα. Οὐ γὰρ διότι ὁμοούσιον, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτοῦ. Κατὰ γὰρ τὸ ὁμοούσιον ἓν εἰσι. Καὶ οὐδεμία τάξις, ἢ σχέσις, ἢ πρόοδος θεωρεῖται. Ἐπεὶ μία οὐσία, καὶ τὸ ἓν ἐκεῖνο καθ' ἑαυτὸ ἀδιαίρετον. Ἀλλ' ὅτι ἐξ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο καὶ ὁμοούσιον. Ἕπεται γὰρ τῇ τοιαύτῃ τοῦ αἰτιοῦ, καὶ αἰτιατοῦ οἰκειότητι τὸ ὁμοούσιον.

(2) DEMETR. lib. de proc. Sp. S. pag. 518. Ἔπειτα οὐδὲ κατὰ τὴν οὐσίαν ταῦτα λέγεται. Μία γὰρ ἡ αὐτή ἐστιν οὐσία καὶ οὐ τόδε τοῦδε κατὰ ταύτην λέγεται, etc.

MOX : Οὐδὲ καθὸ ὁμοούσια πρὸς ἄλληλα λέγονται. Κατὰ τοῦτο γὰρ εἰσιν ἓν, καὶ οὐ λέγονται πρός τι. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ ἐπὶ δύο θεωρεῖται. Καὶ τὸ ἓν, ἐφόσον ἐστὶν ἓν τῷ πράγματι, ἀναφορικῶς πρὸς ἑαυτὸ οὐ λέγεται. Ἀλλὰ δῆλον ὅτι καθὸ πρόσωπα, πρὸς ἄλληλά πως τάξεως ἔχουσι· καὶ κατὰ τὴν τούτων ἀκίνητον, καὶ ἀίδιον πρὸς ἑαυτὰ τάξιν, τόδε τοῦδε λέγεται, καὶ τόδε τοῦδε τόδε τι εἶναι, εἰκόνα, ἢ δύναμιν, etc.

dere; id est Basilio, et Cyrillo contradicere, imo vero a seipso dissentire. Nam τὸ ὁμοούσιον aliud perfectum esse Calecas idem docet, de quo Basilium interpretatur; aliud commune. Quare in illo saltem perfecto, quod solum Deo convenit, valere consequentia ista debet, ut si sit consubstantialis una persona alteri, ab ea procedat. Quod ipsum tamen fatendum est *a posteriore*, ut loquuntur, non *a priore* deduci. Prius enim est ratione, et ἐπινοίᾳ procedere, quam ejusdem, quod procedit, esse substantiæ. Nihilominus recte ita concluditur.

XVI. Jam vero ratio illa, quam Calecas, et Demetrius adhibent, vereor ut probari possit, cum sic disputant: Quandoquidem, quatenus consubstantiales sunt, non differunt, sed unum sunt; ideo vel non existere unam ab altera personam, vel non dici hanc illius esse, nec ad se mutuo referri. Etenim *consubstantialis* vox non minus duo, quam unum significat. Quippe nulla res una *consubstantialis* est sibi. Sed in hoc nomine plurium inclusa notio est, sine qua prorsus intelligi non potest. Quod argumento est, plurativum numerum in *consubstantialis* essentia, ac τῷ τί ἦν εἶναι contineri; quod nostri sic exprimunt, *de formali ejus esse conceptu*. Falso itaque Patrem, exempli causa, et Filium unum esse dicunt, qua consubstantiales sunt, si nihil nisi unitatem, vel potius identitatem in eo cogitant. Sunt enim una quidem substantia, et qua substantia sunt, unum sunt; sed, ut consubstantiales sunt, necessario sunt duo. De quo vide omnino, quæ in quarto libro de vocabulo isto diximus [1]. Quocirca, etiam ut consubstantialis est Filius Patri, ad eum refertur. Sic enim ejus est imago, et [2] *figura substantiæ ejus*. Quod quidem propter naturam, et essentiam dici, non ob personalem proprietatem, alibi plenius expositum est. Quippe id, quod refertur, persona est ipsa, re ab alia differens; id autem, quo, vel cujus ratione referri dicitur, ipsa est essentia, in qua sola similitudo, et æqualitas, atque amborum unitas consistit; ob quæ imago alterius altera nominatur.

Quin etiam ipsa se Calecæ argumentatio collidit. Scribit enim, ideo non esse dicendum, eo ipso, quod consubstantialis est unus alteri, ab eo procedere; quia quatenus consubstantialis est, unum est cum altero, nec ad eum refertur. Idem vero mox consequens esse ait, si unus ab altero producitur, huic esse consubstantialem; nec attendit, quod in priori argumentando posuit, si recte conclusum est, contra posterius istud non minus valere, ac retorqueri sic posse: Propterea non sequi, consubstantialem esse, si ab altero procedit; quoniam quatenus procedit, differt ab eo; quatenus vero consubstantialis est, cum eodem est unum. Nam qua procedit, non est unum; qua consubstantialis est, unum est. Igitur qua ratione non est unum, unum esse non potest. Vides ut isti in argumenti sui sic, tanquam teli, ac mucronis aciem incurrant. Ergo nihil obstat omnino, quin, ut consubstantiales sunt personæ, una referatur ad alteram, ejusque propria dicatur, et ab ea originem accipere. Imo vero non fit hoc aliter, quam ut consubstantiales sunt.

XVII. Illud vero cumprimis opportune Calecas: quo Photii, ac ceterorum ejusdem sectæ inscitiam elidit; qui causam ejusmodi reddunt, cur Filii Spiritus esse dicitur, ejusque proprius, quod consubstantialis sit. Sic autem refellit: Cum eo ipso, quod persona quæpiam esse alterius, ejusque propria dicitur, intelligatur ab ea procedere, quod ex veterum locis pluribus efficit; stultum esse id tanquam causam prioris assignare, quod est posterius. Siquidem prius est procedere unum ab altero, quam ei consubstantialem esse. At est idem, unum esse proprium alterius, atque ab eo originem habere. Non est igitur, cur sit proprius illius, hæc assignanda ratio, quod sit consubstantialis eidem. « (1) Quemadmodum, *inquit*, nomen Filii per sese quidem primario processionem unius ab altero in eadem specie significat; ex consequenti vero etiam consubstantiale. Quod enim ita productum est, necessario consubstantiale est. Quare istud ipsum, hoc ex illo esse, tanquam causa sumitur; at illud, ista, propter ejusmodi processionem, quæ univoca est, etiam consubstantialia esse, causatum est. Non oportet vero causatum tanquam causam ponere. » Quibus ex verbis illustriora sunt ea, quæ de Basilii loco illo, ac sententia supra disserui.

(1) CALEC. Ὥσπερ καὶ τὸ Υἱὸς ὄνομα καθ' ἑαυτὸ μὲν προηγουμένως πρόοδόν τινος ἀπό τινος σημαίνει ἐν τῷ αὐτῷ εἴδει, ἑπομένως δὲ καὶ τὸ ὁμοούσιον. Τὸ γὰρ οὕτω προελθὸν ἐξ ἀνάγκης καὶ ὁμοούσιόν. Ὥστε τὸ μὲν τόδε ἐκ τοῦδε εἶναι ὡς αἴτιον λαμβάνεται· τὸ δὲ ταῦτα, διὰ τὴν τοιαύτην πρόοδον συνώνυμον οὖσαν, καὶ ὁμοούσια εἶναι, ὡς αἰτιατόν ἐστιν. Οὐ δεῖ δὲ τὸ αἰτιατὸν ὡς αἴτιον τιθέναι.

[1] Cap. 5. Num. 12.

[2] Hebr. 1.

CAPUT QUINTUM.

Alia ad eamdem processionem a Filio sancti Spiritus argumenta. Ut quod a Filio accipit, quod odor, vapor, et qualitas substantiæ Filii dicitur. Item flatus, et halitus oris ; tum ἐνέργεια, et operatio ejusdem.

I. Aliud ex antiquorum theologorum placitis argumentum ducitur, quod quintum a nobis ordine numeratur, quo Spiritum S. a Filio procedere, ab eoque substantiam, et omnia, quæ habet, accipere theologi veteres indicant, dum ad eam sententiam accommodant illa Christi verba [1], *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* His enim verbis, *de meo accipiet*, significari putant essentiam, et subsistentiam, et omnino quidquid habet, a Filio habere, et accipere Spiritum sanctum ; a Filio, inquam, et Filii hypostasi, sive ab natura et οὐσία Filii, qua Filii est, et in Filio.

Demonstrat hoc egregie S. Athanasius in oratione adversus Arianos quarta, ut quidem in vulgatis libris ponitur ; nam Græci tertiam numerant [2]. In qua Filium Dei vere Deum esse, neque creatarum rerum similem probat, quæ, accepto Spiritu sancto, in Deo esse, et conjungi cum Deo dicuntur. « (1) Non enim et Filius, *inquit*, particeps est Spiritus, ut propterea sit in Patre ; neque accipit Spiritum, quin ipse potius hunc omnibus largitur. Neque vero Spiritus Verbum cum Patre copulat, sed potius Spiritus a Verbo accipit. » Idem : « (2) Ipse enim, ut dictum est, Spiritum dat ; et quæcumque habet Spiritus, hæc habet a Verbo. » Calecas in postremis illis Athanasii verbis addit λαβόν. Παρὰ τοῦ λόγου λαβὸν ἔχει. Ergo quidquid habet Spiritus sanctus, id accepit a Filio. Habet autem imprimis naturam, et existentiam. Quare hanc a Verbo et Filio habet acceptam. Hoc enim *Verbi* vocabulum, cum personam, et hypostasim significet, aperte demonstrat, ab ipsa Filii persona manare, et existere Spiritum sanctum, neque solum ab ipsa Dei essentia, quæ sit in Filio, ut Græci nugantur. Sed nec aliter vox *accipiendi* detorqueri potest, quin id, quod οὐσιώδες sit Spiritui sancto, communicari, ac derivari in ipsum intelligatur a Verbo. Quippe non tantum accipere dixit Athanasius a Verbo Spiritum sanctum, quæcumque habet, sed habere ab ipso, quæcumque habet. At externa illa dona et χαρίσματα, quæ utcumque dici posset a Filio, id est communi ab essentia, ceu fonte, proferre, non habet Spiritus sanctus ; sed ea sola, quæ in ipso manent, ac divina sunt, et οὐσιώδη. Itaque quantivis pretii est iste locus Athanasii.

II. Non minus expressa sunt Epiphanii testimonia, quorum nonnulla superiori capite attulimus ex Ancorato, quæ similiter a Filio dicunt accipere Spiritum sanctum, ex eoque concludunt ab illo existere, ac procedere. Nam in primo loco [3] quemadmodum Christus ex Patre est, Deus ex Deo ; ita Spiritum sanctum ex Christo, et ab ambobus esse probat, quoniam Christus ipse dixit, *Qui a Patre procedit*, Et, *Ille de meo accipiet*. Igitur id, quod a Filio Spiritus accipit, essentia est, ac subsistentia, uti et quod Filius accipit a Patre.

Idem et antea scripserat : « (3) Spiritus sanctus incomprehensibilis est, non alienus a Patre, et Filio. Etenim Unigenitus ipse dicit : Spiritus Patris ; Et, qui a Patre procedit : Et, De meo accipiet. Ne alienus a Patre, Filioque credatur. » Proinde verba ista, *De meo accipiet*, non alienum esse a Patre, Filioque Spiritum probant. Quod non faciunt, nisi οὐσιώδες illud sit, quod Spiritus accipit, hoc est substantia ipsa, per quam ὁμοούσιος est utrique. Per id enim non alienus, sed germanus est, et conjunctus, per quod consubstantialis est. Huic

(1) Athan. orat. 4. pag. 269. Οὔ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς μετέχων ἐστὶ τοῦ Πνεύματος, ἵνα διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Πατρὶ γένηται οὐδὲ λαμβάνων ἐστὶ Πνεῦμα· ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς τοῖς πᾶσι τοῦτο χορηγεῖ. Καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει.

(2) Mox : Αὐτὸς γὰρ, ὥσπερ εἴρηται, τὸ Πνεῦμα δίδωσι, καὶ ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει.

(3) Epiph. Τὸ Πνεῦμα ἀκατάληπτον, οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ μονογενὴς λέγει· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρός, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθείη Πατρὸς, μηδὲ Υἱοῦ.

[1] Joan. 16. 14. et 15.

[2] Ut Man. Calec. c. 10. — [3] Ancor. n. 67.

egregie consentit Anastasius patriarcha Antiochenus a Becco, et Caleca citatus, in primo de Rectis dogmatibus : « (1) Spiritus sanctus, *inquit*, veritatis est Spiritus. Hic autem a Patre quidem procedit ; accipit autem a Filio omnia, quæ sunt Patris, habente ; ut hoc demonstretur, ac planum fiat, unicam esse substantiam ejus qui accipit, et ejus, a quo accipit, et ejus, ex quo naturaliter procedit. Non enim ex eo procederet, cujus diversa esset substantia ; nec aliquid accepisset ab eo, qui consubstantialis non esset. Quod si consubstantialia sunt ipsi tam illud a quo processit, quam id, a quo accipit ; etiam illa prorsus invicem erunt consubstantialia. Nam quæ sunt eidem consubstantialia, ea sunt inter se quoque consubstantialia. » Quo in loco Anastasius ostendit, quid a Filio Spiritus sanctus accipiat. Hoc enim accipere dicit, per quod consubstantialis est ipsi. Quod esse aliud non potest, quam substantia. Nam consubstantiale est, quod eamdem habet substantiam. Quare quidquid ab altero accipit, per quod ei consubstantiale sit ; ab eo substantiam accipit. Quippe omnia, quæ a Patre accipit, a Filio etiam accipit ; quoniam Filius habet omnia, quæ Patris sunt, ut idem asserit.

III. Cyrillus item variis in locis Joannis illa verba non secus interpretatur ; et quod a Filio Spiritus sanctus accipit, id οὐσιώδες esse declarat. Velut in undecimo commentariorum in Joannem, ubi illa ipsa sic exponit : « (2) Clarificat itaque Paracletus Filium, hoc est proprius ejus Spiritus, quia potest, et novit omnia. Quinam vero clarificat? Quæ enim novit, et potest ipsius Spiritus, quomodo non ipse noverit, aut non possit? Et si, ut ipse dicit, ex ipso Spiritus accipit, qui quidem novit, ac perficit omnia ; quomodo non ad omnia ipse fortis erit? Nullo itaque modo suspicandum est, insitæ, ac nativæ fortitudinis indigentem esse Paracletum, id est Spiritum ; quasi nisi prius acceperit, non possit ipse sibi sufficere ad divina efficienda, perficiendaque facinora. Extremæ quippe impietatis accusandus merito fuerit, qui ejusmodi de illo aliquid vel levissime sibi persuadeat. Verum quia consubstantialis est Filio, et, ut Deo congruens est, ex ipso procedit, universam illius in omnibus, eamque perfectissimam habens efficientiam, et virtutem, propterea de meo, inquit, accipiet. » Ergo Spiritum sanctum a Filio accipere, quod Christus ait, hoc ipsum est ab eo procedere, et scientiam, ac potestatem, hoc est substantiam et existentiam, quæ in Deo sunt eadem, accipere. Atque idem etiam in sexto dialogorum ad Hermiam, sub initium, verba illa, *de meo accipiet*, eodem modo explicat : « (3) Adjiciens, *inquit*, quia de meo accipiet, substantialem, et naturalem proprietatem ostendit evidenter, secundum quam unus est cum ipso Spiritus ejus. Non enim participative sapientem fore ab ipso Spiritum dicit, neque ministrorum modo Filii sermones allaturum, sed quasi si quis fragrantissimus flos suum diffunderet odorem, et circumstantium sensibus se infundens, dicat : De meo accipiet, et naturalem proprietatem significaret, et non aliquid quasi participans discretim. Sic intelligas de Filio, et de Spiritu sancto. Spiritus enim sapientiæ, et virtutis existens, sapientia omnino, et virtus est totum ex toto efficaciam emittentis in seipsa conservans, et quasi in propria natura bene ostendens eam, cujus (est) scilicet. » Nihil

(1) ANASTAS. Τὸ Πνεῦμα ἅγιον, ἀληθείας Πνεῦμά ἐστι. Τοῦτο δὲ παρὰ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, λαμβάνει δὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχοντος, πρὸς ἀπόδειξιν, καὶ φανέρωσιν τοῦ ὅτι μία οὐσία ἐστὶ τοῦ τε λαμβάνοντος, καὶ τοῦ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ τοῦ ἐξ οὗ φυσικῶς ἐκπορεύεται. Οὐ γὰρ ἂν προῆλθεν ἐξ ἑτεροουσίου, ἢ ἔλαβέ τι παρὰ τοῦ μὴ ὁμοουσίου. Εἰ δὲ ὁμοουσία ἐστὶν αὐτῷ τὸ ὅθεν προῆλθεν, καὶ τὸ ἐξ οὗ λαμβάνει, κἀκεῖνα πάντως ἑαυτοῖς ἐστιν ὁμοουσία. Τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ ὁμοουσία, καὶ ἀλλήλοις ἔσται καὶ ἐστιν ἀληθῶς ὁμοουσία.

(2) CYR. pag. 929. Δοξάζει τοιγαροῦν τὸν Υἱὸν ὁ Παράκλητος, τουτέστι τὸ ἴδιον αὐτοῦ Πνεῦμα πάντα ἰσχύον, καὶ πάντα εἰδός. Δοξάζει δὲ πῶς ; ἃ γὰρ οἶδε, καὶ δύναται τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, πῶς ἂν αὐτὸς οὐκ εἰδείη τυχὸν, ἢ πῶς οὐκ ἂν δύναιτο ; καὶ εἰ, καθάπερ αὐτός φησιν, ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα καί τοι πάντα ἰσχύον καὶ κατορθοῦν, πῶς ἂν αὐτὸς οὐκ ἔχει τὸ ἐφ' ἅπασιν ἰσχυρὸν, ὑποτοπητέον δὲ οὐδαμῶς ἰσχύος ἐπιδεᾶ τῆς ἐμφύτου, καὶ φυσικῆς καθεστάναι τὸν Παράκλητον, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, ὡς εἰ μὴ λάβοι τυχὸν, μηδ' ἂν ἐξαρκέσειν αὐτὸν ἑαυτῷ δύνασθαι πρὸς τὴν τῶν θείων κατορθωμάτων ἐνέργειαν ἀποτελεστικήν. Δυσσεβείας γὰρ τῆς ἁπασῶν ἐσχάτης ὑπομείναι γραφὴν, καὶ σφόδρα εἰκότως ὁ καὶ μόνον οἰηθεὶς ἀληθές τι τῶν τοιούτων εἶναι περὶ αὐτοῦ. Επειδὴ δὲ ὁμοούσιόν τέ ἐστι τῷ Υἱῷ, καὶ πρόεισι θεοπρεπῶς ἐξ αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασι τελειοτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε, καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτό φησιν, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.

(3) Id. 6. dial. de Trin. pag. 593. Προστιθεὶς δὲ ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, τὴν οὐσιώδη, καὶ φυσικὴν οἰκειότητα δέδεικεν ἐναργῶς, καθ' ἣν ἕν ἐστι πρὸς αὐτὸν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· οὐ γάρ τοι μεταλαπτῶς σοφὸν ἔσεσθαι παρ' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά φησιν, οὔτε μὴν ἐν τάξει τῇ ὑπουργικῇ τοὺς παρ' Υἱοῦ λόγους τοῖς ἁγίοις διακομίσειν· ἀλλ' ὥσπερ ἂν εἴ τε τῶν εὐοσμοτάτων ἀνθέων περὶ τῆς ἐξ ἑαυτοῦ διασκιδναμένης ὀσμῆς, καὶ ταῖς τῶν περιεστώτων αἰσθήσεσιν ἐμπιπτούσης λέγοι· ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται; τὴν φυσικὴν οἰκειότητα κατασημήνειεν ἄν, καὶ ὅτι που τὸ ὡς ἐν μεθέζει διῃρημένως. Ὧδέ πη νοήσεις καὶ ἐφ' Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος. Πνεῦμα γὰρ σοφίας, καὶ δυνάμεως ὄν, σοφία πάντως, καὶ δύναμίς ἐστιν, ὅλην ἐξ ὅλου τὴν τοῦ προϊέντος ἐνέργειαν ἀποσώζον ἐν ἑαυτῷ, καὶ ὡς ἐν ἰδίᾳ φύσει καταδεικνύον εὖ μάλα τὴν οὗ πέρ ἐστι.

dici potuit expressius, ac disertius, ut ex Filio procedere, et ab eo τὴν οὐσίαν, ac quidquid eam sequitur, habere Spiritum sanctum ostenderet. Nam ut odor e flore, tamquam e principio, manat, ac diffunditur; sic e Filio Spiritum oriri manifeste asserit. Sed de hac odoris similitudine, ac ceteris ejusdemmodi, mox agetur. Nunc illud addendum, quod subinde eodem in loco pertexit, ut eadem illa Christi verba declararet : « (1) Ut enim, *inquit*, natura sanctus est, quoniam sancti Patris spiritus est; ita et sapiens, quandoquidem sapientiæ spiritus est ; Sapientia porro Filius est. Nec vero dicimus, habitudine quadam, et participatione esse sanctum, et sapientem spiritum, sed substantive potius, ac velut naturalem quamdam qualitatem sanctæ, et sapientis deitatis. » Quæ Cyrilli verba manifestissime demonstrant, perinde a Filio, ut a Patre, procedere Spiritum sanctum. Eodem enim modo sanctum esse Spiritum ait, quo sapientem ; sanctum autem dici, quia sancti Patris est; sapientem, quia sapientis est Filii. Igitur uti sanctitatem a Patre habet non aliter, quam ab eo procedendo; ita sapientiam itidem procedendo habet a Filio. Quod etiam indicat similitudo illa qualitatis, quæ ab divinitate, id est Patre et Filio per communem utrique divinitatem existit. Ita enim, nec aliter, est verum, quod Christus ait, *De meo accipiet*, ut ab hoc oriendo sapientiam acceperit. « De Filio ergo accepit, (verba sunt Fulgentii in fragmento libri septimi contra Fabianum) et omnia, quæ habet Pater, Filii sunt, quæ Spiritus sanctus accepit; quia non de solo Filio, sed simul de utroque procedit. »

IV Porro ut in eo, quod Spiritus sanctus accipere dicitur a Filio, ab hoc illius origo monstratur; sic etiam eo ipso, quod ab eodem audire Filio dicitur. Nam Joannis itidem cap. 16. 13. ita legitur ; *Non enim loquetur a semetipso ; sed quæcumque audiet, loquetur* ; ubi etsi non exprimat eum, a quo Spiritus audiat, hunc tamen ipsummet esse Filium, verborum contextus arguit. Etenim mox illud explicans, quod dixerat, *quæcumque audiet, loquetur*, adjungit : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Nimirum idem est *audire, quod accipere ;* et *loqui*, quod *annuntiare*. Ab eo itaque Christus *audire* dicit Spiritum, quæ *loquatur*, a quo *accipit*, quæ *annuntiat*, hoc est a Filio ; quemadmodum Basilius exponit in Asceticis, tractatu de vera fide : « (2) Qui docet, *inquit*, et memoriæ suggerit omnia, quæcumque audit a Filio. »

Atqui idem in Deo est audire, quod videre, vel scire; idem scire, quod esse, ut et Augustinus tractatu in Joannem 18. 19. et 99. pluribus disserit. Atque in hoc postremo tractatu de Spiritu sancto agens, et illa verba explicans, *quæcumque audiet, loquetur*, similiter habere se dicit, atque ista, quæ Filius de semetipso dixit[1] : *Non possum a me ipso facere quidquam ; sicut audio, judico.* Quæ sic enarravit in vicesimo tractatu : « Quare habet a Patre, ut faciat? Quia a Patre habet, ut Filius sit. Quare a Patre habet, ut Filius sit? Quia a Patre habet, ut possit; quia a Patre habet, ut sit. Filio enim hoc est esse, quod posse. Item : Quia videre Filii, hoc est natum esse de Patre. Non alia visio ejus, et alia substantia ejus, nec alia potentia ejus, alia substantia ejus. Totum, quod est, de Patre est; quoniam quod potest, et est, hoc unum est, et de Patre totum est. » Quocirca cum audire dicitur a Filio Spiritus sanctus, sic intelligere debemus, « non eum esse a semetipso, ait Augustinus[2]. Non ergo loquetur a semetipso, quia non est a semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur. Ab illo audiet, a quo procedit. Audire illi, scire est, scire vero, esse, sicut superius disputatum est. Quia ergo non est a semetipso, sed ab illo, a quo procedit; a quo illi est essentia, ab illo scientia; ab illo igitur audientia, quod nihil est aliud, quam scientia. » Ac subinde Spiritum sanctum ostendit a Filio non minus procedere, quam a Patre. Sed de Augustino, et Latinis postea. Adde Augustinum tract. in Joan. 21. et 22.

V. Ut a Græcis modo non recedam, perspicuum est, hæc verba, quibus divina aliqua persona audire, vel scire, vel discere, ab alia dicitur, sic eos intelligere, ut processionem, et substantialem productionem significent; tum illa quoque, accipere aliquid ab altera, vel ei dare. Nam ad se invicem ista dicuntur, ut si accipere ab aliquo sit ab eo produci, dare illi,

(1) Cyril. ibid. Ὥσπερ γὰρ ἅγιόν ἐστι κατὰ φύσιν, ἐπείπερ ἐστὶν ἁγίου Πνεῦμα Πατρός· οὕτω καὶ σοφὸν, ἐπεί τοι σοφίας Πνεῦμά ἐστι· σοφία δὲ ὁ Υἱὸς, καὶ σύτιπου φαμὲν, ὡς κατὰ σχέσιν τινὰ, καὶ μέθεξιν ἅγιον, καὶ σοφὸν τὸ Πνεῦμά ἐστιν, οὐσιωδῶς δὲ μᾶλλον, καὶ οἱονεί τις ποιότης φυσικὴ τῆς ἁγίας τε, καὶ σοφῆς θεότητος.

(2) Basil. tom. 2. pag. 255. Τὸ διδάσκον, καὶ ὑπομιμνῆσκον ὅσα ἂν ἀκούῃ παρὰ τοῦ Υἱοῦ.

[1] Joan. 5. 19.

[2] Tract. 99.

nihil aliud sit, quam producere. Ac Chrysostomus Joannis hæc verba[1] declarans : *Pater omne judicium dedit Filio*, idem ait esse dare Filio judicium, quod judicem illum gignere : « (1) Et ut intelligas, *ait*, verbum illud *dedit* idem esse cum isto *genuit*, audi quemadmodum id alio ex loco demonstretur. Ut enim Pater, inquit, habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso. Quid igitur? utrum prius ipsum genuit, et tunc vitam dedit? Nam qui dat, jam existenti dat alicui. Ergone genitus erat absque vita? At hoc ne dæmones quidem ipsi suspicentur. Quippe præter impietatem, magnam etiam stultitiam habet. Ut igitur, dedit vitam, idem est, quod genuit ipsum vitam, sic et istud, dedit judicium, est judicem ipsum genuit. » Igitur, si personam unam dare aliquid alteri, est eam producere; accipere ab altera, est ab ea produci, ex sententia Chrysostomi. Hinc Athanasius[2] verbum illud *accipiet*, quod est λήψεται, interpretatus est δέξεται, quod relationem et σχέσιν magis exprimit. Nam potest aliquid *accipi*, hoc est λαμβάνεσθαι, etiam dante nemine; ut si e *promptuario*, vel thesauro quis accipiat, quod nemo det. At δέχεσθαι, quod est *recipere*, necessario dantem aliquem respicit. Igitur si « (2) Spiritus omnia recipit a Filio, » ut ex Joannis illo loco concludit Athanasius, omnia dat illi Filius; dat autem non alia ratione, quam producendo. Sic illa Cyrilli Hierosolymitani intelligenda sunt e Catechesi 16. « (3) Et Pater quidem dat Filio, et Filius communicat Spiritui sancto. Ipse enim est Jesus, qui dicit, non ego : Omnia mihi tradita sunt a Patre meo. Et de Spiritu sancto dicit : Cum venerit ille Spiritus veritatis, etc. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet. » Tractat hoc argumentum latius Manuel Calecas[3], atque ex Dei natura, quæ est simplicissima, contendit, nihil vel accipere, vel audire, vel discere ab una persona dici alteram, nisi ab eadem oriendo, et existendo idipsum, quod accipiet; quoniam quidem, ut ex Augustino supra memoravi, hoc est scire in Deo, quod esse. Quare cum Spiritus sanctus id sit omne, quod habet; habeat autem acceptum a Filio, quidquid habet, ut Athanasius loquitur[4]; esse itidem ab eo, et οὐσίαν accepit, in quo est productio posita. Rursus quia totum id, quod est, ex toto accipit Spiritus sanctus, quidquid accipit, et a quocumque accipit; non est autem aliud totum Pater, aliud Filius, sed unum ambo sunt idemque totum, una quippe substantia est; necesse fit a Patre simul et Filio, tanquam uno toto, ac principio, accipere, id est procedere Spiritum sanctum: nisi relativa oppositio proprietatem aliquam accipi, ac derivari prohibeat: ut paternitatem.

VI. Sexto Spiritus sancti processionem a Filio non obscure significant Patres, dum eas translationes, ac similitudines adhibent, quæ substantialem emanationem continent; ut cum Spiritum sanctum Filii, ejusve substantiæ vaporem, halitum, odorem, vel qualitatem ex eo profectam nominant. Athanasius[5], sive quis alius, in epistola ad Serapionem, cum dixisset, Spiritum sanctum esse chrisma, quo creaturæ perunguntur, mox addit : « (4) Nam chrisma istud halitus est Filii adeo, ut qui Spiritum hunc habet, dicat : Christi bonus odor sumus, etc. » tum : « Quod si Spiritus est bonus odor, et forma Filii, perspicuum est, Spiritum posse esse creaturam. » Non possunt tergiversatione solita hic uti Græculi, ut Spiritum dicant pro donis ejus, et charismatibus; emanationem autem illius pro temporaria missione sumi. Siquidem id, quod est οὐσιώδες Spiritui sancto, hoc est divinitatem ipsius, et creaturum rerum conditione præstantiorem naturam ex eo colligit, quod sit odor Filii et ex eo manans halitus. Quod concludi non potest inde,

(1) CHRYS. hom. 39. in Joan. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι τὸ, ἔδωκεν, ἴσον τῷ ἐγέννησέν ἐστιν, ἄκουσον ἐξ ἑτέρου τοῦτο αὐτὸ δηλούμενον. Ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, φησίν, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ· τί οὖν; πρότερον αὐτὸν ἐγέννησε, καὶ τότε ἔδωκε τὴν ζωήν; ὁ γὰρ διδοὺς ὄντι τινὶ δίδωσι. Οὐκοῦν ἦν τῆς ζωῆς χωρὶς γεννηθείς, ἀλλὰ τοῦτο οὐδ' ἂν δαίμονες ὑποπτεύσαιεν. Μετὰ γὰρ τῆς ἀσεβείας, πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἔχει. Ὥσπερ οὖν τὸ, ἔδωκε ζωήν, ἐγέννησεν αὐτὸν ζωήν ἐστιν, οὕτω καὶ τὸ ἔδωκε κρίσιν, κριτὴν αὐτόν ἐστιν ἐγέννησεν.

(2) ATHAN. Καὶ εἰ τοῦ Υἱοῦ ἐστι τὸ Πνεῦμα, καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα δέχεται, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν ὁ Κύριος δηλονότι.

(3) Καὶ Πατὴρ μὲν δίδωσιν Υἱῷ, καὶ Υἱὸς μεταδίδωσιν ἁγίῳ Πνεύματι. Αὐτὸς γὰρ ἐστιν ὁ Ἰησοῦς ὁ λέγων, οὐκ ἐγώ· πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου. Καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγει· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, καὶ τὰ ἑξῆς· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

(4) ATHAN. tom. 2. pag. 21. Καὶ γὰρ τὸ χρίσμα τοῦτο πνοή ἐστι τοῦ Υἱοῦ· ὥστε τὸν ἔχοντα τὸ Πνεῦμα λέγειν, Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν.

Item. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα εὐωδία, καὶ μορφὴ τοῦ Υἱοῦ ἐστιν, εὔδηλον ὡς οὐκ ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα κτίσμα.

[1] Cap. 5. 22. — [2] Epist. ad Serap. — [3] Cap. 10. — [4] Orat. 4. p. 269.

[5] Tom. 2. p. 21. E. Initium ejus Ἰσῶς θαυμάσεις.

quia dona Spiritus sancti odor quidam sint, et halitus Filii. Quare necesse est, personam ipsam Spiritus sancti dicat instar esse jucundi odoris, qui ex Filio halat, et afflatur ; idque substantialem emanationem exprimere. Cyrillus itidem Alexandrinus sæpius isto genere similitudinum utitur. Memorabilis autem imprimis est locus ille ex undecimo commentariorum in Joannem, capite primo, cujus nonnulla supra memoravi ; quibus ista subtexit. « (1) Subsistere namque per se Spiritum credimus, et id esse vere, quod dicitur. Verum quum insit in substantia Dei, et ex ea procedat, omnia, quæ Dei sunt, in seipso naturaliter habet. Non enim participatione, aut habitudine, sed nec sic tanquam ab ipsa diversus ; quandoquidem proprius est ipsius. Quemadmodum enim suavis odor, ex fragrantissimis emanans floribus, cum eorum quodammodo, quæ insunt ipsis, substantialem, et naturalem efficientiam acceperit, sive qualitatem, ad eos, qui foris sunt, notitiam derivat, in olfactorias corporis incidens partes ; ac videtur quidem, intelligentiæ consideratione spectata, diversa quædam ab ea, quæ eam emittit, esse natura ; verum non jam per sese diversam habere naturam intelligitur ab eorum natura, ex quibus, et in quibus existit. Sic in Deo, ac Spiritu sancto rem habere intelliges, dum tamen exempli supra rationem assurgas. Quamobrem extra reprehensionem, ac vituperationem omnem erit, si dicatur ab Unigenito aliquid accipere Spiritus ipsius. Cum enim procedat per ipsum naturaliter, tanquam ejus proprius, cum omnibus, quæ habet perfecte, quæ sunt ipsius dicitur accipere. » Vides ut Spiritum sanctum sic a Filio dicat omnia, quæ habet, accipere, hoc est naturam et substantiam, necnon qualitates omnes, quemadmodum odor ex flore dimanans naturam ejus, et qualitates accipit ; ita tamen, ut eo solum comparatio ista pertineat, ut ab Deo, ac Filio procedere intelligamus Spiritum sanctum, ejusque ideo dici proprium.

VII. Sic in capite secundo libri ejusdem Cyrillus, « (2) Accipere, *inquit*, hoc modo dicimus Spiritum ex Patre pariter ac Filio, quæ sunt ipsorum ; non tanquam aliquando non habentem insitam illis cognitionem, ac potentiam, tunc autem vix habentem, cum accipere ab iis intelligitur. Nam semper sapiens, et potens est Spiritus, vel potius ipsissima sapientia, et potentia, non participatione aliqua, sed naturaliter. Sed quemadmodum fragrantiam illam, quæ ex aromatibus ad olfactum nostrum appellit, diversam quodammodo ab illis esse dixerimus, ut cogitationibus nostris tale aliquid concedamus ; prodire vero non aliter quis eam putaverit, quam illorum, e quibus existit, vim excipientem, ad ejus ostensionem, sed ita, ut minime diversa sit, quoniam ex ipsis, et in ipsis naturaliter existit. Ejusmodi aliquid, vel potius amplius quiddam in Deo, ac Spiritu sancto cogitabis. Est hic velut odor quidam illius substantiæ vivens, et efficax, ad creaturas ea derivans, quæ a Deo sunt, et supremæ omnium substantiæ per sese participationem immittens. »

Eadem similitudo et in sexto Dialogorum legitur, loco illo, quem supra descripsimus. At in Thesauris Spiritus sanctus ex substantia Patris et Filii, ceu vapor ex aqua oriri dicitur : « (3) Quoniam igitur vita quidem est natura

(1) Cyril. lib. 11. in Joan. pag. 930. Ὑφεστάναι γὰρ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ Πνεῦμα πιστεύομεν, εἶναί τε κατὰ ἀλήθειαν τοῦδ' ὅπερ ἐστὶ, καὶ λέγεται, ἐνυπάρχον γε μὴν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, προκύπτει τε, καὶ πρόεισιν ἐξ αὐτῆς, πάντα αὐτῆς ἔχον ἐν ἑαυτῷ φυσικῶς. Οὐ γὰρ κατὰ μέθεξιν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τρόπον σχετικὸν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἕτερον ὂν παρ' αὐτὴν, ἐπείπερ ἐστὶν ἴδιον αὐτῆς. Ὃν περ γὰρ τρόπον ἡ ἐκ τῶν εὐοσμοτάτων ἀνθέων εὐωδία λαβοῦσα τρόπον τινὰ τῶν προσόντων αὐτοῖς τὴν οὐσιώδη, καὶ φυσικὴν ἐνέργειαν, ἤτοι ποιότητα, διακομίζει τοῖς ἔξω τὴν γνῶσιν, τοῖς ὀσφραντικοῖς τοῦ σώματος μορίοις ἐμπίπτουσα· καὶ δοκεῖ μέν πως, ὅσον ἥκειν εἰς ἐπινοίας λόγον, ἑτέρα τις εἶναι παρὰ τὴν πέμπουσαν αὐτὴν φύσιν, νοουμένη γε μὴν οὐκετι καθ' ἑαυτὴν ἑτέραν ἔχειν φύσιν, ἢ τὴν ἐξ ὧν, καὶ ἐν οἷς ἐστιν. Οὕτω νοήσεις ἐπί τε Θεοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, τὸν τοῦ παραδείγματος ἀναβαίνων λόγον. Ἀκατηγόρητον ἄρα παντελῶς, καὶ λοιδορίας ἀπάσης ἔξω κείσεται, τὸ λαβεῖν λέγεσθαί τι παρὰ τοῦ μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· προῖὸν γὰρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς, ὡς ἴδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει τελείως, λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ.

(2) Cyril. 2. in Joan. pag. 931. Λαμβάνειν τε οὕτω φαμὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τε τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὰ αὐτῶν, οὐχ ὡς ποτὲ μὲν οὐκ ἔχον τὴν ἐνοῦσαν αὐτοῖς γνῶσίν τε, καὶ δύναμιν ἔχον δὲ τότε μόλις, ὅταν νοεῖται λαμβάνον. Ἀεὶ γὰρ σοφὸν, καὶ δυνατὸν τὸ Πνεῦμά ἐστιν, μᾶλλον δὲ αὐτόχρημα σοφία, καὶ δύναμις, οὐκ ἐκ μετοχῆς τινος, ἀλλὰ φυσικῶς. Ὥσπερ δ' ἂν φῶμεν τὴν ἐκ τῶν ἀρωμάτων ταῖς ἡμετέραις ὀσφρήσεσιν προσβάλλουσαν εὐωδίαν ἑτέραν μὲν ὥσπερ πρὸς αὐτὰ, εἰ ταῖς ἐπινοίαις δοίη τις ἂν· πρεσκύπτειν γε μὴν οὐχ ἑτέρους οἴοιτο τυχὸν, ἢ τῶν ἐξ ὧν πέρ ἐστι, δεχομένην τὴν δύναμιν εἰς ἔνδειξιν αὐτῆς, οὐκ οὖσαν γε μὴν ἑτέραν διὰ τὸ ἐξ αὐτῶν τε, καὶ ἐν αὐτοῖς πεφυκέναι. Τοιοῦτό τι, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦτο νοήσεις ἐπὶ τε Θεοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οἱονεὶ ὁσμή τίς ἐστι τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ζῶσά τε, καὶ ἐνεργὴς, διακομίζουσα τῇ κτίσει τὰ παρὰ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας ἐντεθεῖσα δι' ἑαυτῆς τὴν μέθεξιν.

(3) Cyril. lib. 33. Thes. pag. 338. Ἐπειδὴ οὖν ζωὴ μὲν ἔστι κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς, ζωοποιεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ παρ' αὐτοῦ χορηγούμενον· ἀνάγκη λοιπὸν ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν αὐτὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ, καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τήν τε δύναμιν, καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔχον, ὥσπερ ἂν εἰ καὶ ἐξ ὕδατος ἀτμὶς ἀναβαίνοι.

Filius; vivificat autem Spiritus, qui ab ipso suppeditatur; necesse est utique confiteri ex substantia ipsum existere Filii ac Dei, omnem ipsius vim, et efficientiam habentem; quemadmodum si ex aqua vapor ascenderet. »

VIII. Est ejusdem Cyrilli perillustre testimonium in Thesauri lib. 34. quo illa Christi verba, *Non enim loquetur a semetipso; sed quæcumque audiet, loquetur, quia de meo accipiet*, ejusdemmodi similitudine declarat: « (1) Perinde enim est, *inquit*, ac si mel de insita sibi naturali dulcedine diceret: Nihil a seipsa gustantibus inseret, sed ex meo accipiet; transeunte videlicet naturaliter substantiarum, ut ita dixerim, qualitate in ea, quæ sine ulla separatione exillis procedunt; quemadmodum, quod jam commemoravimus, e melle dulcedo, ex igne calor, ex aqua refrigeratio. » Quo ex loco concluditur Spiritum sanctum ex Filii substantia, adeoque ab ipso Filio procedere non secus, atque dulcedo ex melle, ceteræque qualitates. Ita enim οὐσιώδη propagationem Filii a Patre idem Cyrillus expressit libro Thesauri 32. « (2) Odor igitur, *inquit*, cum sit Dei, et Patris, non erit diversæ ab illo substantiæ. Sed ut odor ex floribus afflatus, naturaliter, et substantive prodiens formam, unde gignitur, declarat, ita etiam Filius, qui velut odor est quidam paternæ substantiæ, a qua est ipse, genitorem ostendit. »

Sic Hugo Etherianus libro 1. contra Græcos, capite 14, Cyrillum refert in septimo dialogo ad Hermiam Spiritum sanctum appellasse « velut qualitatem Patris, ac Filii. » Cujus hic verba reddam. « (3) Igitur si signa, et prodigia per Paulum Christus operatur in virtute Spiritus sancti, velut efficientia quædam naturalis, et viva, et, ut ita dicamus, qualitas divinitatis Filii est Spiritus sanctus; ac tanquam vapor, aut qualitas est substantiæ Patris, cum non factus sit, neque creatus Pater; quinam factus sit profusus ex ipso Spiritus ? » Sic eodem in opere, ut testatur Beccus, Patrem vocat rosam, Filium vero florem, Spiritum sanctum odorem. Omnes autem hæ loquendi formulæ substantialem originem a Patre, Filioque sancti Spiritus adumbrant. Quare Cyrillus in Thesauro, « (4) Filium a Patre secundum naturam gigni *ait*, tanquam ex igne calorem, et odorem ex flore. »

IX. Septimo Spiritum sanctum a Filio procedere declarant veteres, dum illum vocant flatum, sive halitum, ac spirationem Filii non secus, ac Patris; sive oris Dei flatum, aut Spiritum, quod os esse Filium quidam eorum interpretantur.

Primum enim, afflatum, sive πνεῦσιν, nomen esse substantialis processionis, qua Spiritus sanctus existentiam accipit, Athanasius ostendit in refutatione Meletii, etc. ubi queritur ab hæreticis Pneumatomachis « (5) alienum a Patre, Filioque dici Spiritum sanctum, quod non generationi processio illius, sed spirationi comparatur ob participationem; velut flatu ex ore prodeunte, et eum sanctificante, qui fit particeps, pro eo ac Spiritus dicitur; » quæ postrema sic in græco legerim, καθὰ δὲ λέγεται Πνεῦμα στόματος, *pro eo, ac Spiritus oris dicitur*. Alioqui mendosus sit locus. Jam ut *generatio* processionem a Patre Filii secundum substantiam exprimit; ita πνεῦσις, id est *spiratio*, propriam sancti Spiritus processionem secundum substantiam significare debet. Quod et Basilius demonstrat in libro de Sp. S. cap. 16. tum etiam in quinto adversus Eunomium. Utrobique enim asserit, quemadmodum Filius verbum, aut sermo Dei cum dicitur, eoque facta omnia memorantur, non debemus prolatitium quemdam sermonem animo cogitare; ita neque Spiritum Dei, quo omnia facta, instauratáque leguntur, aerium quemdam profusum a Deo halitum, ac spiritum oportere

(1) CYRIL. 34. Thes. pag. 350. Ὁμοίως γὰρ εἰ καὶ τὸ μέλι περὶ τῆς ἐνοῦσης αὐτῷ φυσικῆς ποιότητος λέγοι· οὐκ ἐνθήσει τι ἀφ' ἑαυτῆς τοῖς ἀπογευομένοις, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Φυσικῶς διαβαινούσης τῆς ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἵν' οὕτω εἴπω, ποιότητος ἐπὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀμερίστως προερχόμενα· οἷον, καθάπερ ἥδη προείπομεν, ἐκ μέλιτος ἡ γλυκύτης, ἐκ πυρὸς ἡ θερμότης, ἐξ ὕδατος ἡ ψύξις.

(2) Idem. 32. Thes. pag. 274. Ὀσμὴ τοιγαροῦν ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, οὐκ ἂν εἴη πρὸς αὐτὸν ἑτερούσιος· ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐξ ἀνθέων εὐωδία φυσικῶς τε, καὶ οὐσιωδῶς προεκκύπτουσα, τοῦ γεννήσαντος αὐτὴν εἴδους ἐστὶν ἐκφαντική· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ὀσμή τις ὥσπερ ὑπάρχων τῆς πατρῴας οὐσίας, ἀφ' ἧς ἐστιν αὐτὸς, τὸ γεννήσαντα δηλοῖ.

(3) CYRIL. lib. 7. dial. Οὐκοῦν εἰ σημεῖα, καὶ τέρατα διὰ Παύλου Χριστὸς ἐργάζεται ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου, ὡς ἐνέργειά τις φυσικὴ, καὶ ζῶσα, καὶ, ἵν' οὕτως εἴπωμεν, ποιότης τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι. Καὶ ὥσπερ τις ἀτμὶς, ἡ ποιότης ἐστὶ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός· εἰ ἀγέννητος δὲ καὶ ἄκτιστος ὁ Πατὴρ, πῶς ἂν εἴη γεννητὸν τὸ ἐξ αὐτοῦ προχεόμενον Πνεῦμα;

(4) CYRIL. Thes. pag. 41. Γεννητῶς καὶ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ἐστὶν ἅμα, καὶ συναΐδιος· ὡς ἐκ πυρὸς θερμότης, ἢ καὶ ἐξ ἄνθους εὐωδία.

(5) ATHAN. tom. 1. pag. 447. Τὸ Πνεῦμα ἀλλοτριοῦσι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὅτι μὴ γεννήσει ἡ τούτου πρόοδος, ἀλλὰ πνεύσει ὁμοιοῦται διὰ τὴν μετάληψιν· ὡς πνοῆς ἐκ στόματος ἐρχομένης καὶ τὸν μεταλαμβάνοντα ἁγιαζούσης, κατὰ δὲ λέγεται Πνεύματος.

fingere. « (1) Etenim Spiritus vivo Verbo ad procreandum adjunctus viva virtus est, ac divina natura, inexplicabilis inexplicabili ex ore producta. » Idem habet et homilia in Psal. 32.

Citatur et a Manuele Caleca [1] ex quarto Antirrheticon Basilii contra Eunomium locus iste : « (2) Non enim minus aliquid eramus habituri ad id, ut cognosceremus Spiritum existere a Deo, dici spiritum oris audientes ipsum. Sed vel hoc nomen satis est ad illius ex Deo significandam existentiam. » Quamobrem, ut inde Calecas argumentatur, si Spiritum esse ex Deo idem valet, ac dici *Spiritum oris* ipsius; os autem Patris ab antiquis doctoribus nominatur Filius; idem erit Spiritum existere a Patre dicere, ac Spiritum appellare Filii. Atqui prius illud sancti Spiritus existentiam e Patre significat, ut ait Basilius. Igitur et quod Filii Spiritus appellatur, existentiam ipsius a Filio declarat.

X. Rursus *Spiritum oris* substantialem exprimere processionem, pulchre indicat Basilius idem in libro de Spiritu sancto verbis istis; « (3) Patri vero ac Filio in tantum unitus est, quantum consortii habet unitas cum unitate. Sed nec hinc solum probatur naturæ communio; verum illinc quoque, quod ex Deo esse dicitur, non eo modo, quod ex Deo esse dicuntur omnia, sed tanquam ex Deo procedens, neque per generationem, sicut Filius, sed tanquam spiritus oris ipsius. Omnino tamen nec os membrum est, nec flatus resolubilis Spiritus, sed et os sic usurpatur, ut Deo consentaneum est, et Spiritus vivens est substantia, sanctificationis domina; adeo ut communio naturæ inde monstretur, et existentiæ modus ineffabilis servetur. » Proinde cum oris spiritus vocatur, substantialis illius processio, non temporaria missio significatur, ut quæ cum Filii generatione comparatur; et similiter atque ista Filio dat, ut sit Filius, sic ipsa Spiritui, uti proprio quodam modo producatur, sitque tertia, et a Filio distincta persona.

Sic in Homilia ad Psalmum 32. verba illa declarans, *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*, idem esse dicit, « (4) Spiritum oris Dei, » ac « Spiritum, qui ex Deo, et qui ex Patre procedit; » quippe hac locutione monstrari, nequaquam illum creatarum rerum more procedere, sed a Deo subsistentiam habere. Cui consonat Athanasius, aliusve quis auctor dialogi primi de Trinitate, qui perinde « spiritum oris Dei, » vel « ex ore Dei manantem, » ac « Filium ex utero, » substantialem processionem significare scribit, quorum neutrum creatis rebus convenit.

Jam vero Dei Patris os appellari Verbum, sive Filium diserte asserit Cyrillus Alexandrinus in quarto libro contra Nestorium [2]; et Philo Carpathius in Cantica [3]. Et Anastasius Antiochenus libro primo, qui est de rectis Dogmatibus, « (5) Mentem, *inquit*, proinde dicimus Patrem Verbi, mentem, in qua Verbum, quocum et Spiritus sanctus; qui quidem appellatus est spiritus oris Dei. Os enim Patris est Filius. » Et eodem in libro : « (6) Corporis vero proprietate in exemplum assumpta, mutuum complexum divinarum personarum expressimus proportione membrorum, ac similitudine. Ita enim et spiritus oris ipsius, nempe

(1) Basil. 5. contra Eun. pag. 118. Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις, καὶ θεία φύσις ἄῤῥητος ἐξ ἀῤῥήτου στόματος πεφυκυῖα. Alias πεφηνυῖα.

(2) Basil. Οὐδὲ γὰρ ἔλαττόν τι ἔξειν ἐμέλλομεν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα στόματος ἀκούοντες αὐτό. Ἀλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν ἐκ Θεοῦ.

(3) Basil. lib. de Sp. S. pag. 189. Πατρὶ δὲ καὶ Υἱῷ κατὰ τοσοῦτον ἥνωται, καθόσον ἔχει μονὰς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα. Καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας ἡ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται· οὐκ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ πρελθόν· οὐδὲ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱός, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. Πάντως δὲ, οὔτε τὸ στόμα μέλος, οὔτε πνοὴ λυομένη τὸ Πνεῦμα· ἀλλὰ καὶ τὸ στόμα θεοπρεπῶς, καὶ τὸ στόμα οὐσία ζῶσα, ἁγιασμοῦ κυρία· τῆς μὲν οἰκειότητος δηλουμένης ἐντεῦθεν, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀῤῥήτου φυλασσομένου.

(4) Idem. Ὡς οὖν ὁ δημιουργὸς Λόγος ἐστερέωσε τὸν οὐρανὸν, οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τουτέστιν ὃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· ἵνα μὴ τῶν ἔξωθέν τι, καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρίνῃς, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ ἔχον τὴν ὑπόστασιν δοξάζῃς.

(5) Anast. Νοῦν δέ φαμεν τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, ἐν ᾧ Λόγος, μεθ' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ χρηματίζον· στόμα γὰρ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(6) Idem. Τοῦ δὲ στόματος τὸ ἰδίωμα λαβόντες ὡς παράδειγμα, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν θείων παρεστήσαμεν προσώπων διὰ τῆς τῶν μελῶν ἀναλογίας τε, καὶ εἰκασίας. Ταύτῃ γὰρ καὶ Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, στόματος ὄντος τοῦ μονογενοῦς, καὶ Πνεῦμα πάλιν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ ἀποστελλόμενον οὐ μόνον παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ.

[1] Cap. 11. — [2] Pag. 77. edit. Rom.

[3] Tom. 1. Bibl. PP. col. 192.

Dei, Spiritus sanctus dicitur, cum sit os Unigenitus; et rursus Spiritus ex ipso procedens, et qui mittitur non solum a Patre, sed etiam a Filio. »

Hunc Anastasii locum ex Joanne Becco [1], et Manuele Caleca [2] græce descripsimus, qui sane luculentus est, aperteque demonstrat, Spiritum sanctum non minus a Filio procedere, quam a Patre; quod et expresse his verbis ait, « Spiritus ex ipso procedens. » De Filio quippe intelligenda ista sunt, ut ex iis patet, quæ statim subjicit : « (1) At vero Dominus ostendens, ex semelipso Spiritum existere, insufflans discipulis dixit : Accipite Spiritum sanctum; » quæ capite primo retulimus. Sic in eodem libro « (2) Spiritus oris Dei Spiritus » vocatur; « Os enim Patris est Filius. » Id ipsum asserunt Petrus Damiani Opusculo 1. cap. 10. et Anselmus contra Græcos.

XI. Athanasius vero in epistola ad Serapionem prima, quæ est de Spiritu sancto, cum dixisset Spiritum sanctum esse unguentum, et sigillum, quo creaturæ unguntur, ac signantur; ex eo concludit, nequaquam illum inter creaturas esse censendum; « (3) quia quod ungit, non est ejus simile, quod ungitur. Etenim unguentum illud flatus est Filii; adeo ut, qui Spiritum habet, dicat, Christi bonus odor sumus. » Quare, ut halitus ex ore prodit, sic e Filio Spiritus sanctus.

Est et Cyrilli Hierosolymitani præclarus ea de re locus in Catechesi 17. ubi declarat « (4) unum et eumdem esse Spiritum sanctificantem, et subsistentem, qui perpetuo Patri adest, et Filio, non qui ab ore, et labris Patris aut Filii loquendo formetur, vel spiretur, aut in aerem diffundatur, sed substantialis. » Significat igitur ex ore Patris, nec non et Filii, suo more, hoc est, ut græci Patres loquuntur, θεοπρεπῶς exire, ac procedere Spiritum sanctum.

Sic Epiphanius « ex Patre, et Filio spirare Spiritum sanctum » dixit in Ancorato [3]; cujus loci superiori capite meminimus.

Cyrillus item Alexandrinus exponens illa Christi verba, quæ sunt Joannis 14. 16. *Et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis;* idipsum aurea plane sententia commendat : « (5) Etenim Dei, ac Patris naturalium bonorum substantialiter particeps Filius, habet Spiritum sanctum eo modo, quo habere intelligatur et Pater, non adventitium, nec extrinsecus ascitum. Stultum enim est, vel furiosum potius ita sentire. Sed quemadmodum unusquisque nostrum proprium in seipso spiritum continet, et ex intimis visceribus foras effundit. Propterea et corporaliter ipsum Christus insufflavit; ea re demonstrans, uti humano ex ore corporaliter exit Spiritus, sic ex divina substantia eo modo, qui Deo congruit, illum, qui est ex ea, prodire Spiritum. »

Et in secundo Dialogorum, « (6) Spiritum vero sanctum, *inquit*, appellabis eum, qui ex Deo Patre per Filium naturaliter profunditur, et ut in figura respirationis ex ore manantis propriam nobis existentiam significat. »

XII. Ad idem etiam refertur, quod Spiritus sanctus perinde Filii ἐνέργεια, id est *operatio*, et *efficacitas* dicitur, ac Patris Filius. Talis autem cogitanda est operatio, quæ non accidentis more transeat, sed solida sit, et subsistens; ex quo liquet originem, et productionem substantialem ea voce significari. Id enim ex eo cognoscitur, quod Filius Patris æterni vis, atque ἐνέργεια vocatur; quod sine dubio naturalem illius originem exprimit. Testatur hoc de Filio Cyrillus in sexto dialogorum de Trinitate : « (7) Itaque divinus, *inquit*, David vivam, et subsistentem operationem, ac virtutem Patris

(1) ANAST. Καὶ μὴν ὁ Κύριος δεικνὺς αὐτὸ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχειν, ἐμφυσῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγε· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

(2) Ibid. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ χρηματίζει· στόμα γὰρ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(3) ATHANAS. tom. 2. pag. 21. Οὐ γὰρ ὅμοιον τὸ χρίον τοῦ χριομένου· καὶ γὰρ τὸ χρίσμα τοῦτο πνοή ἐστι τοῦ Υἱοῦ· ὥστε τὸν ἔχοντα τὸ Πνεῦμα λέγειν· Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν.

(4) CYRIL. Hierosol. Ἓν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τὸ ἁγιάζον, καὶ ὑφεστὼς, καὶ πάντοτε Πατρὶ, καὶ Υἱῷ συμπαρόν· οὐκ ἀπὸ στόματος, καὶ χειλέων Πατρὸς, ἢ Υἱοῦ λαλούμενον, ἢ ἀναπνεύσιμενον· οὔτε εἰς ἀέρα διαχεόμενον, ἀλλ' ἐνυπόστατον.

(5) CYRIL. lib. 9. in Joan. pag. 810. Τῶν γὰρ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς κοινωνὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὃν περ ἂν νοοῖτο καὶ ὁ Πατὴρ, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδὲ ἔξωθεν. Εὔηθες γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν τὸ οὕτω φρονεῖν· ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγχνων εἰς τὸ ἔξω προχέει. Διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνὺς ὅτι καθὼς περ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἀνθρωπίνου πρόεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπρεπῶς προχεῖται τὸ ἐξ αὐτῆς.

In cusis αὐτοῦ.

(6) Idem. in 2. Dial. pag. 423. Ἅγιον δὲ Πνεῦμα προσερεῖς τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς, καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τῶν στομάτων διαπνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν κατασημαῖνον ὕπαρξιν.

(7) CYRIL. Καὶ γοῦν ὁ θεῖος Δαβὶδ ζῶσαν τε, καὶ ἐνυπόστατον ἐνέργειάν τε, καὶ δύναμιν τοῦ Πατρὸς εἰδὼς τὸν Υἱὸν, κατηντιβόλει, λέγων· ἔντειλαι, ὦ Θεὸς, τῇ δυνάμει σου, δυνάμωσον, ὦ Θεὸς, τοῦτο ὃ κατειργάσω ἐν ἡμῖν. Παῦλος δὲ ὁ σοφώτατος Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν κέκραγε σαφῶς.

[1] Cap. 1. — [2] Cap. 23. [3] Nu. 75.

agnoscens Filium, orabat, dicens : Manda Deus virtuti tuæ : confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis. Paulus vero sapientissimus Christum Dei virtutem, ac Dei sapientiam aperte prædicat. »

Et in primo Thesaurorum : « (1) Filius est viva, et substantialis operatio, et virtus, et sapientia Patris. » At idem in secundo Thesaurorum Spiritum sanctum appellat ἐνέργειαν Filii : « (2) Manifeste, *inquit*, ostenditur non alienus esse a Filio Spiritus sanctus, sed in ipso, et ex ipso ; ac velut operatio quædam naturalis, quæ complere potest omnia, quæcumque vult. » Et in Thesaurorum 34. « (3) Operatio quædam naturalis, *inquit*, et vivens, et, ut ita dicamus, qualitas deitatis Filii, est Spiritus sanctus. »

Sed et ante hunc Athanasius in epistola ad Serapionem [1], eumdem Spiritum vocat ἐνέργειαν Filii. Hæc omnia testimonia Joannes Beccus [2], et Manuel Calecas [3] referunt. Hic vero scribit insuper, antiquos Patres Spiritum sanctum passim appellare « (4) naturalem, et substantialem Filii virtutem, et operationem. » Ut ergo Filius ἐνέργειαν Patris dicitur, non alia de causa, nisi quia procedit a Patre ; ita Spiritus sanctus, qui perinde Filii vocatur ἐνέργεια, ab eodem ducit originem ; quod diserte Cyrillus explicat [4], dum ἐξ αὐτοῦ, hoc est *e Filio esse*, idipsum interpretatur, ἐνέργειαν illius esse. Et in quarto contra Nestorium illam Evangelii historiam [5], qua femina dicitur a profluvio sanguinis curata, pertractans ex iis Christi verbis, *Ego enim novi virtutem a me exisse ;* tum ex istis [6] : *Virtus de illo exibat, et sanabat omnes*, ita concludit : « Virtus igitur ipsius, *ait*, est Spiritus ipsius ; » idque ex Davide [7] comprobat, qui Spiritum vocat oris ejus. « Os autem Dei Filius est ; » quem locum supra retuli.

CAPUT SEXTUM.

Ex mutua Filii et Spiritus sancti relatione hujus ab illo processio probatur. Esse ordinem quemdam in divinis personis, eumque fixum, et naturalem, non arbitrarium a Patribus constitui. Explicatur, quemadmodum nonnulli ordinem illum sustulerint, neque dignitatis ullum in personis discrimen agnoverint ; alii vero utrumque statuerint. Nullum ratione naturæ ordinem, aut differentiam esse, sed ratione personalium proprietatum, ex posteriorum sententia docetur. Quid sit naturale, vel οὐσιῶδες, et quatenus personis accommodetur. Numerum ibidem esse, quo prior, et posterior una altera dicitur. Exponitur deinde accuratius habitudo Spiritus sancti ad Filium ; in eaque priores attribui Filio propter solam principii notionem, ob quam etiam pendere ab hoc ille ab quibusdam dicitur.

I. Firmissimum et illud argumentum est substantialis in Spiritu sancto processionis a Filio, et veterum theologorum usu contritum, quod ex amborum relatione mutua petitur ; quam ejusmodi esse demonstrant, ut priores in ea partes habeat Filius. Nam eorum, quæ ad se invicem referuntur, genera sunt duo. Quædam ita comparantur, ut æqualiter inter se dicantur, nec alterum anteponatur alteri ; ac proinde idem sit nomen amborum : ut simile, propinquum, amicus, et cetera. Est enim similis simile, et amicus amici ; nec majus, aut superius est unum altero. Ea vulgus dialecticorum nominat *relata æquiparantiæ*. Alia sic referuntur, ut unum superius sit, alterum inferius ; eaque diversas habent appellationes, uti sunt pater, et filius, servus, et dominus ; quæ *relata disquiparantiæ* barbare dicuntur. In quibus alterum excellit, quod ideo *superpositionis* vocatur : alterum subjicitur, idque *suppositionis* dicitur. Jam etsi in divinis personis nulla sit alia præstantior, aut dignitate

(1) Idem. Ὁ Υἱός ἐστιν ἡ ζῶσα, καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια, καὶ δύναμις, καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς.

(2) Idem. Δείκνυται σαφῶς οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ· καὶ ὥσπερ ἐνέργεια τις φυσικὴ, πάντα δυναμένη πληροῦν ὅσα καὶ βούλεται.

(3) Idem lib. 34. Thes. pag. 355. Ἐνέργειά τις φυσικὴ, καὶ ζῶσα, καὶ, ἵν' οὕτως εἴπωμεν, ποιότης τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστι. Vide et pag. 346.

(4) Calecas. Καὶ πολλαχοῦ οἱ διδάσκαλοι φυσικὴν, καὶ οὐσιώδη τοῦ Υἱοῦ δύναμιν, καὶ ἐνέργειαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θεολογοῦσιν.

[1] Tom. 1. pag. 361. — [2] Cap. 3. — [3] Cap. 9. — [4] In 2. Thes. — [5] Luc. 8. — [6] Luc. c. 6. — [7] Ps 32.

potior, sed summa sit æqualitas; auctoritate tamen major una dicitur altera, quia causa, vel principium ejus est. Itaque majorem Patrem esse Filio *propter auctoritatem*, dixit Hilarius [1], aliique complures, uti libro secundo docuimus [2]. Ad hunc itaque modum Filium dicimus sic ab antiquis conferri cum Spiritu sancto, ut priores illi partes tribuantur, ac major appelletur; quod necesse est ad solam originem, ac principium pertinere. Quare duo hic auctoritate veterum adstruenda sunt : alterum, esse quemdam ordinem inter Filium, et Spiritum sanctum, et eum quidem naturalem, neque temere, ac solo pronuntiantis arbitrio constantem, ut in iis relatis evenit, quæ *æquiparantiæ* dicuntur : alterum, hunc ordinem ex mutua personarum inter se relatione sumi; tum in ea comparatione majorem dici Filium, eumque *superponi* Spiritui sancto; quibus, quod consequens est, tertium adjungemus, demonstrari ex eo, Filium auctorem, ac principium esse Spiritus sancti.

II. Horum primum crebro demonstratur a Patribus; qui ex legitima, et solemni baptismi formula ordinem esse quemdam adstruunt in personis divinis, eumque naturalem, et immutabilem, quem secus, ac traditum nobis est a Christo, nefas sit componere, adeo ut, si quis Patri proxime subjicere audeat Spiritum sanctum, impie, ac scelerate faciat.

Tradit hoc imprimis Basilius non uno in loco; velut in eo, quem antecedenti capite proposuimus ex tertio contra Eunomium; ubi Spiritum sanctum ait « secundum a Filio, tertium a Patre esse ordine, ac dignitate, » ut qui procedat a Filio, ab eoque esse habeat.

Idem in epistola trecentesima, quæ adest ad Canonicas, sub finem, idipsum evidentissime, gravissimeque commonstrat : « (1) Spiritus vero sanctus, *ait*, cum Patri, et Filio annumeretur, eo quod creaturam omnem superat, eo collocatur ordine, quem nos in Evangelio Dominus edocuit, dicens : Euntes, baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Qui vero præposuerit ipsum Filio, aut Patre antiquiorem esse dixerit, is Dei ordinationi resistit, et ab sana fide alienus est, dum eum glorificationis modum non servat, quem traditum accepit. » Tum interjectis aliquot, ita concludit : « Proinde nova ordinis compositio ipsius existentiæ est eversio, ac fidei totius negatio. Igitur peræque est impium vel in creaturarum conditionem deprimere Spiritum, vel ipsum ante Filium, aut Patrem sive tempore, sive ordine collocare. »

Et in libro de Spiritu sancto, capite 17. « (2) Eodem modo cum Domino Spiritus effertur, quo cum Patre Filius. Nam Patris, et Filii, et Spiritus sancti nomen similiter editum est. Quare ut se habet Filius ad Patrem; sic ad Filium Spiritus, secundum verbi Dei ordinem in baptismo traditum. Quod si Spiritus cum Filio conjunctus est, Filius vero cum Patre; perspicuum est et Spiritum cum Patre conjungi. »

Sic in formula fidei, cui Eustathius Sebastenus subscripsit, quæ inter Basilii epistolas octava et septuagesima numeratur, « (3) Devitare, *inquit*, oportet etiam illos, qui ordinem a Domino traditum invertunt, tanquam aperte cum veritate pugnantes, et Filium ante Patrem, ac Spiritum sanctum ante Filium collocant. Immotum enim, et incorruptum retinere convenit personarum ordinem, quem ex ipsa voce Domini suscepimus, qui dixit : Profecti, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. »

III. Quocirca baptismi formula, quam Christus ipse prodidit, certum in divinis personis ordinem esse demonstrat, quem pro arbitrio

(1) Basil. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμεῖται, διότι καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστί· τέτακται δὲ ὡς καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ δεδιδάγμεθα παρὰ τοῦ Κυρίου εἰπόντος· πορευθέντες βαπτίζετε εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ δὲ προτιθεὶς αὐτὸ τοῦ Υἱοῦ, ἢ προσεύτερον εἶναι λέγων Πατρὸς, οὗτος ἀνθίσταται μὲν τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ, ἀλλότριος δὲ τῆς ὑγιαινούσης πίστεως, μὴ ὢν παρέλαβε τρόπον δεξιολογίας φυλάττων.

Postea : Ὥστε ἡ περὶ τὴν τάξιν καινοτομία, αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἀθέτησιν ἔχει, καὶ ὅλης τῆς πίστεως ἐστὶν ἄρνησις. Ὁμοίως οὖν ἐστιν ἀσεβὲς καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν Πνεῦμα κατάγειν, καὶ ὑπερτιθέναι αὐτὸ ἢ Υἱοῦ, ἢ Πατρὸς, ἢ κατὰ τὸν χρόνον, ἢ κατὰ τὴν τάξιν.

(2) Idem lib. de Sp. S. cap. 17. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συνεκφωνεῖται τῷ Κυρίῳ τὸ Πνεῦμα, καθ' ἓν καὶ Υἱὸς τῷ Πατρί. Τὸ γὰρ ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ὁμοίως ἐκδέδοται. Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω πρὸς Υἱὸν τὸ Πνεῦμα, κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι παραδεδομένην τοῦ λόγου σύνταξιν. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ συντέτακται, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, δῆλον ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ.

(3) Idem. ep. 78. Ὅτι φεύγειν δεῖ καὶ τοὺς τὴν ἀκολουθίαν, ἣν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος, ἐναμείβοντας, ὡς φανερῶς μαχομένους τῇ ἀληθείᾳ, καὶ Υἱὸν μὲν προτάσσοντας τοῦ Πατρὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προτιθέντας. Ἀκίνητον γὰρ, καὶ ἀπαρεγχείρητον φυλάσσειν προσήκει τὴν ἀκολουθίαν, ἣν ἐξ αὐτῆς τοῦ Κυρίου τῆς φωνῆς παρελάβομεν εἰπόντος· πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

[1] Lib. 11.

[2] Cap. 2.

commutare non licet, neque Spiritum sanctum vel non posteriorem Filio, vel anteriorem Patre facere; ut in libro de Spiritu sancto, capite 16, Basilius idem explicat. Quamvis enim interdum Scripturæ promiscue unius personæ ante alteram mentionem faciant; ut cum Apostolus [1] prius Spiritum sanctum, deinde Filium, tum Patrem commemorat, « (1) non idcirco putandum est, *ait*, totum ordinem esse penitus inversum. » Quippe Paulus « respectum ad nos habuit; quia cum divina dona percipimus, primum in eum, qui distribuit, incurrimus; tum in eum, qui mittit; ac postremo ad fontem et originem bonorum cogitationem evehimus. » Ac profecto naturalis quidam est ordo, de quo interrogati Christiani sic respondent, ut non temere unum præponant alteri; sed ita prorsus, ut in baptismi formula collocatæ sunt, singulas personas efferant. « (2) Siquidem ita baptizari nos oportet, uti traditum accepimus; credere autem, sicut baptizamur; postremo sic glorificare, ut credidimus, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, » ait idem Basilius. Qui et alio loco egregie disserit, ordinem hunc, qui in divinis cernitur, non ex humano arbitrio pendere, sed esse naturalem, cujusmodi est causam inter, et id, quod est a causa. Nam cum Eunomius [2] dissimilem natura, et inferiorem esse Patre Filium contenderet, neque dici posse putaret, communem quidem utrique esse substantiam, sed ordine, et antecessione temporis alterum priorem esse, alterum posteriorem; Basilius adversus hæc duplicem esse ait ordinem: unum naturalem, qualis est inter causam, et rem effectam: alterum artificiosum, et excogitatum ab homine, cujusmodi in disciplinis, et humanis dignitatibus, ac numeris apparet. Eunomium itaque mala fide agere, qui sic disputet, quasi uniusmodi, et posterioris tantum generis ordo sit; ac vel non animadverterit, vel certe dissimulaverit, esse genus quoddam ordinis, quod ex hominum institutione non pendeat. « (3) Illud vero, *inquit*, aut non animadvertit, aut sponte dissimulavit, quoddam esse genus ordinis, non nostra institutione constans, sed ipsius naturæ vi consequens; cujusmodi est ignis ad lumen, quod ex ipso est. In his enim priorem esse causam dicimus; posterius vero id, quod est ex ea, non ut intervallo invicem ista sejungamus, sed ut cogitatione prius causam animo concipiamus, quam id, quod ex causa oritur. Cujus itaque rationis est, in iis ordinem negare, in quibus inest prius, ac posterius, non ex institutione nostra, sed ex naturali quadam rerum consecutione? Cur igitur ordinem a Deo abjudicat? Nimirum existimat, si ostenderit non alio modo posse prioris in Deo rationem intelligi, id se consequens habiturum, ut in substantia ipsa demonstretur excellentia. Nos autem secundum relationem causarum ad ea, quæ ex ipsis oriuntur, Patrem Filio præponi dicimus; naturæ vero diversitate non item, neque temporis excessu. » Vides ut ordinem in Deo nullum alium, quam naturalem, Basilius agnoscat; qualis inter causam, principiumve inest, et quod ex eo oritur. Est autem usque adeo naturalis ordo Spiritus, et Filii, ut propria illius notio, et hypostatica in eo constituatur ab eodem Basilio, quod post Filium numeretur: « (4) Hic, *inquit*, Spiritus personalis proprietatis notam hanc habet, quod post Filium, et cum Filio cognoscatur, atque ex Patre subsistat. » Ita legendum omnino, ut ex Joanne Becco [3] expressimus, et Florentina synodo sessione 20. ac Manuele Caleca, cap. 3. μετὰ τὸν Υἱόν, non ut vulgati codices habent, μετὰ τοῦ Υἱοῦ. Alioquin inepta ταὐτολογία foret, μετὰ τοῦ Υἱοῦ, et σὺν αὐτῷ, quæ idem significant. Quamobrem ex tot Basilii testimoniis evidens est,

(1) BASIL. cap. 16. de Sp. S. Ἤδη χρὴ καθόλου ἀντεστράφθαι τὴν τάξιν. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἡμετέρας σχέσεως τὴν ἀρχὴν ἐλάβεν. Ἐπειδὴ ὑποδεχόμενοι τὰ δῶρα πρῶτον ἐντυγχάνομεν τῷ διανέμοντι· εἶτα ἐνοοῦμεν τὸν ἀποστείλαντα· εἶτα ἀνάγομεν τὴν ἐνθύμησιν ἐπὶ τὴν πηγὴν καὶ αἰτίαν τῶν ἀγαθῶν.

(2) BASIL. epist. 78. Δεῖ γὰρ ἡμᾶς βαπτίζεσθαι μὲν, ὡς παρελάβομεν· πιστεύειν δὲ ὡς βαπτιζόμεθα· δοξάζειν δὲ ὡς πεπιστεύκαμεν, Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα.

(3) BASIL. 1. contra Eun. pag. 30. Ἐκεῖνο δὲ ἡ οὐ συνεῖδεν, ἢ ἑκὼν ἀπεκρύψατο, ὅτι ἐστί τι τάξεως εἶδος οὐκ ἐκ τῆς παρ' ἡμῶν θέσεως συνιστάμενον, ἀλλ' αὐτῇ τῇ κατὰ φύσιν ἀκολουθίᾳ συμβαῖνον· ὡς τῷ πυρὶ πρὸς τὸ φῶς ἐστι τὸ ἐξ αὐτοῦ. Ἐν τούτοις γὰρ πρότερον τὸ αἴτιον λέγομεν· δεύτερον δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ, οὐ διαστήματι χωρίζοντες ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τοῦ αἰτιατοῦ προεπινοοῦντες τὸ αἴτιον. Πῶς οὖν εὔλογον ἀρνεῖσθαι τὴν τάξιν, ἐφ' ὧν ἐστι πρότερον, καὶ δεύτερον, οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐνυπαρχούσης ἀκολουθίας; τίνος οὖν ἕνεκεν ἀθετεῖ τὴν τάξιν ἐπὶ Θεοῦ λαμβάνεσθαι; ἡγεῖται εἰ ἐπιδείξειε μηδαμῶς ἄλλως τὸ πρότερον ἐπὶ Θεοῦ νοεῖσθαι, λειπόμενον ἕξειν κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν τὴν ὑπεροχὴν ἐπιδείκνυσθαι. Ἡμεῖς δὲ κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, πρωτετάχθαι τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φαμέν· κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφοράν, οὐκέτι, οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχήν.

(4) BASIL. epist. 43. pag. 809. Τὸ Πνεῦμα τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατα τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι.

[1] 1. Cor. 13.

[2] Bas 1. con. Eun. pag. 29. et 30. — [3] Cap. 4.

naturali ordine posteriorem esse Filio Spiritum sanctum. Quibus adjungi debet id, quod in Historiæ septimo libro Georgius Pachymeres ex eodem Basilio citat. « (1) Secundum, *inquit*, locum habet a Patre Filius ratione principii; habet item secundum locum a Filio Spiritus, secundum rationem causæ. » Quem locum mirum est a Pachymere proferri, scriptore alioqui Græcorum suorum dogmati addicto. Sed undecumque tandem descriptum sit, nihil eo ad institutum nostrum, et ad os Græcis obstruendum dici potest accommodatius; ac geminus est alteri illi, quem ex tertio contra Eunomium, capite primo produximus.

IV. Athanasius in epistola ad Serapionem, ita Spiritum sanctum habere se ad Filium dicit, quomodo Filius ad Patrem; quoniam ut Pater Filium mittit, ita Spiritum Filius. « (2) Et Filius ait: Quæ audivi a Patre meo, ea et loquor in mundum. Spiritus vero accipit a Filio. Nam de meo accipiet, inquit, et annuntiabit vobis. Et Filius quidem in nomine Patris venit. Spiritus vero sanctus, ait, quem mittet Pater in nomine meo. Cum autem talem ordinem, et naturam habeat Spiritus ad Filium, qualem Filius habet ad Patrem, quomodo ille, qui creaturam istum dicit, non idem et de Filio necessario sentiet? » Quibus verbis exponit, quod epistolæ ejusdem initio scripserat, eamdem unitatem habere cum Filio Spiritum sanctum, quam Filius habet cum Patre. « (3) Nam si, *inquit*, propter unitatem Verbi cum Patre, Filium ipsum in creatarum rerum numerum referre nolunt, sed, quod est revera, creaturarum artificem esse ipsum sentiunt; cur Spiritum sanctum, qui eamdem unitatem habet cum Filio, quam Filius habet cum Patre, creaturam appellant? » Quod in alia ad eumdem Serapionem epistola, cujus initium est, *Admirabile forsitan*, etc. sic exprimit: « (4) Qualem proprietatem Filii ad Patrem novimus, eamdem ad Filium habere Spiritum sanctum. »

Epiphanius in Ancorato Spiritum sanctum « tertium lumen, » ac « tertiam hypostasim a Patre » nominat.

Huc pertinet insignis Gregorii Nysseni locus, quem ex libro primo contra Eunomium attulimus in primo capite; in quo « Spiritum sanctum *ait* nullam aliam, nisi ordinis, differentiam habere a Filio; et ut Patri conjunctus est Filius, et cum ex illo esse habeat, non tamen posterius existit; sic etiam Spiritum sanctum pendere a Filio, qui sola cogitatione, secundum rationem principii, prius consideratur productione Spiritus. »

V. Præterea fixum esse, ac naturalem hunc ordinem, quo Spiritus sanctus post Filium tertius a Patre ponitur, ita ut promiscue, et ante Filium collocari non debeat, declarant veteres, qui Spiritum sanctum cum Patre copulari per Filium asserunt, non vicissim Filium per Spiritum sanctum; quam μεσιτείαν vocare solent. Athanasius oratione tertia contra Arianos, ut citat Joannes Beccus, cum vulgo quarta numeretur, « (5) Non Spiritus, *inquit*, Verbum conjungit Patri; sed potius hoc a Verbo Spiritus accipit. » Tum sæpius Spiritum sanctum in Filio esse dicit, et Filium in Patre. Ut in eadem oratione: « (6) Nam quia Verbum est in Patre, Spiritus autem a Verbo datur; vult nos accipere Spiritum, ut cum eum acceperimus, tunc habentes Verbum, quod est in Patre, videamur et nos, propter Spiritum, unum esse cum Verbo, et per ipsum cum Patre. » Deinde: « (7) Sic in Filio, et in Patre erimus, et unum esse censebimur, quod in nobis sit Spiritus, qui est in Verbo ipsius, quod est in Patre. »

Et in epistola ad Serapionem, quam paulo

(1) BASIL. Δευτερεύει μὲν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς τῷ αἰτίῳ· δευτερεύει δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

(2) ATHAN. tom. 1. pag. 361. Καὶ ὁ μὲν Υἱός φησιν, ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα καὶ λαλῶ εἰς τὸν κόσμον. Τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, φησί. Καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ἦλθε· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶν, ὁ πέμψει ὁ Πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου. Τοιαύτην δὲ τάξιν, καὶ φύσιν ἔχοντος τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν, οἵαν ὁ Υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, πῶς ὁ τοῦτο κτίσμα λέγων, οὐ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐξ ἀνάγκης φρονήσει;

(3) ATHAN. ib. Καὶ γὰρ εἰ διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου ἑνότητα, οὐ θέλουσιν εἶναι τῶν γεννητῶν αὐτὸν τὸν Υἱόν, ἀλλ' ὅπερ ἐστὶν ἀληθῶς, δημιουργὸν αὐτὸν τῶν ποιημάτων φρονοῦντες, διὰ τί τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ πρὸς τὸν Υἱὸν τὴν αὐτὴν ἔχον ἑνότητα, ἣν αὐτὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, κτίσμα λέγουσι;

(4) Idem. tom. 2. pag. 20. Οἵαν γὰρ ἔγνωμεν ἰδιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ταύτην ἔχειν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν εὑρήσομεν.

(5) ATHAN. Οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν Λόγον τῷ Πατρί· ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου τοῦτο λαμβάνει.

(6) Idem. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Λόγου δίδεται, θέλει λαβεῖν ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα, ἵνα ὅταν ἐκεῖνο λάβωμεν, τότε ἔχοντες τὸν Λόγον ὄντα ἐν τῷ Πατρὶ, δεξώμεν καὶ ἡμεῖς διὰ τὸ Πνεῦμα ἐν γενέσθαι ἐν τῷ Λόγῳ καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Πατρί.

(7) Ibid. Οὕτως ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ἐσόμεθα, καὶ νομισθησόμεθα ἓν γεγεννῆσθαι, διὰ τὸ ἐν ἡμῖν εἶναι τὸ Πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν ἐν τῷ Λόγῳ αὐτοῦ τῷ ὄντι ἐν τῷ Πατρί.

ante citavimus : « (1) In Christo erat Spiritus, ut Filius in Patre. » Tum in alia ad Serapionem epistola, cujus initium est, *Admirabere forsitan*, etc. « (2) Non enim extra Verbum est Spiritus, sed in Verbo existens, in Deo per ipsum est. » Item : « (3) Cum autem Spiritus sit in Verbo, palam est in Deo quoque Spiritum esse per Verbum. » Basilius vero in libro de Spiritu sancto, capite 18. « (4) Unus vero et Spiritus sanctus, qui et ipse singulariter profertur, per unum Filium uni Patri copulatus. » Tum quibusdam interjectis, « (5) Proinde via ad Dei cognitionem, *inquit*, est ab uno Spiritu per unum Filium ad unum Patrem. Ac rursus naturalis bonitas, et naturalis sanctificatio, et regalis dignitas a Patre per unigenitum ad Spiritum sanctum pervenit. » Deinde refellit hæreticos, qui ὑπαρίθμησιν, id est *subnumerationem* in eo ponebant, quod diceretur primus, secundus, et tertius, Deum intelligentes primum, secundum, et tertium. Quod quidem ita respuit, ut ordine illo contentos esse nos debere dicat, qui a Domino præscriptus est : « (6) Sed nobis, *inquit*, sufficit ordo præscriptus a Domino, quem qui confundit, non minus peccatum, quam ipsorum est impietas, admittet. »

Sic Gregorius Nyssenus in primo contra Eunomium : « (7) Ex Patre per Filium ad Spiritum concedimus. »

Et Gregorius alter Nazianzenus oratione secunda de Pace : « (8) Ita sapimus, *inquit*, sic habemus, ut quomodo illa quidem habitudine, et ordine invicem habeant, soli Trinitati scire concedamus, et quibus Trinitas revelaverit, qui quidem purgati sint, vel nunc, vel postea. »

Denique Joannes Damascenus, « (9) Deus est, *inquit*, Spiritus sanctus, medius inter ingenitum, et genitum, et per Filium Patri conjunctus. »

Idem et plerique veterum indicant, dum processionis Filii, ac Spiritus sancti discrimen in eo constituunt, quod Filius ἀμέσως, vel προσεχῶς, *nullo interjecto*, *ac sine medio* ortum habet a Patre, sive ἀμεσιτεύτως, ut loquitur Cyrillus; Spiritus vero sanctus ἐμμέσως, id est *interjecto alio*, nempe Filio, ac per ipsum, ut Basilius, Gregorius Nyssenus, Cyrillus Alexandrinus, aliique pronuntiant, quorum postea verba ipsa referam. Hoc autem explicari nequit, nisi naturalis quidam, ac necessarius ordo sit inter personas tres, qui ex numerantis arbitrio minime pendeat. Alioqui tam Spiritus sanctus proxime a Patre, et non per Filium procedere dici posset, quam Filius a solo Patre, non per Spiritum sanctum, oritur.

VI. Verum ut de hoc ordine et collocatione personarum uberius, et exactius aliquid expromam, animadverti nonnullos antiquorum videri partim illam enumerandi seriem ex hominum arbitrio petere potius, quam ex rei natura; partim negare ullam ex ea dignitatis, id est ἀξιώματος, differentiam existere, cum alii in utroque dissentiant. Nam Basilius quidem ut in capite primo libri hujus exposui, ἀξιώματος discrimen personas inter agnoscit, ex origine unius ab altera, quam ordo, collocatioque sequitur; tum eumdem ordinem naturalem esse, non arbitrarium, hoc etiam capite superius ostendimus. At ex adverso Gregorius Nyssenus in libro primo contra Eunomium editionis posterioris [1], non solum ordinem illum ex hominum voluntate pendere asserit, sed etiam ἀξιώματος nullum ex eo discrimen existere, cujus verba postea reddam, cum quo sensu scripta sint aperiam. Sic Theodoretus Epistola 146. nullam ex ordine dignitatis prærogativam effici putat. Gregorius quoque Nazianzenus, etsi ordinem non adimit, non vulgo tamen cognitum scribit, sed soli Trinitati, iis-

(1) Idem in ep. ad Serap. Ἐν Χριστῷ ἦν τὸ Πνεῦμα, ὥσπερ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί.

(2) Idem in epist. cujus init. Ἴσως θαυμάσεις. Οὐ γὰρ ἐκτός ἐστι τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῷ Λόγῳ ὂν ἐν τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ ἐστιν.

(3) Mox : Τοῦ δὲ Πνεύματος ὄντος ἐν τῷ Λόγῳ, δῆλον ἂν εἴη ὡς καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἦν διὰ τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα.

(4) Basil. Ἓν δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ αὐτὸ μοναδικῶς ἐξαγγελλόμενον, δι' ἑνὸς Υἱοῦ τῷ ἑνὶ Πατρὶ συναπτόμενον.

(5) Ibid. Ἡ τοίνυν ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἑνὸς Πνεύματος, διὰ τοῦ ἑνὸς Υἱοῦ, ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα· καὶ ἀναπαλιν, ἡ φυσικὴ ἀγαθότης, καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς, καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διήκει.

(6) Ibid. Ἀλλ' ἡμῖν ἀρκοῦσα ἡ παρὰ τοῦ Κυρίου ἐπιτεθεῖσα ἀκολουθία· ἣν ὁ συγχέων, οὐκ ἔλαττον τῆς τούτων ἀσεβείας παρανομήσει.

(7) Nyssen. a Grets. editus : Ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐπὶ τὸ Πνεῦμα ἀναχωροῦμεν.

(8) Nazianz. Οὕτω φρονοῦμεν, οὕτως ἔχομεν, ὥστε ὅπως μὲν ἔχει ταῦτα πρὸς ἄλληλα σχέσεως τε, καὶ τάξεως αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι συγχωρεῖν εἰδέναι, καὶ οἷς ἂν Τριὰς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις, ἡ νῦν, ἡ ὕστερον.

(9) Damasc. lib. 1. cap. 18. Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μέσον τοῦ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, καὶ δι' Υἱοῦ τῷ Πατρὶ συναπτόμενον.

[1] Nyss. edit. Gret. p. 62.

que, quibus indicatum ab illa fuerit, in oratione secunda de Pace; quem locum supra posui. Atqui qualiscumque ordo is est divinarum personarum, omnibus utique Christianis est cognitus. Faustus item Regiensis Epistola 16. « Majestas, *inquit*, quæ Patri est indiscreta cum Filio, et Spiritu sancto, distingui nominibus potest, ordinari gradibus non potest. » Non tamen illi invicem contrarii sunt, si id spectemus, quam sui quique dicti, ac sententiæ causam habuerint. De iis, qui dignitatis, ordinisque gradus constituerunt, postea dicam; cur autem alii sustulerint, ex Gregorio Nysseno cognoscitur. Apud hunc impius Eunomius tres οὐσίας constituit : « (1) unam supremam, et omnium principem : secundam, quæ post istam ceteris antecellit : tertiam, quæ cum ambarum nulla comparatur; sed illi quidem ut causæ, huic vero, propter efficientiam, per quam facta est, subjicitur. » Adversus ista Gregorius disputans [1], *subjectionis* varias affert notiones; et eam imprimis, ut ideo duabus aliis personis subjici dicatur Spiritus sanctus, quod tertius numeretur. Sed hoc ipsum respuit; quoniam Pater eodem jure Filio subjectus erit, eo quod sæpe post Filium Scriptura Patrem collocat : « (2) At ego, *inquit*, hactenus ejusmodi sapientiam non audivi, quæ, quod secundum, tertiumque numeratur, in eorum ordinem relegat, quæ subjecta sunt, et obnoxia; quod ille vult, dum personarum ex traditione seriem, dignitatum, et naturarum excellentias, inferioresve gradus significare probat. Etenim ordinis consequentiam naturarum diversitatem putat ostendere. » Addit ordinem numerandi nihil rerum naturas immutare, sed eas, ut in se sunt, manere nihilominus, quocumque ordine numerentur. Sicut dum Paulus, et Silvanus, et Timotheus recensentur [2]; non ex eo sequitur, Timotheum aliud esse, præter hominem. Quippe « (3) oratio, cum unica voce tres simul exprimere nequeat, separatim cujusque mentionem facit ordine, quo lubet, conjungitque nomina interjectis copulativis particulis. »

VII. In hac tota Gregorii disputatione verissimum illud est, nullam in divinas personas redundare naturæ diversitatem, aut dignitatis differentiam, ex qua dici possit superior alter altero, vel inferior. Atque hoc sensu τοῦ ἀξιώματος discrimen sustulit; ut et primo in libro de duodecim, quos contra eumdem Eunomium scripsit [3], ubi *subjectionem* illam late refellit. Sic etiam Theodoretus, quem supra laudavimus, « (4) ordinem *ait* nominum non docere differentiam ullam dignitatum, ac naturarum. » Cui rei comprobandæ Apostoli loca quædam adducit, in quibus usitatus ordo personarum in iis commemorandis invertitur, aut solus ipse nominatur Christus. Hinc etiam βαθμοὶ illi, id est gradus inæqualium dignitatum, quos Ariani introduxerant, græci, latinique Catholici repudiarunt, ut in secundo libro meminimus, atque ex Latinis Faustum Rhegiensem paulo ante idipsum damnantem audivimus. Cui Toletanam adde synodum tertiam, in qua Gothi Arianam hæresim ejurantes, in anathematismo quinto damnant eos, qui Patrem, et Filium, ac Spiritum sanctum gradibus separant. In hoc intuens Gregorius Nyssenus, sed longius fortasse provectus, sic de iis loqui videtur, quasi nihil ordinis intersit, aut in arbitratu cujusque sit quo volet loco quemque in pronuntiando ponere. Atqui si id universe dixeris, falso dixeris. Est enim non naturalis quidem ordo, si anguste hoc nomen sumitur, ut a natura, quæ est essentia, deductum sit. Non enim plures sunt naturæ. Ordo vero, ut et numerus, nonnisi in pluribus cernitur. Sed naturale interdum illud vocatur, quod est rei insitum, et immutabile, vel quod ab origine convenit, quemadmodum et in Physicis Aristoteles « (5) naturam » interdum « appellari » dicit « rei productionem, sive viam, quæ tendit ad naturam. » Hoc modo græci theologi οὐσιῶδες nominant id etiam, quod

(1) EUNOM. apud Nyss. lib. 1. edit. Gret. pag. 52. Πᾶς ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων συμπληροῦται λόγος ἔκ τε τῆς ἀνωτάτω, καὶ κυριωτάτης οὐσίας, καὶ ἐκ τῆς δι' ἐκείνην μὲν οὔσης, μετ' ἐκείνην δὲ πάντων τῶν ἄλλων πρωτευούσης· καὶ τρίτης γε τῆς μηδεμιᾷ μὲν τούτων συνταττομένης, ἀλλὰ τῇ μὲν, διὰ τὴν αἰτίαν, τῇ δὲ, διὰ τὴν ἐνέργειαν, καθ' ἣν γέγονεν, ὑποταττομένης.

(2) Ibid. pag. 62. Ἀλλ' οὐδέπω καὶ νῦν ταύτης ἀκηκόαμεν τῆς σοφίας, ἣ τὸ δεύτερον, καὶ τρίτον ἔκ τινος ἀκολουθίας λεγόμενον, εἰς τὴν τῶν ὑποχειρίων, καὶ ὑποτεταγμένων ἀπωθεῖται τάξιν· ὅτερ οὗτος βούλεται, τὴν τῆς παραδόσεως τῶν προσώπων ἀκολουθίαν, ἀξιωμάτων, καὶ φύσεων ὑπεροχάς τε, καὶ ἐλαττώσεις κατασκευάζων ἐνδείκνυσθαι. Τῆς γὰρ τῶν φύσεων ἑτερότητος ἐνδεικτικὴν εἶναι τὴν τῆς τάξεως ἀκολουθίαν ὁρίζεται.

(3) Ibid. Ὁ δὲ λόγος, ἐπειδὴ μιᾷ φωνῇ τοὺς τρεῖς κατὰ ταὐτὸν ἦν ἀδύνατον ἐνδείξασθαι, μέμνηται μὲν διηρημένως ἑκάστου, κατὰ τὴν ἁρέσασαν τάξιν, συνάπτει δὲ τὰ ὀνόματα διὰ τῶν διὰ μέσου συνδέσμων.

(4) THEODORET. epist. 146. pag. 1031. Ὡς ἡ τάξις τῶν ὀνομάτων οὐκ ἀξιωμάτων, καὶ φύσεων διδάσκει διαφοράν.

(5) ARIST. 2. Phys. cap. 1. tex. 14. Ἔτι δ' ἡ φύσις ἡ λεγομένη ὡς γένεσις, ὁδός ἐστιν εἰς φύσιν.

[1] Pag. 62. — [2] 1. Thes. 2.

[3] Pag. 61. et seq.

divinis personis ex personalibus proprietatibus convenit, ut supra meminimus; quod scilicet ei, quod est κατὰ συμβεβηκὸς, opponitur, id est *accidenti*. Ita οὐσιωδῶς et *naturaliter* Pater Filium gignit, quia ἐκ τῆς οὐσίας *e substantia*, *et natura sua* generat. Nec minus οὐσιωδῶς, et naturaliter prius numeratur, quam Filius, et hic, quam Spiritus sanctus; estque adeo naturalis inter divinas personas ordo quidam, quem commutari, ubi serio, ac proprie loqui volumus, nefas esse Basilius existimat in epistola 300. quod in primo capite diximus.

VIII. Cui nunc alter accedere debet ejusdem scriptoris locus sane memorabilis, quem ex quarto libro contra Eunomium Euthymius descripsit: « (1) Quemadmodum, *inquit*, Filius ordine est quidem secundus a Patre; prior enim ponitur Pater, cum simul omnes numerantur; baptizantes enim, ait, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Sed dignitate secundus est. Quippe Filius est ex Patre, non Pater ex Filio. Natura vero est æqualis. Ego enim, inquit, et Pater unum sumus. Sic et Spiritus sanctus ordine est quidem posterior Filio, ut in connumeratione monstratum est; nec non dignitate. Nam Spiritus Filii dicitur, tanquam suppeditatus per Filium, etc. Natura autem æqualis est Patri, et Filio. Quibus enim eadem est operatio, iis natura est eadem. At Eunomius in ordinem connumerationis intentus, ipsum naturæ esse tertiæ pronuntiavit. » Hic et ordine, et dignitate posteriorem esse Patre Filium, et utroque Spiritum sanctum, non dubitavit dicere; sed ita, ut sit trium æqualis natura. Quapropter si naturam consideres per sese, ac præcise, nullus ibi est ordo prioris, ac posterioris. Sin personas spectes, ordo est, qui vel personalis appellabitur, vel naturalis eo, quem paulo ante dixi, sensu. Ita dignitas æqualis, et eadem est trium, nisi quod origine Pater anteponitur; et majus ei ἀξίωμα tribuitur, citra perfectionis inæqualitatem. Quare nihil hac ratione interest, quem cui recensendo præponas, ut Gregorius Nyssenus asserit. Nec aliter intelligendus est Arnobius in conflictu cum Serapione; dum « Patrem » concedit « primum obtinere locum; » et Filium itidem primum. Objicienti vero adversario: « Ergo non est Trinitas; » occurrit: « Trinitas ita est, ut non dicamus primus, secundus, tertius, sed unum, duo, tres. » Quæ responsio plus habet περιεργίας, quam solidæ rationis. Non enim magis tres licet dicere, si naturam attendimus, quam primum, secundum, ac tertium. Quod si personas ipsas intelligimus, utrumque fas est accommodare. Subjicit iis Imperatorum trium exemplum Arnobius, qui in uno regno, in una concordia, in una sede, ac ceteris omnibus pares sunt invicem. « Sine dubio, qui toti tres Augusti sunt, toti tres primi sunt. Secundum vero locum, et tertium potestates ab Augustis ordinatæ habebunt. » Quod sane verum est, si principatus ipsius dignitas, ac potestas agitur. Verum si unus ab altero vel genitus est, vel ascitus in imperii consortium; potest primus, ac secundus numerari. Id quod etiam in divinis personis sola ratio processionis admittit.

IX. Ceterum referri ad se mutuo Filium, et Spiritum sanctum, et quadam σχέσει, et habitudine comparari invicem, asserit Gregorius Nazianzenus Oratione 37. quæ est quinta theologica, ubi quæstioni, cur Spiritus sanctus non sit filius, sic respondet: « (2) Quid ergo est, inquiunt, quod Spiritui deest, ad hoc ut sit filius? Nisi enim aliquid deesset, filius esset. Deesse nihil dicimus. Non enim Deo quidquam deest. Verum manifestationis, ut ita dicam, mutuæque eorum relationis differentia, diversa quoque ipsis nomina procreavit. »

Et idem in eo loco, qui proxime ante citatus est ex oratione secunda de Pace, Trinitatis personas certum habere modum relationis ad se invicem tradit. Athanasius etiam, et Basilius, ille in epistola ad Serapionem, hic in libro de Spiritu sancto, cap. 17. quorum verba itidem supra commemoravi, dum eum ordinem ad Filium habere scribunt Spiritum sanctum, quem Filius habet ad Patrem, non obscure σχέσιν, et relationem, quam ad Filium habet Spiritus sanctus, ostendunt. Sed et Nyssenus Gregorius insigni illo in loco, quem ex

(1) EUTHYM. Panop. par. 2. tit. 12. pag. 424. Lat. Ὥσπερ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρός· πρωτέτακται γὰρ ὁ Πατὴρ ἐν τῇ συναριθμήσει. Βαπτίζοντες γὰρ, φησὶν, αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἔτι δὲ καὶ ἀξιώματι. Ἐκ τοῦ Πατρὸς γὰρ ὁ Υἱός· οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· φύσει δὲ ἴσος. Ἐγὼ γὰρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν. Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τάξει μὲν δεύτερον τοῦ Υἱοῦ· καθὼς ἐν τῇ συναριθμήσει δεδήλωται· ναὶ μὴν καὶ ἀξιώματι. Πνεῦμα γὰρ Υἱοῦ λέγεται, ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγούμενον, etc. οὐ μὴ Υἱὸς Πνεύματος· φύσει δὲ ἴσον καὶ Πατρὶ, καὶ Υἱῷ. Οἷς γὰρ ἡ αὐτὴ ἐνέργεια, τούτοις καὶ φύσις ἡ αὐτή. Εὐνόμιος δὲ τῇ τάξει προσχὼν τῆς συναριθμήσεως, τρίτης αὐτὸ φύσεως ἀπεφήνατο.

(2) NAZIANZ. orat. 37. pag. 597. Τί οὖν ἐστι, φησὶν, ὃ λείπει τῷ Πνεύματι πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; εἰ γὰρ μὴ λεῖπόν τι ἦν, Υἱὸς ἂν ἦν. Οὐ λείπειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ ἐλλιπὴς Θεός. Τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκεν.

homilia tertia in Orationem dominicam adduximus, σχέσιν eamdem illustrat his verbis : « (1) Igitur Spiritus, qui ex Deo est, etiam Dei Spiritus est; at Filius, cum ex Deo sit, non jam ex Spiritu aut est, aut dicitur; neque hæc relativa consecutio convertitur. » Est igitur relatio quædam Spiritus ad Filium, propter quam Spiritus Filii dicitur; quæ tamen minime convertitur, ut et Filius dicatur Spiritus sancti. Quibus verbis indicat Gregorius σχέσιν quamdam exprimi, ac relationem, cum persona quæpiam alterius esse dicitur. Atqui passim Spiritus sanctus appellari solet Filii, vel Christi spiritus, sive Patris, et Filii. Tum vox ipsa Πνεύματος omnino est σχετικὴ, et idem, quod πνοὴ, quæ ad πνέοντα, id est *spirantem*, ordinem, habitudinemque præ se fert. Sic et πρόβλημα ad προβολέα refertur, sicut γέννημα ad γεννῶντα. Quocirca Spiritus sanctus ad Filium refertur. Hæc autem relatio non alia potest esse, quam originis unius ab altero : quod iidem Patres confirmant. Gregorius enim Nyssenus ad Ablabium scribens, et in primo adversus Eunomium, quem utrumque locum in primo hujus libri capite produximus, nullam aliam differentiam in personis sanctissimæ Trinitatis agnoscit, quam quæ ex ratione principii, ejusque, quod est ex principio, ducitur; ita ut ea sublata, nihil distinctum sit, sed sola nobis occurrat eadem, communisque natura trium, et essentia. Porro cum personarum differentiam sola σχέσις, ac relatio mutua faciat, uti supra diximus lib. 4. c. 10. §. 6. et lib. 6. c. 12. §. 12, sequitur, hanc ipsam relationem ex origine earumdem personarum, ac productione derivari.

X. Jam vero ejusmodi est ista relatio, comparatioque Filii ad Spiritum, ut priores in ea partes Filius habeat, et major esse dicatur itidem, ut in relatione Patris ad Filium major appellatur Pater. Hæc autem major dignitas, quæ et auctoritas dicitur, ut libro secundo vidimus, in eo solo posita est, quod alter sit principium, alter ab illo tanquam principio ducat originem. Neque enim alia præstantiæ, ac superioris gradus in divinis personis excogitari ratio potest, quam originis, ut contra Arianos passim asserunt antiqui Patres. Unde auctor ille, qui Novatiani titulo de Trinitate inscriptus est, dum, capite 24, Spiritum sanctum minorem Patre esse dicit, si originis tantum, ac principii rationem duceret, extra suspicionem esset erroris. Sed non est. Nam quæ de Filio non satis ab illo sincere scripta primo in libro, capite 5, notavimus, suspectam ejus de Spiritu sancto professionem faciunt. Esse autem majorem illo modo Filium Spiritu sancto, diserte habet Athanasius oratione secunda adversus Arianos [1], quæ a Græcis prima numerari consuevit, ut a Joanne Becco [2]. Cum igitur majestatem Filii contra Arianos Athanasius assereret, neque ob id inferiorem esse monstraret, quod ungi ab Spiritu sancto dicitur; naturas in Christo distinguit duas, et quid secundum unamquamque dicatur, explicat. Nam ad Judæos ex humana imbecillitate loquens ait, se [3] *in Spiritu Dei ejicere dæmones :* Et, *Quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei.* Cum autem secundum divinam naturam loquitur, (quod ad apostolos facit potissimum) tunc se non minorem Spiritu sancto, sed majorem esse demonstrat : « (2) Ejusmodi ergo Judæis, *inquit*, tanquam homo loquebatur Dominus; discipulis vero divinitatem, et majestatem suam indicans, non jam minorem se Spiritu, sed majorem, et æqualem esse significans, Spiritum dabat, et dicebat : Accipite Spiritum sanctum; et, Ego ipsum mitto, et ille me clarificabit. »

XI. Nulla autem alia re, quam processione, et origine, majorem posse dici Filium Spiritu sancto idem Athanasius ostendit; qui Patrem Filio perinde majorem illa una de causa nominari asserit. « (3) Propterea, *inquit*, et ipse Filius non dixit, Pater melior est me, ne alienum ab ejus natura quisquam ipsum putaret; sed major est, dixit, non magnitudine ulla, neque tempore, verum quod ab ipso Patre sit genitus. »

Huic Athanasii decreto ceteri Patres adsti-

(1) NYSSEN. Οὐκοῦν τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Πνεῦμά ἐστιν· ὁ δὲ Υἱος ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν οὐκέτι καὶ τοῦ Πνεύματος εὖτε ἐστίν, οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὕτη.

(2) ATHAN. orat. 2. Τοιαῦτα μὲν οὖν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἄνθρωπος ἔλεγεν ὁ Κύριος· τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα, καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνὺς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα, καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἔλεγεν· λάβετε τὸ Πνεῦμα ἅγιον. Καί, ἐγὼ αὐτὸ ἀποστέλλω, κἀκεῖνος ἐμὲ δοξάσει.

(3) ATHAN. ibid. pag. 180. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς οὐκ εἴρηκεν· ὁ Πατήρ μου κρείττων ἐστίν, ἵνα μὴ ξένον τῆς ἐκείνου φύσεως αὐτὸν ὑπολάβοι· ἀλλὰ μείζων εἶπεν, οὐ μεγέθει τινὶ, οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν.

[1] Pag. 174. — [2] Cap. 12.

[3] Mat. 12. 28.

pulantur, qui dictum illud, *Pater major me est*, de Christo Deo interpretandum existimant; nec aliam ob causam majorem esse, dicique Patrem contendunt, quam quod principium sit Filii, ab eoque sit iste productus. Ita Basilius [1], Gregorius Nazianzenus [2], Chysostomus [3], Isidorus Pelusiota [4], Cyrillus [5], Joannes Damascenus [6]; et ex Latinis Hilarius [7], Sœbadius [8], aliique, quos libro secundo, capite 2. memoravi. Quare invictum hoc argumentum est, quo Spiritus sancti processio non a solo Patre, sed etiam a Filio vindicatur adversus Græcorum hæresim, quod major ipso dicatur Filius. Non enim aliud occurrit, cujus gratia minor appellari possit Filio Spiritus sanctus, nisi idem, quod in Filio cum Patre comparato ex communi illa veterum opinione cernitur. Nam neque natura, neque majestate, ac gloria, neque re alia ulla Filio est inferior, ne cum Arianis, et Macedonianis impie illud usurpemus, quod apud Photium [9] dixit et Pierius presbyter Pamphili martyris dogmatum interpres, ὑποβεβηκέναι αὐτὸν τῆς τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξης; quod hæreticum est. Utrumque hoc autem, et majorem in ea σχέσει Filium esse, et id ex principii proprietate consequi, declarant et alia vocabula, quibus hac in re Patres utuntur; ut cum Spiritum sanctum pendere dicunt a Filio, vel ex eo aptum et suspensum esse; ac demum cetera omnia, quæ ad significandam principii in Patre proprietatem, et cum Filio comparationem adhibent; ad Filium etiam, ut ad Spiritum sanctum refertur, accommodare student; quæ hoc reliquo capite, et sequenti a nobis exponenda sunt.

Spiritum itaque sanctum a Filio pendere, ex eoque suspensum esse docet Basilius epistola 43. quam ad fratrem suum Gregorium Nyssenum scripsit de differentia substantiæ, et hypostasis : « (1) Quoniam igitur, *inquit*, Spiritus sanctus, a quo, velut ex fonte, bonorum omnium in creatas res largitas emanat, a Filio quidem dependet, quocum sine ulla distantia mente comprehenditur; ex Patre vero, ut principio, suspensum habet esse; unde et procedit; hanc proprietatis, quæ est secundum hypostasim, notam obtinet, ut post Filium, et cum ipso dignoscatur. »

Ita Gregorius Nyssenus in calce libri primi contra Eunomium a Gretsero editi [10], Spiritum sanctum ait ἐχεσθαι τοῦ μονογενοῦς, quod est, *ex Unigenito pendere*.

Ex quo perspicue colligitur Filium esse principium Spiritus sancti, et nunc ab illo produci, et essentiam accipere. Quippe non potest alio modo pendere a Filio, nec ab eo quidquam accipere, nisi ut originem ab eodem trahat. Agit autem illic Basilius, necnon Gregorius de eo, quod est οὐσιῶδες Spiritui sancto; quo scilicet ejus persona constituitur, et a Filio distinguitur.

CAPUT SEPTIMUM.

Spiritum sanctum a græcis Patribus Filii imaginem appellari; tum etiam Verbum. Id, quo sensu usurpatum sit, exponitur; ex eoque processio Spiritus a Filio demonstratur. Vultum itidem Filii nominari Spiritum, quemadmodum Patris vultus dicitur Filius.

I. Pertinent ad eamdem principii demonstrandam in Filio proprietatem, processionis autem ab hoc in Spiritu sancto, quædam alia vocabula, quibus affici iste solet; quæ quidem tum relativa sunt, tum ita Filio convenire censentur, nihil ut nisi originem ejus exprimant a Patre.

Ex his primum, maximeque insigne est

(1) BASIL. ep. 43. pag. 808. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν ἤρτηται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι.

[1] 1. con. Eun. et 3. — [2] Orat. 35. — [3] Hom. 74. in Joan. — [4] Lib. 3. ep. 334. — [5] Lib. 2. Thes. c. 3. — [6] Lib. 1. c. 9. — [7] Lib. 9. — [8] Lib. con. Ar. — [9] Cod. 119. — [10] Citatus est in c. 1. libri hujus.

Imaginis nomen; quod græci theologi Spiritui sancto perinde tribuunt, cum ad Filium refertur; ac Filio, quando cum Patre componitur.

Igitur imaginem Filii esse Spiritum sanctum, declarat antiquissimus scriptor Gregorius cognomento thaumaturgus in Professione illa fidei, quam a B. Virgine, et Joanne evangelista traditam illi esse memorant; quam non Eusebius, sed interpolator ejus Ruffinus in illius Historiæ septimo libro refert [1]. Ibi inter alia Spiritus sanctus vocatur εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, *imago Filii.* Et in altera Expositione, quæ ἡ κατὰ μέρος πίστις inscribitur, nec tamen est germana Gregorii, ut recte Bellarminus judicat [2], « Dominus, inquit de Filio loquens, est prototypus Spiritus sancti. » Prototypum hic exemplar vocat, cui quidem imago respondet. Ita Basilius accipit in 5. adversus Eunomium [3]. Et in quarto contra Eunom. γεννήτορα, et πρωτότυπον Filii Patrem nominat. Athanasius vero in epistola ad Serapionem idipsum egregie, multisque declarat; atque hoc argumento utitur, ut Spiritum sanctum creaturam non esse demonstret; quoniam quidem Filii est imago. « (1) Imago, *inquit*, Filii dicitur, et est Spiritus [4]. *Quos enim cognovit, et prædestinavit conformes imaginis Filii sui.* Quare cum in confesso sit apud illos, Filium non esse creaturam, neque creatura esse potest illius imago. Nam qualis demum est imago, talem et eum oportet esse, cujus est imago. Hinc merito, ac consentanee confitemur, Verbum non esse creaturam, quod Patris imago sit. » Quam rationem ita eodem in loco prosequitur, ut indidem Spiritum sanctum « proprium esse substantiæ Filii » colligat, « quoniam ex Deo est, sicut quia Filius ex Deo est, proprius est ipsius substantiæ; » quem locum in secundo capite libri hujus attuli. Addit ex eo fieri, ut quæcumque Filio competunt, ut sapientia, veritas, virtus Dei, gloria, eadem et Spiritui sancto, velut propria, tribuantur. Quamobrem et imaginis illa notio, et substantiæ, earumque proprietatum, quæ substantiam Filii consequuntur, expressio, naturalem ab eo Spiritus originem prædicant.

Sic in epistola prima, et secunda ad Serapionem, quæ sunt in posteriore tomo, in hac quidem [5] asserit, tametsi Spiritus sanctus imago sit Filii, non tamen esse Filium; in illa vero, Spiritum ait esse σφραγίδα, *sigillum*, « (2) quod Filium exprimit, ut is, qui Spiritu sancto signatur, Christi formam habeat. » Item esse μορφὴν τοῦ Υἱοῦ, *formam Filii.*

II. Basilius in quinto adversus Eunomium, « (3) Imago quidem, *ait*, Dei Christus [6], *qui est* (inquit) *imago Dei invisibilis :* imago vero Filii Spiritus, et qui hujus sunt participes, filii conformes fiunt, sicut scriptum est [7] : *Quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* » Et tertii ab illo capituli hæc inscriptio est : « (4) Quod imago vera, ac naturalis Dei, ac Filii Spiritus est. »

Capite item altero ex sequentibus causam inquirit, cur « cum Dei quidem imago sit Christus, Christi vero Spiritus sanctus, non sit appellatus Spiritus, Filii filius. » Quo ex loco etiam argumentum hoc contra Græcos Manuel Calecas [8], et Bessario [9] colligunt. Nam si nihil ad Spiritus sancti productionem conferre Filium Basilius existimaret, facile os obstrueret Eunomio hac una præscriptione; ideo filium non dici Filii Spiritum sanctum, quoniam a Filio non procedit. At eo non usus est Basilius; sed idcirco ait non vocari filium Filii, ne ad plures alias personas propagaretur Trinitas; quoniam si a Filio filius aliquis oriri diceretur, etiam ab hoc alius nasci putaretur, et ita deinceps. Proinde nisi hoc periculum obstaret, dici illud posse Basilius assentiretur; adeoque principium esse Spiritus sancti Filium arbitratus est, ut Bessario disputat. Sed de hac Basilii ratione paulo post. Cujus et ex tertio contra Eunomium hæc verba citat Hugo Etherianus [10]

(1) ATHAN. tom. 1. pag. 364. Εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ λέγεται καὶ ἔστι τὸ Πνεῦμα· οὗ γὰρ ἔγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· οὐκοῦν τοῦ Υἱοῦ κατ' ἐκείνους ὁμολογουμένου μὴ εἶναι κτίσματος, οὐκ ἂν εἴη οὐδὲ ἡ τούτου εἰκὼν κτίσμα. Ὁποία γὰρ ἂν εἴη ἡ εἰκών, εἶναι τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸν οὗ ἐστιν ἡ εἰκόν. Ὅθεν εἰκότως, καὶ πρεπόντως ὁ Λόγος ὁμολογεῖται μὴ ὢν κτίσμα, εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὑπάρχων.

(2) ATHAN. tom. 2. pag. 21. Χρίσμα, καὶ σφραγὶς λέγεται, καὶ ἔστι τὸ Πνεῦμα. MOX : Ἡ σφραγὶς δὲ τὸν Υἱὸν ἐκτυποῖ, ὡς τὸν σφραγιζόμενον ἔχειν τὴν τοῦ Υἱοῦ μορφήν. MOX : Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα εὐωδία, καὶ μορφὴ τοῦ Υἱοῦ ἐστιν, εὔδηλον ὡς οὐκ ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα κτίσμα.

(3) BASIL. 5. contra Eun. pag. 116. Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστὸς, ὅς ἐστι, φησὶν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Εἰκὼν δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ οἱ τούτου μεταλαμβάνοντες υἱοὶ σύμμορφοι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους, φησὶ, τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

(4) Idem pag. 117. Ὅτι εἰκὼν ἀληθὴς, καὶ φυσικὴ Θεοῦ, καὶ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα.

[1] Lib. 7. Eus. c. 25. — [2] L. de Scr. Eccl. — [3] Pag. 116. — [4] Rom. 8. — [5] Pag. 26. — [6] Col. 1. — [7] Rom. 8. — [8] Cap. 15. et 22. — [9] In lib. Dogm. c. 6. et lib. de Proces. Sp. S. p. 232. — [10] Lib. 2. c. 7.

« Imago vera, et naturalis Filii Spiritus, non ex imagine divina, quemadmodum nos. Imo enim cum sit imago, non habet imaginem, et cum sit unctio, non habet unctionem. »

III. Cyrillus Alexandrinus variis in locis idem inculcat. Ut in libro Thesauri 33. « (1) Quemadmodum igitur, *ait*, quoniam exactissima imago Patris est Filius, qui ipsum recipit, Patrem etiam habet; ita servata eadem analogiæ ratione, qui imaginem Filii recipit, nempe Spiritum, omnino per ipsum habet Filium, et Patrem, qui est in eo. Quinam ergo inter facta opera numerabitur Spiritus sanctus, si est imago nulla re discrepans Filii Dei? Et : Quod si imago Filii Spiritus vocatur, Deus itaque est, et non aliter. »

Item libro 11. commentariorum in Joannem : « (2) Nam quia substantiæ Unigeniti sincera est imago Spiritus ipsius, quemadmodum scriptum est a Paulo [1] : *Nam quos præscivit, et prædestinavit, conformes imaginis filii sui.* »

Et eodem in libro : « (3) Imago sincera Patris est Filius; similitudo vero naturalis Filii est Spiritus ipsius. » In Paschali quoque epistola 10, Filii μορφήν, id est *formam*, vocat Spiritum sanctum. Item in septimo Dialogorum præclare de eodem argumento disserit. « (4) Nam character quidem verus, *inquit*, et ad summam diligentiam, quæ in effigiando intelligitur, exactus, Filius est ipse. Sincera autem assimilatio, et naturalis Filii Spiritus est, ad quem et nos sanctificatione figurati, ad ipsam formam Dei conformamur. » Tum hæc addit : « Esse autem Spiritum veram Filii similitudinem, scriptum audies ab apostolo Paulo : Quoniam, quos præscivit, hos et prædestinavit conformes imaginis filii sui. »

Joannes Damascenus in primo de Fide orthodoxa, cap. 18. « (5) Imago, *inquit*, Patris est Filius, et Filii Spiritus, per quem Christus habitans in homine, dat ipsi ut ad imaginem sit. » Sic in libro tertio de Imaginibus. Vide Cyparissiotum [2], Hugonem Etherianum, Manuelem Calecam, et Bessarionem. Ergo omnes isti consentiunt, Spiritum sanctum nativam, et germanam esse imaginem Filii proinde, ut hic Patris est; idque ex Apostoli verbis in epistola ad Romanos [3] colligunt, qui imaginem Filii Dei nominans, Spiritum sanctum intellexisse videtur. Etenim ut communis fert opinio veterum Patrum, de qua postea dicendum erit, Spiritus sanctus non solum gratia, efficientiaque sua, sed etiam præsentia, et substantia, Dei in nobis imaginem restituit. Unde et *signaculum*, id est χαρακτὴρ, sive σφραγὶς dicitur, vel [4] σημαντρον, ceu sigillum quoddam, quo Christi ac Dei nobis effigies imprimitur : *In quo credentes*, ait Paulus [5], *signati estis Spiritu promissionis sancto.* Et alibi [6] : *Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis, in diem redemptionis.* Quod aptissime declarat his verbis Didymus [7] : « Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus; quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur, atque formantur, adducuntur in similitudinem Dei; juxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam, et imaginem consequentes. Similiter et Spiritus sanctus, cum sit signaculum Dei, hi, qui formam, et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi, sapientiæ, et scientiæ, et insuper fide pleni. »

IV. Ceterum ex eo, quod Spiritus sanctus imago Filii nominatur, recte concludit Hugo Etherianus [8], necnon Manuel Calecas [9], a Filio esse habere Spiritum sanctum, quemadmodum Filium a Patre, ut sit, habere demonstramus inde, quod illius imago dicatur. « (6) Imago

(1) Cyril. Thes. lib. 33. pag. 336. Ὥσπερ οὖν ἐπειδή περ εἰκών ἐστιν ἀκριβεστάτη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ὁ δεξάμενος αὐτὸν, καὶ τὸν Πατέρα ἔχει· οὕτως ἐπὶ τὸ ἴσον σχῆμα τῆς ἀναλογίας τρεχούσης, ὁ δέξαμενος τοῦ Υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, ἔχει πάντως δι' αὐτοῦ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα. Πῶς οὖν ἐν ποίημασι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον καταριθμηθήσεται, εἴπερ ἐστὶν εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ;

Mox : Εἰ δὲ εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καλεῖται, Θεὸς ἄρα, καὶ οὐχ ἑτέρως.

(2) Idem lib. 11. in Joan. pag. 988. Ἐπειδὴ γάρ ἐστι τῆς τοῦ μονογενοῦς οὐσίας εἰκὼν ἀκραιφνὴς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, κατὰ τὸ γεγραμμένον διὰ τοῦ Παύλου· οὓς γὰρ προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.

(3) Idem pag. 995. Εἰκὼν μὲν γάρ ἀκραιφνὴς τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ὁμοίωσις δὲ φυσικὴ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ.

(4) Cyril. in 7. dial. Χαρακτὴρ μὲν γὰρ ἀληθινὸς, καὶ εἰς λῆξιν ἀκριβείας τῆς κατ' ἐμφέρειαν νοουμένης αὐτὸς ἐστιν ὁ Υἱός· ὁμοίωσις δὲ ἀκραιφνής τε, καὶ φυσικὴ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμά ἐστιν· πρὸς ὃ καὶ ἡμεῖς μορφούμενοι δι' ἁγιασμοῦ πρὸς αὐτὴν εἰδοποιούμεθα τοῦ Θεοῦ μορφήν. Mox : Ὅτι δὲ ὁμοίωσις ἀληθὴς τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, γεγραφότος ἀκούσῃ τοῦ μακαρίου Παύλου ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.

(5) Damasc. Εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, δι' οὗ ὁ Χριστὸς ἐνοικῶν ἀνθρώπῳ, δίδωσιν αὐτῷ τὸ κατ' εἰκόνα.

(6) Nazianz. orat. 36. pag. 391. Εἰκὼν δὲ, ὡς ὁμοούσιον, καὶ ὅτι τοῦτο ἐκεῖθεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτου Πατὴρ.

[1] Rom. 8. 29. — [2] Dec. 9. c. 6. — [3] Cap. 8. — [4] Cyr. 3. in o. p. 302. et Dial. 5. p. 572. — [5] Eph. 1. 13. — [6] Eph. 4. 30. — [7] Lib. 2. de Spir. S. — [8] Lib. 2. c. 7. — [9] Cap. 22.

enim dicitur Filii Pater (ait Gregor. Naz.) tamquam consubstantialis Patri, et quia ex illo est, non autem ex hoc Pater.» Quare nisi Spiritus sanctus esset a Filio, non appellaretur imago illius potius, quam Filius Spiritus sancti; neque Filius archetypum vocaretur ipsius. Sane Basilius in hom. con. Sabellianos, Arium, et Anomæos, quid in Filio sit imaginem esse declarans, idem vult esse, quod splendorem a luce manantem. «(1) Est igitur idem, *inquit*, hypostasis, quod gloria; figura idem, quod splendor.» At proxime ante dixit: «Illic vero, cum audis imaginem, gloriæ intellige splendorem.» Ut igitur ἀπαύγασμα, hoc est *resplendentia*, ut sic dicam, ab luce oritur; sic imago, et quæ vocabulo hoc affecta est in Trinitate persona, originem ab eo accipit, cujus imago dicitur. Accedit eodem, quod non simpliciter *imago Filii* vocatur a Patribus, sed *naturalis imago*, ut a Cyrillo; quod S. Thomas in opusculo contra Græcos expendit[1]. «At non potest, *ait*, dici imago naturalis Filii Spiritus sanctus, nisi in quantum secundum naturam Filio similatur, accipiens a Filio naturam.» Omnino igitur ad imaginis rationem necesse est, ut originem habeat a prototypo; alioqui non magis unum imago erit alterius, quam hoc illius, sed ambo ex æquo invicem similia dicentur. «Omnis imago (ait August.[2]) similis est ei, cujus imago est; nec tamen omne, quod simile est alicui, etiam imago est ejus, sicut in speculo, vel pictura, quia imagines sunt, etiam similes sunt; tamen, si alter ex altero natus non est, nullus eorum imago alterius dici potest. Imago enim tunc est, cum de aliquo exprimitur.» Ubi ad imaginis rationem exigere hoc videtur, ut natus sit; quo sensu Filio soli convenit. Unde Augustinus idem[3] adversus Arianos disputans asserentes, «totius bonitatis, et scientiæ, et virtutis Patris vivam, et veram, et propriam, et condignam imaginem esse Filium; totius vero sapientiæ, et virtutis Filii manifestationem Spiritum sanctum,» sic eos refellit: «Imago autem plena, atque perfecta, id est non ab illo ex nihilo facta, sed de illo genita, nihil minus habet, quam ille, cujus imago est. Patris quippe imago summa, id est ita similis, ut in ea dissimile aliquid non sit, Filius est unigenitus. Non sunt tamen ausi dicere imaginem Filii Spiritum sanctum, sed manifestationem. Propter hoc nec genitum, sed factum ab illo esse dixerunt.»

Nimirum duplex *imaginis* est notio. Nam aut universe de eo dicitur, quod «existit ab alio,» et ejus «similitudinem gerit,» ut S. Thomas ait[4], et hoc modo Spiritui sancto convenit; aut sic existit ab alio, «ut ex ipsa suæ originis ratione habeat, quod similitudinem gerat ejus, a quo existit, in quantum ab altero, ut Filius genitus, vel ut Verbum conceptum; et sic solus Filius dicitur imago.» Ideo latini fere Patres solum Filium imaginem appellant, ut idem sanctus Thomas animadvertit[5]. Quæ res pluribus explicanda erit postea. Hoc modo satis est, qualemcumque rationem imaginis accommodari non posse Spiritui sancto, nisi ab illo naturam et existentiam accipiat, cujus imago dicitur.

V. Præterea uti verbum Patris appellatur Filius, ita Filii verbum Spiritus sanctus; quod apud Basilium legitur in quinto adversus Eunomium. «(2) Neque sine Filio facit Pater, neque Filius sine Spiritu. Propterea Dei quidem sermo est Filius; verbum autem Filii Spiritus. Portans enim, inquit, omnia verbo virtutis suæ.» Sic Marius Victorinus in tertio adversus Arium, «Christus, *inquit*, vox; Paracletus vox vocis.» Quod idem et in primo libro docuit: «Filius, *inquit*, jam vox; Paracletus vox vocis.» Ubi verbum, sive vocem pro substantiali, sive essentiali cognitione ac sapientia videtur accipere, sive pro actu ipso, quo Deus cognoscit omnia, eorumque notitiam exprimit. Hoc enim tribus est commune personis. Quare idem est *vocem vocis* esse Spiritum sanctum, ac sapientiam sapientiæ, hoc est ex sapientia profectam; quomodo Patrem perinde, ac Filium Verbum esse, Victorinus idem asserit[6]. «Hoc ergo modo, *ait*, cum verbum Pater sit, et Filius verbum, id est sonans verbum, atque operans; ergo, inquam, si et Pater et Filius verbum est, una substantia est.» Sic Idacius libro adversus Varimadum, «Verbum Dei patris Filius; verbum Dei Spiritus sanctus.» Ubi tamen non Filii, sed Patris verbum appellat Spiritum sanctum; idque ex Apostolo probat, qui ad

(1) Basil. homil. contra Sabell. Ταὐτὸν οὖν ἔστι τῇ δόξῃ μὲν ἡ ὑπόστασις, τῷ ἀπαυγάσματι δὲ ὁ χαρακτήρ.

Ibid. Ἐκεῖ δ' ὅταν ἀκούσῃ εἰκόνα, ἀπαύγασμα νόει τῆς δόξης.

(2) Basil. 5. contra Eun. pag. 120. Μήτε χωρὶς Υἱοῦ ποιεῖ Πατὴρ· μήτε Υἱὸς χωρὶς Πνεύματος. Διὰ τοῦτο καὶ Θεοῦ μὲν Λόγος ὁ Υἱός, ῥῆμα δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. Φέρων γάρ, φησὶ, τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

[1] Cap. 32. — [2] L. de Gen. ad lit. imper. — [3] Tom. 6. l. con. Serm. Arian. c. 26.

[4] Opuscul. 1. con. Gr. c. 10. — [5] In 1. Par. qu. 35. Ar. 2. — [6] Lib. 3.

Ephesios 6. *Et gladium*, inquit, *Spiritus, quod est verbum Dei.* Sanctus Thomas in primo opusculo contra Græcos[1], Basilii locum illum, quem citavimus, sic intelligit, ut Spiritus sanctus verbum Filii dicatur « effective, in quantum sancti ab eo inspirati de Filio sunt locuti. » Sed si hoc solum usurpetur, non minus Filius Spiritus sancti verbum appellari debet, quia Spiritum sanctum ita nuntiat, ut auctor illius tractatus de fide ad Cyrillum loquitur, qui extat inter opera Hieronymi[2] : « Vides igitur, *inquit*, quod Spiritus sanctus annuntiat Filium, et docet de Filio; et Filius de Patre, et Spiritu sancto; et Spiritus sanctus docet de Patre, et de Filio. » Quare cum propria quadam ratione verbum Filii nuncupetur Spiritus sanctus, non debet generali hac, et communi tribus personis intelligi, sed peculiari quadam, et restrictiori, quæ originem, et processionem significet, vel substantialem, vel quæ fit in tempore, ex qua deinde substantialis ista concludendo ducatur.

Multum ad hanc nostram illustrandam sententiam juvat præclarus Cyrilli locus; ubi Spiritum sanctum ait esse *mentem Filii*. Ideo nihil *ex seipso loqui* Spiritum, sed ea tantum, quæ sunt in Filio, cujus est mens. Quare cum loquitur Spiritus, ipsummet loqui Filium. Ac subinde Verbum ipsum mentis instar esse dicit, Spiritum vero sermonis, qui e mente proficiscitur; atque ita Christi verba illa[3], *non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur*, explicat : « (1) Velut si mens, quæ inest in homine, de sermone ex seipsa prodeunte dicat : Non loquetur a seipso quidquam, sed quæcumque audierit, loquetur. » Quod eo fieri mox ait (2), quia ex ipsius substantia naturaliter procedit, ac totam ejus voluntatem habet, ut et operationem. »

VI. Superiori imaginis appellationi annecti potest et illa προσώπου, quod est *vultus*, sive *facies*. Ut enim πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, id est vultus Patris dicitur Filius, eoque nomine hic ab illo procedere significatur; ita Spiritus sanctus vultus nominatur Filii, ac proinde ab hoc ille procedit. Filium vocari πρόσωπον Patris, complura veterum loca demonstrant. Clemens Alexandrinus de Angelo loquens, qui Jacobo apparuit, cum eoque luctatus est, eum putat Dei fuisse Filium, atque ideo Jacobum ei loco nomen indidisse εἶδος Θεοῦ, speciem Dei, quod est Phanuel. Quippe, « (3) Vidi, *inquit*, Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. Facies porro Dei Verbum est, quo illuminatur Deus, et cognoscitur. »

Cyrillus Alexandrinus in quinto Dialogorum ab Joanne Becco[4] et Manuele Caleca[5] citatus. « (4) Nam Filium velut Patris esse faciem, *inquit*, facile Psaltes docere poterit interdum sic dicens[6] : *Quo ibo a Spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam?* Interdum vero ex persona eorum, qui in ipsum crediderunt : « *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Obsignati enim sumus sancto Spiritu, ad similitudinem, et expressionem faciei Patris, hoc est Filii. » Item in primo commentariorum ad Joannem : « (5) Insuper cum Psalmista dicat[7], *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine;* quemnam vultum Dei patris intelligit, cujus lumen super nos signatum est? An patet omnibus, quia unigenitus Dei Filius vultus Patris appellatur, nulla re discrepans illa imago, qui de se dicit : Qui videt me, videt Patrem? » Ubi, quo sensu vultus Patris appelletur, exponit; nimirum quod imago sit, et character substantiæ illius, in quo videtur Pater; quemadmodum alio in loco dicit ad illa Joannis[8] : *Hunc enim Pater signavit Deus*; quibuscum et Davidis ista componit : *Signatum est super nos lumen vultus tui.* « (6) Vultum Dei patris, *inquit*, Filium appellat, id est Patris characterem; lumen vero illius gratiam Spiritus, quæ ad omnes penetrat creaturas. » Ac statim : « Quoniam vero in confesso est,

(1) CYRIL. 34. Thes. pag. 344. Ὥσπερ ἂν εἰ καὶ ὁ ἐν ἀνθρώπῳ νοῦς λέγοι περὶ τοῦ προκύπτοντος ἐξ αὐτοῦ λόγου, οὐ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν· ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει.

(2) Ibid. Ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ φυσικῶς προϊὸν, καὶ ὅλην αὐτοῦ τὴν βούλησιν ἔχον, ὥσπερ καὶ τὴν ἐνέργειαν.

(3) CLEM. Alex. 1. Pæd. cap. 7. Εἶδον γὰρ, φησὶ, Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. Πρόσωπον δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, ᾧ φωτίζεται ὁ Θεὸς καὶ γνωρίζεται.

(4) CYRIL. Ὅτι γὰρ οἱονεὶ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἐστιν, ἐκπαιδεύσειεν ἂν εὐκόλως ὁ ψαλμῳδὸς, καὶ ποτὲ μὲν λέγων· ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; ποτὲ δὲ αὖ, ὡς ἐκ προσώπου τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων, ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Κατεσφραγίσμεθα γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πρὸς ἐμφέρειαν, καὶ ὁμοίωσιν τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς, τουτέστι τοῦ Υἱοῦ.

(5) Idem lib. 1. in Joan. pag. 69. Ὁ ψαλμῳδός. Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Καὶ ποῖον ἄρα ἐστὶ τό πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, οὗ τὸ φῶς ἐφ' ἡμᾶς σεσημείωται, ἢ πάντως ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ἡ ἀπαράλλακτος εἰκὼν, καὶ διὰ τοῦτο λέγων· ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα;

(6) Idem 3. in Joan. pag. 302. Πρόσωπον γάρ τι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναί φησιν. Ὅπερ ἐστὶ πάντως ὁ χαρακ-

[1] Cap. 12. — [2] Tom. 4. col. 835. — [3] Joan. 16. 13. — [4] Cap. 3. — [5] Cap. 22. — [6] Ps. 148. — [7] Psal. 4. — [8] Joan. 3. 33.

Filium esse vultum Dei, et Patris, erit utique et ipse character, in quo signat Deus; » et in sexto dialogo de Trinitate, et in tertio Glaphyrorum. Hugo Victorinus in quæstione 222. in epistolam ad Romanos, cum quæsisset, cur Spiritus sanctus, qui perinde est Patri similis, ac Filius, non sit imago Patris; ita respondet: « Quia imago Patris magis pertinet ad proprietatem generationis, quam processionis. Ea enim, quæ generantur, solent esse similia magis, quam ea, quæ procedunt. » Quæ ratio accuratius in sequentibus enarrabitur.

VII. Ita etiam *vultus*, ac προσώπου notionem accepit Gregorius Nyssenus in fine epistolæ ad Petrum fratrem de differentia essentiæ, et hypostasis. Ibi enim similitudine utitur hominis effigiem alicujus contemplantis in speculo, quam dum respicit, vultum, cujus imago illa est, clare, ac penitus intuetur. Sic in Filio videri Patrem ait. « (1) Proinde Filii hypostasis, velut forma est, *inquit*, et vultus cognitionis Patris; et Patris hypostasis in forma Filii cognoscitur. »

Jam vero vultum Filii perinde esse Spiritum sanctum, ut Patris Filius est, testatur Cyrillus ad illa Joannis[1] : *Alioqui propter opera ipsa credite*, verbis istis : « (2) Nam si cœlos implevit Filius, et extrema terræ, hoc est ad inferos pertinentia; nonne absurdissimum est, comprehensionis illi vocabulum imponere, ne illud quidem agnoscentes, si vultus ipsius, hoc est Spiritus, (nam vultus Filii appellatur Spiritus) omnia replet, fieri non posse, ut Filius intra comprehensionem sit? » Ex quo illud efficitur, Spiritum sanctum a Filio procedere, ab eoque naturæ similitudinem accipere, quæ in vultus nomine continetur. Sed sciendum est græcum vocabulum ambiguum esse πρόσωπον. Id enim non solum faciem, sed etiam personam significat. In quo Græci recentiores conflictantur. Nam Gregorius Palamas in refutatione duodecim capitulorum Joannis Becci, tertium ex iis refellens, in quo processionem Spiritus sancti ab Filio ex illa προσώπου appellatione probat, sic ei respondet : loca illa veterum, quibus Filius Patris, aut Filii Spiritus sanctus πρόσωπον dicitur, non ad hypostaseon differentiam pertinere, sed ad unam, eamdemque naturam; ut cum alter alterius πρόσωπον nominatur, indicio sit, perfectam inter illos esse similitudinem, sine ulla diversitate. Alioqui si personalis proprietatis illic expressio foret, non esset Pater diversum a Filio πρόσωπον, quia Filius Patris esset πρόσωπον. Ubi manifestus est fucus in ancipiti significatione τοῦ προσώπου. Cum enim Filius dicitur esse πρόσωπον Patris, non persona, sed vultus illius intelligitur, hoc est effigies expressa; et natura ipsa, substantiaque directe significatur; personalis autem proprietas ex obliquo, ut supra monstravimus; atque ita Bessario in Palamæ confutatione sentit, etsi idem in græci nominis ambiguitate hærere videtur, quæ in latino non cernitur.

CAPUT OCTAVUM.

Latinorum Patrum testimonia de processione Spiritus sancti a Patre, et Filio; et eorum maxime, quos œcumenicæ Synodi approbant, Hilarii, Ambrosii, Augustini, Leonis, Gregorii papæ, et aliorum.

I. Tametsi in ea controversia, qua cum Græcis solis contendimus, græcorum Patrum auctoritate contenti esse possimus; adjungenda nihilominus est et Latinorum consensio, ut eo

τήρ· φῶς δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὴν κτίσιν διήκουσαν χάριν.

Mox : Ἐπειδὴ δὲ ὁμολογούμενος πρόσωπόν ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, εἴη δήπου πάντως αὐτὸς καὶ ὁ χαρακτὴρ, ἐν ᾧ σφραγίζει Θεός.

(1) Nyssen. Ὥστε ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις, εἰονεὶ μορφὴ, καὶ πρόσωπον γίνεται τῆς τοῦ Πατρὸς ἐπιγνώσεως· καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ μορφῇ ἐπιγινώσκεται.

(2) Cyril. 9. in Joan. pag. 787. Εἰ γὰρ πεπλήρωκεν οὐρανοὺς ὁ Υἱὸς, καὶ τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, τουτέστι τὰ εἰς τὸν ᾅδην, πῶς οὐ σφόδρα παραλογώτατον τὸ περιοχῆς ὄνομα προσάπτειν αὐτῷ, μηδὲ ἐκεῖνο ὁμολογησαμένους, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, τουτέστι τὸ Πνεῦμα (πρόσωπον γὰρ τοῦ Υἱοῦ καλεῖται τὸ Πνεῦμα) τὰ πάντα πληροῖ, πῶς ἂν αὐτὸς εἴσω γένοιτο περιοχῆς;

[1] Joan. 14. 11.

majori pondere veritatis recentior hæc obruatur inscitia: quod vel græci ipsi Catholici fecerunt, Gennadius, Calecas, et summus vir cardinalis Bessario, qui popularium suorum hæresim, Augustini, Hilarii, Ambrosii, Leonis, et aliorum dictis, sententiisque damnarunt. Atque hoc argumenti genus tanto validius esse putarunt, quod Concilia ipsa vetera, quæ in Oriente, ac Græcia celebrata sunt, multum se latinis istis Patribus tribuere profitentur, et quæ statuunt, ex illorum auctoritate decernere. Etenim in Ephesina synodo[1] ad condemnandam Nestorii perfidiam, cum græcis Latinorum quoque recitata sunt testimonia, Julii, et Felicis Romanorum pontificum, Cypriani, Ambrosii.

In quinta vero synodo, ejusque πρακτικοῖς, Patres ita profitentur, ut Calecas refert[2], quod sextæ Gennadius adscribit: « (1) In omnibus sequimur et sanctos, ac doctores sanctæ Dei Ecclesiæ, Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium theologum, Gregorium Nyssenum, Ambrosium, Augustinum, Theophilum, Cyrillum, Joannem Constantinopolitanum, Leonem, Proclum; et omnia, quæ ab ipsis scripta sunt de recta fide, et ad hæreticorum condemnationem, admittimus. » Quæ in Collatione tertia latine leguntur. Et « (2) in eo, quod ἔκκριτοι dicitur, anathemati subjiciuntur, quicumque memoratos illos Patres non recipientes, omnia, quæ ab iis dicta sunt, non profitentur (ait idem Calecas). Præcipue vero, *inquit*, sanctum Augustinum sanctæ, et œcumenicæ synodi; ut ex illarum actis constat; tertia, sexta, et septima, præstantissimum doctorem Ecclesiæ, et sanctum prædicarunt. »

Sane in tertia synodo[3], quæ est Ephesina, Cyrillus Cypriani, et Ambrosii testimoniis utitur. Augustinum vero citari non memini. Sed is in quinta[4] laudatur; ut in quarta Leo magnus, cujus fidei, auctoritatique nihil non tribuit tam ista, quam sequentes omnes Græcorum synodi; in sexta porro[5] Augustinus, Ambrosius, Leo cum honorifica mentione producuntur, et ἅγιοι, atque ἔκκριτοι Patres vocantur, id est *sancti, et eximii*. Ex septima vero Gennadius decretum hoc refert[6]: « (3) His, qui rejiciunt sanctorum Patrum voces, quæ ad confirmationem rectorum dogmatum Ecclesiæ Dei pronuntiatæ sunt, Athanasii, Cyrilli, Ambrosii, Amphilochii, divini Leonis sanctissimi archiepiscopi veteris Romæ; item Augustini, ac ceterorum; tum Acta synodorum œcumenicarum, quartæ, inquam, et sextæ non amplectuntur, anathema sit. »

II. Credunt aliqui Tertullianum hoc verbis istis explicasse octavo capite libri adversus Praxeam: « Tertius est Spiritus a Deo, et Filio. » Sed falsi sunt. Nam de solo agit ordine personarum, in quo tertius post Patrem est sanctus Spiritus. Itaque de Spiritu sancto scripsit hoc unum[7], « non aliunde » ipsum esse, « quam a Patre per Filium. » Marius Victorinus in primo contra Arium: « Duo ergo et isti, alius ex alio, ex Filio Spiritus sanctus, sicut ex Deo Filius, conrationaliter et Spiritus sanctus ex Patre. » Quin et *vocem vocis* appellat eumdem Spiritum, ut jam admonui. Hilarius in secundo de Trinitate, de Spiritu sancto disserens, « Loqui de eo, *inquit*, non necesse est, quia de Patre, et Filio auctoribus confitendus est. » Et in octavo, manifeste a Filio procedere demonstrat, quoniam ab eo accipit: « A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur, *inquit*, et a Patre procedit; et interrogo, utrum idipsum sit a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quod si nihil differe crederetur, inter accipere a Filio, et a Patre procedere; certe idipsum, atque unum esse existimabitur a Filio accipere, quod sit accipere a Patre. Ipse enim Dominus ait: Quoniam de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Hoc quod accipiet,

(1) Syn. 5. collat. 3. apud Gennad. pag. 317. Conc. Flor. Ἀκολουθοῦμεν ἐν ἅπασι καὶ τοῖς ἁγίοις, καὶ διδασκάλοις τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, Ἀθανασίῳ, Ἱλαρίῳ, Βασιλείῳ, Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ, Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης, Ἀμβροσίῳ, Αὐγουστίνῳ, Θεοφίλῳ, Κυρίλλῳ, Ἰωάννῃ τῷ Κωνσταντινουπόλεως, Λέοντι, Πρόκλῳ, καὶ πάντα τὰ παρ' αὐτῶν συγγραφέντα περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, καὶ πρὸς κατάκρισιν τῶν αἱρετικῶν δεχόμεθα.

(2) CALEC. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ λεγομένῳ Συνοδικῷ, ἀναθέματι ὑποβάλλονται ὅσοι μὴ τοὺς εἰρημένους διδασκάλους δεχόμενοι, οὐ πάντα τὰ παρ' ἐκείνων ὁμολογοῦσιν. Ἰδίως δὲ τὸν ἅγιον Αὐγουστῖνον αἱ ἅγιαι, καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὡς ἔστι δῆλον ἐν τοῖς πρακτικοῖς αὐτῶν τῶν συνόδων, ἥ τε τρίτη, καὶ ἕκτη, καὶ ἑβδόμη, ἐξοχώτατον διδάσκαλον τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἅγιον ἐπεκήρυξαν.

(3) GENNAD. Τοῖς ἀποβαλλομένοις τὰς τῶν ἁγίων πατέρων φωνὰς τὰς ἐπὶ συστάσει τῶν ὀρθῶν δογμάτων τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἐκφωνηθείσας, Ἀθανασίου, Κυρίλλου, Ἀμβροσίου, Ἀμφιλοχίου, τοῦ θεηγόρου Λέοντος τοῦ ἁγιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Αὐγουστίνου, καὶ τῶν λοιπῶν· ἔτι τε καὶ τὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων πρακτικά, τῆς τετάρτης φημὶ, καὶ τῆς ἕκτης μὴ κατασπαζομένοις, ἀνάθεμα.

[1] Par. 2. Act. 1. — [2] Cap. 30. — [3] Par. 2. Act. 1. — [4] Coll. 5. — [5] Act. 8. et 10.

[6] Pag. 317. edit. Græc. Conc. Flor. — [7] Cap. 4. con. Prax.

sive potestas est, sive virtus, sive doctrina est, Filius a se accipiendum dixit. » Ac mox : « Omnia, quæ Patris sunt, Filii sunt ; et idcirco quidquid accipiet, a Filio accipiet ille mittendus, quia Filii sunt universa, quæ Patris sunt. » Citatur et a Caleca locus Hilarii ex libro secundo de Trinitate ; in quo habetur, « Spiritum sanctum a Patre, et Filio ex æquo procedere. » Sed hoc in illo Hilarii libro non legitur, uti nec locus alter, quem refert ex enarrationibus in Apostolum ejusdem Hilarii ; ubi nullam ait in Spiritu sancto inesse duplicitatem, quod Pater, et Filius illi esse tribuant, unde et ambo unum principium appellantur Spiritus sancti. Sed hic liber Hilarii non est. Solent et Hilarii ejusdem sermonem laudare Græci, qui post Pentecosten, ut aiunt, in festo sanctæ Trinitatis legitur ; in quo Spiritus sanctus « æqualiter a Patre, et Filio procedere » dicitur. Quod fragmentum tomo primo Bibliothecæ Patrum græcolatinæ [1] utraque lingua editum est.

III. Ambrosius in libro primo de Spiritu sancto, capite 10. « Spiritus quoque sanctus, *ait*, cum procedit a Patre, et Filio, non separatur a Patre, non separatur a Filio. » Ubi etsi de temporali processione, ac missione loqui videatur, tamen etiam sempiternam complectitur. Nam et Filii processionem a Patre similiter demonstrat iis ex locis, quæ a Patribus assumuntur ad æternam adstruendam Filii generationem ; cujusmodi illud est [2], *Ego ex ore altissimi prodii*. Et temporalis utriusque missio ab illa priore, et sempiterna pendet, cum eaque connexa est, ut postea declarabitur. Et in libro de Symbolo, capite 1. « Ipse solus est æternus, quia initio, et fine caret, id est Deus Pater ; qui coæternum sibi, et coomnipotens genuit Verbum, cum quo Spiritum sanctum produxit. » Et c. 3. « Spiritus autem sanctus vere Spiritus est, procedens quidem a Patre, et Filio ; sed non est ipse Filius, quia non generatur ; neque Pater, quia procedit ab utroque, non genitus, non ingenitus, non factus. » Et cap. 4. « Spiritus vero sanctus, qui ab utroque procedit, nec ipse cœpit, etc. » Est inter Ambrosii sermones unus in diem Pentecostes, idemque 59. qui tamen illius non videtur. In eo Spiritum sanctum aperte dicit a Patre Filioque procedere. « Qui non ex tempore, *inquit*, sed ab æterno a Patre, Filioque inseparabiliter procedit. »

Idem in commentariis in Evangelium Lucæ [3], haud obscure Spiritum sanctum a Filio substantiam vult accepisse itidem, ut a Patre Filius, cum illa verba declarat : *Nemo bonus nisi solus Deus*. Sic enim scribit : « Quomodo non bonus cum bonitatis substantia assumpta ex Patre non degenerarit in Filio, quæ non degeneravit in Spiritu ? Et ideo [4], *Spiritus tuus bonus deducet me in vitam rectam*. Quod si bonus Spiritus qui accepit ex Filio, bonus utique et ille, qui tradidit. » Quo in loco etiam illa Christi verba [5], *quia de meo accipiet*, ad substantiam, et bonitatem, qua bonus est Spiritus, pertinere significat, idque a Filio ipsum accipere. Denique in libro de Dignitate humanæ conditionis, cap. 2. « Sicut ex Patre generatur Filius, *inquit*, et ex Patre, Filioque procedit Spiritus sanctus ; ita ex intellectu generatur voluntas, et ex his item ambobus procedit memoria. » Sed liber iste non est Ambrosii, ut ex stilo constare arbitror.

IV. Jam Augustinus idipsum clara, et forti oratione sæpius prædicat. Ut in quarto de Trinitate : « Nec possumus, *inquit*, dicere, quod Spiritus sanctus et a Filio non procedat ; neque enim frustra idem Spiritus et Patris, et Filii spiritus dicitur. » Ac paulo post : « Qui ergo a Patre procedit, et Filio, ad eum refertur, a quo natus est Filius. » Et in 15. de Trinitate [6], cum dixisset Spiritum sanctum principaliter a Patre procedere, quid illud sit, ita declarat : « Ideo autem addidi, principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non jam existenti, et nondum habenti. Sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet, et Spiritus sanctus spiritus esset amborum. »

Tum capite 26. « De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse Filius ait : De Patre procedit. Et cum resurrexisset a mortuis, et apparuisset discipulis suis, insufflavit, et ait : Accipite Spiritum sanctum, ut eum etiam de se procedere ostenderet. » Ac postea : « Intelligat, sicut habet Pater in semetipso, ut de illo procedat Spiritus sanctus, sic dedisse Filio, ut de illo procedat idem Spiritus sanctus, et utrumque sine tempore ; atque ita dictum Spiritum sanctum de Patre procedere, ut intelligatur, quod etiam procedit de Filio, de Patre esse, et de Filio. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius ; de Patre habet utique, ut de illo procedat Spiritus sanctus. »

[1] P. 544. — [2] Eccl. 44. — [3] Libr. 8. c. 18. — [4] Ps. 141. — [5] Jo. 17. — [6] Cap. 17.

Rursus tractatu in Joannem 99. cum quæsisset, utrum a Filio, quemadmodum a Patre, procedat Spiritus sanctus ; ita respondet : « Cur ergo non credamus, quod etiam de Filio procedat Spiritus sanctus, cum Filii quoque ipse sit spiritus? Si enim ab eo non procederet, non post resurrectionem se repræsentans discipulis suis, insufflans diceret : Accipite Spiritum sanctum. Quid enim aliud significavit illa insufflatio, nisi quod procedat Spiritus sanctus et de ipso? » Quo quidem in tractatu, eorum, quæ a Græcis objici solent, pleraque dissolvit. Vide eumdem in tertio contra Maximinum, capite 14. et in tertio contra sermonem Arianorum, capite 23. Et in libro secundo de Symbolo, cap. 9. et aliis in locis sæpe idem repetit. Itaque merito Demetrius Cydoniates Planudem Maximum redarguit, qui cum Augustini libros de Trinitate magno labore græcam in linguam transtulisset, in fine hujus operis argumenta quædam posuit, quibus illam Augustini, ac latinorum Patrum de processione ab utroque sancti Spiritus, opinionem everteret. Id enim minime consentaneum esse, ut cujus scripta græce vertisset, eumdem oppugnaret. Quare metu Imperatoris, et carceris, eum contra Augustinum scripsisse putat, ut est in manuscripto quodam libro bibliothecæ regiæ. Idacius contra Varimadum, quæstioni sic propositæ, « Ostende Spiritum sanctum, unde trahat originem, quem nec ingenitum, sicut Patrem, neque genitum, sicut Filium, profiteris, » respondet ad hunc modum : « Certa et manifesta origo Spiritus sancti Pater, et Filius. »

V. Sanctus Leo pontifex Romanus, cujus scripta quarta generalis Synodus στήλην ὀρθοδεξίας, *columnam orthodoxæ fidei* nominat, ac sequentes synodi miris laudibus extollunt, Epistola 93. « alium » dicit [1] esse « qui genuit, alium, qui genitus est, alium, qui de utroque processit. » Et sermone 2. de Pentecoste verba illa Joannis [2] enarrans, *Adhuc multa habeo vobis dicere*, etc. « Numquid sese Dominus, *ait*, inferioris scientiæ volebat intelligi, aut minus aliquid, quam Spiritum sanctum, a Patre didicisse, cum ipse sit veritas, et nihil Pater dicere, nihil docere possit sine Verbo ; ideoque dictum sit, de meo accipiet ; quoniam, quod accipit Spiritus Patre dante, dat Filius? » Sic igitur locum illud interpretatur Leo, ut *accipere de meo* sit, *dante me, ac communicante*, quidquid a Patre meo habet, habere Spiritum sanctum. *Habere* porro nihil aliud est, quam existere, ut idem ait sermone primo de eadem Pentecoste : « Omnia quæcumque habet Pater, *inquit*, habet et Filius ; habet et Spiritus sanctus ; nec unquam in illa Trinitate defuit ista communio, quia hoc est ibi omnia habere, quod semper existere. » Quare a Patre, Filioque Spiritus sanctus existit.

Gennadius Massiliensis libro de Ecclesiasticis dogmatibus [3] : « Credimus unum esse Deum, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum : Patrem, eo quod Filium habeat ; Filium, eo quod Patrem habet : Spiritum sanctum, eo quod sit ex Patre, et Filio procedens. etc. » Item, « A quo (Patre) Spiritus sanctus, non natus, quia non est Filius ; non ingenitus, quia non est Pater ; neque factus Spiritus sanctus, quia non est ex nihilo, sed ex Deo Patre, et Deo Filio Deus procedens. » Quem locum Rathramnus citat sub Gennadii Constantinopolitani nomine. Fulgentius in libro de fide ad Petrum [4], « proprium » ait esse « Spiritus sancti, quia nec natus est ipse, nec genuit, sed solus de Patre, Filioque processit. » Et capite 11. « Firmissime tene, et nullatenus dubites, eumdem Spiritum sanctum, qui Patris et Filii unus est spiritus, de Patre et Filio procedere. » Tum in libro de Trinitate, « Spiritus sanctus a Patre, Filioque procedens est. » Et in Responsione ad quæstionem tertiam Ferrandi diaconi, « Non ergo potuit Spiritum sanctum divinitas Filii accipere, cum ipse Spiritus sanctus sic procedat a Filio, sicut procedit a Patre, et sic detur a Filio, sicut datur a Patre. » Et mox : « Proinde totus de Patre procedit, et Filio ; totus in Patre manet, ac Filio. » Vide fragmenta ejusdem ex libris contra Fabianum, ubi hoc sæpe repetitur. Prudentius hymno quinto Cathemerinon, de Filio loquens :

> Qui noster Dominus, qui tuus unicus
> Spirat de patrio corde Paraclitum.

Paulus in Natali 9. S. Felicis,

> Et in servos cœlestia dona profudit
> Spiritum ab Unigena sanctum et Patre procedentem.

VI. Toletanum concilium primum in assertione fidei, « Credimus Spiritum quoque esse Paracletum, qui nec Pater sit ipse, nec Filius, sed a Patre Filioque procedens. Est ergo ingenitus Pater, genitus Filius, non genitus Paracletus, sed a Patre, Filioque procedens. » Idemque Toletanum III. et XI. profitentur. Prosper

[1] Cap. 1. — [2] Cap. 16. [3] Cap. 1. — [4] Cap. 2.

libro primo de Vita contemplativa, « Spiritum sanctum *ait* a Patre, Filioque procedere. »

Vigilius contra Eutychen libro primo : « Audi manifestius proprium Patris esse, genuisse, et proprium Filii, natum fuisse ; proprium vero Spiritus sancti, procedere de Patre, Filioque. »

Eucherius in libro Quæstionum [1] : « Sed Pater ingenitus, Filius genitus, Spiritus santus nec genitus, nec ingenitus ; ne, si ingenitum dixerimus, duos patres dicere videamur; et si genitum, duos filios. Sed potius, qui ex Patre, et Filio procedat ; velut quædam Patris, Filiique concordia. » Agnellus Ravennas episcopus in epistola ad Armenium : « Et ideo ex Patre Filius ; ex Patre et Filio procedit Spiritus sanctus : » Ac subinde : « Quanto magis in omnipotentia Dei ita est, ut sit Pater omnipotens genitor Filii, et ex Patre et Filio procedens virtus, qui est Spiritus sanctus ? » Boetius in libro, Quomodo Trinitas est unus Deus [2], « Cogitemus processisse quidem ex Deo Patre Filium dictum, et utriusque Spiritum sanctum. »

Citatur et a Græcis ipsis Gregorius magnus, quem Dialogum cognominant, ut a Caleca [3], et Gennadio [4] ex homilia 26. in Evangelia, ubi ita scribit : « (1) Quamvis mitti etiam juxta naturam divinitatis possit intelligi. Eo enim ipso a Patre Filius mitti dicitur, quo a Patre generatur. Nam sanctum quoque Spiritum, qui cum sit coæqualis Patri et Filio, non tamen incarnatus est, eisdem se Filius mittere perhibet, dicens : Cum venerit paracletus, quem ego mittam vobis a Patre. Si enim mitti solummodo incarnari deberet intelligi, sanctus procul dubio Spiritus nullo modo diceretur mitti, qui nequaquam incarnatus est. Sed ejus missio, ipsa processio est, qua de Patre procedit, et Filio. Sicut itaque Spiritus mitti dicitur, quia procedit ; ita et Filius non incongrue mitti dicitur, quia generatur. »

Notatus et ab aliis est locus ille ex secundo Dialogorum [5] : « Cum enim constet, quia paracletus Spiritus a Patre semper procedat, et Filio, cur se Filius recessurum dicit, ut ille veniat, qui a Filio numquam recedit ? » quem schismatici ex latino interpretantes corrumpere ausi sunt. Quinetiam Hormisdas papa iisdem ab Græcis laudatur in epistola ad Justinum, ubi ait, « proprium esse Spiritus sancti, ut de Patre et Filio procederet, sub una substantia deitatis. » Etherius, et Beatus libro primo contra Elipandum : « Neque Pater a duobus processit, aut Filius, sed tantum Spiritus sanctus ; ac per hoc solus Pater Deus a nullo Deo est, sed a se. Filius Deus est, sicut Pater, sed a Patre est Deus, non a se. Spiritus quoque sanctus Deus est, sicut Pater, et Filius, sed a Patre, et Filio Deus est, non a se. »

VII. Verum in latinis appellandis testibus longiores esse nihil attinet, præsertim recentioribus. Sunt enim innumeri, et ad unum omnes in idem dogma conspirant. Sed unum præterire non possum, quem Latinis nescias, an Græcis adscribere oporteat. Symbolum dico, quod vulgo Athanasii dicitur, græci quidem ipsius, sed latine scriptum. Etsi auctor apud nonnullos in dubio est ; quos qui ex Augustino refelli putant, refellendi magis ipsi sunt. Nam levia sunt, quæ ex illo proferunt argumenta ; imo nulla. Scriptum aiunt ita ab Augustino in tractatu ad Psalmum 120. « De hoc sole pater Athanasius Alexandrinus episcopus ita pulchre locutus est : Filius, inquit, Dei a Patre solo est, non factus, nec creatus, sed genitus. » Sed Augustini non sunt ista, quæ in vetustis editionibus temere assuta erant, in posterioribus autem, post Lovaniensem maxime censuram, merito sunt expuncta. Nam quod in aliis libris quædam istius symboli verba usurpat Augustinus, possunt, qui id alteri, quam Athanasio tribuunt, inde colligere, ex Augustini, aliorumque Latinorum scriptis excerptum illud esse potius, quam illum aliquid ex eo transtulisse. Sed eam litem hoc loco dirimere non statui. Certe sub Athanasii nomine non modo ab nostris, sed a Græcis etiam et legitur, et in magnam auctoritatem assumitur. Est autem in eo ita scriptum, quod ignorat nemo : « Spiritus sanctus a Patre, et Filio, non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens. » Quod tam grave, ac disertum testimonium Græculos

(1) GREG. M. ex Caleca, et Genn. Εἰ καὶ τὸ ἀπεστάλθαι, δύναται νοεῖσθαι καὶ κατὰ τὴν τῆς θεότητος φύσιν. Τοῦτον γὰρ τὸν τρόπον ὁ Υἱὸς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀποστέλλεσθαι λέγεται, ὃν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς γεννᾶται. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπερ καί τοι Πατρὶ, καὶ Υἱῷ ἴσον ὄν, ὅμως οὐ σεσάρκωται, τοῖς αὐτοῖς εἴρηκεν ὁ Υἱὸς ἀποστέλλειν, λέγων· ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς. Εἰ γὰρ τὸ ἀποστέλλεσθαι τὸ σαρκοῦσθαι μόνον νοεῖσθαι ὀφείλει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναμφιβόλως, οὐδένα ἂν τρόπον ἐλέγετο ἀποστέλλεσθαι, ὡς ἂν μηδεπώποτε σεσαρκωμένον· ἀλλ' ἡ τούτου ἀποστολὴ αὐτή ἐστιν ἡ αὐτοῦ πρόοδος, ἣ παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται. Ὥσπερ τοίνυν τὸ Πνεῦμα ἀποστέλλεσθαι λέγεται, ὅτι ἐκπορεύεται, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὐκ ἀπεικότως ἀποστέλλεσθαι λέγεται, διότι γεννᾶται.

[1] Qu. 1. — [2] Tom. 3. Bibl. PP. — [3] Cap. 19. et 30. — [4] Cap. 1. Sect. 7. — [5] Cap. 38.

sic offendit, ut in Athanasium ipsum stolide debacchati sint; quod refert, ac deplorat Gennadius[1]: « (1) Non verentur, *inquit*, dicere, sanctum Athanasium ebriosum fuisse, et, cum ista scriberet, vino plenum. » Stulta, et inepta calumnia, risuque potius, et contemptu, quam seria expostulatione digna.

Unus, quod meminerim, ex latinis scriptoribus de hac processione Spiritus a Filio dubitavit Rusticus diaconus in libro contra Acephalos [2], in quo ita scribit. « Quidam vero antiquorum et hoc proprietatibus adjecerunt, quia sicut Spiritus cum Patre Filium sempiterne non genuit, sic nec procedit Spiritus a Filio, sicut a Patre. Ego vero, quia Spiritus quidem Filium non genuerit sempiterne, confiteor, nec enim duos dicimus patres; utrum vero a Filio eodem modo, quo a Patre, procedat, nondum perfecte habeo satisfactum. Quoniam vero ad id, quod nunc quæritur, nihil attinet, signandum quidem est, sed transeundum. »

Quamobrem, ut contra populares suos recte concludit Bessario [3], cum latini Patres vetustate et sanctitate celebres, et infiniti numero, tam expresse ac liquido testati sint, Filium a Patre procedere; iisque Græci ipsi antiquiores consentiant, ut superioribus capitibus ostendimus; ac denique cum horum plerique diserte processionem illam a Filio commemorent; nemo tanquam abhorrentem a fide damnet, ac rejiciat; magnæ temeritatis est, contra tantæ vim auctoritatis velle contendere. Ex quo Photii castiganda temeritas est, qui in disputatione, et epistola sua, quam contra Latinos in popularis erroris gratiam edidit, adversus latinos Patres, quos pro suo dogmate illi adferunt, præscribit sic apud Euthymium. « (2) Objiciunt, *inquit*, Ambrosium ita de Spiritu sancto locutum esse in libris, quos de illo scripsit, itemque Augustinum, et Hieronymum. De quibus ita respondendum est: vel Pneumatomachos illorum libros adulterasse: vel minus accurate ex quadam dispensatione locutos esse; quali est usus magnus ille Basilius, dum divinitatis Spiritus sancti professionem reconditam aliquandiu apud se retinuit: aut denique ab exacta rei scientia, utpote homines, aberrasse. Quod multis magnis viris in quibusdam contigit; quemadmodum Dionysio Alexandrino, et Methodio Patarensi, et Pierio, et Pamphilo, et Theognosto, et Irenæo Lugdunensi, et Hippolyto ejus discipulo. Nam istorum quasdam sententias non probamus, etsi in aliis valde illos suspicimus. » Hæc Photius, quæ perfunctoria, et jocularia sunt. Primum non tres illi tantum, sed Latini ad unum omnes idem sentiunt, ac profitentur. Deinde quod depravatos a Latinis eorum libros causatur, frigidum est. Etenim si una tantum, aut altera vocula originem a Filio sancti Spiritus attingerent, utcumque commentum illud procederet; tametsi non esset verisimile. Nunc cum rationibus insuper, et Scripturæ testimoniis illud ipsum probent; nullus superest tergiversationi isti locus. Reliqua duo responsa præter inanitatem, impietatem quoque, et in sanctos illos contumeliam redolent. Quippe dispensatione quadam, contra quam in mente haberent, eos asseverasse dicere, idem est, atque hæresim, ut quidem isti censent, ipsos putare ex dispensatione dixisse; quod numquam sine crimine et sacrilego mendacio fit. Aliud enim est verum occultare dogma, quod prudenter nonnumquam usurpatur; aliud falsum, et hæreticum aperte profiteri, quod numquam licet. Quare si, ut Photius spado, et ejus sectatores Græculi nugantur, hæresis est, asserere, Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere; impié, ac nefarie fecerunt, qui contra mentem suam hæresim illam scriptis suis publicarunt. Tum vero, quod postremum est, non tres illos tantum, quos Photius enumerat, sed pæne omnes latinos Patres erroris, et inscitiæ damnare, nimium impudentis est, ac protervi, præsertim cum eadem calumnia græcorum insuper Patrum haud paucorum violetur dignitas, qui in eadem causa sunt cum Latinis, ut supra demonstravimus. Nam si tres illi tantum-

(1) GENN. Οὐκ αἰδοῦνται λέγειν, ὡς ὁ ἱερὸς Ἀθανάσιος μέθυσος ἦν, καὶ ὅτε ταῦτ' ἔγραφε, πλήρης ἦν οἴνου.

(2) PHOT. apud Euthym. in Panop. par. 2. tit. 12. in fine. Προφασίζονται δὲ, ὅτι Ἀμβρόσιος οὕτως εἴρηκεν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις. Ἔτι δὲ Αὐγουστῖνος, καὶ Ἱερώνυμος. Ὑπὲρ ὧν ἀπολογητέον ὡς ἢ νενοθεύκασιν οἱ πνευματομάχοι τὰς τούτων συγγραφὰς, ἢ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν· ἢ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐχρήσατο, φυλάττων ἀπόῤῥητον μέχρι τινὸς τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν θεολογίαν· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας, ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν. Ὁ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἔν τισιν· ὡς ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, καὶ ὁ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ Πιέριος, καὶ Πάμφιλος, καὶ Θεόγνωστος, καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων, καὶ Ἱππόλυτος ὁ μαθητὴς αὐτοῦ· τινὰς γὰρ αὐτῶν ῥήσεις οὐ περιδεχόμεθα, καί τοι τἄλλα σφόδρα θαυμάζοντες. Hic locus ab latina Euthymii editione abrasus est.

[1] Cap. 1. de Sp. S. — [2] Tom. 4. Bibl. PP.

[3] In lib. Dogm. c. 9. et 10. in Sess. 25. Conc. Flor.

modo, quos Photius nominat, in opinione ista forent, reclamantibus, et contrarium docentibus, aut omnino tacentibus ceteris, esset aliqua dubitandi ratio. Jam vero cum Latini omnes in eadem sententia concordent; cujus arrogantiæ est, erroris universos arguere? Aut quid synodis suis œcumenicis Græci ipsi facient; quæ omnia Patrum illorum, quos incusat Photius, scripta, decretaque, in quibus scilicet invicem, et contra hæreticos consentiunt, rata esse præcipiunt, et eos, qui secus, quam ii fecerint, asseverare audeant, anathemati subjiciunt? Sed oscitantem illum et quidvis temere jactantem missum faciamus.

CAPUT NONUM.

Spiritum sanctum a Filio procedere theologicis argumentis efficitur, quæ ex superioribus testimoniis existunt, præsertim ex mutua amborum relatione. Tum illud explicatur, ecquid Spiritus a Filio distingueretur, si non ab eo procederet. Ostenditur nullum inter eos discrimen fore, nisi unum ab altero procederet. Anselmi de hac re sententia declaratur.

I. His Græcorum, Latinorumque sententiis, non Græcorum modo recentior illa convincitur opinio, ac Romanæ Ecclesiæ dogma constituitur, sed theologica quoque argumenta continentur, quibus idem illud vel invitis, ac repugnantibus obtineri potest, Spiritum sanctum non a solo Patre, sed a Filio quoque procedere.

Quorum caput, ac summa in regula illa vertitur, quam Augustinus imprimis, aliique commendant. Cum duo sint in persona qualibet, ex quibus veluti componi pro ingenii nostri imbecillitate fingitur, quorum alterum est absolutum, et *ad se* dicitur, ut Augustinus loquitur [1], alterum relativum, et *ad aliud*; ac prius essentia vel substantia, posterius proprietas appellatur; quidquid ad primum pertinet, id unum et commune ex æquo esse tribus; et unitatis individuæ fontem, et stirpem; posterius autem esse multiplex, et divisionis, ac multitudinis efficiens. « Hoc solo, ait Augustinus [2], numerum insinuant, quod ad invicem sunt, non quod ad se sunt. » Et Fulgentius [3]: « Ista relativa nomina Trinitatem faciunt; essentialia vero nullo modo triplicantur. » Boetius item [4] « nullam esse differentiam, nisi relationis in personis » affirmat. Sed et græci Patres solis proprietatibus tres personas distingui asserunt, ut Gregorius Nazianzenus qui « (1) tria esse, quæ dividuntur, *ait*, non naturis, sed proprietatibus. » Et alio in loco causam percontans, cur Spiritus sanctus non sit Filius, nihil illi deesse respondet, verum « (2) manifestationis, et mutuæ eorum relationis differentiam, differentem et ipsorum appellationem facere. » Quare hoc solo distinguitur persona quælibet ab altera, quod ad eam σχέσιν habet; ut non satis sit, personas istas duas ad aliquam aliam comparari, et referri, ut a se invicem quoque distinguantur, sed oporteat etiam mutuo ad se referri, hoc est πρὸς ἄλληλα σχέσιν habere, ut Nazianzenus ait. De quo videnda sunt omnino, quæ in libro quarto, capite decimo de hac re scripsimus ex latinorum, græcorumque Patrum decretis; ex quibus constat nullam alteram distinguendæ unius personæ ab altera rationem esse, præter relationem, qua se invicem ambæ respiciunt; qua sublata, necesse sit unam, et eamdem esse non substantiam modo, sed etiam personam.

II. Porro σχέσις, et habitudo nulla, nulla ex habitudine, ac relatione distinctio personarum in Trinitate locum habet, nisi τοῦ αἰτίου, καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, hoc est *causæ*, sive *principii*, *et ejus, quod ex principio est* ratio inter eas intercedat, uti supra, capite 4. libri hujus ostendimus. Igitur, ut a persona Filii distincta

(1) NAZIANZ. orat. 32. pag. 521. Τὸ τρία εἶναι τὰ διαιρούμενα οὐ φύσεσιν, ἀλλ' ἰδιότησιν.

(2) Idem. Τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον αὐτοῦ καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκε.

[1] Lib. 5. de Trin. c. 5. et l. 6. c. 2. — [2] Tract. 39. in Joan. — [3] L. de Trin. — [4] Lib quomodo Tri. est unus Deus.

sit persona Spiritus sancti, necesse est alterutrum alterius esse principium, ac vel Filium originem habere a Spiritu sancto, vel Spiritum sanctum a Filio. Horum prius inauditum est, et impium, quod vel Græci ipsi detestantur, Filium dicere a Spiritu sancto procedere; alterum ergo consequens est, Spiritum sanctum a Filio tamquam a principio produci. Unde et Spiritus Filii non minus, quam Patris appellatur, ut capite illo demonstravimus, non autem vicissim Filius Spiritus sancti; quia relativa ista consequentia conversim non dicitur, ut Gregorius Nyssenus citatus jam a nobis loquitur [1]. Hoc argumento Græcos Hugo Etherianus sic retundit in libro tertio, cap. 12. « Quælibet trium personarum aut præstat esse alteri duarum, aut accipit ab ipsa. Hæc per inductionem propositio suscipit probationem. Pater a Filio alia persona est, eo quod per generationem ei esse præstat. In hoc enim differt a Filio, quod esse dat per nativitatem. Rursus a genitore Filius differt, quod nascendo accipit ab ipso existentiam. Item a Spiritu sancto præter hoc differt Pater, quia esse dat illi, dum ipsum emittit. At vero Spiritus sanctus non ob aliud alia existit a Patre persona, nisi quia ex ipso esse procedendo accipit. Igitur et a Filio dum alia sit persona, idem Spiritus aut illi esse dat, aut ab ipso accipit. Non autem dat, ut palam est; accipit ergo. » Potest autem hoc modo colligi, non satis esse ad personarum multiplicationem, ac differentiam, ut qualicumque relatione quælibet sit affecta; sed opus esse, ut ea ipsa relatione ad eam comparetur, a qua distinguitur. Etenim Pater alia relatione, ac proprietate Filium respicit, alia Spiritum sanctum, sicut est origo utriusque, ac processio diversa; neque tamen personæ duæ sunt; quarum una sit generantis, altera spirantis. Sed illæ duæ relationes in eamdem personam coalescunt, propterea quod invicem non referuntur. Igitur neque Filius diversa esset a Spiritu sancto persona, quamvis sua cuique proprietas, ac relatio competat, qua Patrem uterque respicit, nisi invicem referrentur, et quod consequens est, opponeretur.

III. Tractat hoc argumentum et uberrime, et eruditissime S. Anselmus toto fere libro, quem de Spiritus sancti processione contra Græcos edidit; cujus disputationis hæc fere summa est. Primum ea commemorat, in quibus nobiscum illi conveniunt; cujusmodi est, unum esse solum, ac perfectum Deum, qui partes nullas habet, sed totus est, quidquid est, et hunc esse Patrem, Filium, et Spiritum sanctum; ut sive singulus dicatur, sive tres simul, intelligatur unus Deus, quamvis non idem significet nomen Patris, aut Filii, quod Dei. Deinde consentiunt in eo, Spiritus nomen esse relativum; quia Spiritus sanctus alicujus intelligitur Spiritus. Item aliam esse processionem Spiritus sancti, quam Filii; ita ut Spiritus sanctus, secundum quod est de Deo, non dicatur filius, et ille, de quo est, non dicatur pater, ut in Filii processione fit. Denique fatentur et hoc, nullam aliam pluralitatis causam esse, nisi quia Deus est de Deo, ita ut tres illi Pater, Filius, Spiritus sanctus non possint dici de invicem, sed ad invicem: « Nam quomodo Filius existit de Deo nascendo, et Spiritus sanctus procedendo, ipsa diversitate nativitatis, et processionis referuntur ad invicem, ut diversi, et alii ab invicem; » quas relationes *insociabiles* vocat. « Impossibile enim est » in hominum etiam genere, « patrem esse illum filium, cujus pater est, et filium esse illum patrem, cujus filius est; quamvis patrem esse filium, filium esse patrem nihil prohibeat, cum unus homo pater est, et filius; quoniam ad alium est pater, ad alium filius. »

IV. His constitutis, ita colligit Anselmus: Quidquid de uno Deo dicitur, dici de toto Deo, ac personis omnibus, nisi obstet relationis oppositio, quæ ex eo oritur, quod Deus sit de Deo; quemadmodum et unitas essentiæ facit, ut pluralitas excludatur. Nam Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus. Consequens ergo erat, ut sint tres dii; sed essentiæ unitas, et simplicitas obsistit. Rursus Deus est Pater; quoniam ergo unus est Deus Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, consequens esset, ut et Filius Pater esset, et Spiritus sanctus. Sed impedit relatio; « Quippe nec natura permittit, nec intellectus capit, existentem de aliquo, esse de quo existit; aut de quo existit, esse existentem de se. » Quocirca cum sola origo, et relatio faciant, ut una persona ex alia non sit, ortum dans videlicet ex ea, quæ oritur; ubi origo ista non intervenit, necesse est ex una persona alteram existere. Etenim idem est, unam personam ex altera esse dicere, ac Deum esse de Deo. Porro non est Deus, nisi aut Pater, aut Filius, aut Spiritus sanctus; unde Deum esse de Deo, nihil aliud est, quam unam personam de una esse persona, vel de duabus simul, aut tribus. Pater de Deo esse non potest, quia nec de

[1] Or. 3. in Or. Dom.

seipso esse potest, eo quod existens de aliquo, et is, de quo existit, idem esse non potest. De Filio non est, quia Filius est de ipso, et ideo non potest esse de Filio. De Spiritu sancto non est, quia Spiritus sanctus est de ipso. Tum eadem origo, et oppositio facit, ut neque de duobus simul, neque de tribus esse possit. Jam Filius Deus est de Deo Patre, quia Pater non est de ipso. De seipso autem non est, quia idem non est existens de aliquo, et de quo existit. De Spiritu sancto non est, quia non est Deus de Deo, nisi aut nascendo, ut Filius, aut procedendo, ut Spiritus sanctus. Non enim plures, quam duas esse processiones in divinis, catholica pietas docet. At Filius Spiritus sancti neque filius est, neque spiritus. Itaque nec de seipso, nec de Spiritu sancto procedit Filius, adeoque de solo Patre oritur. Postremo Spiritus sanctus a seipso non procedit, ut ex superiori ratione constat; a Patre vero procedit, ut Scriptura declarat, et Græci confitentur. Cum igitur Filius a Spiritu sancto neque gignatur, neque procedat, ac nulla vel origo, vel relatio originis impediat; necesse est, Spiritum ex Filio simul, et Patre procedere. Ad hæc cum dicitur esse Deus de Deo, vel est totus ex toto, vel pars ex parte, vel pars ex toto; at Deus nullam habet partem; necesse est igitur, ut sit totus de toto Deo. Non est autem Pater alius totus, et Filius alius totus. Itaque si est de toto Patre Spiritus; erit etiam de toto Filio, nisi quid aliud obstet; quod nullum esse potest, præter hoc unum, si de Spiritu sancto sit Filius.

V. Hinc alterum oritur argumentum, quo et sanctus Thomas, et alii theologi passim utuntur : ideo asserendum esse, Spiritum sanctum a Filio procedere, quoniam catholica fides eos docet a se mutuo distingui. Non distinguerentur autem, nisi unus ab altero procederet. Quæ argumentatio novam quæstionem peperit : an vere dicatur istud, Spiritum sanctum eumdem prorsus fore cum Filio, si non ab eo procederet. Nec desunt aliqui, qui nihilominus diversos invicem futuros putant, etsi neuter oriretur ab altero. Satis enim ad discrimen constituendum fore, quod diversa amborum esset ab eodem Patre processio. Proinde relationibus etiam disparatis, nec oppositis, personas posse distingui. Ita quidem latinorum theologorum nonnulli, qui etsi Spiritum sanctum fateantur a Patre, Filioque procedere, hoc tamen seposito, distingui illum a Filio differentia processionis existimant. Græci autem hunc solum distinctionis modum confitentur. Sed utrosque superiora illa tam hoc capite, quam decimo libri quarti proposita, de relationibus, ac proprietatibus, redarguunt. Etenim Patres illi, quos solis relationibus diversas constitui personas affirmare dixi, de iis ipsis relationibus, et solis hoc intellexerunt, quæ se mutuo respiciunt, et invicem opponuntur. Sic Augustinus ait [1], « ea dici proprie in illa Trinitate distincte ad singulas personas pertinentia, quæ relative dicuntur ad invicem. » Quare quæ non ad invicem dicuntur, distincte minime dicuntur, etsi relative dicantur. Et alio in loco [2] : « Hoc solo numerum insinuant, quo ad invicem sunt. » Sic Gregorius Nazianzenus [3] τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως τὸ διάφορον, *differentiam relationis, et habitudinis, qua invicem respiciunt*, diversas appellationes, et personas efficere dicit. Gregorius item Nyssenus [4], sublata ratione causæ, sive principii, et ejus, quod existit a causa, nullum in personis esse discrimen affirmat, ut sola illic κατὰ τὸ αἴτιον, καὶ τὸ αἰτιατὸν differentia cernatur; hoc est, eo solo persona quæpiam ab altera distincta sit, quod una procedat ab altera, ad eamque referatur, et huic opponatur. Non sunt autem ejusmodi relationes istæ, quas *disparatas* vocant, et idcirco in uno, eodemque resident, nec personarum afferunt discrimen; ut in Patre tam paternitas inest, quam spiratio, quæ relationes utique diversæ videri possunt, nec est ratio ulla, cur hypostases non multiplicent, nisi quia minime sunt invicem oppositæ.

VI. Atenim plerumque græci pariter, et latini Patres causam aliam nullam referunt, cur Filius non sit Spiritus sanctus, nisi quia diversa est utriusque processio, ut postea videbimus, cum de amborum agemus differentia. Imprimis autem Anselmus idoneam diversitatis utriusque personæ causam esse putat processionis differentiam. Siquidem in illa epistola, quam paulo ante citavi [5], docet, unitatem essentiæ pluralitatem excludere, « sicut relationum pluralitas obviat unitatis consequentiæ. » Proinde quamvis Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unus sit Deus, non tamen Spiritus sanctus est Filius; cujus rationem hanc reddit, quia « Spiritus sanctus,

[1] Lib. 7. de Trinit. cap. 1. — [2] Tract. 39. in Joan. — [3] Orat. 37.

[4] Lib. 1. cont. Eun. et in Epi. ad Ablab. Vide c. 1. libri hujus. — [5] Epist. de Proces. Sp. S. c. 2.

qui existit de Patre procedendo, non est ille, qui est de Patre nascendo. » Ita sola processio discrimen utriusque constituit, etiam relationum oppositione seposita.

Tum evidentius in sequenti capite, postquam ita probavit, Spiritum sanctum esse de Filio, quia cum sit Deus de Deo, de toto Deo Deus est, adeoque de Filio, qui unus cum Patre totus est; ad hunc modum objicit sibi : non videri consequens ex eo, quod Pater unus est totus cum Filio, et a Patre oritur Spiritus sanctus, etiam a Filio hunc oriri; neque unitatem deitatis in Patre, et Filio hanc habere vim consequentiæ. Sicut ex eo, quod unus Deus est Filius, et Spiritus sanctus, non sequitur perinde aut genitum esse de Patre Spiritum sanctum, ac Filius gignitur, aut, ut Spiritus sanctus, ab eodem procedere Patre Filium.

Cui sic ille respondet : « Habere utique a Patre esse Filium, et Spiritum sanctum, sed diverso modo; quia alter nascendo, alter procedendo. Et ideo cum nascitur unus, non potest cum eo nasci ille, qui per hoc alius est ab eo, quia non similiter nascitur, sed procedit. Et cum unus procedit, nequit ille simul procedere, qui per hoc est alius ab illo, quia non similiter procedit, sed nascitur. Et ideo non habet hic unitas illa vim consequentiæ, quia pluralitas obviat, quæ ex nativitate nascitur, et processione. Nam etsi per aliud non essent plures Filius, et Spiritus sanctus; per hoc solum essent diversi. »

VII. Ex his verbis concludunt aliqui [1], Anselmum existimasse, Spiritum sanctum diversum, ac differentem a Filio nihilominus fore, etsi ab eo non procederet; cum hoc unum discrimen satis esset, quod ab eodem principio non eodem modo propagarentur. Quare quod vulgatum hoc axioma passim illi tribuitur : *In divinis omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio;* falso id dici, nec « ullum in ejus auctoritate fundamentum habere » sententiam istam. Verum nihil evidentius est, quam et Anselmum ita judicasse, solam non modo relationem, sed relationum etiam oppositionem, personarum discrimen facere; et, quod inde sequitur, commune illud dictum ex ejus auctoritate manasse, ut mirum sit, ab eo theologo, qui quidem Anselmi legisset epistolam, affirmari hoc alterum potuisse. Nam de priori dubitatio justior est; siquidem illius verba potius, quam mentem respicimus.

[1] Vasq. in 1. Par. Dis. 147. c. 4.

Solam igitur relationis oppositionem personarum discrimen facere adeo, ut ea seposita, in divinis unum sint omnia, docet expresse capite secundo. Ubi illud inquirit, « quomodo indivisibilis unitas, et insociabilis pluralitas, in Deo se ad invicem habeant, » (quam ἡνωμένην, et διακεκριμένην θεολογίαν græci theologi nominant, Dionysium secuti) hoc est, quæ sit origo, et ratio unitatis, et diversitatis in tribus personis. Hoc autem ille sic explicat : « Sequitur enim secundum unitatis Dei, quæ nullas habet partes, proprietatem, ut quidquid de uno Deo, qui totus est, quidquid est, dicitur, de toto Deo Patre dicatur et de Filio, et de Spiritu sancto; quia unusquisque solus, et totus, et perfectus Deus est. Supradicta vero *relationis oppositio*, quæ ex eo nascitur, quia supradictis duobus modis Deus de Deo est, prohibet Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum de invicem dici, et propria singulorum aliis attribui. Sic ergo hujus unitatis, et hujus relationis consequentiæ se contemperant, ut nec pluralitas, quæ sequitur relationem, transeat ad ea, in quibus prædictæ simplicitas sonat unitatis, nec unitas cohibeat pluralitatem, ubi eadem relatio significatur, quatenus nec unitas amittat aliquando suam consequentiam, ubi *non obviat aliqua relationis oppositio;* nec relatio perdat, quod suum est, nisi ubi obsistit unitas inseparabilis. » Perspicuum est in his, et sequentibus, Anselmum uni relationum oppositioni causam diversitatis, ac differentiæ personarum adscribere. Quid est autem aliud, « unitatem in divinis non amittere suam consequentiam, ubi non obviat aliqua relationis oppositio, » quam quod trito illo axiomate continetur, *In divinis omnia sunt unum; ubi non obviat relationis oppositio ?* Etenim *unitatem non amittere suam consequentiam,* hoc est, opinor, efficere id, quod potest, et cujus *formalis*, ut vocant, causa est, nempe *ut omnia sint unum.* Est enim unitatis consequentia, unum esse id, quod unitas afficit. Quare nihil in cujusquam oratione haberi potest expressius, quam illud axioma in Anselmi tota ista disputatione cernitur.

VIII. Quod autem etiam citra oppositionem, sola pluralitate relationis discrimen inter personas existere, disertis verbis asserit; id ita declarant aliqui, Anselmum, non ex mente, ac persona sua, sed ex Græcorum opinione, id asseverasse. Quibus ego non assentior. Nam apparet, ipsum tam ex animi sui sensu superiora illa scripsisse, quam cetera omnia. Prorsus igitur utrumque ab Anselmo usurpatum,

et sane verum est, divinas personas pro oppositione relationum a se invicem esse dictinctas, et unam ab altera differre, quatenus huic oppositæ relatione respondet; tum, diverso procedendi modo, easdem invicem differre. Horum prius ex iis sequitur, quæ de communi illo pronuntiato diximus. Si enim unitas in divinis suam consequentiam habet, hoc est si unum omnia facit, ubi non obviat relationis oppositio; profecto, quamvis plures sint relationes, si non invicem opponuntur, plures esse personæ non poterunt.

At posterius etiam verum est, diversa processione diversas existere, constituique personas; sed eo sensu, qui *causalis* dicitur. Siquidem ex diversa illa processione diversæ relationes existunt, personæque distinctæ. Sed et processiones ipsæ habent a relationibus istis, velut formis, a quibus minime distinguuntur, ut invicem differant. Quod hoc exemplo clarius fiet. Nam si idem architectus et filium gignat, et domum ædificet; dupliciter a domo filius differre dicitur: primum quod diversa natura, formaque ambo constent, quæ est propria, et, ut vocant, *formalis* distinctio: deinde quod diversa ab eodem principio actione procedant; Filius ea, quæ proprie generatio est; domus vero moditione, et ædificatione. Hoc modo interpretandum esse sanctum Anselmum demonstrat ipse in eo loco, quem descripsi, cum sic ait: « Supradicta vero relationis oppositio, quæ ex eo nascitur, quia supradictis duobus modis Deus de Deo est. » Nasci dicit oppositionem relationis ex modo procedendi; ut hic illius causa sit, et origo.

IX. Sane hoc sensu intelligendum esse S. Anselmum, beatus Thomas ostendit [1], cum ejus objecto sibi loco illo respondet, « Spiritum sanctum distingui personaliter a Filio in hoc, quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsam differentiam originis esse per hoc, quod Filius est solum a Patre, Spiritus sanctus vero a Patre et Filio. Non enim aliter processiones distinguerentur. » Itaque non eo solo distinguuntur Filius, et Spiritus sanctus, quod diversis processionibus existant, sed quod hic ab illo procedat, adeoque opposita relatione ad ipsum referatur; qua sublata oppositione, jam in unam, eamdemque personam coalescerent, ut idem articulo illo, in conclusione disputat.

(1) CALECAS cap. 39. Πάντα τὰ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα κοινῶς, καὶ ἀπαραλλάκτως τοῖς προσώποις ἀποδίδοται. Ὅπου οὐ κωλύει τῆς ἀναφορᾶς ἀντίθεσις.

Ad hæc, quoniam in sacris litteris duo isti nominantur, ac numerantur, Filius, et Spiritus sanctus, et eosdem diversis modis procedere, non obscure significatur, quatenus a solo Patre gigni Filius dicitur, Spiritus vero sanctus ab utroque procedere citra generationem, ut propterea non sit Filius; hoc ipsum satis esse videtur ad discernendas personas duas, etsi nulla relationis, vel oppositionis expressa fiat mentio; quia satis in processionibus, appellationibusque diversis comprehendi relationis oppositio cognoscitur. Quemadmodum filium architecti diversum a domo esse, quam idem condidit architectus, intelligimus eo ipso, quod ille genitus, ista fabricata dicitur; tametsi de utriusque naturali forma, et differentia taceatur, quam interim non dubitamus in utroque esse distinctam. Quocirca firmissima est ista latinorum theologorum contra græcos argumentatio, ex græcorum etiam Patrum confecta testimoniis, ideo a Filio procedere Spiritum sanctum, quoniam distincta est ab eo persona; cujusmodi non esset, si ab illo non procederet.

X. Hanc Calecas uberrime, ac subtilissime disputat in capite 39. ubi tritum illud in scholis theologorum ἀξίωμα proponit: « (1) Omnia, quæ de Deo dicuntur communiter, et sine ulla differentia, prædicari de omnibus personis, ubi non obstat relationis oppositio. » Ex quo quod est consequens ita nectit, *Deum ex Deo dici*, in divinis usu frequentissimum est. Videndum est igitur, an personis omnibus conveniat; an potius in una quapiam id usurpari oppositio aliqua prohibeat. Est autem Deus ex Deo idem, ac procedens ex Deo. Quod quidem in Patrem minime congruit, cujus nullum potest esse principium, ideoque proprie dicitur ἀρχὴ, et ἄναρχος, ut libro quinto, capite quinto, demonstravimus. At Filius Deus est ex Deo. Nam a Patre oritur. Nec non Spiritus sanctus, qui ab eodem procedit Patre. Proinde ex ratione principii, et ejus, quod est a principio, hoc est τοῦ αἰτίου, καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, ambo dicuntur esse *Deus ex Deo*. Quare cum uterque sit Deus, necesse est, nisi oppositio quæpiam obstet, dici Deum ex Deo, id est unum amborum ex altero. Non enim minus hoc inter ipsos usurpari debet, quam inter eos et Patrem; si nulla, ut dixi, intercedat oppositio. Atqui nulla prorsus intervenit, præter diversum procedendi modum, sive τρόπον τῆς ὑπάρξεως, ut auctor Expositionis fidei, quæ Justino tribuitur, ait, nempe

[1] In 1. Par. qu. 36. Art. 2. ad 2.

« (1) Quod Filius lumen de lumine generatione oritur ; Spiritus sanctus lumen itidem de lumine, non generatione, verum processione prodiit. » At nulla est oppositio inter processionem, et nativitatem, quam *passivam generationem* scholæ nominant ; non enim ad se mutuo referuntur. Constat autem ex communi veterum omnium, etiam græcorum, opinione, quam libro 4. capite 10. late disseruimus, solam in divinis locum habere distinctionem illam, et oppositionem, quæ relativa sit, et ratione τοῦ αἰτίου, καὶ αἰτιατοῦ congruat. Itaque necesse erit unam omnino personam esse Filium, et Spiritum sanctum, nisi et invicem referantur, et unus sit alterius principium. Tum, ut Calecas argumentatur, si sit ulla inter processionem, et nativitatem oppositio ; erit etiam gignentem inter et spirantem, adeoque Pater in personas duas dividendus est. Ceterum a Filio potius procedere Spiritum sanctum, quam ab hoc Filium, siquidem alter ab altero procedere debet, ne Græculi quidem ipsi negare possunt. Plura de hoc argumento disputantem Calecam non sine fructu leges ; nec non Bessarionem in libro de processione Spiritus sancti [1].

XI. Tertium ex iisdem Patribus argumentum efficitur. Nam Pater Filio communicat hoc totum, quod ipse est, quodque in se habet, excepto eo, quod Pater est, sive proprietate paternitatis. Atqui productio Spiritus sancti non est paternitas ; alioqui Spiritus sanctus esset filius. Quare consequens est, Filium id accipere a Patre, ut producat Spiritum sanctum. Prior hujus argumentationis pars e Scripturis sanctis a græcis ipsis Patribus exprimitur. Imo vero totam illam argumentationem Christus ipse verbis istis explicat. Cum enim dixisset [2], *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis ;* hoc ipsum pene συλλογιστικῶς ad eumdem illum modum colligit : *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt ; propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Hic *accipiet de meo*, ex concordi Patrum sententia, τὴν οὐσιώδη communicationem, processionemque significat, ut supra docuimus. Quare cur a Filio Spiritus sanctus existat causa hæc est, quod quidquid inest in Patre, id per generationem accipit Filius, excepto eo, quod Pater est. Affirmat hoc Basilius in tractatu de Fide, quem citat Manuel Calecas [3], his verbis : « (2) Omnia Filius est, quæcumque est Pater. Patrem dixi, et Filium. Conserva mihi proprietates istas. Manens itaque Filius in eo, quod est Filius, omnia est, quæcumque Pater, secundum ipsius Domini vocem dicentis : Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt. Nam revera imaginis omnia sunt, quæcumque insunt in prototypa forma. » Quamobrem quidquid est in Patre, excepta proprietate Patris, qua opponitur Filio, id omne est in Filio, adeoque spirandi proprietas, secundum quam non est pater. His enim duabus exceptis proprietatibus paternitatis, et filietatis, ut sic loquar, reliqua esse communia Basilius asserit.

XII. Quocum Cyrillus idem sentit pluribus in locis ; velut in secundo dialogorum ad Hermiam : « (3) Coæternum, *inquit*, credimus Patri Filium, et quodlibet aliud habentem ex æquo, eo solo excepto, quod non genuit. » Tum in libro de Trinitate, « (4) In Filio, *ait*, unigenito qui per omnia similis, et æqualis est Patri, excepta paternitate. » Item in illa Joannis verba [4] : *Omnia, quæcumque habet Pater, mea sunt ;* hæc adnotat : « (5) Characterem denuo sincerum, et verissimum hypostasis paternæ seipsum nobis etiam hoc loco demonstravit Filius ; et per ea, quæ ait, intelligere dat, quemadmodum, cum fructus sit substantiæ ipsius, omnia, quæ ejus sunt, secundum naturam obtinet, ac sibi propria esse dicit ; merito id quidem. Cum enim nihil sit, quod

(1) Just. Expos. fid. pag. 298. Ὥσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα. Πλὴν γε δὴ τῷ τρόπῳ τῆς ὑπάρξεως διοίσει. Ὁ μὲν γὰρ φῶς ἐκ φωτὸς γεννητῶς ἐξέλαμψε· τὸ δὲ φῶς μὲν ἐκ φωτος καὶ αὐτὸ, οὐ μὲν γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς προῆλθεν.

(2) Basil. Πάντα ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὅσα ἐστὶν ὁ Πατήρ. Πατέρα εἶπον, καὶ Υἱόν. Φύλασσέ μοι ταύτας τὰς ἰδιότητας. Μένων οὖν ἐν τῷ εἶναι Υἱὸς, πάντα ἐστὶν ὅσα ὁ Πατὴρ, κατὰ τὴν αὐτοῦ φωνὴν τοῦ Κυρίου εἰπόντος· πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμά ἐστι. Τῷ ὄντι γὰρ τῆς εἰκόνος ἐστι πάντα ὅσα πρόσεστι τῇ πρωτοτύπῳ μορφῇ.

(3) Cyril. Συναίδιον πιστεύομεν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν· καὶ πᾶν ὁ, τιοῦν ἰσόμετρον ἔχοντα, δίχα μόνου τοῦ τεκεῖν.

(4) Idem lib. de Trin. Ἐν Υἱῷ μονογενεῖ κατὰ πάντα ὁμοίῳ, καὶ ἴσῳ τῷ Πατρὶ, χωρὶς τῆς πατρότητος.

(5) Idem lib. 11. in Joan. pag. 930. Καρακτῆρα πάλιν εἰλικρινῆ τε, καὶ ἀληθέστατον τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς ἑαυτὸν ἡμῖν κἀν τούτοις εὖ μάλα δέδειχεν ὁ Υἱός· δίδωσί τε δι' ὧν ἔφη νοεῖν, ὅτι καρπὸς ὑπάρχων τῆς οὐσίας αὐτοῦ, πάντα τὰ αὐτῆς κατὰ φύσιν ἐπάγεται, ἴδιά τε εἶναί φησι· καὶ μάλα εἰκότως· διατέμνοντος γὰρ, ἅτοι διϊστάντος οὐδενὸς εἰς ἀλλοτριότητα, τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱον, ὅσον εἶκεν εἰς τὸ κατὰ πᾶν ὁ, τιοῦν ὅμοιον τε, καὶ ἴσον, δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατέρα, διαλαμπούσης τε τῆς οὐσίας ἐν ἀμφοῖν, οὐχ ἑτεροτρόπως, πῶς οὐκ ἂν εἶεν ἤδη κοινὰ, μᾶλλον δὲ ταὐτὰ ἐν ἀμφοῖν, ὡς εἶναι μὲν ἐν τῷ Υἱῷ τὰ τοῦ Πατρὸς, ἐν δὲ τῷ τεκόντι τὰ τοῦ γεννήματος ;

[1] Pag. 234. — [2] Joan. 16. 14. — [3] Cap. 19. — [4] Joan. 16.

dividat, ac separet alienum faciendo a Patre Filium, quantum ad omne pertinet similitudinis, et æqualitatis genus, hoc solo excepto, quod pater est; cumque non dissimili in ambobus modo substantia resplendeat; qui fieri posset, ut non illa communia, vel eadem potius essent in utroque adeo, ut et in Filio sint, quæ sunt Patris, et in generante, quæ sunt geniti?»

Et in libro quarto contra Nestorium, «(1) Novit enim, *inquit*, novit, ut dixi, seipsum esse natura Deum una cum genitore, et habere, quæ ipsius sunt, omnia, præterquam hoc solum, quod est pater. Propterea et illi dicebat[1], *Omnia mea tua sunt, et tua mea.*»

XIII. Quocirca recte cum Anselmo concludit S. Thomas in opusculo contra Græcos, ex unitate essentiæ, quam habet cum Patre Filius, colligi Spiritum sanctum, qui a Patre procedit, etiam a Filio procedere; quia «Pater et Filius non differunt invicem, nisi in hoc, quod hic est pater, hic filius. Habere autem Spiritum sanctum ex se procedentem, non pertinet ad rationem paternitatis, neque ad rationem filiationis. Non enim ex hoc Pater dicitur pater, quia Spiritus sanctus ab eo procedit; neque filiationi repugnat, quod habeat ex se Spiritum procedentem.»

Hinc autem superior argumentatio majorem corroboratur in modum. Etenim, «(2) si quidquid de Patre dicitur, hoc omnino de Filio dici necesse est, præter hoc ipsum, quod est pater; et quidquid de Filio dicitur, hoc vicissim et de Patre dicitur,» ut præter superiora loca, in Thesauris scribit Cyrillus; quod idem et de Spiritu sancto cum utroque comparato dicere oportet; quandoquidem de Patre et Filio usurpatur illud *Deus de Deo*, idem et de Filio, ac Spiritu sancto inter se collatis par est asserere; tum etiam de eo, quod est προβολεὺς, sive *spirator*, quod Patri ac Filio commune esse debet; quoniam *spiratoris* notio ab notione Patris est diversa; qua excepta, omnia, quæ de Patre dicuntur, Filio esse tribuenda Cyrillus affirmat.

CAPUT DECIMUM.

De processione ipsa deinceps agitur; ac primum de vocabulo ipso Spiritus, cujus origo ex flatu externo oris explicatur a nonnullis; de *προβολῇ*, ac ceteris nominibus processionis. Tum a Patre, et Filio, tanquam uno principio, oriri Spiritum; quæ est illa monarchia veterum. Spirationem non esse proprietatem *ὑποστατικὴν*, et Patri, ac Filio convenire. Quo sensu principaliter oriri dicatur a Patre.

I. Expositis Patrum antiquorum testimoniis, et argumentis, quibus a Patre, Filioque communiter oriri Spiritum sanctum efficitur; supererat hoc unum, ut eorum, quæ Græci recentiores contra disputare solent, et objicere, præcipua quæque refelleremus. Neque enim commemorari necesse est omnia, quod pleraque cassa, et inania sint, et in vocularum calumniis majori ex parte posita. Sed cum illa ipsa, quæ majoris momenti videntur esse, non alia ratione melius intelligi, enodarique possint, quam si processio ipsa Spiritus sancti, et origo, cujusmodi ex latinorum theologorum opinione sit, plenius agnoscatur; eaque patefacta, sponte sua, quæ sunt objecta, concidant; de ipsa processione, ejusque, quoad assequi fas est, proprietate, ac natura, paucis explicandum videtur.

Spiritus sancti personam, ejusque processionem a Patre dum adversus Ethnicos, Judæos,

(1) Idem. Οἶδε γὰρ, οἶδεν, ὡς ἔφην, ἑαυτὸν ὄντα φύσει Θεὸν ὁμοῦ τῷ γεγεννηκότι, καὶ πάντα ἔχοντα αὐτοῦ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατήρ. Τοι γάρ τοι καὶ ἔφασκε πρὸς αὐτον· Ὅτι πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ, ἐμά.

(2) Cyril. 32. Thes. pag. 301. Οὐκοῦν ὅπερ ἄν περὶ τοῦ Πατρὸς λέγηται, τοῦτο πάντως καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ, δίχα μόνου τοῦ ὅτι Πατήρ ἐστι· καὶ ὅπερ ἂν ἐφ' Υἱοῦ τάττοιτο, τοῦτο κρατήσει καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς, δίχα μόνου πάλιν τοῦ ὅτι Υἱός ἐστι.

[1] Joan. 17.

aut hæreticos affirmare student veteres Patres, flatus, ac spirationis hoc similitudine declarare solent. Imprimis vero Gregorius Nyssenus in oratione catechetica; cujus in primo capite universe gentilibus persuadere conatur divini Verbi existentiam in Deo, ac subsistentiam, quod qualemcumque Deum cogitatione sibi finxerint, is ἄλογος, hoc est verbi, sive sermonis, ac rationis expers esse nequit; quod utrumque λόγος significat. Porro Λόγος iste, non pro modulo nostro intelligendus est, ut sit transiens, vitaque carens; sed cujusmodi Deo congruit, subsistens, ac vitalis, imo vita ipsa, et ejus, a quo profertur, Dei similis in omnibus, et æqualis.

Tum in secundo capite, Spiritum sanctum eodem humani sermonis exemplo ita demonstrat. Etenim sermo noster sine aere, ac spiratione non potest effici, adeoque nec divinus sine sui generis spiratione. « (1) Verum in nobis quidem spiritus aeris attractione constat, re adventitia ad corporis constitutionem necessario introducta, et effusa; qui in sermonis pronuntiatione fit vox, vim illius in se declarans. At in Dei natura esse quidem Dei spiritum, pietati consentaneum est visum, quemadmodum concessum est et Dei esse verbum; quoniam deterioris, quam nostrum sit, conditionis divinum esse verbum non oportet, quod fieret, si hoc sine spiritu esse crederetur, cum illud conjunctum intelligatur spiritu. Sed neque, perinde ac spiritus noster, divinum illum alienum, et extrinsecus appellentem ad Deum, et in ipso existentem esse Deo congruum est arbitrari. » Proinde sicut Verbum subsistens est per se, non voce profusum aliquid, ac dissolubile, neque nostri simile; « (2) Sic etiam, cum Dei spiritum didicerimus, qui verbum consequitur, et ejus declarat operationem, non intelligimus flatum anhelitus; (deprimeretur enim, et ad nimiam demitteretur humilitatem magnitudo divinæ potentiæ, si qui in eo est spiritus, existimaretur esse instar nostri) sed virtutem substantialem ipsam in sese, propriaque in hypostasi subsistentem, quæ neque separari a Deo potest, cui inest, neque a Verbo Dei, quod consequitur. »

II. Accedit et Cyrillus, qui Christum non tunc primum, quando est baptizatus, Spiritum sanctum accepisse contra hæreticos sic ostendit : « (3) Quomodo, *inquit*, absque proprio spiritu Verbum intelligi potest? An non esset absurdum, si quis eum ab homine spiritum separari diceret, qui inest ipsi tam secundum naturæ definitionem, quam ad integrum animalis complementum? Quomodo igitur Spiritum divellemus a Filio, qui sic innatus ei est, et substantialiter conjunctus, et per ipsum prodiens, atque in ipso naturaliter existens, ut nihil ab illo putetur esse diversum? »

Anastasius item Sinaita in Sermone dogmatico eodem modo Spiritus sancti proprietatem explicat : « (4) Verbum autem, *inquit*, cum sit Filius, secum una Spiritum ostendit. Verbum enim sine spiritu non est, ut neque mens sine verbo. Mentem vero dicimus Patrem Verbi; in qua Verbum est : quocum et Spiritus sanctus, spiritus oris Dei nominatus; Os enim Patris est Filius. » Idem etiam Spiritum sanctum a Filio dicit existere, idque Christum in discipulos sufflando monstrare voluisse; cujus verba in fine capitis primi libri hujus exscripsimus. Atque hoc Cyrillus in secundo Dialogorum ante docuerat. « (5) Sanctum, *inquit*, Spiritum appellabis, qui ex Deo Patre per Fi-

(1) GREGOR. Nyssen. Ἀλλ' ἐφ' ἡμῶν μὲν τὸ πνεῦμα ἡ τοῦ ἀέρος ἐστὶν ὀλκή, ἀλλοτρίου πράγματος πρὸς τὴν τοῦ σώματος σύστασιν ἀναγκαίως εἰσελκομένου τε καὶ προχεομένου· ὅπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου φωνὴ γίνεται, τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ἐν ἑαυτῇ φανεροῦσα· ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως τὸ μὲν εἶναι Πνεῦμα Θεοῦ, εὐσεβὲς ἐνομίσθη· καθὼς ἐδόθη καὶ Λόγον εἶναι Θεοῦ· διὰ τὸ μὴ δεῖν ἐλλιπέστερον τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι Λόγον, εἴπερ τούτου μετὰ τοῦ πνεύματος θεωρουμένου, ἐκείνης δίχα Πνεύματος εἶναι πιστεύοιτο· οὐ μὴν ἀλλότριον καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ἔξωθεν ἐπεισρεῖν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν αὐτῷ γίνεσθαι τὸ Πνεῦμα θεοπρεπές ἐστιν οἴεσθαι.

(2) Ibidem. Οὕτω καὶ Πνεῦμα μεμαθηκότες Θεοῦ τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ Λόγῳ, καὶ φανεροῦν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, οὐ πνοὴν ἄσθματος ἐννοοῦμεν· ἡ γὰρ ἂν καθαρεῖτο πρὸς ταπεινότητα τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας δυνάμεως, εἰ καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἡμετέρου καὶ τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ὑπονοοῖτο· ἀλλὰ δύναμιν οὐσιώδη αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην οὔτε χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐστιν, ἡ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ᾧ παρομαρτεῖ δυναμένην.

(3) CYRIL. 2. in Joan. pag. 125. Πῶς δ' ἂν καὶ ὅλως δίχα ποτὲ τοῦ ἰδίου Πνεύματος ὁ Λόγος νοοῖτο; ἢ γὰρ οὐκ ἄτοπον ἀνθρώπου κεχωρίσθαι λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ κατά τε τὸν τῆς φύσεως ὅρον, καὶ εἰς ὁλόκληρον τοῦ ζώου ἀπαρτισμὸν; τίνα οὖν τρόπον ἀπομεριοῦμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τὸ οὕτως ἐμπεφυκὸς, καὶ οὐσιωδῶς ἡνωμένον, δι' αὐτοῦ τε προκύπτον, καὶ ὑπάρχον ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ὡς μηδὲν εἶναι νομίζεσθαι ἕτερον παρ' αὐτόν;

(4) ANASTAS. Λόγος δὲ ὑπάρχων ὁ Υἱὸς συναναδείκνυσιν ἑαυτῷ τὸ Πνεῦμα. Λόγος γὰρ χωρὶς Πνεύματος οὐκ ἔστιν· ὡς οὐδὲ νοῦς χωρὶς Λόγου. Νοῦν δέ φαμεν τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, ἐν ᾧ Λόγος· μεθ' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ χρηματίζον· στόμα γὰρ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(5) CYRIL. Ἅγιον δὲ Πνεῦμα προσερεῖς τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς, καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τῶν στομάτων διαπνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν κατασημαίνον ὕπαρξιν.

lium profunditur naturaliter ; et sic tanquam in figura respirationis, quæ per ora fit, propriam nobis existentiam demonstrans. » Damascenus quoque [1] idipsum explicat iisdem fere, quibus Gregorius Nyssenus utitur, verbis.

His adjungi potest Athanasius, ac ceteri, quos supra capite secundo protulimus ; qui Spiritum sanctum flatum esse dicunt, sive halitum oris Dei, vel Patris, ac Filii. Quibus consentaneus est Tertullianus in libro contra Praxeam, ubi ita scribit [2] : « Sermo autem Spiritu structus est, et, ut ita dixerim, sermonis corpus est Spiritus. » Qui quidem omnes ad Spiritus sancti declarandam ὑπόστασιν, et proprietatem, de externo, et prolatitio sermone exempla sumpserunt, quemadmodum et in Verbi divini enarranda persona plerique faciunt ; ut superiore libro, cum de Verbo actum est, animadvertimus.

III. Verum iste processionis explicandæ modus rudis est, minusque proprius. Qui ut hoc habet commodi, uti ne minorem Filio Spiritum sanctum esse demonstret, sed ejusdem substantiæ, atque eodem ex fonte, principioque manantem ; sic anteriorem quodammodo natura Spiritum esse Filio, atque hunc ex illo procedere, potest imperitis, ac minus acutis fortasse persuadere. Certe originem a Filio perinde, ut a Patre, Spiritus sancti nulla pacto significat. Quippe flatus ille, quo vox constat, natura prior est, quam vox, ac sermo ; et ejus efficiens est, nec a sermone flatus producitur.

Quamobrem Agnellus Ravennensis episcopus in epistola ad Armenium [3], cum eamdem vocis humanæ similitudinem adhiberet ad Trinitatis explicandam fidem, non flatum oris accommodavit Spiritui sancto, sed vim, et efficacitatem verbi. « Vox ergo egressa, *inquit*, sermonem parit, et sermo egressus efficaciam gignit, ut puta, jussum est per vocem : Ille fiat consul, vel certe denudetur, vel certe interficiatur, vel certe de periculo liberetur. Ecce vox peperit verbum, verbum autem non peperit efficaciam, sed ex ipsa voce, et verbo virtus egressa, alterum fecit consulem, alterum interfecit. Et ideo ex Patre Filius, ex Patre, et Filio procedit Spiritus sanctus. » Est ea comparatio virtutis, aut efficaciæ, utique aptior, quam illa flatus, et halitus. Nam et Gregorius Nyssenus loco illo citato capitis secundi Catecheticæ orationis, Spiritum sanctum vocat δύναμιν οὐσιώδη, *substantialem virtutem*, quæ divini Verbi comes est. At ista flatus similitudo, ut eo, quod dixi, vitio careat, quod flatu posterior sit sermo, non sermone flatus ; hoc saltem vitare non potest, quin origine simul ambo sint, ac tum ab eodem loquente, tum eodem processionis modo proficiscantur.

Ac Græci quidem recentiores, qui Spiritum sanctum negant a Filio produci, utrumque origine simul putant existere. Quibus favere Theodoretus videtur in sermone secundo contra Græcos, ita scribens. « (1) Etenim una cum Verbo prodit Spiritus, non simul genitus, sed simul cum illo existens, et comitans, et procedens. » Ubi posset quidem sic illud Theodoreti dictum intelligi, ut de tempore, non de origine loquutus sit, nisi aliter suspicandi occasionem ex iis dedisset, quæ contra Cyrillum in Anathematismorum confutatione scripsit, de quibus postea. Nam Spiritum sanctum diserte negavit a Filio procedere. Alii porro, qui simul cum Filio extitisse dixerunt Spiritum sanctum, ad temporis ordinem, non originis, respectum habuerunt. Sic Ephræm in Confessione et sui ipsius reprehensione [4], Verbum et Spiritum sanctum simul tempore progredi docuit his verbis : « Nam et nos in pronuntiando verbo spiritum nostrum movemus, et cum verbo spiritum producimus. Pater ergo neque tempore indiguit in generatione Verbi, neque ullo temporis intervallo post Verbum produxit Spiritum sanctum. » Ita etiam interpretandus videtur Æneas Gazæus in Theophrasto, cum ait, « (2) Et simul cum generatione (Filii) ejusdem substantiæ Spiritum sanctum protulit, non vi, ac coactus, sed potestate virtutis. Propterea et genuit volens, et potens produxit. » Ibi, ut apud Ephræmium, vox hæc *simul* intelligi debet non ut ordinem processionis, et originem, sed ut interjectum omne spatium excludat ; « Quia nulla ibi tempora cogitantur, quæ habent prius, et posterius, » ait Augustinus [5].

IV. Sed mirum esse nemini debet, si nulla

(1) THEODOR. serm. 2. contra Græc. pag. 37. edit. Comel. Συμπρόεισι γὰρ τῷ Λόγῳ τὸ Πνεῦμα, οὐ ξυγγενώμενον, ἀλλὰ ξυνόν, καὶ παρομαρτοῦν, καὶ ἐκπορευόμενον. Καὶ ἅμα τῷ τόκῳ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἅγιον Πνεῦμα προήνεγκε οὐ βίᾳ, φησίν, ἀλλ' ἐξουσίᾳ δυνάμεως· διὸ δὴ καὶ τέτοκε βουλόμενος, καὶ προήγαγε δυνάμενος.

(2) ÆNEAS tom. 1. bibl. PP. græcolat. pag. 401.

[1] Lib. 1. c. 7. — [2] Cap. 8. — [3] Tom. 3. Bibl. PP. — [4] Pag. 604. — [5] Lib. 15. de Trinit. c. 26.

creatis, et usitatis ex rebus transferri similitudo potest, quæ ad Spiritus sancti processionem declarandam idonea sit; cujusmodi in Filii productione suppetit, quæ proprie generatio dicitur. Est enim singularis, ac soli divinitati congruens illa processio, qua sic ab ambobus et naturaliter, et ejusdem substantiæ persona una producitur, ut ab neutra generetur. Cujus simile aliquod exemplum in infimis istis requirentem hæreticum præscriptione hac Gregorius Nazianzenus summovet, ut vicissim alium et ipse Deum, ac Dei naturam aliam sibi ostendi postulet. « (1) Da mihi, *inquit*, ex eodem aliud Filium, aliud non Filium, quæ consubstantialia sint; ac Deum, et Deum admittam. Datu quoque mihi Deum alium, Deique naturam; et tibi Trinitatem aliam cum iisdem nominibus, ac rebus dabo. »

Proinde quod prorsus ignotis in rebus, minimeque compertis usuvenit, id fit in ea processione, ut et pluribus, et communibus fere nominibus exprimatur apud græcos theologos, cum latini *processionis* fere ac *spirationis* vocabulis contenti sint. Hæc sunt igitur apud illos processionis sancti Spiritus nomina præcipua, προβολή, ἐκπόρευσις, ἐκφοίτησις, πνοή, προϊέναι, προκύπτειν, προχεῖσθαι, quibus et ἔκφυσις, et ἀναβλάστησις ex Dionysio potest adjici [1].

V. Προβολὴν latine *prolationem* dici indicat Hilarius, qui Arii epistolam ad Alexandrum e græca, cujusmodi ab Epiphanio descripta est, latinam fecit in sexto de Trinitate. Ibi enim Arius, ejusque asseclæ de Filii productione professionem explicantes suam, *fetum*, seu *genituram*, quod græce γέννημα dicitur, illum esse dicunt, « (2) sed non cujusmodi sunt genituræ ceteræ; (quamquam Hilarius *facturam* vertit) nec ut Valentinus prolatione natum Patris commentatus est. » Quem ad Epiphanii locum, quid ista Valentini προβολὴ esset, exposuimus. Nimirum Jesum affirmabat impostor iste ab æonibus procreatum, in commune collata ab unoquoque stipe, ac symbola de eo, quod quisque præstantissimum habebat; quam prolationem προβολήν; id, quod productum est, πρόβλημα vocabat. Ita medium alioqui vocabulum contagione erroris sui infame reddidit. Nam Athanasius in Expositione fidei de Verbi productione agens, inter alia προβολὴν esse negat. « (3) Verbum, *inquit*, non elocutione pronuntiatum, non cogitatione in animo conceptum, non perfecti profluvium, non segmentum impatibilis naturæ, non prolationem, sed absolutum per sese Filium, etc. »

Eusebius Cæsariensis libro 1. contra Marcellum Ancyranum ejus verba refert, quibus Asterii sophistæ scripta quædam refellit; hoc imprimis reprehendens, quod ita scripserat. « (4) Caput enim epistolæ hoc esse, ad Patris consilium, et voluntatem referre generationem Filii; nullo autem modo Dei genituram passioni adscribendam. Atque hoc illud est, quod in scriptis suis sapientissimi quique Patrum prodiderunt, cum hæreticorum vitarent impietatem, qui corporalem, et patibilem propagationem sobolis perperam affinxerunt Deo, prolationes introducentes. » Eusebius Nicomediensis ad Paulinum Tyri episcopum epistolam scripserat, quæ extat apud Theodoretum, in qua Arium, ejusque hæresim propugnat, ac docet Filium a Patre non proprie, et ex substantia genitum esse, sed creatum, atque factum : « (5) Nam si ex ipso, *inquit*, id est ab ipso esset, tamquam pars ejus, vel ex fluxu quodam substantiæ, non jam creatum, aut fundatum esse diceretur. » Nimirum quia Proverbiorum octavo Sapientia sic de se loquitur, ut in græco est : *Dominus creavit me initium viarum suarum*, et *ante sæculum fundavit me;* hanc epistolam tueri volens Asterius, mentem ac scopum hunc Eusebii Nicomediensis fuisse dicebat, ostendere, Patrem ex voluntate sua procreasse Filium; non ex substantia, ne hæ-

(1) NAZIANZ. orat. 37. pag. 598. Δὸς οὖν μοι, φησὶν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ, τὸ μὲν, Υἱὸν, τὸ δὲ, οὐχ Υἱὸν, εἶτα ὁμοούσια, καὶ δέχομαι Θεὸν, καὶ Θεόν. Δός μοι καὶ ὐ ἄλλον Θεὸν, καὶ φύσιν Θεοῦ· καὶ δύσω σοι τὴν αὐτὴν Τριάδα μετὰ τῶν αὐτῶν ὀνομάτων τε, καὶ πραγμάτων.

(2) EPIPH. hær. 69. num. 7. Γέννημα· ἀλλ' οὐχ ὡς ἓν τῶν γεννημάτων· οὐδ' ὡς Οὐαλεντῖνος προβολὴν τὸ γέννημα τοῦ Πατρὸς ἐδογμάτισεν.

(3) ATHAN. tom. 1. pag. 394. Δόγον δὲ οὐ προφορικὸν, οὐκ ἐνδιάθετον, οὐκ ἀπόῤῥοιαν τοῦ τελείου, οὐ τμῆσιν τῆς ἀπαθοῦς φύσεως, οὔτε προβολὴν, ἀλλ' Υἱὸν αὐτοτελῆ.

(4) ASTERIUS apud. Euseb. pag. 20. Τὸ γὰρ κεφάλαιον εἶναι τῆς ἐπιστολῆς, ἐπὶ τὴν βουλὴν τοῦ Πατρὸς ἀνενεγκεῖν τοῦ Υἱοῦ τὴν γένεσιν, καὶ μὴ πάθος ἀπεφῆναι τοῦ Θεοῦ τὴν γονήν· ὅπερ οἱ σοφώτατοι τῶν πατέρων ἐν τοῖς οἰκείοις συντάγμασιν ἀπεφήναντο, φυλαξάμενοι τῶν αἱρετικῶν τὴν ἀσέβειαν· οἳ σωματικήν τινα, καὶ παθητικὴν κατεψεύσαντο τοῦ Θεοῦ τὴν τεκνογονίαν, τὰς προβολὰς δογματίζοντες.

(5) EUSEB. Nicomediens. apud Theod. lib. 1. cap. 6. Εἰ δὲ ἐξ αὐτοῦ, τουτέστιν ἀπ' αὐτοῦ ἦν, ὡς ἂν μέρος αὐτοῦ, ἢ ἐξ ἀπερῤῥοίας τῆς οὐσίας οὐκ ἂν ἔτι κτιστὸν, οὐδὲ θεμελιωτὸν εἶναι ἐλέγετο.

[1] Lib. de Mystic. Theol. c. 3. Vide et Euthy. Pan. Tit. 2.

reticorum more προβολὴν nescio quam adstrueret in Deo. Intelligebat enim Valentini προβολάς, quarum supra memini, in invidiam adductas esse, et damnatas ab antiquis Patribus. Sed huic vocabulo invidiam facit, tamquam nihil aliud sit προβολή, quam corporum propria, et cum sectione, ac passione gignentis conjuncta productio. Quod deinceps fusius explicat Asterius apud eumdem Eusebium Cæsariensem, dum ait, « (1) Deum Patrem indivisum, et impartibilem Filii esse genitorem; quem non emisit, ut quidam arbitrantur. Nam si est emissio Patris Filius, et eum ex seipso gignit ille, cujusmodi sunt fetus animalium; necesse est corpus esse tum emittentem, tum eum, qui emissus est. »

VI. Sane perdiu ab ecclesiasticis doctoribus repudiata vox est illa προβολῆς, et ab divinis processionibus abjudicata, tamquam infamis, et implicata notione corporum, et eorum propriis affectionibus. Hinc Irenæus[1], « Si quis itaque nobis dixerit, *inquit*, Quomodo ergo Filius prolatus a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive generationem, sive nuncupationem, sive adapertionem, aut quomodolibet quis nomine vocaverit, generationem ejus inenarrabilem existentem nemo novit. » Origenes quoque in primo libro de Principiis, capite 2. *prolationes* istas sic describit, « ut divinam naturam in partes vocent; et Deum Patrem, quantum in se est, dividant, » qui illas adstruunt. Et Didymus in libro secundo de Spiritu sancto, « Et sicut loca, et commutationes locorum, *inquit*, ab incorporalibus separamus, sic et prolationes, intus, dico, et foris, ab intellectualium natura discernimus, quia istæ corporum sunt recipientium tactum, et habentium vastitates.» Cyrillus item Alexandrinus in Paschali homilia 12. προβολῆς istius modum clarius exponit, et esse demonstrat emissionem seminis; quæ est in generantibus substantiæ desectio, ac velut ἀπουσιασμὸς quidam : « (2) Homines, *inquit*, et alia quælibet, animantia corpore prædita, gignunt e seipsis, et in aliud emittentes, separatim habent fetus suos. Deus autem corporis expers, atque omni nostra cogitatione superior, sine ulla divisione parit, neque gignendo secatur. » Socrates vero in primo libro capite sexto, cum de voce τοῦ ὁμοουσίου disserit, tria ista distinguit; μερισμὸν, id est *partitionem;* ῥεῦσιν, *profluvium*, et προβολὴν, *prolationem*, vel *emissionem;* ac postremam hanc ait esse cujusmodi *ab radice germinis est*, ut supra meminimus [2]. Quemadmodum et Basilius in epist. ad Canon. eamdem προβολὴν talem esse definit, « (3) qualis est fructuum ab arboribus emissio. »

VII. Sed recte Tertullianus in libro contra Praxeam capite 8. de hoc ipso nomine προβολῆς agens, quam *prolationem* exponit *rei alterius ex altera;* tametsi Valentinus ea sit usus, « alium atque alium Æonem de Æone producens, non ideo tamen, *inquit*, non utatur et veritas vocabulo isto, et re, ac censu ejus, quia et hæresis utitur; imo hæresis potius ex veritate accepit, quod ad mendacium suum struere. » Quocirca probus, ac legitimus potest usus esse nominis illius; quem qui deinde secuti sunt Patres, contra Arianos adhibuerunt, ita tamen, ut se ab illa Valentinianorum προβολῇ abhorrere monstrarent. Arianis vero, quantumvis dissimularent, ac se illorum odio eam vocem detestari dicerent, non alia de causa constabat eam displicere, nisi quod productionem substantialem exprimeret; qua ratione, et ὁμοουσίου nomen repudiasse illos suo loco docuimus. Itaque detracto eo, quod imperfectum, et corporeum inest in creaturis, potest, debetque ad divina transferri; et cum generalis interdum sit illius usus, ut ad Filii generationem accommodetur; proprie tamen ad Spiritus sancti processionem adhibetur, quia caret ista peculiari nomine, quod habet altera. Proinde Spiritum προβάλλειν dicitur Pater, et Filius, et uterque προβολεὺς vocatur, vel, quod idem est, Pater προβολεὺς per Filium Spiritus sancti, ut a Joanne Damasceno[3], διὰ λόγου προβολεύς τοῦ ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος, *per verbum emissor enuntiatorii Spiritus*. Gregorius vero Nazianzenus Oratione 35. Patrem vocat γεννήτορα, καὶ προβολέα, *genitorem*, et *emissorem;* quibus opponit ex adverso γέννημα, et πρόβλημα, *genituram*, et *emissuram*, ut ita dixerim, qui sunt Filius, et Spiritus sanctus. Etsi de æterna Filii gene-

(1) ASTERIUS. Ὡς ἀδιαίρετος ὢν, καὶ ἀμέριστος Υἱοῦ γίνεται Πατήρ· οὐ προβαλὼν αὐτὸν, ὡς οἴονταί τινες. Εἰ γὰρ προβολή ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ γεννᾷ μὲν ἐξ αὐτοῦ, ὁποῖα τὰ τῶν ζώων γεννήματα, ἀνάγκη σῶμα εἶναι τὸν προβάλλοντα, καὶ τὸν προβεβλημένον.

(2) CYRIL. pasch. 12. tomi 5. par. 2. pag. 171. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ, ἤγουν ἕτερόν τι τῶν ἐνσωμάτων ζώων, τίκτουσιν ἐξ ἑαυτῶν καὶ προβλαῖς ταῖς εἰς ἕτερον ἰδικῶς ἔχει τὸ ἐξ ἑαυτῶν γεννήματα. Ὁ γε μήν ἀσώματος, καὶ ἁπάσης ἐννοίας τῆς ἐν ἡμῖν ἐπέκεινα Θεὸς τίκτει μὴ μεριζόμενος· γεννᾷ μὴ τεμνόμενος.

(3) BASIL. Ὡς τὰ φυτὰ τοὺς καρπούς.

[1] Lib. 2. c. 48. — [2] Lib. 4. c. 5. n. 8. [3] Libr. 1. c. 13.

ratione magis ea vox usurpatur a veteribus, quam de Spiritus sancti processione, quæ ab illis per verbum ἐκπορεύεσθαι potius exprimitur, aliaque supra a nobis exposita. Sic Nazianzenus Gregorius[1] objicienti hæretico, medium esse nihil in Deo inter ἀγέννητον, et γεννητὸν, quorum prius Patri convenit, posterius Filio; respondet, medium esse inter ambo ista τὸ ἐκπορευτὸν, cujus in Evangelio mentio est[2]: *Spiritus sanctus, qui a Patre procedit*, ἐκπορεύεται.

VIII. Ex omnibus porro vocabulis, quibus processio illa declaratur, proprium maxime illud est *spirandi*, quod πνοὴ vox significat, unde et πνεῦμα sumptum est. Non enim *spirari* Filius dicitur. Hoc vero nomine affectus ille mutuus, et amoris ardor continetur, quo se invicem amplectuntur Pater et Filius, et communem ex sese, et in sese Spiritum aspirant.

Quamobrem peculiaris, et usitata maxime est *Spiritus* appellatio, cum personam Trinitatis tertiam exprimere volumus. Quæ quidem appellatio duobus, quod ad præsens institutum attinet, modis sumitur; vel absolute, vel ut ad aliud comparatur. Quod recte S. Augustinus exponit in epist. 174. « Fides, *inquit*, nostra est, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unum Deum credere, et confiteri, nec tamen eum, qui Filius est, Patrem dicere, nec eum qui Pater est, Filium; nec eum, qui spiritus Patris, et Filii est, aut Patrem, aut Filium nuncupare. His enim appellationibus hoc significatur, quod ad se invicem referuntur, non ipsa substantia, qua unum sunt. Nam et Pater cum dicitur, nonnisi alicujus filii dicitur, et Filius nonnisi alicujus patris intelligitur, et Spiritus, secundum id, quod ad aliquid refertur, spirantis alicujus est, et spirans utique spiritu spirans est. » Ac mox: « Nam hoc nomen, quod spiritus dicitur, non secundum id, quod refertur ad aliquid, sed secundum id, quod aliqua natura significatur, omnis incorporea natura spiritus in Scripturis appellatur. » Post hæc, « Proprio, *inquit*, modo quodam dicitur Spiritus sanctus, secundum quod refertur ad Patrem, et Filium, quod eorum sanctus Spiritus sit. » Idem et in undecimo de civitate Dei, capite 10. scribit. Quocirca propria nuncupatio personæ tertiæ, et ut ab reliquis differt, non est quod Spiritus dicitur; id enim commune est et illis; sed quod spiritus Patris, et Filii vocatur, ut bene animadvertit Hugo Etherianus in tertio contra Græcos[3]: « Sed forte dicet aliquis, *ait*, cum spiritus Pater, spiritus Filius, spiritus dicatur et sanctus Spiritus, quomodo secundum hoc vocabulum a Patre, et Filio differentiam habere possit. Ad quod dicendum, quod Pater, cum sit spiritus, et sanctus, non est, neque dicitur alicujus spiritus. Similiter autem Filius spiritus existens, atque sanctus, nequaquam alicujus spiritus nuncupatur, quia naturam divinitatis ipsam sic acceptam significat. Spiritus vero sanctus, et est alicujus spiritus, et dicitur. Etenim Patris est spiritus, atque Filii. »

IX. Eodem modo et quod non simpliciter *Spiritus* vocatur, sed *Spiritus sanctus*, eidem personæ ex communi fit proprium. Neque enim aut Pater Spiritus sanctus nominatur, aut Filius Spiritus sanctus, quamvis uterque spiritus sit, et sanctus, ut observat Anastasius Antiochenus patriarcha in libro Dogmatico: « (1) Spiritus, *inquit*, appellatur Deus, et sanctus Deus dicitur. Conjuncta vero ambo ista nomina ei, qui proprie Spiritus sanctus vocatur, congruunt; sicut Patris vocabulum principio, et Filii nomen ei, qui, nullo interjecto, ex principio procedit. » Hoc idem observavit Augustinus libro 11. de civitate Dei, capite 24. Imo et tota ipsa Trinitas appellari potest Spiritus sanctus, ut idem in quinto de Trinitate capite scribit. Verum eatenus peculiare id est nomen tertiæ personæ, ut relative dicitur. Quam ad rem memorabilis est iste ipse locus Augustini ex quinto de Trinit. « Spiritus vero sanctus, *inquit*, secundum quod scriptum est[4], *Quoniam Deus Spiritus est*, potest quidem universaliter dici, quia et Pater spiritus, et Filius spiritus; et Pater sanctus, et Filius sanctus. Sed tamen ille Spiritus sanctus, qui non Trinitas, sed in Trinitate intelligitur, in eo, quod proprie dicitur sanctus, relative dicitur, cum et ad Patrem, et ad Filium refertur; quia Spiritus sanctus et Patris, et Filii spiritus est. » Quocirca tam Spiritus, quam Spiritus sancti vocabulum non aliter proprium fit personæ tertiæ, quam cum relative dici intelligitur. Atque hoc modo, « quia est communis ambobus, inquit idem[5], id vocatur ipse proprie, quod ambo communiter. » Et quinto

(1) ANASTAS. apud Calec. cap. 3. Πνεῦμα λέγεται ὁ Θεός· καὶ ἅγιος ὁ Θεός· συντιθέμενα δὲ ἀμφω τὰ ὀνόματα τῷ ἰδίως καλουμένῳ Πνεῦμα ἅγιον ἁρμόζει· καθάπερ ἡ τοῦ Πατρὸς ἐπίκλησις τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ, τῷ ἀμέσως ἐκ τοῦ αἰτίου.

[1] Orat. 37. p. 597. — [2] Jo. 15. — [3] Cap. 3.

[4] Jo. 4. 24. — [5] Lib. 15. de Trinit. c. 19.

libro, cap. 11. « Spiritus sanctus ineffabilis est quædam Patris, Filiique communio; et ideo fortasse sic appellatur, quia Patri, et Filio potest eadem appellatio convenire. Nam hoc ipse proprie dicitur, quod illi communiter; quia Pater spiritus, Filius spiritus, et Pater sanctus, et Filius sanctus. Ut ergo ex nomine, quod utrique convenit, utriusque communio significetur, vocatur donum amborum Spiritus sanctus. » Quem locum Petrus Damiani in opusculo contra Græcos expressit, capite 7. Hoc autem ab Ambrosio didicisse videtur Augustinus. Nam ille in capite primo tractatus de Symbolo sic scribit : « Nam licet Pater sit spiritus, et Filius sit spiritus, et Pater sit sanctus, et Filius sit sanctus; sola tamen tertia persona proprie Spiritus sanctus nuncupatur. Quia ergo coæterna, et communis est ambobus, id ipsa vocatur, quod ambo sunt. »

Sed de hujus origine, interpretationeque nominis plura dicemus postea, ubi quæ ad modum processionis pertinent, paululum explicata fuerint.

X. Quorum primum istud est : Oriri quidem a Patre, Filioque, sed tamquam ab uno principio, ut quamvis duæ personæ sint reipsa distinctæ, non sint tamen principia duo; quia secundum hoc, quo unum sunt, et in quo non differunt, producunt Spiritum sanctum : quemadmodum personæ tres, etsi invicem differunt, et ex æquo ommes in mundi procreationem conferunt, non sunt tamen principia tria, sed unum; quoniam secundum id concurrunt, quo unum, idemque sunt, hoc est essentiam, et agendi vim, ac potentiam. Ita S. Augustinus in quinto de Trinitate [1]; cujus hæc verba sunt: « Si ergo et quod datur, principium habet eum, a quo datur, quia non aliunde accepit illud, quod ab ipso procedit; fatendum est, Patrem, et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia. Sed sicut Pater, et Filius unus Deus, et ad creaturam relative unus creator, et unus Dominus; sic relative ad Spiritum sanctum unum principium, ad creaturam vero Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unum principium, sicut unus creator, et unus Dominus. »

Quam Augustini rationem latius, et enucleatius exponit Anselmus [2], ac totam illam vim divinæ processionis erudite declarat his verbis : « Quemadmodum igitur lacus non est de hoc, unde diversi sunt ab invicem fons et rivus, sed de aqua in qua unum sunt : ita Spiritus sanctus non est de hoc, unde alii sunt ab invicem Pater et Filius, sed de divina essentia, in qua unum sunt. Si ergo non magis est Pater hoc, unde Spiritus sanctus est, quam Filius; intelligi nequit, cur magis sit de Patre, quam de Filio. Quod si dicunt, non eum esse posse de duabus causis, sive ex duobus principiis; respondemus quoniam, sicut non credimus, Spiritum sanctum esse de hoc, unde duo sunt Pater, et Filius, sed de hoc, in quo unum sunt; ita non dicimus duo ejus principia, sed unum principium. Quippe cum dicimus Deum principium creaturæ, intelligimus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unum principium, non tria principia, sicut unum creatorem, non tres creatores, quamvis tres sint Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; quoniam per hoc, in quo unum sunt, non per hoc, in quo tres sunt, est Pater, aut Filius, aut Spiritus sanctus principium, sive creator. Sicut igitur, quamvis Pater sit principium, et Filius sit principium, et Spiritus sanctus sit principium, non tamen sunt tria principia, sed unum; ita cum Spiritus sanctus dicitur esse de Patre, et de Filio, non est de duobus principiis, sed de uno, quod est Pater, et Filius. »

XI. Hinc apparet μοναρχία illa, id est *unitas principii*, ad quam omnia revocari oportere contra Catholicos Ariani adeo contendebant, imprimisque Eusebius contra Marcellum scribens, ut idcirco Filium ejusdem cum Patre substantiæ, et æqualem ei profiteri nollent, ne duo principia cum antiquis hæreticis viderentur adstruere. Verum quia personæ tres in essentia, potestate, ac ceteris, quæ absolute, non relative dicuntur, unum sunt, hoc est una, et simplicissima res, sine ulla differentia, aut divisione; creaturas vero secundum hanc ipsam rationem, qua sunt unum, producunt, non qua multiplici relatione, ac proprietate discrepant; inde fit, ut unum sint creatarum rerum, et singulare principium. Quod idem et de Patre, Filioque cum Spiritu sancto comparatis intelligi debet. Producunt enim Spiritum sanctum, non ut sunt duo, hoc est quatenus proprietatibus suis, ac relationibus distinguuntur invicem, ad seque referuntur, sed ut communem habent essentiam, communi itidem spirandi vi affectam, et spirantis notione, quam προβολὴν vocant, per quam unus ambo προβολεὺς fiunt, et singularem constituunt habitudinis terminum; cui et unicus respon-

[1] Cap. 14.

[2] In Opusc. de Proces. Sp. S. c. 9.

det ex adverso terminus spiratione illa procedens, Spiritus sanctus. Hoc loco præteriri non debet, singularitatem illam principii, sive μοναρχίαν, duobus modis explicari a veteribus theologis; dum etsi personæ plures sint, plura tamen non esse principia demonstrant.

Primus est, quem hucusque attigi; quod licet proprietatibus discernuntur, substantia tamen, et bonitate, ac sapientia, voluntate, et potentia sunt idem, penes quæ procreatrix illa vis rerum, et principii notio residet. Ita principium est unum; quoniam id unum est, in quo principium sunt, non multiplex.

Secundus est, quod etsi personæ sint plures, iisque et simul, et singillatim sumptis efficientia rerum omnium, et potentia, adeoque principii ratio congruat; ad unam tamen originem hæc ipsa redigitur, quia Filius, et Spiritus sanctus non a se hoc habent, ut principium sint, sed a communi stirpe. Hinc Augustinus in quarto de Trinitate scribit [1], dixisse quidem de Spiritu sancto Filium [2], *Quem mittet Pater in nomine meo:* et, *Quem ego mittam vobis a Patre;* « non tamen dixisse, quem mittet Pater a me; videlicet ostendentem, quod totius divinitatis, vel, si melius dicitur, deitatis principium Pater est. » Et in lib. 15. cum dixisset [3], Spiritum sanctum de Patre principaliter procedere, mox addit: « Ideo autem addidi principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur; sed hoc quoque illi Pater dedit, non jam existenti, et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet, et Spiritus sanctus spiritus esset amborum. » Tum in libro tertio contra Maximinum Arianum [4], de utroque procedere Spiritum sanctum ait: « Sed ideo, *inquit*, cum de illo Filius loqueretur, ait, De Patre procedit, quoniam Pater processionis ejus est auctor, qui talem Filium genuit, et gignendo ei dedit, ut etiam de ipso procederet Spiritus sanctus. »

XII. Ad hæc in eodem illo libro 15. cap. 27, ut et tractatu 99. in Joannem, cum eumdem Spiritum sanctum de Patre principaliter, et de utroque procedere asserit; tum causam reddit, cur Filius dixit *de Patre procedit*. « Cur, *inquit*, putas, nisi quemadmodum solet ad eum referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde et illud est, quod ait: Mea doctrina non est mea, sed ejus, qui me misit. Si igitur hic intelligitur ejus doctrina, quam tamen dixit non suam, sed Patris; quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait, de Patre procedit, ut non diceret, de me non procedit? A quo autem habet Filius, ut sit Deus, est enim de eo Deus, ab illo habet utique, ut de illo etiam procedat Spiritus sanctus; ac per hoc Spiritus sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. » Sic Anastasius Sinaita in libro Dogmatico, « (1) Spiritus, *inquit*, sanctus veritatis est spiritus. Hic vero a Patre quidem procedit; accipit autem a Filio, qui omnia, quæ Patris sunt, habet, ut hoc demonstretur, ac planum fiat, unam esse substantiam et accipientis, et ejus, a quo accipit, et ejus, ex quo naturaliter procedit. » Ubi Spiritum sanctum a solo Patre naturaliter procedere significat, non quod et a Filio non procedat, (nam Anastasius eodem in libro Spiritum dixit ἐκ τοῦ Υἱοῦ procedere, ut primo capite docuimus) sed quod naturaliter, hoc est *principaliter*, et tanquam a primigenia causa, solo ex illo prodeat. Quod Petrus Damiani in opusculo de processione Spiritus sancti [5] vocat *proprie* procedere; tametsi fallitur, dum id in Nicæno symbolo expressum fuisse dicit. « Unde, *inquit*, cum in Nicæni concilii symbolo, quod superius memoravimus, Spiritus sanctus non simpliciter dicatur a Patre procedere, sed addatur proprie: Et in Spiritum, inquit, sanctum, qui de Patre procedit proprie; hæc proprietas non ideo datur Patri, ut Spiritus sanctus de solo ipso procedat, sed quia ab ipso datum est Filio, ut etiam ex ipso procedat. » Sed in Nicæno symbolo nulla processionis facta mentio est. Hoc enim solum de eo positum est, *Et in Spiritum sanctum*. In Constantinopolitano vero id præterea, *Qui ex Patre procedit*. Nusquam vox *proprie*.

XIII. Verum Petro Damiani explanatio quædam fidei imposuit, quæ inter Hieronymi opera legitur [6], cum hac epigraphe: *Explanatio fidei ad Cyrillum*, cujus initium symbolum est Nicænum, nec tamen sincerum, sed quibusdam additis interpolatum; inter quæ illud

(1) ANASTAS. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀληθείας Πνεῦμά ἐστιν. Τοῦτο δὲ παρὰ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· λαμβάνει δὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα τοῦ Πατρὸς ἔχοντος, πρὸς ἀπόδειξιν, καὶ φανέρωσιν τοῦ ὅτι μία οὐσία ἐστὶ τοῦ τε λαμβάνοντος, καὶ τοῦ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ τοῦ ἐξ οὗ φυσικῶς ἐκπορεύεται.

[1] Cap. 20. — [2] Jo. 15. — [3] Cap. 17. — [4] Cap. 14. — [5] Opusc. 38 c. 7. — [6] Tom. 4. pag. 831.

est de Spiritu sancto: « Et in Spiritum sanctum, qui de Patre procedit proprie, et Deus est verus, sicut Filius. » Quanquam in eadem explanatione, ubi illud iterato dixit, « Spiritum sanctum de Patre proprie esse; » mox ait, « De Patre Filius, et Spiritus sanctus proprie, et vere de Patre, Filioque procedit. » Quare auctor illius explanationis nullum in ea voce discrimen Patrem inter, Filiumque constituere voluit, ut putavit Petrus Damiani; qui *proprie* idipsum esse credidit, quod Augustinus loco ante a nobis citato[1] dixit *principaliter;* quem locum Petrus idem in eo opusculo descripsit. Hugo Etherianus [2] non aliter, ac Petrus Damiani, vocem illam *proprie* a B. Hieronymo (hunc enim auctorem explanationis istius facit) positam interpretatur. Nam collatis inter se Augustini, et Hieronymi verbis illis, « Ergo abusive dictum est, *inquit*, principaliter, et proprie; quod hoc habet Pater a se, non ab alio; Filius autem a Patre hoc habet, ut de ipso sit, et procedat, sicut de Patre est, et procedit Spiritus sanctus. »

At Petrus Abælardus libro secundo Introductionis theologicæ [3], ubi duo illa Augustini, et Hieronymi testimonia refert, dubitat, an vocabulum *proprie* sit idem, ac *principaliter*. Quominus enim id affirmet, obstare ait, quod ibidem et Filius ex Patre natus proprie dicitur, non utique principaliter, quia de solo illo natus est. Sed multo magis illud obstat, quod ex eodem observavimus, Spiritum sanctum dici ex utroque proprie procedere. Itaque *proprie* non potest esse *principaliter*, sed naturaliter, et οὐσιωδῶς, ut a creatis rebus utriusque origo discernatur, quæ non proprie, hoc est ex ipsa substantia procedunt. Quo sensu tum Filium Patris, tum utriusque ἴδιον, id est *proprium* esse Spiritum sanctum græci illi Patres scripserunt, quos hoc libro capite secundo retulimus; ut et ὁμοουσίους ambos esse, Patris Filium, Patris, et Filii Spiritum sanctum ostenderent, et ex eorum propria substantia procedere.

XIV. Est ergo Pater *principalis causa*, ut quidem græci loquuntur, Spiritus sancti; nempe, ut Basilius ait[4], προκαταρκτικὴ αἰτία. Tametsi non ad Spiritum sanctum, sed ad creatas res eum comparat, cum sic appellat, ut libro tertio docui[5], quemadmodum et Gregorius Nazianzenus [6] personas tres proprietatibus distinguens suis, Patri τὸ αἴτιον, id est *causam*, vel *principium* adscribit; Filio τὸ δημιουργόν, *opificium;* Spiritui sancto, τὸ τελειωτικόν, *perficientem vim*. Nihilominus universe, absoluteque *causæ*, *principiique* proprietas Patri solet attribui, tanquam origini, ac fonti, a quo οὐσία omnis, et τὸ εἶναι, hoc est *esse omne* profluit, tam increatum, quam creatum. Quamvis enim *auctor*, *et causa*, id est ἀρχηγὸς καὶ αἰτίας omnium secundum divinitatem rerum sit Filius, ut ait Basilius, adeoque charismatum omnium, quæ per Spiritum sanctum in homines effunduntur, non tamen primum est principium, ac principii expers; « (1) Sed est vis quædam ingenito modo, ac sine principio subsistens, quæ causa est causæ rerum omnium, quæ sunt. » Et alio loco, Patrem secundum propriam ejus notionem esse ait (2) *fontem, et causam bonorum*, πηγὴν, καὶ αἰτίαν τῶν ἀγαθῶν; neque tres esse ἀρχικὰς ὑποστάσεις, *principales subsistentias*, sed « unicum principium rerum omnium, quod per Filium efficit, et in Spiritu perficit. » At idem in calce libri secundi adversus Eunomium [7], causæ, ac principii proprietatem illam Patri vindicat, quatenus cum Filio, ac Spiritu sancto confertur. Nam hæreticum illum redarguit, quod « (3) Ingeniti opus » dixerat « esse Filium, Filii vero Paracletum; » in quo duo principia ab illo constitui, ex veterum hæreticorum opinione causatur. « (4) Atqui si duo principia invicem opposita statuens, *ait*, ista loquitur, cum Manichæo, et Marcione obteretur. Sin ex uno pendere vult omnia, hoc ipsum, quod a Filio factum esse dicitur, ad primam causam refertur. Quare etsi cuncta producta esse per Deum Verbum credimus, omnium tamen cau-

(1) BASIL. epist. 43. pag. 368. Ἀλλά τις ἐστὶ δύναμις ἀγεννήτως, καὶ ἀναρχῶς ὑφεστῶσα, ἥ τις ἐστὶν αἰτία τῆς ἁπάντων τῶν ὄντων αἰτίας.

(2) Idem cap. 16. de Sp. S. pag. 180. Καὶ μηδεὶς εἰδέσθω με ἢ τρεῖς εἶναι λέγειν ἀρχικὰς ὑποστάσεις, ἢ ἀτελῆ φάσκειν τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνέργειαν· ἀρχὴ γὰρ τῶν ὄντων μία δι' Υἱοῦ δημιουργοῦσα, καὶ τελειοῦσα ἐν Πνεύματι.

(3) EUNOMIUS. Εὑρήσει τοῦ μὲν ἀγεννήτου τὸν Υἱὸν ποίημα, τοῦ δὲ μονογενοῦς, τὸν Παράκλητον.

(4) BASIL. Εἰ μὲν οὖν δύο ἀρχὰς ἀντιπαρεξάγων ἀλλήλαις, ταῦτά φησι, μετὰ Μανιχαίου, καὶ Μαρκίωνος συντριβήσεται. Εἰ δὲ μιᾶς ἐξάπτει τὰ ὄντα, τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει, ὥστε κἂν παντα εἰς τὸ εἶναι παρῆχθαι διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου πιστεύωμεν, ἀλλὰ τὸ πάντων αἴτιον εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὅλων οὐκ ἀφαιρούμεθα.

[1] Lib. 15. de Trinit. cap. 26. — [2] Lib. 1. con. Græc. cap. 16. — [3] Cap. 15. — [4] Lib. de Sp. S. c. 16. — [5] Cap. 15. — [6] Orat. 24. p. 428. A. — [7] Pag. 77.

sam esse non negamus universorum Deum. » Sic igitur καθόλου Deus Pater αἰτίου, vel αἰτίας, vel ἀρχῆς, *causæ principiique* nomen tanquam proprium, et χαρακτηριστικὸν obtinet interdum; quoniam, ut Athanasius scribit in Dissertatione orthodoxi et Anomœi, « (1) Causa est Dei natura tam Filii, et Spiritus sancti, quam creaturæ totius. » Qua ratione Petrus Abælardus [1], « solam personam Patris hoc modo summam debere prædicari » asserit. Tum, « Si a solo Patre procedere Spiritum Græci intelligant, eo scilicet, quod sic ab ipso sit, quasi a summo, et non existente ab alio, nulla, *inquit*, est sententiæ controversia, sed verborum diversitas. » De hoc primo, summoque principio memorabilis est Timæi Locrensis locus apud Clementem Alexandrinum. « (2) Unum est, *inquit*, principium omnium ingenitum. Si enim ab alio produceretur, non principium esset ipsum, sed illud potius, a quo productum esset principium. »

XV. Extat epistola S. Maximi martyris ad Marinum, cujus pars in Florentina synodo [2] descripta est: integram autem reperi in Collectaneis illis bibliothecæ regiæ, in quibus erat Joannis Becci libellus, aliique plures de Spiritu sancto a Græcis editi. In illa igitur epistola Maximus de Synodicis agit Romani Pontificis, in quibus erat illud: Spiritum sanctum etiam a Filio procedere; quod ille sic Romanos intelligere ait, « (3) non ut causam Spiritus sancti Filium esse velint; nam unicam Filii, et Spiritus sancti causam esse Patrem existimant, illius quidem secundum generationem, hujus autem secundum processionem; sed ut per illum procedere significent, et eo modo substantiæ conjunctionem nulla interveniente differentia significent. » Hæc si revera scripsit Maximus, illo, quem dixi, sensu vox αἰτίας interpretanda veniet, ut primigeniam, et principalem causam significet, a qua non solum οὐσίαν, et hoc, quidquid habent, Filius, et Spiritus sanctus acceperunt; sed etiam ille vim spirandi, ac producendi Spiritum sanctum, quam πνευστικὴν δύναμιν appellat Joannes in Florentino concilio; cujus hæc verba describam: « (4) Igitur secundum unicam spirandi vim personarum duarum, et unicam producendi facultatem, non duo productores, neque duæ causæ sunt, sed una, et eadem numero, principaliter quidem Patris esse intelligitur, a quo Filius hanc habet. Et ob vim illam Pater et Filius dicitur unum principium, non confusione personarum. » Ac subinde: « Quoniam vero Pater, dum gignit Filium, hanc essentiam Filio communicat, quatenus communicabilis est Filio; Filius autem a Patre hanc accipit, qua ab eo potest accipi; et eamdem Spiritui sancto communicat, tanquam ipsi communicabilem ab ipso Filio; quandoquidem una est essentia, secundum quam hic gignitur, ille procedit; hac ergo ratione unum est principium, et causa Spiritus Pater, et ab ambobus procedit. »

XVI. Duabus itaque de causis unum est Spiritus sancti principium, quamvis hypostases sint, ac personæ duæ, a quibus oritur; quod et vis illa spirandi in Filio a Patre derivatur et est una, et singularis in utroque non minus, quam essentia. Non enim producunt, ac spirant ea ratione, qua sunt Pater, et Filius, ut animadvertit Hugo Etherianus [3]; quem commode hac de re disputantem hic audiemus: « Quemadmodum enim Pater non in eo, quod pater, emittit; ita et Filius non in eo, quod filius, causa, principiumque Spiritus. Quapropter ex natura quidem Patris, et Filii, et ex persona, quæ est Pater, et quæ est Filius: nequaquam vero in eo, quod hic quidem pater, hic vero filius existit, sed in eo, quod ei existentiam præstant, Spiritus esse habet, neque sunt duo principia, cum secundum Spiritus emissionem numerum non suscipiant. Numerus enim non unius, neque ejusdem penitus, sed habentis aliud et aliud; unde

(1) ATHAN. Αἰτία ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως πάσης.

(2) TIM. apud Clem. 5. strom. pag. 441. Μία ἀρχὰ πάντων ἐστὶν ἀγέννητος. Εἰ γὰρ ἐγένετο, οὐκ ἂν ἦν ἔτι ἀρχὰ· ἀλλ' ἐκείνα, ἐξ ἧς ἡ ἀρχὰ ἐγένετο.

(3) MAXIM. Ἐξ ὧν οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιοῦντας τοῦ Πνεύματος σαφῆ αὐτοὺς ἀπέδειξαν· μίαν γὰρ ἴσασιν Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν· τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν. Ἀλλ' ἵνα καὶ δι' αὐτοῦ πρεῖέναι δηλώσωσι, καὶ ταύτῃ τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας, καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι.

(4) Concil. Flor. sess. 24. Κατὰ μίαν οὖν πνευστικὴν δύναμιν τῶν δύο προσώπων, καὶ κατὰ μίαν προβλητικήν, οὐ δύο προβολεῖς, οὐδὲ δύο αἰτίαι εἰσὶν, ἀλλὰ μία, καὶ ἡ αὐτὴ οὖσα τῷ ἀριθμῷ ἀρχειδῶς μὲν τοῦ Πατρὸς εἶναι νοεῖται, παρ' οὗ ὁ Υἱὸς ταύτην ἔχει καὶ ταύτῃ τῇ δυνάμει λέγεται ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς μία ἀρχὴ, οὐ συναλοιφῇ προσώπων.

MOX: Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ γεννᾷν τὸν Υἱὸν, ταύτην τῷ Υἱῷ κοινωνεῖ τὴν οὐσίαν, καθὸ τῷ Υἱῷ κοινωνητή ἐστιν, ὁ δὲ Υἱὸς λαμβάνει ταύτην παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς λαπτὴν ἑαυτῷ, κοινωνεῖ δὲ ταύτην τῷ παναγίῳ Πνεύματι ὡς κοινωνητὴν αὐτῷ παρ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, ἐπειδὴ μία οὐσία, καθ' ἣν ὁ μὲν γεννᾶται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται· κατὰ τοῦτο ἄρα μία ἀρχὴ, καὶ αἰτία ἐστὶ τοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ, καὶ ἐκπορεύεται ἐξ ἀμφοῖν.

[1] Lib. 2. Introd. ad Theol. cap. 15.

[2] Sess. 23. = [3] Lib. 2. cap. 4.

cum de Patre et Filio quot sint personæ, quæritur, duæ respondetur. Cum vero de indicibili, ac ineffabili causa Spiritus sancti exquiritur diligenter; non duæ Spiritus causæ Pater, et Filius, sed una, secundum dictum concordiæ modum, nuncupantur. Propterea nec voce significativa differentium principiorum, causarumve sancti Spiritus utendum est. Si enim Dei, et hominis Filius una persona est, et divina, humanaque natura unus Christus; non debet inopinabile duas personas unam Spiritus sancti causam esse videri. »

XVII. Sed ut clarius, uberiusque tota ea res explicetur, enodandum illud est, quod in hac disputatione longe difficillimum, et obscurissimum accidit, et ad quod Græci adhærere imprimis, et offendere solent: quemadmodum hoc fieri possit, ut cum duæ sint hypostases, et personæ, reipsa distinctæ Pater, et Filius, unicam et singularem habeant proprietatem numero, in qua conveniant, et in qua unum sint, idemque. Nihil enim, præter essentiam, commune videtur; quæ quidem non duabus solum, sed tribus, hoc est omnibus personis ex æquo convenit. At spirandi proprietas, quam προβλητικὴν, et πνευστικὴν δύναμιν vocant, cum essentia non sit, sed notio, ac proprietas, et relatio, sive terminus, cui singularis ex opposito respondet alter terminus; duabus tantum est communis, Patri, et Filio. Quid igitur? An ex iisdem duabus, ut unicum ac singulare fit principium, unusque προβολεὺς, sive spirator, et emissor, sic una conflatur hypostasis? Hoc quidem ex Latinorum sequi dogmate, Græci solent objicere, ut postea demonstrabimus. Sed non est consequens. Nam personæ duæ sua singulæ proprietate constitutæ sunt, quæ sunt ἡ πατρότης, καὶ υἱότης, *paternitas*, et *filietas*, quibus integræ, et invicem distinctæ hypostases existunt. His jam constitutis, alia, quæ est spirandi, proprietas accedit, eaque divinam essentiam, ut est in Patre ac Filio, sive ut in Patre, et a Patre est in Filium, consequitur, ac modificat. Ita fit, ut unum fiat ex ambobus principium, unusque προβολεὺς, et spirator, non tamen una persona. Siquidem ἡ προβολὴ non est *personalis proprietas*, sive τὸ ἴδιον ὑποστατικὸν, hoc est *personam constituens*.

XVIII. Quod erudite, ac subtiliter expositum est a Manuele Caleca in capite 39. magni operis, quod contra populares suos edidit, ex quo summam quamdam conficiemus eorum, quæ hic usui esse possunt. Cum igitur (inquit ille) monadem, et triadem inesse in Deo, catholica religio tradiderit, quorum prius in essentia situm est, in personis alterum; neque, præter proprietates, quæ personas, et processiones subsistere faciunt, sit ulla alia personarum differentia, sed sola reliqua sit essentia divina; ex iis proprietatibus aliqua sit peculiaris oportet, quæ Patris hypostasim constituat. Tria porro sunt, quæ personæ illi primæ præcipue conveniunt, ut sit ἀγέννητος, *ingenitus*, vel *innascibilis*, et pater, et spirans, vel προβολεὺς. Ex quibus primum non potest ὑποστατικὸν esse, hoc est personam, et hypostasim constituere; sed est solum σημαντικὸν, καὶ γνώρισμα, hoc est significandi, ac designandi tantummodo vim habet, non autem perfecte complet, et subsistere facit. Nam duplex in divinis est proprietatum genus, ut libro quarto jam diximus, quorum alterum est ὑποστατικὸν πρόσωπον, alterum σημαντικὸν solum, et γνωριστικόν. Quippe τὸ ἀγέννητον meram negationem significat, uti fusius eodem in quarto libro docuimus; tum personæ jam constitutæ, ac subsistenti advenit, quia id unum indicat, non illam ab altero esse productam. Itaque non est forma illa, quæ personam constituit. Proinde duarum reliquarum proprietatum una quæpiam sit oportet, quæ illam subsistentem faciat. Neque enim ambæ simul hoc præstare possunt. Alioqui Pater ex duplici persona constaret, ut si homo aliquis duas haberet animas. Nam unaquæque proprietatum istarum, si sit ὑποστατικὴ τοῦ προσώπου, hoc est *personæ constitutiva*, ut sic loquar, quod suum est, efficiet, ac personam pro se quæque faciet. Quod si neutram separatim, ac sine altera sufficere dixeris ad personam constituendam, vel ambæ simul ad id concurrent, vel tertia quædam proprietatis notio ambas continens, velut est αἴτιον, aut *principium*. Hoc vero posterius inde refellitur, quia tertium istud vel idem est omnino, quod generans, seu pater, ac προβολεὺς; et sic ambo hæc potius erunt ὑποστατικὰ τοῦ προσώπου, quam commune illud, quod per se non existit, sed sola cogitatione ab duobus istis secernitur; vel si ab his distincta quædam proprietas est, dicatur, cujusmodi ea sit, et quid præter paternitatem, ac spirationem contineat. Atqui nihil tale vel fingi potest. Deinde Patris vocabulum tam ex usu Scripturæ, quam Patrum, adeoque Christianorum omnium, plenam ac perfectam, per seque cohærentem personam, et hypostasim significat, quemadmodum Filius, et Spiritus sanctus; nec alio nomine Christus ipse primam illam Trinitatis personam expressit in tradenda baptismi formula, sine ulla mentione spirantis, aut emittentis. Atqui ab illa proprietate, quæ est ὑποστατικὴ, hoc est hypostasim consti-

tuens, personæ appellatio ducitur, non ab ea, quæ velut consequens est, et ex principali, proximaque pendet.

XIX. Ad hæc græci omnes, latinique theologi, dum personam quamlibet ex eo, quod commune est, hoc est essentia, et proprietate constare dicunt, nullam aliam ad Patris personam constituendam adhibent proprietatem, quam τὴν πατρότητα, *paternitatem*. Ita Basilius Epistola 43. Et in 349. cum dixisset, οὐσίαν esse id, quod commune est pluribus, et quod proprietate accedente restringitur, ac fit hypostasis; declarat hoc personarum exemplo trium: « (1) In Deo, *inquit*, substantiæ ratio communis est, utputa bonitas, divinitas, et si quid aliud intelligitur. At hypostasis in proprietate paternitatis, aut filietatis, aut virtutis sanctificantis cernitur. » Sed in calce epistolæ 391. apertissime id enarrat; cujus verba commemorare hic utile sit. « (2) Usia, inquit, et hypostasis eamdem habent differentiam, quam habet quod commune est ab singulari; velut se habet animal ad hunc hominem. Propterea usiam quidem unam in divinitate profitemur adeo, ut essentiæ rationem non differentem reddamus, sed hypostasim peculiarem, ut sine ulla confusione distincta nobis insit Patris, et Filii, et Spiritus sancti notio. Nisi enim separatos circa unumquemque characteres intelligamus, veluti paternitatem, filietatem, et sanctificationem, ac si communi ex notione essentiæ confiteamur Deum; fieri non potest, ut sanam de Deo fidem explicemus. Quamobrem oportet ei, quod commune est, quod proprium est, adjungentes, eo modo fidem confiteri. Commune aliquid est divinitas; proprium est paternitas. Quare copulatis his duobus, ita dicendum est: Credo in Deum Patrem. Ac rursus in professione Filii idem faciendum est, et ad commune adjungendum est proprium, ut dicamus, in Deum Filium. Similiter et in Spiritu sancto, ad id, quod pronuntiationi consentaneum est, accommodata conceptione verborum, sic loquendum est: Credo et in divinum Spiritum sanctum, ita ut per omnia et unitas servetur in unius professione divinitatis, et personarum proprietas observetur in idiomatum distinctione, quæ in singulis intelliguntur. » Hæc Basilius, in quibus ad communem essentiam solam adjungi paternitatem ait, ut Patris persona consistat, quemadmodum ex sola filietate, et eadem essentia Filii persona consurgit; atque ita velut componi personam quamlibet ait ex substantia, et proprietate ὑποστατικῇ. Non dubitavit igitur, quin sola paternitas personam Patris, nulla adjuncta alia proprietate, conficeret.

XX. Eadem et aliorum Patrum est sententia, quorum in libro tertio testimonia retuli[1]; ut Athanasii, Gregorii Nazianzeni, et alterius Nysseni, Cyrilli, Damasceni, ceterorumque; qui personas tres totidem proprietatibus, ac relationibus constitutas esse dicunt, nec aliis, quam paternitate, filietate, et processione. Ex quibus unius Damasceni locum adscribam: « (3) Unum, *inquit ille*, Deum agnoscimus. In solis vero proprietatibus, paternitatis, filietatis, et processionis, secundum rationem causæ, et ejus, quod ex causa est, ac subsistentiæ perfectionem, sive modum existendi, differentiam intelligimus. » Qui locus eximius est. Nam cum asserit, in solis istis proprietatibus tribus sitam esse personarum differentiam; ex eo sequitur, in sola paternitate ad essentiam addita personam Patris consistere.

Quocirca spirandi vis, sive προβολὴ Patris hypostasim minime constituit, ut quæ Patri, Filioque sit notio, proprietasve communis. Et-

(1) Basil. ep. 149. Οὕτω κἀκεῖ ὁ μὲν τῆς οὐσίας λόγος κοινός· οἷον ἡ ἀγαθότης, ἡ θεότης, καὶ εἴ τι ἄλλο νοοῖτο· ἡ δὲ ὑπόστασις ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς πατρότητος, ἢ τῆς υἱότητος, ἢ τῆς ἁγιαστικῆς δυνάμεως θεωρεῖται.

(2) Basil. ep. 391. pag. 1171. Οὐσία, καὶ ὑπόστασις ταύτην ἔχει τὴν διαφοράν, ἣν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ὡς ἔχει τὸ ζῶον πρὸς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο οὐσίαν μὲν μίαν ἐπὶ τῆς θεότητος ὁμολογοῦμεν· ὥστε τὸν τοῦ εἶναι λόγον μὴ διαφόρως ἀποδιδόναι, ὑπόστασιν δὲ ἰδιάζουσαν, ἵν' ἀσυγχύτως ἡμῖν τε, καὶ τετρανωμένη ἡ περὶ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἔννοια ἐνυπάρχῃ. Μὴ γὰρ νοούντων ἡμῶν τοὺς ἀφωρισμένους περὶ ἕκαστον χαρακτῆρας, οἷον πατρότητα, καὶ υἱότητα καὶ ἁγιασμὸν, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι ὁμολογούντων Θεὸν, ἀμήχανον ὑγιῶς τὸν λόγον τῆς πίστεως ἀποδίδοσθαι. Χρὴ οὖν τῷ κοινῷ τὸ ἰδιάζον προστιθέντας, οὕτω τὴν πίστιν ὁμολογεῖν. Κοινὸν ἡ θεότης, ἴδιον ἡ πατρότης, συνάπτοντας δὲ λέγειν· πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα. Καὶ πάλιν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ ὁμολογίᾳ τὸ παραπλήσιον ποιεῖν, τῷ κοινῷ συνάπτειν τὸ ἴδιον, καὶ λέγειν, εἰς Θεὸν Υἱόν. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς ἐκφωνήσεως τὴν προφορὰν σχηματίζοντας λέγειν· πιστεύω καὶ εἰς τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὥστε δι' ὅλου καὶ τὴν ἑνότητα σώζεσθαι ἐν τῇ τῆς μιᾶς θεότητος ὁμολογίᾳ, καὶ τὸ τῶν προσώπων ἰδιάζον ὁμολογεῖσθαι ἐν τῷ ἀφορισμῷ τῶν περὶ ἕκαστον νοουμένων ἰδιωμάτων.

(3) Dam. Ἕνα γὰρ Θεὸν γινώσκομεν· ἐν μόναις δὲ ταῖς ἰδιότησι, τῆς τε πατρότητος, καὶ τῆς υἱότητος καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, κατά τε τὸ αἴτιον, καὶ τὸ αἰτιατὸν, καὶ τὸ τέλειον τῆς ὑποστάσεως, ἤτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον, τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν.

[1] Cap. 1. et 7.

enim, ut idem supra commemoratus Calecas scribit, proprietatum, quæ de Deo prædicantur, ac differentiam aliquam personarum afferunt, nonnullæ sunt communes duarum, et comparantur ad tertiam, ut spiratio, emissioque Spiritus sancti; quemadmodum et bipedem esse, ita proprium est hominis, ut commune sit illi cum quibusdam aliis animalibus. Sed quadrupedum comparatione proprium illorum dicitur. At vero ortum habere a principio, quod αἰτιατὸν felicius Græci nominant, quam nos *causatum*, aut *principiatum*, commune quidem habent Filius, et Spiritus sanctus, in quo a Patre differunt. Verum non reipsa sed sola cogitatione commune est. « (1) Est enim tantummodo prædicatum (hoc est sola ratione, et ἐννοίᾳ commune, ut sunt universales naturæ) quod de ambobus dicitur. Ob id unum duntaxat, non duo causata dicuntur. Nam si causatum res esset aliqua in Filio, et Spiritu sancto, unum ambo causatum forent. At vero mittere, et scaturire facere, et ejusmodi cetera una res sunt in Patre, et Filio. Ideo cum ambo mittant, et scateant, unus est mittens, et fons unus. »

CAPUT UNDECIMUM.

De mediata, et immediata processione in divinis; quo sensu processio Spiritus sancti mediata dicatur a Patribus; quo item μονογενὴς appelletur Filius; quid sit διὰ τοῦ Υἱοῦ. Spiritum sanctum, etsi quidam Patres mediate procedere a Patre negasse videantur, utroque tamen oriri modo, ex iisdem ostenditur. Quomodo principaliter a Patre procedat, et nihilominus æqualiter a Filio.

I. Verum, ut illa principii unitas, et singularitas in Patre ac Filio declaretur, necnon processionis ille modus, quo Spiritus sanctus ab utroque oritur; imprimis exquirendum illud est, utrum proxime, et æqualiter ex ambobus existat. Non enim levis est controversia, propter græcorum Patrum auctoritatem, qui Spiritum negant proxime, et ἀμέσως, hoc est *immediate* a Patre procedere, sed ἐμμέσως, et interventu Filii, a quo proxime oritur. Unde est illa trita, et celebris usu Græcorum locutio, Patrem διὰ τοῦ Υἱοῦ, *per Filium* producere Spiritum sanctum; et hunc a Patre esse *per Filium*. Hæc enim præpositio *per* interjectum aliquid significat. Hoc igitur loco investigandum est, qualis ista sit processio, quæ ἔμμεσος ab antiquis appellatur, quorum aliquot testimonia seligemus; in quibus expressius aliquid, et diligentiori dignum animadversione continetur.

Ex iis primus erit Gregorius Nyssenus in epistola ad Ablabium, in qua non esse tres deos probat, cujus verba supra descripsimus; hic autem ea tantum repetemus, quæ ad institutum faciunt. Cum igitur personas divinas nulla re alia differre invicem dixisset, nisi ratione causæ, sive principii, et ejus, quod ex principio est; posterius hoc sic enarrat: « (2) Et ejus, quod ex causa est, rursus aliam differentiam intelligimus. Nam aliud proxime, et sine medio ex primo est; aliud vero per illud, quod proxime est a primo, ut et Unigeniti proprietas sine ambiguitate maneat in Filio, et ex Patre Spiritum esse non dubium sit, cum Filii interpositio proprietatem ipsi servet Unigeniti, etc. » Sic in primo contra Eunomium[1] a P. Gretsero edito, personarum proprietates explicans, «(3) Pater, *inquit*, principii expers, et ingenitus, et semper pater intelligitur; ex ipso

(1) CALECAS. Κατηγόρημα γάρ ἐστι μόνον, κατ' ἀμφοτέρων λεγόμενον· διὸ καὶ οὐχ ἕν, ἀλλὰ δύο λέγεται τὰ αἰτιατά. Εἰ γὰρ ἦν τὸ αἰτιατὸν πρᾶγμα ἐν Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, ἓν ἂν ἦν ἄμφω αἰτιατόν. Τὸ δὲ πέμπειν, καὶ πηγάζειν, καὶ τὰ ἄλλα, ἓν πρᾶγμα ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱῷ· διὸ καὶ ἀμφοτέρων πεμπόντων, ἢ πηγαζόντων, εἷς ὁ πέμπων, καὶ μία πηγή.

(2) NYSSEN. ad Ablab. pag. 459. Καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν· τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης.

(3) Idem: Ἐν ᾗ Πατὴρ μὲν ἀναρχος, καὶ ἀγέννητος, καὶ ἀεὶ Πατὴρ νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ, κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως μονογενὴς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνεπινοεῖται. Vide eumdem lib. contra Eunom. edit. Grets. pag. 72.

[1] P. 100.

vero et proxime, ac sine interruptione unigenitus Filius una cum Patre intelligitur. » Basilius item proprietatem illam Filii sæpe commendat, quod proxime, ac nullo interjecto medio de Patre nascatur. Ut in secundo contra Eunomium, « (1) Principium, *inquit*, Patris est nullum; principium vero Filii Pater; nihil autem inter eos medium est. » Et in epistola ad Canonicas[1] : (2) « Si enim superior est Deo Spiritus, non est ex Deo. Sin ex Deo est, quomodo antiquior est eo, ex quo est? Sed neque Unigenito prior est; nihil enim medium est inter Filium, et Patrem. »

Cyrillus in primo Thesaurorum ad eamdem sententiam ait, « (3) Patrem nullo intercedente medio Filium gignere. » Et in primo commentariorum in Joannem capite 4. pluribus adstruit proximitatem illam, qua nullo interjecto, Filius e Patre nascitur, atque inter alia, « (4) Cum Filio vero Patrem esse intelligimus, ob eamdem sine discrimine amborum essentiam, et ob summam proximitatem, et sine ullo intermedio conjunctionem ipsius cum eo, quod naturaliter ex eo processit. »

Anastasius quoque Sinaita in eo libro, qui Dogmaticis inscribitur, « (5) Spiritus *inquit*, quemadmodum antea dixi, dicitur Deus, et sanctus Deus; porro conjuncta ambo nomina ei conveniunt, qui proprie Spiritus sanctus appellatur, uti Patris appellatio principio, et Filii nomen ei, qui nullo medio interposito, ex principio oritur. »

II. Jam vero quomodo et ἀμέσως sit Filii ex Patre processio, et ab eodem Patre processio Spiritus sancti medium habeat, similitudine quadam explicat Gregorius Nyssenus, quæ difficiliorem inquisitionem facit. Confert enim personarum trium seriem cum luminibus totidem, sive solibus; quorum proxime secundus a primo, tertius per secundum ab eodem primo prodeat, « (6) Ex ingenito, *inquit*, sole alium solem Filium intelligimus, qui simul cum prioris consideratione per generationem cum ipso resplendet; et in omnibus similiter se habet; ac rursus alterum tale lumen Spiritum sanctum, qui eodem modo non aliquo intervallo temporis a genito lumine dirimitur, sed per ipsum emicat; subsistentiæ vero causam habet ex primogenito lumine, cum lumen et ipsum sit ad similitudinem ejus, quod prius intelligitur, lucens, et illuminans. »

Et in alio libro, quem de Spiritu sancto contra Macedonium scripsit[2], lampades tres in comparationem adhibet : « (7) Nam ea, *inquit*, in quibus efficientia nullam secundum bonitatem decessionem habet; aut differentiam, quinam rationi consentaneum est putare, ordinem illum, quo numerantur, signum esse imminutionis alicujus; aut discrepantiæ, quæ sit in natura? Quemadmodum si quis in tribus lampadibus divisam flammam videns (fingamus autem causam esse tertii luminis flammam primam, quæ extremum successione quadam per medium accenderit) deinde probare velit, majorem in priore flamma calorem inesse; in sequenti vero remissiorem esse, et in minus mutationem incidisse; tertiam denique ne dici quidem amplius ignem, etsi perinde atque alia ardeat, et luceat, omniaque, quæ sunt propria ignis, efficiat. »

Ex his colligi posse videtur, Filium solum proxime a Patre procedere; Spiritum vero proxime a Filio, non a Patre; quod postea diligentius enarrabitur.

(1) Basil. Ἀρχὴ μὲν τοῦ Πατρὸς οὐδεμία· ἀρχὴ δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· μέσον δὲ τούτων οὐδέν.

(2) Idem ep. 300. Εἰ γὰρ ἀνώτερον Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δ' ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς πρεσβύτερόν ἐστι τοῦ ἐξ οὗ ἐστιν; ἀλλ' οὐδὲ τοῦ μονογενοῦς πρότερον· οὐδὲν γὰρ μέσον Υἱοῦ, καὶ Πατρός.

(3) Cyril. Γεννᾷ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἀμεσιτεύτως.

(4) Idem. Συνεῖναι δὲ τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα νοοῦμεν, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας, καὶ τὸ ἄκρον προσεχές τε, καὶ ἄμεσον αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς προελθόν.

(5) Anast. Πνεῦμα, καθὰ φθάσας ἔφην, λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ἅγιος ὁ Θεός· συντιθέμενα δὲ ἄμφω τὰ ὀνόματα τῷ ἰδίως καλουμένῳ Πνεῦμα ἅγιον ἁρμόζει, καθάπερ ἡ τοῦ Πατρὸς ἐπίκλησις τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ τῷ ἀμέσως ἐξ αἰτίου.

(6) Nyssen. Grets. pag. 132. Ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου ἄλλον τὸν Υἱὸν νοοῦμεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα· καὶ πάλιν ἕτερον τοιοῦτο φῶς τὸ Πνεῦμα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οὐ χρονικῷ τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός, φῶς μέν τοι καὶ αὐτὸ καθ' ὁμοιότητα τοῦ προεπινοηθέντος λάμπον καὶ φωτίζον.

(7) Idem. Ἐφ' ὧν γὰρ ἡ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια οὐδεμίαν ἐλάττωσιν, ἢ παραλλαγὴν ἔχει, πῶς ἔστιν εὔλογον τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν ἐλαττώσεως τινὸς τῆς κατὰ φύσιν παραλλαγῆς οἴεσθαι σημεῖον εἶναι; ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν τρισὶ λαμπάσι διηρημένην βλέπων τὴν φλόγα, αἰτίαν δὲ φωτὸς τοῦ τρίτου ὑποθώμεθα εἶναι τὴν πρώτην φλόγα ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου τὸ ἄκρον ἐξάψασαν· ἔπειτα κατασκευάζει πλεονάζειν ἐν τῇ πρώτῃ φλογὶ τὴν θερμασίαν· τῇ δὲ ἐφεξῆς ὑποδεδηκέναι, καὶ πρὸς τὸ ἔλαττον ἔχειν τὴν παραλλαγήν· τὴν δὲ τρίτην μηδὲ πῦρ ἔτι λέγεσθαι, κἂν παραπλησίως καίῃ καὶ φαίνῃ, καὶ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς ἐργάζηται.

[1] Ep. 300.

[2] Citatur a Becco.

III. Sed hoc prius animadvertendum est, græcos nonnullos Patres processionem istam Filii a Patre, quæ ejus est propria, et ὑποστατικὴ, vel χαρακτηριστικὴ, qua nimirum sine medio, et interjecto ullo oritur, eo ipso τοῦ μονογενοῦς vocabulo declarari credere. Hoc enim a Spiritu sancto differre Filium asserunt, et ab hujus origine processionem illius, quod Filius sit μονογενὴς, hoc est a solo Patre procedat. Ita enim nomen istud interpretantur, ut non fratres, et participes originis excludat, sed personarum numerum, a quibus origo capiatur. Quod in Nysseni loco perspicue cernitur, quem ex epistola ad Ablabium supra posui. Ibi enim μονογενῆ dici ait, et esse Filium, quia προσεχῶς a Patre producitur, et inter hunc, et Spiritum μεσίτης est, hoc est medius, et interjectus. Tum in primo contra Eunomium, cum de personarum agit proprietatibus, Spiritum sanctum asserit hac proprietate distingui a Filio, quocum in ceteris convenit, quod μονογενῶς a Patre non procedat. « (1) Cum Filio, *inquit*, eo ipso conjunctus, quod increatus sit, et existendi causam habeat ab universorum Deo, distinguitur ab eo sua proprietate, quæ est, quod non unigeniti modo ex Patre productus sit, et quod per ipsum Filium apparuerit. »

Basilius quoque in epistola 43. ad fratrem istum ipsum Gregorium, τὸ χαρακτηριστικὸν Filii, in quo a Spiritu sancto discernitur, ea proprietate definit, quod μόνος μονογενῶς a Patre procedat : « (2) Filius vero, *inquit*, qui ex Patre progredientem Spiritum per seipsum, et in seipso notum facit, solus unigenito modo ex ingenita luce resplendens, nullam secundum proprietatem notionum communionem habet cum Patre, aut Spiritu sancto. » Quibus in locis μονογενῶς significare videtur idem, ac μόνος ἐκ μόνου, solus ex solo, ut interpretatur, pluribusque disserit Manuel Calecas; qui Nysseni verba illa ex epistola ad Ablabium superius allata explicans, (quibus ait, ex eo, quod Filius προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, Spiritus vero sanctus διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου oritur, ei conservari τὸ μονογενὲς) cur τὸ μονογενὲς retineatur, sic exponit : « (3) Solus enim ex solo, quandoquidem hactenus fidei doctrina proprietatem sistit illius existentiæ. » Ac paulo post, Basilii verba ista, quæ proxime allata sunt, expendens, quod scripsit, Filium μόνον μονογενῶς ab ingenito Patre prodiisse, nihil aliud esse docet, quam ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως εἶναι, *a Patre nullo medio interjecto existere*. Sed locum integrum præstat hic adscribere. « (4) Igitur si unum unigenite ex ingenito lumine Filium existere, propria ipsius est nota, qua a Patre, et Spiritu discernitur; hoc autem est a Patre, nullo interjecto medio, existere; Spiritus vero sanctus a Filio distinguitur proprietate sua, quod per ipsum existit, procedit-que Filium; manifestum est, Spiritum sanctum non nisi interposito medio existere a Patre. Id enim significat, unigenite esse a Patre, quæ personalis est Filii proprietas; siquidem in eo, quod non existit unigenite, hoc est, quod per Filium existit, propriam Spiritus notam præceptor constituit. »

IV. Quamobrem μονογενὴς eo sensu ab Nysseno, et Basilio, necnon a Manuele Caleca sumitur, quem ab Eunomio allatum acriter reprehendit Basilius idem, et Cyrillus, ut alio loco demonstravi [1]. Quippe μονογενῆ nominari idcirco Filium contendebat Eunomius, quod solus a solo genitus, creatusque esset; quod illi insectantur. Nec in eo facienda vis est, quod hæreticus iste factum ab uno Patre Filium asserebat. Nam hoc potissimum redarguunt, quod solum utcumque ab solo productum esse, putarit esse μονογενῆ dici, ac μονογενῶς existere. Ac tametsi vox *unigeniti* apud Latinos *generationis* notionem habeat, quæ per se, ac citra *solitarii* adjunctam notam, Spiritus sancti processionem potest excludere; non est tamen,

(1) NYSSEN. Grets. pag. 78. Τῇ πρὸς τὸν Υἱὸν, κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείᾳ, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἔχειν ἑνούμενον, ἀφίσταται πάλιν ἐν τῷ ἰδιάζοντι, ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι.

(2) BASIL. Ὁ δὲ Υἱὸς, ὁ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ, καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(3) CALECAS. cap. 3. Καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφιβόλως ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένει· μόνος γὰρ ἐκ μόνου· ἐπεὶ μέχρι τούτου ἵστησιν ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ τὸ ἰδίωμα.

(4) CALECAS. Εἰ τοίνυν τὸ μόνον μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς τὸν Υἱὸν εἶναι τὸ ἰδιάζον γνώρισμα αὐτοῦ ἐστιν, ᾧ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τὸ Πνεῦμα διακρίνεται, τὸ δέ ἐστι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως εἶναι· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ διακρίνεται ἐν τῷ ἰδιάζοντι, τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ ἐκπορεύεσθαι· φανερὸν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, ὅ τοῦ Υἱοῦ προσωπικὸν ἐστιν ἴδιον. Ἐν γὰρ τῷ μήτε μονογενῶς εἶναι, τουτέστι διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχειν, τὸ ἰδιάζον γνώρισμα τοῦ Πνεύματος ὁ διδάσκαλος ἔφη.

[1] Lib. 2. cap. 10. Num. 11.

quod Gregorium Nyssenum, atque etiam Basilium credat quispiam in illis, quos attuli, locis, ubi nomen μονογενοῦς novo illo sensu posuerunt, *geniti* ac *generationis* proprie dictæ rationem habuisse. Etenim solum id spectarunt, quod utcumque Filius esse habet ab uno Patre, sine interjecto medio, unde μονογενὴς dicitur, vel ut Basilius loquitur, μόνος μονογενῶς; quibus ex dictionibus prior, fratres, et participes ejusdem processionis arcet, quia nulla altera persona ἀμέσως existit a Patre; posterior, hoc est μονογενῶς, unam esse personam declarat, a qua sola solus ille procedit. Quod nisi Basilius τοῦ μονογενοῦς sensum hunc esse putasset, sed usitatum illum accommodasset, quo et solus, et genitus dicitur Filius, non a solo; profecto ridicule, ac supervacanee vocem μόνος adjecisset, cum in vocabulo μονογενῶς vis ejus, ac notio contineretur. Sed cum μονογενὴς non ex eo verbo componatur, quod proprie dictam generationem significat, hoc est a γεννάω, unde μονογέννητος derivari poterat, sed a γίνομαι, quod verbum mediæ significationis est, et qualemcumque productionem exprimit; non mirum est, si latius τοῦ μονογενοῦς vocabulum usurpavere Patres illi, ut etiam Spiritus sancti processioni, quæ utique γέννησις non est, tribuendum fuerit, si ab solo Patre originem traheret, ut Calecas affirmat; de quo postea. Neque vero de verbi γίνεσθαι, quod est in μονογενοῦς nomine, proprietate contendet admodum, qui illud attenderit, quod alibi tradidimus, vel ipsas τοῦ γεννᾶν, et γεννητοῦ voces sic ab antiquis acceptas, ut tam Spiritus sancti processionem, quam generationem Filii comprehenderent. Ita enim τὸ ἀγέννητον Patris propriam esse notionem dixerunt, quæ neutri illorum competeret. Ut inter alios Gregorius Nyssenus libro primo contra Eunomium, qui sic loquitur: «(1) Patrem increatum esse, in confesso est, et ingenitum. Neque enim genitus, neque creatus est. Hoc igitur, quod increatus dicitur, commune illi est cum Filio, et Spiritu sancto. Sed est etiam ingenitus, et pater. Hoc proprium est, et incommunicabile, quod in nullo ceterorum deprehenditur.» Ac subinde: «Nam quod neque ingenite est, neque unigenite, sed absolute est, hoc ipsum peculiarem ejus comparati cum ceteris, quas diximus, personis proprietatem significat.»

V. Præclarus hic locus, ex quo ea, quæ ante posui, mirifice comprobantur. Si enim Spiritus sanctus non est ἀγέννητος, neque ἀγεννήτως procedit; utique et γεννητὸς est, hoc est *productus*, et γεννητῶς existit. Proinde non ea re differt a Filio, sed eatenus solum, quod non est μονογέννητος, hoc est ab una, et sola persona productus. Sed Gregorius non dixit μονογέννητος, vel μονογεννήτως; verum μονογενὴς, et μονογενῶς, quæ tantumdem valent; nisi quod τὸ γεννητὸν magis est peculiare Filii, quam γεννητὸν, aut γεννητῶς, quæ in μονογενοῦς, et μονογενῶς vocibus continentur. Ex his evidens est, μονογενῆ vocari Filium a Gregorio, et Basilio, quod a solo, non quod solus originem habeat; tametsi alias eam vocis interpretationem uterque damnaverit. Tum illud insuper apparet, idem utrique videri esse προσεχῶς, sive ἀμέσως vel ἀμεσιτεύτως, quod μονογενῶς; et οὐ μονογενῶς, quod ἐμμέσως. Nam Filium ideo μονογενῆ appellari putant, quia προσεχῶς, id est *proxime* existit a Patre, nulla alia interposita persona; Spiritum sanctum non μονογενῶς existere, quia non προσεχῶς, sed interjecto Filio, a Patre procedit. Ita non *immediate* orietur a Patre, ut quidem verba ipsa præ se ferunt. Nam si proxime, et sine medio productionem illius attingat Pater, προσεχῶς, et ἀμεσιτεύτως a Patre Spiritus sanctus existet. Etenim cum duæ causæ eamdem rem efficiunt proxime, ab utraque, nullo interposito medio, fieri illa dicitur, quamvis ambarum illarum causarum alteram ab altera ortam esse fingamus, ab eaque naturam, et efficientiam accepisse; ut si ignis ab igne altero sit accensus, tum ambo tertium communiter producant; hic ab utroque ἀμέσως, et proxime ortus feretur, non autem a priori ἐμμέσως, a posteriori proxime. Quod quidem in Adamo, et Eva clarius, aptiusque cognoscitur, a quibus genitus est Seth, cum de Adami latere prius Evam formasset Deus. Quamvis igitur Eva generandi vim indidem, unde et vitam, et substantiam, ab Adamo scilicet, habuerit; nihilominus ab utroque Sethus proxime generatus est, non interjecto aliquo, nec ita, uti Enos Sethi filius ab ambobus illis genitus dicitur, aut ab avo nepos quilibet. Eodem pertinere videtur et illa

(1) NYSSEN. Grets. pag. 78. Ὁ Πατὴρ ἄκτιστος εἶναι ὁμολογεῖται, καὶ ἀγέννητος. Οὔτε γὰρ γεγέννηται, οὔτε ἔκτισται. Τοῦτο οὖν τὸ ἄκτιστον κοινὸν αὐτῷ πρὸς τὸν Υἱόν ἐστι, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλὰ καὶ ἀγέννητος, καὶ Πατήρ· τοῦτο ἴδιον τε, καὶ ἀκοινώνητον, ὅπερ ἐν οὐδενὶ τῶν ὑπολοίπων καταλαμβάνεται.

Ibid. Τὸ γὰρ μήτε ἀγεννήτως εἶναι μήτε μονογενῶς, εἶναι δὲ ὅλως, τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ ἰδιότητα πρὸς τὰ εἰρημένα παρίστησι.

locutio græcis usitata Patribus, qua Pater διὰ τοῦ υἱοῦ, *per Filium* producere Spiritum sanctum dicitur. Non igitur per seipsum, concludat aliquis, hoc est non προσεχῶς. Nam ut Catholicorum est dogma, utroque modo Spiritum sanctum producit Pater, et proxime, quatenus unum est cum Filio principium, et interjecto altero, quatenus per Filium illi dat originem, quia quidquid Spiritui communicat Filius, ipsamque adeo producendi ἐνέργειαν, a Patre Filius accepit. Sed illa Patrum loca ex Richardo Victorino lucem, et interpretationem accipient.

VI. Qui in quinto de Trinitate[1] de ea re disputans, personæ processionem ex altera triplicem in humanis observat : « Procedit namque persona de persona, *inquit*, quandoque quidem tantummodo immediate, quandoque tantummodo mediate, quandoque autem mediate simul, et immediate. Tam Jacob, quam Isaac de substantia Abrahæ processit ; sed unius processio mediata tantum, alterius autem tantummodo immediata fuit. Nam mediante Isaac, Jacob de lumbis Abrahæ exivit. De substantia Adæ, Eva, Seth, Enoch processere. Sed prima processio ex his fuit tantummodo immediata; media vero mediata simul, et immediata. Nam Seth quidem processit de substantia Adæ immediate; utique in quantum fuit de proprio semine ; mediate vero in quantum fuit de semine Evæ. » Deinde divinas processiones exemplis istis explicans, primam omnium eam esse probat, quæ immediate tantummodo fit. Siquidem « dualitas naturaliter prior est, quam trinitas. » Itaque necesse est unam aliquam personam ab alia immediate prius existere, ne sola illa remaneat. Tum esse tertiam, quæ ab utraque immediate, ac mediate simul existat. Etenim tertiam aliquam necessario procedere, ex divinæ essentiænatura, et perfectione cognoscitur, quæ non solum intellectus, sed etiam voluntatis ἐνέργειαν sibi respondentem, ac congruentem exigit ; hanc ipsam vero personam ab duabus oriri, non ab harum tantum altera, concludit ex eo Richardus, quod illa persona, quæ procedit, eamdem omnipotentiam, et existentiam accipere debet, quæ communis est duabus. Unde nonnisi ab duabus eam potest habere, nec aliter, quam ab iis procedendo, quia non alio modo ab una persona quippiam accipit altera, quam origine, ac processione. Non posse vero mediatam tantummodo processionem in divinis habere locum, sic ille probat. Si enim immediate a prima persona, quæ est innascibilis, hoc est ἀγέννητος, tertia non procederet ; non eam immediate, hoc est facie ad faciem videret. Nam videre idem est, ac cognoscere, et sapere. Porro sapere nihil aliud est, quam esse. « Unde igitur accipit ut sapiat, inde accipit, ut existat. Unde igitur ei sapientia, inde et existentia. Unde et si immediate ab illa accipit ut sapiat, et immediate quidem ab illa accipit ut existat. Si quis vero dicat, quod immediate non videt, consequens est, ut concedat, quod omniformem veritatis contemplationem non habet. Juxta id ergo non habet plenitudinem omnem, et quod consequens, nec veram divinitatem. »

VII. Atenim, objicit sibi, quælibet persona producens videt eam, quæ de se procedit. Ergo ab hac etiam illa procedet, ut a Filio Pater. Huic ita respondet : « Quod quælibet divina persona ad adspectum alterius divinæ accipit plenum sapere, et eo ipso divinum esse, nisi habeat aliunde. Necesse est enim ut inde habeat, si aliunde non habet. Sed si habet aliunde, non necesse est etiam inde habere. Et ut exemplo melius elucescat, ecce veritatem scriptam, uni aliunde cognitam, alteri autem aliunde minime notam, uterque tamen legit, et intelligit. Sed solus ille veritatis scriptæ cognitionem ex inspecta lectione percipit, qui eam aliunde non habuit. Quoniam igitur omnes divinæ personæ invicem se, et immediate conspiciunt, radium summæ lucis in alterutrum effundunt, aut excipiunt. Et quia immediate vident, immediate adhærent. » Hæc Richardus, quæ sic contrahi possunt: Quæ persona habet ab altera ut sapiat, vel videat, ab ea habet ut existat ; quoniam sapere, seu videre, aut cognoscere, idem est, atque existere. Quamcumque vero personam videt altera, eam videt immediate. Quare a qua accipit, ut immediate videat, ab eadem accipit ut immediate existat ; existat autem immediate ab ea ipsa, quam videt, et a qua hoc habet ut videat. Hunc in modum conformata Richardi argumentatio minime contemnenda videtur. Nec recte meo judicio a recentiore quodam[2] reprehenditur, tanquam nihil colligat, « nisi prius inferat, Spiritum sanctum non esse Deum. » Verum nihil tale ex illa ratiocinatione sequitur ; in qua illud tantummodo sumitur, quod verissimum est, immediate videre divinam quamcumque personam, esse οὐσιῶδες, et commune personis tribus, adeoque immediate existere

[1] Cap. 6. et seq.

[2] Ruis. Disp. 69. Sect. 5.

ab ea consequens esse personam illam, quæ ab ipsa accipit ut immediate videat, cum videre sit idem atque existere. Nam quæ persona personæ alteri a se procedenti videndam se objicit, non se alia ratione objicit, quam suam ei communicando naturam, et essentiam, et ipsam adeo visionem. Unde si immediate videndam objicit se, immediate naturam illi, visionemque tribuit, hoc est eam producit. Etenim, ut ait Augustinus [1], ex eoque Hugo Victorinus [2], « Ita videt Filius Patrem, ut quo eum videt, hoc ipso sit Filius. Non enim aliud illi est esse de Patre, id est nasci de Patre, quam videre Patrem; aut aliud videre operantem, quam pariter operari. Sed ideo non a se, quia non est a se. »

VIII. Huic proximæ, et nihil interjectum habenti processioni Spiritus a Patre, licet ex Græcis ipsis auctoritatem adjungere, qui de illa sic interdum loquuntur, ut concludere inde possis, non minus proxime a Patre esse, quam Filii productionem. Etenim passim Spiritum sanctum aiunt divini esse flatum oris, et halitum, cum eo, qui divino Verbo respondet, sermone conjunctum. Gregorius Nyssenus in Oratione catechetica, rudem hominem instituens ad personæ Trinitatis tertiæ capiendam notitiam, ex eo spiritu, et halitu, qui nobis inest, similitudinem ducit; quemadmodum Verbi, sive Filii cognitionem adumbrarat ejus figura sermonis, quo inter se homines utuntur. Igitur, « (1) In nobis, *inquit*, spiritus est aeris attractio, alienæ rei, quæ necessario attrahitur, et profunditur ad fovendum corpus, quæ quidem, dum verbum emittitur, fit vox, verbi vim in seipsa declarans. In divina vero natura esse quidem Dei spiritum, pium est existimare, quemadmodum datum est, esse Dei verbum; propterea quod Dei verbum deterioris conditionis, quam nostrum, esse non debet; quod contingeret, si cum hoc conjunctum Spiritu spectetur, illud sine spiritu esse crederetur. Neque tamen ad nostri similitudinem spiritus alienum, et extrinsecus in Deum influentem in eo esse, consentaneum divinæ est excellentiæ, putare. Verum ut cum Dei verbum audivimus, non rem aliquam esse putavimus, quæ non subsistit, verbum illud, vel quæ insit ex disciplina, aut voce pronuntietur, aut, postquam pronuntiata sit, dissolvatur, aut aliquid patiatur ejusmodi affectionum, quas in verbo nostro cernimus; sed substantialiter consistere dicimus, et eligendi vi præditum esse, et actuosum, et omnipotens. Sic etiam cum Dei spiritum didicerimus, qui Verbum consequitur, et ejus declarat operationem, non flatum anhelitus intelligimus, etc. sed substantialem virtutem, ipsam in sese in propria subsistentia consideratam; quæ nec separari a Deo, cui inest, possit, neque a verbo Dei, quod consequitur. » Quem locum Damascenus ad verbum descripsit [3].

IX. Ita et Cyrillus libro primo in Joannem: « (2) Quomodo autem vel omnino sine proprio Spiritu intelligeretur Verbum? An non absurdum est, separari ab homine dicere spiritum, qui est in ipso, tam secundum naturæ definitionem, quam ad integram animalis perfectionem? » Et in secundo libro Dialogorum, « (3) sanctum vero Spiritum appellabis, qui ex Deo Patre per Filium naturaliter profunditur, et in figura flatus ex oribus egredientis propriam nobis existentiam significat. »

Hoc secutus Anastasius Sinaita in libro primo de Rectis dogmatibus, perinde Spiritum cum halitu sermonis comite confert his ver-

(1) Nyss. Catech. orat. cap. 2. Ἀλλ' ἐφ' ἡμῶν μὲν τὸ Πνεῦμα ἡ τοῦ ἀέρος ἐστὶν ἕλκη, ἀλλοτρίου πράγματος, πρὸς τὴν τοῦ σώματος σύστασιν ἀναγκαίως εἰσελκομένου τε, καὶ προχερμένου· ὅπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου φωνὴ γίνεται τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ἐν ἑαυτῇ φανεροῦσα· ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως τὸ μὲν εἶναι Πνεῦμα Θεοῦ εὐσεβὲς ἐνομίσθη, καθὼς ἐδόθη καὶ Λόγον εἶναι Θεοῦ, διὰ τὸ μὴ ἐλλιπέστερον τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι Λόγον, εἴπερ τούτου μετὰ τοῦ Πνεύματος θεωρουμένου ἐκεῖνος δίχα Πνεύματος εἶναι πιστεύοιτο· οὐ μὴν ἀλλότριον κατ' ἐμπέτειαν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ἔξωθεν ἐπεισρεῖν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν αὐτῷ γίνεσθαι τὸ Πνεῦμα θεοπρεπές ἐστιν εἰσθαι. Ἀλλ' ὡς Θεοῦ Λόγον ἀκούσαντες, οὐκ ἀνυπόστατόν τι πρᾶγμα τὸν λόγον ὑπήμεν, οὐδὲ ἐκ μαθήσεως ἐγγιγόμενον, οὐδὲ διὰ φωνῆς προφερόμενον, οὐδὲ μετὰ τὸ προενεχθῆναι διαλυόμενον, οὐδὲ ἀλλό τι πάσχοντα τοιοῦτον, οἷα περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον θεωρεῖται πάθη· ἀλλ' οὐσιωδῶς ὑφεστῶτα, προαιρετικόν τε, καὶ ἐνεργον, καὶ παντοδύναμον· οὕτω καὶ Πνεῦμα μεμαθηκότες Θεοῦ τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ Λόγῳ, καὶ φανεροῦν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, οὐ πονὴν ἄσθματος ἐννοοῦμεν, etc. ἀλλὰ δύναμιν οὐσιώδη αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωροῦμεν, οὔτε χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐστὶν, ἡ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ᾧ παρομαρτεῖ, δυναμένην.

(2) Cyril. lib. 1. in Joan. cap. 3. Πῶς δ' ἂν καὶ ὅλως δίχα ποτὲ τοῦ ἰδίου Πνεύματος ὁ Λόγος νοεῖτο; ἢ γὰρ οὐκ ἄτοπον ἀνθρώπου κεχωρίσθαι λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ κατά τε τὸν τῆς φύσεως ὅρον, καὶ εἰς ὁλόκληρον τοῦ ζώου ἀπαρτισμόν;

(3) Cyril. Ἅγιον δὲ Πνεῦμα προσερεῖς τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς, καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τῶν στομάτων δια πνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν κατασημαῖνον ὕπαρξιν.

[1] L. 2. de Trin. c. 1. — [2] In sum. Sent. tr. 1. c. 7. Vide lib. 3. c. 8. hujus operis.

[3] Lib. 1. c. 7.

bis : « (1) Verbum autem (sive sermo) cum sit Filius, secum una Spiritum ostendit. Sermo enim sine Spiritu non est, sicut neque mens sine sermone. Mentem porro dicimus patrem Verbi, in qua Verbum, cum quo Spiritus sanctus, spiritus oris Dei nominatus. Os enim Patris est Filius. » Quæ postrema Anastasii verba retulimus capite hujus libri secundo inter alia testimonia, quæ Spiritum sanctum flatum, sive halitum esse dicunt, ex Patris ore manantem. Sed illic os ipsum Dei patris esse Filium, Patres asserebant. Hic vero Filius sermonis instar esse dicitur, cui Spiritus sanctus, velut flatus, et halitus, adjungitur; quod explicatu difficilius videtur. Nam inde consequens esse putabit aliquis, ut non prior origine sit Spiritu sancto Filius, sed quasi comites sint amborum processiones, et ab eodem principio conjunctim oriantur ita, ut neutra sit principium alterius. Neque enim sermo, qui ex interiori per os effunditur, prior est halitu, sed ambo simul ex iisdem pulmonibus anhelantur; vel etiam prior natura esse videtur halitus, qui est causa sermonis, aut certe vehiculum. Verum ut priorem esse negemus afflatum, non videtur esse posterior, sed erumpit una; quod Græci hodierni in Filii, ac Spiritus sancti processionibus locum habere dictitant. Unde et Gregorius Nyssenus scripsisse putabitur in primo contra Eunomium, de utraque processione disputans : « (2) Ex ipso autem unigenitus Filius sine ulla interruptione, et divulsione, una cum Patre intelligitur; ner ipsum vero, et cum ipso antequam nescio quod inane, et non subsistens, velut medium interveniret, statim et Spiritus sanctus conjunctim intelligitur. » Quæ licet de temporis intercapedine Nyssenus usurpaverit, sine qua conjunctim Spiritus sanctus cum Filio prodiit; possunt tamen ex iis, quæ supra posui, etiam de ordine processionis ab illo dicta censeri; quemadmodum et quod Ænas Gazæus ait [1], « (3) Et simul cum generatione (Filii) ejusdem substantiæ Spiritum sanctum produxit. »

X. Quocirca Gregorius Palamas Græcorum suorum hæresis propugnator acer, ac vehemens, Joannis Becci capita duodecim refellens in quibus catholicam Latinorum sententiam affirmarat, contra secundum, quod ἀμέσως, et προσεχῶς a Patre non oriri Spiritum asserebat, sed interveniente, medioque Filio; contendit a quibusdam Patribus scriptum esse, Spiritum sanctum a Patre proxime, immediateque procedere. Gregorium enim Nazianzenum in carminibus, « (4) secundum a Patre illum » appellasse « non minus, quam Filium. Nyssenus vero, cum multis aliis, ad unam Patris personam similiter utrumque se habere scribit, excepto modo existendi. Quid autem et illi, qui dicunt, ex Patre procedere, et in Filio permanere Spiritum sanctum, aut ex Patre transire in Filium? Et ex Patre esse, atque Verbum comitari? » Hæc Palamas; quibus et alia addit argumenta, quæ mox referemus. Ceterum Gregorii Nazianzeni locus, quem citat, in tertio carmine continetur eorum, quæ ἀπόῤῥητα, id est *arcana* inscribuntur; ubi Scripturæ, vel Patrum sententias illas exponit, in quibus Filius, aut Spiritus sanctus secundas post Patrem ferre videntur. Verba Nazianzeni :

> (5) Quod si de Nato, quod si de Pneumate, sacra
> Pagina, Scriptoresque pii quid forte loquantur,
> Tanquam qui supero teneant a Patre secundas.

Verum nihil hic locus ad rem facit. Nam vocabulum *secundi* idem, quod *posterius* significat. Siquidem propositum illi est docere, unam esse Trinitatis naturam, ac divinitatem; nec obstare, quod a Patre separatim, ac se-

(1) ANAST. Λόγος δὲ ὑπάρχων ὁ Υἱὸς συναναδείκνυσιν ἑαυτῷ τὸ Πνεῦμα. Λόγος γὰρ χωρὶς Πνεύματος οὐκ ἔστιν, ὡς οὐδὲ νοῦς χωρὶς λόγου. Νοῦν δέ φαμεν τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, ἐν ᾧ Λόγος, μεθ' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ χρηματίζον. Στόμα γὰρ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(2) NYSS. Grets. pag. 100. Ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ, καὶ μετ' αὐτοῦ, πρίν τι καινὸν, καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθὺς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συννημένως καταλαμβάνεται.

(3) ÆNEAS. Καὶ ἅμα τῷ τόπῳ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἅγιον Πνεῦμα προήνεγκε.

(4) GREG. Palamas. Καὶ μὴν ἐῤῥέθη καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα κ Πατρὸς ἀμέσως, etc. Ῥηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, δεύτερον ἐν τοῖς ἔπεσιν εἶναι φησὶν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὰ τὸν Υἱόν· ὁ δὲ Νύσσης σὺν πολλοῖς ἑτέροις πρὸς ἓν πρόσωπον τὸ πατρικὸν ὡσαύτως ἔχειν ἑκάτερον φησὶν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Τί δὲ εἰ λέγοντες ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ διήκειν; καὶ ἔκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, καὶ τῷ Λόγῳ συμπαρομαρτεῖν;

(5) GREG. Nazianz. Εἴ τινα δ' ἡ περὶ παιδὸς ἀκούομεν,
ἢ ἀγαθοῖο
Πνεύματος ἐν θείοισι λόγοις, καὶ
θειοφόροισι
Ἀνδρασιν, ὥς ῥα θεοῖο τὰ δεύτερα
Πατρὸς ἔχουσιν, etc.

[1] Tom. 3. Bibl. PP. Græc. p. 401.

cundo loco Filius nominetur, aut Spiritus sanctus. Id enim non naturæ sectionem, ac diversitatem, sed principii, a quo originem ducunt, singularitatem ostendere. Reliqua, quæ Palamas ibidem attulit, satis firma sunt ad hoc, quod volumus, asseverandum, ἀμέσως a Patre produci Spiritum sanctum. Sed præstat ante videre, quid de eo præstantissimi, et catholici gentis ejusdem theologi duo senserint, Bessario, et Manuel Calecas.

XI. Quorum ille adversus Palamæ Ἀντιῤῥήσεις, hoc est Contradictiones, (quæ scilicet duodecim Becci capita refellunt) refutationes scripsit totidem. In secunda porro, in qua secundi capitis ἀντίῤῥησιν oppugnat, erudite Catholicorum ad mentem explicat, qua ratione proxime a Patre Spiritus sanctus existat, et interjecto nihilominus Filio. « (1) Jam vero, *inquit*, si quis ad singularem emissionem, et identitatem processionis ex utroque, respiciat, tum hoc animadvertat, Patrem esse fontem, et causam divinitatis; immediate ex Patre esse Spiritum inveniet, eoque pertinere, quas affers, sententias. Sin ordinem consideret, qui reipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat; medium videbit esse Filium, et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac priorem se cogitatione habentem Filium, quemadmodum Patrem habet Filius. » Hæc Bessario; quibus ostendit, duabus de causis immediate dici procedere a Patre Filium. Primum quia una, et singulari actione, quæ est spiratio, producitur ab utroque. Deinde quod natura ipsa, et vis spirandi, quæ est in Filio, a Patre tanquam principio derivatur in Filium. Ideo hac etiam ex parte Spiritus sanctus, quatenus ex substantia Filii proxime oritur, ab eo, quod Patris est, et acceptum a Patre, proxime existit, adeoque ab ipso Patre. Nam quod de nepote objici potest, non eum ex avo proxime nasci, quamvis ejus, unde oritur, substantia ex avo propagata sit, sed tantummodo mediate et interjecto patre; nihil hoc est. Aliter enim in divinitate res se habet; quoniam eadem prorsus non specie solum, sed etiam numero, substantia communicatur a Patre; quod in creatis rebus non evenit. Quanquam prior immediatæ processionis ratio potior est, quod unica sit, et simplex ab utroque, tamquam uno principio, manans ἐνέργεια, qua Spiritus existit. Quoniam autem non aliter, quam cum Filio, et communicata cum illa substantia, spirandique virtute, ac spiratione, Pater Spiritum producit; hinc mediate, interjectoque Filio Spiritus sanctus existit a Patre, quia prius origine esse Filium oportet, hoc est, ut ait Bessario, προεπινοεῖσθαι. Ex quo et naturalis in personis ordo petitur, qui non humana solum cogitatione, sed reipsa existit in Deo; neque sine Christianæ fidei dispendio commutari potest, ut Basilius affirmat. Prior enim origine est Filii processio, ut et Filius ipse, quam Spiritus sancti processio, atque ipse Spiritus. « Naturaliter autem, ait Richardus Victorinus [1], prior est dualitas, quam trinitas. Nam illa potest esse sine ista, ista vero numquam sine illa. Naturaliter itaque et processio prior est, quæ potest subsistere in personarum dualitate, quam illa, quæ non potest esse sine personarum trinitate. Sed in illa personarum pluralitate, et vera æternitate, nihil ibi aliud præcedit, nihil ibi alteri succedit, et eo ipso nihil ibi prius tempore, nihil ibi tempore posterius. Sed quod non potest esse prius temporaliter, potest esse prius causaliter, et eo ipso naturaliter. » Verum natura priorem esse personam unam altera, nemo hodie theologus dicat. Itaque *naturaliter* idem est, atque origine, sive etiam ratione, hoc est ἐπινοίᾳ; quamvis Bessario non solum ἐπινοίᾳ, sed etiam πράγματι priorem esse personam unam altera definit, contra quam Greg. Nyssen. tradidit in loco illo insigni, quem in primo capite descripsi, ubi sic loquitur : « (2) Et ab Unigenito pendet Spiritus sanctus; qui quidem Unigenitus sola cogitatione, secundum causæ rationem, ante Filii subsistentiam consideratur. » Non est tamen difficilis utriusque conciliatio. Nam Bessario non sola cogitatione, ac ratione priorem dixit esse Filium, cujus scilicet nullam res ipsa ansam, occasionemque præbeat, ut cum eadem plane res variis nominibus appellatur, ut mucro, gladius, ensis. At in Deo origines

(1) BESSARIO. Νῦν δὲ εἴ τις μὲν πρὸς τὴν μοναδικὴν προβολήν, καὶ τὸ ταὐτὸν τῆς ἐξ ἀμφοῖν ἀπίδοι προόδου, ἔτι δὲ καὶ τὸ τὸν Πατέρα τὴν πηγὴν, καὶ αἰτίαν τῆς θεότητος εἶναι, ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εὑρήσει τὸ Πνεῦμα, καὶ πρὸς τοῦτο φέρειν ἅπερ αὐτὸς εἰσάγεις ῥητά. Εἰ δὲ θεωροίη τὴν τάξιν, ἣν πράγματι εἶναι ἐν τῇ Τριάδι, οὐχ ἡμετέρᾳ μόνον ἐπινοίᾳ συνεστηκέναι· τὸν Υἱὸν ὕψεται μέσον, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς πρεῖον, καὶ ἑαυτοῦ τὸν Υἱὸν προεπινοούμενον ἔχον, ὥσπερ ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα.

(2) NYSSEN. 1. contra Eunom. Grets. Καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπινοίᾳ μόνῃ, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον, προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως.

[1] Lib. 5. de Trinit. cap. 7.

ipsæ, processionesque reipsa differunt, etsi natura, et duratione tam simul existant, quam una sint, et simplicissima res.

XII. Nunc græcum alterum audiamus iisdem de processionibus subtiliter contra populares suos disputantem. Igitur Manuel Calecas notionum, quæ in divinis usurpantur, (1) alias esse ait ὑποστατικὰς, quæ personam ipsam proprie constituunt, ac primario distinguunt; alias tantum γνωριστικὰς, quæ personam jam constitutam, et subsistentem indicant, non autem constituunt. Prioris generis esse docet *paternitatem*, et *filietatem*, quibus proprie, ac primo constant personæ duæ. Secundi vero τὴν προβολὴν, *emissionem*, vel *spirationem*, ac propterea primam, et secundam personam in sacris litteris, et in baptismi formula, non aliis, quam Patris, et Filii, nominibus appellari. His animadversis, ad hunc modum ratiocinando pergit Calecas demonstrare, Spiritum sanctum non proxime a Patre, sed per Filium, tamquam medium, procedere.

« (2) In unaquaque re, *inquit*, propria ejus, et substantialis, aut, ut constet, existatque dans forma, secundum quam subsistit, prima est, et immediata ipsius operatio, per quam cogitatione antecedentem agit cetera. Ut verbi gratia, in homine, rationale, quæ est substantialis ejus forma, a qua habet, ut sit hoc aliquid, nimirum homo, prima est ipsius, et immediata operatio, per quam agit cetera, quæ formam illam, qua consistit, sequuntur, velut risibile. Quin et solis forma, cum una sit, per quam sol subsistit, principium est primæ, et immediatæ operationis in sole, quæ est lucere; quæ nullam aliam prius se consideratam in sole actionem habet. Ac per istam lucendi operationem, quæ ante omnes consideratur alias, et immediate in sole est ipsa, illuminationem, exsiccationem, aut calefactionem sol efficiet. Ac rursus humanus intellectus per intellectionem, quæ prima, et immediata ipsius est operatio, per hanc, inquam, prius consideratam, etiam consequentem operationem, hoc est velle, efficit. Operationes enim et ista dicuntur. Quoniam intelligere, et ratiocinari, et cogitare, et velle, sicut et generare, est aliquid operari. Unde quia secundum id, quod gignit, Patris persona subsistit, per hoc ipsum, quod gignit, emissor erit etiam Pater. Ex quo jure dictus est emissor per Verbum. » Hæc Calecas. In quibus observandum hoc maxime est, quod ait, Patrem per generationem, quam τὴν τοῦ γεννᾶν ἐνέργειαν, *generandi operationem* appellat, primo constitui, ac subsistere; tum per hanc primigeniam, et ὑποστατικὴν operationem ceteras producere, imprimisque προβολὴν, hoc est *emissionem*, vel *spirationem*. Quod non sic intelligendum est, ut ipsamet actio generandi per se, ac *formaliter*, ut aiunt, sit spiratio; aut illius terminus, qua generatio est, sit Spiritus sanctus. Sed quod prima non solum ἐνέργεια, sed etiam ἐντελέχεια, ut Aristoteleo utar vocabulo, hoc est *forma*, vel *actus* Patris, hypostasim cum essentia componens, est generatio illa, sive relatio, ac paternitas, quæ personam, et substantiam Patris constituit, efficitque, ut sit hic Deus; quemadmodum anima personam quamlibet individuam hominis conficit, et absolvit, ex qua jam constituta reliquæ functiones, et operationes existunt, ac tum Socrates, exempli causa, per animam suam risum, et intellectionem, ceterasque personæ proprias actiones dicitur efficere, non sic, ut ipsa animandi, informandique ἐνέργεια ridendi sit intelligendive actio, sed quod istæ ex illa ceu stirpe, ac radice proficiscuntur. Sic in admirabili, et sacrosancta divinitate, quia personæ primæ forma constituens, et ὑποστατικὴ, est generatio, sive paternitas, per quam illa subsistit, et est genitor, aut pater; ab ea deinceps, et per eam procedere dicitur, quidquid consequenter agit;

(1) CALEC. Ὡς γνώρισμα ἁπλῶς, καὶ σημαντικὸν τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἤδη ὑφεστώσης.

(2) CALEC. Ἐν ἑκάστῳ γὰρ τὸ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ ὑποστατικὸν, ἢ συστατικὸν, καὶ ὑπαρκτικὸν εἶδος, καθ' ὃ ὑφίσταται, ἡ πρώτη, καὶ ἀμέσως αὐτοῦ ἐστιν ἐνέργεια, δι' ἧς προεπινοουμένης καὶ τὰ ἄλλα ἐνεργεῖ. Ὡς λόγου χάριν, ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ λογικὸν ὑποστατικὸν ὄν, τοῦ εἴδους αὐτοῦ, καθ' ὃ τὸ εἶναι τοῦδε τι, τυτέστιν ἄνθρωπος, ἔχει, αὐτή ἐστιν ἡ πρώτη αὐτοῦ, καὶ ἄμεσος ἐνέργεια, δι' ἧς καὶ τὰ ἄλλα ἐνεργεῖ τὰ τῷ συστατικῷ αὐτοῦ εἴδει ἑπόμενα, ὡς τὸ γελαστικόν. Καὶ τὸ τοῦ ἡλίου δὲ εἶδος ἐν ὄν, καθὸ ὁ ἥλιος ὑφίσταται, ἀρχὴ ἐστι πρώτης, καὶ ἀμέσου ἐνεργείας ἐν τῷ ἡλίῳ, τοῦ λάμπειν, ἤτις οὐδεμίαν ἄλλην προεπινοουμένην ἑαυτῆς ἐνέργειαν ἐν τῷ ἡλίῳ ἔχει· καὶ διὰ ταύτης τῆς τοῦ λάμπειν ἐνεργείας πασῶν προεπινοουμένης τῶν ἄλλων, καὶ ἀμέσως αὐτῆς ἐν τῷ ἡλίῳ οὔσης, τὸ φωτίζειν, ἢ ξηραίνειν, ἢ θερμαίνειν ὁ ἥλιος ἐπιτελέσει. Καὶ αὖθις ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, διὰ τὸ νοεῖν, πρώτης καὶ ἀμέσου οὔσης αὐτῷ ἐνεργείας, διὰ ταύτης προεπινοουμένης, καὶ τὴν ἑπομένην ἐνέργειαν, τὸ θέλειν ἐπιτελεῖ. Ἐνέργειαι γὰρ ταῦτα λέγονται· ἐπεὶ τὸ νοεῖν, καὶ λογίζεσθαι, καὶ ἐνθυμεῖσθαι, καὶ θέλειν, ὥσπερ καὶ τὸ γεννᾶν, ἐνεργεῖν τί ἐστι· ζῶον ἐπεὶ κατὰ τὸ γεννᾶν τὸ τοῦ Πατρὸς ὑφίσταται πρόσωπον, δι' αὐτοῦ τοῦ γεννᾶν· καὶ προβολεὺς ὁ Πατὴρ ἔσται. Διὸ καὶ εἰκότως προβολεὺς εἴρηται διὰ Λόγου. Vide Bessarion. in lib. de process. Sp. S. pag. 218.

quod, etsi *forma,* vel potius *notione* distinguitur, et ἐπινοίᾳ, ab illa tamen primaria, ceu radice, pullulat, et oritur, quatenus ab illa, quæ per eam subsistit, persona proxime, immediateque producitur.

XIII. Qua in re diligenter illud attendere oportet, generationem non esse simplicem ἐνέργειαν, et operationem, vel actionem, sed esse præterea ὑποστατικὴν, et συστατικὴν, hoc est componentem veluti formam, et constituentem, ex qua, et essentia, more intelligendi nostro, Patris persona consistit, ut proinde sit οὐσιώδης, vel οὐσιοποιὸς, hoc est *substantiva*, et *substantifica* forma; licebit enim, opinor, in re abstrusa, et inexplicabili, non solum substantiæ usurpare nomen itidem, ut veteres quidam instituerunt, pro hypostasi, individuaque persona, sed etiam novis, ac minus latinis uti vocibus. Quo fit, ut quidquid agit, operaturque deinde persona, id per formam istam, et ab ea proxime dicatur agi. At formæ, notionesque, vel actiones ceteræ, quæ ὑποστατικαὶ non sunt, sed completæ jam, et constitutæ personæ, ut ita loquar, adveniunt, non sunt tales, ut ab iis aliæ proficisci dicantur, quæ in eadem insunt persona. Itaque nemo dixerit, Patrem per spirationem generare Filium, aut generationem a spiratione proficisci; quemadmodum per generationem spirare, hoc est spirationem proferre dicitur Pater, ut docet Calecas; quia spiratio neque propria est, et formalis processio Filii, neque personam Patris constituit, a qua, ut hæc persona est, Filius existit. At generatio, etsi non est propria Spiritus sancti, et formalis productio, forma tamen est ὑπιστατικὴ, et personam Patris constituens, a qua jam per illam completa, formataque communis cum Filio spirandi manat actio, ejusque terminus, Spiritus sanctus.

Ac cum, ut ante disputavimus, tam *mediate,* quam *immediate* Spiritus sanctus a Patre procedat; utrobique generatio, sive paternitas ad illius productionem conferre, ex superioribus intelligitur. Etenim mediate Pater Spiritum edit, quatenus Filius, qui ab illo substantiam, et spirationem accepit, communiter cum eo Spiritum producit. Hoc vero modo per generationem spirat Pater; quia per Filium id facit, cui generatio nativitatem dedit. Immediata vero productio, quæ fit eo, quod Pater ex se, et per suam personam productionem attingit Spiritus sancti, per generationem nihilominus existit, ut paulo ante declaratum est; quoniam per illam, ut formam, Patris persona subsistit.

XIV. Hinc magna quædam lux ad illustrandas veterum Patrum sententias, ac Scripturæ quoque ipsius, affulget, ut Calecas observat. Sic enim commode illud interpretamur, quod Patres adeo prædicant, necessarium, ac naturalem inter personas tres ordinem inesse; qui non ex arbitrio pendet pronunciantis illas, sed sine detrimento fidei mutari non potest. Quo in ordine tertius est a Patre, et a Filio proximus Spiritus, eoque vel naturaliter, ut loquitur Richardus, vel, ut alii, origine, aut, ut Græci, ἐπινοίᾳ posterior. Unde et « (1) personam tertiam per secundam copulari cum prima, dixit Gregorius Nyssenus, (ait Calecas) et magnus Basilius naturalem bonitatem, ac regiam dignitatem a Patre per Unigenitum in Spiritum transire. Una etiam et hoc apparet, quam aptissime in Evangelio dictum esse: Spiritus sanctus a Patre procedit, non vero ab emissore. Nam secundum paternitatis proprietatem Patris persona subsistens, secundum hanc primo, et immediate gignit procedentem a se Filium; per generationem vero etiam

(1) Calecas. Τήν τε γὰρ παραδεδομένην συνίστησι τάξιν, καὶ ταύτῃ τὸν Υἱὸν προεπινοεῖσθαι τοῦ Πνεύματος πᾶσα ἀνάγκη· καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι κατὰ τὴν προσωπικὴν τάξιν, καὶ μετὰ τῆς ἐκ τῶν προόδων συναναφαινομένης τῶν προσώπων πρὸς ἄλληλα τάξεως, καὶ τὸ τῆς οὐσίας ταὐτὸν βεβαιοῦται, τοῦ τρίτου τῷ πρώτῳ διὰ τοῦ μέσου συναπτομένου, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, τῆς φυσικῆς ἀγαθότητος, καὶ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διηκούσης. Συναναφαίνεται δὲ καὶ ὅτι οἰκειότατα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἴρηται, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· οὐ μέν τοι ἐκ τοῦ προβολέως. Κατὰ γὰρ τὴν πατρικὴν ἰδιότητα τὸ τοῦ Πατρὸς ὑφεστὼς πρόσωπον, κατὰ ταύτην πρώτως καὶ ἀμέσως γεννᾷ τὸν ἐξ αὐτοῦ Υἱόν· διὰ δὲ τοῦ γεννᾶν, καὶ τὸ Πνεῦμα προβάλλει. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Ὥστε εἰ μὴ Πατὴρ ἦν, οὐδὲ προβολεὺς ἂν ἦν. Ὅθεν καὶ εἴρηται ὡς ἄρα διὰ τοῦτο παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, διότι παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκλάμπει, καὶ δι' αὐτοῦ ἐστιν. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς προεπινοουμένου μὲν τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν πατρικὴν γέννησιν, καθ' ἣν τὸ τοῦ Πατρὸς ὑφίσταται πρόσωπον, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορευομένου. Οἰκειότητα τοίνυν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τεθεολόγηται, ὡς οὐκ ἄλλως εἰ μὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ γεννᾶν προβαλλομένου. Δι' ἣν αἰτίαν καὶ οἱ διδάσκαλοι τὸν συνεπτυγμένον τοῦ ἐκπορεύεσθαι ὅρον, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἐκδεξάμενοι, πρὸς τὸ σαφέστερον ἐξήπλωσαν, αὐτὸ τοῦτο ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι θεολογήσαντες. Εἰ γὰρ μὴ κατὰ τὸν τῆς πατρότητος ὅρον, καθ' ὃν τὸ τοῦ Πατρὸς ὑφέστηκε πρόσωπον, ἡ τοῦ Υἱοῦ προεπινοεῖτο γέννησις τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος, οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Πατρός, ἀλλ' ἐκ τοῦ προβολέως ἐκπορεύεσθαι ἐλέγετο· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὡς ἂν μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς εἶναι παρά τισι δόξῃ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λεγόμενον.

Spiritum emittit. Illud enim proxime est a primo; hoc vero per eum, qui proxime est a primo. Quare nisi pater esset, ne emissor quidem esset. Unde et dictum est, eum propterea a Patre procedere, quia ex Filio resplendet, et per ipsum est. Nisi enim per Filium esset, neque a Patre esset, ut qui ante Filium quidem cogitetur, propter paternam generationem, secundum quam Patris persona subsistit; per Filium autem procedat Spiritus sanctus. Quamobrem proprie admodum a Patre procedere Spiritus a theologis dicitur; ut qui non aliter, quam a Patre per generationem emittatur. Quam ob causam doctores involutam illam processionis definitionem (a Patre) pro eo, quod est a Patre procedere per Filium, accipientes, clarius explicarunt, istud ipsum theologice docentes, illum a Patre procedere. Nam nisi secundum paternitatis definitionem, per quam Patris persona subsistit, Filii generatio ante cogitaretur, quam Spiritus sancti processio; non utique a patre, sed ab emissore procedere diceretur; eoque magis, ut ne Spiritus sanctus et ipse filius esse quibusdam videretur, qui procedere a Patre dicitur. »

XV. Quocirca sic illud intelligendum est, quod græci Patres asserunt, Filium ἀμέσως, et προσεχῶς, *immediate*, ac *proxime* a Patre produci, Spiritum vero sanctum ἐμμέσως, *mediate*, et interposito Filio; non ut solum Filium proxime producat Pater, ac Filius deinde Spiritum proxime solus emittat. Quod a Catholicis repudiandum esse monet Augustinus[1]: « Non enim, *ait*, propterea, sicut quidam hæretici putaverunt, minor est Filio Spiritus sanctus, quasi Filius accipiat a Patre, et Spiritus sanctus a Filio, quibusdam gradibus naturarum; » sed quod Pater prius originem det Filio, quam Spiritui sancto, atque inter Patrem, et Spiritum sanctum necessario sit interponendus Filius; sine quo, quia persona Pater non esset, ut qui per paternitatem subsistit, neque Spiritum sanctum produceret, neque personæ propriam ullam functionem haberet. Nam quod ad ipsam emittendi Spiritus actionem attinet, tam ea proxime, immediateque est a Patre, quam a Filio, cum utriusque sit unica. Quod idem Calecas paulo post superiora testatur. Nam hoc, quod est τὸ αἰτιατὸν, id est *ortum a principio*, *causave*, quod *causatum*, et *principiatum* in scholis dicitur, « (1) non reipsa, sed ratione commune esse » dicit « Filio, et Spiritui sancto. Est enim nudum illud prædicatum, quod de ambobus dicitur. Hinc non unum, sed duo causata dicuntur. Si enim esse a causa, res aliqua esset in Filio, et Spiritu sancto, ambo unum essent causatum. At vero mittere, vel scaturire, et cetera ejusmodi, una res est in Patre, et Filio. Ideo, et ambobus mittentibus, aut scaturientibus, unus est mittens, et fons unus. »

Quippe missionem illam Spiritus sancti; qua extrinsecus etiam profunditur a Patre, et Filio; ab intima, æternaque processione non differre, censet idem Calecas, et alii inter Græcos catholici, ut postea demonstrabitur. Quare si una, et singularis est actio, qua mittitur ab utroque; erit et unica processio, qua ab ambobus existit, et quidem ἀμέσως sic, ut non prius ab uno proficiscatur, quam ab alio; etsi a Patre hoc ipsum Filius acceperit, quod ab eo procedit Spiritus. Exponit hoc in quinto decimo de Trinitate[2] S. Augustinus his verbis, quæ ex alio sermone, quem ad populum habuit, se ait exscripsisse. Est autem tractatus in Joannem 99. « A quo autem habet Filius, ut sit Deus, est enim de eo Deus, ab illo habet utique, ut de illo etiam procedat Spiritus sanctus; ac per hoc Spiritus sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. » Ac paulo post ab utroque proxime procedere, ita significat: « Spiritus autem sanctus non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit; quamvis hoc Pater Filio dederit, ut quemadmodum de se, ita de illo quoque procedat. »

XVI. Atque hoc argumento probat Isidorus Hispalensis[3], unum esse Patrem et Filium: « Non enim res una, et duorum consubstantialis poterit simul ab eis procedere, et simul inesse, nisi unum fuerit, a quibus procedit. » Sic etiam auctor Confessionis theologicæ, quæ Cassiano a quibusdam tribuitur: « Et ideo unum sunt Pater, et Filius, quia tu æqualiter

(1) CALECAS. Τούτων δὲ, τὸ μὲν αἰτιατὸν λόγῳ μόνον, ἀλλ' οὐ πράγματι τὸ κοινὸν ἔχει. Κατηγόρημα γάρ ἐστι μόνον κατ' ἀμφοτέρων λεγόμενον. Διὸ καὶ οὐχ ἕν, ἀλλὰ δύο λέγεται τὰ αἰτιατά. Εἰ γὰρ ἦν τὸ αἰτιατὸν πρᾶγμα ἐν Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, ἓν ἂν ἦν ἄμφω αἰτιατόν. Τὸ δὲ πέμπειν, καὶ πηγάζειν, καὶ τὰ ἄλλα, ἓν πρᾶγμα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Διὸ καὶ ἀμφοτέρων πεμπόντων, ἢ πηγαζόντων, εἷς ὁ πέμπων, καὶ μία πηγή.

[1] Tract. 100. in Joan. — [2] Cap. 27.

[3] Lib. 1. Sentent. c. 17.

ab ambobus procedis Deus Spiritus. » Ubi notari id maxime debet, quod *æqualiter* dicit ab utroque procedere, ut et libri illius auctor, qui de Cognitione veræ vitæ inscribitur, extatque inter Augustini opera[1]. Hic enim *æqualiter* ab utroque procedere ait Spiritum sanctum. Quod minime adversari putandum est ei, quod a Græcis maxime celebratur, usurpatum autem et a Latinis legitur, Spiritum sanctum *principaliter* a Patre procedere, ut superiori proxime capite demonstratum est. Hoc autem quemadmodum habeat, erudite explicat Anselmus hoc modo[2]: « Constat inexpugnabili ratione, Spiritum sanctum esse de Filio, sicuti est de Patre, nec tamen esse de duobus diversis, sed de uno. Ex eo enim, quod Pater, et Filius unum sunt, id est ex Deo, et est Spiritus sanctus; non ex eo, unde alii sunt ab invicem. Sed quoniam Deus, de quo est Spiritus sanctus, est Pater, et Filius; idcirco vere dicitur esse de Patre, et Filio, qui duo sunt. Et quoniam Pater non est prior, aut posterior Filio, aut major, aut minor; nec alter magis, aut minus est Deus, quam alter; non est Spiritus sanctus prius de Patre, quam de Filio, nec de Filio, quam de Patre, nec major, nec minor est existens de Patre, quam existens de Filio, nec magis, nec minus est de uno, quam de altero. » Ita cur æqualiter ab utroque proficiscatur, causam affert, quod ab iis existit secundum id, in quo unum sunt. Quare non potest prius, aut perfectius ab uno procedere, quam ab alio; quia « ex necessitate sequeretur, ut aut Spiritus sanctus non esset de hoc, in quo unum sunt Pater et Filius; aut ipsum unum non esset perfecte, et simpliciter unum, sed esset ibi aliqua diversitas, de qua illa, quam dixi, in existendo de eodem uno Spiritu sancto esset varietas. » Postea quid sit principaliter a Patre procedere, sic exponit: « Quod si dicitur, quia Spiritus sanctus principaliter est de Patre, quasi magis sit de Patre, quam de Filio; non ita dicendum est, ut intelligatur ulla prædictarum varietatum inesse, sed quoniam Filius hoc, quod est, de Patre habet; idcirco hoc ipsum, quod Spiritus sanctus est de Filio, habere de Patre, de quo habet esse, non inconvenienter asseritur. Quoniam tamen sic habet esse de Patre, ut omnino idipsum sit, quod Pater, et unus, idemque Deus; sicut solus, et simplex Deus non potest esse major, vel minor seipso, nec prior, nec posterior, nec aliquid in se habet diversum ab eo; sed sicut habet ab illo perfecte esse, ita habet per omnia ab eodem æquale illi, et simile, imo idipsum esse. Quapropter sicut Pater non est magis Deus, quam Filius; quamvis Filius habeat esse de Patre; ita non est magis Spiritus sanctus de Patre, quam de Filio, licet Filius a Patre habeat, ut de illo sit Spiritus sanctus. In eo enim, in quo est unus, idemque cum Patre, id est in eo, quod Deus est, nec est alius ille, et alius Pater, neque dissimiliter sunt id, quod sunt; sed in eo, quod ille est pater, iste filius, alius est ille, et alius est iste. Et sicut Filius non est alius Deus, quam Pater; ita secundum quod Deus est, non habet aliquid ab alio, quam a seipso. »

Sic in Monologio[3] probat, unum esse, quo se Pater et Filius diligunt, amorem, non plures; « quia non ex eo procedit, in quo plures sunt Pater, et Filius, sed ex eo, in quo unum sunt. Nam non ex relationibus suis, quæ plures sunt; alia est enim relatio Patris, alia Filii; sed ex ipsa sua essentia, quæ pluralitatem non admittit, emittunt Pater et Filius tantum pariter bonum. » Cui consonat Hugo Etherianus libro secundo, capite 4. cujus verba superiori capite descripta sunt.

XVII. Quibus in Anselmi, et Hugonis locis prudenter illud explicandum est, quod ait, ideo ab utroque Spiritum sanctum tum unum, tum æqualiter procedere, quia secundum id, quo unum sunt, hoc est Deus, procedit. Non enim absolute, ac præcise qua Deus sunt, hoc est secundum divinitatem, et essentiam, procedit ab ambobus Spiritus sanctus; sed quatenus Deus sunt Pater, et Filius, vel, qua in Patre et Filio inest divinitas. Hoc enim modo proprietatem habet, ac notionem utrique communem, et eamdem, ut sit προβολεύς. Quippe ut capite decimo libri ejusdem de Processione asserit, « nulla persona ex seipsa esse potest. Nam sicut Filius, cum est de Patris essentia, quamvis non sit alia, sed eadem Filii essentia, quæ est Patris, non tamen est de seipso, sed de Patre solo; ita Spiritus sanctus, cum est de essentia Patris, et Filii, quæ est eadem illi, non tamen est de seipso, sed tantummodo de Patre et Filio. » Cujus ea causa est, quam attuli, quod a Deo, vel essentia, ut absolute spectatur, non est Spiritus sanctus; sed ut est in Patre, et Filio; vel quatenus ambo illi unam, et eamdem habent principii rationem, et spirantis.

Declarat hoc fuse, subtiliterque Joannes

[1] Tom. 9. Tract. 5. c. 18.

[2] Lib. de Proc. Spiritus S. — [3] Cap. 12.

Latinorum in Florentina synodo[1] patronus contra Marcum Ephesinum disputans. Docet enim essentiam principium esse, *per quod* tam generationis in Patre, quam spirationis in Patre et Filio : Principium, inquam, per quod Filius a Patre generatur, et ab utroque procedit Spiritus sanctus ; at principium *quod* generationis esse Patris personam, spirationis vero personas duas Patris, et Filii, quatenus eadem est in illis essentia, et unici principii, vel spirantis notione est affecta, quam δύναμιν προβλητικὴν appellat. Actiones enim subjectis tribuuntur, quæ ὑποκείμενα, et ὑποστάσεις vocantur. Unde Spiritum sanctum producunt Pater, et Filius, sive personæ istæ duæ ; sed per essentiam, ut est in illis ; quæ et ipsa communicatur.

XVIII. Ceterum Hugo Etherianus in libro primo contra Græcos, cap. 15. merito Spiritum S. negat *principaliter* a Patre procedere, eo videlicet sensu, quem Græculi sophistæ per calumniam impingebant, tamquam affirmarent Latini, *primo* a Patre, *secundario* autem a Filio progredi Spiritum, vel magis, minusve causam unum esse, quam alterum. « Ideo, *inquit*, principaliter procedere Spiritum sanctum, ab alterutro removentes, de utroque procedere affirmant æqualiter. Inquiunt enim : Si non est in sancta Trinitate prius secundum tempus, neque secundum naturam, honorem-ve, potentiamve, non est aliqua trium personarum principaliter ab alia ; magis autem quod a nullo secundum posteriorem rationem provenit, principaliter ab aliquo non videtur procedere. » Eatenus ergo *principaliter* negat oriri a Patre Spiritum sanctum, quatenus opponitur ei, quod est *æqualiter*, vel *secundario*, sive posterius. Qua ratione Augustinus libro 15. de Trinitate, cap. 27. iisdem verbis, quæ et in tractatu 99. in Joannem leguntur, postquam exposuit, quemadmodum Spiritus santus *principaliter* a Patre procedere dicitur, « Spiritus sanctus, *inquit*, non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit ; quamvis hoc Filio Pater dederit, ut quemadmodum de se, ita de illo quoque procedat. » Quæ posteriora causam continent, cur *principaliter* a Patre procedat, ut superiori capite dictum est ; priora vero illam *principalis* notionem secludunt, quam a Latinis repudiari Hugo Etherianus ostendit. Eadem Augustini verba usurpavit Toletana synodus XI. in Professione fidei ; et Agobardus Lugdunensis in sermone de Trinitate ; et auctor libri de Trinitate et unitate Dei, qui est in appendice tomi 4. operum Augustini, in tertio capite. Petrus etiam Damiani in opusculo primo eadem refert Augustini verba.

CAPUT DUODECIMUM.

An Spiritus sanctus sit charitas, et amor ille, quo se mutuo diligunt Pater, et Filius. Rursus de statu et spiratione agitur, et quomodo ex ea nomen Spiritus sancti derivatum fuerit. Cur vinculum sanctissimæ Trinitatis Spiritus sit potius, quam altera persona. Augustini hæsitatio, an Spiritus sanctus sit ipsa divinitas ; an et voluntas sit divina : idque quo sensu confitendum sit. Spiritum sanctum per intellectum non procedere, etsi ab nonnullis Patribus Sapientia vocetur ; idque quo sensu usurpatum sit.

I. Propius ad discernendam, explicandamque processionem Spiritus sancti pertinet, quod hoc, et sequenti capite pertractandum est, an sit amborum, a quibus procedit, amor et charitas ; et utrum ex eorum voluntate proficiscatur ; ex quo deduci et illud poterit, quid sit, in quo Spiritus sanctus a Filio, et hujus productio ab illius processione differat, quominus utraque generatio nominetur.

[1] Sess. 19.

Amorem, et charitatem Patris, aut una etiam Filii, ac mutuum adeo amborum esse nexum Spiritum sanctum, parcius Græci, Latini vero sæpe, et copiose docuerunt ; itidemque Filium per intellectum a Patre produci ; Spiritum vero per voluntatem. Gregorius tamen Palamas in eo libro, quem antecedenti capite citavimus, cum adversus Joannem Beccum probare vellet, non solum Filium, sed etiam Spiritum sanctum, proxime, et ἀμέσως originem a Patre ducere, inter alia argumenta, eorum

Patrum dicta commemorat, «(1) qui communicationem, et charitatem dicunt esse Patris, et Filii Spiritum sanctum.» Sed ex hoc ipso, non videt convinci, ac redargui suum illum, ut et Græcorum ceterorum, quem illic propugnat, errorem, qui Spiritum sanctum negat a Filio procedere. Ut enim a Patre, et quidem proxime procedere inde colligitur, quia charitas et amor illius appellatur a Patribus; sic etiam a Filio produci indidem probari debet, quod et Filii non minus nominatur, quam Patris amor, et charitas.

Quemadmodum et altera persuadet ratio, qua eodem in loco utitur, ab iis sumpta Patribus, qui dicunt, «(2) Unamquamque personam ad alteram similiter, et non minus habere se, quam ad seipsam.» Hinc enim efficitur, perinde ad Spiritum sanctum habere Filium, ut ad seipsum. Quod si processionis, adeoque τῆς σχέσεως τὸ ἀμέσον ex illis verbis concluditur; valebit idipsum et in habitudine mutua Filii, ac Spiritus sancti, cum alterum ex altero sit necesse originem ducere, uti se mutuo respiciant; nemo autem a Spiritu procedere Filium, aliquando cogitarit.

II. Atque hoc quidem argumento nihilo minus a Filio procedere Spiritum sanctum, quam a Patre, latini fere Patres affirmant, quod sit amborum amor, aut charitas, aut conjunctio. Sic enim Augustinus[1] «Spiritum esse Patris, et Filii» docet, «tanquam charitatem substantialem, et consubstantialem amborum.» Et alio in loco[2]: «Spiritus ergo sanctus commune aliquid est Patris et Filii, quidquid illud est; at ipsa communio consubtantialis, et coæterna.» Et Toletanum concilium undecimum: « Qui tamen nec Patris tantum, nec Filii tantum, sed simul Patris, et Filii spiritus dicitur. Nec enim de Patre procedit in Filium, vel de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul ab utrisque processisse monstratur, quia charitas, sive sanctitas amborum esse cognoscitur.» Bene Patres illi Gracorum errorem, qui non a Filio procedere, sed in Filium a Patre dicunt Spiritum sanctum, ex eo refellunt, quod sit amor, sive sanctitas amborum; quæ amoris appellatio, vel charitatis a Latinis, ut dixi, passim, a Græcis rarius accommodatur tanquam propria personæ tertiæ.

Athanasius in epistola prima ad Serapionem, de Spiritu sancto, demonstrat charitatem Patris esse Spiritum sanctum, dum ita scribit: «(3) Itaque cum bene precaretur Corinthiis, in Trinitate precabatur, dicens[3]: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, ac Patris, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis.* Etenim cum participes sumus Spiritus, Verbi gratiam habemus, et in ipso Patris charitatem.» Hic charitatem Patris Spiritum, ut dixi, sanctum vocat, ne Trinitatis persona tertia desit. Nam tres omnino perstrinxit; idque observavit Emmanuel Calecas[4]. Qui et Theodori Studitæ hymnum citat, in quo de Spiritu sancto ista cecinit. Σὺ ζωὴ, ἔρως, φῶς. *Tu vita, amor, lumen.* Nam ἔρως idem est, quod ἀγάπη, ait Calecas. Quanquam Dionysius in libro de Divinis nominibus[5] vocem ἔρωτος quosdam a divinis segregasse refert, quam pluribus ipse propugnat, et S. Ignatii auctoritate adstruit, qui ita scripsit, ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται, *Amor meus crucifixus est.* De quo quidem loco vide hæsitationem Maximi interpretis plurimum æstuantis, ut Dionysii ætatem cum Ignatii loco illo conciliet, qui est ex epistola duodecima ad Romanos.

III. At Latini, ut jam dixi, Spiritum sanctum charitatem, vel amorem esse Patris et Filii, et quidem mutuum, plenius, atque uberius professi sunt. Sed imprimis Augustinus, qui in sexto de Trinitate cap. 5. « Quapropter, *inquit*, Spiritus sanctus in eadem unitate substantiæ, et æqualitate consistit. Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive charitas, sive ideo unitas, quia charitas, et ideo charitas, quia sanctitas; manifestum est, quod non aliquis duorum est, quo uterque conjungitur, quo genitus a gignente diligatur, generatoremque suum diligat.» Hic Spiritum sanctum ipsammet charitatem esse dicit, qua se mutuo diligunt Pater, et Filius, nec non «communionem amborum consubstantialem, et coæternam. Quæ si amicitia convenienter dici potest, dicatur, sed aptius dicitur charitas.»

Idem et in quintodecimo libro[6]: «Et si cha-

(1) GREG. Palamas. Ἔτι δὲ οἱ κοινωνίαν, καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(2) Idem. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ αἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχει τῶν προσώπων λέγοντες οὐχ ἧττον, ἢ πρὸς ἑαυτό.

(3) ATHAN. tom. 2. pag. 23. Ἀμέλει ἐπευχόμενος Κορινθίοις, ἐν τῇ Τριάδι ηὔχετο, λέγων· ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ πάντων ἡμῶν. Τοῦ γὰρ Πνεύματος μετέχοντες, ἔχομεν τὴν τοῦ Λόγου χάριν, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν τοῦ Πατρὸς ἀγάπην.

[1] Tract. 105. in Jo. — [2] Lib. 6. de Trin. c. 5. — [3] 2. Cor. 13. 13.

[4] Cap. 35. — [5] Cap. 4. de Div. nom. — [6] Cap. 19.

ritas, qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem demonstrat amborum; quid convenientius, quam ut ille charitas dicatur proprie, qui spiritus est communis ambobus?» Ambrosius in symbolum Apostolorum, capite primo : «Unus est diligens eum, qui ab ipso est; unus est dilectus ab eo, a quo est; una est dilectio utriusque Spiritus sanctus; idem tamen Deus.» Et in libro de Dignitate conditionis humanæ capite secundo : «Ex quo ergo, et qui ex eo, et quo se diligunt ipsa duo, tria sunt, etc. » Sic a Platone, præter Patrem «Deum, paternamque mentem, artem, sive consilium, etiam utriusque horum amorem mutuum» constitutum ait Claudianus Mamertus in secundo de Statu animæ, eumque Spiritum sanctum interpretatur; quod Petrus Abælardus notavit[1], qui pro *artem* apud Claudianum legit *actionem*. Fulgentius in responsione quarta ad Ferrandum diaconum, ejusdem Augustini verba illa, quæ descripserat, expendens, «His itaque verbis, *ait*, beatus Augustinus non dubitavit, sicut charitatem, et sanctitatem, sic etiam unitatem Patris, et Filii Spiritum sanctum dicere; nec solum commune aliquid eorum, sed etiam communionem consubstantialem, coæternamque fiducialiter prædicare.»

Petrus Damiani in Opusculo primo, capite secundo, «Et hæc, *inquit*, summa illa charitas est, qua genitus a gignente diligitur, suumque diligit genitorem. Ideoque non amplius, quam tria sunt, et essentialiter indivisa, et tripartita proprietate distincta; unus diligens eum, qui de illo est, et unus diligens eum, a quo est, et ipsa dilectio, de qua dicitur, Quia Deus charitas est.» Rhabanus Maurus in primo de Universo, cap. tertio, «Hoc, *inquit*, donum Dei, id est Spiritus sanctus, qui de Patre, et Filio æqualiter procedit, ineffabilis quædam Patris, Filiique communio est.»

IV. Guitmundus quoque in Confessione fidei: «Constat igitur, quia a Patre procedit amor ad Filium, et a Filio procedit ad Patrem suum. Iste amor est Spiritus sanctus, qui ab utroque ita procedit, ut semper in utroque maneat, et ita semper in utroque manet, ut ab utroque semper procedat.» Quibus Guitmundi verbis adversari Augustinus videtur in quintodecimo de Trinitate, cap. 27. et quæ illius transtulit verba Toletatana undecima synodus, dum sic profitetur : «Nec enim de Patre procedit in Filium, vel de Filio procedit ad sanctificandam creaturam; sed simul ab utrisque processisse monstratur, quia charitas, sive sanctitas amborum cognoscitur.» Sed utrumvis, si recte intelligatur, nec veritati, nec alteri contrarium est. Nam prius illud; amorem a Patre in Filium procedere, qui est Spiritus S.; nihil significat aliud, nisi mutuo se amare Patrem, et Filium, eaque dilectione producere Spiritum sanctum. At Toletani Patres cum Augustino negant, sic a Patre procedere in Filium, quomodo Græci hodie putant, ut a solo Patre procedens, transfundatur in Filium, eique perinde, ut essentia ipsa, communicetur. Quod minime verum est. Etenim Spiritus sanctus «charitas est ipsa, per quam Pater diligit Filium, et Filius diligit Patrem, et æqualiter hujusmodi charitas communicatur Patri, et Filio. Nam qui diligitur, debet diligenti æqualem reddere affectionem, quia sincera, et certa dilectio ex æquali omnino ad invicem dilectione consistit,» ait Hugo Etherianus[2], qui et Hieronymum testem laudat in commentariis ad Psalmum quartumdecimum : «Spiritus sanctus nec Pater est, nec Filius, sed dilectio quam Pater habet in Filium, et Filius in Patrem.» Richardus item Victorinus in 6. de Trinitate, capite 10, Spiritum sanctum «amorem *ait* esse communem ambobus.»

Addit Anselmus[3], amorem illum esse, quo et seipsos, et alterutrum amant Pater et Filius, quia «se amat Pater, amat se Filius, et alter alterum. Et quia uterque pariter sui, et alterius meminit, et se, et alterum intelligit, et quoniam omnino idipsum est, quod amat, vel amatur in Patre, et quod in Filio; necesse est, ut pari amore uterque diligat se, et alterum.» Cur autem ab ambobus reipsa licet distinctis unus dumtaxat amor existat, causam affert istam[4], «quia non ex eo procedit, in quo plures sunt Pater et Filius, sed ex eo, in quo unum sunt. Nam non ex relationibus suis, quæ plures sunt; alia est enim relatio Patris, alia Filii; sed ex ipsa sua essentia, quæ pluralitatem non admittit, emittunt Pater, et Filius tantum pariter bonum.»

V. Ceterum ita charitas, vel amor, aut dilectio Patris et Filii, esse putandus est Spiritus sanctus, ut non ipsa sit essentialis charitas, qua invicem diligunt. Alioqui Spiritus sanctus ipsamet divinitas, et essentia foret; quoniam[5] *Deus charitas est;* adeoque divinitas ipsa, quemadmodum et sapientia, et bonitas, et quidquid ad seipsum dicitur, ut Augustinus do-

[1] Lib. 1. intr. Theol. p. 1013. — [2] Lib. 1. c. 14. — [3] Monol. c. 49. — [4] Cap. 52. — [5] 1. Joan. 4. 16.

cet [1]. Atque idem refert alio in loco, Spiritum sanctum esse deitatem, isto ipso sibi argumento persuasisse quosdam, quod ille esset charitas [2]. « Ausi sunt tamen, *ait*, quidam ipsam communionem Patris, et Filii, atque, ut ita dicam, deitatem, quam Græci θεότητα appellant, Spiritum sanctum credere; ut quoniam Pater Deus, et Filius Deus, ut ipsa deitas, qua sibi copulantur, et ille gignendo Filium, et ille Patri cohærendo, et ei, a quo est genitus, æquetur. Hanc ergo deitatem, quam etiam dilectionem in se invicem amborum, charitatemque volunt intelligi, Spiritum sanctum appellatum dicunt, etc. » Hoc vero cum aliis multis Scripturæ testimoniis asserebant; tum eo maxime, quod dixi, quia Deus a Joanne dilectio vocatur [3]; nec ait, « dilectio Dei, sed Deus dilectio est, ut ipsa deitas dilectio intelligatur. » Sic etiam ex eo probabant, quod scriptum est [4], *Deus Spiritus est ;* ubi similiter animadvertebant, « non dictum esse, quoniam Spiritus Dei est, sed quoniam Deus Spiritus est; ut ipsa deitas Patris et Filii hoc loco dicta sit Deus, quod est Spiritus sanctus. »

De hac opinione quid sentiat, non exponit Augustinus, sed in dubio relinquit; quod mirari subit. Nam cum de sapientia idem sit judicium, quæ Verbo, ac Filio proprie tribuitur, ut perinde dubitari possit, an cum Deus ipse, vel deitas sapientia sit, quæ est Filius, hic ipsa sit deitas; tamen Augustinus recte observavit, sapientiam eam, qua Pater sapiens est, non esse Filium, neque hunc simpliciter, absoluteque dici Dei sapientiam, nisi addatur, intelligaturve *nata sapientia;* de qua re pluribus egimus in superiore libro, ubi ea pertractata quæstio est. Ut igitur sapientiæ nomen interdum absolute, alias autem relative, et adjuncta notione sumitur; sic etiam *amor*, et *charitas*, tum etiam *Spiritus*. Quare charitas οὐσιώδης, et essentialis, non est Trinitatis persona certa, sed est ipsa divinitas, quæ utique non una est persona, sed tres. Sed ut expressus ab utroque, Patre, ac Filio, amor est, sive mutuæ dilectionis terminus; Spiritus sanctus proprie dicitur, estque Trinitatis tertia, et ab aliis distincta persona.

VI. Præclare hoc Augustinus in 15 libr. de Trinitate sic enarrat [5] : « Et si charitas, qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem demonstrat amborum, quid convenientius, quam ut ille charitas dicatur proprie, qui spiritus est communis ambobus? Hoc enim sanius creditur, vel intelligitur, ut non solus Spiritus sanctus charitas sit in illa Trinitate, sed non frustra proprie charitas nuncupetur propter illa, quæ dicta sunt. Sicut non solus est in illa Trinitate vel spiritus, vel sanctus, quia et Pater spiritus, et Filius spiritus, et Pater sanctus, et Filius sanctus, quod non ambigit pietas; et tamen iste non frustra proprie dicitur Spiritus sanctus. Quia enim est communis ambobus, id vocatur ipse proprie, quod ambo communiter. » Quod quidem postremum ex Ambrosio descripsit Augustinus, qui libro in symbolum Apostolorum capite primo sic scribit : « Nam licet Pater sit spiritus, et Filius sit spiritus, et Pater sit sanctus, et Filius sit sanctus, sola tamen tertia persona proprie Spiritus sanctus nuncupatur. Quia ergo coæterna, et communis ambobus, id ipsa vocatur, quod ambo sunt. » Addit Augustinus, et Filium Spiritus sancti fore filium, si solus Spiritus est charitas, quoniam ab Apostolo vocatur [6] *Filius charitatis suæ*.

Quocirca idem judicium de charitate, vel amore faciendum est, quod de sapientia, quæ Filio proprie vindicari solet, ut alibi diximus [7]. Sed in intelligentia, et sapientia, propria et distincta sunt nomina, quibus essentialis sapientia ab ea, quæ terminus est, et fructus illius, discernitur. Hæc enim λόγος, et verbum dicitur. In voluntate autem, et ejus actione res est obscurior; quoniam in creaturis actionis ejus terminus, quam θέλησιν græce nominant, scholæ *volitionem*, ab ipsa ἐνεργείᾳ, et actione vix abjungitur. Inest tamen impulsus, afflatusque nescio quis, quem vox spiritus corporatis in rebus apud Latinos significat; « Nam nomen spiritus, ait S. Thomas [8], in rebus corporeis impulsionem quamdam, et motionem significare videtur. Est autem proprium amoris, quod moveat, et impellat voluntatem amantis in amatum. »

VII. Quanquam ab externo ipso viventium halitu, ac respiratione, veterum plerique nomen Spiritus, ad divina translatum putant perinde, ac multi Verbi nomen, et sermonis, sive λόγου de externa locutione, ac dictione potius interpretantur, quam de interna, et ἐνδιαθέτῳ. Hinc Christum Dominum flasse super discipulos suos affirmant, ut divinam illam processionem adumbraret, qua ab sese non minus, quam a Patre producitur. Vide omnino, quæ

[1] Lib. 3. c. 10. — [2] Lib. de fide. et Symb. c. 9. tom. 3. — [3] 1. Jo. 4. 16. — [4] Joan. 4. 24.

[5] Cap. 19. — [6] Col. 1. 13. — [7] Lib. 4. — [8] In 1. Par. qu. 26. art. 1.

in capite secundo ex græcis Patribus in medium adduximus, ut Spiritum sanctum doceremus a Filio procedere, ex eo, quod halitus, sive flatus appelletur, qui ab ore Patris, adeoque a Filio, proficiscitur; tum capite septimo ad idem argumentum haud pauca contulimus. Quibus et latini Patres annumerari possunt quamplurimi, qui Spiritum sanctum cum flatu, et halitu conferunt; cujus significationem dedisse Christum asserunt, quando in discipulos insufflavit; ut inter alios Augustinus [1].

Et ut Petrus Abælardus ait [2], «Spiritu oris nostri, id est anhelitu, maxime affectus animi patefiunt; cum videlicet aut præ amore suspiramus, aut præ laboris, et doloris angustia gemimus.» Quam notionem non solum trita illa τοῦ Πνεύματος apud Græcos, apud Latinos *Spiritus* appellatio commendat, sed etiam quod apud græcos quosdam populos *amator* εἴσπνιλος, aut εἰσπνηλὸς, *amatus* ἄΐτης dicebatur, utraque voce ab halitu, et spiratione deducta. Testatur hoc in Eidyllio duodecimo Theocritus.

(1) Duo, *inquit*, quidam inter se juncti fuerunt
Viri; alter erat amicus, dicat quis Amyclæa lingua loquens;
Alterum vero Thessalice loquens amatum vocet.
Mutuo illi se amabant æqua lege.

Igitur Lacedæmonii et ex iis Amyclæi, amatorem εἴσπνηλον, vel εἰσπνήλην, aut εἴσπνιλον nominabant; Thessali vero cum, qui *amatur*, ἄΐτην. Quarum vocum prior ἀπὸ τοῦ εἰσπνεῖν, *ab inspirando*, posterior ἀπὸ τοῦ ἄειν, quod est *flare*, ducitur; unde et ἄΐτης *ventus* dicitur. Ita docet Eustathius. «(2) Ἄΐτης, *inquit*, appellatur is, qui amatur, qui amore inspirat amatorem suum. Inspiratur enim, ut aiunt, formæ aliquid, et pulchritudinis. Unde et εἰσπνῆλαι per η apud Lacones dicuntur amatores.» Quod quidem ad mutuum amantium affectum, vel adspirationem exprimendam, et divinæ illius processionis appellationem pertinet.

VIII. Hinc illud etiam explicari potest, quod ex Augustino paulo ante commemoravimus, quemadmodum Spiritus sanctus non unus solum, et communis amborum, a quibus procedit, sed etiam unitas, et communio jure nominetur, ut ex eodem observavit Fulgentius. In quo secum ipse pugnare videri potest Augustinus; qui cum in sexto de Trinitate [3] hoc, quod dixi, unitatem, et communionem Patris, et Filii esse Spiritum sanctum scripserit; tamen in libro de Fide et symbolo, capite tertio, Spiritum sanctum communionem esse Patris et Filii, quod quidam opinabantur, neque probare se, neque repudiare demonstrat. Sed nimirum, uti charitas, sic etiam unitas, et communio dupliciter usurpatur, absolute, et σχετικῶς. Priori modo ipsa est divinitas, in qua unum sunt, non duæ illæ tantummodo, sed omnes personæ. Ideo personam ipsam Spiritus sancti communionem illo sensu Patris, et Filii esse, non asserit Augustinus, et est reipsa falsum. At posteriore modo communio dici potest; quia terminus est mutuæ dilectionis, in quem ambo conspirant, et eatenus ab ambobus producitur, qua unum, idemque sunt principium. Cum igitur in Spiritus sancti processione personæ duæ unius principii rationem habeant, et unicus ex ambobus terminus, ac fructus existat; merito amborum communio, et unitas vocatur. Accedit quod in creatis rebus, atque personis nulla conjunctio, copulatioque inest arctior, quam voluntatum, mutuique invicem amoris, quo sic inter se colligantur homines, ut unum cor, et una anima fieri dicatur e multis, quemadmodum de primis Christianis Lucas in Actis refert [4]. Ideo cum Spiritus sanctus mutuus sit amor Patris, et Filii, sive mutui amoris fructus, ac terminus; consentaneum est, ut amborum unitas, et communio appelletur a nobis, qui non aliunde, quam nostris ex rebus divinas capere, ac declarare possumus. Jure itaque nonnulli Spiritum sanctum osculum Patris, et Filii, vel amplexum, vel id genus aliud appellant, quo arctissima illa conjunctio, vel potius unitas ostenditur. Bernardus sermone octavo in Cantica: «Si, *inquit*, recte Pater osculans, Filius osculatus accipitur; non erit abs re, osculum Spiritum sanctum intelligi, utpote qui Patris, Filiique imperturbabilis pax sit, gluten firmum, individuus amor, individua unitas.» Et,

(1) THEOCR. Δοιὼ δή τινε τώδη μετ' ἀμφοτέροισι γενέσθην
Φῶθ', ὁ μὲν ἦν εἴσπνιλος, φαίη χ' ὡ μυκλαίσδων.
Τὸν δ' ἕτερον πάλιν, ὥς κεν ὁ Θέσσαλος εἴποι
ἄΐταν.
Ἀλλήλους δ' ἐφίλησαν ἴσῳ ζυγῷ

(2) EUSTATH. in Odyss. E. pag. 1547. Ἀλλὰ καὶ ἄΐτης ὁ ἐρώμενος κατὰ τοὺς παλαιοὺς, διὰ τοῦ ἰῶτα, ὁ εἰσπνέων, ὡς καὶ προεγράφη, τῷ ἔρωτι τὸν ἐραστήν· εἰσπνεῖται γὰρ, φασὶ, τῆς μορφῆς τι, καὶ τῆς ὥρας. Ὅθεν καὶ εἰσπνῆλαι διὰ διχρόνου, ἡ ἐν τῷ η παρὰ Λάκωσιν, οἱ ἐρασταί.

[1] Lib. 3. con. Max. cap. 14. — [2] Lib. 1. Introd. [3] Cap. 5. et 19. — [4] Act. 4.

ut alio loco scribit[1], « Spiritus est indissolubile vinculum Trinitatis, per quem, sicut Pater et Filius unum sunt, sic et nos unum sumus in ipsis. » Laurentius Justinianus in libro de Obedientia, eumdem Spiritum vocat « charitatis indissolubile vinculum, et pacis suavissimum osculum, mutuique amoris amplexum beatissimum. » Et Agobardus in sermone de Trinitate, « Unitatem » vocat Patris, et Filii.

IX. Hinc vero complures veterum Patrum argumentum petere solent, quo divinarum personarum unitatem approbant, cujus fontem, et originem revocant ad mutuam inter se concordiam, et amorem, ipsumque adeo Spiritum sanctum. Sic Augustinus non uno loco, præsertim vero tractatu 14. in Joannem, « Tanta, *inquit*, ibi est charitas Spiritus sancti, tanta pax unitatis, ut de singulis cum interrogatur, Deus tibi respondeatur, de Trinitate cum interrogatur, Deus tibi respondeatur. » Ac paulo post : « Si charitas de tot animabus fecit animam unam, et de tot cordibus fecit cor unum ; quanta est charitas inter Patrem, et Filium ? Major utique potest esse, quam inter illos homines, quibus erat cor unum. Si ergo multorum fratrum cor erat unum propter charitatem, et multorum fratrum anima una propter charitatem ; Deus Pater, et Deus Filius dicturus es, quia duo sunt ? Si duo dii sunt, non est summa charitas. Si enim hic tanta charitas est, ut animam tuam, et animam amici tui unam animam faciat, quomodo ibi non est unus Deus Pater, et Filius ? » Sic in tractatu 18. et 39. Eodem et Hilarii spectat bene longa disputatio de unitate ista, quam Actorum locus ille significat, in octavo de Trinitate. Tum Richardi in quinto de Trinitate, qui personarum in Deo multiplicationem demonstrat ex charitatis, dilectionisque natura.

Huic communi Patrum asseverationi, quæ Spiritum sanctum velut copulam, et vinculum Patris ac Filii constituit, refragari quispiam putet Athanasium, qui in oratione 4. contra Arianos ita scribit : « (1) Ac neque Spiritus Verbum cum Patre connectit, quin potius Spiritus a Filio accipit. » Sed non est contrarius. Hoc enim loco verum Filium, sive Verbum, cum adoptivis filiis comparat, hoc est nobiscum. Nam etsi utrique in Patre, et Pater in nobis inesse dicatur ; fi hoc tamen longe dispari modo. Quippe nos ideo cum Patre conjungimur, quia *de Spiritu suo dedit nobis* ita, ut nexus, ac vinculum, quo cum illo nectimur, sit participatio ista Spiritus sancti. Verbum autem nulla ejusmodi communicatione jungitur. Nihil enim a Spiritu sancto accipit, cum ab illo potius hic accipiat. Latinus Athanasii interpres pessime locum illum reddidit, ita vertens : « Sed Spiritus potius id a Verbo accipit, » tamquam id velit Athanasius, Spiritum copulari cum Patre per Filium. Quod non dicit, sed potius absolute accipere a Filio, nempe omnia, quæ habet, essentiam, divinitatem, etc. Unde nihil ab eo, uti nos, Filius accipit.

Rathramnus monachus Corbeiensis in libr. 3. contra Græcos ejusdem Athanasii testimonium affert, ex lib. 8. *de propriis personis*, in quo ita legitur : « Pater in Filio, et Filius in Patre ; Spiritus autem sanctus conjunctio divinæ virtutis, et unitas Trinitatis. » Ad quæ Rathramnus hæc adnotat : « Hæc dicens ostendit, Spiritum sanctum charitatem esse Patris, et Filii. Neque enim aliud est, quo potentius, et convenientius unitas sanctæ Trinitatis perficiatur. Non tamen sic accipiendum hic charitatem, quæ est Spiritus sanctus, ut qualitas sit, et non substantia, cum una sit persona sanctæ Trinitatis. Conjunctionem autem appellat Spiritum sanctum, vel unitatem Patris, et Filii, quoniam de utroque procedens utrumque conjungit, manens ipse non divisus, non separatus, et consubstantialis. » Quæ ratio sane est aptissima, cur Spiritus S. unitas, et conjunctio, sive vinculum nominetur Patris, et Filii ; nimirum quod solus ipse ab ambobus procedat, tamquam uno principio, quæ est illa συνημμένη θεολογία, opposita τῇ διακεκριμένῃ, quam ex Dionysio græci theologi celebrant. Cum enim οὐσία et *substantia* unum sint, facit insuper procedens ab illis Spiritus, ut etiam proprietate quodammodo sint unum, cujusmodi est ἡ προβολικὴ, vel πνευστικὴ, quam *spirationem activam* vocant. Hinc idem ille scriptor, qui Athanasius falso perhibetur, in calce libri septimi, « Spiritum » dixit « de unita substantia procedere. » Ac demum : « Sed et unita est ejusdem Trinitatis operatio in factura. » Ut igitur Trinitas in rebus procreandis est unita, quod unius principii rationem habeat ; ita Pater, et Filius in producendo Spiritu sancto maxime unum sunt. Sane locus ille quantivis est, et apprime notandus. Porro libri illi, quos citat Rathramnus, septem sunt ; neque octa-

(1) ATHAN. orat 4. pag. 269. Καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν Λόγον τῷ Πατρί· ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει.

[1] Serm. 1. in Octav. Paschæ.

vus ille istic habetur, unde verba illa protulit, et sunt illi septem in secundo tomo Athanasii ad Theophilum inscripti.

X. Ceterum hac charitatis adhibita proprietate, quæ unum e pluribus facere solet, ac distracta conjungere, adjuvanda est illa S. Augustini ratio, quæ in allatis ante ejus verbis continetur. Etenim in 15 libro de Trinitate [1] merito et Spiritum sanctum, et charitatem proprie nominari dicit personam tertiam; quia, « cum sit communis ambobus,» id est ab utroque procedat, « id vocatur ipse proprie, quod ambo communiter. » Quod sumptum diximus ex Ambrosio tractatu de Symbolo, capite primo; qui Spiritum sanctum merito appellari dicit, etsi utrumque nomen Patri, et Filio competat; quia cum tertia hæc persona « coæterna, et communis sit ambobus, id ipsa vocatur, quod ambo sunt. » Rhabanus item Maurus libro primo de Universo, capite tertio, ideo Spiritum sanctum proprie tertiam illam vocari personam ait, cum et Pater, et Filius spiritus sint, ac sancti, quod utriusque sit communio. Et Isidorus Hispalensis libro 7. Originum, Spiritum sanctum proprie charitatem nuncupari dicit, « quia naturaliter eos, a quibus procedit, conjungit. » Atqui contra hoc potest illud opponi : Filium appellari proprie sapientiam, quæ utique communis est tribus; nec tamen communionem, ac nexum amborum esse. Rursus cum sapientia, potentia, divinitas, ac reliqua omnia, quæ absolute dicuntur, Patri et Filio non minus communia sint, quam hæc ipsa, esse Spiritum, vel sanctitatem, vel charitatem; ex illa Augustini regula, proprie quoque Spiritus sanctus, et sapientia dicetur, et potentia, imo et divinitas ipsa.

Verum posterius hoc si quispiam objiciat, explicari hoc modo poterit : illa potissimum ex communibus attributa dici, propriaque facta Spiritus sancti, quæ cum charitate conjuncta sunt, et ab ea profecta; vel sine ea creatis in rebus inesse nequeunt, a quibus divinarum explicandarum rerum rationes, ac vocabula ducuntur. Videmus autem in angelis, et hominibus sapientiam, vel scientiam, potentiam, et alia quædam inesse sine charitate, quæ de Deo dicuntur; at sanctitas aut nulla sine charitate est, aut hæc est ipsa sanctitas; sic etiam spiritus notio, a qua spiritales appellantur homines, in eadem charitate consistit, cui carnalium, vel animalium status apud Apostolum [2] ex adverso respondet, tum unitas, concordia, communio, et ejusdemmodi cetera, cum eadem implicata charitate sunt. Jure itaque propria illa decora charitatis, et nomina, tametsi communia sint, personæ illi præcipue tribuuntur, quæ ex amore, ac dilectione ortum habet, quæ vinculum est, et nexus; reliqua non itidem proprie congruunt. Prius autem illud, quod de Filio est objectum, qui sapientia proprie vocatur, non modo non obest nobis, sed etiam adjuvat. Quippe Verbum cognitione, intelligentiaque producitur; ideo quæ ad eam pertinent, propria sibi facit ex communibus, usu quodam appellationis; itidem ut Spiritus sanctus ea, quæ cum charitate juncta sunt, a qua procedit.

XI. Eadem est et bonitatis conditio, quæ sine charitate ne intelligi quidem potest, quatenus a sanctitate non differt. De utraque vero, bonitate, inquam, et sanctitate, non omittendus est Augustini locus ex undecimo de civitate Dei [3]. Nam multum ad illustranda, quæ diximus, valet : « Utrum autem, *ait*, boni Patris, et boni Filii, Spiritus sanctus, quia communis ambobus est, recte bonitas dici possit amborum, non audeo temerariam præcipitare sententiam; verumtamen amborum eum dicere sanctitatem facilius ausus fuero, non amborum quasi qualitatem, sed ipsam quoque substantiam, et tertiam in Trinitate personam. Ad hoc enim me probabilius ducit, quod cum sit et Pater spiritus, et Filius spiritus, et Pater sanctus, et Filius sanctus, proprie tamen ipse vocatur Spiritus sanctus, tanquam sanctitas substantialis, et consubstantialis amborum. » Hic dubitat Augustinus, an perinde bonitas dici possit amborum Spiritus, ut sanctitas, et quidem substantialis; quod consentaneum videtur alteri illi dubitationi, de qua paulo ante egimus, an Spiritus sanctus sit ipsa deitas, et θεότης amborum. Utrobique enim commune aliquid, et substantiale, sive essentiale, hoc est οὐσιῶδες, non personale, sive notionale videtur intellexisse. Nam nulla notionalis est deitas, sicut charitas, sicut sapientia.

Proinde ut illic anceps fuit Augustinus, et assensionem suspendit suam de eo, an divinitas ipsa, qua Pater, et Filius Deus unus est, sit ipsa persona Spiritus sancti, ita hoc loco dubitat, an bonitas ipsa, qua bonus est uterque, sit idem Spiritus; de sanctitate vero non dubitat, quin amborum sanctitas dici debeat. Quod si de bonitate, ac sanctitate non essentiali, sed, ut ita dixerim, notionali, loqueretur,

[1] Cap. 19. — [2] 1. Cor. 13. 13.

[3] Cap. 24.

non vereretur, opinor, bonitatem, charitatem, et sanctitatem amborum appellare Spiritum, addita, vel intellecta voce quapiam, cujusmodi est *procedens*, aut ejusmodi alia; quemadmodum, cum de Filio ageret, tam *sapientiam* dici eum proprie docuit, quam *natam sapientiam*. Sed si ita est, mirandum magis est sanctitatem Patris, et Filii distinctam ab iis personam, ac tertiam ab illo constitui; quod et de divinitate multo est admirabilius, quam qui Spiritum sanctum esse putabant, eorum sententiam haud absurdam judicavit[1].

XII. Atqui idem in quintodecimo de Trinitate [2], quid de istis sentiendum, et quomodo loquendum esset, acute vidit. Nam de Verbo agens, eorum rationem improbat, qui « ne Filium consilii, vel voluntatis Dei dicerent unigenitum Verbum, ipsum consilium, seu voluntatem Patris idem Verbum esse dixerunt. » « Sed melius, addit, quantum existimo, dicitur consilium de consilio, et voluntas de voluntate, sicut substantia de substantia, sapientia de sapientia, ne absurditate illa, quam jam refellimus, Filius dicatur Patrem facere sapientem, vel volentem, si non habet Pater in substantia sua consilium, vel voluntatem. » Quæ res plenius est a nobis exposita superiore libro.

Ceterum idem Augustinus hoc postremo subjicit : « Sed voluntas Dei si et proprie dicenda est aliqua in Trinitate persona, magis hoc nomen Spiritui sancto competit, sicut charitas. Nam quid est aliud charitas, quam voluntas? » Verum quod de charitate supra dixi, id etiam ad voluntatem pertinere putandum est; ut Spiritus sanctus voluntas Patris, et Filii, id est voluntatis utriusque, sive potius τῆς θελήσεως, terminus appelletur, non ipse οὐσιώδης appetitus, ac ne actus quidem volendi, quæ est ipsa Dei substantia, et divinitas. Atque hoc, quem supra diximus, sensu Bernardus homilia 8. in Cantica, Spiritum sanctum Patris, ac Filii bonitatem esse scripsit, sine qua ambo illi intelligi nequeunt : « Ubi Pater, *inquit*, et Filius perfecte cognoscitur, utriusque bonitas, quæ Spiritus sanctus est, quomodo ignoratur? Neque enim integre homo homini innotescit, quamdiu latet utrumne bonæ, an malæ sit voluntatis. » Ac licet, quod ait Augustinus, Filius voluntas de voluntate dici possit, aut etiam charitas de charitate; inest tamen peculiare quiddam in Spiritu sancto, cujus gratia charitas, aut voluntas nominetur, quoniam amore, ac voluntate producitur. Hinc nonnulli veterum, personarum duarum, quæ ab eodem oriuntur principio, necessariam existentiam hoc argumento probant, quod neque ἄλογος, id est sine λόγῳ, Deus unquam fuerit, neque ἀθελὴς, hoc est volendi actione carens. Gregorius quoque Nyssenus in libro 12. contra Eunomium [3], Filium ipsum θέλημα τοῦ Πατρὸς, *voluntatem*, sive *volitionem*, ut sic loquar, *Patris* appellat.

XIII. Sic inter alios conclusisse Athanasium, refert Emmanuel Calecas. Et merito quidem, ut ibidem disputat. « (1) Nam cum Deus intelligens sit, et volens, secundum communes Dei notiones, et Scripturæ sententias; rationalium vero perfectio sit, rationem, ac voluntatem, hoc est volendi actionem habere; perfectio autem omnis præcipue magis, et perfecte in Deo, supra omnia consistat; consequens est, ut quemadmodum Deus ipse semetipsum intelligens, ipse sibi intelligibile est, (hoc est enim sui ipsum contemplatione moveri) ac dum se intelligit, alia itidem intelligit, ut divinus ait Dionysius, indeque Verbi, et Filii persona exoritur, etc. Sed et consubstantiale est ipsi Verbum; quandoquidem nullum Deo inest accidens; sic idem seipsum et diligens, et volens, et seipsum amans (ipse enim sibi desiderabile est, et summum et bonum) ex seipso

(1) CALEC. cap. 36. Ἐπεὶ γὰρ ὁ Θεὸς νοερός ἐστι, καὶ θέλων κατὰ τὰς κοινὰς περὶ αὐτοῦ ἐννοίας, καὶ τὰς τῆς γραφῆς ἀποφάσεις· τῶν δὲ λογικῶν ἐστι τελειότης, λόγον καὶ θέλησιν ἔχειν· πᾶσα δε τελειότης ἀρχηγικώτερον, καὶ τελειότερον ἐν αὐτῷ ὑπερίδρυται. Ὥσπερ ὁ Θεὸς αὐτὸς ἑαυτὸν νοῶν αὐτὸς ἑαυτῷ νοητὸν ἐστι· τοῦτο γάρ ἐστι καὶ τὸ κινεῖσθαι αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ· ἑαυτὸν δὲ νοῶν καὶ τἆλλα νοεῖ, καθάπερ φησὶν ὁ θεῖος Διονύσιος· κἀντεῦθεν τὸ τοῦ Λόγου, καὶ Υἱοῦ πρόσωπον συνανίσχει, etc. Καὶ δὴ καὶ ὁμοούσιος αὐτῷ ἐστιν. Διότι οὐδὲν συμβεβηκὸς ἐν τῷ Θεῷ· οὕτω καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἀγαπῶν, καὶ θέλων, καὶ ἑαυτοῦ ἐρῶν· αὐτος γάρ ἐστιν ἑαυτῷ ἐφετὸν, καὶ ἄκρον, καὶ ἀγαθόν· ἐξ ἑαυτοῦ τὴν ἑαυτοῦ προβάλλουσαν θέλησιν, ἢ ἀγάπην, ἢ ἔρωτα, ἃ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀναφορικῶς ἀνατιθέασιν οἱ διδάσκαλοι. Οὐ γὰρ ἂν τοῖς ἀρνουμένοις τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀντεπῆγον, ὡς ἄλογον, καὶ ἀθελῆ τὸν Θεὸν ὁμολογεῖν ἀναγκάζοντες, εἰ μὴ τὸν Πατέρα νοῦν, τὸν δὲ Υἱὸν λόγον, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, θέλησιν ἀναφορικῶς ἐβούλοντο λέγειν. Καὶ ἐπεὶ ὅσον ἐστι τὸ ἀγαπώμενον, τοσαύτη καὶ ἡ ἀγάπη, ἢ ἡ θέλησις, ἴσα καὶ αὐτὴ τῷ Θεῷ, καὶ ἐξισάζουσα, καὶ δὴ καὶ ὁμοούσιος· ἐπεὶ οὐδὲν ἐν τῷ Θεῷ συμβεβηκός· ταύτη τοι καὶ Θεὸς ὁμολογεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁμοούσιον, καὶ συναΐδιον Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, οὐδέποτε γὰρ ἦν ἄλογος, καὶ ἀθελὴς ὁ Θεὸς.

[1] Lib. de Fide et Symbol. cap. 9. — [2] Cap. 20. — [3] Tom. 2. p. 345. B.

suam ipse producit voluntatem, vel dilectionem, vel amorem, quæ Spiritui sancto relative doctores attribuunt. Non enim adversus eos, qui Filium, et Spiritum sanctum negabant, ita contenderent, ut eos confiteri cogerent, Deum rationis, aut sermonis, ac voluntatis expertem fuisse, nisi et Patrem mentem esse, et Filium λόγον, Spiritum vero sanctum voluntatem relative vellent dicere. Et quoniam, quantum est id, quod diligitur, tanta est et dilectio, sive voluntas; æqualis et ipsa Deo est, et eum exæquans, adeoque ejusdem cum eo substantiæ; quippe nullum Deo inest accidens; propterea et Deum confitemur Spiritum sanctum, consubstantialem, et coæternum Patri, ac Filio. Nunquam enim rationis, sermonisve, ac voluntatis expers fuit Deus. » Hæc Calecas; qui erudite voluntatem, sive, ut vulgo loquuntur, *volitionem* Dei seipsum amantis, ac volentis, esse Spiritum sanctum asserit, quatenus relative dicitur, ut intelligas non absolute voluntatem, seu voluntatis actionem, qua Deus aliquid vult, esse Spiritum sanctum; sicut intellectio, vel locutio, qua seipsum, aliaque omnia percipit Pater, non est Filius, sed illius locutionis terminus, hoc est ipsamet locutio, qua ab loquente oritur, et ad eum refertur. Eodem prorsus modo Spiritus sanctus amor est, vel dilectio, vel *volitio* a Patre, et Filio sese invicem amantibus, ac volentibus producta, ad eosque comparata.

XIV. Præclare hoc etiam Anselmus exposuit in Monologio [1], dum Spiritus sancti originem explicat, quam indidem illustrat, quod Pater et Filius, hoc est unus et summus « Spiritus, uterque pariter sui, et alterius meminit, et se, et alterum intelligit: et quoniam omnino idipsum est, quod amat, vel amatur in Patre, et quod in Filio; necesse est, ut pari amore uterque diligat se, et alterum. » Porro [2] « si se tantum diligit, quantum sui meminit, et se intelligit; tantum autem sui memor est, et intelligit se, quanta est ejus essentia, quod aliter esse non potest; profecto tantus est amor ejus, quantus ipse est. » Quare cum « summæ essentiæ plures esse non possint, » necesse est « Patrem, et Filium, et utriusque amorem unam esse summam essentiam. »

Atque idem Anselmus capite octavo et quadragesimo, posteriorem origine, ac ratione Spiritum esse sanctum, quam Filium, significat eo ipso, quod ex intelligentia, et memoria amor iste nascitur. Non enim « ideo sui memor est, aut se intelligit, quia se amat; sed ideo se amat, quia sui meminit, et se intelligit. Nulla enim res amatur sine ejus memoria, et intelligentia; et multa tenentur memoria, et intelliguntur, quæ non amantur. Patet igitur, amorem summi spiritus ex eo procedere, quia sui memor est, et se intelligit. »

Ex quo illud una declaratur, quod supra uberius enarravimus, quemadmodum a Patre Spiritus sanctus ἐμμέσως, id est *medio interjecto* processerit; scilicet quoniam amor, vel dilectio non aliter ab mente proficiscitur, quam per notitiam, ac verbum illud interius, quo res amanda cognoscitur, ut ab eodem, quem paulo ante laudavi, Emmanuele Caleca his verbis exponitur, quæ superioribus illis statim adtexuit. « (1) Ex quo sane et ea, quæ supra dicta sunt, simul apparent, quemadmodum Filius a Patre nullo interposito medio, sicut ex mente verbum; Spiritus vero sanctus a Patre, per Filium sicut voluntatis actio, et dilectio, vel amor per verbum ab mente procedit. Impossibile est enim velle, aut amare, nisi per verbum, et præeunte verbo. Unde merito ex verbo prodire dicitur. » Ex quo etiam concludit idem priorem origine esse Spiritu sancto Filium; quod generatio prior sit, quam προβολή. Ideo hæc interjectam habet generationem; generatio vero ἄμεσος est, *sine ullo medio*.

XV. Ex his, quæ toto hoc capite disputata sunt, ea summa conficitur, Spiritum sanctum ex Patris, et Filii communi voluntate procedere, atque ex amborum dilectione, cujus veluti fructus est, ac terminus. Neque vero ex eo sequitur liberam, et cujusmodi creatarum rerum est, istam ex voluntate processionem esse Spiritus sancti, sed naturalem, ac necessariam. Quod inter alios Gregorius Nyssenus indicat in primo libro adversus Eunomium; ubi ordinem illum, qui inter personas reperitur, non arbitrarium, et certo Dei consilio constitutum ostendit; sed naturalem, uti cum ab igne calor existit. « (2) Plurimum enim interest, *ait*, inter eorum finem, quæ ex propo-

(1) CALECAS. Ἐξ οὗ δὴ τὰ προειρημένα συναναφαίνεται· ὡς ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως, ὥσπερ ἐκ τοῦ νοῦ ὁ λόγος· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ· ὥσπερ ἡ θέλησις, καὶ ἡ ἀγάπη, καὶ ὁ ἔρως ἐκ τοῦ νοῦ διὰ τοῦ λόγου, καὶ προηγουμένου τοῦ λόγου. Ὅθεν καὶ εἰκότως ἐκ τοῦ λόγου προέρχεσθαι λέγεται.

(2) NYSS. 1. contra Eun. edit. Grets. pag. 107. Πλεῖστον γὰρ δήπου διενήνοχε τῶν τε ἐκ προβουλεύσεως, καὶ

[1] Cap. 49. et seq.

[2] Ibid. cap. 50.

sito, et deliberatione, et eorum, quæ sponte naturæ, ex naturali quadam necessitate proveniunt. Cognatus est igni calor, splendor radio, fluor aquæ, lapidi motus deorsum, et ejusmodi plura percenseri possunt. Si quis vero domum ædificavit, aut magistratum iniit, aut in mercaturam profectus est, aut aliquid aliud eorum, quæ ex deliberatione, et mediata præparatione suscipi solent, aggressus est; non licet proprie de eo dicere, rebus per illum actis cognatum ordinem inesse. Nam ex voluntate ejus, qui rem suscipit, et ex utilitate rei, quæ perficitur, ordo ab iis, qui singula agunt, inducitur. » Hæc Nyssenus, contra id, quod hæreticus scripserat, esse quemdam naturalem in personarum divinarum explicatione ordinem; quod nimirum, uti Patris opus esse Filium, ita Filii Spiritum sanctum, impie profiteretur. At Gregorius naturalem esse, minimeque liberum originis progressum, illic asseverat. De quo et nos superiore libro disseruimus, cum eam quæstionem explicaremus, ecquid Pater Filium, et uterque Spiritum sanctum voluntate produxerint. Nam et de Spiritu sancto peculiare ibi aliquid attigimus.

XVI. Illud vero postremo in dubitationem venire potest, an non modo ex voluntate, et per voluntatem procedat Spiritus sanctus, sed etiam per intellectum perinde, ac Filius; non tantum eo modo, qui *materialis*, et *realis* in scholis dicitur, quatenus reipsa idem sunt intellectus, ac voluntas in Deo, sed *formali*, ut vocant, et qui κατ' ἐπίνοιαν a græcis theologis appellatur. Inquirendi autem hæc esse causa justissima potest, quod antiquorum Patrum aliqui Spiritum sanctum sapientiam esse dixerunt, idque illi nomen tanquam personale tribuerunt, ut Irenæus libro 4. cap. 17. et dissertius cap. 37. « Quoniam autem, *inquit*, et Sapientia, quæ est Spiritus, erat apud Deum ante omnem constitutionem, per Salomonem ait, Deus sapientia fundavit terram; paravit autem cœlum prudentia; » et Theophilus Antiochenus, quemadmodum in primo libro, capite tertio jam dixisse memini; quod et apud Marium Victorinum occurrit. Quare cum sapientia mentis proprie sit fetus, ut in Verbo fieri cernimus; videtur etiam Spiritus sanctus paterna ex mente procedere. Verum Spiritus sanctus idcirco dici ab illis *sapientia* putandus est, quod ab illo sapientiæ donum in angelos, hominesque diffunditur perinde, atque λόγος ab nonnullis appellari propterea dicitur, ut superiore libro docuimus, quod λογικοὺς, id est *rationales* efficiat. Ita quoniam eximium illud, ac cœleste sapientiæ donum, qua donum est, et a Deo nobiscum singulari bonitate, et charitate communicatur, efficientiæ Spiritus sancti proprium est; ideo fons ipsæ sapientiæ, ut et donorum reliquorum, metonymice eodem illo vocabulo interdum afficitur. Possunt et aliæ causæ suppetere appellationis istius, velut quod sapientia, quæ donum Dei est, et humanæ, qualis erat in philosophis gentilibus, opponitur, cum amore Dei, et charitate conjungitur, uti S. Th. exponit [1]. Quare eodem jure sapientia nominatur Spiritus sanctus, quo amor, et charitas. Quod si naturam ipsam proprietatemque sapientiæ spectes; cum ad intellectum pertineat, et sit cognitio quædam; peculiaris est ejus appellatio Dei Filio, atque Verbo; Spiritui vero non nisi extrinsece, et, ut ita dicam, *causative*. Nam « Sapientia, ut idem S. Thomas asserit [2], quæ est donum, causam quidem habet in voluntate, scilicet charitatem; sed essentiam habet in intellectu. »

τῶν κατὰ τὸ αὐτόματον ἐκ φυσικῆς τινος ἀνάγκης ἀποβαινόντων τὸ πέρας. Συμφυής ἐστι τῷ πυρὶ ἡ θερμότης, καὶ ἡ λαμπηδὼν τῇ ἀκτῖνι, καὶ τὸ ῥέειν τῷ ὕδατι, καὶ τῷ λίθῳ ἡ ἐπὶ τὸ κάτω φωρὰ, καὶ πολλὰ τοιαῦτά ἐστιν εἰπεῖν. Εἰ δέ τις οἰκίαν ἐδομήσατο, ἢ μετῆλθεν ἀρχήν, ἢ ἐμπορίαν ἐστείλατο, ἢ ἄλλο τι τῶν ἐκ προβουλεύσεως, καὶ παρασκευῆς κατορθωμένων μετεχειρίσατο, οὐκ ἔστιν ἐπὶ τούτου κυρίως λέγει, ὅτι συμφυής τις τοῖς παρ' αὐτοῦ πεπραγμένοις ἔπεστι τάξις. Κατὰ γὰρ τὸ βούλημα τοῦ προαιρουμένου, καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον τοῦ ἐπιτελουμένου πράγματος ἡ τάξις παρὰ τῶν τὰ καθέκαστον ἐνεργούντων ἐπάγεται.

[1] S. Th. in 2. 2. q. 45. art. 4.

[2] Ead. qu. art. 2.

CAPUT TERTIUMDECIMUM.

Cur processio Spiritus sancti non sit generatio, et Spiritus ipse filius. Plerosque Patrum vetare istud inquirere, et quatenus id fas esse negant. Novem causæ ex antiquis Patribus allatæ, cur non sit generatio. Prima, quæ ex instituto et usu id ortum putat. Secunda, Filium non esse Spiritum sanctum, quod hic processione, generatione Filius oriatur. Tertia, quod ex ore procedat. Quarta, quod ab duobus procedat. Quinta, quod immediate non procedat a Patre. Explicatur proprietas illa Spiritus sancti a quibusdam tradita, quod cum Filio, vel cum *principio* existat. Richardi Victorini perplexa ratio, quæ sexta numeratur. Septima Petri Abaelardi, quod Filius ex Patris substantia oritur, non Spiritus sanctus, rejicitur, ac damnatur a Bernardo. Spiritum sanctum ex Patris esse substantia. Octava Augustini, quia Spiritus sanctus procedit, ut datus, non ut natus, illustratur. Nona ejusdem haud satis accurata.

I. Spiritum sanctum a Patre, Filioque sic procedere, ut non extrinsecus factus, sed ex interiore substantia productus existat, satis est a nobis, ut potuimus, explicatum. Nunc illud investigandum est, cur non et ipse sit, appelleturque Filius. Hoc enim consectarium videtur illius originis, quæ οὐσιώδης, et *substantialis* dicitur; ut quidquid ab altero ex ipsius substantia oritur, gigni ab illo putetur. Atque hoc præsertim argumento hæretici usi sunt illi, qui Spiritus sancti divinitatem labefactare studuerunt, asserentes, nisi factus, et creatus a Deo ponatur Spiritus, evitari non posse, quin sit habendus filius: «(1) Si creatura non est, aiunt illi apud Athanasium, neque unus ex angelis, sed a Patre procedit; igitur et ipse filius est, et duo sunt fratres, nimirum ille ipse Spiritus, et Verbum. Quod si frater est, quinam unigenitus est Verbum? Aut quomodo non erunt æquales; curve alter post Patrem genitus est, iste vero post Filium nominatur? Quomodo etiam, si ex Patre est, non et ipse genitus esse dicitur, nec filius est, sed simpliciter Spiritus sanctus? Jam si est Filii Spiritus, avus ergo Pater erit Spiritus sancti. » Pari protervia Catholicis Maximinus Arianus insultat apud Augustinum [1]: « Cum enim et Spiritum sanctum, *inquit*, de substantia Patris esse dicatis, si Filius ex substantia Dei Patris est, de substantia Patris et Spiritus sanctus, cur unus filius est, et alius non est filius? Quid Spiritus vobis deliquit, cum ex eadem sit substantia, cum æqualis sit Filio, ut dicitis? » Vide et Didymum in calce operis de Spiritu sancto, idem argumentum exponentem; et Naz. Orat. 37 [2]. Basilius vero [3] dubitandi causam haud paulo vehementiorem ostendit, cum ex hæretici persona sic inquirit, « (2) cur non filius sit Filii Spiritus sanctus, cum illius sit imago, uti Patris est imago Filius? » Ac non solum *imago* Filii, sed *verbum* etiam ejus appellatur a nonnullis Patribus, etsi minus hoc, quam illud frequenter; quod supra quarto capite demonstravimus. Quamobrem nihil omnino processioni Spiritus sancti deesse videtur, quominus vera, proprieque dicta sit generatio, adeoque filius sit etiam Spiritus idem; quoniam ea generationis est conditio, ut sit origo substantialis, hoc est rei ex alterius substantia productæ, quæ sit ei natura, substantiaque similis, ut accurate libro superiore capite octavo disputavimus.

II. Nihilominus filium neque dici, neque esse Spiritum sanctum, neque ea productione, quæ generatio sit, originem habere, catholica sine ulla controversia fides docet, cum Scriptura et unum in Trinitate Filium, et eumdem unigenitum appellet. Sed propter rei subtilitatem, et secundæ præsertim, obscuritatem processionis, cujus nullam in creatis rebus similitudinem tenemus, difficile est ista discernere. Quare sæpe, ac diligenter hoc adversus Arianos, et Anomœos commendant veteres, Spiritum sanctum neque fratrem esse Patris, aut Filii, nec illius nepotem, neque alterius, aut utriusque filium. « (3) Furor est vel om-

(1) ATHAN. ad Serap. pag. 356. Εἰ μὴ κτίσμα ἐστὶ, μηδὲ τῶν ἀγγέλων εἷς ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οὐκοῦν Υἱός ἐστι καὶ αὐτός, καὶ δύο ἀδελφοί εἰσιν, αὐτός τε καὶ ὁ Λόγος. Καὶ εἰ ἀδελφός ἐστι, πῶς μονογενὴς ὁ Λόγος; ἢ πῶς οὐκ ἴσοι; ἀλλ' ὁ μὲν κατὰ τὸν Πατέρα γεγέννηται, τὸ δὲ, μετὰ τὸν Υἱὸν ὀνομάζεται; πῶς δὲ εἰ ἐκ τοῦ Πατρός ἐστιν, οὐ λέγεται, καὶ αὐτὸ γεγεννῆσθαι ἢ ὅτι Υἱός ἐστιν, ἀλλ' ἁπλῶς Πνεῦμα ἅγιον; εἰ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐστι Πνεῦμα, οὐκοῦν πάππος ἐστὶν ὁ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος, Vide et tomo 2. in epist. ad Serap. pag. 26.

(2) BASIL. Ἀλλὰ λέγεις· εἰ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ὁ Υἱὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, διὰ τί μὴ Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἴρηται;

(3) ATHAN. tom. 1. epist. ad Serap. pag. 357. Μανία ἄρα κἂν ὅλως ἐνθυμεῖσθαι, καὶ λέγειν, ἐπὶ μὲν Υἱοῦ

[1] Tom. 6. lib. 1. con. Maxim. — [2] Nazian. Orat. 33. p. 596.

[3] Lib. 5. con. Eun. p. 120. C.

nino cogitare, aut dicere (Athanasii verba sunt) de Filio, eum alicujus esse fratrem, aut Patri avi nomen imponere. Non enim in Scripturis filius nominatus est Spiritus, ne frater esse putetur; neque filius Filii, ne Pater esse avus existimetur. Sed Filius Patris filius, et Spiritus Patris Filii dictus est spiritus; atque ita sanctæ Trinitatis una divinitas est, et fides. » Sic Epiphanius non uno in loco cavit, velut Hæresi quarta et septuagesima [1], et in Ancorato. Augustinus libro de Fide et symbolo [2] : « Servant tamen (Scripturæ sacræ) ut non genitum Spiritum sanctum, tamquam Filium de Patre prædicent; unicus enim est Christus; neque de Filio, tanquam nepotem summi Patris; nec tamen id, quod est, nulli debere, sed Patri, ex quo omnia, ne duo constituanus principia sine principio. » Vide et Gregorium Nazianzenum, præsertim Oratione septima et tricesima [3], quæ est de Spiritu sancto.

Hoc igitur in disputationema dducitur modo: quæ sit ratio, propter quam Spiritus sancti processio minime dicenda generatio sit, neque filius ille nominetur; si tamen ea res vel in quæstionem deduci, vel humana comprehendi cogitatione, aut explicari oratione debet. Terrent enim nos veterum aliqui, qui rem tantam indagare velle, aut supra simplicem credulitatem assurgere, temeritatis, ac sacrilegii esse putant; adeoque nullam omnino causam afferri posse sentiunt.

III. Athanasius imprimis paulo post illa, quæ citavimus, verba, « (1) Sufficit, *inquit*, hoc nosse, Spiritum sanctum non esse creaturam, neque inter opera numerari. Nihil enim alienum Trinitati commiscetur; sed indivisa est, sibique similis. Hæc sufficiunt fidelibus, hucusque humana pertingit cognitio; hucusque cum ventum est, Cherubim pennis obvelant faciem ejus. Qui autem plura istis inquirit, et perscrutari cupit, male obtemperat dicenti : Ne nimium sis sapiens, ne obstupescas. Nam quæ fide tradita sunt, hæc non humana sapientia, sed auditu fidei percipienda sunt. Quæ enim oratio pro merito possit ea declarare, quæ creatam naturam superant? aut quis auditus omnino intelligere potest ea, quæ nec audire fas est hominibus, nec eloqui?» Sic Basilius « (2) modum processionis illius inexplicabilem » esse dicit. « (3) Nam si rationem inquiris, ait Gregorius Nazianzenus [4], quid iis relinques, quos solos cognoscere invicem, et a se ipsis cognosci Scriptura testatur; aut iis etiam nostrum, qui postea divinitus illuminabuntur? » Sed et Basilius idem in oratione contra Sabellianos : « (4) Filius a Patre per generationem; Spiritus vero ex Deo modo arcano, et ineffabili. » Qui et paulo ante (5) superbos hæreticos importunius instantes, quærentesque, cujusmodi tandem esset illa processio Spiritus sancti, cum neque ἀγέννητος sit, neque γεννητός, ea ratione compescit, quod, cum tam multa ignoremus eorum, quæ ante nos sita sunt, sine ullo pudore illic inscitiam nostram fateri debeamus.

Quibus consentaneum est illud Cyrilli, qui in Paschali duodecima, simplici nos credulitate contentos inquirere ultra prohibet : « (6) Accede, *inquit*, per fidem; esse quidem, et existere, et universis dominari, assentiens, et agnoscens; ultra hos vero veluti terminos hu-

ἀδελφὸν, ἐπὶ δὲ Πατρὸς τὸ πάππος ὄνομα. Οὐδὲ γὰρ ὠνομάσθη ἐν ταῖς γραφαῖς Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, ἵνα μὴ ἀδελφὸς νομισθῇ· οὐδὲ Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, ἵνα μὴ πάππος νοοῖτο ὁ Πατήρ. Ἀλλὰ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱος, τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα εἴρηται. Καὶ οὕτω τῆς ἁγίας Τριάδος μία ἡ θεότης, καὶ πίστις ἐστίν.

(1) ATHAN. Ἀρκεῖ γινώσκειν ὅτι μὴ κτίσμα ἐστι τὸ Πνεῦμα, μηδὲ τοῖς ποιήμασι συναριθμεῖται. Οὐ γὰρ ἀλλότριον ἐπιμίγνυται τῇ Τριάδι, ἀλλ' ἀδιαίρετός ἐστι καὶ ὁμοία ἑαυτῇ. Ἀρκεῖ ταῦτα τοῖς πιστοῖς. Μέχρι τούτων ἐν ἀνθρώποις ἡ γνώσις φθάνει. Ἕως τούτων τὰ Χερουβὶμ καλύπτει ταῖς πτέρυξιν. Ὁ δὲ περιττὰ τούτων ζητῶν, καὶ θέλων ἐρευνᾷν, παρακούει τοῦ λέγοντος· μὴ σοφίζου πολλὰ, ἵνα μὴ ἐκπλαγῇς· τὰ γὰρ πίστει παραδοθέντα ταῦτα οὐκ ἐν ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ· ἀλλ' ἐν ἀκοῇ πίστεως διανοεῖσθαι πρέπει. Ποῖος γὰρ ὁ λόγος ἐπαξίως διερμηνεῦσαι δυνήσεται τὰ ὑπὲρ τὴν γεννητὴν ὄντα φύσιν; ἢ ποία τις ὅλως ἀκοὴ συνιέναι δύναται, ἃ μὴ ἔξεστιν ἀνθρώποις μήτε ἀκούειν, μήτε λαλεῖν;

(2) BASIL. lib. de Sp. S. cap. 18. Τῆς μὲν οἰκειότητος δηλουμένης ἐντεῦθεν· τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀῤῥήτου φυλασσομένου.

(3) GREGOR. Nazianz. Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς, τί καταλείψεις τοῖς μόνοις γινώσκειν ἄλληλα, καὶ γινώσκεσθαι ὑπ' ἀλλήλων μαρτυρομένοις, ἢ καὶ ἡμῶν τοῖς ἐκεῖθεν ἐλλαμφθησομένοις ὕστερον.

(4) BASIL. Ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς· τὸ δὲ Πνεῦμα ἀῤῥήτως ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(5) BASIL. ibid. Εἰ δὲ πολλὰ ἀγνοεῖς, καὶ μυριοπλάσια τῶν ἐγνωσμένων ἐστὶ τὰ ἀγνοούμενα, τί οὐχὶ μετὰ πάντων καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἀκίνδυνον ἄγνοιαν ἀναπαισχύντως ὁμολογεῖς;

(6) CYRIL. Paschali epist. 12. pag. 147. editionis Schotti. Πρόσιθι διὰ πίστεως, ὅτι μὲν ἔστι, καὶ ἀπάρχει, καὶ τῶν ὅλων κρατεῖ, συναινῶν τε, καὶ συντιθέμενος· ἐπέκεινα δὲ ὥσπερ τῶν τῆς ἀνθρωπότητος μέτρων ἰέναι τὸν νοῦν σωφρόνως οὐκ ἐφιείς.

[1] Num. 12. — [2] Cap. 9. Tom. 3. — [3] Pag. 597. — [4] Orat. 23. pag. 422.

manæ facultati constitutos mentem progredi, ut moderatum hominem decet, minime permittens. » Quippe ut idem alio in loco scribit, « (1) quæ nostram intelligentiam, et sapientiam superant nullo modo curiositate, sed fide sola veneranda sunt. »

Damascenus, cum solum Filium dixisset esse genitum, ut qui paterna e substantia proddierit, de Spiritu mox, « (2) Et solum, *inquit*, Spiritum sanctum, qui procedit e substantia Patris, non genitum, sed procedentem, ita docente Scriptura sacra; adeo ut modus ille generationis, et processionis comprehendi nequeat. » Quin sequenti capite longe apertius : « (3) Et generationis quidem, ac processionis esse aliquod discrimen, didicimus; at quis sit discriminis modus, nequaquam didicimus. » Quod et Nicetas amplectitur [1].

IV. Non dissimilis est Augustini [2] moderatio, qui in tertio contra Maximinum Arianum, capite quarto decimo, sciscitanti illi, cur, cum de substantia Patris ambo sint, « unus filius sit, et alius non sit filius; » nihil præter hoc respondet, « Ecce respondeo, sive capias, sive non capias. De Patre est Filius; de Patre est Spiritus sanctus; sed ille genitus, iste procedens. Ideo ille filius est Patris, de quo est genitus; iste autem spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. » Ac subinde : « Quid autem inter nasci, et procedere intersit, de illa excellentissima natura loquens, explicare quis potest? Non omne, quod procedit, nascitur; quamvis omne procedat, quod nascitur. Sicut non omne, quod bipes est, homo est, quamvis bipes sit omnis, qui homo est. Hæc scio. Distinguere autem inter illam generationem, et hanc processionem, nescio, non valeo, non sufficio. » Vide et quintumdecimum ejus de Trinitate librum, capite septimo et vicesimo, et tractatum 99. in Joannem.

Verum non sic ea veterum interpretanda cautio est, quasi nulla omnino, pro humano captu, investigari ratio possit; aut ea de re disputare sit nefas, ac, præter simplicem credulitatem, nihil ad illam illustrandam afferre quemquam oporteat. Sed hoc unum evitandum esse significant, ne nos liquido ista percipi, comprehendique putemus posse; quod ipsum et in Filii tractanda generatione suo loco demonstravimus. Atque ita Cyrillus in Paschali duodecima, qui hanc ipsam generationem ne angelis quidem cognitam esse dicit. Nihil itaque nos prohibet, quin consentaneum aliquid, ac probabile reperiamus, siquidem possumus, quod explicandæ, et utcumque patefaciendæ rei tantæ serviat. Nam et veteres iidem illi, qui ab inquirenda ejusmodi ratione deterrere videntur, non solum causam aliquam interdum afferunt, propter quam « et Filius nascendo procedit, et Spiritus sanctus procedendo non nascitur, » ut auctor libri de Speculo loquitur [3]; sed eam variam etiam adducunt, ac multiplicem. Ut de recentioribus e Schola theologis nihil hoc loco dicam, qui in hac quæstione, quam merito abstrusissimam, difficillimamque judicant, tanta dissensione versantur, vix ut unus cum alterius opinione congruat. Sed ut, his prætermissis, antiquorum tantummodo placita referamus, omnis quæ in illorum scriptis rationum varietas continetur, ad decem fere capita revocari potest, quæ hoc ordine percensebimus.

V. Primo itaque loco commemorandi sunt illi, qui cur Spiritus sanctus filius dici non debeat, non originis proprietati, sed usui, et instituto quodammodo tribuunt, tanquam alioquin ex sese filius appellari potuerit. Basilius in quinto contra Eunomium præ se aliquid ejusmodi ferre videtur. Cum enim inquireret, quare Spiritus non sit Filii filius; causam ita reddit : « (4) Non quia non est ex Deo per Filium, sed ut ne Trinitas infinita multitudo putetur, ac filios ex filiis, ut in hominibus usuvenit, eam habere suspicetur aliquis. » Tum instat rursus ipse sibi, « cur, cum imago

(1) Idem Pasch. 8. pag. 90. Τὰ γὰρ ὑπὲρ νοῦν, καὶ σύνεσιν τὴν ἐν ἡμῖν, περιεργία μὲν οὐδαμῶς, πίστει δὲ μόνῃ θαυμάζεται. Vide Chrys. hom. 72. de Sp. S. tom. 6. Savil. pag. 730. et Athan. tom. 2. pag. 28.

(2) Damasc. lib. 1. cap. 9. Καὶ μόνον τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευτὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον· οὕτω τῆς θείας διδασκούσης γραφῆς, τοῦ τρόπου τῆς γεννήσεως, καὶ τῆς ἐκπορεύσεως ἀκαταλήπτου ὑπάρχοντος.

(3) Idem cap. 10. Καὶ ὅτι μὲν ἔστι διαφορὰ γεννήσεως, καὶ ἐκπορεύσεως μεμαθήκαμεν· τίς δὲ ὁ τρόπος τῆς διαφορᾶς, οὐδαμῶς.

(4) Basil. 5. contra Eunom. pag. 120. Ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Ἀλλ' ἵνα ἡ Τριὰς μὴ νομισθῇ πλῆθος ἄπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Ἀλλὰ λέγεις· εἰ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ὁ Υἱὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, διὰ τί μὴ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα εἴρηται;

[1] Lib. 3. Thes. cap. 10. — [2] Tom. 6. Vide et Append. Tom. 9. Tract. 6. de Spec. cap. 27.

[3] Append. Tomi 9. Aug. cap. 27.

sit Patris Filius, Filii Spiritus sanctus, non hic filius sit Filii. » Ad quod ille respondens, (1) primum hæreticum redarguit, qui Filii appellatione indignum esse velit Spiritum illum, cujus beneficio filii Dei appellantur ceteri. Sed insistenti demum, cur ergo Filii nomine careat, exceptione sic occurrit; cur item, cum adoptivi per eum plures fiant filii, non et ipse adoptivus dicatur filius? Ac postremo rationem hanc affert; idcirco non vocari Filium in sacris litteris, « (2) quod, si ita nominaret, Trinitatem deitatis in suspicionem multitudinis apud audientes homines adduxisset. Facile enim esset opinari, si filius e Filio natus sit, etiam ab isto alium esse genitum, et ad hoc rursus alterum, et ita plures deinceps esse genitos. » Ob id Apostolum ait, cum Spiritum a Deo esse doceret, Filii abstinuisse vocabulo, ut et Pater unicus, et singularis in Trinitate Filius intelligatur. Quem Basilii locum notavit Bessario capite 6. libri Dogmatici [1]; et adversus Græcorum errorem magnum pondus habere docuit.

Didymus quoque [2], cum hoc hæreticorum argumentum adduxisset, « Si Spiritus sanctus creatus non est, aut frater est Dei Patris, aut patruus est unigeniti Jesu Christi, aut filius Christi est, aut nepos Dei Patris, aut ipse filius Dei est, et jam non erit unigenitus Dominus Jesus Christus, cum alterum fratrem habeat, » nullam aliam differentiæ utriusque nominis rationem affert, quam Scripturæ auctoritatem : « Cum igitur, *inquit*, sancta Scriptura amplius de Trinitate non dicat, nisi Deum patrem esse Salvatoris, et Filium generatum esse a Patre, hoc tantummodo debemus sentire, quod scriptum est. »

(3) VI. Theodoretus præterea Dialogo tertio, Spiritum propterea neque genitum appellari, neque filium ait, tametsi ex Deo Patre sit perinde, ac Filius, quod nusquam id sacris litteris proditum fuerit. Nec abludit Isidorus Hispalensis in septimo Originum, cum ita scribit: « Spiritus sanctus ideo non dicitur genitus, ne duo in Trinitate filii suspicentur. Ideo non prædicatur ingenitus, ne duo patres in ipsa Trinitate credantur. » Quæ Rhabanus in primum de Universo transtulit [3]. Quasi sola appellatio, non autem procedendi proprietas ipsa discrimen faciat, plane eo modo, quo de personæ vocabulo sensit Augustinus [4], magis usu quodam ac veluti pacto, et instituto, quam notionis ejus conditione factum esse, ut ad id, quod in divinitate proprium est, significandum adhiberetur potius, quam commune; cum hoc alioqui declarare posset non minus, quam illud, ut in quarto libro disputavimus [5]. Quin Augustinus idem alio in loco existimasse videtur, Filium alium potuisse generare filium. Sic enim contra Maximinum Arianum disserit [6]: « Absit autem, ut, quomodo putas, ideo sit potentior Pater Filio, quia creatorem genuit Pater, Filius autem non genuit creatorem. Neque enim non potuit; sed non oportuit. Immoderata enim esset divina generatio, si genitus filius nepotem gigneret Patri, quia et ipse nepos, nisi avo suo pronepotem gigneret, secundum vestram mirabilem sententiam, impotens diceretur, etc. » Sed hæc Patrum illorum dicta benigne par est interpretari, non ut Spiritum sanctum eadem processione, qua Filius existit, produci putaverint, sed quod veram ac nativam utriusque differentiam humani capere ingenii tenuitas non possit, eo solo genere contenti responsionis esse maluerunt, quo hæreticorum inanem, ac temerariam interrogationem eluderent. Neque enim ignorabant, diversam esse productionem illam, quæ generatio dicitur, ab ea, quæ ἐκπόρευσις vocatur, etsi discrimen ambarum haud satis cognoscerent.

Quocirca causam hanc nonnulli distinctius reddiderunt, cur Spiritus sanctus non sit filius, Verbum autem et filius sit, et unigenitus; quod hic generatione, ille processione a Patre prodeat. Sed non ultra progressi sunt,

(1) Ibid. Ἐπεὶ οὖν ἀνάξιόν σοι φαίνεται τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, ὡς ἀλλότριον Υἱοῦ, καὶ Πατρὸς, σκέψαι πῶς υἱοὺς ἀπεργάζεται τοὺς ἁγιαζομένους. Εἰ οὐ διὰ τοῦ Πνεύματος υἱὸς Θεοῦ, πῶς τὸ Πνεῦμα ξένον υἱότητος;

(2) Ibid. Λέγομεν οὖν ὅτι τὸ εἰπεῖν Υἱὸν ἐξ Υἱοῦ, τὴν Τριάδα τῆς θεότητος εἰς πλήθους ὑποψίαν προσῆγεν ἀνθρώποις ἀκούσασιν· ἕτοιμον γὰρ ἦν ὑπολαβεῖν ὡς εἴπερ Υἱὸς ἐξ Υἱοῦ γεγέννηται, καὶ ἐκ τούτου πάλιν ἕτερος ἂν εἴη γεγεννημένος, καὶ πάλιν ἄλλος, καὶ ἐπὶ πλῆθος ἐξῆς.

(3) Theodor. Ὀρθοδ. Ἐπειδὴ τοίνυν συνομολογοῦμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς εἶναι καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα, τολμήσαις ἄν ποτε Υἱὸν ὀνομάσαι τὸ πανάγιον Πνεῦμα; Ἔρα. Οὐδαμῶς. Ὀρθο. Διὰ τί; Ἔρα. Ἐπειδήπερ οὐχ εὑρίσκω τόδε τὸ ὄνομα παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ. Ὀρθ. Ἀλλὰ γεγεννημένον; Ἔρα. Οὐδὲ τοῦτο. Ὀρθ. Τοῦ δὲ χάριν; Ἔρα. Οὐκ ἐδιδάχθην οὐδὲ τοῦτο, παρὰ τῆς θείας γραφῆς.

[1] In Sess. 25. Conc. Flor. — [2] In fine operis de Sp. S. — [3] Cap. 3. — [4] Lib. 7. de Trin. c. 4. — [5] Cap. 10. — [6] Tom. 6. lib. 3. con. Max. c. 12.

ut utriusque proprietatem originis explicarent.

VII. Igitur secundo loco memorandi sunt ii Patres, qui productionum ambarum discrimen universe tantum, ac solis earum nominatis vocabulis expresserunt, omisso eo, quid sit, in quo diversitas illa consistat. Gregorius Nazianzenus Oratione nona et tricesima, quæ est in sancta lumina, «(1) Spiritus, *inquit*, sanctus vere est spiritus, procedens quidem ex Patre, non tamen Filii more; neque enim generatione, sed processione.» Et Oratione vicesima tertia, «(2) Proprium est, *inquit*, Patris quidem, ut sit ingenitus; Filii, quod genitus; Spiritus sancti, quod procedat. Quod si modum requiris, quid iis relicturus es, quos solos mutuo se cognoscere, atque a se mutuo cognosci Scriptura testatur?»

Atque in tricesima septima, quæ est de sancto Spiritu[1], luculentam ea de re orationem explicat. Cum enim inter τὸ ἀγέννητον, et τὸ γεννητὸν medium esse dixisset τὸ ἐκπορευτόν, quæ proprietas est personæ tertiæ, ita deinde quærit: «(3) Quæ est igitur hæc processio? inquies. Dic tu, quid sit Ingenitum in Patre, et ego Filii generationem, et Spiritus processionem explicare aggrediar, ut insaniamus ambo in Dei mysteria oculos injicientes, idque qui tandem? Nempe ii, qui nec ea, quæ ante pedes sunt, scire possumus.» Tum, paucis interjectis: «(4) Quid ergo est, inquiunt, quod Spiritui deest, ad hoc, ut sit filius? Nisi enim aliquid deesset, filius esset. Deesse nihil dicimus. Non enim Deo quidquam deest. Verum manifestationis, ut ita dicam, mutuæque eorum habitudinis differentia, diversa quoque ipsis nomina procreavit. Neque enim Filio aliquid deest ad hoc, ut sit pater; (nec enim defectus est filiatio) nec propterea tamen pater est. Alioqui eadem ratione Patri aliquid deerit ad hoc, ut sit filius. Nec enim Pater filius est. Sed hæc defectum proculdubio non arguunt, nec essentiæ submissionem; quin potius ex his verbis, quod genitus non sit, et quod genitus, et quod procedat, hoc effectum est, ut alius Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus appelletur.

Sic auctor Expositionis fidei, quæ Justino adscribitur: «(5) Eamdem quoque notionem et et de Spiritu sancto tenemus. Nam sicut Filius ex Patre, ita et Spiritus; excepto, quod existentiæ modo differentia quædam intercedit. Nam ille lumen de lumine per generationem eluxit; hic vero lumen et ipse de lumine, non tamen per generationem, sed processione prodiit.»

Fulgentius in libro de fide ad Petrum diaconum[2], «Quia igitur aliud est genuisse, quam natum esse, aliudque est procedere, quam genuisse, vel natum esse; manifestum est, quoniam alius est Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus.»

Sic Isaac ex Judæo Christianus, antiquus scriptor in libro Fidei, singularum personarum proprietates diligenter exponens, Spiritum sanctum eo solo a duobus discerni reliquis ait, «quod nec factus, nec genitus, sed innatus ex Patre est. In his ergo tribus hæc sunt proprietatis; quia nec factus, nec genitus, nec natus est; sed ex aliquo, hoc est ex Patre.» Quam illius sententiam refert Gennadius in Catalogo scriptorum sacrorum[3]. Sic Epiphanius in Ancorato nullam aliam causam reddit, nisi vocabulum ipsum τῆς ἐκπορεύσεως.

VIII. Tertio loco recensendi sunt, qui distinctius aliquid expromentes, cujus gratia Spiritus sanctus minime sit filius, vel, quod idem est, ejus processio non sit generatio; rationem hanc reddunt, quod Spiritus sanctus ex ore procedat; idque χαρακτηριστικὸν ejus esse volunt.

(1) NAZIANZ. pag. 630. Πνεῦμα ἅγιον ἀληθῶς Πνεῦμα, προϊὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχ υἱικῶς δέ· οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς.

(2) Idem. pag. 422. Ἴδιον δὲ Πατρὸς μὲν ἡ ἀγεννησία· Υἱοῦ δὲ ἡ γέννησις· Πνεύματος δὲ, ἡ ἔκπεψις. Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς, τί λείψεις τοῖς μόνοις γινώσκειν ἀλλήλα, καὶ γινώσκεσθαι ὑπ' ἀλλήλων μαρτυρουμένοις;

(3) Idem: Τίς οὖν ἡ ἐκπόρευσις; εἰπὲ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρὸς, κἀγὼ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω, καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος· καὶ παραληρήσομεν ἄμφω εἰς Θεοῦ μυστήρια παρακύπτοντες. Καὶ ταῦτα τίνες; οἱ μηδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδέναι δυνάμενοι.

(4) Ibidem: Τί οὖν ἐστι, φησίν, ὃ λείπει τῷ Πνεύματι, πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; εἰ γὰρ μὴ λείπον τι ἦν, Υἱὸς ἂν ἦν. Οὐ λείπειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ ἐλλιπὴς Θεός. Τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκε. Οὐδὲ γὰρ τῷ Υἱῷ λείπει πρὸς τὸ εἶναι Πατέρα· οὐδὲ γὰρ ἔλλειψις ἡ υἱότης· ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο Πατήρ. Ἢ οὕτω γε καὶ Πατρὶ λείψει τι πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν· οὐ γὰρ Υἱὸς ὁ Πατήρ. Ἀλλ' οὐκ ἐλλείψεως ταῦτα πεθεν, οὐδὲ τῆς κατ' οὐσίαν ὑφέσεως· αὐτὸ δὲ τὸ μὴ γεγεννῆσθαι, καὶ τὸ γεγεννῆσθαι, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸν μὲν, Πατέρα, τὸν δὲ Υἱὸν, τὸν δὲ, τοῦθ' ὅπερ λέγεται, Πνεῦμα ἅγιον προσηγόρευσεν.

(5) JUSTINUS. Τὴν αὐτὴν δὲ γνῶσιν καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατέχομεν, ὅτι ὥσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα· πλήν γε δὴ τῷ τρόπῳ τῆς ὑπάρξεως διείσει. Ὁ μὲν γὰρ φῶς ἐκ φωτὸς γεννητῶς ἐξέλαμψε· τὸ δὲ φῶς μὲν ἐκ φωτὸς καὶ αὐτὸ, οὐ μὲν γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς προῆλθεν.

[1] Pag. 596. Vide et Orat. 35. p. 563.

[2] Cap. 1. — [3] Cap. 26.

Habet hoc præ ceteris Basilius in quinto adversus Eunomium, cujus eximia sunt verba, et hoc loco memoranda. « (1) Neque enim ad cognoscendum, *inquit*, ex Deo esse Spiritum, minus quid habituri eramus, cum oris spiritum audiremus. Sufficit enim nomen ipsius ad significandam existentiam ejus ex Deo. Neque enim Filius, nec generatio Deitatis proprium est; sed ex humana ductum similitudine, ex qua etiam sumpta est spiritus appellatio. Hac ergo in Dei Spiritu divina Scriptura usa est, aliter hoc, quod ex Deo est, esse declarans; quoniam non oportebat eadem hunc explicare similitudine, uti dictum est. » Ac subinde. « Gignit Deus, non perinde ut homo; gignit autem vere, et quod gignitur, edit ex se verbum, non utique humanum; edit autem revera verbum ex seipso, et emittit Spiritum per os, non humano modo, quandoquidem neque os Dei corporeum est; ex ipso autem Spiritus, non aliunde. »

Præter hoc alia tam ejusdem Basilii, quam aliorum Patrum testimonia supra descripsimus[1]; quæ proprietatem illius processionis eo solo definiunt, quod ex ore prodierit Spiritus sanctus, ex quo flatus, et halitus similitudine declarari illius origo consuevit, ut proxime antecedenti capite disseruimus. Sed nondum liquido satis processionis illius proprietas constat, nisi quid oris ista similitudo velit, explanatius, uberiusque demonstrent, quod plerique non faciunt.

IX. Igitur quarta est illorum ratio, et ea quidem enucleatior, qui propterea non esse filium aiunt, nec generari Spiritum, quod non ab solo Patre, sed ab eo simul, ac Filio procedat. Nam Filium idcirco dici, ac generari putant, quod *solus*, et *unigeniti more*, hoc est μόνος, et μονογενῶς oriatur a Patre. Ita Basilius imprimis[2], et ejus frater Nyssenus Gregorius[3], quorum sententias attulimus, illustravimusque capite nono. Hi enim solo hoc discrimine Filium a Spiritu sancto dicerni, et hypostaticis iisce notis personas illorum constitui censent. Epiphanius item in Ancorato, (2) hæreticorum cavillationi isti, qua, ut supra memini, Spiritum sanctum Filii appellatione censendum esse dicebant, siquidem existat e Patre, non aliud objicit, quam Filium a Deo appellari eum, qui ex se ortus sit; Spiritum sanctum, qui ex ambobus. Augustinus vero eam ipsam dissertius explicat in quintodecimo de Trinitate[4]: «Quomodo ergo non absurdissime, *inquit*, filius diceretur amborum, cum, sicut Filio præstat essentiam, sine initio temporis, sine ulla mutabilitate naturæ de Patre generatio; ita Spiritui sancto præstet essentiam, sine ullo initio temporis, sine ulla mutabilitate naturæ de utroque processio?» Et in sequenti capite, postquam exposuit, quemadmodum a quo habet Filius, ut sit, ab eo etiam habeat, ut producat Spiritum sanctum, ista subjicit: «Hic utcumque etiam illud intelligitur, quantum a talibus, quales nos sumus, intelligi potest, cur non dicatur natus esse, sed potius procedere Spiritus sanctus; quoniam, si et ipse Filius diceretur, amborum utique filius diceretur, quod absurdissimum est. Filius quippe nullus est duorum, nisi patris, et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem, et Deum Filium aliquid tale suspicemur; quia nec filius hominum simul ex matre et patre procedit; sed cum in matrem procedit ex patre, non tunc procedit ex matre; et cum in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex patre. Spiritus autem sanctus non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam; sed simul de utroque procedit, quamvis hoc Pater Filio dederit, ut quemadmodum de se, ita de illo quoque procedat. » Quem locum auctor opusculi de Trinitate et unitate Dei[5] transtulit in caput libri tertium. Eamdem rationem reddit et in tertio libro contra Maximinum Augustinus[6].

(1) Basil. 5. contra Eun. pag. 122. Οὐδὲ γὰρ ἔλαττόν τι ἔξειν ἐμέλλομεν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ Πνεῦμα ὑπάρχον ἐκ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες. Ἱκανὸν γὰρ αὐτὸ τὸ ὄνομα τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν ἐκ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ Υἱὸς, οὐδ' ἡ γέννησις ἴδιον θεότητος, ἀλλ' ἐξ ἀνθρωπίνης ὁμοιώσεως ἀνῆκται. Ὁμοίωσις δὲ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος πρόσρησις. Ταύτῃ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἡ θεία γραφὴ κέχρηται, ἑτέρως τὸ ἐκ Θεοῦ παραστήσασα· ἐπειδή περ οὐκ ἐχρῆν διὰ τῆς αὐτῆς ὁμοιώσεως καὶ τοῦτο δηλοῦν, ὥσπερ εἴρηται.

Ac paulo post : Γεννᾷ Θεὸς οὐχ ὡς ἄνθρωπος· γεννᾷ δὲ ἀληθινῶς, καὶ τὸ γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνει Λόγον, οὐκ ἀνθρώπινον, ἐκφαίνει δὲ Λόγον ἀληθῶς ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ἐκπέμπει Πνεῦμα διὰ στόματος, οὐχ οἷον ἀνθρωπίνως, ἐπεὶ μηδὲ στόμα Θεοῦ σωματικὸν, ἐξ αὐτοῦ γε τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐχ ἑτέρωθεν.

(2) Epiph. in Ancor. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· οὐκοῦν φαμὲν δύο εἶναι υἱοὺς· καὶ πῶς μονογενής; μενοῦν γε σὺ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; εἰ γὰρ Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων, ἃ μόνον πίστει νοούμενα ὑπὸ τῶν ἁγίων, etc.

[1] Cap. 2. — [2] Epist. 43. — [3] Lib. 1. con. Eun. edit. Gret. p. 79.

[4] Cap. 26. et tr. 99. in Joan. — [5] Tom. 4. Aug. in Append. — [6] Cap. 14. Tom. 6.

X. Paschasius diaconus libro primo de Spiritu sancto [1] non aliter sentit. Sic enim scribit: « Quid est autem, quod ex Deo Patre nasci Filius dicitur, et Spiritus sanctus procedere significatur? Si requiras, quid inter nascentem, et procedentem distet; evidenter hoc interest, quia iste ex uno nascitur, ille ex utroque progreditur; » quem locum Rathramnus monachus citat in secundo libro adversus Græcos.

Isidorus itidem Hispalensis in septimo Originum, « Hoc autem interest, *ait*, inter nascentem Filium, et procedentem Spiritum sanctum, quod Filius ex uno nascitur, Spiritus sanctus ex utroque procedit. » Quæ verba Rhabanus sola in librum primum de Universo transtulit [2]. Sed et Hugo Victorinus in libro primo de Sacramentis [3] Spiritum sanctum ait ideo filium non esse, quia ab utroque est, « ne duo sint patres unius Filii; et pater qui Filius diceretur, et confunderetur Trinitatis discretio. » Et alio in loco [4]: « Non est Spiritus sanctus genitus, quia cum sit a Patre, et Filio, si genitus esset, jam haberet duos patres, et sic in Trinitate esset confusio, in qua et duo patres, et duo filii essent. » Sed hæc ratio, si eam paulo consideremus attentius, nihil, præter appellationis novitatem, et insolentiam, opponit ad eludendam inquisitionem. Neque enim illud explicat, quod necesse profecto videtur, cur qui a duobus procedit, non perinde dici duorum filius debeat, ut unius est filius, qui ab uno oritur. Nam quod additum est ab Augustino, neminem a duobus productum appellari filium, nisi eodem tempore ab utroque gignatur, id non magnam vim habet; primum quia filii generatio, quocumque tempore fit, a patre utique fit, et ab eo procedere dicitur, etiam cum a matre procedit; ut in physicis disputationibus a philosophis traditur. Deinde quod, ut aliis in rebus, sic in eo diversa quædam, et propria divinæ processionis esse conditio potest; ut quemadmodum non sic gignitur a Patre Deo Filius, quomodo filius homo ab homine patre producitur, etsi uterque proprie gigni dicatur, et esse filius; sic a duobus perinde gigni putetur Spiritus sanctus, et amborum esse filius, quamvis non eumdem, qui in homine est, de utroque nascendi modum habeat.

XI. Quocirca causa huic altera, quæ et numerari quinta potest, a græcis fere theologis adjungitur: ideo nec gigni Spiritum, nec esse filium, quia sic ab ambobus existit, ut a Patre non ἀμέσως, id est *immediate* producatur. De quo processionis genere dictum est antea copiosius. Eodemque pertinet, quod iidem illi usurpare Græci solent, Spiritum sanctum a Patre διὰ τοῦ Υἱοῦ, *per Filium* existere. Quoniam igitur uterque de substantia quidem Patris est, sed Verbum προσεχῶς, id est *proxime*, interjectoque nullo, Spiritus vero διὰ τοῦ προσεχῶς, per eum, qui proxime oritur, existit, idcirco filium alterum esse; alterum minime esse, dicique sentiunt.

Tradit hoc amborum discrimen Gregorius Nyssenus in libro ad Ablabium, in quo tres deos non esse demonstrat. Ibi enim cum dixisset, personas eo solo differre invicem, quod vel principium sint, vel a principio, sic deinde pergit: « (1) Et ejus, quod est ex principio, rursus aliud discrimen intelligimus. Nam aliud proxime est a primo; aliud, per id, quod proxime est a primo; adeo ut et Unigeniti proprietas sine ulla controversia maneat in Filio, neque dubium sit, quin ex Patre Spiritus existat, cum ipsa Filii interpositio et Unigeniti conditionem ei conservet, et Spiritum ab naturali, quam ad Patrem habet, habitudine non excludat. »

Et in primo adversus Eunomium Spiritum sanctum ait a Filio discrepare, « (2) quod neque Unigeniti modo ex Patre subsistit, et quod per ipsum Filium prodiit. » Quæ Gregorii loca citantur, illustranturque plurimum ab iis, qui contra populares suos scripserunt, Græcis eruditis, ut Emmanuele Caleca [5], Bessarione [6], Gennadio [7], Becco [8]. Qui omnes, ac præsertim postremus iste, multis veterum Patrum adductis testimoniis affirmant, propriam hanc esse notam Spiritus sancti, quæ eum ab Filii proprietate, ac generationis excludit, quod a Patre per Filium existat. Quod usque eo Calecas defendit, ut non dubitet, Spiritum sanctum, si non interjecto Filio, ac per eum a Patre pro-

(1) GREG. Nyss. ad Ablab. pag. 459. Καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου Ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης.

(2) Idem 1. contra Eun. edit. Gret. pag. 79. Ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι.

[1] Cap. 12. Tom. 9. Bibl. PP. — [2] Cap. 3. — [3] Par. 3. c. 23. et 26. — [4] In sum. sent. tr. 1. c. 7.

[5] Cap. 3. — [6] Libr. Dogm. c. 7. — [7] Cap. 1. contra Græc. — [8] Cap. 2.

cederet, reipsa futurum filium. « (1) Proprietas, *inquit*, Spiritus est, ut jam diximus, ex Patre procedere per Filium, sive a primo per medium existere. Ac propter hanc progressionem dicitur procedere. Nam filius esset, si a Patre, nullo interposito, prodiret. Quippe hoc ipsum, a Patre immediate esse, proprietas est Filii. »

XII. Ad eamdem sententiam, causamque revocatur ea, quam Basilius aliis verbis expressam attulit, proprietatem Spiritus sancti, et a Filio discrimen in eo versari, quod ab hoc ille pendeat, et post eum numeretur. « (2) Quoniam, inquit in epistola tertia et quadragesima, Spiritus sanctus, a quo omnis in res creatas manat bonorum largitio, a Filio quidem pendet, quocum sine ulla divisione comprehenditur ; ex Patris vero principio aptam, et dependentem habet existentiam, unde et procedit ; hanc propriam notam obtinet hypostaticæ proprietatis, ut post Filium, et cum ipso internoscatur, et ex Patre subsistat. At Filius, qui procedentem e Patre Spiritum per se, et secum notum facit, solus unigeniti modo ex ingenito lumine resplendens, nullam secundum notarum proprietatem habet communionem cum Patre, vel Spiritu sancto. »

Quo in Basilii loco illud observare oportet, in editis libris lectionem illam extare, quam lineolis inclusimus, τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, tanquam ea sit nota, proprietasque Spiritus sancti, ut cum Filio innotescat. Sed in concilio Florentino [1], Marcus Ephesinus Basilii verba illa referens, μετὰ τὸν Υἱὸν legit, et ante hunc Joannes Beccus [2] ; quomodo et scribendum arbitror. Alioquin inepta erit repetitio, τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ σὺν αὐτῷ, quasi aliud sit μετὰ τοῦ Υἱοῦ, quam σὺν τῷ Υἱῷ. Nam quod sequitur δι' ἑαυτοῦ, καὶ μεθ' ἑαυτοῦ ferri potest, quia sunt diversa διὰ τοῦ Υἱοῦ, et μετὰ τοῦ Υἱοῦ.

Quanquam etsi μετὰ τοῦ Υἱοῦ apud Basilium legas, nihil admodum decedet de vera sententia. Sic enim usurpare ista solent græci Patres, ut μετὰ τοῦ Υἱοῦ sit idem, ac proxime cum Filio, sive post Filium. Nam cum aliquo commemorari dicitur, quod ei proximum est, idque nullo interjecto sequitur, ut Filius cum Patre. Ita que Spiritus est cum Filio, non utique cum Patre, si nativus et proprius ordo servetur. Ita Gregorius Nazianzenus Oratione 32. personas tres circumscribit eodem fere modo : « (3) Ut autem, *inquit*, singula percurram, principii expers principium, et quod est cum principio, unus est Deus. » Hic μετὰ τῆς ἀρχῆς potest sic accipi, ut μετὰ τοῦ Υἱοῦ : quia proxime principio, id est Filio subjicitur. Igitur proprietas ista personalis est Spiritus sancti, et processionis differentia, qua ab generatione discrepat, quod post Filium nominetur, et tertio loco a Patre numeretur. Hoc vero nihil aliud est, quam quod paulo ante memoravi usurpatum a græcis theologis, qui asserunt, (4) processionis amborum differentiam iis solis contineri vocabulis, ἀμέσως, et ἐμμέσως ; vel istis προσεχῶς, et διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ Πατρός, ut Calecas loco citato uberius explicat.

Referenda sunt ad hunc locum, quæ in quarto capite de naturali ordine personarum exposuimus, inter quas tertium collocari Spiritum sanctum, non temere, neque pro arbitrio loquentium ostendimus, sed naturalibus de causis, ac necessariis ita, ut ordinis illius perversionem, eversionem esse fidei Basilius affirmet.

XIII. Cum superioribus istis duabus connexa est, affinisque ratio illa, quam Richardus Victorinus explicat, in sexto de Trinitate [3], ubi illud investigat, cur cum ambo de Patre procedant, non tamen ambo generentur, sintque filii ; quam quæstionem obscurissimam esse confitetur, ac nondum discussam. « Hæc autem tanto sunt, *inquit*, diligentiori indagatione inquirenda, quanto sunt occultiora, et necdum

(1) CALEC. cap. 27. Ἡ γὰρ ἰδιότης τοῦ Πνεύματος, ὡς εἴρηται, τὸ ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαί ἐστιν, εἴτουν ἐκ τοῦ πρώτου διὰ τοῦ μέσου εἶναι. Καὶ διὰ τὴν πρόοδον ταύτην ἐστὶν ἐκπορευόμενον. Υἱὸς γὰρ ἂν ἦν, εἰ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως προῆν. Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως, ἡ τοῦ Υἱοῦ ἰδιότης ἐστίν.

(2) BASIL. epist. 43. pag. 808. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν ἤρτηται, ᾧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται· τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ, μετὰ Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. Ὁ δὲ Υἱὸς, ὁ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ, καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν, κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων, τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(3) NAZIANZ. orat 32. pag. 519. Τὰ δὲ καθ' ἕκαστον, ἵν' ἐπέλθω συντόμως, ἀναρχον, καὶ ἀρχὴ, καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς εἷς Θεός.

(4) CALEC. Καὶ ἄμα δῆλον ὅτι τὸ ἀμέσως, καὶ ἐμμέσως, καὶ τὸ προσεχῶς, καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, αἱ διάφοροι τῶν θείων ὑπάρξεων πρόοδοί εἰσιν.

[1] Sess. 20. pag. 130. edit. Gr.

[2] Cap. 4. — [3] Cap. 6. 7. 8.

inveniuntur ratiocinationis enodatione discussa. » Igitur de ea sic ille sentit[1] : Filium ac Spiritum sanctum arbitratur de paterna voluntate procedere; Filium quidem, quatenus Pater « condignum » habere voluit, hoc est æqualem sibi in omnibus[2], « quem posset, et merito deberet ut seipsum diligere. » Etenim « ubi est, *inquit*, plenitudo divinitatis, ibi et plenitudo bonitatis, et quod consequens est, plenitudo charitatis. Plenitudo autem charitatis exigit, ut unus alterum sicut seipsum diligat, alioquin illius amor adhuc habet, quo crescere valeat, etc. Si igitur primordialem personam, (id est Patrem) veraciter constat esse summe bonam, nolle omnino non poterit, quod summa charitas exigit. Et si veraciter constat eam omnipotentem esse ; quidquid esse voluerit, non poterit non esse. Exigente itaque charitate, condignum habere volet ; et exhibente potestate, habebit, quem habere placet. » Sic ergo perfectissimam charitatem, et omnipotentiam Patris causam esse vult, cur similem sibi, æqualemque gignat, quem ut seipsum diligat.

Porro tertiam personam necessario ad duas adjungendam esse, ex mutui amoris, et quidem summi, ac perfectissimi conditione probat. Est enim hujus[3], « omnem plenitudinis suæ abundantiam in commune deducere, » quod non fit, nisi præter duos tertius sit, in quem dulcedinis, quam ex amore capiunt, delicias effundat. « Nam ubi se duo mutuo diligentes summo desiderio amplectuntur, et in alterutro amore summo delectantur, summum gaudium istius est in amore illius, et e converso præcipuum gaudium illius est in amore istius ; et quandiu iste ab alio solus diligitur, præcipuæ dulcedinis suæ delicias solus possidere videtur. Similiter et alius, quandiu condilectum non habet, præcipui gaudii communione caret. Ut autem uterque possit istiusmodi delicias communicare, oportet eos condilectum habere. »

XIV. Igitur Deus Pater[4] « condignum habere voluit, quem intime diligeret, et coæqualitatis merito digne diligere deberet, » voluit et habere « condilectum, qui secum a suo dilectore pariter diligeretur, et exhibiti sibi amoris deliciis secum frueretur. » Ita[5] « communio majestatis fuit causa originalis unius; communio amoris, velut quædam causa originalis alterius[6]. » Est autem prior ordine naturæ prima illa communio, « quæ potest consistere in personarum dualitate, » posterior est altera communio, « quæ non potest subsistere sine personarum trinitate. » Porro naturæ ordine « prior est dualitas, quam trinitas. » Ideo « quantum ad naturæ ordinem, principalior est processio illa, cui inest principalior procedendi causa. » Jam ex ordine processionis germanitatis ordo sequitur. In humanis autem rebus primum locum tenet germanitas illa, quæ est hominis cum filio ; secundum ejusdem hominis cum nepote ; tertium cum pronepote : quæ germanitatis diversitas differentia processionis existit. Nam ubi procedendi nulla est diversitas, nullum germanitatis est discrimen ; ut cum homo idem plures habet filios. Quamobrem qui ab Innascibili, et Ingenito solo, principali oritur genere processionis, hic filius appellatur. Qui autem minime principali processione, quæ ab uno esse debet, sed secundaria, quæ est a duobus, existit, hic filius non dicitur. Etenim unum alterius vocari filium, idem est, ac principali germanitate illi esse conjunctum. Verum[7] « inter germanitatem illam, quæ est patris ad filium, et eam, quæ est ejusdem ad nepotem suum, nulla occurrit media in humana natura. » Ideo « ex humanis ad divina vocabulum ejusmodi germanitatis transsumi non potest. » Quare proprium illius factum est Spiritus sancti vocabulum ; quoniam[8] « amor est ille, qui communis est ambobus, et hic est ille, qui a Patre, et Filio sanctorum cordibus inspiratur ; iste per quem sanctificantur, ut sancti esse mereantur. » Hæc fere Richardus de discrimine utriusque processionis, quæ in capite 17. libri sexti summatim, et diserte colligit ; ac cum ex omnipotentia, et voluntate utrumque modum procedendi existere censeat, causa tamen differre putat, quia « Ingenitum velle habere de se sibi conformem, atque condignum, idem mihi videtur, *inquit*, quod gignere Filium. Tam genitum, quam ingenitum velle habere condilectum, idem videtur, quod producere Spiritum sanctum. » Ac cum prior illa processio, quæ ab uno fit, natura præcedat, et principalis sit ; ideo generatio vocatur, quia in hominum genere prima, et principalis origo est, qua filius gignitur.

Hæc Richardi ratio magis causam continet, cur productioni Verbi generationis, et Filii nomen attributum fuerit, alteri non item, quam intimam utriusque proprietatem, aut rem vocabulo subjectam. Tum in eo minime

[1] Cap. 6. — [2] Lib. 5. c. 7. — [3] Lib. 3. c. 15. — [4] Lib. 6. c. 7. — [5] Lib. 6. c. 6. — [6] Lib. 6. c. 7. — [7] Lib. 6. c. 8. — [8] Cap. 10.

probanda est, quod utramque productionem ex omnipotentia, et voluntate profectam asserit ; de qua re disputatum est in superiore libro [1].

Quamobrem nondum in illa conquiescit animus noster, et ut accuratius, ac distinctius aliquid inquiramus, hortatur, siquidem reperire possumus. Est autem in hac re obscurissimum hoc, et ad explicandum perdifficile, ut initio diximus, quod Spiritus sanctus et ex ipsa Dei substantia oritur, et ejus similis est, a quo procedit. At ejusmodi productio nulla est in creatis rebus ; quæ non sit generatio. Siquidem, « quantum ad humanam naturam spectat, ait Richardus [2], consubstantialem sibi de seipso producere, idem videtur esse, quod prolem gignere, quod filium generare. »

XV. Hinc Petrus Abaelardus [3] Spiritum sanctum negavit ex Patris esse substantia ; idque inter ambas productiones interesse dixit, quod « is, qui generatur, ex ipsa Patris substantia est ; » qui autem procedit, non est ex Patris substantia. Etenim [4] « nomine Patris specialiter divina potentia declaratur, *inquit ;* sicut nomine Filii divina sapientia significatur. » Porro « divina sapientia quædam est ipsius Dei potentia, qua ab omni sibi fallacia, vel errore providere potest. » Et nos videndi, intelligendique facultates, potentias appellare consuevimus. At vero « benignitas ipsa, » quæ Spiritui « proprie tribuitur, non est aliqua in Deo potentia, sive sapientia ; cum videlicet ipsum benignum esse, non sit in aliquo esse sapientem, aut potentem. Sed hæc ejus bonitas magis secundum ipsum charitatis effectum, sive effectus accipienda est. » Quamobrem cum Pater, hoc est Patris substantia, potentia sit ; Sapientia vero sit quædam potentia, adeoque potentia de potentia ; eo fit, ut Filius de Patris esse substantia, et idcirco gigni ab eo dicatur. Spiritus vero sanctus, qui est charitatis affectus, magis ad benignitatem animi, quam ad potentiam attinet. Ideo gigni non dicitur. Hæc Abaelardus ; cujus opinio non solum frivola est, sed etiam aliena a pietate catholica ut pluribus ostendit Bernardus Epistola 190. Est enim imprimis illud absurdum, et impium, affirmare Spiritum non esse de Dei substantia. Nam si non est ex Dei, sive, quod idem est, Patris, ac Filii substantia, ex nihilo sit oportet, ut argumentatur Bernardus. Sed neque Deus erit, quia Deus non est, qui Dei substantiam non habet. Hanc vero non a se habet Spiritus sanctus, sed a Patre, et Filio ; a quibus id omne accipit, quod habet, vel potius quod est. Habere porro divinam substantiam a Patre, et Filio, nihil esse potest aliud, quam ab ipsorum illam habere substantia. Proinde cum habere, vel accipere substantiam ex aliqua substantia, sit esse substantiam de substantia ; consequens est, Spiritum sanctum de Patris, ac Filii esse substantia.

XVI. Hujus auctor argumentationis est Athanasius in eo libro, qui de synodi Nicænæ decretis contra Arium inscribitur ; ubi quod Patres statuerunt, Filium ex Patris esse substantia, inde probari contendit, quod ex Deo, ac Patre sit, ut Scripturæ docent ; at idem sit ex Deo esse, et ex Dei substantia ; quia cum Deus non sit compositus ex partibus, ipsa sua est οὐσία, vel *substantia.* « (1) Si, *inquit*, simplex aliquid est Deus, ut est revera, perspicuum est, cum dicimus Deum, ac Patrem nominamus, nihil nos eorum nominare, quæ sunt circa ipsum, sed ipsam ejus significare substantiam. » Ac paulo post : « Et ubicumque Scriptura hoc nomen usurpat, Deus, nos, qui legimus, nihil significare aliud intelligimus, quam incomprehensibilem illius substantiam, et quod ille ipse est, qui vocabulo Dei significatur. Quare nemo miretur audiens, ex substantia Dei esse Dei Filium, sed eo magis Patres approbet, qui rei intellectum purius tradiderunt ; et cum scripsissent, ex Deo, tamquam idem significantes voculas adjecerunt, ex Dei substantia. Quoniam Deus, ut ante dixi, nihil aliud, quam substantiam ejus ipsius, qui est, significat. » His Athanasii verbis Abaelardi falsa, et imperita opinio convincitur. Est enim revera Deus idem, quod Dei substantia. Quare si Spiritus sanctus ex Deo est, non eo modo, quo creatæ res omnes ; necesse est, ipsum ex

(1) ATHAN. tom. 1. pag. 418. Εἰ δὲ ἁπλοῦν τί ἐστιν ὁ Θεός, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, δῆλον ὅτι λέγοντες τὸν Θεὸν, καὶ ὀνομάζοντες τὸν Πατέρα, οὐδέν τι ὡς περὶ αὐτὸν ὀνομάζομεν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ σημαίνομεν.

Ibid. Καὶ ὅπου ποτὲ λέγει ἡ Γραφὴ, ὁ Θεὸς, ἡμεῖς ἀναγινώσκοντες, οὐδὲν ἕτερον, ἢ αὐτοῦ τὴν ἀκατάληπτον οὐσίαν σημαινομένην νοοῦμεν, καὶ ὅτι ἐστὶ ὅπερ λέγουσιν. Οὐκοῦν μὴ ξενιζέσθω τις ἀκούων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀποδεχέσθω τοὺς Πατέρας διακαθάραντας τὸν νοῦν, καὶ λευκότερον ὡς ἐκ παραλλήλου τῷ ἐκ τοῦ Θεοῦ, γράψαντας τὸ ἐκ τῆς οὐσίας. Ταὐτὸν γὰρ ἡγήσαντο λέγειν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ λέγειν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι Λόγον. Ἐπεί καὶ τὸ Θεὸς, καθὰ προεῖπον, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῦ ὄντος σημαίνει.

[1] Cap. 8. — [2] Lib. 6. de Trinit. cap. 17. — [3] Lib. 3. Introduct. ad Theol. c. 14. — [4] Ibid. c. 13.

Dei esse substantia. Etenim si idcirco Filius ex Dei genitus est substantia, quia ex Deo genitus est, ut Athanasius disputat; Spiritus sanctus, qui ex Patre procedit, ex Patris, hoc est Dei substantia, procedat oportet. Quinetiam Athanasius eodem in libro *Patris* perinde, ac Dei nomen ipsammet οὐσίαν significare dicit, ut observat Demetrius Cydones in libro de processione Spiritus sancti [1]. Ideo ex Patre esse non aliud est, quam ex Patris esse substantia.

XVII. Atque hoc diserte complures antiquorum exprimunt, et Spiritum sanctum ex Patris esse substantia nominatim asserunt, ut Damascenus; qui in primo de Orthodoxa fide sic loquitur [2]: « (1) Solus Filius genitus est. Nam ex Patris substantia sine principio, ac tempore genitus est. Et solus Spiritus sanctus procedens ex Patris substantia, non genitus, sed procedens. »

Augustinus vero copiosa id oratione explicat in tertio contra Maximinum Arianum ita quærentem [3]: « Si de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est etiam Spiritus sanctus; cur unus filius sit, et alius non sit filius. » Cui sic respondet, ut utrumque ex Patris esse substantia, pro certo habeat, sed modum procedendi dissimilem esse. Tum inter cetera memorandum illud affert: « Nec videtis, quam necesse sit, ut qui non est ex nihilo, non est ex aliqua re alia, sed ex Deo, nisi ex Dei substantia esse non possit, et hoc esse, quod Deus est, de quo est, hoc est Deus de Deo. »

Fulgentius in libro de fide ad Petrum [4], « Unus est, *ait*, Deus Pater, qui solus essentialiter de seipso Filium genuit; et unus Filius, qui de uno Patre solus est essentialiter genitus; et unus Spiritus sanctus, qui solus essentialiter de Patre, Filioque procedit. » Sed ante omnes commemorandus est Chrysostomus, cujus de eo gravissimum est, disertissimumque testimonium in homilia quadam de Spiritu sancto, cum eum dicit appellari tam *Spiritum Dei*, quam *ex Deo;* ejusque causam ita reddit: « (2) Ac ne forte, cum audimus Spiritum Dei, existimemus ob familiaritatem quamdam, vel affinitatem, dici Spiritum Dei; inducit Scriptura Spiritum sanctum; et addit ei, quod dictum est, Dei, etiam istud, qui est ex Deo. Porro aliud est esse Dei, aliud esse ex Deo. Dei est enim cœlum, et terra, tamquam ab ipso condita; ex Deo vero nihil esse dicitur, nisi quod ex substantia est. »

Ac subinde processionem Spiritus sancti sic explicat, ut substantiæ communicationem, atque adeo personæ illius ex substantia Patris existentiam aperte commendet. Spiritum enim aquam esse dicit e Patre velut ex fonte manantem; quem locum supra capite secundo descripsimus; ut et alia quædam, imprimisque Cyrilli, quæ ex substantia Patris, vel ejus, et Filii, procedere Spiritum sanctum clarissime profitentur. Addit Bernardus et Hieronymum, qui in epistola ad Avitum inter Origenis errores adscribit hunc, « Filium, et Spiritum sanctum non esse de Patris substantia. » Necnon Athanasium ita loquentem in libro de unita Trinitate: « Solum Deum ubi memoratus sum, non solam personam Patris indicavi; quia Filium, et Spiritum sanctum de hac ipsa sola substantia Patris esse non abnegavi. » Qui locus in primo libro legitur septem illorum, qui de unita Trinitate inscribuntur, neque Athanasii sunt. Futilis est itaque, imo temeraria Abaelardi sententia, qui, tametsi consubstantialem esse Patri Spiritum sanctum asserit, ex ejus tamen substantia negat existere.

XVIII. Nam quod consequens fore putavit, ut Spiritus sit filius, si ex Dei substantia procedit, plurimum aberravit. « Quasi, inquit Bernardus, omne, quod de substantia aliqua est, continuo ipsum, a quo est, habeat genitorem. Num vero pediculi, aut lendes, aut phlegmata vel filii carnis sunt, vel non sunt de substantia carnis? aut vermes de ligno putrido prodeuntes, aliunde, quam de ligni substantia sunt, qui tamen filii ligni non sunt? »

Ita Richardus [5], non omnem productionem animantis de animante secundum operationem naturæ, generationem esse docet, qua proles ex parente nascitur; ut cum vermis ex homine progagatur. Jam quod ex Patris non esse substantia Spiritum sanctum inde concludit, quia non est potentia de potentia, eo quod beni-

(1) DAMASC. Καὶ μόνος ὁ Υἱὸς γεννητός· ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς γὰρ οὐσίας, ἀνάρχως, καὶ ἀχρόνως γεγέννηται. Καὶ μόνον τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευτὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς οὐ γέννωμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον.

(2) CHRYSOST. tom. 6. pag. 730. Καὶ ἵνα μή ποτε ἀκούοντες ἡμεῖς Πνεῦμα Θεοῦ, νομίσωμεν δι' οἰκειότητα λέγεσθαι Πνεῦμα Θεοῦ, εἰσάγει ἡ Γραφὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ προστίθησι τῷ Θεῷ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλο δὲ τὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλο τὸ ἐκ Θεοῦ. Θεοῦ μὲν γὰρ οὐρανὸς, καὶ γῆ, ὡς παρ' αὐτοῦ πεποιημένα· ἐκ Θεοῦ δὲ οὐδὲν λέγεται, εἰ μὴ ὃ ἐκ τῆς οὐσίας ἐστί.

[1] Cap. 3. — [2] Cap. 9. — [3] Cap. 14. — [4] Cap. 1.

[5] Libr. 6. c. 18.

gnitas, quæ propria est Spiritus non sit potentia, dici nihil potest ineptius. Primum enim non minus est potentia, vel sapientia Spiritus sanctus, quam aut Filius, aut Pater, ut fuse Bernardus exponit. Tum Filius perinde benignitas est, ac Spiritus, et Pater. Denique benignitas ipsa tam potentia est benefaciendi, quam sapientia sine errore providendi. Est enim benignitas, sive *bonitas*, *bene velle*. « Quid est enim bonitas, nisi bona voluntas? » ait Richardus [1]. Atqui bona voluntas est quædam potentia. « Nam, ut idem Richardus scribit, posse bene velle, est aliquid posse. »

XIX. Repudiata igitur Abaelardi falsa inanique opinatione, octava recenseri potest ea, quam Augustinus, et ex eo alii commemorant : propterea Spiritum sanctum non esse Filium, quia procedit ut datus, sive quia donum est. Augustini [2] verba sunt ista, dum causam inquirit, « cur non filius sit etiam Spiritus sanctus, cum et ipse a Patre exeat. Exiit enim, *inquit*, non quomodo natus, sed quomodo datus; et ideo non dicitur Filius, quia neque natus est, sicut unigenitus, neque factus, ut per Dei gratiam in adoptionem nasceretur, sicuti nos. » Quæ verba auctor libri de Trinitate et unitate Dei [3] inde transtulit. Ac ne forte cuipiam occurrat, *datum*, sive *donum*, comparationem ad creatas res habere, nec in Deo esse sempiternum, atque ideo propriam notam esse non posse Spiritus sancti ; in promptu est quod Albinus Flaccus, sive Alchuvinus ex Augustino, ejusque verbis declarat in secundo de Trinitate [4]. « Hoc vero donum Dei, *inquit*, quod est Spiritus sanctus, coæternum est, et consubstantiale donatori; quia donum donabile fieri potuit, quamvis non sit, cui donetur. » Tum Augustini verba ista subtexit [5] : « Quod donum, id est Spiritus sanctus, non ex tempore, sed ex æternitate procedit. Sed quia sic procedebat, ut esset donabile, jam donum erat, et antequam esset, cui daretur. Aliter enim intelligitur, cum dicitur donum ; aliter cum dicitur donatum. Nam donum potest esse et antequam donetur ; donatum autem, nisi cuilibet datum fuerit, nullo modo dici potest. »

XX. Breve hoc, et argutum Augustini dictum, *quia exiit, non quomodo natus, sed quomodo datus*, passim usurpari videas, ut apud Lombardum [6], et Hugonem Victorinum [7]. Verum, ut ex tota Augustini oratione constat, de processione illa Spiritus sancti loquitur, qua in res creatas extra Deum profunditur, non de ea, qua existit in sese. Nam subinde ista pertexit : « Quod enim de Patre natum est, ad Patrem solum refertur, cum dicitur Filius ; et ideo filius Patris, non noster. Quod autem datum est, et ad eum, qui dedit, refertur, et ad eos, quibus dedit. Itaque Spiritus sanctus non tantum Patris, et Filii, qui dederunt, sed etiam noster dicitur, qui accepimus. Sicut dicitur Domini salus, quia dat salutem, eadem etiam nostra salus est, qui accepimus. Spiritus ergo et Dei est, qui dedit, et noster, qui accepimus. » Ex quibus evidens est, « Augustinum hoc loco Spiritum accepisse (verba sunt Abaelardi [8]) secundum effecta, cum dicit datum, magis quam secundum naturalem suæ bonitatis affectum, vel benignitatis. »

Potest tamen ex iis, quæ sequenti capite idem Augustinus scribit, et ab Alcuino translata, paulo a nobis ante commemorata sunt, sic illud explicari, quod ait, procedere ut datum ; non ut effectus ipse, vel donum actu ipso, et donatione concessum intelligatur, sed vi ac potestate ; idemque sit, ac donabile. Quemadmodum et Ambrosius, vel potius alius quispiam, in sermone de die Pentecostes his verbis exposuit : « Qui etiam Dei donum dicitur, quia et antequam esset angelus, vel homo, cui daretur, jam sui natura donabile donum erat, quia charitas, et amor est. » Ita peculiare hoc esse Spiritus sancti recte Augustinus scripserit, ut sic procedat, tamquam donabile ; nimirum quoniam donum omne, ac donatio a voluntate, ceu proprio, ac nativo principio oritur, sive ab amore, vel charitate. Imo charitas et amor primarium est donum ; ex quo fit, ut Spiritus sanctus, qui amor est, et amoris mutui fructus, ac terminus, primum, et antiquissimum Dei donum appelletur. Quamobrem vera, et germana erit illa processionis utriusque distinctio ab Augustino tradita, causam continens, cur Verbi productio generatio sit, quod qui per illam existit, natus dicatur, ac Filius ; Spiritus vero sancti origo generatio non sit, quod, qui sic procedit, ut ille, donabilis sit vi productionis suæ, hoc est a voluntate, amoreque procedat.

XXI. Est etiam in *doni* proprietate quiddam theologi consideratione dignum, quo et illud fiet illustrius, quod alibi a nobis observatum

[1] Libr. 6. de Trinit. c. 15. — [2] Libr. 5. de Trinit. c. 14. — Cap. 3. Append. Tomi 4. S. Aug. — [4] Cap. 20.

[5] Aug. 5. de Trinit. c. 15. — [6] Libr. 1. Dist. 13. — [7] Sum. sent. Tract. 1. cap. 6. — [8] Lib. 2. Introd. c. 17.

est, personarum proprietates interdum ab iis vocabula sortiri, non quæ ex æterno sunt, sed quæ in tempore, et in rebus creatis administrantur, hoc est ex habitudine quadam, et respectu ad effecta, quæ suo tempore proficiscuntur a Deo ; tum multo magis, quid in illa *doni* ratione peculiare sit, intelligetur. Sic igitur habendum est, græcos aliquot Patres personalem Spiritus sancti proprietatem definire τῇ ἁγιαστικῇ δυνάμει, id est *vi sanctificante*. Basilius enim in libro de Spiritu sancto, c. 16. « (1) In horum, *inquit*, creatione cogita mihi principalem causam eorum quæ fiunt, Patrem ; deinde conditricem, Filium ; perfectricem, Spiritum sanctum ; ut voluntate quidem Patris sint administratorii spiritus. Filii vero operatione ad hoc perducantur, ut sint ; Spiritus autem adventu perficiantur. Porro angelorum perfectio sanctificatio est, in eaque permansio. » Et alibi [1] Spiritum eumdem vocat ἁγιασμοῦ γένεσιν, *sanctificationis originem*. Item, « (2) Substantiam vivam, sanctificationis arbitram. » Didymus præterea libro primo de Spiritu sancto, *substantiam sanctificantem* nominat. Rursus Basilius in epist. ad Terentium comitem, de usia et hypostasi disputans, illius quidem rationem « (3) commune quiddam » esse dicit, « ut est bonitas, divinitas, et si quid aliud intelligitur : hypostasim vero in proprietate spectari paternitatis, vel filietatis, vel virtutis sanctificantis. » Vides ut ὑποστατικὸν χαρακτῆρα, id est personalem proprietatem Spiritus sancti dicit esse *vim sanctificandi*, cujusmodi in Patre paternitas est, in Filio filietas. Quem Basilii locum citat Theorianus in legatione ad Armenos [2], ut etiam et alterum ex epist. ad Amphiloquium ; ubi proprietates tres personarum totidem appellat « (4) paternitatem, filietatem, et sanctificationem. » Sed et Eulogius Alexandrinus episcopus personas tres proprietatibus describens suis, « (5) Deus, *inquit*, a nobis consideratur et unus et trinus ; qui fons incomprehensæ sapientiæ, et virtutis sanctificæ. Hinc unus Deus, et Dominus, rex, ipseque Pater, et perfectrix ejus sapientia, et vis illa sanctifica. Est enim indivisus Pater tum ab sapientia sua, tum ab vi sanctificatrice, qui in natura una, et eadem adoratur. »

XXII. Joannes quoque Damascenus lib. 1. de Fide, cap. 18, Spiritui sancto propriam hanc notam adscribit, ut sit « (6) sanctifica virtus per se subsistens. » Igitur Spiritus sanctus propria quadam, ac personali ratione ἁγιαστικὴ δύναμις, id est vis creaturas sanctificans, vel τελειωτικὴ, id est *perfectrix* dicitur. Est enim τελείωσις, idem quod ἁγιασμὸς, quia sanctitas, et gratia naturam complet, ac perficit. Ita enim vocabulum istud interpretandum est apud Basilium, ac ceteros, velut Zachariam Mitylenæum, cum ita scribit : « (7) Spiritus vero sanctus est ille, qui aspirat rationabilibus, et intelligentia præditis omnibus creaturis, et quod illorum hypostasim complet, ac perficit. » Cyrillus Alexandrinus in libro Thesauri 34. « (8) Ipsam, *inquit*, illam ex Patre naturaliter procedentem vim sanctificandi, quæ imperfectis, quod perfectum est, tribuit, dicimus esse Spiritum sanctum. »

Ex iis duo illa, quæ supra posui, consectaria cernuntur : alterum, nomina personalium proprietatum interdum duci non ab æternis, ac divinis operationibus, ac velut affectionibus, sed ab creatis, et in tempore productis : alterum, in ipsa doni proprietate, conditione-

(1) Basil. Ἐν δὲ τῇ τούτων κτίσει ἐννόησόν μοι τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν τῶν γενομένων, τὸν Πατέρα· τὴν δημιουργικὴν, τὸν Υἱὸν· τὴν τελειωτικὴν, τὸ Πνεῦμα· ὥστε βουλήματι μὲν τοῦ Πατρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ὑπάρχειν, ἐνεργείᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ εἰς τὸ εἶναι παράγεσθαι, παρουσίᾳ δὲ τοῦ Πνεύματος τελειοῦσθαι. Τελείωσις δὲ ἀγγέλων, ἁγιασμὸς, καὶ ἡ ἐν τούτῳ διαμονή.

(2) Idem cap. 18. de Sp. S. Καὶ τὸ Πνεῦμα οὐσία ζῶσα, ἁγιασμοῦ κυρία.

(3) Basil. ep. 349. Pag. 1130. Ὁ μὲν τῆς οὐσίας λόγος, κοινός· οἷον, ἡ ἀγαθότης, ἡ θεότης, καὶ εἴ τι ἄλλο νοοῖτο. Ἡ δὲ ὑπόστασις, ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς πατρότητος, ἡ τῆς υἱότητος, ἡ τῆς ἁγιαστικῆς δυνάμεως θεωρεῖται.

(4) Basil. ep. 391. pag. 1171. Μὴ γὰρ νοούντων ἡμῶν τοὺς ἀφωρισμένους περὶ ἕκαστον χαρακτῆρας, οἷον πατρότητα, καὶ υἱότητα, καὶ ἁγιασμόν. Vide et lib. 5. contra Eunom. pag. 110.

(5) Eulog. apud. Phot. cod. 230. Θεὸς οὖν ἡμῖν ἐστιν εἷς καὶ τριὰς θεωρούμενος, πηγὴ τυγχάνων ἀπερινοήτου σοφίας, καὶ ἁγιαστικῆς δυνάμεως· ὅθεν εἷς Θεὸς, καὶ κύριος, καὶ βασιλεὺς, αὐτός τε Πατὴρ, καὶ ἡ τελειοποιὸς σοφία αὐτοῦ, καὶ ἡ ἁγιαστικὴ δύναμις. Ἀδιαίρετος γὰρ ὁ Πατὴρ πρός τε τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν, καὶ τὴν ἁγιαστικὴν δύναμιν ἐν μιᾷ φύσει προσκυνούμενος.

(6) Damasc. Θεὸς καὶ τὸ Πνεῦμα· τὸ ἅγιον ἐστι, δύναμις ἁγιαστικὴ, ἐνυπόστατος.

(7) Zachar. lib. de Opif. mundi, tom. 1. bibl. PP. græcol. pag. 357. Πνεῦμα δὲ θεῖόν ἐστι τὸ ἐμπνέον πασαῖς ταῖς λογικαῖς, καὶ νοεραῖς οὐσίαις, καὶ τὸ τελειωτικὸν τῆς τούτων ὑποστάσεως.

(8) Cyril. pag. 352. Αὐτὴν γὰρ ἐκείνην τὴν ἐκ Πατρὸς φυσικῶς προϊοῦσαν δύναμιν ἁγιαστικὴν τὴν τοῖς ἀτελέσι τὸ τέλειον παρεχομένην, φαμὲν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

[1] Lib. de Sp. S. c. 9.

[2] Pag. 21.

que, quam Spiritui sancto peculiarem theologorum usus ascivit, eam includi, ac contineri, quam ejusdem perinde personalem dixi esse, *sanctificandi*, *perficiendique vim*. Siquidem doni ratio ex amore, et charitate petitur; quæ est propria Spiritus sancti notio. At illa eadem est sanctitas. Tum ut in libro sequente plenius ostendam, illum justitiæ, ac sanctitatis, vel adoptionis statum, ad quem homines evehuntur, ab ipsa fieri Spiritus sancti substantia, sentiunt idem illi græci theologi, qui sanctitatem, et ἁγιαστικὴν δύναμιν, tamquam ὑποστατικὸν χαρακτῆρα, id est personalem notam, et proprietatem tribuunt Spiritui sancto. Quam illorum mentem postea uberius exponam. Unde mirum esse non debet, sic illos existimasse, propria ratione convenire Spiritui sancto vim illam communicandæ sanctitatis, quomodo *paternitas*, et *filietas* reliquarum sunt duarum propriæ.

XXIII. Ceterum τὸ τελειωτικὸν, id est *perficiendi vis*, quam Spiritui sancto proprio illo jure græci Patres assignare solent, hanc habet rationem. Complures illorum arbitrati sunt, duo quædam primo nostro parenti, cum primum a Deo creatus est, indita fuisse; imaginem Dei, quæ in ratione, ac sui juris arbitrio consistit; et similitudinem, quæ virtute, ac sanctitate constabat. Hunc posteriorem statum per Spiritum sanctum animæ illius tributum fuisse, quo Deus eam afflavit. Hoc enim esse *spiraculum vitæ*, quod Deus inspirasse homini de terra formato legitur [1]. Spiritum, inquam, illi sanctum existimant appellari istum Dei halitum, qui divinam in nobis similitudinem efficeret. Quæ cum primi illius hominis culpa funditus esset extincta, eam ab secundo Adamo Christo Domino recuperatam fuisse, eodem restituto Spiritu, quem etiam ad illud significandum apostolis inspiravit suis [2]. Atque hic ipse status τελείωσις, vel τὸ τέλειον appellari solet; quia naturam hominis communicatio illa divini Spiritus, atque adeo divinitatis, complet, ac perficit. Quam ob causam Spiritui sancto τὸ τελειωτικὸν, vel τελειωτικὴ δύναμις, *vis ac virtus perfectrix* attribuitur.

Hoc vero nos in libro sequente, capite quinto uberius exponemus. Nunc in antecessum eximium quemdam Cyrilli Alexandrini locum e lib. 13. Thesauri repræsentabimus, qui sic habet. « (1) Participes, *inquit*, facti Spiritus ad conditoris imaginem formamur. Manifestum igitur est, similitudinem hanc cum Deo obtineri non posse, nisi particeps quispiam sit sancti Spiritus. Rursus vero redemptor noster, ut in homine statum illum, qui ad imaginem erat, instauraret, insufflavit discipulis suis dicens [3], *Accipite Spiritum sanctum*. Quod igitur habet renovatio, hoc ipsum omnino antiquiorem illum statum habuisse par est intelligere. Quamobrem perfectam divinæ substantiæ imaginis expressionem, Spiritus sancti participatio largitur homini. »

XXIV. Verum, ut ad Augustinum revertar, ejusque de Spiritus sancti processione, ac doni, vel donabilis ratione sententiam, non satis ad id, quod disputatione ista quæritur, explicandum valet, nisi id præterea doceatur, cur, qui ut datus, sive donabilis procedit a Deo, non sit filius, neque genitus. Nam quæ causa ex illis verbis Augustini conficitur, nimis ex longinquo arcessita est, et in solo genere consistit. Ut si percontanti cuipiam, cur peccent homines, eo fieri dicat, quia creaturæ sunt; non propriam, neque proximam is rationem edat; quia constat, non omne id, quod creatum est, recte aut secus agendi facultate esse præditum; fontem tamen, ac principium ille vidit, ex quo propria magis, et citima ratio deducitur.

Hanc quæ nona numerari ratio potest, alio in libro utcumque conatus est reddere Augustinus idem, ex ejus similitudine, quod in Dei imagine, hoc est rationali anima cernitur. Quæsivit enim in nono ejusdem operis de Trinitate [4]; « cur non Spiritus quoque sanctus a Patre Deo genitus vel creditur, vel intelligitur, ut Filius etiam ipse dicatur; ac similiter, cur mens notitiam suam gignit, cum se novit, et amorem suum non gignit, cum se amat; » quod dictu esse difficile ait. Sed tamen posterioris hujus, a quo ad summam Trinitatem explicandam similitudo transfertur, causam ita postea declarat. « Omnis enim res, *ait*, quamcumque cognoscimus, congenerat in nobis notitiam sui, ab utroque enim notitia paritur, a cognoscente, et cognito. Itaque

(1) CYRIL. 13. Thes. pag. 135. Μέτοχοι δὲ γεγονότες τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν τοῦ πεποιηκότος εἰκόνα μορφούμεθα. Πρόδηλον δήπουθεν ὅτι τὴν πρὸς Θεὸν ὁμοίωσιν ἔχειν ἀδύνατον τὸν μὴ μετέχοντά πως τῆς αὐτοῦ φύσεως. Καὶ πάλιν ἀνανεῶν εἰς τὸ καθ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον ὁ Σωτὴρ, ἐνεφύσησε τοῖς μαθηταῖς λέγων· λαβέτε Πνεῦμα ἅγιον. Ὅπερ οὖν ἡ ἀνακαίνισις ἔχει, τοῦτο κεκτῆσθαι πάντως καὶ τὴν ἀρχαιότητα προσήκει νοεῖν. Οὐκοῦν τελείωσιν ἐξεικονισμοῦ πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν ἡ τοῦ Πνεύματος μετοχὴ τῷ ἀνθρώπῳ χαρίζεται.

[1] Gen. 2. 7. — [2] Jo. 20. — [3] Jo. 20. — [4] Cap. 12.

mens, cum seipsam cognoscit, sola parens est notitiæ suæ; et cognitum enim, et cognitor ipsa est; » hæc autem notitia velut partus quidam est; quæ idcirco gigni dicitur. Amor vero, quo seipsa mens amat, « ideo non recte dicitur genitus ab ea, sicut notitia sui, qua se novit, quia notitia jam inventum est, quod partum, vel repertum dicitur. » Ac paulo post: « Partum ergo mentis antecedit appetitus quidam, quo, id quod nosse volumus quærendo, et inveniendo, nascitur proles ipsa notitia; ac per hoc appetitus ille, (quo) concipitur, pariturque notitia, partus et proles recte dici non potest; idemque appetitus, quo inhiatur rei cognoscendæ, fit amor cognitæ, dum tenet, atque amplectitur placitam prolem, id est notitiam, gignentique conjungit. »

XXV. Igitur eo tota illa Augustini oratio pertinet, ut cum duplex sit voluntatis appetitus, ac velut amor: unus antecedens notitiam, quo rei cognitionem expetimus, alter consequens, quo jam cognitam, repertamque rem diligimus; neuter ideo sit genitus, quia eum, qui proprie partus vocatur, id est mentis notitiam, vel præcedit, vel subsequitur. Quare non est idem cum partu, vel prole mentis.

Verum si quis ad vivum ista resecet, minus accurate esse dicta cognoscet. Imprimis appetitus ille cognoscendi, sive amor notitiam antecedens, antecedentem et ipse notitiam habet rei cognitione quærendæ, sed confusam, et infinitam. Nam nihil desiderari potest, nisi utcumque cognitum sit; ut, etsi nondum, quale sit intelligitur, optandum tamen judicetur, et inquisitione dignum. Sed est amor ille rei adhuc ignotæ, vel potius non plene cognitæ; quæ ubi penitus comprehensa notitia est, tum amor existit ille posterior, idemque certus, atque distinctus. Cur autem neuter genitus, aut proles dici debeat, non valde idonea ratio est, quam Augustinus adhibet. Etenim ne illa quidem ipsa notitia mentis vel gignitur proprie, vel proles appellatur, sed abusione quadam verbi, ac translatione a proprio sensu ad improprium; quia substantia non est, quæ paritur, sed actio quædam illud, unde orta est, subjectum afficiens. Quærenda igitur alia nobis est proprietas utriusque productionis; quam, ne longius hoc justo sit caput, exponemus in sequente.

CAPUT QUARTUMDECIMUM.

Explicatur, et illustratur e Patrum testimoniis vera ratio, cur processio Spiritus sancti non sit generatio. Illam ex proprietate τοῦ λόγου repetendam esse. Ejusmodi ergo causa deducitur, quod productio Spiritus sancti non habet hoc ex propria conditione, ut imago, vel similitudo hinc existat in eo, quod producitur. Id autem ex natura intellectionis oritur, non voluntatis. An Spiritus sanctus sit ingenitus.

I. Omnis propria rei, ac vera definitio, non solum ejus naturam continet, sed naturalem etiam ab alia quacumque differentiam, cum pars sit ipsa naturæ. Quamobrem, si ulla investigari causa potest, cur et Verbi divini productio, generatio, et Verbum ipsum Filius sit, neutrum Spiritui, ejusque productioni congruat; non aliunde duci illa debet, quam ex definitione generationis, ac Filii; quam quidem in quarto libro plenissime declaravimus. Resumenda igitur ea est hoc loco, ut quid commune cum Spiritus processione habeat Verbi propagatio, quid peculiare, ac distinctum, ex illa capiamus. Causam enim hoc posterius ostendet unicam, et germanam ejus, quod inquiritur, omissis, circumscriptisque ceteris.

Generationis enucleata definitio communi ex sensu theologorum a nobis tradita sic est, ut sit, *Origo viventis a vivente per principium conjunctum, quæ naturæ in re producta similitudinem parit.* Qua in definitione triplex generationis conditio cernitur. Nam et vivens utrumque oportet esse, quod gignit, et gignitur. Ita pilorum, ac ceterorum ab animantium corporibus ortus excluditur. Et intima vis generandi, ac facultas esse debet, quod principium dicitur. Ideo semen, per quod animantium generatio fit, pars est quædam substantiæ gignentis, cui gignendi vis natura est insita,

cum eaque conjuncta. Eamdem ob causam primæ omnium mulieris e viri costa procreatio, generatio non fuit, neque filia Eva dicta est Adami, tametsi et vivens e vivente propagata sit, et naturæ similis fuerit; quia non a principio conjuncto, sive efficientiam naturalem habente facultate elaboratus est ortus illius. Nihil enim navavit Adamus actionis, operæque ad producendam Evam; neque quidquam aliud, præter materiam, contulit, ex qua eam Deus solus effinxit.

Ita rem hanc Richardus Victorinus explicat verbis istis [1] : « Generatio autem, quando large accipitur, nihil aliud videtur esse, quam productio existentis de existente, secundum operationem naturæ. Productio vero, quæ secundum naturæ operationem non est, generatio juxta usum dici non potest. Eva de Adam secundum operationem naturæ non est producta, et idcirco non dicitur generatio. »

Postremum generatio id vera postulat, ut sit natura simile gignenti, quod existit, et ejus imago, hoc est in eum expressa finem, ut naturam specie habeat eamdem. Ideo vermes, et bestiæ, quæ ex humanis scatent corporibus, filii non sunt, quia nulla est in iis cum homine similitudo naturæ.

II. Ex his tribus generationis proprietatibus unam saltem necesse est deesse processioni Spiritus sancti, quo ne generatio sit, et Spiritus ipse filius. Ac priores quidem duæ inesse videntur; quia et vivens a vivente manat Spiritus, et ex naturali, conjunctoque principio, quæ est divina ipsa natura. De tertia itaque omnis debet esse quæstio, in qua recentiorum fere theologorum altercationes, opinionesque versantur. Nam nemo est illorum, qui non Spiritum sanctum putet ideo filium non esse, quia non procedit in naturæ similitudinem. Sed interest, quo quisque sensu commune dictum illud interpretur.

Omnes quidem in eo fere conspirant, ut propterea filius sit secunda Trinitatis persona, quoniam intelligentiæ, quæ in Deo est, sive mentis actione producitur; non sit autem Spiritus sanctus, quia ex amore, et voluntate procedit; tamquam proprium sit hoc, et naturale menti, similem ut ejus, quod cognoscit, notionem efficiat; quod *verbum mentis* appellari solet, quæ est imago, similitudove rei perceptæ. Cum enim amore, ac voluntate in rem quampiam ferimur, iste ipse voluntatis impetus, non hoc habet natura sua, ut amatæ, ac cupitæ rei sit similis, aut imago, atque effigies sit illius; sed ut pondus sit quoddam, inclinatioque voluntatis in id, quod amatur, eam attrahens, extraque se quodammodo profundens. Hoc quia peculiare est personæ tertiæ, ut eo modo procedat; idcirco non eam illius, a quo procedit, similitudinem esse, vel imaginem affirmant. Qua in re declaranda magna est eorum, quos nominavi, doctorum de Schola dissensio. Sed ea nihil ad nos pertinet, qui genus aliud tractationis instituimus, mollius, et elegantius, ac veterum tantummodo Patrum placita consectamur; nisi quod pauca interdum adjungimus ex illo posteriore, cum necesse est; quod hoc etiam loco parcius, si forte, præstabimus. Sed prius antiquorum decreta persequamur.

III. Horum plerique, cum de secunda persona contra Arianos disputant, filium esse, gignique demonstrant eo ipso, quod Verbum sit, atque ex æterni mente Patris ortum habeat. Sic Augustinus breviter, sed diserte ait Epistola nona et quadragesima [2], « Christum dici verbum Dei, per quod facta sunt omnia, et ideo Filium, quia verbum; nec verbum dictum, atque transactum, sed apud incommutabilem patrem incommutabile ipsum, atque incorruptibiliter manens. » Idem Augustinus alibi [3], « Eo ipso Filius, *inquit*, quod Verbum. » Eoque spectat alter ejusdem locus, quem ex nono de Trinitate adduximus antecedenti capite; ubi notitiam mentis partum quemdam ejus, ac prolem appellat.

Athanasius vero contra Arianos agens, qui λόγον, et quidem multiplicem, a Deo pronuntiatum esse dicebant, non tamen proprie, et ex substantia genitum esse filium, satis esse contendit, ut Deus filium genuisse credatur, et esse revera pater, si hoc conceditur, Verbum ab eo esse prolatum. « (1) Utinam, *inquit*, isti vel ex iis, quæ modo dicunt, verita-

(1) ATHAN. de Decret. syn. pag. 413. Εἶθε δὲ καὶ οὗτοι καὶ ἐξ ὧν λέγουσιν νῦν, ἐθελήσουσιν ὁμολογεῖν τὴν ἀλήθειαν. Εἰ γὰρ ἅπαξ διδόασι τὸν Θεὸν προφέροντα λόγους, ἴσασιν ὅλως αὐτὸν Πατέρα· τοῦτο δὲ γινώσκοντες, σκοπείτωσαν ὅτι μὴ θέλοντες ἕνα διδόναι τοῦ Θεοῦ Λόγον, πολλῶς αὐτὸν εἶναι Πατέρα φανταζονται. Καὶ τὸ μὲν ὅλως εἶναι τοῦ Θεοῦ Λόγον, οὐ θέλουσιν ἀρνεῖσθαι· τὸ δὲ εἶναι τοῦτον τοῦ Θεοῦ Υἱὸν οὐχ ὁμολογοῦσιν. Ἔστι δὲ τοῦτο τῆς ἀληθείας ἀγνωσία, καὶ τῶν θείων γραφῶν ἀπειρία. Εἰ γὰρ ὅλως ὁ Θεὸς Πατήρ ἐστι Λόγου, διὰ τί μὴ καὶ ὁ γεννώμενος Υἱός ἐστι; Υἱὸς δὲ πάλιν τοῦ Θεοῦ τίς ἂν εἴη, ἢ ὁ Λόγος αὐτοῦ;

[1] Lib. 6. de Trin. c. 16. — [2] Qu. 2.

[3] Tract. 44. in Joan. p. 144. C.

tem fateri velint. Nam si hoc semel concesserint, Deum sermones proferre, omnino patrem eum agnoscunt. Hoc vero cognoscentes, considerent se, cum unum Dei Filium nolunt concedere, multorum ipsum patrem esse, falsa opinione fingere. Ac Dei quidem omnino esse verbum, inficiari nolunt; hoc vero esse Dei filium, nolunt confiteri. Sed istud est ignoratio veritatis, et sacrarum Scripturarum inscitia. Nam si omnino Deus est verbi pater cur non et hoc, quod gignitur, filius est? Rursus vero Dei filius quis esse potest, nisi ejus verbum? » Ac subinde tum ex iisdem constare Scripturis ait, (1) Filium Dei ipsius esse verbum, tum ejus imaginem. « (2) Porro cum imaginem appellas, Filium significas. Quid enim simile Deo esse potest, nisi orta ex ipso progenies? »

Idem et in oratione secunda adversus Arianos [1] divinæ generationis proprietatem, ac differentiam, qua ab creatarum rerum generatione secernitur, ea re sola definit, quod illa sit verbi productio; idque verus sit fetus illius, ac terminus. Ex quo sequitur, nihil earum sordium, ac passionum, quibus implicatæ illæ sunt, in istam generationem incidere. Itaque Scripturam ait, cum de divina generatione loquitur, duo ista nomina conjunctim usurpare, Λόγον, et Υἱὸν, *Verbum*, et *Filium*, ut « (3) naturalem, ac verum substantiæ fetum,» sive, ut latinus interpres sæpe ait, « genimen declararet. Sed ut ne quispiam humanum existimaret esse fetum, rursus ejus substantiam significans, verbum ipsum esse, et sapientiam, et splendorem asserit. Hinc enim et impatibilitas generationis, et æternitas, ac decorum illud, quod in Deum conveniat, æstimamus. » Veram ergo, propriamque generationem, cujusmodi cadere potest in divinitatem, eo solo definit, quod verbum mentis, ac notio fetus sit illius, et terminus.

Atque idem etiam Athanasius in libro de Synodis, (4) Arianos *consubstantialis* nomen idcirco damnare dicit, quod minime credant, Deum vere patrem esse, ac Filium vere esse filium, et verbum Patris. Nam si verum, ac naturale esse verbum agnoscerent, utique verum filium esse faterentur, non creaturarum instar a Deo productum; neque synodi Nicænæ decretum illis displiceret. Ibi Λόγον, id est *Verbum*, ἴδιον τῆς οὐσίας γέννημα, *proprium*, *et naturalem substantiæ fetum*, *ac prolem* nominat. Quod et postea [2] in eodem libro repetit, (5) aitque Filium οὐσίᾳ esse Λόγον, et σοφίαν Patris, quæ substantia paternæ substantiæ γέννημα est, et similitudo.

Ad hæc in oratione tertia, quam Græci, ut jam dixi, secundam numerant, (6) evidenter demonstrat, eatenus filium esse, qua est λόγος, dum adversus Arianos probat, non illum a Deo factum esse, nec opus Dei, sed omnino filium, eo quod, nisi ante Filius existat, nullum extare potest opus Dei; siquidem omnia per Verbum, et in sapientia fiunt, quæcumque fiunt. Igitur, qua verbum est, filius est.

Et in eadem oratione : « (7) Quomodo igitur per ipsum creat, si non est verbum ipsius, et sapientia? Quomodo vero verbum erit, et sapientia, si non proprius est fetus substantiæ ipsius? » Quod tanto etiam ante Athanasium animadverterunt vetustissimi scriptores duo, Theophilus Antiochenus in primo ad Autolycum. « (8) Sapientiam, *inquit*, si dixero, filium ejus dico; » et (9) Clemens Alexandri-

(1) Mox : Καὶ γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ὡς ἐξ αὐτῶν τῶν λογίων ἐστὶ μαθεῖν, αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος.

(2) Item : Καὶ τὴν εἰκόνα δὲ λέγων, τὸν Υἱὸν σημαίνεις. Τί γὰρ ἂν εἴη ὅμοιον τῷ Θεῷ, ἢ τὸ ἐξ αὐτοῦ γέννημα;

(3) ATHAN. Ἀμφότερα γοῦν ἡ Γραφὴ συνάπτουσα, Υἱὸν ἔφησεν, ἵνα τὸ φύσει, καὶ ἀληθινὸν γέννημα τῆς οὐσίας εὐαγγελίσηται. Ἵνα δὲ μή τις ἀνθρώπινον ὑπολάβοι τὸ γέννημα, πάλιν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ σημαίνων, λόγον αὐτὸν εἶναι, καὶ σοφίαν, καὶ ἀπαύγασμά φησιν. Ἐκ γὰρ τούτου καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, καὶ τὸ ἀΐδιον, καὶ τῷ Θεῷ πρέπον λογιζόμεθα.

(4) Idem de Syn. pag. 704. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὴν τοῦ ὁμοουσίου λέξιν διαβάλλουσι, κακῶς αὐτοί φρονοῦντες καὶ περὶ αὐτῆς. Εἰ γὰρ ἐπίστευον ὀρθῶς, καὶ τὸν μὲν Πατέρα ἀληθῶς ὁμολόγουν, τὸν δὲ Υἱὸν, γνήσιον Υἱὸν, καὶ φύσει ἀληθινὸν λόγον, καὶ σοφίαν ἐπίστευον εἶναι τοῦ Πατρὸς, τό τε ἐκ τοῦ Θεοῦ λέγειν τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὥσπερ λέγεται περὶ τῶν κτισμάτων, οὕτως ἔλεγον καὶ περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν ἐνόουν εἶναι γέννημα, ὡς ἔστι τὸ ἀπαύγασμά ἐκ τοῦ φωτὸς, οὐκ ἄν ἕκαστος αὐτῶν κατηγόρει τῶν Πατέρων.

(5) Ibid. Ἔπειτα, εἰ μὴ ἐκ μετουσίας ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ἀλλὰ τῇ οὐσίᾳ λόγος ἐστὶ καὶ σοφία τοῦ Πατρός· ἡ δὲ οὐσία αὕτη τῆς οὐσίας τῆς πατρικῆς ἐστι γέννημα, καὶ ὁμοιότης αὐτῆς, ὥσπερ καὶ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός, etc.

(6) ATHAN. orat. 3. pag. 186. Εἰ γὰρ μή ἐστιν Υἱὸς, οὐδὲ εἰκών· μὴ ὄντος δὲ Υἱοῦ, πῶς ἄρα τὸν Θεὸν κτίστην εἶναι λέγετε; εἰ γὰρ διὰ Λόγου, καὶ ἐν σοφίᾳ πάντα τὰ γινόμενα γίνεται, χωρὶς δὲ τούτου οὐκ ἄν τι γένοιτο, οὐκ ἔχει καθ' ὑμᾶς ἐν ᾧ, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα ποιεῖ.

(7) Ibid. pag. 203. Πῶς οὖν δι' αὐτοῦ κτίζει, εἰ μὴ ὁ Λόγος ἐστὶν αὐτοῦ, καὶ ἡ σοφία; πῶς δὲ Λόγος ἂν εἴη καὶ σοφία, εἰ μὴ ἴδιον γέννημα τῆς οὐσίας αὐτοῦ;

(8) THEOPH. Σοφίαν ἐὰν εἴπω, γέννημα αὐτοῦ λέγω.

(9) CLEM. Alex. Protr. pag. 46. Λόγος Υἱὸς νοῦ γνήσιος.

[1] Pag. 157.

[2] Pag. 710.

nus in Protreptico Λόγον ait « esse genuinum mentis filium. »

Denique in Oratione 5, [1] Athanasius pluribus contendit, eo ipso, quod est Λόγος, esse filium. Gregorius Nyssenus in tertio contra Eunomium [2], illum Joannis explicans locum, *In principio erat Verbum*, causam reddit, cur Verbi nomine potius, quam Filii uti voluerit; idque eo factum ait, ne quis paulo hebetior inde suspicetur, similiter atque in humana generatione, propagari filium istum. Quare λόγον appellare maluit, quo passionis expertem illam generationem esse monstraret. Ut appareat, generationis, qua est in Deo, propriam hanc esse rationem, ut sit λόγου, id est *Verbi* productio. Quod et in libro Catechetico, capite primo, uberrima oratione declarat; et in libro quem de iis Scripturæ verbis elucubravit, *Ad imaginem Dei, et similitudinem* [3]. Quo in libro generationes humani esse verbi duas asserit: alteram, qua ex corde, sive mente oritur proxime ita, ut sub sensus non cadat: alteram, qua extrinsecus progreditur, ac labris, et ore formatur, atque ad sensum aurium pervenit; quibus totidem divini Verbi respondere generationes ait, unam ex Patris intelligentia sempiternam, alteram ex matre corpoream.

IV. (1) Basilius homilia in Evangelii Joannis initium, de Verbi voce simillime disserit, eam divinæ generationi exprimendæ visam aptissimam: « Cur, *inquit*, Verbum dicitur? Ut ostendatur ex mente processisse. Cur Verbum? Quoniam sine passione genitum est. Cur Verbum? Quoniam imago est genitoris, totum in seipso genitorem exprimens, nihil inde decerpens, ac perfectum ex sese, sicut et nostrum verbum totam in se cogitationem nostram refert. »

Gregorius item Nazianzenus Oratione sexta et tricesima, « (2) Verbum, *inquit*, appellatur, quoniam sic se habet ad Patrem, ut verbum ad mentem. » Tum, « Omnis *inquit*, fetus genitoris est tacens sermo. »

Ita Chrysostomus homilia secunda in Joannem: « (3) Propterea Verbum etiam ipsum nominavit. Nam quia illud edocturus erat, Verbum hoc unigenitum esse filium Dei; ne quis patibilem putaret esse generationem, appellatione illa verbi occupans, pravam antea suspicionem aufert, cum ex ipso esse demonstrans, tum sine passione filium. » Et in homilia quadam in principium Evangelii Joannis [4] idem affirmat, Λόγον potius appellasse Joannem, quam filium, ut quod proprium est divinæ generationis, passionis ac divisionis expertem eam esse monstraret. « (4) Non est igitur Filius quasi pars aliqua Patris, ut Cyrillus loquitur, sed ex ipso, et in ipso. Nam quia ex ipso est, filius vocatur; quia vero in ipso, sapientia, et Verbum, etc. Nam si humanus intellectus verbum sine ulla partitione ex seipso generat, nec passio ulla propter hoc sibi accidit, et verbum quidem in mente; mens vero in verbo, et omnino alterum in altero depictum videtur; nec sine verbo mens intellectus umquam fuit. Non erit enim mens, si verbo caret. » Sed et in commentariis in Joannem [5] illud sæpe commendat idem Cyrillus, Dei Filium vere, et proprie esse filium, et ex ejus natum substantia, et eumdem intimum esse Dei verbum, atque ejus imaginem, et characterem.

V. Accedit his Isidorus Pelusiota [6], qui productionem Verbi dici generationem ait, ut eadem amborum substantia significetur; Verbum autem nominari, uti τὸ ἀπαθὲς exprimatur. Porro ut cum generationis, ac filii vocabula transferimus e creatis rebus, secernimus animo, quidquid crassum inest, et corruptibile, velut divisionem substantiæ, temporis ordinem, ac gradum, atque id genus alia; unum

(1) Basil. tom. 1. pag. 506. Διὰ τί Λόγος; ἵνα δειχθῇ ὅτι ἐκ τοῦ νοῦ προῆλθε. Διὰ τί λόγος; ὅτι ἀπαθῶς ἐγεννήθη. Διὰ τί λόγος; ὅτι εἰκὼν τοῦ γεννήσαντος, ὅλον ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν γεννησαντα, οὐδὲν ἐκεῖθεν ἀπομερίσας, καὶ τέλειος ὑπάρχων καθ' ἑαυτὸν, ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος ὅλην ἡμῶν ἀπεικονίζει τὴν ἔννοιαν.

(2) Nazianz. pag. 590. Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος.

Item: Γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος.

(3) Chrys. pag. 562. Διά τοι τοῦτο καὶ Λόγον αὐτὸν ἐκάλεσεν. Ἐπειδὴ γὰρ μέλλει διδάσκειν, ὅτι οὗτος ὁ Λόγος μονογενής ἐστιν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ παθητὴν ὑπολάβῃ τις τὴν γέννησιν, προλαβὼν τῇ τοῦ Λόγου προσηγορίᾳ προαναιρεῖ τὴν πονηρὰν ὑποψίαν, τό τε ἐξ αὐτοῦ τὸν Υἱὸν εἶναι δηλῶν, καὶ τὸ ἀπαθῶς.

(4) Cyril. lib. 4. Thes. pag. 31. Οὐκ ἔσται τοίνυν ὥσπερ τι μέρος τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ· διὰ μὲν τοῦ καλεῖσθαι Υἱὸς, τὸ ἐξ αὐτοῦ· διὰ δὲ τοῦ καλεῖσθαι σοφία, καὶ Λόγος, τὸ ἐν αὐτῷ γνωρίζεται, etc.

Ibid. Εἰ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀμερίστως ἐξ ἑαυτοῦ τὸν προφορικὸν ἀπογεννᾷ λόγον, καὶ πάθος οὐδὲν περὶ αὐτὸν ἐκ τούτου γίνεται, ἀλλ' ἔστιν ἰδεῖν ἐν μὲν τῷ νῷ τὸν λόγον, ἐν δὲ τῷ λόγῳ τὸν νοῦν, καὶ ἑκάτερον αὐτῶν ἑκατέρῳ ζωγραφούμενον· καὶ οὐκ ἄν τις εἴποι σωφρονῶν ἄλογόν ποτε γεγενῆσθαι τὸν νοῦν. Οὐκέτι γὰρ ἔσται νοῦς λόγον οὐκ ἔχων.

[1] Pag. 14. 15. et seq. — [2] Pag. 106. et seq. — [3] Tom. 1. p. 859.

[4] Tom. 5. edit. Sav. p. 747. — [5] Lib. 1. c. 3. et 4. — [6] Lib. 4. ep. 141.

vero illud adhibemus, naturæ, ac substantiæ communionem; ita cum Verbum appellamus, adimimus id, quod est implicatum cum ilius notione vocis, quatenus creaturis convenit, veluti τὸ ἀνυπόστατον, ac fluxam sermonis, transeuntemque volubilitatem, ac τὸ ἀπαθὲς solum assumimus, aut, ut alii Patres adjiciunt, etiam imaginem, ac similitudinem. Hæc Isidorus; quem locum in libro 4. descripsimus.

Ambrosius libro de incarnatione Christi, capite tertio: « Si multa verba, multi filii. » Et Augustinus tractatu 48. in Joannem: « Verbum Dei semper cum Patre, et semper Verbum; et quia Verbum, ideo Filius. « Idem et in tractatu in Psalmum 44. *dicere*, ut et *eructare*, idem esse ait ac generare. « Ipsum dico, *inquit*, generationem Filii significat.» Et: « Sicut eructavit cor meum verbum bonum, intelleximus ibi generationem Filii; veluti repetitio mihi videtur facta in consequenti sententia, ut illud, quod dictum est, Eructavit cor meum verbum bonum, repeteretur in eo, quod ait dico. Quid enim est dico? Verbum profero. »

VI. Longiorem ac minime necessariam operam sumam, si plures citare velim ejus rei testes, qui divinam productionem ideo generationem esse proprie, vereque dictam adstruunt, quod per eam Verbum, ac notio mentis existit. De quo, et in secundo libro, et in quarto non pauca tradidimus, cum generationis, ac Filii, Patrisque proprietates explicaremus. Quibus ex omnibus vera ejus, quod propositum est, ratio conficitur, cur sola Trinitatis secunda persona gignatur, et sit filius. Hoc enim superiora omnia, quæque alibi commemoravi, veterum loca continent, idcirco filium esse, proprieque gigni, quia Verbum est, quod a Deo nonnisi substantiale, et omni ex parte simile, et æquale produci potest; utpote cum naturalis, et οὐσιώδης imago sit, et similitudo intelligentis se Dei, idque habeat ex propria, et nativa conditione originis suæ, ut eum referat. Nam omne verbum imago est, et similitudo rei cognitæ. Sed in creatis rebus accidens est, et sola, ut vulgo nominant, *intentionalis* expressio. In divinitate vero, quæ perfectissimam, et infinitis partibus præstantiorem imaginem exigit, (quoniam « perfecta nativitas perfectam imaginem præstat, » ut in septimo de Trinitate scribit Hilarius) intima, et substantialis est ista similitudo, nulla re a prototypo discrepans, præterquam originis habitudine.

Quocirca eo solo vere dicta generatio est divini Verbi productio, quod ex vi sua, propriaque notione, et natura hoc habet, ut imago sit, expressaque similitudo producentis. Quod præter superiores illos Patres, diserte nos docet Hilarius in eodem septimo libro, ubi imagines arte factas cum hac, de qua agimus, comparans, « Filius, *inquit*, Patris non secundum hæc imago est, qui viventis vivens imago est, et ex eo natus non habet naturæ diversitatem, et in nullo diversus tenet naturæ ejus, in qua non diversus est, potestatem. Quod ergo imago est, eo proficit, ut Deum Patrem unigeniti Dei significet nativitas; significet autem ut forma, et imago invisibilis Dei. » Idem docet auctor etiam libri de incarnatione Verbi, qui est in appendice tomi quarti Augustini, cap. 11.

At vero Spiritus sanctus ex vi, conditioneque processionis suæ, non hoc obtinet, ut imago sit, et expressio substantiæ ejus, a quo procedit; quia voluntatis, amorisque propensio non amatæ rei similitudo est, sed copulatio, ac vinculum, amantem cum eo, quod amatur, colligans, ac devinciens. Idem tamen, qui οὐσιωδῶς a Deo oritur, et in Deo est, necessario Deus est, non *formali*, ut in Scholis loquuntur, necessitate, sed materiali; quoniam « consubstantiale illi est, quidquid ejus est, et quidquid est, quia Deus est, » ait Augustinus[1]. Cui adjungendum est illud Rhabani Mauri ex primo de Universo[2], « Spiritus sanctus ideo prædicatur Deus, quia ex Patre, Filioque procedit, et substantiam ejus habet. Neque enim aliud de Patre procedere potuit, quam quod ipse est Pater. »

VII. Quemadmodum igitur, etsi relativa proprietas, quæ conjuncta cum essentia personam quodammodo componit, una sit, eademque res cum essentia, nec ab ea ullo modo discrepans, tamen sic ab ea nostro intelligendi more, ut græci Patres loquuntur, ἐπινοίᾳ distinguitur, ut non eadem utrique prædicata conveniant, ac notionibus invicem distent; sic processio Spiritus, quamvis habet quiddam cum Verbi productione commune, uti scilicet ejusdem substantiæ cum producente velut fructum proferat, propriam tamen rationem præterea continet, propter quam generatio dici non debet; quia hoc ipsum, quod similem, et consubstantialem producit personam, non ex nativa, et, ut philosophi dicunt, formali proprietate obtinet, quæ illam ab alia propagatione distinguit. Siquidem intellectioni omni ex suapte natura, definitioneque id convenit, ut sit similitudinis rei cognitæ, atque imaginis

[1] Tract. 20. in Jo.

[2] Cap. 3.

expressio ; perfectissimæ vero intellectioni, ut perfectissimæ sit imaginis productio. At imago perfectissima, similitudoque, qua nulla fingi potest præstantior, ea est, quæ non externa tantum conformatione, ac repræsentatione respondet objectæ rei, sed eam omni ex parte refert, ut et ipsa vivens sit substantia, quia viventis est imago substantiæ, ac reliquis omnibus prædita, quæ in eo sunt, vel potius quæ est hoc ipsum, quod cognitioni isti subjicitur. Amor autem, affectusque voluntatis in id, quod amatur, et propensio, neque est expressio per sese similitudinis ullius, neque ut perfectissima sit, si a divinitate cogitando secernatur, perfectissimam imaginem, hoc est eadem natura, et substantia præditam requirit. Quare ut ex ea similis illi, quæ amatur, existat substantia, non vis ipsa propensionis, ac processionis istius facit ; sed quasi ex accidenti, et extrinsecus id oritur, quatenus nihil a Deo actione intima procedere, et inesse in Deo potest, nisi Dei simile, imo Deus.

VIII. Declaratum hoc a nobis est supra capite quarto, dum græcorum Patrum sententias expendimus, qui Spiritum sanctum *imaginem* esse Filii, quidam etiam λόγον, ac *verbum* dixerunt. Ubi illud discrimen productionis utriusque notavimus, quod Verbum ex vi originis suæ id habet, ut imago sit ; quia productio ejus naturalem hunc spectat, ac directum finem, ut similitudinem exprimat ejus, quod mente cognoscitur. Spiritus vero productio, etsi idem consequitur, quia est a Deo, et in Deo ; non tamen ex vi sua, sive directa, ut loquuntur, *intentione* naturæ, ac proprietate illius actionis, quæ per sese, et ut voluntatis operatio est, nullius ad expressionem similitudinis tendit, ac dirigitur.

Huic opinioni suffragatur Anselmus, qui in Monologio [1] causam hanc affert, cur Verbum proles sit, ac filius, non Spiritus sanctus ; quod « Verbum, mox ut consideratur, se prolem esse ejus, a quo est, evidentissime probat, promptam præferendo Patris imaginem. At amor aperte se prolem negat, quia dum a Patre, et Filio procedere intelligitur, non statim tam perspicuam exhibet se contemplanti, ejus, ex quo est, similitudinem, quamvis ipsum considerata ratio doceat omnino idipsum esse, quod est Pater, et Filius. » Hæc ipsissima est ratio quam exposui. Cui alteram mox adjungit, minus, ut opinor, accuratam de Spiritu sancto ; quem non dici filium ideo asserit, quod cum a duobus procedat, « aut alter eorum erit pater ejus, alter mater ; aut uterque pater, sive mater est : quæ omnia veritati repugnare videntur. » Non esse alterum patrem, alterum matrem, hic probat, quoniam « nullatenus aliter a Patre procedit, quam a Filio ; unde nulla veritas patitur, ut dissimili vocabulo ad illum Pater, et Filius referantur. Non est igitur alter pater ejus, alter mater. » Utrumque autem dici non posse patrem, matremve sic efficit, quoniam « ut duo aliqua sint, quæ singula perfectam, et nulla consideratione differentem habeant pariter ad aliquid unum, patris, aut matris habitudinem, nulla natura aliquo monstrari concedit exemplo : » hoc est, nusquam reperimus duos simul patres ejusdem esse filii, vel duas matres. « Ergo non est uterque, scilicet Pater et Filius, pater aut mater amoris a se manantis. » Hæc Anselmus, quæ minus exacta esse merito judicamus.

IX. Nec Guillelmum Parisiensem omiserim, qui de instituta quæstione sententiam suam explicat sic [2]. « Amor rectissimus, atque gratuitus procedit ab amante, ut donum a datore. Filius autem a Patre, ut genitus a genitore. Et intentio generantis est in prolem, ut sit. Generatio enim via est ad esse ; et esse terminus est generationis, seu finis. Intentio vero donantis non est finaliter, ut res data sit ; sed extenditur ulterius, videlicet in hoc, ut sit alterius, juxta usitatum illum sermonem, quo dicitur, quod dare est suum accipientis facere. Datum etiam, seu donum omne per hoc, quod est donum, vel datum, non solum est, sed etiam est alterius. Per hoc autem, quod est alterius, non est imago donantis, sive dantis ; neque hoc est in oratione seu necessitate ejus, quod est datum, vel donum. Et eodem modo manifestum est se habere de amore, in quantum amor. Verbum autem spiritale, quod est intellectus genitus, est ex necessitate imago ejus, a quo gignitur. Sicut vides in intellectibus, qui gignuntur a rebus in animabus nostris, et resultant in eis, tanquam imagines ipsarum rerum in speculis. » Mox deinde, « Generatio, *inquit*, omnis per similitudinem est, et ut sonat ipsum vocabulum, generatio est generis sui de seipso propagatio, sive multiplicatio ; et hoc de seipso, et per se, ut dixi ; quoniam in multiplicatione ipsa stat finaliter intentio generantis. » Quibus in verbis productionem Filii generationem esse recte concludit eo ipso, quod per se, et *ex intentione*, hoc est ex operatione na-

[1] Cap. 8.

[2] In 2. par. partis 1. de Universo cap. 175.

turæ, ut Richardus loquitur [1], imago est cognoscentis semetipsum. Spiritus vero productionem non esse generationem, erudite colligit ex eo, quod generatio in hoc tendit, ut sit, quod oritur. Quod autem donatur, non in hoc præcise dirigitur, ut sit, sed ut sit alterius.

X. Ad extremum, duo quidam imaginis proprietatem in Filio non recte mihi declarasse videntur, Rupertus, et Richardus ; quorum ille Spiritum sanctum similitudinem esse Patris, et Filii, non imaginem, ita disputat [2] : « Imago et similitudo in hoc differunt, quod imago unius imago est, similitudo autem numquam minus, quam duorum similitudo est, etc. Est ergo Filius imago Patris. Sanctus autem Spiritus similitudo Patris, et Filii. Communis enim bonitas, sive charitas est Patris, et Filii. » Verum similitudinem nonnisi unius ad duos esse, id vero est falsum.

Richardus autem [3] cum recte docet, ideo Spiritum sanctum non esse filium, quia imago non est : Verbum esse, quia imago est ; tum ejus discriminis parum probabilem causam assignat. Verbum enim imaginem ideo esse putat, quod non solum plenitudinem divinitatis accipit a Patre, sed hoc etiam, ut eam alteri personæ communicare possit. Unde similis est in hoc Patri, et ejus imago ; quod Spiritu non convenit, qui sic accipit, ut dare alteri non possit.

Verum imaginis in Verbo ratio ad ipsam substantiam Patris, et essentiam comparatur, non ad notionales, ac relativas proprietates, ut in quinto libro fuse disputavi. Itaque nihil hac ex parte vetat Spiritum sanctum imaginem esse Patris, vel Filii.

Cur autem Filius alterum filium propagare nequeat, ut a Patre genitus est ipse, causam indicat Athanasius in libro de Spiritu sancto ad Serapionem, (1) quod homines quidem ita generent, ut partem tantummodo substantiæ, non totam ipsam derivent in filios. Unde, ait, filii vicissim alios gignunt filios. At in divinitate secus res habet. Non enim Filius pars est Patris, sed totus est imago totius, et splendor. Quæ Athanasii ratio non contemnenda est ; neque merito ab recentioribus quibusdam, quasi minus efficax, reprehenditur. Nam non illud solum in ea considerandum est, quod utcumque Filius a Patre gignitur ; sed modus ipse generationis divinæ spectandus est, nimirum quod intelligentia, et cognitione, utpote verbum, et expressa notitia, producitur, cujus fecunda, et genitalis vis unica cognitione sic exhauritur, nulli ut alteri verbo, ac termino producendo locus esse possit. Cum enim in Deo, divinaque substantia nihil insit, nisi actu, et ἐντελεχείᾳ, δύναμει vero, et potentia nihil sit, cum seipsum contemplatur, dicitque Deus, totum utique comprehendit, ac verbo suo totum se complectitur. Quod Athanasius exprimit, cum ait, « totum esse totius imaginem, et splendorem. » Itaque verbum aliud esse nullum potest ; quia verbum verbo nihil opus habet, cum ipsum per se tam sibi, quam rei cognitæ declarandæ sufficiat. Est igitur idonea ista causa, cur neque Pater verbum alterum producat, tamquam prioris fratrem, neque Filius alterum filium, verbumve, velut Patris nepotem ; quia tota unico intelligendi actu ut essentia, sic essentiæ genitabilis vis, ac Verbi propagatrix fecunditas exhauritur.

Quo vero sensu Spiritus sanctus imago Filii, ac verbum etiam a Græcis quibusdam appellatus sit, satis in superioribus, capite quinto libri hujus exposuimus.

XI. Jam cum Spiritum sanctum γεννητὸν, id est genitum non esse constet, nata hæc est apud Græcos potissimum quæstio, sitne nominandus ἀγέννητος, *ingenitus*, aut innatus. Quippe vocabulum hoc ἀγέννητου Patris esse proprium, et χαρακτηριστικὸν, passim græci theologi prædicant. Propterea Macedoniani, et hæretici reliqui Spiritus oppugnatores, hac usi sunt argumentatione, quam Basilius refellit [4]. Quoniam quidquid est, aut ἀγέννητον est, aut γεννητὸν, aut κτιστὸν, id est *creatum* ; Spiritus vero neutrum est priorum duorum ; quia neque pater est, neque filius ; videri esse tertium. Huic Basilius opponit nihil, præter humanæ inscitiæ prædicationem ; quod cum in minimis explorandis hæsitemus, minime ad ista summa, et abstrusa capienda simus idonei.

Theodoretus vero Dialogo tertio, (2) cur non sit appellandus ἀγεννητος, causam hanc unam

(1) ATHAN. tom. 1. pag. 357. Μέρη γάρ εἶσιν ἀλλήλων, καὶ ἕκαστος γεννώμενος ἔχει τοῦ Πατρὸς μέρος, ἵνα καὶ αὐτὸς ἑτέρου γένηται Πατήρ. Ἐπὶ δὲ τῆς θεότητος οὐκ ἔστιν οὕτως. Οὐ γὰρ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς· οὐδὲ γεννᾷ Υἱὸν μεριζόμενος, ἵνα καὶ αὐτὸς γένηται Πατὴρ ἑτέρου· ἐπεὶ οὐδὲ αὐτός ἐστιν ἐκ Πατρός. Οὔτε ὁ Υἱὸς δὲ μέρος ἐστὶ τοῦ Πατρός. Διὸ καὶ οὐδὲ γεννᾷ, ὥσπερ γεγέννηται αὐτος· ἀλλὰ ὅλος ἐστιν ὅλου εἰκών, καὶ ἀπαύγασμα.

(2) THEOD. Ὀρθ. Καὶ τί δήποτε μὴ καλεῖς ἀγέννητον τὸ φύσει μὲν ἄκτιστον, μηδαμῶς δὲ γεγεννημένον ; Ἔρα. Ὅτι τοῦτο

[1] Lib. 6. de Trinit. c. 16. — [2] Lib. 2. in gen. cap. 2. — [3] Libr. 6. de Trinit. c. 11. 18. 19. 20. 21.

[4] Tom. 1. Hom. 27. cont. Sab. p. 608.

esse significat, quod in Scripturis nusquam ita vocatus sit. Augustinus autem [1] hanc affert, ne Pater esse videatur. « Ideo enim cum Spiritum sanctum genitum non dicamus, dicere tamen non audemus ingenitum, ne in hoc vocabulo vel duos Patres in illa Trinitate, vel duos, qui non sunt de alio, quispiam suspicetur. Pater enim solus non est de alio ; ideo solus appellatur ingenitus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium, et de re tanta sermonem, qualem valuerint, proferentium. » Recte id quidem Augustinus. Nam nisi hoc periculum haberet usus istius vocis in Spiritu sancto, posset ἀγέννητος dici ea notione, quam uberius in quinto libro tradidi, quod a nullo sit factus, aut genitus, non illa tamen, quam plerique veterum subjiciunt, quod principii sit expers. Quibus Richardus in sexto de Trinitate consentanee scribit [2] : « In humana, *inquit*, natura ubi persona de persona gignitur, unus pater, alter filius nominatur. Recte ergo Spiritus sanctus genitus non dicitur, ne qui Filius non est, filius putetur. Nec tamen ingenitus dicitur, ne eo ipso is, qui a semetipso non est, aliunde habere originem negetur. »

Hanc eamdem rationem pleraque Augustini pseudepigrapha referunt [3]. Tum Isidorus Hispalensis in septimo Originum, Rathramnus lib. 3, Rhabanus [4], Alcuinus [5], Hugo Victorinus [6], et Magister sententiarum [7]. Quorum plerique sic loquuntur, tanquam eadem sit amborum istorum causa nominum, ut de Spiritu minime dicantur. Sed non est. Nam γεννητὸς appellari nullo pacto debet, si proprietatem vocabuli spectes. Non enim genitus est. Liceret tamen καταχρηστικῶς ex eorum usu, qui γεννητὸν, et γενητὸν confundunt, ut in quinto lib. primis capitibus exposui, et γενητὸν utcumque productum interpretantur. At nomen ἀγεννήτου, quocumque usurpetur modo, hoc est sive pro ἀγενήτῳ sumatur, idemque sit, atque *increatum*, sive *non genitum* significet, in Spiritum sanctum convenit, qui neque generatione, neque creatione productus est. Complures tamen antiquorum, ut venenum, quod sub istis latebat vocibus, evitarent, neutrum maluerunt Spiritui santo tribuere, medium quiddam inter utrumque illi assignantes, τὸ ἐκπορευτὸν, ut Gregorius Nazianzenus [8]. Vide S. Thomam Opusculo 1. contra errores Græcorum, capite octavo.

CAPUT QUINTUMDECIMUM.

Græcorum recentiorum contra Latinos objecta refelluntur. Cur a Patre procedere dicatur interdum, omisso Filio. Spirandi vim, ut et spirationem, unam esse in Patre et Filio ; ambos unum esse principium Spiritus sancti. Ex hypostasi non minus, quam οὐσίᾳ Filii procedere Spiritum.

1. Quemadmodum Spiritus sancti a Patre, Filioque processio se habeat, utque sic ortum ab illis capiat, ut non gignatur, neque filius sit amborum, satis declaratum puto superioribus capitibus. Sequitur ut Græcorum adversus Latinos argumenta persequar, quæ in hunc locum ideo distuli, quod ante originis illius ratio, et natura perscrutanda fuit, ut eo veluti jacto fundamento, paratiores ad illa diluenda veniremus. « Nam cognitio veritatis, ut ait Augustinus [9], omnia falsa, si modo proferantur, etiam quæ prius inaudita erant, et dijudicare, et subvertere idonea est. »

Ac si quis illa, quæ de modo processionis istius exposita sunt, accurate tenuerit, nihil in omni argumentatione illorum inesse videbit, præter aut inscitiam ejus, de quo agitur, aut calumniam ; dum quale sit Latinorum, quod oppugnant, dogma vel non satis intelligunt, vel contentionis studio dissimulant,

οὐ μεμάθηκα παρὰ τῆς θείας Γραφῆς· καὶ σφόδρα δειμαίνω λέγειν τὰ παρ' ἐκείνης σεσιγημένα.

[1] Lib. 15. de Trinit. c. 26. — [2] Cap. 16. — [3] Tom. 4. dial. qu. 65. ad Oros. Et lib. de Trin. et unit. Dei c. 1. et Ser. 30. Appen. To. 4. Et in Append. Tom. 10. Ser. 30.

[4] Lib. 1. de univ. c. 3. — [5] In qu. de Trin. — [6] Tract. 1. sum. Sent. c. 7. — [7] In 1. dist. 13. — [8] Orat. 37. p. 597. — [9] Ep. 56.

vel in vocum denique subtilitate potius, quam rerum obscuritate jactantur. Quamobrem poteram illa quidem impune prætermittere, quæ contra nos objicere solent, præsertim cum copiose refutata ista sint tam a græcis Catholicis, quam ab nostris, id est latinis, ut ab Joanne Becco, Emmanuele Caleca, Bessarione, Demetrio Cydone, Gennadio, Hugone Etheriano, et Anselmo, qui singillatim omnia fere illorum objecta diluerunt.

Verum ne quid omissum a nobis esse, quod ad institutam tractationem attinet, conqueri possit hujus operis lector; pauca seligam argumenta Græcorum, quorum explicatio ad processionis illius intelligendam naturam, et ea, quæ hactenus tradita sunt, subtilius enucleanda, utilitatis aliquid afferre possit. Tenebimus autem hunc in illis proponendis ordinem, ut ea, quibus Latinos oppugnant, priore loco referamus; postea vero, quæ pro se ad eludendas Latinorum probationes, explicandaque græcorum contra se Patrum testimonia respondent.

II. Spiritum itaque sanctum solo ex Patre procedere, et ab eo solo principio habere ut sit, et existat, e Scripturis colligunt; in quibus diserte illud exprimitur, cum de ejus productione sermo est, ipsum a Patre proficisci. Joannis decimoquinto[1] : *Cum autem venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit*, etc. Hunc locum Photius *acutum, et inevitabile telum* adversus Latinos appellabat in eo libro, quem contra Nicolaum primum scripsit, cujus in actis octavæ Synodi mentio est. Itaque sic apud Hugonem Etherianum perorat[2] : « Ex Patre Filius Spiritum procedere adstruit; et tu auctorem quæris, per quem facias, imo perficias impietatem, dum fabularis, Spiritum ex Filio procedere? » Ac multa alia declamatorio more stomachabundus adjicit. Idem et Hieremias Constantinopolitanus patriarcha[3] contra Latinos proponit in responso secundo ad Wirtembergenses.

Atqui levissimum hoc, et irritum plane Græcæ perfidiæ telum est, quod idem Hugo valide retundit in tertio libro[4]. Sic enim disputat : Morem hunc esse Scripturæ, ut quædam certis personis attribuat, quæ tribus ex æquo conveniunt; ut cum de Filio dicitur, *Erat lux vera;* cum et Pater et Spiritus sanctus vera perinde sint lux, ac Filius. Item illud, quo freti potissimum Ariani Catholicis instabant[5] : *De die autem illa, et hora nemo scit, neque angeli cœlorum, nisi solus Pater.* Et Filium nihilominus, ac Spiritum sanctum diei illius haud ignaros esse Græci nobiscum sentiunt; tametsi Marcus[6] Filium ipsum nominatim excluserit. Si igitur, quod peculiariter Patri hoc loco tribuitur, ut extremi diem judicii noverit, ad Filium quoque pertinere Græci non dubitant, quamvis hunc diserte Scriptura removere videatur; nec alia id de causa faciunt, nisi quia quidquid Patri competit, id etiam Filio convenire debet, ubi relationis proprietas non obstat; multo illic magis, ubi processio Spiritus sancti Patri adscribitur, tacito Filio, non hic arceri ab illius communione putandus est, cum neque nominatim segregatus sit, ut in diei notitia, et nulla sit oppositio relativa, personalisque proprietas, qua Pater Spiritum emittens comparetur ad Filium.

III. Ejusdemmodi est istud[7] : *Non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate.* Item hoc; *Nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.* Neque enim aut Filius in potestate non habet momenta illa, vel tempora; neque Spiritus sanctus Patrem non novit, qui *omnia scrutatur, etiam profunda Dei*, ut ait Apostolus[8]; qui et hoc addit : *Quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei*, tanquam ab hac scientia removendus sit Filius; quod cum impium est, tum eadem concludendi licentia colligitur, qua ab Spiritus sancti productione Filium Græci summovent, eo quod scriptum est : *Qui a Patre procedit.* Possem et alia percensere similia Scripturæ loca; nisi ad Græcorum convincendam calumniam pauca ista sufficerent. Contra quos merito hanc regulam Hugo præscribit : « Igitur, *ait*, ubicumque de Patre dicitur aliquid, nisi ad personalis distinctionem proprietatis vocabulum Patris proferatur, ut est, pater dicitur, quia generat; quo in loco non subintelligitur cum eo generare Filius; idem de Filio intelligi oportet. Unde cum dicitur, Qui a Patre procedit, qui non nominatur cum Patre, subintelligitur necessario. »

Sane latini ipsi doctores, qui perinde a Filio, atque a Patre proficisci Spiritum alias disertissimis verbis asserunt; interdum tamen, omisso Filio, procedere illum a Patre scripserunt. Ut Augustinus in tertio contra Maximinum[9]; ubi cum a Patre procedere dixisset Spiritum, ut

[1] Ver. 26. — [2] Lib. 2. c. 15. — [3] Pag. 202. — [4] Cap. 15. — [5] Mat. 24. 36. — [6] Cap. 13. 32. — [7] Act. 1. 7. — [8] 1. Cor. 2. 10. — [9] Tom. 6. l. 3. c. 14.

et Filium, statim illum etiam a Filio proficisci docuit; nec non tractatu 99. in Joannem, et sermone 191. de Tempore. Quare una plerumque persona memorata, aliæ subaudiuntur, ut Paschasius diaconus observat libro 2. cap. 4. « Nam cum unum sine alio dicitur, tacetur alterum, non negatur, secundum illam regulam, quam antistes Augustinus insinuat. » « Non omnia, quæ tacentur, negantur, » ait Faustus in libro primo de Libero arbitrio, capite 6. Ideo ridicule Glossa ad legem secundam de summa Trinitate, et fide catholica, quod Gratianus, Valentinianus, et Theodosius dicunt, se « Spiritum sanctum ex summo rerum parente et sperare, et accipere, » loqui eos ait « secundum Græcos. Unde dic, quod Græcus fecit istam legem. » An et græcus erat Bernardus, qui ita scripsit in sermone 4. in vigiliam Natalis Domini? « Fontem assigna Patri, ex quo nascitur Filius, et procedit Spiritus sanctus. » Aut ante hunc, Pelagius I? Qui in epistola ad Childebertum Francorum regem, quæ fidei professionem continet, « Spiritum sanctum *ait* ex Patre intemporaliter procedentem, Patris esse, Filiique Spiritum. »

IV. Cur autem a Patre procedere Spiritum, nulla sui facta mentione, Christus dixerit, causam ita reddit Augustinus [1], ac Photii cavillationem evertit. « Si ergo et de Patre, et Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit : De Patre procedit? Cur putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est, quod ait, Mea doctrina non est mea, sed ejus, qui misit me. Si igitur intelligitur hic ejus doctrina, quam tamen dixit non suam, sed Patris; quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait : De Patre procedit, ut non diceret, De me non procedit? A quo autem habet Filius, ut sit Deus, est enim de Deo Deus; ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus; ac per hoc Spiritus sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. » Atque hoc etiam in quintodecimo de Trinitate [2], et in tertio contra Maximinum [3] tradit idem Augustinus. Nimirum ut unam personarum essentiam, sic unum ejus principium commendare voluit, qui est Pater, ut in posteriore hoc loco dicit : quam Græcis προκαταρκτικὴν αἰτίαν vocant, Latini *principalem causam*. Addit etiam Epiphanius, ut neque venditare se, ac jactare videretur, et nobis modestiæ, humilitatisque daret exemplum, summisisse se Christum, et in Patre omnia transtulisse : « (1) Ut doceret, *inquit*, homines humiles esse, ne quis, cum homo sit, magnum se esse quiddam arbitretur, sed ad communem omnium parentem universa referat. Quocirca licet vita ipse sit, ut testatur, Ego sum vita, eamque conferre per sese possit; juris tamen, ac justitiæ legem perturbare noluit, sed idcirco venit, ut ad unum principium, unamque divinitatem, veritatem, concordiam, uniusque gloriæ prædicationem, hominum salutem, mentemque traduceret. » Hucilla spectant, quæ de principali causa, et μοναρχίᾳ supra disseruimus, ob quam τὸ αἴτιον, et *principium* Patri proprie attributum esse monstravimus.

Postremo non est omittendum, Rupertum [4] in illis Christi verbis, *Qui a Patre procedit*, Patris nomine non personam primam intellexisse, sed divinitatem ipsam; quia non est additum pronomen *meo*, ut diceret, *Qui a Patre meo procedit*. Quasi ibi, ubi Pater absolute ponitur, Trinitas tota sit interpretanda. Sed absurda hæc est opinio, quæ satis per se ipsa refellitur.

V. Ex ceteris Græcorum argumentationibus, quæ non auctoritate sola Scripturæ, sed ratione pugnant, præcipua hæc ab illis, et invicta judicatur, quam Nicetas apud Hugonem Etherianum [5] objicit, Gemisthus autem Pletho plenius, ac subtilius exposuit in dissertatione quadam contra Latinorum epistolam, quam ex vetusto codice bibliothecæ cœnobiarchii S. Remigii apud Remos descriptam habeo. Ita igitur adversus latinæ Ecclesiæ dogma Pletho contendit. Duo imprimis assumit, quæ apud Catholicos certa, confessaque esse putat. Primum est, unam esse divinitatem, et essentiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti; personas vero tres, quarum unaquæque proprietatibus suis ab reliquis duabus secernitur. Jam quæ tribus conveniunt, ea et esse communia, et unumquodque numero unum : ut natura, ut essentia, ut

(1) Epiph. hær. 69. num. 29. Ἵνα διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους ταπεινοφρονεῖν, τοῦ μὴ τινὰ ἑαυτὸν ἡγήσασθαί τι ἄνθρωπος ὢν, ἀλλ' εἰς τὸν Πατέρα τῶν ὅλων ἀναφέρειν τὸ πᾶν. Καὶ διὰ τοῦτο, καί περ ὢν ζωὴ, ὡς λέγει, ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ, δυνάμενος παρέχειν τὴν ζωὴν, οὐ βούλεται ταράξαι τὸ δίκαιον· ἀλλὰ ἦλθεν εἰς μίαν ἀρχὴν, εἰς μίαν θεότητα, εἰς μίαν ἀλήθειαν, εἰς μίαν ὁμόνοιαν, εἰς μίαν δοξολογίαν, συναγαγεῖν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν τε, καὶ διάνοιαν.

[1] Tract. 99. in Joan. — [2] Cap. 27. — [3] Cap. 14.

[4] Lib. 2. de Glorif. Trinit. cap. 2. et seq. — [5] Lib. 1. cap. 12.

creandi vis, et actio, ut providentia, ut dominatus in res omnes, et hujus generis alia. Quæ autem tribus non competunt, ea personalia esse, et singulorum propria, quorum nullum numero unum sit in pluribus personis. Nam quod a Latinis opponitur, ut ab Hugone Etheriano [1], proprium esse Filii pariter, et Spiritus sancti, ut a Patre procedant; quod ita Gregorius Nazianzenus Oratione tertia et vicesima docuit: « (1) Commune est enim, *inquit*, Patri quidem, et Filio, et Spiritui sancto, quod minime facti sunt, atque ipsa divinitas; Filio vero, et sancto Spiritui, ut ex Patre sint. Proprium vero Patris quidem esse Ingenitum, Filii, esse genitum, Spiritus vero, procedere. » Huic ita Pletho respondet: non illam esse unam numero proprietatem, sed duas, quarum altera Filio, altera Spiritui congruit. At spirandi vis, una, et singularis proprietas a Latinis ponitur.

Alterum, quod a Plethone sumitur, est, non posse personam ullam a semetipsa produci.

Ex his duobus efficere studet, Spiritum sanctum a Patre, Filioque non procedere. Etenim vis illa producendi Spiritus, cum, ut dixi, una sit numero, si secundum essentiam convenit, tribus ex æquo personis congruit. Itaque Spiritus sanctus non minus a seipso, quam a Patre, Filioque procedet, quod est absurdum, contraque communem notionem, quæ in secundo principio posita est. Aut si solus ab hujus proprietatis communione secernitur, diversæ erit essentiæ; quod cum priore principio, ac fide catholica pugnat. Sin personalis est proprietas, ea nonnisi personæ uni convenit; quia nihil commune est personis, præter essentiam. Personalis vero proprietas, si in plures cadit, fiet illarum confusio. Quod si plures sunt proprietates, plures erunt actiones; neque simplex, et uniusmodi erit is, qui producitur, Spiritus sanctus. Ita fere Pletho, Græcique recentiores.

VI. At nostri facile se ex istis laqueis expediunt. Negant enim, id, quod primo loco a Græcis positum est, nullam esse proprietatem, quæ non aut tribus communis sit, aut unius tantum propria. Esse enim aliquam dicunt, quæ duabus convenit. Nam quæ de Deo dicuntur, (aiunt Calecas, et Bessario [2] citati a nobis antea) alia tribus personis communia sunt, ut sunt absoluta omnia, aut quæ ad creaturas ordinem habent, ut creator, dominus; alia propria sunt, eaque vel duabus personis competunt comparatis ad tertiam: ut Filio, et Spiritui sancto, a principio procedere: Patri item, et Filio Spiritum mittere; vel uni tantum congruunt.

Harum vero rursus proprietatum, quæ προσωπικὰ ἰδιώματα nominant, quædam sunt ὑποστατικά, hoc est personam constituunt, ut paternitas, filiatio, processio; quædam non constituunt, sed indicant, et idcirco γνωριστικὰ vocantur, ut est Ingenitum. Quæ omnia fuse, eruditeque declarat Hugo Etherianus [3], qui proprietates ὑποστατικὰς vocat *personarum insignitivas;* cujusmodi tres solæ in Deo reperiuntur, *paternitas, filiatio, atque processio.* Præter has vero, alias esse dicit, quæ licet non sint substantiæ, vel essentiæ, minime tamen communes sunt omnibus: « Una certe, *inquit*, in divina Trinitate proprietas unam personam indeficienter, indiminute, ac indemutabiliter insignit, ut paternitas Patrem, et filiatio Filium. Quippe circumscriptis omnibus aliis, quæcumque conveniunt Patri, ut ingenitum esse, principium esse, spiritum esse, relicto eo vero solo, Patrem esse, semper Filius ad ipsum dicetur, et e converso Pater ad Filium. Nam Filius filius Patris dicitur, et Pater pater Filii, nequaquam Filius ad Ingenitum dicetur. Nam cum non sit Pater, non est Filius. »

Quocirca falso id a Græcis opponitur, nullam esse proprietatem relativam, et ab essentia distinctam, quæ pluribus, quam uni personæ conveniat. Nonnulla enim est communis duabus; quod ex Theologiæ, imo vero fidei catholicæ principiis necessario sequitur. Quorum illud celeberrimum est a nobis antea declaratum: In Deo communia esse omnia, vel unum potius esse, quibus relationis oppositio non intervenit. Sic enim paternitas, et spiratio in unam personam incidunt, tametsi relativæ sint proprietates; quia invicem relationem istam, oppositionemque non exercent. Cum igitur spiratio nihilo magis filiationi, quam paternitati sit opposita, perinde Filio, ac Patri convenit.

Neque vero consequens est, etiam Spiritum sanctum processionis auctorem suæ futurum, quia eamdem habet essentiam cum Patre, et Filio. Siquidem non præcise id essentiæ di-

(1) NAZIANZ. pag. 422. Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι τὸ μὴ γεγονέναι, καὶ ἡ θεότης· Υἱῷ δὲ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς· ἴδιον δὲ, Πατρὸς μὲν ἡ ἀγεννησία, Υἱοῦ δὲ ἡ γέννησις, Πνεύματος δὲ ἡ ἔκπεμψις.

[1] Lib. 2. cap. 18. — [2] Bessar. de Process. Spir. S. p. 218. [3] Lib. 1. cap. 12.

vinæ congruit, qua essentia est, ut producat Spiritum sanctum, sed essentiæ, qua in Patre est, et Filio, vel qua paternitate, filiationeque est affecta, quibuscum spirandi proprietas est complexa. Accedit commune illud effatum, quod et Græci proferunt : nihil a seipso posse produci. Propriæ itaque rationi Spiritus sancti repugnat, suiipsius esse principium, quia Spiritus sanctus est, qui ab alio procedit. Non repugnat autem Filio, ejusve proprietati, ut ab eo procedat Spiritus sanctus.

VII. Atenim, tametsi Spiritui sancto spirandi proprietas non competit, quia cum ejus proprietate pugnat; saltem conveniet illud, ut et Filium una cum Patre generet, quia processioni generatio non opponitur. Neque enim ad Spiritum sanctum Pater, ut pater est, aut generans refertur.

Verum licet generandi notio, et proprietas, sive paternitas, ad processionem, procedentemve Spiritum præcise non referatur, neque ei *formaliter*, ut loqui solent, opposita sit; consequenter tamen opponitur, quatenus cum illa quiddam est connexum, quod ab communione sui Spiritum excludit. Quippe generandi actio, ut Bessario scribit [1], personam Patris constituit, estque συστατικὸν ἰδίωμα, ac proinde minime communicabilis est. Itaque Patris persona prius secundum rationem completa, constitutaque est, quam ab ea procedere intelligatur Spiritus sanctus. Non potest autem completa esse, neque mente percipi generatio, vel Pater, nisi Filium sibi respondentem, et subsistentem habeat. Quare prius itidem genitus esse Filius cognoscitur, quam procedat Spiritus sanctus. Proinde gigni a Spiritu sancto nequit Filius, quoniam esse pariter, et non esse diceretur. Huc etiam pertinet, quod ex græcis Patribus supra demonstravimus, generandi vim ratione alteram, quæ spirandi est, antecedere, tamquam proximam, et *immediatam* Patris actionem, per quam spirandi actio profertur. Unde et per generationem, sive per Filium, produci a Patre Spiritus sanctus dicitur, velut per medium. In quo discrimen ejus a Filio Græcorum veterum plerique statuunt. Necesse est igitur, ante a nobis intelligi genitum, ac subsistentem Filium, quam procedentem Spiritum, nedum ab hoc illum procedere, generarique posse.

VIII. Postremo cum ex Filio, et, quod idem est, per Filium, procedere Spiritum sanctum, é Scripturis, ac latinorum, græcorumque Patrum auctoritate liquido constet, ut hactenus ostendimus; prius origine sit Filius necesse est, quam Spiritus sanctus. Nam quod personarum confusionem, quam συναλοιφὴν appellant ex eo fore concludunt Græci, quod una numero proprietas in duabus existit; id ex antecedentibus facile dissolvitur. Non enim cujuslibet proprietatis communio, ut recte animadvertit Bessario [2], personarum confusionem parit, sed ejus tantum, quæ συστατικὴ, et ὑποστατικὴ vocatur. Ut enim, si cogitatione præcisis ceteris, solam, exempli causa, paternitatem in Patre relinquas, persona erit a reliquis distincta, quia per illam proprietatem constituitur; ita, si relictis aliis, solam paternitatem auferas, persona jam esse separata desinet, et illa fiet συναλοιφὴν, quam Græci frustra Latinis objiciunt. Quamobrem recte popularibus suis illud ipsum opponentibus, si ex eo, quod una est Patris, et Filii substantia, necesse est Spiritum sanctum non ex sola Patris esse substantia, sed etiam Filii, eodem modo Filium, qui ex Patris est substantia, et ex Spiritus sancti fore substantia, quæ una est amborum, Demetrius Cydones respondet in libro de processione Spiritus sancti [3], id si verum esset, quod in argumentatione sua ponunt, confusionem, et σύγχυσιν personarum, ac συναλοιφὴν futuram. Nam Spiritus tum esset Pater. Siquidem Filius proprie ad Patrem refertur. Quod si paternitas cum Spiritu communicaretur; nihil jam superesset, quod Patris personam constitueret, atque ab reliquis secerneret; quia nulla συστατικὴ, et ὑποστατικὴ proprietas restaret.

Sed hoc totum paulo post accuratius exponetur, cum de argumento altero Græcorum agemus; in quo de substantia, et proprietate personarum explicandum erit aliquid.

IX. Ita enim illi Latinos impugnant : Si a Patre, et Filio Spiritus sanctus oritur, a duabus personis orietur. Nam Pater, et Filius personæ duæ sunt. Itaque duo erunt principia Spiritus sancti. « Quod enim ab aliquibus provenit, illa habet principia, ex quibus provenit, » ait Nicomediæ præsul apud Hugonem Etherianum [4], qui hoc argumentum instruit. Cui Gemisthus Pletho istud addit : Ex Latinorum opinione sequi, « (1) vel non esse simplex quippiam Spiritum sanctum, si duplici pro-

(1) GEMISTHUS Pletho. Ἢ γὰρ οὐχ ἁπλοῦν τὸ Πνεῦμα αὐτοῖς μένει, εἰ δυοῖν προβολαῖν ὁ Πατήρ τε αὐτὸ, καὶ ὁ Υἱὸς

[1] Lib. de Proces. Spir. S. pag. 222. — [2] Lib. de Proces. Spir. S. pag. 248. edit. Rom.

[3] Cap. 10. — [4] Lib. 1. cap. 3.

ductione, » quæ græce προβολὴ, latine *prolatio* est, « existit; vel si unica prolatione producunt ambo, siquidem ut personæ sunt, contractio quædam erit personarum, et confusio, et ad duas personas redacta erit Trinitas. Sin est, ut secundum communem essentiam producere dicantur, non erit ejusdem, atque illi, essentiæ Spiritus sanctus, » quippe qui proprietate ista producendi careat, quæ secundum essentiam esse dicitur.

Contra hoc Græcorum argumentum Demetrius Cydones [1] primum ita præscribit : Si quid absurdi, ac falsi adversus Latinorum dogma concludendo colligit ; non tam istos accusandos esse, quam antiquos Patres, etiam græcos, qui, ut fuse antea demonstravimus, Spiritum sanctum ex Patris, Filiique substantia procedere, disertis testimoniis affirmant. Respondeant ergo illi pro seipsis. Vel nos potius illorum, ac nostra vice respondebimus, quod et Demetrius subinde, et Græci alii catholici, et eruditi una cum Latinis contra cavillationem hanc opponunt : Spiritum sanctum a duabus procedere personis, non tamen quatenus duæ sunt, ac diversæ, sed qua in una, eademque proprietate conveniunt. Nam cum sola paternitate Patris persona constituta sit, tamquam συστατικῇ, et ὑποστατικῇ proprietate, ut supra docuimus, et Filius sola Filii relatione; neuter Spiritum producit, qua pater est, aut filius, quoniam « Spiritus non habet patrem, » ait sanctus Maximus. Sed neque filium ; quia Filius, ut filius est, adeoque ut persona est, solum Patrem respicit. Quamobrem ut ambo eamdem substantiam habent, eamdemque spirandi vim, et proprietatem, tamquam unum principium producunt Spiritum sanctum. Etenim neque confusio illic est personarum, cum sua quæque proprietate constet, quæ alteram distinguit ab altera ; neque principiorum multiplicitas, cum ea ratione principium sint, producantque Spiritum, qua sunt unum, minimeque invicem discrepant.

X. Licet hoc in exemplo aliquo perspicue cernere. Tres enim personæ mundum hunc, creatasque res ceteras e nihilo crearunt, imo vero perpetuo procreant. Neque tamen aut non personæ tres sunt invicem distinctæ, aut causæ tres, principiaque sunt. Cujus rei si quis rationem ab adversariis requirat, non aliam reddent, opinor, nisi hanc, quod et suam singulæ proprietatem interim retinent, quæ cum ceteris confundi, permiscerique prohibet; et non ea ratione, qua mutuo differunt, res creatas producunt, sed quatenus in eamdem essentiam, et vim procreatricem conveniunt, unumque sunt ; quo fit, ut ab uno omnia principio procreari dicantur, et procreata servari. Eodem modo Pater, et Filius, et si duæ, ac reipsa distinctæ sint hypostases proprietatibus dumtaxat, et relationibus, (nam essentia, et iis, quæ essentiam sequuntur, nullo modo discrepant) non tamen principia sunt duo Spiritus sancti ; quia non eatenus illi dant originem, qua inter se distinguuntur, hoc est, ut Pater sunt, et Filius, sed ut unam, eamdemque numero spirandi vim, quam προβλητικὴν δύναμιν appellant Græci, in commune possident. Itaque quod in illa processione agere, ac producere dicitur, est duplex hypostasis, seu persona, Pater videlicet, ac Filius. Siquidem actio omnis tribuitur hypostasi, sive, ut philosophi passim nominant, *supposito*. Id autem, quo producunt, aguntque, hoc est forma ipsa, ut ita dicam, quam in Scholis *principium quo* vocare solent, est communis illa proprietas, sive οὐσία, et essentia, ut ista proprietate prædita est in ambobus dumtaxat spirantibus. Ita Joannes Latinorum causam agens in Florentina synodo, sessione nona, et decima.

XI. Manuel item Calecas in libro contra Græcos, capite 39. eamdem popularium suorum argumentationem diluens, qua Latinis instabant dicentes, duo ab illis principia constitui Spiritus sancti, doctam ac subtilem de hac re disputationem expromit. (1) Primum enim ex Latinorum sententia, omnia, quæ Filii sunt, ad Patrem ait referri. Quo illa spectant, quæ de *principio*, ejusque singularitate in superioribus identidem dicta sunt, maxime in libro 5. capite 5. Deinde unica operatione, non duabus, ab ambobus produci Spiritum sanctum; itaque non esse duo principia. Ad hæc, etsi personæ duæ sint, non ideo prin-

προβάλλουσιν. Ἢ εἰ μιᾷ προβολῇ προβάλλουσιν, εἰ μὲν προσωπικῶς αὐτὸ προβάλλουσιν, συναλοιφὴ ἔσται τοῖς προσώποις, καὶ ὁ Θεὸς ἀντὶ Τριάδος δυὰς αὖ. Εἰ δὲ κατὰ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας προβάλλουσιν, ὡς αὐτοί που ἀξιοῦσιν, εἰς ἑτέραν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα οὐσίαν ἐκπεσεῖται.

(1) CALECAS. Ἔπειτα ἐπεὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα πρὸς τὸν Πατέρα ἀνάγεται, καὶ εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ μιᾷ προοδῳ εἴτε ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, εἴτε ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι θεολογεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ποῦ χώραν ἕξουσιν αἱ δύο ἀρχαί ;

[1] Lib. de Process. Spir. S. cap. 11.

cipia esse distincta. Sic enim duo sapientes, duoque boni, aut creatores, duo itidem dii, ac duo denique mittentes Spiritum dicerentur. Est enim qui mittit, principium utcumque missi. Ideo Gregorius Nazianzenus [1] Filium dixit esse ἀρχὴν ἐκ τῆς ἀρχῆς, principium de principio. Et vero qui potius ex eo, quod Pater, et Filius Spiritum producunt, consequens est duo esse principia, quam ex eo, quod ambo mittunt eumdem Spritum? An cum tres simul procreant, non eodem jure totidem principia esse putabimus? Sed nimirum, quoniam neque sapiens, aut bonus, neque creator paternitati, vel filietati opponuntur, neque proprietati Spiritus sancti, ideo tribus illa sunt communia, nec nisi unus est sapiens, ac bonus, et creator; sic et missio communis est Patri, et Filio, quia neutrius proprietati repugnat. Eodem ergo modo spiratio, vel προβολὴ, quia soli τοῦ προβαλλομένου, id est *procedentis* Spiritus sancti proprietati est opposita, soli huic detrahenda; reliquis personis duabus, quarum cum proprietatibus non repugnat, una simplexque tribuitur. Hæc Manuel Calecas. Qui deinde, ad Græcorum intercludendam calumniam, Latinos ait tantum abhorrere ab eo, ut duo velint esse principia Spiritus sancti, ut qui ita sentiant, iis anathema dixerint in concilio Lugdunensi, cui Gregorius X. præfuit. Cujus decreti verba, ne latine tantum a nostris usurpentur, græce hic legi non inutile sit, quemadmodum Constantinopolim, et ad alias Græciæ civitates, ac provincias missum esse, idem Calecas asseverat: « (1) Gregorius decimus in generali concilio Lugdunensi: Fideli, ac devota professione fatemur, quod Spiritus sanctus æternaliter ex Patre, et Filio, non tamquam ex duobus principiis, sed tamquam ex uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedit. Hoc professa est hactenus, prædicavit, et docuit; hoc firmiter tenet, prædicat, profitetur, et docet sacrosancta Romana Ecclesia, mater omnium fidelium, et magistra; hoc habet orthodoxorum Patrum, atque Doctorum, latinorum pariter, et græcorum incommutabilis, et vera sententia. Sed quia nonnulli, propter irrefragabilis præmissæ ignorantiam veritatis in errores varios prolapsi sunt, Nos hujusmodi erroribus viam præcludere cupientes, sacro approbante Concilio, damnamus, et reprobamus omnes, qui negare præsumpserint, æternaliter Spiritum sanctum ex Patre, et Filio procedere; sive etiam temerario ausu asserere, quod Spiritus sanctus ex Patre et Filio, tamquam ex duobus principiis, et non tamquam ex uno procedat. »

XII. Ex his Gemisthi Plethonis sophistica illa argutia dissolvitur. Nam quia unicum est operationis illius πνευστικῆς principium, sive, ut Græci loquuntur, causa, unica est ἐνέργεια, qua a duobus producitur Spiritus; quemadmodum una duorum est, qua mittunt Spiritum, et una trium, qua mundum creant, neque propterea fit ulla personarum confusio. Jam quod ad essentiam pertinet, ea communicatur in solidum, et est eadem principium productionis, non agens per sese, sed quo agunt *spirantes* ambo, vel *spirans* potius, si id latinitas sinat, et quod agendo derivant in tertium. Qui quidem non idcirco diversam naturam, aut essentiam habet, quod adjuncta naturæ illa proprietate careat, tanquam alia sit οὐσία, quæ αἰτία: id est *causa*, et *principium* est; alia quæ est αἰτιατή, ut Marcus Ephesinus Latinis objiciebat. Nos enim unam prorsus οὐσίαν, et essentiam agnoscimus proprietatibus solis non separatam, ac divisam, ut in creatis evenit, sed ita modificatam, ut aliam atque aliam personam constituat. Porro quemadmodum in iis personis, quæ originem capiunt, dici αἰτιατὴ possit natura perinde, ac γεννητὴ vocatur a Græcis, a Latinis *genita*, expositum est in libro superiori. Sic enim interpretanda hæc esse dicta veterum Patrum ostendimus, ut sit genitum idem, quod *generatione transfusum*. Itaque mirum est, Ephesinum illum Marcum tantam in una ista vocula tragœdiam excitasse,

(1) CALEC. Γρηγόριος δέκατος ἐν τῇ κατὰ Λούγδουνον συγκροτηθείσῃ καθολικῇ συνόδῳ· Εὐλαβεῖ, καὶ πιστῇ ὁμολογίᾳ φαμὲν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀϊδίως ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐχ ὡς ἐκ δύο ἀρχῶν, ἀλλ' ὡς ἐκ μιᾶς, οὐ δυσὶ πνεύσεσιν, ἢ ἐκπορεύσεσιν, ἀλλὰ μιᾷ, καὶ τῇ αὐτῇ ἐκπορεύεσθαι· τοῦτο ἄνωθεν ὡμολόγησεν, ἐκήρυξεν, ἐδίδαξεν· τοῦτο ἰσχυρῶς κατέχει, κηρύττει, ὁμολογεῖ, καὶ διδάσκει ἡ ἱερὰ, καὶ ἁγία Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἡ μήτηρ πάντων τῶν πιστῶν καὶ διδάσκαλος. Τοῦτο κατέχει ἡ τῶν ὀρθοδόξων Πατέρων, καὶ διδασκάλων τῶν τε Λατίνων, καὶ τῶν Γραικῶν ἀληθὴς, καὶ ἀμετακίνητος ψῆφος. Ἀλλ' ἐπεί τινες διὰ τῆς ἀῤῥήκτου ταύτης ἀληθείας ἄγνοιαν εἰς ποικίλας αἱρέσεις ὑπωλίσθησαν· ἡμεῖς πᾶσαν ὁδὸν ταῖς τοιαύταις αἱρέσεσιν ἀποφράττειν ἐπιθυμοῦντες, τῆς ἱερᾶς συμψηφιζομένης συνόδου, κατακρίνομεν, καὶ ἀπεδοκιμάζομεν πάντας τοὺς ἀρνεῖσθαι τολμῶντας αἰωνίως ἐκ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, ἢ προσπαθεῖ τινι τόλμῃ διισχυρίζεσθαι, τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, ὡς ἐκ δυοῖν ἀρχῶν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐκ μιᾶς ἐκπορεύεσθαι.

[1] Vide sup. lib. 5. cap. 5.

ut quasi Gorgonis caput Joanni, ac Latinis intentaret αἰτιατὴν οὐσίαν, quæ et dictu impia esset, ac nefaria, et ex eorum nihilominus opinione sequeretur. Quasi plus sit αἰτιατὴν dici, quam γεννητήν; quod posterius tam multi usurparunt e Græcis, quos si Græculus iste scisset, non tantopere in eo argumento commoratus esset. Sed et Latinorum patronum Joannem non minus admiror; qui cum uno verbo expedire se posset, in ea objectione tergiversatur, ac multum sudat, ut hanc αἰτιατῆς οὐσίας calumniam propulset ab Latinorum dogmate; quod nihil necesse fuit, cum explicanda potius, quam funditus repudianda fuerit.

XIII. Sed ut fucum Græcorum omnem super his vocibus aperiamus, quæ sunt ἐκ τῆς οὐσίας, et ἐκ τῆς ὑποστάσεως, cum de divinarum personarum productione agitur; sciendum est illos, ut Spiritus sancti processionem a Filio, quibus poterant modis, obtererent, cum plures antiquorum scripsisse cernerent, Spiritum sanctum existere ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ne prius illud fateri cogerentur, de hoc loquendi genere joculare nescio quid esse commentos. Nam aliud esse dicunt ἐκ τῆς οὐσίας, *ex substantia* oriri, quam ἐξ ὑποστάσεως, *ex persona*. Filium itaque docent ex Patris hypostasi esse, sive persona, non autem ex usia, vel substantia; Spiritum vero sanctum ex Filii usia, non persona. Quod utrumque late refellit Demetrius Cydonis in libro de processione Spiritus sancti [1]. Ubi et causam aperit, cur illi ad impia ista, et ridicula confugerint. Cum enim tot expressis Patrum auctoritatibus convicti negare amplius non possent, Spiritum sanctum a Patre, Filioque procedere, maxime quod ex Patris, Filiique substantia illum esse constaret; quippe Filius, quoniam ex Patris substantia esse dicitur, ex eo intelligitur a Patre produci; quare si ex amborum est substantia Spiritus sanctus, qui amborum est, appellaturque spiritus, ab utroque procedere ipsum, et originem habere necesse est. Horum ergo cum prius inficiari non auderent, posteriori autem assentiri nollent; in id compulsi sunt, ut Filium dicerent ex Patris esse hypostasi, personave, non οὐσίᾳ, vel substantia, ne cum Spiritum faterentur ex Patris, et Filii esse substantia, ex utriusque persona similiter eum esse Latini conficerent. Accedebat ad erroris patrocinium [2], quod ab οὐσίᾳ differre hypostasim antiqui omnes asserunt; tum quod eorum aliqui Dei οὐσίαν ab οὐσίᾳ minime gigni, propagarique dicunt. Ex quo consequi putaverunt, Filium non generari ex Patris substantia, sed ex hypostasi, quia vere a Patre producitur; Spiritum vero sanctum, quem a Patre, Filioque produci nolebant, facile concesserunt ex utriusque esse substantia, dummodo non, ut Filius ex Patris persona, sic ex hujus, et Filii persona Spiritus esse dicatur.

XIV. Verum multis de causis inepta est ista cavillatio, in qua refutanda pudet operam, ac tempus ponere. Sed paucis tamen illius est inanitas revincenda. Quod igitur ad Filium spectat, perspicuum est ex communibus catholicæ fidei principiis, non solum ex Patris eum persona, sed essentia esse genitum, hoc est οὐσίᾳ, vel natura, ut loquitur Fulgentius [3], qui « de natura Patris natum esse Filium » ait; unde et ὁμοουσίου, *consubstantialis* vox ortum accepit. Atque hoc ex libris superioribus, præsertim tertio, et quarto, plenissime cognoscitur; ubi de generationis, ac Patris notione propria, et similibus aliis late disputavimus. Ostensum enim illic est, generationem omnem ἐκ τῆς οὐσίας, *e substantia*, vel natura gignentis esse geniti productionem. Quin illud peræque certum est, οὐσίαν in Deo nihil ab hypostasi, nisi sola ratione distare. Neque enim fieri potest, ut ὑπόστασις sit οὐκ οὐσία, hoc est ἀνούσιος. Quia quod est ἀνούσιον, est ἀνυπόστατον, ait Demetrius. Cum ergo re ipsa sit idem οὐσία, quod ὑπόστασις, quidquid ex uno est, ex altero sit oportet.

Nam ex Patris substantia, quæ est οὐσία, nasci Filium antiqui omnes Patres post Nicæni concilii symbolum asserunt; quo in symbolo scriptum est, « (1) Jesum Christum Filium esse Dei, genitum ex Patre unigenitum, hoc est e substantia Patris. » Ubi Patris vocabulum personam significat; substantia vel οὐσία, naturam.

Quanam vero de causa Nicæni illi Patres hanc interpretationem adhibuerint, et quid ista significent, ἐκ τῆς οὐσίας, accurate in libro de Decretis synodi illius exponit Athanasius. Cujus oratio, non ad confutandos solum Arianos idonea est, sed etiam recentiores Græcos istos. Nam Patres illos, qui Nicænæ synodo præfuerunt, ideo τὸ ἐκ τῆς οὐσίας addidisse ait, cum a Patre genitum professi essent Filium,

(1) Nic. symb. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τῆς τοῦ Πατρός.

[1] Cap. 9. — [2] Demet. cap. 8. — [3] In Frag. ex lib. contra Fabia.

ut non, perinde atque creatas res, a Deo productum esse, calumniari possent hæretici. « (1) Ob id, *inquit*, et sancta Synodus apertius dixit, e substantia ipsum esse Patris, ut aliud, ac diversum ab creatarum rerum natura Verbum esse credatur, quod solum revera est ex Deo. » Ac nonnullis interjectis, plenius de ea re disputans, quædam injicit, quibus recentior illa Græculorum temeritas obstruitur. Etenim ex Deo genitum esse, non aliud esse, quam ex ejus esse substantia demonstrat ita scribens : « (2) Si igitur Deum aliquis compositum esse putat, ut in substantia accidens inest; aut extrinsecus velut vestem quamdam habere, et operiri; aut aliquid circa eum versari, quod ejus substantiam compleat, ut cum nos dicimus Deum, vel nominamus Patrem, non ipsam invisibilem, et incomprehensibilem substantiam significemus, sed aliquid eorum, quæ sunt circa ipsam; incusent quidem Synodum, quæ scripsit, ex substantia esse Dei Filium; intelligant autem duo se blasphemiæ genera dicere, qui ita cogitant, quod et Deum corporalem aliquem introducunt, et Dominum non Patris ipsius, sed eorum, quæ circa ipsum sunt, filium esse mentiuntur. Sin est simplex aliquid Deus, ut est revera; perspicuum est, cum Deum dicimus, et nominamus Patrem, nihil nos, quod velut circa ipsum sit, sed ipsam illius nominare substantiam. » Hæc Athanasius; quibus diserte adstruit, Filium ex Patris substantia gigni, non ex aliquo, quod sit in Patre, velut est personalis proprietas, a substantia disjunctum. Quin idem alibi passim, sed maxime in libro de Humana natura suscepta [1], verum Dei Filium esse Christum, æqualemque Patri, et consubstantialem ait, « (3) quia ex paterna substantia genitus est. »

Eusebius quoque, tametsi Ariano veneno adspersus fuerit, non dubitavit dicere, « (4) ex Patris substantia productum esse Filium. » Idem et alii complures, imo omnes Patres tradidere, qui de hoc mysterio scripserunt, ut Basilius, ut Cyrillus, ut Damascenus, et ex Latinis Augustinus, Fulgentius; quos testes laudat Demetrius in citato loco, ac nos in superioribus libris haud pauca de eo testimonia multorum attulimus. Quin illud etiam exposuimus [2], substantiam ex substantia, hoc est οὐσίαν ἐξ οὐσίας, vel naturam ex natura, dici genitam a plerisque Patribus; quod et Demetrius observat [3]. Alterum caput erroris, quod Spiritum sanctum ita ex Filii esse substantia profitetur, ut non sit ex ejus persona, facile ex antecedentibus refellitur. Si enim res una est, et simplicissima οὐσία, et ὑπόστασις, ut nihil sit aliud persona, quam οὐσία ἐνυπόστατος, non potest ὑπόστασις esse persona quæpiam, quin una sit ex eadem persona, cujus est οὐσία. Præterea cum eo ipso Filius ex Patris persona productus dici censeatur ab Nicæna synodo, ceterisque Patribus, quod et a Patre, et ex ejus substantia genitus dicitur, quamvis nominatim ex Patris persona, vel hypostasi non dicatur genitus; nonne, cum Spiritus sanctus ex Filio, vel ex hoc, et Patre, tum ex amborum substantia procedere apud eosdem antiquos legitur, intelligendum est, ex amborum extitisse personis, etsi de hac diserte mentionem non faciant? Denique ridiculum est, Spiritum sanctum ex Filio esse, et ex Filii substantia confitentem, negare ex Filii esse persona, quia Filius nihil aliud est, nisi persona Filii; sicut qui se tum ex Adamo oriundum ait esse, nihil aliud significat, nisi ex Adami persona; quia Adamus est Adami persona.

(1) ATHAN. de dec. Nic. syn. pag. 416. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἁγία σύνοδος λευκότερον εἴρηκεν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτὸν εἶναι τοῦ Πατρός· ἵνα καὶ ἄλλος παρὰ τὴν τῶν γενητῶν φύσιν ὁ Λόγος εἶναι πιστευθῇ, μόνος ὢν ἀληθῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(2) Ibid. pag. 418. Εἰ μὲν οὖν τὸν Θεὸν ἡγεῖταί τις εἶναι σύνθετον, ὡς ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ συμβεβηκὸς, ἢ ἔξωθέν τινα περιβολὴν ἔχειν, καὶ καλύπτεσθαι· ἢ εἶναί τινα περὶ αὐτὸν συμπληροῦντα τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὥστε λέγοντας ἡμᾶς Θεὸν, ἢ ὀνομάζοντας Πατέρα, μὴ αὐτὴν τὴν ἀόρατον αὐτοῦ, καὶ ἀκατάληπτον οὐσίαν σημαίνειν, ἀλλά τι τῶν περὶ αὐτήν· μεμφέσθωσαν μὲν τὴν σύνοδον, γράψασαν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν· κατανοείτωσαν δὲ ὅτι δύο ταῦτα βλασφημοῦσιν οὕτω διανοούμενοι· τόν τε γὰρ Θεὸν σωματικόν τινα εἰσάγουσι, καὶ τὸν Κύριον οὐκ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἶναι Υἱὸν καταψεύδονται. Εἰ δὲ ἁπλοῦν τί ἐστιν ὁ Θεὸς, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, δῆλον ὅτι λέγοντες τὸν Θεὸν, καὶ ὀνομάζοντες τὸν Πατέρα, οὐδέν τι ὡς περὶ αὐτὸν ὀνομάζομεν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ σημαίνομεν.

(3) Idem pag. 478. Ἀλλὰ κατὰ φύσιν ἴσος ἐστὶ, καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, διότι ἐκ πατρικῆς οὐσίας γεγέννηται.

(4) EUSEB. 4. de Dem. pag. 96. Οὐ κατὰ διάστασιν, ἢ τομὴν, ἢ διαίρεσιν, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προβεβλημένον.

[1] In fine pag. 478.

[2] Libro superiore. — [3] Cap. 8.

CAPUT SEXTUMDECIMUM.

Explicantur alia eorumdem Græcorum argumenta. Illustratur ratio unius principii superiori exposita capite. Spiritum sanctum non esse nepotem Patris. Filium non qua filius est, spirare. Cur plures esse filii nequeant. Patrem non magis esse principium Filii, quam Spiritus sancti. Filium emittere, et, qua homo est, recipere Spiritum.

I. Quod præcipuum est græcæ robur hæresis, ac firmamentum, antecedenti capite complexi sumus. Cætera minoris momenti sunt, ex quibus ista selegimus.

Primum apud Hugonem Etherianum [1] objiciunt : Si una causa, vel principium Spiritus sancti est Pater, et Filius ; vel numero id est unum, vel specie. Si numero unum est principium Pater et Filius ; non duæ erunt, sed una persona. Sin specie sola unum sunt ; erunt duo numero principia.

Ad hoc facilis est responsio, si recte quæ superius sunt dicta teneantur. Nam unum revera et numero, et specie principium est, quatenus in Deum convenire ambo ista possunt, neque propterea persona est una numero ; quia neque proprietas illa, in qua unum ambo sunt, personalis est, et ὑποστατικὴ vel συστατικὴ, sed communis utrique ; et habent singuli proprietates alias, quibus constitutæ jam sunt, distinctæque invicem hypostases. At Hugo unitatem utramvis negat in Deum cadere, etiam illam, quæ numero rem unam facit ; quod hæc materiam sequitur, quæ nulla sit in Deo. Sed subtilius hoc loco discernere ista non placet. Nobis id satis est, non duo esse principia, etsi personæ duæ sint, quia non secundum eas proprietates, quibus sunt duo, principium esse dicuntur. Atque idem Hugo Græcorum cavillationem inanem esse simili argumentatione demonstrat. Nam Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unus sunt Deus, unumque creatarum rerum principium. Quare similiter ut illic, contendere aliquis potest : Si numero unum est principium, non tres fore personas, sed unam numero ; ac quidquid huic argumento Græci responderint, idem sibi ipsis et in priori illa quæstione respondere poterunt.

II. Rursus Græci apud Bessarionem [2] ita disserunt : Vel perfecta est productio, qua Spiritus sanctus a Patre procedit, et ita supervacanea est illa, qua ab Filio oritur ; vel si ab hoc etiam procedit, non erit prior illa perfecta. Absurdum est autem, imperfectum aliquid dici a Patre proficisci. Idem argumentum et ab episcopo Methonæ Latinis objectum Hugo Etherianus affert [3].

Respondet Bessario niti hoc illorum argumentum falsa quadam opinione ; quod Patrem, et Filium duo ac distincta principia esse fingunt, ac duos agentes, productionesque totidem. Sed non ita res habet. Nam Pater, et Filius solis differunt proprietatibus personalibus ; cætera unum sunt, adeoque in spiratrice vi, et ἐνεργείᾳ, qua unica, et singulari simul producunt Spiritum sanctum. Quare nulla inter ipsos, et eorum actiones potest comparatio fieri.

Præterea vicissim et illi interrogandi sunt, utrum perfecta sit ea productio, qua mundus procreatur a Patre. Si enim est perfecta ; frustra est Filii, ac Spiritus efficientia. Si non est perfecta ; non minus absurdum hic est, quam illic, aliquid a Patre fieri non perfectum. Sic inanis, et irritus illorum conatus ostenditur.

III. Ad hæc ita Græci in nos disputant [4] : Si ex Patre est Filius, ex Patre autem et Filio, Spiritus sanctus ; nepos erit Patris Spiritus. Facile hoc eludunt Latini, dum et unica productione, Spiritum ex ambobus oriri asserunt, non diversis ; et spirando, non gignendo, produci. Ut autem nepos sit quispiam, tum gigni eum oportet a patre ; tum diversa generatione ab illa, qua is, qui nepotem proxime genuit pater, ab suo patre nepotis avo genitus est. At neutrum in Spiritus processionem cadit ; quæ neque generatio est, neque diversa amborum actio.

Sed Nicetas Byzantinus philosophus sic apud Hugonem gigni Spiritum probat, si ab Filio producitur. Filius Spiritum producit, non ut filius est ; quemadmodum Pater, non eo, quod pater est, producit eumdem Spiritum. Igitur secundum aliam quampiam habitudinem. Quod si ita est, Filius, qua filius est, ex causa, sive principio erit ; qua emissor

[1] Lib. 1. c. 13. — [2] Lib. de Proc. Spir. S. p. 254. [3] Lib. 1. c. 10. et 11. — [4] Hugo l. 1. c. 17.

autem, non erit ex causa, quippe Filius non aliter a principio oritur, quam ut filius est. Ita duæ in Filio inerunt habitudines; quarum unam a Patre, ut ab eo genitus est, accepit, altera sine principio illi convenit. Quod si ut est ab alio, tamquam principio, habet ut Spiritum emittat, idque a Patre; neque enim aliunde potuit; accepit: cur secundum hoc, quod filius est, non et ipse filium gignit, eumque gignendo Pater gignentem facit, si emittendo Spiritum, emittentem et ipsum Filium reddit. Huic sic a nobis occurritur, quod ex antecedentibus facile est: Filium non præcise, qua filius est, et, ut loquuntur in Scholis, *formaliter*, emittere Spiritum, sed ex consequenti; quoniam, ut filius est, omnia, quæ sunt Patris, præter paternitatem, accipit, ipsamque adeo vim emittendi Spiritus. Sicut Pater non eo præcise, quod pater est, Spiritum producit, sed ex consequenti; quod idem est, ac nonnisi interjecto medio, vel, ut aiunt vulgo, *mediate*, Græci, δι' υἱοῦ, *per Filium*. Atque ut homo filius a patre genitus, non ipsam tantum hominis naturam accipit, quo filius est, velut est ratione esse præditum, sed etiam quidquid ex illa proprietatum sequitur, quamvis ab essentia differant; ita Dei Filius, qua filius est, et a Patre gignitur, non ipsam dumtaxat essentiam habet, sed etiam proprietates omnes, excepta paternitate, quæ sola communicari nequit, et ἀκοινώνητον εἶδος, *non communicanda species*, vel *forma* a Græcis appellatur [1].

IV. Ceterum Filius unica revera proprietate constat, quæ quidem ὑποστατικὴ, *personalis* dicitur; sed ratione, et κατ' ἐπίνοιαν duplex est, quemadmodum et duplex est relatio, quarum altera comparatur cum Patre, altera cum Spiritu sancto. Neque vero, quia Pater, gignendo Filium, emittendi vim Spiritus ei cum essentia communicat, ideo et gignendi alterius potestatem tribuere potest. Quippe plures uno filii in divinitate esse nequeunt; eique personalis obstat *filiationis* proprietas, quæ non eam solam, quæ est in Patre, a quo genitus est, paternitatem excludit, ut in hominibus evenit, sed aliam quamlibet, quamcumque fingere cogitando possumus. Siquidem nulla in Deo paternitas, nisi divina, cogitare debet; at ejusmodi nulla esse potest, nisi quæ inest in Patre, et filietati, quæ in Filio est, opponitur; quemadmodum neque mens ulla, nisi quæ in Patre est, neque Verbum aliud, nisi quod est unigenitus Filius, eidem divinitati potest tribui. At vero spirationi, sive alteri productioni, quæ non sit generatio, relationi item alteri, quæ non sit paternitas, non repugnat filiatio, ac proinde communis illa esse cum Patre Filio potest.

Nam quod in argumento ponitur, Patrem emittendo Spiritum, Filium emittentem facere, falsum est, si id præciso, et, ut vocant, *formali* sensu capiatur. Quoniam eo ipso, quod Pater emittit Spiritum, non producit Filium, neque emittentem reddit; cui quidquid dat, gignendo tribuit. Imo prius jam origine subsistere Filius intelligitur, quam Pater emittat Spiritum; quem nonnisi cum Filio communiter emittit. Quocirca verius est, Patrem, gignendo Filium, eumdem spirantem, aut emittentem reddere, quam emittendo Spiritum. Gignentem autem facere non potest, quia hoc, quod generatione proprie est, Filius esse non posset, si alterum gigneret.

V. Aliud Nicetæ philosophi in Latinos argumentum apud Hugonem Etherianum [2] est ejusmodi: Quidquid de una divinitatis persona dicitur, id magis, ac minus non recipit. At vero causam esse, seu principium, Patris personæ convenit, quatenus et Filii pater est, et emissor Spiritus. Utrumque igitur ex æquo illi congruit. Quare cum Filii genitor ita sit, ut eidem esse patri non conferat; ne illi quidem dabit, ut sit emissor.

Sed frivola, et ludicra est hæc argumentatio. Non enim magis, minusve, hoc est perfectius, aut minus perfecte, affirmatur ulla de re, nisi secundum qualitatem; quæ in Deo nulla est ab essentia diversa. Quare si quid magis, minusve inesse Deo dicitur, id in essentia ipsa spectari debet. At hæc una, et simplicissima personis tribus sine ulla varietate convenit. Nullum igitur perfecti discrimen in Deo reperiri potest. Quod autem causa sit alterius una persona; aut plurium una, quam altera; non secundum essentiam convenit, sed secundum proprietatem, et relationem, quæ magis, aut minus non capit. Jam vero ubicumque nulla intercedit relationis oppositio, quidquid inest in ea persona, quæ alteri dat originem, illud eidem producendo communicat. Ideo Pater emittendi vim dat Filio, non generandi, quoniam huic obstat Filii proprietas, non alteri. Simile est et illud, eodemque modo dissolvitur, quod objiciunt Græci: Patrem magis causam fore Filii, quam Spiritus, si Filium non

[1] Bess. lib. de Proc. Spir. S. p. 218.

[2] Lib. 2. c. 6.

modo Deum gignit, sed productorem personæ alterius; quod Spiritui sancto minime largitur. Plus ergo Filio, quam Spiritui dare videtur. Sed falsum est. Quamvis enim tum aliquid Filio dat, quod non tribuit Spiritui sancto, tum quod utrique dat, non eodem modo communicat; neutri tamem plus, minusve, quam alteri, impertire dicitur, neque perfectius aliquid habet una, quam altera. Siquidem « neque Pater, et Filius simul majus aliquid sunt, quam Spiritus sanctus, aut singula quæque persona quælibet trium minus aliquid est, quam ipsa Trinitas, » ut ait Augustinus [1], et ejus rei causam erudite, atque eleganter explicat, de qua nos postea.

VI. Nihilo solidius est, quod opponunt apud Etherianum [2] : « Si Pater solus est causa Filii, non est autem solus sancti Spiritus causa, magis est causa Filii Pater, quam Spiritus. » Ad hoc enim similis est, atque ad illa superiora, responsio, magis, minusve circa origines, proprietatesque non spectari, sed circa substantiam. Tum vero utcumque diceretur aliquid, si duæ essent causæ distinctæ Pater, et Filius, ac duplici actione producerent Spiritum sanctum. Sed sunt unicum, simplexque principium emittendi, adeoque unica et singularis est emissio. Porro cum, ut paulo ante ex Augustino referebamus, duæ, tresve personæ non sint majus aliquid, quam singulæ, quoniam ut idem alibi scribit [3], « Hæc Trinitas unius est, ejusdemque naturæ, atque substantiæ, non minor in singulis, quam in omnibus, nec major in omnibus, quam in singulis; sed tanta in solo Patre, vel in solo Filio, quanta in Patre simul, et Filio; et tanta in solo Spiritu sancto, quanta simul in Patre, et Filio, et Spiritu sancto; » sequitur, neque producendi vim, et efficientiam, quæ in pluribus est, minorem habere singulas, quam quæ in una tantum cernitur. Quemadmodum creatarum rerum non magis est causa Pater, Filius, et Spiritus sanctus simul sumpti, quam separatim singuli; neque si solus Pater mundum procrearet, magis ejus auctor esset, quam nunc est, dum conjunctim cum duobus aliis illum efficit.

VII. Perinde et hoc imbecillum est, quo Nicolaus Methonæ præsul Latinorum dogma vellicabat [4] : « Quod ex duobus est, ei, quod ex uno tantum, nunquam est æquale. Atqui Spiritus ex duobus est, cum Filius ex Patre solo nativitatem habeat; ergo non est æqualis Filio Spiritus, sed aut major, aut minor. » Contra quod in promptu habetur hæc ἔνστασις apud Hugonem : « Quod ex uno, ei, quod ex nullo est, nunquam est æquale. At vero Filius ex uno solo Patre scilicet, qui a nullo est, habet existentiam. Inæquales sunt ergo Pater, atque Filius. » Quocirca de æqualitate proinde sentiendum est, ac de eo, quod majus, aut minus dicitur; nequaquam illam in proprietatibus, et originibus, sed in substantia ipsa considerari, quæ cum nullum in personis æqualitatis discrimen faciat, ne in processionum quidem diversitate ullum constituit.

Nec illud prætermittam, etsi est infirmum, Pachomii cujusdam monachi argumentum. Cum enim, ait, ad Jordanem Christo baptizato, Spiritus sanctus a Patre in Filium delapsus sit; necesse est ab solo illum Patre procedere. Nam si et a Filio procedat, duo esse debent filii; quod Nestorii dogma fuit. Unus enim erit ille, qui mittit, alter is, in quem mittitur. Verum jocularis est ista collectio, neque sequitur duos esse filios, hoc est personas; sed naturas tantummodo duas. Nisi forte Nestorianæ hæresis accusandus est Athanasius; qui « Spiritum sanctum a Christo in Christum descendisse » scripsit, « hoc est a divinitate ipsius in ejusdem humanam naturam; » quem locum antea laudavimus [5]. Sic auctor ille, qui Gregorius thaumaturgus nominatur, in appendice tomi septimi operum Chrysostomi, ita Deum Patrem loquentem inducit ad eumdem Jordanem : « (1) Hic est, qui mecum emisit Spiritum sanctum, ac rursum, quem emisit, recipiens.

(1) THAUMAT. tom. 7. Chrys. pag. 660. edit. Sav. Ὁ σὺν ἐμοὶ πέμψας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ πάλιν ὅπερ ἔπεμψεν ὑποδεξάμενος.

[1] Lib. 8. de Trinit. c. 1. Vide et Epist. 66. — [2] Lib. 2. c. 6. — [3] Ep. 66. — [4] Hugo. lib. 2. c. 12. — [5] Lib. 3. c. 2. N. 7.

CAPUT SEPTIMUMDECIMUM.

Quibus antiquorum Patrum auctoritatibus Græci errorem suum fulciant; quæ quidem exponuntur. Explicatur vis præpositionum duarum διὰ, et ἐξ. Explicantur loca illa Damasceni, Theodoreti, ac Cyrilli, quibus dogmati suo patrocinantur Græci. Maximi martyris locus exponitur.

I. His, et aliis argumentis ex quorumdam veterum testimoniis robur adjungunt; qui vel Spiritum sanctum sic per Filium a Patre procedere scribunt, ut a Filio; vel ex Filio, diserte negant; vel, hoc tacito posteriore, solum prius usurpant, et quidem frequenter. Ac qui palam, aperteque Spiritum dixerint ex Filio non procedere, neminem ex antiquis, et sincere catholicis Patribus, quem opponant Latinis, habent, præter Damascenum, eximium illum quidem, et doctrina, pietateque præstantem theologum, sed non multum veterem, ut qui Leone Isaurico imperante vixit post septingentesimum annum. Hic igitur in primo libro de Fide orthodoxa, « (1) Scire, *inquit*, opportet, nos non dicere Patrem esse ex aliquo. Sed ipsum dicimus patrem esse Filii; Filium vero non dicimus principium, neque patrem, sed eum dicimus et ex Patre esse, et filium Patris. Porro Spiritum sanctum tam ex Patre esse profitemur, quam Patris appellamus spiritum. Ex Filio autem Spiritum non dicimus; sed eum Filii spiritum nominamus. » Et cap. 13. in fine : « (2) Sed et Filii Spiritus est, non tanquam ex ipso, sed quod per ipsum ex Patre procedat. Solus enim Pater principium est. »

Scripserat idem etiam ante Damascenum Theodoretus in confutatione capitulorum sancti Cyrilli. Cum enim Cyrillus in Anathematismo nono dixisset, « (3) Spiritum sanctum Filii esse proprium, » Theodoretus sic illud vellicat : « (4) Quod autem Spiritum Filii esse proprium asserit, siquidem ut ejusdem cum eo naturæ, et ex Patre procedentem dixit, assentiemur, et eam vocem, tamquam piam, admittemus. Sin hoc asserit, tamquam ex Filio, et per Filium existentiam habeat; velut blasphemum hoc, impiumque rejiciemus. Fidem enim adhibebimus dicenti Domino : Spiritus, qui ex Patre procedit; necnon divinissimo Paulo similiter loquenti : Nos autem non spiritum mundi accepimus, sed spiritum, qui ex Deo Patre est. » Verum hujus idcirco ratio nulla ducitur a Latinis, et Catholicis, quod libellus iste, quem contra Cyrillum edidit, pro hæretico damnatus sit in quinta Synodo. Quocirca contra Theodoretum passim excipiunt, qui pro Romana Ecclesia adversus Græcos scripserunt; ut inter alios Hugo Etherianus[1], qui illum pravi auctorem dogmatis facit. Tum alibi[2], « infatuata confidentia » illum ait « undecimum Cyrilli capitulum contra fas infirmare; » eadem illa verba recitat, quæ supra commemoravi. Quæ quidem non ad undecimum anathematismum, sed ad nonum Theodoretus scripsit. Cujus etiam et alia ab Hugone verba referuntur; « Ubi vero, *inquit*, hic idem Theodoretus ex magni Cyrilli scriptis plenum certificatus est, quod cum Latinis de processione Spiritus sancti dogmatizaret, quæ sequuntur oblocutus est : Blasphemat et in Spiritum sanctum, dum non ex Patre solo illum asserit procedere, juxta Domini vocem; sed ex Filio eumdem existentiam habere. Hi sunt Ægyptii partus malo patre germina deteriora. »

Præter hos duos, etiam Dionysium, et Cyril-

(1) DAMASC. lib. 1. cap. 11. Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι τὸν Πατέρα οὐ λέγομεν ἔκ τινος. Λέγομεν δὲ αὐτὸν τοῦ Υἱοῦ Πατέρα· τὸν δὲ Υἱον οὐ λέγομεν αἴτιον, οὐδὲ Πατέρα. Λέγομεν δὲ αὐτὸν καὶ ἐκ τοῦ Πατρος, καὶ Υἱὸν τοῦ Πατρὸς. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγομεν, καὶ Πνεῦμα Πατρὸς ὀνομάζομεν· ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν.

(2) DAMASC. Καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ.

(3) CYRIL. Ἴδιον αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα δι' οὗ καὶ ἐνήργησε τὰς θεοσημείας.

(4) THEODOR. Ἴδιον δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὁμοφυές, καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογήσομεν, καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξόμεθα τὴν φωνήν. Εἰ δ' ὡς ἐξ Υἱοῦ, καὶ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχον· ὡς βλάσφημον τοῦτο, καὶ ὡς δυσσεβὲς ἀποῤῥίψομεν. Πιστεύσομεν γὰρ τῷ Κυρίῳ λέγοντι τὸ Πνεῦμα, ὃ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Καὶ τῷ θειοτάτῳ δὲ Παύλῳ ὁμοίως φάσκοντι· ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρός.

[1] Lib. 1. c. 2.

[2] Lib. 2. c. 15.

lum pro se afferunt Græci quidam ; de quibus paulo post. Libet enim, antequam iis respondeo, de his voculis διὰ, et ἐξ, in quibus controversia tota sita est, hoc loco agere, ut intelligant omnes tantumdem esse Spiritum dicere per Filium a Patre procedere, atque ex Filio.

II. Igitur particulam διὰ cum gignendi casu, idem plerumque significare, quod ἐκ, hoc est efficientem, producentemve causam, ac principium, græcorum Patrum frequens usus ostendit. Utriusque particulæ vim accurate Basilius expendit in libro de Spiritu sancto; atque imprimis[1] Aetium Anomœorum sectæ principem refert distinguendæ in rebus divinis ambarum notionis auctorem fuisse. Nam Patri soli tribuisse τὸ ἐξ οὗ, idque Filio negasse; huic vero concessisse τὸ δι' οὗ, *per quem;* Spiritui sancto denique τὸ ἐν ᾧ, *in quo;* Pauli auctoritate fretum, qui sic in priori ad Corinthios scribit : (1) *Unus Deus, et Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et unus Spiritus sanctus, in quo omnia.* Quanquam aliter hic locus in nostris codicibus legitur; neque enim postrema illa de Spiritu sancto continent. Putavit ergo ex iis verbis Aetius id, quod volebat, effici, dissimilem, et inæqualem esse Patri Filium, siquidem Pater is est ἐξ οὗ, *a quo*, velut principio, et efficiente causa procreata sunt omnia; Filius vero, δι' οὗ, *per quem*, non ut ab efficiente, causaque primaria, sed tamquam per instrumentum. At Basilius[2] promiscue, ac nullo discrimine usurpari sacris in litteris dictiones illas ait, ac tam δι' οὗ, quam ἐξ οὗ de Patre dici, itidemque de Filio. Quod autem prior particula nonnumquam Filio, posterior Patri tribuitur ; non eo fieri, ut lex quædam loquendi præscribi putetur, sed ut personarum discrimen internoscatur. « (2) Hæ voces non præscribentis legem sunt, sed hypostases discernentis. Non enim, ut naturæ diversitatem introducat, sed ut minime confusam Patris, et Filii notionem præbeat, ita pronuntiavit Apostolus. » Quæ Basilii verba adversus Græcos vocularum calumniatores, et ad hanc recentem controversiam imprimis faciunt. Dicunt enim illi, idcirco Spiritum sanctum a Filio non procedere, quia plerique veterum Patrum, non ἐκ τοῦ Υἱοῦ, sed διὰ τοῦ Υἱοῦ procedere scripserunt. Contra quos armari primum nos oportet Basilii testimonio illo, qui nullum in his particulis διὰ et ἐκ discrimen agnoscit; neque enim ob id distincte esse positas, ut significationis differentia esse putetur aliqua, sed ut hypostases invicem secernantur. Tum discernendæ illarum notionis in divinis personis explicandis auctorem esse hæreticorum perditissimum Aetium ; quem proinde ducem habent Græculi hodierni, qui similem in istis voculis calumniam struunt.

III. Usu autem, et significatione promiscuas esse voces has sic, ut διὰ idem sit plerumque, quod ἐκ, probat Basilius (3) ex Scripturæ locis aliquot. Ut sunt ista[3] : *Possedi hominem per Deum ;* quod idem est, atque *ex Deo.* Et alibi : *Quæ præcepit Moses Israeli per mandatum Domini.* Item[4] : *Nonne per Deum horum manifestatio est?* ait Joseph, de insomniis loquens, pro eo, quod est *ex Deo.* Quibus et illud accedit, quod ex Joannis primo capite idem Basilius alibi commemorat[5] : *Omnia per ipsum facta sunt.* Nemo enim Christianus ambigat, creatas res omnes a Filio, tamquam efficiente causa, et principio, productas esse; quamvis sæpius *per ipsum* factæ esse dicantur. Quanto ergo minus de Spiritus sancti processione lis est ob eam vocem commovenda, quam non Scriptura, sed Patrum dumtaxat usus, et auctoritas ad illam explicandam ascivit?

Paulus ecce in priore ad Corinthios, (4) *Nobis unus est*, inquit, *Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illum, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Et ad Colossenses scribens[6], (5) *Omnia*, inquit, *per ipsum, et in ipso creata sunt.* An δι' αὐτοῦ, *per Filium*, creata esse cuncta, non est, ab eo ceu

(1) I. Cor. VIII. 6. Εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα· καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα.

(2) Basil. Αὗται οὐκ εἰσὶ νομοθετοῦντος φωναὶ, ἀλλὰ διακρινομένου τὰς ὑποστάσεις. Οὐ γὰρ ἵνα τὸ ἀλλότριον τῆς φύσεως εἰσαγάγῃ, ἀλλ' ἵνα ἀσύγχυτον Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ τὴν ἔννοιαν παραστήσῃ, οὕτω προήνεγκεν ὁ Ἀπόστολος.

(3) Basil. de Spir. S. cap. 5. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῆς θεολογίας αἱ χρήσεις τῶν φωνῶν ἐπαλλάττονται· ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸς τὰ ὑπ' ἀλλήλων σημαινόμενα πολλάκις ἀντιμεθίστανται, ὅταν ἑτέρα τὴν τῆς ἑτέρας σημασίαν ἀντιλαμβάνῃ. Οἷον ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, φησὶν ὁ Ἀδὰμ (imo Eva) ἴσον λέγων τῷ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἑτέρωθι· ὅσα ἐνετείλατο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ προστάγματος τοῦ Κυρίου· καὶ πάλιν· οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἡ διασάφησις αὐτῶν ἐστιν ;

(4) I. Cor. VIII. 16. Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

(5) Col. 1. Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται.

[1] Cap. 2. — [2] Cap. 3. — [3] Gen. 4. — [4] Gen. 37. — [5] Cap. 8. — [6] Cap. 1. 16.

principio causaque esse condita? Plane sic est; nec aliud interest inter ἐκ, quod Patri, et διὰ, quod Filio proprie conceditur, quam quod vel diversa utriusque est hypostasis, ut Basilio placet, vel Pater suo modo principalis est causa per Filium agens; de qua re paulo post.

Rursus externa illa Spiritus sancti missio, ac donorum, charismatumque largitio, cui Spiritus nomen attribuitur, a Filio non minus, quam a Patre, velut a principio, et efficiente causa proficiscitur, ut Græci ipsi sentiunt; quod postea videbimus. At veteres illa ipsa dona, et eam Spiritus sancti communicationem δι' Υἱοῦ, *per Filium*, aut *per Christum* fieri sæpius affirmant. Cyrillus in epistola ad Reginas, de Spiritu sancto loquens: « (1) Est enim ex Patre naturaliter per Filium in creaturas profusum. »

IV. Denique Græci hodie loca illa Patrum, quæ Spiritum sanctum ἐκ τοῦ Υἱοῦ, vel δι' Υἱοῦ produci adstruunt, quæ quidem agentem causam significare videntur, de externa illa donorum largitione libenter accipiunt. Igitur vel ipsi fateantur oportet, particulam διὰ efficientiam, actionemve nonnumquam exprimere. Quod ex eodem Cyrillo sic ostendere pergimus.

Hic enim in sexto dialogorum ad Hermiam, « (2) Quidquid a Patre agatur, *inquit*, hoc omnino opus erit Filii; et quidquid per Filium perfici dicatur, prorsus hoc Patris est egregium facinus. Omnia enim per ambos ex æquo geruntur. »

Idem in epistola ad Theodosium imperatorem cujus initium est, τῆς ἐν ἀνθρώποις εὐκλείας, de Christi incarnatione loquens, « (3) Natus est, *inquit*, per sanctam Deiparam Virginem, formam servi accipiens. » At ibidem sæpius ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου, ex *sancta Virgine* Christum extitisse dicit. Idem est igitur διὰ, et ἐκ, quando cum genitivo jungun-

(1) Cyril. ad Reginas pag. 31. Concil. Eph. edit. Comel. Καὶ γάρ ἐστιν ἐκ Πατρὸς φυσικῶς προχεόμενον δι' Υἱοῦ τῇ κτίσει.

(2) Cyril. Ὃ γὰρ ἂν δρῷτο παρὰ τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὴ πάντως ἔσται ἐνέργημα τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὅπερ ἂν λέγοιτο διαπεραίνεσθαι δι' Υἱοῦ, τοῦτο δὴ πάντως ἐστὶ κατόρθωμα τοῦ Πατρός· πάντα γὰρ δι' ἀμφοῖν ἐν ἴσῳ.

(3) Idem epist. ad Theod. in conc. Eph. pag. 14. Γεγέννηται γάρ διὰ τῆς ἁγίας θεοτόκου παρθένου, μορφὴν δούλου λαβών.

(4) Ibid. Οὗ δὲ τόκος διὰ παρθένου.

(5) Ibid. Τὸ δὲ δὴ καὶ ἑτέρους οἴεσθαι τε, καὶ φρονεῖν ἐξ ἀμετρήτου νωθείας γέννησιν μὲν ἀνήνασθαι τὴν διὰ τῆς ἁγίας παρθένου τὸν ἐκ Θεοῦ φύντα Λόγον, καὶ φύσιν μὲν ἀτιμάσαι τὴν καθ' ἡμᾶς, παρατετράφθαι δὲ μᾶλλον αὐτὸν εἰς τὴν ἀπὸ γῆς σάρκα, δυσφημούντων ἐστὶ τὴν οἰκονομίαν.

[1] Cap. 5. sub fin. p. 48. — [2] 1. Cor. 1.

tur. Nam et subinde « (4) partum » dixit « per Virginem. » Et, « (5) Quod vero alii putant, et sentiunt ex infinita quadam tarditate, ut et nativitatem per sanctam Virginem Verbum, quod ex Deo natum est, recusaverit, et naturam nostram probro duxerit; deflexisse vero potius ipsum ad carnem e terra editam, hæc jactare hominum est Incarnationem male traducentium. » Item: « (6) Nonne dicimus, natum esse Emmanuelem ex femina? Alioqui quomodo ascendit eo, ubi se esse dicit ipse? Quanquam natum est per sanctam Virginem corpus illud, quod ipsi copulatum est. »

Quibus in locis omnibus ostendit, διὰ sæpe genitivo adjunctum efficientem significare causam, idemque esse, quod ἐξ. Atque hoc uberius in primo commentariorum ad Joannem edisserit [1]; ubi quod scriptum est, *Omnia per ipsum facta sunt*, non sic interpretandum demonstrat, tamquam instrumentum significet; sed potius causam agentem, æqualique cum Patre efficientia præditam, cum et de Patre scripserit Apostolus [2], *Paulus apostolus per voluntatem Dei*. Et [3], *Si Filius, et hæres per Deum;* quæ omnia de Patris persona dicuntur. Igitur « (7) promiscue, ut idem concludit, dictiones istas usurpat Scriptura sacra, sine ullo rei, qua de agitur, dispendio. »

Idem Cyrillus in quarto contra Nestorium, « (8) Efficiuntur, *ait*, omnia a Patre, et per Filium in Spiritu; et dum Pater movetur ad efficientiam aliquorum, procul dubio efficit Filius in Spiritu. Ac si quid implere dicatur Filius, aut Spiritus, id omnino est ex Patre. »

Et in eodem libro [4], cum dixisset Patrem sanctificare, et omnia dona Spiritus sancti largiri per Filium, mox ait Filium et sanctificare, et ista ipsa dona tribuere. Tum in libro de recta fide ad Imperatrices, « (9) Procedere

(6) Ibid. Οὐχὶ τετέχθαι φαμὲν ἐκ γυναικὸς τὸν Ἐμμανουήλ; ἢ πῶς ἀναβέβηκεν ἔνθα περ εἶναί φησιν αὐτός; καί τοι τεχθέντος διὰ τῆς ἁγίας παρθένου τοῦ ἐνωθέντος αὐτῷ σώματος.

(7) Cyril. 1. in Joan. pag. 49. Ἀδιαφορεῖ γὰρ ἔσθ' ὅτε περὶ τὰς λέξεις ἡ θεία Γραφὴ μηδὲν ἀδικοῦσα τὸ ὑποκείμενον.

(8) Cyril. pag. 75. edit. Rom. Πράττεταί γε μὴν τὰ πάντα παρὰ Πατρὸς, καὶ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι· καὶ οἷον κεκινημένου τοῦ Πατρὸς εἰς ἐνέργειαν τὴν ἐπί τισιν, ἐνεργεῖ δὲ πάντως ὁ Υἱὸς ἐν Πνεύματι. Κἂν εἴ τι λέγοιτο πληροῦν ὁ Υἱὸς ἢ τὸ Πνεῦμα, τοῦτο δὴ πάντως ἐστὶν ἐκ Πατρός.

(9) Cyril. in conc. Eph. pag. 166. Πρόεισι δὲ δι' ἀμφοῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ζωοποιοῦν.

[3] Eph. 1. — [4] Pag. 79.

per ambos » Patrem, et Filium, dicit « vivificum Spiritum. » Et in quarto contra Nestorium, « (1) Ut enim, *ait*, procedit ex Patre Spiritus sanctus, quod secundum naturam ipsius est; eodem, et æquali modo et per ipsum Filium, cum naturaliter ipsius sit, eique consubstantialis. »

Denique in epistola ad Theodosium de recta fide eximius est locus, qui promiscuum particularum istarum usum imprimis ostendit. Nam Christum ait « (2) Spiritum sanctum ex propria natura profundere. » Item : « (3) Sed ipse emittit ex seipso, quemadmodum et Pater. »

Athanasius oratione secunda adversus Arianos, (quæ a Græcis prima numeratur, ut est apud Beccum [1]) « (4) Cum igitur ad eam ætatem homo processerit, cui vim, ac robur natura tribuit, statim sine impedimento ullo naturaliter homo fit pater filii, qui per ipsum existit. »

V. Sed est eximius eadem de re Gregorii Nysseni locus in primo contra Eunomium [2]. Ibi enim personarum a se invicem, et præsertim Spiritus a Filio, et a creatis rebus differentiam exponens, hunc ipsum discernit a Filio, « (5) eo quod neque ut unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium apparuit; rursus autem a creatura, quæ per Filium est producta, distat (ne quis putet aliquid commune esse Spiritui, et creaturæ, propterea quod per Filium apparuit) immutabilitate, immobilitate, etc. » Ergo perinde διὰ τοῦ Υἱοῦ Spiritus sanctus produci dicitur, uti creaturæ; tametsi non idem utrobique modus est existendi. Verum agens, producensve principium sine dubio in iis duobus intelligitur. Alioqui non in eo utcumque convenire creaturas, et Spiritum diceret, quod διὰ τοῦ Υἱοῦ producantur, ut propterea communi illi differentia aliqua, et proprietas accommodanda fuerit. Et in eodem libro, cum naturam dixisset esse duplicem, creatam, et increatam; « (6) Creata, *inquit*, est, quæ per increatam naturam, causam et vim existendi habet. » Ibi διὰ plane idem valet, atque ἐξ.

Chrysostomus quoque homilia undecima in posteriorem ad Corinthios, « (7) Cum vero dico, *inquit*, Christum causam esse reconciliationis, etiam Patrem dico. Cum dico Patrem dedisse, et Filium dico. Omnia enim per ipsum facta sunt. Sed et hujus causa est ipse. » Non potuit clarius exprimere, quam verbis istis fecit, causam etiam agentem aliquid præpositione illa declarari.

Quamobrem cum particulæ hujus vis ea sit, ut cum dicimus Patrem per Filium creaturas condere, nemo alium sensum subjiciat, quam utrumque ex æquo facere; quando a Patre per Filium produci Spiritus sanctus a græcis Patribus dicitur, nihil hoc erit aliud, quam a Filio non minus, quam a Patre produci. Etenim, « quæ facta sunt a Patre per Verbum, ait Anselmus [3], facta sunt similiter ab ipso Verbo. Ipsum namque Verbum dicit : Quæcumque Pater fecerit, hæc et Filius similiter facit. Dicamus igitur, quia Spiritus sanctus, cum procedit a Patre per Filium, procedit et a Filio similiter; sicut quæ facta sunt a Patre per Verbum, facta sunt similiter ab ipso Verbo. »

VI. In quo plane imperite lapsus est Origenes, qui tomo secundo in Evangelium Joannis [4] negavit, a Verbo, seu Sermone facta esse omnia, quia δι' οὗ, id est *per quem*, Scriptura solet ei tribuere : « Unigenito, *inquit*, habente particulam δι' οὗ, id est per quem, dum secula fierent. Sic igitur hoc etiam in loco, si omnia per Sermonem facta fuerunt, non a Sermone facta fuerunt, sed ab eo, qui ipso Sermone major est; quem quis alium dixerit, quam Patrem ipsum? » Melius Athanasius; qui per Filium creata esse cuncta sic interpretatur, ut sit, Filium eorum esse conditorem. « (8) Si vero, *inquit*, per Filium facta sunt, et in ipso cons-

(1) Idem. Ὥσπερ γάρ πρόεισιν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον· καὶ κατὰ τὸν ἴσον τούτῳ τρόπον καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, φυσικῶς ὂν αὐτοῦ, καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ.

(2) CYRIL. pag. 26. Ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτὸς, ὡς ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάζει φύσεως.

(3) Idem. Ἀλλ' αὐτὸς ἐνίησιν ἐξ αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πατήρ.

(4) ATHAN. Ὅταν οὖν εἰς τοῦθ' ἡλικίας ὁ ἄνθρωπος προέλθῃ, ᾗ καὶ τὸ δυνατὸν ἡ φύσις παρέχει, εὐθὺς ἀνεμποδίστως τῇ φύσει Πατὴρ ὁ ἄνθρωπος γίνεται τοῦ δι' αυτοῦ ὑἱοῦ.

(5) GREG. Nyssen. Ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι· πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ μονογενοῦς ὑποστάσης (ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα πρὸς ταύτην ἔχειν νομισθῇ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι) ἐν τῷ ἀτρέπτῳ, καὶ ἀναλλοιώτῳ, etc.

(6) NYSSEN. ibid pag. 77. Κτιστὴ δὲ, ἡ διὰ τῆς ἀκτίστου φύσεως τὴν αἰτίαν, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ εἶναι ἔχουσα.

(7) CHRYS. Ὅταν δὲ εἴπω, ὅτι Χριστὸς αἴτιος τῆς καταλλαγῆς, καὶ τὸν Πατέρα λέγω. Ὅταν δὲ εἴπω τὸν Πατέρα δεδωκέναι, καὶ τὸν Υἱὸν λέγω· πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τούτου δὲ αὐτὸς αἴτιος.

(8) ATHAN. orat. 2. pag. 143. Εἰ δὲ δι' Υἱοῦ γέγονε, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα συνέστηκεν, ἐξ ἀνάγκης ὁ τὴν κτίσιν ὀρθῶς θεωρῶν, θεωρεῖ καὶ τὸν ταύτην δημιουργήσαντα Λόγον.

[1] Cap. 1. — [2] A Gret. edito. p. 79. — [3] Lib. de proc. Spir. S. cap. 9. — [4] Pag. 175.

tituta sunt omnia, necessario qui creaturam recte contemplatur, etiam Verbum, quod eam creavit, contemplatur. » Quinetiam Apostolus perspicue Filium ipsum fecisse, ac creasse demonstrat, cum ad Hebræos scribens [1], hæc Davidis verba [2], *Tu in principio Domine terram fundasti; et opera manuum tuarum sunt cœli*, ad illum refert. « Non enim dixit, per te facti sunt cœli, ait Hugo Etherianus [3], et fundata est terra; sed, tu fecisti terram, et opus tuum est cœlum. » Sed et Patres illi omnes, quos citavimus, Origenianam illam ἐπίστασιν refellunt. Quod autem Spiritum sanctum διὰ τοῦ Υἱοῦ, *per Filium* produci, sit idem, quob ab eo produci, erudite probat Emmanuel Calecas, qui sic scribit [4] : « (1) Quoniam igitur Spiritus sanctus ex Patre per Filium naturaliter, et substantialiter, et sempiterne procedere a theologis dicitur; procedere autem, per processionem existentiam habere significat, quemadmodum gigni, per generationem subsistere demonstrat; quidquid autem per aliquid substantialiter existentiam habet, etiam ex illo est; perspicuum est, Spiritum sanctum esse ex Filio, et ab eo procedere. Nam aut nihil ad Spiritus processionem confert particula *per;* aut confert quidem nonnihil, sed non perfectum; aut instrumenti vicem præstat; aut ita se habet, ut cum dicitur, per locum, tempusve; aut denique naturaliter, et procedendo, ac substantialiter, per Filium prodire Spiritum sanctum suo quodam, ac proprio existentiæ modo declarat. Atqui cum cetera in supersubstantiali, et immateriali Trinitate locum penitus non habeant, neque tamen frustra vocula *per* a doctoribus accommodata sit; necesse est dicere, eam vim esse vocis istius, ut ex Patre per Filium existendo procedere Spiritum sanctum una, et eadem progressione significet. » Addit eamdem præpositionem, ubicumque ponitur, concursionem significare cum superiore aliquo principio ad eamdem efficientiam; ut cum dicimus, fructum ex radice per ramum procedere, ramus utique, secundum vim sativam, quam ab radice habet, ad fructus productionem confert aliquid. Sic etiam serra, qua ad lignum secandum, et scamnum fabricandum artifex utitur, ad certum hoc opus efficiendum cum eo concurrit, non ad alterum genere diversum, velut ad calefaciendum, aut dealbandum. Quod si serra homo aliquis esset, cujusmodi est artifex; quemadmodum Pater et Filius idem sunt Deus, uterque illorum secare diceretur; idemque esset, per serram, et a serra fieri.

VII. Quæ eadem et a Demetrio [5] et a Bessarione disputantur in Dogmatico libello [6]; ubi de vi ac notione particulæ istius fuse disserit, ostenditque, non alium usum illius esse, quando cum casu aliquo jungitur, quam ut ea ipsa res, quam certo casu nomen illud exprimit, qualiscumque causa sit, et in rem productam nonnihil vi sua, et efficientia conferat, sive illud instrumentum sit, sive causa secunda principali subjecta, et cum ea communiter agens, sive quo alio causæ genere contineatur. Non enim otiosa potest esse, sed actuosa, et moliens aliquid, si per eam effecta res existit. Quamobrem cum ex Patre per Filium produci Spiritus sanctus a græcis Patribus dicitur, omnino navare aliquid, et agere Filius intelligendus est, ut per eum dici possit existere Spiritus sanctus. Alioqui nulla vel fingi ratio potest, cur ad hujus productionem assumi dicatur. Porro remotis omnibus aliis notionibus, quæ præpositioni illi διὰ cum gignendi, vel accusandi casu copulatæ subjiciuntur; nulla superest alia, quam quæ τὸ συναίτιον, hoc est causam sociam, et, si ita loqui fas est, adjutricem significat, sed et ipsam ab altera profectam, quæ principalis vocatur, quacum communem actionem habet, et existentis rei productionem.

Est autem ex iis, quæ dicta sunt, maxime illud observandum, particulam διὰ, cum ei genitivus adjungitur, duo quædam exprimere: alterum actionem ipsam cum eo, quod actione producitur : alterum causam principalem,

(1) CALEC. cap. 6. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ φυσικῶς, καὶ οὐσιωδῶς, καὶ ἀϊδίως ἐκπορεύεσθαι θεολογεῖται· τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι, ἐκπορευτῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχειν δηλοῖ· ὥσπερ δὴ τὸ γεννᾶσθαι γεννητῶς ὑφίστασθαι παρίστησι· πᾶν δὲ τὸ διά τινος οὐσιωδῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχον, καὶ ἐξ ἐκείνου ἐστί· φανερὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι· ἡ γὰρ οὐδὲν εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόοδον ἡ διὰ συνεισφέρει· ἢ συνεισφέρει μὲν, ἀτελὲς δέ· ἢ ὀργανικὴν τὴν χρείαν πληροῖ· ἢ ὥσπερ διὰ τόπου, ἢ χρόνου· ἢ τὸ φυσικῶς, καὶ προοδικῶς, καὶ οὐσιωδῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ προϊέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τῆς ὑπάρξεως παρίστησιν· ἀλλὰ τῶν ἄλλων ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου, καὶ ἀΰλου Τριάδος οὐδαμῆ χώραν ἐχόντων· καὶ ἅμα οὐ μάτην ἡ διὰ παρὰ τῶν διδασκάλων προσέρριπται· ἀνάγκη λέγειν τὴν διὰ συνεισφέρειν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑπαρκτικῶς κατὰ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν πρόοδον προϊέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

[1] Cap. 1. 10. — [2] Ps. 101. 26. — [3] Lib. 1. cap. 6. — [4] Cap. 6. — [5] Cap. 11.

[6] Cap. 5. in Conc. Florent. et in ep. ad Lascarim pag. 264. Et in Conf. Palamæ cap. 1.

quæ secundam ad agendum admovet, ac per eam agit primario. Quod a Basilio traditum est in libro de Spiritu sancto : « (1) Per Filium *inquit*, Patrem condere, neque imperfectam Patris efficientiam probat, neque imbecillam Filii actionem indicat, sed voluntatis conjunctionem significat. Quare vox ista, per quem, principalis causæ professionem continet, non autem ad efficientis causæ reprehensionem adhibetur. » Igitur per Filium agi aliquid, Filii efficientiam, nec eam quidem imbecillam, ostendit, sed alteram principalem esse declarat. In quo a præpositione ἐκ discrepat. « (2) Nam hæc vocula, *ex*, mentem sistit, ait Demetrius Cydones, neque cogit ulterius procedere, principalemve causam inquirere, cui præpositio *ex* præcipue est attributa. At vero præpositio *per* alteram quamdam personam inducit, præter eam, quam dictio *ex* indicat, et ad illam cogitandam mentem promovet, ac principalem illam causam significat, et a qua hæc oriens media interjacet primam inter, et ad quod processio est, vel actio. »

VIII. Itaque particula διὰ, *per*, ostendit, eam causam, quam in gignendi casu nomen illud, cui attribuitur, exprimit, interjectam esse, ac mediam inter principalem causam, et id, quod producitur, ac sic ordinem quemdam indicat; quod ipsum ad Trinitatis mysterium explicandum magno est usui. Hinc Gregorius Nyssenus Filium esse ait « (3) proxime ex primo principio; » Spiritum vero sanctum « per eum, qui proxime est ex primo; » tum μεσιτείαν illam Filio tribuit, de quo, ut et Gregorii Nysseni loco illo, supra diximus.

Ex quo Damasceni locum illum, qui Spiritum sanctum ex Filio esse negat, et si qui alii ex Patribus idem asserunt, Calecas [1], Demetrius [2], Bessario [3], ceterique Catholici explicant. Cum enim particula ἐκ, τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν, *principalem causam* significet, hoc est eam, quæ ab altera producendi vim non accipit, sed habet a seipsa, ejusmodi autem non sit Filius, qui quæ habet, a Patre accepit omnia; ideo Spiritum sanctum Damascenus, et si qui alii Catholici, negant dici ἐκ τοῦ Υἱοῦ, sed διὰ τοῦ Υἱοῦ. Tametsi longe plures ἐκ τοῦ Υἱοῦ usurparunt, ut in primo capite docuimus. Quod autem Damascenus Filium a communione productionis excludere noluerit, probat Demetrius [4] ex eo, quod si putaret omnino Spiritum sanctum a Filio non esse, et existentiam accipere, dixisset a solo Patre Spiritum existere, nullo penitus interjecto, sed ἀμέσεως itidem, ut Filius; non dixisset autem, « (4) Patrem productorem esse per Filium explanatorii Spiritus, » et alia id genus, quæ ordinem aliquem naturalem inesse demonstrant inter Filium, et Spiritum; quem et Basilius, et Gregorius Nyssenus supra a nobis citati referunt. Sed nimirum illud solum excipere voluit, quod de principali, et primigenia causa diximus; cujus gratia αἰτίου, et πηγῆς, et ejusdemmodi cetera nomina veteres theologi Filio detraxerunt, solique tribuerunt Patri, ut antea docuimus, ac Bessario copiose in epistola ad Alexium Lascarim disputat [5], ubi Dionysium exponit asseverantem, « (5) Patrem solum esse fontem supersubstantialis divinitatis. » Quod ad eamdem sententiam referre oportet; nempe quod, ut ait Augustinus [6], « totius divinitatis, vel si melius dicitur, deitatis principium Pater est, » quatenus προκαταρκτικὴ αἰτία, hoc est a nullo productum principium est. Propterea idem Augustinus [7] perinde Christum dixisse ait, Spiritum sanctum a Patre procedere, atque ipse Joannis 7. dixit, *Mea doctrina non est mea*, ut et se, et omnia, quæ haberet, a Patre procedere doceret. Alioqui Filius αἰτία, et ἀρχὴ, *principium*, atque etiam πηγὴ, *fons* Spiritus sancti a quibusdam veterum appellatur, ut suo loco demonstravimus. Vide Manuelem Calecam pluribus ea tractantem.

IX. Gemisthus Pletho in opusculo quodam contra Latinos, aliorum quoque Patrum testimoniis catholicam oppugnat fidem. Imprimis Dionysium ait in eo loco, ubi de unita, et dis-

(1) Basil. de Sp. S. cap. 8. Ὅτι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα, οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παριστᾷ. Ὥστε ἡ δι' οὗ φωνὴ, ὁμολογίαν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχει· οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται.

(2) Demetr. de proc. Sp. S. cap. 11. pag. 536. Ἡ γὰρ, ἐκ, ἵστησι τὴν διάνοιαν, καὶ περαιτέρω προϊέναι οὐκ ἀναγκάζει, καὶ ζητεῖν τὸ ἀρχικὸν αἴτιον, ᾧ τινι ἡ ἐκ ἀρχικῶς ἀποκεκλήρωται, ἡ δὲ, διὰ, ἕτερόν τι πρόσωπον παρὰ τὴν ἐκ, συνεισάγει, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὴν διάνοιαν προσβιβάζει, ἀρχικόν τε ἐκεῖνο αἴτιον σημαίνει, ἀφ' οὗ τε αὖτη κεῖται μέσον τοῦ τε πρώτου, καὶ τοῦ, πρὸς ὃν ἡ πρόοδος, καὶ ἡ ἐνέργεια.

(3) Greg. Nyssen. Τὸ μὲν ἔστι προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου.

(4) Dam. Προβολεὺς διὰ Λόγου τοῦ ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος.

(5) Dion. Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ.

[1] Cap. 39. — [2] Cap. 11. — [3] In lib. Dogm. c. 6. — [4] Loco cit. p. 538.

[5] Pag. 264. ed. Rom. — [6] Lib. 4. de Trin. c. 20. — [7] Lib. 5. de Trin. c. 27.

tincta Theologia disserit, cum proprietates eas recenseret, quibus aut distinguuntur invicem, aut conveniunt personæ, nullam ejus mentionem fecisse, in qua Latini discrimen inter Patrem, Filiumque constituunt, videlicet principii, et ejus, quod est ex principio. Sed futilis hæc est argumentatio. Nam Dionysius, cum de distinctione personarum agit, sola Patris, Filii, et Spiritus sancti vocabula, proprietatesque commemorat, quæ iis vocabulis significantur. « (1) Distincta vero sunt, *inquit*, supersubstantiale Patris nomen, et res; et Filii, et Spiritus sancti; in quibus nulla reciprocatio, nec ulla omnino communitas introducitur. » Hic Dionysius ea sola nomina percenset, quæ sunt συστατικὰ, et ὑποστατικὰ, et quæ pluribus communia non sunt, etiam duabus; quale est τοῦ προβολέως, vel *spiratoris;* quod proinde reticendum fuit.

Adjungit et Justini, ac Gregorii Nazianzeni loca, quorum ille sic scribit : « (2) Quemadmodum Filius ex Patre, sic et Spiritus. Verum existendi modus est diversus. Nam ille lumen de lumine, tamquam genitus effulsit. Iste vero lumen et ipse de lumine, non tamen tamquam genitus, sed ut procedens prodiit. » Gregorius vero sic : « (3) Omnia, quæ habet Pater, Filii sunt, præter principium. Omnia quæ habet Filius, Spiritus sunt, excepta generatione. » Sed nihil ista Græcos adjuvant, neque Latinis adversantur. Siquidem et diverso modo Filium, ac Spiritum sanctum ab eodem Patre procedere fatentur isti; et solum Patrem αἰτίαν esse eo sensu asserunt, quem supra posui, nempe ut προκαταρκτικὴν, id est *principalis* intelligatur.

X. Objicitur et Cyrillus, qui, ut ait Pletho, Theodoreto reprehendenti, quod scripserat, proprium esse Filii Spiritum sanctum, ac sic proprium interpretanti, ut ejusdem sit substantiæ, et a Patre procedat, non ut ex Filio, vel per Filium existat; hæc, inquam, opponenti Theodoreto, non blasphemiæ vicissim crimen impingit, ut qui Spiritum sanctum negaret ex Filio procedere; sed calumniari tantummodo illum ait, quasi tacite dicat, se non ex Filio procedere velle Spiritum sanctum.

Sed hæc Plethonis, et aliorum Græculorum ratio plena stuporis est, et inscitiæ; ut ex tota illa Cyrilli, et Theodoreti contentione liquet. Scripserat Cyrillus in Anathematismo nono, (4) Christum non a Spiritu sancto, velut aliena, et adventitia virtute clarificatum esse, ac miraculorum vim effectricem accepisse, sed proprium ejus fuisse Spiritum sanctum. Ideo postea Cyrillus, quod nonnulli anathematismos istos non probarent, singulos declaravit. Et inter alios nonum illum sic exposuit : « (5) Unigenitum Dei Verbum homo factum, mansit tamen Deus, omnia, præter solam paternitatem, habens cum Patre communia; Spiritumque sanctum, qui ex ipso est, et substantialiter insitus est ipsi, proprium habens, divinæ potentiæ miracula faciebat. » Quo in loco manifeste Spiritum sanctum proprium idcirco esse Filii docet, quia ex ipso existit, et inest ipsi. Siquidem ἐξ αὐτοῦ non potest ad Patrem referri, nisi et ἐμπεφυκὸς αὐτῷ itidem ad Patrem referatur. At hoc posterius sine dubio de Filio debet accipi. Nam causam id continet, cur *proprius* dicatur ipsius, et ejus vi, tamquam propria, miracula fecerit. Tum in anathematismo dixit, eumdem Spiritum esse *proprius ipsius*, ἴδιον αὐτοῦ, haud dubie Christi; quomodo autem proprius sit, in declaratione explicat illis verbis, quod sit ἐξ αὐτοῦ, et ἐμπεφυκὸς αὐτῷ. Igitur pronomen αὐτὸς de Filio ubique sumendum est. Denique cum in declaratione scripsit, Filium esse omnia, quæcumque Pater est, excepta paternitate; satis ostendit, etiam hoc ipsum, quod Spiritus sanctus ex Patre est, ipsi competere, cum hæc proprietas non sit paternitas; qua sola excepta, id omne est Filius, quod est Pater. At Theodoretus Cyrilli anathematismum illum refellens, ita scribit : « (6) Proprium au-

(1) DION. cap. 2. de Divin. nom. Τὰ δὲ διακεκριμένα, τὸ Πατρὸς ὑπερούσιον ὄνομα, καὶ χρῆμα, καὶ Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος, οὐδεμιᾶς ἐν τούτοις ἀντιστροφῆς, ἢ ὅλως κοινότητος ἐπεισαγομένης.

(2) JUSTIN. in Expos. fidei. Ὥσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα· πλὴν γε δὴ τῷ τρόπῳ τῆς ὑπάρξεως διοίσει. Ὁ μὲν γὰρ, φῶς ἐκ φωτὸς γεννητῶς ἐξέλαμψε· τὸ δὲ φῶς μὲν ἐκ φωτός καὶ αὐτὸ, οὐ μὲν γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς προῆλθεν.

(3) NAZIANZ. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ, πλὴν τῆς αἰτίας. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς γεννήσεως.

(4) CYRIL. Εἴ τις φησὶ, τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, δεξάζεσθαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἀλλοτρίᾳ δυνάμει, τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χρώμενον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαβόντα τὸ ἐνεργεῖν δύνασθαι κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων, καὶ τὸ πληροῦν εἰς ἀνθρώπους τὰς θεοσημείας, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ἴδιον αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά φησι, δι' οὗ καὶ ἐνήργησε τὰς θεοσημείας, ἀνάθεμα ἔστω.

(5) Idem. Ἄνθρωπος γεγονὼς ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀπομεμένηκε καὶ οὕτω Θεὸς, πάντα ὑπάρχων ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ· καὶ ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, εἰργάζετο τὰς θεοσημείας.

(6) THEODORET. Ἴδιον δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὑποστὰς, καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογήσομεν, καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξόμεθα τὴν φωνήν. Εἰ δ' ὡς ἐξ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχον, ὡς βλάσφημον τοῦτο, καὶ ὡς δυσσεβὲς ἀπορρίψομεν.

tem Filii, siquidem ut ejusdem cum eo naturæ, et ex Patre procedentem dixit, simul confitebimur, et tamquam piam suscipiemus vocem. Si vero tamquam ex Filio, aut per Filium existentiam habeat, hoc ut blasphemum, et impium rejiciemus. » Igitur Theodoretus, tamquam impium et blasphemum illud respuit, non solum dici ἐξ Υἱοῦ, *ex Filio*, sed etiam δι' Υἱοῦ, *per Filium* esse Spiritum sanctum. At Cyrillus illi respondens, quod erat anathematismi præcipuum, hoc tuetur, Christum Spiritu sancto, non tamquam aliena virtute, sed ut sua, et propria, præditum fuisse : « (1) Erat enim, *inquit*, et est ipsius Spiritus, quemadmodum profecto et Patris. » Ac subinde, « Procedit enim ex Deo, et Patre Spiritus sanctus secundum Salvatoris vocem. Sed non est alienus a Filio. Omnia enim habet cum Patre; et hoc ipse docuit, dicens de Spiritu sancto, Omnia, quæcumque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi vobis, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. » In hac tota oratione nihil est, quod Latinorum obsistat dogmati, aut ex quo conjici possit, Cyrillum existimasse non ἐκ τοῦ Υἱοῦ Filium procedere. Imo vero, si eorum recordemur, quæ ex eodem Cyrillo, aliisque supra retulimus, evidens est, hoc, quod dicit, « Spiritum sanctum esse Filii, et proprium esse Filii, » aut « ex iis, quæ sunt ejus, accipere, » non aliud indicare, nisi processionem illius ex Filio, præsertim cum expressis, ac disertis verbis Cyrillus idem Spiritum sanctum *ex Filio* procedere scripserit multis in locis, quæ in primo capite libri hujus adduximus.

XI. Atque ut Græcos qualicumque præsidio loci istius exarmemus, age demus illis, quod obtinere student, Cyrillum ibi retractasse, quod aut dixerat, aut visus erat in anathematismo suo dicere : cum igitur Theodoretus id in anathematismo reprehenderit, non solum ἐκ τοῦ Υἱοῦ, *ex Filio*, sed etiam δι' Υἱοῦ Spiritum existere; si dissimulando Cyrillus hoc in responsione suppressit, quod minime verum, sed impium, irreligiosumque dictu crederet; non minus nefarium duxerit, Spiritum dici *per Filium*, quam *ex Filio* procedere. At hoc Græci numquam admittent, qui δι' Υἱοῦ, *per Filium* existere, ac procedere Spiritum sanctum, non solum a Cyrillo, atque aliis Patribus sæpe usurpatum meminerunt, sed et ipsi hodie constantissime profitentur, idque unum retinent, et asciscunt, damnato altero; quamvis nusquam illud in sacris litteris expresse legatur. Quamobrem suo se ipsi telo confodiunt, dum Cyrillum nobis objiciunt; tanquam is dissimulando minime probaverit, quod Theodoretus ab illo affirmari putarat, Spiritum ex Filio procedere.

Nam quod ad Theodoreti dictum illud attinet, constat virum alioqui doctum et catholicum, in hac una causa, quam contra Cyrillum egit, ab Ecclesia rejectum, et infamia notatum fuisse, ac nullius proinde auctoritatis esse debere. Quippe Synodus quinta [1] omnia illius contra Cyrillum scripta damnavit, tanquam impia; nec non sexta Synodus [2], et septima, quod Gennadius observavit [3], et Calecas [4]. Ac videtur in eo Theodoretus Nestoriana fuligine nonnihil infectus fuisse. Siquidem hæreticus diserte negavit Spiritum sanctum esse δι' Υἱοῦ; quod a Theodoro Mopsuesteno didicit, ut ex actis Ephesinæ synodi constat. Sed de eo pluribus disputat Emmanuel Calecas in capite 22.

XII. Ad extremum solent etiam Maximi martyris epistolam ad Marinum Cypri presbyterum citare Græci, in qua de Latinorum synodica scribit Constantinopolim missa; ubi illud continebatur, Spiritum sanctum etiam ex Filio procedere. Hos vero sanctus ille martyr excusat ita, ut neget illos causam, vel principium affirmare esse Spiritus sancti Filium : « (2) Unam quippe, *inquit*, Filii, et Spiritus sancti causam agnoscunt Patrem; illius quidem secundum generationem; hujus secundum processionem. Sed ut ostendant, per Filium procedere Spiritum sanctum, et ita substantiæ cognationem omnis expertem differentiæ demonstrent. »

Verum hæc epistola ab Græcis etiam catholicis in dubium vocatur [5]. Et ut germana sit,

(1) CYRIL. Ἦν γὰρ, καὶ ἔστιν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρός.

MOX : Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ὡς ἐκ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν· ἀλλ' οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρός· καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδαξεν, εἰπὼν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστι. Διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

(2) MAXIM. Ἐξ ὧν οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιοῦντας τοῦ Πνεύματος σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν. Μίαν γὰρ ἴσασιν Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν· ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προϊέναι δηλώσωσι, καὶ ταύτῃ τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας, καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι.

[1] Cap. 13. — [2] Cap. 9. — [3] P. 301. edit. Græcæ Rom.

[4] Cap. 22. — [5] Vide Bess. lib. Dogm. c. 6.

potest eo modo αἰτίας vocabulum intelligi, quem supra declaravimus: nempe ut προκαταρκτικὴν αἰτίαν significet, cujusmodi solus est Pater. Quod multo est aptius, quam quod Anastasius bibliothecarius in Collectaneis, et epistola ad Joannem diaconum de illo Maximi loco scripsit [1], cum Latini procedere dicunt Spiritum sanctum ex Filio, missionem intelligere processionis nomine. Quam interpretationem piam insuper appellat, cum sit insulsa, et abhorrens ab Latinorum sententia, neque Maximi instituto consentanea.

CAPUT OCTAVUMDECIMUM.

Quibus calumniis expressas græcorum Patrum auctoritates; quas contra ipsos adduximus, Græci recentiores eludere soleant; quæ omnes frivolæ, inanesque esse monstrantur. Non solum ab illis τὸ ὁμοούσιον significari, vel donorum communicationem, sed substantivam productionem.

I. Tam multa prioribus libri hujus capitibus, ac tam diserta græcorum, latinorumque Patrum allata testimonia sunt, quibus Spiritum sanctum non minus a Filio, quam a Patre procedere monstratur, ut Græcos ipsos, errore convicto, facile cessuros arbitror, si non major illos contentionis, quam veritatis cupiditas teneret. Etenim sic in omnes partes munitum est, et obseptum catholicæ, Romanæque Ecclesiæ dogma; ac sic omnes ad illud impugnandum obstructi, occlusique sunt aditus, nihil ut ab illis afferri, objicique contra possit, quod veri, ac probabilis similitudine aliqua nitatur. Sed habent iidem, quamlibet cassa, et inepta, nonnulla tamen effugia, quibus expressas suorum, hoc est græcorum Patrum, auctoritates conantur eludere. Nam de Latinis ideo tacent omnino, quod in eorum verbis nihil, ut in Græcorum plerisque, anceps, et ambiguum sit, ad quod versutiæ illorum, ac fraudes adhærescant.

Harum prima sit illa, in qua plurimum jactari solent; cum sic interpretantur, quæcumque veterum loca Spiritum ex Filio procedere, aut per Filium a Patre testantur, ea nihil aliud, nisi τὸ ὁμοούσιον, id est eamdem substantiam ostendere; quod ambo communi ex fonte, et origine prodeant, atque ideo ejusdem sint inter se substantiæ. Hinc dici Spiritum sanctum ex substantia esse Filii, vel proprium esse Filii; quod sic Photius apud Hugonem Etherianum [2] explicat, « Scimus, *inquit*, quod consubstantialis est quidem Patri Spiritus, eo quod ex ipso procedit; consubstantialis vero Filio, non quod ex ipso procedat; absit; quia neque ille huic per generationem; sed quoniam ex una, et indivisibili causa, ante secula æqualiter utrique progressio. » Hinc illud ex Joannis Evangelio [3], quo Latini plurimum utuntur, *Quia de meo accipiet*, detorquere Photius idem studet [4]. Multum enim distare hæc invicem, *de me*, ac *de meo*. « Nam *meo*, ut omne possessivum pronomen, duas personas, *inquit*, unam intrinsecus, scilicet possessoris, alteram vero extrinsecus, id est possessionis significat. Quare cum Christus, ut possessor intelligatur, dicendo, De meo accipiet, Spiritusque sit accipiens; Pater proculdubio est persona, quæ ut possessio nuncupatur. »

II. Marcus item Ephesius in Florentino concilio [5] Latinis opponebat, cum dicimus, ἐκ τῆς οὐσίας, ex substantia, vel essentia hominis esse hominem, non intelligi causam, vel principium producendi hominis, sed essentiæ communionem, hoc est τὸ ὁμοούσιον, ut non origo, sed ἕνωσις, id est conjunctio significetur. Idem et Gregorius Palamas in refutatione Becci, ac Latini dogmatis asseruit: « (1) Quoties præpo-

(1) GREG. Palam. cap. 1. Ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἴσον δυναμῶσιν ἀλλήλαις ἡ ἐκ, καὶ ἡ διὰ, οὐ τὴν διαίρεσιν, οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστῶσι τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἕνωσιν, καὶ τὴν ἀπαραλλαξίαν, ἥ τις ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν, καὶ τὴν ὁμοβουλίαν· δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως, καὶ δυνάμεως, καὶ ἐνεργείας, καὶ θελήσεως ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

[1] Pag. 9. — [2] Lib. 1. c. 20. — [3] Cap. 15. — [4] Apud Hug. lib. 2. c. 19. — [5] Sess. 19. pag. 122. edit. Gr.

sitiones *ex*, et *per*, eamdem vim habent in re theologica, non divisionem, neque differentiam sanctissimæ Trinitatis, sed conjunctionem, et nulla in re discrepantiam, atque eamdem voluntatem significare. Hinc enim Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unius, ejusdemque naturæ, potentiæ, operationis, atque voluntatis esse monstrantur. » Probat hoc ex sanctorum Maximi, et Basilii dictis; quorum prius proxime superiori capite posuimus. Basilii vero ex octavo capite libri de Spiritu sancto petitum est; ubi quod dicitur, « (1) Patrem creare per Filium, conjunctionem *ait* significare voluntatis amborum. »

Verum multis de causis inanis, imbecillaque est Græcorum ista ratio. Primum si ideo, quod ὁμοούσιοι sunt inter se Filius, et Spiritus sanctus, hic ex illo procedere, vel per illum, aut illius esse dicitur, citra originem ullam; perinde a Spiritu sancto procedere dicetur Filius, aut per Spiritum, ac Spiritus sancti filius appellabitur, cui consubstantialis est. At hoc nullus umquam usurpare ausus est; et si dicatur, impium, ac sacrilegum judicabitur, Filium a Spiritu procedere, vel per Filium, aut esse filium Spiritus sancti. Itaque alia quæpiam causa sit oportet, propter quam de Spiritu sancto talia dicantur, quæ Filio nefas sit attribuere, quam illa consubstantialis, quæ utrique communis est. Nam et Gregorius Nyssenus « (2) Filium Spiritus sancti neque esse, neque dici *ait*, neque hanc relativam consecutionem converti; cum tamen Spiritus Christi nominetur. » Deinde falsum est, secundum substantiam dici ista, quæ relationem, et habitudinem mutuam significant; veluti Pater est Filii pater, Filius Patris filius. Item hæc, Spiritus est Patris, vel Filii spiritus, aut ex Patre, vel Filio procedit, ut recte Demetrius argumentatur. « (3) Est enim unica, et singularis substantia; neque hoc hujus esse secundum illam dicitur. Nam alioqui tres essent substantiæ ab invicem absolutæ, neque, quatenus ejusdem substantiæ sunt, mutuo referuntur. Quippe secundum hoc unum sunt, et non dicuntur ad aliquid. Etenim relatio inter duo consideratur; atque unum, quatenus re unum est, relative ad se non dicitur. Sed nimirum, quatenus personæ sunt, quemdam inter se habent ordinem. » Non igitur Spiritus sanctus a Filio, vel per Filium esse dicitur, quia consubstantialis est ei ita, ut hoc illius causa sit, cum contrarium potius verum sit; ideo esse consubstantialem, quod ab illo procedat, ut et Emmanuel Calecas observat capite 22. Præsertim si Basilii decretum illud [1] probatur, asserentis, ὁμοούσια, id est *consubstantialia* non dici, nisi ubi causæ, et ejus, quod ex causa est, habitudo intervenit.

III. Præterea Filium ideo consubstantialem esse Patri, ejusque proprium, veteres asserunt, quia ab illo originem accipit, ac vicissim ex eo, quod consubstantialis sit, et proprius Patris Filius, ex eo nasci, oriri que concludunt, non sic, ut Græci illi recentiores, qui a Filio procedere Spiritum sanctum putant idem esse, atque illi consubstantialem esse, *formali*, ut dici solet, sensu; sed *causali* potius; ita ut causa, cur consubstantialis sit Filius, origo ipsa sit, ac nativitas, non autem causa vel ratio, cur ab eo nascatur, sit, quod ejusdem sit cum eo substantiæ. Ac Filium quidem idcirco Patri consubstantialem esse, quod ab eo procedat, et vicissim ideo procedere, quia consubstantialis est, affirmant loca illa Basilii, ac Cyrilli, quæ nos supra capite secundo descripsimus; tum in libro 4. capite 5; ac luculenter Athanasius exponit in libro de decretis Nicænæ snyodi [2], et in epistola ad Africanos [3]; ubi de vocabulo τοῦ ὁμοουσίου, deque ejus constituendi ratione, et occasione pluribus disserit. Nam vim illius ejusmodi esse docet, ut sit idem, atque ex substantia Patris natum esse, non factum, ac productum extrinsecus Filium.

Porro Filium Patris esse proprium, quia ex eo genitus est, iidem Patres capite illo a nobis

(1) BASIL. Τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα, οὔτε ἄτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἀτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παρίστησιν· ὥστε ἡ δι' Υἱοῦ φωνὴ τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται.

(2) NYSSEN. orat. 3. in orat. Dom. Οὐκοῦν τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ, καὶ Χριστοῦ Πνεῦμά ἐστιν. Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὤν, οὐκέτι καὶ τοῦ Πνεύματος οὔτε ἐστὶν, οὔτε λέγεται· οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὕτη.

(3) DEMETR. de proc. Sp. S. cap. 10. pag. 518. Ἔπειτα οὐδὲ κατὰ τὴν οὐσίαν ταῦτα λέγεται. Μία γὰρ ἡ αὐτή ἐστιν οὐσία, καὶ οὐ τόδε κατὰ ταύτην λέγεται. Ἄλλως γὰρ τρεῖς ἂν ἦσαν οὐσίαι ἀπολελυμέναι ἀλλήλων. Οὔτε καθὸ ὁμοούσια, πρὸς ἄλληλα λέγονται. Κατὰ τοῦτο γάρ εἰσιν ἕν, καὶ οὐ λέγονται πρός τι. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ ἐπὶ δύο θεωρεῖται. Καὶ τὸ ἕν, ἐφόσον ἐστὶν ἓν τῷ πράγματι ἀναφορικῶς πρὸς ἑαυτὸ οὐ λέγεται· ἀλλὰ δῆλον, ὅτι καθὸ πρόσωπα, πρὸς ἄλληλά πως τάξεως ἔχουσι.

[1] Epist. 300. Vide sup. cap. 2.

[2] Pag. 415. et seq. — [3] Pag. 710. et seq.

secundo citati confirmant. Ex quibus efficitur, cum Spiritus sanctus consubstantialis Filii, et ejus proprius dicitur, originem et processionem unius ab altero causam illius appellationis esse; non Filii a Spiritu, id enim inauditum est et impium; sed Spiritus a Filio; cum non aliter ὁμοουσίου vox in pluribus proprie locum habeat, ut Basilio videtur. Nam quod alia notione consubstantialis Patri, ejusque proprius Filius nuncupari creditur, qua scilicet ad eumdem Patrem Spiritus dicitur; alia vero Spiritus ad Filium, ut ὁμωνύμως eædem voces in eadem Trinitate sumantur, nequaquam ferendum est; idque Græci recentiores gratis, ac temere finxerunt, ut apud Hugonem Etherianum [1] Photius, Græcique alii contendunt, nec non Gregorius Palamas in confutatione Becci [2]. Sed istos egregie tam Hugo, quam doctissimus Bessario refellunt. Primum quod nulla ratione, nullaque vel Scripturæ, vel Patrum auctoritate freti, alio sensu Spiritum a Patre procedere dici asserunt, quam a Filio, vel de illius, quam de hujus esse substantia; alio item sensu proprium appellari Patris, quam Filii. Deinde quod si Filius, ac Spiritus sanctus consubstantiales inter se, et unus alterius proprius citra originem vocaretur, uti fratres inter se ejusdem substantiæ dicuntur, imo et unus de alterius carne, (uti Geneseos septimo et tricesimo Judas de Josepho fratribus suis dicit, *Frater et caro nostra est*) mutua deberet esse conversio, ut non minus Spiritus sancti proprius Filius, quam Filii Spiritus appellaretur. Imo et Spiritus sancti Filius dici posset, atque ex illo esse, vel procedere. Quid enim prohibet, si sola ibi substantiæ communio spectatur? Atqui nusquam in sacris litteris, aut apud Patres legitur, Patrem, aut Filium e Spiritu sancto esse, vel ex Spiritus sancti substantia; ut Bessario, et Calecas ostendunt.

IV. Alterum Græcorum effugium est, quod passim ab illis opponitur, pleraque veterum loca, quæ Spiritum sanctum a Filio procedere, vel a Patre simul, et Filio docent, non de substantiali, æternaque productione intelligi, sed de missione illa, communicationeque, qua in creatas res diffunditur. Quamobrem ὁμωνύμως et ancipiti significatione dicunt voces illas accipi, procedere a Patre, vel Filio, Spiritum esse Filii, ac Patris, et ceteras ejusdemmodi. Sicut aliæ complures, ut late apud Hugonem Etherianum [3] probant Græci. Sic enim proficiendi verbum æquivoce sumi, cum dicitur Christus profecisse sapientia. Sic benedicendi verbum, cum dicitur, *Benedicite omnes angeli*, et cum idem verbum ad inanima transfertur. Item esse de aliquo ambigue usurpatur. Nam et Christum de Spiritu sancto esse ait Angelus iis verbis, *Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est*, et idem tamen de Maria virgine natus esse perhibetur. Eodem modo, aiunt Græci, *procedendi* vox significat interdum, aliquid de loco ad locum moveri; aliquando mitti et dari; alias ex causa, seu principio existere. Vide inter cetera responsum secundum Hieremiæ ad Wirtembergenses [4].

Verum etsi procedendi vocabulum, et ejusmodi alia, non eadem notione perpetuo sumantur; non tamen consequens est, ubicumque de Spiritu sancto dicuntur, quando ad Filium refertur, aliud significare, quam cum ad Patrem comparatur. Etenim pleraque testimonia sunt antiquorum Patrum, in quibus expressum est, Spiritum sanctum esse a Filio, vel ab utroque, vel ab illis procedere; quæ nullum alium sensum, nisi hunc, quem dixi, capere possunt, ut ab illis οὐσιωδῶς producatur, et existat; ut sparsim animadvertimus in primo capite libri hujus, et sequentibus. Verbi gratia, Epiphanius in Ancorato [5], Filium ait « Deum ex Deo esse, » at tam ipsum, quam Spiritum ex eadem esse divinitate; et idem ex Patre, et Filio dicit esse Spiritum sanctum. Gregorius item Nyssenus [6] personas tres non aliter differre asserit, nisi secundum id, quod est esse αἴτιον, *causam*, vel *principium*, et *ex principio*. Ex quo sequitur, Spiritum sanctum eo differentiæ genere a Filio distingui; ac Filium principium esse, Spiritum ex principio. Non potest autem in hoc Gregorii loco, uti neque apud Epiphanium, particula ἐξ aliud, quam οὐσιώδη, id est *substantialem* significare productionem. Didymus [7] « Spiritum sanctum *ait* accipere a Filio id, quod suæ naturæ est. » Tum « non aliam substantiam esse Spiritus sancti, præter id, quod datur ei a Filio. » Cyrillus quoque Spiritum sanctum esse spiritum Patris, et Filii, « quia οὐσιωδῶς, *substantialiter* ex ambobus est; sive ex Patre per Filium profunditur. » Ac sunt ejusdem Cyrilli reliqua tam perspicua de æterna Spiritus ex Filio processione, nulla ut ea cavillatio possit eludere.

V. Deinde Spiritum sanctum Patres affirmant, ideo esse Filii spiritum, ejusque proprium, quia per ipsum procedit. Basilius enim

[1] Lib. 3. c. 11. — [2] Cap. 10. — [3] Lib. 3. c. 11. — [4] Pag. 201. — [5] Num. 6. et 8.

[6] In Epist. ad Abla. To. 2. p. 459. — [7] Lib. 2.

in quinto adversus Eunomium, causam reddens, cur Spiritus sanctus non dicitur Filii filius, cum per illum procedat ; id eo fieri asserit, quod verendum fuit, ne plures personæ tribus in Deo constituerentur, si et Filii filius poneretur aliquis, et hujus vicissim alius, et sic deinceps. « (1) Itaque Spiritum quidem, *inquit*, ex Deo esse diserte prædicavit Apostolus dicens, Spiritum, qui ex Deo est, accepimus ; et per Filium prodiisse perspicuum fecit, Filii spiritum nominans ipsum, sicut et Dei. » Hic Basilius Spiritum esse Filii, idem putavit, ac per Filium πεφηνέναι, id est *apparuisse*, vel potius prodiisse, ex extitisse. Est autem æterna Spiritus hæc appellatio, ut Filii dicatur spiritus, quemadmodum et Dei spiritus, id est Patris. Igitur quod idem esse ait, prodiisse per Filium, sempiternum debet esse, non autem temporarium aliquid, qualis est missio, communicatioque Spiritus sancti ; ne quod in tempore fit, causa sit ejus appellationis, quæ ex æterno Spiritui convenit, ut Bessario [1], et Calecas [2] popularibus suis objiciunt. Sic enim Arianos redarguit Athanasius [3], qui Filium Dei λόγον appellatum esse volebant, et Filium, et Sapientiam, quod in eum finem a Deo factus esset, ut nos per illum procrearet. Ita Græci Spiritum sanctum putant, proprium dici Filii, et ab illo procedere, et ejusdemmodi alia, quæ citati a nobis græci Patres sempiterna in illo esse prædicant, atque οὐσιώδη, et διακριτικὰ, vel ὑποστατικὰ, hoc est, quibus propria illius subsistentia, et a reliquis distincta declaratur ; harum, inquam, appellationum causas, et origines ex iis effectis, quæ in tempore fiunt, non verentur arcessere. Atqui si id verum est, nihil vetat, etiam Filium a Spiritu sancto esse dici, ac procedere, ejusque proprium esse ; quoniam multo insignior, et, ut ita dixerim, magis substantialis est illa missio, qua Filius a Spiritu sancto tum, cum incarnatus est, in tempore prodiit, et secundum hominem productus est, quam æternæ illæ omnes efficientiæ, quibus Spiritus sanctus a Filio, ut et a Patre, missus apparuit. Illud autem nemo hactenus affirmare ausus est, Filium a Spiritu sancto existere, vel prodire, aut ejus esse proprium. Quare alia ratio sit oportet, quam exterior illa missio, communicatioque Spiritus, ob quam appellationes istæ Filio denegentur, tribuantur Spiritui.

VI. Sane qui Basilii caput illud libri quinti contra Eunomium inspexerit, et quæstionis ibi propositæ, ac responsionis formulam observaverit, facile intelliget, ex Basilii opinione, Spiritum sanctum a Filio perinde, atque a Patre procedere. Ideo enim Spiritum sanctum minime filium ait appellari, « (2) non quod non sit ex Deo per Filium, sed ne Trinitas in infinitam abire multitudinem putetur, dum filios ex filiis, ut in hominibus usuvenit, eam habere suspicantur. » Ubi hoc ipsum δι' Υἱοῦ, *per Filium* esse Spiritum sanctum, nisi οὐσιώδη, *substantialem* propagationem et existentiam significare crederet ; non autem temporalem aliquam functionem ; inepte putasset, ex ea causam appellationis filii Spiritum potuisse capere sic, ut unam illam propemodum rationem, cur non sit dicendus filius, agnoscere videretur, quod in nullis Scripturis usurpatum fuerit. Ac multo sane brevius, ac facilius occurrisset, ut Bessario, Græcique alii catholici docent, si ideo non dici filium Filii scripsisset, quod a Filio nihil accipiat, neque ab eo procedat, et existat ; quemadmodum haud dubie respondisset, si de Filio interrogatus esset, cur is Spiritus sancti filius minime vocetur.

Ad hæc, missio ipsa qualiscumque Spiritus a Filio ab æterna processione non differt, nisi externa quadam effectione, quæ fit in tempore ; neque mitti una persona ab alia dicitur, nisi a qua originem capit, uti postea demonstrabitur. Quare cum a Filio mittatur Spiritus, ab eodem originem trahit.

VII. Ad eumdem illum Græcorum fucum, et calumniam referri potest, quod ea vocabula, quibus antiqui Patres Spiritus sancti processionem, substantialemque productionem exprimunt, de externa missione, et charismatum efficientia interpretari student. Sunt autem hæc fere verba, προχεῖσθαι, ἀναβλύζειν, προϊέναι, ἐκλάμπειν, πεφηνέναι, hoc est *profundi*, *scaturire*, *prodire*, *effulgere*, *apparere*, et similia ; quibus

(1) BASIL. pag. 121. Διὰ δὴ τοῦτο τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι, τρανῶς ἀνεκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος λέγων· ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν. Καὶ τὸ διὰ Υἱοῦ πεφηνέναι σαφὲς πεποίηκεν, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὸ, καθάπερ Θεοῦ.

(2) BASIL. Ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ Τριὰς μὴ νομισθῇ πλῆθος ἄπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποπτευθεῖσα.

[1] Cap. 5. libri Dogm. — [2] Cap. 22.

[3] Orat. 1. pag. 125. A.

profusionem in homines, largitionemque donorum Spiritus, non ipsam ejus existentiam declarari putant. Sed nullo negotio ab eruditis [1], et catholicis gentis suæ scriptoribus refelluntur, qui hoc imprimis ostendunt, uti veteres illis ipsis vocabulis ad æternam Filii generationem explicandam.

Etenim ut de singulis pauca dicamus, constat ex nonnullis græcorum Patrum locis, quæ in superioribus attulimus, verbum προχεῖσθαι significare *substantivam processionem*, cum sæpius de productione Spiritus sancti loquentes iidem Græci, qua a Patre originem accipit, eodem utantur vocabulo. Vide primum ex Cyrillo productum testimonium in libro primo de Adoratione [2]; ubi ἐξ ἀμφοῖν, sive a Patre per Filium προχεῖσθαι dicit Spiritum sanctum οὐσιωδῶς; hoc est « profundi substantive ab utroque, sive, quod idem est, a Patre per Filium. »

Addamus nunc alium ejusdem Cyrilli locum ex epistola ad monachos de Symbolo, in qua loquitur sic : « (1) Et profunditur quidem, sive procedit, tamquam a fonte, a Deo et Patre ; tribuitur autem creaturæ per Filium. »

Basilius in secundo contra Eunomium, « (2) Communis, *inquit*, omnibus Christianis inest hæc notio, Filium lumen esse genitum, qui ex ingenito lumine coruscavit. » Idem Epistola 43. « (3) Filius enim solus unigeniti modo ex ingenito lumine refulgens, nullam secundum propriam notam cum Patre communionem habet, etc. » Ibi de substantiali Filii productione Basilius loquitur, ex qua personalis ejus proprietas oritur.

Cyrillus libro undecimo in Joannem ad illa verba capitis 16. 27. *Quia a Deo exivi*, hæc adnotat : « (4) Hoc autem, exivi a Deo, rursus hic significare putabimus, vel quia genitus sum, et effulsi ex ejus substantia, processione illa, quæ est ad existentiam, et ut intelligar in propria persona. » Et in primo ejusdem operis, usus est verbo ἀναλάμψαι ad eamdem naturalem productionem exprimendam : « (5) In Patris, *inquit*, existens substantia, et ex ipsa refulgens, ut e sole splendor. » Tum in Dialogo tertio, « (6) Non aliunde prodiit ; sed ex ipsa nobis substantia Dei, et Patris effulsit Filius. » Et in Dialogo secundo : « (7) Effulsit eo modo, qui omnem intelligendi, ac loquendi facultatem superat, e Patris substantia Filius. » Itidemque pluribus aliis in locis [3]. Gregorius thaumaturgus, ut quidem inscribitur, sed, quod puto, falso, in quadam oratione de Theophanis, sic Joannem Baptistam inducit Christum alloquentem : « (8) An vero nesciam, qui sis, et unde refulsisti ? »

Theodorus quoque Studita in uno ex Gradibus, quos Ἀναβαθμοῦ vocavit, « (9) Pater, *inquit*, principii expers, e quo natus est Filius sine tempore, et Spiritus conformis, consessor ex Patre simul refulgens. »

VIII. De vocabulo vero πεφηνέναι ex Cyrillo constat, substantialem productionem eo ipso declarari. Ut cum ad Valerianum episcopum ita scribit : « (10) Cum enim natura sanctus sit, quemadmodum utique Pater, qui ex ipso apparuit unigenitus Filius, sanctificatus esse dicitur a Patre, quatenus apparuit homo. » Tum postea : « Proprius est Filii Spiritus, non solum quatenus est Verbum, quod ex Patre apparuit, sed etiam cum spectatur quatenus, sicut nos, homo factus est. »

(1) Cyril. tom. 5. par. 2. in Epist. pag. 190. Καὶ προχεῖται μέν, ἤγουν ἐκπορεύεται, καθάπερ ἀπο πηγῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς, χορηγεῖται δὲ τῇ κτίσει διὰ τοῦ Υἱοῦ.

(2) Basil. Κοινὴ πρόληψις πᾶσιν ὁμοῦ χριστιανοῖς ἐνυπάρχει περὶ τοῦ φῶς εἶναι τὸν Υἱὸν γεννητὸν ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἀπολαμψαντα.

(3) Id. Ὁ δὲ Υἱὸς μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, etc.

(4) Cyril. lib. 11. in Joan. cap. 2. pag. 939. Τὸ δὲ ἐξῆλθον παρὰ Θεοῦ, ἐνταῦθα δὴ πάλιν οἰησόμεθα δηλοῦν, ἢ ὅτι γεγέννημαι, καὶ ἐξέλαμψα τῆς οὐσίας αὐτοῦ, κατὰ πρόοδον μὲν τὴν πρὸς τὸ εἶναί τε, καὶ νοεῖσθαι τυχὸν ἰδιοσυστάτως.

(5) Idem 1. in Joan. pag. 12. Ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχων οὐσίᾳ καὶ ἐξ αὐτῆς ἀναλάμψας, ὥσπερ ἐξ ἡλίου τυχὸν τὸ ἀπαύγασμα.

(6) Idem dial. 3. pag. 462. Ὡς ἐξέφυ μὲν ἑτέρωθεν οὐδαμῶς, ἐξ αὐτῆς δὲ ἡμῖν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀνέλαμψεν ὁ Υἱός.

(7) Idem dial. 2. pag. 446. Ἐξέλαμψε γὰρ τρόπῳ τε τῷ ὑπὲρ νοῦν, καὶ ὡς οὐκ ἄν τις φράσαι, τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ὁ Υἱός.

(8) Greg. thaum. tom. 7. Chrys. pag. 658. Μὴ γὰρ ἀγνοῶ τίς εἶ, καὶ ἐκ τίνος ἐξέλαμψας ;

(9) Theod. Stud. Ὁ Πατὴρ γὰρ ἄναρχος ἐξ οὗ ἔφυ ὁ Υἱὸς ἀχρόνως, καὶ τὸ Πνεῦμα σύμμορφον, σύνθρονον ἐκ Πατρὸς συνεκλάμψαν.

(10) Cyril. apud. Bessar. lib. Dogm. cap. 6. Ἅγιος γὰρ ὢν κατὰ φύσιν καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πατὴρ, ὁ ἐξ αὐτοῦ πεφηνὼς Υἱὸς μονογενὴς, ἡγίασθαι λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς καθὸ πέφηνεν ἄνθρωπος.

Idem. Ἴδιόν ἐστι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ οὔτι που μόνον ἢ Λόγος ἐστὶ πεφηνὼς ἐκ Πατρός· ἀλλ' εἰ καὶ νοοῖτο καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος γεγονώς.

[1] Beccus cap. 12. Bessar. libri Dogm. cap. 6. — [2] Hoc in lib. cap. 3. Num. 7.

[3] Thes. 6. p. 45. 47. 49. 68. Et Pasch. 12.

Basilius etiam ab eodem citatus Joanne Beccо, necnon a Bessarione, « (1) Spiritus, *ait*, nihil sibi adventitium habet, sed ex æterno obtinet omnia, tamquam Spiritus Dei, et qui ex ipso apparuit. »

Eadem vis est vocabuli ἐκφαίνειν apud Cyrillum in sexto Thesauri [1], et ἐκφαντικῆς προόδου libro tertio in Joannem [2]. Et in epistola ad Monachos : « (2) Ipse, qui ex Dei, ac Patris substantia arcano quodam apparuit modo, Deus Verbum. » Ita Gregorius Nazianzenus in Carmine quodam (3).

Apparuit vero
Eo modo, quem solus novit Pater, et qui ex Patre apparuit.

Rursus idem Cyrillus perspicue in tertio dialogo de Trinitate, « (4) Apparuisse ex Deo Filium, nihil significare *ait* aliud, quam genitum esse, et ex ipsa prodiisse substantia Patris. » Quare cum in Thesauri libro 24. de Spiritu sancto dicit, ipsum ἐκ Θεοῦ πεφηνέναι, substantialis intelligenda processio est.

Nam ῥίζα, et πηγὴ passim apud eumdem, substantivæ processionis fontem, et radicem, id est principium significant. Ut in Thesauri libro duodecimo, (5) ubi duo illa vocabula πηγὴν, et προελθεῖν ad substantivam Filii productionem accommodat. Et in Dialogo tertio [3], et quarto [4], necnon libro secundo in Joannem [5]. Vide librum hujus operis quintum, capite 5.

Plura de usu et potestate verborum istorum e græcis Patribus afferri testimonia poterant. Sed hæc pauca ad id, quod agitur, satis esse credimus, ut intelligamus, substantialem personæ processionem non raro illa significare; proindeque, cum de Spiritu sancto usurpantur, nihil obstare, quin illius existentia, non autem missio, communicatioque donorum, quæ in tempore fit, exprimi putetur. Quod eximius ille Gregorii Nysseni locus ostendit ex primo contra Eunomium antea citatus; in quo Spiritus sancti personalem proprietatem in eo constituit, « (6) quod nec unigenti modo ex Patre subsistat, et per Filium ipsum apparuit. » Hic enim τὸ πεφηνέναι æternam a Patre per Filium processionem haud dubie significat.

IX. Tertia Græcorum calumnia est, quam huic Catholicorum opponunt argumento, quod ex trium personarum ordine firmissimum ducitur. Etenim Spiritum sanctum a Filio procedere, probavimus [6] ex eo, quod ille post hunc in baptismi formula ponitur, et Filius inter Patrem, et Spiritum interjicitur; ac denique naturalis quidam ordo, ac series inter divinas personas constitutus est, quem pervertere idem, Basilio judice, censeatur, ac fidem ejurare, ut in illo capite tertio copiose disseruimus. Ex quo fit, ut Spiritus sanctus Filii perinde, ut Patris spiritus dicatur; non autem Filius Spiritus sancti. Contra quæ Græci illi recentiores argutum nescio quid commenti sunt.

Ita enim ratiocinantur, ut inter alios Emmanuel Calecas refert [7]. Quoniam prima Trinitatis persona Pater idem est, et προβολεὺς, id est *emissor;* Filius autem Patri respondet ex adverso; nam cum Patrem dicimus, statim Filii notio nobis occurrit; Spiritus vero, licet a Patre esse dicatur, tamen ad προβολέα proprie refertur, minime vero ad Patrem; ideo cum dicimus Spiritum esse ex Patre, quia Filius una cum Patre, et in eo intelligitur, medius inter Patrem, et Spiritum Filius interjicitur, atque ex Patre per Filium procedere Spiritus dicitur. Eodem itaque modo si προβολέα nominemus, una et πρόβλημα, id est *procedentem* significamus, ac si Filius ἐκ τοῦ προβολέως, *ex emittente* esse dicatur; tunc Filius per Spiritum, et interjecto Spiritu, ex emissore esse proprie dicetur. Quare et Spiritus sanctus ἀμέσως, *nullo interjecto medio,* ex Patre tamquam emissore esse dicetur; et Filius ex eodem emissore per Spiritum gigni. Hæc Græci apud Calecam. Quin etiam Marcus Ephesinus in Florentino concilio [8], ordinem illum, qui inter personas a Patribus constituitur, non aliter explicabat, nisi quod Filius, quia Patri proxime opponitur, et ad eum refertur, proxime item Patri

(1) Basil. Τὸ Πνεῦμα οὐδέν ἐστιν ἔχον ἐπίκτητον ἑαυτῷ· ἀλλ' ἀϊδίως πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ αὐτοῦ πεφηνός.

(2) Cyril. epist. 1. pag. 17. Οὕτω καὶ αὐτὸς ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς οὐσίας ἀποῤῥήτως ἐκπεφηνὼς Θεὸς Λόγος.

(3) Nazianz. in carm. 2. Arcan. pag. 162.

. . . . . ἐκ δὲ φαάνθη
Ὡς μόνος εἶδε Πατὴρ, καὶ ὃς Πατρὸς ἐξεφαάνθη.

(4) Cyril. dial. 3. pag. 463. Καὶ ὅτι μὲν ἐκ Θεοῦ πεφηνέναι τὸν Υἱὸν οὐχ ἕτερόν τι δηλοῦν ὑπολάβοι τις ἂν, εἴ γε νοῦν ἔχοι τὸν ἀδιάφθορον, ἢ ὅτι γεγέννηται, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξέφυ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς.

(5) Idem Thes. pag. 108. Ὁ δὲ κατὰ φύσιν Υἱὸς, ὥσπερ ἀπό τινος πηγῆς ἀεὶ ζώσης, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθὼν, etc.

(6) Nyss. 1. contra Eun. edit. Grets. pag. 79. Ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι.

[1] Pag. 48. — [2] Pag. 306. — [3] P. 445. et 501. — [4] Pag. 618. — [5] Pag. 162. — [6] Cap. 3. — [7] Cap. 3. — [8] Sess. 20. p. 134.

subjiciendus sit, et ante Spiritum collocandus, cum Pater nominatur.

X. Verum inepta hæc est, et frivola cavillatio; quam et veteres Patres auctoritate sua frangunt, et multa, quæ ex ea sequuntur, impia, et absurda damnandam esse persuadent. Primum enim antiqui illi, qui de ordine illo meminerunt [1], naturalem, et immutabilem eum esse prædicant adeo, ut illius eversio, fidei sit negatio, uti Basilius scribit [2]. Athanasius vero, qualis ordo est Filii ad Patrem, talem esse ait Spiritus ad Filium, ac cetera ejus generis; ex quibus constat, nefas esse personarum ordinem invertere, ac mutare. Præsertim vero considerandum illud est, quod et personarum differentiam, et inter se ordinem, non aliunde Patres nonnulli petendum esse dictitant, quam ἐκ τοῦ αἰτίου, καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, *ex ratione causæ*, *sive principii*, *et ejus*, *quod existit e causa*; quod illorum auctoritatibus allatis antea probavimus, et ad idem confirmandum modo Basilii locus ille suppetit, quem Georgius Pachymeres in quinto Historiæ suæ posuit: « (1) Secundus a Patre Filius est; quia principium est ille. Secundus est item a Filio Spiritus ratione principii. » Cum igitur principium Filii nemo Spiritum sanctum dicere audeat, non potest ordine ab eo proximus constitui.

Ac si ob eam tantummodo causam, quod, Patris vocabulo pronuntiato, statim Filius occurrit, post Patrem nominandus ante Spiritum est Filius, et per Filium procedere a Patre Spiritus dicitur; licebit et per Patrem a Filio procreatum esse mundum dicere, quoniam per Filium condita sunt omnia; ex Filii autem nomine consequens est Patris appellatio, ut argumentatur Calecas. Sic etiam, quia Filius mittit Spiritum sanctum, et, audito Filio, subinde Pater intelligitur; Filius per Patrem mittet Spiritum; quod et impium dictu est, et non minus absurdum, quam si quis architecti filium per domum ab architecto dicat esse genitum, eo quod architectus ad domum refertur, et, uno pronuntiato, alterum occurrit animo.

Præterea complures veterum, a Deo per Filium esse Spiritum sanctum, vel a Deo per Verbum scripserunt, ut ex superiorum capitum testimoniis liquet. Atqui ex recenti illa Græcorum calumnia neutrum erit consentaneum. Nam posito, appellatoque Deo, non Filius, sed creatura, quæ illi ex adverso respondet, commemoranda fuit. Verbo item appellato, non Deus, aut Pater, sed ὁ νοῦς, *mens*, ad quam verbum refertur.

Ad hæc Damascenus de Patre ita scribit: « (2) Ipse igitur est mens, Verbi abyssus, Verbi genitor; et per Verbum emissor enuntiatorii Spiritus; » quæ postrema Pachymeres idem affert. Atqui non λόγου γεννήτορα, sed νοήτορα dicere Damascenus debuit, si vere posteriores isti Græci sentiunt. Neque προβολέα διὰ τοῦ Λόγου, *emissorem Spiritus per Verbum* appellari Patrem oportuit; quippe προβολεὺς non ad Verbum, sed ad Spiritum comparatur. Hæc fere Calecas.

Postremo ut docte non minus, quam acute Bessario in libro Dogmatico [3] disputat: (3) Si ideo neque in Scripturis, neque a Patribus Filius Spiritus sancti nominatur, ne Spiritus existimetur Filii pater, et illius auctor originis; quod nisi metuendum foret, non minus dici posset Filius Spiritus sancti, quam hic spiritus Filii; ut Græci recentiores putant, cum nomen ipsum Spiritus relativum sit, et ad spirantem referatur adeo, ut a quo spiratur, ejus appelletur; non debuit Filii spiritus vocari, ne ab eo procedere, spirarique putaretur, siquidem, ut illorum est opinio, non procedit a Filio.

Porro Spiritus vocabulum esse relativum inde constat, quod talia sint nomina omnia, quæ ὑποστατικὰ, id est personalia dicuntur. Nam non sunt οὐσία. Nihil autem in divinis inest, præter οὐσίαν, et relationem. Quocirca sicut Filium, quia nomen hoc relativum est, et ad Patrem refertur, filium appellare Spiritus veremur, ne pater hic illius habeatur; ita Spiritus nomen

(1) BASIL. Δευτερεύει μὲν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς τῷ αἰτίῳ. Δευτερεύει δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

(2) DAM. Αὐτὸς μὲν οὖν ἐστὶ νοῦς, Λόγου ἄβυσσος, Λόγου γεννήτωρ, καὶ διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος.

(3) BESSAR. Καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφορικόν ἐστιν ὄνομα, καὶ πρὸς τὸν πνέοντα ἀποδίδοται ἐξ ἀνάγκης. Καὶ οὗ λέγεται Πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεῖται. Ὅτι γὰρ ἀναφορικὰ τὰ ὑποστατικὰ ὀνόματα τῆς Τριάδος οὐδεὶς ἀντερεῖ. Ὑποστατικὸν δὲ τοῦ Πνεύματος ὄνομα, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, ὥσπερ καὶ τοῦ Πατρὸς ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης, ὥσπερ καὶ ταῦτα· εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ εἴσιν, ἄλλο δέ τι παρὰ τὰς ἀναφοράς τε, καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς θείοις οὐκ ἔστιν, ὥσπερ οὖν τὸν Υἱὸν, διὰ τὸ ἀναφορικὸν ὄνομα εἶναι καὶ ἀποδίδοσθαι πρὸς Πατέρα, δεδίαμεν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ Πατὴρ αὐτοῦ νομισθῇ. Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀναφορικὸν ὄνομα ὄν, καὶ πάντως ἀποδιδόμενον πρὸς τὸν πνέοντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεῖται, οὗ Πνεῦμα λέγεται εἶναι.

[1] Vide c. 3. — [2] Ep. 300. et l. 1. contra Eun.

[3] Cap. 6. pag. 187. in Conc. Floren.

cum relativum sit, et omnino referatur ad spirantem, ab illo utique spiratur, cujus esse spiritus dicitur. Hæc Bessarionis est argumentatio, qua nihil ad retundendam Græcorum cavillationem validius est, et opportunius.

CAPUT NONUMDECIMUM.

Expenduntur ea, quæ de corrupto Symbolo a Græcis objiciuntur, maxime ex canonis Ephesini auctoritate ; qui quidem exponitur. Non prohiberi quocumque modo aliquid ad fidei professionem addere, sed tantum quod illi contrarium sit, cum hoc auctoritate fit publica. Resumitur disputatio contra Crellium Photinianum de Spiritus sancti processione, in hunc translata locum ab libro tertio ; ubi cetera illius impia confutata sunt dogmata, et ab ejus calumniis catholica fides asseritur. Spiritum sanctum non esse filium, etsi voluntas, per quam procedit, reipsa non distet ab intellectu. Bisterfeldii, qui Crellium confutavit, falsa itidem opinio discutitur.

I. In Latinorum, Græcorumque controversia de Spiritu sancto, duo capita versari jam diximus : alterum an a Patre, Filioque procedat : alterum an, tametsi procedat ab utroque, licitum Latinis fuerit id in Symbolo nominatim exprimere, addita voce *Filioque*. Horum capitum prius, idque primarium, ac momenti majoris, et difficultatis, fuse hactenus expositum est. Alterum restat, de quo pauca admodum dicenda sunt, ut eo perfuncti, quæ contra Spiritus sancti processionem disputata sunt a Crellio, et in hunc a nobis dilata locum, tandem aliquando repetamus, et illam totam quæstionem de sancto Spiritu exitu aliquo terminemus.

Igitur adversus latinam, id est Romanam Ecclesiam opponere id Græci jampridem instituerunt, et odio, offensionique suæ, ac schismati causam istam prætexere, quod ab nostris Symbolum additione vocis unius interpolatum est, et communis fidei Christianæ violata, et corrupta tessera. Sic enim jactare consueverunt, ac tum in synodo præsertim Ferrariensi, sive Florentina, tum privatim scriptis omnibus, ac disputationibus, magnis in eo clamoribus instituerunt, nefas esse aliquid, quantum vis certum, ac verum, ad solemnem, et in Ecclesiis publice pronuntiari solitam fidei professionem, id est Symbolum, adjicere non minus, quam detrahere.

Hoc primus in famosa illa contra Nicolaum papam epistola ei Photius exprobravit, uti supra capite secundo meminimus ; hoc deinceps ceteri gentis ejusdem, atque sectæ contra Latinos intentarunt, præcipue vero in Ferrariensi concilio Marcus ille Ephesius, necnon Bessario ; etsi hic postea synodi auctoritate commotus, catholicam, Romanamque de processione Spiritus sancti fidem, ac Symbolum amplexus est, et utrumque constanter adversus fœdifragos Græcos luculentissimis scriptis propugnavit.

II. Unum hoc porro fuit illorum argumentum, qui de Symbolo litigabant, quod et Photius, Antonino teste, Nicolao primum objecit : Synodum tertiam œcumenicam, quæ est Ephesina, vetuisse novam ullam fidei formulam componi, præter Nicænam. Nam cum Nestorius quamdam fidei expositionem condidisset, cui ab hæresi ad catholicam Ecclesiam revertentes subscriberent, eamque Charisius Philadelphiæ presbyter Ephesinæ synodi Patribus obtulisset, ea perlecta, et pro hæretica rejecta, ita demum synodus constituit : « (1) Alteram fidem nemini licere proferre, vel conscribere, aut componere præter eam, quæ definita est a sanctis Patribus Nicææ congregatis cum sancto Spiritu. Qui autem ausi fuerint aut componere fidem alteram, aut proferre, vel offerre converti volentibus ad agnitionem veritatis, sive

(1) Eph. syn. par. 2. act. 6. pag. 300. edit. Paris. Τούτων τοίνυν ἀναγνωσθέντων, ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προσφέρειν, ἤγουν συγγράγειν, ἢ συντιθέναι παρὰ τὴν ὁρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων τῶν ἐν τῇ Νικαιέων συνελθόντων σὺν ἁγίῳ Πνεύματι· τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν, ἤγουν προκομίζειν, ἢ προσφέρειν τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ ἐξ αἱρέσεως οἵας δηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι, ἢ κληρικοί, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι.

ex gentilitate, sive ex Judaismo, sive ex qualicumque hæresi ; hos quidem, si sunt episcopi, aut clerici, alienos esse episcopos ab episcopatu, et clericos a clericatu decrevit. Si vero laici fuerint, anathemati subjici. » Contra hoc decretum commisisse Latinos, pugnant Græculi, quod in Symbolum vocabulum illud inculcarint. Nostri ex adverso in Florentina synodo actione 6. primum contendere non eam esse προσθήκην, id est *additionem* vocandam, sed ἀνάπτυξιν, *explicationem*, et σαφήνειαν, *declarationem*. Ita Andreas Rhodius, et alii, qui privatim Latinorum causam contra Græcos egerunt, ut Josephus Methonensis ; qui ad hoc probandum eximium testimonium profert Maximi martyris, ex apologia pro Chalcedonensi synodo : « (1) Omnes, *inquit*, post Nicænam synodum a Deo lecti Patres, atque omnis synodus orthodoxorum, sanctorumque Patrum, non aliam omnino fidei definitionem induxerunt eo ipso, quo de suis verbis aliquid inseruerunt, ut vos affirmatis strenue delirantes, et penitus insanientes. Sed ipsam, ut primam, et unicam a trecentis octodecim Patribus sancitam, firmam et ratam esse voluerunt, explicantes eam, ac velut apertius explanantes propter eos, qui illam, ejusque dogma pravis interpretationibus ad suam detorquent impietatem. » Igitur ex tanti viri auctoritate conficitur, quando novum quodpiam dogma fidei ad antiquam, et hactenus usitatam professionem additur, non alteram, id est diversam fieri professionem, sed explicari tantummodo priorem, ac veterem.

III. Quamobrem nihil necesse est, tam obstinato animo negare nos, προσθήκην, id est *accessionem* aliquam ad Constantinopolitanum symbolum esse factam, cum Latini vocem *Filioque* ad illud adjunxerunt. Id enim profecto additum est, quod ante non erat. Itaque de appellatione nulla debet esse contentio ; sed in eo insistendum magis, non esse vetitum ullo Ecclesiæ decreto, adeoque Synodi tertiæ, ad fidei professionem aliquid addere. Sed eatenus dumtaxat, si professio nova cudatur, hoc est ab vetere dissidens, eique contraria ; quod tum fit, cum dogma aliquod hæreticum inseritur, ut in illa formula fidei factum erat, quam a Nestorio præscriptam Charisius ad synodum attulit. Cujus rei gratia universe tum synodus illa sanxit, ne similis aliqua deinceps ederetur. Quænam obsecro ? Nempe cujusmodi erat ill Charisii. Erat autem et professio fidei, et catholicæ adversa professio.

Quare non de Symbolo privatim, præciseque sermo istic est, sed de professione quacumque fidei. Ecquis vero rudis est adeo, quin hoc sciat, ab iis, qui ab secta, et hæresi aliqua catholicam ad Ecclesiam redire cuperent, non veterem tantum, et ante ortum hæresis ejus, a qua ille recedebat, editam fidei formulam exigi consuevisse, ut puta Nicænam, aut aliam usu detritam, sed ampliorem aliam, in qua nominatim novam hæresim anathemate damnaret ? Mos iste perpetuus in Ecclesia fuit innumeris vetustatis exemplis, ac synodorum auctoritate constitutus. Sic enim canone octavo Nicæna synodus Novatianos jussit sub ea confessione recipi, non quæ nihil, præter symbolum Apostolorum, aut aliud usu jam celebre contineret, sed quæ contraria insuper ei, unde resipiscebant, Novatianæ sectæ profiteretur. Sic igitur ἑτέραν πίστιν, *diversam fidem*, hoc est repugantem pristinæ, et catholicæ professioni proferri, conscribique prohibet Ephesina synodus : non eam, quæ tametsi novi aliquid ad explicandum adhibet, nihil tamen continet non priori, ac catholicæ consentaneum. Maxime vero licere tum illud existimandum est, ad usitatam fidei formulam aliquid addere, cum id publica auctoritate fit, non solum generalis, et œcumenici concilii, sed vel Romani Pontificis, vel Ecclesiarum complurium certis de causis in illud conspirantium. Cujusmodi tum justissimas fuisse, cum aut in Hispania, Gallia, ac Germania primum institutum est, aut Romæ, ac toto Occidente in usum receptum, Hugo Etherianus[1], Anselmus, Andreas Colossensis in Ferrariensi synodo, Antoninus locis jam ante citatis demonstrant. Sed præ ceteris omnibus, qui de hoc argumento egerunt, docte, accurateque rem totam pertractavit Julianus cardinalis in actione undecima Ferrariensis, sive Florentini concilii. Cujus solida, et erudita disputatione fracti, qui in illa erant synodo, Græci causa cesserunt, quemadmodum testatur Bessario in libro, quem de synodi Florentinæ successu,

(1) MAXIM. apud Joseph. lib. pro conc. Florent. p. 986. Πάντες οἱ μετὰ τὴν Νικαιέων θεόκτιτοι Πατέρες, καὶ πᾶσα σύνοδος ὀρθοδόξων, καὶ ἁγίων ἀνδρῶν, οὐκ ἄλλον πίστεως ὅρον διὰ τῆς ἐπεισαγωγῆς τῶν οἰκείων ῥημάτων παντελῶς ἐπεισήγαγον, ὡς ὑμεῖς ἀποφαίνεσθε, πλεῖστον παραληροῦντες, καὶ τὸ ὅλον μαινόμενοι. Ἀλλ' αὐτὸν ὡς πρῶτον καὶ μόνον τὸν ἐκ τῶν τοι Πατέρων νομοθετηθέντα βεβαίως ἐκύρωσαν, τρανοῦντες αὐτὸν, καὶ οἷον ἐπεξηγούμενοί τε, καὶ ἐπεξεργαζόμενοι διὰ τοὺς ἐκεῖνον, καὶ τὰ ἐκείνου δόγματα πρὸς τὴν οἰκείαν κακῶς ἐκλαμβάνοντας, καὶ παρεξηγουμένους δυσσέβειαν.

[1] Lib. 3. cap. 16.

deque processione Spiritus sancti græce, latineque conscripsit ad Alexium Lascharim Philanthropinum. Quare qui illam Juliani concertationem legerit, supervacaneum id esse judicabit, quidquid a nobis in idem argumenti genus collatum, et conquisitum fuerit.

IV. Alterum ergo superest e duobus illud, quæ capitis hujus initio proposuimus, ut in Crelliana retundenda sophismata hujus libri postrema conferam. Id autem paucis exequar; quia et ille multa de ea quæstione disputare non putavit necesse; et possunt ex iis, quæ supra jam explicata sunt, quæ ab ipso sunt allata dissolvi. Ea vero ejusdemmodi lector esse sciat, qualia erant illa, quæ in libro tertio ejusdem argumenta confutavimus; captiosa et futilia, et ex scholasticorum nostrorum petita scriptis; dum ea scilicet opponunt ex adverso sibi, quæ vel ab hæreticis olim objecta fuerant, vel ab humano ingenio excogitari contra divina decreta utcumque poterant. Quæ Photinianus iste delingens, tamquam acutissima, et ad irretiendum validissima proposuit. Sed non sunt; et ab Theologiæ tironibus, utpote sæpius ab iis audita, et in scholis contrita ridentur.

Ex iis primum est hoc[1]: Sequi ex Catholicorum doctrina, duos in Trinitate esse filios; quoniam Spiritus sancti processio nulla re distat ab vera, proprieque dicta generatione: « Etnim quid aliud, *inquit*, ad generationem proprie dictam requiritur, quam ut quis essentiam ab alio accipiat vel specie, vel (ut adversariorum de Deo fert sententia) numero eamdem cum essentia ejus, a quo illam accipit? » At esse talem Spiritus sancti processionem probat; quia « per illam Spiritus sanctus essentiam accepit eamdem numero cum essentia illorum, a quibus processit. » Nimirum vulgare istud est, et quotidianum argumentum, quod sibi in scholis intentare solent theologi; idque, quantum humani captus ingenii fert divini verbi magisterio perdoctus, erudite, acuteque dissolvunt. Quod ex iis, quæ capite 13. et sequenti fusius exposuimus, paucis ita fieri potest: Non omnem naturæ communicationem, quæ productione fit, proprie dictam esse generationem, sed eam solum, quæ vi sua, et conditione id habet, non ex accidenti, et adjuncto altero, uti similem producat ei, a quo generari dicitur; similem, inquam, non genere tantum, sed specie, quantum natura ipsa per se potest eniti, ac nisi quid obstet; quod in divinis soli congruit illi, qua Verbum, id est imago et similitudo intelligentis se Dei procedit, non autem alteri, qua Spiritus sanctus, id est amor expressus, ac mutuus existit. Est ea communis, et solida ratio, quam Crellius inepte, insciteque contexens ita concepit. Respondere dicit Catholicos[2], « Non omnem communicationem substantiæ cum altero esse generationem; sed eam demum, quam sequatur relatio talis, qualis est inter patrem, et filium. » Ridicule sane. Idem est enim, ac si dicas, non omnem communicationem substantiæ esse generationem, sed eam solum, per quam unus est pater, alter filius. Quod etsi verum est, et ex ea, quam reddidimus, causa sequitur; tamen hujus ipsius afferenda ratio est, cur non communicatio substantiæ omnis id habeat, ut ex ea paternitatis, et filietatis respectus oriatur. Hujusmodi vero est nostra illa superior.

V. Nec minus insulse Crellius hoc nobis intentat, nullam creatis in rebus similem animadverti propagationem, communicationemque substantiæ, quæ non sit generatio. Quis enim hoc negat? Annon sæpe theologi contra humanæ rationis inventa ita præscribunt, nihil in rebus infimis ejusdemmodi nos videre, qualis est ista divinæ voluntatis, et amoris operatio? illud abunde esse debet, demonstrari nobis in sacris litteris tres in una, et eadem essentia esse personas, ejusdem substantiæ, ac naturæ, unam harum esse Patrem, qui non sit filius, alteram esse Filium, qui neque sit pater, et sit unicus, id est *unigenitus*, quod nihil aliud sit, quam nullum alterum esse filium; tertiam ab duabus illis procedere, quod est essentiam, et divinitatem ab iis communicatam accipere. Hæc fuse probata sunt a nobis in secundo, ac tertio libro. Quibus positis, et assensis, jam illud de Spiritu sancto consequens est, sic ei divinam communicari substantiam, ut non sit filius. Siquidem et processione id habet ipsa, uti Deus sit, et præter unum, alter esse nemo potest filius. Non est ergo generatio, Spiritus sancti productio; quoniam quod vera, et propria generatione, oritur nonnisi filius est.

Nam quod rursus instat Crellius; in Deo neque intelligentiam a voluntate distare, neque proprietates absolutas ceteras aut invicem, aut ab essentia; unde ratiocinando nectit, non minus ab intellectu procedere, ac *per intellectum*, Spiritum sanctum, quam ab voluntate; puerile istud est, et in scholis explosum, ac refutatum sæpius. Quod et Crellius agnoscit

[1] Crell. lib. 2. Sect. 3. pag. 594.

[2] Crell. pag. 596.

ipse, frustraque nititur, ut receptam ibidem differentiam attributorum divinorum elevet, quam ex eminenti divinitatis excellentia repetere nostri solent. Hanc enim efficere illud asserunt, ut quod unum et simplicissimum est, vi, ac virtute, efficientiaque sit multiplex. Quemadmodum licet una, eademque vis agendi sit in sole, ea tamen diversas ex se profundit efficientias, ex quibus qualitatis ejusdem non in re ipsa, sed ex intellectione nostra quædam varietates existunt, ut esse intelligamus, ac dicamus aliam calefaciendi vim, aliam exsiccandi; sic in nobis ipsis (ut in exemplum id assumam, quod ad divinæ naturæ similitudinem, tanquam ejus imago, propius accedit) mens, sive *intellectus*, et *voluntas*, ac memoria, multorum opinione, nihil reipsa differunt invicem, sed ratione sola, et κατ' ἐπίνοιαν. Neque tamen qui sic sentiunt, idcirco permiscenda putant earum facultatum effecta, ut intellectu nos velle, voluntate intelligere, memoria itidem velle, aut intelligere censeant. Prorsus enim desipere hoc esset, et communi sensu carere. Quare tametsi nulla sit in Deo voluntatis, intelligentiæque reipsa diversitas; inest tamen diversarum operationum una vis, et simplex, quarum *termini* re sunt ipsa nihilominus invicem distincti. Cujus quidem rei innumera sunt exempla.

VI. Igitur divinitas, una simplicissimaque res est, quæ nullam reipsa, quod ad ea spectat, quæ ad se dicitur, hoc est absoluta, et οὐσιώδη, differentiam admittit; sed sola ratione, cogitationeque nostra, hoc est ἐπινοίᾳ, quidquid illic est discriminis, affingitur. At eadem nihilominus distinctos reipsa, non ratione tantum, interiorum actionum, sive operationum (quas et ἐνεργείας græci theologi nuncupant) terminos habet, Filium atque Spiritum sanctum; quorum ille generatione, iste spiratione procedit. Quod eo dixerim, ut sophisticas Crellii nænias excludam; qui *virtualem* istam, ut cum scholasticis appellat, sive *eminentialem* differentiam sic eludere conatur: non videri inter personas divinas rei posse esse discrimen, sed tantummodo rationis, si antequam rationem adhibeamus, nulla illic est intellectus, voluntatisque distantia. Etenim, tametsi nulla sit principiorum in sese, sed sola ratione distinctio; est tamen in productionum, quæ ab eodem principio diverso modo fiunt, terminis, non rationis, sed rei differentia. Quod in mysterio isto singulare, et admiratione omni superius est. Talem autem eam esse differentiam, quæ κατ' ἐπίνοιαν vocatur, non uno in loco diximus [1], non solum ut una, eademque res diversas efficientias ex sese profundat, sed etiam ut idonea sit, quæ notiones varias in eorum intelligentia pariat, a quibus nondum, ut est in sese, ac perfecte cognoscitur. Quod cum in plerisque conditis a Deo rebus, propter naturæ præstantiam, et efficacitatem, accidit, tum multo magis in earum conditore Deo; cujus est et extandi, et agendi infinita perfectio, quæ tota uno mentis intuitu exhauriri, exæquarique non potest.

VII. Postremo non illud præterire possum, Bisterfeldium in confutatione Crellii [2] haud satis commodam sententiam secutum, causam in eo constituere, cur Spiritus sanctus non generetur, sitque filius, quod ita procedat, ut personam non producat alteram. « Generatio quippe, ut idem ait, est actus generantis et naturalissimus, et ulterius productivus. » Idem [3], « Cum omnis actio sit assimilatio quædam, utique actio naturalissima erit actio maxime assimilativa. At maxime assimilativa non foret, nisi esset productiva. Non enim illam producentis proprietatem, quam productivitatem dicere liceat, exprimeret. » Sed ista ratio nobis merito displicet. Etenim ex eadem ipsa contrarium ejus, quod probare cupit, manifeste concluditur, idque dupliciter. Nam et Spiritum sanctum esse filium inde consequens est, et Verbum non filium, quod hoc pacto breviter efficitur. Primum enim, si *omnis actio assimilatio quædam est*, hoc est *assimilativa*; etiam processio, vel *spiratio*, qua Spiritus sanctus producitur, *assimilativa* sit oportet. Est autem *assimilativa* nihil aliud actio, quam quæ natura sua, et propria vi habet hoc, ut simile sit producenti, quod illius interventu oritur. Quo concesso, nihil jam obstare potest, quin et spiratio proprie sit, vereque dicta generatio, et Spiritus sanctus itidem filius, ut Verbum. Est enim generatio, ut supra constituimus ex communi notione apud philosophos, theologosque recepta, nihil aliud, quam *origo, vel productio viventis a vivente in similitudinem naturæ*. Quare si quælibet actio, adeoque divina spiratio, qua vivus Spiritus a vivo principio oritur, suapte vi naturæ affert similitudinem, nihil erit, quo ab vera generatione discerni queat. Ita prævaricatorem se in ea causa Bisterfeldius ostendit, quam contra Photinianum Crellium

[1] Vide l. 1. de Deo.

[2] Pag. 597. — [3] Pag. 598.

propugnandam susceperat; ejusque perfidiam novo præsidio corroborat. Sed non est ita, ut ille optimæ causæ pessimus patronus, imo proditor, imperite asserit. Cujus opinionis absurditas, non tantum in divina illa Spiritus sancti processione convincitur, sed in multis aliis actionibus, et efficientiis causarum a Deo procreatarum. Etenim corruptio, ac destructio, non est assimilatio, cum vera sit actio, tametsi ex accidenti hanc adjunctam habeat. Est autem aliud, actionem esse *assimilationem*; aliud cum *assimilatione* conjungi.

VIII. Alterum porro, quod ex Bisterfeldii assertione sequi dixi, Verbum divinum non esse filium, hunc in modum adstruitur. Nam si actio illa, qua persona producitur, eatenus generatio est, quod non solum natura, et essentia, sed etiam producendi vi, quam *productivitatem* vocat, ei, a quo producitur, persona illa similis existit; ita ut propria ratio, quam *formalem* nominant, filietatis in communicata illa *productivi tate* posita sit; necesse est *productivitatem* istam ejusdem in Filio esse speciei, cujus est in Patre. Nam si genere solo actionis, productionisve conveniunt, similes appellari nequeunt; neque propterea, quia producendi vim habet aliquam Filius, perfecte Patris similis, aut exacta illius imago dici meretur, eo quidem ipso præcise, quod *productivus* sit; si specie quodammodo vis una productrix ab altera discrepat, solo genere consentiens. Atqui producendi vis illa, quam Pater eadem operatione, qua Filio dat originem, in eum transfundit, non est generandi, sed spirandi vis, et facultas, et ejus, quæ est in Patre, specie dissimilis. Quo est illa revocanda disputatio, quam ex Richardo Victorino, et Bernardo adversus Abaelardum disserente supra commemoravi [1]: non id omne, quod utcumque de substantia oritur alterius, et vero nonnulla generatione manat ab eo, aut ejus simile censeri, aut appellari filium. Siquidem vermiculi, qui ex humano corpore gignuntur, filii non dicuntur hominis; cujus alia causa non est, nisi quod generis solius, non speciei similitudo actione illa, qua ortum habent, in eis exprimitur. Quare neque *productivitas* illa, quam a Patre Deo Filius accipit, hoc efficere potest, ut hic illius perfecte similis, ac proinde filius habeatur potius, quam Spiritus sanctus, nisi ejusdem speciei, quæ est in Patre, sit, hoc est vera, propriaque generatio. Quod dum Bisterfeldius negat, ut quidem negare debet, una illud, si sibi consentaneus est, fateatur oportet, Verbum ipsum non esse filium. Sed videnda sunt ea, quæ supra de Spiritus sancti processione fuse disputavimus. Ad extremum plures aliæ sunt Græcorum argumentationes, ut in epistola Photii, et in opusculis Barlaami, quæ sunt in tomo 6. Canisii. Quas idcirco prætermisimus, quod vel eodem relabuntur cum superioribus illis, quas attulimus; vel eodem responsionis genere diluuntur.

[1] Cap. 13. Num. 18.

LIBER OCTAVUS.

QUI EST DE MISSIONE PERSONARUM.

—

CAPUT PRIMUM.

Quid sit missio personarum, et in quo ejus ratio posita sit. Quosdam nihil ab æterna processione differre putasse : alios nonnisi in tempore fieri. Videri ex utroque constare. Personam ab ea solum mitti proprie, a qua procedit. Interdum tamen Filium etiam a Spiritu sancto mitti, Scripturas, ac Patres dicere. Patrem ab nullo mitti : deque eo falsa opinio Photii Chrysostomum interpretantis.

I. PLURIMUM ad Trinitatis notitiam, personarumque discrimen intelligendum, missionis ratio pertinet, ut recte Gaudentius his verbis exposuit [1] : « Dispensatio, *inquit*, salutis nostræ est, quod mittens prædicatur et missus. Aliter enim credere mens humana non caperet, Patrem Patrem esse, et Filium Filium, et Spiritum sanctum Spiritum sanctum, nisi distinctionem disceret ex nuncupatione mittentis, et missi. » Ac cum duæ sint ex adverso sitæ hæreses, quæ in medio positam oppugnant catholicam fidem, Sabellianorum videlicet, et Arianorum ; contra illos potissimum Scripturæ testimonia illa faciunt, quæ mitti Filium a Patre, et ab utroque Spiritum sanctum asserunt ; quorum in novo, ac vetere Testamento incredibilis copia est, præsertim in novo, quod ad eam rem expressiores habet sententias. Ex quibus, si quid judicii est, plane assentiri cogimur, non unam in divinitate esse personam, sed plures ; cum a seipsa mitti unica, et singularis persona non possit. Nam cum dicit, exempli causa, Christus [2] : *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret :* Et, *Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum ;* Et, *Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem,* et hujus generis alia ; non potest unus et idem videri, qui misit, et qui missus est, ne a seipso venisse dicatur ; quod idem negat, cum ait [3] : *A meipso non veni ; sed ille me misit.* Itaque ex missionis, et mittendi notione, ac vocabulo contra hoc hæreticorum genus præcipue veteres nituntur ; ut Athanasius, qui in libro contra Sabellianos, ex missione Filii, et Spiritus sancti, distinctas invicem esse personas, et a Patre demonstrat. Non enim mitti dicitur motio aliqua ab eo, qui movetur. Sed neque Dei composita, vel adventitium quiddam habens est substantia, ut aut partem sui, aut nescio quam ex se motionem profundere dicatur, quod ex hæresi Sabelliana sequitur ; si quidem mitti Filium, aut Spiritum sanctum, non sit personam aliquam exire, vel procedere externi alicujus operis significatione, sed nescio quam efficientiam. Quibus ista subjicit Athanasius : « (1) Nonne missus est a Patre Filius ? Atqui testatur ubique, et missurum se Spiritum paracletum promittit ; atque itidem, ut promiserat, mittit. Sed illi, qui ex Trinitate unitatem faciunt, missionem adulterare perinde, ac generationem nituntur. » Etenim « (2) nihil a seipso mittitur, » ut ait Basilius. Vide et Epiphanium Hæresi 62. Ariani vero [4] istam ipsam missionis in Scriptura mentionem ad suam causam trahere conantur ; atque ex

(1) ATHAN. pag. 516. Ἡ οὐκ ἀπεστάλη μὲν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ; διαμαρτύρεται δὲ πανταχοῦ, καὶ ἀποστέλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ παράκλητον ἐπαγγέλλεται, καὶ δὴ καὶ ἀποστέλλει κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν. Ἀλλ' οἱ τὴν Τριάδα μονάδα ποιοῦντες, νοθεύειν καὶ τὴν ἀποστολὴν ὥσπερ τὴν γέννησιν ἐπιχειροῦσιν.

(2) BASIL. 5. contra Eun. pag. 111. Οὐ δήπου δὲ αὐτὸ ἑαυτὸ ἀποστέλλει.

[1] Tract. 14. — [2] Joan. 3. 16. — [3] Joan. c. 8. 42.

[4] Amb. 2. de Fide c. 4. Aug. 4. Trin. cap. ult. Fulg. lib. 2. ad Mon. c. 6. et lib. de Trin. c. 6.

iis testimoniis minorem Patre Filium esse defendunt. Quod ex eorumdem adversus illos Patrum scriptis, disputationibusque constat, qui hanc hæreticorum calumniam variis modis propulsare student; partim natura ipsa missionis, ac proprietate aliter, quam illi putabant, explicanda, partim causis illius afferendis, quæ missi, ac mittentis æqualitatem nulla ex parte minuerent. Quæ omnia consequens aperiet oratio. In qua primum quid missio sit, et qua ratione divinis personis congruat ex veterum theologorum placitis exponam.

II. Igitur missionem divinæ cujuspiam personæ, æternam ab altera processionem ejus esse, sic nonnulli Patrum asserunt, nihil ut aliud requiri putes; tanquam missio Filii sola sit ejus a Patre productio, ac generatio; Spiritus sancti missio, sola de Patre, Filioque processio.

Cyrillus enim Joannis illa verba declarans, *Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur*, quærit, quid amplius habeat Christus, quam prophetæ, qui et missi sunt a Deo, et Dei verba locuti. Cui sic respondet, missionem Filii peculiarem, et excellentiorem esse, ac dupliciter intelligi; « (1) aut secundum incarnationis rationem, quia in hunc mundum cum carne venit; aut altius, atque sublimius, et ut Deum decet, intelligetur. Pater Filium ex propria natura coruscare fecit, tamquam ex lumine splendorem, secundum ineffabilem, et inexplicabilem divinæ generationis modum. Quod quidem et ipse nobis Unigenitus aperuit, dicens : Ego ex Patre exivi, et venio. Exivit enim ex Patre in propriam existentiam Filius; etsi in ipso secundum naturam inest. Et quod apud nos illic exisse significat, hoc rursus istic missum esse demonstrat. »

Ibi duplicem missionis sensum, ac modum declarat : alterum quo Incarnationem : alterum quo æternam generationem significat, quæ et exitus quidam Filii est a Patre. Idem et in quarto libro, verba hæc [1] explicans : *Mea doctrina non est mea, sed ejus, qui misit me*, de missione sic loquitur : « (2) Sciendum est autem, cum se rursus missum esse dicit, non se paterna dignitate inferiorem ostendere. Non enim servilem hanc missionem intelligere oportet : etsi, quia servi formam indutus est, merito hæc de se usurpare possit. Sed sic missus est, ut verbum ex mente, ut splendor solis ex ipso. Hæc enim omnia, et ea in quibus sunt, quoniam foras progredi videntur, modo quodam ostendunt, et insunt naturaliter, atque indivisibiliter in illis. »

III. Sic et alibi exeundi verbum, quo Christus utitur sic dicens [2], *Sciens, quia a Deo exivit, et ad Deum vadit*, de æterna generatione accipit : « (3) A Deo, *inquit*, exivit, hoc est ex substantia Patris genitus est. Ad Deum vadit, quod rursus in cœlum ascendens Patris consessor erit. » Ubi animadvertendum illud est, exitum a Deo non simili notione, ac reditum ad eumdem, a Cyrillo sumi. Nam priorem ad id, quod divinitatis proprium est, refert, sempiternam a Patre processionem; posteriorem de eo intellexit, quod humanæ naturæ congruit. Atqui comparate dici ista videntur, *exire*, et *reverti;* velut Joannis sexto decimo capite, *Exivi a Patre, et veni in mundum. Iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem.* Quare eodem sensu interpretari ambo illa satius sit, et ad temporariam missionem accommodare. Pergit tamen Cyrillus in eodem illo capite decimo sexto [3] *exeundi* vocabulum exponere tam de æterna generatione, quam de Incarnatione, ita scribens : « (4) Quod autem ait, exivi a Deo, hoc loco rursus id esse putabimus; vel natus sum, et effulsi ex substantia ipsius, secundum processionem, qua extiti

(1) Cyril. lib. 2. in Joan. cap. 3. pag. 169. Ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς ἰδίας ἐξέλαμψε φύσεως, ὡς ἐκ φωτὸς ἀπαύγασμα, κατὰ τὸν ἄφραστον, καὶ ἀνεξήγητον τῆς θείας γεννήσεως τρόπον. Ὁ δὴ καὶ αὐτὸς ἡμῖν διεσάφησε, λέγων ὁ Μονογενής· ἐγω ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω. Ἐξελήλυθε γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς ἰδίαν ὕπαρξιν ὁ Υἱὸς, εἰ καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν ἐστί. Καὶ ὃ παρ' ἡμῖν ἐν ἐκείνῳ τὸ ἐξελθεῖν σημαίνει, τοῦτο πάλιν ἐνταῦθα τὸ ἀπεστάλθαι δηλοῖ.

(2) Cyril. lib. 4. in Joan. pag. 413. Ἰστέον δὲ ὅτι διὰ τοῦ πάλιν ἀπεστάλθαι λέγειν, οὐκ ἐν δευτέροις τῆς τοῦ Πατρὸς ἀξίας ἑαυτόν ὄντα δεικνύει. Οὐδὲ γὰρ δουλοπρεπῆ νοητέον τὴν ἀποστολὴν, εἰ καὶ ὅτι μάλιστα τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἠμφιεσμένος ἀνεγκλήτως ἂν λέγει καὶ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ· ἀπεσταλὴ δὲ οὕτως ὡς λόγος ἐκ νοῦ, ὡς ἀπαύγασμα τὸ ἡλιακὸν ἐξ αὐτοῦ.

(3) Cyril. lib. 9. in Joan. pag. 721. Ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθε, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας ἐγεννήθη τοῦ Πατρὸς. Καὶ πρὸς Θεὸν ὑπάγει, τουτέστιν πάλιν ἀνίησιν εἰς οὐρανοὺς, συνεδρεύων δηλονότι τῷ ἰδίῳ γεννήτορι.

(4) Cyril. 11. in Joan. pag. 939. Τὸ δὲ ἐξῆλθον παρὰ Θεοῦ, ἐνταῦθα δὴ πάλιν οἰησόμεθα, ἢ ὅτι γεγέννημαι, καὶ ἐξέλαμψα τῆς οὐσίας αὐτοῦ κατὰ πρόσδον τὴν πρὸς τὸ εἶναι μὲν, καὶ νοεῖσθαι τυχὸν ἰδιοσυστάτως, οὐ μὴν εἰς ἅπαν διῃρημένος· ἔστι γὰρ ἐν Υἱῷ μὲν ὁ Πατὴρ, ἐν Πατρὶ δὲ οὖν πάλιν κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς. Ἢ τὸ ἐξῆλθον, ἀντὶ τοῦ γέγονα καθ' ὑμᾶς ἄνθρωπος, δηλονότι τὴν ὑμετέραν μορφήν τε, καὶ φύσιν ὑποδὺς. Τόπος γὰρ ὥσπερ ἑκάστου τῶν ὄντων ἡ ἰδία φύσις, ἀφ' ἧς ἂν ἐξίοι πρὸς ἕτερόν τι μεταχωρῶν, καὶ ὅπερ οὐκ ἦν γενόμενος.

[1] Jo. 7. 16. — [2] Joan. 13.

[3] Lib. 11. in Joan. c. 9.

quidem, et in propria subsistentia, non tamen omnino separatus. Est enim in Filio quidem Pater; in Patre vero secundum naturam Filius. Vel illud verbum, exivi, idem est, ac factus sum homo similis vestri, nempe vestram formam, naturamque subiens. Est enim loci instar unicuique rei suapte natura, ex qua exit quodammodo, qui in aliud quippiam transmigrat, et fit id, quod antea non erat. » Eodem fere modo, et in duodecimo Thesauri, postremo capite idipsum explicat. Chrysostomus quoque [1] tritum illud, et ab Arianis objici solitum refellens, non ejusdem esse naturæ eum, qui mittit, cum eo, qui mittitur; missionis rationem hanc affert, ut principium, et id, quod est a principio, significet; atque ita Sabellii vitetur error. Quibus verbis missionem indicat æternam illam esse processionem a Patre, ceu principio.

Citat et Gregorii papæ locum Emmanuel Calecas ex homilia sexta et vicesima, (quem quidem Gregorium dialogum nominat) ubi duplicem perinde missionis significationem aperit: « Itaque recte dicitur, *inquit*, Sicut misit me Pater, et ego mitto vos, id est, ea vos charitate diligo, cum inter scandala persecutorum mitto, qua me charitate Pater diligit, quem venire ad tolerandas passiones fecit. Quamvis mitti, etiam juxta naturam divinitatis possit intelligi. Eo enim ipso a Patre Filius mitti dicitur, quo a Patre generatur. Si enim mitti, incarnari solummodo deberet intelligi, sanctus procul dubio Spiritus nullo modo diceretur mitti, qui nequaquam incarnatus est. Sed ejus missio ipsa processio est, qua de Patre procedit, et Filio. Sicut itaque Spiritus mitti dicitur, quia procedit; ita et Filius non incongrue mitti dicitur, quia generatur. »

Ex quibus concludit Calecas, (1) missionem ipsammet esse sempiternam processionem personæ unius ex altera. Unde cum Spiritus sanctus a Filio mitti dicitur, illius origo monstratur. Neque enim processiones duæ intelligendæ sunt Spiritus sancti, sed unica tantum, et æterna; de qua re postea.

IV. Verum quidam ex adverso missionis nomen ad solam, quæ in tempore fit, externi operis effectionem restringere videntur. Certe Chrysostomus in homilia illa nona et tricesima, quam citavimus, postquam dixit, Christum ideo se a Patre missum profiteri, ut hujus personam a sua distingueret, ac Sabellii errorem excluderet, et ut principium ab eo, quod ortum est a principio, discerni monstraret; istud ipsum mittendi vocabulum infimum aliquid, et humile significare ait, quod ex sese Deo minus convenit. « (2) Siquidem mitti transitum indicat. Deus autem adest ubique. Cur igitur missum se esse dicit? Nimirum crassiora quædam usurpat, ut suam cum Patre concordiam demonstret. »

Quamobrem missionem proprie eo solo, quod in tempore fit, et humanæ conditionis est, definire videtur Chrysostomus, uti cetera, in quibus summissum aliquid, et humile sibi Christus attribuit, ut cum obsequi se Patri, et ex ejus voluntate pendere ait. Quo genere loquendi personam Patris secernit ab sua, hoc est principium ab eo, quod oritur a principio. Neque tamen propterea puto Chrysostomum missionis propriam, præcisamque rationem in sempiterna illa processione Filii a Patre collocasse, vel in illius inclusisse notionem, et essentiam; sicut Patri, tanquam principio suo honorem tribuere, eique parere Christum, non est ab illo gigni, et æterna illa nativitate prodire; tametsi personarum discrimen indicat, et ad convincendum Sabellium pertinet.

Quod ipsum et de Gregorii Nazianzeni loco illo suspicor, qui est in Orat. tricesima octava; ubi similiter, ac Chrysostomus, infima illa, et abjecta, quæ de se Christus loquitur, excusat: « (3) Missus quidem est, *ait*, sed ut homo. Nam duplex erat. Siquidem et fatigatus est, et fame, ac siti laboravit, et angore est affectus, et lacrymas fudit, ut lex corporis ferebat. Quod si etiam ut Deus, quid tum? Beneplacitum Patris missionem esse existima, ad quem, quæ sua sunt, refert; tum ut principio temporis experti honorem habeat, tum ne Dei adversarius esse videatur. » Non hic Gregorium arbitror beneplacitum illud Patris, ac voluntatem ad missionis proprietatem referri voluisse, multoque minus æternam generationem immiscuisse, quæ di-

(1) CALEC. Τὸ γὰρ πέμπεσθαι καὶ ἀποστέλλεσθαι τοῦτο σημαίνει ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὅπερ καὶ τὸ γεννᾶσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχειν τὸ εἶναι.

(2) CHRYSOST. Τὸ γὰρ πέμπεσθαι μεταβάσεως ἐστίν· ὁ δὲ Θεὸς πανταχοῦ πάρεστι· τίνος οὖν ἕνεκέν φησιν ἀπεστάλθαι; παχύτερα λέγει, τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ὁμόνοιαν δηλῶν.

(3) NAZIANZ. orat. 38. pag. 621. Ἀπεστάλη μὲν, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος· διπλοῦς γὰρ ἦν. Ἐπεὶ καὶ ἐκοπίασε, καὶ ἐπείνησε, καὶ ἐδίψησε, καὶ ἠγωνίασε, καὶ ἐδάκρυσε, νόμῳ σώματος. Εἰ δὲ καὶ ὡς Θεὸς, τί τοῦτο; τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς ἀποστολὴν εἶναι νόμισον, ἐφ' ἓν ἀναφέρει τὰ ἑαυτοῦ, καὶ ὡς ἀρχὴν τιμῶν ἄχρονον, καὶ τοῦ μὴ δοκεῖν εἶναι ἀντίθεος.

[1] Hom. 39. in Joan.

versæ notionis est ab illo beneplacito. Itaque missionem sola carnis assumptione circumscripsit; quod plenius in Nicetæ commentario declaratur, e quo postrema tantum ista describam: « Illam, *inquit*, cum homine unionem, cum qua invisibilis natura per partem visibilem cognosci poterat, missionem nominavit. Neque enim Deus humano more locos subinde mutat; quippe qui cœlum, et terram impleat; verum carnalis præsentia, et submissio illa, qua ex incorporea magnificentia ad corporis vilitatem sese dejecit, missio nominata est. » Subinde tamen idem missionem dupliciter, itidem ut superiores illi, sic explicat: « Atque ut etiam hoc demus, eum ut Deum missum esse, non tamen hinc eum Patre inferiorem esse colligitur. Nam quatenus Patri Filium incarnari placuit, hactenus eum misisse dicitur; atque etiam eodem modo, quo solem radium suum misisse dicimus. » Gregorius item Nyssenus sola ad humanam imbecillitatem demissione Filii missionem definit, eodem quo Chrysostomus, ac Nicetas, usus argumento, quod Deus per se mitti nequeat, hoc est loco moveri; tanquam id cum missionis natura conjunctum sit. « (1) Dictum est igitur, *inquit*, Qui misit me, major me est. Igitur videamus, a quo hæc verba proferantur. Quomodo missus est? an forma Dei præditus, an accepta servi forma? In plena divinitate manens, an quum seipsum in forma servili exinanivisset? Nam omnino perspicuum esse puto, divinam potentiam, et naturam, quum ubique sit, et omnia pervadat, et res universas amplexa sit, mitti haud recte dici. Non enim extra eam aliquid vacuum, et inane est, quo quum prius ibi non esset, posteaquam missa fuerit, accedat. Sed cum vi sua conservatrice res universas coerceat, et contineat, non habet, quo transeat, quum ipsa sit rerum universitatis plenitudo. Descensus igitur Filii Dei ad nostram humilitatem, et imbecillitatem, qui voluntate Patris accidit, missio dicitur. Nam ab immortali natura ad nostram vitam migratio, non de loco ad locum motum Dei significat, sed ab altitudine gloriæ ad humilitatem carnis descensum indicat. » Sic Athanasius (2) Verbi missionem incarnationem esse dicit, qua minime aspectabilis Deus per aspectabilem creaturam apparuit. Non enim Deus loco movetur instar nostri, qui locis definimur. De incarnatione quoque Cyrillus in duodecimo Thesauri accipit; de quo paulo post. Basilius libro v. contra Eunomium, missionem Spiritus sancti « (3) exitum ad opus » interpretatur, « non de loco in locum migrationem. »

V. His omnibus Augustinus accedit non uno in loco. Velut tractatu in Joannem sexto, et vicesimo: « Missio ejus exinanitio suimet-ipsius est, et formæ servilis acceptio; quod recte intelligitur servata etiam Filii cum Patre æqualitate naturæ. » Et alibi [1], « Ergo Domine Deus noster Jesu Christe, missio tua incarnatio tua est. » Tum, « Quod ergo dicitur missus venisse ad nos, incarnatio ipsius commendatur, quia Pater non est incarnatus. » Item, « Ergo intellige missionem Filii nominatam incarnationem Filii; Patrem autem incarnatum esse non credas. » Rursus alio in loco [2], « Christus enim, in quantum hominem suscepit, missus dicitur; in quantum Deus est, æqualis est Patri. Nam quo eum Pater mitteret, ubi ipse cum Filio non esset? aut quo Filius venisset, ubi non simul cum Patre esset? etc. » Sed clarius istud ipsum, et uberius in secundo de Trinitate [3], ubi Arianorum objecta refellens aientium « majorem esse, qui mittit, quam qui mittitur, » primum respondet, eo mitti Filium, ubi jam erat, similiterque Spiritum, quoniam ubique ambo sunt. Deinde quid ea missio sit, explicat: « Si ergo missus dicitur, *inquit*, inquantum apparuit foris in creatura corporali, qui intus in natura spiritali oculis mortalium semper occultus est; jam in prom-

(1) Greg. Nyssen. lib. de deit. Fil. et Spir. S. pag. 902. Εἴρηται τοίνυν, ὅτι ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστίν. Οὐκοῦν σκοπήσωμεν παρὰ τίνος ὁ λόγος. Πῶς ἐπέμφθη; ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, ἢ μορφὴν δούλου λαβών; ἐν τῷ πληρώματι ὢν τῆς θεότητος, ἢ κενώσας ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ; πάντη γὰρ οἶμαι πρόδηλον εἶναι, ὅτι ἡ θεία δύναμίς τε, καὶ φύσις πανταχοῦ οὖσα, καὶ διὰ πάντων δυήκουσα, καὶ τοῦ παντὸς περιδεδραγμένη, οὐκ ἂν εἰκότως πέμπεσθαι λέγοιτο. Οὐ γάρ ἐστί τι κενὸν ἔξω ταύτης, ἐν ᾧ πρότερον μὴ οὖσα, ὅταν πεμφθῇ, παραγένηται· ἀλλὰ τῇ συντηρητικῇ δυνάμει διακρατοῦσα τὸ πᾶν, οὐκ ἔχει εἰς ὃ μεταχωρήσει, αὐτὴ τοῦ παντὸς οὖσα πλήρωμα. Ἡ τοίνυν πρὸς τὸ ἡμέτερον ταπεινόν τε, καὶ ἀσθενὲς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ κάθοδος, κατὰ γνώμην τοῦ Πατρὸς γεγενημένη, ἀποστολὴ λέγεται. Ἡ γὰρ ἐκ τῆς ἀκηράτου φύσεως πρὸς τὴν ἡμετέραν ζωὴν μετάστασις οὐ τοπικὴν ποιεῖται τοῦ Κυρίου τὴν κίνησιν· ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς δόξης πρὸς τὸ ταπεινὸν τῆς σαρκὸς ἐνδείκνυται κάθοδον.

(2) Athan. in fine orat. 5. Τὴν γὰρ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἕνωσιν σὺν ᾧ γνωρισθῆναι ἀνθρώποις ἦν δυνατὸν τὴν ἀόρατον φύσιν διὰ τῆς ὁρωμένης, ἀποστολὴν ὠνόμασεν. Οὐ γὰρ δὴ Θεὸς τόπον ἀμείβει καθ' ἡμᾶς τοὺς ἐν τόποις κρυπτομένους, etc.

(3) Basil. 5. contra Eun. pag. 111. Ἀποστολὴν δὲ καλεῖ τὴν πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ συγκατάβασιν, οὐ τὴν ἐκ τόπου εἰς τόπον μετάβασιν.

[1] Tr. 36. — [2] Tract. 2. de Cant. novo c. 7.

ptu est intelligere etiam de Spiritu sancto, cur missus et ipse dicatur. Facta est enim quædam creaturæ species ex tempore, in qua visibiliter ostenderetur Spiritus sanctus, etc. Hæc operatio visibiliter expressa, et oculis oblata mortalibus, missio Spiritus sancti dicta est. » Tum in quarto de Trinitate [1], « Non ergo eo ipso, quo de Patre natus est, missus dicitur Filius; sed vel eo, quod apparuit huic mundo Verbum caro factum; unde dicit, Exivi a Patre; vel eo, quod ex tempore cujusquam mente percipitur. » Sic Ambrosius in quinto de Fide [2]: « Ideo missum intelligere debemus, quod ex illo incomprehensibili, inenarrabilique secreto majestatis profundæ dedit se comprehendendum pro captu nostro mentibus nostris Dei verbum, non solum cum se exinaniret, sed etiam cum habitaret in nobis. » Vide et librum ejusdem secundum, capite quarto. Uberrime quoque de personarum missione ad eamdem sententiam disserit Fulgentius; cujus hic verba describam ex secundo ad Monimum [3]: « A Patre ergo, et a Spiritu missus est Filius, et a Patre, et Filio missus est Spiritus. Verumtamen nec Filii, nec Spiritus sancti missionem localiter factam quisquam debet Christianus accipere; sed illo missionis nomine, opus intelligamus manifestationis indultæ. Sic enim non localiter missus est Filius, nec localiter mittitur Spiritus sanctus, sicut nec ipsius Patris est quoque localis adventus. » Ac subinde missionem Spiritus sancti « nostræ » esse ait « sanctificationis effectum. » Tum in libro de Trinitate de ejusdem missione Spiritus sancti, « Missus, *inquit*, in eo, quod super Christum in columbæ specie venerit in flumine; quod supra apostolos venerit in igne. Ipsa quippe apparitio missio est. Nam ubi mittitur, qui ubique est? » Et paulo post, « Quomodo Filium credimus missum secundum hominem, ita missum Spiritum sanctum propter columbam, vel ignem. »

VI. Sed audiendus iterum Chrysostomus, qui de ea re fusius explicat in homilia quadam de Spiritu sancto : « (1) Quod si audias dicentem : Mittam vobis Spiritum sanctum; cave, id secundum divinitatem accipias. Deus enim non mittitur. Nomina ista sunt, quæ efficientiam significant; nomina occulta simul, et splendentia; occulta dignitate, splendentia contemplatione. Exempli causa, quicumque mittit, in ea loca mittit, ubi non adest ipse, etc. » Atque ubi pluribus id in Filio, ac Spiritu sancto declaravit, qui, cum ubique sint, aliquo mitti nequeunt; demum nominatim de Spiritu sancto ait, non ipsum mitti secundum substantiam, ac divinitatem suam, sed dona dumtaxat, et charismata mitti; quem locum postea referemus [4]. Ceterum homilia ista, unde locus ille sumptus est, etsi inter Chrysostomi germanas recensetur ab editore Anglo, mihi tamen alterius videtur, quam Chrysostomi; cujus rei conjecturam e stilo, et dicendi charactere certam fecisse mihi videor, qui est dissimillimus, et Severiani potius, aut alterius cujuspiam dictionem redolet.

Altera est homilia Chrysostomo inscripta, sed inter dubias merito ab Savillio rejecta : in qua perinde missio ab divina substantia repellitur, et in humanam naturam refunditur in Christo. Sic enim explicat, quod ab hæretico fuerat objectum; eum, qui mittitur, non ei parem esse, qui mittit : ut non Deus ipse mittatur, qui ubique est, nec locum mutat, sed humana ipsa natura; vel externa species apparentis Dei missio nominetur. « (2) Quid igitur, *inquit*, sibi vult hæc locutio, missus est? Idem, ac visus est; idem, ac per carnem resplenduit. Missio enim non migrationem a loco in locum significat, sed progressum ex minime aspectabili divinitate in aspectabilem. » Sic et Gelasius Cyzicenus in actis Nicænis [5] missionem Christi incarnationem exponit. Alcuinus item [6] eo ipso missum ait Filium, « quo factus est ex muliere; » in quo a Fulgentio non abludit, qui missionem « opus » esse ait « manifestationis indultæ. » Et Isidorus Hispalensis in septimo Originum. Et ante hos Idatius contra Varimadum : « Cernisne, *inquit*, quoniam Filius non secundum deitatem a Patre missus est, sed secundum carnem, quam clementer, et pie pro nobis adsumere non dedignatus est? » Hanc posteriorem missionis interpreta-

(1) CHRYS. tom. 6. hom. 72. pag. 740. Ἐὰν δὲ ἀκούσῃς λέγοντος· ἀποστελῶ ὑμῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μὴ κατὰ τὴν θεότητα ἐκλάβῃς· Θεὸς γὰρ οὐκ ἀποστέλλεται. Ὀνόματά ἐστι ταῦτα τὴν ἐνέργειαν σημαίνοντα, ὀνόματα κρυπτόμενα, καὶ λάμποντα· κρυπτόμενα τῇ ἀξίᾳ, λάμποντα τῇ θεωρίᾳ. Οἷον πᾶς ἀποστέλλων εἰς ἐκείνους ἀποστέλλει τόπους, ἐν οἷς μὴ πάρεστιν.

(2) CHRYS. tom. 5. hom. 102. pag. 663. Τί οὖν βούλεται τὸ, ἀπεστάλη; ἀντὶ τοῦ ὤφθη· ἀντὶ τοῦ, διὰ σαρκὸς ἔλαμψεν. Ἡ γὰρ ἀποστολὴ οὐ τὴν ἀπὸ τόπων εἰς τόπους μετάβασιν σημαίνει· ἀλλὰ τὴν ἐκ τῆς ἀοράτου θεότητος εἰς ἐμφανῆ παρουσίαν.

[1] Cap. 20. — [2] Cap. 3. — [3] Cap. 6. — [4] Cap. sequenti. — [5] Par. 2. cap. 24. — [6] Lib. 3. de Trinit. cap. 4.

tionem Græci recentiores libenter amplexi sunt : ut cum Spiritus sanctus mitti dicitur, non ipsa ejus substantia, sed dona dumtaxat, et charismata mittantur : quod ἀνούσιον χάρισμα, *donum sine substantia* vocat Calecas [1], qui et opinionem istam refellit, ut et Joannes Beccus : de qua peculiaris erit a nobis instituenda disputatio. Hoc autem modo eludi a se Græci putant Latinorum illud argumentum, quo procedere Spiritum sanctum a Filio ex eo colligunt, quod ab ipso mittatur.

VII. Nobis constat veram, ac propriam missionis rationem, quam hic investigare volumus, neque solam esse sempiternam, intimamque processionem unius ex altera personæ : neque solam efficientiam externam, quæ uni illi, quæ mitti dicitur, personæ tribuitur ; sed ambo illa consentire, ac concurrere : quod eo potissimum argumento conficitur. Etenim missio proprie sumpta inter duos versatur. Nemo enim a seipso mitti dicitur, nisi abusione quadam vocis : quod et Basilius scripsit in quinto adversus Eunomium de missione Spiritus sancti loquens, ut supra diximus. Idque ex eo patet, quod ex missione probant veteres Patres discrimen inter se personarum, ut ex Gaudentio capitis initio demonstravimus. Ac cum varia de Scripturis loca contra Sabellianorum hæresim ab antiquis collecta sint, nullus expressior est ad personarum adstruendam diversitatem, quam ubi mitti aliqua dicitur. Plures enim oportet esse, nec aliud communis fert hominum usus, ac sensus, unde translata in Deum ista sunt nomina, quam alterum esse, qui mittit, alterum, qui mittitur. Jam vero soli Filius, ac Spiritus sanctus in sacris libris missi esse dicuntur, « Pater nusquam legitur missus, » ait Augustinus [2]. Atqui non minus Pater, quam Spiritus sanctus, aut etiam Filius ante susceptum hominem, externa, temporalique specie identidem apparuit, ut postea ex eodem Augustino, aliisque monstrabitur : cujus rei nulla ne fingi quidem alia potest ratio, nisi ista, quam Augustinus sæpe repetit, quod neminem habet, a quo procedat. Cum enim mitti Filium, vel Spiritum sanctum spiritali, nec aspectabili missione docuisset Augustinus [3], de Patre sic scribit : « Pater cum ex tempore a quoquam cognoscitur, non dicitur missus. Non enim habet, de quo sit, aut ex quo procedat. » Et mox, « Sicut ergo Pater genuit, Filius genitus est, ita Pater misit, Filius missus est. » Item : « Sicut natum esse, est Filio a Patre esse ; ita mitti, est Filio cognosci, quod ab illo sit. » Atque in fine libri ejusdem quarti, « absurdissime aut a Filio, quem genuit, aut a Spiritu sancto, qui de illo procedit, missum dici » Patrem asserit ; etsi « per subjectam creaturam visibiliter apparere velit. » Tum alio in loco [4], « Solus Pater non legitur missus, quoniam solus non habet auctorem, a quo genitus sit, vel a quo procedat. Et ideo non propter naturæ diversitatem, quæ in Trinitate nulla est, sed propter ipsam auctoritatem solus Pater non dicitur missus. Non enim splendor, aut fervor ignem, sed ignis mittit sive splendorem, sive fervorem. » Sic Alcuinus [5] Augustini assectator, Patrem solum nusquam legi missum asserit. Sed ejus rei rationem reddit haud satis idoneam [6] : « Ideo, *inquit*, Pater missus non legitur, quia incarnatus non creditur : » quasi non aliter mitti dicatur ; aut incarnatus sit Spiritus sanctus, qui utique mittitur.

VIII. Igitur origo, et processio ad hoc necessaria est, ut mitti persona aliqua dicatur tum, cum efficientia quapiam agnoscitur, quæ ei peculiaris adscribitur, « Non enim genitorem ab eo, quem genuit, sed genitum a genitore mitti oportebat ; verum hoc non est inæqualitas substantiæ, sed ordo naturæ ; non quod aliter prior esset altero, sed quod alter esset ex altero, » ut Augustini verbis [7] rursum loquar. Ac missio quidem in eo, qui mittit, ἀξίωμα, id est *dignitatem*, sive *auctoritatem* inesse testatur ; ut Gregorius Nazianzenus indicat, qui de Spiritu sancto dixisse Christum observat [8], *Ego mittam eum :* et [9], *Veniet :* « (1) quorum priore auctoritatem suam ostendit, posteriore vero Spiritus potestatem. » Hoc illud est ἀξίωμα, quo Patrem Filio, et Spiritu sancto priorem esse, et ex iis hunc illo posteriorem, ac tertium a Patre, Basilius affirmat in eo loco, quem supra diligenter exposuimus. (2) Nam Filium ideo auctoritate secun-

(1) Greg. Nazianz. orat. 37. pag. 608. Εἶτα πέμψω, τὸ εἰκεῖον ἀξίωμα· εἶτα ἥξει, ἡ τοῦ Πνεύματος ἐξουσία.

(2) Basil. 3. contra Eunom. Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ, καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτῷ ὁ Πατήρ.

[1] Cap. 20. in fine. — [2] Lib. 2. de Trin. c. 5. — [3] Lib. 4. de Trin. c. 20. — [4] To. 6. lib. con. Ser. Ar. c. 4.

[5] Lib. 3. de Trin. c. 4. — [6] Cap. 6. — [7] Lib. 3. con. Max. Aria. c. 14. — [8] Jo. 16. 7. — [9] Jo. 16. 7. et 13.

dum esse ait a Patre, « quoniam principium, et causa, ut sit, Pater ipsi est. » Quam auctoritatem, dignitatemve nihil aliud esse, quam principii notionem, et originis, quod fides catholica tradit, suo loco demonstravimus. Quare cum missio hanc ipsam auctoritatem exprimat, ad illius rationem æterna processio pertinere debet. Sic etiam Hilarius in octavo libro, « Qui mittit, *inquit*, potestatem suam in eo, quod mittit, ostendit. » Ecquam vero potestatem habet in Spiritum sanctum Filius, nisi hanc, quam dixi, originis auctoritatem? Præclare, ut omnia, veram, proprieque dictam missionem duabus illis confectam partibus, æterna scilicet processione, et temporali efficientia, declarat Fulgentius in fragmento libri octavi contra Fabianum [1]; cujus verba præterire non possum : « Filius est igitur, *inquit*, a Patre missus, non Pater a Filio, quia Filius est a Patre natus, non Pater a Filio. Similiter etiam Spiritus sanctus a Patre, et Filio legitur missus, qui a Patre, Filioque procedit. Sed quia non uno modo in Scripturis sanctis dicitur missio, propterea in sacramento Incarnationis non solum a Patre, verum etiam a Spiritu sancto missus est Filius; quia mediator Dei, et hominum homo Christus Jesus totius est Trinitatis operatione plasmatus. Alio autem modo mittitur a Patre, et Filio Spiritus sanctus, qui naturaliter a Patre, Filioque procedit. Mittitur enim a Patre, et Filio Spiritus sanctus, cum ab ipsa Trinitate uno Deo gratiæ spiritalis donatur effectus. » Hæc ille; in quibus plurima sunt observatione digna, de quibus paulo post.

IX. Nunc illud ipsum, quod agitur, ex iis efficimus : duo in missionem proprie dictam concurrere; alterum, sempiternam processionem personæ, quæ mittitur; alterum externam aliquam efficientiam, sive sub sensus incidat, ut cum, homine suscepto, Verbum hominibus apparuit, aut sub columbæ specie Spiritus sanctus; sive interius sit, nec aspectabile quod agitur, ut cum Spiritus sanctus ad fidelium quemque demittitur. Ceterum produci unam personam ab altera necesse esse, ut ab ea mitti proprie dicatur, ex ea missione, quæ minus proprie usurpatur, ostendi potest. Nam Filius, cum carnem assumpsit, ideo non a Patre solum, sed etiam a Spiritu sancto missus esse dicitur; quod hic una cum Patre externum illud opus elaboravit, cujus nisi efficiens causa fuisset, missus a Spiritu sancto non diceretur Filius.

Augustinus item [2] missionem ex utroque conflari non obscure demonstrat, cum illius rationem explicat. Docet enim, non sic intelligendam esse missionem, tanquam « verbum temporale a Patre factum sit, ut æternus Filius mitteretur, et in carne appareret ex tempore. Sed utique in ipso Dei verbo, quod erat in principio apud Deum, et Deus erat, in ipsa scilicet sapientia Dei sine tempore erat, quo tempore illum in carne apparere oporteret. Itaque cum sine ullo initio temporis in principio esset verbum, et verbum esset apud Deum, et Deus esset verbum, sine ullo tempore in ipso verbo erat, quo tempore verbum caro fieret, et habitaret in nobis. Quæ plenitudo temporis cum venisset, misit Deus Filium suum factum ex muliere, id est factum in tempore, ut incarnatum verbum hominibus appareret, quod in ipso verbo sine tempore erat, in quo tempore fieret. Ordo quippe temporum in æterna Dei sapientia sine tempore est. Cum itaque hoc a Patre, et Filio factum esset, ut in carne Filius appareret, congruenter dictus est missus ille, qui in ea carne apparuit; misisse autem ille, qui in illa non apparuit. Quoniam illa, quæ coram corporeis oculis foris geruntur, ab interiore apparatu naturæ spiritalis existunt; propterea convenienter missa dicuntur. » Hæc Augustinus; cujus postrema verba declarant, missionem ex duobus illis coalescere, altero æterno, altero temporali. Mox vero idem et de Spiritus sancti missione tradit : « Si ergo missus, *ait*, dicitur, in quantum apparuit foris in creatura corporali, qui intus in natura spiritali oculis mortalium semper occultus est, jam in promptu est intelligere etiam de Spiritu sancto, cur missus et ipse dicatur. Facta est enim quædam creaturæ species, sive cum in ipsum Dominum corporali specie velut columba descendit, etc. Hac operatio visibiliter expressa, et oculis oblata mortalibus, missio Spiritus sancti dicta est. »

X. Quamobrem missio nihil aliud est, quam æterna productio, communicatioque naturæ, in qua illud est, ut in tempore opus aliquod externum appareat; sicut Patrem docere Filium, « est doctum, et scientem genuisse; » ut auctor Breviarii fidei adversus Arianos scribit; « (1) et judicium dare Filio, est judicem ip-

(1) Chrys. homil. 59. in Joan. Οὕτω καὶ τὸ, ἔδωκε κρίσιν, κριτὴν αὐτὸν ἐστιν ἐγέννησε.

[1] In Collect. Theodul.

[2] Lib. 2. de Trin. c. 5.

sum gignere, » ut ait Chrysostomus. Sic mitti a Patre Filium, est gigni naturam hominis assumpturum, et suo tempore assumentem. Mitti Spiritum sanctum, est procedere, externum opus aliquod efficientem. Quo sensu intelligendum illud est, quod Beda scripsit[1] : « Cum Spiritus gratia datur hominibus, profecto Spiritus mittitur a Patre, mittitur et a Filio : procedit a Patre, procedit et a Filio, quia et ejus missio ipsa processio est, quia ex Patre procedit, et Filio. » Non enim cogitandum est, duas ac separatas esse processiones utriusque personæ, Filii, ac Spiritus S. quarum una sit æterna, altera temporalis ; quod in Spiritu S. erudite demonstrat Manuel Calecas, ac missionis rationem præclare explicat, ut illius verba propterea hic adscribi necesse sit. « (1) Ex quo, *inquit*, appareat, non esse duas processiones Spiritus sancti, alteram expertem temporis, alteram in tempore. Primum quia nemo sanctorum hoc dixit unquam. Deinde, quod, eo concesso, absurda plurima nascentur. Verum una quidem est processio, eaque sempiterna, secundum quam ex Patre per Filium Spiritus sanctus procedit. Cum autem creaturæ extiterint, aut idoneæ visæ fuerint ad processionis ejusmodi cognitionem, illustrationemve ; dicitur ipsis procedere, et elucere, et profundi, et dari per Filium. Et tunc quod per se est æternum, illis in tempore contigit. Nam illa quidem processio unica est omnino, ac semper. Nunquam enim Deo novum aliquid advenit, propter summam ejus simplicitatem, ac perfectionem. Creaturis vero eadem, et temporalis videtur, et dicitur, non ita, ut temporalis illi conditio, sed iis solis addatur, qui eam in tempore cognoscunt, aut recipiunt. Unde si id, a quo est, spectetur, unica est ; sin id, in quod pervenit, duæ. Etenim singulariter a Patre per Filium procedit Spiritus sanctus ; ita tamen, ut in propriam hypostasim ex Patre procedens per Filium tanquam ex uno principio, secundum unam, et simplicem ipsius processionem progredi dicatur. Adjuncta vero creatura, in quam sanctificandam procedere dicitur ; tunc ille a Patre per Filium procedens, et a Patre per Filium missus, et suppeditatus, et allegatus intelligitur. Ac tota illa de Patre per Filium processio Spiritus sancti in creaturam, missio nominatur, quæ in tempore fit, ob creaturam, quæ in tempore fit particeps ; adeo ut ista ipsa temporalis conditio nobis, non Deo tribuatur. Atque una quidem est, sed ratione differt. Non enim, quia in tempore accipimus, affectionem nostram in Deum transferentes, temporale quippiam illud fas est dicere ; neque quoniam cæcus, recuperato nunc visu, radiis frui cœpit, ideo radius e sole, vel lumen prodire modo incœpit. Perspicuum enim est, etiam antequam homo visum reciperet, lucem, et radium eodem in sole modo sese habuisse, itidemque radium ad oculos appulisse. » Hæc Calecas, cui Basilius suffragatur, dum ait, « (2) non in tempore procedere, quod ex Deo procedit, tametsi efficientias suas in tempore explicet. »

XI. Quin et græci complures Patres processionem Spiritus sancti, id est ἐκπόρευσιν, nonnumquam *emissionem*, hoc est ἔκπεμψιν appellant, ut Gregorius thaumaturgus in Fidei professione, quæ κατὰ μέρος dicitur, quanquam germana illius non videtur ; et Gregorius alter Nazian-

(1) CALEC. cap. 5. Ἐξ οὗ καὶ δῆλον, μὴ εἶναι δύο προόδους τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν μὲν ἄχρονον, τὴν δὲ ἔγχρονον. Πρῶτον μὲν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἁγίων τοῦτ' εἶπεν. Ἔπειτα ὅτι καὶ δοθέντος, πολλὰ τὰ ἄτοπα ἀνακύψει. Ἀλλὰ μία μὲν ἔστιν ἡ πρόοδος, καὶ ἀΐδιος, καθ' ἣν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται· τῶν δὲ κτισμάτων γενομένων, ἡ φανεντῶν ἐπιτηδείων πρὸς τὴν τῆς τοιαύτης προόδου ἐπίγνωσιν, ἢ ἔλλαμψιν, λέγεται ὅτι καὶ αὐτοῖς πρόεισι, καὶ ἐκλάμπει, καὶ προχεῖται, καὶ δίδοται διὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ τηνικαῦτα τὸ ἀΐδιον καθ' αὐτὸ κατὰ χρόνον ἐκείνοις συνέβη. Ἡ μὲν γὰρ μία πάντη, καὶ ἀεί· οὐδέ ποτε γάρ τι τῷ Θεῷ νέον ἐπιγίνεται διὰ τὴν ἄκραν ἁπλότητα καὶ τελείοτητα. Τοῖς δὲ, ἡ αὐτὴ καὶ χρονικὴ φαίνεται, καὶ λέγεται, οὐκ ἐκείνῃ τοῦ χρονικοῦ προστιθεμένου, ἀλλὰ τοῖς κατὰ χρόνον ἐπιγνοῦσιν, ἢ δεξαμένοις. Ὥστε κατὰ μὲν τὸ ἀφ' οὗ, μία· κατὰ δὲ τὸ εἰς ὃ, δύο. Μοναχῶς μὲν γὰρ παρὰ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πλὴν εἰς μὲν τὴν ἰδίαν ὑπόστασιν ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς κατὰ τὴν μίαν, καὶ ἁπλῆν αὐτοῦ πρόοδον ἐκπορεύεσθαι. λέγεται. Προστεθείσης δὲ καὶ τῆς κτίσεως, εἰς ἣν ἁγιασθησομένην λέγεται προϊέναι, τηνικαῦτα τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποστελλόμενον, καὶ χορηγούμενον, καὶ πεμπόμενον νοεῖται. Κἀκείνη ὅλη ἡ ἀπὸ τοῦ Πατρος δια τοῦ Υἱοῦ πρόοδος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τὴν κτίσιν, καλεῖται ἀποστολὴ, ἐν χρόνῳ γινομένη διὰ την κτίσιν τὴν ἐν χρόνῳ μετέχουσαν, τοῦ χρονικοῦ ἡμῖν, οὐ τῷ Θεῷ προστιθεμένου. Καὶ ἔστι μία μὲν, τῷ λόγῳ δὲ διαφέρουσα. Οὐ γὰρ διότι χρονικῶς λαμβάνομεν, τὸ ἡμέτερον πάθος ἀνατιθέντας τῷ Θεῷ, χρονικόν τι λέγειν ἐκεῖνο προσήκει. Οὐδ' ὅτι ὁ τυφλὸς νῦν ἀναβλέψας, τῆς ἀκτῖνος ἁπήλαυσε, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀκτὶς ἐκ τοῦ ἡλίου, ἢ τὸ φῶς νῦν ἤρξατο προϊέναι. Δῆλον γὰρ ὡς καὶ πρὶν ἀναβλέψαι τὸν ἄνθρωπον, τῷ ἡλίῳ τὰ τοῦ φωτὸς, καὶ τῆς ἀκτῖνος ὡσαύτως εἶχε, καὶ ὡσαύτως ἡ ἀκτὶς προσέβαλε.

(2) BASIL. 4. contra Eunom. Οὐκ ἐν χρόνῳ τὸ προϊὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ πρόεισι, κἂν ἐν χρόνῳ τὰς ἐνεργείας ἀποδιδῷ.

[1] Beda hom. Dom. 1. post. Asc. citatur, et ab Abael. et Hugone locis cit.

zenus in oratione ad Heronem philosophum, ubi propriam Spiritus sancti notionem ἔκπεμψιν esse definit. Præter hos duos, qui a Caleca [1], et Demetrio [2] citantur, alios Joannes Beccus adducit [3], qui ἐκπέμπεσθαι, ac similia vocabula de οὐσιώδει productione sancti Spiritus usurparunt. Ex quo sequitur, actionem ipsam, vel substantiam, ut ita dicam, missionis non in tempore fieri, sed ex æterno; quamvis non absoluta, completaque ratio missionis illius, quam quærimus, existat, antequam externum aliquid in tempore factum fuerit. De quo legendus Hugo Etherianus libro tertio contra Græcos, capite 18. et Bessario in libro Dogmatico : necnon Gennadius capite 1. libri contra Græcos. Hinc Augustinus [4] missionem Filii non sic tantummodo intelligendam esse dicit, ut homo missus sit, sed ut Verbum etiam, ac Deus sit missus. « Secundum hoc, *inquit*, jam potest intelligi, non tantum ideo dici missus Filius, quia Verbum caro factum est; sed ideo missus, ut Verbum caro fieret, et per præsentiam corporalem illa, quæ scripta sunt, operaretur; id est ut non tantum homo missus intelligatur, quod Verbum caro factum est, sed et Verbum missum ut homo fieret : quia non secundum imparem potestatem, vel substantiam, vel aliquid, quod Deo Patri non sit æquale, missus est; sed secundum id, quod Filius a Patre est, non Pater a Filio. Verbum enim Patris est Filius, quod et sapientia ejus dicitur. Quid ergo mirum si mittitur, non quia inæqualis est Patri, sed quia est manatio quædam claritatis omnipotentis Dei sincera? » Ac tum mitti in tempore dicitur, ut eodem loco declarat, quando a Patre esse Filius cognoscitur, hoc est æterno aliquo signo perhibetur. Quod signum non ab ea sola persona fit, quæ mittere dicitur, sed a tota Trinitate. « Cum enim singillatim Pater, et Filius, et Spiritus sanctus aliqua operari dicuntur, omnia pariter tres personæ operantur, » ait Ambrosius [5]. Quia « nulla est creatura, qua vel solus Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus demonstretur, quam non simul Trinitas operetur, quæ inseparabiliter operatur; » quod scribit Augustinus in Epistola centesima secunda; idque alio in loco [6] uberius explanat.

XII. Ac nonnunquam externa illa effectio sensibilis signi sola missionis nomen obtinere videtur; ut cum Filius non a Patre solum, sed etiam a Spiritu sancto missus esse legitur. Quanquam de Christo homine potest illud interpretari; ut quod apud Isaiam [7] de seipso Christus exponit, *Spiritus Domini super me; propter quod unxit me; Evangelizare pauperibus misit me.* Hoc enim Christus cum legisset, ita Judæis locutus est [8], *Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris.* Quod de humana natura recte intelligi potest; tametsi de divinitate ipsa, hoc est persona Filii, veteres aliqui sumpserunt, ut inter alios Ambrosius [9] : « Ergo, *inquit*, mirari possumus, si et prophetas, et apostolos Spiritus misit, cum Christus dixerit, Spiritus Domini super me? » Ac subinde videri poterat, id de sola hominis intellexisse natura, cum ista subjicit : « Et bene super me dixit, quia quasi Filius hominis loquebatur. Quasi Filius enim hominis et unctus, et missus est ad Evangelium prædicandum. » Verum paulo post eumdem Christum, etiam qua Deus est, missum esse demonstrat, cum ex ea missione nihilo Filio inferiorem esse probat Spiritum sanctum. « Quem, ut audis, et Spiritus misit; ne cum legis, quia Filius Spiritum mittit, inferioris esse Spiritum crederes potestatis. Ergo Pater et Filium misit, et Spiritus. Spiritum quoque et Pater misit, et Filius, etc. Si ergo se invicem Filius, et Spiritus mittunt, sicut Pater mittit; non subjectionis injuria, sed communitas potestatis est. » Vide et librum secundum de Fide, cap. 4. et tractatum in Symbolum, capite 6.

Augustinus vero [10], non solum a Spiritu sancto mitti Filium asserit, sed etiam a seipso. Ac missum esse Filium a Spiritu ita demonstrat: « Proinde mitti a Patre sine Spiritu sancto non potuit; non solum quia intelligitur Pater, cum eum misit, id est, fecit ex femina, non utique sine Spiritu suo fecisse; verum etiam quod manifestissime, atque apertissime in Evangelio dicitur virgini Mariæ quærenti ab Angelo, Quomodo fiet istud? Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Et Matthæus dicit : Inventa est in utero habens de Spiritu sancto. Quanquam et apud Esaiam prophetam ipse Christus intelligitur de adventu suo futuro dicere, Et nunc Dominus misit me, et Spiritus ejus. A seipso vero missum esse, subinde indicat; quemadmodum sanctificatus a Patre, et seipsum sanctificasse, traditus a Patre, et seipsum tradidisse legitur. Quapropter Pater invisibilis una cum Filio se-

[1] Cap. 15. et 19. — [2] Lib. de Process. Sp. S. c. 10. — [3] Cap. 6. — [4] Lib. 5. de Trin. c. 20. — [5] Tom. 4. lib. in Symb. Apost. c. 9.

[6] Tom. 10. Ser. 11. de verb. Domin. c. 16. — [7] Cap. 61. — [8] Luc. 4. — [9] Lib. 3. de Sp. S. c. 1. — [10] Lib. 2. de Trin. c. 5.

cum invisibili eumdem Filium visibilem faciendo, misisse eum dictus est. » Fulgentius in libro de fide ad Petrum clarius id explicat, de Filio sic loquens [1] : « Qui veniente plenitudine temporis missus a Patre, et Spiritu sancto, factus est ex muliere, quam fecit, solus factus est sub lege, quam dedit. » Et libro secundo ad Monimum, cap. 6. « Porro autem, *inquit*, si misso mittens potior est credendus, cognoscant, in hoc suam convinci perfidiam; quia sicut a Patre, et Filio missus legitur Spiritus sanctus, sic a Patre, et Spiritu missus invenitur et Filius; » quod iisdem deinceps Isaiæ verbis adstruit. Hos secuta Toletana synodus undecima, in Fidei professione, « Missus, *inquit*, Filius, non solum a Patre, sed a Spiritu sancto missus esse credendus est in eo, quod per Prophetam dicitur : et nunc Dominus misit me, et Spiritus ejus. A seipso quoque missus accipitur, pro eo quod inseparabilis non solum voluntas, sed operatio totius Trinitatis agnoscitur. » Qua ratione missus etiam a seipso Spiritus sanctus dici posset, quia non minus externam illam speciem, qua se videndum Spiritus obtulit, tota Trinitas effecit, quam hominem illum, in quo Filius apparuit. Atque ita Magister sententiarum [2] mitti, dari, et procedere a se tam Filium, quam Spiritum existimat; et post eum S. Thomas [3]; quandoquidem dari a se Spiritum sanctum, Augustinus affirmat in quintodecimo de Trinitate [4]. Filium vero etiam a seipso mitti, in eo, quem paulo ante memoravimus, secundi libri loco.

XIII. Nec abhorret Gregorius Nazianzenus in illo loco tricesimæ octavæ orationis, quem antea memoravimus [5]; ubi Christum a Patre missum esse, qua hominem, affirmat. Ut autem Deus est, dumtaxat κατ' εὐδοκίαν, id est de consensu, et placito Patris venisse, idque esse mitti; cum alioqui et seipsum tradidisse dicatur, et a mortuis semet excitasse. Quamobrem Christus, ut Deus, non minus a seipso missus, quam a Patre, ex illa Nazianzeni oratione dicendus est, velut et tradidus, et suscitatus.

Verum missionis nomen in istis veterum Patrum dictis, ac sententiis improprie sumitur, non enucleata illa, et exacta notione, quæ principii, et originis rationem continet, quam alii spectarunt, quos ante recensuimus, qui missionis causam ad productionem, et originem personæ unius ex altera retulerunt. Sed nihil, præter externam, et transeuntem efficientiam, missionis vox apud illos significat. Quam sic totam Trinitatem elaborasse docent, ut quod per eam effectum est, in una tantum aliqua resederit.

Ac non solum opus ipsum, in quod externa illa species redigitur, certæ alicui personæ de tribus convenit, velut incarnatio soli Filio, cum a tribus in commune producatur; sed in ipsa etiam communi effectione *notionale*, ut ita dicam, inest aliquid, quod uni tantum attribuitur. Quod S. Ambrosius erudite in tractatu de Symbolo his verbis exponit [6] : « Quidquid autem de Spiritu sancto diximus, hoc similiter et de Patre, et de Filio communiter, et indivise volumus intelligi; quia sancta, et inseparabilis Trinitas nunquam aliquid extra se singillatim operari noverit. Et quo hæc magis perspicua sint, breviter intimabo. Incarnationem Verbi Trinitas fecit, et tamen non pertinet incarnatio nisi ad Verbum. Vocem de cœlo super Filium post baptismum Trinitas fecit; et tamen non pertinet nisi ad Patrem. Inquit enim : Tu es filius meus dilectus. Descensum itidem Spiritus sancti supra Filium in columbæ specie Trinitas fecit; et tamen non pertinet nisi ad Spiritum sanctum. » Huic et sanctus Augustinus adstipulatur in sermone undecimo de verbis Domini secundum Matthæum [7]; ubi postquam ostendit, Spiritum sanctum non a Patre solum, et Filio, sed a seipso etiam dari, « quoniam inseparabilis est operatio Trinitatis ita, ut, cum operatio Patris dicitur, non eam sine Filio, et Spiritu sancto intelligatur operari; et cum operatio Filii, non sine Patre, et Spiritu sancto; et cum operatio Spiritus sancti, non sine Patre, et Filio; » mox addit : « Nec tamen inaniter, sed rationabiliter, et veraciter dicitur Patrem dixisse, non Filium, et Spiritum sanctum : Tu es filius meus dilectus, in quo complacui. Sed hoc miraculum de cœlo sonabilis verbi, quamvis ad personam Patris tantummodo noscamus pertinere, cooperatos esse tamen Filium, et Spiritum sanctum non negamus. »

XIV. Quam Augustini, Ambrosiique rationem Hugo Victorinus [8] hoc argumento persuadet, quod si vox illa, *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*, et cetera, « esset vox Filii, vel Spiritus sancti, falsum esset, hic est Filius meus. Non enim est filius suipsius, vel Spiritus sancti filius, et tamen tota Trinitas operata est vocem illam; sed soli

[1] Cap. 15. — [2] In 1. dist. 15. — [3] In 4. p. q. 33. art. 8. — [4] Lib 15. de Trin. c. 19.

[5] Pag. 621. — [6] Cap. 9. — [7] Cap. 16. Tom. 4. — [8] In sum. Sent. tr. 1. c. 11.

Patri convenit, quia solus per eam Pater significatus est. Sicut etiam solus Spiritus sanctus in columba apparuit, quia ipse solus per eam significatus est. » Præclare id quidem. Ut enim S. Thomas observat[1], « sicut diversis nominibus significatur Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, ita etiam diversis rebus significari potuerunt; quamvis inter eos nulla sit separatio, aut diversitas. » Quod ille ex Augustino[2] mutuatus est, qui sic explicat, quemadmodum personæ tres in commune missionem illam extrinsecus efficiant, ita tamen, ut una certa mitti dicatur : « Quemadmodum, *inquit*, cum memoriam meam, et intellectum, et voluntatem nomino, singula quidem nomina ad res singulas referuntur, sed tamen ab omnibus tribus singula facta sunt; nullum enim horum trium nominum est, quod non et memoria, et intellectus, et voluntas mea simul operata sunt. Ita Trinitas simul operata est et vocem Patris, et carnem Filii, et columbam Spiritus sancti, cum ad singulas personas hæc singula referantur. »

Ex iis evidenter illud constare puto, quemadmodum missio vere, proprieque dicta neque in interna solum processione, neque sola in externa consistat, sed utramque simul requirat. Quam ob causam Pater ab nullo mitti dicitur, ac ne improprie quidem, quamvis externam aliquam speciem, qua præcipue significatur, cum Filio, et Spiritu sancto communiter efficiat; cum tamen a seipsis utcumque, ac saltem improprie mitti dicantur Filius, et Spiritus sanctus, atque etiam Filius a Spiritu, citra divinam originem, ac processionem.

Quippe ut vel improprie mitti aliqua persona dicatur, eam necesse est alicunde procedere. Siquidem impropria omnis acceptio propriæ, velut fundamento innititur, ac superstruitur; ac proinde cui personæ nulla propria missio convenit, ei impropria nulla tribuitur. Quod etsi non usquequaque verum est, tamen in hoc, de quo agimus, ac toto adeo Trinitatis mysterio servari oportet, ut ne temere, præterquam quod in sacris litteris, ac fidei regula continetur, de eo sentiamus, ac loquamur. Nam cum « liberis verbis loquantur alii, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescant; nobis ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus, quæ his significantur, impiam gignat opinionem, » ut ait Augustinus[3] : « Sæpe enim non proprie loqui discrepantiam dogmatis efficit, » ut jure Leontius affirmat[4]. Quare cum nusquam mitti Patrem in Scripturis, rarissime autem in sanctorum Patrum libris legatur, (si tamen legitur) imo vero mitti negent expressis, ac disertis verbis antiqui theologi; nullo modo, ac ne improprie quidem usurpari debet, Patrem a seipso, vel ab alio mitti, quantumvis extrinsecus sub imagine aliqua, et specie videndi sui copiam faciat; quod in sequenti capite disputandum erit.

Quod de antiquis Patribus quasi dubitando dixi; id propter Photium a me est factum, qui illud a Chrysostomo usurpari asserit in quadam homilia de Spiritu sancto, quæ est 72. tomi sexti editionis Anglicanæ; quam tamen non videri mihi esse Chrysostomi supra docui. Ac si quis diligentius locum illum a Photio citatum[5] expendat, intelliget opinione hunc esse falsum; nec auctorem homiliæ istius dicere, Patrem esse missum ab Spiritu sancto, sed Filium, quem videlicet conditorem vocat cœli, atque terræ. Ita ergo loquitur, « (1) Quod si ostendam tibi, conditorem cœli, atque terræ missum a Spiritu sancto, quid facias? Aut Christum nega, ac Scripturas dele; aut si servire adeo Scripturis instituis, Scripturis te subjice. » Perspicuum est his ex verbis, non Patrem missum dici, sed Christum; cujus neganda sit perinde divinitas, ac Spiritus sancti, si huic idcirco detrahitur, quia sit missus. Deinceps porro missum esse cœli, terræque conditorem a Spiritu sancto, probat ex Isaiæ capite 48. 16. ubi ille missum se ait a Domino, et ab ejus Spiritu, qui se proxime ante fundasse terram, ac cœlos mensum esse profitetur. Quis ille est autem alius, quam divina illa Sapientia, sive Filius, per quem omnia sunt facta? Quod et in sequentibus declarat : « (2) Tene, *inquit*, qui cœlum fecisti, atque terram ? Te, qui astris dixisti, Dominus misit,

(1) CHRYSOST. tom. 6. Savil. pag. 741. Ἐὰν δέ σοι δείξω τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ, καὶ γῆς ἀποστελλόμενον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, τί ποιεῖς; ἢ ἄρνησαι τὸν Χριστὸν, καὶ ἀπάλειψον τὰς Γραφάς· ἢ δοῦλος ὢν τῶν Γραφῶν, ὑποτάττου ταῖς Γραφαῖς.

(2) Ibid. Σὲ τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, τὸν εἰπόντα τοῖς ἄστροις, Κύριος ἀπέστειλε, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ; ἐγέννησε κατὰ τὴν θεότητα, ἀπέστειλε κατὰ τὴν σάρκα.

[1] In 1. p. q. 43. ar. 7. ad 3. — [2] Lib. 4. de Trin. c. 21. — [3] Lib. 10. de civ. Dei c. 23. — [4] Lib. 1. con. Nest. et Eutych. — [5] Cod. 277. p. 842.

et Spiritus ejus? Genuit secundum divinitatem, misit secundum carnem. » Ergo Filius est, qui secundum carnem missus ibi dicitur, non Pater.

CAPUT SECUNDUM.

De divinarum personarum externa missione, et apparitione; ubi illud inquiritur, utrum solus Filius in vetere Testamento Patribus conspectus sit. Catholicorum, et Arianorum de ea re sententiæ. Ostenditur personas tres aut privatim singulas, aut plures simul apparuisse, duas vero tantummodo esse missas.

I. Quid sit proprie, vereque nominata missio, et ad quas personas pertineat, exposui hactenus, ut potui. Nunc quotuplex missio sit, et quibus personis, si non missio ipsa proprie sumpta, certe externa illa, qua apparere dicuntur, species, et forma conveniat, explicandum videtur. Habebitque hoc caput præcipue missionem illam, qua Filius ad nos citra carnis assumptionem identidem venit, antequam non solum ut inter homines esset, sed ut unus esset ex illis, et *habitaret in illis*, a Patre missus advenit.

Primum igitur earum, quæ mittuntur, personarum duplex est missio, quam ex Augustino, et multo clarius e Scripturis sanctis colligimus. Nam alia interior est et spiritalis, minimeque sub sensus cadit; alia sensibilis, et externa. Hanc facile intelligunt omnes; nec de ea dubitandi locus est ullus. Priorem Augustinus [1] spiritalem Filii missionem, id est sapientiæ, indicat his verbis: « Sed aliter mittitur, ut sit cum homine; aliter missa est, ut ipsa sit homo. In animas enim sanctas se transfert, atque amicos Dei, et prophetas constituit, sicut etiam sanctos angelos, et omnia talibus ministeriis congrua per eos operatur. » Tum, « Ab illo ergo mittitur Dei verbum, cujus est verbum. Ab illo mittitur, de quo natum est. Mittit, qui genuit; mittitur, quod genitum est. Et tunc unicuique mittitur, cum a quoquam cognoscitur, atque percipitur, quantum cognosci, et percipi potest pro captu vel proficientis in Deum, vel perfectæ in Deo animæ rationalis. Unde dicitur: Exivi a Patre, et veni in hunc mundum. Vel eo, quod ex tempore cujusquam mente percipitur, sicut dictum est: Mitte illam, ut mecum sit, et mecum laboret. » Ac paulo post, « Sicut enim natum esse, est Filio a Patre esse; ita mitti, est Filio cognosci, quod ab illo sit. » Item, « Cum autem ex tempore cujusque profectus mente percipitur; mitti quidem dicitur, sed non in hunc mundum. » Sic de interiori missione Spiritus: « Sicut Spiritui sancto donum Dei esse, est à Patre procedere; ita mitti, est cognosci, quod ab illo procedat. »

II. De utraque porro Filii missione meminit Ambrosius in hæc verba [2]: « Unde si sobrie de Dei Filio, quæ digna sunt, opinemur, ideo missum intelligere debemus, quod ex illo incomprehensibili, inenarrabilique secreto majestatis profundæ, dedit se comprehendendum pro captu nostro mentibus nostris Dei Verbum, non solum cum se exinaniret, sed etiam cum habitaret in nobis, sicut scriptum est: Quoniam inhabitabo in illis. Denique et alibi habes, quod Deus dixit: Venite, descendamus, et confundamus linguas eorum. Non enim Deus de loco aliquando decedit, qui ait, Ego cœlum, et terram compleo. Sed in eo descendere videtur, si nostros Dei Verbum penetret affectus, sicut dixit Propheta: Parate viam Domino; rectas facite semitas ejus, ut, quemadmodum ipse promisit, ipse veniens cum Patre, apud nos faciat mansionem. » Neque vero sic ista interpretanda missio est Filii, vel Spiritus sancti, cum interius, ac sine ullo sensibili signo se in creaturas insinuant, tanquam soli, ac singulares adveniant. Nam tres simul hoc, qualecumque est, missionis opus, effectumque præstant; sed una tamen, aut altera mittitur, imo ambæ, quæ solæ procedunt, et originem habent. « Pater autem, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, non dicitur missus. Non enim habet, de quo missus sit,

[1] Lib. 4. de Trin. c. 20.

[2] Lib. 5. de fide. cap. 3.

aut ex quo procedat, » ait Augustinus[1] de invisibili adventu loquens personarum. Est enim missio illa « manatio quædam, » ut idem ait ex libro Sapientiæ [2], claritatis « omnipotentis Dei sincera. » Hanc ipsam perspicuæ divinæ Scripturæ auctoritates adstruunt. Etenim Christus [3] venturum se cum Patre pollicetur, ad eum, qui se diligat, sermonesque suos servet. *Si quis diligit me, sermones meos servabit; et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Et Apostolus [4], *Christum* ait *habitare per fidem in cordibus nostris.* Tum [5] Spiritum sanctum in iisdem habitare, velut in templo. Et, *Qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo.* Sic pleraque illa loca, in quibus mitti Spiritus dicitur, de personæ divinæ spiritali missione Patres intelligunt. Ut in Psalmo centesimo tertio, *Emittes Spiritum tuum, et creabuntur; et renovabis faciem terræ.* Et in nono Sapientiæ, *Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis?* etc. Sic Ecclesia publicis, ac legitimis in precibus mitti ad se rogat Spiritum sanctum. Et [6], *præsentiam sancti Spiritus nobis misericordiam Dei poscentibus ubique adesse*, ac venire sæpe ipsum obsecrat. Et id genus alia innumera, quæ spiritalis, et occultæ missionis argumenta sunt, ac nullis externis indiciis patefactæ. Quod genus missionis tum solum agnoscit S. Thomas [7], cum ea gratia diffunditur in cordibus nostris, quæ nos sanctos, ac Deo gratos efficit; minime autem cum, citra illam, dona cetera sancti Spiritus, aut externæ aliæ quædam efficientiæ communicantur. Non enim plene ad nos divina persona venit, aut in nobis habitat, si deest charitas; quin potius abhorret, ac refugit [8]: *Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus, quæ sunt sine intellectu.* Sed de interiori illa, et spirituali missione, communicationeque personarum divinarum, præsertim Spiritus sancti, ex quo et Filii ejusdem generis missio conjici poterit, paulo post plenior instituenda erit oratio.

III. Nunc de altero missionis genere, quod extrinsecus certis indiciis, ac signis proditum est, in antiquo potissimum Testamento, imo vero ab ipso mundi primordio, proprius est agendi locus, ut illud exploremus, an promiscue, ac sine ullo discrimine personæ omnes, si non missæ (de Patre enim supra constitutum est, nulla eum ratione mitti) certe utcumque conspectæ, et aspectabili aliqua, vel sensibili specie patefactæ fuerint; an, solo excepto Patre, reliquæ duæ, an etiam solus Filius in apertum prodierit. Cui et hæc affinis est disputatio, an quoties angelus quispiam apparuisse legitur in veteri lege, sit ea forma intelligendum, apparuisse Verbum Dei. Multiplex, et varia quæstio, ac propter veterum nonnullorum placita, et hæreticorum perversas de personarum æqualitate sententias, minime prætermittenda; digna certe visa est Augustino, quam toto fere secundo libro divini de Trinitate operis explicaret. Hanc nos, ut instituimus, ordine ac methodo persequemur, exorsi ab illa, quam attigi, veterum opinione, quæ male ab quibusdam intellecta, perfidiæ illis occasionem præbuit.

Sic enim antiquorum Patrum aliquot existimasse, ac scripsisse legimus; ex divinis personis solum apparuisse Verbum; Patrem vero neque visum a quoquam sub ulla corporea, et sensibili forma; neque videri omnino posse. Hinc etiam Filium Dei angelum appellari, quod a Patre identidem mitteretur.

Justinus id non uno in loco declaravit; ut in primo hujus de Trinitate operis libro capite tertio, ex illius verbis ostendimus. Nam quoties Deus Abrahamo, ac reliquis patriarchis ostendisse se dicitur, aut etiam angelus, Verbum Dei, ac Filium exprimi putat, qui Patri suo ministraret, et futuræ olim incarnationi præluderet. Ab hoc Abrahamum, ejusque posteros sæpe compellatos, ac gubernatos fuisse; ab eodem Mosem ab liberandum populum divina vi, ac monitis instructum; Israelitas vero per tot inusitata prodigia ereptos e Pharaonis dominatu; perque vastissimas solitudines tot annos circumductos fuisse; ac legibus, institutisque formatos; nam Patrem omnino nec videri, neque quopiam digredi, neque cum aliquo sermonis, aut rei ullius habere commercium; quæ late in dialogo cum Tryphone Justinus enarrat.

IV. Sic Origenes solum Patrem videri non posse, Filium posse docuit, ut Hieronymus significat in epistola ad Avitum. Ac ne Filio quidem visibilem esse Patrem putavit, eodem Hieronymo teste, nec non Epiphanio [9]. Cui et Tertullianus accedit; qui et ipse Filium Dei

[1] Lib. 4. de Trinit. cap. 20. — [2] Cap. 7. — [3] Joan. 14. — [4] Eph. 3. 17. — [5] 1. Cor. 3. et 6. et 2. Cor. 6. 1. Joan. 4. 16. — [6] In bened. aquæ.

[7] In 1. par. qu. 43. art. 3. — [8] Sap. 1. — [9] Hær. 64. N. 4. et in Epist. ad Joan.

perpetuo veteribus apparuisse dicit [1], eo quod visibilis non sit Pater. Hinc [2] « ab initio vicarium Patris in Dei nomine et auditum, et visum Christum. »

Porro visum nemini esse Patrem, ex Evangelio probat [3], « dicente Christo [4], *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius.* Ipse enim et veteri Testamento pronuntiarat [5]: *Deum nemo videbit, et vivet;* Patrem invisibilem determinans, in cujus auctoritate, et nomine ipse erat Deus, qui videbatur Dei filius. »

Ita Novatianus in libro de Trinitate [6], Filium Dei passim a Patre missum, atque conspectum ait, per se administrasse, gessisseque omnia; qui et ad turrim illam visendam descenderit cum angelis, et Abrahæ visus sit. Neque enim de Patre intelligi ista posse, quippe « qui immensus est, nec loco claudıtur, ut merito nec descendat, nec ascendat; quoniam ipse omnia et continet, et implet. » Superest igitur ut de Filio illud interpretemur, qui est imago Dei; ut ex imaginis conspectu ad videndum eum, cujus imago est, assuescerent homines. Addit [7] et eumdem sæpe sub angeli nomine, ac functione describi: « Personæ enim Christi convenit, ut et Deus sit, quia Dei filius est; et angelus sit, quoniam paternæ dispositionis annuntiator est. » Hinc omnes fere Testamenti veteris ἐπιφανείας, quibus angelus apparuisse legitur, personæ illius ascribit.

Ex quo etiam Christum Deum esse comprobat; quippe cum Scriptura visum a patriarchis, et prophetis Deum esse testetur; non possit autem Deus hic intelligi Pater, qui nunquam apparuit, sed Filius, qui in Patris nomine cuncta hæc administravit. Quæ omnia libro primo capite 5. commemoravimus. Similis est Hilarii ratiocinatio in quinto de Trinitate, ubi Joannis illa verba [8], *Deum nemo vidit unquam*, sic ad Patrem restringit, ut Filium esse Deum ostendat, quem solum veteres adspexerunt; quem Hilarii locum mox reddemus. Sed videnda sunt, quæ in primo illo hujus operis libro de antiquis nonnullis observavimus, ceteroqui catholicis, qui minus accurate de Filii divinitate, et æqualitate cum Patre locuti sunt; ubi et Cæsariensis Eusebii exposita sententia est, quem est verisimile ante Nicænum concilium, ejusque ab se, invito licet, probatum, subscriptumque fidei decretum, illorum pleraque scripsisse. Hic vero Filium solum antiquis apparuisse, Patrem vero a nemine cerni posse ubique prædicat.

Eamdem etiam fuisse liquet præsulum illorum sententiam, qui apud Sirmium contra Photinum concilium habuerunt annos Christi CCCLI. Ubi et fidei professionem ediderunt cum anathematismis, hoc est damnatione dogmatum aliquorum, quæ a Photino, aliisque jactari solebant. Inter hæc vero condemnarunt eum, « (1) qui diceret, Abrahamo non Filium esse visum, sed Deum innascibilem, vel partem ejus. » Item, « Si quis diceret, cum Jacob non Filium, quasi hominem colluctatum, sed Deum innascibilem, vel partem ejus. » Hilarius latine reddidit in libro de Synodis; ubi mendose in cusis quibusdam legitur *vel partem ejus*, pro quo legendmm est *patrem*. Isti, inquam, quod Ariano dogmati consentaneum erat, cujus erant participes, solum veteribus patriarchis non solum conspectum fuisse, sed etiam posse conspici Filium decreverunt; Patrem vero nullo modo posse. Quod ante ipsos Philo Judæus (2) tum alibi docuit, tum in fine libri de Insomniis; ubi non Deum ipsum primarium antiquis visum esse Patribus, sed « Verbum illius nuntium, » qui veri Dei vicem, ac personam sustinebat.

V. Proxime ab his enumerandi sunt, qui cum Filium non minus, quam Patrem, suapte natura, et substantia invisibilem esse tenerent, solum tamen Filium priscis visum esse tradiderunt, specie aliqua corporis obductum. Patrem autem, sive videri hoc modo et ipse posset, sive non posset, nunquam in conspectum venisse. E quibus longe ante Ariana tempora Irenæus extitit; qui Christum Mosi se conspicuum fecisse, et ad Israelitici populi procurandam salutem descendisse ait [9]: « Ipse est, qui dicit Moysi: Videns vidi vexationem

(1) CONCIL. Sirm. apud Athan. lib. de Syn. p. 694. et Socrat. lib. 2. cap. 30. Hilar. lib. de Syn. Εἴ τις μὴ τὸν Υἱὸν λέγοι τῷ Ἀβραὰμ ἑωρᾶσθαι, ἀλλὰ τὸν ἀγέννητον Θεὸν, ἢ μέρος αὐτοῦ, ἀνάθεμα ἔστω. Εἴ τις τῷ Ἰακὼβ μὴ τὸν Υἱὸν, ὡς ἄνθρωπον πεπαλαικέναι, ἀλλὰ τὸν ἀγέννητον Θεὸν, ἢ μέρος αὐτοῦ λέγοι. ἀνάθεμα ἔστω. Vide et Facund. lib. 10. cap. 6.

(2) PHILO de Insom. pag. 466. edit. græcol. Genev. Ὥστε ὅταν φῇ, Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ· τοῦτ' ἐννοητέον, ὅτι τὸν ἀγγέλου τόπον ἐπέσχεν ὅσα τῷ δοκεῖν, οὐ μεταβαλών, etc. Οὕτω καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα τὸν ἄγγελον αὐτοῦ λόγον, ὡς αὐτὸν κατανοεῖσιν.

[1] Lib. 2. contra Marc. cap. 27. — [2] Lib. 3. cap. 6. — [3] Lib. 2. cont. Mar. cap. 27. — [4] Mat. 11.

[5] Exod. 33. — [6] Cap. 25. et 31. — [7] Lib. de Trinit. cap. 26. et 27. — [8] Joan. 1. — [9] Item lib. 4. c. 26.

populi mei, qui est in Ægypto, et descendi, ut eruam eos ; ab initio assuetus Verbum Dei ascendere, et descendere propter salutem eorum, qui male haberent. » Idipsum et uberius postmodum exponit, Verbum Dei asserens « invisibilitatem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et ut semper haberet, ad quod proficeret, visibilem rursus per multas dispositiones ostendisse Deum, ne in totum deficiens a Deo homo cessaret esse. Gloria enim Dei, vivens homo ; vita autem hominis, visio Dei. » Quibus verbis docet nos, Patrem quidem nunquam, ne specie quidem externa dissimulatum apparuisse ; Verbum autem non per se, ac secundum propriam substantiam, sed sub imagine aliqua veteribus ostendisse se ; ne si homo Dei usu, conspectuque careret penitus, esse desineret. « Si enim, addit paulo post, quæ est per conditionem, ostensio Dei vitam præstat hominibus in terra viventibus ; multo magis ea, quæ est per Verbum, manifestatio Patris vitam præstat iis, qui vident Deum. » Itaque per Verbum etiam, antequam carnem assumeret, importatam hominibus Dei, ac Patris notitiam esse Irenæus affirmat, uti vitam illorum tueretur ; quæ sine cognitione Dei retineri non potest, cum vel ea, quæ ex conditione, id est creaturis hauritur, Dei scientia vitam illis afferat. Igitur qui et Moysi, et prophetis aliis vel apparuisse, vel locutus esse Deus proditur, hunc esse Dei Filium, ac Verbum, eodem loco disputat. Neque vero, similiter atque illi, quos initio capitis hujus attigi, ideo solum Verbum omnia hæc administrasse sentit Irenæus, quod Pater invisibilis sit ; Verbum autem suapte natura videri queat. Hoc enim diserte capite eodem refellit his verbis : « Hæc prophetice significabant prophetæ, (nempe Deum ab hominibus visum iri hominem factum) sed non quemadmodum quidam dicunt, invisibili Patre omnium existente, alterum esse eum, qui a prophetis videretur. Hoc autem dicunt, qui in totum, quid sit prophetia, nesciunt. » Quo ex genere quid prophetia sit ignorantium habendus est impius ille, ac profanus Eusebius ; qui, ut in primo hujus operis libro plane demonstravimus, Verbum Dei ἕτερον Θεὸν, *Deum alterum*, ac minorem, inferioremque Patre, ac solo vero Deo credidit Mosi, Abrahamo, ac veteribus reliquis apparuisse. « (1) Non enim, *ait*, illum, qui est super omnia, Deum per illos (angelos, qui Abrahamo visi sunt) significari putandum est. Quippe mutari divinum numen, et in virilem figurari speciem, ac formam nefas est. » Non igitur ea mente scripsit illa sanctus Irenæus, quod vel inferiorem Patre crediderit Filium, vel natura sua hunc adspectabilem potius, quam illum arbitratus sit ; sed quod tum magis conveniret proferri in publicum, ac prodire Filium, quam Patrem ; tum mitti a Patre Filius deberet, non a Filio Pater ; de qua re postea. Vide et eumdem Irenæum in capite 37. libri ejusdem quarti. Idem et Origenes significat in libro sexto contra Celsum [1].

Nec non Patres illi qui ex Antiochena synodo ad Paulum Samosatenum epistolam synodicam scripserunt ; qui Filium esse volunt eum qui in vetere Testamento identidem Patribus in conspectum, ac colloquium venit ; « (2) qui alias Angelus, alias Dominus, alias Deus Scripturarum testimonio declaratur. Nam Deum universorum impium sit angelum dici credere. Angelus vero Patris est Filius, qui et ipse Dominus, ac Deus est. Scriptum est enim, Magni consilii angelus. »

Athanasius itidem illum, qui Abrahamo, Isaaco, et Jacobo sæpe visus est, ac beneficiis, benedictioneque sua illos impertiit, haud alium, quam Dei Verbum existimari patitur, qui « (3) et angelus propterea vocatur, quia solus Patrem revelat. » Hunc esse angelum istum, quem Jacob moriturus nepotibus suis Ephraimo, ac Manasse præsidem, et adjutorem precatur, et cum omnipotente Deo, velut parem, sociumque nominat [2] : *Deus* inquit, *qui pascit ab adolescentia mea usque in præsentem diem. Angelus, qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis.* Etenim « (4) non creatorum, et angelica natura præditorum quempiam cum

(1) Euseb. lib. 5. de Demons. pag. 147. Πάλιν γεμὴν οὐδὲ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἡγητέον διὰ τούτων δηλοῦσθαι. Μεταβάλλειν γὰρ φάναι τὸ θεῖον, καὶ σχηματίζεσθαι εἰς ἀνδρὸς εἶδος καὶ μορφὴν οὐκ εὐαγές.

(2) Epist. synod. tom. 1. bibl. PP. græcol. Ποτὲ μὲν ὡς ἄγγελος, ποτὲ δὲ ὡς Κύριος, ποτὲ δὲ Θεὸς μαρτυρούμενος. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν τῶν ὅλων ἀσεβὲς ἄγγελον νομίσαι καλεῖσθαι· ὁ δὲ ἄγγελος τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός ἐστιν, αὐτὸς Κύριος καὶ Θεὸς ὢν. Γέγραπται γὰρ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος.

(3) Athan. orat. 4. pag. 260. Ὃν διὰ τοῦτο καὶ ἄγγελον ἐκάλεσεν, ὅτι μόνος οὗτός ἐστιν ὁ ἀποκαλύπτων τὸν Πατέρα.

(4) Athan. Οὐ τῶν κτισθέντων, καὶ τὴν φύσιν ἀγγέλων ὄντων, ἕνα συνῆπται τῷ κτίσαντι αὐτοὺς Θεῷ· οὐδὲ ἀφεὶς τὸν τρέφοντα αὐτὸν Θεὸν παρ' ἀγγέλου τὴν εὐλογίαν ᾔτει τοῖς ἐγγόνοις· ἀλλ' εἰρηκὼς, ὁ ῥύσαμένος με ἐκ πάντων τῶν κακῶν, ἐδείξε μὴ τῶν κτισθέντων τινὰ ἀγγέλων, ἀλλὰ τὸν Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὃν τῷ Πατρὶ συνάπτων εὔχεται.

[1] P. 339.

[2] Gen. 48. 16.

angelorum conditore copulavit Deo ; neque omittens eum, a quo nutritus erat, Deum, ab angelo benedictionem nepotibus postulabat suis. Sed cum dixit, Qui eruit me ex omnibus malis, ostendit, non unum ex creatis angelis, sed Verbum esse Dei, quem cum Patre conjungens rogabat. » Quem etiam magni consilii Angelum a Propheta nuncupari refert.

Quin idem alibi [1] Filium Dei scribit eum fuisse, qui cum Jacobo luctatus est ; a quo et loco nomen inditum *Phanuel*, quod Græci reddiderunt [2] εἶδος Θεοῦ, *speciem Dei*. Tum quoties prophetæ dicunt, *Factum est verbum Domini ad me*, intelligendum esse Dei Filium.

Cyrillus Hierosolymitanus [3] perinde Filium Dei illum asserit fuisse, quocum Moses versatus est [4], cujusque faciem intueri voluit ; qui cum Dominus, ac Deus esset, itaque Moses eum appellaret, alium tamen vocabat Deum, ac Dominum.

Sic enim ex Græcorum codicibus locum illum Cyrillus exscripsit : (1) *Et descendit Dominus in nube, et adstitit ipsi illic ; et vocavit nomine Domini. Et transivit Dominus ante faciem ipsius ; et vocavit, Domine, Domine*, etc. Ubi verbum *vocavit*, ad Dominus illum, qui apparuit, refert Cyrillus, tanquam Filius Patrem invocasse dicatur ; quod de Mose potius intelligere oportet.

Et in quartadecima Catechesi, eumdem esse Filium existimat, quem Isaias sedentem adspexit [5] *super solium excelsum, et elevatum*. « (2) Etenim Patrem, *ait*, nemo vidit unquam ; qui autem prophetæ tunc visus est, erat Filius. »

VI. Basilius in secundo adversus Eunomium, impiam hujus vocem redarguens, qua dixerat, « Filium ex nihilo, et cum nondum esset, genitum fuisse ; » illum ex eo convincit, quod ipse de se Mosi Filius dixerat [6], *Ego sum qui sum*, unde consequens est, æternum eumdem esse, ut qui του εἶναι fons, et origo sit. Fuisse porro Filium, qui Mosi tunc apparuit, probat ex eodem capite, in quo prius scriptum est, angelum Domini visum esse in rubo, ac subinde, eum ipsum dixisse, *Ego sum Deus patris tui Abraham* ; ac denique, *Ego sum, qui sum*. « (3) Quis igitur, ait Basilius, est ille, qui idem angelus est, et Deus ? Nonne is est, de quo sic accepimus [7], ejus nomen esse magni consilii Angelus ? » Quamvis autem (ait idem) postea hoc ipsum, magni consilii Angelus, fuerit, postquam humana cum carne prodiit in conspectum, « non tamen vel ante dedignabatur angeli appellationem. » Quocirca patriarcha Jacob angelum eum vocavit, uxores suas alloquens [8] : *Dixitque angelus Dei ad me in somnis* ; quem eumdem mox ita locutum refert [9] : *Ego sum Deus Bethel, ubi unxisti lapidem, et votum vovisti mihi*. Atqui ille, qui in Bethel apparuit, de se ita dixit [10], *Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac*. Unde Basilius ita concludit : « (4) Ubicumque et angelus, et Deus idem appellatus est, unigenitum significari ; qui seipsum per generationes hominibus manifestum facit, et voluntatem Patris sanctis suis denuntiat. Quamobrem et qui cum Mose colloquens, eum se nominavit, qui est, non alius quispiam intelligendus est, quam Deus verbum, qui in principio erat apud Deum. »

Chrysostomus quoque tum Jacobo visum esse Christum asserit, et cum eo luctatum esse ; tum Abrahamo, stipatum angelis duobus, « (5) ut jam tum nobis ab initio demonstraret, aliquando se hominis assumpta forma, universam naturam humanam ex tyrannide diaboli erepturum, et ad salutem perducturum esse. Verum tunc, quia principium adhuc, et proœmium agebatur, apparenti duntaxat specie unicuique se illorum ostendebat, quemadmodum per Prophetam ipse loquitur [11] : *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum*

(1) Exodi 34. 5. Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσε τῷ ὀνόματι Κυρίου. Καὶ παρῆλθε Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε, Κύριος, Κύριος, etc.

(2) Cyril. Cat. 14. pag. 155. Τὸν Πατέρα μὲν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ δὲ τῷ Προφήτῃ τότε φανείς, Υἱὸς ἦν.

(3) Basil. 2. contra Eunom. pag. 56. Τίς οὖν ὁ αὐτὸς ἄγγελος, καὶ Θεός ; ἆρα οὐχὶ περὶ οὗ μεμαθήκαμεν, ὅτι καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος ; Mox : Εἰ γὰρ καὶ ὕστερον ἐγένετο τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, ἀλλ' οὐδὲ πρότερον ἀπηξίου τὴν τοῦ ἀγγέλου προσηγορίαν.

(4) Basil. ibid. Παντὶ οὖν δῆλον, ὅτι ἔνθα καὶ ἄγγελος, καὶ Θεὸς ὁ αὐτὸς προσηγόρευται, ὁ μονογενὴς ἐστι δηλούμενος, ἐμφανίζων ἑαυτὸν κατὰ γενεὰν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ διαγγέλλων, ὥστε καὶ ἐπὶ τοῦ Μωσέως, ὄντα ἑαυτὸν ὀνομάσας, οὐκ ἄλλος τις παρὰ τὸν Θεόν Λόγον, τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα πρὸς τὸν Θεὸν νοηθείη.

(5) Chrysost. hom. 58. in Gen. pag. 454. Προμηνύων ἡμῖν ἄνωθεν, καὶ ἐξ ἀρχῆς, ὅτι μέλλει ἀνθρωπίνην μορφὴν λαμβάνων, οὕτω πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἐλευθεροῦν, καὶ πρὸς τὴν σωτηρίαν ἐπανάγειν. Ἀλλὰ τότε μὲν ἐπειδὴ ἀρχὴ, καὶ προοίμια ἦν, ἐν σχήματι φαντασίας ἑκάστῳ αὐτῶν ἐφαίνετο, καθάπερ καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ Προφήτου φησίν· Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ Προφητῶν ὡμοιώθην.

[1] Lib. de Syn. pag. 714. — [2] Gen. 32. — [3] Cat. 10. — [4] Exod. 33. 20. — [5] Isa. 6. — [6] Exod. 3. — [7] Isa. 9. — [8] Gen. 31. 11. — [9] Ibid. com. 13. — [10] Gen. 28. 13. — [11] Osée. 12. 10.

assimilatus sum. » Quibus verbis hoc indicat, Filium esse Dei, qui prophetis, ac patriarchis coram apparuit, et eos notitia futurarum rerum impertiit.

Idem et in homilia in Acta Apostolorum decima sexta, angelum illum, qui Mosi apparuit in rubo, Dei Filium asserit fuisse. Grēgorius item Nyssenus apud Euthymium latissime idipsum tradidit in libro quodam, qui περὶ θεογνωσίας inscribitur.

Cyrillus Alexandrinus in duodecimo Thesauri, angelum eum, quocum luctatus est, et a quo liberatum se maximis e periculis prædicat, et cujus itidem opem, ac præsidium Josephi liberis imprecatur Geneseos cap. 48, Dei Filium interpretatur. Et in libro decimo tertio eum, qui adoratus est ab Abrahamo, a Mose in rubo, a Daniele inter innumerabiles angelos conspectus, itidem esse Filium putat; necnon in dialogo de Trinitate sexto; et in epistola ad monachos de Expositione Symboli [1].

Theodoretus quoque in quinto adversus Hæreses, capite primo, Patrem perinde *invisibilem* esse confirmat; ac neque visum esse, nec videri posse ex Apostoli verbis ostendit; de quibus postea. Et in quæstione 5. in Exodum, angelum, qui Mosi apparuit in rubo, et se Deum esse dixit, non Patrem, qui nullius esse potest nuntius, sed Filium fuisse confirmat; sed non ὑπουργὸν, id est *administrum*, vel *famulum*.

VII. Idem etiam Hilarius passim commendat, et Christum fuisse sentit, qui sub angeli nomine in libro Genesis, Exodi, ceterisque visus esse narratur, et functionis aliquid exercuisse. Nam et angelus ille, qui Agari adstitit [2], Deus ab ea nominatur [3]: *Et vocavit*, inquit, *nomen Domini qui loquebatur secum; Tu Deus, qui adspexisti me.* Quippe, « secundum Prophetam Filius Dei magni consilii Angelus est. Ut personarum distinctio absoluta esset, angelus Dei est nuncupatus. Qui enim est Deus ex Deo, ipse est et angelus Dei. » Sic Abrahamo Christum eumdem sæpius obtulisse se dicit; et Jacobo, quocum et luctam iniit. Tum in rubo Mosi quod late in quarto, et quinto libro prosequitur. In hoc vero, postquam ex Esaia Deum esse Christum probavit, quem a se visum [4] Propheta scripsit, ut in Evangelio Joannes interpretatus est; non alium, quam Dei Filium hunc fuisse contendit ex eo, quod de Patre scriptum sit [5]; *Deum nemo vidit unquam; nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* In duodecimo quoque idem brevius commendat, et quod a Salomone dictum est [6], *Dominus creavit me in initium viarum suarum*, de Filio Dei explicat, qui antequam hominem susciperet, ab exordio mundi sæpe conspectus est, « et ad conspicabilem speciem subditus creaturæ habitum creationis assumpsit. »

Ambrosius itidem ut illi [7], « Hic est, *inquit*, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, qui apparuit in rubo Moysi, de quo Moyses ait, Qui est, misit me. Non Pater in rubo, non Pater in eremo, sed Filius Moysi locutus est. Denique de ipso Stephanus dixit: Hic est, qui fuit in Ecclesia, in eremo, cum angelo. Hic est ergo, qui legem dedit, ipse, qui locutus est Moysi, dicens, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob. Hic est Deus patriarcharum, hic est Deus prophetarum. » Vide ejusdem nomine editum commentarium in caput secundum epistolæ ad Romanos [8]. Et Augustinum in libro contra Adimantum, capite 9. ubi ex istis Joannis verbis, *Deum nemo vidit unquam: Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*, colligit, « Filium Dei, qui est Verbum Dei, non solum novissimis temporibus, cum in carne apparere dignatus est, sed etiam prius a constitutione mundi, cui voluit, de Patre annuntiasse, sive loquendo, sive apparendo, vel per angelicam aliquam potestatem, vel per quamlibet creaturam. »

VIII. Sic Prudentius in apotheosi contra Patripassianos uberrime demonstrat, solum antiquis apparuisse Verbum, non in propria specie, sed sub corporum imagine, quod a nemine Pater adspici queat. Sic autem canit inter cetera:

> Passibilisne Deus, cujus species, et imago
> Nulli visa unquam? Nec enim comprendier illa
> Majestas facilis sensuve, oculisve, manuve.
> Joannis magni celebris sententia præsto est,
> Haud unquam testata Deum potuisse videri.

Mox:

> Aut Evangelici pietas spernenda libelli
> Jam, blaspheme, tibi est; aut nunquam visa beati
> Vis intacta Patris, non admiscenda caducis.

Item:

> Quisqui hominum vidisse Deum memoratur, ab ipso
> Infusum vidit gnatum; nam Filius hoc est,
> Quod de Patre micans se præstitit inspiciendum
> Per species, quas posset homo comprendere visu.

Exinde Abrahamum, ac Mosem recenset; a

[1] Cyr. ad monach. p. 182. — [2] Hil. l. 4. — [3] Gen. 21. — Esa. 64. — [5] Joan. 1. — [6] Prov. 8.

[7] Lib. 1. de fide c. 5. et lib. de Filii div. c. 8. quæ et Greg. Naz. Orat. 49. dicitur. — [8] Amb. in c. 2. ad Ro. col. 253.

quibus solum Verbum sub corporea specie visum esse dicit; nullo vero modo Patrem.

> Credite, nemo Deum vidit, mihi credite, nemo.
> Visibilis de fonte Deus, non ipse Deus fons
> Visibilis; cerni potis est, qui nascitur; at non
> Innatus cerni potis est. Latet os Patris illud,
> Unde Deus, qui visibilem se præstitit olim, etc.

Item:

> Pater est, quem cernere nulli
> Est licitum, Pater est, qui numquam visus in orbe est,
> Nec mundana inter radiavit lumina coram.
> Verbum conspicuum misit, missumque recepit
> Cum voluit.

Leo quoque papa in epistola decima tertia non solum Christum putat antiquis illis se videndum objecisse, sed rationem etiam affert elegantem: « Potuerat, *inquit*, omnipotentia Filii Dei sic ad docendos, justificandosque homines apparere, quomodo et patriarchis, et prophetis in specie carnis apparuit, cum aut luctamen iniit, aut sermonem conseruit, cumve officia hospitalitatis non abnuit, vel etiam appositum cibum sumpsit. Sed illæ imagines hujus hominis erant indicia, cujus veritatem ex præcedentium Patrum stirpe sumendam, significationes mysticæ nuntiabant. » Cassianus in libro quarto de Incarnatione, capite nono, « Hic ergo unus est, *inquit*, ad patriarchas loquens, in prophetis manens, ex Spiritu conceptus; natus ex Virgine Maria, etc. » Tum, « Numquid enim Pater unquam, qui nonnisi Filio tantum visibilis esse legitur, aut in terris visus est, aut in carne editus, aut inter homines conversatus est? Non utique. »

Denique Isidorus in libro de natura Domini [1], « Ipse est enim Filius, *ait*, qui semper a Patre missus, visibiliter apparebat hominibus. Ex ipsa ergo missione recte angelus nuncupatur. » Vere hoc quidem Isidorus, et alii, qui *semper Filium* non simpliciter dicunt *apparuisse*, sed *missum a Patre*; quia mitti Filio, non Patri convenit. Quanquam etiam Spiritum sanctum aliquando prodiisse volunt in conspectum alii Patres, et ipsum utique missum. Sed et Patrem nonnumquam apparuisse coram aut adspectabili specie, aut certe sensibili, multo verosimilius videtur, imo certum est, nec nisi temere negari posse videtur; quod equidem pace quorumdam antiquorum pronuntiare non verebor, Augustini [2] fretus auctoritate, qui censet, « nimis temerarium esse dicere, Deum Patrem nunquam patribus, aut prophetis per aliquas visibiles formas apparuisse. »

Sed ut quæstioni huic modus adhibeatur, ac de priscis illis θεοφανείαις, quid theologo sentiendum sit, et quousque, catholica salva pietate, progredi liceat, in promptu habeamus, certas præscribemus regulas, ex quibus controversia ista disceptari possit.

IX. Tenendum igitur imprimis illud est, Filium, quod idem et de Spiritu sancto intelligi volumus, per se, ac natura sua non minus invisibilem esse, quam Patrem. « Invisibilis est enim naturæ Deus, ait Augustinus [3], non tantum Pater, sed et ipsa Trinitas, unus Deus. » Et Epistola 111. Ambrosium laudat ita scribentem: « Invisibilis enim Pater, sed et Filius invisibilis secundum divinitatem. » Sed invisibilem esse Filium dupliciter a nobis dicitur. Primum, ut persona ipsa Filii ex sese non magis adspectabilis sit, quam Patris, hoc est perinde neque corporis oculis omnino videri possit, neque naturali creatæ mentis adspectu; atque ut eodem prorsus modo sub adspectum, cognitionemve cadat, vel non cadat Filii divinitas, et persona, quo Patris; deinde, ut quod ad externam speciem, et extrinsecus circumfusam imaginem attinet, tam Patris persona sub illa cerni, et apparere possit, quam Filii, utcumque res ipsa transacta fuerit, hoc est, sive revera Pater aliquando copiam videndi sui fecerit, sive solus ubique Filius apparuerit; de quo mox. Neque enim in Filio quidquam inest, cujus gratia sensibilem sui formam, ac figuram objicere posse dicatur potius, quam Pater.

Hæc assertio nostra veterem illum evertit errorem, qui in Filio nescio quid agnoscit, cur videri possit; Patrem vero non modo visum esse nunquam, neque per sese, neque per objectam imaginem, sed neque posse videri adstruit. Quod Arianis maxime placuit, eorumque signifero Cæsariensi Eusebio, ut de antiquioribus illis sileam, quos constat non malo animo in eadem hæsisse causa. Et quidem videri non posse Filium, affirmat Origenes libro sexto contra Celsum [4]; et in quarta homilia in Genesim: « Descendit ergo Dominus, *inquit*, non solum curare, sed etiam probare, quæ nostra sunt. Formam namque servi accepit; et cum ipse invisibilis sit naturæ, utpote æqualis Patri, habitum tamen visibilem suscepit, et repertus est habitu, ut homo. »

[1] Cap. 1. — [2] Lib. 2. de Trinit. c. 17. — [3] Aug. ep. 112. c. 8. — [4] P. 333.

Et ante hunc Irenæus [1], qui « Verbum *ait* naturaliter quidem invisibile, palpabile in hominibus factum. »

Sed accuratius idipsum, post exortam hæresim Arianam, catholici Patres tradiderunt. Nam hæretici isti, ut superius attigi, Patrem proprie ἀόρατον, *invisibilem* esse dicebant, ut et solum verum, et immortalem, et immutabilem; Filium neque verum, neque immortalem, neque mutationis expertem; ex quo diversæ hunc ab illo naturæ, conditionisque faciebant. Ideo qui adversus illos disputabant, sanctissimi doctores magno conatu in id incubuerunt, ut non minus Filium invisibilem esse docerent, quam Patrem. Horum nonnullos citat Augustinus epist. 111. velut Ambrosium libro secundo in Lucam, qui sic scribit: « Audiamus ergo Patrem. Invisibilis enim Pater, sed et Filius invisibilis secundum divinitatem. Deum enim nemo vidit unquam. Cum ergo Filius sit Deus, in eo utique, quod Deus est Filius, non videtur. » Vide eumdem Ambrosium in 2. de Incarnatione c. 3.

Athanasium quoque laudat ibidem Augustinus, qui « cum ageret adversus Arianos, qui tantummodo Deum Patrem invisibilem dicunt, Filium vero, et Spiritum sanctum visibiles putant, æqualem Trinitatis invisibilitatem Scripturarum sanctarum testimoniis, et diligentia suæ disputationis asseruit. » Quibus addi potest Sœbadius scriptor vetustus, qui Arianorum commentum illud de visibili Filio refutans, pluribus ostendit hunc in sua substantia haud unquam fuisse visum. Et auctor Breviarii fidei adversus Arianos : « Solent etiam dicere, ideo minor est Filius, quia visibilis, Pater autem invisibilis. Non intelligunt, quia nec Filius in substantia deitatis suæ sit visibilis, nisi in assumpto homine, qui et Christus dicitur. » Cui simile est, quod Athanasius in quinto Dialogo scribit [2], « Filium per se invisibilem, nisi visibile aliquid assumpsisset, videri omnino non potuisse. » Maxentius item in secundo Dialogo, et alii complures, qui Arianorum hoc dogma confutarunt.

X. De qua quidem eorum opinione cogitanti mihi, non magis admirandum videtur, cur adspectabilem esse Filium putaverint, quam, quo sensu id usurpare ausi sint, attentius quærendum. Etenim quem non moveat, homines magis impios, quam stupidos, et hebetes, ita delirasse, ut cum pleræque res sub adspectum, sensumque non cadant, velut angeli, hominum animæ, ac virtutes, et doctrinæ, et innumerabiles aliæ; Dei Filium, quem iis omnibus potiorem utique judicabant, affirmarent nihilominus natura esse visibilem? Hoc enim adversus illos argumento utitur Augustinus contra Maximinum scribens [3]; cujus hæc erant verba : « A nobis unus colitur Deus innatus, infectus, invisibilis, qui ad humana contagia, et ad humanam carnem non descendit. » Quæ Augustinus refellit sic : « Sed quia de ejus invisibilitate veritati, quantum video, non vis acquiescere, rogo te, ut cogites, secundum carnem, et secundum hominem fuisse visibilem Christum. Nam secundum id, quod Verbum est Deus apud Deum, et ipse invisibilis est. Sapientia Dei est Christus. Humana sapientia invisibilis est; et Dei sapientia visibilis erit? » Verum Maximinus [4], non sic invisibilem solum esse Patrem, se, aut Arianos suos affirmare contendit, ut Filium humanis oculis adspici putent posse, cum ne angeli quidem, cœlestesque virtutes eo modo videri queant, quæ tamen invisibiles minime vocantur, eo quod solus hoc sibi Deus vindicet Pater. Quamvis enim a Filio videatur, quod Maximinus ipse confitetur, est tamen propria quædam ratio, cur invisibilis dicatur; quam quidem ex hujus Maximini verbis duplicem licet colligere. Altera est, quod, ut ille loquitur; « vidit Patrem Filius, sed vidit incapabilem; Pater autem sic videt Filium, ut tenens in sinu suo, et habens; » ac subinde, « Videt enim Pater Filium, ut Filium; Filius videt Patrem, ut Patrem immensum. » Quorum iste sensus est, utcumque Patrem a Filio videri, sed non perfecte; neque enim capi, vel comprehendi, quod sit incapabilis; cum tamen Filium perfecte videat, hoc est comprehendat Pater, quem ut minorem amplectitur, et in sinu suo continet; quod paulo ante clarius exposuit. « Secundum divinitatis suæ substantiam, ait Maximinus [5], non solum ab hominibus non videtur Filius; sed etiam nec a a cœlestibus virtutibus. Potest enim archangelus angelum videre; angelus animas nostras spiritales et videre, et penetrare, hoc est utique majores inferiores et videre, et penetrare. Et secundum Salvatoris sententiam, ut dicebat tunc ad illum, qui se divitem jactabat [6], *Stulte, hac nocte expostulatur anima tua a te;* est officium angeli, ut animam restituat ante con-

[1] Libr. 4. c. 41. — [2] Athan. Ἀόρατος ὤν, μὴ προσλαβὼν τὸ ὁρατὸν, οὐκ ἐδύνατο ὁραθῆναι.

[3] Lib. 1. n. 3. — [4] Libr. 1. p. 290. C. — [5] Libr. 1. con. Max. p. 290. A. — [6] Luc. 12.

spectum Domini; non tamen anima potest angelum videre, aut exhibere. Isto enim ordine ascende superius, et invenies, quemadmodum est unus invisibilis Deus Pater, qui superiorem non habet, a quo circumspiciatur. » Perspicue Maximinus invisibilem ideo Patrem esse solum asserit, quia neminem supra se habet a quo comprehendatur, ut etiam verba illius refellendo interpretatus est Augustinus [1]; qui hoc irridet, quod ab illo dictum erat, archangelos non videre angelos, neque hos animas hominum, cum divini libri testentur « et ab hominibus angelos visos, quando voluerunt, et quomodo voluerunt videri, jubente, vel sinente omnium creatore; » ac denique Maximinum pugnare secum ipsum docet; qui cum dixisset, « ideo solum dicendum invisibilem Patrem, quia non habet superiorem, a quo circumspiciatur, confessus est postea, Filio esse visibilem. »

XI. Verum etsi futilis est Maximinus iste, ac tota inepta ejus oratio; non tamen in eo, quod illi objicit Augustinus, contradicere sibi videtur. Nam tametsi et homines angelos viderint, et Patrem Filius; si sic viderunt, ut non caperent, id est comprehenderent, potest illis invisibile dici, quod utcumque, sed non perfecte videbant; præsertim hominibus angeli, quorum non substantiam, sed circumfusam extrinsecus speciem intuebantur illi. Itaque sive Deus, sive angelus Mosi, exempli gratia, adspectabili figura conspectus est; utervis ab eo visus non est, et invisibilis appellari nihilominus potest; quod eidem Maximino postea Augustinus objicit.

Altera ratio, cur visum esse Patribus solum Filium adspectabili indutum specie, non vero Patrem Ariani putaverint, ab eodem Maximino ponitur; quod immutabilis sit Pater, neque verti in formas ullas potest. « Pater, inquit ille [2], neque in specie columbæ, nec in forma hominis, nec aliquando vertit se in formas, sed nec aliquando vertitur; de quo scriptum est: Ego sum, qui sum, et non sum mutatus. » Hanc ipsam rationem simili in argumento sæpe Arianos usurpasse meminimus, imprimisque fautorem partium illarum Cæsariensem Eusebium, cujus in primo de Trinitate libro verba descripsimus, maxime ex primo Ecclesiasticæ Historiæ, ubi « (1) nefas esse *dicit*, et a ratione alienum, ingenitam, et immutabilem substantiam omnipotentis Dei in virilem converti speciem; neque vero genitæ ullius rei specie intuentium oculis illudere. » Fuit eadem et veterum illorum oratio, quos attigi superiori capite, ac plenius in primo illo libro de Trinitate percensui. Qui mihi videntur, figuras illas, et formas, quibus apparens se Dei majestas conspectibus hominum obtulit, non sine τροπῇ, et mutatione aliqua ejus, quæ sub iis latebat, substantiæ putasse fieri. Itaque non solum per se, et in substantia sua videri non posse Patrem dixerunt; quod cum Filio, et aliis plerisque commune habet, etsi præstantiore id illi modo convenit; sed ne adspectabili quidem, et sensibili videri specie, quod immutabilis sit, et immensus; quasi, si sic lateat, vel includi eum certo spatio necesse sit, vel aliqua substantiæ mutatione converti.

At complures antiquorum Patrum, qui hanc Arianorum insaniam exagitabant, hoc unum probare satis habebant, non minus invisibilem suapte substantia Filium esse, quam Patrem, tanquam illi ἀόρατον funditus negarent Filium. In quo similiter fecerunt, ac cum eosdem refellentes Arianos, qui solum Patrem verum, bonum, immortalem, ac cetera ejusmodi esse dicebant, ex eo consequi pugnabant, malum, aut falsum, aut obnoxium esse morti Filium; quod Ariani minime volebant, quorum mentem alibi sumus interpretati.

XII. Quod de Maximini, Arianorumque ceterorum opinione dixi: visibilem eo sensu Filium ab illis esse factum, Patrem autem invisibilem, quoniam ab hoc ille, non hic ab illo comprehenditur; potest ex Athanasio libro de Synodis approbari, ubi germanam Arii perfidiam ex ejus Thalia explicans, sic eum existimasse refert, non comprehendi Patrem a Filio. « (2) Quæ enim ratio patitur, eum, qui est ex Patre, genitorem suum cognitione comprehendere? Manifestum est id, quod principium habet, eum, qui caret principio, ut in se est, animo complecti, ac comprehendere non posse. » Hæc Arii verba in libro, qui Thalia inscribebatur, ipsissima illa sunt, ad quæ Maximinus

(1) EUSEB. lib. 1. Hist. cap. 2. Εἰ γὰρ μηδεὶς ἐπιτρέποι λόγος τὴν ἀγέννητον, καὶ ἄτρεπτον, οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος εἰς ἀνδρὸς εἶδος μεταβάλλειν, μὴ δι' αὖ γεννητοῦ μηδενὸς φαντασίᾳ τὰς τῶν ὁρώντων ὄψεις ἐξαπατᾶν.

(2) ATHAN. lib. de Syn. pag. 680. Τίς γὰρ λόγος συγχωρεῖ τὸν ἐκ Πατρὸς ὄντα αὐτοῦ τὸν γεννήσαντα γνῶναι ἐν καταλήψει; δῆλον ὅτι τὸ ἀρχὴν ἔχον τὸν ἄναρχον, ὡς ἔστιν, ἐμπεριλαβεῖν, ἢ ἐμπεριδράξασθαι οὐχ οἷόν τέ ἐστιν.

[1] Libr. 2. cap. 3.

[2] Apud Aug. in fine l. 1.

respiciens, professus est, « ideo solum Patrem invisibilem esse, quia non habet superiorem, a quo circumspiciatur. » Nam quod *circumspicere* dicit, id Arius ἐμπερινοῆσαι, et ἐμπεριδράξασθαι vocat, quod est quasi *sepire cognitione*, ac *circumprehendere*. Hoc modo invisibilem negavit esse Filium, cum alioqui substantia sit ejus invisibilis; ut minime mirum sit, etiam Origenem, qui, ut scribit Hieronymus[1], Patrem a Filio comprehendi negavit, Filium tamen naturæ invisibilis esse scripsisse in quarta ad Genesim homilia.

Sic Ambrosius[2] hæc visibilis, et invisibilis nomina de cognitione, et quidem accurata et perfecta, videtur intellexisse, cum invisibilem esse Spiritum sanctum, ex Christi verbis ædstruit : *Quem hic mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec cognoscit eum.* « Habes ergo et paraclitum Spiritum eumdem, et Spiritum veritatis, et Spiritum invisibilem designatum. » Unde et de Filio concludit sic ; « Quomodo igitur secundum divinitatem quidam Filium visibilem putant, cum etiam Spiritum mundus videre non possit. »

XIII. Alterum quod in hac quæstione pro certo habendum esse arbitror, illud est : Cum Filius, et Spiritus sanctus nihilo magis ex sese sint aspectabiles, quam Pater ; tum hunc ipsum alias solum, alias cum Filio, vel Spiritu sancto, assumpta extrinsecus apparuisse specie ; neque solum Filium omnes illas ἐπιφνείας obiisse, quæ in sacris libris memorantur. Interdum vero nullam ex tribus personis, sed angelos vel alicujus ex iis vicem subiisse, vel ipsos per sese, quod mandatum erat administrasse. Quamobrem divinare illos puto, qui quoties insignis aliqua functio agitur, Filii ubique personam introducunt, ac neque personis ceteris, neque angelis prodeundi copiam faciunt. Certe Athanasius, (1) etsi Filium sæpe videndum objecisse se patriarchis existimat, nonnunquam tamen angelos in partem vocat muneris illius; ac perspicuum fuisse discrimen ait, ut qui Deum videret, sciret non angelum esse, sed Deum, ac vicissim non Deum esse, sed angelum, cum hunc coram adspiceret, ut cum Manoe Samsonis patri angelus apparuit[3]. Addit et interdum per angelos loqui Deum ; ut cum Moysi in rubo conspectus est angelus, is revera fuit angelus, sed in eo Dominus locutus est, qui dixit : *Ego sum Deus patrum tuorum*, etc.

Gregorius vero Nyssenus in primo libro adversus Eunomium, promiscue personas tres apparuisse confirmat ex Esaia[4], qui Dominum vidisse se refert *sedentem in solio excelso, et elevato.* Quem quidem Patrem fuisse, « (2) antiquior, *inquit*, habet traditio. » At eumdem Joannes Filium ait fuisse, cum visum illud commemorat[5] : *Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo.* Paulus vero Spiritui sancto illud idem attribuit : *Quia bene Spiritus sanctus*, inquit, *locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros.* Ex quo concludit Gregorius, « (3) visum omne paulo divinius, et omnem Dei præsentiam, ac sermonem omnem, qui ex Dei persona dicitur, de Patre, et Filio, et Spiritu sancto intelligi debere. » Ideo Paulus id, quod a Davide proditum est[6], Israelitas Deum in deserto provocasse, et ad iracundiam excitasse in inaquosa solitudine ; Spiritui sancto in epistola ad Hebræos accommodat[7] : *Quapropter, sicut dicit Spiritus sanctus : Hodie si vocem ejus audieritis*, etc.

Idem cum Gregorio, quod ad Isaiæ locum illum spectat, Ambrosius judicat in libro 1. de Symbolo[8] : « Filius, *inquit*, ab Esaia propheta in regnantis solio, habituque visus est ; sed propter consortium majestatis, unitatemque substantiæ Spiritus sanctus in propheta est locutus. »

Epiphanius in Expositione fidei catholicæ, Ecclesiæ veræ, et orthodoxæ communia dogmata explicans, unum eorum hoc esse docet, « (4) Patrem, Filium, et Spiritum sanctum ab orbe condito sanctis suis per visum apparere

(1) ATHAN. orat. 4. pag. 261. Εἰ δέ ποτε ὤφθέντος ἀγγέλου ὁ ὁρῶν φωνῆς ἤκουσε Θεοῦ, ὥσπερ ἐπὶ τῆς βάτου γέγονεν· ὤφθη γὰρ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τῆς βάτου· καὶ ἐκάλεσε Κύριος Μωϋσῆν ἐκ τῆς βάτου, λέγων· ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς τοῦ Πατρός σου· ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· ἀλλ' οὐκ ἦν ὁ ἄγγελος, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, ἐν δὲ τῷ ἀγγέλῳ λαλῶν ἦν ὁ Θεὸς· καὶ ὁ μὲν φαινόμενος, ἦν ἄγγελος, ὁ δὲ Θεὸς ἐν αὐτῷ ἐλάλει.

(2) GREG. Nyss. pag. 60. Ἡ μὲν ἀρχαιοτέρα παράδοσις τὸν Πατέρα εἶναι λέγει τὸν ὀφθέντα.

(3) Id. Πᾶσα ὀπτασία θειοτέρα, καὶ πᾶσα θεοφάνεια, καὶ πᾶς λόγος ἐκ προσώπου Θεοῦ λεγόμενος ἐπὶ τοῦ Πατρὸς νοεῖται, καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου.

(4) EPIPH. in Expos. fid. num. 14. Καὶ τοῦτο τὸν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα τοῖς αὐτοῖς ἁγίοις, καὶ ἀπ' αἰῶνος καταξιώσαντα ἐν ὀπτασίαις φανῆναι, καθάπερ ἠδύνατο ἕκαστος φορεῖν.

[1] Ep. 59. ad Avit. — [2] Libr. 1. de Sp. S. c. 4. — [3] Jud. 13. — [4] Esa. 6.

[5] Jo. 12. 41. — [6] Ps. 94. — [7] Cap. 3. 7. — [8] Cap. 10.

dignatum, quantum capere quisque poterat; » ac Patrem interdum esse conspectum, alias Filium, alias Spiritum sanctum.

XIV. Dionysius vero generatim per angelos omnes illas antiquis patribus ostensas ἐπιφανείας gestas esse confirmat, ac nullam ἀμέσως, hoc est sine angelorum interpositione, ab solo Deo factam; tametsi quæ inter illas insigniores essent, ac divinitatis adumbrationem haberent paulo distinctiorem reliquis, θεοφάνειαι dicerentur, hoc est *apparitiones Dei*, tanquam per seipsum Deus illas obiisset. « (1) His porro divinis, *ait*, visis eximii patres nostri per interpositas cœlestes virtutes initiabantur. Nonne sacram illam legislationem, divinæ Scripturæ traditio primo statim intuitu, a Deo Mosi editam fuisse testatur, uti revera nobis mystice demonstraret, divinæ illam, et sacræ adumbrationem esse? Hoc vero et sapienter Theologia nos docet, legislationem istam per angelos ad nos pervenisse; quoniam quidem divina id ordinatione sancitum est, ut secunda per prima ad id, quod divinum est, evehantur. » Alludit autem, uti Maximus observat, ad id, quod in Actis Stephanus ait[1], *legem in dispositione angelorum acceptam* fuisse. Quod autem Deus appellatur, proque Deo se gerit, ac loquitur interdum, qui angelus sit, causam hanc reddit Dionysius, quod Dei in sese personam excellenti quadam ratione gereret; ut cum præco non ex sua, sed ex principis persona quippiam pronuntiat. Sane Tertullianus in libro de carne Christi[2], angelos fuisse censet, qui patriarchis olim apparebant.

XV. Sed hanc totam quæstionem nemo luculentius, pleniusque pertractavit, quam Augustinus in secundo de Trinitate[3]; ubi hanc Arianorum, et aliorum quoque convincit opinionem, nunquam apparuisse Patrem, qui sit invisibilis, sed Filium, cujus est substantia visibilis. Contra quos ille, non solum hunc apparuisse demonstrat, sed etiam Patrem, ac Spiritum sanctum, interdum vero totam simul Trinitatem; adeo ut non satis liquido plerumque constet, quis potissimum visus fuerit; ut cum Adamo deambulans, ac loquens oblatus est, potest vel Pater solus intelligi, vel Deus unus ac trinus; cujus sola vox audita, non species aliqua conspecta memoratur[4]. Abrahamo vero quis apparuerit, nihilo constare magis, utrum certa aliqua persona, an omnes tres; et hoc posterius verisimile esse confirmat. Sic Lotho duos conspectos esse Filium, et Spiritum sanctum[5]. Moysi quoque quis potissimum apparuerit, ac quis Israelis posteros per desertum duxerit, aut in Sinæ vertice legem dederit, haud satis esse compertum; nec ad unam magis, quam ceteras duas, aut universas accommodari ista posse, sive per se, obducta aliqua corporea specie, sive per ministros angelos omnia illa gessisse credantur. Denique sub libri finem ita concludit[6]: « Quapropter si in illis vocibus, quæ fiebant in Exodo, et illis omnibus corporalibus demonstrationibus Dominus Jesus Christus ostendebatur; aut alias Christus, sicut loci hujus consideratio persuadet, alias Spiritus sanctus, sicut ea, quæ supra diximus, admonent; non hoc efficitur, ut Deus Pater nunquam tali aliqua specie patribus visus sit. Multa enim talia visa facta sunt illis temporibus, non evidenter nominato, vel designato in eis vel Patre, vel Filio, vel Spiritu sancto; sed tamen per quasdam valde probabiles significationes nonnullis indiciis existentibus, ut nimis temerarium sit dicere, Deum Patrem nunquam patribus, aut prophetis per aliquas visibiles formas apparuisse. » Ac sequenti capite, « Nemo, *inquit*, sani capitis affirmare debet, nusquam personam Patris per aliquam speciem corporalem vigilantium oculis demonstratam. » Tum ita præscribit: « Nihil aliud, quantum existimo, divinorum sacramentorum modesta, et cauta consideratio persuadet, nisi ut temere non dicamus, quænam ex Trinitate persona cuilibet patrum, et prophetarum in aliquo corpore, vel similitudine corporis apparuerit, nisi cum continentia lectionis aliqua probabilia circumponit indicia. Ipsa enim natura, vel substantia, vel essentia, vel quodlibet alio nomine appellandum est idipsum, quod Deus est, quidquid illud est, corporaliter videri non potest. Per subjectam vero creaturam non solum Filium, vel Spiritum sanctum, sed etiam Patrem corporali specie, sive similitudine mortalibus sensibus significationem sui dare potuisse credendum

(1) Dion. cap. 4. de cœl. Hierar. Ταύτας δὲ τὰς θείας ὁράσεις οἱ κλεινοὶ Πατέρες ἡμῶν ἐμυοῦντο διὰ μέσων τῶν οὐρανίων δυνάμεων· ἡ οὐχὶ καὶ τὴν ἱερὰν τοῦ νόμου θεσμοθεσίαν ἡ τῶν λογίων παράδοσις ὡς αὐτόθεν μέν φησιν ἐκ Θεοῦ τῷ Μωϋσῇ δεδωρημένην, ὅπως ἂν ἡμᾶς ἀληθῶς μυήσαιτο, θείας αὖτὴν εἶναι, καὶ ἱερᾶς ὑποτύπωσιν; Διδάσκει δὲ καὶ τοῦτο σαφῶς ἡ θεολογία, τὸ δι' ἀγγέλων αὐτὴν εἰς ἡμᾶς προελθεῖν ὡς τῆς θεονομικῆς τάξεως ἐκεῖνο θεσμοθετούσης, τὸ διὰ τῶν πρώτων τὰ δεύτερα πρὸς τὸ θεῖον ἀνάγεσθαι.

[1] Act. 7. — [2] Cap. 3. — [3] Cap. 9. 10. 11. — [4] Aug. l. 2. c. 10. — [5] Cap. 12. — [6] Cap. 17.

est. » Eadem repetit et initio tertii libri [1]; tum per ministros angelos administrata esse illa omnia, quæ in vetere Testamento gesta produntur, quamvis Deus ipse vel dixisse aliquid, vel fecisse legatur: « Quia cum verba judicis, *ait*, præco pronuntiat, non scribitur in gestis, ille præco dixit, sed ille judex. Sic etiam loquente Propheta sancto, etsi dicamus, propheta dixit, nihil aliud, quam Dominum dixisse intelligi volumus. Et si dicamus, Dominus dixit, prophetam non subtrahimus; sed quis per eum dixerit, admonemus. » Subinde vero castigat eos, qui quoties in veteri lege, maxime in Exodo, « Scriptura angelum nominat, ipsum per seipsum Filium Dei volunt intelligi, quia propter annuntiationem paternæ, ac suæ voluntatis a Propheta dictus est angelus. » Quos ex epist. ad Hebræos arguit, in qua non angelus singulari numero, sed angeli memorantur: *Si enim, qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus*; necnon ex oratione Stephani [2]: *Qui accepistis legem in edictis angelorum, nec custodistis.* Quem locum pene totidem verbis Albinus Flaccus expressit in secundo de Trinitate capite 18. Et Procopius sophista in excerptis in Genesim [3], « (1) Quemadmodum, *ait*, minister regius regis vocem usurpat, dicens, Hoc jussi, vel donavi. » Sic in libro contra Adimantum Manichæum ostendit per angelos, uti per prophetas, Deum fecisse, dixisseque multa, quæ Deo soli tribuere Scriptura videtur. Vide insuper Augustini sermonem 11. de verbis Domini secundum Matthæum capite 16.

XVI. Hæc si quis ab Augustino, præsertim hac de re, accurate disputata legerit, facile Arianorum, et cum maxime Eusebii, argumenta contemnet, quæ sunt levissima. Hæc autem ex antecedentibus potissimum colliguntur.

Primum Joannis testimonio utebantur, qui sic ait [4]: *Deum nemo vidit unquam: Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Sed respondet Ambrosius [5] apud Augustinum [6], « Cum ergo Filius sit Deus, (quod etiam Ariani profitebantur) in eo utique, quod Deus est Filius, non videtur. » Certe Deum istic Patris personam significare potius, quam divinam ipsam naturam, vel Trinitatem totam, ratio nulla convincit; et ut Pater præcipue sit intelligendus, ut nonnullis etiam Catholicis visum est, velut Hilario [7], Cyrillo Hierosolymitano [8], Cæsario [9], nemo inde colligere potest, Filium, vel Spiritum sanctum in sua visos esse substantia; quod Arianis placuit.

Item illud Apostoli [10] usurpabant sæpius: *Rex regum, et Dominus dominantium; qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem; quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest*, quod « non Trinitati, ut ait Augustinus [11], sed singulariter, et proprie Patri tantummodo convenire » volebant; ut et illud [12]: *Immortali, invisibili soli Deo*, ab eodem dictum apostolo. Ita Maximinus Arianorum episcopus Catholicis apud Augustinum [13] eumdem objicit. Sed iis respondere nullum negotium est; quod facit Augustinus in tertio libro contra Maximinum [14]. Nam neque de solo Patre, excluso Filio, intelligere ista cogimur; neque Filium per se, et in substantia ipsa divina visum esse, aut videri posse demonstrant.

XVII. Eusebii porro argumenta, quibus passim solum apparuisse contendit Filium, nihilo firmiora sunt. Horum illud præcipuum est, quod supra commemoravi [15]: Nefas esse dictu, Patrem immutari, et in hominis converti speciem, ac figuram. Verum ut sumpta hominis forma Pater apparere voluerit, nullam propterea mutationem subiit. Et mirum est, sic obtusum fuisse hominem istum, ut quid esset consequens, non videret. Etenim ne assumpto quidem homine vero, Verbum Dei mutationem sensit ullam; quod in 7. de Demonstratione idem Eusebius asseverat. « (2) Sed neque maculam, vel corruptelam, vel inquinationem aliquam, *inquit*, ex ea, quam assumpsit, carne contraxit; quoniam cum natura sit corporis, et materiæ, et carnis expers, utpote Dei ver-

(1) PROCOP. Ὥσπερ γὰρ ὑπηρέτης βασιλικὸς βασιλέως φωνὴν ὑποκρίνεται, λέγων· ἐκέλευσα, ἐδωρησάμην.

(2) EUSEB. lib. 7. de Demonst. pag. 194. Ἀλλ' οὐδὲ ῥύπον, ἢ φθορὰν, ἢ μίασμα ἐξ ἧς ἀνείληφε σαρκὸς ἐπεννενεγμένος, ὅτι δὴ ἀσώματος ὢν τὴν φύσιν, καὶ ἄυλος, καὶ ἄσαρκος, εἶτα Θεοῦ Λόγος, ἐνθέῳ δυνάμει, καὶ λόγοις ἡμῖν ἀῤῥήτοις πᾶσαν ὑπῆει τὴν οἰκονομίαν, τῶν οἰκείων μεταδιδοὺς ἀλλ' οὐδὲν) ἀντεπαγόμενος τῶν ἀλλοτρίων. Οὐκοῦν τί φοβεῖσθαι χρὴ τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν, ἐπεὶ μὴ ἐμολύνετο ὁ ἀμολυντος, μηδὲ ἐκ τῆς σαρκὸς ὁ ἀμίαντος ἐμιαίνετο, μηδὲ συνεφθείρετο τῇ τοῦ σώματος οἰκείᾳ φύσει ὁ ἀπαθὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος; ἐπεὶ μηδὲ ἡλίου πάθοιεν ἄν τι ἀκτῖνες νεκρῶν, καὶ παντοίων σωμάτων ἐπαφώμεναι.

[1] Cap. 11. — [2] Act. 7. — [3] Cap. 9. — [4] Jo. 1. 18. — [5] Lib. in Luc. — [6] Ep. 111. — [7] Lib. 6. — [8] Cap. 14. — [9] Lib. 1. Inter. 41.

[10] In 1. Tim. 6. 16. — [11] Lib. 2. de Trin. c. 9. — [12] 1. Tim. 1. 17. — [13] Tom. 6. lib. 1. — [14] Cap. 26. — [15] Lib. 5. de Dem. p. 147.

bum ; divina vi, et rationibus iis, quæ a nobis explicari nequeunt, totam illam assumpti hominis dispensationem subiit ita, ut propria, et sua communicaret, aliena non admitteret. Quocirca quid Incarnationem illam vereri attinet, cum neque contaminaretur expers ille contaminationis, neque ex carne fœditatem ullam caperet, qui fœdari non potest ; neque una cum naturali corporis conditione corrumperetur impatibile Dei Verbum ? Nam et solis radii pati nihil possunt, cum in cadavera, et qualiacumque corpora mittuntur. » Ut igitur Patrem ipsum externa aliqua velatum specie conspectum esse dicamus ; nihilo mutatus magis est, quam cum nube tectus splendida vocem emisit illam, quæ sine dubio solius erat Patris [1], *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* ; et [2], *Ego clarificavi, et iterum clarificabo.* Non enim indignius est summa illa, et præstantissima Dei majestate, utcumque in aures hominum incurrere sensibili aliqua sonitus specie, quam in oculos, usurpata ad tempus imagine corporis, ut alia prætermittam, quæ ex Augustino peti possunt, iis in locis, ad quos supra digitum intendimus, in quibus Eusebianas illas non valde callidas, argutasque rationes magno pondere solidæ veritatis elidit. Sane quidem importunus, et odiosus iste scriptor est, dum ad fastidium usque δεύτερον Θεὸν, et ἕτερον Θεὸν, et δεύτερον αἴτιον, et μείζονα, vel κρείττονα Θεὸν, aliaque id genus ingerit, maxime in quarto, et quinto libro de Evangelica demonstratione ; ubi Filio partes imponit apparitoris, et ministri, interim dum Pater feriatus, abditusque residet, ac laboriosi sibi muneris vacationem assumit. Sed hæc inepta sunt. Nos cum Augustino, aliisque pro certo teneamus, angelos sæpe Dei vicem, ac personam obiisse, ejusque nomine dixisse, ac fecisse multa, modo Patris, modo Filii, modo Spiritus sancti, modo Trinitatis ipsius ; quis autem, quibus locis, ac temporibus prodierit, conjecturam esse difficilem, nec vero multum necessariam, quam ex adjunctis, et circumpositis capere oportet. Ac tum, ut ait Augustinus in 15. contra Faustum, capite 6. « etsi sit operatio communis, tamen per creaturam corporalem fit demonstratio singulorum. » Ut cum vox illa ad Jordanem est audita, *Hic est Filius meus dilectus*, non aliam, quam Patris demonstratam esse personam liquet, ut inter alios Paschasius in secundo de Spiritu sancto capite secundo adnotat. « Nam sicut dicere non possumus, quod vel Pater descenderit in specie columbæ, vel in Patris voce Filius sit locutus, quando dixit, Hic est filius meus ; ita Spiritum sanctum asserere non potes vel natum ex Virgine, vel in carne Redemptoris spiritualiter conversatum. » Est autem, ubi ad discernendam personam non est conjectura facilis. Alphonsus Tostatus ejus rei dignoscendæ regulam sane probabilem affert ad nonum decimum caput Exodi [3]. Quædam ait in Scripturis gesta commemorari vel exigua, vel ad unum aliquem, paucosve pertinentia ; alia vero præclara, et insignia, vel ad usum populi totius spectantia. In prioribus administros fuisse solos angelos, quos Scriptura sic expressit, ut nullam divinæ alicujus personæ significationem præbeat. Posterioris autem generis res a Deo tractatas esse, itaque declarari, ut appareat non solum intervenisse Angelum, sed per ipsum egisse, quæ vellet, illum, aut dixisse. Tum exempla subjicit ἐπιφανειῶν, quæ in sacris litteris referuntur, ac singillatim expendit. Quæ quia minus necessaria judicavi, apud illum legi malo, quam in his percensendis tempus, operamque consumere.

[1] Luc. 9. — [2] Jo. 12. 28.

[3] Qu. 7.

CAPUT TERTIUM.

De missione Spiritus sancti, quæ donatio proprie dicitur, ut et ipse domum. In quo doni ratio sita; et quomodo Spiritui sancto proprie tributa sit. Cur Filius non sit donum. An Spiritus sanctus ex æterno donum sit, et cur personalis ejus proprietas ex comparatione ad res creatas usurpetur. Lambertus Danæus refellitur.

I. Duas ex tribus esse personas, in quas missio convenit, iis argumentis persuasum esse confido, quæ in antecedenti primo capite disputavimus. Sunt autem insignes amborum missiones duæ: altera Filii propria, qua naturam hominis homo factus assumpsit: altera Spiritus sancti, qua ad communicandam sanctitatem, et justitiam, angelis, atque hominibus infunditur. Harum prior seponenda nunc est, et propriæ tractationi, quæ quidem copiosior debet esse, reservanda: de altera, quæ est Spiritus sancti, dicemus hoc in capite. Cujus quidem explicandæ fundamenta jacta sunt, cum et de modo processionis illius, in quo a Filii generatione distat [1], et de missione amborum egimus [2]. Cum enim missionis ratio ex substantiali productione personæ, quæ mittitur, et externa quapiam effectione constet, pro eo ac diversa est origo, dissimilis quoque missio sit oportet. Itaque quoniam ea peculiaris est Spiritus sancti productio, ut ex affectu, ac propensione voluntatis, hoc est amore procedat, consentaneum habet illi origini missionis modum; ac tum mitti dicitur, cum ex inclinatione divinæ voluntatis in eum, quem amat, idem ille, quo amat, communicatur Spiritus, ac (1) *Dei charitas diffunditur*, vel, ut in græco est, *effunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*. Ex quo id primum est consequens, ut Spiritus sancti missio donatio, ipse vero proprie donum appelletur; quod supra [3] commemoratum obiter, hoc loco plenius exponi necesse est.

Quocirca Spiritui sancto peculiare id esse, ejusque et origini, et personæ vi quadam nativæ proprietatis insitum, ut sit donum, frequens est in usu sanctorum Patrum, maxime latinorum. Sed et ex græcis Basilius diserte δῶρον Θεου Spiritum sanctum nominat. Nam hæreticorum, qui illius divinitatem oppugnabant, argumentum istud objicit sibi: « (2) In nobis (inquiunt) Spiritus tanquam donum inest a Deo. At donum nequaquam iisdem, quibus is, qui dedit, honoribus afficitur. » Quibus sic Basilius occurrit: « Donum est quidem Dei Spiritus, sed donum vitæ: *Lex enim*, ait [4], *Spiritus vitæ liberum me fecit, et donum virtutis. Accipietis enim*, ait [5], *virtutem supervenientis in vos Spiritus sancti.* » Tametsi mox etiam Filium a Patre datum esse ait hominibus; ac propterea non ideo Patre, ac Filio inferiorem esse Spiritum, quod ab illis donetur, cum Filius, qui a Patre datur, non eo sit minor: ut illi fatebantur, contra quos disputat Basilius, qui de Filii divinitate recte sentientes, solum oppugnabant Spiritum. Itaque non possumus ex illo Basilii testimonio hoc, quod volumus, efficere, proprium id esse Spiritus sancti, ut sit donum, cum hoc etiam Filio competat [6], *quocum Pater nobis omnia donavit*. Itaque Didymus in secundo libro de Spiritu sancto, dari, et mitti a Patre dicit Filium, et Spiritum sanctum.

II. Non desunt et alii græci Patres, qui Spiritum sanctum δῶρον, vel δωρεὰν appellent Dei, ut Chrysostomus [7]; aut a Patre, Filioque dari illum asserant; quorum postea testimoniis utemur. Rursus idem Chrysostomus in homilia quadam de Spiritu sancto [8], hunc ipsum δῶρον appellari significat. Quod nomen non ex ejus natura, sed ex ἐνεργείᾳ, et efficientia illi impositum ait. Nam cum varia ipsius nomina recensuisset, velut sunt *Spiritus Dei*, *Spiritus Patris*, *Spiritus Christi*, et similia; mox ista subjicit:

(1) PAUL. Rom. 5. 5. Ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.

(2) BASIL. de Sp. S. cap. 24. Ἐν ἡμῖν, φησὶ, τὸ Πνεῦμα ὡς δῶρόν ἐστι παρὰ Θεοῦ. Οὐ δήπου δὲ τὸ δῶρον ταῖς ἴσαις τιμαῖς τῷ δεδωκότι ασμύνεται. Δῶρον μὲν οὖν τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ δῶρον ζωῆς· ὁ γὰρ νόμος, φησὶ, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἠλευθέρωσέ με· καὶ δῶρον δυνάμεως· λήψεσθε γάρ, φησὶ, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς.

[1] Libro antec. cap. 13. — [2] Supra c. 1. et 2. — [3] Lib. 7. c. 13. — [4] Rom. 8. 2. — [5] Act. 1. — [6] Rom. 5. — [7] Hom. 78. in Joan. pag. 881. — [8] Hom. 72. Tomi 6. Sav. p. 732.

« (1) Hæc nomina sanctæ, et illibatæ sunt virtutis sancti, et adorandi Spiritus. Sunt et alia nomina non naturæ congruentia, sed operationi. » Ac subinde, « Sunt, *inquit*, alia nomina, quæ non adscribuntur sancto Spiritui, sed virtuti, et operationi ejus, ut sunt dona ipsius. » Quæ dona deinceps enumerat, ut sunt *Spiritus sapientiæ*, *Spiritus charitatis*, *Spiritus virtutis*. Ubi dona ipsa appellari Spiritus observat: « (2) Quandoquidem enim quod datur, Spiritus sanctus est, appellatur etiam donum ipsum simili nomine, ac donator ipse ; » in cusis codicibus legitur, τῷ χαρίσματι, nullo plane sensu. Quid enim est, *donum* ὁμωνύμως, id est *simili vocabulo*, et *æquivoce* nominari cum *charismate* ; quasi aliud sit δῶρον, quam χάρισμα. Itaque ex veteri codice regiæ bibliothecæ restituimus χαρίζοντι, tametsi verbum hoc in activo genere sit insolens. Sed vel uti illo potuit auctor homiliæ istius, quem non esse Chrysostomum, sed potius Severianum, ex stylo conjicimus, vel χαριζομένῳ scripsit. Ita certe Joannes Beccus in antiquo isto codice, ut posuimus, citavit. Nam in hujus Excerptis, septimo capite, locus ille Chrysostomi continetur. Qui quidem Spiritum sanctum perinde, atque hujus efficientias, *doni* nomine affici demonstrat. Cyrillus etiam in dialogo tertio de Trinitate [1], Spiritum sanctum appellat δόσιν ἀγαθὴν, et δώρημα θεῖον, *datum bonum*, et *donum divinum*.

III. Verum Græcis omissis qui non omnes liquido, neque ità, ut soli congruat, certam personæ tertiæ notam, ac proprietatem doni appellatione definiunt, ad Latinos potius confugiemus, qui hoc disertius, quam Græci, tradiderunt. Hilarius in libro secundo de Trinitate, « Spiritum Dei donum » ait esse « fidelium. » Et mox cavendum ait, « ne cum sancti Spiritus nomine et usus negetur, et donum. » Sic alibi *munus* idem appellatur Spiritus ; nec non ab Ambrosio initio libri de Symbolo, qui Hilarii imitatione dixit, « Æternitas est in Patre, species in imagine, virtus in munere ; » de quo alibi est dictum. Omnium vero instar erit Augustinus, qui sæpius donum Dei Spiritum sanctum sic nominat, ut ejus peculiare, ac personale id esse nomen ostendat, et vero rationem, cur ita sit, edisserat.

In libro de vera Religione [2], « Quare, *inquit*, ipsum donum Dei cum Patre, et Filio æque immutabile colere, et teneri nos convenit, unius substantiæ Trinitatem, unum Deum, etc. » Et in libro de Fide et symbolo [3] : « De Spiritu sancto autem nondum tam copiose, ac diligenter disputatum est a doctis et magnis divinarum Scripturarum tractatoribus, ut intelligi facile possit et ejus proprium, quo proprio fit, ut eum neque Filium, neque Patrem dicere possimus, sed tantum Spiritum sanctum ; nisi quod eum donum Dei esse prædicant, ut Deum credamus non seipso inferius donum dare. » Et in eodem libro, capite quinto, Spritum sanctum vocat munus divinum, personalem hanc ei proprietatem tribuens : « Hæreses namque tam innumerabiles, *inquit*, a regula Christianitatis aversæ testes, non admitti ad communicanda sacramenta eos, qui de Patre Deo, et sapientia ejus, et munere divino aliter sentiunt, et hominibus persuadent, quam veritas postulat. » Sic in Enchiridio rursus [4] : « Et utique Spiritus sanctus Dei donum est quod quidem et ipsum est æquale donanti. »

Sed hoc apertius, accuratiusque tractat in quinto de Trinitate [5], ubi adeo proprium esse demonstrat Spiritus sancti, uti donum sit, et nominetur, ut in eo processionis, ac personæ illius proprietatem, qua distinguitur a Filio, constituat : « Exiit enim non quomodo natus, *inquit*, sed quomodo datus, et ideo non dicitur Filius. » Qui locus expositus est a nobis [6], cum de Spiritus sancti processione egimus ; ubi et illud ex eodem Augustino commemoravimus, tametsi dari a Deo Spiritum sanctum, non æternum sit aliquid, sed temporale ; esse id tamen sempiternum, ut donabile sit, in quo doni personalis proprietas consistit. Itaque [7], quia « sic » ex æterno « procedebat, ait idem, ut esset donabile, jam donum erat, et antequam esset, cui daretur. Aliter enim intelligitur, cum dicitur donum, aliter, cum dicitur donatum. Nam donum potest esse et antequam detur ;

(1) Chrys. hom. 72. pag. 731. Ταῦτα τὰ ὀνόματα τῆς ἁγίας, καὶ ἀχράντου δυνάμεως τοῦ ἁγίου ἐστί, καὶ προσκυνητοῦ Πνεύματος. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα ὀνόματα, οὐ τῇ φύσει προσήκοντα, ἀλλὰ τῇ ἐνεργείᾳ. Mox : Ἔστι δὲ ἄλλα ὀνόματα, ἃ οὐ προσγράφεται τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἀλλὰ τῇ δυνάμει, καὶ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ, οἷον αἱ δωρεαὶ αὐτοῦ.

(2) Ibid. pag. 732. Ἐπειδήπερ τὸ δωρούμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι, καλεῖται καὶ τὸ δῶρον ὁμωνύμως τῷ χαρίζοντι.

[1] Citatur a Becco c. 7. — [2] Tom. 1. c. 55. sub. fin. — [3] Cap. 9. T. 3.

[4] Cap. 37. — [5] Cap. 14. et 15. — [6] Cap. 13. — [7] Cap. 16.

donatum autem, nisi datum fuerit, nullo modo dici potest. » Idem et in quintodecimo de Trinitate asserit [1]. « Sic enim, *inquit*, et Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, et simul omnes unus Deus. Et tamen non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei, nisi Filius, nec donum Dei, nisi Spiritus sanctus, nec de quo genitum est Verbum, nec de quo procedit principaliter Spiritus sanctus, nisi Deus pater. » Vides uti doni notio peculiaris sit sancti Spiritus, personalisque proprietas. Rursus eodem libro capite nonodecimo causam indicat, cur proprie sit donum; nimirum quod ex Dei charitate procedat, et sit ipsa Dei charitas, et communio, ut superius enarravimus. Hinc etiam [2] relativum illud, quo persona divina proprie constat, cum in nomine Spiritus non tam aperte contineatur, apparere dicit in eo, quod donum dicitur Dei. Nam « donum donatoris, et donator doni cum dicimus, relative utrumque ad invicem dicimus. »

In septimo item de Trinitate capite quarto, « Nec tres, *inquit*, Spiritus sancti; quia et Spiritus sanctus propria significatione, qua etiam donum dicitur, nec Pater, nec Filius. » Et in capite sexto, « Non tamen ut Pater ipse sit Filius, et Spiritus sanctus, et quidquid aliud ad alterutrum singula dicuntur, sicut Verbum, quod non dicitur nisi Filius, aut donum, quod non dicitur nisi Spiritus sanctus. » Quin etiam passim aliis in locis [3] donum Dei proprie esse Spiritum sanctum asserit. Quamvis enim « alia plura sint dona Dei, Spiritus sanctus in proprietate immutabili, et æterna donum est, sicut Filius proprietate filius est, ait Petrus Lombardus [4]. Eo enim dicitur donum, quo Spiritus sanctus, et utroque utique nomine relative dicitur, eademque relatione dicitur Spiritus sanctus et donum. » Assentitur et Hugo Victorinus [5], Augustini verbis utens, ut solet; et ante hunc Beda, ad caput decimum Actuum Apostolorum, necnon Albinus Flaccus cum in secundo de Trinitate [6], cujus supra [7] verba reddidimus, tum in libro Quæstionum [8]. Bernardus item [9], Richardus Victorinus libro 6. capite 14. aliique complures.

IV. Est autem idcirco proprie donum, ut superius attigi, quod ex amore mutuo, et charitate procedat. Porro charitas fons est, et origo doni, imo donum ipsa, caputque ceterorum, quæ dona dicuntur, quorum princeps omnium est amor. Nullum enim donum est sine amore vere, proprieque dictum. Ideo tritum illud, quia verissimum erat, in proverbium abiit; Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα, *Non dona esse dona, quæ dantur ab inimicis.*

Sed ut evidentius sit, quemadmodum donum esse Dei, Spiritui sancto proprie conveniat, quæ sit ei vocabulo subjecta notio, attentius inquirendum est. Ac trita quidem illa est ex Aristotele deprompta in quarto Topicorum [10], ubi inter δόσιν, id est *dationem*, et δωρεὰν, id est *donationem*, sive *donum*, discrimen affert ejusmodi. « (1) Nam donatio, *inquit*, alicujus, et alicui dicitur, et datio alicujus, et alicui. Est autem datio genus donationis; nam donatio est datio non reddenda. » Hic δωρεὰν pro donandi actione ipsa sumere videri potest, uti et δόσιν. Verum δόσις interdum pro munere, sive re quæ datur, usurpari solet, ut apud Homerum, « (2) donum exiguum, et jucundum; » quomodo et ab Aristotele credibile est istic accipi. At Philo Judæus in libro de Caino, hoc inter δόσιν, et δωρεὰν putat interesse, quod illa parvarum rerum sit, ista majorum. Idem Philo in libro de Cherubim, « (3) Eorum, *inquit*, quæ sunt, nonnulla in mediocri beneficio censentur, cujus nomen est datum. Alia in majore ponuntur, quod vocatur donum. » Sed ut de doni natura paulo pressius agamus; « Aliud est munus, ait Seneca [11], aliud ipsa donatio, aliud qui navigat, aliud ipsa navigatio. Ita aliud est beneficium ipsum, aliud quod ad unumquemque nostrum beneficio pervenit. Illud incorporale est, irritum non fit; materia illius huc, et illuc jactatur, et dominum mutat. » Munus ergo donum, sive materiam donationis appellat Seneca. Jurisconsulti tamen [12] utrumque distinguunt, ut Marcianus, qui de Doni conditione ac natura, ea disserit, quæ ad institutum pertinent: « Munus proprie est, quod necessarie obimus lege, more, imperiove ejus, qui jubendi habet potestatem. Dona autem proprie sunt, quæ nulla necessitate juris,

(1) ARIST. Ἡ τε γὰρ δωρεὰ καὶ τινὸς, καὶ τινὶ λέγεται· καὶ ἡ δόσις τινὸς, καὶ τινί. Ἔστι δὲ ἡ δόσις γένος τῆς δωρεᾶς. Ἡ γὰρ δωρεὰ δόσις ἐστὶν ἀναπόδοτος.

(2) HOMER. Δόσις δὲ ὀλίγη τε, φίλη τε.

(3) PHILO pag. 122. C. Τῶν ὄντων τὰ μὲν χάριτος μέσης ἠξίωται, ἃ καλεῖται δόσις· τὰ δὲ ἀμείνονος, ἧς ὄνομα οἰκεῖον δωρεά.

[1] Cap. 17. — [2] Lib. 5. c. 11. — [3] Ut Ser. 11. de Ver. Mat. et ser. 42. c. 2. — [4] Lib. 1. Dist. 26. lit. F. — [5] Lib. 1. de Sacr. c. 24. Par. 3. — [6] Cap. 20. — [7] Cap. 10.

[8] Inter. 21. col. 764. — [9] Serm. 3. in Pentec. — [10] Cap. 4. N. 12. ex ed. Pacii, vel cap. 2. loco 50. — [11] Lib. 6. de Benef. c. 2. — [12] Leg. 214. de ver. Sig.

officii, sed sponte præstantur; quæ si non præstentur, nulla reprehensio est, et si præstentur, plerumque laus inest. » Alias tamen et donum significat, ut in lege octavadecima ejusdem Tituli. Grammatici vero tum eamdem illam differentiam servant, tum alteram hanc, quam Isidorus in sexto Originum habet c. 19. « Dona proprie Dei dicuntur; munera hominum. Nam munera dicuntur obsequia, quæ pauperes divitibus loco munerum solvunt. Ita munus homini datur, donum Deo. » Agrætius vero, « Donum, *inquit*, dantis est, munus accipientis. »

V. Jam Aristotelea illa descriptio non satis accurata videtur. Neque enim id omne, quod sic datur, ut ad dantem non redeat, donum censetur, velut tributum, et præstatio. Sed addendum est, quod et Jurisconsultus adnotavit, ut sponte, ac nulla necessitate donetur, ita ut laus ex eo consequatur, quam is meretur, qui nulla proposita spe utilitatis sponte aliquid largitur [1]. « Multum enim (ut ait Cleanthes) a beneficio distat negotiatio; » quemadmodum et Cicero [2] amicitiam illam, quæ emolumenti gratia suscipitur, « non amicitiam » esse dicit, « sed mercaturam quamdam utilitatum suarum. » Proinde et gratuita debet esse donatio, quæ a liberalitate proficiscitur, ut etiam Aristoteli placet in quarto Moralium [3], et maxime voluntaria. Quæ duo Jurisconsultus alio in loco complexus est [4]: « Donatio, *inquit*, proprie appellatur, cum quis dat aliquid ea mente, ut statim velit accipientis fieri, nec ullo casu ad se reverti, et propter nullam aliam causam, quam ut liberalitatem, et munificentiam exerceat. » Et alibi [5]: « Ea vera, et absoluta donatio dicitur, quæ ita proficiscitur, ut nullo casu revocetur. » Hinc efficitur, proprie Spiritum sanctum Dei esse donum, eamque personæ illius esse notam, quam ex processionis suæ peculiari modo consequitur. Nam quia ex amore prodit, et amor est, amorisque, quo se Deus, ceteraque amat omnia, terminus, et fructus; ideo primum illud donorum omnium in creaturas impenditur, ac per ipsum deinceps reliqua donantur; eaque donatio gratuita, et liberalis est, nullis redempta meritis, nullis precibus eblandita, quoniam pios omnes animorum motus antecedit cœlestis ille Spiritus afflatus, quo ad virtutem erigimur. Quare sola Dei voluntate, ac munificentia, nullaque prorsus necessitate tribuitur, neque item spe utilitatis ulla. Propterea « Spiritum sanctum plenitudinem esse donorum Dei, » recte Didymus ait in libro primo de Spiritu sancto, « et ea, quæ divinitus administrantur, non absque eo subsistere, quia omnes utilitates, quæ ex donorum Dei gratia suscipiuntur, ex isto fonte demanant. » Et Theodorus Abucara Opusculo tertio eleganter appellat Spiritum sanctum « (1) divitias, et promptuarium bonorum omnium donorum, » Cui consentiens Hugo Etherianus libro tertio contra Græcos, capite tertio, « Est enim, *inquit*, donum Patris, et Filii, et divitiæ, quæ terminum non habentes, defectum ignorant. » Quocirca singulari quadam ratione liberalis illa Dei largitio dicitur, ut sanctus Thomas asserit [6]; « quia in omnibus aliis dantibus, *ait*, intenditur aliqua utilitas in dante vel boni temporalis, vel spiritualis. » Ubi et Avicennæ testimonium [7] affert, qui nullam largitionem mere liberalem esse dicit nisi Dei, et operationem ipsius.

Ex iis porro, quæ partim Aristoteles, partim jurisconsulti docent, duo præsertim observanda sunt. Prius est, donum, id est id, quod datur alteri ab eo, qui dat, reipsa diversum esse. Quod et Theodorus Abucara sub finem opusculi tertii docet. Nam ex eorum genere est, quæ ad aliud referuntur, ut tradit Aristoteles. Itaque ab uno derivatur in alterum, ut non duo tantum re distincta, sed tria esse debeant: qui dat, quod datur, et cui datur. Alterum est, non necessario, sed sponte, ac libera voluntate dari. Hac duplici conditione ab nominis illius proprietate quædam excluduntur, quibus donationis interdum vocabulum accommodatur. Prior enim efficit, ut cum Deus seipsum donare dicitur, vel Filius, aut etiam Spiritus sanctus, donationes istæ propriæ non sint, in quibus donum a donante non secernitur. Rursus cum Filio Pater, vel uterque Spiritui sancto dare aliquid in Scripturis legitur, velut essentiam, omnipotentiam, sapientiam, et id genus alia, impropria doni est usurpatio; quia non voluntate, sed naturæ necessitate communicantur.

VI. Majorem quæstioni ambiguitatem affert, quod, ut attigi supra, etiam Filius a Patre donari dicitur hominibus, in quo utraque illa

(1) ABUC. opusc. 3. Ὅπερ ἐστὶν ὁ πλοῦτος, καὶ τὸ ταμεῖον τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων δωρημάτων.

[1] Sen. l. 6. de Ben. c. 13. — [2] Lib. 1. de nat. Deo. 1. — [3] Cap. 2. — [4] Lib. 1. D. de Donat.

[5] L. 35. §. de mort. cau. don. — [6] In 1. Dist. 18. Art. 3. — [7] Tract. 5. Met. c. 4.

conditio tenetur. Nam et reipsa differt a Patre Filius, et sponte tribuitur hominibus ab eodem Patre. Quid igitur causæ est, cur non sit donum Filius perinde, ac Spiritus sanctus? Sed si ea, quæ de missione personarum universe antea dicta sunt[1], repetantur, nullum erit negotium. Etenim missionem illic ostendimus, neque in interna solum processione, neque in sola externa effectione consistere, sed utramque simul amplecti; ut ea persona mitti dicatur ab aliqua, quæ ab ea tanquam auctore procedit. Est autem, ut ibidem exposui, missionis ratio ex duobus composita, uno æterno, altero temporali; quod in Verbi missione præclare Augustinus explicabat verbis istis[2]: « Itaque, cum sine ullo initio temporis in principio esset Verbum, et Verbum esset apud Deum, et Deus esset Verbum; sine ullo tempore in ipso Verbo erat, quo tempore Verbum caro fieret, et habitaret in nobis. » Quare sempiterna Filii generatio cum externi alicujus operis efficientia, velut cum Abrahamo, vel Mosi ex opinione veterum apparuit, missio Filii vocatur. Et pro eo, atque Filii diversa origo est ab ea qua procedit Spiritus sanctus, dissimilis est utriusque missio. Hic enim per voluntatem, et amoris ἐνέργειαν, ut procedit, ita mitti dicitur; ideo Spiritus nominatur, ut suo loco docui[3]. Ille quia ab mente, intelligentiaque proficiscitur, per eam quoque mitti dicitur. Porro quod ex amore, et per amorem communicatur, ac mittitur; imo quod amor est expressus; et amoris, vel, si ita loqui fas esset, *amationis*, aut, ut minore emphasi, sed latine magis dicamus, *dilectionis* est terminus; illud proprie *donum* appellatur, donarique dicitur, per quod cetera donantur, adeoque Filius ipse. Non est ergo donum Filius, tametsi donatur a Patre; quia non id ex vi originis suæ consequitur, ut amor sit, et a voluntate, amoreque procedat. Sed ex eo amore, qui est Spiritus, datur hominibus a Patre solo, a quo gignitur. Huc allusisse videtur Cyrillus in tertio dialogo cum Hermia; ubi donum omne Dei ad personam sancti Spiritus restringit: « (1) Divinus, *inquit*, Joannes ait: De plenitudine ejus omnes accepimus. Datum autem bonum, et donum perfectum num aliud potest esse, secundum tuam ipsius sententiam, præterquam participem fieri Spiritus sancti? Herm. Nullo modo. Cyr. Considera igitur et ex istis, de propria plenitudine emittentem Filium proprium suum, et ita insitum, ut amitti nequeat, Spiritum sanctum, per quem omne datum bonum. »

VII. Unum hic opponi contra nos potest, quod, ut ex antecedenti omni disputatione colligitur, ita perabsurdum videtur. Etenim Spiritus sancti personalem proprietatem, ac notam eam esse diximus, ut sit donum. Id autem eatenus habere, ut sponte donetur, ac libere. Datur vero sponte tum solum, cum in res creatas diffunditur; quæ quidem minime naturalis, et sempiterna communio est. Atqui nulla personæ divinæ proprietas ex ea σχέσει, et habitudine ducitur, quæ res creatas respicit; quæ cum nonnisi in tempore producantur, perinde donum quodlibet in tempore capiunt. Igitur Spiritus sanctus donum ex omni æternitate non erit; reipsa utique, et ut loquuntur, *actu;* sed tantum δυνάμει, id est *potentia*. Sed ab eo, quod est *actu*, personalis proprietas peti debet, non ab eo, quod nondum est. Sic enim Pater ab eo, quod actu genuit, Filius ab eo, quod genitus est, nominatur; neuter ex eo, quod gignere, vel gigni potest. Quippe divinis in rebus nihil est potestate, ubi summa, et absoluta perfectio est. Movit hanc quæstionem, ac dissolvit Augustinus, et ex eo Albinus, Hugo Victorinus, ac Magister sententiarum.

Augustinus quidem[4] inter donum, et donatum distinguit; ac prius ex æternitate omni congruere Spiritui sancto, posterius in tempore putat; tamquam donum sit idem, quod donabile. Itaque « quia sic procedebat, *ait*, ut esset donabile, jam donum erat, et antequam esset, cui daretur. » Atqui ut donatum, vel datum ad res creatas refertur, et quod actu tributum est, significat; ita donum, vel donabile easdem respicit; quomodo ergo proprietas erit ista personæ? Sed nimirum nonnulla de Deo, divinisque personis usurpari solent a theologis, quæ non aliter intelligi, explicarique possunt, quam ut res creatas, et externam quamdam efficientiam spectant; quod in Spiritu sancto potissimum locum habet. Cujus proprietas,

(1) CYRIL. Ὁ θεσπέσιος Ἰωάννης λέγει ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν. Δόσις δὲ ἀγαθὴ, καὶ δώρημα τέλειον, εἰ μὴ ἄν ἕτερον, κατά γε τὸ αὐτῷ σοι δοκοῦν, πλὴν ὅτι τὸ μεταλαχεῖν ἁγίου Πνεύματος; Ἑρμείας. Οὐδαμῶς. Ὁ ἅγιος. Ἆθρει δὴ οὖν καὶ διὰ τούτων ἐξ ἰδίου πληρώματος προϊέντα τὸν Υἱὸν τὸ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ ἀναποδόλητος ἐμπεφυκὸς ἅγιον Πνεῦμα, δι' οὗ πᾶσα δόσις ἀγαθή.

[1] Cap. 9. hujus libri. — [2] Lib. 2. de Trin. c. 5. — [3] Vide lib. 7. c. 10. et 12.

[4] Lib. 5. de Trinit. c. 14. et 15.

atque ab Filio discrimen, processioque ipsa passim a Patribus ad eum modum exponitur. Nam ejus propriam, et ὑποστατικὴν, sive personalem notam definiunt emissione illa, qua in creaturas a Patre, Filioque profunditur, sive τῷ ἁγιασμῷ, hoc est sanctificandi vi et efficientia.

VIII. Sic enim ex illa insufflatione Christi in discipulos, processionem Spiritus a Filio sempiternam, et substantivam colligunt; ut Cyrillus, qui in commentariis ad Joannis locum illum, in quo Christus inspirasse in apostolos dicitur, «(1) Statim, *inquit*, sanctificat, proprium ipsis Spiritum per manifestam insufflationem tribuens, ut et nos firmiter credamus, non alienum a Filio esse Spiritum sanctum, sed ei consubstantialem, et per ipsum a Patre procedentem.» Sic Epiphanius Hæresi 74. « (2) Ut ab ipsa divinitate non excludendum esse Spiritum ostenderet, in discipulorum faciem insufflavit, et dixit, Accipite Spiritum sanctum.» Theodorus item Rhætuensis in libro Dogmatico, quem locum Joannes Beccus citavit in capite septimo, «(3) Enimvero, *inquit*, Dominus ostendens ex se ipso illum existere, insufflans discipulis dicebat : Accipite Spiritum sanctum.» Ex quo factum est, ut divina, et interior processio Spiritus sancti sic a nonnullis explicetur, ut sit quasi halitus ex ore progrediens, ut alibi diximus. De sanctificatrice porro illa vi, quæ personalis nota Spiritus sancti a Græcis quibusdam constituitur, vide quæ capite 13. libri superioris exposui; ubi nonnulla Patrum adduximus testimonia, in quibus Spiritui sancto sanctificandi vis, et efficacia tamquam personalis est tributa proprietas; ex quo et sancti cognomen adscitum est, (4) ut sit propria Spiritus, et peculiaris appellatio, ut ait Basilius [1]. Quin etiam Filius ipse λόγος, hoc est, *sermo*, vel *ratio* idcirco nominari ab nonnullis antiquorum dicitur, ut suo loco meminimus, quod rationem, et sapientiam creatis rebus impertiat. Quocirca sempiternarum proprietatum vocabula nonnumquam ex iis efficientiis ducuntur, quæ minime sunt æternæ, sed in tempore, ac circa res creatas existunt. Siquidem nomina divinis rebus ab hominibus, et ex humano usu, atque captu sunt indita, ac plerumque temporalibus ex effectis capiuntur. Quorum e numero et illud est, de quo agitur, *doni* vocabulum.

IX. Quamobrem frivola est Lamberti Danæi Calvinistæ theologastri [2] contra Augustinum, ac Magistrum sententiarum disputatio, in qua communem et istorum, et theologorum ceterorum opinionem vellicat, donum Dei proprie Spiritum sanctum dici putantium; maxime autem discrimen illud ex Augustino sumptum infer *donum*, et *donatum*, sive *datum* redarguit; *ut donum* sit idem, quod *donabile*, et ex æterno Spiritui sancto conveniat; *donatum* vero in tempore dicatur. Contra quod Danæus idem esse donum, quod donatum asserit, quod nemo negat interdum usuvenire. Sed nihil prohibet, ad clariorem rerum intelligentiam, easdem illas voces, quæ promiscuum sæpe usum habent, significatione distingui. Ita donum pro eo, quod aptum est, ut donetur, sive quod donabile est, usurpare potuit Augustinus, ut ab ea donatione, quæ reipsa est et actu, separaret. Quippe Spiritus sanctus ex peculiari modo processionis hoc habet, ut proprie donetur, ac per eum cetera, quæ donari a Deo, ac dona ejus esse dicuntur. Idéo *donum* proprie dicitur. Quod vero ab Lombardi auctoritate dissentire Guillelmum Okamum Danæus scribit, et negare, « donum proprietatem esse Spiritus sancti,» id vero mendacium est. Nam Okamus [3] tum aperte suffragatur communi illi sententiæ, tum eam copiose declarat, atque illud imprimis docet, non ratione probari posse, sed auctoritate Patrum, Spiritum sanctum proprie esse donum. Deinde quod Magister donum illud eatenus dici vult, quod creaturis donatur, non autem quod mutuo a Patre, Filioque sibi donatur; utrumque probabile esse confirmat. Siquidem donum vel id appellatur, quod ex vi amoris alicujus objecti producitur; vel quod libere confertur alteri. Priore modo, Spiritum sanctum donum esse ait, quod invicem sibi dant Pater, ac Filius : posteriore vero solis creaturis exhiberi, Falso itaque Lambertus Da-

(1) CYRIL. 12. in Joan. pag. 1095. Ἁγιάζει παραχρῆμα τὸ ἴδιον αὐτοῖς Πνεῦμα διδοὺς δι' ἐμφανοῦς ἐμφυσήματος· ἵνα καὶ ἡμεῖς ἀραρότως πιστεύωμεν ὡς οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν, ἀλλ' ὁμοούσιον αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ προϊὸν ἐκ τοῦ Πατρός.

(2) EPIPH. hær. 74. num. 13. Καὶ πάλιν ὡς οὐκ ἀλλοτρίου τοῦ Πνεύματος τυγχάνοντος τῆς τοῦ Θεοῦ θεότητος, ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον τῶν μαθητῶν, καὶ εἶπε· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

(3) THEOD. Rhæt. Καὶ γοῦν ὁ Κύριος ἐξ ἑαυτοῦ δεικνὺς αὐτὸ ὑπάρχειν, ἐμφυσῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγε· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

(4) BASIL. Πνεῦμα ἅγιον, ἡ κυρία αὐτοῦ, καὶ ἰδιάζουσα κλῆσις.

[1] Lib. de Sp. S. c. 9. — [2] In schol. ad l. 1. sent. Dist. 18.

[3] In 1. dist. 18. qu. un.

næus Okamum cum Magistro committit. Tum eadem oscitantia, imperitiaque Durandum opinari ait « donabilitatem, et donum addere notionem tantum ; non esse rem ullam in divinis. » Unde ita concludit Danæus : « Ergo Spiritus sanctus esset notio quædam animi, si qua ratione donum est, eadem esset Spiritus sanctus. » Sed Durandi sententiam nihilo magis intellexit, quam Okami. Etenim Durandus [1] tantum abest, ut *donum* existimet *addere* notionem aliquam ad essentiam, ut commune id esse personis tribus censeat ; neque soli Spiritui, nisi *appropriate*, ut loquitur, competere. Porro solam addere rationem ad communem essentiam, *donabilitatem* asserit [2] ; hoc est in Deo reipsa non inesse, sed sola cogitatione animi Deum ad res procreatas referentis. Quod si *notio* quædam sit *donabilitas*, eaque propria personæ tertiæ, haud dubium est, quin eam perinde constituat, ac paternitas, et filietas primam, ac secundam, adeoque ridicula sit Danæi calumnia ; sequi indidem « Spiritum sanctum esse notionem quamdam animi. » Quasi non idem de Patre, Filioque possit objici. Sed non est consequens. Quippe notio per se, solaque, non est persona, sed una cum essentia, ut alibi demonstratum est. Ac *doni* quidem, sive *donabilitatis* ratio, ex Augustini, aliorumque Latinorum mente, notio personalis est Spiritus propria. Neque tamen concludi ex eo potest personales in Deo esse proprietates quatuor, ut Danæus opponit. Nam ista ipsa proprietas a processione non discrepat ; quoniam *donari*, vel *esse donabile*, est per amorem, atque ex amore procedere.

X. Nec majoris est momenti Danæi alterum argumentum, quod contra Augustinum, et Magistrum objicit. « Si donum est, quod potentia tantum donabile est, nondum autem est donatum, et Spiritus sanctus, qua donum est, etiam procedens est a Patre, et Filio ; sequetur, Spiritum sanctum procedere de Patre, et Filio potentia tantum, non actu. » Hæc vero sophistica calumnia paulo ante dissoluta est. Nam quod *donabile* dicitur, sive *donabilitatis* ratio per se, et ut in Deo est, aliquid est actu, sive ἐνεργείᾳ, non δυνάμει ; sed non aliter intelligi a nobis, explicarique potest, quam per σχέσιν, *comparationem* ad res creatas, et δύναμιν. Sicut *rationabile*, vel *risibile* formæ quædam sunt οὐσιώδεις, et ἐντελέχειαι, et actu, non potentia sunt, etsi non aliter capi a nobis, efferrique possunt, quam *potentialibus*, ut ita loquar, nominibus. Quod in omnibus naturis, et essentiis declarandis nobis usuvenit, qui eas in se, ac liquido minime pervidemus, sed ex effectis, quæ in illis potestate continentur, uti cognoscimus, sic etiam eloqui sermone cogimur.

Eadem δυνατικὴ vis, ac notio in illis Augustini verbis [3] intelligenda mihi videtur : « Exiit non quomodo natus, sed quomodo datus. » Quamvis enim vocabulum *datus* actionem, et efficientiam significat, qua in res creatas Spiritus sancti gratia diffunditur, sive missionem externam Spiritus sancti, quam cum Filii incarnatione, ac missione eo in loco contendit Augustinus ; tamen una cum hac temporali, æternam etiam utriusque processionem complexus est. Nam ex ambarum missionum discrimine causam petit, cur alter filius sit, alter non sit ; quod utique personale est, et æternum, non adventitium. Itaque capite sequenti illud, quod dixerat, *datum*, vel *donum* explicans, differentiam illam attulit inter donatum, sive datum, et donabile ; ac perspicue demonstrat, talem esse vim, ac notionem ejus, quod posuerat, vocabuli *datus*, ut de externa communicatione, et in creaturas effusione usurpare hoc voluerit, non de intima, æternaque, qua sibi mutuo dare Spiritum sanctum Pater, et Filius utcumque dicuntur. Quamobrem frustra est Okamus, qui ex illis Augustini verbis concludit, ex omni æternitate, et in illa processionis origine, quæ omne tempus antecessit, Spiritum sanctum actu, et revera datum fuisse, quod alioqui non fuisset a Filio distinctus, nisi et a Patre Filio, et a Fillio Patri datus intelligatur. Verum ab Augustini mente alienum istud est, qui sempiternam illam processionem Spiritus potentiali nomine *donabilis* exponit ; *dati* vero, vel *donati* alteram, utrique porro *doni* vocabulum accommodat. « Quia, *inquit* [4], sic procedebat, ut esset donabile, jam donum erat, et antequam esset, cui daretur. Aliter enim intelligitur, cum dicitur donum, aliter cum dicitur donatum. Nam donum potest esse, et antequam detur, donatum autem, nisi datum fuerit, nullo modo dici potest. » Proinde nunquam donum ex eo esse putavit, quod a Patre Filioque sibi mutuo daretur. Petrus Abaelardus in secundo libro introductionis ad Theologiam [5] ambas illas processiones aliter nominat. Primam enim *secundum affectum*, vel

[1] In 1. dist. 18. qu. 1. — [2] Ib. q. 2. — [3] Lib. 5. de Trin. c. 14.

[4] Cap. 15. lib. 5. — [5] Cap. 17. p. 1098.

efficaciam vocat; posteriorem *secundum effectum*; et utramque comparari ad res creatas, merito judicat.

XI. Atque Augustinus quidem [1] itidem Spiritum sanctum, qui ex æterno donum est, in tempore dici donatum ait, ut Deus appellatur Dominus; quod non nisi in tempore habuit. « Non enim sempiterna creatura est, cujus est ille dominus, » ait idem. Tametsi Origenes, ut Methodius asserit [2], mundum ex æterno fuisse ideo statuebat, quod nec creator, nec omnipotens aliquando fuisset, nisi extarent aliqua, quæ condidisset, et in quæ dominatum haberet. Quem Methodius refellens, Deum affirmat opificem, seu creatorem, et omnipotentem esse per sese, ac citra res a se conditas. Quod eodem sensu dictum ab eo videtur, quo et Spiritus sanctus donum a nobis, id est donabile, ex omni æternitate constituitur, nimirum quia creandi, ac dominandi vim habebat in sese, etsi nondum actu, et ἐνέργειᾳ illam exerceret.

Quod autem Augustinus alibi [3] *donum* esse Spiritum sanctum eatenus dicit, quatenus a Deo reipsa datur, his verbis, « In tantum ergo donum Dei est, in quantum datur eis, quibus datur. Apud se autem Deus est, etsi nemini detur, quia Deus erat Patri, et Filio coæternus, antequam cuiquam daretur; » perspicuum est, *donum* hic ab eo sumi pro eo, quod est datum, sive donatum. Nam ex æterno donum esse, etiam antequam daretur, adeo persuasit sibi, ut etiam Spiritum sanctum eadem processione, qua a Patre, Filioque proficiscitur, habere censeat, ut et sit, et donum sit [4], « sicut Filius non hoc tantum habet nascendo, ut filius sit, sed omnino ut sit; quia sic procedebat Spiritus sanctus, ut esset donabile, » et ideo « jam donum erat et antequam esset, cui daretur, » atque adeo cum nondum daretur. Quo ex loco redargui potest Okami sententia, qui Spiritum sanctum non solum ex æterno donum, sive donabile, sed etiam datum, et donatum esse docuit. Vide Hugonem Etherianum libro tertio contra Græcos, capite tertio.

Richardus Victorinus in sexto de Trinitate [5], rationem affert, cur Spiritus sanctus donum præcipue vocetur. Ac primum illud tacite sumit, donum esse amorem creatis rebus a Deo communicatum, quo vicissim ille redamatur. Tum ita colligit, in Patre plenitudinem quidem amoris esse, sed gratuiti solum; in Filio plenitudinem amoris debiti simul et gratuiti; at in Spiritu sancto plenitudinem amoris duntaxat debiti. Quod in antecedente libro sic exponit [6]. Plenitudinem amoris eum amorem esse dicit, quo nullus esse major potest. Amor autem vel gratuitus est, « quando quis ei, a quo nihil muneris accepit, gratanter impendit; » vel debitus, « quando quis ei, a quo gratis accipit, nihil nisi amorem rependit; » vel ex utroque mistus, « qui alternatim amando, et gratis accipit, et gratis impendit. » Igitur Pater, qui a nullo prorsus accipit, non nisi gratuitum impendit amorem; Spiritus sanctus, qui ita procedit ab alio, ut neminem a se procedentem habeat, nullo modo gratuitum, sed debitum amorem rependit; Filius, qui partim procedit a Patre, partim a se procedentem habet Spiritum sanctum, et gratuitum, et debitum amorem exhibet. Quamobrem cum in amando Deo neque Patris, neque Filii proprietatem exprimere, imitarique possimus, sed solius Spiritus sancti, quia nonnisi debitum est, quidquid Deo referimus; Spiritum proprie donum appellari putat, « qui ad hoc homini datur, ad hoc inspiratur, ut illi, inquantum sibi possibile est, configuretur. » Hæc fere Richardus, quæ cum argutæ novitatis aliquid præ se ferant, reipsa in communem, et ab Augustino sumptam opinionem incidunt.

[1] Lib. 5. de Trin. c. 16. — [2] Apud Phot. cod. 235. — [3] Lib. 15. de Trin. c. 19. et citatur a Bed. in Act. 10. c. 11.

[4] Lib. 5. de Trin. c. 15. — [5] Lib. 6. de Trin. c. 14. — [6] Cap. 16.

CAPUT QUARTUM.

De duplici missione Spiritus sancti, externa, sive sensibili, et interna, ac spiritali; quarum prior breviter, posterior vero copiosius exponitur. Spiritum sanctum donum dici potissimum ob charitatem. Lambertus Danæus refellitur. Quæ personis tribus tanquam propria tribuuntur, horum ratio reddita. Spiritus sancti substantiam ipsam donum esse, illamque ad justos, et adoptivos Dei filios efficiendos divinitus infundi, ut sit formæ cujusdam instar, qua status ille constat. Quod pluribus tum Scripturæ, tum antiquorum Patrum testimoniis probatur.

I. Divinum illud, præstantissimumque donum, quod esse proprie Spiritum sanctum ex sacris litteris, ac veteribus theologis ostendimus, missione transfunditur. Ea vero est duplex: alia signo quodam externo corporeis oblata sensibus: alia interior, ac mere spiritualis. De utraque nunc agendum; ac de priore quidem paucis; de altera vero longior erit explicanda disputatio.

Externa Spiritus sancti missio, quæ quidem quæstionis aliquid habeat, columbæ præsertim specie continetur. Quam neque verum animal fuisse, neque in eamdem hypostasim assumptam a Spiritu, communis habet opinio theologorum. Quamvis Tertullianus [1] in ejusdem personæ communionem adscitam esse perinde velit, atque humana est in Christo natura. Ideo et « Spiritum columbæ corpore lapsum descendisse super Dominum » scribit; et « Spiritum tam vere fuisse columbam, quam et Spiritum. » Augustinus vero in libro de agone Christiano [2], veram quidem fuisse columbam perspicue confirmat, contra quam erudito viro [3] placuit; neque tamen in ejusdem communionem hypostasis assumptam existimat. Idque alibi diserte redarguit [4], « Ideo, *inquit*, nusquam scriptum est, quod Deus Pater major sit Spiritu sancto, vel Spiritus sanctus minor Deo Patre; quia non sic est assumpta creatura, in qua appareret Spiritus sanctus, sicut assumptus est Filius hominis; » ac sequenti capite, « corporales illas species (columbæ, ignearumque linguarum) ad demonstrandum, quod opus fuit, ad tempus apparuisse, et esse postea destitisse » ait. Idipsum et in secundo contra Maximinum, capite 19. latius enarrat. Atque etiam in Epistola centesima secunda sentire videtur, ne verum quidem animalis corpus fuisse, « sed animantis speciem corporalem, motumque viventi similem divino nutu, nullo animali interposito spiritu. » Quod idem et Chrysostomo [5] visum est, et Paschasio diacono libro 1. de Spiritu sancto, capite 7. « Intelligendum est, *inquit*, in columba species pertransiens, non substantia perseverans. » Hactenus externa Spiritus missio. Non enim longiorem orationem desiderat; quia « in re aperta vitanda est longitudo sermonis, » ut monet Augustinus [6].

II. Interior autem, sive spiritalis missio tum fit, cum sine externis ullis, ac sub sensum cadentibus signis, spiritualia dona, quæ dicuntur charismata, tribuuntur. Quæ quidem multiplicia sunt, et præstantiora aliis alia, ut in priore ad Corinthios Apostolus tradit [7]; ubi pleraque dinumerat, velut *sapientiæ*, *scientiæ*, *fidei*, *curationum*, *prophetiæ*, *linguarum*, et alia quædam. Sed quamvis dona illa sint omnia, uti et vocantur, Spiritus sancti, ac mitti tum dicatur, cum ea largitur; præcipuum tamen, et quod unum propemodum communem appellationem sibi propriam facit est charitatis donum. « Nullum enim est isto Dei dono excellentius, ait Augustinus [8], solum est, quod dividit inter filios regni, et filios perditionis æternæ. » Itaque, quamvis et « alia per Spiritum munera dantur, sine charitate nihil prosunt. » Imo ne virtutes quidem ceteræ vere, proprieque dictæ sine ea virtutes sunt. « Quia quomodo caro sine anima vivere non potest, sic reliquæ virtutes sine charitate figuram habere possunt, veritatem habere non possunt, » ut ait Cæsarius Arelatensis [9]. Ideo nec « Spiritus proprie dicitur donum, nisi propter dilectionem; » quod eodem illo in loco disputat Augustinus. « Quocirca rectissime Spiritus sanctus, cum sit Deus, *inquit*, vocatur etiam donum Dei. Quod donum proprie quid nisi charitas intelligenda est, quæ perducit ad Deum, et sine qua quodlibet aliud donum Dei non perducit ad Deum? » Ex quo fit, ut cum Deus; tum proprie Spiritus sanctus, qui donum

[1] Lib. de car. Christ. cap. 3. — [2] Cap. 12. — [3] Maldon. in cap. 2. Mat. — [4] Lib. 2. de Trin. cap. 6.

[5] Hom. 12. in Mat. — [6] Lib. 15. de Trin. cap. 17. — [7] Cap. 12. — [8] Lib. 15. de Trin. cap. 18. — [9] Serm. 36.

est, charitas appelletur, sive dilectio, ut ibidem adstruit Augustinus [1]; qui hoc etiam argumentatione ista colligit [2]. « Si in donis Dei nihil majus, *inquit*, charitate, et nullum est majus donum Dei, quam Spiritus sanctus; quid consequentius, quam ut ipse dicatur charitas proprie, qui Spiritus est communis ambobus? » Hanc Augustini collectionem *elumbem*, et *vitiosam* appellat Lambertus Danæus [3], quod ex duabus propositionibus negantibus ita concludat :

> Nullum Dei donum majus est charitate :
> Nullum Dei donum majus est Spiritu sancto :
> Ergo Spiritus sanctus est charita.

Atqui frivola est hæc Danæi calumnia. Nam etsi negantium specie propositiones ambæ conceptæ sint; possunt tamen ita conformari, ut et agentes sint, et in prima figura necessariam habeant conclusionem, hoc modo :

> Omne, quod est maximum Dei donum, est charitas.
> Spiritus sanctus est maximum Dei donum.
> Ergo Spiritus sanctus est charitas.

Quin idem hæreticus frustra Magistrum criminatur, quatenus Spiritum sanctum proprie dici charitatem, ex Augustino asserit, cum « charitas, *inquit*, communiter tribuatur ab Augustino, ut essentiale attributum, Patri, et Filio, et Spiritui sancto. » Siquidem Augustinus charitatem in illis locis dupliciter accipit, tam ut essentiæ proprietas est personis tribus communis, imo essentia ipsa; quam ut personæ tertiæ nota est, et proprietas [4] : « Sicut unicum Dei verbum, *inquit*, proprie vocamus nomine sapientiæ, cum sit universaliter et Spiritus sanctus, et Pater ipsa sapientia; ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo charitatis, cum sit universaliter charitas et Pater, et Filius. »

III. Ut autem appareat, quam imperite Danæus iste Augustinum, aliosque reprehendat, qui charitatem proprie imputant Spiritui sancto, ejusque peculiare esse donum prædicant, in promptu id habendum est, quod superiori capite docuimus, græcos ipsos theologos sanctitatem, sive sanctificandi vim personalem facere proprietatem Spiritus ejusdem, tametsi communis ea sit personis omnibus, et a charitate non discrepet. Quod cum illorum auctoritate defenditur, illud una, quod hoc loco quæritur, obtinemus, Spiritum sanctum, qui secundum personalem proprietatem donum ab latinis præsertim theologis dicitur, eatenus donum esse, qua charitate perfundit, hoc est sanctos eos facit, ad quos mittitur; non autem ut alia omnia charismata largitur. Nam vel ipsa vox *sancti*, quæ ad nomen commune *Spiritus* adjuncta, personam tertiam tanquam nota propria complet, ac discernit a ceteris, (ut Basilius, ex eoque Theodorus Rhaithuensis in Isagoge ad Anastasium docent) argumento est, non aliter, quam communicanda sanctitate, donum ac munus esse divinum. Cum enim donum esse, vel donabile, χαρακτηριστικὴ sit proprietas Spiritus sancti, ut Augustino, aliisque Patribus videtur; sanctitas autem, sive sanctificandi vis, quam ἁγιαστικὴν δύναμιν Græci vocant, perinde proprietas ab aliis Patribus habeatur, uti superiori capite docuimus; sequitur, idem esse donabile, quod ἁγιαστικὸν, hoc est *sanctitatis efficiens*, et eo ipso, quo sanctitatem, et charitatem impertit, donum esse actu, et ἐνεργείᾳ, adeoque mitti Spiritum sanctum. Hinc Scripturæ passim, proprium munus esse Spiritus sancti gratiam dicunt adoptionis, ac regenerationis, aut innovationis, sive sanctificationis, cum alia personis aliis dona tribuantur : « Quantum in Scripturis sanctis manifestissime deprehenditur, ait Paschasius diaconus [5], alia Pater ipse per se, alia specialiter per Filium, alia per Spiritum sanctum, licet sub privilegio potentiæ communis operatur. Quia *sumus* ad Patrem proprie referri videtur, in quo sicut Apostolus dicit, vivimus, movemur, et sumus. Quod vero rationis, et sapientiæ, et justitiæ capaces sumus, illi specialiter, qui est ratio, et sapientia, et justitia, id est Filio, deputatur. Quod autem vocati regeneramur, et regenerati innovamur, innovati sanctificamur, per divina eloquia personæ Spiritus sancti evidenter ascribitur. »

IV. Quod ex Origene mutuatus videtur Paschasius. Nam ille in primo περὶ ἀρχῶν ait [6], opus Patris esse communicare esse; Filii, rationem. At Spiritus sancti opus solis piis congruere. Quæ quidem opera, et effecta, quamvis personis tribus communia sint, tamen quibus privatim adscribuntur, in iis proprietatem quamdam originis declarant. Etenim quia Pater fons est, et principium τοῦ ὄντος, sive existendi, in quo Dei οὐσίαν, et τὸ τί ἦν εἶναι situm esse, antea demonstravimus; ideo proprium illius munus est, rebus, *ut sint*, tribuere, eoque modo ἡ προ-

[1] Lib. 15. de Trin. cap. 17. — [2] Lib. 15. de Trin. cap. 19. — [3] Ad 1. Dist. 17. c. 4. Mag. Sent.

[4] Cap. 17. — [5] Lib. 1. de Sp. S. cap. 9. — [6] Cap. 3

καταρκτικὴ αἰτία, *principalis causa* monstratur. Filius vero, quia λόγος est, hoc est *ratio*, et *intelligentia*, sive *sapientia*, eumque procedendi modum, et originis habet, idcirco rationem, et sapientiam, et quidquid ad notitiam pertinet, communicare dicitur. Et quoniam rationis ejusdem est, ac sapientiæ, suam cuique regulam, ac mensuram præscribere, ac fines officiorum, modosque statuere; hinc eidem *justitiæ*, velut peculiare, munus a Paschasio conceditur. Denique Spiritus sanctus, qui solus ex amore, charitate, ac voluntate procedit, tanquam propria, sanctitatis, ac dilectionis dona sibi vindicat. Quocirca donari tunc proprie dicitur, cum, ut Didymus ait [1], « his inseritur, qui vitiis derelictis, virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant; » et ut Augustinus [2], ex eoque Beda [3] testantur, « In tantum donum Dei est, in quantum datur eis, qui per eum diligunt Deum. » Propterea idem Augustinus *bonitatem* perinde, ac *donum*, Spiritus sancti proprietatem esse significat sermone undecimo in Evangelium Matthæi [4]; ubi Patri æternitatem, veritatem Filio, Spiritui bonitatem assignat; quam charitatem deinde nominat. « Est ergo Pater Filio veritati origo verax; et Filius de veraci Patre orta veritas; et Spiritus sanctus a Patre bono, et Filio bono effusa bonitas. » De qua bonitate mox « primum Dei munus venire » dicit « ab initio fidei remissionem peccatorum. » Ideo in Spiritu sancto peccata dimittuntur: « Et illa regeneratio, ubi fit omnium præteritorum remissio peccatorum, in Spiritu sancto fit. » Quam cœlestis doni proprietatem recte Albinus Flaccus exprimit in epistola de cæremoniis baptismi ad Carolum regem; ubi Symbolum enarrans, « Credo, *inquit*, in Spiritum sanctum, qui aliquo modo donum Dei dicitur, et amor Patris, et Filii, sive communicatio, in quo dono fit remissio omnium peccatorum. » Quocirca plenitudo donorum Dei, ac perfecta Dei communicatio, nonnisi charitatis infusione constat, ut Cyrillus in dialogo tertio de Trinitate confirmat [5]. Ibidemque [6] « (1) datum optimum, et donum perfectum nihil esse » dicit « aliud, quam participem esse Spiritus sancti. »

V. Hac doni ratione constituta, præclara quædam, et ad fructum animorum jucundissima superest inquisitio; utrumnam, cum ad nos mitti, ac donari nobis dicitur Spiritus sanctus, de ejus persona, et substantia id sit intelligendum, tanquam occulta quadam ratione ipsa Spiritus persona sese in nostros animos insinuet, jungaturque nobiscum, ut sit οὐσιώδης, id est substantialis nescio quæ conjunctio angeli hominisve sancti, et divini Spiritus; an nihil præter cœleste gratiæ charitatisque donum, quod Græci χάρισμα vocant, ab eodem communicetur Spiritu, cujus in se proprium nomen assumat. Res est enim in sacris libris usitatissima, non solum eximium illud, præstansque ceteris donum, et ornamentum, quo Deo grata, et sancta efficitur anima, vocare Spiritum, sed etiam minora illo cetera, quibus perfundi etiam impii, invisique Deo homines possunt.

Quod insigniter in Ancorato notatum est ab Epiphanio, ubi sic scribit [7]: « (2) Spiritus sanctus solus a Patre, et Filio Spiritus veritatis, et Dei Spiritus, et Spiritus Christi, et Spiritus gratiæ nominatur. Nam unicuique variis modis bonum impertitur. Alii spiritum sapientiæ, alii spiritum prophetiæ, alii spiritum discretionis, alii interpretationum, ac cetera denique dona, ut loquitur Apostolus: Unus vero, et idem Spiritus, dividens singulis prout vult. » Ita Spiritus sanctus varios spiritus communicat, hoc est dona, et charismata; quibus ipsum spiritus nomen tribuere Scripturæ solent, « quia superintelligitur in sancti Spiritus substantia etiam plenitudo munerum divinorum, » ait Didymus [8], et post eum Paschasius in primo de Spiritu sancto, cap. 9.

Qua de re memorandus est Fulgentii locus in 2. lib. ad Monimum [9]; ubi inquisitioni illi respondens; « cur, si omni Trinitati sacrificium offertur, ad sacrificandum oblationis nostræ munus, sancti Spiritus tantum missio postuletur; quasi vero ipse Pater Deus, a quo Spiritus sanctus procedit, sacrificium sibi oblatum sanctificare non possit, aut ipse Filius sanctifi-

(1) CYRIL. dial. 3. pag. 494. Δόσις δέ ἀγαθὴ, καὶ δώρημα τέλειον, εἴη ἂν ἕτερόν τι; κατά γε τὸ αὐτῷ σοι δοκοῦν, πλὴν ὅτι τοι τὸ μεταλαχεῖν ἁγίου Πνεύματος;

(2) EPIPH. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα μόνον καλεῖται ἀπὸ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, καὶ Πνεῦμα χάριτος· χαρίζεται γὰρ ἑκάστῳ διαφόρως τὸ ἀγαθὸν· ᾧ μὲν Πνεῦμα σοφίας· ᾧ δὲ Πνεῦμα γνώσεως· ᾧ δὲ Πνεῦμα ἰσχύος· ᾧ δὲ Πνεῦμα ἰαμάτων· ᾧ δὲ Πνεῦμα προφητείας· ᾧ δὲ Πνεῦμα διακρίσεως· ᾧ δὲ γλωσσῶν· ᾧ δὲ ἑρμηνειῶν· καὶ τὰ λοιπὰ χαρίσματα, ὥς φησιν. Ἓν δὲ, καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἑκάστῳ, ὡς βούλεται.

[1] Libr. 1. de Sp. S. — [2] Lib. 15. de Trin. c. 19. — [3] In c. 9. Act. — [4] Cap. 12. Tom. 10. — [5] Vide p. 468. — [6] Jacobi 1. 16. — [7] Num. 72. et Hær. 74. Nu. 9. p. 898. — [8] Lib. 1. de Sp. S. — [9] Cap. 7.

care nequeat sacrificium corporis sui ;» huic, inquam, percontationi ita satisfacit, ut « nomine Spiritus S. nonnunquam dona spiritualis gratiæ nuncupari » dicat; ut cum in quarto Regum [1] Elisæus duplicem spiritum ab Elia postulavit: « Ubi utique intelligimus, Spiritus nomine donum spiritualis gratiæ designari ; neque enim substantia Spiritus potest vel augeri, vel minui. » Sic igitur, cum fidelibus, ac justis impertiri, communicarique Spiritus sanctus legitur, non ipsamet illius persona tribui, sed ejus efficientia videri potest ; idque communis fere sensus habet eorum, qui in Patrum veterum lectione minus exercitati sunt. Quos qui attende pervestigare voluerit, intelliget, occultum quemdam, et inusitatum missionis, communicationisque modum apud illos celebrari, quo Spiritus ille divinus in justorum sese animos insinuans, cum illis copulatur ; eumque non accidentarium, ut ita dicam, esse, hoc est qualitate duntaxat illa cœlesti, ac divina perfici, quam in pectora nostra diffundit idem cœlestium donorum largitor, ac procreator Spiritus; sed οὐσιώδη, hoc est *substantialem* ita, ut substantia ipsa Spiritus sancti nobiscum jungatur, nosque sanctos, ac justos, ac Dei denique filios efficiat. Ac nonnullos etiam antiquorum illorum dicentes audiet, tantum istud, tamque stupendum Dei beneficium tunc primum hominibus esse concessum, postquam Dei Filius homo factus ad usum hominum, salutemque descendit, ut fructus iste sit adventus, ac meritorum, et sanguinis ipsius, veteris Testamenti justis hominibus nondum attributus ; quibus *nondum erat Spiritus datus quia Jesus nondum fuerat glorificatus*, ut evangelista Joannes scribit [2].

VI. Verum, antequam testes in medium adducam græcos illos latinosque Patres, teste utar optimo omnium ipsomet Spiritu ; qui idipsum in sacris litteris tam sæpe, tamque aperte prædicavit, ut omnem hæsitationem sustulisse videatur.

Nam multa passim ibi de communicatione Spiritus sancti, deque ejus in nobis commoratione dicuntur, ac largitione illa, quæ Christi nobis meritis, ac morte comparata est ; quæ ad creata, diffusaque in nos illius charismata, et effecta restringi nequeunt, sed ipsam omnino personam illius, et substantiam quocumque tandem modo derivari in nos, applicarique significant. Ejusmodi sunt illa [3] : *Et ego rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum ; vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, et in vobis erit.* Et : *Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia* etc. quibus verbis alludit ad id, quod ex Isaia propheta alio in loco commemoraverat [4] : *Est scriptum in prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei* ; quod ab ipso Deo, Deique in illis habitante Spiritu doceantur.

Quo et illa obiter a nobis injecta pertinet : *Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat Spiritus datus ; quia Jesus nondum erat glorificatus* ; quem Spiritum interpretatur illa *vivæ aquæ flumina, quæ de fidelium ventre profluunt.* Ea porro de substantia ipsa Spiritus sancti, plerique Patres intellexere, uti postea dicetur. Paulus item apostolus crebris istud, illustribusque testimoniis approbavit ; ut cum ad Romanos scribens [5], *Charitas*, inquit, *diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Ubi donum charitatis, et creatum χάρισμα ab ipso Spiritu distinxit ; quem et datum esse dicit, ut illud esse diffusum. Rursus in nobis habitare Spiritum sæpe prædicat [6] : *Si tamen Spiritus Dei habitat in nobis.* Et, *Quod si Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis.* Tum [7], *Nescitis, quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis.* Et : *An nescitis, quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo, et non estis vestri ?* Item [8], *Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater.* Eodem referuntur et illa loca, in quibus Spiritum sanctum tanquam *pignus* esse datum nobis asserit : sive, ut in græco est, *arrhabonem.* Ut ad Corinthios scribens [9], *Qui et signavit nos,* inquit, *et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.* Et [10], *Qui dedit nobis pignus Spiritus.* Et [11], *In quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ.* Utrobique ἀρραβὼν est in græco. Qua in voce vis inest quædam, quod arrha pars sit summæ totius ; pignus vero diversum aliquid, quod et persoluto pretio redditur, nec retinetur, ut Hieronymus [12], et Chrysostomus observant. Quorum

[1] Cap. 2. — [2] Cap. 7. 39. — [3] Jo. 14. 16. — [4] Cap. 6. 45. — [5] Rom. 5. — [6] Rom. 8. 9. et 11. — [7] 1. Cor. 3. 16. et c. 6. 19. et 2. Tim. 1. 14.

[8] Gal. 4. 6. — [9] 2. Cor. 1. 22. — [10] 2. Cor. 5. 5. — [11] Eph. 1. 14. — [12] In Com. ad ep. ad Eph.

ille sic disputat : « Si arrhabo tantus, quanta erit ipsa possessio ? » Iste autem, « (1) Quemadmodum, *ait*, si bellum inter se gentes aliquæ gerant, obsides dare solent ; sic Deus Filium suum dedit pacis, induciarumque pignus, et Spiritum sanctum, qui ab ipso procedit. » Quocirca uti Filius ita nobis datus est, ut ipsa ejus substantia, non creatum aliquod donum hominibus illius vice concessum fuerit ; ut propterea non minus pie, quam eleganter scripserit Augustinus [1], « Seipsum dabit, quia seipsum dedit. Seipsum dabit immortalibus immortalem, quia seipsum dedit mortalibus mortalem ; » ut igitur ipsa Filii persona data nobis est, et in æterna felicitate semetipsam dabit ; ita proculdubio Spiritus sanctus, velut pignus, et arrhabo, per se, οὐσιωδῶς dari intelligendus est, ne infinitis partibus minor eo sit arrha, cujus fidem, sponsionemque nobis exhibet. Ergo et *dedit Spiritum suum sanctum in nobis*, ait Apostolus idem [2] ; Et [3], *In hoc scimus, quoniam manet in nobis de* (id est, *ex*) *Spiritu, quem dedit nobis*, ut Joannes scribit. Paschasius vero diaconus in libro primo de Spiritu sancto, cap. 11. « In terrenis, *inquit*, negotiis arrhæ quantitas contractus illius, pro quo intercesserat, quædam portio est. Pignoris vero ratio meritum rei, pro qua poni videtur, excedit. Hic vero majestati pignus suum, quia nescit præferri, necesse est exæquari. » Augustinus item sermo. 13. de verbis Apostoli, de Spiritu sancto ; « Qualis res est, si pignus tale est ? Nec pignus, sed arrha dicendus est. Pignus enim, quando ponitur, cum fuerit res ipsa reddita, pignus aufertur. Arrha autem de ipsa re datur, quæ danda promittitur ; ut res quando redditur, impleatur quod datum est, non mutetur. »

VII. Hæc et similia Scripturæ loca quantam vim habeant, intelligi poterit, si eas veterum auctoritates cum illis comparemus, quas subinde percensebimus. Nam eæ Scripturæ mentem de illa Spiritus sancti communicatione sic explicant, ut et substantiam ipsam Spiritus nobis tribui, et hoc ipsum beneficium Christi merito nos consequi persuadeant.

Ex iis firmissimum, ac longe clarissimum testimonium extat Gregorii Nazianzeni, qui utrumque his verbis amplexus est oratione in Pentecosten [4]. Nam cum dixisset, Spiritum sanctum diversis temporibus vim suam, et ἐνέργειαν ostendisse, ut in patriarchis, et prophetis, ac demum apostolis ; in his triplicem communicationis gradum distinguit : « (2) Trifariam iis, *inquit*, datus est, prout ipsorum captus ferebat, tribusque temporibus, nempe antequam Christus per passionem glorificaretur ; postquam resurrectione glorificatus est ; post ejus in cœlum ascensum, sive restitutionem, sive quo alio nomine res ea sit appellanda. Hoc autem perspicue ostendit tum prima illa morborum, spirituumque depulsio, quæ scilicet non absque Spiritu fiebat ; tum illa post confectum salutis nostræ negotium insufflatio, quæ divinioris proculdubio inspirationis specimen habebat ; tum postremo præsens hæc ignearum linguarum divisio, quam etiam solemni festo celebramus. Verum primo quidem obscure, secundo expressius, nunc vero perfectius, ut qui non jam operatione sola præsens sit, ut antea, sed substantiali, ut sic loquar, modo adsit, ac simul versetur. Decebat enim, ut, cum Filius corpoream nobiscum consuetudinem habuisset, Spiritus quoque corporeo nobiscum modo versaretur, et corporeo ipse modo cerneretur, et cum Christus ad sese reversus esset, ille ad nos descenderet ; ita quidem, ut et tamquam Dominus veniret, et tanquam Deo nequaquam oppositus, mitteretur. » Hæc Nazianzenus (quæ et Hugo Etherianus citat in secundo libro, capite 13,) in quibus duplicem Spiritus sancti communicationem esse demonstrat ; unam quæ in sola ἐνεργείᾳ, et efficientia, sive operatione consistit : alteram, qua substantia ipsa tribuitur ; priorem hactenus fuisse, antequam Christus a mortuis

(1) Chrys. in cap. 1. ad Eph. Καθάπερ εἰ πόλεμος εἴη ἐθνεσι πρὸς ἔθνη, διδόασιν ὁμήρους· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἔδωκε τὸν Υἱον αὐτοῦ, τῆς εἰρήνης, καὶ τῶν σπονδῶν ἐνέχυρον, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐξ αὐτοῦ.

(2) Nazianz. orat. 34. pag. 712. Καὶ τούτοις τρισσῶς, καθ' ὅσον οἷοί τε ἦσαν χωρεῖν, καὶ κατὰ καιροὺς τρεῖς· πρὶν δεξασθῆναι Χριστὸν τῷ πάθει· μετὰ δεξασθῆναι ἀναστήσει· μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάβασιν, ἢ ἀποκατάστασιν, ἢ ὅ, τι χρὴ λέγειν. Δηλοῖ δὲ ἡ πρώτη τῶν νόσων, καὶ ἡ τῶν πνευμάτων κάθαρσις, οὐκ ἄνευ Πνεύματος δηλαδὴ γενομένη, καὶ τὸ μετὰ τὴν οἰκονομίαν ἐμφύσημα, σαφῶς ὂν ἐμπνεύσις θεοτέρα, καὶ ὁ νῦν μερισμὸς τῶν πυρίνων γλωσσῶν, ὃ καὶ πανηγυρίζομεν. Ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον ἀμυδρῶς· τὸ δὲ δεύτερον ἐκτυπώτερον· τὸ δὲ νῦν τελεώτερον, οὐκ ἔτι ἐνεργείᾳ παρὸν ὡς πρότερον· οὐσιωδῶς δὲ, ὡς ἂν εἴποί τις, συγγινόμενόν τε, καὶ συμπολιτευόμενον· ἔπρεπε γὰρ, Ἰησοῦ σωματικῶς ἡμῖν ὁμιλήσαντος, καὶ αὐτὸ φανῆναι σωματικῶς, καὶ Χριστοῦ πρὸς ἑαυτὸν ἐπανελθόντος, ἐκεῖνο πρὸς ἡμᾶς κατελθεῖν, ἐρχόμενον μὲν ὡς Κύριον, πεμπόμενον δὲ, ὡς οὐκ ἀντίθεον.

[1] Aug. in Psal. 42. — [2] In ep. 1. ad Thes. 4. 8.

[3] In 1. Joan. 3. 24. — [4] Orat. 44. pag. 712. 713.

resurgeret; posteriorem tum demum cœpisse, quando in Pentecoste Spiritus sanctus in apostolos delapsus est, tunc enim οὐσιωδῶς, non sola ἐνεργείᾳ communicatus est. Ac ne quis vere illud esse factum tunc solum existimet, quando in apostolos adspectabili specie descendit; atque ita Gregorium interpretetur, ut missionem illam propriam fuisse dicat Spiritus sancti, eumque οὐσιωδῶς, *secundum substantiam*, ac per se, non per vicarium, et interpretem angelum, creaturamve aliam adfuisse, quemadmodum supra quasdam ἐπιφανείας ostendimus a personis ipsis vel singulis, vel omnibus obitas fuisse, alias per angelos administratas; velim, qui hoc suspicetur, animadvertat, cujusmodi tum Spiritus sancti largitio, communicatioque fuit, talem deinceps in omni vita apostolis, ac fidelibus etiam obtigisse. Non enim fefellit, qui de eadem missione loquens ita dixit [1]: *Si diligitis me, mandata mea servate; et ego rogabo Patrem, et alium paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum; vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, et in vobis erit.* Manifestum est, Spiritum sanctum certo quodam, novoque modo in apostolos venisse, et in illis mansisse, non ἐνεργείᾳ solum, et per sanctitatem, et gratiam, quam et ipsi jamdudum habebant, et tanto ante prophetæ, ac patriarchæ copiosam acceperant, sed οὐσιωδῶς, ac per divinam ipsam personam, et substantiam; quo utique modo etiam in fideles ceteros idem se Spiritus infundit, ut ex iis Scripturæ testimoniis constat, quæ paulo ante recitavimus.

VIII. Cyrillus vero passim, et omnibus fere in libris idem testatur. Præsertim in libro 34. Thesauri; ubi hæreticorum obstruit ora dicentium, Spiritum sanctum vim a Patre sanctificandi accipere, et in creaturas transfundere: « (1) Sed quid opus est, *inquit*, istis ambagibus, et versutis commentis? Ipsam enim sanctificandi virtutem, quæ ex Patre naturaliter prodit, et imperfecta perficit, Spiritum sanctum esse dicimus. Et superfluum videtur, per medium aliquod creaturas sanctificari. Nam ipse Deus, pro misericordia sua, ad minima usque pervenit, et sanctificat per proprium Spiritum. Omnia enim sunt ejus opera. »

Tum in sequentibus Mosem cum Christo comparat, ac legem ab illo latam cum gratia, et veritate, quam iste attulit; et hanc gratiam τελείαν, id est *perfectam* nominat: « (2) Quænam ergo gratia est, *inquit*, ista? Omnino diffusio est illa Spiritus facta in cordibus nostris, ut Paulus loquitur. » Hunc vero Spiritum contendit Deum esse, ne « per creaturam nobis sanctificatio tribuatur. » Itaque « (3) Spiritus sanctus per seipsum in nobis, *inquit*, operatur, vere sanctificans, et uniens nos sibimetipsi, dum nos secum copulat, ac divinæ naturæ participes reddens. » Hic Cyrillus « per creaturam sanctificari » nos negat, sed per ipsummet Spiritum sanctum id nos habere defendit; et Spiritum eumdem αὐτουργεῖν asserit, id est « per se, ac per communicationem substantiæ suæ nos sanctos efficere. » Quod verum non esset, si nos sanctos, ac Dei filios qualitas aliqua, quantumvis excellens, at creata, et Deo longe inferior redderet.

Item alio in loco Spiritum sanctum per sese habitare dicit in sanctis, ac velut qualitatem ipsis inesse; ex quo et divinitatem illius adstruit: « (4) Quomodo, *inquit*, divinæ naturæ participes secundum dicta sanctorum erunt ii, quibus communicatur Spiritus, si hic conditis rebus annumeratur, et non potius ex ipsa nobis divina natura procedit; non ita, ut per ipsam in nos, tanquam alienus, transeat, sed,

(1) Cyril. Thes. lib. 34. pag. 352. Τίς οὖν ἡ χρεία περιόδου μακρᾶς, καὶ πολυπλόκων νοημάτων; αὐτὴν γὰρ ἐκείνην τὴν ἐκ Πατρὸς φυσικῶς προϊοῦσαν δύναμιν ἁγιαστικὴν τὴν τοῖς ἀτελέσι τὸ τέλειον παρεχομένην, φαμὲν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ περιττὸν, ὡς φαίνεται, τὸ διὰ μέσου τινὸς ἁγιάζεσθαι τὴν κτίσιν, οὐκ ἀπαξιούσης τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας καὶ μέχρι τῶν ἐλαχίστων διϊκνεῖσθαι, καὶ ἁγιάζειν αὐτὰ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐπείπερ αὐτοῦ πάντα τὰ ποιήματα.

(2) Ibid. Τίς οὖν ἄρα ἡ χάρις; πάντως ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χύσις ἡ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν γινομένη κατὰ τὴν τοῦ Παύλου φωνήν. Πῶς οὖν ἀληθινὴ φανεῖται λοιπὸν ἡ ἐν ἡμῖν χάρις, εἴπερ διηκονήθη διὰ κτίσματος εἰς ἡμᾶς ὁ ἁγιασμὸς, ὥσπερ οὖν ὁ νόμος δι' ἀγγέλων· εἰ γὰρ οὐκ αὐτουργεῖ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν ἡμῖν, etc.

(3) Ibid. Αὐτουργοῦν ἄρα τὸ Πνεῦμα ἐν ἡμῖν, ἀληθῶς ἁγιάζον, καὶ ἑνοῦν ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸ συναφείας, θείας τε φύσεως ἀποτελοῦν κοινωνούς.

(4) Cyril. 9. in Joan. pag. 810. Πῶς δὲ θείας φύσεως κοινωνοὶ κατὰ τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς οἱ Πνεύματος μέτοχοι, εἰ γενητοῖς ἐναρίθμιόν ἐστι, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐξ αὐτῆς ἡμῖν τῆς θείας φύσεως πρόεισιν, οὐ διϊκνούμενον δι' αὐτῆς εἰς ἡμᾶς ὡς ἀλλότριον· ἀλλ', ἵν' οὕτως εἴπω, ποιότης ὥσπερ τις τῆς θεότητος ἐν ἡμῖν γινόμενον; καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις κατοικοῦν, καὶ ἀπομένον διὰ παντὸς, εἰ τῆς ἑαυτῶν διανοίας τὸν ὀφθαλμὸν διὰ πάσης ἐπιεικείας ἀποκαθαίροντες, καὶ διὰ τῆς εἰς πᾶσαν ἀρετὴν ἀνενδότου σπουδῆς συντηροῖεν ἑαυτοῖς τὴν χάριν;

[1] Joan. 14. 15.

ut sic loquar, uti velut qualitas quædam divinitatis in nobis insit, et in sanctis habitet ac perpetuo maneat; si mentis suæ oculum omni probitate purgantes, et virtutum omnium indefesso studio gratiam sibiipsi conservent?»

IX. Ceterum latissime patet hic locus, atque ab Cyrillo, aliisque Patribus multum, ac sæpe tractatur; qui Spiritum sanctum, hoc est divinam ipsam personam, ac substantiam in sanctis habitare confirmat, non solam ejus gratiam, et efficientiam. Ideoque templa nos illius, ac domos esse, in quibus per sese manet ille; ac nos sui similes, hoc est deos, suimet ipsius communicatione reddit. Quæ sanctissimorum, eruditissimorumque Patrum assertio ex sacrorum voluminum auctoritate descendens, ac divinorum interpres oraculorum, jucundissima voluptate piorum demulcet animos, ac Dei in nos bonitatem, et munificentiam summopere commendat. Cui quidem persuadendæ, illustrandæque, testes Græcos, et Latinos adhibere pergam. Ac priorum quidem auctoritate nixus Joannes Beccus patriarcha Constantinopolitanus in eo libro, quo Spiritum sanctum a Filio procedere, contra populares suos demonstrat [1], eos ipsos redarguit, quod cum apud veteres legerent, Spiritum sanctum existere, scaturire, vel prodire ex Filio, negabant hoc de ipsa substantia Spiritus intelligendum esse, tanquam ex Filii natura, vel substantia ortum acciperet, sed de spirituali dono, et charismate; quod cum animæ est infusum, Spiritus sanctus illic habitare dicitur. At Beccus præter donum illud gratiæ, etiam Spiritum sanctum, id est ejus substantiam occulto quodam modo, et inexplicabili profundi, ac procedere a Patre, Filioque contendit, cum ad nos mittitur ab utroque.

Sic enim Cyrillus in septimo dialogorum ad Hermiam, « (1) Etenim domestico, et habitante in seipso, *inquit*, naturali, veroque Deo locupletari dicetur aliquis, non si alienum, et substantialiter ab eo dissociatum Spiritum acceperit, sed si eum habeat, qui est ex ipso, et in ipso, ipsiusque proprius, et æqualem ad ipsum comparatus proprietatem gerit. » Hæc Cyrillus. Quod si domesticum, et in se residentem habere Deum eatenus solum dicitur justus, si id, quod accipit, verus sit Deus, neque alienum quippiam, diversumque a Deo, cujusmodi creata esset aliqua substantia spiritus; multo minus illud vere de eo usurpari poterit, quod Scripturæ passim nos docent, manere apud nos Deum; si nihil, præter qualitatem, et accidens, quamlibet divinum, et eximium, sed creatum, et substantia multo inferius communicatur, cum Spiritus sanctus ad nos venire dicitur.

Rursus eodem in libro: « (2) Misit autem ad nos e cœlo Paracletum, per quem, et in quo nobiscum est, et in nobis habitat, non peregrinum nobis infundens, sed substantiæ ipsius, et Patris ipsius proprium Spiritum. »

X. Sed egregius ibidem locus est, qui sic habet: « (3) Quod igitur nos in terra filiorum gloria veluti deaurat, hoc est Spiritus sanctus, quandoquidem Filii est, in aliis quidem efficiet adoptionem, in eo vero nihil efficiet, cujus est non adscititius, neque extrinsecus prodiens, sed substantialiter ipsius existens, et per ipsum profusus in eos, qui ad accipiendum digni sunt, cum Patris beneplacito. » Quibus verbis Spiritum sanctum οὐσιωδῶς, ac per substantiam propriam applicari significat, dum justos ait eo velut inaurari, illiusque præsentia, et habitatione filios Dei effici. Etenim, ut recte Faustus ad Ruricium epistola quinta scribit, « verbo tenus homo deauratus est; Deus aurum est; quod in homine gratia est, in Deo natura est. »

Rursus Cyrillus in septimo dialogo de Trinitate, sanctitatem et sapientiam, hoc est statum illum justitiæ, qui nos adoptivos facit Dei filios, substantiæ suæ communicatione in nobis efficere Spiritum sanctum, diserte docet his verbis: « (4) Non enim, *inquit*, per creaturam participari potest, quod creaturam superat. » Deinde non modo sapientem, sed ipsam quo-

(1) Cyril. 7. dial. de Trin. pag. 641. Ἔνοικον γὰρ, καὶ ἐνηυλισμένον καταπλουτοίη τις ἂν τὸν φύσει τε, καὶ ἀληθῶς ὄντα Θεὸν, οὐκ ἀλλότριόν τι, καὶ διεσπασμένον οὐσιωδῶς αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα λαβών, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ τε, καὶ ἐν αὐτῷ, καὶ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ τὴν ἴσην, ὡς πρὸς αὐτὸν, ἰδιότητα φορεῖν.

(2) Idem. Ἔπεμψε δὲ ἡμῖν ἐξ οὐρανοῦ τὸν Παράκλητον, δι' οὗ, καὶ ἐν ᾧ μεθ' ἡμῶν ἐστι, καὶ ἐν ἡμῖν αὐλίζεται, οὐκ ἀθνεῖον ἡμῖν ἐγχέων, ἀλλὰ τὸ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἴδιον Πνεῦμα.

(3) Idem. Τὸ τοίνυν ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ γῆς τῇ τῆς υἱότητος δόξῃ καταχρυσοῦν, φημὶ δὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπείπερ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐνεργήσει μὲν εἰς ἑτέρους τὴν υἱοποίησιν, ἀπρακτήσει δὲ περὶ τὸν οὗ ἐστιν οὐκ εἰσκεκριμένον, οὔτε μὴν ἔξωθεν, ἐκπεφοιτηκὸς, ἀλλ' οὐσιωδῶς ὑπάρχον αὐτοῦ, καί δι' αὐτοῦ προσχέομενον τοῖς ἐλεῖν ἀξίοις ἐν εὐδοκίᾳ Πατρός.

(4) Cyril. dial. 7. pag. 658. Οὐ γὰρ ἐν κτίσματι μεθεκτὸν, τὸ ὑπὲρ τὴν κτίσιν.

[1] Cap. 7.

que sapientiam dicit esse Deum. Hoc autem convenire Spiritui sancto, (1) qui sapientes seipso facit homines, et angelos, quod isti facere nequeunt. Ex quo concludit sic : « (2) Sanctus vero Spiritus peræque ac Deus operatur. Quare si cui participatione, et inhabitatione seipsum largiatur, sapientem illum prorsus efficit per semetipsum, ac supremæ naturæ operationem in hoc rursus implet. »

Et in Excerptis dialogi de sancto Spiritu, probat itidem, nos, cum sumus participes sancti Spiritus, « (3) non creaturæ, sed divinitatis fieri participes. Nam habitante creatura, non divinitatis sumus, sed creaturæ participes. » Ac paulo post [1] Deum asserit, non in creatura, id est interventu rei creatæ, homines facere sapientes, et potentes, sed per ipsummet Spiritum. Quæ cum dicit Cyrillus, aut iis similia, nimirum per Spiritum sanctum fortes, aut sapientes nos fieri; de perfectæ sapientiæ, ac fortitudinis dono loquitur, quod in statu consistit justitiæ, sanctitatis, et adoptionis.

Ita libro quinto commentariorum in Joannem [2] scribit, in antiquis prophetis solam efficientiam fuisse Spiritus sancti, at nunc in nobis ipsummet habitare Spiritum; quem locum postea referam. Tum in decimo ejusdem operis pulcherrime probat ex eo, quod per Spiritum sanctum, non per creatam rem ullam, Dei participes reddimur; Deum esse Spiritum sanctum: « (4) Nam si fieri potest, ut per ullam omnino creatam substantiam divinæ, et ineffabilis naturæ simus participes; quid jam prohibere poterit, quin Deus, et Pater, amoto Spiritu, per aliam quampiam, quamcumque voluerit, creaturam in nobis resideat, nosque sanctificet? » Manifestum est ex eo, Deum Patrem nos per Spiritum suum sanctos facere, et in nobis habitare, adeoque nos ipsa Spiritus sancti substantia tales existere, non creatæ rei alicujus interjectu, tanquam formæ præcipuæ. Neque enim Spiritus sancti ἐνέργεια illa, et functio, vel operatio, qua sancti, et filii Dei, ac divinæ naturæ participes reddimur, eadem est omnino cum illa, qua in nobis habitare, et istud ipsum communiter cum Spiritu ipso, ac Filio efficere dicitur Pater. Alioqui nihil erat, quod Cyrillus, aliique Patres duas illas ejusdem operis moliendi rationes distinguerent: alteram, qua Pater id agit in nobis: alteram, qua Spiritus sanctus idipsum communicatione sui præstat; si non peculiari quodam modo Spiritus sanctus id nobis tribueret. Quem quidem modum accuratius paulo post ex eorumdem Patrum opinione trademus. Nunc illud e Cyrillo satis habemus effici, Spiritum sanctum applicatione quadam substantiæ suæ, non interveniente ulla re creata, nos veluti formare, et in sanctitatis, adoptionisque statu illo constituere.

Itaque Joannes Cyparissiotus [3] ex hujusmodi Cyrilli, aliorumque Patrum sententiis, « Patet, *inquit*, quod, Deo secundum substantiam præsente, substantiam ejus impermixte participamus, et quod ipsa est, quæ nos sanctificat, et habitat in nobis, etc. »

Hanc vero sancti in nobis Spiritus habitationem, ac præsentiam passim Cyrillus, aliique veteres ideo prædicant, quod multum in eo præsidii esse putant, contra divinitatis illius obtrectatores; si cum habitare in justis, ac manere Deum Scripturæ testentur, hoc ipsum de Spiritu sancto potissimum intelligendum esse demonstrent; qui cum idem Christi sit Spiritus, consequens sit ipsum quoque Christum esse Deum. Etenim habitare in homine, vel in creaturis, non creaturæ convenit, sed Deo, ut idem Patres asserunt. Itaque solæ tres personæ tanquam proprium hoc sibi vindicant in sacris litteris, quibus id communiter attribuitur. Quod Cyrillus rationi imaginis adscribit, eo quod, uti Patris Filius, ita Filii imago sit Spiritus sanctus : « (5) Quemadmodum igitur, *inquit*, quoniam imago est exactissima Patris Filius, qui ipsum recipit, etiam et Patrem habet. Sic ad propriam figuram cur-

(1) Ibid. Οὐκοῦν εἰ σοφοῖ τὸ Πνεῦμα τὰ σοφίας δεκτικὰ, σοφία που πάντως ἔσται, καὶ γοηθήσεται. Τοῦτο δὲ ἔφαμεν εἶναι τὸν Θεόν.

(2) Ibid. pag. 659. Τὸ δέ γε Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἰσουργεῖ τῷ Θεῷ. Ὥστε εἴπερ τῷ κατὰ μέθεξιν, καὶ ἐαυλισμὸν ἑαυτὸ χαρίσαιτο, σοφόν που πάντως ἀποτελεῖ δι' ἑαυτοῦ, καὶ τῆς ἀνωτάτω φύσεως ἀποπληροῖ τὴν ἔν γε τούτῳ πάλιν ἐνέργειαν.

(3) Excerp. pag. 660. Ὥσπερ γὰρ τοῦ κατὰ φύσιν ἐνοικοῦντος Θεοῦ, οὐ κτίσεως ἐσμὲν, ἀλλὰ θεότητος μέτοχοι· οὕτως ἐνοικοῦντος ἡμῖν κτίσματος, οὐ θεότητός ἐσμεν, ἀλλὰ κτίσεως μέτοχοι. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα Θεὸς, εἴπερ ἐστὶν ἐν ἡμῖν δι' αὐτοῦ Θεὸς ὁ φύσει, καὶ ἀληθῶς.

(4) Idem lib. 10. in Joan. pag. 831. Εἰ μὲν γάρ ἐστι τῶν ἐνδεχομένων, διά τινος ὅλως γεννητῆς οὐσίας τῆς θείας τε, καὶ ἀῤῥήτου φύσεως ἡμᾶς μεταλαχεῖν, τί ἂν ἔτι τὸ κωλύον ὁρῷτο, τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τὸ Πνεῦμα παρωσάμενον, καὶ δι' ἑτέρου τινὸς, οὗ περ ἂν βούλοιτο κτίσματος ἐν ἡμῖν γίνεσθαι, καὶ ἁγιάζειν ἡμᾶς.

(5) Cyril. in Thes. lib. 33. pag. 336. Ὥσπερ οὖν

[1] Pag. 661. — [2] Pag. 474.

[3] Dec. 7. c. 2. Vide et capite sequenti.

rente analogia, qui Filii imaginem recipit, hoc est Spiritum, habet omnino per ipsam et Filium, et qui est in ipso Patrem. » Quæ imaginis notio, quod ad Spiritum attinet, non proprie est intelligenda ; sed universe referenda est ad ejusdem substantiæ communionem, cum processione unius ab altero, quatenus uti Filius a Patre, ita Spiritus a Filio procedentes, ab iisdem, a quibus originem habent, etiam naturam, et substantiam accipiunt. Ex quo fit, ut cum unus alicubi esse dicitur, etiam ceteris inesse oporteat.

XI. Declarat hoc erudite Metrophanes Smyrnæ archiepiscopus a Becco citatus, in expositione prioris Catholicæ Joannis apostoli : « (1) In hoc, *inquit*, cognoscimus, quia in ipso, et ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis. Hinc ostendit, divino principatu prædita, ac beatam Trinitatem mutua cohærentia secum ipsam naturaliter esse conjunctam ; et cum una persona ad aliquem venire, et in eo habitare dicitur, etiam alias duas una descendere, propter divinam, primamque simplicitatem supersubstantialis, et excedentis omnia naturæ; tum ob actionis, virtutis, ac voluntatis unitatem, et singularitatem. Sic enim et Paulus magnus apostolus prædicat : Vos templum Dei estis ; et Spiritus Dei habitat in vobis, eo quod, cum Spiritus habitat, Deus utique ac Pater, necnon unigenitus Filius puris in mentibus simul degit, et commoratur. » Ambr. item [1] : « Est ergo, et manet semper, qui oris est Spiritus. Sed descendere videtur etiam, cum illum recipimus, ut habitet in nobis, ne nos simus a gratia ejus alieni, etc. Sic igitur venit Spiritus, quemadmodum venit Pater, quia ubi Pater est, ibi est et Filius, ibi est et Spiritus sanctus. Non ergo discrete venire æstimandus est Spiritus sanctus, etc. Numquid corporaliter Pater venit ? Sic ergo Spiritus venit. In quo cum venit, et Patris, et Filii plena præsentia est. » Hic Ambrosius præsentem adesse Spiritum sanctum non solum gratia et efficientia, quam separatim commemorat, sed etiam substantia, quam cum Patre communem habet, et Filio, significat. De eadem personarum conjunctione, adventuque communi agit Fulgentius in tertio ad Monimum [2] ; ac nominatim Spiritus sancti præsentiam in justis substantialem indicat, dum Arianos refellit, qui aliud esse dicebant, apud Deum esse (quod Verbo Joannes tribuit [3]) aliud in Deo. Contra quos Joannis ejusdem [4] testimonio repugnat, qui de Spiritu sancto loquens ex Christi persona sic ait : « Quia apud vos manebit, et in vobis erit. Ecce apud quos manet, in eis est Spiritus sanctus. Dicatur, quæ hic potest esse diversitas in eo, quod apud eos manet, et in eis est. Etenim in uno loco utraque præpositio ponitur, et Spiritui sancto utriusque rei possibilitas assignatur, ut apud quos manet, in eis sit. Itane vero Spiritus sanctus sic apud fideles manet, ut in ipsis infidelibus esse possit ; Verbum autem Deus sic apud Deum est, ut in Deo esse non possit? » Ex his, et ex toto illo capite concluditur, conjunctionem illam, qua cum justis, et fidelibus copulatur Spiritus sanctus, οὐσιώδη esse, non effectione sola transigi ; quemadmodum et apud Patrem, et cum Patre Verbum Dei esse, nonnisi οὐσιωδῶς putat Fulgentius. Nam de isto duntaxat modo conjunctionis illic agitur, quem Ariani negabant, non utique alterum quempiam negaturi, qui in sola effectione, et externa denominatione consisteret. Quamobrem uti Verbum Dei substantia est Patri conjunctum, eoque modo apud hunc, et in hoc illud esse pugnat Fulgentius, ita Spiritum sanctum existimat substantialiter adesse, præsentemque esse fideli, ac justo homini, ut ex hac priorem illam præsentiam confirmet. Nec illud movere nos debet, quod iste præsentiæ, conjunctionisque modus communis sit cum Patre, Filioque Spiritui sancto, non hujus peculiaris, ut volumus. Nihil enim hoc ad rem modo pertinet. Nam id unum agimus, ut illam præsentiam, et ἕνωσιν, qua cum justis copulatur Spiritus sanctus, sive solus, sive cum aliis personis duabus, et esse peculiarem monstre-

ἐπειδή περ εἰκών ἐστιν ἀκριβεστάτη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ὁ δεξάμενος αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα ἔχει· οὕτως ἐπὶ τὸ ἴδιον σχῆμα τῆς ἀναλογίας τρεχούσης, ὁ δεξάμενος τοῦ Υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, ἔχει πάντως δι' αὐτῆς τὸν Υἱὸν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα.

(1) METROPH. Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἔδωκεν ἡμῖν. Παρίστησιν ἐντεῦθεν, ὡς ἡ θεαρχικὴ καὶ μακαρία Τριὰς ἀλληλουχίας ἔχεται πρὸς ἑαυτὴν φυσικῆς, καὶ τῇ πρός τινα προσφοιτήσει, καὶ κατασκηνώσει τῆς μιᾶς ὑποστάσεως, καὶ τῶν ἄλλων ἄμφω συγκαταφοίτησις πέφυκε, διὰ τὴν θείαν, καὶ πρώτην ἁπλότητα τῆς ὑπερουσίου, καὶ πάντων ἐπέκεινα φύσεως· καὶ μέν τοι καὶ διὰ τὸ τῆς ἐργασίας, καὶ δυνάμεως, καὶ βουλήσεως ἑνικὸν, καὶ μοναδικόν. Οὕτω γὰρ καὶ Παῦλός φησιν ὁ μέγας Ἀπόστολος· ὑμεῖς ναὸς Θεοῦ ἐστὲ, καὶ τὸ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Ὡς τῇ τοῦ Πνεύματος ἐνοικήσει, καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς δηλονότι, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ ταῖς καθαραῖς ψυχαῖς ἐμφιλοχωροῦντος, καὶ συναικοῦντος.

[1] Lib. 1. de Sp. S. c. 10. — [2] Cap. 5. — [3] Cap. 1. — [4] Cap. 14.

mus, atque ab communi, naturalique, qua est ubique, distinctam; et ad substantiam illius, non ad efficientiam referri. Post autem, quid in ea conjunctione privatum, ac proprium Spiritus sanctus habeat, explicare conabimur.

XII. Ad hanc loquendi formulam, qua Deum, vel Spiritum sanctum in nobis habitare, tam sacræ litteræ, quam Patres affirmant, adjungi et illa debet, qua sic tanquam in templo versari, commorarique docent: ex eoque probant Deum esse nihilo minus Spiritum S. quam Patrem, et Filium, unde substantialis itidem, ut ex priore, conjunctio colligitur. « (1) Si templum Dei ob illam sancti Spiritus habitationem vocemur, ait Epiphanius, quis Spiritum repudiare audeat, et a Dei substantia rejicere, cum diserte hoc Apostolus asserat, templum nos esse Dei, propter Spiritum sanctum, qui in dignis habitat?» Ubi non qualemcumque habitationem in homine Spiritus sancti designat Epiphanius, sed eam, qua in sanctis, justisque commoratur, qui soli templa dicuntur illius.

Athanasius in priore ad Serapionem epistola, « (2) Etenim ut qui vidit Filium, videt Patrem; ita qui habet Spiritum sanctum, habet Filium; et qui ipsum habet, templum est Dei, cum Paulus scribat: Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Joannes vero dicit, In hoc cognoscimus, quia in Deo manemus, et ipse in nobis, quoniam de spiritu suo dedit nobis. Quod si Filium, qui est in Patre, in quo est et Pater, in confesso est non esse creaturam, necesse est omnino neque Spiritum esse creaturam. In ipso enim est Filius, et ipse in Filio. Ideo et qui Spiritum accipit, templum Dei nominatur.» Hoc in loco Athanasius Deum esse Spiritum sanctum probat, quia est in Filio, et in Spiritu Filius; quod posterius adstruit ex eo, quod ubi Filius, adeoque Pater, habitat velut in templo, ibi et Spiritus sanctus habitat. Igitur οὐσιώδης debet illa poni commoratio, et οἴκησις, ut οὐσιώδης itidem conjunctio, vel unitas potius ex illa colligatur. Nam si peculiaris habitatio ista, qua in sanctis, velut in templis habitat Filius, ac Spiritus sanctus, in sola efficientia, et charismatum productione posita est, non potest ex illa substantialis unitas amborum confici, sed extrinseca; cujusmodi causam inter et effectum cernitur, ut quemadmodum Spiritus sanctus ideo habitat in templo suo, quia in eo gratiæ, charitatisque dona producit; sic in Spiritu Filius inesse dicatur, quod in eo similiter aliquid efficit. Hoc enim hæretici illi, quos illic Athanasius oppugnat, neque asserere dubitabant, neque argumentatione ista convinci poterant, nisi οὐσιώδης aliqua utrobique sit conjunctio; hoc est, nisi ad templum suum secundum substantiam applicentur.

XIII. Ita prorsus in Dialogo septimo Cyrillus colligit: « (3) Templa, *inquit*, Dei, et dii vocati sumus, et sumus. Quare autem, interroga adversarios; quandoquidem sumus vere participes gratiæ nudæ, et subsistentia carentis. Sed non sic habet, absit. Templa enim sumus Spiritus existentis, et subsistentis, vocatique propter hoc dii, utpote divinæ, et ineffabilis naturæ cum illo copula participes facti. At si alienæ naturæ est, et a divina substantialiter separatus, qui nos deos facit Spiritus per se, excidimus a spe, gloriationibusque frustra nescio quomodo honestati. Ubi enim adhuc dii, et templa Dei secundum Scripturas, propter Spiritum, qui est in nobis? Quod enim privatur eo, ut sit Deus, quomodo idipsum poneret in aliis?» Et in libro de divinitate Spiritus, Joannis, ac Pauli iisdem illis propositis locis, quæ Athanasius supra memoravit,

(1) EPIPH. hær. 74. num. 13. Εἰ τοίνυν ναὸς Θεοῦ καλούμεθα διὰ οἴκησιν ἁγίου Πνεύματος, τίς τολμήσειε παραιτήσασθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀπαλλοτριῶσαι τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας, σαφῶς τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, ἡμᾶς ναοὺς Θεοῦ γίνεσθαι, διὰ τὸ ἐνοικοῦν Πνεῦμα ἅγιον ἐν τοῖς ἀξίοις;

(2) ATHAN. tom. 2. pag. 22. Καὶ γὰρ ὥσπερ ὁ ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν ὁρᾷ τὸν Πατέρα· οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχων, ἔχει τὸν Υἱόν, καὶ ὁ ἔχων αὐτόν, ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστι, γράφοντος τοῦ Παύλου· οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; ὁ δὲ Ἰωάννης φησί· ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν. Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ὢν, ἐν ᾧ ἐστι καὶ ὁ Πατὴρ, ὁμολογήθη μὴ εἶναι κτίσμα, ἀνάγκη πᾶσα μηδὲ τὸ Πνεῦμα εἶναι κτίσμα. Ἐν αὐτῷ γάρ ἐστιν ὁ Υἱὸς, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Υἱῷ. Διὸ καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα λαμβάνων, ναὸς τοῦ Θεοῦ χρηματίζει.

(3) CYRIL. 7. dial. de Trin. pag. 639. Ναοὶ δὲ Θεοῦ, καὶ μὴν καὶ θεοὶ κεκλήμεθα, καὶ ἐσμεν. Ἀνθ' ὅτου γε δή; πυθου τῶν δι' ἐναντίας, εἴπερ ἐσμεν ἀληθῶς ψιλῆς, καὶ ἀνυποστάτου χάριτος μέτοχοι. Ἀλλ' οὐκ ὦδε ἔχει. Πόθεν; ναοὶ γάρ ἐσμεν τοῦ ὄντος τε, ὑφεστηκότος Πνεύματος· κεκλήμεθα δὲ δι' αὐτὸ καὶ θεοὶ, ἅτε δὴ τῇ θείᾳ τε, καὶ ἀπορρήτῳ φύσει τῇ πρὸς αὐτὸ συναφείᾳ κεκοινωνηκότες· ἔκφυλον δὲ εἴπερ ἐστὶ ἀληθῶς, καὶ τῆς θείας φύσεως διωκισμένον οὐσιωδῶς τὸ θεοποιοῦν ἡμας Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ, διημαρτήκαμεν τῆς ἐλπίδος, αὐχήμασι τοῖς εἰς τὸ μηδὲν οὐκ οἶδ' ὅπως ἠγλαϊσμένοι. Ποῦ γὰρ ἔτι θεοὶ, καὶ ναοὶ Θεοῦ ἐσμεν, κατὰ τὰς Γραφὰς διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν; τὸ γάρ τοι τοῦ εἶναι Θεὸς τητώμενον, πῶς ἂν ἐνθείη τὸ χρῆμα ἑτέροις;

hunc in modum ratiocinatur : « (1) Quomodo igitur factus est Spiritus, si Patris, et Filii per illum participes efficimur ? Non enim per creaturam erit in nobis participatio Dei. Vel dicant : Si factus unus sanctorum angelorum esset in nobis, essemusne participes divinæ naturæ ? Sed hoc non est verum. Unde Deus in nobis per Deum Spiritum. » Ergo non per creaturam, hoc est qualitem ullam creatam, proprie Dei participes nos fieri, ac deos, aut illius templa, et adoptivos filios, Cyrillus affirmat, sed per ipsam divinitatem, ac Dei substantiam. Ac totus ille liber hujus generis argumentis refertus est, et alii plerique [1].

Paschasius item diaconus in secundo de Spiritu sancto [2], « Habitatorem cordis humani sacra eloquia proprie Spiritum esse definiunt. *Dabit*, inquit [3], *vobis Pater alium paracletum, ut maneat vobiscum in æternum.* Et ad Romanos [4] : *Vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis.* Et ideo de Spiritu sancto conscriptum recte intelligimus [5] : *Regnum Dei intra vos est.* Dei utique regnum sunt, qui ei parere (patere) merentur in templum Dei utique, non creaturæ. Audi per Apostolum habitatoris nostri vocem : *Vos estis*, inquit [6], *templum Dei, et Spiritus Dei habitat in vobis.* Et in alio loco [7] : *Sicut dicit Deus, Inhabitabo in illis, et inambulabo, et ero illorum Deus.* Ecce ipse, qui templum humani cordis inhabitat, Deum se esse pronuntiat. » Duo hic Paschasius e Scripturis probare studet : alterum, solos esse sanctos, in quibus regnat, habitatque propria illa commoratione Spiritus sanctus : alterum, ex eo sequi, Deum esse Spiritum eumdem, quod in cordibus habitet ; quia nulla id creatura facere potest. Igitur substantia ipsa Spiritus sancti habitat, ac regnat in sanctis ; imo ipse regnum Dei est, de quo Christus loquitur, *Regnum Dei intra vos est*, ut Cyrillus exponit [8], et Gregorius Nyssenus, qui secundum petitionem orationis Dominicæ, a Matthæo sic expressam, *Adveniat regnum tuum*, apud Lucam ita legi asserit : « (2) Veniat Spiritus sanctus tuus in nos, et purget nos. » Citat hunc Nysseni locum Joannes Cyparissiotus [9]. Idemque Maximus martyr observavit in expositione orationis Dominicæ, apud Euthymium in Panoplia [10] : « (3) Regnum, *inquit*, Dei, et Patris per essentiam subsistens est Spiritus sanctus. Quod enim hoc loco Matthæus regnum dicit, alius evangelista alibi Spiritum sanctum appellavit, Adveniat, inquiens, Spiritus sanctus, et nos expurget. » Mirum est vero, quod isti narrant, apud Lucam tale aliquid legi. Nam hodie nusquam id apparet. Et capite undecimo, ubi Dominicam illam orationem refert Lucas, quam in sexto Matthæus posuit, scriptum est perinde, ut apud alterum, *Adveniat regnum tuum.* Itaque memorabilis est hæc lectionis varietas. Extat apud Cyrillum Alexandrinum, eximium de illa sancti Spiritus appellatione testimonium in quinto libro commentariorum in Joannem ; ubi Christi verba illa Matthæi 11. *Qui autem minor est in regno cœlorum, major est illo*, sic exponit, ut Christianus quivis, ob status sui dignitatem, Joanne Baptista præstantior habeatur, ac « (4) regnum cœlorum sit communicatio ipsa Spiritus sancti, » quemadmodum Lucæ 17. dictum est a Christo, *Regnum cœlorum intra vos est*, « Nam in nobis per fidem habitat Spiritus sanctus . » Quæ eadem in 12. Thesauri repetit [11].

XIV. Sunt autem ex antiquis Patribus, qui modum illum in sanctis habitandi disertius explanant, et substantivum esse demonstrant, ut inter alios Didymus in erudito illo opere,

(1) Idem lib. Quod Deus sit Sp. S. pag. 666. tomi 5. Πῶς οὖν ἔτι γενητὸν τὸ Πνεῦμα ἐστιν, εἰ μέτοχοι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ γινόμεθα δι' αὐτοῦ ; οὐ γὰρ διὰ κτίσματος γένοιτο ἂν ἐν ἡμῖν ***** ἑνὸς τῶν ἁγίων ἀγγέλων τῆς θείας φύσεως ἐν μεθέξει γινόμεθα· ἀλλὰ μὴν τοῦτο οὐκ ἀληθές. Οὐκοῦν Θεὸς ἐν ἡμῖν διὰ Θεοῦ τοῦ Πνεύματος. Ad hunc locum asteriscos apposuimus. Nam græca mendosa sunt : quæ sic ex latino possunt restitui : Γένοιτο ἂν ἐν ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ μετοχή. Ἢ λεγέτωσαν, εἰ ἐν ἡμῖν γενομένου ἑνὸς τῶν ἁγίων.

(2) Greg. Nyssen. orat. 3. in orat. Dom. tomo 1. pag. 737. Ἢ καθὼς ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ τὸ αὐτὸ νόημα σαφέστερον ἑρμηνεύεται, ὁ τὴν βασιλείαν ἐλθεῖν ἀξιῶν, τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος συμμαχίαν ἐπιθοᾶται. Οὕτω γὰρ ἐν ἐκείνῳ εὐαγγελίῳ φησίν, ἀντὶ τοῦ, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Ἐλθέτω, φησὶ, τὸ ἅγιόν Πνεῦμά σου ἐφ' ἡμᾶς, καὶ καθαρισάτω ἡμᾶς.

(3) Maxim. Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς οὐσιωδῶς ἐστιν ὑφεστῶσα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ γὰρ ἐνταῦθα Ματθαῖός φησι βασιλείαν, ἀλλαχοῦ τῶν Εὐαγγελιστῶν ἕτερος Πνεῦμα κέκληκεν ἅγιον, φάσκων· Ἐλθέτω σου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ καθαρισάτω ἡμᾶς.

(4) Cyril. lv. in Joan. pag. 474. Καὶ τίς ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ; ἡ δόσις δηλονότι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κατ' ἐκεῖνο τὸ εἰρημένον· ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Ἐναυλίζεται γὰρ ἡμῖν τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς πίστεως.

[1] Ut Thes. 33. p. 337. et seq. lib. 34. pag. 342. 360. — [2] Cap. 8. Tom. 9. Bibl. PP. edit. 2. — [3] Joan. 14. 29. — [4] Rom. 8. 11. — [5] Luc. 17. 11. — [6] 1. Cor. 3. 16. — [7] 2. Cor. 6. 16. — [8] Lib. 7. Dial. pag. 654. — [9] Dec. 9. cap. 7. — [10] Tit. 2. cap. 7. pag. 49. — [11] P. 105.

quod de Spiritu sancto edidit, et ab Hieronymo latine est redditum. Hic igitur in secundo libro de communicatione illa loquens Spiritus sancti, quæ justis solis convenit, (« his enim, *ait*, tantummodo Spiritus sanctus inseritur, qui vitiis derelictis virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant ; » tum, « et quandiu præcepta Dei servaverunt, permansit in eis Spiritus sanctus, quem acceperunt. ») istam igitur sancti Spiritus habitationem secundum substantiam fieri, idque Dei proprium esse confirmat. Etenim nulla res creata aliam implere dicitur, neque hæc illa esse plena. Atqui Spiritu sancto repleri, ac pleni esse dicuntur aliqui : « Quidam, *inquit*[1], Spiritu sancto pleni esse dicuntur. Nemo autem sive in Scripturis, sive in consuetudine plenus creatura dicitur. Neque enim aut Scriptura sibi hoc vindicat, aut sermo communis, ut dicas plenum esse quempiam Angelo, Throno, Dominatione. Soli quippe divinæ naturæ hic convenit sermo. Dicimus autem virtutis, et disciplinæ quosdam esse plenos. » Mox Spiritum sanctum naturæ, et substantiæ capabilis, et participabilis esse ait, uti scientia, vel sapientia capi ab homine, vel eum replere dicitur : « Cum autem participabilis sit Spiritus sanctus ad similitudinem sapientiæ, ac disciplinæ, non in cassis nominibus scientiæ substantiam possidet, sed per naturam sanctificantem, et implentem bonis universa, bonus ipse subsistit ; juxta quam et repleti quidam Spiritu sancto esse dicuntur, ut in Actibus apostolorum scriptum est[2] : *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto : et loquebantur verbum Dei cum fiducia.* Quomodo enim, qui aliqua disciplina plenus est, quia perfecte eam habet, erudite, et subtiliter potest de ea proferre sermonem ; sic qui Spiritum sanctum consummate acceperint ita, ut impleantur eo, cum fiducia Verbum Dei loquuntur, quia præsens Spiritus sanctus dignam Deo vocem ministrat. » Deinde postquam e sacris libris ostendit repleri creaturas Spiritu sancto, ista subjicit : « Angeli autem præsentia, sive alicujus alterius excellentis naturæ, quæ facta est, non implet mentem, atque sensum, quia et ipsa aliunde completur. Quomodo enim ex plenitudine quis accipiens Salvatoris, plenus efficitur sapientia, et virtute, et justitia, et sermone Dei ; sic qui Spiritu sancto plenus est, statim universis donationibus Dei repletur, sapientia, scientia, fide, ceterisque virtutibus. Qui igitur implet universas creaturas, quæ tamen possunt virtutem, et sapientiam capere, non est ex his, quæ ipse complet. Ex quo colligitur, alterius eum esse substantiæ, quam sunt omnes creaturæ. Diximus et alibi, quia subintelligatur in sancti Spiritus substantia etiam plenitudo munerum divinorum. Denique impossibile est, gratiam Dei sortiri quempiam, si non habeat Spiritum sanctum, in quo approbamus cuncta Dei dona consistere. »

XV. Atque idem etiam Didymus paulo antea Spiritus sancti substantiam, ut et Patris, et Filii, non capacem esse, sed capabilem affirmat. Nam capax est creatura, quæ Deum capit, tanquam alienum bonum. Deus autem capabilis est, quia « facit eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse non factus ab alio, sed subsistens ; ideo capabilis, non capax. Itaque manifestum est, non a corporibus tantum, sed et ab incorporalibus creaturis extraneum esse Spiritum sanctum ; quia ceteræ substantiæ hanc substantiam sanctificationis accipiunt ; iste vero non tantum non est capax sanctificationis alienæ, sed insuper attributor est, et creator. Denique qui communione ejus fruuntur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati utique ab eo. Perspicue enim scriptum est[3], quod Spiritui gratiæ, in quo sanctificatus est, contumeliam faciens, gravi punietur peccato. Si autem sanctificatus est per communionem Spiritus sancti, ostenditur, quod ipse particeps ejus fuerit, et largitor sanctificationis Spiritus sanctus. »

Quin etiam[4] hoc argumento probat Deum esse Spiritum sanctum, quod apostolis, ceterisque sanctis variis in mundi partibus degentibus « aderat inhabitator Spiritus sanctus, incircumscriptam habens substantiam ; » quod ab angeli substantia alienum est. « Angelus quippe, qui aderat, verbi gratia, Apostolo in Asia oranti, non poterat simul eodem tempore adesse aliis in ceteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus, non solum sejunctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque Angelis, Principatibus, Thronis, Dominationibus inhabitator assistit. »

Idem in fine secundi libri, ac totius operis plenius de eo disputat, quod ante dixerat, « quod animam, vel mentem hominis nulla creatura juxta substantiam possit implere, nisi sola Trinitas, quia tantummodo secundum operationem, et voluntatis errorem, sive virtutem, animus de his, quæ creata sunt, impletur ; »

[1] Did. l. 1. col. 5. Opusc. Hier. [2] Act. 2. — [3] Heb. 10. — [4] Col. 5. A.

et quod de Satana objici poterat, qui cor implere dicitur[1], explicat sic ut eum, aut aliam quamlibet creaturam, introisse, ac replesse *secundum substantiam* neget, sed *secundum operationem*; « quia introire in aliquem increatæ naturæ est ejus, quæ participetur a pluribus. » Denique, « Operationem, et studia non solum bonorum operum, *inquit*, sed etiam malorum in creaturis diximus, naturam vero, atque substantiam solius in alios posse Trinitatis intrare. »

Ex hac Didymi oratione perspicuum est, Spiritum sanctum non operatione sola, effectioneque gratiæ, sed applicatione naturæ, ac substantiæ suæ sanctitatem, ac justitiam tribuere. Nam *capabilem*, et *participabilem* ejus substantiam esse dicit, quia capitur per sese, et conjungitur iis, qui justi, sanctique illius communione sunt; quod neque angeli, neque creaturæ aliæ facere possunt. Atqui si sola effectio, ac productio qualitatis alicujus satis esset, ut impleri diceretur aliquis eo, quod illam inserit et efficit, non minus id de angelo, ac dæmone, quam de Spiritu ac Deo usurpari fas esset. Omnino itaque per occultam quamdam infusionem substantiæ suæ justificare homines Spiritum sanctum, Didymus arbitratus est. Eadem et apud Paschasium[2], et Bernardum[3] leges de participatione illa substantiæ Spiritus sancti, qua boni, vel sapientes efficimur, hoc est justi, et sancti.

Origenes in libro primo Periarchon, capite primo, illam Spiritus sancti communicationem plane, ut volumus, exposuit, nihil ut disertius possit fieri: « Sed et cum de Spiritu sancto, *inquit*, multi sancti participant, non utique corpus aliquod intelligi potest Spiritus sanctus, quod divisum in partes corporales percipiat unusquisque sanctorum. Sed virtus profecto sanctificans est, cujus participium debent habere omnes, qui per ejus gratiam sanctificari meruerunt. Et ut facilius, quod dicimus, possit intelligi, ex rebus quamvis imparibus sumamus exemplum. Multi sunt, qui disciplinæ, sive artis medicinæ participant, et nunquam putandum est omnes eos, qui medicinæ participant, corporis alicujus, quod medicina dicatur, in medio positi sibi auferre particulas, et ejus participium sumere. An potius intelligendum est, quod quicumque promptis, paratisque mentibus intellectum artis ipsius, disciplinæque percipiunt, hi medicinæ participare dicuntur? Sed hæc non omni modo similia exempla putanda sunt de medicina sancto Spiritui comparata; sed ad hoc tantummodo probandum, quia non continuo corpus putandum est id, cujus participatio habetur a plurimis. Spiritus enim sanctus longe differt a medicinæ ratione, vel disciplina, pro eo, quod Spiritus sanctus subsistentia est intellectualis, et proprie subsistit, et extat; nihil autem tale est medicina. » Hæc Origenes, in quibus apertissime demonstrat, Spiritum sanctum non efficienter duntaxat, et extrinsecus infusa qualitate, vel actione communicari sanctis, sed suametipsa communicata, et applicata substantia. Quare insignis est ille locus.

CAPUT QUINTUM.

Demonstratur aliis Patrum testimoniis eadem substantiæ Spiritus sancti cum justis, ac sanctis communicatio. Illustratur ejusdem Spiritus comparatio cum sigillo, et charactere; indidemque communicatio illa substantiva deducitur. Plerosque veterum spiraculum vitæ illud infusum Adamo Spiritum Sanctum interpretari. Ludovicus Vives notatur Christum Deum dare Deum Spiritum Sanctum. Cyrilli locus pulcherrimus; necnon Basilii, etc. Idipsum et ex doni ratione conficitur, tum arrhæ, vel pignoris. Bessarionis locus itidem insignis.

I. Est etiam apud antiquos theologos usitata quædam ratio, quæ illud ipsum demonstrat, nos communicata Spiritus sancti substantia fieri justos, atque sanctos, dum ita disputant: quemadmodum sigilli applicatione in cera, vel quavis alia molli, ac tractabili re, imago atque effigies exprimitur; sic admota Spiritus sancti substantia ipsa, Dei in nobis formari

[1] Act. 5. — [2] Lib. 2. de Sp. S. c. 1. [3] Serm. 5. in Cant.

similitudinem, quæ in sanctitate consistit. Quæ res aliquot veterum approbanda testimoniis est. Imprimis Hieronymus ad caput 4. epistolæ ad Ephesios, et illa Pauli verba [1] : *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis*, hæc adnotat : « Signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster, et anima imprimantur signaculo Dei, et illam recipiamus imaginem, et similitudinem ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti Spiritus, juxta eloquium Salvatoris Deo imprimente signatur. »

Luculenter id a Basilio declaratum est in quinto adversus Eunomium ; ubi exemplum ad hoc adhibet pictorum, et statuariorum, qui archetypi similitudinem in materiam derivare nequeunt aliter, quam in illud intuentes, et præsentem ejus ideam habentes. « (1) Quod si homines ad similitudinem informare materias nequeunt aliter, nisi ideas ipsorum participent ; quomodo ad Dei similitudinem ascendet creatura, nisi divini characteris sit particeps? Divinus porro character non talis est, cujusmodi est humanus, sed vivens, et vere existens imago imaginis effectrix ; qua omnia, quæ participant, imagines Dei constituuntur. » Egregie Basilius hoc interesse ait inter divinum characterem, sive formam illam, quæ Dei figuram imprimit, et humanum, quod hic vitæ sit expers. Est enim idea, sive species, et similitudo, quam ex archetypo in mente sua, vel phantasia expressam gerit artifex, et ad eam operis sui, id est ejus, quam elaborat, imaginis effectionem dirigit. Quare non est ἐνυπόστατος, id est *subsistens*, nedum vita prædita, sed accidens quoddam, quod per sese minime opus attingit ; nec ad illud applicatur, neque actuosum est, aut efficientiæ aliquid in rem confert, verum extrinsecus duntaxat, solaque sui ostensione, et adspectu tum usum artifici præstat, tum modum operi, formamque præscribit. At divinus ille character, sive species, quæ in homine Dei figuram imprimit, sigilli more (quod sancti Patres constanter affirmant) per se, suamque substantiam adhibetur ; nec nisi admotum, applicatumque fuerit, imaginem imprimit. Cum igitur sigillum illud ipsum aut characterem εἰκονοποιὸν, ut Basilius vocat, hoc est *imaginis effectorem*, Spiritum esse sanctum iidem illi Patres sæpius repetant ; evidens est ex eorum decretis, justitiæ, ac sanctitatis statum, non creata re ulla, vel qualitate, sed ipsa Spiritus sancti substantia, tanquam principali forma in nobis perfici. Confer huc illa omnia, quæ libro sexto capite quinto de imagine, quæ proprietas est Verbi, vel Filii, copiose diximus.

II. Est ea de re Cyrilli locus eximius in septimo dialogo cum Hermia ; ubi Deum esse Spiritum sanctum approbat : « (2) Hoc igitur, *inquit*, quod divinam nobis imaginem insculpit, et instar sigilli præstantiorem mundo pulchritudinem ingenerat, nonne Spiritus est? Hermias. Verum non tanquam Deus id facit, inquiunt ; sed tanquam divinæ administer gratiæ. Cyril. Non igitur ipse nobis, sed quæ per illum præstatur, gratia nobis insculpitur. Herm. Ita videtur. Cyril. Oportebat ergo imaginem gratiæ, et non potius Dei appellari hominem. » Ac subinde Christum ait, cum in apostolos insufflasset, dixisse [2], *Accipite Spiritum sanctum*. « (3) Quippe non gratiæ, sed ipsiusmet unius sancti Spiritus per illam Salvatoris insufflationem participes fuerunt apostoli Domini. » Nec minus illustri, ac diserto testimonio Didymus hoc ipsum affirmat in eodem, quem ante citavimus, libro [3] ; ubi Spiritum sanctum capabilem, et participabilem esse ait, quia « sanctos facit capaces sui, » et velut sigillum eos obsignat ; quod ex Apostolo probat sic ad Ephesios scribente [4] : *In quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ*. Tum ista subjicit : « Si enim signantur quidam Spiritu sancto, formam, et speciem ejus assumentes ; ex his est Spiritus sanctus, quæ habentur, et non habent ; habentibus eum signaculo ejus impressis. Ad eosdem quoque idem

(1) Basil. 5. contra Eunom. pag. 116. Εἰ δὲ ἀνθρώπους οὐχ οἷόν τε πρὸς ὁμοίωσιν ἐκτυπωθῆναι τὰς ὕλας, εἰ μὴ τῆς ἰδέας αὐτῶν μεταλάβοιεν, πῶς Θεῷ πρὸς ὁμοίωσιν ἀναβῇ τὸ κτίσμα μὴ μεταλαμβάνον θείου χαρακτῆρος ; θεῖος δὲ χαρακτὴρ οὐκ εἶος ὁ ἀνθρώπινος, ἀλλὰ ζῶν, καὶ ὄντως ὢν εἰκὼν εἰκονοποιὸς ἥ πάντα τὰ μετασχόντα εἰκόνες καθίστανται Θεοῦ.

(2) Cyril. dial. 7. pag. 683. Τὸ δὲ δὴ τὴν θείαν ἡμῖν ἐγγράπτειν εἰκόνα, καὶ σφραγῖδος δίκην ἐμποιεῖν τὸ ὑπερκόσμιον κᾶλλος οὐχὶ τὸ Πνεῦμά ἐστιν ; ὁ Ἑρμείας· Ἀλλ' οὐχ ὡς Θεός, φασὶν· ἀλλ' ὡς θείας χάριτος ὑπουργόν. Ὁ ἅγιος. Οὐκ αὐτὸ τοιγαροῦν ἡμῖν, ἀλλ' ἡ δι' αὐτοῦ χάρις ἐνσημαίνεται. Ὁ Ἑρμείας. Ἔοικεν. Ὁ ἅγιος. Ἦν οὖν ἀναγκαῖον εἰκόνα τῆς χάριτος, καὶ οὐχὶ μᾶλλον Θεοῦ διακεκλῆσθαι τὸν ἄνθρωπον.

(3) Ibid. Ἐνεφύσησε γὰρ τοῖς ἁγίοις Ἀποστόλοις λέγων· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Mox : Ὅτι οὐ χάριτος, ἀλλ' αὐτοῦ του ἑνὸς, καὶ ἁγίου Πνεύματος τῷ τοῦ Σωτῆρος ἐμφυσήματι μετίσχον οἱ τοῦ Κυρίου Ἀπόστολοι.

[1] Eph. 4. 30. — [2] Joan. 20. 21.

[3] Lib. 1. col. 41. in fine Oper. Hier. — [4] Eph. 1.

scribens [1], *Nolite*, inquit, *contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis;* signatos esse contestans eos, qui susceperant communionem Spiritus sancti. Quomodo enim disciplinæ, et virtutis assumptor signaculum, et figuram (ut ita dicam) in suum sensum recipit ejus scientiæ, quam assumpsit; sic et is, qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus fit spiritualis pariter, et sanctus. » Itaque Spiritus sanctus non gratia solum, et efficientia sua, sed communicatione substantiæ suæ justos, et *sanctos* facit, uti sigillum applicatione sui figuram in ceram imprimit.

III. Sic Athanasius in epistola ad Serapionem, Spiritum sanctum unguentum, et sigillum esse dicit, quo ungimur, et signamur, ac Dei formam accipimus; ex quo illius divinitatem adstruit: « (1) Spiritus, *inquit*, unguentum, et sigillum est, quo ungit omnia, signatque Verbum, etc. Hunc vero in modum signati, merito et divinæ naturæ participes efficimur, ut dixit Petrus, atque ita particeps fit Verbi creatura omnis in Spiritu, et per Spiritum dicimur omnes participes Dei. Nescitis enim, inquit, quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei corrumpit, perdet ipsum Deus. Templum enim Dei sanctum est, qui estis vos. Porro si creatura esset Spiritus sanctus, nulla nobis in ipso esset Dei participatio. Sed, si forte, cum creatura conjungeremur quidem; at divina natura alieni essemus, tanquam nulla re ipsius redditi participes. Nunc autem, quandocumque dicimur participes Christi, et participes Dei, demonstratur unctio illa, quæ est in nobis, et sigillum non esse naturæ conditarum rerum, sed Filii, qui per Spiritum, qui in ipso est, nos Patri conjungit. Hoc enim Joannes, ut supra dictum est, docens ita scripsit: In hoc cognoscimus, quoniam in Deo manemus, et Deus in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis. Quod si participatione Spiritus divinæ naturæ participes efficimur, insanus sit, quicumque Spiritum creatæ conditionis, ac naturæ, non autem divinæ esse dixerit. Ob eam enim causam, et in hominibus est, et dii per ipsum efficiuntur. Porro si deos facit, non est dubium, quin hujus natura Dei sit natura. » Simili argumentatione utitur et in alia ad Serapionem epistola (si tamen germana illius est) in qua (2) Spiritum sanctum et unguentum, et sigillum esse dicit, quo creaturæ unguntur, et imprimuntur; esse item halitum, odoremque bonum Filii; tum sigillum, quo Christi forma in nobis exprimitur, ac cetera ejusdemmodi. Ex quibus omnibus id sane conficitur, Spiritum sanctum non per externam duntaxat infusionem creatorum accidentium et qualitatum, sed per seipsum, propriamque substantiam justos homines facere, adoptivosque Dei filios, ac deos. Nam ex vi, et proprietate *formalis* quodammodo causæ, non *efficientis*, et extrinsecus tantum, quod fit, attingentis, Athanasii, et Cyrilli argumenta ducuntur. Ut enim sigillum nemo ideo figuram et effigiem in se regis habere probet, quod utcumque hanc efficiat in alio, sed quod applicatione sui, ac velut informatione subjectæ materiæ illam exprimat. Alioqui cælum, aut ferramentum aliud, quo in ære incisa, insculptaque forma est, qua sigillum constat, eamdem illam in sese formam principis habere dicatur, cujus est efficiens causa; quod absurdissimum est. Ita non recte ex eo colligi posset, Spiritum sanctum formam, ac figuram esse Filii, vel Dei, quod hanc in nobis figuram simplici, et externa quadam actione producat, nisi id per semetipsum, applicataque substantia sua, hoc est eadem, quæ inest ipsi, specie, figuraque perficiat.

IV. Nec illud prætermiserim, quod nonnulli

(1) ATHAN. tom. 1. pag. 363. Τὸ δὲ Πνεῦμα χρίσμα, καὶ σφράγις ἐστιν, ἐν ᾧ χρίει, καὶ σφραγίζει ὁ Λόγος τὰ πάντα. MOX : Οὕτω δὲ σφραγιζόμενοι εἰκότως καὶ κοινωνοὶ θείας φύσεως γινόμεθα, ὡς εἶπεν ὁ Πέτρος· καὶ οὕτω μετέχει πᾶσα ἡ κτίσις τοῦ Λόγου ἐν τῷ Πνεύματι, καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος λεγόμεθα πάντες μέτοχοι Θεοῦ. Οὐκ οἴδατε γάρ, φησίν, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός. Ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵ τινες ἐστὲ ὑμεῖς. Κτίσμα δὲ εἰ ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἂν τις ἐν αὐτῷ μετουσία τοῦ Θεοῦ γένοιτο ἡμῖν. Ἀλλ' εἰ ἄρα κτίσματι μὲν συνηπτόμεθα, ἀλλότριοι δὲ τῆς θείας φύσεως ἐγινόμεθα, ὡς κατὰ μηδὲν αὐτῆς μετέχοντες. Νῦν δὲ ὁπότε λεγόμεθα μέτοχοι Χριστοῦ, καὶ μέτοχοι Θεοῦ, δείκνυται τὸ ἐν ἡμῖν χρίσμα, καὶ ἡ σφραγὶς, μὴ οὖσα τῆς τῶν γεννητῶν φύσεως, ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ Πνεύματος συνάπτοντος ἡμᾶς Πατρί. Τοῦτο γὰρ Ἰωάννης, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, διδάσκων ἔγραψεν· Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν τῷ Θεῷ μένομεν, καὶ ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἔδωκεν ἡμῖν. Εἰ δὲ τῇ τοῦ Πνεύματος μετουσίᾳ γινόμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως, μαίνοιτο ἄν τις λέγων τὸ Πνεῦμα τῆς κτιστῆς φύσεως, καὶ μὴ τῆς τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐν ἀνθρώποις γίνεται, καὶ δι' αὐτοῦ θεοποιοῦνται. Εἰ δὲ θεοποιεῖ, οὐκ ἀμφίβολον ὅτι ἡ τούτου φύσις Θεοῦ ἐστι.

(2) ATHAN. tom. 2. ep. 1. ad Serap. pag. 21. Καὶ γὰρ τὸ χρίσμα τοῦτο πνοή ἐστι τοῦ Υἱοῦ, ὥστε τὸν ἔχοντα τὸ Πνεῦμα λέγειν· Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν· καὶ ἡ σφραγὶς δὲ τὸν Υἱὸν ἐκτυποῖ, ὡς τὸν σφραγιζόμενον ἔχειν τὴν τοῦ Χριστοῦ μορφήν.

[1] Eph. 4.

græcorum Patrum, qui ista sigilli comparatione, et expressæ imaginis utuntur, interdum adhibent; id enim ad propositum facit. Eodem itaque modo, ac ratione refici, instaurarique Dei in nobis effigiem infusione sancti Spiritus asserunt plerique, quo in prima creatione Deus illam effinxit, quando [1], *formato homine de limo terræ, inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ.* Quippe afflatum illum, et halitum de Spiritu sancto, ejusque substantia, quam tum homini Deus infudit, intelligunt; quo non ad vitam, sensumque naturalem duntaxat, et rationem animatus est homo, ut propterea ad imaginem Dei factus esse diceretur; sed gratiam insuper, ac justitiam, hoc est vitam Dei similem accepit, in quo ad imaginem addita similitudo consistit. Hanc vero vitam communicata ipsa Spiritus sancti substantia inditam parenti primo fuisse perinde, atque ejus posteris tribuitur, dum justi fiunt, egregie confirmat imprimis Basilius; qui ex ista inspiratione concludit Spiritum sanctum divinæ esse naturæ: « (1) Spiritus, *inquit,* cum vivente Verbo constitutus ad creandum, viva virtus, et divina natura, ineffabilis ex ineffabiliore prodiens, ineffabili modo per sufflationem ad hominem missa, et secundum figuram corporaliter a Christo demonstratam rursus ab ipso per sufflationem restituta. Consentire enim oportet cum ea novitate, quæ fuit initio, præsentem renovationem, atque concursum. Formavit igitur, effinxitque sufflans, non diversus utique ab eo, qui insufflavit initio; sed idem penitus, per quem Deus inspirationem dedit, tunc quidem cum anima, nunc autem in animam. » Hæc postrema Basilii verba, quibus tunc, cum primus homo formatus, et inspiratione Dei afflatus est, cum anima inspiratione donatus dicitur; perspicue satis indicant, inspiratione ista non hoc actum, ut naturalis ei tantummodo vita, quæ in sensu, et ratione sita est, inderetur; sed spiritualis, et natura omni superior, in gratia, et ornamentis cœlestibus posita; quibus Dei similitudinem veterum plerique metiuntur, ut cum anima, id est naturali forma, quæ est imago Dei, etiam justitiam, et sanctitatem, quæ est ejusdem similitudo, caperet. Itaque de ea propagatione hominum, quæ nunc est, quamvis non minus inspiretur a Deo in corpus anima, quam tunc factum est; non tamen idipsum usurpari pateretur Basilius, et qui illi consentiunt Patres, ut ita dicamus, *Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ;* quia nascimur omnes filii iræ, atque gratiæ, et vitæ spiritualis expertes.

V. Cyrillus vero in illo, quem paulo ante citavimus, septimo Dialogorum latius hoc idem tractat, et inter alia sic ait: « (2) Sed si ab substantia Spiritus disjuncta esset quæ per ipsum datur gratia, cur non aperte dixit beatus quidem Moses, quod in lucem edito animali gratiam per vitæ spiraculum inspiravit omnium conditor; Christus vero nobis, Accipite gratiam per ministerium sancti Spiritus? Sed illic Spiritus vitæ nominatus est. Vita enim vera est natura divinitatis, siquidem verum est, nos in ipsa vivere, moveri, et esse. Salvatoris autem voce Spiritus sanctus: ut qui revera ipsummet Spiritum in credentium animis collocet, et immittat, ac per ipsum, et in ipso pristinam in speciem transmutet, hoc est in seipsum, nempe ad propriam similitudinem, per sanctificationem. »

Quin eodem in libro manifestius hoc ipsum declarat sic scribens. « (3) Nam cum ad improbitatem deflexisset animal istud, et adscititii

(1) Basil. 5. contra Eunom. pag. 118. Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι Λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις, καὶ θεία φύσις, ἄῤῥητος ἐξ ἀῤῥήτου στόματος πεφηνυῖα, ἀῤῥήτως κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπεσταλμένη, καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ δειχθέντα τύπον αὖθις ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμφυσήσεως ἀποκαθισταμένη· Συντρέχειν γὰρ δεῖ τῇ κατ' ἀρχὴν καινότητι τὴν νῦν ἀνακαίνισιν, καὶ τὴν συνδρομήν. Ἐξετύπωσεν οὖν ἐμφυσήσας οὐχ ἕτερος ὢν παρὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσήσαντα, ἀλλ' αὐτὸς, δι' οὗ Θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ τῆς ψυχῆς, νῦν δὲ εἰς ψυχήν. Vide et p. 116. et 117. 122. et 123.

(2) Cyril. 7. dial. de Trin. pag. 638. Ἀλλ' εἰ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος διακεχωρισμένη τις ἦν ἡ δι' αὐτοῦ χάρις, τί μὴ ἔφη σαφῶς ὁ μὲν μακάριος Μωσῆς ὅτι παρενηνεγμένῳ τῷ ζώῳ πρὸς τὸ εἶναι, λοιπὸν ἐνεφύσησε χάριν ὁ πάντων δημιουργὸς τὴν διὰ πνοῆς τῆς ζωῆς· Χριστὸς δὲ ἡμῖν, λάβετε χάριν τὴν δι' ὑπουργίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος; ἀλλ' ὠνόμασται μὲν ἐν ἐκείνῳ Πνεῦμα ζωῆς· ζωὴ γὰρ ἀληθὴς ἡ τῆς θεότητος φῦσις· εἴπερ ἐστὶν ἀληθὲς ὡς ἐν αὐτῇ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν. Διὰ δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος φωνῆς Πνεῦμα ἅγιον αὐτό που κατὰ τὸ ἀληθὲς ταῖς τῶν πιστευόντων ψυχαῖς ἐγκατοικίζοντός τε, καὶ ἐνιέντος τὸ Πνεῦμα, καὶ δι' αὐτοῦ τε, καὶ ἐν αὐτῷ μεταπλάττοντος εἰς εἶδος τὸ ἐν ἀρχαῖς, τουτέστιν εἰς ἑαυτὸν, ἤτοι πρὸς ἰδίαν ἐμφέρειαν δι' ἁγιασμοῦ.

(3) Idem. Διανενευκότος γὰρ τοῦ ζώου πρὸς τὸ πλημμελὲς, καὶ τὴν εἰσποίητον ἁμαρτίαν ἐκ τῆς εἰσάπαν φιλοσαρκίας ἠῤῥωστηκότος, τὸ πρὸς θείαν εἰκόνα διαμορφοῦν αὐτὸν, καὶ σημάντρου δίκην ἀπεῤῥήτως ἐντεθειμένον ἀπενοσῴζετο Πνεῦμα, φθαρτόν τε οὕτω, καὶ ἀκάλλες, καὶ τί γὰρ οὐχὶ τῶν ἐκτόπων συνειλοχὸς ἀναπέφανται; Ἐπεὶ δὲ ὁ τῶν ὅλων γενεσιουργὸς ἀνακομίζειν ἤθελεν εἰς ἑδραιότητα, καὶ εὐκοσμίαν τὴν ἐν ἀρχαῖς τὸ διολισθῆσαν εἰς φθορὰν, παράσημόν τε, καὶ ἀκαλλὲς διὰ τὴν

[1] Gen. 2. 7.

peccati morbo, propter omnimodum amorem carnis ægrotasset, ille ipse, qui ad Dei imaginem formabat eum, et instar sigilli occulte impressus erat, Spiritus ab illo separatus erat; atque hoc modo corruptibilis, et deformis : et quid non absurdi collectum in se habens effectum est? Posteaquam vero universorum conditor revocare ad firmitatem, et decorem pristinum voluit id, quod ad corruptionem prolapsum fuerat, et adulteratum, fœdumque propter adventitiam peccati labem extiterat, immisit illi rursus eum, qui abscesserat aliquando, divinum, sanctumque Spiritum, qui ad hoc natura optime comparatus esset, ac vim haberet, uti nos mundo superiorem in imaginem converteret eo ipso, quod ad suam nos similitudinem transformaret. » Et in quarto ejusdem operis illustris ille locus est : « (1) Etenim simul cum ineffabilibus Opificis nutibus producta est, et existere cœpit humana natura, et habitudine ad Spiritum exornata est. Inspiravit enim in faciem ejus spiritum vitæ; quod non alio, ut opinor, modo excellentiam illam sanctificationis, et affinitatis cum Deo consequi potuisset, nisi Spiritus sancti communione decoraretur. Quocirca cum est homo factus unigenitus Dei filius, desertam ab antiquo, pristinoque bono naturam hominis inveniens, rursum ipsum transformare properabat in illum statum, ex plenitudine sua, velut fonte (Spiritum) emittens, et dicens, Accipite Spiritum sanctum; carnali, et manifestiori inspiratione præclare admodum naturam Spiritus adumbrans. » Hæc Cyrillus illud ipsum, quod volumus, perspicue declarans, inspirationem illam Spiritus, qua primum hominem affecit Deus, non animam duntaxat, vitamque corpori, sed veram animæ tribuisse vitam, hoc est justitiam, et gratiam, Spiritumque sanctum.

VI. Itaque duo illa distinguit alibi, animationem Adami, et immissionem Spiritus sancti. In illa Dei imaginem, in hac similitudinem esse concessam putat. « (2) Posteaquam, *inquit*, propriæ naturæ rationibus hoc animal absolutum fuit opifice Deo, statim illius similitudine præditum est. Impressa enim in illo est divinæ imago naturæ, inspirato Spiritu sancto. Ipse namque est spiritus ille vitæ : quandoquidem illa secundum naturam vita Deus est. Pall. Ergone anima homini, dicimus, Spiritus est factus? Cyr. Quomodo non absurdissimum sit ita sentire? Sic enim immutabilis ipsa quoque anima permansisset; » ac nonnullis interjectis, quæ græce etiam ex Becco supra retulimus [1], « (3) Stultum igitur, *ait*, fuerit putare sanctum Spiritum in animam esse conversum, et in hominis transisse naturam. Sed formata illa massa ineffabili virtute animata fuit, et e vestigio Spiritus sancti munere decorata. Non enim alia ratione divina imagine ditari poteramus. »

Et in libro 34. Thesauri, « (4) Spiraculum illud divinum formato datum homini, non dicimus esse animam, (esset enim immutabilis, utpote ex tali progressa natura) sed Spiritus divini participationem, quæ humanæ animæ initio fuit indita. Omnis enim perfectio creatis rebus per Spiritum suppetit. Hinc et ad imaginem Dei fabricatum illud animal est factum, utpote participatione sancti Spiritus ipse con-

εἰσποίητον γεγονὸς ἁμαρτίαν, ἐνῆκεν αὖθις αὐτῷ τὸ ἀποφοιτῆσάν ποτε θεῖόν τε, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, μεταποιοῦν εὖ μάλα πρὸς τὴν ὑπερκόσμιον εἰκόνα, καὶ πεφυκὸς, καὶ δυνάμενον διὰ τὸ πρὸς ἰδίαν ἡμᾶς μεταῤῥυθμίζειν ἐμφέρειαν.

(1) Idem lib. 4. pag. 532. Ἅμα γὰρ τοῖς τοῦ τεχνουργοῦντος ἀῤῥήτοις νεύμασι παρῆχθη πρὸς ὕπαρξιν ἀνθρώπου φύσις, καὶ τῇ πρὸς τὸ Πνεῦμα σχέσει κατεκαλλύνετο. Ἐνεφύσησε γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ Πνεῦμα ζωῆς, οὐχ ἑτέρως, οἶμαι, τοῦ ζώου τὸ ἐν ἁγιασμῷ, καὶ οἰκειότητι τῇ πρὸς Θεὸν διαφανὲς ἕξοντος ἂν, εἰ μὴ τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατακαλλύνοιτο μετουσίᾳ. Τοιγάρτοι καὶ ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος ὁ μονογενὴς, ἐρήμην τοῦ πάλαι, καὶ ἐν ἀρχαῖς ἀγαθοῦ τὴν ἀνθρώπου φύσιν εὑρὼν, πάλιν αὐτὸν εἰς ἐκεῖνο μεταστοιχειοῦν ἠπείγετο, καθάπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἰδίου πληρώματος ἐνιείς τε, καὶ λέγων· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, τῷ διὰ σαρκὸς, καὶ ἐμφανεστέρῳ φυσήματι τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὖ μάλα σκιαγραφῶν.

(2) Cyril. lib. 1. de Ador. in spir. tom. 1. p. 9. Ἐπειδὴ δὲ τοῖς τῆς ἰδίας φύσεως λόγοις τὸ ζῶον ἀπήρτιστο τεχνουργοῦντος Θεοῦ, κατεπλούτει παραχῤῥῆμα τὴν πρὸς αὐτὸν ὁμοίωσιν. Ἐνεχαράττετο γὰρ αὐτῷ τῆς θείας φύσεως ἡ εἰκὼν, ἐμφυσηθέντος ἁγίου Πνεύματος. Αὐτὸ γάρ ἐστιν ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς· ἐπείτοι ζωὴ κατὰ φύσιν ὁ Θεός. ΠΑΛΛ. Ἆρ' οὖν ψυχὴ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ θεῖον ἐγένετο Πνεῦμα; ΚΥΡΙΛ. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον κομιδῇ τὸ τῇδε νοεῖν; ἡ γὰρ ἂν ἄτρεπτος καὶ αὐτή που διαμεμένηκεν ἡ ψυχή.

(3) Mox : Ἀμαθὲς οὖν ἄρα τὸ εἰς ψυχὴν οἴεσθαι μεταπεπλάσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ εἰς ἀνθρώπου μετηχωρῆσαι φύσιν. Ἀλλ' ἐψυχοῦτο μὲν τὸ πλαστουργηθὲν ἀῤῥήτῳ δυνάμει, κατεκαλλύνετο δὲ παραχῤῥῆμα τῇ τοῦ Πνεύματος δόσει. Ἦν γὰρ οὐχ ἕτερος τὴν θείαν ἡμᾶς εἰκόνα δύνασθαι πλουτεῖν.

(4) Idem lib. 34. Thes. pag. 334. Τὸ δοθὲν τοιγαροῦν ἐμφύσημα θεῖον τῷ πεπλασμένῳ οὐκ αὐτὴν εἶναι φαμὲν τὴν ψυχήν· ἡ γὰρ ἂν ἄτρεπτος ἦν, ὡς ἐκ τοιαύτης προελθοῦσα φύσεως· ἀλλὰ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετουσίαν ἐντεθεῖσαν ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωπεία ψυχῇ. Πᾶσα γὰρ ἡ τελειότης τοῖς πεποιημένοις διὰ τοῦ Πνεύματος. Ὅθεν καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸ τεχνηθὲν ἐποιήθη ζῶον, ὡς διὰ τῆς μετουσίας τοῦ Πνεύματος πρὸς αὐτὸν μεμορφωμένον.

[1] Libr. 5. cap. 3

forme redditum. » Ac subinde restitutam Christi beneficio imaginem illam Dei testatur, quando in apostolos insufflans [1], Spiritum sanctum illos jussit accipere. Sic enim conformes nos effici Deo per Spiritum eumdem, qui a Patre procedit, et Filio, idque οὐσιωδῶς, id est *secundum substantiam*. Hoc ipsum et in dialogo quinto de Trinitate [2]; et in Thesauri libro 13. [3] repetit; necnon libro undecimo in Joannem [4]; et in duodecimo [5], ubi Spiritum sanctum ait Christi in nobis « effigiem vi quadam, et impressione formare, τὴν μόρφωσιν ἐνθλίβειν. » Quæ locutio ad sigilli similitudinem alludit. Eodem respexit et Gregorius Nazianzenus oratione 36. [6] ubi duplicem in illa Dei in Adamum inspiratione vim agnoscit, eamque præcipuam; qua Spiritus nobis sanctus infunditur. Idem et Severianus Gabalitanus in quinta oratione de Opificio mundi prodidit his verbis: « (1) Inspiravit, *inquit*, Deus in faciem Adami spiraculum vitæ. Inspiravit Christus in facies apostolorum, et ait: Accipite Spiritum sanctum. Quem Adamus amiserat halitum, ibi Christus restituit; et factus est homo rursus in animam viventem. »

VII. Huic veterum assertioni suffragari Mosis narratio prima specie videtur. Nam in primo capite Geneseos, ubi creatio Adami ponitur, ac naturalis ejus productio, solius fit imaginis mentio [7]: *Et creavit Deus hominem ad imaginem suam; ad imaginem Dei creavit illum, masculum, et feminam creavit eos*. Postea vero sequenti capite [8], *Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ*. Quasi tunc demum creato jam, constitutoque homini Spiritum suum infuderit Deus, ac sui similitudinem dederit. Quæ etsi minus est probabilis interpretatio loci illius; tamen ex ea, quis Patrum illorum de communicatione Spiritus sancti sensus fuerit, licet animadvertere, cum et a Deo primum, ac deinceps a Christo, non gratiam tantum, et accidentem qualitatem, sed ipsam Spiritus sancti infusam esse substantiam affirmat.

Sane Augustinus in libro secundo de Genesi contra Manichæos [9], et sententiam de loco illo Geneseos suam in suspenso habet, et in utramque partem verba Mosis interpretatur; sive cum insufflasse dicitur Deus, corpus adhuc solum esset, sive jam corpus, et anima erat: non tamen de Spiritu sancto tum hominis in faciem inspirato Græcis assentitur. Nam « nondum spiritalem hominem debere » nos ait « intelligere. Tunc enim spiritalis effectus est, cum in paradiso, hoc est in beata vita constitutus, præceptum etiam perfectionis accepit. » Et in libro contra Adversarium legis et prophetarum, capite 14. utramque opinionem refert. At in libro decimo tertio de civitate Dei [10], illam Græcorum interpretationem severius notat: « Unde, *inquit*, et illud parum considerate quibusdam visum est in eo, quod legitur: Inspiravit Deus in faciem ejus spiritum vitæ, et factus est homo in animam viventem; non tunc animam primo homini datam, sed eam, quæ jam inerat, Spiritu sancto vivificatam; » ac deinceps illorum firmamenta convellit eadem, quæ Basilius, ac Cyrillus, et Severianus afferunt.

Quem ad locum falso Ludovicus Vives adnotavit, eamdem Manichæorum dici sententiam fuisse ab Augustino, capite illo octavo secundi libri de Genesi contra Manichæos. Nam neque Manichæi ita senserunt; aut de libri Geneseos interpretatione curarunt, quem librum contemnere, ac repudiare solebant; neque ita illos opinatos esse scribit Augustinus; sed illum locum, in quo dicitur *insufflasse Deus in hominem spiritum vitæ*, sic intelligendum esse ait, ut « non credamus, illam velut partem naturæ Dei in animam hominis fuisse conversam, et cogamur dicere, naturam Dei esse mutabilem; in quo errore maxime istos Manichæos veritas premit. » Multum igitur ab Manichæorum commento, et blasphemia distat illa veterum sententia; neque Augustinus, tametsi hanc oppugnet, tanta onerat infamia, ut eam perditissimis illis hæreticis adscribat. Sed ut minus est, quam altera, communis, ac verisimilis; sic ad id, quod quærimus, de οὐσιώδει communione sancti Spiritus adstruendum ex antiquorum testimoniis, valere nihilominus debet.

VIII. Verum revocemus eo disputationem nostram, unde illam abrupimus. Rapit enim

(1) SEVER. tom. 7. Chrys. pag. 623. Ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀδὰμ πνοὴν ζωῆς. Ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς εἰς τὰ πρόσωπα τῶν Ἀποστόλων, καὶ λέγει· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Ὃ ἀπώλεσεν ἐμφύσημα ὁ Ἀδὰμ, ἐνταῦθα ὁ Χριστὸς ἀπέδωκε. Καὶ ἐγένετο πάλιν ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν.

[1] Jo. 20. — [2] P. 564. — [3] P. 135. — [4] P. 988. — [5] P. 1097. — [6] P. 591.

[7] Cap. 1. Gen. Ver. 27. — [8] Gen. 2. 7. — [9] Tom. 1. c. 8. — [10] Cap. 24.

nos ad sese, ac sine satietate delectat tantæ rei, ac tam suavis, jucundæque recordatio. Hoc ergo videlicet agebamus, ut Spiritum sanctum justos, ac filios Dei facere doceremus, non efficientia sola, externaque largitione gratiæ, sed communione substantiæ suæ ita, ut in nobis esse, et habitare dicatur « non per gratiam visitationis, et operationis, sed per ipsam præsentiam majestatis, » ut Augustinus loquitur [1]. Ex quo tam ipsiusmet Spiritus, quam Filii divinitatem theologi veteres argumentando colligunt. Spiritus quidem, quod in nobis Deus habitare, ac nos facere deos in Scriptura sæpe legitur; Filii vero, quod Deum dari, ac mitti ab illo, eadem Scriptura testatur. Neutrum autem firmum esset argumentum, si non ipsa nobis substantia Spiritus sancti tribueretur, quæ utique Deus est sola.

Basilium igitur imprimis audire licet, contra perfidum Eunomium illa ipsa ratione contendentem. Cujus cum execranda verba posuisset, quibus Spiritum sanctum « (1) Filii opus » esse dicebat, « divinitatis, creandique facultatis expers; » adversus ea sic ille scribit : « (2) Qui hoc dicit, nec divinitatem habitare in nobis credidisse videtur, cum de Deo Joannes dicat [2] : *Ex hoc cognoscimus, quoniam in nobis est ex Spiritu, quem nobis dedit*; et Apostolus [3], *Nescitis quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* Et rursus : *In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino; in quo et vos ædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto.* Si ergo in nobis Deus habitare dicitur per Spiritum, quomodo manifesta non est impietas, expertem deitatis ipsum Spiritum dicere? Et si deos nominamus eos, qui virtute perfecti sunt; perfectio vero per Spiritum obtinetur; quomodo qui deos alios facit, divinitate ipse caret? » Cyrillus in commentariis in Joannem ad hæc verba, *Qui non ex sanguinibus*, etc. sic scribit : « (3) Siquidem Deus est, et ex Deo natura. Quomodo qui per ipsum nati sumus, nos ex Deo nati esse dicimur? Aut enim dicturi sumus, mentiri prorsus Evangelistam; aut si vera loquitur, non falsa, Deus erit, et ex Deo secundum naturam Spiritus, cujus nos participatione per fidem in Christum dignamur, ac divinæ naturæ communionem accipimus, atque ex Deo nati dicimur, ideoque dii nominamur, non gratia tantum ad eam provecti gloriam, quæ captum nostrum superat, sed tanquam Deum jam habentes in nobismetipsis habitantem, et commorantem; secundum illud Prophetæ dictum : Habitabo in ipsis, et inambulabo. Alioqui quo tandem pacto, dicant nobis, qui tanta pleni sunt inscitia, templa Dei, ut Paulus ait, sumus, cum Spiritum habemus habitantem in nobis, nisi Deus est ille natura? » Vide eumdem in libro 33. et 34. Thesauri, ubi plura de eo argumento disputat. Et in secundo libro in Joannem per Spiritum sanctum regenerari nos ait, « (4) ac per ipsum, et in ipso ad archetypam pulchritudinem reformari. » Tum in quinto libro [4] locus est insignis, quem sequenti capite referam.

IX. Item in Dialogo septimo alius est longe præstantissimus, qui hic omitti sine piaculo non potest; est enim unus e præcipuis. « (5) In-

(1) EUNOM. apud Basil. lib. 3. pag. 83. Καὶ μόνον τοιοῦτον τοῦ μονογενοῦς ποίημα, θεότητος, καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως ἀπολειπόμενον.

(2) BASIL. Ὁ δὲ τοῦτο λέγων ἔοικε μηδὲ τὴν θεότητα πεπιστευκέναι ἐν ἡμῖν οἰκεῖν, τοῦ Ἰωάννου λέγοντος περὶ Θεοῦ· ἐκ τούτου γινώσκομεν ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστιν, ἐκ τοῦ Πνεύματος οὗ ἡμῖν δέδωκε· καὶ τοῦ Ἀποστόλου· οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστὲ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; καὶ πάλιν· ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον Θεοῦ ἐν Πνεύματι. Εἴ τοίνυν ἐν ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐνοικεῖν λέγεται διὰ τοῦ Πνεύματος, πῶς οὐχὶ φανερᾶς ἀσεβείας ἐστὶν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα λέγειν ἀμέτοχον τῆς θεότητος; καὶ εἰ θεοὺς ὀνομάζομεν τοὺς κατ' ἀρετὴν τελείους, ἡ δὲ τελείωσις διὰ τοῦ Πνεύματος, πῶς τὸ ἑτέρους θεοποιοῦν αὐτὸ τῆς θεότητος ἀπολείπεται;

(3) CYRIL. lib. 1. in Joan. p. 93. Πῶς οἱ δι' αὐτοῦ γεννηθέντες ἡμεῖς ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι λεγόμεθα; ἢ γὰρ ὅτι ψεύδεται πάντως ἐροῦμεν ὁ Εὐαγγελιστής· ἢ εἴπερ ἐστὶν ἀληθὴς, ἔχει δὲ οὕτω, καὶ οὐχ ἕτερος, Θεὸς ἔσται, καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν τὸ Πνεῦμα, οὗ δὴ καὶ μετίσχειν διὰ πίστεως, τῆς εἰς Χριστὸν ἀξιούμενοι, θείας τε φύσεως ἀποτελούμεθα κοινωνοὶ, καὶ ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι λεγόμεθα, καὶ θεοὶ διὰ τοῦτο χρηματίζομεν· οὐ χάριτι μόνον εἰς τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀνιπτάμενοι δόξαν, ἀλλ' ὡς ἤδη καὶ Θεὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἐνοικοῦντα, καὶ αὐλιζόμενον, κατὰ τὸ ἐν τῷ Προφήτῃ κείμενον· ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω. Ἐπεὶ κατά τίνα τρόπον, λεγέτωσαν ἡμῖν οἱ τῆς τοσαύτης ἀμαθείας ἀνάπλεῳ, ναοὶ Θεοῦ κατὰ Παῦλόν ἐσμεν τὸ Πνεῦμα ἔχοντες κατοικοῦν ἐν ἡμῖν, εἰ μὴ Θεὸς κατὰ φύσιν ἐστίν;

(4) CYRIL. 2. in Joan. pag. 147. Δι' οὗ τῆς θείας φύσεως γινόμεθα κοινωνοὶ, ὡς τὸ ἐξ αὐτῆς οὐσιωδῶς προϊὸν καρπούμενοι· καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἀναμορφούμενοι κάλλος.

(5) CYRIL. dial. 7. pag. 644. A. Οὐκοῦν ἐρήσομαι γὰρ, τὸ θεοποιεῖν δύνασθαι τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς, ἆρα ἂν πρέποι γεννητῇ, καὶ πεποιημένῃ φύσει; B. Οὐκ ἔγωγε φαίην ἄν, etc. Ἀλλ' οὐκ ἂν νοοῖτό ποτε θεοποιὸς ἡ κτίσις. Ἀνήφθω δὲ μόνῳ τὸ χρῆμα Θεῷ ταῖς τῶν ἁγίων ἐνιέντι ψυχαῖς τῆς ἰδίας ἰδιότητος

[1] Tom. 10. Ser. 1. in Feria 2. Pentec.

[2] 1. Jo. 5. — [3] 1. Cor. 3. — [4] P 474

terrogabo igitur, *inquit*, deos illos posse facere, qui non sunt dii, numquid naturæ conditæ, ac factæ convenit? Equidem non dixerim, etc. Sed nunquam intelligatur deifica creatura. Soli Deo tribuenda hæc res, qui suæ proprietatis participationem sanctorum animabus per Spiritum immittit, per quem et conformes facti Filio secundum naturam, dii sicut ille, et filii vocati sumus Dei. Quod enim sumus filii Dei, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem, Abba Pater. Itaque, si quidem posse deificare per seipsum, majus, et præstantius est, quam ut creatura hoc possit; quis annumeraret Spiritum creaturis, nisi sit corruptæ penitus mentis; aut quomodo diceretur creatura posse efficere deos? » Hoc vero loco clarissime Cyrillus ostendit formam ipsam, ut ita dixerim, qua filii Dei sumus, ipsam esse Spiritus sancti substantiam. Nam per seipsum id facere Spiritum asserit; et immitti in animos nostros Spiritum; et hoc creaturam non posse præstare; ac demum eo ipso, quod Spiritus in nobis inest, Deum in nobis habitare, vel etiam nominatim Christum; quod in 33. Thesaurorum non minus perspicue prædicat: « (1) Non, *inquit*, si angelus, verbi gratia, vel archangelus in nobis loqueretur, vel operaretur, Christus, et Deus diceretur nobiscum habitare. » Atqui multo etiam minus habitare diceretur Deus, si vicarium tantummodo sui accidens submitteret; quod vel substantia est inferius, vel, ut superioris cujusdam gradus, ordinisque sit, longe tamen abest ab eo, ut sit Deus.

Gregorius quoque Nazianzenus Deum esse Spiritum sanctum probat, quia deos facit, « (2) Si non est Deus, *inquit*, Spiritus sanctus, prius Deus efficiatur; atque ita demum me æqualem suum Deum faciat. » Et alibi [1], « (3) Si non est adorandus Spiritus, quomodo me Deum per baptismum efficiet? » Idem et Gregorius Nyssenus habet in primo adversus Eunomium [2], et complures alii.

X. Jam vero Christum ipsum Deum esse, similiter ex eo concludunt aliqui, quod Deum dat, ac mittit, hoc est Spiritum sanctum. Ut Augustinus in quintodecimo de Trinitate [3], « Quomodo, *inquit*, Deus non est, qui dat Spiritum sanctum? Imo quantus Deus est, qui dat Deum? » Ac subinde negat apostolis datum Spiritum sanctum; neque enim dari hunc posse, nisi a Deo. Sed « orabant, *inquit*, ut veniret in eos, quibus manus imponebant, non ipsi eum dabant. Quem morem in suis præpositis etiam nunc servat Ecclesia. » Tum de Christo loquens, « Accipit, *inquit*, ut homo, effudit ut Deus. Nos autem accipere quidem hoc donum possumus pro modulo nostro; effundere autem super alios non utique possumus, sed, ut hoc fiat, Deum super eos, a quo hoc efficitur, rogamus. » Deus est itaque, non creata res aliqua, quæ nonnisi a Deo dari potest, et effundi, imo quam in se Christus ipse profudit. Quod etiam Athanasius in libro de Humana suscepta natura [4], luculenta oratione confirmat; ubi Spiritum sanctum minime creatum, factumque esse demonstrat, quoniam ab Christo, velut aqua de fonte, diffusus est in apostolos, ac fideles, et in illos inspiratione traductus, « (4) ut intelligeremus, ex plenitudine deitatis ipsius existere Spiritum sanctum, qui discipulis tributus est. » Ac denique, « (5) Ipse, *inquit*, ipsum cœlitus demisit ut Deus, et ipse eumdem in terris ut homo suscepit. » Hoc argumentum latius a Cyrillo deducitur in libro ad Reginas [5], ubi cum dixisset, (6) Dominum Jesum secundum humanam naturam Spiritum sanctum acci-

τὴν διὰ Πνεύματος μέθεξιν, δι' οὗ καὶ σύμμορφοι γεγονότες τῷ κατὰ φύσιν Υἱῷ, θεοὶ κατ' αὐτὸν, καὶ υἱοὶ κεκλήμεθα Θεοῦ. Ὅτι γάρ ἐσμεν υἱοὶ, κατὰ τὸ γεγραμμένον· ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν κράζον, ἀββᾶ ὁ Πατήρ. Εἶπερ οὖν ἐστι μεῖζόν τε, καὶ ἄμεινον, ἢ κατὰ κτίσματος φύσιν, τό θεοποιεῖν δύνασθαι δι' ἑαυτοῦ, τίς τοῖς γεγονόσιν ἐγκαταριθμήσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴ γε νοῦν ἔχοι μὴ κατεφθαρμένον; ἢ πῶς ἂν λέγοιτο τὸ γενητὸν θεοὺς ἀποτελεῖν;

(1) Cyr 33. Thes. pag. 335. Ἑτέρου δέ τινος τῶν ποιημάτων, ἀγγέλου τυχόν, ἢ ἀρχαγγέλου ἢ καλοῦντος, ἢ ἐνεργοῦντος ἡμῖν, οὐκέτι Χριστὸς, καὶ Θεὸς λέγεται κατοικεῖν.

(2) Greg. Nazianz. orat. 34. pag. 429. Εἰ μὴ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, θεωθήτω πρῶτον, καὶ οὕτω θεούτω μὲ τὸν ὁμότιμον.

(3) Id. Εἰ μὲν γὰρ οὐ προσκυνητὸν, πῶς ἐμὲ θεοῖ διὰ τοῦ βαπτίσματος;

(4) Athan. Καὶ διὰ τοῦτο ἐμφυσᾷ αὐτὸ εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Ἀποστόλων λέγων· λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· ἵνα μάθωμεν ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος τῆς θεότητός ἐστι τὸ διδόμενον Πνεῦμα τοῖς μαθηταῖς.

(5) Idem. Αὐτὰς γὰρ αὐτὸ ἄνωθεν ἔπεμψεν ὡς Θεὸς, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπεδέξατο ὡς Θεός.

(6) Cyril. Ἆθρει δή μοι πάλιν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ἀνθρωπίνως μὲν τὸ Πνεῦμα δεχόμενον, πληροῦντα δὲ θεϊκῶς τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦ τοῖς πιστεύουσιν ἐνιέναι τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐχ ὡς ἀλλότριον, ἀλλ' ὡς ἴδιον αὐτοῦ.

[1] Orat. 37. p. 609. — [2] Tom. 2. p. 59. et 60. — [3] Cap. 26. — [4] Tom. 1. p. 468. et 469.

[5] In Conc. Ephes. p. 165. edit. Gr.

pere, ut autem Deus est, eumdem in alios effundere, tanquam proprium, concludit sic : « (1) Hominis est igitur propria, Spiritus acceptio; congruens autem Deo, et humanum superans modum, propria ex plenitudine etiam in alios donum Spiritus effundere. Deus igitur est Verbum, quod in humana specie apparuit, atque idcirco Dei, et Patris assessor. » Idipsum tradit et in secundo commentariorum in Joannem [1]. Athanasius Oratione tertia simili ratione Deum esse concludit Filium : « (2) Dare, *inquit*, pro potestate Spiritum, non est creaturæ, neque opificii, sed Dei donum. »

XI. Quinam autem vere istud usurpari, concludique possit, si creata tantummodo qualitas, non a Deo Deus ipse donetur? ut certum sit, quod de Christo pulchre pronuntiat Augustinus [2], « Hominem portavit ad cœlum, et Deum misit ad terras. » Quem insuper Deum Spiritum, et Paracletum *majestatis* Filii esse *socium*, probat ibidem, quoniam *vicarius Redemptoris*, et alter paracletus a Filio postulatur [3], et apostolis promittitur, et in eos denique mittitur. Quare uti Filius, qui se paracletum nominat, per seipsum, et οὐσιωδῶς apostolis adfuit, inter eosque versatus est; sic etiam ille alter paracletus, quem suo loco substituit, per semetipsum, et substantialiter in illo spirituali adventu communicari debuit, ne non simile, æqualeque priori posterius esset donum, et « ut discipulorum fides veridica sponsione ad exspectationem tanti muneris præparata, illum, quem sibi a Domino in locum Dei promissum esse meminisset, verum Deum esse cognosceret. » Hoc vero non infusione sola gratiæ, sed ipsa Spiritus immissa substantia perfectum esse, disertissima oratione paulo post explicat : « Affuit ergo in hac die fidelibus suis, *inquit*, non jam per gratiam visitationis, et operationis, sed per ipsam præsentiam majestatis; atque in vasa non jam odor balsami, sed ipsa substantia sacri defluxit unguenti. » Quibus verbis nescio an quidquam ad id, quod volumus, afferri possit expressius. Nam tum ἐνέργειαν, effectumque Spiritus sancti ab ipsa ejus substantia discernit, tum non illam solum, sed hanc ipsam intervenire docet, tum ad nos mitti, et in nos delabi Spiritus ille sanctus dicitur.

Distinguit et Basilius non minus expresse substantiam ab efficientia Spiritus sancti, et utrumque donari in calce quinti et ultimi libri adversus Eunomium affirmat. Postquam enim illius dona percensuit, quæ in piorum animis efficit, charitatem, gaudium, pacem, bonitatem, pietatem, sanctificationem, et alia pleraque; ista subjicit, « (3) Fons est autem iste bonorum, quæ commemoravimus. Sed ille quidem ex Deo manans, per se est subsistens; quæ autem ex ipso manant, efficientiæ sunt ipsius. Hunc Spiritum sanctum effudit in nos copiose Deus per Jesum Christum; effudit, non creavit; dedit, non fabricatus est. » Manifeste Basilius his verbis non sola efficientia communicare se Spiritum sanctum asserit justorum mentibus, neque sola gratiæ, vel qualitatis infusione, sed ipsamet substantia sua; quippe diligenter adnotat, « non creari, sed effundi; dari, non effici » illum ipsum in nobis, quem tribui docet, Spiritum.

XII. Ad hæc Cyrillus Spiritum sanctum Deum esse demonstrans, similitudine quadam utitur, quæ multum ad rem facit. Nam Pauli locum illum [4] pertractans, in quo de prophetico agit spiritu, quo comperto, etiam infideles ait ad confessionem divinitatis adigi, uti vere Deum in Christianis esse prædicent, « (4) Cum igitur, *inquit*, ii, qui Spiritum accipiunt sanctum, Deum in seipsis habentes prophetent, et idcirco in admiratione sint; quomodo erit creatura Spiritus, et non potius supremæ omnium substantiæ communio quædam relativa, naturaliter a Patre per Filium ad eos, qui sunt ad capiendum idonei, transiens, sicut calor ab igne transit in corpora? » Egregius, et in paucis memorandus hic Cy-

(1) Id. Ἀνθρωπίνη τοίνυν ἡ λῆψις. Θεοπρεπὲς δὲ, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον τὸ, ἐξ ἰδίου πληρώματος καὶ εἰς ἑτέρους ἐκχεῖν τὴν τοῦ Πνεύματος δόσιν. Θεὸς οὖν ἄρα ἐστὶν, καὶ ἀνθρωπείᾳ μορφῇ πεφηνὼς ὁ Λόγος, σύνεδρός τε διὰ τοῦτο τῷ Θεῷ καὶ Πατρί.

(2) ATHAN. orat. 3. pag. 199. Τὸ δὲ μετ' ἐξουσίας διδόναι τὸ Πνεῦμα, οὐ κτίσματος, οὐδὲ ποιήματός ἐστιν, ἀλλὰ Θεοῦ δῶρον.

(3) BASIL. pag. 141. Πηγὴ δὲ καὶ αὐτὸ τῶν προειρημένων ἀγαθῶν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον ἐνυπόστατόν ἐστι· τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα, ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσι. Τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐξέχεεν, οὐκ ἔκτισεν· ἔδωκεν, οὐκ ἐδημιούργησεν.

(4) CYRIL. lib. 33. Thes. pag. 337. Ὅτε τοίνυν οἱ τὸ Πνεῦμα λαμβάνοντες τὸ ἅγιον, Θεὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς προφητεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο θαυμάζονται, πῶς ἔσται ποίημα, καὶ οὐχὶ μᾶλλον τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας μετάληψις σχετικὴ, φυσικῶς διαβαίνουσα παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ πρὸς τοὺς ἐπιτηδείους εἰς τὸ λαβεῖν, ὥσπερ ἂν γένοιτο καὶ ἐκ πυρὸς θερμότης ἐν σώματι;

[1] P. 169. — [2] Ser. 185. de Tem. — [3] Jo. 14. — [4] In 1. Cor. 14.

rilli locus, si quidem accurate, et cum usu aliquo sanctorum Patrum expendatur; ut eorum, imprimisque Cyrilli, propria loquendi ratio notetur. Hic enim communionem illam Spiritus sancti, qua creatis sese mentibus infundit, appellare solet σχέσιν, id est *habitudinem*, sive *relationem*, vel μετοχὴν σχετικήν, *participationem relativam*, eo quod non ipse Spiritus sanctus sic in creaturis inest, ut sit earum proprius, uniusque cum illis naturæ, substantiæ, vel personæ; aut ut unum aliquid cum iis per se, et οὐσιωδῶς efficiat. Id enim Christo homini, ac Deo peculiare est, cujus proprius est Spiritus sanctus. Nam qua Deus est, unius, et ejusdem cum illo est substantiæ. Quod si naturam hominis et ipse Spiritus itidem, ut Filius, assumeret, idipsum, quod assumptum esset, in unam cum Spiritu sancto hypostasim conveniret. At sancti homines, et adoptivi Dei filii, tametsi Spiritum ipsum sanctum, ejusque in se substantiam habeant, quæ sic, tanquam forma quæpiam, non tamen proprie dicta, filios illos adoptivos facit; non sunt tamen unum quiddam cum ipso, nisi tropice, et, ut loqui solent, *moraliter*. Ideo possidere, habereque dicuntur Spiritum sanctum, quæ est σχέσις, et μετάληψις σχετική, ut Cyrillus ibidem vocat. Quam quidem μετάληψιν σχετικήν, ipsam dicit esse substantiam Spiritus sancti, qua se ad creaturas demittit, et in eis habitat, atque ab illis obtinetur, ac possidetur; eamdemque dicit creaturam non esse, sed a Deo Patre, ac Filio itidem in creaturas derivari, uti color ab igne transit in corpora. Quæ verba pulcherrime, ac validissime demonstrant, ipsam, ut dixi, substantiam Spiritus sancti cum justis, Deique filiis copulari, ac per sese filios efficere.

Eamdem Basilius comparationem caloris assumit, itaque ratiocinatur in illo, quem proxime citavimus, loco: « (1) Tum vita, quam ad alterius productionem Spiritus emittit, ab ipso minime separatur. Sed quemadmodum ignis partim est calor, qui inest ipsi, partim ille, quem aquæ præbet, vel alteri ejusmodi. Ita Spiritus et ipse in seipso vitam habet; et qui participes ipsius sunt, divinam, cœlestemque possidentes vitam. »

At Maximus martyr [1] in altero genere similitudinis eamdem nobis vim argumentationis suppeditat, ut οὐσιώδης illa communicatio colligatur. Christum enim naturam nostram Spiritu suo, velut aqua vinum roborasse dicit his verbis: « (2) Et ad immutabilitatem roborans, non natura, sed qualitate divinam illam reddidit, indesinenter ipsam proprio conformans Spiritu, ac sic velut aquam qualitate ad vigorem temperando transferens. » Atqui vini qualitate affici, et in ipsum converti aqua non potest, nisi immixta, infusaque vini ipsius substantia.

XIII. Quin etiam, ut ad divinas res explicandas splendida, et fecunda sunt Patrum ingenia, rursus alia similitudine non minus eleganter, et graphice ipsum persuadet Cyrillus [2] ad illa Joannis verba; *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt.* « (3) Nam si aromatum, *inquit*, fragrantia propriam vim in vestes exprimit, et ad se quodammodo transformat ea, in quibus inest; quomodo non possit Spiritus sanctus, quandoquidem ex Deo naturaliter existit, divinæ naturæ participes illos facere per seipsum, in quibus insit? » Cui et Athanasius [3] consonat, Spiritum sanctum asserens unguentum illud esse, quo uncti homines bono illo odore perfunduntur, imo *bonus* ille *odor* fiunt, de quo Apostolus loquitur [4]. Quem Athanasii locum supra reddidimus capite secundo libri antecedentis, inter ea testimonia, quibus Spiritus sancti de Patre, Filioque processionem adstruximus. Ibi enim loca quædam adduximus veterum, quæ Spiritum sanctum a Filio procedere docent, tanquam odorem, et qualitatem substantiæ Filii, necnon et Patris, tum etiam ἐνέργειαν esse, et operationem amborum. Ideo « (4) per unum Spiritum sanctum, ait Cyrillus Alexandrinus, ea, quæ ab ambobus illis ma-

(1) Basil. Καὶ ἡν προΐεται δὲ ζωὴν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ· ἀλλ' ὥσπερ πυρὸς τὸ μὲν ἔστιν ἡ συνοῦσα θερμότης, τὸ δὲ ἡ παρέχει τῷ ὕδατι, ἢ ἑτέρῳ τινὶ τῶν τοιούτων· οὕτω καὶ αὐτὸ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ζωήν, καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωὴν θείαν, καὶ οὐράνιον κεκτημένοι.

(2) Maxim. Καὶ στομώσας πρὸς ἀτρεψίαν οὐ φύσει, ποιότητι δὲ ταύτην ἐθέωσεν, ἀνελλιπῶς αὐτὴν τῷ οἰκείῳ χαρακτηρίσας Πνεύματι, καθάπερ ὕδωρ οἶνου ποιότητι πρὸς τόπον μετακεράσας.

(3) Cyril. Εἰ γὰρ ἡ τῶν ἀρωμάτων εὐοσμία τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἐναπομάττεται τοῖς ἐσθήμασι, καὶ μετασκευάζει τρόπον τινὰ πρὸς ἑαυτὴν τὰ ἐν οἷς ἂν γένοιτο, πῶς οὐκ ἂν ἰσχύσαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεί περ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι, φυσικῶς κοινωνοὺς ἀποτελέσαι τῆς θείας φύσεως δι' ἑαυτοῦ τοὺς ἐν οἷς ἂν γένοιτο;

(4) Cyril. dial. 3. pag. 469. Εἶτα πῶς ἂν ἔτι δι' ἑνὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ παρ' ἀμφοῖν ἐν ἡμῖν ἔσται πλήρωσις, οὐχ ὑπουργικῶς ἐνσημαίνοντος τὰ ἑκατέρου τυχόν, καὶ τὴν δια-

[1] Capit. Theol. Hecat. 2. Num. 26. — [2] Lib. 11. in Joan. cap. 2. pag. 932.

[3] Tom. 2. ep. 1. ad Serap. pag. 21. — [4] 2. Cor. 2. 15.

nat, plenitudo constat, non ministri more signantem quæ alterutrius sunt, aut ministri vices implentem in nobis, sed tanquam in propria natura etiam amborum illorum propriam inferentem. » Hic Cyrillus affirmat, Spiritum sanctum per se, et substantia sua, ἐνέργειαν esse Patris ac Filii, qua nos illi sanctos, et filios efficiunt. Operandi vero modum hunc habere, ut substantiam, ac naturam suam applicando, et quasi imprimendo, (ut de sigillo et charactere jam dictum est) eam ipsam naturam, adeoque Patris, ac Filii propriam, quoniam trium est una, eademque natura, nobiscum communicet. Id enim verbum εἰσκομίζειν significat, quod interpres non satis attente vertit. Sic in dialogo septimo (1) illam ipsam Dei ἐνέργειαν creatam negat esse, et eam esse Spiritum S. asserit, ne et Deus ipse creatus sit, quocum unum, idemque est ejus ἐνέργεια. Quod etiam clarius in eodem dialogo similitudine ignis exponit : « (2) Si ignis, *inquit*, nemo particeps esse potest sine igne, quinam divinitatis particeps potest esse quispiam, nisi per Deum? Jam vero quod in nobis inest tanquam Deus, ac Dei locum et operationem implet, potestne Deus non esse? » De hac efficientia Dei, et quemadmodum Spiritus sanctus ἐνέργεια dicatur, actum est in superioribus. Nunc illud ex iis efficitur, communicari nobis efficientiam illam sanctitatis, et adoptionis, ipsamet admota, adhibitaque substantia Spiritus sancti, quæ ipsa est ἐνέργεια. Siquidem « (3) in simplici, experteque corporis natura eamdem substantiæ rationem obtinet efficientia, » ut ait Basilius.

XIV. Quem secutus Anastasius in secundo libro de Incircumscripto, refellit eos, qui Deum putabant non οὐσίᾳ inesse in rebus omnibus, sed ἐνεργείᾳ duntaxat : « (4) Atqui separari ab substantia Dei, *inquit*, ejus operatio non potest. » Proinde si Spiritus ἐνέργεια justis infunditur, una et substantiam tribui putandum est.

Præclarus est, neque prætermitti dignus Hierosolymitani Cyrilli locus in Catechesi septima decima ; ubi quomodo Spiritus sanctus sanctificando pervadat animam nostram, rursus alia, nec a prioribus abhorrenti similitudine declarat : « (5) Accipe, *inquit*, exemplum corporeum, parvum quidem, et facile, sed utile simplicioribus. Si ignis per ferri crassitudinem interius penetrans, totum illud ignem efficit adeo, ut quod erat frigidum, fiat fervens, et quod nigrum erat, fiat splendidum. Si ignis, cum sit corpus, in ferri corpus subiens, obstante nullo agit ; quid miraris, si Spiritus sanctus in intimos animæ recessus ingreditur? »

Sed et Basilius in libro de Spiritu sancto[1], varios modos explicans, quibus particula ἐν, id est *in*, accommodatur Spiritui sancto, cum *in nobis* inesse dicitur, ait sic esse, « (6) ut forma est in materia, et virtus in eo, quod illius est capax ; aut ut habitus in eo, quod illo afficitur. » Quod sic declarat : « Itaque quatenus Spiritus sanctus vim habet perficiendi ratione præditas creaturas, earum summam perfectionem absolvens, formæ rationem obtinet. Qui enim secundum carnem non amplius vivit, sed spiritu Dei ducitur, et filius Dei nominatur, et conformis fit imagini Filii Dei, spiritalis appel-

κονικὴν ἐν ἡμῖν ἀποπληροῦντος χρείαν· ἀλλ' ὡς ἐν ἰδίᾳ φύσει καὶ τὴν ἀμφοῖν εἰσκομίζοντος ;

(1) Idem dial. 7. pag. 651. Οὐκοῦν εἰ λέγοιτο κτιστὴν, καὶ πεποιημένην τὴν ἐνέργειαν ἔχειν ἰδίαν οὖσαν αὐτοῦ, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, καὶ αὐτό που πάντως ἔσται κτιστὸν· ἐπεὶ μὴ ἕτερόν τι παρ' αὐτὸ τὸ ἐνεργὲς αὐτοῦ.

(2) Ibid. pag. 637. B. Εἰ πυρὸς ἐστι μεταλαχεῖν οὐ δίχα πυρὸς, πῶς ἄν τις καὶ μετάσχοι θεότητος οὐ διὰ Θεοῦ. A. Τὸ δ' οὖν ἐν ἡμῖν ὡς Θεὸς, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ τάξιν τε, καὶ ἐνέργειαν ἀποπληροῦν, ἆρ' ἔσθ' ὅπως ἂν οὐκ εἴη Θεός ;

(3) Basil. 5. contra Eun. pag. 111. Ὅτι ἐπὶ ἁπλῆς, καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν τῆς οὐσίας λόγον ἐπιδέχεται ἡ ἐνέργεια.

(4) Anast. apud Beccum cap. 7. Φαίην δ' ἂν ἔγωγε τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως ἀχώριστον εἶναι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ.

(5) Cyril. Hieros. Λάβε ὑπόδειγμα σωματικὸν, μικρὸν μὲν καὶ εὐτελὲς, χρήσιμον δὲ τοῖς ἀσφαλεστέροις. Εἰ τὸ πῦρ διὰ τῆς παχύτητος τοῦ σιδήρου διαβαῖνον ἔνδον, τὸ ὅλον ἀπεργάζεται πῦρ, καὶ ὁ ψυχρὸς γίνεται ζεστὸς, καὶ ὁ μέλας γίνεται ἐκλάμπων· εἰ σῶμα ὂν τὸ πῦρ ἐν σώματι σιδήρου ἐνδῦνον οὕτως ἀπαρεμποδίστως ἐργάζεται· τί θαυμάζεις εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν τοῖς ἐνδοτάτοις τῆς ψυχῆς εἰσέρχεται ;

(6) Basil. Λέγεται μὲν οὖν τὸ εἶδος ἐν τῇ ὕλῃ εἶναι· καὶ ἡ δύναμις ἐν τῷ δεκτικῷ· καὶ ἕξις ἐν τῷ κατ' αὐτὴν διακειμένῳ. Mox : Καθὸ μὲν τελειωτικὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῶν λογικῶν, ἀπαρτίζον αὐτῶν τὴν ἀκρότητα, τὸν τοῦ εἴδους λόγον ἐπέχει. Ὁ γὰρ μηκέτι κατὰ σάρκα ζῶν, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ἀγόμενος, καὶ υἱὸς Θεοῦ χρηματίζων, καὶ σύμμορφος τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ γενόμενος, πνευματικὸς ὀνομάζεται. Καὶ ὡς ἡ δύναμις τοῦ ὁρᾶν ἐν τῷ ὑγιαίνοντι ὀφθαλμῷ, οὕτως ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ κεκαθαρμένῃ ψυχῇ.

Item : Καὶ ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ ἀναλαβόντι αὐτὴν, οὕτως ἡ χάρις του Πνεύματος ἐν τῷ ὑποδεξαμένῳ, ἀεὶ μὲν συμπαροῦσα, οὐχὶ δὲ καὶ ἐνεργοῦσα διηνεκῶς· ἐπεὶ καὶ ἡ τέχνη δυνάμει μὲν ἐν τῷ τεχνίτῃ ἐστὶν, ἐνεργείᾳ δὲ τότε, ὅτ' ἂν κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖ. Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἀεὶ μὲν συμπάρεστι τοῖς ἀξίοις, ἐνεργεῖ δὲ κατὰ τὴν χρείαν.

[1] Cap. 26. pag. 206.

latur. Item ut videndi facultas inest in sano oculo, sic operatio Spiritus in anima purgata. » Tum paulo post : « Et ut ars in eo, qui illam nactus est ; ita Spiritus gratia in illo, qui eam excepit, semper quidem præsens, non tamen continue operans. Quandoquidem et ars potestate quidem est in artifice ; actu vero tum, cum secundum ipsam operatur. Sic etiam Spiritus semper quidem adest iis, qui digni sunt ; sed pro eo ac necesse est, operatur. » Hæc, et iis plura Basilius, quæ, ne simus longiores, omittimus. Ea porro satis aperte prædicant, non sola effectione, sed substantiæ suæ applicatione Spiritum sanctum eos afficere, quos justos, ac sanctos facit. Ac valde sunt illa consentanea Cyrilli, aliorumque Patrum sententiis, quas partim hoc capite, partim in superioribus adduximus [1] ; quæ Spiritum sanctum ποιότητα, id est *qualitatem* veluti quamdam divinitatis esse demonstrant, aut formam, quæ ποιούς τινας, id est *quodammodo affectos* reddit eos, in quibus inest. Sic enim Basilius formæ instar in materia Spiritum esse in nobis asserit, aut ut sensuum facultates in membris, et organis, aut ut ars in artifice. Maximus item Hecatontade secunda, num. 46. ποιωθέντες dixit τῷ Πνεύματι. Quæ omnia loquendi, explicandique genera, uti prudenter intelligenda sunt, circumscripto omni eo, quod indecorum est, minusque perfectum ; ita ex illorum mente substantialem conjunctionem, et applicationem omnino significant.

XV. Atque hoc etiam doni ratio ipsa, appellatioque convincit ; quæ cum personalis sit, id est personæ Spiritus sancti propria, ut supra definitum est, dari ipse per sese debet. Nam donum utique illud est, quod datur aliquando ; vel saltem ad hoc est aptum, ut detur ipsummet. Quod nisi per se, ac secundum substantiam datur Spiritus, sed eo solum intelligitur dari, quoniam efficit aliquid in nobis, idque donat ; non ipsum censeri donum debet, sed quod ab eo donatur. Nihilo certe magis donum erit, quam Pater, aut Filius, cum ab omnibus personis externa illa effectio proficiscatur. Atqui Spiritus ipse per se, proprieque donum vocatur, et dari dicitur. Augustini [2] locum insignem adjungamus ad ea, quæ supra posita sunt : « Dedit, *inquit*, dona hominibus. Quæ dona ? Spiritum sanctum. Qui tale dat donum, qualis ipse est ? Magna est autem misericordia Dei. Donum dat æquale sibi ; quia donum ejus Spiritus sanctus est, et unus Deus tota Trinitas, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Quid nobis præstitit Spiritus sanctus ? Apostolum audi [3] : *Charitas Dei*, inquit, *diffusa est in cordibus nostris.* » Porro charitatem Dei apud Paulum, non de ea qualitate, vel virtute, qua Deum amamus, interpretatur Augustinus, sed de ea, qua nos amat Deus, hoc est Spiritu sancto ; quod et plerique interpretes secuti sunt. Hoc vero plurimum ad id, quod volumus pertinet. Nam hoc modo substantia ipsa, personaque Spiritus sancti *diffundi*, vel *effundi*, ut est in græco, dicitur : « Amor enim Dei, vel amor Deus Spiritus sanctus, amori hominis se infundens, afficit eum sibi, » ait auctor libri ad fratres de Monte Dei [4]. Accedat et Chrysostomus, cujus apud Photium homilia commemoratur de Incarnatione Christi [5], ex qua ista selecta sunt : « (1) O pravam nostram mentem, ac stolidam ! Venit Christus ad nos ; dedit nobis Spiritum suum, et assumpsit corpus nostrum ; et contractus processit. Itaque massam nostram assumens, eam in altum extulit, et in Patris dextera collocavit. At inconsulta nostra nequitia beneficio huic injuriam fecit. Figmentum accepit a nobis ; et ad Patris dexteram assidere fecit. Accepimus ab ipso Spiritum ; et injuria hunc afficimus, dum in creaturarum, et servorum numerum illum referimus. »

XVI. Neque doni solum appellatio id, quod diximus, postulare videtur, sed arrhæ etiam, ac pignoris, ut supra memini ; de quo Paschasii diaconi memorabilis hæc sententia est [6] : « Daturus, *inquit*, seipsum, dat jam in præsenti pignus Spiritum sanctum. In terrenis negotiis arrhæ quantitas contractus illius, pro quo intercesserit, quædam portio est ; pignoris vero ratio meritum rei, pro qua poni videtur, excedit. Hic vero majestati pignus suum, quia nescit præferri, necesse est exæquari. Nequeunt enim perfecta transcendi. Pro se ergo Pater Spiritus sancti pignus indulget. » Nihil autem, nisi Deus, ac substantia ipsa Dei exæquari Deo potest.

(1) CHRYS. Ὦ κακῆς, καὶ ἄφρονος ἡμῶν γνώμης. Ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἔδωκεν ἡμῖν τὸ αὐτοῦ Πνεῦμα, καὶ ἀνέλαβε τὸ ἡμέτερον σῶμα· καὶ τὸ συνάλλαγμα προῆλθε. Καὶ λαβὼν ἡμῶν τὸ φύραμα, ἀνύψωσεν αὐτὸ, καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἡ ἀγνωμοσύνη τὴν εὐεργεσίαν ὑβρίζει. Ἔλαβε παρ' ἡμῶν τὸ πλάσμα, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός. Ἐλάβομεν ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὑβρίζομεν, ἐν κτίσμασι, καὶ δούλοις αὐτὸ καταλέγοντες.

[1] Cap. 2. — [2] Serm. 43. de Verb. Mat. c. 2. Tom. 10. — [3] Rom. 5.

[4] Col. 1035. — [5] Cod. 277. — [6] Lib. 1. de Sp. S. cap. 11. Tom. 9. Bibl. PP.

Sane quod ad donum spectat, in promptu esse debet, quod in Rhetoricis traditum est ab Aristotele, « (1) donum esse possessionis donationem. » Cujus definitionis ea vis est, ut id, quod a dante possidebatur, ab hoc ipso detur alteri, in quem illius possessio derivetur. Quamobrem si Spiritus sanctus vere, proprieque donum est, isque a Patre donatur; possideri ipse debet ab iis, quibus tribuitur, non ejus tantummodo fructus. Ut enim humanis in rebus aliud est fundum dare, vel prædium, aliud usum ejus, atque fructum; et ut qui agri proventum condonat alicui, aut prædii urbani, vel rustici usum, locationisque mercedem, non propterea prædium, agrumque donat, neque donum appellabitur ager, aut prædium, sed quod ex eo provenit, et quodammodo ab illo efficitur; ita, dum Spiritus sanctus donari dicitur, nisi persona ipsa, et substantia, quæ sola, proprieque Spiritus sanctus nominatur, dari nobis intelligitur, sed quod ab illo fit, ac producitur, hoc est qualitas, et accidens aliquod, falso donum ipse Spiritus appellabitur. Quocirca, ut argumentabatur paulo ante Cyrillus, si ab substantia Spiritus separatim gratia datur, non autem ipsa ejus substantia; Christum dicere oportuit apostolis: *Accipite gratiam*, non autem, *Accipite Spiritum sanctum*, vel certe, *Accipite Spiritum*, nullo adjuncto alio, aut, si forte, *Accipite Spiritum fortitudinis*, *aut timoris*, *aut consilii*, *etc.* ut divinæ personæ, ac substantiæ fructus, et effectus, non substantia ipsa dari putaretur. Tritum enim est, quod a Didymo [1], Athanasio [2], aliisque notatum supra meminimus, cum *Spiritus sanctus* nominatur, nihil aliud, quam divinam ipsam personam significari; aut cum, articulo addito, τὸ Πνεῦμα vocatur. Atqui passim, ubi doni illius, donationisque Scriptura mentionem facit, Πνεῦμα ἅγιον dicitur, vel τὸ Πνεῦμα ἅγιον. Bernardus vero sermone tertio in Pentecosten satis indicat, non modo personæ Spiritus sancti proprie convenire doni rationem, sed etiam sanctificandi vim, cum ita loquitur: « Spiritus tamen sanctus quasi specialiter spiritus dicitur, quod ab utroque procedat, firmissimum, et indissolubile vinculum Trinitatis, tanquam prōprie sanctus, quod sit donum Patris et Filii, omnem sanctificans creaturam. » Quæ verba imprimis observanda sunt; ex iis enim quod quærimus efficitur. Nam si idcirco solus a Patre, Filioque procedit Spiritus, quia hoc ei specialiter congruit, unde et Spiritus proprie vocatur; cum eodem modo peculiaris in eo sit notio, propter quam sanctus appellatur; ea neque Patri, neque Filio competit. Atqui sanctus proprie dicitur, quatenus et donum est, et creaturam sanctificat, ut Bernardus existimat. Est igitur quidam proprius sanctificandi modus in Spiritu sancto, cujusmodi in nulla alia persona cernitur. Hic autem ad genus causæ velut formalis necessario pertinet, non efficientis. Quod enim efficienter ab una persona fit, id commune esse debet omnibus.

XVII. Tractat hunc locum magna vi, contentioneque Hugo Etherianus adversus recentiores Græcos [3], qui Spiritum sanctum negant a Filio procedere; cumque ab Latinis et catholicis arguuntur ex eo, quod Filius dedisse, et ex se profudisse Spiritum illum legitur; respondent non ipsum intelligi Spiritum sanctum, sed ejus χαρίσματα; quam illorum vocem, tanquam absurdam, falsamque cum Hugo, tum ceteri omnes, qui contra illos disputant, etiam Græci orthodoxi, damnant, ac respuunt. Atqui par est theologorum illorum ratio, qui Spiritum ipsum negant dari; et quoties id in Scripturis legunt, de ejus interpretantur charismatibus, seclusa substantia. Sed Hugonem ipsum præstat audire: « Ipse enim Jesus, *inquit*, testimonium perhibet, Spiritum accepisse discipulos per insufflationem, dum dicit: Accipite Spiritum sanctum. Nemo enim nihil porrigens, illusor nisi sit, dicit, accipite; Jesus autem dixit eis, accipite. Qua de causa manifestum, quod aliquid eis largitus sit. Quod si aliquid eis dedit; aut quid erat in voce, aut quid voce non significabatur. At nullus lapidem porrigens, cum sit mentitus, post ex industria dicat, accipite panem. Ergo quod voce significabatur, donavit, scilicet Spiritum sanctum. Quod si quis adhuc contentionis funem contrahendo dicat, non tunc Spiritum, sed unum donorum sancti Spiritus dedisse, remittere scilicet peccata; attendat, si hujusmodi virtus separabilis sit. Sed patet, quod non sit separabilis, cum nihil secundum accidens divinis insit hypostasibus. Ergo dum dat Spiritum, largitur totum, non partem. » Huic Hugonis argumento simile quiddam habet Cyrillus in Dialogo septimo, quem supra citavimus [4], ubi Christum ait in apostolos insufflantem non dixisse, *Accipite gratiam Spiritus sancti*, sed potius, *Accipite Spiritum sanctum*. Ex quo

(1) ARIST. 1. Rhet. cap. 5. Δῶρόν ἐστι κτήματος δόσις.

[1] Lib. de Sp. S. — [2] Epist. 2. ad Serap. Tom. 1. pag. 328. — [3] Lib. 2. cap. 14. — [4] Hoc cap. Num. 5.

concludendum est, ipsummet ab illo datum esse Spiritum, non succidaneum aliquid, eoque deterius; nisi ex consequenti, et potioris illius, ac principalis doni gratia, velut nexum quemdam ejus, et vinculum.

Ac Græci quidem omnes, qui in illa sunt hæresi, jam tum a Photio, nihil in voce, scriptisque frequentius habent, ut dixi, quam quod illic refellit Hugo, errare Latinos, qui quod de donis, et charismatibus dictum est, ad personam ipsam accommodant. Ad hunc modum respondent Gregorius Palamas, Gemisthus Plethon, Pachomius monachus, (quos posteriores duos manu exaratos penes nos habemus) et si qui sunt alii; nostri autem, id est nationis utriusque catholici, ex adverso repugnant, non esse vacua illa dona substantia ipsa Spiritus sancti, neque separari ista posse.

XVIII. Itaque Joannes Beccus in eo libro, quem merito *Sententiarum* inscribere possis, quod Patrum sententias de processione Spiritus a Filio contra Græcos hodiernos continet, septimum caput de hoc argumento fecit; cujus hic titulum græce, latineque, Bessarione interprete, reddemus. « (1) Cum quidam audientes Spiritum sanctum ex Filio etiam emanare, atque prodire, non divinam Spiritus naturam ex divina substantia, naturaque Filii oriri, atque emanare, insulse concedunt [1], sed spirituale quoddam munus illis, qui digni sunt, superveniens; ob idque [2] illa, quæ in eis fit, inhabitatio ubique præsentis divinitatis sancti Spiritus habitudinaliter fiat: ita ejusmodi munus intelligentes, ac si sejunctum, separatumque a divina Spiritus substantia intelligeretur, collectæ sunt et eæ auctoritates, ex quibus id intelligi potest; quod sancti Spiritus inhabitatio, quæ fidelibus, dignisque fit, quanquam habitudinalis ineffabiliter, et super rationem est: tamen quia eo hæc dona Spiritus profluunt, ubi divina ejus natura habitudinaliter inhabitabit, ipse Spiritus sanctus, qui in Trinitate et una persona, et ejus completivus, quique divina natura, perfectusque Deus, prout Pater, et Filius, demonstratur, cum aliquis Spiritum sanctum emanare, prodire, et esse ex Filio dicat. » Adversus hæc disputantem Palamam Bessario confutans, cum alia multa disserit, tum hæc sane memoranda: « (2) Quid tu tandem intelligis, *inquit*, cum audis a Filio Spiritum mitti? Perspicuum est enim te vel invitum personam illius intelligere. Neque enim non subsistens gratia mittitur, quoniam minime subsistentis, ut ait Cyrillus [3], gratiæ non sumus participes. Sed hoc ipsum, quod mittitur, divina natura est, et subsistens, ac Spiritus persona, quæ Trinitatem complet. » Quocirca tum ex Bessarionis oratione ista, tum multo magis ex Cyrilli auctoritate constat, cum Spiritus sanctus mitti ad nos dicitur, non gratiam, et charitatem duntaxat, hoc est χάριν ἀνυπόστατον, *insubsistentem*, vel *insubstantivam*, et sic loquar, diffundi *gratiam*, sed personam ipsam illius, ac substantiam.

XIX. Quod idem Bessario in opere Dogmatico [4], quod inter acta Florentinæ synodi relatum est, fuse approbat; ac tum Cyrilli, et Basilii testimoniis, quæ antea commemoravimus, tum invicto hoc argumento concludit. « (3) Etenim Christus eumdem se missurum dicit esse

(1) BECCUS. Ἐπειδή τινες ἀκούοντες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχον, καὶ ἀναβλύζον, καὶ προϊὸν, οὐχὶ τὴν θείαν φύσιν τοῦ Πνεύματος ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ Υἱοῦ πηγάζειν, καὶ ἀναβλύζειν τερατολογοῦσιν, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν χάρισμα, τὸ τοῖς ἀξίοις ἐπιγινόμενον, διὰ τὸ τὴν ἐγγινομένην αὐτοῖς ἐνοίκησιν τῆς πανταχοῦ παρούσης θεότητος σχετικῶς γίνεσθαι, οὕτω τὸ τοιοῦτον ἐκλαμβάνοντες χάρισμα, ὥσπερ ἂν εἰ ἀποδιηρημένον, καὶ ἀποδιεσπασμένον τῆς θείας οὐσίας νοοῖτο τοῦ Πνεύματος· συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐξ ὧν ἔχει τις διαγνῶναι, ὡς ἂν καὶ ἡ ἐγγινομένη τοῖς ἀξίοις ἐνοίκησις τοῦ παναγίου Πνεύματος σχετική ἐστιν ἀῤῥήτως, καὶ ὑπὲρ λόγον· ἀλλ' ἐπεὶ ἐκεῖ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος προχέονται, ὅπου ἡ θεία φύσις αὐτοῦ σχετικῶς ἐνοικήσει, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἓν τῆς Τριάδος, καὶ συμπληρωτικὸν αὐτῆς, ὅπερ ἐστὶ θεία φύσις, καὶ τέλειος Θεὸς, ὡς ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς, δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προϊὸν, καὶ ἀναβλύζον καὶ ὑπάρχον ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

(2) BESSAR. Τί ποτε ἄρα νοεῖς ἀκούων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πέμπεσθαι; δῆλον γὰρ ὅτι τὴν ἐκείνου, καὶ μὴ θέλων, ὑπόστασιν. Χάρις γὰρ ἀνυπόστατος οὐ πέμπεται· ὅτι μηδ' ἀνυποστάτου, κατὰ τὸν Κύριλλον, μετέχομεν χάριτος. Ἀλλὰ τοῦτ' αὐτό ἐστι τὰ πεμπόμενον, ἡ θεία φύσις, καὶ ἐνυπόστατος, τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος τοῦ Πνεύματος πρόσωπον.

(3) BESSAR. Τοῦτο αὐτό φησιν αὐτὸν πέμψειν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὐκ ἄλλο μὲν αὐτὸν πέμψειν, ἄλλο δὲ ἐκπορεύειν τὸν Πατέρα. Ὅταν γὰρ, φησὶν, ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Τοῦτο δὲ καὶ γραμματικῶν παῖδες οὕτως ἂν εἴποιεν· ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν. Ὡς εἶναι δῆλον ταὐτὸ τοῦτο πέμψειν αὐτὸν ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Εἰ οὖν ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ταύτην καὶ ὁ Υἱὸς πέμπει. Εἰ δὲ χάριν ὁ Υἱὸς πέμπει ἀνυπόστατον, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐ Πνεῦμα, ἀλλ' ἡ χάρις ἂν ἐκπορεύοιτο. Ἀλλὰ τοῦτό γε πρός γε τῷ ἀδιανοήτῳ καὶ βλάσφημον. Ἐπεὶ γὰρ καθ' ἑνὸς, καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου, τοῦ Πνεύματος, δύο τινὰ κατηγοροῦνται, τὸ ἐκπορεύεσθαί τε, καὶ

[1] Garriant. — [2] F. id quod. — [3] Lib. 7. Dial. quem paulo ante descripsimus.

[4] Cap. 8. Sess. 25. Florent. Concil. p. 198. Gr.

Spiritum, qui a Patre procedit, neque alium se missurum quidem ait, alium Patrem esse missurum. Cum enim, *inquit*, venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit. Hoc autem vel grammatici ipsi ita conceperint: Cum venerit Paracletus, qui a Patre procedit, quem ego mittam vobis; ut perspicuum sit, eumdem ipsum ab illo missum iri, qui a Patre procedit. Si igitur persona Spiritus a Patre procedit, hanc et Filius mittit. Sin gratiam minime subsistentem Filius mittit, etiam a Patre non Spiritus, sed gratia procedet. At hoc, præterquam quod ne intelligi quidem potest, etiam blasphemum est. Etenim quoniam de uno, eodemque subjecto, nempe Spiritu, duo quædam enuntiantur, procedere, et mitti; quocumque modo in uno aliquo eorum, quæ enuntiantur, subjectum illud oportet accipere, eodem modo et in altero sumi necesse est. Quare si quod procedit, personam Spiritus intelligimus; etiam id, quod mittitur, de eadem debemus accipere. Nam aliter affirmare sine ullis necessariis rationibus ita, ut procedendi verbo personam attribuamus Spiritus, mittendi vero vocabulo gratiam; temere, et gratis quod libet assignantium est. » Hæc Bessario; quæ profecto firmissima sunt; nec video quid adversus ea opponi merito possit. Est enim absurdissimum, unam Spiritus vocem eadem in sententia sic ambigue, et ὁμωνύμως usurpari, ut alteri juncta verbo personam ipsam significet, ad alterum relata, qualitatem, et gratiam; hoc est proprie simul usurpetur, ac tropice. Quæ ratio universe valet, ac per omnia Scripturæ loca funditur, in quibus Spiritus sancti mentio fit. Nam cum nomen ipsum *Spiritus sancti* proprie, ac per se divinam ejus substantiam, personamque significet, nec in plerisque locis aliter interpretari liceat; in ceteris, quæ bene multa sunt, ubi diffundi, vel ad nos venire, atque in nobis habitare dicitur idem ille Spiritus sanctus, figurate, et improprie sumi putare, res est periculi plena, ne quod in istis Scripturæ testimoniis tute tibi permiseris, idem in aliis concedi suo sibi jure postulent hæretici. Sed in una, continentique sententia, quam ex Joannis Evangelio doctissimus Bessario refert, species est absurdi, argumentique firmitas major.

XX. Cujusmodi et in aliis Scripturæ testimoniis observari potest, in quibus idem ille dari nobis, et in nobis habitare dicitur Spiritus, qui in Christo fuisse, et ejus esse spiritus traditur. Velut ille est locus, quem Hilarius adducit in octavo libro, ubi Filium ejusdem cum Patre esse naturæ confirmat ex illius verbis istis[1], *Et mea omnia tua sunt, et tua mea sunt;* item ex his[2], *Quoniam de meo accipiet;* ac similiter ut Catholici illi contra Græcos disputantes, temporariam Spiritus sancti missionem οὐσιώδη esse prædicat. « Volens, *inquit*, naturæ unitatem in Patre, et Filio docere, ita ait[3]: *Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu. Siquidem spiritus Dei in vobis est. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est ejus, etc. Si autem spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter spiritum suum, qui habitat in vobis.* » Ergo idem ille Spiritus in fidelibus, ac justis, et beata illa resurrectione dignis habitat, et habetur ab iis, ac possidetur; qui a Filio accipit, et ejusdem est cum eo, ac Patre substantiæ, ac Dei, et Christi spiritus est. Hoc autem de ipsa Spiritus sancti persona, et divinitate, non de efficientia, et creata qualitate, omnino debet accipi. Ideo subinde ista subjicit Hilarius, « Spirituales omnes sumus, si in nobis est spiritus Dei. Sed hic spiritus Dei spiritus Christi est, etc. Vivificamur ergo propter habitantem in nobis spiritum Christi per eum, qui Christum suscitavit a mortuis. » Paulo vero antea, mitti a Filio substantiam ipsam Spiritus sancti clarissime demonstrat: « Excutiat, *inquit*, ingenii sui aculeos omnis hæreticorum schola, et quærat nunc, quod vel mentiri ab ignorantibus possit, et doceat quid sit hoc, quod Filius mittit a Patre. Qui mittit, potestatem suam in eo, quod mittit, ostendit. Sed quod a Patre mittit, quid intelligemus? utrum acceptum, aut dimissum, aut genitum? Nam horum necesse est unum aliquid significet, quod a Patre missurus est, et missurus a Patre est

πέμπεσθαι, ὡς ἂν ἐφ' ἑνὸς τῶν κατηγορουμένων τὸ ὑποκείμενον τοῦτο λαμβάνεσθαι δεῖ, οὕτως ἀνάγκη καὶ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου λεφθῆναι. Εἰ οὖν τὸ ἐκπορευόμενον, τὴν τοῦ Πνεύματος νοοῦμεν ὑπόστασιν, καὶ τὸ πεμπόμενον τὴν αὐτὴν ταύτην νοεῖν ὀφείλομεν. Τὸ γὰρ ἄλλως λέγειν, ἄνευ τῆς ἀπὸ τῶν λόγων ἀνάγκης, καὶ τῷ μὲν ἐκπορεύεσθαι τὴν ὑπόστασιν ἀπονέμειν τοῦ Πνεύματος, τὴν δὲ χάριν τῷ πέμπεσθαι, ἀλόγως ἀποκληρούντων ἐστίν.

[1] Joan. 17. 10.

[2] Joan. 16. 14. — [3] Rom. 8.

eum Spiritum veritatis, qui a Patre procedit.» Ecquem ergo Spiritum misit Filius, mittitque perpetuo, cum ad nos venire, et in nobis habitare dicitur? (non enim diversus est ab eo, qui tum apostolis datus est, is, quem deinceps mittit, et in fidelibus, ac justis mansurum semper ostendit) quem qui dari modo negat, « non est dignus accipere, » ait Augustinus [1]. Quis est, inquam, ille Spiritus, nisi Deus a Deo procedens, et ab utroque productus, a quo et missus, ut eodem in loco declarat Hilarius? Prorsus « misit nobis Spiritum sanctum, ait Ambrosius [2], de propria sua, et ipsa una substantia sua protectorem, sanctificatorem, et deductorem in vitam æternam, sicut scriptum est ex voce Dei [3]: *Effundam de Spiritu meo super servos meos, et ancillas meas.* Et iterum: *Spiritus ex me prodibit;* Et ipse Dominus, salvatorque noster, *De meo*, inquit, *accipiet*; ex eo utique, quod est Filius, quia et Filius de eo, quod Pater est. » Ac nisi Deum ipsum acciperemus, Deum non possemus diligere, ut Fulgentius affirmat [4], quia « sine charitate nec Deus diligi potest, nec proximus. Ut autem Deus diligi possit, ipse se tribuit; quia Deus charitas est, et Deum nonnisi charitate diligimus. Nisi ergo Deum accipiamus, Deum diligere non valemus.» Id quod ante Fulgentium pulchre Augustinus docuit [5]: « Habentes ergo tantam fiduciam, *ait*, amemus Deum de Deo. Imo, quia Spiritus sanctus Deus est, amemus Deum de Deo. Quid enim plus dicam, amemus Deum de Deo? Certe quia dixi, charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis; ideo est consequens, ut quia Spiritus sanctus Deus est, nec diligere possumus Deum, nisi per Spiritum sanctum, amemus Deum de Deo. »

XXI. Ad extremum nec ad id, quod persuadere volumus, parum illa conducit ratio, quam ex Dei immensitate capimus. Etenim Deus est ubique, et implet, ac pervadit omnia, non ἐνεργείᾳ solum, et efficientia, sed etiam substantia sua; uti alibi probavimus. Hanc vero substantiæ præsentiam, et existentiam omnibus in rebus, iis ex Scripturæ locis concludimus, quæ Deum in illis esse, residere, habitareque docent. Ut in Psalmo centesimo trigesimo octavo: *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es; si descendero in infernum, ades.* Tum Isaias [6]: *Cœlum sedes mea; terra autem scabellum pedum meorum.* Et apud Hieremiam [7]: *Numquid non cœlum, et terram ego impleo?* Tum nominatim de Spiritu, in libro Sapientiæ [8]: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum.* Hæc cum Scripturæ testimonia, ac similia legimus, quæ naturalem Dei in universis conditis rebus existentiam tam animatis, quam inanimis exprimunt; nemo est, qui non οὐσιωδῶς, ac secundum substantiam in illis inesse Deum affirmet; aut qui sola ἐνεργείᾳ contentus sit vel Dei, vel nominatim Spiritus sancti. Quid igitur facimus, cum præter naturalem illam, communemque præsentiam, qua in lapidibus, ac brutis etiam animantibus, nec non scelestis hominibus inest Deus, genus aliud præsentiæ, et ἐνυπάρξεως, id est *inexistentiæ*, ut sic loquar, iisdem ex litteris sacris discimus, quo in sanctis, ac justis propria, et exquisita quadam inesse ratione dicitur, et in illis habitare velut in sede, templo, ac domicilio? cur hæc, inquam, et hujusmodi alia vocabula, quæ non minus ad substantialis existentiæ significationem implicata sunt, quam prióra illa, non perinde de hac interpretabimur? Cur ad solam efficientiam, productionemque operis externi tot illa, tam luculenta, ac tam diserta Scripturæ testimonia redigemus?

Atenim explicari non potest, quæ sit illa tandem οὐσιώδης præsentia, vel existentia propria justorum, et ab naturali, communique diversa. Nam si justos istos eadem jam, qua creatas res omnes occupat, substantia sua Deus implet, quæ potest esse nova illa præsentiæ alterius accessio? Hoc unum fere est, quod veterum sententiæ negotium potest facere, de quo sequenti capite dicendum est; quoniam hoc ipsum paulo, quam solemus, longius extendimus.

[1] Ser. 186. de Tem. — [2] Lib. de Filii Divinit. c. 8. — [3] Joel. 2. — [4] Lib. 2. de Prædest. [5] Ser. 2. de Divin. c. 2. To. 10. — [6] Cap. 66. 1. — [7] Cap. 23. 24. — Sap. 1. 7.

CAPUT SEXTUM.

Declaratur substantialis illa ex opinione veterum, Spiritus sancti conjunctio cum justorum animis; et ostenditur personæ esse Spiritus sancti propria. Eam conjunctionem non sine gratia, et charitatis habitu fieri, tanquam nexu, ac vinculo. Explicantur omnia, quæ contra antiquorum sententiam objici solent.

I. Theodorus Mopsuestenus Nestorianæ fons perfidiæ, et in quinta Synodo condemnatus, cum peculiarem nescio quem in sacris litteris modum invenisset, quo in solis piis, ac justis habitare Deus dicitur; neque substantiæ, neque ἐνεργείας hunc esse putavit, sed εὐδοκίας, hoc est, quod Scriptura passim usurpat, *beneplaciti*, ac favoris. Quibus autem de causis in eam sit adductus opinionem, operæ pretium sit videre; id enim propositam ad quæstionem non parum interest. Sic igitur apud Leontium[1] Theodorus iste: « Si, *inquit*, intelligamus, quomodo fit inhabitatio, sciemus etiam modum, et quæ differentia modi. Inhabitationem igitur alii quidem dixerunt factam esse substantia; alii vero energia. Excutiatur igitur, an aliquid horum sit verum. Ac primum nobis illud sit concessum, utrum in omnibus inhabitet, an non. Sed quia non in omnibus, manifestum est. Hoc enim, tanquam quid eximium, sanctis Deus pollicetur; aut denique his, quos velit ipsi dedicatos esse. Aut quid igitur promittebat, cum ait, Inhabitabo in eis, et inambulabo, et ero eorum Deus, et ipsi erunt mihi populus, tanquam largiturus illis aliquid egregium, siquidem omnes homines communiter hunc participant? Quare si non in omnibus inhabitat, hoc enim manifestum est; (non dico in omnibus, quæ sunt solum, sed nec in omnibus hominibus) oportet esse propriam quamdam rationem inhabitationis, qua in illis adest solum, in quibus inhabitare dicitur. » Constituta in hunc modum quæstione, primum non substantia inhabitare Deum probat ita: « Necesse enim alioqui sit, in his solis substantiam ejus includere, in quibus inhabitare dicitur, et erit extra omnia alia; quod absurdum est dicere in natura infinita, quæ ubique est, et nullo loco circumscribitur; aut si dicant, ubique Deum esse ratione substantiæ, necesse erit cum omnibus inhabitationem ejus communicare, et non solum cum hominibus, sed cum animantibus ratione carentibus, et cum inanimatis, si dicamus, inhabitationem ejus substantia fieri. Utrumque horum est indecorum. » Quin etiam energia, sive operatione dici inhabitationem fieri, non minus absurdum judicat. « Aut enim rursus necesse est, operationem illi circumscribere in his solis, in quibus scilicet inhabitat; et quomodo verum erit, omnia Deum procurare, et omnia gubernare, et in omnibus ipsum operari, quæ conveniunt? aut impartientes omnibus ipsius operationem, quod quidem decens est, et consequens, siquidem omnia ab eo infirmantur[2], ut unumquodque consistat, et secundum naturam suam operetur, in omnibus inhabitare eum dicemus. Igitur neque substantia, nec operatione fieri inhabitationem Dei, dici potest. » Igitur sola εὐδοκία, id est beneplacito fieri hanc inhabitationem, postremo concludit. « Infinitus enim, et natura incircumscriptus, adest omnibus, beneplacito autem ab aliis longe abest, aliis proximus est. »

II. Sed est inepta Theodori disputatio ista; cujus inscitia maxime apparet in iis, quæ de energia dicit. Nam etsi Deus ubique, et in rebus omnibus insit, non est tamen necesse, ut eadem agat in omnibus, siquidem pro diversa eorum, in quibus est, conditione efficientiam suam temperat. Quare in justis, et sanctis proprius quidam, et exquisitus est ἐνεργείας modus, qui non est in reliquis. (1) *Divisiones enim operationum sunt; idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Sic etiam, quod ad οὐσιώδη existentiam attinet, etsi una, et simplex est substantia, quæ universa permeat, non eodem modo cum omnibus copulatur. Etenim aliter cum creatis omnibus conjungitur Dei substantia; aliter cum beatis mentibus, quas velut forma quædam afficit, *impressæ*, ut philosophi vocant, *speciei* vices obiens; aliter denique cum *homine*, ut theologi quidam appellant,

(1) I. Cor. 12. 6. Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν· ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

[1] Tom. 4. Bibl. PP. L. cont. lib. 3. con. Nest. col. 1012. — [2] Cor. confirmantur.

Dominico, sive hominis in Christo natura. Qui omnes modi *substantiales* sunt, et plures esse possunt, ignoti nobis, quorum ex Dei verbo certa conjectura capitur; cujusmodi est ille, quo de agimus, quem nobis tot illa, quæ attulimus, et sacrorum librorum, et sanctorum Patrum testimonia commendant. Neque vero necesse est omnibus illis modis unam fieri vel substantiam, vel hypostasim cum divina rerum illarum, quibuscum οὐσιωδῶς jungitur. Hoc enim in ea singulare est conjunctione, qua id «*natura humana in homine Christo*» consecuta est, « ut in unitatem personæ unici Filii Dei singulariter esset assumpta, » ait Augustinus[1]. Ita quidem, ut, quod idem alibi scripsit[2], « persona Christi mixtura quædam sit Dei, et hominis, sicut persona hominis mixtura est animæ, et corporis, » et, quod alibi dixit, « homo ille a Verbo Patri coæterno in unitatem personæ assumptus, Filius Dei unigenitus esset; » quod in ceteris conjunctionibus minime cernitur, quæ nihilominus οὐσιώδεις eatenus dici possunt, quod per eas applicatur ipsa Dei substantia, non sola ejus efficientia; ut cum deauratur æs, aut lignum; ipsa auri substantia per sese cum materia copulatur, ejusque fit quodammodo forma; aut cum vinum aqua diluitur, ambæ mutuo junguntur, ac sese permeant substantiæ, quantum corporum natura patitur. His enim, et aliis similitudinibus, veteres theologi Spiritus sancti cum justorum animis conjunctionem, atque ἕνωσιν declarant, ut antecedens caput ostendit.

III. Quamobrem jure Patres eosdem asseverantes audivimus, cum nullo interjecto medio sanctos nos fieri per ipsam Spiritus substantiam, tum nullam id creaturam posse perficere; tametsi substantiæ Dei, qua sanctificamur, comes sit infusa qualitas, quam vel gratiam, vel charitatem dicimus. Primum horum plerique tam diserta oratione confirmant, ut de eorum sensu litigare sit impudentis. Quid enim clarius est, ut omittam modo reliqua, Cyrilli verbis istis, quæ Joannes Cyparissiotus affert[3]? « Quid opus est longo circuitu verborum, et multiplicibus notionibus? Illam enim ipsam virtutem sanctificantem ex Patre procedentem, quæ perfectionem imperfectis tribuit, dicimus esse Spiritum sanctum. » Quid quod idem negat[4] « creaturas per medium aliquod sanctificari, ac perfici; ipsam vero sanctificandi virtutem, quæ creaturas sanctificat, atque perficit, *ait*, esse Spiritum sanctum? » Didymus vero cum alia multa non minus expressa, tum hoc habet in primo de Spiritu sancto[5]: « Docebit, *inquit*, non quasi doctor, et magister disciplinæ, quam aliunde est consecutus, sed quasi ipsa ars, atque doctrina, et sapientia, veritatisque Spiritus, invisibiliter menti insinuat scientiam divinorum. »

Neque vero, cum hoc asserunt Patres, ipsam, qua justi sumus, sanctitatem, ac velut sanctificantem formam esse Spiritum sanctum, eamque ἀμέσως, *nullo interposito medio*, sanctos, ac Dei filios nos facere, quod per creaturam effici posse Cyrillus negat; idcirco gratiam, et charitatem, hoc est creatas ποιότητας, et virtutes excludi putandum est, quod in sola charitate Magister sententiarum[6] perperam existimavit. Quippe « alios actus, atque motus virtutum operatur, *inquit*, charitas, id est Spiritus sanctus, mediantibus virtutibus, quarum actus sunt: utpote actum fidei, id est credere, fide media: ut actum spei, id est sperare, media spe. Per fidem enim, et spem prædictos operatur actus. Diligendi vero actum per se tantum, sine alicujus virtutis medio operatur, id est diligere. » Quamobrem eatenus ille nobis audiendus est, quoad Spiritum sanctum doceat, ipsum per sese communicari, infundique justis, ac velut formam esse, qua sancti, Deoque grati, et adoptivi filii sunt; quo fit, ut « Deo nos Deum diligere, » Fulgentius affirmet[7]; quod autem nullum præter charitatis habitum inesse putat, vehementer errat, et communi theologorum, imo vero fidei decreto notatur. Utrumque enim intervenit; et Spiritus ipse sanctus, qui filios facit, adeo ut si nulla infunderetur creata qualitas, sua nos ipse substantia adoptivos filios efficeret; et charitatis habitus ipse, sive gratiæ, quæ est vinculum quoddam, sive nexus, quo cum animis nostris illa Spiritus sancti substantia copulatur. Neque tamen propterea non ἀμέσως, et proxime conjungitur; quemadmodum forma cum materia ἀμέσως itidem nectitur, etsi modus nescio quis intercedit ex multorum sententia, quam *unionem* vocant.

IV. Dari autem præter Spiritum sanctum, et cum eo, qualitates quasdam, et affectus animi, cujusmodi est charitas, qua Deum diligimus, haud obscure theologi veteres

[1] August. Ench. cap. 36. — [2] Epist. 5. — [3] Dec. 9. cap. 7. ex Cyr. libro de Sp. S. — [4] Lib. 13. Thes. in fine. — [5] Apud Hier. col. 17. C. — [6] Lib. 1. Dist. 17. lit. S. — [7] Cap. antec.

indicant ; ut Didymus [1], cujus hæc verba sunt : « Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit Spiritus sanctus. Qui enim acceperit Spiritum sanctum, consequenter habebit benedictiones, id est sapientiam, et intellectum, et cetera. » Ac paulo post charitatem etiam « effundi per Spiritum santum, » ex Apostolo tradit. Chrysostomus quoque in homilia quadam de Spiritu sancto [2] fuse de ea re disputans, ostendit, præter ipsam substantiam, quæ Spiritus sanctus proprie nominatur, ejus dari munera, et χαρίσματα, quæ Spiritus nomine Scriptura solet appellare, atque adeo sanctitatis ipsius donum : « (1) Sunt, *inquit*, et alia vocabula, quæ non ipsi adscribuntur Spiritui sancto, sed ejus virtuti, et operationi, ut sunt ipsius dona. Dicam, quod volo, clarius, et sententiam hanc declarabo, ac testimonium huic adjungam. Quandocumque Spiritus sanctus sanctorum adductus precibus vel mihi, vel alteri Christiano sanctificationem largitur, et donum accipio ; ita ut sanctum habeam corpus, et animam ; donum istud, quod datum est mihi, vocatur Spiritus sanctus, hoc est charisma. » Quod deinceps inductione probat donorum ceterorum, sapientiæ, fidei, charitatis : « (2) Cum habet quispiam, *ait*, donum charitatis, dicitur habere spiritum charitatis. »

Quocirca substantiam ipsam, ac præsentiam Spiritus sancti ab donis sanctificationis, et charitatis, ceterisque secernit Chrysostomus ; si tamen hujus ista est homilia, quod Savilius, aliique vulgo credunt, et sub ejus nomine citatur a Photio, et Joanne Becco. Mihi vero secus videtur, et, ut opinor, probabilius, ut ex dicendi forma constare puto, quæ a stilo Chrysostomi multum distat ; ut omittam, quod eodem in loco, Apostoli verba illa declarans ex initio epistolæ ad Romanos, *secundum Spiritum sanctificationis*, eorum sensum interpretatur aliter, ac verus Chrysostomus fecit in enarratione illius epistolæ ; imo hujus interpretationem refutat. Sed qualiscumque iste sit, non est dubium, quid ea de re senserit.

Ceterum ab ipsa Spiritus advenientis substantia non separari ejus ἐνέργειαν, idem, ac minime dubius Chrysostomus alibi commonstrat. (3) Qui in Pentecostes die, ipsum ait descendisse Spiritum in apostolos, quod hactenus in prophetis non usuvenerat, ac [3] « fontem ipsum Spiritus sancti, quemadmodum et ipse dixerat, fontem aquæ salientis in vitam æternam habituros eos, qui in se crederent, » et ibidem tamen hanc appellat ἐνέργειαν « a sancto Spiritu missam. »

Ita denique Bernardus [4] charitatem, quæ in corda nostra diffunditur, cum Spiritu sancto in nobis hærere significat his verbis [5] : *Non permanebit spiritus meus in homine, quia caro est.* « Quod si non permanet Spiritus, haud dubium, quin excidat charitas, quæ nimirum diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. » Sed de forma, ut vocant, sanctificante, plenius inquirendum erit, cum de gratia, et charitate, et hærente in nobis sanctitate disputabitur. Nunc hujus quæstionis reliqua pertexamus.

V. E quibus hoc maximum est, utrum hæc in justis habitatio, et οὐσιώδης præsentia propria sit personæ Spiritus sancti, an tribus personis conveniat, ut sit divinitatis ipsius, et substantiæ, non personæ unius applicatio, quam propterea οὐσιώδη nominare solemus. Igitur non una persona circumscribi debere, sed toti Trinitati vindicari ἕνωσιν istam, hæc fere persuadent. Imprimis quod ita Christus pronuntiasse videtur [6], *Si quis*, ait, *diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Christum vero ipsum [7] *per fidem*, utique charitate formatam, *habitare in cordibus nostris*, Apostolus scribit ; idque in Apocalypsi [8] pollicetur ipse : *Ecce sto ad ostium et pulso ; si quis audierit*

(1) CHRYSOST. Ἔστι δὲ ἄλλα ὀνόματα, ἃ οὐ προσγράφεται τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἀλλὰ τῇ δυνάμει, καὶ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ, οἷον αἱ δωρεαὶ αὐτοῦ, λέγω δὲ καὶ προδιασαφηνίζων τὴν ἔννοιαν, καὶ ἐπάγω τὴν μαρτυρίαν. Ἐπειδὰν χαρίσηται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εὐχαῖς τῶν ἁγίων ἢ ἐμοί, ἢ ἑτέρῳ χριστιανῷ ἁγιασμὸν, καὶ λάβω δῶρον, ὥστε ἅγιον ἔχειν τὸ σῶμα, καὶ τὴν ψυχὴν, ἡ δωρεὰ ἡ δοθεῖσά μοι καλεῖται Πνεῦμα ἁγιωσύνης, τουτέστι χάρισμα.

(2) Id. Ὅταν τις ἔχῃ χάρισμα ἀγάπης, λέγεται ὅτι Πνεῦμα ἀγάπης ἔχει.

(3) CHRYS. hom. 4. in Act. pag. 631. Ἐνταῦθα δὲ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· MOX : Καὶ γὰρ διὰ τοῦ πυρὸς οὐ μόνον τὸ δαψιλὲς τῆς χάριτος ἐδείκνυτο, ἀλλὰ καὶ ὅτι πηγὴν ἕκαστος ἐλάμβανε Πνεύματος. Ὥσπερ οὖν καὶ αὐτὸς πηγὴν ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον ἔφησεν ἕξειν τοὺς πιστεύοντας ἐπ' αὐτόν.

Ibid. Ἵνα μάθῃς ὅτι ἐνέργειά ἐστιν ἀπὸ τοῦ Παρακλήτου περιφθεῖσα.

[1] Lib. 1. de Sp. S. — [2] Tom. 6. edit. Savill. pag. 731. — [3] Joan. 4. 48.

[4] Serm. 2. de Pasch. — [5] Gen. 6. — [6] Joan. 14. 23. — [7] Eph. 3. 17. — [8] Apoc. 3. 20.

vocem meam, et aperuerit mihi januam, intrabo ad illum, et cœnabo cum illo, et ipse mecum. Idem et in Apostolo loqui, et in nobis tanquam in templis, ac domiciliis, non minus habitare, ac residere dicitur, quam Spiritus sanctus. Præterea tritum illud est, quæcumque Deus extra se facit, ea personis tribus esse communia ; at est ejusmodi sanctificatio justi. Non igitur ad unum redigenda videtur Spiritum sanctum. Ad hæc nonnulli antiquorum, quos capite antecedenti testes citavimus, tribus personis commorationem illam, ac præsentiam divinæ substantiæ ex æquo tribuunt. Postremo conjunctio illa cum Spiritu sancto vel in ejus natura fit, et essentia ; vel in persona, sive proprietate. Si prius ; non magis cum Spiritu sancto, quam cum Patre, ac Filio dicetur fieri. Est enim natura trium eadem. Si posterius eligas ; tot erunt hypostaticæ conjunctiones, quod justi sunt homines, et angeli. Atqui unica ejusmodi est cum Verbo humanitatis in Christo. His de causis vulgo fere theologi quadam accommodatione putant illam ἕνωσιν, et habitationem injustis assignari Spiritui sancto, cum revera in omnes personas competat, sicut potentia Patri, Filio sapientia, Spiritui sancto sanctitas, et charitas attribuitur, cum hæc omnia promiscue ad tres personas applicentur.

VI. Sed enim Patrum illa testimonia, quæ in antecedenti capite descripta sunt, plus aliquid significant ; ac peculiarem esse sancto Spiritui modum illum nescio quem ostendere videntur ; quo « justificando formatur a Deo justi mens, » ut loquitur Augustinus [1], et quo cum illis copulatur, in iisque versatur, atque habitat, non communi illa ratione, qua creata omnia immensitate sua permeat, sed propria, nec dum satis explorata ; qualem esse aliquam tanta illa sacrorum voluminum, ac sanctorum Patrum auctoritas evincit, non tamen liquido nobis, et aperte vim ejus, et conditionem edisserunt. Itaque conjectura, et interpretatione est opus, cauta illa quidem, et circumspecta ; ne aut anguste nimium de tanto illo beneficio sentiamus, aut ultra modum illud efferamus. Nostra igitur quæ privatim sit opinio, vel non dico, quia rem nondum compertam satis habeo ; vel hoc loco non dico. Quod autem ex antiquorum tot illis in duobus superioribus capitibus allatis testimoniis sequi videtur, id est ejusmodi : Illam cum justorum animis conjunctionem Spiritus sancti, sive statum adoptivorum filiorum, communi quidem personis tribus convenire divinitati : sed quatenus in hypostasi, sive persona inest Spiritus sancti : adeo ut certa quædam ratio sit, qua se Spiritus sancti persona sanctorum, justorumque mentibus applicat, quæ ceteris personis eodem modo non competit. Cujus dicti fides, et probatio argumentatione ista concluditur, quam ex superiori disputatione conficimus. Etenim Spiritus sanctus eo ipso justorum animos occupat conjunctionis genere isto, in iisque versari, et habitare dicitur, quod a Patre, Filioque mittitur tanquam donum utriusque. Non enim sancti, justique fiunt aliter, quam missione ista, donationeque Spiritus interiore, et occulta. Hoc mihi puto concessuros omnes, repugnaturum autem neminem ; quod si quis audebit facere, is una Scripturarum omnium, ac sanctorum Patrum voce refelletur, quam ex antecedenti tota disputatione repetere licet. At vero donum esse, personalis est Spiritus sancti proprietas, id est, ut Augustinus explicat, *donabile* esse. Hoc autem quod est *donabile* esse, non ad personam ullam divinam, sed ad creaturas rationis, intelligentiæque participes, σχέσιν, et comparationem habet, ut idem Augustinus, ac theologi cum eo, præter unum, aut alterum, omnes judicant. Itaque peculiari modo necesse est conjungi nobiscum, applicarique donum illud, cum actu, et ἐνεργείᾳ datur. Siquidem id, quod potentia est, vel instar potentiæ intelligitur, et effertur, ex actu dijudicari, æstimarique solet. Unde si donari posse, singulare est Spiritui sancto, neque alteri personæ congruat ; erit actu donari proprium ejusdem. Hoc autem est informare veluti fidelium animos, et sanctos, justosque facere. Proprius est ergo sancti Spiritus iste ipse modus ; neque personæ alteri potest adscribi. Nam si eodem modo dari potest saltem Filius, ut omittam modo Patrem ; perinde donabilis est Filius, ac Spiritus sanctus, et idcirco non minus, quam hic, erit ille Spiritus sanctus, quoniam idem est donabile esse, quod est esse Spiritum sanctum. Hoc vero falsum est, et impium dictu. Igitur non est solum donabile, sed etiam donum, vel potius datum, eo modo, quo non est Pater, aut Filius. Porro datum esse, nihil aliud est, quam missum, et applicatum esse, et in justis habitare. Proprie ergo, et singulari modo Spiritus sanctus cum iis, quos sanctos facit, conjungitur, et inest ipsis. Proinde secundum hypostasim, non secundum essentiam duntaxat, hoc illi convenit. Nam quidquid proprium est personæ cujus-

[1] Lib. 3. de Trin. c. 8.

piam, hoc rationem hypostasis, non essentiæ sequitur.

VII. Præterea validissime ex eo nostra de veterum sensu conjectura fulcitur, quod ut in antecedente libro [1], capite 13. proditum est, græci aliquot Patres, iique auctoritate, ac doctrina primarii, ut Basilius, Cyrillus, Eulogius, Joannes Damascenus, personalem Spiritus sancti proprietatem, hoc est ὑποστατικὴν et διακριτικὴν ἰδιότητα, qua videlicet ab duabus reliquis discernitur, constituunt in *sanctificatione*, sive *santificatrice, ac perfectrice vi et virtute*, quam appellant ἁγιασμὸν, et ἁγιαστικὴν, sive τελειωτικὴν δύναμιν, qua angeli, hominesque sancti fiunt, ac justi. Basilius enim [2] ἰδίωμα τῆς ἁγιαστικῆς δυνάμεως, *proprietatem virtutis sanctificatricis*, tam peculiarem personæ dicit esse Spiritus sancti, quam est *paternitas* Patris, *filietas* Filii. Vide omnino locum illum capitis nostri 13. Quod si verum est, quid aliud concludi potest, nisi id, quod suspicione nostra perstrinximus, ex illorum, qui ita locuti sunt, mente, Spiritum sanctum proprias quasdam habere partes in *sanctificandi*, et adoptivi formandi status negotio, quæ reliquis duabus personis neutiquam tribuuntur, utpote quam illi personalem esse notam existimant? Cum autem applicatione quadam Spiritus sancti, id est substantiæ ipsius, non autem efficientiæ solius constare statum illum justitiæ, ac propinquitatis cum Deo sanctorum, sancta omnis, et erudita clamet antiquitas, ut duobus superioribus capitibus ostensum est; evidens est non naturæ solum divinæ Spiritus sancti, sed etiam personæ, vel naturæ, ut est tali affecta personali proprietate, conjunctionem illam imputari ab antiquis Patribus.

Ad hæc Cyrillus Alexandrinus libro 34. Thesauri, de *sanctificatione* loquens, Spiritum sanctum ait αὐτουργὸν illius esse, id est « (1) per se eam efficere, revera sanctificantem, et unientem nos sibi ipsi. » Atqui vox ista αὐτουργὸν, et αὐτουργεῖν, quam δύναμει ἁγιαστικῇ, quæ est persona ipsa Spiritus sancti, Cyrillus accommodat, prorsus indicat, *personale* id esse munus, quod Spiritus sanctus propria quadam, quamvis ignota, ratione in nobis sanctificandis obire dicitur. Personæ, inquam, proprium hunc esse modum, verbum αὐτουργεῖν demonstrat. Quemadmodum Maximus, cum in disputatione cum Pyrrho de Incarnatione loquitur, sic ejus effectionem declarat, ut facta sit « (2) complacente sibi Deo Patre, ac per se operante Filio, cooperante vero Spiritu sancto. » Vides ut Incarnationem, quam personæ tres communiter effecerunt, solus tamen Filius αὐτουργεῖν dicitur, quia solus personæ suæ carnem copulavit. Sic igitur teste Cyrillo, Spiritus sanctus ἁγιασμὸν proprio quodam personæ suæ modo operatur in nobis, id est αὐτουργεῖ. Quod utique neutiquam recte diceretur, si nihil ad sanctificandum conferret aliud Spiritus sanctus, præter externam efficientiam, id est qualitatis cujusdam productionem. Id enim non magis αὐτουργεῖν dici potest, quam Filius, ac Pater, quandoquidem quidquid extrinsecus divinitas facit, si vera est effectio, communiter a tribus geritur, ut Gregorius Nyssenus in libro ad Ablabium de uno Deo scribit [3].

VIII. Jam quæ dubitandi causæ supra expositæ sunt a nobis, eas explicare nullus est labor. Horum primum illud fuit, quod ceteræ personæ perinde commorari dicuntur in sanctis, ac Spiritus ipse. Quis hoc negat? Sed interest, quo id modo fiat. Non enim idem valet in cunctis. Pater ecce, atque Spiritus sanctus in homine Christo non minus manet, quam Verbum; sed dissimilis est τῆς ἐνυπάρξεως modus. Verbum enim, præter communem illum, quem cum reliquis eumdem habet, peculiarem alterum obtinet, ut sit formæ instar, divinum, vel Deum potius facientis, et hunc Filium. Quippe non absolute, et infinite Deus est; quod ipsius essentiæ οὐσιώδης conjunctio citra personam efficeret: sed hic Deus, hoc est Filius est, quod sola Filii hypostasis, tanquam forma præstare potest.

Sic in homine justo tres utique personæ habitant. Sed solus Spiritus sanctus quasi forma est sanctificans, et adoptivum reddens sui communicatione filium. Non enim necessaria, et naturalis hic Filii proprietas agitur, quæ nonnisi ipsius divinæ Filii personæ applicatione, conjunctioneque potest tribui, sed

(1) Cyril. 34. Thes. pag. 352. Εἰ γὰρ οὐκ αὐτουργεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν, etc.

Mox: Αὐτουργὸν ἄρα τὸ Πνεῦμα ἐν ἡμῖν, ἀληθῶς ἁγιάζον, καὶ ἑνοῦν ἡμᾶς ἑαυτῷ.

(2) Maxim. disp. cum Pyrrho, pag. 691. in append. tom. 8. Baron. edit. Rom. Τὴν σάρκωσιν ἔργον οὖσαν τῆς θείας, καὶ μόνης θελήσεως, εὐδοκοῦντος μὲν τοῦ Πατρὸς, αὐτουργοῦντος δὲ τοῦ Υἱοῦ, καὶ συνεργοῦντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

[1] Num. 21. — [2] Basil. ep. 349. p. 1130.

[3] Tom. 2. p. 454. et seq.

adoptiva et voluntaria[1]. *Voluntarie enim genuit nos verbo veritatis.* Omnis autem voluntariæ bonitatis, largitatisque fructus ad illum refertur Spiritum, qui ex voluntate procedit, et substantialis charitas dicitur. Hinc Cyrillus præsertim, aliique, quos capite superiori citavimus, Filium, adeoque Patrem in nobis, velut templis habitare dicunt per Spiritum, quem etiam *aurum* ille nominat, *quo deaurati sunt* justi, tum ποιότητα, id est *qualitatem,* qua filii Dei, imo *dii* redduntur.

Relegantur omnia veterum Patrum testimonia, quæ superius exposita sunt : et, quod iis præstantius est, Scripturæ loca illa recenseantur, quæ cum justis conjungi, vel in iis habitare, aut Deum simpliciter, aut privatim Filium docent ; inveniemus eorum pleraque testari, per Spiritum sanctum hoc fieri, velut proximam causam, et, ut ita dixerim, formalem. Ea nunc loca necesse non est repetere, cum illic legere quisque possit.

IX. At etiam persæpe Deus cum in nobis manere, et habitare dicitur, peculiaris intelligenda est persona Spiritus sancti, tanquam citima, ut sic loquar, adoptionis causa, et forma sanctificans. Sic enim Augustinus in 15. de Trinitate[2], « Si in donis Dei, *inquit,* nihil est majus charitate, et nullum est majus donum Dei, quam Spiritus sanctus ? quid consequentius est, quam ut ipse sit charitas, quæ dicitur et Deus, et ex Deo ? » De quo jam supra diximus[3] ; et videndus omnino Petrus Lombardus, qui hoc ipsum majore pertractavit copia in primo libro Sententiarum[4]. Quem immerito, imperiteque carpit Lambertus Danæus, quatenus Spiritum sanctum proprie nominari charitatem docuit. Atqui verissime hoc ille quidem scripsit, imo ante istum tradidit Augustinus, ut suo loco demonstravimus[5] ; multum vero in eo reprehendendo lapsus ille est, ac suam ipse inscitiam traduxit, præsertim[6] eo quod charitatem negat esse Dei essentiam, *attributum*, *vel donum* (ita enim loquitur) esse concedit. « In eo, inquit Danæus, totus est (Lombardus) ut doceat charitatem esse ipsam Dei essentiam, non autem attributum, vel donum illius, quemadmodum sapientia, misericordia, justitia, et reliqua hujusmodi, quæ concedit esse Dei attributa, vel dona ; » ac deinceps passim attributum quod theologi vocant, idem esse, quod donum, et effectum asserit. Ut cum eodem loco, « quod in Deo est justitia, salus, misericordia, idem quoque, *ait*, est charitas, nempe Dei attributum, vel donum, non autem οὐσία. » Et postea[7], « Omnia, *inquit,* attributa Dei, qualis est charitas, uti antea docuimus, ab ipsa θεότητι, seu οὐσίᾳ divina distinguuntur. Dicitur enim Deus esse sapientia, misericordia, etc. propterea tamen nemo orthodoxus justitiam, et sapientiam ab ipsa Dei essentia non distinxerit, quemadmodum præclare docet Basilius lib. 1. contra Eunomium. » Hæc Danæus, qui subinde charitatem, de qua locutus erat, et quam Dei attributum esse dixerat, « donum Dei, et creatam esse in nobis qualitatem » affirmat. Quæ omnia latiori confutatione digna essent, si id in præsens ageremus. Sed hoc tamen breviter, neque enim omitti potest, errare toto cœlo Calvini asseclam istum, ac tam a Basilii, theologorumque omnium sensu, quam a suapte ipsum professione dissidere. Nam neque *attributa*, quæ dicuntur *Dei*, dona sunt ejus, et effecta, sed proprietates ipsam Dei substantiam afficientes, ut nos ista capere, atque explicare possumus ; revera autem ipsa Dei sunt essentia, a quo λόγῳ, et ἐπινοίᾳ duntaxat, hoc est *ratione*, et *cogitatione* distant, ut ex Basilio ipso[8], ceterisque alibi[9] probavimus. Tum quod charitatem, qua Deum nos diligimus, et « quæ, ut idem ait Augustinus, sola discernit inter filios Dei, et filios diaboli, » et quam Apostolus copiose prædicat[10], ac fidei, donisque ceteris anteponit, creatam, et utique hærentem in nobis esse qualitatem defendit, Calvinianam de justificatione sententiam evertit. Sed ea res alio loco tractabitur.

[1] Jac. 1. 18. — [2] Cap. 19. — [3] Libr. 7. c. 12. — [4] Dist. 17. c. 4. — [5] Tum. ç. illo, tum in l. hoc c. 4. — [6] Ad c. 4. Dist. 1. p. 287. — [7] Ad c. 18. d. 292. — [8] Lib. 2. con. Eun. p. 71. — [9] Lib. 1. c. 9. Tomi hujus. — [10] 1. Cor. 13. 13.

CAPUT SEPTIMUM.

De eadem Spiritus sancti substantiva communicatione disputatur. An in veteri Testamento fuerit. Videri antiquos Patres novi eam Testamenti propriam facere, ac meritis Christi jam passi tribuere. Exponitur Ruperti sententia de remissione peccatorum. Aliud esse ratione, Dei gratiam habere ; aliud, esse filium adoptivum. Quomodo distincta sit illa personæ Spiritus sancti cum justis unio, ab hypostatica Verbi conjunctione cum humana natura ; atque hæc posterior obiter illustratur.

I. Duo sunt, quæ ad institutam absolvendam quæstionem reliqua videntur : alterum, ecquid illa communicatio Spiritus sancti, cujusmodi a plerisque veterum Patrum ostenditur, nimirum substantiva, et οὐσιώδης, ante Christi adventum fuerit in prophetis, et patriarchis, aliisque justis ; an novi Testamenti propria sit, ex eorumdem Patrum sententia. Alterum, quod discrimen intersit inter conjunctionem istam Spiritus sancti cum justorum animis, et divini Verbi cum humana in Christo natura copulationem, quandoquidem etiam illa οὐσιώδης, et personæ Spiritus sancti propria ab antiquis illis constituitur. De utroque nihil a me, quod sum aliquoties professus, neque propria ex sententia, judicioque disseram ; sed veterum duntaxat illorum agam interpretem, ut, quid eorum, quæ sunt in quarto, et quinto allata capite, testimoniis consentaneum sit, et consequens exponam.

Ac quod ad prius illud pertinet, non dubito, quin, si quis ista ipsa loca veterum accurate considerare velit, ita sensisse illos existimet, propriam quamdam, post adventum Christi, atque obitum, communicationem cœpisse esse Spiritus sancti, qualis antea non erat ; cujus etiam ab eo tempore factum initium docent, quo in apostolos sub ignis specie descendit, tanquam hactenus, κατ' ἐνέργειαν, id est *operatione tenus*, in sanctis fuerit ; deinceps autem οὐσιωδῶς, id est *substantialiter* ; quod Gregorius Nazianzenus diserte prædicat [1], nec obscure certe reliqui omnes asserunt. Atque haud paucos ex his existimasse vidimus, talem in primo nostro parente, cum in eum Deus inspiravit spiraculum vitæ, Spiritus sancti fuisse præsentiam, cujusmodi ab Christo restituta est ; qui nos, velut interdicto quodam irretitos, in pristinam, et longo interruptam tempore possessionem miserit. Quod qui sentiunt ; sunt autem ii Basilius, Cyrillus, et alii ; manifeste docent, alio modo in patriarchis, ac prophetis resedisse Spiritum sanctum, nec dum illis οὐσιωδῶς obtigisse. Quin etiam Athanasius libro secundo adversus Arianos [2], Verbum Dei hominem faciendum accepisse Spiritum sanctum ait, quo tempore in Jordane baptizatus est, non sua utique causa, quasi antea non haberet, sed nostra potius, ut ejus nos capaces faceret. « (1) Quare ex illo, *inquit*, tempore et nos cœpimus unctionem hanc, et signaculum accipere, Joanne quidem dicente : Et vos unctionem habetis a sancto ; Apostolo vero : Et vos signati estis Spiritu promissionis sancto. » Tum postea : « (2) Per quem vero, et a quo oportebat Spiritum dari, nisi per Filium, cujus et est Spiritus ? Quando vero nos accipere poteramus, nisi quando Verbum factum est homo ? »

II. Eodem spectat eximius ille Chrysostomi locus [3], quem paulo ante capite superiori citavimus ; in quo apostolos multo copiosius, excellentiusque, quam prophetas, et patriarchas, accepisse Spiritum sanctum adstruit, ejusque causam in id refert, quod fontem ipsum Spiritus sancti receperint ; quem fontem promisisse Christum ait, cum diceret [4], *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Sed multo expressius, non fontis ipsius modo largitionem, sed tempus etiam, quo illum daturus esset, ostendit Joannis septimo [5] : *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dixit de Spiritu, quem*

(1) ATHAN. pag. 172. A. Ἐξ ἐκείνου γοῦν καὶ ἡμεῖς ἠρξάμεθα τοῦτο τὸ χρίσμα, καὶ τὴν σφραγῖδα λαμβάνειν, λέγοντος τοῦ μὲν Ἰωάννου· καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου· τοῦ δὲ Ἀποστόλου· καὶ ὑμεῖς ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.

(2) Idem. pag. 174. E. Διὰ τίνος δὲ, καὶ παρὰ τίνος ἔδει τὸ Πνεῦμα δίδοσθαι, ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὗ καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι ; πότε δὲ λαμβάνειν ἡμεῖς ἐδυνάμεθα, εἰ μὴ ὅτε ὁ Λόγος γέγονεν ἄνθρωπος ;

[1] Orat. 44. pag. 712. 713. — [2] P. 171. 172. — [3] Hom. 4. in Acta. p. 631. — [4] Jo. 4. 14. — [5] Jo. 7. 28.

accepturi erant credentes in eum. (1) *Nondum enim erat Spiritus sanctus*, (in latinis codicibus *datus*) *quia Jesus nondum fuerat glorificatus.* Hinc evidenter apparet, Spiritum sanctum singulari, et inusitato modo post Christi resurrectionem, et ascensionem, hoc est glorificationem, datum esse fidelibus ; in quo nemo hunc ante perceperat. Atqui iste ipse modus et a Scripturis, et a Patribus ejusmodi esse traditur, ut illius substantia, non ἐνέργεια sola communicetur. Hoc igitur est, quod Gregorius Nazianzenus asserit, οὐσιωδῶς post Christum infusum hominibus esse Spiritum sanctum, qui antea κατ' ἐνέργειαν duntaxat in illis hærebat. Quod ex eodem Gregorio Georgius Pachymerius in Paraphrasi libri de cœlesti Hierarchia notavit [1].

Ad hæc Cyrillus in libro 34. Thesauri, postquam exposuit, per ipsam Spiritus sancti substantiam nos nullo interjecto medio sanctos fieri, cujus verba supra quarto capite reddidimus, proprium hoc esse legis novæ beneficium, affirmat, nec in Mosaica concessum [2] : « (2) Lex, *inquit*, per Mosem data est ; gratia et veritas per Jesum Christum facta est. Igitur si magnum quid inter Mosis, et mediatoris Domini nostri Jesu Christi ministerium interesse videtur, necesse est Mosis legem imperfectam, et quasi mancam concedere. Nihil enim secundum Paulum [3] perfecit. At vero Salvatoris gratia vera, et perfecta esse creditur. Quæ igitur hæc gratia est ? Non alia certe, quam sancti Spiritus in cordibus nostris facta infusio. »

III. Atque idem Cyrillus sine fuco, vel ambage ulla, palam hoc, et perspicue prædicat in libro quinto commentariorum in Joannem ad illa verba Evangelistæ [4], *Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum*, etc. Ibi ergo Cyrillus quæstionem hanc nostram disertis verbis proponit, eamque dissolvit : « (3) Verum si ita sese res habet, quinam erat in prophetis ? Consideremus ergo (repetam enim orationis scopum) in sanctis quidem prophetis velut uberem quamdam illustrationem, et illuminationem Spiritus extitisse, quæ ad futurorum perceptionem erudire posset, occultorumque notitiam. At vero in iis, qui credunt in Christum, non simplicem illustrationem a Spiritu sancto derivatam, sed ipsummet habitare Spiritum, et domicilium collocare confidimus. Unde etiam merito templa Dei vocamur, cum nullus sanctorum prophetarum templum Dei sit nominatus unquam. » Quo ex loco evidens est, Cyrillum existimasse, tum ipsa Spiritus sancti substantia, non ejus efficientia duntaxat, sanctos ac Dei filios homines fieri ; tum hoc beneficii, communicationisque genus ante Christum, et in veteri Testamento nondum extitisse. Quæ quanquam aperte, firmeque asseverata sint ; tamen in sequentibus haud paulo clarius exprimuntur. Nam Joannem Baptistam, quo nullus inter homines major exortus fuerat [5], minorem Christiano quolibet fuisse censet eamdem ob causam, quod ille Spiritum sanctum non habuerit, neque perfectus fuerit ; Christiani autem omnes utriusque per baptismum compotes fiant. Etenim quod Christus mirifico illi Joannis præconio subjecit, *Qui autem minor est in regno cœlorum, major est illo :* Cyrillus de Christianorum intelligit statu, ac *cœlorum regnum* appellari putat Spiritum sanctum ; ut alibi jam dixi [6]. Quem cum habitantem in sese Christianus habeat, eo nomine vel minimum quemque Christianorum Joanne esse majorem, non virtutis ac sanctitatis prærogativa, sed statu ipso, et conditione, quæ Spiritus sancti tam excellenti communicatione constat. Atque hoc Joannem ipsum agnovisse Cyrillus arbitratur, cum Christo dicebat, *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me ?* Quæ ita declarat ille : « (4) Vides ut ille, quamvis perfectus, pro

(1) Græce. Οὕτω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη.

(2) CYRIL. lib. 34. Thes. pag. 352. Ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη, φησὶν ἡ θεία Γραφή· ἡ χάρις δὲ, καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. Οὐκοῦν εἴπερ πολύ τι φαίνεται τὸ μεταξὺ τῆς τε Μωσέως διακονίας, καὶ τοῦ μεσιτεύσαντος Θεοῦ τε, καὶ ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάγκη τὸν μὲν Μωσέως νόμον ἀτελῆ συνομολογεῖν. Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσε, φησὶν ὁ Παῦλος. Τὴν δὲ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χάριν ἀληθῆ καὶ τελείαν εἶναι πιστεύομεν. Τίς οὖν ἄρα ἡ χάρις ἢ πάντως ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χύσις ἡ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν γινομένη ;

(3) Idem lib. 5. in Joan. pag. 474. Ἀλλ' εἰ τοῦτο, πῶς ἦν ἐν τοῖς Προφήταις ; λογιζώμεθα τοίνυν· ἀναληψόμεθα γὰρ τὸν τοῦ λόγου σκοπόν· ἐν μὲν τοῖς ἁγίοις Προφήταις ἔλλαμψιν ὥσπερ τινὰ πλουσίαν, καὶ δαδουχίαν γενέσθαι τοῦ Πνεύματος, παιδαγωγεῖν ἰσχυουσαν εἰς τὴν τῶν ἐσομένων κατάληψιν, καὶ τῶν κεκρυμμένων τὴν γνῶσιν· ἐν δὲ τοῖς πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν οὐ δαδουχίαν ἁπλῶς, τὴν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' αὐτὸ κατοικεῖν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐναυλίζεσθαι τεθαρρήκαμεν· ὅθεν εἰκότως καὶ ναοὶ Θεοῦ χρηματίζομεν· καίτοι τῶν ἁγίων Προφητῶν οὐδενὸς θείου ναοῦ κεχρηματικότος πώποτε.

(4) CYRIL. 5. in Joan. pag. 475. Ὁρᾷς ὅπως τέλειος ὢν, ὅσον ἦκεν ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, ἀνακτίζεσθαι τρόπον τινὰ, καὶ ἀναγεννᾶσθαι παρακαλεῖ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ; ὁρᾷς ὅπως παραχωρεῖ τοῖς ἀναγεννηθεῖσι τὸ μεῖζον, δι' ὧν αὐτὸς ἔτι δεῖσθαί φησιν.

[1] Cap. 10. sub fin. — [2] Jo. 1. 17. — [3] Heb. 7. — [4] Joan. 7. 39. — [5] Mat. 11. — [6] Supra c. 4. n. 1. B.

numano captu, et eorum, qui ex mulieribus nati sunt, recreari quodammodo, et regenerari se rogat per Spiritum sanctum? Vides ut regeneratis inferiorem se profitetur, cum regeneratione sibi opus esse profitetur? » Tum ita concludit : « (1) Majorem itaque Joanne etiam ipso Christus eum esse ait, qui minor est in regno cœlorum; hoc est, etiam illum, qui recens baptizatus est, ac nondum operibus ullis excellens quiddam est assecutus, eo ipso tantum, quod natus quidem est e muliere beatus Baptista; hic vero ex Deo natus est, sicut scriptum est, et divinæ naturæ particeps est factus, habitantem habens in se Spiritum sanctum, et jam templum appellatus Dei. »

IV. Hæc verba nullam, ut jam dixi, dubitationem relinquunt, quin post Christi adventum, Spiritus sanctus fidelibus se demum eo modo communicaverit, quo nemini ante veteri in lege. Cum autem ista ipsa communicatio sit illa, per quam Spiritus idem *substantivè*, id est οὐσιωδῶς in nobis habitat, non per solam efficientiam qualitatis alicujus, adeo ut templa simus Dei [1], *propter inhabitantem Spiritum ejus in nobis;* manifestum est, ex Cyrilli opinione, in Testamento veteri, alia ratione Spiritum sanctum justos, ac sanctos homines fecisse, quam in novo; et in illis nondum per se, applicataque quoquo modo substantia sua resedisse. Nam si quis perfecte, uti fert humana conditio, Spiritum sanctum in antiqua illa lege habuit, ut haberi tum poterat, is profecto Joannes Baptista fuit. At hunc negat Cyrillus ipsam habuisse commorantem, ac sibi conjunctam Spiritus sancti substantiam, sed ejus duntaxat efficientiam; idque cum prophetis illi ceteris fuisse commune asserit : quod Christiani denique in nova lege sunt adepti.

Alibi quoque Cyrillus eamdem Christiani cum Joanne comparationem, et propter Spiritus sancti præsentiam, posterioris excellentiam status pluribus explicat verbis, ac sæpe iisdem, quibus in superiore illo loco, nimirum in libro Thesauri 12 [2]. Quod autem *templa Dei* nos in nova lege esse factos, in illo altero loco commentariorum in Joannem dixit; hoc de ipsis quoque corporibus nostris affirmat in Thesauri libro 21. ad idque refert, quod Apostolus scribit; Deum per Filium suum [3] *de peccato damnasse peccatum in carne.* Sic enim scribit : «(2) Damnavit autem Christus in carne peccatum, capacem illam reddens Spiritus sancti; ut possimus dicere : Non sumus in carne, sed in Spiritu. » Sane Tertullianus in libro de Pudicitia, capite 6. corpus nostrum in lege veteri non fuisse « Dei templum » ait, Christique beneficio « statum vertisse. » Atqui hic ipse animorum, corporumque nostrorum status, quo in *templa Dei* consecrantur, peculiari illi Spiritus sancti participationi, et novi Testamenti propriæ tribuitur; est enim præstantissimus.

V. Quam ejus dignitatem animadvertit Origenes, cum in homilia octava in Exodum aliud esse dicit *donum Dei*, aliud *templum* fieri, ut « quamvis mundata est domus nostra a peccatis prioribus, et ornata est ornamentis sacramentorum fidelium, quæ norunt, qui initiati sunt, non statim habitatorem habere Christum mereatur, nisi sit vita ejus, et conversatio ita sancta, ita pura, et incontaminabilis, ut templum Dei esse mereatur. Non enim domus adhuc, sed templum esse debet, in quo habitet Deus. » Hanc ipsam *templi* prærogativam obiter indicat Augustinus; necnon de ista, qua de agimus, peculiari novæ legis gratia, et diversa, atque in veteri fuit, communicatione Spiritus sancti, illustrem sententiam expromit in sermone 185. de Tempore, qui est primus de feria 2. Pentecostes : « Spiritus sanctus, *ait*, in hac die ad præparata sibi apostolorum suorum templa, velut imber sanctificationis illapsus est, non jam visitator subitus, sed perpetuus consolator, et cohabitator æternus. Nam sicut de semetipso apostolis suis dixerat [4], *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi;* ita etiam de Spiritu sancto, *Paracletum*, inquit, *dabit vobis Pater, qui vobiscum sit in æternum.* Affuit ergo in hac die fidelibus suis, non jam per gratiam visitationis, et operationis, sed per ipsam præsentiam majestatis; atque in vasa non jam odor balsami, sed ipsa substantia

(1) Ibidem. Μείζονα τοιγαροῦν καὶ αὐτοῦ φησὶν Ἰωάννου Χριστὸς τὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μικρότερον· τοῦτ' ἔστι καὶ τὸν ἄρτι βεβαπτισμένον, οὕπω δὲ καὶ τὸ ἐν ἔργοις ἐξαίρετον ἔχοντα, κατὰ τοῦτο μόνον, καθὸ γεννητὸς μὲν ἐκ γυναικὸς ὁ μακάριος ἦν Βαπτιστῆς, ὁ δὲ ἐκ Θεοῦ γεγέννηται, κατὰ τὸ γεγραμμένον, καὶ θείας φύσεως γέγονε κοινωνὸς, ἐνοικοῦν ἔχων ἐν αὐτῷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ναὸς ἤδη χρηματίζων Θεοῦ.

(2) CYRIL. lib. 21. Thes. pag. 208. Κατέκρινε δὲ ὁ Χριστὸς, δεκτικὴν αὐτὴν ἀποδείξας τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὡς δύνασθαι λέγειν ἡμᾶς· οὐκ ἐσμὲν ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν Πνεύματι

[1] Rom. 8. 11. — [2] P. 104. et seq.

[3] Rom. 8. — [4] Mat. 28.

sacri defluxit unguenti. » Quid dici poterat expressius, ut et Spiritus sancti substantiam ipsam communicari cum sanctis, eosque tales, hoc est sanctos, facere; et simili hactenus modo non iis fuisse monstraret? Etenim ne quis fortasse proprium id esse crederet illius diei, quo in discipulos sub linguarum specie Spiritus est allapsus, ut ipsa se sua substantia in eos inferret, cavit Augustinus, dum eodem modo *usque ad mundi consummationem* in fidelibus futurum esse dixit : ut eos non sola operationis gratia sic tanquam odore perfunderet, « sed ipsa sua substantia » in eos « defflueret. » Quæ tam enucleata sunt ad eum, quem enarrare instituimus, *sanctificandi* modum novi proprium fœderis, ut omnem calumniam interpretationis eludat.

VI. Unum illud potest opponi : non in illo demum Pentecostes die Spiritum sanctum discipulis datum fuisse, sed etiam antea, cum in apostolos *insufflans*, dixit [1] : *Accipite Spiritum sanctum.* Cum autem nihilominus daturum se illis post ascensum suum eumdem promisit Spiritum, quem et in Pentecoste in eos immisit; nihil aliud Spiritus sancti vocabulo, quam novam ejus efficientiam intellexisse : quatenus « illa datio, vel donatio, vel missio Spiritus sancti habitura erat quamdam proprietatem suam in ipso adventu, qualis antea nunquam fuit, ait Augustinus [2]. Nusquam enim legimus linguis quas non noverant, homines locutos, veniente in se Spiritu sancto, sicut tunc factum est. » Quare Hugo Etherianus adversus Græcos [3] contendens, Christum apostolis tum dedisse Spiritum sanctum, cum in eos sufflavit; quod rursus per Pentecostes diem eumdem dedit Spiritum, ad diversam *operationis speciem* refert. Ac plerique Patres, catholicique doctores adeo insufflatione illa Spiritus sancti communicatam esse substantiam putant, ut ex eo argumententur, procedere illum a Filio non minus, quam a Patre, ut superiore libro docuimus. Unde similiter obsisti nobis poterit, ut quod in novo Testamento Spiritus sanctus datus esse dicitur, non eo sit consequens, tum demum, et non ante, illius in nos illapsam esse substantiam, sed novam duntaxat, et uberiorem, ac potentiorem illius efficientiam, atque gratiam; quæ est opinio multorum. Verum quæ hucusque sunt a nobis in medium adducta Patrum testimonia, tam, ut sæpe monuimus, diserta, invictaque sunt, ut non aliter, quam ut hactenus exposui, sensisse illos evidenter appareat : Christi singulare id esse beneficium, ejusque meritis, et adventu illatum hominibus, ut inusitato illo modo, quem οὐσιώδη vocant, hoc est adhibita, et applicata substantia sua, justos illos redderet, ac sanctos, Deique filios adoptivos, quocumque tandem id tempore præstiterit. Quanquam tunc, cum in apostolos insufflavit, non Christianis omnibus, hoc est universæ Ecclesiæ, Spiritum sanctum tradidisse videtur; sed solis illius ministris, et sacerdotibus, ut ad specialem functionem obeundam necessariis eos præsidiis instrueret. Quæ autem postea in Pentecoste Spiritus ejusdem facta largitio est, eam ad universum Ecclesiæ pertinuisse corpus.

At Chrysostomus homilia prima in Acta apostolorum [4], nondum apostolos putat Spiritum accepisse sanctum, quando in eos insufflavit, sed ad eum excipiendum paratos esse jussisse; et quod propediem daturus illis erat, tanquam præsens ostendisse. Sic homilia 86. in Joannem, ubi locum illum Joannis exponit, tum idem illud affert, tum « (1) spiritalem potestatem, et gratiam accepisse » discipulos ait. Quocirca nondum plene proprium illum Testamenti novi fructum perceperant, ac donum οὐσιῶδες ex Chrysostomi sententia.

VII. Rupertus vero [5] Spiritum sanctum in peccatorum remissionem tum apostolis esse concessum putat, quando in eos missus est in die Pentecostes. Quippe remissorem illum peccatorum, ac remissionem esse [6] : « Tunc igitur fons iste patens factus est, *inquit*, et extunc patet; quia non ante, sed extunc Spiritus sanctus in remissionem peccatorum datus est. » Idem et in primo de Divinis officiis capite tertio significat. Sed ab superiore illa communique Patrum sententia non abhorret Rupertus, tametsi hoc modo loquitur. Cum enim remissionem peccatorum idem esse velit ac sanctificationem; nihil aliud docuit, cum Spiritum sanctum dixit in remissionem dari peccatorum, quam ipsam illius dari substantiam, quæ sanctificatio, remissioque deinceps peccatorum fuerit. Quod perspicue verbis istis exprimit in primo libro de glorificatione Trinitatis [7]. « Denique ante adventum ejusdem Filii Dei dabatur quidem in divisionem gratiarum, sed non etiam in remissionem peccatorum. Unde est

(1) CHRYSOST. Οὐκ ἂν δέ τις ἁμάρτῃ καὶ τότε εἰληφέναι αὐτοὺς λέγων ἐξουσίαν τινὰ Πνευματικὴν, καὶ χάριν.

[1] Joan. 20. 22. — [2] Lib. 4. de Trin. cap. 20. — [3] Lib. 2. con. Græc. c. 14. — [4] P. 612. — [5] Libr. 1. de Glorific. Trin. c. 11. 18. et 19. — [6] Lib. 2. c. 6. — [7] Libr. 1. c. 11.

illud : Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum fuerat glorificatus. Quia ergo ipse est omnium peccatorum remissio, nostra est sanctificatio, pulchre ex ore nostro tali honoratur vocabulo Spiritus sanctus, non quod sanctificatus, imo quod sanctificans sit, sive sanctificator, et ipsa sanctificatio. »

Quamobrem idem est Spiritum accipere remissionis peccatorum, vel qui remissio est ipse peccatorum, ac Spiritum adoptionis, vel filiorum Dei; quod ut legis novæ proprium, ac singulare munus Scriptura commendat [1] : *Quotquot*, inquit, *receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri*, quasi primus tantæ dignitatis obtinendæ copiam humano generi Christus fecerit. Et in epistola prima Joannes idem [2], *Videte qualem charitatem dedit nobis Pater* (utique per Christum) *ut filii Dei nominemur, et simus.* Sed clarissime id Apostolus affirmat in octavo capite epistolæ ad Romanos [3]. *Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi sunt filii Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba Pater.*

VIII. Ex his verbis tria quædam colligimus : primum, in lege veteri nondum adoptionis, ac filiorum spiritum hominibus indultum esse sed timoris, hoc est servilem : alterum, hunc ipsum filiorum spiritum primum a Christo traditum esse, cujus merito patrem et habere reipsa, et appellare cœpimus Deum : tertium est, eam nos prærogativam honoris, ac nominis per Spiritum sanctum assequi, qui in nobis residet, ac velut forma quædam est adoptionis illius usque adeo, ut quæ ex illius instinctu facimus, ea facere ipse dicatur [4], *velut postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ac *desiderare;* quæ in Spiritus sancti personam minime transferri fas esset, nisi intime in nos illapsus, et unum quasi nobiscum factus, quæ nostra sunt usurparet, quemadmodum anima, quæ sunt corporis, in se recipit, ac sibi tribuit; et Verbo, quæ carnis propria sunt accommodantur, vicissimque carni, quæ Verbi sunt, propter arctissimam ἕνωσιν utriusque, quam nostra illa cum Spiritu conjunctio quoad licet imitatur, ut *efficiamur divinæ consortes naturæ ;* quod ait Petrus [5], qui hoc donum auctori Christo vindicat, sic scribens : *Quomodo omnia nobis divinæ virtutis suæ, quæ ad vitam, et pietatem donata sunt per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria, et virtute. Per quæ maxima, et pretiosa nobis promissa donavit ; ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ.* Per hæc igitur, quæ a Christo concessa sunt, quæque promissa erant, et a prophetis prædicta, omnium hoc maximum adepti sumus beneficium, ut *divinæ naturæ consortes essemus*, hoc est adoptaremur in Dei filios. Hinc *precis legitimæ*, ut post Tertullianum eam vocat Augustinus [6], formula, in qua *patrem nostrum* appellamus, *qui in cœlis est.* « Nam quando nos terrestres, et miseri, et imbecilles, et inutiles servi auderemus vultum levantes ad cœlum dicere, Pater noster ; nisi ipse per suum nobis unigenitum hanc fiduciam præstitisset? Sicut scriptum est : Quotquot eum receperunt, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine ejus. Accepta igitur potestate, patrem vocamus Deum, quia per fidem spiritum adoptionis accepimus, ut nos factos Dei filios gratulemur. » Hæc Augustinus.

IX. Chrysostomus item [7] Apostoli locum illum interpretans octavi ad Romanos capitis, Judæis olim spiritum illum adoptionis datum esse non putat; ideo neque patrem Deum appellasse, aut ita nominare jussos esse ; quod solis Christianis præscriptum est in illa solemni precationis formula. Quod si patrem forte Deum vocaverint Judæi, « (1) hoc suapte sponte, ac voluntate fecisse dicit ; at in lege gratiæ instinctu ipso Spiritus, ac Dei mandato fieri. » Similia quædam apud Œcumenium, ac Theophylactum leges ; quæ Spiritum adoptionis Christianis solis attributum esse declarant. Cum autem υἱότης ista, et adoptio communicata sancti Spiritus ipsa substantia perfici dicatur a Patribus, idque privatim in novo Testamento concessum, ut οὐσιωδῶς detur Spiritus ; quis quod inde consequens est non videt, alio quopiam modo veteri in lege traditum ex illorum opinione fuisse ?

Rursus Augustinus sermone 182. de Tempore, orationis Dominicæ prima verba declarans, *Pater noster*, « Utatur, *inquit*, ergo populus novi Testamenti voce ; populus novus ad æternitatem vocatus, Pater noster. » Idem Augustinus tract. in Psalmum 91. « Invenimus, *inquit*, etiam sæpe eos filios appellatos, non ea gratia, quæ ad novum Testamentum

(1) Chrysost. ad cap. 8. 15. Rom. pag. 115. Ἄλλως δὲ, εἰ καὶ ἐκάλεσάν ποτε ἐκεῖνοι, ἀλλ' ἐξ οἰκείας διανοίας· οἱ δὲ ἐν τῇ χάριτι, ἀπὸ πνευματικῆς ἐνεργείας κινούμενοι.

[1] Jo. 1. 12. — [2] 1. Jo. 3. 1. — [3] Rom. 8. 14. — [4] Rom. 8. 26. 27. — [5] 2. Pet. 1. — [6] Serm. 126. de Temp. init. — [7] Hom. 14. in ep. ad Rom.

pertinet, sed illa, quæ ad vetus; quia et ipsa gratia est, qua elegit Abraham, et ex ejus carne tam magnum populum propagavit, qua nondum natos, Jacob dilexit, Esau autem odio habuit, etc. »

Verum Athanasius in oratione 5. perinde asserit, antiqua sub lege, ac nova, filios Dei adoptivos extitisse, communicato Spiritu sancto : « (1) Unus, *inquit*, idemque Spiritus est, qui tum, et qui nunc sanctificat, et consolatur eos, qui ipsum recipiunt, quemadmodum unum est, et idem Verbum Filius ad adoptionem promovens etiam tunc eos, qui digni erant. Nam erant et in vetere Testamento filii, non per alium, quam per Filium adoptati. » Hoc quidem Athanasius, nec sane mirum videri debet. Nam et filios olim fuisse dictos Jacobi posteros constat; imo etiam *primogenitos*, quasi omnibus antecellentes : *Filius*, inquit [1], *primogenitus meus Israel*. Et apud Isaiam [2], *Filios enutrivi, et exaltavi; ipsi autem spreverunt me*. Et Paulus ipse [3], *Qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, et gloria, et testamentum, et legislatio*, etc. Sed ut patris vocabulum non uno, ac simplici modo sensuque dicitur, ita nec filii; ac Spiritus quoque sancti communicatio non est uniusmodi. Etenim quemadmodum Deus, ac quælibet divina persona, cum unam, simplicemque habeat substantiam, non eodem tamen modo, ut supra meminimus, eam applicat, nec uno præsentiæ genere inesse, vel adesse rebus dicitur. Quippe cum creatis omnibus secundum substantiam intime conjunctus est, et eadem substantia, alia tamen ratione, cum homine in Christo copulatus, atque consertus est, alia itidem cum beatis mentibus. Ita Spiritus sanctus οὐσιωδῶς admovere se potest, et copulari cum justis, diversis itidem modis.

X. Quod Augustinus in Epistola 58. declarat : « Fatendum est, *inquit*, ubique esse Deum per divinitatis præsentiam, sed non ubique per inhabitationis gratiam, etc. Cum igitur, qui ubique est, non in omnibus habitet, etiam in quibus habitat, non æqualiter habitat. Nam unde est illud, quod Heliseus poposcit, ut dupliciter in eo fieret spiritus Dei, qui erat in Helia? Et unde in omnibus sanctis sunt alii aliis sanctiores, nisi abundantius habendo habitatorem Deum? Quomodo ergo verum supra diximus, quod Deus ubique sit totus, quando in aliis est amplius, in aliis minus? Sed non est negligenter intuendum, quod diximus, in seipso esse ubique totum. Non ergo in eis, quia alii plus eum capiunt, alii minus. » Neque sic existimandum est, diversos illos, inæqualesque modos, meras esse, ac magis, aut minus excellentes efficientias, sine nova aliqua substantiæ, dissimilique præsentia. Siquidem diversas esse constat, ac substantivas omnes ἐνυπάρξεις, vel συνυπάρξεις, quod latine diceremus *inextantias*, vel *coextantias*, ut exempla superius allata demonstrant. Nam et Deus, ac Verbum substantive inest in rebus omnibus; et alius substantivus modus est, quo cum humana in Christo natura conjungitur; nec idem est ille, quo beatorum hominum, angelorumque mentibus insinuat sese, ut eas felicissimo adspectu divinitatis suæ compleat. Alius ergo, isque tum substantivus, tum in eadem specie multiplex erit modus, quo justorum animos Spiritus ille sanctificator afficit, ac velut informat, ut certi sint propterea τῆς υἱότητος, adoptionisque gradus, quos tametsi subtiliter invicem discernere, ac perfecte enarrare non possumus, non ideo negare funditus illos oportet [4]. « Neque enim consequens est, ut quod non potest enarrari, non possit sciri. Cum ipsum Deum nullus valeat enarrare, nec impune tamen alicui liceat ignorare. » Atqui varietas substantivorum modorum extantiæ Spiritus in nobis ejusdemmodi est, qualis est ipsa Dei substantia; ut cum ex tot Scripturæ, veterumque Patrum testimoniis clarissime, ac certissime comperta sit adeo, ut esse aliquam ambigi amplius nequeat; tamen qualis unaquæque sit, et in quo ab ceteris differat, nemo exploratum satis habeat.

XI. Atque ea sic disputo, tanquam Athanasius adoptionem illam, quam sub lege Mosaica fuisse scribit, per Spiritus sancti substantivam præsentiam esse perfectam velit; quod tamen non diserte asserit, contrarium vero palam, et perspicue tot illi defendunt Patres, quos supra percensui, necnon Athanasius ipse [5] inter illos citatus; qui Spiritum sanctum ante Chri-

(1) ATHAN. orat. 5. pag. 320. Ἓν γὰρ, καὶ ταὐτόν ἐστι τὸ Πνεῦμα καὶ τότε, καὶ νῦν ἁγιάζον, καὶ παρακαλοῦν τοὺς δεκτικοὺς αὐτοῦ· ὡς εἷς καὶ αὐτὸς Λόγος Υἱὸς εἰς υἱοθεσίαν ἄγων καὶ τότε τοὺς ἀξίους· ἦσαν γὰρ καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ υἱοὶ, οὐ δι' ἄλλου, ἀλλ' ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ τεκνοποιούμενοι.

[1] Exod. 4. 22. — [2] Isa. 1. 2. — [3] Rom. 9. 4. — [4] Fulgent. in Resp. ad Object. 2. Arian.

[5] Athanas. Orat. 2. p. 174.

stum negat hominibus esse tributum. Itaque sola ἐνεργείᾳ datum antiquis Spiritum sanctum illi omnes consentiunt; Christianis οὐσιωδῶς, id est secundum substantiam ipsam. Ex quo etiam Athanasius videtur adoptivos filios putare, in lege veteri, sola itidem efficientia Spiritus, non substantia ipsa factos esse.

Non enim arbitrati sunt antiqui illi Patres, idem esse per se, ac τῇ ἐπινοίᾳ, id est *ratione*, Deo carum, et acceptum esse, qui est divinæ gratiæ status; et esse Dei filium eo jure, quod Christus fidelibus suis attulit; cum ne Joannem quidem Baptistam tantum virum, adoptionem illam, ac filii dignitatem assecutum esse Cyrillus Alexandrinus supra memoratus a nobis affirmare non dubitet; ob idque Christianorum minimo, quod ad statum illum attinet, inferiorem esse censeat. Sed et Joannes Chrysostomus ambo ista distinguit, sanctitatis, virtutisque statum, et adoptivorum filiorum. Nam in commentariis in epistolam ad Ephesios, illa Pauli verba explicans [1], *Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum*, scribit sic : « (1) Etenim virtute præditos fuisse, ac credidisse, et ad Deum accessisse, erat illud quidem vocantis ipsius, sed etiam et nostrum. Hoc autem, quod accedentes tantis affecit honoribus, ut statim ab inimicitia ad adoptionem nos adduceret, immensæ revera charitatis est. » Quæ verba significant, filiorum dignitatem accessionem quamdam fuisse ad illum gratiæ statum ita, ut hic gratis, ac sine nobis, in nobis factus sit, ille non sine nobis. Ambo ergo distincti sunt, ac sua quisque proprietate constat. Sed hæc alterius sunt loci; et cum de justificatione, ac gratiæ communicandæ ratione disputandum erit, uberius, et ex instituto tractanda sunt.

XII. Superest e duobus, quæ proposueram, alterum, quinam substantiva illa Spiritus sancti communicatio, quam ex antiquorum Patrum decreto, ac sententia, etiam personæ ipsius videri hactenus docui, ab ea differat conjunctione cum homine Verbi Dei, atque Filii, quæ unam ex ambabus naturis personam efficit. Non est difficilis responsio, eaque ex iis conficitur, quæ identidem in superioribus capitibus adspersimus. Ostendimus enim non semel, conjunctionem illam Spiritus sancti neque φυσικὴν, neque ὑποστατικὴν esse, hoc est neque *naturalem*, neque *personalem*; quasi una fiat ex ambobus natura, vel persona. « Non enim quia et illi per adoptionis gratiam filii Dei sunt, ait Augustinus [2], ideo quisquam illorum est unigenitus. » Neque enim ex personarum duarum copulatione unum aliquid per sese, sed κατὰ συμβεβηκὸς, potest effici, ut ex Joanne Damasceno alibi dictum est. Quocirca Deus non est proprie, ac naturaliter adoptivus Dei filius; neque, quod multo consentaneum magis videretur, fit Spiritus sanctus, sed homo est ad quamdam divinitatis participationem suo modulo provectus. Quam idcirco græci theologi μετοχὴν, vel μέθεξιν σχετικὴν, *participationem habitudinis*, vel *relativam* appellant; imprimisque Cyrillus Alexandrinus; cui divinitus hoc tributum videtur, ut et summam illam, atque augustissimam cum hominis natura conjunctionem divini Verbi accuratius, quam ceteri, tum animo comprehenderet, tum oratione declararet: et in posteriore ista, infinitisque minore partibus copulatione Spiritus cum sanctorum animis explicanda, pari mentis, ac stili facultate regnaret. Quare paucas ex eo delibatas sententias proferam, ex quibus utriusque discrimen eniteat.

In dialogo primo de Trinitate, « (2) Verbum Deum factum esse carnem, » id est hominem, ait; « et non in homine fuisse, ut est in sanctis, in quibus participatione quadam habitat, quæ fit per Spiritum sanctum. »

Et in dialogo septimo, « (3) Reformamur, *inquit*, in effigiem, quæ est ad Spiritum sanctum, sive ad Deum, per fidem, et sanctificationem, et habitudinem ad ipsum, nimirum per participationem, et adventitie, tametsi divinæ naturæ participes appellemur. » Item, « Vocamur, *inquit*, propterea dii, utpote di-

(1) CHRYS. hom. 1. in 1. ad Eph. pag. 766. Τὸ γὰρ ἐναρέτους γενέσθαι, καὶ πιστεῦσαι, καὶ προσελθεῖν, καὶ τοῦτο μὲν αὐτοῦ ἦν τοῦ καλέσαντος, πλὴν ἀλλὰ καὶ ἡμέτερον. Τὸ δὲ προσελθόντας τοσούτων ἀξιῶσαι τιμῶν, ὥστε εὐθέως ἀπὸ ἔχθρας εἰς υἱοθεσίαν ἀγαγεῖν ὑπερβαλλούσης ὄντως ἀγάπης.

(2) CYRIL. dial. 1. de Trin. pag. 398. Ὅτε Θεὸς ὢν ὁ Λόγος γέγονε σὰρξ, κατὰ τὰς Γραφὰς, καὶ οὐκ ἐν ἀνθρώπῳ γέγονε, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις, οἷς κατά μέθεξιν ἐναυλίζεται τῆς διά γε, φημὶ, τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(3) CYRIL. pag. 639. Ἀναπλαττόμεθα γὰρ εἰς εἰκονισμὸν τὸν πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἤτοι πρὸς τὸν Θεὸν, διὰ πίστεως, καὶ ἁγιασμοῦ, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ σχέσεως· δῆλον δὲ ὅτι τῆς κατὰ μέθεξιν, καὶ εἰσκεκριμένως, εἰ καὶ θείας φύσεως ὠνομάσμεθα κοινωνοί. MOX : Κεκλήμεθα δὲ δι' αὐτὸ καὶ θεοὶ, ἅτε δὴ τῇ θείᾳ τε, καὶ ἀπορρύτῳ φύσει τῇ πρὸς αὐτὸ συναφείᾳ κεκοινωνηκότες.

[1] Eph. 1. 4.

[2] Aug. in Psal. 67. p. 288.

vinæ, et ineffabilis naturæ, propter affinitatem cum Spiritu ipso, participes. » In his tria sunt observanda nomina, quibus nostra cum Spiritu sancto conjunctio, tametsi substantiva est, ut ibidem Cyrillus ostendit, longe tamen est minor illa, qua duæ in Christo naturæ junguntur. Primum κατὰ μέθεξιν, id est *participatione* sola dii sumus, quasi particula quadam divinitatis aspersi, non ut Christus : (1) *In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Tum Joannes Baptista de Christo ; *Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur. Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum. Pater dedit Filium ; et omnia dedit in manu ejus*. Hæc opposita sunt τῇ μετοχῇ, vel μεθέξει.

XIII. Itaque homo in Christo divinitatem ipsam, adeoque Spiritum, et fontem ipsum sanctitatis in solidum possedit, utpote qui Deus ipso sit factus eodem, quo cœpit esse, momento. Alterum nomen est σχέσις, quæ *relationem* et *habitudinem*, vel *respectum* significat. Homines ergo sancti, et adoptivi Dei filii, non ipsi proprie, ac φύσει sunt dii, sed κατὰ σχέσιν, quia non est illorum propria divinitas ; alioqui non dii, sed Deus appellarentur. Quippe nonnisi unus est, qui vere, et proprie dicitur Deus. At illi non absolute hoc nomen usurpant, sed quadamtenus, et σχετικῶς, propter quamdam habitudinem, et rationem, utputa templi, vel domus, ad habitantem. Sed neque Spiritus sancti vocantur, hoc est πνεύματα, sed πνευματικοὶ, id est *spiritales ;* Christus vero non θεῖος, id est *divinus*, appellatur, sed Θεός.

Non potest σχέσις illa, et *habitudo*, qua cum Spiritu sancto conjuncti sunt sancti, pulchrius enarrari, quam a Basilio factum est in capite vigesimo sexto libri de Spiritu sancto ; ubi varios modos explicat, quibus in nobis inesse Spiritus sanctus dicitur. Nempe uti forma in materia, quæ nos πνευματικοὺς, id est *spiritales* communicatione sui efficit ; tum ut vis, aut facultas in eo, quod illam recipit, quemadmodum visus in oculo ; aut ut ars inest in artifice ; vel ut qualitas aliqua in re subjecta, sanitas, exempli gratia, vel calor in corpore ; ut in anima *ratio*, sive potius *verbum*, id est λόγος, tam interior, quam ore prolatus sermo ; ut totum in partibus, quia per Spiritum sanctum membra invicem sumus ; denique velut locus sanctorum ; unde in Psalmo 130. *Esto mihi*, inquit, *in locum refugii*. Hæc cum Basilius eleganter non minus, quam pie disserit, tum illa persuadet, quæ superius magno auctoritatis pondere pervicimus : ipsummet applicari justorum animis Spiritum sanctum, et οὐσιωδῶς in illis habitare ; tum, quod hic quærimus, σχέσιν illam aperit, et σχετικὴν ἐνύπαρξιν, hoc est *relativam extantiam* in adoptivis filiis Spiritus sancti. Nam materia, verbi causa, quæ formæ subjicitur, et afficitur ab ea, non est ipsa forma, sed eam habet, unde σχέσις oritur. Ita sancti habitantem in se Spiritum sanctum habent, veluti formam, qua spiritales fiunt, sed non sunt Spiritus. At homo in Christo, si accurate, proprieque loquimur, Deum non habet in sese, sed Deus est. Itaque non σχετικῶς, sed οὐσιωδῶς Deus esse dicitur. Similiter oculus non est visus ipse ; neque anima est ars, sed habet artem ; quod idem de ceteris intelligi oportet, unde Basilius exempla transtulit, quæ habentur, possidentur, afficiuntque subjecta ; non autem hæc illa esse dicuntur.

XIV. Tertium vocabulum est συνάφεια, quam *contactum, cohærentiam, contiguitatem* nominare possumus, hoc est integræ ac per se consistentis rei cum re simili copulationem ita, ut neutra in alterius naturalem conditionem transeat. Ut cum matrimonio inter se junguntur vir, et femina, non fit aut vir femina, aut ista vir, sed affinitas duntaxat inter ambos intercedit, quam et συνάφεια significat. Hoc est σχετικῶς invicem conjungi. Quo genere nexus, ac vinculi, cum duas in Christo naturas committi impius putaret Nestorius, dixit eas κατὰ συνάφειαν unum fieri ; quod in anathematismo tertio damnavit Cyrillus, eique συνόδον καθ' ἕνωσιν φυσικὴν opposuit, *concursum secundum naturalem unitatem*, vel *unitionem*. Et in libro secundo contra eumdem hæreticum [1], συνάφειαν σχετικὴν, *relativam cohærentiam* ab eodem constitutam hæretico refellit ; ac passim illa nomina, συνάφειαν, σχετικὴν ἕνωσιν, σχέσιν, et hujusmodi cetera, quæ Nestorius assumebat, ab mysterio Dominicæ incarnationis excludit. De quibus non est disputandi modo pressius locus ; qui tunc erit, cum ad Incarnationem ventum fuerit.

Rursus in dialogo septimo de Trinitate Cyrillus negat Spiritum sanctum μέτοχον, id est *participem* esse Filii, aut σχετικῶς ἅγιον esse, quod est *quadam habitudine sanctificari*, quem locum superiori libro descripsimus [2].

At vero nos ipsos non alio modo, quam per Spiritum divinæ fieri naturæ participes affir-

(1) Col. 2. 9. Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς.

[1] Lib. 2. p. 31. — [2] Cap. 13. Nu. 10.

mat libro decimo in Joannem : « (1) Non enim, *inquit*, Dei, qui secundum naturam est, particeps esse per alterum potest quispiam, nisi per Spiritum. »

Euthymius in Panoplia varios modos τῆς ἑνώσεως recensens, hoc est unionis, quam definit « (2) concursum rerum dissitarum, quo inter se sociantur; » atque inter alios unum recenset, qui est κατὰ σχέσιν, ut « (3) cum amici, vel animi in unam voluntatem coeunt; » tum alterum, qui est καθ' ὑπόστασιν, « (4) qui de sola in Christo divina, humanaque natura dicitur. Hujus vero primus dogma constituit sanctus Cyrillus. Nam cum Nestorius secundum habitudinem factam esse duarum in Christo naturarum unionem doceret, ipse tali obsistens blasphemiæ, eam, quæ secundum hypostasim dicitur, invexit, quæ hoc significat, in una hypostasi, hoc est in unam personam unitas esse. Proinde unam habuisse personam naturas ambas, non duas personas, ut delirus aiebat Nestorius. » Longe itaque abest illa ex veterum opinione Spiritus sancti cum justis, ac Dei filiis conjunctio, ab ea, qua Verbum cum humana Christi natura copulatur in eamdem hypostasim, sive personam. Vide Photium in dissertatione quadam de Dei immensitate [1].

Denique Fulgentius in responsione ad tertiam Ferrandi quæstionem, Christi animam demonstrat non ad mensuram accepisse Spiritum Dei, sed omnes in ea [2] *thesauros* inesse *sapientiæ, et scientiæ absconditos;* et eo usque progreditur, ut plenam ei tribuat « divinitatis immensæ notitiam. Tota enim plenitudo datur, ubi spiritus non ad mensuram datur. Non autem plenitudinem, sed de plenitudine ejus nos omnes accepimus, gratiam pro gratia. » Ac demum colligit, si non plenam habeat anima illa divinitatis suæ notitiam, *participium ergo habere,* non *ipsam esse Christum;* ubi participium est μετοχὴ, sive μέθεξις illa Cyrilli, quam et σχέσιν, et σχετικὴν μετάληψιν appellat. De qua Fulgentii opinione partim egimus, cum de Dei comprehensione quæsivimus; partim in Incarnationis tradendo mysterio rursus agemus.

CAPUT OCTAVUM.

Explicantur vocabula quædam, ac loquendi formulæ, quæ in explicando Trinitatis dogmate usurpari solent, et quæ ambiguitatis aliquid afferre possunt, ac primum illa, quæ ad unitatem spectant. De uno, et unitate. Trinitatem recte dici unum Deum, contra Calvinum ostenditur. Quid differant, unus, et unum. Prius nomen ad personam, posterius ad naturam accommodari. Quid sit unio, quatenus singularitatem significat; utrumque nomen arcere quosdam a Trinitate. Qua ratione Arius μονάδα, id est *unitatem* essentiæ divisisse Sabellium scripsit. Probatur adversus Lutherum, et Calvinum ista locutio, Sancta Trinitas unus Deus. Solvuntur Lamberti Danæi Calvinistæ argumenta, quibus illam impugnat.

I. Cum haud minima pars obscuritatis, quam in intelligendo sanctissimæ Trinitatis mysterio, enarrandoque patimur, in quarumdam usu vocum, et notione sita sit, visum est non abs re fore, si sub finem disputationis de eo nostræ certorum nominum proprietates explicemus, quæ τὰ συνέχοντα τοῦ δόγματος, id est *summam dogmatis illius continentia* dici possunt. Quæ quidem ad duo capita referri debent, quæ in hac tractatione tota dominantur, ἕνωσιν, καὶ

(1) CYRIL. 10. in Joan. pag. 831. Οὐ γὰρ ἂν γένοιτό τις Θεοῦ τοῦ κατὰ φύσιν μέτοχος δι' ἑτέρου, εἰ μὴ διὰ τοῦ Πνεύματος.

(2) EUTHYM. par. 1. til. 7. pag. 144. lat. edit. Ἕνωσίς ἐστι διεστώτων πραγμάτων κοινωνικὴ συνδρομή.

(3) Ibidem. Ἡ κατὰ σχέσιν, ὡς ἐπὶ φίλων, καὶ γνωμῶν εἰς ἓν θέλημα συνερχομένων.

(4) Ibid. Ἡ δὲ καθ' ὑπόστασιν ἐπὶ μόνης λέγεται τῆς ἐν Χριστῷ θεότητος, καὶ ἀνθρωπότητος· ἐδογμάτισε δὲ πρῶτος ταύτην ὁ ἐν ἁγίοις Κύριλλος. Νεστορίου γὰρ κατὰ σχέσιν γενέσθαι τὴν ἕνωσιν τῶν ἐν Χριστῷ δύο φύσεων διδάσκοντος, αὐτὸς τῇ τοιαύτῃ βλασφημίᾳ ἀντικαθιστάμενος, τὴν καθ' ὑπόστασιν εἰσήγαγε, δηλοῦσαν ὅτι κατὰ μίαν ὑπόστασιν, ἤγουν εἰς ἓν πρόσωπον, ἡνώθησαν. Ἓν πρόσωπον ἔσχον αἱ δύο φύσεις, καὶ οὐ δύο, κατὰ τὸν λῆρον Νεστόριον.

[1] Tom. 5. Antiq. Lect. Can. p. 190.

[2] Col. 2. 3.

διαίρεσιν, *unitatem*, sive *unionem*, aut, si ita fas sit loqui, *unitionem*, et *distinctionem*. Hæc duo complexus est Leo papa [1], cum de illius mysterii intellectu, et enarratione agit, his verbis. « Bene ergo ipsa difficultas loquendi cor nostrum ad intelligentiam trahit, et per infirmitatem nostram cœlestis doctrina nos adjuvat; ut quia in deitate Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nec singularitas est, nec diversitas cogitanda, vera unitas, et vera Trinitas possit quidem mente simul sentiri, sed non possit simul ore proferri. » Sic voces aliæ significandæ unitati naturæ sunt attributæ, aliæ personarum differentiam sequuntur. Et quamvis amborum generum propria sparsim his in libris, prout quæque quæstio ferebat, enucleatæ sint ; tamen, et nonnullæ fortassis omissæ sunt, quamlibet paucæ, et sunt aliquæ, quarum proderit hic iterum repetita tractatio.

II. Prima igitur occurrit vox ipsamet *unius*, et *unitatis*, qua unus Deus, et una trium natura, sive essentia dicitur, « Tres enim, ait Augustinus [2], personas tenemus, et credimus, id est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius potentiæ, unius substantiæ, unius æternitatis, unius voluntatis, unius etiam deitatis, et totam Trinitatem Dei appellatione veneramur. » Recte itaque Trinitas unus Deus; sive Pater, Filius, et Spiritus sanctus unus Deus esse dicitur. Quod Luthero, Calvino, et similibus displicuit. Sed modus iste loquendi ab omni catholica vetustate sancitus, merito quotidiano fidelium usu teritur. Cujus aliquot ex antiquis testimonia repetam. Athanasius Spiritum sanctum non esse creaturam probat; « (1) quia si talis esset, non adjungeretur Trinitati. Tota enim hæc unus est Deus. » Augustinus multis in locis idem usurpat, ut in 11. de civitate Dei [3], « Et hæc Trinitas unus est Deus; nec ideo non simplex, quia Trinitas. » Et alibi [4], « ipsa Trinitas unus Deus solus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. » Et, « Ipsa Trinitas, quantum ab homine potest fide præcedente, intelligitur unus Dominus Deus noster, etc. » Et initio primi libri de Trinitate, « Omnes, quos legere, *inquit*, potui, qui ante me scripserunt de Trinitate, quæ est Deus. » Item alibi [5], « Unus est Deus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, hoc est ipsa Trinitas, » Et, « Secundum fidem autem rectam quicumque ipsam Trinitatem unum Dominum Deum esse nostrum didicimus. » Et, « In Trinitate ergo, quæ Deus est, etc. » Et capite 23. ejusdem tertii libri contra Maximinum [6], « Trinitas quippe secundum veram fidem, id est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, in cujus nomine baptizamur, et unus Dominus Deus noster est, et præter ipsum alius non est. » Et in quinto de Trinitate [7], « Trinitas unus est Deus. » Tum in libro de Fide et symbolo cap. 9. « Ista Trinitas unus est Deus. »

Fulgentius in libro de fide ad Petrum ait [8], « Sanctam atque ineffabilem Trinitatem, unum esse naturaliter Deum. » Et capite tertio, « Trinitatem » vocat « Deum. » Et, « Trinitas, quæ unus est Deus. » Tum capite 48. « Ipsam Trinitatem esse unum, solum, verum, æternum, atque incommutabilem Deum. » Et in secundo ad Trasimundum [9], « Quæ cordis sagacitas illius essentiæ, id est Trinitatis, quæ unus, verus, et solus Deus est, contingeret arcanum? » Item in libro de fide ad Donatum capite secundo, « Ipsa Trinitas, *inquit*, unus Deus veraciter a fidelibus prædicatur. » Itaque recte Toletana synodus undecima in professione fidei, postquam dixit, « Sanctam, atque ineffabilem Trinitatem, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum naturaliter esse, » addit, « Non recte dici posse, ut in uno Deo sit Trinitas, sed unus Deus Trinitas. »

III. Perinde sentiunt, ac loquuntur, qui Trinitatem dicunt esse unam divinitatem, et essentiam, aut aliud simile, quod commune personis est tribus. Ut Epiphanius, « (2) Trinitas, *inquit*, perpetuo Trinitas fuit, nec accessionem ullam unquam recipit, cum una sit deitas, una dominatio, una glorificatio. » Et alibi : « (3) Trinitas hæc sancta vocatur, quæ sunt tria, una consensio, una deitas. »

Augustinus quoque in Epistola 222. docet ita esse unius substantiæ Trinitatem, « ut ipsa essentia non aliud sit, quam ipsa Trinitas. » Quare idem est Trinitatem dicere, atque unum Deum. Nam Trinitas non aliud est, quam tres

(1) ATHAN. in epist. ad Serap. tom. 1. pag. 357. Εἰ γὰρ κτίσμα ἦν, οὐ συνετάσσετο τῇ Τριάδι. Ὅλη γὰρ εἷς Θεός ἐστι.

(2) EPIPH. hær. 62. § 3. Ἀλλ' ἀεὶ μὲν ἦν Τριὰς Τριάς, καὶ οὐδέποτε ἡ Τριὰς προσθήκην λαμβάνει, μία οὖσα θεότης, μία κυριότης, μία δοξολογία οὖσα.

(3) Idem hær. 74. § 4. Τριὰς αὕτη ἁγία καλεῖται, τρία ὄντα, μία συμφωνία, μία θεότης.

[1] In Tract. adversus Eutych. et al. hær. — [2] Aug. Ser. 2. Appen. Sirm. — [3] Cap. 10. — [4] Ep. 66. p. 122. — [5] Lib. 3. con. Max. c. 10. — [6] Pag. 316. — [7] Cap. 8. — [8] Cap. 1. — [9] Cap. 1.

personæ, sive quam Pater, Filius, et Spiritus sanctus, qui sunt unus Deus. « (1) Trinitas numerata, inquit Epiphanius, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. »

Eodem quoque relabitur, quod antiquitatis usu contritum est. *Unum est Trinitas.* Siquidem *unum* in genere neutro idem est, ac *Deus unus,* vel *una substantia*, aut *divinitas una.* Sic « tres unum sunt, » dixit Cyprianus [1]. Ambrosius item [2], « Ex quo ergo, et qui ex eo, et quo se diligunt ipsa duo, tria sunt ; et illa tria ideo unum, quia sic sunt ex uno illa duo, ut tamen ab eo non sint separata ; sed ex ipso sunt, quia non a se ; et in ipso, quia non separata ; et ipsum ipsa, quod ipse ; et ipsum ipse, quod ipsa ; et non ipsum ipsa, qui ipse : et non ipsa ipse, quæ ipsa. Ista duo Deus est, et ipse Deus tria est, et unumquodque horum trium Deus est ; et omnia illa tria non dii, sed Deus est. » Sic Hilarius in libro septimo, « Ita in Deo Patre, et in Deo Filio neque duos connumerabis deos, quia unum uterque sunt : neque singularem prædicabis, quia unus uterque sunt, etc. In unius itaque confessione non unus est, dum et Patrem consummat Filius, et Filii ex Patre nativitas est. Non demutatur autem per nativitatem natura, ne secundum similitudinem generis sui eadem sit. Eadem autem ita est, ut per nativitatem, et generationem uterque potius unum confitendus sit esse, non unus. » Et paulo post, « Atque ita in hac perfectæ nativitatis beatissima fide, vitium omne et duum deorum, et Dei singularis extinguitur ; cum qui unum sunt, non sit unus, et qui non unus est, non tamen ab eo, qui est, ita ex aliquo differat, ut uterque non unum sint. »

IV. Augustinus in primo contra Maximinum [3], « Pater, *inquit*, et Filius, et Spiritus sanctus unum, propter individuam, eamdemque naturam. Aliud est enim, unum sunt, aliud unus est. Quando dicitur, unum sunt, et si non dicatur quid unum, intelligitur una substantia. Quando dicitur unus est, de duabus diversisque substantiis, necesse est, ut quæratur quid unus. » De quo et in tertio libro [4] pluribus agit, et in libro contra sermonem Arianorum.

Rusticus diaconus libro contra Acephalos, « Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, *inquit*, unum quidem sunt, quia una eorum natura est ; unus autem non sunt, quia tres personæ sunt. » Tum de Christo, « Unus est, *ait*, quia una persona est, non unum vero, quia non una natura. » Et ante omnes illos Tertullianus, vim duarum vocum istarum *unus*, et *unum* diligenter expendit [5]. « Unus, *inquit*, singularis numeri significatio videtur etc. Unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, etc. » Sic Gregorius Nazianzenus, « (2) Tria unum sunt divinitate, *inquit*, et unum tria proprietatibus. » Et alibi, « (3) Tria illa non unum esse aliquem » asserit. « Non enim subsistentia carent, etc. sed tria sunt unum. » Item « (4) Unum sunt tria, et idem divinitate. » Ejusdem insuper illud est a Græcis sæpe citatum, « (5) Unum tria, et tria unum ; in quibus Deitas, vel, ut exactius dicam, quæ tria Deitas. »

Ceterum cum in Soliloquiorum libro primo [6] dixisset Augustinus, « Qui gignit, et quem gignit, unum est ; » id postea retractans [7], « dicendum, *inquit*, fuit, unum sunt, sicut aperte ipsa veritas loquitur dicens [8], *Ego et Pater unum sumus.* » Quod quidem græci, latinique Patres alii frequenter inculcant, ut suo loco notavimus [9].

Quocirca vocabulum *unius* cum masculino genere ponitur, ut *unus* dicatur, *singularitatem* significat non naturæ, sed personæ. Nec illi substantivum nomen *Deus* respondet, nisi exprimatur. Ut cum dicitur [10], « Trinitatem non tres deos, sed unum esse Deum. » Nam si diceretur, *Trinitas est unus*, non jam *Deus* intelligeretur, sed una persona ; quod proinde usurpare non licet, est enim Sabellianum, et hæreticum. Ita cum dicimus, *Christus est unus*, non natura, (sunt enim duæ) sed persona subauditur. At cum *unum* dicimus, naturam significamus, non personam. Itaque

(1) Epiph. hær. 62. § 3. Τριὰς ἀριθμουμένη, Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα.

(2) Nazianz. orat. 37. pag. 598. Ἓν τὰ τρία, θεότητι, καὶ τὸ ἓν τρία ταῖς ἰδιότησι.

(3) Idem orat. 12. pag. 204. Οὔτε τὰ τρία ὡς ἕνα. Οὐ γὰρ ἀνυπόστατα, etc. Καὶ τὰ τρία ἕν.

(4) Idem orat. 41. pag. 739. Ἓν γὰρ τὰ τρία, καὶ ταὐτὸν τῇ θεότητι.

(5) Idem cit. a Demet. lib. de process. Sp. S. pag. 456. Ἓν τὰ τρία, καὶ τὰ τρία ἕν, ἐν οἷς ἡ θεότης, ἥ, τό γε ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἃ ἡ θεότης.

[1] Ep. 73. — [2] Lib. de Dig. cond. hum. c. 2. — [3] Tom. 6. p. 288. — [4] Cap. 20. et 22. — [5] Lib. con. Prax. c. 22. — [6] Cap. 1. Tom. 1. p. 220. B.

[7] Lib. 1. Retr. c. 4. — [8] Joan. 10. 30. — [9] Vide l. 2. c. 8. §. 6. — [10] Aug. 1. de Trin. c. 5.

Trinitas est unum, sive, *Tres unum sunt*, dicimus; non autem, *Christus est unum*.

V. Ac non *unum* tantummodo, vel *unus Deus* appellatur Trinitas, sed etiam *unitas* vocatur. Non sic tamen, ut *Trinitas* nominata videatur, quasi *Triunitas*, ut Isidorus Hispalensis putat[1]. Qui hoc recte scripsit : « Pater, et Filius, et Spiritus sanctus Trinitas, et unitas. Idem enim unum, et idem tria. » Porro *unitatem* potius, quam *unionem* dici nonnulli Patres asserunt, uti synodus Parisiensis, quam supra[2] commemoravimus. Et Hilarius libro septimo de Trinitate[3], « Æqualitas vero nunquam ibi esse credetur, *inquit*, ubi unio est; nec tamen illic reperietur, ubi differat. Ita similitudinis æqualitas nec solitudinem habet, nec diversitatem, quia omnis æqualitas nec diversa, nec sola sit. » Et in primo libro ad Constantium[4], « Numquid et hoc, quod unum sumus, in quo neque unio, neque diversitas relinquebatur? » Ac paulo post, « Mihi quidem similitudo, ne unioni detur occasio, sancta est. » Ubi *unio* idem est, ac *singularitas* personæ, quemadmodum in septimo libro demonstrat, cum illa eadem Christi verba explicat[5], *Ego et Pater unum sumus*. « Nam ego et Pater, *inquit*[6], rerum nomina sunt; unum vero, naturæ professio est, quia in eo, quod est, uterque non differat. Sumus autem, non patitur unionem, et ubi, quod sumus, unio non est, unum eos efficit esse nativitas. » Cui consentit et Maximus Taurinensis[7] : « Qui et unum dicit, et sumus, *inquit*, nec separatione se dividit, nec unione confundit. » Ita Vigilius[8] : « Nestorius, *inquit*, proprietatem attendendo naturarum, a personæ excidit unione, et duos putavit Christos. »

VI. Sane Hilarius[9], quam Arius, ejusque socii μονάδα vocant in libello, quem Alexandro episcopo Alexandrino obtulerunt, *unionem* vertit : « (1) Nec sicut Sabellius, qui unionem dividens, ipsum dixit Filium, quem et Patrem. » Et mox, « (2) Sed sicut unio est principium omnium, sic et Deus ante omnia est. » De μονάδι divinæ naturæ dixi supra[10], et in libro secundo de Deo[11], unde nonnulla peti possunt, quæ huic loco congruunt.

Ambrosius in libro quinto de Fide[12], « Evidens est igitur, *inquit*, quia, quod unius est substantiæ, separari non potest, etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis. Singularitatem hanc dico, quæ græce μονότης dicitur. Singularitas ad personas pertinet, unitas ad naturam. » Ita singulare dicitur id, quod ita est unum, ut commune pluribus esse nequeat, ut est hypostasis, sive persona aliqua. Hinc Leo papa[13], « In deitate Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nec singularitas est, nec diversitas cogitanda. » De quo vide, quæ in quarto libro scripsi[14]; et Ottonem Frisingensem libro primo de gestis Friderici, capite 52. cum de causa Gilberti Porretani agit, ubi ex Hilarii libro de Synodis ista refert : « sicut duos deos dicere profanum est; ita singularem, et solitarium dicere, sacrilegium est. » Hoc igitur est *unio* eidem Hilario. Quam vocem interdum pro conjunctione, sive *unitione*, si ita loqui fas sit, usurpant; ut Hieronymus in latina versione epistolæ secundæ Paschalis Theophili Alexandrini[15], « Unio, *inquit*, Patris, et Filii nunquam dividetur in partes. » Quæ est ἕνωσις; quam et Joannes Damascenus adhibuit, cum scripsit, « (3) non divisas esse subsistentias, sed unitas. » At Bernardus[16] « unum » mavult dici, « quam unitum. »

VII. Ex iis intelligi potest, quo sensu Arius in epistola sua posuit, Sabellium μονάδα, sive *unionem* divinitatis divisisse. Quod mirum videri potest, cum potius illam cum maxime stabilivisse videatur; sed callide id Arium scripsisse dubitandum non est. Qui cum divinitatem perfectam esse μονάδα sentiret, ea vocabuli notione, qua *singularitatem*, et illam Hilarii *unionem* significat, quæ communicationem omnem respuit; (nec enim a Patre gigni Filium, et eamdem illi communicari substantiam putabat Arius, ex quo nec ὁμοούσιον, sed ἑτεροούσιον esse dicebat) ob hanc itaque causam et ἀκριβῆ μονάδα, id est exactam, et singularem, et incommunicabilem aiebat esse divinam, soliusque Patris propriam naturam; et Sabellium arguebat, quod eam divisisset, quatenus diversas personas, id est qualitates, et functiones eamdem hypostasim obiisse cense-

(1) EPIPHAN. hær. 69. § 7. Οὐδ' ὡς Σαβέλλιος ὁ τὴν μονάδα διαιρῶν υἱοπάτορα εἶπεν.

(2) Ibid. § 8. Ἀλλ' ὡς μονὰς καὶ ἀρχὴ τῶν πάντων, οὕτως ὁ Θεὸς πρὸ πάντων ἐστί.

(3) DAMASC. orat. 3. de Imag. pag. 762. Οὐ διῃρημέναις ὑποστάσεσιν, ἀλλ' ἡνωμέναις.

[1] Lib. 7. Orig. c. 4. — [2] Vide l. 4. c. 5. §. 15. et seq. — [3] P. 40. H. — [4] P. 96. E. — [5] Joan. 10. — [6] Hil. lib. 7. p. 43. B. — [7] Hom. 1. de S. Euseb. Verc. — [8] Vig. 2. con. Eut. to. 4. Bibl. PP. col. 501. C.

[9] Hilar. l. 6. p. 30. A. — [10] Lib. 4. c. 13. §. 8. — [11] Cap. 8. §. 18. — [12] Cap. 1. to. 4. col. 186. E. — [13] In Tract. con. Eut. etc. — [14] Cap. 14. §. 11. — [15] Tom. 3. Bibl. PP. col. 96. E. — [16] Lib. 5. de Conf. c. 7.

bat, ut idem et unus, modo pro Patre, modo pro Filio se gesserit. Hanc quippe προσώπου, et *personæ* significationem esse diximus in quarto libro[1]. Quamvis enim individuam reipsa substantiam esse vellet; tamen eo ipso, quod qui Filius in Scriptura vocatur, huic eamdem accommodabat divinitatem, qua Pater censetur, ideo hanc ab illo dividi jactabat.

Ceterum etsi μονάδα, quam *unionem*, id est *singularitatem* a Patribus latinis appellari dixi, nonnulli horum a divina natura removeant, ne personam, ut et essentiam, unicam esse in Deo videantur adstruere; complures tamen adsciscunt, ac divinitatem μονάδα esse, id est *unitatem*, eamque perfectissimam, qualis est numerica, defendunt; uti quarto libro docui[2], necnon in secundo primi tomi[3]. Hoc modo una individua, et singularis Dei natura nominari potest, exclusa scilicet naturarum multitudine, non personarum.

VIII. Qua ex eadem perfectissima unitate manavit, ut illæ ipsæ personæ re ab invicem, et exquisitissimo differentiæ genere distinctæ, *unum* esse dicantur, necnon *unus Deus*, ut et *Trinitas unus Deus*. Cui loquendi formulæ nequicquam obtrectare dixi Calvinum, et Lutherum, atque horum discipulos; quibus et illa Trinitatis, tanquam Dei unius, invocatio non placet, qua dicitur, *Sancta Trinitas unus Deus miserere nobis*. De qua ita Calvinus[4]: « Precatio vulgo trita est: Sancta Trinitas unus Deus miserere nostri; mihi non placet, ac omnino barbariem sapit. » Huic placeat, necne, non multum interest. Probam quidem, ac legitimam esse locutionem hanc, qua *Trinitas unus Deus* dicitur, vetustatis usus arguit, aliquot supra comprobatus exemplis, et pluribus, si opus esset, ac nisi passim occurrerent, facile probandus. Quod autem ad preces, invocationesque pertinet, quæ ad sanctissimam Trinitatem, velut unum Deum, diriguntur, non minus huic antiquorum suffragatur auctoritas. De qua nihil hic præcipue dicam, cum hunc locum Genebrardus olim erudite tractaverit in primo libro de Trinitate, et Bellarminus[5].

Ac cum inter Christianos sine ulla controversia constet, personas tres, Patrem, et Filium, ac Spiritum sanctum, unum esse Deum, causæ nihil est, cur uti tres unus Deus sunt, non item ternarius ille sit unus Deus, hoc est Τριὰς. Nam *Trinitas* idem est, ac Τριὰς, qui est *ternarius;* et hæc aliud sunt nihil, quam *tres*, sive *tria*. Quare cum ita dicitur, *Trinitas est Deus*, nihil aliud est, quam tres personæ sunt Deus, vel convertendo, *Deus est Trinitas*, idem quod *Deus est personæ tres :* sive *Deus est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus*. Nam[6] *hi tres unum sunt*, hoc est *unus Deus*. Siquidem *unum* in genere neutro, *essentiam*, et τὸ τί ἦν εἶναι significat. Unde *hi tres* (quod idem est, atque *hic ternarius*, vel *Trinitas*) *unum sunt*, idem est, atque *unus sunt Deus;* sive *hic ternarius*, vel *hæc Trinitas unus est Deus*. Est enim Τριὰς illa *personarum* una essentia constantium, non autem naturarum.

IX. Ex quo liquet futilem esse Calvini sententiam, et stolide temerariam, qui *Trinitatem unum Deum* appellari non patitur. At quibus tandem argumentis novitas ista fulcitur? Lambertus Danæus Genevensis minister in Responsione ad Genebrardum nonnulla profert, quæ ad hoc proponenda, refellendaque sunt, ut et vocabuli *Trinitatis* vis illustretur magis, et improba theologastri istius, ac similium garrulitas pœnas det solidæ, catholicæque Theologiæ. Primum ergo[7], « minime commodam hanc esse locutionem » inde concludit, quod sit periculum, « ne ipsa divinarum ὑποστάσεων, et personarum essentia putetur appellari Trinitas, quasi triplicem Dei essentiam constituant, qui sic loquuntur. » Atqui nihilo majus est periculum, quam cum ita loquimur, *Tres sunt unus Deus*, sive *Tria sunt unum*, sive denique, *Unus Deus est Pater, Filius, et Spiritus sanctus ;* ne unus ille Deus, triplex habeatur, aut essentia itidem triplex. Quod sane periculum est, cum apud ethnicos duntaxat, aut imperitos hoc mysterium expónitur, quocumque tandem modo, ac quibuscumque id verbis explicatur; quippe quod naturæ sensum omnem, et humani vim ingenii admirabilitate superat, nec habet in rebus creatis, ac mentis solertia comprehensis simile quidquam. Quamobrem, ut ab omni parte tuta, et munita sit illius professio, variis de eo, ac multiplicibus enuntiatis catholicæ doctrinæ consulitur; quorum alia naturæ unitati declarandæ serviunt, alia proprietatum, ac personarum differentiam continent. Ita fit, ut adversus errores illos, qui ex alterutro genere, cum separatim ponitur, obrepere possunt, ex altero remedia capiantur. Quod non solum faciendum admonent, sed faciunt ipsi quoque græci omnes, latinique theologi, quorum testimoniis nostrum hoc opus instruximus.

[1] Cap. 4. — [2] Cap. 13. — [3] Cap. 8. — [4] In ep. ad Pol. p. 687. tr. Theol.

[5] Lib. 1. de Christ. c. 17. — [6] 1. Joan. 5. 7. — [7] Lamb. Dan.

X. Altera Danæi ratio tantumdem valet, « Ne præter divinam illam, *inquit*, essentiam, quæ una est, quiddam præterea aliud, ac secundum in tribus personis essentiale statuere Christiani videantur, quod Trinitatem appellant, et sic Trinitas sit secunda quædam essentia præter illam deitatem, quæ trium personarum communis est. Nihil enim Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, præter simplicissimam illam deitatem, essentialiter commune habent. » Sed nullus inde metus est, si cautiones adhibentur illæ, quas dixi. Nec propterea commune aliud, præter divinitatem, personis tribus videri potest. Posset autem, si ita quispiam diceret, *Pater est Trinitas; Filius est Trinitas; Spiritus sanctus est Trinitas;* aut contra, *Trinitas est Pater; Trinitas est Filius : Trinitas est Spiritus sanctus.* Tunc enim tribus commune censeretur aliquid præter essentiam, nempe proprietates tres; quia Trinitas proprie personarum est. Verum falsæ, ac ridiculæ sunt propositiones ita conceptæ. Cum autem pronuntiatur hoc modo, *Trinitas est Deus*, nihil affirmatur amplius, quam commune, ac legitimum istud, *Tres personæ sunt unus Deus;* quandoquidem, cum *Trinitas* nominatur, subaudienda vox est *personarum.* Ac postremo commune nihil personis tribus existimari debet, nisi quod non solum de tribus simul sumptis, sed etiam de singulis seorsim dicitur; cujusmodi sunt illa dumtaxat, quæ absoluta, et οὐσιώδη vocantur; non autem Trinitas ita dicitur, ut Hugo Victorinus[1], et Lombardus observant[2]. Tertium illud objicit Danæus, « Manifesto barbarismo, et periculosa obscuritate non carere locutiones eas, in quibus abstracta pro concretis usurpantur; veluti barbare dicitur, humanitas sedet, pro homo sedet; albedo currit, pro albus homo currit; Deitas in Christo passa, pro Deus passus. » Sed in eo pueriliter hallucinatur, quod Trinitatem *abstractum* esse nomen existimat. Sed non est, tametsi similitudinem ejus habet. Prorsus enim est ἡ Τριάς, quod *collectivum* nomen est, ut vocant, trium personarum, non etiam essentiarum, ut Joachimus abbas credidit. Quare non est eadem hujus ratio, quæ istarum vocum, quas ille refert, *humanitatis*, *deitatis*, et similium. Quod ex sequentibus liquidius constabit, cum Trinitatis nomen explicabitur. Hoc enim primum nobis occurrit iis ex vocabulis, quæ numerum, et differentiam in divinis exprimunt; cujusmodi genus est alterum de duobus, quæ enarranda sumpsimus. Nam de unitate, qua unum tria sunt, vel unus Deus, satis arbitror esse dictum.

CAPUT NONUM.

De vocabulis, quæ trium personarum distinctioni explicandæ serviunt. Ac primum de nomine ipso Trinitatis. An sit collectivum. Rejicitur illa etymologia, Trinitatem dici quasi Triunitatem, vel trium unitatem. Non esse implicatam in ista voce notionem unitatis. De vocabulo Triplex, quod ab aliis respuitur. Non satis firmo argumento repudiari. Usum tamen moderari istiusmodi locutionibus. An debeant dici tres æterni, tres omnipotentes, etc. De illa locutione, Deus de Deo, quæ ab hæreticorum calumnia defenditur. Quo sensu voluntatem de voluntate esse Filium dicat Augustinus. De vocabulis alius, et aliud. Explicatur Athanasii symbolum, quod negat dici tres æternos, tres immensos; et universe regula illius interpretandi utilissima præscribitur. Tum quatenus majorem, aut priorem Patrem Filio non esse definiat. Patrem origine priorem esse, non natura; et quid sit prius esse natura.

I. Nominum igitur illorum, quæ διαίρεσιν, id est *distinctionem*, et numerum in res divinas invehunt, primo loco jure censetur ipsa vox *Trinitas*, quæ sono, et appellatione sua nihil nisi multitudinem indicat. Est enim Trinitas, ut antecedenti capite attigi, nihil aliud, quam quod græce dicitur ἡ Τριάς, quod est *ternarius*, vel *ternio*. Sed femininum magis Latini consectati sunt, ut græco nomini latinum ipso etiam genere esset simile. Quocirca bene hoc, diligenterque notandum est Trinitatis vocem idem plane esse, quod græca est ἡ τριάς, et eamdem utrique constare rationem; unde qui latini nominis vim, et proprietatem nosse velit,

[1] Hugo Tract. 1. Sum. sent. c. 9.

[2] In 1. Dist. 22.

intentus esse debet in græcum τῆς Τριάδος. Est autem vox ista numeralis, et collectiva. Quare *Trinitas* formæ erit ejusdem. Hinc Petrus Lombardus [1], «Præterea est, *inquit*, unum nomen, quod de nulla persona sigillatim dicitur, sed de omnibus simul; id est Trinitas, quod non dicitur secundum substantiam, sed quasi collectivum pluralitatem designat personarum.» Ubi vox *quasi* idem esse debet, ac, *tanquam*, sive *utpote*; quemadmodum apud Joannem [2], *Vidimus gloriam ejus, quasi unigeniti a Patre;* ne quis στοχαστικὸν esse credat, velut non plane collectivum sit, sed ad hoc accedat, uti vulgo Scholastici sentiunt. S. Thomas notavit [3], collectivum nomen duo significare, multitudinem *suppositorum*, id est subjectarum rerum, et *unitatem quamdam, scilicet ordinis alicujus*. Jam quod ad prius attinet, *Trinitatis* vocem ait cum nominibus collectivis convenire, in posteriori differre; quia in divina Trinitate, non solum est trinitas ordinis, sed etiam unitas essentiæ. Idemque alibi [4] hanc eamdem appellationem quasi collectivam esse dicit; quemadmodum et S. Bonaventura Magistri verba explicans. Quem quidem ait recte non dicere collectivum esse nomen simpliciter, sed quasi collectivum, quia «sicut nomen collectivum plures simul dicit, et de nullo per se prædicatur; ita nec hoc nomen Trinitas prædicatur de aliqua personarum, et tamen omnes simul importat;» in eo tamen discrepare, «quia illa, quæ nomen collectivum colligit, habent simpliciter diversitatem, et unitatem secundum quid.» Trinitas vero neque diversitatem habet, et unitatem habet perfectissimam, ac simplicissimam.

II. Dixi voculam istam *quasi* apud Magistrum idem esse debere, ac *tanquam*. Nam ut ex illius mente sit, præstare non possum; imo suspicor sic illam accepisse, quomodo ejus interpretes putarunt. Siquidem vocabuli Trinitatis hanc etymologiam affert postea ex Isidoro [5], «Trinitas est trium unitas;» sed non ita scripsit Isidorus, cujus verba ista sunt [6]: «Trinitas appellatur, quod fiat totum unum ex quibusdam tribus, quasi Triunitas.» Quæ autem Isidori verba descripsit Magister, nescio unde sumpserit, «Distinguendum est inter Trinitatem, et unitatem, etc.» Quorum similia extant in libro primo Differentiarum Isidori [7], sed non sunt eadem. Ob illam itaque Isidori *Triunitatem*, sive *trium unitatem*, verisimile est, Lombardum *quasi collectivum* fecisse nomen Trinitatis. Atqui ratione caret omni etymon illud vocabuli *Trinitas*; nihiloque plausibilius est, quam si dicam, *humanitas* est *humana unitas; benignitas benigna unitas; bonitas bona unitas.* Redeundum igitur est ad id, quod paulo ante monstravi, Trinitatem prorsus idem esse, ac græcam τριάδα, vel latinum *ternionem*, aut *ternarium*; nec illo vocabulo proprie, ac per se significari unitatem naturæ, sed ex accidenti. Quippe tres personas directa notione significat, sive tres, qui unus sunt Deus, non qua unum sunt, sed qua numerabiles sunt. Porro numerabiles sunt eo ipso [8], «quod personarum sunt ab invicem proprietate distincti.» Nam et colliguntur in numerum, ut suo loco demonstravimus [9]; et «relatio, ut ait Boetius, multiplicat Trinitatem.» Unde nomen Trinitatis personas tres, non ut Deus unus sunt, sed qua relationibus invicem discretæ, hoc est personæ sunt, directe, et, ut loqui solent, *formaliter* exprimit. Est enim «Trinitas, ut idem Boetius ait, in personarum pluralitate,» et, ut idem initio libri de Trinitate scribit, «principium pluralitatis alteritas est. Præter alteritatem enim nec pluralitas, quid sit, intelligi potest.»

III. In quo ridiculus est Lambertus Danæus, qui in libro contra Genebrardum affirmat [10], eum, «qui Trinitatem unum Deum appellat, perinde loqui, atque si ipsam personarum relationem essentiam ipsam divinam esse diceret, vel certe eam cum essentia personarum confunderet.» Perinde homo iste loquitur, ac si *Trinitatis* vox nudas personarum proprietates, et relationes, non ipsas personas significaret. Quod quidem consentaneum est imperito tum ipsiusmet errori, tum Calvini, qui proprietates ab essentia divellentes, Filium putant, qua Deus est, a seipso esse, non a Patre, ut autem filius est, ab illo esse; quod suo loco refellimus [11]. Sic igitur res se habet, ut neque persona sola proprietas sit, sed natura ipsa personali proprietate, id est modo existendi suo subsistens; et vocabulum Trinitatis tres indicet non naturas, aut essentias, sed personas in una divinitatis natura subsistentes; non qua unum sunt natura, sed qua in eadem natura proprietatibus distinctæ multitudinem faciunt. Etenim, ut jam dixi, Trinitatem, sive ternarium constituunt personæ, hoc est nu-

[1] Lib. 1. Sent. Dist. 22. — [2] Joan. 1. — [3] In 1. par. qu. 31. art. 1. ad. 2. — [4] In 1. Dist. 22. q. 101. art. 4. ad. 3. — [5] Dist. 24. — [6] Lib. 7. Orig. c. 4.

[7] Cap. 2. — [8] Fulg. de Fide ad Pet. c. 1. — [9] Supra l. 4. c. 13. §. 13. et seq. et l. 2. de Deo. c. 8. §. 14. et seq. — [10] Pag. 106. — [11] Lib. 6. hujus Tomi. c. 11.

merum, eo ipso, quod invicem differunt. Quippe «(1) numerus est eorum, quæ differunt, ait Joannes Damascenus; et impossibile est ea numerari, quæ nulla re differunt. Quidquid est autem, in quo differunt, secundum hoc etiam numerantur.» Porro «Trinitas in relativis personarum nominibus est, inquit Isidorus Hispalensis[1]; Deitas non triplicatur, sed in singularitate est.» Et alio in libro[2], «In personis discretio est; in divinitate nulla distinctio, etc. In relatione personarum Trinitas est; in substantia vero naturæ unus Deus est.» Quem etiam numerum personarum et agnoscit, et ad Judaicam castigandam solitudinem, vel singularitatem personæ, aptissimum esse docet Gregorius Nyssenus (2); sicut, adversus gentilium errorem, unitatem adhibendam. Huic ergo numero non natura ipsa subjicitur, sed personæ duntaxat, qua sunt distinctæ.

IV. Ceterum Trinitatem, sive numerum eumdem ternarium per se, et ut numerus est, non habere implicatam in sese unitatis, ac naturæ notionem, pulchre adversus Arianos contendit Gregorius alter Nazianzenus. Cum enim Catholicis objicerent, sequi ex ipsorum sententia, quæ ὁμοούσιον Trinitatem asserebat, tres esse deos, propterea quod numerus iis solum convenit, quæ sunt ὁμοούσια, non autem iis, quæ diversæ sunt substantiæ, ut exempli causa, tres homines, aut tres equos dicimus, at canem, leonem, hominem non dicimus tres; unde tutam esse professionem suam a suspicione gentilis impietatis aiebant, quod τὸ ὁμοούσιον divinitati detrahebant; contra illos falsi præscribit Gregorius, quippe numerari etiam τὰ μὴ ὁμοούσια. «(3) Numerum enim vim habere significandæ quantitatis rerum subjectarum, non earum naturæ.» Est igitur extra numeri significantiam, ut Hilarius loquitur, natura ipsa numeratarum rerum, cum sola in eo pluralitas, et multitudo spectetur. Hinc tritum illud apud græcos, latinosque theologos, quod Fulgentius ita concepit[3], «Ipse verus Deus in personis Trinitas est; et in una natura unus est;» vel trinitas in personis, unitas in natura. In Toletana synodo 11. professio fidei sic illud exponit: «Hæc ergo sancta Trinitas, quæ unus, et verus est Deus, nec recedit a numero, nec capitur a numero. In relatione enim personarum numerus cernitur; in divinitatis vero substantia, quid enumeratum sit, non comprehenditur. Ergo hoc solo numerum insinuant, quod ad invicem sunt; et in hoc numero carent, quod in se sunt.»

V. Facit illa multitudinis, et unitatis in eadem Trinitate tam arcta societas, ut sit unius sine alterius damno negotii, ac periculi plena tractatio. Ex quo factum est, ut magna, et diligenti cautione delectus in illa vocum, ac totius sermonis adhibitus sit, ne quid ex alterutrius expressione labis, ac vitii redundaret in alterum; quam scirent veteres illi non minus fandi, quam sapiendi magistri causam errandi præcipuam hæreticis fuisse. Cujus accuratæ diligentiæ ut hic exempla constent, primum in illo ipso vocabulo, de quo nunc agimus, Trinitatis occurrit. Hoc enim sic usu receptum est, ut ei similis, ac significatione prope par, *triplicis* vox haud perinde probata fuerit. Nam trinum Deum dicimus; triplicem non dicimus. De quo sic Augustinus[4]: «Nec quoniam Trinitas est, ideo triplex putandus est; alioquin minor erit Pater solus, aut Filius solus, quam simul Pater, et Filius.» Et capite sequenti, «Perfectus autem sive Pater, sive Filius, sive Spiritus sanctus, et perfectus Deus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; et ideo Trinitas potius, quam triplex.» Quod et alibi repetit. Et Toletana synodus decima in Professione fidei, «Non triplex, *inquit*, sed Trinitas et dici, et credi debet.» Idem et ex Augustino refert Alchuvinus[5], et Petrus Damiani[6]. Nempe «quia tantus solus est Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus, quantus est simul Pater, et Filius, et Spiritus sanctus,» ut iste scribit; tanquam vox *triplex* id efficiat, ut singulæ personæ non tantum aliquid sint, quantum tres simul. His accedunt Hugo Victorinus[7], Petrus Lombardus[8], ac S. Thomas[9]. Qui hoc insuper adjungit, cur Trinitas potius, quam triplicitas usurpe-

(1) DAMASC. lib. 3. cap. 8. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἀριθμὸς τῶν διαφερόντων ἐστὶ, καὶ ἀδύνατον ἀριθμεῖσθαι τὰ κατὰ μηδὲν διαφέροντα· καθ' ὃ δὲ διαφέρουσι, κατὰ τοῦτο καὶ ἀριθμοῦνται.

(2) NYSSEN. in Catech. cap. 3. Ἔστι γὰρ ὥσπερ τις θεραπεία τῶν μὲν περὶ τὸ ἓν πλανωμένων, ὁ ἀριθμὸς τῆς Τριάδος· τῶν δὲ εἰς πλῆθος ἐσκεδασμένων, ὁ τῆς ἑνότητος λόγος.

(3) NAZIANZ. orat. 37. pag. 602. Πᾶς ἀριθμὸς τῆς ποσότητος τῶν ὑποκειμένων ἐστὶ δηλωτικὸς, οὐ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων.

[1] Isid. 7. Orig. c. 4. — [2] Lib. 1. de Differ. cap. 2. — [3] Fulg. lib. de Fide ad Pet. cap. 1. — [4] Lib. 6. de Trin. cap. 7. — [5] Lib. 1. de Trinit. cap. 11.

[6] Opusc. 1. cap. 1. — [7] Tract. 1. Sum. c. 8. — [8] In 1. Dist. 19. — [9] In 1. par. q. 31. ar. 1.

tur; quoniam « triplicitas significat proportionem inæqualitatis, » ut ait Boetius [1].

VI. Sed hæc ratio mihi non magni esse momenti videtur. Nam etsi personæ tres non plus aliquid sint, quam una quælibet, si perfectionem spectes; tamen, quod ad numerum attinet, plures sunt profecto tres, quam una, imo et plus aliquid, numero duntaxat. Hinc Gregorius Nazianzenus Judaicam, et Sabellianam (1) *egestatem*, ac *mendicitatem* vocat, quam opponit « (2) multorum deorum principatui ab gentilibus introducto. » Et in Oratione 38. « (3) Divinitatem, *ait*, neque ultra tres personas diffundi, ne deorum turbam inducamus; nec rursus citra illas definiri, ne deitatis inopia premi judicemur, vel propter singulārem principatum, in Judaismum, vel propter deorum multitudinem, in Gentilismum incidentes. » Cum igitur ab inopia illa remota sit Christiana religio hoc ipso, quod personas plures in eadem divinitate statuit; tres illæ personæ unicam excedunt, non re ulla, perfectioneque, sed numero proprietatum. De quo utiliter illa legentur, quæ de Dei perfectione, ac relativis proprietatibus alibi dixi [2].

Quamobrem *triplex persona* non minus usurpari poterit, quam *personæ tres*, sive *trinæ personæ*. Non tamen *triplex deitas* itidem dicitur, ut *trina deitas*. Quod posterius, ut alteri anteponeretur, magis usus obtinuit,

[3] Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi,

quam certa, et explorata ratio. Quam si solam adhibueris, mirum tibi videbitur, *trinam* appellari *deitatem*. Non enim tres sunt, sed una, simplexque deitas. Ac trina propterea nominatur, quod personis tribus communis est; et in tribus una, et eadem inest, sine ulla divisione sui, vel collatatione. Quanquam χύσιν τινά, id est *diffusionem* essentiæ Gregorius Nazianzenus, aliique Græci nuncupare solent, ut paulo ante χεομένην τὴν θεότητα dixit. Et [4] « monadem in binarium, et ternarium moveri » iidem asserunt; nec non « monadem triplicari. » Ita Gregorius idem Nazianzenus [5] μονάδα τριάζεσθαι scripsit. Quod, ut dixi, comiter intelligendum est eo modo, quo et « essentia ipsa gigni » dicitur, ut suo loco meminimus [6], nempe quod ei, quod gignitur, gignendo communicatur. Sic et essentia diffundi improprie, ac triplicari dicitur, quia productione personarum existit pluralitas earum, ac numerus. Hinc sub finem carminis tertii Arcanorum recte, ac proprie locutus idem scribit, « (4) monadem non fluere. » At priore illo modo *triplicis* vocabulum nihilo secius assumi poterat, quam trini, nisi consuetudo sermonis intercederet; cui tum in ceteris Theologiæ partibus, tum in hac præsertim, quæ de sanctissima Trinitate disputat, jure multum tribuitur.

VII. Triplicem tamen *deitatem* non dubitavit dicere Gregorius hoc carmine [7]:

Τρισσὴ γὰρ θεότης με φαεσφόρον ἔξανέτειλε.

Triplex enim deitas me luciferum oriri fecit.

Ac *triplici numine*, vertendo posuit eruditus interpres, ubi nihil opus erat. Quod enim Gregorius ita conceperat [8],

Οὔ σε κάθαρσι φίλη, οὐ ψεύσομαι· εἰ θεότητι
Λουσάμενος, θεότητα διατμήξαιμι φαεινὴν,
Λώϊον ἦν, etc.

hoc ille vertit sic,

Non te purgatio chara! mentiendo fraudabo, ut divinitate
Absolutus, divinitatem secem splendidam:
Melius erat, etc.
Non mentiar ergo
Non, inquam, tibi chare latex, quo pellitur omnis
Spurcities scelerum. Triplici nam numine lotus,
Si post aggrediar deitatem incidere, nonne
Præstiterat, etc.

At illic ubi est τρισσὴ θεότης, *trinam deitatem* reddidit. Porro τρισσὴ *triplicem* significat. Sed hoc poetica licentia sibi uterque sumpsit, et Gregorius, et hujus interpres Billius. Quemadmodum et Picus Mirandulanus Gregorii imitatione cecinit,

Unum in triplici numine numen habet.

(1) NAZIANZ. orat. 1. pag. 16. Εἰς Ἰουδαϊκὴν πενίαν καταλειεσθῆναι.

(2) Ibid. Μήτε τρεῖς ἀρχὰς ἀντεπεξάγοντας, ἢ συντάσσοντας, πολυαρχίαν εἰσαγαγεῖν Ἑλληνικήν.

(3) Idem orat. 38. pag. 616. Οὔτε ὑπὲρ ταῦτα τῆς θεότητος χεομένης, ἵνα μὴ δῆμον θεῶν εἰσαγάγωμεν· οὔτε ἐντὸς τούτων ὁριζομένης, ἵνα μὴ πενίαν θεότητος κατακριθῶμεν, ἢ διὰ τὴν μοναρχίαν Ἰουδαΐζοντες, ἢ διὰ τὴν ἀφθονίαν Ἑλληνίζοντες. Idem habetur orat. 42. pag. 678.

(4) NAZIAN. pag. 165. Τῷ καὶ μονὰς ἐστιν ἄρευστος.

[1] Lib. 1. de Arith. cap. 23. — [2] Tom. 1. lib. 6. c. 7. §. 12. et seq. — [3] Hor. in arte poet. — [4] Vide supra lib. 4. c. 8. §. 17. et seq.

[5] Citatus ib. §. 19. — [6] Tom. 2. lib. 6. c. 10. 11. c. 12. — [7] Naz. Carm. 3. Arcan. pag. 164. — [8] Naz. ib.

Quod *theologica correctione* dignum cum recentior quidam theologus judicat[1], ferendus est eatenus, ut nec promiscue in usum asciscendum sit, præsertim extra poeticum numerum; et illi vocabulo subjecta significatio ab essentia ipsa interpretando removeatur. Sin pro vitiosa, et errore implicata, locutionem castigat istam, perinde et Gregorium reprehendat, qui sic est locutus; tum alibi, si bene memini, τριπλεκῆ vocem ad idem institutum accommodat. Reprehendat et Cæsarium[2], qui τριδέσποτον, quasi *triplicem dominum* dixit. Corrigat et Paschasium diaconum libro primo de Spiritu sancto[3], qui *trigeminam majestatem* dixit. « Catholica fides, *inquit*, trigeminam majestatem sub unius divinitatis confessione veneratur. » Quid est autem aliud *trigemina*, sive *tergemina*, quam *triplex?* Itaque *triplex deitas*, vel *triplex Deus*, si ita consuetudo ferret, absque errore diceretur non minus, quam *trina deitas*, et *trinus Deus*. Nam quod *trinus* quibusdam idcirco magis probatur, quia perinde est, ac *triunus*, ejusdem farinæ est, ac *Triunitas*, quam in *Trinitatis* voce iidem approbant. Verum propter consuetudinem solam quæ in usu communi vocem illam *triplicis* a Deo, Deique natura segregavit, *trini* vero recepit; utetur hac non imprudens theologus, ab illa temperabit.

VIII. Licet etiam in ceteris loquendi modis periculum facere, quemadmodum in usurpandis, moderandisque vocibus usus, et consuetudo dominetur. Etenim ternario numero non ea tantum, quæ sunt in divinis σχετικὰ, et personarum propria, comprehenduntur, sed etiam absoluta, et communia personis tribus; non tamen omnia, verum aliqua tantum, cum tamen omnium ratio sit eadem. Sed usus in quibusdam, non in omnibus, lapsus de via deflexit, ac rationi præscripsit. Non enim dicimus *deos tres*, sed unum Deum. Cujus rei primaria causa est naturæ in tribus unitas, ut suo loco dictum est[4]. Quoniam, ut ait Cyrillus, « (1) divinitas, et dominatus in tribus unus est; ita tamen, ut eorum, quæ nominantur, singula in propria intelligantur hypostasi. » Itaque quamvis[5] « nec ille, qui est Pater, sit Filius, nec ille, qui est Filius, sit Pater, nec Spiritus sanctus Patris, et Filii sit vel filius, vel pater; tres deos tamen esse non dicimus, quamvis de singulis si quæratur, necesse est, de quocumque interrogati fuerimus, Deum esse fateamur. » Nimirum quod, ut ait Sophronius « (2) sine ulla partitione, ac defectu tres personas deitas implet, et in unaquaque est integre, ac tota. Divinitas enim partitionem non admittit. Et in tribus personis plene, ac perfecte, non partiliter. »

Sic eadem de causa non dici tres omnipotentes, neque tres creatores, docet idem Augustinus in illo tractatu 39. in Joannem; ubi et hanc regulam præscribit[6]: « Hoc solo numerum insinuant, quod ad invicem sunt, non quod ad se sunt, » hoc est iis in solis proprietatibus numerum pluralem adhiberi, quæ sunt relativæ, et personarum propriæ, ut cum personæ tres dicuntur, sive tria subsistentia, non autem in absolutis, et communibus. « Quia enim Deus Pater ad se est Deus simul cum Filio, et Spiritu sancto, non sunt tres dii; quia ad se est omnipotens simul cum Filio, et Spiritu sancto, non sunt tres omnipotentes. » Et in libro 5. de Trinitate, capite 8. « Sicut non dicimus tres essentias, ita non dicimus tres magnitudines, neque tres magnos, etc. Hoc et de bonitate, et de æternitate, et de omnipotentia Dei dictum sit, omnibusque omnino prædicamentis, quæ de Deo possunt pronuntiari, quod ad seipsum dicitur. » Hoc ipsum et aliis in locis commendat Augustinus, et alii post ipsum: ut inter alios Toletanæ synodi undecimæ Patres in professione fidei. Idque adeo in eo symbolo, cui Athanasii nomen inscriptum est, canit Ecclesia. Et Alchuinus in quæst. 6. de Trinitate. Tum Fulgentius, « non esse tres bonos, pios, etc. » dicit in libro de Trinitate.

IX. Verum non desunt ex antiquis Patribus, qui absoluta illa nomina, et personis tribus communia plurali numero concipiant, non solum *concreta*, uti vulgo nuncupant, sed etiam *abstracta*. Gregorius certe Nazianzenus summus vir, et theologus excellenti ratione dictus, in oratione 13. de Trinitate loquens, sic eam

(1) Cyril. 9. contra Jul. Θεότητα, καὶ κυριότητα μίαν· πλὴν ὅτι τῶν ὠνομασμένων ἕκαστον ἐν ὑποστάσει νοεῖται.

(2) Sophron. in epist. act. 11. Syn. 6. pag. 163. tom. 5. Conc. Ὡς μιᾶς ἀμερίστως, καὶ ἀνελλιπῶς τὰ τρία πρόσωπα πληρούσης θεότητος, καὶ ἐν ἑκάστῳ οὔσης ὁλοτελῶς καὶ ὁλικῶς· θεότης γὰρ μερισμὸν οὐκ ὑφίσταται· καὶ ἐν τοῖς τρισὶ προσώποις πληρωτικῶς, καὶ ἐντελῶς οὐ μεριστῶς.

[1] Ruis Disp. 38. de Trinit. Sect. 3. §. 20. — [2] Dial. 1. Inter. 1. p. 539. D. Tomi. Bibl. PP. Græcolat. [3] Cap. 3. — [4] Tom. 2. l. 13. §. 2. — [5] Aug. Tract. 39. Joan. — [6] Pag. 121. A. 2.

nominat, « (1) Vitas, et vitam; lumina, et lumen; bona, et bonum; gloria et gloriam, etc. sancta, et ipsammet sanctitatem. » Et in Oratione 24. *tres sanctitates* vocat: « (2) Summa, *inquit*, hæc sermonis esto; cum Seraphimis divinam gloriam prædica, tres sanctitates in unam dominationem contrahentibus. » Oratione item 39. « (3) Deum cum nomino, uno lumine illustramur (inquit, latine sic interpretante Joanne papa secundo[1]) simul et tribus; tribus quidem, secundum uniuscujusque proprietates, sive substantias, etc. Unum autem, secundum substantiam, vel deitatis ratione. » Ita Gregorii locum illum Joannes papa reddidit; ubi ὑποστάσεις substantias vertit; quod valde miror. Siquidem et οὐσίαν paulo post itidem *substantiam* interpretatur, id quod Hilarium quoque fecisse supra demonstravimus[2]. Atque ibidem[3] locum eumdem Gregorii a Facundo Hermianensi citatum adduximus, in quo ὑποστάσεις, *subsistentias* exponit, quomodo et Joannes fortasse scripsit. Sic alibi *tres splendores* dixit Gregorius.

Εἷς Θεὸς ἐν τρισσοῖς ἀμαρύγμασι κόσμον ἑλίσσων.

Et paulo post:

Εὖτε τριῶν τινα μνῆστιν ἔχει λόγος· ὡς τὸ μὲν εἶη
Τῶν τρισσῶν φαέων σεπτὸν κήρυγμα βροτοῖσι.

[4] In triplici radio volvens Deus unicus orbem.
[5] Quando trium meminit Scriptura, ut sit
Triplicium luminum veneranda prædicatio mortalibus.

Ita Prudentius præfatione prima in Apotheosim,

Est tria summa Deus, trinum specimen, vigor unus.

Occurrent et alia ejusdemmodi non pauca apud antiquos Patres; quorum eo redit ratio, ut pluralis numerus significet personas singulas qualitatibus illis, ut ita loqui fas sit, affectas esse, quæ tamen divisæ non sunt ita, ut sua cuique propria suppetat, a qua denominatur, sed ut una, et individua sit in tribus, quemadmodum et essentia.

X. Jam cum et *bona tria*, et *tria lumina*, et *sanctitates tres*, et *vitas*, et *glorias*, multitudinis numero summi, et sanctissimi Patres vel usurparint, vel ab aliis usurpata probaverint, ut minime propterea reprehendi sunt, quia sano, et catholico sensu ita loquuntur; sic non facile in eo sunt imitandi, nec alia de causa, nisi quod in usum aliter ista venerunt, quem summum loquendi de illis arbitrum esse dixi. Quod vero ad illam locutionem attinet, *Trinitas est unus Deus*, quam Calvinus, aliique grege ex illo respuunt; hanc non consuetudo solum, sed ratio ipsa quoque probam, ac legitimam esse persuadet, ut supra demonstravimus. Quemadmodum et illa altera, quæ Calvino eidem[6] haud merito displicuit, *Deus de Deo*, communis est, et nullo modo repudianda, tanquam dura sit, ut imperite iste nugatur. Nam et a Nicæna synodo, et ab reliquis deinceps omnibus, in symbolis; ac fidei professionibus vulgo est in auctoritatem recepta. Tum ea passim uti consuevere theologi veteres. Athanasius de Filio, « (4) Et quia Deus est, *inquit*, ex Deo, et Dei Verbum; » Eustathius Antiochenus, « (5) Deum ex Deo genitum » ait esse Filium; Cyrillus Alexandrinus Filium itidem appellat « (6) Deum de Deo, et in Deo, et cum Deo. » Augustinus quoque[7] translatitiam hanc esse locutionem indicat his verbis: « Ideo Dominum Jesum dicimus Deum de Deo; Patrem non dicimus Deum de Deo; sed tantum Deum. Et dicimus Dominum Jesum lumen de lumine; Patrem non dicimus lumen de lumine, sed tantum lumen. » Et Tractatu 39. « Deus de Deo Filius dicitur, lumen de lumine. Pater dicitur Deus, sed non de Deo. » Et alibi passim. Quibus in verbis *Deum* constat non essentiam significare solam, sed adjuncta

(1) NAZIANZ. orat. 13. pag. 211. C. Ζωὰς καὶ ζωὴν, φῶτα, καὶ φῶς, ἀγαθὰ, καὶ ἀγαθὸν, δόξας, καὶ δόξαν, etc. Ἁγια, καὶ αὐτοαγιότητα.

(2) Idem orat. 24. pag. 430. Κεφάλαιον δὲ τοῦ λόγου, μετὰ τῶν Χερουβὶμ δόξασον, συναγόντων τὰς τρεῖς ἁγιότητας εἰς μίαν κυριότητα.

(3) Idem orat. 39. pag. 630. Θεοῦ δὲ ὅταν εἴπω, ἑνὶ φωτὶ περιαστράφητε, καὶ τρισί· τρισὶ μὲν, κατὰ τὰς ἰδιότητας, ἤγουν ὑποστάσεις· ἑνὶ δὲ, κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, εἴτ' οὖν θεότητος,

(4) Orat. 5. initio: Καὶ ἐπειδὴ ἐκ Θεοῦ Θεός ἐστι, καὶ τοῦ Θεοῦ λόγος.

(5) Apud Theod. dial. 1. pag. 38. C. Δῆλος μὲν ἔστι φύσει Θεὸς ἐκ Θεοῦ γεννηθεὶς ὁ χρίσας.

(6) CYRIL. in calce lib. 11. in Joan. Ὡς Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ ἐν Θεῷ, καὶ μετὰ Θεοῦ. Et in expos. symboli Nicæni in ep. tom. 2. par. 5.

[1] Joan. Epist. 2. ad Sen. p. 850. Tom. 3. Conc. — [2] Lib. 4. cap. 3. — [3] §. 6.

[4] Naz. Carm. 3. Arcan. p. 164. — [5] Ibib. — [6] Libr. con. Gent. p. 673. — [7] Tract. 38. in Jo.

notione generantis, et geniti. Quæ loquendi formula paulo admirabilior est, cum in iis, quæ dicuntur *abstracta*, ponitur, et tamen apud Patres frequens occurrit. Ut cum idem Augustinus[1] Filium ait esse « consilium de consilio, voluntatem de voluntate, sicut substantiam de substantia, sapientiam de sapientia ; » de quo jam alibi dictum est[2]. Ita « (1) vitam de vita » Cyrillus Alexandrinus in epistola quadam, qua Nicænum symbolum declarat. In qua locutionem illam[3], *Deum de Deo*, *lumen de lumine*, *Deum verum de Deo vero* approbat, ejusque rationem explicat.

XI. Porro in illis Augustini verbis, ubi etiam *voluntatem de voluntate* Filium nominat, docuimus alibi[4], *voluntatis* nomen perinde, ac *sapientiæ*, et *substantiæ*, non *personam* directe significare, sed absolutam, et οὐσιώδη proprietatem, affectam tamen *notionali*, ut vocant, conditione. Ut cum dicimus *Deum de Deo*, paulo diversum aliquid intelligimus, ac cum Patrem, aut Filium nominamus. Illic enim naturam communen ab una persona communicatam alteri statim cogitamus ; ut primaria significatio sit divinitas ipsa, secundo vero loco personalis sese proprietas objiciat. At cum Patrem appellamus, aut Filium, prius hypostasis ipsa, et notio nobis occurrit ; posterius autem natura, quam modificat, et afficit proprietas illa personæ. Sic cum Filius *voluntas de voluntate* dicitur, subest iis nominibus voluntas Dei absoluta, et οὐσιώδης, qua notionibus geniti, ac gignentis implicatur. In quo differt ab altera illa locutione, qua Spiritus sanctus *voluntas*, id est *volitio*, sive *amor*, de *voluntate*, hoc est *amore* mutuo Patris, ac Filii oriri dicitur. Ibi enim voluntas eadem offertur animo proprietate, ac relatione altera conjuncta, nimirum *spiratione*, ut vocant, *activa*, personis duabus communi, et *passiva*, quæ est persona tertia, propria quadam ratione hanc sibi originem de voluntate defendens. Quocirca ut cum dicimus Filium, et Spiritum sanctum esse substantiam de substantia, utrobique substantiam eamdem interpretamur, sed duplici, ac dissimili proprietate, relationeque formatam ; ita cum voluntatem de voluntate esse dicimus, illam utramque personam, unam et eamdem intelligimus absolutam, ac naturalem voluntatem relatione affectam, notioneque duplici. Sed de hac locutione relegenda prorsus ea sunt, quæ supra disputavimus, præsertim in libro 6. capite 10. ubi quemadmodum de illa in Toletana 15. synodo altercatum sit, exposuimus.

XII. Est etiam illa in personarum explananda differentia necessaria, et pervagata cautio, quam rationi consentaneus usus ascivit, ut *alium atque alium* dicamus, exempli causa, esse Patrem, et Filium, non tamen *aliud atque aliud*. Et ut universe conceptam de his loquendi præscribamus regulam, ut masculina nomina, vel pronomina distincte proferamus de singulis ; neutra vero non plura, sed unum commune tribus accommodemus. Cujus ea nimirum est ratio, quod masculina personas indicent ; neutra vero τὸ τί ἦν εἶναι, id est *essentiam*.

Itaque Gregorius Nazianzenus in epistola prima ad Cledonium, contra quam in Christi persona, et incarnatione Verbi accidit, in Trinitate fieri admonet. Hic enim « (2) aliud et aliud sunt ea, ex quibus Salvator constat, (nisi vero id, quod aspectabile est, idem est cum eo, quod in oculorum aspectum non cadit ; et quod temporis expers est, cum eo, quod tempori subest) non tamen alius, atque alius, etc. Dico autem aliud atque aliud contra quam in Trinitate res habet. Ibi enim alius, atque alius, ne personas confundamus : non autem aliud atque aliud, quoniam tria divinitate sunt unum. » Quem locum Facundus Hermianensis citavit in primo libro[5]. Sic idem Gregorius in carmine primo Arcanorum,

Εἷς Θεὸς ἄλλος
Οὐκ ἄλλος θεότητι Θεοῦ λόγος, etc.

[6] Unus Deus alius
Non alius divinitate Dei sermo, etc.

Sophronius quoque in epistola ad Sergium, « (3) Pater, et Filius, et Spiritus sanctus non dicuntur alterum, et alterum, et alterum, etc.

(1) Cyril. in symb. Nic. in ep. pag. 189. Ζωὴ γάρ ἐστιν ἐκ ζωῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρός.

(2) Nazianz. pag. 739. Καὶ εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἄλλο μὲν καὶ ἄλλο τὰ ἐξ ὧν Σωτὴρ· εἴπερ μὴ ταὐτὸν τὸ ἀόρατον τῷ ὁρατῷ, καὶ τὸ ἄχρονον τῷ ὑπὸ χρόνον, etc. λέγω δὲ ἄλλο καὶ ἄλλο ἐμπαλιν, ἵ ἐπὶ τῆς Τριάδος ἔχει· ἐκεῖ μὲν γὰρ ἄλλος καὶ ἄλλος, ἵνα μὴ τὰς ὑποστάσεις συγχέωμεν· οὐκ ἄλλο δὲ καὶ ἄλλο. Ἓν γὰρ τὰ τρία, καὶ ταὐτόν τῇ θεότητι.

(3) Sophr. act. 11. Syn. sex. pag. 163. Ὡς δὲ Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἕτερον, καὶ ἕτερον καὶ ἕτερον, οὐ λέγεται, etc. οὐ γὰρ ἄλλος Θεὸς ὁ Πατὴρ, οὐδὲ ἄλλος Θεὸς ὁ Υἱὸς, οὐδὲ ἄλλος πάλιν Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἐπεὶ μηδ'

[1] Lib. 15. de Trin. c. 10. — [2] Supra lib. 6. c. 8. §. 21. — Vide p. 178. et seq.

[4] Lib. 6. hujus oper. c. 6. §. 21. et c. 10. — [5] Pag. 39. — [6] Naz. pag. 161.

Non enim alius Deus Pater, neque alius Deus Filius, neque alius rursum Deus Spiritus sanctus; quoniam nec alia est natura Pater, nec alia natura Filius, nec alia rursus natura Spiritus sanctus. »

XIII. Augustinus tractatu 30. in Joannem [1]: « Quid vis ire in alteram partem, ut dicas, Aliud est Pater, Filius aliud? Alius est, recte dicis; aliud, non recte. Alius enim est Filius, quia non est ipse, qui Pater; et alius Pater, quia non ipse, qui Filius; non tamen aliud, sed hoc ipsum est et Pater, et Filius. » Et alibi [2]: « Si enim aliud est Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus; jam non est una Trinitas, sed divisa potestas. » Fulgentius libro de fide ad Petrum, capite primo, « Una est, *inquit*, Patris, et Filii, et Spiritus sancti essentia, quam Græci οὐσίαν vocant; in qua non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, quamvis personaliter sit alius Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus. » Et alio in loco [3], « Ne aut ipse putetur natus esse, qui genuit, aut aliud putetur esse, qui natus est, quam est ille, qui genuit. Non enim ipse est Pater, qui Filius; quoniam in utroque personarum proprietas reservatur. Sed quod Pater, hoc est et Filius, quia de Deo Deus, de perfecto perfectus, etc. » Et Toletana synodus 11. « Non ipse est Pater, qui Filius, sed ipsum. » Ructicus diaconus in disputatione contra Acephalos [4]: « Vides igitur dixisse nos, quia Dominus Christus, qui alteram naturam, præter communem, sibi unire dignatus est, unus est, quia una persona est, non unum vero, quia non una natura. Sic nos dicere ergo intellige, quotiescumque dixerimus, unus et unum, aliud et alius. » Ac subinde Gregorii Nazianzeni locum illum citat ex epistola ad Cledonium. De hoc fuse Vincentius Lirinensis agit capite 19. quemadmodum « in Trinitate alius atque alius, non aliud atque aliud; in Salvatore aliud atque aliud, non alius atque alius. » Quod et alii complures observant, ut Alchuinus [5], Rhabanus [6], Petrus Damiani [7], Anselmus [8], Paschasius diaconus [9], Richardus Victorinus [10], Bernardus [11]. Ex quibus id affirmatur, quod dixi, neutris nominibus essentiam, masculinis personam exprimi. Hinc Tertullianus lib. de Resurrect. carnis, c. 55. hominem per resurrectionem « non alium effici *ait*, sed aliud. » Nam *alius* personam, *aliud* qualitatem, conditionemque significat. Et Augustinus [12], « Hoc est Filius, quod Pater, non hic. » Ut et Otho Frisingensis libro de gestis Friderici, cap. 50.

XIV. Sed ad alia superiora redeo, de absolutarum proprietatum nominibus, quæ veterum aliqui, et ii quidem longe numero plures, nonnisi singulari pronuntianda numero putant: uti tres dicantur ut unus Deus, sic unus æternus, unus omnipotens, etc. e contrario vero quidam tres æternos, ac tres omnipotentes non dubitant dicere. Quam quidem controversiam diremisse videri potest symbolum, quod Athanasii dicitur; in quo diserte scriptum est, cum unus quilibet trium sit æternus, sit increatus, sit immensus, sit omnipotens, *non tamen tres omnipotentes esse, sed unum omnipotentem, nec tres increatos, immensos, æternos, sed unum increatum, immensum, et æternum.* Quo in symboli loco mire se Scholasticorum ingenia torserunt, maxime cum secum, ut aiunt [13], auctor illius pugnare videatur. Nam paulo post personas easdem *coæternas, et coæquales sibi* esse dicit. Non referam hoc loco, quam variis modis verba ista symboli vexaverint scholastici præsertim theologi; quos hæc potissimum opinio delectat, quam princeps illorum adhibuit [14]; cum tres unum esse dicit omnipotentem, et æternum Athanasius, vocabula ista non adjective sumere, sed substantive. Sed cur ea nobis interpretatio minime placeret, supra libro tertio demonstravimus [15]; nec ea modo, quæ ibi sunt dicta, repetemus. Verum quod universe ad symboli istius intelligentiam valet, paucis, quoniam ita necesse est, admonebimus: nullum controversiæ istius de plurali, vel singulari usurpando appellationum numero præjudicium facere symbolum illud, cum tres dici vetat omnipotentes, æternos, etc. Nam cum ideo conscriptum sit, ut contra grassantium per illud tempus hæresum venena antidoti instar esset, hoc in eo maxime spectavit illius conditor, ut cujuslibet hæresis errori repugnantem ex adverso poneret catholicæ fidei doctrinam. Quare alterum ex altero debet intelligi, ut exempli causa, qua parte Trinitatis dogma declarat, cujusmodi sit, quod dicit, explicari poterit ex Arianorum opinione, cui sunt illa contraria. Ariani tres personas ita constituebant, ut sin-

ἄλλη φύσις ὁ Πατήρ, μηδ' ἄλλη φύσις ὁ Υἱὸς, μηδ' ἄλλη πάλιν φύσις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

[1] Pag. 115. — [2] Serm. 1. de verb. Apost. c. 3. — [3] In Resp. 1. ad Object. Arian. — [4] Tom. 4. Bibl. PP. col. 803. — [5] Lib. 3. de Trin. cap. 13. — [6] Lib. 1. de Univer. c. 4. — [7] Opus. 1. cap. 5. — [8] Monol. cap. 41. — [9] Lib. 2. de Sp. S. cap. 4. — [10] Lib. 4. de Trinit. cap. 9. et 10. — [11] Epist. 190. col. 1551. K. — [12] In Fragm. 26. Tom. 10. — [13] Aliac. in 1. qu. 5. — [14] S. Th. in 1. Par. q. 39. ar. 1. — [15] Cap. 9. §. 9.

gulæ sua constarent essentia, suisque proprietatibus, bonitate, sapientia, et ceteris. Ideo tres bonos, tres sapientes, tres omnipotentes asserebant, maxime Semiariani. Huic opposita est Symboli professio, quæ tres credi vetat proprietatibus istis præditos; nimirum ita, uti illi statuebant, singulos sua et privata bonitate bonos, vel sapientia sapientes, quomodo tres homines triplici ab forma, sua quique, nomen accipiunt. Quod autem coæternos, et coæquales subinde vocat, non id abhorrens, et alienum ab usu videtur. Quippe adjecta particula communionis, et societatis omnem multiplicitatis tollit invidiam. Siquidem et tres personas *consubstantiales*, et *æquales* vulgo dicimus. Tum particula ista propius jam personas ipsas designare videtur.

XV. Hæc Symboli interpretandi ratio multis nos liberat quæstionum tricis, ac molestiis; et ad reliqua porro valet fidei capita, quæ in eo traduntur. Atque ut in eo commoremur, de quo nunc agimus, Trinitatis mysterio, indidem petendum est, quod illis respondeatur, qui de sequentibus verbis litem facient, cum ita dicitur, *Et in hac Trinitate nihil prius, aut posterius, nihil majus aut minus;* Nam et Pater major Filio rite, et catholice pronuntiatus est a plerisque veterum, ut in secundo libro docui[1]; et origine prior sine reprehensione dici solet. Verum Symboli mens est, primum nullam personam altera, vel duabus aliis majorem, minoremve esse natura, et deitate; etenim « vera deitas in nullo esse aut minor, aut major potest, » ut ait Leo papa[2]. Et, « Nulla ratione vere est unum, quod aliqua est inæqualitate diversum. » Itaque sola natura, vel conditionis alicujus, aut qualitatis excellentia majorem dici quempiam de tribus prohibet Symbolum; veluti qua Deus est, aut commune aliud habet, appellaturque cum ceteris, non autem quatenus hic Deus est, hoc est hæc persona. Horum enim prius Ariani sentiebant; posterius, Catholici, ut dixi, complures. Quod utrumque Sœbadius Agennensis præclare complexus est sub initium libri contra Arianos[3]; ubi subdolas illorum sententias exagitat: « Major, *inquit*, Pater Filio dicitur, non tamen ea differentia, qua Filio Pater major est; sed omnibus divinæ gloriæ bonis major: quibus si minor est Filius, nec ipsi esse in Patre dabitur, quia nihil in semetipsam recipiet æterna ejus beatitudo, nihil proprium. Non autem proprium Dei, nisi plenum, atque perfectum. »

XVI. Deinde una persona quælibet minor non est duabus aliis, neque duæ plus aliquid, quam una, neque perfectiores sunt, ut Augustinus sæpe commendat citatus a nobis ibi[4], ubi de perfectione Dei egimus: « Quocirca, fili mi, ait Petrus Damiani accurate istud explicans[5], cum litaniis, vel orationibus te contingit insistere, noli facere, quod quidam simplices magis ignoranter, quam infideliter faciunt, ut nomen Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti semel invoces; nomen vero sanctæ Trinitatis, tanquam plus aliquid, et ad majorem reverentiam, sæpius iteres; ut sicut plus est multitudo sanctorum, quam unus sit sanctus, ita, quod absit, majus aliquid sit Trinitas tota, quam ejusdem sanctæ Trinitatis una persona. Quod utique fidelium pietas abjicit, et orthodoxæ fidei regula non admittit. Absque ulla nimirum dubietate credendum est, quod Pater plenus, et perfectus est Deus. Non tamen tres dii, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, sed unus est Deus plenus, atque perfectus. Nec aliquid majus significant tres simul dicti, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, quam quilibet unus, sive Pater, sive Filius, sive Spiritus sanctus. Eadem quippe magnitudo est in unaquaque persona singulariter dicta, quæ est in tota Trinitate communiter nominata. Alioquin cum jure dicatur Pater Deus, Filius Deus, Spiritus sanctus Deus, singulus horum imperfectus esset Deus, si plenior Deus in tribus, quam in una videretur esse persona. Sed absit hoc a pietate fidelium, qui simplici naturæ divinitatis majus, vel minus aliquid non adscribunt. » Hic igitur sensus est Symboli, dum majus ac minus a Trinitate rejicit. Nam Ariani, uti Patrem Filio majorem essentia, æternitate, ceterisque rebus arbitrabantur esse, quam Filium, et Spiritum sanctum; ita Filium cum Patre, et cum horum altero, vel ambobus, Spiritum sanctum plus esse credebant quam amborum singulos. Quare ad illos pertinet decretum illud Symboli.

XVII. Non aliter accipi oportet, quod de priori, ac posteriori ibidem decernitur. Etenim Ariani priorem æternitate, quidam etiam tempore, Patrem esse Filio dicebant. Natura certe, qui minus ex illo grege desipiebant, ut ex æterno Filium assererent, sed non de substantia genitum; de quibus libro primo[6]. Ita

[1] Cap. 2. — [2] In Tract. advers. erro. Eutych. etc. — [3] Tom. 4. Bibl. PP. col. 169. — [4] Tom. 1. lib. 6. c. 7. §. 13. — [5] Opus. 1. c. 1. — [6] Cap. 10. §. 5.

gradus quosdam constituebant, contra quos Leo papa disputans [1], « Et omnibus, *inquit*, existentiæ gradibus exclusis, nulla ibi persona sit anterior, nulla posterior. » Nihil hoc tamen prohibet, quominus origine prior sit Pater. Quem prioris, vel, ut vulgo loquuntur, *prioritatis* modum Gregorius Nyssenus λόγον τῆς ἐπινοίας, *notionis*, vel *rationis* appellat. « (1) Quoniam, *inquit*, Pater intelligitur ante Filium. » Quanquam Origenes [2], (ut quidem latine ex Ruffini interpretatione loquitur) ne ratione quidem posteriorem esse docet Filium. « Propter quod, *inquit*, nos semper Deum, patrem novimus unigeniti Filii sui, ex ipso quidem nati, et quod est ab ipso, trahentis, sine ullo tamen initio, non solum eo, quod aliquibus temporum spatiis distingui potest, sed sine illo, quod sola apud semetipsam mens intueri solet, et nudo, ut ita dixerim, intellectu, atque animo conspicari. » Sed hæc Ruffini lucernam olent, ut ex iis conjectari licet, quæ de Origene supra memoravi [3]. At Richardus Victorinus prius, et posterius etiam natura in Trinitate posuit. Nam de personarum productione agens [4], « Prius, *inquit*, et posterius hoc loco intelligi volumus, non temporum successione, sed ordine naturæ. » Et, « Quantum est, *inquit*, ad naturæ ordinem, principalior est processio illa, cui inest principalior procedendi causa; » quod et in antecedente libro docuerat [5]. Sed *prius* esse *natura*, vel *naturaliter* sumpsit Richardus pro eo, quod est *prius origine* esse. Quid sit autem natura prius, erudite definit elegantissimus, ac doctissimus Aristotelis interpres Ammonius in commentario ad Categorias, et ad caput de substantia, ubi ait, « (2) illa quæ sublata secum tollunt altera, nec his sublatis ipsa tolluntur, aut quibus positis, altera ponuntur, non autem hæc ponuntur illis positis, natura priora censeri. » Brevius Aristoteles in cap. 12. Categoriarum, ubi « (3) prius maxime proprie dici altero » scribit, « quod tempore præcedit, etc. Secundo vero prius dici, a quo non reciprocatur existendi consecutio. » Quæ et Damascenus capite 7. Dialecticæ descripsit. Quemadmodum duo natura priora sunt tribus; et sublatis duobus tolluntur tria; non tamen vicissim, uti nec positis duobus, tria ponuntur; tribus vero positis, necesse est poni duo. Idem denique in Metaphysicis Aristoteles: « (4) natura priora » dicit « esse, quæ possunt esse sine aliis; hæc autem sine illis esse nequeunt. » Manifestum est autem ex his, Patrem non esse priorem natura Filio, quamvis ideo, quod hic ab illo gignitur, prius esse Pater origine dicatur.

(1) NYSSEN. Grets. pag. 156. Ὅτι προεπινοεῖται τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τῆς πίστεως.

(2) AMMON. lib. 40. p. 2. Τὰ δὲ συναναιροῦντα μὲν, μὴ συναναιρούμενα δέ· καὶ συνεισφερόμενα μὲν, μὴ συνεισφέροντα δὲ, πρῶτα εἶναι τῇ φύσει ὡμολόγηται.

(3) ARISTOT. Πρῶτον μέν, καὶ κυριώτατα κατὰ τὸν χρόνον, etc. Δεύτερον δὲ, τὸ μὴ ἀντιστρέφον κατὰ τὴν τοῦ εἶναι ἀκολούθησιν.

(4) Idem lib. 4. Met. cap. 11. Τὰ δὲ κατὰ φύσιν, ὅσα ἐνδέχεται εἶναι ἄνευ ἄλλων· ἐκεῖνα δὲ ἄνευ ἐκείνων μή.

[1] Loco cit. — [2] Lib. 1. Periar. c. 2. — [3] Lib. 1. c. 4. — [4] Rich. lib. 6. de Trin. c. 7. — [5] Idem lib. 5. c. 7.

FINIS TRACTATUS DE SANCTISSIMA TRINITATE.

APPENDIX I.

APOLOGIA PATRUM ANTENICÆNORUM CONTRA FALSAM SUBORDINATIANISMI ACCUSATIONEM.

Nomine *Subordinatianismi* designatur error eorum qui divinarum personarum consubstantialitatem abjicientes, Spiritum sanctum Filio, Filium autem Patre natura inferiorem esse contendunt. In lato sensu, Ariani et Sociniani Filium merám esse creaturam dicentes, inter Subordinatianos merito computantur. Attamen Subordinatiani proprie dicti ex scriptoribus antenicænis vocantur qui, viam Arianis sternentes, cum eis ex aliqua parte pugnant, et ex alia consentiunt: pugnant quidem, dum Filium e Patris substantia genitum, non e nihilo productum declarant; consentiunt vero, dum illum natura, dignitate, ac potentia minorem Patre arbitrantur. Hodierni rationalistæ plerosque Patres secundi ac tertii sæculi, Justinum, Athenagoram, Tatianum, Theophilum Antiochenum, Irenæum, Clementem Alex. Origenem, Dionysium Alex. Tertullianum, Lactantium, etc. Subordinatianis annumerant. Quibus auctor noster Petavius, invitus quidem, sed incautus arma subministravit. Imo, si criticis recentioribus fides adhibeatur, *omousia* ante Nicænam synodum dogma fuit prorsus inauditum, aut saltem non nisi paulatim in lucem prolatum, donec tandem, devictis Arianis, solemni Ecclesiæ definitione firmaretur. Non igitur abs re erit, ipsorum etiam Patrum, qui vulgo dicuntur apostolici, insigniorare censere testimonia, quibus fides Ecclesiæ primitivæ de Verbi divinitate invicte asseritur.

§ I. — Doctrina Patrum apostolicorum de Verbi divinitate.

Prior nobis occurrit S. Clemens Romanus, cujus hæc sunt verba in epistola prima ad Corinthios [1]: « Omnes, *inquit*, humili animo eratis, Dei viatico contenti, et accurate attendentes sermonibus ejus.., passiones illius (Dei) præ oculis vestris erant. » Sanctus Pater passiones Christi passiones Dei appellat, duas in Christo agnoscens naturas, et unam Verbi personam quæ carne passa est. Ita Paulus Ecclesiam Christi vocat *Ecclesiam Dei quam acquisivit sanguine suo*. Clemens ita redemptionem generis humani per Verbum incarnatum, ejusque relationem ad Patrem describit, ut in Christo utriusque naturæ, divinæ scilicet, et humanæ veritatem ac plenitudinem manifeste supponat. « Hæc est via, carissimi, in qua salutare nostrum invenimus, Jesum Christum, pontificem oblationum nostrarum, infirmitatis nostræ patronum, et auxiliatorem. Per hunc cœlorum altitudinem adspicimus, per hunc immaculatum, et supremum illius vultum speculamur, per hunc oculi cordis nostri aperti sunt, per hunc insipiens et obscurata mens nostra in admirabilem ejus lucem assurgit, per hunc voluit Dominus ut immortalem cognitionem gustaremus : *qui cum sit splendor majestatis ejus, tanto major est angelis quanto excellentius nomen hæreditavit.* Ita quippe scriptum est : *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.* De Filio autem suo sic dixit Dominus : *Filius meus es tu; ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.* Et iterum dicit ad eum : *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum* [2]. »

S. Ignatius martyr, Filium Dei verum esse Deum, Patri suo coæternum profitetur. Ait enim ad Ephesios scribens [3] : « Deus noster Jesus Christus, in utero gestatus est a Maria, juxta dispensationem Dei, ex semine Davidis, ex Spiritu autem sancto. » Et in eadem epistola [4] : « Omne vinculum malitiæ est abolitum; ignorantia destructa est, vetus re-

[1] Cap. 2. — [2] Epist. 1. ad Cor. c. 36.

[3] C. 18. — [4] C. 19.

gnum est labefactatum, Deo humanitus manifestato in novitatem vitæ æternæ. » Et capite 20. de Christo loquens subjungit : « Qui secundum carnem ex genere David, Filius est hominis, et Filius Dei. » In inscriptione ejusdem epistolæ ad Ephesios, vocat eos « per voluntatem Patris, et Jesu Christi, Dei nostri. » Item, in inscriptione epistolæ ad Romanos, Jesus Christus bis « Deus noster » appellatur. Et cap. 3. ejusdem epist. hæc habentur : « Jesus Christus, Deus noster, in Patre existens magis apparet. » Et capite 6. passiones Christi passiones Dei appellat. « Concedite mihi imitatorem esse (patiendo) Dei mei. » Et initio epist. ad Smyrnæos : « Glorifico Jesum Christum Deum, qui vos adeo sapientes reddidit. » Denique in fine epist. ad Polycarpum : « Opto vos valere semper in Deo nostro Jesu Christo. »

Christum Moyse et prophetis multo præstantiorem, ac proinde Evangelium lege veteri præcellentius, contra judaizantes, docet Ignatius in epist. ad Philadeph. [1] « Ipse est janua Patris per quam ingrediuntur Abraham, Isaac, et Jacob, et prophetæ, et apostoli, et Ecclesia. Omnia hæc ad unionem cum Deo. Eximium autem quidquam habet Evangelium, nimirum adventum D. N. Jesu Christi, passionem ipsius ac resurrectionem. Dilecti namque prophetæ annuntiaverunt eum; Evangelium vero est perfectio vitæ æternæ. » Filium Patri esse coæternum, proindeque ejusdem cum ipso naturæ, aperte declarat in epist. ad Magnesios. « Unus est Deus qui manifestavit seipsum per Jesum Christum filium ipsius, qui et ipsius Verbum æternum, non a silentio progrediens. » Quo ex loco critici rationalistæ has epistolas non esse genuinum Ignatii opus arguunt, siquidem verba illa « non a Silentio (Sige) proveniens, proprium Valentini, ut ipsis videtur, perstringunt errorem, Ignatio vivente nondum, exortum. Valentinus enim docebat *Logon* Æonem esse a Sige (Silentio) emanantem. At nulla ratio evincit Ignatium relata verba scribentem ullum habuisse ad errores Gnosticos respectum. Ait enim Christum esse Verbum sempiternum, non habens existentiæ initium, neque silentio succedens, more scilicet verbi humani, quod post silentium ruptum oritur, et deficit in silentium. Cæterum fieri potest, ut verbis allatis Ignatius, non quidem Valentinianos perstringere velit, sed vel, ut Bullo placet [2], judaizantes gnosticos ipsis apostolis coævos, quorum meminit Paulus in epist. ad Timoth. vel discipulos Simonis magi, qui, ut constat ex *Philosophumenis* recenter editis, *Sige* inter Æones numerabat.

Plura quidem alia ex epistolis Ignatii proferri possunt, quæ manifeste pro divinitate Salvatoris, pro unitate ejus personæ, pro duabus ejus naturis, ac pro divina Mariæ maternitate pugnant. Duo tantum loca seligemus. Sic habet in epist. ad Polycarpum [3] : « Eum qui ultra tempus est exspecta; intemporalem, invisibilem, propter nos visibilem; impalpabilem, impatibilem, propter nos patibilem; qui omni modo propter nos sustinuit. » Et alibi [4] : « Medicus autem unus est, et carnalis et spiritalis, factus et non factus, in homine existens Deus, in morte vita vera, et ex Maria et ex Deo, primum passibilis et nunc impassibilis, Jesus Christus, Dominus noster. » Quanti momenti ac ponderis hæc sint testimonia nemo non videt; non enim Ignatii tantum, sed totius Ecclesiæ primitivæ fidem ab apostolis traditam circa Verbi, ante Incarnationem, præexistentiam, ejus divinitatem, æternamque personalitatem declarant.

Polycarpus, apostolorum discipulus, sub Marco Aurelio martyrio coronatus, plures scripsit epistolas ab Eusebio memoratas, quarum una tantum superest, nempe epist. ad Philippenses, paulo post martyrium S. Ignatii conscripta. Ibi [5] præexistentiam Christi ante Incarnationem profitetur, verba S. Joannis referens [6] : *Omnis qui non confessus fuerit Christum in carne venisse, antichristus est.* Plura etiam Christo tribuit quæ meræ creaturæ non competunt, v. g. quod sit : « Spes nostra, et pignus justitiæ nostræ [7], » quod « in ipso vivamus [8], » quod sit « sempiternus Pontifex Dei Filius [9]. » Imo Jesum Christum expresse Deum vocat. « Si ergo deprecamur Dominum ut nobis dimittat, debemus et nos dimittere, nam coram Domini et Dei oculis sumus [10]. » Dominum et Deum cujus in conspectu sumus esse Christum patet ex iis quæ auctor immediate subjungit : « Sicut præcepit ipse et apostoli qui nobis Evangelium annuntiarunt, et prophetæ qui Domini nostri adventum præsignificarunt, etc. » Sanctus martyr in ultima sua ad Deum precatione Christum vocat sempiternum Dei Filium. « De omnibus laudo te, benedico tibi, glorifico te cum sempiterno et cœlesti Jesu Christo, dilecto tuo Filio, cum quo tibi, et Spiritui sancto, gloria et nunc et in futura sæcula [11]. »

Epistola sub nomine S. Barnabæ, probabilius ab anno CXXX ad annum CL evulgata, præclarissima continet pro divinitate Filii Dei Jesu Christi testimonia; de quibus consulatur Lumper in suo opere de Vita, Scriptis, et Doctrina SS. Patrum [12]. Pauca tantum referemus. « Et ad hoc Dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit orbis terrarum Dominus; cui dixit Deus ante constitutionem seculi : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [13]. » Paulo post solem dicit « opus manuum Filii Dei. » Ergo Filius a Deo Patre genitus est ante jacta mundi fundamenta, perque ipsum condita sunt universa. Auctor epistolæ ad locum Scripturæ respiciens, ubi Spiritus sanctus nos docet in terris neminem videre Deum posse, quin illico moriatur, inde necessarium fuisse concludit, ut Filius Dei in carne se visibilem exhiberet [14]. Alibi Jesum in hoc gloriam habere dicit « quod in ipso sint omnia et in ipsum [15], » vel « per ipsum et propter ipsum; » aliis verbis, ab ipso ut causa efficiente omnia fieri, et ad ipsum ut finem omnia referri : quæ certe, ait Lumper, de creatura sine blasphemia dici non possunt.

[1] C. 9. — [2] Defens. fidei Nicæn. Sect. 3. c. 1. — [3] C. 3. — [4] Ad Ephes. c. 7. — [5] C. 7. — [6] 1. Joan. 4. 3. — [7] C. 8. — [8] Ib. — [9] C. 12. — [10] C. 6. — [11] Epist. Eccl. Smyrn. De Martyr. S. Polycarpi n. 14. — [12] T. 1. p. 149. — [13] C. 5. — [14] Ibid. — [15] C. 12.

Nec silentio prætermittendus est auctor libri cui titulus *Pastor*, Hermas, cujus sententiam de Christi divinitate ipse Petavius ab omni suspicione alienam declarat. « Ab vetustissimis laudatur scriptoribus, *inquit*, nec ab ullo hæresis, falsive, maxime de Trinitate, dogmatis insimulatus est [1]. » Ibi etiam loca refert a *Pastore* excerpta, quæ lucidam de Christi divinitate declarationem continent.

Inter præstantissimos ejusdem dogmatis assertores, eminet auctor epist. ad Diognetum. Mirum in modum Verbi divinitatem, æternam ejus personalitatem, incarnationis ejus necessitatem, et beneficia extollit. « Deus qui est omnipotens, et omnium conditor, ac invisibilis, e cœlis Veritatem, ac Verbum sanctum, ac incomprehensibile inter homines locavit, et in cordibus eorum firmam habere sedem voluit : non, quemadmodum aliquis conjicere possit, misso hominibus ministro aliquo, aut angelo, aut principe, aut aliquo eorum qui terrena gubernant, aut quopiam eorum quibus commissa est rerum in cœlis administrandarum cura : sed ipso opifice et creatore omnium : quo cœlos condidit, quo mare suis terminis conclusit : cujus mysteria fideliter ab omnibus elementis observantur : a quo certa spatia diurnorum cursuum (sol) observanda accepit : cui paret luna, jubenti eam lucere nocti : cui astra obtemperant, lunæ cursum sequentia : a quo omnia disposita sunt, et suis limitibus circumscripta : et cui sunt supposita cœli et quæ in cœlis sunt, terra et quæ in terra sunt, mare et quæ in mari : ignis, aer, abyssus : quæ in altitudinibus, quæ in profunditatibus, quæ in medio (locata sunt). Hunc ad eos misit : an, ut aliquis hominum cogitare possit, tyrannidis exercendæ, et terrorem incutiendi causa? Minime vero : sed in clementia, in lenitate, tanquam rex mittens filium regem, misit, tanquam Deum misit, tanquam ad homines misit, tanquam servans misit; tanquam cum obsequentibus agens, non tanquam violentiam adhibens, violentia enim Deo non inest. Misit ut vocans, non persequens : misit ut amans : mittet enim eum condemnaturum; et quis ejus adventum sustinebit [2]? » In seqq. capit. multiplices Incarnationis denumerat effectus qui soli divinæ potentiæ tribui possunt, v. g. mundum a lege peccati eripi, hominemque justificari, etc.

Ergo a prima Ecclesiæ origine viguit ubique ab apostolis tradita fides in Jesum Christium tanquam Deum, Dei Verbum, et Filium, omnes creaturas transcendentem, in essentia divina fundatum et quasi radicatum, incarnationi suæ et omni creaturæ ab æterno præexistentem. Nondum conceptis verbis notio *homousiæ* proponitur, sed in notione Verbi divini, ejusque attributorum, virtualiter et implicite jacet, nullumque Subordinatianismi vestigium deprehenditur.

Nunc vero quærendum venit an, iis vita functis, qui sanam fidei doctrinam ex ore apostolorum hauserant, plerique Ecclesiæ Patres et doctores, Neoplatonicorum deliriis misere decepti, Platonicam triadem Christianæ Trinitati subrogaverint. Duplici ex parte commentitia illa Platonicorum Trinitas Christiano dogmati adversatur. 1° Philosophi, Platonis et pseudosapientum orientalium hæredes, summum Deum sic indeterminatum, et ineffabilem, et inaccessibilem existimant, ut cum rebus finitis neque immediatam inire relationem, neque ullum cum isto mundo visibili commercium habere possit. Inde, inferiores ac intermedios deos, a primo principio derivatos, mundique fabricatores, Verbum scilicet, et Animam, effinxerunt. 2° Trinitas a Neoplatonicis excogitata est modus vitam divinam concipiendi, non prout in se est, secluso etiam mundo, absoluta et perfecta, sed quatenus per orbem diffunditur, et sua diffusione res finitas, earumque et genera, et species, et relationes intrinsece constituit. Hoc autem systema proprio nomine Pantheismus nuncupatur; mundum enim, non quidem e nihilo productum, sed ab essentia divina, emanationis via procedentem, statuit. Subordinatiani e contra, veram ac proprie dictam creationem tuentur; tria verumtamen habent cum Neoplatonicis communia : 1° Soli Verbo visibilitatem, et mundi creationem, aliasque operationes *ad extra* adscribunt; 2° Filium natura Patre inferiorem asserunt; 3° Distinctionem personarum, in Deo, non nisi in ordine ad externas Dei manifestationes, aut operationes admittunt. His prænotatis, Subordinatianismi insimulationem, adversus Patres antenicænos intensam, expendamus. Duo nobis præstanda sunt : 1° Veram et catholicam eorumdem Patrum doctrinam de Verbi personalitate, divinitate, et consubstantialitate, directis testimoniis, declarare; 2° Difficultates ex eorum scriptis petitas dissolvere.

§ II. — Sententia Justini, Irenæi, aliorumque Patrum antenicænorum de Verbi personalitate, divinitate, et consubstantialitate.

1° Verbum esse personam a Patre distinctam docent, sive implicite, quoties mysterium Trinitatis enuntiant, sive explicite, innumeris in locis quæ longum esset recensere, sive potissimum quando *modalismum*, errorem scilicet Praxeæ, Sabellii, etc. refellunt. Ceterum de doctrina Patrum circa personalem Patris et Filii distinctionem nulla movetur controversia.

2° Unanimiter Verbi divinitatem profitentur. « Cum Verbum sit primogenitum Dei, Deus etiam est, » inquit Justinus [3]. Idem sanctus Pater non semel declarat, Verbum esse Deum Abraham, Isaac,

[1] Theol. Dogm. T. 2. Præfat. c. 2. §. 6.

[2] Cap. 7. — [3] 1. Apol. c. 63.

et Jacob, qui patriarchis apparuit [1]. Et alibi : « Testis mihi erit Verbum sapientiæ, ipse illê Deus ex Patre universorum genitus, qui et Verbum, et sapientia, et virtus, et gloria est Genitoris [2]. » Tatianus Spiritum sanctum vocat « ministrum Dei passi [3], » nempe Jesu Christi, qui, cum esset Deus, pro nobis pati dignatus est. Et cap. 21. ejusdem operis, Græcos alloquens, sic ait : « Non desipimus, neque nugas prædicamus, Deum sub hominis forma annuntiantes. » « Nemo alius, inquit Irenæus, Deus nominatur nisi qui est omnium Deus et Dominus, qui et Moysi dixit : Ego sum qui sum ; et hujus filius Jesus Christus, Dominus noster, qui filios Dei facit credentes [4]. » Sic etiam munera quæ obtulerunt magi interpretatur, ut myrrha Christum hominem sepeliendum ostendat; aurum, Regem cujus regni non est finis ; thus vero, eumdem Christum significet, quatenus est « Deus qui notus in Judæa factus est, et manifestus eis qui non quærebant eum [5]. » Alibi demonstrat Irenæus Filii divinitatem, ex eo quod Christus potestatem habuerit dimittendi peccata [6], et mediator Deum inter et homines fuerit institutus [7].

Clemens Alex. Verbum appellat « Deum et hominem, bonorum omnium fontem [8], » — « Deum viventem qui passus est, et qui adoratur [9], » — « Verbum divinum [10], » — « Deum Redemptorem [11]. » Eadem leguntur apud Origenem de « ineffabili divinitate Jesu [12] » loquentem, eique Dei nomen, attributa, et cultum vindicantem [13]. Suam et Ecclesiæ fidem in Christum Deum luculenter et concise profitetur Tertullianus, cujus verba breviter referenda sunt. « Necesse est, inquit in suo opere Apologetico, ut pauca dicamus de Christo ut Deo. » — « Discipuli præcepto magistri Dei paruerunt. » — « Quod de Deo profectum est, Deus est, et Dei filius, et unus ambo. » — « Deus de Deo, ut lumen de lumine accensum [14]. » — « Christus omnibus Deus et Dominus est [15]. » — « Christianorum est, etiam mortuum credere, et tamen viventem in ævo ævorum [16]. » — « Deus crucifixus [17]. » — « Non sumus nostri, sed pretio empti, et quali pretio ? sanguine Dei [18]. » Abundantiora proferre testimonia supervacuum ducimus.

3° Docent Patres antenicæni Verbum a Deo Patre genitum, non factum, atque ita ab illo procedere, ut divina substantia neque diminutionem, neque divisionem patiatur. « Illam virtutem (Verbum) quam Deum sermo propheticus vocat, cum ex Patre genitam dicerem, non per abscissionem quasi Patris substantia divideretur, quemadmodum cetera omnia, quæ dividuntur et scinduntur, non eadem sunt ac antequam scinderentur : ac exempli causa sumpsi ignes, quos ex alio igne accendi videmus, non imminuto illo, ex quo multi accendi possunt, sed eodem manente. » Ita Justinus [19]. Jam, paulo superius, loquens de illa « virtute rationali, quam Pater ex seipso genuit, » exemplum a sermone humano sumpserat. « Quale est quod in nobis fieri videmus ; aliquem enim sermonem proferentes, sermonem gignimus, nec tamen cum abscissione, ita ut sermo ille qui in nobis est, dum eum proferimus, imminuatur [20]. » Iisdem similitudinibus utitur Tatianus : « Verbum natum est per communicationem, non per abscissionem. Nam quod abscissum est, a primo separatur. Quod autem per communicationem progreditur, id eum non imminuit ex quo desumptum est. Quemadmodum ex una face multi ignes accenduntur, nec tamen primæ facis, ob plures accensas faces, lux imminuitur : sic Verbum ex Patris potentia genitorem Verbi expertem non fecit. Nam et ego loquor, et vos auditis : nec propter transmissionem sermonis ego, qui alloquor, vacuus fio ; sed vocem meam proferens, materiam in vobis inornatam ornare instituo [21]. » His exemplis imperfecte quidem enuntiatur, haud obscure tamen insinuatur Patris et Filii consubstantialitas, seu numerica in utroque substantiæ unitas. Nam, ut recte animadvertit Maranus [22], cum lumen de alio lumine accensum separatim existat, primo minime imminuto ; cur Filius, qui lumen est de lumine, separari a Patre non posset, quin divideretur et minueretur Patris substantia ; cur istud, inquam, nisi quia una prorsus et singularis in Patre et Filio substantia ? Eadem substantiæ singularitas confirmatur exemplo verbi humani, quo utuntur Justinus et Tatianus.

Objiciuntur illa Justini verba, quibus Filium ex voluntate, aut secundum voluntatem genitum pronuntiat [23]. Unde etiam sentire videtur Filium opus esse Patris, voluntarie factum. Sed in memoriam revocanda sunt innumera illa loca ubi Justinus luculenter et expresse declarat Filium esse Deum, non *a* Patre, sed *ex* Patre genitum [24], et ab illo procedere ut lucem de luce, ita ut a Patre non possit separari. Si ergo dicitur gigni voluntate Patris, hic agitur vel de voluntate necessaria, et sumpta pro ipsa essentia, vel etiam quandoque de missione Filii ad extra, quæ nonnunquam a Patribus antenicænis generationis nomine significatur. « Hæc loquendi ratio, quæ merito suspecta esset in hominibus generationem ex substantia rejicientibus, nihil prorsus habet suspicionis in ore Justini, qui paulo post declarat Verbum ex Patris substantia genitum esse, ut lumen de lumine. Quapropter cum Filium secundum voluntatem Patris Filium et Deum esse dicit, non alio consilio id dicere potuit, nisi ut hanc ex substantia generationem exprimeret, ac Filium demonstraret a Patre divinam naturam accepisse, nec eo invito, ut de commentitio illo Deo, sive secundo Principio, fingebant Marcionitæ, existere. Aliam etiam explicationem ipse paulo post subjicit Justinus. Ait enim Filium « ex Patre genitum esse, potestate et voluntate ipsius, nequaquam vero per abscissionem. » Ita supra laudatus Maranus [25].

[1] Ib. Dial. c. Tryph. 36. 56. etc. — [2] Dial. c. 61. — [3] Contr. Græc. 13. — [4] Contr. Hæres. 3. c. 6. n. 2. — [5] Ib. c. 9. n. 2. — [6] V. c. 17. n. 3. — [7] 3. 18. 7. — [8] Cohort. 1. — [9] Ib. 10. — [10] Str. 5. 14. — [11] Ib. 2. 14. — [12] Cels. 5. 48. — [13] In Genes. 10. 6. In Joann. t. 2. n. 11. Cels. 3. 41. 5. 39. In Matth t. 17. 20. In Jerem. Hom. 8. n. 2.

[14] Apol. 21. — [15] Ib. c. 7. 12. — [16] C. Marc. 2. 16. — [17] Ib. 27. — [18] Ib. 2. 3. — [19] Dial. 128. — [20] Ib. 61. — [21] C. Græc. 5. — [22] In Tatian. c. 5. — [23] Dial. 61. 127. 128 [24] Ib. 61. et passim. — [25] In Dial. 127.

Generationem Filii ex Patre diserte exprimit Tertullianus, præsertim in opere contra Praxeam, ubi etiam unam et eamdem esse Patris et Filii substantiam asseverat, licet distincta sit utriusque persona. « Rationem reddimus, *inquit*, qua dii non duo dicantur, nec Domini, sed qua Pater et Filius suo, et hoc non ex separatione substantiæ, sed ex dispositione, cum individum et inseparatum a Patre pronuntiamus, nec statu, sed gradu alium, qui etsi Deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat, sed unum, hoc ipso quod et Deus ex unitate Patris vocari habeat[1]. » Et in suo Apologetico sic de Verbi Dei generatione disputat : « Hunc, *inquit*, λόγον ex Deo prolatum didicimus, et prolatione generatum, et idcirco Filium Dei, et Deum dictum ex unitate substantiæ. Nam et Deus Spiritus : et cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa; sed sol erit in radio, quia solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur : ita et de Spiritu Spiritus, et de Deo Deus, ut lumen de lumine accensum. Manet integra et indefecta materiæ matrix, etsi plures inde traduces qualitatum mutueris : ita quod de Deo profectum est, Deus est, et Dei Filius, et unus ambo : ita de Spiritu Spiritus et de Deo Deus modulo alternum numerum gradu, non statu fecit, et a matrice excessit, non recessit[2]. »

Ex allato textu merito D. Le Nourry[3], contra Petavium infert, recte sensisse Tertullianum de consubstantialitate Patris et Filii, siquidem a Patre « non separatur substantia, sed extenditur; » quoniam unus Filius est cum Patre Deus « ex unitate substantiæ, » et ex eo tanquam « matrice non recessit, sed excessit. » Allegantur quidem nonnullæ Tertulliani locutiones quæ, litteraliter intellectæ, Subordinatianismum redolent. Sic in præfato textu Filium vocat « portionem ex summa, » et alibi : « Pater, *inquit*, tota substantia est, Filius vero derivatio totius, et portio[4], » unde inferunt Petavius et alii Filium Dei, juxta Tertulliani mentem, non totam substantiam divinam possidere, sed ejus duntaxat portionem, ac proinde eamdem non esse Patris æterni ac Filii ejus substantiam et naturam. Porro, si res ita se habeat, Tertullianus sibimetipsi inepte contradicit. In alio enim adversus Marcionem libro, expresse Filium non esse Patre minorem asseverat. « Non minori se tradidit omnia creator[5]. » Imo, in illo ipso textu qui nobis objicitur, Tertullianus secum pugnaret; si enim aliqua tantum pars divinæ substantiæ sit in Filio, ipse Pater eam integram non habet, nec jam dici potest : « Pater tota substantia. » Aliunde Filius est « derivatio *totius*; » ergo tota Patris substantia derivatur in Filium, seu Filio per generationem communicatur; si vero tota communicatur, ergo non partialiter. Sed quonam sensu Tertullianus Filium dicat *portionem* substantiæ Patris? Videtur ab eo accipi *portio* pro participatione, et illud omne significare, quod ab alio derivatur. Nec mirum est ab eo nomen *portio* sensu improprio, et prorsus inusitato intelligi. « Suos enim, ait D. Le Nourry, libros barbaris, impropriis, et inusitatis, uti nemo nescit, verbis, ac nominibus aspersit... Nomen autem *portio*, eo quo notavimus sensu, ideo adhibuit, ut Praxeam efficacius refelleret, qui effutiebat Filium persona nequaquam a Patre distingui[6]. »

4° Notio homousiæ, imperfectis utique similitudinibus involuta, æquivalenter a Patribus antenicænis enuntiatur, magis ac magis in lucem emergit, et non semel clare et express proponitur. « Pater et Filius, inquit Athenagoras, unum sunt. Cum autem Pater sit in Filio, et Filius in Patre, unitate et virtute Spiritus, mens et verbum Patris est Filius Dei[7]. » — Irenæus clarius et expressius æqualitatem Patris et Filii profitetur, imo et divinarum personarum *circuminsessionem* enuntiat, dum Filium ait esse mensuram Patris, qui totam Patris immensitatem, infinitudinem, et substantiam capit, continet, ac veluti circumscribit. « Omnia, *inquit*, mensura et ordine facit Deus, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum. Et bene ait, qui dixit ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum; mensura enim Patris Filius, quoniam et capit eum[8]. » Jam antea dixerat « Filium esse in Patre, et habere in se Patrem[9]. » — Nihil significantius ad unam eamdemque Patris et Filii naturam declarandam potest desiderari, quam Clementis Alexandrini testimonia e Pædagogo et Stromatibus deprompta. « Idem est Pater ejus (Verbi) qui, cum unum sit, multis significatur potestatibus, et hoc sibi volebat illud : *Nemo novit Patrem*, qui quidem erat omnia, priusquam veniret Filius : ut sit veritate apertum, quod qui est universorum Deus, unus solus sit bonus, justus, opifex, Filius in Patre, cui gloria in sæcula sæculorum, amen[10]. » Alibi Filium prædicat æternum, immensum, infinitum, ac proinde Patri æqualem, et consubstantialem. « Filius, *inquit*, est sapientia, et scientia, et veritas, et quæcumque cum his ullam habent cognationem. Est autem infinitus unaquaque suarum potestatum notione. Est circulus omnium potestatum, quæ in unum circumvolvuntur, et uniuntur. Et ideo Verbum dictum est alpha et omega, cujus solius finis fit principium, et rursus desinit in id quod est desuper principium, nusquam distantiam accipiens et dimensionem[11]. » Ibi Clemens manifeste definit Filium Dei esse suismet perfectionibus infinitum, initio, et fine carentem. In alio loco sic Verbi naturam describit : « Non dividitur, non dissecatur, non transit de loco in locum; est autem semper ubique, et nusquam continetur, tota mens, tota lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia[12]. » Hæc Subordinatianismo plane adversantur. Cum igitur Clemens paulo ante Filii naturam esse « soli Omnipotenti propinquissimam », dixerat non ideo Filium extra Patrem, quasi diversæ esset ac inferioris substantiæ, posuit; sed quatenus a Patre suo originem, divinamque natu-

[1] Adv. Prax. c. 19. — [2] Apologet. c. 21. — [3] Dissert. in Tertul. Apol. art. 2. — [4] Adv. Prax. c. 9. — [5] Adv. Prax. l. 4. c. 25. — [6] Dissert. etc. art. 6. — [7] Legat. pro Christ. 10. — [8] IV. c. 4. n. 2. — [9] III. c. 6. n. 2. — [10] Pædag. l. 1. c. 8. — [11] Ib. l. 4. p. 537. (Edit. Migne.) — [12] Strom. l. 7. p. 792.

ram accipit, idcirco ipsi esse quam maxime conjunctum, et adhærentem significare voluit. Immerito igitur occasionem inde sumpsit Petavius Ariani dogmatis virum insimulandi qui, ipso fatente Petavio, honorifice de Filio Dei locutus est, ejusque divinitatem ac infinitudinem tam aperte asseveravit.

Nullus forsan, ante exortam Arianismi hæresim, Verbi divinitatem et consubstantialitatem validius asseruit, et accuratius exposuit, quam Dionysius Romanus, cujus egregium testimonium refert Petavius[1]. In loco ibi citato ita personarum distinctionem, et indivisam essentiæ divinæ unitatem declarat, ut ipsos Patres Nicænos, Arium simul et Sabellium damnantes, audire putaveris. Ibi diabolicam appellat doctrinam Marcionitarum, qui sanctam Unitatem in tres substantias alienigenas, et inter se omnino segregatas dispartiebantur. « Hi enim (videlicet Christiani) Trinitatem quidem non ignorant in divina Scriptura prædicari ; tres autem esse deos nec in veteri, nec in novo Testamento doceri. Itaque admirabilis divinaque Unitas in tres divinitates non est separanda. » Paulo superius Verbum divinum Patri unitum esse, et Spiritum sanctum in Deo manere et habitare, et Trinitatem reduci, et colligi in unum Deum omnipotentem, ac proinde tres divinas personas esse ejusdem essentiæ, ejusdemque naturæ aperte profitetur. Nec minus expresse personarum distinctionem tuetur contra Sabellium. « Illius, *inquit*, (nempe Sabellii) in eo consistit impietas, quod dicat Filium esse Patrem, et vicissim. »

Qua occasione conscriptæ fuerint Dionysii Rom. litteræ, Athanasius in epistola de sententia Dionysii Alex. exponit in hunc modum : « Cum Dionysius Alexandrinus contra Sabellii hæresim ad Ammonem et Euphranorem, studio religionis permotus, scripsisset, quidam ex Ecclesia fratres, sanæ quidem doctrinæ homines, non sciscitati eum (Dionysium Alexandrinum), Romam se contulere, illumque apud cognominem Dionysium Romanum episcopum accusarunt, quod dixisset : Opus et rem factam esse Filium Dei, non natura proprium, sed alienum a Patre secundum substantiam, qualis est agricola a vite, et faber a scapha : etenim cum sit res facta, non erat antequam fieret[2]. » Et in libro de Synodis[3] idem Athanasius sic habet : « Cum autem quidam ad Romanum episcopum de Alexandrino detulissent, quod Filium rem factam, et Patri non consubstantialem affirmaret, Romana synodus rem indigne tulit ; Romanus autem episcopus, scriptis ad cognominem suum litteris, omnium (ea de re) sententiam ei notam fecit. » Illud vero maxime notatu dignum, inquit Constantius[4], « eam fidem, qua Patrem et Filium unius substantiæ, seu *consubstantiales* credimus, fidelium animis ita semper fuisse insitam, ut cum hoc negare putaretur Alexandrinus antistes, statim a catholicis viris ad Romanum Pontificem fuerit delatus, nec ille distulerit sese ab hujusmodi opinione alienissimum demonstrare. Nec illud minori observatione dignum, quod non tantum rem verbo ὁμοούσιον significatam, sed et ipsummet Verbum aliquo modo rejici, fideles tot ante Nicænum concilium annis indigne tulerint. »

Dionysius Alex. de accusatione monitus, suam texuit apologiam, in qua errores sibi objectos palam aperteque rejicit, nempe : 1° quod æternitatem Filii negaverit ; 2° quod Filium a Patre separaverit ; 3° quod Filium inter res creatas annumeraverit, eumque Patri esse consubstantialem sit inficiatus. Ad primum respondet : « Cum æternus sit Pater, æternus est et Filius, lumen de lumine. Ubi enim est genitor, est et proles. Si autem proles non est, quomodo et cujus potest esse genitor ? Atqui ambo sunt et semper sunt[5]. » Ad secundum : « Singula nomina (Patris et Filii) a me prolata a se invicem nec separari possunt, nec dividi... Ita quidem unitatem indivisibilem in Trinitatem dilatamus ; et rursum Trinitatem, quæ minui nequit, in unitatem contrahimus[6]. » Ad tertium respondet, se ad significandam personarum distinctionem exempla minus idonea cursim, plantæ scilicet et agricolæ, scaphæ et fabri, protulisse. « Deinde vero, congruis, et naturæ rei accomodatioribus sum immoratus, ac pluribus explicui quæ veriora erant, variis excogitatis argumentis, quæ et tibi in alia epistola exposui ; in quibus mendacii convici etiam illud, quod adversum me proferunt, crimen, me scilicet, non asserere Christum esse Deo consubstantialem. Tametsi enim me nusquam in Scripturis sacris hoc vocabulum vel invenisse, vel legisse dico, alia tamen argumenta, quæ subinde adjunxi, quæque illi tacuerunt, ab hac intelligentia nihil discrepant[7]. » Inde patet Dionysium Alex. semper de Trinitatis mysterio recte sensisse, licet in quibusdam locutionibus adhibendis non satis cautus fuerit. « Dionysii apologia, inquit supra laudatus Constantius, eo majoris est momenti, quod specimini nobis sit eorum, quæ fecissent ceteri Patres Nicæno concilio superiores, quibus nonnulla exciderunt Arianæ impietati in speciem cognata, si eos similis necessitas ad explicandam apertius mentem suam compulisset. Inde enim facile adducitur quisque, ut credat neminem ex eis futurum fuisse, qui non perinde atque Dionysius eamdem perfidiam damnasset[8]. »

5° An igitur extiterint Subordinatianismi, ante Arianam hæresim, fautores ? Certum videtur nonnullos, præsertim e schola Alexandrina, doctores, Neoplatonicorum placitis plus æquo imbutos, a tradita de consubstantialitate divinarum personarum doctrina deflexisse. In primis Origenes Subordinatianorum antesignanus habetur. Ceterum jam ab antiquis temporibus, de vera Origenis mente exorta est controversia, nondum soluta ; suos enim Origenes habet usque adhuc adversarios, et defensores. Eum Athanasius præstantissimis Nicæni dogmatis assertoribus annumerare non dubitat[9]. Didymus, Basilius, Gregorius Nazianzenus, ejusque

[1] Theol. Dogm. — [2] N. 13. et n. 14. — [3] N. 43. — [4] Comment. in Epist. Dionys. Alex. — [5] Athan. de Sent. Dion. c. 15. cf. c. 18.

[6] Ib. 17. — [7] Ib. c. 20. — De Decret. Synod. Nic. c. 26. — [8] In fragm. Dionys. — [9] De Decret. Synod. Nicæn. c. 27.

frater Nyssenus, Origenem orthodoxiæ columnam prædicant. Socrates[1] illum nunquam a suis adversariis errore circa Trinitatem insimulatum, neque ab Arianis tanquam *heterusiæ* fautorem invocatum fuisse testatur. Si vero Epiphanium, Hieronymum, Theophilum Alex. audiamus, Origenes est Arii pater[2]; Dei Filium creaturam, Spiritum sanctum Dei ministrum dicit[3], etc. E recentioribus, contra Origenem stant Baronius, Petavius, Huetius, Natalis Alexander; ex altera parte, apologiam ejus suscipiunt Hallois, in libro cui titulus *Origenes defensus*; Bullus in *Defens. fid. Nicæn.* De la Rue (Adnot. in Origeniana Huetii.)

Et quidem innumera citari possunt testimonia Origenis, naturam Verbi ac Filii vere divinam, infinitam, increatam, incomprehensibilem, immutabilem[4] declarantis, unde necessario infertur Patris, et Filii consubstantialitas. Si quæ autem in ejus libris passim occurrunt locutiones Arianismum, aut Subordinatianismum redolentes, benigniori interpretatione ad normam fidei catholicæ a supra laudatis Origenis defensoribus revocantur. « Manifestum est, ait Du Pin, has loquendi formulas quantumvis duræ videantur, seorsim consideratæ, optimum habuisse sensum in libris Origenis, qui nihil aliud intendebat, quam ut probaret Patrem esse fontem, et originem substantiæ, bonitatis, sapientiæ, Filiumque eam ab ipso accipere. Origenes non negat Filium esse Deum, at inficiatur tantummodo Deum esse ex se ipso, uti Pater; dicit Patrem Filio esse majorem, non quod crediderit eos diversæ esse naturæ, sed quia Filius divinitatem suam accipit a Patre, qui fons est divinitatis. »

Ceteri vero Origenem a Subordinatianismi labe non purgari posse fatentur, plurimaque proferunt doctoris Alexandrini testimonia, præsertim ex opere *de Principiis* excerpta, quæ non nisi per vim ad sensum orthodoxum detorqueri possunt. Errores Origeni objectos de Filio Dei colligit Hieronymus in hunc modum : « Scripsit Filium, qui sit imago Patris invisibilis, comparatum Patri, non esse veritatem; apud nos autem, qui Dei omnipotentis non possumus recipere veritatem, imaginariam veritatem videri. — Deum Patrem esse lumen incomprehensibile; Christum, collocatione Patris, splendorem esse perparvum, qui apud nos pro imbecillitate nostra magnus esse videatur. — Deum Patrem omnipotentem appellat bonum, et perfectæ bonitatis : Filium non esse bonum, sed imaginem bonitatis, ut non dicatur absolute bonus; quod comprehendat Pater Filium, sed non Filius Patrem; — in cognitione Patrem Filio esse majorem, dum perfectius et pūrius a semetipso cognoscitur, quam a Filio, etc.[5] » Hanc vero criminationem fundamento non destitui comprobant ipsi Origenis libri[6], nisi forte ab hæreticis interpolati fuerint. Ceterum, licet Filium inferiorem Patre in gradu divinitatis existimaverit, immerito tamen inter Arianismi præcursores computaretur; nullibi enim Verbum meram esse creaturam prædicat, divinam vero ejus naturam agnoscit, illi tantummodo detrahens supremam illam divinitatem, cujus plenitudo in solo Patre, juxta illum, invenitur. Quomodo vero sibimetipsi cohæreat, ex una parte Filium declarans natura Patre minorem, et ex altera, vindicans illi divinitatis naturam, et attributa, ostendere non aggredimur. Divinitas enim, vel tota, vel nullatenus possidetur. Subordinatianismus, in essentia divina gradus statuens, contradictione intrinseca laborat, et frustra medium conatur occupare locum inter catholicam de divinarum personarum consubstantialitate doctrinam, et Arianam aut Socinianam impietatem, Christum meris creaturis annumerantem.

§ III. — Solutio difficultatum.

Haud equidem inficiamur, nonnullos ita Noetum, Praxeam, et Sabellium, qui realem divinarum personarum distinctionem abjiciebant, impugnasse, ut ultra limites abrepti, in errorem oppositum declinaverint, non tantum personas distinguentes, sed ipsam substantiam separantes. Ita auctor libri cui titulus *Philosophumena* de Verbo Dei loquens, se Philonis discipulum magis, quam traditionis ecclesiasticæ testem, et propugnatorem exhibet[7]. Nullum vero alium e Patribus, excepto forsitan Origene, reperies, qui errori Subordinatiano addictus fuerit. Nonnulla quidem apud eos leguntur, quæ hujus criminationis occasionem præbuerunt; locutiones autem illæ, juxta veram, et ex aliis locis aperte declaratam Patrum antenicænorum mentem intellectæ, catholicæ fidei consonantes inveniuntur.

Ad hujusce assertionis veritatem confirmandam, observandum est, duplicem concipi posse Filii subordinationem, aliam personalem, aliam essentialem. Prior in eo sita est, quod Filius aliquo sensu a Patre pendet, nempe quoad suiipsius originem; etenim procedit a Patre per generationem, et ab eo communicatam habet divinitatis plenitudinem. Hoc autem subordinationis genus consubstantialitati nullatenus adversatur. Posterior in essentiali Patris et Filii diversitate consistit, quatenus nempe natura divina, in solo Patre totaliter existens, in minore gradu, et quasi diminuta com-

[1] Hist. Eccles. IV. 25. VI. 13. — [2] Epiph. T. 2. edit. Petav. p. 310. — [3] Apol. ad Ruf. 2. — [4] C. Cels. I. 60. III. 41. IV. 14. 15. VI. 17. VIII. 39. etc. — [5] Epist. ad Avit. — [6] De Princip. I. 2. 6. IV. 35. In Joann. XIII. 25. II. 18. XXXII. 18. C. Cels. V. 10 et 11.

[7] De auctore hujus operis non consentiunt eruditi; quidam Caio presbytero, alii Tertulliano, plerique cum Dollinger, Hippolyto, Irenæi discipulo, et Ecclesiæ Romanæ presbytero, illud tribuunt : adhuc sub judice lis est.

municari Filio concipitur. Illa nihil amplius, quam distinctionem personalem, et originem unius personæ ab alia dicit; ista discrimen essentiale *in quali*, et *in quanto* inter personas, ac proinde non tantum distinctionem, sed separationem inducit, ac consubstantialitatem omnino tollit. Patres vero priorum sæculorum, subordinationem quoad originem a subordinatione quoad essentiam non satis accurate discernentes, Filium natura Patre inferiorem ponere videntur, dum revera subordinationem personalem, in præfato sensu intellectam, præ oculis habent. Imo, quod maxime notatu dignum est, ipsi etiam Patres postnicæni, necnon strenui homousiæ propugnatores, quamdam Patri præeminentiam haud dubitanter adscribunt, eumque Filio majorem prædicant, quatenus est Filii et Spiritus sancti principium. Sic Basilius, invictissimus Nicænæ synodi defensor, absque ulla hæsitatione Dei Filium dicit « ordine a Patre secundum, quia ab illo est, et dignitate, quoniam origo et causa Pater ipsi est [1]. » Basilius ergo, clare subordinationem originis ab inferioritate essentiæ discernens, priorem asseverat, posteriorem vero rejicit. Eodem sensu accipiendam esse doctrinam Patrum antenicænorum, constabit ex solutione difficultatum, quæ ex nonnullis eorum sive locutionibus, sive ratiociniis, sive opinionibus oriuntur. Difficultates illæ ad triplicem classem revocari queunt; spectant aliæ communem antiquis Patribus doctrinam de subjecto *Theophaniarum* veteris Testamenti; aliæ pervulgatam apud eos distinctionem Verbi interni et prolatitii; aliæ tandem nomina, et munera Verbo assignata, quæ Filii inferioritatem denotare videntur. Præfatas objectiones seorsim, et singulas expendemus.

Obj. 1. Theophania idem sonat, ac Dei manifestatio. Narrat Scriptura Deum ab origine mundi multifariam seipsum hominibus revelasse, et sub externa specie, sensibilique forma protoparentibus, deinde gentis Judaicæ ducibus, patriarchis ac prophetis, Abrahamo, Jacobo, Moysi, etc. apparuisse. Qui autem diversis illis speciebus quasi vestitum se ostendit, modo Deus, modo angelus Domini, quandoque etiam homo nuncupatur. Ceterum de subjecto Theophaniarum haud inter se Patres consentiunt. Plerique, post Nicænum concilium, non solummodo Verbum, aut Spiritum sanctum, sed ipsum Patrem, totamque Trinitatem se hominibus manifestasse opinantur; angelum autem Domini, de quo sæpe in Scriptura fit mentio, angelum esse creatum, cujus ministerio Deus homines alloquebatur. Ita Augustinus. Veterum autem, ante Nicænam synodum, communis fuit opinio, solum Verbum patriarchis apparuisse, ut hominibus Dei ac Patris consilia, et mandata nota faceret, ac redemptionem generis humani per incarnationem consummandam quadam inchoatione præpararet. Ita Justinus, Tatian. Theophil. Antioch. Iren. Clemens Alex. Athenag. Orig. Cyprianus, etc.

Sententiam Verbo divino Theophanias adscribentem, Christiano dogmati tum confirmando tum propugnando Patres aptissimam arbitrabantur. Inde enim religionem Christianam paganis, ac præsertim philosophis illustriorem et persuasibiliorem efficiebant, ostendentes eam non esse hesternam, sed ab ipso mundi initio ducere originem, ac in omni tempore, non obstante externarum formarum varietate, agnitam creditamque fuisse, eamque habere auctorem, qui semper generis humani magister fuit et dux et institutor. Insuper, apud omnes fere philosophos hæc vigebat opinio, supremum Deum ita invisibilem esse et inaccessibilem, ut neque seipsum mundo manifestare, neque ullam in creaturas actionem immediate possit exercere. Unde materiam ponebant æternam, et hujus mundi adspectabilis formationem diis inferioribus, a primo Principio dimanantibus, attribuebant. Hinc exortum est percelebre illud emanationum systema, diversimode a Neoplatonicis et Gnosticis expositum ac propugnatum. Contra quos asserunt scriptores Christiani Patrem, ex se quidem invisibilem et inaccessibilem, in Verbo suo ab homine videri, atque per illud mundum creare ac regere. « Omnes, inquit Irenæus, viderunt in Filio Patrem; invisibile enim Filii Pater; visibile autem Patris Filius [2]. » Et alibi : « Sed quoniam qui omnia in omnibus operatur Deus est; qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis omnibus quæ ab eo facta sunt; incognitus autem nequaquam : omnia enim per Verbum ejus discunt, quia est unus Deus Pater, qui continet omnia, et omnibus esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam, nisi Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris; ipse enarravit. Enarrat ergo ab initio Filius Patris, qui ab initio est cum Patre [3]. »

E Theophaniis iidem Patres Judæos Trinitatis et Incarnationis obtrectatores arguebant. Posito enim 1° eum qui patriarchis apparuit esse Deum, quod aliunde Judæi ultro fatebantur; 2° eum qui visus est, non esse Patrem sed Verbum, ejus Filium; 3° Verbum in Christo apparuisse, ut redemptoris munere fungeretur: inde plures esse in Deo personas, Jesum esse Deum, utpote Verbum incarnatum, plane admittendum est. Ita Justinus (Dialog. cum Tryphone). Eodem argumento refellebantur et Patripassiani, qui realem personarum divinarum distinctionem tollebant. Postremo contra Gnosticos, eumdem esse utriusque Testamenti auctorem negantes, e theophaniis argumentum promit Irenæus [4], ostendens unum eumdemque Deum saluti hominum semper consuluisse ac providisse; a veteribus, et a nobis adoratum fuisse; Deumque illum et Patrem, quem Christus notum hominibus fecit, nec alterum nec diversum esse ab eo, quem ante incarnationem suam annuntiavit.

Multiplici argumentorum genere Patres antenicæni suam de subjecto Theophaniarum doctrinam confirmare conantur. Præter rationes convenientiæ infra exponendas, alias proferunt probationes tum ex Scriptura, tum ex ipsa Philosophia depromptas. Scriptura eum, qui veteribus patriarchis apparet, modo Deum, modo angelum Domini ap-

[1] L. 3. adv. Eunom. Init. Ib. l. 1. — [2] Adv. Hæres. l. 4. c. 6. n. 6.

[3] Ib. l. 4. c. 20. n. 6. 7. — [4] Ib. l. 4. c. 20. passim.

pellat. Ergo 1° qui apparet non est creatura, alioquin non diceretur Deus; Ergo 2° non est Pater, etenim Pater non potest esse, nec dici suiipsius angelus. Superest igitur ut angelus ille sit Verbum, seu Filius, Patris nuntius, ab eo ad homines edocendos missus. Sic ratiocinatur Justinus in dialogo cum Tryphone. Quidquid sit, tum de vi probante hujus argumenti, tum de ipsa Patrum sententia Theophanias Verbo attribuente, nihil hactenus in ea consubstantialitati repugnans invenimus. Tota difficultas ex argumentatione oritur, qua Justinus et alii in ipsa Patris infinitudine et immensitate rationem quærere videntur, cur solus Pater sit invisibilis et immobilis; unde sequeretur Filium, qui sui videndi Patribus copiam fecit, qui dicitur descendisse, vel ascendisse, in paradiso ambulasse, etc. neque infinitum esse, neque immensum, neque proinde unius et ejusdem cum Patre substantiæ. « Cavete putetis, inquit Justinus, vel ipsum ingenitum Deum descendisse aliunde, vel ascendisse. Etenim ineffabilis Pater ac Dominus omnium neque profectus est aliquo, neque ambulat,..... vi quadam inexplicabili et omnia prospicit et cognoscit omnia;.... nec movetur, cum loco nullo, ac ne mundo ipso quidem, contineri possit..... Igitur nec Abraham, nec Isaac, nec Jacob, nec alius mortalium vidit Patrem, et ineffabilem omnium Dominum; sed illum, qui de ipsius voluntate Deus est, ejus Filius, et angelus [1]. » Similia apud Theophilum leguntur. Sciscitanti enim quomodo dicatur in paradiso ambulare Deus, qui loco nullo coerceri potest, sic respondet : « Deum quidem ipsum, ac Patrem universorum comprehendi loco non posse, nec in eo deprehendi. Sed Verbum ipsius, per quod omnia molitus est, quæ est virtus ipsius et sapientia, personam in se Patris et omnium Domini suscipiens, in paradisum venit sub persona Dei, et cum Adamo collocutum est [2]. » Quærendum igitur nunc venit, an et quomodo istud argumentandi genus cum catholico dogmate de personarum divinarum consubstantialitate conciliari possit.

Duplici sensu intelligi potest sententia, quæ Patri invisibilitatem, Verbo autem visibilitatem attribuit, prout ratio discriminis hujus petitur vel ex ipsamet Patris et Filii natura, vel e proprietate personali, qua Pater a Filio distinguitur. Prior interpretatio manifestam inducit inter Patrem et Filium essentiæ diversitatem, neque cum *homousia* consociatur; posterior autem, salvo consubstantialitatis dogmate, sustineri potest. His prænotatis, ad quæstionem propositam per sequentes conclusiones respondebimus.

Patres Filium esse natura sua inenarrabilem, incomprehensum, immensum, et invisibilem affirmant. « Dei Filius, eo quod unctus sit, et per eum Deus omnia ornaverit, Christus vocatur; quo quidem et ipso nomine res significatur incomprehensa : quemadmodum Dei appellatio non nomen est, sed rei non enarrabilis insita naturæ hominum opinio [3]. » Ita Justinus. Nomen igitur Christi, non secus ac nomen Dei, rem significat omnino incomprehensibilem. Idem ex una parte divinam essentiam dicit, propter ejus immensitatem et infinitudinem, ab homine (naturaliter) sicut in se est, conspici non posse; ex altera parte eadem Filio ac Patri vindicat attributa, illum exhibens tanquam omnia pervadentem, ac in cunctis rebus existentem, infinitum et immensum [4]. Juxta eumdem Justinum, Filius est qui, cum Moyse collocutus, dixit ei : *Ego sum qui sum* [5]. Porro in alio loco dicit eum, qui Moysi apparuit, Deum esse ineffabilem, qui se quidem videndum præbuit, sed « quantum homini fas erat Deum videre [6]. » Ergo teste Justino Verbum, ratione sui, non minus invisibile est, quam ipse Pater. Quomodo ergo visum est ? In forma assumpta. « Qui, cum Verbum sit primogenitum Dei, Deus etiam est, ac prius quidem Moysi et ceteris prophetis in specie ignis et imagine incorporea visus est; nunc autem vestri imperii temporibus ex Virgine homo factus, secundum Patris voluntatem, pro eorum salute qui illi credunt, et pro nihilo haberi, et pati sustinuit, ut mortuus ac resurgens mortem vinceret [7]. »

Audiamus Irenæum : « Et Patrem quidem et invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum; et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat nobis; rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater [8]. » Pater a solo Verbo, Verbum a solo Patre comprehenditur; uterque igitur natura invisibilis est. Et idem Irenæus, cap. 24. lib. IV. addit : « Verbum, naturaliter quidem invisibilem, palpabilem et visibilem in hominibus factum, usque ad mortem descendisse. » Quemadmodum igitur Pater secundum suam naturam, in hac mortali vita, invisibilis est, ita Filius in sua essentia conspici nequit, nec nisi in alienis et assumptis formis et speciebus se hominibus videndum exhibuit. « Neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de cœlestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini et prophetiæ futurorum : manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis est;..... Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem credentium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat..... Non in una figura, nec in uno charactere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas et efficaciam [9]. » Irenæo consonat Tertullianus qui Filium Dei, quatenus sermo et Spiritus est, eodem prorsus, quo Pater, modo dicit esse invisibilem, ac nihilominus illum, antequam carnem assumpserit, sese patriarchis ostendisse, sed in aliena specie, vel in visione tantum, in somnio, in ænigmate, etc. affirmat. « Dicimus et Filium suo nomine eatenus invisibilem, qua sermo et Spiritus Dei, ex substantiæ conditione jam nunc, et qua Deus, et sermo et Spiritus; visibilem vero ante carnem [10]. » Deinde subdit : « Apparet retro semper in speculo, et ænigmate, et visione, et somnio Deum, id est Filium Dei, visum tam patriarchis et prophetis,

[1] Dial. c. Tryph. n. 60. — [2] Ad. Autolyc. lib. 2. — [3] Apol. 2. 6. — [4] Apol. 2. 10. — [5] Apol. 1. 63. — [6] Cohort. ad. Gr. 21. — [7] Apol. 1. 63. — [8] Adv. Hæres. c. 20. — [9] Adv. Hæres. l. 4. 24. — [10] Adv. Marc. l. 2. c. 14.

quam et ipsi adhuc Moysi.... Numquid Filius quidem videbatur, et sic facies? Sed ipsum hoc in visione et somnio et speculo, quia sermo et Spiritus nisi imaginaria forma videri non potest [1]. »

Quemadmodum vero Pater, non per seipsum, sed ministerio Verbi homines alloquitur, ita non nisi per Verbum suum ad extra operatur, mundum creat, regit, etc. Philosophi, ut supra jam notavimus, duos in Ente supremo respectus cum frustra conciliare tentassent, nempe essentiam ejus in se infinitam, invisibilem, et immutabilem, et diversas ipsius ad entia finita et contingentia relationes; seriem effinxerunt deorum inferiorum, seu Virtutum a summo Principio, juxta progressionem decrescentem, dimanantium, quibus intermediis mundus iste visibilis cum supremo Deo mediate saltem religaretur. Hanc autem *Dei in se* et *Dei quoad nos* distinctionem Patres antenicæni personali Patris et Filii distinctioni, salva tamen amborum æqualitate, accommodaverunt, mundique creationem et gubernationem Filio, seu accuratius Patri, per Filium operanti, vindicarunt. Cur vero hanc provinciam, nempe ad extra operandi, et seipsum hominibus per formas assumptas manifestandi, Verbo demandaverint? An Filium natura Patre minorem, aut essentialiter ab eo diversum crediderint? Minime. E testimoniis jam allatis constat, et ex infra proferendis magis ac magis constabit, Theophanias soli Verbo a Patribus tribui, non propter aliquam diversitatem attributorum, quæ a theologis absoluta dicuntur, et ad essentiam tribus personis communem spectant, sed ratione habita relationis, qua Filius a Patre suam ducit originem.

Verbum est mentis ac internarum cogitationum manifestatio; conveniens igitur fuit ut Filius, qui est Verbum Patris, notum eum hominibus faceret, ejus consilia nuntiaret ac exsequeretur. Aliunde, relationes divinarum personarum *ad extra* internis earum ad invicem relationibus fundantur, et aliquam cum eis analogiam præ se ferunt. Decebat igitur Filium, qui a Patre totam divinitatis plenitudinem, generationis via, communicatam accipit, ab eo etiam, quasi ad externas operationes prolatum, mitteretur, non autem a Filio Patrem. Theophilus [2], cum paulo ante dixisset Deum habere Verbum semper existens, et in corde suo insitum, illudque, quando facere voluit quæ statuerat, emisisse prolatitium, non ita tamen ut vacuus Verbo fuerit, deinde subjungit : « Verbum igitur, cum Deus sit et ex Deo genitum, illud Pater universorum, cum ita visum fuerit, mittit in aliquem locum, quo cum venerit, auditur, et videtur missum ab eo, et in loco invenitur. » Unde merito animadvertit Maranus : « Non ergo ex diversitate essentiæ fit ut Pater in loco inveniri non possit; sed quia Pater mitti non potest. Conceptis enim verbis declarat Theophilus idcirco Filium mitti, quia « Deus est ex Deo genitus, » quia « Verbum est illius per quod omnia fecit, virtus et sapientia ejus. » Hinc illa Filii in locum aliquem missio nihil detrahit de illius immensitate : « Semper enim existit, insitum in corde Dei. » Pater igitur in loco inveniri non potest, quia non potest esse vox, sive Verbum alterius personæ, nec virtus, aut sapientia alterius dici, nec Deus ex Deo genitus. »

Quæ fuerit mens, quis scopus Irenæi, et aliorum Patrum, eadem cum ipso asserentium, luculenter exponit Massuetus, e congregatione S. Mauri, in Dissert. III. de Irenæi doctrina (n. 58). « Id vult Irenæus Patrem, cum sit origo et fons totius sanctissimæ Trinitatis, a quo manant et mittuntur aliæ personæ, ipsum a nemine missum, minus decuisse frequentes illas, quæ olim factæ sunt, Dei ἐπιφανείας. Dei quidem bonitatem semper decuit notum seipsum hominibus facere, ac quantum ipsi capere queunt, conspiciendum præbere, « quia vita hominis visio Dei [3]. » At id muneris in se suscipere Filium, potius quam Patrem, congruebat. Ea enim hominum animis inspergenda Dei notitia, frequentesque illæ Dei visiones ad οἰκονομίαν spectabant, et ad utilitatem hominum lapsorum fiebant, totidemque futuræ incarnationis erant præludia. Porro sicuti Filium, quod a Patre necessariam et æternam originem habeat, quod a Patre natus sit, a Patre mittatur, ejusque imago, figura substantiæ ejus, et, ut loquitur Irenæus, « agnitio sit, » carnem suscipere decuit, potius quam Patrem, qui, cum prima persona sit, a nulla alia vel oritur, vel mittitur; sic Filium magis quam Patrem decuit, frequentibus illis apparitionibus, futuræ incarnationi suæ præludere, hominumque, quos deinceps sanguine suo redempturus erat, salutis ab initio curam gerere. Neque enim hanc tum primum suscepit, cum in carne mortali advenit, ut non semel Irenæum dicentem audivimus, sed ab initio, et ab hominis lapsu. Ideo vero ab initio de hominum salute sollicitus fuit Filius, ac toties in publicum manifestandi, tum Patris, tum suipsius, causa veluti prodiit, quia ea erat voluntas Patris. « Omnia autem Filius administrans Patri, perficit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum; » et « bonum placitum Patris Filius perficit [4]. » Si autem ab Irenæo quæras, cur omnia administrans Patri, bonum placitum Patris Filius perficiat, rationem hanc cum Catholicis omnibus afferet : « Mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius. » Filium vero mittit Pater, quia Filii principium est, eumque gignit; mittitur autem Filius, quia a Patre, tanquam a principio, procedit, et ab eo gignitur. Porro sicut honorificum est Patri Filium gignere et mittere; sic nec minus honorificum Filio mitti et gigni; nullamque in utroque substantiæ disparitatem arguit hæc missio. « Non enim genitorem (August. L. III. cont. Max. c. 14.) ab eo quem genuit, sed genitum a genitore, mitti oportebat; verum hæc non est inæqualitas substantiæ, sed ordo naturæ; non quod alter prior esset altero, sed quod alter esset ex altero. »

Ex his liquet veterum Patrum de Theophaniis sententiam, recte intellectam, divinarum personarum consubstantialitati nullatenus adversari. Superest igitur solvenda difficultas ex argumentandi

[1] Ib. — [2] Ad Autolyc. l. 2. 22.

[3] Iren. l. 4. c. 20. n. 7. — [4] Iren. Ib. c. 6. n. 7. et 3.

ratione Justini et aliorum quorumdam petita, superiusque exposita. Nemo præfatam argumentationem, non tantum obscuram esse et intricatam, sed etiam Subordinatianismi speciem præ se ferre diffitebitur. Genuinus autem Justini sensus, non ex littera, sed tum ex fine quem intendit, tum orationis serie, tum præsertim idearum nexu, et doctrina aliis in locis luculenter enuntiata, dijudicandus est. Id unum sibi proponit, divinitatem Christi contra Judæos demonstrare ; sicque ratiocinatur : Christus e Virgine natus ille idem est, qui veteribus apparuit ; porro ille qui veteribus apparuit Deus est. Quandoque autem ita se ratiocinii ambagibus implicat, ut immensitatem, infinitudinem, proindeque divinitatem soli Patri tribuere, Filioque denegare videatur. Esto Justinum falsa demonstrationis specie delusum fuisse ; eum vero scienter in præmissis demoliri id præcise quod in conclusione sibi proposuerat stabilire, prorsus incredibile est.

At, inquies, Justinus Christum esse Deum comprobare volens, non supremum, sed inferiorem Deum intelligebat, ac proinde sibi non contradicit. Respondemus figmentum illud deorum inferiorum, a summo Principio dimanantium, theologiæ Justini et aliorum Patrum manifeste repugnare. Etenim unitatem divinæ essentiæ constanter et unanimiter propugnant. Subordinatianismus autem deorum inducit pluralitatem ; siquidem essentialis divinarum personarum inæqualitas divinæ essentiæ tollit unitatem. Hinc quantum a mente Patrum alienus sit error Subordinatianorum conjicere licet. Quis enim strenuos Monotheismi defensores præter summum Deum, et sub illo, alios deos posuisse credat? Viros etiam ingenio præstantissimos nonnunquam in contradictionem incautos et inscios incidere, non quidem mirum est ; at tot et tantos priorum sæculorum Patres, Polytheismo infensissimos, novum Polytheismi genus ignoranter instaurasse, quis unquam sibi persuadere poterit?

Quid senserit Justinus sequentes propositiones, nostro saltem judicio, declarabunt.

1° Essentia divina, pro sua immensitate et infinitudine, nec (naturaliter) ab homine conspici, nec loco moveri potest. Non igitur per se et ratione sui, sed ratione alicujus adjuncti, scilicet, assumptæ speciei aut formæ alienæ, Deus in Scriptura se videndum præbere, aut ambulare dicitur ; visibilitas et localis motus non essentiam infinitam in se, sed speciem illam exteriorem, a persona divina transeunter assumptam, afficiunt.

2° Deus ille, qui patriarchis apparuit, personaliter a Patre distinguitur ; qui enim apparet, Deus simul et angelus vocatur ; ergo ab altero qui etiam Deus est mittitur. Pater vero, cum sit primum principium, a nemine procedens, a nemine mitti potest. Alia est igitur, præter Patrem, persona divina, nempe Verbum a Patre genitum, et ab eo quasi exterius prolatum, ipso Patre invisibili et inaccessibili manente.

3° Quidquid de Deo in se negatur aut affirmatur, de Patre simpliciter et absolute negandum aut affirmandum est. Quoties igitur Scriptura Deum se hominibus manifestantem, aut de loco in locum moventem exhibet, non de ipso Patre, sed de Filio sermo habetur.

4° Quidquid de Deo in se, et de Patre negatur aut affirmatur, de Filio ratione sui negandum quidem aut affirmandum est, non autem de Filio ratione speciei assumptæ. Filius natura tam invisibilis quam Pater est ; ratione autem formæ assumptæ videtur aliquo modo et movetur. Discrimen igitur illud, hoc sensu intellectum, nullam in natura utriusque, Patris scilicet, ac Filii, diversitatem inducit.

Obj. 2. — De Verbo interno et prolatitio. — Communis Justini, Athenagoræ, Theophili, ac præsertim Tertulliani fuisse videtur opinio, Filium Dei a Patre, non ab æterno sed in tempore, ante mundi creationem, prodiisse. Deus cum natura sit rationalis, rationem et sermonem penes se semper habuit (λόγος ἐνδιάθετός) ; mundum vero fabricaturus hunc sermonem, ut eo quasi ministro uteretur, extra se protulit (λόγος προφορικός). Quod ita interpretantur Rationalistæ ut 1° ista prolatione Verbum primo genitum fuerit, Filiique nomen ac proprietatem acceperit ; 2° et antea nondum subsistens, hac ipsa temporali generatione personalitatis characterem induerit. Hoc autem posito, Verbum, prout est Dei attributum, nempe ipsa ratio divina, ab æterno quidem existit, non vero prout est persona subsistens. Distincta enim Verbi personalitas ac subsistentia, cum sit ad mundi creationem et gubernationem, tanquam ad finem, ordinata, neque æterna, neque necessaria, neque perpetuo est duratura ; initium, in ipso mundi exordio, habuit, finemque accipiet cum Filius, opere consummato ad quod genitus erat, *regnum tradiderit Deo et Patri, ut sit Deus omnia in omnibus* (I Cor. xv. 14). Hanc vero interpretationem a mente Patrum prorsus alienam esse, nunc probandum est.

Duo certa sunt : 1° Nonnulli e Patribus antenicænis peculiarem Verbi divini ad mundum creandum prolationem admittunt. Verbum a Patre missum, ut ipsius nomine voluntatem ejus ageret, seque hominibus, in formis vel speciebus assumptis, manifestaret, aliquo modo exit a Patre, non secus ac verbum humanum, exterius ore prolatum, e mentis penetralibus exire videtur. Hanc aliqualem Verbi divini prolationem *missionis* nomine significant ; missionem vero accuratius ab interna processione discernunt. 2° Iidem Patres præfatam Verbi prolationem improprie generationem vocant, ex imperfecta quadam inter processionem *ad intra*, et missionem *ad extra* similitudine vel analogia. Hanc autem improprie dictam generationem nihil æternæ Filii subsistentiæ ac generationi detrahere, ex accurata præcipuorum Justini, Athenagoræ, Theophili Antioch. Tertulliani textuum, qui vulgo objiciuntur, disquisitione patebit.

« Nomen universorum, inquit Justinus, eo quod ingenitus sit, universorum Parenti nullum prorsus inditum est... Ejus autem Filius, qui solus proprie filius dicitur, Verbum antequam mundus crearetur, quod et una cum eo aderat, et genitum est cum per illud initio omnia condidit et ornavit, etc [1]. »

[1] Apol. 2. 6.

Et alibi : « Demonstrabo Deum ante omnes, res creatas initium genuisse ex seipso virtutem quamdam rationalem, quæ et gloria Domini a Spiritu sancto vocatur, ac nunc Filius, nunc Sapientia, nunc Angelus, nunc Deus, nunc Dominus et Verbum, interdum etiam archiducem se appellat, Jesu, filio Nave, in forma hominis apparens [1]. » Verbum Patri aderat, antequam ad mundum creandum prodiret, ergo ab æterno non tantum existit, sed etiam subsistit ; de Verbo enim tanquam de persona Justinus loquitur. De æterna ejusdem ex sinu Patris generatione silet, nisi forte, in loquendi modo parum castigatus, eam ipsam temporaneæ prolationis ad instar describere voluerit. Ceterum privata Justini, et aliorum sententia de temporali Verbi generatione, vel missione, æternæ generationi nullo prorsus titulo contradicit.

Præclarissimum legitur apud Athenagoram de Verbi æternitate ac consubstantialitate testimonium [2]. « Satis demonstratum est a me atheos nos non esse, qui unum ingenitum et æternum tenemus Deum, invisibilem et impassibilem, qui nec capi aut comprehendi potest, qui sola mente et ratione cognoscitur, ac luce et pulchritudine, et Spiritu ac potentia non enarrabili circumdatus est, a quo denique omnia per ipsius Verbum creata et ornata sunt, et conservantur. Agnoscimus enim et Dei Filium. Nec quisquam ridiculum existimet suum esse Deo Filium. Neque enim, ut poetæ fabulantur, qui nihilo meliores hominibus inducunt deos, ita de Deo et Patre aut Filio sentimus. Sed est Filius Dei Verbum Patris in idea et operatione ; ab eo enim et per eum facta omnia, cum Pater et Filius unum sint. Cum autem Pater sit in Filio, et Filius in Patre, unitate et virtute Spiritus, mens et Verbum Patris est Filius Dei. Quod si vobis pro summa vestra intelligentia inquirere subeat, quid sibi velit Filius ; dicam breviter primum esse Patris progeniem, non quod factus sit (ab æterno enim Deus habebat in seipso Verbum, utpote ab æterno rationalis), sed quod prodierit ut omnium materialium rerum, quæ instar informis naturæ et inertis terræ, partibus crassioribus commixtis cum levioribus, jacebant, idea et actus foret. Hæc sanctus ipse Spiritus confirmat. *Dominus enim*, inquit, *condidit me initium viarum ejus ad opera ejus.* »

Duplicem ex illo textu adversus Athenagoram accusationem Petavius molitur ; 1° quod Verbum cum Patre usque ad mundi creationem confundat ; 2° quod Verbum tunc productum fuisse, cum mundus creatus est, censeat. Ad primam sic respondet Maranus [3]. « Nihil iniquius hac criminatione. Duo incommoda removet a Filii generatione Athenagoras. Ne quis sibi fingeret Christianos de Filio Dei idem sentire ac poetas de filiis deorum ; docet Filium Dei esse Verbum Patris in idea et operatione, ac proinde, illius generationem nihil commune habere cum stultis gentilium de Divinitate commentis. Rursus ne videretur hunc λόγον in divinis ideis, veluti quamdam efficientiam et proprietatem reponere ; explanat has voces *in idea et operatione*, ac demonstrat Dei Filium esse *Verbum Patris in idea et operatione, quia secundum ipsum et per ipsum omnia creata sunt*, sive quia, ut paulo post legimus, Verbum prodiit *ut omnium idea et effectio foret.* Itaque Verbum declarat Athenagoras personam esse æqualem Patri, ut quæ omnes Patris ideas possideat, et æque sit omnipotens ac Pater. Nam Verbum *in idea et operatione*, sive Verbum prodiens ut omnium sit idea et effectio, nihil aliud est quam Verbum, in quo mundi exemplar descriptum fuit, et per quod mundus creatus fuit. Notissima est antiquis hæc loquendi ratio. Verbum apud Philonem (Lib. de Mundi opificio, p. 5) dicitur esse mundus intelligibilis, sive mundi exemplar, quod idem est ac idea. Vocatur idea apud Clement. (Stromat. 5. p. 553), idea idearum apud Origenem (Adv. Cels. lib. VI). Neque aliud senserunt quicumque omnia in Verbo creata dixerunt. Sic etiam Verbum apud antiquos scriptores vocatur effectio sive operatio, quia per eum omnia facta sunt : quale est illud Tertulliani adv. Hermog. c. 20. « Erat initium viarum (Sophia) quia cogitatio et dispositio prima Sophiæ fit operatio de cogitatu viam operibus instituens. » Eadem de causa Verbum appellatur ἐργαδία apud Justinum (Dialog. n. 114), ἔργον apud Tatianum, n. 5. quia nimirum per Verbum omnia creata sunt. Docet ergo Athenagoras Filium nec modo corporeo genitum esse, nec Patris efficientiam aut proprietatem esse, sed veram et coæternam genitori personam. »

Ad secundum reponit Maranus progressionem qua Verbum e sinu Patris, mundi creandi causa, prodiit, nihil minus esse quam productionem. « 1° Idcirco omnia per Filium creata esse dicit (Athenagoras), quia Pater et Filius unum sunt, quia una in utroque divinitas. Erant ergo unum, erat una in utroque divinitas antequam mundus crearetur. 2° Conceptis verbis declarat minime productum fuisse tunc Verbum, sed prodiisse, ut idea et effectio foret omnium rerum creandarum. 3° Ejusdem Verbi æternitati consulit, cum ait : « Ab æterno eum Deus habebat in seipso Verbum. » Erat ergo ab æterno Verbum in Patre, ac proinde et ipse Pater in Verbo..... Sed tamen hanc Filii notionem explicat Athenagoras ex mundi creatione ; neque id incommode. Suppeditat enim mundi creatio exemplum, in quo Filius munus sustinuit Filio Dei, id est, menti et Verbo Patris conveniens : idea omnium existit, qui ab æterno erat mens Patris, et omnes ideas Patris acceperat ; effectio omnium, qui Verbum erat Patris, et ab æterno omnipotentiam ac totam Patris essentiam acceperat. »

Hæc ultima Marani explicatio obscuritate haud caret. Ea videtur esse mens Athenagoræ, Verbum in sinu Patris ab æterno non tantum existens, sed etiam subsistens, rationem Filii adeptum esse, aut saltem Filii munus tunc primum exercuisse, cum a Patre ad mundi creationem prolatum seu genitum est. Æterna Verbi generatio, apud quos-

[1] Dial. n. 61. cf. 127. 128. — [2] Legat. pro Christ. 10.

[3] Adnot. in citat. Athen. locum. p. 286 et 287.

dam antenicænos Patres, non nisi obscure et confuse, magisque præsupposita quam expresse declarata, invenitur; hoc fateri satius, quam ad explicationes ipsa re enucleanda obscuriores confugere, existimamus. Notio generationis in ipsa Verbi etiam interni notione virtualiter saltem et implicite continetur; Verbum enim est conceptus mentis et ab intellectu cogitante procedit, quin ore ad extra proferatur; hæc autem interna processio veri nominis est generatio. Patres Verbo, sicut et Patri, æternam subsistentiam tribuunt, proindeque æternam Verbi generationem, implicite saltem, profitentur. Hæc autem generationis æternæ notio, primo quidem quasi involuta, paulatim distinctior fiet, magisque ac magis in lucem apparebit. Justinus, Athenagoras, et alii quidem pauci, externam Verbi prolationem magis quam internam ejus a Patre processionem attendentes, quod generationi stricte sumptæ maxime convenit, missioni Filii ad mundum creandum improprie accommodarunt; nullibi autem, ut jam dictum est, æternam Verbi generationem rejiciunt.

Non aliud de mox proferendo Theophili Antioch. testimonio judicium efferendum est. Postquam dixerat Theophilus Verbum, per quod Deus fecit omnia, in paradisum sub persona Dei venisse, et cum Adamo collocutum esse, sic pergit [1]: « Vox autem illa (quam ab Adamo Scriptura docet auditam esse), quid aliud esse potest quam Verbum Dei, quod ejus quoque Filius est; non ut poetæ et fabularum scriptores filios deorum ex concubitu genitos fingunt, sed ut veritas narrat, Verbum semper existens, et in corde Dei insitum. Ante enim quam quidquam fieret, eo utebatur consiliario; quippe cum ejus mens et prudentia sit. Cum autem voluit Deus ea facere quæ statuerat, hoc Verbum genuit, prolatitium, primogenitum omnis creaturæ; non ita tamen ut Verbo vacuus fieret, sed ut Verbum gigneret, et cum suo Verbo semper versaretur. »

In illo textu non de Verbo intestino, prout scilicet in corde Dei ab æterno est insitum, loquitur Theophilus; sed de Verbo prolatitio, nempe de externa ejusdem missione, et in formis assumptis manifestatione, quam Theophilus improprie generationem vocat. Ceterum prolatio illa temporalis nihil omnino æternæ Verbi subsistentiæ detrahit vel addit. Nam ex una parte, ante hanc generationem Verbum erat Patris consiliarius et in corde ipsius semper existens; erat ergo persona a Patre distincta. Ex altera parte, ita generatur et mittitur ad mundi creationem, ut Pater Verbo suo vacuus non fiat, et cum Verbo suo semper versetur. Nihil ergo addit Filio ejusmodi generatio.

Superest ut obscura quædam Tertulliani loca expendamus in quibus, juxta Petavium et quosdam alios cum illo, tradit nullam ante mundi primordia fuisse Filii Dei subsistentiam; sed eam tunc accepisse a Patre suo, quando mundum creare molitus est. « Ut primum Deus voluit ea, quæ cum Sophiæ ratione et sermone disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se individuas species, Rationem et Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita; imo et facta jam, quantum in Dei sensu. Hoc enim deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur et tenerentur. Tunc igitur ipse Sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dixit: Fiat lux [2]. » Ergo Pater tum tantummodo Sermonem seu Verbum protulit, et personam fecit cum hunc mundum fabricare exorsus est.

Respondemus Tertullianum duplicem admittere generationem, aliam nempe Verbi interni, ab omni æternitate e Patre procedentis; aliam Sermonis quasi extra Deum, cum aliqua sensibili forma, puta sono, voce, etc. prolati. « Hæc est, *inquit*, nativitas perfecta Sermonis, dum ex Deo procedit, conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ : *Dominus condidit me initium viarum suarum.* Dehinc generatus ad effectum : *Cum pararet cœlum, aderam illi simul* [3]. » En duplex generatio : primo quidem Pater æternus, ante omnes creaturas, protulit intra se Rationem et Sermonem. Hæc est proprie dicta generatio, de qua in alio loco sic ait Tertullianus : « Possum non temere præstruxisse; et tunc Deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semetipso proinde rationem et in ratione Sermonem, quem secundum a seipso faceret [4]. » Secunda vero minus proprie dicta Verbi generatio fuit, cum Pater ipsum initio mundi protulit, seu, ut ipse ait Tertullianus, *generavit ad effectum*, id est, ut per eum omnia conderet. Plurimis aliunde Tertulliani testimoniis constat Sophiam, id est Verbum internum, ab omni æternitate in Deo subsistentem, præextitisse, nec tantummodo personæ characterem induisse, cum exterius ante mundi creationem prolata, ornatum suum, nempe sonum et vocem sumpsit [5].

Obj. 3. — Alia etiam difficultas petitur e quibusdam supradictorum Patrum locutionibus, quæ veram Filii sujectionem, ac proinde naturalem inferioritatem denotare videntur; cum, v. g. angelum Dei [6], illiusque voluntatis ministrum [7] eum appellant. Non semel dixit Irenæus Patrem verbo suo præcepisse ut mundum crearet, Filium et Spiritum sanctum in rebus condendis Patri ministrasse; hominem factum esse, Patre jubente, Filio vero ministrante et jubente, Spiritu autem nutriente et augente, et alia ejusmodi. Ast, inquit Massuet. [8], Pater Filio et Spiritui sancto jubet ac præcipit, non tanquam superior ac Dominus inferioribus ac subditis, sed tanquam æqualis æqualibus, consubstantialis consubstantialibus, cœternus cœternis, sine quibus facere nihil potest; imo Filio et Spiritui sancto imperat Pater, tanquam sibi ipsi. Neque enim alias Filium et Spiritum sanctum a Patre distinguit, quam persona et subsistentia, non certe natura et substantia, quam unam et eamdem in

[1] Ad Autolyc. n. 22. — [2] Adv. Prax. c. 6. — [3] Ib. — [4] Ib. c. 5. — [5] Cf. Dissert. Le Nourry in Tertull. Apolog. art. 8.

[6] Justin. Apol. 1. n. 63. — [7] Dialog. cum Tryph. 61. 126. — [8] Dissert. 3. de Irenæi doctrina. cap. 132. 59.

tribus agnoscit et confitetur. Id clare et absque ambagibus demonstrat lib. II. c. 30. n. 9. aliisque locis a nobis jam citatis. Illud vero ministerium, quod Patri præstitere Filius et Spiritus sanctus, quam immensum ab eo distet, quod vel minimam subjectionis ac servitutis umbram adjunctam habeat, demonstrat S. doctor, lib. IV. c. 7. n. 4. ubi illud vocat copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei progenies et figuratio sua, id est Filius et Spiritus sanctus, Verbum et Sapientia, quibus serviunt et subjecti sunt omnes angeli. « Sic ergo ministrant Patri Filius et Spiritus sanctus, ut ministerium illud inenarrabile sit, et infinito a se removeat intervallo ideas omnes, quas in humanis adjunctas secum habet. »

Et vero Filius non a seipso, sed a Patre, tanquam a suo principio generationis via communicatam habet naturam divinam; sic etiam habet et voluntatem, non secus ac cetera divinæ essentiæ attributa. Non alia est voluntas Patris, et alia voluntas Filii, sed eadem et indivisa in tribus personis. Dici nihilominus potest Filium, prout etiam est persona divina, voluntatem Patris facere, quia Pater est principium voluntatis, sicut et totius divinitatis, in duabus personis ab eo procedentibus. Nec inde sequitur Filium et Spiritum sanctum inferioris esse naturæ, quia Pater Filio, Pater et Filius Spiritui sancto totam divinitatis plenitudinem, absque ulla divisione, communicant.

§ IV. — Conclusio.

Ex hactenus expositis liquet Patres antenicænos duplici fungi officio; nempe modo, traditionis Ecclesiæ testes, quod ab Ecclesia creditur declarant; modo, profundioris studiosi cognitionis, scientiæ theologicæ fundamenta jacere aggrediuntur. Traditionis apostolicæ vestigiis insistentes, catholicam fidem de sanctissima Trinitate, ac potissimum de Verbi personalitate et divinitate, simpliciter profitentur, candide exponunt, nec unquam ultra terminos a Christo et apostolis positos, et in conciliis postea contra hæreticos insurgentes definiendos præripiuntur. Cum autem mysterii scientiam ac intelligentiam quærunt, veritatemque supra hominum sensus positam, exemplis illustrare, et apparentes solvere contradictiones conantur, in loquendi et ratiocinandi modo quandoque deficiunt.

Alia est fides, alia fidei scientia. Veritas revelata primo per fidem in anima recipitur, et quasi radicatur. Tale est autem innatum homini cognoscendi desiderium, ut ea quæ credidit studeat magis intelligere, notionibusque magis ac magis distinctis exprimere. Accedunt dissolvendæ tum adversariorum, tum ipsorum credentium, ex apparentibus dogmatum contradictionibus exortæ difficultates. Inde fit, ut veritates, aut veritatum consequentiæ, nexus, applicationes, quæ alias in obscuro remanerent, et implicita tantum fide crederentur, in majori luce collocatæ, distinctius et accuratius percipiantur. Hinc oritur, auxiliante ratiocinio, scientia fidei, seu Theologia, quæ veritates divinitus revelatas demonstrare, dilucidare, in systema coadunare, magisque ac magis intelligibiles reddere sibi proponit.

Hæc autem scientia primo quidem valde imperfecta fuit et esse debuit, cujus imperfectionis plures causæ assignari possunt. Alia est extrinseca, nempe quorumdam systematum diffusio, et præsertim Neoplatonicorum de Verbo placitorum, quæ nonnulli e scriptoribus ecclesiasticis Christianæ veritati exponendæ ac paganis suadendæ accommodare, nec felici semper exitu, studuerunt. Aliæ, et quidem præcipuæ, sunt causæ intrinsecæ, quarum prima est ipsa objecti longe lateque patentis amplitudo, imo et immensitas. Divina enim revelatio, Scriptura et traditione contenta, aurifodina est cujus innumerabiles thesauros intellectus non nisi successive explorando aperit, ita tamen ut omnes divitias per fidem sibi propositas nunquam exhauriat. Licet igitur Ecclesia totam a Christo sibi commissam veritatem primitus acceperit, plurima tamen Christianæ religionis elementa, in principiis suis adhuc involuta, implicite tantum credebantur, et non nisi paulatim in lucem edita, ac distinctis conceptibus expressa, ad explicitam cognitionem devenerunt. Secunda causa fuit mysteriorum obscuritas, et illa Christianorum dogmatum sublimitas quæ humani intellectus captum transcendit. Non sine ingenti labore, magnoque conatu mens nostra tenebras illas saltem aliquatenus discutere, profundissima illa fidei mysteria ad formam conceptuum redigere, apparentes oppositiones dissolvere potuit. Tertia causa est imperfectio sermonis. Patres et Ecclesiæ doctores usitata apud diversos populos idiomata usurpare, et notionibus et veritatibus ordinis longe superioris exprimendis accommodare debuerunt. Scientia igitur theologica linguam sibi propriam paulatim efformavit, plurimas successive formulas adhibuit ac dereliquit, donec loquendi modum intimo huic veritatis sensui, qui est quasi conscientia Ecclesiæ, plane congruentem inveniret.

Nec igitur mirum est Theologiam priorum sæculorum, præcise quatenus scientia est fidei intelligentiam quærens, in multis mancam et imperfectam videri, sibique non semper cohærentem, ac potissimum quando de altissimo et inscrutabili Trinitatis mysterio disserit. Non semel apud antenicænos Patres desideratur accuratior ac luculentior distinctio naturæ et personæ, subordinationis naturalis et personalis, internæ processionis et externæ missionis, etc. Distinctionem et proprietates divinarum personarum, non tam prout vitam exhibent infinitam, in se consummatam et a creaturis independentem, quam in ordine ad rerum creationem, mundi conservationem et gubernatio-

nem, ac salutis œcononiam considerant. Quemadmodum ex consideratione effectuum mens humana ad causæ cognitionem perducitur, et ex attributis divinis ea primum contemplatur, quæ ad res creatas relativa sunt, deinde cetera quæ essentiam infinitam in se spectatam exhibent; ita intellectus humanus, sanctissimæ Trinitatis contemplationi intentus, primum circa externas personarum divinarum manifestationes et effectus, v.g. Incarnationem et Redemptionem, Spiritus sancti effusionem, etc. occupari, deinde ad altiorem contemplationem, nempe internas personarum ad invicem relationes, assurgere debuit. Ast immerito inde concluderetur divinarum personarum distinctionem, originem ac subsistentiam, ita cum mundi creatione, hominis redemptione, formarumque extranearum assumptione, juxta Patres antenicænos, connecti, aut ab iisdem externis manifestationibus vel effectibus ita pendere, ut, seposita creationis ac redemptionis œconomia, Trinitas in unitatem personæ refunderetur. Patres longe aliter de æterna et necessaria trium personarum existentia sentire ex dictis compertum est. Neque etiam sistunt in his divinæ Trinitatis relationibus, quæ ad salutis œconomiam aliaque externa opera spectant; plura autem, ipsa duce Scriptura, tradunt quæ ad notionem hujus mysterii transcendentalem pertinent, scilicet ad Trinitatem in se sumptam referuntur. Aliunde notio Trinitatis *œconomica* transcendentalem aliquatenus includit; missiones enim divinarum personarum ad extra internis earum ad invicem relationibus ac proprietatibus fundantur. (EDITOR.)

APPENDIX II.

DE COMMENTITIO LIBERII LAPSU.

Nemo nescit quanta cum animi firmitate Liberius papa, Nicænæ fidei et Athanasii Alexandrini strenuus defensor, diu disturbavit Arianorum machinationes, Imperatorisque minis ac furoribus, vel Roma ereptus et exul, restitit intrepidus. Nec unus invenitur mendacio tam audax qui, spreto veterum unanimi consensu, sancti Pontificis fidem aut pietatem, quum ad solium redux iterum regeret Ecclesiam, ausus sit in dubium vertere. Quonam vero rerum successu, quo mutati principis consilio Urbi restitutus est biennio post sacrilegam ereptionem? An, sicuti jactitant acatholici et inter catholicos pauci, fidem et Athanasium, vel, ut asserit benignior multorum opinio, Athanasium solum, salva fide, pretium libertatis dedit? Priorem illam sententiam invicte confutant hujusce posterioris patroni, qui nihilominus et ipsi, ex eo quod facilius admittant a Liberio condemnatum Athanasium, et primam Sirmii formulam subscriptam fuisse, ab eruditissimis viris arguuntur [1].

Nec desunt his argumenta, quibus demonstrare satagunt nullam stare posse contra Liberium accusationem vel suspicionem. Testes igitur adducunt primo loco veteres illos, et quidem peritissimos historiæ scriptores, Sulpitium Severum, Socratem, Theodoretum, et Cassiodorum, qui et exilium et reditum Liberii narrantes, ne uno quidem verbo illum increpant quasi lapsum et iniqua mercede redemptum; quin econtra redeuntem amplissimis nominibus augent, necnon congratulantur, cum sit ab Imperatore, quamvis invito, liberatus [2].

En igitur de lapsu silent ex professo scribentes historiam Arianæ hæresis; en laudibus cumulant quem arguere debuissent, en non quidem grato propter concessas voluntates, sed invito animo propter seditiones Romanas Constantius ad Sedem remittit Pontificem.

Nec nocet Rufini relatio, scilicet : « Liberius « urbis Romanæ episcopus Constantio vivente re- « gressus est, sed utrum quod acquieverit volun- « tati suæ ad subscribendum, an ad populi Romani « gratiam, compertum non habeo [3]. » Quod enim compertum non habet Rufinus, postea, re maturius examinata, compertum habuerunt memorati scriptores, Rufino majores in conscribenda historia, et inquirendæ veritatis multo magis solliciti. Nec proinde mirandum, si uti fabulas impudentissimas respuerunt sparsos ab Arianis rumores de Liberii consensu.

Insuper Rufinus, eo ipso quod compertam non habet Liberii culpam, illius innocentiæ testis est. Nihil namque, si fides Sozomeno, et Nicephoro Callisto [4], non tentarunt Constantius et qui cum eo erant Ariani episcopi, ut sanctum Pontificem ad suas partes tandem flecterent. Jam vero, si res illis feliciter cessit, tamdiu optatam ita in tuto, et non in tuto duntaxat, sed in excelso et in patenti collocarunt victoriam, ut ipsis eam nemo denegare queat. Omnibus siquidem episcopis tum occidentalibus tum orientalibus notum facere debuerunt quid tandem, pacis Ecclesiæ causa, ex suprema Pontificis Romani auctoritate compositum fuerit. Ita certo res peragenda fuisset in Concilio, quando non multo post Liberii reditum, jubente Imperatore, Ariminium convenerunt episcopi, præcise ad litem Ecclesiarum dirimendam. Dubium ergo Rufini innocentiam Liberii simul, ac Arianorum malevolentiam demonstrat.

Alterum et inde deducitur non levis momenti argumentum, scilicet : Dubitat Rufinus, ergo

[1] Corgne canon. Suession. *Dissert. critique et hist. sur le pape Libère;* Orsi. *Hist. eccl.* t. 6. F. Ballerini, *de vi et ratione primatus Rom. Pontif.* cap. 15. Stilting, *in actis sanct. Bolland.* t. 6 sept. F. Zaccaria, *Dissert. de commentitio Liberii lapsu;* Palma, *Prælect. hist. eccl.* t. 1. cap. 44. et 45. Rohrbacher, *Hist. univers. de l'Eglise cathol.* lib. 33. Darras, *Hist. générale de l'Eglise,* t. 9. Dumont, *Revue des quest. hist.* 1re livraison; Reinerding, *Bestrage zur Honorius und Liberius*, etc. etc.

[2] Sulp. Sev. *Hist. sac.* lib. 2. cap. 49. Socr. *Hist. eccl.* lib. 6. cap. 37. Theod. *Hist. eccl.* lib. 2. cap. 17. Cassiod. *Hist. tripart.* cap. 18. — [3] Ruf. *Hist. eccl.* lib. 1. cap. 24. — [4] Sozom. *Hist. eccl.* lib. 4. cap. 14. Niceph. *Hist. eccl.* lib. 9. cap. 37.

nulla retractatione, nulla pœnitentia publica suam Liberius reparavit culpam. Et revera, ait Palma[1], nec apud veteres scriptores, etiam illos qui res Arianas fuse pertractant, nec in ulla Liberii epistola sincera, nec in aliquo ad fidem faciendam idoneo monumento continetur hujus retractationis ac resipiscentiæ significatio. Profecto tamen, si Liberius Athanasium damnavit, si communionem cum Arianis inivit, si formulæ cuiquam ab iis propositæ subscripsit, hæc deinde omnia revocasse censendus est, tum ad corrigendum pessimi exempli scandalum, tum ad omnem a se suspicionem amovendam, et suæ præsentis fidei integritatem constantiamque significandam. Esto tamen quod Liberius hæc omisisset, quis vero credet unquam populum et clerum Romanum tantam irreparatamque suæ illibatæ Ecclesiæ injuriam tacitos sustinuisse? Quis credet Ariminensis concilii Patres nullum resipiscentiæ signum, nullam fidei declarationem authenticam reclamasse, cum primum Vincentius Capuanus Liberii in Synodo legatus, Pontificis mandatum exhibuit? Quis denique credere poterit Liberium, si lapsus est, nec suam deinde reparavit culpam, iis episcopis, qui postea in prædicto concilio lapsi sunt, veniam concedendam judicasse, ea tamen conditione ut, damnata Ariminensi formula, Nicænam fidei professionem edant, et omnem cum Arianis communionem relinquant[2]; cum et ipse, quamvis eodem modo, vel gravius etiam fortasse peccasset, minime tamen publice resipuisset? Audis lapsorum quærimonias? Audis et non lapsorum, qui nullam dandam esse veniam prædicabant? Nonne igitur hæc attente perpendens legitime concludes: Liberius non reparavit, ergo non peccavit?

Sed non mediocriter confirmatur thesis testimoniis Sozomeni et Nicephori, quorum narratio multo fusior, sed et satis intricata, etsi quibusdam incautis pariat scrupulum, attendentibus tamen miro modo cum præcedentibus concordat. Liberium namque referunt et isti fuisse ab ingenti populi multitudine repetitum, quum Imperator primum Romam ingressus est. Bœrea vero Sirmium a Constantio mox accersitus, Pontifex omnimode tentatus est, ut Filium Patri non esse consubstantialem profiteretur. Sed quum ea quæ contra Photinum episcopum Sirmii decreta fuerant, ac præterea fidei formulam in dedicatione Antiochensis basilicæ editam, in unum libellum conjecissent Ariani episcopi, operam dantes ut Liberius consentiret; ipsemet Liberius, auditis rumoribus quibus jam per calumniam traductus fuerat, perinde atque Verbum *consubstantiale* rejecisset, aliam quoque seorsim fidei confessionem conscripsit, quæ omnes ab Ecclesiæ communione arcebat, qui Filium Patri non secundum substantiam et per omnia similem atque æqualem dicerent[3]. Nec plus nec minus asserunt memorati scriptores. « Age « igitur, pergit Zaccaria, ostende hic de Athanasio « per Liberium damnato verbum unum. Ostende « a Liberio rejectum *consubstantialis* vocabulum. « Habemus Arianorum figmenta egregie ab ipso « Liberio difflata, nihil vero aliud[4]. »

Hæc autem eo luculentius sunt dicta, quod non modo Liberium non reprehendunt Sozomenus et Nicephorus, sed illum redeuntem appellant « unde- « quaque egregium, admodum bonum virum, quem, « quia fortiter et constanter pro religione et recta « Ecclesiæ doctrina Imperatori restitisset, populus « Romanus impense diligebat, adeo ut ejus causa « gravissimam seditionem excitaverit, et ad cædes « usque proruperit[5]. » Si vero fortiter et constanter pro religione et recta Ecclesiæ doctrina Imperatori restitit Liberius, dicant adversarii quomodo, ærumnis exilii tandem fractus, acquieverit ejusdem Imperatoris voluntati, vel Filium Patri non esse consubstantialem profitendo, vel Athanasium damnando, vel alicui formulæ suspectæ subscribendo.

Item dicant, qui contradicunt, quamnam rationem afferre possent explicandi tantum erga Liberium populi Romani affectum, et tantam aversionem contra Felicem ipsius exulantis successorem, si Liberius eodem, quod Felici exprobrabant Romani, aliqua scilicet cum hæreticis communine, fœdatus fuisset peccato. Siquidem, teste Theodoreto, Felicem invisum habebant propterea quod, etsi « integram « inviolatamque servaret formulam fidei Nicænæ, « cum iis tamen qui eam labefactabant, libere com- « municabat, quod quidem causa fuit cur nemo ex « civibus Romanis in Ecclesiam ingressus est, dum « ille intus esset[6]. » Cum autem res ita sint, an forte redeunti Liberio obvii cum gaudio exeunt[7], et ad ejiciendum Felicem gravissimam seditionem excitant, quia et ipse Liberius iisdem hæreticis favisset?

His omnibus, quæ ad Liberium defendendum adducuntur, accedunt et alia antiquissima, tum Menologii Basiliani, cujus auctoritas apud Græcos maxima, tum Menæorum, quæ non minoris sunt ponderis, testimonia. In utroque monumento memorantur et exilium et reditus Liberii, qui quidem dicitur liberatus ad preces Romanorum, nulla cujusquam lapsus mentione facta; quin etiam in Menæis celebratur Pontifex, ut omnino invictus, propterea-que omni laude dignus [8].

Alia minoris momenti argumenta pro Liberio contexuere, quos appellavimus, scriptores; sed ex his quæ recensuimus, facile est intelligere, graves certe rationes non defuisse iis auctoribus, ut sancti Pontificis quemcumque lapsum denegarent. Quæ vero ab adversariis opponuntur breviter etiam sunt examinanda.

Primum igitur objiciunt isti quatuor illas epistolas, quæ Liberio tribuuntur in fragmentis Hilarii, primam incipientem *Pro deifico timore*, secundam *Studens paci*, tertiam *Quia scio vos*, quartam denique *Non doceo, sed moneo*; quæ si veræ sint, et genuinæ, manifeste Liberium accusant. Sed illas esse spurias, et « in hanc fragmentorum ferruginem Ariana manu « congestas, » fuse et peremptorie demonstrat Stiltingius [9]. Non omnia quidem sunt hic referenda,

[1] Palma, *loco cit.* — [2] Socr. lib. 4. cap. 12. — [3] Sozom. et Nicep. *locis cit.* — Zaccaria, *loco cit.* — [4] Sozom. et Niceph. *locis cit.*

[5] Theod. *Hist. eccl.* lib. 2. cap. 27. — [7] Marcellinus, Præf. Tom. 5. Bibl. PP. — [8] In actis SS. Bolland. t. 6. sept. — [9] Stilting. *loci cit.* § 3.

quæ ad unamquamque ex iis epistolis falsitatis evincendam adducuntur. Hæc igitur sufficiant, scilicet : « In epistolis *Studens paci* et *Quia scio vos*, apertissi- « mum invenitur falsitatis argumentum : In duabus « enim illis epistolis traducitur Liberius veluti nar- « rans se, vel ab initio pontificatus sui, Athanasium « damnasse. At hoc manifeste pugnat cum ejus- « dem pontificatus, et cum Arianorum universa « historia, in qua nihil disertius traditum est, quam « Liberium, non modo in ipso pontificatus sui ini- « tio, sed etiam diuturno post tempore, dimicasse « pro Athanasio, et summam animi fortitudinem in « eo defendendo ostendisse[1]. » Insuper in hac secunda *Quia scio vos* « teste invocatur omne presbyterium Ecclesiæ Romanæ » litterarum quibus, antequam Mediolanum adiret Imperatorem, ipsemet Liberius Athanasium damnasset. Sed nemo nescit Liberium exilio mulctatum fuisse propterea, quod Athanasium Mediolani damnari noluit ; nemo nescit quanto dilectionis affectu clerus et populus Romanus Liberium diligeret exulem, ex eo quod imprimis in causa Athanasii restitisset Imperatori. Epistolæ vero *Studens paci* hæc adjiciuntur quasi ab Hilario : « Quid in his litteris non sanctitatis, quid non ex metu Dei eveniens est. » Ex quibus plane intelligas, ut cum Baronio loquar, non esse Hilarii verba ista, quibus probatur Athanasii condemnatio per Liberium facta, sed alicujus Ariani, Athanasii damnationem præ ceteris omnibus optantis.

Si vero duas illas sic evidenter constat epistolas spurias esse, ac fraudulenta, quin etiam inimica manu conscriptas, quid vetat quominus et alias eodem jure apocryphas reputes ; eo magis quod omnibus compertum omnino est, unum eumdemque omnium illarum epistolarum auctorem fuisse. Iterum, si una ex his inter fragmenta Hilariana clanculum Ariana manu inserta est, nonne et alias respuere licet, tanquam Hilario omnino ignotas?

Præterea attente legenti facile patebit illas epistolas a Liberio non scriptas fuisse, tum quia nec dictionis stylo, nec scribendi modo ac ratione cum aliis ejusdem scriptis concordant, tum quia nemini sano et ab omni studio partium alieno, qui has insulsitates inepte congestas et ignobili calamo exaratas viderit, in mentem unquam ibit illum tantæ abjectionis ignominia deturpatum habere, qui maximo cum animo jam vinctus et exilio proximus palam restitit Imperatori. Attende hæc : « *Dominus* et frater meus communis Demo- « philus *dignatus est pro sua benevolentia fidem ves-* « *tram et catholicam exponere*,.. hanc ergo *libenti* « *animo suscepi, in nullo contradixi, consensum accom-* « *modavi, hanc sequor, hæc a me tenetur.* Sane *peten-* « *dam* credidi *sanctitatem vestram*, quia jam pervi- « detis in omnibus me vobis consentaneum esse, « *dignemini* communi consilio ac studio laborare, « *quatenus jam de exilio dimittar*[2]. »

Credat qui velit, hæc ignobilia irrepantiaque eodem ore prolata fuisse ac ista. « Qui gloriam « Dei non amplexantur, sed tua munera ei prætu- « lerunt, hi hominem absque judicio condemna- « bant, quem nunquam oculis vidissent ; quod est « a Christianorum officio plane alienissimum. » Et infra : « Jam fratres, qui sunt Romæ, valere jussi ; « nam leges ecclesiasticas observare pluris facien- « dum censeo, quam habere Romæ domicilium[3]. » Idem ipse est, dic, iste qui ad Arianorum episcoporum pedes irrepebat? Sed tamen quantum mutatus ab illo, qui Ursacio, Valenti, et Germinio inter Arianos violentissimis hæc vecors scribebat ! « Quia « scio *vos filios pacis esse, diligere etiam concordiam et* « *unitatem Ecclesiæ catholicæ* ; idcirco non aliqua « necessitate compulsus, Deo teste dico, sed pro « bono pacis et concordiæ, *quæ martyrio præponitur.* » Audis ? *Non necessitate compulsus* ? Paulo post vero : « Quapropter his litteris meis convenio vos, et *ad-* « *juro* per Deum omnipotentem et Christum Jesum « Filium ejus Deum et Dominum nostrum, ut *digne-* « *mini* ad *clementissimum* imperatorem Constantium « Augustum pergere, et petere ut bono *pacis* et *concor-* « *diæ*, *in qua pietas, ejus semper exultat, me* ad Eccle- « siam mihi divinitus traditam *jubeat reverti*[4]. » In epistola vero ad Vincentium Capuanum : « In- « sidiæ hominum malorum bene tibi cognitæ sunt, « unde ad hunc laborem perveni ; et ora ut det « Dominus tolerantiam. » Confestim autem : « San- « ctitati tuæ significandum credidi, me de conten- « tione illa a nomine Athanasii recessisse, et ad « fratres et coepiscopos nostros orientales litteras « dedisse... Scribere dignaberis ad *clementissimum* « *Imperatorem*, quo possim et ego *de tristitia magna* « *liberari... Ego me ad Deum absolvi*, vos videritis : si « volueritis me in exilio deficere, *erit Deus judex inter me et vos.* » Hic sistamus. Vel enim insanit Liberius ille, nec proinde culpandus ; vel sanus non scripsit certo tam inter se pugnantia, tam absurda, qui, esto tandem flexus fuisset, quadam tamen decentia suam texisset infidelitatem. Igitur in astutia sua Ariana mentita est iniquitas sibi, quæ, dum vellet Liberium vilitati et ludibrio tradere, ita criminationes exaggeravit, ut eo ipso calumniarum fabricatrix proderetur.

Esto tamen hæc quidam præjudiciis capto labilia sint argumenta, caveat tamen iste in Liberium condemnando omnes arguat mendacio scriptores, quos modo testes appellavimus. Revera quidem epistolæ, si veræ sint et authenticæ, magno plausu conclamatæ sunt ab Arianis ; nec soli Hilario tinnierunt aures. Sed nec Sulpitius Severus, nec Socrates, nec Theodoretus, Cassiodorus, Sozomenus, Nicephorus, Rufinus tantos audierunt clamores. Audivit tamen Sozomenus, audivit et Nicephorus « sparsos ab Arianis rumores, quibus « per calumniam Liberium traduxerant perinde « atque τὸ ὁμοούσιον repudiasset[5]. » Quinimo Sulpitius Severus ex hoc Hilarii libro, cujus fragmenta duntaxat supersunt, ea hausit, quæ de Arianis rebus memoriæ tradidit ; nec tamen in eo vidit ullam istarum epistolarum ; nisi malis eum et omnes supradictos consulto a veritate historica discessisse.

Hinc ad secundam objectionem, quæ ex eodem libro Hilarii petitur, summam responsionum habe-

[1] Palma, *loco cit.* cap. 45. — [2] Ep. *Pro deifico timore.* — [3] Theodor. lib. 2. cap. 16. — [4] Ep. *quia scio vos.* — [5] Sozom. et Niceph.

mus. In sexto quidem fragmento hæc, tanquam ab Hilario dicta, leguntur: « Anathema tibi a me « dictum, Liberi, et sociis tuis. Iterum tibi ana- « thema et tertio, prævaricator Liberi. » Et in eodem fragmento : « Post hæc, omnia quæ vel « gesserat vel promiserat Liberius missus in exilium, « universa in irritum deduxit, scribens prævarica- « toribus hæreticis Arianis, qui in sanctum Atha- « nasium injustam tulere sententiam. » Sed quia omnia hæc accedunt epistolis, quas nec esse Libe- rii fœtus, nec ab Hilario collectas fuisse demon- stravimus, recte concluditur et anathematismos, et quæ sequuntur, simul cum epistolis ipsis, fraudu- lenta manu inter genuina sancti Doctoris inserta fuisse.

Propius tamen cum Zaccaria accedamus ad ista, ut nova falsitatis notentur signa, ac proinde argu- menta quæ, propter rerum connexionem, magis ac magis demonstrent nec Liberium epistolas scri- psisse, nec Hilarium eas in suum librum inseruisse. « Hoc opus suum Hilarius, Liberio jam correcto, et « pro fide catholica strenue iterum depugnante (ju- « vat enim hic ejus lapsum tantisper permittere), in « publicum emisit. Jam vero etsi summo pro fide « zelo flagrarit Hilarius, eaque idcirco scribere « potuisset, Liberio lapso ; credibile tamen non est, « illa ab eo scripta fuisse, cum jam Liberius resi- « puerat, ac fidem orthodoxam egregie defende- « bat [1]. » « An saltem, pergit Stiltingius, non erat « prudentiæ et æquitatis ipsius, inserta anathemata « quamprimum delere, audita constantia Liberii « in tuenda fide catholica, contra prævaricationem « Ariminensem [2].

Deinde hæc ipsamet verba, quæ leguntur in citato fragmento, scilicet *sanctum Athanasium*, eo ipso probe demonstrant totum fragmentum spurium esse, quod ab hujus ætatis, præcipue vero ab Hilarii more abhorreat, Athanasium adhuc viven- tem ita nominare, ut ejus nomini sancti appel- latio adjungeretur.

Eadem demum conclusio eruitur ex iis ejusdem fragmenti verbis, quibus « perfidiam Arianorum » vocat illam Sirmiensem formulam, scilicet primam quam in libro de Synodis copiose laudat, cum in ea nihil a fide catholica alienum tradatur.

Nunc accedamus ad ea refellenda, quæ ex Atha- nasio opponuntur. In epistola ad Solitarios hæc reperiuntur : « Sic itaque a principio ipsam Ro- « manam Ecclesiam labefactare conati sunt (Ariani), « optantes suam illi admiscere impietatem. Porro « Liberius extorris factus, post biennium denique « fractus est, minisque mortis perterritus sub- « scripsit [3]. » Et in apologia prima contra Arianos : « Cum autem non solum verbis mihi patrocinati « fuerint, sed exilium etiam sustinuerint, ex eo- « rumque numero sit Liberius Romæ episcopus ; « nam etsi exilii ærumnas *ad finem* usque non « toleraverit, attamen quod conflatam in nos « conspirationem probe nosset, biennio in exilii « loco est commoratus [4]. » Porro ad primum res- pondet Zaccaria duabus assertionibus. Una est, ea ab Athanasio scribi non potuisse, dum episto- lam illam ad monachos daret; quod constat ex eo quod Liberii lapsus ab omnibus auctoribus refe- ratur ad annum 358. dum, ex ipsamet relatione ad solitarios, Leontius Antiochiæ episcopus adhuc inter vivos erat cum scriberet Athanasius; porro Leontius, teste Socrate [5], diem supremum obiit anno 357. vel etiam 356. scilicet quum Eudoxius simul cum Imperatore Romæ moraretur. Alterum vero est assertum a Zaccaria scilicet, ea quæ ad Liberium spectant nunquam ab ipso Athanasio addita fuisse. Quid enim ? Postquam superius relata de Liberio recitavit Athanasius, Osii lap- sum memorat his verbis : « Tantam enim seni vim « intulit (Constantius), ut malis oppressus vix tan- « dem cum Valente et Ursacio communicaret, « neque tamen scriberet contra Athanasium [6]. »

Porro si gemina essent Athanasii hæc verba, non adversus Hilarium duntaxat, vel Epiphanium, et Phœbadium, sed contra semetipsum pugnaret san- ctus doctor, quippe qui in apologia contra Arianos Osium damnationi suæ subscripsisse non obscure affirmat. « Attamen ingens illa vis atque tyrannica « Constantii potestas, necnon plurimæ illæ contu- « meliæ et plagæ palam faciunt eum, *non quod reos* « *nos existimaret*, sed quod propter senectutis infir- « mitatem plagas non ferret, ad tempus cessisse [7]. » Hinc concludere licet, ea quæ de Liberii et Osii lapsu in epistola ad Solitarios narrantur, spuria esse et improba manu adjecta; eo quidem magis quod qui legerit facile perspiciet tum ex ante- cedentibus et consequentibus, tum ex ipsomet stylo, totam hanc fabulam violenter et sine connexu cum contextu introductam fuisse ab inepto quodam li- brario. Quomodo namque cohærerent ista cum se- quentibus ? « Omnia quippe illi pro hæresi sua « moliti sunt, singulæ tamen Ecclesiæ fidem, quam « didicerant, retinuere; sed ita ut patres et ma gis- « tros in fide desiderarent. » Item ex eis quæ per mo- dum insulsæ excusationis narrationi superius re- latæ stolide consuuntur, concludit Stiltingius spuria authenticis hic immixta fuisse. Indigna quidem Athanasio videntur hæc. « Verum ea ipsa re com- « probatur cum violentia eorum, tum Liberii in « hæresim odium, ejusque pro Athanasio suffra- « gium, quamdiu scilicet libere arbitrioque suo « agere licuit. Nam quæ tormentorum vi præter « priorem sententiam eliciuntur, ea non reformi- « dantium sed vexantium sunt placita [8]. »

Huc demum redit argumentum superius alla- tum : Theodoretus suam texuit historiam Arianæ hæresis ex iis, quæ apud Athanasium legerat. Sed de Liberii lapsu tacet; ergo vel in Athanasii libris non reperiit objecta, vel, quod nemo facile con- cedet, lectores in errorem adducere consultum habuit.

Quod vero attinet ad locum ex Apologia adduc- tum, eum nullam parere difficultatem demonstrat Zaccaria his verbis : « Quod Liberius exilii ærum- « nas ad finem usque non toleraverit, non probat « Liberium Constantio consensisse, sed ad sum-

[1] Zacc. *loco cit.* — [2] Stilt. § 2. n. 27. — [3] Epist. ad Solit. 41. — [4] Apol. cont. Arian. 89.

[5] Socr. lib. 2. cap. 37. — [6] Epist. ad Solit. 45. — [7] Apol. cont. Ari. n. 89. — [8] Stilt. *loco cit.*

« mum ipsum exilii pertæsum precibus tum « populum Romanum, tum occidentales episcopos « fatigasse, ut Constantium lenirent. Atque hinc « fortassis legatio illa occidentalium episcopo- « rum, de qua Sozomenus [1], et Romani populi cla- « mores, tumultus, preces ad Constantium fusæ « ortum habuere [2]. »

Sed et ea aliis videntur spuria, quia quando apologiam scripsit Athanasius, anno 350. nihil de Liberii lapsu narrare potuit, postea vero si ipsemet parenthesim adjecisset, Liberium accusando, certo recitata non conclusisset his verbis, quæ tamen hic reperiuntur : « Sunt (Liberius et Osius) « etiam forma et exemplar posteris nostris, ut « pro veritate usque ad mortem decertent [3]. »

Cum sanctis Hilario et Athanasio adducitur sanctus Hieronymus contra Liberium testis. In Chronico nempe hæc habet : « Liberius tædio victus « exilii in hæreticam pravitatem subscribens, Ro- « mam quasi victor intravit. » Et in libro de Scriptoribus ecclesiasticis fere eadem his verbis : « Fortunatianus natione Afer, Aquileiensis episco- « pus, imperante Constantio,.. in hoc habetur de- « testabilis, quod Liberium Romanæ urbis episco- « pus, pro fide ad exilium pergentem, primus « sollicitavit et fregit, et ad subscriptionem hære- « seos compulit. » Sed in pluribus errasse Hieronymum his suis in operibus nemo inficias ibit ; ac proinde quid temeritatis erit, si dicatur hic quoque errasse sanctissimus doctor, præsertim qui scribebat in Oriente, ubi sparserant Ariani rumores adversus Liberium, uti pluries ex Sozomeno et Nicephoro notavimus. Deinde nemo negat plura passim addita fuisse operi genuino de Scriptoribus ecclesiasticis. Sed quod ad rem præsentem propius accedit, an ipse Hieronymus septem numerasset annos inter electionem et exilium Liberii, cum tres tantum intercesserint ? An in Catalogo dixisset, omnibus testimoniis repugnans, unum duntaxat annum effluxisse inter exilium et lapsum ? An, sibimet contrarius, in Chronico asseverasset Liberium jam Medionali consensum præbuisse ? An Fortunatianum, qui et ipse ab hæresi abhorrebat, tanquam Liberii ad subscribendum tentatorem, accusasset ? An iterum secum pugnans hic assererit Liberium hæresim admisisse, vel in exilium pergentem, cum in articulo de Lucifero oppositum tenet ? Dicant, quæso, adversarii an peremptorie culpam Liberii demonstrent illa Hieronymi.

Nec minus infirma sunt quæ contra eumdem depromuntur ex præfatione ad *libellum precum* a Faustino et Marcellino presbyteris conscriptam ; tum quia, ut abunde demonstratur a Sollerio, præfatio hæc ipsorum non est opus, sed recentiori manu libello fuit præfixa ; tum quia, cujusvis sit auctoris, nullam meretur fidem opus, quod in multis manifesta proferens mendacia deprehenditur.

Restat nunc ut pauca dicamus de *libro Pontificali*, et *Actis Eusebii*, quorum testimonia Bossuetius habuit indubia, cum universim illa ætate authentica sinceraque credebantur hæc monumenta. Hodie vero omnibus certissimum est postremum ex istis operibus nullius esse auctoritatis ; quot enim verba tot fere falsissima continet, uti sunt ea quæ narrantur de Constantio Romam denuo post Liberii reditum adeunti, de Synodo quam congregasset Damasus papa Liberii condemnandi causa.

Porro liber Pontificalis fere omnia hausit ex actis Eusebii, quæ de Liberio memorat : ut animadvertunt post Stiltingium omnes eruditi ; et eadem historice falsa paucissimis veris immiscet. Unde sic concludit Zaccaria : « Levis nimium est hujus « libri auctoritas, hac saltem in re, qua de agi- « mus. »

Nunc autem non mirandum, si pluribus in libris, qui seculis sequentibus conscripti sunt, uti sunt Martyrologia Adonis, Bædæ, Rabani, ferme ad verbum legantur vel libri Pontificalis vel actuum Eusebii narrationes, quum, deficiente critica, nullum exortum sit dubium de vetustorum codicum veracitate. Sed quid inde contra Liberium concludi possit, omnes facile percipiunt.

His autem ad Liberii defensionem, breviori calamo scriptis, detur finis Menæorum :

Τὸν πλοῦτον ἀντλεῖν Λιβέριος νῦν ἔχει
Ὁ ἐν οὐρανοῖς ἐμφρόνως θησαυρίσας.

(EDITOR.)

[1] Sozom. lib. 4. cap. 15. — [2] Zacc. cap. 4. n. 10. [3] 1. cont. Arian. 90.

FINIS TOMI TERTII.

INDEX

LIBRORUM ET CAPITUM

QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

LIBER QUARTUS.

In quo communes personis tribus notiones, proprietatesque declarantur.

PROOEMIUM. 1

CAPUT PRIMUM.

De nominibus, quæ a græcis theologis adhibentur ad Trinitatis explicandum mysterium, velut sunt, οὐσία, ὑπόστασις ; quarum notiones declarantur. Οὐσίαν aliter philosophi gentiles, aliter Christiani sumpserunt. Hypostasim plerique cum οὐσίᾳ confuderunt, etiam Nicæni Patres, contra quam Basilius credidit. Post usus obtinuit, ut ab illa distingueretur. 3

CAPUT SECUNDUM.

Quid sit φύσις, cujus varia significatio traditur. Interdum pro hypostasi sumpta. De eo, quod est πρόσωπον : quemadmodum id a Sabellio intellectum sit. Rursus de ὑποστάσει et ἐνυποστάτῳ. Tum de ὑπάρξει, quæ interdum pro οὐσίᾳ, alias pro ὑποστάσει usurpatur. Quatenus voces istæ e Scripturis colligantur ; fœdus error Socratis de Alexandrina synodo. 14

CAPUT TERTIUM.

De nominibus, quibus latini theologi in sacrosanctæ mysterio Trinitatis utuntur : ac primum de substantia, subsistentia, persona, existentia, natura, et re naturæ, re, ac genere, tum supposito. 24

CAPUT QUARTUM.

De personæ vocabulo ; tum de controversia Catholicorum super hypostasi triplici, et Antiocheno schismate inidem conflato ; Alexandrina synodo ; Hieronymi dubitatione, et ceteris eodem spectantibus. 35

CAPUT QUINTUM.

De vocabulo τοῦ ὁμοουσίου, id est *consubstantialis ;* quod olim, et ante Nicænam synodum a Catholicis et hæreticis usurpatum : qua ratione ab illis etiam rejectum initio ; postea vero ab Nicæna synodo receptum. Hujus opportunitas ad refellendas hæreses. Ideo ab Arianis oppugnatum acerrime. Quorum argumenta contra ipsum omnia dissolvuntur. Tum vis ejus, et potestas exponitur. Quatenus adversus Arianos, et Sabellianos usui sit. De συνουσίῳ, et ταὐτουσίῳ. 44

CAPUT SEXTUM.

De nomine τοῦ ὁμοιουσίου, id est *substantia similis ;* quæ ejus origo fuerit ; variæ in illa ludificationes Arianorum. Semiariani proprius ad catholicum dogma illud accommodarunt, sed subdole. Catholici quomodo eodem vocabulo usi sunt, ac varia de eo illorum judicia. Athanasius id oppugnat, necnon alii. Quidam tamen approbarunt, præsertim Hilarius : quatenus cum recta fide consentiat. De *identitate* essentiæ, quod est ταὐτοούσιον, et æqualitate, Alchuvini de ea sententia notatur. 56

CAPUT SEPTIMUM.

Usiæ, sive substantiæ, et hypostasis discrimen ex antiquorum opinione uberius exponitur, qui usiam commune aliquid esse dicunt, hypostasim particulare quiddam, et individuum. 65

CAPUT OCTAVUM.

Exponitur vera, et accurata hypostasis ratio, ejusque proprietates omnes ; substantiam esse τὸ τί ἐν εἶναι rei, hypostasim esse substantiam per se, ac perfecte existentem. Non constare hanc ex accidentibus, et quo sensu id ab antiquis usurpatum fuerit. Hypostasim esse substantiam cum modo quodam existendi, ex eorumdem veterum sententia docetur. Quid sit ἀνυπόστατον, et ἐνυπόστατον, et quatenus hoc ab hypostasi discrepet. 74

CAPUT NONUM.

De personæ trita illa definitione, qua dicitur *rationalis naturæ individua substantia.* Richardi Victorini de illa judicium, et ejus supervacua correctio. Veterum opinio de differentia usiæ, et hypostasis capite octavo proposita tractatur, et exponitur. Mira Gregorii Nysseni, et aliorum sententia de unitate substantiæ in pluribus indi-

viduis, adeo ut plures homines haud satis recte dici putaverint. Et obiter de natura humana, quam Christus assumpsit, disseritur, ecquid universalis, an individua sit; quo sensu universalem esse Patres asserant, individuam negent. 83

CAPUT DECIMUM.

Ecquid personarum proprietates naturale quiddam, et substantiale sint. Id quatenus dici possit. Tum an formæ sint accidentes. Opinio de ea re Augustini expenditur. Easdem esse relativas, non absolutum quiddam significare, ex antiquorum decretis asseritur. 94

CAPUT UNDECIMUM.

Quid significet vox personæ : absolutum, an relativum aliquid. Prius Augustino, et aliis visum esse; et id tamen minus esse probabile. Personam ergo proprie, et directe relativum quippiam significare; neque notionem quamdam personæ, tanquam genus, de divinis personis prædicari. 108

CAPUT DUODECIMUM.

An sit in Deo quarta quædam subsistentia. Docetur nullam esse ex veterum auctoritate. Similiter et existentiam esse unicam. 117

CAPUT TERTIUMDECIMUM.

Quibus de causis, cum tres sint in divinitate personæ, unus sit tamen Deus. Eæ quinque potissimum afferuntur. Harum prima declaratur, quæ est naturæ singularitas, et unitas, non specifica, quod veteres aliqui significare videntur, sed numerica, quæ primum ex Græcis asseveratur. 125

CAPUT QUARTUMDECIMUM.

Eadem divinæ essentiæ singularitas ex latinis Patribus adstruitur, aliisque rationibus demonstratur. 142

CAPUT QUINTUMDECIMUM.

De secunda causa, propter quam personæ tres unus sunt Deus, quæ est actionis et efficientiæ unitas non solum secundum speciem, sed etiam individua, quæ ex græcis, et latinis Patribus adstruitur. Paschasii diaconi de ea parum commoda sententia. Item tertia causa, cur unus sit Deus, exponitur, quæ est unitas principii, nimirum quod Pater principium sit personarum ceterarum. Cur hunc ἕνωσιν Trinitatis appellet Gregorius Nazianzenus; deque ea re Theodori Abucaræ sententia declarata. Denique quarta causa, quæ ex imagine ducitur, explicatur. 149

CAPUT SEXTUMDECIMUM.

De περιχωρήσει, quam *circuminsessionem* vocant. Explicatur ejus notio perperam a quibusdam intellecta; et quid sit, ex antiquorum sententia docetur. Eam non in locali præsentia sitam esse, sed in unitate substantiæ. Varia de illa Græcorum, ac Latinorum loca declarantur. 159

LIBER QUINTUS.

In quo personæ primæ, id est Patris, propriæ notiones, et vocabula declarantur.

CAPUT PRIMUM.

De nominibus τοῦ ἀγεννήτου, et ἀγενήτου, quibus multum usi sunt Ariani, qui ea ab gentilibus acceperunt. Quid inter se differant; necnon γεννητὸς, et γενητὸς : quorum omnium usus apud plerosque promiscuus fuit. Γεννᾷν interdum esse, *opus efficere*. Variæ significationes τοῦ ἀγεννήτου, quæ ad tres revocantur, eæque sigillatim explicantur. Eusebii in illis fucus, et calumnia. Discrimen ἀγεννήτου per duplex νν, et ἀγενήτου per simplex ν, observatum a quibusdam. 171

CAPUT SECUNDUM.

Præcipuæ cavillationes Arianorum super vocibus ἀγεννήτου, et γεννητοῦ, proponuntur, ac dissolvuntur; non esse sitam in illis Patris, ac Filii essentiam, sed esse notiones personarum. Neque vero οὐσιώδεις, id est *substantivas* esse; neque generis, aut differentiæ, aut definitionis instar esse. Ingenito quatenus, et quid sit contrarium. Quo sensu hæretici τὸ ἀγέννητον dixerunt esse Deo οὐσιῶδες. Excutiuntur veterum contra hæreticos argumenta, vel ad eos responsa super iisdem vocibus. 182

CAPUT TERTIUM.

Reliqua Eunomianorum argumenta, et calumniæ in eadem voce deteguntur. Sitne Ingenitum negans, an privans vocabulum. Esse posterioris generis ostenditur. Item quæritur, an absoluta sit, an relativa Ingeniti notio, et reativa esse monstratur; et quatenus cum Filio, aut creaturis comparetur. Aliæ Eunomii, et Aetii ludificationes, et præstigiæ discussæ. 191

CAPUT QUARTUM.

De vocabulo Patris, quæ est primaria appellatio personæ primæ. Non esse Deo indignum, ac multo justius illi, quam creaturis competere; imo paternitatis rem, et nomen a Deo in creaturas profectum. Præstantius hoc idem nomen esse, quam Dei; ac majorem facere Deo injuriam, qui Patrem neget, quam qui creatorem. Filii æternitas ex eo monstratur. Non est vox ἐνεργείας, sed σχέσεως. Generatio divina an ἐνέργεια dici debeat. Quid differat generatio ab actione, et creatione. Pulchra ratio ex Patris vocabulo petita, ad Filii æternitatem adstruendam. Indidem et substantiæ, ac rerum omnium æqualitas, et unitas adstructa. Comparatur deinde cum ingeniti voce, et multo præstare illi ostenditur. 198

CAPUT QUINTUM.

De aliis primæ personæ nominibus, ac primum de principio; cujus vocis variæ notiones explicantur, quatenus Patris proprium sit, ut sit ἀρχὴ, vel ἄναρχος. Principium interdum pro principatu sumi. Nonnumquam vox ἀρχὴ propria fit Filii, et qua ratione. De αἰτίῳ, et causa. Personalia nomina interdum ex habitudine ad creaturas usurpari. De voce ἀναίτιον. Causæ appellatione quemadmodum Latini usi sint. De auctore, et αὐθέντῃ : quid auctor significet; et quatenus de Deo dici debeat. De locutione ista, Patèr est a se, vel sibi

dedit principium, et similibus. De vocibus radicis, fontis, capitis. 208

CAPUT SEXTUM.

De æterna Filii productione, quæ generatio dicitur. Non illam accuratius explorandam esse, quomodo antiqui theologi censuerint. Tum de vi, et proprietate vocabuli istius, quam male hæretici interpretati sunt. Esse propriam in Deo generationem ex generali ejus significatione demonstratur; tum de divinæ naturæ fecunditate. 217

CAPUT SEPTIMUM.

Generationis propria magis explicata notio, ejusque conditiones propositæ, quarum prima declaratur, ut sit e substantia. Arianorum et Catholicorum super ea conflictus. Veram generationem de natura esse, et ad eam significandam pertinere, quod ex utero genitus dicatur. Quæ loquendi ratio ex consensu Patrum asseritur ad sempiternam Verbi generationem referri; et qui contra sentiunt, imperiti quidam castigantur. Hinc etiam exorta consubstantialis vox illustratur. Monstruosum fore fetum, nisi eadem constet substantia. Ideo Arianos veram negare generationem. Naturalem filium priorem esse adoptivo. 225

CAPUT OCTAVUM.

De duabus generationis conditionibus; quarum prima est, ut sit simile, quod gignitur; quæ similitudo in natura sola consistit; idque ex veterum auctoritate monstratur. Eadem similitudo ex philosophicis fontibus, et Aristotele declaratur, quæ in Deo potissimum, et insigni ratione cernitur; maxime quia Verbum est, quod gignitur. De tertia conditione generationis, ut sit a principio conjuncto, quatenus in divina reperitur. De προβολῇ, et Hieracæ opinione. Nullam esse substantiæ divisionem in illa generatione; quemadmodum lucis exemplum ad illam conveniat. De transfusione, sive ἀπορροίᾳ; quam partim rejecerunt Patres, partim bono sensu in Deum contulerunt. 232

CAPUT NONUM.

De proprietatibus aliquot divinæ generationis, quæ ex ejus ratione superius exposita colliguntur. Eamdem numero naturam in illa communicari Filio. Tum hunc eumdem a Patre non separari, quæ est περιχώρησις; nec ulla re minorem, sed prorsus æqualem. Ad hæc generationem illam ex æterno esse, deque hac re Arii cavillatio. Explicantur causæ, cur æterna sit illa generatio; et Eunomianorum argumenta diluuntur. Generatio eadem an sit ἐνέργεια, et operatio. Hanc illi tribui; non tamen opus dici Filium. In quo distet a generatione actio illa, quæ proprie operatio vocatur. Non esse prius potentia generantem Patrem, quam actu. Perfectum a Patre gigni Filium; et quæ sit rei hujus ratio. Non prius Patrem Deum fuisse, quam Patrem. Item ex Filii æternitate adstruitur generationis æternitas. Deinde quod generatio sit quædam Patris locutio, quæ esse debet æterna. Tum quod Pater ipse ex æterno sit. Præterea generationem eamdem nec desiisse, et in perpetuum fore, nec tamen ideo imperfectam esse, monstratur. Esse gignenti id, quod gignitur, æquale. Alia proprietas divinæ generationis, ut ab uno principio sit. Cur pater potius, quam mater dicitur Deus. 239

LIBER SEXTUS.

In quo secundæ personæ Trinitatis, qui est Filius, propriæ notiones, ac vocabula declarantur.

CAPUT PRIMUM.

De nominibus secundæ personæ propriis; imprimisque de *Verbo*, sive Λόγῳ, cujus notiones variæ declarantur. Melius *Verbum*, quam *Sermo* de Filio usurpatur; idque in usu frequentius est. Sermo vero non tantum de incarnato Filio dicitur. De duplici verbo, vel sermone, interiore, et prolatitio. Utrumque ad exprimendam Filii personam adhiberi a Patribus; sed illud imprimis congruere. 251

CAPUT SECUNDUM.

Comparantur inter se Verbum divinum, et creatum; ac primum explicantur ea, in quibus conveniunt; ex quo illius ratio magis intelligitur; tum in quo ambo invicem distent. Utrumque esse relativum: sed divinum solum ex essentia procedere. An locutio sit ipsum Verbum. Divinum esse οὐσιῶδες, non item creatum. 258

CAPUT TERTIUM.

De interno sive ἐνδιαθέτῳ, et prolatitio verbo accuratius disputatur. Cur ad explicandam divini proprietatem nonnulli hoc posterius aptius esse judicarunt. Qua ratione Sabellius Filium ἐνδιάθετον Λόγον esse dixerit; Arius vero negaverit. Utrum Pater Verbum dici possit, ac Filius Verbum de Verbo; quo sensu ita veteres quidam locuti sint. Origenis insignis quidam locus de Verbi, sive Λόγου appellatione declaratur. 265

CAPUT QUARTUM.

De locutione divina; Arii impium de ea dictum, nec non Semiarianorum minus animadversum. Quomodo divinæ personæ invicem loquantur; qua item ratione Pater Verbo mandare dicatur. Omnes personas per Verbum loqui, et intelligere, quinam verum sit. Verbum produci ex notitia rerum omnium etiam creatarum, ad easque referri; non tamen earum similitudinem, aut verbum esse. 270

CAPUT QUINTUM.

De vocabulo imaginis, et characteris, aliisque eodem pertinentibus, quæ Filii propria sunt. Imaginis proprietates duæ; similitudo, et productio ad hoc ipsum, ut repræsentet prototypum; utrumque inesse Verbo. Patrem non esse imaginem Verbi. Verbum dici comparatum ad res creatas, quorumdam opinio. De voce, et proprietate *characteris*, et quo sensu Filio tribuitur. Item de signaculo. Explicatur Ezechielis locus, *Tu signaculum similitudinis*, perperam a nonnullis acceptus. Hebraica in iis verbis mendose concepta. Disputatur obiter, an idem sit esse *imaginem*, et *ad imaginem*. Veterum multorum opinio utrumque distinguentium. Cur ad imaginem

Verbi homo præcipue conditus dicatur. Similitudinis vox ab Hilario cur ab divinis rejecta. 276

CAPUT SEXTUM.

Qua ratione Filius Dei imago Patris dicitur, ac cujusmodi, et ad quid comparata in eo similitudo sit. Ubi locus ille Pauli ad Hebræos 1. declaratur. *Qui cum sit splendor gloriæ ejus, et figura substantiæ ejus.* Quid ibi ὑπόστασις significet. Variæ de ea sententiæ; sed veterum concordes esse monstratur. Imaginis vera, et propria ratio declarata. Hypostasim in illis Pauli verbis esse naturam, non personam; quod multis antiquorum testimoniis, et argumentis adstruitur. 285

CAPUT SEPTIMUM.

Richardi Victorini falsa de imagine opinio refellitur; ac multo magis ostenditur, ejus notionem in essentiæ, ac naturæ similitudine esse sitam; atque antecedentium capitum doctrina corroboratur. 298

CAPUT OCTAVUM.

Ecquid Pater voluntate genuerit Filium. Catholicorum cum Arianis de eo conflictus; quorum illi asserebant: horum alii dissimili mente fassi sunt, atque etiam ex omnipotentia productum a Patre dixerunt, aut ex charitate, aut ejusmodi aliquid. Petri Abælardi falsa sententia notatur. Explicatur Gregorii Nysseni de ea re locus insignis; tum aliorum Patrum, qui ad hæreticos refellendos illud usurparunt, aut qui ex suapte mente locuti sunt, ac Patrem dixerunt sine invidia omnia ex voluntate communicasse Filio. Alii vero istud ipsum negarunt, voluntate Patris genitum. De *concomitante*, ut vocant, voluntate, qua Pater vult generare Filium, quam σύνδρομον Græci nominant. De ea Cyrilli, et Plotini illustrata loca, et hujus reprehensa sententia. Explicatur ratio, qua Pater velle dicitur Filium gignere; tum, quod ab aliis usurpatur, Filium esse voluntatem, et consilium Patris. Conciliantur inter se Patres illi, qui contraria sensisse videntur. Quid sit naturale, et quemadmodum cum voluntario consentiat. Maxentius notatus. Explicatur locus quidam S. Ephræm, et ab erroris suspicione purgatur. Tum quod Clemens ait, inter Patrem et Filium μεσιτείαν nullam intercedere, idipsum declaratur. 303

CAPUT NONUM.

De Sapientia, quæ proprie Filio tribuitur. An ipsa sapientia, qua Pater sapiens est, sit Filius. Hoc nonnulli veterum significasse videntur, qui et inde argumentando, Filium coæternum esse Patri colligunt; quorum expenduntur sententiæ; neque solum id de sapientia, bonitate, etc. usurpant, sed etiam de Λόγῳ, quod personale videtur. Explicatur Augustini sententia quædam ab nonnullis theologis accepta perperam; ac demum ejusdem sententia comprobatur: non ea sapientia, quæ est Filius, sapientem esse Patrem; et qui contra sentire videntur, verum ad sensum accommodantur. 319

CAPUT DECIMUM.

Exponuntur formulæ istæ loquendi, *nata sapientia*, *natura genuit naturam*, *essentia de essentia*, etc. in quibus personam non proprie, ac directe significari asseritur, sed oblique: recta autem substantiam. Sitne Spiritus sanctus amor ille, quo se Pater, et Filius diligunt. Magistri sententiarum hæsitatio ab Richardo derisa. Ea vero quæstio dissolvitur. Retractantur deinde loquendi formulæ illæ, *essentia de essentia*, etc. Toletanæ XV. synodi cum Benedicto papa contentio declaratur super istis vocibus, Filium esse *voluntatem de voluntate.* 326

CAPUT UNDECIMUM.

An Filius a seipso essentiam habeat, sitque αὐτόθεος. Explicatur vis pronominis αὐτὸ in talibus vocabulis. Calvinus, ejusque partiarii perperam de eo statuerunt, nec recte excusantur a nonnullis Catholicis. Itaque Calvini potissimum sententiæ refutantur, necnon Beza, Danæus. 331

CAPUT DUODECIMUM.

Hæreticorum inter se conflictus super antecedentis capitis quæstione. Richardi Victorini contra Magistrum sententiarum velitatio; deque Lateranensis synodi decreto contra Joachimum abbatem, et hujus errore. Richardus ab hæreticorum imperita criminatione defenditur. Varia Patrum loca perperam ab iisdem usurpata. 338

LIBER SEPTIMUS.

In quo de Processione sancti Spiritus agitur.

CAPUT PRIMUM.

Historica narratio controversiarum, quæ de processione Spiritus sancti, hoc est ejus principio, sunt exortæ. De Theodoreto, qui a solo Patre putavit procedere. Gallicana concilia de eadem re habita. Photii hæresis, et schisma; quod deinceps Græci complexi sunt. Barense concilium, et Anselmi strenua per illud opera. Lateranense concilium Innocentio III. Pontifice, in quo de concordia est actum; tum in Lugdunensi maxime, Gregorio XII. sedente. De Nicephoro Blemmyde, et Joanne Becco. Michaelis Palæologi studium, ac labor in restituenda concordia. De Florentino concilio. 347

CAPUT SECUNDUM.

De addita voce *Filioque* ad symbolum Constantinopolitanum; quo tempore id factum videatur. De eo falsa quorumdam opinio. Prius hoc in Galliis, et Hispaniis, quam Romæ receptum. Leonis tertii cum Francorum legatis super ea re collatio. De symbolis in Missa cantari solitis. Photii encyclica virulenta contra Romanam Ecclesiam. Rathramni monachi tempus, et liber contra Græcos. Videri Nicolai primi ætate Romanos additamentum illud admisisse. 353

CAPUT TERTIUM.

Spiritum sanctum a Patre, Filioque procedere, græcorum Patrum testimoniis adstruitur: Epiphanii, qui ab nupera calumnia vindicatur; Gregorii Nysseni; Didymi; Cyrilli Alexandrini. De duobus locis Gregorii Nysseni, et Basilii accurata disputatio. 356

CAPUT QUARTUM.

Græcorum Patrum alia testimonia, ex quibus Spiritus sancti processio ab utroque suadetur. Quod Filius fons hujus dicitur, et ab eo profluere Spiritus sanctus. Quod e substantia Filii procedere. Quod esse Filii, vel ejus proprius. Refelluntur Græculorum falsæ interpretationes vocis *proprii*. Item quod consubstantialis vocatur Filio, quæ ratio fuse declaratur. An consubstantialia dicantur ea solum, quorum unum est ab alio; ut Basilius, et Cyrillus docent. Consubstantiale duobus modis dici. Hugo Etherianus, Calecas, et Demetrius notati. 368

CAPUT QUINTUM.

Alia ad eamdem processionem a Filio sancti Spiritus argumenta. Ut quod a Filio accipit, quod odor, vapor, et qualitas substantiæ Filii dicitur. Item flatus, et halitus oris; tum ἐνέργεια, et operatio ejusdem. 379

CAPUT SEXTUM.

E mutua Filii et Spiritus sancti relatione hujus ab illo processio probatur. Esse ordinem quemdam in divinis personis, eumque fixum, et naturalem, non arbitrarium a Patribus constitui. Explicatur, quemadmodum nonnulli ordinem illum sustulerint, neque dignitatis ullum in personis discrimen agnoverint; alii vero utrumque statuerint. Nullum ratione naturæ ordinem, aut differentiam esse, sed ratione personalium proprietatum, ex posteriorum sententia docetur. Quid sit naturale, vel οὐσιῶδες, et quatenus personis accommodetur. Numerum ibidem esse, quo prior, et posterior una altera dicitur. Exponitur deinde accuratius habitudo Spiritus sancti ad Filium; in eaque priores attribui Filio propter solam principii notionem, ob quam etiam pendere ab hoc ille ab quibusdam dicitur. 387

CAPUT SEPTIMUM.

Spiritum sanctum a græcis Patribus Filii imaginem appellari; tum etiam Verbum. Id, quo sensu usurpatum sit, exponitur; ex eoque processio Spiritus a Filio demonstratur. Vultum itidem Filii nominari Spiritum, quemadmodum Patris vultus dicitur Filius. 395

CAPUT OCTAVUM.

Latinorum Patrum testimonia de processione Spiritus sancti a Patre, et Filio; et eorum maxime, quos œcumenicæ Synodi approbant, Hilarii, Ambrosii, Augustini, Leonis, Gregorii papæ, et aliorum. 400

CAPUT NONUM.

Spiritum sanctum a Filio procedere theologicis argumentis efficitur, quæ ex superioribus testimoniis existunt, præsertim ex mutua amborum relatione. Tum illud explicatur, ecquid Spiritus a Filio distingueretur, si non ab eo procederet. Ostenditur nullum inter eos discrimen fore, nisi unum ab altero procederet. Anselmi de hac re sententia declaratur. 406

CAPUT DECIMUM.

De processione ipsa deinceps agitur; ac primum de vocabulo ipso Spiritus, cujus origo ex flatu externo oris explicatur a nonnullis; de προβολῇ, ac ceteris nominibus processionis. Tum a Patre, et Filio, tanquam uno principio, oriri Spiritum; quæ est illa monarchia veterum. Spirationem non esse proprietatem ὑποστατικὴν, et Patri, ac Filio convenire. Quo sensu principaliter oriri dicatur a Patre. 412

CAPUT UNDECIMUM.

De mediata, et immediata processione in divinis; quo sensu processio Spiritus sancti mediata dicatur a Patribus; quo item μονογενὴς appelletur Filius; quid sit διὰ τοῦ Υἱοῦ. Spiritum sanctum, etsi quidam Patres mediate procedere a Patre negasse videantur, utroque tamen oriri modo, ex iisdem ostenditur. Quomodo principaliter a Patre procedat, et nihilominus æqualiter a Filio. 424

CAPUT DUODECIMUM.

An Spiritus sanctus sit charitas, et amor ille, quo se mutuo diligunt Pater, et Filius. Rursus de statu et spiratione agitur, et quomodo ex ea nomen Spiritus sancti derivatum fuerit. Cur vinculum sanctissimæ Trinitatis Spiritus sit potius, quam altera persona. Augustini hæsitatio, an Spiritus sanctus sit ipsa divinitas; an et voluntas sit divina: idque quo sensu confitendum sit. Spiritum sanctum per intellectum non procedere, etsi ab nonnullis Patribus Sapientia vocetur; idque quo sensu usurpatum sit. 436

CAPUT TERTIUMDECIMUM.

Cur processio Spiritus sancti non sit generatio, et Spiritus ipse filius. Plerosque Patrum vetare istud inquirere, et quatenus id fas esse negant. Novem causæ ex antiquis Patribus allatæ, cur non sit generatio. Prima, quæ ex instituto et usu id ortum putat. Secunda, filium non esse Spiritum sanctum, quod hic processione, generatione Filius oriatur. Tertia, quod ex ore procedat. Quarta, quod ab duobus procedat. Quinta, quod immediate non procedat a Patre. Explicatur proprietas illa Spiritus sancti a quibusdam tradita, quod cum Filio, vel cum *principio* existat. Richardi Victorini perplexa ratio, quæ sexta numeratur. Septima Petri Abaelardi, quod Filius ex Patris substantia oritur, non Spiritus sanctus, rejicitur, ac damnatur a Bernardo. Spiritum sanctum ex Patris esse substantia. Octava Augustini, quia Spiritus sanctus procedit, ut datus, non ut natus, illustratur. Nona ejusdem haud satis accurata. 446

CAPUT QUARTUMDECIMUM.

Explicatur, et illustratur e Patrum testimoniis vera ratio, cur processio Spiritus sancti non sit generatio. Illam ex proprietate τοῦ Λόγου repetendam esse. Ejusmodi ergo causa deducitur, quod productio Spiritus sancti non habet hoc ex propria conditione, ut imago, vel similitudo hinc existat in eo, quod producitur. Id autem ex natura intellectionis oritur, non voluntatis. An Spiritus sanctus sit ingenitus. 460

CAPUT QUINTUMDECIMUM.

Græcorum recentiorum contra Latinos objecta refelluntur. Cur a Patre procedere dicatur interdum, omisso Filio. Spirandi vim, ut et spirationem, unam esse in Patre et Filio; ambos unum esse principium Spiritus sancti. Ex hypostasi non minus, quam οὐσίᾳ Filii procedere Spiritum. 467

CAPUT SEXTUMDECIMUM.

Explicantur alia eorumdem Græcorum argumenta. Illustratur ratio unius principii superiori exposita capite. Spiritum sanctum non esse nepotem Patris. Filium non qua filius est, spirare. Cur plures esse filii nequeant. Patrem non magis esse principium Filii, quam Spiritus sancti. Filium emittere, et, qua homo est, recipere Spiritum. 476

CAPUT SEPTIMUMDECIMUM.

Quibus antiquorum Patrum auctoritatibus Græci errorem suum fulciant; quæ quidem exponuntur. Explicatur vis præpositionum duarum διὰ, et ἐξ. Explicantur loca illa Damasceni, Theodoreti, ac Cyrilli, quibus dogmati suo patrocinantur Græci. Maximi martyris locus exponitur. 479

CAPUT OCTAVUMDECIMUM.

Quibus calumniis expressas græcorum Patrum auctoritates, quas contra ipsos adduximus, Græci recentiores eludere soleant; quæ omnes frivolæ, inanesque esse monstrantur. Non solum ab illis τὸ ὁμοούσιον significari, vel donorum communicationem, sed substantivam productionem. 487

CAPUT NONUMDECIMUM.

Expenduntur ea, quæ de corrupto Symbolo a Græcis objiciuntur, maxime ex canonis Ephesini auctoritate; qui quidem exponitur. Non prohiberi quocumque modo aliquid ad fidei professionem addere, sed tantum quod illi contrarium sit, cum hoc auctoritate fit publica. Resumitur disputatio contra Crellium Photinianum de Spiritus sancti processione, in hunc translata locum ab libro tertio; ubi cetera illius impia confutata sunt dogmata, et ab ejus calumniis catholica fides asseritur. Spiritum sanctum non esse filium, etsi voluntas, per quam procedit, reipsa non distet ab intellectu. Bisterfeldii, qui Crellium confutavit, falsa itidem opinio discutitur. 494

LIBER OCTAVUS.

Qui est de Missione personarum.

CAPUT PRIMUM.

Quid sit missio personarum, et in quo ejus ratio posita sit. Quosdam nihil ab æterna processione differre putasse: alios nonnisi in tempore fieri. Videri ex utroque constare. Personam ab ea solum mitti proprie, a qua procedit. Interdum tamen Filium etiam a Spiritu sancto mitti, Scripturas, ac Patres dicere. Patrem ab nullo mitti: deque eo falsa opinio Photii Chrysostomum interpretantis. 499

CAPUT SECUNDUM.

De divinarum personarum externa missione, et apparitione; ubi illud inquiritur, utrum solus Filius in vetere Testamento Patribus conspectus sit. Catholicorum, et Arianorum de ea re sententiæ. Ostenditur personas tres aut privatim singulas, aut plures simul apparuisse, duas vero tantummodo esse missas. 510

CAPUT TERTIUM.

De missione Spiritus sancti, quæ donatio proprie dicitur, ut et ipse donum. In quo doni ratio sita; et quomodo Spiritui sancto proprie tributa sit. Cur Filius non sit donum. An Spiritus sanctus ex æterno donum sit, et cur personalis ejus proprietas ex comparatione ad res creatas usurpetur. Lambertus Danæus refellitur. 523

CAPUT QUARTUM.

De duplici missione Spiritus sancti, externa, sive sensibili, et interna, ac spirituli; quarum prior breviter, posterior vero copiosius exponitur. Spiritum sanctum donum dici potissimum ob charitatem. Lambertus Danæus refellitur. Quæ personis tribus tanquam propria tribuuntur, horum ratio reddita. Spiritus sancti substantiam ipsam donum esse, illamque ad justos, et adoptivos Dei filios efficiendos divinitus infundi, ut sit formæ cujusdam instar, qua status ille constat. Quod pluribus tum Scripturæ, tum antiquorum Patrum testimoniis probatur. 531

CAPUT QUINTUM.

Demonstratur aliis Patrum testimoniis eadem substantiæ Spiritus sancti cum justis, ac sanctis communicatio. Illustratur ejusdem Spiritus comparatio cum sigillo, et charactere; indidemque communicatio illa substantiva deducitur. Plerosque veterum spiraculum vitæ illud infusum Adamo Spiritum Sanctum interpretari. Ludovicus Vives notatur Christum Deum dare Deum Spiritum Sanctum. Cyrilli locus pulcherrimus; necnon Basilii, etc. Idipsum et ex doni ratione conficitur, tum arrhæ, vel pignoris. Bessarionis locus itidem insignis. 543

CAPUT SEXTUM.

Declaratur substantialis illa, ex opinione veterum, Spiritus sancti conjunctio cum justorum animis; et ostenditur personæ esse Spiritus sancti propria. Eam conjunctionem non sine gratia, et charitatis habitu fieri, tanquam nexu, ac vinculo. Explicantur omnia, quæ contra antiquorum sententiam objici solent. 559

CAPUT SEPTIMUM.

De eadem Spiritus sancti substantiva communicatione disputatur. An in veteri Testamento fuerit. Videri antiquos Patres novi eam Testamenti propriam facere, ac meritis Christi jam passi tribuere. Exponitur Ruperti sententia de remissione peccatorum. Aliud esse ratione, Dei gratiam habere; aliud, esse filium adoptivum. Quomodo distincta sit illa personæ Spiritus sancti cum justis unio, ab hypostatica Verbi conjunctione cum humana natura; atque hæc posterior obiter illustratur. 565

CAPUT OCTAVUM.

Explicantur vocabula quædam, ac loquendi formulæ, quæ in explicando Trinitatis dogmate usurpari solent, et quæ ambiguitatis aliquid afferre possunt, ac primum illa, quæ ad unitatem spectant. De uno, et unitate. Trinitatem recte dici unum Deum, contra Calvinum ostenditur. Quid differant, unus, et unum. Prius nomen ad personam, posterius ad naturam accommodari. Quid sit unio, quatenus singularitatem significat; utrumque nomen arcere quosdam a Trinitate. Qua ratione Arius μονάδα, id est *unitatem* essentiæ divisisse Sabellium scripsit. Probatur adversus Lutherum, et Calvinum ista locutio, Sancta Trinitas unus Deus. Solvuntur Lamberti Danæi Calvinistæ argumenta, quibus illam impuguat. 573

CAPUT NONUM.

De vocabulis, quæ trium personarum distinctioni explicandæ serviunt. Ac primum de nomine ipso Trinitatis. An sit collectivum. Rejicitur illa etymologia, Trinitatem dici quasi Triunitatem, vel trium unitatem. Non esse implicatam in ista voce notionem unitatis. De vocabulo Triplex, quod ab aliis respuitur. Non satis firmo argumento repudiari. Usum tamen moderari istiusmodi locu-

tionibus. An debeant dici tres æterni, tres omnipotentes, etc. De illa locutione, Deus de Deo, quæ ab hæreticorum calumnia defenditur. Quo sensu voluntatem de voluntate esse Filium dicat Augustinus. De vocabulis alius, et aliud. Explicatur Athanasii symbolum, quod negat dici tres æternos, tres immensos; et universe regula illius interpretandi utilissima præscribitur. Tum quatenus majorem, aut priorem Patrem Filio non esse definiat. Patrem origine priorem esse, non natura; et quid sit prius esse natura. 578

APPENDIX I.

Apologia Patrum antenicænorum contra falsam Subordinatianismi accusationem. 589

APPENDIX II.

De commentitio Liberii lapsu. 604

FINIS INDICIS LIBRORUM ET CAPITUM.

INDEX

RERUM MEMORABILIUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

NUMERORUM ROMANORUM PRIOR, LIBRUM; POSTERIOR CAPUT INDICAT; TERTIUS, SARACENICIS NOTIS, PARAGRAPHUM INDICAT.

A.

A se interdum est naturaliter, VI. XII. 13.
A seipso esse Pater dicitur, V. V. 14. Male Calvinus intelligit a se, VI. XI. 7.
Acacius Arianus episcopus, IV. VI. 5.
Accidens proprie non est ens, IV. IX. 15.
Accidens metaphysicum, IV. X. 5.
Accipere personam unam ab alia est procedere, VII. V. 1. et seq.
Actio tribuitur supposito, VII. XV. 10.
Actus perfectior est potentia, V. IX. 8.
Ad alterum quæ dicantur, IV. X. 6. et seq. et VI. IX. 8. et 15.
Ad se quæ dicantur in divinis, IV. X. 5. et seq. et VI. IX. 8. Male Calvinus accipit, VI. XI. 7. et 15.
Æqualitas an melius conveniat, quam similitudo, IV. VI. 15. quid a similitudine distet, VI. V. 3.
Æternitas Patris et Filii ex nominibus istis relativis probatur, V. IV. 12.
Ἀγέννητον variis modis latine redditum, V. I. 1. Vide Ingenitum.
Ἀγέννητον et ἀγένητον quid differant, V. I. 7; confunduntur sæpe, 10. 13. 14. Distinguuntur tamen a plerisque, ut aliter per duo ν scriptum, aliter per unum ν sumatur, 16. et 17. et 20.
Αἴτης amator, VII. XII. 7.
Αἰτία quid sit, VII. X. 15.
Αἰτιατὴ οὐσία an dici debeat, VII. XV. 12.
Αἴτιον sive αἰτία Filii Pater, V. V. 9. Vide Causa.
Alexandrina synodus ab Athanasio celebrata, IV. IV. 10. et XI. 12.
Alius atque alius in personis divinis dicitur, non aliud atque aliud, VIII. IX. 12. et seq.
Amor Patris et Filii quomodo sit Spiritus sanctus, VII. XII. 1. et seq.
Non est essentialis amor, 5. et seq. Non est expressio rei amatæ, 8. τὸ Ἀναρχον qua ratione commune sit personis tribus, V. V. 3. et seq.
Angelus cur dicatur Christus, VIII. II. 6.
Anselmus Cantuariensis de processione Spiritus sancti in Barensi synodo contendit, VII. I. 4.
Antiochena synodus Semiarianorum, IV. VI. 5.
Antiochena synodus contra Paulum Samosatenum, IV. V. 3.
Ἀνυπόστατον quid sit, IV. VIII. 11.
Apparitio personarum divinarum explicatur, VIII. II. per totum. An Pater apparuerit in veteri lege, 3. et seq. Negarunt aliqui, 2. et seq. Solum Filium apparuisse, quidam sentiunt, 4. Idque magis consentaneum videri posse, 5. Inde divinitas ejus probatur, 6. et seq. Non tamen in propria specie apparuit, 9. Regulæ quædam ad discernendas personas, quæ apparuerunt, 10. et seq. Non semper Filius apparuit, 14. An interventu angelorum factæ sint, *ibid.* et seq. Patrem etiam apparuisse, 16.
Ἀπόῤῥοια in divinis quomodo usurpata, V. VIII. 12. et 13.
Aquisgranensis synodus, e qua legati Romam missi super Spiritu sancto, VII. II. 3.
Ἀρχὴ vox. Vide Principium.
Aristoteles initium dedit hæresibus, IV. I. 4.
Arius generationem Filii variis modis evertebat, V. VI. 5.
Arrha et pignus est Spiritus sanctus, VIII. IV. 6.

Athanasii symbolum, VII. VIII. 7. Recentiores Græci contumeliose hunc habent, *ibid.*
Attributa Dei non sunt dona, VIII. VI. 9.
Auctor dicitur Pater Filii, V. v. 11. quatenus id dicatur, *ibid.* et 22. et seq.
Auctoritas quid sit, V. v. 12. Patri convenit, 13.
Audire unam personam ab alia est procedere, VII. v. 4.
Αὐθέντης quid significet, V. v. 11.
Αὐτογέννητος, V. v. 14.
Αὐτόθεος, αὐτοσοφία, etc. an de Filio dicantur, VI. XI. per totum, quomodo possint usurpari, 2. Quemadmodum ista significent ideas, 3.
Ἄξίωμα in personis divinis, VII. VI. 6.

B.

Baptismi formula personarum ordinem adstruit, VII. VI. 3. et VII. XVIII. 9. et seq.
Bardas Ignatium ejicit, VII. I. 3.
Barensis synodus de processione Spiritus sancti, VII. I. 4.
Basilius Macedo Photium ejicit, VII. I. 4.
Beccus patriarcha Constantino p. Latinorum de processione Spiritus sancti dogma defendit, VII. I. 7. et 8. Fit patriarcha, et librum pro Latinis contra suos scribit, 10. deponitur, 11.
Blemmydes vir egregius Latinorum dogma de Spiritu sancto propugnat, VII. I. 5. et seq.

C.

Campenses Ariani, IV. IV. 15.
Caput Filii Pater, V. v. 15.
Carolus M. legatos Romam mittit super processione Spiritus sancti, VII. I. 2.
Causa an tam late pateat, quam principium, V. v. 7. Divinis personis tribuitur; ita Pater causa Filii dicitur, et creaturarum per Filium, *ibid.* maxime autem Filii, 8. et 9.
Causam Latini Patrem esse qui dixerunt, V. v. 10.
Character sive imago, VI. v. 2. Vide Imago. Proprie Filio convenit, et illustrat imaginis notionem, VI. v. 8.
Character quomodo sit Filius, VI. v. 9. et 10.
Character substantiæ quid sit, VI. VI. 5. et seq.
Charitas Patris et Filii est Spiritus sanctus, et quo sensu, VII, XII. 4. et seq. et 8. Quomodo proprie tribuitur Spiritui sancto, VIII. IV. 3.
Christi humana natura an sit singularis, IV. IX. 12. et seq.
Christum veteribus patriarchis apparuisse, multi opinati sunt, VIII. II. per totum.
Circuminsessio vulgo dicta quid sit, IV. XVI. per totum. Unitatem, et personarum distinctionem arguit, 1. et 2. Explicatur ejus ratio, 3. et seq. Quomodo localem præsentiam includat, 13. Ex divina generatione oritur, V. IX. 3.
Cogitatio cur non dicatur Verbum divinum, VI. II. 12.
Collectiva nomina cujusmodi sint, VII. IX. 1.
Columba, cujus specie visus est Spiritus sanctus, an vera fuerit, VIII. IV. 1.
Concreta nomina quid significent, VI. VI. 6.
Consilium de consilio dicitur Filius, VI. VIII. 21.
Constantinopolis capta a Latinis, et recepta, VII. I. 7.
Consubstantialis vox in Nicæna synodo instituta, Vide IV. IV. per tot. Vide ὁμοούσιον. Ex vera generationis ratione oritur, V. VII. 6. An originem unius includat ab altero, et duplex ejus notio, VII. IV. 11. et seq. In ea voce duæ personæ significantur, 15. Cur consubstantialis una persona dicatur alteri, VII. XVIII. 2.
Creari Verbum divinum cur dicitur, VI. II. 10.
Creator ab æterno an sit Deus, VIII, III. 11.
Creatus Christus dicitur, qua homo est, VI. VI. 19.
Creatura pro creatione, V. III. 9.

D.

Degener quid significet, IV. III. 13. et V. VII. 6. et seq.
Deitas est unitas, VIII. VIII. 7.
Dei nomen tetragrammaton *esse* significat, IV. XII. 5. cur unus sit cum sint personæ tres, IV. XIII. per totum. Causa est primo naturæ unitas, 2. Sumitur tam pro essentia, quam pro persona, V. III. 9. Etsi ubique sit, non tamen idem agit in omnibus, VIII. VI. 1. et seq.
Deus ex Deo proba locutio, VIII. IX. 10.
Deum esse hoc ipso quo vult se esse, docuit Plotinus, VI. VIII. 19.
Deus variis modis existit in rebus etiam secundum substantiam, VIII. VI. 2 et VIII. VII. 10.
Dii tres non dicuntur, VIII. IX. 8.
Διὰ quid significet, ut διὰ τοῦ Υἱοῦ, VII. XI. 5. et VII. XVII. 2. Διὰ τοῦ idem est atque ἐξ οὗ, 3. et seq. διὰ cum genitivo significat duo, actionem, et causam principalem, 7.
Dictio interior est expressa species, VI. II. 2. Quomodo propria sit Patris, qua est Verbi productio, VI. IV. 6.
Dignitate personas differe quidam aiunt, alii negant, VII. VI. 6. et seq. In sola principii ratione consistit, 10.
Dionysius areopagita dictus ὑπόστασιν pro persona sumit contra veterum morem, VI. VI. 5.
Discere unam personam ab alia est procedere, VII. V. 5.
Dividitur Trinitas non divise, IV. XVI. 11.
Donum dicitur Spiritus sanctus proprietate quadam, VII. XIII. 21. et VIII. 3. per totum. A Latinis magis, quam a Græcis ita nominatur, VIII. III. 2. et seq.
Donum proprie ex amore procedit, 4.
Doni propria ratio, VIII. III. 4. debet esse gratuitum, 5. Non differt a processione, 9.
Donum sive datum, et donabile, VIII. III. 7. et seq.
Donum proprie dicitur Spiritus sanctus ob charitatem, quam communicat, 3. Ex eo quod donum est Spiritus sanctus, probatur substantiva illius communicatio, VIII. V. 15. Quippe donum est possessionis donatio, § 16.
Δῶρον et δόσις quid distent, VIII. III. 4.

E.

Εἴσπνιλος amator dicitur, VII. XII. 7.
Ἐν de Spiritu sancto usurpatum processionem sonat, VII. III. 12.
Ἐνέργεια est effectio, quæ non est ex substantia, V. IV. 8. Vide V. IX. 6. An de generatione dici debeat, *ibid.*
Ἐνυπόστατον quid sit, IV. II. 9. et IV. VIII. 10. et seq.
Ἐντελέχεια duplex, VI. II. 6.
Ἔρως an dicatur Spiritus sanctus, VII, XII. 2.
Erat apud Joannem, IV. XII. 7.
Esse est existentia, IV. I. 4. quid significet verbum est, IV. XII. 6.
Essentia pro persona sumitur interdum, IV. III. 10.
Essentia Dei singularis est, IV. XIII. 4. et cap. 14. per totum. Probatur eadem ex unitate operationis, IV. XV. per totum. Tum ex circuminsessione, IV. XVI. per totum. Item ex unitate principii, 9. et seq. Tum ex ratione imaginis, IV. XV. 15. Eadem numero in Patre et Filio, V. IX. 4.
Essentia generat essentiam quomodo dicatur, VI. XII. 3. Neque huic obstat Lateran. synodus, 4. et seq.
Essentia de essentia, V. VII. 3. et VI. X. 1. et seq. Vide et VI. XII. 1. et seq.
Essentiam a se habere Filium impie docet Calvinus, et refutatur, VI. XI. 5. et seq.
Essentia genita quo sensu dici possit, VI. X. 6. Quo dici non debeat, VI. XI. 8.
Essentia communicari Filio, VI. XI. 10. et seq. Non aliter enim gigneretur, *ibid.*
Essentiare quid sit, VI. XI. 8. et seq.
Essentia ut in Patre est, gignit, ut in Filio, gignitur, VI. XII. 12.
Eusebii Cæsariensis futiles rationes, VIII. II. 18.
Eusebius Vercellensis, IV. IV. 10.
Eustachius Antiochenus ejectus ab Arianis, IV. IV. 10.
Eustathiani ab Eustathio Antiocheno Catholico dicti, IV. IV. 10.
Ex se variis modis dicitur, VI. XI. 12.
Ἐξ particula processionem substantivam significat, VII. III. 2. et seq. Ut ἐξ οὗ 12. et VII. XVII. 2. ἐκ τοῦ et διὰ τὸν promiscue sumpta, 3. et seq.
Exire significat processionem, VIII. I. 3.
Existentiæ nomen est concretum, IV. II. 6. Pro hypostasi interdum sumitur, cap. III. 8. Et a Richardo latius exponitur, 9. An sint existentiæ tres in Trinitate, IV. XII. 5. et seq. Videri unicam esse, *ibid.* ratione differt ab essentia, IV. XII. 10.
Extantia, IV. I. 1.

F.

Fecunditas divinæ naturæ, V. VI. 8. Ex ejus perfectione probatur, 9. Ex intelligentia oritur, *ibid.*
Ferrariensis synodus, quæ et Florentina, VII. I. 11.
Filii Dei efficimur per substantiam ipsam Spiritus sancti nobis applicatam, VIII. V. 10. Non tamem unio ista est hypostatica ita, ut fiat una persona. An in veteri lege datum id fuerit, VIII. VII. 9. et 11.
Filiorum adoptio beneficium est proprium Christianæ legis, VIII. per totum, maxime 8. et seq. et 11.
Filii varia nomina, VI. I. 1.
Filii Dei efficimur per ipsius substantiæ Spiritus sancti communicationem, VIII. IV. et seq. Ita ut gratia velut nexus intercedat, 3. Vide VIII. VII. 8.
Filius non dicitur proprius Spiritus sancti, VII. IV. 10.
Filius est major Spiritu sancto quomodo dicitur, VII. VI. 10. et seq. Et prototypus ejusdem, VII. VII. 1. Qua Verbum est, Filius est, VII. XIV. 2. et seq. Et quia perfecta est imago, VII. XIV. 7. Cur alterum filium non gignit, 11. Prior origine est, quam Spiritus sanctus, VII. XV. 8. Unica proprietate hypostatica constat, VII. XVI. 4. Nusquam dicitur e Spiritu sancto esse, VII. XVIII. 3.
Filii missio dicitur incarnatio, VIII. I. 4. et seq. Et hoc modo etiam a Spiritu sancto missus est, 5. et 12. etiam a seipso, *ibid.*
Filio proprie ratio, justitia, et sapientia tribuitur, VIII. IV. 4.
Filium solum apparuisse Patribus, quidam existimarunt, VIII. II. 5. et seq. Idque magis convenire, *ibid.* Et ideo Angelum vocari, 6. Ex apparitione illa divinitas ejus colligitur, 7. Visibilem non esse Filium, VIII. II. 6. Regulæ ad discernendum, quando Filius apparuerit, 10. et seq. Quo sensu visibilem illum Ariani esse dixerint, 11. et seq. Non semper apparuit; sed etiam aliæ personæ, 14. Cur non sit proprie donum, VIII. III. 6.
Filius vis est et efficientia Patris, IV. XV. 4. Si esset ingenitus, minus a Patre differret, V. II. 14.
Filii appellatio maxime propria, V. IV. 4. Excludit alium filium, V. IV. 15. Præstat ceteris appellationibus Filii, *ibid.*
Filius est de substantia Patris, V. VI. 3.
Filii æternitas probatur, V. IX. 10. ex generatione, quæ est locutio, 11. Ex ipsa Patris appellatione, 11.
Filius perfectus est a perfecto, 15. Cur non filia dicitur, V. IX. 16.
Filius vocatur variis nominibus, ut ratio, sermo, etc. VI. I. 1. et seq. Vide Verbum, et Λόγος.
Filius an voluntate genitus sit, VI. VII. per tot. An necessitate, 11. et seq. An charitate, 12.
Filius an sapientia Patris ea sit, qua Pater sapiens dicitur, VI. IX. per tot. Affirmant aliqui, 1.
Filium ab æterno fuisse probant aliqui eo argumento, quia nunquam sine sapientia Pater extitit, VI. IX. 1. et seq.
Filius an essentiam a se habeat, VI. XI. per totum, maxime 5. et seq. ubi non habere docetur.
Filius non habet participatam essentiam, sapientiam, etc. sed ipsam, quæ est in Patre, VI. XI. 3. et seq. Nec essentiam a se, sed a Patre, VI. XII. 8. et seq. Quinam eodem modo essentiam habere dicitur, ac Pater, VI. XII. 11.

Filius principium est Spiritus sancti, VII. III. 5. Et fons, VII. IV. 1. et seq. Non tamen gignit, VII. XVI. 4.
Florentina synodus, in qua Græci recepti, VII. XI. 1. De Spiritu sancto in ea disputatur, VII. II. per totum, et seq.
Formula pro natura, IV. III. 13. Idem quod imago, VI. VI. 15.

G.

Generationem divinam non antecedit voluntas, V. IV. 9.
Generatio Filii ineffabilis, V. VI. 1. et seq. nec curiose indaganda, 2. et seq. Cur veteres quidam de ea disputare vetent, 4.
Generatio divina variis argumentis ab hæreticis oppugnata, V. VI. 4. et seq. Ejus notionem calumniabantur, 6. Sed refelluntur a Patribus, 7.
Generatio divina est æterna, nec initium habens, nec finem, V. IX. 5. et 10. Cujus causa redditur, 6. quia non est actio, nec effectio, sive ἐνέργεια; idque latius explicatur, *ibid.* et 7. Nunquam desinet, 13. Nec tamen ideo est imperfecta, *ibid.*
Generatio apud Aristotelem duplex, V. VI. 10. Veræ generationis ex eodem definitio, *ibid.*
Generatio significat communicationem essentiæ, VI. XI. 10. et 11.
Generationis terminus duplex, VI. XII. 2.
Generatio est in Deo, V. VI. 1. Quomodo a creaturis transferatur ad Deum, 7. Nempe quidquid in illis est impurum præcidi debet, *ibid.* et cap. VIII. 1. et seq. Probant ergo Patris generationem ex fecunditate naturæ divinæ, 8. Si solam Aristoteleam generationem respicimus, non erit in divinis, 10. In quo Ariani fucum fecerunt, *ibid.* In vera generatione fundatur catholica fides, V. VII. 8.
Generatio late sumpta definitur, V. VI. 11. Ejusmodi quatuor, *ibid.*
Generatio proprie sumpta definitur, et explicatur, V. VII. per totum. Primo e substantia sit oportet, 1. et seq. Quod Ariani recusabant dicere, 2. Prius divinis, quam creatis convenit, V. VII. 8. Solus Deus proprie gignit e substantia sua, 9. quia solus proprie est, *ibid.*
Generationis vera ratio iterum explicatur, VII. XIV. 1.
Generatio similitudinem infert, V. VIII. 1. et seq. Naturæ potissimum, 2. Errant qui alias, quam naturæ similitudines necessarias putant, 3. Quod deinceps late probatur, 4. 5. et 6.
Generatio divina sola perfectam similitudinem facit, 7.
Generatio debet esse a principio conjuncto, V. VIII. 8. Id latius exponitur, *ibid.* In eo cavillatio Arianorum, qui sectionem substantiæ imputabant τῷ ὁμοουσίῳ, et catholicæ fidei, 9. Nullum in ea profluvium, aut sectio, 9. 10. et seq. Proprium est generationis eamdem communicare naturam, V. IX. 1. Et quidem numero in Deo, 2. et 4. Ideo non separantur, sed insunt sibi mutuo, *ibid.* et 3.
Generatio Filii est æterna, V. IX. 10. et seq. Est locutio quædam, et intellectio, 11.
Generatio an existentis Filii sit, an non existentis, 13. Æquale producit generanti genitum, V. IX. 15. Et perfectum, *ibid.* A solo Patre est, 15. Est intellectio, dictio, Verbi productio, VI. II. 7. et 8. Quomodo a termino, id est Verbo distinguatur, *ibid.*
Generatio prior est spiratione, VII. XII. 14.
Genitus idem ac natus, V. I. 5.
Γεννητὸν et γενητὸν quid differant, V. I. 5. et 9. Ea confundunt hæretici, 14. et VII. XI. 4.
Gentiliacensis synodus de processione Spiritus sancti, VII. I. 2.
Genus pro natura sumitur, IV. III. 13.
Gignere pro creare sumptum, V. I. 6. non est idem quod facere, V. IV. 7. Non prius potentia gignens est Pater, quam actu, V. IV. 9. Gignit semper Pater, V. IX. 7. Nec potentia prius est gignens, quam actu, *ibid.* Dicine possit, Pater gignit, vel gignet Filium, V. IX. 14.
Gradus sintne aliqui in Trinitate, VII. VI. 7. Nullos esse, VIII. IX. 17.
Græcorum et Latinorum controversia de processione Spiritus sancti exponitur, VII. I. per totum. Reconciliantur Romanæ Ecclesiæ, 5. Sed mox redeunt ad ingenium, *ibid.* In Lugdunensi synodo pacem ineunt, 9. Sed mox disturbantur, 11. In Florentina synodo denique reconciliati, postea redeunt ad pristinum, *ibid.*
Gregorius X. papa Græcos ad concordiam allicit, VII. I. 7.
Gregorius Palamas pro Græcis suis contra Latinos pugnat, VII. I. 10.

H.

Hieracas hæreticus, V. VIII. 9. et 12.
Hierosolymitana synodus, in qua Arius restitutus, VII. IV. 6.
Homines tres dici, quinam vetent, IV. IX. 4. et seq. maxime 8.
Homo ad imaginem Dei factus quomodo dicatur, VI. VI. 17.
Homousiani dicti Catholici ab Arianis, IV. V. 4.
Hypostasis quid sit, explicatur, IV. I. 5. et seq. Significat primo id, quod existit revera, deinde id, quod per se subsistit, *ibid.* Pro essentia veteres sumpserunt, 5. Etiam Nicæna synodus, nequicquam reclamante Basilio, 6. et 7. Tum Sardicensis, 7. nec non Athanasius, *ibid.* Tamen alibi pro persona videtur accepisse, 8. sed videtur tantum, nam pro essentia constanter usurpat, 9. nec non alii, *ibid.* Et Cyrillus Alexandrinus pro φύσει 10. et seq. At plures distinguunt, 13. et seq. Discrimen ejus ab οὐσίᾳ, 15. Vide et IV. II. 6. Item significat productionem rei. IV. II. 8. Debet ei πρόσωπον adjungi, ut sit plena significatio, 9. Quid a προσώπῳ differt, 10. et capite 4. 7. An sit in Scripturis, IV. II. 14. De tribus hypostasibus dissidium Orientalium catholicorum, IV. IV. 10. et seq. De hoc Basilii judicium, IV. IV. 11. et Athanasii, 12.

Hieronymus de eo Damasum consulit, 14. et cap. XII. 9.
Hypostasis apud græcos Patres pro individuo, οὐσία pro specie sumitur, IV. VII. 2. et seq. Quid sit, accurate disputatur, cap. VIII. per totum. Subjecta est accidentibus, 5. Constat modo quodam existendi, IV. VIII. 6. et seq. non re, sed ratione differt ab οὐσίᾳ, IV. IX. 17. Duo significat, naturam, et proprietatem, VI. VI. 7.
Hypostasis quid apud Paulum in epistola ad Hebræos significet, late disseritur, VI. VI. 2. et seq. *ibid.* Videri pro essentia sumi, *ibid.* et per totum, maxime a 5.

I.

Idea in Deo duplex, et quomodo per nomina αὐτοσοφία et similia declaretur, VI. XI. 3.
Identitas an dicenda sit in Trinitate, IV. VI. 14.
Jehova nomen fictum, et qualecumque est, Filio convenit, VI. XI. 13
Ignatius a Photino exagitatus, VII. I. 3.
Illyriciana synodus de Spiritu sancto catholica, IV. I. 13.
Imago perfecta perfectam nativitatem sequitur, VII. XIV. 7. Quid requirat imago perfectissima, 8.
Imago duplex, VI. VII. 4.
Imaginem Dei Spiritus sanctus imprimit, VII. VII. 3. et VII. XIII. 22.
Imago Filii Spiritus sanctus dicitur, VII. 7. per totum, et VII. XIV. 9.
Imago quid sit, VI. V. 1. Ejus conditiones, 2. et seq. duplex imago, 6. relative dicitur, VI. VI. 1.
Imago Dei Filius dicitur, et character, etc. VI. V. per totum. Nomen hoc tam Sabellianos, quam Arianos refellit, VI. V. 2. Cur ita Filius nominatur, 3. Quid a similitudine discrepet, *ibid.* Non est imago paternitatis, VI. VI. 7. et 9.
Imago vera requirit originem unius ab altero, VI. V. 3. et seq. et quidem generatione, 4. Non dicitur reciproce ita, ut prototypum imago dicatur imaginis suæ, 5. Ideo Pater non est imago, neque Verbum Filii, 6. de Imagine Verbo falsa Origenis sententia, *ibid.*
Imago dicitur Filius relatus ad Patrem, 7. Et excellenti ratione supra res creatas, *ibid.*
Imaginem Dei credit Marcellus Filium, qua est homo, et ideo refellitur, VI. V. 7. Recte declaratur ratio imaginis in Filio per vocem characteris et signaculi, 8. et seq.
Imago est substantiæ ipsius, 14. De quo toto cap. VI. disputatur.
Imago una est personarum trium, VI. VI. 18. De Imagine, falsa Richardi sententia, VI. VII. per totum.
Imagines Dei sumus participatione Filii, VI. V. 11. Quod a quibusdam ita acceptum, quasi ad Patris imaginem nulla res exprimi possit, *ibid.* et 12. sed refellitur, 13. Cur ad imaginem Verbi potissimum formati simus, *ibid.*
Imago, qua imago est, dicit identitatem, VI. VI. 2. et seq. Et quo perfectior est, eo majorem habet, 4.
Imago duo continet, id quod, et id quo, VI. VI. 4.
Imago duplex, naturalis, et artificiosa, VI. VI. 4.
Imago sui proprie non dicitur, VI. VII. 4.
Imago Dei per Spiritum sanctum in nobis instauratur, VIII. V. 4.
Imago Patris Filius est, etsi non generet ut ille, VI. VII. 5.
Individua unde constent, IV. VII. 1. Unam omnibus οὐσίαν tribuunt aliqui, 10. et seq. quomodo conglobatione accidentium constare dicuntur, IV. VIII. 8. Explicatur, quomodo una essentia et natura constare dicuntur, VI. IX. 3. et seq.
In Incarnationis mysterio cujusmodi sit unio, VIII. VII. 12. et seq. Quibus nominibus exprimatur, 13. et seq.
Ingenitum quid sit, IV. X. 2. Non est accidens, IV. XII. 13.
Ingenitum variis nominibus explicatum, crebroque ab Arianis usurpatum, V. I. 1. et 3. A gentilibus philosophis acceptum, 2. etiam ab hæreticis veteribus, *ibid.* Ariani Deum nullum esse præter Ingenitum, jure dictum asserebant, 3. Tribus modis accipitur, 8. sed et varie dividitur ejus notio, *ibid.* et seq. præcipui modi interpretandi, 10. Primo est non factum, creatumve, 11. Secundo est non genitum, 15. ex quo probatur, alium esse genitum, 16. Tertio, ut sit principio carens, 18. Non est proprietas personalis Patris, sed notio, 19. Ariani in eo ponebant essentiam Dei, V. II. 1. Negantibus catholicis, 2. et seq. Contra hoc disputant Patres, V. II. 3. et seq. Non esse essentiæ, 6. et seq. quo sensu in eo positam essentiam putaverint hæretici, 8. quatenus revera essentiam significet, 11.
Ingenitum in Scripturis non legitur, V. II. 12. Vox illa calumniis obnoxia, *ibid.* et 13. Itaque minus propria est personæ primæ, quam Pater, *ibid.* Privativum non esse nomen, Basilius probat, V. III. 1. Sed negans esse vult, *ibid.* Et confirmatur, 3. tamen quadamtenus privativum dici potest, *ibid.* An sit relativum, 5. Recte illud Augustinus explicat, 6. et quomodo relativum sit, *ibid.*
Ingenitum variis calumniis ab Arianis distrahitur, V. cap. II. et III. Deus secundum essentiam neque ingenitus est, neque genitus, V. III. 11. An sit essentiæ nomen, 12. et 13.
Innocentius tertius papa, sub quo Lateranensis synodus facta, VII. I. 5.
Intellectio quomodo sit locutio in Deo, et communis trium personarum, tum propria Patris, VI. II. 7. et VI. IV. 6.

J.

Joachimi abbatis error, VI. XII. 4. et seq.
Joachimus abbas, et ejus error, IV. XIII. 4.
Joannes Baptista quomodo minor Christiano aliquo; et an habuerit in se Spiritum sanctum, VIII. VII. 3. et seq.
Joannes Beccus Constantinopolitanus patriarcha pro Latinis stat contra Græcos, VII. I. 5. 7. et seq.

Joannes monachus de processione Spiritus sancti litem movet, VII. I. 2.
Joannis Ducæ imperatoris memorabile facinus, VII. I. 6.
Justificatio, et adoptio filiorum Dei fit per ipsam Spiritus sancti substantiam communicatam nobis, VIII. IV. et seq. et maxime capite V. per totum. Vide 10. et seq.

L.

Lateranensis synodus sub Innocentio, in qua Græci reconciliati, VII. I. 5.
Latinos Patres quarta, et quinta Synodus, ut et sexta, magnæ auctoritatis esse judicant, VII. VIII. 1.
Leo tertius papa improbat additionem vocis *Filioque*, VII. I. 2.
Leo M. columna fidei vocatur in quarta Synodo, VII. VIII. 5.
Locutio Dei est species expressa, VI. II. 2. Est conspectio, VI. II. 3. An sit Verbum ipsum, 7. Hæretici quomodo Patrem alloqui Filium dixerunt, VI. IV. 1. Varias locutiones Patris esse putarunt hæretici, 2.
Locutio personarum invicem qualis, VI. IV. 3. et 4. et seq. speculi similitudine declarata. Quomodo Patri soli conveniat, 7.
Logicæ voces et philosophicæ quid sint, IV. VII. 7.
Λόγος dici creditur a quibusdam, quia est nuntius Patris, VI. III. 8. Qualis Λόγος sit Filius, VI. IV. 1. melius Verbum dicitur, quam ratio, 9.
Λόγος variis nominibus a Latinis explicatur, rationis, sermonis, doctrinæ, VI. I. 2. Unde græcorum Patrum ambiguæ de Filio Dei sententiæ, *ibid.* Vide Verbum. Quid a λέξει differat, 6. Est duplex, alius prolatitius, alius internus, *ibid.* Interpres Patris Λόγος Filius dicitur, VI. III. 1. An Pater Λόγος dicatur, 4. An sit Λόγος Filius, quo λογικὸς est Pater, 5. Duplex ab Arianis constitutus, *ibid.* Cur maxime proprium Filii sit nomen, VI. III. 8.
Λόγος ἐνδιάθετος, VI. III. 3. deque eo Sabellianorum calumniæ, *ibid.* et Anomæorum, VI. IV. 2. Qualis sit, *ibid.*
Λόγος non est transiens, VI. IV. 1. Patri a quibusdam tribuitur, VI. IX. 6.
Λόγος id habet in Deo, ut sit Filius, VII. XIV. 3.
Loquendi formulæ de Trinitate explicantur, VIII. VIII. per tot. et c. IX.
Lucifer Calaritanus, ejusque schisma, IV. IV. 10.
Lucis similitudo ad diurnam generationem assumpta, V. VIII. 13.
Lugdunense concilium, in quo Græci Romanæ Ecclesiæ reconciliati, VII. I. 9.

M.

Major Spiritu sancto Filius dicitur, VII. VI. 1. et seq. 10. et seq.
Mandatum quomodo det Pater Filio, VI. IV. 5.
Manichæus divinam substantiam partiebatur, V. VIII. 9.
Manuel Calecas contra Græcos suos stat pro Latinis, VII. I. 11.
Mater Filii an dici possit Pater, V. IX. 16.
Maximus martyr Latinis favet super processione Spiritus sancti, VII. I. 2.
Medio nullo interjecto Filius dicitur genitus : Spiritus mediante Filio productus, VI. VIII. 26.
Meletius Antiochenus, mortuus est in communione catholica, IV. IV. 10. Joviniano acceptus, IV. VI. 5.
Μεσιτεία inter personas divinas, VII. VI. 5.
Michael palæologus Constantinopolim e Latinis recuperat, VII. I. 7. Ad concordiam cum Rom. Pontifice Gregorio X. redit, 9. et 10. Mortuus honore sepulturæ privatur, 11.
Missio personarum discrimen indicat, VIII. I. 1. Nihil a seipso, mittitur, *ibid.*
Missio Spiritus sancti communis est Patri et Filio, VII. XV. 11. Imo et personis omnibus externa, VIII. I. 12. et seq.
Missio quid sit docetur, VIII. I. 2. Duplex est in Filio, *ibid.* et 3. et seq. et VIII. II. 2. et seq.
Missio una est temporaria, VIII. I. 3. et 4.
Missio interdum æternam processionem significat, VIII. I. 3. Non habet inæqualitatem, 8.
Missio Spiritus sancti non secundum substantiam fieri dicitur a quibusdam, VIII. I. 5. et seq. verum Missio proprie dicta duo complectitur; tum processionem; tum externam efficientiam, 7. Ideo Pater non mittitur, *ibid.* Auctoritatem tamen significat, 8.
Missionem requirere processionem, 9. Definitur, 10.
Missione externa Filius a Spiritu sancto, et a seipso mittitur, 12. et seq.
Missio externa minus proprie dicitur, VIII. I. 13. Hac Filius a se, et Spiritus sanctus etiam a se mitti dicuntur, 12. et 13. Pater neque proprie mittitur, 7. neque improprie, 14.
Missione externa apparent personæ, VIII. II. 1. et seq. Ea fit ab omnibus personis, 2.
Missio æterna Spiritus sancti duplex est, una quæ fit per gratiam sanctificantem, 2. Altera per externam efficientiam, 3.
Missio externa Spiritus sancti, VIII. IV. 1. et seq.
Modus existendi, IV. VIII. 6. Modi substantiales, quibus personæ subsistunt, IV. X. 5. Non habet propriam existentiam, IV. XII. 10.
Monarchia in divinis, IV. XV. 10. et VII. X. 11. Duæ illius causæ, *ibid.*
Monas in divinis, IV. XIII. 10. et seq.
Μονογενὴς cur dicatur Filius, VII. XI. 3.
Multiplicitatis in divinis origo est persona, IV. XI. 11. Ea miro quodam modo causa est unitatis, IV. XV. 12.
Munus quid sit, et quid a dono differat, VIII. III. 4.

N.

Naturale quid dicatur, VI. VIII. 22. et seq.
Natura de natura, VI. X. 1. et seq. et natura genita quid sit, VI. X. 6.
Natura pro hypostasi sumpta, IV. I. 3. quid sit, et unde dicta, IV. III. 10. omnibus individuis sub eadem specie unicam convenire aliqui dixerunt, IV. IX. *per totum*, maxime 17. Naturam divinam universalem quinam constituisse videntur, IV. XIII. 3. et seq. Refelluntur, 5. et seq. Expli-

cantur Patres, qui universalem constituerunt, 6. Probatur singularem esse, 8. et seq. et IV. XIV. *per totum.*
Necessitate naturæ gigni Filium veteres aliqui negarunt; et ideo voluntate gigni dixerunt, V. VIII. 11. Alii voluntate genitum negant, 25.
Necessarium non omne violentum est, VI. VIII. 23. Interdum libero oppositum est; alias quo quis indiget, 24. Item quod sine cognitione fit, 25.
Nestorius non putavit Spiritum sanctum διὰ τοῦ Υἱοῦ procedere, VII. XVII. 11.
Nicephorus Blemmydes vir laudatissimus pro Latinorum dogmate stetit, VII. I. 5. et 8.
Nicolaus papa contra Græcos, eorumque ducem Photium contendit, VII. I. 3. et Occidentales ad illum refellendum hortatur, VII. II. 4.
Nominum quæ Deo tribuuntur cognitio ad Trinitatis mysterium necessaria, IV. I. 1.
Nomina, quæ Deo tribuuntur, alia affirmantia, alia negantia, V. III. 1.
Notiones, et notionalia nomina, IV. Procem. II. et III. Eas quinque constituunt, 4.
Numerus an divinis conveniat, IV. XIII. 13. ad rationem Numeri non pertinet essentia rerum numeratarum, VIII. IX. 4.
Numerus pluralis quibus nominibus adhibetur in Trinitate, VIII. IX. 8. et seq.

O.

Octava synodus contra Photium, VI. I. 3.
Omnipotentia duo significat, VI. VIII. 6.
Omnipotentia Patris Filium esse genitum, aliqui dixere, VI. VIII. 4. et seq.
Ὁμοῦ quid significet in ὁμοουσίῳ, IV. V. 14. et 16.
Ὁμοιούσιον explicatur fuse, IV. VI. per totum. Catholici ea voce sunt usi, 5. Variæ illius interpretationes, 6. Idem fere valet ac consubstantiale, 9. et seq. Vide VI. VI. 4.
Ὁμοούσιον. De ea voce disseritur, IV. V. per totum. Usi sunt ea voce tam hæretici, quam Catholici, 2. repudiata in Antiochena synodo a Catholicis, 3. Eam vocem nullo artificio depravare potuerunt Ariani, 4. An sit in Scripturis, 5. et seq. Calumniæ de hoc vocabulo Arianorum et versutiæ, 7. et seq. Admissum ab Eusebio Cæsariensi subdole, 8. et cap. VI. VI. 4. Refelluntur calumniæ Arianorum, 9. et seq. Unde originem usus illius acceperit, 11. et seq. Ejus vis et etymon, 14. quatenus ad Trinitatis explicandum dogma sufficiat, 15. Et an unitatem numericam significet, *ibid.* et 17. æqualitatem potius, quam singularitatem significat, IV. XIII. 7. Non dici ὁμοούσιον unum alteri citra processionem, credit Basilius, VII. IV. 11. et seq.
Operationis unitas in divinis, IV. XV. per totum. refelluntur qui diversas constituunt, 8. Quid sit operatio, V. IX. 6. Ea vox divinis processionibus tribuitur, *ibid.*
Oratio Dominica, in qua patrem vocamus Deum, VII. VII. 8. et seq.
Ordo quidam in divinis personis processionem significat, VII. VI. 1.
Ordo quidam est in Trinitate, VII. VI. 2. et seq. et 7. Unde oriatur, VII. XI. 13.
Os Patris est Verbum, VII. V. 10.
Osculum Patris et Filii est Spiritus sanctus, VII. XII. 8.
Οὐσίας vocabulum declaratur, IV. I. 1. et seq. an Deo tribuendum, *ib.* aliter eam Aristoteles, ac Patres usurpant, 2. Quidam Patres plures in Trinitate statuunt, *ibid.* et 3. Sabellius unam Aristoteleo more: Arius tres, 4. sed pro essentia sæpius sumitur, *ib.* Pro persona sumunt Ariani, IV. II. 13. An sit in Scripturis, *ib.* Græci Patres generale et commune aliquid esse putant; hypostasim vero individuum, IV. VII. 2. et seq. Etiam Latini quidam, 9. Explicatur hæc opinio, IV. IX. 2. et seq. significat interdum id, quod est, IV. XII. 9. ἐκ τῆς οὐσίας significat substantialem processionem, VII. IV. 6. et VII. XV. 14. An aliud sit, quam ἐκ τῆς ὑποστάσεως, VII. XV. 13.
Οὐσιῶδες varie dicitur, VII. VI. 7.
Οὐσιῶσαι quid sit, VI. XI. 9.

P

Palamas græcus Latinis adversatur, VII. I. 10.
Pars quid sit, IV. VIII. 3.
Pater per Filium, et Spiritum sanctum agit, V. V. 7. A seipso esse dicitur, et sui origo, 14. dicitur radix, fons, caput Filii, 15. et causa, 10. Dicitur προβολεὺς Spiritus sanctus, VII. X. 7. Ejus personalis constitutio est generatio, VII. XI. 12.
Pater non mittitur, VIII. I. 7. In nube solus loqui dicitur, 13. et seq. Ne improprie quidem mittitur, 14. An apparuerit hominibus, VIII. II. 3. et seq. Negant aliqui, *ib.* et 4. Sed affirmat Augustinus, 16. Ariani negantes refelluntur, 17. et seq.
Pater an sit φύσει pater, IV. X. 3. Qua Deus est, non est Pater, IV. XI. II. quomodo sit ἀνακεφαλαίωσις divinitatis, IV. XV. 14. Itidemque ἕνωσις, id est unitio, *ibid.* Qua ratione major dicitur, V. IV. 13. Præstat voci Ingeniti, 14. Nullum habet Patrem, 15. Cur non dicitur mater, V. IX. 16. Principalis est causa Spiritus sancti, VII. X. 14.
Pater non prius Deus est, quam pater, V. IV. 9. et 10. Ejus ratio duplex, 10. et seq. Vide V. IX. 9.
Patris vox primaria est, et in sacris litteris usitatissima, V. IV. 1. commendatur nomen illud a Patribus, 2. et seq. uti 4. magis proprium esse, quam Dei 5. Itaque majorem Deo facit injuriam, qui Patrem negat, quam qui creatorem, 6. Relativa vox est ad Filium, *ibid.* æternitatem Filii demonstrat, 7. Non est nomen actionis, 8.
Patris et Filii nomina æternitatem personarum, et unitatem substantiæ significant, V. IV. 12. et 13. et æqualitatem, *ibid.* Pater et Filius tanquam unum principium producunt Spiritum, VII. X. 10. et seq.
Paternitas proprie Deo convenit, V. IV. 3. Prior enim est naturalis, quam adoptiva, *ibid.* et si appellatio ipsa a creatis rebus petita, *ibid.*

Personam constituit Patris, 10. Nec est accidens, *ibid.*
Πατριὰ et *patria* pro paternitate, V. IV. 3.
Paulinus Antiochenus, IV. IV. 10. et 15.
Pendere Filium a Patre, qui dixerunt, V. V. 10. Et a Filio Spiritum sanctum, VII. VI. 11.
Per, ut *per Filium*, quid sit, VII. XI. 5.
Perfectum quid sit, IV. VIII. 3. et seq.
Περιχώρησις quid sit, IV. XVI. per totum. Vide Circuminsessio.
Persona divina nulla major, aut minor est alia. VIII. IX. 15. et seq.
Persona divina an relativum aliquid, an absolutum significet, IV. XI. 1. et seq. Augustinus, et alii absolutum esse aliquid putant, 2. et seq. Sed refellitur hæc sententia, 5. et seq. Individuum aliquid et proprium sonat vox personæ, 8. Tum relativum, 9. et seq. Singulare quiddam habet, quod non est in creaturis, IV. XI. 13.
Personæ divinæ an gradus habeant, VII. VI. 7. Solis relationibus distinctæ, VII. IX. 1.
Personæ divinæ quomodo se videant, audiant, etc. VII. V. 4. et seq. An rationibus distinctæ sint, IV. X. 6. et seq. An una persona dici possit, IV. XI. 2. et seq. Dignitate differunt, VII. VI. 6. Alii negant, et quo sensu, 7.
Persona quid proprie significet, IV. II. 5. Quomodo Sabelliani πρόσωπα τρία Deo tribuerent, 6. de ea fuse disseritur, cap. IV. Significat substantiam cum qualitate aliqua, 4. et 7. et 8. Laurentii Vallæ imperita de persona sententia, 5. pro substantia sumitur, 6. quando in usu esse cœpit, IV. IV. 8. De tribus personis dissidium Antiochenum, 10. et seq. definitio ejus explicatur, IV. IX. per totum. Est essentia hoc, vel illo modo affecta, VI. XII. 12.
Personarum distinguendarum ratio, VII. IX. 3. et seq.
Personarum oppositio an ex processione pendeat, VII. IX. 5. et seq. Absque relatione et processione unius ab altera personæ non distinguerentur, 6. et seq.
Personæ ternarium faciunt eo ipso, quod invicem differunt, VIII. IX. 3.
Φύσις an Deo conveniat, IV. II. 1. tribuitur a Patribus, 2. Ejus significationes duæ, 3. Tum tertia rarior pro hypostasi, *ibid.* et 4.
Photius, Ignatio pulso, in Constantinopolitanam sedem intruditur, VII. I. 3. In Romanam Ecclesiam furit, ac schismatis auctor est, *ibid.* damnatur in octava synodo, *ibid.* Primus Romanam Ecclesiam hæresis arguit ob processionem Spiritus sancti, 4. Latinos exagitat, VII. II. 4.
Potentiam quamdam in Patre constituit Abælardus, quæ non esset in Filio, VI. VIII. 6.
Principii notio multiplex, V. V. 1. præcipuæ sunt duæ; prima ut sit a quo aliquod oritur: secunda quod est initium existendi, 2. Priore modo Pater est Filii principium, non posteriore, *ibid.*
Principium est, ut est id, ex quo, 4. Interdum Filius proprie principium dicitur, 5. sed propter creaturas; Pater propter Filium, *ibid.* Proprie Patri convenit, VII. X. 14.
Principium quod, et quo, VII. XV. 10.
Principii unitas causa est unitatis divinæ, IV. XV. 9. et seq. pro imperio interdum sumitur, V. V. 4.
Principium potius, quam causa Pater Filii dicitur, 10. Principium Spiritus sancti unum sunt Pater et Filius, VII. X. 10. et seq.
Prior est origine Pater, quam Filius, non natura, VI. VIII. 20.
Prius et posterius an sit in divinis personis, VIII. IX. 17.
Prius natura quid sit, *ibid.*
Προβολὴ est processio Spiritus sancti, et de hac voce hæreticorum calumniæ, VII. X. 5. olim ab Ecclesia repudiata, 6.
Προβολὴ famosum nomen in divina processione, V. VIII. 9. Propter Valentinianos, qui eo sunt usi, *ibid.* Postea tamen recepta, 7. Et Pater προβολεὺς dictus Spiritus sancti, *ibid.*
Processio miro quodam modo unitatem in divinis constituit, IV. XV. 12.
de Processione Spiritus sancti agitur, lib. VII. Quæ ad hujus historiam spectant, VII. I. per totum. Vide in Spiritus sanctus.
an ex Processione pendeat distinctio personarum, VII. IX. 5. et seq.
Processio Spiritus sancti variis nominibus explicatur, VII. X. 4. et seq. Quomodo sit immediata, et mediata a Patre, VII. XI. 1. et seq.
Proprium esse alicujus personæ est ab ea procedere, VII. IV. 8.
Proprietatis personalis varia nomina, IV. Procem. II. et III. et genera duo, *ibid.* et IV. VII. 3. an sit substantia, an accidens, IV. X. 1. et seq. An substantivum aliquid, 5. Neque substantivas, neque accidentes esse censet Augustinus, IV. XII. II. Proprietates trium personarum. V. I. 16. et 18. Interdum sumuntur ab iis, quæ sunt in tempore, V. V. 6. et seq. et VII. XIII. 21. sunt personarum dissimilitudines, VI. VI. 7. Quædam duabus tantum personis communis est proprietas, VII. XV. 6. Ac de iis regulam vide, *ibid.*
Πρόσωπον quid sit, IV. II. 5. et cap. IV. quid ab ὑποστάσει differat, IV. IV. 7. non dicitur de brutis, *ibid.*
Psathiriani, I. VIII. 2.

R

Radix dicitur Pater, V. V. 15.
Regnum cœlorum vocatur Spiritus sanctus, VIII.
Relationes divinæ constituunt, et distinguunt personas, IV. X. 6. et seq. In solis corporatis rebus relationes constituunt aliqui, § 14.
Relatio in Deo per se est subsistens, IV. XI. 12. Nulla est nisi ex origine, VII. IV. 10. et VII. IX. 2.
Relatio sola non est persona, IV. XII. 2. differentiam parit, et ad essentiam adhæret, IV. XII. 12. et VII. IX. 1. Sola distinguit, 6.
Relatio æquiparantiæ, et disquiparantiæ, VII. VI. 1.
Relationis oppositio ubi non obstat, ibi summa est identitas in Deo, VII. IX. 9. et VII. XV. 6.
Remissio peccatorum an sit idem, quod sanctificatio, VIII. VII. 7.
Res quid significet, IV. III. 11. Pro natura, 13.

Res naturæ quid sit, IV. III. 11. et seq.
Ῥῆμα dicitur Verbum, VI. I. 6. Sed non satis Filium exprimit, quia transiens est, VI. IV. 1.

S.

Sabelliana hæresis quo sensu divinitatis unionem divisisse dicitur, VIII. VIII. 7.
Sanctificamur per ipsammet substantiam Spiritus sancti, sed non sine gratia, et charitate creata, VIII. VI. 3. et seq.
Sanctitas propria Spiritus sancti, vis sanctificans dicitur, VII. XIII. 21. et VIII. III. 7. et seq.
Sapiens Deus non est, quia genuit Sapientiam, VI. IX. 10. Quo sensu tamen id dicatur, 11.
Sapientia Filius dicitur: quod de ea quidam intellexere, qua Sapiens Pater nominatus, VI. IX. 1. et 7. sed male, 10.
Sapientia de Sapientia Filius est, VI. IX. 9. Vel Sapientia genita, *ibid.*
Sapientia nata, VI. X. 1. et seq. et 6.
Scientia Dei a nostra qui differt, VI. I. 9. Est ipsa ejus substantia, et actus simplex, VI. II. 6.
Scripturæ non continent omnia, quæ ad fidem pertinent. Quomodo usurpanda, quæ in Scripturis expressa non sunt, IV. V. 5. et 6. et V. II. 12.
Σχέσις et σχετικὴ μέθεξις VIII. VII. 12. et seq. maxime, 14.
Semen potestate est totum generans, V. VIII. 8.
Semiarianorum hæresis qua ratione similem Filium dixerit, IV. VI. 3. et seq.
Sermo dicitur Verbum, VI. I. 4. minus tamen usitate, 4. maxime post Nicænum concilium, 5.
Sigillum recte vocatur Filius, VI. V. 9.
Signaculum quid sit, VI. V. 8. et seq.
Similitudo alia intentionalis, sive repræsentatitia, alia substantiva, VI. VI. 3. Perfecta similitudo habet æqualitatem, et identitatem, 4.
Similitudo in generatione debet inesse, V. VIII. 1. Secundum naturam, non secundum qualitates, 2. et 3. et seq. Natura perfectam similitudinem efficere studet, 6. Sed in sola divina generatione perfecta cernitur, 7. Quid ab imagine distet, VI. V. 3.
Similis essentia Patris Filius quomodo ab hæreticis dictus, IV. VI. 2. Et similis per omnia, 9. Res imaginis suæ non dicitur imago, etsi similis dicatur, VI. V. 5.
Singularitas quomodo in divinis non sit, IV. XIV. 11. et VIII. VIII. 6.
Speculi similitudo ad explicandam locutionem divinarum personarum, VI. IV. 3.
Spirandi principium cur sit unum in Patre et in Filio, VII. X. 16. et seq. Proprietas ista non est hypostatica, 20. Patrem et Filium copulat, VII. XII. 9.
Spirandi proprietas communis Patri et Filio, non Spiritui sancto, VII. XV. 6.
Spiratio posterior est ratione, quam generatio, VII. XV. 7.
Spiraculum vitæ Adamo inspiratum a quibusdam dicitur esse Spiritus sanctus, VIII. V. 4. et seq.
Spiratio proprie de processione Spiritus sancti dicitur, VII. X. 8. et seq.
Spiritus sanctus an amor sit Patris et Filii, VI. X. 4. An Pater Spiritui sancto diligat Filium, *ibid.* et seq. De Spiritus sancti processione agitur toto libro sept. Ac primum historicæ illius controversiæ traduntur, c. I. Quæ prima sit illius origo dissidii, VII. I. *ibid.* Progressus ejusdem in sequent. Procedere a Filio, quædam Synodi doceant, VII. II. 2. et seq. Probatur ex græcorum Patrum testimonio, VII. III. et per totum et seq. Filio copulatur per processionem, 4. Sanctitatem non aliunde accipit, VII. III. 10. Ordine tertius est a Patre, 17.
Spiritus sanctus templum nos facit Dei, quod proprium est novæ legis, VIII. VII. 3. et seq. Hac ex parte Christiani perfectiores sunt Joanne ipso Baptista, *ibid.* Nam in veteri lege nondum illud concessum erat, 4.
Spiritus sancti communicatio illa substantialis a veteribus propria dicitur novi Testam. VIII. VII. 1. et seq. Differt tamen ab unione hypostatica Verbi, 12. et seq. Quibus modis inest in nobis, 13. et seq.
Spiritus sanctus per applicationem substantiæ suæ nos justos, et filios Dei facit, VIII. IV. et seq. An sola persona illius hoc agat, VIII. V. 5. Argumenta quibus commune id esse tribus efficitur, *ibid.* Videntur tamen antiqui proprium id esse velle Spiritus sancti, 6. et seq. Argumenta contraria solvuntur, 8. et seq. Hoc proprium esse novæ legis, veteres aiunt, VIII. VII. 2. et seq.
Spiritus sancti missio duplex, externa, et interior, VIII. IV. 1. et seq. Interior missio per gratiam, maxime per charitatis donum, 2. Donum dicitur ob charitatis infusionem, 3. Bonitas Spiritui sancto proprie tribuitur, 4. An personæ ipsius Spiritus sancti communicatione sanctificantur justi, VIII. IV. 5. et seq. Substantiam ipsam communicari asserunt Scripturæ, 6. Tum Patres, 7. et seq. Habitat in nobis, ut in templo, 12.
Spiritus sancti communicatio regnum cœlorum facit in nobis, VIII. IV. 13. Capitur ab homine, et participatur, 14. Idque secundum substantiam, *ibid.* et seq. et cap. V. per totum. Est quasi sigillum, quod tanquam ceræ nobis imprimitur, VIII. V. 1. Unde probatur, substantia ipsa Spiritus sancti nobis applicata nos sanctos fieri, *ibid.* et seq. Vide 13. Hoc etiam ex ratione doni probatur, 15. Imaginem Dei in nobis instaurat, 4. Et spiraculum dicitur Adamo primitus inspiratum; tum per Christum restitutum, *ibid.* et seq.
Spiritus sancti divinitas probatur ex eo, quod substantiam suam nobis communicat, 8. Tum etiam divinitas Filii ex eo, quod dat Spiritum sanctum, 10. et seq. Est velut qualitas quædam divinitatis, 14.
Spiritus nomen ab animalium flatu, et halitu petitum, VII. XII. 7.
Spiritus vox relativa est, VII. VI. 9. Ab halitu cur sumpta, VII. X. 1. et seq. Motionem significat, VII. XII. 6.

Spiritus sanctus dignitate secundus a Filio dicitur, VII. III. 18. Fons est Filius Spiritus sancti, VII. IV. 4. et seq. Ex substantia esse Filii dicitur, 5. et seq. necnon ex persona, 7.

Spiritus sanctus ex Patre et Filio oritur, VII. IV. 7. Proprius est Filii, vel ejus substantiæ, 8. et seq. An sit, et quomodo, Filio consubstantialis, 11. et seq. Accipit a Filio, VII. V. 1. et seq. quod est procedit, *ibid.*

Spiritus sanctus dicitur odor, qualitas, etc. Filii, quæ processionem ab eo significant, VII. V. 6. et seq. Item halitus, et afflatus, 9. et seq. Et unguentum, ac sigillum, 11. Et ἐνέργεια Filii, 12.

Spiritus sanctus refertur ad Filium ita, ut hic quasi auctoritate major sit, VII. VI. 1 et 10. Personalis ejus proprietas est esse post Filium, 3. Tum quod mediate oritur a Patre, Filius immediate, 5. Ad Filium refertur, 9.

Spiritu sancto major Filius dicitur, VII. VI. 10. Sed ob solam processionem, 11. Pendere a Filio dicitur, 11.

Spiritus sanctus imago Filii dicitur, VII. VII. per totum, et ideo procedit ab ipso, 4. Et eam in nobis efficit, tanquam signaculum, 3.

Spiritus sanctus dicitur Verbum Filii, VII. VI. 5. Dicitur et vultus Filii, 6.

Spiritum sanctum a Filio procedere, theologicis argumentis ostenditur, ac primum ex mutua relatione, VII. IX. 1. et seq. Tum ex eo, quod a se mutuo distinguuntur, 5. et seq. Item quia Pater omnia Filio communicat, quæ habet, excepta paternitate; adeoque spirationem, 10. et seq.

Spiritus sanctus est flatus quidam et halitus, VII. X. 1. et seq.

Spiritum sanctum cum Filio pariter procedere, sine ulla prioritate, de Patre, Græci recentiores putant, VII. X. 3. Ejus processio nullum in creatis exemplum invenit, 4. Vocatur spiratio, *ibid.* et aliis multis nominibus, *ibid.* et seq. Sed Spiritus vox maxime omnium propria, 8. Tum Spiritus sanctus item proprie dicitur, 9.

Spiritus sanctus proprius dicitur Patris et Filii, VII. X. 13.

Spiritus sanctus utrum æqualiter ex ambobus procedat, et immediate, VII. XI. per totum. Vide 8. et seq. Cur immediate ab utroque prodeat, 10. et seq. Mediate quo sensu dicatur a Patre procedere, 14. et VI. XII. 14. Quomodo æqualiter ab utroque, et tamen principaliter a Patre, 15. et seq.

Spiritus sanctus est Patris et Filii amor, quo sensu dicatur, VII. XII. 1. et seq. Quomodo sit bonitas, 11.

An Spiritus sanctus procedat a Patre in Filium, vel ad Filium, VII. XII. 2. et 4. Non est essentialis amor, quo se Pater et Filius amant, VII. XII. 5. Proprie est charitas, VIII. VI. 9.

Spiritum sanctum esse divinitatem personarum trium, aliqui ausi sunt dicere, VII. XII. 5.

Spiritus sanctus est unitas, et communio Patris et Filii, VII. XII. 8. Est osculum amborum, *ibid.* Et vinculum, 9. An sit voluntas Dei, VII. XII. 12. et seq. Fructus est voluntatis mutuæ amborum, 15. An per intellectum procedat, 16.

Spiritus appellatio cur tertiæ personæ proprie tribuitur, VII. XII. 10. relativa est, VII. XVIII. 10.

Spiritus sanctus qua ratione sapientia dicitur, VII. XII. 16.

Spiritus nomen variis rebus creatis tribuitur, VIII. IV. 5.

Spiritum sanctum ex Patris non esse substantia perperam asseruit Petrus Abaelardus, VII. XIII. 15. Sed refellitur, *ibid.* et seq.

Spiritus sancti proprietas personalis est vis sanctificatrix, VII. XIII. 21. et seq. sive perfectrix, 22. Est spiraculum vitæ, quod Deus primo inspiravit homini, 23. Imaginem Dei in nobis perditam restituit, *ibid.*

Spiritus sanctus dicine debeat ἀγέννητος, VII. XIV. 12.

Spiritum a solo Patre procedere, quibus argumentis probent Græci, VII. XV. per totum. Cur Filium non gignat, 7. Cur non procedat per intellectum, etsi is a voluntate non distet, VII. XIX. 5. et seq.

Spiritus sanctus a Patre et Filio tanquam ab uno principio procedit, VII. X. 10. et VII. XV. 9. et seq. Idque Lugdunensis synodus decrevit, 11. Causa ejus rei traditur, *ibid.* et VII. X. 6. et VII. XVI. 1. Principaliter tamen a Patre procedere dicitur, sive, ut quidam loquuntur, proprie, VII. X. 12. et seq. Ex Patris est essentia, VII. XV. 13. et seq. Non est nepos Patris, VII. XVI. 3. Neque perfectius oritur a Patre, quam Filio, aut ille magis est causa, quam hic, VII. XVI. 5. et seq.

Spiritum sanctum a Filio non procedere, quinam Patres doceant, VII. XVII. per tot. Græci recentiores Patrum græcorum testimonia quemadmodum eludant, VII. XVIII. per totum.

Spiritus sanctus in baptismo tertio loco numeratur, ex quo processio illius a Patre et Filio probatur, VII. XVIII. 9. et seq.

Spiritus sancti missio. Vide in Missio.

Spiritus sanctus proprie donum est, VIII. III. per totum. Præsertim a Latinis ita vocatur. 3. In eoque personæ illius proprietatem constituunt, *ibid.* Præsertim si donum interpretemur sic, ut sit donabile, *ibid.* Quod ideo fit, quod per amorem procedit, 4. Primum est omnium donorum. 5. Imo promptuarium bonorum, *ibid.* Cur sit donum potius quam Filius, VIII. III. 6. Cur donum dicatur, cum ab æterno non donetur, 7.

Spiritus sanctus non ideo donum est, quia datura Patre Filio, contra Okamum probatur, VII. III. 10. Donum est ab æterno: donatus in tempore, 7. et 11. Quandonam datus sit Apostolis Spiritus sanctus, VIII. VII. 5. et seq.

Spiritus sancti unio cum justis, quid ab hypostatica differat. VII. VII. 12. etc. Aliter in Christo est, quam in illis, *ibid.* et seq.

Processio Spiritus sancti an sit generatio, VII. XIII. per totum et seq. Plerique investigandum non putarunt, 3.

Processio Spiritus sancti cur non sit generatio, decem rationes afferuntur, 11. 13. 4. Prima

est usus loquendi, 5. Vel quia nusquam hoc Scripturæ dicunt, 6. Secunda, quia diverso modo procedit, ac Filius, 7. Tertia, quia ex ore procedit, 8. Quarta, quia non a solo Patre, sed una procedit a Filio, 9. 10. et VII. XIV. 9. Quinta, quia non immediate procedit a Patre, 11. Sexta, quia post Filium numeratur, et ab eo pendet, 12. Septima, quia non principali origine procedit, est Richardi Victorini obscure concepta, 13. et seq. Octava, Augustini, quia procedit ut datus, non ut natus, explicatur, 19. et seq. Nona, quia notitia est quidam partus; non autem amor, VII. XIII. 24. et seq. Decima ratio, quia Λόγος, et Verbum est Filius, non Spiritus sanctus, VII. XIV. per totum. Et quia non habet ex vi processionis, ut imago sit, 7. et seq. Ea ratio imaginis male a Richardo declarata, 11. Non esse generationem, contra Photinianos ostenditur, VII. XIX. 4. et seq.

Processio Spiritus sancti quænam habet cum generatione communia, VII. XIV. 2.

Processionem Spiritus sancti a Patre et Filio quibus argumentis oppugnent Græci recentiores, VII. XV. per totum et cap. XVI.

Processio a Patre Spiritus sancti tacito Filio, non hunc excludit, VII. XV. 3. et seq. Fit a duobus tanquam ab uno principio, 9. et seq. Procedit ab ipsa substantia Patris, necnon a persona, 14. Processio a Patre non aliter est, quam a Filio, VII. XVIII. 3. Eadem οὐσιώδης est, nec pro temporaria missione debet accipi, 4. Vocabula quibus processio ista exprimi solet a Græcis, ut προχεῖσθαι, ἐκβλύζειν, etc. VII. XVIII. 7. et seq. Photinianorum argumenta contra processionem Spiritus sancti diluuntur, VII. XIX. 4. et seq. Alia ratio, cur non sit generatio refellitur, nempe quia non producit aliam personam, VII. XIX. 7.

Spiritus sanctus est arrha et pignus, VIII. IV. 6. et cap. V. 16.

Spiritus sanctus a Filio datur, idque divinitatis argumentum est utriusque, VIII. V. 9. et seq. Communicatur σχετικῶς creaturis: nec unam facit personam cum illis, 12. et seq. Etsi substantive communicetur, quod probatur toto cap. IV. et V. Maxime ex ratione doni. VIII. V. 15. tum quod arrha sit, et pignus, 16. Item quod sit sanctificatio, et sanctitas notionalis, 16. Tum quod charismata sine substantia ipsa non communicantur, 17. et seq. Item ex immensitate illius, 21. Ideo Deo nos Deum diligimus, VIII. VI. 3.

Spiritus sancti conjunctio cum creaturis sanctificatis etsi substantialis sit, non tamen unam cum illis facit substantiam, aut personam, VIII. VI. 2. et seq. neque sine gratia et charitate sanctificantur, ut putavit Lombardus, 3.

Spiritus sanctus Verbum Filii cur dicitur, VI. III. 2.

Spiritum sanctum sanctitatem ipsam dixerunt esse aliqui, qua Pater sanctus est, VI. IX. 5.

Subjectum attributionis, et inhæsionis, IV. VIII. 5.

Subsistentia quid sit, III. IX. 19. Subsistentiæ plures, quatenus uni substantiæ conveniant, 20. et IV. I. 4. quid a substantia differt, IV. III. 5. tres in Deo dici qui nolint, *ibid.* Nomen est concretum apud antiquos, 6. Pro natura interdum accipitur, 6. Refelluntur qui subsistentiam, qua essentiam significat, constituere personas volunt, IV. XI. 10. et seq. Non una est, et quarta subsistentia in divinis, IV. XII. per totum.

Substantia quid sit, VI. VI. 10.

Substantia Deo tribuitur, IV. II. 14. et cap. III. 1. et seq. quomodo de Deo dicatur, 2. Idem est quod οὐσία, 3. Alias pro hypostasi sumitur, 4. et seq. quid a subsistentia differat, 5. An tres subsistentiæ dicantur, IV. IV. 16.

Substantia duplex, IV. VII. 1. variis modis dicitur, IV. X. 5. Significat id, quod est. IV. XII. 9.

e Substantia Patris esse Filium negabant Ariani, V. VII. 2. Idipsum est et ex persona oriri, VII. IV. 7.

Substantiare, et substantiatum, VI. II. 11.

Suppositum usurpatur ab Ambrosio, IV. III. 13.

Symbolum Athanasii, VII. VIII. 7.

De additione vocis *Filioque* ad Symbolum, VII. I. 2. et capite II. per totum. Non Damasi decreto, 2. quandonam id institutum, 3. ob id Photius Latinos incessit, VII. II. 4.

Symbolum additione vocis *Filioque*, an recte innovatum credatur, VII. XIX. per totum. An Synodi veteres id prohiberint, 2. et seq. Non esse revera additum aliquid, 3. Non tamen id esse vetitum, *ibid.*

Συνούσιον quid sit, IV. V. 16. et 17.

T.

Ταὐτοούσιον quid sit, IV. V. 17.

Τελείωσις est sanctificatio, VII. XIII. 22.

Templum Dei esse, Christianæ legis proprium est, VIII. VII. 4. et seq.

Θεαρχία, IV. XV. 10.

Theodoretus primus controversiam movit de processione Spiritus sancti, VII. I. 1. Auctoritas illi detrahitur a Catholicis quibusdam, VII. XVII. 1. De ejus cum Cyrillo contentione super processione Spiritus sancti a Filio, 10. ex Nestoriano errore lapsus est, 11.

Τὸ τί ἦν εἶναι quid significet, IV. I. 4. et IV. VIII. 1.

Tres dii non dicuntur, VIII. IX. 8.

Tres omnipotentes, æterni etc. an dicantur, VIII. IX. 8. et seq. Quatenus id usurpatur, VIII. IX. 10. et 14.

Τριὰς quid sit, VIII. IX. 1. et seq.

Trina deitas quomodo dicatur, VIII. IX. 6.

in Trinitate ordo quidam personarum est, nec licet pro libito hunc invertere, VII. VI. 2.

Trinitas quid sit, VIII. VIII. 8. Collectivum nomen est personarum trium, non essentiarum, 10. Nec est abstractum nomen, *ibid.* Vide et cap. IX. 1. et seq.

Trinitas unus Deus recte dicitur, VIII. VIII. 2. et seq. 8. Item Trinitas est una essentia, etc. 3. Item est unitas, 5. Probatur fusius recte dici, Trinitatem esse unum Deum, 9. et seq. et VIII. IX. 3. et seq.

Trinitas non est Pater, neque Trinitas est Filius; sed tres simul, VIII. VIII. 10.

Trinitatis propria nomina, et locutiones explicantur, VIII. VIII. per totum, et seq, cap.
Trinitas Pater, Filius, et Spiritus sanctus, una summa res est, quæ nec gignit, nec gignitur, etc. VI. XII. 4.
Trinitatis vocabulum explicatur latius, VIII. IX. 1. et seq. Ubi et an sit collectivum, exponitur, 1. et seq.
Trinitas non est triunitas, neque trium unitas, 8. Significat essentiam ex accidenti, directe autem personas tres, *ibid.*
Trinus Deus recte dicitur, VIII. IX. 5.
Triplex Deus non dicitur, VIII. IX. 5. Ratio cur non dicatur, vulgo allata rejicitur, 6. Magis ergo factum est usu, quam certa ratione, ut triplex deitas non diceretur itidem, ut trina, *ibid.*
Triplicem deitatem dixere aliqui Patres, VIII. IX. 7.
Τρισυπόστατον οὐσίαν Dionysius dixit, VI. VI. 5.
Tritheithæ refelluntur, IV. IX. 16.
Τρόπος τῆς ὑπάρξεως, IV. II. 12.

V.

Verbum mentis expressa est imago, VI. II. 2. Sine Verbo nihil agit Pater, V. VI. 8. Dicitur Λόγος, id est ratio Patris, VI. I. 2. Et omnia continens ratio, 3. Et definitio Patris, *ibid.* Et sermo, etsi minus frequenter, quam Verbum, 4. maxime post Nicænam synodum, 5. ita ut hodie nonnisi temere usurpetur, *ibid.* Verbum an de persona ipsa divina, sermo vero de persona composita dicatur, 6.
Verbum cum sit duplex, unum internum, alterum prolatitium, quidam veterum hoc ad Filium retulerunt, VI. I. 7. et. cap. II. 1. et seq. Quidam et vocale verbum in creando protulisse Deum putant, *ibid.* Sed Catholici internum potius dixerunt esse Filium, *ibid.* Similitudinis tamen causa prolatitium assumunt, *ibid.* et 8. Alii vero et melius internum, 9.
Verbum divinum cum creato in quibus conveniat, VI. II. 1. et seq. in quibus distet, 6. et seq. quomodo a substantia oritur, 6. An sit locutio, 7. Est subsistens, 8. et seq. causa cur ita sit, 9. et seq. Est æternum, 12. Est unum, *ibid.* Pater Verbum a quibusdam vocatur, VI. III. 4. et 6.
Verbum omne mentis eo præstantius est, quo præstantiora cognoscuntur, VI. II. 3. Sine passione producitur, 3. manet in mente, *ib.* Relativum est aliquid, 5. Non sunt plura in Deo, sed unum, VI. IV. 5.
Verbum externum cur nonnulli veterum ad divinum exprimendum adhibuerunt, VI. III. 1. et seq. maxime quia Sabellianorum calumniis minus obnoxium, 3. de Verbo nugæ Origenis, VI. III. 6.
Verbum quidam Patri qua ratione tribuunt, VI. IX. 6.
Verbum Filii dicitur Spiritus sanctus, VII. VI. 5.
Verbum creatum non procedit e substantia, VI. II. 6. Non subsistit, 8. Est accidens quoddam, *ibid.* et 9. Non est æternum, 12. Est multiplex, *ibid.*
Verbum procedit ex notitia creatarum etiam rerum, VI. IV. 8. et seq. 10. Refertur etiam ad res creatas, 9. Simplex est Verbum illud, 10. Non est imago creaturarum, *ibid.* Cur Pater non sit Verbum Filii, VI. V. 6. An sit Verbum, quia Patrem nobis declarat, 7. Melius relatione ad Patrem imago vocatur, *ibid.* Qua ratione imago sit Patris, et an substantiæ ipsius, VI. VI. per totum.
Verbum est extrinseca forma, qua Pater est dicens, et intelligens actu, VI, IX. 11.
Verbum eo ipso Filius est, quo Verbum, VII. XIV. 2. et seq.
Verbum saltem intentionalis est expressio rei cognitæ; in Deo vero substantialis, VII. XIV. 7.
Verbi nomen de Filio in magno usu, VI. I. 2. Cur ita dicatur, VI. III. 2.
Verbum de Verbo non dicitur, 5.
Videre unam personam alteram est ab ea procedere, VII. V. 4. et VII. XI. 7.
Υἱὸς quasi οἷος, VI. IV. 4.
Vitalis hæreticus, IV. IV. 14.
Unigenitus quo sensu dicatur Filius, VII. XI. 3. et seq. Quia solus a solo genitus, aliqui dixerunt, *ibid.* et seq.
Unio non est in Trinitate, sed unitas, IV. V. 16. De unione agitur, VIII. VIII. 6.
Unio personarum divinarum multiplex, VIII. VII. 13. maxime σχετικὴ, *ibid.* et 14. Quid sit, *ibid.*
Unitas essentiæ qualis sit, an universalis, an singularis, IV. XIII. 3. et seq.
Unitas multiplex, *ib.* Numerica unitas, 5. Cur Patres naturam divinam universalem constituerint, 6. et seq. Ostenditur singularis unitas ex græcis Patribus, IV. XIII. 8. et seq. Tum ex latinis, IV. XIV. per totum.
Universale quomodo sit in particularibus, IV. IX. 16.
Unum in neutro genere quid significet, VIII. VIII. 3. quid ab *unus* differat, 4.
Cur unus Deus, cum sint tres personæ, IV. 13. per totum et seq. capitibus.
Unus Deus est Trinitas, VIII. VIII. 2.
Voces logicæ, et philosophicæ, IV. VII. 7.
Volens an nolens Pater Filium genuerit, VI. VIII. 15.
Voluntas non antecedit generationem divinam, V. IV. 9.
Voluntate Pater genuitne Filium, annon, VI. VIII. per totum. Ariani affirmarunt, 1. et quidam etiam Catholici, 2. et seq. maxime 7. Quod plerique non tam ex sua sententia, quam ad hominem, ut vocant, dixisse videntur, VI. VIII. 9. et seq. Quo sensu dictum sit a veteribus, voluntate Patris genitum esse Filium, VI. VIII. 22. Nempe voluntatem naturalem intelligunt, non liberam, *ibid.*
Voluntate non necessitate gigni Filium dixerunt aliqui Patres, VI. VIII. 11. et seq. maxime Richardus, 13. At multi negant. 14. et seq. Neque voluntate, neque necessitate genitum aliqui dicunt, 16.

Voluntas alia præcedens, alia concomitans, VI. VIII. 17. Concomitans alio sensu dicta a veteribus, 18. et seq.
Voluntas de voluntate dicitur Filius, VI. VIII. 21. et VI. X. 7. et VII. XII. 12. et VIII. IX. 11.
Voluntas Dei an sit persona aliqua Trinitatis, ut Spiritus sanctus, VII. XII. 12.
Ὑπάρξις quid significet, IV. II. 11. ὑπάρξεως τροπος, IV. VIII. 7.
Ὑπεροχὴ Calviniana refellitur, V. IV. 13.
Ὑπόστασις, Vide in Hypostasis.
Ὑποστατικὸν quid sit, IV. II. 9. Tam pro οὐσίᾳ, quam pro ὑποστάσει sumitur, 11. et seq. et IV. VIII. 12.
Ὑπόστημα quid sit, IV. II. 4.
Urbanus secundus Barensem synodum celebrat, VII. I. 4.
ex Utero gigni est ex substantia, V. VII. 4. et seq.

FINIS INDICIS RERUM MEMORABILIUM.

INDICULUS AUCTORUM

QUI IN HOC TOMO CITANTUR.

A

Petrus Abaelardus, Lutetiæ 1616. apud Buon in 4.
Aben Hezra in commentariis, quæ sunt in Bibliis hebraicis edit. Basileæ anno 1618.
Acacius Berœensis.
Acacius Cæsariensis in Catena græca.
Ado Viennensis in Chron. to. 7. bibl. PP.
Æneas Gazæus. to. 2. bibl. PP.
Æsculapius apud Mercurium Trismegistum.
Aetius hæreticus apud Epiphanium.
Agatho papa in sexta Synodo, tomo 5. Conciliorum.
Agnellus Ravennas, tomo 6. Conciliorum.
Agobardus, Parisiis apud Duvallium 1605. in 8.
Agrætius grammaticus.
Albertus magnus.
Albinus Flaccus, sive Alcuvinus, Parisiis 1617. in fol. apud Cramoisy.
Alcinous græcol. editus cum Maximo Tyrio, Lugd. Batav. 1607. in 8.
Alcuinus. Vide Albinus.
Alexander episcopus Alexand. apud Socratem, et Theodor. et tom. 1. Concil.
S. Ambrosius, Lutetiæ 1603. in fol. tomis 2.
Amelius apud Euseb. lib. de Præp. evang.
Ammonius in Aristotelem, Venetiis apud Aldum 1546. græce in 8.
Amphilochius.
Anastasius biblioth. in actis S. Maximi, in 8. Parisiis apud Cramoisy.
Anastasius Sinaita in Hexaemeron, tomo 1. bibl. PP.
Andreas Colossensis in synod. Florent.
Andreas Hierosolymit. tom. 2. bibl. PP. græcol.
Anselmus Coloniæ. 1612. in fol.
Antiochus græcolat. tomo 1. bibl. PP.
Antoninus ad Arcadium, tom. 3. bibl. PP.
Aristoteles.
Arius apud Epiph. et Socrat.
Arnobius contra gentes, Paris. apud Marc. Orry, 1605. in 8.
Asclepius in Metaph. gr. M. S.
Asterius hæreticus citatus ab Athanasio.
Athanasius græcolat, apud Comel. to. 2. in fol.
Athenagoras, Parisiis græcolat. anno 1618. in fol.
apud Cramoisy.
Augustinus, Antuerpiæ apud Plantinum, 1575. in fol.
Ausonius.

B

Basilides apud Epiph. et Clem. Alex.
Basilius græcolat. Lutetiæ apud Claud. Morellum, 1618.
Basilius Ancyranus apud Epiphan.
Basilius Seleuciensis græce, apud Comelin. 1596. in 8.
Joann. Beccus in Opusculis aureis, Romæ 1631. in 4. græcolat.
Beda, Coloniæ 1612. in fol.
Bellarminus.
Benedictus papa, tom. 5. Concil.
Bernardus, Lutetiæ 1632. in fol.
Bessario Cardin. in Opusc. aureis, Romæ 1631. in 4. græcolat.
Theod. Beza.
Billius interpres Gregor. Nazianz.
Bisterfeldius in lib. contra Crellium, Lugdun. Batav. 1639. in 4.
Boetius, Basileæ apud Henr. Petrum, in fol.
Bruno Carthus. apud Badium in fol.

C

Cæsarius in Dialogis græcol. tom. 2. bibl. PP. græcolat.
Manuel Calecas græce M. S.
Jo : Calvinus, cujus opera tomis 11. edita Genevæ apud Stoer.
Cassianus, Antuerpiæ apud Plantin. 1578. in 8.

Petrus Chrysologus editus cum Leone et Fulgent. Lugd.
Joan. Chrysostomus græce, Etonæ in Anglia 1612.
Cicero.
Claudianus Mamert. de Statu animæ, tomo 4. bibl. PP.
Clemens Alexandrinus græcolat. Lugd. Bat. 1616. in fol.
Clemens Romanus in Constitut. una cum Zonara, edit. græcolat. in fol. Parisiis. Et in Recognitionibus.
Constantinus magnus in Conc. Nicæn. tom. 1. Concil.
Crellius apud Bisterfeldium, Lugd. Bat. 1639. in 4.
Jo. Cyparissiotus latine, Romæ, 1582. in 4.
Cyprianus, Lutetiæ apud Nivel. in fol. 1574.
Cyrillus Hierosolymitanus græcol. Lutetiæ 1631. apud Morellum in fol.
Cyrillus Alexandrinus græcolat. Lutetiæ 1638. tom. 6. in fol.

D

Jo. Damascenus græcolat. in fol. Basileæ.
Damasus papa, cujus opera Romæ edita, 1638. in 4.
Petri Damiani opera, Parisiis apud Chastellain 1642. in fol.
Demetrius Cydones inter Opusc. aurea, Romæ 1631. græcolat. in 4.
Didymus Alexandrinus tomo 9. bibl. PP.
S. Dionysius, qui areopagita vulgo dicitur, Lutetiæ apud Morellum 1562. in 8.
Dionysius Alexandr. græcol. tom. 1. biblioth. PP. græcolat.
Dionysius Pont. Rom. ad Dionys. Alexand. apud Euseb. in histor.
Dionysius exiguus in Canonibus, Lutetiæ 1628. in 8.
Durandus.

E

Elias Cretensis tomo 2. operum Greg. Naz.
Paulus Emesenus in synodo Ephes. to. 2. Concil.
Ephræm Syrus latine, Coloniæ 1603. in fol.
Epicurus editus cum Lucretio ab Gifanio.
Epiphanius græcolat. Parisiis apud Cramoisy 1622. in fol.
Ephræmius Antiochenus apud Phot.
Des. Erasmus.
Guil. Estius in Paulum.
Eucherius Lugd. Basileæ apud Froben. 1632. in fol.
Eugubinus lib. de Perenni philosoph.
Eunomius apud Cyril. in Thesauris.
Eusebius Emissenus, Parisiis apud Macæum 1589. in 8.
Eusebius Cæsariensis in libris de Præp. evang. etc. græce, Lutetiæ apud Rob. Stephan. 1544.
Eustathius Antiochenus.
Euthymius in Panoplia græce. M. S.

F

Facundus Hermianensis, Lutetiæ 1629. apud Cramoisy in 8.
Faustinus tom. 4. bibl. PP. qui et Gregor. Bæticus.
Faustus Rhegiensis tom. 4. bibl. PP.
Fortunatus Moguntiæ, 1603. in 4.
Franciscus Maironis.
Fulbertus Carnotensis tomo 4. bibl. PP.
Fulgentius, Lugduni 1633.

G

Gaudentius Brixianus, tom. 2. bibl. PP.
Theodorus Gaza lib. de Mens. in Uranol. nostro, 1630. Lutetiæ apud Cramoisy.
Gelasius papa tom. 3. Concil.
Gelasius Cyzicenus in actis Nicænis, Lutetiæ apud Morellum 1599. græcolat. in 8.
Gemisthus Pletho contra Latin. M. S.
Genebrardus lib. de Trinit. Parisiis 1569. in 8.
Gennadius libro de Spir. sancto, in append Concil. Florent.
Georgius Laodic. apud Socr. et Sozom.
Joan. Gersonius, Lutetiæ in fol. 1606. tomis 2.
Goffridus abbas Vindocin. Lutetiæ apud Cramoisy 1610. in 8.
Gratianus in Decreto.
Gregorius thaumaturgus græcol. Moguntiæ 1604.
Gregorius magnus, Lutetiæ apud Nivell. 1571. in fol.
Gregorius Nazianzenus græcolat. Lutetiæ apud Morell. 1609. to. 2. in fol.
Gregorius Nyssenus græcolat. Lutetiæ apud Sonnium 1615. tom. 2. in fol.
Gregorius Palamas M. S. et inter aurea Opusc.
Gregorius Bæticus. Vide Faustinus.
Guillelmus Parisiensis ; Venetiis 1591. in fol.

H

Const. Harmenopulus editus cum Legat. Armenor. græcolat. in 8. Basileæ 1578.
Hieremias Constantin.
S. Hieronymus, Parisiis 1609. in fol.
Hilarius Pictaviensis, Coloniæ 1617. in fol.
Hippolytus martyr in opusc. contra Beronem et Helicem inter collectanea Anastasii, 1633. apud Cramoisy in 8.
Hugo Victorinus Venet. 1588. tomis 3. in fol.
Hugo Etherianus Basileæ 1543. in 8.

I

Idacius Clarus tom. 4. bibl. PP.
Ignatius martyr in epistolis partim editis gr. a Morello, partim M. S. ex bibl. Florentina.
Innocentius I. tom. 1. Concil.
Irenæus latine, et ex parte græce, Parisiis 1639. in fol.
Isidorus Hisp. Parisiis apud Sonnium 1580. in fol.
Isidorus Pelusiota græcolat. apud Comel. in fol. 1605.

J

Jacobus faber.
Joachimus abbas in Lateran. Concil.

Joannes Biclariensis editus a Scaligero cum Eusebii Chronico 1606. Lugdun. Batav.
Joannes II. papa.
Joannes geometra in Catena græca.
Jonathan paraphras. Chald.
Josephus Methonensis in append. Concil. Florent. græcolat.

L

Laur. Justinianus, Lugduni 1568. in fol.
Justinus martyr græcolat. apud Comel. 1593. in fol.
Lactantius.
Lambertus Danæus.
Leo papa Lugduni 1634. in fol.
Leonius Parisiensis presbyter M. S.
Leontius Bysantinus contra Eutych. etc. tom. 4. part. 2. bibl. PP.
Liberius papa apud Theodoret. in hist.
P. Lombardus magister sentent.
Lucifer Calaritanus, Parisiis apud Michaelem Sonnium 1568. in 8.
Lucretius.

M

Magnentinus interpres Aristotelis gr.
Magister sent. qui et Petrus Lombardus.
Jo. Maldonatus.
Mansuetus Mediolan. episcopus in sexta Synodo.
Marcellus Ancyranus apud Euseb. contra Marcellum.
Marcianus.
Marcus Ephesinus in Florentina synodo.
Marius Victorinus tom. 4. bibl. PP.
Joan. Maxentius tom. 5. bibl. PP.
Maximinus Arianus apud Augustinum tom. 6.
Maximus Taurinensis, Lugduni 1633. una cum Leone in fol.
S. Maximus martyr in Dionysium, Parisiis apud Morellum 1562. gr. in 8.
Meletius Antioch. apud Epiphan.
Mercurius Trismegistus græce, apud Adr. Turnebum, Parisiis 1554.
Metaphrastes.
Methodius martyr.
Metrophanes Smyrnæus.
Michael Ephesinus in actis Florent. synodi.
Petr. Molinæus.
R. Moses Maiemonides.

N

Nestorius apud Cyrillum.
Nicephorus Xanthopul. in hist. græcolat. Parisiis 1630. apud Cramoisy.
Nicephorus Gregoras græcolat. Basileæ in fol.
Nicetas scholiastes Gregorii Nazianzeni.
Nicolaus Methonæ præsul M. S.
Novatianus de Trinitate, editus cum Tertulliano.
Numenius apud Euseb. lib. de Præpar.

O

Ochamus.
Œcumenius.
Origenes latine, Paris. 1603. in fol.
Otto Frisingensis in tomo quodam histor. German. libro de gestis Friderici imperat.

P

Georgius Pachymeres interpr. Dionysii, Parisiis.
Pachomius monachus contra Latinos de Sp. S. M. S.
Paschasius Radbertus, Parisiis apud Cramoisy, 1618. in fol.
Paschasius diaconus tom. 9. bibl. PP.
Velleius Paterculus.
Paulinus Aquileiensis tom. 4. bibl. PP.
Pelagius I.
Pelagius hæreticus apud August. tom. 7. et apud Hier. tom. 4. in epistola ad Demetriadem.
Philastrius Brixiensis tom. 4. bibl. PP.
Philo Judæus græcolat. Paris. 1640.
Philoponus græce, Venet. in fol. et libro de mundi Opif. græcolat. Viennæ Austriæ 1630. in 4.
Photius græce, Augustæ 1601. in fol.
Plato.
Plotinus græcolat. Basileæ 1580. in fol.
Plutarchus.
Porphyrius.
Proclus Constantinopol. Romæ 1630. græcolat. in 4.
Procopius sophista.
Prosper, Coloniæ apud Crithium 1609. in 8.
Prudentius.
Psellus in Quæstionibus physicis M. S.

R

Radecus.
Rathramnus Corbeiensis M. S.
Rhabanus Maurus Coloniæ 1626. in fol.
Richardus Victorinus, Venetiis 1592. in fol.
Ruffinus, Parisiis 1580. apud Sonnium in fol.
Rupertus, Parisiis tom. 2. apud Chastellain 1638. in fol.
Rusticus diaconus tom. 4. bibl. PP.

S

Sabellius.
Salvianus.
Paulus Samosatenus apud Dionysium Alexandr. tom. 1. bibl. PP. græcolat.
Sedulius.
R. Selomoh.
Seneca philosophus.
Severus Sulpicius tom. 7. bibl. PP.
Sibyllæ carmina.
Sixtus Senensis Faust. Socinus in epistolis.
Socinus in epistolis, Racoviæ 1618.
Socrates historicus.
Sœbadius tom. 4. bibl. PP.
Sophronius Hierosolymitanus in epistola, quæ est in VI. Synodo tom. 7. Concil.
Sozomenus.
Franc. Suarez.

Syncellus.
Synesius græcolat. Parisiis apud Cramoisy 1633.

T

Tatianus, Parisiis apud Cramoisy 1618. græcolat.
Tertullianus, Parisiis apud Mathurinum du Puis 1633. in folio.
Thalassius monachus tom. 2 bibl. PP. græcolat.
Themistius.
Theocritus.
Theodoretus Parisiis 1642. græcolat. tomis 4. in fol.
Theodorus Abucara editus cum Anastasii ὁδηγῷ; Ingolstad. 1606. græcolat. in 4.
Theodorus Mopsuestenus apud Philop. de Opif.
Theodorus Rhetuensis tom. 1. bibl. PP. græcolat.
Theodorus Hagiopolitanus tom. 4. bibl. PP.
Theodosius imp.
Theodotus.
Theognostus apud Athanas.
Theophilus Alex. in epistolis Paschal. tom. 1. bibl. PP.
Theophilus ad Autolycum, Parisiis apud Cramoisy 1618. græcolat. in fol.
Teophrastus.
Theophylactus.
Theorianus.
S. Thomas Aquinas.
Thomas Waldensis.
Timæus Locrensis in append. Diogen. Laertii edit. Henr. Steph. græcolat. 1592. in 8.
Titus Bostrensis in tom. 4. bibl. PP.
Tostatus Abulensis.
Turrianus.

V

Valentinianus imperat.
Valentinus Gentilis.
Laur. Valla.
Vasquezius.
Velleius Paterculus.
Victor Carthagin.
Victor Antiochenus tom. 1. bibl. PP.
Victor Uticensis, tom. 4. bibl. PP.
Victorinus Afer.
Vigilius contra Eutychem tom. 4. bibl. PP.
Vincentius Lirinensis.
Virgilius.
Lud. Vives.

Z

Zacharias Mitylenæus tom. 1. bibl. PP. græcolat.
Zeno Veronensis tom. 4. bibl. PP.

FINIS INDICULI AUCTORUM.

INDEX

LOCORUM SCRIPTURÆ

QUÆ IN HOC TOMO ILLUSTRANTUR ET EXPLICANTUR.

EX VETERI TESTAMENTO.

GENESI.

Gen. 1. 1. In principio creavit Deus cœlum et terram, V. v. 5.

Gen. 2. 7. Formato homine de limo terræ inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, VIII. v. 4.

Gen. 6. Non permanebit spiritus meus in homine, quia caro est, VIII. VI. 4.

Gen. 21. Et vocavit nomen Domini, qui loquebatur secum : Tu Deus, qui adspexisti me, VIII. II. 8.

Gen. 28. 13. Ego sum Dominus Deus Abraham Patris tui, et Deus Isaac, VIII. II. 7.

Gen. 31. 11. Dixitque Angelus Dei ad me in somnis, et 13. Ego sum Deus Bethel, ubi unxisti lapidem, et votum vovisti mihi, VIII. II. 7.

Gen. 48. 15. 16. Deus qui pascit me ab adolescentia mea usque in præsentem diem : Angelus qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis, VIII. II. 6.

EXODO.

Exod. 4. 21. Filius primogenitus meus Israel, VIII. VII. 9.

Exod. 34. 5. Et descendit Dominus in nube, et adstitit ipsi illic, et vocavit nomine Domini, et transivit Dominus ante faciem ipsius, etc. VIII. II. 6.

JOB.

Job. 33. 14. Semel loquitur Deus, et secundò idipsum non repetit, VI. IV. 7.

PSALMIS.

Psal. 4. Signatum est super nos lumen vultus tui Domine, VII. VII. 4.

Psal. 7. 12. Deus, judex justus, et fortis et longanimis, V. II. 11.

Psal. 35. 10. Quoniam apud te est fons vitæ, VII. IV. 1.

Psal. 44. 17. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, V. I. 6.

Psal. 101. 26. Tu in principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli, VII. XVII. 6.

Psal. 103. Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ, VIII. II. 2.

Psal. 138. Et substantia mea in inferioribus terræ, IV. III. 2.

SAPIENTIA.

Sap. 1. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus, quæ sunt sine intellectu, VIII. II. 2.

Sap. 7. 26. Splendor lucis æternæ, et imago bonitatis ipsius, VI. VI. 7.

Sap. 9. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis? VIII. II. 2.

ISAIA.

Isa. 1. 2. Filios enutrivi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me, VIII. VII. 9.

Isa. 6. 45. Et erunt omnes docibiles Dei, VIII. IV. 6.

JEREMIA.

Jerem. 2. 13. Duo mala fecit populus meus : Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, etc. VII. IV. 1.

Jerem. 9. 10. Non audierunt vocem substantiæ a volucribus cœli, et usque ad pecora, IV. III. 2.

Jerem. 17. 5. Maledictus homo, qui confidit in homine, II. XII. 13.

Jerem. 23. 18. Quod si in mea substantia staretis, videretis verbum meum, IV. III. 2.

OSEE.

Osee 12. 10. Ego visionem multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum, VIII. II. 7.

EX NOVO TESTAMENTO.

MATTHÆO.

Matth. 10. 28. Dum sederit filius hominis in sede majestatis suæ, IV. IV. 2.
Matth. 12. 28. Quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei : qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, VI. VI. 10.
Matth. 24. 36. De die autem illa, et hora nemo scit, neque Angeli cœlorum, nisi solus Pater, VII. XV. 2.
Matth. 28. v. ult. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi, VIII. VII. 5.

LUCA.

Luc. 1. 57. Elisabeth impletum est tempus pariendi, et peperit filium, V. I. 5.
Luc. 4. Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris, V. I. 12.
Luc. 6. Virtus de illo exibat, et sanabat omnes, VII. V. 12.
Luc. 9. 35. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, VIII. II. 18.
Luc. 12. Stulte, hac nocte expostulatur anima tua a te, VIII. II. 11.

JOANNE.

Joan. 1. 3. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est, VI. II. 12.
Joan. 1. 9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominen venientem in hunc mundum, IV. XII. 8,
Joan. 1. 12. Quotquot receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, VIII. VII. 7.
Joan. 1. 14. Vidimus gloriam ejus quasi unigeniti a Patre, VIII. IX. 1.
Joan. 1. 17. Lex per Moysem data est, gratia, et veritas per Jesum Christum, VIII. VII. 2.
Joan. 1. 18. Deum nemo vidit unquam; unigenitus filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit, VIII. II. 8.
Joan. 3. 16. Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, et, Non enim misit Deus filium suum in mundum, ut judicet mundum; et, Sicut misit me vivens, etc. VIII. I. 1.
Joan. 3. 34. Non enim ad mensuram dat Deus spiritum, VI. XI. 2.
Joan. 4. 13. Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum, qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo, etc. VII. IV. 1.
Joan. 4. 14. Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam, VIII. VII. 2.
Joan. 5. 18. Quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo, V. IV. 13.
Joan. 7. 31. Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum, VIII. VII. 3.
Joan. 7. 38. Qui credit in me, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ, VIII. VII. 2.
Joan. 7. Si quis sitit, veniat ad me et bibat, etc. Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum, VII. IV. 2.
Joan. 8. 16. Solus non sum, sed ego, et qui misit me, Pater. Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est, ego sum, etc. IV. XIII. 13.
Joan. 8. Antequam Abraham fieret ego sum, V. I. 6.
Joan. 12. 41. Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo, VIII. II. 11.
Joan. 12. 49. Ego ex meipso locutus sum nihil; et 50. Sicut dixit mihi Pater, VI. IV. 4.
Joan. 13. Sciens quia a Deo exivit, et ad Deum vadit, VIII. I. 3.
Joan. 14. 15. Si diligitis me, mandata mea servate: et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, etc. VIII. IV. 7.
Joan. 16. 13. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur. Quoniam de meo accipiet et annuntiabit vobis. Omnia, etc. IV. III. 12.
Joan. 16. 15. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt : Propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis, V. IX. 4.
Joan. 17. 6. Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo, V. IV. 4.

ACTIBUS.

Act. 1. 7. Non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate, VII. XV. 3.
Act. 1. 8. Accipietis enim virtutem supervenientis in vos Spiritus sancti, VIII. III. 1.
Act. 2. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia, VIII. IV. 14.
Act. 7. Qui accepistis legem in edictis Angelorum, nec custodistis, VIII. II. 16.

EPISTOLA AD ROMANOS.

Rom. 1. 20. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intelligibilia conspiciuntur, V. III. 9.
Rom. 8. Quos præscivit et prædestinavit, conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, VI. V. 10.
Rom. 8. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, VIII. V. 20.
Rom. 8. 2. Lex enim spiritus vitæ liberum me fecit, VIII. III. 1.
Rom. 8. 9. Si tamen spiritus Dei habitat in nobis, et 11. Quod si spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis, VIII. IV. 6.
Rom. 8. 14. Quicumque enim spiritu Dei aguntur, hi sunt Filii Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed, etc. VIII. VII. 7,
Rom. 9. 4. Qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, et gloria, et testimonium, et legislatio, VIII. VII. 9.

AD CORINTHIOS.

1. Cor. 3. 16. Nescitis quia templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis, VIII. IV. 6.

1. Cor. 6. 19. An nescitis quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo, et non estis vestri. VIII. IV. 6.
1. Cor. 15. 39. Non omniscaro una atque eadem caro, sed alia hominum, alia pecorum, alia volucrum; et corpora cœlestia, et corpora terrestria, IV. III. 1.
2. Cor. 1. 22. Qui et sigavit nos, et dedit pignus spiritus in cordibus nostris, VIII. IV. 6.
2. Cor. 6. 16. Sicut dicit Deus, inhabitabo in illis, et inambulabo, et ero illorum Deus, VIII. IV. 13.
2. Cor. 13. 13. Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis, VII. XII. 2.

AD GALATAS.

Gal. 4. 4. Misit filium suum factum ex mulière, factum sub lege, etc. V. I. 6.
Gal. 4. 6. Quoniam autem estis filii, misit Deus spiritum filii sui in corda vestra, clamantem, Abba Pater, VIII. IV. 6.

AD EPHESIOS.

Ephes. 1. 5. Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum, VIII. VII. 11.
Ephes. 1. 14. In quo et credentes signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ, VIII. IV. 6.
Ephes. 3. 14. Hujus gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis Paternitas in cœlis, et in terra nominatur, V. VII. 9.
Ephes. 3. 17. Christus habitat in nobis per fidem, VIII. II. 2.
Ephes. 4. 30. Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis, VIII. V. 1.

AD HEBRÆOS.

Hebr. 1. 3. Qui cum sit splendor gloriæ ejus, et figura substantiæ ejus, VI. VI. 2.
Hebr. 10. Spiritui gratiæ, in quo sanctificatus est, contumeliam faciens, gravi punietur peccato, VIII. IV. 15.

JACOBI.

Jac. 1. 18. Voluntarie enim nos genuit verbo veritatis, II. I. 3. VIII. VI. 8.

PETRI.

2. Pet. 1. 3. Quomodo omnia nobis divinæ virtutis suæ, quæ ad vitam et pietatem donata sunt per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute. Per quæ maxima, etc. VIII. VII. 8.

JOANNIS.

1. Joan. 3. 1. Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur, et simus, VIII. VII. 7.
1. Joan. 4. 16. Qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo, VIII. II. 2.
1. Joan. 5. Ex hoc cognoscimus, quoniam in nobis est, ex spiritu quem nobis dedit, VIII. V. 8.

APOCALYPSI.

Apoc. 3. 20. Ecce sto ad ostium et pulso; si quis audierit vocem meam, et aperuerit mihi januam, intrabo ad illum, et cœnabo cum illo, et ipse mecum, VIII. VI. 5.

FINIS INDICIS LOCORUM SCRIPTURÆ.

Barri-Ducis. — Typis Ludovici GUERIN et sociorum, via nominata de la Rochelle, 49-51.

208.8
P 441

39172

PETAVIUS, DIONYSIUS
AUTHOR

Opus de Theologicis Dogmatibus
TITLE

Tomus 3

DATE LOANED	BORROWER'S NAME
	Mary [redacted]

39172